
BIBLIOTECA · DEL · DUQUE · DE · OSUNA





J. ~~22=1.~~ 56=1

Inv 210
n 101

IN

ROMANAS ET GRÆCAS GRÆVII ET GRONOVII ANTIQUITATES NOVA SUPPLEMENTA.

TOMUS III.



UTRIUSQUE
THESAURI
ANTIQUITATUM
ROMANARUM
GRÆCARUMQUE
NOVA
SUPPLEMENTA
CONGESTA
AB
JOANNE POLENO.
VOLUMEN TERTIUM.



VENETIIS,
Typis Jo: Baptistæ Pasquali.
M. DCC. XXXVII.
SUPERIORUM PERMISSU.

LECTORI BENEVOLO
S. P. D.
JOANNES POLENUS.



Onficienti mihi ex egregiis Clarissimorum Virorum Scriptis hæc Supplementorum Volumina, succedere quidem perinde vellem ut Architectis illis solertibus, qui ligna, lapides, & marmora ab excellentibus Artificibus elaborata accipientes, sciteque ex iis magna ædificia construentes, ex sola eorum dispositione laudem sibi pariunt, propriumque nomen illustre reddunt opera eadem, quam in alienis operibus apte atque ordine collocandis posuerunt.

II. Verum duæ sunt caussæ, cur ego sperare idem nequeam; altera, quod ingenio sim longe infra meritum illorum, ex quibus sumenda a me quæque materia est; altera, quod nequaquam elaboratæ adhuc fuerunt partes universæ, quas tanti ædificii, complectentis Antiquitates Romanas Græcasque omnino omnes, idea postularet: quin illæ ipsæ, quæ exstant, egregie illæ quidem ab nobilissimis Scriptoribus perfectæ sunt; sed dum aliæ ab Scriptoribus aliis, aliosque fines spectantibus, ea sunt ratione absolutæ, qua unum singulæ quasi peculiare forment corpus, fieri inde facile non potest, ut perfecte unum æque sit quodcumque ædificii membrum, quod ex eorum aliquot componatur. Quæ duæ caussæ etsi ita se habent; malo tamen rationes quærere, quibus, utraque etiam posita, in suscepto labore confirmer.

III. Et quod ad primam illam attinet caussam, sperare juvat, eximia ipsa specie atque splendore alienorum, quæ dispositurus sum, Operum, id suppletum iri magna ex parte, quod a mea posset in disponendo industria desiderari. In altera autem caussa, primum Eruditi homines utique satis notum habent, neque omnes exstare necessarias partes ad tantum hoc perficiendum ædificium; neque earum, quæ exstant, cunctas (ut alias ego quoque monui) colligi posse. Deinde, si ob hæc fiet, ne singula ædificii membra perfici queant, at aliquod saltem (neque id sane ignobile) constabit ex partibus, quæ inter se pulcre, ornate, utiliterque convenient.

IV. Et ejusmodi quidem sunt Scripta (fere omnia) illa, quæ in Volumine hoc conjungemus ad notitiam illustrandam status, variorumque officiorum, quæ priscis temporibus ad Servos attinebant. Quin ea Scripta colligere, & sic conjuncta proponere, necessarium omnino erat, propterea quod nimis sane pauca inveniuntur de Servis in iis Thesaurorum Voluminibus, quæ ad hoc usque tempus confecta sunt. Quod tamen cum ajo, non ideo nego, quædam ad Servos spectantia haberi in Justi Lipsii *Saturnalium Sermonum Libris*, itemque in Octavii Ferrarii, & Nicolai

Calliachii *Dissertationibus de Mimis, & Pantomimis*; neque inficias eo, in Libris & Julii Cæsaris Bulengeri, & Jo: Ludovici Fabricii, & Laurentii Joberti, *de Ludis Scenicis, de Gymnasiis*, in aliisque nonnullis Operibus, quæ Thesauris continentur, perpauca sparsim occurrere: nimirum ut quæpiam Auctoribus illorum se se forte obtulit occasio verbum aliquod de Servis injiciendi, obiter id tamen, atque inter aliud agendum: non hæc, inquam, nego. Sed illud duntaxat dico, necessarium prorsus fuisse, in hisce iisdem Thesauris graves alios exstare Auctores, qui propositam materiam, in antiqua eruditione nullo modo prætermittendam, summopere illustrarunt.

V. Quod si horum scripta omiserunt ii, qui ante nos Thesaurorum Volumina edidere; non ideo sane eos omisisse, quod negligendos putarent, sed quod ratione alia permovebantur, tam est manifestum quam quod maxime. Lucubrationes enim Hieronymi Mercurialis *de Arte Gymnastica*, Laurentii Pignorii *de Servis*, Antonii Velseri *de Zeta & Zetario*, Titi Popmæ *de Operis Servorum*, iteratis editionibus prodierant annis non multis ante, quam Grævius (anno 1694.) suos colligere Thesauros inciperet: itaque credendum plane est, illas omnes inter eas fuisse, quas idem Grævius in animo habebat suis addere Thesauris, quasque adeo se in Appendice daturum, pollicitus erat cum ad XI. Volumen præfaretur suum; ubi nempe varios, ait, Auctores, eosque notæ sane optimæ, tunc sibi in Appendicem esse differendos. Cujus rei caussam affert his ipsis verbis: *nam in his terris ante non multos annos demum fuerunt publicati, ut plurima supersint exempla, nec per jura & leges Magistratuum sibi eos nostris licebat vindicare*: & hunc utique Grævii locum ad rem facere tantum censemus, ut rati simus hic esse rursus indicandum; quamvis in alia pridem nostra Præfatione integrum jam descripserimus.

VI. Alia porro ejusdemmodi Scripta eo tempore necdum exierant; neque adhuc (id quod maximopere attendendum est) retectum fuerat *Monumentum, sive Columbarium Libertorum & Servorum Liviæ Augustæ & Cæsarum*, e cujus videlicet descriptionibus, atque examinibus, novum lumen exstitit ad ignota Servorum ministeria cognoscenda. Et mihi quidem, jam de rebus in hoc nostrum Volumen digestis verba facturo, tum ordo, tum materiæ gravitas poscere videntur, ut ab eo *Columbario*, ab iisque Scriptoribus, qui ipsum nobis descripserunt, & illustrarunt, initium capiam.

VII. Inter præclara, atque eximia venerandæ Antiquitatis monumenta, quæ sub terra cum essent, nostra ætate in apricum fuere prolata, illud plane numerandum, quod in Via Appia, anno seculi hujusce vigesimo sexto, Mense Januario, bono litteratorum hominum, cultorumque priscarum elegantiarum, detectum est. Id fuit Sepulcrum, sive Columbarium Libertorum ac Servorum Domus Augustæ, Cæsarum, præsertim vero Liviæ, splendidum supra conditionem Servorum, ac magnificum, omnique cultu spectabile: ex quo erutæ ævi Augustei eruditionis opes in Thesauros quoque nostros erant hercle inferendæ.

VIII. Quidpiam ſimile, item pertinens ad Libertos & Servos Liviæ Auguſtæ obſervaverat (ut animadvertit etiam doctiſſimus Blanchinus in Præfatione ad Opus paullo infra commemorandum, pag. V.) eruditiſſimus Raphael Fabrettus, qui in ſua *Antiquarum Inſcriptionum Explicatione* (pag. 10.) *Locupletiora*, ait, *& quadruplicia hæc columbaria, nuſquam alibi me videre memini, niſi tantum in Conditorio quodam ad Viam Appiam lævorſum, ubi aſſurgere incipit poſt Almonem Fluviolum in Vinea D. Blanchi celebris Doctoris Phyſici, quod ob incredibilem loculamentorum hujuſmodi copiam, tres capaciſſimas aulas ab imo ad ſummum implentium, Libertis Domus Juliæ ab Auguſto ſtatutum, aliqui, nec temere, meo judicio, credunt.*

IX. Id vero credentes, minime ſua conjectura fuiſſe deceptos, hoc nuper detectum Columbarium perſpicue commonſtrat. Quod, paucis, poſtquam inventum fuit, menſibus, Exteris quoque notum factum eſt, opera egregia, quam eidem deſcribendo explicandoque commodavit Vir celeberrimus, & fama eruditionis pietatiſque præclarus, Franciſcus Blanchinus, qui patria Veronenſis, Romæ tamen diu conſtitit, ſacris præditus dignitatibus, *Baſilicæ Liberianæ Canonicus*, *Subdiaconus Pontificii Sacelli*, atque *Domeſticus* (ut appellant) *Prælatus*. E vivis ereptus is eſt VI. Non. Martias Ann. Salutis CIↃIↃCCXXIX. Æt. ſuæ LXVII. Ejus vitam, ante tres hoſce annos (lingua Italica uſus) litteris eleganter mandavit ediditque P. Alexander Mazzolenius, adjecto Indice Operum tum editorum, quibus Blanchinus de Re Antiquaria, de Hiſtoria, de Chronologia, & de Mathematicis diſciplinis eſt optime meritus, tum etiam eorum, quæ fere perfecta, inedita reliquit.

X. Libro illi, cujus materia ad rem pertinet noſtram, hunc fecit titulum: *Camera ed Iſcrizioni Sepulcrali de' Liberti, Servi, ed Ufficiali della Caſa di Auguſto, ſcoperte nella Via Appia, ed illuſtrate con le Annotazioni di Monſignor Franceſco Bianchini Veroneſe l' anno* M. DCCXXVI. Romæ deſcriptus fuit hic Liber typis æneis Jo: Mariæ Salvioni, anno M. DCCXXVII. Tabulis quinque in æs inciſis, omnem Columbarii interiorem ſtructuram (nempe Ichnographiam, & Orthographiam) nobis exhibuit. Totum vero id Opus tribuitur in Capita omnino ſex: in quorum primo Auctor de Columbario eodem, deque nonnullis ſimilibus aliis in eadem Via Appia repertis (nonnullis etiam exhibitis Inſcriptionibus) agit. Tum in ſecundo, Columbarii Ichnographiam, & Aras, Sarcophagos, Cippoſque, ejuſdem Columbarii pavimento impoſitos, deſcribit; eorumque Inſcriptiones quibuſdam ſuis Annotationibus illuſtrat. Tertio Capite expoſitio Structuræ Columbarii, & conſtitutionis internorum ejus parietum, nec non monumentorum, titulorumque eorundem ordo continetur. Itemque ordinem illum ferme perſequitur Caput quartum: in quo ædiculis, ſive parvis columbariis, adfixos Titulos, nimirum Inſcriptiones plane ducentas (a vigeſima quinta pagina ad octavam ſupra ſexageſimam) Auctor, non ſine egregio antiquariæ eruditionis apparatu, interpretatur, & explicat.

XI. At quæ in capite quinto & sexto recenset, ad Monumentum hoc, sive Columbarium, Libertorum & Servorum Liviæ Augustæ, & Cæsarum, minus pertinere videntur. Namque proferuntur primum lapides nonnulli in Farnesianis Ædibus locati, deinde marmoreæ Tabulæ fragmentum, quod, erutum apud Antium, in Albano Museo adservatur; in quibus nomina quidem nonnulla Libertorum Domus Augustæ inscripta sunt, non tamen ideo ad propositam descriptionem Columbarii referuntur. Postremo, ad Libri calcem, haudquaquam attinens ad rem nostram, suo tamen in genere elegans, exhibetur vestigium Theatri, prope muros veteris Coloniæ Antiatis, cujus ruinæ anno MDCCXII. in littore Maris Tyrrheni fuere detectæ.

XII. Ut vero ad veterum ædificiorum generis ejusdem, ac Columbarium nostrum est, reliquias & fragmenta invenienda, & illustranda, iteratæ sollicitudines, novæ diligentiæ, indefessæ perquisitiones, ac temporis quæcumque productio, magno sunt harum deliciarum cupidis adjumento; ita factum est, ut, post editum Blanchini Librum (quamvis eodem anno, mense Septembri) idem Monumentum uberius descriptum, auctius ornamentis, suoque cultu, edi potuerit ab Antonio Francisco Gorio Florentino, Viro eruditissimo, a nobis etiam alias, jure meritoque, laudato: qui ut illius Columbarii singulas partes tum sedula descriptione persequeretur, tum etiam illustraret, nec non singulas ornaret eruditis observationibus, nihil profecto curæ, studii, ac diligentiæ prætermisit. Itaque integrum illud Monumentum (hodie penitus deletum; cum tamen etiam posteritatis plane mereretur admirationem) Eruditorum oculis fideliter subjecit; quale, cum pridem detectum fuit, magna Exterorum ac Litteratorum Hominum frequentia perspectum est.

XIII. Ornatur Gorii Liber Tabulis viginti, in æs nitide incisis. Ex hisce priores sex Ichnographiam, & Orthographiam totius Monumenti, & prospectus Sepulcretorum, dispositorum per Columbarii parietes, repræsentant; atque ita in iisdem apparent Ollarum ordo, Titulorumque forma, atque alia præclara opera, quæ ibidem reperta sunt. Ceteræ quattuordecim Tabulæ exhibent perelegantia splendidissimi Columbarii omnia ornamenta; videlicet quidquid super pavimento, & prope pavimentum nacti fuerant, qui perquisiverant, Sarcophagos (præter fictiles) marmoreos septem integros, pluresque alios, vel barbarorum, vel temporum injuria labefactatos, feralibus tamen scalpturis, ac toreumatis ornatissimos. Et, præter hæc, in Tabulis iisdem schemata habentur alia, apte repræsentantia marmoreos Cippos, Aras, Urnas, sculpturis insignes, amphoras, cineraria, vascula vitrea, fictilia, & lacrymatoria, demum alia, quæ totum magnificum hoc exornabant ædificium; quæque, pictorum oculis cum subjecta tunc esse possent, accurate ac fideliter Romæ fuere delineata.

XIV. Igitur & hæc omnia sunt multo plura, quam prior illa Columbarii descriptio dare potuerit; & hoc ipsum Gorii opus au-

auctius præ illa est Inscriptionibus fere centum; cum inserti in hoc sint Tituli CCCIIII. hi vero singuli adnotationibus observationibusque locupletissimis explicantur. Quibus adjunctæ insuper sunt adnotationes aliæ præstantissimi Viri Antonii Mariæ Salvinii; qui potissimum in id (quod antea a nemine adeo cumulate factum) incubuit, ut Libertorum & Servorum nomenclaturas bene multas, e Græcis fontibus ductas, accurate explicaret. In Libertorum autem immunitate & ingenuitate explicanda peculiarem sedulamque Gorius operam navavit. Quantum vero lucis ex veteribus hisce monumentis accedere queat ad res plures veterum Romanorum illustrandas, nemo erit, qui non videat, ac præsertim ad res & ministeria Libertorum Servorumque: cum multa, dudum ignota Studiosis Antiquitatis, ex monumentis iisdem in apertum deducta, & bono in lumine collocata jam sint. Plura etiam adderem, nisi vererer, ne merito videri possem nimis multa hactenus protulisse, & observavisse: cur enim ex eo Libro plura quodammodo excerpta proferre attinet in Voluminis Præfatione, quando jam totus Liber idem integerque ipso Volumine continetur? dicam paucis; prolixior fui, ut evidentior ita fieret caussa, propter quam primo illi, quod Italica lingua exaratum prodiit, operi prætulerim Gorii opus: facile enim modo apparet, instituto meo hoc magis accommodari, latine scriptum, tempore posteriore in lucem editum, rebus novisque repertis copiosius & auctius.

XV. At hic ex me fortasse quæret aliquis, cur, si temporis rerumque recens effossarum rationem habui, non curaverim iterum excudendum Equitis Leonis Ghezzii opus, quod ultimum prodiit, novissimis rebus detectis cumulatum? Id itaque si quis a me percontaretur, illud unum responderem, quod ei satisfacere optime posset; nimirum conveniens minime fuisse, ut sine explicationibus eas Antiquitates in nostra inducerem Supplementa; cum hæc rerum expositiones diligenter enucleatas atque illustratas suapte natura flagitare videantur. Antiquorum autem monumentorum explicationes addere Ghezziani Operis Editori conducibile visum non est, ob rationes, quas in Prooemio suo expressit modo hoc: *Non ho poi volsuto impegnarmi a farli illustrare con note, o osservazioni, mentre oltre aver considerato esser stati nel primo di già da più celebri Letterati spiegati abbastanza colle Iscrizioni i monumenti tutti nelle sopradette stanze Sepolcrali trovati, mi è paruto senza dubbio gravoso dover riuscire non meno a me, che agli amatori delle Antichitadi l'intaglio di tanti Rami, non potendo in caratteri quelle stamparsi, attesa l'ampiezza della carta, che nelle figure vedesi.* Non tamen prætermisi Tabulas illas diu diligenterque versare. Cl. Petri Leonis Ghezzii (Equitis *Ordinis CHRISTI*, quo ordine insigniti fuere etiam ejus Pater & Avus, origine Asculani, patria Romani, pictoris) in delineando eximia peritia nota mihi erat, neque me latebat ejus studium in monumentis antiquis vestigandis: quamobrem quid inesset novi in Tabulis illis, cognoscere mecum ipse plane statueram.

XVI. Et cum animadvertiſſem, eo in Ghezzii Opere Tabulas duas ſupra viginti pertinere ad illud idem Columbarium, quod jam exquiſite eruditeque a Cel. Gorio (ut paullo ſupra oſtenſum eſt) deſcriptum, in Supplementa noſtra eſt inſertum, idcirco, ante omnia duplices illas, eas nimirum, quæ ab utroque eorum deſumtæ ex uno eodemque marmore eſſent, Inſcriptiones perluſtrare, atque conferre inſtitui. Reperi autem collatione hac plures Variantes (ut appellant) Lectiones. Prætermiſſis iis, quæ minoris momenti viſæ ſunt, haſce ſubjeci:

Gor. pag. 60. n. IIII.	*Ghez. Tab. XVIII. n. 28.*
AMARANTHIO DELICIVS	AMARANTHIO DELICII
Gor. pag. 67. n. XI.	*Ghez. Tab. XXIV. n. 26.*
PANNYCVS. NER IMMVNIS DAT. ALC CVBVCE. PATRI. SVO. ET. AL CORINTHO L. OSTERISQVE	PANNYCVS. NERONIS. AV IMMVNIS. DAT. ALC IMO. AVG CVBVCE PATRI. SVO ET ALEXANDRO. ET CORINTHO. L. EIVS OSTERISQVE EORVM
Gor. pag. 91. n. XXXIV.	*Ghez. Tab. XXII. n. 13.*
FICIS. ADMIS	FICIS. ET ADMIS
Gor. pag. 99. n. XLIV.	*Ghez. Tab. XXI. n. 12.*
DEC. III. TRIB. COSER.	DEC. ^{III} TRIB COSIR
Gor. pag. 152. n. XCVIII.	*Ghez. Tab. XV. n. 17.*
VM. LIVIVS.	M. IVLIVS
Gor. pag. 163. n. CVI.	*Ghez. Tab. XV. n. 20.*
AMIANTHVS. LIVIAE	MIANTHVS. LIVIA^{E}
Gor. pag. 170. n. CXVI.	*Ghez. Tab. XV. n. 13.*
PROCVLVS	PROSIVS
Gor. pag. 172. n. CXVIII.	*Ghez. Tab. XIX. n. 30.*
AVGVST. FELICI	AVGVSTAE. L. FELIC.
Gor. pag. 174. n. CXXI.	*Ghez. Tab. XVII. n. 23.*
ATIA DAT ACIDI LIV Λ	ATTI DAT ACIDIT ^

Gor. pag. 191. n. CXL.	*Ghez. Tab. XIX. n. 13.*
L. LY	L. LYDVS
Gor. pag. 192. n. CXLI.	*Ghez. Tab. XX. n. 23.*
METIAE YCHE. ANICET	METTAE VCHE. ANICETI
Gor. pag. 199. n. CLI.	*Ghez. Tab. XVII. n. 10.*
ET. M.	L. T. M.
Gor. pag. 200. n. CLII.	*Ghez. Tab. XXII. n. 10.*
ATVS. SOROR	A T Y S S O R
Gor. pag. 203. n. CLVIII.	*Ghez. Tab. XX. n. 22.*
C. IVLIO	C. IVLIVS
Gor. pag. 205. n. CLXV.	*Ghez. Tab. XIX. n. 1.*
VIR. FIL.	V I R T I I
Gor. pag. 225. n. CXC. P H I L A D E L P V S N E R O N I S. C A E S A R EX. HORREIS. PETRONIAN D E C *Gor. pag. 247. n. CCXXXIII.* N I P H A S PHILADESPOTI C O N T V B E R E I V S	*Ghez. Tab. XX. n. 20.* PHILADELPVS. NIPHAS NERONIS. CAESAR. PHILADESPOTI EX. HORREIS. PETRON. N. CONTVBER. DEC EIVS
Gor. pag. 239. n. CCXV.	*Ghez. Tab. XVII. n. 26.*
M. LIV. ( ) NICEPHORI. D	M.LIVIVS.L.NICEPHORI.D.
Gor. pag. 245. n. CCXXXI.	*Ghez. Tab. XXI. n. 7.*
CNISMVS. PIS	C I N I S M V S P I S
Gor. pag. 263. n. CCLXIX.	*Ghez. Tab. XXII. n. 12.*
D THAI	P THAΓ
Gor. pag. 278. n. CCXCVII.	*Ghez. Tab. X. n. 1.*
PASSERILLA EX DECRETV	IARSERILLA ET DECRETVS

Gor. pag. 290. n. CCCII.

SERVIANO III ET

Ghez. Tab. XII. n. 6.

SERVIANO ET

XVII. Tum observavi, in Gorii Volumine desiderari quædam Inscriptionum fragmenta, & nuda nomina, quæ in Ghezzii Tabulis insunt: ut, in Tab. XVI. n. 24. in Tab. XXI. n. 4. in Tab. XXII. n. 5. 15. 16. 18. 27. 29. in Tab. XXIV. n. 35. 36. 37. 38. in Tab. XXV. n. 7. Hæc lubens quæsivi, tamquam novorum repertorum indicia, & diligentiæ Cl. Ghezzii specimina: non tamen, iis augendam nimis Præfationem meam esse, putavi.

XVIII. Sed contra, alias hasce, quæ item in Tabulis tantum Ghezzii visuntur, ob earundem integritatem subjeci: quamvis nihil a me observandum, hic in iisdem, occurrat.

Ghez. Tab. XV. n. 11.

PHILADELFO. COS. L.
POTITIANO. PISTORI

Ghez. Tab. XVI. n. 6.

M. POL. ACRILI
DAT

Ghez. Tab. XVIII. n. 15.

DIS. MANIBVS
BAEBIAE. PRISCAE
FELIX AVG. LIB
PROC.
TESTAMENTO
PONI. IVSSIT
VXORIS. PIISSIMAE

Ghez. Tab. XVIII. n. 18.

CARNIVS. TI. CAESARIS
AVG. L. A. CVBICVLO
VIXIT. ANNIS. XXXII

Ghez. Tab. XVIII. n. 21.

LIVIA· LIVIAE
L. TERTIA
TERTIAE

Ghez. Tab. XIX. n. 26.

MIMA. L. MARONIA. TIMOTHEO. AVG. L.
MEROPITI. AVG. L.

Ghez. Tab. XXI. n. 25.

SALVITIAE. TI
CLAVDIO
HELPIDE
LIB.
DAT EPHEBO
NOFMONI

Ghez. Tab. XXII. n. 30.

IVCVNDO
AGNIOPODIS
OLL.

Ghez. Tab. XXII. n. 28.

L. GRANIO
DIOGENI
PHILAMATIO. L
SIBI. ET. PATRONO

Ghez. Tab. XXIV. n. 1.

PHILADELPVS NIPHAS
CLAVDIO
HIMER. LL.

Ghez. Tab. XXIV. n. 28.

TVRRANIVS. FELIX
EVTYCHIAE
COIVGI. SVAE. B. M.
QVAE. VIXIT. ANNIS. XXX.

XIX. His adjicere præstat quinque alias, ex Ghezzii penu desumtas, Inscriptiones: ex quarum prima & secunda, datas, sive donatas, fuisse Ollas cernere est. Morem vero hunc donandi Ollas haud infrequentem fuisse plures testantur antiqui lapides. In aliis titulis id adnotavit etiam Cel. Gorius (pag. 141.) & de cinerariis Ollis plura erudite protulit (pag. 41.) Auctores varios, qui de iisdem egerunt, indicans diligenter. In secunda *Helenus* ille vocatur *Liviæ ad Insul.* at *ad Insulam* idem significat ac *Insularius*; nimirum qui ædes separatas Principum, vel alias quascumque custodit. Perspicue Sex. Pompejus Festus: *Insulæ dictæ proprie, quæ non junguntur communibus parietibus cum vicinis; circuituque publico, aut privato cinguntur, a similitudine videlicet earum terrarum, quæ fluminibus, ac mari eminent, suntque in salo positæ.* Cur Festus *proprie* scripserit, explicat Dacerius in *Notis* suis: *Improprie quælibet domus & si cum aliis conjunctæ, etiam Insulæ vocabantur. Et hoc intellexit Festus cum dixit proprie.* Erat igitur ille *Helenus* Custos Insulæ (sive *Palatii*) Liviæ Augustæ. Fragmentum Tituli *Insularii* alius habet Cl. Gorius (pag. 225.) qui etiam Pignorium & Reinesium, afferentes quædam spectantia huc, indicat.

Ghez. Tab. XV. n. 19.

(1.) TYRANNVS
VERN. DEC. TRIB. AVG.
DAT. OLLĀ

Ghez. Tab. XXIV. n. 29.

(2.) Q. ANNIO. Q. L
PHILOCALO
HELENVS. LIVIAE
AD. INSVL. OLLAM. DAT

XX. In tertia scalptum est *Bathuli* nomen; sed ita facile operarum errore, qui VL, pro YLL inciderint. Sex in Inscriptionibus a Grutero recensitis (utor Jo. Geor. Grævii editione an. 1707.) observavi, scriptura uniformi, exstare nomen hoc *Bathyllus*. Apud Gorium quoque (pag. 235. n. CCIX.) & apud Ghezzium in respondente titulo (Tab. XXIII. n. 22.) nomen *Bathyllus* perspicue exaratum est. Quarta ad *Augustæ L. Tabularium* pertinet: in qua tamen peculiare hujusce Tabularii ministerium positum non fuit; cum plerumque in Inscriptionibus aliis, in quibus alicujus Tabularii memoria servatur (plures autem in Gruteri, aliorumque Collectionibus reperiuntur) eorum nominentur officia: ut Tabularii *a muneribus*, *a vehiculis*, *a patrimonio*. Demum refertur quinta ad *Medicum Ocu*, hoc est, *Ocularium*; ita enim esse legendum, plane auguror. Porro, apud Græcos & Romanos singulorum morborum olim peculiares fuisse Medicos, notum est;

quin etiam antiquius apud Ægyptios mos idem viguerat, teste Herodoto in Libro, qui *Euterpe* inscribitur; ut refert Jo. Rhodius in suis ad Scribonii Largi *Compositiones Medicas* adnotationibus (pag. 76.) ubi plura scitu digna de Medicis Ocularîis erudite exponuntur, &, inter cetera, Inscriptiones plures; quibus alia addi posset ex Gruteri Opere (pag. CCCCXVI. n. 8.) tum alia ex Danielis Clerici libro, cui titulus *Histoire de la Medecine* (Par. III. Liv. I. Chap. II.) tum etiam alia ex Raphaelis Fabretti Inscriptionibus antiquis (pag. 300. A.) Eis vero omnibus digna est, quæ adjiciatur nostra hæc. Exinde inter Medicos unius partis corporis humani curationi addictos, *Ocularios* maximo in honore habitos olim fuisse, facile concludi poterit, si ex superstitum Inscriptionum numero ducere lubeat argumentum. Non tamen lapidem hunc proprium Columbarii fuisse crediderim. Namque formula illa in vetustis Sepulcrorum Inscriptionibus frequens; IN FRONTE, IN AGRVM, qua indicabatur spatium, sive mensura loci religioni quodammodo sacrati, addita lapidi nostro, minime profecto convenire videtur titulo Ollæ alicujus, sive Urnæ in Columbario locatæ. Quamobrem eum lapidem casu aliquo in Columbarium posterioribus temporibus illatum facilius quidem existimaverim.

Ghez. Tab. XXIV. n. 10.	*Ghez. Tab. XXIV. n. 27.*
(3.) DIS MAN AVG. LIB. BATHVLI DIVAE AVGVST.	NISI IVLIAE (4.) AVGVSTAE. L TABVLAR

Ghez. Tab. XX. n. 25.

(5.) M. IVLI. SECVNDI
MEDICI. OCV
IN. FR. P. XIIII
IN. AGR. P. XIIII

XXI. Hactenus de eo quidem Columbario, cujus descriptio in Libris pluribus exstat, satis dictum est; nunc de altero, quod unus Cl. Ghezzius, ad normam regulasque ab arte pictoria & architectonica præscriptas, delineavit, dicendum esse videtur. Delineavit autem jussu viri Amplissimi Eminentissimique Melchioris de Polignac S. R. E. Cardinalis, quem honoris caussa nomino; & quem sine summæ laudis præfatione nominare fas non esset; cum (præter ceteras virtutes eximias) non modo erga scientias litterasque meliores, sed etiam erga illustriores artes, ac eruditam antiquitatem, eum animum habeat, ut hujusmodi studia foveat exemplo, patrocinio, & liberalitate. Ejus enim impensis hoc alterum Columbarium detectum repurgatumque est. Operæ vero pretium nos esse facturos existimamus, si ejusdem Ichnographia (quæ in Ghezzii XXVI. Tabula est) nostrum hunc locum ornemus. Litterarum vero (vide Tabulam nostram A.) hasce significationes habeto.

ELENCHI
IVLIAE AVG SERVI
LENTLIANI

EPANDER LIVIAE MANV
OLLAM TATIO MATRRI
SVAE DAT

D M
PHOEBVS
QVI·ET·TORMOGVS
HISPANVS
NATVS SEGISAMO
NE IIIK MARTIAS
C·BELLICIO TORQVA
TO·TI·CLAVDIO
ATTICO HERODE COS
DEFVNCTVS IIII
NONAS AVGVSTAS
Q MVSTIO PRISCO
M POTIO LAELIANO
COS
PHOEBION ET PRIM
GENIA FILIO BARISSI
MO FILIO DVLCISSI
MO FECERVNT

L
I
M
G
C
D
B
F
E
H
A

PALMI 20
5 10 15 20

H. Aditus, & Ingressus subterraneus in Columbarium illud majus, cujus erudita descriptio, quam dedit Cel. Gorius, hoc nostrum ornat Volumen. In quo Aditum eundem exhibet Gorii Tab. II. (ad pag. 48.) signatum littera A. cum ejusdem mentio prius (pag. 5.) jam ab ipso Gorio facta fuisset.

B. Ea Ichnographia, sive id vestigium, integri hujusce alterius Columbarii, de quo agimus.

C. Scalæ, per quas descendebant qui mortuorum cineres, vel ossa, illaturi erant in Columbarium hoc alterum, vel in majus illud primum.

D. Ceteris multo latiores Gradus (*Ripiani*) Scalarum.

E. Pavimentum, opere musivo, ex albis nigrisque lapillis elaboratum.

F. Opera item musiva inter unam & alteram structilem columnam.

G. Bases fictilium Sarcophagorum, in quibus ossa non combusta reperta sunt.

I. Vestigium cubiculi superioris, exædificati ad usum Custodis Sepulcri.

L. Hypocaustum ad calefaciendum cubiculum; calorem in idem cubiculum per tubos M effundens.

XXII. Inscriptiones plures ex lapidibus, detectis in Columbario hoc altero, descripsit Cl. Ghezzius, quibus apte Tabulas suas decoravit; nec non mutilos plures titulos ex lapidum fragmentis collegit, quibus Tabulas easdem refersit. Nos ex integris illis nonnullas damus, ordinem potius, quo quidpiam in iisdem observare contigit, quam Tabularum ordinem persequentes. Prima, sive superior (in Tabula nostra A.) descripta est ex Ghezzii Tabula XXXIII. n. 19. In ea *Elenchus* ille *Juliæ Augustæ servus* nominatur *Lentilianus* (sive *Lentulianus*) Ut nominis hujusce ratio reddatur, conjicere licet, eum prius in alicujus Lentuli servitute fuisse. In altera, quæ sequitur, legere est, *Tatio Matri suæ*; quod nomen mulieri datum alibi me invenisse, haud memini. Res tamen minime nova videbitur respicientibus etiam nomina quædam mulierum (quæ blandula ferme dixi) ex græcis fontibus derivata: ut nomen Glycerii illius Terentianæ; similiaque alia. *A manu* dicitur ille *Epander*. Eos, qui appellabantur *a manu*, adhibebant Romani ad scribendum, & ad exscribendum: sed præterea aliquod aliud officium hac formula, *a manu*, fortasse aliquando indicari, suspicor: non id tamen aut notum, aut satis notum; ut neque ministerium illud servorum, qui *a pedibus* dicebantur. Non admodum raræ sunt Inscriptiones, in quibus servi *a manu* designentur. Unam dedit etiam Gorius (pag. 229.) in qua perspicue integreque ita legitur, *a manu*; & tres insuper quæ idem officium indicare videntur; sed non omnes in hisce litteræ conspiciuntur. Aliam hic addam ex propositis Ghezzii Tabulis, Tab. XXXII. n. 6.

FELICIO. ATTALI
A MANV

XXIII. Tertiam, ſive infimam (in eadem noſtra Tabula A.) Inſcriptionem, inciſam in lapide, qui applicatus olim fuerat ad parietem alterius illius Columbarii, cum illud repurgarent, detexere. Cl. Ghezzius in Tabula ſua XXVIII. eam unam exhibuit; atque adnotavit, eandem adſervari in Muſeo Viri ampliſſimi, ac Purpurati, Melchioris de Polignac, de quo ſupra commemoravimus; ipſamque raram appellat, quod quattuor Conſulum nominibus ornetur. Annus autem, qui deſignatur a primo eorundem pari,

C. BELLICIO TORQVATO
TI. CLAVDIO ATTICO HERODE } COSS.

fuit Æræ Chriſtianæ 143. ab V. C. 895. ſi ſpectes ſupputationem, cui adhæſit Cl. Auctor *Continuationis Faſtorum Caroli Sigonii* (Edit. Mediol. Tom. I. pag. *692.*) at ab V. C. *896.* ſi ſupputationem ſequaris, quæ placuit *Anonymo Auctori Faſtorum Conſularium*, editorum ab Em. Noriſio (ad calcem Operis, cui titulus: *Annus & Epochæ Syromacedonum*. Floren. pag. XVII.) Eorum vero Conſulum nomina, olim non eodem ab omnibus modo ſcripta, recte tamen ab Auctore *Continuationis* poſita, ob lapidis hujuſce conſenſum, eſſe cenſemus. Ex eo autem anno V. C. 895. qui Imperatoris Antonini Pii quintus fuit, ſatis liquet, poſterioribus temporibus in Monumentum Servorum Liviæ Auguſtæ eum lapidem fuiſſe illatum. Sed quod attinet ad annum definiendum ex altero Conſulum collegio,

Q. MVSTIO PRISCO
M. PONTIO LAELIANO } COSS.

hæret (fateor) aqua. Neque juvat adire fontes; cum veteres recentioreſque Chronologos inutiliter conſuluerim: quamvis ad hanc rem, ſatis quidem facere potuiſſent vel ſoli diligentes illi *Faſti Conſulares, ſecundum ordinem Alphabeticum digeſti ab Theod. Ians. ab Almeloveen;* in quibus nomen *Muſtii*, nomen & cognomen *Pontii Læliani*, fruſtra quæras. *Priſci* autem cognomen, intra ambitum eorum annorum, quibus vivere potuit *Filius* ille, quater reperitur: nimirum Conſules fuerunt Æræ Chriſtianæ anno *149.* Serg. Scipio Orfitus, Q. Nonius *Priſcus*; an. *159.* M. Plautius Quintillus, ... Statius *Priſcus;* an. *169.* Q. Soſius *Priſcus*, P. Cœlius Apollinaris; ann. *196.* C. Domitius Dexter II. L. Valerius Meſſala Thraſia *Priſcus*. Sed quis putet, vel ejus, qui illam compoſuit Inſcriptionem, vel ſcalptoris, tantam fuiſſe inſcitiam incuriamve, ut utraque nomina, alterumque prænomen & cognomen commutaverit? Præſertim cum primum Conſulum par bene recteque inſcriptum eſſe videatur. Num igitur Conſularium Familiarum ſeriem efficiemus locupletiorem, ei attexendo Familias duas alias, *Muſtiam*, & *Pontiam?* Num in Faſtis hoſce duos Conſules numerabimus tamquam Suffectos? cum conſtet, menſe

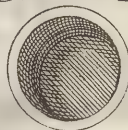
Au-

TI·CLAVDIVS·DIVI·CLAVDI·LIB·ACTIVS
HONORATVS·CVRATOR·GERMANORVM
ET·AEDITVS·DIANAE·CORNIF·COLLEGIO·MAGNO,
TRIB·DIVAE·AVGVSTAE·TRICLAM·CVM COLVMNIS
ET·MENSIS·ET·MACERIA· S · P · D · D

CHIVS·DRVSI HOMERVS·CVB
CAESAR·DAT DAT
IVLIAE·METENI·MATR ACIDI CONSER

B

D · M
ATISSIAE · Q · P PROCVLAE
FECERVNT · Q · ATISSIVS LIBERALIS
ET VALERIA CRESCES · FILIA



D · M ·



M · EPIDIO FLAVIANO
HIC · SITVS EST

N·S·T·III·PRAEF·PAG·(XIII·)

Augusto (cui belle Suffecti Consules convenire queunt) eos in magistratu fuisse. At hæc indicavisse sufficiet.

XXIV. Pergo ad titulos quosdam alios, proprios Columbarii Liviæ Augustæ, considerandos. Libertos duos exhibent titulus primus & secundus; in quibus id observatu dignum est, quod uterque Liberti alterius Libertus esset: *Anthi Augusti Liberti Libertus*. Id quidem in Inscriptionibus non novum; non tamen sæpe obvium. Nomen servile (quod cognomen redditum erat) alterum, *Demetrius*, præcedit; alterum, *Hilario*, subsequitur. Titulus tertius additur, quod esset cum duobus illis in lapide eodem incisus. Tres hi Tituli sive (Inscriptiones) exstant in Ghezzii Tab. XXXII. n. 1. ut eadem in Tabula n. 3. Inscriptio quinta. Desumta vero est ex Tab. XXXIII. n. 29. quarta Inscriptio; de qua animadvertere præstat, *Hebenum* illum, universali quadam ratione, *ab Argento* dici; cum in duabus Inscriptionibus apud Gruterum (DLXXXII. 9. & DLXXVIII. 5.) *ab Argento Potorio* legatur; ac alia apud eundem (DXXXIII. 3.) habeat *ab Argento Scænico*. Alius tamen a Gorio (pag. 229. D) exhibetur titulus, in quo *ad Argent*, sine adjuncto ullo, notatur. In quinta ponitur *Urbanus Dispensator Immunis*. De Libertorum immunitate multa erudite tradidit Cel. Gorius ad eum Titulum, quem (pag. 49.) primum fecit. At hic fortasse significatur, eum *Dispensatorem*, tractu temporis, donatum fuisse immunitate, ut ab eo *Dispensatoris* officio vacaret.

(1.) TI. IVLIVS
DEMETRIVS
ANTHI. AVG. L. LIB

(2.) TI. IVLIVS
ANTHI. AVG. L. LIB
HILARIO

(3.) IVLIA
SECVNDA

(4.) M. LIVIVS
ATTALI. L
HEBENVS. ABARGENTO

(5.) VRBANVS. LYDES. AVG. L. DISPENS
INMVNIS. DAT. HERMAE. FRATRI. ET
CILICAE. PATRI.

XXV. Alia Inscriptio supremum occupans locum, tam in Ghezzii Tab. XXXI. quam in Tabula nostra B, insignis est; cum ex ea novam veteris officii notitiam eruere possimus. *Actius* enim ille *Honoratus* dicitur *Curator Germanorum*; quod officium neque in alia ulla edita Inscriptione, neque ab ullo antiquo Auctore commemoratum, ego quidem unquam vidi. Tertio in versu, legere est AEDITVS DIANE CORNIF; itaque putandum, *Honoratum* nostrum fuisse Custodem alicujus Ædiculæ, pertinentis ad Gentem Cornificiam, quam Dianæ consecrassent. AEDITVVS enim (ut plane videtur) legatur oportet; quamvis in Inscriptione desideretur altera V. At in Inscriptionibus aliquam, aut aliquas etiam litteras sæpe desiderari, notissimum est. Ita, versu

quarto, in voce, TRICLAM, fortaſſe deſunt HI; cum ſcalpi debuiſſet, TRICHILAM (*Trichila* autem a nobis Italis dicitur *Pergola*) niſi malimus conjicere, *Triclam*, non *Trichilam*, Romanum Vulgum (cui ſeſe accommodaverit aut ſcriptor, aut ſcalptor) pronunciare conſueviſſe. Notarum, quæ poſtremo loco poſitæ viſuntur, ſignificationem expoſuerunt jam omnes qui de Veterum ſiglis egere: & quidem ibi legendum eſt; *Honoratus Triclam (ſive Trichilam) cum columnis, & menſis, & maceria, ſua pecunia dono dat*. Secundam, infra illam, Inſcriptionem deduximus ex eadem Ghezzii Tabula n. 5. Ejus altera in parte *Cubicularius* legendum eſt; id enim officium haud dubie ea nota CVB deſignatur. Cubicularii Servi aut Liberti apud ſuos dominos patronoſque gratia plerumque valebant; neque mirum, ſi multæ ad Cubicularios pertinentes Inſcriptiones reperiuntur. Inter eos quoque officium *Decurionum* fuiſſe, teſtatur titulus a Gorio (qui, ad officium illud aſſerendum, attulit etiam Suetonii in Domitiano c. 17. auctoritatem) exhibitus, pag. 77. in eo eſt, DEC. CVBICVLARIOR. De Cubiculariis *ex Collegio* Raphael Fabretus (de *Col. Trajani* pag. 184. B. C.) eſt conſulendus. Titulum hunc, alterumque in eodem lapide inſculptum, retulit Ghezzius iterum in Tab. XXXIV. n. 22.

XXVI. Præter hæc ad alterum attinentia Columbarium, addere hic licet, Cl. Ghezzium duo alia Columbaria exhibuiſſe. Sed cum illud alterum nihil aliud, niſi pars veluti quædam primi eſſet; contra, inter duo hæc poſtremo loco a Ghezzio exhibita, & illud, ſive illa priora, communicatio nulla erat, nulla conjunctio. Duo hæc alia detecta fuere anno 1726. prope Appiam viam, intra veterum mœniorum ambitum, ſed tamen paſſibus paucis diſtantia a Porta D. Sebaſtiani, quæ olim Capena nominabatur. Ordiar a quarto, ſive poſtremo. Schemata, quibus illa exhibentur, occupant Tabulas XXXIX. & XL. hoc eſt ultimas Ghezziani Operis: at in hiſce neque Inſcriptio ulla eſt, neque aliud quidpiam huc transferendum. Tertii vero deſcriptio Tabulis quattuor continetur: inter has, duæ (XXXVI. & XXXVII.) Inſcriptionum eo in Columbario repertarum, repræſentationibus dicatæ ſunt. Paucas quaſdam ex iiſdem Inſcriptionibus ſelegi, quibus tradita hactenus de Columbariorum Titulis, tanquam apta appendice, & non omnino incongruo ornamento exornarem.

XXVII. Suppeditavit ad id Tabula XXXVII. (n. 2.) Inſcriptionem tertiam Tabulæ noſtræ B. In cujus primo verſu duæ notæ Q. P. aliquam pariunt difficultatem. Poſſet autem fortaſſe quiſpiam conjicere, eo verſu nomina duo contineri; *Atiſſiæ* alterum, alterum *Quintæ* (potius quam *Quartæ*) *Perpetuæ Proculæ*: Prænomen enim convenire potuiſſe Romanæ mulieri, ſatis oſtendit Sigonius (Edit. Mediol. Tom. VI. pag. 157. & ſeq. ac pag. 395. & ſeqq.) quin Petrus Servius in *Miſcellaneis* ſuis (Edit. 1640. pag. 77.) Mulieres quinque recenſet, quarum Prænomina denotantur nota Q. & *Perpetuæ* nomen indicatur nota P. in Gruteri Indice (pag. CI.) Sed facilius opinarer, loco litteræ P. litte-

Auspiciis D. Gabrielis Abbatis Marchionis Riccardii Patriciis Florentini

N. S. T. III. PRAEF. GORII. PAG. XV.

ram, sive notam, F. esse legendam; illamque errore operarum in marmore fuisse scalptam; cum etiam ex eorum incuria littera I. desit in secundo versu, ubi legitur LIBERALS. namque, ceu regulam, id haberi posse existimo, quod ad judicium ferendum de dubia aliqua littera aut voce in Inscriptionibus insculpta, animadvertatur qua industria reliquæ fuerint insculptæ: itaque facile crederem, legendum esse; *Atissiæ Quinti Filiæ Proculæ*. In eo etiam Schemate foramen apparet, cujusmodi alia in quibusdam similibus aliis visuntur lapidibus; non tamen frequenter. Postremam, sive infimam, Figuram eadem in Tabula nostra desumsimus ex Ghezzii Tabula XXXVI. n. 4. qua (præter Inscriptionem) exhibetur Vir quasi sedens, retractis cruribus, in lecto tricliniarium lectorum simili, sed forma quidpiam novum & elegans referente. Columba (ut videtur) ab eo tenetur, manuque altera quodammodo indicatur, vel quod *Epidius* ille aliquo Veneris (ad quam pertinuisse Columbas plus satis commonstrat vel una Hygini Fabula 197. cui titulus, *Venus*) sacerdotio fungeretur; vel ad ejus integros mores indicandos, cum columbæ societatis amicæ, & injuriarum immemores dicantur; *illisque prima sit pudicitia* (ut Plinius ait *Hist. Nat.* L. X. c. 34.) vel quod columbæ ei essent in deliciis; sed nolo diutius hariolari.

XXVIII. Ex eodem penu depromsi tres alias, quas subjeci. Prima est ex Tab. XXXVII. n. 8. & ab hac nobis exhibetur *Locator* quidam *Scænicorum*; unde hoc ex titulo discimus, fuisse apud Romanos qui *Scenicis*, idest in Scena agentibus, nimirum histrionibus, ludionibus, de pecunia sua stipendium darent, aut ex caussa aliqua alia haberent eos sibi obnoxios atque obstrictos; tum vero theatralia spectacula edituris pacto pretio eosdem locarent. Secunda quoque ex eadem Tabula est, n. 10. *Palæstritarum* mentio quidem a veteribus Auctoribus fit, ut recte, de more, adnotavit Laurentius Pignorius (*de Servis* pag. 1249.) at hoc in titulo *Palæstrita* dicitur *Cæsaris*, quod novum esse videtur. Tertia demum, ex eadem item Tabula, n. 12. In hac legitur, *Stefanis Virgo Intaminata*; quod autem *Intaminata* aliqua *Virgo* appelletur, in nullo alio veterum Gentilium lapide fortassis adhuc repertum est; quamvis ea vox *Intaminata* aureo Augusti seculo plane convenerit: Q. enim Horatius *Carminum* Lib. III. Ode 2. v. 17.

Virtus repulsæ nescia sordidæ
Intaminatis fulget honoribus:

Neque tamen *Virginem* illam Christianam reputaverim. Si alia deessent argumenta, consideratio sufficeret septimi versus: *Hoc Fatum voluit*.

Q. GAVIVS. ARMONIVS
LOC. SCAENICORVM
VIXIT ANNS XXIIII MVI

HERACLA
CAESARIS
PALAESRITA

D. M. S
STEFANIS VIR
GO. INTAMINATA
LVMEN. QVOD. ACE
PI. REDDIDI. PA
TRE. MEVM. STE
PHANVM. SECVTA
HOC. FATVM. VOLVIT
VIX. ANN. XIIII

XXIX. Nunc, quando hæc omnia a nobis sunt prolata, aliaque indicata sunt; & quando (quod caput est) Gorii integrum Opus Volumine hoc continetur; satis, ut opinor, bono in lumine posita habemus utiliora quæque ad reliquias illas Columbariorum attinentia; quibus propitia fata profecto exstitere, cum tot talesque Viri eas delineaverint, descripserint, atque illustraverint. Unde utilitas hercle insignis ex illis Servorum & Libertorum monumentis provenit huic eidem Volumini, rerum ad Servos pertinentium illustrationi (ut supra dictum est) destinato. Quod si formaturi Volumen ipsum, initium non duximus a Pignorio, & a Popma, coryphæis eorum, qui de Servis scripsere; satis caussæ habuimus, ut faceremus quemadmodum fecimus: eam tamen in præsentia rerum afferre nihil attinet.

XXX. Præstat ulterius progredi, nimirum ad Ferrarii Dissertationes, Gorii Opus excipientes. Prodiere illæ primum Helmstadii an. 1720. tum emendatiores in Collectione, cui titulus, *Raccolta d'Opuscoli Scientifici, e Filologici* (Tom. v. pag. 443. Venetiis an. 1731.) Dignæ eæ sunt eruditissimo Auctore suo, qui superiore seculo eloquentiam docuit nostro hoc in Gymnasio, scite adeo atque erudite, ut non minores sibi laudes, quam eximiis editis operibus comparaverit. Natus erat an. 1607. ad hoc autem Gymnasium evocatus fuit anno 1634. diem obiit an. 1682. Ejus Elogium in Caroli Patini *Lyceo Patavino* (pag. 14.) videre est. Porro, quamvis ad Servos prior illa *de Balneis* Dissertatio haud pertinere, prima fronte, videatur; eadem tamen valde ad rem nostram esse potest; propterea quia in Balneis maximus erat operum Servorum usus; agentesque de his illa oportet novisse. Quin Ferrarius varia commiscuit, quæ ab nostro instituto non abhorrent: ita inter eos, qui sæpius in die lavarentur, nominat (pag. 298. D) *Phonascos*, *Præcones*, *Citharœdos*, *Tragœdos*, *Cantores* (hi autem fere omnes de Servorum genere erant) *quod vocem læsam, & exasperatam, aquarum dulcium humectatione curarent*. *De Balneatoribus* (pag. 302. C.) mentionem injicit, & de *Reunctoribus* (pag. 310. C) & hi quoque plerumque Servi: nec non (ibidem) de *Me-*

dia-

diastinis, abjectis sane mancipiis. Servorum usum in Balneis illustrat (pag. 310. F.) perspicuo Spartiani loco : *Alipilos* (pag. 310. A) & *Alyptas* (pag. 312. C) commemorat, a Servis non sejungendos.

XXXI. Utcumque sit, alteram cum dare oporteret Ferrarii Dissertationem, gemina Dissertatione Volumen nostrum ornare libuit : una enim ab altera divellenda non erat, quando utraque jam bis conjunctim in lucem venit. Earum vero secundam, *de Gladiatoribus* agentem, ad Servos pertinere, si rationibus ostendere vellem, uterer quidem probationibus non necessariis in re manifesta. Aliam autem huic similem antequam attingo, pauca præfabor de ejus Auctore, Nicolao Calliachio.

XXXII. Nicolaus Calliachius Cretensis natus est an. 1645. cum ea in Insula, illatum a Turcis, bellum arderet. Decennis Romam migravit studiorum caussa ; ibique Græcis ac Latinis litteris imbutus, graviores disciplinas avide arripuit, citoque effecit, ut Philosophiæ ac Theologiæ *Doctor* renunciaretur. Vix annum vigesimum primum expleverat, cum Venetias invitatus est ad Græcam Juventutem in *Seminario Flanginio* instituendam: in quo quidem munere tantum sibi nominis, famæque comparavit, ut in Patavinum hoc Gymnasium, honorifico Senatus Decreto (an. 1677.) ad Logicam profitendam traductus sit. In hoc autem apparuit quantus esset. At, statim ac occasio tulit, ad primam sedem *extraordinariæ* Philosophiæ (an. 1681.) translatus, deinde (an. 1686.) ad aliam, ut Græcam Latinamque humanitatem doceret, ingenti munificentia, evectus est: scilicet hic unus, ea tempestate, est inventus, qui Octavii Ferrarii (de quo paullo supra commemoratum est) locum implere posse videretur. Insuper autem Calliachius Philosophicam doctrinam amœnioribus litteris adjungebat. Itaque ipse sibi suarum virium conscius, statim orationem habuit, typisque etiam commisit, qua contendebat, Oratorem esse posse neminem, nisi idem Philosophus sit. Num tamen ille Orator dicendus fuerit, doctiores viderint. Id ego attingam, quod illi certe debetur ; estque doctrina & eruditio ex antiquis fontibus hausta: idque in primis colligi potest ex ejus posthumo (vivere desiit Calliachius an. 1707.) *de Mimis & Pantomimis* Syntagmate, quod Patavii primum (an. 1713.) iterum vero in *Novo Thesauro Antiquitatum Rom. congesto ab Alb. Henr. de Sallengre* (Tom. II. pag. 699.) editum est. Hujus Opusculi fama in caussa fuit, ut nos lucubrationes ceteras quæreremus, quas Calliachius scripsisse dicebatur: ex iis autem paucas illas eligeremus, quæ ad rem nostram facere visæ sunt. Jam in aliam regionem & ad Typographum alium delatæ fuerant, nisi illa nobis, quæ in litteris quoque dominatur, fortuna favisset. Non deerunt fortasse qui ampliora postulent : veruntamen speramus fore, ut ii qui hoc studiorum genere delectantur, & in eo profecere, quod illi damus (& quæ similia daturi sumus) aliunde potius judicent, quam ex mole. Earum, quæ nunc a nobis proferuntur, prima, ad res Gladiatorum illustrandas, compara-

ta eruditione conficitur. Id unum in ea hic observabimus, quod Calliachius (pag. 338. E.) de *Mirmillonum* origine mentionem injiciat, videaturque sententiam eam, in qua fuit Adrianus Turnebus, & probare & sequi. Nos hujus locum, qui est in *Adversar.* Lib. 3. (non 5.) cap. 4. integrum huic Articulo inseremus: „ Mirmillo „ (ait Turnebus) „ in amphitheatralibus spectaculis Gallica erat „ armatura: vox autem de Græco deflexa, ut quæ in aliud solum „ transplantata sunt, ingenio loci & cœli mutantur, leviter quo- „ que mutata est. Nam quod ea armatura fortissimorum erat ho- „ minum, quales opinione hominum fuerant antiqui Myrmidones „ Achillis milites, & habebantur Romanorum sententia Galli, „ Myrmillonesque de Græca illa fortissima natione appellaban- „ tur: idcirco gladiatoribus hoc nomen hæserat. Nam d in l mu- „ tari Ulysses perspicue ostendit; qui est Græce ὀδυσσεὺς, ne plu- „ ra commemorem. „ Ubi vero latinæ voci *Myrmillones* græcam *Myrmidones* respondere censeatur; de eorum origine, facile intererit, huc transferre locum Eustathii, qui ad Libri A Iliadis versum 180. scripsit hæc: „ Phthiotæ appellati ii „ (utor eximia interpretatione Viri doctissimi clarissimique Alexandri Politi) „ qui gentili nomine vocati fuerunt Myrmidones, subjectique „ erant Achilli: de quibus postea clarius agemus in Bœotia. „ Myrmidonas jam inde ab initio dictos ferunt, primos habita- „ tores Æginæ (insula hæc in conspectu Atticæ) de quibus „ etiam fabulam hujusmodi confinxerunt. Obtinente Æaco Æ- „ ginam insulam, præ hominum raritate, paucos fuisse, in quos „ ille imperium exerceret. Quum ergo regia ejus auctoritas in- „ tra paucos dumtaxat homines concluderetur, supplicasse eum „ hac de caussa Patri suo Jovi, a quo, quæ illic erant formicæ, „ in homines fuerint commutatæ. Inde magnam hominum mul- „ titudinem Æaci imperio accessisse: eosque homines a prima ge- „ neris ipsorum origine, ἀπὸ τῶν μυρμήκων, *a formicis*, Myrmidonas fuis- „ se denominatos. Atque ita quidem fabularum scriptores: de „ quibus etiam Lycophron Myrmidonas dicit *formicarum exercitum*, „ *qui sex pedibus graderetur*. Verum qui huic fabulæ per historiam „ medentur, ii narrant, Æginetas fodiendæ terræ operam na- „ vasse, ita ut terram, speluncarum in modum, excavarent, ea- „ que latibula incolerent, egestos vero inde aggeres latius ex- „ panderent, ut idonea ferendis fructibus terra redderetur: pro- „ pterea quod ea insula aspero esset extrinsecus, ac salebroso „ solo; terra vero intus satis fœcunda, ac bona. Hac igitur de „ caussa, qui operi huic intentos viderunt, quum eos, propter „ formicinum, ut ita dicam, vivendi institutum, μύρμηξι, *formicis*, „ assimilarent, Myrmidonas appellarunt. Verum inde postea non- „ nulli cum Æaco Phthiam commigrantes, eam ipsi secum ap- „ pellationem abduxerunt, &, quum insularibus, conterraneis „ suis, concessissent, ut Æginetæ nominarentur; Phthiotas ipsi „ de suo nomine Myrmidonas vocarunt. Atque hæc quidem ita „ dicta sunto. „

XXXIII. Alterum Calliachii Commentariolum *de Suppliciis Ser-*

vorum inſcribitur ; quod argumentum hactenus (quantum ſcio) ſeorſum nemo tractavit. Multa ſunt in eo ſcitu digna. Ubi vero Nicolaus de flagellis agit (pag. 350. E.) quibus Servi plectebantur, numerat *lora*, *nervos*, *fuſtes*, *flagra*, *virgas*, *ſcorpiones*, & *vites*. Addere etiam oportet *funes*; quos adhibitos fuiſſe ſatis apparet in vetuſtis quibuſdam imaginibus, in marmore, *anaglyptico* opere, ſcalptis; quas, exceptas in chartam & æs, publici reddidit juris Franciſcus Ficoronius in eo Commentario, cui titulum fecit: *le Maſchere Sceniche* (pag. 25.) Ex illis duas, ad rem noſtram maxime facientes, hic iterum exhiberi poſſe opportune, pu-



tavimus. Eos vero *funes* fuiſſe *ſparteos* colligere licet ex Horatio (ubi is Menam Libertum inſectatur) *Epod.* Ode IIII. verſu 3.

Ibericis peruſte funibus latus.

Iberici enim ab Horatio dicuntur *funes*, quoniam *ſpartum* (vitilium genus) ex quo funes nectebantur, herba erat, cujus in Hiſpania copia magna inveniebatur. Pro funibus tamen *translatum a Pœnis ſparti uſum perquam ſimile veri* habendum eſſe, Plinius ait, Lib. XVIIII. cap. 2. Porro, *vites* adhibitas fuiſſe ad Ser-

vos verberandos, vix credam sine auctore aliquo probatæ fidei. Nam hoc ita proprium erat militis Romani flagellum, ut ne ad extraneum quidem militem in ipsa Romana acie transferretur. Colligimus ex Livio Lib. LVII. *Epitom.* *Quem militem* (Scipio Africanus cum Numantiam obsideret) *extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, vitibus; si extraneus, fustibus* (*virgis* legunt nonnulli) *cæcidit*. Quod autem pertinet ad *supplicia servilia*, quæ refert (pag. 350. A) Calliachius ex Aristophane in *Ranis*, Act. II. Sc. 6. dubitabit fortasse aliquis, num ea dici re vera supplicia potuerint; an potius nominanda essent tormenta ad veritatem extorquendam. Agitur enim ibi de furto detegendo apud Æacum Inferorum judicem. Sed a pessima Servorum sorte ad felicissimam, a Suppliciis ad Manumissionem, transeamus.

XXXIV. *De Servorum* enim *Manumissione apud Romanos*, post illas Calliachii Dissertationes, a nobis exhibentur *Libri quatuor*, docte & erudite conscripti, primumque editi, *Ultrajecti* anno 1685. ab *Wilhelmo Loonio* Neomagensi, eo tempore nondum juventutem egresso. Quamvis autem Manumissionum materia sit inter illas numeranda, de quibus hac tempestate in foro altum est silentium, nec ea sane ad usum Jurisprudentia hodierna indigere videatur; nihilo tamen minus ea quoque materia ad integrum Romani Juris Systema recte sciteque intelligendum, valde conducit: neque vero ab eodem pars ulla profecto posset avelli, quin eidem toti perniciosa læsio aliqua inferretur. Adde, ab hujusmodi partibus modum suppeditari pervestigandi bene multas eruditæ Antiquitatis notitias, quemadmodum Looni cordi fuit; qui tum justas atque solemnes, tum minus solemnes, Manumissionum apud Antiquos species exponit; de modis ac personis, a quibus Manumissio aut dabatur, aut percipiebatur, agit; docetque ut nonnullis libertas aliquando etiam sine Manumissione provenire potuerit; nominum Libertorum rationes non prætermittit; & alia similia subdit; atque, ubi occasiones ferunt, varia veterum Auctorum loca eleganter illustrat.

XXXV. Sequitur *Diatriba de Nutricibus & Pædagogis*, quam conscripsit (ediditque Ultrajecti una cum sua Dissertatione *de Salutationibus Veterum*) Joh. Jacobus Claudius, Isaaci F. Jo. Jacobi N. Hagæ Comitum ortus ille est an. 1684. Meliorum litterarum studio statim ab ætate prima flagravit; cumque Opuscula modo commemorata in lucem emiserit anno 1702. ætatis suæ decimo octavo, jure meritoque numeratus est inter eos, qui ingenio præcoci floruere: Londini an. 1712. immaturo fato diem obiit. Qua autem ætate Claudius Opuscula illa sit commentatus, eo libentius exposuimus, quod erudita adeo sint, ut ea ætas, qua Claudius illa composuit, facile nequeat conjectura cognosci. Ceterum recens natos infantes traditos plerumque fuisse ancillis nutriendos, ex Pignorio etiam (pag. 1255. F.) colligere licet; qui itidem docuerat (pag. 1205. A.) Pædagogos e Servorum genere fuisse. Sed de illis atque de his speciatim agens, multo plura, & variis eruditionibus ornata, tradidit Auctor noster.

XXXVI.

XXXVI. Sequuntur nostro in Volumine *Hieronymi Mercurialis de Arte Gymnastica Libri sex.* Cl. Niceronius (quem nuper decessisse, ægre tulimus) in ea, quam inter cæteros diligenter alioquin edidit, Mercurialis Vita, ejusque Operum serie (*Memoires pour servir a l' Histoire des Hommes Illustres &c. Tom. XXVI. pag.* 17.) hoc primum omnium fuisse, affirmat; quippe scriptum Romæ intra septennium, quo tempore ibi egit apud Alexandrum Farnesium Cardinalem, magnum Litteratorum Patronum: illuc autem, quamvis juvenem, ad Pium IIII. Pont. Max. a Civibus suis Foroliviensibus legatum fuisse an. 1562. Verum nec adeo juvenis tunc erat, ut pote natus an. 1530. quod Niceronius non ignorabat (multo minus *adolescens* erat; quamvis Tomasinus in ejus *Elogio* scripserit, *Forolivienses adolescentem illum*, Mercurialem, *Legatum ad Pium IIII. Sum. Pont. elegere.*) neque is primus ejus ingenii fœtus fuit. Nam, ut variarum Lectionum libros quattuor primos ubi & quando scripserit, hic quærere omittamus, Patavii certe an. 1552. libellum emiserat, qui Niceronium ac cæteros fugit, *Nomothelasmum*, *seu Rationem lactandi infantes* inscriptum, cujus exemplar, rarissimum quidem, in Bibliotheca vidimus Civis ejus, & Amicissimi Collegæ nostri, Viri longe doctissimi ac celeberrimi Jo. Bapt. Morgagni. Cæterum tot ex Libris, quos postea, non adolescens, sed vir scripsit, & præsertim cum ab an. 1569. ad an. 1587. in hac nostra Academia, aut ab eo ad an. 1593. in Bononiensi, aut deinde in Pisana Medicinam e supremo loco magnis præmiis profiteretur, aut denique in Patria, quo, postremo vitæ spatio, concesserat, iterum faceret, donec an. 1606. ibidem e vivis excessit; tot, inquam, ex Libris nulli sunt facile his *Gymnasticis* anteferendi. Nam, etsi ejus Prælectiones, & Consilia Medica vel priusquam typis ederentur, tantam ipsi existimationem conciliaverint, ut an. 1573. (non 1583. quod perperam, in *Gymnasio Patavino*, pag. 298. scribit Tomasinus) a Maximiliano II. Cæsare in Germaniam fuerit ad sui curationem, quam & felicissime absolvit, evocatus, a plerisque autem aliis Principibus certatim fere desideratus: etsi plures ejus Libri, sive medici, sive eruditi, tantam præ cæteris, tamque constantem laudem retulerint, ut hodieque, unum in volumen collecti, *Opusculorum Aureorum* nomine circumferantur; tamen vel inter hæc primus locus iis, quos hic damus, est attributus; nec quisquam est Antiquitatis peritus, qui merito attributum esse non censeat. Eosdem autem in Volumine hoc nostro, quod rebus præsertim ad Servos attinentibus illustrandis dicavimus, omittendos non fuisse, omnes intelligent, qui ex iis, qui in *Gymnastica Arte* exercebantur, quot Servi essent, animadverterint.

XXXVII. Quin ad Servos referendi etiam videntur quidam alii Gymnasiis ministrantes, ut (pag. 524. E.) *Fornacatores*, ut *variarum rerum venditores*, & inter hos *Libarii*, *Botularii*, *Crustularii*: sed non libet ire per singula; nimis multa sunt in Libris illis pertinentia ad Servos, & quæ proposito nostro in hoc contexendo Volumine apprime conducant. Potius itaque observabi-

mus, Mercurialem Operi suo lumen ingens Figuris illis pluribus, quibus illud ornavit, attulisse. Ex eis vero, sive a Mercuriali primum exhibitis, sive ad res suas accommodatis, haud paucis usi sunt quidam alii post ipsum: ita Joannes Schefferus *Trochi* figuram in suos *de Re Vehiculari* (cap. 58.) Libros induxit ex Mercurialis (pag. 615.) Libris: ita Philippus Tomasinus in *Librum* suum *de Tesseris Hospitalitatis* (vide Gronovii Vol. IX. pag. 256. & 261.) Figuras transtulit duas, quas dederat Mercurialis (pag. 506. & 514.) ita quattuor illis Figuris, quas explicat Mercurialis (pag. 559. D. 560. E. 566. B. 573. B.) Joannes Potterus in sua Archæologia Græca (hæc exstat in Gronovii Vol. XII.) egregie usus est.

XXXVIII. Neque solummodo, postquam ad plures abierat Mercurialis, varii Homines docti varia sunt ab ejus *Gymnastica* mutuati; sed etiam eo vivente florenteque; ut ipse in Additionibus, quibus instruxit Editionem ejusdem Artis Gymnasticæ quartam, professus est. *Petrus*, ait ille (vide pag. 512. D.) *Ciaconius, & Fulvius Ursinus, rerum antiquarum peritissimi, quique multis annis post meam gymnasticam de triclinio scripserunt, proculdubio ad veritatem accubitus accesserunt, atque si æquus lector nostras cogitationes illorum scriptis comparare velit, certe statim animadvertet, fere quicquid hac de re boni dixerunt, e nostro libro accepisse, præterita tamen memoria, secus quam fecit eruditissimus Galliæ ocellus Petrus Faber, qui non modo summa ingenuitate in libris suis agonisticis* (insertis a Gronovio in Græc. Antiq. Vol. VIII. pag. 1757.) *incredibili doctrina refertis, non erubuit profiteri sese magnopere ex libris de re gymnastica nostris profecisse*, &c. Quidni itaque Libri, usus tanti inter Eruditos, in Antiquitatum Thesauros hosce introducerentur? Dignissimi profecto erant, qui vel octavum ederentur. Primum in vulgus editi sunt Romæ, ut conjicio ex Mercurialis ipsius Epistola nuncupatoria ad Maximilianum II. Imperatorem (qua illi editionem secundam dedicavit) in ea enim, *quamvis hos Libros*, verba sunt Mercurialis (pag. 458.) *quo tempore Alexandri Farnesii Card. sapientissimi, ac prudentissimi Medicum Romæ agebam, pepererim, illique dicatos in vulgus ediderim*. Altera eorundem Librorum editio prodiit *Venetiis, Apud Juntas*, an. 1573. quam editionem nonnulli ceu primam ponere visi sunt. At in ejus fronte legere est, Mercurialis de Arte Gymnastica Libri VI. *Secunda editione aucti, & multis figuris ornati*. In hac tamen Editione frustra quæras Additiones, quibus Editio quarta locupletatur. Parisiensis Editionis anni 1577. meminit Niceronius (pag. 22.) eandemque in Præfatione ad suam Librorum eorundem Editionem (de qua paullo infra) subindicavit Andreas Frisius. Alia Editio recensetur in *Catalogo Bibliothecæ Jos. Ren. Imperialis S. R. E. Cardinalis*, ita: *Mercurialis Hieronymus. De Arte Gymnastica. Venetiis per Juntas*. 1587. *Editio III. aucta:* itaque Veneti typographi Parisiensem Editionem non numerasse videntur. Tum iidem Juntæ, itidem Venetiis, aliam dedere editionem, in cujus titulo Libri Mercurialis de Arte Gymnastica dicuntur, *quarta editione correctiores & auctiores fa-*

cti. Atque ut de Additionibus dubitare nemo posset, *Indice eorum, quæ hac editione quarta sunt addita ab Auctore*, primas Editionis hujusce pagellas Juntæ exornarunt. Hancque Editionem præstantem censeo. Exemplar vero illud *Venetum*, *an.* 1644. quo usus est, & de quo plura habet in Præfatione sua Frisius, exstat inter *Hieronymi Mercurialis Opuscula Aurea*, & *Selectiora*, edita, non *Hæredibus Juntarum curantibus*, ut idem Frisius ait, sed *apud Juntas*, & *Baba*. Demum Mercurialis Libri descripti typis æneis fuere *Amstelodami*, *Sumptibus Andreæ Frisii an.* 1672. Mercurialis ad Maximilianum II. Epistolam, & carmina nonnulla (seu Mercurialis elegantes quasdam laudationes) a Frisio prætermissa, in nostra editione restituimus. Cæterum præsertim illam Frisii pro nostro Volumine adhiberi curavimus Editionem; quarta tamen non neglecta.

XXXIX. Nonnullis autem Editionem illam suam Figuris auxit Frisius, iisdemque breves quasdam adnotationes associavit. Atque earum mentionem in Præfatione, quam suæ Editioni præfixit, injiciens, indicavit Figuram *Naumachiæ* ex *Panvinio* (exstat hæc in nostro Vol. pag. 628. & in Vol. IX. Grævii) Figuras *Amphitheatri Titiani* & *Veronensis*, ac *Gladiatorum depugnantium* ex *Lipsio* (in nostro Vol. pag. 591. 594. 595. ac in Grævii Vol. IX.) & ex *Liceto*, vel, si mavis, *Petro Stephanonio* (pag. 571.) Figuras *saltantium supra utres unctos*, fuisse desumtas. Ex Gemma Stephanonii *saltantium* Figura illa excerpta fuit. Nuper, occasione *eximii* & *vetustissimi anaglyphi*, Fesulis anno 1722. inventi, in quo scalptus cernitur vir nudus personatus, retrorsum collapsus, & pone eum uter inflatus, duo Viri & doctissimi, & oppido eruditi, Fr. Ant. Gorius (*in Inscriptionum Antiquarum in Etruriæ urbibus exstantium* Parte II. pag. 104.) & Rodulphinus Venutius (in Libro, cui titulus est: *Saggi di Dissertazioni Accademiche* &c. *in Roma* 1735. pag. 87.) multa protulerunt apte nexa, & egregie elaborata, ad illustrandam cognitionem Ludi illius supra utres saltantium, qui ΑΣΚΩΛΙΑΣΜΟΝ a Græcis dicebatur, eratque apud eos celebris. Sed nimis multa sunt, neque possunt huc transferri: ut neque doctæ illæ animadversiones, quibus Raphael Fabrettus (*de columna Trajani*, pag. 262.) evicit, Cæstus minime instructos fuisse globulis illis (plumbeis dicemus ne an ferreis?) quibus referti videntur in Mercurialis Figuris, pag. 563. (Mercurialis autem eas Figuras ab Ligorio acceperat) sed Cæstus nonnisi ex simplicibus loris fuisse contextos. Placuit hæc non prætermittere: at nolo esse longior. Pergam ad eum, qui sequitur, *Tractatum*.

XL. Nimirum veniam ad *Antonii Bombardini de Carcere* & *antiquo ejus usu Tractatum*. De quo egregio Viro nonnulla scribam eo libentius, quod plures annos in hoc Gymnasio una fuimus, peculiari etiam alio munere conjuncti, neque ejus vitam hactenus quisquam mandavit litteris; quamobrem honesta quidem ratio postulare videtur, ut quidpiam de eo hic commemorem. Antonius Bombardinus, Patavinus Patricius, natus est anno 1666.

Cum in Scientiis, quibus egregie operam dederat, admodum profecisset, *Canonicam Juris matutini sedem* (quam modo *Civitatis* vocant) hic in Patrio Gymnasio, anno 1691. adhuc juvenis obtinuit. Ex ea ad *Criminalium exhedram* traductus est an. 1694. Post plures autem annos ad statum Ecclesiasticum transgressus, ad Sacerdotium deinde evectus, ac postmodum *Canonici Primicerii* munere *in Ecclesia Cathedrali* Patavina functus, in eadem *Criminalium sede* versatus est usque ad hujusce seculi annum vigesimum quintum, quo *Locus ei primus Juris Civilis vespertini* demandatus est. Anno sequenti e vivis excessit repentino morbo sublatus.

XLI. In publicam emisit lucem an. 1713. *Seminarii Patavini* typis, Tractatum hunc, qui Thesauris adjunctus est, visusque in tertium hoc Volumen posse referri. Multa enim habet ad Servos pertinentia; ut ubi (pag. 817.) diligenter ostenditur, Lictores, seu Satellites, servilis conditionis fuisse, & ex libertina conditione desumtos; ubi (pag. 770.) de publicis agitur Servis; ubi (pag. 821.) sermo est de iis, quos *præministrare Servorum vices jusserunt Romani*; alibi alia: sed, quod caput est, res pertinentes ad *Carcerem privatum Servorum*, & ad *Ergastula* (pag. 788.) bono in lumine collocantur; eorum vero locorum notitiæ necessariæ prorsus sunt ad antiquam Servorum conditionem integre cognoscendam. Ante Bombardinum autem nemo (quod sciam) qui Commentarium ullum de *Carceribus* litteris mandaverit, inventus est. Quamobrem, vel hoc nomine, ut omnes antiquitatis partes Thesauris Antiquitatum clauderentur, operæ pretium erat Tractatum hunc inter res nostras inferre. In quo Auctor eruditi viri munus plane executus est; & in argumento, quod tractandum sibi sumsit, tam multa ex celebrioribus Auctoribus, delectu habito, hausit, ut pauca sint quæ desiderari videantur. Ac, si exiguæ quædam maculæ in hoc Opere notatæ sunt, nil mirum, cum proclive sit, eum, qui nullius ante tritam pede viam ingressus fuerit, aliquando offendere, etiam labi. Sed quoniam in *Diario Italico* (*Giornale de' Letterati d'Italia Tom. XVIII. pag. 63.*) eruditissimus illustris Vir Apostolus Zenus Poeta & Historicus S. M. C. C. ea commentatus est, quæ & nævos illos abstergant, & rei toti lumen præclarum affundant: iccirco ab alio itidem eruditissimo illustri Viro ea, quæ Diario continebantur, in Annotationes divisa, Latine reddita, & aucta, in nostra hac editione locis suis adposita sunt. Mens erat Auctori (ut ex ejus ad Lectorem Præfatione, pag. 736. colligi facile potest) *rem totam* de Carcere *in duas partes distribuere; quarum altera historiam Carceris, altera praxim complecteretur*. Sed secundam Partem hanc perducere ad umbilicum non potuit, morte præventus. At hæc Pars nostrum ad institutum minime pertinuisset.

XLII. Cui tamen instituto convenire quidem arbitratus sum Schoettgenii *Librariorum Historiam*, quæ post Bombardini *Tractatum* nostro in Volumine occurrit. Librariorum enim bene multi ex Servorum familiis educebantur, præsertim ab Romanis; ut vel in hac commemoratur Historia: nam ubi de veterum Ro-

ma-

manorum Librariis & Bibliopolis agitur, perſpicue proditur (pag. 841. B.) *eorum conditionem plerumque fuiſſe ſervilem*. Præclariſſimus Auctor, qui admodum in Græcis & Hebraicis litteris verſatus eſt, variaque (præter id, quod in Volumen hoc induximus) elegantia eruditionis ſpecimina edidit, degit Dræſdæ, Rectoriſque Crucianæ Scholæ munere fungitur. Hiſtoriam illam, Latine ſcriptam, in vulgus emiſerat Lipſiæ an. 1710. At deinceps eandem *certis ex cauſſis* (ut in Præfatione, pag. 834. profitetur) *in Germanicam convertit linguam, ſed ordine alio;* auxitque novis additamentis, *cum in his rebus dies diem doceat*. Hæc autem *Hiſtoria Librariorum* Germanice exarata, publici juris an. 1722. Norimbergæ facta eſt: & hanc converſam de Germanica in Latinam linguam, pro ſingulari ſua humanitate, mihi miſit Cel. Jo. Erhardus Kappius, in Lipſienſi Academia Profeſſor Eloquentiæ publicus ord. præſtantis eximiæque eruditionis Vir. Ipſe etiam mihi indicavit nonnullas vitæ Eſchenbachii notitias, quas poſſe nunc ad rem meam pertinere exiſtimo.

XLIII. Jo. Andreas Eſchenbachius in vitam venit Norimbergæ IX. Kal. April. an. 1663. Melioribus litteris operam dedit Altorfina in Academia; & ibi etiam Philoſophiæ *Magiſter*, *Laureatuſque Poeta* renunciatus eſt; deinde Jenam conceſſit; tum peregre profectus Belgium inviſit, ac poſtea redux ad patrios lares haud multum in patria conſtitit, ſed Altorfium commigravit, ubi *Inſpector alumnorum*, & *œconomiæ*, an. 1691. fuit conſtitutus. Inde vero Norimbergam revocatus, in Ægidiano Gymnaſio Profeſſorem egit Eloquentiæ, Poeſeos, Hiſtoriarum, Græcæque linguæ. Plura edidit opuſcula critica atque erudita; VII. Kal. Octob. an. 1722. Norimbergæ e vita diſceſſit. Quæ ad rem noſtram translata eſt Eſchenbachii *Diſſertatio de Scribis veterum Romanorum* prodiit primum Jenæ an. 1687. tum (ut refert Jo. Alb. Fabricius in *Bibliographia Antiquaria* pag. 517.) in ejuſdem Eſchenbachii tomo 2. Syntagm. Diſſ. A. an. 1700; atque tertium in Diſſ. Academicis V. Norimb. an. 1705. Porro, ut recte noſter animadvertit Auctor (pag. 859. B) *multi ex illis* Romanorum Scribis *mancipia & ſervi erant*. Non ita apud Græcos res ſe habebat, ut perſpicue prodidit Cornelius Nepos (in Eumene cap. I. & vide noſtrum, pag. 862. C.) cum enim narraviſſet, Eumenem a Philippo Amyntæ filio habitum eſſe *ad manum*, *ſcribæ loco;* ſubdit, *quod multo apud Grajos honorificentius eſt, quam apud Romanos. Nam apud nos revera, ſicuti ſunt, mercenarii ſcribæ exiſtimantur*. Non autem privatos æque ac publicos, non quovis tempore, Romani Scribas unius ejuſdemque conditionis habuere. Qua de re multa ſcripſit eximiæ elegantiſſimæque eruditionis Jureconſultus Chriſtianus Henricus Trotzius in *Opuſculo de Scribis*, quod inſeruit doctis Annotationibus ſuis in *Hermanni Hugonis de prima ſcribendi origine* Librum; quem Librum a præclariſſimo Viro exornatum, atque hoc ipſo, qui convertitur, anno editum, cum nuper acceperim, eo mirifice ſum delectatus. Sed in præſentia rerum, hæc ſatis erit indicaviſſe.

XLIV. Huic de Scribis Dissertationi aliam *de stylis Veterum*, & *de diversis chartarum generibus*, subjicere placuit. Non quod putarem, ulla ratione ad res Servorum explicandas eam pertinere; sed quod post ea de Scribis, hæc de instrumentis, quibus scribebatur, & de rebus, in quibus scribebatur, dari posse, saltem ceu parerga, opinarer. Fateor autem, in fronte Libri (sine loci & Consulis nota editi) quem mihi misit Amicus meus Batavus doctissimus idemque honestissimus, nomen Auctoris typis æneis impressum non extitisse; nomen dumtaxat scriptorio calamo erat exaratum: cur tamen illustri nomine, opusculum illustri Auctore plane dignum non exornarem?

XLV. Sed inde ad res nostras statim reversus, curavi, ut *Laurentii Pignorii de Servis* Commentarius in Volumen hoc tertium inferretur; nimirum, ut ipsi Volumini dignum haud vulgari existimatione pondus accederet. Qualis autem quantusque Pignorius fuerit, declarat ei positum a Dominico Molino Veneto Senatore, Litteratorum illo tempore Mecœnate, monumentum exstans in hac Urbe ad parietes porticus Templi Ædis sacræ D. Laurentio, quod (emendate ex lapide ipso descriptum) subjeci:

D. O. M.

Laurentio Pignorio

Alteri hujus Ecclesiæ primum Parocho

Deinde Tarvisii Canonico

Pietate, ac morum sanctitate spectatissimo

Vero candoris, & pudoris exemplo

Litterarum omnium cum graviorum tum politiorum peritissimo

Penitioris antiquitatis non minus certo quam curioso indagatori

Patriæ, amicorum, & sui ipsius memoriæ

Luculentissimis scriptionibus propagatori

Musarum denique & Gratiarum corculo, & ocello

Dominicus Molinus Sen. Ven.

Amico, ac hospiti carissimo, & jucundissimo P.

Obiit An. CIↃ IↃCXXXI. Idibus Junii

Vixit Ann. LIX. Mens. VIII.

Ejus vitam litteris mandavere, Operaque enumeraverunt ab eo scripta, Jac. Philippus Tomasinus in *Illustrium Virorum Elogiis* (Tom. II. pag. 199.) & Niceronius in Commentariis (Tom. XXI. pag. 338.) jam a nobis commemoratis. Suum vero ad Opus transtulit Pignorius quidquid de variis Servorum generibus atque ministeriis ex probatis antiquis auctoribus, ac ex veteribus monumentis haurire potuit. Id tamen Opus *compressum*, ut (sua in Præfatio-

ne, pag. 1133.) testatur ipse Pignorius, *supra nonum annum fuit*; neque illud *evolare* passus est *de nidulo suo* , nisi anno 1613. quo Augustæ Vindelicorum Commentarius ille in publicam prodiit lucem. Iterumque editus est Patavii an. 1656. Ac tertium Amstelodami , sumptibus Andreæ Frisii (una cum Velsero *de Zeta & Zetario*, nec non cum Popma *de Servorum Operis*) qui Frisius jure adjecit Libri titulo, *Editionem* suam *auctam* esse atque *emendatam*. Et potissimum ex ea Frisii descriptus est Pignorii Commentarius (tum etiam desumta Opera Velseri, & Popmæ) in Editione Veneta hac. Neque vero textum in plura Capita tribuendum putavimus: quamvis nobis exemplo esse potuisset postrema Patavina Editio (an. 1694.) qua exhibetur Pignorii Commentarius , *pro rerum diversitate discretus in Capita additis Titulis denotata* .

XLVI. Sequitur Antonii Velseri *de Zeta & Zetario* , *sive Diæta & Diætario* , *Epistola*, quæ in lucem emitti consuevit conjuncte cum eo *Pignorii Commentario*, consentiente profecto materia ; quandoquidem *Zetarii*, sive *Diætarii functio* (vide pag. 1318. A.) *servilis erat*.

XLVII. Postremum Volumini huic coronidem imposuimus *Libro de Operis Servorum a Tito Popma* conscripto . Celebris hic Vir in lucem venit *Elosti* , quod *Phrysiæ* oppidulum est , ex nobili & antiqua Familia . Patrem habuit Ausonium a Popma ; fratres (inter quos ipse natu secundus) Sixtum , Cyprianum , Ausonium ; plerique scriptis egregiis inclaruerunt. Patrem juvenes amisere. Itaque mater cum filiis, ut liberalibus ii studiis imbuerentur, Groningam petiit; at postquam filii ibi profecerant plurimum, Coloniam migravit; & , aliquanto post , Lovanium. Titus an. 1586. nobilem virginem uxorem duxit , quam post annum amisit. Ejus *Tabulæ in Sphæram*, *& prima Astronomiæ Elementa* prodiere Coloniæ ann. 1569. Eas fuisse primum fœtum ingenii ejus opinor, cum juvenis ille Coloniæ degeret. Plura alia edidit Opera erudita. Vixit adhuc superiore seculo; at de anno mortis nihil hactenus comperi. Hic de Servis Liber in *Catalogo Bibliothecæ Card. Imperialis* perperam tribuitur Ausonio Popmæ a viro doctissimo, qui *Catalogum* illum concinnavit. Verum quidem est, Ausonio & Sixto fratribus suis eum Librum inscripsisse Titum epistola eleganti ; quam , a Frisii typographi editione jam olim ablegatam , cum in editione prima reviserem scripturus hæc , plane existimavi, eam modo, quasi postliminio (ut ita dicam) esse recuperandam; hujusmodi autem ea est:

„ Titus Popma Sixto & Ausonio Popmis
„ Fratribus suis VV. CC. S. D.

„ Quæ de Operis Servorum ex Libris nostris a me obiter notata „ erant, feci non invitus, ut ea subsecivis horis nunc recogno„ scerem; & aliorum auctorum adscitis testimoniis illustrarem . „ Nam semper mihi curæ fuit Juris Civilis scientiam cum opti„ marum artium studiis & rerum veterum notitia conjungere : „ quod harum ignoratione peccari persæpe , & multa in occul-

„ to latere viderem. Itaque operam dedi, ut ad homines antiquitatis, & rerum Romanarum studiosos, aliqua ex Libris nostris utilitas studio meo perveniret, quod licet aliis fructuosum, morosis tamen quibusdam fortasse non probabitur, quorum natura est ad criminandum, quam ad laudandum propensior. Penes doctos viros, & vos, Fratres carissimi, judicium esto, qui spretis honoribus, & lucris, ducti solo amore τῦ καλῦ in hoc Circo decurritis. Valete. III. Non. Julii, Anno cIↃ. IↃC. VII. „ Porro vel ex hac Epistola perspicue apparet, quanti ex illo Popmæ Libro fructus percipi possint. Jam vero existimo, de illustrium Auctorum Libris iis, qui tertio hoc Volumine continentur, satis jam a me dictum esse. Tu vero, Lector erudite atque benevole, ut pro tuo erga optimas litteras amore opera illa, in hanc ædificii partem selecta, probabis, ita pro humanitate tua ne Architecti industriam improbes. Vale.

Patavii, Calendis Novemb. cIↃIↃCCXXXVIII.



SERIES SCRIPTORUM

Qui Tertio Volumine Novorum Supplementorum utriusque Thesauri Antiquitatum Romanarum Græcarumque continentur.

NOI REFORMATORI
DELLO STUDIO DI PADOA.

HAvendo veduto per la fede di Revisione, & Approbatione del P. F. Paolo Tomaso Manuelli Inquisitore nel Libro intitolato: *Utriusque Thesauri Antiquitatum Romanarum Græcarumque nova Supplementa Tom. III.* non v'esser cos' alcuna contro la Santa Fede Cattolica; & parimente per Attestato del Segretario Nostro, niente contro Principi, & buoni Costumi, concedemo Licenza a Gio: Battista Pasquali Stampatore, che possi esser stampato, osservando gli ordini in materia di Stampe, & presentando le solite copie alle Publiche Librarie di Venetia, & di Padoa.

Dat. 21. Decembre 1738.

(Gio: Francesco Morosini Kav. Reff.

(

(Z. Pietro Pasqualigo Reff.

Agostino Gadaldini Secretario.

1738. 8. Genaro M. V.

Registr. nel Magistrato Eccellentissimo della Bestemmia.

Vettor Gradenigo Segr.

MONUMENTUM
SIVE
COLUMBARIUM
LIBERTORUM ET SERVORUM
LIVIÆ AUGUSTÆ
ET CÆSARUM

Romæ detectum in Via Appia Anno cIↄ. Iↄ. cc. xxvi.

AB

ANTONIO FRANCISCO GORIO

PRESBYTERO BAPTISTERII FLORENTINI

Descriptum, & XX. Ære incisis Tabulis illustratum

ADJECTIS NOTIS

CLARISS. V. ANTONII MARIÆ SALVINII.



ILLUSTRISS. REVERENDISS. DOM.

D. MARCO ANTONIO ANSIDÆO

ARCHIEPISCOPO.

EPISCOPO PERUSINO, Pontificii Solii Assistenti, S. Romanæ, & Universalis Inquisitionis Assessori, Signaturæ Gratiæ Decano

ANTONIUS FRANCISCUS GORIUS.



CUM res nulla sit, quæ magis alliciat homines ad amandum quam Virtus, qua nihil præstantius, nihil pulchrius, nihil amabilius esse potest; cum propter virtutem, & probitatem, ut ait

Romanæ eloquentiæ princeps Cicero , eos etiam quos numquam vidimus diligamus; haudquaquam miraberis , Amplissime Præsul *, si splendore , ac fama tuarum virtutum maxime excitatus , eximium tandem erga Te obsequium , ac voluntatem meam , ingenii aliquo monimento declarare voluerim . Qualis enim quantusque Vir sis, probe mihi compertum est, non ex vulgi laudibus , quod interdum fallitur , sed ex doctissimorum Virorum editis elogiis , quibus Te exornarunt; vel ex eorum sapientum vocibus , qui Te intime norunt, egregiasque animi tui dotes, in Urbe omnium principe diutius perspexerunt , atque sunt admirati ; inter quos non postremum sibi vindicat locum Ferrantes Comes Capponius , Senator amplissimus , qui ad Te colendum optatum mihi aditum præbuit. Quotiens enim , ut ingenue fatear , ab amatoribus veræ solidæque Virtutis , in cotidianis eruditis sermonibus Te prædicari, & ad cœlum ferri audiebam ; laudari pietatem tuam in Deum singularem, prudentiam atque justitiam incomparabilem , insignem animi candorem, inculpatos mores , innocentiam, gravitatemque admirabilem, summa cum humanitate conjunctam ; laudari præclarissimam divini humanique Juris scientiam , miram dicendi vim, ac suavitatem , qua omnium animos in tui obsequium , & admirationem rapis ; multiplicem doctrinam , legumque interpretandarum peritiam , qua celeberrimas Decisiones , ex tua agnatione Cl. V. Alexandri Benincasæ Rom. Rotæ Auditoris, Patricii Perusini , Tibi inscriptas in optimum lumen , atque ordinem multo labore digessisti: quotiens , inquam , quæ maxima , ac verissima tuarum laudum est, & cum paucis comparanda , Te esse intelligebam* Justum , & tenacem propositi Virum , *Justitiæ Vindicem , ac defensorem acerrimum; venerandæ Antiquitatis, penitiorisque eruditionis , & literaturæ cum sacræ , tum profanæ, omniumque optimarum artium , ac disciplinarum cultorem summum, ac præstantissimum; instructo ad id Museo, quod in deliciis habes , thesauris erutæ Vetustatis locupletissimo; & hoc amplius de studiosis , clarisque Viris , de Christiana Republica , de Purpuratis Romanæ Ecclesiæ Principibus , qui Te res gravissimas enarrantem identidem audiunt, de Apostolica Sede, de Religione , cujus maximi momenti negotia tractantibus per decem jam annos assides, optime meritum; dudum a Cognitionibus Signaturæ Justitiæ, & Sacræ Congregationis Cardinalium Concilii Tridentini Interpretum a Secretis ; aliisque conspicuis Ecclesiasticis muneribus , summa cum laude , honorifice functum ; denique quum Te esse didicissem Romanæ Ecclesiæ, & Aulæ insigne decus , & ornamentum : gestiebam animo , mihique præ gaudio temperare satis non poteram , ex eo tempore præclare admodum de me, præclare de meis studiis actum cogitans , si partis aliquando ingenii mei laboribus, tuoque splendidissimo nomine insignitis , me totum perpetuo Tibi vovere, tuoque amplissimo patrocinio frui contigisset. In hanc spem mirifice postea sum excitatus , quum cognovi Te tribus Summis Pontificibus carum admodum fuisse , utpote Veritatis propugnatorem eximium , æquive servantissimum , qua laude tantopere emines ; adeo vero placuisse Pontifici Optimo Maximo* Benedicto xiii. *, tuarum virtutum , ac meritorum æstimatori sapientissimo , ut statim suscepto universi orbis regimine, Te , omnium plausu , Damiatæ Archiepiscopum , ac postea* Pe-

RUSII *tuæ inclitæ Patriæ Episcopum renuntiarit ; atque in dies in majoris dignitatis , & gloriæ fastigio Te collocatum iri omnes sperent . Neque hic ego nobilissimæ tuæ Gentis decora , majorumque tuorum gesta præclara commemorabo , quum in Perusinis Historiis disertius celebrentur . Difficile siquidem dictu est , an majorem sibi laudem literarum studio , & amore , quorum & Tu ipse exemplar es absolutissimum , vel armorum , egregiorumque facinorum gloria compararint . Nemini enim ignoti esse possunt , ut paucos e recentioribus referam ,* SCIPIO ANSIDÆUS *Sacræ Hierosolymitanæ Religionis Eques splendidissimus , & proavi tui frater ; cujus animi virtutem , ac gloriam Historiæ monimenta testantur ;* BALTHASSAR ANSIDÆUS , *avus tuus clarissimus , Præpositus Bibliothecæ Vaticanæ , eruditione non minus quam pietate conspicuus ; item* JOSEPH ANSIDÆUS , *Pater tuus , Vir omni laude dignissimus ,* COSMI III. *Magni Ducis Etruriæ Nobilis a Cubiculo , qui Regiam Etruscam Aulam præstantium virtutum exemplo condecoravit ; quique ad evellendas penitus e nobilium hominum animis Christiano nomine indignas simultates , & contentiones , aurea vulgavit præcepta ; quæ meus Petrus Andreas Andreinius , ejusdem scientiæ consultissimus , atque ut de Augusto dictum refert Suetonius ,* amicitiarum optimus conciliator , & fautor , *cum sapientibus viris magno in pretio habenda identidem prædicat . Quare gratulandum mihi summopere video, qui Te tanta virtute præditum, tantis meritis insignem, studiorum meorum Fautorem eximium , amplificatoremque optatissimum sim consequutus . Nec minimum vereor , quin Tibi gratissimum esse debeat hoc mearum vigiliarum munusculum , quod in perennem obsequii erga Te mei significationem animo libens dedico , atque commendo . Gaudebis enim , ut spero , non mediocriter tecum ipse , quum cernes ab oblivione , & ab interitu vindicatum celeberrimum , atque ornatissimum illud aureo ævo constructum* MONUMENTUM , *quod nuper in Via Appia detectum est ; quod plane si , ut par erat , stetisset , eoque prorsus modo uti primum eruditorum oculis patuit , atque ut in hoc Volumine omni suo cultu integrum peraccurate repræsentatur ; neque a barbaris hominibus , & a Musis alienis , avaritiæ studio direptum , ac , non sine omnium horrore , penitus deletum fuisset , profecto esse poterat omnium sæculorum , omnisque posteritatis admiratione dignissimum . Quamvis enim Libertorum , ac Servorum* LIVIÆ AUGUSTÆ , & CÆSARUM *fuerit conditioni convenienter extructum , tamen quia omnium antea effossorum elegantissimum est , pulcherrimisque ornamentis valde refertum , præcellentem quamdam priscæ Romanorum gloriæ , & in tenujoribus quoque operibus incomparabilis magnificentiæ speciem , & exemplum omnium mentibus ingerit præstantissimum ; multaque sunt quæ ex his pretiosis omni ævo reliquiis , literario orbi hactenus incognita colligi potuere ; quæ quidem a sapientibus viris digna habita sunt , ut in iisdem illustrandis , atque explicandis plures Antiquitatis studiosi ingenio , & eruditione sua sedulam operam navarent . Interim , quæ tua humanitas est ,* OPTIME , AC PRÆSTANTISSIME PRÆSUL , *(utinam liceat quamprimum Te alio augustiori nomine compellare !) hos ingenii mei qualescumque fructus benigna , ac serena fronte excipe .*

re digneris ; atque , ut non confido , me Tibi parem in præconio Tuæ Virtutis tribuendo , ullo tempore futurum ; ita obsequio , & amore nemini umquam cessurum , quod faustum felixque sit , ex animo spondeo .

Florentiæ VIII. *Kal. Septembr.* CIↃIↃCCXXVII.


Ex antiquo marmore in Coenobio SS. Rufinae et Secundae Romae

PRÆFATIO.


MNIGENÆ eruditionis, maximæque voluptatis expers eſt, qui præclara VETUSTATIS MONUMENTA non colit, & mirifice eorum cognitione non delectatur. Nihil enim eſt quod non doceant; nihil quod ad illuſtrandos gentium ritus, ad optimos auctores Græcos, & Latinos, præſertim Hiſtoricos accuratius enucleandos, ad univerſam Ethnicorum Theologiam probe intelligendam, ad omnium denique diſciplinarum apparatum copioſe, ac feliciter amplificandum conferre non poſſint. Sed de laudibus ANTIQUITATIS, ac de veteris ævi reliquiarum tum Eccleſiaſticarum, tum profanarum ſtudio, politiſſimoque viro digna cognitione, haud opportunus hic agendi locus. In perennem harum priſcarum lautitiarum laudem illud dixiſſe ſufficiat, hoc ſæculo vere aureo, & cum Auguſteo comparando, ubique gentium adeo coli, & in dies magis magiſque florere antiquarum rerum uberrimum, jucundiſſimum, & utiliſſimum ſtudium, ut jam non a ſolis tenuioribus hominibus, verum etiam a ſummis Viris, Principibus, & ab ipſis Regibus in amore atque in deliciis merito habeatur. Hi enim, quamvis immenſis opibus abundent, nullos ſe habere theſauros arbitrantur, ſi theſauris careant venerandæ Antiquitatis: parumque mereri de optimis artibus, ac diſciplinis, quas regiis opibus fovent, ſi ad hos ditiſſimos inexhauſtæ eruditionis fontes, ad hæc inſignia, & certa Hiſtoriæ lumina, ac fundamenta illuſtranda doctos viros non accendant, præmiiſque excitent ampliſſimis. Votis præſtantium virorum, ac litteratorum ipſa quoque Natura, & ipſe Urbium, ac Regnorum Genius reſpondet, qui in hæc ampliſſima ſtudia ſymbolam ſuam cotidie, ut ita dicam, confert; & ignotos, ac per tot ſæcula in terræ viſceribus conſepultos antiquorum monumentorum theſauros, in lucem, *& in apricum*, ut ait Horatius, in dies profert. Frequenter audimus eruta variis in locis vetuſta, ac præclara artificum opera, Numiſmata, Gemmas, Statuas, Toreumata, Idola, Sepulcra; ipſaque Urbium Regina ROMA, in qua ſedem ſuam Antiquitas ipſa, & Magnificentia collocavit, novi ſemper aliquid affert, quod incomparabiles eruditionis opes mirifice augeat, amplificet, ornet. Quare gratulandum nobis eſt, quibus optata ſæpius a majoribus noſtris ea FELICIA TEMPORA venerunt, in quibus inventis hiſce Antiquitatis divitiis, quarum lucem tot illuſtres omni ævo Viri non aſpexerunt, pæne omnis inſcitiæ caligo depulſa fuerit; quæque illis incognita fuere literario orbi hoc tempore ſint clariſſima, & magnorum virorum lucubrationibus æternitati conſignata: quæ profecto, ut verbis utar Ovidii, (1)

— nec Jovis ira, nec ignes,
Nec poterit ferrum, nec edax abolere vetuſtas.

1 fine Metamorph.

Hæc ipsa tempora jamdudum auguratus est, aliud agens, Latinorum Poetarum Princeps Virgilius, qui ita cecinit; (1)

Scilicet & tempus veniet, cum finibus illis
Agricola incurvo terram molitus aratro,
Exesa inveniet scabra robigine pila;
Aut gravibus rastris galeas pulsabit inaneis,
Grandiaque effossis mirabitur ossa SEPULCRIS.

Mirandum sane in Via Appia, olim omnium celeberrima, Romanorum mausoleis, & sepulcris ornatissima, nuper inventum est Monumentum, sive Columbarium Libertorum, Servorumque LIVIÆ AUGUSTÆ, & CÆSARUM, quamplurimis Ollarum Titulis, Inscriptionibus, Aris, Urnis, Sarcophagis anaglyfico opere pereleganter sculptis, musivo opere, parergis, emblematis, monstris, quæ nos *stucchi*, & *grottesche* patrio sermone appellamus, tectorio opere, aliisque eximiis ornamentis valde insigne, cultorumque omnium Antiquitatis aspectu dignissimum; cujus antiqua supellex Sculpturæ quoque, & Architecturæ præstantissimis artibus non parum lucis conferre potest. Ex hoc pariter colligi potest quanta fuerit DOMUS AUGUSTÆ majestas, splendor, & magnificentia; quam admirabilis servitiorum ordo, ac disciplina; quanta CÆSARUM, aliarumque Augustarum Feminarum, præcipue vero LIVIÆ AUGUSTÆ amplitudo, fastus, gravitas, potentia; quibus tot Servorum Libertorumque pæne infinita agmina serviebant, varias in classes distincta, variisque ministeriis destinata; quorum quamplura, quæ ad hoc tempus eruditis incognita fuere, quæque non mediocriter illustrant Romanæ Historiæ monumenta, per tot sæcula tenebris damnata, in dias luminis oras nunc emergunt, ac prodeunt. Nihil enim, quod sciam, de honoribus Libertis collatis, de Immunitate, de Ingenuitate Libertis donata, de cura a Regionibus Urbis iisdem demandata, hactenus memoriæ proditum est; atque hic plures Liberti HONORATI, IMMVNES, INGENVI, A REGIONIBVS VRBIS DECVRIONES, & PROCVRATORES laudantur. Plures item libero homine dignissimis artibus operam navasse celebrantur, & in Augusta Domo fuisse dicuntur A STATVIS, A TABVLIS, AD IMAGINES, PICTORES, INAURATORES, AVRIFICES, MEDICI, CHIRVRGI, COLORATORES, COMOEDI, LECTORES, LYRISTÆ, AMANVENSES. Pluribus officiis DECVRIONES præpositi, qui aliis sub se præessent, Decurionatu quoque insignitæ Feminæ, ut alia inferioris ordinis ministeria, & officia prætaream; quæ profecto magnæ, ac non minima ex parte novæ eruditionis seges quanti sit facienda nemo non videt. Ex his Medicorum LIVIÆ AUGUSTÆ nomina discuntur, inter quos memoratur TYRANNVS, M. LIVIVS BOETHVS, Medicorum decurio; quique aliis Medicis, quos ceteris Servis anteponit Justinianus (2) tum dignitate, atque ut ita dicam, principatu, artisque scientia eminebat SVPRA MEDICOS. M. LIVIVS ORESTES; item HILARVS MEDICVS. CHIRVRGVS, ut alios omittam Aliptas, Jatraliptas, Coloratores, Unctores, Thermularios, & exoticorum unguentorum Curatores. Ex his denique intelligimus Malchionem fuisse PAEDAGOGVM DECVRIONEM DRVSI CAESARIS optimi, ac fortissimi Principis, probisque moribus, & præceptis eum instituisse; Hymnum PAEDAGOGUM IVLIAE GERMANICI filiæ extitisse; atque adeo in omnibus pæne sepulcralibus Titulis aliquid novi summa cum jucunditate perdiscimus. Eorum vero Servorum, ac Libertorum, Servarum Libertarumve, quæ corporis curam, quoad cultum, & ornatum habebant, eorum qui rebus sacris præerant, vel in triclinio potoria, vel escaria aurea atque argentea vasa instruebant, & ministrabant, vel oblectamenta cujuscumque generis parabant; opes, & magnificentiam augustæ supellectilis ostentabant, & custodiebant; purpureas pretiosas vestes, pænulas, margaritas, thura ad sacrificia curabant, vel domo egredientes Principes comitabantur sequebanturve, quam magnus, ac pæne immensus numerus! Nullum non artificium Servorum opera expediebatur, nullæ non liberales artes, & studia Servi profitebantur: quæ quidem quodam ordine,

1 Georg. Lib. I. v. 493. 2 *L. In communes* 1. *§. Ne autem* 5. *Cod. de Comm. Serv. monum.*

ac ne-

ac nexu, inter ſe inferius exponuntur; quamvis in Monumento ſive Columbario nulla majoris dignitatis, & officii ratio habita fuerit, ſed promiſcue nulloque ordine per parietes ſepulcrales omnes Tituli ſervorum, ac Libertorum diſpoſiti fuerint.

Verum hoc ipſum Monumentum, cui per tot ſæcula aliud ſimile Roma non protulit, quodque in AVGVSTAE DOMVS gloriam, & decus, ad vivacem poſterorum recordationem, integrum, illæſum, omnique ſuo cultu exornatum, ut inventum eſt, ſervari debebat, quorundam hominum maleferiatorum certante avaritia cum egeſtate, immaniter poſtea dirutum eſt, ac pæne deletum: perelegantes Tituli, de quorum ingenuitate, ac ſinceritate dubitare nemo poteſt, fere omnes cum e parietibus oſcitanter, & tumultuario opere refigerentur, miſere fracti: quos quidem eo prorſus modo repræſentare voluimus, addito coronidis ornamento e plaſtico opere, quo ſupra ſingulos loculos, ſive Columbaria perbelle ornabantur; omnia denique ſuſque deque confuſa, labefactata, & omnibus qui volebant vendita; adeo ut hoc tempore eo in loco vix aliquod veſtigium tam præclari, ac magnifici Ædificii ſuperſit, vel ſi ſuperſit, non ſine lacrymis ab eruditis viris conſpici poſſit.

Id quum primum intellexiſſet priſcarum omnium eruditæ Antiquitatis memoriarum eximius admirator, & cognitor Petrus Andreas Andreinius, Patricius Florentinus, antequam hoc celebre Monumentum iniqua fata ſubiret, Franciſcum Equitem Victorium, Romæ degentem, magni Petri Victorii Patricii, ac Senatoris Florentini, de literaria Republica optime meriti adnepotem, quem honoris cauſſa nomino, jamdudum ſibi familiariſſimum, per epiſtolas amantiſſime monet, orat, obſecratque, ne pro communi in venerandam Vetuſtatem amore, tam inſignis Sepulcri memoriam penitus excidere, atque aboleri ſinat; Pictores, & Architectos eximios velit eligere, qui univerſum ædificium ſcrutentur, metiantur, delineent diligentiſſime; vetera omnia Anaglypha, & elegantiſſimos Sarcophagos, quicquid denique in eo invenerint antiqui, ac præcellentis operis, accurate ſibi excipiant; ipſum quoque rem ſibi facturum gratiſſimam, ſi omnes Ollarum Titulos, & Inſcriptiones, ea qua ſolet diligentia, ex archetypis velit exſcribere, omniaque e miſerabili jam proxima clade eripere; optare hujuſce ornatiſſimi monumenti memoriam in ſuo Muſeo exſtare ſempiternam.

Votis Andreinii perquamlibenter annuit Victorius; veteres omnes Ollarum Titulos, quotquot reperire umquam potuit, accuratiſſime ex prototypis deſcribit; Orthographiæ, Ichnographiæ, Scenographiæ aliorumque omnium inſignium monumentorum delineandorum curam commendat amico optimo Equiti Hieronymo Odam ex Ordine Conſtantiniano S. Georgii, Sereniſs. ANTONII FARNESII Parmæ, ac Placentiæ Ducis Honorario a Cubiculo Aulico, Antiquarum rerum ſtudio, & amore flagrantiſſimo, atque in delineandis obſervandiſque vetuſtis eximiis operibus, ut eruditis notum eſt, peritiſſimo; qui exquiſito labore XX. Tabulas, quas afferimus, adornavit; omnemque priſcam ſupellectilem, qua ubique hoc volumen condecoratur, genio ſuo indulgens, inſtruxit.

Has Auguſtei ævi, veteris elegantiæ, & eruditionis acceptas opes, admodum lætus Andreinius in ſui Muſei ornamentum dicavit. Verum paullo poſt increbreſcente rumore, ac tandem fama ubique pervulgata, hujus elegantiſſimi Sepulcreti, in ejus rei teſtimonium, vix rudera relicta fuiſſe; omnia ſitu mota, confracta, diſtracta, direpta; animo ſecum agitare cœpit eruditis Viris rem ſe facturum gratiſſimam, bonoque literariæ Reipublicæ ceſſuram, ſi hujuſmodi Monumentum quamprimum in publicam lucem prodire faceret, quod plane inter domeſticos parietes non ſine piaculo occultari poſſe videbatur. Interim omne conſilium ſuum, ea qua ſolet humanitate, mihi aperit; ad hunc laborem libenti animo capeſſendum, Genioque ſuo litandum vehementiſſime accendit. Præter Inſcriptiones, ac ſepulcrales Titulos omni eruditione refertos, & Tabularum omnium apparatum, familiares exhibet epiſtolas

Equitis Victorii, ea occasione sibi missas; quæ in hoc Monumento describendo, magno mihi adjumento esse possent. Addit præterea Clarissimi, ac Doctissimi Viri Antonii Mariæ Salvinii in Servorum Libertorumque Nomenclaturam, quam e Græco fonte illustravit, lectissimas Notas, tum ad distinguendos Servos, ac Libertos a Servabus Libertabusque, tum ad lucem meis lucubrationibus adjiciendam valde utiles: denique jubet, ut præclara omnia monimenta meis quoque observationibus illustrem; quod eo, ut vides, modo factum a me est, amice Lector. Licet enim cælatis jam aliquot Tabulis, censorumque calculo probatis notis, & observationibus, ut in lucem prodirent, audivisset Andreinius Illustrissimum, ac Reverendissimum Præsulem Franciscum Blanchinum Veronensem, Summi Pontificis BENEDICTI XIII. Prælatum Domesticum, in hoc Monumento, & quantocyus edendo sedulo incumbere; tamen ab incepto opere nullo modo cessandum censuit, sed expectandum in tanti viri obsequium, ut ejus Opus in lucem primum prodiret, quod nostrum paullo post subsequeretur. Neque hic silentio præterire possum eximiam ejusdem Clarissimi Præsulis in me voluntatem, qui cum superiore anno, autumni tempore Florentiæ moraretur, auspice Serenissima VIOLANTE, Etruriæ Magna Principe, ac Senensis Ditionis Gubernatrice, quæ ad eum omni obsequio prosequendum me misit, ex eo tempore omnis benevolentiæ, omnisque officii honore cumulavit, donavitque me edito præclaro suo Opere, patrio sermone conscripto; quem ego Virum hoc nomine, & propter claram, testatamque omnibus doctrinam, ac probitatem summopere semper suspiciam, & colam.

Non igitur te latet, benevole Lector, cui debeas hujus Operis laborem, cui editionem, cui exitus curam. Nihil profecto in eo exornando sedulitatis, & diligentiæ prætermissum est; quod etiam pluribus aliis ineditis Inscriptionibus, eximiisque monimentis, præsertim ex locupletissimo Museo Victorio Romæ opportune ubique illustratum conspicies. Cur vero inscripserim *Monumentum, sive Columbarium Libertorum, & Servorum LIVIAE AVGVSTAE, & CAESARVM* inferius exponam Salvinianis Adnotationibus in fine literam *S* majorem adscripsi, ut a meis observationibus, notisve distinguerentur, quibus nulla sigla apposita est.

Tabulas omnes ære sculpsit peraccurate Ferdinandus Ruggierius Florentinus, egregius Architectus, & Chalcographus, qui optime de Patriæ gloria meritus est, editis jam præstantium Architectorum operibus, quæ Florentina præclara Ædificia exornant; pluribus voluminibus ea complexus, quæ jam ex his prælis Regiæ Celsitudinis Magni Ducis Etruriæ prodiere. In his quoque nostris Tabulis excudendis sedulam operam navavit R. P. Antonius Lorentinius; quorum diligentiam, & studium non sine laude hic commemorandum esse duxi. Quinque primæ Tabulæ ad probe intelligendas omnes MONUMENTI partes, proportiones, mensuras, symmetriam, ordinem, atque elegantiam pertinent. His usus sum in Descriptione, ut totum Ædificium primum universo suo complexu ante oculos ponerem, ac describerem, deinde per singulas partes illustrarem: distincta Descriptione, seu Dissertatione in Paragraphos XIV. in quibus quid singulatim observetur præpositus Index ostendit. In Tabula XVIII. lit. A. coronæ majoris modulum, quæ universum Sepulcrum ambiebat, præcipuum ædificiorum ornamentum, ut eam appellat Vitruvius, (1) Serlium, aliosque Architectos imitati, obliqua facie dedimus. Tabula XX. ædicularum, sivæ columbariorum per parietes miro ordine, ac proportione dispositorum exhibet schema, Ichnographiam, ac Scenographiam; Titulorum item columbariis superpositorum locum, concinnitatem, ac distantiam oculis subjicit. Genio eorum qui hoc Monumentum, quum erutum est, non perspexerunt, ut fieret satis, tres Titulos varietate quadam notandos repræsentari curavimus, quorum primus in eadem Tab. XX. lit. A. utrimque perpulchre scriptus est, insculpta hasta in medio, in inferiori parte bicorni,

1 De Arch. Lib. III. cap. 3.

qua epigraphes quæ dextræ ollæ respondet, & ad eam pertinet, ab epigraphe sinistræ ollæ discernitur; quod tamen, ut ita dicam, discerniculum, non eodem modo, eademque forma in pluribus expressum erat, ut infra videbimus. Secundus Titulus in eadem Tabula lit. E læva tantum parte scalpro deletus fuerat, nulla alia superaddita epigraphe. Postremus lit. C totus omnino abrasus, sed utrimque postea superinsculpta epigraphe ornatus, quæ legitur; de quibus lituris infra sermo habetur. (1) Quod attinet ad characteres eorumdem Titulorum duas hic literas notatu dignas observamus, quæ ubique inferius repræsentari minime potuere ob peculiarem figuram; quæ videlicet hoc modo erant efformatæ G & Y, & in quamplurimis Titulis occurrebant; neque vero his similes usquam observavi in Florentinis lapidibus, qui ex aliis Columbariis ad nos translati sunt, præcipue in locupletissimo Museo Suburbano Strozio, licet in aliquibus viderim apud Gruterum. (2) In vetustis Græcis Codicibus non solum Y, verum & alias literas intersecari lineola solitas animadverti. In pluribus Titulis Y supra reliquas literas eminebat, ut infra n. CXLIII. ex. gr. CHRYSARIVM: quod non solum in marmoreis, verum etiam in æneis cælatis Tabulis factum a veteribus fuisse clare ostendit Honesta Missio data ab Imperatore Servio Sulpicio Galba Veteranis, qui militaverunt in Legione Prima Adjutrice, idque conspicitur in voce PHRYGIO; cujus antigraphum ex prototypo Musei Andreinii jamdudum exceptum primus omnium in lucem edidi in Prima Parte Inscriptionum Etruriæ Urbium. (3) In nonnullis Titulis ut in sequentibus n. LXXXII. literæ hoc modo ruditer sculptæ occurrebant ΛMY. Quare cum constet eos cælatos esse aureo atque optimo Augusti sæculo, profecto quum videmus lapides similibus rudiusculis literis consignatos, non ita facile calculum ferre debemus sequiori sæculo conscriptos esse, nisi id certo probari possit. In reliquis vero Tabulis monumenta quæ afferuntur adeo accurate ex archetypis delineata sunt, ut striges quoque probe enumeratæ in Sarcophagis, pari numero in editis fuerint repræsentatæ.

Architecti, qui aureo Augusteo ævo floruit, nomen nos latet; nisi forte in quodam laterculo exhibeatur, qui in hoc Columbario inventus est, & exstat in Museo Victorio, tribus orbiculis a Figlinæ opificibus distinctus; in quorum primo extimo legitur VENVLEIO APRONO ARTICTAETC (f. ARCHITECTO, vel ARTIF*ice* TECTORE,) in alio I. AFICI M ANNI VAR. & in intimo SA. RPB. In exstruendo hoc Monumento nova, ac peculiari forma, omnibusque numeris absoluta, quanta Architecti fuerit præstantia, ingenium, & solertia, ex paullo ante descriptis Tabulis intelligi potest. Plura sane præteritis annis hujus generis Monumenta, & Ædificia Romæ detecta sunt, atque a viris doctis illustrata, quorum inferius in Descriptione meminimus; nullum vero huic simile tanto artificio, tanta elegantia fabricatum, totque ornamentis splendide exculptum hactenus repertum est. Hoc ipso anno duo Columbaria, sive Sepulcra parum inter se distantia inventa sunt in Via Appia, lævorsum, intra Urbem, non longe a Porta Capena, quæ hodie a proximo Templo S. Sebastiani appellatur, nullo tamen modo cum hoc nostro comparanda; omni cultu, omnibusque pæne Titulis, & Inscriptionibus destituta, & alias spoliata; in quibus præter columbaria oblonga quadrata forma, præter parietes ex lateritiis eleganter compositos reticulato opere, quod laudat Vitruvius, (4) nil aliud, vel pauca alia observata sunt. In hoc vero Sepulcro columbaria superne rotunda, & arcuata erant, ut Tabula XX. lit. B, & D ostendit; atque tam concinna serie, perpetuoque ordine per parietes, per absidas, per tribunalia ubique disposita, ut nihil pulchrius, elegantius nihil perspici posset. Summum Architecti judicium, ut id tantum dicam, vel hinc elucet, quod eadem columbaria consulto quibusdam in locis non constituit; quemadmodum super ostium superius Monumenti Tab. III. lit. B quamvis in similis absidis hemicyclo in altera parte condiderit. Noluit enim eo in loco, ubi arcus, ut dicitur, in plano con-

1 pag. 58. 2 p. DCV. II. CCCLXXXIII. 4. CCCCVII. I. 3 pag. 257. 4 De Archit. Lib. II. Cap. VIII. & Philandrum vide in Adnot.

ſtruendus fuerat, cui arcus major ſuperne innitebatur, columbaria reponere, ne partium diminutione ibidem Monumentum hiſceret, aut labefactaretur. Eadem ratione columbaria non conſtituit in ſpatio infra minorem coronidem ſuper oſtium inferius Monumenti Tab. III. lit. A. & in pilariis, & in utroque latere cum dextro, tum ſiniſtro ſuperioris, & inferioris oſtii, ne iiſdem in locis ædificium infirmaretur debilitareturve; quare nil mirum ſi hoc tempore poſt tot ſæcula integrum, nec vi, nec tempeſtate dirutum, vel dehiſcens circa ea loca inventum fuerit; licet nonnullæ labes tectorii operis per parietes, leves quidem, apparuerint, poſteriorum temporum vitio; quas in his Tabulis, aliorum Antiquariorum exemplo, haud repræſentandas eſſe duximus.

Eximium igitur hoc Monumentum, quod Vetuſtas ipſa tantopere coluit, penitus noſtra ætate intercidiſſet, ſi ſtatim ac repertum eſt, & ruderibus purgatum, plures Antiquitatis cultores diligenter non delineaſſent, ſummique Viri pretioſam ſupellectilem qua ornabatur in ſua Muſea opportune non tranſtuliſſent; inter quos præcipua laude commemorandi ſunt Eminentiſſimi Principes, & Cardinales ampliſſimi ALEXANDER ALBANUS, qui ſepulcrales Titulos e miſerabili clade eripuit pæne omnes; Aras item duas quas vide Tab XVI. lit. B & D quarum prima Conſulum Annii Veri, & Eggii Ambibuli collegio inſignis eſt, aliaque rariora monumenta acquiſivit: MELCHIOR POLIGNAC, cui Chriſtianiſſimi Galliarum Regis ad ſummum Pontificem negotiorum moles, & cura commendata, qui Sarcophagum, ſive Urnam omnium elegantiſſimam, trium Gratiarum emblemate inſignitam, adeptus eſt. Quamplures Sarcophagos in ſui Muſei ornamentum comparavit Nobiliſs. & Excell. ----- Somerſet Dux de Beauford in Mag. Britannia, qui & ipſe Antiquitatis ſtudio mirifice delectatur.

His benevolo Lectori expoſitis, supereſt, ut eximia quædam veteris elegantiæ, & eruditionis monumenta, quæ ad ornatum hujus Libri addita ſunt, paucis illuſtremus. Primum in ejuſdem fronte occurrit ex Muſeo Victorio æreum numiſma, in quo cernitur caput Juliæ Auguſtæ velatum, cum epigraphe DIVA AVGVSTA; cujus altera pars, in qua expreſſum Auguſti caput, cum epigraphe DIVVS AVGVSTVS. S. C. videri poteſt apud Franciſcum Angelonium in Hiſtoria Auguſta pag. 33. quod tamen non ſub Tiberio Cæſare, ſed ſub Claudio in ſerie collocandum fuerat. Siquidem LIVIA AVGVSTA, poſt obitum, prima omnium Auguſtarum ab Claudio Imperatore ejus nepote conſecrata, in Deorum numero recepta, DIVA appellata eſt, ut Dio, & Suetonius teſtantur. (1) In nummis a Græcis Urbibus, & Coloniis in ejus honorem percuſſis, dicitur ΙΟΥΛΙΑ ΣΕΒΑΣΤΗ ΘΕΑ ΛΙΒΙΑ. ΙΟΥΛΙΑ ΘΕΑ ΣΕΒΑΣΤΗ. (2) Velata inducitur tum in Gemmis præclaro artificio ſcalptis, ut in Auguſtea, memoratu digna, quæ Auguſtum, & Liviam jam conſecratos exhibet, erudite illuſtrata a Cl. V. Gisberto Cupero, (3) tum etiam in Romanis, & Græcis numiſmatis; quemadmodum in æreo Mediceæ Regiæ Gazæ, a Perinthiis in LIVIAE inter Deas relatæ memoriam poſteris dicato; cujus antica pars licet ejuſdem claro nomine inſignita non ſit, ejus tamen ipſiſſimam effigiem exhibet; appoſitis ſpicis, quaſi altera Ceres habita fuerit; poſtica vero myſtica cyſta ornatur, & inſcriptione ΠΕΡΙΝΘΙΩΝ, quod eadem magnitudine, & modulo delineatum vide in ſequenti adjecta Tabula n. II. Velum capiti additum, nummos poſt ejuſdem obitum percuſſos denotat, ut Johannes Foi-Vaillant Vir Clariſſimus obſervat; nam conſecrationis, divinitatis ſymbolum eſt; (4) quod etiam præferunt Juno, quam eo modo velatam deſcribit Martianus Capella, (5) Veſta, Ceres, Iſis apud Ægyptios, Diana in Epheſiorum, & Smyrnæorum nummis; quorum exemplo, adulationis gratia Auguſtis Feminis Dearum habitu, & effigie cultis velum tributum eſt. Jovem quoque Deorum ſenatum convocaturum velato capite inſignem deſcribit idem Martianus Capella.

1 Dio Lib. LX. Suetonius in Claud. c. 11. 2 Vide Foi-Vaillant. Num. Imp. Græc. pag. 6. 7. 3 pag. 202. 4 Vide Num. Select. max. m. p. 15. 5 Lib. 1. de Nupt. Phil.

Quam summi & præcellentes honores Liviæ Augustæ habiti fuerint, propter egregias ejus virtutes, singularem prudentiam, & in omnes eximiam liberalitatem, supervacuum est recensere; ea enim tantum notanda censuimus, quæ ad nummos in ejus honorem æternitati consignatos illustrandos spectare possunt. Carpentum statuis, & imaginibus perpulchre ornatum decretum ei fuit, ejusque exemplo deinceps aliis Augustis Feminis, (1) quod in ejus nummis conspicitur cum inscriptione S. P. Q. R. IVLIÆ AVGVST. hoc est: *Senatus Populusque Romanus Juliæ Augustæ*; ex altera parte TI. CÆSAR. DIVI. AVG. F. P. M. TR. POT. XXIIII. (2) quem nummum maxime omnium conservatum inspexi in Regio Museo Mediceo. Idem carpentum a mulabus tractum in alio nummo describitur ab Adolpho Occone, (3) cum epigraphe, S. P. Q. R. DIVÆ IVLIÆ. AVGVSTI FIL. cujus in anteriori parte expressa est figura capite radiato sedens, dextra oleam, sinistra hastam tenens, cum ara ante pedes, addita inscriptione, DIVVS AVGVSTVS PATER; ex quibus deducitur decretum fuisse carpentum Juliæ Augustæ, & tamquam Sacerdoti Augusti, & tamquam DIVÆ, & in Dearum numerum relatæ, & consecratæ; cujus consecrationis, ut infra admonemus, (4) fit mentio in vetustæ Tabulæ fragmento penes Gruterum. In laudato nummo Diva Julia Augusta conjugis FILIA dicitur, ut in Hispaniensi marmore Gruteriani Thesauri, (5) quod jampridem observavit doctissimus Lipsius; (6) disertissimumque addi potest testimonium Velleii Paterculi, qui ait; (7) *Livia nobilissimi, & fortissimi viri Drusi Claudiani filia, genere, probitate, forma, Romanarum eminentissima; quam postea conjugem Augusti vidimus, quam transgressi ad Deos* SACERDOTEM, *ac* FILIAM; recepto scilicet, & inde tradito apud Romanos more, ut a conjugibus, liberis, & propinquis assumerentur ejusmodi sacerdotia; ut observat longe eruditissimus Spanhemius Dissertatione VII. de præstantia, & usu Numismatum antiquorum. Statuis quoque adhuc vivens donata est, ut scribit Dio Lib. LV. itemque in venerationis, inanis quidem, argumentum, sub effigie, & habitu Dearum PIETATIS, IVSTITIÆ, & SALVTIS in pluribus nummis repræsentata. Exstat in Regia Medicea Cimeliotheca numisma ex ære rarissimum, non mediocris, sed primi moduli, quod Emeritenses Coloni, Augusti conditoris beneficiorum memores, Liviæ uxori, novis cum Juliæ, & Augustæ nominibus dedicarunt; quodque in allata Tabula n. III. accurate delineandum curavimus; propterea quod Vaillantius inter incerta reposuerit, nec satis diligenter expresserit. (8) Nam in postica Dea, quæ Juliam Augustam refert, sedens in augusta sede cum suppedaneo, læva hastam, dextra non *pateram*, sed pingues spicas versus terram curvatas tenet; circa quam scriptum IVLIA. AVGVSTA. C. A. E. hoc est, *Julia Augusta*, *Colonia Augusta Emerita*; & in antica parte circa caput ejusdem Deæ, SALVS AVGVSTA PERM*issu* AVGVSTI. In alio numismate ibidem apud Vaillantium, ab iisdem Emeritensibus percusso, qui Coloniam suam ex ejus nomine *Juliam Augustam* appellandam censuere, Liviæ caput velatum est.

Præterea adhuc vivens LIVIA, velut altera IVNO eodem nomine, & habitu culta fuit; quod diserte testatur Ovidius; (9)

Cum tibi contigerit vultum JUNONIS adire,
Fac sis personæ, quam tueare, memor.

& Prudentius,

Adjecere sacrum, fieret quo Livia JUNO.

Eodem augusto Junonis nomine insignita in hoc Rom. lapide inedito, ex MS. Fr. Jucundi penes Illustriss. Eq. Marmium, (10)

1 Agrippinæ Claudii conjugi de qua Tacitus Lib. XII. Annal. cap. 42. item Faustinæ, &c.
2 Perperam apud Angelonium TR. POT. XXIII. 3 Imper. Rom. Numism. ed. Antuerp. Christophori Plantini pag. 69. 4 pag. 219. 220. 5 p. CCXXXIV. 2. 6 Ad Lib. I. Annal. Taciti.
7 Lib. II. c. 75. 8 Numism. Col. Munic. pag. 79. 9 Lib. III. ex Pont. El. 1. v. 145. & 117.
10 Eruto in Via Flaminia, vide infra.

GENIO AVGVSTI ET TI. CAESARIS
IVNONIS LIVIAE MYSTES. L

& in quodam ſingulari nummo Mediceæ Gazæ, quem cum ceteris delineandum mihi perhumaniter exhibuit eximius Vir, eidem Præpoſitus, Sebaſtianus Blanchius; cujus ſolam epigraphen dedere docti viri; (1) primuſque omnium Spanhemius, (2) verum mancam, & inemendatam, hoc modo.. ΒΙΑΝ ΗΕΡΑΝ, ex altera parte, ΘΕΑΝ ΑΦΡΟΔΙΤΗΝ; quum tamen expreſſe habeat ΛΙΒΙΑΝ ΗΡΑΝ. & ΙΟΥΛΙΑΝ ΑΦΡΟΔΙΤΗΝ, ut exhibet addita Tabula n. I. in qua nunc primum in lucem producitur. Cernitur igitur Liviæ caput crinibus plexis, ac compoſitis, tæniolis retro propendentibus perpulchre ornatum; additis inauribus, quibus Romani, Etruſcorum exemplo, ſua Numina interdum ornare conſuevere; qui nummus duos quoque vetuſtos Titulos penes Gruterum illuſtrat, (3) in quibus Liviæ Auguſtæ Libertæ memorantur AURICLÆ, hoc eſt, *auriculæ* ORNATRICES. Lorum e collo perſpicue pendere in nummo cernitur, addita, ut auguror, bulla, quam Dii quoque, ac Deæ præferre ſolent, eademque eas donare veteres in more habuere, ut oſtendit elegantiſſima Tabula a Grutero deſcripta, (4) in qua Junoni adſtat a dextris Mercurius, a læva Venus, addita in ejus baſi epigraphe, in qua Claudia Sabbatis bullam IVNONI PLACIDÆ CONSERVATRICI AVGVSTÆ dono dediſſe, ſeu dicaſſe memoratur; itemque ſcyphum, & tripodem addidiſſe FORTVNÆ AVGVSTÆ. In altera Medicei nummi parte Veneris nomine, & forma conſecrata cernitur Julia Auguſti filia, ut ait Spanhemius, quæ Veneris exemplo, corporis cultui, & ornatui valde ſtuduit, ut ex Macrobio colligitur, (5) ni potius ſit Julia Tiberii Cæſaris uxor. Livia præterea inſcribitur, quod etiam poſt Auguſti conjugis exceſſum promiſcue appellata fuerit LIVIA AVGVSTA, & IVLIA AVGVSTA; idque diſerte confirmant ſequentes hujus Columbarii Tituli, & quamplures apud Gruterum, ut obſervavit laudatus Spanhemius. (6)

His honoribus LIVIA adhuc ſuperſtes, & poſt obitum cumulata, exemplum ceteris Auguſtis Feminis fuit, ut ſimili modo a Senatu Populoque Romano, & ab Imperatoribus vana ſuperſtitione colerentur, honorarenturque; quod Druſillæ Caii Cæſaris ſorori poſt mortem factum ſcribit Dio, (7) cui omnia ut antea Liviæ decreta fuere; quæque ob plurimos, ac divinos honores ei delatos PANTHEA appellata eſt. Liviam quoque Auguſtam, veluti Deam *Pantheam*, Deorum Dearumve omnium cultu, & attributis honoratam fuiſſe, ut facile credam, facit ſingularis, & pereximia hactenus inedita Gemma ſimul & Cameum ex Achate orientali in eadem Tab. n. V. quod tamdiu Andreinia Cimelia ornavit, donec Cl. Præſuli Leoni Strozæ, veterum elegantiarum arbitro non innotuit, qui ea, invito licet Andreinio, potiri voluit, in cujus Muſeo hodie aſſervatur. Utinam tam inſigne monumentum integrum ad nos perveniſſet, præſtanti opificio exculptum; ceteraque Numinum ſymbola, quæ deſunt, innoteſcere potuiſſent! Cernitur igitur in medio Livia Auguſta, poſteriori parte capitis velata; qualem invocat Tibullus, (8) ut cum Baccho Ambaruali ſacro adſit;

Bacche veni, dulciſque tuis e cornibus uva
Pendeat: & ſpicis tempora cinge Ceres.

Eodem modo ſpicis revincta, & tenui velo adoperta conſpicitur in Gemma admirandi operis, quæ exſtat in Cimeliotheca Criſpia, quam delineatam ibidem vide n. VI. Præter papavera, fecunditatis ſymbola, ſpicas Cereri tribuere, ante fores ejus templi ſpicea corona ſuſpendebatur, ut canit Tibullus; (9) & in annuis feſtis matres ſpicea ſerta, primitias ſuarum frugum,

1 Oct. Falconerius in Inſcr. Athleticis pag. 33. Cuperus in Auguſtam Gemmam pag. 208.
2 Diſſert. VII. de Præſt. &c. 3 pag. DLXXIX. 2. 3. 4 p. XXV. 2. 5 Saturnal. Lib. II. cap. 4.
6 Diſſert. VII. de Præſt. &c. 7 Lib. LIX. 8 Lib. II. Eleg. I. 9 Lib. I. Eleg. I. v. 21.

Cereri afferebant, (1) quod frumenti antea ignoti inventrix fuisset, modumque serendi, molendi, ac servandi homines docuisset; hinc a Græcis ΔΗΜΗΤΗΡ *Terra mater*, eorumque imitatione a Romanis CERES AVGVSTA MATER, (2) & CERES MATER MAXIMA FRVGIFERA in inscriptionibus appellatur. (3) In rubro jaspide Dactyliothecæ Andreiniæ, quem vulgavimus, (4) inscribitur ΔΗμητήρ ΕΥΗΛΠΙΣ, hoc est *Ceres Bonæ Spei*, quod spes copiosæ messis habendæ alat agricolas, ut ait Tibullus. (5) Liquet igitur Liviam veluti alteram *Cererem*, seu *Cererem novam* habitam fuisse; qua magnifica appellatione Julia quoque Augusta Severi uxor insignitur in Florentino marmore. (6) Eadem pariter Livia *Matris* nomine honorata, ut in insigni nummo primæ magnitudinis apud Vaillantium, (7) in cujus postica visitur Dea sedens, pateram tenens, velato capite, cum inscriptione AVGVSTA MATER PATRIÆ. Super hac re audiendus Tacitus cujus verba inferius adducimus. Cererem eamdem ac Bonam Deam esse veteres memoriæ prodiderunt. (8) Sacra item Bonæ Deæ ab Livia Augusta maxime culta fuisse, & solenni ritu celebrata, ex elegantissimo Titulo hujus Columbarii colligi infra potest, (9) in quo *Philematio Augustæ Liberta Sacerdos a Bona Dea* memoratur. Coronant Liviam Augustam scalptam in medio Achatis orientalis, rubro colore insignis, quamplura Numinum attributa, ac symbola, anaglyptico opere ex albo ejusdem Gemmæ sculpta, quæ eamdem Liviam quasi Deorum Dearumve omnium reginam, vel eorum honore, & consortio dignam designant; quorum primum mystica cista secretorum capax, e qua serpens erumpit, qua etiam in Orgiis Bacchi uti solebant; (10) quæque in allato Perinthiorum nummo in ejus honorem percusso conspicitur; deinde fax, quæ accensa pariter in Orgiis Liberi Patris deferri solebat, quod nocturno tempore celebrarentur. Sæpe etiam facem gestantes inducuntur Bacchus, & Hercules invictus, ut in fragmento marmorei anaglyphi Florentiæ in Ædibus Nobb. Rodulphiorum; Ceres, quam Ovidius (11) tædiferam vocat, quod filiam Proserpinam a Plutone raptam tædis in Ætna monte accensis investigarit; Amor, ut infra videbimus; Diana, quæ in Gemmis, ut in Medicea facem defert, & in aliquibus simulacris, quæ a Pausania describuntur; (12) item Lucina mulierum partubus præses, cujus habitu, & effigie expressa Livia cernitur in numismate ex ære majoris moduli, quod afferimus in allata Tabula n. IV. ex Regio Museo Mediceo, in quo Romulenses Coloni, de quibus Plinius, (13) magnifico illo *Genetricis orbis* titulo, eidem ac Tiberio adulantur; quod numisma rursus oculis eruditorum subjicere volui, quod ab editis ab Augustinio in Dialogis, & a Vaillantio aliquantulum differat; nec ante vultum Tiberii Cæsaris fulmen appositum appareat, nec Liviæ caput globo impositum, & luna crescenti desuper ornatum, laurea corona, ut exhibet Augustinius, redimitum sit. (14) Declarat hoc quoque numisma Liviam Augustam veluti alteram Dianam creditam; subjectus vero globus, in quo etiam Augusti effigies collocata conspicitur in eximio, & singulari Cameo Musei Carpinei a Cl. Senatore Philippo Bonarrotio edito, (15) veterum superstitioni alludere videtur, qui Augustos Principes, vel in aliquo sidere, vel in ipso cælo collocarunt, & quosdam planetas eis convenientiores incolere, & in eorum regimine partem habere putarunt. Liviam item, ut putat V. Cl. Patinus, in quodam nummo ΜΗΝΗ ΣΑΜΙΩΝ, *Luna Samiorum* appellatur. (16) Ovidius eamdem Veneris formam, Junonisque mores habuisse testatur. (17) Præter hæc symbola cernitur in laudato Cameo clypeus, hasta, ac noctua, Palladis nota insignia; caduceum Mercurii, copiæ cornu Fortunæ, Felicitatis, & Concordiæ proprium; quod fortassis illud aureum designat, quod Romæ ostendebatur in Concordiæ delu-

1 Ovid. Metamorph. Lib. 10. 2 Apud Gruterum XXVI. 9. 3 Apud Reinesium Cl. I. n. XXXV. 4 In Prima Parte Inscr. Urb. Etr. Tab. X. Gem. I. pag. LXVII. 5 Lib. II. Eleg. VII. v. 3. 6 Ibidem vide pag. 123. n. 8. 7 Inter numismata præstantiora pag. 2. 8 Vide inferius pag. 145. 9 pag. 144. n. CV. 10 Catullus de nupt. Pel. & Thet. v. 279. 11 Lib. III. Fast. 12 In Phocic. c. 37. 13 Hist. Nat. Lib. III. c. I. 14 Dial. VIII. pag. 231. Ed. Rom. 15 Vide Observ. Histor. in Numism. max. m. pag. 45. 16 Vide med. numism. 58. 17 Lib. I. de Pont. Eleg. I.

bro, Augustæ donum, quæ in eo præstantissimam illam anularem gemmam inclusit, quæ fuerat Polycratis Severi Samii, insularum, ac litorum tyranni, de qua Plinius. (1) Sequitur post hæc patera, quæ Felicitati tribuitur, & Delphinus Neptuno.

His illustratis, ad alia elegantissima, atque inedita hujus libri ornamenta observanda veniamus. Dedicatoriam Epistolam perbelle ornat pereximium eburneum toreuma, ex Museo Victorio, ejusdem plane magnitudinis, eborarii præstantis artificis opus, in quo quatuor Genii, qui etiam quatuor anni tempestates juxta Ethnicam Theologiam repræsentare possunt, & in pluribus urnis sculpti, eodem fere modo, conspiciuntur, Hermerotem sive Amorem Mercurium in medio sedentem, Mercurii insignibus caduceo, crumena, & ariete ornatum circumstant, & honoris causa comites se se ei adjungunt. His Geniis Deorum effigie, & symbolis insignitis, veteres, juxta priscorum Philosophorum dogmata, animas mortalis vitæ vinculis absolutas repræsentare voluere, & in eo sidere receptas, ex quo in terram delapsæ fuerant; vel in Elysiis campis iisdem studiis, & artibus se se oblectantes seduloque vacantes, quibus viventes delectatæ fuerant; de quibus plura non dicam post Clarissimum Virum Philippum Senatorem Bonarrotium, Antiquitatum omnium scrutatorem oculatissimum, & eruditissimum. (2) Geniorum chlamydem in dextro humero gemma pro fibula subnectit. Fibulam ex flavo ære inargentatam, cujus generis vix alterum reperire exemplar potui, profero ex Museo Victorio, quæ valde insignis est cum propter formam, ac magnitudinem, quam subjicimus, tum propter faustæ acclamationis formulam, quæ his ectypis literis exprimitur: VIRTVS. IN. AMO. VIVET. hoc est; *Virtus in animo vivet*: siquidem M monogramma duas literas N I simul complectitur; quam fibulam ad militare cingulum, vel balteum ornandum, ab aliquo Imperatore dono strenui militi, aut Tribuno datam fuisse reor.



Nam ut fortes viri ad bellicam laudem, vel ad certaminum palmam consequendam accenderentur, literatis hisce monimentis, vel gemmis faustis adprecationibus insignitis donari, & excitari solebant; ut expressum in Carneola anulari Dactyliothecæ laudati Equitis Odam, ornata literis ectypis ex albo, donata fortassis Aurigæ, vel Athletæ *Auxilio*, in qua legitur Latina, & Græca epigraphe AVXILI NIKA; hoc est, *Auxili Vince*.

Præter faustam acclamationem in donariis fibulis expressam vario modo, quæ in aliis jam editis, & in nostra legitur, inscriptum quoque constat nomen ejus viri, seu feminæ cui donabantur. (3) Fibulæ siquidem præclare nobilitatis insignia habebantur, tantique eas faciebant Equites, & Tribuni, qui aureas in trabea, vel chlamyde gestabant, ut in theatro, & in publicis ludis sæpenumero ostentarent, ut ex Martiali colligitur. (4) Imperatores quoque Libertos a FIBLIS, seu *a fibulis* Præpositos habuere,

1 Lib. XXXVII. cap. I. 2 In Numismata maximi moduli Musei Card. Carpinei pag. XXVI. & pag. 42. 43. & 44. 3 Vide Observationes in Vasa Vitrea Cœmet. pag. 208. & in Præf. v. Epigr. 41.

qui

qui eas curarent, ac custodirent. (1) Auream fibulam, singularis, & antea incognitæ formæ, cum nonnullis aliis ornamentis Perusiæ repertam in monumento barbari hominis, militari officio functi, ac præsertim DISCUM argenteum votivum, veterum Christianorum Donarium, ex Albano Museo nuper depromsit, & elaboratissimo Commentario explicavit Illustrissimus, & Reverendissimus Justus Fontaninus, Archiepiscopus Ancyranus; cujus summum judicium, summam præstantemque doctrinam, ut par est, laudare satis non possum.

Pulcherrimum marmoreum anaglyphum, quod exstat Romæ in Cœnobio SS. Rufinæ, & Secundæ Præfationi præpositum ad se nos vocat. Altum est pal. I. $\frac{1}{2}$. longum pal. itidem v. Præside Psyche puella, quæ coronarum conficiendarum operi sedulo incumbit, quinque Genii, coronarum florumque luxu gaudentes, in eo repræsentantur. Princeps Genius in medio sedet super vimineam cistulam floribus refertam, dextra myrteum sertum, sinistra calathum floribus cumulatum tenens; quem post terga alter Genius complectitur, solutam corollam læva ferens, quasi ea caput ejusdem sit coronaturus. Duo item Genii solutas corollas ostentant, quorum unus libræ lances floribus plenas æquatas in humero defert; alter pastorale pedum. His coronariis Geniis sepulcra frequenter ornarunt veteres, ut animarum apud Elysios beatitatem, ac lætitiam ostenderent; qui etiam defunctorum animas valde coronis, & floribus delectari putarunt. Perspicuum est enim vel his qui Vetustatis studia in limine salutarunt, testamento veteres Ethnicos cavisse, ut quotannis eorum cineres, & aræ floribus, & rosis largissime exornarentur, & spargerentur, myrteæque coronæ afferrentur; quod sepulcrales quamplures lapides testantur. (2) Qui coronas conficiebant, floresque laneis floccis, & velleribus alte suspensis nectebant, & eleganter aptabant, ut clare ostendit vetustum anaglyphum, quod exstat in Florentino nostro Baptisterio, *Coronarii* appellabantur; quorum fit mentio in antiquis tabulis penes Gruterum, (3) & Fabrettum. (4) *Coronarii* item dicti a Tertulliano (5) quidam supplices, ex numero sacrificulorum; item servi qui Reipublicæ temporibus coronas in triumphis ferebant; quæ postea in manibus a quibusdam Victoriolis deferebantur, & triumphalibus Augustorum curribus appendebantur, quas Victoriolas describit Prudentius. (6) Non solum naves, verum etiam trieres in festis, vel ludis coronari solitas discimus ex antiquo lapide Ravennate apud Fabrettum, (7) in quo legitur ATHENIO. DE III. DANAE. CORONARIVS, &c. hoc est; *Athenio de Triere Danæ* (a Danæ ejus tutela denominata) *Coronarius*. Phaselum coronatum inducit Propertius (8). In conficiendis corollis industria, ac studio, ceteris feminæ præstabant, quæ sedentes illas componebant; inter quas laudatur a Plinio Glycera coronaria, quam Pamphilus Apellis præceptor valde amavit, municipem quoque suam, *certandoque imitatione ejus ad numerosissimam florum varietatem, perduxit artem illam; postremo pinxit eam sedentem cum corona; quæ nobilissima tabula appellata est* stephanoplocos, *ab aliis* stephanopolis, *quoniam Glycera coronas venditando substinuerat paupertatem*. (9) Eodem plane modo Psyche in hoc elegantissimo anaglypho sculpta est sedens, quæ spicas bonæ spei indices læva tenet, dextra calathum reddit Genio suo ministro, floribus quidem vacuum, imposito tamen intus lauri ramusculo, quasi pro ejus præmio. Alter Genius qui æquatas lances floribus cumulatas defert, pensa diurna Coronariis data fuisse designat, quemadmodum lanificibus servis, ac puellis lanæ pensa distributa fuisse inferius observabimus.

Post has eruditæ Antiquitatis veneres Gemmæ observandæ occurrunt, quibus hic liber condecoratur. Earumdem Gemmarum magnitudo, & mensura iisdem in locis vel superposita, vel subjecta est. In fine Præfationis principem locum tenet rarissima, ac nobilissima Gemma, Sardæ inscalpta, quæ nunc primum prodit ex lectissimo Museo Hieronymi Equitis Odam. Huic operis argumento

1 Vide Gruter. Inscr. p. CCCCLXXIV. 2 Gruterus pag. CCXXXVII. 5. CCCCXXXV. I. CCCCLX. 3. CCCCIII. 8. 3 DCLI. 7. 4 Inscr. Ant. Cap. X. pag. 701. num. 230. 5 In L. de Cor. Mil. 6 Lib. II. contra Symmach. 7 Inscr. Ant. Cap. v. p. 366. n. 120. 8 Lib. IV. Eleg. VII. v. 59. 9 Lib. XXXV. c. 11

probe convenire viſa eſt, quod feralem cauſam eleganter a Propertio deſcriptum referat, (1) nempe Dircen Lyci Thebarum regis uxorem, repudiata Antiopa, ab Amphione & Zetho ejus filiis, ex Jove genitis, ad ulciſcendas matris contumelias, ferociſſimo tauro trahendam, & in fruſta diſcerpendam alligatam. Mirum, quantum hujus Gemmæ præſtantiſſimus artifex laudari debeat, qui affabre in Amphione, & Zetho ſævitiam, rabiem, furorem expreſſit; inſiſtendo quoque furenti, ac minaci tauro, intorta cauda jam jam in curſu præcipitem ſe ſe effundenti, expeditam vim, ac robur immenſum; quem alter cornu colloque apprehenſo tenet; alter confecto laqueo funem cornibus injicit, cui alligata eſt Dirce, collectis in nodum capillis ſupra caput, ſeminuda, in terram prolapſa, flexo, alteroque laxato genu, debilium more, ad ſignificandam mœroris ſui acerbitatem; quæque quum nullam aliam rem facere poſſit, paſſis apertiſque manibus, miſerandum in modum, veniam ac pietatem implorat. Eadem fabula expreſſa conſpicitur in allata Tabula in Præfationis ornamentum num. VIII. in inſigni ex ære Numiſmate, ex eorum genere, quæ *contorniati* vernaculo ſermone dicuntur, quod primus exhibeo ex archetypo penes Franciſcum Ficoronium, clarum notumque ſatis eruditis viris Antiquarium. In antica parte cernitur Homeri Græcarum Muſarum Coryphæi imago, addito palmæ ramo, quod ei Poetices palma ab omnibus tribuatur, inſcripto ejus immortali nomine ΩΜΗΡΟϹ; ut in alio adſimili numiſmate legitur apud Jacobum Sponium (2), qui edidit, & Smyrnæ repertum vidit; itemque illuſtravit Cuperus in Homerica Apotheoſi; (3) quum tamen ΟΜΗΡΟϹ, ut in aliis nummis, ſcribendum fuiſſet. Si hoc numiſma alterius generis fuiſſet, præſtantiorique artificio cælatum, Aſinio Pollioni auctori non invitus adſcripſiſſem, Homeri ſtudioſiſſimo, qui ejus imaginem, vultumque in ſua Bibliotheca dicavit, ut memorat Plinius; (4) & inter præſtantiſſima celeberrimorum Artificum opera, quibus ejus domus referta erat, præſertim celebrabatur Dirce Tauro alligata ab Amphione, & Zetho, confecto vinculo ex eodem marmore, Apollonii, & Tauriſci opus immenſi artificii, ex Rhodo Romam advectum, Auguſto imperante, quod hodie in Farneſiano Palatio ingenti cum ſtupore, & laude ab omnibus obſervatur. (5) Neque abſurdum videri poterat Aſinium Pollionem eo monimento, quod domi habebat, quo nil illuſtrius, & magnificentius excogitari poterat, ut apud poſteros immortalis vigeret ejus memoria, ornari voluiſſe Homeri imaginem. Sed allato numiſmati, utpote ut dicitur *contorniato*, ac proinde ſequioribus ſæculis invento, & cuſo, ut conſtans eſt virorum doctorum ſententia, hæc nullo modo convenire poſſunt, neque ad ea florentiſſima, & aurea tempora referri poteſt. Cur vero Dirces hiſtoria in eo expreſſa fuerit, alii inveſtigabunt. Homerum lego tantum laudaſſe Amphionem, & Zethum, (6) qui, ut ait, Thebas fundarunt, & præaltis turribus muniere.

In fine Deſcriptionis Monumenti, illuſtratis funerum antiquorum ritibus, & cæremoniis, obſervatiſque Sarcophagorum ſigillis, emblematis, & fabulis, in ornatum poſita eſt antiqua Gemma, ex rubro jaſpide, feralis videlicet coloris, ex Muſeo Victorio; quæ exhibet Genium, non cantharo Baccho ſacro, ut aliis viſum eſt, ſed cinerariæ amphoræ Diis Manibus dicatæ inſidentem, pleniſque euntem velis per mare ad Elyſios; quos, ut inferius dicemus, vel in Oceano, vel inſulis ultra Oceanum conſtitutos eſſe veteres putarunt; ad quos poſt mortem deferrentur eorum animi, qui ſancte religioſeque vixiſſent. Eo modo in ornamentis e plaſtico opere, & in pluribus cameris ſepulcrorum Romæ, Genios expreſſos ſe vidiſſe memorat Cl. V. Senator Bonarrotius, (7) in cujus Muſeo alias Gemmas huic ſimiles vidi, in rubro jaſpide ſcalptas, in quibus dum alter Genius vela regit, & expandit urnæ inſidens, al-

1 Lib. III. Eleg. XIII. Conſulendus quoque Apollodorus de Deorum orig. ejuſq. Interpres Lib. XXXIV. & Nicocrates in Cypr. 2 In Miſcell. erud. Ant. Sect. IV. p. 140. 3 pag. 8. Ed. Amſtel. 1683. 4 Hiſt. Nat. lib. XXXV. Cap. 2. 5 Edidit Dominicus Rubeus in Libro qui inſcribitur *Raccolta delle Statue antiche, e moderne*, &c. & illuſtravit Paulus Alex. Eq. Maffæjus. 6 Odyſſ. Lib. XI. 7 Vide Obſer. in Vaſa Vitr. Cœmet. pag. 197.

ter tibiis canit, quibus & in funere uti ſolebant; in altera Genius ſtans quaſi gubernator curſum per mare moderatur. In alia ſimili Gemma apud Gorlæum (1) addita eſt epigraphe ET VLTRA. Animabus poſt mortem non ſolum Elyſiorum felicitatem, & gaudia optarunt veteres, ut plures Inſcriptiones teſtantur, verum etiam Genios iiſdem comites dedere; qui etiam frequenter in urnis, & in ſarcophagis ſculpti ſunt cymbas agitantes, piſcatui indulgentes, vel hamo piſces efferentes, (2) ut Elyſiorum gaudia, riſus, amœnitatem, varia animarum ſtudia, & voluptates indicarent; (3) atque hinc fortaſſis Homerus Oceanum Deorum omnium patrem eſſe dixit.

Hanc Gemmam altera item ex rubro jaſpide, ex eodem Muſeo Victorio, ſequitur in fine Obſervationum, & Adnotationum in veteres Titulos, (4) in qua Pſyches, & Cupido mutuis amplexibus ſe ſe blande conſtringentes, in ſublimia feruntur; cælum, ut auguror, aſcenſuri, ubi eorum nuptias celebratas fuiſſe ſcribit Apulejus; (5) qui tamen ait a Mercurio Pſychen arreptam, & in cælum perductam, & hauſto ambroſiæ poculo accubuiſſe cum conjuge ſuo ſupremo in thoro accumbente nuptiali cenæ, cui aderant per ordinem diſcumbentes ceteri Dii; quibus pocula miniſtrabat Liber Pater, Horæ roſis, & floribus purpurabant omnia, Gratiæ ſpargebant balſama, Muſæ canora perſonabant, cantante Apolline ad cytharam, formoſa Venere ſaltante, ſuavi muſicæ ſuperingreſſa, ceteriſque Diis plaudentibus. Amorem, & Pſychen ſculptos obſervavi in aliis Gemmis, in plurimis aris, & ſepulcris, ſed ſtantes, non vero in ſublime elatos. Sed de Amoris, & Pſyches arcanis apud veteres myſteriis nil eſt quod addam poſt Obſervationes ſacras numquam ſatis laudati Viri Cl. Philippi Senatoris Bonarrotii in Vaſa Vitrea Cœmeteriorum. (6) Vario, ac promiſcuo modo nunc Pſyches ad dexteram, nunc Amor ad lævam, vel in Gemmis, vel in Statuis, vetuſtiſque anaglyphis confinguntur, vel e contra. Modo Pſyche ſeminuda conſpicitur, ut in noſtra Gemma; modo palla ad pedes defluente velata, ut apud Sponium. (7) Amor quoque modo nudus, modo rejecta in humeros chlamyde ornatus. (8) Facem in cineres collabſam interdum inverſam tenet Cupido, ut apud Sponium, (9) interdum Pſyches, ut in eleganti Gemma ex Muſeo Stoſchio, quæ ſuperius initialem literam implet; in qua mœrentes Sponſi conſpiciuntur, nec ſe ſe mutuo obſervantes, neque ut in aliis, quaſi alter alteri oſcula infigere videatur. In ea quoque Pſyche defluenti ad pedes veſte induta eſt; & Amor nudus corollam dextra tenet, læva tantum Pſychen ſuam complexus. In altera Gemma onyche cælata, quæ initialem literam exornat ex Cimeliis Hieronymi Equitis Odam ſolus Amor ad tumulum proficiſcitur, amphoram ad condendos cineres in humero deferens, dextra facem accenſam inverſam, ut in luctu, & in parentalibus ſacris fieri ſolebat. His gemmis quæ ſupremo funeri alludunt, veteres in anulis uſos fuiſſe arbitror, ut mortis memoria, (adeo impie debacchabantur) majori ſtudio, ac frequentius ſe ſe deliciis, & voluptatibus ingurgitarent, de quibus infra. (10) In quamplurimis item vetuſtis Inſcriptionibus, (11) frequenter Viri nomen EROTIS, ideſt *Cupidinis* aſſumunt; Mulieres vero PSYCHES, & PSYCHARIONIS, ideſt *Animulæ*, ut ait Plautus.

In principio Deſcriptionis hujus Monimenti initialis litera ornatur Gemma ex Praſino Muſei Equitis Odam; in qua ſculpta Lupa Romulum, & Remum uberibus inhiantes lactans, ſub ruminali ficu, (12) quæ quidem non in nummis tantum Familiarum Romanarum, Coloniarum, & Imperatorum, & in clypeis Romæ Deæ dicatis, & in vetuſtis anaglyphis conſpicitur, verum etiam in Sepulcris, & in Aris, ut in Florentina Muſei Gaddii, (13) & in Gruteriano Theſauro. (14) In iiſdem quoque Sepulcralibus Urnis ſculpta Olenia Capra Jovem puerulum lactans, (15) (ni aliquis Genius ſit) a qua totiens Juppiter *Olenius* ab Homero appellatur.

1 In Dactyl. Par. II. n. 80. 2 Vide Fabr. Inſcr. Ant. Cap. v. p. 382. 383. 3 Virg. Æneid. Lib. VI. v. 657. Lucian. de Ver. Hiſt. L. II. 4 232. 5 Metam. Lib. VI. 6 In Tab. XXVIII. Fig. 3. pag. 193. &c. 7 In Miſc. erud. Ant. pag. 7. Fig. n. VII. 8 Apud eumd. ibid. n. VII. 9 Ib. n. VII. & IX. 10 p. 213. 11 Vid. Grut. p. DXCVII. 7. DCCCXXXV. 4. Fabr. p. 336. n. 502. 12 Vide Ovid. II. Faſtor. & Panvinium in Urb. Rom. 13 In Pr. Par. Inſcr. Ant. Etr. Urb. p. 191. n. 6. 14 p. DCCCXXXIV. 9. 15 Vide eumd. Grut. pag. DCCCLXIX. 13.

Gemmas circumornant quædam, ut ita dicam, eruditæ Vetustatis bellaria, non ingenio excogitata, sed ex antiquis monumentis desumta multa solertia, ut plane operi convenirent. Palmæ (1) Augusti victoriis alludunt, cupressus funeri, Sphinges monumento, quæ in pluribus aris exculptæ; & in quadam urna apud Gruterum occlusam sepulcri januam custodiunt. Sphinge quoque Augustus initio imperii sui in libellis, epistulis, ac diplomatibus signandis usus est. (2) Larva item terrifico vultu, passis crinibus, & hianti immaniter ore expressa ex antiquis prototypis, mortuorum imagines referebat, quam mensis apponebant veteres, ut se se ad hilaritatem invitarent. Capricorni, quos agitant flagris insidentes Genii, faustum Augusti thema referunt, quod vulgavit, nummumque argenteum nota sideris Capricorni, quo natus est. (3) Iidem pariter in piscem desinentes sculpti in defunctorum aris, & cippis. (4) In Sepulcris quoque constat appensos fuisse lychnuchos, ut infra ostendemus. (5) Genii super amphoras cinerarias dormientes, *somnum æternalem*, ut veteres dicebant, germanum mortis designant. Serpenticuli papiliones devoraturi, juxta Ethnicorum Theologiam, malignum fatum, vel defunctorum Genium famulum, geniumve loci denotant, ut putavit Æneas ex Anchisæ tumulo prorepentem videns. (6) Quin etiam angues non solum Deorum famuli, ut auctor est Silius Italicus, (7) verum etiam mortuorum umbras comitari, & eis famulari credebantur. (8) Papilio animæ fuit symbolum, quare papilionis alæ Psyche, idest animæ, a veteribus datæ. (9) Vervecibus item, & capitibus bubulis, pendentibus vittis ornatis, nil frequentius in antiquorum tumulis, Geniis item inversas faces, mortis mœrorisque symbolum, tenentibus. Hinc expressi ardentem lucernam attollentes, sæpenumero etiam calathos tenentes in elegantibus Sarcophagis; ut Elysiorum, ut stulte credebant, felicitatem, bonorumque omnium copiam indicarent; qui etiam inter donaria Collegii Centonariorum leguntur apud Gruterum. (10)

In allatam denique Tabulam observationes absolventes literatam Gemmam anularem subjicimus Chrysolitho scalptam, quam nuper acquisivit Andreinius; asserente extero homine, qui vendebat, dum Florentiæ versaretur, inter alias præclaras Gemmas, & eximia Cimelia inventam esse in hoc Monumento; quæ jam antea in studiosorum Antiquitatis manus venere; nec pauca Florentiæ vidimus apud nobilem exterum virum; quod verum esse ejus epigraphes ostendit, nam pertinet ad Libertum Augusti, cujus nomen in ea incisum ita est; TI. IVLIVS. AVG. L. PHILOMVSVS; i. *Tiberius Julius Augusti Libertus Philomusus*: in manumissione assumto Juliæ gentis nomine, & prænomine Tiberii, Augusti in imperio successoris, & ab eo adoptati, quem Senatus, ut ait Dio, volebat, ut in diplomatibus, epistulis, ac libellis LIVIÆ AUGUSTAE *filius* diceretur. Sed de prænominibus Libertorum inferius sermo erit. Anulis donatos fuisse Libertos testantur plures Romanæ Historiæ scriptores. Ex hoc liquet Philomusum, suo nomine inscriptum, anulum gestasse; nam gemma pulcherrima est, & in inferiori parte perlucidior.

Interim, erudite, ac benevole Lector, si quid est in hoc meo labore, quod tibi non displiceat, UTERE FELIX; sin vero minus genio tuo fecerim satis, æqui bonique consules; majora aliquando daturus; ne cum Juvenale semper dicam:

O parvi nostrique Lares, quos thure minuto,
Aut farre, aut tenui soleo exornare corona.

1 In fronte hujus Libri. 2 Plin. l. XXXVII. c. I. Suet. in ejus vita c. 50. 3 Idem Suet. in ejus vita c. 54. 4 V. Grut. p. MXLIII. 3. 5 p. 50. 51. 6 Æn. Lib. V. vers. 87. 7. Punic. Lib. VI. v. 288. 8 Vide Val. Flac. L. III. v. 457. 9 Vide Obser. Sacr. in Vas. Vitr. Cœmet. p. 197. & Spon. in Misc. p. 7. & 8. 10 2 CLXXV. 4.



Ex Museo Equitis Odam.

DESCRIPTIO MONUMENTI SIVE COLUMBARII *Libertorum, & Servorum* LIVIÆ AUGUSTÆ CUM OBSERVATIONIBUS In antiqua Opera in eo reperta.



Omani victoris Gentium Populi, in condendis Sepulcris, magna fuit religio, incredibile studium, singularis magnificentia; quam, non obscuro exemplo, indicare mihi videtur hoc Monumentum Libertorum, & Servorum JULIÆ AUGUSTÆ aureo ævo constructum, omnique cultu Sarcophagis, Urnis, Aris, Signis eleganter ornatum; quamvis non inter splendidiora Conditoria (*a*) sit recensendum.

§. I.

NUper, literariæ Reipublicæ bono, detectum est in Via Appia, (*b*) magnificis olim ædificiis, Deorum templis, & illustrium Familiarum Sepulcris ornatissima; (*c*) in Vinea Josephi Bencii, inter I. & II. ab Urbe lapidem, (*d*) lævorsum exeuntibus e Porta Capena, quæ hodie, a proximo Templo, S. Sebastiani appellatur. Quonam modo detectum fuerit, utpote tot sæculis terra penitus obrutum, paucis libet exponere. Quum Vinitores, terram alicubi paullo eminentiorem effoderent; forte contigit, ut unius absidis, quam nos *tribunam* a Latino tribunal, & patrio sermone *nicchia* appellamus, apicem offenderent; circa quem, defossa terra, parietum latera, ac non longe e topho, & calce permixta constructam ca-

A meram repererunt; verum in medio, ingenti hiatu, prorsus dirutam; e quo dilabsæ maceriæ totum intus ædificium adeo oppleverant Tab. III. a litera C, usque ad K, ut nulla ex parte prorsus adiri posset. Egesta circumquaque terra, ruderibusque purgato loco, fossores id assequuti sunt, ut in Sepulcrum paullatim sese demitterent, & tandem ad pavimentum usque pervenirent. Elegantissimi Monumenti interiorem prospectum, sive Orthographiam Tabula I. accurate delineatam exhibet.

§. II.

B TOtum Columbarium, ut Tabula III. docet G. G. lateritia structura constabat; verum tanta, ac tam exquisita arte elaboratum, ut elegantia ipsa, & venustas, longe operis materiam superaret. (*a*) In inferiori extima parte, quemadmodum alia communia Libertorum, ac mediocris sortis hominum Sepulcra, (*b*) ultra dimidium, in topho exscisum erat; quam cum parietum crassitie ostendunt Tab. III. H. H. ac sequentes. Superiorem hujusce Columbarii partem, quæ antiquitus in Viæ Appiæ solo prominebat, & conspiciebatur, præcellentiori opere, exterius undique marmoreis tabulis circumseptam fuisse conjici-

C mus ex pluribus magnæ molis e marmore fragmentis, quæ intus inter rudera sunt reperta. (*c*) Duo, Meridiem versus, habebat ostia; unum in superiori parte Tab. III. B. alterum in inferiori. A. Ostium superius; quod in Gruteriana Tab. DCCXI. 3. dicitur *Porta superior*, & *Janua superior*. Communia Monumenta, sive Sepulcra sæpe in duo vel tria cubicula distinguebantur. Apud Fabrettum CUBICULUM SUPERIUS memoratur Inscr. Ant. Cap. I. pag. 105. num. 301. quorum Schema exhibet Ciampinus in Par. I. Vet. Mon. Cap. XIX pag. 170. Tab. XLII. Fig. I. Ita apud nos plura sæcula-

D rium hominum sacra Sodalitia Hypogea sunt, & in ipsa per plura ostia, quorum primum superius, alterum inferius dicitur, descenditur. Superius ostium (sequiori ævo parietinis obstructum) ea de

a Vide Ciampinum Vet. Mon. Par. 1. Cap. XIX. pag. 163. & 170. *b* De Via Appia fusius Antiquitatum illustrator, & amplificator Panvinius in Urbe Romana; Marlianus Topogr. Urb. Cap. VIII. Dempsterus in Rosinum Antiq. Rom. Lib. 1. Cap. 13. *c* Sepulcris Calatini, Scipionum, Serviliorum, Metellorum, quorum meminit cum laude Cicero, addi quoque potest Sepulcrum Gentis Ogulniæ, de quo laudatus Fabrettus Inscript. Antiq. Cap. II. pag. 68. num. 37. præter alia quamplura. *d* In pluribus Sepulcrorum Tabulis inscriptis notatur locus ubi conditum Monumentum, distantia ab Urbe, qua parte; dextra, an læva; in cujus agro, vel fundo, ut apud Gruterum MLXXXI. 1. Fabrettum Inscr. Ant. Cap. 1. pag. 10. Omnibus compertum est, Vetera Romanorum Sepulcra in agrorum limitibus, & secus publicas vias constituta fuisse, quum lege XII. Tabularum, defunctorum corpora in Urbe urere, aut sepelire vetitum esset; de quo more Kirchmannus de Funer. Rom. lib. II. cap. 22. quem ab Atheniensibus Romanos accepisse, Thucydidis testimonio, docet Benedictus Averanius Dissert. XXIV. in Thucyd. num. 3.

a De hujusmodi Sepulcris vide Fabrettum Inscr. Antiquar. Cap. III. pag. 205. *b* Vide Kirchmannum de Funer. Romanorum lib. III. cap. 15. *c* Fabrettus Inscr. Ant. Cap. III. pag. 205. plura memorat per Agrum Romanum splendida monumenta, superne fani speciem retinentia, tumulis, & loculis in hypogæo absconditis.

caussa positum, ut circumquaque supra coronidem euntes, cinerarias ollas in singulis columbariis recondere commode possent. Ibidem, per scalam cum aditu exterius in topho exscisam, ad inferius ostium B. ut credimus, descendebatur; *(a)* quæ scala in Ichnographica Tabula II. non apparet, quod is locus hactenus ruderibus minime repurgatus fuerit; qui si aliquando repurgabitur, ut sperare libet, præter scalam, alia plura in lucem prodibunt vetera monumenta. Nam probabile valde est huic Sepulcro aliquod aliud simile ædificium conjunctum esse, aliorum Sepulcrorum in plures aulas, seu cameras dispertitorum exemplo; inter quæ celeberrimum illud est detectum Via Aurelia, in Villa Corsinia; editum ab eximio Viro Petro Sancte Bartoli; *(b)* aliud quoque in Via Appia repertum, & ab Clarissimis Viris Ciampino *(c)* & Fabretto *(d)* diserte descriptum. In aditu cum superioris, tum inferioris ostii, camera superposita Tab. V. A. & B. e Tiburtino lapide constructa erat; dispositis quoque in pariete aditus columbariis. Coronis, quæ totum cingebat hoc Monumentum Tab. III. D. D. e Tiburtino pariter lapide confecta, & tectorio opere *(e)* tam venuste, & eleganter ubique obducta, ut non comparentibus juncturis, tota e solido marmore conserta esse videretur. Eadem coronis duobus circiter Romanis palmis in pariete inserta erat, Tab. III. E. E. Tab. XVIII. A. prominebatque duorum palmorum, unciarumque sex, cum dimidia, latitudine, quæ tanta erat ut ipsam circuire, ollasque in altioribus ædiculis, seu columbariis, admotis scalis, ut supra diximus, recondere facile possent. Coronidis altitudinem antiquum Viæ Appiæ solum, cujus rudera ibidem reperta sunt, pæne æquabat. Simile huic monumento aliud est, quod exhibet laudatus Johannes Ciampinus Tab. XLII. Fig. 3. & 4. *(f)* alia item duo Sepulcra, quæ descripsit, & Ichnographica schemata protulit in domesticis suis antiquis Inscriptionibus Fabrettus. *(g)*

Peculiaris admodum, ac pervenusta est interior hujus Columbarii figura, quemadmodum Ichnographica Tab. II. repræsentat. In medio cujuslibet partis conspicitur ornatissima absis, sive tribunal, cujus superior pars, pereleganti velut conchylio, cæruleo colore circumquaque depicto exornata Tab. III. F. F. Vittis hujusce coloris Deorum Manium aras, & sepulcra velari solita docuit Virgilius: *(h)*

—— stant Manibus aræ,
Cæruleis mœstæ vittis atraque cupresso.

In luctu cæruleo quoque colore Veteres uti solebant, ut in eumdem locum notat Servius; Cyaneus color, sive cæruleus apud Græcos nigrum significat. Homerus Iliados primo:

Η καὶ κυανέῃσιν ἐπ' ὀφρύσιν εὖσε Κρονίων

Dixit, cæruleisque superciliis annuit Jupiter. S.

(a) nosque Florentiæ, more majorum, vestis item cærulei coloris ornamus Templa in funerum pompa, & apparatu, ad mœrorem significandum.

Latum erat a Meridie ad Septentrionem Romanis palmis XLIIII. longum vero ab Oriente ad Occidentem palmis Romanis LXI, & unciis IV. ut Tab. II. commonstrat. Lumen intus immissum putamus, uti in aliis Sepulcris apud Ciampinum, *(b)* Fabrettum, *(c)* & Petrum Sanctem Bartoli, *(d)* per parvas fenestras in hemicyclo utriusque frontis, cum ab Ortu, tum ab Occasu Tab. IV. & V. lit. I. I. quæ non indicantur in his Tabulis, propterea quod ibidem collabsi parietes reperti fuerint. Parietes tectorii operis nitore, ex albo colore, *(e)* tam pulchre exornati, ut marmoreis tabulis operti viderentur. De tectorio opere hæc scribit Plin. Lib. XXXV. cap. 14. *Lacedæmone quidem excisum lateritiis parietibus* (opus tectorium) *propter excellentiam picturæ, ligneis formis inclusum Romam deportavere in ædilitate, ad Comitium ornandum, Murena, & Varro.* Per parietes, & tribunalia, ab imo ad summum, disposita pluribus ordinibus columbaria, sive loculi, unus super alium, in quibus binæ occlusæ ollæ fictiles, asservandis defunctorum cineribus destinatæ Tab. III. G. Supra singula columbaria, ut in eadem Tab. III. H. præfixus titulus, sive marmorea parva tabula, cum epigraphe reconditis ollis respondente, in qua expressum defuncti nomen, officium, quandoque etiam, sed raro, ætas; exceptis tamen angulorum columbariis Tab. II. *a. a. a. a.* quæ propter loci angustias, singulares ollas, quarum frequenter in vetustis lapidibus fit mentio, *(f)* singulari pariter titulo superposito, continebant. Columbariorum omnium exterior arcus, ac tabularum sive titulorum ora eleganti coronide e plastico opere circumornata erant Tabula XX. A. B. qui quidem omnes, non fracti, sed integri ad nos pervenissent, si in refigendo, fossores, quanta oportebat, usi essent diligentia; nam nimia eorum incuria, & oscitantia factum est, ut maximo damno, plures vel perierint, vel clam fuerint subrepti. Cameram totumque Sepulcrum plasticis, ac figlinis operibus, variisque emblematis, ac Deorum sigillis elegantissime ornatum fuisse deducimus ex quamplurimis eorundem operum fragmentis, quæ ex ruderibus collecta sunt; quorum nonnulla afferimus Tab. XIII. D. Tab. XVII. B. C. D. E. Tab. XIX. C. E. veluti artificum Augusti ævo præstantium elegantiora specimina. Præalta fascia, quæ veluti hypobasis, inferiorem Monumenti partem per gyrum ornabat Tab. III. lit. I. I. opere pariter tectorio, pulvere marmoris intermixto, *(g)* concinne perpolita erat, & amarantino colore obducta. Pavimentum, eo in loco ubi integrum observatum est, tessellato, ac musivo opere, ex albis nigrisque lapillis, mira

a De Scalis, ostiis, & valvis Monumentorum, non raro fit mentio in vetustis saxis apud Gruterum DCCXI. 3. DCXXVI. 6. DCCCCLXIV. 2. apud Reinesium Cl. VII. n. 486. Cl. IX. n. 34. Vignolium Inscr. Select. Cl. II. pag. 283. item apud Fabrettum Inscr. Antiq. Cap. III. pag. 154. n. 235. pag. 159. nu. 279. pag. 165. n. 301. Vide Kirchmannum de Funer. Rom. lib. III. c. 13. *b Negli antichi Sepolcri ovvero Mausolei Romani, & Etruschi* edit. Romæ anno M.DC.XC.VII. *c* Veter. Monum. Par. 1. Cap. 19. pag. 174. *d* Inscr. Antiquar. Cap. 1. pag. 10. *e* De tectorio opere, & quomodo fieret luculenter Vitruvius lib. VII. c. 2. Plinius lib. XXXVI. c. 23. Palladius lib. 1. c. 14. Videndus quoque doctissimus Jacobus Guterius de Jure Manium lib. II. c. 28. qui erudite agit de albario, ac tectorio opere, quo vetera sepulcra exornari solebant. *f* Veter. Monim. Par. 1. Cap. 19. pag. 170. *g* Cap. 1. pag. 54. 55. & 56. *h* Æneid. lib. III. v. 63.

a Vide etiam Gutherium de Jure Manium lib. III. c. 28. qui luculenter de veste lugubri veterum. *b* Veter. Monim. Par. 1. Cap. 19. Tabula XLII. fig. 3. & 4. pag. 173. *c* Inscr. Antiq. Cap. 1. p. 12. *d Negli Antichi Sepolcri, ovvero Mausolei Romani* ed. Romæ 1697. Tab. 9. *e* Christus Dominus Scribas, & Pharisæos similes esse dixit *τάφοις κεκονιαμένοις, sepulcris dealbatis*. Matth. Cap. XXIII. v. 27. Etruscorum Sepulcra, albario opere, item ornata fuisse, testantur edita monumenta in Dempsteriano præclaro Opere Tab. LXXXXII. ad finem Tom. II. In Florentinis antiquis Inscriptionibus p. 154. n. 80. fit mentio C. Julii Salvii Structoris Parietarii. Templa quoque & Deorum ædes, opere albario, exornari solitas, docet Musei Medicei marmor, ex Africa allatum, quod vulgavimus pag. 58. n. CXXXX. item inscriptio apud Gruterum pag. CLXXII. 2. *f* Apud Fabrettum Inscr. Ant. Cap. 1. pag. 11. n. 42. 46. 47. & p. 12. & 13. *g* Vide Vitruvium lib. VII. c. 3. & Fabrettum in Tab. Iliadis pag. 315. 316. & Inscriptionum Antiqu. Cap. VI. n. 59. pag. 449. Vide etiam Gutherium de Jure Manium lib. II. c. 28. qui de opere tectorio fusius, & erudite.

arte, in varias figuras, pisces, aviculas, aliaque emblemata disposito, affabre elaboratum erat. Quædam insigniora pavimenti fragmenta, injuria temporum minus labefactata, producimus Tab. XIX. A. B. Tab. XX. E.

§. III.

SUper pavimento Sarcophagi, Aræ, Urnæ aliaque antiqua opera, quæ æreis cælata Tabulis exhibemus, hoc modo, & ordine disposita, nonnullis tamen humi jacentibus, ac subversis, reperta sunt; quemadmodum majoribus his literis notatum est in Tabula II. Ichnografica, cujus hic habes explanationem.

A. Aditus, & ingressus subterraneus in Columbarium.

B. Pes marmoreus, ut conjicimus, statuæ fragmentum, cum inscriptione in ejusdem basi TI. CLAVDI. FIRMI; idest, *Tiberii Claudii Firmi*. Vide Tab. XII. E.

C. C. Musivi operis majus fragmentum hoc in loco repertum, quod exhibet Tab. XX. E.

D. Marmoreum Viri caput Tab. XII. A. delineatum heic jacebat.

E. Ara marmorea, sive Cippus arietinis capitibus ornatus, pendente ex eorum cornibus encarpo, cum inscriptione DIS. MANIBVS ANTONIAE PANEROTIS. &c. Tab. XV. A.

F. F. Scrobes valde profundi in pavimento; qui quum ruderibus nondum purgati fuerint, incompertum, an aliquid notatu dignum lateat.

G. Heic conlocatum marmoreum lectisternium, semifractum, cum Viro in eo jacente, Dis Manibus C. Julii Bathylli Augusti Liberti dicatum Tab. XIV.

H. Locus ubi reperta est super ollam cujusdam Columbarii fictilis lucerna, quæ exhibetur Tab. XI. A.

I. Arca fictilis, cum pariete conjuncta, superne magnis tegulis operta Tab. VIII. A.

K. Heic detecta vitrea ampulla, occlusa in olla fictili parvi Columbarii, seu loculi Tab. XVII. A.

L. L. L. Loca in pavimento excavata, sub musivo opere, operta majoribus tegulis, in anguli formam in medio acuminatis; in quibus humata defunctorum corpora; capite, ad ostium B. hujus Monumenti, converso; pedibus vero versus absidem, sive tribunal directis, quod R. litera designatur.

M. Cellula, sive hypogæum subterraneum sepulcrum, sub pavimento excavatum, superne concameratum, ad plures sarcophagos recipiendos.

N. Operculum quadratum, fictile; longitudine, ac latitudine duos Romanos pedes non excedens; superne ornatum pavimenti opere musivo, ostium claudens descriptæ cellulæ.

O. P. Q. Sarcophagi temporarii, lateritio opere constructi, ac parieti adfixi, loco marmoreorum Sarcophagorum, qui ibidem postea collocari debebant, ut inferius veterum lapidum auctoritate ostendemus; in quibus reperta corpora, haud cremata.

S. Sarcophagus marmoreus elegantissimus, Gratiarum simulacris in medio loculamento ornatus, Tab. VI. cui subjectæ erant bases e Tiburtino lapide, altitudine fere unius palmi; ab angulis mediæ absidis R. tantum distabat, ut retro commode quis transire posset.

T. Sarcophagus marmoreus in medio, Viri, & Uxoris stemmate insignitus, &c. Tab. VIII. B. retro tamen nullo relicto spatii loco, ut circuiri posset.

A

V. Cippus, sive ara marmorea C. Cosconio Commodiano dicata; posita ante Sarcophagum T. descriptum Tab. XVI. B.

X. Urna, seu ara marmorea, Diis Manibus M. Ulpii Menophili Augusti Liberti, Adjutoris Procuratorum ab Ornamentis posita, Annio Vero III. & Eggio Ambibulo Consulibus; cui etiam subjecta hypopasis e Tiburtino lapide, Tabula XIV. B.

Y. Urna in modum Aræ, seu Cippi confecta, intus plena crematis ossiculis, cujus operculum prope jacebat semifractum; consecrata Diis Manibus Calami Pamphiliani, Tiberii Claudii Cæsaris Augusti Germanici, Vilici ex Horreis Lollianis,
B
Tab. XV. D.

Z. Z. Z. Loca excavata in pavimento, superioribus L. L. L. similia, ad defunctorum corpora obruenda, ut paullo infra dicemus.

A. A. Ara, sive Cippus humi jacens, cum inscriptione DIS. MANIB. IVLIAE. SEDATAE &c. idest, *Diis Manibus Juliæ sedatæ* &c. reconditis intus ossibus crematis, Tab. XV. C.

B. B. Sarcophagus marmoreus Tab. IX. A. relatus, parum a pariete distans, ornatus virili protome in medio stemmate; rudi tamen prima sculptura expresso; cui pariter subjectæ bases e Tiburtino
C
lapide.

C. C. Sarcophagus marmoreus, in cujus medio loculamento sculptus Meleager ante aram ignitam stans, ac sacrificans; Tab. IX. B. suppositis item e Tiburtino lapide binis basibus; in quo marmoreum bisomum inventum est, Tab. XI. D. delineatum.

D. D. Heic positum Vas Cinerarium, sive Ossuarium, ustis ossiculis intus refertum, Tab. XII. B. repræsentatum.

E. E. Sarcophagus fictilis, paullo in medio fractus, Tabula XVII. F.

F. F. Frons marmorei Sarcophagi in medio
D
loculamento adolescentis sigillo, infra vero Ledæ cum cycno decumbentis emblemate insignita, Tab. X. B.

G. G. Sarcophagus marmoreus, superne tectus marmorea tabula; eximio opere sculptus, & encarpis eleganter ornatus, supra quæ posita quatuor oscilla Tab. VII. Aperto Sarcophago inventa in eo sunt bina defunctorum cadavera, quorum unum ornatum veste auro intexta; plura item præstantissimorum artificum monumenta, ac pretiosa cimelia, que in mortuorum honorem in sepulcris condi solebant; quæ vero sint, satis adhuc non constat.

E

H. H. Locus extra Columbarii ædificium distans, plus minus, XV. passibus; ubi detectus in topho exscisus marmoreus Sarcophagus, ornatus in medio loculamento, ostio monumenti semiaperto, Tab. X. A.

I. I. Aditus hypogæus, id est subterraneus, in topho excavatus, prope Viam Appiam; qui quum hactenus ruderibus purgatus non fuerit, an ad ostium Columbarii, vel ad aliquem alium locum perduxerit, per gradus in topho pariter excavatos, incertum est.

F

§. IV.

HActenus totum Sepulcrum Libertorum, ac Servorum Liviæ Augustæ descripsimus, & eruditorum oculis exposuimus; nunc singula antiqua Opera, quibus eleganter ornabatur, explicanda, atque illustranda sunt; atque, ut ordinis ratio postulare videtur, primum a præstantioribus monumentis incipiendum; inter quæ, Sarcophagi, Aræ, Urnæ, Signa numerantur, ac

principem locum tenent; post quæ minores Urnas, Columbaria, Ollas, inscriptos Titulos observavimus.

Sarcophagis tum marmoreis, tum lapideis, ac fictilibus, (*a*) ut observat Plinius, (*b*) a Sarcophago lapide nomen factum est; in quo primum corpora defunctorum condita, intra quadragesimum diem, exceptis dentibus, absumebantur. Sarcophagorum frequens fit mentio in vetustis Inscriptionibus, in quibus pro Sepulcris ponuntur. Marmoreos Sarcophagos, variis emblematis, (*c*)

a Fabrettum vide Antiq. Inscr. Cap. I. pag. 13. num. 59. Sponium in Miscell. pag. 394. at Reinesium Cl. XX. num. 451. apud quos Sarcophagus, & Sarcophagum, & Sarcophaga genere neutro leguntur. Gruter. DCXLIII. I. & DCCCCIII. 12. Vide quoque Kirchmannum de Funer. Rom. lib. III. c. 17. *b* lib. II. c. 96. & lib. XXXVI. c. 17. V. Gutherium de Jure Manium lib. II. c. 20. *c* Stemmatum in Sepulcris meminit vetusta inscriptio apud Fabrettum Cap. I. pag. I. Gruterum DXCIV. 8. Vide Guther. de Jur. Man. lib. II. cap. 29.

A Deorum simulacris, & sigillis, quibus Historia, & Ethnica Theologia illustrantur, veteres ornare consuevere; quæ ornamenta quum ab eruditis viris describantur, (*a*) heic rursus exponere supervacuum plane est. Vetustum lapidem proferre libet, quem ex Onuphrio Panvinio vulgavit Gruterus, (*b*) in quo habetur mentio consecrationis Sarcophagi, Idibus Augusti, Pudente, & Orphito Consulibus; anno scilicet U. C. DCCCCXVII. & Christi CLXV. item sigillorum, & operum quibus fuerat insignitus, denique basium, quas Sarcophagis hujus quoque Columbarii subjectas fuisse supra notavimus.

a Jo. Rosinus Antiq. Rom. lib. V. c. 39. Kirchmannus de Fun. Rom. lib. III. c. 18. Sarcophagus factus cum Pantheo, legitur apud Fabrettum Inscr. Antiq. Cap. X. pag. 140. num. 505. *b* Pag. DCCLI. 3. De privata conjugum, parentum, ac liberorum consecratione erudite Kirchmannus de Fun. Roman. lib. IV. cap. 13.

D. M. ET. SOMNO. AETERNALI
SECURITATI. MEMORIAEQ. PERPET
AELIAE. FLAVIAE. MELITANAE
Q. V. AN. XXXI. M. III. D. X.
TI. FL. HYMNVS. CONIVGI. SANCTISSIMAE
DVLCISSIMAE. Q. CVM. QVA. VIX. AN. XIII
T. T. FLL. COL. MARCELLVS. ET. TITIANVS
ET. FLAVIA. T. F. AMPELLE. MATRI. PIENTISS
SARCOPHAGO. SIGIL. CVM OPERE. ET. BASIBVS
FECER. ET. CONSECRAVERVNT. IDIBVS. AVGVSTIS
PVDENTE. ET. ORPHITO. COS

Discimus quoque ex veteri Inscriptione apud Reinesium, (*a*) interdum extructis pilis Sarcophagos superpositos fuisse.

Sarcophagis, præter emblemata varia, ac sculpturas additæ insuper inscriptiones, quæ tamen raro occurrunt. (*b*) Nuper Pisis plures animadverti Sarcohagos sepulcrali Titulo inscriptos; (*c*) Florentiæ quoque duos, unum in Regio Mediceo Museo, quem prope diem vulgabimus, (*d*) alterum apud Nardios, Græca Epigraphe ornatum. Integra defunctorum corpora in Sarcophagis recondebantur, quod veterum lapidum auctoritate compertum est; (*e*) quare eos aperire, infringere, aliud corpus superponere, obviolare, mortuos inquietare, pœnis, ac diris vetitum, summumque nefas creditum. (*f*) His breviter prænotatis, eximios hujus Columbarii Sarcophagos observare, atque illustrare operæpretium nunc est.

TABULA VI.

Sarcophagus, striato opere (*g*) sculptisque eximio artificio simulacris, omnium elegantissimus. In medio loculamento sunt tres sorores Gratiæ, quas Græci Charites, *ἀπὸ τῆς χαρᾶς a gaudio* dicunt, ut Fornutus ait, (*h*) insigni forma vi-

C gentes; stantes, nudæ, ridentes; (*a*) comtis vario modo crinibus, ac mutuo brachiorum nexu inter se junctæ. Media, a nobis aversa, alias blande complectitur, quæ laneam corollam, vel ni fallor, Venereum cestum tenent, ac conciliandum revocandumque amorem omnibus illecebris cumulatum; quem Venus apud Homerum (*b*) Junoni exhibens, valde commendat. Cestus tribus nodis est revinctus, quemadmodum & ipsæ Deæ Gratiæ, nodo inter se conjunguntur; quare ad nodum solvendum segnes dicuntur ab Horatio: (*c*)

Te Liber, & si læta aderit Venus,
Segnesque nodum solvere Gratiæ,
D *Vivæque producent lucernæ*
Dum rediens fugat astra Phœbus.

Medium loculamentum in quo sculptæ Gratiæ, honoris, & cultus caussa, ornatum est defluenti appenso velo; quo defunctorum sepulcra frequenter condecorantur, quum in ipsis immortalium Deorum simulacra, vel Defunctorum imagines, quasi in Deorum numerum relatorum, repræsentantur, ut in pluribus monumentorum anaglyphis observari potest. (*d*) Infra hinc, & hinc bini gutti statuti, cum linteis supra positis; quos Gratiis appositos arbitror, ad indicandum corporis cultum; quum Gratiæ omnis pulchritudinis, & elegantiæ Deæ sint, (*e*) quas Horatius decentes appellat; & Veneris non solum *κομμωτρίαι or-*

a Cl. VI. num. 90. *b* Vide Gruterum DCCXC. 8. Fabrettum Inscr. Antiquarum Cap. X. pag. 740. n. 505. *c* Nonnullos edidit C. V. Josephus Martini in Appendice Theatri Basilicæ Pisanæ. *d* Inscript. Antiquarum Urbium Etruriæ Par. I. pag. 15. n. XVI. *e* Apud Gruterum DCLXXVVIII. 10. DCLXXXIX. 8. *f* Vide antiquos lapides apud Gruterum DCCCX. 10. DCCCCIII. 6. *g* Plures quoque Florentiæ sunt Sarcophagi, miro artificio striati. In quodam Sarcophago, in Platea S. Spiritus, strigibus, pendentibus velis, ac vittis ornato, in medio visitur simpuvium pro inferiis, ac parentalibus sacrificiis Deorum Manium. De variis strigum generibus videndus Vitruvius lib. IV. c. 13. & in aliis pluribus locis. Normam, quam veteres adhibebant in excavandis strigibus in marmoreis Sarcophagis, exhibet marmorea Tabula elegantissima apud Fabrettum Cap. VIII. Inscr. Antiquar. pag. 587. n. CII. ex Cœmeterio D. Helenæ, quam vide. *h* De natura Deorum cap. 15.

a In Hymno Homeri, qui Orpheo tribuitur, Gratiæ dicuntur *Χαρμοσύνης γενέτειραι, ἐράσμιαι, Gaudii genitrices, amabiles.* *b* Iliad. lib. XIV. v. 204. quem appellat *ἱμάντα ποικίλον*, acu pictum, ac vario modo contextum. Vide Martial. lib. VI. Epigr. 13. & Vossii Etymologicon. *c* Carm. lib. III. Od. 21. *d* Vide Petrum Sanctem Bartoli, in libro qui inscribitur, *Gli Antichi Sepolcri* Tab. 9. & 56. Purpureis velis ornari solebant Sepulcra, teste Amm. Marcell. lib. XVI. *e* In quodam eleganti vitro apud Fabrettum Gratiæ pictæ sunt nudæ, ornatæ binis armillis in unoquoque brachio, & periscelidis, Inscr. Antiquar. Cap. VII. pag. 539.

natri-

na trices sint, quæ ita Venerem ornantes exhibentur in Chalcedonio anaglyphico opere exsculpto Regii Musei Medicei; verum etiam *ἀλείπτριαι unctrices*; quemadmodum canit Homerus: (*a*)

Ηδ' ἄρα Κύπρον ἵκανε φιλομμειδὴς Αφροδίτη,
Ες Πάφον, ἔνθα τέ οἱ τέμενος, βωμός τε θυήεις,
Ενθά τε μιν Χάριτες λοῦσαν, καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ
Αμβρώτῳ, οἷα θεοὺς ἐπενήνοθεν αἰὲν ἐόντας.

quæ ita reddidit Græcarum, Latinarum Etruscarumque Musarum decus, doctissimus Salvinius:

In Cyprum venit cultrix Venus aurea risus,
It Paphon, hic templum, fragans & odoribus ara,
Illam ubi laverunt Charites oleoque unxerunt
Ambrosio: tale est Diis immortalibus aptum.

Oleum, & pretiosa unguenta, quibus corporis formam tuemur, & augemus, in guttis quoque asservari solebant, teste Juvenale, (*b*) & A. Gellio. (*c*) Item gutti, teste Plinio, (*d*) ad libationes guttatim fundendas in sacris adhibebantur; quare Gratiarum quoque cultum fortassis innuere possunt. (*e*) Lintea, sive mappæ guttis superpositæ sunt ad manus ablutas tergendas; nam antequam sacris operarentur aquam manibus sumere solebant, teste Tibullo: (*f*)

Casta placent superis, pura cum veste venite,
Et manibus puris sumite fontis aquam.

Utrimque in extremis Sarcophagi segmentis, quasi termini, sculpti duo formosi Juvenes, nudo corpore, statu, & gestu omnino similes, effusis incomtisque crinibus; manibus capiti suppositis; quo gestu expressos puto, ut mœrorem significent. (*g*) Ita Priamus apud Homerum, Achillem ad muros accedentem videns, vi doloris, manus capiti injicit; (*h*)

Ωμωξεν δ' ὁ γέρων, κεφαλὴν δ' ὅγε κόψατο χερσὶν
Ὑψόσ' ἀνασχόμενος, μέγα δ' οἰμώξας ἐγεγώνει.

Ploravit autem senex, caputque ille pulsavit manibus
In altum tendens, valdeque ejulans clamavit.

Quem referant hi mœrentes Juvenes, an Adonin Veneris cultorem, an Hyacinthum, vel Narcissum, forma præcellentissimos, ac celeberrimos, incompertum plane mihi est. An fortassis in his forma insignibus Juvenibus Juventus expressa, quam Horatius cum Gratiis, Cupidine, Nymphis, ac Mercurio, Veneris comitem facit, (*i*) & ita celebrat? (*k*)

Fervidus tecum Puer, & solutis
Gratiæ zonis, properentque Nymphæ,
Et parum comis, sine te, Juventus
Mercuriusque.

Prope hos Juvenes pendent depositæ vestes e quadrata columella, quas superne fibula subnectit. (*l*) Additæ quoque arbores, præcisis aliis surculis, vitæ celeri fato interceptæ symbola.

A (*a*) Pæne in angulis sunt parvuli Genii, qui, uti in luctu solet, (*b*) dilabsas in cineres faces eversas tenent; quemadmodum in morte Tibulli cecinit Ovidius: (*c*)

Ecce Puer Veneris fert eversamque pharetram,
Et fractos arcus, & sine luce facem.

In fictili lucerna, quæ exstat Florentiæ in locupletissimo Museo DD. Comitum e Gherardesca, expressæ sunt tres Gratiæ, his omnino similes; cum Inscriptione L. CÆSAR. Sculptas eas arbitror in his feralibus monumentis, ut animarum post mortem apud Elysios, ut stulte credebant, beatitudinem, gaudium, ac felicitatem indicarent; B nam ridentes, & amabiles in hoc quoque monumento inducuntur. Sunt quoque beneficentiæ, & grati animi symbola, ut docet Phornutus, (*d*) qui Jovis filias *εὐεργετικάς beneficas* vocat; & earum nuditate, (*e*) & amplexu significari docet, ut simus faciles, & promti ad beneficia præstanda. Quare in sepulcris fortassis expressæ, ut *bonis etiam mortuis benefacere oportere* ostenderent; quod testatur marmorea elegantissima ara Florentiæ, in Hortis, ac Museo Nobb. Gaddiorum, (*f*) in qua legitur:

C

C. IVLIO. AVG. L. PHOEBO
RVFIONINO
CESTVS. DE SVO. FECIT
ΤΟΥΣ ΑΓΑΘΟΥΣ ΚΑΙ ΘΑΝΟΝΤΑΣ
ΕΥΕΡΓΕΤΕΙΝ ΔΕΙ

D Hesiodus Gratias in Olympo habitare cum Musis dixit; earumque nomina tradidit, *Euphrosynen*, *Aglaian*, *Thalian*; quamvis alii veteres auctores in tradendis nominibus, & origine non concordent. (*g*) Pindarus Asopichum Orchomenium, stadii cursorem, laudaturus, (*h*) Charites invocat iisdem nominibus, quæ Hesiodus tradidit; aitque, earum ope, omnia delectabilia, & dulcia esse mortalibus; omniumque operum dispensatrices esse in cœlo; neque immortales Deos absque ipsis ducere choros, aut agere convivia. Reginas quoque celebres eas appellat pinguis Orchomeni, Fluminis Bœotiæ, ubi templum ditissi- E mum, ac potentissimum earumdem fuit, ab Eteocle Rege conditum, cui Thebani tributa pendebant; (*i*) easque ait sortitas aquas Cephisias. Hinc sæpe Charites Nymphis junguntur, ut ait Horatius: (*k*)

Junctæque Nymphis Gratiæ decentes;

& in vetustis Anaglyphis Nymphæ Fontium, visuntur nudæ, ridentes, nodo inter se junctæ; adeoque Gratiis in hoc elegantissimo Sarcophago expressis, omnino similes. (*l*) Verum quæ hic cestum, ut credimus, tenent, in votivo Anaglypho cum inscriptione apud Mazochium ex

a Odyss. lib. VIII. v. 360. quem Homeri locum imitatus est Virgilius Æneid. lib. I. v. 415. *Ipsa Paphum sublimis abit*, &c. *b* Satyr. VI. Vide Pignorium de Servis. Benedict. Averanium Diss. LXXXV. in Anth. n. 16. 17. *c* Lib. XVII. c. 8. *d* Lib. VI. cap. 38. *e* De Gratiarum cultu vide Pausaniam in Bœoticis lib. IX. cap. 35. pag. 780. Thomasinum de Donariis cap. III. *f* Lib. II. Eleg. I. v. 13. *g* Vide Observationes Cl. V. Senatoris Bonarrotii in Vasa Vitrea Cœmeterialia Tabula IV. pag. 24. *h* Iliad. lib. XXII. v. 33. *i* Horum quoque Numinum simulacris vetera monumentorum anaglypha ornantur. *k* Carmin. lib. I. Od. 30. *l* Virg. Æneid. lib. V. v. 139.

F *a* Vide Gruterum DCLXX. 5. DCXCII. 10. Inscr. Ant. Etruriæ Par. pag. I. 355. 356. *b* Vide Kirchmannum de Funer. Rom. lib. II. c. 7. *c* Lib. III. Amorum Eleg. 9. *d* De Natur. Deor. c. 15. *e* Gratiæ prisco more erant vestitæ. Socrates Philosophorum omnium princeps, quum sculpturæ operam daret, vestitas effinxit, ut in ejus vita apud Laertium. Neque compertum est qui primus nudas vel pinxerit, vel sculpserit. Vide Pausaniam in Bœot. lib. IX. c. 35. *f* Hanc vulgavimus, & descripsimus in Par. I. Inscr. Antiq. Etruriæ pag. 191. n. 6. *g* Vide Pausaniam Lib. IX. c. 35. & Phornutum de Nat. Deor. c. 15. *h* Olymp. Ode XIIII. *i* Strabo lib. VIII. Steph. de Urbib. *k* Carm. Lib. I. Od. 4. & 30. Lib. IV. Od. 7. *l* Vide antiquum lapidem apud Fabrettum de Col. Trajani Cap. VI. pag. 174. & Inscr. Antiquar. Cap. VI.

urnis aquam fundunt. (*a*) In aliis quoque vetustis toreumatis Nymphæ Aquarum, & Fontium, quemadmodum Gratiæ, tres ſculptæ ſunt, ſed corpore inferius velato, ut videre eſt apud Sponium, (*b*) & in votivo marmore Nymphis ſanctiſſimis, quod exſtat in Regio Muſeo Mediceo. (*c*)

Sculptas quoque in Sepulcris, ac feralibus monumentis Charites veteres voluere, quod ſcilicet forma, atque ætate præſtantes, a Diis, amoris gratia rapi, & ſideribus inſeri ſolitos crederent. (*d*) Apud Theocritum, (*e*) Adonin raptum a Proſerpina, & vinculis adſtrictum in Acheronte, uberrimis lacrymis deflent cum Venere Charites, & Cupidines; & Hymenæus, in mœroris argumentum, nuptialem facem extinguit.

TABULA VII.

Sarcophagus marmoreus, forma oblonga ſemirotunda, ſculpturis pulcherrimis affabre ornatus. Ad extrema duo Genii ſtantes, encarpos ſuſtinent, coronario eleganti lupu, pomis, pampinis, foliis, ac frondibus intextos, qui pendent in medio e thyrſo, utrimque tecta cuſpide munito, religante, ac defluente longiuſcula tænia. Poſita ſunt ſuper encarpis oſcilla, ſive perſonæ; dextra Bacchæ, Satyri; læva Fauni, & Bacchæ, in ſe mutuo converſa; emiſſiciis oculis, & inſanientium more, Bacchico furore correptis. Fauni caput, circa quod poſitum paſtorale pedum, corona e pineis ramuſculis intexta redimitum eſt; (*f*) Fauni, ac Satyri capita, aures, ut ait Horatius, acutas habent. (*g*) Satyri, & Baccharum capita laneo obtorto filo, ſive lemniſco, omnium antiquiſſima corona, velantur; (*h*) quemadmodum & Hercules in pluribus vetuſtis Anaglyphis; umbrantibus hederis, pampinis, ac corymbis; quales deſcribuntur ab Oppiano: (*i*)

—— χαροποὶ δὲ πέλοντο γυναῖκες,
Οἰνάδες, ὠσχοφόροι, τριετηρίδες, ἀνθοκάρηνοι.

—— formoſæ feminæ
Vinolentæ, pampiniferæ, trietericæ, florida
fronte.

Bacchæ oſcillum, læva parte, plexis quoque ſuis capillis, & in tricas diſpoſitis coronatur; quæ in aliis Bacchantibus, non caput ambientes, ſed ſolutæ conſpiciuntur. (*k*) Has coronas ex capillis confectas laudat Pollux, (*l*) ac Lactantius Firmianus mirum capiti decorem addere affirmat. (*m*) Hedera Baccho ſacra eſt, quia ſemper viret. (*n*) In Homeri Hymno, qui Orpheo tribuitur, Bacchus non ſolum hedera, verum etiam lauro redimitus inducitur κισσῷ καὶ δάφνῃ πεπυκασμένος. Tibullus Bacchum corymbis ornatum ita alloquitur: (*o*)

Non tibi ſunt triſtes curæ, nec luctus Oſiri,

Sed chorus, & cunctus lenis, & aptus amor;
Sed varii flores, & frons redimita corymbis.

De pampinea Bacchi corona Horatius:

Ornatus viridi tempora pampino
Liber vota bonos ducit ad exitus.

Quibus coronis, a Baccho inventis, totum quoque ejus famulitium, & chorus condecoratur. Infra encarpos animalia quædam Leæna, Taurus, Caper, quæ ſunt Baccho ſacra, (*a*) non recto ſtatu ſunt, ſed decumbunt; ut mortis, ac fati vim, omnia ſternere, ac ſibi ſubjicere oſtendant. (*b*) Gallus vero gallinaceus eſcam avide depaſcitur; qui Soli ſacer eſt, ac proinde Baccho, quem eumdem ac Solem eſſe oſtendit Macrobius, his verbis: (*c*) *In ſacris enim hæc religioſi arcani obſervatio tenetur, ut quum Sol in ſupero, id eſt, in diurno hemiſphærio eſt, Apollo vocitetur: quum vero in infero, id eſt nocturno, Dionyſus, qui eſt Liber pater habeatur.* His oſcillis Satyri, Fauni, ac Bacchantium poſitis ſuper encarpos, qui veluti cymbas referunt, fortaſſis veteres tranſitum animarum ad Elyſios deſignarunt; quas mirifice ſertis, ac floribus delectari putarunt, ut ait Statius: (*d*)

Sertaque, & Elyſios animæ ſubſternere flores.

Poma quoque Elyſios campos, ſive Heſperidum hortos denotant. (*e*) Plutarchus animarum apud inferos ſtatum deſcribens, locum ubi habitabant, admodum ſimilem eſſe dixit Bacchicis antris; ſylvis, virore, herbis, variiſque floribus ornatiſſimum. Proferam ejus verba: (*f*) καὶ τὸν τόπον ἐν κύκλῳ κατεῖχε Βακχεῖα, καὶ γέλως, καὶ πᾶσα μοῦσα, παιζόντων καὶ τερπομένων. Ελεγε δὲ ταύτῃ τὸν Διόνυσον εἰς θεοὺς ἀνελθεῖν, καὶ τὴν Σεμέλην ἀνάγειν. ὕστερον καλεῖσαι δὲ λήθης τὸν τόπον. Scilicet: *Locum vero circa, Bacchanal occupabat, & riſus; & omnis elegantia ludentium, atque ſe oblectantium. Dicebat autem hac parte Bacchum ad Deos aſcendiſſe, & Semelem poſtea adduxiſſe, vocari autem Lethes, hoc eſt, oblivionis locum.* Hinc facile ratio deduci poteſt cur tam frequenter in antiquis ſepulcris Bacchanalia ſculpta fuerint, Genii denique, qui hunc Sarcophagum ornant, & perſonas famulorum Bacchi deferunt ſuper encarpis, duces, & comites ſunt animarum ad Elyſios, cum quibus variis in rebus, ſtudiis, artibus, ac ludis, quibus dum viverent delectati fuerant, oblectari credebant. (*g*)

Huic Sarcophago duo alii admodum ſimiles exſtant Florentiæ; primus in Hortis Mediceis, in quo in angulis Genii encarpos ſuſtinent, quatuor ſimiliter perſonis, ſive oſcillis ſupra poſitis; quos item attollit in medio femina cum alis papilionaceis, quæ Pſychen, ſive Horarum unam repræſentat. Alter Sarcophagus, qui exſtat in Ædibus D. Scipionis Marchionis Capponii, non quatuor, ſed ſex oſcillis ornatur Bacchantium, Satyrorum, ac Faunorum; per quæ item, ut fabulabantur, animarum vehicula, & idola, & earundem ad Elyſios tranſitus deſignabatur. (*h*) Bacchi quoque feſta Dionyſia, ſeu Liberalia oſcillis celebrata ad purgationem animarum deſcribit Virgilius. (*i*)

a Antiquar. Inſcr. ex veteri editione, Romæ anno MDXXI. p. CV. a t. *b* In Miſcell. Erud. Antiquit. p. 32. *c* Inſcr. Antiquar. Urbium Etruriæ Par. I. p. 47. n. LXXXVII. *d* Vide Triſtanum in Domitia Domitiani ſorore Tom. I. p. 351. Fabrett. Inſcr. Cap. III. p. 192. n. 448. & p. 194. Cap. X. p. 704. n. 248. Gruter. DCCCCXXVIII. 5. MDXXIII. *e* Idyll. XXIII. *f* Hoc Fauni caput ſimile eſt Fauno, oleaſtro redimito, apud Cl. V. Stoſkium Tab. XLIV. *g* Carm. Lib. II. Od. 18. *h* Iſidorus lib. XIX. c. 30. Plinius lib. XXI. c. 3. Vide Carolum Paſchalium de Coronis lib. II. cap. 12. & eruditiſſimum, clariſſimumque Virum Jo. Antonium Ulpium in Obſervat. in Propertium lib. IV. Eleg. 6. v. 6. *i* Lib. IV. v. 232. *k* Vide Cl. V. Cauſeum in Muſeo Rom. Sect. I. Tab. 17. & Equitem Maffejum in Gemm. Ant. *l* Lib. II. *n* Lib. de Opif. Dei Cap. VII. *m* Plin. lib. XVII. c. 4. Ovid. lib. III. Faſtor. *o* lib. I. El. VII.

a Macrob. Saturnal. lib. I. c. 21. Virg. in Georg. lib. II. v. 385. *b* Vide Cl. Philippi Sen. Bonarrotii Obſervationes in Numiſm. m. mod. p. 141. 142. *c* Saturn. lib. I. c. 18. *d* Lib. V. Silvarum. *e* Ovidius Metamorph. lib. V. Fab. VIII. V. Fabr. Inſcr. Ant. Cap. III. p. 161. 162. *f* De Sera Numinis vindicta, verſus finem. *g* Virgilius Æneid. l. VI. v. 657. Vide Obſervationes in Numiſmata maximi moduli laudati Senatoris Bonarrotii p. XXVI. & 43. *h* Vide prælaudatum Senatorem Phil. Bonarrotium in Obſerv. in Numiſm. max. mod. p. 43. 46. 47. & in Vaſa Vitrea Cœmeter. p. 6. & 184. Cl. V. Benedictum Averanium Diſſ. VI. in Livium. *i* Georg. Lib. II. v. 385. &c.

TABULA VIII.

Sarcophagus marmoreus, forma alteri superius descripto persimilis; striato opere, elegantibusque sculpturis, & emblematis perbelle ornatus. In medio rotundo stemmate, Uxoris, & Viri, adhuc viventium, in superstitum solamen, & vivacem posteritatis memoriam, (*a*) icones repræsentantur. (*b*) Læva positus Vir, barbatus, toga insignis; qui sinistra volumen tenet, admota dextera manu pectori, ut Uxori dextrorsum constitutæ, (*c*) quæ eum blande complectitur, amorem, & benevolentiam erga se suam ostendat.

Quam magno affectu conjuges sese dilexerint, summoque honore coluerint, satis superque liquet non solum ex vetustis sculpturis, verum etiam ex sepulcralibus epigramatis, & elogiis, quibus Viri, & Uxores mutuo se celebrant, & honorant; quæ quidem persæpe in uno lapide tam copiosa sunt, tantoque affectu expressa, ut, pæne dixerim, hyperbolica videri possint. Ea heic repetere minime opus est, quum in Scaligeriano luculentissimo Indice penes Gruterum Capite XIV. omnia relata fuerint, & postea a Fabretto Inscriptionum Antiquarum Capite IV. non parum aucta. Illud quoque in posteritatis exemplum notandum est, frequentius in inscriptis sepulcralibus Titulis, significari Conjuges simul vixisse sine lite, sine controversia, sine offensione, sine bile, sine querela, sine contentione &c. (*d*) Neque tantum post mortem conjuges laudibus sese ornabant, verum etiam se vivis; cujus rei exemplum esse potest Cicero, qui patria pulsus, in epistolis ad Terentiam uxorem suam, ac liberos, (*e*) eam dulcissimam, suavissimam, probissimam, fidelissimam, optatissimam, incredibili virtute, ac fortitudine præditam; denique lucem, ac vitam suam cum lacrymis appellat, & in ejus complexu se emori optare dicit. Plinius quoque Secundus mirifice Calpurniam uxorem suam prædicat in epistolis, & quanti ejus virtutes faciat, & quantopere eam diligat, ostendit. (*f*)

Prisco more, ut in aliis tum Christianorum, tum Ethnicorum monumentis, Conjux ad dexteram Viri est; qui tamen locus antiquitus, non ut hodie honoratior, sed minus dignus habebatur, præsertim cum lævam haberet aliquis majoris ordinis, ac dignitatis. (*g*) Sub stemmate, Uxorem, ac Virum defunctos, pallentes imagines, sive personæ repræsentant, ore immaniter hianti, terrifico, (*h*) & ad doloris atrocitatem exprimendam composito; quod mortuorum umbras apud inferos vociferari lacrymas fundere, & mœrore confici crederent. (*i*) Persona, sive umbra quæ Uxorem refert, calamistrata coma inducitur, quemadmodum matronæ, ac feminæ ornari solebant; (*k*) quæ autem Viro supposita est, eumque exprimit, velo A ante ac retro pendulo tecta exhibetur; quo significatur mortuorum status, sub terra incolentium loca undique caligine, ac tenebris plena; quæ ita apposite descripsit Homerus: (*a*)

Ενθα ᾗ κιμμερίων ἀνδρῶν δῆμος τε πόλις τε,
Ηέρι κ̀ νεφέλῃ κεκαλυμμένοι, ὐδέ ποτ' αὐτὺς
Ηέλιος φαέθων ἐπιδέρκεται ἀκτινέσσιν,
Οὔθ' ὁπότ' ἂν σείχησο πρὸς ὐρανὸν ἀσερόεντα,
Οὔθ' ὅταν ἂψ ἐπὶ γαῖαν ἀπ' ὐρανόθην προτράπηται,
Αλλ' ἐπὶ νὺξ ὀλοὴ τέταται δειλοῖσι βροτοῖσι.
Illic autem Cimmeriorum virorum populusque civitasque
Caligine, & nebula cooperti: neque umquam ipsos
B *Sol lucidus superaspicit radiis,*
Neque quando tendit ad cœlum stellatum,
Neque quando retro in terram a cœlo vertitur,
Sed nox exitialis involvit miseros homines

Hinc Tibullus velatam mortem inducit, ac terribilem facit: (*b*)

Jam veniet tenebris mors adoperta caput.

Græci communi usu sepulcrales lapides, ΘΕΟΙΣ ΚΑΤΑΚΘΟΝΙΟΙΣ, idest; *Diis Subterraneis*, sive *Infernis* scribunt; Latini vero DIIS MANIBUS: quandoque etiam *Diis inferis*, sed raro, ut observat Fabrettus. (*c*)

C Hæ defunctorum imagines, sive personæ ab Homero dicuntur (*d*) *εἴδωλα καμόντων idola*, sive *simulacra mortuorum*, & alibi (*e*) *νεκύων ἀμενηνὰ κάρηνα*; scilicet *mortuorum imbecilla capita*, & *species evanidæ*; quæ Tibullus Messalam laudans (*f*) *leves umbras* dixit; allatamque superius inferorum locorum descriptionem Homeri eleganter imitatus est; cujus versus non pigebit afferre:

Cimmerion etiam obscuras accessit ad arces,
Queis numquam candente dies apparuit ortu,
Sive supra terras Phœbus, seu curreret infra.
Vidit ut inferno Plutoni subdita regna,
Magna Deum proles levibus discurreret umbris.

D Virgilius *umbras*, (*g*) & *imagines*, (*h*) & *simulacra* appellat; Ausonius *effigies*, alii *larvas*, *spectra*; (*i*) quibus Platonicorum sententia, animarum vehicula, & exuviæ symbolice denotantur, quæ apud Inferos, vel in Elysiis detinebantur, dum spiritus in Deorum superum consortio versaretur. (*k*)

Utrimque sculpti sunt horrentibus jubis leones, qui efferato, & immani rictu, duo animalia, capram, dextra parte, in qua est Uxor; aprum sinistra, in qua Vir conspicitur, humi strata, ac fusa unguibus apprehendunt, ac sibi subjiciunt, jam jam devoratura. In pluribus Sepulcrorum Sculpturis E hoc modo visuntur leones diversi generis animalia prosternentes, avidoque ore discerpentes: quo symbolo veteres inexorabile fatum, mortisque vim, & imperium denotarunt; quibus omnia subjecta esse credebant. Nam mors, sicuti leo nemorum, & ferarum rex, omnia domat; ipsa vero indomita est, ut ait Horatius: (*l*)

Heu, heu, fugaces, Postume, Postume,
Labuntur anni: nec pietas moram
Rugis, & instanti senectæ
Afferet, indomitæque morti.

Orcus etiam omnium devorator. Catull. Carm. III.

At vobis male sit malæ tenebræ
F *Orci, quæ omnia bella devoratis.*

a Vide Plinium Sec. lib. 3. epist. 10. *b* Sequioribus sæculis, in vetustorum Monumentorum anaglyphis, & Mausoleis, quæ in Catholicorum Ecclesiis conspiciuntur, viri sanctitate, dignitate, doctrina, rebusque gestis illustres, frequentius non viventes, sed mortui, & jacentes repræsentantur; quamvis, sed raro apud nos, viventes flexis genibus super sepulcrum orantes, vel si clarissimi milites, ac duces fuerint equitantes, aut equo insidentes, quasi equestri statua exornati spectentur. *c* Apud Gruterum in urna marmorea pag. DCXC. 4. notatur effigies Juliæ secundæ filiæ, dextra sculptæ; læva vero, Corneliæ Tyches, matris ejusdem: notandum etiam in sepulcralibus Titulis, quos sibi viventes Conjuges ponunt, primo in loco positum Uxoris nomen, secundo Viri. Vide Gruter. DCCCCLXXXIV. 5. & DCCXCVI. 2. quod sexcentis aliis exemplis confirmari posset. *d* Vide quæ notavimus in Par. I. Antiq. Inscript. Urbium Etrur. pag. 206. *e* Lib. XIV. Epist. ad Famil. Ed. Amstel. MDCLXXXXIII. cum Recensionibus, & Animadvers. Cl. V. Joannis Georgii Grævii. *f* Lib. IV. epist. 19. Lib. VI. ep. 7. Lib. VIII. ep. 5. Lib. VIII. epist. 11. *g* Id observavit in Vasa Vitrea Cœmeter. pag. 146. 160. Cl. V. Phil. Sen. Bonarrotius. *h* Juv. Sat. V. *i* Vide Homerum in Odyss. lib. XI. pluribus in locis. *k* Vide Cl. V. Laurentium Pignorium de Servis p. 193. 194. 195.

a In Odyss. lib. XI. v. 14. *b* Lib. I. El. v. 84. *c* Inscr. Ant. Cap. II. p. 86. *d* Odyss. lib. XXIII. v. 14. Odyss. lib. XI. v. 29. *e* Lib. IV. Eleg. I. v. 68. *f* Æneid. lib. IV. v. 386. *g* Ibidem v. 654. *h* Plinius in Epist. 27. Lib. VII. Vide Cl. V. Benedictum Averanium Dissert. LXXXIV. in Anthol. *k* Vide Plat. in Phæd. Marsil. Ficin. lib. IX. Theol. c. 3. & Lib. XV. c. 1. & c. 12. Lib. XVIII. c. 4. Vide Cl. V. Philippum Sen. Bonarrotium in Observ. in Numism. max. mod. p. 42. 43. & in Vasa Vitr. Cœmet. p. 6. & 184. qui multa affert auctorum testimonia, & laudatum Bened. Averanium Diss. XXVI. in Virg. n. 7. *l* Carm. Lib. I. Od. 14. V. Fabrett. Inscr. Antiquar. Cap. III. p. 87. 88.

Leones quoque Sepulcris appositi ad morbi vim, & malignitatem denotandam; quod, ut ait Artemidorus, (*a*) morbus eæ feræ ad modum similis sit, adeoque hominis vires prosternat, & domet. Decumbunt præterea, & accubant sub leonibus animalia, ut defunctorum in Sepulcris jacentium statum significent; quare apud Virgilium: (*b*)

Quem si fata virum servant, si vescitur aura
Ætheria, neque adhuc crudelibus occubat umbris.

TABULA IX. Lit. A.

Sarcophagus marmoreus, utrimque strigibus eleganter ornatus, cum Viri imagine posita in medio rotundo stemmate. Viri caput, ut in pluribus monumentorum anaglyphis, nullis lineamentis expressum est, sed prima rudi sculptura inchoatum; quod ab antiquis sculptoribus interdum consulto fiebat, ut postea, emptorum genio, ejus viri seu feminæ effigiem, qui in eo sepulcro recondi debebat, suprema accedente manu, longe simillimam exprimerent. Id etiam observatur in alio eximio Sarcophago hujus Columbarii, quem exhibemus in hac Tab. lit. B. in quo Meleagri, & Atalantæ capita ruditer sculpta sunt, nullaque effigie donata; propterea quod post mortem effigiem suam in Deorum simulacris, ut Diis similes viderentur, exprimi vellent; (*c*) quem morem privatæ personæ fortassis ab Imperatoribus accepere, qui suas imagines cum Deorum simulacris venerandas proponere consueverunt, ut veluti quædam præsentia Numina haberentur, & colerentur. Mirifice, & eleganter id expressit Horatius Augustum alloquens: (*d*)

—— alteris
Te mensis adhibet Deum!
Te multa prece, te prosequitur mero
Diffuso pateris, & Laribus tuum
Miscet Numen.

Exertam habet dexteram manum e pallio, tribus digitis eminentibus, duobus infimis conclusis; quem gestum facere solebant veteres, quum se salutabant, & bona feliciter adprecabantur. (*e*) Hoc quoque modo sculpta defunctorum simulacra, ut mortalibus ante sepulcrum prætereuntibus, faustisque acclamationibus quæ in sexcentis vetustis Tabulis expressæ sunt, mortuos salutantibus, omnia bona se illis optare, & resalutare declararent.

Sub stemmate duo copiæ cornua decussata, vittisque religata conspiciuntur; quæ quidem frequentius in Urnis, & Sarcophagis variis frugibus, & multiplici florum luxu implentur, ut Elysiorum beatitudinem, & felicitatem significent; (*f*) verum in hoc Sarcophago puris collabsis foliis ornantur, pinea nuce in medio conspicua; quæ luctus, ac mœroris feralia signa habentur. Nam pinus, quemadmodum & cupressus, tarde crescunt, & semel excisæ non regerminant, nec reviviscunt; quare apud veteres, inter funestas arbores fuere, & in funeris pompa adhibitæ. In pereleganti marmore Sarcophago, qui exstat Florentiæ in Ædibus Nobilis Viri D. Alamanni Minerbetti, utrimque in extremis partibus apparent leones, quos pueri, seu servuli rustica veste recinti regunt, umbrante eos pinu, nucibus inter ramos referta. Marmoream quadratam urnam dedimus (*g*) ex Museo Nobilium DD. Cerretaniorum, in qua in angulis super tripodes repositæ sunt pineæ nuces, lugubri prorsus significatione; quod eximii vasis fictilis aliorumque veterum monumentorum testimonio ostendit Fabrettus; (*a*) qui etiam observat, in inscriptione GAVII in Roma Subterranea apud Aringhium, (*b*) in Christianis quoque Sepulcris retentam fuisse ex Gentilitate pineæ allusionem ad funebria. Folia in his copiæ cornibus expressa humanæ vitæ brevitatem indicare possunt, Homeri quoque Poetarum sapientissimi testimonio, (*c*) qui homines, quod caduco, & causario corpore utantur, foliis comparat.

TABULA IX. Lit. B.

Sarcophagus marmoreus, elaboratis utrimque strigibus, variisque eximiis simulacris elegantissime ornatus. In medio Sepulcri loculo, sive ædicula visitur Meleager sacrificans, reducta in sinistrum humerum chlamyde, quam in dextro fibula subnectit; læva manu venabulum, lato ferro, inversum tenet; dextra invergit pateram, & libamina fundit super ignitam aram rotundam; ut ostendat se Diis inferis sacrum facere. Ad pedes juxta aram jacet Calydonii apri recisum caput. Adstat post *ἐνυάλιον martium* Meleagrum, *πωκλυτὴ συμβόλος generosa, apri interfectrix* Atalanta, ut ait Oppianus, (*d*) veste alte recincta, nodatis supra caput crinibus, ac pendente ab humeris pharetra, quæ Meleagri dexterum, & sinistrum humerum amplectitur, vel potius summa vi cohibet, quasi a sacrificio revocare velit, ut sibi faciendum vindicet; nam, teste Pausania, (*e*) omnium prima immanem efferatamque belluam sagittis confixit, ejusque capite, & pelle, virtutis ergo, donata fuit; quamvis (semper enim virtutis comes est invidia) hanc gloriam sibi tribuat Meleager apud Ovidium, (*f*) qui Atalantam ita alloquitur;

—— sume mei spolium, Nonacria, juris,
Dixit, & in partem veniet mea gloria tecum.

Meleagro invergenti libamina in ignitam aram assistit adolescens amictus chlamyde; unus, ut arbitror, ex lectissima illa Heroum manu, qui cum eo in venationem profecti sunt, ut immanem belluam, omnem regionem, Dianæ jussu, late vastantem strenue interficerent. Narrat Pausanias, (*g*) post Atalantam, & Meleagrum, Theseum expressum fuisse ex una parte in antica Templi Aleæ Minervæ, apud Tegeates; in qua exhibita fuerat apri Calydonii venatio; quare Theseum hac juvenis figura repræsentari facile crederem.

Sepulcri extrema ornantur simulacris Castoris, & Pollucis, qui tenent venabula lato ferro, & gladium cum vagina elatum. Bene comati sunt, tecto capite rotundo pileo, pineæ nucis instar reticulato, ovumque in medio sectum referente, e quo, ut canit Ovidius: (*h*)

Tindaridæ gemini præstantes, cæstibus alter,
Alter equo ——

ex Leda nati finguntur. Ipsi quoque Meleagrum comitati sunt in venatione Calydonii apri ferocissimi; (*i*) hinc etiam chlamyde insigniuntur, quam fibula in humeris subnectit; quæ vestis pro-

a Lib. II. c. 12. & 59. *b* Æneid. Lib. I. v. 546. & Lib. V. vers. 371. *c* Vide Sponium in Miscell. Sect. I. Art. IV. pag. 13. *d* Carm. lib. IV. Od. 5. *e* V. Philippum Senatorem Bonarrotium in Observ. in Vasa Vitr. Cæmeter. pag. 81. 82. *f* Horatius Carm. lib. IV. Od. ult. *g* Inscr. Ant. Etruriæ Urbium Par. I. pag. 267.

a Inscr. Ant. Cap. VI. pag. 492. *b* Tom. II. pag. 176. *c* Iliad. lib. VI. *d* Cyneg. lib. II. v. 23. & 17. *e* In Arcad. lib. VIII. c. 45. pag. mihi 693. *f* Metamorph. lib. VIII. Fab. 4. *g* In Arcad. lib. VIII. c. 45. *h* Ovid. Metamorph. Lib. VIII. Fab. 4. v. 301. *i* Vide Ovidium ibidem, & Pausaniam in Arcad. Lib. VIII. c. 45.

pria erat non militarium hominum tantum, eorumque qui peregrinationi se dabant, ad injurias cœli depellendas; sed venatorum quoque; quod, præter vetustorum marmorum auctoritatem, diserte docet Virgilius; qui, ut observavit doctissimus Petrus Victorius, (*a*) Didonem describens in venationem proficiscentem, ornatam rebus omnibus, quas tempus illud postulabat, chlamydem etiam gerentem finxit, cecinitque: (*b*)

Tandem progreditur magna stipante caterva,
Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo.

Hanc vestem, quum venarentur, in humeros rejiciebant, ut expeditiores essent; & ita cum chlamyde in humeros rejecta Meleagrum describit Philostratus.

Meleagri fabula, utpote feralis, recte Sepulcris aptatur. (*c*) Gemini quoque fratres Castor, & Pollux non in hoc tantum Sarcophago, verum etiam in pluribus aliis sculpti sunt, ut rerum humanarum vicissitudinem significent, ut docet Homerus: (*d*)

Οἱ κὴ νέρθεν γῆς τιμὴν πρὸς ζηνὸς ἔχοντες,
Ἄλλοτε μὲν ζώουσ' ἑτερήμεροι, ἄλλοτε δ' αὖτε
Τεθνᾶσιν, τιμὴν δὲ λελόγχασιν ἶσα θεοῖσιν.

Qui & sub terra honorem ab Jove habentes
Alias vivunt alternis diebus renascentes, alias rursus
Moriuntur, honorem vero sortiti æqualem Diis.

De inferiis quæ Diis Manibus fiebant, nonnulla infra subjiciam. Illud præterea observandum est, in medio hujus Sarcophagi emblemate, flammam ignis in ara accensi, non erecte in altum uno apice assurgere, quemadmodum visitur in pluribus Numis, & vetustis Anaglyphis, quæ exhibent sacrificia superum, & immortalium Deorum; sed in varias partes tortuose extra aram scindi; fortassis vel quia sacrum fit Diis Inferis, vel quia Atalanta Meleagrum a sacro revocare studet, utpote primum a se faciendum, quæ prima aprum interfecit. Id etiam observavi in marmoreo Sarcophago Florentiæ, qui feralem Proserpinæ raptum exhibet, quem impedire vult Minerva; & visitur ara ignita, flammis extra eam undantibus, & in diversa abeuntibus; quod veteres infelicitatis, malique ominis indicium credebant; contra vero optime se litasse existimabant, si recte flamma uno apice in altum assurgeret, quod inter exilii ærumnas optabat Ovidius: (*e*)

Surgat ad hanc vocem plena pius ignis ab ara,
Detque bonum voto lucidus omen apex.

TABULA X. *Lit. A.*

Sarcophagus marmoreus, columnis ordinis Corinthii, ac strigibus perpulchre ornatus. In medio pereleganter sculpta janua semiaperta, quæ ostium sepulcri, adeoque ipsum sepulcrum designat. Sarcophagum Tibullus appellavit *marmoream domum*. (*f*) Ethnici Sepulcrum dixere *domum æternam*; (*g*) quod in his defuncti, æternum moraturi, detinendi essent. Christiani quoque *domum æternam*, οἶκον αἰῶνος, *domum æternitatis*, *domum sæculi* nuncuparunt, ut in vetustis inscriptionibus legitur, (*a*) sed longe alio sensu; pro æterna scilicet domo intelligentes futurum, & infinita sæcula duraturum beatorum statum. (*b*) Janua, ut in pluribus aliis Sarcophagorum anaglyphis cernitur, semiaperta est, ut defuncti animæ transitum ad Elysios ostendat; quod clarissime apparet in Florentino pereleganti marmoreo Sarcophago, in quo janua sepulcri in medio semiaperta est, e qua egreditur Mercurius, petasatus, cum caduceo, & marsupio, animam defuncti asportaturus, ac deducturus ad Elysios. (*c*) Etrusci quoque januam in defunctorum sepulcris effinxere, ut ostium sepulcri designarent; quæ tamen non reserata, sed clausa conspicitur in aliquot jam editis monumentis in præclaro Dempsteriano Opere. (*d*)

Januæ fores, quas ornatissimas fuisse apud veteres compertum est, (*e*) in superiori loculorum ordine Gorgonum, in inferiori Leonum capitibus insigniuntur; quæ in sepulcris frequenter occurrunt, quod feralia sint ornamenta. Originem moris statuendi Leones in sepulcris ab Hercule ductam Hephæstion apud Photium tradit. (*f*) Nam quum Hercules Nemeæum Leonem strangularet, Leo dentibus ipsi digitum amputavit, qui Lacedæmone sepultus est, addito super id sepulcrum Leone; ex eo ferunt institutum, ut Leonibus monumenta ornarentur. De Gorgoneis capitibus in Urnis, ac Sarcophagis frequenter insculpi solitis, nonnulla inferius dicemus, quum Tabulam XI. observabimus. In Pisano marmoreo Sarcophago (*g*) sculpta quoque est janua sepulcri; in qua cum in superiori, tum in inferiori forium loculamento Genii cum facibus visuntur; animarum, ut diximus, comites ad Elysios. In anaglypho Musei Suburbani Villæ Stroziæ, quod vulgavimus (*h*) in foribus sepulcralis januæ sculptæ sunt urnulæ, quæ vitæ, & mortis vicissitudines denotant; unde Horatius: (*i*)

Omnes eodem cogimur, omnium
Versatur urna: serius ocyus
Sors exitura; & nos in æternum
Exilium impositura cymbæ.

Utrimque in januæ fastigio, in defuncti adulationem, & pompam statuti elata fronte equi marini, quibus defunctorum animas ad Elysios per Oceanum deduci credebant, ut mox dicemus ad Tabulam XIII. A. Tympanum ornatur corolla myrtea, seu foliacea, circumfluentibus tæniolis revincta; nam solebant veteres sepulcra floribus spargere, & coronare. (*k*)

Illud quoque præterea observandum est, ut in aliis Sarcophagis, januam hujus Sepulcri, juxta veterem consuetudinem, extrinsecus reclusam esse. Quum enim domo egrederentur, solebant ædium fores, non ut nos introrsum trahendo, sed in publicam viam pellendo aperire; quare ne quispiam qui præteriret, aut pro foribus staret,

a Var. Lect. Lib. II. c. 21. *b* Æneid. Lib. IV. v. 136. *c* Vide Macrobium Saturnal. Lib. I. c. 21. & marmoream aram cum Inscriptione apud Gruterum p. DCXXIV. 1. *d* Odyss. Lib. XI. v. 301. *e* De Ponto lib. IV. Eleg. 9. Vide Jo: Saubertum de Sacrificiis Veterum cap. XVI. *f* Tib. III. Eleg. 2. v. 22. *g* Vide Inscriptiones quas affert Fabrettus Cap. II. pag. 113. 114. & Cap. X. pag. 749. n. 562.

a Apud Fabrettum loco suprascripto. Vide Reinesium Cl. XIV. n. 16. *b* Consule Thomam Reinesium, & Fabrettum, ibidem. *c* Vide Lucianum in Mortuorum Dialogis, Pausaniam in Arcadicis. Petronium Satyr. c. 100. Virgilium Æneid. lib. IV. Horatium Carm. lib. 1. Od. 10. *d* De Etruria Regali Tom. 1. Tab. LXXIII. *e* V. Præfationem ad Observationes Sen. Bonarrotii in Numism. max. mod. pag. XX. *f* Photius in Bibliotheca n. 190. de Ptolem. Hephæst. Vide Bened. Averanium Dissert. XXXII. in Antholog. n. 10. *g* In Theatro Basilicæ Pisanæ in Vet. Sepulcr. n. 9. *h* Inscriptionum Antiquarum Urbium Etrur. Par. 1. pag. 428. *i* Carm. Lib. II. Od. III. *k* Vide Kirchmannum de Funer. Roman. Lib. IV. cap. 3.

ab impulsa janua pelleretur, solebant antequam aperirent, crepitu intus indicare, ut ii qui foris erant sibi caverent. Hinc apud Comicos Poetas frequenter legitur *foris erepit*, dum quis domo egressurus est; quod observavit vir doctissimus Muretus Variarum Lectionum Lib. I. c. 17.

TABULA X. *Lit. B.*

Sarcophagi læva parte perfracti frontem elegantissimam exhibemus; striato opere, columnisque Dorici ordinis, utrimque in extremis partibus ornatam. In stemmate medio sculpta est imago adolescentis prætexta, & pallio induti, cum volumine in dextra manu. Sub stemmate Sepulcri emblema appositum; videlicet Leda Tyndari filia, Laconiæ Regis uxor decumbens, in cujus sinum prope arborem convolavit Juppiter in cycnum conversus; qui, ut ait Ovidius, (*a*)

Fecit olorinis Ledam recubare sub alis,

Gemina ova cum postea peperisset, ex uno Pollux, & Helena, ex altero Castor, & Clytæmnestra orti finguntur; quorum simulacra, ut supra diximus, defunctorum ornant monumenta, quod rerum humanarum vicissitudinis, vitæ mortisque sint symbola; quæ Leda quoque eorumdem mater referre potest; quam post mortem Nemesim vocatam esse dicit Lactantius, (*b*) creditamque non pati cujusquam felicitatem perpetuam, ac sempiternam esse. Sepulcralem lucernam ornatam cycnorum capitibus, & Ledæ protome exhibuit Vir Cl. Michael Causeus in Museo Romano Tab. VII. Sect. IV. pag. 95.

TABULA XI.

Observatis integris Sarcophagis, anaglyphicis operibus, & sigillis eleganter ornatis, quibus veterum ritus, fabulæ, mores, religio, & opiniones circa defunctos luculenter illustrari possunt; superest ut nonnulla insignia Sarcophagorum Fragmenta, in hac Tabula, & in sequentibus, eruditorum conspectu penitus non indigna, explicemus; quæ quidem (quod silentio prætereundum non est) superiorum temporum clade, ac fato, in ipsa Columbarii detectione, tam misere labefactata reperta sunt.

In primo Fragmento litera B. exposito, duo jugales equi, veloces auras cursu anteuntes exhibentur; qui indicant pro Sarcophagi emblemate sculptos fuisse vel Circenses ludos, quibus non raro ornantur sepulcra; vel funebres Bigarum decursiones; quæ certamina in honorem defunctorum celebrari solebant; ut in Patrocli, ac Menelai funere apud Homerum; quæ etiam conspiciuntur in anaglypha Tabella Homeri Iliadem referente apud Fabrettum, numero 69. ubi notat cum in Circensibus ludis, tum in Bigarum decursionibus equos a dextra versus lævam circumagi solitos.

Observanda sunt ornamenta equi dextra parte currentis, lunula, & tintinnabula, quæ e pectorali fascia seu loro pendent, veluti e monili; quo nomine veniunt apud Virgilium, qui ex Homero describens equos a Latino Rege Æneæ Oratoribus dono datos, ait: (*c*)

Omnibus extemplo Teucris jubet ordine duci
Instratos ostro alipedes pictisque tapetis.

a Metamorph. Lib. VI. *b* De falsa Relig. Lib. I. cap. 21. Vide Benedicti Averanii Dissert. XVI. in Euripidem. n. 3. & Dissert. XVIII. in eumdem Euripidem n. 3. 7. *c* Æneid. Lib. VII. v. 276.

Aurea pectoribus demissa monilia pendent;
Tecti auro, fulvum mandunt sub dentibus aurum.

Ipsa pectoralia equorum lora a suspensis lunulis *lunata* appellata fuisse, Papinii aliorumque veterum Poetarum testimonio, probat Fabrettus de Columna Trajani. (*a*) Lunulas inter alia feminarum ornamenta recenset Isaias cap. III. v. 18. Verum tintinnabula non ad ornatum solum equis data puto, sed etiam in velocioris effusiorisque cursus incitamentum, ut acrius perarguto tinnitu excitarentur; quemadmodum & hodie fit, appositis perstreperis orichalci bracteis in equis cursoribus in Florentino Stadio. Phaleras, & frena equorum culta olim apud veteres Romanos fuisse observat Phavorinus ab Johanne Scheffero relatus in eruditissimo Opere de Re Vehiculari Veterum Lib. I. Cap. 13. Κώδονας, ait Phavorinus, ἐν ταῖς φαλάροις καὶ χαλινοῖς τῶν ἵππων οἱ στρατηγοὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς εἶχον, ὥσπερ καὶ νῦν. Κωδωνοφαλαροπώλους λέγει Ἀριστοφάνης τοὺς χρωμένους κώδωσι. Καὶ παρὰ Ῥωμαίοις ὁμοίως, ὅπερ ἐγὼ Βαρῖνος πολλάκις ἑώρακα. *Tintinnabula in phaleris, & frenis equorum milites apud veteres habuere, sicut nunc quoque.* Codonophalaropolus, *id est*, Codonophalaropullos, *equos cum phaleris tintinnabula habentibus memorat Aristophanes de iis, qui usurpant.* (*b*) *Simile quid & Romanis usitatum, sicut ego Varinus conspexi.* Appensa quoque tintinnabula ad utramque maxillam narrat Diodorus Lib. XVIII. agens de mulis in curru Alexandri, καὶ παρ' ἑκατέραν τῶν σιαγόνων εἶχεν ἐξηρτημένον κώδωνα χρυσοῦν, *& ad utramque maxillam habebant appensum tintinnabulum ex auro.* Ceterum dossuaria jumenta, & boves tintinnabulum, quemadmodum & hodie, collo appensum habebant. (*c*)

Sequitur marmorei Sarcophagi eleganter striati fragmentum in eadem Tabula lit. C. quod præfert Gorgonis horrificum caput alatum, truci obtutu, obrigentibus in fronte capillis, assurgentibus binis anguibus, caudis in nodum sub mento religatis; quo veteres defunctorum quoque sepulcra, urnas, & aras frequenter muniebant contra violatores; in eoque, veluti favorabili amuleto, inesse vim quamdam ad abigenda pericula, & ad securitatem præstandam putabant. Virgilius cum aliis ferarum monstris Gorgonas custodes in Orci foribus constituit, Æneidum Libro VI. v. 289. quo in loco notat Servius sequentes hos versus a Poeta relictos, ab ejus emendatoribus sublatos fuisse:

Gorgonis in medio portentum immane Medusæ,
Vipereæ circum ora comæ, cui sibila torquent,
Infamesque rigent oculi, mentoque sub imo
Serpentum extremis nodantur vincula caudis.

TABULA XII.

In Fragmento extremæ partis dextræ marmorei Sarcophagi lit. C. Faunus nebride indutus conspicitur, læva manu tenens, & in humero ferens puerum Liberum Patrem Nymphis nutriendum, ut in Hymnis Homeri, qui Orpheo tribuuntur, & apud Pausaniam, (*d*) & Ovidium; (*e*) dextra brevem thyrsum gerit, cum duplici cuspide tecta hederaceis superpositis foliis. Ad pedes decum-

a Cap. VII. pag. 221. item pag. 259. & ad Tab. Iliadis pag. 340. quem vide. *b* Aristophanes in Ranis, quem locum ibidem affert Schefferus. *c* Idem Schefferus de Re Vehic. Lib. II. c. 2. Vide Observationes in Vasa Vitrea Cœmeter. pag. 73. *d* In Laconicis c. 24. *e* Metamorph. Lib. III. Fabula 3.

bit ejus comes Panthera, quæ vini amicissima est, & in Bacchi tutela. Plinius Lib. XXXVI. cap. 5. præstantium statuariorum opera describens, & enumerans, Liberum patrem Veneri delatum a Satyris dicit: *Multa in eadem schola sine auctoribus placent. Satyri quatuor, ex quibus unus Liberum patrem palla velatum Veneri præfert; alter Liberam similiter: tertius ploratum infantis cohibet, quartus cratere alterius sitim sedat; duæq; Nymphæ velificantes sua veste.* (*a*) In elegantissimo marmoreo Vase, quod Cajetæ cernitur, Salpionis Atheniensis opus, (*b*) sculptus est Bacchus infans, qui affertur a Mercurio educandus Leucotheæ materteræ, quæ primum ubera puero dedit, quem comitantur Nymphæ, & Fauni plaudentes, tympani, ac tibiarum sono.

Aliud Fragmentum extremæ partis sinistræ marmorei Sarcophagi lit. D. exhibet Baccham cymbalistriam saltantem, Bacchico furore percitam, Liberi Patris Orgia celebrantem effusis crinibus, & oblonga veste alte succinctam. Ænea cymbala pulsat utraque manu, nudisque brachiis, ut æra aere vehementius repellere possit. (*c*)

TABULA XIII.

Frons marmorei Sarcophagi lit. A. non leviter fracta, ornata in medio stemmate adolescentis imagine, quem defunctum comitantur, & ad Elysios per Oceanum ducunt Tritones monstroso corpore, quibus insident Nereides. Addita quoque alia marina Numina, & Nymphæ; quarum quæ conspicitur lyram plectro pulsat. In Suburbano Magni Ducis Etruriæ (*d*) exstat anaglyphum marmorei Sarcophagi observatione dignum, in quo Nymphæ defunctum magna pompa, ac plausu ad Elysios deducentes tympana pulsant, & mysticam cistam, veluti in Bacchi Orgiis, deferunt, lusitantibus hinc inde Geniis. Pervulgata veterum fuit opinio post mortem animas per Oceanum deferri ad Elysios, quod etiam expresse dixit Homerus, eorumdem locorum felicitatem describens: (*e*)

Τῇ περ ῥηίστη βιοτὴ πέλει ἀνθρώποισιν,
Οὐ νιφετὸς, οὔτ᾽ ἄρ χειμὼν πολὺς, οὔτε ποτ᾽ ὄμβρος
Ἀλλ᾽ αἰεὶ ζεφύροιο λιγυπνείοντας ἀήτας
Ὠκεανὸς ἀνίησιν ἀναψύχειν ἀνθρώπους.

Ubi facillima vita est hominibus,
Non nix, neque hyems multa, neque unquam imber;
Sed semper Zephyri stridule spirantes auras
Oceanus mittit ad refrigerandum homines.

Sequitur lit. B. valde insigne Fragmentum anaglyphi Sarcophagi e marmore, quod multa diligentia ex archetypo delineatum est, & ab interitu, & oblivione vindicatum. Vehiculi quoddam genus exhibet, quod plaustrum esse cum forma, tum rotæ testantur. Non parum differt ab antiquo plaustro, quod Romæ visitur in veteri Monumento in Ædibus Barberinis, quod olim Lucas Pætus edidit, (*f*) & Schefferus luculenter illustravit in laudato Opere de Re Vehiculari Veterum. (*g*) Trahitur ab juvencis effuse currenti-

a V. Oppianum Cyneget. Lib. IV. Pantheram Bacchus inequitat in Num. max. m. apud Cl. V. Vaillantium pag. 21. *b* Edidit Sponius in Miscell. Sect. II. pag. 25. *c* Vide laudatum Sponium in Miscellaneis Sect. I. Art. VI. pag. 21. *d* Quod dicitur *Villa a Castello*. *e* Odyss. Lib. IV. vers. 565. *f* de Ponderib. & Mensuris Rom. *g* Lib. I. cap. 6. pag. 45. Lib. I. cap. II. pag. 125. & Lib. II. cap. 20. pag. 270. & pluribus in locis.

A bus, quos cursu prosequitur canis ornata torque, seu monili. Post rotam visitur adolescens brevi recinctus veste, quæ rusticis convenit. Plaustro incumbit arcera, in arcæ modum constructa, ligneis, ut ita dicam, parietibus circumsepta. Intus repositæ vimineæ tres cistæ, quarum capita eminent, & conspiciuntur.

Duo insuper notanda sunt, observatione digna, in hoc eximio monumento; rotarum structura, & jugi collo boum cum loris inserti figura. Rotæ tympanum e tribus ligneis tabulis simul consertis, & conjunctis constat; transversis ferreis, ut puto, clathris, seu laminis firmatum.
B Schefferus (*a*) transversis asseribus rotas firmatas asserit. Hæ rotæ quia differunt ab illis quæ radiatæ dicuntur a Probo, tympana vocata fuere, quod tympanum repræsentent; quorum meminit Virgilius: (*b*)

Hinc radios trivere rotis, hinc tympana plaustris.

Servius in hunc locum, tympana, *tecta vehiculorum* interpretatus est; quem erroris arguit Schefferus, qui ait, plaustra rustica, & oneribus gestandis facta, tecta minime habuisse.
C Verum hodie apud nos velis operiri solent, præsertim æstate, ad arcendos maximos æstus, & imbrium injurias in autumno. Plaustrum vero Monumenti Barberini quod illustrat Schefferus, non rusticum, sed venatorium est; quippe impositis feris, & præda onustum; quod etiam arguit venatica canis odorans. Schema venatorii plaustri nuper vulgavimus in Prima Parte Antiquarum Inscriptionum Urbium Etruriæ pag. 119. ex anaglypho marmoreo Regii Musei Medicei; in quo tamen rotæ non ex pluribus tabulis constant, sed ex integra lignea tabula. In rotis hujus nostri mo-
D numenti notandus quoque eminens in axe modiolus, in quo canthus ferreus insertus est; quibus indicatur solas rotas circumagi potuisse. Schefferus, quia axis rotarum monumenti Barberini plane quadratus est, necessarium fuisse fidenter asserit cum rota circumagi. (*c*)

Alterum, quod notari volo, est jugum valde diversum ab edito schemate monumenti Barberini, & ab eo ex Ædibus Fr. Porcii desumto, (*d*) & ex Columna Trajani (*e*) in quo jugi extrema capita anserculi sculpta effigie ornantur. Non enim deorsum, sed sursum incurvum est; nec lo-
E ra extra ex summis capitibus pendent acicula religata; sed supra bovis caput nexa sunt, & jugo circumvoluta; ex quibus argui potest lora majora simul cum jugo boum capitibus inserta, & imposita fuisse.

Duo Genii, quorum unus Mortem, alter Somnum repræsentare videntur, (*f*) sculpti sunt in angulis, qui supersunt, hujus marmorei Sarcophagi, lit. C. Frequenter in pluribus Sepulcris eodem statu occurrunt, mœrentes, quassis inversisque facibus innixi; qui præterea hic ferales laneas corollas collabsis manibus tenent. Faces in terram versæ ut extinguantur, animam quo-
F que e corpore migrasse denotare possunt. (*g*) Coronæ funebria dona super Sepulcra defunctorum ponebantur, hisque decorabantur. (*h*) Laneæ quidem corollæ valde erant in pretio, e lanæ flo-

a Lib. I. cap. 6. *b* Georg. Lib. II. v. 444. *c* Lib. I. c. 6. pag. 45. *d* Exhibet Schefferus Lib. I. cap. 7. pag. 77. *e* Idem Schefferus Lib. I. cap. II. pag. 118. & pag. 122. *f* Consule Cl. V. Philippum Senatorem Bonarrotium in Vasa Vitrea Cœmeter. pag. 186. & 187. qui de his fusius, & erudite. *g* Cuperus in Apoth. Homeri pag. mihi 178. *h* Propertium vide lib. III. El. 14. v. 23. & Kirchmannum de Funer. Rom. Lib. I. c. II.

re confectæ; quales describuntur a Pindaro: (*a*) Ὑψηλᾶν ἀρετᾶν, & στεφάνων ἄωτον γλυκὺν, τῶν Ὀλυμπίᾳ.

Dormientes, ac super facem quiescentes in Sepulcris Genii effinguntur, quod inter Somnum ac Mortem tanta sit similitudo, ut alterum pro altero usurpetur. Hinc plures sepulcrales Tituli inscripti sunt, SOMNO ÆTERNALI. (*b*) SOMNO SEPVLCHRO. AETERNALI. SACRVM. (*c*) In Florentino vetusto lapide: (*d*) SOMNO PERPETOALI. In alio apud Fabrettum, (*e*) SOMNO AETERNALI. QVIETI. AETERNAE. Vetus Tabula marmorea, quam Romæ exstare dicit Reinesius (*f*) dicata est GENIO AETERNALI; quo nil aliud quam ipsa Mors denotatur; quam ne pronuntiarent quidem maxime cavebant veteres. (*g*) Catullus: (*h*)

Soles occidere, & redire possunt:
Nobis cum semel occidit brevis lux,
Nox est perpetua una dormienda.

Homerus (*i*) χάλκεον ὕπνον, *ferreum somnum* mortem dixit; quem imitatus est Virgilius: (*k*)

Olli dura quies oculos, & ferreus urget
Somnus; in æternam clauduntur lumina noctem.

In altero quod sequitur lit. E. marmorei Sepulcri Fragmento Gymnicorum adolescentium certamina, pro emblemate, sculpta fuisse manifestum est; quorum capita solummodo apparent; & quod observatu dignum est, truncum manibus, ac pedibus simulacrum quadrangula forma, quod Herma dicebatur, juvenili & ipse pulcherrima specie decorus; gymnicis adolescentibus certantibus valde similis; eratque Palæstrarum & Gymnasiorum præcipuum ornamentum, & ipsorum Athletarum Genius Deus. In eo marmoreo simulacro solebant statui præmia, imponi coronæ, insigi palmæ, quemadmodum in hoc conspicitur; in quo binæ palmæ victorum præmia propositæ sunt, & elatæ, ut ab certantibus videri possent; quæ etiam ipsos acrius ad invictum animi robur effundendum, & victoriæ laudem consequendam accendere possent; quod ab Ænea dum gymnicos ludos in honorem defuncti Anchisis celebraret factum fuisse testatur Virgilius, propositis ante Athletarum oculos præmiis. (*l*)

Munera principio ante oculos circoque locantur.
In medio sacri tripodes, viridesque coronæ,
Et palmæ, pretium victoribus, armaque, & ostro
Perfusæ vestes, argenti aurique talentum.

In anaglypho Sarcophagi quondam Romæ in Hortis Carpensibus, quod edidit Sponius in Miscellaneis eruditæ Antiquitatis (*m*) cum certantibus pueris Herma primus omnium sculptus est sine palmis. In eo ludentes pueri caput habent non nudum, ut nostri, sed loris, ut arbitror, circumquaque revinctum. Quod autem Athletæ loris transversis caput sibi munirent, veterum scriptorum testimonio certum est; idque confirmat insignis Athletæ protome e marmore, quæ visitur Florentiæ in Museo DD. Marchionum Nicoliniorum, cujus caput eo modo transversis loris circumligatum est.

Hermarum item simulacra non solum in delubris, ædium vestibulis, in villis, in compitis, in agrorum limitibus, in balneis, in Palæstris, in Xystis, ac Gymnasiis veluti tutelaria numina statuebantur, verum etiam Sepulcris apponebantur, ut in secundo de Legibus Tullius indicat.

Jucunda sane sunt hæc Sarcophagorum emblemata, in quibus, ut in hoc Fragmento, pueri seu genii gymnicis variis ludis se exercent; (*a*) interdum choreas agunt, floreas corollas nectunt, lyram plectro pulsant; (*b*) clypeos, scuta, cassides, thoraces aliaque arma militaria interdum sedulo fabricant; (*c*) sæpissime Circenses ludos edunt, & currus agitant; (*d*) venationis studio, ac præda delectantur, (*e*) & bellica spolia gestantes inducuntur. Putarunt siquidem, quæ etiam Platonicorum fuit sententia, (*f*) animas a corpore sejunctas in Elysiis genio suo indulgere, iisque rebus incumbere, & assidua cura studere, quibus in humanis agentes operam dederant, ac valde delectatæ fuerant, quod ita expressit Virgilius: (*g*)

—— quæ gratia currum
Armorumque fuit vivis, quæ cura nitenteis
Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.

TABULA XIIII.

Marmoreum Sepulcrum exhibetur in hac Tabula, aliqua in parte non leviter fractum; in quo in tricliniari lecto superne recumbit Vir, sinistra vas fractum tenens, qui defunctum repræsentat C. Julium Bathyllum Augusti Libertum, Æditumm Templi Palatini Divi Augusti, & Divæ Augustæ, immunem, & honoratum; ut colligitur ex inscriptione, quam inferius, cum ceteris incisis in his æreis Tabulis, explicabimus post Ollarum Titulos.

Hoc statu frequentissime licet aspicere in Etruscis, (*h*) Græcis Romanisque monumentis (*i*) defunctos in cenatoriis lectis molliter, ac genialiter recumbentes, & pateras dextra tenentes; quasi feralium epularum, sive parentalium, quæ statis temporibus, ad eorum sepulcra a propinquis afferri solebant, participes essent: vel ut eo typo forsitan indicarent mortuos in Elysiis beatam vitam agere, & in quieta sede inter delicias, & epulas esse constitutos.

Observatu dignum est hoc Sepulcrum tricliniaris lecti forma constructum, intus vacuum, ut defuncti cineres, & ossa recondi possent; non superne ut in aliis similibus monumentis, sed exinde remoto operculo inferius apertum, & postea clausum marmorea tabula, quæ per quasdam cavitates instar hirundinis caudæ, ut nostri dicunt, educe-

a Olympic. Ode v. in princ. *b* Apud Reinesium Cl. xi. n. 72. 119. Fabrettum Inscr. Antiquar. Cap. i. pag. 84. n. 145. pag. 165. n. xxxi. pag. 182. n. 385. *c* Apud eumdem Reinesium Cl. xvii. n. 179. *d* Inscriptionum Antiquarum Etruriæ Par. i. pag. 173. n. 152. & 153. pag. 383. n. 139. *e* Inscr. Ant. Cap. i. pag. 53. n. 308. *f* Cl. i. n. 293. *g* Vide Inscr. Ant. Etr. Par. i. pag. 297. n. 26. v. 10. *h* Carm. V. v. 6. *i* Iliad. Lib. xi. *k* Æneid. lib. x. vers. 745. *l* Æneid. Lib. v. vers. 109. *m* Sect. vi. pag. 228.

a Vide Fabrettum Inscr. Antiquar. Cap. ii. pag. 82. num. 121. & Cap. v. pag. 381. 382. 383. 384. *b* Apud Cl. V. Montfauconium Diarii Ital. Cap. xxviii. pag. 451. *c* In Par. i. Inscriptionum Antiquar. Urbium Etruriæ pag. xiii. *d* Apud laudatum Fabrettum de Columna Trajani Cap. vi. pag. 145. 147. *e* In Par. i. Inscr. Ant. Urbium Etruriæ pag. 119. *f* Plato in Gorg. Vide Cælium Lib. x. cap. 9. & Macrobium Lib. i. cap. 9. in Som. Scipionis. *g* Æneid. Lib. vi. vers. 653. quem locum vide. *h* Vide Dempsterum de Etruria Regali Tom. i. Tab. lxxxvii. Tab. xxxvi. Tab. liii. Tab. liv. & ad Monumenta Etrusca eidem Operi addita Explicationes, & Conjecturas pag. 38. & 39. *i* Apud Gruterum dcccxliii. Vignolium Inscr. Select. pag. 281. In Par. i. Inscr. Ant. Urb. Etruriæ pag. 81.

(*a*) educebatur, & inducebatur, quæ ex una parte indicantur litera A.

§. V.

Suscepto operi consentaneum esse videtur, ut expositis Sarcophagorum emblematis, ac simulacris, nonnulla elegantiora figlina Anaglypha observemus, quibus totam hujus Columbarii cameram ornatam fuisse compertum est; quæ quamvis haud leviter fracta sint, tamen non omnino sunt contemnenda, tum propter artificum, Augusti ævo, in his operibus effingendis præstantiam, tum propter varia symbola, quæ Sepulcris recte convenire veteres putarunt. Pleraque hæc Anaglypha quum inter se similia sint, & sæpe in Sepulcrorum ornatu repetita occurrant, argui potest, ut Plinii verbis utar, (*b*) non prototypa, sed ectypa dicenda esse, hoc est forma ad id parata, in ipsa argilla cruda impressa fuisse, & inde excocta.

Fragmentum quod primum producimus Tab. XIII. lit. D. Feminam refert alatam, soluto crine, & alte recinctam veste; quæ fortassis vel Nemesim Deam nimiæ hominum felicitati adversam, vel Fortunam repræsentat; quæ ut ait Ausonius,

Semper movetur, variat, & mutat vices,
Et summa in imum vertit, ac versa erigit;

cui alas dedere, (*c*) qualis etiam in variis Numismatis cernitur. Apud eumdem Ausonium Occasio comis faciem tegit, quod cognosci nolit; hic vero in sincipite capillos nodo collectos gerit; ut indicetur, ni fallor, eam ex occasione bene arrepta plerumque pendere. Ita quoque collecti nodo capilli in sincipite observantur in Dianæ simulachris, in Apolline Musei Farnesii, & in Gratiis in superiori Sarcophago Tab. VI. Victoriam quoque fortassis referre potest, in Sepulcris apponi pingique solitam, ut videre est in camera Pyramidis C. Cestii apud Petrum Sanctem Bartoli; (*d*) ni tamen sit Æternitas alarum remigio volitans, floream corollam, & diadema manibus tenens; quasi his ornamentis defunctorum animas decorare velit, vel in Deorum numerum referre.

Fragmentum Tab. XVII. lit. D. Zophorum monstris ornatum exhibet, supra quem feminam effictam fuisse, ea quæ supersunt aperte indicant. Quæ a nostris dicuntur *grottesche*, (*e*) ab Vitruvio *monstra* appellantur; quibus frequenter non solum Templa, quemadmodum scribit Pausanias, (*f*) de Æde Dianæ Stymphaliæ, verum etiam Sepulcra ornari solebant; quum scilicet, ut ait Horatius;

Desinit in piscem mulier formosa superne.

vel in avium crura; ita & homines, quum monstrosa in postremis suis partibus effigie, & aspectu exprimuntur. Duæ igitur heic feminæ conspiciuntur, incomtis crinibus, mammosæ, alatæ, quæ in volucrum crura ac pedes desinunt. Meleagridas Oenei Calydoniæ Regis filias, Meleagri sorores referre puto; quæ quum eumdem mortuum ad tumulum deflerent, secundum Poetarum fabulam, (*g*) in aves conversæ dicuntur. Medium inter has

a Vide Philandrum in Adnot. in Vitruvium Cap. VIII. pag. mihi 62. *b* Lib. XXXV. cap. 12. *c* De Fortuna ceterisque Diis alatis vide Cuperum in Apoth. Homeri.. *d* *Negli Antichi Sepolcri, ovvero Mausolei Romani* Tab. 69. *e* Vide Cl. V. Laurentium Pignorium pag. mihi 13. in Mensam Isiacam. *f* In Arcad. cap. 21. pag. mihi 641. *g* Vide Ovidium Metamorph. Lib. VIII. Fab. 4. Plinium Lib. X. cap. 26. & Lib. XXXVII. cap. 2.

A cernitur bubulum caput laurea seu myrtea soluta corolla coronatum.

Fragmentum in eadem Tabula expositum lit. E. Dianæ venatricis *ἀναπαυομένης in quiete positæ*, signum referre puto; vel Amazonis sigillum, quæ demissum arcum tenet, gemma superne in medio ornatum. In Monumentis tam communibus, quam singularibus signa Deorum, & Geniorum Familiæ statui solebant, velut pro tutela. (*a*)

Fragmentum in Tabula XIX. lit. B. dextra parte ornatur tibia, ac fistula decussatim conjunctis. Fistula compacta est novem æqualibus calamis; B fortassis tres minores pro uno calamo inservire potuere. Nam fistulæ, cujus auctorem esse ferunt Pana Pastoralem Deum, fere septem cannis, sive cicutis cera conjunctis constabant; hinc Virgilianus Corydon: (*b*)

Est mihi disparibus septem compacta cicutis
Fistula; ——

quamvis Theocritus novem calamis sonoram faciat, qui ait: (*c*)

Σύριγγ' ἀν ἐποίησα καλὰν ἐγὼ ἐννεάφωνον.

C *Fistulam ego pulchram feci novem vocum.*

Fistulæ ex septem calamis constantes pictæ sunt pendentes cum phyliris, corollis solutis, unionibus, ac gemmis in vetusto Sepulcro Via Aurelia detecto, quod accuratissime delineatum exhibet Petrus Sanctes Bartoli Tabula IX. (*d*) Sinistra parte ornatur figlinum hoc Anaglyphum Bacchæ capite, seu oscillo vitta redimito, defluentibus undique elegantibus cinnulis, umbrantibus pampinis, corymbis, & hederæ foliis.

D In eadem Tabula Fragmentum litera A. Feminam Sacerdotem repræsentat operantem Deorum Manium sacris, quæ inferiæ dicebantur. Cernitur capite diademato, solutis crinibus, sacra veste induta, læva manu simpuvium invergens, & libationes in Defunctorum honorem humi fundens; quæ omnia accurate expendenda sunt. Testatum satis superque est veterum Scriptorum, ac Poetarum auctoritate (*e*) in luctu cum feminas, tum viros, si qui comam alerent, solutis incomtisque crinibus mœrorem significasse; ex hoc vero figlino Anaglypho manifestum est Antistitas, & E sacrorum Ministras inferias Diis Manibus misisse, passo, ac resoluto crine; quod etiam docuit Virgilius Didonis rogum describens: (*f*)

Stant aræ circum, & crines effusa Sacerdos.

Observanda quoque funerea sacerdotalis palla defluens in varios breves sinus, dependente ab sinistro humero lato strophio. Sinistra manu simpulum invergit, ut Diis Inferis, Diisve Manibus sacrum facere ostendat; nam Diis superis manu dextra libare mos erat. Libet Senecæ Tragici in Oedipo afferre testimonium, qui sacrificium a F Tiresia Diti factum ita describit:

—— irrigat sanguis focos,
Solidasque pecudes urit, & multo specum
Saturat cruore; libat & niveum insuper
Lactis liquorem, fundit & Bacchum manu
Læva. ——

a Consule Reinesium Cl. XIII. num. 64. & Cl. I. n. 240. *b* Ecl. II. v. 36. *c* Idyll. VIII. *d* *Negli Antichi Sepolcri, ovvero Mausolei &c.* *e* Vid. Kirchmannum de Funer. Rom. Lib. II. cap. 12. *f* Æneid. Lib. IV. vers. 509. *g* Act. III. sub initium.

In parentalibus sacris, sive inferiis sacra libamina erant vinum, aqua, sanguis, mel, lac, oleum, quæ vel super victimas, vel in tumulum, & in cineres defunctorum fundebantur. Quare urnula, sive urceolus invergens, scilicet versus terram vergens, simul cum patera sculptus cernitur in sepulcralibus Aris, propterea quod tum in sacris Deorum Manium, tum Inferorum urnulam vel pateram invergerent; quod diserte docet Virgilius: (a)

Quattuor hic primum nigranteis terga juvencos
Constituit, frontique invergit vina sacerdos.

Et Statius Lib. VI. in funere pueri Archemori:

Pallentique croco strident ardentia mella,
Spumantesque mero pateræ verguntur, & atri
Sanguinis, & rapti gratissima cymbia lactis.

Præter figlina Anaglypha, alia quoque fuere ornamenta cameræ hujus Monumenti, videlicet parerga, zophori, cymatia sedulo & exquisito artificio confecta, plastico opere, ex gypso marmoreo pulvere intermixto, quod nostra ætas *stuccbum* appellat; (b) quorum duo majora Fragmenta, quæ haberi potuere, producimus Tab. VXII. lit. B. & C. Cameram antiqui Sepulcri, quod dextrorsum in Via Flaminia conspiciebatur, describit doctissimus, ac Clariss. Vir Philippus Senator Bonarrotius in Observationibus in Vasa Vitrea Cœmeteriorum, (c) quam ornatam fuisse testatur plasticis operibus, & anaglyphis, quorum in medio Castor, & Pollux, circa quod reliqua cameræ spatia in quadratas, & octogonas figuras distributa, oscillis implebantur. Aliud quoque Romæ in Vinea Nobb. e Cavalieris detectum anno MDCCXV. describit in honorem Damæ Asclepiadis Medici, undique marinis conchis, ac plasticis operibus exornatum. (d) Picturis insuper condecorata fuisse veterum conditoria constat ex Sepulcro Nasoniæ Gentis, & ex allatis Columbariis a Petro Sancte Bartoli, quæ in Villa Corsinia Via Aurelia reperta undique eximiis picturis nitebant; (e) verum nullis picturis nostrum Columbarium exornatum fuisse compertum est; quum eorum loco camera figlinis Anaglyphis, & plasticis Operibus undique referta esset.

a Æneid. Lib. VI. vers. 243. Consule Em. Henricum Noritium in Cenotaphia Pisana Dissert. III. cap. 5. versus finem. b Vide Philandri commentaria in Vitruvium de Archit. Lib. V. c In Tab. I. Fig. I. pag. 6. d Apud eumdem in Obser. in Vasa Vitrea Cœmeter. pag. 137. e *Negli Antichi Sepolcri, ovvero Mausolei*, &c.

§. VI.

Post marmoreos Sarcophagos, variis signis feralibusque anaglyphis exornatos, fictiles Sarcophagi occurrunt, quos superius indicavimus lit. I. & E. E. in explanatione Tabulæ II. Ichnographicæ, & variis in locis collocatos fuisse diximus in hoc ornatissimo Monumento. Ea quæ in his notari possunt, silentio minime prætermittam. In fictili Sarcophago, cujus schema exhibetur Tab. VIII. lit. A. prope extimum labrum, aliud adsimile interius conspicitur, ad id factum, ut superpositæ tegulæ, quibus integebatur, ab eo sustineri tutius possent. Alter vero, qui Tab. XVII. lit. F. producitur, unico labro coronatur; quem tegulis quoque superne opertum fuisse certum est. In his tegulis, quæ fortassis in lapide penes Gruterum, Sarcophagi munitura dicuntur, (a) non raro liquet inscripta fuisse defunctorum nomina. (b) Ex vetustis Inscriptionibus discimus in Sarcophagis fictilibus quandoque ossa condita, cum frequentius integra corpora reponerentur. (c) Veteres adnotavit Plinius (d) in fictilibus doliis recondi maluisse, præsertim si humili loco nati essent, ac pauperes; verum vigente Romani nominis splendore, ac majestate, tanta fuit in Monumentis condendis religio, ac magnificentia, ut Liberti etiam mediocris conditionis in marmoreo vellent recondi tumulo, vel in sacello, vel in Heroo; item parentales profusiones quotannis sibi fieri, rosas spargi, coronas ad sepulcrum afferri, lucernas accendi, funebres ludos, & epulas institui, omnique honore, & cultu posteris commendari. Quare fictiles hos Sarcophagos ad tempus positos fuisse puto, quum scilicet necessitate pressi marmoreos in promtu non haberent; quod diserte docet Romana Tabula in Gruteriano Thesauro: (e) in qua, quod ad rem nostram facit, legitur exemplum libelli dati Celso Promagistro ab Velio Fidio Jubentio:

a DXC. 7. b Vide Par. I. Inscript. Antiquarum Etruriæ Urbium pag. 214. 3. & Reinesium Cl. II. pag. 280. c Apud Gruterum DCCCXCIII. 12. & DCLXXXVIII. 10. DCLXXXIX. 9. De humandi ratione Cyrus ad filios, Xenophon in Cyropædia. d Lib. XXXV. cap. 12. e DCVII. I.

CVM. ANTE. HOS. DIES. COIVGEM. ET. FILIVM
AMISERIM. ET PRESSVS. NECESSITATE. CORPORA
EORVM. FICTILI. SARCOPHAGO. COMMENDAVE
sic RIM. DONIQVIES. LOCVS. QVEM. EMERAM. AEDI
FICARETVR. VIA. FLAMINIA. INTER. MILIAR. I I
ET. III. EVNTIBVS. AB. VRBE. PARTE. LAEVA. CV
STODIA. MONVMENTI. FLA. THVMELES. A. MESO
LO. M. SELI. ORCILI. ROGO. DOMINE. PERMIT
TAS. MIHI. IN. EODEM. LOCO. IN. MARMOREO. SAR
sic COFAGO. QVEM. MIHI. MODO. COMPARAVI. EA
CORPORA. COLLIGERE. VT. QVANDONE. EGO
ESSE. DESIER. PARITER. CVM. EIS. PONAR &c.

Majori ratione idem affirmare licet de Sarcophagis cum parietinis Columbarii junctis Tab. II. lit. O. P. Q. quos temporarios fuisse facile crederem, utpote lateritio opere constructos, & ruditer excitatos; scilicet ut commodius postea, eorum loco, marmorei Sarcophagi reponerentur.

Hi temporarii loculi, excipiendis ad tempus defunctorum corporibus, loca Sarcophagi fortassis appellantur in hac Romana Inscriptione penes A Fabrettum, (*a*) quæ etiam marmoreis tabulis operta fuisse dicuntur:

a Inscr. Antiquar. Cap. III. pag. 156. n. 253.

NOSTRO. LOCA SARCOPHAGI DVA QVAE TAB....
MARMOREIS OPERTA SVNT QVAE DONATA SVNT
SATVRNIO EVTYCHETI ♂ LIBERTISQVE
POSTERISQVE EORVM

Ad humanda defunctorum corpora præter marmoreos, ac fictiles Sarcophagos, quos descripsimus, plures quoque retecti sunt loculi Sarcophagis similes in pavimento excavati, quos superius in Tab. II. Ichnographica ostendimus, lit. L. L. L. & Z. Z. Z. Fuit hoc sepulturæ genus antiquissimum, quam plures optarunt, propterea quod, ut ait Plinius, (*a*) eadem terra, quæ *nos nascentes excipit, natos alit, semelque editos sustinet semper, novissime complexa gremio, jam a reliqua natura abdicatos, tum maxime ut mater operiens*, benigne recipiat. Quare a prætereuntibus ea verba salutationis, & funebris acclamationis dici sibi rogabant S. T. T. L. idest; *Sit Tibi Terra Levis*, quæ ita expressit Tibullus: (*b*)

Atque aliquis senior veteres veneratus amores,
Annua constructo serta dabit tumulo;
Et bene, discedens dicet, placideque quiescas,
Terraque securæ sit super ossa levis.

Hinc defunctorum corpora si in Sarcophagis sepulta essent, *condita*, seu *posita* (*c*) si vero sub terra in loculis, seu fictilibus arcis, *sita* dicebantur; quod frequenti hac formula exprimebatur, H. S. E. vel O. H. S. S. idest; *Hic Situs Est*, vel, *Ossa Hic Sita Sunt*; cum in Aris, & in Cippis, tum etiam in sepulcralibus Titulis; quemadmodum legitur in sequenti parva Tabula, quæ exstat Florentiæ in Urbanis Hortis DD. Marchionum Corsiniorum; (*d*)

OSSA. HIC. SITA
SVNT. AVCTAES
APVSTIAE. RVFAE. QV
AE. FVIT. ROGO. PER. SVPE
ROS. QVI. ESTIS. OSSA. MEA. TVEATIS

Hæc loca sepulturæ in pavimentis Sepulcrorum defossa *Obrendaria*, id est *Obruendaria*, ni fallor, dicebantur; quorum fit mentio in vetusta Tabula penes Gruterum, (*e*) vel *Obrendaria Vasa*, id est *Obruendaria Vasa* appellabantur, ut in alia Regii Musei Medicei; (*f*) quæ idem Fabrettus censet fuisse loca in pavimento ad obruenda ibi integra corpora relicta. (*g*) Eadem superne majoribus tegulis operiri solebant, ut supra observavimus, quas tegulas, vel sub tegulis positum sepulcrum fortassis indicat sequens Inscriptio sequioris ævi, quam edidit Cl. V. Jo. Vignolius (*b*).

a Hist. Lib. II. c. 63. *b* Lib. II. El. IV. v. 47. *c* Gutherium de Jur. Man. Lib. I. c. 8. pag. 44. *d* In Par. I. Inscr. Ant. Etr. Urb. p. 145. n. 54. *e* DCCCLXXXIV. 16. *f* Par. I. Inscr. Ant. Etr. Urb. pag. 21. n. XXXIX. *g* Inscr. Ant. Cap. I. pag. 15. *b* Inscr. Sel. p. 271.

B FELIX FAVSTINIAN
VS EMIT SIBI ET VX
ORI SVAE FELICITATI
FELICI FOSSORI
IN BALBINIS BASILI
C CA LOCVM SVBTE
sic GLATA SE VIBVM

Pro SVBTEGLATA, legendum videtur SVB TEGVLATA. Hæc loca religiosa erant, cavebantque ne quis transeundo ossa obviolaret, & sacrilegium committeret; (*a*) quare etiam Terrenum sacrum dicebantur. (*b*) Ex quibus omnibus colligitur, quod observavit Fabrettus, (*c*) rejecta distinctione Alexandri ab Alexandro, (*d*) uno eodemque D tempore usum cremandi, & humandi viguisse, tum a Romæ conditæ temporibus, tum Cæsarum ætate; (*e*) siquidem clarissime patet ex hoc Monumento sive Columbario, atque ex aliis pluribus jam erutis, (*f*) varietas utriusque sepulturæ, scilicet non integrorum corporum solum, verum etiam ollarum cinerariarum.

Ichnographicam Tabulam II. superius describentes notavimus pag. 6. litera M. N. cellulam plurium Sarcophagorum capacem in pavimento excavatam; quam etiam Hypogeum, sive subterraneum Sepulcrum appellavimus, & intrinsecus quidem concameratum, ostio superne clausum, E quod extrinsecus musivo opere ornatum erat. Horum Hypogeorum, quæ in Monumentis fieri solebant, non infrequens occurrit mentio in vetustis inscriptionibus. (*g*) Sepulcrum CHRISTI DOMINI in petra exscisum, in quo nondum quispiam sepultus fuerat, Hypogeum fuisse arbitratur V. Cl. Salmasius in Exercitationibus Plinianis.

Superest ut rotundos Scrobes in pavimento defossos, quorum supra meminimus pag. 6. in explicatione Ichnographicæ Tabulæ II. observemus. Scrobes profundiores, plurium cadaverum capaces, (*b*) in pavimento alte defossos, describit Fabrettus in quodam vetusto Sepulcro; atque qua- F drata forma constructos fuisse. Verum quum hi rotundi sint, nec ruderibus omnino repurgati, minime ausim adfirmare, an inservierint vel recondendis fictilibus amphoris, & oblongioribus

a Vide Gruterum DCCLIV. 16. *b* In veteri lapide apud Fabrett. pag. 54. n. 312. *c* Inscr. Ant. Cap. I. pag. 17. & 18. *d* Dier. Gen. Lib. III. cap. II. *e* Vide Kirchmannum de Funer. Roman. Lib. I. Cap. 2. *f* Idem Fabrettus ibidem Cap. I. pag. 54. & 55. *g* Vide Fabrettum Inscr. Antiquar. Cap. II. pag. 89. 172. & in Tabellam Iliadis pag. 377. *b* Inscr. Ant. Cap. I. pag. 55.

A urnis, quæ non nisi in massa sepulcrorum, vel in profundis loculamentis poni possunt, quarum schema Tab. XVI. exhibet; vel urendis defunctorum cadaveribus, quæ loca *Ustrina* appellantur in antiquis saxis; *(a)* sed id non crederem, quum in Via Appia Ustrinum valde commendabile fuerit cujus emendatissimum schema attulit Fabrettus. *(b)* Probabile est in hos Scrobes, in sacrificiis Deorum Manium, missas fuisse χοὰς, scilicet sacra libamina, sanguinem, lac, mel, oleum, vinumque; quæ Virgilius in describendis veterum
B ritibus, & consuetudinibus accuratissimus, in inferiis Anchisæ factis ab Ænea, humi fusa fuisse dicit.

§. VII.

DEscriptis hactenus, observatisque cum marmoreis, tum fictilibus Sarcophagis, in quibus non raro ossa, frequentius vero integra corpora defunctorum condebantur, superest ut cæteras majores Urnas illustremus; quæ servandis cineribus & officulis, defunctorum Diis Manibus consecrabantur; quod fortassis indicant in
C dextro, & in sinistro earumdem latere sculpti urceoli, ac pateræ, quæ sacrificiorum præcipua erant instrumenta; quare Urnæ, Cippi, seu bases funebres, Aræ sæpissime appellantur in vetustis inscriptionibus, ut cultus Deorum Manium ostendatur, quibus fuerant dicatæ. *(b)* Præcipua sepulcralium Cipporum sive Ararum ornamenta sunt Inscriptiones, quibus defunctorum memoria apud posteros commendatur propagaturque; eorumdem quoque imagines quibus non raro Aræ, ac Cippi insigniuntur; varia stemmata, & anaglypha, in quibus varia signa sculpta conspi-
D ciuntur; Sphinges, Gryphes, Aquilæ, Anseres, Galli pugnaces; Hammones, Gorgones, verveces, arietina, ac bubula capita; larvæ, oscilla, aviculæ, & quamplura animalcula, quibus interdum fati, ac morbi malignitas, quod ad defunctos attinet, designantur; præterea Delphines, Tritones buccinantes, lusitantes Genii, puerilia item ludicra oblectamenta, ad indicandos varios affectus, ac studia animarum apud Elysios, quibus tenebantur dum mortali corpore clauderentur; præter hæc tripodes, accensa candelabra, arma militaria, fabrilia hominum, & ornatoria mulierum instrumenta; suspensæ quoque ac defluentes corollæ, item encarpia multiplici florum pomorumque luxu concinne, & eleganter composita, multaque alia, quæ in descriptionibus anaglyphorum Urnarum legi possunt apud Gruterum, & Fabrettum. Ex his ornamentis nonnulla in his quoque Aris seu Cippis conspiciuntur, ut Tabula XV. ostendit. In prima Ara seu Cippo lit. A. præter arietina capita, e quibus defluentibus utrimque vittis perelegans encarpus pomis refertus pendet; item præter Sphinges, quas in angulis sculptas esse, alæ vestigium quod superest indicat, observanda est aquila subvolans, quæ Antoniam Panerotis Libertam Helenam adtollere, & ad cœlum ferre videtur, in Apotheoseos symbolum: nam consecratorum animas in cœlum aquilis vehi putarunt; quod plures auctores testantur, *(a)* & numismata in quibus effigies Divi Imperatoris, & Aquila cum his verbis: CONSECRATIO S.C. vel ipsi consecrati Imperatores Aquilæ insidentes visuntur. Siquidem Aquila, avium omnium regina, Jovi nato in insula Creta nectar attulisse dicitur; propter quod officium immortalitate donata, & cœlo adscripta fuit. *(b)* Id forte respicit vetus Epigramma in Anthologia, quo Poeta fingit supra monumentum Platonis Aquilam constitutam. Quod vero etiam privatorum imagines, & cineres consecrarentur, Pontificum vel Imperatorum permissu, clarum est ex pluribus inscriptis antiquis Tabulis. *(c)* Unam tantum hic afferre libet, ut genio venerandæ Antiquitatis cultorum faciam satis; quam inter alias legi apud Fabrettum, *(d)* in urnula rotunda undulata, penes Lucam Cursium:

a Apud Fabrettum Cap. III. pag. 176 n. 351. & pag. 225. n. LXI. & pag. 230. n. 608. *b* Ibidem Cap. III. pag. 231.

a Herodianus Lib. IV. Dio Lib. LVI. in funere Augusti. Artemidorus Lib. II. cap. 20. quorum testimonia affert Kirchmannus de Funerib. Rom. Lib. IV. cap. XIII. *b* Cl. V. Gisbertum Cuperum in Apotheosin seu Consecrationem Homeri pag. 24. *c* Apud Fabrettum Inscr. Antiquar. Cap. II. pag. 73. num. 71. & vide pag. 266.

D . M

T. AELIO. AVG. LIB. TATIANO. PRO *f.* PROK. *i.* *Procuratori*

A. LIBR. SACERDOTAL. DEI. CARNVN

ANN. XXXXII. M. III. D. XIX. MARIT. VIRGIN

DVLCISS. ET. INCOMPARABILI. BENE

QVE. MERITO. QVEM. FVNERAVIT

FL. AMPELIS. CONIVX. CARISSIMA

ET. RELIQVIAS. EIVS. PERMISSV. IMP

IPSA. PERTVLIT. CONSECRAVITQVE

CVM. Q. V. A. XII. M. III. D. XXI. SINE. VLLA

QVERELLA

E Perspicuum igitur est veteres maximo honore, inani quidem, coluisse Defunctorum Manes Deos, quibus Aras dicarunt, & ut docent vetusta marmora literis consignata, lectissimis odoribus, & unguentis sæpissime perfusas, *(a)* thure, ac parentalibus epulis, & anathematis oneratas, rosis floribusque suavissimis sparsas, encarpiis belle ornatas, quæ Virgilius ararum torques dixit; *(a)* denique, ut templa maximorum Deorum æmularentur, æternoque in honore, ac cultu essent apud

a Vide Kirchmannum de Fun. Rom. Lib. IV. cap. 2. & Anacr. IV.

a Georg. Lib. IV. vers. 276. V. Fabrettum de Col. Trajani Cap. VI. pag. 159.

posteros, in fani modum sæpe etiam magnifice constructas. (*a*)

Cetera ornamenta, quæ in Aris sive Urnis hujus Monumenti conspiciuntur, sane obvia sunt, aliisque sexcentis communia; scilicet volutarum concinnitas, & elegantia, coronidum symmetria, Phrygia opera, quibus exornantur; Genii lit. B. in summo myrteam, seu foliaceam coronam vittis religatam tenentes, flexo genu; in altera, lit. D. aviculæ blandulæ hac illac subvolitantes; quæ omnia in Urnis passim occurrunt; non solum ornatus gratia, ac veluti ludicra quædam; verum, ut arbitror, ad significandam Elysiorum camporum lætitiam, & amœnitatem, quam jucundiorem fieri dulci avium cantu dixit Tibullus, Elysiorum felicitatem ita describens: (*b*)

Sed me, quod facilis tenero sum semper amori,
Ipsa Venus campos ducet in Elysios.
Hic choreæ, cantusque vigent, passimque vagantes
Dulce sonant tenui gutture carmen aves.

In his Aris, sive Urnis, quæ exhibentur in Tab. XV. lit. A. B. C. D. reperta sunt semiusta ossicula recondita. Frequenter Aræ, seu sepulcrales Cippi inter volutarum cornua superne excavati, ac terebrati visuntur; vel scilicet ut ex superiori receptaculo parentales libationes, & inferiæ in cinerariam amphoram, sub cippo in terra obrutam, defluere possent; vel ut in his cavitatibus varii flores insererentur, quibus valde delectari defunctorum animas credebant; qui, ut ait Juvenalis, & Ausonius, in Urna perpetuum ver facerent. Sæpissime etiam Aræ planæ in superiori superficie occurrunt, ad id certe factæ, ut in annuis inferiis, ac sacrificiis, funebres epulæ, & parentalia dona super earum mensam poni possent.

a Vide Fabret. Insc. Ant. Cap. III. pag. 205. & Par. I. Inscr. Ant. Etr. Urb. pag. 349. *b* Lib. I. Eleg. 3. v. 57.

Nonnumquam Urna, seu marmorea arcula in varios loculos dispertita est, ut ossa, & cineres plurium defunctorum seorsim reconderentur; qui loculi si duo essent, Disomum, si tres Trisomum, si quatuor, Quadrisomum Vas, seu sepulcrum dicebatur. (*a*) Disomum asservandis duorum corporum ossuis, & cineribus factum exhibemus Tab. XI. quod in Sarcophago ornato Meleagri, Atlantæ, Castoris, ac Pollucis simulacris, repertum est, casu ibidem procul dubio repositum; quum in Sarcophagis supra defunctorum corpora aliud corpus superponere vetitum esset, nedum ante sepulcrales arcas, cippos vel aras constituere. (*b*) Plato in Cratylo arguta quadam etymologia σῶμα, *corpus*, ait esse a σῆμα, *sepulcrum*; quasi ibi anima sit tumulata. Hoc Disomum videtur superne clausum fuisse operculo, quod intercidit. Fuere prætera tum marmorea, tum lapidea monumenta, quorum schemata frequenter apud Gruterum occurrunt, (*c*) superne pluribus foraminibus excavata, in quibus Ollæ cinerariæ condi solebant.

Hoc sepulcrum Disomum, & Aræ, quas observavimus, super pavimentum positæ fuere; verum super coronidem quoque plures Urnulas circumquaque locatas fuisse, earundem opercula, quæ proferimus Tab. XVI. lit. A. & C. quæ ibidem inventa sunt, certissime ostendunt. Operculum A. ornatur in medio corolla, defluentibus tæniolis revincta; cujus angulos tuentur quatuor oscilla calamistratis comis ornata, ore immaniter hianti, ac terrifico vultu; quæ, ut diximus, defunctorum idola, & imagines notabant, ac sepulcris apponebant ne violarentur, & inquietarentur defunctorum Manes, quemadmodum penes Fabrettum; (*d*)

a Vide Reinesium Cl. XX. n. CXVI. *b* Fabr. pag. 114. n. 288. Grut. DCCCCIII. 6. DCCLIV. 16. *c* DCCXVII. Vide etiam Gutherium de Jure Man. Lib. II. cap. 23. & Petrum Sanctem Bartoli in Libro, qui inscribitur *i Sepolcri Antichi*, &c. Tab. 9. *d* Cap. IV. pag. 283. n. 181.

f. DEFVNCTO ITA LEVIS INCVMBAT TERRA DENVNCIO TIBI
f. ADSINT VEL ASSINT QVIETI CINERIBVS MANES TVIS
ROGO NE SEPULCRI VMBRAS VIOLARE AVDEAS

§. VIII.

Asservandis defunctorum ossuis, & cineribus præter Aras, Urnas, ac marmoreas arculas, alia quoque vasa præparavit, in funeribus diligens, & splendida antiquitas; scilicet Ollas majores, ac minores, hydrias, phialas, testas, cupas, amphoras, Ossuaria, & Cineraria, quorum non infrequens fit mentio in vetustis lapidibus. Cinerarium, sive Ossuarium marmoreum utrimque ansatum, cum operculo, intus crematis ossiculis & cineribus refertum, quod repertum est super pavimentum, exhibet Tab. XII. lit. B. Collocatum fuerat pæne in medio tribunalis, versus Occasum, cujus locum indicavimus lit. D. D. in Tab. II. Ichnographica. Cinerarium medianum memorat vetus inscriptio apud Fabrettum, (*a*) fortassis quod in medio ædiculæ, vel tribunalis, vel solii, quemadmodum & hic cernitur, positum esset. Florentiæ in Ædibus D. Francisci Comitis Guicciardini marmoream arculam observavi cum sepulcrali titulo, qui ita incipit, CINERAR. idest, CINERARIVM; (*b*) quare argui fortassis potest Cineraria non solum rotunda, & ollæ forma constructa fuisse, verum etiam interdum quadrata figura. Cinerarium factum ab T. Nigrio Modesto fratri suo T. Nigrio Simili legitur in antiquo marmore penes Sponium. (*a*) Ossuaria duo cum inscriptione profert Fabrett. (*b*) apud quem in quodam lapide, Ollæ ossuariæ ex sortitione adquisitæ, (*c*) & apud Gruterum, (*d*) in ædicula positæ leguntur. His addendæ Amphoræ cinerariæ, apud Etruscos, (*e*) & Romanos valde in usu, quæ cum apodes essent, & ut veteres dixere *futiles*, (*f*) infima parte acuminatæ, per se ipsas consistere non poterant, quare ea de caussa in cæmento, & in massa sepulcrorum, vel sub pavimento collocabantur. Plures in monumentis erutas edidit Petrus Sanctes Bartoli Tabula XXIII. (*g*) & Michael Causeus in Museo Romano Sect. V. Art. III. Tab. X. Cinerariam amphoram fictilem in hoc Monumento sive Columbario detectam producimus Tab. XVIII. lit. D. adjectis duobus fictilibus vasculis diversæ figuræ B. C. His fictilibus vasis superpositas fuisse constat marmoreas tabulas defunctorum nominibus inscriptas, eo prorsus modo quo repræsentantur a laudato viro Petro

a Cap. I. pag. 16. n. 71. *b* Vide Par. I. Inscr. Antiquar. Etrur. Urbium pag. 226. 2.

a In Miscell. Sect. V. pag. 188. *b* Inscr. Ant. Cap. I. pag. 16. *c* Cap. III. pag. 160. num. 284. & pag. 156. num. 258. *d* DCXXVI. 6. *e* Vide Monument. Etrusca Dempster. add. Tab. 85. & Explicationes pag. 36. *f* Servius Æneid. Lib. XI. v. 23. *g* In Libro qui inscribitur: *Gli Antichi Sepolcri ovvero Mausolei Romani*.

jacentes, in medio aliquantulum cratere, ac cyatho excavatas, ex quo per parva foramina parentales libationes, & lacrymæ defluerent, quæ ad sepulcrum vel a parentibus amicisve, vel a præficis mercede conductis in defunctorum honorem fundebantur. In Urnis, ac Sepulcris persæpe vitrea vasa liquoribus, & lacrymis plena recondi solebant, in quorum fundo vel artificis nomen notabatur, uti habet vitrea urna alta ped. I. uncias I. lata uncias VIII. quæ exstat in Museo Andreinio, cujus inscriptionem vulgavimus, (*a*) vel Deorum sculptæ imagines, in quorum tutela erant defuncti, ut apud Causeum Sect. V. Art. III. Tab. X. n. I. qui vitream phialam profert Mercurii animarum ad Inferos ducis, & comitis sigillo insignitam; (*b*) vel defunctorum iconibus, ut cernitur in fundo cujusdam vitrei vasculi ad lacrymas continendas, quod exhibet Fabrettus, (*c*) & ait a se repertum in quodam Sarcophago; & in alio item lacrymatorio vase, quod ex Museo D. Leonis Strozæ veterum omnium elegantiarum cultoris, & conquisitoris eruditissimi protulit Cl. V. Paulus Alexander Eques Maffejus, (*d*) in cujus fundo præter defuncti imaginem, in aliis circulis, seu fasciis, encaustico opere expressa conspiciuntur Zodiaci signa, pugnantes galli, & capræ, pueri in palæstra ludo se exercentes, & discentes sub gymnastis, item aprorum, & hinnulorum venationes. Harum schemata vide Tab. XVIII. lit. G. quarum una e vitro est cærulei coloris, & repertæ sunt in hoc Monumento. Harum lacrymalium urnarum e vitro forma oblongior, collum ventre obstructius, quod facile manu perstringatur, ore patulo & incurvo ad lacrymas stillatim colligendas, quas in supremo funere vel defunctorum parentes, vel propinqui, vel Præficæ, aliæque mulieres pretio ad deflendum conductæ effundebant; de quibus eruditissime, & luculenter disseruit V. Cl. Hieronym. Baruffaldus; qui fictilem Amphoram sepulcralem illustravit, vulgavitque e patrio Museo, nostræ similem, si operculum excipias, quod defunctæ Flaviæ Quartillæ Præficæ inscriptione, (*e*) & imagine ornatum erat; cujus exemplo evincitur non semper marmoreas tabulas inscriptas his amphoris superpositas fuisse; in quas e cyathi, seu crateris in medio excavati foraminibus, sacræ libationes, & lacrymæ defluerent. Plura hujus generis opercula ad lacrymas, & libamina excipienda (*f*) congerit Fabrettus Cap. II. Domesticarum Antiquarum Inscriptionum; nos quoque non pauca dedimus in Parte I. Inscriptionum Antiquarum Etruriæ Urbium, in quibus interdum unum, vel duo, vel tria, aut plura foramina in cyathis visuntur; (*g*) vel novem, ut in sequenti marmoreo operculo, quod ex Museo Nobb. e Victoriis, nunc primum in lucem prodit.

a In Par. I. Inscr. Antiquar. Etr. Urb. pag. 265. nu. 51. *b* Vide Lucianum in mortuorum Dialogis. Virg. Æneid. Lib. IV. vers. 242. Petronium Arbitrum Satyr. c. 100. *c* Inscript. Ant. Cap. VII. pag. 531. num. XXXII. Vide etiam Gruterum DCCCXII. 15. *d* In Par. I. Gemm. Ant. pag. 217. *e* Plures fictiles urnæ cinerariæ cum Inscriptione afferuntur a Grutero DCCCXCI. 4. DCCCCLXIII. 1. &c. & in Museo Cospiano Lib. III. cap. 20. *f* Vide etiam Gruterum DCCCCXI. 17. & DCCCCXLVIII. 10. *g* Vide quæ notavimus in Par. I. Inscr. Ant. Etr. Urb. pag. 380.

DIS . MANIBVS

ATINATIAE . T . L . LASCIVAE

FECERVNT . CONIVGES

CARIS SIMAE

BENE MERENTI

VIXIT . ANNIS . XXII

C . CALPVRNIVS . VALENS

SVCCESSVS . AVG . L . POSVER

Quanto dolore afficerentur veteres in suorum funere, & quanta lacrymarum copia eorum ossa, ac cineres rigarent, liquet ex pluribus antiquis Inscriptionibus apud Fabrettum. (*a*) Animadversione digna est vetus tabula apud Gruterum, (*b*) quam referre libet in hujus rei testimonium.

T . PLAVTIO . P . F . DE . MVNICI

PIO . ATTACEN . OPTIME . ME

RITO . ET . XXXVIII . AET . ANN

E VITA . SVBLATO . TOTO . POP

CVM . MAGNA . LACRI . FVNVS

PROSEQ

QVINTIA . PAVLINA . MATER

ANN . LXXXIII . AD . FLET . AD

GEMITVM . RELIC . TVMVL

LACRIM . PLEN . E . MARM

HVM . D . DEDIT

Vitreum Vasculum dioton, sive cum duabus ansis, operculo munitum exhibemus Tab. XVII. A. quod sane perelegans est, altitudine unius palmi Romani, dimidium palmi ex diametro colligens, quod in fictili Olla inclusum fuerat. Gutherius (*c*) in veteri monumento Patavii eruto, repertam ait urnam coctilem sex versibus inscriptam, quos vulgavit Gruterus, (*d*) in qua erant quatuor urnæ minores versibus quoque exornatæ, cum alia minore urnula, & duabus ampullis, una ex auro, altera ex argento, liquidissimo liquore plenis. Liquores in his vasculis varios, fere ex lacrymis, & opobalsamo compositos fuisse censebat. (*e*) De odoramentis, quæ statis, & solennibus diebus sepulcris infundebantur, fit mentio in vetusto lapide Thesauri Gruteriani. (*f*) Ibidem vetus Narbonensis tabula meminit C. Lucii Philomusi Artificis Ampullarii: (*g*) in aliis memorantur Fictiliarii, Vascularii, Soliarii (*h*) Marmo-

a Cap. II. pag. 64. nu. 2. pag. 72. n. 65. *b* DCC. 13. & DCCII. 12. *c* De Jure Manium Lib. II. c. 32. *d* DCCCCXXVII. 5. *e* Vide Propertium Lib. IV. Eleg. 7. v. 31. &c. Johannem Nardium Med. D. Flor. in T. Lucretium Carum de Rerum Natura pag. 620. De odoribus in rogum copiose injectis fusius Kirchmannus de Funerib. Romanor. Lib. III. cap. 5. *f* MCXXII. 12. *g* DCXLIII. 10. *h* DCXLIII. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8.

rarii (*a*) & Urnamentarii, (*b*) qui, ni fallor, A urnas cum anaglyphis, ceterisque ornamentis effingebant.

§. XI.

QUandoquidem non pauca in superiori Paragrapho disseruimus de Urnis tum fictilibus, tum vitreis, quæ in sepulcris condi solebant, supervacuum hic fortasse non erit nonnulla observare circa sepulcrales Lucernas, quas satis superque constat, non solum sculptas in marmoreis Aris, & Cippis pro insignibus, ac feralibus symbolis, (*c*) B verum etiam religionis causa, in ipsis Sepulcris reconditas fuisse, cum lacrymatoriis vasculis, ceterisque urnulis, quæ in omnibus fere Monumentis inveniuntur. Usus enim includendi lucernas in sepulcris, nec Ægyptiis, Græcis, Etruscis, Romanis, ipsisque antiquis Christianæ Religionis cultoribus ignotus, sed frequens. Primi Ægyptii lucernæ usum monstravere, ut est apud Eusebium Lib. X. Præpar. Evang. Huic Lucernæ convenit Disthicon Martialis in Apophor. XLI.

Illustrem cum tota meis convivia flammis,
Totque geram myxas, una lucerna vocor.

C

(*d*) Duas tantum fictiles lucernas in hoc Monumento Libertorum Domus Augustæ inventas exhibemus. Prima, Tabula XVIII. lit. E. unilychnis est, ornatu non singulari; altera vero Tab. XI. lit. A. ἐνδεχάλυχνος, undenis lychnis, & corona quercea, interjectis baccis, eleganter ornata. Quercus longævas esse putarunt veteres, earumque vitam æqualem esse vitæ Nympharum existimavit Pindarus, (*e*) ob eamque causam Hamadryadas appellari. Quare in perpetuitatis signum & emblema querceam corollam, glandibus refertam, quibus, ut fingebant, aureo ævo prisci homines D vescebantur, huic elegantissimæ lucernæ additam autumare licet; quam etiam pensilem fuisse foramina circa vacuum ostendere videntur. Hujusmodi vel fictiles, vel æneas lucernas ante sepulcrales Ollarum Titulos supra singula Columbaria hujus Monumenti appensas fuisse conjicimus ex æneis clavis, aduncisque laminulis, quæ in parietibus prominebant fere uncias IV. ante inscriptos Titulos; quas indicavimus Tabula XX. litera F. F. Credo equidem eas accendere convenisse ante cinerarias Ollas, ut mortuos summo afficerent honore in inferiis, ac solennibus parentalibus Sacrificiis. Nam cum hæc Monumenta, utpote Hypogea, idest E subterranea valde obscura essent, exiguumque lumen acciperent ex angustis fenestris, & cum in his, vel in ædificiis eisdem junctis sacrificia facere soliti essent, quod ex lapidibus perspicuum est; (*f*) necesse erat ut per Sepulcrum accensas lucernas appenderent, ut rite, ac diligenter Deo-Manium sacra peragerent. Hanc meam opinionem confirmat auctoritas hujus marmoreæ Tabulæ, quam vulgavit Reinesius (*g*)

a Vide Fabrettum Inscr. Ant. Cap. III. p. 195. n. 463.
b In Nemausiensi lapide apud Spon. in Miscell. p. 238. Vide Fabrettum Inscr. Ant. Cap. V. pag. 381. 384. F *c* Vide Gruterum DCCXLI. I. DCCCLXV. 18. DCCCLXVII. 6. Monum. Dempstero add. Tab. LXXXIV. n. 2. *d* Consulendus Gutherius de Jure Man. Lib. II. cap. 32. Fortunius Licetus de Lucernis Lib. II. Vide etiam Explicationes, & Conjecturas ad Monumenta Etrusca Operi Dempsteriano addita p. 39. *e* Apud Plutarchum de Oraculorum defectu. Vide Benedictum Averanium Dissert. XXXVI. num. I. in Virgilium. *f* Vide Fabrettum Inscr. Ant. Cap. I. p. 7. n. 29. & p. 10. n. I. Gruterum DCCCCLXIV. 2. *g* Cl. I. n. CCXL. pag. 222.

Q. ALFIVS. Q. F. POBL.
AVCTVS. TRIB.
MILIT.
LEG. II. ADIVTRIC.
V.F.H. MONVMENT
COMM. FAMILIÆ EI
SIGN. HER. DD.
ET GENIO SIMIL. FAMILIAE
ET VRN. XXIX. MARM.
CVM. SVIS OPERCVL. ET
LYCHNVCHI.....

. . . .

Cujus interpretatio hæc est: *Q. Alfius Q. F. Poblilia Auctus. Tribunus Militum Legionis Secundæ Adjutricis. Vivens fecit hoc Monumentum Commune Familiæ ei Signum Herculis dedit dedicavit. & Genio Similis Familiæ & Urnas* XXIX. *marmoreas cum suis operculis, & Lychnuchis.......*

Quod vero lychnuchi ad lucernas sustinendas appendi solerent in Sepulcris, docet Dio in Domitiano, & Plinius (*a*) memorat placuisse etiam in delubris. Apud Reinesium, (*b*) cum ollariis, de quibus infra, lampadaria donata leguntur L. Servæno Olympo Liberto fidelissimo Tabulario Tignariorum, ut legendum puto. Hinc data servis, & ancillis interdum libertas a dominis, ea conditione, ut suis monumentis, alternis mensibus, lucernam accenderent, & solennia mortis peragerent. (*c*) Lucernis, facibus, lychnuchis, lampadariis addenda sunt candelabra valde operosa, ac pulcherrima, quæ in funebri pompa defunctorum accendi solebant; quæ frequenter in sepulchralibus Urnis sculpta conspiciuntur.

§. X.

SPlendidioribus Libertorum, ac Servorum LIVIAE AVGVSTAE perspectis Monumentis, ad minores Urnas, & Ædiculas, sive parva Columbaria, in quibus Ollæ cinerariæ reconditæ fuerant, gradum facimus. Pluribus ordinibus ab imo ad summum, ut supra diximus, Columbaria ubique disposita conspiciebantur per parietes, quæ tum propter elegantem coronidem, tum propter eximiam inter se similitudinem, concinnam proportionem, & æqualem distantiam, mirificum intuentium oculis aspectum præbebant, quemadmodum testantur Tab. I. quæ universi Monumenti interiorem Orthographiam exhibet, item Tab. III. sectionem partis Monumenti Meridiem versus continens; quam denotant lit. *BB.* in Tabula II. Ichnographica. Frontem versus Ortum ostendit Tab. IV. cujus sectionem indicant in eadem Tabula Ichnographica lit. *CC.* alteram frontem ad Occasum Tab. V. commonstrat, cujus sectio literis *D.D.* in eadem Ichnographica Tabula designatur.

a Hist. Nat. Lib. XXXIV. c. 3. *b* Cl. XI. n. C. *c* Modestini responsum affert Guther. de Jure Man. Lib. II. c. II. ex l. Mævia D. de manumiss. test.

Quoniam igitur hi loculi per parietes æqualiter distributi, ordine crebri erant, & arcuatis cellulis peristerotrophiorum sive columbariorum omnino similes, (nam Ollarum prominentes cupæ, & opercula columbas in suis latibulis nidificantes referunt) ea de caussa, ob maximam inter se similitudinem Columbaria sunt appellati, ut liquet ex plurimis Ollarum Titulis, in quibus Columbaria plurali, & singulari numero vocitantur. Ab his parvis Columbariis universo Sepulcro, ac Monumento COLUMBARII nomen factum quoque legitur in vetustis Tabulis, quemadmodum ostendit sepulcralis eximius Titulus primo loco inferius exhibendus, & sequens apud Fabrettum, qui clare veritatem hujus rei confirmat, & hæc habet: *(a)*

EX. TESTAMENTO. Q.

ERVCI. MONTANI. LEGATVM

C. QVINTIO. BATHYLLO. COLVM

BARI. ITVM. AMBIT. DEBETVR.

Meridiana luce clarius est hic non indicari ea voce COLUMBARI, idest COLUMBARII parvum Columbarium, seu parvum illum loculum, in quibus cinerariæ Ollæ includebantur; sed Columbarium, totum scilicet Sepulcri ædificium, ad quod dumtaxat, itum, & ambitum pertinere posse nemo non videt. Quare hac ratione libuit in hujus Operis titulo appellare ornatissimum hoc ædificium non solum MONUMENTUM, verum etiam COLUMBARIUM; nam constat tum in Monumentis, tum in Columbariis Ollas cum defunctorum cineribus in singulis loculis reconditas fuisse.

Parva Columbaria non semper rotunda, sed interdum quoque quadrata occurrunt; *(b)* quæ Columbaria sæpissime etiam Ædiculæ, Ædificia, & Ollaria vocitantur, *(c)* quæ synonima sunt, ut Fabrettus ostendit. *(d)* Controversiæ tollendæ caussa non solum eorundem numerus, *(e)* verum etiam locus notabatur in subjectis, vel supra positis inscriptis Tabulis; an scilicet in dexteriori, vel sinisteriori parte in parietibus constituta essent; *(f)* an juncta vel disjuncta, *(g)* continua, unica scilicet serie disposita, vel perpetua, idest non interrupta; *(h)* emta, an concessa, *(i)* mancipio vel permissu data, *(k)* in superiori vel inferiori parte Sepulcri, in pilariis, vel scalariis, vel super ostium ingredientibus parte læva, vel dextra collocata; quæ omnia accurate, & quidem non infrequenter exprimuntur; ut non solum non confunderentur, sed uti arbitror, ut in annuis parentalibus sacris, & inferiis facilius inveniri, & sacris libaminibus perfundi possent.

Ne quid ad hujus argumenti enucleationem desit, Columbariorum per parietes distributorum prospectum, Ichnographiam, & distantiam damus Tab. XX. Igitur lit. B. cernitur unum ex Columbariis majori forma expressum, tectorio opere, & coronide, ut diximus, e plastico opere circumquaque ornatum; cui similia omnino sunt cetera Ollarum loculamenta. In altero schemate litera D. cernitur Columbarium spoliatum omnibus suis ornamentis, ut lateritii operis structura dignosci pos-

a Inscr. Ant. Cap. IV. pag. 320. n.432. & Cap. X. p. 703. n. 247. *b* Ut in Conditorio Libertorum, & Familiæ Liciniæ Gentis, quod describit Fabrettus Inscr. Cap. V. pap. 376. & apud P. S. Bartoli *Sepolcri antichi* Tab. 7. 11. 13. *c* Inscript. Ant. Cap. I. pag. 13. & 15. *d* Sponium vide in Miscell. p. 287. & 288. in plurib. *e* Ibidem apud eumdem, & Fabr. p. 13. *f* In Par. I. Inscr. Etr. Urb. pag. 412. num. 242. *g* Fabrett. pag. 11. *h* Idem pag. 10. num. 11. & pag. 11. in pluribus. *i* Ibidem. *k* Idem pag. 13. & Vignolius Inscr. Select. pag. 283.

A sit. Quod attinet ad Ollarum sub fornice Columbarii quiescentium distantiam, ac locum, is colligitur ex eodem Ichnographico schemate lit. H. scilicet a litera *a.* usque ad *b.* pedem I. uncias VII. a lit. *c.* ad *d.* pedem I. uncias VIII. & $\frac{3}{4}$; a lit. *e.* ad *f.* pedem I. & uncias XIII. Denique lit. B. ostenditur Columbariorum altitudo a lit. *g.* usque ad *b.* pedem I. & uncias IV. supra dimidiam. Plura de his Columbariis notari possent, quæ cum diligenter observaverit Fabrettus Capite I. *(a)* Domesticarum Inscriptionum, brevitatis gratia omittimus.

Minime tamen silentio prætereunda sunt varia Columbariorum ornamenta, quæ observari possunt B in celeberrimo Monumento retecto Via Aurelia, in Villa Corsinia, quod Petri Sanctis Bartoli cura, & diligentia delineatum est, & pluribus ex ære Tabulis incisum. *(b)* Apud eumdem parva Columbaria intus, & extra elegantissimis picturis, coloribus, phrygiis operibus, ac ludicris insignita sunt Tab. XX. præposita item arcubus loculorum defuncti imagine; additis in spatiis inter unum, & aliud Columbarium pulcherrimis simulacris, & Geniis encarpos sustinentibus, vel foliaceas, vel rosaceas corollas, ut in Tab. IX. & T. XIII. quas sepulcris veteres apponebant ut defunctorum genio facerent satis; qui sibi optabant super tumulum non horri- C dos rubos, nec malos ægypyros, sed violas, & amaracos, narcissos terrestres, & aquatiles, denique rosas omnia esse, *(c)* florumque perpetuum, & suavissimum ver, ut supra diximus, constitutum.

§. XI.

IN singulis Columbariis duæ ollæ fictiles, structuræ ipsius Monumenti coævæ, in massa, *(d)* calcis glutino, ita infixæ, & inclusæ erant, ut exceptis operculis, dimoveri, aliove transferri minime possent. In his defunctorum cineres, & semiusta ossicula relata. *(e)* Ollarum magnitu- D do, & forma, ex archetypis accurate excepta, exhibetur in allato schemate Tab. XX. lit. D. in quo duobus modis repræsentandas curavimus, integra figura lit. K; & secta lit. I. Altæ Ollæ palm. I. unc. IV. latæ in ore ex diametro uncias IX. Constituta in angulis Columbaria Tab. II. *a. a. a. a.* propter loci angustias, singulares Ollas, ut diximus, idest solas, nec alteri conjunctas continebant; *(f)* præpositis item Tabulis singulari titulo inscriptis; nam tituli Ollis respondent. Raro, ac notabili exemplo observavit Fabrettus in veteri Conditorio lævorsum detecto, sua tempestate, in Via Appia, par- E va quædam Columbaria quatuor Ollas habere; *(g)* verum frequentius binas Ollas excepisse docent veteres Inscriptiones; ex quibus colligitur, quod si duo Columbaria donata, vel data dicantur, quatuor Ollæ numerantur; si tria Columbaria, sex Ollæ, & sic de singulis. Si vacuæ essent Ollæ, & defunctorum cineres recondendos præstolarentur, Ollæ virgines dicebantur: *(h)* quæ non semper fictiles, verum etiam marmoreæ interdum erant, addita vel in medio earundem, vel in operculis inscriptione; *(i)* & in marmoreis arculis, superne pluribus foraminibus excavatis, conditæ. *(k)* Neque etiam

a Vide pag. I. 10. 11. 12. 16. 18. & 19. 55. *b* *Negli An-* F *tichi Sepolcri, ovvero Mausolei Romani*, &c. *c* Vide Cl. V. Albertum Henricum de Sallengre in Novo Thes. Antiquitatum Roman. Tom. I. ad finem Præf. qui affert Nemausiensem lapidem erutum anno 1710. Latina, & Græca inscriptione insignem. Vide etiam Gruterum DCCCIV. 5. DCXXXVI. 12. DCXXXVII. 4. DCLXXI. 6. & Fabrett. Inscr. p. 71. n. 34. *d* De qua Fabrettus Inscr. Ant. Cap. I. p. 98. *e* Vide Kirchmannum de Funer. Rom. Lib. III. c. 7. & c. 8. *f* De his Columbariis, & Urnis singularibus vide Fabrett. Inscr. Ant. Cap. I. p. 1. & 12. *g* Inscr. Ant. Cap. I. p. 10. *h* Fabrett. Cap. I. p. 33. nu. 307. *i* Vide in Par. I. Inscr. Ant. Etr. Urb. p. 17. & pag. 347. *k* Apud Gruterum DCXVII. n. I. DCXXVIII. n. I. Vide Gutherium de Jur. Man. Lib. II. Cap. 33. & p. 310.

semper

semper Ollæ in Columbariorum massa occlusæ, verum ut totæ videri possent, expositæ super bases, & solia in Columbariis, & in majoribus ædiculis, ut cernere est in prælaudato Monumento sive Columbario Viæ Aureliæ apud Petrum Sanctem Bartoli Tab. VII. XI. XIII. Non raro etiam cinerariæ Urnæ super columnas ponebantur in Sepulcris, ut alibi notavimus; (*a*) quæ veluti defunctorum Apotheosin, sive consecrationem designarent; nam in Urnis condita ossa, & cineres non solum sacri dicebantur, habebanturve, verum etiam & ipsæ Ollæ, atque urnæ quæ eos servabant sacræ, & consecratæ nuncupabantur; ut liquet ex antiquis inscriptis Tabulis; hinc diris execrati qui eas violare ausi fuissent. (*b*) Invaluit hic mos condendi defunctorum cineres in fictilibus ollis, vel in cryptis, vel in Hypogeis, idest subterraneis Monumentis, (*c*) tum apud Græcos, (*d*) tum apud Etruscos, (*e*) quod jam pridem notarunt viri docti. Interdum etiam in una eademque urna plurium defunctorum cineres simul commixti, (*f*) quod ab amicis, & a pluribus affectu conjunctis factum legimus, in pristini amoris, fidelitatis, perpetuæque inter se benevolentiæ, etiam post obitum, argumentum. Ex sequentibus Titulis constabit, ut videbimus, in hoc quoque Monumento mixtos simul aliquando in una eademque olla plurium defunctorum cineres.

§. XII.

PErtinent ad parva Columbaria, & ad cinerarias Ollas, marmoreæ perelegantes Tabulæ, in quibus inscripta sunt defunctorum nomina, & officia, quæ ob inscriptionis brevitatem a Latinis *Tituli* appellantur, (*g*) atque in vetustis lapidibus simul cum Ollis dati leguntur, ut in sequenti penes Fabrettum; (*h*)

PHILVSA . ANDREI

LIBERTI . VXOR

OLLAM . ET . TITVLVM

*f.*AD DATVM . AB . CONSERVAS

PEDISEQVAS

Horum Titulorum forma, & magnitudo, (duorum circiter Romanorum pedum longitudine, & dimidii ejusdem pedis altitudine) observari potest in Tab. XX. in qua duplici majori schemate repræsentantur, addito perelegantis coronidis, e plastico opere, ornamento, lit. A. eoque item remoto lit. E. Quo ordine per omnes parietes dispositi essent, allata Orthographica Tab. I. & sequentes Tabulæ III. IV. & V. clare ostendunt. In superficie perfecte plani erant, exceptis iis omnibus qui in absidibus, sive in tribunalibus dispositi erant, qui veluti in hemicyclum curvabantur, ut absidum formam, & modulum imitarentur. Quod attinet ad ordinem, & locum Titulorum superpositi erant omnes suis Columbariis, non vero sub Columbariis locati, ut in aliis hujus generis Monumentis,

a In Par. I. Inscr. Ant. Etr. Urb. p. 460. *b* Par. I. Inscr. Ant. Etr. pag. 343. n. 20. V. Gruterum DXCIV. 5. *c* V. Fabr. Inscr. Ant. Cap. III. p. 220. nu. 583. *d* Consulendus Jo. Rosinus Antiquit. Rom. Lib. de Funeribus, & pulcris Cap. 39. *e* Philip. Senator Bonarrotius item videndus in Conjecturis, & Explicat. ad Monumenta addita Dempsteriano Operi §. XXVI. *f* Gutherius de Jure Manium Lib. II. cap. 25. In Par. I. Inscr. Ant. Etr. Urbium pag. 43. n. LXXIII. pag. 420. n. 274. *g* Ovid. in Epist. Hypermnestræ ad Lyncum. Martial. Epigr. 71. Lib. X. Vide Kirchmann. de Funer. Rom. Lib. III. cap. 19. *h* Inscript. Ant. Cap. III. p. 157. n. 263.

sive Columbariis videre est, quæ edidit, & luculenter descripsit Fabrettus. Quare si quis invenire velit ad quas Ollas Tituli pertineant, initium capiendum non est in hoc Monumento, ut in aliis, ab imo ad summum; sed a summo usque ad imum perveniendum; ex quo liquet præpositas inscriptas Tabulas subjectas Ollas cinerarias suorum defunctorum indicare. Præpositi igitur Tituli, si unica inscriptione fuerint insigniti, quales sunt omnes qui exstant in angulis hujus Sepulcri, ob angustias ejusdem loci, ut diximus, singularem Ollam in Columbario inclusam cum cineribus unius tantum defuncti designabunt; si vero duplici epigraphe cum dextra, tum læva inscripti, duplices Ollas cinerarias duorum defunctorum in Columbariorum loculis quiescentes indicabunt. Præterea si marmoreæ parvæ Tabulæ unica tantum parte vel dextra, vel læva (cujus generis quamplures inferius observari possunt) erunt inscriptæ, ita ut in una parte Titulo vacent, in altera relictum spatium sit quo inscribantur; patebit, ea parte in qua Titulus legitur, conditam esse Ollam refertam defuncti cineribus; altera vero, adesse quidem, sed adhuc virginem, idest, ut superius diximus, vacuam, absque defuncti cineribus, mox tamen recondendis, donandisque Titulo, sive Inscriptione in vacuo spatio relicto.

In parietibus Monumentorum neminem latet æneis, vel ferreis clavis fixos fuisse marmoreos Titulos; quorum vestigia, & foramina præsertim in ansis, vel circa extrema Tabularum frequenter conspiciuntur. Tituli præterea non solum in pariete, verum in terra infigebantur, qui cum in utraque facie inscripti essent ita collocabantur, ut Ollam tam ante quam retro positam respicerent, & sui defuncti ossa vel cineres indicarent. (*a*) Ita eodem modo Cippi in Monumentis defixi leguntur. (*b*) Infixionis hujusmodi Titulorum meminit hæc vetus Inscriptio in Gruteriano Thesauro, (*c*) quam in conspectum libet exponere.

CAELIAE . VRBANAE . ET . L . CAELIO

PARDALAE . PARTEM . MONIMENTI D

EXTERIORIS . AREAE

CONCESSVM . SIBI . AB . T . MANLIO

CALLISTO . TITVLVM . INFIXERVNT

Etruscos, eodem fortassis modo, insertis Ollis in loculorum fundo, exterius apposuisse Titulos, & parietibus infixisse, suadere videtur æneæ Tabellæ fragmentum, quod producitur Tab. LXXXIII. n. 9. in præclaro Dempsteriano Opere. Verum marmoreæ omnes Tabulæ hujus Monumenti parietinis non infixæ fuere clavis, sed ferrea recurva laminula transversim comprehensæ tum superiori, tum inferiori parte, ut firmius parietum locis inhærerent; quare, cum nuper fossores defigere eas vellent, nimia celeritate, & oscitantia id facientes, contigit ut plures maximo damno labefactarent, frangerent, & in plura fragmenta redigerent, quæ postea vix componi potuere. Probe id observatum est in pluribus Titulis, & in aliquibus, qui ad manus venere, in quibus iidem, ut ita dicam, ferrei uncinuli superfuerant; quos delineatos vide Tab. XX lit. Marmoreas vero arculas æreis laminulis, seu ligamentis clusas observavimus in Florentinis Inscriptionibus pag. 348.

a Vide Fabr. Inscr. Ant. Cap. IV. pag. 307. & Par. I. Inscr. Ant. Etr. Urb. p. 149. n. 61. p. 167. nu. 130. *b* Fabr. Inscr. Ant. Cap. III. p. 239. n. 638. *c* Apud Grut. DCCCCXIII. 3.

Non pauci in hoc Monumento reperti sunt Tituli absque inscriptione; quamplures etiam priori epigraphe scalpro deleta, & alia rursus reposita, vel non restituta eodem in loco, quorum exemplum subjicere voluimus Tab.XX.lit.K. Id fortassis, ut arbitror faciebant, vel cum eum locum sepulturæ cum alio commutarent, vel alteri donarent, vel cum Libertis vetarent in suo Conditorio sepeliri, & in Monumento jus habere propter delicta; quemadmodum in pluribus vetustis lapidibus legitur. (*a*) Quod attinet ad characterem plurimæ Tabulæ pulcherrimis optimisque literis sunt inscriptæ; quem indicant nonnumquam tenues lineæ, vel ductus a quadratariis facti, ut optime spatia distinguerent inter versus; plures quoque rudiusculo charactere exaratæ. Literæ interdum in aliquibus Tabulis, ut clariores essent, ut ait Plinius, (*b*) minio eleganter obductæ, ac pictæ; quod non solum Ethnici, verum etiam Christianæ Religionis Cultores fecere cum in Tabulis, quæ loculos claudunt in Cœmeteriis, tum in vasculis, ac vitreis ampullis, de quibus erudite Cl. V. Marcus Antonius Boldettius in Observationibus in Vetera SS. Martyrum, & antiquorum Christianorum Cœmeteria. (*c*) Literas in Urnulis, & Sepulcris rubricare Etruscis quoque in usu, quemadmodum plura monumenta testantur, a quibus eum morem fortassis Romani accepere; quamvis interdum Etrusci ex atramento inscribere ea consueverint, ut observavi in Etrusca Urna nigerrimis literis depicta, quæ exstat Florentiæ in Museo Nobb. DD. e Cerreto hodie Cerretanorum, quam vulgavimus in Prima Parte Antiquarum inscriptionum Urbium Etruriæ. (*d*) Mos quoque fuit Romanorum atramento tectorio scribere in fictilibus monumentis; cujus veteris scripturæ perrarum, & eximium profero exemplum in hoc fragmento fictilis laterculi, quod servatur in Museo Nobb. DD. e Victoriis, in quo litera ʃ simili ductu in Florentinis Pandectis scribitur; legendumque videtur *Rusticius serbus* i. *Rusticius servus*.

Scriptionis hoc genus antiquum, cursivo, ut dicitur, longe simillimum est, vel ipsissimum est, quo communiter utebantur, cum vellent majori velocitate, & commoditate scribere (*e*) ii, qui, dicebantur ταχυγράφοι, *Notarii* Latinis, a notis. Alii enim, qui elegantiæ potius, quam brevitati studebant, vocabantur *Antiquarii*, Gr. καλλιγράφοι.

Scalpi præterea solebant a quadratariis in sepulcralibus hisce Titulis alia pro libito ludicra ornamenta, ac parerga, quæ frequenter in ipsis cernuntur; scilicet pendentes in superiori parte foliaceæ corollæ, vel encarpia; spicula, aliquando acuta cuspide utrinque munita, ac tæniolis religata; surculi palmarum, qui in medio Tabulæ sculpti, Titulum unius Ollæ, ab altero subsequenti distinguunt; flosculi, hederaceæ philiræ, rosæ, violæ, hastæ annexis annulis; (*f*) quorum nonnulla in sequentibus Tabulis occurrunt. Raro in his Titulis præponitur dedicatio D. M. *Diis Manibus*; raro item anni, menses, dies, horæ enumerantur, ad indicandam vitam, & ætatem defunctorum; quare argui potest viventes sibi Titulum fecisse, vel ollas ad servandos cineres sibi donasse, ut securi posteritatis essent, & ne heredes rogarent.

a Apud eumdem DCCCXLIV. 4. DCCCLXIII. 3. *b* Lib. XXXVII. c. 7. *c* Lib. I. cap. I. pag. 328. 94. *d* Pag. 275. num. 12. *e* De hoc scripturæ genere consulendus Vir Cl. Philippus Senator Bonarrotius pag. XVI. XXI. XXII. in Præfatione ad Observationes in Fragm. Vas. Vitr. Cœmeter. *f* Hæc ludicra ornamenta pro libito marmorariorum facta in Tabulis videri possunt apud Gruterum DXCIV. 3. DCCCCXXXIX. I. &c. & in Prima Parte Inscr. Ant. Urb. Etruriæ pluribus in locis, sed præsertim in Inscr. ex Urb. Hortis D. March. Corsinii, & Musei Suburb. Strozii.

§. XIII.

Ex numero Ædicularum, sive Columbariorum supra quingenta, & quinquaginta, pluribus ordinibus, ac lineis ubique per parietes dispositorum, colligi facile potest numerus tum Ollarum cinerariarum in ipsis conditarum, tum Titulorum, in quibus inscripta sunt nomina, & officia Libertorum, ac Servorum Domus Augustæ, quos supra centum & mille promiscue cum feminis inlatos fuisse intelligimus in hoc commune Sepulcrum. Servilia hæc Libertorum Libertarumque agmina, quemadmodum ostendunt veteres Inscriptiones jam editæ, ac mox afferendæ, in varias classes, & ministeria distributa erant, quibus Decuriones præerant, ad omne officium, usum, pompam, commoditatem, delectationem, denique ad omnem luxum, ac magnificentiam ostentandam destinata. De immensa, atque infinita propemodum eorumdem multitudine quum erudite, & luculenter scripserint viri docti, (*a*) in re tam clara, ac pervulgata nil opus est ut diutius morer. Spectant ad alia Monumenta, ac Sepulcra quamplurimæ Inscriptiones Libertorum, ac Servorum LIVIAE AVGVSTAE, & Cæsarum Domus, quæ a Grutero, Reinesio, Sponio, ac Fabretto, aliisque præstantibus Viris de antiquaria Re optime meritis, in lucem editæ sunt; quæ Monumenta, ac Sepulcra diverso tempore, & loco, sed præsertim in Via Appia retecta sunt, ut Libertorum Liviæ Augustæ, & Cæsarum Conditoria frequentiora fuisse credere licet. Legitur in Gruteriano Thesauro sequens Titulus; (*b*)

EX . DOMO
CAESARVM ET
LIVIAE
LIBERTORVM ET SERVORVM

quem appositum fuisse alicui communi Sepulcro eorundem Libertorum conjicio, aliorum similium Titulorum exemplo apud laudatum Gruterum, (*c*) & Fabrettum; (*d*) qui indicant Sepulcra Libertorum, Libertarumque C. Mæcenatis, P. Licinii Silvani, & Scriboniæ Domus.

Huic ornatissimo Monumento aliud proximum fuit in Via Appia, cujus plures Inscriptiones ad Libertos Augustæ Domus, ac præsertim Liviæ spectantes afferuntur a Reinesio in Classe IX. (*e*) Aliud Conditorium describit Fabrettus, Inscriptionum Antiquarum Capit. I. pag. 10. quod vidit ad Viam Appiam lævorsum, ubi assurgere incipit, post Almonem fluviolum in Vinea D. Banchi celebris Doctoris Physici; in quo Columbaria observavit, ut diximus, cum quatuor Ollis in

a Pignorius in Præfatione ad Librum de Servis. Fabrettus Inscr. Ant. Cap. IV. pag. 343. & 344. Bened. Averanius in Thucydidem Dissert. XXI. Vide Inscriptiones antiquas, quæ exstant Florentiæ in Urbanis Hortis D. Marchionis Corsinii, & in Museo Suburbano Strozio, inter quas plurimæ ad Libertos Liviæ Augustæ pertinent, quas hic enumerare non vacat.
b DCCCCXXXIV. 12. *c* DCCCCXLV. 10. MXCVI. 7. *d* Insct. Ant. Cap. I. pag. 42. & 43. pluribus in locis. *e* Pag. 575. 578. 580. 582. 583.

iisdem conditis; quod ob incredibilem loculamentorum hujusmodi copiam in tres capacissimas aulas ab imo ad summum dispertitum fuerat, & Libertis Domus Juliæ ab Augusto, ut putabat, statutum. (*a*) Alibi quoque Libertorum Domus Juliæ memorias se conspexisse testatur Cap. I. pag. 50. & 51. scilicet in Via Cassia ad V. lapidem in Agro *d' Acqua traversa*; in Via Prænestina, ad Viam Latinam lapide XI. ad Viam Aureliam XVIII. lapide, prope Bebianæ rudera; ad Pontem *Di tre danari*, in Agro Nobb. de Falconeriis. Aliud Columbarium in Via Appia erutum, cum sepulcralibus Titulis Libertorum Domus Augustæ, optime delineatum visitur apud Petrum Sanctem Bartoli (*b*) Tab. XL. & XLI. ac Tab. XLII. aliud ibidem repertum exhibetur; ut alia Sepulcra præteream Pompejæ Gentis, Turanniæ, (*c*) & Æbuciæ, & cetera privatarum Familiarum, quæ in eadem Via Appia exstabant; & ea quæ describuntur a Georgio Fabricio in sua Roma Cap. XXI. & ab Johanne Ciampino delineata exhibentur in Prima Parte Veterum Monumentorum Cap. XIX. Tab. XLII. p. 174.

Prænotandum vero hic est in hoc nostro Monumento non omnes Libertos Liviæ Augustæ, & Cæsarum conditos fuisse; sed, ut puto, locupletiores, (*d*) eosque præsertim qui honoratiores erant, ut colligitur ex eorum Inscriptionibus, in quibus permulti non solum INGENUI, & HONORATI, verum etiam IMMUNES dicuntur; quæ appellationes nusquam in aliis jam editis Titulis leguntur; de quibus inferius erit sermo. Constat etiam non tantum Liviæ Augusti conjugis, verum etiam aliorum Augustorum Augustarumque, & ipsorum Libertorum Libertos, ac Libertas ibidem sepultas fuisse; quorum nomina, & prænomina infra silentio minime prætermittentur. Verum quia majori ex par-

a Vide eumdem Fabrettum Inscr. Antiquar. Cap. I. p. 50. *b* In Libro qui inscribitur: *i Sepolcri Antichi, ovvero Mausolei Romani*. *c* Gruter. MXLII. & MLXIII. *d* Videndus Horatius in Ode 5. Carm. Lib. IV. in Menam Augusti Libertum potentissimum, ac locupletissimum, & Sat. 5. Lib. II.

A te in his Titulis leguntur nomina Libertorum Liviæ, vel Juliæ Augustæ, hac de caussa hoc Opusculum inscribere potissimum voluimus; *Monumentum, sive Columbarium Libertorum, ac Servorum LIVIÆ AUGUSTÆ*. &c.

§. XIV.

His prænotatis, nunc non abs re fortassis erit inquirere a quo nam conditum fuerit hoc Sepulcrum, an donatum Libertis ab Augusto, vel ex pecunia collata sociorum ædificatum. (*a*) Verum in re tam difficili atque obscura nil audeo adfirmare. In quadam Inscriptione hujus Monumenti, sive Columbarii mox afferenda, primo in loco legitur Tyrannum Vernam dedisse, sive donasse *Columbarium totum* Tiberio Claudio Augusti Liberto Veterano, qui in illud intulit Janthum Augusti Libertum fratrem suum. Notandum dixisse *Columbarium totum*, quum in aliis Titulis legatur donatio duarum Ollarum, vel unius Ollæ; quare si totum parvulum Columbarium donare voluisset, aliorum Titulorum exemplo inscribere poterat *dedit Ollas duas, vel unam*; cum unumquodque parvum Columbarium, exceptis iis quæ in angulis sunt, duas tantum Ollas contineat. Accedit etiam quod in aliis jam editis Columbariorum Titulis numquam legitur Columbarium totum, sed dumtaxat dedit Columbarium unum, duo vel tria &c. Quare si conjecturis indulgere liceat, crederem hunc Tyrannum Sociorum Curatorem fuisse, & Monumentum ex pecunia collata Sociorum ædificasse, cui fortassis dicata honoris caussa fuerit a Sociis marmorea imago, sive caput alicui signo reponendum, ut factum memorat Plinius in Apollinis Delubro Palatino; (*b*) quod exhibetur Tab. XII. lit. A. quam conjecturam illustrat hæc vetus inscriptio ex Museo Sabbatinio, apud Fabrettum. (*c*) Vide quæ infra.

a Vide Fabrettum Inscr. Ant. Cap. III. pag. 152. 153. *b* Hist. Nat. Lib. XXXVI. c. 5. *c* Inscript. Ant. Cap. VI. pag. 449. num. 59.

L . LICINIVS . L . Ↄ . L . ALEXA . CVRATOR . SOCIORV
SECVNDVS . IS . MONVMENTVM . EX . PECVNIA
COLLATA . SOCIORVM . AEDIFICAVIT . ARBITRATV
SVO.IDEMQVE.TECTORIO.OPERE.FECIT.ET.IS.TRICHILINIV *sic*
SOCIORVM . EX . SVA . PECVNIA . OPERE TECTORIO
PERPOLIT . ET . AMICIS . DONVM . DEDIT
ET . EX . AMICORVM . AERE . COLLATO . IMAGO . EL *sic*
FACTA . EST . ET . SINE . SORTE . PRIMO . AB . SOCIS
QVAS . VELLET . OLLAE . SEXS . DATAE . SVNT
EIQVE . OR . OFFICIVM . ET . MAIESTATEM . EIVS
INPERI . ET VOM . IMMVNITAS . DATA . EST *sic*

Alterum hujus Monumenti Curatorem, vel Collegam præcipuum Ti. Claudium Firmum fortassis indicat marmoreæ statuæ fragmentum, quod cernitur in Tab. XII. lit. E. cujus nomen in basi notatum est. Nam in Sepulcris quoque viris dumtaxat optime meritis statuæ donari, ac dedicari solebant. Vetus inscriptio apud Fabrettum pag. 160. nu. 287. memorat M. Fabium Felicem Curatorem cum M. Æmilio Chresto, qui ex pecunia Sociorum XXXVI. Monumentum fecerunt.

F In sequentibus Inscriptionibus leguntur nomina Gentis Ulpiæ, & Æliæ; ex quibus licet arguere Trajani quoque & Hadriani Imperatorum tempore Libertos inlatos fuisse in hoc Monumentum; quod ex descriptis, observatisque hactenus eximiis sculpturis, sarcophagis, anaglyphis, musivis operibus, ceterisque ornamentis liquet omnium pulcherrimum, & sumtuosissimum fuisse.

Pluribus jam perspectis Aris, & Sarcophagis qui tam misere fracti in ipsa detectione reperti sunt,

non levi conjectura asserere possumus hoc Monumentum sequioribus seculis a Barbaris vastatum fuisse, spoliatumque præcipuis ornamentis, & pretiosa supellectile, quæ plerumque in Sepulcris recondi solebat. Nam quicquid in deliciis, & in pretio habuerant cum viri, tum feminæ dum viverent, in suis tumulis ab heredibus poni sibi post mortem testamento curabant; quod firmari quoque potest auctoritate vetusti lapidis penes Gruterum LIX. 2. in quo fit mentio Veneris Augustæ sigilli cum parergo, item phialæ argenteæ, & argenteæ tabulæ, addito *anulo aureo cum meliore gemma*; quæ poni jubentur in conditorio Æmiliæ Artemisiæ. Sarcophagum superius descripsimus Tab. VII. superne marmoreis tabulis tectum, in quo, quia ei tantum sævæ Barbarorum manus pepercere, repertas fuisse ferunt nonnulli gemmas præstanti artificio scalptas cum aliis pluribus anti-

A quis cimeliis. Quæ causa fuit Barbaris, ut hoc tam celebre Monumentum, eo tempore aliqua ex parte, quæ nos latet, pervium, diriperent, ac pessumdarent; ablatis quoque pluribus marmoreis Urnulis insigni opere & sculptura elegantissimis, quarum hodie duo tantum opercula supersunt Tab. XVI. lit. A. & C. ereptis item æneis valvis, quas & in hoc sepulcro positas fuisse constat aliorum exemplo, atque tam in superiori quam in inferiori ostio, æneæ plumbaturæ, quæ nunc visuntur, indigitant. In his Sepulcris in posterum eruendis, quæ

B non levia sunt Romanæ majestatis, & magnificentiæ argumenta, illud Ciceronis observari cupio, qui dixit ad finem IX. Philippicæ *Sepulcrorum sanctitas in ipso solo est; quod nulla vi moveri, neque deleri potest; atque ut cetera extinguuntur, sic Sepulcra sanctiora fiunt vetustate.*



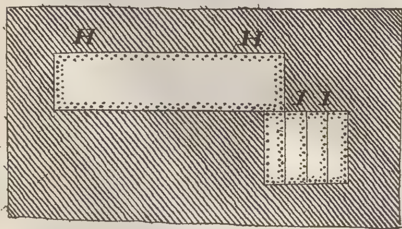

N. S. T. III. Pag. 48.
Tab. I.
MONVMENTVM SIVE COLVMBARIVM
LIBERTORVM ET SERVORVM
LIVIAE AVGVSTAE
ET CAESARVM
ROMAE DETECTVM IN VIA APPIA AN. CIƆ.IƆ.CCXXVI
Auſpiciis Reuerendiſs.mi P. M. F. Saluatoris ASCANIO Ord. Præd. Catholici Hiſpaniarum Regis ad Mag. Etr. Ducem Ablegati.

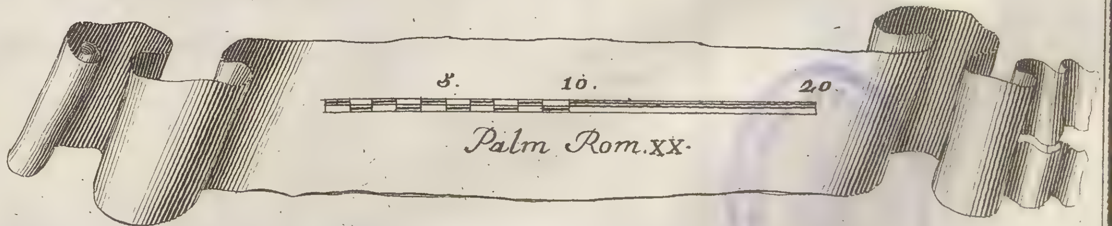
ORTVS

SEPTENTRIO

MERIDIES

OCCASVS

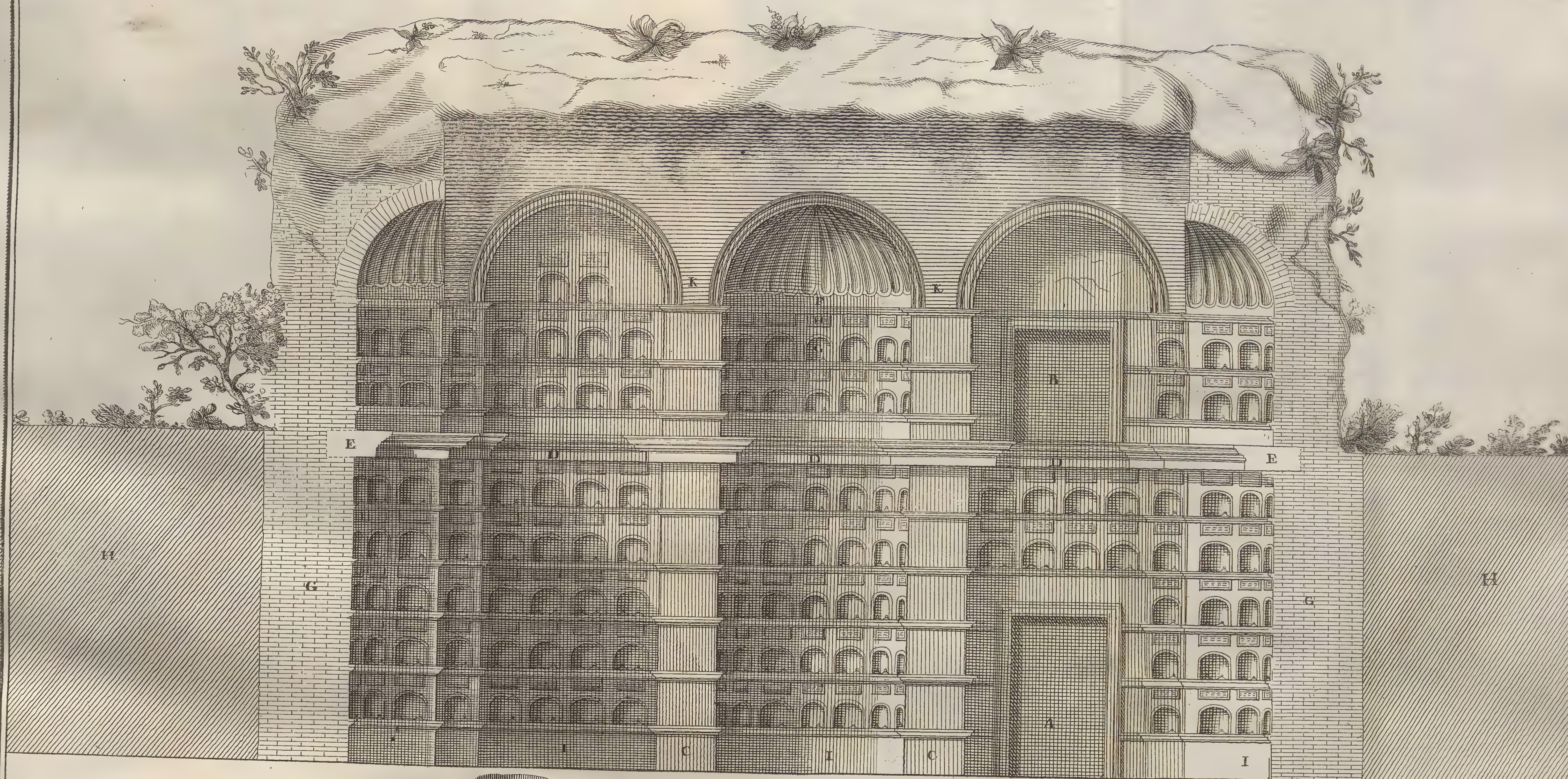


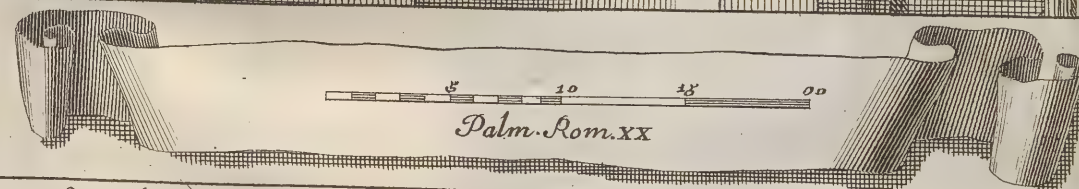


Auspiciis D. Julii Equitis Morelli Patricii Florentini

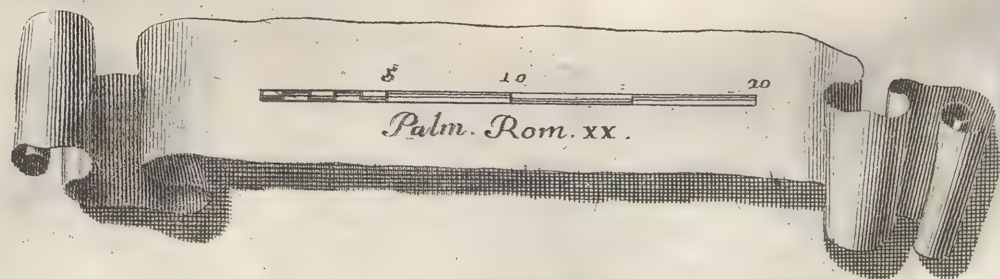
N. S. T. III. Pag. 48.

Tab. III

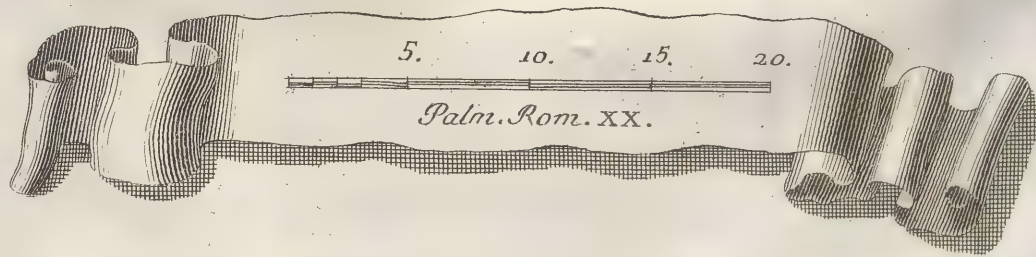




Auspiciis D. Bindi Ferdinandi de Bonaparte I. C. et Vicarii Gen. Miniatensis.

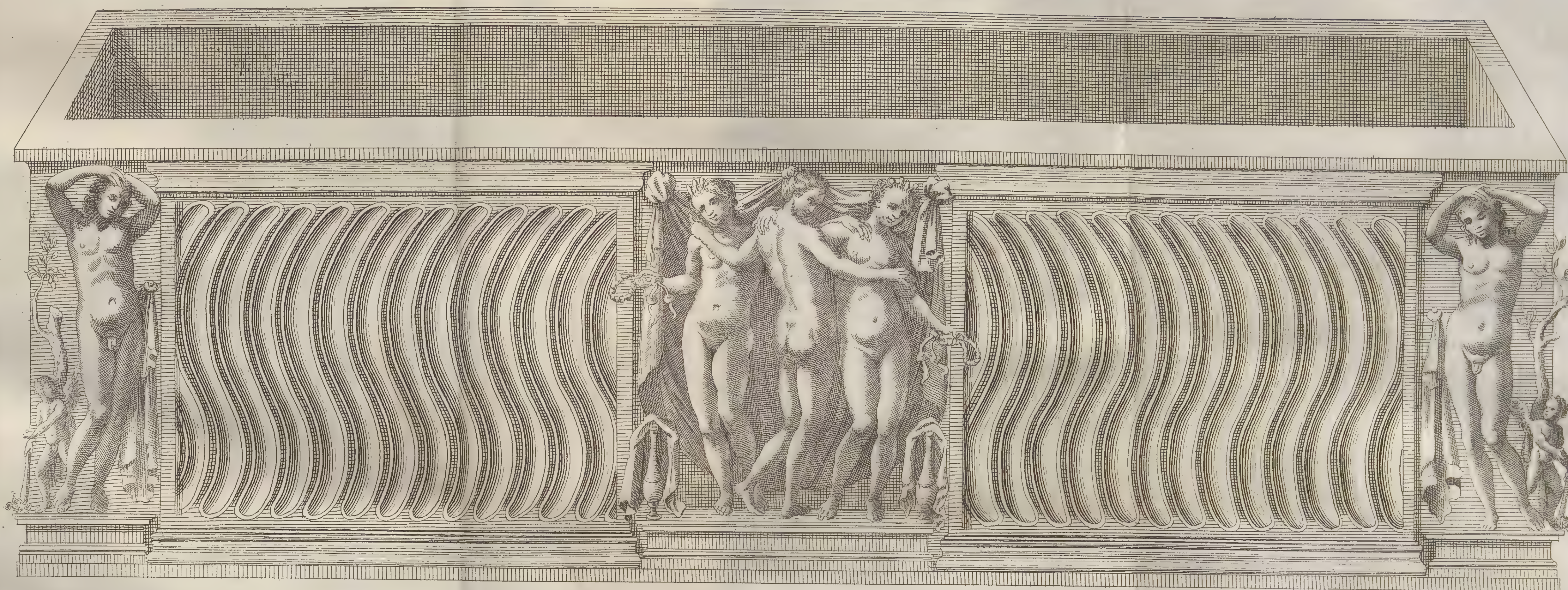


Auspiciis D. Hermolai Pisani Patricii ac Senatoris Veneti



*Auspiciis D. Iacobi Superantii Sebastiani
Proc. Fil Laurentii Eq. et Proc. Nep.
Patricii Veneti.*





1. 2. 3. 4.

Palm. Rom.

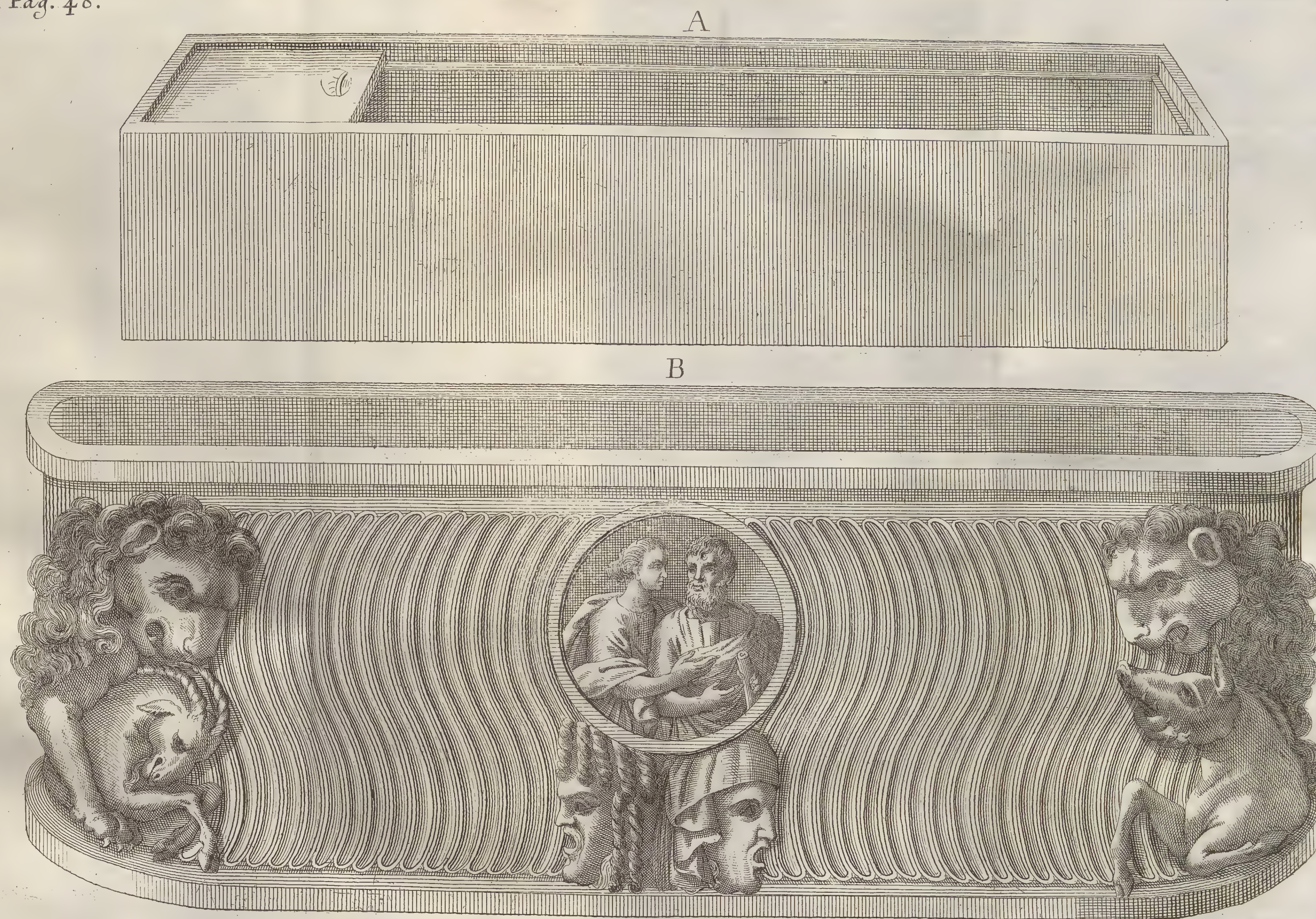
Auspiciis D. Thomae Dereham de Dereham Magnae Britanniae Baronetii. Regiae Societatis Socii.



1. 2. 3. 4.
Palm. Rom.

Auspiciis D. Johannis Baptistae Comitis Casottii Canonici Pratens. Ecclesiae Imprunetanae P. Design.





Auspiciis D. Philippi Martelli Patricii Florentini

A

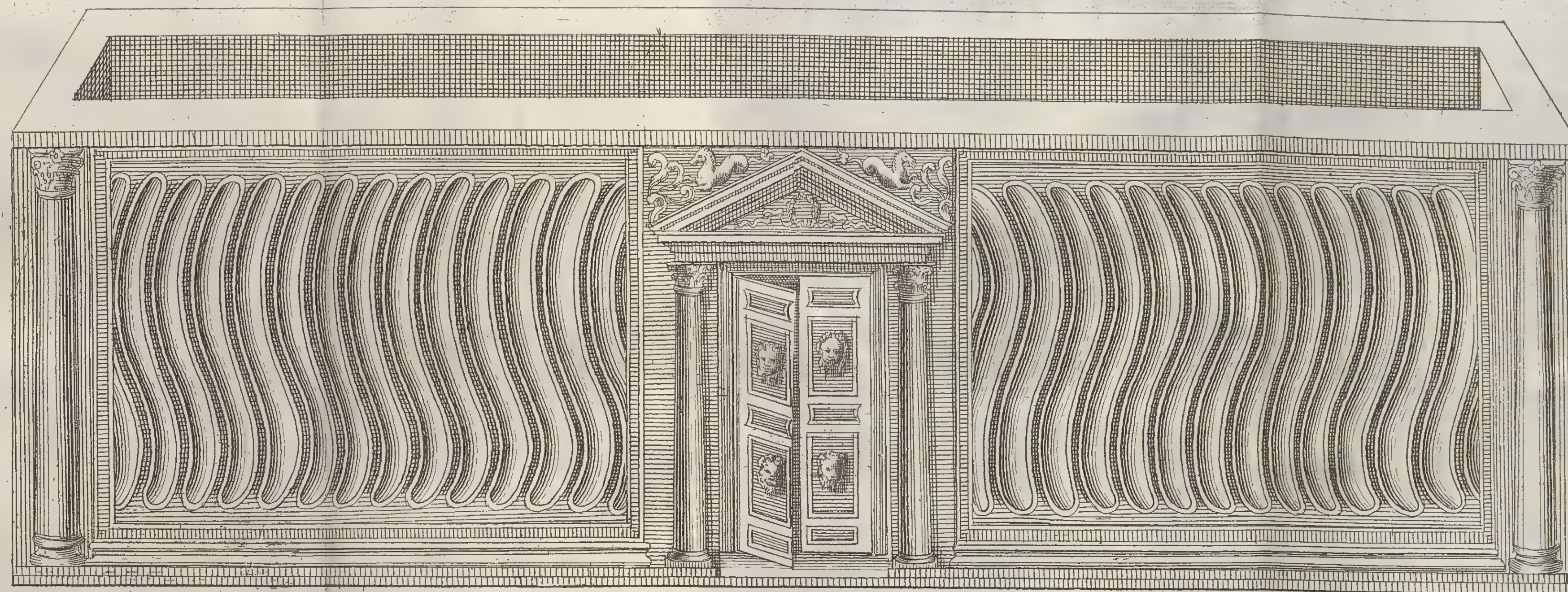


B

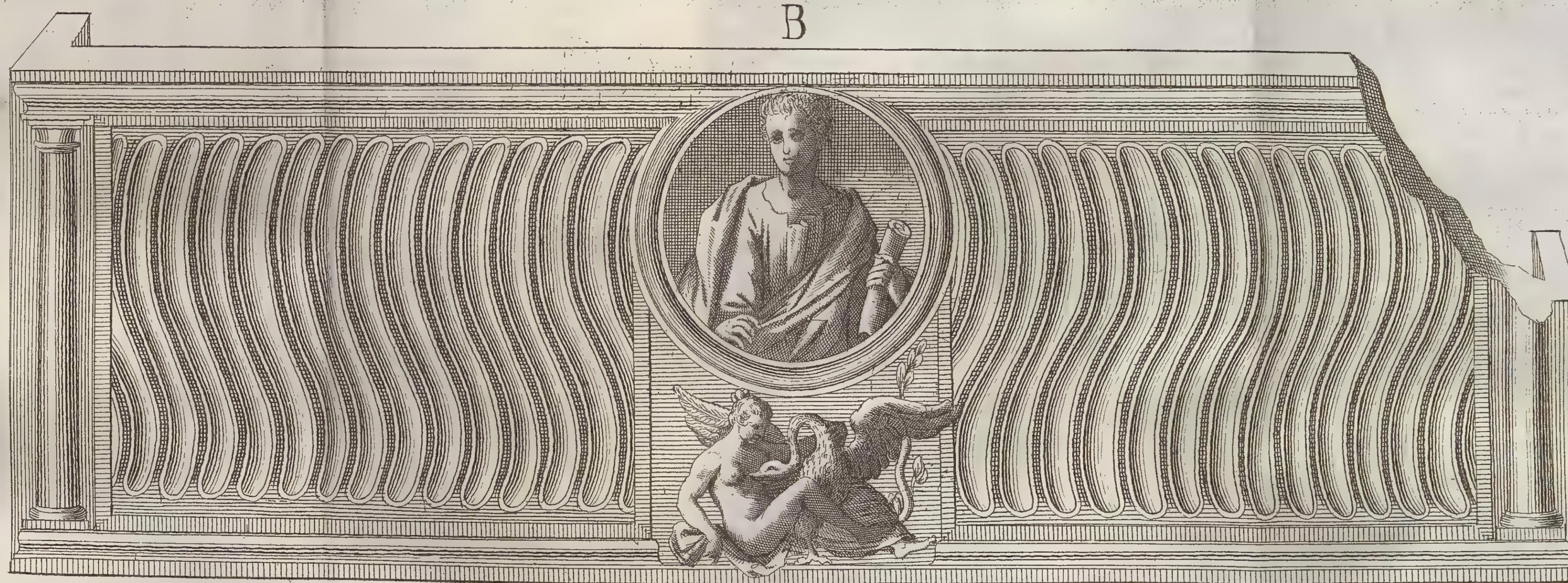


Auspiciis D. Camilli Antonii Cō. Senatoris Buocaferrei Patricii Bononiensis

A



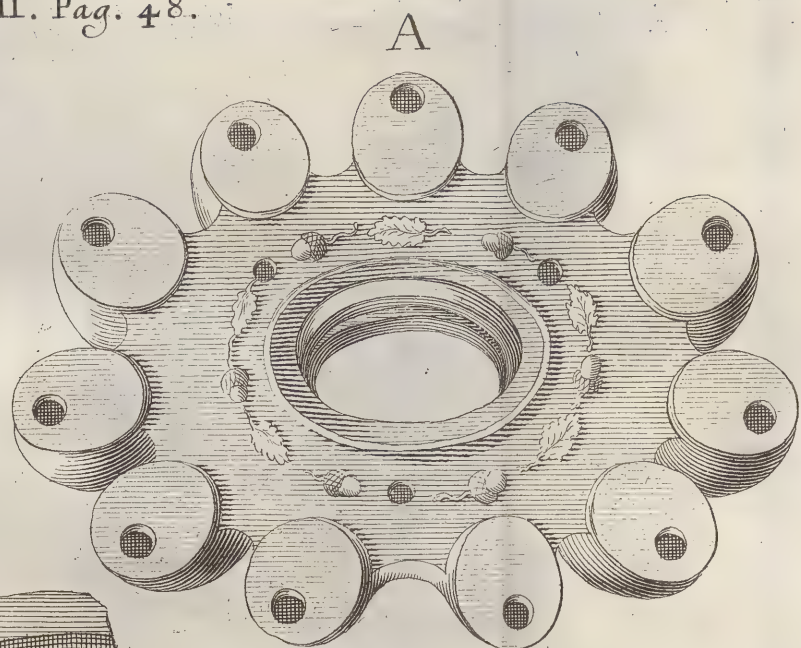
B



Auspiciis D. Octavii Mariae Abbatis Dini Patricii Florentini.



A



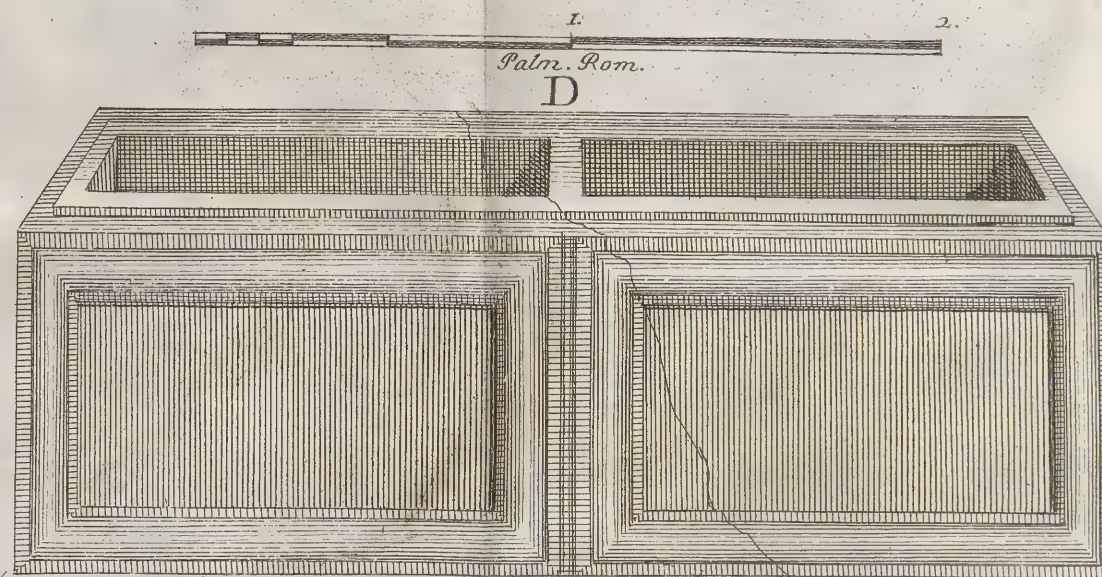
B



C

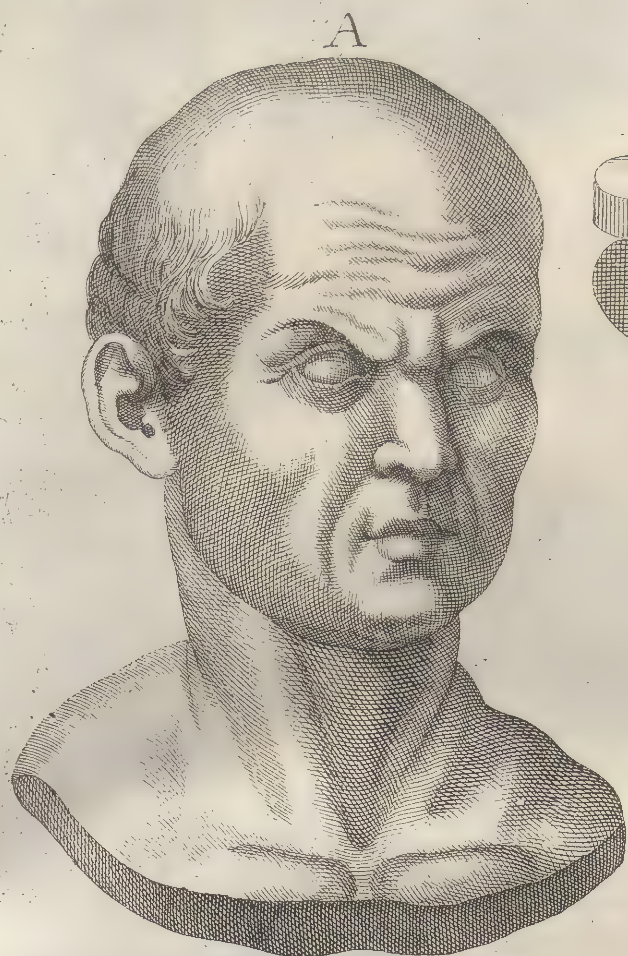


D



Auspiciis D. Gregorii Baiulivi Redii Patricii Arretini.



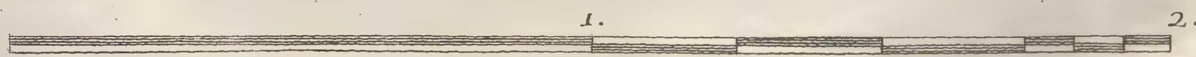












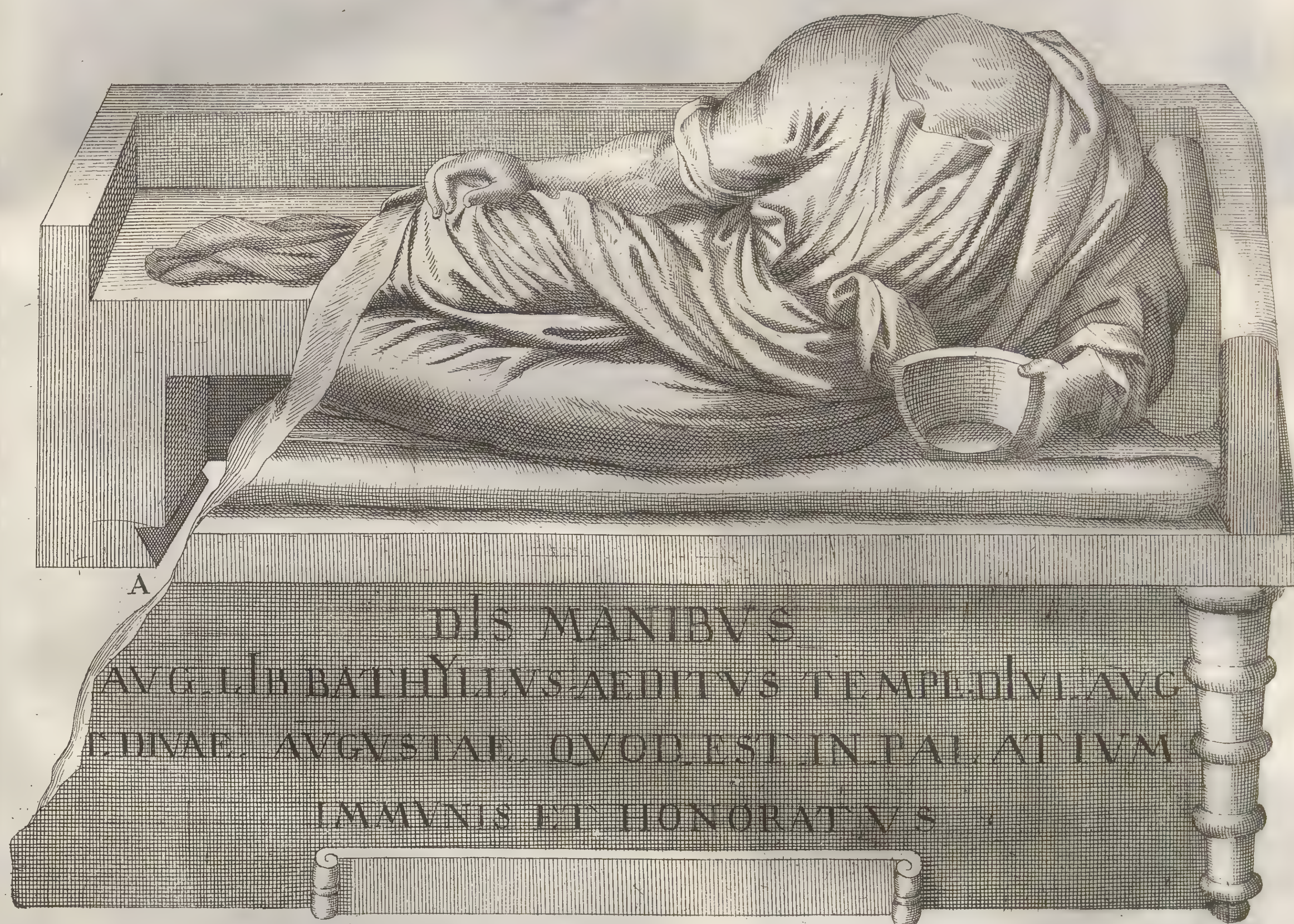
Plam . Rom.

Auspiciis D. Abbatis Cursi de Riccis Patricii Florentini





Auspiciis D. Petri Philippi Equitis Strozzi, Caroli Thomae Fil. Patricii Florentini.

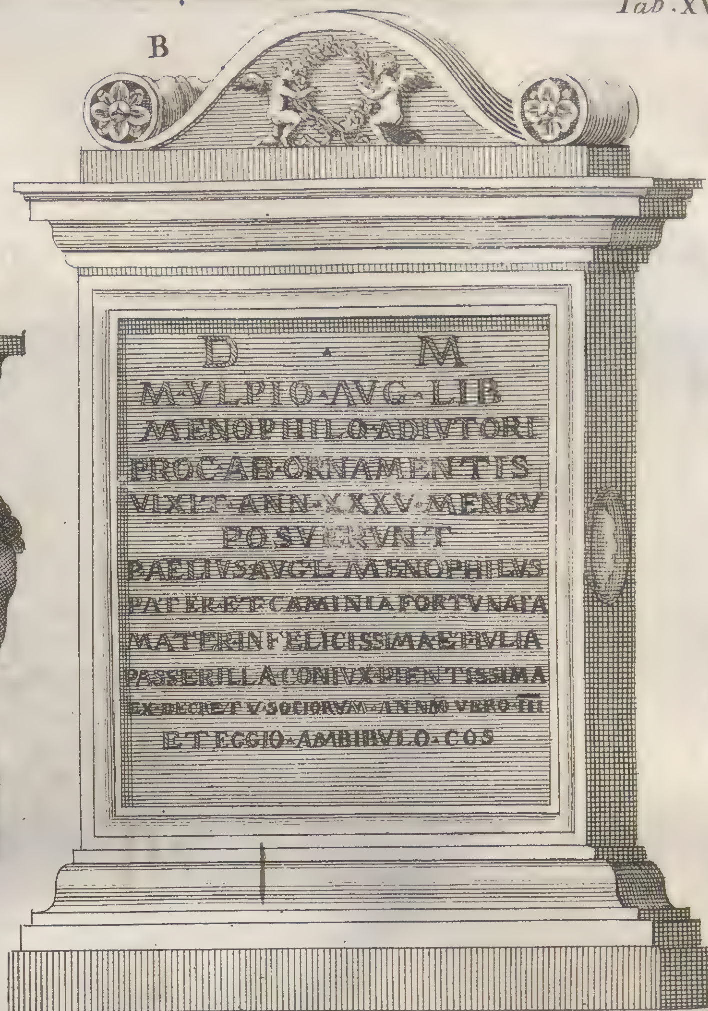


Auspiciis R.mi P. M. Gerardi Capassii Flor. Theologi, et Exgeneralis Ordinis Seruorum B. M Virginis

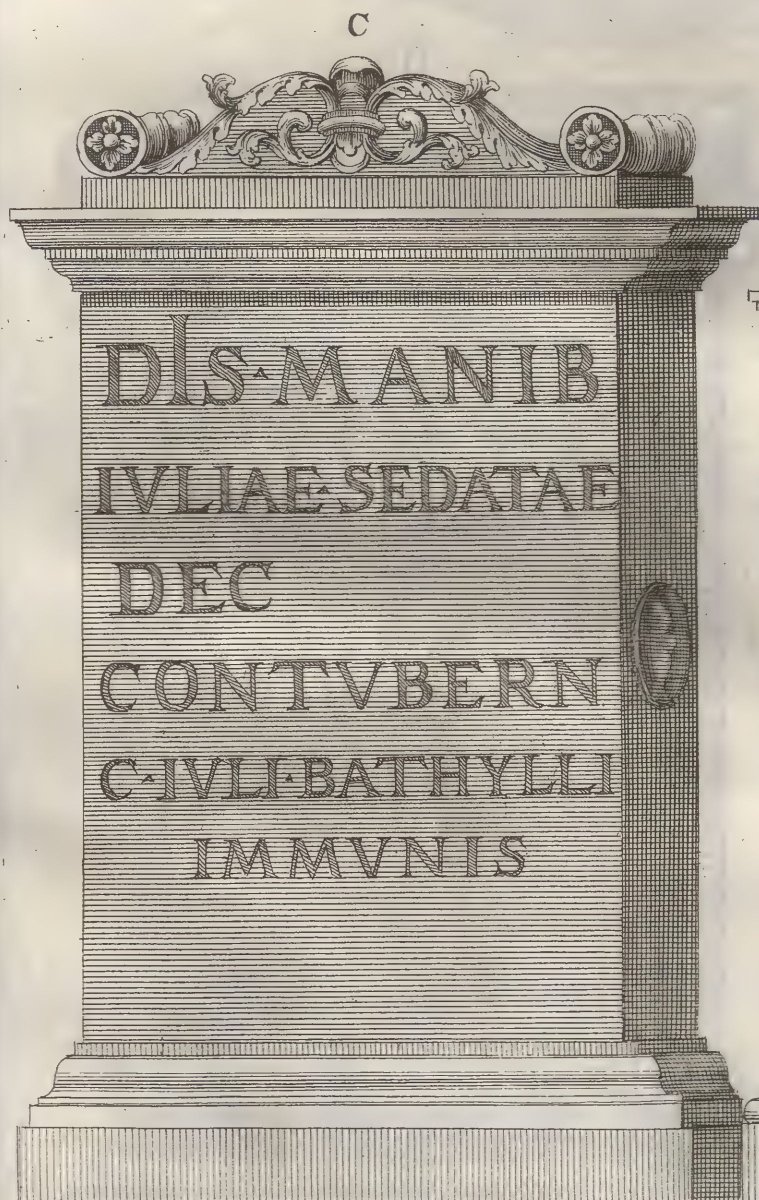
A



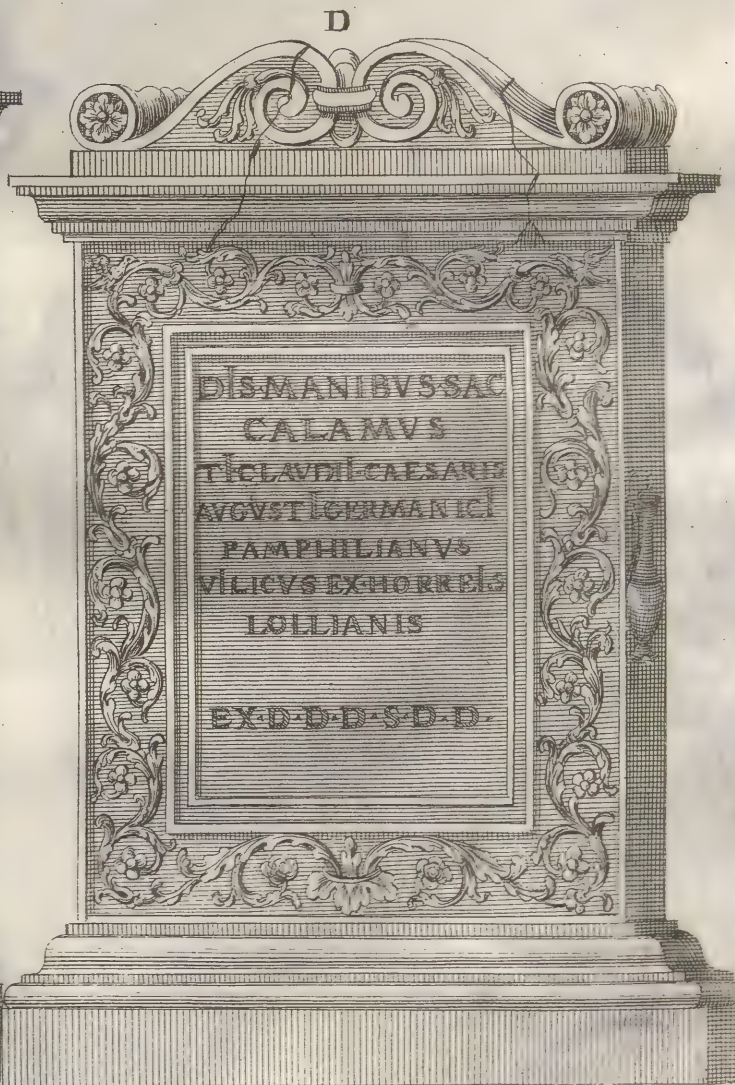
B

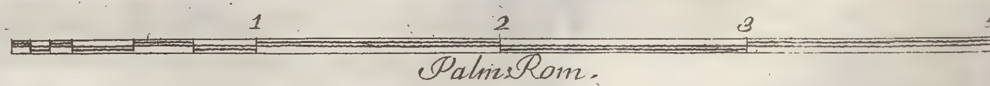


C



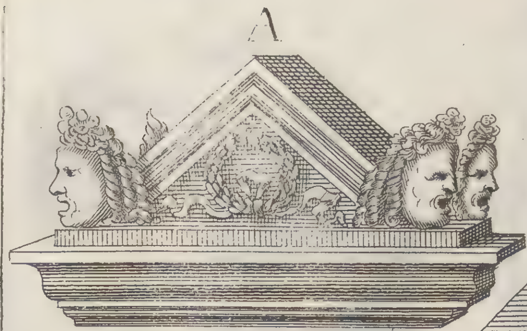
D

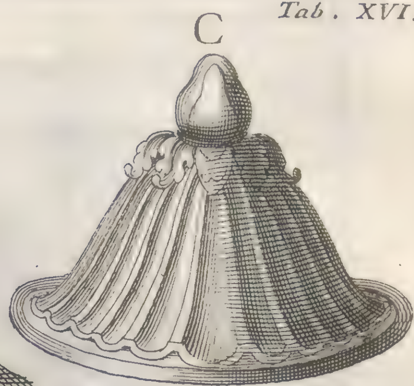


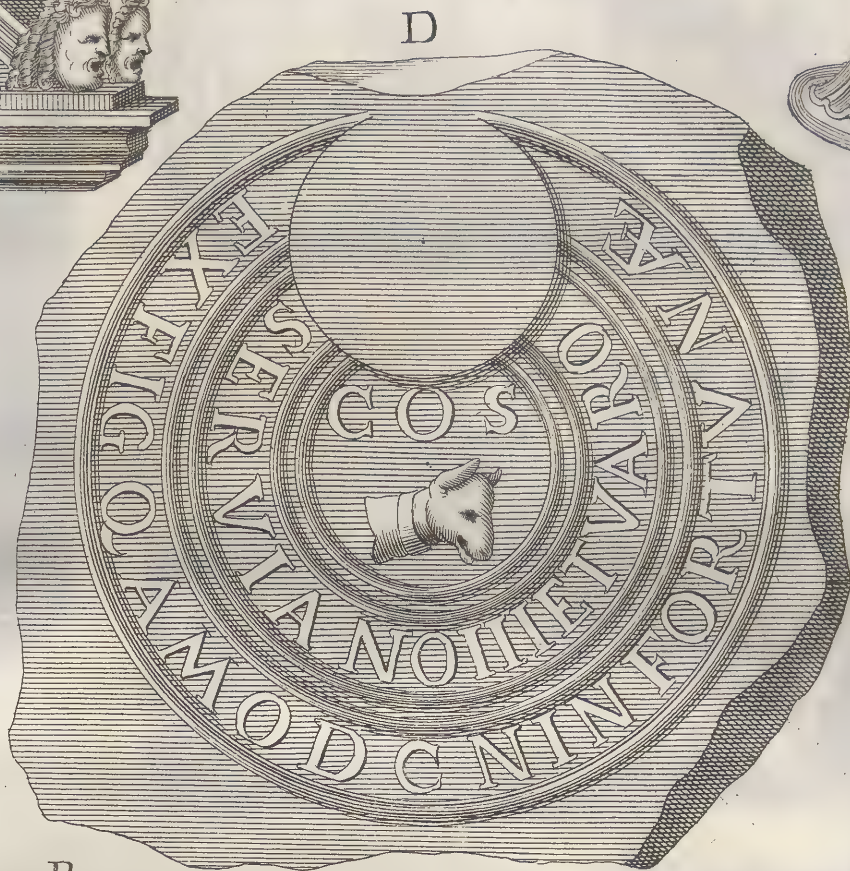


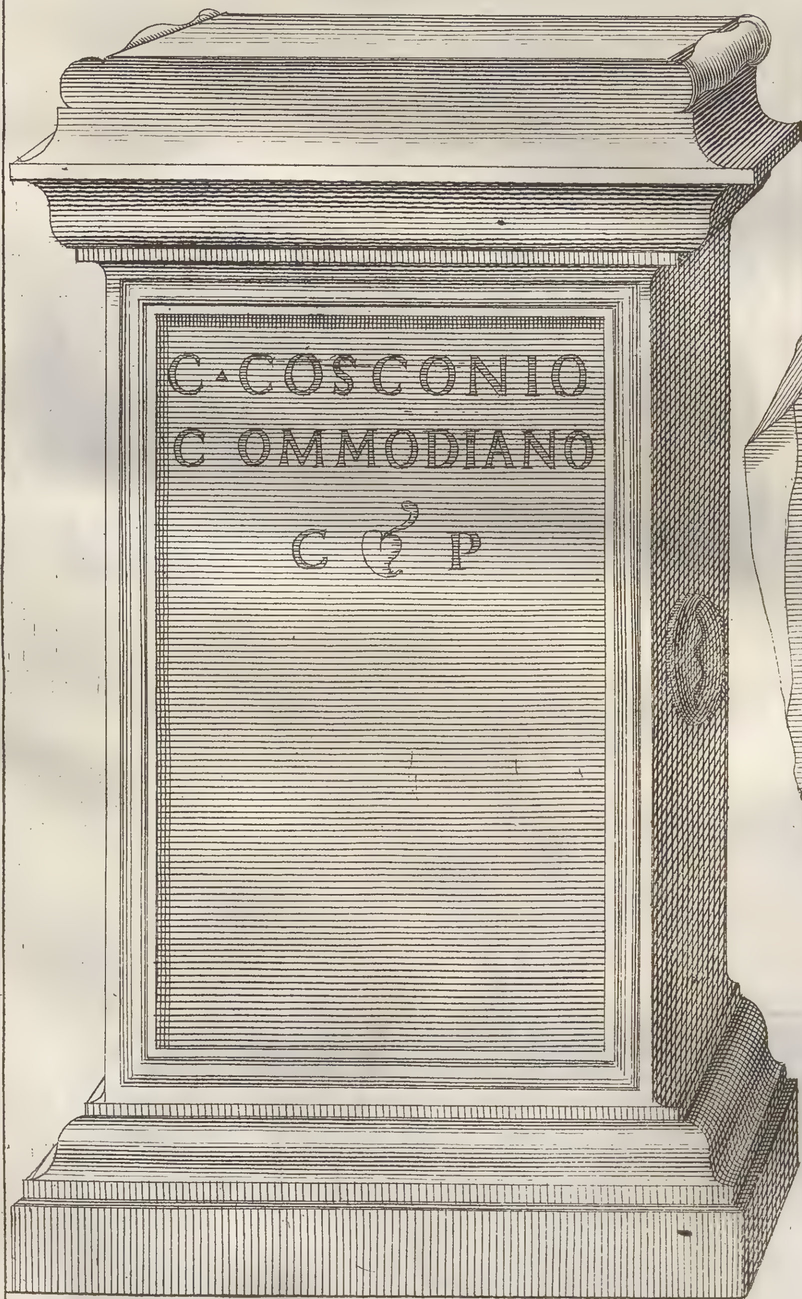
Palm. Rom.

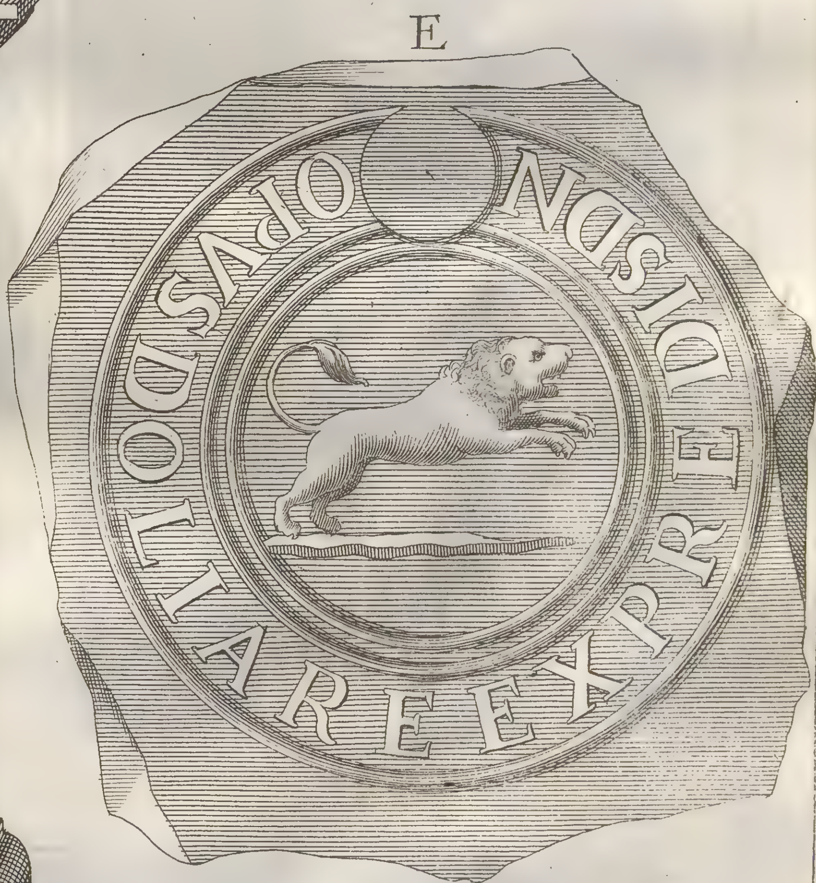
Auspiciis D. Cerchii Dominici Cerchii, Senatoris, Equitis, et Patricii Florentini

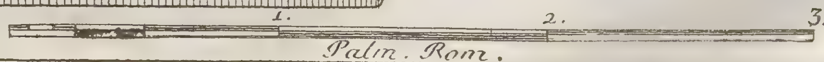






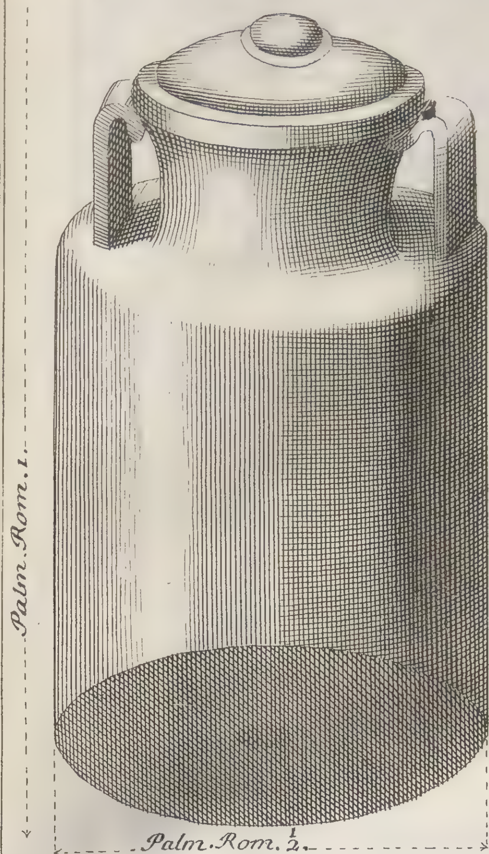




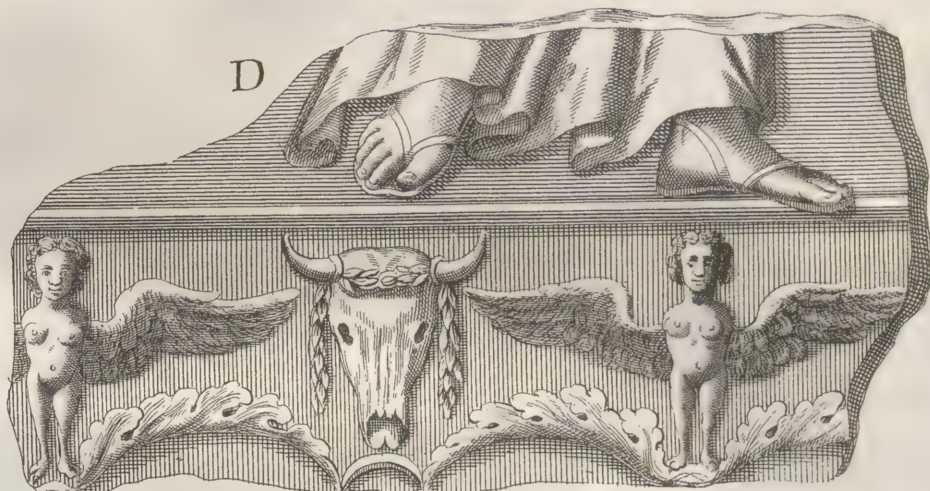


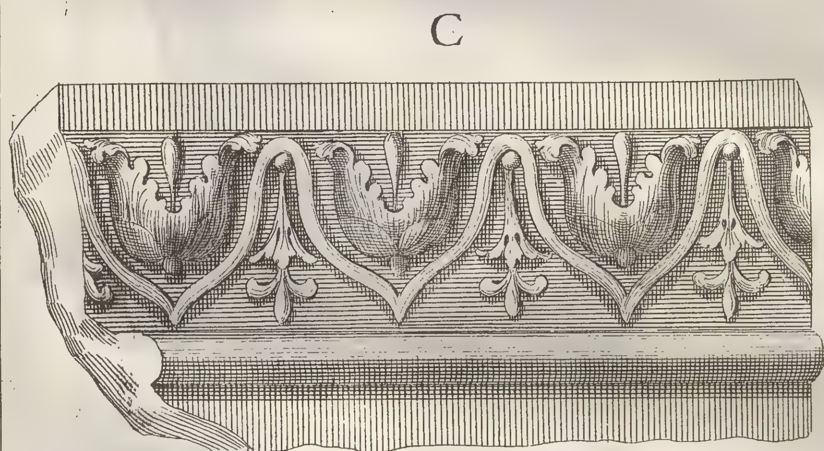
Auspiciis D. Dantis Catellini A Castilione, Marchionis, Equitis, et Patricii Florentini.



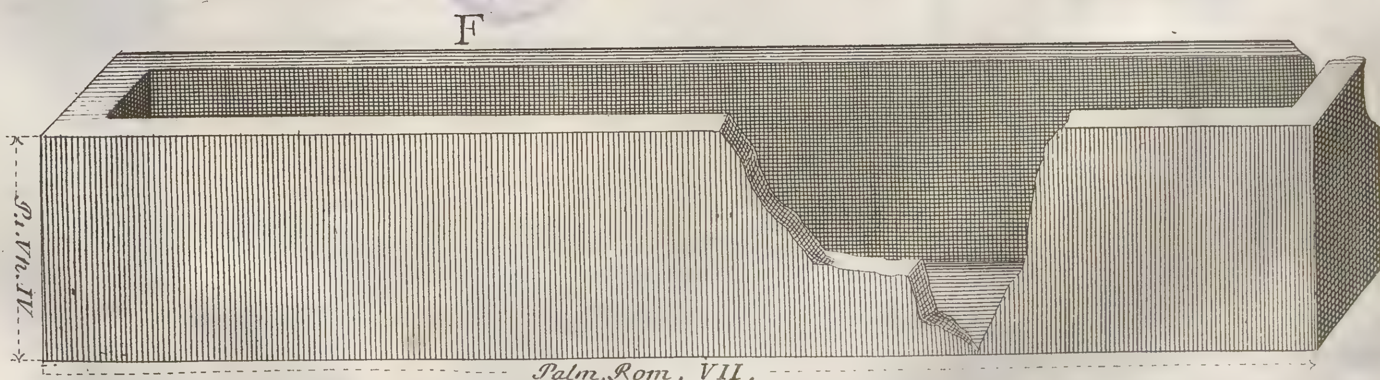




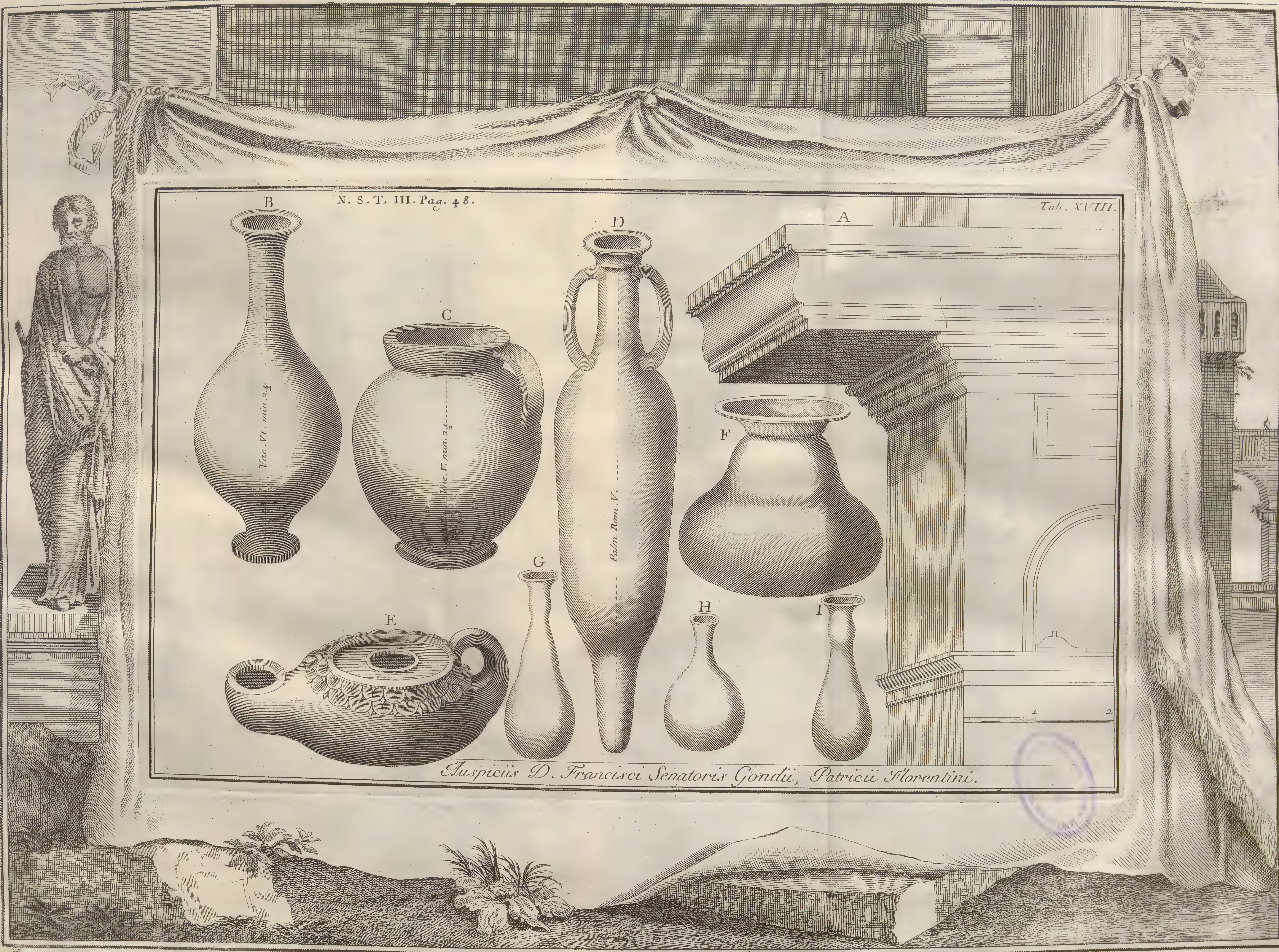


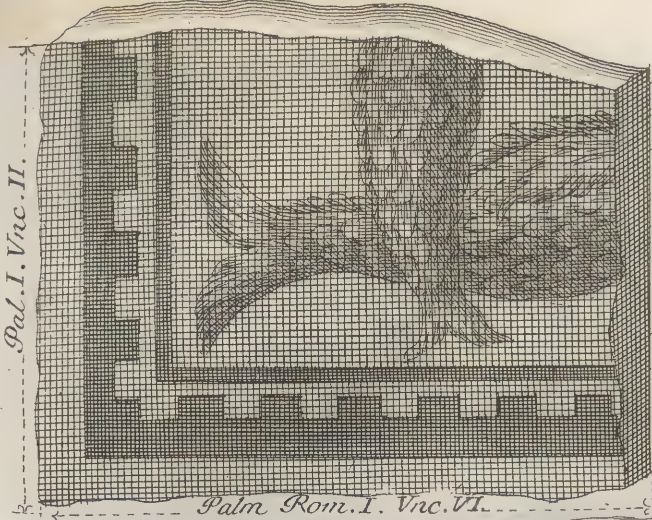






Auspiciis D.D. Praepositorum Bibliothecae Roncioniae Pratensi


N. S. T. III. Pag. 48.
Tab. XVIII.
A
B
C
D
E
F
G
H
I
Vnc. VI. min. 24
Palm Rom. V.
Auspiciis D. Francisci Senatoris Gondii, Patricii Florentini.





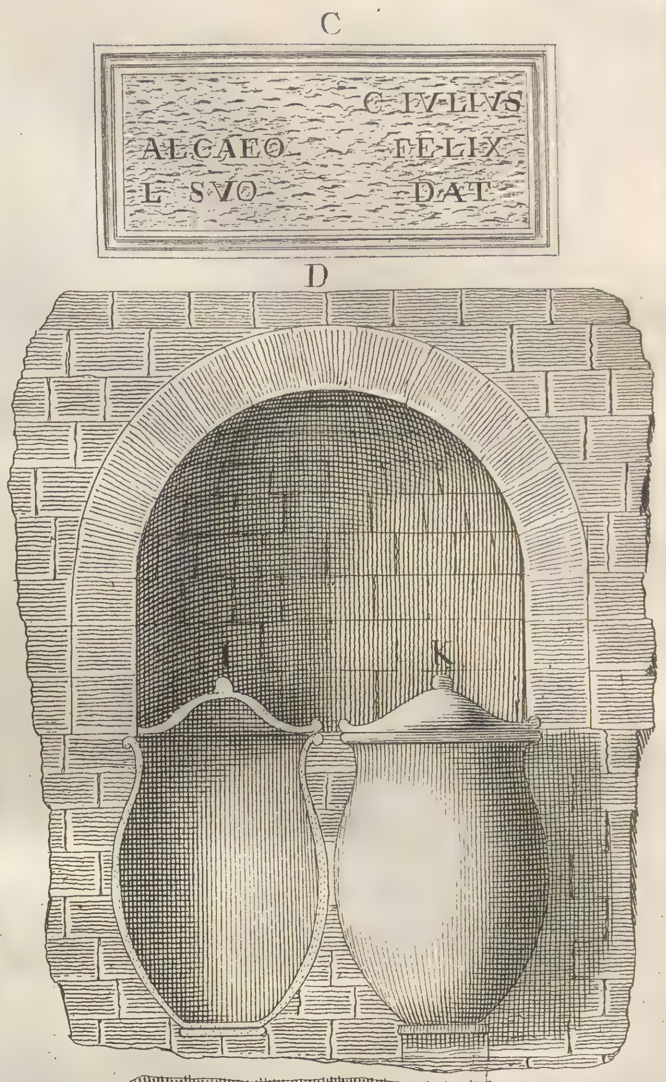


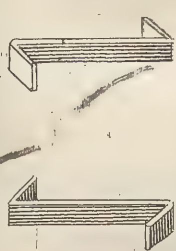


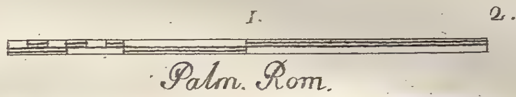


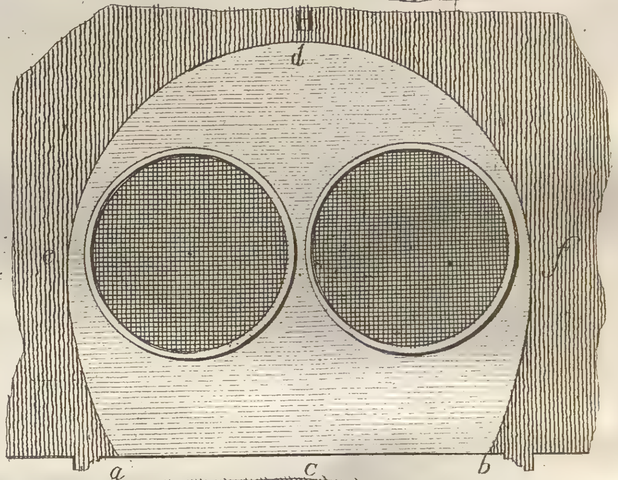
Auspiciis D. Joseph Smith Angli.

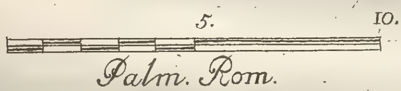


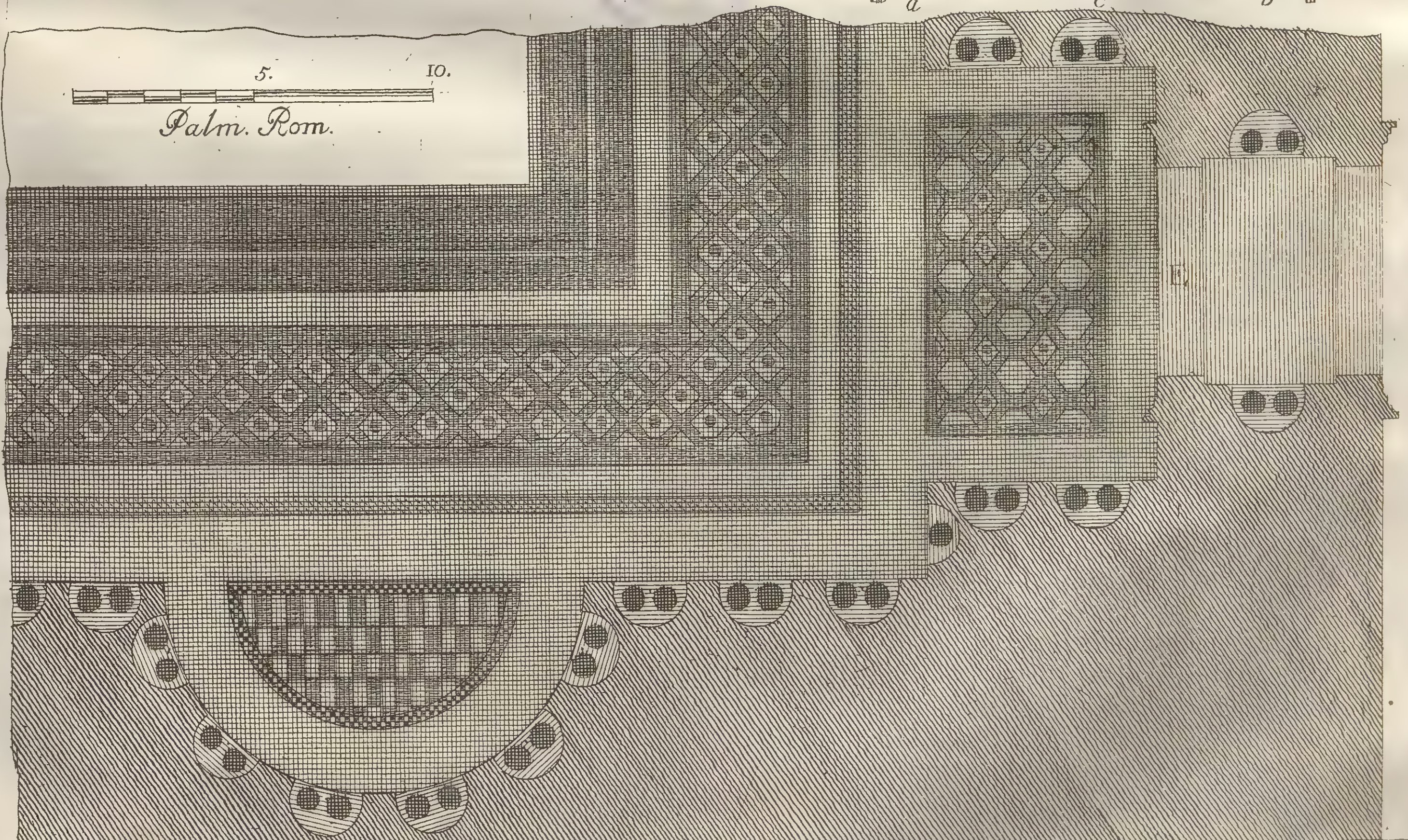












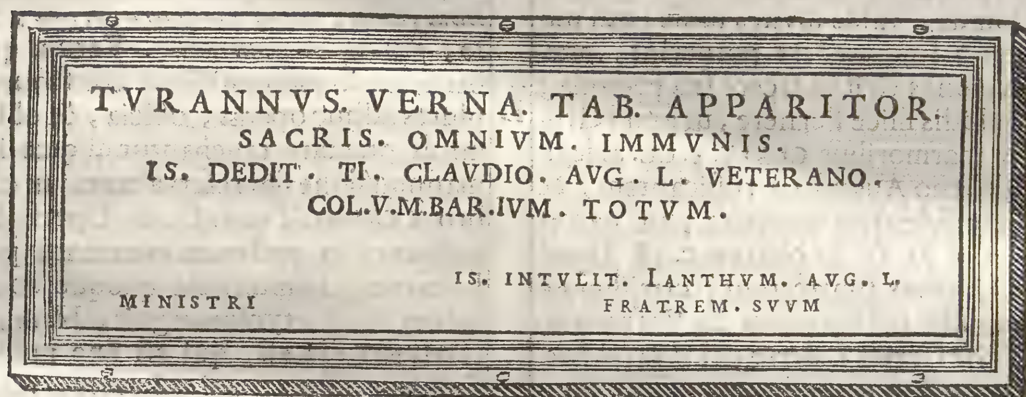
Auspiciis D. Joseph Bondelmonti Francisci M.ae Eq. Fil. Patricii Florentini



MONUMENTI SIVE COLUMBARII LIBERTORUM ET SERVORUM LIVIÆ AUGUSTÆ

Tituli, & Inscriptiones.

I.


TVRANNVS. VERNA. TAB. APPARITOR.
SACRIS. OMNIVM. IMMVNIS.
IS. DEDIT. TI. CLAVDIO. AVG. L. VETERANO.
COL.V.M.BAR.IVM. TOTVM.

IS. INTVLIT. IANTHVM. AVG. L.
MINISTRI FRATREM. SVVM


IN hoc eximio lapide, cui merito principem locum damus, quod multa notatu digna contineat, Tyrannus Verna dedisse legitur Tiberio Claudio Augusti Liberto Veterano Columbarium totum; qui jure donationis in idem intulit Janthum Augusti Libertum Fratrem suum. Primi duo versus, quomodo explicari possint, inferius dicam. Interim, ut exordiar, tota, eaque non levis difficultas explanationis hujus Tituli in hoc sita esse videtur, ut vera, ac propria significatio hujus vocis IMMUNIS afferatur. Neque enim ea nunc primum prodit in lucem; quum in vetustis inscriptis saxis, plures immunes facti legantur, verum in quo consistat IMMUNITAS Libertis data, de qua hactenus viri docti siluere, profecto haud facile dictu est.

Immunitas igitur duplici modo considerari potest; vel in quantum ad rem civilem pertinet, vel ad rem sacram; plures vero sunt causæ, quibus variis personis dari potuit. Quod attinet ad rem civilem, dabatur ad liberandum vectigalibus; cu- A jus immunitatis sexcenta occurrunt exempla. Plures civitates immunes, & liberas memorat Cicero in Oratione VIII. in Verrem, quæ scilicet nihil pensitabant. Qui enim sunt immunes, ii certe nihil debent, ut notat clarissimus interpres Hotmannus in eumdem locum. Oblatam fuisse ab Augusto immunitatem cuidam Gallo tributario, rogante Livia ejus conjuge, testatur Suetonius his verbis: *Et Liviæ pro quodam tributario Gallo roganti, civitatem negavit, immunitatem obtulit: affirmans, se facilius passurum fisco detrahi aliquid, quam Civitatis Romanæ vulgari honorem.*

B Immunitas quoque dabatur non modo Provinciis, Municipiis, Coloniis, Magistratibus, Collegiis, verum etiam Viris optime de iisdem meritis vel pro aliquo temporis spatio, vel perpetuo; nam in vetustis inscriptionibus, immunes iterum, & immunes perpetuo dicuntur, ἀλειτούργητοι διὰ βίου; ut apud Gruterum XIII. I. XCIX. I. XLVIII. I. LXXVIII. 3. CCXLV. 7. CLXXV. IC. CCLIII. I. DXXXII. 2. MXIII. 2. MXCIX. 6. & apud Fabrettum Inscriptionum Antiquarum Cap. VI. pag. 450. n. 61. & pag. 109. n. 266.

Sæpe etiam honoris caussa, & pro præmio immunitas data; quemadmodum Antonio Musæ Me-

dico; cui, ut narrat Dio Romanæ Historiæ Lib. LIII. versus finem, ob restitutam Augusto sanitatem, non solum pecunia multa ab Augusto, & ab Senatu, ususque anuli aurei datus, (ἀπελεύθερος γὰρ ἦν, *Libertus enim erat*) verum etiam ἀτέλεια, *immunitas* cum ipsi, tum omnibus Medicis in posterum quoque tempus concessa.

Plerumque immunitas munera vel publica, vel privata respiciebat; & dabatur illis qui gravia, vel sumtuosa Magistratuum munia civilia, vel personalia, vel patrimonii exercere non poterant; quorum fit mentio in leg. ult. D. de mun. & honor. Item l. 3. D. de municip. in l. 2. & 8. C. de muner. patr. l. 10. de quibus satis erudite Edmundus Merillus Observationum Lib. VI. c. 40.

Veteranis item militibus immunitas concedebatur, qui post emerita stipendia, donati ab Imperatoribus missione honesta, militia deinceps, ut ait Livius Lib. I. immunes erant. Consulendus doctissimus Justus Lipsius de Militia Rom. Lib. V. Dial. VI. Legionem VIII. immunitate donatam legimus in vetusto lapide penes Fabrettum Cap. VI. p. 251. n. 33. quem etiam vide pag. 450. Octavius Falconerius Patricius Florentinus, Vir eruditissimus, in Inscriptionibus Athleticis pag. 112. & seqq. vetustorum lapidum, & scriptorum testimonio ostendit, Athletis quoque qui in certaminibus victores extitissent, immunitatem datam fuisse; item pro præmio, & honoris causa Philosophis, seu Sophistis, Rhetoribus, aliisve Professoribus.

Quod attinet ad Libertos, de quibus hic sermo est, quibus data immunitas legitur, ea ut arbitror pluribus causis & his dari potuit ab Imperatoribus; vel scilicet ut a persolvendis fisco vectigalibus liberarentur. Neminem enim latet Libertos, præsertim Cæsarum Domus, valde divites fuisse: qui publicos ludos magno sumtu edere potuerint, præbere epulas, divisiones viritim facere sua pecunia; publicas vias pro ludis silice sternere, ut apud Gruterum in vetustis marmoribus CLXIX. 3. CL. 4. legitur; in suo suburbano Augustum rusticantem, & valetudini suæ consulentem accipere, ut narrat Suetonius in Aug. c. 72. & in Nerone c. 48. Quod vero Liberti fisci juribus subjacerent, clarissimum est ejusdem Tranquilli testimonium in Vespasiano c. 23. qui ait: *Et de Cerylo Liberto qui dives admodum ad subterfugiendum quandoque jus fisci, ingenuum se, & Lachetem, mutato nomine, cœperat efferre*. Certum igitur est Libertos immunitate ab Imperatoribus donatos fuisse, qui aliquando non solum sibi, verum etiam aliis immunitatem obtinuere, ut idem Suetonius memorat de Imperatore Galba his verbis, c. 15. *At contra nihil non per comites, atque Libertos pretio adipisci, aut donari gratia passus est, vectigalia, immunitates, pœnas noxiorum*.

Immunitas præterea dari potuit Libertis a suis Patronis, sive Dominis, vel tamquam beneficium, vel tamquam præmium; ut colligitur ex sequenti inscriptione quam exhibet Gruterus DCCCLXXIV. 1. & ex alia apud eumdem Gruterum MCLVI. 1. quam Fabrettus Cap. VI. pag. 440. n. 60. Romæ exstare dicit apud Nobiles de Mignanellis.

GIRATIA. IVLIA
ANNAI. F. NATIO
NE. NERVIA. AN
NO. XXVIII. INMV
NIS. BENEFICI. A
PRONI
H. S. E
RVFVS. IVLIVS
PRO PIETATE
POSVIT

IVLIO C. L
FAVSTO. IMMVN
INTESTATO. QVOT
EX. FVNERE. EIVS
SVPERFVIT. PER
SPIRONTE. ET
DEXTRVM
QVAESTORES
QVARTVM

Aliam produxit Gruterus DXXXII. 2. læva tamen marmoris parte mutilam. Tanti enim ab mancipiis libertas fiebat, ut quandoque ingenti pecunia eam sibi a Patronis compararent; ut Eros ille, qui, ut observat Vir Cl. Laurentius Pignorius in eruditissimo Opere de Servis pag. 35. manumissus, P. DECIMIVS. P. L. EROS. MERV scribitur Assisii in antiquo Titulo penes Gruter CCCC. 4. ubi is notatur pro libertate dedisse HS. Ↄ. Seneca in eamdem sententiam: *quid autem melius potes velle, quam eripere te huic servituti, quæ omnes premit, quam mancipia quoque conditionis extremæ, & in his sordibus nata, omnino exuere conantur; peculium suum, quod comparaverunt, ventre fraudato, pro capite numerant*. Verum quamvis servi libertatem in manumissione consequerentur, tamen plures adhuc operas, officia, & obsequia ipsis Dominis præstare tenebantur, quæ ipsi Domini in manumissione sibi reservabant, ut colligitur ex Libro XXXVIII. Tit. I. D. de Operis Libertorum, a quibus ut in posterum vacarent, puto, præter libertatem, immunitate quoque donatos; quod & ipsum vocis etymon arguit. Nam, ut ait Festus, IMMVNIS ille est, qui est sine munere, nulloque fungitur officio; qui vel ætate, vel alio privilegio liber est ab onere, nec munia præstare tenetur. Quare IMMUNIS, Græce ἀλειτούργητος, vernaculo sermone dici potest, *l'esente, il privilegiato, il giubbilato, quegli che ha il riposo*. Tum primo immunitatis beneficio, quod respicit exemtionem a vectigalibus persolvendis, tum secundo, ut a ceteris operis præstandis liberarentur, autumare licet donatos fuisse hos Libertos Domus Augustæ, ac præsertim LIVIÆ; in præteritorum laborum, diuturni servitii, & emeritæ fidelitatis præmium; scilicet ut in posterum ab operis, officiis, atque obsequiis, quæ præstare debebant, vacarent, ac quiescerent; non secus ac Veterani milites, qui, ut supra diximus, post emerita stipendia, missione honesta, donisque non paucis, ac privilegiis ab Imperatoribus donabantur, ut immunes militia essent. In Cæsarum pariter Domo fuere Liberti Veterani, ut liquet ex hoc Columbarii Titulo, & ex aliis quamplurimis jam editis; ad quem gradum fortassis prius ascendere debebant, ut immunitatem postea consequerentur.

Immunitas alia erat, quæ ad rem sacram pertinebat, dabaturque a Corporibus, Collegiis, ac Sodalitiis sacris; quæ, ut puto, in eo consistebat, ut Viri συστήμασι, qui in eorum albo, vel decuriis censebantur, ab quarumdam legum, vel officiorum oneribus liberarentur; vel, uti explicat

Fabrettus, auctoritate vetusti lapidis, quem exhibet Cap. VI. pag. 449. n. 58. ut eorum permissu sacri faciundi jus haberent. Ita imperante Nerva Tiberius Claudius Felix, & P. Lollius Paris Allectores, Cultores Silvani, idest Viri Religiosi sub Silvani tutela, immunes dicuntur in Romana columella, quæ legitur in Gruteriano Thesauro CXLV. 7. & in eximia marmorea Tabula ex domestico Museo Fabrettio pag. 448. n. XII. Sodales Sodalicii Dei Silvani Pollentis, non pauci IMMUNES scribuntur in primo marmoris segmento.

Hoc quoque sensu hos Libertos, quorum Titulos sepulcrales afferimus, immunitate donatos fuisse intelligere fortassis possumus; quod scilicet, magna ex parte, in aliquo Collegio, Corpore sacro, ac religioso, seu Sodalitio descripti, & adlecti fuerint, & ab eo IMMUNES declarati; quod etiam innuere videtur ea vox addita pæne ad oram, & in angulo marmoris, MINISTRI; post quam, ut aliquid significet, supplendum, ni fallor, POSUERE. quæ vox MINISTRI, tum sacra communia, tum sacrorum ministerium indicare videtur. Sed quod nam Sodalitium, Corpus, sive Collegium horum Libertorum immunium esse potuerit, obscurum, ac perdifficile dictu est. An Cultorum Larum, & Imaginum Domus Augustæ? Ex Pisana, nunc Florentina marmorea Tabula Cultorum Herculis Somnialis, quam Diis Manibus inscribunt plures Viri in Herculis Somnialis tutela, colligi facile potest juxta hæc Sodalitia, sive Collegia sepulturam in alicujus agro vel fundo sibi statuisse eorumdem Sodales, ac Collegas. In eximio marmore Ædium Barberinarum, quod primum edidit Sponius in Miscell. pag. 52. & deinde accuratius Fabrettus Cap. x. pag. 724. n. 443. fit mentio Collegii Æsculapii, & Hygiæ, quod erat in Via Appia ad Martis, intra miliarium primum, & secundum, ab Urbe euntibus parte læva; in cujus honorem, & in memoriam Flavii Apollonii Procuratoris Augusti, qui fuit a Pinacothecis, & Capitonis Augusti Liberti Adiutoris, ingentem pecuniam, & alia plura dono dedit, variis conditionibus, Salvia Marcellina. In tanta rerum caligine, virorum doctorum, qui hæc meliori Minerva expendent, calculum libens animo accipiam.

Sed, si explicandum sit, hos Libertos donatos fuisse immunitate, quæ ad rem sacram pertinet, non levis insurgit difficultas, eaque est quod etiam feminæ simul cum viris immunes dicuntur; ut legitur in sequenti Titulo hujus Monumenti sive Columbarii, qui tamen singularis est.

C. IVLI. EVTYCHI

ET. QVINTILIAES. AVRAES

IMMVNIVM

Fateor feminas adlectas fuisse inter Augustales, vel in Decurias Augustalium apud Reinesium Class. I. Inscr. c. pag. 134. Gruterum MLXXXVIII. I. & 12. fateor etiam feminis non interdictum Sacerdotium, ut penes Fabrettum Inscr. Antiquar. Cap. v. pag. 405. n. 306. verum nusquam hactenus legi eas in aliquod Virorum Collegium, sive Sodalitium cooptatas fuisse, & cum ipsis immunes factas. Quare diu cogitanti mihi, illud in mentem venit, an immunes dici potuerint hi Liberti ab impensis, vel factis in ædificando hoc communi Monumento; quam immunitatem fortassis innuit allata superius inscriptio ex Museo Sabbatinio pag. 63. vel ab aliis impensis, quæ in annuis solennibus inferiis pro defunctis fieri solebant. Constat enim, ut superius diximus, quotannis, stato tempore, sacra

A Diis Manibus facta in Sepulcris, vel in ædificiis iisdem junctis, in quibus accensæ leguntur lucernæ, appensi lychnuchi, libationes factæ, coronæ ad tumulum delatæ, sparsæ rosæ, parentales profusiones factæ, ferale epulum datum, ludi præterea præbiti, & acroamata; quæ omnia ex ære collato sociorum, vel ex pecuniæ fenore fiebant. Hæc exercitationis caussa dicta sunto; nil enim definio, & suum judicium cuique permitto; cum in re plane obscura divinatio minime illicita sit; ut ait Vir Cl. Cuperus in Apotheosin Homeri. His præmissis, ad singula verba hujus Tituli explicanda descendamus.

B TURANNUS. Græce Τύραννος. unde diminutivum Tyrannio, Τυραννίων. S

In duobus aliis Titulis hujus Sepulcri, quos infra subjicimus, scriptum est TYRANNUS. Sæpe tam in vetustis lapidibus, quam in MSS. ponitur V pro Y; siquidem antiqui Latini V pro Y scripserunt; ut *Sulla*, *Ægupto*, *incluto*: pro *Sylla*, *Ægypto*, *inclyto*; nam Y peregrinum. Vide Ciceronem in Oratore, & Aldum Manutium de re literaria meritissimum, in Orthographia, in voce *Sylla*.

VERNA. Gr. Οικογένης. *Servus Domi natus*. C Plautus in Mil. *Quid? nutrici non missurus quicquam, quæ vernas alit?* Hinc *vernaculus*. quo nomine veniunt domestici οἰκογενεῖς in sacris Literis. Genes. cap. XIV. & XV. *S.*

Cujus domini Verna fuerit iste Tyrannus non indicatur. Vetus inscriptio apud Gruter. DLXXXV. v. & apud Fabrettum pag. 215. num. 548. meminit Tyranni Actes Liberti Vernæ, Scribæ Librarii. Claudia Acte Neronis Liberta, & pellex fuit, quam, ut ait Suetonius cap. 28. *parum abfuit quin sibi justo matrimonio copularet, submissis consularibus viris, qui regio genere ortam pejerarent.* In Romana basi apud Gruterum CLXXV. 10. fit men- D tio Ti. Julii Tyranni, qui Immunis perpetuus dicitur. In titulo item Columbarii apud Fabrettum p. 158. XXVI. C. Mæcenatis Tyranni; & in alio pag. 156. n. 253. C. Julius Tyrannus memoratur. Prætermisso domini sui prænomine, ac nomine, quibus Liberti in manumissione donabantur, solo suo nomine inscribi maluit, ac Verna appellari; quasi in laudem ducens se non fuisse servum emtitium ante manumissionem, sed domi natum, & domino suo carum, ac probatum ab incunabulis. Vernæ appellationem nonnullos plurimi fecisse notat Fabrettus Inscr. Ant. cap. IV pag. 296 Vetusta Tabula Antii effossa, quæ exstat in Museo E- E minentiss. D. Cardinalis Alexandri Albani, quam edidit, & illustravit laudatus Cl. V. D. Franciscus Blanchinus in fine Prologomen. Tom. II. in Vitas Pontificum Anastasii pag. CCXXI. meminit Lysimachi Æditui VERNANI, quem puto fortassis fuisse vel Genium conservatorem, vel tutelare Numen Vernarum, eorum appellatione donatum, & ab ipsis præcipuo honore cultum: quemadmodum Servis, Herculis numen tutelare fuit, uti Herodoti auctoritate, & veterum inscriptionum testimonio observat Fabrettus Cap. II pag. 75. 76. Libertorum vero Dea fuit Juno Feronia, F quæ cognomine pariter a Libertis accepto, Juno *Libertina* appellata est, teste Livio Lib. XX. cap. I. in cujus templo raso capite pileum accipiebant.

TAB. APPARITOR. SACRIS. OMNIUM. Hæret mihi aqua, an legendum sit *Tabularius Apparitorum sacris omnium*; Gr. τῶν ἱεροδούλων: ita ut hujus Tyranni Vernæ officium fuerit tractare, & in tabulas referre rationes Apparitorum, qui omnium sacris præsto erant; an vero *Tabularius, Apparitor sacris, omnium immunis*, quod magis placet. Non enim repugnant duo diversa officia in uno,

eodemque Servo. Nam si quis Gruterum consulat in Inscriptionibus de Officiis Domus Augustæ pag. DLXXVII. 8. DLXXVIII. 1. 5. 6. DLXXXII. 9. DCXXXVI. 6. & in sequentibus pro comperto habebit pluribus diversis officiis Libertos quandoque insignitos fuisse. Tabularii Palatini diversi a Tabulariis publicis erant, de quibus erudite Pignorius de Servis pag. 147. edit. Patav. Quod attinet ad Apparitores, nemo est in Antiquitatis studio paullo versatus, qui ignoret datos fuisse Imperatoribus, Consulibus, Prætoribus, Tribunis plebis, Magistratibus, Collegiis, Vestalibus, Pontificibus, aliisque qui sacris operabantur. Consulendus Panvinius in Descriptione Civit. Rom. Sigonius de antiquo jure Pop. Rom. Lib. II. cap. 16. item Fabrettus Inscript. Ant. Cap. VI. pag. 450. n. XIII. Tertulliano in Apologetico, atque in libro de Præscriptionibus adversus hæreses *apparere* pro *ministrare*, & *apparitio* pro *ministerio* familiaria admodum sunt; ut adnotavit Rhenanus, ex Asconio Pediano id confirmans.

IMMVNIS. Notanda puncta in fine secundi, tertii, & quarti versus, etiam post integra verba. Raro marmora interpungi solere in fine versus, temporibus præsertim correctioris orthographiæ, notavit Fabrettus Inscr. Ant. Cap. III. pag. 117.

COL.V.M.BAR.IVM. TOTVM. Puncta tum post literas, tum post syllabas usurpata etiam Augusti ævo hinc notare possumus; quamvis pro libito a quadratariis, divisis perperam syllabis, interposita fuerint. De hac scribendi ratione fusius Fabrettus Inscr. Ant. Cap. V. pag. 374. Id fortassis veteres faciebant, ut attentius, his pausulis factis, ea quæ sculpta erant in lapidibus legerentur.

IS. INTVLIT. Gr. εἰσέφερεν. idest in sepulcro condidit. Hoc verbum *inferre* sæpissime occurrit in vetustis inscriptionibus. In quodam Columbarii Titulo apud Sponium in Miscell. pag. 289. legitur.

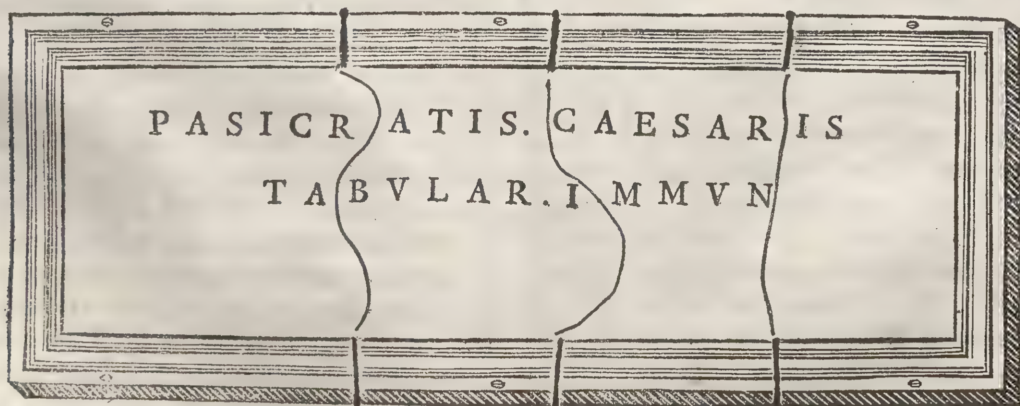
M. VETVRIVS M. L. ALEXANDER
OLL . . II. EMIT DE
*f. ANTEROTE. IS CN. OCTAVIO C. L. * ANTERONI
S. INTVLIT VETVRIAM
ELEVTHERINEM LIBERTAM
SVAM ET VETVRIAM PHILVMI
MATREM ELEVTHERINIS

Veteres scriptores utuntur eadem phrasi quum de sepultura defunctorum verba faciunt. Cicero in fine Philipp. IX. *Utique locum sepulcro in campo Esquilio C. Pansa Consul, seu quo in loco videbitur, pedes triginta quoquo versus adsignet, quo Ser. Sulpicius inferatur.* Suetonius hæc narrat de Augusto c. 101. *Julias, filiam, neptemque, si quid his accidisset, vetuit sepulcro suo inferri.* Hinc *inferiæ* sacrificia Deorum Manium, *ab inferendis* libationibus, quæ a Catullo Carm. XCVIII. *tristia munera* appellantur, in defunctorum tumulis, nuncupata sunt, ut vult Turnebus lib. IV. Adversar. cap. 22. Kirchmannus de Funerib. Rom. lib. IV. c. 2. & Emin. Card. Norisius in Cenotaph. Pisana Disser. III. c. 5. in princ. quamvis *ab inferis Diis* dicta tradat Servius in Virgilium Æneid. Lib. X. vers. 519. Mortuus qui ad sepulturam ducebatur, dicebatur *elatus*, ut in Romano lapide apud Gruterum DCCCLXV. 1. eademque phrasi utitur Terentianus Simo in Andr. Act. I. Sc. I. v. 88.

Egomet quoque ejus causa in funus prodeo,
Effertur, imus ——

IANTHVM. AVG. L. Ἄνθος, *flos*, ἴον, *viola*, ἴανθος, *flos violæ*, unde janthinus color, vestis janthina, de qua Martialis Lib. II. Epigr. 39. & Plinius Lib. XXI. c. 6. Sic Chrysanthus *flos auri*. S. Chrysanthina, χρυσάνθινα, quæ in nummis, & in marmoribus celebrantur Sardibus Lydiæ fuere certamina *auro florida*; quod victores donarentur coronis ex aureis floribus contextis. Videndus Cl. V. Johannes Foi-Vaillantius in Græcos Nummos Imperatorum p. 341. ubi agit de Festis, & Certaminibus Urbium. De Chrysanthinis certaminibus mentionem fieri in lapide Farnesiano non animadvertit Gutherius de Jure Manium Lib. III. cap. 27. quem vide.

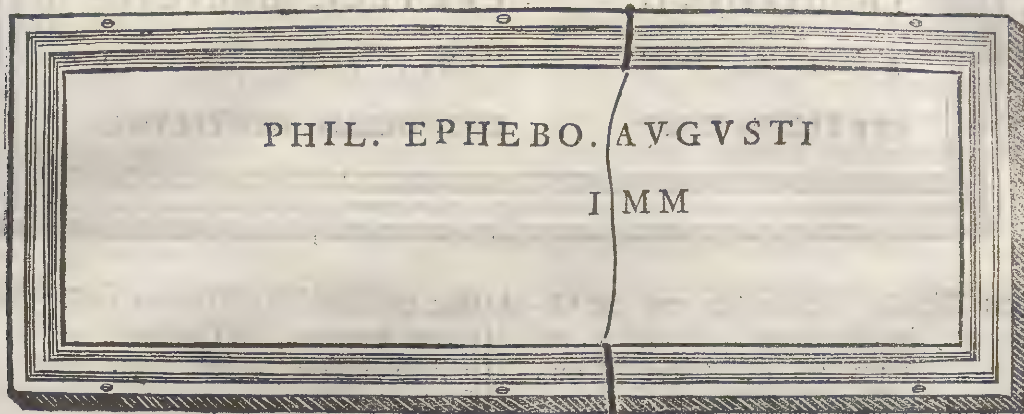
II.



Idest: *Pasicratis Cæsaris Tabularii Immunis*; ἀλειτουργήτου. Pasicrates singulari nuncupatione, scilicet omissa nota SER. vel LIB. idest *Servi*, vel *Liberti*, dicitur *Cæsaris Tabularius Immunis*. Plura si-

ra similia exempla singularium appellationum producit Fabrettus Inscr. Ant. Cap. I. pag. 40. Tabularii, Palatini ministerii erant portio non contemnenda; ut ait Pignorius de Servis pag. 147. quibus Adiutores non sane pauci dati, tum ut moli negotiorum pares omnino essent, tum ut Cæsarum majestas, ex hoc etiam capite, elucesceret.

III.



PHIL. EPHEBO. Raro in vetustis lapidibus Libertorum, & Servorum nomina per compendiarias notas scribuntur. Quum post PHIL punctum sequatur, legendum est, forte vel PHILETO, vel PHILEROTI. vel aliquod aliud simile nomen, quod frequenter in Cæsarianis Libertis, & Servis occurrit.

EPHEBO. AVGVSTI. Gr. ἐφήβῳ Terentius Eun. 5. I. 8. *Iste Ephebus frater Phædriæ*: & Andr. I. I. 24. *is postquam excessit ex ephebis*. Donatus, ephebia prima, *ætas adolescentiæ est*: *adolescentia, est extrema pueritiæ*: quam ita descripsit Virgilius Æneid. Lib. VIII. v. 160.

Tum mihi prima genas vestibat flore juventa.

& Catullus Carm. LXVII. v. 16.

Jucundum cum ætas florida ver ageret.

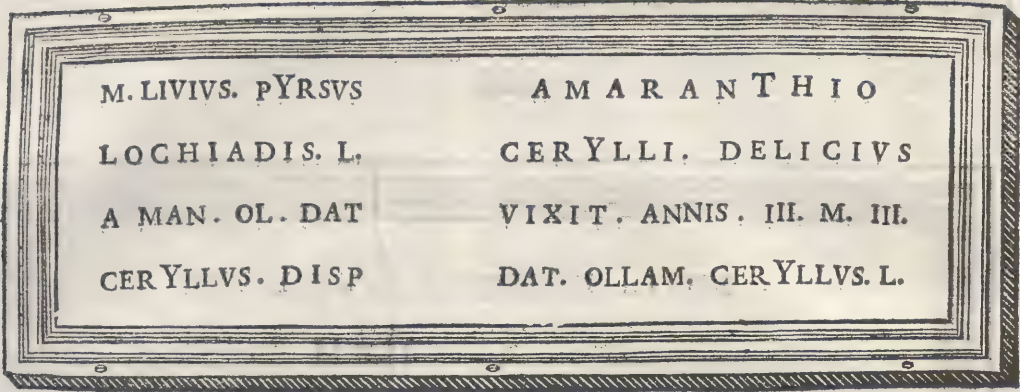
Plures Titulos Ephebis inscriptos vulgavimus in Prima Parte Inscriptionum Antiquarum Etruriæ Urbium ex Museo Suburbano Strozio pag. 370. n. 121. pag. 396. n. 177. In varias ætatum classes distinctos Servos Domus Augustæ vetustarum Inscriptionum, & Scriptorum testimonio ostendi potest; nam in his Augustorum PVERI variis ministeriis destinati leguntur; item GLABRI, ut in vetusta Tabula ejusdem Musei Strozii pag. 406. n. 216. & Veterani de quibus superius egimus. Has varias ætatum classes in ministratoribus observavit disertissimus Philo, quo, ut ait Pignorius de Servis pag. 67. nemo melius descripsit quæ facies ministrorum tricliniariun esset, quis cultus, quæ frequentia, qui splendor, quæ species triclinii ipsius. Scribit enim de vita contemplativa his verbis Latine redditis: *Triclinia lectos habent eburneos, aut testudineos, aut pretiosioris materiæ, gemmatos plerosque, stratos auro, intexta purpura, vel aliis floridis coloribus variis, oculos allicientibus, poculorum etiam vim magnam, digestorum per suas species; præsto sunt enim syphi, calices, phialæ, thericlea, toreumataque clarorum artificum; ministrantibus formosis* MANCIPIIS, *non tam ad præsens ministerium quæsitis, quam ad exhilarandos aspectu convivis oculos. Ex his* MINORES PVERI *pincernas agunt*, GRANDIORES *aquam afferunt loti, nitidi, fucatique, & cincinnatuli; alunt enim capillitium, vel omnino intonsi, vel a fronte tantum præsectis in orbem crinibus; tenuissimas, candidasque præcincti tunicas, anteriore parte ad genua demissas, posteriore ad poplites, utrimque mollibus tæniis adstricti commissuras tunicæ, propendentibus ad latera sinibus; sic ornati adstant nutus observando, quid quisque postulet. Adsunt & alii* ADOLESCENTES *prima lanugine mala vestiti, qui paullo ante amatorum suorum* DELICIÆ *fuerant, curiose docti gravioris momenti* MINISTERIA; *mera ostentatio magnæ opulentiæ*. Seneca & ipse concinne satis, de Brevitate Vitæ Cap. 12. *Convivia mehercule horum non posuerim inter vacantia tempora, cum videam, quam soliciti argentum ordinent, quam diligenter* EXOLETORVM *suorum tunicas succingant, quam suspensi sint, quomodo aper a coco exeat; quanta celeritate, signo dato,* GLABRI *ad ministeria discurrant*, &c. Servorum immensam turbam, & seculi sui magnificentiam in conviviis indigitat Virgilius Æneid. Lib. v. v. 703.

Quinquaginta intus famulæ, quibus ordine longo
Cura penum struere, & flammis adolere penates.
Centum aliæ, totidemque pares ætate ministri,
Qui dapibus mensas onerent, & pocula ponant.

Excedentes ex ephebis, primitias detonsæ comæ, quam pueri aluerant, (ut in cælatura marmoreæ Tabulæ laudati Florentini Musei Strozii pag. 334.) Phœbo consecrabant, plurimi Delphos profecti; Æsculapio alii, alii Fluviis patriis, aquæ hunc honorem tribuentes, ut alimoniæ parenti, vitæque conservatrici, ut narrat Lucianus, περὶ τῆς Συρίης θεῆς, & Martialis Lib. I. Epigr. 32.

Fuere quoque *Ephebi*, qui variis ludis se exercebant, quibus mirifice Augustus delectatus est, ut narrat Suetonius in ejus vita c. 98. *Spectavit assidue & exercentes* EPHEBOS, *quorum aliqua adhuc copia ex vetere instituto Capreis erat. Iisdem etiam epulum in conspectu suo præbuit, permissa, immo exacta jocandi licentia, diripiendique pomorum, & obsoniorum, rerumque missilia. Nullo denique genere hilaritatis abstinuit*. Hæc quoque scribit in Nerone c. 12. *Exhibuit & naumachiam, marina aqua innantibus belluis; item Pyrrichas quasdam e numero* EPHEBORUM, *quibus post editam operam diplomata civitatis Romanæ singulis obtulit*. Allato superius Philonis testimonio notavimus servos suorum delicias fuisse amatorum antequam ad pubertatis ætatem pervenirent; Amaranthionem supra tres menses, puerum trimum, Cerylli delicium, damus in sequenti Titulo.

IIII.



A In sequentibus Titulis frequentius qui dat Ollam in recto ponitur, in dativo casu cui datur, vel donatur; quandoque etiam tam qui donat Ollam, quam ille cui donatur recto casu efferuntur, ut in hoc Titulo; quod ita explicandum est; *Marco Livio Pyrso Lochiadis Liberto a Manu Ollam dat Cerullus Dispensator*; exemplo alterius inscriptionis, quæ legitur læva parte hujus Tituli, in quo perspicuum est *Ceryllum Libertum dedisse Ollam Amaranthioni Cerylli delicio, qui vixit annis tribus, mensibus tribus*.

M. LIVIVS. Libertis commune cum Domino prænomen, & nomen erat, quæ in manumissione obtinebant, ut notum est. Tertium Græcum nomen eorumdem erat proprium. Liberti Liviæ Drusillæ conjugis Augusti servant in his Titulis, & in aliis jam editis *Marci* prænomen, ex patre ejusdem Liviæ, qui fuit Marcus Livius Drusus Claudianus. Hic nullum Magistratum gessit; bello civili Octaviano Brutum, & Cassium secutus, post pugnam Philippensem in tabernaculo sibi ipsi mortem conscivit, ut narrat Vellejus Lib. II. & Dio Lib. XLIIX. Vide Richardum Streinnium de Gentibus, & Familiis Romanorum in Livia Gente, & Fabrettum Inscr. Antiquar. Cap. VI. pag. 438. Iidem Liviæ Augustæ Liberti, postquam ea ex testamentaria jussione Augusti, postque ejusdem obitum, in Gentem Juliam ex Livia transitum fecit, Juliæ Augustæ Liberti dicti sunt, ut ex sequentibus pariter B Titulis liquet; assumto, quod notabilius est, promiscue tum *Caii*, tum *Marci* prænomine, pro diversitate temporum, ante, & post adoptionem, scilicet tam patris naturalis, quam adoptantis, ut observat Fabrettus loco suprascripto, auctoritate hujus fragmenti vetusti lapidis, ex Museo Ciampinio.

HONO . . . .
M. IVLIVS. AVG. L. POSIDES . . . .
M. IVLIVS. AVG. L. HEBER . . . .
TI. CLAVDIVS. AVG. L. ACTIVS. GVRGE . . . .
ARATVS. BITHI. FRAT . . . .
C. IVLIVS. AVG. L. BATHYLLVS . . . .
M. LIVIVS. BITHVS . . . .

C Prænomen etiam Tiberii assumserunt iidem Liberti ex Tiberio Claudio Nerone Cæsare, qui filius fuit Tiberii Claudii Neronis, & ejusdem Liviæ, ab Augusto vitrico adoptatus, & imperium post eumdem consecutus, ut observari potest in pluribus vetustis Inscriptionibus in quibus expressa nomina Augusti, & Augustæ leguntur. Libet duas solummodo hic subjicere: Prima legitur apud Gruterum DLXXXI. 8. præter alias DLXXXVI. 3. DCXIV. 8. 11. DCXV. 1. Altera apud Fabrettum Inscr. Ant. Cap. V. pag. 380. n. 193. præter alias pag. 714. n. 361. & pag. 715. n. 362.

TI. IVLIVS
AVG. ET
AVGVSTAE. L
CVTISONVS
MEDICVS
OCVLARIVS

H. S. E.

TI. IVLIVS. AVG. ET. AVG. L.
PELAGIVS. MENSOR
SIBI ET SVIS
CISPIAE. C. L. MYCALE
C. IVLIO. C. L. ILISSO.
C. CISPIO Ɔ L. OPTATO

Interdum etiam omissis his prænominibus; ut apud Gruterum DLXXXVII. 3. DCXV. 3. Reinesium Cl. D V. pag. 389. n. 55.

PYRSVS. Πυρσός. *ignis index in sublimi positus*; vel pro Πυῤῥός, *Pyrrhus*; ut τύρσεις, *turres*. *S.*

Argivorum festum fuit, πυρσῶν, idest *Facum* dictum, quod quotannis celebrabant in memoriam Lyncei, & Hypermnestræ, qui prolata face inimicorum, & Danai insidias effugerant, de quo Pausanias in Corinth. c. 25.

LOCHIADIS. Λοχιάς, Λοχία, *Obstetrix*. *S.*

Ita quoque cognominata Diana legitur in quodam Vase pulcherrimo, ex marmore candido, Neapoli in Palatio Caraffæ, in quo octo effigies di-

versæ, & circum hæc Inscriptio, quam affert Gruterus MXI. 3.

DIANAI. LOCH. S.P.C.C.D.S

CINECRIA. P. F. RVFA. POM

PONIA

Idest: *Dianæ Lochiæ*, sive *Lochiadi*, idest, *Obstetrici*. (*f. suscepta prole consecrandum curavit de suo*) *Cinecria Publii Filia Rufa Pomponia*. Horatius Lib. III. Od. 22.

Montium custos, nemorumque virgo,
Quæ laborantes utero puellas,
Ter vocata audis, adimisque Letho,
Diva Triformis.

Homero Diana dicitur Iliados π. μογοςόκος εἰλη-θύα, *levans dolorem partus Eilethyia*, & Theocrito in Oaristy. μογοστόκος similiter epitheton Homeri.

Frequenter, ut observabimus, mancipia nomen suum a Deorum cognominibus accipiunt.

A MAN. Idest, A MANV, ut in Romano lapide apud Gruterum DLXXXIV. 8. & in alio ibidem n. 11. LIBRARIVS AD MANVM; & apud Vignolium in Inscript. Select. pag. 301. LIBRARIVS A MANV; *a manu* autem, & *ad manum* idem significat. Horum opera, & manu veteres in scribendo, & exscribendo utebantur. De his Gutherius de Officiis Domus Augustæ Lib. III. cap. 7. & Pignorius de Servis pag. 109. Suetonius de Augusto c. 101. *Testamentum, L. Planco, C. Silio Cos. III. Nonas Aprilis, ante annum, & quatuor menses, quam decederet,*

A *factum ab eo, ac duobus codicibus, partim ipsius, partim Libertorum Polybi, & Hilarionis* MANV *scriptum*. Vide eumdem Suetonium in Tiberio c. 76.

OL. DAT. Idest: OLLAM. DAT. i. *donat*. In Romano lapide Thesauri Gruteriani DCCCLX. 4. OLLA DONATA. legitur; & DCCCCLXIIII. 1. C. Cornelius Hilarus amicus LOCVM. OLLARVM. DVARVM DEDIT DONAVITQVE. In pluribus hujusmodi Titulis, qui ad Columbaria pertinent, interdum unum vel alterum supprimitur scilicet, vel OL. idest, OLLAM; vel DAT. quod ubi non exprimitur semper supplendum est. Gallorum quoque lingua *dare* dicitur *donare*, quos nostri veteres Tusci imitati sunt. B

CERYLLVS. Κηρύλλος forte diminutivum a Κὴρ, *Cor*; idest *Corculum*, vel *præconulus* a Ceryx, qui & *caduceator* exponitur in Gloss. vetere. *S.*

DISP. i. DISPENSATOR. Græce Οἰκονόμος. Oeconomus. Dispensator is erat, qui universæ Domus rationi, (*all' azienda*) ut nos patrio sermone dicimus, præerat. Suetonius in Vespas. c. 22. scribit *admonente* DISPENSATORE *quemadmodum summam rationibus vellet referri*. Dispensatores cum Amanuensibus juncti, & in hoc lapide, & apud Suetonium leguntur in Nerone c. 44.

C AMARANTHIO. Amaranthio, nis. *ab Amaranto* flore de quo Plinius Lib. XXI. c. 8. Sed male cum TH hoc in loco, & in sequentibus Titulis scribitur; namque ἀμάραντος, *incorruptibilis, immortalis*; vulgo *sciamito*, flos purpureus, qui folia non perdit. *S.*

Amarantus cognomen absque aspiratione legitur in vetusta Tabula penes Gruterum DCCCXXII. & apud Fabrettum Inscr. Ant. Cap. 1. p. 57. n. 314. LIVIAE. EVPHRE AMARANTI. VIX. A. XXII. & Cap. II. pag. 69. n. 34. floris nomen.

VT TVO. DE. TVMVLO. FLOS EGO. CERNERE. NOVVM
CRESCERE. VEL. VIRIDI. RAMO. VEL. FLORE. AMARANTI.

CERYLLI. DELICIVS. In masculino, ut FATVS, D in Florentino Lapide pag. 207. n. 40. & in alio pag. 404. n. 211. RAPVIT FATVS MALVS. Ita in Gruterianis legitur MONVMENTVS pro MONVMENTVM. Promiscue cum mares, tum feminæ in vetustis saxis *Delicium*, *Delicius*, & *Delicia* festivitatis, & blanditiarum causa appellantur. Græce τὰ παιδικά, de quibus Suidas. Virgilius Ecl. II. v. 1.

Formosum pastor Corydon ardebat Alexim,
Delicias Domini. ——

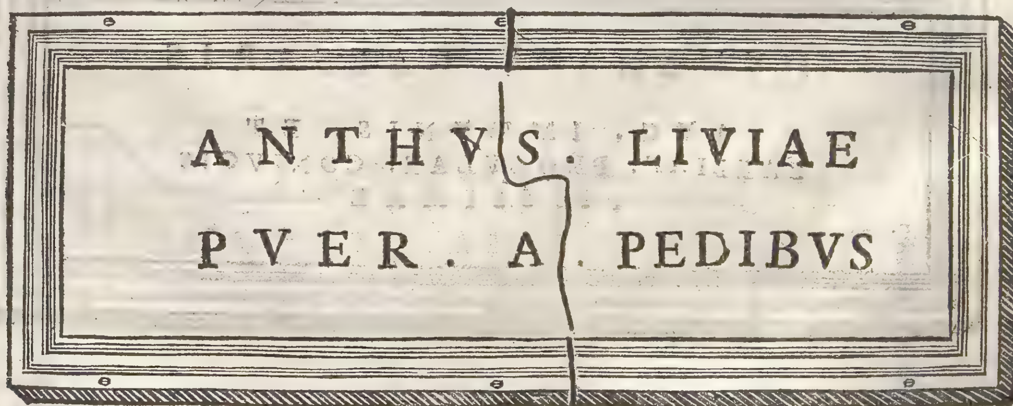
Loquaces delicias dixit Statius Silv. Lib. v. ad Somnum v. 26.

Non ego mercatus Pharia de puppe loquaces
Delicias ——

Seneca epist. 14. *Deliciolum* dixit. Atque hoc sensu, puto lib. 6. §. 2. l. D. de Oper. Serv. dici Dominum in deliciis servum habuisse.

VIX. ANNIS. III. M. III. Notanda in hoc Amaranthione puero trimulo æqualitas numeri annorum, & mensium, de qua Fabrettus Inscr. Ant. p. 328. Anthum Liviæ Puerum a pedibus exhibemus in sequenti Titulo, quem in Angliam delatum fuisse nonnulli ferunt.

V.



ANTHVS. Ἄνθος. *flos*, *flosculus*. Catullus Carm. E XXIV.

O qui flosculus es Juventiorum. *S.*

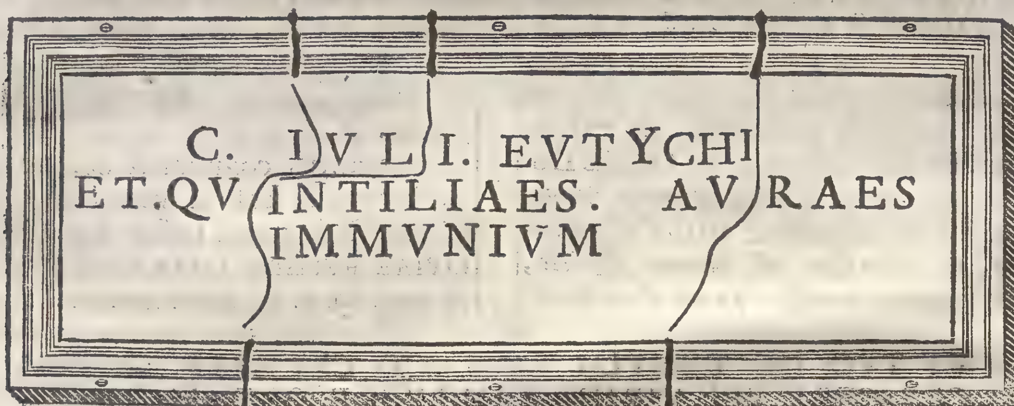
Frequens nomen in Cæsarianis Servis. Gruterus exhibet Anthum Lucii Cæsaris *ad argentum potorium* DLXXXII. 6. Fabrettus Anthum Antoniæ

pag. 41. n. 219. & Anthum Augusti Libertum pag. 118. n. IV. Hinc Bacchi *Anthii*, idest *Floridi* cognomen apud Pausaniam in Atticis c. 31. qui meminit aræ Διονύσου Ανθίου apud Phlyenses, & apud Patrenses signi Bacchi *Anthii*, in Achaicis c. 21. In musivo opere, sive lithostroto ex albis nigrisque lapillis, quod edidit Petrus Sanctes Bartoli in libro, qui inscribitur: *I Sepolcri antichi ovvero Mausolei Romani, &c.* Tab. 14. repertumque ait in Sepulcro Via Aurelia, in Villa Corsinia, cernitur Bacchus asello insidens, cantharum tenens, sub pergula uvis, & pampinis referta, quæ pictura valde illustrat *Bacchi Scianthi* ΔΙΟΝΙΣΟΥ ΣΚΙΑΝΘΙ cognomen, quod in votivo marmore Regii Musei Medicei vulgavimus pag. 1. Primæ Partis Inscr. Ant. Urb. Etruriæ.

PVER. A PEDIBVS. Pueri a pedibus dicebantur servi qui discumbentibus, & epulantibus dominis, ad eorum pedes stabant, & ministrabant, vel eorum soleas custodiebant; quos exhibent vetusta Anaglypha, in quibus triclinia, & domini in ipsis discumbentes visuntur. Cicero Lib. VIII. epist. 5. ad Atticum laudat Pollucem servum suum A PEDI- A BUS; & in secunda Verrina CIRCUMPEDES hos servos appellat; de quibus erudite Pignorius de Servis pag. 65. & 66. Turnebus Lib. III. c. 23. Advers. & Johannes Alstorphius in Dissert. Philol. de Lectis Veterum.

Pueros A PEDIBUS eos quoque dictos existimo, qui aquam ad pedes lavandos antequam domini discumberent ministrabant; quod auctoritate Petronii Satyr. confirmari potest, qui ita scribit. *Cumellam grandem jussit misceri, potiones dividi omnibus servis, qui* AD PEDES *sedebant*. Alibi quoque disertius: *Tandem ergo discubuimus pueris Alexandrinis aquam in manus nivatam infundentibus*, B *aliisque insequentibus* AD PEDES, *ac paronychia cum ingenti subtilitate tollentibus*. Apud D. Lucam cap. VII. usus pariter Hebræorum declaratur dandi aquam pedibus, eosque unguento perfundendi, antequam discumberent; quæ officia pueris hisce A PEDIBUS convenire possunt. Sed revertamur ad Libertos IMMUNES, & in sequenti Titulo immunitatem feminæ quoque datam, ut diximus, observemus.

VI.



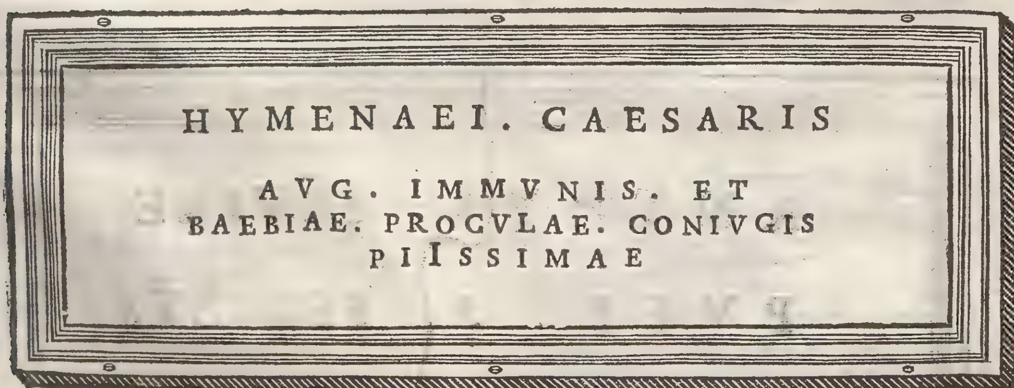
EVTYCHI. Εὔτυχος. *Faustus*, *Felix*, *Fortunatus*; ita Latine reddita scribuntur passim in lapidibus Græca nomina Libertorum. *S.*

QVINTILIAES · AVRAES. Κυντιλίης Αὔρης. More Græco, ut in pluribus antiquis inscriptionibus; expresso tum Græco, tum Latino genitivo casu. Græcorum K, ut notum est, Latinis est Q. Ita in Gemma onyche, quæ Adonidem refert apud Philippum de Stosck Tab. XXIV. cum artificis nomine KOIMOY, lego KOINTOY i. *Quinti*, non *Coimi* o- C pus, extrita linea transversa monogrammatis KOINTOY. *S.*

AVRA. Nomen impositum quoque cani in cælatura antiquæ gemmæ, & in marmorea tabula anaglyphis ornata apud Fabrettum Inscr. Ant. Cap. IV. pag. 330. n. 488.

IMMVNIVM. Quintilia Aura immunis simul cum conjuge C. Julio Eutycho scribitur. In duobus Titulis, qui sequuntur, tantum Viri Immunes dicuntur, non vero feminæ eorumdem conjuges.

VII.



HYMENAEI. Ὑμέναιος. Hymenæus Deus nuptiarum præses. Catull. Carm. LX.

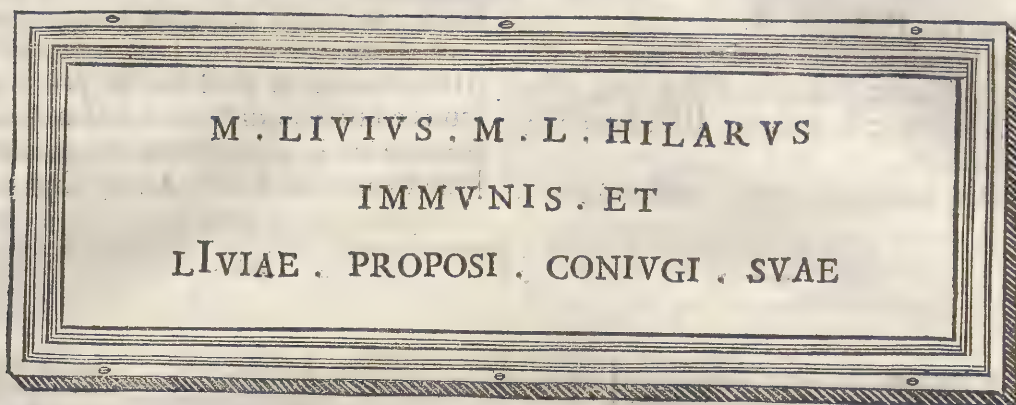
Qui rapis teneram ad virum
Virginem, o Hymenææ Hymen.

D Himenæum Tamyrianum Cæsaris servum a Lapidicinis Carystiis, quæ Paria marmora æmulabantur, exhibet Gruterus DXCIII. 8.

CONIVGIS PIISSIMAE, quæ conjugem suum pie-

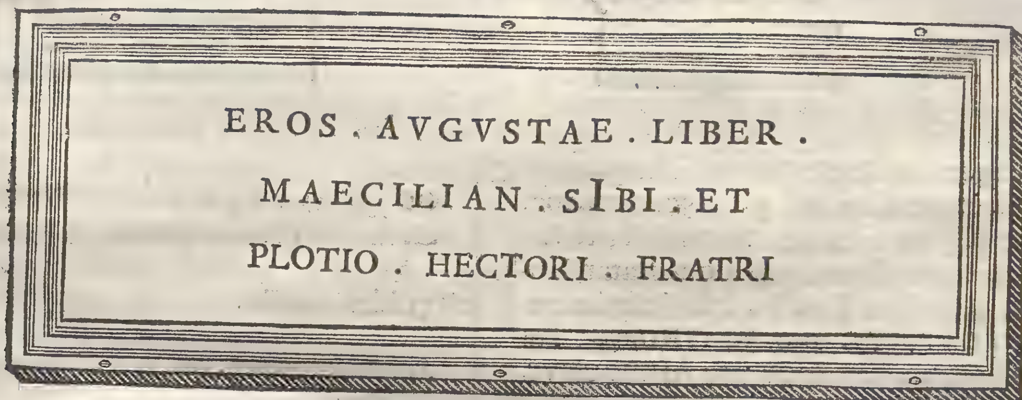
tate, hoc est debita benevolentia prosequebatur. Cicero ad Familiares epist. 1. *Ego omni officio, ac* A *potius pietate*. Plato Eutyphronem suum inscripsit περὶ ὁσιότητος; idest, *de pietate erga patrem*. *S.*

VIII.



Idest: *Marcus Livius Marci Libertus Hilarus.*
HILARVS. ἱλαρός: idest, *hilaris*, *lætus*. *S.*
ET. Ita quoque in superiori Titulo; fortassis ante τὸ ET subintelligendum SIBI *fecit*, quod exprimi- B tur in alio Titulo quem subjicimus.
PROPOSI. Gr. προπόσει. προπόσι. προπόσι. *Propinationi*. *Præbibitioni*.

IX.

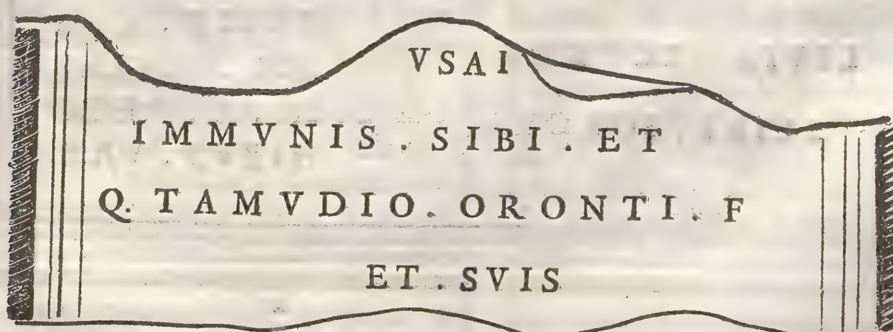


EROS. AVGVSTAE. Ερως. *Amor*. De Erote, & Anterote vide Alexandrum Aphrodisieum in Problematis. *S.*
Laudat Pausanias in Atticis cap.43. pag.105. Signum Erotis i. *Amoris*, Scopæ opus, in delubro Veneris, cui cognomen Praxis. Hujus pariter nominis legitur apud Gruter. DLXXXI. 4. Eros Sponsianus Augustæ Medicus, & alii nonnulli inferius.
LIBER. Idest, *Libertus*. Recedit hæc nota ad D designandum Libertum a frequentiore receptissimoque usu notandi vel per LIB. vel per simplex L. elementum.
MAECILIAN. idest, MAECILIANVS. Denominatus a Mæcilio. De hac Servorum, & Libertorum denominatione inferius aliquid dicemus. Adnotare hic obiter libet aliquando ab nutriciis denominationem habuisse, ut perspicuum est ex hoc marmore Gruteriano DXCIII. 8.

HYMAENAEVS . CAESARIS . N
SER . THAMYRIANVS . A LAPIDICINIS
CARISTIIS. FEC. SIBI. ET. TAMYRO. NVTRICIO. OPT. &c.

PLOTIO. i. *Plautio*. Gentis Plautiæ servus. Clodius idem, ac Claudius. *S.*
HECTORI. Hector, *defensor*, *vindex*, ἀπὸ τοῦ ἔχειν a *tenendo*, a *servando*. *S.*
E Interdum legitur immunitas data Patri non vero filio; interdum Patri simul ac filio, ut in sequentibus Titulis.

X.



Hic Titulus inter rudera extra hoc Monumentum repertus est, videlicet circa ostium Vineæ Josephi Bencii; diversus plane ab Titulis unicuique Columbario superpositis, nam hic fere quatuor palmos latitudine colligebat.
Tamudia familia celebris cum *Quinti*, & *Titi*

prænominibus in inſcriptionibus apud Gruterum CCCCXLVI. 1. & apud Fabrettum Cap. 10. pag. 744. num. 524.

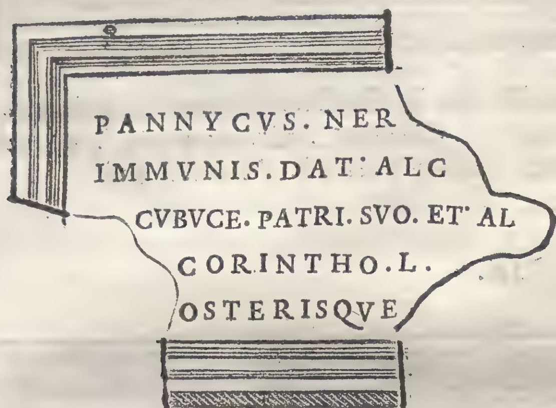
ORONTI. Ut Bellerophonti; dativus a recto Orontes.

ORONTI. Ορωντι. *Videnti. S.*

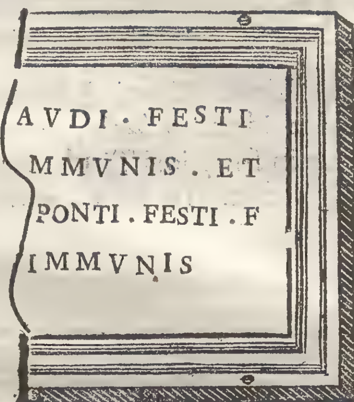
Deſumto nomine ab Oronte Syriæ flumine. Ita ſuperius in Inſcriptione a Fabretto allata pag. 380. n. 193. legitur C. IVLIO. C. L. ILISSO; Iliſſi fluvii Athenarum cognomine.

In more poſitum fuit apud veteres nomina petere a fluminibus præſertim celebrioribus, quæ pueris nono die luſtrico, puellis octavo imponebant; ut ſcribit Feſtus, & Macrobius Sat. 1. cap. 16. cavebantque ut fauſta nomina, ac bene ominata eſſent, vel quæ aliquibus ſtudiis, & artibus alluderent, ut poſtea provecta ætate, eorum amore, ac voluptate caperentur; ut obſervari poteſt apud Ariſtophanem in Nubibus in principio, ubi perſpicuus eſt uſus, qui & hodie communis apud nos eſt, renovandi in nepotibus avorum nomina. Vide quoque Fabrettum Inſcr. Antiq. Cap. v. pag. 380.

XI.



XII.



PANNYCVS. Legendum PANNYCHVS. In quodam lapide apud Fabrettum Cap. III. pag. 150. num. 200. nomen feminæ legitur; D. M. TVCCIA PANNYCHIS. Interdum nota aſpirationis a quadratariis omittitur, ut in aliquibus Titulis, qui inferius exhibentur. Ut AGATOPVS. pro AGATHOPVS. Ita in alio apud Fabrettum ANTIOCV pro ANTIOCHVS. pag. 659. n. 502. & p. 248. n. 17. ANTIOCENSE pro ANTIOCHENSE ſcribitur in hoc marmore.

STRATONI . AVGG . LIB . NATIO
NE . SYRV . ANTIOCENSE . Q
VIXIT . ANN . LXXXVI . D . XVI
ACHILLEVS . ET . HEGEMONI
CVS . LIB . PATRONO . BENE
MERENTI

PANNYCHVS. *Totus nocturnus*. Homerus Iliad. β. v. 24.

Οὐ χρὴ παννύχιον εὕδειν βουληφόρον ἄνδρα,
Ὧι λαοί τ' ἐπιτετράφαται, καὶ τόσα μέμηλε.

ut quidam vertit:

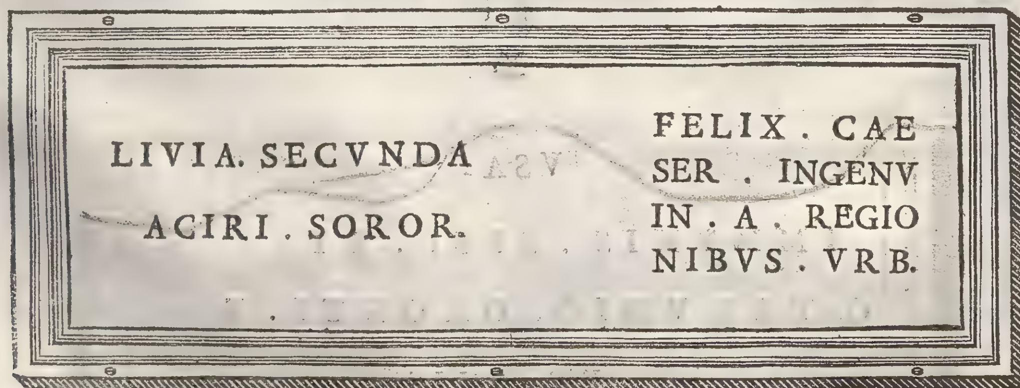
Stertere perpetuam non dignum eſt principe noctem,
Cui populique ſalus, & tanta negotia curæ. S.

POSTERISQVE. Interdum & in Titulis parvulorum Columbariorum occurrit mentio donationis Ollarum poſteris factæ.

Alter Titulus, licet in dextro capite mutilus, ita fortaſſis reſtitui facili negotio poteſt. TI. CLAVDI. FESTI IMMVNIS ET. PONTI. FESTI F. IMMVNIS.

Hactenus Libertorum Liviæ Auguſtæ, & Cæſarum Domus Immunitatem, quoad potuimus, illuſtravimus; nunc de INGENVITATE eorundem aliquid dicendum, & de officio a Regionibus Urbis; quæ nunc primum e tenebris vetuſtatis emergunt, Antiquariis, ac doctis Viris uſque ad hoc tempus incognita. Legimus in ſequenti Titulo Ingenuitatem præpoſitam Immunitati.

XIII.



LIVIA. SECVNDA. Ideſt: DEVTERA, Græcum nomen Libertæ, quod legitur in aliis lapidibus, Δευτέρα. *S.*

Lege LIVIÆ SECVNDÆ. Diphthongum Æ. ita pariter ſcriptum in numiſmatis, & in lapidibus Auguſtei ævi.

FELIX. CAESERIS. Legendum CAESARIS. non vero CAESER. q. *Cæsaris Servius*. Nam constanter in vetustis lapidibus, & numismatis non CAE. sed CAES. i. *Cæsaris*, scribitur. Idem fabrile erratum legitur in hoc Florentino lapide in Suburbanis Hortis D. Marchionis Corsinii.

T. CLOELIO

NARCISSO. LANARIO

DE VICO. CAESERIS

MARCIA. PRISCA

VXOR. FECIT.

INGENV. Ideſt, INGENVVS. In Institutionibus Justiniani Lib. I. tit. 4. *Ingenuus* sic definitur: *Ingenuus is dicitur, qui statim ut natus est, liber est; sive ex duobus ingenuis matrimonio editus sit; sive ex Libertinis duobus; sive ex altero Libertino, & altero ingenuo*. Quod nam discrimen fuerit inter Ingenuos, Libertinos, & Libertos fusius exponit Johannes Rosinus Antiquitatum Romanarum Lib. I. Cap. XX. Libertinorum filiis, ideſt Ingenuis, concessum aliquando, Imperatoris munere, latum clavum memorat Suetonius in Claudio c. 24. & ut togam prætextam, & lorum in collo, pro decore bullæ, gestarent, teste Macrobio Lib. I. Saturnal. cap. 6.

Ex hoc Titulo discimus INGENVITATEM quoque concessam fuisse Libertis Domus Augustæ; qui quamvis e servis nati, & inde manumissione libertatem consequuti fuissent, tamen Principis munere, ac privilegio natalibus restituti, ingenui declarati sunt, veluti ex Libertinis parentibus editi essent. Confirmat hanc meam opinionem Suetonius, qui c. 74. ait Augustum in ingenuitatem asseruisse Menam Pompeii Magni Libertum, suas partes postea secutum. Ita enim inquit; *Valerius Messala tradit, neminem unquam Libertinorum adhibitum ab eo cenæ, excepto Mena, sed asserto in* INGENVITATEM, *post proditam Sex. Pompeii classem*. In hujus Menæ, hoc est *Menodori*, superbiam, divitias, ac potentiam ita invehitur Horatius Carm. Lib. IV. Ode 20.

Sectus flagellis hic triumviralibus
Præconis ad fastidium
Arat Falerni mille fundi jugera,
Et Appiam mannis terit;
Sedilibusque magnus imprimis eques
Othone contemto sedet.

Videlicet contemta lege ab Othone Tribuno plebis lata, ne quis sederet intra quartumdecimum theatri gradum, nisi cujus avo patrique ingenuo quadringenta sestertia fuissent. Ejusdem Suetonii auctoritate in Vespasiano c. 23. superius notavimus Ceryllum Libertum admodum divitem ad subterfugiendum quandoque jus fisci ingenuum se, & Lachetem mutato nomine, cœpisse efferre.

In his Titulis, qui e miserabili clade superfuere, non lego ingenuitatem feminis datam. Flaviam Domitillam Vespasiani Imperatoris uxorem mox ingenuam, & civem Romanam ab eo pronuntiatam memorat Suetonius his verbis in Vespas. cap. 3. *Inter hæc Flaviam Domitillam duxit uxorem, Statilii Capellæ equitis Romani Sabratensis ex Africa delicatam olim, Litinæque (f. Libertinæque) conditionis, sed mox* INGENVAM, *& civem Romanam recuperatorio judicio pronuntiatam*.

IN Videlicet INMVNIS, usitata in vetustis monu-

A mentis scribendi ratione, de qua Quinctilianus Instit. Orator Lib. I. c. 7. *Et* INMVNIS, *illud* N. *quod veritas exigit, sequentis syllabæ sono victum*, M *gemina commutatur*. Ita *collatus*, & *allectus*, pro *conlatus*, & *adlectus* scribitur.

A. REGIONIBVS. VRB. Ideſt, VRBIS; ut colligitur ex sequenti Titulo, in quo non compendiaria nota, sed integra scriptura exprimitur VRBIS. Quale nam fuerit hoc officium A REGIONIBVS VRBIS in Libertis hisce Augusti, non facile dictu est, cum nulla de eo habeatur mentio in antiquis jam editis monumentis, nec explicetur a doctis viris; quibus hactenus incognitum fuit. Quibus tamen

B cumque potero conjecturis illustrare conabor, quæ tamdiu placeant, donec ab eruditis Antiquitatum cultoribus certiora, ac meliora in medium afferantur.

Certum, & compertum est spatium Urbis ab Augusto divisum fuisse in XIIII. Regiones, ut memorat Dio, ac Suetonius c. 30. cujus hæc sunt verba: *Spatium* VRBIS *in* REGIONES *vicosque divisit; instituitque, ut illas annui magistratus sortito tuerentur; hos magistri e plebe cujusque viciniæ electi*. Has quatuordecim antiquæ Urbis Regiones accurate descripsit, & amplissimo, ac laboriosissimo commentario interpretatus est Onuphrius Panvinius;

C atque ex eo Johannes Rosinus Antiquitatum Romanarum Lib. I. cap. 13. & Thomas Dempsterus eruditis in eumdem notis. Idem Augustus ad tuendam Urbis æternæ dignitatem, & ad splendorem augendum aliqua nova officia commentus est, ut idem Tranquillus narrat c. 37. *Quoque plures partem administrandæ Reipublicæ caperent, nova officia excogitavit; curam operum publicorum, viarum, aquarum, alvei Tiberis, frumenti populo dividendi, præfecturam Urbis, Triumviratum legendi senatus; & alterum recognoscendi turmas equitum, quotiescumque opus esset*. Adversus in-

D cendia excubias nocturnas, Vigilesque commentus est, teste prælaudato Suetonio in Augusto cap. 30. Horum Vigilum Cohortes, quæ Urbis tutelæ invigilarent, & incendia, si quando evenirent, extinguerent, VII. fuisse diserte ostendunt Florentinæ marmoreæ Tabulæ in Urbanis Hortis D. Marchionis Corsinii, quas ab omnibus mendis expurgatas, & accuratissimas dedimus in Prima Parte Inscriptionum Antiquarum Etruriæ Urbium pag. 125. n. 13. & pag. 129. n. 14. In aliis etiam fit mentio Præfecti Cohortium Vigilum. Urbanam Præfecturam consilio Mæcenatis sapientissimi viri instituit, continuamque ex temporaria fecit, primum-

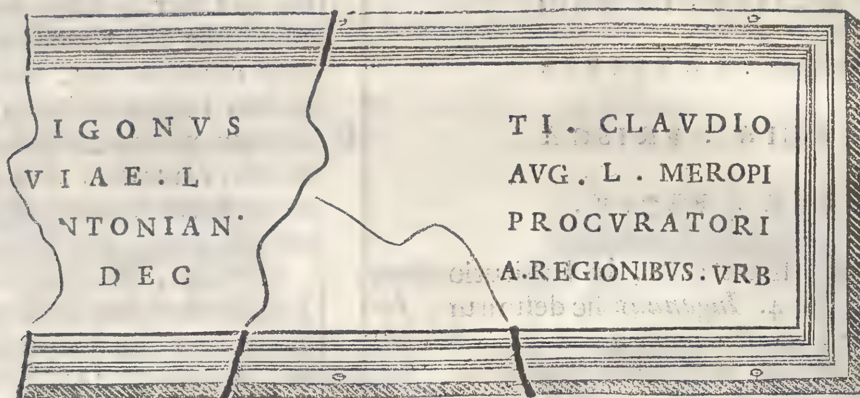
E que omnium eumdem Mæcenatem, equestris ordinis, Præfectum Urbis creavit, ut narrat Dio Hist. Rom. Lib. LIV. Præfecti Urbis plurima officia recenset Ulpianus ff. de Officio Præfecti Urbis, quæ item enumeravit Felix Contelorius Vir Cl. de Præfecto Urbis Cap. IV. De Urbanæ Præfecturæ Potestate, & Jurisdictione; quare hic rursus recensere supervacuum esse puto.

His igitur Augusti Libertis demandatam arbitror curam, & tutelam Regionum Urbis, ut præsto essent Magistris e plebe cujusque viciniæ electis, qui sortito annuatim Urbis Regiones & Vicos tuebantur; curarentve cum ipsis apud Principem commo-

F da Regionum, earumdemque decorem, & elegantiam. Exstat apud Gruter. basis marmorea CCLXIX. 8. Hadriano dicata a Magistris Vicorum Urbis Regionum XIIII. in qua tam in dextro, quam in sinistro latere, Regionum, & Vicorum Urbis *Curatores, Denunciatores, & Magistri* recensentur, qui paucis exceptis Liberti omnes sunt. In alia item Inscriptione Gruteriani Thesauri CXXVIII. 3. leguntur nomina quorumdam Libertorum qui Ædiculam Regionis VI. Vico Portæ Collinæ vetustæ

conlabsam a solo sua impensa restituerunt, cum eo anno essent Magistri. Quare conjicere possumus ad eos quoque pertinuisse custodiam, & tutelam publicorum operum, ædificiorum, templorum, ædicularum, vel simulacrorum, cum Augustus, ut narrat Suetonius cap. 57. simulacra Deorum vicatim dedicaverit: vel fortassis iisdem cura demandata exigendi census, & vectigalia. In sequenti Titulo n. XIV. exhibemus Tiberium Claudium Meropem Augusti Libertum Procuratorem a Regionibus Urbis, & in altero n. XV. Philodamum Cæsaris a Regionibus Urbis Decurionem.

XIV.



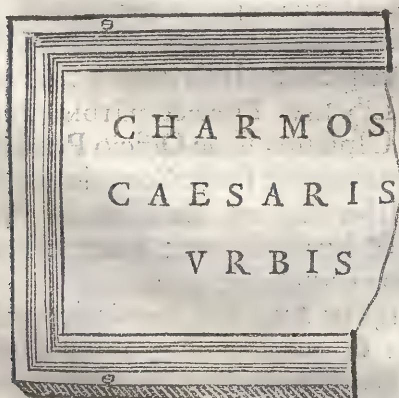
Quæ desunt in hoc Titulo dextra parte fracto, minimo negotio ita suppleri possunt. ANTIGONVS LIVIAE. L. ANTONIANVS. DEC. Idest, *Antigonus Liviæ Libertus Antonianus, Decurio*. Officium hujus Liberti quod per compendiariam notam DEC. i. *Decurio* hic scribitur; in aliis Titulis hujus Monumenti integra scriptura exprimitur DECVRIO. De Libertis Decurionibus infra suo loco.

ANTONIANVS. Ita, ni fallor, denominatus a M. Antonio priori suo domino, a quo ad serviendum Liviæ Augustæ postea transiit. Supplendum DAT, vel DEDIT OLLAM *Tiberio Claudio Augusti Liberto Meropi Procuratori a Regionibus Urbis*.

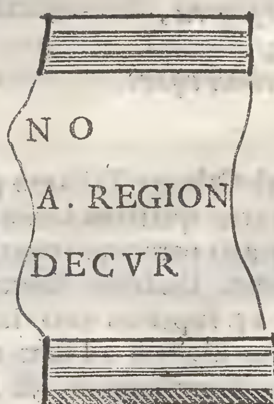
MEROPI. Homerus *μερόπων ἀνθρώπων*. *variis linguis loquentium hominum*; vel, *varios vultus habentium*. Utrumque mirum in homine Dei artificium, & naturæ luxuriantis opulentiam significat. *S.*

PROCVRATORI. A REGIONIBVS. VRB. Idest, VRBIS. Diserte ostenditur in hoc Titulo officium Tiberii Claudii Meropis, qui fuit Procurator Tiberii Claudii Cæsaris Augusti, a Regionibus Urbis; qui scilicet operum locorumque publicorum XIIII. Regionum Urbis curam gerebat, & privatæ, vel publicæ rationis res Principis procurabat. In altero superius edito num. XIII. & in sequentibus solum scribitur A REGIONIBVS. VRB. i. *A Regionibus Urbis*. Pari modo legimus in vetustis lapidibus apud Gruterum Augusti Libertos A RATIONIBVS pagg. DXIII. 1. DLXXXVIII. 2. 3. item Procuratores Augusti A RATIONIBVS. CCCLXX. 2. & apud Fabrettum pag. 128. n. 47. Procuratores Cæsarum innumeri pæne fuere, ad diversa officia destinati. Horum Procuratio erat honorifica, & aditus ad honores amplissimos, de quibus consulendus Vir Cl. Gutherius de Officiis Domus Augustæ, qui fusius agit Lib. III. Cap. 33. 34. & 35. Cornelium Masurium profert Fabrettus Inscr. Ant. Cap. III. pag. 196. n. 468. qui simul fuit Procurator Tiberii Cæsaris Augusti, & Liviæ Augustæ. In Romano lapide penes Reinesium Class. 1. pag. 229. n. CCXLIX. Legitur C. IVLIVS. SCYLEROS, V. C. AVG. N̄ PROC. V. CVR. quem cum Curatoribus Viarum a Tiberio Claudio Augusto putat lectum Collegam, vel designatum, ut eorumdem in officio adjutor esset, qualis in 5. CCCLXXIV. apud Gruterum.

XV.



XVI.



CHARMOS. Χαρμός. Hinc Patronymicum *Charmides*, qui titulum dedit elegantissimo Platonis Dialogo. *S.*

VRBIS. Integra scriptura, non compendiaria, ut diximus. Quare evincitur non legendum esse, ut alicui videri posset, *a Regionibus Urbicariis*; quarum fit mentio Const. l. 9. Cod. Theod. de extraord. seu sordid. mun. *Non per Italiam tantum, sed etiam per Urbicarias Regiones, & Siciliam patrimonialium fundorum vires servandas esse perspeximus*. Gratian. l. 1. Cod. Theod. si per obrept. *Sinceritas tua id ipsum per omnem Italiam, tum etiam per Urbicarias Africanasque Regiones, ac per omne Illyricum præclara oraculi hujus auctoritate firmavit*. Quæ Regiones Urbicariæ, ut puto, appellabantur, propterea quod Romæ commeatus, & annonæ portiones quasdam subministrarent. In has Provincias, & Urbicarias Regiones Procuratores ab Augustis mittebantur, alii ex equitibus, alii ex Libertis, qui publicos reditus colligerent,

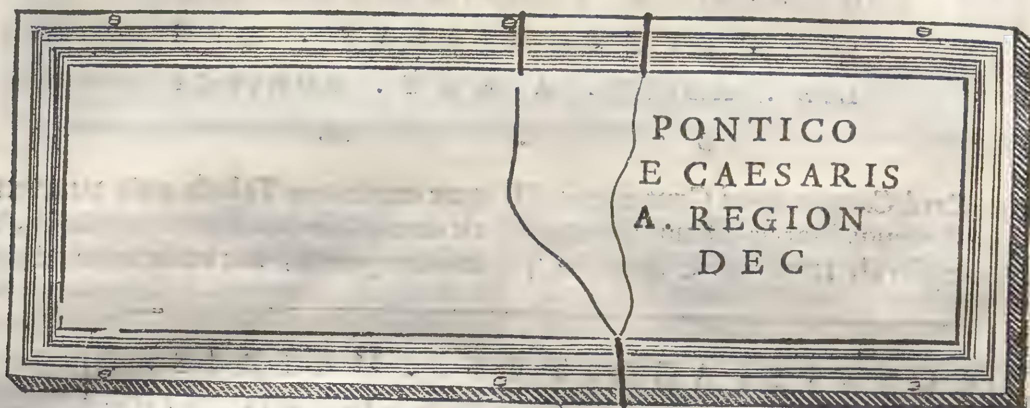
&

& eorum mandata exequerentur; quos teste Dione Lib. LIII. Augustus omnium primus in Provincias suas, & Populi Romani misit. Vide Thesaurum Antiquitatum Romanarum Sallengre pag. 610. Latium Comment. Reipub. Rom. lib. II. c. 13. & Gutherium de Officiis Domus Augustæ Lib. 3. cap. 33. qui etiam cap. 26. hæc observat. *Inter Procuratores, qui in Notitia sunt, occurrit Procurator rei* A *privatæ per Urbicarias Regiones, rerum Juliani. Hunc arbitror Julianum fuisse Didium, qui post Pertinacem Imperium arripuit.*

Titulus ita fortassis restitui potest. CHARMOS CAESARIS. AVG. A. REG. VRBIS. idest: *Charmos Cæsaris Augusti Libertus a Regionibus Urbis.*

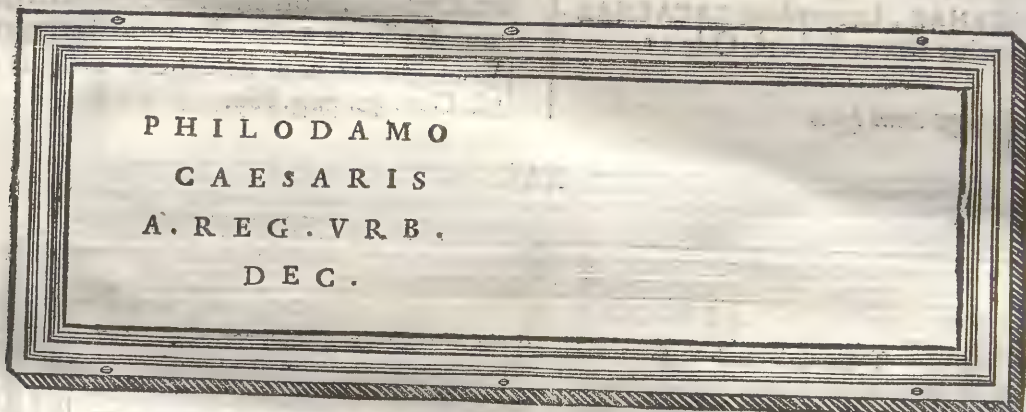
Alter. immaniter fractus, fortassis PARMENO AVG. L. A. REG. VRB. DECVRIO ita suppleri potest.

XVII.



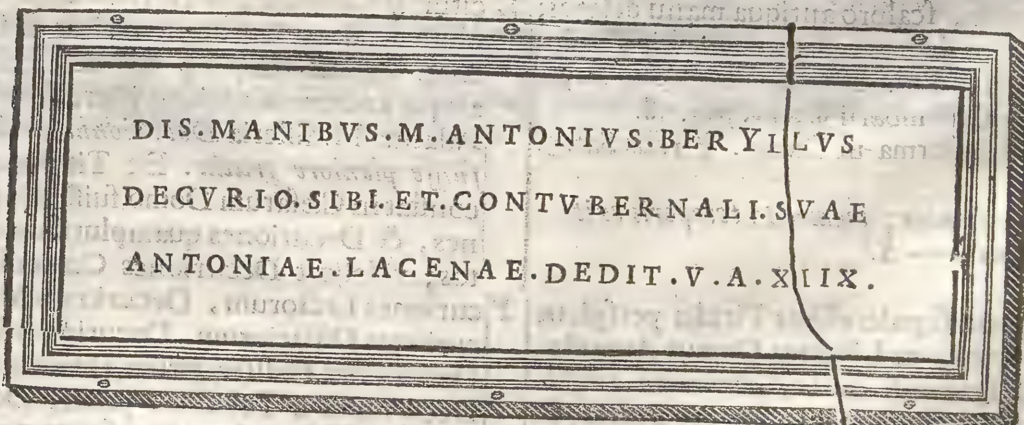
Ex his Titulis discimus in tot Decurias distributos fuisse Libertos, quibus cura a Regionibus Urbis vel tuendis, vel ministrandis demandata fuerat, tum ab Augusto, tum ab Tiberio Claudio Cæsare. In hoc lapide damus Ponticum a Cæsare fa- C ctum Decurionem a Regionibus Urbis. In altero quoque quem subjicimus, habemus Philodamum ejusdem Decurionatus insignibus, & ministerio a Regionibus Urbis ornatum.

XVIII.



Idest: *Philodamo Cæsaris a Regionibus Urbis Decurioni*. Quod vero DEC. *Decurioni* interpretandum sit, testimonio aliorum lapidum hujus Monu- E menti evinci potest, in quibus expresse legitur, DECVRIO, ut in sequenti.

XIX.



BERYLLOS. Βήρυλλος. *Gemma*, aquæ marinæ similis, de qua Plinius Lib. XXXVII. cap. 5. Propertius Lib. IV. Eleg. 7. v. 9.

A Beryllo proprium nomen accepit hic Libertus, qui a M. Antonio fuit manumissus; & manumis- F sione nomen, ac prænomen ejusdem accepit. Liberti quoque, ut compertum est, suos servos manumittebant, notabantque tempus suæ manumissionis nonnumquam in vetustis lapidibus, ut observavi in hoc sepulcrali Titulo, quem exhibet Fabrett.

Inscr. Antiq. cap. IV. pag. 248. n. 8. notandumque est Trebatiam Eutychiam conjugem Eutychiani Augusti Liberti Adjutoris a Rationibus, manumissam fuisse a Cnejo Trebatio Pitianacte Patre suo natura-

A li, qui erat Libertus Cneii Trebatii Clarii, undecimo Kalendas Februarii, Commodo quartum Consule; anno scilicet Urb. 936. Chr. 183.

TREBATIAE . EVTYCHIAE
MANVMISS . A . CN . TREBATIO
PITIANACTE . PATRE . N . LIBERTO
TREBATI . CLARI . QVOND .
C . V . XI . K . F . COMMODO . IIII
COS . EVTYCHIANVS . AVG
LIB . ADIVT . A RAT . CONIVGI
B . M.

In alio in Vinea Card. Carpen. apud Grut. CCCVIII. 9. legitur Cosmus Æditus Matris Deum Magnæ Idææ *gratis manumissus* ab Imperatore Augusto;

B quæ marmorea Tabula quia IMMVNITATEM Libertis datam, de qua superius egimus, aliquo modo illustrare potest, hic exscribere minime gravabor.

COSMVS . AEDITVVS . MATRIS . D
ANTIOCHO . SACERDÓTE . ANNIS . XII . EIVSD
AB . IMP . AVGVSTO . GRA'TIS . MANVMÍSSVS . OL
SVPRA . SVNT . H-S . N . L . DONATIÓNIS . CAVSA . MANCIP

CONTVBERNALI. SVAE. Contubernales dicebantur Vir, & Uxor Servi; nam inter eos justæ nuptiæ, ut inter cives Romanos, non contrahebantur; & eorum conjugium *contubernium* appellabatur, quasi sub iisdem trabibus jacerent. *S.*

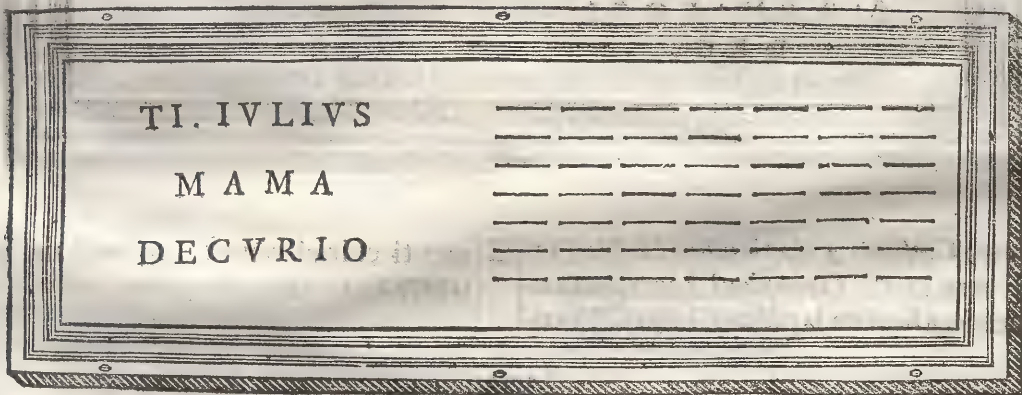
ANTONIAE . LACENAE . Legendum LACAENAE . ex Laconia. Horatius Carm. Lib. II. Ode 11.

—— eburna dic age cum lyra

C *Maturet in comtum Lacænæ*
More comam religata nodum.

V. A. XIIX. Idest; *Vixit annis octodecim*. In sequenti quoque expresse legitur Tiberius Julius Mama Decurio. Non enim in cæteris in quibus per notam scribitur DEC. *Decanus* interpretandum est. Vide Gutherium de Officiis Domus Augustæ Lib. III. Cap. 30. pag. 669.

XXI.



Titulus læva parte, scalpro antiqua manu deletus; nullo alio deinceps ibidem restituto. De his Titulorum lituris superius diximus in Descriptione hujus Monumenti sive Columbarii §. XII. pag. 58.

MAMA. Eadem forma ut Dama. Persius Sat. 5.

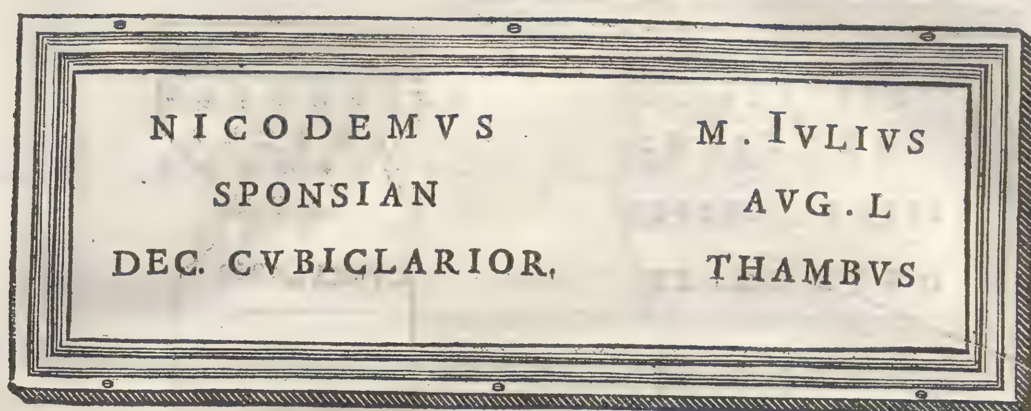
Verterit hunc prætor; momento temporis exit
Marcus Dama —— S.

Ex hisce igitur sepulcralibus Titulis perspicue intelligimus Servos, ac Libertos Domus Augustæ, optimi ordinis servandi causa, *decuriatos fuisse*, ut verbis utar Ciceronis in Oratione pro Sextio; & in tot decurias distributos; adeout qui his Decuriis, scilicet denum hominum classibus, præesset, vel primus in ipsis esset, *Decurio* diceretur; eo prorsus modo ut apud nos in Regum ac procerum aulis qui primus inter servos est, aliisque præest, & domini jussa mandat facienda, patrio sermone di-

E citur *il Caporale*, *il Decano degli Staffieri*. Qui plura desiderat Gutherium adeat de Officiis Domus Aug. Lib. III. Cap 29. qui de Decurionibus agit, aitque auctore Ammiano Marcellino Lib. XX. inter Palatina Ministeria *Decurionum ordinem dignitatis fuisse pleniore gradu*. Ex Titulis quos subdimus constat in Cæsarum Domo fuisse simplices Decuriones, & Decuriones quampluribus officiis præpositos; videlicet Decuriones Cubiculariorum, Decuriones Lectorum, Decuriones Mensorum, Decuriones Ostiariorum, Decuriones Pædagogorum, Decuriones Pedisequorum, Decuriones Stratorum, Decuriones a Tabuliis, præter Decuriones a Regionibus Urbis, de quibus supra nonnulla disseruimus; & Decuriones Lecticariorum, Scribarum, & Unctorum Augusti, quorum fit mentio in vetustis lapidibus penes Sponium in Miscellaneis p. 213. & 223. & Decuriones Ministrorum penes Fabrettum Cap. IV. p. 257. n. 81.

F

XXI.



NICODEMVS, Νικόδημος, *Victor Populi*. *S*.

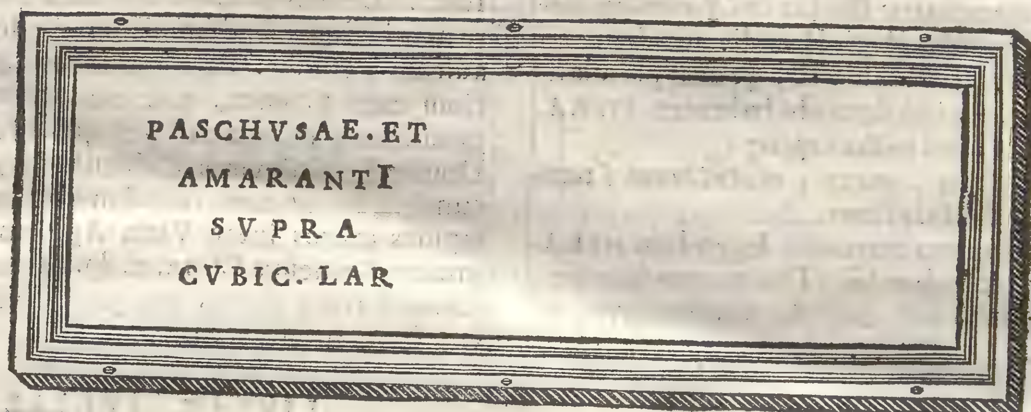
DEC. CVBICLARIOR. Ideſt; *Decurio Cubiculariorum*; nos *il Decano de' Camerieri*. Nullum alium lapidem jam editum reperio apud clariſſimos Antiquarios, qui nobis exhibeat Decurionem Cubiculariorum in Domo Auguſti. Suetonius cap. 17. inter occiſores Domitiani Imperatoris Saturum (ſive ut alii legunt Saturium) nominat *Decurionem Cubiculariorum*.

B CVBICLARIOR. Per aphæreſin, ut in aliis vetuſtis lapidibus legitur; ſic CRVSTLA. PROCLA. FELICLA. pro *Cruſtula*, *Procula*, *Felicula*, in quibus L abſorbetur. *S*.

THAMBVS. quaſi *ſtupor admiratio*. Homerus. θάμβος ἔχει με. *Stupor me poſſidet*. *S*

In ſequentibus exhibemus Amarantum, & Myrtilum SVPRA CVBICVLARIOS.

XXII.



PASCVSAE. Ἀπὸ τοῦ πάσχειν. *pati*.

SVPRA CVBIC. LAR. Legendum, SVPRA CVBICLAR. Ideſt, *Supra Cubicularios*, ut diſerte legitur in hoc Titulo Gruteriani Theſauri, MXCI. 1.

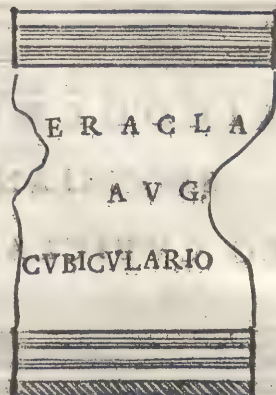
M. LIVIVS. AVGVSTAE
L. AMARANTHVS
SVPRA. CVBVCVLARIOS

Non enim legendum videtur *Supra Cubiculum Larum*; cujus officii nullum habeo exemplum; quamvis in vetuſtis Inſcriptionibus legantur Decuriones Larum; CCCXIX. 9. & Magiſtri Larum Auguſtorum, CCCCVI. 4. Fuit enim, ut hoc obiter dicam, in interiore parte domus Principis, ut & privato-
D rum, locus Laribus dicatus, qui Lararium dicebatur, in quo Heroum imagines habebant, & colebant, ut obſervat Gutherius de Officiis Domus Auguſtæ Lib. III. Cap. 29. pagg. 661. Hinc Lares familiares a Gloſſ. vet ἥρωες κατοικίδιοι, & domeſtici. De Alexandro Imperatore narrat Lampridius, *illum matutinis horis in* LARARIO *ſuo rem divinam facere ſolitum, in quo & Divos Principes, ſed optimos, & electos atque animas ſanctiores, in quibus, & Apollinem, &* CHRISTVM, ABRAHAM, *& Orpheum habebat*.

Sæpe inter ſyllabas puncta a quadratariis ponuntur, quæ redundant, ut ſupra vidimus nu. I. pag. 70.

XXIII. XXIV.





MYRTILVS. A myrto, una cum rosa, Veneri sacra; propterea quod, ut ait Pausanias in Eliac. cap. 24. stirps utraque eximiam habeat pulchritudinis speciem. Pluribus feminis nomen impositum *Myetale* in vetustis lapidibus. Myrtillum Græci Mercurii filium fuisse tradidere, Oenomai aurigam, de quo Pausanias in Arcadicis c. 14.

SVPRA. CVBICV. Ideſt SVPRA CVBICVLARIOS. Præpositorum Cubiculo perhonestum fuit munus, ut de Helicone Præfecto Cubiculo Caii Cæsaris testatur Philo de Legatione. In Actis Apostolorum Cap. XI. v. 20 memoratur Blastus ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος βασιλέως *super cubiculum Regis* Herodis, quo deprecatore usi sunt Tyrii, & Sidonii, pacem postulantes, & ne Herodem infestum sibi haberent. SVPRA. CVBICVLARIOS. ὁ ἐπὶ κυβικλαρίοις.

ORTHRO. ὄρθρος. *mane, matutinum (tempus)*. ὄρθρων. f. *Matutinus*. *S.*

ERACLA. Suppleto marmore legendum HERACLA. ἡρακλᾷ a recto ἡρακλᾶς; Dorice pro ἡρακλῆς. Herculi. *Augusti, vel Augustæ Cubiculario*. τῷ ἐπὶ κοιτῶνος. *S.*

B Cubicularii, ut notavit Pignorius pag. 232. gratiosi erant apud Dominos, & maximis quibusque muneribus præficiebantur. In Florentino marmore Musei Suburbani Strozii pag. 361. num. 94. legitur;

DEMETRIVS. CVB.

III. VIR

VENVSTO.ET.EPHEBO Q

Ideſt: *Demetrius Cubicularius Triumvir*, &c. quare manifestum est ad honorum gradus Cubiculariis

C aditum patuisse. Parthenionem Liviæ Cubicularium cum L. nota, quæ eum *Libertum* indicat, producimus in sequenti; ex quo discimus Augustæ Domus Feminis viros Cubicularios, ad corpus earundem servandum, tuendumque datos fuisse. Duos lapides erutos inter Viam Appiam, & Latinam profert Reinesius Cl. IX. n. 89. & 90. ex quibus discimus Liviam Servas quoque Cubicularias habuisse; & ita inscripti sunt.

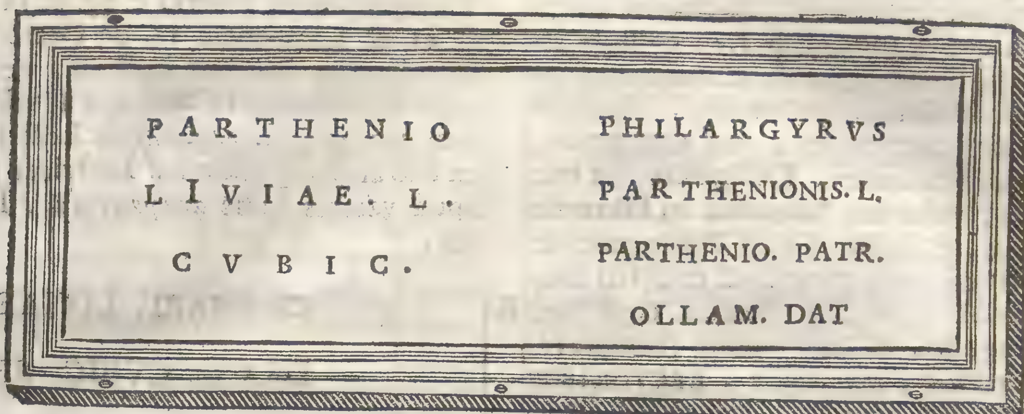
LIVIAE MELISSAE
SER . A . CVBIC
LIVIVS THEONA
AVG . SER . AD MAN.

LIVIAE . IVLIAE
SER . A . CVBIC
LIVIVS GRATVS
AVGVSTI MVLIO.

An vero Similiter adsignatæ fuerint Feminæ Cubiculariæ certo adfirmare minime audeam, cum in jam editis inscriptionibus Feminas Virorum Cubicularias hactenus minime reperire potuerim. Gruterus singularem exhibet Romanum lapidem DLXXVI. 5. & in Scaligeriano Indice Cap. VII. de Officiis Domus Augustæ exponitur, *Cubicularia ex Collegio*; quasi Domitia fuerit Cubicularia Zmaragdi, i. Smaragdi, & in aliquo Collegio descri-

E pta. Sed legendum videtur; *Diis Manibus Smaradi Liberti Domitiæ Pollinæ Cubicularii ex Collegio*. In quodam Romano fragmento Ecclesiæ Divi Pauli, quod producit Fabrettus pag. 182. num. 390. legitur HONORIO. AVG. V.... CVBECVLARIA. Verum ob immanem marmoris fracturam, dignosci non potest, cujus nam fuerit Cubicularia; an viri, seu feminæ.

XXV.



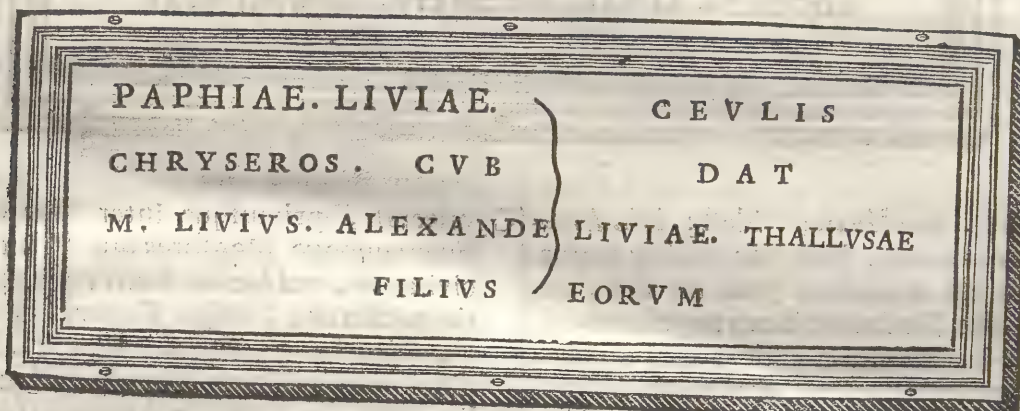
PARTHENIO. παρθενίων. *S.*
Meminit Suetonius in Domitiano c. 16. cujusdam Parthenii Cubiculo præpositi Domitiani Imperatoris, quem, ut ait, in corporis cura adhibuit.

PHILARGVRVS. Ideſt, *Argenti amicus*, φιλάργυρος. *S.*

Vide Notas in Florentinas antiquas Inſcriptiones pag. 362. Hujus quoque nominis Philargurum Liviæ Libertum dedimus p. 256. n. 44. ex Muſeo A Andreinio, & pag. 404. n. 211. ex Muſeo Suburbano Strozio.

PARTHENIO. PATR. Ideſt; *Patronus*. Ollam dat. Dominus ſervum ſuum ſepelire tenebatur, argumento l. ſi filius familias 31. §. qui ſervum D. de relig. & ſumpt. fun. Hic contra notare poſſumus Parthenionem patronum Ollam dare Philarguro Liberto Parthenionis.

XXVI.



PAPHIAE. Παφία. Veneris cognomentum. Horatius Carm. Lib. 1. Ode 30.

O Venus Regina Cnidi, Paphique.

Paphus una e civitatibus inſulæ Cypri; quæ inſula Veneri ſacra. Venerem Paphiam. Oppianus Venerem Aſſyriam, & plenam Lunam nuncupat Juliam Severi, ſive Juliam Domnam. *S.*

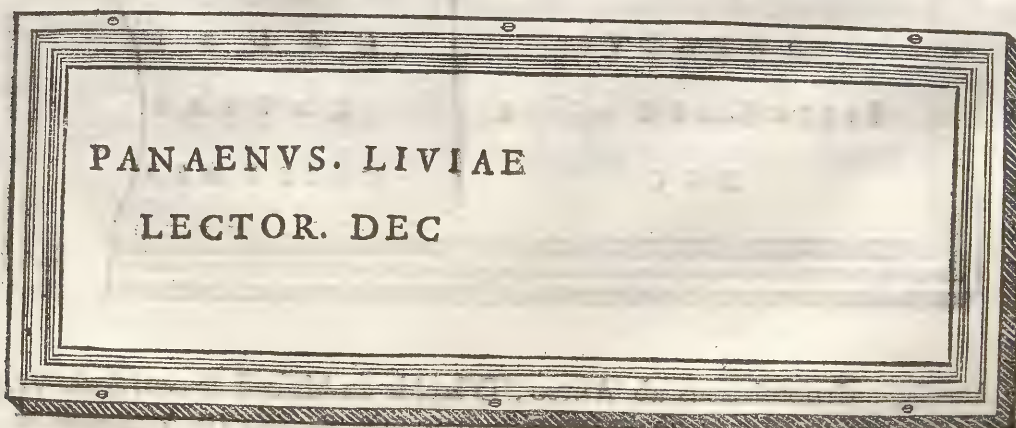
CHRYSEROS. *Amor*, ſeu *Cupido aureus*; ut e- B jus mater χρυσῆ Ἀφροδίτε a Poetis appellatur, ideſt *Aurea Venus*. *S.*

CVB. Ideſt. CVBICVLARIVS; idem qui A CVBICVLO, alibi.

THALLVSAE. Scilicet Libertæ. Θάλλουσα. ideſt *virens*, *pullulans*, *germinans* femina. θαλλὸς. *germen*. Catullus ad cognominem adoleſcentem Carm. XXV. 1.

Cinæde Thalle, mollior cuniculi capillo.

XXVII.

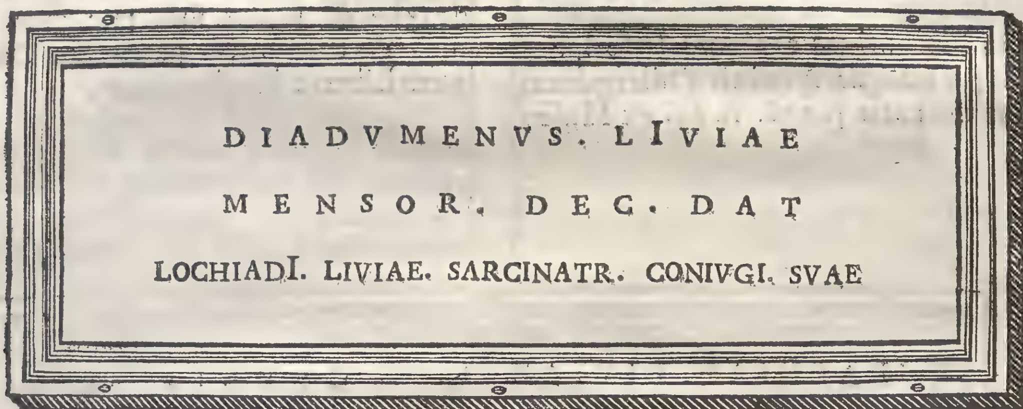


PANAENVS. Πάναινος. *Undequaque laudabilis.* LECTOR ἀναγνώστης. *Anagnoſtes*. *S.* LECTOR C DEC. ideſt; *Lectorum Decurio*, vel *Lector Decurio*.

Frequenter Lectores mensis apud veteres adhibebantur; ut accumbentes dominos acroamatis, & librorum lectione recrearent. Lectorum diserte meminit Plinius Secundus Lib. I. in epistola Septitio Claro, qui promiserat se venturum ad cenam, fidemque fefellerat, qui ita ait. *Audisses* COMOEDVM, *vel* LECTOREM, *vel* LYRISTEN, *vel quæ tua liberalitas omnes*. De Lyriste, ut hoc obiter moneam, videndus Salmasius in Plinianis Exercitationibus, & Julius Cæsar Bulengerus de Theatr. v. 37. Etiam extra cenæ, vel convivii tempus lectores adhibitos observo. Sueton. c. 78. hæc memorat de Augusto. *Si interruptum somnum recuperare, ut evenit, non posset*, LECTORIBUS *aut* FABVLATORIBVS *accersitis, resumebat, producebatque ultra primam sæpe lucem*. Idem Suetonius narrat Tiberium Cæsarem ex lectione quotidiana solitum quæstiones super cenam proponere. Lectores quoque ad ea recitanda, quæ domini scripserant adhibiti leguntur apud eumdem Tranquillum in Tiberio c. 23. & in Claudio c. 22. & 41. & Ciceronem II. de Oratore. Lectorum Ethnicorum in editis hactenus vetustis lapidibus nulla fit mentio. In quodam Titulo apud Fabrettum pag. 411. n. 347. Cnide Lectrix memoratur, ex quo arguere possumus Lectrices pariter feminas apud veteres fuisse ἀναγνωστρίας. Ita enim se habet.

CRENAEI. LIVIAE
DRVSI. CVBIC. SER
COLIT. OSSA. EIVS. CNIDE
LECTRIX. CONIVNX. EIVS

XXVIII.



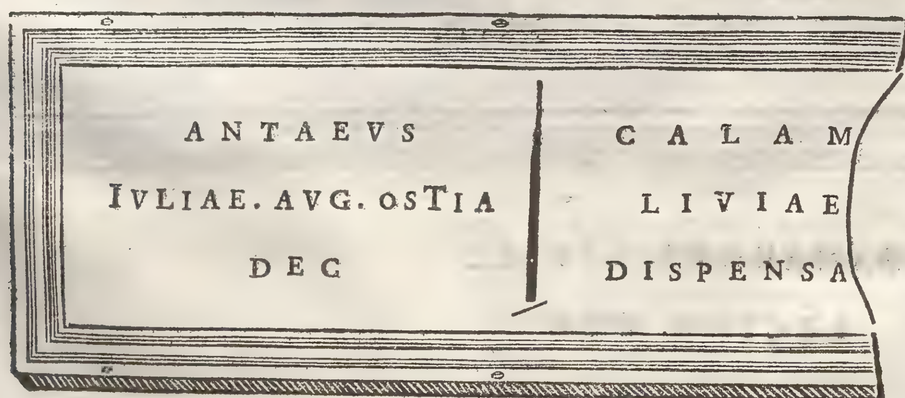
DIADVMENVS. Διαδέμενος, idest; *Diadematus, diademate ornatus*. Fuit hoc pariter cognomen Marci Aurelii Antonini Macrini filii, qui Diadumenus, sive Diadumenianus appellatus est, teste Lampridio in ejus vita c. 4. propterea quod ex utero matris prodierit naturali diademate insignitus. Reinesius Cl. IX. n. XVIII. Romanum Titulum producit Diadumeno Augusti Liberto Procuratori positum.

MENSOR. DEC. scilicet *Mensorum Decurio*; vel *Mensor Decurio*; nam hoc quoque modo legi potest alterius Tituli exemplo, quem inferius observabimus. Hic Diadumenus Liviæ Mensorum Decurio, Mensoribus frumentariis Domus Augustæ præerat, primusque inter illos erat dignitate. Fuere quoque Mensores qui Principi in aliquam civitatem, vel locum ituro, præibant, & hospitia parabant, (vulgo *Forieri*) de quibus Gutherius Lib. II. c. 15. & Lib. III. c. 12. & Mensores ædificiorum in Domo Augusta, Grut. DXCIX. I. Alium Mensorem Liviæ Augustæ supra dedimus p. 74. ex Fabret.

LOCHIADI. Eadem fortassis Lochias, de qua supra n. IIII. pag. 73.

SARCINATR. Idest; SARCINATRICI. De Sarcinatricibus inferius erit sermo. Interim ceteros Liviæ Augustæ, ac Cæsarum Domus Decuriones hic ordine producamus.

XXIX.



ANTAEVS. Ἀνταῖος. denominatus ab Anteo, qui cum Hercule congressus est, & ab eodem victus.

IVLIAE. AVG. Idest. *Juliæ Augustæ*.

OSTIA DEC. scilicet *Ostiariorum Decurio*, vel *Ostiarius Decurio*, ut diserte legitur in Romano lapide in Miscell. Sponii Sect. VI. pag. 214. Gruterus pag. DLXXXVII. 3. Aurelium Erotem LIVIAE OSTIARIVM produxit.

Ostiarii portæ aditum custodiebant, ut admitterent vel demitterent eos qui dominum conveniebant; vel ut impedirent ingredi volentes, ut do-

cet Suidas a Sponio relatus in Miscell. pag. 215. Consulendus Pignorius de Servis pag. 214.

Læva parte Titulus ita facile suppletur: CALAMVS LIVIAE AVG. L. DISPENSATOR. Idest; *Calamus Liviæ Augustæ Libertus Dispensator*. Vicarii quoque leguntur Dispensatoribus dati in pluribus lapidibus apud Sponium in Miscell. pag. 212. 2. & 3. & pag. 213. 6. apud Fabrettum pag. 302. n. 283. 284. pag. 303. n. 292. CALAMVS. κάλαμος.

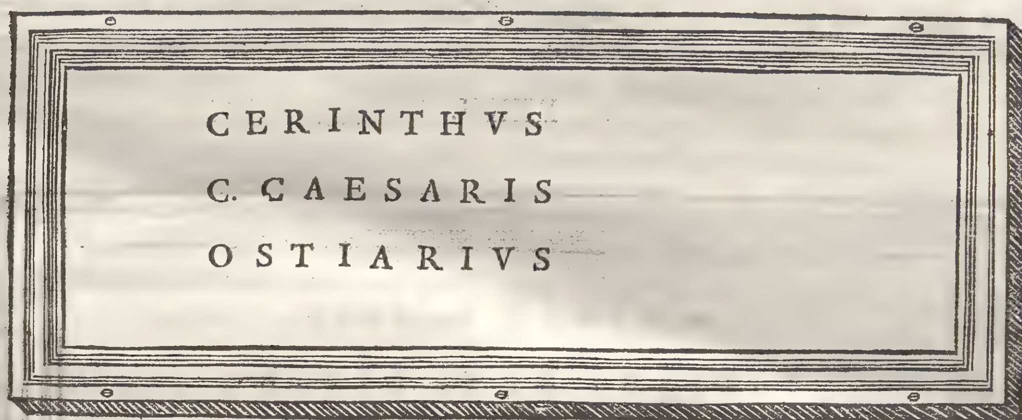
LIVIA, ut supra adnotavimus, post viri obitum, in familiam Juliam adscita est, & IVLIA appellata, nomenque AVGVSTAE assumsit, teste Tacito Annal. Lib. 1. c. 4. ejusque nomen in marmoribus, & in numismatis expressum; ut in nummo apud Cl. V. Occonem; in quo caput Juliæ, & hæc inscriptio, PERM. AVG. COL. ROM. IVLIA. AVGVSTA GENETRIX ORBIS. Verum AVGVSTAE cognomen tulit postquam nupsit Octavio, a quo postea Cæsares Augusti dicti cognominatique sunt, & ab ea eorumdem uxores, sorores, ac filiæ. Quid significet hoc cognomen, & quando Augustus assumserit, Suetonius exponit in ejus vita c. 7. his verbis. *Postea* C. CAESARIS, *& deinde* AVGVSTI *cognomen assumsit: alterum, testamento majoris avunculi; alterum Munatii Planci sententia; cum quibusdam censentibus*, ROMVLVM *appellari oportere, quasi & ipsum conditorem Urbis, prævaluisse ut* AVGVSTVS *potius vocaretur, non tantum novo, sed etiam ampliore cognomine: quod loca quoque religiosa, & in quibus augurato quid consecratur*, Augusta *dicantur, ab* auctu, *vel ab* avium gestu gustuve, *sicut etiam Ennius docet, scribens*,

Augusto augurio postquam inclyta condita Roma est.

Antequam Livia Augusto nuberet, LIVIA DRVSILLA, ut notum est, dicebatur. Vetus epigramma quod affert Fabrettus pag. 92. n. 188. libet exscribere, quod meminit *Leiviæ*, idest *Liviæ Galateæ*, ejusdem, ni fallor, Libertæ, & hæc habet.

L. AVRELIVS
COTTAE. L
PHILOSTRA
LEIVIA
DRVSILLAE
L. GALATEA
IN. FR. P. XII. IN
AG. XX. H. M
H. N. S

XXX.



CERINTHVS. *Cerago, mellificium*. κήρινθος. *S.*

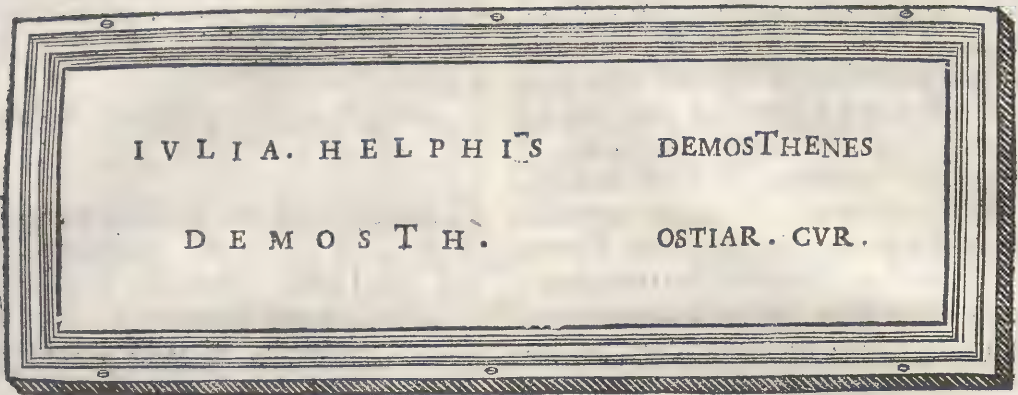
C. CAESARIS, vel ipsiusmet Augusti. Vide inferius annotata.

C. CAESARIS. Cajus Cæsar M. Agrippæ, & Juliæ filius, cum Lucio fratre adoptatus fuit ab Augusto, teste Suetonio in Aug. c. 64. Liviam Drusi filiam uxorem duxit; Romam ex Armenia revertens Lamyræ in Lycia mortuus est; ejusque cineres, & ossa Romam delata. Livia immensæ molis porticum, quam in honorem Caii, & Lucii ædificarat, tum dedicavit; ut narrat Dio Lib. LVI. quibus a Colonia Pisana annuæ inferiæ decretæ, aræ erectæ, nullis honoribus, & ornamentis prætermissis, arcu triumphali, statua equestri, ac pedestri exornati sunt, de quibus eruditissime disseruit Emin. Card. Norisius in Cenotaphia Pisana.

Probissimus, ac fidelissimus iste Cerinthus Caii Cæsaris Ostiarius, quietos habuit cineres in sociorum Sepulcro; ceteri vero Caii Cæsaris ministri, Augusti jussu in Tyberis flumen præcipitati sunt ob nimiam rapacitatem, & avaritiam, qua in Armeniam Provinciam, decumbente Cajo ex morbo, grassati fuerant, ut scribit Suetonius in Augusto c. 68. *Pædagogum*, inquit, *ministrosque Caii filii, per occasionem valetudinis, mortisque ejus superbe avareque in provinciam grassantes, oneratis gravi pondere cervicibus, præcipitavit in flumen*.

OSTIARIVS, Gallice *huissier*, *usciere*. θυρωρος, *portinajo*, Italice; januæ custos. In Evangelio; *ancilla ostiaria*. Romani principes non in eum morem venerant, ut nobilibus personis ad officia, & ministeria Domus Augustæ uterentur; sed Servi, & Liberti implebant hæc officia. Aulici φίλοι, & amici Principis vocabantur. Quamobrem in Regia Pratolini Villa, in Aulæ summo lacunari legitur inscriptum: GENIO AMICORVM. *S.*

XXXI.



IVLIA. HELPIS; ideſt, *Spes*, quod etiam Latinum nomen proprium in Inſcriptionibus veteribus reperitur. Sed HELPIS ſemper cum aſpiratione denſa, quam Græci non agnoſcunt. *S.*

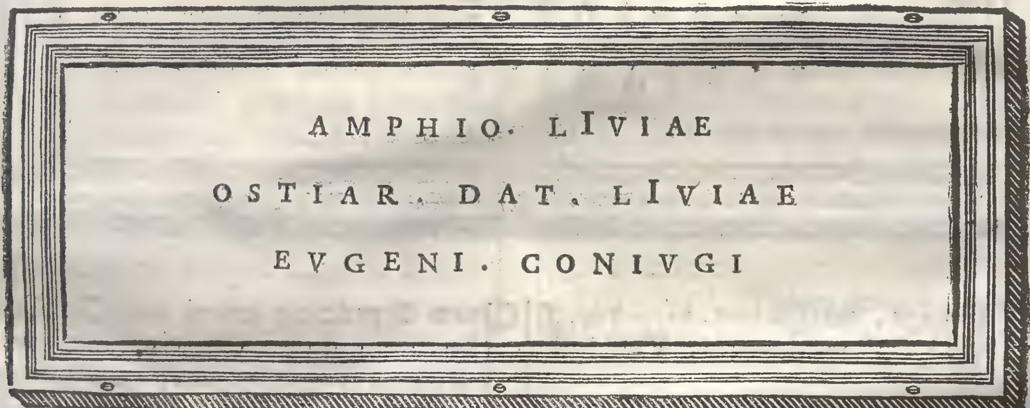
DEMOST. Ideſt DEMOSTHENIS. Subintelligendum *conjux*; cujus Olla cinerum ad dexteram, viri vero ad ſiniſtram collocatur: eo prorſus modo, ut in ſuperioribus Sarcophagis, uxorum imagines ad dexteram virorum ſculptæ ſunt.

OSTIAR. CVR. An *Oſtiariorum Curator*, vel *Oſtiariorum Curio?* ſeu potius *Oſtiarius Curiæ*, nempe Juliæ, quam Auguſtus ædificatam prope Comitium in honorem patris ſui dedicavit; in eaque imaginem Victoriæ poſuit, Tarento olim Romam

A advectam, & a Cæſare tum in Curiam poſitam, (nam alteram Senatus ob cædem ejuſdem ibidem patratam dirui juſſit) & ſpoliis Ægyptiis decoratam, quo nimirum oſtendebat, imperium ſe ex Victoria eſſe adeptum, ut narrat Dio Rom. Hiſt. Lib. XLVIII. & Lib. 51.

Libentius legerem *Oſtiarius Curiæ*. Curiarum ſiquidem, ut Beroaldus interpretatur in vitam C. Julii Cæſaris c.22. duo genera Romæ fuerunt: nam locus, ubi Senatus rempublicam curat, *Curia* dicitur, & ubi cura ſacrorum tractatur Curiam appellamus. Ab his Curiones dicti, qualis fortaſſis P. Cæſennius Heraclida n. CXLIV. Curia non ſolum pro loco, ſed etiam pro hominibus accipitur.

XXXII.



AMPHIO. Ἀμφίων; *Amphion*. *S.*

Accepto nomine ab Amphione, quem ferunt inveniſſe muſicam, muroſque Thebarum extruxiſſe fidibus canendo. Horatius Carm. Lib. III. Ode 11.

Mercari, nam te docilis magiſtro
Movit Amphion lapides canendo,
Tuque teſtudo reſonare ſeptem
Callida nervis.

OSTIAR. Ideſt OSTIARIVS. DAT. ſubintellige OLLAM.

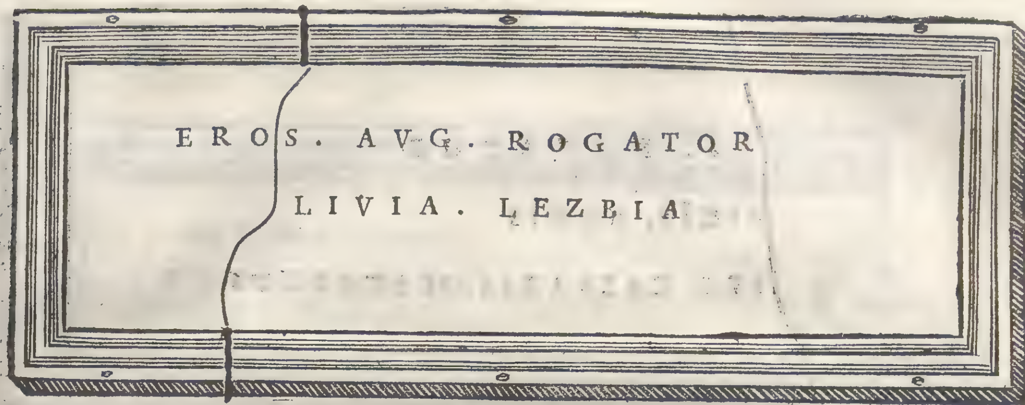
Fuere quoque præter Oſtiarios *Velarii* in Domo Auguſta, qui conclavium fores velis obtectas cuſtodiebant, attollebantque cum opus eſſet: quo-

B rum fit mentio in vetuſtis lapidibus apud Gruterum DXCIX. 7. & 8. eoſque illuſtrat Pignorius de Servis pag. 227. 228.

In veterrimis monumentis a Grutero allatis, præterea fit mentio Servorum, ac Libertorum, qui januas Domus Auguſtæ cuſtodiebant; qui A IANO; AB ATRIO; A IANO MEDIO; A IANO PRIMO PALATINO dicuntur pagg. DLXXVII. 1. 2. & DLXXVI. 9. Nam januæ ab Jano januarum præſide dictæ; cujus imago ad domus cuſtodiam, ſuper portam ſtatuebatur.

Quandoquidem circa oſtium, & januas Principum Domus Auguſtæ conſiſtimus, in ſequentibus Titulis ROGATORVM, item AB OFFICIIS ADMISSIONVM munia animadvertamus.

XXXIII.



Ideſt; *Eros Auguſtæ Libertus Rogator, Livia Lezbia*, i. *Lesbia*. Alium ejuſdem cognominis ſupra dedimus n. IX. pag. 78. Erotem Auguſtæ Libertum Mæcilianum; qui hoc cognomen habuit, ut arbitror, a M. Mæcilio Tullo Triumviro Monetali ſub Auguſto, quem cum aliis recenſet Adolphus Occo in Numiſmatis Imperatorum Romanorum pag. 53.

ROGATOR. In Gruteriano antiquarum Inſcriptionum Theſauro, & in ejus ſupplemento Thomæ Reineſii, nulla fit mentio ROGATORVM inter officia Domus Auguſtæ. Singularem hunc Romanum lapidem invenio apud Fabrettum pag. 74. n. 74. quem libentius hic ſubjicio, eo quod mentionem faciat Dorcadis ORNATRICIS Juliæ Auguſtæ, cujus patria Capreæ fuere, inſula in Mari Tyrrheno Campaniæ adjacens, in qua Auguſtus feceſſui quatriduum impendit, ut narrat Suetonius in ejus vita c. 98. ibique varia munuſcula, togas inſuper ac pallia diſtribuit, & ſpectavit aſſidue exercentes Ephebos, quorum ſupra meminimus pag. 72. eaſque poſtea Tiberius Cæſar obſcena Venere deturpavit, ut idem Suetonius memorat c. 43.

IVNONI
DORCADIS
IVLIAE. AVGVSTAE. L
VERNAE. CAPRENSIS
ORNATRICIS
LYCASTVS. CONLIBERTVS
ROGATOR. CONIVGI
CARISSIMAE. SIBI

In Comitiis Rogator is vocabatur qui civibus in ſuffragiis ferendis ciſtam proponebat; in quam tabellas ſuffragii conjicerent, ut oſtendit Sigonius de Com. Rom. Lib. 1. c. 3. quem citat Fabrettus Inſcr. Ant. pag. 107. Verum in Domo Auguſta Li-
A viæ ROGATOREM eum fuiſſe puto, qui ipſam rogabat vel pro clientibus, vel pro iis qui eam adire cupiebant, ut audiret quæ volebant. In Romano lapide apud Vignolium Inſcr. Select. pag. 224. Verus Evocatus Auguſti, memoriam ponit Corneliæ Muſæ CLIENTI cariſſimæ, ac piiſſimæ. In pluribus Inſcriptionibus apud Gruterum DXCVIII. 1. 2. 3. 4. 5. legitur officium Libertorum A CVRA AMICORVM. AVGVSTI.

Rogatorem quoque fortaſſis intelligere poſſumus eum qui alios rogabat de his, quæ Livia Auguſta volebat. Suetonius in Auguſti vita cap. 40. hæc
B narrat de Livia ejus conjuge: *Et Liviæ pro quodam tributario Gallo* ROGANTI (quod officium vel Liberti ejus nomine facere poterant) *civitatem negavit, immunitatem obtulit: affirmans, ſe facilius paſſurum fiſco detrahi aliquid, quam civitatis Romanæ vulgari honorem*.

ROGATOR. Quoniam Romani Principes multum auctoritatis Senatui deferebant, & Senatusconſulta curabant fieri ad honores ſibi decernendos, & ad alias leges condendas, Rogator fungebatur rogandi Senatum officio. *S.*

LIVIA. LEZBIA. Ideſt. LESBIA. Litera Z ſæpiſſime pro S ponitur in vetuſtis inſcriptis ſaxis non
C ſolum Latinis, verum etiam Græcis. Ita apud Gruterum DLXXVI. 5. ZMARAGDI pro SMARAGDI, & DCCCCLI. 9. MCXLIX. 7. & apud Fabrettum Inſcr. Ant. Cap. 1. p. 49. n. 281. & POMPONIA ZMYRNA in Gruteriana baſe CXXIX. 16. & in pluribus aliis Titulis hujus Sepulcri mox afferendis. A Græcis quoque Z pro Σ uſurpatum reperitur, quod jam obſervavit doctiſſimus Spanhemius, & Octavius Falconerius in Inſcript. Athleticas p. 84. apud quem p. 78. in Athletica Inſcript. legitur ΚΛ. ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΥ ΖΜΥΡΝΑΙΟΥ, i. *Claudii Apollonii Smyrnæi*; & in alio ΚΩΖΜΩ, pro ΚΟΣΜΩ. Vetus ſiquidem eſt *τοῦ Σίγμα* aqud Lucianum querela de
D turbata ſibi poſſeſſione *ὑπὸ τοῦ Ζῆτα*, in *Σμύρνα*. Nonnumquam etiam Z pro Ξ uſurpatur in Græcis Numiſmatis, ut in numo Philippi ex Muſeo Chiſio, in quo legitur ΑΛΕΖΑΝΔΡΟΥ pro ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, & in alio Caracallæ in Theſauro Magni Ducis Etruriæ.

XXXIV.

VS. ROGATOR
FICIS. ADMIS
SVS. CAESARIS. MATERNVS

In hoc Titulo conjunctum habemus ROGATOREM cum alio qui fuit AB OFFICIIS ADMISSIONVM, quorum nomina, fracto immaniter lapide, ad nos non pervenerunt. Suppletis aliquot literis legendum AB OFFICIIS ADMISSIONVM, cujus muneris meminit Suetonius in Vesp. c. 14. & Gruterus CCCCV. 4. *Decuriæ* IV. *Admissionum*; Constat enim Liviæ Augustæ aulam gravibus doctisque viris patuisse, quibus cingebatur assidue, ut testatur Macrobius Saturnal. Lib. II. cap. 5. quibus etiam comitabatur cum e Palatio exiret; cui dissimilis erat Julia Augusti filia, quæ, ut idem Macrobius scribit, juventutis, & quidem luxuriosæ grege circumsidebatur.

A

Igitur AB OFFICIIS ADMISSIONVM idem fuit qui hodie in Regum, ac Principum aula dicitur *il Maestro di Camera*; cujus munus erat eos admittere qui Augustos salutatum veniebant. Cicero in Philipp. *Salutatum veniebant, admissus est nemo.* Fuit etiam Admissionum Magister, de quo meminit Ammianus Lib. 15. cujus testimonium, aliorumque scriptorum, qui de Admissionalibus verba faciunt, attulit eruditissimus Pignorius de Servis, qui consulendus est. Alios Decuriones in sequentibus subjicimus, & in hoc Malchionem Drusi Pædagogum Decurionem, qui Helpidi Liviæ Libertæ dat Ollam.

XXXV.

MALCHIO . DRVSI
PAEDAGOGVS. DEC.
HELPIDI. LIVIAE. L. MALCHIONI
OLLAM

MALCHIO. Μαλχίων. Apud Petronium *Trimalchio, nis*. Porphyrii Philosophi nomen Syrum *Malchus*, idest *Rex*, Græcum sibi imposuit πορφύρεος, idest *Purpureum*, purpurei namque sunt Reges. *S.*

B

Hujus pariter nominis fuit Malchio Claudiæ Tiberii filiæ Dispensator, cujus meminit Romana Inscriptio Gruteriani Thesauri DXCVII. 6. Item DLXXXVI. 1. P. Statii P. L. Bionis Decurionis Pædagogorum Domini, qui vixit annis XCVI.

DRVSI fortassis Tiberii Cæsaris ex Agrippina filii, Divi Augusti nepotis.

Perspicue docet hic Titulus, in cæteris superius allatis, legi quoque posse CVBICVLARIVS DECVRIO. LECTOR DECVRIO. MENSOR DECVRIO. OSTIARIVS DECVRIO, ut supra monuimus; quamvis aliorum quoque lapidum exemplo legi possit CVBICVLARIORVM DECVRIO. &c.

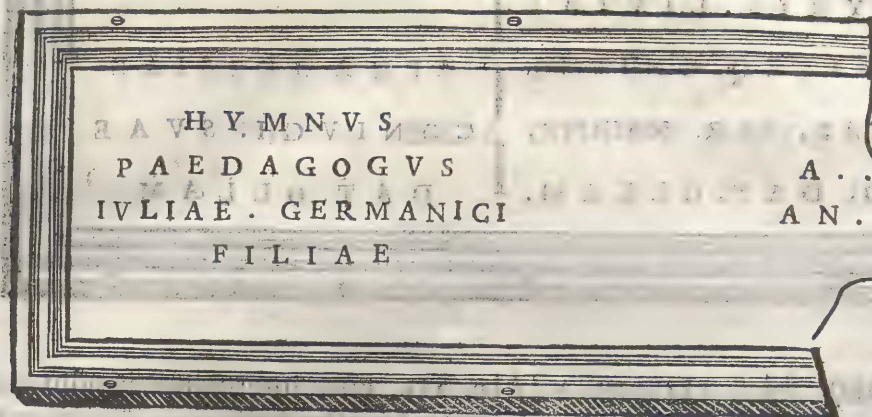
C

PAEDAGOGVS. Pædagogus pueri educator, παιδαγωγός, Servi ministerium. V. Lysidem Platonis in fine; & Lydum Pædagogum apud Plautum in Bacchid. Act. III. Sc. 2. qui clare Pædagogorum officium ostendit. Senes erant, ut ab robustioribus infirmitas separetur, ut ait Quinctilianus. *S.*

In pueris instituendis quales Pædagogi esse debeant docet prælaudatus Quinctilianus Instit. Orat. Lib. I. c. I. his verbis: *De pueris inter quos educabitur ille huic spei destinatus, idem quod de* NVTRICIBVS *dictum sit. De* PAEDAGOGIS *hoc amplius, ut aut sint eruditi plane, quam primam esse curam velim; aut se non esse eruditos sciant; nihil enim pejus est iis qui paullum aliquid ultra primas literas progressi, falsam sibi scientiæ persuasionem induerunt. Nam & cedere præcipiendi peritis indignantur, & velut jure quodam potestatis, quo fere hoc hominum genus intumescit, imperiosi atque interim sævientes, stultitiam suam perdocent. Nec minus error eorum nocet moribus; siquidem Leonides Alexandri Pædagogus, ut a Babylonio Diogene traditur, quibusdam eum vitiis imbuit, quæ robustum quoque, & jam maximum regem ab illa institutione puerili sunt prosecuta*. Ex quo colligimus Pædagogum, nos patrio sermone *l'Ajo*, in pueris educandis atque instituendis curam circa eorumdem eruditionem, & vitæ mores habuisse. Sub Præceptoribus vero optimas artes, scientias, ac disciplinas addiscebant; ut liquet ex Quinctiliani testimonio, ibidem.

Pædagogos non pueris ſolum, verum & puellis (namque utrique educatione opus habent) datos obſervare poſſumus in ſequenti Titulo, ex quo ſcimus Hymnum fuiſſe Pedagogum Juliæ Germanici Cæſaris filiæ.

XXXVI.



HYMNVS. ὕμνος. *Hymnus*. S.

Quod vero puellæ Pædagogis educandæ, atque in moribus erudiendæ traderentur, præter hujus eximii lapidis auctoritatem, diſertiſſimum eſt Plinii quoque Secundi teſtimonium in Epiſtola 16. Lib. v. in qua Marcellino minorem filiam Fundanii, immatura morte raptam, puellam ſupra ætatem omni virtute præditam laudat, his verbis: *Nondum annos quatuordecim impleverat, & jam illi anilis prudentia, matronalis gravitas erat; & tamen ſuavitas puellaris cum virginali verecundia. Ut illa patris cervicibus inhærebat? ut nos amicos paternos, & amanter, & modeſte complectebatur? ut* NVTRICES, *&* PAEDAGOGOS, *ut* PRAECEPTORES, *pro ſuo quemque officio diligebat, quam ſtudioſe, quam intelligenter lectitabat? ut parce cuſtoditeque ludebat?* &c.

IVLIAE. GERMANICI FILIAE. Germanicus Cæſar, Neronis Claudii Druſi Germanici filius, & Antoniæ Junioris, Octaviani Auguſti Nepos, a Tiberio Cæſare adoptatus, corporis forma, & animi bonis, inſtitutioneque juxta ac robore, clementia, & modeſtia fuit præſtantiſſimus. Agrippinam M. Agrippæ filiam, Auguſti neptem habuit uxorem, ex qua, ut ait Tacitus Annal. Lib. I. multos ſuſcepit filios, inter quos & Juliam, quæ in hoc Titulo memoratur, & Hymnum Pædagogum habuiſſe dicitur.

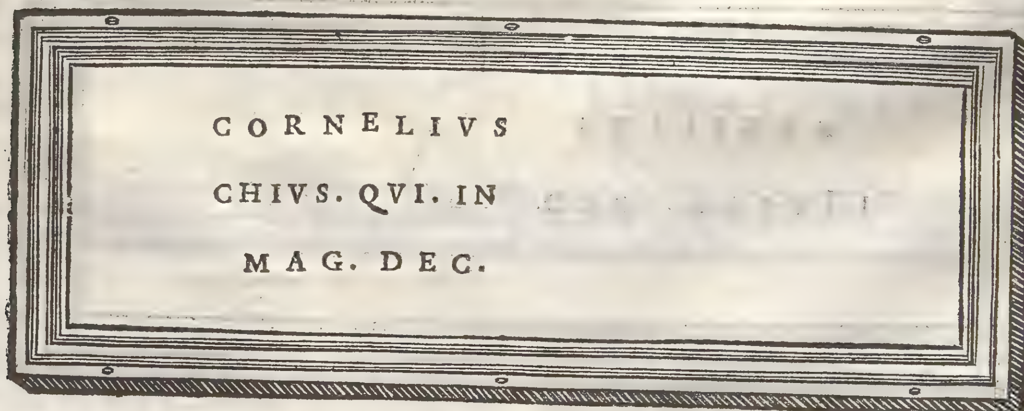
Pædagogi voluntatis Principum quodammodo arbitri erant. Suetonius de Galba c. 14. *Regebatur trium arbitrio, quos una, & intra Palatium habitantes, nec umquam non adhærentes,* PAEDAGOGOS *vulgo vocabant*. Juliæ Germanici filiæ Nutricem reperi apud Fabrettum pag. 712. n. 238. quæ fuit Prima Auguſti, & Auguſtæ Liberta, ut liquet ex hac Inſcriptione.

PRIMA . AVGVSTI
ET . AVGVSTAE . L
NVTRIX . IVLIAE . GEMA
FILIAE

Acutum Servum ejuſdem Juliæ, cum Pater Germanicus Cæſar dicitur, notavi in quadam Vaſis Inſcriptione apud Vignolium Inſcr. Sel. Cl. I. pag. 278. Hanc cum Julia Druſi filia, crimine incerto, nec defenſione ulla data occidit Claudius Druſus Cæſar, ut narrat Suetonius c. 29.

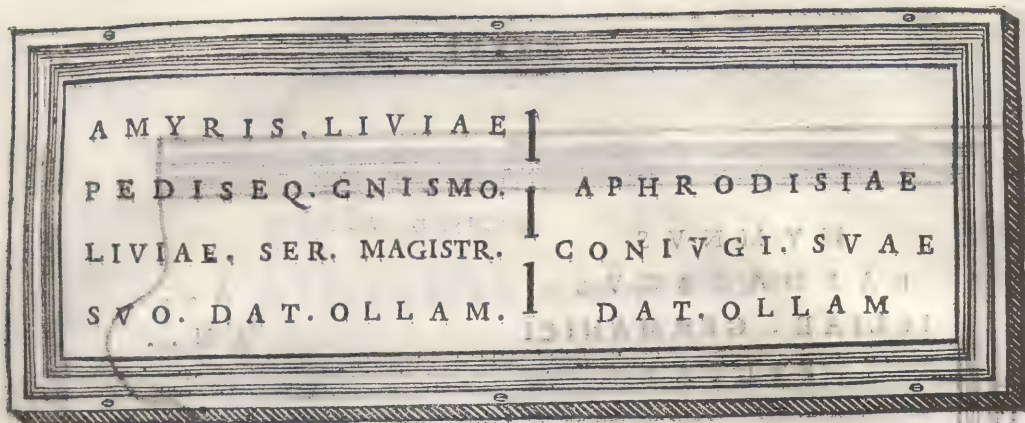
Magiſtros quoque Decuriones, ſive Magiſtros Decurionum, & ſimplices Magiſtros fuiſſe in Domo Auguſta legimus in his Titulis quos ſubjicimus.

XXXVII.



QVI. IN. Forte QVI. INMVNIS. ideſt IMMVNIS. ut ſupra ſcriptum notavimus.

XXXVIII.



AMYRIS. LIVIAE PEDISEQ. Ideſt PEDISEQVA. Gr. ἀκόλουθος. *S.*

A Orthographia in hac voce variat in vetuſtis Tabulis. In Gruteriano marmore MCXII. 10. legitur CINNAMVS. TI. CAESARIS. AVG. PEDISEQVVS. In duobus Florentinis, quæ affert Sponius in Miſc. p. 229. quæ intercidiſſe jamdiu puto, cum nuſquam reperire potuerim, ſcribitur PEDESSEQVOS, & PEDESEQVOS, antiquo more pro PEDESSEQVVS, & PEDESEQVVS. ut *Servos*, *Davos*, pro *Servus*, *Davus*: quos, quia Liviæ Auguſtæ Liberti ſunt, quin hic ſubjiciam, temperare non poſſum.

C. LIVIVS LIVIAE

AVGVSTAE SER.

PEDESSEQVOS

IVLIVS EROS LIVIAE

AVGVSTAE SER. PEDE

SEQVOS

B In altero apud Fabrettum Inſcr. Antiquarum Cap. III. pag. 130. n. XV. PEDISEQ. & pag. 210. n. 528. PEDISEQVS STATIONI CASTRESE.

Igitur Pediſequi, ac Pediſequæ dominum quocumque iret pedibus ſequebantur, quarum meminit Terentius in Andria, & Cicero Lib. II. ad Atticum. Alchen Pediſequam, & Araxem Cocum communi Titulo ſepulcrali junctos dedimus in Florentina antiqua Inſcriptione ex Muſeo Strozio p. 427. n. 296.

CNISMO. Κνισμὸς, *pruritus*; quaſi *is*, *qui amoris pruritum inducat*. Catullus Carm. XLVII.

Porci, & Socration, duæ ſiniſtræ
Piſonis, ſcabies, fameſque Memmi. S.

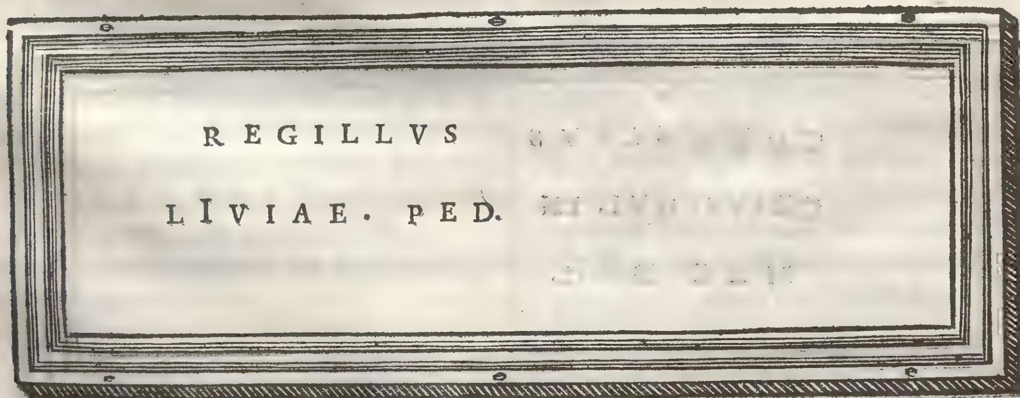
LIVIAE. SER. MAGISTR. Ideſt; *Liviæ Servo Magiſtro ſuo*. Tota Palatii diſciplina quoad mores, ad Magiſtrum Palatinum pertinebat, omneſque ſcholarum ordines, & officia regebat; ut obſervat Gutherius de Officiis Domus Auguſtæ Lib. II. cap. 20. In Gruteriano lapide MXXXIII. 8. legimus Tiberium Claudium Hermetem Auguſti Libertum Magiſtrum Puerorum Domus Auguſtæ. Ex hoc Titulo arguere poſſumus puellis quoque Magiſtros datos fuiſſe. Terentianus Geta in Phormione Act. I. Sc. 2. v. 22.

Abeuntes ambo hinc tum ſenes me filiis
C *Relinquunt quaſi magiſtrum.*

ubi Donatus explicat *Magiſtrum*; ſic Latini, quem Græci *Pædagogum* appellant.

APHRODISIAE. ſcilicet; *Veneriæ*. *S.*

XXXIX.



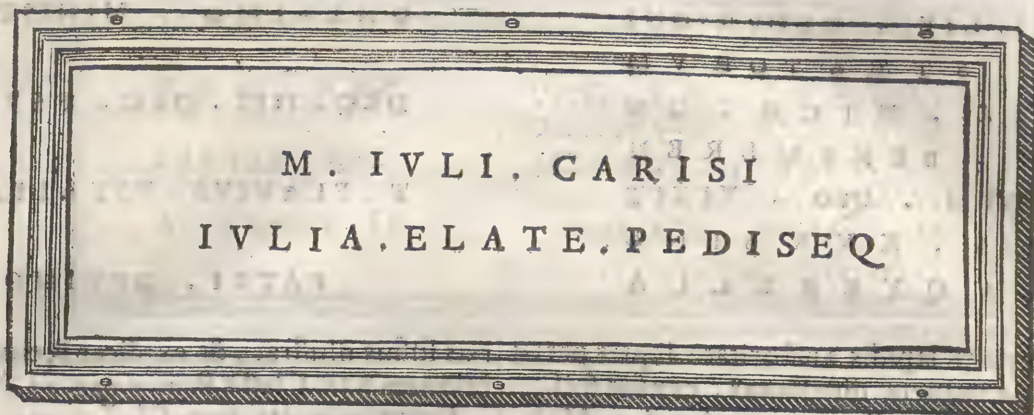
D Ideſt; *Regillus Liviæ Pediſequus*. REGILLVS. Hoc pariter nomen legitur in hoc veteri Titulo Muſei Suburbani Strozii pag. 350. n. 77.

FELIX. LECTICARIVS

REGILLI

a Regillo forſitan oppido Sabinorum, ex quo orta eſt patricia Gens Claudia, ut ſcribit Suetonius in Tiberio c. I.

XL.



M. IVLI. Ideſt; *Marci Julii.* ut in Florentino marmore pag. 131. nu. 15. LVCRETI i. *Lucretii*; ad quem locum vide quæ notavimus. Juvenalis:

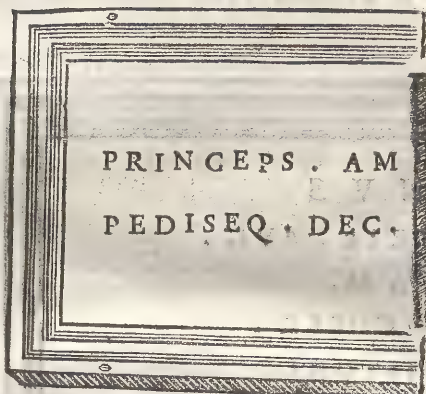
—— *quicquid Maſuri rubrica notavit*:

B Maſurius Sabinus Juriſconſultus. *S.*

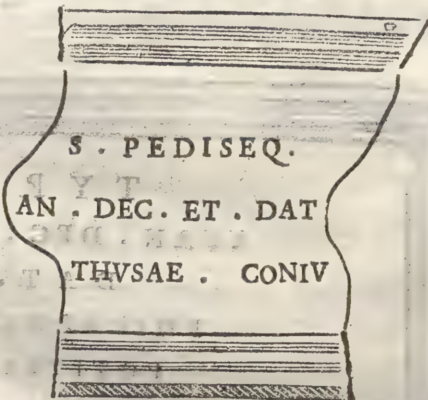
ELATE. PEDISEQ i. *Pediſequa*. ELATE. ἐλάτη: *abies*. *S.*

Pediſequorum Decurionem notare poſſumus in ſequentis Tituli fragmento; & Menalum, quem inferius dabimus.

XLI.



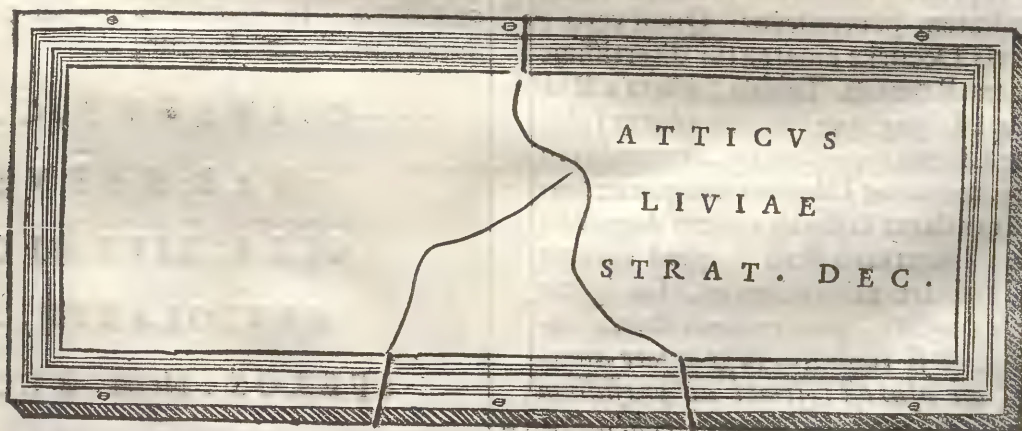
XLII.



PRINCEPS. πρῶτος. AM.... forte A MANV. *S*

C ...THVSAE. CONIV.. Reſtituendum ANTHVSAE. CONIVGI.

XLIII.



Primum non bene perſpecta lapidis fractura, & hiatu putabam legendum STRAT. DEC. i. *Stratorum Decurio*; vel *Strator Decurio*; qui ſcilicet vel menſas, lectos, ſcamna, ſubſellia, triclinia, ſtragulis, tapetibus, periſtromatis, aliiſve hujus generis operimentis, prout Liviæ dignitas, ac majeſtas poſtulabat, ſterneret; quod officium illuſtrat Vir Cl. Valerius Chimentellius in Marmor Piſanum de Honore Biſelli, Cap. XXXI. Verum, accuratius obſervato lapide, ſupplendas in parte marmoris, quæ deeſt, paucas literas putavi; ut dicat, MINISTRAT. DEC. Ideſt; *Miniſtrator Decurio*, vel *Mi-*

F *niſtratorum Decurio*. Miniſtratores, διάκονοι, menſæ Dominorum miniſtrabant, Petronio teſte, & quando inferendæ eſſent epulæ ſignum dabant, ut docet Seneca Epiſt. 93. *Tranſeo* PISTORVM turbam, *tranſeo*, MINISTRATORVM, *per quos ſigno dato, ad inferendam cenam diſcurritur*. Miniſtratorum Cæſarianorum fit mentio in veteribus Titulis Gruterianis MCXI. 14. DCI. 3. 5. MXCIV. 4. & in Reineſianis Cl. IX. n. 98. pag. 586. Apud Fabrettum legitur ſequens Inſcriptio pag. 257. n. 81. quam primo loco ſubjicio; altera vero quæ exhibetur ſecundo loco, apud Gruterum pag. DCXI. 4. exſtat.

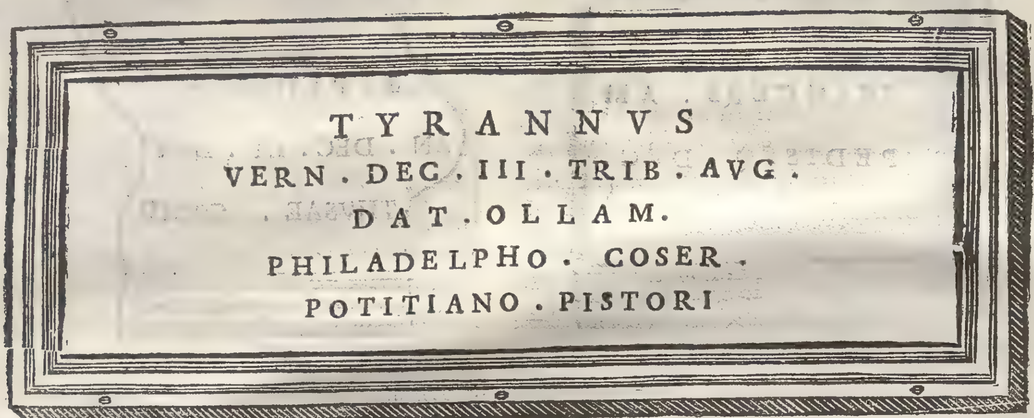
D . M
T . AELIO . EVPREPETI
AVG . LIB . DECVRIONI
MINISTRATORVM
AELIA . NICE . CO
IVGI . BENEMEREN
TI . CVM . QVO . VIXIT
ANNIS . XXX SINE
VLLA QVERELLA

T . FLAVIO . AVG . LIB
ONESIMO . MINISTRAT
DEC . IIII . DEC . FAVORIS
T . FLAVIVS . VITALIANVS
PATRI . OPTIMO

Hujus Gruteriani lapidis auctoritate liquet per Decurias in varia munera distributas, censos fuisse Officiales Domus Augustæ; quemadmodum Milites sub Centurionibus, qui nominantur in militaribus saxis. In antiqua Tabula Musei Sabbatinii quam affert Fabrettus pag. 12. n. 56. legitur M. AEMILIVS . M. L. ANTEROS . DECVRIO . PRIMVS . & pag. 156. n. 257. Q. LVCCIO . EVHODO EX DEC VIII. idest, *ex Decuria Octava*. In Decurias quoque constat digestos fuisse Artifices, Lictores, Scribas Librarios Quæstorios, Veteranos item Legionum, Cohortium, Alarum, Numerorum; quas Decu-

B rias fusius illustrat, & explicat Reinesius ad Inscriptionem XIX. Classis Primæ pag. 44. & ad Class. VIII. n. LXXII. pag. 542. item Class. X. pag. 598. Has vero Decurias de pluribus quam decem numero dici, uti, & Centurias supra centum adscriptos milites habuisse, observat Reinesius loco suprascripto p. 44. & Fabrettus Inscr. Antiquar. Cap. VI. pag. 449. Opportune hoc in loco afferimus sepulcralem Titulum hujus Monumenti, ex quo discimus a Tyranno Verna Decuriæ III. Tribunorum Augusti donatam fuisse Ollam Philadelpho Conservo Potitiano Pistori.

XLIV.



Hunc Tirannum Vernam eumdem esse reor, qui superius memoratur in primo Titulo hujus Monumenti pag. 65. Liberti interdum Decurias pretio emebant, ut ad supremos honorum gradus, vel ad Equestrem dignitatem pervenirent. Quod vero a Libertis, ac Servis Decuriæ emerentur disertissime testatur marmorea Romana Tabula, allata a Reinesio Class. X. nu. III. pag. 597. in qua plures Juliæ Domus Augustæ Liberti recensentur. Suetonius in vita Augusti c. 25. memorat Libertos quoque ac Servos in militiam translatos fuisse ab eodem Augusto; quem locum eo libentius affero, quod egregie hunc lapidem illustrare mihi videatur. Ita igitur scribit: *Libertino milite, præterquam Romæ incendiorum causa, & si tumultus in graviore annona metueretur, bis usus est: semel ad præsidium coloniarum Illyricum contingentium: iterum ad tutelam ripæ Rheni fluminis, eos Servos adhuc viris feminisque pecuniosioribus indictos, ac sine mora manumissos, sub primore vexillo habuit; neque aut commistos cum ingenuis, aut eodem modo armatos.*

DAT . OLLA . Idest DAT . OLLAM. Quandoque in his Titulis legitur DAT. OLLĀ; de qua scribendi ratione infra.

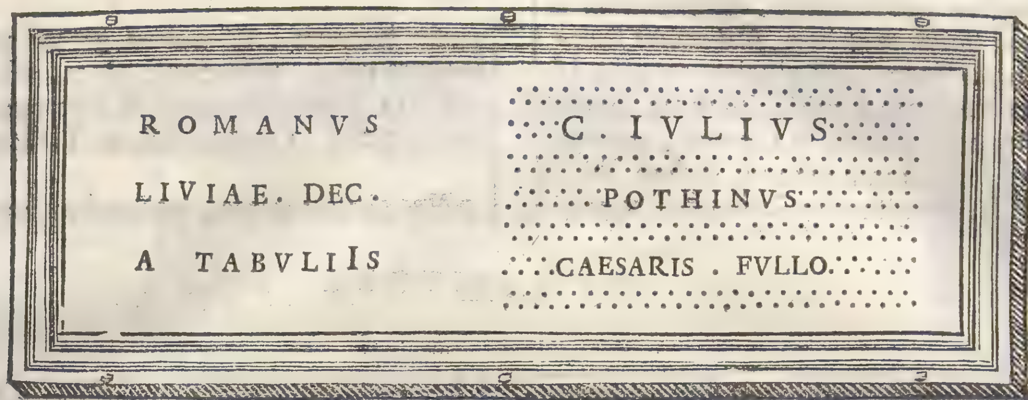
COSER. Idest CONSERVO. συνδέλῳ; qui cum alio eidem domino servit. Sæpissime in veteribus monumentis N a quadratariis omittitur; ut CRE-
E SCES. PVDES. CLEMES; pro CRESCENS. PVDENS. CLEMENS. In marmorea arcula cineraria Musei Suburbani Strozii legitur;

C . IVLIVS . C . L .
BARNAEVS
OLLA . EIVS . SI QVI
OVVIOLARIT . AD
F IFEROS . NON . RECIPIA
TVR

Quandoque etiam redundat, ut apud Fabrettum Inscr. Ant. Cap. III. pag. 13. nu. LII. legitur, PARIENS MEDIVS. pro PARIES MEDIVS.

De Pistoribus inferius, suis loco & tempore agemus.

XLV.



Quum in aliquibus Titulis hujus Monumenti observarim post unum I. alterum adjunctum, quod redundat; ut n. CXXXIII. IS. DAT. CHIO. HOMERII. FRATri. legendum arbitror A TABVLIS; quod scilicet Romanus Liviæ Decurio a Tabulis, pictas tabulas in Palatina Domo custodiret, vel peregrinas curaret in ornamentum Domus Augustæ. Juvenalis Sat. III. v.

—— hinc nuda & candida signa;
Hinc aliquid præclarum Euphranoris, & Polycleti
Phecasianorum vetera ornamenta Deorum.

De pictura, præclarisque pictorum tabulis fusius Plinius Lib. XXXV. qui varia delineandi genera veterum illustrat, & de pictura graphica, cujus duo exempla ære unico ductu incisa servantur in Museo Victorio Romæ. Sequitur Titulus C. Julii Pothini Cæsaris Fullonis. *Officinæ Fullonis* meminit idem Plinius Lib. XXXV. cap. II.

DEC. A. TABVLIIS. Idest, *Decurio a Tabuliis: a Tabulis*. Si legendum Tabuliis, forte ab Archivis *l'Archivista. χαρτοφύλαξ. chartarum custos.* quasi ἐπὶ τοῖς ταβλείοις; *super Tabulariis*. *S.*

In Gruteriano marmore DLXXXVII. II. memoratur *Marcus Aurelius Veturius Augusti Cartophylax*.

Titulus, sinisteriore parte, scalpro fuit deletus antiqua manu; alio postea refecto in ejus locum.

B POTHINVS. Ποθεινός. idest, *desideratus, dilectus, amatus*. Πόθος, *Cupido, desiderium, amor*. Catullus Carm. II. v. 5.

Cum desiderio meo nitenti.

πόθῳ. ἱμέρῳ. *cum amore*, idest *amata*. *S.*

FVLLO. Caii Julii Pothini officium fuit Cæsaris vestes recentare, & maculas, ac sordes e toga eluere, & addito sulphure & creta rursum candefacere; nobis *il Lavandajo*. Vide Plinium lib. XXXV. c. 17. qui ibidem laudat legem Metellam Fullonibus dictam, quam C. Flaminius, & L. Æmilius Censores dedere ad populum ferendam; adeo omnia majoribus curæ fuere. Plautus in Aulularia Act. III. Sc. V.

C

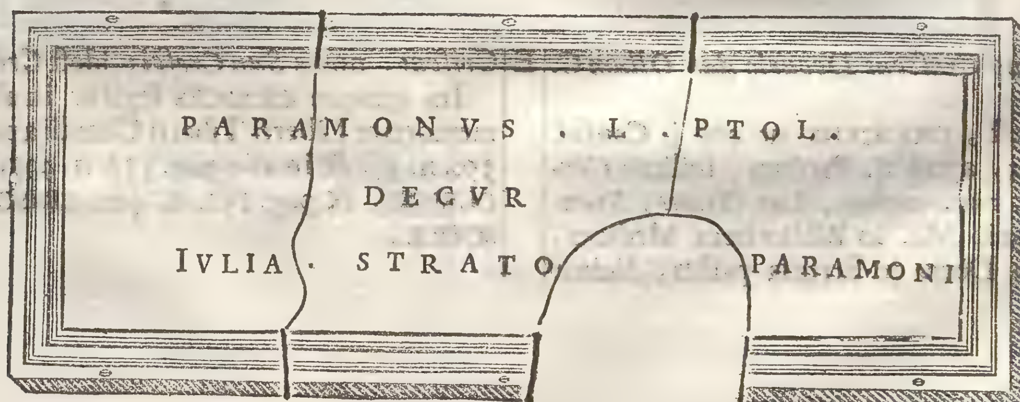
Stat FVLLO, *Phrygio, aurifex, lanarius.*

Fullones Collegium habuisse compertum est auctoritate vetusti marmorei fragmenti a Fabretto allati Inscr. Cap. IV. pag. 333. num. 497. Item Gruterus CCCXXXIII. 5. dedit Philomusum Fullonem Collegii Castrensis. De Fullonibus plura Pignorius p. 176.

D & Johannes Rosinus Antiquit. Rom. Lib. V. c. 32.

Quanta igitur, & quam immensa fuerit multitudo Libertorum Liviæ, ac Cæsarum, Decuriones in superioribus Titulis allati, & in sequentibus perspicue ostendere possunt.

XLVI.



PARAMONVS. *Permanens*; eadem notione ac PARMENO, idest, Παραμόνων. *S.*

L. PTOL. DECVR. f. *Libertus Ptolemæjanus Decurio*.

STRATO .... Implenda marmoris lacuna, ut dicat STRATONICE: quod nomen in aliis Titulis hujus Monumenti infra legitur.

STRATONICE. vel STRATONICIS. *Vi-*

F *ctoria exercitus*. *S.*

Veneris quoque cognomentum; Venus Stratonice apud Tacitum Annal. Lib. III. Marmor Oxoniense pag. 5. & 6. memorat Ἱερὸν τῆς ΣΤΡΑΤΟΝΙΚΙΔΟΣ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ.

Literæ hujus Tituli minio pictæ, claritatis, & nitoris addendi gratia. Minium inter colores floridos, ac pretiosos, quos Græci αὐθηρὰς vocant, ut

observat Salmasius in Plinianis Exercitationibus p. 267. 268. De minio sic Plinius Lib. XXXIII. c. 7. *Invenitur in argentariis metallis minium, & nunc inter pigmenta magnæ auctoritatis, & quondam apud Romanos non solum maximæ, sed etiam sacræ.* Apud Corinthios in Foro, ubi plurima templa, Liberi Patris signa duo lignea fuisse inaurata narrat Pausan. in Corinth. c. 2. præter ora tamen, quæ minio oblita erant. Miniatam quoque faciem Panis Dei Arcadiæ laudat Virgilianus Gallus Ecl. X. v. 26.

A

Pan Deus Arcadiæ venit, quem vidimus ipsi
Sanguineis ebuli baccis minioque rubentem.

quare honoris, & cultus gratia triumphantium corpora minio picta fuisse narrat Plin. Lib. XXXIII. cap. VII. Tituli quoque, & librorum inscriptiones minio pictæ. Ovidius Lib. I. Trist. v. 8.

Nec titulus minio, nec cedro charta notetur.

XLVII.



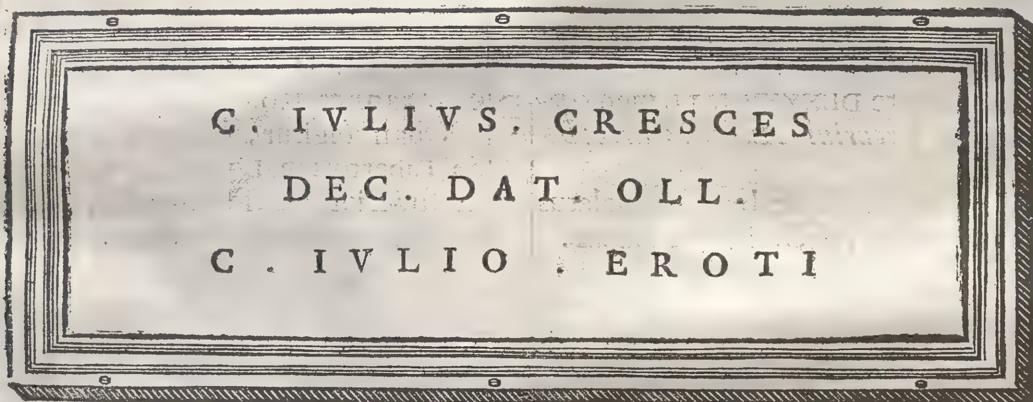
Ita fortassis supplendus hic Titulus. M. LIVIVS. NATALIAN. DEC. DAT PROCVLO FIL TYCHE. MEMORIS. Idest: *Marcus Livius Natalianus Decurio dat Proculo Filio Tyche Memoris*; μνήμονος, supplendum, *conjugis*. In Florentino lapide ex Urbanis Hortis D. March. Corsinii pag. 138. n. 39.

C

MYRTILVS . AVG . L
DEDIT . PRIMAE . L
MEMORIS . CVB . CON

idest; *Memoris Cubicularii, Conjugis*.

XLVIII.



Idest; *C. Julius Crescens Decurio dat Ollam C. Julio Eroti*.

CRESCES. idest, CRESCENS. ut COS. i. *Consul*. Κρήσκης. Πούδης. apud S. Paulum, scilicet *Crescens*, *Pudens*. στάς. στάντος, Lat. *Stans*, *Stantis*. In Passionario MS. in Bibliotheca Medicea, Criscus qui sub Decio in Etruria passus, dicitur

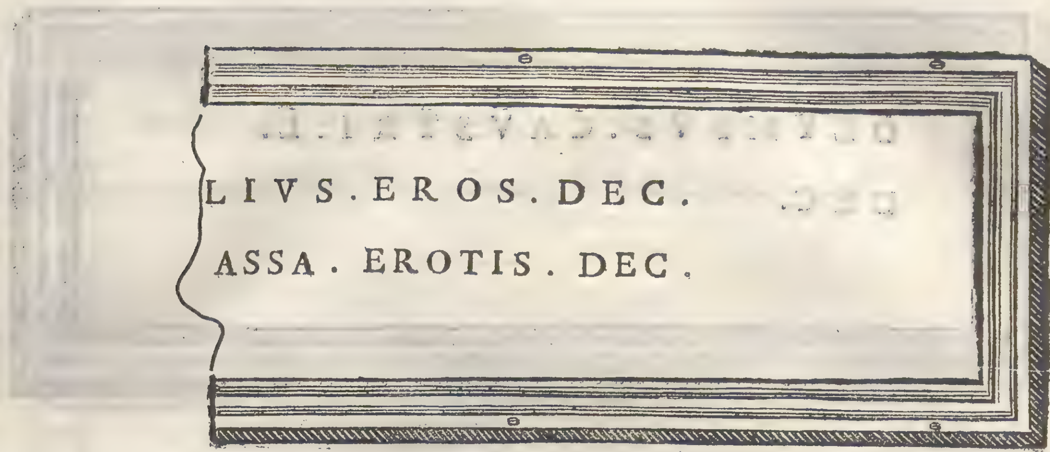
E

Criscus, nobis *San Cresci*; idest *Crescens*. *S.*

Ita quoque CRESCES legitur in alio lapide, in memoriam Liberti Tiberii Claudii apud Fabrett. p. 350. n. 33. & in alio pag. 333. n. 497. CRESCES, & CLEMES. & pag. 191. n. 447. CRISCERE pro CRESCERE.

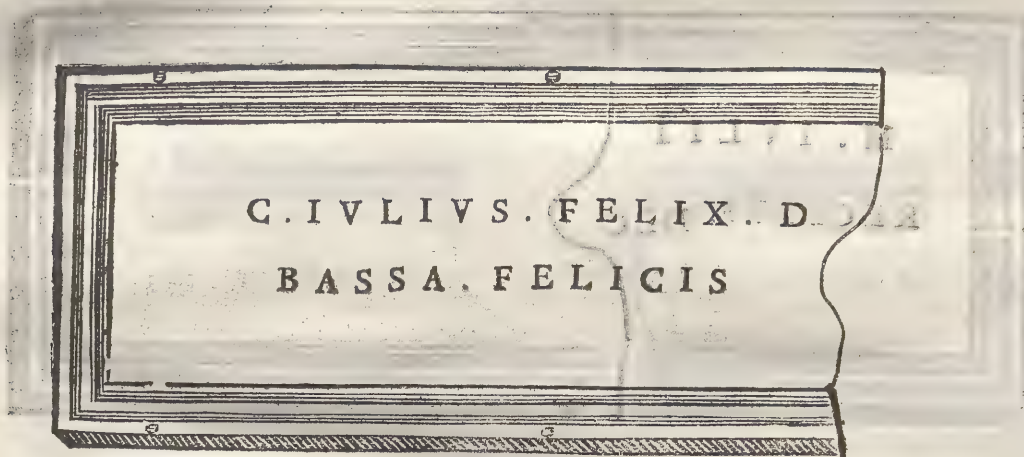
XLVIX.

XLIX.

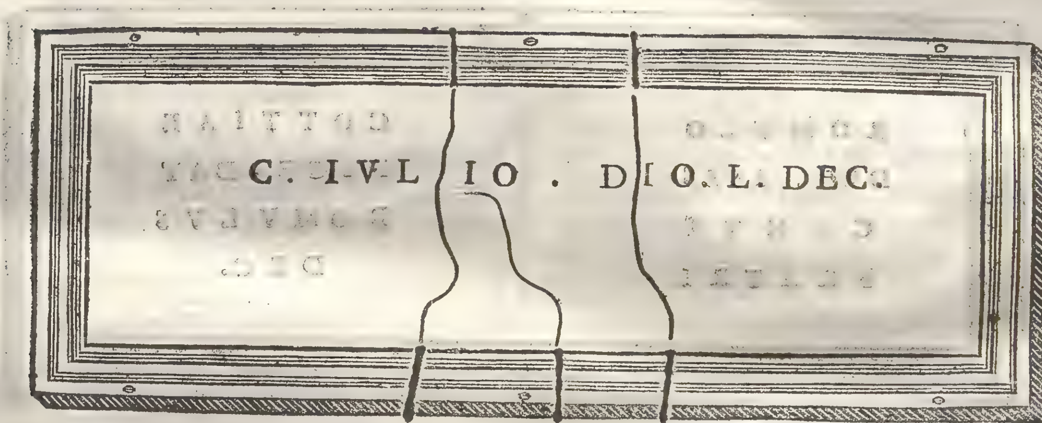


Titulus dextro capite fractus ita suppleri potest: C. IVLIVS. EROS. DEC. BASSA. EROTIS. DEC. i. *Erotis Decurionis Conjux*, ut colligitur ex sequenti. EROS. Ερως. *Amor*. *S*.

L.



LI.

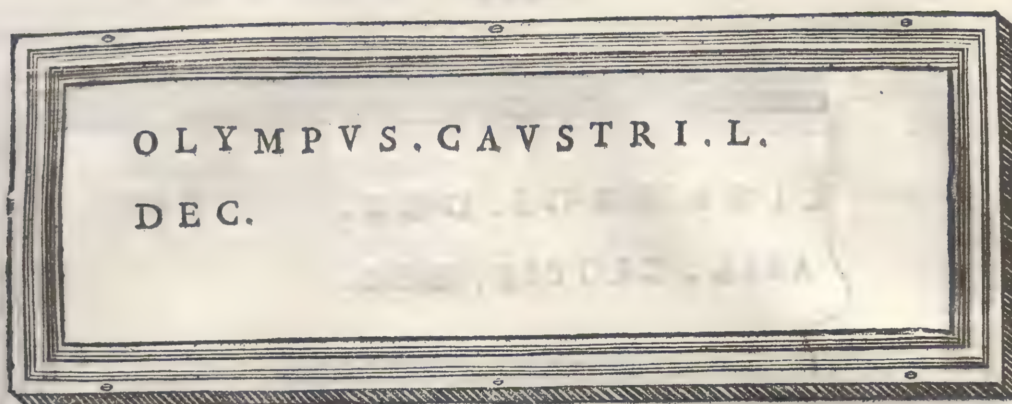


DIO. forte *Dionysio*, vel *Dioni*: Ceterum Latini in recto dicunt *Dio*, pro *Dion*. Virgilius tamen Ecl. III. v. 40.

In medio duo signa Conon, & quis fuit alter,
Descripsit radio totum qui gentibus orbem?

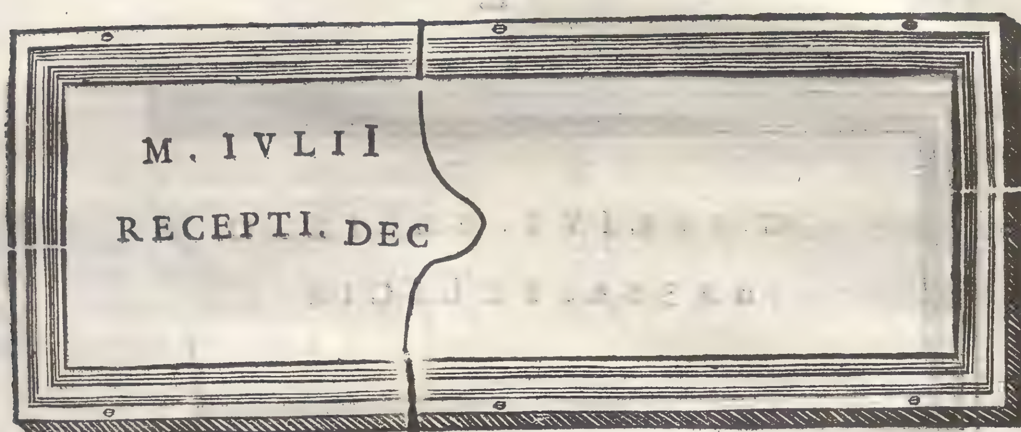
Et, *Amphion Dirceus* in Actæo Aracyntho. *S*.

LII.

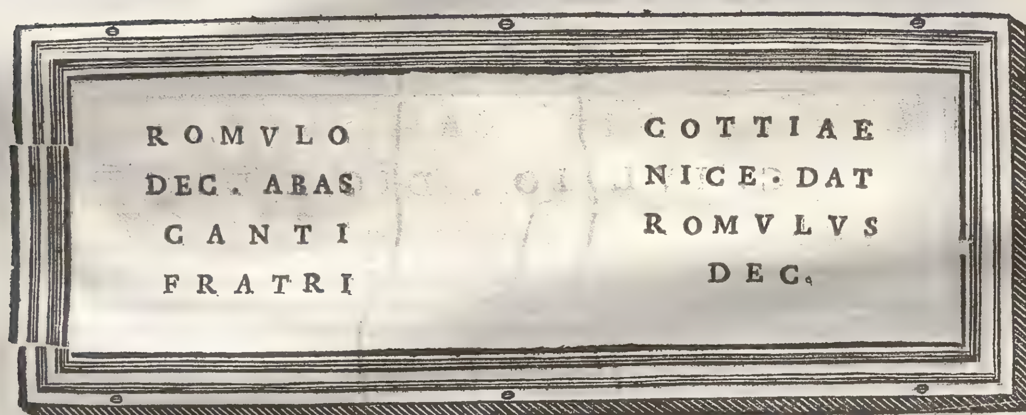


OLYMPVS . CAVSTRI ; ideſt credo , CAYSTRI , h. e. CAYSTRII .

LIII.



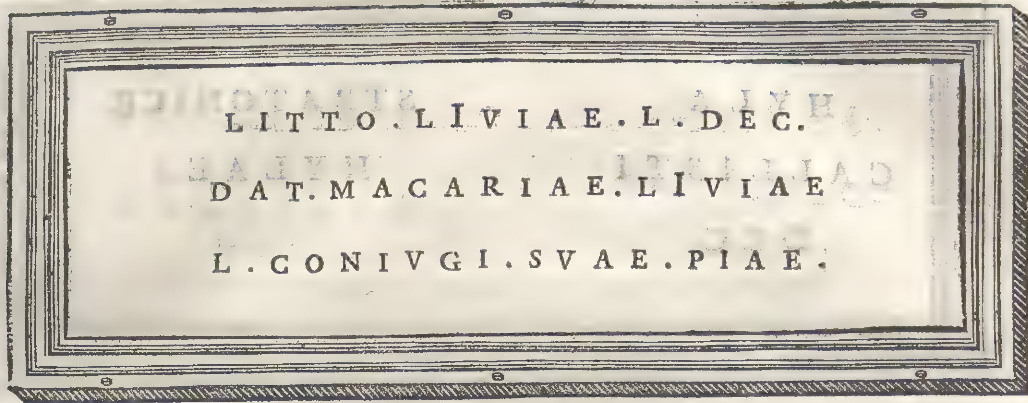
LIV.



ABASCANTI . Abaſcantus . Ἀβάσκαντος , *faſcinis , & faſcinationibus minime obnoxius ;* nomen auſpicatum . *S.*

COTTIAE NICE . τῇ Νίκῃ . ideſt *Victoriæ* . *S.*

LV.



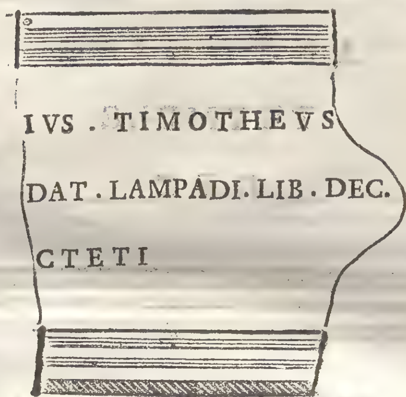
Ideſt; *Litto Liviæ Libertus Decurio dat* (ſupple *Ollam*) *Macariæ Liviæ Libertæ Conjugi ſuæ piæ*. De pietate, benevolentia, & amore Virorum erga Conjuges ſuas, ſupra diximus in Deſcriptione hujus Monumenti Paragrapho IV. pag. 17. & 18.

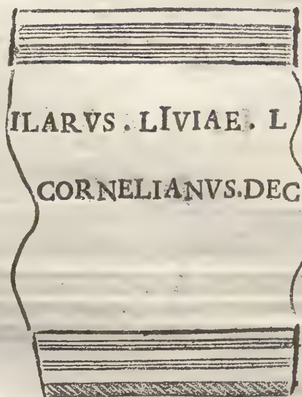
B

LITTO. Forte Λυττῶν. *furens, rabie percitus. S.*

MACARIE. τῇ Μαλαρίᾳ. *Beatæ*. CONIVGI. SVAE. PIAE. τῇ ὁσία. τῇ φιλοστόργω. τῇ φιλάνδρω: *pietate maritum proſequenti. S.*

LVI. LVII.





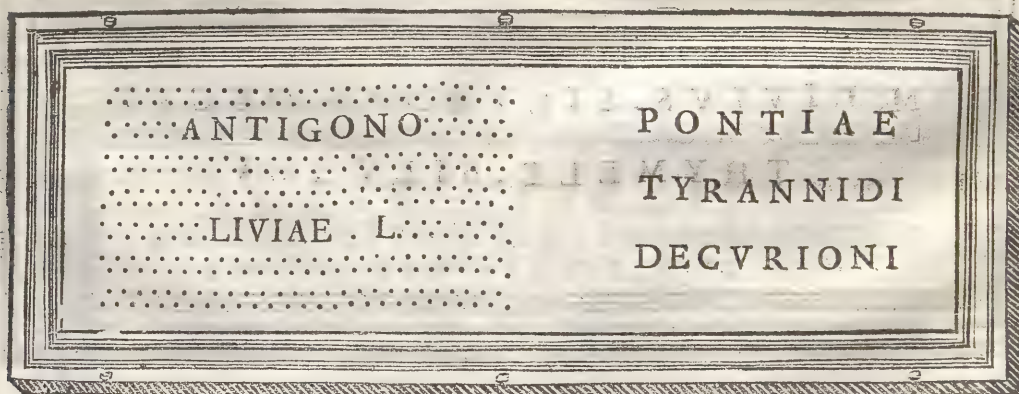
LAMPADI. Hinc diminutivum λαμπάδιων. Lucretius Lib. IV. verſ. 1158. *loquacula*, λαμπάδιον fit. *S.*

LIB. DEC. Ideſt. *Lampadi Libertæ Decurioni*. Ex his ſepulcralibus Titulis conſtat in Domo Auguſta non ſolum Viros Decuriones fuiſſe, verum

D

etiam Feminas; quæ ſcilicet aliis Libertis, ac Servis in plures Decades, ſive Decurias digeſtis, ordinis ſervandi gratia, præeſſent; ſeu primæ in officio, ac præeminentia eſſent. Decuriones alios, & Feminas item Decuriones in ſequentibus Titulis exhibemus.

LVIII.

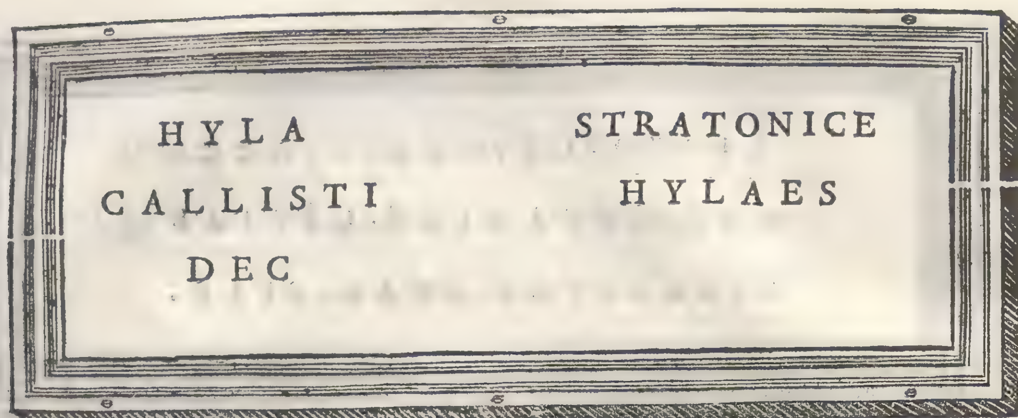


ANTIGONO. Hujus pariter nominis ſupra dedimus n. XIV. pag. 83. Antigonum Antonianum Liviæ Libertum Decurionem. Gruterus DLXXX. 15. *Antigonum Druſi Cæſaris Avium Fartorem.*

F

PONTIAE TYRANNIDI. Femininum nomen *Tyrannis*. Τυραννὶς. maſculinum Tyrannus, vel Turannus, unde diminutivum. *S.*

LIX.

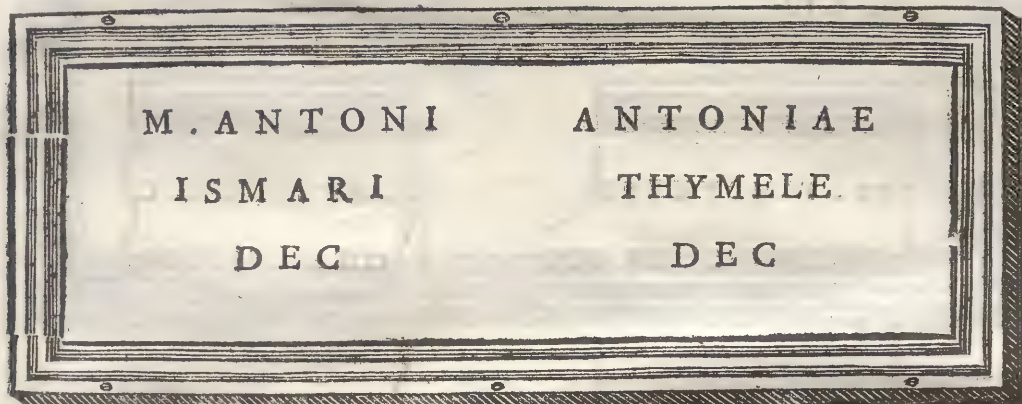


HYLA. ὕλη. Feminæ nomen, uxoris Callisti Decurionis. Hylas Ὕλας, pueri nomen ab Hercule amati, cujus meminit Theocritus. Apud Virgilium Georg. Lib. III. v. 6.

A *Cui non dictus Hylas puer, & Latonia Delos?* S.

HYLAES. ideſt *Hylæ*, vel *Hyles*. Utramque terminationem genitivi caſus Latine, & Græce jungebant. *S.*

XL.



Ideſt; *M. Antonii Iſmarii Decurionis*, ſubintelligendum OLLA.

ISMARI. Ισμαρίου, e Thracia. *S.*

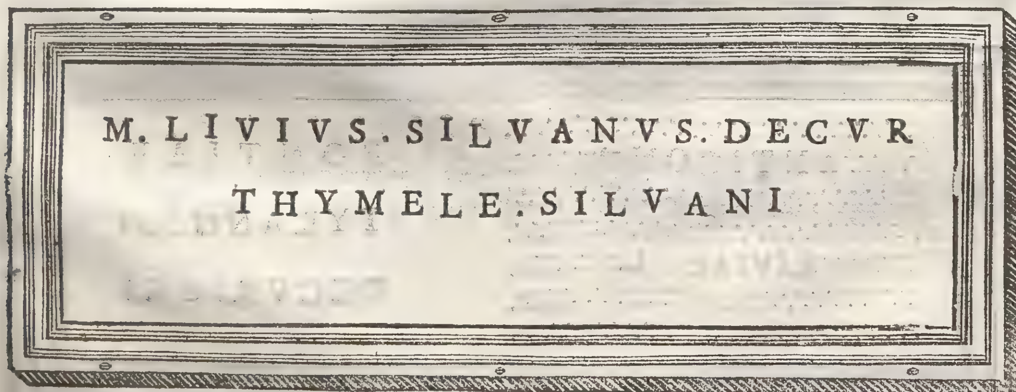
THYMELE DEC. i. *Decurioni*, (feminæ) τῇ θυμέλῃ. Thymele ſaltatricula nobilis ſub Domitiano. Martialis ad Domitianum Lib. I. Epigr. 5.

B *Qua Thymelen ſpectas, deriſoremque Latinum,*
Illa fronte precor carmina noſtra legas.

Thymele ſcenæ pars, in qua ſaltabant, inde *Thymelici* Artifices ſcenici, Dionyſiaci. *S.*

Aliam cognominem Thymelen conjugem M. Livii Silvani damus in hoc alio Titulo.

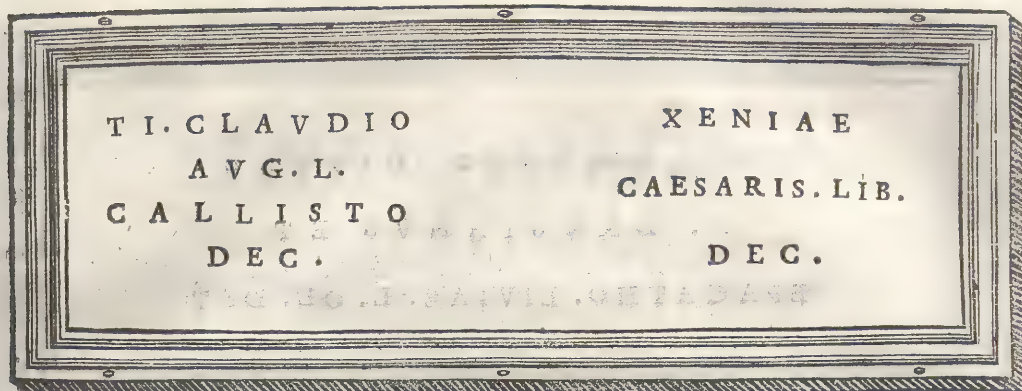
XLI.



Hic Marcus Livius Decurio, Silvani Dei ſolido veroque nomine inſignitur. Sæpius vero homines derivata Deorum nomina vel cognomina aſſumunt, ut obſervat Cuperus in Monumenta antiqua inedita pag. 188. 189. Contra hominum nomina, & cognomina Diis indita fuiſſe clariſſime do- C cent vetuſta inſcripta marmora, in quibus *Diana Ræſiana*, *Ceres Orciliana*, *& Organiana*, *Fortuna Torquatiana*, *Tulliana*, *& Flavia*, *Hercules Ælianus*, *Mercurius Ciſſonius* leguntur.

Quid ſi ſit nomen Latinum τοῦ ὕλα, ſeu τοῦ ὑλαίου; S.
THYMELE. SILVANI. Supple CONIVX, ut diximus.

LXII.



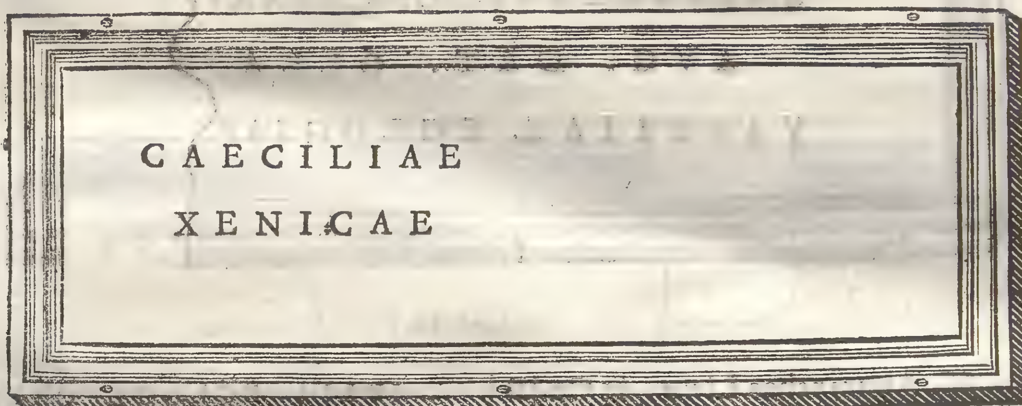
CALLISTO. Κάλλιςος. *pulcherrimus, formosissimus*; male qui Calixtum dicunt. *S.*

Nullum lapidem reperio apud Gruterum, Reinesium, Sponium, & Fabrettum, in quo nomen legatur Tiberii Claudii Callisti, Liberti Tiberii Claudii Cæsaris. In Prima Parte Inscriptionum Antiquarum Etruriæ Urbium pag. 456. n. 7. & 8. ex Museo Andreinio duo fragmenta plumbearum fistularum aquæductus in lucem dedimus, inscripta nomine Tiberii Claudii Callisti. Hunc eumdem esse puto Callistum Cæsaris Claudii Libertorum potentissimum, qui in magnificentia Cornelium Bal- A bum superavit. Nam ubi is pro miraculo insigni quatuor modicas columnas ex onyche in suo theatro posuit, triginta ampliores Callistus hic noster in scena quam exædificaverat, statuit; quas se vidisse testatur Plinius, qui hæc narrat Lib. XXXVI. cap. 7.

XENIAE CAESARIS. LIB. DEC. idest; *Xeniæ Cæsaris Liberto Decurioni*. Ξενίας. Lat. *Xenia*. *S.*

Juppiter cognomento Ξένιος θεός, *Xenius, Deus hospitalis*, quod hospites curaret. Ab eo dem item Cæcilia nomen suum auspicata est, quod legitur in sequenti Titulo.

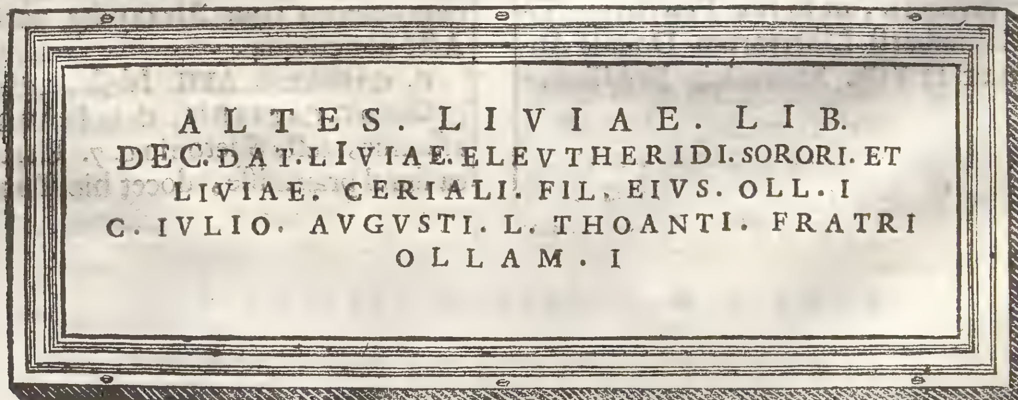
LXIII.



XENICAE. ξενικῇ. *hospitali*. *S.*

Liviam Cerialem habemus in hoc alio Titulo, B scilicet Cereris Deæ munere natam, & ab ea denominatam.

XXXIX.

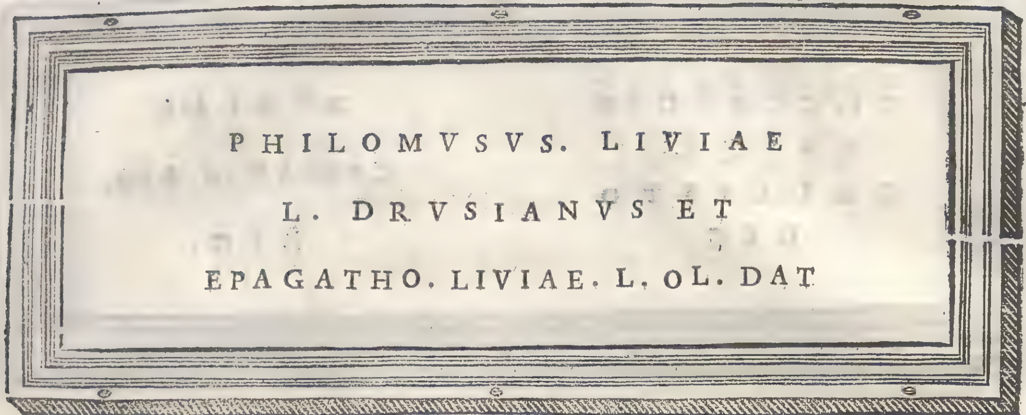


ALTES. LIVIAE. LIB. DEC. idest; *Altes Liviæ Libertus Decurio*. ἄλτης. Haltes, *Saltator*. *Epialtes* Dæmon incubus. *S.*

THOANTI. θοάντι. ἀπὸ τοῦ θέω, *curro*. *S.*

OLLAM. I. idest, Ollam unam; supple DAT. C Marmorarii pro suo lubito, ut solent, sæpe OLL. scripserunt, sæpe etiam OL. ut supra vidimus n. IV. pag. 73. idest OLLAM, ut in hoc Titulo, & in aliis sequentibus.

LXV.



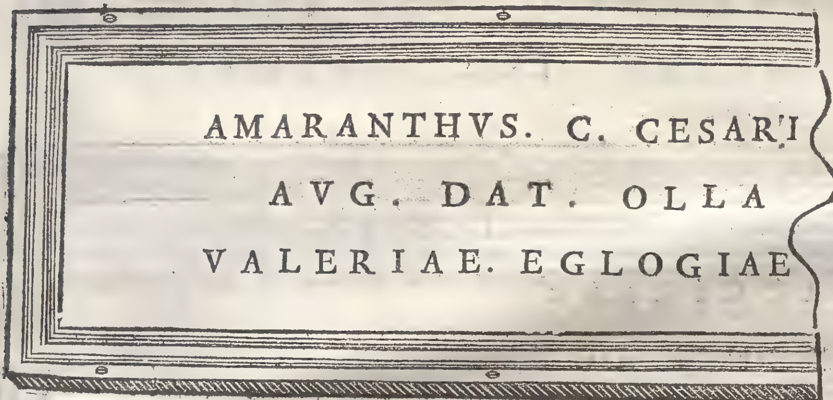
PHILOMVSVS. φιλόμϰσος Horat. *Musis amicus*: *elegans, concinnus, eruditus*. Nam Musæ omnem amœnitatem, & eruditionem complectuntur. *S.*

EPAGATHO. ἐπαγάθω, *al soprabbuono*: supra quam dicit potest bono. Gall. *tresbon*. In vernaculis nostris priscis auctoribus, *Trabuono*. *S.*

A

Interdum quoque legimus DAT OLLA, & OLLA supra A. non notata transversa lineola, ut ex his ostendimus.

LXVI.



Plures hoc nomine Amaranthos Liviæ, & Cæsarum Domus Libertos habemus in his Titulis, præter alios, quos exhibet Gruterus, inter quos memorandus est Amaranthus Cæsaris Ædituus ab Concordia, videlicet Ædis Deæ Concordiæ CCCXIX 6. & M. Livius Amaranthus Augustæ Libertus supra Cubicularios MCXI. I. cujus supra meminimus.

EGLOGIAE. i. ECLOGIAE. τῇ ἐϰλογίᾳ. *Delectæ*, *Lectæ* feminæ. *S.*

Alibi legitur EGLOGE, ut in hoc Florentino Titulo alicujus Columbarii Libertorum Domus Augustæ, qui exstat in Villa Scamnicia Nobilium e Gallis.

B

IVLIA. EGLOGE. CAESARIS

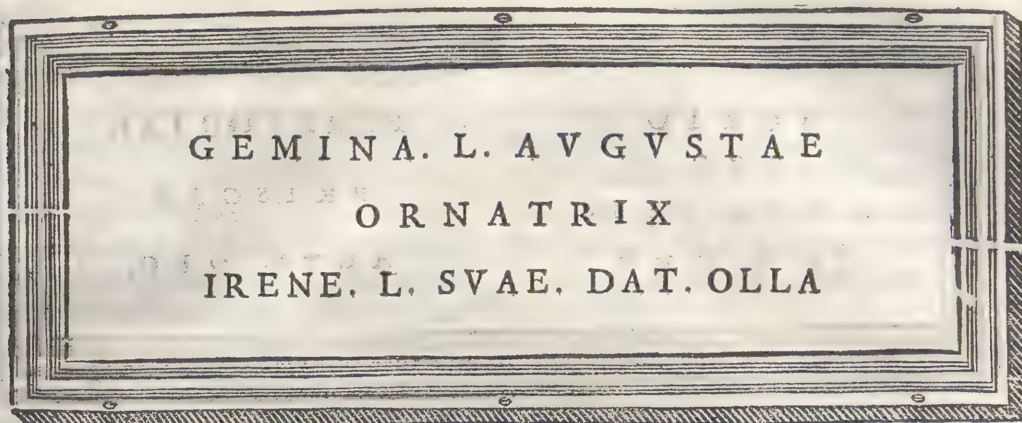
L. APIONIS. * ANOS. VIXI * *sic*

XXII.

Meminit Suetonius in Ner. c. 50. cujusdam Ecloges nutricis Neronis Claudii Cæsaris, quæ, eo mortuo, reliquias condidit in gentili Domitiorum monumento cum Alexandra pariter nutrice, & Acte concubina.

C. CAESARIS. AVG. Idest. *Augusti*. Augustus primum C. CAESARIS, deinde AVGVSTI cognomen assumsit, teste Suetonio c. 7. Utrumque vero postea simul prætulisse, docet hic Titulus.

LXVII.



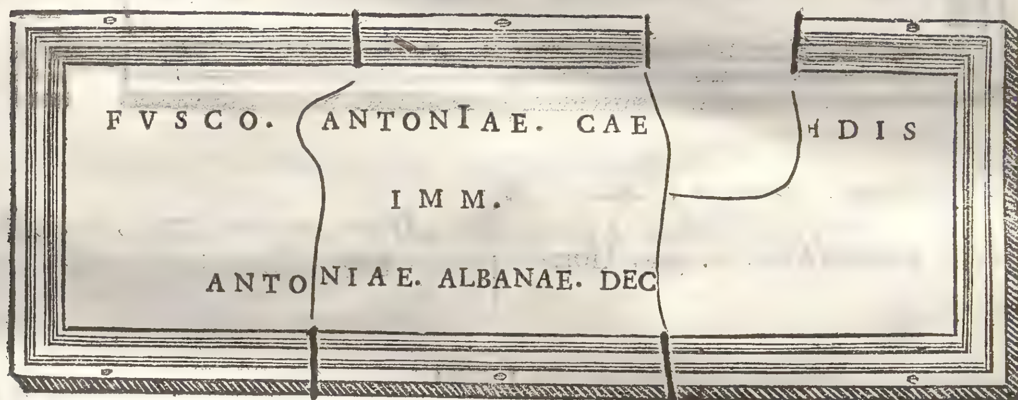
GEMINA. Ideſt; *Gemella*, Διδύμη. *Didyme*. Sic D. Thomas Apoſtolus, qui dictus eſt *Didymus*, ideſt *Geminus*. *S*.

ORNATRIX. κομμωτρία, *comtrix*. *S*.

De ornatricibus Liviæ Auguſtæ nonnulla inferius obſervabimus, quum aliam ejuſdem Liviæ Ornatricem Libertam dabimus, nomine Auctam. Hunc Titulum afferimus, ut variam ſcribendi rationem in voce OLLA notemus.

DAT OLLA. ideſt OLLAM. Signum, ſeu nota τοῦ M in fine, in Pandectis Florentinis, & in Oroſio MS. Mediceo eſt linea horizonti parallela, cum puncto ſuppoſito, quod medium crus literæ hujus indicat, ad diſtinctionem ſimplicis lineæ tranſverſæ, abſque puncto ſubjecto, quæ literam A N notat; quæ linea nonnumquam cum capitibus alterius parallelis, quaſi ad diagonalem literam N majuſculam, minuſcule reddit hoc modo ⌐; poſtea capitula, ſeu lineolæ hinc poſitæ ad oſtendendendas parallelas majuſculæ N obſcuratæ, & in puncta συνιζόμεναι notam ⌐ fecerunt, quæ adhuc in noſtra ſcriptura viget, & promiſcue pro nota tum literæ M, tum literæ N finali accipitur, quod abſurdum eſt; quum idem ſignum non poſſit duobus elementis ſervire. Linea quoque tranſverſa horizontalis in MSS. Codicibus interdum viſitur, ut in M. Antonino Mediceo, ad declarandum illud eſſe nomen proprium, cum omnia minuſculis notis ſint exarata. Et in Græcis hæc nota apparet. *S*.

LXVIII.



FVSCO. *μέλανι*. *Nigro*. *S*.

Anacreon Tejus terram aptiſſimo epitheto *nigram* vocat:

Ηγῆ μέλαινα πίνει,
Πίνει δὲ δενδρὲ αὐτὴν,
Πίνει θάλασσα δ' αὖρας.

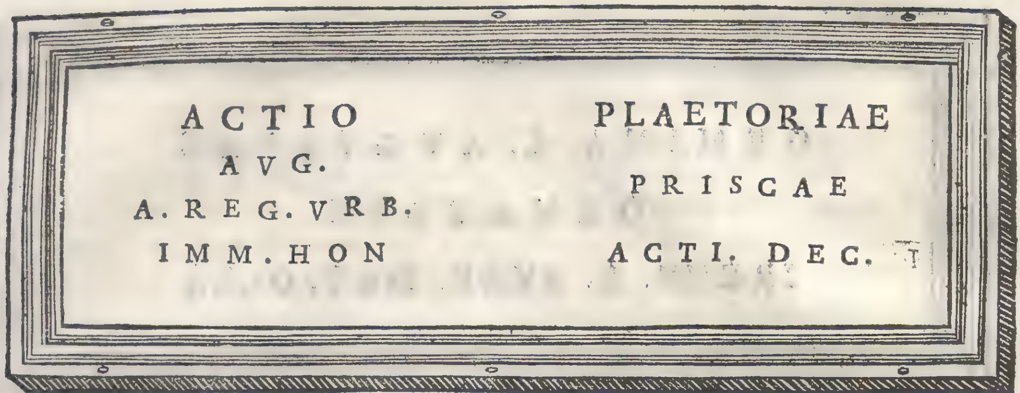
Et Terra nigra potat,
Hanc arboreſque potant,
B *Et potat æquor auras.*

IMM. ideſt IMMVNI. DEC. i. DECVRIONI. Decurionatum feminis quoque Libertis conceſſum ſupra notavimus. In privatis etiam Familiis Decuriones fuiſſe diſerte oſtendunt allatæ ſuperius nonnullæ Inſcriptiones in Notis, atque hæc, quæ a Grutero vulgatur e Schedis Pighianis pag. MCLI. 4. & ad comprobandam hujus rei veritatem non ſupervacuam hic eſſe puto.

DEIS. MANIBVS. M. FVLVII. M. L. LEITI
ARAM. PECVNIA. SVA. DECVRIO
*ſic NES. *DOMVVS. PATRONI. SVI

Hactenus igitur ea quæ notare potui de Libertis Domus Auguſtæ, ac præſertim Liviæ, IMMVNIBVS, INGENVIS, & DECVRIONIBVS pro ingenii C mei tenuitate expoſui in ſuperioribus Titulis; nunc aliquid dicendum ſupereſt de Libertis, qui in ſequentibus HONORATI appellantur.

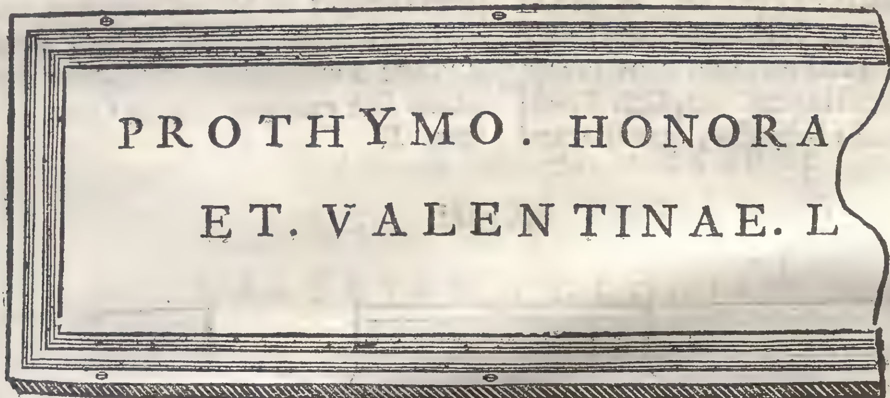
LXIX.



Ideſt; *Actio Auguſti a Regionibus Urbis, Immuni, Honorato. Plætoriæ Priſcæ Acti*, ideſt *Actii Decurionis*, ſubintelligendum *Uxori*.

IMM. HON. Ex inſcriptione, quæ cum Sepulcro dicata eſt Diis Manibus C. Julii Bathylli, Æditui Templi Palatini Divi Auguſti, & Divæ Auguſtæ, quæ exhibetur Tab. XIV. perſpicuum A eſt non legendum eſſe *Immunitate Honorato*, ſed IMMVNI. HONORATO. Qui ſcilicet Principis judicio honores conſequeretur, & aliis præferretur. l. ult. de alb. ſcrib. Quod enim hic per compendiariam notam ſcribitur, in prælaudato Titulo integra ſcriptura expreſſum legitur; quemadmodum & in his ſequentibus.

LXX.



PROTHYMO. Προθύμῳ. *Promto, Alacri, Expedito. S.*

HONORA.. Ideſt; HONORATO. ἐντίμῳ. Horatius: B

Dives, HONORATUS, *liber, Rex denique Regum. S.*

LXXI.



.... AE. L, ſupplendus ut dicat, LIVIAE, vel IVLIAE. *Libertus*.

HONORATVS, ἔντιμος, ut arbitror, in Auguſtorum Domo is erat, qui præmia, & honores fuerat conſecutus, & in honore ab ipſis habitus; quem nos patrio ſermone appellare poſſemus *il favorito*. Suetonius in Auguſti vita c. 67. plures no- C minat Libertos ab eo honoratos, in hunc modum ſcribens: *Patronus Dominuſque non minus ſeverus, & clemens multos Libertorum in* HONORE, *& uſu maximo habuit; ut* LICINIVM ENCELADVM, *aliofque*. Libertos amicis pares non raro fuiſſe intelligere poſſumus ex eodem Suetonio, qui hæc de Auguſto ſcribit cap. 45. *Ipſe Circenſes ex* AMICO-

RVM

RVM *fere* LIBERTORVMQVE *cœnaculis spectabat; interdum e pulvinari, & quidem cum conjuge ac liberis sedens*. Uberrimo congiario prosecutus est Libertos C. Julius Cæsar, ut idem Tranquillus narrat c. 27. his verbis: *Omnibus vero circa eum, atque etiam parte magna Senatus, gratuito, aut levi fenore obstrictis, ex reliquo quoque ordinum genere vel invitatos, vel sponte ad se commeantes, uberrimo congiario prosequebatur:* LIBERTOS *insuper servulosque cujusque, prout Domino, patronove gratus quis esset*. Quantum vero Tiberio Claudio Cæsari Liberti in honore fuerint, hæc memorasse sufficiat ex eodem Suetonio c. 28. *Libertorum præcipue suspexit* POSIDEN *Spadonem, quem etiam Britannico triumpho inter militares viros hasta pura donavit. Nec minus* FELICEM, *quem Cohortibus, & alis provinciæque Judeæ præposuit, trium reginarum maritum*: & HARPOCRAM, *cui lectica per urbem vehendi, spectaculaque publice edendi jus tribuit. Ac super hos* POLYBIVM A STVDIIS, *qui sæpe inter duos Consules ambulabat. Sed ante omnes* NARCISSVM AB EPISTVLIS, & PALLANTEM A RATIONIBVS; *quos decreto quoque Senatus non præmiis modo ingentibus, sed & quæstoriis prætoriisque ornamentis ornari libenter passus est*.

Jus quoque aureorum anulorum, quod Equestris ordinis erat insigne, solisque ingenuis concedi solebat a Magistratibus ante tempora Augusti, pluribus Libertis datum fuisse Historiæ testantur. Nam primus Augustus eodem honore insignivisse legitur Menam, & Antonium Musam Libertos; Menam quidem ob id, quod Sexto Pompejo relicto, ad se cum classe, & exercitu confugisset, ut narrat Dio Lib. LXVIII. Antonium vero Musam, quod ejus opera ex ancipiti morbo convaluisset, ut apud eumdem Dionem Lib. LIII. Icelum quoque Galbæ Libertum anulis aureis, & Marciani cognomine donatum tradit Tacitus Lib. I. Annal. & Suetonius in Galba c. 14. Vitellius Imperator Libertum suum Asiaticum primo imperii die aureis donavit anulis, ut scribit Suetonius c. 12. & Tacitus Annal. Lib. II. Sic Domitianus Etruscum Libertinum aureo anulo donatum inter equites retulit: quod indicare voluit Statius Lib. III. Syl, in Lacrymis Hetrusci, inquiens;

Mutavitque genus, lævaque ignobile ferrum
Exuit, & celso natorum æquavit HONORE.

De honore aurei anuli Libertis concesso alia plura erudite congessit Johannes Kirchmannus Lubecensis singulari Libro de Anulis Cap. XVI.

Honor præterea pro magistratu, imperio, præfectura, ac publicæ rei administratione accipitur; quo sensu honorati in L. Honorati C. de Offic. Jud. civ. & Honoratis viris L. 3. Cic. de Offic. divers. Jud. Quare hos Libertos principis liberalitate, HONORATOS declaratos fuisse puto, idest aptos, & idoneos ut minorum Magistratuum honoribus condecorari possent; quod plures inscriptiones testantur; in cujus rei testimonium has tres hic producere operæpretium esse duxi. Hanc primam edidit Reinesius Cl. IX. n. LII. & Sponius in Miscell. pag. 232.

TI. CLAVDIO. AVG. L. FELICI
SCAPVLARIO. D. III. Q. III. QVINQVENNALI
IMMVNI TRIPLICARIO BENEMERENTI
EX CONSENSV DECVRIAE VNIVERSAE
HONORIS CAVSA ZOTHECAM
PVBLICE DEDERVNT
ATIMETVS. L. SVA PECVNIA ADORNAVIT

Sequentes Fabrettus Cap. V. pag. 409. n. 338. & n. 340.

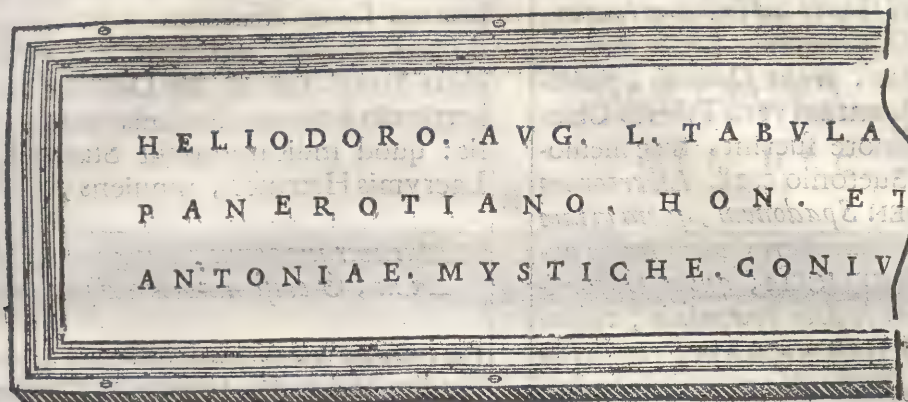
HALICIVS.
MARCIO. FAVSTO
LIBERTO
SEVIR. AVG
DENDROPHORO
ALBENSI. ET
THEOPHILME. MATRI

D. M
C. CAESI. C. L
CHRESIMI
VI. VIR. AVG.
PATRON. COLL
CENTONAR. M. S
TINGETANA. LIB

Honorati quoque a Collegiis, ac Municipiis declarabantur qui ad eorum honores gerendos admittebantur. Gruterus CCCLX. 2. ex vetusto lapide exhibet L. Aquilium Modestum Conlibertum Magistrum Quinquennalem Collegii Fabrorum Tignuariorum Ostiensium Lustri Secundi, itemque Augustalem. Hinc nonnulli *Immunes iterum*, & *Honorati quartum* leguntur in antiquis monumentis apud eumdem Gruterum DCCCCIX. 1. Eximium marmor producit Fabrettus pag. 170. num. 324. ex Museo Ciampinio, quod declarat honores decretos C. Julio Geloti Divi Augusti Liberto a Centumviris Municipii Augusti Vejentis, qui Romæ in Ædem Veneris Genetricis convenientes, eum ex Augustalium numero haberi æque ac si eo HONORE usus esset, decreverunt; item ut liceret ei omnibus spectaculis bisellio proprio inter Augustales considere, cenisque omnibus publicis inter Centumviros considere, & a persolvendis municipio vectigalibus cum suis Liberis immunem esse. De Libertinorum vero honoribus erudite, ac luculenter disserit Reinesius in Epistola XXXI. ad Christoph. Adam. Rupertum. Ex eodem celeberrimo Museo Ciampinio fragmentum superius dedimus pag. 73. ad Titulum IV. in quo sex Liberti Domus Augustæ HONOR*ati* inscri-

buntur. Honorari quoque dicuntur in vetustis inscriptionibus, qui sepulcro, ara, titulo, urnave ad cineres condendos testamento donantur. Vi- A deGruterum DCXLIX.7.DCCCXVII.12.DCCCCXXXV.5.DCCCCLIV.10.MCXV.8.

LXXII.



Idest; HELIODORO. AVGusti. Liberto TABVLArio PANEROTIANO. HONorato. ET IMMVNI. ANTONIAE. MYSTICHE. CONIVgi.

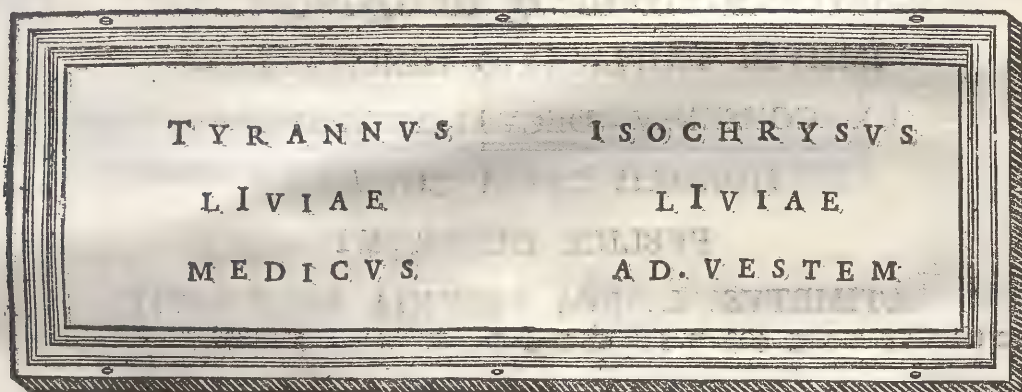
HELIODORO. ἡλιόδωρος, Heliodorus. (Solis dono datus.) *S.*

PANEROTIANO. Nomen a *Panerote* derivatum. *S.*

MYSTICHE. Leg. MYSTICAE. μυστικῇ. *Secretæ, arcanæ. S.*

Nunc ad Liviæ Medicos magno in honore, ac familiaritate habitos apud Principes Domus Augu- B stæ gradum facimus. Superius pag. 74. ex Grutero dedimus Ti. Julium Cutisonum Augusti, & Augustæ Libertum, Medicum Ocularium; a medendis oculis. Legendum puto in eo Titulo COTISONVS, desumto cognomine a COTISONO Getarum Rege; cui, ut scribit Suetonius in Oct. c. 63. allato M. Antonii testimonio, Augustus Juliam filiam suam despondit. Reinesius Cl. XI. n. II. idem nomen CVTISONVS ab Grutero ita editum, emendandum tradit LYSIPONVS; non parva sane literarum transformatione.

LXXIII.



Qui omnium morborum remedia cognoverant, Medici absolute vocabantur, ut observat Fabrettus Inscr. Antiquar. Cap. IV. pag. 301. auctoritate Inscriptionis inter marmora Oxoniensia; non vero ceteri Artifices, qui aliquibus corporis partibus curationem adhibebant. Meminit Tacitus Eudemi Medici, & amici Liviæ.

MEDICVS. Communi dialecto ἰατρός. Jonice ἰητρός. Homerus;

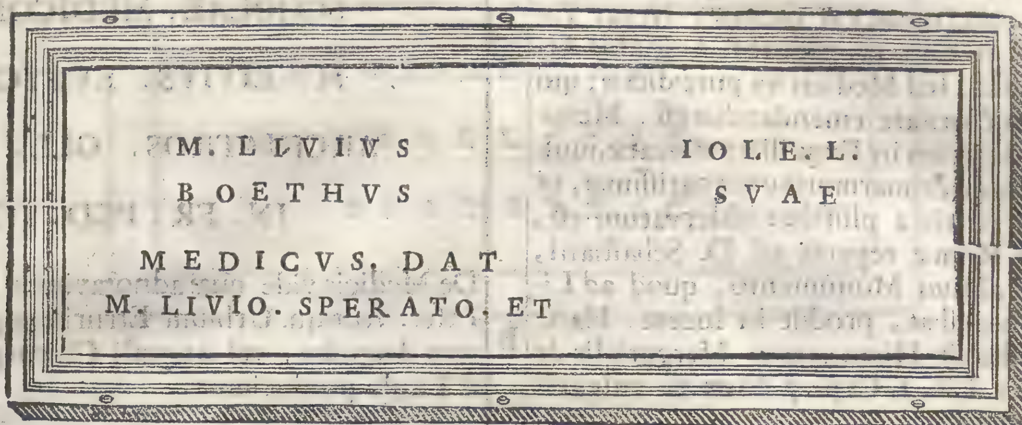
Ιητρὸς γὰρ ἀνὴρ πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων.
Par multis aliis vir præstans arte medendi.
Un Medico uomo val per altri molti. *S.*

C ISOCHRYSVS. ἰσόχρυσος. idest; *pretiosus æque ac aurum: auro contra carus. Aurea Venus*, χρυσῆ Ἀφροδίτη, Homero, & Poetis dicitur. *S.*

Hujus pariter nominis fuit quidam Libertus Pompejæ Cn. Pompeii Magni filiæ, ut colligitur ex veteri Inscriptione apud Fabrettum pag. 271. num. 163. Ab eo fortassis denominationem accepit Onesimus Isochrysianus, cujus nomen cum aliis Libertis Domus Augustæ, qui Decurias emerunt, legitur in Romana Tabula v. 24. apud Reinesium Cl. X. pag. 597. num. III.

AD. VESTEM. De Officio Libertorum AD VESTEM, vel A VESTE, inferius.

LXXIIII.

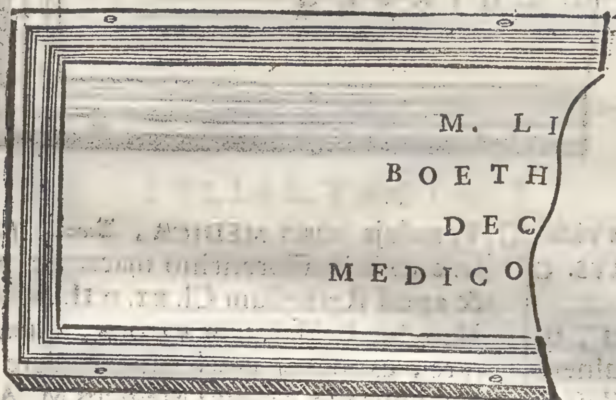


BOETHVS. Βοηθός. *Adjutor*, *Auxilius*. apud Auſ. In ſacr. Lit. *Eſdra*. *S*. A

Ejuſdem pariter nominis fuit Boethus celebris Medicus, qui de Medica arte ſcripſit, ejuſque meminit Cicero de Divin. II. 21. & Celſus de Medicina Lib. v. Cap. XXI. In ſequentis Tituli fragmento M. Livius Boethus *Decurio Medicorum* dicitur.

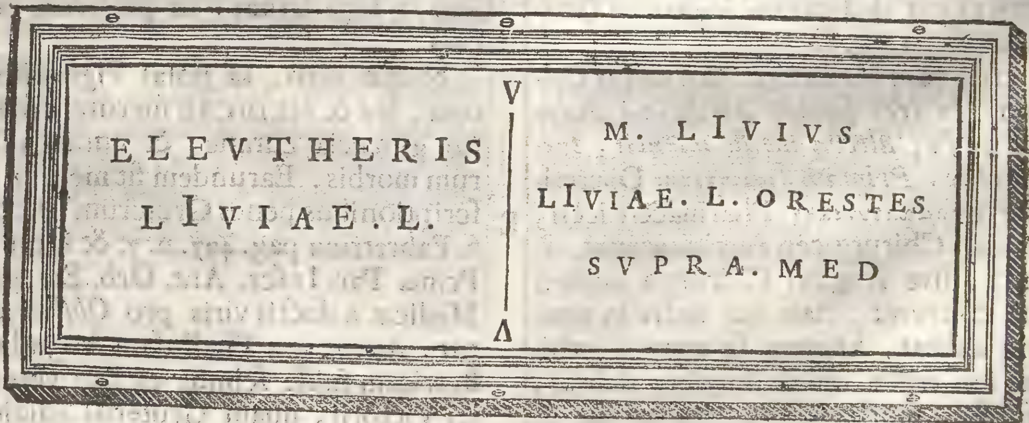
IOLE. L. Jole ab Hercule adamata. Hujus item nominis ancillæ meminit Propertius Lib. IV. El. 5. v. 35.

LXXV.



Ex hac inſcriptione colligere poſſumus magnum fuiſſe numerum Medicorum Liviæ Auguſtæ; quamvis injuria temporum, e vetuſtatis oblivione pauci in lucem prodierint. Reineſius Cl. IX. n. LXXVI. dedit Hyginum Liviæ Medicum. Idem nomen habuit C. Julius Hyginus Auguſti Libertus, natione Hiſpanus, Præpoſitus Palatinæ Bibliothecæ; quem propter Antiquitatis notitiam B *Polyhiſtorem* multi, quidam *Hiſtoriam* (forte *Hiſtora*) vocabant; ut narrat Suetonius de Illuſtr. Grammat. Cap. XX. Gruterus Titulum dedit Erotis Sponſiani Medici Auguſtæ, DLXXXI. 4. & Ti. Julii ejuſdem Medici Ocularii, ibidem n. 8. Ex ſequenti Titulo intelligimus M. Livium Oreſtem fuiſſe ſupra Medicos Liviæ.

LXXVI.



ELEVTHERIS. Ελευθερίς. *Libera*. *S*. C

Fuit hoc quoque cognomen Jovis, *Eleutherius* dictus, de quo Pauſanias in Bœot. c. 2. qui meminit ad Platean circa Cytheronem montem aræ Jovi Eleutherio dicatæ, ad quam certamina publica, quinto quoque anno, *Eleutheria* fiebant, maximis de curſu propoſitis præmiis.

ORESTES. *Montanus*. *S*.

Diana ὀρεσίφοιτος *Montana* cognominata, ſive *Montivaga*, apud Phurnutum de Nat. Deor. c. 34. & ab Horatio Lib. III. Carm. Od. 22. dicitur;

Montium cuſtos nemorumque Virgo.

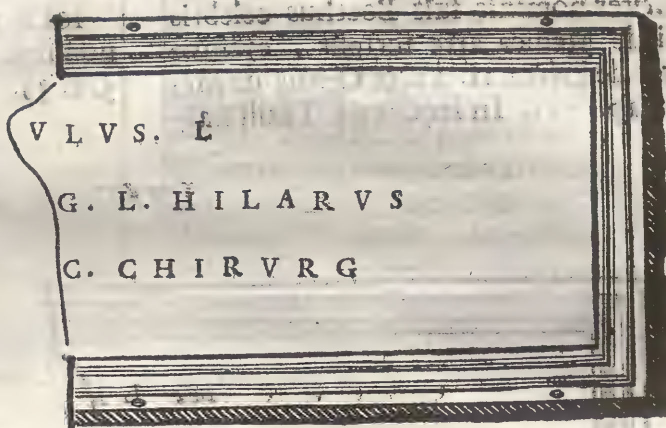
SVPRA. MED. Ideſt; SVPRA MEDICOS. Qui ceteris Liviæ Medicis præſidebat, tum prin-

A cipatu, tum dignitate, tum scientia; nos vulgo, *il Protomedico*. In Gruteriano lapide DLXXX. 7. T. Flavius Pæderos Alcimianus Augusti Libertus SVPERPOSITVS. MEDICORVM dicitur. Negat Fabrettus Inscr. Ant. Cap. IV. pag. 101. Augustos Archiatris usos fuisse, sed Medicis ita pure dictis; qui hujus lapidis auctoritate emendandus est. Meminit Scholæ Medicorum in Exquiliis ædificatæ, multisque imaginibus, & marmoribus ornatissimæ, ut ex ruinis illius partis a pluribus observatum est, vetusta Tabula Romæ reperta ad D. Sebastiani, quæ fortassis ex aliquo Monumento, quod ad Liviæ Libertos spectabat, prodiit in lucem. Hanc B edidit, & illustravit Hieronymus Mercurialis de Arte Gymnastica Lib. I. Cap. 7. & ex eo vulgavit Gruterus DCXXII. 4.

M. LIVIO. CELSO. TABVLARIO
SCHOLAE. MEDICORVM
M. LIVIVS. EVTYCHVS
ARCHIATROS. OLL. D. II
IN. FR. PED. IIII

De Medicis vide quæ adnotavimus in Prima Parte Inscr. Antiqu. Urbium Etruriæ pag. 84. n. 4. Hilarum Augustæ, vel Augusti Chirurgum in sequenti Titulo producimus.

LXXVII.



Hic Titulus aliqua ex parte ita supplendus videtur ..... PROCVLVS. L .... AVG. L. HILARVS. C (forte) MEDIC. i. *Medicus* CHIRVRG*us*.

CHIRVRG. χειρȣ̃ργος. *Medicus vulnerum*, ut eum appellat Plinius Lib. XXIX. c. 1. qui vulnera manu curat. Liquet ex vetustis Inscriptionibus apud Fabrettum pag. 300. & 301. & apud Gruterum DLXXXI. 1. qui meminit Celadi Antinoi, Drusi Medici Chirurgi, plures olim, ut nunc, simul & Medicam, & Chirurgicam artem exercuisse. Easdem & Æsculapium salutarem Deum simul tractasse docent vetera Numismata in Medicorum honorem a Smyrnæis percussa, quæ nuper edidit, & illustravit V. Cl. Richardus Mead, in quibus Æsculapius conspicitur sinistra manu tenens enchiridium, seu smilam, gladium chirurgicum, de quo Aristides Orat. Sacr. 4. quo indicatur eum Anatomices inventorem fuisse, & infirmorum per sectiones sanatorem. Quare Deo AESCVLAPIO. ENCHIRIDIVM. ARGENTEVM dedicatum legitur in Gruteriano votivo lapide, LXX. 8.

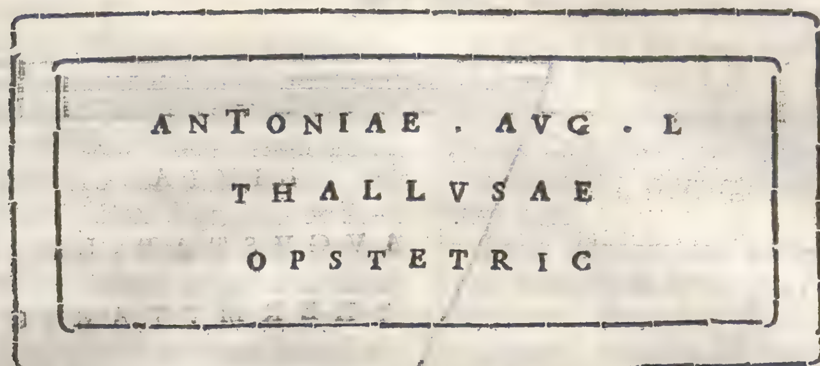
Chirurgice tertia pars Medicinæ. Cornelius Celsus in Procemio. *In tres partes Medicina diducta est, ut una victu, altera medicamentis, tertia manu mederetur. Primam* διαιτητικὴν Diæteticen; *secundam* φαρμακευτικὴν Pharmaceuticen; *tertiam* χειρȣργικὴν Chirurgicen *nominaverunt*. S.

Huic Augustæ, sive Augusti Chirurgo nomen HILARVS probe convenit; nam qui urere in tempore, & secare debeat, hilarem se ægroto exhibere debet; ne qui tristia officia implere debeat, torvo etiam aspectu, morbo laborantem terreat. S.

Convenientem pariter nomenclaturam habet C Venuleja SOSIS MEDICA, Σωσὶς quasi *servatura, servatrix* in Florentino marmore pag. 404. n. 209. & apud Reinesium Cl. XI. n. II. *Sosthenes* Medicus. Nam Medici salutem ægrotis, quoad possunt, curare, caussisque morborum studere debent. Celeberrimus fuit Augusti Medicus M. Antonius Musa; quo valde opus habuit: nam graves & periculosas valetudines per omnem vitam aliquot expertus est; præcipue Cantabria domita, ut narrat Tranquillus in ejus vita, c. 81. *Quasdam &* ANNIVERSARIAS, *ac tempore certo recurrentes expertus est; Nam sub natalem suum plerumque languebat; & initio veris præcordiorum inflatione tentabatur;* D *austrinis autem tempestatibus gravedine.*

Quum primum superiore anno detectum est hoc Monumentum, sive Columbarium in Via Appia, ea vox increbuit, repertam ibi Tabulam in qua Antonius Musa DISCERPTVS A POPVLO dicebatur; quæ ad nos hactenus non pervenit; sed fortassis aliquo in loco latitat, in posterum proditura in lucem.

Neque vero, ut notat Pignorius, Medici tantum, sed & MEDICAE fuerunt in usu; quæ videntur gynæcia curasse, & curam adhibuisse mulierum morbis. Earundem fit mentio in pluribus inscriptionibus penes Gruterum DCXXXVI. 1. 2. 3. 4. E 6. Fabrettum pag. 497. n. 7. & inter Florentinas in Prima Par. Inscr. Ant. Urb. Etr. pag. 404. n. 209. Medicæ a doctis viris pro *Obstetricibus* accipiuntur. Antoniam Thallusam Augustæ Libertam Obstetricem fuisse scimus ex hac vetusta Tabula Musei Victorii, quam Gruterus edidit DCXXXVI. 5. sed aliquantulum inemendatam.

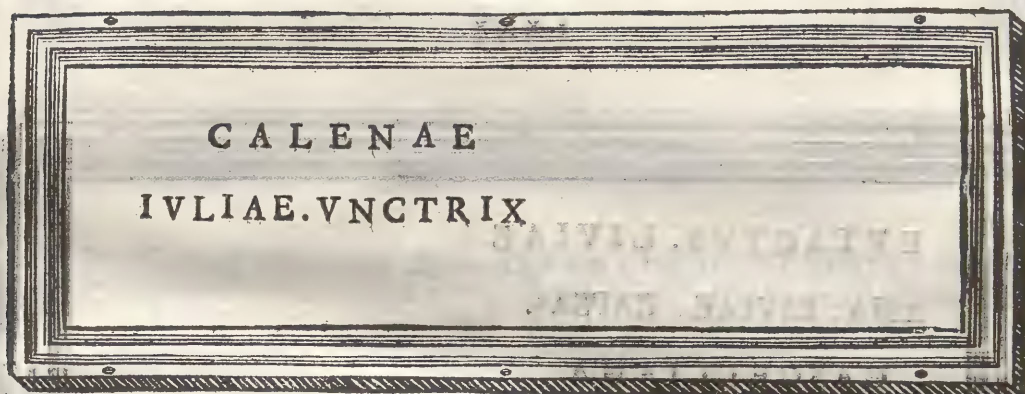


Neque etiam silentio prætereundæ duæ Florentinæ Inscriptiones, quarum prima exstat in Museo Andreinio, & ad Helpidem Liviæ Libertam pertinet, altera in Hortis D. Marchionis Corsinii; quorum officium fuit curam gerere *Valetudinarii*, ubi infirmi curabantur, & malam valetudinem cum bona permutabant; ἐπὶ τῆς νοσοκομείω. B

HELPIS . LIVIAE
AD . VALETVDINAR

Phila R G V R V S
..... AD VALETVD

LXXVIII.



CALENE. ἡ καλή. *pulchra;* eadem forma ut NICENE, pro NICE in Inscriptionibus. Sed mallem GALENE. Γαλήνη. *Serena, Tranquilla. S.* D

VNCTRIX. ἀλειπτρία, ut Unctor Augusti ἀλείπτης. *S.*

Calene Liviæ Augustæ Unctrici, Athenais adjungenda comes est, cujus Titulum vulgavit Gruterus DLXXXI. II. Hæ ancillæ Augustam dominam suam vel in balneo se lavantem, vel extra balneum, valetudinis, aut deliciarum causa, oleo ungebant. Augusti Unctorum virorum opera uti consuevere. In antiquo Cippulo Musei Suburbani Caroli Thomæ Strozii in Prima Parte Inscr. Ant. Etr. Urb. p. 399. num. 189. memorantur Magistri a Balineis Augusti, & Decuriones Scribæ Unctores Augusti: quemadmodum & in eleganti marmorea Urnula p. 347. num. 30. Augustum sæpius ungi solitum narrat Suetonius cap. 82. Scribit vir longe doctissimus Petrus Victorius Var. Lect. Lib. XXXVII. cap. I. Romæ in antiquo lapide se spectasse Unctorem, dextra manu guttum tenentem; ita enim vocabant pusillum vas, olei plenum, quod guttatim fundebat servus ille in dorsum domini; ac non longe etiam ab eo formam strigilis incisam.

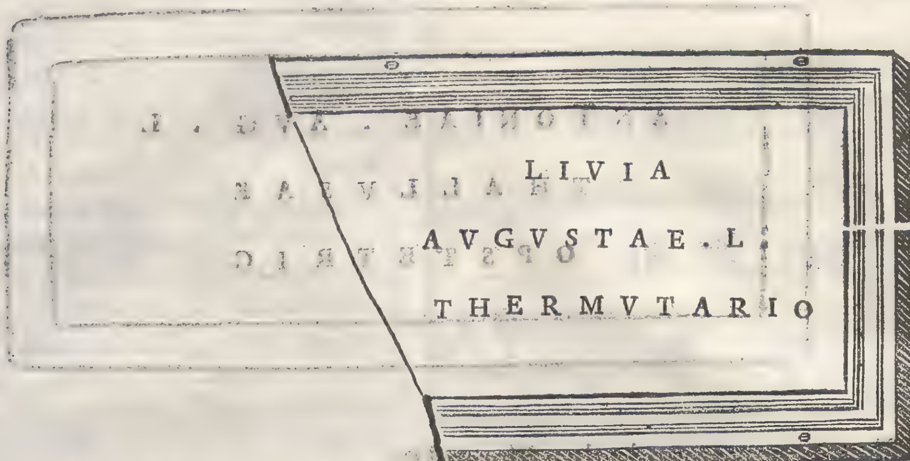
Homericis temporibus famulæ viros lavare, & ungere in more habuere, ut in Odyss. Lib. IV. & XVII.

Τοὺς δ' ἐπεὶ δμωαὶ λοῦσαν, καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ.

E *Hos autem postquam famulæ laverunt, oleoque unxerunt.*

Veneris unctrices Gratias ex Homero superius observavimus pag. II. Aquarum calidarum in balneis curam habuisse videtur quidam Liviæ Augustæ Libertus, cujus nomen, fracto dextra marmore, desideratur in sequenti Titulo.

LXXIX.



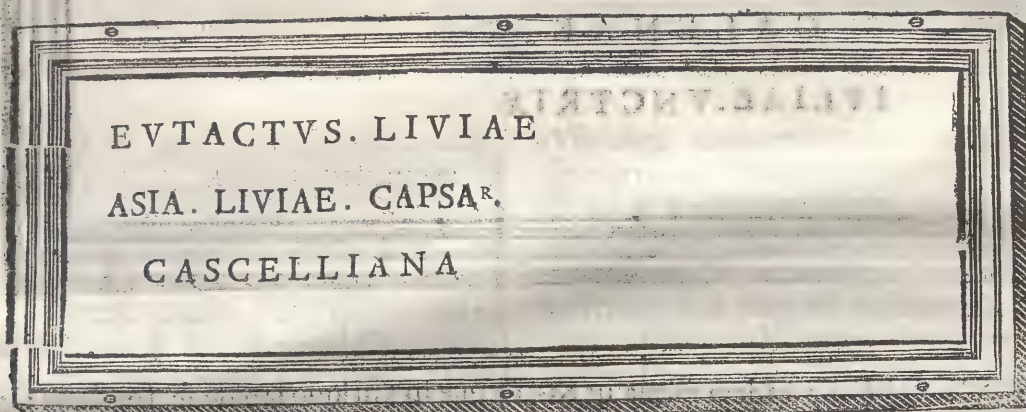
THERMVTARIO. F. THERMARIO: θερμάειον, vel THERMVLARIO.

A balneis calidis, Thermæ calidæ (supple) aquæ. τὰ θερμὰ (ὕδατα) *S.*

THERMVLARIO. In Antiatina Tabula, quæ exstat in celeberrimo Museo Albano, officium Liberti legitur THER. fortassis THERMARIVS, vel THERMVLARIVS; qui Libertus sequitur post Medicum Divæ Augustæ. Balnearum Palatinarum, quæ erant in Palatino Monte, sua tempestate, meminit Cicero pro Roscio.

B Mæcenatem, scribit Dio Lib. LV. fere initio, omnium primum calidarum aquarum natatoria in Urbe instituisse. Patavinum marmor legitur apud Gruter. CLXXXI. 5. positum FAMILIAE THERMENSI. THERMARVM VRBANARVM. Asiam ecce Liviæ CAPSARIAM, quæ Liviæ lavanti vestes servabat.

LXXX.



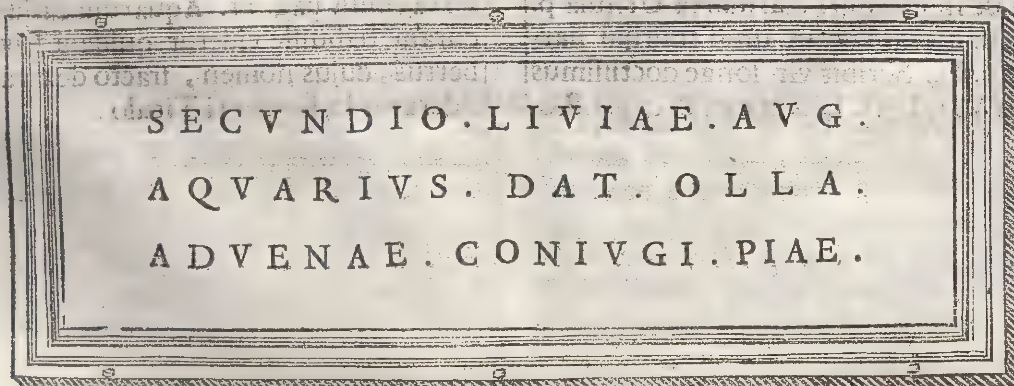
EVTACTVS. Εὔτακτος, Latine diceretur *Modestus, a modestia commendatus. S.*

ASIA. LIVIAE. CAPSAR. Idest CAPSARIA. *Capsarii*, Paulo l. 3. D. de off. Præf. Vig. *ii sunt, qui mercede, servanda in balneis vestimenta suscipiunt*; ejusque ministerii meminit sub adpellatione ἱματοφυλακούντων Lucianus in Hippia, ut adnotavit Reinesius Cl. II. n. XXIV. pag. 266. qui Thermensi

D familiæ præter Unctores, Fornacatores, Fricatores, Suppilones, seu Picatores, Vestispicos, custodiæ vestium deputatos homines, CAPSARIOS, & AQVARIOS pariter adcenset.

Ex sequenti Titulo Secundio Liviæ Augustæ AQVARIVS prodit in lucem, & ex altero qui sequitur, Primus Maternus Tiberii Cæsaris item AQVARIVS.

LXXXI.



SECVNDIO. *Secundio, nis.* quasi Δευτερίας, quod de secundo vino dicitur. *S.*

AQVARIVS. ὑδροχόος. Ganymedes superis receptus, signum Zodiaci hoc nomine est appellatus; quasi aquam Jovi pincerna ingereret. *S.*

AQVARIVS. ὑδροφύλαξ *aquarum custos*, Castel-

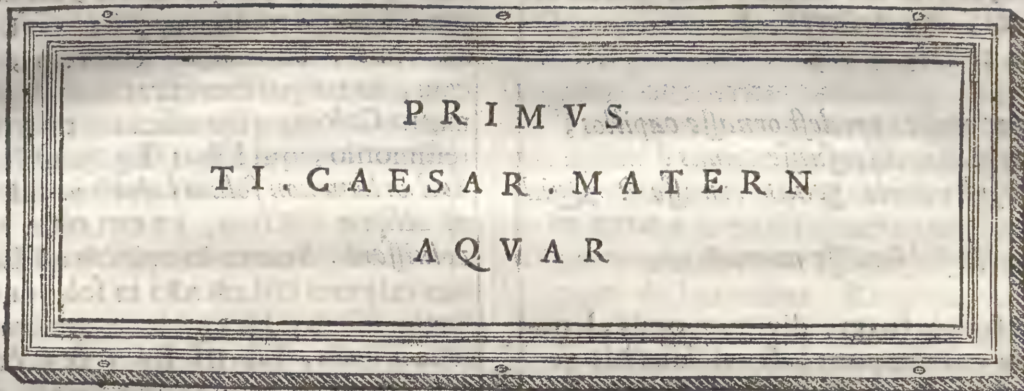
larius. *Aquarius*, & *Aquariolus* dicitur etiam *Leno*; inde Gallicum, *maquereau*. Juvenalis: *veniet & conductus aquarius*. *S.*

AQVARIVS. Aquariorum officium erat in balneis, frigidam calidamque aquam, ut opus erat, moderari. Sed qui publicis aquis per plumbea castella, fistulasque derivandis, vel claudendis curam gerebant AQVARII, & CASTELLARII vocabantur, ut in antiquis saxis; de quibus fusius Pignorius de Servis, sæpius laudatus; pag. 241. 242. 243. AQVARII vero privatæ familiæ salientes aquas curabant distribuebantque pro familiarum qua usu, qua voluptate; nobis *il Fontaniere*. Suetonius hæc scribit de Augusto cap. 82. *Æstate apertis cubiculi foribus, ac sæpe in peristylio saliente aqua, atque etiam ventilante aliquo, cubabat*. A Suessaniis Decurionibus C. Titio Chresimo Augustali decretus non solum honor Bisellii, verum etiam ut AQVAE DIGITVS IN EIVS DOMO EFFLVERET. Vide Gruterianum Thesaurum CCCCLXXV. 3. & Fabrettum Inscr. Ant. Cap. III. pag. 228. n. 606.

Apud Plinium Lib. X. in Epistola ad Trajanum in qua agit de aquæductu Nicomediensium, Aquarii, & Castellarii, qui scientiam ducendarum aquarum habent, *Aquileges* vocantur; & apud Gruterum XCIV. I.

Inter Florentinas antiquas Inscriptiones votivum marmor dedimus p. 47. n. LXXXVII. ex Museo Mediceo; Nymphis Sanctis, quæ sculptæ in eo visuntur, dicatum ab Epicteto Augusti Liberto Aquario. Syntrophum Attiani Servum Aquarium exhibuit Fabrettus Inscr. Ant. Cap. IV. pag. 308. num. 315.

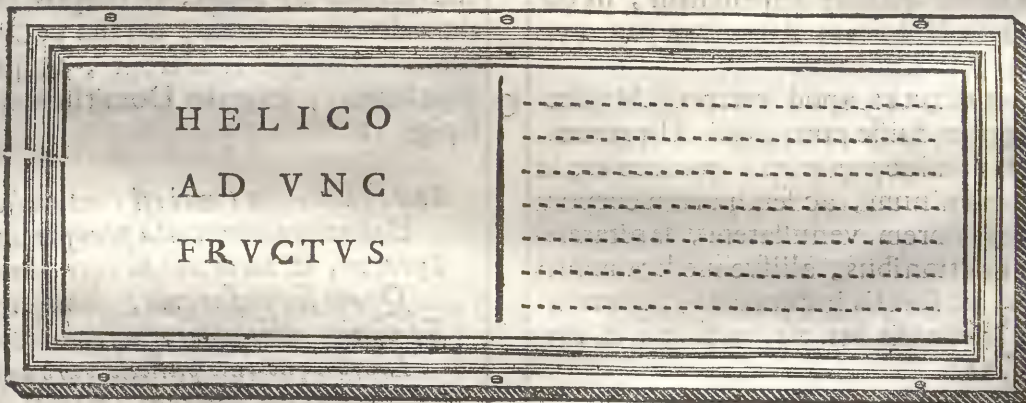
LXXXII.



Idest; *Primus Tiberii Cæsaris Maternus Aquarius*.

Peculiarem ministrum habuit Livia AD VNCTVRAM, vel AD VNGVENTA, qui ea curaret, ac depromeret, cujus nomen exhibetur in hoc Titulo

LXXXIII.



HELICO. ἑλικών. FRVCTVS ἀπόλαυςός. *S.*

Fabrettus Inscr. Ant. Cap. III. pag. 219. nu. 576. protulit T. Flavium Augusti (scilicet Domitiani) Libertum AB VNGENTIS, idest, *Ab unguentis*. Nam veteres Latini *Ungenta*, & *Ungentarium* dixere, ut docent vetusti lapides a Fabretto ibidem relati. De hac scribendi ratione Servius, & Velius Longus Grammaticus. Idem officium Servus habebat apud Horatium Carm. Lib. III. Od. 14. quem ita alloquitur;

I, pete unguentum, puer, & coronas.

Frequenter deliciarum, valetudinisque tuendæ causa prisci inungebantur, & a balneis, & ante cenam. Martialis Lib. III. Epigr. 12.

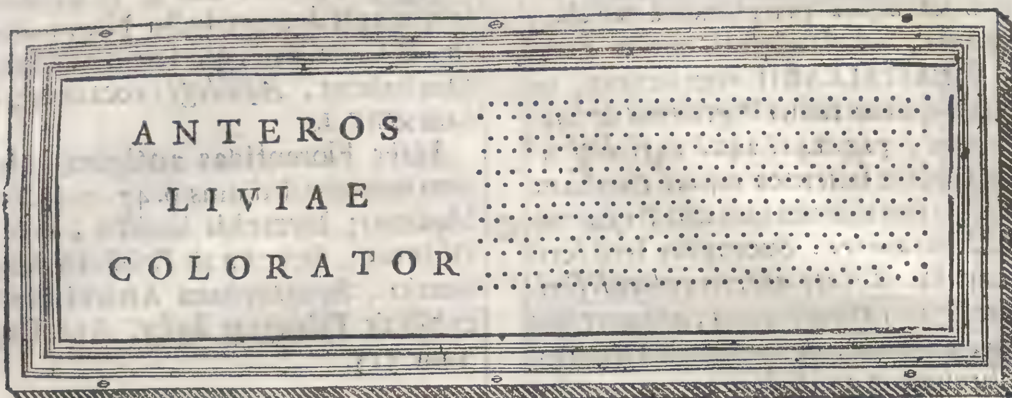
Unguentum, fateor, bonum dedisti
Convivis, here, sed nihil scidisti.

Hinc explicatur illud D. Marci Cap. XIV. v. 3. καὶ συντρίψασα τὸ ἀλάβαςρον, *& fracto alabastro*, unguentario vase, ad unguenta servanda maxime idoneo; qua phrasi non vasculi fractio, sed maxima unguenti profusio indicatur.

Suetonius hæc scripsisse Augustum de se narrat c. 76. *Ne Judæus quidem, mi Tiberi, tam diligenter* SABBATIS IEIVNIVM *servat, quam ego hodie servavi, qui in balneo demum post horam primam noctis, duas buccellas manducavi prius, quam ungi inciperem.*

Incognitum hactenus officii genus exprimitur in sequenti Tabula, læva parte non inscripta, sed ut alia superius edita n. XLV. antiquitus scalpro abrasa, in qua Anteros Liviæ Libertus COLORATOR nuncupatur.

LXXXIV.



COLORATOR. Forte, *fucator*. (*il Lisciante*) Hinc a καλλωπίζειν, καλλώπισμα, fuci genus ad ornandam faciem, nos *Belletto*. S.

Tibullus Lib. I. Eleg. 9. v. 9.

Quid tibi nunc molles prodest ornasse capillos,
Sæpeque mutatas disposuisse comas?
Quid fuco splendente genas ornasse? Quid ungues
Artificis docta subsecuisse manu?

Feminas, quæ faciem suam, divinum opus, lenocinantibus fucis corrumpunt, & violant his verbis objurgat D. Cyprianus Tract.II. de Habitu Virginum: *Non virgines tantum, aut viduas, sed & nuptas, puto, & omnes omnino feminas admonendas, quod opus Dei, & factura ejus & plasma, adulterari nullo modo debeat, adhibito flavo* COLORE, *vel nigro pulvere, vel rubore, aut quolibet denique lineamenta nativa corrumpente medicamine*. Plinius Libro XXXV. c. 6. & Seneca Epist. 6. *coloratum* ponit pro *fucato*.

COLORATORES ita quoque appellantur, ut observat Salmasius in Historiam Augustam pag. 451. parietes colorant, & illiniunt.

Verum COLORATORES apud veteres, Medicorum quoddam genus fuisse puto, qui Aliptarum, & Jatraliptarum nomine venerint; quorum ars in eo fuerit, ut in hominum, ac feminarum corpora COLOREM, vires, florem, venustatem, sanitatemque quibusdam unctionibus, aliisve medicamentis tempestive datis, ac sumtis inducerent, servarentque; de quibus Juvenalis Sat. XI. vers. 203. & Persius Sat. IV. vers. 18.

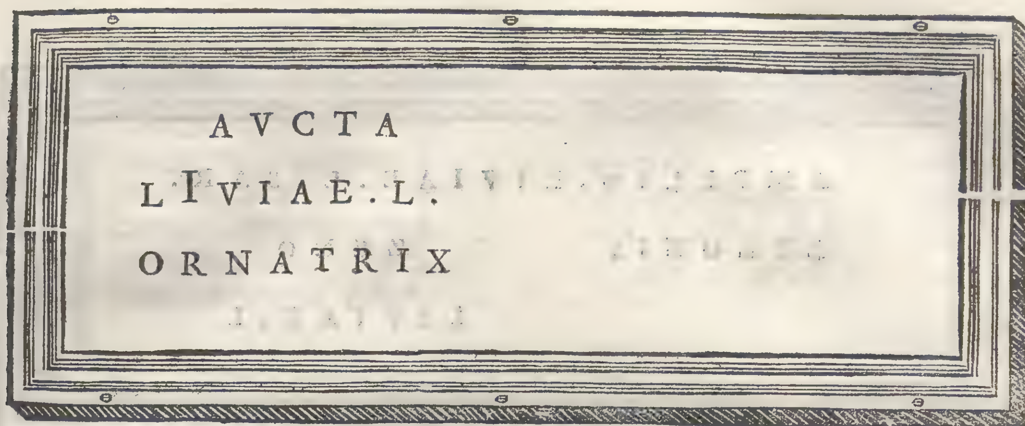
—— *& assiduo curata cuticula Sole*.

scilicet *curata*, ut vetus Scholiastes interpretatur *a Chromatiariis; nam Chromatiarii dicti sunt* COLORARII. Χρωματιστής, *Colorator*, *Chromatiarius*. Quare sicut Aliptæ *Unctores*, & Jatraliptæ *Medici Unctores*, de quibus Cornelius Celsus de Medicina Lib. I. c. I. & Plinius Secundus Lib. X. ep. 5. cuidam medicinæ parti serviebant, quæ appellatur κομμωτική, sive *ornatrix*, cujus multa Præscripta a Galeno traduntur; ita COLORATORES ad vires, bonumque colorem, sanitatis indicem, in corporibus curandum deputati erant. Firmatur Coloratorum officium disertissimo Ciceronis testimonio, qui Lib. I. Ep. 9. ad Familiares ita ait; *Sed vellem non solum salutis ut Medici, sed etiam ut Aliptæ* VIRIUM, ET COLORIS *rationem habere voluissent*. Seneca in epistola ad Lucilium inter luxus rationes COLORARI in sole numerat; nam præsertim solem valde conducere valetudini credebant, teste Plinio, Lib. III. Ep. 1. & 6. & Lib. VI. Ep. 16. & Celsus Lib. II. c. 14. Ex his alii uncti utebantur sole, alii sine unctione; quare Cicero *solem assum*, Plato ἥλιον καθαρόν, sicut alterum *solem unctum* dixit Lib. XII. ad Atticum epist. 6. & alio in loco, quem me legere memini; *uti qui ambulant in sole colorantur*. Sponsa in Divinis Canticis Cap. I. v. 5. *Nolite me considerare, quod fusca sim, quia decoloravit me sol*; nos patrio sermone, *mi ha fatta di color bronzino*. Sed ex Martiale docemur secessisse veteres in villas, ut corpus insolarent, partim valetudinis causa, partim ut cutem nitidiorem coloratioremque redderent, ac pallorem e vultu depellerent; ita enim Domitium alloquitur Lib. X. Epigr. 12.

Sed desiderium tanti est, ut messe vel una
Urbano releves colla perusta jugo.
I precor, & totos avida cute combibe Soles:
Quam formosus eris, dum peregrinus eris!
Et venies albis non cognoscendus amicis,
Livebitque tuis pallida turba genis.
Sed via quem dederat, rapiet cito Roma colorem,
Niliaco redeas tu licet ore niger.

Plura de hac veterum insolatione juxta mentem veterum Medicorum Andreas Baccius Lib. II. de Thermis cap. 17. & Georgius Grennius Hulsatus de Rusticatione Romanorum, deque Villarum antiquarum structura Comment. Cap. VI.

LXXXV.



ORNATIX. κομμωτρία. comtrix. De Ornatricibus luculenter Pignorius pag. 191. qui etiam earumdem ornatoria instrumenta erudite describit; & Reinesius in Epistola XXXV. pag. 260. Feminarum se ornantium artes, & studia, quibus ulla satis ornandi satietas est, & ut ait Terentius Heautontimorumeno *dum comuntur annus est*; perbelle depingit Plautus in Pœnulo Act. 1. Sc. 2. apud quem Adelphasium meretrix ita loquitur:

Postquam illuxit aurora, numquam cessavimus ex industria
Ambæ lavari, atque fricari, aut tergeri, aut ornarier,
Poliri, expoliri, pingi, fingi, & binæ una singulis
Quæ datæ nobis ancillæ, eæ nos lavando, eluendo operam
Dederunt, ab gerundaque aqua sunt viri defessi duo.

In Anaglypho Musei Medicei Chalcedonio exciso, Femina Ornatrix Veneris, supercilia e pyxide profert, quibus eam ornet; qua Gemma egregie locus Petronii Arbitri in hanc rem illustratur. De Ornatricibus plura Reinesius in Epist. XXXV. pag. 260.

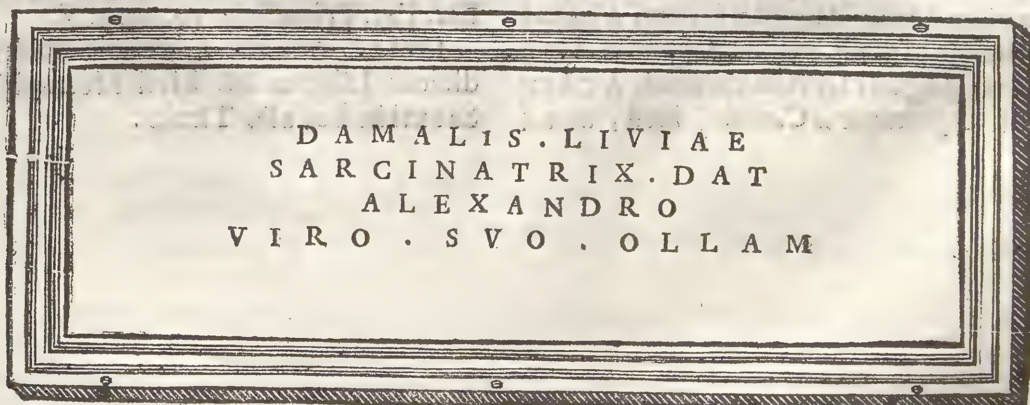
Quantopere corporis cultui studuerit Livia Augusta, argui potest ex Inscriptionibus non paucis, in quibus ORNATRICES ejusdem nominantur. In alio Titulo hujus Monumenti supra n. LXVII. pag. 115. dedimus Geminam ejusdem Ornatricem. Duas Ancillas auricularum Ornatrices produxit Gruterus DLXXIX. 2. 3. quæ scilicet inauribus Liviam Augustam ornabant, ut explicat Caspar Bartholinus Syntagm. de Inauribus. Reinesius Gemellam Torquatam Cl. IX. n. 61. Sponius in Miscell. pag. 226. Iricen, Fabrettus Dorcadem Ornatrices ejusdem Liviæ edidere, cujus Titulum supra dedimus p. 97. Viros quoque Livia habuit Ornatores, inter quos Eperastum ex Reinesio Cl. IX. nu. 62. Ita quoque Cæsares non solum viros Ornatores, Gruter. DLXXVIII. 8. verum etiam feminas Ornatrices habuisse observo in his duabus Inscriptionibus, quarum prima quæ hic exhibetur, legitur apud Reinesium Cl. IX. n. 63. altera apud Fabrettum p. 213. n. 450.

IVLIA . HILA*ra*
LIBERTA . CAES
ORNATRIX

DIONYSIAE
TI . CAESARIS . AVG
ORNATRICI . MATERN
POSVIT
TERTIVS . LIBRARIVS
*f.*ANTHA ET . ANTACONSERVI

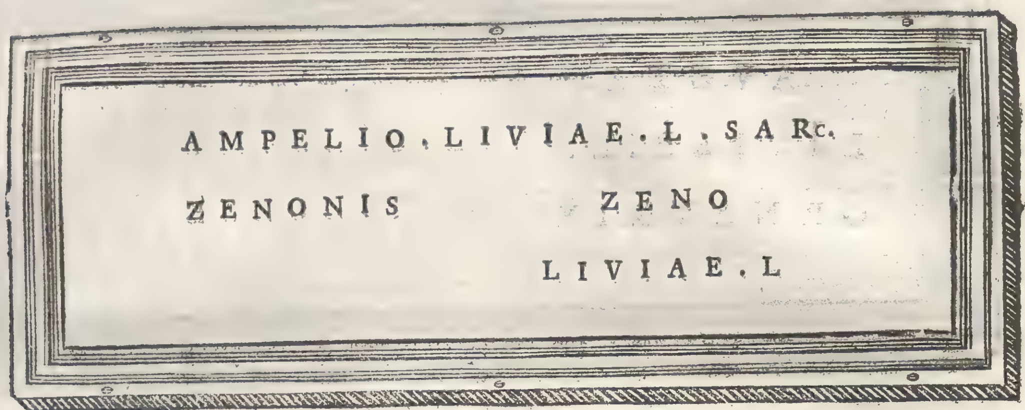
Jocosum dictum Augusti ad Juliam, cum Ornatricem deprehendisset canos illi legentem, quos mature habere ceperat, legitur apud Macrobium Saturnal. Lib. II. c. v. Ornatricibus jungendæ Sarcinatrices in sequentibus Titulis.

LXXXVI.



DAMALIS. Δάμαλις. *Vitula domita. S.*
SARCINATRIX. ἀκεστρία. Nobis *la Rammendatora. S.*

LXXXVII.

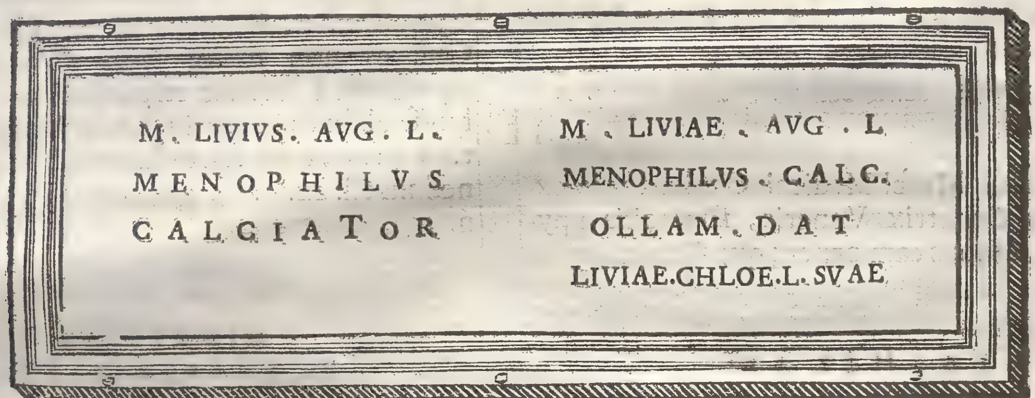


AMPELIO . ἀμπελίων , diminutivum ab Ampelo , B *Vitis* , *Viticula* . *S.*

SARc. idest , SARCINATRIX . Sarcinatrix , mulier quæ vestes consuit , & reficit , a sarciendis vestibus dicta . Augustus , teste Tranquillo c. 73. *Veste non temere alia quam domestica usus est, ab* UXORE , *& sorore , & filia , nepotibusque confecta ; togis neque restrictis , neque fusis ; clavo nec lato , nec angusto: calceamentis altiusculis, ut procerior quam erat videretur .*

Lochiadem Liviæ Sarcinatricem in alio Titulo hujus Monumenti supra dedimus num. XXXVIII. pag 92. Gruterus DLXXX. 1. Faustam ejusdem Sarcinatricem , & 2. Juliam Jucundam Augustæ Libertam A MVNDO . MVLIEbri ἐπὶ κόσμυ γυναικὲιυ . Reinesius Cl. IX. num. 78. Veraniam Primam ejusdem Sarcinatricem ; & Callithychen num. 77. exhibuit ; quæ Inscriptio aliquantulum fracta , nunc exstat in Museo Andreinio Florentiæ .

LXXXVIII.



MENOPHILVS . Μηνόφιλος . *Lunæ amicus* . Μενόφιλος , *constans amicus* . *S.* D

AVG. L. Idest ; *Augustæ Libertus* .

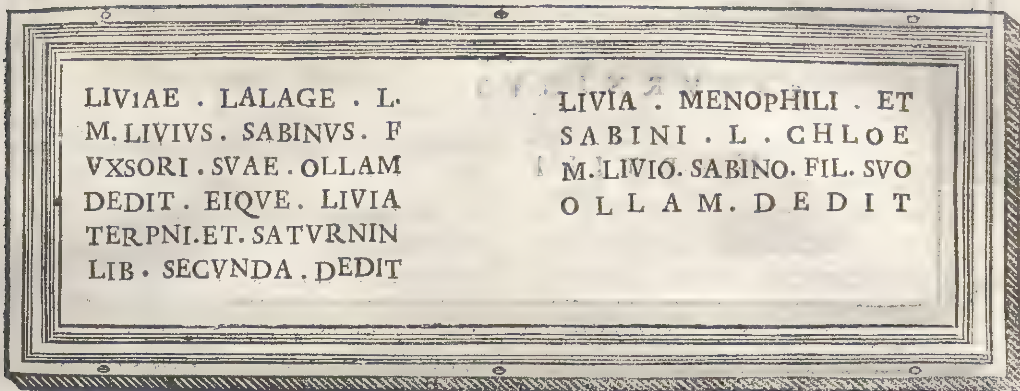
CALCIATOR . Nos *il Calzatore*. Plinius Lib. III. Ep. 16. *Nempe daturi estis consulari viro servulos aliquos , quorum e manu cibum capiat , a quibus vestiatur , a quibus* CALCIETVR ; *omnia vel sola præstabo* . CALCIATOR . idest *Calceator* ; non raro I pro E ponitur in monumentis. De Calceis Veterum consulendus Balduinus . Reinesius Cl. IX. nu. 78. produxit Veraniam Liviæ Augustæ servam A SANDALI *is* . Sponius in Miscell. pag. 206. Julium Cypsum Augustæ, vel Augusti servum exhibuit A CAL; quod officium interpretatur *a Calida* , idest , ab aquæ calidæ potione ; Martialis Lib. 1. Epigramm. 12.

Jam defecisset portantes calda ministros .

Videtur quoque legi posse A CAL , idest , *a Calceis*. Calceos , cum discerniculo , speculo , pyxide unguentaria , variisque mulierum ornatoriis instrumentis , sculptos vide in eleganti Ara marmorea Regii Musei Medicei inter Inscript. Antiquas Urb. Etr. Par. Prima pag. 10. num. V.

LIVIAE. CHLOE. L. SVAE . Eadem Livia Chloe dicitur Liberta M. Livii Menophili , & M. Livii Sabini in hoc alio Titulo .

LXXXIX.



LIVIAE . LALAGE . L.
M. LIVIVS . SABINVS . F
VXSORI . SVAE . OLLAM
DEDIT . EIQVE . LIVIA
TERPNI . ET . SATVRNIN
LIB . SECVNDA . DEDIT

LIVIA . MENOPHILI . ET
SABINI . L . CHLOE
M. LIVIO . SABINO . FIL . SVO
OLLAM . DEDIT

LALAGE. Horatius Carm. Lib. I. Ode XXII.

Dulce ridentem Lalagen amabo
Dulce loquentem.

Sappho, ϗ γελώσας ἱμερόεν. *S.*

LALAGE, quasi *loquacula*. Lucretius Lib. IV. verſ. 1158.

At flagrans, odioſa, loquacula λαμπάδιον fit. S.

TERPNI. Hoc nomine fuit citharœdus, cujus cantilena Nero, antequam ſomnum caperet, delectabatur. Suetonius in ejus vita cap. 20. Τερπνός, *delectabilis, jucundus. S.*

B Conveniunt ſæpiſſime nomina Libertis, ac Servis impoſita cum officiis, quæ gerunt; ut animadvertentibus paſſim patebit; nil enim ſine cauſa, & ratione ab antiquis factum eſt.

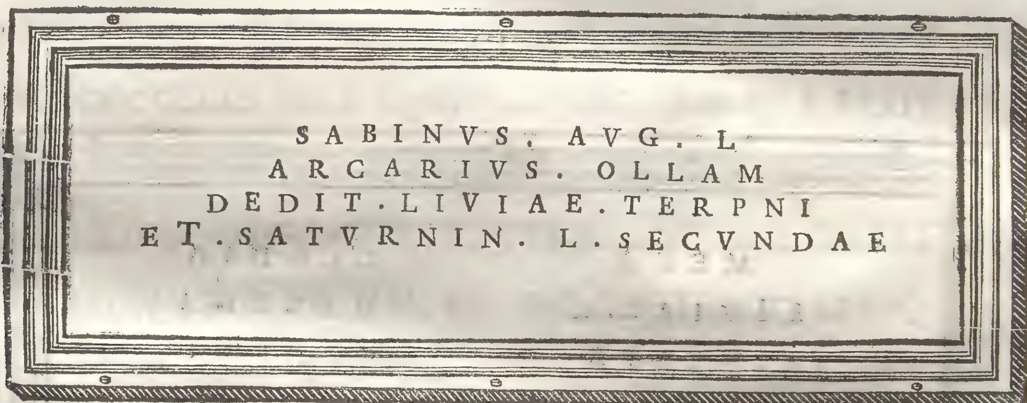
SECVNDA. Proprium Græcum nomen hujus Libertæ Δεὐτέρα, *S.*

CHLOE. ideſt; *Herba viridis, recens*. Horatius Carm. Lib. I. Ode XXIII.

Vitas hinnuleo me ſimilis Chloe. S.

Ex ſequenti Titulo liquet Sabinum Auguſtæ Libertum fuiſſe ARCARIVM; nondum vero manumiſſum, cum a Livia nomine donatus non fuerit.

XC.

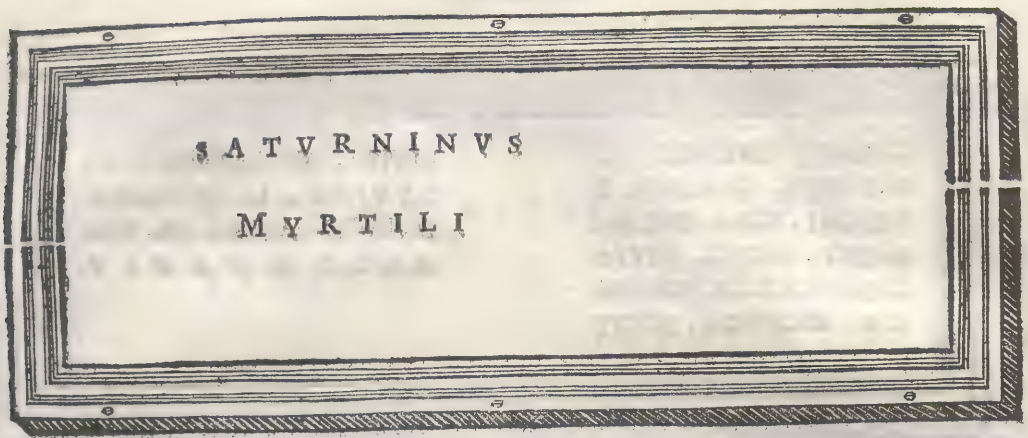


SABINVS . AVG . L
ARCARIVS . OLLAM
DEDIT . LIVIAE . TERPNI
ET . SATVRNIN . L . SECVNDAE

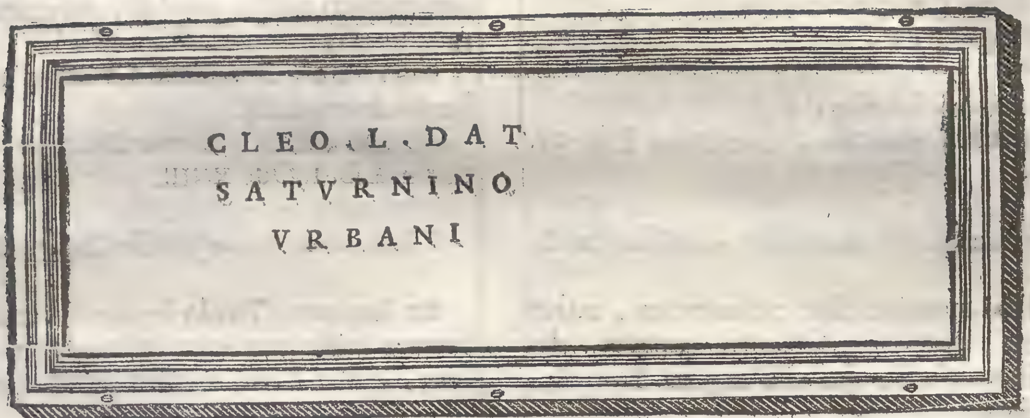
De Officio ARCARIORVM Domus Auguſtæ pauca inferius dicemus.

Livia Secunda Liberta Terpni, & Saturnini, quæ ut legitur in ſuperiori Titulo n. LXXIX. Ollam dederat M. Livio Sabino, qui eam uxori ſuæ Liviæ Lalage donaverat, hic e contra ab eodem Sabino, accepti beneficii memore, alia Olla in alio Columbario redonatur. In ſequenti Titulo Saturninus Myrtilli, de quo ſupra n. XXIII. pag. 89. Libertus dicitur, in altero Urbani.

XCI.

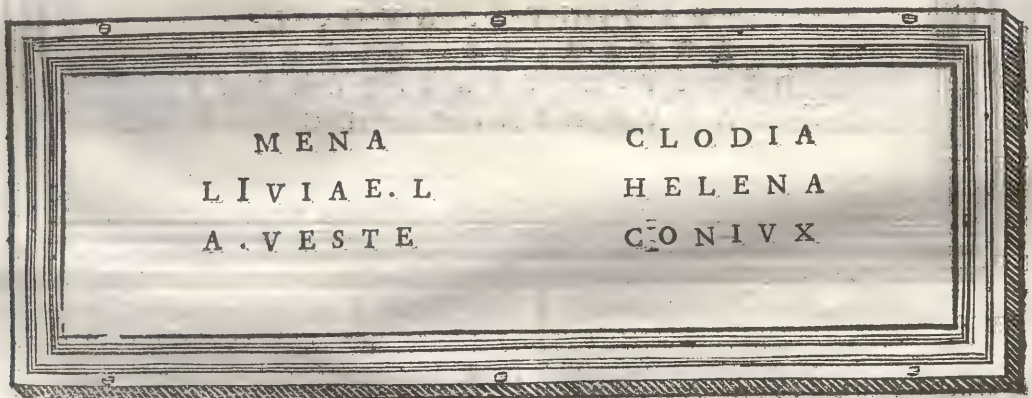


XCII.



CLEO. Κλέων derivatum ἀπὸ τοῦ κλέος *a gloria*. Inde Nicocles Νικόκλης; *Gloria victrix*. Sophocles σοφόκλεης *Gloria sapientiæ, inclytus ob sapientiam*, & similia.

XCIII.



Ideſt; *Mena Liviæ Libertus a Veſte*.

MENA. Μηνᾶς. i. *Menodorus*, *Lunæ munere natus*. Sic *Nymphas* apud S. Paulum Νυμφᾶς, *Nymphodorus*. Et apud Terentium *Chærea*, *Byrrhia*, Χαιρέας. Πυῤῥίας, *Rufulus*. Antiqui teſte Quinctiliano dicebant *Ænea* pro *Æneas*. Αἰνείας. Virgilius Græco more *Æneas*: Cavendum idcirco eſt ne hæc nomina in A, feminina cenſeantur. Niceta. νικήτας, Dorice. Glaucia ὁ γλαυκέας &c. *S.*

De alio cognomine Mena Libertino, Auguſto admodum caro, ſupra diximus pag. 81.

A VESTE. In alio Titulo ſuperius edito n. LXXIII. p. 120. AD VESTEM. Gr. barb. Βεςιάριος. *Veſtiarius S.*

Horum officium erat veſtes curare, ut explicat Pignorius pag. 105. Fabrettus Inſcript. Ant. Cap. v. pag. 371. Officium Liberti A VESTE vel AD VESTEM idem quod VESTIFICI, ac VESTIARII eſſe putat. Quod confirmari poteſt auctoritate Romani lapidis Gruteriani DLXXVIII. 7. in quo Tiberius Claudius Dipterus dicitur VESTIFICVS. CAESARis. A.VESTE SCÆNICA. Variis ſiquidem veſtium generibus varii Liberti deſtinati erant, qui eas vel conficerent, tempuſque noſcerent quando mutari, ac variari deberent. Idem officium curandi veſtes Feminis quoque Servis Liviæ Auguſtæ datum oſtendunt veteres Tituli apud Gruterum DLXXVIII. 8. ut Vibiæ Succeſſæ Liviæ Auguſtæ Servæ AB ARGENTO POTORIO. Item. A. VESTE. & Byræ Canacianæ ejuſdem A VESTE MAGNA.

Præter hos erant VESTISPICI, & VESTISPICAE, quæ veſtes cuſtodiebant; VESTIPLICI, & VESTIPLICAE, quæ veſtes mire, & concinne plicabant, & aptabant. Vid. Cl. V. Philippum Senatorem Bonarrotium in Fragm. Vaſ. Vitr. Cœmeter. pag. 158.

Non ſolum Auguſtæ Feminæ Servos, ac Servas ad

vestium curam, & custodiam destinatas habuere, vel a quibus vestirentur, verum etiam Imperatores, ut in Gruterianis, in quibus plures Liberti *Vestitores*, *Vestiarii*, & *ad Vestem* nominantur DLXXVIII. I. 4. & n. 7. ac dicuntur A VESTE SCAENICA. 8. 9. A VESTE PRIVATA. & DLXXXII. 9. A VESTE MATVTINA. & DLXXVII. 6. A VESTE REGIA.

In Prænestino lapide apud Fabrettum Cap. IV. pag. 317. n. 409. Alcimus Neronis Cæsaris Augusti Servus A VESTE CASTRENSI fuisse scribitur, & pag. 371. n. 150. Euphrosinus Trajani Libertus A veste VENATORIA. & n. 152. ibidem, Philetus Tiberii Claudii Cæsaris A COMMENT. RAT. VESTIVM. SCAENIC. ET. GLADIAT. idest; *A Commentariis Rationis*, vel *Rationum Vestium Scænicarum*, & *Gladiatoriarum*. His addendus Ambrosius Nervæ Imperatoris Augusti, optimi & humanissimi Principis Libertus, qui fuit PRAEPOSITVS. VESTIS. ALBAE. TRIVMPHALIS, ut legitur in elegantissima marmorea Tabula, hactenus inedita, cujus longitudo est palmorum trium Romanorum, & XI. circiter unciarum; altitudo vero I. palmi, & unciarum VII. quæ nuper inventa est Romæ in Cœmeterio S. Hermetis, post Villam, vulgo *Pinciana*, in Vinea hodie Presbyterorum Soc. Jesu, quæ la *Pariola* appellatur; & exinde translata in Porticum Basilicæ S. Mariæ Transtyberim; quam perhumaniter mihi communicavit Illustriss. D. Franciscus Eques Victorius, qui hac eruditionis supellectile venerandæ Antiquitatis Cultores carere noluit.

A De triumphantium veste nil non dictum post Bulengerum doctissimum virum, & Thomam Dempsterum in Paralip. Antiquitatum Roman. Joh. Rosini Lib. X. ad Cap. XXIX. Fuit enim propria Triumphantium vestis Toga picta, & palmata Vestis, purpureo colore insignes. Suetonius triumphasse Neronem scribit c. 25. in veste purpurea, distinctaque stellis aureis chlamyde. Albis equis curru vectos triumphantes lego, non vero alba veste triumphasse. Quare veste alba triumphali usum fuisse Nervam Imperatorem reor, non in Triumpho, nam nullum habuit, sed aut in triumphalibus Sacrificiis, in quibus triumphantes

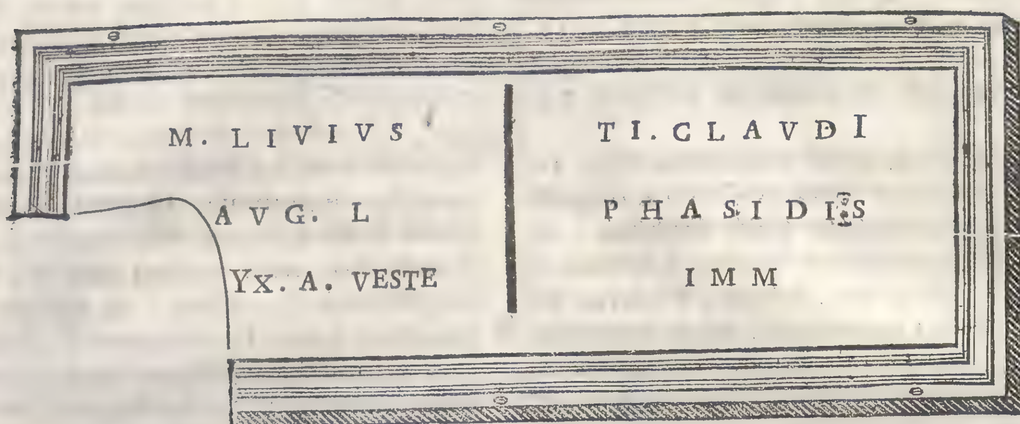
B candidas boves sacrificabant, candida induti veste, vel in triumphalibus Ludis, quos Romani amicti candida veste spectabant; ut ex Claudiano Carm. XXVIII. v. 506. & ex Martiali Lib. IV. Ep. 2. colligitur. Tribunis Plebis in Ludis Augustalibus decretum fuisse narrat Tacitus Annal. Lib. I. Editionis Frobenianæ Basil. pag. 7. ut in Circo veste triumphali uterentur; cujus insigne testimonium subjicimus: *Inter quæ Tribuni plebeii petiere, ut proprio sumtu ederent Ludos, qui de nomine Augusti, fastis additi, Augustales vocarentur. Sed decreta pecunia ex ærario, utque per Circum* TRIVMPHALI VESTE *uterentur, curru vehi haud per-*

C *missum*. Verum alibi rarissimam hanc Inscriptionem accuratius expendemus. Minusculi characteres, qui in capite fracti marmoris, dextra parte, apparent, non pertinent ad integram epigraphen, sed extrema versuum alterius inscriptionis sunt; ea vero ita se habet.

D ——————————————— M

M. COCCEIVS. AVG. LIB. AMBROSIVS. PRAEPO
IMAE SITVS. VESTIS. ALBAE. TRIVMPHALIS. FECIT
V A M COCCEIAE. NICE. CONIVGI. SVAE. CVM. QVA. VIXIT
ON
ARX ANNIS. XXXXV. DIEBVS. XI. SINE. VLLA. QVEREL
SVM
MVO ET. RVFINVS. CAES. N. VERN. ADIVTOR. TABVL
EM
TI FILIVS. EORVM. SIBI. ET. SVIS. LIB. LIBERTABVSQ.
EEI POSTERISQ. EORVM. H. M. H. N. S.
NTRO
VO IN. FRONTE. P. XVI. IN. AGRO. P. XXII.
IERI HOC MEVIVO INSERRI IVSSI

LXXXXIIII.



.. YX. Fortassis ERYX: ita denominatus ab Eryce Rege Siciliæ, egregio cæstuum decertatore; de quo Virgilius Æneid. Lib. V. vers. 391.

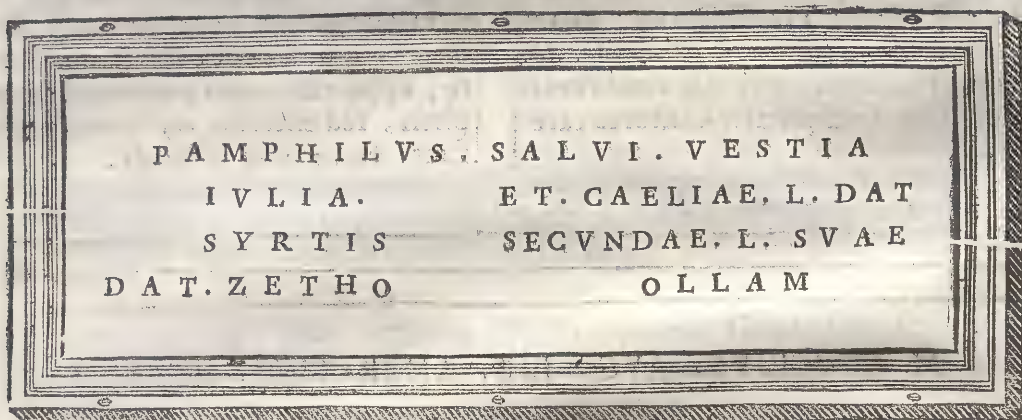
A

— ubi nunc Deus ille, magister
Necquicquam memoratus] *Eryx*?

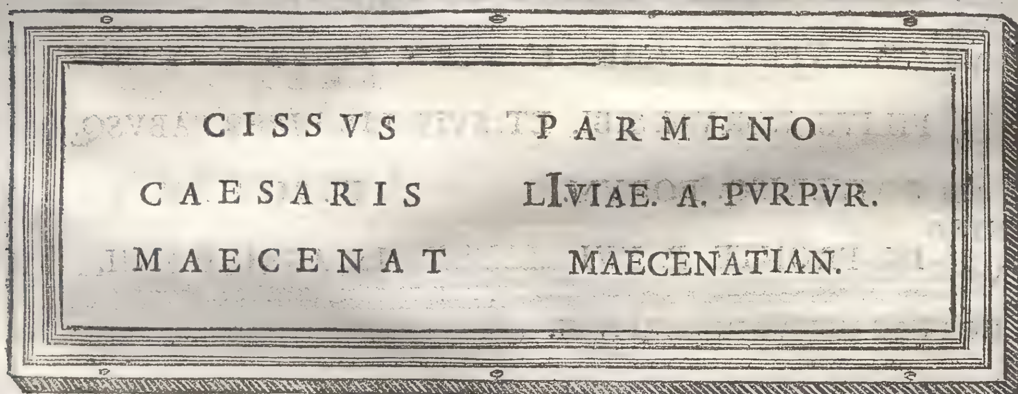
PHASIDIS. A *Phaside* Colchorum fluvio, de quo Catullus Carm. LXIII. v. 3.

IMM. ideſt IMMVNIS.

LXXXXV.



LXXXXVI.



Ideſt; *Ciſſus Cæſaris Mæcenatianus*. *Parmeno Liviæ a Purpura Mæcenatianus*.

CISSVS. Κίσσος. *Hedera*. Veteres appellarunt *Ciſſibia* pocula ex hedera confecta, quorum meminit Macrobius Saturnal. Lib. V. c. 21. In Hymnis, qui Orpheo tribuuntur, Bacchus Κισσόβρυος, & Κισσοχάρης, dicitur; quod germinante hedera delectetur, & inſtar hederæ vigeat.

B

Huic Ciſſo alium cognominem jungimus Cæſaris Auguſti Cubicularium, qui antea, ut videtur, L. Syllæ ſervus fuerat; cujus ſepulcralis Titulus legitur apud Fabrettum Cap. v. Inſcr. Ant. pag. 343. n. 531. verum læva parte, altera epigraphe mancus; quem reſtituo ex membranaceo Codice F. Jo: Jucundi Veronenſis, qui Romæ apud Jo. Baptiſtam de Picardinis deſcripſit; quem mihi communicavit Illuſtriſs. D. Antonius Franciſcus Eques Marmius, bonarum literarum literatorumque amator eximius.

CISSVS
CAESARIS. AVG. CVB
SVLLEIAN. V. A. XXX

Q. CANINIVS
Q. ________ L.
AMIANTVS

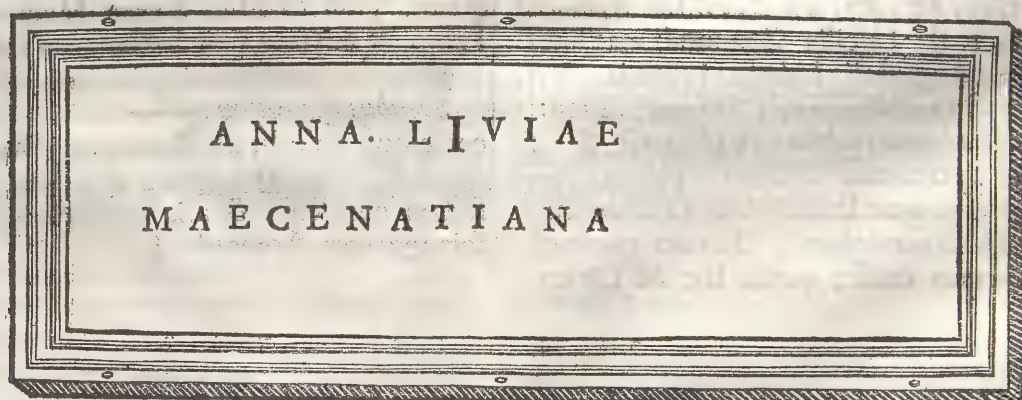
A PVRPVR. ideſt A PVRPVRA. Parmenonis Mæcenatiani officium fuit purpuram Liviæ curare. Tyria purpura, uti peregrina, pretioſior, ac nobilior, procul dubio valde in uſu Principibus Domus Auguſtæ. Macrobius Saturn. Lib. II. cap. 4. jucundum Auguſti jocum in hanc rem narrat. *Cum* (inquit) *de* TYRIAE PVRPVRAE, *quam emi juſſerat, obſcuritate quereretur: dicente venditore, erige altius, & ſuſpice, his uſus eſt ſalibus: Quid ergo? ut me Populus Romanus dicat bene cultum, in ſolario ambulaturus ſum?* Purpuræ appellatione, omnis generis purpuram contineri auctor eſt Lazarus Bayfius de Re Veſtiaria pag. 10. qui de purpureis veſtibus, & de purpurarum varietate diſſerit erudite, ac luculenter. Gruterus CCCC LXXIV. 4. exhibet Theopreponta Libertum Procuratorem Imperatoris M. Aurelii Severi Alexandri A RAT*ionibus* PVRPVRAE, & poſt alia officia item PRAEPOSITVM A FIBLIS, ideſt *a Fibulis*. Purpura Romæ quoque tingebatur, cum eſſent Officinæ Purpurariæ, ut Plinius teſtatur Lib. IX. c. 36. & Purpurarii infectores, qui in vetuſtis Lapidibus apud Gruterum DCXXI. 4. DCXLIX. 9. 10. memorantur. Apud Fabrettum Inſcr. Antiquar. Cap. IX. pag. 261. n. 175. ac pag. 701. n. 231. producitur L. Plautius Eros Libertus PVRPVRARIVS DE VICO TVSCO. Quare magno in uſu apud Romanos purpuram ſemper fuiſſe liquet. Veſtium oras purpureis item clavis ornare conſueverunt, qui honor vilibus capitibus, ac mancipiis negatus, teſte Artemidoro Lib. II. c. 3. Purpuræ uſum Romanis antiquiſſimum fuiſſe conſtat, quem ab Etruſcis, atque his ab Hebræis derivaſſe credere libet. Vide Plutarchum in Romulo, qui ait Romuli veſtem fuiſſe tunicam purpuream, & geſtaſſe tunicam prætextam. Certe tunicam prætextam ab Etruſcis Romanos ſumſiſſe teſtatur Livius Lib. I. Quantum vero in uſu, ac pretio fuerit purpura ſub Auguſto, clariſſimum eſt Nepotis Cornelii teſtimonium apud Plinium Lib. IX. c. 39. qui etiam meminit *Officinarum purpurariarum* Lib. XXXV. c. 6. In Actibus A-

A poſtolorum Cap. XVI. v. 14. memoratur *quædam mulier nomine Lydia* purpuraria *civitatis Thyatirenorum, colens Deum*. Quare apud Græcos feminas quoque purpuram tinxiſſe colligimus. Quomodo purpura conficeretur erudite exponit Fabius Columna Lynceus de Purpura. Purpurarii urinatores, purpuras piſcabantur, qui dicti *Murileguli* in Codice Theodoſiano. Diphaba purpura matronarum erat propria, ut obſervat Cl. V. Octavius Ferrarius de Re Veſtiaria Lib. III. Cap. XXII.

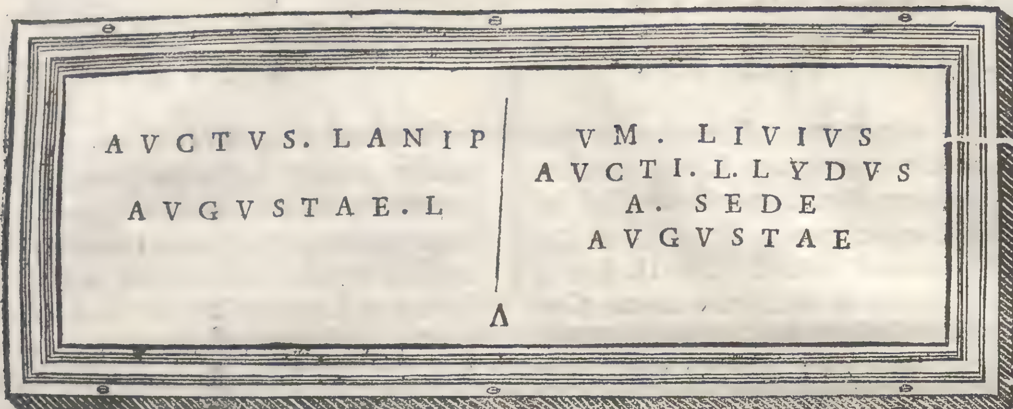
MAECENATIAN. Ideſt. *Mæcenatianus*. *Mæcenas*, Græcis ΜΑΙΚΗΝΑΣ. *S.*

B Ita omnino ſcribendum per AE, non per OE, ut quidam perperam faciunt, antiquorum lapidum conſtantis Orthographiæ minime gnari. Liberti priorem dominum ut referrent, ad eorum memoriam denominationem ex nomine, aut cognomine retinebant, uti etiam faciebant lege adoptionis ingenui. Ciſſus, & Parmeno Mæcenatiani, a MAECENATE priore domino, viro potentiſſimo, & Auguſti amiciſſimo agnomen aſſumunt; quod hic ſemel indicaſſe ſufficiat; nam in Titulis jam editis, ac mox edendis, legitur a Diogene DIOGENIANVS, a Damocle DAMOCLIANVS, a Potito POTITIANVS, a Natali NATALIANVS, a Gugetio GV-
C GETIANVS, ab Amynta AMYNTIANVS, ab Antonio ANTONIANVS, a Mæcilio MAECILIANVS; a Druſo DRVSIANVS; a Nerone NERONIANVS; a Licinio LICINIANVS; a Panerote PANEROTIANVS; a Commodo COMMODIANVS, ab Attalo ATTALIANVS; a Cornelio CORNELIANVS. Conſulendus Pignorius de Servis pag. 35. & Fabrettus Inſcr. Cap. IV. pag. 319. & 343. Feminas quoque Servas, ac Libertas a priore domino denominationem accepiſſe notare poſſumus; ut ab Caſcellio, fortaſſis Aulo Caſcellio Juriſconſulto, cujus meminit Horatius in Epiſtolis, in allato ſuperius Titulo num. LXXX. pag. 125. ASIA CASCELLIANA, & in ſequen-
D ti ab eodem Mæcenate ANNA MAECENATIANA Liviæ Liberta.

LXXXXVII.



XCVIII.



AVCTVS. LANIP. Forte LANIPENS, *a pendenda lana*; ut apud Romanos Jurisconsultos *Libripens, dis*; quasi libra pendens. *S.*

Irene mulier in Florentino marmore Musei D. Marchionis Riccardii, dicitur LANIPENDA. Par. I. Inscr. Ant. Etr. Urb. pag. 110. n. 87.

Lanipendæ inter Lanificas lanæ pensa partiebantur. Lanificæ lanas, & diurna pensa nebant, & tractabant; quare, & Parcæ sorores *lanificæ* dicuntur, quod stamina tractent. Martial. Lib. VI. Ep. 58.

Si mihi Lanificæ ducunt non pulla sorores
Stamina, nec surdos vox habet ista Deos.

Pensum lanæ colo advolutum, cum prærupto filo, ad mortis celeritatem, & præceps fatum indicandum, sculptum spectatur in duobus sepulcralibus Titulis Florentini Musei Suburbani Strozii, pag. 355. n. 63. & pag. 404. n. 207.

Apud Sponium in Miscell. pag. 223. laudatur bona conjux, quod fuerit LANIFICA. PIA. PVDICA. FRVGI. CASTA. DOMISEDA. οἴκουρος, *domum custodiens*. Tanti fuit tractandarum lanarum opus apud veteres Romanos, ut non solum illud exercuerint Liberti, ac Servi, itemque Libertæ, ac Servæ, verum etiam matronæ nobilissimæ, ac matresfamilias, & virgines ingenuæ. Ipse Augustus ut scribit Suetonius in ejus vita c. 64. *Filiam, & neptes ita instituit, ut etiam ad* LANIFICIVM *assuefaceret*. Alia si cupis super hac re vide Cl. V. Thomam Dempsterum in Paralipomenis Lib. I. c. 13. ad Johannem Rosinum.

A. SEDE AVGVSTAE. ἐπὶ τῷ βασιλείῳ θρόνῳ. Herodianus Lib. I. de Lucilla Commodi maxima natu sorore, quæ Augustalia habebat insignia: ἐπὶ τοῦ βασιλείου θρόνου καθῆστο ἐν τοῖς θεάτροις. Idest: *in regia sede, seu throno sedebat in theatris*. *S.*

Hujus lapidis auctoritate discimus plures cum viros, tum feminas, quæ Principibus Domus Augustæ diversis officiis serviebant, aliorum quoque Libertorum Libertos fuisse; qualis hic M. Livius

A Lydus Libertus Aucti Lanipendis Liberti Augustæ, qui eidem Augustæ βασίλικον θρόνον, ubicumque esset, sive in Palatio, sive in Templo, aut in Theatro, aliisve locis, tum publicis, tum privatis, parabat, admovebat, vel removebat. Honoris causa idem munus exequitur Venus φιλομμειδὴς *risus amica* apud Homerum Iliad. Lib. III. versus finem: quæ Helenæ Alexandri domum ingressæ statim sedem defert ac ponit ex adverso ejusdem Alexandri. Apud eumdem Homerum Iliad. Lib. XIV. v. 228. Juno auream, & immortalem sedem cum solio ad pedes spondet Somno, si Jovis oculos post mutuos amores sopire velit. Sed ad Au-

B gustam redeamus cui honoris, & cultus gratia decreta sedes legitur apud Tacitum Annal. Lib. IV. cap. 16. ut scilicet, quotiens Theatrum introiisset, sedes inter Vestales consideret. In Theatro Virgines Vestales locum separatum, & contra Tribunal Prætoris habebant, teste Suetonio in Aug. c. 44. Dio Lib. XLIV. Sedem auream, & coronam gemmis & auro insignem, Diis parem, narrat C. Julio Cæsari positam in Spectaculis. Consonat Suetonius in ejus vita cap. 76. *Sed & ampliora humano fastigio decerni sibi passus est* SEDEM AVREAM *in Curia, & pro Tribunali*. Hinc sedes

C Augustorum sacræ habebantur, & in Templis coli solebant. Adoratam Caligulæ Sellam scribit Dio Lib. LIX. In Numis, Dearum imaginibus, Augustæ expressæ, sedentes in pulcherrimis, & ornatissimis sedibus: quemadmodum observavit Cl. V. Valerius Chimentellius Florentinus de Honore Bisellii Cap. XIII. pag. 51.

Homero *a sede aurea* Juno χρυσόθρονος dicitur; quare, cum Ovidius dixerit Metamorph. Lib. II. Fab. 5. & 6. Junonem loquentem inducens:

Quæritis ætheriis quare regina Deorum
Sedibus hic adsim. ——

certe non abludit ab Homerico illo Junonis aureo throno. Sedes symbolum dignitatis; quamobrem sellam curulem, & alia honoris insignia ab Etruscis accepere Romani. *S.*

XCIX.

LXXXXIX.

BLASTVS
LANIPENI
IVLIA. PRAENE

BLASTVS. βλαστὸς. *germen. flos*. Catullus Carm. XXIV. I.

O qui flosculus es Juventiorum. S.

Hujus pariter nominis in Florentino Cippulo Musei Suburbani Strozii pag. 371. n. 122. legitur Blastus Cæsaris Servus Neronianus, & in Actis Apo- A stolorum Cap. XII. v. 20. Blastus Præpositus Cubiculo Regis Herodis.

LANIPENS. *dis*, ut *Libripens*, *dis* in Institutionibus Caii Juriconsulti.

PRAENE. Restituendum PRAENESTINA. Ex Præneste Latii veteris oppido, in prospectu urbis. Libertorum propria nomina sæpissime desumta ex illustribus regnis, provinciis, civitatibus, atque oppidis; ut alibi observavimus.

C.

OLLAM
CORINNAE
LIBR
CELL

CORINNA. ἀπὸ τῆς κόρης. a puella derivatum. Ovidius.

Ecce Corinna venit tunica velata recincta. S.

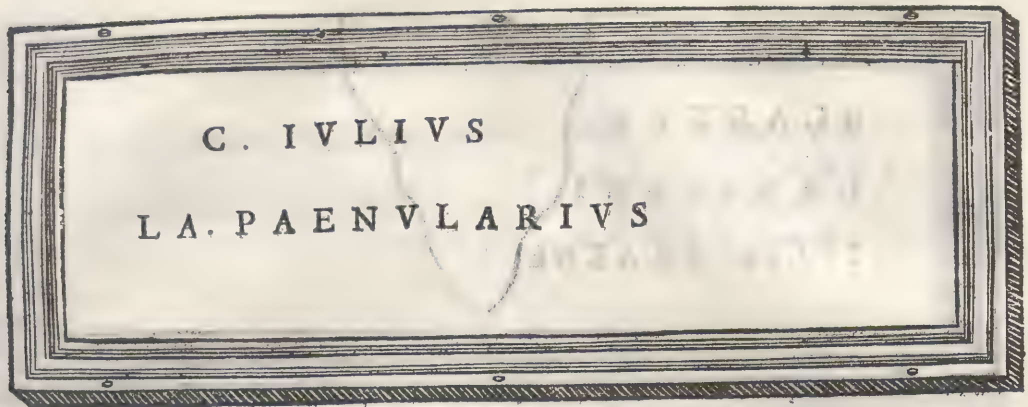
Corinna quoque celebris Poetria, de qua Propertius Lib. II. Eleg. II. v. 31.

LIBR. Idest; LIBRARIA, ut in pluribus Inscriptionibus legitur apud Fabrettum Cap. III. pag. 214. qui eas dictas censet non a libris scribendis, vel B glutinandis, sed *a libra*, quod partiendis pensis essent præfectæ; ad quod illud Juvenalis adducitur Satyr. VI. n. 475.

—— si nocte maritus
Adversus jacuit, periit LIBRARIA, *ponunt*
Cosmetæ tunicas. ——

ita interpretante ibi vetere Scholiaste, LIBRARIA, *Lanipendia*.

CI.

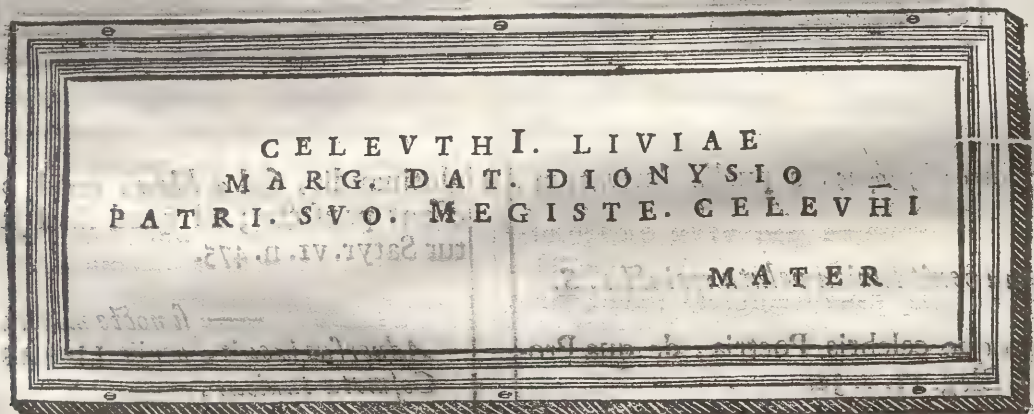


LA. Alia Libertorum nomina monosyllaba leguntur in Florentinis Inscriptionibus, quemadmodum pag. 164. n. 114. PROCVLEIAE. C. L. MA'. pag. 368. n. 115. CLODIA. A. L. MA'. Et bisyllaba ibidem n. 113. A. MEMMIVS GAA. item apud Fabrettum Inscr. Ant. Cap. I. pag. 2. n. XII. & 2. Quare monosyllaba nomina vel ex integris contracta, blanditiarum causa, ut nos solemus, cum a viris, tum a feminis usurpata fuisse, horum lapidum testimonio evincimus.

LA. Integrum fortassis nomen LALVS; ut in Gruteriano marmore 2. DXCVII. in quo inter alios Juliæ Gentis Libertos LALVS nominatur.

PAENVLARIVS. Ita quoque in duobus lapidibus apud Gruterum CXII. 12. & DCXLVI. 5. scriptum PAENVLARIVS cum diphthongo AE. Gr. φαινόλη. *Pænula*. Hujus C. Julii La officium fortassis fuit vel Liviæ, vel alicui Domus Augustæ Principi pænulam conficere, vel curare. Primum pænula veteres usi sunt in itinere, pluviæ, & frigoris arcendi causa. Hinc Mercurius quia Deus Enodios, Vialis, viarumque præses, sæpe in antiquis signis, A ut in æneo pulcherrimo Musei Medicei, & in Gemmis scalptus pænulatus, ut in eximia Gemma Dioscoridis opere apud Philippum Stoschium Tab. XXVIII. Pænula deinde pretiosior, & amplior facta, & in Urbem introducta, communior cum nobilium virorum, tum feminarum vestis fuit; non solum purpurarum laciniis, & clavis, verum etiam gemmis insertis, phrygisque operibus circumornata, & vario modo depicta. Inter mulierum vestes eam reponit Ulpianus L. 34. DD. tit. 2. l. 25. pænularumque acu pictarum meminit Trebellius in Quieto Tyranno; & Suetonius in Calig. c. 52. qui de ejusdem Caligulæ muliebri vanitate hæc B scribit; *Vestitu calceatuque, & cetero habitu neque civili, ac ne virili quidem, ac denique humano, semper usus est. Sæpe depictas gemmatasque indutus* PAENVLAS, *manuleatus & armillatus in publicum processit: aliquando sericatus, & cycladatus*. De Pænula fusius disserit Antiquitatis consultissimus Philippus Senator Bonarrotius in Observationibus in Fragmenta Vas. Vitr. Cœmeteriorum pag. 31. 175. 176. 160.

XCVIII.



CELEVTHI. Κέλευθος. *Via*. Homerus ὑγρὰ κέλευθα. *humidas, liquidas vias*. (*Maris*.) *S*.

MARG. Idest; MARGARITARIVS. μαργαριτέμπορος. *Negotiator margaritarum*, qui Liviæ ad ornatum corporis margaritas curabat. Magno in pretio usque apud Romanos margaritæ fuere, ut antiquæ Inscriptiones testantur apud Gruterum C CCCXL. 2. & MCXVI. 9. C. Julius Cæsar Britanniam petiit spe margaritarum; Suetonius c. 47. Opportune hoc in loco silentio minime prætereunda est vetus Inscriptio votiva in prælongo marmore, quod hodie exstat in Museo Nobilium DD. e Victoriis. Gruterus edidit pag. LXIIII. 7. verum hic emendatior iterum prodit in lucem.

SILVANO DENDROPHORO SACRVM
M. POBLICIVS MARGAR QQ PP' CVM LIBERIS
MAGNO ET HARMONIANO DENDROPHORIS MD M DE SVO FECIT

Fabrettus edidit L. Novium Sabinum Margaritarium Inscr. Ant. Cap. x. pag. 700. n. 220. & pag. 701. duos item Margaritarios DE SACRA VIA. num. 222. & n. 228. Spectacula magnifice edita a Nerone Claudio Cæsare describens Suetonius c. 11. inter alia missilia sparsa populo per omnes dies, singula quotidie millia, *margaritas* quoque, & gemmas, pictas item tabulas, vestes, aurum, argentum, & tesseras frumentarias enumerat. Vitellius ex aure matris detractum *unionem* pigneravit ad itineris expensas, ut narrat idem Tranquillus c. 7. In quadam Inscriptione apud Fabrettum Cap. 1. pag. 44. n. 253. Sextus Brittidius infans a suis A vocatur MARGARITION, blanda plane, *καὶ ὑποκοριστικῇ* appellatione, ut nos quoque caris, amicisque dicere solemus; *Siete una perla, perluccia cara*. Augustus familiariter scribens Mæcenati, plura in jocos effusa ita subtexebat, ut narrat Macrobius Saturnal. Lib. II. cap. IV. *Vale mel gentium, melcule, ebur ex Etruria, laser Arretinum, adamas Supernas, Tyberinum* MARGARITVM, *Cilneorum smaragde, jaspis Figulorum, berylle Porsenæ*.

DIONYSIO. *Dionysius* nomen a *Dionyso*, idest *Baccho derivatum*. S.

MEGISTE. *Μεγίστη*. *Maxima*. S.

CIII.

IRENIO. AB. ORNA
INT. IN. VNA. GENESIM
VENER. ET. ALCISTVM. F

Idest; *Irenio ab ornamentis intulit in una* (i. in unam Ollam, ut supra in primo Titulo pag. 65. IS. INTVLIT) *Genesim, Venerem, & Alcistum Filios*, vel *Fratres*.

Irenionis officium fuit ornamenta, quæ ad muliebrem mundum spectant, curare. De ornamentis muliebribus vide Ulpianum ff. de Aur. & Arg. leg. Pand. l. 34. ubi ex professo agit de vestimentis, & de ornatu muliebri. Vide etiam Lampridium in Alexandro Severo. Cæsares quoque suos Libertos AB ORNAMENTIS habebant, ut paullo infra videbimus n. CIV.

B INT. IN VNA. Idest, *intulit in unam Ollam*, omissa M, ut supra notavimus pag. 105. allato exemplo Inscriptionis Musei Suburbani Strozii, OLLA EIVS SI QVI OVVIOLARIT. Et in alia ibidem quam vulgavimus inter Inscriptiones antiquas Urb. Etr. Par. 1. pag. 420. n. 274. HILARA. MINOR. VIVA. ROGAVIT. VT. OSSA. SVA. IN. OLLA. MIDAES. COICERENTVR. CVM. MORT. ESSET. idest; *in Ollam Midaes cojicerentur cum mortua esset*. In Romana Tabula Musei Carpensis apud Gruterum DCV. 11. legitur.

ALCYONE I
DIVI. AVG. L. OSSA
CALAIS. L. PATRONO

L. ACILI. EROTIS. ET
CISVITIAE. MVSAE
OSSA. IN. VNO

IN VNO. Forte IN VNOM. i. *in unum*; ut PERPETVOM, i. PERPETVVM.

Commixtos simul in una Olla plurium Defunctorum cineres, & in hoc Columbario superius observabimus in Descriptione §. XI. Nil enim amicis, & propinquis carius, & optatius esse potest jucunda societate etiam post mortem.

Hunc morem in unam urnam commiscendi cineres plurium defunctorum a Græcis quoque usita- C tum ex Homero ostendit Fabrettus ad Tab. Iliadis p. 336.

GENESIM. Hujus pariter nominis exstat inter Florentinas Inscriptiones Par. 1. pag. 441. n. 67. FVFIA GENESIS. C. MAECENATIS CESTI.

VENER. Nomen hujus feminæ *Venus*, ab Amorum Dea. Feminæ, affectus & blanditiarum causa, *Veneres* appellatæ fuere, ut in veteri Inscriptione a Fabretto edita Cap. IV. pag. 268. n. 115. de

Olia Attiana; SI PVDICA VENVS ATTIANA. COIVGI. CASTA. SI. GENETRIX. NATORVM BONO DE GERMINE. DEDI. *Veneres* quoque dictæ amicæ ab amatoribus suis. Virgilius Ecl. III. v. 68.

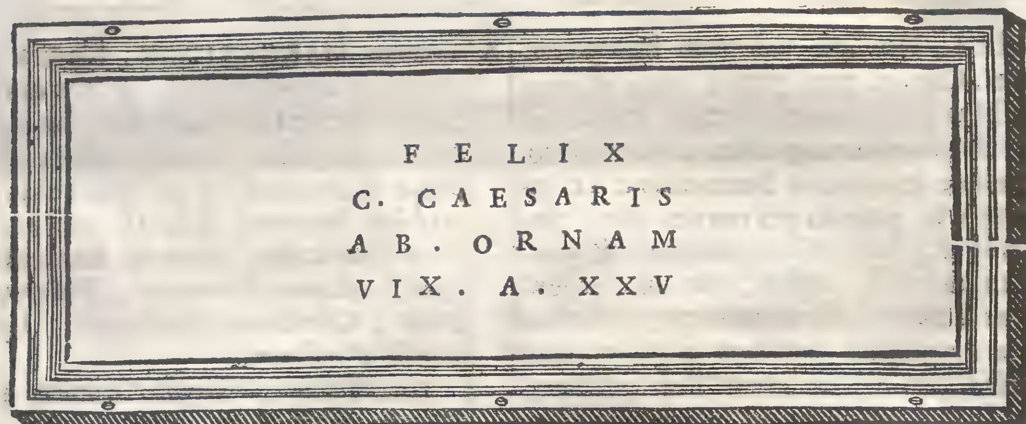
Parta meæ Veneri sunt munera ——

A Plauto nil eo familiarius. Bacch. I. 2. 39.

Ni nactus Venerem essem, hanc Junonem dicerem.

In Gemma amatorii anuli in Museo D. Marchionis Riccardii scriptum, TV MEA VENVS.

CIV.



AB. ORNAM. Idest; *Ab ornamentis.*

Divæ Augustæ Libertum Cnidum AB ORNAMENTIS SACERDOTALIS, idest SACERDOTALIB*us*, (ob quamdam similitudinem inter B & S) primus in lucem profero in hac singulari Inscriptione, quam cum plurimis aliis ineditam notavi in vetusto MS. Codice papyraceo olim Bibliothecæ Clariss. V. Francisci Redii Patricii Arretini, Magni Ducis Etruriæ Archiatri, quem mihi expilandum communicavit summa humanitate Illustriss. D. Gregorius Bajulius Redius Patricius Arretinus, Francisci Nepos, lauticiarum omnium eruditæ Antiquitatis studiosissimus; in qua tamen Inscriptione ante primum versum, alium fuisse puto, qui diceret C. IVLIVS; vel TI IVLIVS, vel M. LIVIVS. nam nullum integrum Titulum ita incipere posse perspicuum, ac manifestum est. Ita vero in eo Codice majusculis literis exarato, in rubrica notatum est pag. 36. *Extra Urbem per duo millia passuum a latere S. Pauli in quadam Domo.*

DIVAE. AVG. L. CNIDVS

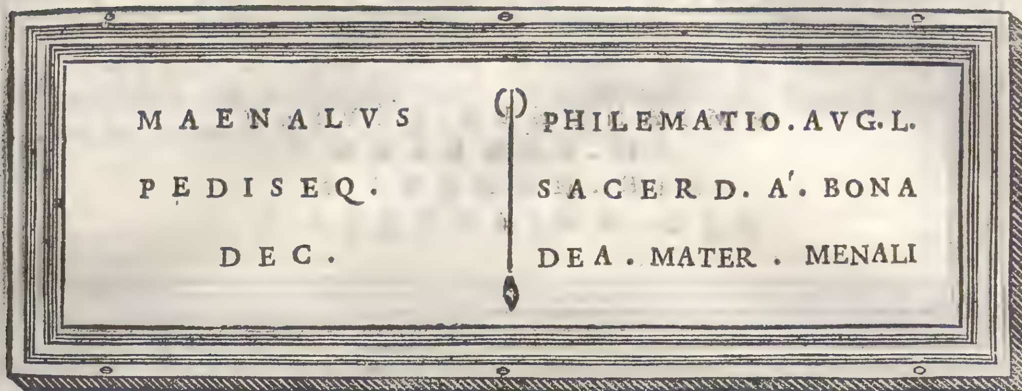
AB. ORNAMENTIS. SACERDO

TALIS. FRVCTILIVS. C. F

Sacerdotalia ornamenta ea fuisse compertum est sacras infulas, vittas, & puras vestes. Ea procurasse legitur hic Cnidus Divæ Augustæ, utpote Sacerdoti Divi Augusti conjugis sui; cui quoque permissum, teste Dione Hist. Rom. ad finem Lib. LVI. A ut lictore in Sacrificiis uteretur. Tacitus vero Annal. Lib. I. Editionis Frobenianæ Basileæ pag. 6. narrat Tiberium Cæsarem passum non esse ut matri Liviæ Lictor decerneretur. *Multa* (inquit) *Patrum, & in Augustam adulatio: alii* PARENTEM, *alii* MATREM PATRIAE *appellandam: plerique ut nomini Cæsaris adscriberetur* IVLIAE FILIVS, *censebant: Ille* (Tiberius) *moderandos feminarum honores dictitans, eademque se temperantia usurum in his quæ sibi tribuerentur; ceterum anxius invidia, & muliebre fastigium in diminutionem sui accipiens, ne* LICTOREM *quidem ei decerni passus est:* ARAMQVE ADOPTIONIS, *& alia hujusmodi prohibuit.*

B Plures item Sacerdotes feminas habuit LIVIA AVGVSTA, quæ in Gruterianis lapidibus memorantur; inter quas Curtilia Priscilla CCCXX. 12. Cornelia Asprillia CCCXXI. 1 & Domicia Græcinia ejusdem pariter Flaminica ibidem n. 5. quæ omnes feminæ ingenuæ sunt. Fabrettus Liviam Ammiam dedit Inscr. Ant. Cap. X. pag. 681. n. 58. Sacerdotem Magnæ Deum Matris Idææ, fortassis Liviæ Augustæ Libertam. Fabrettus Inscr. Ant. Cap. X. pag. 697. n. 192. dedit Claudiam Æserninam Sacerdotem Divæ Augustæ. Neque vero solis ingenuis feminis Sacerdotium concedebatur, sed etiam C Libertis; non enim ii a sacris ministeriis arcentur, ut observat Fabrettus Inscr. Ant. Cap. VI. pag. 434. auctoritate Taciti Annal. Lib. XIII. c. 27. quod etiam firmari potest testimonio sequentis Tituli, literis minio pictis, & ipsa raritate insignis, in quo Philematio Augustæ Liberta Sacerdos a Bona Dea dicitur.

CV.



Idest; *Mænalus Pedisequorum*, vel *Pedisequus Decurio*. *Philematio Augustæ Liberta Sacerdos a Bona Dea Mater Mænali*.

PHILEMATIO. Non legendum est φιλημάτιων, νος, masculi nomen; sed φιλημάτιον. ου. femina Sacerdos, ἱέρεια. In recto Philematium, meretrix apud Plautum in Mostellaria. Lucretius Lib. IV. v. 1162. *labiosa*, φίλημα, mulier, quæ pinguibus labris est, ab amatore gratiæ, & amoris caussa, ὑποκοριστικῶς appellatur *philema*, hoc est *osculum*; quasi ad osculum homines alliciat. Torquatus Tassus in Odario quodam:

Sporgesi il labro tumidetto in fuore
Per fare a i baci insidioso invito.

PHILEMATIO igitur diminutivum est, & ut dicimus *vezzeggiativo*. Gr. φιλημάτιον; idest, *Suaviolum*. Catullus Carm. XCVI. v. I.

Surripui tibi, dum ludis, mellite Juventi,
Suaviolum dulci dulcius ambrosia. S.

SACERD. A'. BONA. DEA. Præpositio A' signata est accentu acuto: nonnulli e recentioribus gravi signant. *S.*

Aliud exemplum profero in hac marmorea Romana Tabula, quam depromit Gruterus CCCVI. 6.

C. IVLI
PHILICAE

TI. CLAVDIVS
NATALIS
A' LIBRIS
PONTIFICAL

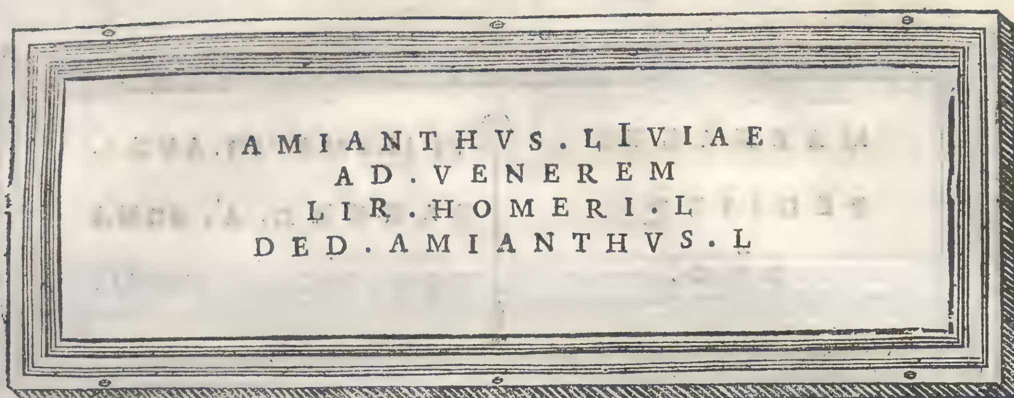
Ædes Bonæ Deæ fuit in Aventino monte, ut auctor est P. Victor in Regione XIII. quæ dedicata est Kalendis Maiis. Bonam Deam eamdem esse ac Terram, Majam, Cererem, Matrem Magnam Idæam, Opem, Faunam plures volunt. Vide Platonem in Cratylo; Varronem Lib. IV. de Ling. Lat. apud D. Augustinum de Civit. Dei Cap. XXIV. Plinium Lib. XVI. c. 2. Macrobium Saturn. Lib. I. c. 12. & præcipue Plutarchum in Cæsaris vita. Bona dicta est, quasi bonorum omnium causa sit, favens, ac propitia. Propertius Lib. IV. Eleg. 9. v. 27. Ædem ejusdem describit, aitque limina puniceis vittis velari solita. Sacra ejusdem arcana cum peragerentur, viros accedere, aut in iisdem ædibus esse nefas ducebatur. Tibullus Lib. I. Eleg. 6. v.

Sacra BONAE *maribus non adeunda* DEAE.

Clodius Bonæ Deæ cæremonias polluit, ingressus C. Cæsaris domum, psaltriæ habitu, ut Pompejam ejus Uxorem violaret, quam statim repudiavit, ut narrat Plutarchus in ejus vita. Sacrificari quoque Bonæ Deæ quotannis mos erat in Consulis domo, sive per ejus conjugem, sive matremfamilias cum Virginibus Vestæ; quo tempore ipse Consul, & mares omnes domo egrediebantur; quod a Cicerone, dum Consul esset, factum memorat idem Plutarchus in ejus vita. Livia igitur cum Sacra Bonæ Deæ fierent vel in Augusta Domo, vel in ejusdem Templo, Philematium Libertam habuit Sacerdotem, quæ sacris iisdem operaretur. In Florent. Inscrip. p. 316. n. 64. in Ædibus Nobilium DD. Redulphiorum, in qua Natalis Dies Augusti, & Tiberii Cæsarum, & Liviæ Augustæ quotannis divinis honoribus, ludis, epulis statuarum dedicationibus celebrandus decernitur, hoc quoque inter cetera notatur: NATALI AVGVSTAE MVLSVM ET CRVSTVLVM MVLIERIBVS VICANIS AD BONAM DEAM PECVNIA NOSTRA DEDIMVS. In editis vetustis lapidibus Æliæ Nices Sacerdotis Bonæ Deæ fit mentio apud Gruterum CCCXIII. 2. Apud eumdem CCXXVII. I. Sacerdotes Bonæ Deæ, & Collegium VII. Virum Epulonum communi populi Ravennatis voto aram dedicant Augusto Divi Filio terra marique victori.

Præter Sacerdotes Bonæ Deæ fuere quoque Magistræ & Ministræ, quæ memorantur in antiquis saxis apud Fabrettum Cap. X. pag. 694. num. 157. & 158. pag. 696. nu. 173. Julia Athenais Magistra Bonæ Deæ SEVINAE, Kalendis Junii C. Calpurnio Pisone, & Bolano Consulibus, anno Christi CXI. fecit pavimentum, tecta extendit, & tegulas, quæ minus erant de suo reposuit, & aram æream, &c. Ex qua Inscriptione intelligimus Bonam Deam vario item modo, vel a Familiis, vel a præcipuis locis in quibus colebatur cognominatam esse; nam in ea fit mentio BONAE DEAE SEVINAE; & in alia superius indicata apud Fabrettum pag. 694. n. 157. BONAE. FAGANAI. & in alia pag. 637. n. 318. apud eumdem BONAE. DEAE. SANCTISSIMAE. CAELESTI, *Cælestis* scilicet cognomine, οὐρανίας Ἀφροδίτης, quæ peculiare fuit Africæ Numen. In his Inscriptionibus, & in aliis quas affert Fabrettus Cap. IV. pag. 342. *Magisterium* pro *Sacerdotio* accipi ostendit. Ex sequenti Titulo scimus Amianthum Liviæ Libertum, Ministrum vel Æditum fuisse Templi Veneris. De Sacerdotibus feminis Bonæ Deæ vide Panvinium in Civit. Romana.

CVI.



AMIANTHVS. In pluribus aliis Inſcriptionibus ſcriptum AMANTHVS. Aſpirationis nota interdum ad libitum marmorariorum.

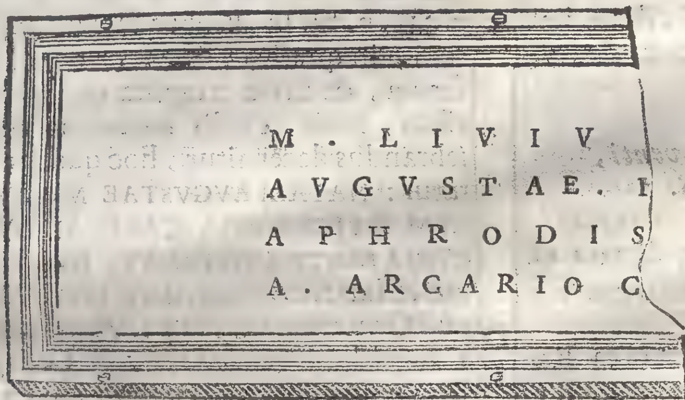
AD. VENEREM. Ita promiſcue legitur A VESTE, & AD VESTEM, A MANV. & AD MANVM. Ædis Veneris fit mentio in Hortis Salluſtianis apud Gruterum XXXIX. 4. & CII. 1. In alio apud Fabrettum Cap. 1. pag. 41. n. 218. legitur CERDO. ANTONIAES DRVSI AEDITVMVS. VENERIS. & in Florentino pag. 413. num. 245. DORIDI. ASINII. GALLI. AEDITVAE. A DIANA. Apud Gruterum CCCXIX. 6. AMARANTHVS. CAESARIS AEDITVVS AB CONCORDIA. & in alio CCCXX. 8. legitur C. SERVILII DOMITI

B AD TEMPLVM ROMAE ET AVGVSTORVM. Fortaſſis hic Amianthus Liviæ curam habuit Ædis Capitolinæ Veneris, in qua eadem Livia, ut narrat Suetonius in vita Caligulæ c. 7. feſtiviſſimi pueri filii Agrippinæ, ejuſdem Caligulæ uxoris, effigiem habitu Cupidinis dedicavit. In Regione III. fuit Ædicula Veneris & Porticus Liviæ juxta Templum Concordiæ virilis.

LIR. Forte LYRIVS. quod nomen inter Libertos Tiberii occurrit apud Pignorium p. 34. noratum monoſyllabo, ut ſupra in alio obſervavimus p. 71.

DED. Ideſt; DEDIT.

CVII.



Ita fortaſſis ſupplendus hic Titulus: M. LIVIVS AVGVSTAE. L. APHRODISIVS A. SACRARIO C. f. D. AVG. ideſt; DIVI AVGVSTI. ut in ſequenti lapide legitur, quem vulgavit Vir Cl. Johannes Vignolius inter Inſcriptiones Selectas pag. 278.

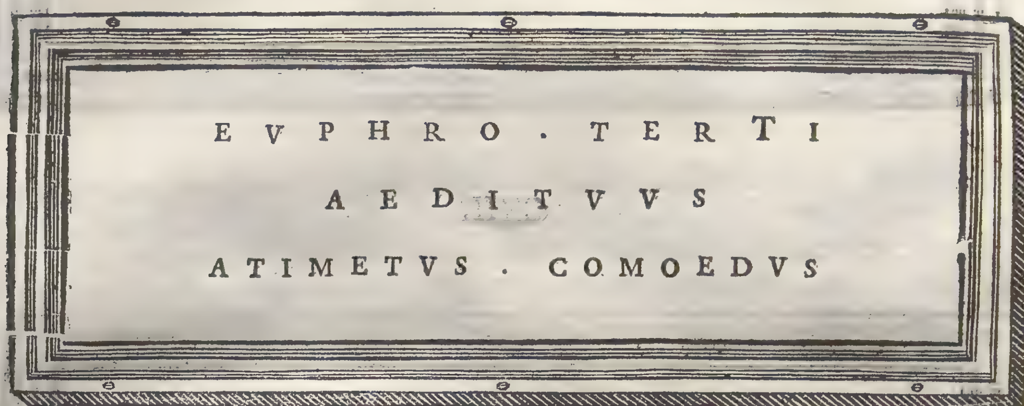
DIS MANIBVS
CLAVDIAE
ANTONIAE
LIB. LACHNE
PHILIPPVS RVSTIAN.
PVBLICVS AB
SACRARIO
DIVI AVGVSTI
CONIVGI CARISSIMAE
FECIT ET SIBI

D Dio Hiſt. Rom. Lib. LVI. in fine narrat Romæ decretum fuiſſe Auguſto SACRARIVM a Senatu, a LIVIA & TIBERIO factum; cujus hæc ſunt verba: ἡ αὐτῷ ἐν τε τῇ Ῥώμῃ ἡρῷον, ψηφισθὲν μὲν ὑπὸ τῆς γερουσίας, οἰκοδομηθὲν δὲ ὑπό τε τῆς Λιουίας, καὶ ὑπὸ τοῦ Τιβερίου ἐποιήθη. *eique Romæ* HEROVM, *ſive* SACRARIVM *decretum quidem a Senatu, ædificatum vero a Livia, & Tiberio; factum eſt.* Tacitus Annal. Lib. 1. *Cæterum ſepultura* (Auguſti) *perfecta*, TEMPLVM, *& cœleſtes religiones decernuntur.* Locum ubi Sacrarium Auguſto conſtitutum fuerit oſtendit Suetonius in ejus vita cap. 4. qui ita ſcribit. *Natus eſt Auguſtus M. Tullio Cicerone, & Antonio Coſſ. IX. Kal. Octbris, paullo ante ſolis*
E *exortum, regione Palatii, ad capita bubula: ubi nunc* SACRARIVM *habetur, aliquanto poſtquam exceſſit, conſtitutum. Nam ut Senatus actis continetur, cum C. Lectorius adoleſcens patricii generis, in deprecanda graviore adulterii pœna, præter ætatem atque natales, hoc quoque patribus conſcriptis allegaret, ſe eſſe poſſeſſorem, ac velut* AEDITVVM *ſoli, quod primum Divus Auguſtus naſcens attigiſſet, peteretque donari, quaſi proprio ſuo, ac peculiari Deo; decretum eſt, ut ea pars Domus conſecraretur.*

Fuere quoque apud veteres non ſolum publica Sa-

craria, de quibus Cicero lib. IV. Oratione IX. in C. Verrem, Deorum signis & aris ornata; & cum porticu, quemadmodum Sacrarium Veneris Cnidiæ a Phædimo conditum in veteri Inscriptione apud Fabrettum Cap. VII. pag. 497. num. 4. verum etiam privata, in quibus unaquæque Familia sua sacra, gentis suæ propria, habebat; quæ gentilitia vocabantur, & perpetua esse jubebantur lege XII. Tabularum. Nam Sacrarium proprie locus est A in quo sacra reponuntur, ut docet Servius in Virgilium Lib. XII. Æneid. v. 199. In Sacrariis tensas Deorum repositas, & Augustorum codicillos servari solitos, narrat Suetonius in Vespas. cap. 5. & in Tiber. cap. 51. Hic igitur M. Livius Aphrodisius Augustæ Libertus Ædituus vel Custos fuit Sacrarii, a Senatu decreti, quod Livia in memoriam Divi Augusti dedicavit, suaque impensa una cum Tiberio fecit.

CVIII.



EVPHRO. Εὔφρων. *Prudens; homo bonæ mentis. S.*

TERTI. Idest; TERTII.

AEDITVVS. Græcis Νεωκόρος. *Sacræ ædis tuitor, custos, curam agens.* In antiquo Titulo superius relato apud Fabrettum Cap. VII. pag. 498. n. 21. legitur CERDO ANTONIAES DRVSI AEDITVMVS. VENERIS. Gellius Lib. XII. cap. 10. auctoritate M. Varronis in Lib. II. ad Marcellum de Latino sermone, & fidelissimorum exemplarium Ciceronis AEDITIMVM dici oportere censet. Verum & in pluribus antiquis Tabellis inscriptis legitur AEDITVVS.

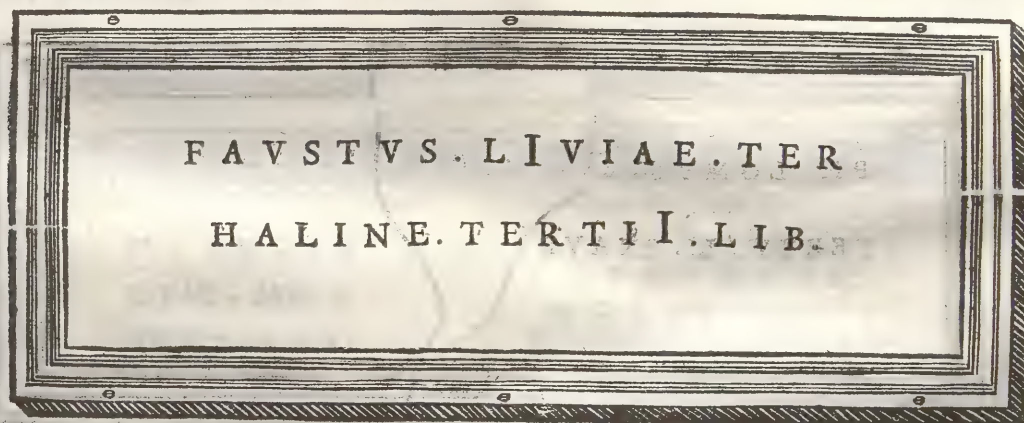
Hoc ipsum officium feminis quoque demandatum fuisse testantur lapides. Vide Par. I. Inscriptio- C num Ant. Etr. Urbium pag. 413. nu. 245. Cicero in Oratione IX. in Verrem memorat *Antistitas fanorum.*

ATIMETVS. Ἀτίμητος. *Homo quantivis pretii, incomparabilis.* Hac ratione faustum, & auspicatum nomen; ceterum valeret *hominem illaudabilem, inhonoratum, inglorium. S.*

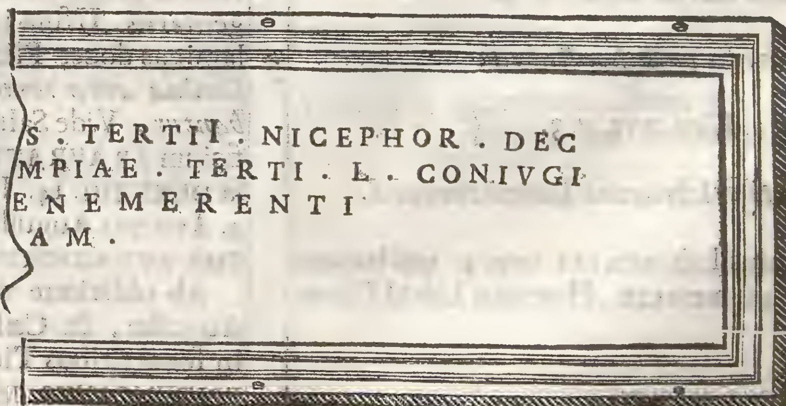
COMOEDVS. Κωμῳδός. *Comœdiarum actor.* Comœdi, delectandi oblectandique causa, sæpissime in conviviis, & cenæ tempore inducebantur, teste Plinio Secundo Lib. I. Epist. 15. Solebant enim veteres acroamatis valde delectari.

Plures Liberti TERTII leguntur in sequentibus Titulis.

CIX.

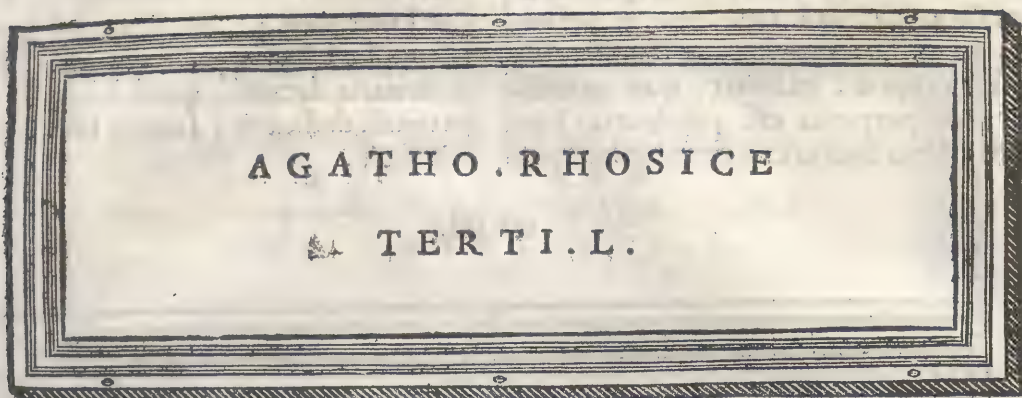


CX.

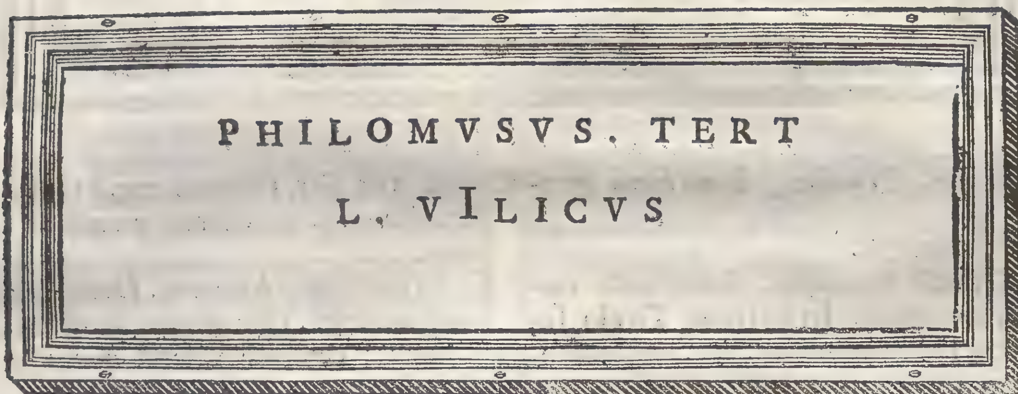


. . . MPIAE. Suppletis literis legendum OLYMPIAE. In quarto versu . . . AM. lege OLLAM.

CXI.



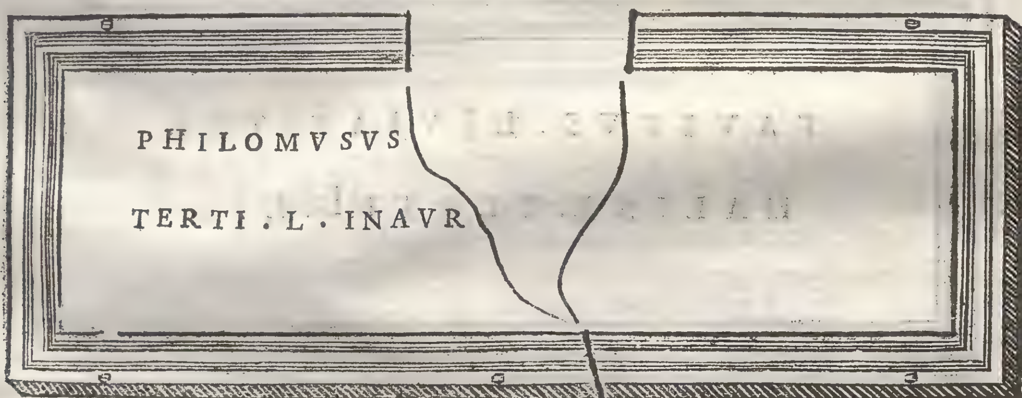
CXII.



TERT. Ideſt TERTII. Promiſcuum uſum ſcribendi per unum I vel per duo II, vel per unicum I ceteris literis altius in vetuſtis lapidibus poſſumus animadvertere; quæ ſcribendi ratio, & in veteribus Numiſmatis ſervatur.

D VILICVS. Ita ſcriptum legitur in quamplurimis vetuſtis lapidibus. Quare per unicum L ſcribendum vult Fabrettus Inſcr. Ant. Cap. I. pag. 2. De Vilicis nonnulla inferius adnotabimus. Alium ecce Philomuſum Tertii Libertum *Inauratorem*.

CXIII.



INAVR. Ideſt INAVRATOR. Vernacule (*il Doratore*) Catullus Carm. LXXX. v. 4.

—— *inaurata pallidior ſtatua*.

Propertius Lib. I. Eleg. XVI. v. 3.

Cujus inaurati celebrarunt limina currus S.

Adeundus Plinius Lib. XXXIII. cap. 3. qui laqueariorum inauratorum meminit. Horatius Lib. II. Carm. Od. 18.

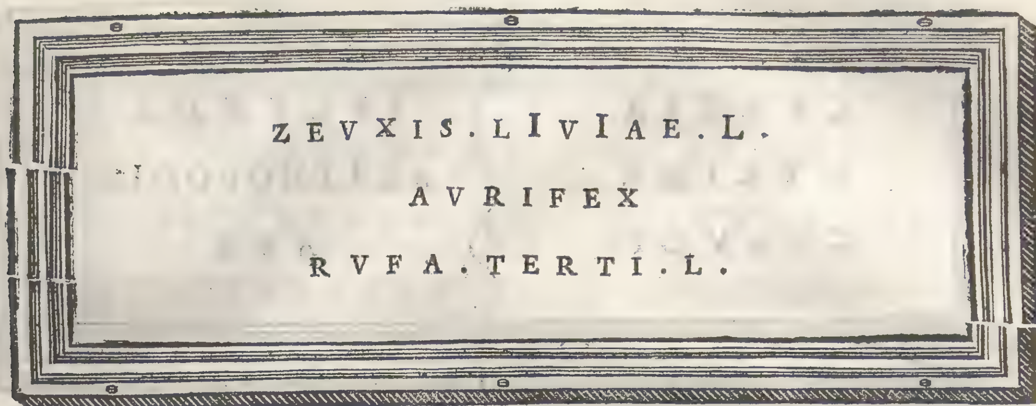
Non ebur neque aureum
Mea renidet in domo lacunar.

Julius Firmicus Lib. IV. c. 15. & Lib. VIII. c. 26. Inauratores jungit cum Bractеariis, Aurificibus, & Argentariis. Uſum inaurandi, & inargentandi æreas F laminas docet Plinius Lib. XXI. cap. 2. *Poſtquam a lamina ærea tenui inaurata, & inargentata dabantur*. Vide Salmaſium in Vopiſcum cap. 20. Officium AB AVRATVRIS legitur in Gruteriana Tabula DLXXXIII. 14. In alia votiva apud eumdem IV. n. 4. Avianus Auguſti Libertus dicitur SVBPROCVRATOR AVRARIORVM.

Ab oblivione vindicantur ſex Aurifices Liviæ Auguſtæ, & Cæſarum Domus, quorum nomina in ſequentibus Titulis leguntur; videlicet ZEVXIS. EPITYNCANVS. M. IVLIVS. AGATHOPVS. STEPHANVS. M. LIVIVS. MENANDER. HEDYS.

CXIV.

CXIV.



ZEVXIS. Ζεῦξις *ab jungendo* nomen accepit. *S.*

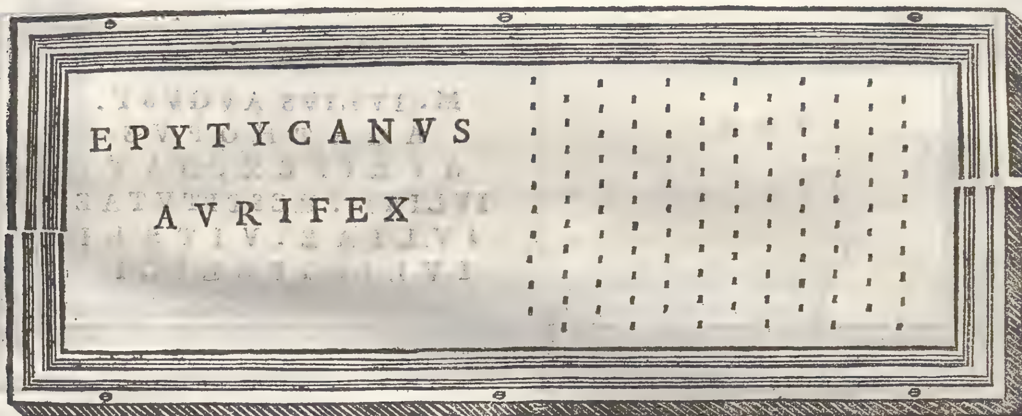
AVRIFEX. Auri elaborandi Artifex. Plures Aurifices memorantur in Gruterianis Inscriptionibus.

In Narbonensi DCXXXVIII. 8. L. CORNELIVS. AMANDVS. In Romana in eadem pagina nu. 7. M. CAEDICIVS. IVCVNDVS AVRIFEX DE SACRA VIA.

B

In Capuana ibidem n. 10. PHILODAMVS. BASSI. In Amerino MCXVII. 1. TRAVIVS T. L. ARGENTILLVS. & T. TRAVIVS T. L. ACVTVS *Aurifices*. Item apud Sponium in Miscell. pag. 219. in Romano lapide L. VECTIVS NVMPHIVS AVRIFEX.

CXV.

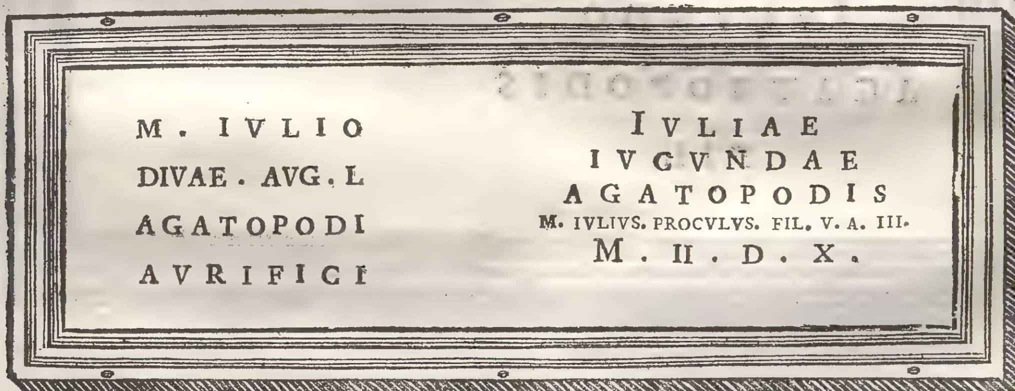


EPYTYCANVS. Libenter legerem EPITYNCHANVS. Ἐπιτύγχανος ab ἐπιτυχάνων, nomen in In-

D

scriptionibus notum. *Assequens, Fortunatus*. *S.*

CXVI.



AGATOPODI. Omissa aspirationis nota, quæ tamen in sequentibus legitur. Vide quæ supra adnotavimus ad Titulum XI.

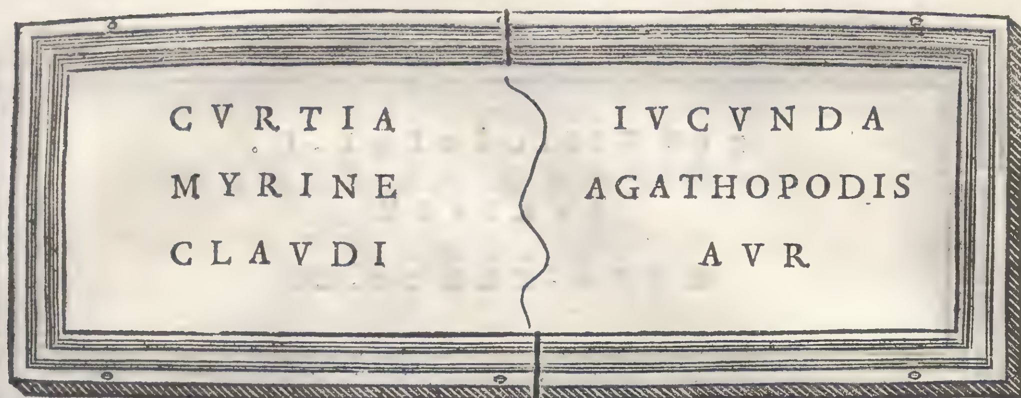
In alio quoque lapide apud Fabrettum Cap. IV. pag. 332. inter Magistros Fontanos recensetur Q.

F

IVLIVS. AGATOPVS.

Legendum AGATHOPODI. & AGATHOPODIS. Ἀγαθόπους *Agathopus, homo bonis pedibus præditus*; vel Ἀγαθώπος *bona, & liberali facie*. *S.*

CXVII.

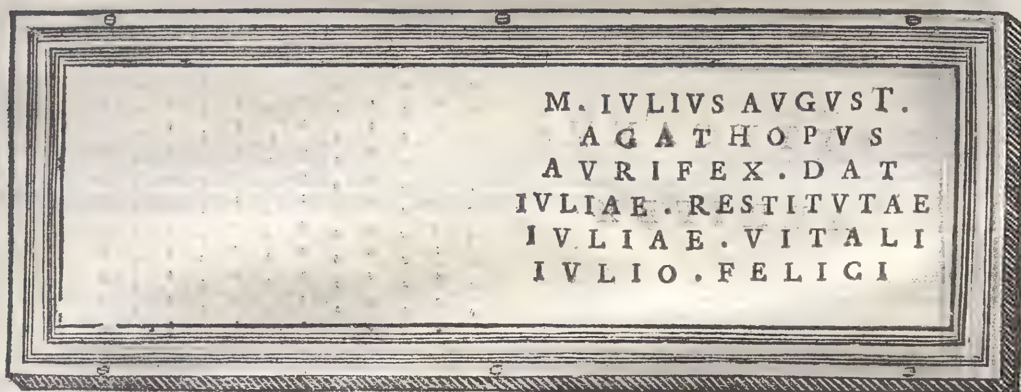


Ideſt; *Curtia Myrine Claudii*. ſubintelligendum *Uxor*:& ex alia parte *Jucunda Agathopodis*(*Uxor*). B

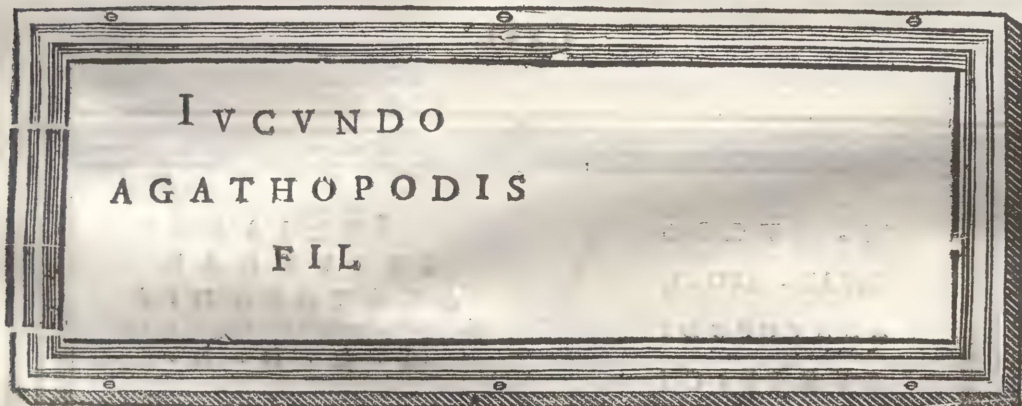
MYRINE. Myrina Urbs in Æolide. In Numis Sabinæ, & Antonini Pii, M. Aurelii, & Tranquillinæ legitur ΜΥΡΙΝΑΙΩΝ apud Cl.V. Joh. Foi-Vaillantium.

AGATHOPODIS. Hoc oſtendit nomen *Agathopus* non eſſe Αγαθώπος, *aſpectu bono*; Sed Αγαθόπους, *pede bono*. In hoc alio Titulo M.Iulius Agathopus non DIVAE. AVG. Libertus, ſed AVGVSTAE dicitur.

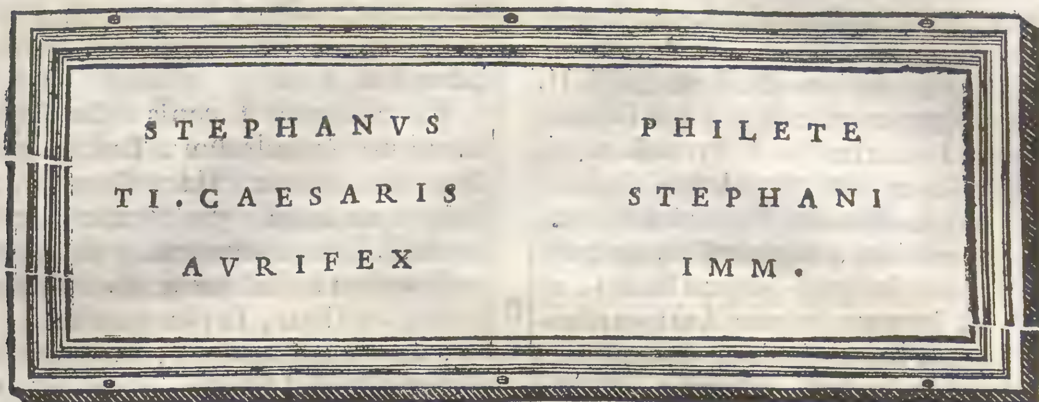
CXVIII.



CVIII.



CXX.

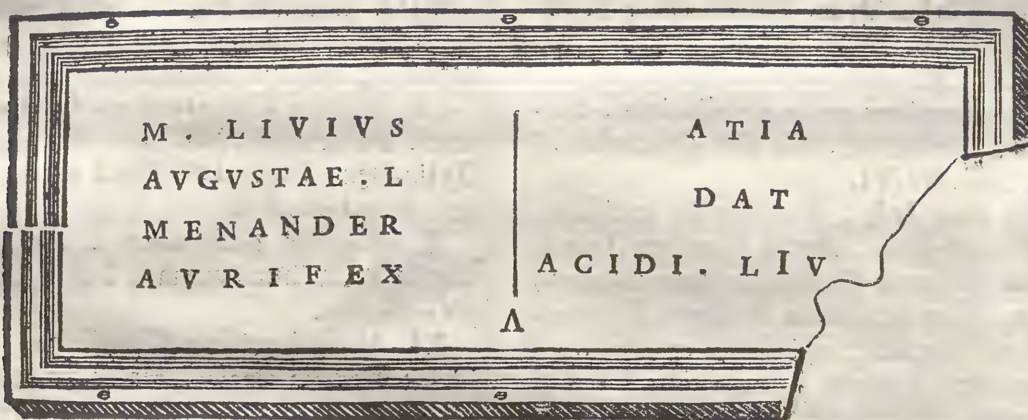


Ideſt; *Philete* (Uxor) *Stephani Immunis*. Immunitas datas Stephano Aurifici Tiberii Cæſaris.

B

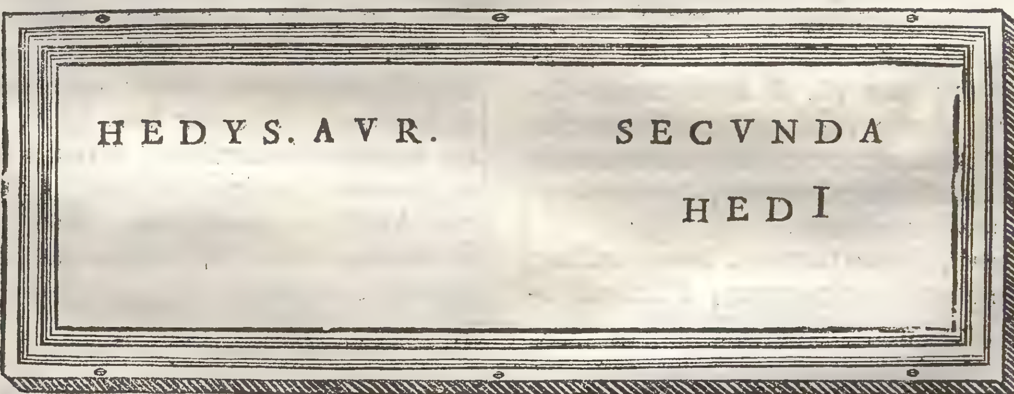
STEPNVS. Cum monogrammate in antepenultima litera N, quæ pro A, & N inſeruit legendum STEPHANVS. *S.*

CXXI.



MENANDER. Μενανδρος, quaſi *Fortis*. *S.*
ACIDI. LIV. Ideſt, LIVIAE. ACIDI, ἀκιδι, amaſio Galateæ. *S.*

CXII.



HEDYS AVR. Ideſt; *Aurifex*. Ηδὺς, *ſuavis*. SECVNDA (uxor) HEDI, Ηδέος, *ſuavis*. genit. *S.*

F

Cum in vetuſtis Inſcriptionibus numquam nominentur *Gemmarum Scalptores*, (qui a Græcis δακτυλιολύφοι, *anulorum Scalptores* appellantur, ut apud Diogenem Laertium, qui in vita Pythagoræ, Mneſarchum ejus patrem laudat anulorum Scalptorem,) licet memorentur apud Gruterum *Cælatores auri, & argenti* p. DLXXXII. & *Gemmarii* apud Fabrett. Inſcr. Ant. Cap. II. p. 89. n. 172. qui gemmas, vel negotiabantur, vel in veſtibus, vel in calceis, & ſcyphis inſerebant; videant docti Viri an fortaſſis AVRIFICVM nomine intelligi quoque poſſint Gemmarum Scalptores, vel AVRIFICVM Collegio comprehendantur, quod celebratur in Gruterianis p. CCLVIII. 7. & DCXXXVIIII. 9. Quemadmodum enim Collegium Fabrum plures Artifices complectebatur, Ferrarios, Materiarios, Tignuarios, Eborarios, pluresque alios; ita Aurificum Collegium, non eos tantum qui aurum arte elaborabant, ut in lege 34. D. de auro & arg. leg. verum etiam qui gemmas tractabant & ſculpebant, fortaſſis comprehendiſſe non abs re eſt. Id etiam inſinuare videtur Romanum vetus Epigramma a Sponio relatum in Miſcellaneis pag. 219. in quo Pagi pueri præſtantia, & ars his præſertim verſibus exprimitur.

NOVERAT HIC DOCTA FABRICARE MONILIA DEXTRA
ET MOLLE IN VARIAS AVRUM DISPONERE GEMMAS.

Præterea eximii duo Gemmarum Scalptores EPITYNCHANVS, & AGATHOPVS, qui aureo Augusti ævo floruerunt, quorum infcalptas Gemmas, & opera nuper edidit Cl. Vir Philippus Stofchius Tabula V. ex Dactyliotheca Andreinia, & Tabula XXXII. ex Dactyliotheca Strozia, in fepulcralibus hifce Titulis fupra relatis n. CXV. & CXVIII. nominantur, & AVRIFICES dicuntur; qui fortaffis ad ipfos pertinent. Eruditum hunc fcrupulum mihi injecit Vir clariffimus, omnique laude digniffimus Petrus Andreas Andreinius Patricius Florentinus, qui primus omnium antiquas Gemmas præclaro Artificum nomine infignes fummo ftudio, ac fumtu conquifivit, itemque primus Antiquariis amicis, fcalptas in ipfis literas Artificis nomen præferre, quod antea eos latebat, oftendit. Nullus enim vel Regum, vel Principum, ne dicam privatorum, tot Gemmas Scalptorum celeberrimo nomine ornatas habuit, quot ipfe, quas hic enumerare minime piget.

I. Caput ignotum, Beryllo infcalptum; *Agathopodis opus*. ΑΓΑΘΟΠΟΥΣ ΕΠΟΙΕΙ. *Agathopus faciebat*. A Stofchio nuper editum Tab.V. & a me in Prima Par. Infcr. Ant. Urb. Etr. Tab. I. Gem. III.

II. Mufa, five Citharistria. *Onefæ opus*; in Pafta, ut ajunt, antiqua. ΟΝΗCΑC ΕΠΟΙΕΙ. Apud Stofchium Tab. XLV.

III. Hercules oleaginea corona redimitus, Sardæ incifum opus. ΟΝΗCΑC. *Onefas* (*faciebat*.) Apud eumdem Tab. XLVI.

IV. Hercules cum Jole, Amethyfto incifum, ΤΕΥΚΡΟΥ, *Teucri opus*. Apud eumdem Tabul. LVIII. Hanc nobiliffimam Gemmam furto ablatam, fibi conquifierat fplendidiffimus Andreas Fountaine Eques Auratus Anglus; qui ftatim re cognita, rogante Andreinio, fumma humanitate liberam remifit; ea tamen conditione, ut fe vivo apud fe haberet; mortuo, Gazæ Magni Ducis Etruriæ cederet, ad quem miferat, cuique donabat; fed regia Principis clementia, ab eo onere liberatus Andreinius, ejufdem Gemmæ verus, & legitimus dominus omni tempore conftitutus eft.

Hæ igitur quatuor præftantium Artificum Gemmæ hoc tempore exftant in Andreinia Dactyliotheca. Quæ vero hic fequuntur, & recenfentur, fatum ufque ad fupremum diem, ipfi Andreinio lacrymabile, fubiere; quæ vi, & furto ex ejus Cimeliis, cum domo abeffet, fubdolis clavibus reclufis, ablatæ fuere, cum alia pretioforum monumentorum fupellectile, aliifque Gemmis, quæ modo alienas Cimeliothecas exornant.

V. Aliger Amor, lyram fonans, leone vectus; Sardonyche Anaglyph. exfcalptum, *Plotarchi opus*. ΠΛΩΤΑΡΧΟΣ ΕΠΟΙΕΙ. Exftat, in Thefauro Magni Ducis Etruriæ; ad quem, meliori fato, cum a pluribus antea emta fuiffet, pervenit; furto namque primum fubrepta fuit, non vero dono oblata Magno Duci Etruriæ ab Andreinio, ut ait Stofchius, qui hanc quantivis pretii Gemmam exhibet Tab. LIII.

VI. Hercules Juvenis. *Cnæi opus*. ΓΝΑΙΟC, Sapphiro infculptum. Exftat in Dactyliotheca Stroziana Romæ. Hanc Gemmam, non pretium, fed vis amicitiæ, quæ fumma erat inter Illuftriffimum D. Leonem Strozam, & Andreinium, tempeftive cum lethali pæne morbo vexaretur, ex ejus invitis manibus, fæpius quæfitam, tandem extorfit; de qua adhuc dolet; nam rariffimi exempli, & virtutis Præful Stroza, qui ea potitus fuerat, paullo poft fato functus eft. Edidit Stofchius Tab. XXIII. Prototypæ Gemmæ, quarum ectypa infra defcribimus, a numero VII. ufque ad XI. latet ubi exftent hoc tempore, aliquando tamen in lucem proditura.

VII. Diomedes Palladio potitus, *Polycleti opus*. ΠΟΛΥΚΛΕΙΤΟΥ. Sardæ incifum. Deprompfit Stofchius Tab. LIV.

VIII. Caput incogniti Senis barbati. *Solonis opus*. cujus Gemmæ ne ullum quidem ectypum nunc fupereft; quæque hactenus inedita eft.

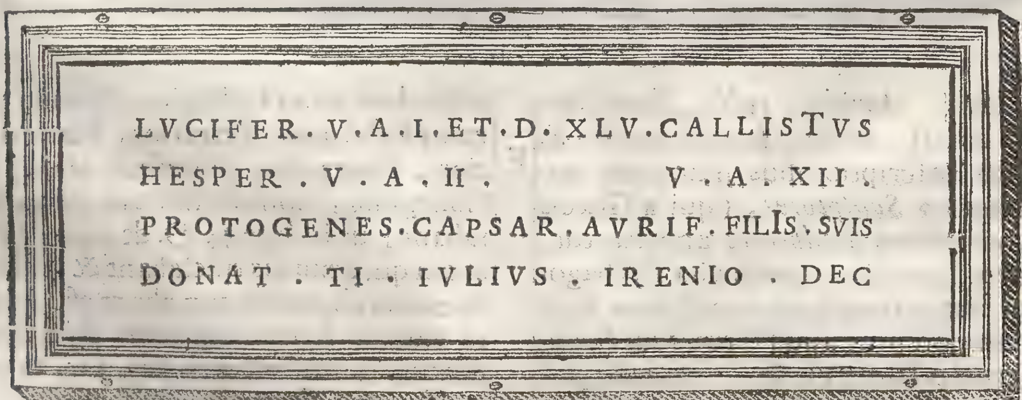
IX. Apollo Citharœdus. *Cleonis opus*. ΚΛΕΩΝΟC. Hanc antea ineditam protuli ex ectypis Dactyliothecæ Andreinii Tab. I. Gem. II. in Par. I. Infcr. Ant. Urb. Etr.

X. Minerva Bellipotens. *Antiochi opus*. ΑΝΤΙΟΧΟΥ. Primus vulgavi Tab. I. Gem. IV. ex ectypis ejufdem.

XI. Mufa Lyriftria. *Cronii opus*. ΚΡΟΝΙΟC. ΕΠ. Ideft; *Κρόνιος ἐποίει*. Hanc primus exhibui Tab. I. Gem. I. Hujus vero Gemmæ fingulare ectypum dumtaxat exftabat in Andreinia Dactyliotheca, quod ipfe reperit inter alia plura, quinquaginta ab hinc annis, apud quendam Florentinum artificem, eximium figillorum fcalptorem in Gemmis, in Officinis Medicei Mufei, cognomento *il Borgognone*.

Aufpice igitur Andreinio in tantum, ac tale pretium, & faftigium venere Gemmæ, infignium Artificum nomine infcalptæ, eorundemque opera, quæ fincera, & legitima funt; quæ quidem optimo judicio felegit, & edidit Stofchius. Nunc vero plures recentiores artifices, eo artis fcientia venere, ut gemmas quas ipfi fcalpunt, fuppofitis antiquorum Artificum nominibus, magno pretio vendant ftudiofis quidem, fed infciis veteris opificii, Antiquitatis cultoribus.

CVIII.



Protogenes Capfarius Aurificum pater infeliciffimus, orbatus tribus filiis, immatura morte raptis, Lucifero, qui vixit annum unum, & dies quadragintaquinque, Hefpero bimulo, & Callifto duodenni Ollas, hujus Columbarii iifdem affignat, quas donavit Tiberius Julius Irenio Decurio.

LVCIFER. φωσφόρος. Plato in Epigrammate in Afterem, feu ftellam, *Luciferum* eum viventem fuiffe dicit, *Hefperum* inter mortuos.

Ἀστὴρ πρὶν μὲν ἔλαμπες ἐνὶ ζωοῖσιν ἑῷος,
Νῦν δὲ θανὼν λάμπεις Ἕσπερος ἐν φθιμένοις.

Aster prius fulsisti inter vivos Eous,
Nunc mortuus fulges Hesperus inter extinctos. S.

HESPER. Hesperus. ἕσπερος. *S.*

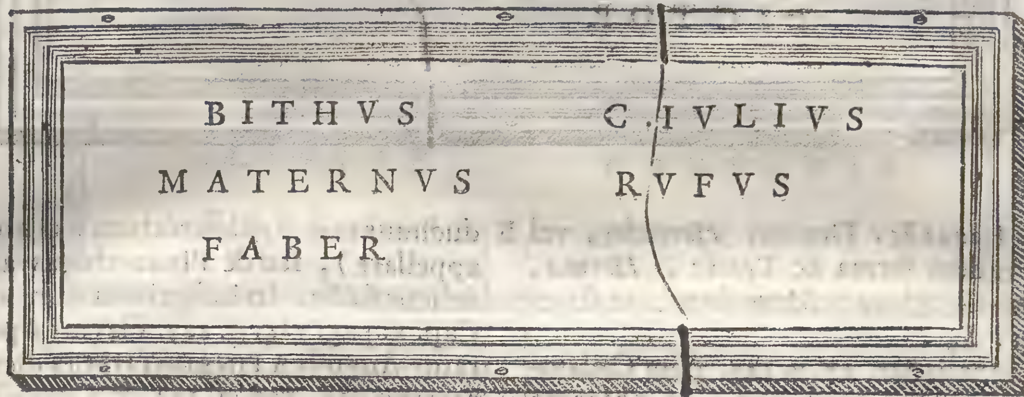
PROTOGENES. Πρωτογενής. *Natu maximus; Primigenius*, ut in pluribus Inscriptionibus. *S.*

CAPSAR. AVRIF. Putabam scriptum in marmore CAESAR. AVRIF. idest *Cæsaris Aurifex*; sed de hac lectione certior factus, novum officii genus considerandum propono, hactenus incognitum; quod scilicet Aurifices haberent Capsarios, qui in capsis eorum opera auro elaborata, vel fortassis in Gemmis custodirent, & servarent. Ita Balneato-A ribus leguntur dati Capsarii, qui vestimenta se lavantium in balneis custodienda accipiebant; item dati pueris discentibus, qui eos sequebantur ad scholam cum capsa, sive arcula, in qua codices repositi, teste Juvenale Sat. x. v. 116.

Quisquis adhuc uno puram colit asse Minervam
Quem sequitur custos angustæ vernula capsæ.

De Capsariorum officio plura Pignorius, qui eos auctoritate Ulpiani L. XIII. de manum. vind. Pædagogis adjungit.

CXXIV.



BITHVS. Βίθος. Bithus, & Bacchius nobile par gladiatorum Suetonio, ut neutrum alteri superiorem discerneres. De Bitho, & Cleobi Plutarch. *S.*

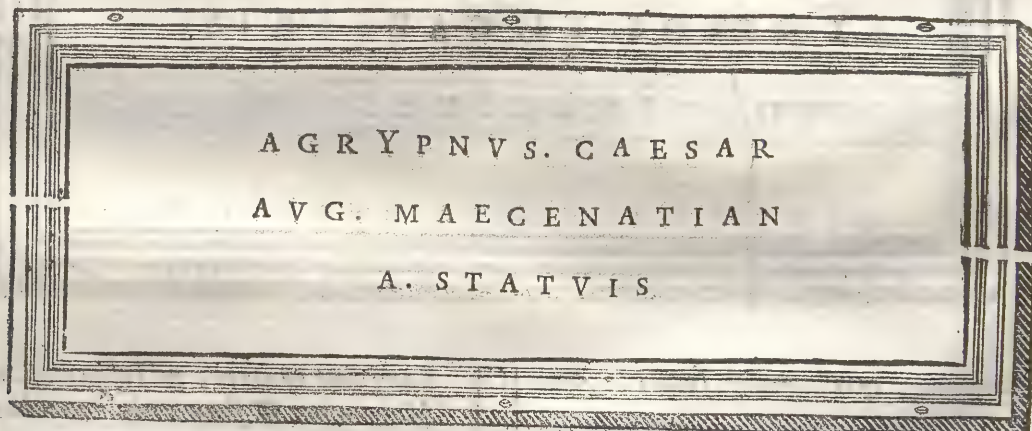
MATERNVS. Hoc cognomine fuit Julius Firmicus. MATERNVS, forte μητρῷος, *Matri Deum devotus, sacer. S.*

FABER. Ex numero Opificum Domus Augustæ.

B In Romano lapide penes Fabrettum Cap. IV. pag. 297. n. 260. memoratur P. Ælius Orestes Augusti Libertus PRAEPOSITVS OPIFICIBVS DOMVS AVGVSTANAE. De Fabris plura Pignorius in Opere de Servis pag. 272.

C. IVLIVS. RVFVS. Πύῤῥος. *Pyrrus. Burrus* apud Tacitum. Πυῤῥίας. *Byrrhia* Terentio. *S.*

CXXV.



Idest; *Agrypnus Cæsaris Augusti Mæcenatianus a Statuis.*

AGRYPNVS. Ἄγρυπνος. *Insomnis, Vigil.* Lucanus Lib. IV.

Extrahit insomnes bellorum fabula noctes.

Plutarchus in Themist. νύκτας ἀγρυπνεῖν. *S.*

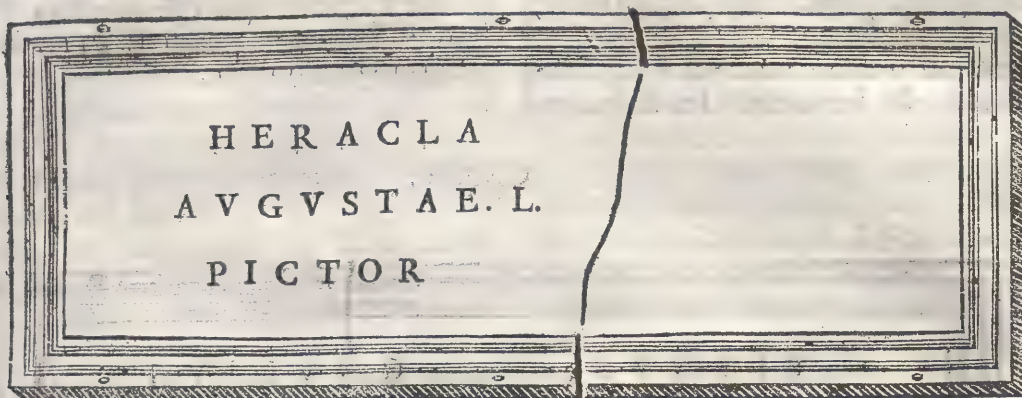
A. STATVIS. Fuit hic Agrypnus, antea Mæcenatis Libertus, postea Cæsaris, vel Statuarius, vel curator custosve Statuarum. Gruterus pag. CCCXXIII. 5. meminit Eutychetis Liberti Augusti *Officinatoris a Statuis*, idest *Fabri Statuarii*, ut explicat Pignorius pag. 225. Valde hujus Agrypni opera uti potuit Augustus, qui statuis tum Deorum, tum virorum illustrium mirifice delectatus

C est; nam teste Suetonio in ejus vita c. 57. *pretiosissima Deorum simulacra mercatus vicatim dedicavit; ut Apollinem Sandaliarium, & Jovem Tragœdum, aliaque.* Et c. 31. hæc narrat idem Suetonius, *Proximum Diis immortalibus honorem memoriæ Ducum præstitit, qui imperium Populi Romani ex minimo maximum reddidissent. Itaque & opera cujusque, manentibus titulis, restituit; &* STATVAS OMNIVM *triumphali effigie in utraque Fori sui porticu dedicavit.* Idem quoque Augustus Statuas virorum illustrium ex arce Capitolina, propter angustias, in Campum Martium contulit; quas postea Caligula subvertit atque disjecit, ut

D idem Tranquillus narrat in Cal. c. 34. Prætorium suum statuis, & pictis tabulis ornavit. Suetonius c. 72. Alii quoque fuere Statuarii, qui oculos sta-

tuis reponebant, ut Marcus Rapilius Serapio in Florentina Tabula Musei Suburbani Strozii p. 406. n. 215. & alii qui statuis capita reponebant, e quorum numero Plinius Hist. Lib. xxxvi. c. 5. laudat Aulianum Evandrum, qui caput reposuit signo A Dianæ, Timothei operi, quod erat Romæ in Palatio, Apollinis Delubro. Quod præter historiæ veritatem superius p. 62. mihi excidit, hic emendandum moneo.

CXXVI.

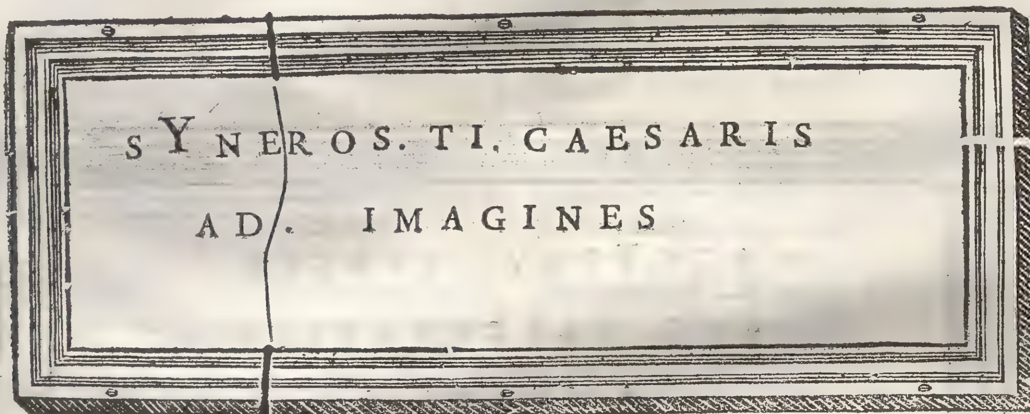


HERACLA. Ηρακλᾶς. Dorice. *Hercules*, vel B Ηρακλεόδορος. eadem forma ac Ερμᾶς, *Herma*, *Hermodorus*. Μηνᾶς *Mena*, *Menodorus*, ut superius adnotatum. *S.*

PICTOR. Juvenalis Sat. IX. v. 145. cum Cælatore domestico PICTOREM conjungit, ut observat Pignorius de Servis pag. 175. qui Plinii auctoritate Lib. xxxv. c. 10. ait Picturam servitiis interdictam apud Græcos; Romanos vero servis suis, ut sibi haberent, permisisse.

Pictas item Tabulas videntur curasse Pictores, ut idem Pignorius notat pag. 225. Ex quibus deducimus non Agalmatothecas tantum, (ita liceat appellare), sed & Pinacothecas apud Cæsares in deliciis fuisse. In insigni marmore apud Fabrettum Cap. x. pag. 724. n. 443. Flavius Apollonius Procurator Augusti A PINACOTHECIS dicitur; & in Florentino pag. 390. n. 154. P. Cornelius P. L. Philomusus PICTOR SCAENARIVS. IDEM REDEMPTor. Vide Plinium Histor. Lib. xxxv. c. 10. qui de Pictoribus antiquisque picturis erudite, & luculenter. Cæsares præterea picturæ studuisse, ac pinxisse, Historiæ docent. An vero & Augustæ feminæ pinxerint, exempla non suppetunt.

CXXVII.



SYNEROS. Συνέρως, quasi *Amor socius*, *Amor* C *mutuus*. *S.*

AD IMAGINES. In nobilibus Familiis fuere majorum imagines, summæ nobilitatis cum insignia, & ornamenta, tum certissima testimonia; nam eo quæque nobilior censebatur, quo multis imaginibus locupletior. De his fusius Polybius Lib. vi. & Plinius Lib. xxxv. c. 2. qui eas e cera fuisse diserte docet. Juvenalis *veteres ceras* pro imaginibus dixit, & in atrio collocari solitas, Sat. VIII. v. 19.

Tota licet veteres exornent undique ceræ
Atria. ——

In tabulis quoque fortassis pictas fuisse majorum imagines, ex eodem Satyrico intelligimus ibidem; v. 1.

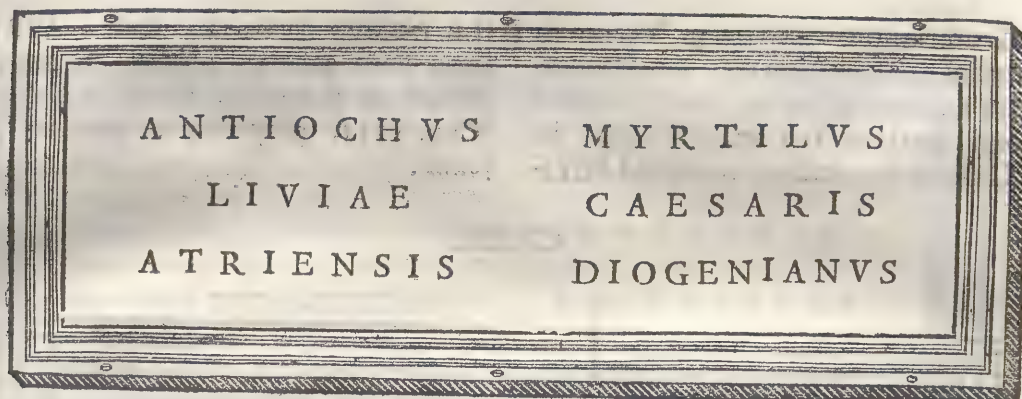
Stemmata quid faciunt? quid prodest, Pontice, longo
Sanguine censeri, pictosque ostendere vultus
Majorum, & stantes in curribus Æmilianos?

Hæ imagines cum titulis, & ornamentis in ligneis ædiculis, & armariis custodiebantur, festisque diebus exornabantur, teste Tullio pro Sulla c. 88. & in domesticorum funere ante lectum defuncti magna pompa efferebantur. Tacitus de Drusi funere hæc narrat Annal. lib. IV. c. 9. Edit. Frob. pag. 80. *Funus* IMAGINVM *pompa maxime illustre fuit, cum origo Juliæ gentis Æneas, omnesque Albanorum Reges, & conditor urbis Romulus, post Sabina nobilitas, Appius Claudius, ceteræque Claudiorum effigies, longo ordine* D *spectarentur.* In Bibliothecis quoque & in Larariis virorum doctorum, & illustrium Heroum imagines poni consuevere, quemadmodum Plinius Lib. xxxv. cap. 2. & Lampridius in Alex. Sev. testantur. Hujus igitur Synerotis Tiberii Cæsaris servi officium fuit imagines majorum, vel simulacra, & effigies Heroum,

quibus Augusta Domus affluebat, tueri diligenter, depromere, & ornare cum opus esset; cujus muneris nulla apud celeberrimos Antiquarios in editis hactenus Inscriptionibus exstat mentio. Præterea Imagines Cæsarum Augustorum non solum in magno honore erant, verum etiam colebantur, adorabanturque. Tacitus Annal. Lib. I. exordium imperii Tiberii Cæsaris, qui suspensis, & obscuris verbis utebatur, describens, hæc narrat: *At patres quibus unus metus, si intelligere viderentur, in questus, lacrymas, vota effundi: ad Deos,* AD EFFIGIEM AVGVSTI; *ad genua ipsius manus*

A *tendere, cum proferri libellum recitarique jussit.* Hinc dedicatæ IMAGINES AVGVSTORVM, summaque lætitia positæ cum ara, & ædicula leguntur apud Fabrettum pag. 130. n. XIV. & pag. 265. n. 97. Præcipuos Cultores habuisse docet basis marmorea in Gruteriano Thesauro CCXXXVIII. 12. & apud Fabrettum Cap. VI. pag. 447. n. 57. Tabula reperta in Aventino CVLTORES LARVM ET IMAGINVM DOMVS AVGVSTAE memorat. Cultores vero Augusti, θεράποντες, teste Tacito, Annal. Lib. I. versus finem, per omnes domos in modum Collegiorum habebantur.

CXXVIII.



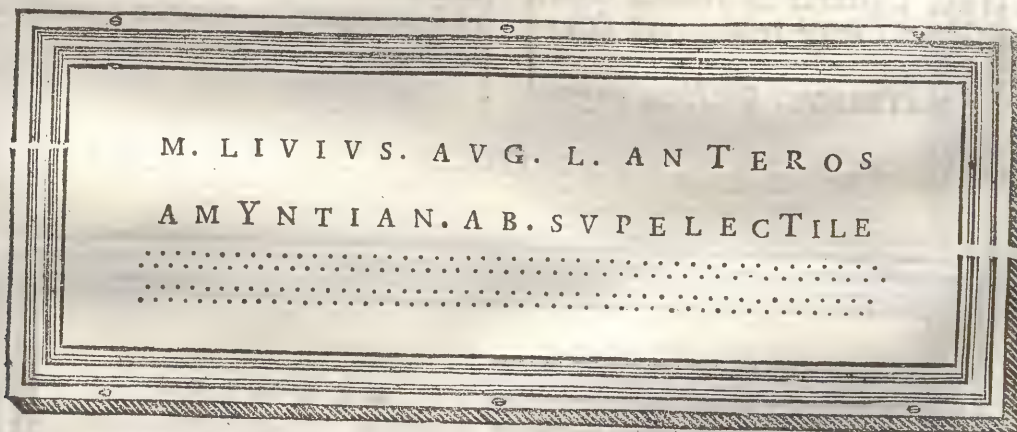
Proximum officio Synerotis AD IMAGINES, fuit hoc Antiochi ATRIENSIS Liviæ; cui credita non solum atrii cura, verum etiam cerearum imaginum, & codicum, & monumentorum rerum in Magistratibus gestarum, quæ ibi asservari solebant, ut tradit Plinius Lib. XXXV. c. 2.

Atrienses tum Augustorum ædibus, & Villis, tum privatorum domibus dati. In Florentino marmore Musei Andreinii legitur EROS ASINI (*Asinii*) ATRIENSIS. in Par. I. Inscr. Ant. Etr. pag. 266. n. 53. & in alio Musei Fabretti pag. 8. XLVII. ZE-

B THVS T. VINI) *Vinii*) ATRIENS*is*. Item Basilicis, datos ex quodam marmore ostendit Reinesius Cl. XI. n. 39. RHOE. ATRIENSIS DE BASILICA ASINIA. Verum ibi locum indicari puto, uti in aliis saxis, ubi ipse habitaret; non vero quod Basilicæ Asiniæ esset Atriensis.

Atrium quale esse debeat docet Vitruvius Lib. VI. Cap. IV. qui & Cap. X. notat Græcos atrio minime usos. Atrienses melioris conditionis fuisse, præ cæteris Servis, observat Fabrettus Inscr. Ant. Cap. I. pag. 9.

CXXIX.



Idest; *M. Livius Augustæ Libertus Anteros Amyntianus ab Supellectile.*

Officium M. Livii Anterotis Amyntiani fuit custodire pretiosam Liviæ supellectilem: nobis *il Guardaroba*. De Augusto hæc Tranquillus narrat c. 70. *Notatus est ut pretiosæ supellectilis, Corinthiorumque percupidus*. Vasa aurea, & argentea, ænea quoque, qualia erant Corinthia, & Deliaca, supellectili adnumerabantur, & ad eorum custodiam Servi præficiebantur. Vide Pignorium pag. 103. & 104. & Ciceronem in Verrem Act. IV. Orat. IX. in qua fusius de magnifica C. Verris supellectile.

AMYNTIAN. Idest: *Amyntianus*, ab Amynta Rege, a quo ad ministeria Domus Augustæ tran-

C siit M. Livius Anteros, retento prioris domini cognomine. Amyntas Deiotaro in Regno Galatiæ, & Lycaoniæ, beneficio Romanorum, successerat; Strabo Lib. XII. quo mortuo A. U. 729. Augustus id in provinciam redegit, imposito Præside, ut notavit Reinesius Cl. IX. n. X. qui in Romano lapide eruto inter Viam Latinam, & Appiam, edidit Celadum Amyntiani Antoniæ Dispensatoris Vicarium. Apud eumdem Reinesium Cl. X. in laudato Romano marmore, in quo plures Liberti Domus Augustæ recensentur, qui Decurias emerunt Cosso Cornelio, & Lucio Pisone Coss. A. U. 753. item C. Cæsare, & L. Paulo Coss. A. U. 754. ab A-

D mynta denominantur GAA AMYNT*ianus*. APOLLONIVS AMYNT*ianus*. DAMACRATES (leg. DA-

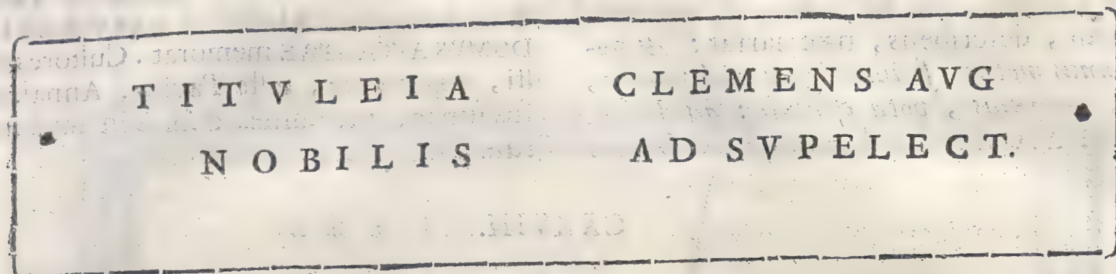
MOCRATES) AMYNT*ianus*. Gruterus p. DLXXVII. 5. dedit Epinicum Cæsaris Servum Amyntianum MEDIASTINVM.

AB. SVPELECTILE. Sequente consonante, AB pro A *αρχαϊκῶς*. SVPELECTILE idest; SVPELLECTILE: *curta supellex*. Horatius Sat. VI.

A

Vilis cum patera guttus Campana supellex. S.

Ita quoque scriptum unico L in hoc veteri Titulo Florentino in Ædibus D. Comitis Francisci Guicciardinii Patricii Florentini,

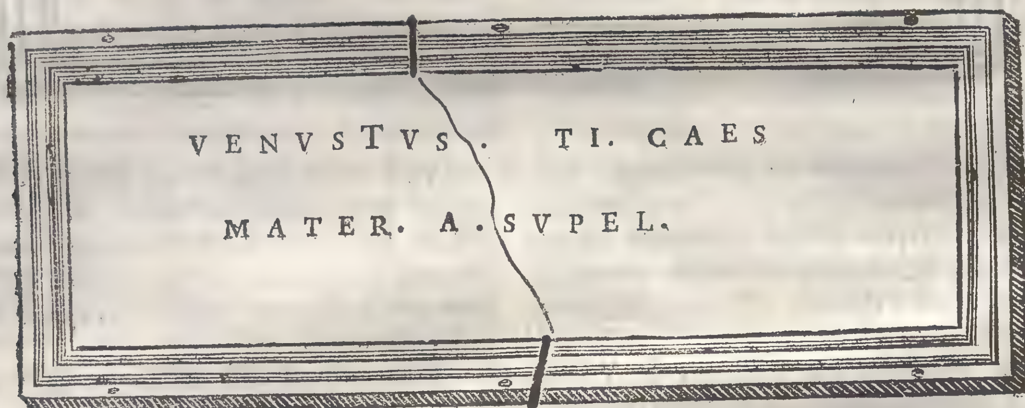


& in Romano Gruteriano DLXXXIII. 9. Verum in pluribus aliis duplici LL scriptum est. A SVPELLECTILE: ut in Ara marmorea sæpius laudati Musei Suburbani Strozii, raritate sua valde insigni, in qua Eumolpus Cæsaris memoratur A SVPELLECTI-

B

LE DOMVS AVRIAE; idest, AVREAE Neronis; non vero DOMVS AVRIF. quemadmodum edidit Gruterus p. XXXII. 11. & in Scaligeriano Indice Cap. VIII. perperam exponitur *Domus Aurificum*.

CXXX.



Idest; *Venustus Tiberii Cæsaris Maternus a Supellectile*.

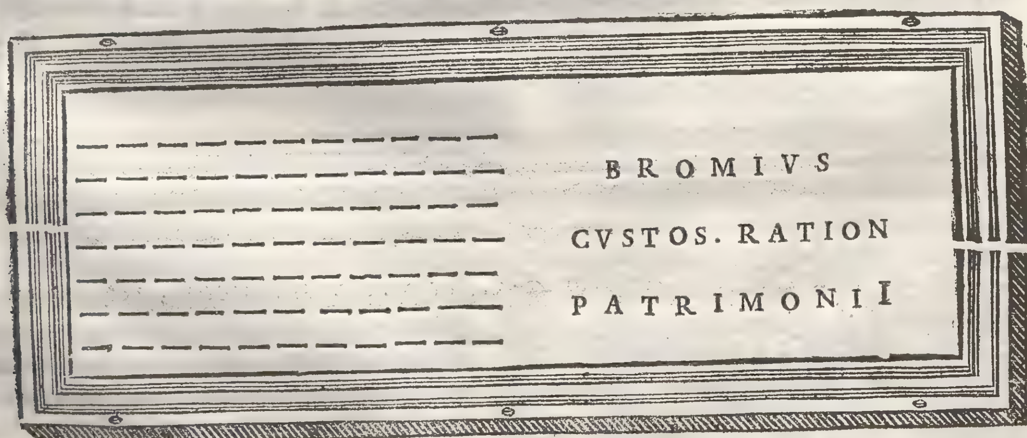
VENVSTVS. *Venustus* respondet proprio Græco nomini *Επαφροδίτῳ* *Epaphrodito*. Libertorum nomina sæpissime Greca leguntur in vetustis saxis, sæpissime etiam e Græco Latine redduntur, & explicantur.

MATER. Idest; MATERNVS. Ejusdem cogno-

C

minis supra n. LXXXII. pag. 127. PRIMVS TI. CAESAR. MATERN*us* AQVAR*ius*. Ita in alio penes Fabrettum Cap. III. pag. 213. n. 540. Marmorarii nulla servata lege pro suo lubito, vel in medio, vel in fine versuum verba dimidiare solent; quod etiam observari potest præsertim quum nomina Tribuum scribunt.

CXXXI.



Idest; *Bromius Custos Rationum Patrimonii*.

BROMIVS. *Βρόμιος fremens*. Bacchi cognomen. Ovid. Metam. IV. vers. 11.

Thuraque dant, Bacchumque vocant, Bromiumque Lyæumque S.

CVSTOS. RATION. PATRIMONII. Idest; RATIONVM. Gr. *λογιστὴς*: vulgo, *Computista*. Lat.

D

Calculator, qui rationes Patrimonii Cæsaris custodiebat. Anacreon in Odario de suis sexcentis amoribus *Σὲ τῶν ἐμῶν ἐρώτων Μόνον ποιῶ λογιστήν*. S.

Cognitum in Gruterianis officium PROCVRATORVM A PATRIMONIO. p. LXI. 4. PROCVRATORVM PATRIMONII ET HERED*itatium* DLXXXIX. 12. ET TABVLARIORVM RATIONIS. PATRIMONII. ibidem

dem n. 9. item TABVLARII. A PATRIMONIO. n. II. & TVTORIS PATRIMONII. n. I. Nulla vero in editis mentio CVSTODIS RATIONVM PATRIMONII, ut in hoc Titulo.

Patrimonium, ut notat doctissimus Jacobus Gutherius de Officiis Domus Augustæ Lib. III. Cap. XXVII. generaliter pro quibuscumque bonis accipitur, & pro partis, & quæsitis. Proprie tamen patrimonium est quod a patre, & majoribus relictum est. Principis patrimonium duplex erat, privatum, & sacrum. Ad privatum pertinebat propria substantia, ad sacrum bona damnatorum, & prædia fisco quæsita, quæ in formam patrimonii

A rediguntur, idest quæ ex privatis publica fiunt. Suetonius Augusti legata ex testamento recitans hæc scribit in ejus vita c. 101. *Reliqua legata varie dedit, produxitque quædam ad vicena sestertia, quibus solvendi annuum diem finiit, excusata rei familiaris mediocritate; nec plus perventurum ad heredes suos, quam millies & quingenties, professus; quamvis viginti proximis annis quater decies millies ex testamentis amicorum percepisset; quod pæne omne cum* DVOBVS PATERNIS PATRIMONIIS *ceterisque hereditatibus in Rempublicam absumsisset.*

CXXXII.

FELICIS. TI.
CAESARIS
AD. POSSESS

Idest; *Felicis Tiberii Cæsaris ad possessiones*; subintelligendum, ut in aliis ubi non exprimitur, *Olla*.

AD POSSESS. Scilicet; AD POSSESSIONES. ἐπὶ τοῖς κτήμασι. ἐπὶ συγκτήσεως. *S.*

Possessiones bona sunt, præsertim immobilia,

B quæ possidentur. Cicero pro Sulla. c. 20. *Venire omnes possessiones suas, & patrimonio se ornatissimo spoliari maluit, quam ullam moram cuiquam fieri creditorum suorum.* Incognitum, atque hactenus ineditum officium Felicis Tiberii Cæsaris AD POSSESSIONES, singularitatem addit huic Titulo.

CXXXIII.

AMIANTVS
AVGVSTAE. L. ARC
IS. DAT. CHIO. HOMERII. FRAT.

AMIANTVS. Ἀμίαντος. *Incontaminatus*. Amiantum, lini genus, incombustum. *S.*

AVGVSTAE. L ARC. Idest, ARCARIVS. Amianto credita arca Liviæ Augustæ, ut pecuniam exigeret, tractaret, erogaret, accepta, & expensa rationibus inferret. Nobis, *il Cassiere*. De Arcariorum officio erudite satis Reinesius Cl. VI. ad LXX. & Pignorius p. 158. & 159. In marmore apud Fabrettum Cap. I. pag. 37. n. 181. lego Andragathum Cæsaris servum ARCAR. XX. HER. idest; *Arcarium Vicesimæ Hereditatium*; & ibidem n. 183. *Secundum Crescentianum Cæsaris Servum Dispensatorem Vicesimæ Hereditatium*. Collegia Curatores Arcæ habuere, ut in alia Inscriptione apud eumdem in qua legitur, ex Centuria IV. Collegii Fabrum, & Centonariorum CVRATOR ARK. TITIANAE. COLL. SS. Idest. *Curator Arcæ Titianæ Collegii suprascripti*. Collegia, Societates, & Corpora arcam quamdam communem habebant ad stipem, quam singuli ex Collegio die menstrua infe-

C rebant, recipiendam, quia res etiam inter se habebant communes l. 1. D. *Quod cujuscumque*. Eruditissimus Sertorius Eques Ursatus Patavinus de Notis Veterum Romanorum inter Arcarium, & Arkarium illud esse discrimen vult quod *Arcarius*, absque K sed cum C, arcæ curam gereret, & præpositus esset iis quæ in arcam inferebantur; at vero *Arckarius* cum k præfectus, & moderator urbis diceretur; ἀρχὶ namque participium, a quo ἄρχω hoc est *impero*. Quod absurdum, & contra veterem lapidum scripturam est; nam frequenter K pro C usurpatur; ut KARISSIMA, & KARISSIMVS passim in Gruterianis CCCCLXXIII. & KANDIDATVS.

D CCCLXXXI. 3. ARKA PONTIFICVM. DCLXXII. passim. Ofellius Servus ARK*arius* inscribitur in Romano lapide apud Gruterum CCCCLXIII. & in hoc perinsigni qui repertus est ab Cl. Viro Marco Antonio Boldetthio Canonico, & Custode Sacrorum Cœmeteriorum sacræ Vetustatis optime merito, in Cœmeterio Saturnini Via Sa-

laria anno MDCCXXII. sub vinea olim Rasponi, Miliario ab Urbe I. & dimidio circiter: altitudine palmorum circiter V. longitudine vero circiter VII. qui exstabat inversus super monumentum arcuatum effractus in plures partes, literis minio illitis, A nunc vero exstat in Basilica S. Mariæ Transtiberim; quem ex dono prælaudati D. Francisci Equitis Victorii, qui a Boldetthio accepit, primus in lucem profero.

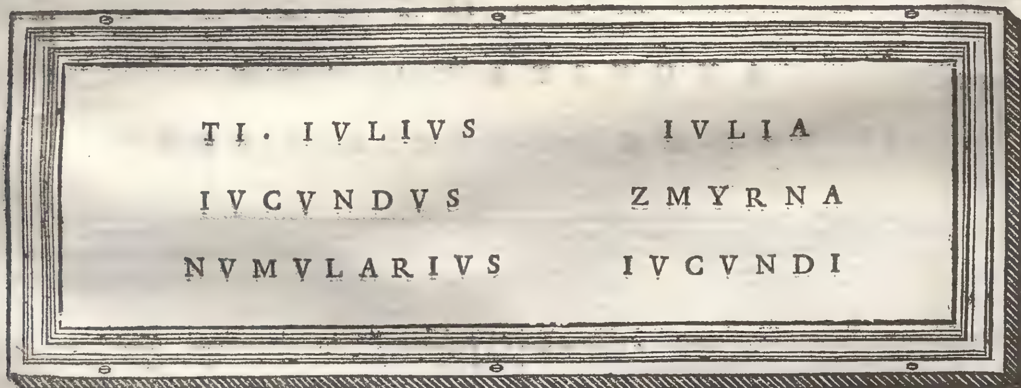
ΓIB. CLAVDIAE ❦ ❦ CLAVDIAE ❦ L. INSΓEIOI. L. EHOR ❦
FLACCIANO. PR. K ❦
CAMILIAE. ALF DIAE ❦ PAPIAE NETONIAE
TRIB. PI. K. QVAEST. VRB ❦
CELONIDE ❦ INSTEIAE ❦ SEVIRO. TVRMARVM
C. F. PRAENESTINAE ❦ X. VIR. STLITIB. IVDICAND
C. q SODALI. DADRIANA LIB
❦ DOMINIS BENICNISSIMIS. ❦
FAVSTINVS SER. ACT. ARK. EX AFRICA

In hoc igitur lapide FAVSTINVS SER. ACT. ARK. *Servus Actor Arkarius, vel Arkariorum* dicitur. Ita in Gruteri Thesauro SERVVS ACTOR p. VIII. 2. XX. 9. XLIV. 5. EX AFRICA patriæ nomen, ex qua idem Faustinus fortassis oriundus, ut in alio Gruteriano DC. 10. De Servis Actoribus Reines. Epist. XXXV.

L. INSTEIOI. L. HEOR. FLACCIANO. Legendum puto L. INSTEIO. L. F. HOR. idest, *Horatia* Tribu FLACCIANO.

B PR. K. TRIB. PI. K. QVAEST. VRB. PI. f. PL. idest; *Procuratori Kalendarii Tribuni Plebis.* & *Procurator Kalendarii Quæstoris Urbis vel Urbani.* In his explicandis non immoror, ne extra choream ludere videar. De Curatoribus Kalendarii erudite differit Vir Cl. Henricus Noris in Cenotaphia Pisana Differt. I. Cap. III. pag. 37. ubi de Quinto Obsequentio Severino Aug. Pisis Curatore Kalendarii Florentinorum.

CXXXIV.

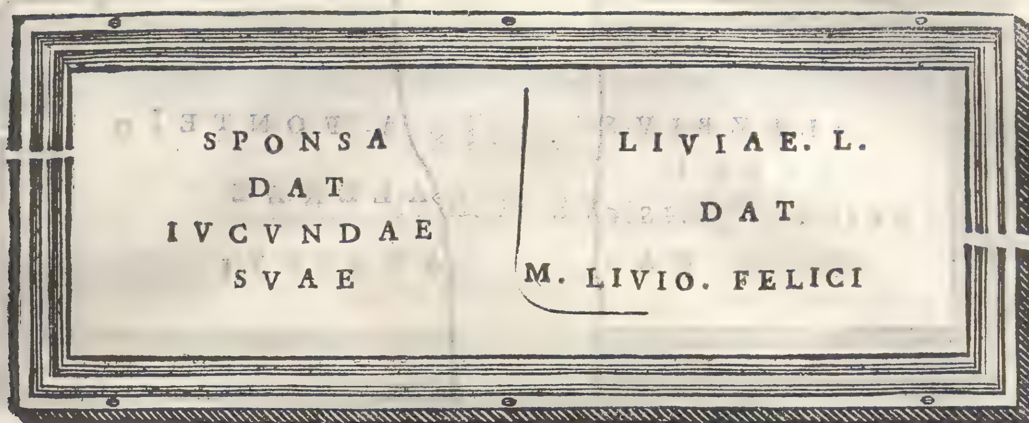


NVMVLARIVS. *Numularius, & Nummularius,* promiscue legitur in vetustis lapidibus Gruterianis pag. DCXXXVII. 6. 7. Numularii, ut docet Gutherius De Officiis Domus Augustæ Lib. III. Cap. XIX. sunt numorum permutatores, qui majoris pretii numis acceptis, minusculam monetam reddunt; vel cum aliis mutant, κολλυβίςαὶ. At monetæ Numularii, ut idem Gutherius credit, pecuniam solum probabant, & spectabant, periti numorum æstimatores, an probi illi essent, cujus auri, an subærati, an æqui ponderis, an bonæ fusionis, qui a nobis dicuntur *i Saggiatori delle Monete*.

Tale fortassis fuit officium Tiberii Julii Jucundi, qui etiam numorum curam habere potuit, ut con- C jicio ex verbis Suetonii, qui hæc de Augusto narrat, c. 75. *Saturnalibus: & si quando alias libuisset, modo munera dividebat, vestem, & aurum, & argentum; modo* NVMOS *omnis notæ etiam veteres, regios, ac peregrinos.* Exstat apud Gruterum XLV. 3. votivum marmor, quod Herculi Augusto sacrarunt OFFICINATORES ET NVMMVLARI OFFICINARVM AGENTARIARVM FAMILIAE MONETARI*orum*: & in alio DLXXIII. 7. M. Ulpius Secundus *Nummularius Officinæ Monetæ* scribitur.

ZMYRNA. Idest; SMYRNA. De hac scribendi ratione, scilicet adhibita Z pro S constanter in pluribus Inscriptionibus, supra diximus pag. 97.

CXXXV.



SPONSA. Νύμφη. Veneris cognomento *Sponsæ* meminit Pausanias in Corinth. Lib. II. c. 32. Supra n. XXI. pag. 88. dedimus *Nicodemum Sponsianum Decurionem Cubiculariorum*; & in Gruteriano DLXXXI. 4. legitur, *Eros Augustæ Medicus Sponsianus*.

DAT. subintellige OLLAM.

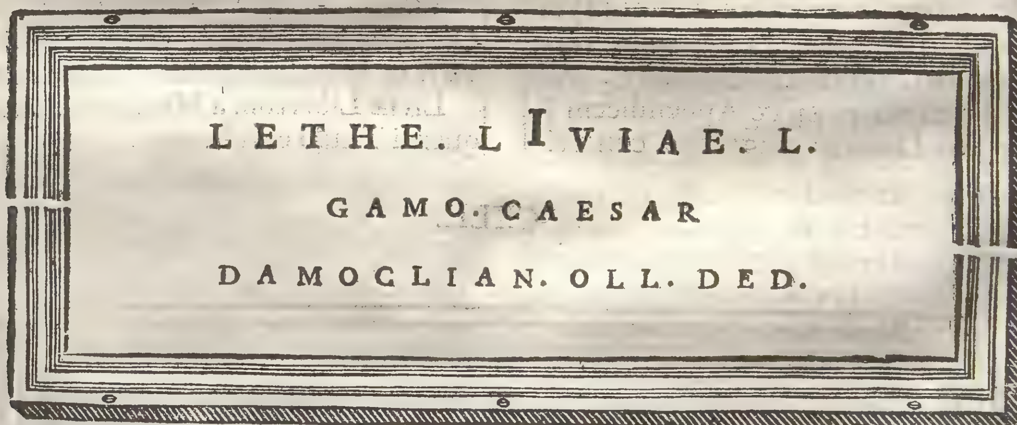
CXXXVI.



LI.... Supple LIVIAE. L. i. *Liberta*.

PANNYCHIDI. Παννυχίδι, *tota nocte pervigili*. Pervigilium Veneris. S.

CXXXVII.

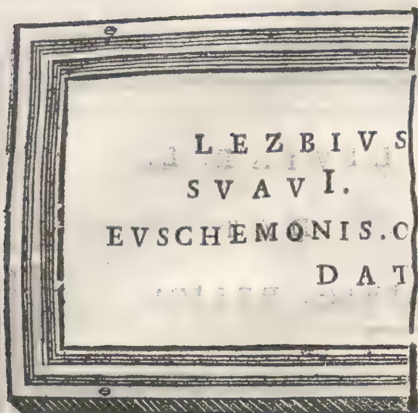


Idest; *Lethe Liviæ Liberta Gamo Cæsaris Damocliano* (*idest Democlejano*) *Ollam dedit*.

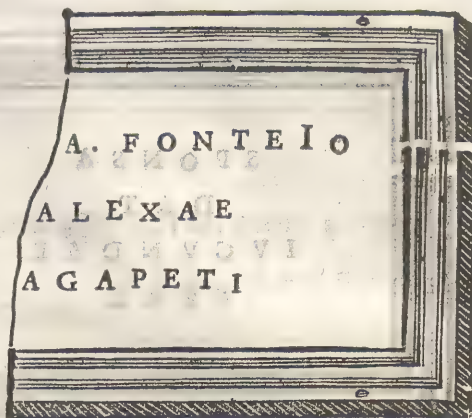
LETHE. λήθη. *Oblivio*. GAMO Γαμῷ, nomine deducto a *Nuptiis*. S.

DAMOCLIAN. ΔΑΜΟΚΛΕΙΑΝῷ nomen derivatum a *Damocle*, quod est *Populi Gloria*. *Gloria publica*. S.

CXXXVIII.



CXXXIX.



LEZBIVS. Lesbius Suavii. *S.*

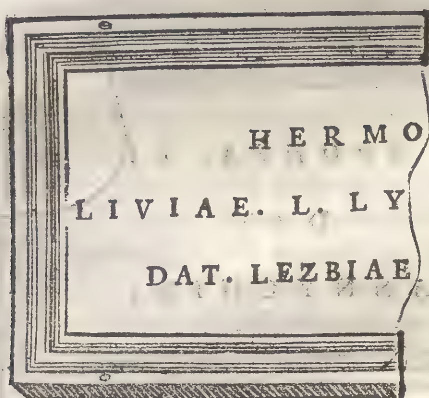
EVSCHEMONIS. εὐσχήμονος. *Decori. Decentis*. Horatius Lib. I. Carm. Od. 4. & 30.

Junctæque Nymphis Gratiæ decentes. *S.*

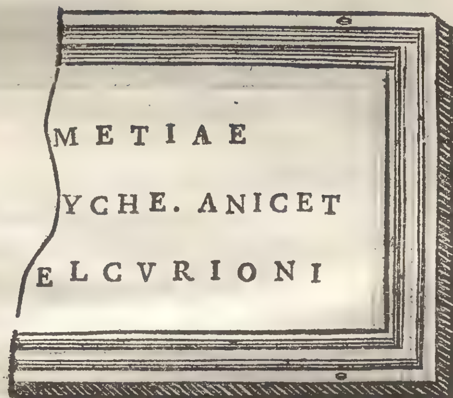
A ALEXAE. Idest; *Alexandro*. ἀλεξᾶ, Ἀλέξις quoque Virg. Ecl. II. v. 73.

Invenies alium, si te hic fastidit, Alexim. *S.*

CXL.



CXLI.



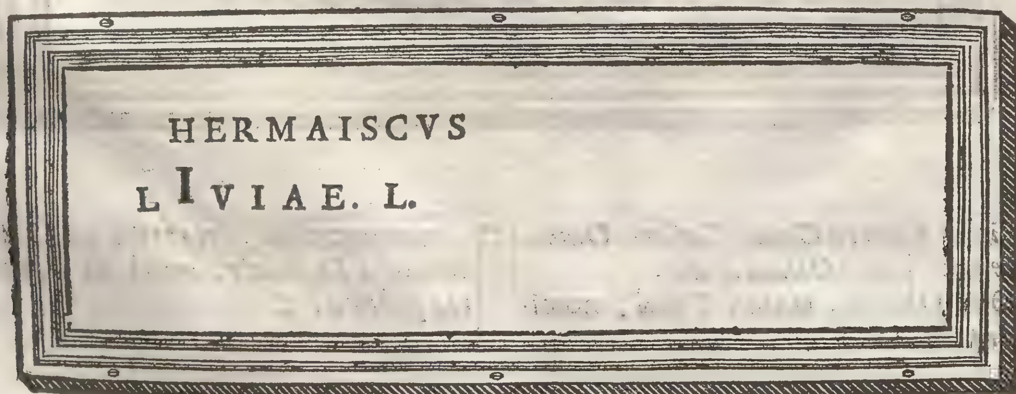
HERMO. Suppletis literis, fortassis HERMODORVS.

LIVIAE. L. LY... Fractum cum sit marmor minime audeam asserere an legendum sit LIVIAE. L. LYRISTES. Lyristas ad cenam a veteribus adhibitos supra monuimus p. 92. Plinii Secundi junioris allato testimonio. Nam inter cenandum aut symphonia personabat triclinium, aut musica varia instrumenta, & harmonica concinebant. Adi Ciacconium de Triclinio p. 74. & Appendicem F. Ursini pag. 373. In Didonis magnifico convivio B Jopam Vatem cithara canentem inducit] Virgilius Æneid. Lib. I. v. 740.

—— cithara crinitus Iopas
Personat aurata, docuit quæ maximus Atlas.

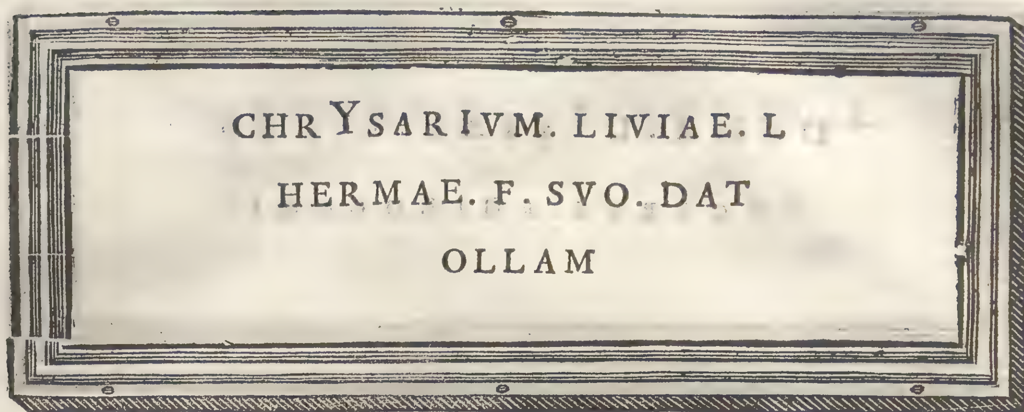
YCHE. Supple TYCHE τύχῃ. *Fortunæ*. ANICET. ἀνικήτου *invicti*, cognomen Solis Mithræ *invicti* in Inscriptionibus. ELCVRIONI. f. DECVRIONI. Liviæ Libertum a Mercurio denominatum in sequenti Titulo exhibemus.

CXLII.



HERMAISCVS. *Mercuriolus*. ἑρμαΐσκος, ut Ἡρακλίσκος Theocriti. *S.*

CXLIII.


CHRYSARIVM. LIVIAE. L
HERMAE. F. SVO. DAT
OLLAM

Idest; *Chrysarium Liviæ Liberta Hermæ filio suo dat Ollam.*

CHRYSARIVM. Χρυσάριον. Chrysis idest *Aurea* primitivum. πρωτότυπον χρυσάριον, *Aureola*, diminutivum. ut *Glycerium*, *Melanion*, *Eustochium*. *S.*

In Romano lapide apud Vignol.Inf.Sel.pag.276.

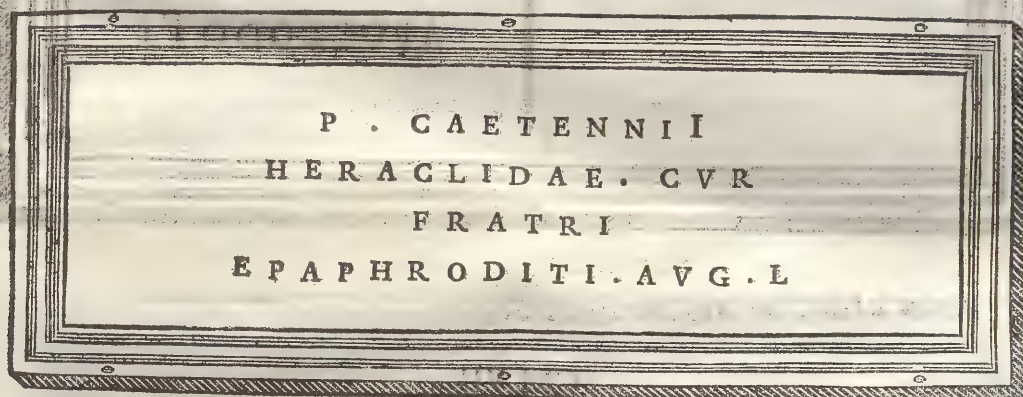
P H I L A R G V R V S
C H R I S A R I O N I
O S S V A R I V M D E S V O
D A T

Chrysarioni. Χρυσαρίων, ut Καισαρίων. Cæsario, diminutivum, filius e Cleopatra a Cæsare susceptus. *S.*

DAT OLLAM. In aliis supra DAT. OLLA. ut in alio quoque apud Gruterum MCXI. 9. OLLA DEDIT. P.Cæsennium Heraclidam ab Hercule, cognomento desumto, in sequenti proferimus.

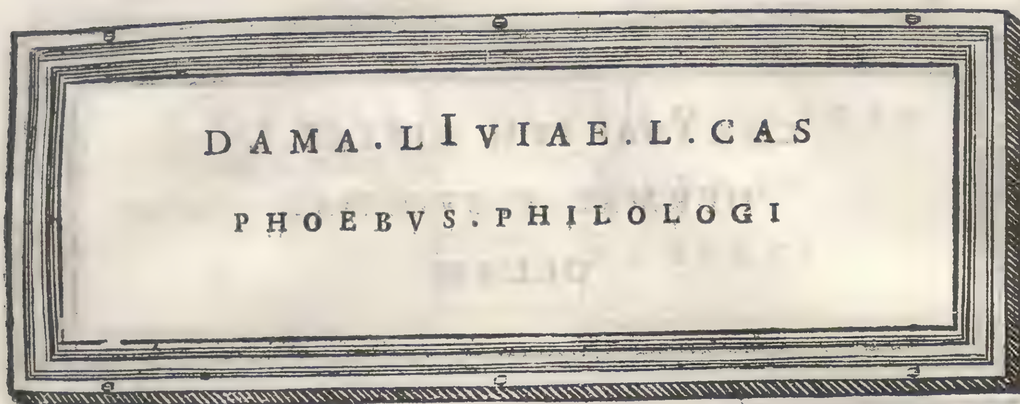
HERACLIDAE, Idest; Herculei. Heraclidæ Reges Spartæ, genus suum referebant ad Herculem, ut patet ex Herodoto Lib. IV. qui eorum genealogias refert.

CXLIV.


P. CAETENNII
HERACLIDAE. CVR
FRATRI
EPAPHRODITI. AVG. L

CVR. Forte *Curatoris*; vel *Cursoris*. Cursores huc atque illuc cursu publico mittebantur, quod cursitantibus equis aut veredis, seu rhedis uterentur; vel navigiis, & dromonibus per flumina, lacus, sinus, ut res ferebat, ut Sirmondus, seculi sui decus, adnotavit ad Sidonium Lib. I. epist. 5. Hi habuerunt Præpositum de quo Inscriptio Romæ DC.15.Vide Gutherium de Officiis Domus Aug. Lib.I. Cap. XIV. Publici cursus authorem facit Augustum Suetonius in ejus vita cap.49.qui ut celerius ac sub manum annuntiari cognoscique posset, quid in Provincia quaque gereretur, juvenes primo modicis intervallis, per militares vias, dehinc vehicula disposuit. In veteri lapide apud Fabrettum Cap. 113. pag. 125. n. 30. Ti. Claudius Crescens dicitur CVRSOR Actes Libertæ, idest Claudiæ Actes Neronis Libertæ, & pellicis. Cursoris qui pedibus celeriter literas deferebat (nobis *il Lacchè*) meminit Plinius Lib. VII. Epist. 12. & Lampridius in Alexandro. Paulus ff. XLII. *Cursores* in familia recenset. Ælius Verus suos Cursores nominibus ventorum appellabat, & exemplo Cupidinum, alas apponebat.

CXLV.

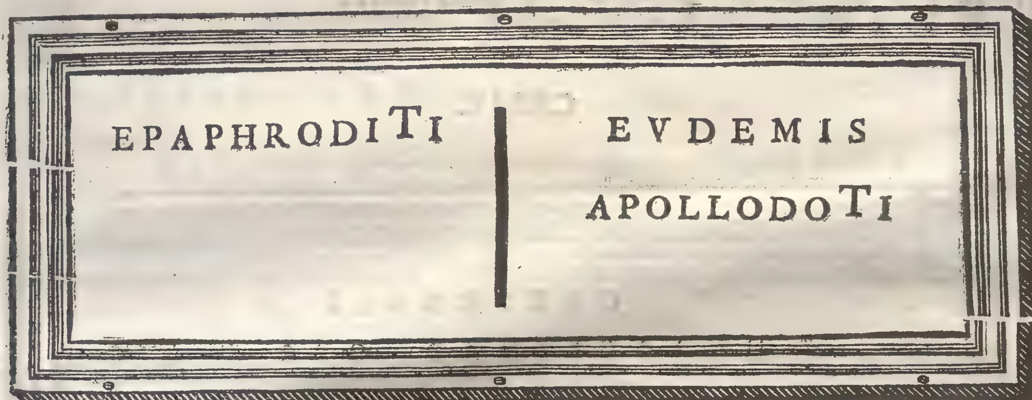


DAMA. Δαμᾶς mutatum nomen a Dorico Δαμάτειος. *S.*

LIVIAE. L. CAS. Fortaſſis *Caſcellianus*, ut ſupra n. LXXX. pag. 125. *Aſia Caſcelliana*; vel ſi hac nota indicetur hujus Liberti officium, fortaſſis CASTELLARIVS. CASTVLARIVS. vel CASEARIVS. De his adeundus Pitiſchius in Lexico De Auguſto hæc B Suetonius cap. 76. *Secundarium panem, & piſciculos minutos, & caſeum bubulum mane preſſum (alii manu preſſum) & ficos virides biferas maxime appetebat.*

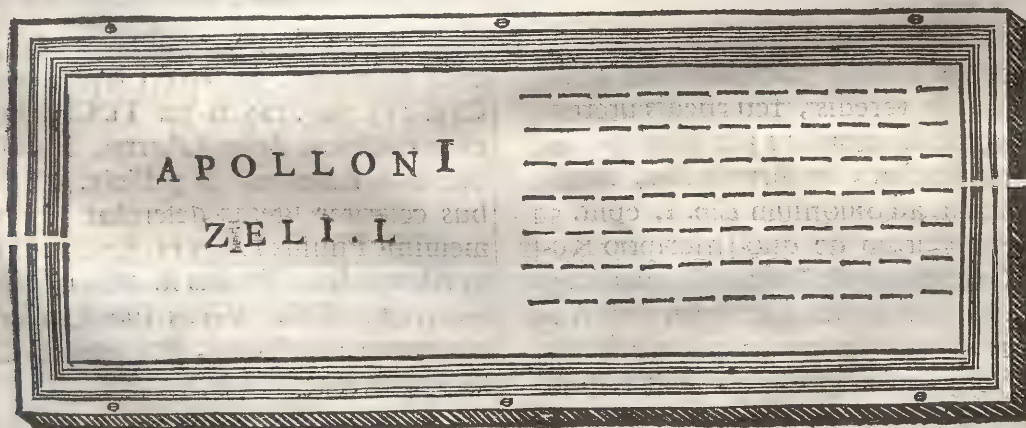
PHOEBVS. φοῖβος. Nomine deſumto a Phœbo, qui idem ac Apollo.

CXLVI.



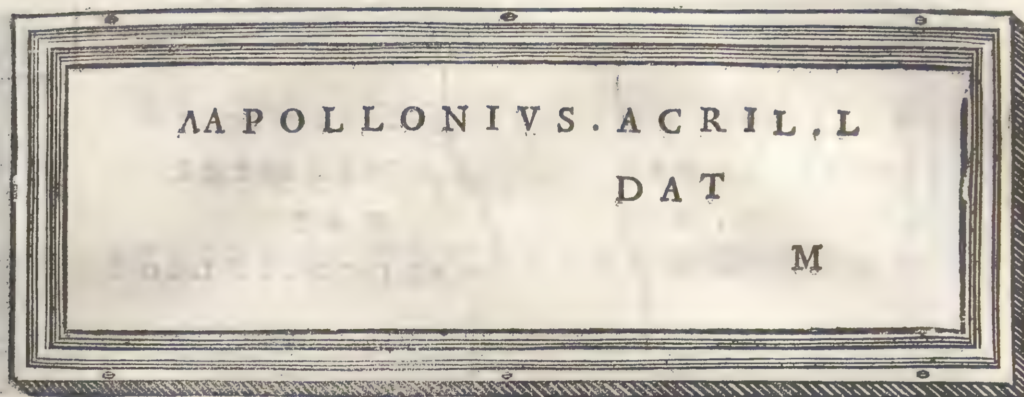
APOLLODOTI. Ἀπολλωδότε, *ab Apolline dati. S.*

CXLVII.



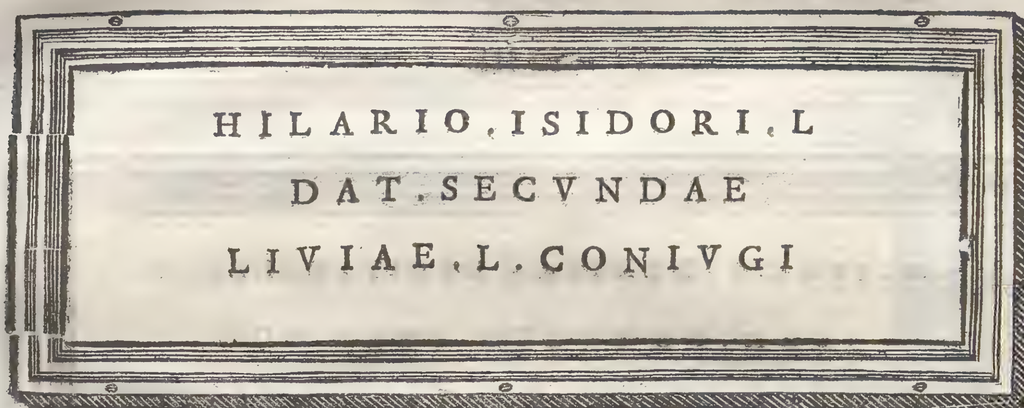
ZELI. Zelus. Ζῆλος. *Amor furens. S.*

CXLVIII.



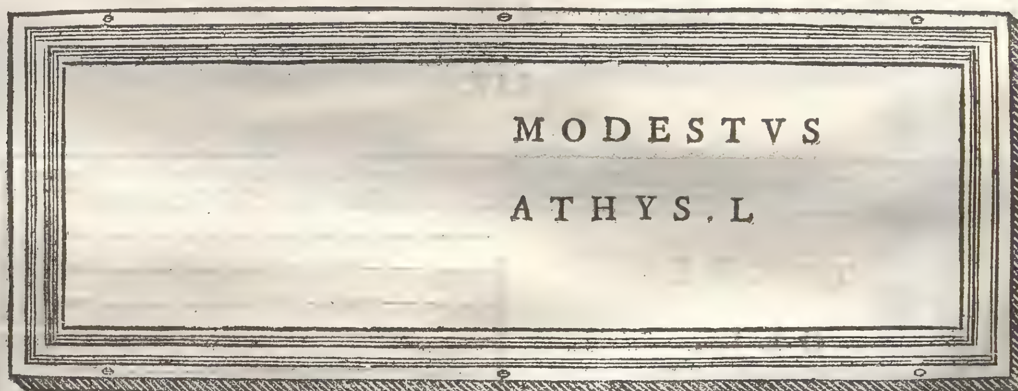
ACRIL. L. Forte ACRISII. L. hoc est *Acrisii Libertus*. S.

CXLIX.



HILARIO. Ἰλαρίων. diminutivum ab *Hilaro*. S.
ISIDORI. Isidorus. Ισίδωρος *Isidis munere natus*. S.

CL.



ATHYS. Accepto nomine ab Athy, puero Cybelis Delicio.

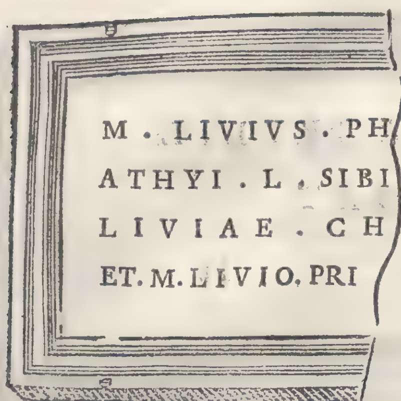
Ovidius x. Metamorph. *Cybelejus Athys*, qui & *Attis*. Catull. in Galliambo.

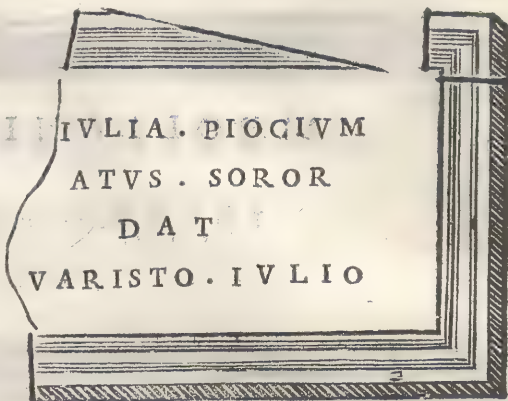
E

Super alta vectus Attis celeritate maria;

& *Attin*, nos. Persius: *Berecynthius Attin.* ἄττιν, νος. S.

CLI. CLII.





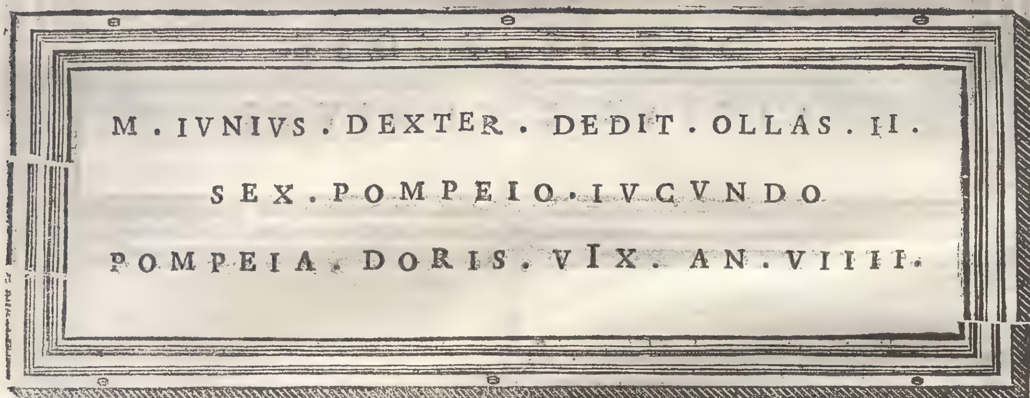
Fortaſſis ita ſuppleri poteſt. M. LIVIVS. PHILEROS, vel PHILETVS; vel aliquod aliud ſimile nomen. ATHYI. L. SIBI. ET. LIVIAE. CHLOE. ET. M. LIVIO. PRIMIGENIO, vel PRIMITIVO. vel PRIMO.

IVLIA. PIOCIVM, Lego PLOCIVM. Πλόκιον, di-

B minutivum a Πλοκὴ, *plexio capillorum*. nobis *la Trecciuola*, ut *Glycerium* a *Glycera*. DAT. ſupple OLLAM. *S.*

: VARISTO. Supple EVARISTO, *longe optimo*. *S.*

CLIII.

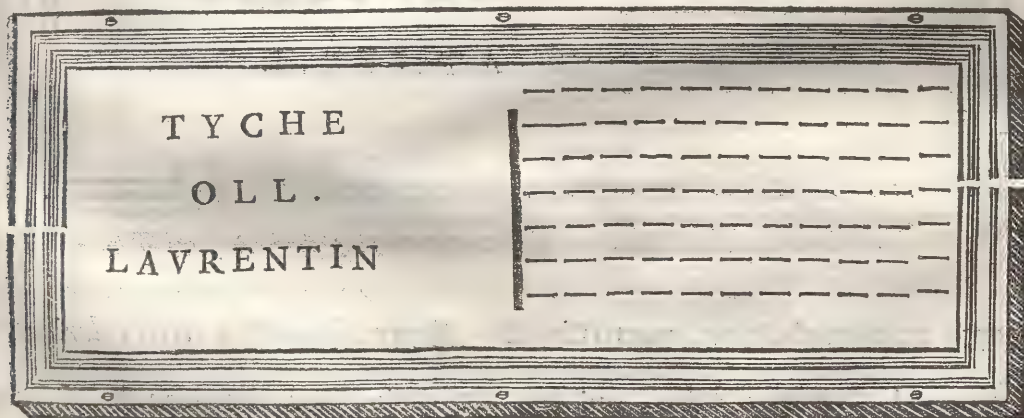


M. IVNIVS. DEXTER. Δεξιός, tertium nomen Græcum. *S.*

POMPEIA. DORIS. A Doride denominata, Ne-

D rei Uxore, Nympharum matre, a qua Dorides Nymphæ marinæ.

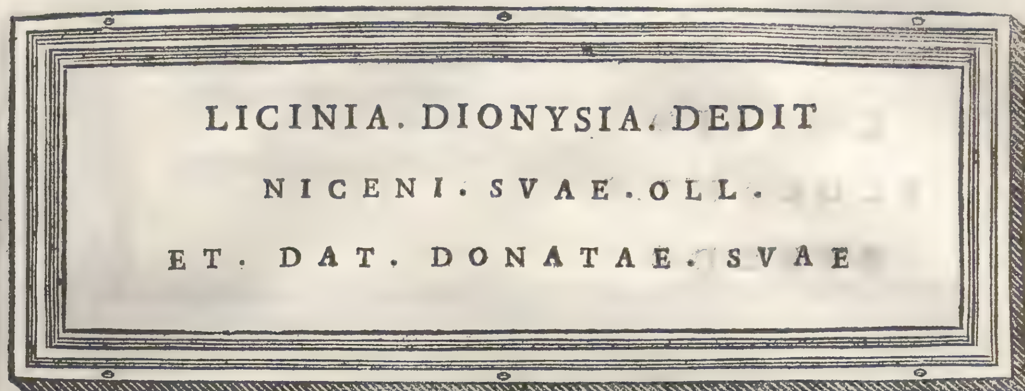
CLIV.



TYCHE. Τύχη. *Fortuna*; a Dea Fortuna nomen accepit. Syracuſarum tertia pars, quod in ea parte Fortunæ fanum antiquum eſſet, Tycha

F nominata eſt. Cicero in Verrem Lib. IV. Orat. IX. cap. 53.

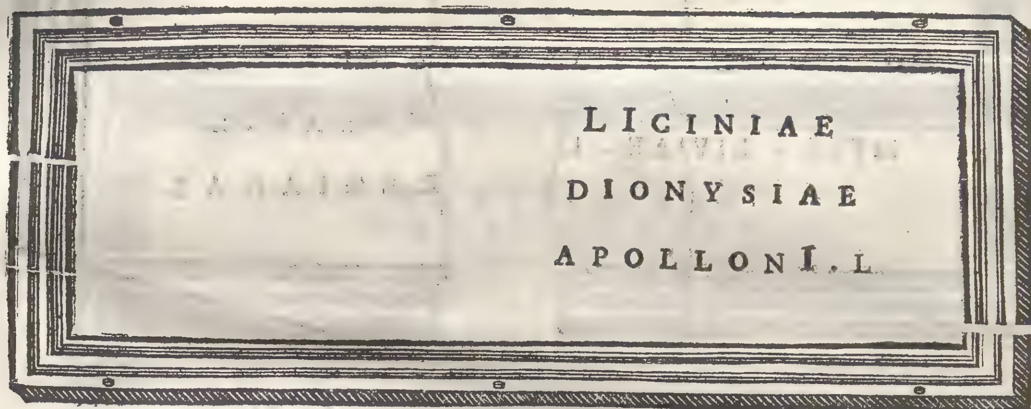
CLV.



DIONYSIAE. A Dionyſio Libero Patre Baccho nuncupata. In ſequenti Titulo Liciniæ Dionyſiæ Olla ab aliis data legitur, cujuſque patroni Apol- B lonii nomen innoteſcit.

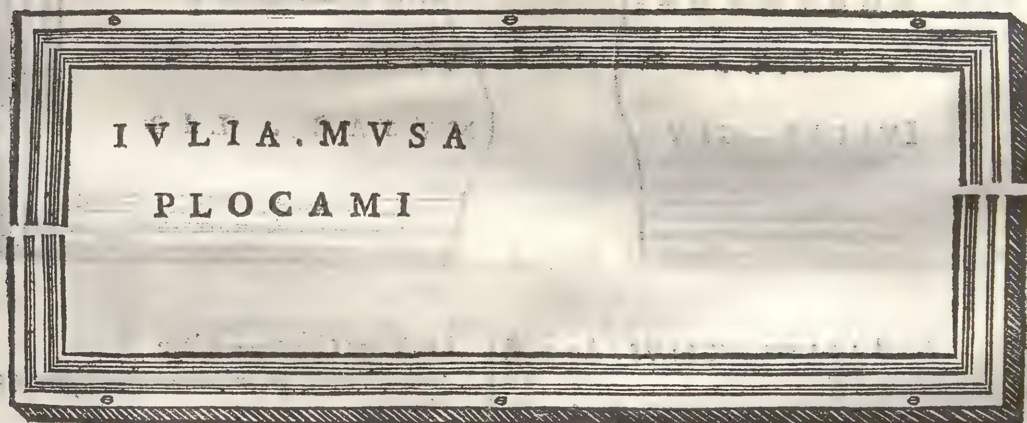
NICENI. Ideſt, NICE. *Victoriæ*; *Victoriolæ*. *S.*

CLVI.



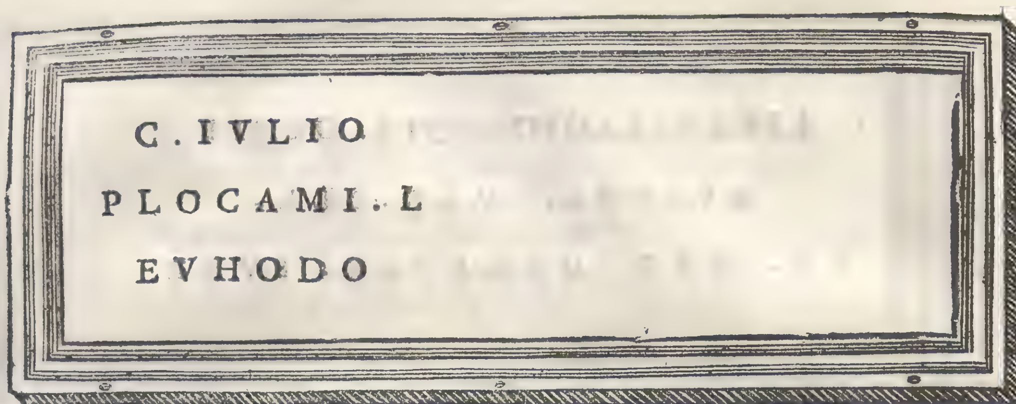
Plures Libertas a Muſis nomen ſortitas in ſequentibus notare poſſumus.

CLVII.



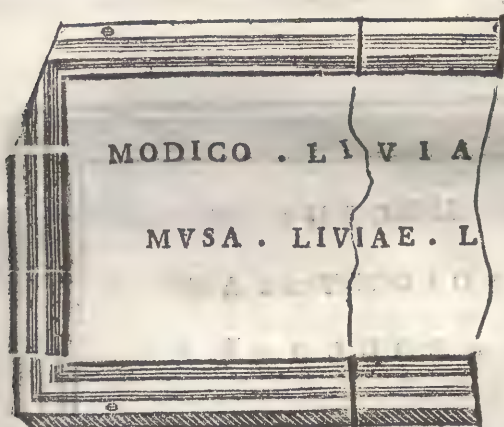
PLOCAMI. A P. Æmilio Plocamo denominatum M. Æmilium PLOCAMIANVM filium noto in veteri Cippulo, quem affert Gruterus p. DCXVI. 4. F qui hodie exſtat in Muſeo Nobilium DD. e Victoriis.

CLVIII.

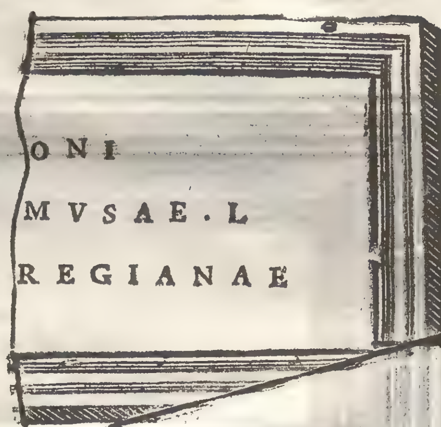


PLOCAMI', πλοκαμȢ. *Del Treccia. S.*

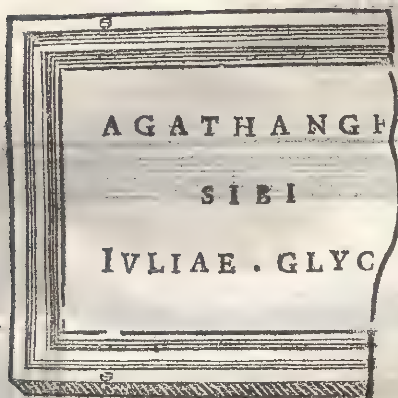
CLIX.



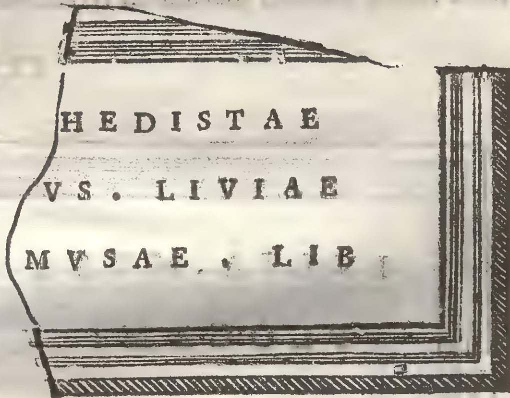
CLX.



CLXI.



CLXII.



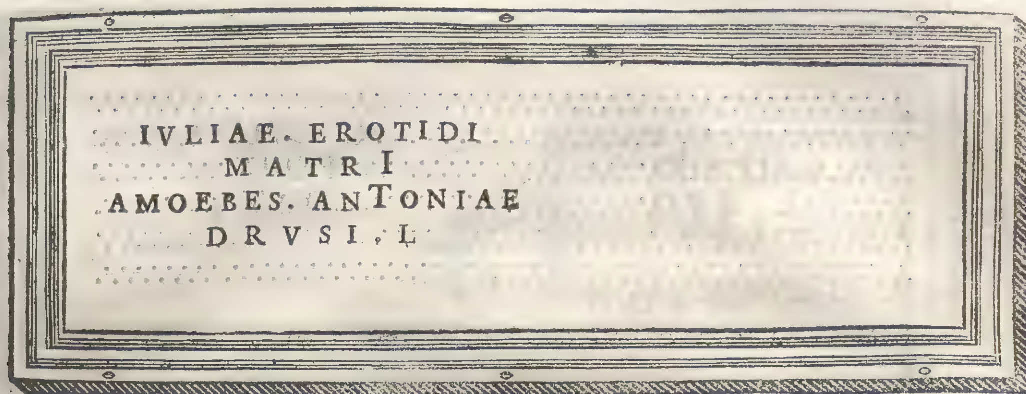
AGATHANGE... Ideſt AGATHANGELVS. Αγαθάγγελο. *Bonus nuntius. S.*
GLYC. Ideſt GLYCERAE. τῇ γλυκερᾷ. *Dulci, Jucundæ.* Horatius Carm. Lib. 1. Od. 19.

E

Urit me Glyceræ nitor
Splendentis Pario marmore purius. S.

HEDISTAE. ἡδίστῃ. *Suaviſſimæ. S.*

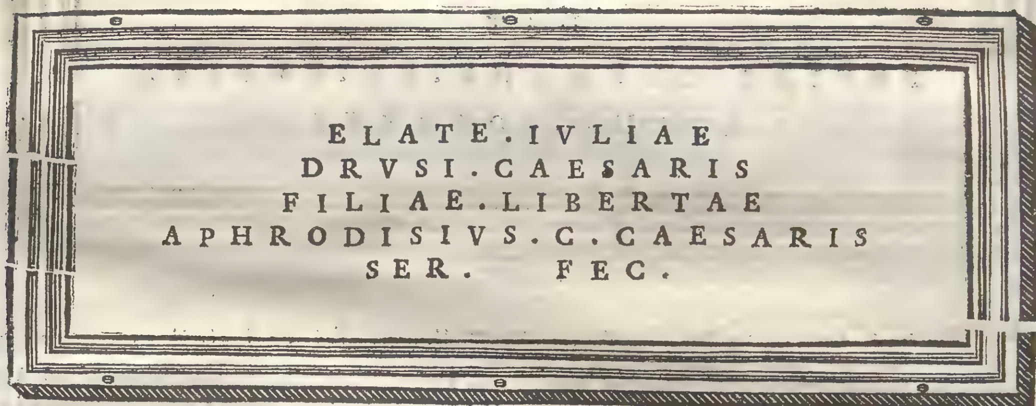
CLXIII.



AMOEBES. Ἀμοιβῆς, *Reciprocæ*. Versus *amoebei* mutui, reciproci in Idylliis. Epistolæ *amoebææ*. *S*

B ANTONIAE DRVSI. L. Ideſt; *Antoniæ Druſi* (Uxoris) *Libertæ*. Antonia Auguſta M. Antonii Triumviri, & Octaviæ majoris ſororis Auguſti, filia, Claudii mater, & Druſi uxor; femina multis virtutibus ornatiſſima. Mortuo marito nulli amplius nubere voluit, ſed cum ſocru Livia dormire conſuevit. Vide Adolphi Occonis Imperatorum Rom. Numiſmata. In ſequenti Titulo exhibeo Elaten Libertam Juliæ Druſi Cæſaris.

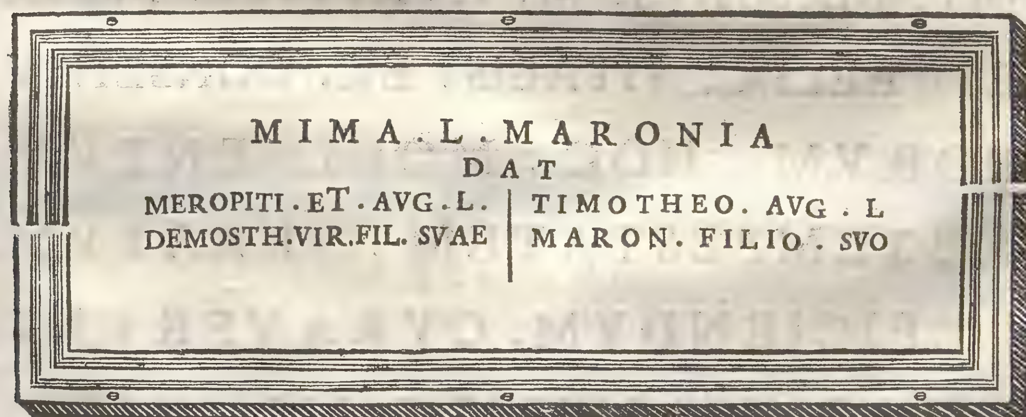
CLXIV.



ELATE. ἐλάτῃ. *abieti*. ELATE. dativus, declinatione Gr. ſine diphthongo. *S.*

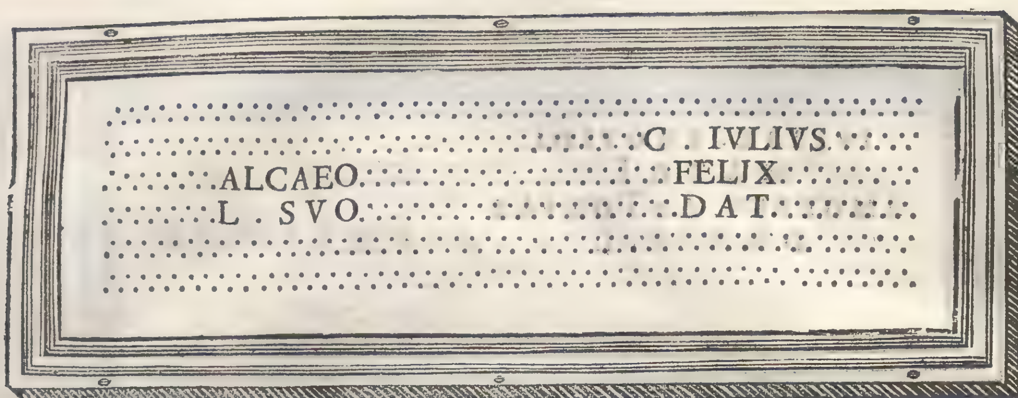
D In alio Titulo ſuperius dedimus num. XL. pag. 102. Juliam Elaten pediſequam. SER. FEC. Ideſt. SERVVS FECIT.

CLXV.



F Ideſt; *Mima Liberta Maronia dat* (Ollam) *Meropiti, & Auguſtæ*, vel *Auguſti Liberto Demoſtheni Viro filiæ ſuæ*. (& dat Ollam) *Timotheo Auguſtæ* vel *Auguſti Liberto Maronio Filio ſuo*.

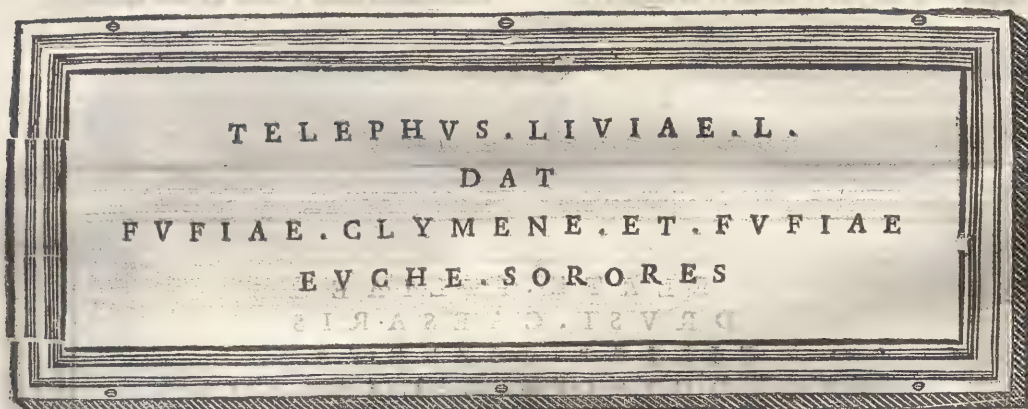
CLXVI.



Deleta scalpro priori epigraphe, hæc alia in ejus locum successit.

B ALCAEO. Hujus nominis Poeta Lyricus Mitylenæus.

CLXVII.



CLYMENE. absque diphthongo in fine, respondet enim Græcæ litteræ finali κλυμενή, τῇ λιτῇ, *Præci, Supplicationi*. S.

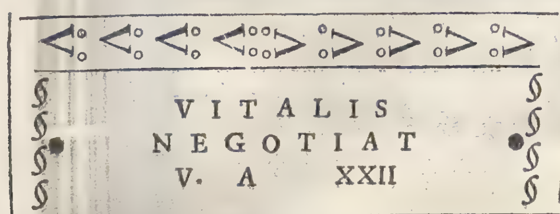
SORORES. Legendum *sororibus*. Similia soloeca non raro in ipsis quoque aurei Augustei ævi lapidibus occurrunt. In Missione Honesta Imperatoris D Galbæ Musei Andreinii, quam produximus in Par. I. Inscr. Ant. Etr. Urb. legitur IN ARA GENTIS. IVLIA. i. IVLIAE. Aliud comperimus in sequenti marmorea Tabula, quæ exstat in prælaudato Museo Nobilium DD. e Victoriis, quam libenter profero, quia etiam inedita est.

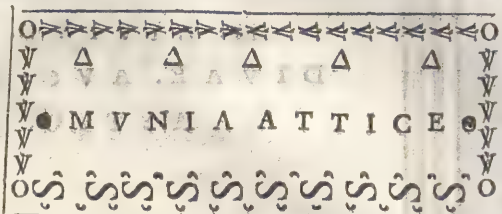
DIS . MANIBVS . M . AVRELIVS . FELIX
ET . AELIA . VITALIS . EX . CONSENSV
EORVM . HOC . MONIMENTVM
A . TEMPESTATEM . VEXATVM
REFICIENDVM . CVRAVERVNT
SIBI . ET . SVIS . LIBERTIS . LIBERTABVS
QVAE . POSTERISQVE . EORVM

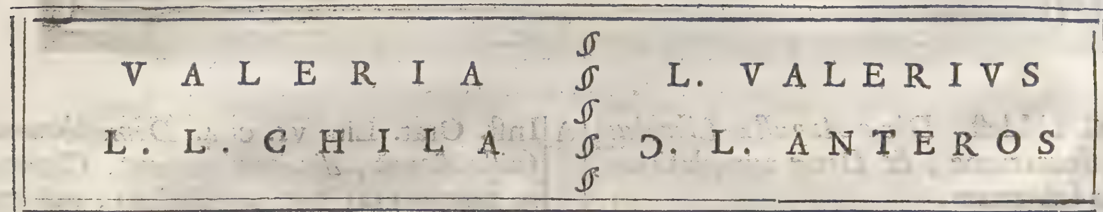
A. TEMPESTATEM. Idest, A. TEMPESTATE. VEXATVM. In votivo lapide Gruterianæ Gazæ pag. MLXX. 8. pariter legitur: SIGNVM SILVANI. MARMOREVM. HIGINVS. SER. VILLICVS. POSVIT. DEDICAVITQVE. ITEM SILVANVM ANTICVM. (i. ANTIQVVM) VEXATVM. DE SVO. REFECIT. In postremis versibus LI- F BERTATVSQVE. POSTERISQVE. Hæc Tabula sex in locis in ora marmoris excavata, ut facile parieti affigi posset, æreisque laminis complecti; & circumquaq; eleganti coronide plastico opere exornata excavaturas illas absconderet, & cooperiret; ut supra observavimus p. 56. & 57. in Titulis hujus Monumenti,

sive Columbarii, qui aereis clavis per parietes fixi erant. Frequentius vero, ac communius veteres Tituli utrimque perforari solebant; nam ei foramina in sexcentis visuntur, sæpe etiam cum æreorum, vel ferreorum clavorum fragminibus; cujus generis plures distinximus in Florentinis antiquis

A Inscriptionibus. Tituli vero qui in dextra, & sinistra ora marmoris perforati non sunt, calce in parietum loculis dispositi fuisse videntur. Utrorumque exempla proferimus in his elegantibus Titulis sæpius laudati Musei Victorii, qui inediti sunt.



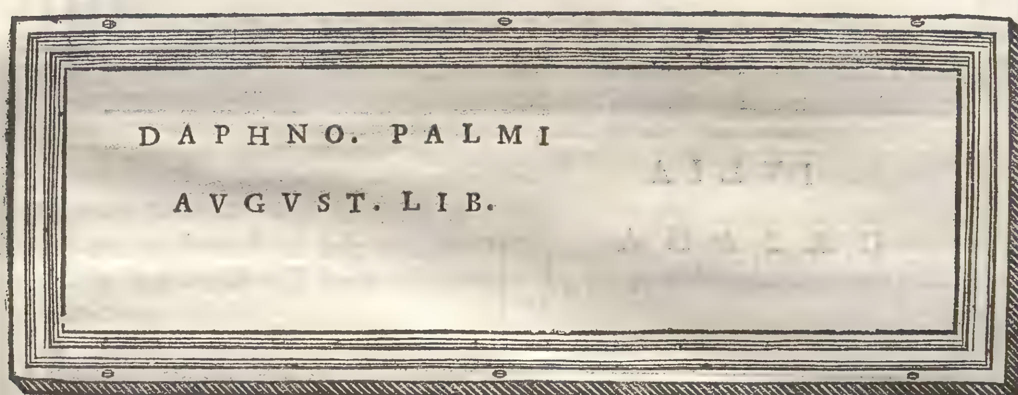




Plures item Augusti, & Augustæ Libertos observare possumus in superioribus Titulis, & in his sequentibus, nulla officii nota insignitos. Eos vero alicui officio, ac ministerio postea præpositos

B credere fas est, exemplo superioris Tituli n. LXXXIX. p. 132. in quo M. Livius Sabinus legitur, & in altero Sabinus Arcarius n. LXXXX. p. 132.

CLXVIII.



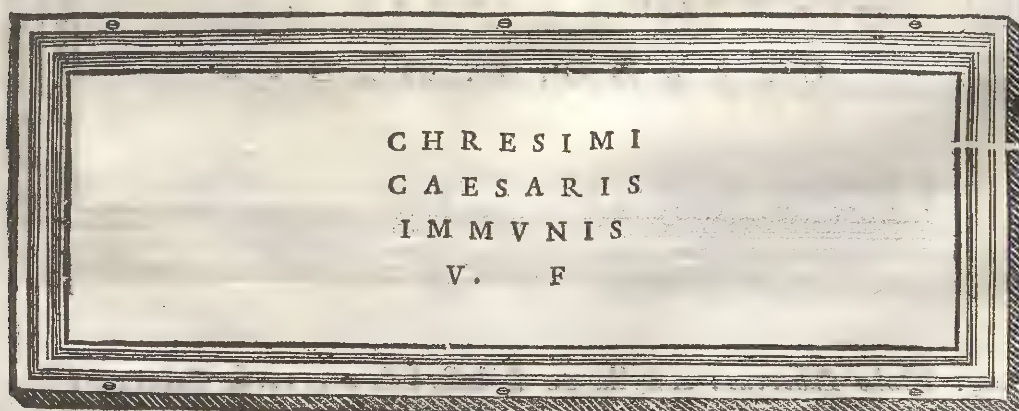
DAPHNO Δαφνῷ. *Augusti*, vel *Augustæ Liberta*. *S.*

PALMI παλμός. ἀπὸ τοῦ πάλλειν. *vibrare*, *palpitare*. Quidam antiquus scripsit, περὶ παλμῶν,

C *De palpitationibus*, a quibus auguria sumebant Plautus in Pseudolo.

Nisi quod futurum est; ita supercilium salit. *S.*

CLXIX.

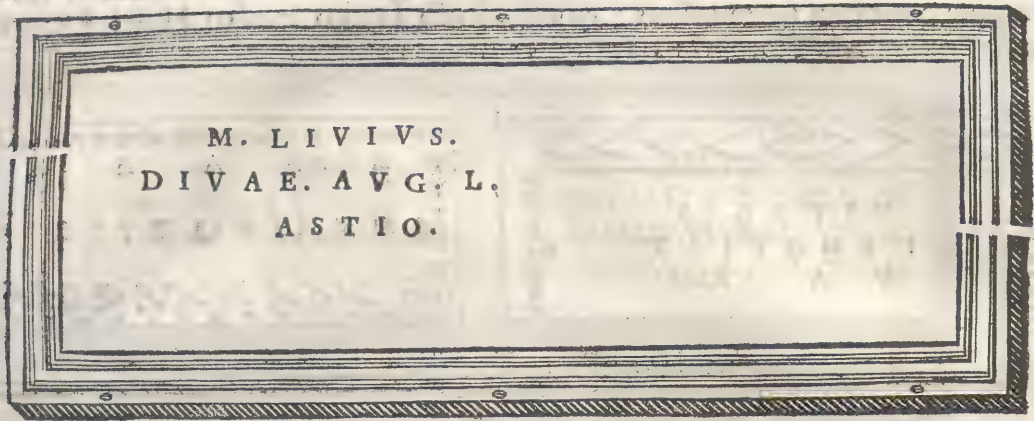


CHRESIMI. χρησίμου. *Utilis*. *S.*

V. F. Fortean *Vivus*, vel *Vivens fecit*. In alio Titulo superius edito n. LXXXXVIII. p. 138. V. M. LIVIVS. AVGTI L. LYDVS, &c. Quæ nota V in lapidibus denotat vivere illum virum, vel feminam

D cui apponitur, mortuum vero, vel mortuam cum nigrum Θ *Theta*, mortis index adscribitur; nam inde initium sumit vox Θάνατος, idest, *Mors*. Vide Fabrettum Inscr. Ant. Cap. I. pag. 32. & Sponium in Miscell. pag. 206.

CLXX.

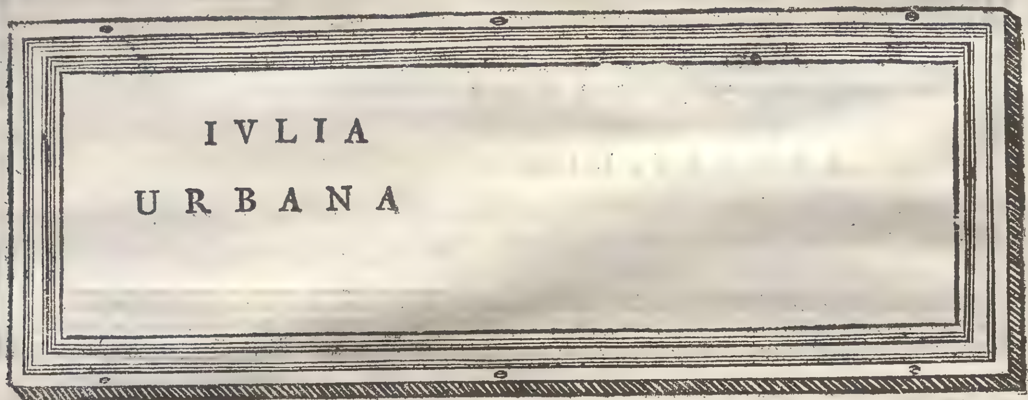


DIVAE. AVG. L. Ideſt, *Divæ Auguſtæ Libertus*. De Liviæ conſecratione, & *Divæ* appellatione, pauca inferius ſubtexam.

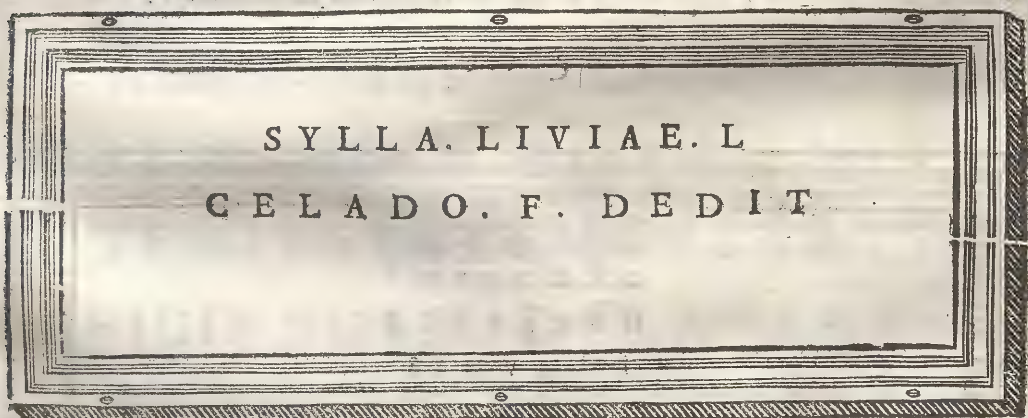
ASTIO. ἀςίων. diminutivum ab ἀςός. *Civis*, *Urbanus*; quaſi dixeris *Urbanulus*. *S.*

Urbanitas, cui profecto contraria eſt *ruſticitas*, ſignificat ſermonem proferentem in verbis, & arte, & uſu, proprium quemdam guſtum urbis, ut notat Beroaldus in Cæſaris vita. Quinctilianus A Inſt. Orat. Lib. VI. c. 4. *Demoſthenem urbanum fuiſſe dicunt, dicacem negant*. Ciceronis tempore novum erat hoc vocabulum, qui ita ſcribit ad Appium Pulchrum Lib. III. Fam. Epiſt. 8. *Hic ego multa ſimul cogitavi, te hominem, non ſolum ſapientem, verum etiam, ut nunc loquimur, urbanum*. (ἀςεῖον. σοφόν. Plures Servi, ac Servæ in inſcriptis lapidibus VRBANI, & VRBANAE appellantur.

CLXXI.



CLXXII.

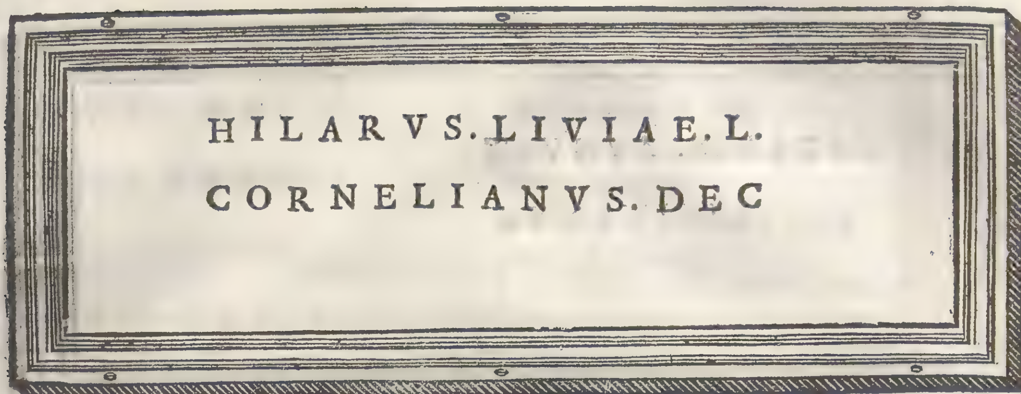


SYLLA. Σύλλας. *Liviæ Libertus*. A Sylla accepto nomine. *S.*

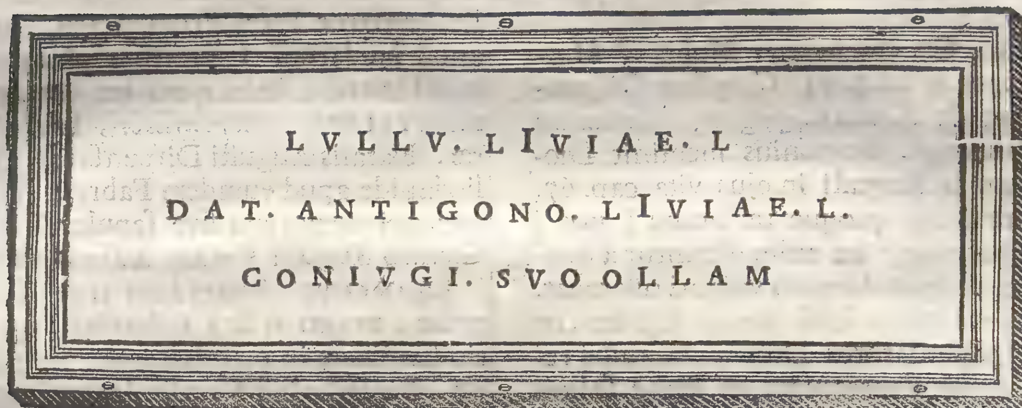
CELADO. κελάδῳ, *Strepero*. F. *Filio*, vel *Fratri*. *S.*

Hilarus Cornelianus Liviæ Libertus Decurio, in ſequenti Titulo ex iis fortaſſis eſt, ut Lipſio E- B lect. Lib. I. c. 22. & Fabretto Inſcr. Ant. pag. 337. aſſentiar, quos Cornelius Sylla Dictator e Servis Proſcriptorum publicos effecit, qui & ab ejus nomine *Corneliani* dicti ſunt, ut ait Appianus Lib. I. Civil.

CLXXIII.



CLXXIV.



LVLLV. Sphalma fabrile. Forte IVLIVS; omisso s in fine, quod non raro in vetustis monumentis occurrit. Ita VIXIT ANNO IIII. idest ANNOS. IIII. In Ennii Epitaphio semivocalis s in fine eliditur.

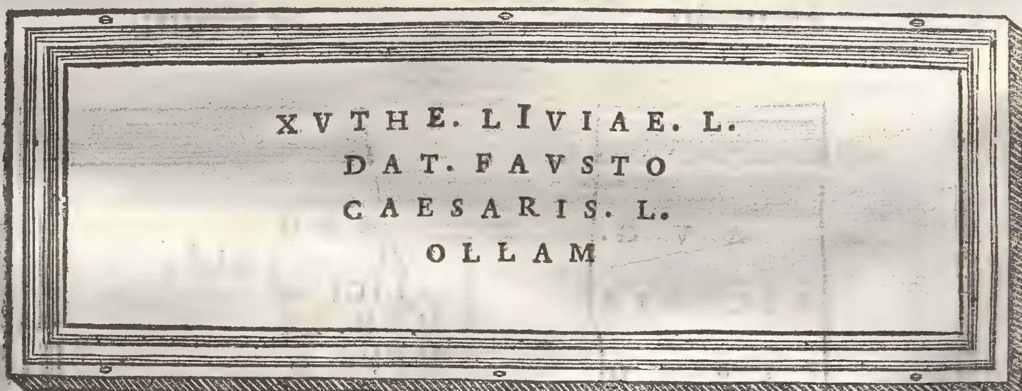
A

—— volito vivu' per ora virum.

Lucretius.

Lumina quin etiam solis bonus Ancu' reliquit.

CLXXV.

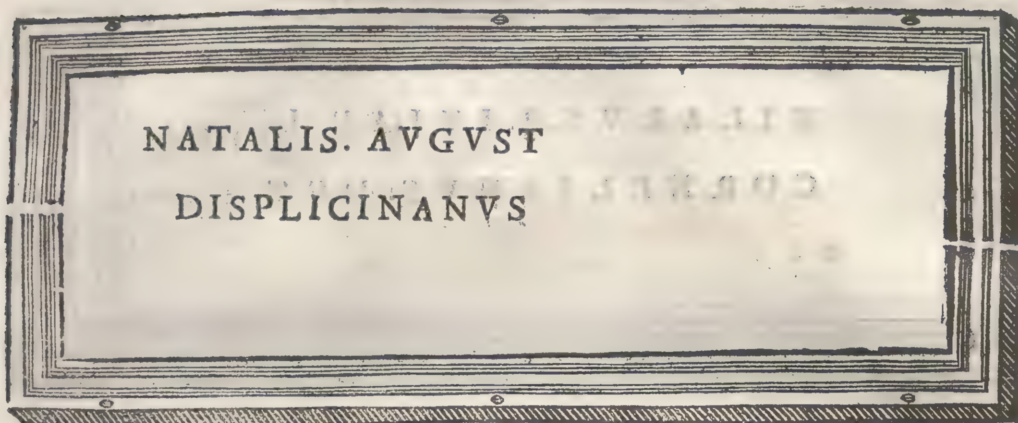


XVTHE. Liviæ Liberta. ξοῦθαι dicuntur a Græcis *apes*; *flavæ* a Latinis. ξȣ̃θη *flava*, quasi ξανθὴ, *mollis*, *delicata*. ἁβρὰ in Libro Judith, *Abra*. *S*.

B

FAVSTO. Respondet EVTYCHIO, vel EVTYCHETI. Gr. εὐτυχῶ. Hujus nominis M. Livius Faustus Liviæ PISTOR in Florentino Titulo in Urbanis Hortis D. March. Corsinii pag. 137. n. 25.

CLXXVI.

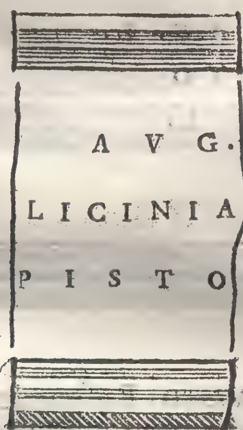


Ideſt; *Natalis Auguſtæ, vel Auguſti Diſpenſator Licinianus*.

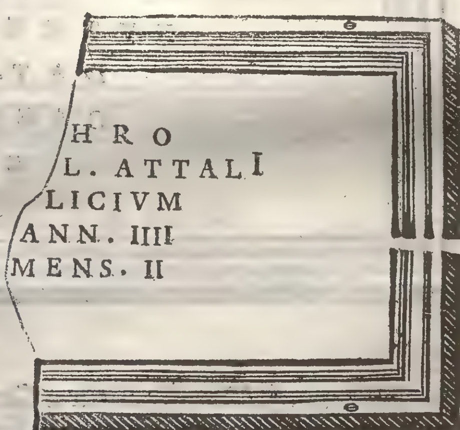
DISPENSATOR. Gr. Οἰκόνομος. Nobis *il Maeſtro di Caſa*. Supra n. IV. p. 73. *Ceryllum* Diſpenſatorem dedimus; & n. XXIX. pag. 65. *Calamum* Liviæ Diſpenſatorem. Suetonius meminit Diomedis Diſpenſatoris Auguſti in ejus vita cap. 67. Diſpenſator breviaria quoque rationum (nos *i Conti*) apud ſe habebat; ita enim dicuntur a Suetonio in Galba c. 12. quæ domino volenti offerebat. In plures claſſes ordinatos fuiſſe docent lapides, in quibus plures Diſpenſatores Domus Auguſtæ recenſentur; & apud Fabrettum, ut hunc ſolum auctorem brevitatis gratia proferam, legitur Diſpenſator xx. i. viceſimæ Hereditatium pag. 37. n. 183. Diſpenſator Caſtrorum pag. 293. n. 239. Diſpenſator ad cenſus Provinciæ Lugdunenſis, ibidem n. 240. Diſpenſator Annonæ pag. 295. n. 249. Diſpenſator Capitolii pag. 41. n. 224. Diſpenſator Ludi Magni pag. 293. n. XXI. Diſpenſator Summi Choragi p. 41. n. 223. & in Florentino marmore pag. 296. n. 25. Creſcens Alypianus Imperatoris Cæſaris Nervæ Trajani Auguſti Germanici Dacici Diſpenſator Fiſci Frumentarii. In Romana baſi apud laudatum Fabrettum plures Diſpenſatores nominantur, inter quos ter PHILETVS LIVIAE AMARYLLID*is* DISP*enſator*, Liviæ ſcilicet Libertæ. Natalis Auguſti Diſpenſator memoratur in alio lapide apud eumdem Fabrettum pag. 295. num. 297. qui memoriam ſive ſepulcralem Titulum facit Gænæo Auguſti Vernæ Adjutori Tabularii.

LICINANVS. Secundum N monogrammate ſcriptum, ut pro N & I inſerviat; quæ ſcribendi ratio ſæpiſſime in priſcis literatis monumentis occurrit. Fortaſſis hic Natalis denominationem ſumit a Licinio Auguſti Liberto, qui, Macrobio teſte, Saturnal. Lib. II. c. 4. inchoanti opera patrono magnas pecunias conferebat; vel a M. Licinio Craſſo, qui in exercitu Cæſaris militavit in Gallia, & ad bellum Parthicum cum equitibus mille a Cæſare miſſus, in prœlio occiſus eſt, ut Appianus, Plutarchus, aliique tradunt. Piſtorem Auguſti, vel Auguſtæ, ab Licinio nuncupatum, proferimus in ſequentis Tituli fragmento.

CLXXVII.



CLXXVIII.



PISTO. f. PISTOR. De Piſtoribus paucula notavimus in Florentinis Inſcriptionibus pag. 370. & 371. Piſtores alios *Dulciarios*, alios *Lactarios*, *Placentarios* alios, & qui *bellaria* conficiebant, præter Piſtorem, qui panem conficiebat recenſet Pignorius de Servis pag. 45. & 46. *Secundarium panem*, vulgarem cibum, maxime appetiviſſe Auguſtum narrat Tranquillus in ejus vita c. 76.

...HRO. Ideſt EVPHRO, ut ſupra in alio Titulo n. CVIII. pag. 148.

ATTALI. Plures Liberti ab Attalo denominantur *Attali*, & *Attaliani* in antiquis Inſcriptionibus. Attalus Rex Pergami ditiſſimus, Populique Romani amiciſſimus, quem teſtamento ſuo heredem inſtituit, de quo Plinius Lib. VII. c. 53. & Horatius Carm. Lib. II. Od. 18.

—— neque Attali
Ignotus heres regiam occupavi.

..LICIVM. Lege DELICIVM. Pueri, ac puellæ feſtiviſſimæ valde in deliciis fuere, non privatis tantum, ipſiſve Libertis, verum etiam Principibus Domus Auguſtæ. Habuit Livia, una cum Livia Druſi Cæſaris delicium ſuum C. Julium Propoſam puerum, cujus Genio dicatus eſt Titulus ſepulcralis elegantiſſimus, quem edidit ex ſuo Muſeo

seo Fabrettus pag. 72. n. V. & hic rursus ob oculos pono.

GENIO
C. IVLI
AVGVSTAE
L. PROPOSAE
DELICII. IPSIVS
ET. LIVIAE. DRVSI
CAESARIS
VIX. ANN. IX.

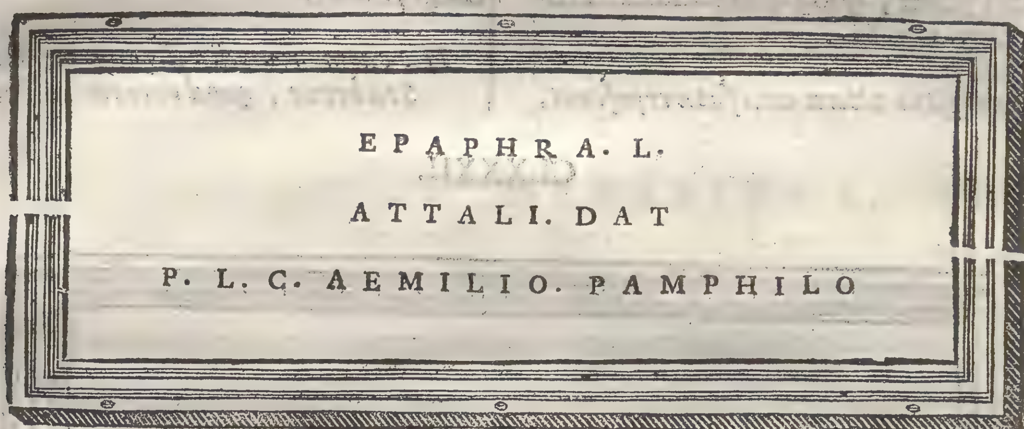
A Quantum quoque pueri essent Augusto in deliciis, narrat Suetonius his verbis in ejus vita c. 83. *Animi laxandi caussa, modo piscabatur hamo: modo talis, aut ocellatis nucibus ludebat cum pueris minutis, quos facie & garrulitate amabiles undique conquirebat, præcipue Mauros, & Syros.*

ANN. IIII. Supple v. *vixit*, quod non raro omittitur. Mentio mortis infausta est, & inauspicata; ideo veteres dicebant *Vixi*. Virgilius Æneid. Lib. IV. v. 653.

B *Vixi, & quem dederat cursum fortuna peregi.*

Antiqui potius quatuor unitatibus, IIII. in hoc numero usi sunt, quam IV. Sic VIII. pro IX. *S.*

CLXXIX.



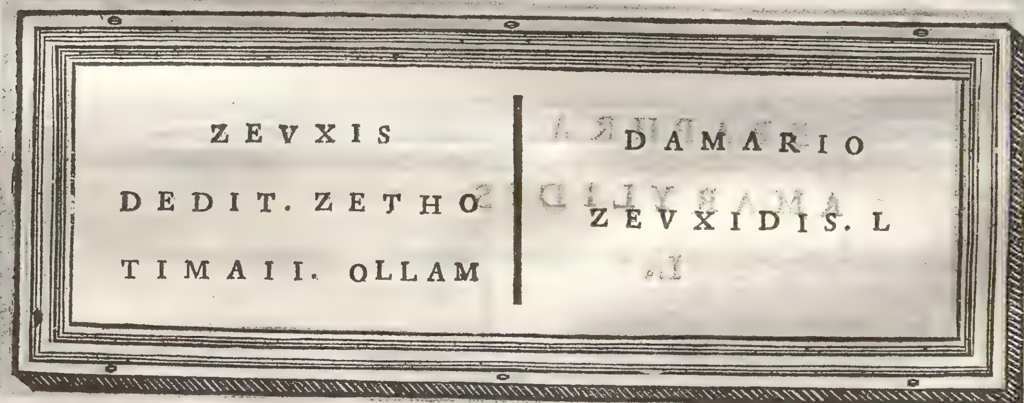
EPAPHRA. L.
ATTALI. DAT
P. L. C. AEMILIO. PAMPHILO

EPAPHRA. ἐπαφρᾶς diminutivum ab ἐπαφροδίτῳ, *Venusto*. *S.*

DAT. P. L. Forte, *Partem Legitimam*, vel *Partem Loci;* quæ phrasis cum aliis in vetustis Inscriptionibus consonat.

C AEMILIO. In pluribus inscriptis Saxis, & in Numis, prisco more, scriptum AIMILIO. & AIMILIVS. Gr. ΑΙΜΥΛΙΟΣ. Diphthongus AI pro AE legitur in sequentibus Titulis.

CLXXXX.



ZEVXIS	DAMARIO
DEDIT. ZETHO	ZEVXIDIS. L
TIMAII. OLLAM	

ZEVXIS. Fortassis Zeuxis Liviæ Aurifex, de quo supra n. CXIV. pag. 150.

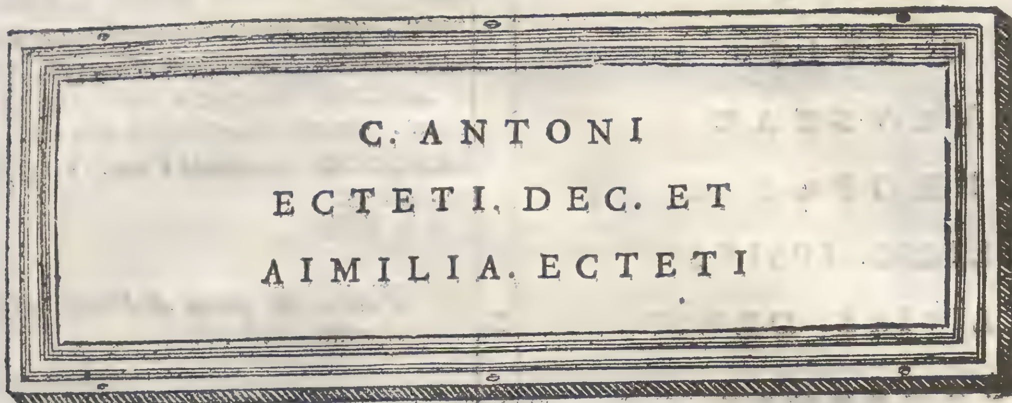
ZETHO. Idem quoque nomen supra legimus n. LXXXXV. pag. 136. Fabrettus pag. 317. n. 413. elegantem Tabulam profert ex Museo Ciampinio, in qua Julia Elate Titulum facit Zetho Servo Cæsaris

D Semniano Contubernali suo, eidemque Cassia Blanda nutricio benemerenti.

TIMAII. Idest TIMAEI. τιμαίου. Timæus summus Philosophus Pythagoricus, cujus nomine Plato Dialogum inscripsit.

DAMARIO. Δαμαρίων. *S.*

CLXXXI.



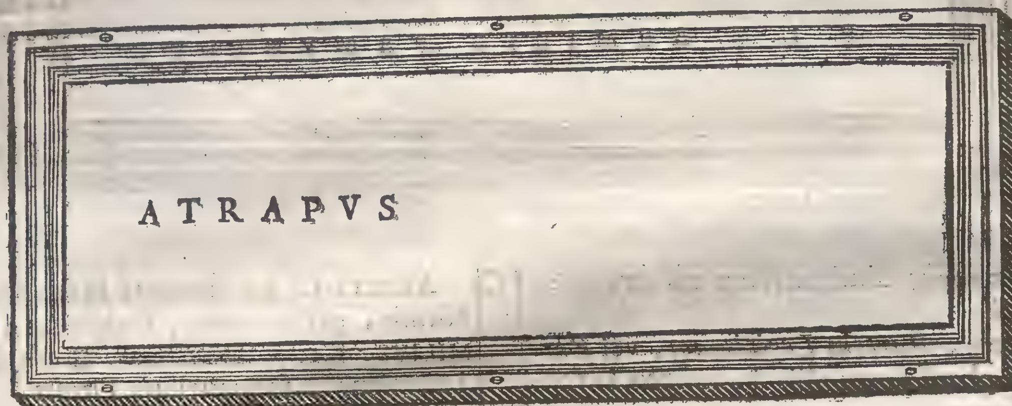
ECTETI. DEC. i. *Decurionis*.
ECTETI. ἐκτήτου. *Acquisiti*. *S.*
Solum nomen defuncti quandoque scriptum in sepulcralibus Titulis, ut in sequenti observo; ut uno oculi ictu legi posset; quod clare indicat Propertius Lib. II. Eleg. 1. v. 81.

Quandocumque igitur vitam mea fata reposcent,
Et breve in exiguo marmore nomen ero.

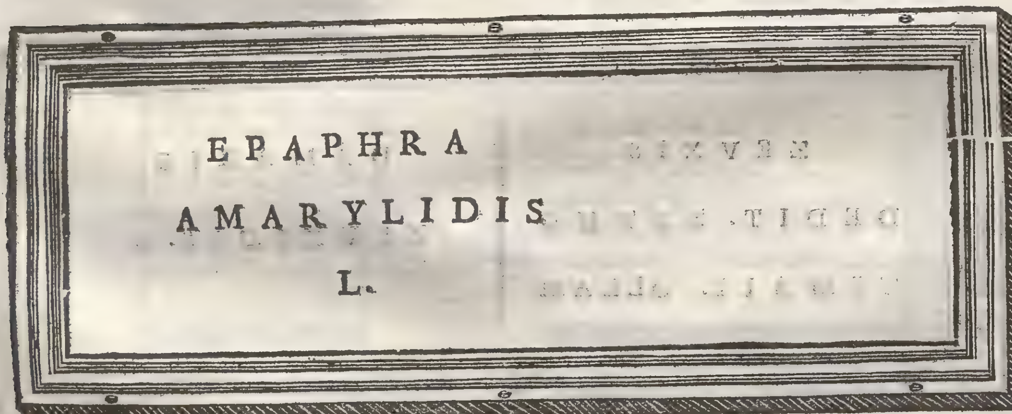
Idem Propertius in sepulcrali quoque elogio carminibus expresso, brevitatem commendat Lib. IV. Eleg. 7. v. 83.

Hoc carmen media dignum me scribe columna,
Sed breve, quod currens vector ab urbe legat.

CLXXXII.

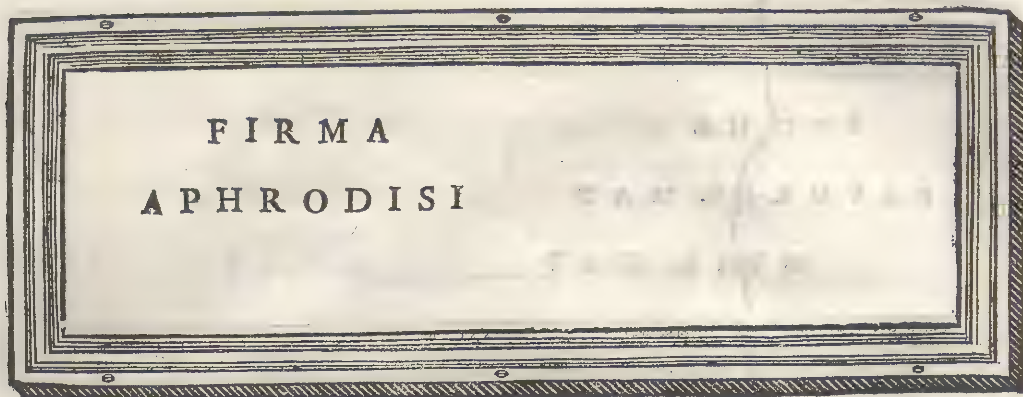


CLXXXIII.



AMARYLIDIS L. i. *Libertus*. Amaryllidis ἀμαρυλλίδις. Ἀμάρα *canalis per quem aqua fluit*. Inde diminutivum Ἀμαρύς, ut superius in Inscriptione, & Ἀμαρύλλις AMARYLIDIS. Interdum literas non geminabant, ut supra VILICVS II. CXII. pag. 149. pro *Villicus*, quod antiqui Latini, Quinctiliano teste, faciebant. *S.*

CLXXXIV.

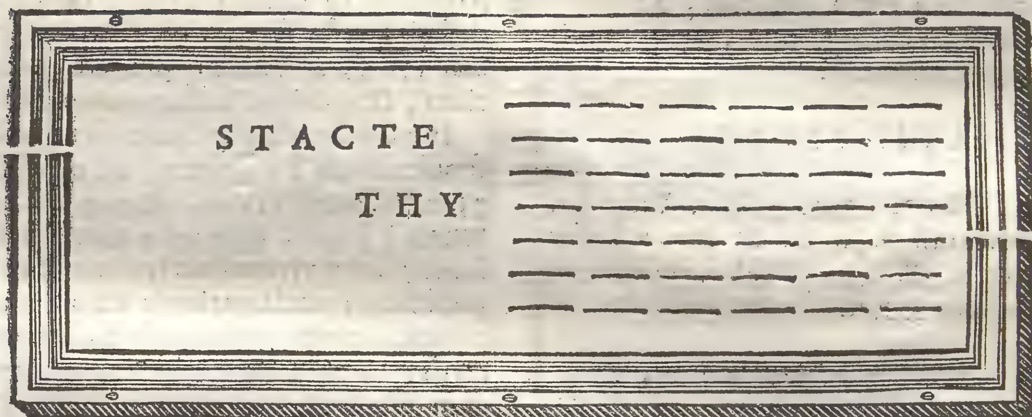


APHRODISI. Ideſt; *Aphrodiſii filia*, vel *uxor*; vel *Liberta*.

CLXXXV.



CLXXXVI.



STACTE. ϛακτὴ. *diſtillatio e myrrha*. Lucretius Lib. II. v. 846.

Sicut amaracini blandum, ſtactæque liquorem.

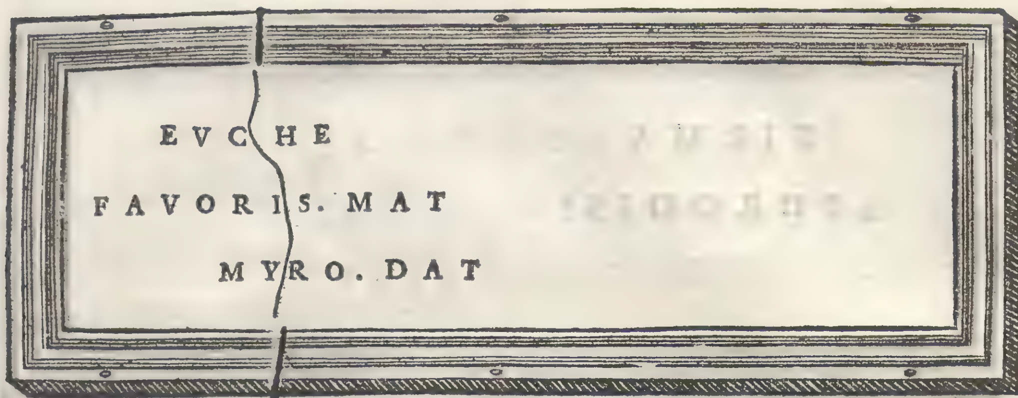
In Pſalmo XLIIII. Epithalamico. ϗ ϛακτὴ, ϗ κασία: vertitur & *gutta*, & *caſia*. *Stacte* blandum nomen mulieris. In Eidylio XXIII. Adonidis, Adonis *unguentum* blanditiæ cauſa vocatur:

Ολλύσθω μύρα πάντα, τὸ σὸν μύρον ὤλετ' Αδωνις.

Ah pereant unguenta: tuum perit unguen' Adonis. S.

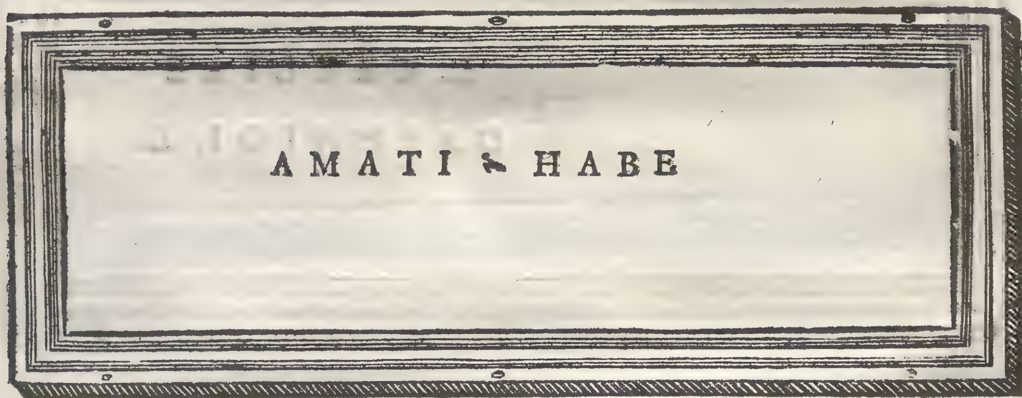
THY.... Forte ut ſupra, THYMELE.

CLXXXVII.



EVCHE. εὐχὴ. *precatio, votum.*
MAT. Fortaſſis, ni male auguror, MATERIARII. ut in Gruteriano lapide CCCCLX. 7 & in Florentino in Ædibus D. March. Nicolinii pag. 277. n. 1. in quo ſculpta *Materiariorum* inſtrumenta.
MYRO. μύρῳ. *Unguento.*

CLXXXVIII.



AMATI. Vocativus a recto *Amatius*. *S.* Idem nomen fauſta acclamatione inſcalptum in æneo ſigillo Muſei Andreinii.

AMATI. VIVAS

HABE. Ideſt, *Have*. *Ave*. χαῖρε. Vide Cujacium in Obſervationibus Juris, & Par. I. Inſcr. Etr. Urb. pag. 147. n. 58. τὸ χαῖρε ſalutatio mortuis facta. Catullus Carm. XCVII.

Accipe fraterno multum manantia fletu,
Atque in perpetuum frater HAVE, *atque* VALE.

HABE. Item non raro ſcriptum AVE, abſque nota adſpirationis. In lapide penes Fabrett. Cap. V. p. 392. n. 265.

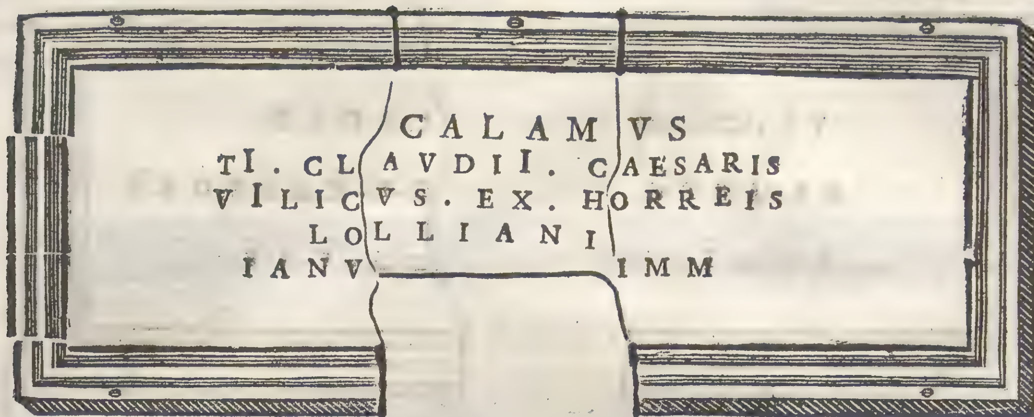
D M
AVE SALVINIA
OMNIVM. AMAN
TISSIMA. ET
VALE

B Auguſtus in oſculis Liviæ, & in hac voce Nolæ defecit, teſte Suet. c. 99. *Livia noſtri conjugii memor* VIVE, *ac* VALE. quæ erant ſuprema morientium, & morienti adſtantium verba.

Hæ fauſtæ adprecationes ſæpe addi ſolent in fine ſepulcralium Titulorum, ut apud Fabrettum pag. 73. n. 72. BENE VIVAS. & pag. 165. n. 301. PETREI. BIBAS. i. *vivas*. quæ vel a mortuis ipſis viventibus fiunt; vel a viventibus ipſis mortuis; quam tamen poſtremam acclamationis clauſulam in ea inſcriptione, quam primus edidit, ſed mendoſam Gruterus, MCX. I. impertinens, & ἀσύγκριτον quiddam eſſe dicit Reineſius in Epiſt. XXXV. pag. 270. C Ed. Lipſ. & nil niſi marmorarii, vel ei aſſiſtentis curatoris luſus, meraſque nugas. Sed in hac obſervatione Reineſius veterum Inſcriptionum ſummus interpres nugari videtur. Ceterum peractis ſacris diſceſſuri ter dicebant SALVE & VALE, vel VALE AETERNOM. quæ cum notantur in tumulis, nullis amplius ſacris annuis heredes teneri deſignant, ſed juſta omnia mortuis perſoluta, & ſi quid ab aliis ex teſtamento præſtari deberet, heredes non obligare, ut aſſerit Gutherius de Jure Manium Lib. II. Cap. XI. quem vide.

Differebat ab aliis hic Titulus formam habens pæne quadratam.

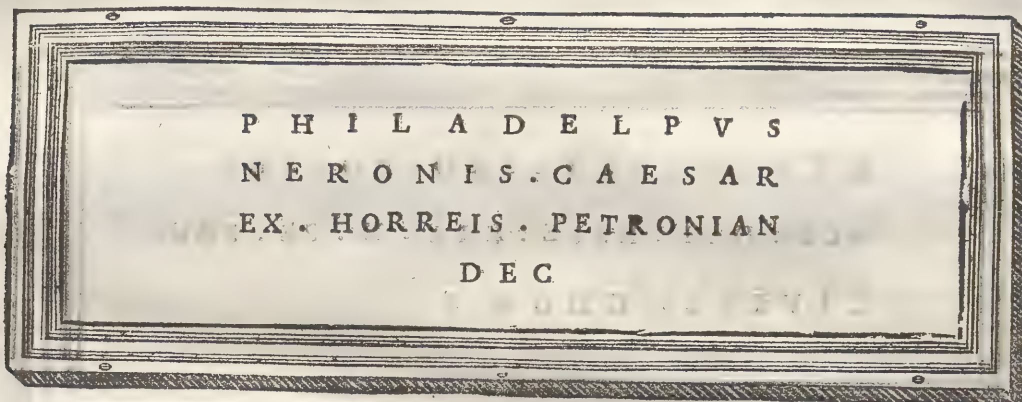
CLXXXIX.



CALAMVS. κάλαμος. *S.*
De hoc Calamo Tiberii Claudii Cæsaris Vilico ex Horreis Lollianis inferius aliquid dicemus, ejus Aram illustrantes, quam vide Tab. XV. Lit. D.

B IANV..... Forte IANVARIO. AVG. L. IMM*uni*. Supple *dat Ollam*. Paucularum illarum literarum capax hiatus ille videtur.

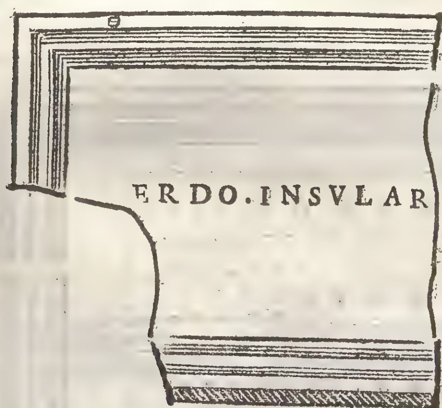
CXC.



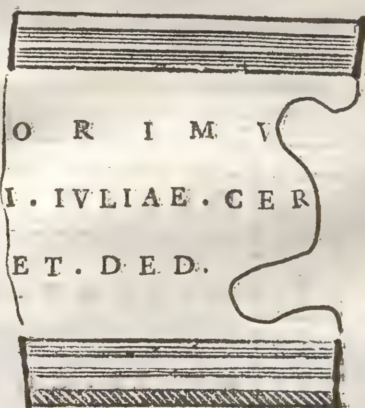
PHILADELPVS. Pro PHILADELPHVS. φιλάδελφος. *amicus fratri*, vel *sorori*; ut Ptolemæus Philadelphus. PHILADELPVS, ut *triumpus*, *tropæum*, pro *triumphus*, *trophæum* antiquitus. *S.*
Ejusdem nominis supra n. XLIV. pag. 104. Philadelphus Potitianus Pistor; eodemque modo scri-

D ptum, cujus lectionis certior sæpius factus sum; quare emendandum PHILADELPO, & in secundo versu ibidem, VERN. DEC. III. TRIB. AVG. quæ tres unitates supra literas in spatio ruditer sculptæ sunt, easque interpretati sumus, *Decuriæ* III. i. *tertiæ* aliorum lapidum exemplo.

CXCI.



CXCII.

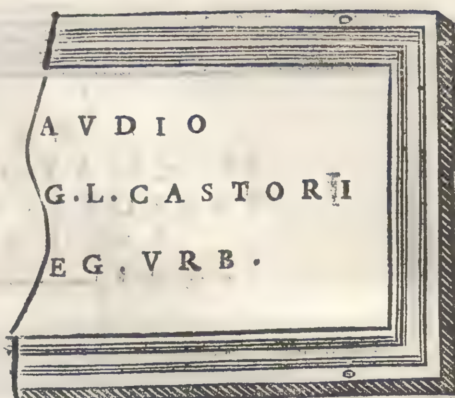


.ERDO. Idest; CERDO. Proprium nomen hominis, non artificis.
INSVLAR. Videlicet INSVLARIVS. Insularii insulas custodiebant, scilicet Palatia Romæ undequaque ab aliis ædibus sejuncta communique pariete non copulata, suoque circuitu finita atque conclusa l. 2. §. D. *Ne quid in loco publ.* Fortassis hic Cerdo custos fuit Insulæ Augustorum Principum. Adeundus Pignorius de Servis pag. 244. & Reinesius qui in lapide eruto in Via Appia dedit Cl. IX. n. C. pag. 586. Faustum Liviæ Augustæ Libertum Phi-

F lacem, cum Fausto Augusti, vel Augustæ Liberto, & Januario Insulario. In Romano lapide apud eumdem Cl. I. n. CXXXVIII. regia vel Tullii Hostilii, vel Servii Tullii, quæ quondam fuit in Reg. V. dicitur *Insula*, eique Genius, & Fortuna propitia numina assignantur.
..ORIMVS. Fortassis GNORIMVS, quod nomen haud incognitum in Libertis. Duos Tiberii Claudii Cæsaris Libertos A REGIONIBVS VRBIS profero in sequentibus fragmentis.

CXCIII. CXCIV.



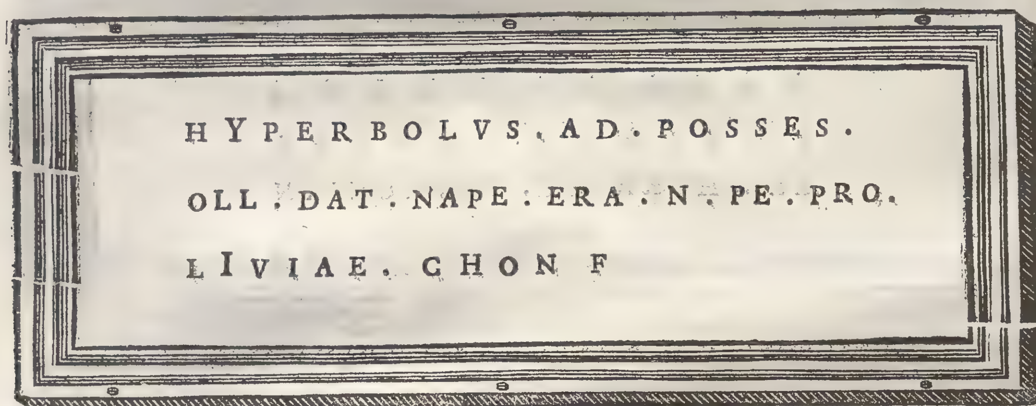


In primo, ideſt. *Tiberio Claudio Auguſti Liberto Blaſto a Regionibus Urbis*.

In altero; *Tiberio Claudio Auguſti Liberto Caſtori a Regionibus Urbis*.

CASTORI. Servis data hæc & alia Heroum nomi- B na, ut notat Fabrettus Inſcr. Ant. Cap. I. pag. 9. apud quem plures Caſtoris, & Pollucis *ſervatoribus Diis*, ut a Theocrito dicuntur, inſigniti ſunt nomine,

CXCV.



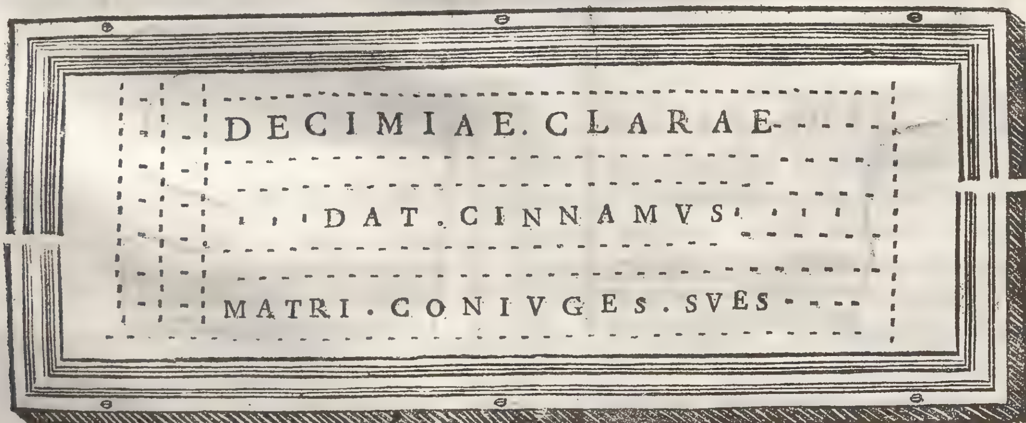
HYPERBOLVS. Nomen ſingulare in Inſcriptionibus, & hactenus incognitum. Hyperbole oratorius tropus.

AD. POSSES. Ideſt; AD POSSESIONES. Supra n. CXXXII. pag. 262. AD POSSES. i. *poſſeſſiones* ἐπὶ κτήμασιν. *S*.

OLL. DAT. NAPE. *Ollam dat* τῇ Ναπῃ. idem ac D Napeæ. *S*.

ERA. N. PE. PRO. Forte *Procurator*. Interjectis punctis inter literas, vel ſyllabas, ut ſupra p. 65. In veteri Inſcriptione apud Fabrettum pag. 146. n. 176. P. Ælius Auguſti Libertus PRO*curator* IN RATIONE HERED*itatium* AD. LEGES PRAEDIORVM legitur.

CXCVI.



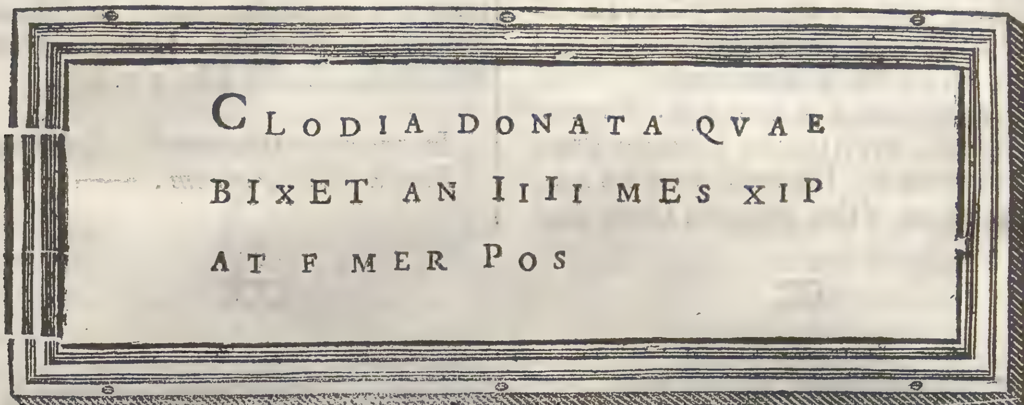
DECIMIAE. *Decimus* derivatur a *Decimo* prænomine: nomen familiæ.

CINNAMVS. Ab aromate cinnamo nominatus. In Romano lapide Gruterianæ Gazæ pag. DCIX. 9. RELIQVIAE CINNAMI. TI. CAESARIS. AVG. FAVSTIANI Petronius Arbiter in Satyr. ſcriptum refert in poſtibus triclinii G. POMPEIO. TRIMALCHIONI. VI. VIRO AVGVSTALI. CINNAMVS. DISPENSATOR.

F MATRI. CONIVGES. SVES. Ideſt, *Conjugis*. Sculptum E pro I. & SVAES. Lapidarii erratum, qui neſcivit utramque terminationem Genitivi caſus Latine, & Græce exprimere, & in eadem fortaſſis opinione fuiſſe videtur cum Auguſto, qui Orthographiam, ideſt formulam rationemque ſcribendi a Grammaticis inſtitutam, non adeo cuſtodivit, ac perinde, ut loquimur ſcribendum exiſtimavit; ut

narrat Suetonius in ejus vita c. 88. *Nam quod sæpe non literas modo, sed syllabas aut permutat aut præterit, communis hominum error est. Nec ego id notarem, nisi mihi mirum videretur, tradidisse aliquos, legato eum (Augustum) consulari successorem dedisse, ut rudi, & indocto, cujus manu* ixi, A *pro ipsi scriptum animadverterit*. Plura sphalmata in sequenti Titulo rudiusculi characteris notare possumus, quem Clodiæ Donatæ, immatura morte raptæ, *pater filiæ merenti posuit*, & in ea doloris acerbitate, sui quoque oblitus videtur, non expresso suo nomine.

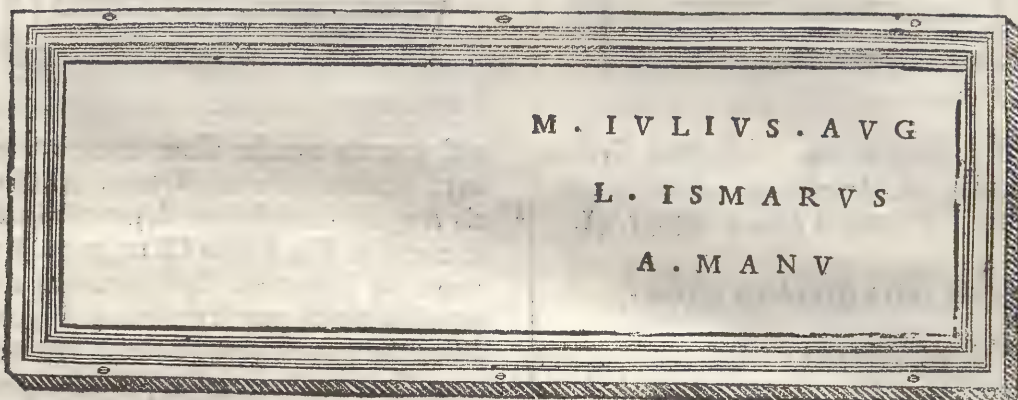
CXCVII.



Idest; *Clodia Donata quæ vixit annis quatuor, mensibus undecim Pater filiæ merenti posuit*.

QVE BIxET. i. QVAE VIXIT. Adeundus Pierius C Valerianus in Antiquitates Bellunenses Ser. 2. qui fusius de B & V commutatione. MES. i. MENS. ut *Cos* pro *Consulibus*.

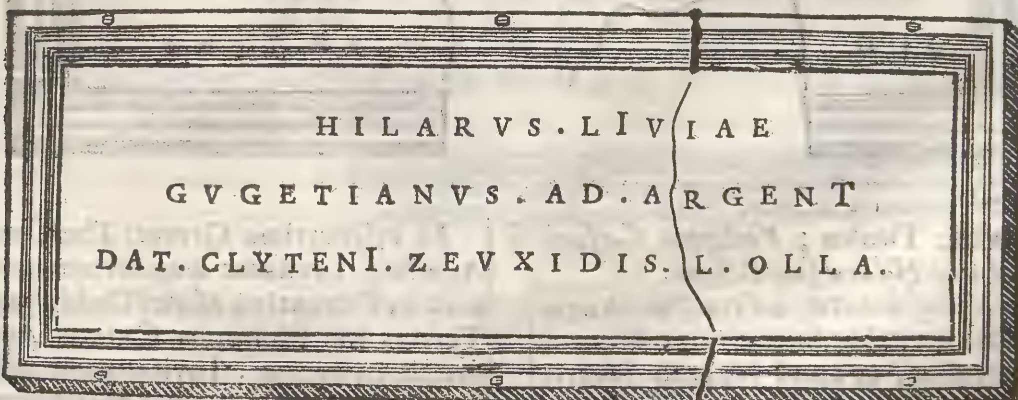
CXC.



Idest; *M. Julius Augusti, vel Augustæ Libertus Ismarus a manu*. Supra nu. LX. pag. 112. ejusdem nominis dedimus M. Antonium Ismarum Decurionem.

A. MANV. Cujus opera, & manu in scribendo, & exscribendo utebatur. Libet adscribere rem notatu dignam quam de Augusto narrat Suetonius in ejus vita c. 84. *Sermones quoque cum singulis, atque etiam cum* LIVIA *sua graviores, nonnisi in scriptis, & e libello habebat; ne plus minusve loquere-* D *tur ex tempore*. De Augustis Feminis pauca Historici memoriæ prodiderunt; quare sæpius Augustorum facta dictaq; in medium afferre cogimur. Liviam Theona Augustæ Servum AD MAN*um* supra dedimus pag. ex lapide eruto inter Viam Appiam, & Latinam apud Reinesium Cl. IX. n. 89. Idem, ut videtur, Livius Theona in alio marmore Gruteriano DLXXVIII. officium habet AB EPISTVLIS GRAE*Cis*. ac dicitur SCRIBA A. LIB*ris* PONTIFICALIBVS.

CXCIX.

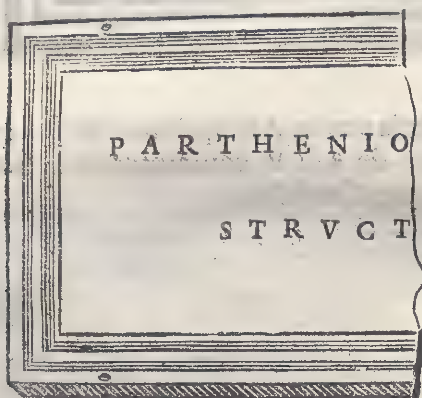


HILARVS. ἱλαρος, unde *Hilarus*, proprium nomen. Terentius Andria: F *Hilarum ac lubentem fac te in nati nuptiis*. S.

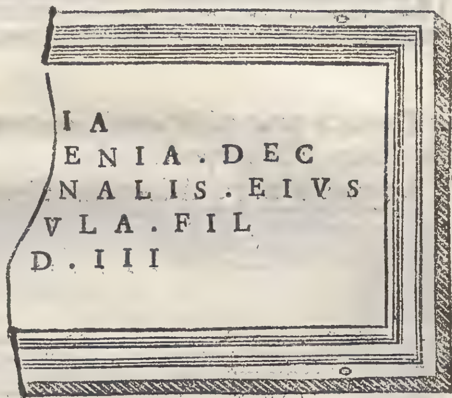
AD. ARGEN. Ideſt, *Ad Argentum*. Hilarus Liviæ Libertus argenteæ ejuſdem ſupellectilis curam habuit. Argenti ſimpliciter nomine omnia vaſa ad regium ſplendorem pertinentia, & ad uſum parata comprehenduntur. Vide Gutherium de Officiis Domus Auguſtæ Lib. III. Cap. XVI. Ceterum in antiquis Inſcriptionibus fit mentio ARGENTI SCAENICI; Grut. DLXXXIII.3. *quo*, ut Alphenus interpretatur, L. 30. de auro, & arg leg. *Dominus non temere utebatur, ſed commodare ad ludos, & ad ceteras apparationes ſolebat*: & apud JC.L. 42. de auro & arg.leg. VIATORII, & BALNEARIS. In Gruteriano item lapide DLXXXII. 6. memoratur Anthus AD. ARGENTVM. POT*orium*. L. CAESARIS. Ibidem n. 7. Gemellus Auguſti, vel Auguſtæ Libertus Præpoſitus ARGENTI POTORII. Idem officium AB ARGENTO POTORIO habet Vibia Succeſſa Liviæ Auguſtæ Serva DLXXIII. 5. & DLXXXII. 2. Titulus exhibetur Liviæ Auguſtæ Servæ A POTIONE. Neque vero potoria vaſa argentea tantum fuere, verum etiam aurea, ut colligitur ex alio lapide apud Gruterum MCXI.13. plerumque etiam gemmis diſtincta, & ornata; hinc præpoſitus AB. AVRO GEMMATO Grut. DCXXXII. 5. de quo Juvenalis Sat. V. ut obſervat Pignorius pag. 60. & 61. qui de his fuſius. Vaſa item eſcaria aurea, & argentea fuere, quorum cura Libertis data, ut miniſtrarent. Menſarum ſui temporis magnificentiam, ac ſplendorem fortaſſis indigitavit Virgilius, Didonis interiorem domum deſcribens Æneid. Lib. I. v. 640.

Ingens argentum menſis, cælataque in auro
Fortia facta Patrum. ——

CC.



CCI.

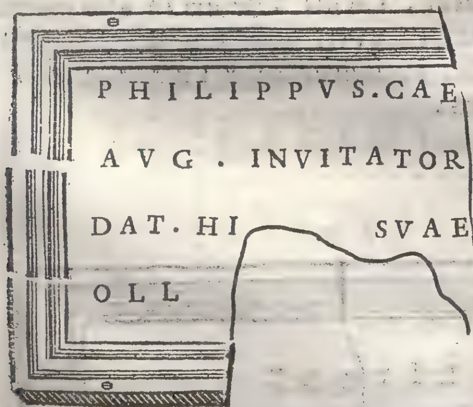


STRVCT. Ideſt; STRVCTOR. *Structor* Servus peritus artis optime incidendorum obſoniorum; vulgo, *Trinciante*. Martialis Lib. X. Epigr. 48.

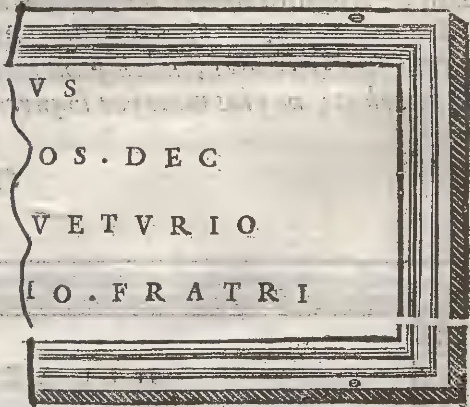
Et quæ non egeant ferro ſtructoris ofellæ.

quem Juvenalis Sat. V. verſ. 120. Chironomonta volanti cultello appellat. (*Trinciante per aria.*) S. Chium Jubatianum Auguſti Structorem exhibet Gruterus DLXXXIII. 2. C. Memmium Theorum Severi Auguſti Structorem Reineſius Cl. I. n. 259. qui ibi plura, notatque Structorem quoque illum fuiſſe, qui fercula menſæ illata componebat, & ordinabat, ſciſſori præminiſtrans. Alium Claudii Cæſaris Auguſti Structorem depromit in ſepulcrali Titulo eruto in Via Appia Cl. IX. n. 94. Aphareum Juliæ Auguſtæ Libertum Opſonatorem dedimus in Florentino lapide pag. 233. n. 25. quem modo intercidiſſe cum paucis valde doleo. STRVCTOR dicitur etiam Faber cæmentarius; *il Muratore*. In Florentino lapide p. 154. n. 80. STRVCTOR PARIETARIVS. Ne ab Auguſtorum menſa diſcedam, INVITATOREM exhibeo in ſequenti.

CCII.



CCIII.



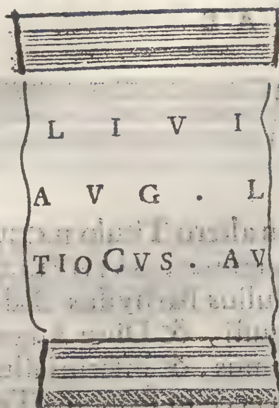
Ita ſupplendus hic Titulus; *Philippus Cæſaris Auguſti Invitator dat Hilaræ ſuæ Ollam*.

INVITATOR. κλήτωρ. *vocator ad cenam*. Auguſtus namque amicos invitabat, Suet. c. 74. 71. & pæne nulli invitanti negabat, ut apud Macrob. Saturn. Lib. I. c. 4. quare exceptus a quodam cena ſatis parca, & quaſi quotidiana; poſt epulum inops, & ſine ullo apparatu diſcedens, valedicenti hoc tantum inſuſurravit: *Non putabam me tibi tam familiarem*. In celeberrimo Gruteri Theſauro unus tantum Agathop. Invitator Auguſti memoratur p. DXCVIII. 6. & in Florentino Muſei Gaddii pag. 195. num. 8. Tertius hic Philippus Cæſaris Auguſti Invitator prodit in lucem. Invitatorum officium expreſſit CHRISTVS Dominus apud Matthæum Cap. XXII. & Lucam Cap. XIV. A Plin. Lib. XXXV. Cap. 10. *Vocatores*, ab Ammiano Lib. XIV. *Nomenclatores* dicuntur, quod nomina eorum, qui ad cenam fuerant vocati,

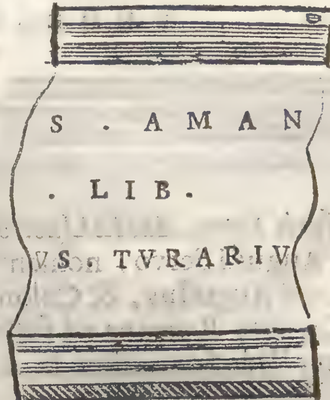
cati, recitarent. Vide Pignorium pag. 53. & 54. de Servis. In conviviis invitari quoque solebant convivæ ad bibendum ab arbitris, & Magistris conviviorum, ut ex Macrobio colligitur Saturnal. Lib. II. c. 8. In eximio Florentino marmore pag. 316. nu. 64. quod exstat in ædibus Nobilium Rodulphiorum, decernitur, ut Natalibus Augusti, & Tiberii Cæ-

A sarum, priusquam ad vescendum eant, a Decurionibus thure, & vino, Genii eorum ad epulandum ara numinis Augusti invitentur. Consonant hæc cum Augusti decreto, qui sanxit, ut priusquam Senatorum aliquis consideret, thure, & mero supplicaret ad aram ejus Dei, in cujus templo coiretur. Vide Suet. in Augusto c. 35.

CCIV.



CCV.



Forte; *M. Livius Augustæ Libertus Antiochus Aurifex*.

ANTIOCVS. Legendum ANTIOCHVS, omissa adspirationis nota, ut in sequenti.

A MAN Fortassis, A MANV. quam scripturam modo per compendiariam notam supra expressam legimus.

TVRARIVS. Auctoritas hujus lapidis illorum opinionem, ac rationem firmat, qui sola antiquorum codicum auctoritate, acriter contendunt scribendum esse TVS. quasi a *tundendo*, ut ait Flavius Sosipater, sine adspiratione; quamvis Julius Modestus ἀπὸ τοῦ θύειν, quod est *rem sacram facere*, nomen deduci velit, ideoque THVS, adspiratione admissa, scribendum. Pro prima lectione stant Servius in Virgilium Georg. Lib. I. n. 57. Pierius in Æneid. Lib. I. v. 437. Achilles Statius ad Tibullum pag. 413. aliique; pro altera alii. Consule Dausquium in Orthogr. & Vossium in Etymolog. Verum, ut supra aliorum marmorum testimonio observavimus pag. 80. adspirationis nota sæpe a quadratariis omittitur; eodemque modo frequenter a librariis prætermissam in manuscriptis Codicibus plures notarunt. In marmorea ara elegantissima, & operosissima Musei Suburbani Strozii legitur cum adspira-

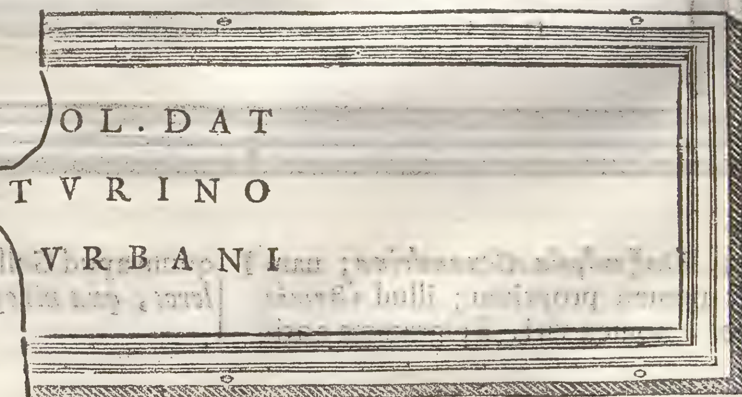
C tione. L. FAENIO. L. Ɔ. L FAVORI THVRARIO. cujus vel ars, vel officium, quemadmodum hujusce Liviæ, ac Cæsarum Domus Liberti, fuerit thura vel curare, & negotiari, vel ministrare in privatis, aut publicis sacris. Thuris siquidem usum in sacris nemo ignorat, quod tribus digitis sumtum ex acerra, conjiciebatur in ignem super aras, quas Virgilius, & Lucretius *thuricremas* dixere. Thus quoque in rogum defunctorum injectum, ostendit Kirchmannus de Funeribus Romanorum Lib. III. cap. 5. quare Virgilius in exequiis Miseni cremata *thurea dona* scribit Æneid. Lib. VI. 225. In quodam

D lapide Gruterianæ Gazæ DCCCLV. 3. legitur;

AELIAE. TRYPHOSAE. IVS. SEPVLCHRI.
POSTERISQ. EIVS. OLLAM. MAGNAM.
ITEM. THVS. VINVM. FAR. ET OLEVM
AD. SACRA. PRIVATA. DEDIT. P. FELICIANVS.

Tuscis, & Tusciæ non *a thure* nomen deductum contendit Thomas Dempsterus de Etruria Regali Lib. I. Cap. 2. Cangius in Glossario, ut ad Inscriptionem Musei Strozii notavimus in Prima Parte Inscr. Antiquar. Etrur. Urb. pag. 337. Thurarium *Pigmentarium* interpretatur.

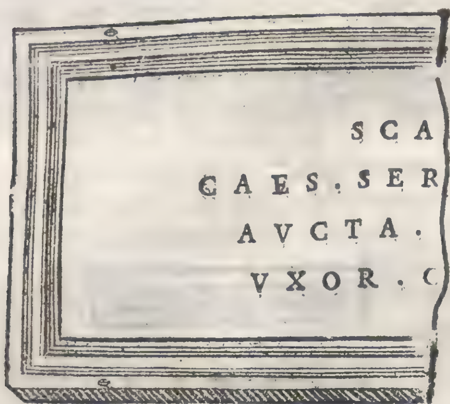
CCVI.



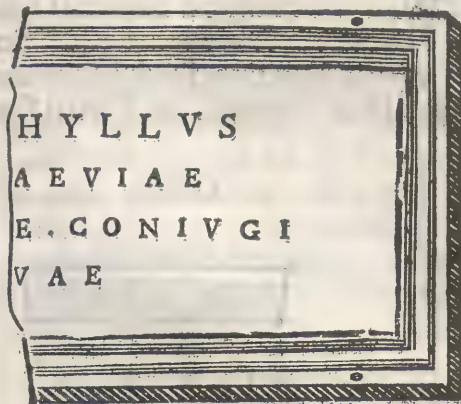
In hoc quoque Titulo marmorarii incuria prætermissa adspirationis nota. Legendum THVRINO; quod cognomen Augusto infanti inditum est, ut narrat Tranquillus in ejus vita cap. 7. in memoriam majorum originis; vel quod in regione Thurina, recens eo nato, pater Octavius adversus fugitivos

F rem prospere gesserat. Idem nomen inscriptum memorat laudatus Tranquillus in puerili imaguncula ejus ærea vetere, ferreis ac pæne jam exolescentibus literis, quæ Principi ab eo dono data, inter cubiculi Lares colebatur.

CCVII.



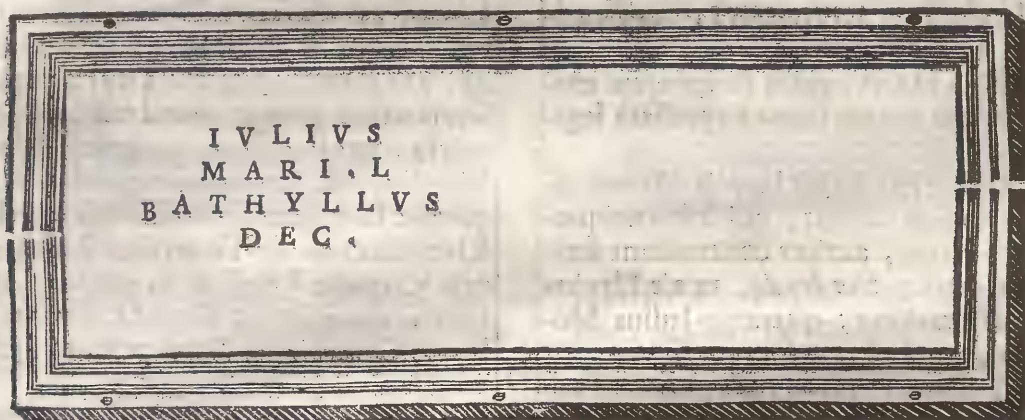
CCVIII.



Forte; *Scaptio Cæsaris Servo Aucta Uxor ollam dedit*. Huic Cæsaris Augusti Servo, nomen Tribus Scaptiæ inditum, cui Augustus, & Coloni militares Florentini in Civitate Romana ad suffragia ferenda accensebantur. Vide Suetonium in Augusto cap. 40. B

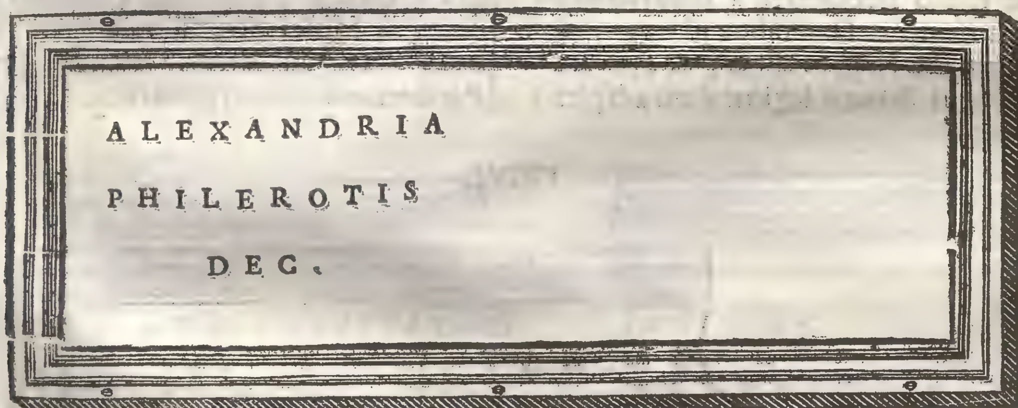
In altero Titulo n.CCVIII. . . . HYLLVS legendum, ut auguror, BATHYLLVS. Hujus pariter nominis C. Julius Bathyllus Æditiuus Templi Palatini Divi Augusti, & Divæ Augustæ, cujus Sepulcrum exhibemus, & inferius illustramus. Alium cognominem ecce in sequenti Titulo.

CCIX.



MARI. L. Idest; *Marii Libertus*. DEC. *Decurio*. Alios Decuriones subjicio.

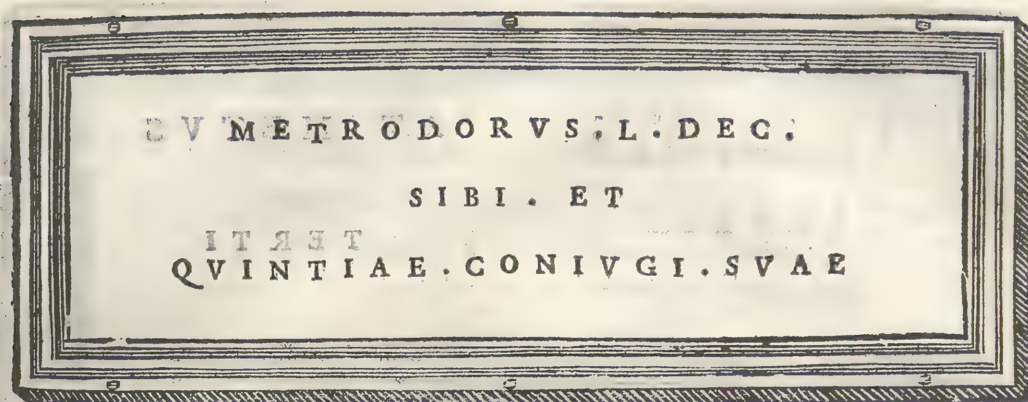
CCX.



ALEXANDRIA. ἀλεξανδρεία *Alexandrina*; nam *Alexandra* esset nomen proprium; illud ἐθνικόν gentile. *Phileros*, nomen viri. Epigramma anti- F

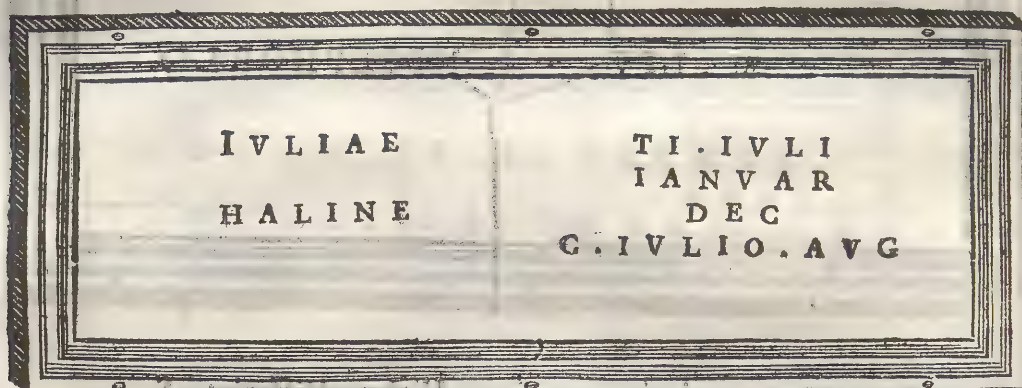
quum apud Gellium; *Quid faculam præfers, Phileros, qua nil opu' nobis?* S.

CCXI.



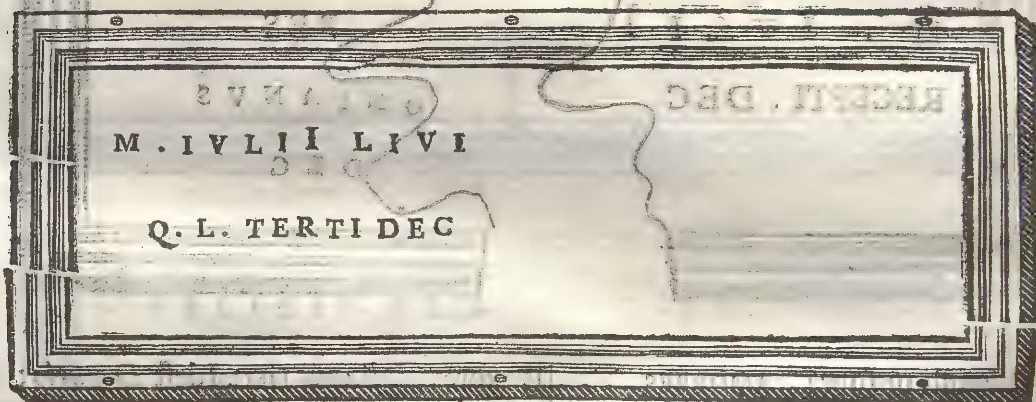
METRODORVS. Μητρόδωρος. *Matris Deum munere datus.* S. Hujus quoque Tituli literæ minio pictæ.

CCXII.



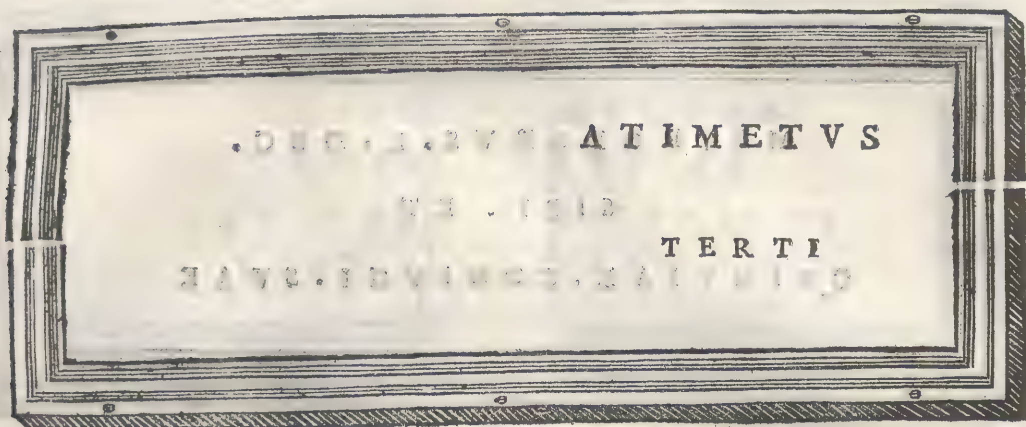
IANVAR. DEC. Ideſt; *Januarii Decurionis*.

CCXIII.

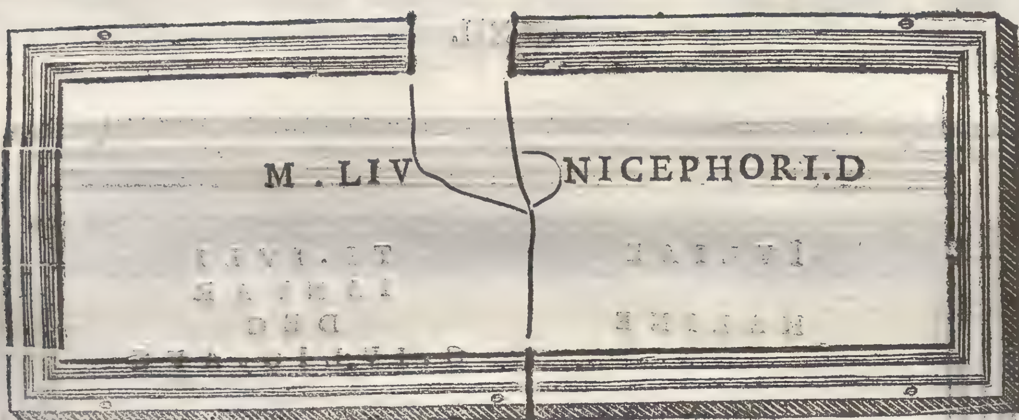


TERTI DEC. Ideſt, *Tertii Decurionis*. Eamdem ſcribendi rationem ſupra obſervavimus, & | F | in hiſce aliis.

CCXIV.

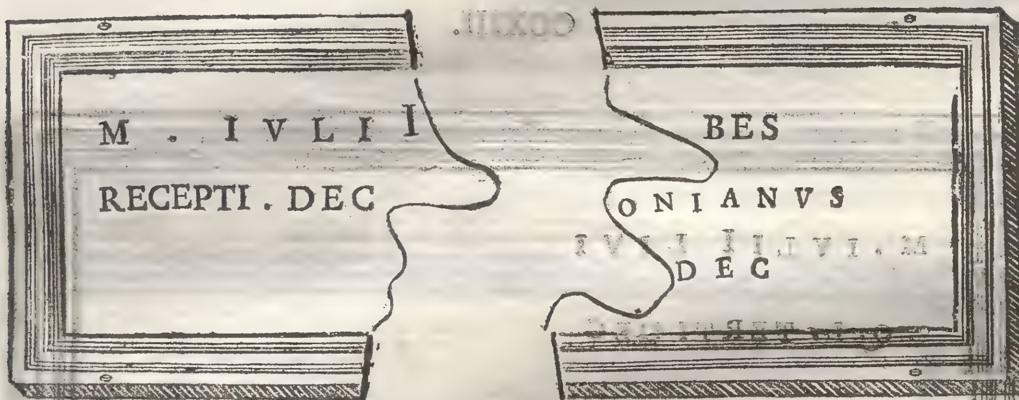


CCXV.



Ideſt; M. LIVI. NICEPHORI. *Decurionis*. νικηφόρος. *Victor*, *Victorius*. *S.*

CCXVI. CCXVII.



. . . . BES. Fortaſſis ut ſupra, AMOEBES. . . . ONIANVS. *Antonianus*. ab Antonia Druſi uxore; ut in ſequenti Titulo ab Julia Auguſta, Auguſti u-

E

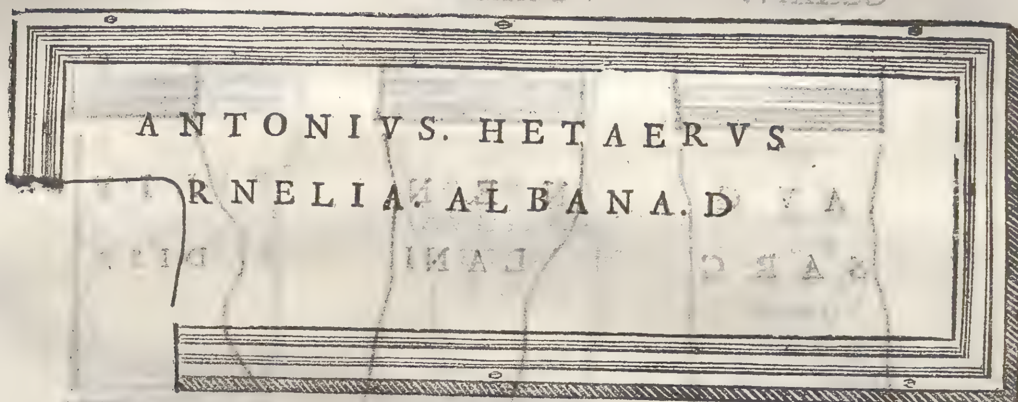
xore. *Julianus* DEC. Ideſt *Decurio*; quod officium unica quoque, ac prima litera D ſupra n.CCXV. indicatum conſpicimus.

CCXVIII.



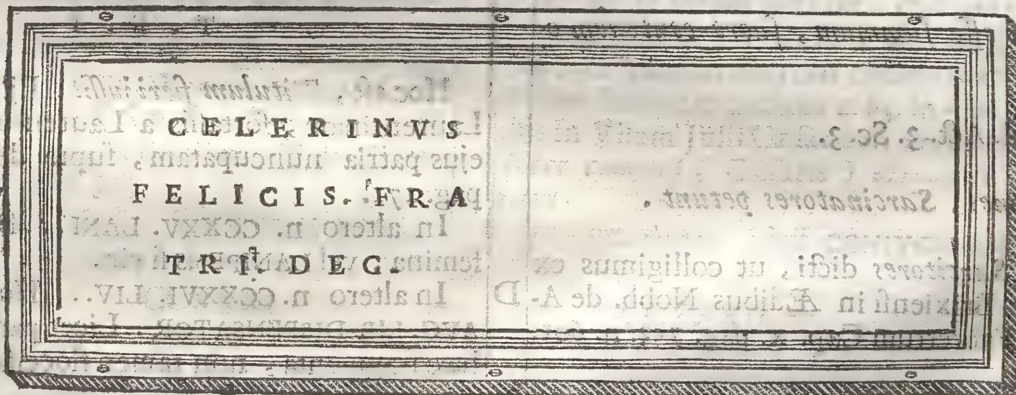
M. LIVIVS. ER ... Hoc est, EROS. nomen commune servi *a dilectione* profectum. In versu Horatii in Arte; *Intererit multum, Davusne loquatur, an heros*. alii legunt: *Eros ne*. S.

CCXIX.

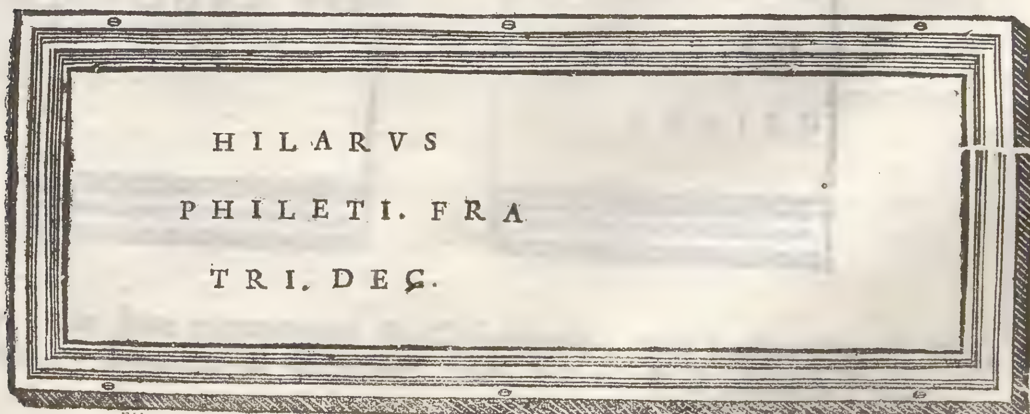


ANTONIVS. HETAERVS. ἑταῖρος. ἑταῖρε ἐφ' ᾧ πάρει. *Amice ad quid venisti?* in Evang. De Hetaeriis, hoc est Sodalitatibus, Sodalitiis meminit Plinius Junior in Epistolis. D. *Dedit*, vel *Decurio*. Supra n. LXVIII. pag. 116. Antoniam Albanam Decurionem produximus. S.

CCXX.



CCXXI.



CCXXII. CCXXIII.

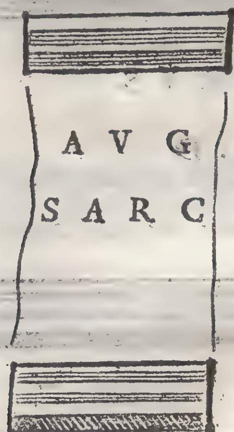


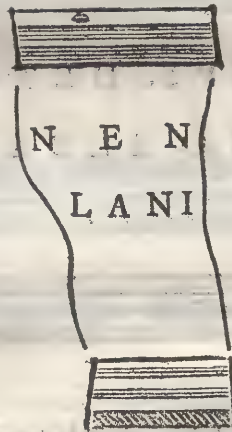


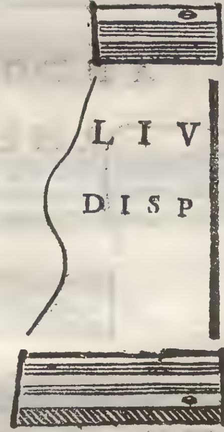
Ita forte supplendus ; PONTIA DAT OLLAM EVTYCHIAE LIVIAE SARCINATRICI. A

In altero ... NNAE ; ut auguror CORINNAE ; vel ANNAE ; quarum Libertarum nomina superius offendimus.

CCXXIV. CCXXV. CCXXVI.







AVG. SARC. Hoc est, *Augustæ Sarcinatrix*. a B sarciendis resuendisque vestibus. Viri *Sarcinatores* dicti. Lucilii trochaicus octonarius Satyr. L. XXVIII.

Sarcinatorem esse summum, suere centonem optime.

Plautus in Aulul. Act. 3. Sc. 3.

Petunt Fullones, Sarcinatores petunt.

Iidem quoque *Sarcitores* dicti, ut colligimus ex sequenti lapide Brixiensi in Ædibus Nobb. de A- D veroldis penes Fabrettum Cap. x. pag. 753. n. 601.

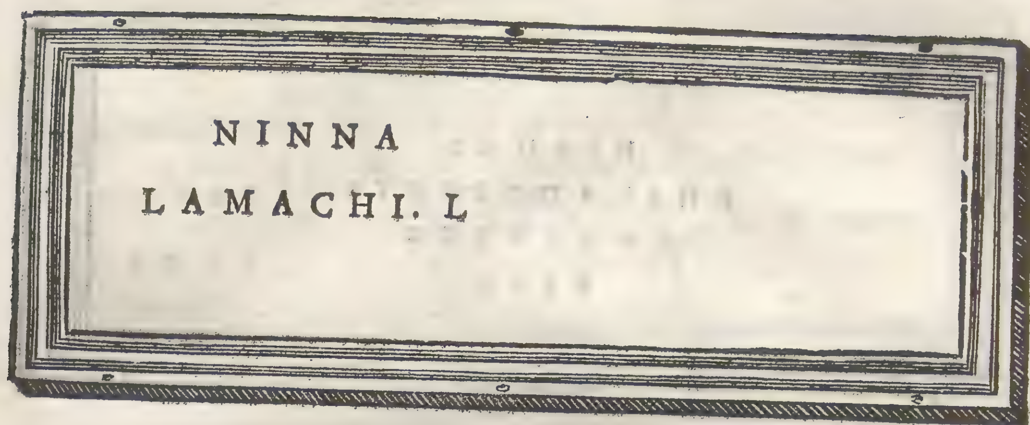
M. PVPPIVS. M. L
VRBANVS
SARCITOR. SIBI. ET
CLARAE. CONLIBER
ET. LAVRENTINAE. F
T. F. I

Hoc est, *Titulum fieri jussit*. Ejusdem nominis Laurentinam, fortassis a Laurento, Latii urbe, ejus patria nuncupatam, supra dedimus n. CLIV. pag. 171.

In altero n. CCXXV. LANI... s. LANIPENDA si femina ; vel LANIPENS si vir.

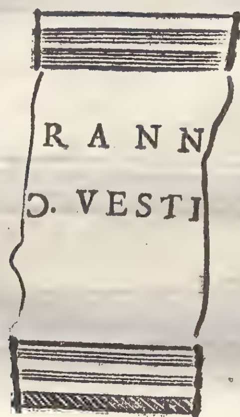
In altero n. CCXXVI. LIV... Hoc est M. LIVIVS AVG. LIB. DISPENSATOR. Licet parum literata sint hæc fragmenta, non tamen floccifacienda.

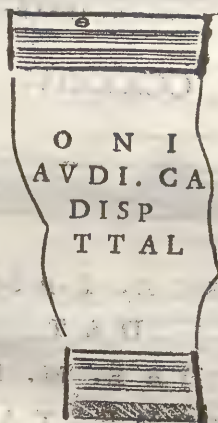
CCXXVII.

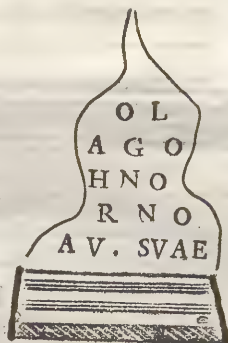


NINNA. Νεᾶνις, *juvencula*; unde *nina* Hiſpanicum. *S.*
LAMACHI. λα ἐπιτατικόν, LA, particula intenſiva; unde LAMACHVS, *valde pugnax*, λάμαχος. *S.*

CCXXVIII. CCXXIX. CCXXX.







Num. CCXXVIII. Legendum TYRANNO VESTITORI, vel VESTIARIO, vel VESTIPLICO. Tranquillus, ad quem ſcribit Plinius Junior in Epiſtola XI. Lib. V. Suida teſte, ſcripſit de nominibus propriis, & ſpeciebus veſtimentorum, & aliorum quibus induimur, multaque alia ſcripſit quæ Suidas recenſet.

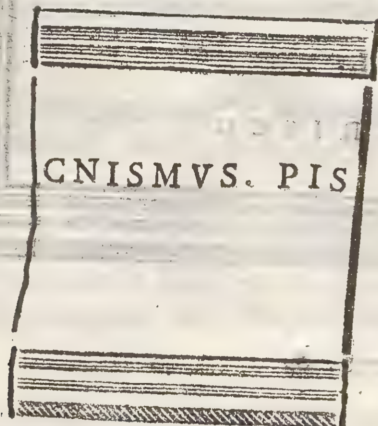
Num. CCXXIX. DISP. TTAL. Ut conjicio DISPENSATOR. ATTALIANVS. Vernis quoque ſervis datum officium DISPENSATORIS in Domo Auguſta legimus in vetuſtis Inſcriptionibus. Vide Cl. Vignolium Inſcr. Sel. pag. 303.

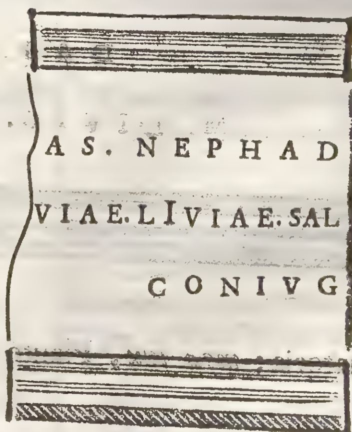
Num. CCXXX. OL... AGO. Forte PAEDAGOGO. Pædagogos tanto honore, & benevolentia proſecutus eſt Auguſtus, ut ad ſpectandos ludos proprium cuneum, ipſiſque prætextatis proximum adſignarit, teſte Suetonio in ejus vita c. 44.

Ceterum idem Auguſtus filiam, neptes, ac nepotes per ſe ipſum inſtituit, & literas docuit, vetuitque quicquam agere, & loqui, niſi propalam, & quod in diurnos commentarios referretur, eodem Suetonio auctore c. 64. in ejus vita. Beroaldus in Vitam Julii Cæſaris in verbo *comites* notat; *Inter comites* (Cæſaris) *utique & Pædagogi erant*.

....VG. SVAE. Ideſt CONIVGI. SVAE.

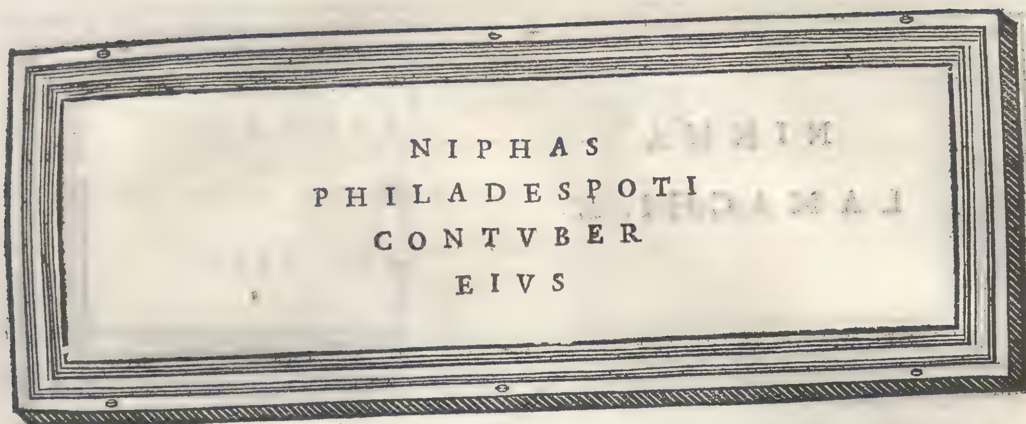
CCXXXI. CCXXXII.





PIS. Ideſt, PISTOR. De Jove cognomento *Piſtore*, cui aram Populus Romanus in Capitolio dedicavit, vide Lactantium de Falſa Religione Lib. I. c. 20. & Ovidium in Faſtis.

CCXXXIII.



NIPHAS. νιφὰς. δος. *nix*.

Καὶ ἔπεα νιφάδεσσιν ἐοικότα χειμερίῃσιν. *Verba nivibus hibernis crebriora*.

Ex Homero Plinius in Epistolis. *S*.

NIPHAS. Feminæ nomen. In marmorea Olla apud D. Franciscum Comitem Guicciardinum Patricium Florentinum;

A

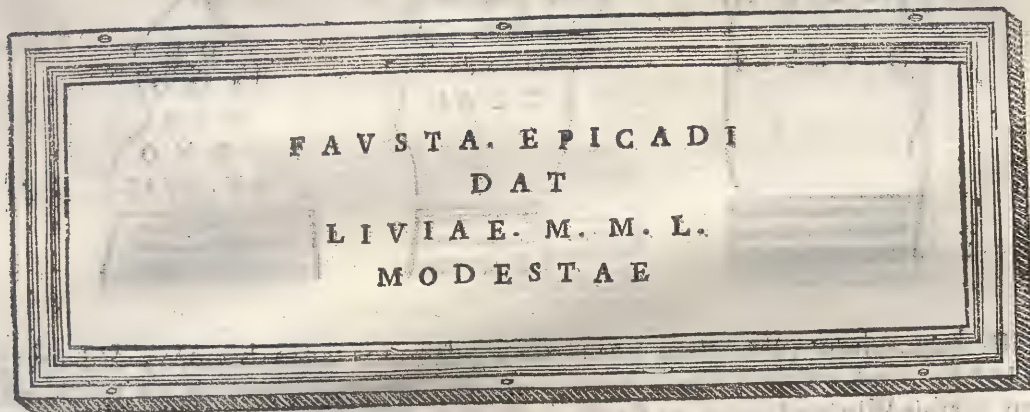
SILIAE. NIPHADIS

VIXIT. ANNIS. VII

PHILADESPOTI. Forte Philodespoti. φιλοδεσπότου. Philodespotus; *hero amicus*. *S*.

CONTVBER. EIVS. Hoc est, CONTVBERNALIS EIVS.

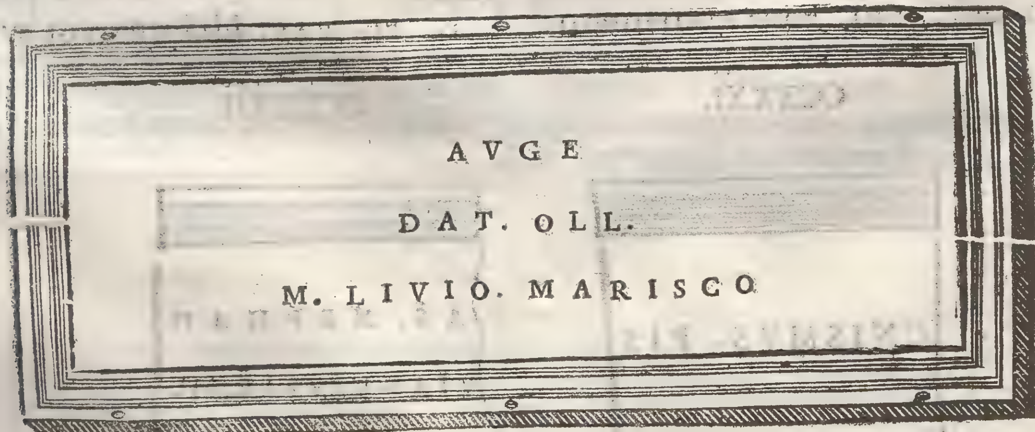
CCXXXIV.



FAVSTA. EPICADI. An Dorice *Epicadi* pro *Epicedi?* ἐπικηδεύοντος; ut *Epitynchanus* in Inscriptionibus pro ἐπιτυγχάνοντος. *Epicadus*, id- B est, *diligens*, *solers*, *accuratus*. *S*.

LIVIAE. M. M. L. Hoc est, *Liviæ Marciorum Libertæ*.

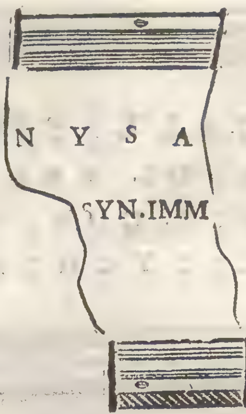
CCXXXV.

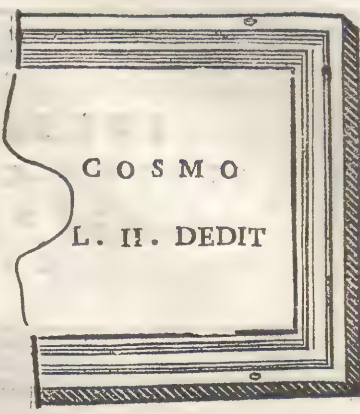


AVGE. *Lux*, vox amatoria; *mea lux*, Plauto frequens. *S*.

CCXXXVI. CCXXXVII. CCXXXVIII.

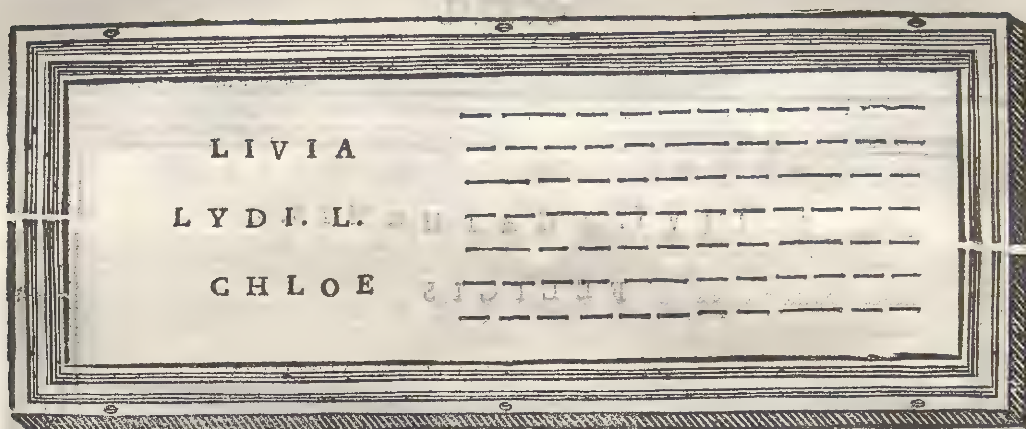






IMM. Ideſt; IMMVNIS.
L. II. DEDIT. Hoc eſt *Ollas duas dedit*.

CCXXXIX.



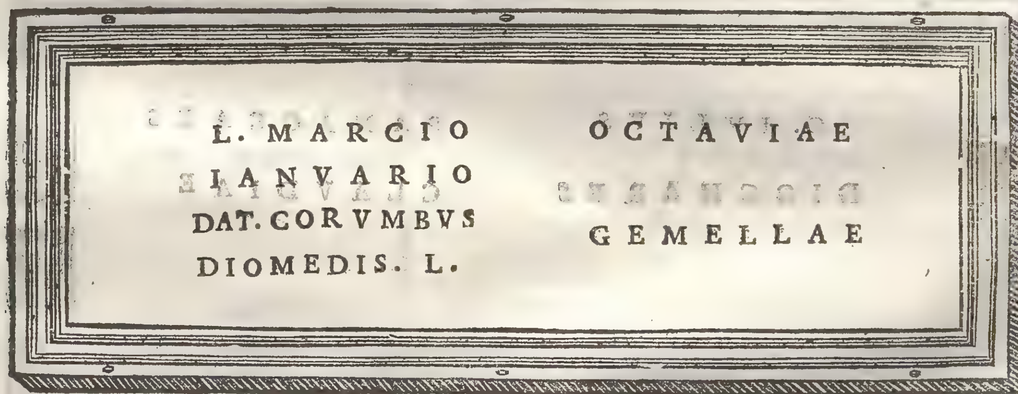
LYDI. Apud Plautum in Bacch. Act. 1. Sc. 3. Piſtoclerus Lydo Pædagogo;

Non omnis ætas Lyde convenit ludo.

A A Lydis *ludus*.

CHLOE. Ejuſdem nominis plures Libertæ, ac Servæ occurrunt in his Titulis.

CCXL.



CORVMBVS. Ideſt CORYMBVS. κόρυμβος. Corymbi hederæ racemuli, molles teneri, ac delicati. *S.*

CORVMBVS. ſic ſupra TVRANNVS pro TYRANNVS. Bacchus corymbifer apud Ovidium 1. Faſt. v. 593. Propertius Lib. II. Eleg. 21. v. 33. corymborum uſum, & pompam deſcribit in ſacris Bacchi:

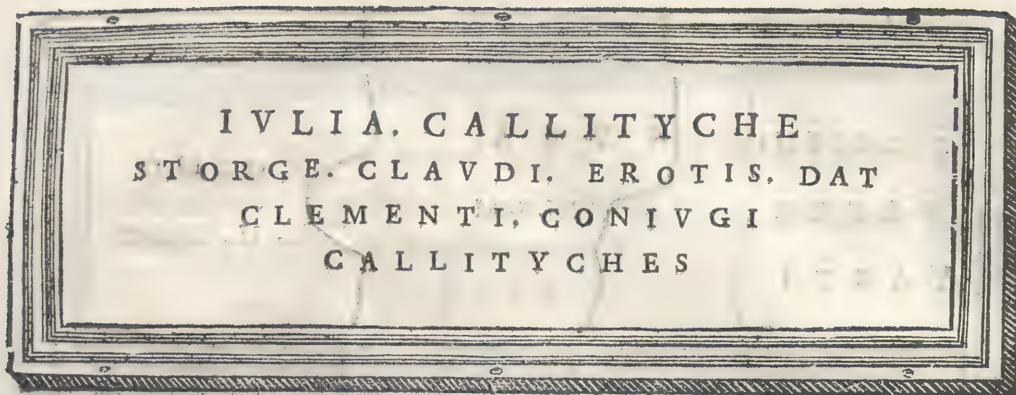
Hic ubi me prima ſtatuent in parte choreæ,
Et medius tecta cuſpide Bacchus erit:

B *Tum capiti ſacros patiar pendere corymbos;*
Nam ſine te noſtrum non valet ingenium.

Famulorum Bacchi capita corymbifera, ut in Sarcophago quem ſupra obſervavimus Tab. VII. pag. 15. Corymbium eſt muliebrium comarum in tutuli formam concinnatio, ſeu faſtigatio apud Petronium. Claudianus de Rapt. Proſerp. Lib. III.

Illi multiplices crinis ſinuatur in orbes,
Idalia diviſus acu. —

CCXLI.

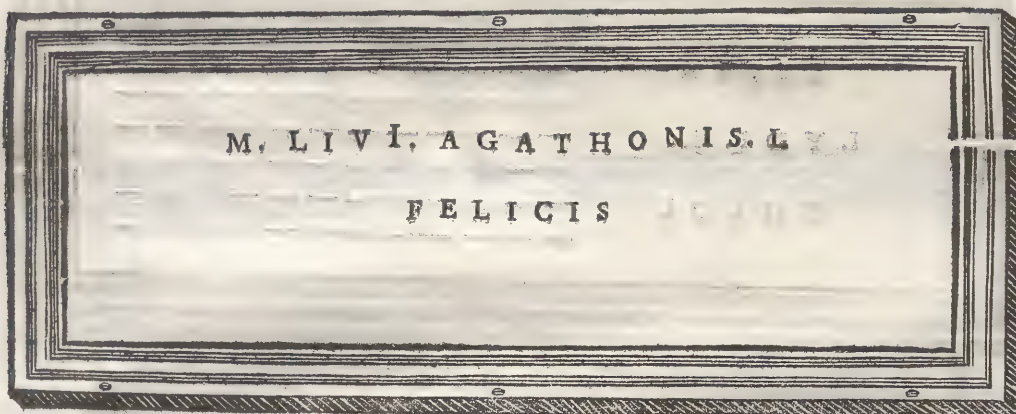


CALLITYCHE. καλλιτύχη. *Bona Fortuna; Fausta, Fortunata*. Sic Καλλιτέχνας, Anacreonti, pictor in arte sua eximius. *S.*

STORGE. Supple (Uxor.) στοργὴ, *nativa benevolentia*, *S.* A

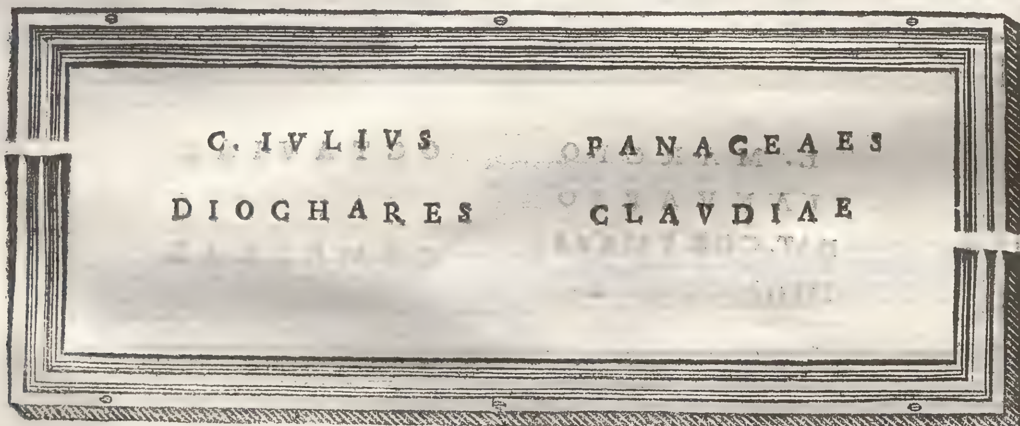
CLAVDI. EROTIS. i. *Claudii Erotis*. ἔρωτος. *Amoris*. *S.*

CCXLII.



AGATHONIS. L. FELICIS. Αγαθῶνος Εὐδαίμονος. *S.*

CCXLIII.

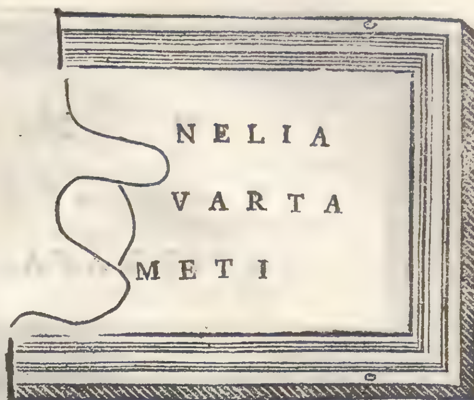


DIOCHARES. Διοχαρής; *Jovis gaudium*, vel *Jove gaudens*. *S.* B

PANACEAES. *Panaceæ*. τῆς πανακείας. *Medelæ universæ*. *S.*

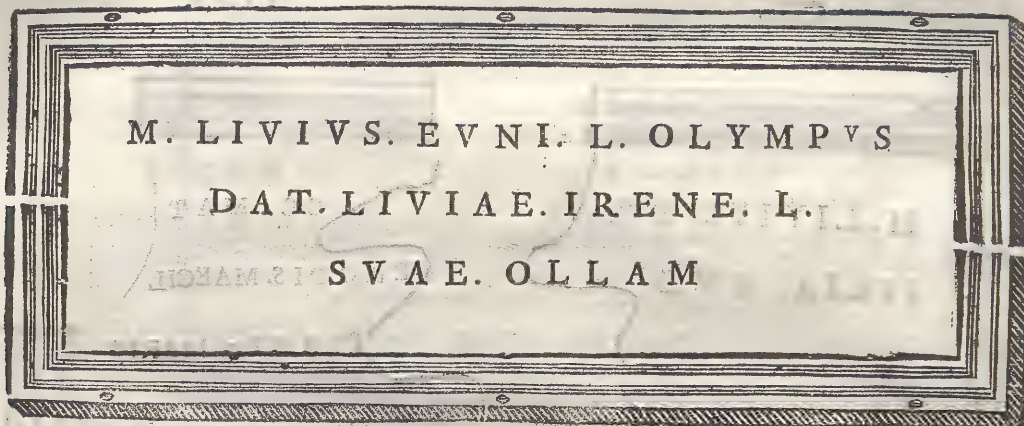
CCXLIV. CCXLV.





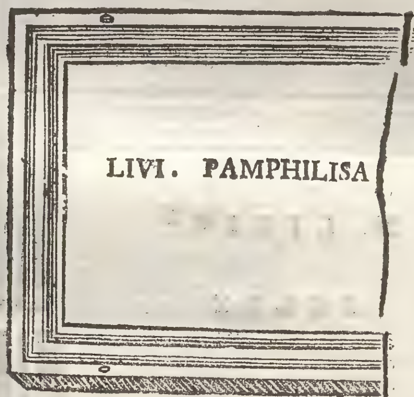
SASA. Nomen viri. In Gruteriana marmorea Tabula p. MCXI. 9. SASA. LVCIAN*us*. PEDAGO-G*us*, & in alia penes Fabrettum Cap. I. p. 29. n. 135. A CN. CANNIVS. SASA. SIBI. ET. IVCVDO. i. *Jucundo*. In altero Titulo n. CCXLV. f. CORNELIA QVARTA L. ATIMETI.

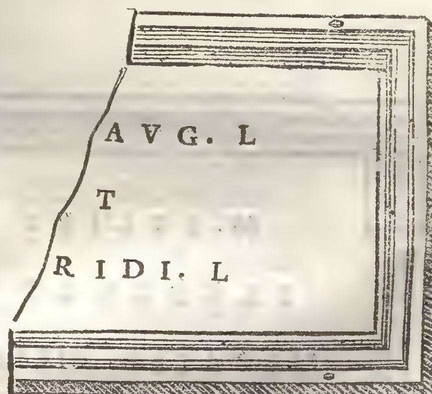
CCXLVI.



EVNI. εὔνου. *Benevolentis*, *Benevoli*. *S*
OLYMPVS. *Olympus*. Eo nomine fuit tibicen insignis. *S.*

CCXLVII. CCXLVIII.





PAMPHILIS. παμφιλίς. *omnium amica*. In Thaide fabula in fragmentis Menandri, & Philemonis a doctissimo viro Johanne Clerico editis;

Οὐδενὸς ὁρῶσα. προσποιουμένη δ' ἀεί.

B ego minimo negotio emendavi; Οὐδενὸς ἐρῶσα; *neminem amans*; *amare vero simulans semper*; quæ est vera meretricis nota. *S.*

T... RIDI. L. idest DAT ELEVTHERIDI. vel APELEVTHERIDI L. *Libertæ*.

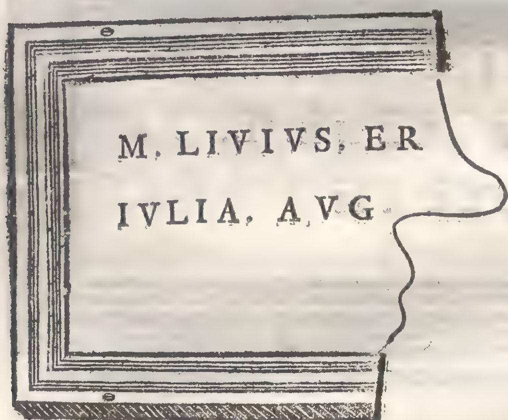
CCLXIX.



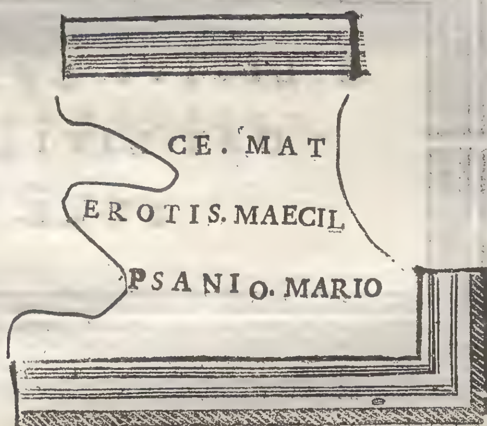
Raro in Titulis Columbariorum dedicatio *Diis Manibus* legitur, ut ſupra notavimus pag. 60.

T. AELIVS EVPHRATA. ideſt, *Euphrates*. Euphrata Æolice, & Latine; forte *Euphrada* ab ornato eloquio; quo cognomento fuit Philoſophus Peripateticus, ac Orator Themiſtius, εὐφράδας dictus, qui Latinis eſſet *Euphrada*: niſi ſit EPAPHRA ἐπαφρᾶς; *Epaphroditus*, *Venuſtus*, uſitatius nomen; & quadratarii non ita ſemper exacte ſcalpebant, quemadmodum humana natura fert. *S.*

CCL.



CCLI.

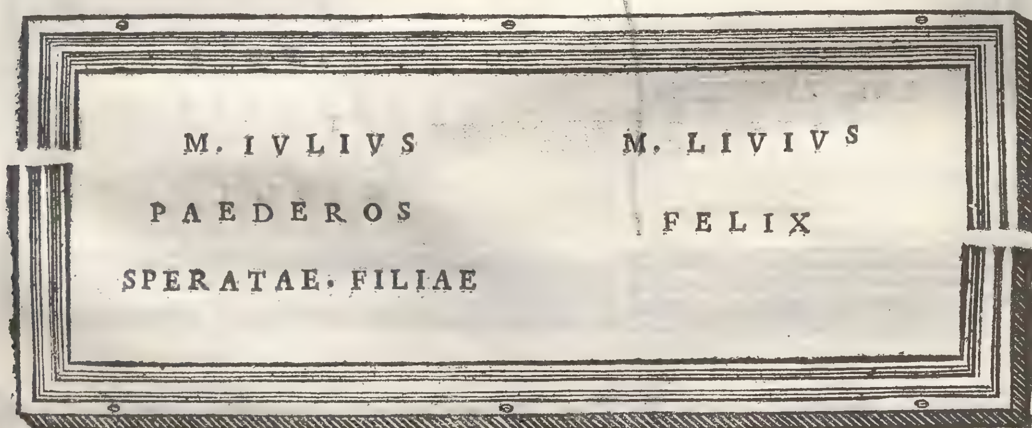


Ideſt, M. LIVIVS. EROS. IVLIA. AVG. L. i. *Auguſtæ Liberta*.

MAECIL. Ut auguror, MAECILIANI. a M. Mæcilio Tullo, Auguſti III. Viro Monetali.

..PSANIO. f. VIPSANIO; a M. Vipſanio Agrippa, Auguſti genero.

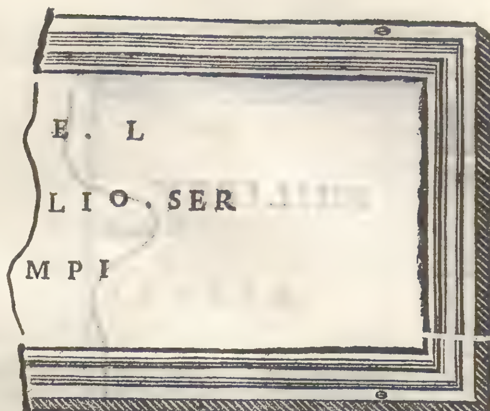
CCLII.



PAEDEROS, Παιδέρος, FELIX εὐδαίμως. *S.*

CCLIII. CCLIV.



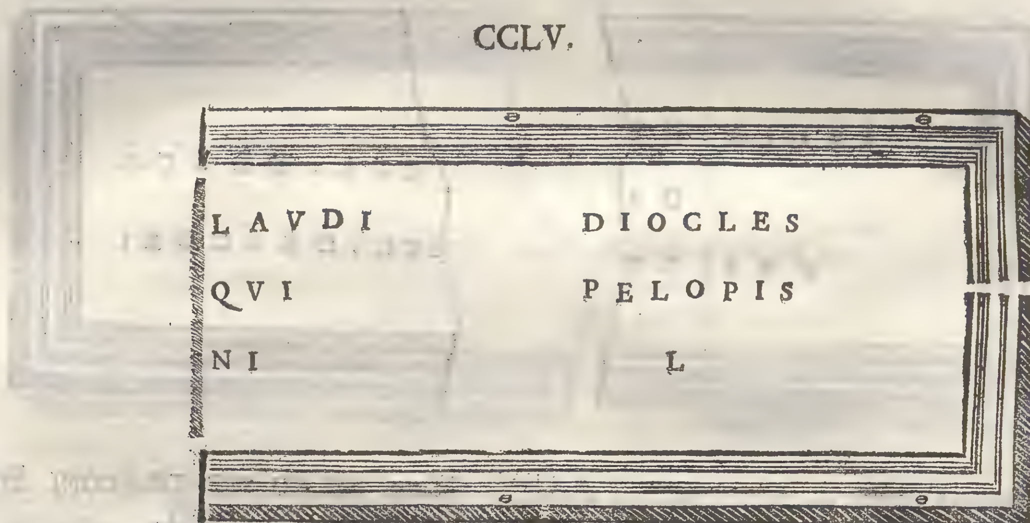


EPAPHRA AMAR. Supple AMARANTI. vel AMARANTHI. L. *Libertus*. S.

B

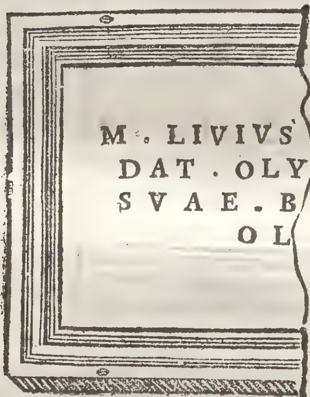
Num. CCLIV. E.L & c. Forte IVL IAE. L. LIVIO SER (i. *servo*) OLYMPI.

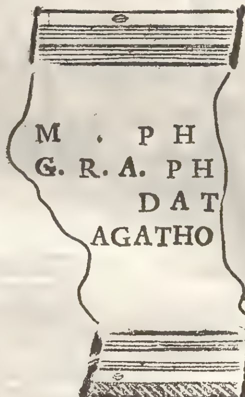
CCLV.



DIOCLES PELOPIS L. Διοκλῆς, ὁ Πέλοπος. S.

CCVI. CCVII. CCVIII.





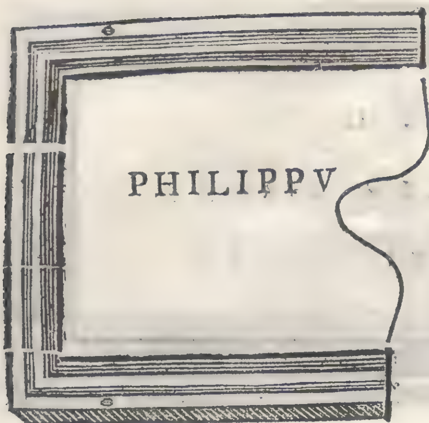


Num. CCLVI. Ita fortassis restitui potest, M. LIVIVS..... DAT OLYMPIAE, vel OLYMPIADI CONIVGI. SVAE BENEMERENTI. OLLAM.

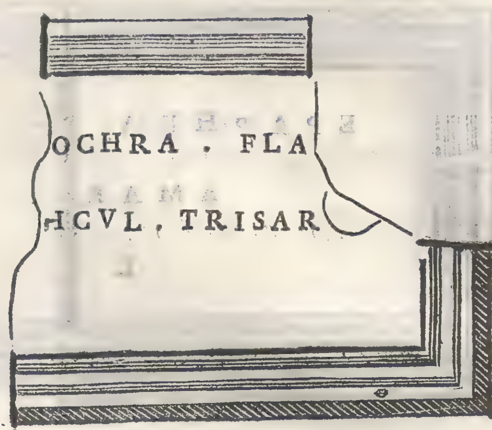
F

Num. CCLVII. DAT AGATHO ..... idest AGATHOPODI, vel AGATHONI.

CCLIX.



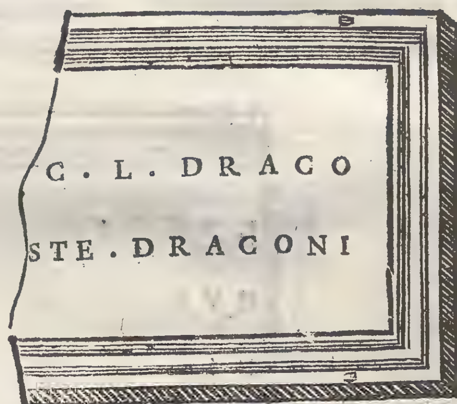
CCLX.



CCLXI.



CCLXII.

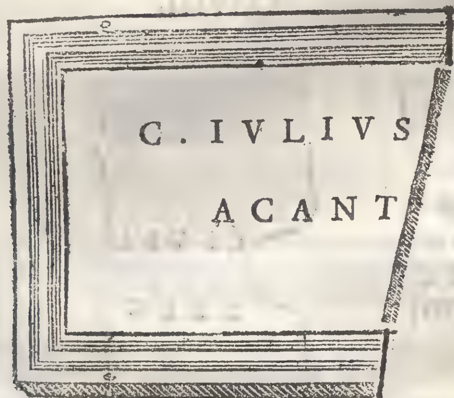


Num. CCLXI. IVLIA . HE . . . . f. HEDISTE (*dulcissima*) DAT *Ollam* VRSIONI.

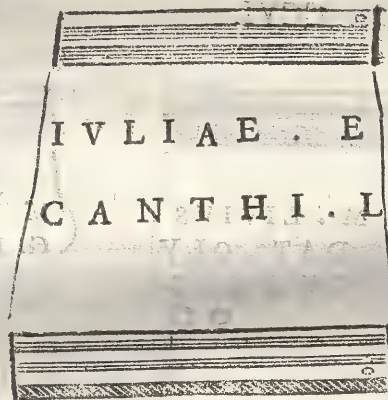
C

Num. CCLXII. STE. DRACONI. Forte MEGISTE, vel HEDISTE. DRACONI.

CCLXIII.



CCLXIV.



ACANTHVS. ἄκανθος, Virgil. Ecl. IV. v. 20. *Mixtaque ridenti colocasia fundet acantho*. Bene *ridenti*, nam herbæ, & flores adblandientes dicuntur ridere. Idem Poeta Ecl. III. v. 45. *mollem* dixit acanthum; hoc est lentum, & in opere topiario flecti facilem. De acantho Plinius Lib. XXII. cap. 22. Folia habet multo quam lactuca latiora, longioraque, erucæ modo incisuris divisa, & laciniosa. Architecti, & reliqui artifices in Corinthiis capitulis sunt naturam imitati. Vide Vitruvium Lib. IV. c. I. & Philandri adnotationes. Liberti ab herbis, plantis, fruticibus, ac floribus propria nomina mutuati sunt. Hoc in loco silentio præterire minime possum ab Hyacintho flore, vel ab Hyacintho puero, qui nomen flori fecit, vel ab Hyacintho gemma, de qua Plin. Lib. XXXVII. c. 9. nomen as-

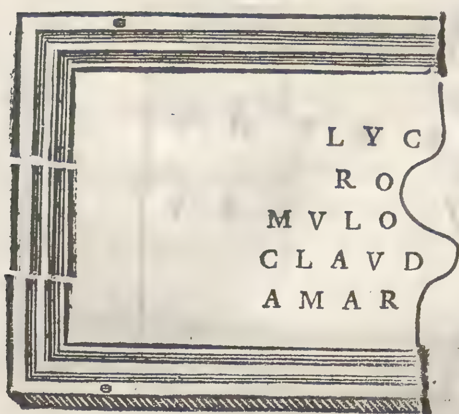
E

sumsisse Hyacinthum Juliæ Augustæ Servum, cui positus elegans Titulus marmoreus, qui exstat in Museo Andreinio:

YACINTHI
IVLIAE
AVGVSTAE

Legendum HYACINTHI; nam nullam Latinam vocem ab Y incipere posse nemo ignorat. Ab Asia, antiquis una ex tribus orbis terræ partibus, denominatam Asiam Cascellianam supra dedimus num. LXXX. pag. 125. vel ab Asia Nympha Oceani, & Thetyos filia. Aliam ecce ab Italia, Europæ regione, nuncupatam.

CCLXV.



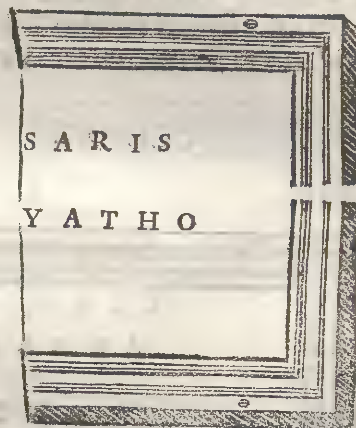
CCLXVI.



CCLXVII.



CCLXVIII.



APOLLONIVS. AGRIP. Ni fallor AGRIPPINAE, M. Agrippæ, & Juliæ Augusti ex Scribonia filiæ, Augusti neptis, Tiberii nurus, Germanici uxoris, matris Caii. Hujus urnam cinerariam marmoream quadratam superne excavatam descripsit Gruterus CCXXXVII. 4. & delineatam dedit Petrus Sanctes Bartoli Tab. LXXII. in Libro qui inscribitur; *Gli antichi Sepolcri, ovvero Mausolei Romani*.

Asiniam Nutricem Agrippinæ dedimus in parva Tabula Musei Andreinii in Par. I. Inscr. Ant. Etr. Urb. pag. 266. n. 54.

In altero sepulcralis Tituli fragmento, licet Liberti sive Servi Cæsaris nomen desit, officium tamen ejusdem procul dubio clare evincitur A. CYATHO fuisse, quum duæ tantum literæ A. C suppleri possint. Hac potissimum de causa hæc Titulorum minuta frusta non omnino contemnenda, & rejicienda esse duximus. Utinam accuratiores fuissent fossores in eruendis e parietibus elegantissimis hisce Tabulis, quas vi, & oscitantia eduxerunt, fregeruntque immaniter malleo, quum tenacius suis loculis per parietes adhærerent; non enim majori eruditionis supellectile, & incognitorum officiorum Libertorum Liviæ Augustæ & Cæsarum Domus segete nos privassent.

In Tabula Romana a Grutero edita p. DLXXXII. 4. legitur D. M. DORYPHORO CAESARIS A CYATHO. In Hortana a Fabretto Cap. x. pag. 715. n. 370. ASMENVS NERONIS. CAESARIS A CYATHO. In Florentina Musei Suburbani Carolis Thomæ Strozii p. 406. num. 216. LIARVS ANTONIAE. DRVSI GLABER AB. CYATO, hoc est AB CYATHO. CYATVS ita

D quoque scriptum in vetusto Codice Festi Rufi in Bibliotheca Mediceo-Laurentiana Plut. LXVII. in quo signa variorum Ponderum notantur. Horatius Carm. Lib. I. Od. 29 Puerum *ad cyathum* dixit Juvenalis Sat. XIII. *ad cyathos*, eademque phrasi Suetuon. in Cæs. c. 49. qui vinum domino ministrabat; nobis in Regum, ac Principum aula, *il Coppiere*. Alibi notavimus Liviam Augustæ Servam A POTIONE, Grut. p. DLXXXII. 2. A LAGVNA, seu *lagena*, vinario vase, apud eumdem p. DLXXVIII. I. 4.

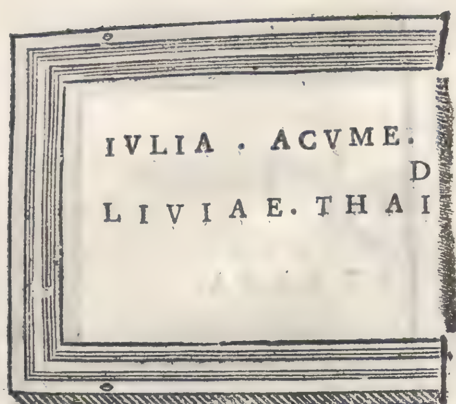
E Cæterum, ut summus Vir Budæus in Libris de Asse, & ex eo Bayfius de Re Vascularia notant, servos A CYATHO, Græci οἰνοχόος dicunt: unde CYATHVS a quibusdam vocatur οἰνοθὸν; quod vocabulum ab hauriendo, & fundendo vinum deductum est. Hoc autem munere qui fungebantur, dicebantur, κυαθίζειν, hoc est *cyathissare*; quo verbo utitur Plautus in Menæchmis:

Non scis quis ego sim, qui tibi sæpissime cyathysso?

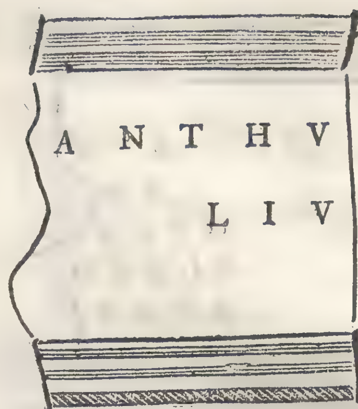
hoc est, cyatho vinum bibendum admetior; quod Athenæus dicit κυάθῳ οἰνοχοῶ. Crystalina pocula, præsertim peregrina, antiquis laudatissima fuere.

F His Servi, ac Liberti præpositi, qui ea curarent ac custodirent. In Gruteriano PRAEPOSITVM A CRYSTALLINIS lego p. CCCCLXXIV. 4. In ansa fragmenti crystallini poculi Phœnicii, cœrulei maculosi coloris, ex Museo Victorio, artificis nomen Græce, & Latine expressum est, ΑΡΤΑϹ ϹΕΙΔ(Ω). & ARTAS SIDON.

CCLXIX.



CCLXX.



IVLIA. ACVME. Forte ἀκύμη, *Tranquilla*. LIVIAE THAIDI DEDIT. *S.*

ANTHV-LIV. Scilicet AMARANTVS. LIVIAE. vel ANTHVSA LIVIAE. ſive ut in alio Titulo ſuperius n. v. p. 75. ANTHVS LIVIAE, PVER A PEDIBVS.

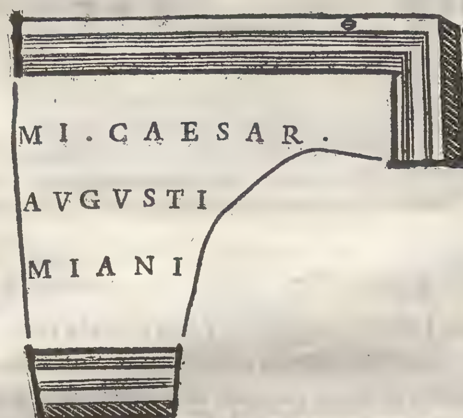
A

Ανθος. Flos. Catullus Carm. XXIV. 1. *O qui floſculus es Juventiorum*. *S.*
Fiorum appellatione pueri veniunt, ut Hyacinthus, Narciſſus, ratione ætatis. Catullus Carm. LXVIII. 16. *Jucundum quum ætas florida ver ageret.S.*

CCLXXI.



CCLXXII.

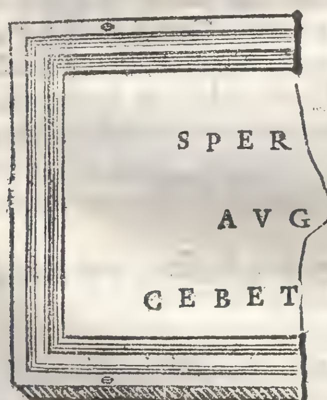


CISSO. Supple NARCISSO, ναρκισσῷ. vel CISSO; ut ſupra p. 136. n. XCVI. *S.*

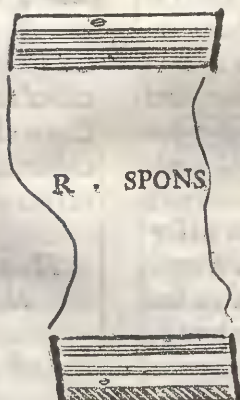
C

Num. CCLXXII. MI. CAESAR. AVGVSTI .... MIANI. Forte. *Primi Cæſaris Auguſti Coſmiani.*

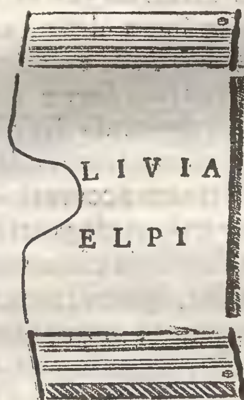
CCLXXIII.



CCLXXIV.



CCLXXV.



Num. CCLXXIII. SPER. Forte; SPERATVS. AVG. CEBETI. Cebes celebris, ac ſatis notus Thebanus Philoſophus, cujus nomine nuncupatus hic Servus.

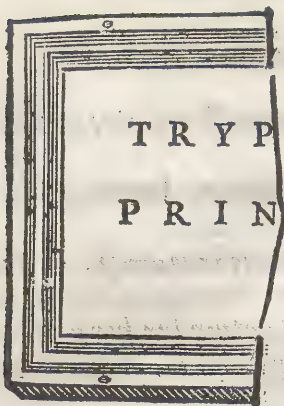
B

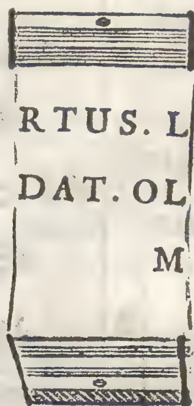
Num. CCLXXIV. R. SPONS F. CAESAR vel MINISTRATOR. SPONSIANVS.

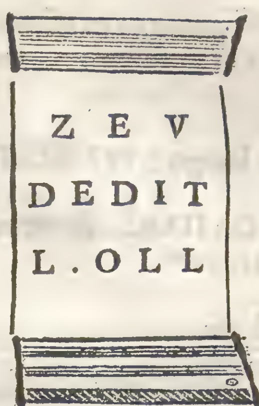
Num. CCLXXV. LIVIA .. HELPI ... Forte LIVIA HELPIS. vel LIVIAE. HELPIDI.

CCLXXVI.

CCLXXVI. CCLXXVII. CCLXXVIII.





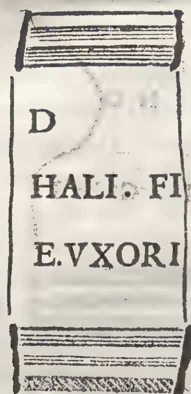


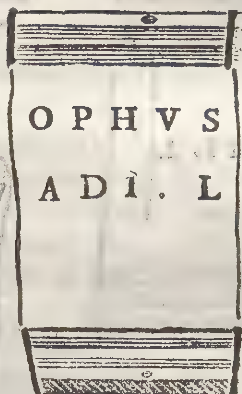
Num. CCLXXVI. TRIPH, Supple TRYPHON. PRIN. PRINCEPS.

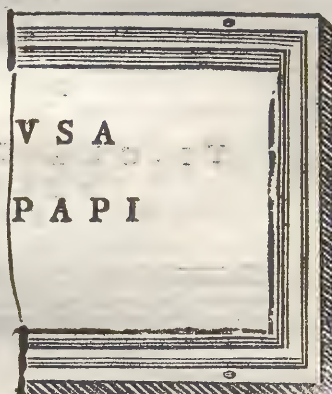
B

Num. CCLXXVIII. ZEV... Idest ZEVXIS. ut in superioribus Titulis.

CCLXXIX. CCLXXX. CCLXXXI.

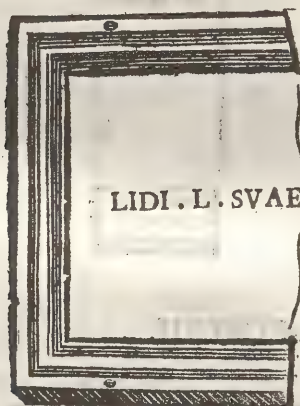


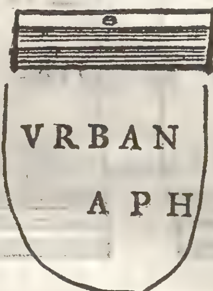




Num. CCLXXX....OPHVS.....ADI. L. Forte, SYNTROPHVS CELADI. L. *Liberti*.

CCLXXXII. CCLXXXIII. CCLXXXIV.







Num. CCLXXII. LIDI. L. SVAE. Fortassis AMARILLIDI. L. SVAE. vel PARDALIDI. L. SVAE. In Roman. Titulo apud Grut. p. DCXCIX. 14. D. M. PARDALIDI. FILIAE. DVLCISSIMAE VIRGINI. SANCTISSIMAE &c. Adsimile viri nomen legitur in Florentino lapide Musei Medicei, ex Africa advecto SATVRI. PARDALI. p. 58. n. CXXXIX. & insculptum in antiquo Achate, qui inscriptus est, & exstat in Museo celebris Antiquarii Marci Ant. Sabbatinii; in quo Femina, & Vir simul in tricliniari lecto accumbentes, antiquo more repræsentantur; ostenduntque impiorum malitiam, & mentem expressam in divinis Libris, Sap. c. II. v. 1. *Exiguum, & cum tædio est tempus vitæ nostræ*; & postea v. 6. *Venite ergo, & fruamur bonis, quæ sunt*. &c. Græca inscriptio elegantissima est, quam sequentibus notis illustravit Vir Cl. Antonius Maria Salvinius.

F

ΠΑΡΔΑΛΑ ΕΣΘΙΕ ΠΕΙ
ΝΕ ΤΡΥΦΑ ΠΕΡΙΛΑ
ΜΒΑΝΕ ΘΑΝΕΙΝ ΣΕ ΔΕΙ ΟΓΑΡ
ΧΡΟΝΟΣ ΟΛΙΓΟΣ
* * * * * * * *
ΑΧΑΙΙ
ΖΗΣΑΙΣ

Hoc est: *Pardala. ede bibe. deliciare. amplectere. mori te necesse est. tempus enim breve* ******** *Achiva Vivas*.

ΕCΘΙΕ ΠΕΙΝΕ. *Ede bibe*. Vide Epitaphium Sardanapali Regis apud Strabonem, quod Cicero in Latinum sermonem convertit;

Hæc habeo, quæ edi, quæque exsaturata libido
Hausit. at illa jacent pulchra, & præclara relicta.

ΠΕΙΝΕ. ΕΙ pro Ι longo; ut ΝΕΙΚΗ pro νίκη in Inscriptionibus.

Ο ΓΑΡ ΧΡΟΝΟϹ Ο ΛΙΓΟϹ. *Tempus enim breve*. Anacreon in Odario IV.

Τροχὸς ἅρματος γὰρ οἷα
Βίοτος τρέχει κυλισθεὶς,
Ὀλίγη δὲ κεισόμεσθα
Κόνις ὀστέων λυθέντων.

A *Rota nam velut recurrens*
Properat volucris ætas;
Tenuis jacebimusque
Cinis, ossibus solutis.

In Analectis Virgilii;

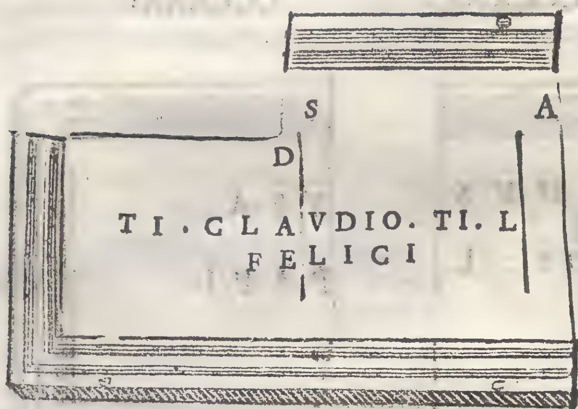
Mors aurem vellens, VIVITE *ait*, *venio*.

idest, *genio indulgete*. Lucianus in Epigramm.

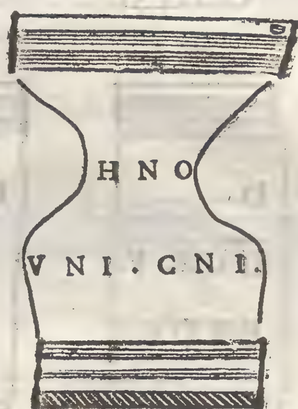
Ἓξ ὧραι μόχθοις ἱκανώταται. αἱ δὲ μετ' αὐτὰς
Γράμμασι δεικνύμεναι ΖΗΘΙ λέγουσι βροτοῖς.
B *Sufficiunt tantum sex horæ rebus agendis;*
At quæ post ipsas, VIVE *elementa docent*.

ΖΗϹΑΙϹ. Formula propinandi apud veteres. Dio, ζήσειας. S.

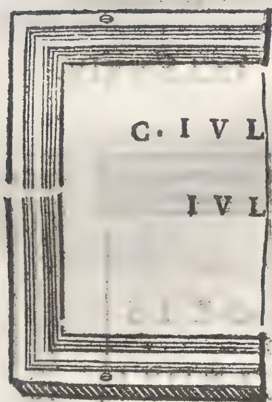
CCLXXXV.



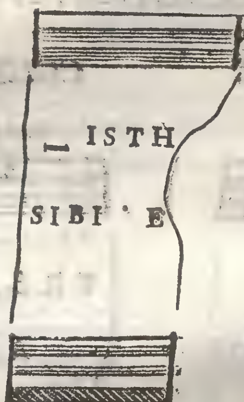
CCLXXXVI.

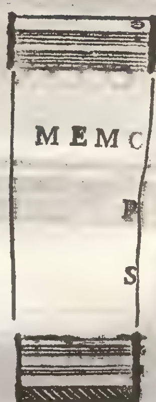


CCLXXXVII. CCLXXXVIII. CCLXXXIX. CCXC.



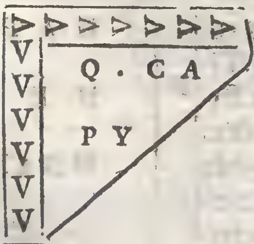


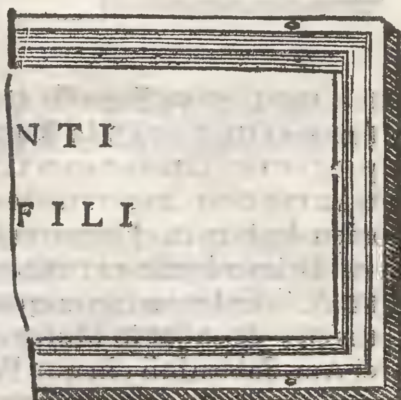




CCXCI. CCXCII. CCXCIII.

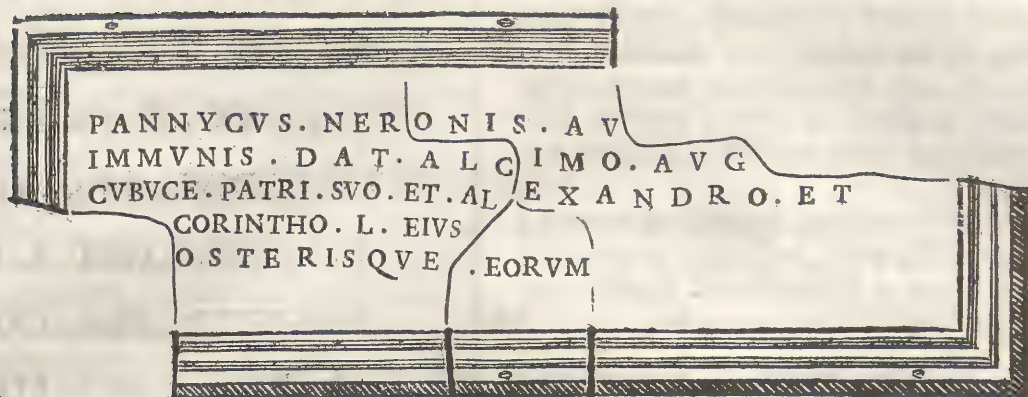






In oculata Titulorum colatione cum autographis, fragmentum ad manus venit, quod alteri su- F perius edito num. XI. pag. 80. jungendum est, atque ita se habet.

CCXCIV.



PANNYCVS. Legendum, ut diximus, PANNYCHVS. παννυχος. *Vigil tota nocte*. Veneris pervigilium cecinit vetus Poeta. Plautinus Palinurus in Curc. Act. I. Sc. 3.

Quid tu Venerin' pervigilare te novisti Phædrome?

Falsa Deorum numina non tantum menstruis supplicationibus, sed anniversario pervigilio coli solebant. V. Suet. in Galba c. 4. & Eidyll. Adonidis.

. . OSTERISQVE. Idest: POSTERISQVE, vel ut marmoris spatium, quod deest, impleatur ET. POSTERISQVE. Sæpe geminatæ conjunctiones in vetustis lapidibus occurrunt. In ara marmorea Regii Musei Medicei inter Florentinas pag. 10. n. V. legitur; ET. P. FERRARIO PROCVLO FILIO ET POSTERISQVE SVIS. Item in marmorea Tabula Musei D. Marchionis Riccardii pag. 87. n. 12. quam vide inter Florentinas in Par. I. Inscr. Ant. Urbium Etruriæ. Exempla pariter habentur in editis Libris. Sallustius, *Tyrannumque, & Cinnam* dixit. Virgilius Æneid. Lib. I. v. 5.

Multa quoque & bello passus dum conderet urbem.

Sed hoc plerumque a Poetis metri caussa fit, ut notat Servius in eumdem locum.

Hactenus Sepulcrales omnes TITVLOS hujus ornatissimi Monumenti, sive Columbarii Libertorum, ac Servorum LIVIAE AVGVSTE, quotquot ad nos pervenere, accurate ex autographis dedimus, & illustravimus; superest, ut INSCRIPTIONES elegantissimas quibus, Aræ, Urnæ, ac Cippi, in honorem defunctorum positi super pavimento exornabantur expendamus. Principem locum sibi vindicat ea Inscriptio, quæ legitur Tabula XIV. in perrara, ac pene singularis structuræ Urna cineraria, dicata Diis Manibus C. Julii Bathylli Augusti, & Divæ Augustæ, itemque Immunis, & Honoratus, ἀτελὴς κὶ ἔντιμος. Lectoris commodo, & institutæ lapidum enumerationi inservientes, eam hic rursum ob oculos ponimus; cujus longitudo est pedum Romanorum II. & tunc. VIII. altitudo vero unius pedis supra dimid.

CCXCV.

DIS MANIBVS

..... AVG. LIB. BATHYLLVS. AEDITV'S. TEMPLI. DIVI. AVG

. T. DIVAE. AVGVSTAE. QVOD. EST. IN. PALATIVM

IMMVNIS ET HONORATVS

Singula verba, quæ notatu digna sunt, nec parum lucis afferunt Historiæ monumentis, ex more illustremus.

..... AVG. LIB. Prænomen, & nomen, & nomen Bathylli, quod ab Augusto, sive Augusta, Patronis accepit, restituitur ex alia Inscriptione, quæ legitur in Ara, quæ huic erat proxima super pavimento Columbarii, dicata Diis Manibus Juliæ Sedatæ Decurionis Tab. XV. lit. C. quæ contubernalis dicitur C. Julii Bathylli Immunis. Quare suppletis literis, legendum C. IVLIVS.

BATHYLLVS. Βαθυκλῆς. Βάθυλλος diminutivum. S.

In alio Titulo hujus Columbarii superius edito n. CCIX. p. 195. habemus Julium Bathyllum Decurionem Marii Libertum; an idem sit, adfirmare minime audeam. Plures Libertos aliorum Libertorum Domus Augustæ ministeriis deputatos, supra observavimus p. 138. Hujus vero C. Julii Bathylli clare meminit vetusta Tabula Musei Ciampinii, quam superius exhibuimus p. 73. in qua cum aliis Libertis Juliæ Gentis, & Domus Augustæ HONORATVS appellatur, quam quæso vide. Nobile par Histrionum Bathyllum, & Pyladem memorat Dio Lib. LIV. ac Bathyllum, quem Mæcenas summopere diligebat.

Perhonorificum officium C. Julii Bathylli postea declaratur, qui fuit Ædituus Templi Divi Augusti, & Divæ Augustæ in Palatio. AEDITVS. idest, AEDITVVS. Gr. Νεώκορος. qui templum servabat tuebaturque, nobis *il Sagrestano*. Vide superius adnotata n. CVIII. p. 148. Scriptum vero AEDITV'S cum accento acuto, non geminato V, ut non raro in aliis lapidibus Gruterianis, in quibus legitur INGENV'S, pro INGENVVS. p. CIV. 8. CCCVI. 7. PERPETV'S, pro PERPETVVS p. CXXVI. PRIMITIV'S, pro PRIMITIVVS p. CCCCXXIV. 5.

Templum Divi Augusti, & Divæ Augustæ fuisse dicitur IN PALATIVM, videlicet IN PALATIO, quæ dicendi formula in Florentinis quoque Pandectis non infrequens est; vel IN PALATINVM; idest IN PALATINO monte. Ita quoque scriptum a Varrone; *Nonne Arcades exules confugerunt* IN PALATIVM *duce Evandro?* i. IN PALATINVM. Varronis testi-

monium affert Servius in Æneid. Lib. VIII. v. 50. qui Palatini montis originem, & denominationem exponit. Augusti ædes ab eo monte in quo quondam & ipse Romulus habitarat splendorem nomenque accepisse, ut PALATIUM dicerentur, tradit Dio Hist. Rom. Lib. LIII. narratque decretos eidem Augusto honores, *ut ante ipsius domum* IN PALATIO *lauri ponerentur, ac super eas coronæ quernæ suspenderentur; nimirum quod perpetuus esset hostium victor, & civium servator.*

Laurum ante fores ejusdem Palatii collocatam, quæ visitur in Augusti numo apud Sebastianum Erizum, testatur Ovidius I. Metamorph. illustratque Cl. V. Cuperus in Augustorum Gemmam.

Postibus Augustis eadem fidissima custos
Ante fores stabis; mediamque tuebere quercum.

Primum vero, ut narrat Suet. c. 72. Augustus habitavit juxta Forum super scalas anularias, in domo quæ Calvi Oratoris fuerat, postea IN PALATIO.

Fuit quoque in eodem Palatio Templum Apollinis; quod, eodem Suetonio teste c. 29. Augustus in ea parte Palatinæ Domus excitavit, quam fulmine ictam desiderari a Deo haruspices pronuntiarunt; addita porticu cum Bibliotheca Latina Græcaque; quo in loco jam senior sæpe etiam Senatum habuit, decuriasque judicum recognovit. Sub basi ejusdem Apollinis Palatini duobus forulis auratis condidit Sybillinos libros, quos solos retinuit, delectu habito, crematis supra duo millia fatidicis Libris Græci Latinique generis. Fertur quoque, conflatis omnibus argenteis statuis sibi positis, cortinas aureas eidem Apollini Palatino dedicasse, multisque pulcherrimis signis ædem ejusdem cumulasse, quorum non pauca recenset Plinius Lib. XXXVI. c. 5. Vide Suetonium in Augusto c. 52. Bibliothecæ cum Græcæ, tum Latinæ Apollinis tradita cura, & custodia Servis, ac Libertis legitur in pluribus Gruterianis Inscriptionibus, data quoque præfectura C. Julio Hygino Augusti Liberto, Antiquitatis, & Historiæ peritissimo, quem laudat Suetonius de illustribus Grammaticis Cap. XX.

Verum quod memoratur in nostra Inscriptione non est Templum Apollinis Palatini, sed Templum primum Divo Augusto, deinde Divæ Augustæ, postquam excessissent, dicatum. Ad hoc Templum, & ad divinos honores Augusto decretos ab Senatu, & ad Liviam Augusti Sacerdotem constitutam, fortassis respexit Virgilius, Templum Achæi conjugis Didonis describens, Æneid. Lib. IV. v. 457.

Præterea fuit in tectis de marmore TEMPLUM
Conjugis antiqui, miro quod honore colebat,
Velleribus niveis, & festa fronde revinctum.

In hoc Templo Divi Augusti, & Divæ Augustæ divinos honores quotannis factos, postridie natalis Augusti, VIII. Kalendas Octobres, a Collegio Fratrum Arualium, testatur sequens pereximium marmor, quod primus ab oblivione, ac tenebris vindicatum in lucem profero. Paucis ab hinc annis probe descriptum reperi in Codice celeberrimæ Bibliothecæ Strozianæ, in quam aditum perhumaniter mihi præbet virtute, ac bonarum literarum amore conspicuus D. Carolus Thomas Strozius, Patricius Florentinus, qui eam a majoribus suis sibi traditam in dies auget, & ornat. In rubrica ejusdem Codicis num. 356. in 4. notatur, hanc marmoream Tabulam exstare Romæ in Ædibus Coritianis; effractam tamen, & in summo, & in imo mutilam.

. . . .

PERSICVS . IOVI . BOVEM
MAREM . ADFVIT . M . S........
IX . K . OCT
NATALE . DIVI . AVG . IN . CAPITO
LIO . IMMOLAVIT . L. VITELLIVS
MAGISTER . PRO . COLLEGIO
FRATRVM . ARVALIVM . IOVI
BOVEM . MAREM . AD . ARAM
GENTIS . IVLIAE . VACCAM
ADFVERVNT . C. CAECINA . LARGVS
SILANVS . STATILIVS
VIII . K . OCT
IN . PALATIO . L. VITELLIVS . MAGISTER
PRO . COLLEGIO . FRATRVM . ARVA
LIVM . IMMOLAVIT . DIVO . AVG
BOVEM . MAREM . ET . DIVAE . AVG.
VACCAM . . . .

. . . .

Paulli Fabii PERSICI. L. VITELLII. C. CAECINAE LARGI. M Junii SILANI, & Tauri, STATILII Corvini nomina, quæ in hac perinsigni Tabula recensentur, ab Henrico Noris, magni nominis viro, erudite illustrantur in Epistola Consulari.

Hujus igitur tam celebris Inscriptionis nostri Columbarii perspicuo testimonio constat Templum Divo Augusto post mortem in Palatio fuisse constitutum; licet Dio in fine Libri LVI. non in Palatio, sed in Urbe ædificatum fuisse a Tiberio, & a Livia, a Senatu decretum asserat, quem sequitur Epitomator ejusdem Xiphilinus; quod Templum dum Romæ ædificaretur, narrat Dio auream ipsius imaginem in æde Martis lecto impositam collocavisse, omnique eam cultu, qua in posterum essent usuri, veneratos fuisse. Plinius vero in Libro XII. Historiæ Naturalis Cap. XIX. diserte ejusdem meminit, aitque in Palatio conditum in honorem Divi Augusti ab ejusdem conjuge Augusta, nulla Tiberii facta mentione; cujus verba libet exscribere; *Radicem ejus* (cinnami) *magni ponderis vidimus in* PALATII TEMPLO, *quod fecerat* DIVO AVGVSTO *conjux* AVGVSTA, *aureæ pateræ impositam; ex qua guttæ editæ annis omnibus in grana durabantur, donec id delubrum incendio consumptum est.* Hic obiter observo idem TEMPLVM a Plinio pariter DELVBRVM nuncupatum, ΗΡΩΟΝ, HEROVM a Dione, cujus verba superius retulimus ad Titulum num. CVII. FANVM a Xiphilino in fine vitæ Augusti, TEMPLVM a Tacito, qui etiam cœlestes religiones Augusto post mortem decretas a Senatu memorat Annal. Lib. I. SACRARIVM a Suet. in vita Augusti cap. 5. cujus testimonium supra relatum a me est; & in superiori Titulo hujus Columbarii SACRARIVM appellatur, quemadmodum

& in alio, quem exhibuimus ex Selectis Inſcriptionibus Cl. V. Johannis Vignolii. Ex quibus inſcriptis Tabulis colligimus eidem Templo Palatino Divi Auguſti plures miniſtros præpoſitos fuiſſe, qui non ſolum Templi curam agerent, verum etiam qui ſacris in eo faciundis præſto eſſent; nam in eo eximio marmore a Vignolio allato Philippus Ruſtianius PVBLICVS AB SACRARIO DIVI AVGVSTI dicitur. *Publici* Servi, auctore Fabretto, Inſcr. Ant. Cap. IV. pag. 336. variorum officiorum erant miniſtri, ad diſtinctionem *Peculiarium* Servorum. Hinc apud eumdem Fabrettum ibidem legitur n. 503. PVBLICVS AVGVRVM. n. 504. PVBLICVS. XV. VIR. S. F. *xv. virum ſacris faciendis.* n. 505. PVBLIC*us* PONTIFIC*um.* nu. 506. PVBLIC*us* DE. PORTICV OCTAVIAE. A BIBLIOTHECA GRAECA. n. 508. PVBLICVS. CVRIONALIS.

Hoc Templum auguror multis donis ab Auguſta cumulatum, quamvis de his ſileant Hiſtorici. Certavit enim in hac femina, genere, probitate, forma, Romanarum eminentiſſima, ut ſcribit Vellejus Paterculus Lib. II. c. 75. cum religione, ac pietate in Deos, ſingularis magnificentia. Cryſtallum dedicavit in Capitolio librarum circiter L. cujus ampliſſimam magnitudnem, a Romanis nondum viſam, memorat Plinius Lib. XXXVII. cap. 2. Templum quoque Hieroſolymitanum ſummi, ac veri noſtri DEI, aureis phialis, & calicibus, ornavit, aliiſque donariis plurimis, & pretioſiſſimis, ut narrat Agrippa Rex Judææ in literis ad Caligulam Imperatorem apud Philonem, in Libro de Legatione ad Cajum. Id enim poſtulabat ſummus Liviæ amor erga conjugem ſuum Auguſtum, qui eam dum viveret, ut prodit Suetonius, unice ſemper dilexit.

Eadem, auctore Dione Lib. LVI. in fine, Numerio Attico Senatori, ac Prætori decies ſeſtertium dono dedit, quod juraverat vidiſſe Auguſtum in cœlum aſcendentem, quemadmodum antiquitus Romulum Proculus vidiſſe perhibebatur. Præter hæc in Palatio peculiares Ludos in honorem Auguſti conjugis fecit, qui ſecundo quoque loco ab Imperatoribus ipſis exhiberentur. Incenſo rogo a Centurionibus, ſupremiſque Auguſti peractis officiis, cum reliqui diſceſſiſſent, cum Equitum primis in Campo Martio dies quinque morata, oſſa ejus legit, & in monumento condidit; itemque haud procul theatro Marcelli, effigiem Divo Auguſto dicavit, ſcripto prius ſuo nomine, poſtea Tiberii, ut narrat Tacitus Annal. Lib. III. pag 73. Ed. Baſil. Statuam quoque eidem dedicavit, ut docet Dio Lib. LVII. in cujus ſtatuæ dedicatione Patricios, & Equites cum uxoribus eorumdem accipere ſtatuerat; verum Tiberius matri infenſus, neque ei dedicationem, niſi Senatus conſulto conceſſam, permiſit, & viris ipſe epulum, illa tantum mulieribus, eo jubente, præbuit.

Hoc idem Palatinum Templum non ſolum AVGVSTAE, poſt ejus obitum dedicatum fuiſſe, ac utrique factum teſtari mihi videtur hæc celebris Inſcriptio; legitur enim AEDITV'S. TEMPLI. DIVI. AVG. ET. DIVAE. AVGVSTAE. QVOD EST. IN. PALATIVM. Memoriæ prodit Suetonius in Vita Auguſti c. 5. ædificatum fuiſſe aliquanto poſtquam Auguſtus exceſſit, abſolutum vero conſtat imperante C. Caligula, qui teſte Dione Lib. LIX. habitu triumphali in ejus honorem illud dedicavit, nobiliſſimis pueris ætate florentibus, cum virginibus ejuſdem ordinis, hymnum canentibus; epulumque Senatoribus, & eorum uxoribus, ac populo datum, variaque ſpectacula edita. In numiſmate Regii Muſei Medicei, optimæ notæ, majoriſque moduli, cernitur Templum Divi Auguſti ſex columnis, ſtatuis, feſta lauro, & encarpis ornatum,

A in quo C. Cæſar ſacrificat in ejuſdem Templi dedicatione; & utrimque ſcriptum DIVO AVG. S. C. Ex altera parte Pietas velato capite cum patera, qua vel ipſa IVLIA AVGVSTA indicatur; cum epigraphe C. CAESAR. DIVI. AVG. PRON. AVG. P. M. TR. P. III. P. P. Idem numiſma edidit, & illuſtravit Cl. Nicolaus Eques Rovoxius Tab. XVIII. n. 10. & 11. in eximio Fragmento Inſcriptionum Fratrum Arualium in Gruteriano Theſauro CXVIII. 4. idem Templum Auguſti, ut arbitror, dicitur NOVVM; & votivæ victimæ enumerantur; DIVO. AVG. B. MARES. II. DIVAE. AVG. VACCAS. II. DIVO CLAV-

B DIO. B. MAR. II. Ceterum Tiberius Cæſar nec mortuam Liviam Auguſtam matrem tali ullo honore dignatus eſt; imo eam ægro ſemper, & infenſo animo tulit viventem; propterea quod ſe ei imperium dediſſe diceret, & non æquata modo poteſtate cum eo imperare, verum etiam prior ipſo regere vellet. Hinc Libellis Tiberio inſcriptis, Liviæ nomen additum, quod ipſa etiam quaſi Imperatrix, rebus ſe ſe ingereret. Quare Tiberius peregrinationes inſtituit, omnique modo ſe illi ſubtraxit; neque minima Capreas ſecedendi cauſa ipſi fuit; ut Dio teſtatur in Libro LVII. & in fine Lib. LVI. Quare nil mirum ſi Tiberius, ut narrat Tacitus Annal. Lib. V. *Honores memoriæ ejus ab Sena-*

C *tu large decretos, quaſi per modeſtiam imminuit, paucis admodum receptis, & addito, ne cœleſtis religio decerneretur, ſic ipſam maluiſſe.* Addit Dio Lib. LVIII. Tiberium neque decumbentem morbo inviſiſſe, neque exequias defunctæ celebraſſe, neque præter funus publicum imagineſque & alia levia, ullum ei honorem tribuiſſe; item arcum, nulli unquam mulieri decretum a Senatu, extrui minime paſſum fuiſſe, pollicitumque ſe eum ſuis ſumtibus ædificaturum, eo modo reſcidiſſe.

A Claudio igitur Cæſare hoc Templum Divæ

D quoque AVGVSTAE dedicatum, & commune factum arbitror, graviſſimorum ſcriptorum fretus auctoritate, quo etiam regnante, ſolenni Apotheoſi in Dearum numerum relata eſt. Suetonius hæc de Claudio ſcribit c. 11. *Aviæ Liviæ divinos honores, & Circenſi pompa currum Elephantorum Auguſtino ſimilem* (legerem *Auguſteo*, vel *Auguſtano*, ut in antiquis lapidibus DOMVS AVGVSTANAE) *decernendum curavit.* Idem Claudius Liviæ Auguſtæ effigiem in TEMPLO AVGVSTI conſecravit, ſacraque inſtituit, quæ Veſtales facerent. Libet Dionis ipſiſſima verba afferre Lib. LX. τὴν τε τήθην τὴν ΛΙΟΥΙΑΝ ού μόνον ἵππων ἀγωσιν ἐτίμησεν,

E ἀλλὰ καὶ ἀπηθανάτισεν, ἄγαλμά τε τι ἐν τῷ Αυγουσείῳ ἱδρύσας, καὶ τὰς θυσίας ταῖς ἀειπαρθένοις ἱεροποεῖν προστάξας, ταῖς τε γυναιξὶν ὅρκον τὸ ὄνομα αὐτῆς ποιεῖσθαι κελεύσας. ſcilicet: *Aviam Liviam, præter hunc honorem immortalitati adſeruit, dedicavitque ejus effigiem in* TEMPLO AVGVSTI, *ac rem ſacram ei fieri a Veſtalibus mandavit, mulieresque per nomen ejus jurare juſſit.* Hinc in numis ejuſdem (ſi genuini ſint) apud Gutherium de Jure Manium Lib. II. Cap. V. cernitur Templum octaſtylum, cum epigraphe AETERNITATIS AVGVSTAE; & in alio quem affert in ſequenti Capite VI.

F pag. 196. Templum pulcherrimum expreſſum eſt ſtatuis, & imaginibus ornatum, cum eadem epigraphe; nam conſecrationem æternitas denotat. Conſecrationis Juliæ Auguſtæ fit mentio in eximio Neapolitanæ Inſcriptionis fragmento in Gruteri Theſauro p. CXVI. 5. quod pertinet ad Collegium Fratrum Arualium, ſuppletumque legitur a Reineſio in Epiſtola XLIV. pag. 431. cujus ea tantum verba, quæ ad rem noſtram faciunt, exſcribam:

XVI. K. FEBR.
OB CONSECRATIONEM. DIVAE. AVG. ITEM
DIVO. AVGVSTO. BOVEM MAREM. DIVAE AV
GVSTAE. VACCAM

Obiit Livia anno XV. post Augusti decessum, *C. Fusio, L. Rubellio* Consulibus; quorum utrique *Geminus* cognomentum erat, teste Tacito initio Libri V. Annalium. His Consulibus anno Urbis Varroniano 782. vulgaris vero Christianæ epochæ 29. Jesus Christus Dominus noster passus, ac mortuus est, ut ex Tertulliano, & aliis antiquis Patribus probat Cardinalis Baronius ad An. Chr. XXXIV. n. CXXXVIII. Eorumdem Consulum meminit vetustum fragmentum apud præstantissimum Virum Henricum Noris in Epistola Consulari pag. 9. & in magno Thesauro veterum Inscriptionum p. DXXXV. 2. itemque penes Fabrettum de Columna Trajani Cap. VII. pag. 196. & 197. Vixit Augusta annis LXXXVI. ex qua Augustus nullos Liberos suscepit; verum vivens, solatii caussa, statuis donata, & in matrum quæ ter peperissent numerum relata, ut memoriæ proditum a Dione initio Libri LV. Laudata est in funere a Cajo Cæsare pronepote, anno Tiberii XVI. Feminarum omnium prima post mortem DEA dicta est; ut supra in Præfatione ostendimus. Neque enim & ipse Augustus vivens, nisi a Poetis DEVS dictus, atque habitus est; post mortem vero Templis, divinis honoribus, eoque cognomine honoratus, ut fusius ostendit Vir Cl. Johannes Vignolius de Columna Antonini Pii Cap. V. Quare hanc memoriam C. Julio Bathyllo, aliamque C. Julio Astio Divæ Augustæ Liberto, ut supra vidimus n. CLXX. pag. 178. non nisi post mortem eorumdem Augustorum, & hanc quam modo explicavimus post Palatini Templi dedicationem positam fuisse perspicuum, ac certum est.

Defuncto Augusto quemadmodum Templa Romæ, Nolæ, & per alias Urbes, ac Colonias condita, ac dedicata sunt, ita etiam Liviæ Augustæ post mortem idem honos habitus, ut inter alia testatur marmoreum prægrande epistylium, quod olim exstabat in Urbe Veteri, inde Florentiam translatum, sex ingentibus, ac pretiosis columnis suffultum, ex cujus inscriptione, quæ in eo legitur, constat præclarum ædificium labefactatum, postea refectum fuisse; quam vide inter Florentinas in Par. I. pag. 306. n. 47.

Sequitur Inscriptio marmoreæ perelegantis Aræ, in inferiori parte perfractæ, quæ cum sequentibus delineata exhibetur Tab. XV. lit. A, & ut indicat Tab. II. & pag. 6. posita erat in hoc Monumento lit. E.

CCXCVI.

DIS. MANIBVS
ANTONIAE
PANEROTIS. L.
HELENES

Idest, *Diis Manibus Antoniæ Panerotis Libertæ Helenes.*

Omissum τὸ MANIBVS quandoque, & contra consuetam dedicationis formulam, absolute DIIS dedicatum sepulcralem antiquum Titulum observandum propono in sequenti inedito, quo nuper Museum suum Romæ locupletavit Nob. Franciscus Eq. Victorius. Inter nomina primi versus visitur parvum foramen, sive cyathus ad lacrymas in defunctorum cineres per tubum plumbeum effundendas, cujus characteres, præsertim F. & A. eodem modo scripta sunt, ut in Urnulis Sepulcralibus Familiæ Furiæ, quas delineavit, & edidit Tab. 26. Petrus Sanctes Bartoli in Libro, qui inscribitur: *Gli Antichi Sepolcri, ovvero Mausolei Romani, ed Etruschi*; qui Titulus cum antiquitatis, tum raritatis prærogativam sibi vindicat.

I' Λ BIVS ◎ CERESIMO
DIIS
I' Λ BI Λ · PH. VMEN ·
CONGI · BENE · MERETI ·

HELENES. Græca tantum expressa inflexione genitivi casus. In pluribus Tabulis quandoque simul Græca, & Latina; ut AVCTAES APVSTIAES in Florentina Musei Suburbani Strozii, superius pag. 40. Gruterianus Titulus pag. DCVI. 7. dicatus est; *Diis Manibus M. Antonii Alexandri Panerotis Augusti Liberti.*

CCXCVII.

D . M
M. VLPIO. AVG. LIB
MENOPHILO. ADIVTORI
PROC. AB. ORNAMENTIS
VIXIT. ANN. XXXV. MENS. V
POSVERVNT

P. AELIVS. AVG. L. MENOPHILVS
PATER. ET. CAMINIA. FORTVNATA
MATER. INFELICISSIMA. ET IVLIA
PASSERILLA. CONIVX. PIENTISSIMA. EX. DECRETV
SOCIORVM. ANNIO. VERO. III. ET. EGGIO. AMBIBVLO. COS

Marmorea hæc Ara, sive Urna literis omnium elegantissimis, & optimæ formæ, ita a quadratario peritissimo inscalptis, alta pedes IV. Romanos, lata pedes II. perspicue ostendit hoc Monumentum, sive Columbarium ex ære collato Libertorum, ac Servorum Liviæ Augustæ, & Cæsarum constructum, vel emtum fuisse, ut supra diximus pag. 62. §. XIV. namque ex decreto Sociorum, Annio Vero III. & Eggio Ambibulo Consulibus, de quibus paullo infra, locus sepulturæ conceditur M. Ulpio Menophilo Trajani Augusti Imperatoris Liberto, Adjutori Procurationis, vel Procuratorum ab Ornamentis, qui vixit annos trigintaquinque, & menses quinque. Huic memoriam Aramque posuerunt, atque in ea cineres condiderunt primum pater P. Ælius Menophilus, Hadriani Imperatoris Augusti Libertus, deinde Caminia Fortunata, filii morte mater infelicissima, & Passerilla ejusdem conjux pientissima.

ADIVTORI PROC AB. ORNAMENTIS. ἐπὶ τῶν κόσμων. S.

In quodam lapide Gruterianæ Gazæ legitur; OPTATVS AVG. L. ADIVTOR. PROCVRATIONIS ORNAMENTORVM, qui cum aliis Conlibertis memoriam ponit Servato Cæsaris Servo Contrascriptori rationis summi Choragii. Varia erant Cæsarum ornamenta, quæ Servi, ac Liberti procurabant; quæ vel ad cultum ornatumque corporis in Ludis, in Triumphis, in Venationibus, quibus deditissimus fuit Trajanus, spectabant; de quibus fusius præstantissimus vir Julius Cæsar Bulengerus de Imperatore. Supra dedimus pag. 142. n. CIII. Irenionem AB. ORNA*mentis*, & Felicem C. Cæsaris AB. ORNAM*entis*.

Quantum ornamentis studuerit Caligula luculenter narrat Suetonius in ejus vita c. 52. Plinius eumdem calceis gemmas inseruisse tradit Lib. XXXIII. c. 3 quod etiam Helagabalus factitavit, & Diocletianus id esse instituit inter cetera insignia principatus. Vide Lampridium in Vita Helagabali, & Alexandri Severi, & Eutropium Lib. IX.

EX. DECRETV. Idest, *ex Decreto*. Frequenter V & O alternant. Ita in Gruterianis legitur IN AGRV. P. XV. pro IN. AGRO. pag. DCCLV. 3. DOMV pro DOMO. p. DLXVI. 9. VNV LOCV pro VNO LOCO. p. DCCCXL. 1. neque tantum in fine vocis; verum & in prima, vel media syllaba; ut NVMENCLATOR pro NOMENCLATOR. p. DCXXX. 5. NATIONE PANNVNIVS, pro PANNONIVS. p. DXLVIII. 3. & in sequenti, quæ nunc primum in lucem prodit ex Museo Victorio Romæ, MVNIMENTV pro MONIMENTVM legitur.

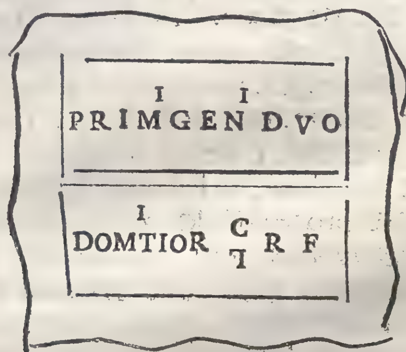
D. M. S.
CANINIA. ANTIOCHIS. HOC. MV
NIMENTV. SE. VIVA. FECIT. SIBI. ET
SVIS. LIBERTIS. LIBERTABVSQVE. POSTE
RISQVE. EORVM. HOC. MVNIMENTV. VE
TO. VENIRI. NEQVE. DONARI. QVOT. SI

Præterea insignis, ac singularis est hæc Ara perspicua Consulum nomenclatura, quorum nomina Cassiodorus, Capitolinus, Panvinius, Leunclavius, Petavius, Ricciolius, quot quantique viri, depravarunt; nullo eo tempore edito antiquo lapide, in quo hoc Consulum par propriis verisque suis nominibus scriberetur. Nam alter Consul Ambibulus depravate a Cassiodoro vocatus *Ambiguus*, & corrupte apud Capitolinum *Bibulus*, geminatoque errore Panvinio dictus *Ambiguus Bibulus*, & ex uno, duo Consules facti, aliisque obtrusis in eorum collegio. Vera nomina primus aperuit, auspice vetustæ Inscriptionis fragmento, numquam satis laudatus Henricus Noris in Epistola Consulari; veramque Consulum *Veri*, & *Ambibuli* lectionem confirmavit pluribus aliis monumentis Fabrettus Inscr. Antiq. Cap. VI. pag. 446. & 447. In allatis monumentis ab Norisio, & a Fabretto semper legitur VERO III. ET. AMBIBVLO COS; in hoc vero, cui raritatis prærogativa accedit, additur etiam nomen Gentis *Anniæ*, & *Eggiæ* utriusque Consulis, quod hactenus latuit. Eadem gentilitia nomina leguntur in sequenti lateris fragmento, magnitudinis unius Romani pedis ultra dimidium, quod exstat in Museo D. Equitis Francisci Victorii Romæ, repertumque est

anno MDCCXXVI. quod ſcitu curioſum eſt, pæne in primordiis detectionis hujus Columbarii, ca- A ſu quodam, prope Oſtia, in Vinea D. Marchionis Sacchetti, non longe a Tiberis ripa.



In interiori orbe legitur; .... VOF ...... VERO III. EEGGIO, omiſſo AMBIBVLO cognomine, in medio COS. In extimo orbe TITVTI N SENT SATRINA BEVRI Figlinæ antiquæ notæ. In his præſertim lateribus, ut in allato, ſæpiſſime literarum B monogrammata occurrunt, & verba non integra, ſed trunca, ut in ſequentibus, quæ in parergon afferimus, exſtantque in prælaudato Muſeo Victorio, ac nuper reperta ſunt inter rudera Neronianæ Domus.





In rotundo orbe L. VALERI SEVERI I V. Q. F'

CN. DOMITI. APRILIS ICRE. IANVARI EXECDE

Sequitur Inſcriptio Aræ marmoreæ dicatæ *Diis Manibus Juliæ Sedatæ Decurionis Contubernalis C. Julii Bathylli Immunis*, quæ prope Sepulcrum ejuſdem C. Julii Bathylli conjugis poſita erat, ut in Tab. II. Ichnographica lit. AA; ſed humi jacens inventa; alt. p. II. ſupra dimidium, lat. p. I. ſ. d.

CCXCVIII.

DIS. MANIB
IVLIAE. SEDATAE
DEC
CONTVBERN
C. IVLI. BATHYLLI
IMMVNIS

CONTVBERN. Contubernales proprie ſunt Servi, ut oſtendit Fabrettus Inſcr. Ant. Cap. IV. pag. 317. Verum non ſolum Liberti, ſed etiam ingenui, & conjuges invicem *contubernales* ſe appellant; ut in ſexcentis antiquis inſcriptionibus. C Dubitare non ſinit quadratus inſcriptus lapis apud Gruterum DLXXXIX. 7. in quo legitur, FELIX. AVG. ADIVT. TABVL. A. RAT. QVI. SORTITVS. IN CONTVBERN SVO. ARRIAM. RVFINAM QVAE FVIT VXOR EIVS*Dem*, &c. C. Cæſar Caligula reverſus ex Syriaca expeditione, *primum in matris*, *denique ea relegata*, *in Liviæ Auguſtæ proaviæ ſuæ* CONTVBERNIO *manſit*, *quam defunctam prætextatus etiam pro roſtris laudavit*, ut Tranquillus narrat in ejuſdem vita c. 9. Idem de Veſpaſiano hæc ſcribit c. 3. *Poſt uxoris exceſſum*, *Cænidem Antoniæ Libertam adamavit*, *dilectam quondam ſibi revocavit in* CONTVBERNIVM; *habuitque etiam* D *Imperator pæne juſtæ uxoris loco*.

CCXCIX.

CCXCIX.

DIS. MANIBVS. SAC
CALAMVS
TI. CLAVDII. CAESARIS
AVGVSTI. GERMANICI
PAMPHILIANVS
VILICVS. EX. HORREIS
LOLLIANIS
EX. D. D. D. S. D D

Locus hujus Aræ, altæ Romanos pedes III. latæ II. in honorem Calami Pamphiliani, Tiberii Claudii Cæsaris Augusti Germanici Vilici ex Horreis Lollianis, cernitur in Tab. II. lit. Y in qua hujus Monumenti sive Columbarii Ichnographia accurate describitur; eoque modo, ut Sarcophagi, Aræ, atque Urnæ circumquaque dispositæ, in prima Monumenti detectione observatæ sunt.

DIS. MANIBVS. SAC. Idest; SACRVM: Virgilius in annuo Anchisæ funere Æneid. Lib. V. v. 47.

Ex quo relliquias divinique ossa parentis
Condidimus terra, mæstasque SACRAVIMVS ARAS.

A TI. CLAVDII. CAESARIS. AVGVSTI. GERMANICI. Tiberius Claudius Nero Germanicus, Drusi Germanici, & Antoniæ filius, Liviæ nepos; quam immortalitati, ut diximus, asseruit.

VILICVS. EX. HORREIS LOLLIANIS. Vilicis tota rei rusticæ cura a Domino committebatur. Vilicus qualis sit eligendus, peritus rerum rusticarum, docet Columella Lib. I. In vetustis monumentis *Subvilici* quoque recensentur. Vilici officium non semper rusticum fuisse, sed aliquando urbana quoque munera comprehendisse vult Salmasius in Lampridium; cui adstipulatur Fabrettus, qui Cap. I. Inscr. Ant. p. 3. n. 13. Cæsarianum exhibet Hyacinthum *Vilicum* Amphitheatri. In Evangelio *Vilicus* dicitur ὁ οἰκονόμος.

Horrea tum urbana cum suburbana fuere, eaque pensilia in editiore parte constituta, & subterranea, de quibus Thomas Dempsterus in Paral. ad Rosini Antiquitat. Rom. XXXVIII. Horreum quale esse debeat, & quo in loco constitui, vel in Urbe, vel in Villis, liquet ex Palladio, Columella, & ex Pliniana descript. Villæ Laurentinæ Lib. II. Epist. XVII. & ex Vitruvio Lib. VI. c. 9. In qualibet regione Urbis plura Horrea condita erant, eorumque numerum colligit Panvinius, aitque fuisse CCCXXVII. In his annonam, & frumentum asservatum docet vetusta tabula in Horreis Palatinis inventa, quam prælaudatus Panvinius affert in Descriptione Regionis X. In Horreis quoque & Insulis pretiosissimam plerumque partem fortunarum suarum homines opulenti reposuere, ut observat Pignorius de Servis pag. 244. & ad eorum custodiam Servos posuere; quæ Horrea a dominis suo nomine nuncupabantur, ut supra observavimus, a Petronio Horrea Petroniana num. CXC. pag. 187. & in hac Ara ab Lollio Horrea Lolliana, quorum fit mentio, in eo Libro qui inscriptus est *Fragmenta Vestigii veteris Romæ*, Tab. I. pag. 6. quæ Joh. Petrus Bellorius illustravit.

Sæpe etiam Numinum tutelæ Horrea commendata, & dicata, ut *Genio Conservatori*, & *Fortunæ Conservatrici Horreorum Galbianorum*, ut docet Tabula Gruteriana p. LXXV. I. 2. CIX. 7. & Ara ornata urceolo, ac patera, reperta anno MDCC. in Vinea Palatiesca Romæ, prope Viam Portuensem, & Tiberis ripam, quam edidit Cl. V. Vignolius in Inscr. Sel. pag. 314. in qua Magistri Primi Horreum dedicant Fortunæ.

Fuit quoque Romæ in Regione XII. Fons Lollianus a Lollio denominatus, de quo mentio exstat in veteri hac Inscriptione, quam ibidem protulit Panvinius, & integram Gruterus CLXXX. I.

APPIO. ANNIO. BRADVA
T. VIBIO. BARO. COS
MAGISTRI. FONTIS. LOLLIANI
M. VLPIVS. FELIX
N. CONFLONIVS. VITALIO
C. CLODIVS. SATVRNINVS &c.

Qui curam habebant sive Suburbanorum, sive Urbanorum, sive Militarium Horreorum, sive in his operam suam locabant, HORREARII vocabantur; ut in Digestis, & in vetustis lapidibus apud Reinesium Cl. XI. n. 87. apud Fabrettum pag. 643. n. 371. & pag. 692. n. 133. ubi in ara quadam legitur;

SILVANO
SACR
ANTEROS. CAES
HORREARIVS
CHORTIS. III
D. D. A. L. *dono dedit animo libens*

Singularia quæ in fine Inscriptionis leguntur EX D. D. D. S. D. D. forte interpretanda; *Ex Decreto Decurionum Sepulcrum Dono Datum*, vel *ex Decreto Decurionum Sociorum Dono Datum*. &c.

In Tab. XVI. lit. B cernitur marmorea Ara, sive Cippus altitudine colligens pedes Romanos III. latitudine vero pedes item Romanos circiter II. positus *C. Cosconio Commodiano*, cujus locus videndus est in Tab. II. lit. V; nam ut supra diximus pag. 7. constitutus erat ante Sarcophagum delineatum Tab. XVI. lit. B. atque ita inscriptus.

CCC.

C. COSCONIO
COMMODIANO
C ☙ P

C. COSCONIVS. Cosconia Familia jamdudum nota ex Gruterianis Inscriptionibus. Prænomen C. idest *Cajus* quandoque scriptum non consueta sigla C, sed integra voce CAIVS, vel GAIVS, ut in Florentina Tabula Musei Suburbani Strozii pag. 395. n. 167. in qua scriptum D. M. GLYCERO. V. A. IIII. GAIVS. IVLIVS. EVTIGHVS. Interdum etiam alia prænomina integra scriptura expressa, ut in hac eleganti Urna marmorea, operculo clausa, & belle striata Florentiæ in Hortis Mediceis, vulgo *Boboli*; cujus Inscriptio inedita est; neque inter Florentinas descripta; paucis enim ab hinc diebus e latebris emersit, curavique ut conspicuo in loco poneretur. In hac igitur TITVS pro T. ut in sexcentis aliis, sculptum conspicitur.

D M

TITO AELIO MONTANO AVG
LIB OPTIONI TABELLARI
ORVM OFFICI RATIO AAIVI
QVI VIXIT ANNIS. LV. MEN
SIBVS. III. DIEBVS III

AVG. LIB. OPTIONI. Ideſt; *Auguſti Liberto Optioni;* optato ſcilicet adjutori, & adminiſtro Tabellariorum Officii Rationalium; ita enim exprimi in marmore mihi videtur; non vero RATIONVM, nam marmorarius ſpatiis excluſus iniquis perſpicue in fine id exprimere non potuit. In Gruteriano lapide pag. XI. 5. legitur SEMNVS AVGG. N N I. *Auguſtorum Noſtrorum*. LIB. OPTIO TABELLARIORVM STATIONIS MARMORVM. Videndus de his Gutherius De Officiis Domus Auguſtæ Lib. III. Cap. XIX. pag. 586.

C Ꝑ P. Ideſt, *Cippus poſitus*; vel *Conliberto*, vel *Collegæ poſuerunt*. Conſtat enim vetuſtorum lapidum auctoritate utroque modo Libertos appellari. Apud Fabrettum pag. 210. n. 528 legitur ET FAVSTVS COLLEGA EIVS FECERVNT. Diſerte hanc meam interpretationem confirmare videtur perelegans Tabula, quam ſubjicio, quæ nondum literatorum oculis patuit, & exſtat in Muſeo Cl. Viri Johannis Baptiſtæ Comitis Caſotti, Eccleſiæ Imprunetanæ Præpoſiti, de Republica Literaria, præclaris ingenii laboribus, optime meriti.

D M
FELICISSIMVS.
AVG. LIB. MYRONI
COLLIBERTO. ET
COLLEGE. BENE
MERENTI. FECIT

CCCI.

TI. CLAVDI FIRMI

Tiberii Claudii Firmi nomen ſcriptum fuit in marmorea baſi, ſupra quam virilis pedis fragmentum; ut cernitur in Tab. XII. lit. E, arguitque ſtatuam in ejus honorem, & ob egregia in ceteros Libertos merita poſitam fuiſſe. Inter quamplures Libertos Domus Auguſtæ diſerte meminit ejuſdem Tiberii Claudi Firmi marmorea baſis fracta, penes Gruterum CI. 5. *Effigies hominum*, ut ait Plinius Lib. XXXIV. c. 4. *non ſolebant exprimi niſi aliqua illuſtri cauſa perpetuitatem merentium;* & paullo poſt: *Excepta deinde res eſt a toto orbe terrarum humaniſſima ambitione. Et jam omnium municipiorum, & fori ſtatuæ ornamentum eſſe cœpere: prorogarique memoria hominum, & honores legendi ævo*, ET BASIBVS INSCRIBI, *ne in ſepulcris tantum legerentur. Mox in foro, & in domibus privatis factum, atque in atriis. Honos clientum inſtituit ſic colere patronos*. Igitur Statuæ honoris, & cultus cauſa, primum Diis poſitæ, omnique cultu dicatæ; deinde a Diis ad homines virtute præſtantes tranſductæ, poſtea vero tali honore affecti & ipſi Liberti. Dum hæc ſcribimus erutum Romæ eſt in Suburbano Nobilium DD. e Caſalibus marmoreum pulcherrimum Simulacrum Liberi Patris, hedera coronati, dextra cantharum tenentis; altum Romanos palmos circiter quatuor, cui pone dextrum pedem adſtat tigris, ſive panthera Baccho amica, & ad lævum latus Satyrus ſupra ſaxum ſedens, elata dextra excepturus pendentes uvas e ſiniſtra Bacchi manu. Baſis itidem hujus ſimulacri inſcripta hac eleganti, atque inedita epigraphe.

M. AVRELIVS. SVCCESSVS. AVG
LIB. A. CVRA. AMICOR. QQ. ET
POMPONIA. VICTORINA. MAT
COLL. LIBERI. PATRIS. D. D

Ideſt; *M. Aurelius Succeſſus Auguſti Libertus a Cura Amicorum, Quinquennalis, & Pomponia Victorina Mater Collegio Liberi Patris dono dedere*, vel *dederunt dicarunt*. Duo notatu digna occurrunt in hoc lapide, officium M. Aurelii Succeſſi, M. Aurelii Antonini Imperatoris Auguſti Liberti, A CVRA AMICORVM; & mentio Collegii Liberi Patris, cui etiam Statua donata, ac dedicata eſt. Primum explicat Pignorius de Servis pag. 211. 213. aitque in aula Palatina fuiſſe Libertos, qui curam gererent amicorum Principis; vel novos amicos conquirerent. Auguſtus, ut ex Suetonio colligitur in ejus vita c. 66. rarus quidem ad ſuſcipiendas amicitias, ad retinendas conſtantiſſimus fuit. Agrippam & Mæcenatem ſibi familiariſſimos maxime coluit, & valde dilexit. Virtutis moderationiſque fama, Indos etiam, ac Scythas, auditu modo cognitos, pellexit ad amicitiam ſuam populique Romani ultro per legatos petendam; quemadmodum memoriæ proditum ab eodem Suetonio c. 21. qui etiam c. 101. ait viginti annorum ſpatio quatuor decies millies H-S ex teſtamentis amicorum percepiſſe; & amicos admiſſos, quum jam animam ageret, blande percunctatum fuiſſe, c. 99.

Collegii vero Liberi Patris nulla fit mentio in Gruterianis, & Reineſianis Inſcriptionibus. In eximio lapide, qui Romæ erutus eſt ex ruinis Velabri, die XI. Decembris MDCLIX. altitudine palmorum duorum & 3. v. latitudine item duorum & dim. Liber Pater dicitur ADSTATOR ET CONSERVATOR COLLEGII VELABRENSIVM; quem oculatiſſimus, & eruditiſſimus Vir Leonardus Auguſtinius Senenſis, qui ſummi Pontificis juſſu ibidem præfuit, accurate deſcriptum dedit Carolo Strozio Senatori Florentino, venerandæ Antiquitatis indagatori, & inſtauratori præſtantiſſimo; quem lapidem quia in nonnullis locis diverſa lectione ediderunt Sponius in Miſcellaneis pag. 27. & Fabrettus Inſcr. Ant. p. 164. n. 297. alibi vulgabimus.

Addita ſunt in Tabulis XVIII. & XIX. tria Signa Figlinarum, quorum primum Tab. XVIII. lit. D inſigne eſt conſulatu *Serviani* III. & *Vari:* obſignatumque eſt his literis.

CCCII.

In interiori orbe SERVIANO III ET VARO

In medio Catuli caput, collo torque ornato, Figlinæ nota. COS

In extimo orbe EX FIG Q AMOD CNIN FORTVNÆ

Tullius Servilius Servianus tertium, & C. Vibius Juventius Varus Consules fuere Imperatore Hadriano Augusto, Anno U. 887. Christi Domini 134. Plures laterculos his Consulibus notatos protulit Fabrettus Inscr. Ant. Cap. VII. pag. 509. n. 144. 145. 146. & De Columna Trajani Cap. VII. pag. 197.

A

Ex quibus, & ex nostro, qui e diversa ab aliis Figlina prodiit, certum est cum Serviano III. Consulem fuisse VARVM, non VERVM juxta Panvinium in Commentariis ad Fastos Lib. II. ad A. U. 886. In Florentino latere solum Serviani nomen tertium Consulis notatum est pag. 313. n. 56.

Hic laterculus cum altero sequenti in eadem Tabula lit. E mensuræ duorum antiquorum Romanorum pedum adamussim respondet. Inventi sunt in hoc monumento Libertorum, ac Servorum LIVIAE AVGVSTAE, qui planitiem efformabant sub pavimento musivo opere exornato, exstantque Romæ in Museo Nobilium DD. e Victoriis.

B

CCCIII.

OPVS DOLIARE EX PREDIS D N

Legendum EX PRAEDIIS D.N. i. *Domini Nostri*, scilicet Augusti. Nota Figlinæ *Leo currens*; ut in alio, qui conspicitur in Tab. XIX. lit. C. qui ab eadem Figlina obsignatus videtur, sed diversa epigraphe, nec additis Consulum paribus.

CCCIV.

OP. DOLIARE. EX. PRAED. AVG. N

Idest; *Opus Doliare ex Prædiis Augusti nostri*. In intimo orbiculo *Leo currens*. Hic quoque laterculus in hoc Monumento repertus.

APPENDIX.

Hisce diebus, auspice Clariss. V. Petro Andrea Andreinio, semper summa cum laude a me commemorando, quum evolverem Collectanea Antiquarum Inscriptionum, quæ fere ad sex millia, ut ipse ait, collegit celeberrimus, & eruditissimus Johannes Baptista Donius, Patricius Florentinus; itemque singillatim præclara quamplura ejus Opera hactenus inedita animadverterem, quæ quantum in nobis erit, conabimur ut in lucem prodeant, opportune ad manus venit sequens antiqua

C

Tabula Antiquariis incognita, quam Donius sub Classe Collegiorum, & Sodalitatum posuit, descripsitque ex Schedis Manutianis Bibliothecæ Vaticanæ, quæ exstare notabatur in Bibliotheca Cardinalis Carpensis. Hic igitur pro hujus Opusculi coronide subjicimus, quod plures referat Libertos Juliæ Gentis, ac Domus Augustæ DECVRIONES, inter quos Actium HONORATVM, item alios plures IMMVNES, cujus Immunitatis Libertis datæ exempla sæpius anquisivimus.

ALEXANDER VRBANVS. IONICVS. ZOSIMVS. CAESAR
C. OCTAVIVS AVG. L. HELEN. C. IVLIVS ZOSIMVS
IMMVN. MVLIER.
METROBI. IVLIA.
ANTONIA. ARESCVSA. IVLIA. PROTI. CAESAR. LARGIAN. MIN.
EVCHE LACAENA. ARATHI IVLIA CALE CLAVDIA. MYSTA.
ANTONIA CHARIESSA. PRIMILLA SPIRONTIS L. AVG. L. CREVSA
SECVNDA. PANEROTIS. FORTVNATA PASICRATIS. SOPHE
LIVIA. GENICE. TYCHE IVCVNDI. HELLAS. DEXTRI
CLAVDIA. TERTVI MIN. ACTI. HON. IVLIA. HILARA. IVLIA. VENVSTA
DECVRIONES.
APRILIS. DAPHNI. TRA.... RIMVS. HILARI. F. HERACLA.
TI. CLAVDIVS. AVG. L. APOLLONIVS. TI. CLAVDIVS. AVG.... AGATHANGELVS
ALBANVS. PAEDEROT. S. FR. M. ANTONIVS. ALEXANDER. ATIMETVS. CAESARIS.
ANIA CAESARIS OP C CLAVDIVS M. LIVIVS. AMARANTHVS A M LIVIVS.
C IVLIVS ANICETVS IVLIANVS ACTIVS. TI. CLAVDIVS. ABASCANTVS. CAES
ATIMETVS. CAESA. IVLIVS. ALEXANDER

OCTAVII FERRARII

IN PATAVINA ACCADEMIA

Latinarum & Græcarum Litterarum olim Professoris

DISSERTATIO

DE BALNEIS.

JOANNI FABRICIO

IN ACCADEMIA JULIA DOCTORI, ET PROFESSORI EMERITO

JACOBUS FACCIOLATUS

S. D.



Um tuæ Bibliothecæ *volumen tertium, magna quadam eruditione doctrinaque redundans, ſuperioribus diebus accepiſſem, ſtatim cogitare cœpi, numquid ego tibi Libellorum, aut quid potiſſimum dare poſſem, unde animum beneficii memorem recognoſceres. Nihil ſcilicet meum: quid enim a nobis eſſe poteſt tuo judicio dignum? Fortuna juvit hominem, ſuomet conſilio, ſuiſque viribus diffidentem. Fecit enim ut inciderem in duas Octavii* Ferrarii *Diſſertationes* ἀνεκδότους, *alteram* de Balneis, de Gladiatoribus *alteram: quas ut vidi, & comparari poſſe cognovi,* Belle habet, *exclamavi,* Fabricii noſtri erunt. *Omnia Ferrarius ſcripſit egregie: verumtamen quæ nunc mitto, ſunt ejuſmodi, ut, ſi non mole, ſed pretio æſtimentur, multis voluminibus paria ſint. Quibuſdam fortaſſe non probabitur, quod ponit de voce* Phæninda, *luſoriæ pilæ genere, quam* ἀπὸ τῆς ἀφέσεως, *id eſt,* a jactu *dictam putat. Quid enim ſimile, inquient, inter* ἄφεσιν, *&* φαινίνδα? *Atqui hoc ille ab* Athenæo *mutuatus eſt, qui ita prorſus habet in lib.* 1. δειπν. *c.* 12. ἐκαλεῖτο δὲ φαινίνδα ἀπὸ τῆς ἀφέσεως τῶν σφαιριζόντων. *Notationem hanc* falſam, putidam, & abſurdam *appellat Iſaacus* Caſaubonus *in ſuis Animadverſionibus, nec ſibi perſuadere poteſt,* ita fatuum fuiſſe *Athenæum,* ut hoc probabile crederet, aut ita inconſultum, ut in litteras referret. *Itaque primum pro* φαινίνδα *reponit* ἐφετίνδα, *mutatque* ἀφέσεως *in* φεναχίσεως, *non quod ita demum ſalva res ſit, ſed quia in tanta loci hujus depravatione multifariam divinandum putat,* nihilque, *inquit,* tam alienum a ratione fingi poteſt, quod auctorem non invenerit. *Ego vero, ut Ferrarium defendam, ne ipſi quidem Caſaubono. tanto viro, parcendum exiſtimo: præſertim vero cum una eademque opera Athenæi locus a mendi ſuſpicione liberari poſſit, & adverſus criticam variandi libidinem muniri. Igitur Athenæus cum dicit,* φαινίνδα *vocari* ἀπὸ τῆς ἀφέσεως τῶν σφαιριζόντων, *id eſt* a jactu eorum, qui pila ludunt, *non etymon, literaſque hujus vocis notat, ſed tantummodo ſignificationem & cauſam, unde ortum eſt nomen; quatenus is, qui ludit, jaciendo pilam, alii oſtendit, alii mittit,* ἑτέρῳ προδείξαντες, ἑτέρῳ ῥίπτουσιν, *ut ait* Pollux. *Quia porro hic* jactus *continet exhibitionem, & deceptionem, hinc eſt ipſa litterarum ratio, ex quibus* φαινίνδα, *ſeu* φενίνδα *componitur,* παρὰ τὸ φαίνειν, oſtendere, *vel* φεναχίζειν, decipere. *Ita nihil alienum a vero proferret, ſi quis diceret,* pugnam *hoc modo appellari a* manu, *non quod ulla ſit inter utriuſque vocis literas ſimilitudo, ſed quia ſcilicet initio homines manu in* pugnum *contracta* pugnare *conſueverunt, unde ipſum* pugnæ *nomen inventum eſt. Simile aliquid invenies apud* Plinium *hiſt. nat. lib.* 19. *cap.* 4. Horti, *inquit,* maxime placebant, quia non egerent igni, parcerentque ligno, expedita res & parata ſemper: unde & ACETARIA appellantur. *Quem loquendi modum cum ſatis non percepiſſet* Dalechampius, *legere maluit ACEDARIA,* quod, *inquit,* exiguam, vel nullam curam po-

ſcerent, *ex* α, *&* κνίδομαι. *At vox* ACETARIA *omnium ſæculorum, & codicum fide nititur, totaque illa Plinii ſententia nihil niſi occaſio ſignificatur, unde oleribus novum hoc nomen quæſitum eſt: cujus quidem etymon profluit ab* aceto; *quo uno vetuſtiſſimi homines olera condiebant, & ex eo cruda ſumebant, oleo, ignique parcentes. Vide, utrum nos homunciones Euripum hunc ſuperaverimus, in quo non modo* Caſaubonus, *ſed præterea multi Caſaubono pares (quis enim illo major?) naufragium fecerunt. Si plura de hac voce, ejuſque varia ſcriptione quæres, habebis in* Heſychii, *&* Suidæ *lexicis, in Magno etymologico, apud* Euſtachium *Odyſſ. fol.* 271. 315. apud Pollucem *lib.* 9. *c.* 7. *n.* 103. *ejuſque interpretes tredecim ante annos Amſtelædami editos. Verum cui hæc? Scilicet,* γλαῦκας εἰς Ἀθήνας. *Neque tamen id otii abundantia facio, ſed ut ipſe quoque pro virili parte ejus viri memoriæ ſerviam, qui tantam ſibi gratiam apud exteras quoque nationes ſuis litteris conciliavit. Vale. Patavio Non. Jan. MDCCXX.*

JOANNI FABRICIO
V. C.
JACOBUS FACCIOLATUS
S. P. D.



Unc demum incidi in ſingularem Meurſii *libellum de Græcorum ludis, meæque ignaviæ valde ſuccenſui, quod, cum de* Phæninda *quatuor abhinc menſibus ad te ſcriberem, de hoc tam eleganti opere ne cogitarim quidem. Nimirum opinionem illam noſtram Meurſius prævertit: in quo partim lætor, quod teſtata, partim doleo, quod minime nova attulerim. Noſti me paucorum librorum hominem: ipſum autem tibi quam celerrime gratificandi deſiderium fecit, ne bibliothecas excuterem. Neque tamen prorſus luſiſſe operam videor; ſiquidem, quod* Meurſius *attigit, ego plenius explicavi. Non eſt id quidem in magna laude ponendum: at nobis, qui longo intervallo ab illo eruditionis faſtigio diſtamus, ne minima quidem gloriolæ pars contemnenda eſt. Interim volui te de re tota, uti eſt, certiorem facere, ne mihi plagii dicam ſcriberes. Vale. Idib. Maii. MDCCXX.*

OCTAVII

OCTAVII FERRARII
DISSERTATIO
DE BALNEIS.



I qua res alia Romanas opes, ac magnificentiam testari potest, Balneorum usus fuit, primo ob sanitatem, mox ad delicias & voluptatem institutus. Nam præterquam quod, ut *Galenus* sua tempora deplorat, omnes fere homines, omnisque ætas, & sexus quotidie lavabantur, quod tempore Hippocratis & antiquorum fere omnium, usque ad Pompeii, & Asclepiadis ætatem raro admodum usurpabatur, cum Publ. *Victor* ultra octingenta balnea Romæ fuisse scribat publica, & privata balnea ingenti sumptu, ac magnificentia, & pretiosis marmoribus, statuis, & peristyliis extruebantur. Sane *Seneca* ep. 86. scribit, pauperes, & sordidos ætate sua visos, nisi balneorum parietes magnis, & pretiosis orbibus refulsissent: nisi Alexandrina marmora Numidicis crustis distincta fuissent: nisi vitro camera abscondita: nisi Thasius lapis, quondam rarum in aliquo templo spectaculum, piscinas circumdaret: nisi aquam argentea epistomia effunderent. Et se loqui subjicit se plebeiis fistulis. *Quid*, inquit, *cum ad balnea libertinorum pervenero? Quantum statuarum, quantum columnarum nihil sustinentium! Eo deliciarum pervenimus, ut nisi gemmas calcare nolimus*. Hæc Seneca. Etrusci balneum a *Martiale*, & *Statio* descriptum qui legerit, majorem magnificentiam & luxum concipere non poterit.

De balneis igitur pauca quædam allaturi ex multis, quæ *Baccius*, & *Mercurialis* scripserunt, primo, quare lavarentur homines, quæremus, quinam, & quomodo, tum loca ipsa, quæ res apud scriptores implicita est, expediemus. Primus, idemque simplicissimus finis, cujus gratia lavabantur (de sanis loquimur: ægrotantium enim, & valetudinariorum lavacra ad medicos pertinent) primus, inquam, balneorum usus fuit, ut quotidianas sordes eluerent, possentque mundi discumbere. Nam, ut recte monet *Mercurialis*, cum antiquitus linea vestimenta in usu non essent, aut saltem raro usurparentur, sed tantum lanea: necesse erat, ut multum pulveris, ac sudoris colligerent, sordesque contraherent, quæ balneis depellendæ fuerunt. Adjicite, quod cum neque tibialibus, neque braccis uterentur, brachia usque ad cubitum nuda essent, capite præterea intecto ambularent: quantum pulveris, & sordium contractum putatis? Huc accedit, quod totos ferme dies in gymnasiis, & palæstra versabantur: ubi sive exercerentur, saltu, lucta, cursu, pugillatu, pancratio, sudore, oleo, ac pulvere cooperiebantur, sive spectarent solum, ex eo loco mundi exire non poterant, & ideo lavacro opus erat. Præcipuus tamen finis fuit, quod cum in lectis ad cœnam discumberent, & quidem depositis calceis, nudisque pedibus, ne lectos fœdarent, & convivii munditiem, stragulam vestem, ipsosque convivas offenderent, quotidie sordes eluebant. *Artemidorus* l. 1. cap. 66. *Nunc vero alii non prius edunt, quam laverint: alii vero etiam accepto cibo lavantur*, i. e. jentaculo, inde videlicet sumpturi cœnam, *& est nunc balneum nihil aliud, quam via ad cibum*.

Paulatim deinde res in delicias versa est, & alii balneo quotidiano utebantur, ut exsiccatas ab exercitatione, vel solo, vel frigore corporis partes attemperarent: alii, quod non possent cibos capere, nisi loti, traditque *Plutarchus*, TITUM Imperat. hac de causa interiisse, ex relationibus eorum, qui ægrotanti ministrarunt. Sed magna pars hominum, qui invalidum ventriculum ad concoquendos cibos haberent, ejus corroborandi, & cibos conficiendi causa lavabantur. *Juvenalis*: *Crudum pavonem in balnea portas*. Ut non temere *Plinius* in medicos invectus sit, quod persuasissent balneis ardentibus cibos in corporibus coqui, a quibus nemo non minus validus exiret, obedientissimi vero efferrentur. *Seneca* epist. cit. tradit nobilissimos Æediles hoc officio functos, intrandi loca, quæ populum receptabant, exigendique munditias, & utilem, ac salubrem temperaturam, non eam, quæ sua ætate inventa erat, similis incendio: adeo quidem, ut convictum in aliquo scelere servum, vivum lavare oporteret. Et paulo post: *Quod non in multa luce decoquebatur, & expectabat, ut in balneo concoqueret*. Has lavandi causas perstrinxit *Clemens* Alexandr. ut corpora mundarentur, ut tepefierent, ob sanitatem, ob voluptatem. Sane *Homerus* tradit, balnea, & lavacra non nisi ab otiosis & mollibus usurpata. Nam *Ulysses* in Odissea manus lavat ante pastum; at in Iliade nullus fecisse id dicitur. Quoniam in Odyssea otiosorum vita designatur. Quare, inquit ibi *Athenæus*, *balneis, & lotionibus indulgent, saltant, talisque & pila ludunt*. Omnes autem, ut diximus a *Galeno* deplorari, quotidie, & quidem toto corpore lavabantur, viri, mulieres, pueri, tanta quidem voluptate, ut quidam septies, & octies æstivo die lavarentur, quod de COMMODO, GORDIANO, & GALLIENO produnt scriptores Historiæ Augustæ, ut etiam aliqui ibidem cœnarent. Sed præcipue phonasci, præcones, citharœdi, tragœdi, cantores, quod vocem læsam, & exasperatam, aquarum dulcium humectatione curarent. Neque Ethnici modo, sed & Christiani quotidie lavabantur de more. *Tertullianus* Apol. cum prius dixisset, Christianos communis vitæ participes, nec sine macello, foro, ac balneis esse, subjicit, *Non lavor diluculo Saturnalibus, ne & noctem, & diem perdam: attamen lavor honesta hora, & salubri, quæ mihi & calorem, & sanguinem servet: rigere, & pallere post lavacrum mortuus possum*. Quæritur primo, an mulieres promiscue cum viris lavarentur. Apud Lacedæmonios hoc in usu fuisse comperimus. Neque hoc mirum apud eam gentem, in qua puellæ, & quidem intactæ, non modo in gymnasio cum viris exercebantur, sed nudæ cum nudis juvenibus palam sub dio luctabantur. De quo a-

lias dictum ex sententia *Platonis* in 1. de rep. qui gravissimis argumentis probare contendit, *ad felicem rerum pub. statum conducere, si mulieres, tam juvenes, quam seniores, una cum viris nudæ in palæstris, atque gymnasiis exercerentur*.

Imo apud *Homerum* fœminæ, etiam virgines, hospites suos lavant. Sic Ulyssem Nausicaa: eumque morem priscum tradit *Athenæus* l. 1. pag. 10. *Cocali gnatæ, ut erat consuetum, Minoem, qui in Siciliam trajecerat, lavant*. Cujus rei causam idem *Athenæus* ad rectam vitæ institutionem refert: quod boni illi mortales temperantes, ac frugi, minime cupiditati, & carnis titillationibus essent obnoxii, atque ita a puellis tenera manu contrectati, tantum commoverentur, quantum, si mater, aut anus ancilla, calentes aquas per eorum corpora deduceret.

Extra Spartam separatas mulierum balneas fuisse, credi par est. Nam *Hesiodus* in fine 2. operum, & balnei muliebris mentionem facit: ubi etiam apud Græcos fœminarum lavationes distinctas fuisse apparet, non modo propter honestatem, sed etiam propter alia, quæ non attinet recensere: ne, si viri omnia in fœminis perlustrarent, minus fœminas amarent. Sed successu temporis hunc fœdissimum morem promiscue lavandi Græcos a Romanis accepisse, conqueritur *Plutarchus* in Catone. Quod, licet vix credibile videatur, non pauca sunt, quæ convincant. Quamvis enim *Varro* l. 2. de analogia tradat, in balneo conjuncta fuisse ædificia bina, unum, ubi viri, alterum, ubi mulieres lavarentur, verbaque Gracchi apud Gellium legantur: *Cum Theanum Cos. venisset, uxorem dixit in balneis virilibus velle lavari, quæstori datum est negotium, ut a balneis exigerentur, qui lavabantur*: subjicit: Pudor non patiebatur utrumque sexum simul lavari sed commoditas conjungi desiderabat. Et *Cicero* de offic. dicat, olim puberes cum parentibus, generos cum soceris lavari solitos non esse, multo minus mulieres cum viris: hæc nihil aliud indicant, quam quod ætate Gracchi, Varronis, & Ciceronis tam pravus mos nondum incesserat; nihilominus inferiori, quo fœminas promiscuis balneis usas, sacri, & profani scriptores testantur, & detestantur.

Ovidius, nequitiæ doctor, in 3. de Arte loca, & occasiones, quibus puellæ custodes falli possent, demonstrans, inter cætera ait: *Cum custode foris tunicam servante puellæ; celent furtivos balnea multa jocos*. *Juvenalis* in illa divina satyr. 6. contra nequiorem sexum describit Matronas, quæ magno tumultu balneas nocte petebant, & in iis exercebantur, ut viri, & a viris ungebantur, ut cristæ digitos imprimeret aliptes, & summum dominæ femur plausu manus resonare cogeret. *Plinius* l. 29. cap. 1. ubi in balnea, & palæstram declamitat: *Illa perdidere Imperii mores. Jam pilorum eviratio instituta resinis eorum; Itemque pectines in fæminis publicati. Ita est profecto lues morum*. *Martialis* etiam non semel hujus licentiæ meminit. Lib. 11. epist. 48. quærit, cur quidam Blattera balnea dilecta fœminis vitaret? Causam afferre pudor vetat. Et epist. 76. narrat quandam Cæliam, quæ, cum promiscue lavaretur, nihilominus adducebat servum, qui ahenea theca virorum partes tectas gestabat. Ridet hoc salse vates Hispanus. Et quare inquit hoc? cum non sit citharœdus, aut choraules; quia nempe id genus hominum, ut voci parcerent, fibulati eas partes incederent. Poterat respondere Cælia, se pudoris caussa id facere, & ne oculos turpi spectaculo violaret. Sed acute excipit poeta. Quare cum populo lavaris ergo? Omnes an tibi nos sumus spadones? Latebat igitur alia causa, in quam lusit lib. VII. epist. 34. Ait enim, quoties calidis aquis tota foveretur hæc matrona, stetisse servum succinctum nigra aluta; & nihilominus, inquit, meus servus *judæum nulla sub cute pondus habet*, id est, meus servus non gestat fibulam, quam appellat *judæum pondus*; quia Judæi circumcisi, ne pro Judæis deprehenderentur, qui tunc erant infames, partem corporis, quam circumcidebant, fibula tectam gestabant. Quo spectat alter jocus ejusdem libr. 7. in quendam Menophilum, qui cum grandi fibula in balneis id, quo homines sunt, vestiret, credidit poeta, hoc illum facere, quod esset cantor, & ideo voci parceret. Verum accidit, ut dum exerceretur in palæstra, delaberetur ipsi fibula, & judæus appareret. *Delapsa est misero fibula; verpus erat*. Utebatur enim fibula ad velandam περιτομήν: unde & Judæi Verpi. *Juven. Monstratum ad fontem solos deducere verpos*.

Usus igitur fibulæ apud veteres erat, (ut vestiariam omittam) ut cantores, & quicumque voce placebant, a Venere arcerentur, quæ asperare, & infuscare vocem creditur, eaque fibula nihil aliud fuit, ut *Britannicus* ad Juvenalem, quam anulus æreus, aut argenteus, quo cuticula trajiciebatur, partem eam operiens, quam exerceri nolebant: quales etiam hodie apud Turcarum sacerdotes in usu sunt: non quidem, ut falso creditum quibusdam, totum veretrum trajicientes, sed tantum cutem superiorem. Hoc modo etiam pueri custodiebantur, ne flos ætatis in virilitatem præceps exolesceret. Quod tradit *Plinius*, pædagogia in transitu pueritiæ argento custodita, id est fibula argentea. Hinc Matronæ Romanæ summopere concubitum tragœdorum, & comœdorum appetebant, ac magno pretio redimebant. *Solvitur his magno comœdi fibula, Sunt, quæ Chrysogonum cantare vetent*. Nam cum isti majori mercede gratificarentur matronis, quam canerent, patiebantur se refibulari, etsi vox deterior fieret.

Martialis tamen videtur fibulam non anulum, sed thecam, & vaginam intellexisse, locis jam allatis, ubi thecam & alutam appellat. Id tamen improprie. Nam illa theca, & aluta, sive vagina ex corio, potius subligaculum fuit, quam fibula. Quod subligaculum erat in usu, non ad custodiendam vocem: qui enim fieri poterat, si facile removebatur, & cadebat? contra fibula a fabro igne conglutinabatur, & cum opus erat ab eodem solvebatur, sive refibulabatur. Erat igitur illa theca non fibula, sed fibulæ integumentum, ne fibulati apparerent, itemque adhibebatur aut honestatis causa, aut a Judæis ad velandam circumcisionem. Nam in Judæis nullus fibulæ locus, qui cutem, quæ fibula in aliis trajiciebatur, circumcidebant, & ideo illa theca, sive vagina facile Menophilo delapsa est.

Præter profanos scriptores, ut ad balnea redeamus, etiam *Clemens* Alexandr. 3. Pæd. non modo fœminas in usu habuisse communes viris balneas testatur, sed omni pudore deposito, externis quibusque libidinis gratia sese nudas in ipsis spectandas præbuisse conqueritur. *Cyprianus* in lib. de hab. Virginum. *Quid vero quæ promiscuas balneas adeunt, quæ oculis ad libidinem curiosis pudori, ac pudicitiæ dicata corpora prostituunt: quæ viros, & a viris nudæ vident turpiter, ac videntur*? Nisi cum viris doctis credere malimus, quod pudori Romano consentaneum est, non omnes, sed procaciores tantum, & decocti pudoris balneas promiscuas frequentasse. Sed cum hunc fœdissimum morem promi-

scuarum balnearum sustulisse Trajanus dicatur a *Xiphilino* in Adriano, hancque impudicitiam castigasse ADRIANUS, quem scribit idem viros discretos a fœminis lavari voluisse: sicut & M. AURELIUM balnea promiscua sustulisse, eademque ab HELIOGABALO revocata, iterum ab ALEXANDRO SEVERO vetita tradant *Capitol.* & *Lampridius*, lege etiam lata, ut mulieres a promiscuis balneis abstinerent, nec commune lavacrum cum viris libidinis causa intrarent, sub repudii, & dotis amissionis pœna, satis excusare non possumus, aut negare, Romanas mulieres communiter cum viris balneis usas esse.

Spreta enim lex ALEXANDRI, aut certe parum observata: adeo quidem, ut & Christiani veteres eumdem morem usurparent, licet in Clementis Constitutionibus caveatur diserte, ut viri balneis virilibus, mulieres fœmineis utantur, l. 1. cap. 6. & 9. Sed, ut notat *Casaub.* ad Spartianum, vicit morbus publicus medicinam. Sero tamen synodalibus decretis mos tam obscœnus de vita est sublatus. Decretis, inquam, non decreto. Nam sanctissimorum Patrum auctoritas diu est neglecta. *Concilii Laodic.* Can. 30. vetantur viri una cum mulieribus lavari. Quid profuit? Adeo enim mos ille per hunc canonem extinctus non est, ut etiam e Clero, & Monachorum ordine multi post Concilium illud promiscue cum fœminis lavarentur. Synodi in Trullo Can. 77. Ubi *Balsamo*, ut videtur, inquit, ante hanc Synodum Sacerdotes, & Monachi quidam & laici cum mulieribus lavabantur. JUSTINIANUS Novel. 117. inter legitimas divortii causas & istam recenset: si mulier, non impetrata a marito venia, cum viris lavisset.

Quod ad hanc rem pertinet, *Theodoricus* Gothorum Rex in epistola apud Cassiodorum, qua architecto mandat, ut balneum Aponense instauret, de eodem balneo duo miracula plane stupenda affert. Sed ut ipsum quoque lavacrum, inquit, mundius redderetur, stupenda quadam continentiæ disciplina, in undam, qua viri recreantur, si mulier descendat, incenditur, propterea, quod ipsis altera exhibitio decora collata est. De quo aliqui interpretantur illud *Martialis*: *Non fontes Aponi rudes puellis*. Quod scilicet puellæ metu incendii non descenderent. Sed non loquitur de omnibus mulieribus. Rectius ergo est intelligere de Patavinarum puellarum decantata scriptoribus admirabili pudicitia. *Martialis*: *Uda puella leges, sis Patavina licet*. Quod scil. non lavarentur ibi puellæ.

Alterum non minus miraculum est. Quod si quis, inquit, pecus furatum pilis nativis spoliare solito more præsumpserit, undis ardentibus frequenter immersum, ut antea decoquat, quam emundare prævaleat. Quasi fons ille furis negantis perfidiam redarguat.

Pueri etiam publice lavabantur, in quo non minor inverecundia fuit, ingenua epheborum corpora omnium oculis prostituendi. Hi tamen usque ad 15. annum nihil pro balneo solvebant. *Juvenalis*: *Nec pueri credunt, nisi qui nondum ære lavantur*. Ubi æs sumitur pro quadrante, quem pro mercede viri balneatori solvebant: & ob id balneum rem quadrantariam vocat *Seneca*. *Horatius*: *Dum tu quadrante lavatum Rex ibis*. *Mercurialis* in Gymnast. tradit, Martialem conqueri, quod pluris sibi balnea constarent, l. 10. *Balnea post decimam lasso, centumque petuntur Quadrantes*, vultque C. illos quadrantes impensos balneo, vel ob diuturniorem moram, vel ob aliam causam. Sed fallitur. Quis enim nescit, C. ibi quadrantes

A sportulam fuisse, quam loco cœnæ a potentioribus præbitam clientibus, notum est. Quia igitur post balneas cœnabant, ait *Martialis*, lasso sibi, postquam decima, vel serius hora in balneis fuisset, petitos a patrono C. quadrantes, unde cœnaret.

Sed utrum mulieres, ut viri, quadrantem pro balneo solverent, non ita certum est. *Juvenalis* negat Sat. 6. ubi invehitur in Matronas, quæ plus doctæ videri volebant, quam deceret probas. *Relinquant hæc viris, liceatque marito fecisse solœcismum*. Nam, si cupit videri docta nimis, & nimis facunda, reliqua etiam munia virorum exerceat.

B *Crure tenus medio tunicas succingere debet: Cædere Silvano porcum, quadrante lavari*. Viri siquidem tunicas ad medium crus pertinentes gestabant, fœminæ talares. Viri Silvano sacrificabant, cui sacro mulierem interesse nefas. Tandem viri quadrante lavabantur, non ergo mulieres. Et tamen easdem mercedem balneatori solvisse, indicare videtur *Cicero* pro Cælio. *Nisi forte mulier potens, quadrantaria illa permutatione familiaris facta erat balneatori*. Scio, quemadmodum hunc locum Tullii explicaverint viri docti, præcipue *Manutius*, quod nempe Clodia pro quadrante corporis sui copiam balneatori faceret. Sed ut lasci-

C via perdita fuerit, omnique probro respersa, & in mediastini, ac balneatoris amplexus ruerit; id tamen fecisse ad redimendum quadrantem, potentem alioqui & auri largam in amatores, nemo sanus crediderit. Quid ergo? Quadrantariam Clodiam ex *Plutarcho* novimus, quod ex ejus amatoribus quidam persacetus quadrantes pro argenteis in loculos miserat. Hæc igitur quadrantis mercede quadrantaria facta, & sic balneatori familiaris, quæstus, & mercimonii similitudine. Ille quadrantem a viris pro balneo exigebat; hæc quadrante merces suas permutabat: ille quadranta-

D rius; hæc quadrantaria; & ex quæstus communione, mercedisque similitudine familiaritas. Altera interpretatio vix quadrante digna est, & ipsas balneas refrigerare potest.

Hora balneorum usque a temporibus Homeri observata est, antequam cibus sumeretur: ut plurimum tamen major pars liberorum hominum prius exercebatur, deinde balnea ingrediebantur, ut proxime discumberent, & cœnarent. Adnotavit *Galenus*, antiquos ferme post pilæ lusum lavari consuevisse. Quod innuit *Martialis* lib. 14. epist. 163. *Redde pilam, sonat æs thermarum; ludere pergis? Virgine vis sola solus abire domum*. A-

E DRIANUS, ut narrat *Spartianus* cap. 22. *ante octavam horam neminem in publico, nisi ægrum, lavari passus est*. Ad nonam enim ut plurimum patebant, & aliquando in vesperam producebantur: unde ALEXANDER SEVERUS oleum in usum thermarum largitus est. Quamquam hoc de oleo, quo ungebantur, accipi possit.

Eadem autem hora nona & balneæ, & tabernæ vinariæ, & lupanaria aperiebantur: unde Nonariæ meretrices dictæ, quod ad nonam prostarent. V. *Interpr.* Persii ad Sat. 1. *Nonaria dicta meretrix, quia apud veteres a nona hora prosta-*

F *bant*, ne mane, omissa exercitatione, illuc irent adolescentes. *Martialis* indicat octavam: ut ab octava ad nonam balnea patuerint, sicut a nona ad decimam hora cœnandi: licet alii serius, scilicet negotiosi. Qui maturius, aut lavarent, aut cœnarent, nisi diebus festis, & lætis conviviis, intemperantes habiti. Balnea ergo proxime cœnam præcedebant.

Dictum est, quinam, & quam ob causam, quaque hora lavarent: major difficultas est de lo-

cis balneorum, ut intelligamus, quomodo lavarentur. Ut *Salmasius* ad Hist. Aug. notat, tres apud veteres balneorum cellæ fuerunt: frigidaria, tepidaria, & caldaria. Ex piscina enim, quam κολυμβήθραν vocabant, aqua per omnes cellas defluebat: a frigidaria primum in tepidariam, deinde ex tepidaria in caldariam. Ideo autem, ut observat *Mercurialis*, inter frigidariam, & caldariam tepidaria erat, ne, qui frigida, aut calida lavari quærebant, a frigore ad calorem, vel a calore ad frigus, tamquam ab extremo ad extremum, procederent, & offenderentur. Frigidaria, & piscina eadem res erat: nam veteres piscinam caldariæ opponunt. *Lampridius* in ALEX. *Atque ita unctus lavabatur, ut caldaria vel numquam, vel raro, piscina semper uteretur*. In cella ergo caldaria, & tepidaria, erant alvei sive solia balnearia, in quæ loturi descendebant, & in quibus sedebant, & ibidem aqua perfundebantur a balneatore, vel mediastinis. At in frigidaria sive piscina natantes mergebantur, & emergebant. Œcorum, sive cellarum descriptionem, & quomodo calefieret aqua, habemus apud *Vitruvium* lib. 5. cap. 10.

Præter has tres balnearum cellas & Assa cella fuit, quam & sudatorium dicebant. *Seneca* epist. 15. *Quid mihi cum istis calentibus stagnis, quid cum sudatoriis, in quæ siccus vapor corpora exhausturus includitur?* Quæ Seneca sudatoria, *Cicero* assa simpliciter vocat in epist. ad Quint. fratrem. Assum, sive sudatorium, etiam laconicum dicebatur. *Vitruvius* loc. cit. laconicum, sudationesque tepidario conjungendas esse docet. Male igitur quidam laconicum sive assam cellam cum caldaria confundunt, quæ assa cella dicebantur, quod in ea per assum, id est, siccum vaporem sudor eliceretur: ad distinctionem humidi vaporis, qui e calida aqua balneorum. Nam, ut docet *Celsus* l. 2. 17. *Sudor duobus modis elicitur, aut sicco, calore, aut balneo*. Siccus calor est & arenæ calidæ, & laconici, & clibani. Nam quia Lacones, gens dura, & severa, rem nimis delicatam calidas, aut tepidas aquas existimabant, solum sudatorium, & aquam frigidam in usu habuerunt: atque inde ipsum sudatorium laconicum dictum est. *Martialis* lib. 6. epist. 42. *Ritus si placeant tibi Laconum, contentus potes arido vapore, cruda virgine, martiaque mergi*.

Calefiebat autem sudatorium sive laconicum partim subjecto igne ipsi pavimento, & per injectos parietibus tubos, atque alveolos æqualiter sparsos; partim per clypeum candentem, qui ex summi tholi, sive hemisphærii fenestra dimittebatur, & attollebatur, ut caloris temperatura fieret. *Vitruvius*: Mediumque lumen in hemisphærio relinquatur, atque ex eo clypeum æneum catenis pendeat, per cujus reductiones, & remissiones perficietur sudationis temperatura. Laconici pisani reliquias edidit Cl. *Rhodius* ad Scribonium: tuborum parieti inclusorum meminerunt *Seneca* & *Jurisconsulti*.

Licet autem juxta naturam aquæ decurrentis, quæ de frigidaria cella in tepidariam, & hinc in caldariam defluebat, hoc ordine & cellæ constitutæ fuissent; nihilominus, secundum lavandi usum, & consuetudinem, post balnea calentia, & sudationes, in frigidam descendebant. *Petronius*: *Itaque intravimus balneum, & sudore calefacti momento temporis ad frigidam eximus*, & *Seneca*, epist. 86. *Piscinas nostras circumdederit, in quas multa sudatione corpora exinanita demittimus*. Scilicet ut corpus solidarent, sive, ut *Plinius* in epist. adstringerent, & laxatam cutem fri-

A gore constiparent. *Celsus* l. 1. cap. 4. *Tum tepida uti, dein frigida, diutiusque ea caput, quam ceteras partes perfundere. Capiti nihil æque prodest, atque aqua frigida. Itaque is, cui hoc infirmum est, per ætatem id bene largo canali quotidie debet aliquando subjicere, &, si totum corpus refrigerare non sustinet, caput tamen aqua frigida perfundat*. Non pauci autem olim fuerunt, qui frigidæ aquæ lavacro etiam per hyemem impense gauderent. *Tertullianus*: *Rigere, & pallescere post lavacrum mortuus possum*. *Plinius* l. 29. 1. *Charmis, damnatis medicis, verum & balneis, frigida etiam hibernis algoribus lavari persuasit: mersit ægros in lacus, videbamus, senes consulares, usque in ostentationem, rigentes*. Inter eos *Horat.* l. 1. epist. 15. *Et tamen illis Me facit invisum, gelida cum perluor unda Per medium frigus*. *Seneca* epist. 53. *Sed memor artificii mei veteris, mitto me in mare, quomodo Psychrolutem decet, gausapatus*: quæ vox frigidæ lavacro utentem denotat, & epist. 83. *Ab hac fatigatione in frigidam descendi. Ille tantus psychrolutes, qui Cal. Ian. in Euripum saltabam: qui anno novo, quemadmodum legere, scribere, dicere aliquid, sic auspicabar in virginem desilire*. Euripi erant rivi, sive fossæ cum aquis. Quemadmodum rerum omnium auspicia Cal. Ian. ponebantur: ita Seneca, boni ominis causa, desiliebat in virginem, quæ aqua frigidissima.

(B placed beside "cus, videbamus"; C beside "bantur: ita Seneca")

Postremo in balneis erat cella unctuaria, in qua ungebantur, & quidem quotidie, toto corpore. Nam cum loturi, vel sese in Gymnasiis exercitaturi, postquam se in apodyterio expoliassent, alypterion ingredientes, ungebantur, mox pulvere conspergebantur, & sic in diversas exercitationes prodibant. Postquam vero se exercuissent, iterum ad unctuarium revertentes, a mediastinis, & reunctoribus, strigilibus tergebantur, sive, ut tunc dicebant, destringebantur. *Celsus* lib. 1. 2. *Exercitationem recte sequitur modo unctio, modo balneum*. In ea detersione oleum, pulvis, & sudor, quæ strigilibus deradebantur, & strigmenta vocabantur, simul mixta in usum medicum asservare mos erat. *Martialis* in hoc inventas strigiles ait, ut curvo ferro destringerent, ne nimis lintea attererentur. Formam strigilis describit *Apulejus* l. 2. Florid. fuisse enim in ea, ait, rectam fastigationem clausulæ, & flexam tabulationem ligulæ, ut manu prehendi posset, & sudor ex rivulo labi. Fuerunt autem ferreæ, argenteæ, aureæ; at Galeni ætate ex spongia fiebant.

Unusquisque ergo secum domo strigiles ad balneum ferebat, quemadmodum & guttum, sive lecythum, & ampullam olei ad ungendum. *Juvenalis* locus perobscurus est Sat. 7. v. 130. *Exitus hic est Tongilli magno cum rhinocerote Lavari qui solet*. Quo loco inepti sunt, & ridiculi, qui ex rhinocerotis cornu labrum, sive alveum fieri posse crediderunt. Nec audiendus *Mercurialis*, qui rhinocerotis nomine *nasutum* designari putat. Quid ergo? oleum quisque, ut diximus, secum domo ferebat ad balneum: id pauperiores gutto ex cornu tauri, vel viliori materia, divites aliquando ex cornu rhinocerotis. Poterant id ex *Martiale* discere l. 14. epist. 52. *Gestavit modo fronte me juvencus. Verum rhinocerota me putabis*. Ait enim, guttum corneum vel tam pulchrum, vel tam magnum fuisse, ut videri posset ex rhinocerote.

Uncti igitur destringebantur, id est strigilibus tergebantur, a balneatoribus, vel a servis. Narrat *Spartianus*, cap. 17. ADRIANUM *publice frequenter & cum omnibus lavisse: ex quo locum illum balnearem innotuisse. Nam cum quodam tempore veteranum quendam, notum sibi in militia,*

dorsum, & cæteram partem corporis vidisset atterere, percontatus, cur se marmoribus destringendum daret; ubi audivit hoc idcirco fieri, quod servum non haberet, & servis eum donavit, & sumptibus. Verum alia die, cum plures senes, ad provocandam liberalitatem Principis, pariter se atterer ent, evocari eos jussit, & alium ab alio invicem defricari.

Potentiores loco olei pretiosissima unguenta adhibebant. *Petronius* c. 28. p. 98. *Itaque intravimus balneum, & sudore calefacti momento temporis ad frigidam eximus. Jam Trimalcio unguento perfusus tergebatur. Tres interim Jatraliptæ, in conspectu ejus falernum potabant.* Nec aliud erant Jatraplitæ, quam ut ait *Plinius*, unctores medicorum, sive unctores medici. Nam Trimalcio homo lautissimus, loco servorum, aut unctorum, medicos ad ungendum adhibebat; quos ideo Jatraliptas appellat: nam cæteri unctores Aliptæ solum vocabantur. Hi autem ideo, in conspectu Trimalcionis, falernum bibebant, ut domino sitis & bibendi cupiditas excitaretur.

Verum totam balneorum rationem, & quidquid a nobis hactenus dictum est, præclare *Seneca* complexus est ep. 56. In qua scribit ad Lucilium, *non esse tam necessarium, quam videatur, silentium in studia seposito.* Id nos quoque experimur, qui quinque templis obsessi immani æris campani strepitu, ac reboatu dies, noctesque obtundimur, atque exsurdamur, præter proximum orphanotrophium, ubi puerorum & puellarum dissonus, ac lugubris cantus a prima luce ad mediam noctem somnum adimeret urso, vitulisque marinis. *Ecce*, inquit, *varius clamor undique me circumsonat: supra ipsum balneum habito. Propone nunc tibi omnia genera vocum, quæ in odium possunt aures adducere. Cum fortiores exercentur, & manus plumbo graves jactant: cum aut laborant, aut laborantem imitantur, gemitus audio: quoties retentum spiritum remiserunt, sibilos, & acutissimas respirationes. Cum in alypten inertem, & hac plebeja unctione contentum incidi, audio crepitum illisæ manus humeris: quæ, prout plana pervenit, aut concava, ita tonum mutat. Si vero pilicrepus supervenerit, & numerare cœperit pilas, actum est. Adjice nunc scordalum, & furem deprehensum, & illum, cui vox sua in balneo placet. Adjice nunc eos, qui in piscinam, cum ingenti impulsæ aquæ tono saliunt. Præter istos, quorum, si nihil aliud, rectæ voces sunt, alipilum cogita, tenuem, & stridulam vocem, quo sit notabilior, subinde exprimentem, nec unquam tacentem, nisi dum vellit alas, & alium pro se clamare cogit. Jam libarii varias exclamationes, & botularium, & crustularium, & omnes popinarum institores, mercem suam quadam, & insignita modulatione vendentes.* Elegans sane hypotyposis, quæ totam rationem balneorum oculis subjicit. Nam in thermas, & balneas, quæ erant thermarum pars, omnes fere mortales quotidie confluebant, & quidem ad lavandum corpus: sed & ad alias exercitationes.

Primum igitur exercitationis genus, quod ponit Seneca, est: *Cum fortiores exercentur, & manus plumbo graves jactant.* Nam cum inter exercitationes saltus præcipua res esset, alii vacuis manibus in sublime corpus agebant, alii pondera manibus capiebant ut illis firmati majore labore saltarent, & vehementius exercerentur; quæ pondera ab *Aristotele* & *Theophrasto* Alteres vocantur. Nec aliud, ut notat *Budæus* in Pand. erant Alteres, quam pilæ sive massæ plumbeæ, quibus utraque manu se librabant, qui certabant halmate, i. e. saltu. Sed reprehendit Budæum *Cornarius* Comment. in Gal. secundum locos, immerito: nam, ut illi donemus, quæ de Halterum & Halcterum differentia disputat, qua ratione castigare Budæum potest, quod dixerit, certantes saltu halteribus usos, si *Aristoteles* in Problem. 8. & *Theophrastus* tradunt, quinquertiones, & alios melius saltare, si lapidem, vel Alteres manu gestent, quam si brachio inani jactentur. Neque manibus solum pondera saltantes ferebant, ut melius exercerentur, & sudarent, sed, ut notat *Mercurialis*, graviora pondera interdum supra caput, nonnunquam supra humeros, aliquando pedibus gestabant. Et hoc est, quod ait *Juvenalis*: *Cum lassata gravi ceciderunt brachia massa.* Et *Seneca*: *Cum fortiores exercentur, & manus plumbo graves jactant.*

Secundum erat. *Quoties retentum spiritum remiserunt, sibilos audio, & acerbissimas respirationes.* De hoc disputat *Mercurialis* l. 3. c. 6. aitque, spiritus cohibitionem inter exercitationes, præsertim therapeuticas, ab optimis gymnasticis repositam fuisse, ex *Galeno* l. 3. de tuenda valetudine, & Cælio *Aureliano*. Propositum autem habebant, hujusmodi exercitatione, qua spiritum cohibebant, modo, calorem in exercitationibus acquisitum, sive ipsum nativum auctum confirmare, modo spiritualia membra juvare, modo expurgare excrementa pectoris. Cui rei etiam fascias adhibebant, quibus thoracem, atque costas, nec non ventrem cingebant. Hinc *Pausanias* tradit, Milonem illum Crotoniatem capite, & præsertim fronte costisque & pectore robustis vittis ligato, tandiu spiritum retinuisse, quousque præ impetu intumescentes venæ ligamina illa discinderent.

Tertium apud Senecam est. *Cum in alyptem inertem, & hac plebeja unctione contentum incidi, audio crepitum illisæ manus humeris, quæ, prout plana pervenit, aut concava, ita sonum mutat.* De unctione satis dictum est, & unctores Alyptas dictos esse. Describit autem Alyptarum morem, qui in ungendo strepitum quendam, & plausum manu edebant, modo concava, modo plana.

Quartum. *Si vero pilicrepus supervenerit, & cœperit numerare pilas, actum est.* In balneo loco designato, quod a sphæra, sive pila sphæristerium dictum est, inter præcipuas exercitationes pilæ ludus erat. Ad quod intelligendum, & quia frequens apud scriptores pilæ mentio occurrit, non abs re fuerit, pauca quædam in medium afferre. Pilæ ludum antiquissimum fuisse, *Homerus* vates ostendit, cum Nausicaam ALCINOI regis filiam, ad oceani fluenta cum æqualibus pila ludentem inducit. Quam ludi hujus inventricem quidam tradunt apud *Athenæum* l. 1. p. 14. Sed quinam ludendi modus, cum apud Græcos, tum apud Romanos fuerit, quod subit indignari, hodie penitus ignoratur. Nam, licet *Mercurialis* in Arte gymnast. plurima attulerit de ejus exercitationis antiquitate & utilitate, nemo tamen ex iis, qualis esset illa exercitatio, deprehendet. Sed quid *Mercurialis*, cum *Galenus* ipse librum peculiarem de ludo parvæ pilæ conscripserit? Quem cum attente legerimus, nondum satis capere potuimus ejus ludi rationem. Satis igitur fuerit, omissis Græcis auctoribus, quot pilæ genera apud Romanos fuerint, indicare, & inde aliqua veluti per caliginem explorare. Quatuor ergo pilæ species apud Latinos invenio: Follem, Trigonalem, Paganicam & Harpastum: quæ omnia communi nomine *Italicæ sphæræ* Cælius *Aurelianus* Morb. chron. lib. 3. c. 6. exprimit. *Martialis* 4. ep. 19. *Seu lentum ceroma teris, tepidumve trigona, Sive harpasta manu pulverulenta rapis Plumea, seu laxi partiris pondera follis.* Follis ergo erat pila magna ex aluta confecta, qualis nunc vento, & spiritu inflata: quæ, si major erat, brachiis impellebatur.

Propertius lib. 3. el. 12. v. 5. *Cum pila veloces fallit per brachia jactus.* Minor follis pugnis jactabatur, qui follis pugillaris inde dictus: quales nunc a pueris vesicæ jactantur. *Plautus* Rud. a. 3. sc. 4. *Exemplo ego te follem pugillatorium faciam.* Ideo autem *Martialis* lib. 4. ep. 19. vocat *plumea pondera follis*, non quod pluma impleretur, ut quidam crediderunt, sed propter levitatem. Cumque hodie follis sit pilæ genus laboriorum, & fortiori ætati aptum; apud veteres admodum leve fuit, & ideo pueris, & senibus accommodatum. *Martialis* lib. 4. ep. 17. *Este procul juvenes, mitis mihi convenit ætas, Folle decet pueros ludere, folle senes.*

Secundum genus erat *pila trigonalis*, sic dicta, non quod esset triquetra figura, sed a loco trigono, sive a numero, & situ ludentium. Stabant enim tres eo ordine, ut trigonum, sive triangulum redderent: ita ut in tribus illis angulis, utramque manum extenderent, & tam dextra, quam sinistra pilam exciperent, & redderent. Quam dum jactant, pelluntque, cavebant, ne in terram decideret: in quo tota ratio ludi. Hoc enim solum ex multis intelligimus. *Martialis* 12. 84. *Captabit tepidum dextra, levaque trigonem*, & clare 14. 46. *Si me nobilibus scis expulsare sinistris, Sum tua: si nescis, rustice, redde pilam.* Clare *Macrobius* l. 2. Sat. 6. c. 6. *L. Cæcilius, cum C. Cæsar aliis qui secum pila lusitabant, C. sestertia, illi uni L. dari jussisset, quid ego,* inquit, *una manu ludo, & non duabus, ut plus habere possim?* & *Martialis* l. 7. 71. *Sic palmam tibi de trigone nudo Unctæ det favor arbiter coronæ, Nec laudet Polybi magis sinistras.* Quia nudi ludebant, & ipsi spectatores, in gymnasio uncti. *Idem* l. 12. 89. *Captabit tepidum dextra, lævaque trigonem, imputet exceptas ut tibi sæpe pilas*; & *Seneca* de Benef. lib. 7. 19. *Quid si me remittere manco pilam jubeas?* i. e. ei, qui dextera caret. *Petronius* c. 27. p. 95. *Qui soleatus pila sparsina exercebatur, sufficiebatque ludentibus.* Ubi *prasinæ* legendum est ex studio factionis prasinæ, ut infra. In aditu ipso stabat ostiarius prasinatus, cerasino succinctus cingulo. Ad luxum autem pertinebat, quod, quæ pila in terram ceciderat, non amplius repetebatur. Sequitur: *Alter numerabat pilas, non quidem eas, quæ inter manus lusu expellente vibrabantur*, i. e. dextra, & sinistra, *sed eas, quæ in terram decidebant*: quia, qui permittebat pilam e manu cadere, erroris notabatur: ut nunc, qui extra spatium, aut per fenestellas elabi patitur. *Seneca* de Benef. l. 2. 17. utitur Chrysippi similitudine de lusu pilæ. *Quam cadere non est dubium, aut mittentis vitio, aut accipientis. Tunc cursum suum servat, ubi inter manus utriusque apte ab utroque & jactata, & excepta versatur. Necesse est autem lusor bonus aliter illam collusori longo, aliter brevi mittat.* Subdit: *Si cum exercitato, & docto negotium sit, audacius pilam mittemus; utcumque enim venerit, manus illam expedita & agilis repercutiet: si cum tirone, & indocto, non tam rigide, nec tam excusse, sed languidius, & in ipsam ejus dirigentes manum, remisse occurremus.*

III. Pilæ genus, quam *paganicam* vocabant, quod usus ejus in pagis, sive villis frequentior. Nec aliud de hac scimus, nisi quod pluma farciebatur, eratque, ut ait *Martialis* 14. 45. major trigonali, minor folle.

IV. Harpastum, græca voce, parva pila, ut credit *Mercurialis*. Ita autem ludebant, ut pilam alter alteri eriperet, ac furaretur, unde nomen ἀπὸ τȣ̃ ἁρπάζειν. Eam autem *pulverulentam* appellat *Martialis* 7. 31. quia, cum in solum pulvere consitum caderet, ibi etiam se impellentes, ac vo-
A lutantes eam rapiebant: & ideo valentiorum virorum tantum hic ludus erat. Unde *Martialis* 7. 66. de muliere miratur, quod harpasto subligata ludat. Harpastum etiam Græci *Phœninda* appellabant, ut *Athenæus* * lib. 1. ἀπὸ τῆς ἀφέσεως, a jactu, sibique gratum ait hunc ludum, ob laborem, & contentionem certaminis circa pilam: & quia cervicem maxime is ludus roboret. Quem sic describit Antiphanes: *Sumptam pilam huic lætus dat, aliumque simul fugit, alium rursus lapsum erigit. Clangore magno vocum res agitur.* Unum autem ex *Galeni* libro de parva pila, ubi ejus exercitationem omnium saluberrimam, ac præstantis- B simam esse docet, veluti per caliginem eruimus: in medio ludentium, scilicet pila trigonali, stetisse lusorem unum, quem reliqui vetabant contingere pilam. Ait enim c. 2. *Cum invicem congredientes, seque, ne constitutus in medio pilam excipiat, mutuo vetantes laboraverint, maximum id vehementissimumque est.* Et c. 3. *In hoc autem & consilium æquale sollicitudini patet: quis enim est, tum illam ne humi incassum dejiciat, tum ut versantem in medio eandem assequi prohibeat, vel ille transmissam rursus excipiat.* Ceterum manus in jactanda pila elevabantur. *Celsus* l. 3. c. ult. de Paralysis curat. *Pila similibusque superiores partes dimoven-* C *dæ.* Et l. 1. c. 6. *Quem vero frequenter cita alvus exercet, huic opus est pila, similibusque superiores partes exercere.*

Sed ut ad *Senecam* redeamus: *Si pilicrepus* &c. In mittenda & remittenda pila cum pilicrepus plures, quam essent, manus, & vices numeraret, maximus excitabatur clamor ab adversariis. *Erasmus* intelligit, qui pilas, hoc est, sphæras, aut glomos pice illitos in ignem balneorum sive vaporarii conjiceret, sicubi forte restingueretur: de qua re *Statius* & *Vitruvius* l. 5. Non placet lectio *Mercurialis*, qui *pedicrepos*, & *alipedes* legit: D quasi in gymnasiis essent, qui a pediculis homines purgarent, & inter occidendum ipsos magna voce singulos enumerarent. Alii demum *pilicerpos*, qui nempe pilos decerperent, quos evellerent, & cœperint numerare pilos.

Quintum erat apud *Senecam*: *Adjice nunc scordalum, & furem deprehensum.* Scordalum & hic & apud *Petronium* interpretatur *Turnebus* hominem illuvie, & squalore fœdum. Antiquæ editiones modo sordalum habent, modo scordalum. *Erasmus* interpretatur sordalum, qui sordes efferret e balneo, aut qui sordidaret balneum. *Gruterus* sequitur *Turnebum*: ut scordalus sit, qui ole- E ret allium, quasi scordalum. Ut ille apud *Plautum* Mostel. a. sc. 1. Oboluisti allium germana illuvies. Talis enim cum balneas intrabat, & in lautos, & elegantes inciderat, magno clamore, & vociferatione excipiebatur.

Idem clamor, & exsibilatio in furem deprehensum. Frequentes enim fures in balneis, qui vestimenta surripiebant, quæ loturi in apodyterio exuebant. *Plautus* Rud. a. 2. sc. 3. *Qui it lavatum in balneas, ibi cum sedulo sua vestimenta servat, tamen surripiuntur.* Hi fures balnearii. Ideo secum ducebant servos, qui vestimenta servarent. *Martialis* 12. 71. *Et supra togulam lusca sederet*

F

* Vide Annot. *Casauboni* p. 39. *Alphenus* Ictus ad L. Aquiliam: cum pila complures luderent, quidam ex his servum cum pilam recipere conaretur, impulit, servus cecidit, & crus fregit: quærebatur, an dominus servi L. Aquilia cum eo, cujus impulsu ceciderat, agere posset. Respondi, non posse, cum magis casu, quam culpa videretur factum. Fuisse autem hanc exercitationem laborosissimam, ostendit *Seneca* ep 80. ubi loquitur de sphæromachia: *Illud maxime revolvo mecum, si corpus perduci ad hanc patientiam potest, qua & pugnos pariter & calces non unius hominis ferat qua solem ardentissimum in ferventissimo pulvere sustinens aliquis, & sanguine suo madens, diem ducat*, &c.

anus. Cum integro tractatu JCti de furtis disseruissent, addidere rubricam de furibus balneariis: quibus & graviorem pœnam constituerunt, nempe ut ad opus publicum certo tempore damnentur. Cur autem cæteris furibus acerbius punirentur, exponit *Aristot.* in Problem. Primo quia *in domibus rem melius custodire possumus parietum firmitate, clavibus, sigillis, domesticorum cura, item nullo extraneo admisso: at in balneis hujusmodi locisque publicis nulla est alia, quam quæ non conniventibus oculis fit cura, & merito acriore pœna coercendi hoc casu fures fuerint, quos nulla diligentia custodire poterat*. Item: *Qui in publicis locis furantur, impudentiores sunt, & deplorata, citra correctionis spem ullam, vita; privati vero fures, cum occulte id agunt, spem aliquam emendationis habent, ut quos magis pudeat talia facere. Adde, quod hujusce quoque est atrocior contumelia, qui hominem cogit nudum domum reverti, & omnibus interim ridiculo esse. Qui ergo e privata domo aliquid tolleret, dupli condemnabatur, qui e publico, morte plectebatur*. Hæc *Aristoteles*. *Demosthenes* etiam contra Timocratem idem significavit, morte scil. puniri solitos Athenis, qui e locis publicis res etiam vilissimas furarentur.

Ultimum in Seneca est: *Alipilum cogita, tenuem, & stridulam vocem, quo sit notabilior, subinde exprimentem, nec unquam tacentem, nisi dum vellit alas, & alium pro se clamare cogit*. Alipili erant, qui alas vellebant, ut loquitur *Seneca*. *Alas* appellant pilos, qui sub alis, sive axillis nascuntur. Tetrum autem, & virulentum odorem, qui ex alis afflatur, græci scriptores τράγον, latini caprum, & hircum, ab ejus videlicet animalis graveolentia, dixere. Inde apud *Horatium*: *Cubet hircus in alis*. Et *Catullus* jocandi occasionem sumpsit in Rufum, quem hac odoris fœditate insignem exagitat, aitque, mirum non esse, si eum puellæ omnes aspernentur, ac refugiant, neque ullis muneribus perduci queant ad faciendam ei copiam sui: quippe sub alarum valle gestari ab eo trucem quamdam bestiam, quam illæ horreant, ita ut cubare cum ea omnino non possint. Ea autem bestia erat tragus, sive hircus, odor ille pessimus, qui ab alis exhalat.

Ob hoc in balneis certi homines erant, qui crescentes alas vellebant, unde *alipili* dicti. Nec alas tantum, sed etiam reliquas corporis partes depilandas præbebant: præcipue brachia, & crura fruticante pilo silvescentia: quod cum sine manicis, & tibialibus incederent, nuda crura, & brachia in oculos incurrebant. Id autem fiebat vel per volsellas ferreas, quibus pili exstirpabantur, vel per medicamenta, quæ corpus deglabrarent, eaque *Psilothra*, & *Dropaces* dicebantur. *Martialis*: *Psilothro faciemque levas, & dropace calvam*. *Galenus* de compositione pharmac. l. 1. c. 4. *Et quæ quidem pilorum denudatoria sunt, & proprie Psilothra vocantur, tantum non quotidie in omnium muliercularum, ferme etiam virorum, usu habentur*. Ex quibus autem rebus conficerentur, tradit ibi *Galenus*: Dropaces autem fiebant ex auripigmento, & viva calce ad exurendos, & depascendos pilos. Proprie tamen dropax erat, cum pix arida oleo liquebatur, cutique calens allinebatur, ut docent medici. Hicque usus picis valde familiaris erat catamitis eorum temporum, qui visco cum resina, & cera depilabantur, quo nitidiores, & molliores redderentur. *Plinium* l. 14. c. 20. *pudet confiteri, maximum sua ætate picis, & resinæ honorem fuisse in evellendis virorum corpori pilis*. *Quintilianus* vulsa corpora, fœdissima appellat. Et *Seneca*: *Quid cum vulsis istis & delicatis?* Quare apud Lacedæmonios gentem gravissimam lege Ephororum vetitum est, *ne quis in balnea picem inferret*; omnesque depilatores urbe pulsi sunt.

FINIS.

OCTAVII FERRARII

IN PATAVINA ACCADEMIA

Latinarum & Græcarum Litterarum olim Professoris

DISSERTATIO

DE

GLADIATORIBUS.

OCTAVII FERRARII

DISSERTATIO

DE

GLADIATORIBUS.



DE Gladiatoribus, totaque sævi, atque immanis spectaculi ratione hodie disputaturi, rem paulo altius repetemus. Vetustissimum morem fuisse ad sepulchra virorum fortium necare captivos hostes, pervulgatum est. Quod eorum sanguine manes placari crederent, hacque ultione conquiescere. Ita in Patrocli funere Achilles duodecim Trojanos fortes viros immolavit. Quin ipsius Achillis tumulum virginali cruore imbutum, *Seneca* in Troade a. 2. expressit, ut inhumanum facinus ipsi Atridi displiceret, meritoque Pyrrhum increparet: *Quis iste mos est? quando in inferias homo est impensus homini? Detrahe invidiam tuo odiumque patri, quem coli, pœna jubes*. Neque id, pius licet, Æneas in funere amici omisit: *Sulmone creatos Quatuor hic juvenes, totidem quos educat Ufens, Viventes rapit inferias, quos immolet umbris, Captivoque rogi perfundat sanguine flammas*.

Ergo captivi ad sepulchra virorum fortium, velut victimæ, mactabantur. Postea turpe visum est hanc carnificinam exercere. Quare ad evitandam spectaculi invidiam ipsi captivi inter se commissi sunt, & depugnare jussi, ut penes eosdem & facinoris invidia esset, & supplicium. Et alii quidem morte sua manes non tam placabant, quam irritabant; alii, quibus sors, aut virtus victoriam dedisset, supplicium evitabant.

Neque tamen hanc humani sanguinis rabiem bellorum furor, ferrique licentia excusaverit. Nam ipsius pacis civilisque clementiæ bona, concesso hoc scelere, ac barbara immanitate, violata sunt, resque tam dira inter spectaculorum voluptates, & civium oblectamenta adscita est. *Tertullianus* de Spect. *Olim quoniam animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captivos, vel malo ingenio servos mercati in exequiis immolabant. Postea placuit impietatem voluptate adumbrare. Itaque quos paraverant, armis, quibus tunc, & qualiter poterant, eruditos, edicto die inferiarum apud tumulum erogabant*, id est ad rogum committebant, ut pugnarent. Et quia non semper captivi ad manum erant, qui ferro certarent, morteque sua spectatores oblectarent, primo sontes, ac rerum capitalium damnatos pugnare inter se cogebant; deinde servos, qui nempe exiguis nummis spiritum, ac vitam venalem addicebant: donec etiam homines ingenui, & sub malis Principibus, equites, senatores, mulieres quoque, in arenam descenderent, & cruenta voluptate spectaculis animam prodigerent.

In quo magnum fuit Reip. Rom. arcanum. Ut scilicet populus ad rem militarem, augendumque bello imperium institutus, a teneris sanguinem, vulnera, ac cædes inter ludicra spectare assuesce-

A ret, atque ita minus præliorum incerta, martisque discrimina, ac tristem mortis aspectum reformidaret. Immo *Cicero* 2. Tusc. exemplum philosophicæ constantiæ, & tolerantiæ a spectaculo gladiatorum arcessit. *Crudele*, inquit, *gladiatorum spectaculum, & inhumanum nonnullis videri solet: & haud scio, an ita sit, ut nunc sit, cum nempe ingenui etiam & innoxii certarent*. Cum vero sontes ferro depugnabant, auribus fortasse multæ, oculis quidem nulla poterat esse fortior contra dolorem, & mortem disciplina.

Hæc est origo eorum hominum, qui, quod in arena gladiis ad necem decertarent, gladiatores
B dicti sunt. Quo spectaculo (quis credat?) nullum jucundius, aut exoptabilius Romæ fuisse, scriptores tradunt. *Cic.* pro Sextio: *Equidem existimo, nullum tempus esse frequentioris populi, quam illud gladiatorium: neque concionis ullius, neque vero ullorum comitiorum*. Et alibi: *Id autem spectaculi genus erat, quod omni frequentia, atque omni genere hominum celebratur, quo multitudo maxime delectatur*.

Sed ut rem ordine exequamur, primus Brutus dicitur Romæ in defuncti patris honorem gladiatores dedisse: iique *bustuarii*, quod ad busta pu-
C gnarent, appellati. Ita Scipionem Carthaginensem ad munus gladiatorium edendum, quod patris, patruique mortis causa paraverat, profectum tradit *Livius* libro 28. Paulatim deinde a mortuorum honore ad vivos oblectandos spectaculum traductum; & quia pro munere dabatur, *populi munus* appellatum est. *Unde*, inquit *Florus* lib. 3. c. 12. n. 10. *gladiatorii adversus dominos exercitus, nisi ad conciliandum plebis favorem effusa largitio, quum spectaculis indulget, supplicia quandam hostium artem facit*? Ita passim a magistratibus, a privatis hominibus, sed præcipue a ducibus ad bellum proficiscentibus id spectaculi
D genus exhibitum, ut quemadmodum dicebamus, debellaturus orbem populus spectare vulnera, ac mortem assuesceret, minusque in prælio sanguine, ac cædibus terreretur. Hoc consilio, atque exemplo ad Ticinum pugnaturus Annibal militem accendit. Nam, ut ait *Livius*, *rebus prius adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu captivos montanos inter se commisit: isque habitus animorum inter spectantes fuit, ut non vincentium modo, quam bene morientium fortuna laudaretur*. *Appianus* tradit, ab Annibale ex captivis Romanis nobilib. parentes cum liberis, fratres cum fratribus commissos esse, ferroque inter
E se decernere spectantibus Afris coactos. Quod Annibale dignum est.

Res igitur tempore, atque usu spectare artem cœpit: ut, quod ante furor, ac rabies, ultimumque discrimen docebat ad sæva præcepta, & cruentum magisterium traduceretur. Quare præfecti doctores, qui artem jugulandorum hominum traderent non sine mercede; iique a laniandis homi-

nibus *laniſtæ* ſunt appellati. Hi gladiatores comparabant, inſtituebant, eruditos, & inſtructos vendebant. Sed Gladiatorum alii ingenui, & voluntarii fuerunt, alii ſervi. Ingenui, qui ad oſtentandas vires, ſolaque pugnandi libidine deſcendebant in arenam, atque hi ſui juris erant, non laniſtis addicti. Servi duplicis conditionis: alii enim Judicis ſententia ad ludum, ſive pugnare ad beſtias, ut JCti loquuntur, damnati, & damnati ad ferrum: qui libertatem perdebant, ut ait *Cajus*, & ideo jure teſtamentum facere non poterant. *Accurſius*, ad ferrum, ait, ut capite plecterentur: alii ad vincula, ad bojas, ſive compedes. Recte *Alciatus* l. 1. 27. Parerg. ad ferrum damnatos intelligit, quos alibi lex ad gladium. *Paulus* Sent. l. 6. Summa ſupplicia ſunt, Crux, Crematio, Decollatio: mediocrium delictorum pœnæ Metallum, Ludus, Deportatio; minimæ, Relegatio, Exilium, Opus publicum, Vincula. Sane qui ad gladium dantur, intra annum conſumendi ſunt. CONSTANTINUS in Cod. Theodoſ. liber ſub hac forma in ludum detur gladiatorium, ut, antequam aliquid faciat, quo ſe defendere poſſit, gladio conſumatur. Tamdiu autem pugnabant, donec interficerentur. Alii, cum liberi eſſent, ſe laniſtis vendebant, & in eorum verba jurabant, ſeque ſacramento obſtringebant ad facienda, perpetiendaque omnia, i. e. ſanguinem, & libertatem venalem habebant. Cujus rei formula apud *Petronium* c. 117. p. 540. *In verba Eumolpi ſacramentum juravimus, uri, vinciri, verberari, ferroque necari, & quidquid aliud Eumolpus juſſiſſet, tamquam legitimi gladiatores, domino corpora, animaſq. e. religioſiſſime addicimus*.

Hoc erat ſacramentum, quo ſe laniſtæ gladiatores voluntarii obſtringebant: hæcque venditio *auctoratio* dicebatur, gladiatores *auctorati*. *Horatius*: *Quid refert uri virgis, ferroque necari, auctoratus eas?* Jurabant autem, quia cum liberi eſſent, corpora, animaſque, cum libertate vendebant. Qui ergo edituri erant munus gladiatorum, ſive editores, a laniſta gladiatores emebant. *Suetonius* CALIG. cap. 38. *Nota res eſt, Aponio Saturnino inter ſubſellia dormitante, monitum a* CAJO *præconem, ne prætorium virum, crebro capitis motu nutantem, ſibi præteriret; nec licendi finem feciſſe, quod XIII. gladiatores HS. nonagies ignoranti addicerentur*. i. e. 125. millibus coronatorum.

Laniſtæ igitur præcepta dabant, & imperata de ictibus inferendis, vitandis, & declinandis. De tractandorum armorum ratione, quæ dictata gladiatores meditarentur, & in his ſe exercerent, D. *Cyprianus* ad Atonian. *Homo occiditur in hominis voluptatem, & ut quis poſſit occidere, peritia eſt, uſus eſt, ars eſt; ſcelus non tantum geritur, ſed docetur*. Loca, in quibus gladiatores erudiebantur, *ludi* ſunt appellati, quod ibi per ludum vanis ictibus aſſueſcerent, donec in arena rem ſtrenue, nudoque ferro agerent. Unde nos ſcholas ludos appellamus, & forum arenam, deſcendere in arenam, conferre pedem, & cetera inde tranſlata. Inde etiam *Scherma*, *ſcrimia*, quæ vox etiamſi a σκιαμαχία deducatur, eſt germanica, unde & *Scherani* milites, & *Schiera* acies, & *Schermire*, *Giocar d'arme* a ludo: & in hoc quidem ludo concorditer iidem vivebant, & in mutuam cædem alebantur, ſæpeque eadem menſa, idem cubile eos conjunxit, qui paulo poſt diſceſſuri in partes, mutuumque cruorem hauſturi erant. Sic parati, ſic inſtituti in ludo, nullis odiis, aut inimicitiis, in amphitheatro, ſive arena in mutuam cædem ruebant, ſpectante avidiſſime, & plaudente populo. Certamen præcedebat prælulio, ſive proluſio. Ea autem ruditer plerumque fiebat. *Rudis* erat baculus gladiatorius, ſive gladius ligneus, aut ferreus retruſa acie, *ſpada di ſcherma*, quo ſcilicet in ludo exercebantur, & prima pugnæ rudimenta meditabantur, unde & nomen, quibus etiam ante pugnam proludebant: quod proprie dicebatur *batuere*. Unde noſtrum *battere*, & battualia, ſive *battaglia*, & *batterſi in duello*. Luſoria arma *Seneca* vocat: *Remove iſta luſoria arma, decretoriis opus eſt*. Luſoriis decretoria arma opponit, non quod, ut ait *Lipſius*, decreto Prætoris darentur; ſed quia iis decernerent, i. e. vere pugnarent, quum aliis proluderent. *Sueton.* in CAJO: *Batuebat pugnatoriis armis*. Ubi eum ſignificat pro rudi, & gladio ligneo, ferro uſum eſſe: ſicut COMMODUS, *qui*, ut narrat *Victor*, *gladiatores ſpecie depugnandi crebro trucidavit, cum ipſo ferro, obtecto verronibus plumbeis, uteretur*. Dolo malo gladiatorius Imperator pugnabat, cum veris armis pro luſoriis uteretur: enſem enim laminis plumbeis obducebat, iſque gladius plumbeus videbatur: atque ita incautos gladiatores interficiebat.

Dum rudibus ante pugnam proluderent, ut *Lipſius* docuit, parmas etiam, clypeos, haſtaſque in altum jaciebant, recipiebantque cum venuſtate, idque proprie vocabant *ventilare*. *Seneca* lib. 3. Contr. *Deinde res ipſa diverſa tota eſt: aliud eſt ventilare, aliud pugnare*. Sed jam ad pugnam veniamus, & cum *Ovidio*: *Ponite jam gladios hebetes, pugnetur acutis*. *Gladiatori*, ait *Gellius*, *compoſito ad pugnandum hæc propoſita ſors eſt, aut occidere, ſi occupaverit, aut occumbere, ſi ceſſaverit*. Itaque magna erat cura ſui defendendi, alterius petendi, magna in ipſo corporis ſtatu, graduque. Tota ars in petendo adverſario, & vitando, unde ictus *petitiones* dicebantur. In primis latus petebatur, præcipuaque cura in eo tegendo. Qui adverſarium vulneraverat, clamabat. *Hoc habet*. Læſus ac vulneratus ſubmittebat arma: id ſignum victi, fractique. Neque tamen liber erat, aut ſalvus, qui arma ſubmiſerat: nam vel a populi, aut editoris nutu mors ejus pendebat, vel ſalus. *Horatius*: *Ne populum extrema toties exoret arena*. Quia nempe rogantes vitam, admovebant ſe ſpectaculis, unde audiri poſſent, Seneca: *Gladiatoribus licet arma ſubmittere, miſericordiam populi tentare: tu neque ſubmittes arma, nec vitam rogabis, recto tibi, invictoque moriendum eſt*.

Cum Imperator, vel populus ſervari gladiatorem juſſiſſet, hæc liberatio *miſſio* dicta eſt, ut recte *Lipſius*, arguens eos, qui cum rude confundunt. Nam miſſio ad victos pertinebat, rudis ad victores. Miſſio dabatur, ut ab imminenti periculo liberarentur: rudis, ut in poſterum ſolverentur ſacramento & neceſſitate pugnandi. Ita *dare gladiatores ſine miſſione* non aliud erat, quam ad certam mortem dare, niſi vincerent: non enim ſupplices, & victos liberare jus erat. *Liv.* l. 41. De PERSEO Rege Macedoniæ: *Gladiatorium munus romanæ conſuetudinis* (nam in Græcia inuſitatum erat) *primo majore cum terrore hominum inſuetorum ad tale ſpectaculum, quam voluptate dedit: deinde ſæpius dando, & modo vulneribus tenus, modo ſine miſſione etiam, & familiare oculis, gratumque id ſpectaculum fecit, & armorum ſtudium pleriſque juvenum accendit*. Ita AUGUSTUS, clementiſſimus Imp. gladiatores ſine miſſione edi prohibuit. Quia immanes munerarii, atque editores dabant gladiatores in certam mortem. *Suetonius* NERONE c. 4. *Domitius munus gladiatorium dedit tanta ſævitia, ut neceſſe fuerit Auguſto clam fruſtra monitum edicto coercere*. Idem de CLAUDIO c. 34. *Quocumque gladiato-*

rio munere, vel suo, vel alieno, etiam forte prolapsos, jugulari jubebat, maxime retiarios.

Gladitoriæ pugnæ sine missione exemplum extat apud *Tertullianum* de Spect. c. 23. *Taceo de illo, qui hominem leoni præ se opponit, ne parum sit homicida, qui eumdem postmodum jugulat.* Nam, ut *Rigaltius* observat, *gladiatoribus pugnantibus, populus nonnumquam deposcebat leonem. Emisso leone gladiator periculo proximus, quacumque arte poterat, subtili recessu, aut declinatione adversarium suum leoni opponebat. Plerumque autem accidebat, ut secundus iste gladiator, postquam leonem interfecerat, iterum pugnans cum gladiatore, quem interfecto leone servaverat, ab eo jugularetur; atque ita ille primus non simpliciter homicida erat, sed iterum: primo, cum hominem leoni opposuit, secundo, cum eumdem ipsum, cujus se corpore texerat, interfecit.*

Præcipuum igitur in arena populi jus erat; illi enim munerarius, sive editor jus suum donabat, & ad ejus voluntatem se plerumque conformabat; populus pro vulneratis, victisve intercedebat: idem cum libuisset, jubebat interfici. Signum mortis conversus pollex erat. *Juvenalis* Sat. 3. v. 36. *Munera nunc edunt, & verso pollice vulgi. Quem libet occidunt populariter. Prudentius* de virginum vestalium sævitia: *Consurgit ad ictus, Et quoties victor ferrum jugulo inserit, illa Delicias ait esse suas, pectusque jacentis Virgo modesta jubet, converso pollice frangi. Cæsar*, ut ait *Suetonius* c. 26. *Gladiatores notos* (notæ fortitudinis) *sicubi infestis spectatoribus dimicarent, vi rapiendos reservandosque mandabat.* Contra, cum favebant, & gladiatorem morti eripere volebant, pollicem intra digitos premebant. *Plin.* l. 28. c. 2. p. 168. *Pollices, cum faveamus, premere* etiam proverbio jubemur. *Horat.* Epp. lib. 1. ep. 18. v. 66. *Fautor utroque tuum laudabit pollice ludum.*

Sed unde favor, aut odium plerumque in ignotos, usque ad mortem durabat ludicri specie? *Cicero* pro Milone: *Etenim in gladiatoriis pugnis, timidos, & supplices, & ut vivere liceat obsecrantes etiam odisse solemus, fortes & animosos, & se acriter ipsos morti offerentes servari cupimus. Seneca* de ira lib. 1. c. 2. p. 4. *Quid? gladiatoribus quare populus irascitur, & tam inique, ut injuriam putet, quod non libenter pereunt?* Jubebantur igitur ut plurimum mori gladiatores, & fortiter ferrum recipere. Imperabatur, ut jugulum præberent, ferrum admitterent, non membra contraherent, non manum opponerent, ingenti firmitate, si in re bona utilique. Sed ut hoc pacto spectatores ad contemnendam mortem incitarentur. *Cic.* Tusc. 2. *Gladiatores autem perditi homines, aut barbari, quas plagas perferunt! Quomodo illi, qui bene instituti sunt, accipere plagam malunt, quam turpiter vitare! Quam sæpe apparet, nihil eos malle, quam domino* (i. e. editori, aut lanistæ) *satisfacere, vel populo? mittunt etiam vulneribus confecti ad dominos, qui quærant, quid velint? si satisfactum non sit, se velle decumbere. Quis mediocris gladiator ingemuit? quis vultum mutavit unquam? Quis non modo stetit, verum etiam decubuit turpiter? quis cum decubuisset, ferrum jussus recipere, collum contraxit?* Tantum meditatio, exercitatio, consuetudo valet: unde exemplum ad prælia. At illud quam immane, quod *Lactantii* verbis ponam. *Prostratos*, inquit, *jacentesque percuti jubent, & cadavera ictibus dissipari, ne quis illos simulata morte deludat.* Immanius, quod manum mittebant in vulnus, & se extincti sanguine proluebant. Immanissimum, quod non deerant, qui gladiatorum sanguinem ex ipso vulneris hiatu biberent, calidum adhuc, spirantemque, scilicet ad comitialem morbum. *Plinius* l. 28. c. 1. *Sanguinem quoque gladiatorum bibunt; quod spectare facientes in eadem arena feras horror est.* Sed supra omnem feritatem hæc spectacula conviviis admota, ut inter epulas, & sacra mensarum humanus cruor, & imperatæ cædes a plaudentibus spectarentur. Quem morem a Campanis ortum *Silius* testatur l. 11. v. 337. cum ait, illis mortem fuisse exhilarare convivia cæde, & miscere epulis dira spectacula certantium ferro, sæpe etiam *tabo repleta cruento Pocula, & eversas pugnæ certamine mensas.*

Ceterum, ut dicebamus, veterani gladiatores rude donabantur, cum exauctorarentur, aliquando etiam novi in aliquo strenuo facto, idque populo impetrante. Et quoniam, ut dixi, gladiatores alii liberi, & arenæ vel cupidine gloriæ, vel mortis contemptu, vel pretio auctorati: alii conditione servi; Liberi rude donati, sui juris erant: servi non libertatem rude accipiebant, sed vacationem a pugna, & fermæ lanistæ fiebant, i. e. magistri, & institutores gladiatorum. *Horatius: Spectatum satis, & donatum jam rude quæris, Mæcenas, iterum, antiquo me includere ludo. Non eadem est ætas.* Ita *Lipsius*. Existimo tamen, solos servos rude donatos, & liberos factos: nam cum se ad pugnandum vendidissent, exauctorati sui juris erant. Hi *Rudiarii* dicti. *Suetonius: Revocatis rudiariis centenum millium auctoramento*, i. e. bis mille, & quingentis coronatis in singulos.

Quid autem fiebat, cum neuter vinceret, aut vinceretur? Tunc aliud par i. e. *alia manus* substituebatur. Hinc secundæ, tertiæ, & quartæ manus apud *Quintilianum*, & apud *Martialem*. *Hermes suppositus sibi.* Qui cum indefessus esset, & invictus, sibi ipse succedebat. Idem in Spect. *Lex erat ad digitum posita concurrere palma.* Nam cum DOMITIANUS Priscum, & Verum, famosum gladiatorum par, dedisset, cumque esset æqualis virtus ac mars utriusque, populus, favore, vel moræ tædio, missionem utrique a Cæsare petiit. Cæsar arenæ lege jubet agi, nec dirimi certamen patitur, nisi altero victo: spectantem interea populum donis, & missilibus detinet. Utrique tandem simul pari ictu læso palmas misit, & rudes. *Contigit hoc nullo nisi te sub Principe, Cæsar, Cum duo pugnarent, victor uterque fuit.* Difficultas in illis verbis: *Lex erat ad digitum posita concurrere palma. Scriverius* interpretatur, micando digitis palmam inter se sortiri jussos. Sed *Ramirezius*, ad digitum i. e. donec alter tollendo digitum se victum fateretur. Id enim erat victi indicium, & confessio. In quam sententiam discedit & *Musambertus*, licet Ramirezium exagitet. *Vetus interpres Persii: Digito sublato.* Tractum a gladiatoribus; qui victi, ostensione digiti, veniam a populo postulabant.

An vero putatis unum, aut alterum gladiatorum par datum fuisse? Eo res deducta est, ut Cæsar ædilis 320. paria ediderit, teste *Plutarcho*, ADRIANUS per sex dies gladiatorum munus exhibuerit, GORDIANUS per singulos menses singula munera, ita ut quingena paria nonnumquam dederit, TRAJANUS denique spectacula hujusmodi per dies 123. continuavit, & gladiatorum 10000. produxit, teste *Dione*. Non est ergo mirum, gladiatorios exercitus conflatos, & ab iis Remp. in extremum discrimen non semel adductam. Nam, ut narrat *Appianus* l. 1. Civil. Spartacus, genere Thrax, Capuæ, ex captivo gladiator, effracta custodia brevi magnas copias contraxit, ita ut initio habuerit 70000. militum ac pulsis Coss. 120000. peditum urbem peteret, iterumque Coss. in Piceno vinceret, nec nisi bello triennali a Licinio Crasso

debellari potuerit ingenti populi Romani clade.

Nec plebeja tantum aut damnata capita, sed Equites, sed Senatores, sed ipsæ fœminæ in arena decertarunt. *Suetonius* ait, Neronem exhibuisse ad ferrum M. Senatores, Equites DC. *Lipsius* corrigit: 60. Equites, & Senatores 40. Magna tamen summa, & populo Romano indecora. *Tacitus* conqueritur, Senatores, ac fœminas illustres per arenam fœdatas esse. *Juvenalis* Sat. I.v.22. *Cum tener uxorem ducat spado, Mævia tuscum Figat aprum, & nuda teneat venabula mamma. Statius: Stat sexus rudis, insciusque ferri, & pugnas tractat impubis viriles.*

Non modo autem inter se gladiatores pugnabant, sed cum bestiis: de quo alias dictum. Mane bestiarii producebantur; meridie gladiatores pugnabant. *Martialis* 10. 25. *In matutina nuper spectatus arena.* Et 13. 95. *Matutinarii non ultima præda ferarum Sævus oryx.* Mentio ludi matutini in Vet. interpr. i.e. bestiariorum. Medicus ludi matutini. Meridie gladiatores inducebantur. *Sen.* ep. I. pag. 17. *Mane leonibus & ursis homines, meridie spectatoribus suis objiciuntur.* Ideo autem crudele illud spectaculum meridianum, quia & sine missione pugnabant, & sine armis præter gladium: & ideo pugnam cum bestiis, in ejus comparatione, Seneca appellat *misericordiam*: nudi enim, & inermes. *Nihil habent*, inquit, *quo tegantur: ad ictum totis corporibus expositi, numquam frustra manum mittunt. Hoc plerique ordinariis paribus & postulatitiis præferunt* (i. e. legitimis, qui armati, & qui a Principe postulabantur) *præferunt*. Præferunt, inquam, ob crudelitatem. *Non galea, non scuto refellitur ferrum. Quo munimenta? quo gladii artes?* La Scherma. *Omnia ista mortis moræ sunt. Mane leonibus & ursis homines, meridie spectatoribus suis objiciuntur. Interfectores interfectoribus jubebantur objici, & victorem in aliam detinent cædem.* Victorem scilicet ferarum in cædem hominum, ut & ipse occidatur. *Exitus pugnantium mors est*, i. e. sine missione. Quare crediderim, id genus hominum fuisse, qui Judicis sententia damnati ad bestias, & ferrum: eos enim servare non licebat, & ideo, si vicissent bestias, inter se committebantur, donec mutuis ictibus conciderent, & pœnæ satisfacerent: & ideo inermes, ac nudi. Subjicit enim: *Sed latrocinium fecit aliquis, quid ergo meruit? ut suspendatur. Occidit hominem, qui occidit, ille meruit, ut pateretur. Tu quid meruisti, ut hoc spectes? Occide, ure, verbera.* Qui nempe timide pugnabant. *Quare tam timide incurrit in ferrum? Quare parum audacter occidit? Quare parum libenter moritur? Plagis aguntur in vulnera, & mutuos ictus nudis & obviis pectoribus excipiunt. Intermissum est spectaculum? scilicet* ferarum. *Interim jugulantur homines, ne nihil agatur.*

Ergo Judicis sententia ad ferrum damnati sine missione pugnabant, aut feris objecti conficiebantur. *Paulus* ICtus L. ad bestias, de pœnis, *Ad bestias*, inquit, *damnatos favore populi Præses dimittere non debet. Sed si ejus roboris, vel artificii sint, ut dignius populo Romano exhiberi possint, Principem consulere debet. Oldradus* & cæteri Interpretes *exhiberi* explicant, per gratiam relaxari. Atque hinc notandum existimaverunt, ob excellentem alicujus virtutem, favore populi id petentis, Principi pro criminis, pœnæque abolitione esse supplicandum, & interim executionem a Præside esse suspendendam. Alii distinguunt inter eos, qui ad bestias damnati, & eos, qui bestiis objecti. Optime *Alciatus* Parerg. l. 2. cap. 28. apertiora esse ICti verba statuit, quam ut possit de eis diutius controverti. Nam, qui a Præsidibus provinciarum ad

A bestias ex delicto damnabantur, solitos in ipsis provinciis bestiis objici, & consumi: neque ex populi favore debuisse Præsides quemquam dimittere. Si tamen ejus roboris, atque artificii essent, ut in spectaculis, quæ Romæ fiebant, oculos spectatorum morari possent, tum demum Principem consulendum, an Romam velit eos damnatos mitti, ut bestiis subjicerentur in pop. Romani conspectu. Hoc est *dignius exhiberi*. Nihil de pœnæ allevatione. Sed tantum traductione Romam. Porro sicut in Circo studia, & factiones in aurigas; ita in Amphitheatro divisus populi favor in vilissimas animas. Alius enim thraci, alius mirmilloni favebant: alius

B retiario, alius secutori: de quibus infra dicemus. Sed insignis fœminarum insania, quæ gladiatores deperibant. *Juvenalis* Satyr. 6. v. 82. indignatur, Hippiam, uxorem Vejentonis senatoris, gladiatoris amore in furorem actam, ut relicto marito, & liberis, eum in Ægyptum usque secuta sit: quem ludium appellat a ludo. Atque illam immemorem domus, & conjugis, & sororis, nil patriæ indulsisse, plorantesque gnatos, &, quod majus, ludos scenicos, & Paridem reliquisse. Licet ergo in magnis opibus educata, *plumaque paterna, Et segmentatis dormisset parvula cunis, Contempsit pelagus; famam contempserat olim.* Igitur tyrrhenos

C fluctus, ac late sonantem jonium constanti pectore pertulit, licet toties mare mutandum esset. Si conjux jubeat, durum est navim conscendere. Tunc timent, & pavido pectore gelantur. *Tunc sentina gravis, tunc summus vertitur aer. Quæ mœchum sequitur, stomacho valet, illa maritum Convomit, hæc inter nautas & prandet, & errat Per puppem, & duros gaudet tractare rudenteis.* Subjicit, qua forma exarserit, & qua capta juventa sit. *Nam Sergiolus jam radere guttur Cœperat, & secto requiem sperare lacerto. Præterea multa in facie deformia, sicut Attritus galea, mediisque in naribus ingens Gibbus, & acre malum semper stillantis

D ocelli. Sed gladiator erat, facit hoc illos hyacynthos: Hoc pueris, patriæque, hoc prætulit illa sorori, Atque viro, ferrum est, quod amant, hic Sergius idem Accepta rude cœpisset Veiento videri.*

Capitolinus in M. ANTONINO cap. 19. tradit, dubitatum esse, num Commodus optimi patris filius esset: hocque vulgo jactatum esse *Faustinam* cum gladiatores transire vidisset, unius ex his amore succensam cumque longa ægritudine tabesceret, viro amorem confessam esse. Id cum ad Chaldæos maritus retulisset, illorum fuisse consilium, ut occiso gladiatore, sanguine illius sese Faustina subla-

E varet, atque ita cum viro concumberet. Quod cum esset factum, natum Commodum gladiatorem, non principem, qui mille prope pugnas gladiatorias populo inespectante exhibuit. *Sanguine* autem *se sublavasse Faustinam*, ita explicant, ut locos muliebres sublavarit. *Salmasius* legit, *sublevaret*, hoc est, pro remedio sanguinem illius ebibisse Faustinam, & sic se sublevasse, i.e. remedium petiisse.

De gladiatoribus eorumque origine, atque instituto dictum est. Restant duo exhaurienda de eorundem generibus ac discrimine, tum de loco, in quo certabant. *Lipsius*, in Saturnal. lib. 2. gladiatores, qui armis, & ratione pugnæ diversi essent,

F enumerat, Secutorem, Retiarium, Thracem, Mirmillonem, Hoplomachum, Samnitem, Essedarium, Andabatam, Dimachærum, Laquearium. Non enim omnes eodem armorum genere instructi in arenam descendebant, nec eodem modo, ac ratione certamen inibant.

Primus ergo *Secutor* ab insequendo Retiarium dictus est. *Cic.* ad Atticum l. 7. Gladiatores Cæsaris Pompejus distribuit binos singulis patribus familiarum: Secutorum duo millia in ludo fuerunt.

Dio ait, COMMODUM usum esse armatura eorum, qui Secutores dicuntur. Secutor, inquit *Isidorus*, ab insequendo Retiarium dictus est. Gestabat enim cuspidem, & massam plumbeam, quæ adversarii jaculum impediret, ut antequam ille feriret rete, iste superaret. Retiarius ergo cum secutore committebatur, qui, ut ait idem, contra alium pugnantem ferebat rete, quod *jaculum* appellatur, ut adversarium cuspide insistentem operiret, implicitumque viribus superaret. Originem, & exemplum ejus armaturæ a *Pittaco* trahunt, uno ex septem sapientibus. Ita tamen eum, ex provocatione, cum Phrynone pugnasse, *Strabo* auctor est l. 13 p. 600. *Postea vero*, inquit, *ad singularem pugnam a Phrynone provocatus, piscatorio usus apparatu, eum excepit, & anceps in eum conjecit, atque ita comprehensum tridente & pugione confodit*. *Juvenalis* Sat. 8. v. 200. Patricios carpit, qui gladiatoriis spectaculis adeo dediti erant, ut non solum ipsi in arenam descenderent, sed habitu retiariorum pugnarent. Neque enim mirmillonis armis certasse, nec clypeo, aut falce supina pugnasse.

Nec galea faciem abscondit; movet ecce tridentem,
Postquam librata pendentia retia dextra
Nequidquam effudit, nudum ad spectacula vultum
Erigit, & tota fugit agnoscendus arena.

Ait ergo, nec *clypeo pugnasse*, quod secutoris gestamen erat: nec *falce supina*, quæ thracum: nec *galea frontem abscondisse*, quia retiarii nuda facie. Quo spectat CLAUDII Imp. sævitia, qui, ut diximus, gladiatores & forte prolapsos jugulari jubebat; maxime retiarios, ut exspirantium faciem videret: quia nuda facie, & sine galea, aut alio tegmine. Subjicit: *Postquam librata pendentia retia dextra Nequidquam effudit*. Ubi solemne genus ejus pugnæ repræsentatur. Ita enim docti retiarii factive, ut arte quadam collectum, suspensumve dextra manu rete in adversarii caput jacerent, &, si errarent, effuse fugerent, donec iterum rete colligerent: & ideo ait, *tota fugit agnoscendus arena*. *Artemidorus*: Si cum retiario componi videbitur, capiet uxorem pauperem & lasciviusculam, & fugacem, & facilem volenti cuique jungi. Præter rete, tridentem sive fuscinam gestabat, qua impeteret adversarium. Postremo ait: *Credamus tunicæ*, quia retiarii inermes, & in sola tunica. *Suetonius* in CALIG. cap. 30. *Retiarii tunicati quinque numero gregatim dimicantes, sine certamine ullo totidem secutoribus succubuerant: cum occidi juberentur, unus, resumpta fuscina, omnes victores interemit*. Hæc de retiario, & secutore.

Sequitur *Thrax*, vel, ut *Lipsius* Saturnal. lib. 2. cap. 9. Threx. *Festus*: *Thraces gladiatores a similitudine parmularum thraciarum, sive a gente ipsa*. Nam Thraces breve scutum gestabant, quod parma dicebatur, a qua gladiatores Thraces dicti. *Martial.* 14. 213. *Hæc, quæ sæpe solet vinci, quæ vincere raro, Parma tibi scutum pumilionis erit*. Ideo ait sæpe parmam vinci solere, raro vincere: quia DOMITIANUS infestus erat factioni Thracum gladiatorum. *Clemens* Alex. Strom. 1. *Thraces*, inquit, *primo eam, quæ parma nominatur, invenerunt. Est autem gladius incurvus: & primo peltis in equis sunt usi*. Quid parma gladius fuit? Recte *Lipsius* corrigit *τὴν καλουμένην ἅρπην*. Harpa enim Thracum, quæ Latinis sica. Hæc autem incurva simul cum parma, Thracum propria erat: & est, quod ait *Juvenalis*, pugnantem falce supina. Quæ falx non alia, quam harpe, sive sica, & gladius incurvus. *Artemidorus*: *Si quis cum Thrace certare sibi videtur, uxorem ducet divitem, astutam, ambitiosam. Divitem*, quia protectus armis: *astutam*, quia gladius illi non rectus: *ambitiosam*, quia attollit se, & insurgit. *Suetonius* DOMITIANO cap. 10. *Patrem familias, quod thracem mirmiloni parem, munerario imparem, dixerat, detractum spectaculis in arenam, canibus objecit, cum hoc titulo: Impie locutus parmularius*. In spectaculis, & alibi, semper periculum fuit, favere alicui contra studium Principis: verbum enim de his nugis emisisse, pro impietate acceptum. Ita cum DOMITIANUS gladiatorio muneri præesset, & paterfamilias quidam non infacetus, thracem mirmilloni, cum quo committebatur, parem quidem esse diceret, sed munerario imparem i.e. Domitiano, qui ob adversæ factionis favorem Thracem premeret, id sævus Imperator, ut in se dictum, morte puniit.

Tertio loco est *Mirmillo*. Eorum originem e Gallia deducit *Lipsius* auctore *Festo*. *Retiario*, inquit, *adversus mirmillonem pugnanti cantatur: Non te peto, piscem peto, quid me fugis, Galle?* Quin Mirmillonium, genus est armaturæ gallicæ; & ipsi Mirmillones ante Galli appellabantur, in quorum galeis piscis effigies inerat. Ergo Retiarius ajebat, se recte captare piscem, qui in galea Mirmillonis. Videntur autem inter pugnam soliti subsidere ad excipiendum adversarium. *Cic.* 5. in Ant. *Marmillo pugnavit in Asia, cum ornasset threcidicis comitem, & familiarem suum illum miserum fugientem trucidavit*.

Sequitur *Hoplomachus*, & licet hoc nomen sonet quemlibet armis pugnanttem, fuisse tamen gladiatoris speciem, ex *Seneca* patre lib. 3. Controvers. dicimus: *Quidam cum hoplomachis, quidam cum thracibus optime pugnant*. *Sueton.* CALIG. cap. 35. *Hunc e spectaculis detractum repente thraci, & mox hoplomacho comparavit*. *Martialis* 12. 74. *Hoplomachus nunc es, fueras ophthalmicus ante: Fecisti medicus, quod facis hoplomachus*. Dubitat *Lipsius*, utrum cum Mirmillonibus, an cum Samnitibus confundat: & credit, Samnites fuisse, quorum nomen ante Ciceronem celebre, desiisse autem sub Imperatoribus, & abiisse in hoplomachum. Originem Samnitium tradit *Livius* l. 9. cap. 40. pag. 176. *Campani ab superbia & odio Samnitium, gladiatores eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine appellat*. Quænam autem Samnitibus arma fuere? Idem *Livius* l. c. pag. 174. *Samnitibus duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento cælaverunt. Spongia pectori tegumentum: & sinistrum crus ocrea tectum: galeæ cristatæ*. Talem ornatum fœminis, quæ Samnitium armatura pugnabant, assignat *Juvenalis* Sat. 6. v. 255. *Quale decus rerum si conjugis auctio fiat, Balteus, & manicæ, & cristæ, crurisque sinistri Dimidium tegmen*. Et quia pinnas in galea habere solebant, propterea eos, qui cum Samnite pugnarent, pinnirapos idem vocat Sat. 3. v. 158. *Pinnirapi cultos juvenes, juvenesque lanistæ*.

Ultimo loco fuere *Essedarii*, qui e curru, sive essedo pugnabant: *Andabatæ*, qui ex equis galea frontem, oculosque tecti, & quia clausis oculis pugnabant, ortum proverbium: *Andabatarum more pugnare*, hoc est, casso ictu, & in irritum. De quibus *Lipsius* Saturn. l. 2. cap. 12. Neque a Principibus modo, & Magistratibus, sed etiam a privatis, & vilissimis hominibus gladiatores datos, indicat *Martialis* l. 3. epist. 16. in cerdonem, quem sutorum regulum vocat, aitque, quod subula illi tribuerat, sicam rapuisse, & ideo

ebrium fuisse: non enim sobrium facturum, ut vellet corio suo ludere. Satis ergo lusisse. Tandem hortatur, meminerit nunc (se) in pellicula tenere sua, i.e. intra terminos artificii, & conditionis suæ. Alibi autem, videlicet lib.3. epist. 59. ait cerdonem hunc dedisse Bononiæ munus, at Mutinæ fullonem: nil ergo superesse, nisi ut etiam caupo gladiatores præbeat.

Venio nunc ad locum, in quo gladiatores certabant. Ut idem *Lipsius* libro peculiari notat: Quod nunc Romæ Coliseum, sive Colosseum, a proximo solis colosso appellant, veteres Amphitheatrum, sæpe Caveam sæpe Arenam dixerunt. Amphitheatrum græca vox, quia gradus undique, & sedilia continenter disposita ambibant in orbem. *Dio* l. 43. Theatrum venatorium, quod & Amphitheatrum dictum est, ex eo, quod sedes undique in orbem habeat, sine ulla scena. Ut hoc melius intelligatur, facit, quod narrat *Plinius* l. 36. cap.15. fidemque superat. Nam Curio munere patris funebri theatra duo juxta fecit amplissima e ligno, cardinum singulorum versatili suspensa libramento. In quibus utrisque, ludorum spectaculo edito, cornibus inter se coeuntibus faciebat Amphitheatrum, & gladiatorum spectacula edebat, ipsum magis Populum Rom. auctoratum circumferens. Ecce Pop. Romanus universus, veluti duobus navigiis impositus binis cardinibus sustinetur, & se ipsum depugnantem spectat, periturus momento aliquo luxatis machinis. Hoc ergo fuit Amphitheatrum. Latini ab interiori parte, quæ concava, *caveam* dixerunt. Sed etiam *Arenam* vulgo appellarunt, quod is locus in usum pugnæ sterni arena solebat, ne in tam crebra effusione sanguinis lubrico solo pugnaturi laberentur, sed injecto sabulo firmius pedes figerent. Hinc passim arena pro certamine gladiatorum accepta. *Tacitus*: *Sed fœminarum, Senatorumque illustrium plures per arenam fœdati sunt*. Sic damnari in arenam, & arena mitti apud ICtos de Gladiator. & Venatione. Præcipuum Romæ amphitheatrum fuit, quod VESPASIANUS media urbe inchoavit. TITUS absolvit, & dedicavit, quod nunc Coliseum dicitur; opus maximum tantæ altitudinis, ut ad ejus summitatem, inquit *Ammianus*, ægre visio humana conscendat; tantæque capacitatis, ut cepisse 88. hominum millia P. *Victor* tradat, qui de gradib. tamen intelligitur, in quorum pulvillis tot millia hominum sederent: at in ambitu superiore, & circumjectis porticuum aulis, non minus item spectasse credit *Lipsius*, quam dena aut 15. hominum millia, sive stantes, sive in allatis cathedris sedentes.

Sed ut ad ejus partes accedamus: Cavea ferme, non rotunda, sed ovali forma fuit. Sub arena cameras fuisse quasdam, & specus subterraneas, Amphitheatrum Veronense demonstrat, ad custodiam scilicet, & receptum ferarum, quæ sub ipsam pugnam adservatæ: & in iis portulæ, ex quibus eædem feræ emittebantur. Quare aliquando arena arboribus conserebatur, & vertebatur in silvam, ut videretur vera venatio: de qua alias dictum. Hinc ex antris subito dehiscentibus feræ emittebantur. Imo & navis aliquando in arenam inducta, quæ solutilis esset, & subito laxata emitteret omne genus ferarum. *Dio* narrat, ab hac navi sumptum exemplum a NERONE illius, qua matrem necaturus erat, eamque describit in SEVERO. Receptaculum omnium ferarum in Amphitheatro exstructum erat instar navis, quæ capere simul & emittere posset ad feras CD. Ea autem subito occulte soluta, exsiliebant ursi, leænæ, pantheræ, leones, struthiones, onagri, bisontes, ita ut DCC. feras, aut pecudes simul currere liceret cernere, & occidi.

A Aliquando per occultos ductus, & meatus aqua in caveam immittebatur, & pro feris monstra maris apparebant, & classes, & navalis pugna. *Idem* de NERONE: *Aliquando belluis interfectis, & venatione exhibita subito aquam in Amphitheatrum induxit, & navale certamen ostendit, rursumque, ea educta, gladiatores in sicco præbuit.*

Arenam claudebat murus, & ambiebat, qui *podium* sustinebat. *Podium* cum *Lipsio* appellamus projecturam in summo muro, quæ paulum provehitur, & propendet instar pedis; unde & nomen. Podio autem columnæ cum epistyliis impositæ ad ornatum, sive, cum liberet, ad innixum. Ad podium primi e senatu spectabant. Nam cum in primis gradibus soli Senatores spectare possent, qui

B locus Orchestra dictus, dignissimus habitus est imus gradus, qui podio proximus, & arenæ. *Suetonius* AUG. cap. 44. *Factum decretum Patrum ut, quoties quid spectaculi usquam publice ederetur, primus subselliorum ordo vacaret Senatoribus*. Atque ita Coss. Prætores, & reliquos Magistratus ibi sedisse *Lipsius* existimat. Nec Magistratus tantum ad podium, sed & Principes, quibus eminentior suggestus extructus, & veluti sua domus. Origo a CÆSARE, quem inter alios honores hunc admisisse, ait *Suetonius* cap. 39. Statuam inter Re-

C ges, suggestum in orchestra, & licet murus podii olim satis altus, ut qui duodenos, quindenosve pedes emineret, contra inopinatos tamen casus, & incursus belluarum satis provisum erat. Nam primo retia valida & nodosa in orbem undique podium cingebant, quorum tamen raritas non impediebat aspectum. *Plinius* l. 37. cap. 3. *Tanta*, inquit, *copia succini invecta, ut retia, arcendis feris, podium protegentia succinis notarentur*. At contra elephantos clathris ferreis arenam totam circumdabant, aut certe euripis: valde enim id genus metuens aquæ. *Idem* de Elephantis:

D *Universi eruptionem tentavere non sine vexatione populi, circumdati clathris ferreis.*

Ad gradus modo, & subselliorum ordinem veniamus. *Gradus* appellamus ea loca, in quibus spectatores sedebant, sic dictos, quia ad formam scalarium graduum, alii alios consequerentur. Hi e lapide fuerunt. Unde illud *Aristippi*: Cui bono eruditio? *Huic saltem*, inquit, *ne in theatro lapis sedeat supra lapidem*. Initio tamen lignea fuerunt. Tradit *Tacitus* l. 4. cap. 63. sub TIBERIO, cum cœptum Fidenis ampitheatrum esset parum firma compage, ipso spectaculi tempore corruisse, & ferme L. hominum millia debilitata, vel obtrita

E fuisse. Sero postea repertum, ut primum Senatoribus, mox & Equitibus pulvilli substernerentur.

In ipsis autem gradibus certis locis portæ quædam sive ostia fuere, per quæ ab exterioribus partibus veniebat populus, & descendebat in arenam, easque plures fieri oportere, tradit *Vitruvius*, ne cum populus discederet, comprimeretur.

Viæ duplices a *Lipsio* statuuntur: aliæ per ambitum præcinctionum, aliæ in proclive. *Præcinctiones* appellant graduum intervalla, & divisiones quasdam in orbem: gradus nempe altiores latioresque, qui reliquos minores veluti præcingerent, &

F complecterentur. Aliæ viæ *scalariæ* dicebantur, quæ nempe inter cuneos ad ascensum, & descensum: quæ tamen scalæ humiliores erant aliis gradibus sedentariis parte dimidia. Inter has vias scalares, sedes interceptæ *cunei* dicebantur, sic appellati, quod ab angusto in latum extenderentur, & cunei formam exprimerent. Viæ enim in amphitheatro, veluti lineæ ad centrum tendentes, ab lato in angustum desinebant. Cuneorum mentio frequens. *Juvenalis* Sat. 6. v. 61. *Cuneis an habent spectacula totis, Quod securus ames?*

Ulti-

Ultimo est *locus in sedendo*. Populus Rom. divisus in Senatum, Equitem & Plebem. His discreta sua loca, & gradus in spectaculis. In theatro quidem jam olim lege Roscia: in circo, & in amphitheatro promiscue spectarunt, quamdiu Romæ libertas. Id mutatum sub Principibus, & Senatui in amphitheatro sua sedes, sua Equiti, sua Plebi. Prima Orchestra dicebatur: secunda Equestria: tertia Popularia. *Orchestræ* vox, nata in scena & pulpito, transiit abusu quodam & ad alios ludos. Ea sedes, ut ait *Vitruvius*, inter gradus imos fuit. Is enim locus, quia scenæ, & arenæ proximus, ideoque oculis, & auribus expositus, optimus habitus, & aptissimus. Equestria locus Equitum. Illa apud *Petronium* cap. 126. pag. 601. *Ego*, ait, *etiamsi ancilla sum, numquam tamen* A *nisi in equestribus sedeo*. Hæcque 14. gradus tenuere lege veteri. Itaque *sedere in* 14. pro ipsa dignitate equestri sumebatur. *Seneca* lib. 2. de Benefic. cap. 9. *At hercule multis* 14. *gradus sunt clausi*: *non omnes Curia admittit*. Tribuni autem militares inter Equites spectabant. *Martialis* lib. 3. epigr. 95. *Vidit me Roma tribunum, Et sedeo, qua te suscitat Oceanus*. Reliqui gradus *Popularia* dicebantur, & *Cavea*. *Suetonius* in CLAUDIO cap. 25. *Germanorum legatis in orchestra sedere permisit, simplicitate & fiducia eorum motus, quod in popularia deducti, cum animadvertissent Parthos, & Armenios sedentes in Senatu, ad eadem loca sponte transierant, nihilo deteriorem virtutem ac conditionem suam prædicantes*.

F I N I S.



NICOLAI CALLIACHII
IN GYMNASIO PATAVINO
Græcæ Latinæque Humanitatis olim Professoris

DISSERTATIO

DE

GLADIATORIBUS.

NICOLAI CALLIACHII
DISSERTATIO
DE
GLADIATORIBUS.

Ad illud Juvenalis Sat. 8. v. 200.

Dedecus Urbis habes: nec Myrmillonis in armis

Nec clypeo Gracchum pugnantem, aut falce supina,

Nec galea faciem abscondit.



INsignem Nobilitatis Romanæ dedecus, atque palmarem infamiam sugillat hoc loco Juvenalis, quod non in scenis tantum & theatris histriones & mimos agerent, verum etiam in arena Gladiatoriam exercerent; atque ex infami illa exercitatione gloriam aucuparentur: nec Myrmillones, Secutores, aut Thraces, quorum habitu tecti, vultus spectatorum oculis subducere poterant; sed Retiarios potius agere gauderent, scilicet ut nudo vultu ab omnibus dignoscerentur.

Hæc autem ut penitius intelligamus, atque hujus dedecoris fœditatem animo concipere possimus, operæ pretium est primo breviter inquirere, cujusnam conditionis homines essent, qui muneribus atque Gladiatoriis spectaculis adhibebantur; mox etiam, quid Myrmillones, quid Secutores, Thraces, ac Retiarii.

Igitur munera atque gladiatoria certamina occasione publicorum funerum incepisse constat: in quibus tamen, nonnisi servi, aut captivi adhibebantur. Auctorem habemus hujusce rei luculentissimum Tertullianum, qui libro singulari de Spectaculis cap. 12. hæc habet: *Olim, quoniam animas Defunctorum humano sanguine propitiari creditum est, captivos vel malo ingenio servos mercati, in exequiis immolabant. Postea placuit impietatem voluptate adumbrare, itaque quos paraverant, armis quidem tunc, & qualiter poterant, eruditos, tantum ut occidi discerent; mox edicto die inferiarum apud tumulos erogabant; ita mortem homicidiis consolabantur. Hæc muneris origo.* Hinc apparet, huic ludo, sed nimis hercle serio, truculento & inhumano non fuisse adhibitos, nisi servos, & captivos; neque quoscumque, sed malo ingenio tantum, hoc est contumaces, & feroces, atque a judicibus damnatos, quos instituere, & mox paratos vendere munerariis solebant; namque ut Lenonibus ancillas, ita Lanistæ vendi, vetuit Adrianus Imperator apud Spartianum cap. 18. *nisi causa præstita*. Igitur si qui servi, aut contumaces, aut fugitivi essent, hi quidem a Judicibus aut Lanistis vendi, aut ad gladii ludum damnari solebant. Atque hinc Capitolinus in Macrino cap. 12. *Servos qui a Dominis fugissent, reper-*

A *tos ad gladii ludum deputabat*. Captivi quoque aut in hanc rem vendebantur Lanistis, aut ab Imperatoribus post triumphum ad hæc munera dabantur. Erant autem Lanistæ gladiatorum institutores & magistri, Græcis δουλοτρόφοι, & μονομαχοτρόφοι. Familias enim habebant domini ad gladiaturam exercendam. Sed paulatim, non servi modo, & captivi, verum etiam homines liberi hisce spectaculis operam dare cæperunt. Atque ex his liberis hominibus, alii quidem gratuita opera, ex sola nempe pugnandi libidine: de quibus loquitur Tertullianus ad Martyres cap. 5. *Quot*
B *otiosos adfectatio armorum, ad gladium locat. Certe ad feras ipsas adfectatione descendunt, & de morsibus & cicatricibus formosiores sibi videntur.*

Alii vero venalem Lanistis sanguinem offerebant, atque horum merces, supra cæteras alias, Ciceronianis verbis, vere appellari debuit, *authoramentum sanguinis*. Auctorati enim, non ad mortem damnati, hoc faciebant. De his Manilius lib. 4.

Nunc caput in mortem vendunt, & funus arenæ
Atque hostem sibi quisque parat, cum bella quiescunt.

C Et Firmicus: *Hi ob alienæ gratiæ voluntatem nundinati sanguinis jacturam ad mortis spectacula vendunt.* Sed parum tamen est, quod homines liberi, parvo pretio se ipsos Lanistis venderent, atque muneribus gladiatoriis inservirent. Labes ista subsecutis temporibus Equites etiam & Senatores infecit: quorum alii Principibus rem gratam facturi; alii bonorum omnium naufragio tandem ad gladiatoriam, velut ad portum, desperatione rerum appellebant. De quibus loquens Seneca, *aspice*, inquit, *illos juvenes, quos ex nobilissimis domibus, in arenam luxuria conjecit.* Alii vero
D graviores ætate, atque non jam amplius vulsi & glabri, eaque propter minus mulieribus amabiles, quorum voluptatibus serviendo victitabant, in familia gladiatoria merere cogebantur. De quibus Propertius lib. 4. Eleg. 8. v. 25.

Qui dabit immundæ venalia fata saginæ,
Vincet ubi erasas barba pudenda genas.

Prima autem tantæ fœditatis exempla sub Divo Julio conspecta sunt Romæ. Namque ipse Roma-

nis Equitibus uti pugnarent permisit, auctore Dione lib. 43. *Cum vero munus ederet in Foro, depugnavit*, testatur Tranquillus cap. 39. *Furius Leptinus stirpe Senatoria, & Q. Calpenus Senator quondam actorque causarum*. Quorum exemplum atque temeritas adeo multos ad imitationem excitavit, ut cavere debuerit Augustus, μήτε βȣλευτὴν μονομαχεῖν, μήτε δȣ͂λον ῥαβδȣχεῖν. *Neque Senatorem gladiatorem fieri, neque servum Lictorem*. Sed ab Equitibus tamen hanc notam non arcuit, quibus etiam ipse, eodem teste Dione lib. 56. μονομαχεῖν ἐλέθρεπεν. Quamquam hoc deinde, Senatus consulto vetitum etiam Equitibus fuisse deducitur ex Suetonio cap. 44. *Equitibus*, inquit, *Romanis ad scenicas & gladiatorias operas aliquando est usus, verum priusquam S. C. interdiceretur*. Sed huic sane S. C non paruerunt, neque Cæsar, qui una comissione XXVI. equites edidit; *& equestrem ordinem utpote scenæ, Arenæque devotum assidue proscidit;* apud Suetonium cap. 30. Neque Nero, qui eodem Tranquillo teste cap. 12. *Exhibuit ad ferrum quadringentos Senatores, sexcentos Equites Romanos*. Quem tamen numerum, ut incredibilem minuunt Critici. Quænam enim, malum, tanta amentia ordinem Senatorium invaserat, ut e sexcentis, tot enim non plures Augusti lex Senatores admittebat, quadringenti infamem illam pugnam pugnarent. Igitur Senatores quidem ad quadragenos, Equites autem ad Sexagenos minuunt. Sed quidquid sit de numero, ex præclarissimis familiis illos fuisse testatur Dio, referente Xiphilino. *Visæ sunt eo tempore*, inquit, *veteres & illustres Familiæ, Furii, Fabii, Porcii, Valerii, cæterique omnes, quorum trophæa & templa conspiciebantur, ea de inferiori loco facere, quæ ne ab aliis quidem hominibus fieri unquam visa fuerunt. Jamque vicissim digito monstrabantur. Dicebant enim Macedones, hic est Nepos Paulli; Græci autem, ille Mummii; Tum Siculi ajebant, videte Claudium; mox Epirotæ, vos vero Appium videte; Asiatici Lucium ostendebant, Hispani Publium, Carthaginienses Africanum, Romani vero omnes*. Tantam vero hanc indignitatem fuisse, censet Juvenalis Sat. 8. v. 189. ut ne Populum quidem absolvat, quod tantæ nobilitatis dedecus spectare potuerit.

.... Nec tamen ipsi
Ignoscas Populo: Populi frons durior hujus,
Qui sedet, & spectat triscurria Patriciorum.

Sed nempe temporum illorum ea fuit immanitas, ut jubentibus sævissimis illis Cæsaribus, atque cogentibus, homines nobilissimi, Senatorum & Dictatorum filii, infamibus illis operis se se polluere deberent, vel ut coronatis illis monstris gratificarentur, vel ut crudelitatem effugerent. Sed illa tamen summa fuit infamiæ, quod hæc plerique facerent *nullo cogente Nerone*, hoc est sponte sua, nulloque jubente. Tacitus ann. 14. de Nerone loquens, *donis ingentibus, operas arenæ promittere nobilissimos Equites Romanos adactos*, scribit; quorum majoribus, quemadmodum illud tribuere se ait, quod non nominatim tradit, ita excusationem etiam aliquam prætendens, dicta concludit: *Nisi quod munus ab eo qui jubere potest, vim necessitatis affert*. His consimilia refert etiam Macrobius lib. 2. c. 7. *Laberium asperæ libertatis Equitem Romanum Cæsar quingentis millibus invitavit, ut prodiret in scenam, & ipse ageret mimos, quos scriptitabat. Sed potestas non solum si invitat, sed & si supplicet, cogit. Unde se Laberius a Cæsare coactum in prologo testatur*. Sed quæ tamen, Laberi, potuit esse ista tanta necessitas? Nonne Statius multo fuisset, gladio jugulum offerre, quam infamibus hisce artibus se se polluere? inquit Juv. v. 195.

Finge, gladios inde, atque hinc pulpita pone.
Quid Statius? Mortem sic quisquam exhorruit, ut sit
Zelotypus Thymeles, stupidi collega Corithi?

Sed mores tamen adeo corruerant, atque decus & majestas adeo fuerat prolapsa, ut Commodus, non Eques, non Senator, non Consul, sed Cæsar Augustus, in arenam ipse descendere; atque rudibus cum gladiatoribus pugnare non dubitaverit: interque cætera triumphalia nomina appellari ambiverit, sexcenties vicies πρωτόπαλον τῶν Σεκȣτόρων, secutorum scilicet primum. Testis est Lampridius in Commodo. His similia refert & Capitolinus in Vita Marci Antonini Philos. c. 19. ubi Gladiatorem Commodum fuisse ait, *non Principem, qui mille prope pugnas, publice populo inspectante, gladiatorias Imperator exhibuit*.

Quis vero crederet infamiam hanc, jam ordini Senatorum atque Equitum admodum familiarem, infamem alias Vitellium abstergere conatum? Id tamen testatur Tacitus histor. lib. 2. cap. 62. *Cautum*, inquit, *severe, ne Equites Romani ludo & arena polluerentur. Priores id Principes pecunia, & sæpius vi perpulerunt: ac pleraque municipia & Coloniæ æmulabantur corruptissimum quemque adolescentium pretio allicere. Tandem præsente Honorio*, inquit Sigonius de Occid. Imper. lib. X. p. 230. *res accidit memorabilis, quæ finem muneri gladiatorio attulit. Cum gladiatores adhuc prisco more in Foro darentur, Telemachus quidam ex Oriente Monachus spectaculi fæditatem aversatus, dirimendi certaminis gratia provolavit in medium. Quare Populus indignatus, Monachum lapidibus est aggressus. Quem extinctum ubi sensit Honorius, in numerum Martyrum ascribi curavit, & nova lege, ne imposterum gladiatorium munus ederetur, edixit*.

Atque ex his habemus originem, progressum ac tandem gladiatoriorum munerum finem. Nunc de generibus gladiatorum, non quidem omnibus, sed de iis tantum, quorum Juvenalis meminit, eorumque discrimine agamus. Igitur primo Myrmillonis meminit Satyricus.

Nec Myrmillonis in armis &c.

Myrmillones genere quodam armaturæ gallicæ in amphitheatralibus spectaculis usos constat: atque exinde Myrmillones appellabantur etiam Galli. *Myrmillonium, genus armaturæ gallicum est*, inquit Festus, *ipsi Myrmilliones antea Galli appellabantur*. Arma Myrmillonis erat galea, non illa quidem cum cæteris gladiatoribus communis, utpote quæ in sui summitate piscem haberet, eodem authore Festo: addebatur & Scutum, seu clypeus, ut gladius. Myrmillonis vocem e græco defluxam hariolatur Turnebus advers. lib. 5. cap. 4. Nam, quod ea armatura fortissimorum erat hominum, quales opinione omnium fuerunt antiqui Myrmidones Achillis Milites, & habebantur sententia Romanorum Galli, Myrmillonesque de Græca illa fortissima natione appellabantur; idcirco gladiatoribus hoc nomen hæserat. Nam D in L mutari, *Ulysses* perspicue ostendit, qui est Græce Ὀδυσσεύς. Ridet, & vehementer ridet ad hujusmodi originationem Lipsius. Sed cum non meliorem tamen derivationem afferat ipse, poterat risum cohibere, eidemque temperare. Sed amabo te tamen, Lipsi: Nonne ex Tacito lib. Annal. 3. Myrmillones istos Crupellarios vocatos tradis? nonne addis, ita dictos Gallis, quasi qui ob gravitatem

armorum reperent, non irent? Nonne ſubdis, Myrmillones inter pugnandum ſolitos ſubſidere, atque adverſarium expectare? Vide modo, quam hæc Turnebi derivationi faveant. Myrmidones ἀπὸ τῶν μυρμήκων, a formicis dictos, norunt omnes: ſive quia, ut eſt in fabulis, populo peſte abſumpto, ex voto Æaci, Jupiter formicas in homines commutarit, ut refert Ovidius Metamorph. lib. 7. fab. 25. ſive quia formicarum inſtar terram foderent, atque agriculturæ operam darent, ut mavult Strabo Geog. lib. 8. ſive quia primis temporibus ὀλιγανθρωπούσης τῆς νήσου, (Æginæ ſcilicet) in ſubterraneis cavernis formicarum more habitarent. Eccur igitur a μύρμος, quod eſt formica, aut Myrmidones, aut Myrmillones appellari nequiverunt gladiatores illi, cum propter gravem armaturam, non incedere, ſed formicarum more repere potius viderentur? Verum hæc ex parergo.

Revertamur ad Gladiatores, quorum alii appellabantur Myrmillones, alii Secutores. Sed hos eoſdem cum Myrmillonibus fuiſſe, viri docti tradunt: adeoque ad Thraces, ſeu Threces tranſeo. Hos igitur dictos, inquit Feſtus, a ſimilitudine parmularum Thracicarum. Sed fortaſſis etiam ita dictos putat Lipſius, quod eorum origo ex illa gente fuerit, quam ingenio ad pugnas, & ſanguinem pronam tradunt hiſtorici. *E Thracibus*, inquit Ammianus lib. 27. cap. 4. *præter alios, ut immaniter efferati, timebantur Odryſæ, ita humanum fundere ſanguinem aſſueti, ut cum hoſtium copia non daretur, ipſi inter epulas poſt cibi ſatietatem & potus, ſuis, velut alienis corporibus, imprimerent ferrum*. Arma autem propria Thracum, Parma, quod erat breve ſcutum, ita dictum, auctore Varrone, quod e medio in omnes partes eſſet par, adeoque rotundum. Erat autem parma Thracum populo familiaris, ideoque parma dicitur θρακικὸν ὅπλον, quod Græci peltam vocant. Vide Manutium de Quæſitis per Epiſtolam epiſt. 6. Cum parma autem utebantur harpe, hoc eſt ſica, gladio nempe incurvo: *falcem ſupinam vocat Satyricus*. Clemens Alexandrinus lib. 1. Stromatum ex emendatione Lipſii: *Thraces primi eam, quæ Harpe nominatur, invenerunt: eſt autem gladius incurvus* &c. *& primi Peltis in equis uſi ſunt*.

Retiarium optime nobis deſcribit Juvenalis. Ait enim non clypeo, ut Secutores & Myrmillones, uſum, non falce ſupina, ut Thraces, non galea,

A ut reliqui gladiatores, ſed ſolo galero contentum, & recte, & fuſcina, ſive tridente. Igitur Retiarius dextera, arte quadam, ſuſpenſum tenebat rete, quod in adverſarii caput jaceret, quo ſi illum implicaſſet, jam tridente, quod ſiniſtra tenebat, conficiebat: pugnabat autem cum Secutore, ſeu Myrmillone, in cujus galea piſcis eminebat; ideoque cum rete effunderet dicebat, *non te peto, piſcem peto, cur me fugis, Galle?* hoc eſt Myrmillo. Gallos enim appellatos fuiſſe Myrmillones diximus.

Quod ſi nequicquam rete effudiſſet, neque caput Myrmillonis irretiſſet, ſpes tunc erat in fuga, B qua ſe effuſe ſubripiebat Myrmilloni, qui ex eo quod tunc Retiarium inſequeretur, ſecutor appellari potuit: donec forte iterum rete colligeret, atque ad pugnam ſe ſe reciperet. In hac autem fuga, cum Retiarius ſolo galericulo caput tectus eſſet, ſe cognoſcendum omnibus ſpectatoribus exhibebat. Atque hinc indignitatem iſtius Gracchi ſugillat Juvenalis Sat. 2. v. 144. Qui cum eſſet *Et Capitolinis generoſior, & Marcellis, & Catuli, Paulique minoribus, & Fabiis, & omnibus ad podium ſpectantibus*, Retiarium tamen agens, & cum ſecutore pugnans, Sat. 8. v. 203.

C *Poſtquam librata pendentia retia dextra*
Nequicquam effudit, nudum ad ſpectacula vultum
Erigit, & tota fugit agnoſcendus arena.

Lætabatur autem, & mirum in modum tali ſpectaculo gaudebat ignobilis populus, qui hac ratione faſtum nobilitatis ſe conculcare putabat, cum ſuæ voluptati vel nobiliſſimos Cives ſervire infami illa exercitatione ac dimicatione conſpiceret. Atque idcirco, teſte in Nerone Dione, cum turpiſſimus ille Cæſar ad hujuſmodi ſpectacula aut præ- D miis, aut minis nobiliſſimos quoſque alliceret, atque eorum plerique minus perfrictæ frontis ore perſonato accederent; *Nero* (verba Dionis ſunt) *petente populo, ab iis perſonas auferebat, eoſque patefaciebat omnibus, apud quos paulo ante Magiſtratus geſſerant*. Sed hoc tamen opus non erat in Graccho, aliiſque hujuſmodi, qui habitu Retiariorum pugnabant, quippe nulla galea obtecti nudam faciem exhibebant; præcipue dum fuga mediam luſtrarent arenam.

FINIS.

NICOLAI CALLIACHII
IN GYMNASIO PATAVINO
Olim Græcæ Latinæque Humanitatis Professoris
DISSERTATIO
DE
SUPPLICIIS SERVORUM.

NICOLAI CALLIACHII
DISSERTATIO
DE
SUPPLICIIS SERVORUM.

Ad Livii lib. XXIX. c. 8. & 9. & præsertim 18.



SCipio, receptis Locris, Q. Pleminium legatum, atque militum quantum satis erat ad præsidium & Arcis & Urbis, sub Tribunis suis reliquit. Pleminius singulare, atque apud Romanos raro alias visum crudelitatis, atque avaritiæ exemplum erat: quippe cui, ut Locrensium Legati ad Senatum retulerunt, nihil hominis erat, præter figuram & speciem; neque Romani Civis, præter habitum vestitumque, & sonum latinæ linguæ. Igitur cum veluti quotidie caperentur Locri, quotidie eosdem diriperet; neque solus avaritiam, & crudelitatem exerceret, sed omnes Centuriones, & Milites Pleminios fecisset, omnesque raperent, verberarent, vulnerarent, constuprarent, occiderent, ex jurgio inter milites Pleminii, atque Tribunorum orto; cum ipse reos Tribunos fecisset, Virgasque in eosdem expedisset, ita Tribunitiorum militum animos exasperavit, ut sine respectu, non majestatis modo, sed etiam humanitatis, in Legatum impetu facto, lictoribus primo male mulctatis, illum ipsum hostiliter laceratum, naso, auribusque mutilatis, reliquerint. Adfuit ad causam cognoscendam ex Messana Scipio, sed cum nimis leniter latam injuriam suam Pleminius existimaret, post Scipionis discessum, Tribunos ad se attrahi jussit, ac verberatos, servilibus omnibus suppliciis cruciatos, inquit Livius, trucidando occidit, mortuosque deinde prohibuit sepeliri. Hæc res nos monet, ut quæramus, quænam fuerint servilia isthæc supplicia, quibus Tribunos a Pleminio cruciatos, atque trucidatos Livius refert.

Igitur Dominium in servos, non apud barbaras tantum regiones; sed apud Græcos etiam, & Romanos cum summi juris, tum summæ etiam injuriæ fuisse constat. Equidem sancte exclamat Seneca, servi nomen ex injuria natum. Quippe si Joanni Saresberiensi credimus lib. 1. Policrat. cap. 4. Primus omnium Nemrod, Idololatriæ scilicet repertor, & Politicorum parens, *in tantam elationis vecordiam erupit, ut non veritus sit, jura temerare naturæ, cum consortes conditionis, & generis, quos ingenuos illa creaverat, addixit servituti*. Atque idcirco citatus Seneca Epist. 47. *Servi*, inquit, *sunt? imo homines. Servi sunt? imo contubernales. Servi sunt? imo humiles amici. Servi sunt? imo conservi; atque id non solum quia tantundem in utrosque licet fortunæ; verum etiam quia vix unus ostendi potest, qui servus non sit, cum alius libidini serviat, alius avaritiæ, alius ambitioni, alius timori*. Nihilo tamen minus adeo conditio servorum semper contempta est, ut non solum nullum jus haberent, carerent nomine, censu, tribu, sed pecudum numero haberentur, atque quadrupedibus, cæterisque animantibus brutis exæquarentur. Quod ipsum fatetur cum Sto-

A macho citatus Seneca: *dum alia*, inquit, *interim crudelia & inhumana prætereo, quod nec tanquam hominibus, sed tanquam jumentis abutimur*. Atque hinc uxor illa apud Juvenalem crudelissima, quæ crucem servo poni jusserat, præmonente opportune Marito, non tam subito & inconsiderate de morte alicujus hominis statuendum, cum nulla cunctatio, nulla mora, nulla deliberatio de morte hominis possit esse nimis longa: non minus crudeliter, quam stulte respondet v. 221.

O demens, ita servus homo est?

Cum hac vero stultissima fæmina, & si nemo dubitaverit unquam an servi sint homines, L. Florus B lib. 3. c. 20. de bello Spartaco, non ejusdem generis cum liberis & ingenuis esse affirmat servos, sed aliud veluti secundum hominum genus constituere. *Enimvero*, verba ipsius sunt, *servilium armorum dedecus feras, nam & ipsi per fortunam in omnia obnoxii, tamen quasi secundum hominum genus sunt*. Igitur cum Servi, aut homines non esse existimarentur, aut quod maximum, minorum veluti gentium homines putarentur, mirum quantum in eosdem & contumeliosi, & superbi, & crudeles exstiterint Domini.

Non referam quæ in fugitivos, aut in furto aliisC que maleficiis deprehensos exercebantur supplicia. Quippe tunc & verbera, & stigmata, & laquei, & cruces, justa maleficiorum præmia videri poterant: licet tanta vel in his haud raro adhiberetur crudelitas, ut vel Deorum nemesim excitaret. Qualis illa fuit illius Romani Civis, cujus meminit Dionysius lib. 7. p. m. 473. qui servum damnatum conservis tradiderat ducendum ad supplicium; & non contentus pœna, ut magis esset conspicua, per Forum cæteraque insignia Urbis loca trahi, flagrisque cædi jusserat, ante ludorum pompam, quam Civitas tunc Jovi traducebat. Quæ inhumanitas adeo vel Jovi ipsi displicuit, ut questus sit, D haud bellum sibi datum in ludorum pompa ὀρχηστὴν, *Præsultatorem*, sibique satis fieri postulaverit. Sed hæc tamen, ut dicebam, missa faciam; illa namque referre animus est, quibus Domini, aut etiam Dominæ in Servos aut insontes, aut ob levissimas tantum culpas exercebant. Igitur servi cænantibus Dominis adstare debebant, atque ita iisdem ministrare, ut virgis luerent, si vel hiscere tantum ausi fuissent. Testatur id de Persis Ammianus lib. 23. prope finem, ubi legimus: *Nec ministranti apud eos famulo, mensæque adstanti hiscere, vel loqui licet, vel spuere; ita prostratis pellibus, labra omnium vinciuntur*. De Romanis autem SeneE ca loco supracitato: *Infelicibus servis*, inquit, *movere labra ne in hoc quidem ut loquantur, licet. Virga murmur omne compescitur: & vel fortuita verberibus excepta sunt. Tussis, sternutamenta, singultus, magno malo ulla voce interpolatum silentium luitur*. Atque lib. 3. de ira c. 35. *Quid flagella*, inquit, *media cæna petis? Quod servi loquuntur? Quod non eodem loco & turba concionis est, & silentium solitudinis?* Videturque genus

quoddam fuisse Officii, quo qui fungerentur, loquentes, atque silentium non servantes præsenti pœna coercerent. Quorum exemplo, ubi rerum summa ad Principes delata est, inter alios Palatii atque domus Augustæ ministros, etiam silentiarii, atque decuriones silentiariorum instituti sunt, quorum munus non humile, ut somniat Zonaras, sed perhonorificum, multisque fultum privilegiis erat; quippe ad silentiarium, qui locus erat prope Triclinium, excubabant, dabantque operam ne silentium Principis interpellaretur; adeoque si qui hac in re deliquissent, virgis aut alia mulcta coercebant. Quid autem facilius, aut etiam levius, quam christallinum aliquod frangere? Et tamen Vedius Pollio, auctore Seneca lib. 3. de ira cap. 4. unum ex servis quod calicem christallinum fregisset, rapi jussit; atque, ne Cæsaris quidem præsentia iram atque insaniam temperare satis admonitus, Murenis objecit, quas ingens piscina continebat. Et novitate quidem crudelitatis motus Cæsar, servum mitti, christallina vero omnia coram se frangi jussit, complerique piscinam. Sed ad hanc immanitatem plus Cæsare commotus Seneca lib. 1. de Clem. cap. 18. *O hominem*, exclamat, *mille mortibus dignum! sive devorandos servos objiciebat murenis, quas esurus erat: sive in hoc illas tantum alebat, ut sic aleret.*

Neque vero minus furiosæ in ancillas erant Dominæ, quam essent Domini crudeles in servos. Detestatur id Satyricus Sat. 6. v. 489.

Disponit crinem laceratis ipsa capillis,
Nuda humero Psecas infelix, nudisque mamillis.
Altior hic quare cincinnus? Taurea punit
Continuo flexi crimen, facinusque capilli.

Nimirum quasi crimen illud maximum esset, & facinus, quod cincinnus inæqualis esset, & non satis compositus, flagro ex taurino penne confecto, nudi miseræ ancillæ humeri cædebantur. Alias etiam ob similia delicta morsu dominarum cruentas ancillas describit Galenus de dignoscendis morbis cap. 8. Illud vero insigne crudelitatis argumentum præsertim in fæminis, quod annua pleræque salaria carnificibus solverent, ut cum essent iratæ, servorum familiam cæderent: & quando, quosque, & quantum vellent, flagellarent. Graphice hanc nobis crudelitatem ob oculos ponit Satyricus Sat. 6. v. 478.

Sunt quæ tortoribus annua præstent.
Verberat, atque obiter faciem linit, audit amicas,
Aut latum pictæ vestis considerat aurum.
Et cædens longi relegit transversa diurni,
Et cædit; donec lassis cædentibus, exi,
Intonat horrendum, jam cognitione peracta
Præfectura domus, Sicula non mitior aula.

Atque ex his apparet, quam immoderate servis imperarent Domini, & quam levibus aut etiam nullis de causis in eosdem desævirent, cogitantes nempe, quantum illi impune pati possent, non quantum sibi permitteret æqui bonique natura, quæ parcere etiam captivis jubet, & aliquid vel in pretio paratis non licere, eo quod ejusdem sint cum Dominis naturæ. Nimirum illa in Dominorum omnium superbia obtinuerat opinio, ut docet S. Chrysologus Sermone 141. *Quidquid Dominus indebite, iracunde, libens, volens, oblitus, cogitans, sciens, nesciens circa servum faceret, judicium, justitiam, legem esse: Imperantis iram subdito jus esse, & libitam Domini vocem non habere conditionem servitutis.* Atque hinc stultissima illa Fæmina supra citata apud Satyr. v. 221.

Nil fecerit, esto.
Hoc volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas.

Sed videamus, quænam servilia proprie essent ista supplicia, quibus honesti atque liberi homines non nisi per summam injuriam affici poterant. Aristophanes in Ranis act. 2. scen. 6. hæc nobis servilia supplicia recenset. *Torque*, inquit, *quovis modo; Ad scalam ligans, suspendens, flagello ex setis suillis confecto cædens, excorians, distorquens, inque nares acetum infundens, lateres imponens, omniaque alia tormentorum genera adhibe; sed tantum porro ne verbera istum, neque allio recenti.* Ubi Scholiastes Græcus, *liberos homines*, inquit, *porro atque allio recenti verberari consuevisse, atque idcirco hoc veluti liberorum supplicio abstinendum esse monet Xanthias; aliis vero utpote servilibus omnibus in servum illum utendum.* Et alia quidem isthæc supplicia suspensionem, excoriationem, flagellationem, distorsionem, atque aceti in nares infusionem fuisse facile est intelligere. Sed quærere fortassis quispiam posset, quod supplicii genus esset Scala, atque laterum impositio. Et scalam quidem ὄργανον βασανιστικόν, instrumentum scilicet tortorium fuisse testatur Suidas, quod distorqueret illorum membra, & corpora, qui eidem illigarentur. Equidem voluissem, Suidas, aut aliquis alius scalam istam, seu instrumentum torquendis hominibus accommodatum clarius descripsisset. Verum in tanta obscuritate, si licet ariolari, dicerem, cum Scalæ isti illigarentur servi, ut eorumdem membra & corpora distorquerentur, quemadmodum asserit Suidas, Tormentum istud illi simile fuisse Rotæ, qua reos, atque nonnullos etiam Religionis nostræ Martyres cruciatos in Gallia fuisse legimus. Rotæ illud tormentum erat hujusmodi. In singulis radiorum interstitiis membra cruciandorum, vectibus primum ferreis confracta immittere, atque inserere curabant, ut quasi intexti radiis viderentur: deinde rotas in erectorum stipitum terræ infixorum eminentiori parte collocantes, diu hoc prorsus modo eos vivere sinebant. Simili igitur fortassis ratione, reorum atque servorum præsertim membra infracta primum, gradibus scalarum interseri, atque immitti poterant, itaque distorqueri. Ad laterum autem impositionem quod attinet, tale quoddam supplicium fuisse non ambigo. Manibus post tergum ligatis, suspendebatur ab ipsis manibus servus; tum vero humeri ejus aut lapidibus, aut glebis fossilis salis, atque etiam non raro coctis lateribus onerabantur.

Sed hæc tamen sæviora erant Servorum supplicia: inter mitiora nullum frequentius flagellatione. Erant vero plura instrumenta, quibus flagellari consueverant Servi. Utebantur enim loris, nervis, fustibus, flagris, virgis, scorpionibus, vitibus, aliisque hujusmodi, in quibus apparandis non parum ingeniosa tortorum crudelitas erat. Lora corrigiæ erant ex corio factæ; Nervi a bobus præsertim petebantur; Virgæ multiplicis erant generis: quædam ex ulmo, de quibus sæpius Plautus: aliæ ex bætula, cujus meminit Plinius; aliæ tandem ex quercu, fraxino, salice. Flagra Virgis erant crassiora, sed subtiliora fustibus; adeoque fustes flagellorum omnium teretiores, atque crassiores erant. Scorpiones vero spinosæ erant, atque aculeatæ virgæ, adeoque Isidorus lib. 6. cap. ultimo, *Virga si nodosa vel aculeata, Scorpio recentissime nominatur.* Vites autem erant Virgæ ex Vitibus confectæ.

A His autem milites præsertim consueverant cædi: adeoque teste Sigonio de antiquo jure Rom. lib. 2. c. 2. Centurionum insigne, vitis erat, qua minus promptos ad parendum milites castigabant. Hincque Plinius lib. 14. cap. 1. *Centurionum*, inquit, *in manu vitis, & opimo præmio tardos ordines ad lentas perducit Aquilas, atque etiam in delictis pœnam ipsam honorat.* Et Juvenal. Sat. 8.

Nodosam post hæc frangebat vertice vitem,
Si lentus pigra muniret castra dolabra.

His autem instrumentis omnibus Servi promiscue cædebantur. Sed liberi nonnisi fustibus: ideoque Marcellus lib. 10. D. pœnis, *ex quibus causis*, inquit, *liber fustibus verberatur, ex iis servus flagellis cæditur.* Erat autem latissimum discrimen fustigationis a flagellatione; adeoque nil mirum si illa liberi, hac vero servi plecterentur. Quippe flagella nudatis corporibus cuti admovebantur, atque in flagellatione sanguis eliciebatur. In Fustigatione vero fustes vestitis inferebantur, atque citra sanguinem. Erat proinde fustigatio ista valde diversa a militum fustigatione, quam ut gravissimum supplicium nobis describit Polybius lib. 6. his verbis: *Fustem capiens Tribunus, condemnatum leviter tangit, & delibat, quo facto, omnes qui in castris sunt, ferientes, alius fustibus, alius lapidibus, plerosque in ipsis castris occidunt. Quod si quis evaserit, nec sic salvus erit. Quomodo enim? cui nec in patriam reditus, nec quisquam ex necessariis tecto eum receperit: itaque planissime pereunt, quos ea calamitas attigit.* Apulejus quoque lib. 8. Metamor. Servilis cujusdam supplicii meminit, cum

B scilicet melle perfusi, formicis cruciandi objiciebantur. Sane Cyphon, cujus meminit Aristophanes in Pluto, ligneum erat, sive ferreum vinculum, vulgus Berlinam vocant, quo quis ad ignominiam ligatus, atque nudus, lacte melleque perunctus, apibus atque muscis pabulum exponebatur. Atque his aliisque similibus servilibus suppliciis excruciatos a Pleminio fuisse miseros illos Tribunos intelligere est, atque ita crudeliter necatos, ut etiam post mortem in eosdem sævierit, ne sepulturæ quidem illorum cadavera tradi permittens.

FINIS.



WILHELMI A LOON

ELEUTHERIA

SIVE

DE

MANUMISSIONE SERVORUM APUD ROMANOS.

LIB. IV.

Quintilianus Instit. Orat. lib. XII. cap. VI.

Non differendum est tyrocinium in senectutem, nam quotidie metus crescit, majusque fit semper quod ausuri sumus: & dum deliberamus quando incipiendum sit, incipere jam serum est. Quare fructum studiorum viridem & adhuc dulcem promi decet, dum venia & spes est, & paratus favor, & audere non dedecet: & si quid desit operi, supplet ætas: & si qua dicta sunt juveniliter, pro indole accipiuntur.

Amplissimo, Spectatissimo Gravissimoque VIRO,

DN. FRANCISCO VERBOLT, J. C.

Inclytæ Neomagensium Reipublicæ Consuli, ad Collegium Celsissimorum & Præpotentium D. D. fœderati Belgii Ordinum Generalium Deputato, &c.

I T E M

Plurimum Reverendo, Doctissimo, Celeberrimoque VIRO

DN. JOHANNI BRAUNIO,

S. S. Theologiæ D. ejusdemque ut & Hebr. Linguæ in Illustri Illustrium Groningæ & Omlandiæ Ordinum Academia Professori Ordinario, & in templo Academico verbi divini Præconi facundissimo, p. t. Academiæ Rectori Magnifico.

Avunculis omni amore, honore, & obsequio in æternum colendis ac venerandis.

S. D. P.

W I L H E L M U S A L O O N



CUm ante biennium & quod excurrit, *Amplissimi & plurimum Reverendi*, intentus Ciceronianæ lectioni forte incidissem in illa verba: *Si neque censu, neque vindicta, neque testamento liber factus est, non est liber, neque est ulla earum rerum: non est igitur liber*. Quæ eleganter mihi species manumissionis libera Republica receptas exprimere videbantur, constitui totam materiam, quam de servorum manumissione inter legendum inveneram, & in adversaria mea conjeceram, colligere & proprium in usum pro virili exornare, ut eo mihi clariores fierent quidam Juris tituli, cui me eo tempore accingebam, quod cum communicassem cum nonnullis ex amicis meis, quibus propter necessitudinem familiariter uti solebam, illi continuo mihi auctores fuere, ut lucubrationes hasce licet privatum in usum comparatas, publico studiosorum usui haud denegarem, quorum petitioni cum aliquamdiu restitissem, ac vinci tamen me tandem passus essem, secutus morem ab omni memoria usitatum, quo auctores libros suos Insignibus virtute & eruditione viris dedicant, hasce meas studiorum primitias Vobis, *Viri Amplissimi & plurimum Reverendi*, inscribere ac consecrare volui, utpote quos spero hunc primum ingenii mei (quod sentio quam sit exiguum) fætum sub vestra tutela & cura conceptum, a rigida nimis hominum censura & linguis vindicaturos, & virtutis ac eruditionis vestræ admiratione effecturos, ut per literatorum hominum ora innoxius transire possit. Præterea non debui non Vobis, *Viri Amplissimi & plurimum Reverendi*, hoc quantulumcumque sit, offerre sacrumque facere opusculum, quia plurima & maxima sunt vestra in me merita, nam ab eo tempore

quo Parentes mei piæ memoriæ naturæ concesserunt, adeo benignos & humanos Vos expertus sum, ut impuberis tutelam susceperitis, in qua Vos tales gessistis, ut Tutores an vero Parentes habuerim dictu mihi difficile foret. Qua profecto pietate indignus viderer, nisi aliquod erga Vos animi saltem grati argumentum publice exstaret. Quæso ergo, rudem hunc, & qui forte nondum satis maturuit, fætum a Loonio vestro tam benevolo suscipite, quam Vobis syncero animo offertur. Valete, *Viri Amplissimi & plurimum Reverendi*, ac magno rei publicæ & literarum commodo diu ac athletice vivite, meque vestrum amare pergite. Ultrajecti ipsis Kalend. Decembris cIↃIↃcLxxxiv.

IN

GULIELMI LOONI,

Liberali ingenio & eruditione florentissimi Juvenis

ELEYTHERIAN,

Seu *de Libertatis dandæ & accipiendæ ritibus apud Veteres*, elegantem libellum, in ipsis Libertatis Belgicæ incunabulis, *Trajecto*, editum,

EPIGRAMMA.

Urea LIBERTAS, *dulcissima nata Tonantis*,
Subdiderat servo libera colla jugo;
Stigmate deformis crudeli ferre catasta
Injustum Domini jussa supercilium.
Viderat hoc tandem docti mens libera LOONI,
Nec tulit: ingenio vindice *reddit opem;*
Et LIBERTATEM, *Trajecti*, *Palladis arce*,
Rite aura jussit liberiore frui.
LIBERTAS *edi potius qua debuit Urbe?*
Qua potuit mitti *dignius illa* manu?

Amico Amicus P.
HENR. CHR. HENNINIUS

WILHELMI A LOON ELEUTHERIA SIVE DE MANUMISSIONE SERVORUM APUD ROMANOS.

LIB. IV.

CAPUT I.

1. Manumissio unde dicta? quid? & pro id est, manus *pro* potestate. *manumissio unde orta? 2. Libertas ab initio simplex, ideo tantum una manumissionis species, postea duplex, justa & injusta. Suetonius & Tacitus explicati. 3. Justam libertatem adepti plane pleneque liberi, nec in servitutem revocari poterant? 4. Justa libertas quot modis acquiratur? ante tempora Servii Tulli nulli manumissi, prima manumissionis species per censum facta.*

§. 1. Anumissio dicitur a manumittendo, quasi e manu missio, is enim qui libertati restituebatur, a domino e manu mittebatur. Festus in voce manumitti: *Manumitti servus dicebatur, cum dominus ejus aut caput ejusdem servi aut aliud membrum, tenens dicebat: hunc hominem liberum esse volo, & emittebat eum e manu.* Definitionem manumissionis dat Imperator & dicit quod sit de *manu datio* pr. Inst. de Libertinis. Plenius definit Ulpianus docens *manumissionem esse de manu missionem id est dationem libertatis.* Lege 4. D. de J. & J. Mittebatur autem e manu ad indicandum eum jam jugo laxatum herili, ut Claudiani verbis utar, & potestati domini exemptum, ita enim vox *manus* sæpius pro *potestate* usurpatur. A JCtis Justinianus loc. cit. *Manumissio autem est de manu datio, nam quamdiu aliquis in servitute est manui & potestati suppositus est: & manumissus liberatur a domini potestate.* In quibus verbis notandum quod dicatur *manui & potestati:* dicitur enim ibi & pro *id est:* eodem modo Ulpianus: *Est autem manumissio de manu missio, id est, datio libertatis: nam quamdiu quis in servitute est, manui & potestati subjectus est.* Ubi & eodem pro *id est* modo sumitur. Neque id JCtis infrequens est, eodem enim modo utitur Imp. Inst. §. 1. de Tutelis. Cæterum *manus* pro *protestate* etiam sumitur a Pomponio lege 2. §. 1. de O. J. Nec tantum JCtis ea vox isto significatu frequens, sed & Oratoribus, Poetis, & Historiographis. Ita enim Cicero pro Flacco *in manum,* inquit, *convenerat* loquens de uxore per in manus conventionem ducta: Sic & Tacitus Ann. lib. 13. cap. 14. *Exsul Seneca, trunca manu* id est *imbecilli potestate* cui opponitur *strenua manus.* Eadem significatione sumitur & ab Ovidio in vulgato illo versu:

A *An nescis longas Regibus esse manus?*

Et a Virgilio:

Ante oculos interque manus sunt omnia vestras.

Et ita sexcentis aliis locis.

Manumissio autem originem habet ex jure gentium, quippe cum jure naturali omnes homines liberi essent, nec nota esset servitus, ignota quoque manumissio fuit, postquam autem jure gentium servitus invasit, secutum ex eodem jure beneficium manumissionis, ut luculenter docet Imp. pr. Instit. de Libertinis.

B 2. Libertas autem quam per manumissionem consequebantur servi, ab initio una & simplex erat, eadem scilicet libertas competebat quam habebat manumissor, nisi quod libertinus esset qui manumitteretur, quamvis qui manumitteret, ingenuus esset, teste Justiniano §. 3. Instit. de Libertinis: *Quia & a primis,* inquit, *urbis Romæ incunabulis una atque simplex libertas competebat, id est, eadem quam habebat manumissor, nisi quod scilicet libertinus sit, qui manumittur, licet manumissor ingenuus sit.* Et quia libertas una & simplex competebat, ideo nec plures uno manumittendi modi in usu fuerunt, ut patet ex eodem Ju-
C stiniano, §. dicto. Postea autem, scilicet temporibus Augusti, duplex esse cæpit libertas, *justa & injusta.* Seneca de vita beata cap. 24. *Hominibus prodesse natura jubet: servi liberive sint, ingenui an libertini, justæ libertatis an inter amicos datæ.* Suetonius in Augusto cap. 40. *Servos non contentus multis difficultatibus a libertate justa removisse.* Ubi Suetonius exprimens libertatem justam agnovisse videtur non justam, eaque est, quam inter amicos datam vocat Seneca. Quoniam autem duplex libertas, ideo manumittendi duæ species. Tacitus Ann. lib. 13. c. 27. *Quin & manumittendi duas species institutas esse, ut relinqueretur pœni-*
D *tentiæ aut novo beneficio locus.*

3. Justam libertatem consecuti plane pleneque liberi erant, nec ullo servitutis vinculo diutius tenebantur; neque in servitutem retrahi poterant, qui vero non justam acceperant, servitutis vinculo adhuc tenebantur, & in servitutem retrahi poterant, quod indicant verba Taciti: *Ut pœnitentiæ aut novo beneficio locus relinqueretur.* Poterant enim liberti minus justa libertate donari, & retrahi in servitutem, & justam libertatem a dominis adhuc exspectare, idque multis de causis, de quibus postea.

4. Justam libertatem consequebantur tribus ma-
E numissionum speciebus, quas legitimas vocat Theophilus §. 4. Instit. de Libertinis. Vel enim manumittebantur & a potestate dominica liberabantur.

Censu vel *vindicta* vel *testamento*. De quibus speciebus jam singilatim agemus. Quoniam vero supra vidimus unam tantum ab initio libertatem fuisse, idcirco quoque unam & simplicem manumissionem fuisse dicendum est. Quænam autem illa fuit? Verisimile est fuisse illam quæ fit testamento, quoniam ante tempora Servii Tullii qui censum instituit, testamenta facta & per ea servos manumissos dicere absurdum non videtur. At verisimilius & propius vero est fuisse illam, quæ fit censu, nam quæ vindicta fiebat postea instituta est ut docet Livius lib. 2. cap. 5. & testamentaria demum lege duodecim tabularum confirmata est. Ulpianus fragm. tit. 1. §. 9. *Ut testamento manumissi liberi sint, lex* XII. *tabularum facit, quæ confirmat quod datum legatum est*. Nec verisimile quoque est ante Servii Tullii tempora quosdam a Romanis manumissos, cum ipsus P. R. plurimam partem ex servis & fugitivis constaret, & victi non tam in servitutem redacti sint, quam in civium numerum adsciti. Quapropter de ea specie quæ censu fiebat, primo dicendum arbitror, & primum quidem de origine census, quomodo & ubi & a quibus habitus fuerit, & demum quomodo per eum servi facti sint cives.

CAP. II.

1. Census a quo institutus? quare? Censores quando creati? quare quinquennales *dicti? 2. Census quid? Theophili error detectus, quomodo facultates in censum referendæ? Ulpiano lux in* lege 4. §. 5. D. de Censibus. *3. Servus in censum relatus quare liber? census signum libertatis. civis in censum non relatus libertatem sibi adjudicabat. 4. Dissensus veterum an servus in censum relatus continuo an vero post conditum lustrum liber sit. Placetque lustro condito libertatem ad primum momentum quo in censum relatus est retrotrahi. 5. Manumissio per censum facta quando exoleverit? in ejus locum successit species manumissionis in Ecclesia facta.*

1. CEnsum instituit Servius Tullius sextus Romanorum Rex. Florus lib. 1. cap. 6. ita de eo loquitur: *Ab eo populus Romanus relatus in censum*. Livius lib. 1. cap. 42. *Censum enim instituit* (loquens de Servio Tullio) *rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli pacisque munia, non viritim ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent*. Ubi rationem addit Livius quare institutus sit, sed non rationes, quæ præcipue duæ erant, prior ut constaret non tantum de numero civium, sed quanta manus pro modo militaris ætatis apta bello esset. Inde toties apud Livium *lustrum eo anno conditum est, & censi sunt cives tot & tot*. Posterior erat ut ex professione bonorum constaret quantum quisque belli pacisque tempore vectigal posset solvere, cujus hic Livius meminit. Habitus primum est census a Regibus, deinde a Consulibus, qui, quoniam bellis externis ac sæpe internis occupati erant, nec censui habendo vacare poterant, instituti postea sunt Censores, ut docet Livius lib. 4. cap. 8. *Sequitur annus haud dubiis Coss. M. Geganio Macerino iterum, T. Quintio Capitolino quintum. Idem hic annus censuræ initium fuit, rei a parva origine ortæ*. Et paulo post: *Ortum autem initium rei est, quod in populo per multos annos incenso, neque differri census poterat, neque Consulibus quum tot populorum bella imminerent, operæ erat id negotium agere. Mentio illata ab senatu est, rem operosam ac minime consularem suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, custodiæque & tabularum cura, cui arbitrium formulæ censendi*

A *subjiceretur*. Atque ita tunc creati Censores populum singulis quinquenniis in censum retulerunt, lustrumque condiderunt, unde *quinquennales* dicti sunt Censores auctore Festo. Locus ubi census fiebat, erat villa publica in Campo Martio, ubi agi perseveravit usque ad tempora Julii Cæsaris Dictatoris, de quo ita Suetonius in ejus vita cap. 41. *Recensum populi nec more, nec loco solito, sed vicatim per dominos insularum egit*.

2. Census autem quid sit docet Theophilus κένσος ἐστὶ, inquit, σανὶς ἤτοι χάρτης, ἔνθα Ῥωμαῖοι ἀπεγράφοντο τὰς οἰκείας περιουσίας ἐπὶ τῷ ἐν καιρῷ πολέμου καὶ τὸ μέτρον τῆς ἰδίας ὑποστάσεως, ἕκαστον εἰσ-
B φέρειν. Dicit hic Theophilus Romanos ipsos nomen suum in charta illa censuali scripsisse, quod falsum est, cum fuerint scribæ, qui civium nomina in censum deferebant eorumque facultates scribebant, ut patet ex Livii loco supra allegato. Quomodo autem omnes facultates in sensum deferendæ essent, luculenter docet lex 4. D. de Censibus. *Forma censuali cavetur, ut agri sic in censum referantur, nomen fundi cujusque, & in qua civitate & quo pago sit, & quos duos vicinos proximos habeat: & id arvum quod in decem annos proximos satum erit, quot jugerum sit, & quot arbores ha-*
C *beat, vinea quot vites habeat, oliva quot jugerum; pratum quod intra decem annos proximos sectum erit, quot jugerum: pascua quot jugerum esse videantur: item sylvæ cæduæ: omnia ipse ut defert, æstimet*. Præter facultates etiam ætatem deferre in censum debebant. Plinius lib. 10. Epist. 22. *Ago gratias, domine, quod & jus Quiritium libertis necessariæ mihi fœminæ & civitatem Romanam Harpocrati jatraliptæ meo sine mora indulsisti. Sed quum annos ejus & censum, sicut præceperas, ederem, admonitus sum &c.* Atque ita capiendam puto legem 4. §. 5. D. de Censibus: *In servis deferendis observandum est, ut & rationes eorum, & æta-*
D *tes, & officia, & artificia specialiter deferantur*.

3. In hunc censum si servus nomen suum deferret, liber erat, teste Ulpiano: *Censu manumittebantur olim qui lustrali censu Romæ jussu dominorum, inter cives Romanos censum profitebantur*. Perinde autem erat sive dominus jussisset sive non, saltem non contradiceret, nam jubere creditur qui non impedit. Ratio quare post nomen in censum relatum liberi essent, hæc est, quod nulli, nisi cives Romani censerentur, qui autem se ut civem gerebat, liber & civis erat. Boetius lib. 1. in Topica Ciceronis: *Censebantur antiquitus soli cives Romani. Si quis ergo consentiente vel jubente Do-*
E *mino, nomen detulisset in censum, civis Romanus fiebat, & servitutis vinculo solvebatur, atque hoc erat censu fieri liberum, per consensum domini nomen in censum deferre, & effici civem Romanum*. Imo in censu esse debebat ut liber esset, ideo Quintilianus probaturus addictum non esse servum ait Declamat. CCCXI. *Ante omnia servus hic habet nomen, est in censu, est in tribu. Quorum nihil ut opinor, deprehendi potest in servo*. Quinimo homo liber, si non censeretur, ipse sibi libertatem adjudicabat, auctore Cicerone in oratione pro Cæcina.

4. Discensus autem inter antiquos JCtos fuit, utrum servus domini voluntate in censum relatus,
F protinus ac continuo liber sit, an demum post lustrum conditum! Cicero lib. 1. de Oratore: *Quid de libertate, quo judicium gravius nullum esse potest, nonne ex jure civili potest esse contentio, quum quæritur, is qui domini voluntate census sit, continuo, an ubi lustrum conditum, sitne liber?* Verius tamen videtur servum, non continuo ut in censum relatus est, ipso jure liberum esse, sed lustro condito libertatem ejus confirmatam, & retrotractam ad diem, quo manu-

missionis causa in censum relatus est: Ita docent, reliquiæ vel Ulpiani vel cujusdam vetustissimi JCti. quas sibi a Puteano datas testatur Cujacius Observ. lib. 17. c.20. Ita JCtus ibi: *Omnia quæ censu aguntur, lustro confirmantur*. Quæ autem confirmantur retrotrahuntur lege 25. C. de Donat. inter vir. & uxor. lege 40. D. de mortis cauſ. donat. adde legem 56. D. de Judiciis.

5 Manumissio quæ per censum fiebat, quando exoleverit, legisse me non memini, credibile est sublatam eo ipso tempore, quo comitia e campo ad patres translata sunt per Tiberium, de quo Tacit. Ann. lib. 15. Certe multo ante Ulpiani tempora ex usu fuisse patet ex his Ulpiani verbis: *Censu manumittebantur olim, qui lustrali censu Romæ jussu dominorum inter cives Romanos censum profitebantur*. Vixit autem & floruit Ulpianus sub Alexandro Severo, cui a consiliis fuit, teste Lampridio in Alexandro Severo c. 68. Cœpitque imperare Alexander iste circa annum a nato Christo CCXXIV. V. C. IↃCCCCLXXV. Conjecturæ favet quod nemo JCtorum in toto corpore juris, manumissionis per censum factæ mentionem faciat. Huic postea successit manumissio quæ in Ecclesia facta est, de qua priusquam dicam, illas, quæ libera Republica obtinuerunt, manumissionum species prætexam, sequitur igitur ut de ea specie quæ vindicta fiebat, despiciamus.

Cap. III.

1 *Vindicta quid? dissensus veterum de etymologia hujus vocis. Rævardi sententia rejecta.* 2 *Servi raso capite ad Prætorem ducti. Formula qua dominus manumittens utitur. Servi a dominis in gyrum acti alapa percutiebantur, & ita e manu mittebantur. Festus tentatus. Quare in gyrum acti? Ambrosii lapsus.* Alapa pro libertate. 3 *Formulæ quibus Prætor inter manumittendum utitur quæ? lictor servi caput quater vindicta percutiebat.* 4 *Servus in templum Feroniæ deductus, genu nixus pileum accipiebat.* 5 *Hoc modo manumissi omnino liberi erant, nec in servitutem retrahi poterant. Persius explicatus. Ciceronis elegans locus adductus.* 6 *Servi vindicta manumissi nomen in acta publica relatum, adscripta manumissionis causa.*

1 Vindicta est *virgula quædam, quem lictor manumittendi servi capiti imponens eundem servum in libertatem vindicabat, dicens verba quædam solennia, atque ideo illa virgula vindicta appellatur*. Ex quibus verbis patet Boethium, cujus hæc sunt verba ad Topica Ciceronis derivare vindictam a vindicando, unde & alii eam dictam volunt, alii vero a vindice vel Vindicio Vitelliorum servo qui dominorum conjurationem de revocandis Regibus ad Coff. detulit, de quo ita Livius lib. 2. c. 5. *Præmium indici pecunia ex ærario, libertas & civitas data est. Ille primum dicitur vindicta liberatus, quidam vindictæ quoque nomen tractum ab eo putant. Vindicio ipsi nomen fuisse.* Qua veterum auctoritate moti nonnulli ex recentioribus, dubitant utrum a vindicando an a Vindicio dicta sit, inter quos & Theophilus est. ἐλέγετο δὲ βινδίκτα *quia vindicatur mancipium in naturalem libertatem.* ἢ ὑπὸ βινδικίου τινὸς, ὃς ὢν οἰκέτης ἐπιβουλὴν ἐσομένην κατὰ τῶν Ῥωμαίων ἐμήνυσε, καὶ ἠλευθερώθη δημοσίᾳ ὑπὸ Ῥωμαίων, καὶ εἰς τιμὴν τούτου πάντες οἱ ἐπὶ ἄρχοντες ἐλευθερούμενοι ἐλέγοντο βίνδικτα ἐλευθεροῦσθαι. Notandum quod illud, quod vindictam vocant ICti aliique auctores, id festucam a Plauto & Persio dici, quo argumento Jacobus Rævardus putat vindictam potius a vindicando quam a

A Vindice dictam. Quod an recte dubito, præsertim cum antiqui etiam apud Livium de vocis hujus etymologia dubitaverint. Vindicta porro manumissos dictos esse eos qui apud Magistratus manumissi erant, docet supra Theophilus, id quo ordine & quo modo factum fuerit, jam exponemus.

2 Servus raso capite ad Prætorem deducebatur, deducti caput vel aliud membrum tenens dominus dicebat, hunc hominem liberum esse volo. Festus: *Manumitti* (vindicta) *servus dicebatur, cum dominus ejus, aut caput ejusdem servi, aut aliud membrum tenens dicebat, HUNC HOMINEM LIBERUM ESSE VOLO. & emittebat eum e*
B *manu*. Ubi Festus forte brevitatis causa multa omittit, solebat enim dominus prius quam emitteret e manu, in gyrum servum agere, quod probat Persius Sat. 5. v. 75.

—— Heu steriles veri quibus una Quiritem
Vertigo facit.

& verf. 78. ejusdem satyræ.

Verterit hunc dominus, momento turbinis exit
Marcus Dama.

C Clarius Seneca Epist. 8. *Philosophiæ servias oportet, ut tibi contingat vera libertas, non differtur in diem qui se illi subjecit ac tradidit, statim circumagitur.* Eoque poterit respexisse Festus in voce *am* dicens: *Am præpositio loquelaris significat circum, unde servus ambactus, id est circum actus dicitur.* Quintilianus Declamat. CCCXLII. *An vero majus in hoc putamus esse momentum, ut circumverteres mancipium, aut si una voce liberum esse jusseris?* & dextra quidem apprehendebat servum dominus in gyrum acturus. Appianus ἐμφυλίων lib. 4. καὶ τὰ γράμματα φέρειν ἔδωκε τοῖς οἰκέταις, τὸν δὲ πιστότατον τῆς δεξιᾶς λαβόμενος, καὶ περιστρέψας αὐτὸν, ὡς ἔθος ἐστὶ Ῥωμαίοις ἐλευθεροῦν. Vertebat autem in gyrum ad indi-
D candum eum jam liberum esse, & posse abire quo vellet. Vide Cujacium Observationum lib. 14. c.27. Prius autem quam emitteret eum e manu, inter vertendum alapa faciem ipsius percutiebat, atque ita percussum emittebat. Cornutus ad Persii locum supra citatum. *Quos manumittebant, eos alapa percussos circumagebant, & libros, & liberos confirmabant.* Et ex eo forte Isidorus Originum lib. 9. c. 4. *Manumissus dicitur quasi manu emissus; apud veteres enim quando manumittebant alapa percussos circumagebant, & liberos confirmabant.* Optime omnium ritum illum describit Claudianus in quarto Honorii Consulatu v. 615.
E

Te fastos ineunte quater, solennia ludit
Omnia libertus, deductum Vindice nomen
Lex celebrat, famulusque jugo laxatus herili
Ducitur, & grato remeat securior ictu.
Tristis conditio pulsata fronte recessit
In civem rubuere genæ, tergoque removit
Verbera, promissi felix injuria voti.

Alapas illas ῥαπίσματα μετ᾽ ὕβρεως vocat Justinianus in Novella LXXXI. & in lege ult. C. de *emancipatione liberorum*; eas servo manumittendo ductas manu lictoris asserit Ambrosius Epist. 7. *Non ista liber-*
F *tas quam manumissus accipit, & palma lictoris donatus acquirit*: Sed vereor ut erraverit doctissimus Pater, docent enim uno ore Cornutus & Isidorus inter vertendum alapa percussos esse, versos autem & in gyrum actos servos a domino satis supra probatum credo. Quia autem alapa servo infligebatur & inde libertatis signum erat, *alapas* eleganter pro libertate dixit Phædrus lib. 2. fab. 5. in fine.

3 Servos hoc modo in gyrum actos & alapa percussos dominus e manu emittebat, dicens: HUNC

HOMINEM. LIBERUM. ESSE. VOLO. Tum Prætor vindicta servi manumittendi capiti imposita, hac formula uti solebat. AIO. TE. LIBERUM. MORE. QUIRITIUM. Licet tum servus esset jugo laxatus herili tamen ad lictorem, per quem expediri manumissionem testis est Hermogenianus lege 23. D. de Man. vind. Prætor conversus hæc quoque videtur prounciasse verba. SECUNDUM. SUAM. CAUSAM. SICUTI. DIXI. ECCE. TIBI. VINDICTA. Quam formulam se invenisse apud Valerium Probum in libello de Litteris antiquis, testatur Rævardus. Var. lib. 4. c. 9. Tum lictor caput servi vindicta verberabat. Juvenalis sat. V.

—— Pulsandum vertice raso
Præbebis quandoque caput, nec dura timebis
Flagra pati.

Ex quibus verbis patet sæpius ejus caput a lictore percussum. Alexander ab Alexandro Genialium dierum lib. 4. cap. 10. dictum Juvenalis locum interpretaturus, docet ter percussum servi caput a lictore, sed sine auctoritate ulla, quapropter addere lubet illud Horatii ex lib. 2. sat. 7.

—— Quem ter vindicta quaterque
Imposita haud unquam misera formidine privet.

Lictorem autem id fecisse non ipsum Prætorem patet ex lege 23. D. de Manum. vind. & his Persii verbis.

Non in vindicta, lictor quam jactat ineptus.

Et hæc quidem solennia olim adesse debebant, postea non opus fuerunt, valuitque manumissio, etiam si dominus solennia illa verba taceret, auctore Hermogeniano in allegata sæpius lege 23. D. de Manum. Vind.

4 Hisce peractis servus in templum Feroniæ deducebatur, ibique pileum accipiebat. Servius ad illud Virgilii Æneidos lib. 8.

Nascenti cui tres animas Feronia mater
Horrendum dictu dederat.

Feronia mater, inquit, *nympha* Campaniæ, *quam etiam supra diximus. Hæc etiam libertorum Dea est, in cujus templo raso capite pileum accipiebant, cujus rei Plautus in Amphitruone facit mentionem; Quod utinam ille faxit Jupiter, ut raso capite portem pileum. In hujus templo Tarracinæ sedile lapideum fuit, in quo hic versus incisus erat: BENE-MERITI. SERVI. SEDEANT. SURGENT. LIBERI.* Sed non credo hoc diu in usu fuisse, ut in illo pileum caperent templo, cum tot quotidie manumitterentur. Cum autem pileum acciperent, nixi genubus sedebant, ut docet effigies servi raso capite in genubus sedentis pileumque capientis, apud Pierium Hieroglyphicorum lib. 40.

5 Hoc modo manumissi plene planeque liberi erant, ut videtur e verbis servi cujusdam manumissi, qui apud Persium satyra v. ita loquitur:

Vindicta postquam meus a Prætore recessi,
Cur mihi non liceat jussit quodcumque voluptas,
Excepto, si quid Masuri rubrica vetarit?

Patet idem ex Cicerone pro C. Rabirio: *Carnifex & obductio capitis, & nomen ipsius crucis absit non modo a corpore civium Romanorum, sed etiam a cogitatione, oculis, auribus. Harum enim omnium rerum non solum eventus, atque perpessio, sed etiam conditio atque exspectatio, mentio ipsa denique indigna cive Romano, atque homine libero est. An vero servos nostros horum suppliciorum omnium metu dominorum benignitas una vindicta liberabit: nos a verberibus, ab unco, crucis denique terrore, neque res gestæ, neque acta ætas, neque nostri honores vindicabunt?* Neque in servitutem retrahi poterant. Tacit. Ann. lib. 13. c. 27. *Quin & manumittendi duas species institutas, ut relinqueretur pœnitentiæ aut novo beneficio locus, quos vindicta patronus non liberaverit; velut vinculo servitutis attineri.*

6 Simul atque hujusmodi manumissio peracta esset, nomen manumissi in acta referebatur, adjecta manumissionis causa, Terentius in Adelph. act. 5. sc. 9. vers. 2.

—— Ego ædepol hodie mea quidem sententia
Judico Syrum fieri esse æquum liberum. M. Istunc liberum?
Quodnam ob factum?

Ubi Donatus ad hæc verba *quodnam ob factum* sic scribit: *Jure adscribi enim causas manumissionis in jure formula est.* Et apud eundem ejusdem scenæ vers. 19. & 20.

—— Sy. Et quidem tuo nepoti, hujus filio
Hodie primam mammam dedit hæc. PE. *Hercule vero serio.*
Siquidem primam dedit, haud dubium quin emitti æquum siet.
M. *Ob eam rem?*

Similiter intelligi potest id quod ait servus apud Plautum Menæch. act. 5. sc. 7. vers. 35.

ME. *Liberem ego te?* MES. *verum quandoquidem here te servavi* ME.
Quid est?
Adolescens erras. &c.

Nomen autem olim in acta relatum fuisse elici potest e Plauto, qui in Persa act. v. sc. III. vers. XIV. hoc modo servum cum lenone loquentem inducit.

TO. *Di dent quæ velis: ebo an jam manu emisisti mulierem?*
DO. *Credo pol, credo inquam tibi.* TO. *jam liberta auctus es.* DO. *Enecas.*
Quin tibi medico credere. TO. *Dic bona fide jam libera est?*
D. *Ii ad forum ad Prætorem, exquire siquidem credere mihi non vis.*
Libera inquam est. Ecquid audis.

Hactenus de manumissionis speciebus quæ censu & vindicta fiebant, videamus porro quæ ultima species, quæ justam libertatem tribuebat, fuerit, & quomodo facta sit. Fuit hæc testamentaria de qua jam agere tempus est.

CAP. IV.

1 *Lex XII. tabularum confirmat libertatem Testamento datam. Familia quid significat? verbis legis XII. tabularum latissima potestas data.* 2. *Libertas Testamento data, vel directa vel fideicommissaria, utriusque verba solennia. Servus personam standi in judicio non habet. Assertores qui? assertio a Justiniano sublata. Servi in causa libertatis cum dominis consistere possunt.* 3. *Libertas datur pure, vel sub conditione sed possibili, & si duobus pluribusve sub conditione relicta sit libertas, unus conditionem implendo liberatur* 4. *Libertas adita demum hære-*

ditate competebat, postea tamen non adita hereditate, dummodo nomen servi Testamento insertum esset. 5. Manumittens debebat dominus esse ex jure Quiritium, alias Latinum non vero civem Romanum faciebat. 6. Dominium vel est bonitarium vel ex jure Quiritium. Dominium ex jure Quiritium quot modis acquirebatur? formula ex eo nata quæ? 7. Horum dominiorum sublata differentia. Accursiani notati. 8. Servum alienum nemo directe manumittit. Tertullianus explicatus. Per fideicommissum libertas servo alieno relinqui potest, debetque tum heres eum servum redimere & manumittere. 9. Lex Ælia Sentia quando & a quo lata. Mynsingeri lapsus. Noluit hæc lex in fraudem creditorum manumitti. 10. Quando creditoribus fit fraus? 11. Bacchovii, Vinnii, & aliorum sententia rejecta, Tacitus explicatus. 12. In libertate fideicommissaria quando fraus creditoribus facta videtur? Libertas semel data non revocatur. Pacii error detectus & correctus. 13. Libertas relicta a domino, qui non solvendo esse videtur, suspensa fuit donec appareat an fraudati sint creditores. Statuliberi qui? 14. Utilitas & æquitas legis Æliæ Sentiæ. 15. Lex Ælia Sentia in fraudem creditorum unum servum manumitti permittit, plures si manumissi sint in servitutem revocat. 16. Heres necessarius quis? unde sic dictus? 17. Heres necessarius ideo manumittebatur ut ipsius nomine bona testatoris vendantur, ne ignominia afficiatur defunctus. 18. Lex Ælia Sentia prohibuit minori viginti annis manumittere nisi causa apud consilium probata. §. 4. Instit. Quibus ex causis manumittere non licet. *restitutus, rejecta Hottomanni, Bacchovii & Vinnii sententia. 19. Æquitas legis Æliæ Sentiæ in hoc capite. 20. Legi Æliæ Sentiæ nonnulla tollit Justinianus. 21. Imo totum caput aufert & irritum reddit. 22. Lex Fusia Caninia quæ? litera R. a quo inventa? Veteres litera S pro R usi sunt. 23. Lex Fusia Caninia a quo & quando lata? Rævardi conjectura stabilita, rejecta Contii, Hottomanni & Giphanii opinione. 24. Lex hæc quantum numerum manumittere in Testamento permiserit? 25. Ingentium familiarum exempla quædam collecta. Seneca Pater emendatus. 26. Lex Fusia Caninia non ultra centum in Testamento manumitti permisit. Egregium exemplum Taciti Imperatoris adductum. 27. Lex hæc voluit ut nomina servorum Testamento inserantur, & ut fugitivi computentur si ineundus sit numerus propter libertatem. 28. Legem hanc sustulit Justinianus. Egregium dilirium Accursii in etymologia legis Caniniæ. 29. Morientes liberaliores sunt, liberti pileati defunctorum patronorum funus comitantur. 30. Plautus & Ausonius explicati. Alciati lapsus.*

1. TEstamento manumissi liberi ut sint, facit lex XII. tabularum. Ulpianus in frag. tit. 1. §. 9. verba legis sunt in lege prima tabulæ quintæ: *Paterfamilias uti legasit super pecuniæ tutelæve suæ rei, ita jus esto.* Quæ verba haud dubie corrupta restituuntur ab Ulpiano hoc modo: *Pater familias uti legasit super pecunia tutelave suæ rei.* Aliter verba & mea quidem sententia melius profert Cicero vel alius quis lib. 1. ad Herennium. *Lex*, inquit, *Pater familias uti super familia pecuniave sua legassit, ita jus esto.* Ubi per *familiam* haud dubie servi intelliguntur, cæterum etsi vox *familia* legi adsit sive non, nihilominus ad libertates datas lex hæc pertinuit, uti patet ex lege 120. de V. S. cujus verba hæc sunt: *Verbis legis duodecim tabularum his: Uti legassit suæ rei, ita jus esto, latissima potestas tributa videtur, & hæredis instituendi, & legata & libertates dandi, tu-*
A *telas quoque constituendi.*

2. Testamento porro manumissi libertatem nanciscuntur directam vel fideicommissariam, directam, si ita verba adjecta Testamento fuerint: *Stichus servus meus liber esto.* lege 4. & 7. D. de Manum. Testam. vel alia quavis formula modo nulla fidei commissum olentia verba adjecta fuerint, veluti *rogo, precor, fidei tuæ committo.* Sic e contrario si talia verba adjecta sint, non directam, sed fideicommissariam libertatem consequuntur, & pendet eorum libertas non tam ab animo & voluntate manumittentis testatoris, quam a fide hæredis instituti. Neque servus ad libertatem proclamare pote-
B rat, nisi assertorem inveniret, qui judicio cum domino experiretur, & servum liberum esse pronunciari curaret, quia servus personam standi in judicio non habebat, ut abunde testantur Jurisconsultorum filii, & Terentius in Phorm. act. 2. sc. 1. vers. 62.

Servum hominem causam orare leges non sinunt.
Neque testimonii dictio est.

Licuit tamen postea hac in causa ut & in aliis quibusdam, cum dominis consistere, vide legem 53. D. de Judiciis. Cæterum quia quandoque non reperiebatur, quia assertoris munere fungi vellet, sæpius ex hac causa libertates peribant, quamobrem Justinianus assertionem omnem sustulit lege
C 1. C. de Assert. toll. concessitque servis ut suam causam ipsi tueri possent. Coguntur tamen hi servi fidejubere judicio sisti, si vero nullum fidejussorem invenire possint, juratoriæ cautioni committuntur, ut docet Imperator in lege eadem his verbis: *Omnes vero qui pro libertate periclitantur, si quidem possunt fidejussorem dare, eum exigi; Sin vero re vera datio ejus impossibilis iis est, hocque judici manifeste ostendatur, juratoriæ cautioni committi.*

Potest & libertas dari sub conditione ut docetur in lege 7. & 8. D. de manum. test. sed non sub omni conditione, inutilis enim est datio quæ sub jurisju-
D randi conditione fit, teste Ulpiano in lege 12. D. eod. Et si conditio ad duos pluresve spectat, alter vel unus eorum implendo & satisfaciendo conditioni libertatem adipiscitur, ut tradit Pomponius §. 1. legis 11. D. eod. *Si Stichus & Pamphilus*, inquit, *decem dederit liberi sunto. poterit alter quinque dando liber esse, quamvis alter non dederit.* Potest & a certo tempore dari velut post annum, biennium, triennium &c. sed si indistincte testator scripserit post annos, post biennium liber erit, idque & ratio & favor libertatis postulat, teste Juliano lege 17. §. ult. D. de Manum. Testam. *Post annos*, inquit, *indistincte liber esse jussus, post biennium li-*
E *ber erit; idque & favor libertatis exigit, & verba patiuntur. Nisi si aliud sensisse Patremfamilias manifestissimis rationibus is, a quo libertas relicta est, probaverit.* Sed non eodem modo ut a certo tempore sic ad certum tempus relinquere libertatem servo quis potest, quod notissimi juris est.

4. Testamento porro manumissus libertatem non prius accipit quam adita sit hæreditas, nec tamen opus est ut tota hæreditas adita sit, sed si modo ex parte, imo si vel unus hæredum tantum adierit, quod probat lex 25. tituli sæpius allegati: *Testamento liber esse jussus, tum fit liber, cum adita fue-*
F *rit hæreditas qualibet ex parte: si modo ab eo a quo liber esse jussus est, adita fuerit gradu.* Posterius probat lex 23. §. 1. D. eod. *Testamento data libertas statim competit quam adita fuerit hæreditas vel ab uno ex hæredibus.* Sed tum oportet, ut libertas pure, id est, absque ulla conditione, relicta sit. Oportet præterea ut Testamentum valeat, alias libertas non competit. Postea tamen libertas directa competebat etiam si hæreditas adita non esset. §. 1. Instit. De eo cui libert. caus. bon. addicuntur. Necesse quoque erat, ut manumissus Testamento nomine suo indicetur, & si plures ejusdem nominis

A

sint in eadem familia, poterat & debebat Pater familias officium vel ejus artificium adjicere, auctore Gajo lib. 1. Rerum Cottidianarum: *Nominatim videntur liberi esse jussi, qui vel ex artificio, vel officio, vel alio quolibet modo evidenter denotati essent: veluti dispensator meus, cellarius meus, cocus meus, Pamphili servi mei filius, &c.*

5. Sciendum autem est eum qui manumittit, debere esse dominum ex jure Quiritium, auctore Theophilo: ἡνίκα τρία ἔννομα συνδράμωσιν ἐπὶ τῷ ἐλευθερομένῳ οἰκέτῃ ὥστε αὐτὸν καὶ ὑπερβεβηκέναι τὸν λ ἐνιαυτὸν, καὶ ἔχειν ἐπ᾽ αὐτῷ τὸν δεσπότην τὴν ἔννομον δεσποτείαν, τουτέστι τὸ ex jure Quiritium. Quæ ita vertit Jacobus Curtius: *Cum in manumittendo servo tria legitima concurrebant: ut & ipse major esset annis triginta, & dominus ejus legitimus esset dominus, hoc est ex jure Quiritium.* Dicit debere esse dominum ex jure Quiritium quia apud veteres erat & dominus bonitarius tantum, qui si Testamento manumittat, non civem Romanum sed Latinum efficit. Auctore Ulpiano in fragm. tit. 1. §. 16. *Qui tantum*, inquit, *in bonis non etiam ex jure Quiritium servum habet, manumittendo Latinum facit.* Quam jure veteri dominiorum differentiam, quo facilius capiantur quæ dicta sunt, & deinceps dicentur, explicare fusius lubet.

B

C

6. Dominus itaque bonitarius quis tantum sit, docet Ulpian. his verbis: *In bonis tantum alicujus servus est, velut hoc modo si civis Romanus a cive Romano servum emerit, isque traditus ei sit, neque tamen mancipatus ei, neque in jure cessus, neque ab eo anno possessus sit. Nam quamdiu horum quid factum fuerit, is servus in bonis quidem emptoris est, ex jure Quiritium autem venditoris est.* Dominium illud bonitarium dicebatur antiquitus *dominium naturale*, dominium vero ex jure Quiritium, *legitimum* dictum est. Theophilus: ἔστιν οὖν ὡς εἶπον φυσικὴ δεσποτεία, καὶ ἔννομος δεσποτεία. καὶ ἡ μὲν φυσικὴ λέγεται in bonis καὶ δεσπότης βονιτάριος. ἡ δὲ ἔννομος λέγεται jure Quiritium, τουτέστιν ἐκ τοῦ δικαίου τῶν Κουϊριτῶν Ρωμαίων. Legitimum autem dominium sive ex jure Quiritium ut acquiratur, sex fere res requiruntur, quas nobis ob oculos ponit Varro de R.R. l. 2. c. 10. *In emptionibus dominium legitimum sex fere res perficiunt, si hæreditatem justam adiit: si ut debuit, mancipio ab eo accepit a quo jure civili potuit: aut si in jure cessit cui potuit cedere, & id ubi oportuit: aut si usucepit: aut si e præda sub corona emit: tumve cum in bonis, sexioneve cujus publice venit.* Ex hoc jure oriebatur hæc formula. *Hunc hominem ex jure Quiritium meum esse ajo.* Atque hinc illa formula apud Ciceronem invectiva IV. in Verrem: *Si patet fundum Capenatem, quo de agitur, ex jure Quiritium P. Servilii esse.* Qui utrumque dominium habebat, jure pleno dominus dicebatur. Theophilus: εἰ δέ τις τὰς ἀμφοτέρας ἔχε δεσποτείας ἐλέγετο *pleno jure dominus*, τουτέστιν ὡς ἔχων ἀμφοτέρας, τὴν ἔννομον καὶ τὴν φυσικήν.

D

E

7. Verum hanc dominiorum distinctionem subtilem sublatam voluit Justinianus lege unica C. de nud. jure Quiritium toll. cujus verba addam Accursianorum causa, ita verba sonant: *Antiquæ subtilitatis ludibrium per hanc decisionem expellentes, nullam esse differentiam patimur inter dominos, apud quos vel nudum ex jure Quiritium nomen, vel tantum in bonis reperietur: quia nec hujusmodi volumus esse distinctionem, nec jure Quiritium nomen, quod nihil ab ænigmate discrepat, nec unquam videtur, nec in rebus apparet, sed vacuum est & superfluum verbum, per quod animi juvenum, qui ad primam legum veniunt audientiam, perterriti ex primis eorum incunabulis inutiles legis antiquæ dispositiones accipiunt: sed sit plenissimus & legitimus quisque dominus, sive servi, sive aliarum rerum ad se pertinentium.* Quæ verba, & si per se clara, nunquam

F

intellexerunt Accursiani, seducti per rubricam hujus legis, quæ est *de nudo jure Quiritium tollendo*. Quia nesciverunt quid esset nudum jus Quiritium, quoniam nusquam in Justiniani libris explicatur, & illi illotis (ut dicitur) manibus ad jura accedebant, nec quicquam literis, ut hodie sæpius contigit, humanioribus operam dederant.

8. Oportebat itaque ut vidimus, eum, qui manumittit, debere esse dominum ejus quem manumittit, alterius igitur servum manumittens nihil agit, quoniam ei nullum in rem alterius competebat jus, quod notissimi juris est: eoque proculdubio respexit Tertullianus de Corona cap. 13. *Servum alienum quomodo manumittet?* Et adversus Marcionem l. 5. c. 4. *Qua libertate Christus nos manumisit; nonne eum constituit manumissorem qui fuit dominus? Alienos enim servos ne Galba quidem manumisit, facilius liberos soluturus.* Inde apud Plautum servus rogans manumitti a domino, responsum accipit se non esse dominum ejus, ideoque manumittere non posse: in Menæchm. act. 5. sc. 7. vers. 74. & sequent. Non tamen hoc in genere verum est, sed limitationem patitur. Directo quidem jure nemo alienum servum manumittere potest. Lege 9. C. de Testam. manum. *Servo tuo defunctus licet te hæredem scripsisse proponitur, directam tamen libertatem non potest dare: jure enim directo libertatem servis alienis nemo potest dare.* Ubi notandum quod dicat lex *jure directo* quod & Tertullianus intellexit; nam fideicommisso potest dare lege 16. D. de fideicom. libert. *Libertates etiam per fideicommissum dari possunt, & quidem largius quam directo: nam non tantum propriis, sed & alienis servis per fideicommissum libertas dari potest, ita tamen ut verbis vulgaribus, & quibus evidenter voluntas testatoris exprimi possit.* Idem docet Imperator §. 2. Instit. de sing. reb. per fideicom. rel. & Paulus lege 14. §. 1. D. de Legatis 2. Teneturque hæres vel legatarius servum illum a domino in cujus potestate est, redimere, & redempto libertatem tribuere §. 2. Instit. eod. ubi hoc modo loquitur Imperator: *Libertas quoque per fideicommissum servo dari potest, ut hæres eum rogetur manumittere, vel legatarius, vel fideicommissarius, nec interest utrum de suo proprio servo testator roget, an de eo qui ipsius hæredis, aut legatarii aut etiam extranei sit. Itaque & alienus servus redimi & manumitti debet. Quod si dominus eum non vendat: si modo nihil ex judicio ejus qui reliquit libertatem, recepit: non statim exstinguitur fideicommissaria libertas, sed differtur, quasi posset tempore procedente, ubicunque occasio servi redimendi fuerit, præstari libertas.* Eodem modo Imperator Alexander leg. 6. C. de fideicom. libert. *Deberi etiam alienæ ancillæ fideicommissariam libertatem placuit: nec deficit hoc debitum si interim dominus (si modo nihil ex judicio ejus, qui quæve reliquit libertatem, perceperit) noluit vendere: quia possit tempore procedente, ubicunque occasio redimendæ ancillæ fuerit, præstari libertas.* Quibus in legibus observanda sunt verba: *Si modo nihil ex judicio ejus qui reliquit libertatem, perceperit.* Quibus indicatur, si is cujus servum liberum esse voluit testator, aliquid recepit vel ex testamento, vel ex legato, aut alio quolibet modo, non opus esse exspectari, donec dominus servum vendere velit, sed eum ad vendendum servum posse cogi, ut eo citius manumittatur, & voluntas domini adimpleatur. Quod satis clare docet lex 13. C. eod. adde legem 92. D. de Condict. & demonstrat. Debet itaque is, qui directam servo libertatem relinquere vult, dominus esse, potuitq; tunc tot manumittere quot vellet, idq; ex lege 12. tabular. *Paterfamilias uti super familia pecuniaque sua legassit, ita jus esto.* Patet.

9. Postea tamen hoc iis prohibitum est lege Ælia Sentia, quæ lata est an. U. C. IↃCCLVI. Sexto Ælio

Lamia

Lamia & C.Sentio Saturnino Consulibus,& lata est per ipsum Augustum, quod satis indicat Dion Cassius l.LV.loquens de Augusto: πολλῶν τε πολλοὺς ἀκριβῶς ἐλευθερούντων, διέταξε τήν τε ἡλικίαν ἣν τόν τε ἐλευθερώσοντα τινὰ καὶ τὸν ἀφετησόμενον ὑπ' αὐτοῦ ἔχειν δεήσοι. Id est,ut Xilander vertit: *Quia multi multos manumittebant, ætatem quam & manumittens & manumittendus habere deberent,constituit*. Fallitur igitur Mynsingerus, qui in commentario ad Institutiones putat hanc legem esse eam cujus meminit Cicero in Topicis, cum multo post Ciceronis mortem demum lata sit. Prohibuit hæc lex ne quis in fraudem creditorum servos manumitteret, idque palam est ex Justiniano: *Non tamen*, inquit, *unicuique volenti manumittere licet. Nam is qui in fraudem creditorum manumittit,nihil agit; quia lex Ælia Sentia impedit libertatem.* Idem docet lex 27.D.Qui & a quib.manum. Idque tam jure militari quam jure civili obtinet.Lex 8.§.1.D.eod.*Si miles jure militari testamento facto, libertates dederit in fraudem creditorum, & non solvendo moriatur, impediuntur libertates.*

10. In fraudem autem creditorum quomodo quis libertates relinquat, luculenter docet Imperator §.3.Instit. Quib. ex caus. manum. *In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel jam eo tempore quo manumittit, solvendo non est: vel qui datis libertatibus desiturus est solvendo esse. Prævaluisse tamen videtur(nisi animum quoque fraudandi habuerit manumissor) non impediri libertatem, quamvis bona ejus creditoribus non sufficiant. Sæpe enim de facultatibus suis, amplius quam in his est, sperant homines. Itaq; tunc intelligimus impediri libertatem,cum utroque modo fraudantur creditores, id est,& consilio manumittentis & ipsa re,eo quod ipsius bona non sunt suffectura creditoribus.* Quæ verba desumpta sunt ex lege 10.D.Qui & a quibus manum. Cæterum notandum est quod dicat Imperator: *Prævaluisse tamen videtur(nisi animum quoque fraudandi manumissor habuerit) non impediri libertatem.* Quibus verbis indicat non impediri libertatem, nisi & consilium & eventus adsint ut fraudentur creditores. Idque probat lex 10.D.eod. & lex 1.C.Qui manumittere non possunt:*Certum est jus non alias libertates per legem Æliam Sentiam,quæ sunt in fraudem creditorum datæ, revocari, nisi & consilium fraudis,hoc est,animus manumittentis,& eventus damni sequatur.* Quod obtinere in manumissione tam inter vivos quam inter mortuos, ex his verbis Imperatoris:*Sæpe enim de facultatibus suis amplius quam in his est, sperant homines.* Probare volunt Bacchovius, Vinnius, & alii ad dictum Institutionum locum.

11. Contrarium alii defendunt, dicuntque hoc tantum obtinere in manumissione quæ inter mortuos fit, quorum sententiam aliorum opinioni præfero, adductus his verbis Taciti Ann.l. 15.c.55. *Pecunias & libertates servis & ante dono datas; sed tunc largius,quia tenui jam re familiari, & instantibus creditoribus, testamento diffideret.* Ubi Scævino objicitur hoc, nec possum videre quare Scævinus, cum testamento diffideret, & creditoribus satisfieri posse desperaret, inter vivos servos suos manumittere festinasset, si manumissio inter vivos rescindi posset a creditoribus, ipsoque jure non valeret, utpote in fraudem creditorum data.

12. Notandum quoque quod in lege supra e Codice allegata dicatur *directas libertates*. Nam in fideicommissariis libertatibus non animus & eventus simul, sed eventus tantum spectatur. Lege 4.§.19.in fine.D. de fideicom. libert. *Directæ libertates non competunt, si consilium & eventus fraudandorum creditorum adsint; nec fideicommissæ præstabuntur, si eventu fraudentur creditores.* Idem docet lex ult. C. Qui manum. poss. Igitur si directa libertas testamento relicta sit,& fraudati fuerint creditores, oportet ut illi si agere velint, & consilio manumittentis & eventu fraudatos se probent, tuncque non valet manumissio, nec opus est, ut revocetur aut rescindatur, cum ipso jure invalida fuerit, dicit enim Imperator. *Qui in fraudem creditorum manumittit nihil agit.* Id est, *nihil jure agit.* Deinde quod contra legem fit, inutile censetur. Præterea libertas semel data revocari non potest. Arrianus in Epictetum l.4.c.7. *Libertate sum donatus a Deo, novi ejus mandata: nemo posthac in servitutem redigere me potest: assertorem habeo quem decet, judices habeo quales decet.* Imo ne ab ipsis quidem hæredibus aut manumissore. Lege 5.de Servo pignori dato manum.Lege 9.D.de Manum.vind. §.6. Instit. Quib. ex caus. manum. Quapropter nescio ubi mens Pacii fuerit, cum scriberet si creditores probent se & consilio & eventu esse fraudatos, rescindi & revocari libertatem, servosque manumissos in servitutem retrahi.

13. Poterit hic quis rogare,si servi manumissi(ubi creditores probaverint se & consilio & eventu fraudatos) in servitutem revocari non possint, & vendi, quomodo creditoribus tum satisfactum fuerit? Respondeo libertatem a tali domino relictam, non continuo & ab initio valuisse,vel ipso jure nullam fuisse,sed tamdiu in suspenso fuisse,donec constaret fraudatine essent creditores nec ne, & si fraudati essent, an vellent jure suo uti, & judicio decernere, nam si non sint fraudati, vel fraudati jure suo non utantur, actum validum esse, & manumissos retro liberos factos intelligi. Quamdiu autem hæc incerta sunt, manumissi vi ipsa statuliberi sunt, ut docet Paulus lege 1. D.de Statulib. *Statuliberi sunt vi ipsa, cum creditoris fraudandi causa manumittuntur. Nam dum incertum est, an creditor jure suo utatur, interim statuliberi sunt.* Quinam autem & quales fuerint statuliberi, quo hæc clarius & distinctus capiantur, non videtur ex usu addere: Qui ergo *sub conditione testamento liber esse jussus est, statuliber* appellatur, auctore Ulpiano in fragm. tit. 2. §.1.vel ut docet Festus: *Statuliber est,qui testamento, certa conditione proposita, liber esse jubetur, & si per hæredem est,quo minus statuliber præstare possit, quod præstare debet: nihilominus liber esse jubetur.* Is pendente conditione servus hæredis est. Ulpianus: *Statuliber quamdiu pendet conditio, servus hæredis est.* Quod idem docet lex 9. D. de Statuliberis.

14. Atque ita vidimus legem Æliam Sentiam prohibere dominis manumissionem servorum, quæ fit in fraudem creditorum, quod æquissimum est, & Reipublicæ plurimum interest,non enim bene cum Republica agi potest, ubi privati semper fraudantur, nec ut ait Cicero pro lege Manilia: *multorum civium calamitas a Republica sejuncta esse potest.*

15. Ne tamen hæc lex Ælia Sentia omnem libertatem quæ in fraudem creditorum datur, arcere videatur, permittit dominis, etiamsi solvendo non sint,unum tamen servum testamento manumittere, sed hoc tantum in casu, ut solus ille hæres sit,quem ob id necessarium hæredem vocat. Imperator §. 1. Institut. Quib.ex caus.manum. *Licet tamen domino qui solvendo non est, (in testamento) servum suum cum libertate hæredem instituere, ut liber fiat, hæresq; ei solus & necessarius,si modo ei nemo alius hæres scriptus est, aut quia is qui hæres scriptus est, qualibet ex causa ei hæres non exstiterit. Itaque eadem lege Ælia Sentia provisum est, & recte.* Additque rationes. *Valde enim prospiciendum erat, ut egentes homines quibus alius hæres exstiturus non esset, vel servum suum necessarium hæredem haberent, qui satisfacturus esset creditoribus: aut hoc eo non faciente, creditores res hæreditarias servi nomine vendant, ne injuria defunctus*

afficiatur. Notandum hic venit, quod Imperator dicat *si hæres ei solus exstiterit*. Nam si plures manumiserit, qui primo loco scriptus est, liber erit. Lege 24. D. Qui & a quib. manum. Idque lege Ælia Sentia cavetur. Lege 60. D. de Hæred. instit. *Qui solvendo non erat servum primo loco, & alterum servum secundo loco hæredes scripsit, solus is qui primo loco scriptus est, hæreditatem accipit: nam lege Ælia Sentia ita cavetur, ut si duo pluresve ex eadem causa hæredes scripti sint, uti quisq; primus scriptus sit, hæres sit.* Idque obtinet etiamsi homo liber substitutus sit. Lege 57. D. eod. Si tamen plures scripserit, reliqui pendente conditione Statuliberi erunt, arg. legis primæ D. de Statuliberis. Quod si duos servos eodem gradu instituerit, neuter liber & hæres erit, quoniam sibi invicem obstant, leg. 43. D. de Hæred instit. Si tamen alter eorum ante apertas tabulas decesserit, qui superstes est, liber & hæres erit, teste Juliano: *Qui, inquit, solvendo non erat, duos Apollonios liberos hæredesque esse jusserat: altero ante apertas testamenti tabulas mortuo, non ineleganter defendi poterit, eum qui supererit, liberum & solum necessarium hæredem fore: Quod si uterque vivit, institutionem nullius esse momenti propter legem Æliam Sentiam, quæ amplius quam unum necessarium hæredem fieri vetat.* Ubi observandum est obstare sibi invicem duos manumissos, si neuter primo loco sit scriptus, alias is liber solusque hæres necessarius erit, qui primo loco scriptus est, ut vidimus antea, & ut præter allegatas leges docet Ulpianus fragm. tit. 1. §. 14. Non tamen semper primo loco scriptus, liber & hæres necessarius est, sed interdum secundo loco scriptus, ut in hoc casu; si dominus qui solvendo non est, plures manumiserit hæredesque esse voluerit, si primo loco scriptus creditoribus satisfaciendis sufficiat, reliqui omnes non sufficiant, tum qui primo loco scriptus est, vendetur, ut creditoribus satisfiat, secundo vero loco scriptus, hæres liberque erit. Terentius Clemens: *Si quis habens creditores, plures manumiserit: non omnium libertas impedietur. Sed qui primi sunt liberi erunt, donec creditoribus solvatur quam rationem Julianus solet dicere velut duobus manumissis, si unius libertate fraudentur, non utriusque, sed alterutrius impediri libertatem: & plerumque postea scripti. Nisi si quando majoris pretii sit is, qui ante nominatus sit, nec sufficiat posteriorem retrahi in servitutem, prior (autem) sufficiat, nam hoc casu sequenti loco scriptum ad libertatem perventurum solum.*

16. Notandum autem quod Imperator verbis supra citatis dicat *dummodo sit necessarius hæres.* Idq; ideo quia servus sive velit sive nolit, protinus post mortem testatoris liber & hæres fit, teste Justiniano §. 1. Instit. de Hæred. qual. & diff. *Necessarius hæres, inquit, est servus hæres institutus, ideo sic appellatur, quia sive velit, sive nolit, omnino post mortem testatoris protinus liber & hæres necessarius fit.* Et quod hæreditate abstinere volenti Prætor vel Proconsul id non permittat. lege 57. §. 1. D. de Acquirenda vel omitt. hæred.

17. Dicat hic quis, quomodo cogi potest liber & hæres esse, cum invito non fiat beneficium, & nemo hæres alicui existere, jure possit cogi? Respondeo speciali de causa id fieri, ut dominus defunctus ignominia non afficiatur per distractionem & auctionem bonorum suorum, quæ infamiæ proxima est, ut satis patet ex oratione Ciceronis pro Quintio. Ast diceret, si infamiæ proxima est distractio bonorum per creditores instituta, ergo inhumanum atque injustum est, manumissum ad ferendam illam ignominiam obligari & adstringi: Verum quis nescit eum *libertatem* quæ *res inæstimabilis est*, pro ignominia illa consequi, deinde sibi ipsi acquirere quidquid post patroni mortem adquirit, nec obno-

A xia facere sua bona creditoribus etiam si patroni bona non sufficiant. Ut docet Imperator loquens de servo necessario hærede instituto, cujus, vel potius cujus patroni bona aversione vel sectione vendebantur. §. 1. d. t. *Pro hoc tamen incommodo illud ei commodum præstatur, ut ea quæ post mortem patroni sui sibi acquisierit, ipsi reserventur. Et quamvis bona defuncti non sufficiant creditoribus: tamen ex ea causa res ejus, quas sibi acquisierit, non veneunt.* Quod tamen cum sale capiendum est, nam si separationem bonorum suorum a bonis patroni non petierit, aut patroni bonis sese immiscuerit, etiam bona ejus post patroni mortem acquisita distrahentur,
B ut creditoribus satisfiat, bonis patroni non sufficientibus. Lege 1. §. ult. D. de Separationibus.

18. Atque hæc hactenus de lege Ælia Sentia quæ prohibuit in fraudem creditorum, in testamento plures uno manumitti. Restabat ergo, ut qui locupletiores essent, & quorum bona creditoribus abunde sufficerent, tot manumittere possent quot vellent. Idque ex lege 12. tabularum observatum est. Donec eadem lex Ælia Sentia prohiberet domino minori viginti annis aliter manumittere quam vindicta, justa causa manumissionis apud consilium probata. §. 4. Instit. Quib. ex caus. manumit. *Eadem lege Ælia Sentia domino minori viginti annis non a-*
C *liter manumittere permittitur, quam vindicta apud consilium, justa causa manumissionis approbata, fuerint manumissi:* Textum hunc corruptum esse putant Bacchovius, Vinnius, & Galliæ decus Hottomannus qui idcirco ita legit: *Quam si dicta apud consilium justa causa manumissionis, approbata fuerit manumissio.* Sed fas mihi sit ab illis dissentire, credo integrum & minime mendosum esse textum, atque disposito uno commate hoc modo esse legendum: *quam si vindicta, apud consilium justa manumissionis causa approbata, fuerint manumissi.* Sed de consilio & justa causa postea loquendi dabitur
D occasio.

19. Notum itaq; est ex hac lege, domino minori viginti annis, non licuisse manumittere servum aliter quam vindicta, ergo nec censu nec testamento. Quæ lex æquitatem quamdam in se habere videri poterat, nam imbecilla ejus ætatis adolescentium judicia sunt, & facile circumveniri servorum blanditiis possunt. Theophilus: ὁ αὐτὸς νόμος ἀπέχει τὰς ἐλευθερίας τὰς παρεχομένας ὑπὸ τῶν ἐλαττόνων τῶν κ. ἐνιαυτῶν, οὐ διὰ μῖσος, ἀλλὰ δι' εὔνοιαν τῶν ἐλευθερούντων. ἠπίστατο γὰρ, ὡς οἱ ποιαύτην ἄγοντες ἡλικίαν εὐχερῶς ἀπατῶνται, καὶ ταῖς τῶν οἰκετῶν εἴκουσι κολακείαις, καὶ τούτῳ τῷ πρότῳ τὴν ἑαυτῶν ἐλαττοῦσιν ὑπόστασιν.
E Quæ sic vertit Jacobus Curtius: *Eadem lex irritas vult esse libertates, quæ a minore viginti annis præstantur: nulloq; id odio, sed favore potius manumittentium, noverat enim eos qui eam ætatem agunt, facile circumveniri, servulorumq; blandimentis & adulationibus capi, & ita facultates suas diminuere.*

20. Hanc legem etiamsi quadantenus justam abrogavit nihilominus ex parte Justinian. nam quod lex Ælia Sentia prohibebat testamento ante annum vicesimum manumittere, ille reduxit ad annum decimum septimum impletum, & decimum octavum inchoatum, inductus his rationibus quas reddit §. 7.
F Instit. d. t. *Cum ergo certus modus manumittendi minoribus 20. annis dominis per legem Æliam Sentiam constitutus esset: eveniebat, ut qui 14. annos expleverat, licet testamenta facere legataque relinquere posset: tamen si adhuc minor esset 20. annis, libertatem servo dare non posset. Quod non erat ferendum: nam cui totorum suorum bonorum in testamento dispositio data erat, quare non similiter ei, quemadmodum alias res, ita de servis suis in ultima voluntate disponere, quemadmodum voluerit, permittimus, ut & libertatem iis possit præstare? Sed quum libertas inæstimabilis res sit, &*

propter hoc ante vigesimum ætatis annum antiquitas libertatem servo dare prohibebat: ideo nos mediam quodammodo eligentes viam, non aliter minori viginti annis libertatem in testamento dare servo suo concedimus, nisi decimum septimum annum impleverit, & decimum octavum attigerit. Ejusque dispositionis & constitutionis suæ jam reddit porro rationem Justinianus, simulque occurrit oppositioni desumptæ ex lege Ælia Sentia, quod scilicet lubrica etiamnum sint istius ætatis ingenia & judicia, his verbis: *Quum enim antiquitas hujusmodi ætati, & pro aliis postulare concesserit; cur non etiam sui judicii stabilitas ita eos adjuvare credatur, ut ad libertatem dandam servis suis possint pervenire.* Quod dicit septemdecim annorum ætati concessum pro aliis postulare, adeo verum est, ut notum sit omnibus qui vel a limine JCtos salutaverunt, nec in civilibus id tantum obtinuit, sed & militaribus in rebus. Gellius Noctium Atticarum l. 10. c. 28. *C. Tubero Historiarum primo scripsit Servium Tullium, Regem populi Romani, quum illas quinque classes juniorum census faciendi gratia institueret, pueros esse existimasse, qui minores essent annis septemdecim: atque inde ab anno septimodecimo, quod idoneos jam esse Reipublicæ arbitraretur, milites scripsisse.*

21. Verum contentus non fuit Imperator legi Æliæ Sentiæ aliquid sustulisse, sed totum hoc caput postea delevit & irritum reddidit, permittens ut omnis dominus, quo tempore testamenti condendi jus haberet, scilicet anno decimoquarto, etiam servos quos vellet, testamento manumittere posset. Quod patet ex §. 3. Inst. de Libert. Ubi omnes libertos *nullo nec ætatis manumissi, nec domini manumittentis, nec in manumissionis modo discrimine habito* cives Romanos fieri vult. Clarius docet idem hoc Novella 199. c. 2. *Et hoc quoque præsenti constitutione sancimus: ut licentia sit minoribus in ipso tempore, quo licet iis testari de alia substantia, etiam servos suos in ultimis voluntatibus manumittere, nullo iis ætatis impedimento faciendo: sed vacante lege quæ hæc primitus prohibebat.*

22. Huc usque de lege Ælia Sentia, erat præterea & alia, quæ numerum manumittendorum in testamento præscribebat, scilicet Fusia Caninia, de qua priusquam aliquid dicamus, a quo lata, & unde dicta sit, explicabimus. Legem itaque hanc quidam *Furiam* quidam *Fusiam* Caniniam vocant. *Fusiam* vocant vulgares Institutionum editiones, & Paulus Sententiarum l. 4. c. 14. *Furiam* vocant Ulpianus fragm. tit. 1. §. 24. & Theophilus in paraphrasi Institutionum: sed sive Furiam sive Fusiam vocemus hanc legem, non multum in eo situm erit. Nam R litera sero apud Romanos inventa est, & auctorem inventoremque habet Appium Claudium Cæcum, teste Pomponio in lege 2. ʃ. 36. de O. J. Ideo Romani sæpius has literas confuderunt, & pro R litera S quæ prius nota fuit, usi sunt. Festus: *R pro S litera antiqui sæpe posuerunt, ut majosibus, meliosibus, lasibus, fesiis, pro majoribus, melioribus, laribus, feriis.* Cum hoc convenit Quintilianus Institutionum Oratoriarum l. 1. c. 4. *Nam & Valesii & Fusii in Valerios Furiosque venerunt, ita arbos, labos, vapos etiam & clamos.* Et opportune Liv. l. 3. c. 4. *Furios Fusios scripsere quidam, id admoneo, nequis immutationem ipsorum virorum esse, quæ nominum est, putet.* Sive igitur *Furiam Caniniam* sive *Fusiam Caniniam* Interpretes vocent, perinde erit.

23. Latam hanc legem anno U. C. IↃCCLIII. Fusio Caleno & C. Caninio Gallo Consulibus volunt Contius, Giphanius, Hotomannus dicuntque hoc constare ex fastis Capitolinis: qui tamen ut a Stephano Pighio editi sunt, eo anno nullum hoc nomine Consulem exhibent. Quapropter vereor ne hæc lex eo anno lata non sit, & malo assentiri Ræ-

A vardo, qui Conjectaneorum l. 2. c. 1. probat si non verum, saltem vero esse proximum, ut hæc lex lata sit anno U. C. IↃCCVI. Q. Fusio Caleno & P. Vatinio, Consulibus, & inde Fusiam dictam vult, relatam autem temporibus Augusti, referente C. Caninio Gallo Cos. anno U. C. IↃCCLI. & inde dictam Fusiam Caniniam, eadem ratione, qua lex Papia Poppæa, dicta est lex Julia.

24. Lex illa certum numerum servorum testamento manumittendorum definiebat, quem numerum refert Ulpianus fragm. tit. 1. §. 24. *Lex Fusia Caninia jubet testamento ex tribus non plures quam duos manumitti; & usque ad decem dimidiam partem manumittere concedit: a decem usque ad triginta, tertiam partem, ut tamen adhuc quinque manumittere liceat, æque ut ex priori numero; a triginta usque ad centum, quartam partem, æque ut decem ex priori numero manumitti possint: a centum usque ad quingentos, partem quintam, similiter ut ex antecedenti numero 25. possint liberi fieri.* Paulo distinctius atque clarius hæc refert Paulus Sententiar. l. 4. c. 14. *Lege Fusia Caninia cavetur, ut certus servorum numerus testamento manumittatur, subductis igitur duobus usq; ad decem pars dimidia a x. usque ad xxx. pars tertia, a xxx. usque ad centum pars quarta, a C. usque ad IↃ. pars quinta.* Distinctissime & quo nihil clarius esse potest, tradit id Cajus Institutionum l. 1. tit. 4. loquens de lege Fusia Caninia: *Constitutum est*, inquit, *quantum servorum numerum de quanta familia liceat manumitti, hoc ordine: ut si quis duos servos habeat, ambos manumittere possit. Qui vero tres, duos testamento manumittat, Qui quatuor, similiter duos. Qui sex, tres. Qui octo, quatuor, qui decem, quinque. Qui undecim, duodecim, tredecim, quatuordecim, quindecim, sedecim, septem & decem, similiter quinque. Qui decem & octo, sex. Et ita ab hoc numero usque ad triginta, tertiam partem manumittere liceat. Qui amplius quam triginta habuerit, usque ad centum, quartam partem de numero servorum manumittere potest. Qui vero plures quam centum habuerit, quintam partem manumittere potest.*

25. Contingit autem sæpe ut locupletiores ingentem habeant familiam, qualis Pedanius Costa cui quadringentos servos tribuit Tacitus Ann. l. 14. Qualis Cæcilius quidam Isidorus, cui quinquies mille tribuit Plin. Sed hæ familiæ mediocres fuerunt. Quid dicemus de familia Larentii cujusdam, cui viginti millia servorum tribuit Athen. l. 6. c. 7. quapropter cum exercitu hujusmodi familias comparat Seneca de Tranquillitate c. 8. *Feliciorem tu*, inquit, *Demetrium Pompejanum vocas, quem non puduit locupletiorem esse Pompejo? numerus illi quotidie servorum velut Imperatori exercitus referebatur.* Fidem vero excedit quod refert Petronius in frag. Tragurino: *Familiæ vero babæ! babæ! non mehercules puto decimam partem esse, quæ dominum suum novit.* Quadrat huic quod ait Seneca pater Controversiarum l. 9. *Non me delectant ignoti domino servorum greges, nec sonantia laxi juris ergastulæ.* Ubi lego *laxi ruris ergastula.* Quare merito indignatur Tacitus servos multo superare ingenuos numero Ann. l. 4. c. 27. Sed si omnia ingentium familiarum exempla recenserem, dies deficeret, quapropter, cum hoc mei instituti hic non sit, hæc mittam.

26. Si autem ut dixi, ex tanta familia quinta pars manumitti posset, eveniret sæpe ut ex tali familia, dominus in testamento, duo vel tria, imo & quatuor millia manumitteret, atque ita civitatem his impleret, quod ne fieret, ei periculo occurrere volens legislator, cavit, ne plures centum ex quaque familia, licet maxima, in testamento manumitti possent: testibus Ulpiano, Paulo, & Gajo locis supra

citatis. Ideoque ne Caniniam videretur transire A Tacitus Imperator, non ultra centum manumisit, ut testatur Vopiscus in ejus vita cap. 11.

27 Sciendum autem est, si dominus quosdam inter vivos manumiserit, non computari eos inter illos, quos testamento liberos testator esse voluit, auctore Gajo Inst. lib. 1. tit. 4. §. ultimo. Sciendum præterea legem hanc Fusiam Caniniam favore libertatis, & quo plures manumitti possent, permittere, ut quoties numerus servorum propter legem hanc ineundus foret, fugitivi quoque computentur. Paulus Sententiarum lib.4. tit.14. §.3. Vult quoque hæc lex ut servi nominatim in testamento B manumittantur, Ulpianus dicto titulo, §.25. quapropter si non nominatim, sed confuse & velut in circulo scripti sint, nec possit cognosci uter prior aut posterior scriptus sit, omnes servi manebunt, teste Gajo Inst. d.t.2. Si autem plures definito supra numero manumittantur, priores, quoad numerus completus erit, liberi erunt. Gajus ibidem.

28 Hanc legem velut invidam & libertates impedientem sustulit Justinianus, Inst. de Lege Fusia Caninia tollenda: *Lege*, inquit, *Fusia Caninia certus modus constitutus in servis testamento manumittendis: quam quasi libertates impedientem, & quodammodo invidam, tollendam esse censuimus:* C *quum satis fuerit inhumanum vivos quidem licentiam habere totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediat libertatem, morientibus autem hujusmodi licentiam adimere.* Constitutio illa Justiniani exstat in lege unica C. eod. Prius autem quam legem hanc transeam, non possum, quin addam lepidum dilirium Accursii, qui in glossis ad hunc locum putat legem hanc Caniniam dictam esse a cane, eo quod illam, *invidam* dicat Imperator, & quod nullum reperiatur animal magis invidum cane.

29 Cogitanti autem mihi, quænam sint rationes quare manumissio inter mortuos pluribus impedia- D tur legibus, manumissio vero inter vivos nullis, duæ sese offerunt. Prior est, quod morientes soleant esse liberaliores, ut qui post mortem nullis servis indigeant, ideoque plures testamento manumittant. Posterior est, quod veteres Romani admodum sumptuosi fuerint in funeribus suis, & maximum duxerint honorem quam plurimos libertos exequias comitantes habere, ideoque plures eum in finem manumiserint. Libertos autem funus comitari solitos videre est in Livio lib.38. docente: *Q. Terentium Culleonem adeo amicum Corneliæ familiæ fuisse, ut pileatus, sicut in triumpho iverat, in funere quoque ante lectum* (Scipionis) *iverit*. Erat E autem a Scipione hic Terentius redemptus, ideoque ipsum *omni vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit*. Teste eodem Livio lib.30. in fine. Clar. docet Justinianus lege unica §. 5. C. de Lat. libert. toll. *Sed & qui domini funus pileati antecedunt; vel in ipso lectulo stantes cadaver ventilare videntur, si hoc ex voluntate fiat vel testatoris, vel hæredis: fiant cives Romani.* Meminit ejus quoque ritus Dionysius Halicarnassæus lib.4. his verbis: ἐγώγ᾽ οὖν ἐπίσαμαι τινας ἅπασι τοῖς δούλοις συνηχωρηκόπας εἶναι ἐλευθέρους μετὰ τὰς ἑαυτῶν τελευτὰς, ἵνα χρηστοὶ καλοῦνται νεκροὶ, καὶ πολλοὶ ταῖς κλίναις αὐτῶν, ἐκκομιζομέναις παρακαλουθῶσι τοὺς πίλους ἐπὶ ταῖς κεφαλαῖς ἔ- F χοντες. Hoc est: *Equidem scio quosdam, qui testamento omnes suos servos manumiserunt, ut post mortem boni audirent, & multi lectulos eorum ferales prosequerentur pileati.* Ubi Dionysius dicit libertos prosequi, Livius vero & Justinianus præire. Sed sive præiverint, sive secuti fuerint, perinde erit, quum constet multos ideo totam suam familiam manumisisse.

30 Et hæc de manumissione per testamentum facta, atque ita de tribus manumissionis speciebus, per quas justa, id est, legitima libertas libera Republica acquirebatur. Unde Cicero, quum scire vellet an liber quis sit, a partium vel specierum enumeratione argumentatur in Topicis: *Si neque censu, neque vindicta, neque testamento liber factus est, non est liber, neque est ulla earum rerum, non igitur est liber.* Quia autem tribus manumissionis modis justa libertas acquirebatur, ideo tres libertates dixit Plautus Casina act. 2. sc. 8. vers. 68.

Tribus non conduci possim libertatibus
Quin ego illis hodie comparem magnum malum.

Atque eo sensu triplicem libertatem dixit Ausonius in Grypho vers. 65.

Triplex libertas capitisque minutio triplex.

Quamquam & ille versus de triplici libertate, scilicet justa, Latina, & Dedititia accipi possit, uti recte olim observavit Alciatus Parergon lib. 10. c.7. quamvis & idem eodem capite erret, cum putat versum Plauti allegatum eodem sensu capi posse, nam Plautus multo ante vixit, quam in usu esse cœpit libertas Latina ac Dedititia.

CAP. V.

1 *Manumissio quæ in Ecclesia fit in cujus locum successerit?* 2 *Instituta a Constantino. Nicephorus & Sozomenus conciliati cum* lege 1. C. de his qui in Ecclesia manumittuntur. *Manumissio in Ecclesia debet fieri μάρτυσι τοῖς ἱερεῦσι.* 3 *Clerici tamen possunt sine testimonio Antistitum manumittere.* 4. *Qui in Ecclesia manumittunt servos sua dextra in Ecclesiam ducunt.*

1 OPpressa Republica & comitiis e Campo translatis exolevit mos manumittendi per censum, cui postea successit manumissio quæ in Ecclesia fiebat, ideo Gajus Institutionum lib. 1. tit. 2. §. 1. *Cives*, inquit, *Romani fiunt, qui his tribus modis, id est, testamento, aut in Ecclesia, aut ante Consulem fuerint manumissi.* Ponens manumissionem quæ in Ecclesia fit, loco ejus quæ olim censu fiebat. Verum hæc genuina Gaii non esse, sed Aniani, qui, cum Gajus *censu* scripserat, *in Ecclesia* substituit, docet Oiselius ad Gaii loc. cit. Justinianus §. 1. Instit. de Libert. *Multis autem modis manumissio procedit, aut enim ex sacris constitutionibus in sacrosanctis Ecclesiis, aut vindicta, aut per testamentum*, &c. Certe successisse in locum manumissionis per censum factæ, patet ex lege 2. C. de His qui in Eccles. manum. ita lex: *Qui religiosa mente in Ecclesiæ gremio servis suis meritam concesserint libertatem, eandem eo jure donasse videantur, quo civitas Romana solemnitatibus decursis dari consuevit. Sed hoc dumtaxat his qui sub aspectu Antistitum dederint, placuit relaxari.* Ubi per *solemnitates decursas* nihil aliud significat quam comitiorum & census morem obsoletum. Ut observavit jam antea Hottomannus.

2 Manumissionem hanc institutam a Constantino auctores tradunt, eo quod solius Constantini nomine de ea in legibus aliquid cautum sit. Docet idem Nicephorus hist. Ecclesiast. lib.7. cap.16. & Interpres historiæ tripertitæ lib.1. cap 9. in fine. Contrarium tamen docere videtur lex 1. C. de His qui in Eccles. manum. Ubi Constantinus hoc modo loquens introducitur: *Jam dudum placuit, ut in Ecclesia Catholica libertatem domini suis famulis præstare possint, si sub adspectu plebis, adsistentibus Christianorum antistitibus id faciant: ut propter facti memoriam interponatur vice actorum qualiscumque scriptura, in qua ipsi vice testium*

signent unde a vobis quoque ipsis non immerito dandæ & relinquendæ sunt libertates, quo quisque vestrum pacto voluerit, dummodo vestræ voluntatis appareat evidens testimonium. In qua lege verba *jam dudum placuit* ostendunt non primo institutam eam manumissionis speciem a Constantino, qui ipse ita loquitur, docent tamen id auctores supra citati. Quid ergo dicendum? Nihil nisi quod aut Constantinus ante quam legem hanc ferret, consultus per epistolam responderit id fieri licere, nam quod Princeps consultus per epistolam decrevit, legis vigorem habet. §. 6. Instit. de J. N. G. & Civili. Aut eum plures leges tulisse, quod probabilius est, præsertim quum Sozomenus tradat eum tres leges de illa manumissione tulisse. Verba ejus addam, quoniam non omnibus semper tales auctores ad manus sunt. Ita loquitur Sozomenus historiæ Ecclesiasticæ lib. 1. cap. 9. de Constantino: ὑπὸ γὰρ ἀκριβείας νόμων, καὶ ἀκόντων τῶν κεκτημένων, πολλῆς δυσχερείας οὔσης περὶ τὴν κτῆσιν ἀμείνονος ἐλευθερίας, ἣν πολιτείαν ῥωμαίων καλοῦσι, τρεῖς ἔθετο νόμους, ψηφισάμενος πάντας τοὺς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐλευθερουμένους ὑπὸ μάρτυσι τοῖς ἱερεῦσι, πολιτείας ῥωμαϊκῆς τυγχάνειν. Quæ sic vertit Valesius: *Nam cum ob nimiam legum severitatem, potior libertas, quam civitatem Romanam vocant, etiam volentibus dominis difficile admodum acquireretur, tres tulit leges, quibus constituit, ut quicumque in Ecclesiis, sub testimonio sacerdotum libertate donati essent, civitatem Romanam consequerentur.* Notandum quod & lex, & Sozomenus dicat fieri id debere μάρτυσι τοῖς ἱερεῦσι. Idem docet Augustinus serm. de com. vit. Cleric. de Diacono quodam Hipponensi, qui antequam esset clericus, emerat aliquot servulos: *Hodie*, inquit, *illos in conspectu vestro manumissurus est Episcopalibus gestis.* Et lex unica C. Theod. de manum. in Eccles.

3 Non tamen omnibus opus erat eo modo suos servos manumittere, nam Clericis extra Ecclesiam & sine testibus manumittere permisit Constantinus. Lege 2. C. eod. *Qui religiosa mente in Ecclesiæ gremio servis suis meritam concesserint libertatem, eandem eo jure donasse videantur, quo civitas Romana solemnitatibus decursis, dari consuevit. Sed hoc dumtaxat his, qui sub adspectu Antistitum dederint, placuit relaxari. Clericis autem amplius concedimus, ut cum suis famulis tribuunt libertatem, non solum in conspectu Ecclesiæ ac religiosi populi, plenum fructum libertatis concessisse dicantur, verum etiam cum postremo judicio dederint libertates, seu quibuslibet verbis dari præceperint: ita ut ex die publicatæ libertatis, sine aliquo juris teste, vel interprete competat directa manumissio.* Quod tamen speciale beneficium clericorum fuit, reliqui in Ecclesia καὶ μάρτυσι τοῖς ἱερεῦσι manumittere debebant.

4 Debebant quoque illi qui manumittebant, servos manumittendos propria manu ad Ecclesiam ducere, quod probat Augustinus, sermone quinto, ex illis, quos Sirmundi beneficio habemus. *Servum tuum manumittendum manu ducis ad Ecclesiam, fit silentium, libellus tuus recitatur, aut fit desiderii tui persecutio.* Formulam, qua fieri manumissio in Ecclesia solebat, adderem, si mihi libri, ex quibus illa petenda est, ad manus essent, quapropter id in aliud tempus rejicere cogor.

CAP. VI.

1 *Augustus alium manumittendi modum instituit, vox* Imperator *quot modis in historia Romana accipiatur?* 2. *Juste manumissi cives Romani fiunt nisi in proprias terras velint reverti.* 3 *Ut tamen ad civium privilegia & beneficia principum admittantur debent esse in tribu.* 4 *Lex* 35. D. de Legatis 111. *explicata. Alciati error.* 5 *Tribus signum libertatis. Quare in tribu esse debuerint? Suetonius explicatus,* 6 *Quas in tribus distributi fuerint?*

1 HIs tribus modis manumittendi, per quos liberti facti justam libertatem & civitatem Romanam adipiscebantur, unum addidit Cæsar Augustus, qui lege lata cavit, ut Imperatoribus fas esset absque censu, vindicta, aut testamento servos suos manumittere, & justam illis libertatem concedere, idque probat Paulus lege 14. §. 1. D. de Manumissionibus. *Imperator cum servum manumittit, non vindictam imponit, sed cum voluit, fit liber is qui manumittitur, ex lege Augusti.* Quæ lex ut clarius intelligatur, dicendum est vocem *Imperatoris* trifariam in Romana historia accipi. Vel enim dicitur *Imperator* cui bellum gerendum populus commisit, vel qui certum numerum hostium delevit, & a militibus *Imperator* salutatur, denique qui summa rerum potitur: de qua differentia fusius agit Casaubonus ad Suetonium in Julio cap. 76. In ultimo significatu vox *Imperator* in nostra lege accipitur. Ratio quare sine vindictæ impositione civem facere manumittendo potest servum Imperator, hæc redditur a Jurisconsultis, quod scilicet princeps nonnullis legibus solutus sit, quibus autem solutus sit vide apud Cujacium Observ. lib. 15. cap. 30.

2 Et hæ quidem sunt omnes, quod sciam, species manumissionis, quibus servi manumissi civitatem Romanam obtinebant, nisi vellent in suas urbes reverti, scilicet si bello capti servitutem servivissent. Dionysius Halicarnassæus lib. 4. Τύλλιος καὶ τοῖς ἐλευθερουμένοις τῶν θεραπόντων ἐὰν μὴ θέλωσιν εἰς τὰς ἑαυτῶν πόλεις ἀπιέχειν τῆς ἰσοπολιτείας ἐκέλευσεν. Quæ sic verto: *Et Tullius manumissos e servitute participes esse jussit juris civitatis ex æquo* (cum civibus) *nisi velint in suas urbes reverti.* Si vero manerent, erant cives Romani.

Non tamen ut & hoc addam, protinus post manumissionem, quamvis jam ex stricto jure cives Romani essent, ad omnia civium privilegia admittebantur, nec ad principum beneficia, ut congiaria, visceratione, frumentationes, aliasque magistratuum liberalitates. Nam non cum ipsa civitate tribum accipiebant, ut patet ex Cicerone pro L. Cornelio Balbo, per totam orationem, præcipue vero haud procul a fine. Ideoque prius in tribus describi debebant, quapropter liberaliores & benigniores patroni interdum libertis tribum emebant, aut emi jubebant. Quod luculenter docet Scævola lege 35. D. de Legat. 111. *Patronus liberto statim emi tribum petierat, libertus diu moram sub hærede passus est, & decedens hæredem reliquit clarissimum virum: Quæsitum est an tribus æstimatio hæredi ejus debeatur? Respondi deberi. Idem quæsivit an & commoda, & principales liberalitates quas libertus ex eadem tribu usque in diem mortis suæ consecutus fuisset, si ei ea tribus secundum voluntatem patroni sui tunc comparata fuisset: an vero usuræ æstimationes hæredi ejus debeantur? Respondi quicquid ipse consecutus fuisset, id ad hæredem suum transmittere.* Ubi per *liberalitates* congiaria intelligenda sunt, docent enim antiquæ

glossæ *congiaria* in legibus *liberalitates* appellari; his verbis: *Congiarium* ἐπίδοσις ἐπὶ τῷ νόμων δωρεᾷ. Teste Cujacio Observationum lib. 10. cap. 37. Huc pertinet illud Persii sat. 5.

Libertate opus est, non hac, qua, ut quisque Velina
Publius emeruit scabiosum tesserula far.

Ubi prius docet in qua tribu fuerit ille qui emeruit, deinde quid meruerit.

4 Verum hoc ad Latinos & Dedititios referri ait Alciatus Parergων lib. 1. c. 16. docens cives Romanos id simul cum manumissione consecutos, cæteros vero id emere debuisse, idque probare vult ex eo quod Scævola lege allegata doceat patronum id liberto emisse. Ast labitur vir magnus, loquitur enim in lege illa Scævola de liberto testamento manumisso directe, & qui protinus civis Romanus fiebat, non enim Latini in tribus civium Romanorum adscribi poterant, quod illa lege factum in liberto docet Scævola. Deinde si Latini emere tribum possent, venale esset jus civitatis Romanæ: sed semetipsum confutat Alciatus, scilicet sui immemor, docet namque ex Gajo Latinos ad jus civitatis pervenire potuisse, si iterum a dominis aut in testamento, aut vindicta, vel in Ecclesia manumissi essent. Neque lex allegata ullatenus Alciatum juvare poterit, cum testamenti factio tantum civium Romanorum cum civibus, nec Latinus, cum civis Romanus non sit, quicquam ex testamento capere possit, auctore Gajo Instit. lib. 1. tit. 2. §. 4. *Nam & Latini, Dedititii nec testamenta condere, nec sibi ex testamento aliorum aliquid dimissum possunt ullatenus vindicare*. Sed hæc sufficere puto indicando & corrigendo Alciati errori.

5 In tribu autem debebant esse, ut pateret eos liberos esse, quapropter Quintilianus probaturus addictum non esse servum, dicit eum *tribum* habere, Declamatione CCCXI. Et Florus indicare volens C. Gracchum servum esse, ait *hominem sine tribu sine nomine* lib. 3. cap. 16. Rogare hic quis poterit, quare non antea capere & habere liberalitates Principum possint liberti, quam in tribus distributi fuerint? Respondeo ideo id necessarium fuisse, quia multi servos suos manumittebant eo tempore, quo frumentum, vel aliud beneficium a principe vel magistratu tribueretur, ut illi liberti, id quod acceperant, protinus ad patronos suos deferrent, quod docet Dionysius Halicarnassæus lib. 4. ἵνα τὸν δημοσίως διδόμενον σῖτον λαμβάνοντες κατὰ μῆνα, καὶ εἴ τις ἄλλη παρὰ τῶν ἡγεμόνων γίνοιτο φιλανθρωπία, φέρωσι τοῖς δεδωκόσι τὴν ἐλευθερίαν. Quæ ut vertit Casaubonus ad Suetonii Augustum, ita latine sonant: *Ut frumentum publice dari solitum singulis mensibus, accipientes, aut si quæ alia largitio a principibus vel magistratibus fuerit celebrata, auctoribus libertatis suæ id afferant*. Huc pertinet quod ait Dion Cassius, multos spe inductos, frumentationis die appellente, manumittere. Sic loquitur de Pompejana frumenti divisione: πολλοὺς πρὸς τὰς ἀπ' αὐτῶν ἐλπίδας ἐλευθερωθῆναι. Huc quoque spectat illud Suetonii dictum de Augusto: *Nec minore gravitate atque constantia, cum proposito congiario, multos manumissos insertosque civium numero comperisset, negavit accepturos quibus promissum non esset*.

6 Quas autem in tribus distributi sint videre est apud Alexandrum ab Alexandro Genialium dierum lib. 1. cap. 17. & Carolum Sigonium de antiquo jure civium Romanorum lib. 2. cap. 14. quorum ego scripta non describo.

LIBRI SECUNDI.

CAPUT I.

1 *Libertas minus justa quot modis acquiratur?* φυσικοὶ ἐλευθερίας τρόποι *qui?* ἔννομοι *qui?*



1 Transeo ad species manumissionis, quæ libertatem non justam dabant, id est, quibus Latini, non cives Romani fiebant. Hæ species itidem tres erant, scilicet *per epistolam*, inter *amicos*, & *convivii adhibitione*. Quas omnes recenset Imperator §. 1. Institut. de Libertinis. Et Gajus Institut. §. 2. de Jure personarum. *Latini*, inquit, *sunt qui aut per epistolam, aut inter amicos, aut convivii adhibitione manumittuntur*. Hos modos naturales vocat Theophilus §. 4. Instit. de Libertinis: ἔστι δὲ ἔννομος τρόπος ἐλευθερίας, καὶ φυσικὸς τρόπος ἐλευθερίας· καὶ ὁ ἔννομος τρόπος γίνεται κατὰ τρόπους τρεῖς *vindicta, censu, testamento*. Et paulo infra: φυσικοὶ δὲ τρόποι ἐλευθερίας εἰσὶν τρεῖς, *inter amicos, per mensam, per epistolam*.

CAP. II.

1 *Manumissio per epistolam quomodo facta? Isidorus explicatus.* 2. *Quot testes epistolæ subscribere debent?*

1 PEr epistolam quomodo facta sit manumissio, docet idem Theophilus: Per *epistolam* inquit ἡνίκα ὄντι αὐτῷ ἐν ἑτέρα χώρα δι' ἐπιστολῆς ἐπέτρεπον ἄγειν ἐν ἐλευθερίᾳ. Huc pertinet quod dicit Isidorus Originum lib. 9. cap. 4. *Latinos fieri nunquam per testamentum, sed per epistolam libertatem sumere*. Exemplum hujusmodi manumissionis habemus in lege 38. D. Adquirenda vel omittenda possessione.

2 Oportebat autem ut hæc epistola quinque testium nominibus subscripta & signata esset. Teste Justiniano §. 1. legis unicæ C. de Libert. Lat. toll. *Sancimus itaque si quis per epistolam servum suum in libertatem perducere voluerit, licere ei hoc facere quinque testibus adhibitis, qui post ejus literas, sive in subscriptione positas, sive per totum textum effusas, suas literas supponentes, fidem perpetuam possint chartulæ præbere. Et si hoc fecerit, sive per se scribendo, sive per tabularium, libertas servo competat quasi ex imitatione codicilli delata*.

A

CAP. III.

1 Inter amicos quomodo facta manumissio? Lucas Evangelista noviter explicatus. 2 Quot testes requirantur qui subscribunt tabulæ qua se servum liberare dominus scribit? Martialis explicatus.

1 INter amicos manumittebat quis, cum dominus præsentibus amicis servum liberum esse ait, vel ut Theophili verbis utar ἤγουν φίλων παρόντων ἠλευθέρων τινά. Meminit hujus manumissionis Seneca de vita beata. Cap. 24. *Hominibus natura prodesse jubet, servi liberine sint, justæ manumissionis, an inter amicos datæ.* Meminit quoque Plinius nepos lib. 7. Epist. 16. & exstat exemplum apud Petronium in fragmento Tragurino. Nescio an & Lucam Evangelistam c. 12. vers. 37.

2 Qui inter amicos manumittere volebat, debebat hoc quoque facere quinque testibus, qui id testarentur, præsentibus. Imperator §. 2. legis unicæ C. de Lat. libert. toll. *Et si quis inter amicos manumittere & libertatem servo suo dare maluerit; licebit ei similiter quinque testibus adhibitis suam explanare voluntatem: & quod liberum eum esse voluerit, dicere.* Et si in charta scriberet se servum suum liberum esse velle, debebant id testes signare. Martialis lib. 9. Epigram. 88.

Affers nescio quas mihi tabellas,
Et dicis, modo liberum esse jussi
Nastam. (servulus est mihi paternus)
Signa, &c.

CAP. IV.

1 Per mensam quomodo servi manumissi? 2 Cæna libera quæ, a qua libera & ei contraria serva.

1 TErtius modus, ut ait Gajus, fit per mensam, sive convivii adhibitione, non tamen sufficiebat servo ut simpliciter domini mensæ accumberet, & cum domino cibum caperet, sed oportebat ut eum dominus expresse dandæ libertatis causa, convivio adhiberi testetur, hoc satis indicat Theophilus, dum ait: *Per mensam* ὅτε συνεστιαθῆναι ἐπὶ ἐλευθερίας δόσει προσέταττον τῷ οἰκέτῃ. Id est, *Cum libertatis dandæ gratia servum convivio adhibebant.* Utque sic eum vel inter epulas, vel etiam ante quam accumberet, manumitteret.

2 Hanc cænam liberam dictam fuisse crediderim, certe apud Petronium in principio fragmenti Tragurini hujusmodi cænæ mentio fit, ubi ita capiendam illam cænam sequentia satis probant. Tum quoque aquam liberam gustare dicuntur, Trimalcio apud Petronium dicto fragmento: *Amici*, inquit, *& servi homines sunt: & æque unum lactem biberunt, etiam si illos malus fatus oppresserit. Tamen me salvo cito aquam liberam gustabunt.* Contra quamdiu in servitute manent, aquam servam bibere dicuntur. Ovidius Amorum lib. 1. Elegia 6. Alloquens janitorem:

——— *Excute poste seram.*
Excute: sic unquam longa relevere catena,
Nec tibi perpetuo serva bibetur aqua.

CAP. V.

1 Naturalis manumissio justam libertatem non dat. Liberum esse, & in libertate esse, non est idem. Plautus & Terentius explicati. 2 Latini Juniani qui? Lex Junia quid cavit? 3 Latini Juniani jus civitatis non habent, libere vivunt, sed cum anima libertatem efflant,

1 HÆ sunt species manumissionis, quas *naturales* vocat Thophilus, quæ libertatem non dabant legitimam, ideoque his modis manumissi domini voluntate in libertate erant, ut satis indicat lex in themate Declamationis Quintiliani CCCXL. aliud enim est liberum esse, aliud in libertate esse, ut in ea declamatione docet Quintilianus. Et inde apud Plautum Menæchmo act. 5. sc. 9. vers. 88. servus ait:

Sed meliore opus est auspicio liber perpetuo ut siem

Et servus vel potius libertus apud Terentium in Adelphis act. 5. sc. 9. vers. 13. & sequent.

Tu sis Syre, eho accede huc ad me, liber esto. Sy. *bene facis.*
Omnibus gratiam habeo, & seorsim tibi præterea Dæmea.
DE. *Gaudeo.* Æs. *& ego.* Sy. *credo. utinam hoc perpetuum fiat gaudium,*

Verebatur enim servus ille jam manumissus, ne in servitutem retraheretur, quod fieri poterat, teste Tacito loco sæpius laudato, his verbis: *Ut pœnitentiæ aut novo beneficio locus esset.* Ideo Trimalcio servos, quos jam ante convivio adhibuerat, ac proculdubio convivii adhibitione manumiserat, testamento se eos manumittere ait apud Petronium in fragmento sæpius allegato.

2 Postea inter amicos manumissi liberi esse cœperunt, & propriam libertatem habere, dictique sunt Latini Juniani, eo quod de eorum jure legem tulerat M. Junius Silanus Cos. anno U. C. IↃCCLXXI quæ lex eos ipso jure liberos fecit. Ulpianus in fragment. titul. 1. §. 10. *Hodie autem ipso jure liberi sunt ex lege Junia, qua lege Latini sunt nominati inter amicos manumissi.* Legem hanc Latinorum conditionem reperisse auctor est etiam Theophilus §. 3. Institut. de Libertinis. Effecitque hæc lex ut eodem jure uterentur, quo Latini coloni, quod significare voluit Justinianus lege unica. C. de Lat. libert. toll. in pr. *Cum enim Latini liberti ad similitudinem antiquæ latinitatis, quæ in coloniis missa est, videntur esse introducti.* Discimus autem eos qui in colonias Latinas nomina dederant, & deducti erant in eam civitatem, Romanam civitatem amisisse, ex Cicerone pro Cæcina & pro domo sua.

3 Quæ cum ita sint, apparet eos neque connubii, neque Testamenti, neve patriæ potestatis jura habuisse, ac proinde eandem conditionem Latinorum libertorum fuisse, Quare Justinianus facete ait §. 4. Instit. de Success. libert. *Eos quidem ut liberos vitam peregisse, attamen ipso spiritu ultimo simul animam & libertatem amisisse; & quasi servorum, ita bona eorum jure quodammodo peculii patronos occupasse.* Nec dissimili modo eorum conditionem exprimit Salvianus lib. 3. ad Eccles. *Jugo Latinitatis addicuntur, quos scilicet jubent sub libertorum quidem titulo agere viventes sed nolunt quidam habere morientes, negato his ultimæ voluntatis arbitrio; etiam quæ superstites habent, morien-*

tes donare non possunt. Eos autem exæquatos fuisse Latinis coloniariis, docet clare fragmentum quoddam veteris JCsulti a Pithæo editum. *Sed nunc habent propriam libertatem, qui inter amicos manumittuntur, & fiunt Latini Juniani: quoniam lex Junia, quæ libertatem iis dedit, exæquavit illos Latinis coloniariis, qui tunc erant cives Romanorum & nomen suum in civitatem dederant.*

CAP. VI.

1 Naturaliter manumissi in servitutem revocari possunt. Terentius noviter explicatus. Donati opinio corroborata. Morem revocandi libertos ingratos in servitutem unde acceperint Romani? Ingrati in Campaniam relegantur. 2 In servitutem retrahi voluit Claudius, idem tamen hoc postea mutavit. 3 Priscum morem revocat Constantinus, & approbat Justinianus. 4 Tacitus noviter explicatus. 5 Ingrati liberti debent accusari apud judicem. Fragmentum veteris JCti. expositum.

1 DOmini voluntate qui in libertate erant, in servitutem retrahi poterant, idque palam facit Tacitus loco sæpius allegato, *Quin & manumittendi*, inquit, *duas species institutas esse, ut relinqueretur pœnitentiæ aut novo beneficio locus. Quos vindicta patronus non liberaverit, velut vinculo servitutis attineri*. Ubi rotunde fatetur vindicta liberatos in servitutem retrahi non potuisse. Quæ & communis omnium Intrepretum Taciti opinio est, non tamen recta mea quidem sententia, puto enim veteri Republica, eos quoque qui vindicta liberati erant, retrahi in servitutem potuisse, cui opinioni ansam præbuit Terentius, apud quem in Andria act. 1. sc. 1. v. 12. patronus Simon ita loquitur:

Si. *Scis feci e servo ut esses libertus mihi,*
Propterea quod serviebas liberaliter,
Quod habui summum pretium persolvi tibi.
So. *In memoria habeo.* Si. *haud muto factum.*

Ubi Donatus ad verba *in memoria habeo. Hoc est non sum ingratus*. Ad verba vero *haud muto factum: Vetuste non me pœnitet. Nam si quid pœniteret, infectum velle dicebant. An secundum jus, quod adversus libertos ingratos est, ut in servitutem revocentur*. Quod posterius verum puto; nam cum Simon patronus omnia beneficia in libertum collata, imo ipsam libertatem illi a se tributam commemorasset, dicit libertus *in memoria habeo*, quasi vellet rogare, an sum ingratus? iccirco patronus respondet *non muto factum*, ideo quia non ingratus es & in memoria habes beneficia a me in te collata, non muto factum nec me pœnitet. Memorem autem & gratum se esse libertum dicere voluisse patet, ex v. 16. sequenti.

—— *Nam ista commemoratio*
Quasi exprobratio est immemoris beneficii.

Hunc morem Romanos accepisse ab Atheniensibus crediderim, de quibus hunc in modum scribit Valerius Maximus lib. 2. cap. 6. *Age quid illud institutum Athenarum, quam memorabile: quod convictus a patrono libertus ingratus jure civitatis exuitur. Supersedeo te, inquit, habere civem tanti muneris ineptum æstimatorem. Nec adduci possum ut credam urbi utilem, quem domui scelestum cerno: abi ergo & esto servus, quoniam liber esse nescivisti*. Mutatum id postea & statutum ut liberti ingrati in Campaniam relegarentur. Tacitus Ann. lib. 13. c. 16. *Quid enim aliud læso pa-*

A *trono concessum, quam ut vicesimum ultra lapidem in oram Campaniæ libertum releget?* Id quando & a quo institutum sit, pro certo affirmare non possum, verisimile est Augustum ejus instituti auctorem fuisse, de eo enim Dion Cassius lib. 55. tradit, quod *instituerit jura quibus adversus libertos patroni uterentur*. Quod observavit Lipsius ad dictum Taciti locum. Forte in favorem libertorum id factum ab Augusto, ut qui a patronis injuste essent in servitutem retracti, quia bellorum civilium tempore præ armorum strepitu leges exaudiri non poterant: vel quia patroni nonnulli, qui sua bona per bella civilia amiserant aut dilapidaverant, libertos falsis criminibus incusatos, in servitutem retraxerant.

B 2 Priscum certe modum reduxit Claudius, *libertos ingratos, ac de quibus quererentur patroni, in servitutem retrahi jubens*. auctore Suetonio in Claudio cap. 25. adde legem 5. D. de Jure patronatus. Verum id non diu duravit, & mutatum est forte ab ipso Claudio, vel a Nerone, utpote apud quos plurimum liberti valebant. Verisimilius tamen est ab ipso Claudio id mutatum, per libertos, nihil enim ipsum fecisse adeoque ne loqui quidem scivisse, nisi quod liberti dictarent, auctor est Tacitus. Quicquid sit, perniciosa illa constitutio fuit, quæ adeo

C jactantes & contumaces reddidit libertos, ut non timuerint patronis verbera intentare. Tacitus Annalium lib. 13. cap. 26. *Quibusdam coalitam libertate irreverentiam eo prorupisse frementibus, ut ne æquo cum patronis jure agerent, sententiam eorum conculcarent, ac verberibus manus ultro intenderent impellerentve, pœnam suam dissuadentes*. Ita recte a Ferretto legi mihi videtur. Quod intolerandum patronis erat, ferre tamen debuerunt, utpote viventes sub principibus, potius dixerim tyrannis, quorum liberti totam Rempublicam regebant.

3 Priscum vero & diu exoletum morem quasi postliminio revocavit Constantinus lege 2. C. de Li-

D bertis & eorum liberis. *Sane si is qui in nostro consilio vindicta liberatus est, post coercitionem ex pœnitentia dignum se præstiterit, ut ei civitas Romana reddatur, non prius fruetur beneficio libertatis, quam si hoc patronus ejus oblatis precibus impetraverit*. Eam legem approbavit Justinianus, ut patet ex Institutionibus, §. 1. de Capitis diminutione: *Maxima capitis diminutio est, quum aliquis simul & civitatem & libertatem amittit, quod accidit in his, qui servi pœnæ efficiuntur atrocitate sententiæ, vel libertis ut ingratis erga patronos condemnatis*.

E 4 Certe antiqua & libera Republica patronos hoc jus habuisse patet ex Taciti verbis: nam cum multi senatores peterent ut senatus daret, seu potius redderet patronis jus libertos in servitutem retrahendi, respondetur ab aliis: *Manumissionis duas species institutas, ut relinqueretur pœnitentiæ aut novo beneficio locus. Quos vindicta patronus non liberaverit, velut vinculo servitutis attineri. Dispiceret quisque merita, tardeque concederet quod datum non adimeretur*. Quasi dicerent non opus esse, ut vindicta manumissi, ingrati condemnati in servitutem retrahantur, quum jam alia manumittendi species instituta sit, qua liberare ser-

F vos poterant, ideoque non opus esse ut vindicta manumittant, cum alio modo manumittere possint, ut relinqueretur pœnitentiæ aut novo beneficio locus.

5 Et certe hoc Augusti ævo institutum est per legem Æliam Sentiam, teste Ulpiano in fragm. tit. 1. §. 12. *Lege Ælia Sentia cautum est, ut minor triginta annorum servus vindicta manumissus, civis Romanus non fiat, nisi apud consilium causa probata fuerit: ideo sine consilio manumissum servum manere putat. Testamento vero manumissum perinde haberi*

beri jubet, atque si domini voluntate in libertate esset, ideoque Latinus fit. Eos autem qui domini voluntate in libertate erant, in servitutem retrahi potuisse dubium non est, quum qui legitimam libertatem nacti erant, revocari potuerint. Probat id præterea lex 2. C. de Libertis & eorum liberis: *Si manumissus ingratus erga patronum exstiterit, & quadam jactantia vel contumacia cervicem adversus eum erexit, aut levis offensæ contraxit culpam: a patrono rursum sub imperium ditionemque mittatur, si in judicio vel apud pedaneos judices patroni querela exorta ingratum eum ostendat*. Loqui autem legem de libertis domini voluntate libere viventibus patet ex eo, quod in eadem lege paulo post hæc verba Imperator Constantinus loquatur de manumissis vindicta. Notanda autem verba: *si in judicio vel apud Pedaneos judices patroni querela exorta ingratum eum ostendat*. Quæ verba indicant Patronum non potuisse proprio jure & quasi vi libertum retrahere in servitutem, sed debere libertum arguere ingrati in judicio, nam ingrati actionem habet. lege 1. C. eodem. Atque ita intelligendum fragmentum veteris JCti a Pithœo editum: *Hi qui domini voluntate in libertate erant, manebant servi, & manumissores audiebant in servitutem denuo eos per vim ducere. Interveniebat Prætor, & non permittebat manumissum servire*. Scilicet si dominus non probasset justam causam in judicio, quare per vim denuo libertum in servitutem retraheret. Nam tunc Prætor intervenire non poterat. *Libertis enim ingratis in tantum jura adversa sunt, ut si quadam jactantia vel contumacia cervices erexerint, aut levis offensæ contraxerint culpam, a patronis rursus sub imperium ditionemque mitti possint*. Lege unica Cod. Theod. eod.

CAP. VII.

1 Latini quot modis ad civitatem Romanam pervenire potuerint? Beneficium principis quid? Plinius Junior explicatus. Quousque pateat beneficium principis. 2 Iteratio quid? quomodo per eam Latinus fiat civis Romanus. 3 Per militiam Latinus, fit civis Romanus. Ulpianus emendatus. 4 Nave quomodo Latinus acceperit jus Quiritium? institutum id a Claudio. 5 Latinorum conditio sublata a Justiniano, adeo ut, licet dominus manumittens se eum Latinum velle facere adjiceret, civem tamen Romanum efficeret.

1 LAtini multis modis ad civitatem Romanam pervenire potuerunt, quoniam autem hic omnes recensere nimis prolixum esset ac forte tœdium pareret, tres aut quatuor tantum indicabimus. Primo itaque civitatem Romanam acquisiverunt beneficio Principis. II. Iteratione. III. Militia. IV. & postremo nave. *Beneficio Principis*, quomodo ad civitatem Romanam pervenerint docet Ulpianus fragm. tit. de Latinis §. 2. *Beneficio*, inquit, *principali Latinus civitatem Romanam accipit, si ab Imperatore jus Quiritium impetraverit*. Plinius Epistola 6. libri 10. *Proxima infirmitas mea Domine obligavit me Posthumo Narino medico: cui parem gratiam beneficio tuo referre possum, si precibus meis ex consuetudine bonitatis tuæ indulseris. Rogo ergo, ut propinquis ejus des civitatem Chrysippo Mithridatis, uxorique Chrysippi Stratonicæ Epigoni, item liberis ejusdem Chrysippi Epigono, & Mithridati ita ut sint in patris potestate, utque iis servetur in libertos jus patronorum*. Ubi verba postrema indicant loqui Plinium de civitate Romana, & jure civium Romanorum, patria namque potestas civium Romanorum est tantum. §. 2. Instit. de Pat. pot. Notandum autem si peregrinus jus Quiritum impetraverit, non fieri eum civem Romanum sed Latinum; Plinius lib. 10. Epist. 4. *Rogo des jus Quiritium libertis Antoniæ Maximillæ, ornatissimæ fœminæ Heliæ, & Antonidi Armeridi, quod a te petente patrona peto*. Idem ejusdem libri epistola 6. *Item rogo indulgeas jus Quiritium L. Satrio Abascantio, & P. Cœsio Phosphoro & Pancharia Soteridi, quod a te volentibus patronis peto*. Ubi omnes Interpretes per jus Quiritium jus Latii intelligi contendunt. Cœterum notari velim quod dicat Plinius: *volentibus patronis id a te peto*. Quia nihil firmiter invitis patronis concedi poterat libertis, quapropter omne quod in fraudem patronorum gestum est, revocatur lege 1. §. 3. D. Si quid in fraudem patroni factum sit. Beneficium illud principale tam late patet, ut & civitatem Romanam peregrino tribuere possit, si tamen ante & civitatem Alexandrinam, si esset Ægyptius, concesserit. Plinius lib. 10. Ep. 22. *Ago gratias, domine, quod & jus Quiritium libertis necessariæ mihi fœminæ, & civitatem Romanam Harpocrati Jatraliptæ meo, sine mora indulsisti. Sed cum annos ejus & censum, sicut præceperas, ederem, admonitus sum a peritioribus, debuisse ante me ei civitatem Alexandrinam impetrare, deinde Romanam, quoniam esset Ægyptius. Ego autem qui inter Ægyptios cæterosque peregrinos nihil interesse credebam, contentus fueram hoc solum scribere tibi, eum scilicet a peregrina manumissum, patronamque ejus jam pridem decessisse. De qua ignorantia mea non queror, per quam stetit, ut tibi pro eodem homine sæpius obligarer. Rogo itaque ut beneficio tuo legitime frui possim, tribuas ei & Alexandrinam civitatem & Romanam*.

2 *Iteratione* Latinus quomodo civitatem Romanam accipiat docet idem Ulpianus. *Iteratione*, inquit, *fit civis Romanus, qui post Latinitatem, quam acceperat, major triginta annorum, iterum juste manumissus est ab eo, cujus ex jure Quiritium servus fuit. Sed huic concessum est ex SCto etiam liberis jus Quiritium consequi*. Gajus Inst. lib. 1. tit. 2. §. 4. in fine: *Nam Latini patronorum beneficio, id est, si iterum ab ipsis aut testamento, aut in Ecclesia, aut ante Consulem manumittantur, civium Romanorum privilegia consequuntur*. Ejusmodi iterationis habemus exemplum apud Plin. lib. 7. Epist. 16. *Si voles vindicta liberare quos proxime inter amicos manumisisti, nihil est, quod verearis ne sit illi hoc molestum, cui orbem terrarum circumire non erit longum mea causa*. Adduximus quoque tale exemplum supra e Petronio, ubi Trimalcio inter amicos manumissos testamento se liberare ait.

3 Per *militiam* quoque civis Romanus fieri quis potest, auctore Ulpiano: *Militia in Quiritium accipit Latinus, si inter vigiles Romæ sex annis militaverit, ex lege Visellia*. textum vitiosum esse quis non videt, & miror post tot editiones a nemine hoc animadversum esse; lego: *militia jus Quiritium Latinus accipit*. quid enim esset *in Quiritium accipit?* Latinum certe non est.

4 Postremo jus civitatis Latinus accipit *nave*, id quid sit, clarius exponit Ulpian. §. 6. tituli sæpius laudati: *Nave Latinus civitatem Romanam accipit, si non minorem quam decem millia modiorum navem fabricaverit, & Romam sex annis frumentum portaverit, ex edicto Divi Claudii*. Meminit talis edicti Sueton. in Claudio c. 18. & 19. *Nihil non excogitavit ad invehendos etiam tempore hyberno commeatus, nam & negotiatoribus certa lucra proposuit, suscepto in se damno, si cui quid per tempestatem accidisset, & naves mercaturæ causa fabricantibus maxima commoda constituit, pro conditione cujusque, Civi vacationem Papiæ Poppææ legis, Latinis jus Quiritium, fœminis jus quatuor liberorum, Quæ constituta hodie servantur*.

5 Latinorum conditionem, ac omnem quæ circa illam fuit observantiam sustulit Justinianus, ut docet ipse §. ultimo Instit. de Libertinis: *Latinos autem Junianos, & omnem quæ circa eos fuerat, observantiam, alia constitutione per ejusdem Quæstoris suggestionem correximus, quæ inter imperiales radiat sanctiones. Et omnes libertos, nullo nec ætatis manumissi, nec domini manumittentis, nec manumissionis modo, discrimine habito (sicut jam antea observabatur) civitate Romana decoravimus: multis modis additis, per quos possit libertas servis cum civitate Romana, quæ sola est in præsenti, præstari.* Idem fusius docet Justinianus per totum titulum Codicis de Lat. libert. toll. Adeo etiam, ut, si quis expresse adjecerit Latinum se velle esse eum quem manumittebat, non tamen posset, sed necessario civem Romanum facere deberet. §. 6. legis unicæ C. eodem. *Illo proculdubio observando, ut si quis sive in testamento sive vindicta quemdam manumiserit, licet hoc dixerit vel scripserit, quod voluerit eum esse Latinum, supervacua adjectio Latinitatis aboleatur, & ita fiat civis Romanus; ne modi qui ab antiqua observatione in civitatem Romanam homines perducebant, per privatorum voluntates diminui videantur.*

Hactenus de Latinitate quam cum omni sua observantia abolitam videmus. Tempus ergo erit ut ad tertium libertorum genus transeamus quod efficiunt Dedititii.

CAP. VIII.

1 *Dedititii qui? introducti lege Ælia Sentia unde sic dicti?* 2 *Formula deditionis quæ? torti nec inventi nocentes si manumittantur dedititii non sunt. Cives Romani fieri non possunt ex instituto Augusti.* 3 *Dedititios sustulit Justinianus, & omnes manumissos cives Romanos fieri voluit. Lex* 17. D. de statu hominum *conciliata cum Novella* 78.

1 Dedititii qui & quales antiquitus fuerint docet Gajus §. 3. Instit. de Jure personarum. *Dedititii sunt*, inquit, *qui post admissa crimina suppliciis subditi, & publice pro criminibus cæsi sunt: aut in quorum facie vel corpore quæcunque indicia aut igne aut ferro impressa sunt, ut deleri non possint. Hi si manumissi fuerint, dedititii appellantur.* Addit nonnulla alia Ulpianus §. 11. tituli 1. fragmentorum: *Dedititiorum numero sunt, qui pœnæ causa vincti sunt a domino: quibus vestigia scripta fuerunt: qui propter noxam torti nocentesque inventi sunt: quive traditi sunt ut ferro, aut cum bestiis depugnarent: vel in custodiam conjecti fuerunt: deinde quoquo modo manumissi sunt: idque lex Ælia Sentia facit.* Quare autem dedititii dicti sint optime docet Theophilus Inst. lib. 1. tit. 5. ὠνόμασε δὲ (ὁ νόμος Αἔλιος Σέντιος) αὐτοὺς δεδιτιτίους κατὰ μίμησιν τῶν περεγρίνων. ποτὲ γάρ τινες τῶν περεγρίνων, ὑποτελεῖς ὄντες Ῥωμαίοις, τυραννικόν τι φρονήσαντες κατὰ τῶν Ῥωμαίων, ὅπλα ἔλαβον κατ' αὐτῶν καὶ παραταξάμενοι Ῥωμαῖοι ἐνίκησαν. οὐ δυνηθέντες γὰρ αὐτῶν ὑπενεγκεῖν τὴν ἀνδρείαν οἱ περεγρῖνοι, ῥίψαντες τὰ ὅπλα, ἑαυτοὺς ἐκδεδώκασι. φιλανθρωπευσάμενοι δὲ Ῥωμαῖοι τὸ μὲν ζῆν αὐτοῖς ἐχαρίσαντο. ὕβρισαν δὲ αὐτοὺς, μόνῃ προσηγορίᾳ, δεδιτιτίους ὀνομάσαντες αὐτοὺς, ὅτι ἐκδεδώκασιν ἑαυτούς. Quæ ex versione Jacobi Curtii ita latine sonant: *Nominavit vero lex*

A *Ælia Sentia eos dedititios ad exemplum peregrinorum. Nam quondam peregrinorum aliqui quum Romanis vectigal penderent, infestis adversus Romanos animis, arma in eos sumpsere: Quos collata acie & dato congressu Romani vicerunt. Etenim cum impetum eorum fortitudinemque sustinere non possunt, abjectis armis sese dediderunt. At Romani cum his humane agentes, vitam quidem bis concessere, sed hujus appellationis ignominia affectis, ut quia se dedissent, dedititii vocarentur.*

2 Formulam deditionis habemus eleganter expressam apud Livium lib. 1. cap. 17. Ubi sese dedunt Collatini. Et apud eundem lib. 7. cap. 31. ubi se B dedunt Campani. Notari autem volo quod Ulpian. verbis supra allegatis dicat: *qui ob noxam torti nocentesque inventi sunt* dedititiorum numero esse, nam si innocentes inventi fuerint, ad justam possunt pervenire libertatem Paulus Sententiarum lib. 4. tit. 12. *Tormentis apud Præsidem subjectus, & de nullo crimine confessus, ad justam libertatem perduci potest.* Hi dedititii omnium libertorum vilissimi erant, & eorum jus minimum, nec ulla ratione ad civitatem Romanam perduci poterant. Gajus loco supra citato: *Dedititii vero nulla ratione possunt ad civium Romanorum libertorum beneficium perve-* C *nire.* Ejus constitutionibus per legem Æliam Sentiam auctor fuit Augustus, de quo ita Suetonius in vita Augusti cap. 40. *Servos non contentus multis difficultatibus a libertate, & multo pluribus a libertate justa removisse, cum de numero, de conditione ac differentia eorum qui manumitterentur curiose cavisset, hoc quoque adjecit, ne vinctus unquam tortusve, ullo libertatis genere civitatem adipisceretur.* Quia autem hi nequam liberi erant, *vanum nomen* esse eorum libertatem ait Justinianus lege unica C. de Dedit. libert. toll.

3 Hos plane sustulit Justinianus, ut ipse testatur Instit. §. 3. de Libertinis: *Et dedititios quidem* D *per constitutionem nostram expulimus, quam promulgavimus inter nostras decisiones: per quas, suggerente nobis Triboniano viro excelso quæstore nostro, antiqui juris altercationes placavimus.* Decisio illa Justinianea exstat Codicis lib. 7. tit. 5. ubi hoc modo loquitur Imperator: *Dedititia conditio nullo modo in posterum Rempublicam nostram molestare concedatur, sed sit penitus deleta, quia nec in usu esse reperimus, sed vanum nomen hujus libertatis circumducitur. Nos enim qui veritatem colimus, ea tantummodo volumus in nostris esse legibus, quæ reipsa obtinent.* Ita videmus Justinianum omnium libertorum æquam conditionem fecisse, & omnes E manumissos cives Romanos fieri voluisse, quin & postremo eos ingenuis comparasse, salvo tamen patronatus jure, Novella 78. Sed scrupulum hic injicit Ulpianus, dicens *Imperatorem Antoninum constituisse, ut omnes homines qui in orbe Romano sunt, cives essent.* Lege 17. D de Statu hominum. Verum quis non videt Antoninum loqui de ingenuis in orbe Romano degentibus, qui natali solo & patrio impediebantur, quo minus cives essent Romani.

Hactenus de manumissionum generibus quæ olim justam & minus justam libertatem dabant. Videamus porro qui manumittere & manumitti possint, qui secus, ut & apud quos, quando, ubi, & cur manumissio facta fuerit.

LIBRI TERTII.

CAPUT I.

1 *Vindicta non potest manumittere minor 20. annis nisi apud consilium, consilium quid & a quo datum? Conventus quid? Virgilius explicatus, vetus inscriptio restituta. Vindicta manumitti potest tam communis & is cujus usumfructum alius habet, quam proprius. Vindicta manumittere possunt filii jussu patris possunt & municipia & societates. Varro explicatus: Collegia quoque possunt.* 2 *Testamento non potest efficere dominus minor viginti annis civem Romanum, nisi causa apud consilium probata. Nec miles quoque. Testamento manumittere non potest dominus qui non est solvendo. Manumittendi debent esse in potestate manumittentis.* 3 *Manumittere omnino non possunt servi pœnæ, nec rei rerum capitalium, nec lege Cornelia damnati vel damnandi. Tutor an possit manumittere servos pupilli? Pater servum filii in castris acquisitum manumittere non potest, nec eos quos in usum & ministerium filii attribuit.* 4 *Manumitti non possunt qui ideo liberantur ut crimini subtrahantur. Asconius Pedianus explicatus. Manumitti quoque non possunt qui hac lege venduntur ne manumittantur. Libertas ad tempus & in perpetuum impediri potest. Plagiarii intra decennium manumitti probibentur. Patroni infantium manumissorum tutores fiunt.*

1 

Indicta non potest manumittere dominus minor annis viginti ex lege Ælia Sentia, nisi apud consilium justa causa approbata: Justinianus §. 4. Institut. Quib. ex caus. man. *Eadem lege Ælia Sentia domino minori viginti annis, non aliter manumittere permittitur, quam si vindicta apud consilium justa manumissionis causa approbata, fuerint manumissi.* Quo autem clarius quæ hic & superius de consilio dicta sunt, intelligantur, quid fuerit consilium addere lubet. *In consilium*, inquit Ulpianus, *adhibentur Romæ quinque senatores, & quinque Equites Romani, in provincia viginti recuperatores cives Romani.* Quod consilium a quo daretur, & quando Romæ ac in provinciis haberetur, egregie docet Theoph. §. 4. Inst. eod. ἐστὶ συνέδριον φανερῶν ἀνδρῶν κατὰ ῥητὸν τοῦ ἐνιαυτοῦ χρόνον συνιστάμενον· ἐγίνετο δὲ τοῦτο κονσίλιον οὐ μόνον ἐν Ῥώμῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις· συνίστατο δὲ ἐν τῷ καιρῷ κομβέντου· καὶ τί ἐστι κομβέντος; ῥητὸς χρόνος πρὸς κατάλυσιν δικῶν ἐπινενοημένος· οἱ γὰρ Ῥωμαῖοι τὸν πάντα σχεδὸν ἐνιαυτὸν ἐν τῷ πολεμεῖν δαπανῶντες, καὶ τινὰ ὑπὸ χειμῶνος καὶ τῶν ἐν αὐτῷ δεινῶν κωλυόμενοι, ἐπειδὴ παρόντας αὐτοὺς ἐν πολιτείᾳ, οὐκ ἐνῆν ἐκτὸς εἶναι δικῶν, ἀφέντες τὰ ὅπλα ταῖς δίκαις ἐσχόλαζον· καὶ πολλοὺς εἰς τοῦτο δικαστὰς ἐκάθιζον τέμνοντας αὐτῶν τὰ ἀμφίβολα· οἵτινες ἐλέγοντο *recuperatores, quia per eos quisque debitum recipiat.* ἐλέγετο δὲ ὁ καιρὸς κομβέντος, ἐπειδὴ *convenire* ἐστὶ τὸ συνιέναι· συνῄεσαν δὲ ἐν ταὐτῷ οἵ τε δικασταὶ καὶ οἱ δικαζόμενοι· ἐν τῇ τελευταίᾳ ἡμέρᾳ τοῦ κομβέντου ἐγίνετο κονσίλιον, καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον· προῄει ὁ ἄρχων, καὶ ἐκάθητο ἐν τῷ οἰκείῳ δικαστηρίῳ, καὶ ἅμα αὐτῷ κ' ἄνδρες, οἵτινες ἐλέγοντο περεγρῖνοι, *recuperatores quia per eos mancipium naturalem libertatem recipit.* οἶδας γὰρ ὡς ἡ φύσις πάντας ἐλευθέρους προσήγαγε, καὶ ἐπ' αὐτοῖς ἐλέγοντο δὲ λόγοι αἰτίαι ὑπὸ τῶν ἐλευθερούντων· ἐγίνετο δὲ ἐν τῇ Ῥώμῃ τὸ κονσίλιον ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ τοῦ κομβέντου, τοῦ πραίτωρος καθημένου ἐν τῷ οἰκείῳ δικαστηρίῳ καὶ συγκαθιζομένων αὐτῷ πέντε συγκλητικῶν, καὶ πέντε ἱπποτῶν Ῥωμαίων. Quæ hoc modo vertit Jacobus Curtius: *Consilium est consessus certorum virorum statis anni diebus coeuntium. Habebatur autem hoc consilium non Romæ tantum, sed etiam in provinciis. Coibant autem viri illi tempore conventus. Et quid est conventus? Est certum statumque tempus litium dirimendarum gratia inventum. Nam Romani cum totum fere annum bellis gerendis occuparentur, certo quodam tempore, cum hyems eos & hybernæ tempestates sub pellibus agere prohiberent. Quoniam ut in communi vita sine litibus controversiisque esse non poterant, omissis armis judiciis vacabant, & multos eam in rem constituebant judices, ut ambiguas ipsorum causas dirimerent. Tempus autem illud a conveniendo conventus dictum est. Conveniebant enim eo tempore & judices & litigatores. Extremo autem conventus die habebatur consilium, in provinciis hunc in modum: Procedebat proconsul aut præses, & in tribunali suo considebat, unaque juxta ipsum viginti viri, qui dicebantur peregrini recuperatores &c. Scis enim natura liberos omnes homines productos esse, & apud eos a manumittentibus allegabantur causæ justæ manumissionis. Habebatur & Romæ consilium die aliquo conventus, Prætore pro tribunali sedente & assidentibus ei quinque Equitibus Romanis.* Consilium autem quomodo præbuerit Prætor videre est apud Rævardum Protribunalium cap. 12. cujus scripta compilare mihi religio est. De conventu autem placet addere locum Ciceronis ex lib. 5. Epist. ad Atticum: *Erat mihi in animo recta proficisci ad exercitum, æstivos menses reliquos rei militari dare, hibernos jurisdictioni.* Et Livii & libro 44. *Eodem anno T. Quintius Elatriæ, quo in hyberna reduxerat copias, totum hybernum tempus juri dicundo consumpsit.* Huc proculdubio pertinet Virgilii ex Æneidos libro 5. versus 758.

Indicit forum, patribus dat jura vocatis.

Ubi Servius: *id est, tempus & locum distinguendorum negotiorum definit, qui conventus vocatur.* Ad consilium pertinet hæc inscriptio, quam exhibet in inscriptionibus suis Gruterus p. 631. PERSICUS. LIBERTUS. MANUMISSUS. AT. CONSILIUM (lego AP. CONSILIUM. id est, *apud consilium*) PROCURATORIO. NOMINE. APUD. DOMITIAN. CAES. IN. SECUN. COS. EXERCUIT. DECURIAS. DUAS. VIATORIA. ET. LICTORIA. CONSULARES. C. CORNELIO. PERSICO. F. HABENTI. EQUUM. PUBLICUM. CORNELIÆ ZOSIMÆ. MATRI. EJUS. HABENT. JUS. (lego *habenti jus*) QUATUOR. LIBEROR. BENEFICIO. CÆSAR. LIBERTIS. LIBERTABUS. POSTERISQ. SUIS. EORUMVE. Nec tantum proprium sed & communem servum apud consilium manumittere potest §. 2. legis 4. D. de manum. vind. & id potest etiamsi unus tantum ex sociis approbaverit. Lege 6. D. eodem. *Servus communis quin a minoribus viginti annis dominis possit apud consilium manumitti, quamvis unus ex sociis tantum approbaverit causam, dubium non est.* Manumitti potest servus cujus usumfructum minor viginti annis habet, si ille manumissioni consenserit. Ulpian. lege 2. D. eod. *Si minor sit viginti annis fructuarius, an consentire libertati possit?*

& puto consentiendo posse ad libertatem perducere. Manumittere potest & filius patris surdi vel muti jussu, furiosi vero filius jussu patris non potest lege 10. D. eodem. Manumittere vindicta etiam possunt municipia & societates, ut patet ex Varrone de Lingua Latina lib. 7. in fine. Collegiis quoque quibus coeundi jus est, illud permisit Divus Marcus lege 1.D. de manum. quæ servis ad univers. pertin. imponuntur.

2 Testamento manumittere potest dominus, uti supra vidimus ubi de manumissione testamentaria egimus. Oportet tamen ut sit major annis viginti, & servus annis triginta, alias non efficiet civem Romanum sed Latinum, potest tamen civem Romanum facere si causam apud consilium approbaverit. Ulpianus §.12. & 13. tit.1. fragmentorum suorum. Ideo nec miles minor viginti annis manumittere potest. Lege 3. D. de man. test. *Nec militi minori annis viginti permittitur posse testamento suo servum manumittere.* Manumittere quoque dominus qui solvendo non est, non potest, ut supra fuse satis probatum est. Nec Mulier quæ in tutela est, nec pupillus. Ulpianus §. 17. tituli sæpius allegati ex fragmentis. Manumitti possunt qui in dominio manumittentis sunt, ut supra demonstratum est, nec refert an testamenti conditi tempore an C mortis fuerint, & valet manumissio si utroque tempore fuerint lege 35. D. de Manum. testam. *Servius existimat iis posse servis dari testamento directam libertatem, qui utroque tempore, & quo testamentum fit, & quo moritur, testatoris fuerunt. Quæ sententia vera est.* Sed & manumitti possunt quamvis neutro tempore in potestate fuerint. Ulpianus lege 30. D.eodem. *Si Servi qui apud hostes sunt, liberi esse jussi sunt, ad libertatem perveniunt: quamvis neque testamenti, neque mortis tempore, testatoris, sed hostium fuerint.*

3 In genere manumittere non possunt qui servi pœnæ efficiuntur. Lege 8. D.de Manumissionibus. D Pœnæ autem servus fit, qui nullum alium dominum habet quam ipsam quodammodo pœnam, scilicet quum quis atrocitate sententiæ vel in metallum vel ad bestias damnatur. §.3. Inst. Quib. mod. jus pat. pot. solvi. Manumittere etiam non possunt rei rerum capitalium. lege 8. §. 1. D. de Manumiss. Nec qui lege Cornelia damnati sunt. §.2. legis 8. D.eod. Nec ii tantum qui damnati sunt, sed & illi qui damnabuntur manumittere prohibentur ibid. Tutores quoque pupillorum servos, si in id consentiant, manumittere possunt, ut docet Cujacius Observationum lib. 14 cap. 33. Pater servum filii, quem in E castris acquisivit, manumittere non potest lege 17. D. eod. Idque recte, illud enim quod in peculio castrensi vel quasi castrensi filii est, ad patrem non pertinet, sed solus filius de ea re facere potest quicquid velit, atque ita capi debet versus hic Juvenalis sat. 16.

Solis præterea testandi militibus jus
Vivo patre datur.

Similiter nec pater nec mater manumittere possunt servos quos in ministerium filiorum attribuerunt, auctore Brissonio ad legem Juliam de Adulteriis p. 193. editionis Lugdunensis. F E contrario filius quoque non potest manumittere servum quamvis peculiarem, sine jussu patris. Lege 13. de D. de Jure Patronatus.

4 Manumitti non possunt qui ideo liberantur ut crimini subtrahantur §.3. legis octavæ D. de Manumissionibus. Idque in omnibus criminibus obtinuisse credo, nec in criminibus servorum, sed criminibus dominorum, ut quæstioni subjici possint, quod colligi licet ex Asconio Pediano in argumen-

A to orationis pro Milone, & Cicerone in eadem oratione cap. 21. Nec manumitti possunt qui hac lege venduntur ne manumittantur. Paulus lege 9.D.de Manumissionibus. *Servus hac lege venditus ne manumittatur, vel testamento probibitus manumitti, vel a Præfecto vel Præside probibitus ob aliquod delictum manumitti, ad libertatem perduci non potest.* Adde legem 5. C. Si mancipium ita fuerit alien. ut man. Nec tantum in perpetuum sed & ad tempus impediri potest manumissio lege 17. §. 2. D. Qui & a quib. manum. lib. non fiunt. Possunt & vendi ne intra decem, viginti, vel triginta annos manumittantur, cujus modi exemplum habemus B apud Suetonium Augusto cap. 21. Ita ob admissum plagium intra decem annos manumitti non potest servus. Lege 12. D. de Manum. Contra manumitti possunt tam infantes quam adulti lege 25. D.eodem. *Juris ratio efficit, ut infantibus quoque competat libertas.* Et tunc patroni ipsorum tutores fiunt. tot. tit. Instit. de legit. patron. tutela. Manumitti quoque possunt furiosi, nec refert quo genere manumissionis liberati sint. Javolenus lege 26. D. de Manumissionibus: *Servum furiosum omni genere manumissionis, ad libertatem perduci posse putat Labeo.*

CAP. II.

1 *Manumissio apud quos fieri debuerit? Lex 17. D.* de manumissis vindicta *conciliata cum lege 2. D.* de Officio Proconsulis. *Rejecta sententia Hottomanni, Cujacii, Duareni, Roberti, Pacii, & Perezii. Burgii stabilita correctio. Legis actionem qui habeant?*

1 NUnc videamus apud quos manumissio facta antiquitus fuerit & fieri debuerit. Manumissio quæ in Ecclesia fiebat, apud quos facta fuerit ostensum satis superque supra puto, ubi de manumissione quæ in Ecclesia fiebat actum est. Apud quos, quæ vindicta fiebat, facta fuerit nunc despiciamus. Fiebat itaque in urbe apud Consulem vel apud Prætorem lege 1.D. de Manum. Vind. lege 20. §. 4. D. eodem. Ulpianus fragm. tit. 1. §. 7. Gajus Institut. lib. 1. tit. 2. §. 1. lege ult. C. de Vind. libert. In provinciis apud Proconsulem; nec tantum in ipsis provinciis præsentem, sed & antequam provinciam attingeret, modo urbem egressus sit. Lege 2. D. de Off. Procons. lege 17. D. de Manum. Vind. Apud legatum quoque Proconsulis manumitti posse docet Paulus in lege 17. D. eodem. *Apud Proconsulem postquam urbem egressus est, vindicta manumittere possumus. Sed & apud legatum ejus manumittere possumus.* Cui ex diametro adversum est quod docet Marcianus in lege 2. D. de Off. Procons. *Apud legatum vero Proconsulis nemo manumittere potest, quia non habet jurisdictionem talem.* Quam antinomiam ut concilient Interpretes, Duarenus cap. de Off. Procons. Robertus 1. Recept. Lect. 28. Charondas lib. 1. Verisim. cap. 3. Pacius ἐν αντιοφανῶν. 1. 46. Perezius ad C. tit. de Off. Procons. & Legati num. 8. distinguunt inter Legatum ingressum provinciam, & non ingressum, dicentes Legatum provinciam ingressum ex mandato habere jurisdictionem, nondum vero ingressum, non habere. Hottomannus Observat. lib. 3. cap. 4. distinguit inter legatum præsentem & absentem. Cujacius Observationum lib. 1. cap. 1. addit particulam *non*, Burgius Electorum cap. 2. pro *ejus* legit *Cæsaris*. In qua Interpretum controversia & dissensione ego absque librorum ope vix hiscere audeo. Hoc saltem dico recte mihi videri lectum & correctum a Burgio, idque eo magis quod ob similitudinem notæ literæ C. & notæ literæ E.

decepti videantur librarii. Poterat quoque manumissio fieri apud Præsidem lege ult. C. de Manum. vind. & lege 2. D. de Off. Præsidis. Ut & apud Præfectum Ægypti lege 21. D. eodem: *Apud Præfectum Ægypti possum servum manumittere ex constitutione Divi Augusti*. Ratio quia ibi nullus Proconsul aut Præses erat; *Ægyptum namque inter alia dominationis arcana Equitibus Romanis seposuit Augustus*. Teste Tacito Ann. lib. 2. cap. 59. Consul quoque in urbe apud se manumittere potest. lege 20. §. 4. D. de Man. vind. *Consul apud se potest manumittere, etiamsi evenerit ut minor viginti sit annis*. Eodem modo & Prætor facere potest lege 5. D. eod. Non tamen apud Collegam suum Prætor manumittere potest §. 1. legis 18. D. eod. Pater autem potest manumittere apud filium, & filius apud patrem, si pater id permiserit. Lege 18. citata. Porro manumitti potest apud Magistratus qui hujusmodi jus habent. Lege 4. C. eodem. Imo ante omnes qui legis actionem habent. Paulus Sententiarum lib. 2. tit. 25. *Apud Magistratus municipales, si habeant legis actionem, emancipari & manumitti potest*. Est autem legis actio apud eos qui merum & mixtum imperium habent, ut docet fusius Alciatus Parergωn lib. 3. cap. 2. de legis actionibus fuse quoque agit Brissonius Antiquitatum ex jure civili selectarum lib. 4. cap. 20. Videndum nunc quando manumissio fieri deberet.

CAP. III.

1. *Manumissio quando possit fieri? Dies fasti & nefasti qui? Nundinæ an feriæ? Macrobii error.* 2. *Feriis lege agere non licet. Nimis stricte dies festos observarunt antiqui Romani.* 3. *Manumissio festis diebus fieri potuit sine piaculo apud posteriores Romanos. Christiani quoque Impp. eam fieri diebus festis permiserunt. Tertullianus explicatus.*

1. MAnumissio *semper* fieri potest, teste Justiniano §. 2. Instit. de Libertinis. Ubi per *semper* singuli dies tam fasti quam nefasti intelliguntur, interprete Theophilo: *ἡ γὰρ ἐλευθερία τοῖς οἰκέταις ἐν πάντι χρόνω νομίμος δύναται δίδοσθαι, καὶ ἐν ἀπράκτω ἡμέρα*. Sed hoc repugnat legis actioni, nam manumissio est legis actio, & legis actio fieri non potest, nisi diebus fastis. Ovidius Fast. lib. 1.

Ille nefastus erit, per quem tria verba silentur,
Fastus erit, per quem lege licebit agi.

Varro de Lingua Latina lib. 5. *Dies fasti per quos Prætoribus omnia verba sine piaculo licet fari. Contrarii horum vocantur dies nefasti, per quos dies nefas fari Prætorem; do, dico, addico*. Inde Trebatius probare volens nundinas inter ferias non esse, docet nundinis magistratus manumittere posse, apud Macrobium Saturnalium lib. 1. c. 16. Quasi dicat Trebatius, si nundinæ inter ferias essent, magistratus (quoniam feriis non potest) nundinis non posset manumittere. Sed videtur mihi errasse Macrobius, qui aut invertit sensum verborum Trebatii, aut non allegavit totum ut oportuit, Trebatii locum, non enim dubito, quin Trebatius divini humanique juris peritissimus non ignoraverit feriis manumitti posse apud magistratus.

2. Verum quidem est feriis aliisque diebus nefastis, Prætorem lege agere non potuisse, ut supra tradimus ex Ovidio & Varrone, attamen interest inter jurisdictionem voluntariam & contentiosam, quæ feriis fieri non poterat. Sed videre licet nimis

A stricte observasse festos illos dies antiquitatem, nam Prætor si manumisisset nescius expiari poterat & debebat. Varro de L. L. lib. 5. loquens de diebus nefastis; *Quid si tum imprudens id verbum emisit, aut quem manumisit, ille nihilominus est liber, sed vitio, ut magistratus vitio creatus. Prætor autem qui tum fatus est, si imprudens fecit, piaculari hostia facta: si prudens dixit, Q. Mutius abnegabat eum expiari, & ut iniquum non posse, dicebat.*

3. Insecuta certe ætas illud non tam stricte observavit, & absque periculo fieri posse permisit. Paulus Sententiarum lib. 2. tit. 25. §. 8. *Emancipatio etiam die feriato fieri potest*. Emancipationem autem speciem manumissionis esse adeo notum est ut quod notissimum.
B Quapropter Imperatores Christiani id fieri permiserunt diebus festis. Constantinus lege 1. Cod. Theod. de Feriis: *Sicut indignissimum videbatur diem solis venerationis suæ celebrem, altercantibus jurgiis, & noxiis partium contentionibus occupari, ita gratum ac jucundum est, eo die quæ sunt maxime votiva compleri. Atque ita emancipandi & manumittendi die festo cuncti licentiam habeant, & super his rebus acta non probibeantur*. De diebus Paschalibus idem sancitum ab Impp. Valentiniano, Theodosio & Arcadio, in lege 8. C. de Feriis:
C *Actus omnes seu publici sunt seu privati, diebus quindecim paschalibus conquiescant. In his tamen & emancipandi & manumittendi cuncti licentiam habeant: & super his acta non prohibeantur*. Atque ita intelligi debet, quod legitur apud Tertullianum Apologetico: *Vectigalis libertas vulgo aditur omnibus sabbathis*. Et illud quidem est id, quod Justinianus ait *servos a dominis semper manumitti posse* §. 2. Institutionum de Libertinis, supra allegato. Tempus nunc erit ut videamus ubi manumissio debuerit fieri.

D

CAP. IV.

1. *Manumissio ab initio fieri debuit coram tribunali, postea ubicumque locorum.*

1. MAnumissio antiquitus fieri debebat coram Consule vel Prætore in urbe, in Provinciis vero coram Proconsule vel Præside pro tribunali sedentibus, ut vidimus supra ubi actum est de manumissione quæ vindicta fit. Sed id intelligendum de domino majori viginti annis, minor namque viginti annis apud Consilium Prætore una cum Assessoribus suis pro tribunali seden-
E te manumittere debebat. Postea favore libertatis introductum est, ut manumissio procederet etiamsi Prætor aut alii magistratus, apud quos manumissio fieri poterat, pro tribunali non sederent. Imperator §. 2. Institutionum de Libertinis: *Servi vero a dominis semper manumitti solent: adeo ut vel in transitu manumittantur: veluti cum Prætor aut Præses, aut Proconsul in balneum, vel in theatrum eant*. Idem clarius tradit Gajus in lege 7. D. de Manum. vind. *Non est omnino necesse pro tribunali manumittere: itaque plerumque in transitu servi manumitti solent, cum aut lavandi, aut gestandi, aut ludorum gratia prodierit Prætor, aut*
F *Proconsul Legatusve Cæsaris*. Imo ubicumque locorum fuerit dominus, potest coram Prætore manumittere, nec opus est ut adsint lictores, quod expresse docet Ulpianus, lege 8. D. eodem: *Ego cum in villa cum Prætore fuissem, passus sum apud eum manumitti, & si lictoris præsentia non esset.*

CAP. V.

1. *Justæ causæ manumissionis quæ?* 2. *Nutrix juste manumittitur. Terentius explicatus.* 3. *Causæ §. 5. Instit.* Quibus ex causis manumittere non licet. *Allatæ ad dominos minores pertinent, causa semel probata apud consilium sive vera sive falsa sit, non retractatur.* 4. *Causæ dominos majores 20. annis concernentes publicæ sunt vel privatæ? Publicæ quæ? Servis apud Romanos militare capitale est.* 5. *Privatæ causæ sunt si servus domini vitam defenderit, aut mortem ultus sit vel detexerit, vel si dominum ex ancipiti morbo restituerit.* 6. *Plautus explicatus. Domini servis libertatem pollicentur cum egregium facinus ab iis patrari volunt. Plautus iterum explicatus.* 7. *Justa quoque causa si dominus servum, qui per totam vitam bene servivit, manumittat, ut liber saltem moriatur. Petronius explicatus.* 8. *Justa quoque causa si servus vel ancilla certo pretio libertatem a dominis emunt, qui mos veteribus admodum familiaris: Priapeæ carmen expositum. Plautus sæpius explicatus. Virgilio lux data. pacti cum dominis in certam summam pro capite solvendam tabulas fidei causa a dominis accipiebant. Paulo lux data in lege 3. §. 1. D.* Quod metus causa gestum erit. *Poterantque illi invitis dominis liberari. Peculium unde acquirant servi? Dionysius Halicarnassæus explicatus. Demensum quid? Donati ad Terentium duplex error. Sallustius explicatus. annua quid? Servi frugi vix ultra sexennium serviunt. Parasiti quomodo liberi esse possint? Juste manumittitur ancilla quæ domino plures liberos procreavit.* 9. *Sacrorum causa sæpius manumissi servi. Senes coemptionales qui? Festus explicatus.* 10. *Coss. creati primo honoris die nonnullos manumittunt, idque boni ominis causa. Petri Fabri Viri Clarissimi conjectura stabilita. Claudianus bis restitutus. Fiebat hæc manumissio in foro Trajani.* 11. *Justa manumissionis causa si dominus servum, cujus fidem & operam in studiis librisque exscribendis probaverat, manumittat, ejus rei plura exempla adducta.*

1. TRanseo nunc ad causas, ob quas manumissio fit, quarum non nullas indicat Imperator §. 5. Instit. Quib. ex caus. manum. *Justæ*, inquit, *manumissionis causæ hæ sunt; veluti si quis patrem aut matrem, filium filiamve, aut fratres sororesve naturales, aut pædagogum aut nutricem aut educatorem, aut alumnum alumnamve, aut collectaneum manumittat: aut servum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonii habendi causa: dum tamen intra sex menses in uxorem ducatur, nisi justa causa impediat: & servus qui manumittitur procuratoris habendi gratia, non minor decem & septem annis manumittatur.* Hunc paragraphum procul dubio composuit Tribonianus ex legibus 12. 13. 14. D. de Manum. vind. Ubi tamen additur justa de causa manumitti eum qui sanguine contingit, item & capsarium. Additque Marcianus fœminam matrimonii causa manumittere posse, si conservus suus in hoc ei legatus est, ut & spadonem, non tamen castratum.

2. Notandum quod inter eas personas quæ juste manumittuntur, nutricem recenseat Imperator, ideo & servus manumissus apud Terentium, rogans ut & uxor sua manumitteretur, allegat hanc causam, quod nepoti domini mammam præbuerit. Adelph. act. 5. sc. 9.

A SY. *Utinam hoc perpetuum fiat gaudium*
Phrygiam ut uxorem meam una mecum videam liberam.
DE. *Optimam quidem mulierem.* SY.
Et quidem tuo nepoti hujus filio
Hodie primam mammam dedit hæc.

Nec prætereundum quod dicit *procuratoris habendi gratia.* Eo namque pertinet inscriptio vetus supra e Grutero allata: PERSICUS. LIBERTUS MANUMISSUS. AT. CONSILIUM. PROCURATORIO. NOMINE.

3. Sciendum quoque est, hasce causas, quas B supra enumeravit Justinianus, pertinere tantum ad dominos minores viginti annis, qui causam apud consilium probant. Lege 11. D. de Manum. vind. Causa autem tali semel apud consilium probata, sive vera sit, sive falsa, non retractatur. Lege 9. §. 1. D. eodem: *Sciendum est qualiscumque causa probata fuerit & recepta, libertatem tribuere oportere. Nam Divus Pius rescripsit, causas probatas revocari non oportere.* Idem docet & Justinianus §. 6. Institut. Quibus ex causis manumittere non licet.

4. Sunt & aliæ justæ causæ dominos majores viginti annis, (quamvis hi causam justam allegare C non teneantur) concernentes, quæ aut publicæ sunt, aut privatæ, publicæ sunt, si servus conjurationem contra Rempublicam factam detegat, ut est apud Liv. lib. 2. c. 5. lib. 4. cap. 45. & lib. 32. cap. 26. Apud Sallustium in Catilinario c. 30. Vel si conjuratum in Rempublicam aut regnum affectantem, statumve Reipublicæ labefactantem occiderit, ut exemplum habemus apud Ciceronem pro C. Rabirio perduellionis reo. in fine. Vel si servi fortiter militaverint, ac hostes vicerint, quale exemplum exstat apud Macrobium Saturnalium lib. 1. cap. 11. vel si in Reipublicæ extremitatibus D ad militiam manumittantur, ut probant exempla apud Florum lib. 2. cap. 6. apud Livium lib. 22. c. 57. quod quoque fecerunt Salonitæ apud J. Cæsarem de Bello Civili lib. 3. Nam servis alioqui apud Romanos militare capitale erat auctore Plinio in Epistolis. Et libera Republica summa fuit infamia servis in bello uti, quare nec ipse Catilina, quamvis plebis fecem colligeret, in principio servis uti voluit, teste Sallustio in Catilinario cap. 56. Vel si detulerint monetarios falsam monetam cudentes. lege 2. C. Pro quib. caus. servi pro præmio libert. accipiunt. Vel si raptorem aut militiæ desertorem prodiderint. lege 3. & 4. C. eodem. vel denique si E ulla in re Reipublicæ profuerint, deque ea bene meriti sint, ut est apud Ciceronem in oratione pro C. Cornelio Balbo.

5. Privatæ sunt si servus dominum vitæ infamiæque periculo liberaverit, lege 9. D. de Manum. vind. Et hanc ob causam servos suos manumisit Milo. Asconius Pedianus in argumento orationis pro Milone: *Affuerunt Miloni Q. Hortensius, M. Cicero, M. Marcellus, M. Calidius, M. Cato, Faustus Sylla. Verba pauca Q. Hortensius dixit, quæ sunt, liberos esse eos qui pro servis postularentur: Nam post recentem cædem manumiserat eos Milo, sub hoc titulo quod caput suum ulti essent.* F Et paulo infra: *Miloni duos solos saucios esse, ob quæ Milonem postera die XII. servos qui ei maxime operam navassent, manumisisse.* Seneca de Beneficiis lib. 3. cap. 23. *Claudius Quadrigarius in duodevicesimo Annalium tradidit, cum obsideretur Adrumetum, & jam ad summam desperationem ventum esset, duos servos ad hostem transfugisse & operæ pretium fecisse. Deinde urbe capta passim discurrente victore, illos per nota itinera ad domum in qua servierant, procurrisse, & dominam suam*

ante se egisse & quærentibus quænam esset, dominam, & quidem crudelissimum ad supplicium ab ipsis duci, professos esse. Eductam deinde extra muros, summa cura celasse, donec hostilis ira consideret, deinde ut satiatus miles ad Romanos mores cito rediit illos quoque ad suos rediisse, & dominam sibi ipsos dedisse. Manumisit utrumque evestigio illa. Item si domini mortem ulti essent, libertatem consequebantur, at non ipso jure, sed aditione & sententia Præsidis, lege 1. C. Pro quib. caus. servi pro præmio libert. accip. Item si domini mortem detexissent lege 23. D. de Jure Patronatus. Vel si dominum ex ancipiti morbo valetudini restituissent. Suetonius in Nerone loquens de Domitio Neronis avo. *In desperatione rerum mortem timore appetitam adeo expavit, ut haustum venenum pœnitentia evomuerit, medicumque manumiserit qui idem sibi prudens ac sciens temperasset.* Imo interdum præter libertatem statuam merebantur. Suetonius in Augusto cap. 59. *Medico Antonio Musæ, cujus opera ex ancipiti morbo convaluerat, statuam ære collato juxta signum Æsculapii posuerunt.*

B

6. Quod dixi supra servum juste libertate donari si caput domini defenderit, adeo verum est, ut servus apud Plautum Menœch. act. 5. sc. 7. audacter ingerat meruisse se libertatem, quia dominum e manibus quator prædonum liberaverat. Et si vel ullum majus beneficium in dominum contulissent, juste manumitti potuerunt, idcirco servus apud Plautum Epidico act. 5. sc. 2. libertatem a domino efflagitat, quia deperditam domini filiam invenerat, domumque reduxerat. Ideo quoque servis, quoties egregium quoddam facinus ab iis patrari volunt domini, libertas promittitur. Plautus Casina act. 2. sc. 5. vers. 63.

C

Si effexis hoc soleas tibi dabo, & annulum in digito
Aureolum, & bona plurima.

D

Ubi per soleas & annulum aureum libertatem intelligit, soli enim ingenui ac liberi soleas gestabant, servi sculponeas. De annulis quoque notum est. Eodem modo servo libertatem dominus pollicetur, si adulterum cum uxore sua rem habentem ostenderet atque indicaret, apud Heliodorum libro Æthiopicorum primo, & Ulysses bubulco & subulco libertatem pollicetur, interfectis ope eorum procis, apud Homerum Odyss. 21. vers. 214.

E

7. Justa & mea quidem sententia justissima causa fuit, si servos qui per totum vitæ curriculum servitutem servierant, domini manumitterent, ut in libertate saltem diem obirent, animamque liberam efflarent. Indicat id nobis Martialis lib. 1. Epigram 102.

Ne tamen ad Stygias famulus descenderet umbras
Ureret implicitum cum scelerata lues.
Cavimus: & domini jus omne remisimus ægro.
Munere dignus erat convaluisse meo.
Sensit deficiens sua præmia, meque patronum
Dixit, ad infernas liber iturus aquas.

F

Atque ita capiendus est ille Petronii locus in Satyrico: *Sylla sacrum novendiale servo suo misello faciebat, quem mortuum manumiserat.*

8. Justa quoque causa est si domini manumittant servos ancillasve, qui quæve suam libertatem certo pretio cum dominis pacti sunt, quod sæpius apud Romanos fiebat. Quem ritum, (quoniam a nemine hactenus quod sciam totus explicatus est) hic fusius paululo exponere haud pigebit. Moribus ergo apud veteres receptum erat, ut interdum servus cum domino quasi pacisceretur in certam summam, quam pro libertate sua daret. Seneca Epistola 80. *Quid autem melius potes velle quam eripere te huic servituti, quæ omnes premit, quam mancipia quoque conditionis extremæ, & in his sordibus nata, omnimodo exuere conantur. Peculium suum quod comparaverunt, ventre fraudato, pro capite numerant.* Ita quoque intelligendus est ille versus ad Priapum;

Nota Suburanas inter Telethusa puellas
Quæ puto de quæstu libera facta sua est.

Vetus sane ille mos est, cujus plura vestigia apud Plautum habemus, ut in Aulul. act. 5. sc. 1. vers. 8. Ubi servus invento thesauro

Quin ego illi me invenisse dico hanc prædam atque eloquar,
Igitur orabo ut manumittat.

Et in Rudente act. 4. sc. 2.

Nunc sic faciam sic consilium est, ad herum ut veniam docte atque astute.
Pauxillum pollicitabor pro capite argentum ut sim liber.

Petronius in fragmento Tragurino. *Quare ergo servivisti? quia ipse me dedi in servitutem, & malui civis Romanus esse quam tributarius: & nunc spero me sic vivere, ut nemini jocus sim. Homo inter homines suos capite aperto ambulo, assem ærarium nemini debeo, constitutum habui nunquam: nemo mihi in foro dixit, redde quod debes. Glebulas emi, lamellulas paravi: viginti ventres pasco, & canem contubernalem redemi, nullos denarios pro capite solvi.* Martialis libro 6. Epigram. 88.

Mane salutavi verum te nomine casa:
Nec dixi dominum Cæciliane meum.
Quanti libertas constet mihi tanta requiris?
Centum quadrantes abstulit illa mihi.

Ad hunc ritum procul dubio pertinet Virgilii Eclogæ 1. vers. 33.

Nec spes libertatis erat nec cura peculi.

Meminit hujus ritus quoque Tacitus Annalium lib. 14. cap. 42. *Haud multo post Præfectum urbis Pedanium Secundum servus ipsius interfecit: seu negata libertate, cui pretium pepigerat, sive &c.* Exemplum ejus rei habemus quoque in lege 3. D. de Obs. parent. & patron. præstand. & apud Gruterum in Inscriptionibus pag. 400. Perinde autem erat an nummos haberet servus in peculio suo an vero beneficio amici cujusdam. Ulpianus lege 4. D. de Manumissionibus: *Conniventibus oculis credendum est suis nummis eum redemptum, cum non nummis ejus qui eum redemit, comparatur. Proinde sive ex peculio quod ad venditionem pertinet, sive ex adventitio lucro, sive etiam amici beneficio, vel liberalitate, vel eo prorogante, vel repromittente, vel se delegante, vel in se recipiendo debitum, redemptus sit, credendum est suis nummis eum redemptum.* Plautus in Persa act. 1. scena prima.

TO. *Sed hoc me unum excruciat.*
SA. *Quidnam est id?* TO. *Hæc dies summa hodie est, mea amica sitne libera,*

An sempiternam servitutem serviat? SA. *Quid nunc vis ergo?*
TO. *Facere amicum me tibi potis est sempiternum.*
SA. *Quemadmodum?*
TO. *Ut mihi des nummos sexcentos quos pro capite illius pendam?*
Quos continuo tibi reponam in hoc triduo, aut quatriduo.

Servi autem hoc modo libertatem pacti accipiebant tabellas a dominis fidei causa. Seneca Epistola 80. *Itaque in tabellas conjicitur vanum nomen libertatis, quam nec qui emerunt, habent, nec qui vendiderunt.* Has tabellas *instrumenta status* vocat Paulus in lege 3. §. 1. D. Quod metus causa. Poterantque hi invitis dominis ad libertatem pervenire. Plautus in Casina act. 2. sc. 5.

Quid tu me vero libertate territas?
Quod si tu nolis, filiusque etiam tuus,
Vobis invitis, atque amborum ingratiis
Una libella liber possum fieri.

Quod non aliter intelligendum est, quam quod cum hero jam ante pactus fuerit in libram, uti id explicat Lipsius. Si vero nolint eos manumittere domini, possunt cum iis consistere sique probaverint suis se nummis redemisse, liberi erunt, sin minus, in metallum damnantur. Marcianus lege 2. D. de Manumissionibus. *Si quis dicat se suis nummis emptum, potest consistere cum domino suo, cujus in fugam confugit, & queri quod ab eo non manumittatur. Romæ quidem apud Præfectum urbi, in Provinciis vero apud Præsides ex sacris constitutionibus Divorum fratrum, sub ea tamen denunciatione, ut is servus qui hoc intenderit, nec impleverit, in opus metalli detur, nisi forte dominus reddi eum sibi voluerit.* Quæri hic potest quomodo servus qui cum omni suo peculio & quicquid habet, ad dominum pertinet, ex peculio suo se possit redimere? Servos autem cum peculio suo domini esse docet præter JCtos Seneca de Beneficiis lib. 7. cap. 4. *Numquid dubium est quin servus cum peculio domini sit?* Quam quæstionem & movet & dirimit Ulpianus lege 4. §. 1. D. de Manumissionibus. his verbis: *Et primo quidem nummis suis non proprie videtur emptus dici, cum suos nummos servus habere non possit. Verum conniventibus oculis credendum est suis eum redemptum, cum non nummis ejus qui eum redemit, comparatur.* Nummos illos repetere servus poterat judicio, si post manumissionem pateret eum servum non fuisse sed ingenuum, lege 1. §. 5. D de Condict. causa data causa non secuta. Acquirebant autem servi illud peculium ex industria & frugalitate. *Industria*, quia mercenariam eorum operam aliis locabant domini, testibus lege 5. §. 11. D. Quod vi aut clam. & Seneca de Beneficiis lib. 7. cap. 5. Si tunc supra statutum tempus laborarent, majus pretium ac majorem mercedem, quam pepigerant eorum domini, accipiebant, vulgo id vocamus *een schoft over arbeyden*; Sic & artificum quoque famuli apud nos ob majorem diligentiam præter mercedem magistro debitam, nonnunquam recipiunt quod *drinckgeld* vocamus. Præterea si succesivis domi horis inertes non essent, aliquid mereri poterant, quo se tandem aliquando redimerent. Et id illud est quod Dionysius Halicarnassæus lib. 4. dicit antiquis P. R. temporibus ex pecunia justo labore acquisita se redemisse interdum servos. *Frugalitate*, si nummos illos quos accipiebant nonnulli ab orbis divitibus, quorum in liminibus semper fere reperiebantur, teste Arriano in Epictetum lib. 4. cap. 1. asservarent & modice uterentur frumento cæterisque cibariis, quæ singulis accipiebant mensibus, & id quidem illud est, quod Seneca ait *ventre fraudato*. Accipiebant autem & frumentum, panem, potum, & vestes, ac denique quicquid ad sustentandam vitam pertinet, ut luculenter docet Columella de R. R. lib. 1. cap. 8. qui videri potest. Frumentum illud *demensum* dicebatur. Terentius in Phorm. act. 1. sc. 1.

Quod ille unciatim vix de demenso suo
Suum defraudans genium, comparsit miser,
Id illa universum abripiet.

Ubi Donatus: *Servi quaternos modios accipiebant frumenti in mensem, & id demensum dicebatur, utrum a mense an a metiendo incertum.* Ubi dupliciter errasse Donatus videtur, dictum enim demensum a metiendo Plautus in Menæch. Prolog. vers. 14.

Nunc argentum vobis demensum dabo.

Idem in Sticho act. 1. sc. 2. vers. 3.

Vos meministis quot calendis petere demensum cibum.

Ubi *quot calendis* est *quot mensibus*, id est, singulis mensibus. Deinde erravit, quod dixit, quatuor modios eos singulis mensibus accepisse, quum quinque modios acceperint. Seneca Epist. 80.

Ille qui in scena elatus incedit, & hæc resupinus dicit.
En impero Argis, regna mihi liquit Pelops
Qua ponto ab Helles, atque ab Jonio mari
Urgetur Isthmus.

Servus est, quinque modios accipit & quinque denarios. Sallustius fragm. hist. lib. 3. in oratione Macri Lepidi trib. pleb. *Mithridatem, Sertorium, & reliquias exsulum persequantur cum imaginibus suis. Absit periculum & labos, quibus nulla pars fructus est, nisi forte repentina ista lege frumentaria munia vestra pensantur. Qua tamen quinis modiis libertatem omnium æstimavere qui profecto non amplius possunt alimentis carceris.* Quem locum antea corruptissimum felicissime emendarunt Justus Lipsius Electorum l. 1. c. 8. & Ursinus ad dictum Sallustii locum. Hoc demensum ipsis dabatur per dispensatores ut fusius docet Popma in tractatu de operis servorum. Et quemadmodum privatorum servi *demensa* ita publici *annua* accipiebant. Plinius lib. 10. Epist. 40. *In plerisque civitatibus maxime Nicomediæ & Niceæ, quidam vel in opus damnati, vel in ludum, similiaque his genera pœnarum, publicorum servorum officio ministerioque funguntur, atque etiam ut publici servi annua accipiunt.* Præter hæc plurima etiamnum accipiebant, ab illis qui dominos eorum mane salutabant, ut priores intromitterentur, uti ex Seneca notum est. Hisce si modice uterentur & frugi essent, vix ultra sexennium serviebant. Cicero Philippica octava, circa finem: *Etenim P. C. cum in spem libertatis sexennio simus ingressi, diutiusque servitutem perpessi, quam captivi frugi & diligentes solent.* Ita quoque parasiti liberi esse possunt, uti eleganter describit Martialis lib. 2. Epigrammate 53. & lib. 9. Epigrammate 11. Verum satis superque jam ritum hunc declaratum credo, quapropter ad alias causas manumissionis transeamus, iisque quas supra jam indicavimus addamus & illam; quando ancilla plures liberos domino procreaverit, juste & eam manumitti. Columella de Re Rustica lib. 1. c. 8. *Fœminis quoque fœcundioribus, quarum in sobo-*

in sobole certus fuit numerus honorari debet, otium nonnunquam & libertatem dedimus cum complures natos educassent. Nam cui tres erant filii, vacatio, cui plures, libertas quoque contingebat.

9 Inter causas quoque numeraverim, quamvis dubitem an justas, cum quis sacrorum causa manumittit, quod fiebat sœpius apud Romanos, nam cum sacra domestica interire leges vetarent, oportebat ut hæredes defunctorum sacra acciperent ac servarent, quo fiebat ut unus plenam interdum domum sacris haberet, quod & nimis onerosum & sumptuosum erat; Iccirco ne lege fraus fieri videretur, interdum totam familiam vendebant imaginaria quadam venditione pauperibus & præcipue senibus, qui inde teste Plauto *coemptionales* dicti sunt, ut mortuis iis sacra perirent, nemo enim pauperum hæreditatem facile adit. Atque ita sæpius servos manumittebant ut ad eos sacra pervenirent. Ita intelligendum est illud Festi: *Puri, probi, profani, sui auri dicitur in manumissione sacrorum causa.* in voce, *Puri*. Ut docet Magnus Scaliger.

10 Nec silentio prætermissam velim hanc caussam, quando dominus Cos. creatus, primo magistratus die nonnullos manumittit. Ammian. Marcellinus lib.22. *Allapso itaque Calendarum Januariarum die, cum Mamertini & Nevittæ nomina suscepissent paginæ consulares, humilior princeps visus est in officio, pedibus gradiendo cum honoratis: quod laudabant alii, quidam ut affectatum & vile carpebant. Dein Mamertino ludos edente Circenses, manumittendis ex more inductis per admissionum proximum, ipse lege agi dixerat, uti solebat.* Libanius in Paneg. Jul. extremo. ἴσι δὴ νέμε τὴν ἐλευθερίαν πᾶσι χρηστοῖς τε καὶ βελτίστοις οἰκέταις, οὓς τοσοῦτον τῶν ἐπ' ἐλευθερίαν πώποτε ῥαπισθέντων εὐδαιμονεστέρους θετέον, ὅσον ἐκείνους τῶν τελευτησάντων ἐν δουλείᾳ. μεταβάλλει γέ τοι τὴν τύχην ἀνὴρ ἀφ' αὐτοῦ τὴν ἐλευθερίαν ἀρξάμενος καὶ οὐκ ἐάσας ἐνδυναθῆναι τῇ τύχῃ τὴν δεσποτείαν τῶν ἡδονῶν. καὶ πλεονεκτοῦσι τῶν μὲν ἑτέρωθι λυθέντων ἐκ δουλείας τῇ τοῦ ὑπάτου σεμνότητι, τῶν δ' αὖ παρ' ὑπάτοις τῇ τοῦ βασιλέως προσθήκῃ, τῶν δ' αὖ παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῇ τοῦ νῦν ὑπεροχῇ. Quæ ita vertit Celeberrimus Gronovius Observationum lib. 1. cap. 21. *Vade nunc attribue libertatem omnibus illis frugi optimisque, servis, qui tanto feliciores habendi omnibus quibus unquam libertatis ducta est alapa, quanto hi illis, qui servitutem in diem mortis continuarunt. Mutat quippe fortunam istis vir a sua ipsius libertate orsus, nec passus imperare fortunæ dominatum voluptatum: & plus accipiunt illis, qui alio sunt manumissi loco, per Consulis majestatem; illis vero qui a Consulibus, per Imperatorii nominis accessionem; illis qui ab Imperatoribus, per hujus qui nunc est, excellentiam.* Meminit hujus moris Suetonius in Galba c. 10. Fiebatque hoc boni ominis causa. Cassiodorus Variarum lib. 6. Epist. 1. *Tot magnis debitis sola erat hujus retributio libertatis reperta in libertatis ornatum, inventa ad generale gaudium.* Et paulo post: *In argumentum etiam publicæ gloriæ solvebat famulos jugo servili, qui libertatem tantæ dederat civitati.* Et paulo post: *Prosperrimæ conditionis eventu vos in pace ingenuitatem ceditis famulis, cum nos securitatem demus per bella Romanis.* Forte ideo quia Brutus primus Cos. primum vindicta manumisit, in memoriam partæ tunc libertatis, uti opinatur Petrus Faber in libello de Magistratibus Romanis. Hunc ritum elegantissime exprimit Claudianus in 4. Honorii Consulatu vers. 614.

Aspice mox lætum sonuit clamore tribunal.
Te fastos ineunte quater solennia ludit
Omnia libertas. deductum vindice nomen
Lex celebrat, famulusque jugo laxatus herili
Ducitur, & grato remeat securior ictu,
Tristis conditio pulsata fronte recessit.
In civem, rubuere genæ, tergoque removit

Legit hic *omina* pro *omnia* Faber loc. cit. idque recte, quapropter & probat id Gronovius Observationum capite supra laudato. Meminit hujus moris idem Claudianus lib. 1. in Eutropium v. 308.

Candida pollutos imitatur curia fasces
Forsitan & dominus, præbet miracula lictor
Consule nobilior, libertatemque daturus
Quam nondum meruit, scandit sublime tribunal.

Pro *dominus* legit *domini* Gronovius loc. cit. Fiebat autem hoc in foro Trajani. Sidonius Apollinaris Paneg. ad Authonium.

Nam modo nos jam festa vocant, & ad Ulpia poscunt
Te fora, donabis quos libertate Quirites;
Quorum gaudentes exspectant verbera malæ.
Perge Pater Patriæ felix, atque omine fausto
Captivos vincture novos, absolve vetustos.

11 Inter causas quoque & quidem justissimas numeraverim illam, quando dominus manumittit servum cujus operam & fidem in studiis, librisque exscribendis probaverat, ut ita in libertate melius impendere tempus suum studiis possit. Quod sæpius quoque factum est. Suetonius de Claris Grammaticis cap. 15. Loquens de Lenæo Magni Pompeii liberto. *Traditur autem puer adhuc catenis subreptus refugisse in Patriam: perceptisque liberalibus disciplinis, pretium domino suo retulisse: verum ob ingenium & doctrinam gratis manumissus.* Idem hujusmodi manumissionis meminit cap. 19. 21. & 23. libri ejusdem. Donatus in vita Terentii. *P. Terentius Afer, Carthagine natus, servivit Romæ Terentio Lucano senatori, a quo ob ingenium & formam mature manumissus est.* Simile exemplum de Publio Syro refert Macrobius Saturnalium lib. 2. cap. 7. Innumera præterea exempla in literis refert antiquitas. Sed manum de tabula, satis de causis.

Restat ut breviter addamus qui sine manumissione ad libertatem pervenire possint, ut & de nominibus libertorum & libertinorum, deque signis, ex quibus eos libertos esse patebat.

LIBRI QUARTI

CAPUT I.

1 *Sine manumissione ad libertatem veniunt servi a dominis tutores dati, vel actis intervenientibus filii appellati.* 2 *Liberi quoque sine manumissione fiunt ægri a dominis tædio medendi expositi, qui antiquitus Latini, postea cives Romani fiebant.* 3 *Potest & quis libertus nasci ex SCto. Claudiano.* ingratus pro invitus. *SCtum Claudianum quid cavit? Tacitus restitutus, rejecta Lipsii, Torrentii & aliorum conjectura.* 4 *Nati ex mulieribus, quæ se servis miscuerunt, quare pro libertis habiti.*



1 Sine manumissione ad libertatem perveniebat servus, si eum dominus tutorem instituisset, absque adjectione libertatis. §.1. Institut. qui tut. test. dari possunt: *Sed & servus proprius testamento cum libertate recte tutor dari potest. Sed sciendum est eum & sine libertate datum tutorem, tacite libertatem directam accepisse videri, & per hoc recte tutorem esse.* Notandum ibi quod Imperator dicat *proprius servus*, alienus enim directam libertatem non accipit, si tutor datus sit sed fideicommissariam tantum. Ulpianus §. 4. legis 10. D. de Testam. tutela. & necesse est tunc ut ematur ac manumittatur. Theophilus Instit. §. citato. Libertatem quoque accipit qui a domino filius vocatur actis intervenientibus, ex constitutione Justiniani §.ult. Instit. de Adoptionibus. *Apud Catonem bene scriptum refert antiquitas, servos si a domino adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari. Unde & nos eruditi in nostra constitutione etiam eum servum, quem dominus actis intervenientibus filium suum nominaverit, liberum esse constituimus; licet hoc ad jus filii accipiendum non sufficiat.*

2 Sine manumissione liberi quoque fiebant qui ægri a dominis exponebantur tœdio medendi, idque ex constitutione Claudii Imperatoris. Suetonius in Claudio cap. 25. *Cum quidam ægra & affecta mancipia in insulam Æsculapii tædio medendi exponerent, omnes qui exponerentur liberos esse sanxit, nec redire in ditionem domini si convaluissent. Quod si quis necare vellet quam exponere, cædis crimine teneri.* Meminit hujus edicti Claudiani Modestinus in lege 2. Qui sine Manumiss. *Servo quem pro derelicto dominus ob gravem infirmitatem habuit, ex dicto Divi Claudi competit libertas.* Hi servi antiquitus non cives Romani sed Latini fiebant, postea ex constitutione Justiniani cives Romani facti sunt §. 3. legis unicæ C. de Lat. libert. toll. *Scimus hoc etiam esse in antiqua latinitate, ex edicto Divi Claudii introductum, quod si quis servum suum ægritudine periclitantem sua domo publice ejecerit, neque ipse eum procurans, neque alii eum commendans, cum erat ei libera facultas, si non ipse ad ejus curam sufficeret, in xenonem eum mittere, vel quo poterat eum modo adjuvare, hujusmodi servus in libertate latina antea morabatur, & quem ille morientem dereliquit, ejus bona iterum, cum moreretur, accipiebat. Talis itaque servus libertate necessaria, domino etiam nolente, re ipsa donatus, fiat illico civis Romanus, nec aditus in jura patronatus quondam reservetur domino.* Huc pertinere puto epistolam Plinii 71. libri 10. ubi Trajanum consulit an liberi nati, expositi & in servitute educati, liberi an servi sint. Sunt & plures casus, quibus servi sine manumissione libertatem accipere possunt, de quibus vide titulum Pandectarum Qui sine manumiss. & titulum Codicis si Mancipium ita fuerit alienat. ut manumittit. adde legem 7. in pr. & legem 8. §. 1. D. de jure patronatus. & legem 13. D. de Op. libert. nec non legem 3. D. de Servis export. ut & Novellam. 5. cap. 2.

3 Addere hic lubet posse aliquem libertum nasci, atque ita ad libertatem absque manumissione pervenire. Idque constare puto ex Tacito Annalium lib. 12. c. 53. *Inter quæ refertur ad patres de pæna fæminarum quæ servis conjungerentur. Statuiturque ut ignaro domino ad id prolapsa, sin servitutem sui consensisset, & qui nati essent pro libertis haberentur.* Ad quem locum Rhenanus monet abesse verba *& qui nati essent* in Codice Budensi: & legit: *Statuiturque ut ignaro domino ad id prolapsa in servitute: sin consensisset pro libertis haberentur.* Quam lectionem Codicis Florentini esse docet Pichena ad dictum Taciti locum. Eandem lectionem, (nisi quod pro *libertis liberta* habet) ex Codice Farnesiano promit Lipsius, qui & vocem *libertis* sublatam vult, dicit enim, unde liberti nisi ex manumissione, & quomodo libertus quis fit, qui nunquam fuit servus? Eadem quoque vox suspecta est Petro Fabro viro eruditissimo, Semestrium lib. 1. c. 25. Ubi etiam pro *ignaro* reponit *ingrato*, idque mea sententia recte, *ingratum* enim sæpius ponitur pro *invito* ut docet Donatus ad Terentium Eunuch. act. 2. sc. 1. vers. 4. & *ingratiis* pro *invitis* frequens ipsi est, ut Heautont. act. 3. sc. 1. v. 37. & in Phorm. act. 5. sc. 6. vers. 48. similiter Plauto in milite act. 3. sc. 1. v. 153. & aliis innumeris locis, ut videre est apud Pareum in lexico Plautino, cui addi potest Turnebus Adversariorum lib. 3. c. 13. Et recte correxisse facili literarum transpositione Fabrum patet ex denunciationibus, quas dominus mulieri facere facere debebat, auctore Justiniano in lege unica C. de SCto. Claudiano tollendo Ulpiano fragm. tit. 11. §. 11. & Tertulliano lib. 2. ad uxorem cap. 8. Lectio Lipsii, quæ ita se habet: *ut ignaro domino ad id prolapsa in servitute, si consensisset pro liberta haberetur.* Quamvis eam probet Cujacius Observat. lib. 21. c. 16. mihi non probatur. Quæ enim ratio movisset legislatorem, quare potius voluerit eam in servitute esse, quæ ignaro quam quæ invito & vetante domino ad id prolapsa esset? Certe multo credibilius esset legislatorem eam potius in servitute esse voluisse, quæ vetante & invito domino ad id prolapsa est, ut quæ in servitutem sui consensisset, eam vero pro liberta haberi quæ ignaro domino ad id prolapsa erat. Præterea æquitas quoque non pateretur, domino, qui turpitudini hujusmodi consensum accommodasset, patronatus nihilominus commodum quæri. Cum SCti. Claudiani pæna non tantum ad mulierum infamiam vindicandam pertineat, sed etiam eo ne domini damnum patiantur corruptis libidine servis, & ita ministerio eorum magna ex parte sibi intercepto, ut recte ex Theoph. observavit Petrus Burgius in Electis c. 8. Torrentii quoq; lectionem, quæ ita se habet in notis ad Suet. Vespas. *Ut ignaro domino ad id prolapsa in servitutem, seu consensisset, & qui nati essent pro liberis ne haberentur.* Itidem non probo nam tunc liberi servi essent, quod falsum est, opponuntur enim semper liberis servi. Ut in pr. Institut. de Jure Personarum. *Summa divisio de jure personarum hæc est; quod omnes homines aut liberi sunt aut servi.* Sen. loco sæpius allegato: *Hominibus natura prodesse jubet servi liberive sint*, &c. Totum itaq; Taciti locum ita legendum censeo: *Inter quæ refertur ad patres de pœna feminar. quæ servis conjungerentur. Statuiturq; ut ingrato domino ad id*

prolapsa, ancilla esset, ut quæ in servitutem sui consensisset. Et qui nati essent, pro libertis habe-rentur. Quod Lipsius & Pichena dicunt verba *& qui nati essent* in nonnullis codicibus desiderari, non est argumentum ob quod verba illa legi non debeant, nam in aliis reperiri certo credo, quum in omnibus editionibus ita legantur. Ratio autem quare addiderim textui Taciti *ancilla esset*, est quod idem verbum in eodem SCto. a Vespasiano repetito, reperiam apud Suetonium in Vespasiano c. 11. *Auctor senatui fuit decernendi, ut quæ se alieno servo junxisset, ancilla haberetur.* Et apud Ulpianum fragm. tit. 11. §. 11. *Maxima capitis diminutio est, per quam & civitas & libertas amittitur. Veluti cum incensus aliquis venerit: aut cum mulier alieno servo se junxerit, denunciante domino, & ancilla facta fuerit ex SCto. Claudiano.*

4 Natos autem ex talibus fœminis pro libertis ut haberent veteres, ortum credo ex libertatis favore, cum alioquin liberi tales servi essent, utpote ex matribus ancillis nati, nam partus ventrem sequitur. Neque hic puto locum habere quod Faber loco sæpius allegato velit probare eos debere esse liberos, quum sufficiat proli vel uno tantum tempore, seu conceptionis, seu gestionis, seu partus, liberam matrem habuisse. Nam fœmina simulatque se miscet servo, consentit in sui servitutem. *Manifestum enim est ancillam esse voluisse, quam liberam esse pœnituit.* Juxta legem 6. Cod. Theod. ad SCtum Claudianum, ideoque libera non concepit: Præterea id contra regulam juris receptum est, ut liberti nascerentur, cum jure alioquin servi essent, ut docet Burgius Electorum libro singulari c. 8. Rationem autem hujus tam rigidæ legis etiam in filios, hanc esse credo, quia sæpius parentes plus ob liberos eorumque libertatem ac salutem facient quam ob suam propriam, ideo Mercurius a Jove missus ut Æneæ iter in Italiam relicta Carthagine suaderet, cum desperaret se id Æneæ persuasurum esse, exclamat!

Si te nulla movet tantarum gloria rerum,
Nec super ipse tua moliris laude laborem;
Ascanium surgentem, & spes hæredis Juli
Aspice.

Apud Virg. Æneid. lib. 4. Dixi ex favore ortum esse, ut nati pro libertis haberentur, quoniam *calamitas matris non debet nocere ei qui in ventre est.* Pr. Instit. de Ingenuis. Æquum quoque non videretur maternam turpitudinem ea macula liberos adspergere, ut solidam iis quoque libertatem interciperet.

CAP. II.

1 *Manumissi dicti liberti & libertini. Antiquis P. Romani temporibus libertini dicti sunt nati ex libertis.* 2 *Ciceronis ævo libertini dicti sunt qui ipsi manumissi erant.* 3 *Libertini dicuntur ratione conditionis, liberti respectu patronorum. Suetonius contra Carolum Sigonium defensus.*

1 AD nomen pergamus quo status & conditio eorum definiebatur. Dicebantur *liberti* qui manumissi erant, dicebantur quoque *libertini*, Terentius in Andria act. 1. sc. 1.

Scis, feci e servo ut esses libertus mihi.

Dicebantur & *libertini.* Quintilianus Institutionum oratoriarum lib. 5. c. 10. *Qui servus est, si manumittitur, fit libertinus.* Idem id repetit lib. 7. c. 3. Justinianus pr. Instit. de Libertinis: *Libertini sunt qui ex justa servitute manumissi sunt.* Antiquis P. Romani temporibus non dicebantur *libertini*, qui ipsi manumissi erant, sed liberi ex his procreati. Suetonius in Claudio c. 24. *Latum clavum, quamvis initio affirmasset non lecturum senatorem nisi civis Romani abnepotem, etiam libertini filio tribuit, sed sub conditione si prius ab equite Romano adoptatus esset. Ac sic quoque reprehensionem verens, etiam Appium Cæcum Censorem, generis sui proauctorem, libertinorum filios in senatum allegisse docuit, ignarus temporibus Appii & deinceps aliquandiu, libertinos dictos non ipsos qui manumitterentur, sed ingenuos ex his procreatos.* Hinc Isidorus Originum lib. 8. cap. 4. *Libertinorum autem filii apud antiquos libertini appellabantur, quasi de libertis nati.*

2 Ciceronis ævo libertini dicti sunt illi qui ipsi manumissi erant. Cicero in Catilinam orat. 4. *Operæ pretium est. P. C. libertinorum hominum studia cognoscere, qui fortuna sua civitatis jus consecuti, hanc vere suam patriam esse judicant.* Idem libr. 7. ad Atticum Epist. 4. loquens de Dionysio Attici liberto: *cognovi eum doctum, laudis meæ studiosum, frugi hominem, ac ne libertinum laudare videar, plane virum bonum.* Clarius hoc idem docet Verrina 3. *P. Trebonius fecit hæredem libertum suum.* Et post de eodem: *Equiti Romano libertinus homo fit hæres.* Plautus in Milite act. 1. sc. 1. vers. 25.

PH. *Quid? ean' ingenua an festuca facta e serva libera est?*
PA. *Vah, egone ut ad te ab libertina auderem esse internuncius.*

Idem in Persa act. 5. sc. 2. v. 55.

Te mihi dicto audientem esse addecet, nam hercle absque me
Foret & meo præsidio, hic faceret te prostibilem propediem.
Sed ita pars libertinorum est, nisi patrono quid adversatus est,
Nec satis liber sibi videtur, nec frugi, nec satis honestus.

Varro de L. L. lib. 7. in fine. *Habent plerique libertini a municipio manumissi.* Eodem modo *libertinam* pro *liberta* dixit Horatius lib. 1. oda 33. vers. 15. & *libertinum* pro *liberto* lib. 2. sat. 3. v. 281. sic *libertos* & *libertas personas libertinas* vocat Ulpianus lege 2. D. de Operis libertor.

3 Dicuntur autem hic semper *libertini* ratione generis & conditionis, qua ingenuis opponuntur, *liberti* vero respectu patronorum, ut docet Laurentius Valla Elegantiarum lib. 4. cap. 1. idque manifestum est ex Justiniano §. ult. Instit. de Libertinis: *A primis urbis incunabulis una atque simplex libertas competebat: id est, eadem quam habebat manumissor, nisi quod scilicet libertinus fit, qui manumittitur, licet manumissor ingenuus sit.* Adde legem 32. §. 7. D. de recep. Obiter addendum puto quod Suetonius dicat Appii Claudii temporibus *libertinos non dictos qui manumitterentur sed ingenuos ex iis natos.* Ubi affirmat libertinorum filios ingenuos fuisse, cui nequit assentiri Carolus Sigonius de antiquo jure civium Romanorum lib. 1. c. 6. Idem tamen dicere videtur Horatius lib. 1. sat. 6. vers. 20.

—— —— Censorque moveret
Appius, ingenuo si non essem patre natus.

CAP. III.

1 Signa ex quibus patebat libertos esse sunt interna vel externa, interna nomen, prænomen, cognomen quæ a dominis sortiebantur. 2 Pileum capite raso accipiebant, nummus Claudii Gothici explicatus. Pileus signum libertatis. Ad pileum vocare pro ad libertatem vocare. *3 Togam quoque accipiebant ut cæteri cives. Petronius explicatus. Plautus explicatus. Servi apud Romanos tunicis deinde pænulis amicti fuerunt. 4 Annulum quoque aureum accipiebant, quem a principe petere debebant. 5 Calceos quoque acceperunt. Servi venales nudo pede incedebant cæteri sculponeas gestabant. Cato explicatus. 6 Domestica signa sunt quod servus manumissus coronam gereret. Plautus explicatus. Mos ille a Judæis ad Romanos translatus. 7 Catenas quoque post manumissionem laribus dedicabant. Florus explicatus.*

1 Confero me ad signa ex quibus cognoscebatur quod essent liberti, horum alia erant quasi interna, alia externa. Interna erant Romana nomina, quæ servi non habebant, quapropter, Quintilianus volens probare addictum servum non esse, dicit eum habere *nomen* scilicet Romanum Declamatione 311. & Florus C. Gracchum servum esse indigitans, ait *hominem sine tribu sine nomine.* lib. 3. cap. 16. Nomina autem accipiebant a patronis, ideo Cicero Dionysium Pomponii Attici libertum vocat *Atticum Dionysium.* Familiarium lib. 12. epistola ultima. Et Tacitus Annalium lib 12. cap. 54. vocat *Felicem* tantum quem Historiar. lib. 5. *Antonium Felicem* nominat quia Antoniæ libertus erat; Addebatur autem cognomen hoc, quia eo tantum ingenui utebantur & liberi. Lege 9. C. de Liberali causa. Accipiebant & prænomen, quia salutare prænomine solebant veteres, quum aliquem honorifice ut liberum & ingenium salutare vellent. Horatius lib. 2. satyr. 5. vers. 32.

Quinte puta aut Publi, gaudent prænomine molles
Auriculæ.

Adde elegantem locum ex Ammiano Marcellino lib. 28. pag. 397. edit. Hamburg. Idcirco prænomen quo ante servi caruerant, accipiebant, quod venuste nec minus salse exprimit Persius sat. 5. v. 75.

—— Hic Dama est non tressis agaso
Vappa, & lippus, & in tenui farragine mendax.
Verterit hunc dominus, momento turbinis exit
Marcus Dama, papæ! Marco spondente recusas
Credere tu nummos? Marco sub judice palles?
Marcus dixit, ita est, assigna Marce tabellas.

Quia autem liberi tria nomina, scilicet prænomen, nomen, & cognomen habebant, ideo & illi tria accipiebant, ideo Ciceronis libertus dictus fuit *Marcus Tullius Tiro.* & Pomponii libertus *Marcus Pomponius Dionysius* teste Cicerone ad Atticum lib. 4 Epist. 14. Vide plura exempla apud Alciatum Dispunctionum lib. 4. cap. 1. & Angelum Politianum Miscell. cap. 31. Hinc Juvenalis volens exprobrare parasito fœdam patientiam, ait sat. 5. vers. 124.

Duceris planta velut ictus ab Hercule Cacus
Et ponere foris, si quid tentaveris unquam

A *Hiscere, tanquam habeas tria nomina.*

Id est, tanquam liber sis. Liberorum enim tria nomina propria erant. Quintilianus Institutionum oratoriarum lib. 7. cap. 3. *Propria liberi quæ nemo habet nisi liber, prænomen, nomen, & cognomen.* Uti vero servi privatorum a dominis nomen accipiebant, ita publici, ut municipiorum liberti, nomen sortiebantur a municipio vel oppido, a quo manumissi erant. Varro de L. L. lib. 7. in fine. *Quod alii nomina habent ab oppidis; alii aut non ut debent, habent: habent plerique libertini a municipio manumissi; in quo ut societatum & fanorum* B *servi, non servarunt proportionem & rationem, & Romanorum liberti debuerunt dici. Ut a Faventia Faventinus, a Roma Romanus.*

2 Externa signa sunt quæ in corpore apparent, & in vestibus, quarum quia primam obtinet pileus, de eo primum agemus. Accipiebant igitur manumissi protinus post manumissionis solennia perfecta, pileum in raso capite. Sosia apud Plautum in Amphit. act. 1. sc. 1. vers. ult.

—— Quod ille faciat, Jupiter
Ut hic ego hodie raso capite calvus capiam pileum.

C Livius lib. 45. in fine: *Hæc de Prusia nostri scriptores. Polybius, eum Regem indignum tanti nominis majestate tradit: pileatum raso capite, obviam ire legatis solitum, libertumque se Populi Romani ferre: & ideo insignia ejus ordinis gerere.* Petronius in satyrico: *Secutum est hos repositorium, in quo positus erat primæ magnitudinis aper, & quidem pileatus.* Et paulo post: *Interim ego, qui privatum secessum habebam, in multas cogitationes diductus sum, quare aper pileatus intrasset. Postquam ita omnes battologias consumsi, duravi interrogare illum* D *interpretem meum, quid me torqueret. At ille: Plane etiam hoc servus tuus indicare potest. Non enim ænigma est, sed res aperta. Hic aper cum heri summam cœnam vindicasset, a conviviis dimissus: itaque hodie tanquam libertus in convivium revertitur.* Nec multo post. *Dum hæc loquimur, puer speciosus, vitibus hederisque redimitus, modo Bromium interdum Lyæum, Enbyumque confessus, calathisco uvas circumtulit, & poemata domini sui acutissima voce traduxit; ad quem sonum conversus Trimalcio: Dionyse, inquit, LIBER ESTO. Puer detraxit pileum apro, capitique suo imposuit.* Pileum illum non omnes manumissi accipiebant, sed E tantum qui testamento manumissi erant, ut vidimus supra ubi de manumissione testamentaria actum est, & qui vindicta manumissi, nam qui censu manumittebantur, illi se pro civibus Romanis gerebant, cives autem Romanos præter senes & ægros pileum gestasse, non memini me legisse. Illos autem qui minus justam libertatem nacti erant, non accepisse pileum probat Persius.

Hæc mera libertas, hæc nobis pilea donat.

F Vindicta manumissos accepisse pileum probat nummus Claudii Gothici, ab una parte exhibens effigiem Imperatoris cum hac inscript. IMP. CLAUDIUS. AUG. ab altera parte hominem raso capite calvum, dextra pileum, sinistra festucam seu vindictam tenentem, cum hac inscriptione LIBERTAS. AUG. apud Spanhemium de usu & præstantia numismat. Differt. 9. Similem nummum se habere ait Smetius Antiquit. p. 233. nisi quod festuca in nummo Smetii transversa sit, in illo vero quem Spanhemius profert, recta. Quia autem pileus erat signum libertatis, ideo Cassius & Brutus occiso Cæsare cudi

curarunt nummum exhibentem duos gladios cum pileo in medio, cum hac subscriptione IDIBUS MARTIIS: quia eo die occisus in curia erat Cæsar, teste Suetonio in Julio cap. penultimo. Nummum hunc eleganter describit Alciatus in Emblematum libello emblemat. 151.

Cæsaris exitio ceu libertate recepta
Hæc ducibus Brutis cusa moneta fuit.
Ensiculi in primis, queis pileus insuper adstat
Qualem missa manu servitia accipiunt.

Ideo & populus Romanus sublato Nerone tanquam servitio liberatus, pileatus per publicum discurrebat. Xiphilinus Dionis epitomator in fine Neronis: καί τινες τὰ πῖλα ὡς ἐλευθερωμένοι ἔφερον. Eandem ob causam servi ad ostentandam libertatem qua Saturnalium diebus gaudebant, pileati ubique comparebant. Martialis lib. 14. Apoph. 1.

Synthesibus dum gaudet Eques dominusque senatus
Dumque decent nostrum pilea sumpta Jovem.

Idem eandem ob causam *Romam pileatam* vocat lib. 11. Epigram. 6. Imo pileum sæpe ἁπλῶς & κατ' ἐξοχὴν pro libertate usurparunt veteres. Hinc ad *pileum vocare* apud Senecam Epistola 47. in fine. Apud Suetonium in Tiberio cap. 4. & alios innumeros scriptores.

3. Præter pileum etiam togam accipiebant ut cæteri cives. Cicero in Pisonem *Togulæ lictoribus ad portam præsto fuerunt, quibus illi acceptis sagula rejecerunt, & catervam Imperatori suo novam præbuerunt.* Redierant enim ex bello, ideoque sagati. Et ita intelligi debet Petronius in fragmento, cum dicit *lictorem veste alba amictum.* Lictores autem legebantur ex libertis, ut manifestissimum est ex Tacito Annalium lib. 13. cap. 27. Ubi loquens de libertis ait: *Hinc plerumque tribus, decurias, ministeria magistratibus, cohortes etiam in urbe conscriptas esse.* Certe libertos togam post manumissionem accepisse probat Tertullianus de resurrectione carnis cap. 57. *Oro te famulum tuum libertate mutuaveris, quia eadem caro atque anima permanebunt, quæ flagellis & compedibus & stigmatibus obnoxiæ retro fuerant, idcircone illa eadem pati oportebit? non opinor. Atquin & vestis albæ nitore, & aurei annuli honore, & patroni nomine ac tribu mensaque honoratur.* Et Plautus in Casina act. 2. sc. 8. vers. 10.

At candidatus cedit hic mastigia.

Loquens de Olympione villico jam liberto, ut docet Lipsius Electorum lib. 1. cap. 13. Sed non omnes liberti accipiebant togam, verum hi tantum qui justam consequebantur libertatem, ut patet ex Quintiliano Declamat. 342. *An vero majus in hoc putamus momentum, ut circumverteres mancipium, aut si una voce liberum esse jusseris, quam si habitum dederis, stolamque dederis? quod ne manumissis quidem omnibus contingit.* In qua declamatione fusius contendit liberam esse, quæ a patrono vel domino libera veste induta est. Ut & declamatione 340. ait non servum sed ingenuum esse eum cui dominus prætextam induendam dederat, ut publicanos falleret. Servi vero quamdiu in servitute erant, apud Romanos tunicis ac deinde pænulis amicti erant. Ut fusius docet Lipsius Electorum lib. 1. cap. 25.

4. Præter togam annulum quoque aureum accipiebant, ut patet ex Tertulliani loco modo citato. Et Plautus idem docet in Casina act. 3. sc. 5. vers. 63.

Si effexis hoc soleas tibi dabo, & annulum in digito
Aureolum.

Quæ tamen verba cautius intelligenda sunt, non enim patronus habebat jus annulos dandi libertis, sed id a Principe libertus petere debebat consentiente patrono. Uti fusius docet Kirchmannus de Annulis cap. 16. quem non fraudo sua laude. Addi potest & Lipsius Electorum lib. 2. cap. 8.

5. Calceos quoque accipiebant & quicquid ad pedum tegmen pertinet, ut ingenui, patet id ex Plauti versu modo allegato. Et nudis pedibus in servitute fuisse non puto, scio quidem nudis pedibus ductos Romam esse qui venderentur, teste Juvenali satyra 1.

—— Sacro nec cedat honori
Nuper in hanc urbem pedibus qui venerat albis.

Et satyra 7.

Altera quos nudo traduxit Gallia talo.

Sed hæc dicuntur de servis qui venales aliunde Romam deducebantur, quapropter non sequitur eos jam venditos & in servitute agentes nudis pedibus fuisse. Imo contrarium sequitur ex Plauti versu jam sæpius allegato, nam herus promittit ancillæ soleas, quæ non nisi a liberis & ingenuis gerebantur, cum antea habuisset serviles calceos scilicet sculponeas. Clarum id ex Catone de Re Rustica cap. 59. *Vestimenta familiæ tunicam saga alternis annis. Quoties cuique tunicam aut sagam dabis, prius veterem accipito, unde centones fiant. Sculponeas bonas alternis annis dare oportet.* Sculponeas autem esse genus calceamenti patet ex Varrone in fragm. Serrani: *Dum in agro studiosius ruror, adspicio Triptolemum sculponeatum bigas sequi cornutas.* Teste Nonio in voce *rurari*. Et clarius id constat ex Plauto in Casina act. 5. sc. 8. vers. 59. Ubi senex nuptias facere volens ait servo suo:

ST. *Tene marsupium*
Abi atque obsonia propera: sed lepide volo mollículas escas, ut ipsa mollicula est. OL. *Licet.*

Deinde enumeratis cibis quos habere senex volebat, addit

ST. *Soleas.* CH. *Qui quæso potius quam sculponeas*
Quibus batuatur tibi os, senex nequissime.

Quæ eo lubentius protuli, quoniam Balduino latuisse videntur, qui in tractatu de calceis cap. 23. asserit servos nudis pedibus incessisse, nec ullam propterea in eo libello sculponearum mentionem facit.

6. Hæc sunt signa & insignia partæ concessæque libertatis forensia. Sunt & quædam domestica: nam servi manumissi, domum reducti, coronabantur. Plautus in Pseudolo act. 5. sc. 2. vers. 2.

PS. *Cum corona ebrium Pseudolum tuum.* SI.
Libere hercule hæc quidem sed vide statum.

Quasi diceret, herus, tu quidem incedis coronatus quasi jam modo manumissus, cum etiamnum servus sis, ideo addit: *sed vide statum.* Clarius & disertius tradit idem Tertullianus de Corona cap. 13. *Coronat & libertas secularis. Sed tu jam redemptus es a Christo, & quidem magno. Servum alienum quomodo seculum manumittet? Et si liber-*

tas videtur, sed & servitus videbatur. Omnia imaginaria in seculo, & nihil veri. Nam & tunc libertus hominis eras, redemptus a Christo: & nunc servus es Christi, licet manumissus ab homine. Si veram putes seculi libertatem, ut & corona insignes, rediisti in servitutem hominis, quam putas libertatem: amisisti libertatem Christi, quam putas servitutem. Morem hunc Romanos a Judæis accepisse crediderim, certe apud illos inter Jubilæorum solennia servi liberati, coronam gestantes discurrebant, ut ex Maimonide refert Cunæus de Republ. Hebr. lib. 1. cap. 2.

7. Alterum erat quod protinus post manumissionem catenas laribus dedicarent servi, in memoriam laborum in catenis servitutis perpessorum, Martialis Epigrammate 29. lib. 3.

Has cum gemina compede dedicat catenas
Saturne, tibi Zoilus, annulos priores.

Is enim Zoilus ex servitute ad equestrem dignitatem pervenerat. Per *annulos compedes* intelliguntur, ut idem de eodem lib. 11. Epigram. 37.

Annulus iste tuis fuerat modo cruribus aptus
Non eadem digitis pondera conveniunt.

Eodem modo intelligendum est quod dicit Florus lib. 4. cap. 8. Sextum Pompejum fugientem *annulos in mare abjecisse*; intelligit enim catenas quibus servi ad remos vincti erant. Catenas laribus a servis dedicatas docet & Horatius lib. 1. sat. 5. verf. 65. Ubi homo quidam improbus multa in alium convitia jaciebat, ad quæ ille nihil respondebat, nisi quod eum rogaret an modo liber esset & jugo laxatus herili:

Multa Cicerrus ad hæc: donasset jamne catenam
Ex voto laribus quærebat?

CAP. IV.

1. *Liberti vicesimam fortunarum suarum solvunt publicanis. Festus suppletus. Petronius restitutus. Cicero explicatus. Tertullianus explicatus. Aurum vicesimarium quid?*

1. HÆc de signis. Prius quam autem ultimam manum operi imponam, addere lubet dominos vel potius ipsos libertos manumissos dedisse certam pecuniæ summam quod patet ex Festo in voce *puri*. *Puri*, inquit, *probi*, *profani*, *sui auri dicitur in manumissione sacrorum causa*. Idem in voce *manumitti*: *Manumittens modo caput modo aliud membrum servi tenet, & dicit: Hunc hominem liberum esse volo, ac pro eo auri x.... solvit, ut prius quam digreditur, efficiatur juris sui, dum his verbis hominem liberum mittit*. Ita enim implendas labes quæ sunt in Festo post vocem *manumitti* censet magni patris magnus filius, Josephus Scaliger. Non dubium autem quin Festus respexerit ad vigesimam eorum qui manumittebantur, debebant enim illi dare vigesimam fortunarum suarum. Arrianus in Epictetum lib. 4. cap. 1. ὅταν οὖν στρέφῃ τὶς ἐπὶ στρατηγοῦ τὸν αὐτοῦ δοῦλον, οὐδὲν ἐποίησεν; ἐποίησε. τί; ἔστρεψε τὸν αὐτοῦ δοῦλον. ἄλλο οὐδέν; ναί. καὶ εἰκοστὴν αὐτοῦ δοῦναι ὀφείλει. *Cum quis servum suum verterit apud Prætorem, nihilne fecit. quid? vertit suum servum. Numquid amplius? certe: vigesimam pro eo dependit*. Idem Arrianus lib. 3. cap. 26. ὁ δοῦλος εὐθὺς εὔχεται ἀφεθῆναι ἐλεύθερος. διὰ τί; δοκεῖτε ὅτι τοῖς εἰκοστώναις ἐπιθυμεῖ δοῦναι ἀργύριον. Petronius in fragmento Tragurino: *Scissa lacuum* (lege *Sylla sacrum novendiale servo suo misello faciebat, quem mortuum manumiserat: & puto cum vigesimariis magnam mantissam habet: quinquaginta enim millibus existimant mortuum*. De hac vicesima capiendus est Cicero ad Atticum lib. 2. Epist. 16. *Portoriis Italiæ sublatis, agro Campano diviso, quid vectigal superest domesticum præter vicesimam?* Hinc *vectigalem libertatem* dixit Tertullianus Apologetici cap. 18. Antiquum illud vectigal fuit, institutum anno U. C. CCCXCVII. C. Marcio & Cn. Manlio Coss. Livius lib. 7. cap. 16. *Ab altero Consule* (Cn. Manlio) *nihil memorabile gestum: nisi quod legem novo exemplo, ad Sutrium in castris tributim de vicesima eorum qui manumitterentur, tulit. Patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi ærario additum esset, auctores fuerunt.* Hinc aurum vicesimarium, quod in sanctiore ærario servabatur. Livius libro 27. *Consulibus aurum vicesimarium, quod in sanctiore ærario ad ultimos casus servabatur, promi placuit.*

FINIS.

JO: JACOBI CLAUDII
DIATRIBE
DE
NUTRICIBUS
ET
PÆDAGOGIS.

JO. JACOBI CLAUDII
DIATRIBE
DE
NUTRICIBUS
ET
PÆDAGOGIS.

CAP. I.

Matres ipſæ priſcis temporibus liberos lactabant, imo nobiliſſimæ fœminæ. Proprium matris eſſe officium, multis rationibus oſtenditur. Matres ideo adhibuerunt nutrices quia poſt dolores partus, educandi laborem refugiunt: unde orta conſuetudo liberos nutricibus lactandos tradendi. Maximum poſtea paupertatis indicium Romæ erat, ſi liberos ſuos ipſa mater aluiſſet.



Pſæ matres, antiquis temporibus, liberos lactabant, imo Reginæ & nobiliſſimæ fœminæ; Tacit. vel quiſquis ſit, Auctor Dialogi de Orator. cap. 28. *Ego de urbe, & his propriis, ac vernaculis vitiis loquar, quæ natos ſtatim excipiunt, & per ſingulos ætatis gradus cumulantur; ſi prius de ſeveritate, ac diſciplina majorum circa educandos formandoſque liberos, pauca prædixero. Jamprimum, ſuus cuique filius, ex caſta parente natus, non in cella emptæ nutricis, ſed gremio, ac ſinu matris educabatur, cujus præcipua laus erat, tueri domum, & inſervire liberis.* Laudat idem in Germanis Tacitus de morib. German. cap. 20. *Sua quemque mater uberibus alit, nec ancillis ac nutricibus delegantur.* Juven. Sat. 6. verſ. 9. de ſæculo aureo.

Silveſtrem montana torum cum ſterneret uxor
Frondibus & culmo, vicinarumque ferarum
Pellibus; haud ſimilis tibi Cynthia, nec tibi cujus
Turbavit nitidos extinctus paſſer ocellos,
Sed potanda ferens infantibus ubera magnis.

Ipſæ Reginæ Infantes alebant; ſic Alcmena Herculem & Iphiclum ſimul lactat, apud Theocrit. Idyll. 24.

Ηρακλέα δεκάμηνον ἐόντα ποχ' ἁ μιδεᾶτις
Αλκμήνα, ϰ νυκτὶ νεώτερον Ιφικλῆα
Αμφοτέρυς λύσασα, ϰ ἐμπλήσασα γάλακτος
Χαλκείαν κατέθηκεν ἐπ' ἀσπίδα. ——

Herculem, cum jam decem menſes natus eſſet, quondam Mideatis
Alcmena, & nocte minorem Iphiclum,
A *Cum ambos laviſſet, & lacte repleviſſet,*
Poſuit ſuper ſcutum æreum. ——

Et illud revera proprium Matris officium eſt; quæ quos peperit liberos, majori ſemper cura & ardore educat, quam adſcititia nutrix: hinc poſt partum, matribus ſtatim lac ſuppeditat alma natura & ubera implet; maximum præterea amoris materni vinculum eſt liberos ſuos lactaſſe; matres enim quos aluerunt, maxime diligere experientia quotidiana probat; atque inde factum ut nutricum in alumnos, alumnorum in nutrices, ſæpiſſime in tantum amor creverit, de quo infra exem-
B pla afferentur. Quibus de cauſis, cenſuerunt ſemper Philoſophi atque Sapientes liberos ab ipſis matribus eſſe alendos, cum quibus ſuffragatur Plutarchus, de Liber. Educand. pag. 3. & Favorinus, apud A. Gellium lib. 12. cap. 1. quem late de hac re diſſerentem, omnino reſpice. Cum autem non firma ſatis corporis conſtitutio, aut quia ad novam prolem feſtinant, matribus quominus lactationis curam ſuſcipere poſſent obſtaret, tunc demum accerſendas nutrices dicit ibidem Plutarchus.

Illæ igitur cauſæ, & maximus infantes alendi
C & educandi labor, effecerunt ut pauliſper invaluerit nutricibus lactandos infantes tradendi conſuetudo; quamvis primo male audierint matres, quæ liberos alendi curam in nutrices derivabant, quod ſenſim tamen ut fit evanuit. Poſtea enim, maximæ paupertatis Romæ nota erat ſuos liberos alere: patet ex Juvenal. Satyr. 6. verſ. 593.

Hæ tamen, & partus ſubeunt diſcrimen, & omnes
Nutricis tolerant, fortuna urgente, labores.

Scholiaſtes ibi, *cogente paupertate, non ſolum*
D *partus periculum, ſed etiam educationis ſubeunt laborem.* Indicat idem, locus Dialog. de Orator. in principio ſtatim adſcriptus. Atque inde occaſio nobis, de nutricibus & earum circa alumnos cura breviter diſſerendi.

CAP. II.

Nutrix, a nutriendo *derivatur; mammæ* nutrices *appellatæ. Nutrices ab* alendo almæ, *&* altrices *dicuntur: possunt & recte* alumnæ *appellari.* Τίτθη, Μαῖα, Τροφὸς, *præcipua vocabula, quibus ad designandas nutrices utuntur Græci.* Τίτθαι *a mammis dicuntur, quas* τίτθυς *Græci vocant. Eupolis nutricem* θηλάσειαν *appellavit.* Τροφὸς *sumitur pro nutrice quæ lac præbet, & pro illa quæ infantuli tantum curam gerit. Hanc* Assam *appellabant Romani: quam tamen vocem aliter interpretatur Nonius. Antiquis temporibus infantium cura mandabatur ætate alicui provectæ mulieri: quæ sæpissime erat* avia *vel* matertera*; Illæ ex eo nutrices dicebantur.*

VOcem *nutrix*, a *nutriendo* derivari nemo nescit: qua eadem ratione ipsæ mammæ *nutrices* appellantur; uti doctis observatum ex Catull. Carm. 65. de Nupt. Pelei & Thetidis v. 18.

Illaque, haud alia viderunt luce, marinas,
Mortales oculi, nudato corpore Nymphas,
Nutricum tenus extantes e gurgite cano.

ubi vid. Passeratium.

Nutrices dicuntur etiam *almæ* ab *alendo*; Lucret. lib. 5. vers. 232.

Almæ nutricis blanda atque infracta loquela.

Ab eodem verbo fit vocabulum *altrix*, quo aliquando etiam nutrices designantur. Stat. 2. Silv. 1. vers. 86.

Quid referam, altricum victos pietate parentes.

hinc τίτθην, optime vertunt Glossæ *altricem* ut statim apparebit.

Vocantur & recte eædem *alumnæ*, cum is qui alit, & ille qui alitur ambo *alumni* dicantur; Serv. ad 4. Æneid. Virg. vers. 72. *Nam vector, cum sit proprie qui vehit, invenimus etiam, eum vectorem dici qui vehitur.* Et paulo post, *Tale & alumnus, qui alit, & qui alitur.*

Græci multis vocabulis nutrices designant, quorum hæc præcipua, τίτθη, μαῖα, τροφὸς. Singula breviter expendamus. τίτθην, explicat Hesychius per τροφὸν. Glossæ Labbæi; τίτθη, *altrix, nutrix.* Appellantur autem sic a mammis, quæ Græcis τίτθοι dicuntur. Suid. τίτθοι: οἱ μασοὶ, ἤτοι τῶν μασῶν τὰ ἄκρα. *Mammæ, vel potius mammarum summæ partes.* Idem in τίτθαι: οὕτω καλοῦνται αἱ παρὰ τοῖς τιτθίοις, καὶ τῷ γάλακτι τρέφουσαι τὰ παιδία. *Sic appellantur nutrices, quæ juxta mammas & lac, infantes nutriunt;* Pollux lib. 3. cap. 3 Sect. 4. Καὶ ἡ γάλα παρέχουσα, τίτθη, καὶ μαῖα. De voce μαῖα, infra loquar.

Nutrix dicitur præterea τίτθις quo eodem nomine materteræ designantur, vide Lexicographos; Eupolis nutricem θηλάσειαν appellavit. Pollux, lib. 3. cap. 3. sect. 6. Τὴν δὲ θηλάζουσαν Εὔπολις τιτθὴν θηλάσειαν ὠνόμαζε. *Lactantem vero nutricem Eupolis* θηλάσειαν *dixit.* Nimirum ἀπὸ τοῦ θηλάζω, *lacto, sugo*, ut vertunt Glossæ, quodque patet ex ipsis Pollucis verbis; illud autem verbum ἀπὸ τῆς θηλῆς mamma.

In voce τροφὸς, paulo plus immorabimur. Glossæ, *Nutrix* τροφὸς. Hesych. τροφοὶ ἀντὶ τοῦ θρέμ-

A ματα: sed hoc vocabulum laxioris est significatus, bifariam enim sumitur, vel pro nutrice quæ lac præbet uti vox ipsa indicat, & verbum τρέφω a quo derivatur, unde & omne alimentum τροφεῖον seu τροφὴ dicitur; vel, pro alio nutricum genere, quæ infantes non lactant, sed eorum tantum curam gerunt, sub qua notione vox Græca τροφὸς, & Latina *nutrix*, sæpe veniunt: Thom. Magister in τίτθη. Τίτθη δὲ λέγεται ἡ μασὸν παρέχουσα. Et paulo post, τροφὸς δὲ, καὶ τιθηνὸς, ἡ τὴν ἄλλην ἐπιμέλειαν ποιουμένη τοῦ παιδὸς μετὰ τὸν ἀπογαλακτισμόν. τροφὸς *vero &* τιθηνὸς *dicitur, quæ reliquam infantis curam gerit post ablactationem.* Falli tamen
B in eo mihi videtur, quod *lactantem nutricem* τίτθην tantum appellet, & τροφὸν absolute illam quæ solum post ablactationem infantem curat, esse velit; ut dixi enim τροφὸς nutricem lactantem sæpe notat, & aliquando illam quæ tantummodo præposita est infantium curæ, quæ etiam nutrix vocatur.

Sic apud Homer. Odyss. α vers. 435. dicitur Euryclea Telemachum infantem nutrivisse.

—— Καί ἑ μάλιστα
Δμωάων φιλέεσκε, καὶ ἔτρεφε τυτθὸν ἐόντα.
C —— *Et ipsum maxime*
Ancillarum amabat, & enutrierat, parvulus cum esset.

quæ tamen vers. 430. a Laerte, patre Ulyssis empta fuisse dicitur, ita ut certe jam provecta ætate fuerit cum nasceretur Telemachus, eumque ideo lacte nutrire non potuerit; ad eandem prætærea dicit Ulysses lib. 19. vers. 482. se ab ea enutritum fuisse.

Μαῖα τίη μ' ἐθέλεις ὀλέσαι, σὺ δέ μ' ἔτρεφες αὐτὴ
Τῷ σῷ ἐπὶ μαζῷ. ——
D *Nutrix cur me vis perdere, tu autem me nutrivisti ipsa*
Ipsa tua in mamma. ——

Unde observandum, patres matresque quæ ipsos aluerant nutrices, has jam vetulas suorum liberorum educationi præposuisse; quod idem de Pædagogis infra referemus. Sic intelligendus Virgil. lib. 5. Æneid. vers. 645.

—— *Heic una e multis, quæ maxima natu*
Pyrgo tot Priami gnatorum regia nutrix.

E Istæ nutrices Romanis proprie dicebantur *Assæ*, si credendum Scholiastæ Juvenalis, ad Satyr. 14. vers. 208.

Unde habeas, quærit nemo, sed oportet habere
Hoc monstrant vetulæ, pueris repentibus, Assæ.

Ubi sic *Assam*, interpretatur; *Assa nutrix dicitur quæ lac non præstat infantibus, sed solum diligentiam & munditiam adhibet, nutricula sicca, vetusta, infantibus monstrat.* Hoc tamen vocabulum, inter ἅπαξ λεγόμενα referendum, aliter explicat, Non. Marcell. cap. 1. *Assas nutrices diffi-*
F *cilis multis existimant intellectus. At vero acri intentione potuimus indagare, ob eam proprietatem officii eo nomine nuncupari, quod assint iis quos nutriant, nec vel exiguo divellantur*: vid. Turneb. Adversar. l. 24. c. 22. & Voss. in Etymologico.

Ad has nutrices quæ tantum diligentiam adhibent, pertinent aviæ, materteræ, & ætate provectæ mulieres, quibus mandabatur infantium cura; præcipue temporibus antiquis cum ipsæ matres liberos alerent. Tunc enim eligebatur anus

gravitate morum conſpicua quæ omnes ex ſua familia infantes educaret; Auctor Dialog. de Orator. cap. 28. *Eligebatur autem aliqua major natu propinqua, cujus probatis, ſpectatiſque moribus, omnis cujuſpiam familiæ ſoboles committebatur*; & deinde; *ſic Corneliam Gracchorum, ſic Aureliam Cæſaris, ſic Attiam Auguſti matrem, præfuiſſe educationibus, ac produxiſſe principes liberos accepimus*. Illæ ſæpe erant aviæ, vel materteræ, Quintilian. Declamat. 388. *Filium ſuſtulerat, puer continuo ad Aviam translatus eſt*.

Poſtea matribus jam liberis præficientibus nutrices, mos idem remanſit; & ſimul cum nutrice, aviæ, materteræ, infantulum educabant, unde apud Reineſ. Inſcript. 52. Claſſ. 12. conjunguntur avia & nutrix, in inſcriptione tumuli infantis biennis, quippe quibus pueruli ad mortem uſque fuerat cura.

JUVENALIS. VIX. AN. II.
M. III. D. IX. H. I.
CANULEIA. TICHE. AVIA.
ET. ERASENA. LIBAS. NUTRIX.
FECERUNT. ET. SIBI. ET.
SUIS.

Atque eædem ob educandi nepotulum curam *nutrices* dicebantur; clarum eſt ex Perſio Sat. 2. verſ. 30. vota recenſente quæ die luſtrico ab aviis & materteris, pro infante fiebant.

Ecce Avia, inquit, *aut metuens divum matertera cunis*
Exemit Puerum. ——

ſubdit deinde de eiſdem verſ. 38.

—— *aſt ego nutrici non mando vota*.

CAP. III.

Maxima nutrices cura eligendas, ſemper monuerunt ſapientes. Quod tamen neglexerunt antiqui. Nutrici addebatur ſervus, nutritor *dictus. Lacænæ nutrices magni fiebant, quæ ſine faſciis educabant infantes; unde multi eas ſuis liberis emebant. Nutrices ſæpe erant* ſervæ, *aliquando* mercede conductæ.

EXpoſitis ita vocabulis quibus deſignantur, & vario earum genere, ad ipſas nunc nutrices venio; quæ ut ſupra dixi ideo a matribus accerſebantur, quia poſt dolorem partus alendi infantis laborem refugiunt. In his eligendis maxima incumbendum cura monuerunt Sapientium plurimi: probæ nutricis enim bona educatio pueris per totam vitam prodeſt, & contra infantium teneri animi facillime nutricum vitiis, ſi quædam habeant imbuuntur; Plutarch. de liber. Educand. pag. 3. Verba latina ſunt. *Sin id præſtare nequeant, ſaltem nutrices non quaſvis, ſed quam fieri poteſt maxime probas deligamus. Primum in hac re ſit, ut moribus eæ ſint Græcanicis, ſicut enim membra corporis, ſtatim ab ipſis natalibus, infantis ſunt fingenda ut recta adoleſcant, neque torqueantur; ita & jam inde ab initio indoles ejus informanda eſt*, &c. Myja Philoſophiæ peritiſſima, & inter doctas merito relata, Epiſtola ad Phyllidem inter fragmenta Pythagoreorum, hæc præcipit; Latine tantum adſcribam. *Cum mater liberorum facta ſis hæc te moneo, ut nutricem deligas aptiſſimam, atque mundam, præte-*

A *rea verecundam, & ſomno non deditam neque temulentiæ*; & paulo poſt. *Neque vero iracunda ſit nutrix, neque balba, neque in ſumendo cibo nullam rationem aut diſcrimen adhibens, ſed compoſita, & moderata. Item ſi ullo modo fieri poſſit, non Barbara ſed Græca*. Quintil. lib. 1. Inſtit. Orat. cap. 1. *Ante omnia, ne ſit vitioſus ſermo nutricibus, quas ſi fieri poſſet, ſapientes Chryſippus optavit, certe quantum res pateretur, optimas eligi voluit. Et morum quidem in his haud dubie prior ratio eſt, recte tamen etiam loquantur*.

Sed horum præceptorum nullam habitam fuiſſe rationem apparet ex verbis Favorini Philoſophi,
B apud Gell. lib. 12. cap. 1. *Præſertim ſi iſta, quam ad præbendum lactem adhibebitis, aut ſerva, aut ſervilis eſt ut plerumque ſolet, externæ atque barbaræ nationis; ſi inproba, ſi informis, ſi impudica ſi temulenta eſt; nam plerumque ſine diſcrimine, quæcumque id temporis lactens eſt, adhiberi ſolet*. Auctor Dialog. de Orator. cap. 29. *At nunc, natus infans delegatur Græculæ alicui ancillæ; cui adjungitur unus aut alter ex omnibus ſervis, plerumque viliſſimus*: nempe nutritor, qui nutrici comes dari ſolebat, unde apud Polluc. lib. 3. cap. 3. Sect. 6. cum nutrice conjungitur, τίτθη, τιθήνη, τροφὸς, τροφεὺς οἷς οἱ τραφέντες τρόφιμοι.
C *Nutrix lactans, nutritor, quibus hi, qui nutriti ſunt, Alumni dicuntur*. Ita Amaltheæ lactanti Jovem, affuerunt Curetes, ſeu Corybantes, quod vulgatum nimis, ut oſtendi debeat. De nutritoribus vid. Pignor. de Servis.

Ex nutricibus plurimi fiebant Laconicæ, quæ infantes ſine faſciis educabant, ut ſpeciem illis liberalem conciliarent. Plutarch. Lycurg. pag. 49. ἦν δὲ περὶ τὰς τροφὰς ἐπιμέλειά τις μετὰ τέχνης, ὥστε ἄνευ σπαργάνων ἐκτρεφούσας τὰ βρέφη, τοῖς μέλεσι καὶ τοῖς εἴδεσιν ἐλευθέρια ποιεῖν. *Jam nutrices curam agebant artificioſam ut ſine faſciis infantes e-*
D *ducentes, membra & ſpeciem iis liberalem conciliarent*: & paucis poſt verbis, διὸ καὶ τῶν ἔξωθεν ἔνιοι τοῖς τέκνοις Λακωνικὰς ἐωνοῦντο τίτθας. Καὶ τήνγε τὸν Ἀθηναῖον Ἀλκιβιάδην τιτθεύσασαν Ἀμύκλαν ἱστοροῦσι γεγονέναι Λάκαιναν. *Hinc mercabantur liberis, nonnulli exteri nutrices Laconicas. Etiam quæ Athenienſem nutricata eſt Alcibiadem, Amyclam, tradunt Lacænam fuiſſe*.

Nutrices autem, vel erant ſervæ, vel mercede conductæ; apud Homer. Odyſſ. α. verſ. 429. Laertes Eurycleam emiſſe dicitur.

Εὐρύκλει᾽ Ὦπος θυγάτηρ πεισηνορίδαο
E Τήν ποτε Λαέρτης πρίατο κτεάτεσσιν ἑοῖσιν
Πρωθήβην ἔτ᾽ ἐοῦσαν, ἐεικοσάβοια δ᾽ ἔδωκεν.

Euryclea, Opis filia Piſenoridæ,
Quam olim Laertes emerat facultatibus ſuis
Impubem adhuc, & precium viginti boum dedit.

Apud Euripid. Med. verſ. 49. Pædagogus ad nutricem.

Παλαιὸν οἴκων κτῆμα δεσποίνης ἐμῆς.

F *Antiquum mancipium meæ dominæ.*

& ad illum rurſus nutrix, verſ. 65.

Μὴ πρὸς γενείου κρύπτε σύνδουλον σέθεν.

Ne, per barbam, celes conſervam tuam.

Auctor Dialogi de Orator. ſupra; *Jam primum ſuus cuique filius, ex caſta parente natus, non in*

cella emptæ nutricis, sed gremio, ac sinu matris educabatur. Ita pueris nobilibus præfectas fuisse nobilissimas fœminas captivas, infra docebitur.

Nutrices aliquando non servas, sed mercenarias fuisse, cum ex multis Auctoribus, tum ex Plutarcho apparet, libello de Liber. Educand. pag. 3. αἱ τίτθαι δὲ, καὶ αἱ τροφοὶ τὴν εὔνοιαν ὑποβολιμαίαν καὶ παρέγγραπτον ἔχουσιν, ἅτε μισθοῦ φιλοῦσαι. *Nutricum enim amor, subdititius atque adscititius est, utpote mercedis gratia diligentium*; Observavit & hoc discrimen Favorinus. *Præsertim si ista quam ad præbendum lactem adhibebitis, aut serva aut servilis est*.

CAP. IV.

Nutricum infantes lactandi cura, proprie dicitur educatio. *Cunæ quid sint exponitur. Servii error. Græcis cunæ* βαβαλιστήριον, κοιτὶς, λίκνον, σκάφη *dicuntur; ex ultimis duabus vocibus innotescit cunarum forma. Infantes boni ominis causa in vannis positi; aliquando & in Clypeis. Cunabulis significantur & infantium lectuli, & fasciæ quibus involvebantur. Nutrices priusquam deponerent in cunis, solebant lavare & lactare infantes: Cantatiunculis inconditis conciliabant somnum; Illæ proprio nomine* Næniæ *dicebantur: duplex hujus vocis Etymologia. Næniæ a Græcis* καταβαυκαλήσεις *vocantur: A crebris* lalla, *quæ accinebant infantulis,* Lallare *dicuntur nutrices. Infantes ipsi cum hæc* lalla *imitari conarentur, dicebantur* lallare. *Crepitacula adhibebant nutrices ut eorum motu infantes in somnum verterentur. Fabulas narrare solebant. Præbita mamma vel placenta sedabant a lacrymis. Minis interdum placabant: minitabantur lupum,* μορμοῦς, *larvas &c. quas interdum ob oculos etiam illis ponebant. Mitigatis pollicebantur se occisuras lupum. Nutrices alumnos* filios *appellabant, illi contra* mammulas. *Nutrices alumnorum* matres *dictæ. Aviæ & nutrices die lustrico vota pro alumnis faciebant*.

PRogredior nunc ad ipsum officium & curam nutricum circa infantes. Atque primum, quam in illis lactandis impendebant, proprie *educatio* dicebatur. Propert. lib. 3. Eleg. 7. vers. 51.

Celsaque Romanis decerpta palatia tauris
Ordiar, & cæso mœnia firma Remo,
Eductosque pares silvestri ex ubere Reges.

Ad quem ultimum versum doctissimus Passeratius. *Eductos*, inquit, *id est nutritos, Varro de liber. educand. apud Nonium; educit obstetrix, educat nutrix, instituit Pædagogus, docet Magister*.

Dormituros infantes, in cunis nutrices deponebant. Cunæ quid sint docet Serv. ad Virg. Æneid. 3. vers. 105.

Mons Idæus ubi, & gentis cunabula nostræ

Cunabula, inquit, *h. e. nutrimenta, nam ubi jacent infantes, cunæ vocantur*; discimus ex hoc loco quid sint cunæ, videmus etiam dormitasse Servium, cum *cunabula nutrimenta* explicat. *Cunabula* enim heic natalem terram significant, metaphora a cunabulis, quæ sunt lectuli infantium, desumpta; ostendam ex ipsa auctoritate Servii, ad Eclog. 5. vers. 23. ubi dicit, *cunabula, lectuli in quibus infantes jacere consueverunt, vel*

A *loca, in quibus nascuntur, quasi Cynabula, nam* κύειν *est græce eniti*. Hæc verba videntur illum fugisse, cum adscriptum versum illustraret, quæ tamen optime Virgilii mentem exponunt. *Cunabula* pro *nutrimento* usurpari nunquam me legere memini.

Cunabula dicuntur Græcis, βαβαλιστήριον, κοιτὶς, λίκνον, & σκάφη: quibus ultimis vocibus forma cunarum discitur; λίκνον enim proprie est *vannus, cribrum*, & σκάφη, *scapha*. Vel potius, ipsi vanni & scaphæ loco cunarum a Veteribus usurpabantur, in quibus deponebant infantes ominis causa, in spem divitiarum omnium,
B & præcipue frugum terræ, ut docet Scholiast. Callimach. ad Hymn. 1. vers. 48. & ibidem Spanhemius. Sic etiam in clypeis pueruli collocabantur, in fortitudinis & virtutis bellicæ præsagium; ita apud Theocritum loco supra adscripto, ab Alcmena Hercules clypeo imponitur, ut observavit ad Callimachi versum laudatum doctissima Daceria.

Cunabula autem, non tantum lectulos infantium designant, sed & fascias, quibus ligabantur. Optime vertunt Glossæ Labbæi, σπάργανα, *cunabula*: vide Turneb. Adversar. 9. cap. 10. & Salmas. ad Vopisci Aurelian. cap. 4. qui hanc in-
C ter *cunas*, & *cunabula* differentiam ponit, ut *cunas* lectulos in quibus jacent infantes, *cunabula* tantum fascias quibus ligantur, esse velit. Sed refragatur Servius, & Glossæ, quæ βαβαλιστήριον, λίκνον, &c. *cunam*, & *cunabulum* vertunt: malim ego ex sententia Vossii & aliorum Doctorum credere, cunabula & pro lectulis & pro fasciis infantium sumi.

Priusquam vero infantes in cunis deponerent, lac præbere & lavare solebant nutrices, ita Alcmena supra Idyll. 24. Theocrit.

D Ἀμφοτέρως λέσασα καὶ ἐμπλήσασα γάλακτος,
Χαλκείαν κατέθηκεν ἐπ' ἀσπίδα. ——

Cum ambos lavisset, & lacte replevisset
Posuit super scutum æreum. ——

Infantibus in cunis collocatis, cantatiunculas inconditas accinebant, & sic conciliabant somnum. Jam ex Theocrito, annotaverunt doctissimi Viri Casaubon. ad Theophrastum, & Gronov. Observat. lib. 2. cap. 1. ita Lucret. lib. 5. vers. 232.

Almæ nutricis blanda atque infracta loquela.

E Stat. 5. Thebaid. vers. 616.

—— *quoties tibi Lemnon & Argo*
Sueta loqui, & longa somnum suadere querela.

Hæ proprio nomine *Næniæ* appellantur; vide Lambin. ad Horat. lib. 2. Od. 1. lib. 2. Epist. 1. Glossæ ἀτονία, *defectio, nænia*. Forsan dictæ a Næniis quas exhibebant Præficæ in funeribus, nam illæ erant etiam inconditæ, & nil nisi ululatus. Non. Marcell. cap. 3. *Nænia, ineptum &*
F *inconditum carmen, quod adducta pretio mulier quæ præfica diceretur, iis quibus propinqui non essent, mortuis exhiberet*. Vel forte a Græca voce νύννιον, qua balbæ istæ nutricum voces designantur, (ut ex Hesychio, inter doctissimos doctissimus Josephus Scaliger, observat ad Auson. lib. 2. cap. 11.) Latinum vocabulum *nænia* derivatur: judicabit Lector.

Græcis, *næniæ* proprie καταβαυκαλήσεις dicuntur. Athenæus lib. 14. cap. 3. αἱ δὲ τῶν τιθηνῶν ᾠδαὶ, καταβαυκαλήσεις ὀνομάζονται. *Cantilenæ*

autem nutricum lactantium, καταβαυκαλήσεις *vocantur*: vide ibi doctissimum Casaubon. ut & ad Theophrast. cap. 7. pag. 204. & sequentibus, ubi ex multis Auctorum locis *nænias* καταβαυκαλήσεις & alias tales voces explicat; Suidas. βαυκαλᾶν, τιθηνεῖσθαι μετ' ᾠδῆς τὰ παιδία. Βαυκαλᾶν, *infantes cantillando nutrire*.

Lallare etiam dicebantur nutrices, a crebris *lalla*, *lalla*, quæ infantulis accinebant; Pers. Satyr. 3. vers. 18.

—— & iratus Mammæ lallare recusas.

Cornutus, vel quiscunque sit Scholiastes ibi. *Nutrices infantibus ut dormiant, solent dicere sæpe lalla, lalla, lalla.* De his vide differentem Turneb. Adversar. 18. cap. 34. quo loco docet, *Lallum* fuisse Deum qui næniis illis nutricum præerat. Vide rursus eundem, lib. 19. c. 21. ut & Scaliger. Lect. Auson. lib. 2. cap. 11.

Pueruli ipsi, cum hæc *lalla* imitari vellent, sed perfecte non possent; *lallare* dicebantur; Sat. 5. Thebaid. vers. 614.

Heu ubi siderei vultus? ubi verba ligatis
Imperfecta sonis? risusque, & murmura, soli
Intellecta mihi? ——

Ad ultima verba Scholiastes quem sæpe laudat Barthius. *Lallos dicit, pueruli voces, quas didicerat præeunte nutrice, non autem perfecte poterat pronuntiare*. Et ab istis infantium lallatibus, ipsæ cunæ, Græcis βαβαλιστήριον seu βαβαλίον denominatæ, quod in illis pueruli βαβάζουσι, lallant; Glossæ, βαβάζειν, *lallare*. Hesych. βαβάζειν, τὸ μὴ διηρθρωμένα λέγειν. βαβάζειν, *non formata verba loqui*.

Adhibebant simul nutrices crepitacula, quorum motu, & sono, infantes in somnum verterentur; conjungit cum *lallis* Lucret. lib. 5. vers. 230.

At variæ crescunt pecudes, armenta, feræque,
Nec crepitacula eis opu' sunt, nec cuiquam adhibenda'st
Almæ nutricis blanda atque infracta loquela.

Teles, apud Stob. Serm. 247. pag. 814. Πεινᾷ τὸ παιδίον, ἡ δὲ τροφὸς κατακοιμίζει, διψᾷ, ἡ δὲ λούει. κοιμηθῆναι θέλει, ἡ δὲ κρόταλον ἔχουσα ψοφεῖ. *Esurit infans, a nutrice sopitur, sitit, lavatur; dormire vult, nutrix quatit crepitaculum.*

Nutrices fabulas infantibus narrare fuisse solitas, ignorat nemo: sic Statius, adscripto statim versu,

—— Quoties tibi Lemnon, & Argo
Sueta loqui. ——

Hoc merito reprehendit Auctor Dialogi de Orator. cap. 29. *At nunc natus infans, delegatur Græculæ alicui ancillæ, cui adjungitur unus aut alter ex omnibus servis, plerumque vilissimus, nec cuiquam serio ministerio accommodatus; horum fabulis & erroribus, teneri statim & rudes animi imbuuntur.* Censet etiam sapienter Plato, non quasvis fabulas infantibus esse recitandas, ne his corrumpantur, apud Plutarch. de Liber. Educand. pag. 3. Καί μοι δοκεῖ Πλάτων ὁ δαιμόνιος ἐμμελῶς παραινεῖν ταῖς τίτθαις, μὴ τοὺς τυχόντας μύθους τοῖς παιδίοις λέγειν, ἵνα μὴ τὰς τούτων ψυχὰς, ἐξ ἀρχῆς ἀνοίας καὶ διαφθορᾶς ἀναπίμπλασθαι συμβαίνῃ. *Ac mihi videtur divinus Plato, nutricibus*

A *prudenter præcepisse, ne quasvis fabulas pueris recitent, ne horum animi a principio stoliditate, ac pravitate occupentur.*

Utebantur variis artibus Nutrices, ad sedandas infantium lachrymas; mammam vulgo, quod & adhuc fit, præbebant. Plutarch. de Liber. Educand. pag. 9. Καὶ μιμεῖσθαι τὰς τίτθας αἵτινες ἐπειδὰν τὰ παιδία κλαυθμυρίσωσιν, εἰς παρηγορίαν πάλιν τὸν μαστὸν ὑπέχουσι. *Imitandæque in hoc genere nutrices, quæ infantes cum ad fletum provocarunt, rursum ut consolentur, mammam præbent.* Placentis sæpe eos leniebant nutrices & alii. Arrian. in Epictet. lib. 2. cap. 16. Τὰ γοῦν παι-

B δία εὐθὺς ὅταν κλαύσῃ μικρὰ τῆς τίτθης ἀπελθούσης, πλακούντιον λαβόντα ἐπιλέλησται. *Pueri quidem cum primum plorant nutrice paulum digressa, placentula accepta ploratus obliviscuntur.*

Minas interdum adhibebant ut infantes placarent; sic minitabantur Lupum. Æsopus, (si saltem fabularum Auctor sit, de quo merito Doctorum multi dubitant;) Fabul. 138. λύκος γενόμενος κατά τινα τόπον, ἤκουσε παιδίου κλαίοντος καὶ γραὸς λεγούσης αὐτῷ παῦσαι τοῦ κλαίειν. Ει δὲ μὴ, τῇ ὥρᾳ ταύτῃ ἐπιδώσω σε τῷ λύκῳ. *Lupus profectus ad quendam locum, audivit lugentem puerulum, eique dicentem anum, desine plorare, sin minus,*

C *hac hora tradam te lupo.* Anus nomine, forsan heic designatur avia, quam aut cum nutrice confudit, (nam avias, nutrices dici jam ostensum.) aut per anum ipsam designari nutricem, putavit Avienus, fabula Æsopia, 1.

Rustica deflenti parvo, juraverat olim
Ni taceat, rapido quod foret esca lupo.

deinde, vers. 13. dicit lupus ad lupam.

D *Nam quæ præda? rogo, quæ spes contingere posset?*
Jurgia nutricis, cum mihi verba darent.

Larvis ad terrorem infantibus incutiendum, sæpe etiam utebantur; quas vel induebant servi & sic se coram puerulis sistebant, vel tantum illis minitabantur nutrices. Græci μορμοῖς infantes terrebant; Glossæ, μορμώ, *larvæ* Hesychius, μορμοὶ, φόβοι κενοὶ, sic enim bene legunt Docti quidam. Late de larvis, lamiis & talibus terriculamentis, quæ minitabantur & etiam ob oculos ponebant pueris Antiqui, vide Cl. Spanhemium, Virum in quo stupenda eruditio & maximi honores certant, ad Callimach. Hymn. in Dian. vers.

E 67. & 69. & ibidem doctissimam Daceriam. Addam tantum dictum Æsopi quo mercatori ut se emat persuadet, in ejus vita pag. edition. Nevelet. 13. Καὶ ὁ Αἴσωπος οὐ πάρεισί σοι παιδία οἴκοι ἀτακτοῦντα καὶ κλαίοντα; τούτοις ἐπίστησόν με παιδαγωγὸν, καὶ πάντως αὐτοῖς ἀντὶ μορμοῦς ἔσομαι. *Et Æsopus, nonne adsunt tibi pueruli domi turbulenti & flentes? his præfice me Pædagogum, & omnino eis pro larva ero*: & paulo post cum ad domum mercatoris accessissent, infantesque parvuli duo terrore fuissent perturbati, inquit ad dominum Æsopus ἔχεις μου τῆς ἐπαγγελίας ἀπόδειξιν. *Habes*

F *meæ pollicitationis probationem.*

Placatos vero infantes leniebant, Lupum se occisuras pollicentes. Æsopus allata fabula: ὡς δ' ἑσπέρα κατέλαβεν ἀκούει πάλιν τῆς γραὸς κολακευούσης τὸ παιδίον, καὶ λεγούσης αὐτῷ, ἐὰν ἔλθῃ ὁ λύκος δεῦρο, φονεύσομεν ὦ τέκνον αὐτόν. *Sed cum advenisset vespera, audit rursus anum blandientem puerulo, ac dicentem, si venerit lupus huc, interficiemus eum fili.* Nota ex eisdem verbis, alumnos a nutricibus *filios* fuisse appellatos, quod & aliis

auctorum locis heic firmarem, niſi de hoc eſſet infra agendi locus. A

Infantes contra, matres & nutrices ſuas, *mammas* vel *mammulas* vocabant. Perſ. Sat. 3. v. 18.

—— & iratus mammæ, lallare recuſas.

ubi videndus magnus Caſaubonus, ut & Turneb. Adverſar. 18. 34. qui mammam hoc loco pro nutrice poni, ex Martiali oſtendit; ita Arſace nutricem Cybelen *μαμμίδιον* appellat apud Heliodor. lib. 7. pag. 319. Reines. Claſſ. 11. Inſcript. 61.

MAMMULÆ PIISSIMÆ B
BENE MERENTI.

Nutrices aliquando & matres alumnorum dicebantur. Nonius. cap. 6. in voce *genitrix*. *Genitrix a matre hanc habet diſtantiam: quod genitrix ſemper quæ genuerit, nuncupatur: Mater vero aliquando pro nutrice ponitur: Virg. libro VIII.*

Geminos huic ubera circum
Ludere pendentes pueros, & lambere matrem.

Plaut. Mænech. *Ita forma ſimiles pueri, ut mater ſua* C
Non internoſſe poſſet, quæ mammam dabat,
Neque adeo mater ipſa, quæ illos pepererat.

vid. eundem in *Mater*.

Abſolvo caput, vota obſervando, quæ aviæ & nutrices pro infantulis, luſtrico eorum die (qui octavus in puellis, nonus in pueris poſt partum erat, ut doctiſſime oſtendit Caſaubonus) facere ſolebant. Perſ. Sat. 2. verſ. 31. loco jam laudato.

Ecce avia, aut metuens divum matertera, cunis
Exemit puerum, frontemque atque uda labella D
Infami digito, & luſtralibus ante ſalivis
Expiat, urentes oculos inhibere perita.
Tunc manibus quatit, & ſpem macram ſupplice voto
Nunc Licini in campos, nunc Craſſi mittit in ædes.
Hunc optent generum Rex & Regina; puellæ
Hunc rapiant; quicquid calcaverit hic roſa fiat.
Aſt ego nutrici non mando vota.

Hæc omnia eruditiſſime explicata, operæ pretium erit in commentario Caſauboni ad hanc Satyram E reſpicere. Horat. lib. 1. Epiſt. 4.

Quid voveat dulci nutricula majus alumno.
Quam ſapere, & fari ut poſſit quæ ſentiat, & cui
Gratia, fama, valetudo, contingat abunde,
Et mundus victus, non deficiente crumena.

CAP. V.

Nutrices præerant inſtitutioni Puellarum: antiquiſſimus Hebræorum mos; a quibus ad cæteras gentes defluxit. Illæ nutrices erant eædem quæ olim alumnas lactaverant. Maximus inter nutrices, & inter alumnos alumnaſve mutuus amor: a quo amore ortæ ſunt blandæ compellationes quibus invicem nutrices alumnique ſeſe compellabant; ſacrum caput, nutricula, *μαῖα*. *Nutrices alumnos alumnaſque* filios *&* filias, *illi contra nutrices* matres *appellabant. Maxima alumnorum in nutrices pietas, & maximus nutricum erga alumnos amor, exemplis firmantur. Unde factum, ut in flagitiis & facinoribus ſæpe alumnas adjuraverint nutrices. Virginibus tamen ideo erant præpoſitæ, ut earum pudori invigilarent, unde ſemper illis aderant; & ante fores cubiculi earum cubabant. Nuptis ſemper etiam ex amore adhærebant; qui mos Romæ in luxum verſus eſt. Nutrices nobilium, ſæpe genere claro oriundæ, ſed bello captæ erant; firmatur exemplis Carmes & Hipſipiles.* F

Nutricum circa infantes diligentiam, excipit nobilior in virgines cura. Nutrices enim quas aluerant Puellas, provectiores ætate ſemper comitabantur, & inſtitutioni earum præerant, more jam antiquiſſimis temporibus recepto; legimus enim Geneſ. 24. comm. 59. Rebeccam nutricem habuiſſe. verba ſunt, *dimittentes itaque ſororem Rebeccam, & nutricem ejus.* Quæ conſuetudo, ab Hebræis abſque dubio ad cæteras gentes propagata eſt.

Nutrices has eaſdem fuiſſe quæ lactaverant, cum ex multis auctorum locis, tum præcipue ex Ceiri Virgiliana apparet, quod Poema Scaligero in caſtigationibus ad Catullum teſte, merito divinum appellari poteſt; verſ. 224. Carme nutrix ad Scyllam.

Et ſimul, o nobis ſacrum caput inquit alumna.

& verſ. 245.

Per tibi Dictynnæ præſentia numina juro
Prima Deum, quæ te mihi dulcem donat alumnam, &c.

Dianam quam & Dictynnam, ex hoc verſu, ſed præcipue ex 305. dictam patet, idcirco dicit, *primam Deum ſibi Scyllam alumnam dediſſe*, quoniam uti notiſſimum, Diana partubus præerat. Scylla ad Carmen verſ. 274.

Quod te per divum crebros obteſtor amores,
Perque tuum memoris hauſtum mihi pectus alumnæ.

loco *memoris*, egregie *memori*, h. e. mihi *memori* & *gratæ*, legit litterarum Heros Joſephus Scaliger, ut id in tranſcurſu moneam. Ita & Arſacen Satrapæ uxorem, Cybele anus *τροφίμην* vocat, apud Heliodor. lib. 7. pag. 317.

Ab hac nutritione & educatione a prima infantia nutricum & alumnorum alumnarumve in tantum amor crevit, ut non tantum paterno amori æquiparare, ſed & anteferre auſi ſint ſapientes. Clem. Alexandr. Pædagog. lib. 1. cap. 6. pag. 106. Τὸ θρέψαι δ᾽ ἐν βροτοῖσι, πολλάκις πλείω πορίζει φίλτρα, τοῦ φῦσαι τέκνα. *Aluiſſe autem, inter homines ſæpe affert plura amoris incitamenta, quam procreaſſe liberos.* Quæ ad verbum, Græcorum Poetarum lectione imbutus Clemens, ex Euripide mutuatus eſt; ſic enim ille apud Stob. Sermon. 197. pag. 673.

Τό θρέψαι δ᾽ ἐν βροτοῖς πολλάκις
Πλείω πορίζει φίλτρα, τοῦ φῦσαι τέκνα.

Vetus Scholiaſtes Barth. ad Stat. Theb. 5. v. 632. *Matre non inferior ſæpe, dilectio nutricis.* Nolo pulcherrima in hanc rem Statii carmina 2. Sylv. 1. verſ. 82. omittere.

Fas mihi, ſanctorum venia dixiſſe parentum
Tuque natura ſinas, cui prima per orbem

Jura animis sociare datum: non omnia sanguis
Proximus, aut serie generis demissa propago
Alligat; interius nova sæpe adscitaque serpunt,
Pignora connexis. (loquitur de Nutritore.) *natos genuisse necesse est,*
At legisse juvat. Tenero sic blandus Achilli,
Semifer Æmonium vincebat Pelea Chiron.

& vers. 86.

Quid referam, altricum victos pietate parentes.
Quid te post cineres deceptaque funera matris
Tutius Inoo reptantem pectore Bacche.
Jam secura parens, Thuscis regnabat in undis.
Ilia; portantem lassabat Romulus, Accam.

Et ab amore isto, blandæ ortæ sunt illæ compellationes, quibus nutrices & alumni sese compellabant; ita Carme supra,

Et simul, o nobis sacrum caput, inquit, alumna;

Scylla, contra ad Carmen, vers. 257.

Illa autem, quid nunc me, inquit nutricula torquens.

Sic nutrices ab alumnis apud Græcos in honorem μαῖαι vocabantur. Hesych. hac voce καὶ προσφώνησις, πρὸς πρεσβύτιν τιμητικὴ, ἀντὶ τῆς ὦ τρόφε. *Est & compellatio honorifica, ad natu majorem, loco τῆς nutrix.* Pollux supra Καὶ ἡ γάλα παρέχουσα, τίτθη, & μαῖα. Homer. Odyss. 19. vers. 15.

Ἐκ δὲ καλεσσάμενος, προσέφη τροφὸν Εὐρύκλειαν
Μαῖ᾽ ἄγε. ——

Extra autem vocatam, allocutus est nutricem Eurycleam
Nutrix, age. ——

Et Odyss. 22. vers. 11. & 35. atque sæpe, eodem libro. Euripid. Hippolyt. vers. 243.

Μαῖα πάλιν μου κρύψον κεφαλάν

Nutrix tege rursus caput meum.

Imo parentum instar, nutrices alumnos *filios*, *filiasve*, illi contra eas *matres* appellabant. Homer. Odyss. 19. vers. 21.

Τὸν δ᾽ αὖτε προσέειπε φίλη τροφὸς Εὐρύκλεια,
Αἲ γὰρ δή ποτε τέκνον, ἐπιφροσύνας ἀνέλοιο.

Hunc autem rursus allocuta est, dilecta nutrix Euryclea
Utinam enim jam tandem, fili prudentiam suscipias.

& Odyss. 22. vers. 486. & lib. 23. in princip. Apud Euripidem Hippolit. v. 204. Nutrix ad Phædram.

Θάρσει τέκνον καὶ μὴ χαλεπῶς
Μετάβαλλε δέμας. ——

Forti animo sis filia, neque moleste
Agites corpus. ——

& paulo post. ὦ παῖ τί θροεῖς. *o filia, quid dicis.* atque passim in eadem Tragœdia. Puella ad nutricem apud Aristenæt. lib. 1. Epist. 6. νὴ τὴν ἄρτεμιν ὦ μῆτερ. & rursus in fine Epistolæ: τί φῂς ὦ μῆτερ; τοῦτο δέδοικα, μάλιστα πάντων. *Quid ais? o Mater nihil est, quod metuam magis.* Arsace pariter ad nutricem apud Heliodor. lib. 7. pag. 317. βέβλημαι εἶπεν ὦ μῆτερ.

Et ab hoc amore maxima sæpe fluxit alumnorum in nutrices pietas. Votum Virgil. lib. 7.

Tu quoque littoribus nostris Æneia nutrix
Æternam moriens famam Cajeta dedisti.

Inde maximus Alexandri dolor, ob occisum a se inter pocula Clytum, nutricis fratrem apud Curt. lib. 8. cap. 2. *Quo nunc se conferet misera? omnibus ejus unus supersum,* (inter filios & propinquos nutricis, quod ex præcedentibus verbis patet, se quoque numerat) *quem solum æquis oculis videre non poterit; & ego servatorum meorum latro, revertar in patriam, ut ne dextram quidem nutrici, sine memoria calamitatis ejus offerre possim.*

Nutrices contra, in quibusvis casibus adversis, omnem quam possent in consolandis alumnis & alumnabus curam adhibebant eorumque dolorem pro viribus levare conabantur: Suet. Neron. cap. 43. *Utque resipuit, veste descissa, capite converberato, actum de se pronunciavit; consolantique nutriculæ, & aliis quoque jam principibus similia accidisse, memoranti &c.* Respice Ovidium Ep. Heroid. 11. vers. 33. & sequentibus.

Imo tanta earum in alumnas indulgentia fuit, ut sæpissime in flagitiis & facinoribus adjuvaverint. Notum ex 10. Metam. Ovidii, nutricem suis artibus, Myrrhæ cum patre concumbendi copiam fecisse; ita & in Ciri Carme, Scyllæ comitem ad secandum Nisi purpureum crinem se addit: apud Heliodor. lib. 7. pag. 317. Cybele nutrix pollicetur Arsacæ, effecturam se ut a Theagene redametur, ibidemque de se ipsa prædicat, id sæpe alumnæ præstitisse; ἔργοις δὲ οἶμαι, πολλάκις τὴν πεῖραν εἴληφας. *Re ipsa vero, sæpius, ut existimo, id ipsum experta es.* vide ibi Bourdelotium. Sic & nutrix apud Euripidem, Hippolitum Phædræ quæ ejus amore capta erat, propitium reddere conatur. Possem & alia multa congerere exempla, sed hæc sufficiunt.

Ideo tamen virginum cura nutricibus mandabatur, ut honori & pudori earum invigilarent. Tibull. lib. 1. Eleg. 3. vers. 83.

—— *sanctique pudoris*
Assideat custos, sedula semper anus.

Hinc semper aderant alumnabus ut actiones earum dirigerent; patebit ex Dionys. Halicarnass. lib. 3. pag. 157. quo loco de Horatio victore agit, urbem cum acclamationibus totius populi ingrediente, ad quem, propter occisum sibi desponsum Curiatium, furibunda soror convitia dictura accurrit, ὥσπερ αἱ μαινάδες ἐφέρετο, inquit, πρὸς τὰς πύλας, οὐδὲν ἐπιστρεφομένη, τῆς ἀνακαλούσης, τὲ καὶ μεταδιωκούσης τροφῆς. *Bacchabunda ferebatur ad portam, nutricem frustra insequentem, ac revocantem, nil respiciens.* Memoratur & nutrix a Polluce, inter sponsæ comites. lib. 3. cap. 3. Sectione. 4. ἡ δὲ τροφὸς τῆς κόρης, τιθήνη. *Sponsæ vero curam gerens vocatur nutrix.*

Quapropter, in vestibulo cubiculi alumnarum cubare nutrices solebant; unde *custodes liminis* dictæ. Ovid. Metam. 10. vers. 383.

Murmura verborum, fidas nutricis ad aures
Pervenisse ferunt, limen servantis alumnæ;
Surgit anus, reseratque fores. ——

idem Epist. Heroid. 21. vers. 19.

Huc timor accedit, ne quis nisi conscia nutrix
Colloquii nobis sentiat esse vices.
Ante fores sedet hæc: quid agamque rogantibus intus,
Ut possim tuto scribere, dormit, ait,

Heliodor. lib. 7. pag. 317. ἕως δή, τις πρεσβύτις ὄνομα Κυβέλη, τῶν θαλαμηπόλων, καὶ συνήθως τὰ ἐρωτικὰ τῇ Ἀρσάκῃ διακονουμένων, εἰς δραμοῦσα εἰς τὸν θάλαμον. &c. *Nisi quædam anus, nomine Cybele, custos cubilis, & rerum venerearum Arsaces ministra, incurrisset in thalamum.* respiciendus ibi Bourdelotius. Ex Ciri Virgiliana idem colligi potest, vers. 220.

Quam simul, Ogygii Phœnicis filia Carme
Surgere sensit anus, (sonitum nam fecerat illi
Marmoreo æratus stridens in limine, cardo.)

& ex vers. 255.

Nec tamen ante ullas patitur sibi reddere voces,
Marmoreum tremebunda pedem, quam rettulit intra.

vide & versum 347. Alios præterea modos, quibus virginum pudorem servabant, multi jam Docti ex Catullo observarunt. Atque, non tantum innuptis semper aderant nutrices, sed & jam nuptis: his præ amore, illis propter pudicitiam & curam morum. Ita apud Euripid. in Med. vers. 52. miratur Pædagogus quasi rem insolitam, Medeam præ dolore, solam & sine nutrice esse; rogat itaque nutricem.

Πῶς, σοῦ μόνη Μήδεια, λείπεσθαι θέλει;

Quomodo, sine te, sola Medea relinqui vult?

in ejusdem Hippolito, Phædræ semper adest nutrix; & passim apud Græcos Latinosque Tragicos, Reginis, clarisque mulieribus ipsæ nutrices comites semper sunt; eodem modo hodie illæ, quæ idiomate Gallico *Confidentes* dicuntur. Ratio est, quod perspecta fidelitate ab infantia prima, illis intimos animi sensus alumnæ aperiebant, atque in earum fide maxime acquiescebant; huc & refer quæ statim adscribebamus de auxilio in omni occasione a nutricibus præstito.

Qui mos nutricum, his de causis semper alumnabus assistendi, ut omnia fere Romæ in luxum versus est. Nulla enim foras prodibat nobilis fœmina, quin inter immanem ancillarum istum comitatum (de quo obiter moneo videndum esse doctissimum Mercerum, ad Aristenæt. Epist. 9. lib. 1.) nutricem haberet. Declarat Juvenal. Sat. 6. v. 354.

Ut spectet ludos, conducit Ogulnia vestem,
Conducit comites, sellam, cervical, amicas,
Nutricem, & flavam cui det mandata puellam.

Sed quod innuebam supra & pene oblivifcebar, nobilium infantium & virginum nutrices, ipsæ sæpe nobilissimæ sed bello captæ erant. Isaias, c. 49. commat. 23. *Et erunt Reges nutricii tui, & fœminæ principes eorum, nutrices tuæ.* Ita Carme Scyllæ nutrix, Phœnicis filia dicitur in Ciri, vers. 220.

Quam simul Ogygii Phœnicis filia Carme,
Surgere sensit anus. ——

qui Phœnix Agenoris fuit filius. Antonin. Liberal. fab. 40. Κασσιεπείας τῆς Ἀραβίου, καὶ Φοίνικος τοῦ Ἀγήνορος, ἐγένετο Κάρμη. *Carme, fuit filia Cassiepeiæ, Arabii filiæ, & Phœnicis, Agenoris filii.* Eubuli tamen filiam eam facit Pausanias, ut jam dudum monuit Scaliger. Eandem captivam fuisse, discimus ex Ciri, vers. 290. ubi ipsa hæc dicit.

Tene ego, tam longe capta, atque avecta nequivi,
Tam grave servitium, tam duros passa labores,
Effugere, ut sistam exitium crudele meorum.

Sic & Hypsipile Archemori nutrix, apud Stat. 5. Thebaid. vers. 610. ob Archemorum a serpente interfectum, ita queritur,

O mihi desertæ natorum dulcis imago
Archemore. O rerum & patriæ solamen ademptæ,
Servitiique decus, qui te mea gaudia, sontes
Extinxere Dei. ——

Famulam & hanc vocat Lycurgus Archemori pater, vers. 686.

Si vilem, tanti premerent cum pectora luctus
In famulam jus esse ratus, dominoque, ducique.

Nobile autem ejus genus ex fabulis satis notum, vid. Hygin. fab. 74. & Ovid. Epist. Hypsipiles ad Jasonem. Illud & ipsa narrat, initio libri, v. 38.

Hoc memorasse sat est. Claro generata Thoante
Servitium Hypsipile vestri fero capta Lycurgi.

& vers. 71. Tydeus ad Lycurgum.

—— *Sed non sedato pectore Tydeus*
Subjicit. Anne ducem, servatricemque cohortis
Inachiæ, ingratis coram tot millibus audes
Mactare in tumulos? (quanti pro funeris ultor!)
Cui regnum, genitorque Thoas, & lucidus Evan
Stirpis avus. ——

Cap. VI

Pædagogi primi post nutricem puerorum curam suscipiebant. Vox pædagogus, fit a Græco παιδαγωγὸς quod est παιδῶν ἀγωγός. *dicunt etiam Græci* παιδευτήν. *Appellari posset latine* institutor. Instituere *est Græcis* παιδεύειν. *Educandi liberos curam proprie ad Patres pertinere ostenditur. Pædagogos maxima eligendos diligentia censuerunt Sapientes. Quod vulgo tamen neglectum est. Pædagogi erant aut servi & quidem vilissimi servorum, aut mercede conducti ex ima plebe; illud merito culpat Plutarchus. Lycurgus melius consulebat educationi Puerorum, ex Magistratibus enim summis sapientissimum virum eligebat qui illis præesset. Dicebatur hic* παιδονόμος.

Disseruimus hactenus, de administratione puellarum, quæ semper penes nutrices remanebat. Agendum restat de puerorum educatione; qui cum ad eam jam ætatem pervenissent, in qua ad discenda rudimenta prima apti sunt, statim Pædagogis mandabantur, hi enim primi post nutricem, puerorum curam suscipiebant. Teles, apud Stob. sermon. 247. pag. 815. εἰ δ' ἐκπέφευγε τὴν τιτθὴν παρέλαβε πάλιν ὁ παιδαγωγός,

γωγὸς, παιδοτρίβης, *&c. ubi jam nutricem effugit infans, assumit ipsum Pædagogus, Pædotriba, &c.*

Vocem, *Pædagogus*, ut pleraque artium, & disciplinarum vocabula, a Græcis mutuati sunt Romani; παιδαγωγὸς illis dicitur, quasi παιδῶν ἀγωγὸς, teste Clement. Alexandr. lib. 1. Pedagog. cap. 5. Vocatur etiam παιδευτὴς, Hesychius, παιδαγωγὸς, παιδευτὴς, καὶ τὰ ὅμοια. Vocabulum Latinum quo designetur nullum invenies. Dici posset *Institutor* ab *instituendo*, cum pædagogi officium proprie sit *institutio*, ut ex Varrone apud Nonium vidimus supra. Instituere Græcis est, παιδεύειν παιδοτροφεῖν, vide Hesychium, & Pollucem lib. 2. cap. 2. sect. 11. institutionis officium qua in re constitit, videbimus postea.

Et uti lactandi ad Matres, sic & liberos instituendi cura proprie ad Patres pertinet; sed quoniam, alii mites nimis sunt in educandis quos procrearunt liberis, facileque in culpis eorum connivent, alii contra nimis severi nihil non in filiis culpant, quo melius ad virtutis rectam normam conforment, & ut inquit Latinus Pacatus Panegiric. ad Theodos. *severi patres, his quos diligunt filiis, tristiores sunt*. Factum, ut adhibiti fuerint extranei, qui absque discrimine, bene se gerentes pueros laudarent, corrigerent delinquentes.

Hos non minori diligentia quam nutrices eligendos, omni tempore Sapientes censuerunt; facillime enim pædagogorum vitia contrahunt pueri; ita de Leonide, Quintil. 1. Instit. Orator. cap. 1. *siquidem Leonides Alexandri Pædagogus, ut a Babylonio Diogene traditur, quibusdam eum vitiis imbuit, quæ robustum quoque, & jam maximum Regem, ab illa institutione puerili sunt prosecuta.*

Nihilominus tamen, perfunctoriam tantum levissimamque, in eorum delectu quos liberis præficiebant operam solitos conferre parentes ex eo patet, quod servis, & quidem ultimis minimisque servorum, aut vilibus mercenariis, atque ex fæce plebis hominibus, tantam curam vulgo commiserint. Clem. Alexandr. Pædagog. lib. 1. cap. 7. Ἀλκιβιάδου δὲ τὴν πορνείαν, ὁ Θρᾶξ ἐπισχεῖν οὐκ ἴσχυσε Ζώπυρος, ἀλλ᾽ ὠνητὸν ἀνδράποδον ὁ Ζώπυρος ἦν. καὶ τῶν Θεμιστοκλέους παίδων ὁ παιδαγωγὸς Σίκιννος οἰκέτης ῥᾴθυμος ἦν. *Neque vero Alcibiadis scortationem Thrax Zopyrus reprimere potuit, sed erat emptitium mancipium Zopyrus; & Themistoclis liberorum Pædagogus Sicinnus, ignavus fuit famulus.* Puerorum Jasonis pædagogus, apud Euripid. Med. vers. 65. supra allato, servus a nutrice dicitur;

Μὴ πρὸς γενείου, κρύπτε σύνδουλον σέθεν.
Ne per barbam celes, conservam tuam.

Ipsius Claudii Pædagogus, apud Suet. cap. 2. ejus vitæ, *Superjumentarius servus* fuisse fertur.

Quod ut ineptum & valde absurdum, merito culpat Plutarch. de Liber Educand. pag. 4. quid enim quæso? ex talibus Pædagogis imitari poterant pueri, quod non esset vitiosum, & nihil nisi rusticitatem morum, & abjectionem animi redoleret. Verba latina sunt. *Postquam eo ætatis puer pervenit ut jam sit pædagogo subdendus, ibi tum adhibenda est curatio, ne filios nostros, per imprudentiam, mancipiis, aut barbaris, aut levibus hominibus, tradamus; Nam plusquam deridiculum est quod plerisque hodie usuvenit: qui cum servorum quos habent probos, alios agriculturæ, alios rei nauticæ, alios mercaturæ, alios administrationi rei familiaris, alios exercendæ usuræ adhibeant; si quod inveniunt mancipium ebriosum, ac gulæ deditum, & ad omnia inutile negotia, illud liberis præficiunt.*

Neque minus ex eo derideri merentur patres,

A quod postquam educandos filios servis & mercenariis tradiderant, ipsi nec quomodo docerentur, nec qualia discerent, an bene maleve instituerentur, nunquam examinarent; hoc etiam optime reprehendit Plutarchus eodem libro, pag. 9. Latine adscribam, Græcis enim non opus est, cum non verborum, sed tantum ratiocinationis vi utamur. *Culpandi autem sunt parentes nonnulli, qui postquam filios suos Pædagogis magistrisque commendaverunt, ipsi, quid discatur neque inspiciunt unquam, neque inaudiunt, magno sane cum errore. Oportebat enim ipsos intervallo paucorum dierum, subinde explorare puerorum profectus,*
B *neque in mercenarii voluntate omnem spem collocare.* Apparet ex ultimis verbis, aliquando adhibitos fuisse mercenarios, quod & loco priori videtur etiam indicare Plutarchus, *adhibenda est curatio*, inquit, *ne filios nostros, per imprudentiam, mancipiis, aut barbaris, aut levibus hominibus tradamus.* Idem, Lycurg. pag. 50. τοὺς δὲ Σπαρτιατῶν παῖδας, οὐκ ἐπὶ ὠνητοῖς, οὐδὲ μισθίοις ἐποιήσατο παιδαγωγοῖς ὁ Λυκοῦργος. *Lacedæmoniorum liberis, non præposuit Lycurgus emptitios, aut mercenarios Pædagogos.*

Consulebat multo melius educationi infantium,
C sapientissimus Lycurgus, qui non tantum Lacedæmoniorum liberos vilissimis hominibus non fidebat, sed etiam ex nobilissimis clarissimisque magistratibus, omni virtutis genere conspicuum virum eligebat qui pueris præesset, & esset Παιδονόμος. Xenoph. de Republ. Lacon. apud Stob. Serm. 145. p. 465. Ὁ γὰρ Λυκοῦργος, ἀντὶ μὲν τοῦ ἰδίᾳ ἑκάστοις παιδαγωγοὺς δούλους ἐφιστάναι ἄνδρα ἐπέστησε κρατεῖν αὐτῶν, ἐξ ὧν περ αἱ μέγισται ἀρχαὶ καθίστανται, ὃς δὴ καὶ παιδονόμος καλεῖται. Τοῦτον δὲ κύριον ἐποίησε, καὶ καθίζειν (vel ἀθροίζειν, utrumque enim legitur) τοὺς παῖδας καὶ ἐπισκοποῦντα, εἴ τις ῥᾳδιουργοίη, ἰσχυρῶς κολάζειν. *Lycurgus enim, pro servis Pædago-*
D *gis, quos privatim pueris quisque præficit, virum præesse illis voluit, ex eorum numero, e quibus maximi magistratus constant; qui quoniam pueros moderatur, Pædonomus appellatur. Huic vero potestatem dedit, ut & pueros congregaret, & quem versute aut nequiter quicquam patrare observasset, acerrime cæderet.*

CAP. VII.

Varia Pædagogorum officia, in pueros, puellas, & delicatorum puerorum cœtum. Pædagogi proprium est monere pueros. Monebant interdum
E *futilia, sæpe & pulchra. Vultu severo vel senes fere semper finguntur. Monendi consuetudine vulgo superbi erant adeo, ut omnibus se sapientiores crederent. Hinc in reliquos servos imperium exercebant, & verberibus excipiebant. Ducebant semper alumnos in viis; illis addebantur Capsarii. Sequebantur alumnos. Deducebant & reducebant ex schola. Assidebant eis in Theatro. Quotidie cibi portionem præbebant. Alumni eos appellabant* Dominos: *interdum* Pappas, & Tattas. *Pædagogi contra* filios *illos nuncupabant. Pædagogorum in puellas cura. Pudori earum invigilabant: a prima infantia jam*
F *eis præpositi fuerant: plerunque erant iidem, qui olim puellarum patres educaverant. Cœtus delicatorum Puerorum qui dicebatur* Pædagogia, *erat sub Pædagogo.*

VIdimus jam quales fuerint Pædagogi; dicendum sequitur qua de causa illos semper filiis addiderint Veteres. Nempe, ut prima litterarum elementa docerent, (quod pruprie est *instituere*) ut bonis imbuerent præceptis,

mores conformarent, atque educationi eorum invigilarent, hoc erat Pædagogi officium, hæc omnis cura. Custodes aliquando puellis dabantur, sed maximam partem jam senes, & qui olim ipsorum patrum educatores fuerant. Erant & alii Pædagogi quorum curæ committebatur cœtus ille delicatorum puerorum, quem habebant vulgo nobiliores, quique *Pædagogium* vel *Pædagogia* dicebatur. De hac triplici cura, agam hoc capite, sed breviter non secus ac in præcedentibus, Diatriben enim non librum scribo.

Pædagogi ergo officium erat alumnos monere, bonisque præceptis & exemplis majorum, vel virtutibus clarorum hominum frequenter adductis atque repetitis, stimulum addere; Senec. Epist. 89. *Nam eum locum, qui monitiones continet sustulit, & Pædagogi esse dixit, non Philosophi.* vid. eund. Epist. 94. Arrian. in Epictet. lib. 3. cap. 19. ἄνθρωπε, μὴ γὰρ ἐκείνε σε παιδαγωγὸν κατεςήσαμεν, ἀλλὰ τῦ παιδίυ ἡμῶν, τῦτο ἐπανόρθυ, τῦτο ὠφέλει. *Homo, nunquid illi te Pædagogum præfecimus, & non filiolo nostro? hunc corrige, hunc juvato.* Adhortari, proprium pædagogi esse, apparet ex integro Clementis Alexandrini libro primo Pædagogi, & etiam ex sequentibus libris; vide præcipue caput 1. libri primi.

Admonebant autem sæpe & futilia, ut *ambulare in via demisso capite, uno digito salsamentum, duobus tangere piscem, &c.* vide Pignor. de Serv. cap. 236. qui id ex Plutarcho docet. Laudabant aliquando & pulchra, sic crebros cum alumnis sermones habebant de fortibus & prudentibus Heroum factis, ac de virtutibus eorum civilibus & bellicis. Lucian. Amorib. pag. 1061. πάλιν γὰρ αὐτῷ διδάσκαλοι, καὶ παλαιῶν ἔργων αἰνιττόμεναι, καὶ ἐπιμελούμεναι μνῆμαι τίς ἀνδρεῖος ἥρως, ἢ τίς ἐπὶ φρονήσει μαρτυρύμενος, ἢ οἷοι δικαιοσύνην καὶ σωφροσύνην ἠσπάσαντο. Τοιαύταις ἀρεταῖς, ἁπαλὴν ἔτι τὴν ψυχὴν ἐπάρδων, &c. *Rursum enim, ipsi Præceptores, & veterum operum exempla insinuantes, & curantes recordationes, nempe quis heros fortis fuerit, quis ob prudentiam publico testimonio cohonestatus, aut qui justitiam ac temperantiam amplexati fuerint. Hujusmodi virtutibus, tenerum adhuc animum imbuens, &c.*

Hinc sæpissime vel senes, vel vultu severo finguntur: notum Suetonii, Neron. cap. 37. *Pæto Thraseæ Nero objiciebat, tristiorem & Pædagogi vultum.* Semper fere, eos senes in Tragœdiis Poetæ inducunt, ut monita majoris ponderis & auctoritatis sint; ita apud Euripidem in Phœnissis Pædagogum valde senem esse videmus; quem cum alloquitur Antigona senem semper appellat. vers. 125.

Αὔδασον, ὦ γεραιὲ, τίς ὀνομάζεται.

Dic, o senex, quomodo nominatur.

& vers. 143.

Σὺ δ' ὦ γέρων, πῶς αἰσθάνη σαφῶς τάδε.

Tu vero, o senex, quomodo scis certo hæc?

vid. & vers. 161. & 175. &c.

Atque hac docendi & monendi alumnos consuetudine, inflati adeo & elati plerunque erant servi isti, abjectissimi hominum, ut nullum sibi doctiorem crederent, omnibus contra se sapientiores reputarent. Quintilian. lib. 1. Instit. Orator. c. 1. De *Pædagogis hoc amplius, ut, aut sint eruditi plane, quam primam esse curam velim, aut se non esse eruditos sciant. Nihil enim pejus est iis, qui paulum aliquid ultra primas litteras progressi, falsam sibi scientiæ persuasionem induerunt. Nam & cedere præcipiendi peritis indignantur, & velut jure quodam potestatis, quo fere hoc hominum genus intumescit, imperiosi, atque interim sævientes stultitiam suam perdocent.* Hinc non in pueros tantum, sed & in reliquos servos imperium exercere volebant, quos excipiebant aliquando verberibus. Arrian. in Epictet. lib. 3. cap. 19. πάλιν ἂν μὴ εὕρωμεν φαγεῖν ἐκ βαλανείυ, ὐδὲ ποτ' ἡμῶν καταςέλλει τὴν ἀθυμίαν ὁ παιδαγωγὸς, ἀλλὰ δαίρει τὸν ἀθυμίαν ὁ παιδαγωγὸς, ἀλλὰ δαίρει τὸν μάγειρον. *Rursus si quando a balneo cibum non invenerimus, nunquam pusillitatem animi nostri compescit pædagogus sed coquum verberibus afficit.*

Iam, ut mores alumnorum observarent, semper & ubique illis comites erant. Sic in viis eos solebant ducere, Ælian. l. 14. Var. c. 20. Συβαρίτης ἀνὴρ παιδαγωγὸς (καὶ γὰρ ἦν μετὰ τῶν ἄλλων Συβαριτῶν, καὶ αὐτὸς ἐθρύπτετο) patet ex hac parenthesi, severiores præ cæteris mores affectasse pædagogos, ut dicebam statim, quoque in obitu moneo) τῦ παιδὸς ὃν ἦγε διὰ τῆς ὁδῦ, ἰσχάδι περιτυχόντος, καὶ ἀνελομένυ, ἐπέπληξεν αὐτῷ ἰσχυρότατα. *Sybarita quidam Pædagogus (nam & hi cum reliquis Sybaritis luxuriæ indulgebant) quum puer, quem ducebat per viam in ficum incidisset, & sustulisset, vehementissime eum objurgavit.* Ex his verbis τῦ παιδὸς ὃν ἦγε, optime, cum Clemente Alexandrino observat derivari vocabulum παιδαγωγὸς celeberrimus & doctissimus vir Jacobus Perizonius.

Pædagogis solebant addi in viis Capsarii, qui in capsula libros pueri ferrent, unde sæpe ambo conjunguntur; ut apud Suet. Ner. cap. 37. *Damnatorum liberi urbe pulsi, enectique veneno aut fame. Constat quosdam cum pædagogis & capsariis, uno prandio pariter necatos, alios diurnum victum probibitos quærere.* Conjungit & Lucianus, Amorib. pag. 1061. quo loco eleganter capsarios describit. ἀκόλυθοι δὲ καὶ παιδαγωγοὶ, χορὸς αὐτῷ κόσμιος ἕπονται, τὰ σεμνὰ τῆς ἀρετῆς ἐν χερσὶν ὄργανα κρατῦντες. Οὐ πριςῦ κτενὸς ἐντομὰς κόμην καταψήχειν δυναμένας οὐδὲ ἔσοπτρα, τῶν ἀντιμόρφων χαρακτήρων ἀγράφυς εἰκόνας, ἀλλ' ἢ πολύπτυχοι δέλτοι κατόπιν ἀκολυθῦσιν, ἢ παλαιῶν ἔργων ἀρετὰς φυλάττυσαι βίβλοι. *Asseclæ autem & Pædagogi, turba conveniens ipsi sequuntur, venerabilia virtutis instrumenta manibus tenentes: non secti pectinis incisuras, quibus coma demulceri queat, neque specula formarum oppositarum, non pictas imagines. Sed vel multiplices pugilares a tergo sequuntur, vel veterum operum virtutes custodientes libri:* Apparet ex ultimis verbis, Pædagogos solitos sequi in viis suos alumnos, quod jam pridem ex his Manilii versibus,

Componet teneros etiam qui nutriet annos
Et dominum dominus, prætextæ lege sequatur.

& ex aliis Auctoribus observavit doctissimus Gronovius Observat. lib. 2. cap. 11.

Deducebant quoque & reducebant pueros ex ludo litterario. Æl. 3. var. cap. 21. Ἐπανῄει ποτὲ ἐκ διδασκαλείυ παῖς ἔτι ὢν Θεμιστοκλῆς. εἶτα προσιόντος Πεισιςράτυ ὁ παιδαγωγὸς ἔφη τῷ Θεμιςοκλεῖ. &c. *Puer adhuc Themistocles, quodam tempore e ludo redibat: ita tunc obvio Pisistrato, pædagogus dixit Themistocli, &c.* Respiciendus ibi Cl. Perizonius, qui docet pueros a pædagogis, puellas a nutricibus in ludum ductas fuisse.

Alumnis semper assidebant in theatro Pædagogi, Suet. Aug. cap. 44. *Maritis e plebe proprios ordines assignavit. Prætextatis cuneum suum, & proximum pædagogis.* Adderem Theophrasti locum ex character. 9. de Impudentia, sed cum videam eundem afferri a doctissimo Casaubono ad

Suetonii verba, nolo recoquere, præsertim quoniam omnino respiciendum moneo.

Ex his ut puto exemplis satis constat, pueris ne vitam licentiorem ingrederentur semper Pædagogos affuisse; quod præterea & ipsum pædagogi nomen clarum facit, & Galbæ jocus, apud Sueton. Galb. cap. 14. *Regebatur trium arbitrio, quos una & intra Palatium habitantes, nec unquam non adhærentes, Pædagogos vulgo vocabat.*

Atque ut magnam curam, sic & magnam potestatem in alumnos Pædagogi habebant; nam cibi quotidie præbebant portionem. Quod ex Euripide Med. vers. 1019. colligo, ubi Pædagogum hæc jubet Medea.

—— ἀλλὰ βαῖνε δωμάτων ἔσω
Καὶ παισὶ πόρσυν', οἷα χρὴ καθ' ἡμέραν,

Sed ingredere in domum,
Et para pueris, quæ convenit quotidie.

Illos pueri magna prosequebantur reverentia, & cum appellarent Domini nomine insigniebant; ex Manilii jam allatis versibus multi viderunt, addam quædam Statii loca, ex 2. Silvar. Silv. 1. quæ est Epicedion ad Glauciam infantem quem educaverat Melior. vers. 52. loquitur de Meliore.

—— *heu lactea colla,*
Brachiaque, & nunquam Domini sine pondere cervix.

vers. 70.

—— *tu Domino requies, portusque senectæ.*

rursus vers. 75. 80. &c. Vocabant aliquando Pappas, & Tattas. Juvenal. Sat. 6. vers. 663.

Mordeat ante aliquis quidquid porrexerit illa
Quæ peperit, timidus prægustet pocula Pappas.

Vide Reinesium ad Inscript. 45. Class. 11. Sed credibile in infantia tantum prima pueros sic pædagogos suos nuncupasse.

Pædagogi sæpe alumnos suos *filios* appellabant. Ita Phœnix apud Homer. Iliad. 9. vers. 438. ad Achillem.

Πῶς ἂν ἔπειτ' ἀπὸ σεῖο φίλον τέκος αὖθι λιποίμην
Οἶος. ——

Quomodo postea sine te chare fili hic relinquar
Solus. ——

apud Euripid. Phœniss. vers. 155. pædagogus ad Antigonam.

Εἶφ' πάδ' ὦ παῖ; ——

Hæc sint o filia. ——

& vers. 201.

Ὦ τέκνον εἴσβα δῶμα ——

Ingredere in domum o filia.

& in Hippolito famulus ad Hippolitum vers. 207.

Τιμαῖσιν ὦ παῖ, δαιμόνων χρῆσθαι χρεών.

O fili, oportet honorare Deos.

Pergo ad Pædagogorum curam in puellas; quibus ideo præpositi erant, ut earum pudori invigilarent; ita apud Euripidem Phœniss. versu quem statim adduximus, Antigonam jubet redire in gynæceum pædagogus.

Ὦ τέκνον εἴσβα δῶμα, καὶ κατὰ στέγας
Ἐν παρθενῶσι μίμνε σοῖς, ἐπεὶ πόθου
Εἰς τέρψιν ἦλθες, ὧν ἔχρῃζες εἰσιδεῖν.

Ingredere ingredere in domum o filia & in contignatione
In gynæceo maneas tuo: postquam desiderii tui
Ad delectationem venisti, eorum quæ cupiebas videre

Stat. 12. Thebaid. vers. 205.

—— *Nec plura, unumque Menœtem*

(Olim hic virginei custos, monitorque pudoris)
Eligit. ——

vide ibi Barthium.

Hi plerumque jam ab ineunte ætate educationi puellarum præpositi fuerant; de Menœte innuit Stat. vers. 361. ejusdem libri.

—— *atque illam contra videt ire Menœtes,*
Cui vacat, & caræ gemitus compescit alumnæ.

Senex apud Euripid. Elect. vers. 487.

Ποῦ τοῦ νεᾶνις πότνι' ἐμή, δέσποινά τε,
Ἀγαμέμνονος παῖς, ἥν ποτ' ἐξέθρεψ' ἐγώ;

Ubi, ubinam est puella mea veneranda, & hera
Agamemnonis filia, quam enutrivi olim ego.

Adhibebantur autem sæpe senes, qui ipsos puellarum patres olim educaverant; sic senex heic dicit se educasse Electram, ad quem Electra vers. 505.

Ἦ τὰς Ὀρέστου τλήμονας φυγὰς στένεις,
Καὶ πατέρα τὸν ἐμόν, ὅν ποτ' ἐν χεροῖν ἔχων
Ἀνόνητ' ἔθρεψας σοί τε, καὶ τοῖς σοῖς φίλοις;

An Orestis miserum exilium gemis,
Et patrem meum, quem quondam in manibus habens,
Educasti frustra tibi, & amicis tuis.

& vers. 555.

Οὗτος τὸν ἁμὸν πατέρ' ἔθρεψεν, ὦ ξένε.

Hic meum patrem educavit, o hospes.

Perspicua ratio est, hos enim quorum optimis moribus & educandi peritia imbuti olim fuerant tres, præ omnibus, filiabus suis præficere malebant, certi, fore ut maxima diligentia & assiduitate virtutem sequi, vitia fugere docerent puellas, & arcerent a virorum commercio ne corrumperentur, qua in re alumnabus sæpe nimis nutrices indulgebant.

Dicendum quidem restaret de dedicatorum puerorum cœtu, qui *Pædagogiorum* nomine veniebat; sic explicat Lipsius. *Cœtus elegantium puerorum, quos composita veste, facie, capillis, in publico habebant: & plerumque una ætate; sic dicta quia sub Pædagogo &c.* Sed segetem hanc adeo diligenter messuerunt Viri Doctissimi, Lipsius ad Tacit. Annal. lib. 15. cap. 69. Terentius,

& Macellus Donatus, ad Suet. Neron. cap. 28. Johann. Rhodius de Acia, cap. 5. & Reinesius ad Class. 9. Inscript. 34. ut nullum plane reliquerint sacrilegium.

CAP. VIII.

Pædagogi principum & Regum. Illis in singula arte singulus adhærebat Magister. Quatuor ex nobilissimis viris apud Persas, Regum filiis præerant. Profugi nobiles, eorum apud quos se receperant, liberis sæpe fuerunt præpositi. Pædagogi, Regum & Principum filios in bellum comitabantur. Phœnix affuit Achilli. Adrastus custos fuit Atydis venatum euntis. Acetes cum Pallante ab Evandro missus.

Atque ejusmodi fuerunt Pædagogi quos solebant Veteres suis liberis præficere; illud tantum superest, ut verbo institutionem Regum, & principum attingam. Horum cum maximi sit momenti educatio, non solus Pædagogus, sed plures, aut quod sæpius fiebat, in singula arte singulus illis addebatur Magister. Sic de Alexandro Plutarchus, pag. 667. Πολλοὶ μὲν οὖν περὶ τὴν ἐπιμέλειαν ἦσαν αὐτοῦ, τροφῆς καὶ παιδαγωγοὶ καὶ διδάσκαλοι λεγόμενοι. Πᾶσιν δ' ἐφειστήκει Λεωνίδας, ἀνὴρ τό τε ἦθος αὐστηρὸς, καὶ συγγενὴς Ολυμπιάδος. *Multi ejus institutioni appositi fuerunt, nutritii, pædagogi, & magistri appellati: quibus omnibus impositus erat Leonidas, vir & moribus severus, & propinquitate Olympiada contingens.*

Arcessit undique viros doctos qui Commodum instituerent Marcus Imperator, apud Herodian. lib. 1. cap. 1. Τὸν δὲ περίοντα Κόμμοδον καλούμενον, ὁ πατὴρ μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας ἀνεθρέψατο, πανταχόθεν τοὺς ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐπὶ λόγοις δοκιμωτάτους ἐπὶ συντάξεσιν οὐκ εὐκαταφρονήτοις καλῶν, ὅπως συνόντες ἀεὶ παιδεύοιεν αὐτῷ τὸν υἱόν. Vertit Politianus. *Alterum vero Commodum nomine, magna diligentia curaque pater educavit, accitis undique viris doctrina claris, maximaque proposita mercede, ut mores pro se quisque filii ingeniumque excoleret.* Recensentur multi apud Theocrit. Idyll. 24. quorum unusquisque suam artem Herculem docuit. Ita Linus litteras, Eurytus arcum tendere, musicam Eumolpus, Harpalicus luctam, aurigationem Amphitrio, & bellicam scientiam Castor.

Persarum Reges, quatuor ex nobilissimis viris eligebant, quibus filiorum committebant curam. Clem. Alexandr. lib. 1. Pædagog. cap. 7. pag. 109. Οὐκ ἔλαθον ἡμᾶς παρὰ Πέρσαις βασίλειοι καλούμενοι Παιδαγωγοί. Οὓς τέτταρας τὸν ἀριθμὸν ἀριστίνδην ἐκλέγοντες ἐκ πάντων Περσῶν οἱ βασιλεῖς Περσῶν τοῖς σφῶν αὐτῶν ἐφιστῶσι παισίν. *Neque latent nos, qui apud Persas Regii vocantur Pædagogi, quos numero quatuor ex omnibus Persis optimatim diligentes reges Persarum, suis perficiebant liberis.*

Nobilibus profugis, qui ob aliquod improvisum facinus, citra culpam & mente pura perpetratum, ex paterna domo aufugerant, seque apud quendam ex amicis Regem receperant, aliquando puerorum principum cura mandabatur; quod de se ipse narrat Phœnix apud Homer. Iliad. 9. a versu 440. ad vers. 488. Sic etiam Adrastus qui ob occisum imprudenter fratrem ad Crœsum confugerat, Regiorum liberorum Pædagogus factus est. Clem. Alexand. lib. 1. Pædagog. c. 7. Ἀχιλλέως μὲν οὖν παιδαγωγὸν τὸν Φοίνικα φασὶ γεγονέναι, καὶ τῶν Κροίσου παίδων Ἄδραστον. Vide Herodotum libro primo.

Et hi Pædagogi cum ad eam jam pervenissent Regum filii ætatem ut ad expeditionem vel in bellum mitterentur, comites semper illis, ut belli dolos, virtutem, & prudentiam docerent, addi solebant. Phœnix ad Achillem Iliad. 9. v. 440.

——— σοὶ δέ μ' ἔπεμπε γέρων ἱππηλάτα Πηλεὺς
Ἤματι τῷ ὅτε σ' ἐκ Φθίης Ἀγαμέμνονι πέμπε
Νήπιον, οὔπω εἰδόθ' ὁμοιΐου πολέμοιο
Οὐδ' ἀγορέων, ἵνα τ' ἄνδρες ἀριπρεπέες τελέθουσι.
Τοὔνεκά με προέηκε διδασκέμεναι τάδε πάντα,
Μύθων τε ῥητῆρ' ἔμεναι, πρηκτῆρά τε ἔργων.

——— tecum vero me misit senex equitator Peleus
Die illo, quando te ex Phthia Agamemnoni misit
Infantem, nondum peritum omnibus perniciosi belli
Neque concionum, ubi homines illustres redduntur.
Propterea me misit, ut docerem te ista omnia,
Dicendique peritus ut evaderes, & idoneus rebus agendis.

Dictys Cretensis lib. 1. cap. 14. *Cum eo Patroclus & Phœnix, alter propter conjunctionem amicitiæ, alter custos atque rector ejus.* Ita, Atydi filio venatum eunti, Adrastum custodem dat Crœsus apud Herodot. lib. 1. cap. 4. Φύλακα παιδός σε τοῦ μοῦ χρήζω γενέσθαι, ἐς ἄγρην ὁρμεωμένου. Μή τινες κατ' ὁδὸν κλῶπες κακοῦργοι ἐπὶ δηλήσει φανέωσι ὑμῖν. *Custodem te opus est esse filii mei*, inquit, *venatum proficiscentis, ne qui inter viam occulti grassatores, in vestram perniciem prodeant.*

Evander Acetem cum Pallante filio miserat. Virgil. Æneid. 11. vers. 30.

Corpus ubi exanimi positum Pallantis Acetes
Servabat senior; qui Parrhasio Evandro
Armiger ante fuit, sed non felicibus æque
Tum comes auspiciis, caro datus ibat alumno.

Stat. 2. Silvar. Silv. 1. vers. 90.

Nec senior Peleus, natum comitatus in arma
Troica, sed caro Phœnix hærebat alumno;
Optabat longe reditus Pallantis ovantes
Evander, fidus pugnas spectabat Acetes.
Cumque procul nitidis genitor cessaret ab astris
Fluctivagus volucrem comebat Persea Dictis.

Pauca hæc sunt, quæ in præsenti dicenda habebam de Nutricibus & Pædagogis.

FINIS.

BIBLIOTHECA

HIERONYMI MERCURIALIS
FOROLIVIENSIS
DE
ARTE GYMNASTICA
LIBRI SEX.

In quibus exercitationum omnium vetustarum genera, loca, modi, facultates, & quidquid denique ad corporis humani exercitationes pertinet diligenter explicatur.

NOBILISSIMO, GENEROSISSIMOQUE VIRO,

DOMINO

PETRO a SPREKELSEN,

Hæreditario in

DRONENBORG, & STERNHOLM

ANDREAS FRISIUS

P. F.



CUM ſuo, & aliorum fato luctantur, Nobiliſſime Vir, quotquot eruditorum hominum lucubrationes typis excudendas ſuſcipiunt. Etenim, ut ſumptus perquam graves, & mille curarum, quibus conflictantur genera tacitus prætereaam, uſque adeo anceps & ſpinoſum eſt hoc negotium, ut quid prius, quid poſterius agendum ſit, & quæ conatus tuos fortuna maneat, non magis ſcias, quam quæ imminentis anni futura ſit tempeſtas: ita omnia ab incerto eventu, & quod longe magis ominoſum eſt, a captu & arbitrio legentium dependent, quorum ut diverſæ facultates ita diverſa quoque ingenia, & diverſæ inclinationes ſunt. His nihil niſi quod fumoſam antiquitatem ſapit, illi niſi quod novum eſt, & recens ab incude prodiit, nihil placet. Sunt qui ſeriis capiuntur, & omnia ſua ad quæſtum & humanæ uſum vitæ componunt, nulla elegantiarum aut humanioris literaturæ cura, quibus animam facilius, quam nummos extorſeris. Contra alii auſterum hoc, & (ut ipſis videtur) ſervile vitæ genus dedignantes, circa amœnitates ſtudiorum vagantur, & quidquid vel minus comptum, vel magis reconditum occurrit, non ſine indignatione & ſupercilio tranſmittunt: cui hominum generi ne ipſe quidem, ſi viveret, deliciarum arbiter Petronius ſatisfaceret. Nec deſunt, qui ex ſola inſcriptione & titulo operis, de qualitate libri, haud ſecus ac Architecturæ & rerum ignari ex frontiſpicio domus de ejuſdem interni conſtitutione, ſecure, nec ſine applauſu aliorum judicant. In hac tanta ingeniorum & ſententiarum varietate aureos ſibi montes, & communem lectorum omnium benevolentiam polliceri, id vero nihil aliud eſſet, quam cum ratione inſanire. Quomodocunque tamen hæc ſeſe habeant, in ea ſemper fui ſententia, ut exornandam eſſe eam quam nactus ſum Spartam putarem: ideoque id egi ſedulo, ut quidquid ex officina mea prodiret, quam minimo lectoris impendio publicis omnium uſibus inſervire poſſet: ac tantum abeſt ut laboris & inſtituti me mei pœniteat, ut multo potius currenti mihi calcar additum ſit, creſcatque ſub ipſa oneris gravitate propoſiti rectique tenax animus; & ne longa oratione tua tempora morer, en Tibi, Nobiliſſime Vir, nova veſte donatum a me *Hieronymi Mercurialis de arte Gymnaſtica* tractatum, de cujus viri eruditione & præſtantia, nunc tanto minus dico, quanto nomen ejusdem & fama erudito orbi magis innotuit. Et ſane præſtiti-

mus in exornando hoc Authore omne illud, quod præstari a nobis pro rei & subjectæ materiæ natura potuit. Sed enim cum omnia satis ex voto procederent, illa nos sollicitudo tenuit, quod cum ex hujus sæculi more tanto operi, par dignitate patronus eligendus esset, cui hæ partes deferendæ essent, non satis constaret. Sed hunc quidem non levem scrupulum casus & benignior fortuna discussit. Etenim ex quo Nobilissimi *D. Kerckringii* beneficio adspectu & alloquio Nob. T. frui mihi contigit, dici non potest quam me insignis tua comitas, & cuivis obvia humanitas affecerit. Et certe si suus virtuti honor debetur; si digna dignis tribuenda sunt, totus Tibi, Nobilissime Vir, quantus quantus est hic debebitur libellus, ut qui bonis artibus & animi generositate præclarum apud omnes nomen, & variis peregrinationibus id assecutus es, ut simul linguas moresque populorum optime calleas, & quicquid ubique equestrium aliarumque exercitationum est, quasi proprium tuum in numerato habeas. Accipe ergo Nobilissime Vir, ea qua polles humanitate & benevolentia id, quod jure tibi debitum sponte sua ad te properat, & ex qualitate operis officiosissimum animi nostri erga Nobil. T. affectum, & observantiam minime vulgarem dimetiendo, nos, quod facis, amare perge. Vale.

Dabantur Amstelodami Calend. Januar. M. DC. LXXII.

ANDREAS FRISIUS
L. S.



Liquot jam menses abierunt, ex quo Solerii de Pileo cæterisque capitis tegminibus, *nec non* Bossii de Toga Romana *tractatus publico dedimus, facta spe, futurum, ut utrumque hunc Authorem brevi subsequeretur quovis encomio dignissimus* Hieronymi Mercurialis de arte Gymnastica *liber. Sed, ut quod verum est fatear, prope erat, ut me promissorum pœniteret, non tam ob ea quæ subinde occurrerunt impedimenta, quam quod exemplar, quo duce necessario utendum erat, plane expectationem meam falleret. Etenim incredibile dictu est, quam hic incuria typographi simul & correctoris a vera lectione recessum sit longius. Et quanquam diffiteri nemo possit, optimam esse eam editionem, quæ Venetiis anno* M. DC. XLIV. *curantibus* Juntarum *hæredibus prodiit, quod ipsius Mercurialis auctum simul & emendatum autographum illis facem præluceret, si tamen Græca quæ passim occurrunt, respicias, quot apices, tot fere menda reperias. Nec multo minor in Latino textu correctorum socordia apparet, prorsus ut fatale Mercuriali fuisse videatur, cum operis luctari. Quomodocunque tamen hæc sese habeant, standum promissis, & liberanda fides fuit. Ergo collata, non sine improbo labore, anni* M. D. LXIII. *aliorumque codicum fide, quam licuit textui medicinam adhibuimus; citata auctorum nomina & loca, quæ nullo antea discrimine cernebantur, suis singula notis, & diversitate characteris ab ipso textu secrevimus, & res cum rebus, verba cum verbis, quantum in nobis fuit, contulimus; denique id egimus, ut aliquem apud te, benevole Lector, gratiæ locum curis nostris futurum confidamus. Ac figuras quidem ipsas quod attinet, non alias hic tibi & publico offerimus, quam quas insignis Antiquarius Pyrrhus Ligorius Mercuriali obtulit, maximorum cura artificum designatas, &, quod caput rei est; manu* Christophori Coriolani *(cujus illustris apud Vasarium in suo* de Pictoribus *libro memoria extat) non sine maximis impensis ligno insculptas. Et harum quidem figurarum ut non leve artificium est, ita sors quoque minime vulgaris semper fuit. Etenim non paucos, cum in Italia degerem, videre mihi contigit, qui linguæ Latinæ rudes hoc solo figurarum artificio ducti, hunc librum avide, & ambabus quod ajunt manibus venerabundi exciperent: Atque hujus rei gratia; ne quid dissimulem, charissimo fratri meo* Joanni La Nou, *eruditorum omnium fautori eximio, & bibliopolæ apud Venetos non postremo, debetur; cujus erga bonas artes affectu factum est, ut non minimam typographiæ & bibliopolii* Juntarum *partem, & inter alia hanc figurarum molem impensis haud sane levibus suam fecerit; quod ideo monere visum est, ne quis fucum fieri, & spurias Parisiensium misere detortas figuras pro authenticis Coriolani obtrudi sibi putet. Postremo, ne qua pars operis curam nostram & manum effugeret, in gratiam eorum, qui his talibus capiuntur, non* Naumachiæ *modo, qualem Onuphrius Panvinus, in suo* de ludis Circensibus *tractatu eam nobis exhibuit; sed utriusque etiam Amphitheatri,* Titiani *scilicet &* Veronensis *ideam, qualem tempus edax rerum eam hactenus nobis conservat, exhibemus, adjectis in usum capitis* XI. *libri* II. saltantium supra utres oleo unctos, *& in usum capitis* IV. *libri* III. *gladiatorum depugnantium figuris, quarum hæ Lipsio, illa Liceto, vel si mavis Petro Stephanonio debetur. Atque hæc sunt, Lector benevole, quæ in adornanda hac editione præstitimus, aut certe præstare conati sumus. Quod si non omne semper & ubique punctum tulimus, non ab unius omnia typographi arbitrio dependere, sed suum etiam operis ingenium esse puta, quarum pervicacia, ne quid gravius dicam, haud raro fit, ut cum amphoram intendas, currente rota urceus exeat. Nulli tamen dubitamus quin leviora sint, si qua forte invitis nobis irrepserunt errata, quam ut æquus animus illis offendatur.*

MAXIMILIANO II.

IMPERATORI INVICTISSIMO

HIERONYMUS MERCURIALIS

Perpetuam Felicitatem D.



Iquando mecum diligentius confidero, MAXIMILIANE Invictiſſime, quot, quantaque Imperatores, ſummique Principes pro hominum ſalute, & tranquillitate tam bello, quam pace geſſerint, in eam facile deſcendo ſententiam, merito, atque optimo jure omnes fere gentes, & nationes feciſſe, quod eos dignos exiſtimarunt, qui in Deorum immortalium numerum referrentur. Inter ea vero, quæ in humanum genus innumera contulerunt beneficia, magnam partem ſibi vendicant artes pœne omnes liberales, quas maximis propoſitis præmiis non excitarunt modo, atque extulerunt aliquando jacentes, ſed ita etiam earum dignitatem amplificarunt, ut ipſi ſoli illarum auctores, & inſtauratores propemodum videantur. Id facile perſpicere quivis poteſt, qui militaris diſciplinæ, legum ſcientiæ, cæterarumque, ſine quibus vita hæc noſtra fere vitalis non eſſet, laudandarum artium ortus, & incrementa memoria velit repetere: ſed ne Imperatori ſapientiſſimo, quæ omnibus paſſim nota ſunt, recenſendo ſim moleſtus, unum medicæ artis omnium utiliſſimæ exemplum proponam, quæ proculdubio aut nulla eſſet, aut certe eum quem hoc tempore præ ſe fert ſplendorem, & elegantiam non haberet, niſi Principum benignitas, ſine qua omnis plerumque langueſcit induſtria, ſummis viris illius auctoribus affulſiſſet. Etenim quantum a primis illis temporibus quaſi naſcenti medicinæ attulerint auxilii Cadmus, Salomon, Alexander, poſterioribus vero Attalus, Ptolemæus, Nero, Hadrianus, Conſtantinus, Juſtinus, alii permulti, complurium Doctorum hominum monumenta teſtantur: verumtamen ut alia omittam in præſentia, non exigui momenti putandum id eſt, quod magnificentiſſima, atque ampliſſima Gymnaſia exſtruxerunt, inque iis artem Gymnaſticam inſtituentes, ipſius magiſtros ac præfectos aluerint, qui homines exercitationibus, & ad corporis, & ad animi ſanitatem conferentibus inſtruentes ad bene, beateque vivendum viam communirent. Hæc enim ars illa eſt, ob quam olim Perſarum reges, Lacedæmonii, Athenienſes, Romani ita in bellis gerendis valuerunt, ut ſæpe non maxima manu incredibiles hoſtium vires fregerint, innumerabiles copias fuderint, tot denique regna, totque nationes ſuis ditionibus ſubjecerint, ut ne recenſeri quidem numerando facile queant. Hac eadem inſtructi, non defuerunt Principes, qui adverſus quemlibet Athletam robore ſunt auſi contendere, quales fuiſſe Cyrum, Neronem, Trajanum, Antoninum, & Severum accepimus, quos præterquam quod hac ſola arte ſanitatem conſervaſſe, fortiſſimoſque evaſiſſe memoriæ proditum eſt, ob hanc quoque cauſſam id eos feciſſe veriſimile eſt, ut cæteros ſuo exemplo ad eaſdem exercitationes invitarent. Hujuſmet artis ope quis ignorat priſcos regnorum, & provinciarum gubernatores Athletarum, & gladiatorum ſpectacula ad ſubditos in officio continendos prudenter excogitata introduxiſſe? ne plurima alia commoda recenſeam, quæ gymnaſtica, quot tempore floruit, ad humanam felicitatem perficiendam ſemper uberrime præſtitit. Sed, quo plures ſcimus ab hac arte utilitates emanaſſe, eo magis dolendum nobis eſt, quibus neſcio quo miſero fato cum multis aliis optimarum artium ſtudiis periit, atque exſtincta prorſus eſt; unde fit ut vetus illud militare robur, & veram ſanitatem per pauci ſint hoc tempore, qui conſequantur, totque morborum genera quotidie nos infeſtent, quot ob exercendorum corporum conſuetudinem non expertos eſſe veteres rationi conſentaneum eſt. Hæc autem etſi ita ſint, deſperandum tamen non eſt, ſapientiſſime Imperator, quin eorum ſcriptorum beneficio, apud quos rudis atque adumbrata quædam illius delineatio remanſit, ab interitu poſſit vindicari, ac iterum in

hominum adſpectum, lucemque proferri, ſi & Principum ad hanc rem propenſio adſit, & homines docti, & antiquitatis periti reperiantur, qui in hoc ſtudium incumbere, omneſque ingenii nervos contendere non recuſent. Cæterum cur nemo noſtris ſæculis hujuſmodi provinciam ſuſceperit, ſane pronunciare non audeo: id unum ſcio, rem ſicut maximæ utilitatis, ita immenſi eſſe laboris. Et ego, licet multa eſſent, quæ ab ea deterrere me poſſent, aliquando tamen ſum aggreſſus, quæque inter legendos auctores huc pertinentia obſervaveram, in unum veluti corpus collecta in commentarium redegi: quod factum a me eſt magna animi contentione, & ſtudio: eventu autem, ut ex multorum teſtimoniis cognovi, audeo dicere, non infelici. Quæ etiam me cauſſa impulit, ut, quamvis hos libros, quo tempore ALEXANDRI FARNESII Card. ſapientiſſimi ac prudentiſs. medicum Romæ agebam pepererim, illique dicatos in vulgus ediderim: tamen publico licet profitendi munere, & frequentibus ægrorum viſitationibus implicitus, rurſus eos poſtremis hiſce menſibus in manibus ſumpſerim, nonnulliſque mutatis, aliis plurimis adjectis, quarumdam exercitationum ex vetuſtis monumentis iconibus repræſentatis ita exornaverim, ut non verear quin gratiores multo (quemadmodum ſolent ſemper poſteriores curæ eſſe meliores) ſint in lucem prodituri, atque jucundiores. Quo etiam factum eſt, ut, quod antea non ſum auſus, illos nunc tuæ Majeſtati conſecrare pro mea erga te obſervantia non dubitaverim. Cum præſertim, ſi Gymnaſticæ renaſcenti ullus eſt patronus quærendus, neminem te potiorem eſſe conſtet: ut, quemadmodum olim Imperatores eam inſtituerunt, auxerunt, & illuſtrarunt, ita tu hoc tempore amiſſam, quæ tua ſumma auctoritas, & potentia, promptaque de humano genere bene merendi voluntas eſt, in priſtinum ſplendorem, in veterem dignitatem & poſſis, & velis reſtituere. Accedit etiam, quod Cardinali FARNESIO, cui poſt Deum omnia debere me fateor, & quem tuæ Majeſtatis obſervantiſſimum, ac indefeſſum laudum tuarum prædicatorem ſemper eſſe ſenſi, gratiſſimam rem facturum me exiſtimavi, ſi hoc opus in ipſius laribus natum, & minus politum in ejus nomine publicatum, nunc perfectius, locupletius, & pulchrius redditum tuæ Majeſtati ipſius nomine adferrem. Quamobrem oro, ut, qua ſoles incomparabili animi magnitudine, hoc licet Majeſtati tuæ impar munus, qualecumque tamen tenuitas noſtra offerre poteſt, accipere, meque inter tuos numerare, protegere, ac fovere digneris: nam, quamquam me iis, qui omni diſciplinarum atque artium genere excellentes M. T. inſerviunt, comparandum non eſſe non ignorem: ſi tamen animus ſpectetur meus, non dubito, quin, ſicut nullius ſtudia in M. T. ſunt ardentiora, aut obſervantia major, ita aliquo inter alios gratiæ tuæ loco non indignus videri poſſim. Deus Optimus Max. M. T. pro Chriſtiani orbis ſalute diu incolumem, & felicem conſervet.

Patavii, Kal. Sext. CIƆ IƆ LXXIII.

LAURENTII GAMBARÆ BRIXIANI CARMEN.

Auxilio sicut Phœbi genitoris, & arte,
Arte Coronides medica celeberrimus olim
Membra minutatim patrios disiecta per agros
Hippolyti, tandem manibus collegit, & artus
Artubus aptavit nitens, juvenemque carentem
Jam luce ætheria, jam tartara nigra tenentem
Ad superas sedes, erebi revocavit ab umbris;
Et membris lætos, oculisque infudit honores:
Queis solitum lumen sumpserunt membra juventæ:
Confisus ita nunc ope Mercurialis, & aura
Farnesii aspirantis heri collegit in unum
Gymnada: qua quondam se se exercere relicto
Carcere majores, populo spectante, solebant.
Hæc pars ad ludos spectat, pars altera tantum
Commemorat; cum quis pictis se ostentat in armis,
Fortis ut evadat miles, pars tertia narrat,
Sint ea, quæ incolumes servent, morboque vacantes
Mortales, dum vita manet, docet insuper hæc pars,
Ordine quo possint homines extendere longum
In tempus dubiam ætatem, tardamque senectam
Ducere inexpertamque mali, curaque carentem;
Omnia quæ latuere diu dispersa, tenebrisque
Abdita Cimmeriis: quæ nunc distincta labore
Et multo studio, tamquam nova sidera fulgent,
Scriptores inter Graios, pariterque Latinos.

Matth. Devarii.

Ὡς πάλαι ἱππολύτοιο μέλη, παιήονος υἱὸς
 σύςασιν εἰς ζώου σώματος ἡρμόσατο,
ὣ δέποτ' οἰχομένης καλὰ λείψαν ἀμυδράπερ ἔμπης
 τέχνης γυμνασίης νῦν ἀναλεξάμενος,
ἄκρος ἀκεςορίην Ἱερώνυμος, ἀθάνατόν μιν
 κοὐτεθνηξομένην αὖθις, ἔτευξε νόῳ.
ὃς γοῦν ἶσα θεοῖσιν, ὀνήσιμα ἔργ' ἀναφαίνει,
 ἶσα θεοῖς, τιμῆς ἄξιος ἀθανάτου.

Ἀχιλλέως Στατίου Λουσιτανοῦ.

Γυμνάσιον πολυηδὲς ἄγαν πονέων συνέγειρες
 Παντοίοις σποράδην ἐκδοθὲν ἐν βιβλίοις
Οὕνεκα τῶντε σοφῶν Ἱεράνυμε ψυφῶνι ἀποισῆ
 Πένταθλον οὐχὶ μόνον πάνταθλον ἀλλὰ μόνος.

Achillis Statii Lusitani.

Orco mortales Hieronymus invidet ægros
 Lumen ad ætherium semianimes revocans,
Quod quia sæpe facit, laudatur sæpe, suique
 Fama tripertito nominis orbe volat.
Nunc autem nova fama alia increbrescit, ut artes
 Exstinctas veterum gymnasiumque novat.
Macte animo, vir magne, ergo tu cetera membra
 Ore exercebis, sed tua laus hominum.

HIERONYMI MERCURIALIS DE ARTE GYMNASTICA LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

De Principiis Medicinæ.



Quamdiu Homines paucissimis rebus contenti lautas mensas, & opipara convivia non cognoverunt, propinationisque post inductam paullatim consuetudinem penitus ignorarunt, (id quod primis illis sæculis extitisse memoriæ proditum est) morbi neque apparuerunt, neque etiam eorum nomina innotuerunt, sicut usque ad tempora Socratis distillationum, quas Græci *κατάῤῥους* dicunt, nomen, quo nil hodie frequentius est, ignoratum esse tradidit (*a*) Plato: qua de re tunc temporis medicinæ aut paucos omnino, aut nullos usus, nullaque principia extitisse certum est: etsi Homerus antiquissimus auctor scripserit Ægyptum multas herbas, multaque medicamenta habuisse. Postquam vero intemperantiæ nefanda lues, coquorum exquisitæ artes, delicatissima epularum condimenta, vinorumque peregrinæ temperaturæ inter homines irrepsere, morborum simul varia continuo genera succrescentia ad inveniendam medicinam eos coegerunt: qua semper carere profecto licuisset, nisi humana, vel potius ferina ingluvies, omnium vitiorum soboles, ejus usum omnium maxime necessarium effecisset. Medicina vero tametsi primo illo ortu rudis admodum incultaque fuerit, quando prisci illi (ut Herodotus & (*b*) Galenus referunt) ægrotos palam exponebant, ut unusquisque quod utile, atque experimentis comprobatum tum habebat, alterum edoceret; posterioribus tamen sæculis ab Æsculapio Epidaurio cognomento apud Cyrenæos medico mirifice exornata fuit, & quasi ex rustica urbana & concinna reddita: quam tamen omnino perficere is nequaquam potuit, quippe qui solis morbosis, ac languentibus operam navans id unum semper curandi studium habuit: sanorum curam aut ullam esse ignoravit, aut eam prorsus contempsit: quod postea successores illius intelligentes adeo existimatione dignam reputarunt, ut medicinam sine hac totam mancam, nulloque modo perfectam esse posse perspexerint. Atque hi fuere primi Herodicus Selymbrianus, & Hippocrates ejus discipulus, qui curativæ morborum medicinæ conservatoriam valetudinis partem fere circa sana dumtaxat corpora satagentem addere visi sunt, arbitrantes non minus præclarum, atque artificiosum opus esse sanos homines a morbis præcavere, quam illos jam implicitos liberare: unde medicina, quæ antea semper quasi virgo fuerat, prægnans ab illis reddita fuit, quandoquidem prius solis curandis ægritudinibus, tum sanis etiam

a 3. de Republic. b In lib. qui medicus inscribitur.

A conservandis præfecta est. An totam eam medicinæ partem, quæ & ad sanos, & ad victus rationem pertinet ex tabellulis, aliisve donariis, Æsculapii templo dicatis Hippocrates conflaverit: an vero solam in curandis morbis versantem, clinicem vocatam, quemadmodum Varro, Strabo, atque (*a*) Plinius credidisse videntur, mihi plane compertum non est: *nisi quod fuit mos liberatos morbis in templo ejus Dei, quid auxiliatum esset, scribere;* Isque a primis illis temporibus usque ad Antonini Imperatoris ætatem non modo in Græcia, verum etiam in Italia perduravit, uti præ cæteris ex tabella marmorea Romæ in Æsculapii
B templo in insula Tiberina inventa, & usque ad hanc diem apud Maphæos conservata intelligere licet, in qua græce hæc leguntur.

Αὐταῖς ταῖς ἡμέραις Γαΐῳ τινὶ τυφλῷ ἐχρημάτισεν ἐλθεῖν ἐπ' ἱερὸν βῆμα, καὶ προσκυνῆσαι· εἶτα ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ ἀριστερὸν, καὶ θεῖναι τοὺς πέντε δακτύλους ἐπάνω τοῦ βήματος, καὶ ἆραι τὴν χεῖρα, καὶ ἐπιθεῖναι, τοῖς ἰδίοις ὀφθαλμοῖς, καὶ ὀρθὸν ἀνέβλεψε, τοῦ δήμου παρεστῶτος καὶ συγχαιρομένου ὅτι τόσαι ἀρεταὶ ἐγένοντο ἐπὶ τοῦ σεβαστοῦ ἡμῶν Αντωνίνου.

C Id est:

Hisce diebus Cajo cuidam cæco oraculum reddidit, veniret ad sacrum altare, & genua flecteret, deinde a parte dextera veniret ad lævam, & poneret quinque digitos super altare, & elevaret manum, & poneret super proprios oculos; & recte vidit populo præsente, & gratulante, quod grandia miracula fierent sub Imperatore nostro Antonino.

Λουκίῳ πλευριτικῷ καὶ ἀπηλπισμένῳ ὑπὸ παντὸς ἀνθρώπου, ἐχρημάτισεν ὁ θεὸς ἐλθεῖν, καὶ ἐκ τοῦ τριβώμου ἆραι τέφραν, καὶ μετ' οἴνου ἀναφυρᾶσαι, καὶ ἐπιθεῖναι
D *ἐπὶ τὸ πλευρὸν καὶ ἐσώθη, καὶ δημοσίᾳ ηὐχαρίστησε τῷ θεῷ, καὶ ὁ δῆμος συνεχάρισατο.*

Id est:

Lucio affecto lateris dolore, & desperato a cunctis hominibus oraculum reddidit Deus, veniret, & ex ara tolleret cinerem, & una cum vino commisceret, & poneret supra latus: & convaluit, & publice gratias egit Deo: & populus congratulatus est illi.

Αἷμα ἀναφέροντι Ἰουλιανῷ ἀπηλπισμένῳ ὑπὸ παν-
E *τὸς ἀνθρώπου, ἐχρημάτισεν ὁ θεὸς ἐλθεῖν, καὶ ἐκ τοῦ τριβώμου ἆραι κόκκους στροβίλου, καὶ φαγεῖν μετὰ μέλιτος ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας, καὶ ἐσώθη, καὶ ἐλθὼν δημοσίᾳ ηὐχαρίστησεν ἔμπροσθεν τοῦ δήμου.*

Id est:

Sanguinem removenti Juliano desperato ab omni-

a Lib. 29. cap. 1.

bus hominibus ex oraculo respondit Deus, veniret, & ex ara caperet nucleos pini, & comederet una cum melle per tres dies: & convaluit, & veniens publice gratias egit præsente populo.

Οὐαλερίῳ Ἄπρῳ στρατιώτῃ τυφλῷ ἐχρημάτισεν ὁ Θεὸς ἐλθεῖν, καὶ λαβεῖν αἷμα ἐξ ἀλεκτρυόνος λευκοῦ μετὰ μέλιτος, καὶ κολλύριον συνθεῖναι, καὶ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐπιχρίσαι ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ ἀνέβλεψε καὶ ἐλήλυθε, καὶ ηὐχαρίστησε δημοσίᾳ τῷ θεῷ.

Id est:

Valerio Apro, militi cæco, oraculum reddidit Deus, veniret, & acciperet sanguinem ex gallo albo, admiscens mel, & collyrium conficeret, & tribus diebus uteretur supra oculos; & vidit, & venit, & gratias egit publice Deo.

Quod etiam in templo Isidis fieri solitum fuisse, ex his (a) Tibulli carminibus conjicio.

Nunc Dea, nunc succurre mihi, nam posse mederi
Picta docet templis multa tabella tuis.

Cum hæc, inquam, ita essent, verisimile fit, solam remediorum cognitionem potuisse ab Hippocrate inde excerpi, & sub certis regulis ac rationibus constitutam ad artis formam provectam esse: certus sum tamen sapientissimum senem non casu ullo, nec fortuna, sed divinissimis illis, quibus pollebat, ingenii viribus ac disciplinis sicuti cætera omnia, ita & hanc invenisse, inventam excoluisse, necnon curativæ adjunxisse: in quibus medicinæ partibus non ideo veteres illius parentes minorem laudem merentur, quod plurimi fuerint morbi, quos nec ab ipsis cognitos, nec curandi eos modum indicatum esse constet; quoniam non veterum ignavia, aut rerum imperitia illud effecerunt, sed potius infinita gulæ blandimenta, inexplebilis libido, immensaque voracitas, quibus, ut sapienter disputavit (b) Seneca, & post ipsum (c) Plutarchus, novæ morborum species genitæ sunt, adhucque quotidie gignuntur, quarum aliæ sero, aliæ numquam medelam receperunt: sic namque pueros, & mulieres post Hippocratis ætatem podagra exercere cœpit, sic vivente Pompejo atque Asclepiade aquæ formido, seu hydrophobia, Aristoteli ac antiquioribus haud nota, nec non elephantiasis, Ægypto familiaris, sese primo demonstrarunt: adeoque tarde medelam receperunt, ut (d) Scribonius Largus, qui Claudii Imperatoris tempore Romæ medicam artem professus est, scripserit neminem ab hydrophobia usque ad tempora sua liberari visum; etsi Apulejus Celsus in Sicilia, ubi plurimi fiunt rabidi canes, ortus ad eum morbum antidotum quandam composuisset, Barbarusque quidam in Creta naufragio appulsus se eum Hyenæ pelle, quod (e) Ætius quoque de aliis retulit, curare gloriaretur: sic Cornelii Celsi tempestate quædam ex naturalibus partibus carne prolapsa, & arente intra paucas horas expiravit, ut nobilissimi medici neque genus mali, neque remedium invenerint. Sic Tiberium Imperatorem omnium primum Coli dolorem expertum accepimus, nisi veteres sub alio nomine illum cognovisse tueamur: ut ipse Hippocratem sub Ilei doloris nomine comprehendisse reor. Sic (f) Plinii ætate mentagra, stomachace, & sceltyrbis, ægritudines nostro orbi advenæ, natæ sunt: sic multis olim circa mare rubrum ægrotantibus dracunculi quidam parvi, ut Agatarchides in ejus maris tractatu retulit, crura atque brachia edentes apparuerunt, qui quamprimum tangebantur illico refugiebant, musculosisque partibus sese includentes intolerabiles inflammationes cruciatusve pariebant, quod genus morbi se ab aliis audivisse, sed neque naturam ejus, neque generationis rationem cognovisse fatetur (a) Galenus. Sic quidam ab urinæ difficultate multo tempore detentus tandem paleam hordeaceam internodia habentem minxit, sic Ephebus Athenis serpentem pusillum pilosum & plurimis pedibus statim ambulantem multo cum semine ejecit: sic Timonis Aviam duobus singulorum annorum mensibus in Cilicia delituisse in cavernis, solaque respiratione, quod viveret, cognitam esse traditur: sic in Meloniis signum cujusdam affectionis hepaticæ descriptum est, qua quicunque occupabantur, domesticos mures diligenter observabant, ac prosequebantur; sic Crateri medici servus, referente (b) Porphyrio, novo quodam morbo captus fuit, ita ut carnes ejus ab ossibus abscederent: sic temporibus nostris execranda illa gallica, & pene exitialis lues universas regiones vexare cœpit: ut nullo pacto illud, quod vel posteriorum hominum culpa, vel fortuna, aut Deo ita volente contigit, Hippocrati crimen afferre debeat, a quo cum duæ jam prædictæ medicinæ partes ad summam perfectionem provectæ fuerint, divinis ejus manibus immortales semper habendæ sunt gratiæ. Amplitusque illud æternæ memoriæ mandandum, quod ambæ medicinæ partes sicuti diversæ revera sunt, pariter varia nomina habuerunt, alteraque φροφυλακτικὴ, sive ὑγιεινὴ, altera θεραπευτικὴ nuncupata fuit, vocabulis quidem his tum ab opere, tum a re, circa quam versantur, acceptis, quæ quoniam sapienter, atque vere deprompta fuerunt, nullam unquam apud ullos mutationem susceperunt: quemadmodum etiam usque ad posteriora tempora hæc inveterata permansit inter medicos consuetudo, ut omnes duas medicinæ partes primarias efficiant, alteram curativam, alteram conservativam nuncupantes, quas ob id communi medicinæ nomine plerumque comprehenderunt; quoniam curativa, quæ primo ob majorem necessitatem inventa fuit, id nomen adepta est, quod conservativa quoque ei postremo adjuncta non modo obtinuit, verum etiam apud nonnullos tantam auctoritatem acquisivit, ut judicaverint hanc solam medicinam veram appellari debere: illam incertam, falsam, meramve hominum alios decipere studentium imposturam existere, nempe quæ nudis conjecturis, firmisque argumentis primo ad cognoscendos morbos utatur: deinde in eo fere omnes fortuita remedia, incognitaque medicamenta, ut plurimum adhibeant, & demum tam in judicando, quam in curando non raro fallantur, quos tamen in gravissimo errore versari facillime cognoscent, quicumque humanas calamitates, morborumque incommoditates, quales forent, ni curatrix medicina succurreret, æquo animo æstimare voluerint: ut non absque summa ratione Julianus (c) Imperator hanc pro medicis legem promulgasse videatur.

Τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην σωτηριώδη τοῖς ἀνθρώποις τυγχάνειν, τὸ δ᾽ χερὲς τῆς χρείας μαρτυρεῖ. διὸ καὶ ταύτην ἐξ οὐρανοῦ πεφοιτηκέναι δικαίως φιλοσόφων παῖδες κηρύττουσι. τὸ γὰρ ἀσθενὲς τῆς ἡμετέρας φύσεως, καὶ τὰ τῶν ἐπισυμβαινόντων ἀρρωστημάτων, ἐπανορθοῦται

a Lib. 1. Elegia 3. b Epist. 95. c 8. Sympos. probl. 9. d Compos. 171. c. 43. e Lib. 2. c. 162. in prob. f Lib. 25. c. 3.

a 6. De locis affect. b Libro 1. de abstinentia ab animalibus. c In Epist. græcis variorum.

διὰ ταύτης. καὶ γὰρ κατὰ τὸν τοῦ δικαίου λογισμὸν συνῳδὰ τοῖς ἄνωθεν βασιλεῦσι θεσπίζοντες, ἡμετέρᾳ φιλανθρωπίᾳ κελεύομεν, τῶν βουλευτικῶν λειτουργημάτων ἀνενοχλήτους ὑμᾶς ἐν τοῖς λοιποῖς χρόνοις διάγειν.

Id est:

Medicinæ ſcientiam hominibus ſalutiferam eſſe, patens ejus uſus atteſtatur, & ideo hanc e cælo delapſam philoſophi merito prædicant; ſiquidem cum naturæ noſtræ imbecillitas, tum morbi quotidie incidentes per hanc corrigantur. Itaque nos ſecundum juſtitiæ rationem ſuperioribus regibus conſona obſervari præcipientes, humanitate noſtra mandamus vos in reliquis temporibus ab omnibus curialibus miniſteriis immunes vivere.

CAP. II.

De conſervativæ partibus, & quid tractandum.

CUm igitur duæ ſint medicinæ partes, una curativa, altera conſervativa, aut ὑγιεινὴ nuncupata; Poſtrema hæc ab aliquibus in tres partes diviſa fuit, in προφυλακτικὴν, morbos futuros & imminentes avertentem: συντηρητικὴν, quæ præſentem ſanitatem tuetur: & ἀναληπτικὴν, a qua valetudinarii reficiuntur: omnes autem iſtæ, quamvis ultimo, ſicuti demonſtravimus, fuerint inventæ, nihilominus & ipſæ tantum multorum hominum additamentis ſplendorem acquiſiverunt, quantum vix primi illi inventores optare auſi forent, tum ob copiam eorum, quæ huic parti conſervativæ adſerta ſunt, tum ob incredibilem utilitatem, quam non minus anteactis temporibus, quam nunc præſtare viſa eſt. Ea porro, quæ ad hanc partem conſtituendam a medicis excogitata atque ordinata ſunt, quattuor nominibus comprehenduntur, quorum ſingula varias ac multiplices res ſub ſe complectuntur, tot namque præſidiis bonam valetudinem conſervari poſſe, a Galeno, ac aliis medicinæ auctoribus concorditer decretum fuit. Illa vero ſunt τὰ προσφερόμενα: τὰ κενούμενα, τὰ ἔξωθεν προσπίπτοντα, καὶ τὰ ποιούμενα. Quæ enim exhibentur potulentis atque eſculentis ſive ciborum ſive remediorum uſum habeant, finiuntur. Quæ exinanitioni ſubſunt, ſudoribus, ſtercoribus, ſputis, urinis, & aliis omnibus ſimilibus continentur. Extrinſecus accidentia aqua, aere, ſalſugine, mari, oleo, & hujuſcemodi conſtituuntur. Agenda vero exercitationibus, ſtudiis, vigiliis, ſomno, venere, ira, cura, lotionibus, cæteriſque ejuſdem generis comprehenduntur, unde nulla res eſt, nullumve auxilium, quod ad ſanitatem defendendam conducat, quin ſub aliquo prædictorum quattuor generum, quæ totam conſervatoriam artem quantitate, qualitate, & occaſione convenientibus perficiunt, concludatur. Sed quoniam de omnibus fere tum ab antiquioribus, tum a recentioribus copioſe ſatis tractatum eſt: de gymnaſiis autem ſive exercitationibus, a quibus ars gymnaſtica apud veteres valde celebris conſtituta & denominata fuit, aut nulla, aut quam pauciſſima, & fortuito, confuſeque tradita reperiuntur, ideo de his, deque gymnaſtica arte, a Latinis exercitatoria dicta, integram, & forſan ab alio nunquam abſolutam tractationem habere decrevi, eo magis quod Galenus hanc haud ignobiliſſimam conſervatoriæ facultatis partem eſſe ſcriptum reliquit: omneſque fere teſtantur exercitationum artem, & ad avertendos futuros morbos, & ad cuſtodiendam præſentem ſanitatem, & ad valetudinarios reficiendos, (quæ tres partes univerſam conſervatoriam efficiunt) incredibilem utilitatem afferre; ut etiam nos uberrime demonſtraturi ſumus, ubi hæc omnia diſtincte ſimul, atque copioſe, prout res ipſa poſtulabit, in hiſce libris declarabimus. Primo, *quid ſit gymnaſtica ipſa, quomodo, & quando inventa, aucta, & perfecta, quot ejus ſpecies*: deinde, *quid exercitatio, quot genera, & quomodo ab antiquis efficerentur*: poſtremo, *quid ſit illa qualitas, quantitas & occaſio, quibus hæc ars tantopere bonæ valetudini conſervandæ conferat*: demum, *quæ commoditates, quæve damna ab unoquoque exercitationum genere gymnaſticæ ſtudioſis expectanda ſint*: quibus omnibus diligenter explicatis nil relictum iri ſpero, quod in hujuſmodi tractatione deſiderari poſſit: quam ideo vehementius omnes valetudinis ſtudioſos amplexuros eſſe auguror, quoniam hæc pars a nobis tractanda curativam partem tanto antecellere videtur, quanto medicamenta ipſa ab exercitationibus ſuperantur; de quibus (*a*) Galenus atque (*b*) Avicenna celebratiſſimi medicinæ ſcriptores, ita prodiderunt, exercitationes tum excrementa ſolvere, tum per ſudoris meatus ejicere poſſe; tantoque tam cibis quam medicamentis attenuantibus præſtare, quanto ſatius eſt nullo corporis noſtri incommodo exigi, quæ redundant, quam pariter & carne liquanda, & ſolidis extenuandis: hæc namque incommoda calidis attenuantibuſque medicamentis aſſociantur: exercitationes vero tantum abeſt ut aliquid tale ſequatur, ut potius firmitas quædam membris accedat, cum & naturalis ipſe calor accenditur, & ex partium inter ſe attritu ſoliditas quædam ac δυσπάθεια comparatur. Iccirco non immerito Athenienſes Apollini gymnaſium ſive exercitationem conſecrarunt, ſignificantes, quemadmodum auctor eſt (*c*) Plutarchus, ab eo Deo, qui ſanitatem nobis largitur, etiam bonum, & robur donari; Neque etiam inconſulto fecit Cyrus, qui apud (*c*) Xenophontem tanti exercitationes, laboreſque corporis æſtimavit, ut Perſis, quos recte inſtituere ſemper ſtuduerat, quaſi legem dederit, ne ipſi unquam ſine labore cibum caperent, ratus valetudini atque fortitudini perinde exercitationes neceſſarias eſſe, ac cibum, quas illud humanis corporibus præſtare dicebat Solon apud (*d*) Lucianum, quod ii, qui ventilando purgant triticum, paleas ac ſpicas inanes flatu propellentes, purum autem fructum ſeparantes & accumulantes. Etenim Diogenes apud Stobæum dicebat, Medeam ſapientem, non veneficam fuiſſe, quæ acceptis mollibus & effeminatis hominum corporibus, confirmabat ipſa gymnaſiis ac exercitationibus, & robuſta vigentiaque reddebat. Unde fama emanavit, quod coquendo carnes in juventutem reſtitueret.

CAP. III.

Quid ſit Gymnaſtica, & quotuplex.

QUatuor itaque exiſtentibus illis, quibus tota conſervandæ ſanitatis facultas completur, exercitatoriam quartæ partis quandam partem eſſe nemo ſanus negarit: quandoquidem ſi exercitationes ſub agendis inter multa alia collocantur, quæ pro quarta conſervatoriæ parte a nobis declarata ſunt, gymnaſticam, quæ de exercitationibus tota eſt, ad eam pertinere rationi conſentaneum eſt: & proinde negare nemo poteſt, quin ad eum, qui medicinam profitetur contra Eraſiſtratum, & alios gymnaſticam a medicina ſejun-

a *De tuen. valetud. c. 2.* b *3. primi doc. 2. c. 1.* c *8. Sympoſ. prob. 4.* d *Lig. 8. de Cyri Pædia.* e *In Anacharſi Dial.*

gentes, illam cognoscere spectet, eo præsertim quod ab Hippocrate, Platone, & Galeno crebro scriptum reperitur, exercitationes, tot atque tanta ad vitam sanam traducendam bona præstare, quot & quanta vix ulla alia medicinæ instrumenta præstant. Quod si Hippocrates *in lib. de Locis in homine* scripsit gymnasticam, & medicinam contrarias esse, quoniam altera permutatione opus habet, altera non, de sola ea medicinæ parte sermonem habuit, quæ in medendis decumbentibus, clinice a posterioribus vocata, solum versatur. Plato etiam atque Plutarchus quando dixerunt duas esse circa corpus humanum versantes artes, medicinam, & gymnasticam, non ob id, quemadmodum Erasistratus & Sectatores illas sejunxerunt, sed communem hominum loquendi usum secuti sunt, qui, quoniam posterius gymnastica medicina inventa, eique adnexa est, eas diversas nulla alia ratione ducti efficiebant. Cæterum quid sit hæc ars exercitatoria gymnastica græco nomine nuncupata, ab ejus definitione, sive descriptione petere debemus, quam etsi luculenter explicatam apud Platonem habeamus, a nullo tamen alio, quam a (*a*) Galeno nostro eam & brevius, & lucidius declaratam credo, ubi ita dixit: *ἡ τέχνη γυμναστικὴ ἐστιν ἐπιστήμη τῆς ἐν πᾶσι γυμνασίοις δυνάμεως*: hoc est, *gymnastica est quæ omnium exercitationum facultates novit*, aut potius, *gymnastica ars est scientia potentiæ omnium exercitationum*. Quo in loco animadvertendum est, Galenum scientiam non proprie, sed communiter, ut plerumque auctores solent, accepisse, propterea quod gymnastica cum pro fine opus habeat, & scientiæ nullum opus considerent, necessario a vera scientia excluditur; quamvis alioqui caussas exercitationis virium sæpissime contempletur: est insuper animadvertendum, Galenum hac definitione gymnasticam a pædotribica distinxisse, quoniam illa tanquam imperatrix & exercitationum qualitates omnes, & earum caussas speculatur, imperatque, hæc veluti ministra illius existit, perinde ac gymnasta erat, qui omnium exercitationum potentias probe noscebat, easque, prout sanitati & bono habitui expedire judicabat, diversis hominibus imperabat: pædotriba vero, qui eas, quomodo fieri deberent & possent, re ipsa demonstrabat: atque hoc ænigmatice explicavit (*b*) Polybius sub his verbis: *Παιδοτρίβαι τοῖον διδάσκουσι παρανομέειν κατὰ νόμον, ἀδικέειν δικαίως, ἐξαπατέειν, κλέπτειν, ἁρπάζειν, βιάζεσθαι, τὰ κάλλιστα, καὶ αἴσχιστα*: id est: *Pædotribæ hoc edocent prævaricari secundum leges, injuriam facere juste, decipere, furari, rapere, vim inferre honestissime, & turpissime*. Nam si quis luctatorum & aliorum, qui a pædotribis edocebantur, actiones æstimet, liquido conspiciet valde iis assimilari, quæ a Polybo scripta sunt, sicque gymnastam & pædotribam non parum dissimiles fuisse: verumtamen, cum interdum unus utriusque munus impleret, non immerito existimaverunt aliqui has duas artes unam atque eandem esse, veluti nonnunquam idem & militis & Imperatoris officio perfungitur; attamen Galenus eas esse distinctas voluit, dum gymnasticam vocari respectu habito ad solam exercitationis qualitatum notitiam, quæ operatione ipsa nobilior est; pædotribicam dici ob actum ipsum exercendi, utpote ignobiliorem contendit, haud aliter ac si dixisset alteram harum speculativam, ac arbitram, & judicem; alteram practicam esse, quæ omnes interdum una gymnasticæ appellatione a materia, circa quam versantur, ut pharmaceutica, suscepta vocarentur; sicuti speculativa & practica medicinæ partes uno medicinæ nomine sæpenumero appellantur, sed quod vere, sicuti declaravimus, gymnastica talis esset, gymnastaque & pædotriba differrent, Aristotelis testimonio quoque comprobare licet, qui in principio *quarti Politicorum* hoc scriptum reliquit: *Ἐν πάσαις ταῖς τέχναις μὴ κατὰ μόριον γινομέναις, ἀλλὰ περὶ γένος ἕν τι τελείαις οὔσαις, μιᾶς ἐστι θεωρῆσαι τὸ περὶ ἕκαστον γένος ἁρμόττον, οἷον ἄσκησις σώματι ποία τε ποίῳ συμφέρει, καὶ τίς ἀρίστη (τῷ γὰρ κάλλιστα πεφυκότι καὶ κεχορηγημένῳ, τὴν ἀρίστην ἀναγκαῖον ἁρμόττειν) καὶ τίς πλείστοις, μία πᾶσι, καὶ γὰρ τοῦτο τῆς γυμναστικῆς ἐστι· ἔτι δ᾽ ἐάν τις μὴ τῆς ἱκνουμένης ἐπιθυμεῖ, μήθ᾽ ἕξεως, μήτ᾽ ἐπιστήμης τῆς περὶ τὴν ἀγωνίαν, μηδὲν ἧττον τοῦ παιδοτρίβου, καὶ τοῦ γυμναστικοῦ παρασκευάσαι τε καὶ ταύτην, ἐστὶ τὴν δύναμιν*: Id est; *In cunctis artibus & scientiis, quæ non circa partem, sed circa genus aliquod perfecte existunt, unius est considerare, quid cuique conveniat generi: ceu exercitatio corporis qualis quali conveniat, & quæ sit optima: (optime enim natura disposito, & cui omnia suppeditant, optimam convenire necessarium est) & quæ plurimis una omnibus. Etenim hoc gymnasticæ est. Præterea vero, si quis non exactum illum cupiat habitum, & scientiam circa certamina, nihilominus pædotribæ, & gymnastici est hanc potentiam præparare.* Quibus verbis clare satis patet, tum ab Aristotele gymnasticam nuncupari scientiam eo ferme pacto, quo a Galeno: tum etiam gymnasticam a pædotriba distingui. At ne illos, qui utramque sub uno gymnasticæ nomine intelligunt, definitio lateat, quæ utriusque vim simul explanet, ita dicere poterimus, *Artem gymnasticam esse facultatem quandam omnium exercitationum facultates contemplantem, earumque varietates opere ipso edocentem, vel gratia bonæ valetudinis conservandæ, vel gratia optimi corporis habitus acquirendi, atque tuendi.* Dixi hujus artis talem esse finem, non solum ut plenam atque perfectam, quantum fieri potest, definitionem redderem, verum etiam ut hanc scientiam ab aliis, quæ similem formam obtinent, differentem ostenderem. Nam ludi omnes antiquorum, tam Græcorum, quam Romanorum, necnon etiam tota athletica ipsa, atque exercitationes gratia belli factæ circa omnes fere exercitationes versantur, circa quas gymnastica medica, ut in sequentibus sum demonstraturus, quando in singulis exercitationum generibus declarandis quomodo in unaquaque gymnastica locum habuerint separatim planum faciam: nihilominus magnopere inter se discrepant, causaque talis differentiæ nulla alia existit præter finem singularum, quo fine omnes facultates distingui scripsit Aristoteles: Nam ludorum finis erat religio quædam, qua Antiqui opinabantur sese Diis rem gratam illis ludis tanquam promissam facturos: erat quoque populi voluptas, cui maxime & respublicæ & Reges ac Imperatores studebant, quo homines voluptate demulsi in officio continerentur: unde ludorum exercitatoribus tantum honorem tributum esse scribit (*a*) Plinius, ut *dum eos inirent, semper assurgi, etiam ab Senatu, in more esset, nec non sedendi jus in proximo Senatui, atque vocatio munerum omnium ipsis, patribusque & avis paternis*, quod tamen servis, quando illi similes ludos inibant, concessum fuisse minime credo. De his vero ludis quicumque aliquid cognoscere optaverit, librum Onuphrii Panvini Veronensis habebit, qui omnium diligentissime, ut est ipse omnium sæculi nostri in historiis longe versatissimus, hanc materiam tractavit. Athletica finem habuit robur, ut illius vi posset athleta adversarium superare, & coronam præmiaque pro-

a *In lib. ad Thras.* b *In primo de diæta.*

a *Lib. 16. cap. 4.*

posita consequi: quamvis etiam apud Græcos & Latinos nonnunquam athletæ vocati sunt, tam illi qui in ludis, quam qui extra ludos præmii gratia certabant, quos omnes sub nomine vitiosæ gymnasticæ (de qua inferius loquemur) Galenus complexus est: Cæterum qui gratia belli exercitationes prædictas obibant, id non ob aliud agebant, nisi quo agilitatem ac peritiam compararent, quibus postea, cum oportebat, hostes in pugna vincere possent, atque harum exercitationum disciplina usque adeo severa apud majores servabatur, ut ejus doctores duplicibus, quod scribit (a) Vegetius, remunerarentur annonis; & qui parum in illa profecissent milites, pro frumento hordeum cogerentur accipere, nec ante eis in tritico redderetur annona, quam sub præsentia præfecti tribunorum, vel principum experimentis datis ostendissent se omnes militiæ exercitationes complesse. Ex quibus omnibus manifestum est gymnasticam nostram a prædictis differentem esse, & ideo summa cum ratione a nobis in illius definitione positum finem fuisse, qui est gratia sanitatis tuendæ, & boni corporis habitus comparandi. Quod vero exercitationum omnium tres prædicti fines, a quibus tria gymnasticæ genera orta sunt, apud veteres extiterint, atque omnes in unum publicæ felicitatis finem relati sint, abunde declaravit Solon apud Lucianum in Anacharsi dialogo: qua una illius oratione, tota hæc sententia nostra haberi rata mereretur, nisi Platonis & aliorum inferius explicanda testimonia accederent.

CAP. IV.

De Gymnasticæ subjecto, & ejus laudibus.

CUm jam gymnasticam, quid sit, satis (nisi fallor) explicuerimus, eamque ab affinibus facultatibus sejunxerimus, reliquum est, subjectum illius, quale sit, considerare: nam sicuti nulla reperitur ars, sive illa sit architectonica, sive ei subjecta, quæ finem operationum suarum aliquem non habeat, pariter nulla est, cujus subjectum aliquod non liceat proprium assignare, circa quod tota illius operatio versetur: & quamvis idem subjectum sæpenumero plurium artium esse videatur, si tamen res exacte perpendatur, cunctarum subjecta artium finibus ipsis inter se distingui apparebit, eo quod idem sane aliquo pacto, sed sub variis conditionibus, atque proprietatibus ab unaquaque consideratur: ita namque fit, ut corpus humanum, quod pluribus artibus atque disciplinis re vera subjicitur, tali pacto ab una consideretur, quo non ab alia: siquidem, prout naturale atque mobile existit, Physicus illud contemplatur: prout sanitatis, vel morbi capax, Medico subjicitur: prout δ'εκτον, id est boni habitus susceptibile, a gymnastica, sive conservatoria, quæ medicinæ subjicitur, & de qua nobis futurus est sermo, consideratur. Corpus itaque humanum quatenus bonum habitum recipere, eumque & sanitatem conservare in seipso natum est, gymnasticæ subjectum esse difinimus, quemadmodum etiam (b) Galenus *in libello* illo *ad Thrasybulum* scripto luculentissime declaravit: neque propter hoc inferendum est, illum sibi contraria dicere, cum gymnasticam a medicina sejungi debere voluerit, propterea quod voluit, gymnasticam medicinæ quidem partem esse, ita tamen, ut, veluti pars a suo toto aliquo modo sejungitur, similiter gymnastica a medicina distinguatur: medicina enim sanitatem atque morbum in corpore humano considerans, alterum expellere, alteram comparare & conser-

a *Lib. de re militari cap.* 13. b *Cap.* 35. *& seqq.*

A vare nititur: at gymnastica in corpore sano bonum habitum generare, eumque tanquam sanitatis vel partem, vel causam conservantem retinere conatur: & ob id tanta fuit apud veteres hujus existimatio, ut Plato, atque Aristoteles (ne alios quamplures recenseam) eam rempublicam haud optimam esse posse censuerint, in qua talis ars desideraretur; nec immerito quidem, quoniam si animi semper habenda est cura, neque ille absque corporis auxilio quidquam grave, aut dignum efficere valet: ita profecto studendum est corporis salubritati, bonoque habitui, ut & animo inservire, & ejus operationes nequaquam impedire, sed adjuvare possit: propter quod in Protagora Plato eum
B esse claudum appellandum dixit, qui solum animum exercens, corpus ignavia atque otio consumit. Quantum porro ars gymnastica ad hunc habitum adipiscendum, sanitatemque conservandam, tum etiam reparandam conferat, ut Platonis & Aristotelis certissima testimonia prætercam, unum Galenum in medium adducam, qui se infinitos prope imbecilles ad bonum habitum revocasse, & innumeros item alios, ne in morbos laberentur, sola gymnastica conservasse gloriatus est, ut nullo pacto nobis mirandum sit, si majores no-
C stri usque adeo corporis exercitationes æstimaverint, ut non tantum publica, eaque præclarissima exercendis corporibus loca, qualia gymnasia, & Romanæ thermæ fuerunt, extruxerint, verum etiam in quibusvis fere privatis ædibus exercitationibus locus aliquis in id designaretur, & quotidie in usu esset.

CAP. V.

Quo tempore, & quo pacto cœperit Gymnastica.

QUamvis Galenus medicorum omnium post Hippocratem princeps ejus sententiæ fuerit, quod gymnastica ars Homeri tempore
D nondum reperta esset, sed solummodo paullo ante Platonis tempora principium habuerit, nihilominus bello Trojano ab ipsomet poeta descripto semina quædam illius jacta fuisse, quasique primordia eluxisse verisimile videtur, nisi quoque fateamur potuisse faciliter multo prius extitisse, verum aut non tunc temporis nominatam, neque cultam, & ad regulas artisque formam redactam esse, aut scriptores, qui illam ab interitu & oblivione vindicarent, non habuisse, id quod credere non est penitus absonum, si quod alibi (a) Galenus scriptum reliquit, verum esse non negamus, cunctos homines ad musicam, atque gymnasticam propen-
E sos nasci, nec quidquam reperiri, quod corpus atque animum hisce duabus magis componere, & ad bonam frugem inducere queat contra Asclepiadas, injustos omnium exercitationum & æstimatores, & damnatores: ut his rationibus gymnasticam naturalem homini esse, & iccirco semper extitisse persuasum habere deceat. Porro quod Homeri tempore artis gymnasticæ principia quædam extiterint, facile illi intelligere potuerunt, qui poetæ libros lectitantes animadverterunt milites Græcos interdum disco, lucta, cursu, arcu, & aliis hujuscemodi, quæ post ad gymnasticam facultatem tran-
F sierunt, sese exercuisse, sicuti *octavo*, & *vigesimotertio Odysseæ* frequenter legitur. Sed quomodo, & quo ordine ad hanc artem deventum sit, licet nihil plane explicatum habeamus, conjectura tamen quadam assequi possumus ex illis, quæ Plutarchus in *quinto Sympofiacorum prob.* 3. scriptis mandavit, ubi tradit, certamina prius simplicia fuisse, in quibus solummodo victoriam, atque coronam pro fine habebant, ab his postea ad sacrificia

a *Primo de tuenda valetud.*

rem translatam fuisse, quando Deo sacra facturi, populumque ad festa accedentem oblectaturi certamina instituebant, quæ a sacrificiis demum ad gymnasia paullatim fuisse introducta existimo, quod primis illis temporibus, dum homines temperatam vitam traducerent, perpetuaque sanitate fruerentur, illud unum studium habebant, ut ad bella peragenda, hostesque superandos aptissimi evaderent: & propterea quando otiabantur, ne prorsus inertia consumerentur, sese illis exercitationibus detinebant, in quibus etiam victoribus præmia ponebantur, quo & illorum voluptate allecti, & spe præmiorum inflammati libentius, atque accuratius ad acriter contra hostes dimicandum disponerentur: & ob id Homerus *secundo Iliados* in hunc modum finxit, (*a*)

—— Λαοὶ δὲ παρὰ ῥηγμῖνι θαλάσσης
Δίσκοισιν τέρποντο, καὶ αἰγανέῃσιν ἱέντες,
Τόξοισίν θ'.

Id est:

—— *At gentes in littore ponti*
Ludebant discis, arcus, & jacula longe
Mittentes:

Et vigesimo tertio: (*b*)

—— Αὐτὰρ, Ἀχιλλεὺς
Αὐτοῦ λαὸν ἔρυκε, καὶ ἵζανεν εὐρὺν ἀγῶνα·
Νηῶν δ' ἔκφερ' ἄεθλα, λέβητάς τε τρίποδάς τε,
Ἵππους θ', ἡμιόνους τε, βοῶν τ' ἴφθιμα κάρηνα,
Ἠδὲ γυναῖκας ἐϋζώνους, πολιόν τε σίδηρον·

Id est:

—— *Sed Achilles*
Illic detinuit populum, magnumque locavit
Certamen, Navibus hæc præmia splendida promens
Scilicet & tripodas, lebetesque & fortia boum
Cum mulis, & equis capita, & quoque corpora lumbis
Feminea accinctis, & albi pondera ferri.

Ex quibus & sequentibus omnibus satis perspicuum est, primis illis sæculis exercitationum finem fuisse tum delectationem quandam,& præmia consequendi spem, tum ad bellorum hostiumque victoriam obtinendam agilitatem atque peritiam. Post ea tempora cum Deorum cultus, & sacrificiorum celebrationes excrescere cœpissent, ut homines ad illas confluentes alacrius,& libentius concurrerent, hæ exercitationes in Deorum celebritatibus institutæ sunt, ubi & Diis & hominibus gratæ reputabantur, præmia, quæ homines ad quidvis audendum incitare solent, statuebantur ipsis certaminibus optatiora, atque præstantiora, sicut innuit (*c*) Aristoteles: in his exercitationibus, quoniam homines præmiorum gratia dumtaxat certabant, quæ ἆθλα Græcis dicuntur, exercitatores ἀθληταὶ nuncupati fuerunt, qui & ab Atticis ἀσκηταὶ, ut Erotianus tradit, & a Latinis athletæ, apud quos certamen ipsum ludi nomen obtinuit, quod non solum in Deorum festis, verumetiam in Amphitheatris, & ante amphitheatra instituta in foro, in privatis locis ad populum oblectandum hujuscemodi certamina peragebantur, sicuti quoque & apud Græcos ἆθλοι. Nam Olympia Pisis, sive in Elide, & Nemea apud Cleonas, Isthmia in Isthmo ipso, Pythia Delphis apud

a *Vers.* 774. b *Vers.* 257. c *In* 3. *parti. prob.* 8.

A eos talia fuerunt, quales apud Romanos ludi Capitolini, sæculares, & alii hujuscemodi, in quibus omnibus præter præmia, ita etiam victoribus magni honores constituebantur, uti non modo in conventu stantes cum palma & corona laudes ferrent, sed etiam (utor Vitruvii oratione) cum reverterentur in suas civitates cum victoria triumphantes quadrigis in mœnia, & in patrias inveherentur, æreque publico perpetua vota constitutis vectigalibus fruerentur: at de his cum non sit nobis loquendum, ad rem nostram revertamur. Dum itaque vita hominum parca fuit, hi soli exercitationum fines extitere: verum enimvero crescente
B luxu, multisque a longa valetudine detentis, tandem ad reparandam sanitatem, & imbecillitatem curandam, bonumque habitum comparandum exercitationes institui cœptæ sunt, quod fuit paullo ante Hippocratis ætatem, quando Herodicus ille (ut scribit (*a*) Plato) gymnasticam, quæ prius in sacrificiis atque ludis, nec non in bellicis exercitationibus solum auctoritatem atque locum habebat, medicinæ adjunxit: quod mea sententia nil aliud fuit, nisi certamina illa & exercitationes, quæ solum pro coronis & præmiis ac militari disciplina assequendis, nec non pro Diis placandis
C & hominibus delectandis in usu erant ad sanitatis conservandæ, & boni habitus acquirendi finem traducere, quas postea exercitationes cum primi illi, atque etiam posteriores gymnastæ a medicis & philosophis, ut verisimile est, moniti mirum in modum corporibus conferre didicissent, alia moderantes, alia addentes, necnon a publicis ad particulares, & propria loca transferentes, tandem regulis quibusdam præceptis ac terminis concluserunt, atque ita artem totam pepererunt γυμναστικὴν vocatam ἀπὸ τοῦ γυμνάζεσθαι, id est ab exercendo, quasi nullus alius finis esset, quam ob habitum corporis bonum obtinendum sanitatem-
D que conservandam exerceri, hoc autem primos omnium effecisse Hippocratem, Dioclem, Praxagoram, Erasistratum testatus est Galenus LVIII. c. lib. ad Thrasybulum. Quamobrem ex his clarum factum arbitror, quomodo ars gymnastica principium, incrementa, & statum, necnon quo tempore susceperit. Siquidem primum in bello Trojano dum milites Græci in arenam ex navibus descendentes (unde post emanasse proverbium *in arenam descendere* opinor) inter se certantes ad bellum exercebantur, tunc apparere cœpit, artisque agonisticæ & gymnasticæ nomen etiam accepit. Postea ad sacrificia & hominum voluptates
E traducta non modo prædicta nomina retinuit, sed etiam athleticæ appellationem consecuta est, & apud Galenum *vitiosa gymnastica* nominata fuit. Demum ad gymnasia & certos locos pro pueris edocendis pro omnium sanitate tuenda, ac pro bono habitu parando traducta, & sub normis conclusa gymnasticæ vere nomen promeruit, quod ante (*b*) Plauti tempora fuit, apud quem Atticus ille juvenis Philolaches ita loquitur:

Cor dolet, cum scio nunc ut sum, atque ut fui:
Quo neque industrior de juventute erat
Arte gymnastica, disco, hastis, pila,
F *Cursu, armis, equo.* ——

Verum enimvero hæc ars (ut testatum reliquit (*c*) Marcus Varro) apud Græcos solum in usu viguit, *quamdiu rura colentes Romani & cultura fœcundissimos agros habuerunt, & ipsi valetudine firmiores extiterunt*: sed postquam crescente desidia in

a *Tertio de Republica.* b *In Mostellaria act.* 1. *scen.* 2. c *In secundo de re rust. in proœm.*

oppidis otiari, quam ruri laborare maluerunt, Græcorum urbana gymnasia ita frequentissima extulerunt, ut idem Varro conquestus sit suo tempore vix singula satis fuisse, quæ profecto, dum Roma sub Imperatoribus floruit, omnium maxima & speciosissima fuerant: at deinceps Romano imperio declinante, cæterisque in pejus ruentibus una etiam destructa fuerunt, & simul cum ipsis ars non parvam jacturam passa fuit, quam a Varronis temporibus usque ad Imperii Romani inclinationem in frequentissimo usu habitam fuisse quisque intelligere potest, qui omnes medicos ea ætate Romæ æstimatos passim in morbis curandis & sanis conservandis exercitatoriam artem adhibuisse ab eorum, B quæ supersunt, scriptis observarit, aut qui (*a*) Plutarchum *omnes sua ætate exercitationibus occupatos fuisse* scribentem lectitarit, quanquam (*b*) Plinius non omnes exercitationes tunc honesti usus gratia invectas fuisse, sed nonnullas & peregrinas præsertim ad excitandam sitim quæsitas esse prædicat. Itaque valde hallucinatum fuisse Budæum puto, qui in suis ad Pandectas adnotationibus *Romanos gymnasiorum, & palæstræ exercitamentis minime usos*, nulla firma ratione probat.

C

CAP. VI.

De Gymnasiis Antiquorum.

Gymnasticam, sive exercitatoriam in certis locis fieri solitam, quoniam supra statuimus, rationi modo consentaneum est, quid, loca ipsa, & qualia forent, planum facere. Nam loca illa nil aliud fuisse, quam gymnasia nuncupata, ex multis, & præsertim ex verbis Galeni in secundo de tuend. valet. (*c*) scriptis manifesto comprobatur, ubi narrat *gymnasium fuisse publicum in separata urbis regione locum extructum, in quo ungebantur, fricabantur, luctabantur, discum jactabant, aut tale quippiam factitabant*: D quæ loca ita nuncupata fuerunt, quoniam exercitatores ibi, ut plurimum denudabantur. γυμνάζεσθαι enim antiquissima vox etiam denudari significare videtur, unde Martialis libro tertio, Epigramm. LXVIII.

Gymnasium, Thermæ, stadium est hac parte, recede,
Exuimur, nudos parce videre viros.

E Et Bardesenes apud Eusebium lib. VI. de præpar. Evang. cap. VIII. Græcos ait non potuisse ulla vi siderum prohiberi, quin in gymnasiis nudis exercerentur corporibus. Verum an omnes & toti semper denudarentur qui sanitatis tantum gratia exercerentur, non est ita compertum; suspicor tamen luctatores, pugiles, atque alios quosdam potuisse denudari, quemadmodum Athletis in usu erat, quos tantum subligacula pro pudendis tegendis tam in publicis, quam in privatis certaminibus habuisse etiam usque ad Homeri tempora, a quo eorum fit mentio, omnis ratio decoris exigit; & historia Orsippi ab Eustathio & (*d*) Pausania F relata, cui subligacula delapsa victoriam dempserunt, ut inde postmodum indultum sit nec ea gestare, ita accipienda est, tanquam non magnis & impedientibus, sed parvis & nullius impedimenti uti liceret, quem morem usque ad sua tempora Romæ perdurasse scribit Pausanias. Ad hæc quandoque sub nomine gymnasii omnem locum, ubi exercerentur, comprehensum fuisse reperitur: si-

a *Lib. 3. Sympos. prob. 6.* b *Lib. 14. cap. 22.* c *Cap. 2.* d *In Atticis circa finem.*

A cut postea hæc vox ad alia quoque translata est, quemadmodum apud (*a*) Josephum videre licet, qui in libris de bello Judaico balnea aliquando gymnasia nuncupata esse demonstrat, ubi de Herode ita loquitur. *Namque apud Tripolim & Damascum, & Ptolemaidem publicas balneas, quæ gymnasia dicuntur, Bibli autem exedras porticus condidit*. Hæc loca a Vitruvio, Celso, Plinio, atque aliis Latinæ linguæ auctoribus palæstras nuncupari invenio: Unde etiam conjicio Vitruvii tempestate in Italia, vel raras admodum, vel nullas extitisse palæstras, sive gymnasia, quandoquidem is libro (*b*) architecturæ earum ædificationes traditurus *Italicæ consuetudinis non fuisse* prædicit: nam qui primi gymnasia exædificasse creduntur, fuerunt Græci, si credendum est Soloni apud (*c*) Lucianum, & M. Tullio Ciceroni, qui in secundo de Oratore scribit, *gymnasia delectationis & exercitationis gratia ab ipsis primum instituta fuisse*. Inter Græcos autem primi extiterunt Lacedæmones, sicut Athenæus ex Ippasi sententia, & Plato in Theæt. & primo de legibus memoriæ prodiderunt, quos etiam illa ipsa omnium præstantissima, atque speciosissima construxisse ex Martialis libro IV. intelligere licet, ubi hos versus habet.

Argivas generatus inter urbes
Thebas carmine cantet, aut Mycenas,
Aut claram Rhodon, aut libidinosæ
Ledæas Lacedæmonis palæstras.

Quomodo vero Plato in Critia dum Athlanticam illam regiam describit, quam novem millium annorum intervallo ab ætate sua ante floruisse narrat, ibi gymnasia extasse scribit, qui Lacedæmonum inventum illam facit, exacte discernere nequeo, nisi totam illam Critiæ narrationem fabulosam credamus. Post Lacedæmonios Athenienses quoque sua gymnasia erexerunt, in quorum urbe tria extitisse testantur Pausanias & Suidas, alterum ἀκαδημίαν vocatum, in quo Plato Philosophiam suam professus est; alterum λυκεῖον, ubi Aristoteles edocuit, quod Apollinis Lycii templum fuisse legitur apud (*d*) Lucianum; alterum κυνοσαργὲς, ubi nothi, spurii, ac ignobiliores omnes exercebantur: siquidem apud Græcos tanto odio, tantaque infamia viles ac spurii notabantur, ut qui vere legitimi ac nobiles essent, cum iis consuetudinem, aut communem sese exercendi locum habere recusarent. Præter hæc tria mentionem facit alterius, quod Canopum vocat Philostratus in vita Herodis Attici. Dixi in urbe Atheniensium tria fuisse gymnasia, quod licet extra urbem essent, erant tamen haud longe ædificata, ut quæ proxima essent urbi, in ea fuisse dici potuerint. In his etenim mortuos quoque sepeliendi consuetudinem Græcos habuisse scriptum est apud (*e*) Ciceronem, cui Servius se Marcellum interfectum in Academia Atheniensium nobilissimo totius orbis gymnasio sepelivisse scribit. Quæ vero Ligorius antiquitatis totius peritissimus invenisse scribit in vestigiis Hadriani Imperatoris Tiburtinæ villæ repræsentata, Athenæum, Hermeum, Panathenaicum, minime gymnasia, ubi corpora exercerentur, fuisse puto: sed loca, in quibus aut disciplinarum, & aliarum artium studiis opera dabatur, vel festa aliqua celebrabantur, ut in Panathenaico festa Panathenaica. Corinthum quoque gymnasium habuisse, *Craneum* vocatum, auctor est Laertius libro tertio: tandem nullum pene oppidum fuit Græcorum, quod gymnasium non haberet, ut Anacharsis dicere solebat. (*f*) Romani postremi

a *Lib. 1. c. 16.* b *5. c. 11.* c *In Anacharsi dial.* d *In Anacharsi dial.* e *Ep. fam. ed. 12.* f *In lib. de antiquis nominib.*

omnium gymnasia, palæstras vocata, in urbe ad Græcorum æmulationem, Varrone auctore, ædificare cœperunt; quos tamen ceteros quoscumque tum magnificentia operum, tum inæstimabili pulchritudine in hoc genere antecessisse, ex illis Thermarum ruinis, quæ ad hanc usque diem non sine omnium stupore perdurantes, conspiciuntur, facile convincitur, ne sileam illud, quod de Neronis gymnasio scribit Martialis lib. VII. Epigr. XXXIV.

Quid Nerone pejus?
Quid Thermis melius Neronianis?

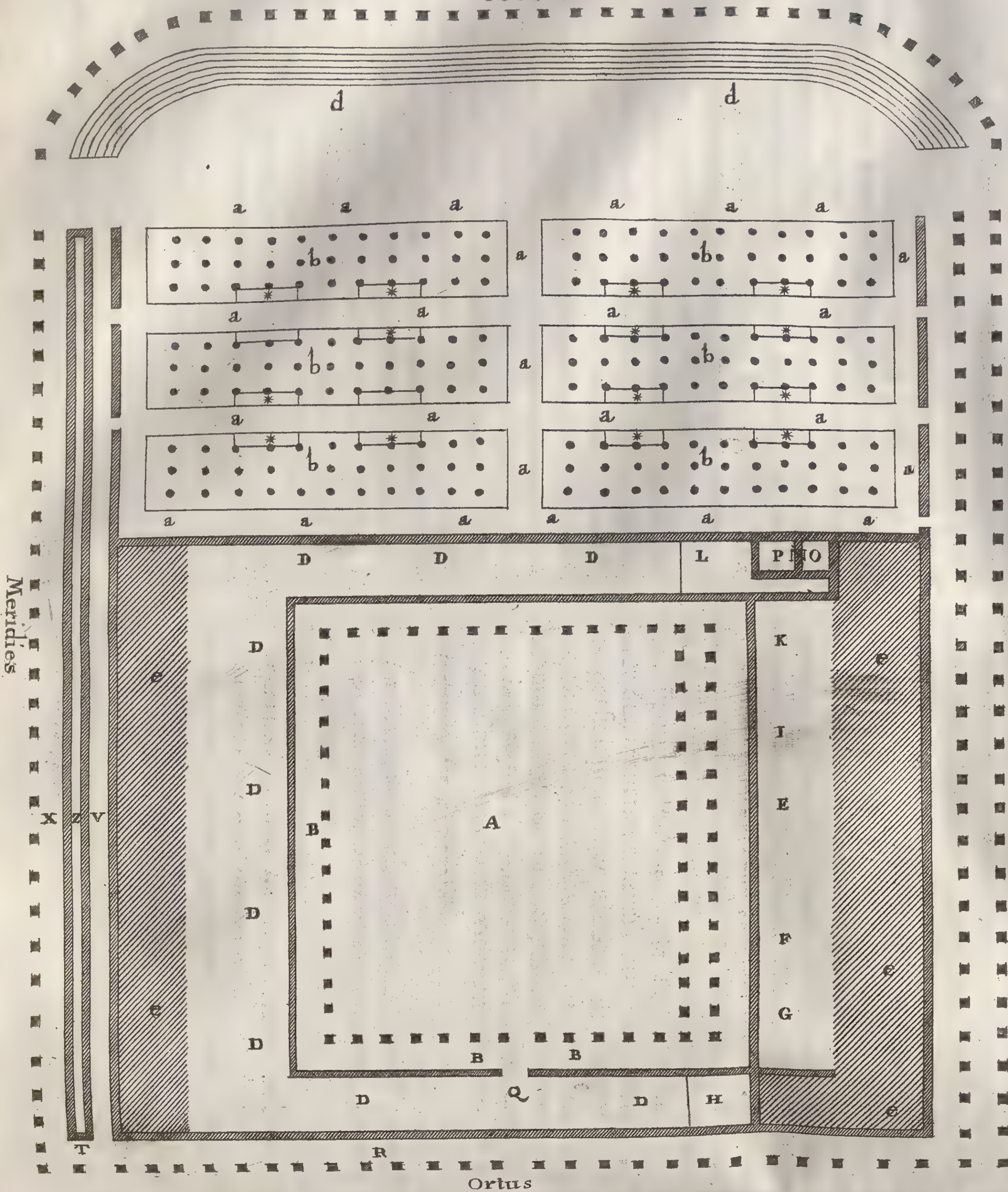
attamen ante Neronis quoque tempora fuisse Romæ gymnasia ex Plauti Bacchidibus, cujus locum apponam inferius, colligere licet. Nam gymnasia tota aliquando Thermas ob aquæ calidæ usum ibi frequentem nuncupari, apud auctores Latinæ linguæ nemo dubitat, sicut etiam interdum Thermæ significant eam gymnasii partem, in qua lavabantur, ubi propnigeum, laconicum, calda lavatio sitæ erant, ut ex multis auctorum testimoniis, & præsertim ex Martialis versibus nuper citatis clare perspicitur. *Gymnasium, thermæ, stadium est hac parte.* His omnibus potest jam unicuique persuasum esse, quantum in errore versatus sit (invitus fateor) Blondus Foroliviensis concivis meus, qui in secundo Romæ instauratæ commentario thermas solum ad lavandi usus institutas fuisse scripsit. Porro ne quis forsan admiratione capiatur, quod dixerim Platonem atque Aristotelem in gymnasiis philosophari consuevisse; scire debet in hujuscemodi locis varia hominum genera convenire solita fuisse, quæ omnia in sequenti capite a nobis sigillatim demonstrabuntur: tanta enim erat hujuscemodi locorum capacitas, tamque spatiosa amplitudo, ut absque ullo impedimento diversæ, ac fere innumeræ exercitationes, & corporum & animorum peragi possent, quemadmodum ex Vitruvii allata descriptione perspicere quivis mediocriter hac in re versatus poterit; quam cum in rebus plurimis diversam ex Octavii Pantagathi viri tempestate nostra summi judicio in prima editione tradiderimus, nunc ipsa diligentius considerata (ut semper curæ posteriores esse meliores solent) castigatiorem, & omnibus Vitruvii verbis exacte correspondentem exhibemus, ad quod agendum clarissimus Aloysius Mocenicus, Francisci filius, Joannes Vincentius Pinellus, Melchior Guillandinus, viri tum ob acre in cunctis judicium, tum ob singularem eruditionem apud omnes spectatissimi, necnon Andreas Palladius priscæ totius architecturæ peritissimus non parum adjumento nobis fuerunt: ita ut non verear, quin hoc pacto doctis Vitruviique scientiæ studiosis probata eveniat, & quemadmodum ad hanc fere diem palæstræ ratio fuit incognita, sic in posterum clara atque manifesta futura sit. Immo vero, si Octavius ipse revivisceret, non dubitarem, ut erat homo sanctissimus atque doctissimus, quin etiam ipse huic descriptioni, & Vitruvii contextui non mutato, sed in aliquibus tantum melius ordinato libentissime subscriberet. Placuit autem duas ejus ichnographias proponere, quia auctor & quadratas & oblongas fieri posse docet.

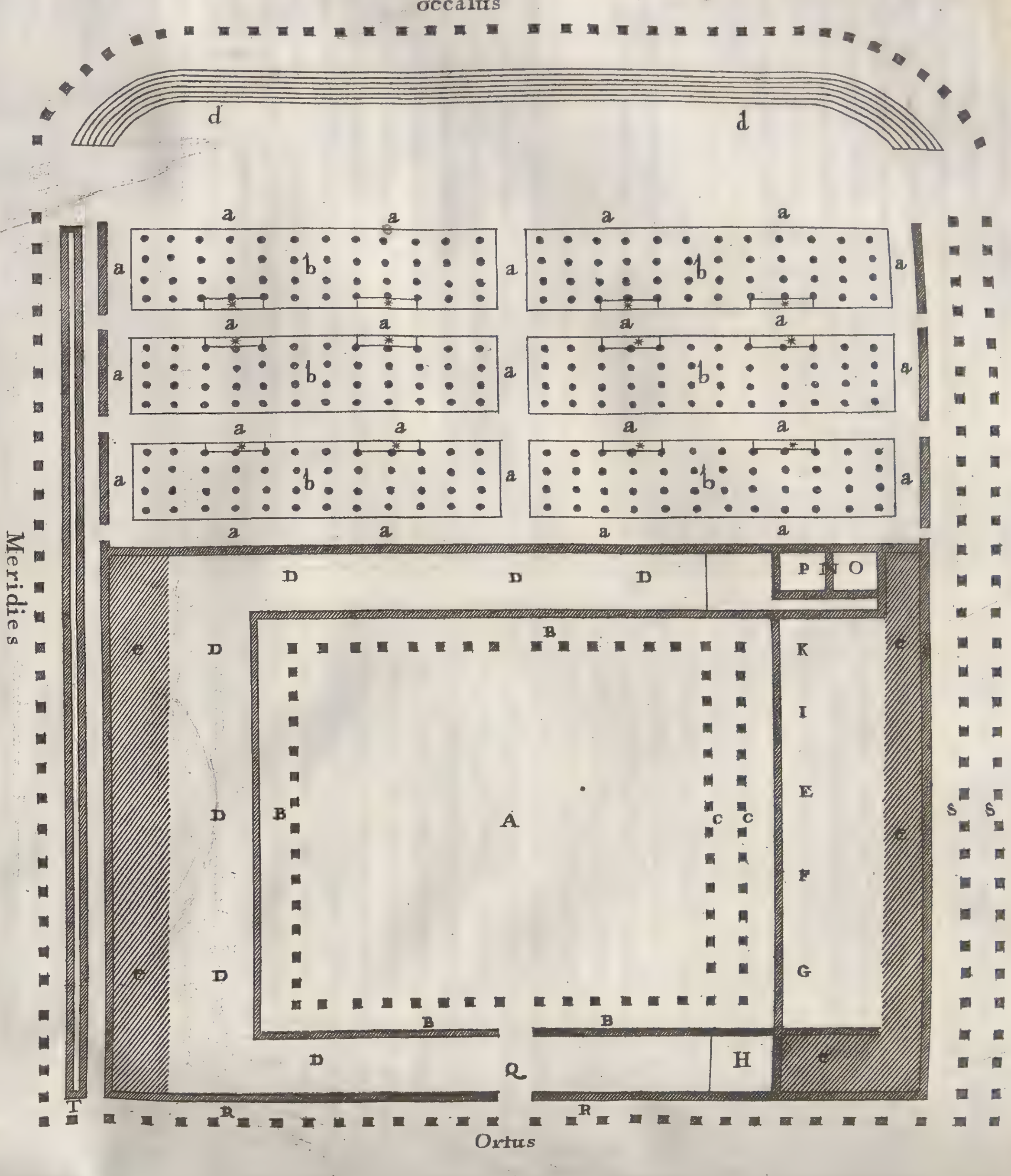
De palæstrarum ædificatione, & xystis, ex Vitruvio Lib. V. Cap. XI.

NUnc mihi videtur (tametsi non sint Italicæ consuetudinis) palæstrarum ædificationes tradere explicate, & quemadmodum apud Græcos constituantur monstrare. In palæstris peristylia, quadrata, sive oblonga ita sunt facienda, uti duorum stadiorum habeant ambulationis circuitionem, quod Græci vocant δίαυλον, ex quibus tres porticus simplices disponantur, quartaque quæ ad meridianas regiones est conversa duplex, ut cum tempestates ventosæ sunt, non possit aspergo in interiorem partem pervenire. Constituuntur autem in tribus porticibus exedræ spatiosæ habentes sedes, in quibus philosophi, rhetores, reliquique qui studiis delectantur, sedentes disputare possint. In duplici autem porticu collocentur hæc membra, Ephebæum in medio (hoc autem est exedra amplissima cum sedibus, quæ tertia parte longior sit, quam lata) sub dextro coriceum, deinde proxime conisterium, a conisterio in versura porticus frigida lavatio, quam Græci λουτρὸν vocitant, ad sinistram ephebei elæothesium, proxime autem elæothesium frigidarium, ab eoque iter in propnigeum in versura porticus. Proxime autem introrsus e regione frigidarii collocetur concamerata sudatio longitudine duplex, quam latitudine, quæ habeat in versuris ex una parte laconicum ad eundem modum, uti supra scriptum est, compositum. Ex adverso laconici calidam lavationem. In palæstra peristylia, quemadmodum supra scriptum est, ita debent esse perfecte distributa. Extra autem disponantur porticus tres, una ex peristylio exeuntibus, duæ dextra atque sinistra stadiatæ. Ex quibus una, quæ spectaverit ad Septentrionem, perficiatur duplex amplissima latitudine, altera simplex ita facta, ut in partibus, quæ fuerint circa parietes, & quæ erunt ad columnas, margines habeant uti semitas non minus pedum denum, mediumque excavatum, uti gradus bini sint in descensu sesquipedali a marginibus ad planitiem, quæ planities sit ne minus lata pedum duodecim: Ita qui vestiti ambulaverint circum in marginibus non impedientur ab cunctis se exercentibus. Hæc autem porticus apud Græcos ξυστός vocitatur, quod athletæ per hiberna tempora in tectis stadiis exercentur. Proxime autem xystum & duplicem porticum designentur hypæthræ ambulationes, quas Græci παραδρομίδας, nostri xysta appellant, in quas per hiemem ex xysto sereno cælo athletæ prodeuntes exercentur. Faciunda autem xysta sic videntur, ut sint inter duas porticus silvæ, aut platanones, & in his perficiantur inter arbores ambulationes, ibique ex opere signino stationes. Post xystum autem stadium ita figuratum, ut possint hominum copiæ cum laxamento athletas certantes spectare. Quæ in mœnibus necessaria videbantur esse, ut apte disponantur, præscripsi.

A *Peristylium in palæstra quadratum & oblongum, habens ambulationis circuitionem duum stadiorum.*
B *Tres porticus simplices.*
C *Porticus quarta ad meridianas cæli regiones conversa, quæ duplex est.*
D *Exedræ in tribus porticibus spatiosæ, in quibus philosophi, & rhetores disputabant.*
E *Ephebeum, id est, exedra, tertia parte longior, quam lata.*
F *Coriceum a parte dextera.*
G *Conisterium.*




Figura palæstræ cum peristylio quadrato.
Occasus
Septemtrio
Meridies
Ortus


Figura palæstræ cum peristylio oblongo.
occasus
Meridies
Ortus

H *Frigida lavatio in versura porticus.*
I *Elæothesium ad sinistram ephebei.*
K *Frigidarium.*
L *Iter in propnigeum in versura porticus.*
M *Propnigeum.*
N *Concamerata sudatio introrsus e regione frigidarii, longitudine duplex, quam latitudine, habens* { *ex una parte* P *laconicum* | *Ex altera* O *calidam lavationem* }
Q. *Exitus e peristylio*
R *Porticus extra palæstram prima exeuntibus.*
S *Porticus secunda spectans ad septentrionem duplex amplissima latitudine, & stadiata.*
T *Porticus tertia simplex, ita facta, ut habeat*
V *Margines circa parietes.*
X *Margines ad columnas.*
Z *Medium excavatum uti gradus bini sint in descensu sesquipedali.*
a *Hypæthræ ambulationes proxime xystum, & duplicem porticum, quæ a Latinis* xysta, *a Græcis* περιδρομίδες *vocabantur.*
b *Silvæ vel platanones inter dictas duas porticus.*
* *Stationes ex opere signino.*
d *Stadium ita figuratum ut possent hominum copiæ cum laxamento athletas certantes spectare.*
e *Loca de quibus etsi non meminerit Vitruvius, fuisse tamen in palæstra necesse est, ut lignarium, aquarium, vasarium, latrinæ, ministrorum cellæ, & similia.*

CAP. VII.

De variis hominum generibus, quæ in Gymnasiis conveniebant.

Tanta, adeoque varia hominum in gymnasiis conversantium erat multitudo, ut referente (*a*) Galeno, sæpenumero inter ipsos contentiones exorirentur, atque etiam maximus quidam, & insuavis clamor, de quo conquerebatur (*b*) Seneca, continue exaudiretur; & quem etiam in thermis Varro tempore suo testatur fieri solitum, his verbis apud Nonium: *Ita uti soliti Romæ eramus in balneis plodere cœpimus, & murmurari.* Sed ne singulis enarrando nimis a proposito recedam, præcipua quædam ipsorum genera persequar. Primum itaque genus in gymnasiis conversantium erant philosophi, rhetores, reliquive, qui studiis delectabantur; ibi legebant, colloquebantur, inter seque disputabant, sicut (*c*) Juvenalis his versibus demonstrat, quibus rhetoris & præceptoris conditiones exponit:

Sed vos sævas imponite leges,
Ut præceptori verborum regula constet.
Ut legat historias, auctores noverit omneis,
Tamquam ungues, digitosque suos, ut forte rogatus
Dum petit, aut thermas, aut Phœbi balnea, dicat
Nutricem Anchisæ, nomen, patriamque novercæ.

Et sicuti etiam (*d*) Galeni testimonio comprobatur, qui Theagenis cujusdam philosophi Cynici in Trajani gymnasio quotidie publice disputantis mentionem facit: Tria enim fuisse Romæ loca, in quibus litterariæ exercitationes obirentur, ex variis (*e*) Galeni libris cognoscitur, templum pacis

a 10. *meth.* b *Epist.* 56. c *Satyr.* 7. d 13. *meth.* e *In lib. de libris propriis.*

A antequam conflagraret, gymnasia publica, & ἀκουστήρια. Inter quæ scholam medicorum appellatam si quis recenseat, mea sententia a vero non errabit: fuit autem ea in Esquiliis ædificata, multisque imaginibus, atque marmoribus ornatissima, ut ex ruinis illius partis a pluribus, & præsertim a Ligorio observatum fuit. Quid potissimum in hac schola fieret, nondum apud quemquam legi. At existimo præter dispositiones, & alia medicinæ studiosorum exercitia simile quid tractari solitum fuisse, atque nunc in collegiis vocatis fit, quando & scholam ejusmodi proprios tabularios habuisse, ostendit marmor cum hac inscriptione
B Romæ ad D. Sebastiani repertum.

M. LIVIO. CELSO. TABVLARIO.
SCHOLAE. MEDICORVM
M. LIVIVS. EVTYCHVS.
ARCHIATROS. OLL. D. II.
IN. FR. PED. IIII.

Alterum genus erat adolescentes, qui ut exercitationum observationes atque modos addiscerent, ad gymnasia accedebant, ubi a gymnastis ipsis quascumque cupiebant exercitationes, edocebantur.
C Adolescentes liberos palæstram ediscere solitos fuisse facile convincitur ex illis Parmenonis apud (*a*) Terentium verbis, quibus ille Chêream sub forma Eunuchi Thaidi offerens ait;

—— *Fac periculum in litteris,*
Fac in palæstra, in musicis: quæ liberum,
Scire æquom est adolescentem, solertem dabo.

id quod clarius infra demonstrabo. Tertium genus erant Athletæ qui ibi se exercebant, ut in publicis ludis seu in sacris certaminibus possent & populum delectare, necnon victoria ac præmiis
D potiri: & quod hoc fuerit, præter Vitruvii auctoritatem Suetonius clarissime demonstrat, dum refert Neronem *quandoque gymnasium ingredi solitum, ut certantes athletas spectaret.* Quartum genus erant omnes illi sive ignobiles, qui vel militaris disciplinæ & fortitudinis, vel tuendæ sanitatis & boni habitus comparandi gratia variis exercitationum generibus incumbebant; de prioribus est locus apud Cassiodorum lib. v. epist. XXIII. male a Pamelio adnot. ad Tertull. lib. de spect. intellectus, ubi ita scribit. *Ostentent juvenes nostris bellis, quod in gymnasio didicere virtutis.* In posterioribus vero (*b*) Galenum nostrum numerare
E possumus, cum scribat se anno ætatis suæ trigesimo quinto passum fuisse luxationem summi humeri in palæstra. Quintum genus erat eorum, qui fricabantur, licet enim frictiones fierent a multis ante reliquas exercitationes, nihilominus multi quoque sine ulla exercitatione seorsum ab aliis, ut de Vespasiano tradit Suetonius, solum fricabantur, quod intelligi potest ex (*c*) Galeno, frictionem ad exercitationes præparatoriam a reliquis distinguente. Sextum genus erat, qui lavabantur, atque hi erant tum nobiles, tum ignobiliores. Hoc tamen intererat, quod divites atque primates labra
F & colymbithras proprias in cellis alioqui communibus habebant, ubi soli diversis temporibus lavabantur, multi erant qui etiam solia vel lignea, vel argentea (quod recitat (*d*) Plinius) secum ferrent, ne pedes nudos collocarent, ubi vilissimi quique ponebant, quamvis etiam referant nonnulli Hadrianum Imperatorem lavari solitum, ubi plebs lavabatur: quod & Titum Cæsarem fecisse

a *Eunucho actu* 3. *scena* 2. b *In* 1. *de arti.* c 2. *tuend. val.* d *Lib.* 33. *cap.* 12.

scribit Suetonius. Qui vero dumtaxat ungerentur, nulli in gymnasiis reperiebantur, quoniam vel exercitationum vel balnearum gratia ungebantur. Ab his postremo omnibus non pauci spectatores (ne ministros, de quibus infra loquemur, nunc recenseam) in gymnasia conveniebant, qui non ob aliud, nisi ad videndos exercitatores utpote otiosi, & nullis negotiis occupati eo accedebant. Quo in loco id etiam animadvertendum censeo, diebus festivis gymnasia magis frequentata fuisse, quando artifices, aut aliis servitiis detenti otiantes, in illis ob remittendos labores & voluptatem capiundam versabantur. An in Romanorum thermis mulieres quoque versarentur, quemadmodum viri, nil certi affirmare ausim, nisi quod Romanam majestatem illud dedecuisse videtur, facileque fieri potest, ut impuræ aliquæ, & spectandi & ludendi gratia, quod Juvenalis & Martialis innuunt, publice versarentur in gymnasiis, necnon in locis separatis, quæ ibi lavandis feminis solis extructa essent, perinde ac in privatis balneis honestæ mulieres lavarentur tam ignobiles & mediocri loco natæ, quam illustriores, cum de Poppæa Domitii Neronis uxore referat (*a*) Plinius, quod *ad augendum cutis candorem quingentas asinas fœtas per omnia secum trahebat, & balnearum etiam solio totum corpus illo lacte macerabat:* quod intellexit Juvenalis dum scripsit.

—— aut pinguia Poppæana
Spirat, —— &
Incipit agnosci, atque illo lacte fovetur,
Propter quod secum comites educit asellas.

In quem dealbandi corporis usum alias mulieres *farinam fabaceam, alias nitrum, aphronitrumque* in balneis usurpasse meminit (*b*) Galenus. Atqui Spartanorum mulieres una cum viris in palæstris exerceri se consuevisse, præter alios, satis testatum facit Propertius lib. III. Eleg. XII.

Multa tuæ, Sparte, miramur jura palæstræ,
Sed mage virginei tot bona gymnasii:
Quod non infames exercet corpore ludos
Inter luctantes nuda puella viros:
Cum pila veloces fallit per brachia jactus,
Increpat & versi clavis adunca trochi,
Pulverulentaque ad extremas stat femina metas,
Et patitur duro vulnera pancratio,
Nunc ligat ad cestum gaudentia brachia loris,
Missile nunc disci pondus in orbe rotat.

Neque de hoc Spartanorum more quisquam mirari debet, quando & Plato in quinto de republ. gravissimis argumentis probavit ad felicem rerumpublicarum statum maximopere conducere, si mulieres tam juvenes, quam seniores una cum viris nudæ in palæstris atque gymnasiis exerceantur, quod an sapienter decretum fuerit, & an ad continentiam temperantiamve ex consuetudine consequendam, ut Platoni in animo erat, conferret, non est locus examinandi.

CAP. VIII.

De Gymnasiorum diversis partibus.

Vitruvium qui Augusti Cæsaris ætate floruit, solum palæstras Græcas tradidisse ex ipsius verbis constat, quando nondum Romani

A Imperatores suas extruere cœperant, quas postea extructas sicuti in multis Græcorum gymnasiis similes fuisse probabile est, ita pariter verisimile fit Romanos (ut solet esse posteriorum in excolendis rebus mos) plura suis addidisse, quæ vel Græcos latuerant, vel parum ab illis æstimata fuerant: Quocirca partes gymnasiorum magis principales explicaturus haudquaquam solas a Vitruvio significatas in medium afferam, sed illas nullo situs ordine servato enarrabo, quas dispersim ab Auctoribus traditas invenio, quasve rei ipsius ratio expostulare videtur in Græcis atque Romanis palæstris extitisse: quamquam Vitruvii auctoritatem nun- B quam multifaciendam existimavi, nempe quem παραδοξόλογον & sua ætate minime æstimatum puto, quod enim ab Augusto nullis egregiis fabricis, nisi solis Balistis præfectus fuerit, quando scilicet in urbe & extra urbem magnifica ædificia extruebantur, quod etiam a nullo fere posteriore auctore nominatus inveniatur, præterquam in capitum Plinii librorum catalogo, qui ab aliquibus minime Plinianus, vel saltem adulteratus putatur; magnam certe ipsius existimationis suspicionem merito parit. Ergo primæ gymnasiorum partes fuerunt porticus exedris sive cubilibus apertis plenæ, in C quibus philosophi & rhetores, mathematici, & omnium denique disciplinarum amatores disputando, legendo, ac docendo exercebantur: atque has non longe ab aliis admodum sitas fuisse conjicere possumus tum ex ipsa figura, tum ex proverbio inde nato (*discum quam philosophum audire malunt*) quod in eos dicebatur, qui in eodem gymnasio inter philosophos sedentes, atque inde discorum crepitus audientes, relicta sapientiæ schola, ad proximum certaminum locum erumpebant. In exedris philosophorum adolescentes atque pueros illos, qui disciplinarum studiis operam navabant, versatos esse rationi consentaneum est: quod es- D sent illæ veluti scholæ quædam, ubi possent facillime post animorum exercitationes corpora ad sanitatem, vel fortitudinem juvenes & pueri exercere, subindeque lavari: extat enim Lampridii auctoritas, Alexandrum Severum *post lectionem operam modo palæstræ, modo sphæristerio, modo cursui, modo lenibus luctis dedisse, mox balneum introivisse*. Inter has adnumero quoque medicorum scholas. Secunda pars erat Ephebeum, quo mihi verisimile apparet eos convenire, atque de præmiis, & exercendi genere pactiones facere solitos, qui simul exerceri, ac certare volebant: quamquam sciam Philandrum ejus opinionis fuis- E se, quod in Ephebeo puberes exercerentur: quam in re ipsum valde melius sensisse existimo, quam Gulielmum Choulum, qui in suo de antiquorum exercitationibus libro in Ephebeo *juvenes studendi gratia sedisse*, scriptis mandavit. Utrum vero apud Romanos, qui cum viris ante decimum sextum annum pueros commercium ullum habere vetabant, hoc verum fuerit, affirmare non auderem. Neque item negare possumus, (*a*) Galeni tempore, pueros exerceri in palæstra consuevisse, cum is cujusdam ægritudinis, quam Commodus puer, atque Imperatoris filius in palæstra acquisi- F verat, mentionem faciat: οὕτω δὲ καὶ ὅστις ἀναῤῥιχᾶται διὰ σχοινίου καθάπερ ἐν παλαίστρᾳ γυμνάζουσι τοὺς παῖδας εἰς εὐτονίαν παρασκευάζοντες: id est: *sic autem, & quicumque per funem scandit quemadmodum pueros in palæstra exercent, eos ad robur præparantes*. Ex quibus verbis pueros in palæstris exerceri solitos fuisse satis constaret, nisi id quoque (*b*) Plautus in Bacchidibus apertissime testatus esset, ubi Lydus Pistocleri pædagogus, patrum

a *Lib. II. cap. 41.* b *Primo de alim. fac.*

a *Li. de præc. ad Posth.* b *actu. 3. sc. 3.*

erga filios sui temporis indulgentiam taxans, de anteacti temporis moribus ita loquitur.

Nego tibi hoc annis viginti fuisse primis copiæ
Digitum longe a pædagogo pedem ut efferres ædibus.
Ante Solem exorientem nisi in palæstram veneras,
Gymnasii præfecto haud mediocres pœnas penderes.
Id quoi obtigerat, hoc etiam ad malum accersebatur malum,
Et discipulus & magister perhibebantur improbi.
Ibi cursu, luctando, hasta, disco, pugilatu, pila
Saliendo se exercebant magis, quam scorto, aut saviis.

Unde mihi conjiciendum videtur pueris summo mane palæstram adeundi præceptum fuisse, ut virorum, qui tunc non aderant, commercium vitarent, atque etiam litterarium studiis incumbendi otium superesset: etenim non defuisse, qui pueros nudos videre, & nefandum eorum amorem sibi conciliare ex palæstris studerent, facile ex amatorio Plutarchi libro colligitur: habetur autem ex citato Plauti loco gymnasia publica Romæ etiam fuisse ante Neronis principatum, sicut & ex Catullo, ac aliis. Tertia pars erat Coriceum, qui locus (ut mea fert sententia) pro denudandis hominibus, qui vel exerceri, vel lavari, vel utrumque agere volebant, inserviebat, alias a Græcis ἀποδυτήριον, & a Galeno γυμναστήριον vocatus. Nisi enim Coriceum apud Vitruvium talem locum significat, palæstras ab ipso descriptas absque hac parte omnium maxime necessaria extitisse dicendum esset, quam non solum in publicis gymnasiis,

A verum etiam in privatis affuisse credo, si quidem (*a*) Plinius Cæcilius in descriptionibus villæ suæ Laurentinæ ac Tuscorum apodyterium inter alia adnumerat: unde illorum sententias probare nequeo, qui Coryceum in Vitruvii textu legendum putarunt, a coryco, pilæ specie, quasi ibi ludus talis ageretur, aut couriceum pro tonstrina, aut coryceum, tanquam in eo puellæ & virgines, κόραι Græcis vocatæ exercerentur. Quarta pars erat elæothesium a Julio Polluce ἀλειπτήριον, a (*b*) Cæcilio Plinio unctuarium vocatum, atque in isto luctaturi, & alias exercitationes, vel balneas inituri ungebantur, redungebanturque. Sed, quo-

B niam opportunitas rei postulare videtur, ut de hoc gymnastico ungendi munere verba faciam, neque Metrodori Scepsii περὶ τῆς ἀλειπτικῆς, id est, *de ungendi ratione*, citatus ab Athenæo liber, hodie extat, quatuor ego dicam: primum, *quando & qui ungerentur*, secundum *quæ esset unctionis materia*: tertium, *cujus finis gratia ungerentur*: quartum, *quo modo, & a quibus unctio administraretur*. Illi qui vel loturi vel sese exercitaturi in gymnasium veniebant, majori ex parte spoliabantur in apodyterio: postea horum nonnulli, & præsertim qui vel luctam, vel pancratium inire inten-

C debant, (nam pugilatores, cursores, ac alii multi unctione non egebant) alipterium ingredientes ungebantur, atque ita uncti ad locum, ubi erat pulvis, de quo loquar inferius, transeuntes pulvere conspergebantur, sicque deinceps in exercitationes diversas diversi prodibant: postquam vero sese, quantum libuerat, exercuissent, iterum ad unctuarium reverentes, ibi a mediastinis & reunctoribus *strigilibus*, ferreis, de quibus Martialis lib. XIV. Epigr. XLIX.

a *Lib.* 2. *Epist.* 17. & *Lib.* 5. *Epist.* 6. b *Lib.* 2. *Epist.* 17.

STRIGILES

STRIG· AMMONI· LIBE· F·

Pergamus has misit curvo destringere ferro,
Non tam sæpe teret lintea fullo tibi,

detergebantur, in qua detersione oleum, pulvis, & sudor, quæ deradebantur, simul mixta in usum

D medicum adservabantur, & ab Atticis κονίσαλος, ab aliis vero πάτος vocabatur, ut ex (*a*) Dioscoride, (*b*) Plinio, (*c*) Galeno, & (*d*) Aetio facil-

a *Lib.* 1. *c.* 3. b *Lib.* 14. *c.* 8. c *li. de sim. med.* 81. & 4. *de tu. va. Lib.* 5. & 10. *de sim. med.* & d *Lib.* 2. *c.* 17.

lime confirmari potest: tametsi Avicenna libro secundo faciat mentionem etiam sudoris sicci athletarum, quem puto fuisse illum, cui neque oleum, neque pulvis inerat: & quamvis Galeni ætate strigiles adhiberentur ad balnei usum, nihilominus balneorum strigiles plerumque spongiæ erant, vel linei, neque communiter semper administrabantur, sed quisque proprium secum gerebat, & præsertim quicunque communia cum aliis instrumenta habere fugiebat, ut insinuat Persius Sat. v.

I puer, & strigiles Crispini ad balnea defer.

Ferrei autem erant, vel aurei, vel argentei, vel cornei, vel eburnei, vel æenei, quibus strigmenta & sordes exercitatorum a corporibus radebantur. Ænei strigiles erant, quorum pictura præcedenti pagina posita est, quive olim inter Trajani Imperatoris thermarum ruinas inventi sunt.

Detersi tandem iterum diligentiores aliqui valetudinis aut deliciarum gratia ungebantur, & nonnumquam inuncti balnea ingrediebantur, sed post egressi denuo ungebantur, modo simplici oleo, modo variis odoribus condito, modo diapasmate ad coercendos sudores, ut scribit (*a*) Plinius, adeo quod varia erant ungendi tempora, interdum post balnea, quod Homeri temporibus observatum legimus, ut in III. Odys. Αυτὰρ ἐπεὶ λῦσέν τε ϰ̀ ἔχρισεν λίπ' ἐλαίῳ, id est, *Postquam lavit, & pingui oleo unxit*, & lib. IV. iterumque XVII. τὰς δὲ ἐπεὶ δμωαὶ λῦσαν, ϰ̀ χρῖσαν ἐλαίῳ, id est, *Hos autem postquam famulæ laverunt, & unxerunt oleo*; interdum quoque ante, sicuti refert Galenus VI. de valetudine conservanda. De Archimede quædam apud Stobæum scitu digna leguntur: *eum scilicet abaco incumbentem, & figuras quasdam ducentem a famulis vi abstractum ungi solitum fuisse, atque ipsum in corpore ita uncto figuras mathematicas sæpe designare consuevisse*. Hac in parte gymnasiorum mansisse puto illos ministros, qui victus quærendi gratia servandis vestibus inservientes, *olearii* nuncupabantur, quos etiam in balneis Asiæ solitos esse perhibet Epiphanius hæres. XXX. Materia unctionis pro exercitandis varia fuit. Aristotelis tempore, & oleo simplici, & aqua mixto ungebantur: Is enim quinta problematum particula scripsit, *iccirco aquam oleo admixtam, quando exercitatis adhibetur, magis lassitudinem tollere, quam oleum simplex, quoniam ita interius penetrans exiccata membra humectat*; addo etiam ex Hippocrate II. de diæta minime hujusmodi unctiones permittere, ut corpora plus justo incalescant; auctor est (*b*) Plinius *Græcos vitiorum omnium genitores oleum primos in gymnasia invexisse*, de quo dicebat Anacharsis Scytha esse insaniæ pharmacum, quoniam eo peruncti athletæ insanirent. Butyrum quoque apud nonnullas barbaras nationes, quibus deerat fortasse oleum, interdum pro ungendis exercitandorum corporibus in usu fuisse testatum reliquit (*c*) Plinius, & post ipsum (*d*) Galenus: fuit & aliud mixturæ genus posterius inventum ex oleo, pulvere, & cera commixtum, quo ungebantur: atque illud *ceroma* a Plinio vocatum invenio, quo juventutem Romanam corpora exercendo vires animorum amisisse dicit: sicut & apud Martialem libro IV. de Endromide:

Seu lentum ceroma teris.

& lib. v. epigr. LXV.

a *lib.* 21. *c.* 19. b *lib.* 15. *c.* 4. c *lib.* 11. *c.* 41. d *& lib.* 28. *c.* 9. 3. *de aliment. fac. cap.* 15.

Et castigatum Libyæ ceroma palæstræ;

& lib. VII. epigr. XXXII.

Vara nec injecto ceromate brachia tendis.

Quamquam dubium non est, quin apud eundem Plinium, Senecam, & D. Hieronymum & alios ceroma vocatus sit locus ubi ungebantur, alias alipterium vocatum. Scribit item Plinius oleum in gymnasiis condiri odoribus, sed vilissimis consuevisse. Quæ omnia de unctionibus ante exercitationes adhibitis intelligi debent: cum post exercitationes, & post balnea infinita prope variorum odoribus conditorum unguentorum genera tradantur adhibita: quæ soli lasciviæ atque libidini inserviebant, atque hæc a Plutarcho in Amatorio nobis indicata puto, quando scripsit, Solonem vetasse servis unctiones siccas, atque puerorum amorem, non item mulierum conjugium, nisi potius unctiones extra balnea factas, seu diapasmata intellexerit: hunc morem oleis odoratis utendi apud exteros quoque viguisse historia ab Athenæo relata Deipnosoph. V. satis testatum facit, ut scribit *Antiochum Epiphanem apud Daphnem consuevisse certaminis die exhibere certantibus olea odorata, crocinum, amaracinum, telinum, irinum, & alia quibus ungerentur corpora*. Quo fine demum prædictis unctionibus gymnasia adeuntes ungerentur, diversa ab auctoribus tradita invenio; Hippocrates in III. de diæta memoriæ mandavit *terrarum pulverem oleo admisceri solitum*, ut suo frigore & siccitate olei æstum & humiditatem temperaret, Alexander in I. (*a*) Probl. volumine scripsit athletas ideo oleo ante exercitationes perungi consuevisse, *ut membra emollita labores sine rupturæ ullius periculo sustinerent*, quam sententiam secutus est quoque Lucianus in dialogo περὶ γυμνασίων. Lucianus videtur sensisse luctatores pulvere sese conspergere solitos fuisse, ut corpora fortiora redderentur. De Hercule namque & Antæo sermonem faciens ait:

Auxilium membris calidas infundit arenas.

Plutarchus in libello de primo frigido hujus sententiæ fuisse videtur, quod athletæ in unctionibus pulvere uterentur tum ad refrigeranda calefacta corpora, tum ad cohibendum sudorem, ne tantopere delassarentur. Ego autem cum Luciano existimo potissimum usum pulveris extitisse, ne oleo manus laberentur, sed facilius exercitatores sese comprehendere valerent, neve sudore diffluerent, aut venti corpora aperta ingrederentur, atque hac de causa a Martiale pulvis ille ἁφὴ vocatus fuit, ut ibi (*flavescit haphe*) unde si qui adversarios perunctos, & sine pulvere certantes vincebant, majori gloria digni habebantur, qualis fuit apud (*b*) Plinium Dioxippus, & Dioreus apud (*c*) Pausaniam, ἀκονιτὶ nomen promeritus: cujus rei mentionem fecit (*d*) Horatius, ita ad Mæcenatem scribens.

Quis circum pagos, & circum compita pugnax,
Magna coronari contemnat olympia, cui spes,
Cui sit conditio dulcis sine pulvere palmæ?

Ex quo satis mirari nequeo Budæum, virum sane doctissimum, qui in suis ad Pandectas adnotationibus hoc non viderit, malueritque ἀκονιτὶ, id est, ἀνδὶ ἀγῶνος, seu *sine certamine* simpliciter di-

a *Prob.* 119. b *Lib.* 35. *cap.* 11. c *Lib.* 6. *Eliacor.* d *Lib.* 1. *Epist.* 1.

ctum

ctum esse, quamquam & hoc quoque non abnuo interdum aliquos esse coronatos sine certamine, vel, quod adversarius tempore constituto non comparuisset, vel, quod ob robur & vincendi consuetudinem a cunctis vitaretur, cujusmodi fuisse complures Pausanias, Diodorus, Heliodorus, atque Suidas commemorant, ἀκονιτὶ propterea nominatos. Alii sunt, qui credant oleo exercitatores unctos ad arcenda frigora & levandas lassitudines. (*a*) Galenus sentit oleum tam ad exolvendam præteritam lassitudinem, & futuram mitigandam, quam ad præparandum ad motus conduxisse: quibus ceram additam cum Galeno opinor, quo oleum alioqui fluxile diutius adhæreret. Quæ vero post balnea adhibebantur unctiones, nemo dubitat inservisse, ne humiditas in balneis acquisita evanesceret, neve reseratis a balnei calore meatibus nativa caliditas exspiraret: quamquam etiam aliqui delicatiores voluptatis & lasciviæ gratia *odoriferis unguentis*, aut *siccis diapasmatis* ad comprimendum immoderatum sudorem, ut scribit (*b*) Plinius, post balineas ungebantur, de quibus (*c*) Martialis,

Quid quod olet gravius mixtum diapasmate virus.

Ceterum quo modo ungerentur, nil certo definitum invenio; est tamen valde probabile, nonnullos, cum prius seipsos fricassent, manibus propriis hoc egisse, aut alterum ab altero vicissim unctum, quod Lucianus in gymnasiis scribit; licet etiam a servis gymnasticis, atque reunctoribus vocatis ungerentur: qui & ipsi prius ad majorem unctionis penetrationem fricantes, tandem universum corpus modo leniter, modo secus prementes, perungebant, & prout temporis constitutio postulabat, alias tepidum, alias calidum, alias frigidum linimentum applicabant: atque hec omnia ut plurimum in alipterio fiebant: qui nitro & aphronitro sese fricabant, ut meminit Cyprianus Epist. VII. lib. IV. ac Martialis lib. XIV. existimo illud eos agere solitos, ut sordes a corpore melius eluerent, atque exiccarent, quantum enim abstergere possit aphronitrum nemo ignorat. Prope quod erat *conisterium*, Polluci κονίστρα vocatum, quinta gymnasii pars, in quo positus pulvis conservabatur, ut possent uncti statim illo conspergi. Ex variis regionibus in hunc usum pulveres advectos legimus, sed duo palmam habuerunt, *Puteolanus*, de quo Sidonius Apollinaris,

Namque Dicarcheæ translatus pulvis arenæ.

& *Ægyptius*, quem Romam in hunc usum advehi solitum refert (*d*) Suetonius in Nerone, quemadmodum & Patrobium (*e*) Plinius tradit Neronis libertum ex Nilo arenam tenuissimam non multum a Puteolano pulvere distantem ad debellanda corpora palæstræ studiis advexisse, eandemque a Leonato Cratero, & Meleagro, Alexandri Magni ducibus, cum reliquis militaribus commerciis portatam: cui forsan haud absimilis illa erat, de qua Ovidius, Acheloi pugnam describens, loquitur.

Inque vicem fulvæ tractu flavescit arenæ.

Nam, & (*f*) Martialis, Philænim irridens, quod palæstritarum exercitationes iniret, dixit ipsam flavescere hac arena, quam *haphem* ab illo vocari diximus, quoniam contrectationibus exercitatorum inserviebat: ἁφὴν namque tactum significare, nemo nescit. Seneca Epist. LVII. *a ceromate nos haphe excepit.*

a *6. de tuen. va. cap. ult.* b *Lib. 13. c. 2.* c *Lib. 1. ad Fiscennium.* d *cap. 45.* e *Lib. 35. c. 13.* f *Lib. 7.*

A

CAP. IX.

De Palæstra, & aliis Gymnasii partibus.

HActenus quinque gymnasii partes, quæ etiam in palæstra Græcorum a Vitruvio descriptæ inveniuntur, philosophorum exedras, ephebeum, apodyterium, unctuarium, & conisterium explicavimus: nunc ceteras partim ab eodem prætermissas, & ab aliis indicatas, partim ab ipsomet explicatas prosequemur. Erat itaque sexta pars locus quidam *palæstra* vocatus, ubi (dicebat Lydus ille (*a*) Plautinus) *cursu, luctando, hasta, disco, pugilatu, pila, saliendo se exercebant magis, quam scorto, aut saviis*, & ubi scribit (*b*) Galenus has exercitationes peragi solitas *luctam, pugilatum, appensionem manibus ad funes, exercitationem, qua stabant pedibus & manibus in pugnum vinctis, easque alteri aperiendas porrigebant, qua pondera manibus attollebant, & ita persistebant, quod genus* halteres *vocatum est, schiamachia, & armorum pugna*: Galeno vero assentiens Oribasius Pergamenus fassus est non modo has, sed & alias sexcentas fuisse palæstræ exercitationes. Unde animadvertendum est, palæstram apud utriusque linguæ auctores multa significare, primo totum ipsum gymnasium, ut est videre penes Vitruvium; secundo locum quemcumque exercendis corporibus idoneum, quo pacto locutus est Cicero in Epistola tertii libri ad Q. F. prima, & 11. de legibus, dum villam suam Arpinatem describens, palæstram ibi nominat, nec non Virgilius sexto Æneidos.

Pars in gramineis exercent membra palæstris.

& Geta apud (*c*) Terentium in Phormione, ubi dixit, *eccum a sua palæstra exit foras*. Tertio certam gymnasii partem, in qua ex sententia (*d*) Plauti, (*e*) Galeni, & (*f*) Oribasii tot exercitationes factas prædiximus, & cujus parietum sordes collectas in panno applicatas furunculos maturare scripserunt (*g*) Plinius & Theodorus (*h*) Priscianus: in qua significatione accepisse Catullum puto, ubi dixit:

Abero foro, palæstra, stadio, & gymnasiis?
Miser ab miser.

& Afranius scribens.

Et eam depellis mihi manum per palæstricos.

Id est:

Palæstræ usum (ut ait Nonius) *callentes.*

Quod autem a palæstræ muris, statuis, atque columnis strigmenta quædam a pulvere & luctantium corporum contactu ibi factæ abraderentur, & in varios medicinæ usus servarentur, abunde testati sunt Dioscorides, Plinius & Galenus, quæ strigmenta quandoque a ludorum magistratibus octingentis sestertiis vendita fuisse tradit (*i*) Plinius. Invenio quoque exercitationem ipsam palæstrarum interdum palæstram vocari, sicuti quandoque M. Tullius pro palæstra actiones ordinate & venuste factas metaphorice intelligere visus est auctoritate Lucilii, cujus hic versus legitur apud Porphyrionem, *Judicis Hortensi est ad eam rem nata palæ-*

a *In Bacchidibus.* b *2. de tue. val. cap. 9.* c *Actu 3. scena 1.* d *In Bacchidibus.* e *Lib. 5. de simpl. med.* f *6. collect. cap. 14.* g *Lib. 27. cap. 4.* h *Lib. de claris orator.* i *Lib. 15. cap. 4.*

stra. necnon Plato in Charmide pro Taurei palæstra locum significavit, quo viri docti ad colloquendum disputandumque conveniebant. Ad hæc Plutarchus in secundo symposiacon palæstram vocatum scribit locum, ubi athletæ exercerentur, & in quo solum lucta & pancratium, non cursus, non pugilatus agerentur: quemadmodum & Galenus quandoque palæstram nuncupavit, ubi athletæ solum, & crassitudini corporis studentes exercerentur, quo pacto accipiendum reor apud Hippocratem, quum in principio primi Epid. narrat tubercula iis esse oborta, qui in palæstra & gymnasiis exercebantur. Forsan autem dubitavit aliquis, an in palæstra hac pulvis stratus esset quoniam (*a*) Galenus ipsam a loco, ubi pulvis erat, separasse videtur hisce verbis: Ἀλλὰ τὰ μὲν τοιαῦτα καὶ χωρὶς παλαίστρας, ἢ βαθείας κόνεως δύναται γίγνεσθαι καθ' ὁτιοῦν χωρίον ἐπίκροτον ὀρθῶν ἑστώτων. ὅσα δὲ παλαίοντες εἰς ἀλλήλους δρῶσιν ἀσκοῦντες τὸν τόνον, ἤτοι κόνεως βαθείας, ἢ παλαίστρας δεῖται. *Sed & hæc absque palæstra & alto pulvere in quocunque loco conculcato erectis stantibus fieri possunt: quæ vero lucta inter se contendentes agunt robori acquirendo incumbentes, vel alto pulvere, vel palæstra opus habent.* Cui ita responsum volo, etiam palæstra fuisse stratum pulverem, sed humilem, ac modicum, ita ut duo fuerint loca pulvere strata, alterum palæstræ, alterum extra palæstram: in illo pulvis humilis, in hoc altus & copiosus esset: cujus pulveris in utroque usus erat, tum ut certantes firmius contenderent, neque pedibus laberentur: tum etiam ut qui in terram dejiciebantur, minus læderentur: At altus pulvis hoc amplius habebat, quod dum homines in illo pedes alte figebant, majori conatu ac vi ad eos tollendos opus habebant, atque inde robur majus comparabant. Quæ omnia significavit Lucianus in libello de exercitationibus: de hoc enim alto pulvere locutum puto (*b*) Galenum, ubi scribit se vidisse athletas, sæpius, ne a pulvere suffocarentur, periclitantes, & ubi adolescentem quendam narrat ex concitato motu per loca profunda & arenosa facto valde exiccatum ad gymnasium se contulisse: quod ex iis esset, qui illa exercitatione delectabantur, ac ibi identidem exerceri vellent. Quod palæstra quoque dicta sit ars oratores in actionibus exercendi, ut probare in suis ad Pandectas adnotationibus conatur Budæus, sane non video. Septima gymnasii pars fuit *sphæristerium*, ubi variæ exercitationes, & præsertim cuncta pilæ exercitia, quæ plurima extitisse (*c*) infra demonstrabimus, frequentius, quam alibi peragebantur. Hoc non esse coriceum a Vitruvio descriptum satis in superioribus probavimus, & licet ab eo non ponatur, in gymnasiis tamen fuisse multis verbis ostendit Budæus, quinimmo, & in particularibus gymnasiis, hortisve Sphæristerium una cum aliis extructum fuisse, locupletissimum testem habemus juniorem (*d*) Plinium, qui villas suas describens Laurentinum & Tuscos, in utrisque sphæristerium ponit, quod plura exercitationis genera, pluresque circulos caperet, idem & ex eo Pandectarum loco confirmari potest, ubi hæc (*e*) Ulpiani verba leguntur: *Cum Aurelius Quietus hospiti suo medico mandasse diceretur, ut in hortis ejus quos Ravennæ habebat, in quos omnibus annis secedere solebat, sphæristerium & hypocausta & quædam ipsius valetudini apta sua impensa faceret.* Unde quoque facile conjicitur in sphæristerio nedum pilæ ludos, verum etiam alias exercitationes fieri consuevisse, quando

a 2. *de tuen. val. cap.* 9. b *lib.* 11. *de usu partium & lib. de causis procatarticis.* c *lib.* 2. *c.* 4. d *Lib.* 2. *Epist.* 17. e *Leg.* 16. *ff. de mandat.*

A in ipso Vespasianus *fauces, cæteraque membra* (ut tradit Suetonius) *sibimet ad numerum defricabat*. Octava pars fuerunt viæ illæ, quæ inter porticus, ac muros, ut ego puto, sitæ erant, ab omnibus ædificiis nudæ, necnon nota peristylii area quæ & ad subministrandam porticibus ac cellis lucem factæ erant, & ad spatiandum, aliasve exercitationes obeundas, quæ nec in alto pulvere, nec in xystis, aliisve locis fieri possent. Has locum conculcatum paullo ante ex Galeno a nobis nominatum fuisse opinor ita vocatas, quod nullis lapidibus, lateribusve stratæ, sed rudes & æquato tantum solo forent. In his cursum factum existimo,
B atque ad id tum *diauli*, tum *dolichi*, a quibus *dolichodromi*, & *diaulodromi* formas atque terminos ibi constitutos, tametsi apud (*a*) Vitruvium nil aliud fuerit diaulos, quam perystiliorum quadratorum circumitio duobus stadiis definita. In ipsis etiam saltum, & disci exercitationes, quas palæstræ negavit Galenus (ut mea fert sententia) interdum habebantur. Nona pars erant xysti, & xysta, nam utraque apud Græcos & Latinos non parum discriminis obtinent, siquidem xystos hi vocant porticus tectas ubi athletæ per hyemem & æstatem, tempore luctationibus alieno, exerceban-
C tur: xysta autem subdiales ambulationes, ubi hyeme tempestate leni e porticu prodeuntes, & æstate fere semper exercebantur, ac ambulabant: atque has περιδρομίδας a Græcis nominatas scribit loco citato Vitruvius, quæ duplices erant, aliæ nudæ, aliæ platanis aliisve arboribus consitæ ad præstandum amœnitatem, atque illis, qui a sole offendebantur, umbram: de his loquebatur (*b*) Plinius, dum *platanos Athenis in academiæ ambulatione celebratas* fuisse scribit: De iisdem quoque (*c*) Plinius junior sermonem habuit, quando in depingendis Tuscis ac Laurentina villis suis xystos toties decantat. Nec alium intellexit Ischoma-
D cus apud (*d*) Xenophontem, quando ambulationem in xysto factam nominavit, sicuti nec Phædrus apud Platonem, ubi ex Acumeni sententia salubriorem facit ambulationem in viis, quam in cursibus sub hisce verbis: Τῷ δὲ σῷ καὶ ἐμῷ ἑταίρῳ πειθόμενος Ἀκουμενῷ κατὰ τὰς ὁδοὺς ποιοῦμαι τοὺς περιπάτους, φησὶ γὰρ ἀκοπωτέρους τῶν ἐν τοῖς δρόμοις εἶναι, Idest: *Tuo autem & meo socio obtemperans Acumeno, in viis ambulationes facio, nempe quas minorem lassitudinem iis, quæ fiunt in cursibus, parere* dicit. Id quod si Ficinus recte pensitasset; melius Platonis verba in nostram linguam transtulisset, sed de hac re plura inferius, quando de exer-
E citationum locis tractabimus. Easdem ambulationes intellexit Justinus martyr, cum in principio dialogi sui dixit: περιπατοῦν τί μοι ἐν τοῖς τοῦ ξύστου περιπάτοις, hoc est, *ambulanti mihi in xysti ambulationibus*, quod ejus interpres haud exacte percepisse videtur. Nemora, quæ & in thermis publicis deputasse, & in suis juxta Neronianas diruptis ædificiis Alexandrum Severum fecisse scribit (*e*) Lampridius, nulla alia fuerunt, quam platanones & xysta Græcorum.

CAP. X.

F *De Balneis gymnasiorum, atque etiam de Stadio.*

Decima gymnasiorum pars fuit *balneum*, quam ob delicias atque sanitatem omnium maxime æstimatam fuisse certum est, quamve cunctis aliis majorem & pulchriorem extitisse opinor ego, tum quia (ut Galenus sua tempora de-

a *Lib.* 5. *cap.* 11. b *lib.* 12. *cap.* 1. c *lib.* 2. *Epist.* 17. & *lib.* 5. *epist.* 6. d *In Oeconom.* e *cap.* 25.

plorat) omnes fere homines quotidie lavabantur, quod tempore Hippocratis, & antiquorum fere omnium usque ad Asclepiadis & Pompeii ætatem, non erat; quando ut scribit (*a*) Hippocrates & Galenus nondum publica balnea, aut privata accommode ædificata videbantur, rarique & raro lavabantur: tum quia multis locis balnea indigebant pro variis lavandorum commoditatibus, quæ necessario spatium majus requirebant, & ob id columnis, ac superbissimis marmoribus extruebantur: ut interim non omittam quanta privati viri usi sint in privatis balneis ædificandis magnificentia, de qua scriptum est a (*b*) Seneca, *quod quisque pauper sibi videbatur ac sordidus, nisi parietes balneorum magnis ac pretiosis orbibus refulsissent, nisi Alexandrina marmora Numidicis crustis distincta fuissent, nisi illis undique operosa, & in picturæ modum variata circumlitio prætexeretur, nisi vitro conderetur camera, nisi aquam argentea epistomia fudissent*. Ne statuarum & columnarum nihil sustinentium ornamentum sileatur, quod libertinorum balnea habebant, ut nil nisi gemmas calcare vellent. Etrusci balneum a (*c*) Martiale, & (*d*) Statio elegantissime descriptum qui lectitarit, non poterit majorum in extruendis balneis magnificentiam, atque luxum satis admirari: sed de his satis. Ut autem de gymnasiorum balneis paullo plenior habeatur cognitio, hæc in præsentia solum (quando jam Andreas Baccius Elpidanus multæ lectionis atque doctrinæ vir post primam horum commentariorum editionem universam de Balneis materiam absolutissime tractavit) explicabimus, Primo, *qualia essent, & quæ loca balneis destinata*: Secundo, *quæ vasa & aeris dispositio, ubi lavabantur*: Tertio, *cujus gratia lavarentur*: Quarto, *qui, & quando lavarentur*: materiam enim, qua lavabantur, plerumque aquam dulcem, vel pluvia collectam, vel ab aquæ ductibus, aut fluminibus, aut aliunde corrivatam omnes sciunt: & quamvis apud Galenum, aliosque sæpenumero de medicatis balneorum aquis mentio fiat, illis tamen ægroti, aut valetudinarii utebantur, non gymnasia ingredientes, de quibus solis nos loqui intendimus: nisi immensam Neronis & profusam libidinem in medium adducamus, qui *dulcibus non contentus aquis, marinas* teste Lampridio & Suetonio *atque Albulas in suas thermas deduci curavit*. Loca balneum universum constituentia a (*e*) Cicerone *balnearia* vocata, plurima fuisse reperio, frigidam lavationem sive λϐτρὸν, frigidarium, tepidarium, sudationem calidam, & calidam lavationem. Quæ vero balneis inserviebant, fuerunt hypocaustum, aquarium, & vasarium: Hæc omnia loca concamerata & fornicum modo fabricata fuisse cognoscere possunt, qui Romanarum thermarum reliquias contemplari voluerint. Nec quis miretur a nobis hic loca plura balneorum recenseri, quam a Vitruvio descripta inveniantur, quoniam, quæ ipse descripsit, a Græcis omnia fere accepit, quando Romani nondum thermarum ea admiranda ædificia extruere cœperant, in quibus multo Græcis lasciviores, plura etiam loca disposuerunt. Frigida lavatio, sive λϐτρὸν, locus erat, in quo frigidæ aquæ lavacra, & præsertim piscina, alias baptisterium a Plinio juniore vocitata, pro nationis usu ab auctoribus citata posita erant, tum ob æstatem quando similis lavatio diligitur, tum ob eos, qui omni tempore illam prosequebantur sive ob valetudinem, sive ob delicias, qualis Alexander Severus, quem *rarissime in calidariis, fere semper in piscinis lavisse* scribit Lampridius. De hujus usu

a 3.com.de vic.rat.in acut. b Epist.86. c Lib.6.epigr.42. d Lib.1.Silv. e lib.3.epist.ad Q.Fra.epist.1.

A plura apud Oribasium ex Galeni sententia videri possunt in decimo collect. lib. Auctor est Lampridius Heliogabalum *nunquam in piscinis se lavari passum esse, nisi illæ croco, aliisve pretiosis unguentis fuissent infectæ*. Ab hac aderat frigidarium ob eos fabricatum, qui statim post egressum tepidarii, aut calidarii frigido aere frui optabant: neque enim ulla ibi aquæ vasa reperiebantur, ut possent æstate plures convenire: non defuerunt qui in hac parte piscinam pro natationis studiosis, de qua copiosius lib. III. tractabimus, positam fuisse crediderint. At mihi verisimilius videtur eam in frigida lavatione, ubi alia frigida aqua servabatur, extitisse, cum in frigidario aquæ nullius apud auctores mentio habeatur:
B In parte fieri potest, ut loturi exuerentur quoque, tum quia apodyterium communis pro exercitatoribus spoliandis locus non parum distabat, adeo ut loturos, si ibi vestimenta deposuissent, nudos per ephebeum, frigidam lavationem, & reliqua loca transire necessum esset: tum quia probabile est in ephebeo homines sæpius inveniri consuesse, a quibus loturos haudquaque nudos conspici honestum erat: ex quo ad hæc omnia evitanda facile est in frigidario sese exuisse, eo magis quod (*a*) Varro atque (*b*) Plinius testati sunt, tam in urbibus, quam ruri apodyterium quoque fuisse balnei partem, quemadmodum etiam Galenus atque (*c*) Oribasius significare visi sunt, ubi qua hora juvenis temperati corporis balneo uti debeat, exponentes, gymnasterium temperari debere mandarunt, quod nullum aliud esse potest, nisi frigidarium ipsum, in quo & sudores detergebantur: siquidem Galenus x. Methodi libro partes balnei enumerans quatuor statuit, calidarium, calidam lavationem, quam λϐτρὸν vocat, frigidam lavationem, & quartam, in qua sudores detergerentur: sed hæc potius conjectura, quam ullo certo judicio intelligere conceditur:
C
D nec quisquam hic dubitare debet quum Vitruvius unam partem, Galenus aliam λϐτρὸν vocent, quandoquidem non est rationi dissentaneum, utrasque eo nomine designatas esse, cum in ambabus homines lavarentur. Illud etiam hoc in loco commemorandum est, publicas balneas hanc partem admodum vastam, & cuivis perviam habuisse, ita ut vestimenta eorum qui lavabantur, facile surripi possent, ob quos lege cautum fuit fures balneorum gravius esse plectendos, quemadmodum præ ceteris copiose docuit Aristoteles sec. XXIX. prob. XIV. quamquam & capsarios vocatos in eum conducere usum consuevisse balneatores atque alios
E sciam, ut vestimenta lavandorum a furibus conservarent, quod intellexisse puto Juvenalem eo versu x. Satyr.

Quem sequitur custos angustæ vernula capsæ,

Et Ovidium lib. III. de arte amandi:

Cum, custode foris tunicam servante puellæ,
Celent furtivos balnea tuta jocos.

Et Martialem lib. XII.

F
Lintea ferret Apro vacuus cum vernula nuper,
Et supra togulam lusca sederet anus.

Frigidario adnexum tepidarium duobus hominum generibus inserviebat, tum illis, qui tepore aeris aut aquæ, vel utriusque ob voluptatem, sive valetudinem frui volebant, tum illis, qui aut frigida, aut calida lavari quærebant; hi etenim ne ab apo-

a 2.de re rust.in pro. b lib.5.epist.6. c 10.Collect.c.6.

dyterio sive frigidario ad calidarium, & rursum a balneo calido ad frigidarium, seu frigidam lavationem, tanquam ab extremo ad extremum prodeuntes, horrerent, aliterve offenderentur, tepidario pro medio quodam utebantur, in quo exeuntes de frigido, seu calido loco tamdiu morabantur, quousque ad alterum eorum citra noxam recipiendum sese disposuissent: quamquam etiam fieri potest, ut in privatis balneariis tepidarium (*a*) & apodyterium idem locus fuerint, ob spatii penuriam, vel quod ita major commoditas haberetur. Cicero enim, cum Arpinatem villam, quæ judicio Quincti fratris sui ædificabatur, invisisset, *se assa in alterum apodyterii angulum in balneariis promovisse* scribit: in quo satis aperte demonstrat, apodyterium & laconicum, sive calidam, assamve, ut ipse & Celsus vocant, sudationem conjuncta fuisse eo prope modo, quo nos tepidarium & laconicum conjuncta interdum fuisse, saltem post Vitruvii tempora, opinamur, etsi is lib. v. cap. x. huic sententiæ omnino adstipulari videatur. Calidarium, quod a (*b*) Vitruvio & (*c*) Celso laconicum nuncupatum fuit, cella erat nullam aquam intra se continens, ad provocandum sudorem potissimum instituta, & ob id a nonnullis *calida sudatio*, sicuti a (*d*) Cicerone & Corn. (*e*) Celso *assa* nuncupata: de qua sermonem faciens (*f*) Collumella, hæc contra sui temporis mores scripsit. *Mox deinde ut apti veniamus ad ganeas quotidianam cruditatem laconicis excoquimus, & exucto sudore sitim quærimus.* In hac vapor calidus, seu calor siccus inclusus sudorem provocabat, haud aliter, ac super Bajas myrtetis, ubi tempore Celsi e terra profusus calidus vapor ædificio inclusus maximos sudores ciebat: cujus (*g*) Horatius quoque meminit in Epist. ubi ait:

—— sane myrteta relinqui
Dictaque cessantes nervis elidere morbos
Sulphura contemni, ——

Qui apud (*h*) Vitruvium tepidarium & laconicum idem faciunt, verba ipsius Vitruvii lectitantes facile cognoscent, utraque ab ipso separari, dum præcipit laconicum, sudationesque tepidario conjungi, præterquam quod manifeste Celsus laconicum vocat ubi calor siccus eliciebat sudorem, quam conditionem tepidario minime convenire quivis intelligere valet: id quod etiam clarissime significavit (*i*) Martialis, balnea Etrusci describens sub his verbis.

Ritus si placeant tibi Laconum,
Contentus potes arido vapore,
Cruda virgine, Marciaque mergi.

Scio quoque nonnullos, quod laconicum rotundum, ac veluti turricula in hemisphærium camerata foret, idem cum sphæristerio, a nobis superius explicato, effecisse, quibus plane assentiri nequeo, quoniam mihi irrationabile videtur, ut in loco calido sudationibus ædificato ludum pilæ atque alias exercitationes, quas in sphæristerio fieri consuevisse tradit (*k*) Plinius, exercerent: fuisset namque (ut est in proverbio) *camino oleum addere*, si exercitationes per se corpora valde calefacientes in calidissimis locis egissent. De laconico possunt verba (*l*) Juvenalis intelligi, si versus ita restituatur: quidquid dixerint alii:

a *Lib. 3. epist. ad Q. F. epist. prima.* b *lib. 5. cap.* 14. c *lib. 2. cap.* 17. d *lib. 3. ad Q. F. epist.* 1. e *In procem.* f *l. de re rust.* g *Lib. 1. ad Vallam. epist.* 15. h *Lib. 1. cap.* 10. i *Lib. 6. epigr.* 42. k 5. *Epist. li.* l *vers.* 174. *Sat.* 11.

A *Qui Lacedæmonium proptysmate lubricat orbem:*

nam taxat quendam quod in laconici solio copiose exspuendo efficeret, quo minus in ipso pedes ambulantium firmari valerent. Post laconicum sequebatur cella calida, labris aquæ continendæ positis referta, in qua quod lavarentur, calidæ lavationis a Vitruvio, & a (*a*) Galeno λουτρὸν nomen adepta est: hanc puto Archigenem apud Galenum VIII. de composit. medicam. sec. loc. vocasse ζεστὸν. Erat namque primaria balnei pars, & proinde a nemine de ipsa quidquam est in controversia positum. B Cur Vitruvius in balneis gymnasiorum construendis nullam tepidarii mentionem faciat, cujus, dum privatorum balnea doceret, aperte meminit, non sum admodum certus, quoniam si illud sub concamerata sudatione intellexit, sequeretur etiam in tepidario sudari consuevisse, cum tamen superiori capite sudationes & tepidarium distinxerit; si sub calida lavatione tepidarium ab ipso comprehensum fuisse placeat, quomodo ergo calidaria, atque tepidaria in decimi capitis ejusdem libri initio tamquam diversa fecit? itaque dicendum est forte concameratam sudationem & C laconicum, & calidam lavatione complecti; tepidarium vero omissum, quia Græcorum palestræ id non haberent. Quod porro scripsit Pollux libro septimo, ἀλειπτήριον apud Alexim fuisse balneorum partem, nullo modo probare valeo: cum idem alias ipsum inter gymnasiorum partes adnumeraverit: nisi velimus penes antiquos βαλανεῖον significasse totum gymnasium ipsum. Atquæ hæc sufficiant de publicorum in gymnasiis balneorum partibus. Fuerunt & innumera fere privatorum balnea, quæ & aliquibus ex prædictis partibus caruisse, & alias habuisse verisimile est; sed de hujusmodi non est instituti nostri verba facere. D Quæ autem loca non essent intra balneas, sed ipsis tantum inservirent, primo hypocaustum continebant, quod secundum Vitruvii descriptionem erat fornax seu caminata structura subterranea calidario, calidæ lavationi, atque vasario subposita, in qua ad calefaciendum tum aquam, tum prædicta loca ignis succendebatur, & ne extingueretur a servis *fornacatoribus* ob id in Pandectis a Papiniano vocatis, frequenter cum pilis & glomis pice illitis excitabatur, de lignis autem in hunc usum adhibitis narrat Plutarchus x. prob. lib. III. sympos. ædiles cavisse, *ne ignis balnearum ex olea succenderetur, neque in eum conjiceretur lolium*, quod E horum nidores gravedinem capitis, & vertigines lavantibus invehant: prædictarum pilarum apud Vitruvium lib. v. cap. x. mentio clara habetur, ubi docet *solum caldariorum ita sternendum esse inclinatum ad hypocausim, uti pila cum mittatur non possit intro resistere, sed rursus redire ad præfurnium, atque sic facilius flamma pervagari sub suspensione.* (*b*) De his loquebatur Statius in descriptione balneorum Etrusci.

—— crepantes
Auditura pilas, ubi languidus ignis inerrat
F *Ædibus, & tenuem volvunt hypocausta vaporem.*

Unde cuivis manifestum esse potest, in quam gravi errore versentur illi, qui hypocaustum & laconicum idem fuisse crediderunt. Auctor est Seneca III. nat. quæstion. cap. XXIV. nec non Epistola XC. tempestate sua inventos esse parietibus impressos tubos, per quos circumfunderetur calor, qui ima simul & summa foveret æqualiter: illum vero ca-

a 10. *Metho.* b *Lib. 1. Silv.*

lorem immitti consuevisse ex hypocausto, & a Jurisconsultis memoriæ mandatum est, &ab Ausonio in Mosella sic expressum;

Quid quæ sulphurea substructa crepidine fumant
Balnea, ferventi cum Mulciber haustus operto
Volvit anhelatas tectoria per cava flammas,
Inclusum glomerans æstu expirante vaporem?

A Horum autem tuborum vestigia adhuc quamplurima Romæ conspiciuntur in Diocletiani atque Caracallæ gymnasiis. Ante hypocaustum via quædam erat propnigeum, quasi dixeris præfurnium a Vitruvio vocata. Aquarium cella erat calidæ lavationi, atque calidario adnexa, in qua alveus magnus ædificatus erat ad continendam aquam ex aquæductibus, aut aliunde invectam, atque in frigidam lavationem, & calidam per fistulas corrivandam.



Non longe ab hoc situm fuit vasarium, ubi vasa conservabantur balneorum servitiis necessaria, & ubi aqua pro ipsis calefiebat. de hoc ita tradidit (*a*) Vitruvius: *Abenea vasa supra hypocaustum tria composita fuisse, unum caldarium, alterum tepidarium, tertium frigidarium, & ita collocata, uti ex tepidario in caldarium, quantum aquæ calidæ exisset, influeret, de frigidario in tepidarium ad eundem modum*. De aere balneorum, qui extrinsecus admittebatur, (ut Vitruvius innuit) ea in calidissimo loco averso a septentrione & aquilone sita erant, tum caldaria atque tepidaria ab occidente hyberno lumen habebant. Quod (*b*) Oribasium significasse puto, ubi ex Galeni sententia architectos optimos balneorum domos ad octavam horam versas construxisse scribit. Sin autem natura loci impedivisset, utique a meridie: lumen vero ita capiebatur, ut in medio cameræ fo-

a *Lib.* 5. *c.* 10. b *Lib.* 9. *collect. cap.* 12.

E ramen latum relinqueretur, sub quo labrum extruebatur: circa labrum erant spatiosi quidam margines, aut porticus, a Vitruvio *scolæ* vocati, in quibus occupato a prioribus lavationis loco, reliqui circumspectantes recte stabant, nec suis umbris lucem, quæ superius capiebatur, obscurare poterant. De aeris porro intra balneum existentis statu a (*a*) Seneca, & (*b*) Plutarcho auctoribus gravissimis scriptum reperio, antiquiores mollibus ac moderate calidis balneis usos, ita ut Alexander in lavacro etiam febriens, Galatarumque F mulieres pultis ollas in balnea ferentes una cum pueris lavarentur, & manducarent: at eorum tempestate maxime calidas in pretio habitas fuisse, adeo quod de illis dicere licebat,

— — huc
Cocytus, Plegetonque fluunt Acheronta petentes.

a *Epist.* 86. b *Lib.* 8. *symp. prob.* 9.

Quales fortasse Neronianæ thermæ extiterunt, de quibus Martialis sic scribit libro tertio.

Si temperari balneum cupis fervens
Faustine, quod vix Julianus intraret,
Roga, lavetur, rhetorem Sabineum,
Neronianas is refrigerat thermas.

Nihilominus tempore Galeni, qui paullo post Senecam & Plutarchum floruit, balnea usque adeo calida in usu nequaquam fuerunt. Quinimmo etiam morem illum calidioribus utendi haudquaquam tunc omnibus communem fuisse, sed aliquibus peculiarem, pro comperto habeo: etsi (*a*) Seneca testatur apud veteres *hoc quoque nobilissimos ædiles officio functos esse, intrandi ea balneorum loca, quæ populum recipiebant, exigendique munditias, & utilem ac salubrem temperaturam procurandi*: sed tempore suo illud in desuetudinem abiisse, ut balnea tunc similia incendio forent, narrat Plinius libro XXXI. cap. IX. *ut convalescentes balinearum æstus tolerare possent salem linguæ subditum præstitisse*. Vasa quibus lavabantur, alia immobilia, alia mobilia fuerunt: Quæ non movebantur, ex lateribus & marmore fiebant, alveique & labra in calida lavatione, in frigida piscinæ & baptisteria nuncupabantur: adeoque magna erant, ut etiam in ipsis aliquo pacto natare concederetur: atque horum vestigia adhuc Romæ in aliquibus thermarum ruinis conspiciuntur. Quæ moveri poterant, tametsi in privatis balneis utplurimum fierent; attamen in publicis quoque, sed ob privatorum forsan usus, extitisse opinor: & hæc diversas figuras habuerunt, alia quadratam, alia quadratam oblongam; alia rotundiusculam, alia ovalem, sicuti nunc apparet ex vetustissimis, quæ adhuc Romæ supersunt. Hic autem unam dumtaxat formam damus, a Pyrrho Ligorio ex suis præclarissimis rerum antiquarum monumentis communicatam; quod eam & pulcherrimam, & pro multis rebus intelligendis sagaci lectori accommodatissimam putamus. Varia eorum porro materia fuit, alia ex lapide, alia ex marmore, alia ex ære; quorum omnium nomina a (*b*) Julio Polluce scriptis mandata leguntur, fuerunt & qui lignea pro balneis lavacra facere tentarint, qualis Tucca a (*c*) Martiale sub his versibus derisus.

Non silice duro, structilive cæmento,
Nec latere cocto, quo Semiramis longam
Babylona cinxit, Tucca balneum fecit,
Sed strage nemorum, pineaque compage
Ut navigare Tucca balneo possit.

Tongillum quendam ex Rhinocerotis cornu labrum fabricasse crediderunt aliqui, his (*d*) Juvenalis versibus adducti.

—— exitus hic est
Tongilli, magno cum Rhinocerote lavari
Qui solet, & vexat lutulenta balnea turba.

In bello quoque solitum portari hæc labra ob imbecillorum commoditatem, ex Paterculo conjicere licet, qui libro II. non longe a fine celebrans Augusti curam erga imbecillos milites, inter alia dicit non defuisse optantibus & indigentibus balinei instrumentum. Sed eorum sententiam admodum probare nequeo, potiusque credo sub Rhinocerotis nomine nasutum aliquem a maledico poeta notari. Finis, cujus gratia lavabantur, non

a *Epist.* 86. b *Lib.* 7. c *Lib.* 9. *epigramm.* 75. d *Sat.* 7. *versu* 130.

A unus extitit. (de sanis loquor, & gymnasiorum studiosis; nam de ægrotantium & valetudinariorum lavationibus sermonem haberi non postulat locus) Primam balneorum institutionem semper fuisse existimavi, ut quotidianas sordes eluerent, possentque mundo corpore cenare, qui singulis diebus lavabantur: antiquitus enim cum nondum lineorum pannorum, qui corpora a sorditie tuentur, usus inventus, aut saltem infrequens esset, magnaque ex parte corpora nuda ferrent, a pulvere, & omni alia illuvie conspurcabantur, atque inde vel saltem ter quaterve in mense, vel, si semper mundi cenare gaudebant, singulo quoque die B lavari cogebantur: quod posteriores, qui in gymnasiis ante exercitationes ungebantur, & pulvere, ac sudoribus conspurcabantur, ad eluendas sordes factitasse semper, & ob id in ipsis gymnasiis balnearum usum invectum rationi consentaneum est, sicuti namque primi illi locum, ubi juventus Romana exercebatur, Tyberi propinquum constituerunt, ne longius ad deponendas inter exercendum contractas sordes ire cogerentur, quemadmodum scribit (*a*) Vegetius: ita postquam gymnasia ob exercitationes instituta fuerunt, æquum erat & balnea ibi ad mundanda corpora construe- C re. Ab hoc autem usu etiam semel tantum in die cenandi, & in stratis dum cenarent accumbendi, ut inferius copiose demonstrabo, consuetudo introducta fuit. Posteriori tempore majorem hominum partem balneis ob delicias, atque mollitiem usam esse clare constat, & præsertim tepidis, quibus exsiccatas, hæc ab exercitationibus, vel sole, vel frigore ardentes corporis partes attemperabant. Nec solum dulcibus aquis, sed & medicatis ob delicias usos homines testatur Galenus in principio tertii de medicamentis localibus. Balneis aliquos uti consuevisse, quod non possent, neque ferrent cibos capere nisi loti, auctor est (*b*) Plutarchus, D qui Titum Imperatorem hac de caussa interiisse, ex relationibus eorum, qui ægrotanti ministrarunt, prodidit. Quod etiam qui invalidum ad concoquendos cibos ventriculum habebant, ejus corroborandi, & cibos conficiendi gratia lavarentur, a (*c*) Posidonio medico relatum est; ut non temere (*d*) Plinius in medicos invectus sit, quod *persuasissent balneis ardentibus cibos in corporibus coqui, a quibus nemo non minus validus exiret, obedientissimi vero efferrentur*. Summatim ob quatuor causas balnea in usu extitisse scribit (*e*) Clemens Alexandrinus, ἢ καθαριότητος ἕνεκα, ἢ ἀλέας, ἢ ὑγείας, ἢ τὸ τελευταῖον ἡδονῆς, *sive ob corpora* E *mundanda, tepefaciendave, sive ob sanitatem, sive ob voluptatem*. Calidis balneis utebantur majores ad levandas lassitudines, necnon ad corpora emolienda: quæ ideo ἀνθρωπογναφεῖα vacarunt. Calidis & tepidis ad conciliandum somnum; Frigida lavabantur, & ob voluptatem, & ut robustiores redderentur, calorque naturalis intro repulsus major evaderet; ideoque fere post calidas balineas ea adhibebatur. quem usum primos omnium Euphorbum Jubæ regis, & Antonium Musam Augusti medicos, fratres, monstrasse refert Plinius lib. XXV. c. VII. *Charmis* quoque medicus * *Massi-* F *liensis, damnato calidorum balneorum usu, hyberno tempore etiam frigida lavari hortabatur, atque in lacus ægros mergebat*, qua de re extat Senecæ adstipulatio, sese psychrolutrem vocantis. præterquam quod etiam (ut referunt (*f*) Plinius, & Agathinus apud (*g*) Oribasium) ad prorogandam vitam, multaque alia præstanda, frigidam lava-

a *Lib.* 1. *de re milit. cap.* 10. b *In Lib. de tuend. valetud.* c *Ætius lib.* 6. *cap.* 10. d *Lib.* 29. *c.* 1. e *Lib* 3. *Pædag. c.* 9. * *Plin. lib.* 29. *c.* 1. f *Lib.* XXXI. *c.* 3. g *Lib.* 10. *colle cap.* 7.

tionem conferre opinati sunt; hæc enim de seipso refert Agathinus. *Equidem sæpenumero a cœna cum ægre in somnum delabor, propter æstum, in frigidam descendere consuevi; & mirabile est quam jucundam noctem transigam.* Qui balneas ingrediebantur publicas, ante decimum quartum annum nihil solvisse, testatur (*a*) Juvenalis.

Nec pueri credunt, nisi qui nondum ære lavantur.

Alii quadrantem balneatori dabant, & ob id balneum *rem quadrantariam* vocavit (*b*) Seneca, de quo (*c*) Flaccus.

—— dum tu quadrante lavatum
Rex ibis,

& (*d*) Juvenalis:

Cædere Silvano porcum quadrante lavari.

Queritur tamen (*e*) Martialis, quod pluris sibi balnea constarent ubi scribit,

Balnea post decimam lasso, centumque petuntur
Quadrantes. ——

Quod forsan vel ob diuturniorem moram, vel alterius rei gratia, & ipsi, & aliquibus aliis contingere poterat. Sat est, quadrantem commune pretium fuisse: quin & Antoninum Pium balneum sine mercede populo constituisse, tradit Julius Capitolinus, & Athenæus VIII. Deipnos. scribit apud Phaselitas fuisse legem, ut peregrini carius lavarent. propterea cum ita vili pretio liceret, nullum genus hominum a publico balneo arcebatur: pueri, juvenes, viri, senes, decrepiti, nobiles & ignobiles lavabantur: sed præ cæteris, phonaschos, cytharœdos, præcones, tragœdos, comœdos frequentare balnea solitos refert (*f*) Galenus, quod vocem oblæsam, & assiduis vocibus exasperatam aquarum dulcium humectatione curabant, integramque servabant. Hoc similiter videtur (*g*) Martialis in his de Menophilo versibus significasse.

Menophili penem tam grandis fibula vestit,
Ut sit comœdis omnibus una satis.
Hunc ego credideram (nam sæpe lavamur in uno)
Solicitum voci parcere, Flacce, suæ.
Dum ludit media populo spectante palæstra,
Delapsa est misero fibula, verpus erat.

Qui Menophilus comœdus erat, & sicuti cæteri, licet recutitus, infibulatus erat, atque sæpe cum Martiale in communi thermarum balneo lavabatur. Mulieres Lacedæmoniorum in balneis gymnasiorum lavari consuevisse perspectum est, & nedum in his, verum & una cum viris promiscue: quod tamen non in cunctis evenisse credendum est, quando Hesiodus scriptor antiquissimus balnei muliebris mentionem ibi facit.

Μηδὲ γυναικείῳ λουτρῷ χρόα φαιδρύνεσθαι
Ἀνέρα.

Id est:

(*h*) *Neque in muliebri balneo corpus abluito Vir.*

a *Sat.* 2. b *Ep.* 86. c *Lib.* 1. *serm.* d *Sat.* 6. e *Lib.* 10. *epigr.* 75. f 3. *de comp. med. s. G.* g *lib.* 7. *epigr.* 81. h *Hesiod. in fine.* 2. *ope. & die.*

A Ubi & fœminarum lavationes etiam antiquitus apud Græcos distinctas fuisse, & viris eas ingredi ob salubritatem vetitum apparet: quod præter turpitudinem etiam a corporibus muliebribus, ac menstruis recrementis effluxus quidam exeant, ut Proclus meminit, quibus si viri inficiantur, tam per aquæ communis, quam per solius aeris ingressum statim eorum sanitas inquinatur. An apud Romanos primis illis temporibus eadem utrumque sexum promiscue lavandi consuetudo fuerit, neque prorsus inficiari, neque affirmare audeo: quoniam ex una parte gravitati, atque priscæ illi educationi Romanæ minime convenisse videtur: quan- B do scilicet *nec parentibus cum filiis, nec socero cum genero lavari licuisse* tradit Cicero primo offic. lib. Ex altera Varronis testimonium mulieres una cum viris, si non eodem lavacro, eodem saltem loco etiam antiquitus lavisse comprobat, qui libro de analogia secundo tradit in balneo conjuncta fuisse ædificia bina, unum ubi viri, alterum ubi mulieres lavarentur: præterea, C. Gracchus in oratione de promulgatis legibus idem confirmare videtur, cujus verba apud (*a*) Gellium ita leguntur: *Pudor enim non patiebatur utrumque sexum simul lavari, sed commoditas conjungi desiderabat.* Nisi C dicamus ista omnia non de publicis balneis, quæ tunc vel nulla, vel angustissima & vilissima extitere, sed de privatis esse intelligenda: quemadmodum forsan (*b*) Vitruvius intellexit, ubi utriusque sexus lavacra conjungenda monstravit. verum enimvero posterioribus sæculis mulieres promiscuis balneis usas esse, quamplurimorum probatissimorum auctorum testimoniis comprobari potest, inter quos primo sese offert (*c*) Juvenalis, qui dissolutos Romanarum fœminarum mores carpens hæc scribit:

—— gravis occursu, teterrima vultu
D *Balnea nocte subit, conchas & castra moveri*
Nocte jubet, magno gaudet sudare tumultu.
Cum lassata gravi ceciderunt brachia massa,
Callidus & cristæ digitos impressit aliptes,
Ac summum dominæ femur exclamare coegit,

ex quibus neminem esse existimo, qui non videat mulieres tempore Juvenalis publicas balneas adivisse, ibique & exercendo, & lavando sine pudore ullo viris se immiscuisse, quod similiter ejus tempestate (*d*) Martialis confirmavit.

Omnia fœmineis quare dilecta catervis
E *Balnea devitat Blatara? ——*

& (*e*)

Cum te lucerna balneator extincta
Admittat inter bustuarias mœchas.

(*f*) Clemens Alexandrinus, qui sub Antonino & Severo floruit, in eo, quem Pædagogum inscripsit commentario non modo fœminas communes viris balneas, atque publicas in usu habuisse testatur, sed omni pudore deposito externis quibusque libidinis gratia sese nudas in ipsis spectan- F das præbuisse. Quos mores postea detestans Cæcilius Cyprianus hæc in libro de virginum habitu scripta reliquit. *Quid vero quæ promiscuas balneas adeunt: quæ oculis ad libidinem curiosis pudori, ac pudicitiæ dicata corpora prostituunt, quæ cum viros, ac a viris nudæ vident turpiter, ac videntur, nonne ipsæ illecebram vitiis præstant.* Cui

a *lib.* 10. *c.* 3. b *lib.* 5. *c.* 10. c *Sat.* 6. *vers.* 417. d *Lib.* 11. *in Blataram.* e *Lib.* 3. *in vetustinam.* f *Lib.* 3. *cap.* 5.

sententiæ multa etiam simillima a D. Hieronymo in Epist. ad Lætam de filiæ institutione fuere prodita. His itaque omnibus cuivis perspectum esse potest, non pauco tempore eum morem & Romæ, & alibi perdurasse, ut fœminæ atque viri in promiscuis balneis lavarentur: quando etiam non defuerunt qui interdum hanc mulierum impuram procacitatem coercere tentarint: qualis fuit Hadrianus princeps, quem scribit Dion Cassius viros discretos a fœminis lavari voluisse: sicut & Marcum Aurelium Antoninum balnea promiscua sustulisse, eademque ab Heliogabalo renovata Alexandrum Severum prohibuisse, refert Capitolinus & Lampridius. Ob quod item aliquando censoria lex lata traditur, ut mulieres a promiscuis balneis abstinerent, nec commune lavacrum cum viris libidinis caussa intrarent, sub repudii & dotis amissionis pœna: quod postea *in leg. fin. titul. de repud.* & *in authentica de nuptiis* pro sancito receptum fuit. Qua ratione fieri potest, ut balneæ aliquæ muliebres in fœminarum dumtaxat usum fuerint extructæ, quales Agrippinæ Augustæ Neronis matris: necnon Olympiadis in Suburra, & quas Ampelidem ac Priscillam trans Tyberim ad evitandum forsan hominum conspectum habuisse refert Victor. Tempus lavandi penes veteres, quemadmodum narrat (*a*) Seneca, fuit, quod *quotidie brachia & crura abluebant: toti nundinis solum lavabantur*. Cæterum post M. Pompeii ætatem cœperunt singulis diebus toto corpore lavari. Hora vero usque a temporibus Homeri fere a pluribus observata fuit paullo antequam cibus sumeretur, non deerant tamen Galeni tempestate, qui etiam a cibo, nulla valetudinis habita ratione lavarentur. ob quod ipse rigorem sine febre visum tempore suo narrat, quem ætate antiquiorum medicorum, cum rari post cibum lavarentur, non esse visum scribit. Ut plurimum autem major pars liberorum hominum prius exercebatur, deinde balnea ingrediebantur, nonnulli sine exercitationibus lavabantur. Adnotavit (*b*) Galenus, antiquos post pilæ ludum calidis balneis lavari consuevisse: quod similiter ante illum innuisse (*c*) Martialem eo versu videri potest.

Redde pilam, sonat æs thermarum, ludere pergis?
Virgine vis sola lotus abire domum.

Nam dum hora balnearum appropinquaret, tintinnabulo quodam significabatur, quo pilæ lusores, atque alii exercitatores statim accurrerent: alioqui in *gelidissima virgine*, quam & *tactu jucundissimam, sicut haustu Marciam*, refert (*d*) Plinius, & sic dictam *quod nullis sordibus pollueretur* tradit Cassiodorus VII. 6. Var. jam clausis thermis lavabantur; scribit enim Capitolinus, ante Alexandri Severi tempora nunquam thermas ante auroram apertas fuisse, & semper ante solis occasum claudi consuevisse, ipsumque Imperatorem publicarum thermarum luminibus oleum addidisse, quo & in nocte paterent. quod etiam fecisse Lyconem philosophum juventuti Græcæ scribit Laertius in ejus vita. Non me latet quosdam aliis horis lavisse, sed vel extra gymnasia, vel in gymnasiis gratia alicujus affectionis, aut alterius rei, vel consuetudinis, ut scribit (*e*) Martialis de Fabiano.

Lassus ut in thermas decima, vel serius, hora,
Te sequar Agrippæ, cum laver ipse Titi.

a *Epist. 86.* b *In lib. de parvæ pilæ lusu.* c *Lib. 14. epigram. 163.* d *Lib. 31. c. 3.* e *Lib. 3. epigr. 36.*

A Hoc certum est, quod Vitruvius loco citato memoriæ mandavit, tempus lavandi maxime a meridiano ad vesperum fuisse constitutum, cum enim semel dumtaxat in die saturarentur majores, nullum tempus hoc ipso opportunius habebatur, quod circa octavam diei horam paullo ante cenam erat, ut (*a*) Martialis testatum reliquit.

Sufficit in nonam nitidis octava palæstris,

&

B (*b*) *Octavam poteris servare, lavabimur una.*

Hadrianus Cæsar referente Spartiano *ante octavam horam neminem nisi ægrum lavari voluit*, quam horam etiam Julium Cæsarem prioribus sæculis servasse, conjicere possumus ex Epistola (*c*) Ciceronis ad Atticum, ubi de Cæsare loquens, hæc ait: *ille tertiis Saturnalibus apud Philippum ad horam septimam, nec quemquam admisit, rationes opinor cum Balbo; inde ambulavit in littore, post horam octavam in balneum, tum audivit de Mamurra, non mutavit: unctus est, accubuit, ἐμετικὴν agebat, itaque & edit, & bibit ἀδεῶς,* C *& jucunde*. Sed an perpetuo illam vitæ rationem servaret Cæsar haud clare ex eo loco habetur; quando ejus solius diei rationem exponit, in qua secundum multorum consuetudinem vomere destinaverat, atque ob id ἀδεῶς, id est, *sine timore*, & jucunde ederat, biberatque, ut (quod erat (*d*) medicorum præceptum) varii generis potu, ciboque repletus posset, dum iret dormitum, vomere. ita namque locus ille (ἐμετικὴν agebat) intelligi judicio meo debet: quod sicuti διαιτητικὴ a Græcis simplici vocabulo dicitur ea medicinæ ratio, quæ in rebus ad humanum victum spectantibus sita est, & κενωτικὴ quæ ad exinanitiones pertinet, D haud secius ἐμετικὴ est illa ἀγωγὴ, sive ratio, quæ in rebus & modis vomitum parantibus collocata est. Tot itaque de balneis gymnasiorum, ac privatis breviter dicta sufficiant, quorum usus cum apud antiquiores rarior esset, Asclepiades Prusiensis ætate Pompeii orator habitus ex illa arte nullum quæstum trahens, cum ad medicinam se contulisset, in eaque magnam gloriam & auctoritatem brevi comparasset, ob blandimenta, quibus ægros curabat, ob perpetuam sanitatis firmitatem, & quod Romæ quendam pro mortuo ad sepulturam elatum miro gentium stupore, ut (*e*) Celsus (*f*) Plinius, & (*g*) Appulejus traderunt, vivere cognoverat, eum frequentiorem reddidit. E Undecima, ac omnium postrema in gymnasiis pars fuit *stadium*, ubi populus cum voluptate athletas certantes spectabat: nilque aliud erat, quam hemisphærium quoddam, multis gradibus constructum, unde poterant commode spectatores, qui semper plurimi eo confluebant, certatores intueri. An autem inter ipsum & xystum, seu peridromidas murus intercederet; atque inde per hostium ex platanonibus gymnasiorum athletæ in arenam stadii prodirent, etsi a Vitruvio nil explicatum habeatur, rationi tamen consentaneum videtur, F universum ædificium, ne cuivis pateret (quod etiam supra citati Capitolini testimonio comprobari potest) muro conclusum, & propterea a gymnasio stadium muri septo divisum fuisse. De aliis gymnasio fere necessariis locis, veluti lignario, vasario, latrinis, tricliniis, atque ejus generis multis non loquor, quod horum in palæstrarum descriptione mentio non habeatur, ad nostrum-

a *Lib. 4. epigr. 8.* b *Lib. 11. epigr. 53.* c *Lib. 13. Epist. ultima.* d *Hippo. in lib. de sal. diæta & ibi Gal.* e *Lib. 2. cap. 6.* f *Lib. 26. cap. 3.* g *4. Florid.*

ſtrumque inſtitutum minus pertineat : ſicut nec A quomodo ambulationes illæ ſubſtratis carbonibus, atque cloacis proximis extruerentur. Quæ omnia tanquam clara, aut alibi commodius explicata, a Vitruvio in deſcribendis xyſtis prætermiſſa puto. Juxta publicas thermas invenio extructas fuiſſe popinas, quas Iſidorus lib. etymolog. xv. cap. 11. tradit huic inſerviſſe, ut qui ob exercitationes aut lavacra eſſent admodum exinaniti diſſolutive, haberent, ubi ſtatim refici poſſent. atque has forſan Plinius intellexit Epiſt. 111. lib. 1. quando poſt balneum & triclinia popinarum meminit. Hactenus de antiquorum gymnaſiis.

CAP. XI.

De accubitus in cena antiquorum, & ſemel dumtaxat in die cenandi conſuetudinis origine.

QUoniam balneorum explicatorum occaſio jam ſuadet, noſque ſupra polliciti ſumus de cenandi ſemel in die, & in cena accumbendi antiquorum conſuetudinis origine ſermonem habere; etſi extra rem noſtram videatur, atque a Galeno de accubitu nihil explicatum habeamus: haud prætermittendum eſt, quin ſententiam noſtram in medium proponamus, alias eam libentiſſime mutaturi, ſi quis meliori judicio, ac eruditione præditus, veriorem aliquam, & magis rationi conſentaneam demonſtraverit. Quod etenim majores noſtri mane exiguum quid comederent, quod prandium vocabant, & veſpere tantum ſaturarentur, dum cenare dicebantur, (exceptis iis, qui coitu uſuri erant, quibus a medicis veſpere cenare interdictum fuiſſe ſcripſit (*a*) Ariſtoteles, & exceptis Syracuſanis, quos bis in die cibis impleri, quaſi res nova eſſet, tradit Plato) ſatis ab Horatio, Martiale, Plutarcho, atque Galeno (ne multos alios nominem) comprobatum eſt: ſed his fuſius & melius in variis lectionibus noſtris tractatum eſt, quod ſimiliter fere omnes dum cenabant in ſtratis accumberent, præter lapides Romanos, *quos hic damus*, id clare oſtendentes, doctiſſimus Philander in ſuis in Vitruvium commentariis auctorum antiquorum teſtimoniis clarum fecit, ut id amplius demonſtrandi laborem mihi omnem dempſerit. Cæterum unde nam hæ duæ conſuetudines principium acceperint, & quomodo vere accumberent, nemo, quem ego viderim, ſive ex recentioribus, ita appoſite & diligenter declaravit, quin poſteris dubitandi, & plura deſiderandi occaſionem reliquerit. Quod an ob rei obſcuritatem, an ob neglectum evenerit, ignoro. Ego ſane utraſque illas, & accubitus ſcilicet, & unius in die cenæ conſuetudines a balneorum uſu manaſſe exiſtimo, & primo ut ita de accubitu ſentiam, pluribus, iiſque non ſpernendis conjecturis adducor, quarum prima eſt, quod (*a*) Homeri tempore, quando non adeo frequenter balneis utebantur, cenaturi ſedebant, ut in convivio Procorum apparet.

B Ἐς δ' ἦλθον μνηστῆρες ἀγήνορες· οἱ μὲν ἔπειτα
Ἑξείης ἕζοντο κατὰ κλισμούς τε θρόνους τε.

Id eſt:

At proci ingreſſi ſunt, qui mox inde ſuperbi
Ordine ſederunt ſcamnis, & ordine thronis.

& ubi Telemachus, ejuſque ſocius a Menelao hoſpitio accepti poſt lotionem cenant ſedentes.

Ἐς ῥα θρόνους ἕζοντο παρ' Ἀτρείδην Μενέλαον.

C Id eſt:

Thronis ſedebant prope Atridem Menelaum.

ſicque tempore majoris Scipionis ac Plauti, creſcente paullatim balneorum uſu, una quoque hujuſmodi accubitus incrementum, præſertim apud Romanos cœpit; neque tamen multum, quando ſcilicet viri tantum, & non mulieres, ut Vitruvius, Valerius Max. & Iſidorus ex Varrone teſtati ſunt, accumbebant, nec cum ipſis lavabantur, etſi Tyrrhenos una cum mulieribus ὑπὸ τῷ αὐτῷ
D ἱματίῳ accubuiſſe legatur apud Athenæum. Nam & Ariſtotelis tempore Græcos diſcubuiſſe in publicis cenis credi poteſt ex ejus in vii. Politic. ſcriptis, ubi puerorum inſtitutionem tradens junioribus præcepit, ne tragœdias, aut jambos audirent, priuſquam in commeſſationibus cum aliis diſcumbere (κατακλίσεως voce utitur) valerent: a Pompeii vero Magni ætate uſque ad Galeni, atque etiam Conſtantini Imperatoris tempora, cum in frequentiſſimo uſu balnea eſſent, non ſolum penes divites atque nobiles, verum etiam quoſcunque alios, tunc omnes fere, atque etiam mulieres

a 3. partic. Probl. 32.

a A. Odyſſ.

Lateranenſis & Mutinenſium marmorum formæ, accubitum probantes.





cenantes simul accumbebant, sicuti hisce versibus innuit (*a*) Ovidius.

Ergo ubi contigerint positi tibi munera Bacchi,
Atque erit in socii fœmina parte tori.

& (*b*)

Cum premit ille torum, vultu comes ipsa modesto
Ibis, ut accumbas;

& sicuti (*c*) Valerius idem de ætate sua scribit. Quamquam *apud Græcos numquam mulieres accubuisse* 1. Verr. tradit Cicero, & apud Romanos diverso situ mulieres a viris accumbentes cenasse rationi consentaneum est: non solum, quod honestatis atque dignitatis utriusque ratio ita postulasse videtur, sed quia in Romanis lapidibus, in quibus mulieres cum viris accumbentes repræsentantur, illæ certe figura quadam ab ipsis aliquo pacto diversa, quasique sedentes, & nulli alteri rei cubitis innixæ accumbentes & edentes conspiciuntur. At quo pacto viri accumberent, operæ pretium me facturum auguror, si postquam locus invitat, breviter explicuero. Viros enim scribit (*d*) Plutarchus, in principio cenæ cubito sinistro innixos pectoribus (ita interpretor πλατεῖς) mensam, ut plurimum tetigisse: quo sola dextera manu illam circumire possent, in fine vero se ipsos in latus ita, ut acutam corporis figuram redderent, vertisse. οὐ κατ᾽ ἐπίπεδον, ἀλλὰ κατὰ γραμμὴν τῆς χώρας ἀπτομένους. id est: *non secundum latitudinem, sed longitudinem locum tangentes*. Quam etiam rem Alexander ille, sive sit Aphrodisiensis, sive Trallianus, (ut magis suspicor) libro problem. primo, probl. 82. clariorem facit: ubi inter alias caussas,

a 1. *De arte amandi*. b *Lib. 1. amor. eleg.* 4. c *Lib.* 2. *cap.* 1. d 5. *Sympos. Probl.* 6.

D ob quas veteres in principio cenæ arctius accumbebant, hanc esse unam putat, quod tunc ἐπὶ τὸν θώρακα καὶ τὰ πλάτη τοῦ σώματος disponebantur: satiati vero ἐπὶ τὰ πλάγια vertebantur. ita quod ubi edebant, capite erecto ac humeris, spina vero dorsi modice reflexa, ac reliquo corpore resupine locato, & jacente manebant. dum autem multa loqui volebant in latera versus auditores vertebantur, ob quod (*a*) Juvenalis.

—— —— Nam plurima dixit
In lævam conversus; at illi dextra jacebat
E *Bellua; sic pugnas Cilicis laudabat, & ictus*
Et pegma, & pueros inde ad velaria raptos.

Saturati pariter interdum unum in latus, nonnumquam supra dorsum supini, sæpe more sedentium sese componebant. Sertorium enim, cum molestas importunorum convivarum rixas, & fraudulenta convicia aversaretur, mutata discumbendi forma sese supinum locasse, atque inde facilius ab iniquissimis, qui in eum conjuraverant, convivis trucidatum esse in ipsius vita narrat Plutarchus.
F Quod accubitus in mensis apud veteres hunc in modum fieret, præter allata scriptorum testimonia locupletissimam fidem unicuique facere possunt duæ, quas infra ponendas curavimus, picturæ, quarum alteram ad tripodem cenantium, ut plerumque solebant, Ligorius maximæ auctoritatis antiquarius ex vetustis monumentis communicavit, alteram ex antiquissimo, & omnium rarissimo marmore, quod in Paulli Rhamnusii viri optimi, bonarum litterarum, omniumque pulcherrimarum rerum studiosissimi, luculentis ædibus Patavii con-

a *Satyr*, 4.

spicitur, accurate & fideliter repræsentari fecimus. Ex hac namque postrema, non modo sententia nostra de vera accubitus forma, quam primi forsan omnium Romæ Octavio Pantagatho, Onuphrio Panvino, aliisque gravissimis viris, & postremo Patavii Ligorio, absque marmoris ullius testimonio, ac sola conjectura proposuimus, librorumque auctoritatibus tutati sumus, apertissime confirmatur, quæque fuerint veterum triclinia perspicuo cognoscitur, immo vero Lambini, ac aliorum qui ex ingeniis accubitum variis modis describere aggressi sunt, opiniones refelluntur, simul plura scriptorum obscura & præclara loca illustrantur, ut non immerito debeant cuncti bonarum artium, & antiquitatis amatores in primis doctissimi viri Joann. Baptistæ, qui lapidem comparavit, manibus; tum Paulo Rhamnusio filio, qui eum egregie custodivit, & nobis indicavit, immortales gratias agere. Etenim ei quod (*a*) Plutarchus de loco consulari, nec non de tribus tricliniorum lectis disseruit, jam non obscurum est, quam mirifice quadret proposita triclinii Rhamnusiani figura. Similiter, & quæ ab (*b*) Horatio de convivarum situ variis in locis narrantur, non aliunde melius intelligi possunt, præsertim quando scribit.

Sæpe tribus lectis videas cenare quaternos:
E quibus unus avet, quavis aspergere cunctos
Præter eum, qui præbet aquam. ——

Quem locum dum Lambinus exponeret, cur antiquos consuevisse in quolibet lecto magna ex parte quaternos cenare palam asseruerit, sane miror, quasi non sit cuique perspectissimum, ut narrat (*c*) Varro, leges extitisse quæ *numerum convivarum novem excedere, nec pauciores tribus* esse vetabant, sicut & adagium illud vulgatissimum *septem convivium, novem convicium*, attestatur. Quinimmo Julius Capitolinus refert L. Verum Imperatorem præter exempla majorum, *cum duodecim solemni convivio primum accubuisse*, ita ut prioribus sæculis potius ternos, atque pauciores adhuc singulo lecto convivas discumbere solitos fuisse convincatur: nisi epula publica, & nuptiales cenas excipiamus, in quas cum magna hominum copia conveniret, nequaquam accumbentium numerus servari poterat, ut ex (*d*) Plutarcho, ac Rhamnusiano lapide colligitur, quo vel epulum publicum, vel nuptialem cenam repræsentari non est dubitandum, ut ob hoc Chacrephon apud Athenæum in VI. videatur admittere convivas triginta dumtaxat in nuptiis, in quibus verisimile est necessarium fuisse *vocatorem* illum, cujus meminit Seneca lib. III. de ira cap. XXXVII. & qui secundum cujusque dignitatem convivas ad loca debita vocabat. Quod autem Turnebus & Lambinus idem de puero aquam præbente sunt interpretati, equidem non improbo, at forsan nec absurdum fuerit, si Flacci verba de eo puero exponantur, quem tam omnes fere mensarum sculpturæ antiquæ, quam poetarum testimonia conviviis semper frigidam & calidam præbuisse ostendunt, quemque cunctos, ne ab ipso male tractarentur, reveritos esse, & a quo mordendo abstinuisse verisimile sit. Jam vero Maria Magdalena ut stans retro pedes Christi cenantis laverit, atque Joannes supra ejusdem Christi pectus recubuerit, ex hac eadem Rhamnusiani triclinii figura, secus quam pictores antiquarum rerum ignari faciant, & quam Gajetanus Cardinalis inutiliter commentatus est, facile conjicitur, etenim Hebræos ac Christum accumbendi Romanorum consuetudinem observasse præter *Architriclini accubitusque* nomen, in Evangeliis sæpe usurpatum, etiam id testari potest, quod Judæi frequenter Romæ conversarentur, similiterque Romani in Judæa, ac in usu positum sit ut populi principum mores frequenter æmulentur, neque pariter arduum est percipere quid (*a*) Martialis significare hoc disticho voluerit.

Omnia cum retro pueris obsonia tradas,
Cur non mensa tibi ponitur a pedibus?

Siquidem cenantibus alte jacentibus spacia retro relinquebantur, in quibus servis varia ministrantibus multa offerre, & ablata recipere facile erat, servos namque ad pedes cenantium stare ac ob id *a pedibus*, vel *ad pedes vocari* solitos ex multorum scriptis intelligere licet. (*b*) Seneca libro III. de beneficiis. *Servus qui cenanti ad pedes steterat, narrat, quod inter cenam ebrius dixisset.* (*c*) Martialis. *Mixto lagenam ad pedes replet vino.* Suetonius in Galba cap. XXII. *inter cenam vero usque eo abundantem, ut congestas super manus reliquias circumferri juberet spargique ad pedes stantibus.* Theophrastus in Characteribus hunc morem dandi ex mensa servis a pedibus tribuit impudenti, de quo etiam Athenæus initio libri quarti. Lucianus in lapithis, & Lucilius secundo epigramm. græc. titul. in gluttones. Sed præter alia mox dicta, triclinium hocce tria non adeo vulgata monstrat no-



bis. Unum est, quod memoriæ prodidit Varro, scilicet quo tempore usus cameræ ignorabatur, vela ad excipiendum pulverem, ne super mensas spargeretur, atque dapes simul conspurcaret & convivas, solita in tricliniis suspendi, atque ab (*d*) Horatio *aulæa* vocata, his carminibus designari.

a *lib. de sympos. probl.* 3. b *Lib.* 1. *Serm. Sat.* 4. c *Gellius lib.* 13. *cap.* 11. d 5. *Symp.* 5.

a *Lib.* 3. *epigr.* 23. b *Cap.* 27. c *Lib.* 7. *in Sanctram.* d *Lib.* 2. *Serm.*

Interea suspensa graves aulaea ruinas
In patinam fecere trahentia pulveris atri
Quantum non aquilo Campanis excitat agris,

quem morem hodie principes & monarchas servare compertum est: apud quos mensas sub quibusdam veluti tentoriis sericeis parari sæpe videmus. Alterum est, quod in *variis nostris lectionibus* docuimus, priscis illis temporibus priusquam coronæ ex floribus, herbis, & auro in usum venirent, cenaturos, cum ad dolores capitis ex cibo & potu averruncandos, tum ad ebrietatem compescendam, laneis, aut lineis vinculis tempora & frontem vincire solitos. quod minime puto absque ratione fuisse excogitatum, cum venæ, arteriæ, cæterique capitis meatus, quo magis coacti atque adstricti sunt, eo minus vapores a vino & cibis sursum elatos, simulque molestias varias inducentes recipiant. Tertium est, id quod luculentissime (*a*)

a *Deipnosophist. lib. vi. cap. 7.*

A Athenæus tractavit, apud quem scriptum & probatum invenitur, priscos illos primum cornibus boum potasse, indeque κεράσαι, id est *temperare vinum aqua* ἀπὸ τῶν κεράτων, id est, a *cornibus* vocatum esse: tum cornua illa non solum auro & argento ornata, verum etiam argentea, & aurea esse facta, illisque convivas sibi ipsis mutuo propinare consuevisse: ut ex his omnibus jure colligendum videatur, lapidem Rhamnusianum esse vetustissimum, in quo & aulæa, & convivarum cinctæ laneis, seu lineis vinculis frontes, & cornu facta propinatio clarissime repræsentantur, una cum aliis instrumentis nonnullis in dextro margine expressis, quæ aliis, in antiquitate explicanda magis versatis, relinquo declaranda; quos etiam B monitos cupio, ne, si quæ discumbentium & mensarum figuræ in hoc ipso triclinio minus integræ conspiciuntur, ulla admiratione capiantur, quoniam ut est hodie marmor ipsum vetustate corrosum, & pene deletum, repræsentare satius duximus, quam addentes aut dementes quicquam, fidem nostram suspectam reddere.

MARMOREUM TRICLINIUM VETUSTISSIMUM

Patavii, in Ædibus Rhamnusianis, post Curiam Urbis Præfecti, in vico Patriarchæ, ad Divi Petri.



Nunc itaque ad id quod supra proposueram rediens dico, cum & lavandi, & accumbendi mores simul introduci, augerique cœperint, verisimile fieri, alterum eorum ab altero ortum duxisse: non autem est dicendum ab accubitu balnea, utpote valde antiquiora, ortum duxisse: igitur remanet, ut accubitus a balneis principium habuerit. Secunda ratio est, quod veteres usque ab Ho- F meri temporibus statim post balnea cenitabant, quinimmo ex locis Homeri a nobis supra citatis clare elicitur, mensas prope locum ubi lavabantur, parari solitas fuisse: ex quo si commoditatis, voluptatis, ac valetudinis rationes consideremus, valde rationi consentaneum erat, illos præsertim, quibus privata erant domi balnea, jam lotos & detersos, ne noxam ullam incurrerent, sed lassitu-

dinem effugerent; lectulos ingredi, a quibus non discederent, sed mox prope mensas & cenam parari curarent, sicque comederent, perinde ac tempestate nostra major pars eorum medicorum faciendum jubet, qui aut valetudinarios, aut etiam sanos lavari mandat, nam κλισμοὶ illi, in quibus procos lotos Homerus sedere facit, dum cenant, haud multum lectulis accubitoriis dissimiles erant, ut hinc quoque conjicere valeamus, tunc accumbendi morem principium quoddam obscurum habuisse; quod posterioribus deinde seculis paullatim crescens in eam formam terminatum sit. Nam & (*a*) Plinius hoc innuere voluisse mihi videtur, quando nonnullos vino nimium deditos improbat, quod post balnea lectos ingredi prius, tunicamque induere non paterentur; sed nudi protinus ad bibendum accurrerent. Accedit tertia ratio, quod cum neque ob voluptatem, commoditatemve ullam aliam, aut honestatem ita accumbere inchoarint, quando si sedentes atque accumbentes in cenando invicem comparemus, illi valde majori commoditate, facilitate, dignitate, ac honestate utuntur, quam accumbentes: conjiciendum videtur aliqua alia justa ratione consuetudinem illam invectam fuisse, quæ opinione mea, nulla alia fuit, nisi quia quotidie lavabantur; a lotione ne offenderentur, lassitudinemve incurrerent, & humectatione balnei magis fruerentur, lectos ingrediebantur, atque ibi vel lacerna, alias veste nuptiali vocata, induti, vel nudi, ut in marmoribus aliquibus ostenduntur, mensas sibi ipsis apparari jubebant. Ex quo paullatim hujuscemodi consuetudine crescente factum fuit, ut non modo semper mensæ & lecti simul pararentur, verum etiam magnum dedecus foret, si quis cenans non accubuisset, ut ex hisce (*b*) Plauti in Sticho verbis colligitur:

—— potius in subsellio
Cynice accipiemur, quam in lectis. ——

& ut (*c*) Martialis significavit, ubi Syriscum damnat, quod in popinis sellulariis non accumbens cenaret. Excipio tamen in bello versantes ubi non est verisimile ullos accumbere potuisse, cum etiam Augustum inter alios cenantem sedere solitum se vidisse in exercitu narret Paterculus lib. II. Quod si quis sententiæ nostræ id refragari velit, quod verisimile nequaquam videtur in epulis publicis, in nuptiis, in cenis privatis, semper balnea ante cenam adhibita, ut eorum gratia in lectis accumberent; & quod magna pars hominum in publicis balneis gymnasiorum lavabantur; in privatis vero domibus cenabant; unde necesse erat exeuntes ab ipsis indui, & præterea minime credendum esse, artifices, & omnes denique qui accumbendo cenabant, semper antea lavisse, quando præsertim, ex Plauto, Terentio, & ex lapidibus Romanis scitur accubituris soccos & soleas detrahi solitum: quod argumentum est, eos non semper a balneis tunc discessisse, & quando similiter constat triclinia a balneis separata fuisse, atque lectos accubitorios & cubicularios, in quibus dormiebant, diversos extitisse. Huic primo respondeo, minime mihi plene constare, quod omnes indiscriminatim semper accumberent, ubi certum est de nobilioribus, atque ditioribus, qui privatas domi balneas habebant, quando (*d*) Horatius privatam sui ipsius vivendi rationem exponens, accubitus nullam mentionem fecit, quando (*e*) Martialis eos, qui in sellulariis, vocatis tabernis

a *Lib.* 14. *c.* 22. b *Act.* 5. *scen.* 4. c *Lib.* 5. d *Lib.* 1. *Serm. Sat.* 6. e *Lib.* 5. 70.

A comedebant minime accubuisse significat, ubi de Syrisco in hunc modum loquitur:

Infusum sibi nuper a patrono
Plenum, Maxime, centies Syriscus
In sellariolis vagus popinis
Circa balnea, quatuor peregit.
O quanta est gula centies comesse!
Quanto major adhuc nec accubare!

Sed esto quod accumberent, quin etiam omnes lavarentur, minime negari potest, cum vel rarissime, vel nunquam de accubitu apud auctores mentio habeatur, quin lotionem quoque aliquo pacto
B nominari appareat. De publicis epulis atque nuptialibus conviviis, fateor quidem omnes in stratis tunc accubuisse: haudquaquam tamen jure quis inficiabitur, quod etiam quilibet ante separatim, aut simul in privatis, aut publicis balneis non lavaretur: immo verisimile fit, accessuros ad publica, vel privata amicorum convivia prius se lavisse, ne sordibus in die necessitate quadam contractis infecti, ceteros mundiores perturbarent, & propterea ipsis nunquam non stratos fuisse lectos, jam vero soleas & soccos accubituris detrahendi mos certum argumentum est prius sese lavare consuevisse, ac ne inter eundum a balneis ad
C lectos pedes conspurcarentur iis tegere consuevisse, dumque accumberent semper detraxisse, ac forte Apostolos lotos, dum ad cubitum cum Christo irent neque soleas, neque soccos, quibus minime utebantur, habuisse; propterea audivisse a Christo sese quidem lotos fuisse, sed ut pedes lavarentur indiguisse. Addo huic nequaquam me sentire posterioribus seculis omnes propterea accubuisse cenantes, quia statim e balneis exirent, sed existimo accubitus originem inde emanasse, quoniam antiquiores balneis egredientes ad jam
D contractam, aut futuram lassitudinem vitandam post modicum temporis intervallum lectos intrarent, atque ibi modo nudi, modo lacernis, aliisve in id paratis vestibus induti cenarent, atque inde mox aucta balneorum consuetudine usque adeo accumbendi morem crevisse, ut nobiliores in deliciis maximis eum habentes, lectos nunc marmoreos, nunc argenteos (quod de Heliogabalo ferunt) in id separatim extrui curarint, neque in iis, in quibus tamen quam plures, (ut de Lucio Vero Imperatore tradit Capitolinus, & præsertim pauperes dormire consuevisse puto) sed in cubicu-lariis vocatis dormire voluerint: quem morem ac-
E cumbendi postea viliores & pauperes ad ditiorum imitationem, tam a balneis, quam illoti, ita frequentissimum effecerunt, ut Columella præcipere coactus sit, *ne villicus nisi sacris diebus accumbens cenaret;* in qua re non secus contigit, ac evenisse conspicitur in balneis, atque plurimis aliis rebus, quæ in honestum usum, & quasi necessitate quadam primum repertæ, deinceps ad luxum, lasciviam, voluptatem, aliosque usus traductæ fuerunt. Quis est, qui nesciat veteres in conviviis omnes prope excogitasse voluptates, nihilque reliquisse, quod ad deliniendos animos faceret: sic
F enim sermones convivales ad animi intelligentias afficiendas magno studio invenerunt, ad auditum oblectandum musicæ varia genera adhibuerunt, unguenta pretiosissima odoratui dicarunt, sicut & coronas ex foliis floribusque contextas, quas modo manibus, modo collo, modo capite ut lapides Romani, (*a*) Plutarchus, (*b*) Galenus, & (*c*) Clemens Alexandrinus testantur, tenebant;

a 3. *Symp. Prob.* 1. b 6. *De simp. c. de anetho.* c 2. *Pædag. cap.* 8.

quo fragrantia & colore naribus atque oculis arriderent, somnum conciliarent, ebrietatem vitarent: quantum porro cibis & potibus delicatissimis conquirendis studium adhibuerint, non modo fidem faciunt sexdecim illa eduliorum genera, ut ex Varrone refert (*a*) Gellius, a longinquis regionibus Romam advecta, atque alia quamplurima a Julio Polluce nominata, verum etiam multa, & prope innumera auctorum de re coquinaria commentaria ab Athenæo citata.

De antiquorum in die semel tantum sese cibis implendi consuetudine, ejus etiam opinionis sum ut cum ad emundanda corpora quotidie ante cibos, ut superiori capite diximus, veteres lavari cogerentur, & a lotione lectos ingrederentur, vix semel comedendi in die otium ipsis suppeteret: quoniam si privata cujusque negotia spectemus, si & exercitationum, & balneorum, accubitusque apparatum consideremus, magna temporis pars ipsis insumitur, ut si bis in die saturari voluissent, aut negocia omittere, aut balnea interdum ventre pleno adire, aliosque multos errores, & in valetudine, & in alia vitæ ratione committere fuissent coacti. Comedendi vero horam & modum balneorum tempore atque commoditate metiri institutum fuisse possumus a (*b*) Galeno intelligere, qui si interdum ob ægrotantium inspectiones tardius se lavandum dubitabat, panem mane sumebat, quo cenæ tempori sufficere valeret, quando alii simili de caussa, panem, vinum, olivas, aut quid aliud cupiebant, uti non modo Galenus fassus est, sed etiam (*c*) Horatius, ubi de se scribit:

Pransus non avide, quantum interpellet inani
Ventre diem durare. ——

Quod porro vespertinam horam cenæ dedicarint, in caussa fuisse præcipue vitæ commoditatem existimo: siquidem difficile fuisset post exercitationes, balnea, & cibum, agendis rebus operam navare; præterea cum accumbentes cenarent, alii statim somno capiebantur, alii modico temporis spatio vigilantes dormitum ibant: ex quo ad hæc omnia nulla opportunior hora quam vespertina inveniebatur, quamquam etiam nonnullos, & præsertim medicos in hoc valetudinis quoque rationem spectasse opinor, quando in nocte melius, quam interdiu, cibi conficiuntur, tuncque perspicuum est plus edendum, quando plus coquitur. Hæc sunt quæ de accubitus & cenæ antiquorum origine mihi παρέργως dicenda volui.

a *Lib. 7. c. 26.* b *6. de tuend. valetud.* c *Lib. 1. Serm. Sat. 6.*

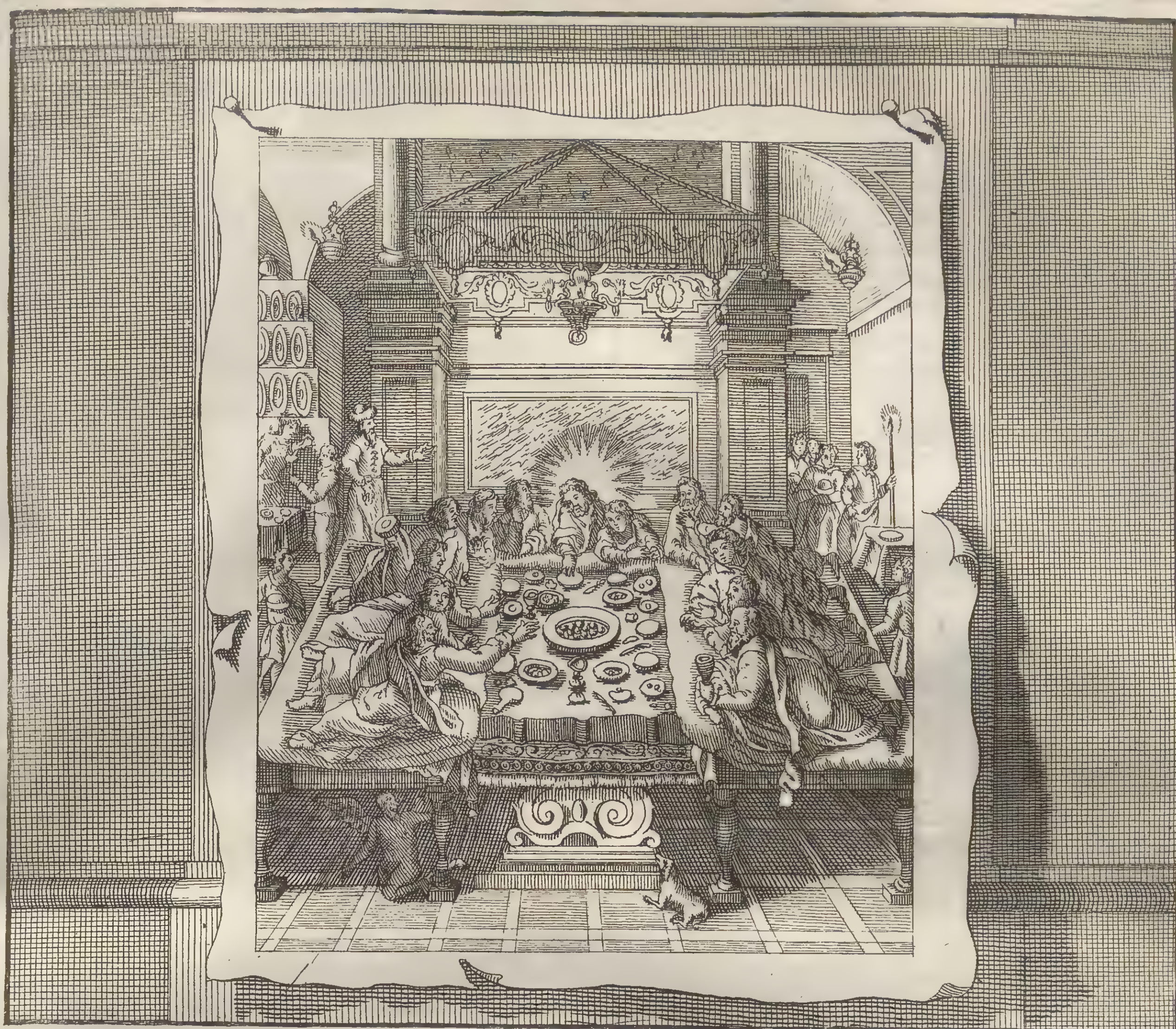
APPENDIX

Ad caput antecedens ubi iterum de accubitu, triclinio, & de MARIÆ MAGDALENÆ *historia tractatur.*

IN antecedente capite dum accubitus veterum rationem afferre multis seculis ante ignotam tentassem, ex ejusque notitia significassem intelligi posse Mariæ Magdalenæ factum illud a Luca Evangelista fideliter narratum, quando illa *discumbentem Christum apud Pharisæum reperit, illiusque pedes lachrymis lavit, capillis tersit, & unguento precioso unxit*, complures meis rationibus incitati eam mulieres actionem repræsentare, & sine coloribus, & cum coloribus sunt conati, quo factum est, ut ejusmodi figura tam solis typis, quam etiam coloribus expressa in varios orbis locos sit divulgata; & quamvis plerisque ejusmodi repræsentatio tamquam verbis Evangelii mirum in modum consona, maxime vero pictoribus, qui hactenus sese fefellisse agnoverint apprime arriserit, attamen non defuerunt, quibus illud nunquam probari potuerit, tum quia ejusmodi accu-



bitus sibi valde indecorus, atque a Christi vita & moribus alienus, simulque edendo & bibendo non parum incommodus videretur, tum quia a cunctis præsertim antiquioribus Evangelii interpretibus sit penitus ignoratus, aut saltem omissus, minimeque consideratus, tum quia a pictoribus nunquam ne somnio quidem aut cogitatus, aut ullo modo expressus invenitur, quasi vero haud sit verisimile potuisse tanto tempore, totque peritos artifices, atque doctissimos interpretes latere rem non ita exigui ad percipiendam Evangelii veritatem momenti. Petrus Ciacconius, & Fulvius Ursi-



nus rerum antiquarum peritissimi, quique multis
annis post meam gymnasticam de triclinio scripserunt, proculdubio ad veritatem accubitus accesserunt, atque si æquus lector nostras cogitationes
illorum scriptis comparare velit, certe statim animadvertet, fere quicquid hac de re boni dixerunt,
e nostro libro accepisse, præterita tamen memoria, secus quam fecit eruditissimus Galliæ ocellus
Petrus Faber, qui non modo summa ingenuitate
in libris suis agonisticis incredibili doctrina refertis,
non erubuit profiteri sese magnopere ex libris de
re gymnastica nostris profecisse, verum etiam segetem, quam ego primus illius pene obliteratæ
artis renovavi, ita singulari studio & ubertate propagavit, exornavitque, ut ab omnibus pro tanto
beneficio sibi gratias immortales agi mereatur. Itaque ut omnem ex animis dubitantium eximam
scrupulum, & aliquid majoris lucis tantæ rei obscuritati afferam, a compluribus quoque rogatus,
nonnulla hoc in loco tam de ipso accumbendi ritu, quam de ipsius Magdalenæ situ, & operandi
modo adjicere deliberavi, ratus me hoc labore id
effecturum, ut gentes tandem, re ipsa melius
considerata, paullatim incipiant vetustum errorem exuere, atque simplicibus animis pictura veram ejus facti historiam piis & veritatis amantibus
repræsentare. Quod itaque veteres tam Græci,
quam Latini, atque Hebræi epulantes accumberent, nomen ipsum apud hasce cunctas gentes receptissimum facile persuadere potest, quemadmodum a paucis dubitatum invenio, quin triclinio
pro commode & faciliter edendo atque bibendo,
passim aliquot seculis usi sint. Quid autem proprie
antiquis esset triclinium non ita ab omnibus confessum habetur. Etenim qui nuper ad Athenæum
eruditissimas animadversiones haud sine magna
laude in lucem misit Casaubonus, monstrasse sibi
persuasit, triclinium interdum fuisse acceptum
pro ipso habitaculo, ubi lecti sternebantur, propterea que πεντάκλινον, δεκατρίκλινον, δωδεκα-
A τρίκλινον inveniri nominata, prout pauciores pluresve lectos capiebat, neque ipse id abnuo apud
aliquos fuisse sic appellatum, sed quia in illo Athenæi convivio unusquisque in medium id proponere conabatur, quod infrequentius erat, atque aliquam scitu dignam raritatem habebat, iccirco existimandum est illud perquam rarum extitisse, & sicuti quæ gentes Romanis serviebant,
ceteros ipsorum mores imitabantur, ita credere
oportet, & in nominando, & in utendo triclinio eundem esse sensum secutos, quem & regina
urbium Roma sequebatur. Atque de hoc ipso
cum loqueretur antiquus & gravis scriptor Ser-
B vius in Comment. ad primum Virgilianæ Æneidos, dixit veteres stibadia non habuisse, sed stratis tribus lectis epulasse (unde triclinium sterni dictum) atque eos errare, qui vocant triclinium ipsam basilicam, vel cenationem. Neque minus falluntur, qui putarunt tripodas illos, de quibus
mentio est apud Athenæum ex Eubolo comico, &
in quibus duo vel tres edentes repræsentantur in
marmoribus vetustis fuisse triclinia, quandoquidem nulla ibi trium lectorum imago, neque accubitus conspicitur, sed sunt dumtaxat sepulchralium cenarum effigies, de quibus tractant, qui
sepulchrales veterum ritus describere sunt aggres-
C si. Et Ulpianus, qui apud Athenæum ejus vocis
insolentia offensus est, tamquam indignum mensæ nomine reputavit. Neque vero alia forma tricliniorum & accubitus est quærenda ab ea, quam
ex antiquissimo Ramnusiano marmore nos primi
in gymnastica dedimus, & in qua præter lectos
tres, vestigia satis manifesta conspiciuntur ejus
mensæ, quæ quod quattuor pedes haberet, usus
obtinuit apud Græcos, ut vocaretur τράπεζα. Hujusmodi autem triclinii & mensæ, tametsi non adeo frequentes figuræ inveniantur in marmoribus,
arbitrandum est id evenisse, quod de plerisque majorum nostrorum rebus, quæ quod populares &
vulgatissimæ essent, eas ad posteros consignare mo-

numentis neglexerunt, sicut locupletissime in libello *de rebus deperditis* docuit nuper Guidus Pancirolus. Neque vero simile prædicto marmore quicquam aliud fictum, vel falsum repræsentari, quam ipsummet triclinium, atque accumbendi seu discumbendi morem tunc usitatissimum, ut plenius in primo de gymnastica ostendimus. Verum etsi hæc satis comprobata videantur, illud tamen a plerisque in controversia ponitur circa Mariæ factum, scilicet utrum Christus ita jaceret, sicuti pictura declarat, an potius sederet, sicut hactenus pictores omnes finxerunt. Pro qua lite dirimenda, (quæ aliquid facit pro intelligentia textus sancti Evangelistæ) duo sunt constituenda; unum est, haud potuisse aliter Christum fuisse collocatum, si quod Lucas capite septimo scripsit, verum esse debet; alterum est, utrum Hierosolymis tunc in usu esset more Romano discumbentes epulari, an potius sedentes. Quod spectat ad primum propositum, tria Evangelista dicit maxime ad rem nostram facientia: quorum primum est, Mariam audivisse Christum discubuisse apud Pharisæum, atque statim ingressam ad eum fuisse; secundum est, illam stantem sese penes illius pedes posuisse retro; tertium est, ita stantem lachrymis ejus pedes lavisse, capillis tersisse, atque unguento, quod secum attulerat, unxisse. Jam vero circa hæc omnia declaranda cæcutisse omnes hactenus loci interpretes facile unusquisque comprehendere poterit, qui illorum commentaria perlegere volet: excipio tamen duos gravissimos juxtaque doctissimos Jesuitarum familiæ viros, Franciscum Toledum Cardinalem, necnon Joannem Maldonatum, qui cum rei difficultatem gustassent, veritati proximius accedere nova quadam industria contenderunt, haudquaquam veriti adversus imbibitam tenaciter pictorum falsitatem palam decertare, qui, cum contra Evangelistæ ipsius verba Christum sedentem, Mariamque ipsam non retro, sed ante, neque stantem, sed genibus humi procumbentem usque ad hæc tempora depinxerunt, & seipsos, & alios (si ita loqui licet) deceperunt, præterquam enim quod vix imaginari potest hujusmodi omnia perfici a muliere potuisse; certum est etiam, neque a ministrantibus illud permissum iri debuisse, simulque indecorum valde futurum fuisse, si mulier subtus mensam genibus sese humi pro abluendis & exiccandis Christi pedibus stravisset; quæ omnia incommoda cum evitentur triclinio & accubitu nostro, haud intelligere possum, cur debeant a quoquam ingenio & gustu prædito repudiari, eo maxime quod nulla turpitudinis species in iis spectatur, quæ debeat ab ea re credenda quempiam pium deterrere, quinimo si accurate ingressus mulieris expendatur, ministros & accumbentes latere potuit: haud secus, atque ubi sese in exteriore triclinii parte juxta pedes Christi locavit; quod si aliquid in illo accumbendi modo non ita laudabile forte apparebat, quisque sibi illud persuadere debet, etiam quæ indecora sunt ob populi consuetudinem sæpe omnem fœditatem amittere, nam mulierum aliquibus non citra notam sponte convivii publici locum adire, ibique audere viro adhærere, eumque contrectare & ungere proculdubio turpe & indignum castitate Christi potuisset videri, nisi mos prope omnium Orientalium eam invitasset. Certe Maldonatus intelligere non potuit, quomodo dicatur stetisse mulier erecta, quasi non essent lecti super quos discumbebant ita alti, ut ipsi licuerit sic stare, & pedes ejus lachrymis lavare, interpretans stare pro consistere. Sed hujusmodi oscitantiam commisit ob veri triclinii ignorantiam, quod pedes altos habuisse non est dubitandum, ut facile ex ipsa

A pictura elucet, & Virgilius de Ænea loquens accumbente dixit initio secundi libri:

Inde toro pater Æneas sic orsus ab alto.

Atqui Toledus Cardinalis ob longam, quam Romæ traxit, moram, videndi, audiendi rerum vetustarum peritos uberem occasionem habuit, forsanque nostram sententiam & picturam compertam habuit, quod eam jampridem cum doctissimis Jesuitis, quorum consuetudine delector magnopere, communicassem, priusquam publicarem: unde facile consentit toros tricliniorum ita altos
B extitisse, ut mulier nullo labore posset stans retro pedes epulantis contrectare, lachrymisque abluere: & certe licet vir doctissimus non explicate docuerit discumbendi modum, attamen ex ejus verbis veritatem sibi maxime omnium innotuisse patet. Itaque hoc jam constitutum sit triclinium dictum esse, quod tres lecti sternerentur, in quibus ita jacerent, ut versus mensam cubitis sinistris innixi dextera manu uterentur, pedesque in exteriorem partem protenderent, ubi ministri erant, & ubi stetit erecta Maria, quemadmodum diserte satis & copiose alibi ex variis scriptoribus declara-
C vimus, & sicut ex imagine anteposita clarissime elucet. Supra quid vero sternerentur lecti, non est ita proditum, attamen licet conjicere sæpius supra tabulata altiuscula esse extensos, quæ nonnumquam etiam apud Hebræos ex argento aurove conflata fuisse colligitur ex primo capite Hester, in illius magnifici convivii descriptione, quod pariter a Romanis factum testatur præ ceteris Plinius libro XXXIII. cap. undecimo, fuisse vero facta lectisternia primum lignea conjicere licet ab eo quod narrat ex Seneca Agellius libro duodecimo, capite secundo, nempe Soterichum lignarium fabrum extitisse, qui lectos tricliniares ligneos fa-
D ciebat, ob idque data est occasio adagii, ut cum vellent rem exigui pretii, nec multi artificii significare, Soterichi lectis assimilarent. Nunc vero secundum propositum aggredior, scilicet apud Hebræos, quo tempore Christus affuit cenæ Pharisæi, mos fuerit discumbendi in tricliniis, quemadmodum Romæ, qua de re cum consuluerim Vitalem Medicæum Florentiæ, artem medicam sancte ac feliciter exercentem, rerumque Hebraicarum longe peritissimum, is mihi adeo docte & diserte respondit, ut in hujusmodi gravi disceptatione vix quicquam doctius & elimatius desiderari queat: quia tamen ab sententia nostra nonnihil
E discessisse visus est, pro mea confirmanda necesse puto aliquid in medium afferre. Etenim dubitare minime oportet, quin apud vetustissimos Hebræos varius convivia agendi mos fuerit, siquidem libro Geneseos in celebri illo convivio, quod Josephus fratribus, aliisque magnifice dedit, omnes sedisse memorantur, similis quoque moris libro Judith, libro primo Regum, atque alibi sæpius mentio clarissima habetur: atque si Tobiæ, qui vixit ante captivitatem Babyloniæ liber legatur, ibi accubitus non obscuram mentionem fieri cognoscetur, quamquam fortasse dicere liceret tunc illum apud Assyrios vixisse, apud quos in usu erat cenantes
F accumbere. Jam vero de Trojanis atque Tyriis similiter existimare debemus, cum apud Virgilium primo & secundo libro discumbendi consuetudinis commemoratio fiat, sicuti libro septimo non dubia memoria reperitur sedendi ad mensas usus sub illis verbis;

Hæ sacris sedes epulis; hic ariete cæso
Perpetuis soliti patres considere mensis.

Ubi

Ubi quamquam in aliquibus contextibus legatur loco (*considere*) accumbere, attamen Servius eum locum interpretans dixit, *majores epulari consuevisse sedentes, atque illum habuisse morem a Laconibus & Cretensibus, ut Varro docuit in libris de gente populi Romani, in quibus dixit quid a quaque traxerint gente per imitationem*. Hæc autem sedendi ad mensas consuetudo Romanis certe illis vetustissimis diu, & in aliquibus occasionibus usurpata fuit, sicut etiam monumentis relatum invenitur Alexandrum Magnum aliquando sexcentos, ut ait Athenæus, vel sex mille, ut est apud Eustathium, duces convivio excepisse, eosque omnes sedilibus argenteis sedere fecisse. Atqui posterioribus temporibus, tam florentis Reipublicæ, quam Imperatorum, non est dubium nobiliores saltem accumbere consuevisse, idque præter innumeros Latinæ linguæ auctores marmora quoque testantur, ut locupletissime alias demonstravi, atque alii quoque docuerunt. Græcos pariter constat eundem accumbendi morem esse sectatos, & quod turpius est, narrat Athenæus *matulas pro excipiendo a vesica exeunte vino gestare consuevisse in triclinia, quas sæpe, ubi vino incaluerant, ad capita frangebant*, introducto hoc more a Sybariticis populis sordibus omnigenis olim deditissimis. Verum de Hebræis dubitatur an similiter illi ad Romanorum imitationem accumbere potius, quam sedere soliti fuerint, ut hac ratione liceat existimare Christum ita fuisse locatum, ac propterea Magdalenam potuisse stantem retro pedes illius lavare, exiccare, & ungere. Jam vero complura sunt, quæ ex scriptoribus constat eos a Romanis fuisse mutuatos, & Josephus in libro antiquit. narrat Hebræos semper esse secutos ritus Romanorum, postquam sub eorum ditionem devenerunt, modo non contrariarentur patriis legibus, & ut dicebam antea, manifestum est ex sacris libris ante captivitatem Babyloniæ eam gentem in conviviis tam publicis quam privatis semper sedisse. Verum postquam in Babyloniam ducti fuerunt captivi utroque modo edere consueverunt, senes scilicet sedentes, juvenes vero accumbentes, ut mos erat Babyloniæ, veluti Rabbini tradiderunt, apud quos etiam legitur accubitum fieri solitum, vel stragulis supra terram extensis, vel tapetibus preciosis, & pulvinaribus, ita ut cubitis innixi firmum corpus universum servarent; facta autem fuit deinde lex, ut tempore Paschatis in duræ sub Pharaone servitutis, liberationisque commemorationem quisque accumbendo epularetur, ceteris vero diebus liceret unicuique prout liberet sedendo, vel accumbendo cenare: ex quo patet apud Judæos pariter accubitum gloriosum quandoque fuisse habitum. Porro modus, quo Hierosolymis in secunda domo, scilicet post liberationem ab Ægypto, atque potissimum tempore Christi convivia fierent, non ita compertus est; illud vero constat, & in Urbe semper quinque linguarum extitisse usum Hebrææ, Chaldææ, Syriacæ, Græcæ, & Latinæ, quarum Syriaca in frequentiori usu erat. Hebræa vero non nisi a doctis, & in disciplinis comparandis usurpata, sicuti olim Romæ Græca, & nunc passim Latina. Fuit autem in Judæam Syriaca lingua introducta, quando decem tribubus a Salmazaro Assyriorum rege captis, in earum locum missæ sunt in Samariam, partesque ei circumvicinas Assyriorum coloniæ, ut legitur XVII. cap. quarti libri Reg. qui ob ib ab Hebræis deinde semper sunt Samaritani vocati, atque ideo aversati, quod Idololatræ essent, Mosaicosque ritus minime, ut par erat, observarent, etiamsi a sacerdote illuc in id

A misso instructi fuissent. Hunc ergo in modum Syriaca lingua apud Hebræos inducta, propagata, & conservata est, quemadmodum Chaldæam Syriacæ valde similem ipsimet Judæi ex Babylonia, ubi illa usurpabatur, sponte transtulerunt. Post hoc vero Græcis rerum potitis, Rabbini doctiores ipsorum linguam ita apprehenderunt, ejusque copia & suavitate sunt delectati, ut Hebraicæ ipsam æquarent. Unde pariter successit, ut plerique eruditiores non solum Græce loquerentur, sed etiam satis eleganter scriberent; quales fuerunt Paullus, Josephus, Philo, atque alii plurimi. Romani postremo cum Judæam subjugassent, ne-
B cesse fuit ut ille populus ipsorum linguam Latinam addisceret, eaque pro negociis agendis uteretur; quæ etiam fuit ratio, quamobrem titulus crucis Christi Hebraice, Græce, atque Latine scriptus fuerit: illud tamen de hisce linguis, & potissimum de Syriaca vere constat ipsam fuisse omnium Hierosolymis usurpatissimam, atque multis Græcorum vocibus permixtam, sive id fuerit ob Græce delectationem, qua Judæi afficiebantur, sive alia de causa: solent enim qui peregrinis linguis gaudent, sæpe illarum vocabula propriis commiscere. Ergo hisce constitutis, cum Judæi lin-
C gua Romanorum, Græcorum & Assyriorum, apud quos in usu erat accubitus, uterentur, verisimile est quoque eosdem accumbendi morem ab iis accepisse, quod forsan a pervicacibus negari potuisset, nisi complures Evangelii loci, ubi discubitus & accubitus fit mentio, aperte testarentur: Utrum autem accumbendi modus Hierosolymis esset, qualis apud Romanos in triclinio, scilicet lectis tribus altioribus circa mensam stratis, vel ligneis, vel argenteis, aut aureis, quales habuisse aliquos narrant Plinius, Athenæus, & alii, haud ita clarum est. Sed ut omittam Judæos veteres, apud quod forsan vox triclinii usitata in sacris li-
D bris cubiculum dumtaxat, in quo cenabatur, significare potest, de quo Vitruvius lib. Architecturæ quarto tractavit, certe cum in Evangelio nominetur Architriclinus, negari nequit Judæos imitatos esse Romanos & Græcos, in quorum conviviis erant ἑστιάρχαι, id est, *convivii principes*. Ceterum doctissimi viri, qui accubitum quidem in conviviis Pharisæorum concesserunt, sed more Hebræorum statis supra terram lectis, non autem alte locatis, more Romano, in eam devenerunt sententiam potissimum, quod contextus sacrorum librorum Syriacus ubi de architriclinio & triclinio legitur, simpliciter accubitum, non
E autem modum significet, & quod Pharisæi juxta præceptum Levitici cap. XVIII. conarentur in cunctis sese a ritibus quibusvis peregrinorum alienare, maxime Romanorum, quos quotidie intuebantur idolis servire, usque adeo a lege damnatis. Quantum vero ad Magdalenæ actum, animadvertens quam difficile sit eam secundum Lucæ litteram accommodare, si lecti supra terram dumtaxat statuantur, ad evitandum eum scopulum imaginati sunt, primum ingressam Magdalenam rectam aliquo tempore illachrymantem stetisse, demum sese inclinasse genuflexam, sicque lavisse Christi pedes, tersisse, atque unxisse. Ve-
F rum pace horum, cogor ab hujusmodi placito longe dissentire, simulque ostendere figuram triclinii, & accubitus Christi non aliam potuisse esse, quam a nobis descriptam, atque tunc temporis passim a Romanis usitatam. Quis enim ignorat eam semper viguisse consuetudinem, ut populi principum mores, quantum fieri potest, imitentur? maxime viri nobiles, & in existimatione habiti, quales erant Pharisæi; quos si non ob

aliud, ſaltem ut Herodi & Pilato, tunc pro Imperatore Tiberio gubernantibus, ſimulque Romanorum mores, ut ait *Joſephus*, introducere ſatagentibus, rem gratam faceret, veroſimile eſt conatos in accubitu, qui nil legi repugnabat, ſicut & in multis aliis, forſan minoris momenti, Romanos imitari, quod Chriſti tempore omnes Orientis nationes faciebant. Quod porro Hebræi in aliis pleriſque Romanorum ſequerentur ritus, abſque multo labore indicabo; tum id quod imaginantur de Maria haud quaquam conſiſtere poſſe monſtrabo. Itaque non eſt negandum poſt redactam a Pompejo in Romanorum poteſtatem Judæam, & poſt Archelaum juſſu Auguſti in exilium expulſum eam nationem per procuratores fuiſſe gubernatam, qua occaſione Hieroſolymis, atque in omni Judæa innumeri milites, cives, atque equites Romani omni tempore habitabant, quos æquum eſt exiſtimare ſecundum Urbis ritus vixiſſe, atque ipſis Judæis, ut contingere ubique ſolet, eos communicaſſe, neque id Hebræos potuiſſe aſpernari, ne multo magis odium principis ſibi adſciſcerent. Et ſi recte expendantur quæ de Romanorum moribus in conviviis ſcripſerunt Varro, Cicero, Seneca, Plinius, Plutarchus, Suetonius, Galenus, Athenæus & alii, proculdubio intelligere concedetur fere omnes eos tempore Salvatoris noſtri fuiſſe a Judæis obſervatos, veluti ex variis Evangelii locis colligere licet. Nam ut antea dictum eſt, triclinii conclavis, & cenaculi nomina clara habentur in Evangelio; haud ſecus atque a prophanis rerum Romanarum ſcriptoribus memorata repeririuntur. Habebant Romani, ſicuti recitant Plinius & Martialis, in more patinas grandes adeo uſurpare interdum, ut poſſent ex unis eis convivæ accipere, quod ſimiliter feciſſe Chriſtum in cena diſcipulorum memoriæ mandatum eſt: quod etiam dixi in primo de gymnaſtica, Romanos fere ſemper lavari, ſoccoſque reponere ſolitos, prius quam menſæ accumberent, idem factitaſſe Salvatorem nemo inficias ire valet. Jam de unguendi uſu poſt balneum & ante cenam copioſiſſime ſcripſit præter Clementem Alexandrinum Athenæus quintodecimo libro Deipnoſophiſt. apud quem proprium, & odoratum unguentum ſingulis corporis partibus dicatum legitur, ut od id Maria quoque Romano & Græco more utens, voluerit & caput & pedes Chriſti, tam viventis quam mortui ungere, qui quaſi increpans Phariſæum quod ſimiliter non feciſſet, certum indicium attulit, ſibi placuiſſe Romanorum & Græcorum ungendi conſuetudinem obſervari. Et quod dixit Chriſtus de illo, qui accedens ad convivium nuptiale, lacerna adhuc indutus veſtem nuptialem non induiſſet, dubio procul ex ritibus Romanis totum fuit captum. De loci nobilitate tum in pontificali, tum in civili, tum in conſulari convivio habebant Romani, ut narrat Plutarchus in Sympoſiacis, atque Macrobius, non exiguum diſcrimen, ut interdum medius medii lecti, interdum imus ejuſdem, atque primi nobiliores reputarentur, cujus rei illuſtre exemplum eſt id, quod dixit Chriſtus adverſus illos, qui primos accubitus ambiebant, in quo accubitu ita locabantur, ut poſſet facile quiſque reclinare ſeſe, & recumbere in ſinu proximioris, quemadmodum feciſſe Joannem ipſemet in ſuo Evangelio teſtatur, qui cum carus eſſet magiſtro, non eſt mirum ſi penes ipſum accubuit, veluti Romanis uſitatum erat in privatis & publicis conviviis uxores, filios, aliaſque perſonas chariores juxta ſeſe collocare. Cum igitur ex his, ac pluribus aliis certo conjiciatur Judæos fuiſſe Romanorum mores in conviviis maxime ſectatos, cur

A non etiam in tricliniis conſtruendis, atque altioribus faciendis eoſdem non ſint imitati, cauſſam nullam video. Neque moveor ab hac ſententia, quod Syriacus Evangelii contextus ambiguus videatur, potiuſque vetuſtum Hebræorum ſuper terram accubitum, quam in altis toris inſinuare videatur, quandoquidem in miraculo quinque panum, & duorum piſcium ita facile eſt accipere, pro quo faciendo juſſit, ut turbæ ſuper fœnum diſcumberent; at in convivio nobili coram ipſis Romanis idem facere dedecus plane non exiguum attuliſſet; Præterea ſi Judæi interdum Chriſtum murmurarunt, quaſi diſcipuli ejus non lavarent
B manus, antequam menſæ accumberent, multo magis fuiſſet immurmurandum, ſi accubuiſſent lectis & cervicalibus ſuper terram conſtratis, non autem alte poſitis. Qui vero Syriace Evangelium ſcripſit, vel tranſumpſit, cum forſan nomen ſibi haud ſuppeteret proprium, quo explicare poſſet verum Romanorum triclinium, maluit quod habebat uſurpare, quam rem penitus indeclaratam relinquere. At nihil hoc eſt, præ ipſa Magdalena ingrediente, & ſtante retro ſecus pedes ejus, quæ omnia uti accommodari nullo pacto queunt, ſi ſupra terram ſint immediate poſiti lecti, ſic triclinio noſtro judicandum unicuique permitto, quam
C apte congruant. Neque enim credibile eſt, ſi ſeſe mulier genibus in terram inclinaſſet, fuiſſe id Evangeliſtam taciturum, poſtquam minime ſilendum putavit, quod ſtaret retro & ſecus pedes, lachrymiſque eos rigaret: nam qui tanta diligentia retulit, quæcumque ibi contigerunt, non debebat etiam genuflexionem omittere, & multominus poſtquam jam dixerat ipſam ſtetiſſe. Quare jam ſatis monſtratum arbitror Chriſto accumbente eum ita alte fuiſſe locatum, ut Maria, quæ nec parvæ ſtaturæ erat, potuerit ſtans erecta rigare ipſius pedes lachrymis, nec non manibus contre-
D ctare, & capillis ſiccare, demumque ungere. Quod totum luculentiſſime exprimi in antepoſita triclinii noſtri figura, neminem negaturum confido. Cum hucuſque oratione perveniſſem, jamque ea ad prælum miſſionem acceleraret, oblata eſt occaſio Alphonſi Salmeronis olim Jeſuitæ doctiſſimi prolegomena in Sacroſanctam Evangelicam hiſtoriam ſingulari eruditione referta legere; atque inter legendum cum mihi canon quadrageſimus ſextus prolegomeni undecimi occurriſſet, ubi diſertiſſime de univerſa accubitus ratione, deque Magdalenæ in lavandis atque ungendis Chriſti pedibus ſitu, nec non de Joannis in ejuſdem
E Chriſti ſinum recubitu diſputat, incredibilem quandam lætitiam ſimul & admirationem peperit, etenim lætatus ſum, quod meas cogitationes, quas ſemper novas, & forſan a nemine alio propoſitas exiſtimavi, a viro ſapientiſſimo, & rara doctrina prædito, ita clare confirmatas, quaſique inconcuſſas redditas invenerim. Admirationem vero cœpi non exiguam quomodo fieri potuerit, ut in re uſque adeo obſcura & vetuſta ſimul nos convenire, ac in nulla re diſcrepare licuerit; Etſi enim quo tempore gymnaſtica mea in lucem exivit, is adhuc viveret, quippe quem ſæpius concionantem Romæ auſcultaverim, ubi eos libros
F dum Cardinalis Farneſii medicum agebam, & compoſui, & in lucem edidi, attamen utrum eos viderit haudquaquam affirmare audeo. Neque vero credibile eſt me ab ejus ſcriptis, quæ diſſerui de accubitu accepiſſe, cum ea hactenus latuerint, neque ipſum eadem de re ita diligenter ſcripſiſſe, ne ſomniare quidem valuerim. Unde quæ ſolet eſſe veritatis ingens vis, puto eodem ſpiritu ambos nos ad ea ſcribenda fuiſſe impulſos, & pro-

pterea quicquid ea de re dictum fuit, pro vero & irrefutabili habendum esse; ea namque est gens *Jesuitarum*, ut in qualibet disciplina, immo in tota rerum tam divinarum quam humanarum natura, nihil ita rarum, excultum, & reconditum habeatur, quin ab aliquo ipsorum sit perfectissime elaboratum, & felicissime posteris ipsis traditum.

CAP. XII.

De Auctoribus Gymnasticæ, & Gymnasiorum ministris.

QUemadmodum ceteræ artes proprios auctores habuerunt, qui earum facultates, regulas, atque usum scriptis mandarunt: similiter gymnasticam illis nequaquam caruisse constat, qui & ipsam voluminibus illustrarint, & ab oblivione vindicarint; sed factum est, ut quam jacturam plurimæ res hominum subierunt, isti quoque auctores fecerint, quandoquidem hisce temporibus neminem eorum habemus, quos Galenum, atque alios antiquiores vidisse, ac lectitasse certo scimus. Quis etenim ætate nostra Hippocratis, Dioclis, Praxagoræ, Philotimi, Erasistrati, Herophili, & Asclepiadis de hac re scripta, a Græcis atque Latinis auctoribus citata vidit? quorum præclarissima commentaria nisi hodie desiderarentur, forsan hæc ars, quæ jam dudum pene abolita est, non minus ceteris dignitatis atque splendoris haberet; neque nos hunc laborem ad lucem eam revocandi assumeremus: prætereo Theonis de hac eadem libros, Diotimi gymnastæ de exercitationibus & sudoribus, a Theophrasto celebrata commentaria: quibus dum nos carere considero, non magnopere commoveri nequeo, atque interdum etiam ab incepta opera valde deterreri, sed hæc dimittentes jam gymnasiorum ministros declaremus, inter quos primum locum tenebat *gymnasiarchus*, cujus munus erat toti gymnasio præesse, & veluti princeps quidam omnia moderari, tempus & horas præscribere, ordinem ponere, & alia denique, quæ ad artium & locorum publicorum principes spectant, sedulo curare: huc Lydus pædagogus apud Plautum gymnasii præfectum vocavit his verbis:

Ante solem exorientem nisi in palæstram veneras,
Gymnasii præfecto haud mediocres pœnas penderes.

Ex quo loco gymnasiarchum colligitur in adolescentes, si quid peccassent, animadvertere magno imperio consuevisse: ut etiam clarius in amatorio Plutarchus docuit: de hoc & Cicero in sexta Verrinarum: *Demoliendum curavit Demetrius gymnasiarchus, quod is loco illi præerat.* Secundum locum habebat *xystarcha*, hic ambobus xystis, stadio, & denique cunctis athletarum exercitationibus præerat, ut scriptum reliquit Tertullianus in libro ad Martyres, ut ex inscriptione conjicitur, quæ Romæ in foro Trajani in basi statuæ Græcis litteris notata a nobis sic Latine reddita est.

A

DEMETRIVM. HERMAPOLITAM. ALEXANDRINVM. PANCRATIASTEM. PERIODI. VICTOREM. PALAESTRITAM. ADMIRABILEM. ALIPTAM. PONTIFICEM. TOTIVS. XYSTI PERPETVVM. XYSTARCHAM. BALNEIS. AVGVSTI. PRAEFECTVM. PATREM.

M. AVREL. ASCLEPIADES. QVI. ET. HERMODORVS. ALEXANDRINVS. HERMOPOLITA. MAGNI. SERAPIDIS. AEDITVVS. PANCRATIASTES. PERIODI. VICTOR. ALIPTA. QVEM. NEMO. DETRVDERE. POTERAT. INCVLPATVS. XYSTARCHA. FILIVS. PONTIFEX. TOTIVS. XYSTI. PERPETVVS. XYSTARCHA. ET BALNEIS. AVGVSTI. PRAEFECTVS.

B

Ab hoc, sententia mea, diversus fuit præfectus luctæ a Galeno ἐπιστάτης παλαίσματος vocatus, qui perinde ac pædotriba quidam luctantium dumtaxat magister erat, cum xystarchus plurium exercitationum moderator, victorumque, & omnium præmiorum decernendorum judex foret: nominatur & ab (a) Hippocrate παλαιστροφύλαξ, nos custodem palæstræ dicere possumus; quod non solum ipse luctaretur, verum etiam palæstræ curam haberet. Agonistarcham vero eum fuisse puto, qui certaminum publicorum præfectus esset, quive & in amphitheatris, & in gymnasiis, ubi athletæ, in publicos ludos prodituri, prius exercebantur, munus suum obibat: e us habetur mentio in hac vetusta inscriptione a Ligorio mihi communicata.

C

APOLLINI. INVICTO.
SACRVM
M. AVRELIVS. M. AVG.
LIB. APOLLONIVS
AGONISTARCHA. COM.
MODIANVS.

D

Post hos aderat *gymnastes*, quem Galenus secundo de tuend. valetud. capit. 11. voluit magistrum omnium exercitationum extitisse, qui eorum vires ac potentias ad sanitatem conducentes callens, quomodo fieri deberent, quam diu, & quæ quibus convenirent, tam athletas, quam ceteros omnes exercitatores edocebat: eo quod vel medicus esset, vel medico in multis par, ut ex Platone XI. de legibus colligitur: ubi si quis servum ægrum medico, aut gymnastæ vendat, non esse redhibendum vult, quasi uterque languentes a sanis dignoscere scire debeat, immo Basilius homil. in Hexameron XI. de hominis natura æque gymnastem ac medicum speculari, & quærere solitum docet: hunc Xenophon, ut refert Julius Pollux, *progymnastem* appellavit, Plato vero *pædotribam*, referente (b) Galeno, vocare maluit: is enim in tertio de republica Herodicum medicum, qui primus gymnasticam medicinæ junxit, pædotribam nominavit; & in Protagora ita scriptum reliquit: Ἔτι τοίνυν πρὸς τούτοις εἰς παιδοτρίβας πέμπουσιν, ἵνα τὰ σώματα βελτίω ἔχοντες ὑπηρετῶσι τῇ διανοίᾳ χρηστῇ οὔσῃ: id est: *Præter hæc adhuc ad pædotribas mittunt, ut corpora meliora habentes menti bonæ existenti inserviant.* Galenus tamen in consilio pro puero epileptico pædotribas rudes & bardos, ac ex ignaris hominibus electos fuisse tempore suo tradit. *Protogymnasios* videtur Seneca epist. LXXXIII.

E

F

a *6. Epidem. sect. 7. prope finem.* b *In libr. ad Thras.*

eos vocasse qui simul exercentur, vocabulo (quod equidem sciam) nulli alteri usurpato, quamquam Muretus progymnastas legendum maluerit in suis ad eum locum notis. Ἀλείπτlω quoque ab Aristotele II. Ethic. capit. VI. a Paulo (a) Ægineta ἰατραλείπτlω, & a Latinis *aliptam* hunc eundem vocatum reperio: siquidem (b) Celsus, ubi dixit *sanum hominem nullis sese legibus obligare debere, neque medico, neque alipta egere*; nullum nisi gymnastam intelligere voluit; sicuti etiam Cicero in epistola IX. ad Lentulum, in qua hæc scripta reperiuntur: *Sed vellem non solum salutis meæ, quemadmodum medici, sed etiam, ut aliptæ, virium, & coloris rationem habere voluissent*. Ex quo Clemens Alexandrinus VI. Strom. dixit, sanitatem per medicinam, bonam vero corporis habitudinem per alipticam comparari, quamquam etiam aliquando pro unctore ipso, vel pro unctorum magistro aliptam accipi sciam: ut apud Plutarchum in libro de tuenda valetudine, & Cælium Aurelianum sæpius videre est: quo in casu (c) Hippocratem ἐξαλείπτlω potius dicere voluisse notat Galenus in linguarum explanatione. Post gymnastem erat *pædotriba*, qui licet secundum Platonem ab eo differre non videretur, Galenus tamen eos valde diversos fuisse scribit, dum gymnastam medico & imperatori, pædotribam militi & coquo assimilat, merumque gymnastæ ministrum nuncupat: nam sicuti miles nihil eorum, quæ ad bellicam scientiam pertinent, & coquus eorum, quæ ad medicinam novit, sed alter medici dumtaxat mandata exequitur, pariter pædotriba exercitationum omnium facultatem ignorabat, gymnastæque præcepta solum faciebat, utpote qui & usum, & differentias, & modum exercitationum experientia quadam calleret, sed ob ignorantiam sæpenumero aberraret, ut innuere voluit Galenus in libello de puero epileptico, ubi dixit, difficile fuisse prudentem pædotribam invenire. Hanc gymnastæ & pædotribæ differentiam Aristoteles quoque philosophus cognovisse videtur, dum VIII. Politicorum concludit, adolescentes gymnasticæ atque pædotribicæ tradendos fore: quarum altera qualem quendam facit corporis habitum, altera operationes; & quarto (d) Politic. loco antea citato, dicit: Μηδὲν ἧττον τοῦ παιδοτρίβου καὶ τοῦ γυμναστικοῦ παρασκευάσαι τε, καὶ ταύτlω ἐστὶ τlὼ δύναμιν. Gymnastes itaque erat præfectus exercitationum, pædotriba minister, & panifici, coquo, ac ædificatori proportione respondens, facere panes, obsonia, ædes scientibus quidem, minime tamen, quid in ipsis optimum sit, quid non optimum, intelligentibus, quamve facultatem ipsorum unumquodque ad sanitatem haberet, non dignoscentibus. Hæc duo nomina apud Homerum non existere narrat Galenus: quod, ut antea declaravimus, semina dumtaxat artis gymnasticæ tunc temporis apparebant, neque ars ad regulas ac formam redacta, & proinde neque artifex & minister erant. Aderat & *sphæristicus*, eorum, qui pila ludebant, institutor, ac veluti pædotriba, quive secundum (e) Galenum, omnem pilæ jactum, exceptum, repulsumve callebat, minime tamen, quem corpori affectum parerent hi, noscebat. Aderant servi fricandis corporibus destinati, qui ad præscriptum gymnastæ, aut pædotribæ, modo nudis manibus, modo unctis, modo cum linteis alias duris, alias mollibus, alias mediocribus, vario ac diverso modo, prout opus erat, corpora fricabant. Post hoc erant & *reunctores*, ita a Plinio ac Celso nuncupati, quod corpora jam exercitata ungerent, reungerentve: hos, fuere qui crediderint, a Paulo Ægineta ἰατραλείπτας vocatos: sed decepti sunt, cum alium fuisse ab his ἰατραλείπτlω ostenderimus. *Mediastini* quoque gymnasiis ministrabant, pavimenta everrentes, necnon multa alia pro servitiis gymnasiorum obeuntes. Pyrrhus Ligorius inter alia antiquitatis ejus præclarissima monumenta hanc inscriptionem habet, in qua mediastinorum fit mentio.

DIIS. MANIBVS. S.
TITO. FLAVIO. OLENO
SERVO. ET. PROCVRAT
BALNEI. T. FLAVI AVG
VCT. MEDIASTINO
VIX. ANN. XC. MEN
VII D. VIIII.
T. FLAVIVS. T. L.
POLYMNESTVS
MEDIASTINVS
AVG. N. FAC. CVR.

Aderant *servi balneares*, lotos in balneis primo cum spongiis, modo purpura tinctis, ut refert Plinius, modo candefactis, deinde cum linteis exiccantes: hos quoque arbitror ego consuevisse strigilibus corpora exercitatorum distringere, atque a strigmentis depurare. Aderant *pilicrepi*, qui sphæris pice oblitis curabant, ne ignis balneorum extingueretur: quidquid alii dicant, qui pro pilicrepis lusores pilæ, utpote obstrepentes, intelligendos putant, male sententias Martialis & Statii, de quibus nos locis suis loquemur, interpretantes. *Alipili*, qui (ut refert (a) Seneca) ad vellendos ab aliquibus corporis partibus, & præsertim alis pilos adhibebantur: nisi velimus, ut docti viri censuerunt, *pedicrepos*, & *alipedos* apud Senecam legere, quasi in gymnasiis essent, qui a pediculis homines purgarent, & inter occidendum ipsos magna voce singulos enumerarent, ita ut Seneca ab hujuscemodi vocibus offenderetur: quorum tamen sententiam non probo, quod (b) Juvenalis certo testatum faciat, fuisse in thermis, qui ab alis pilos avellerent, ubi servos suos describens Persico ait:

Nec pugillares defert in balnea raucus
Testiculos, nec vellendas jam præbuit alas.

Atque hos modo volsellis ad id obeundum usos esse, nunc resina, (hanc enim in evellendis virorum corporibus pilis maximum honorem obtinuisse confitetur (c) Plinius) nunc psilothris, opinor, quando narrat Suidas in collectaneis, ephoros, morum apud Lacedæmonas censores, coactos aliquando fuisse lege & edicto cavere, ne in balnea inferretur pix, utque omnes depilatores exploderentur. *Ianitores* quoque gymnasiorum unumquodque habuit; *Fornacatores*, de quibus supra locuti sumus. Ministrabant præterea gymnasiis *variorum rerum venditores*, ut possent illi, qui in ipsis versabantur, & cupiditatibus, & necessitatibus satisfacere: inter quos adnumerantur a (d) Seneca *libarii*, hoc est, ut prudenter notat Rhodiginus, liba vendentes, *botularii*, *crustularii*, &, quoniam inter exercendum sæpe vulnera, contusiones, contorsiones, luxationes, multaque alia fieri solent, ob id gymnasia medicos similiter habuisse opinor, qui mane & vespere hujusmodi casibus occurrendi, atque medendi gratia præsto adessent, quemadmodum & in ludis, seu publicis spectaculis: quod eo magis verum puto, cum

a *lib.* 3. *cap.* 47. b *lib.* 1. *cap.* 1. c *Cap.* 3. d *lib.* 2. *de tuend. valetud.*

a *Epist.* 56. b *Sat.* 11. *vers.* 156. c *Lib.* 14. *c.* 20. d *Epist.* 56.

Romæ inventæ ſint hæ duæ antiquæ marmoreæ inſcriptiones, quibus *medici ludi matutini*, & *ludi magni* explicata habetur mentio.

DIS. MANIBVS
M. CALPVRNIO. M. F. MEN
VOSENNIO
VIX. ANN. XXX. M. IIX
M. CALPVRNIVS. M. F. MEN
HILARIVS. MEDICVS
LVDI. MAGNI
FRATRI. PIISSIMO FEC

EVTYCHVS. AVG. LIB. NERONIANVS. MEDICVS. LVDI MATVTINI.
FECIT SIBI. ET. IRENE. LIB. CONIVGI CARISSIMAE. BENEMERITAE. ET. LIBERTIS LIBETABVS. Q. POSTERIS. Q. EORVM

Qui autem eſſent ludi matutini & magni, ita proditum invenio, quod ſpectacula, quæ ad populum fiebant, partim mane, partim poſt prandium, quod in urbe publice dabatur populo, edebantur. Mane belluarum inter ſe, & hominum cum belluis certamina proponebantur, ut ex Seneca epiſt. VII. necnon in fine tertii libri de Ira cuivis perſpectum eſſe poteſt. Poſt prandium hominum inter ſe pugnæ committebantur: quod genus gladiatorium munus apud hiſtoricos ſæpe nominatum invenitur: de quo etiam meminit idem Seneca epiſt. VII. Illos qui adverſus beſtias certabant, *beſtiarios*; gladiatores autem *meridianos* a Suetonio in Claudio vocatos, facile eſt intelligere. Cur autem meridianum ſpectaculum ſit vocatus ludus magnus, exiſtimo cauſam; quia major pars ſpectatorum confluebant ad videnda hominum, quam beſtiarum certamina; ut jure omnes, & præſertim Seneca hanc populi in ſpectandis homicidiis delectationem ſint inſectati. Non eſt tamen illud ignorandum, ſcholas quaſdam Romæ magnos & matutinos ludos eſſe vocatas, forte quod in illis meridie, in his mane homines exercerentur. Concludo igitur gymnaſia hos omnes habuiſſe miniſtros, *gymnaſiarcham* loci principem, *xyſtarchum*, athletarum magiſtratum, *gymnaſtam* omnibus exercitiis præfectum, atque non ignobilem, cum eorum facultates pro ſanitate, modum, & tempus utendi ac alia dignoſceret. Subjecti gymnaſtæ multi erant miniſtri, *pædotriba*, qui palæſtræ miniſtrabat, *exercitationibus luctæ præfectus*, *ſpæriſtericus*, *fricator*, *reunctor* & *mediaſtinus*, *pilicrepus*, *alipilus*, *janitor*, *fornacator*. Utrum autem temporibus luctus gymnaſia aperirentur Romæ non mihi conſtat. Athenis ſcribit Laertius in morte Socratis fuiſſe clauſa publica gymnaſia, cauſa quod Athenienſes pœnituiſſet eum occidiſſe. Atque hæc de gymnaſiis antiquorum a nobis dicta ſint.

CAP. XIII.

De trium Gymnaſticæ ſpecierum differentiis, bellica, legitima, *ſive* medica, *&* vitioſa *ſeu* athletica.

QUicumque artem, aut rem aliquam ſibi exacte tractandam proponunt, operæ pretium eſt, ut non modo illius naturam, atque ſingulas conditiones explicent, verum etiam illam ab aliis, quæ ſimilem naturam perinde ac nomen obtinere videntur, ita diſtinguant, ne lectores æquivocatione decepti, vel circa res ipſas inſigniter decipiantur. & ideo cum nos gymnaſticam veram tractare propoſuerimus, quæ medicinæ pars A eſſe definita jam a nobis fuit, aliæque ſint gymnaſticæ circa eadem fere verſantes, neceſſum arbitror de his ipſis ſermonem facere, quo habito poſſit diverſitas omnium facillime internoſci. repetentes igitur quæ ſuperius diximus, tres ſtatuimus gymnaſticæ totius ſpecies, gymnaſticam *veram* ſeu *legitimam* (ut Galeni more loquar) *bellicam*, tertiam *vitioſam* a Galeno nuncupatam: hæ omnes licet circa eaſdem fere humani corporis exercitationes tractationem operationemque habeant, nihilominus finibus, quorum gratia ſingulæ inſtitutæ ſunt, magnopere, ſicut etiam ſupra monſtravimus, differunt. Nam gymnaſtica ſimplex & B medicinæ pars id ſolum curat, ut homines exercitationum moderatarum ope, & ſanitatem acquirant, tueanturve; & bonum habitum adipiſcantur; *ὁμολογῶ* (dicebat (a) Plato) *μὴ τὰ πολλὰ, ἀλλὰ τὰ μέτρια γυμνάσια τὴν δ'εξίαν ἐμποιεῖν τοῖς ἀνθρώποις*, id eſt, *Fateor haud multas, ſed moderatas exercitationes hominibus bonum habitum inſerere*. Hoc ita eſſe quoniam Galenus tum in libello ad Thraſybulum, tum in libris de tuenda valetudine non minus copioſe, quam luculentur demonſtravit, & nos quoque ſuperius aliqua ad hanc ſpeciem pertinentia declaravimus, haud C amplius in ea celebranda verbis immorabor, ſed ad bellicam tranſibo: cujus unum ſtudium erat homines, pueros, atque etiam apud nonnullos mulieres earundem exercitationum adjumento ita diſponere, atque aptare, ut in libello ſeſe fortiter gerere, & hoſtes propulſare, & patrias tueri, & omnem denique militarem peri iam tenere valerent. quamvis enim hæc quoque ſicut & ſuperior bonum corporis habitum compararet, & ſanitatem quodammodo tueretur, quia tamen proprius illius finis erat homines bellis gerendis idoneos atque fortes efficere, propterea eandem non eſſe ſatis aperte conſtat. quod vero bellica gymnaſtica D nullam aliam naturam habeat, præter a me explicatam, locupletiſſimum teſtem Platonem in medium afferam, qui in ſeptimo de legibus (poſtquam declaravit juvenum & puerorum educationem majorem partem in rebus publicis obtinere) decernit publicos magiſtros habendos, qui gymnaſticam pueros atque puellas & virgines edoceant, quod ad aſſequendam militarem peritiam, nil melius palæſtrica & ſaltatoria gymnaſticæ partibus inveniatur, id quod etiam elegantiſſime in tertio de Republica & alibi ſæpe profecutus fuit. Poſt Platonem Ariſtoteles ſimiliter gymnaſticam bellicam in octavo Politicorum expreſſe indicavit, ubi tam E eas, quæ athletarum habitudinibus corpora juvenum deformare, & eorum augmentationem impedire ſtudent civitates, quam Lacones efferatos laboribus adoleſcentes efficientes reprehendit, eamque pueris gymnaſticam tradendam conſulit, quæ mitioribus laboribus, & magis manſuetis exercitationibus illos robuſtos, & in bellicis negotiis vere fortes reddere queat. de hac gymnaſtica clare locutum Galenum non reperio, niſi velimus ipſum dum legitimam celebrat ſub ea iſtam comprehendere, quod & ipſa bono habitui comparando incumbat, licet ad bellicam peritiam & aptitudinem F cuncta ſua ſtudia dirigat; atque illi qui medicinæ gymnaſticæ operam navant, etiam dum oportet, bellica uti valeant. Vegetius inter Latinos quantopere conferret hæc gymnaſtica militiæ, quomodoque addiſcenda, atque exercenda ſit, in ſuis de re militari libris luculenter edocuit: ut non ſit ulli dubitandum, quin hujuſcemodi ars apud Græcas & Latinas nationes in pretio habita fuerit. Præter has duas eſt etiam gymnaſtica alia vitioſa,

a *In lib. de Philoſoph.*

& athletica a Galeno nuncupata, quæ hominibus robuſtis efficiendis (talis enim fuit Milo Crotoniata, & athleta ille, quem Olympiodorus quarto meteorolog. cap. de duro & molli τὰ βώλια comminuere ſolitum ſcripſit) quo in certaminibus vincere, & præmia, ac coronas mereri poſſent, operam navabat, quamve pluribus nominibus apud auctores vocatam invenio. Nam Græci modo ἀγωνιστικὴν, modo ἱερὲς ἀγῶνας, modo ἀθλητικὴν, modo γυμνικὴν appellant. Latini alias *gymnica certamina*, alias *ſacra*, alias *ludos*, alias *gymnicos ludos*, alias *athleticam artem* dicunt: Prout hujuſcemodi certamina in honorem alicujus Deorum celebrabantur, vel *ſacra certamina*, vel ἱεροὶ ἀγῶνες dicebantur: eorumque exercitatores aliquando *ſacrorum certaminum athletas* vocatos invenio, ut apud Xenophontem in libro de dictis, & factis Socratis: ὥσπερ οἱ τῶν γυμνικῶν ἀγώνων ἀθληταὶ ῥαδίως πρωτεύσαντες ἀμελοῦσι τῆς ἀσκήσεως, id eſt, *Quemadmodum gymnicorum certaminum athletæ facile primas tenentes, exercitationem contemnunt*; aliis vero nominibus vocabantur, quando aut in amphitheatris & circis ad oblectandum populum peragebantur; aut in gymnaſiis, vel aliis publicis locis exercitationis gratia dumtaxat fiebant, nomen hoc tamen omnes ſecundum (*a*) Julii Pollucis ſententiam, hujuſcemodi certatores commune habuiſſe reperiuntur, quod athletæ utplurimum vocati ſunt ſimplici nomine vel a fine, qui ἆθλον, ſive præmium erat, cui operam navabant, vel ἀπὸ τοῦ ἄθλου, id eſt, a *certamine*, niſi potius (quod maluit (*b*) Galenus) dicamus nomen illud ἀπὸ τῆς ἀθλίου, ſive ἀπὸ τῆς ἀθλιότητος deductum, ad ſignificandam hujuſce generis hominum incredibilem miſeriam, quod tamen non eſt neceſſe credere. Dixi quoſcumque exercitatores tales gratia præmii certantes ſimplici nomine athletas appellatos, quoniam Plato etiam in gymnaſticæ bellicæ profeſſoribus interdum eo nomine, ſed non ſimplici utitur, immo fere ſemper aliquid apponit, ſicuti in III. de Republ. ubi athletas veros a bellicis diſtinguens ita inquit: Κομψοτέρας δέ τινος ἦν δ' ἐγὼ ἀσκήσεως δεῖ τοῖς πολεμικοῖς ἀθληταῖς, οὕς γε ὥσπερ κύνας ἀγρύπνους τε ἀνάγκη εἶναι, id eſt, *Elegantiore quadam exercitatione, inquam ego, athletis bellicis opus eſt, quos tanquam vigiles canes eſſe neceſſarium eſt.* & rurſum ſeptimo de Republ. τὸ ἅμα δ' ἐννοῶ λέγων, οὐκ ἀθλητὰς μέντοι πολέμου ἔφαμεν τούτους ἀναγκαῖον εἶναι νέους ὄντας; *hoc autem inter dicendum mihi in mentem venit. Nonne belli athletas juvenes eſſe debere diximus?* Atque alibi ſimiliter. Ex quibus omnibus apparet, quod ubi Plato athletas appellat gymnaſticæ bellicæ exercitatores, ſemper apponit, πολεμικοῖς, vel πολέμου, vel aliud, ut in fine ſeptimi de Legibus, τοῖς παρ' ἡμῖν ἀθληταῖς; non ob aliam rationem, niſi ut eos ab athletis veris diſtinguat. Quare concludens dico, primæ & ſecundæ gymnaſticæ profeſſores nunquam proprie athletas vocari, ſed tantum profeſſores tertiæ, quo nomine vere proprie palæſtritas, pugiles, pancratiaſtas cæteros, gratia præmii certantes, minus proprie vocatos fuiſſe confitetur Galenus primo de alimentorum facultatibus libro, qui palæſtritæ, & reliqui, cum id ſolum propoſitum haberent, ut ad certamina ſe compararent, in quibus interdum totum diem, aut luctari, aut παγκρατιάζειν cogebantur, iccirco cibo indigebant corruptu & evaporatu difficili, cujuſmodi eſt cibus ex ſuillis carnibus, quibus ſoli veri athletæ veſcebantur, atque tales erant, qui in ludis, in amphitheatris, & etiam in aliis locis ob præmium & gloriam certabant, in hoc a cæteris

a *Lib.* II. b *In ſuas ad bon. ar.*

A diverſi, quod ſolum vincere, & coronam aſſequi
ſtuderent, cum alii vel bono habitui corporis acquirendo, & ſanitati tuendæ; vel militari fortitudini & peritiæ acquirendæ intenderent, quos ſimpliciter gymnaſticos & exercitatos, vel athletas bellicos nuncupari invenio, ex quo colligitur alium eſſe ſimpliciter athletam, alium ſimpliciter gymnaſticum, necnon tres fuiſſe artes in exercitationibus verſantes, communi nomine *gymnaſticæ* vocatas, quarum medica omnibus magis proprie ita dicta fuit, altera nempe bellica (apud medicos loquor, quod alii forſan hanc primariam effecerint) minus, tertia omnium minime, nimirum,
B quæ a prædictis degenerans, vitioſa appellata ſit:
quæve robori, non ſanitati operam daret: robur enim diverſum habitum a ſanitate exigere, teſtis eſt Ariſtoteles VIII. ſect. problem. VI. quo in loco *pinguem habitum robori, ſanitati vero rarum convenire ſcribit.*

CAP. XIV.

De vitioſa Gymnaſtica, ſive Athletica.

POſtquam de bellica gymnaſtica, atque etiam
C de gymnaſtica ſimplici, quantum ad præſens
negotium ſpectabat, ſatis diſſeruimus, jam opportunum erit de athletica ſermonem habere. quæ quoniam temporibus (*a*) Galeni atque etiam ſuperioribus maximam auctoritatem ſibi vindicaverat; ideo ei opus fuit, ut eam longiſſima oratione, atque impuriſſimis contumelioſiſſimiſque verbis inſectaretur. quod quam ſapienter ſimul ac juſte fecerit, ex his, quæ de illius profeſſorum moribus, aliiſque conditionibus dicturus ſum, facillime clarum futurum ſpero. & ut a principio exordiar, (*b*) Plin. auctor eſt *gymnaſticos ludos a Lycaone, athleticam ab Hercule olympiæ* inventam fuiſſe: ut tota
D hæc ars duos parentes habuerit, qui tametſi inſi-
gnes fuerint, atque artem illuſtrem, & admiratione dignam primo condiderint, illa tamen longo poſtea temporis intervallo, atque pravis hominum moribus ita corrupta, ac adulterata eſt, ut verius κακοτεχνίας quam artis nomen ei conveniſſe dixerit (*c*) Galenus, ſiquidem illius exercitatores dum ſpe victoriæ & præmii (quorum gratia qui certabant omnes, athletas vocatos proprie docuimus) corpori incraſſando, roborique comparando nimium incumbebant, mentem etiam craſſam, ſenſuſque omnes hebetes, torpidos ac ſegnes reddebant. unde non immerito (*d*) Plato athletas
E ſomnolentos, ſegnes, ignavos, deſides, vertigi-
noſos, tandemque morboſos nuncupavit: (*e*) Hippocratem medicum ſecutus, qui habitus athletarum veluti periculoſos, maximiſque ægritudinibus obnoxios ubique deteſtatus eſt; ſicut & (*f*) Plutarchus eos ſaxis, atque gymnaſiorum columnis ſimiles effecit, alias item confeſſus quod Græcis nihil aliud mollitiem, atque ſervitutem invexerit, niſi hæc gymnaſtica vitioſa, cujus opera torpentes atque relangueſcentes ab armis delapſi ſunt, contenti pro ſtrenuis atque fortibus militibus ſeipſos bonos palæſtritas & athletas vici. Caſſiodorus lib. V. variarum cap. XLII. loquens de ſole-
F mnibus ludis, qui ab athletis exercebantur eos ab
Athenienſibus in honorem Dianæ primum inductos tradit. ubi etiam longa ſatis oratione, ut fierent, & qua arte, quibuſque inſtrumentis adverſus immaniſſimas feras decertarent, morteque præmia conſequerentur diſerte docet. Porro hanc rem ita eſſe nemo ſane dubitavit, ſi totam ejus na-

a *In ſuaſ. ad bon. ar. c.6.* b *l.7. c.56.* c *In l. ad Thraſyb.* d *Tertio de Republ.* e I. *Aphor. lib.* f *In lib. de tuen. val.*

A turam breviſſima oratione ab (*a*) Ariſtotele explicatam perpenderit: is enim in primo Rhetoricorum lib. de agoniſtica (ſic etiam athleticam appellatam ſuperius diximus) hæc ſcripta reliquit: Αγωνιςικὴ δ' σώματος ἀρετὴ σύγκειται ἐκ μεγέθους καὶ ἰσχύος καὶ τάχους. καὶ γὰρ ὁ ταχὺς ἰσχυρός ἐστιν, ὁ γὰρ δυνάμενος τὰ σκέλη, καὶ ῥίπτειν πως, καὶ κινεῖν ταχὺ καὶ πόῤῥω, δρομικός. ὁ δὲ θλίβειν, καὶ κατέχειν, παλαιστικὸς, ὁ δὲ ὦσαι τῇ πληγῇ πυκτικὸς, ὁ δὲ ἀμφοτέροις τούτοις, παγκρατιαστικὸς. ὁ δὲ πᾶσι τούτοις πένταθλος. id eſt: *Agoniſtica autem corporis virtus ex magnitudine, & robore, & celeritate componitur: nam & celer fortis eſt; qui enim quodammodo crura projicere, & velociter ac longe movere poteſt,* B curſor; *qui vero comprimere & continere,* luctator; *qui percuſſione impellere,* pugil; *qui autem utriſque his,* pancratiaſtes; *qui vero omnibus his,* quinquertio *eſt.* utrum autem vox (τάχους) in Ariſtot. ſit retinenda, an vero (τέχνης) ſcribendum dubitari poſſet ob verba ſequentia, quibus innuit robur eſſe ſuapte natura conjunctum cum pernicitate; verumtamen, ut non inficior etiam vocem τέχνης id eſt, *artis*, quadrare, cum ars maxime valeat in athletica, in qua eam robori & magnitudini primum omnium addidiſſe Theſeum teſtatur Pauſanias in Acticis, ſic non video cur a C robore quoque celeritas ſeparari nequeat, cum res ipſa doceat pleroſque viribus magnopere valere, qui tamen in agendo tardi potius, quam celeres ſunt. Sed utcumque ſit clare patet athletarum omnium inſtitutionem, atque diſciplinam huc tantum ſpectaſſe, ut corporis magnitudinem, robur, atque celeritatem compararent, quibus ſoli cæteros antagoniſtas ſuperare, & præmio honoreque potiri valerent. id quod licet pluribus certaminum generibus contenderent, quinque tamen præcipua erant, in quibus vel ſemper, vel plerumque tam in ſacris certaminibus, quam in ludis, amphitheatris, & publicis ſpectaculis, ſed præſertim in D ſtadio, quod fere ſolis athletis proprie deſtinatum erat, certabant, *lucta, pugilatus, curſus, ſaltus,* & *diſcus.* unde *luctatores, pugiles, curſores, ſaltatores, diſcoboli* nuncupabantur, qui ſeparatim in ſingulis pollerent, ſicuti *pancratiaſta* dicebatur, qui in lucta & pugilatu valebat. qui vero in cunctis quinque, *pentathlus*, & vocabulo Romano *quinquertius* vocabatur, ut docet Feſtus; etſi quinquertiones apud Livium Andronicum athletas ſignificare ſcribat idem Feſtus, apud quem etiam periodon viciſſe dicebatur is, qui Pythia, Iſthmia, Nemea, Olympia viciſſet, nomine a circuitu eorum ſpectaculorum accepto. narrat E Laertius Democritum philoſophum eſſe vocatum pentathlum, forſan quod in juventute viciſſet. Erant poſtmodum *halteres, jacula,* atque nonnulla alia, quorum quoque certamina athletæ obibant, at in publicis ludorum & ſacrorum certaminum celebrationibus raro illa peragebantur, una excepta monomachia, quam Græcos ſacerdotes æſtatis tempore in Pergamo exercere conſueviſſe memoriæ prodidit (*b*) Galenus. Quanquam monomachos, ſive gladiatores apud veteres ab athletis diverſos fuiſſe ſciam, quod M. Cicero teſtatum fecit Epiſt. fam. lib. VII. Epiſt. I. his verbis: F *Nam quid ego te athletas putem deſiderare, qui gladiatores contempſeris?* Niſi dicamus quod memoriæ proditum habetur a Dionyſio Halicarnaſſæo antiq. Rom. lib. VII. *athletas alios fuiſſe leviorum, alios graviorum certaminum, atque hos poſteriores fuiſſe gladiatores.* De iis in *leg.* VII. §. IV. *ff. ad leg. Aquil.* ab Ulpiano ſcriptum reperio. *Si quis in colluctatione vel in pancratio, vel pugiles dum inter ſe exercentur, alius alium occiderit, ceſſat Aquilia, quia gloriæ cauſa & virtutis, non injuriæ videtur damnum datum.* unde patere arbitror apud majores hanc athleticam in maxima exiſtimatione habitam, cujus ea erat ratio, homines ſemper illas res extollere, ac honore dignas efficere ſolent, a quibus voluptates ac delectationes obtinere ſtudent. ob quod cum athletica in publicis ludis cæteriſque ſpectaculis maximas voluptates publice afferret, in honore habita, atque a multis expetita fuerit: quando athletis *ludos ingredientibus*, ut refert (*a*) Plinius, *omnes aſſurgebant, etiam ſenatus, iique ſenatui proxime ſedebant, necnon cum patribus, avis paternis, a quibuſvis muneribus vacabant, & victores in patrias triumphantes invehebantur*, immo athletis ingenuos cædere atque occidere, quod aliis vetabant leges, non modo licuiſſe, verum etiam honorificum fuiſſe auctor eſt in III. hypot. Pyrrhon. Sextus Empiricus. Ne dicam, quod Euſebius in V. de Præparatione Evangelica multo ſermone damnat veteres, ſcilicet eo ſuperſtitionis atque inſaniæ interdum deveniſſe, ut pugiles atque athletas in Deorum numerum referrent. Quibus omnibus rationibus ſatis clarum eſſe poteſt, athleticam antiquitus magnæ auctoritatis fuiſſe: & propterea non temere illam Galenum inſectatum eſſe, dum animadverteret, quantum damni ex ea artis athleticæ reputatione humano generi accederet; ſiquidem non modo cuncta animi, verum etiam corporis bona ita corrumpebantur, ut nihil inveniri poſſet, quod majus hominibus, qui gloriæ & præmiorum ratione illam undique ambiebant, detrimentum afferret, quemadmodum Euripides quoque elegantiſſime teſtatus fuit ſub hiſce verbis. (*b*)

Κακῶν γὰρ ὄντων μυρίων καθ' ἑλλάδα,
Οὐδὲν κάκιόν ἐστιν ἀθλητῶν γένους.
Οἳ πρῶτον οἰκεῖν οὐδὲ μανθάνουσιν εὖ,
Οὔτ' ἂν δύναιντο. πῶς γὰρ ὅστις ἔστ' ἀνὴρ
Γνάθου τε δοῦλος, νηδύος ἡττημένος,
Κτήσαιτ' ἂν ὄλβον εἰς ὑπερτροφὴν πατρὰς;
Οὐδ' αὖ πένεσθαι, κἀξυπηρετεῖν τύχαις.
Εθη γὰρ ἄνδρες οὐκ ἐθισθέντες καλὰ,
Σκληρῶς μεταλλάσσουσιν εἰς ἀμείνονα.

Id eſt;

Cum mala innumera per Græciam ſerpant,
Nullum deterius athletarum genere eſt,
Qui primum bene incolere haud diſcunt,
Neque poſſunt etiam; quo etenim modo
Quis quis eſt gulæ deditus, ventrique indulget,
Divitias parabit, ut alat familiam?
Neque item egeni eſſe, & fortunis inſervire
Sciunt: nam in malis diu verſati
Moribus, non facile mutantur in melius.

Quibus nihil eſt, meo judicio, quod magis athleticæ ſtatum prodat. Neque tamen defuerunt, qui hanc pernicioſam artem commentariis celebrare niterentur, quales fuerunt Tryphon, ac Theon Alexandrinus, qui ab athletica, in qua excellebat, cognita ejus pravitate ad gymnaſticam tandem deſcivit. Ne taceam Platonem, quem (*c*) Servius, & (*d*) Laertius prodiderunt athletam fuiſſe, & ea dimiſſa ad philoſophiam ſe contuliſſe. Sed quia athletas præmii gratia certare, atque vitam mille necis generibus exponere conſueviſſe non ſemel dixi, id hoc in loco nequaquam præterire volo, athletis non eadem quocumque tempo-

a *Cap.* 5. *circa finem.* b 3. *de ar.* 13.

a *lib.* 16. *c.* 4. b *Gal. in ſua. ab bo. ar.* c *Æneid.* d *In vita Plat.*

re fuisse præmiorum genera proposita, verum, ut Clemens Alexandrinus II. Pædag. cap. VIII. memoriæ prodidit, primo fuit δόσις seu *donum*, secundo *plausus*, tertio *filiorum conjectio*, postremo *corona*. δόσιν autem apud Clementem, nisi aliquid in ejus vulgato codice desideretur, puto nil aliud quam congiarium significare, quo pacto apud Herodianum quoque ea vox usurpata invenitur. nisi potius leve aliquod munusculum designet, quod posterioribus omnibus vilius extiterit, quamquam non abnuo posse quoque legi ἀθλωάδοσιν, id est, *præmiorum largitionem*, ut doctissimus Suetonii interpres proposuit. Atqui de plausu, cujus vox Græca est Clementi ἀπεργεμὸν varias criticorum doctissimorum invenio sententias, cum aliqui eam interpretentur exercitationem, aliqui scribendum velint ἐπαγερμὸν, quem dicunt fuisse morem athletarum colligendi munuscula a singulis spectatoribus.

CAP. XV.

De vivendi athletarum ratione.

Quoniam de athletica pravitate quamplurima egregie simul ac eloquenter ab Hippocrate, Platone atque Galeno disputata sunt, nosque etiam illos imitati nonnulla diximus, jam athletarum eorum, qui proprie vocati sunt *palæstritæ*, vivendi rationem in medium proponere decrevimus, qua perspecta, facile cuivis erit judicare, quod genus hominum, quæve illorum ars foret, & quam sapienter illi fecerint, qui ipsam explodere, & contumeliosa oratione improbare conati sunt. sed, quoniam *tota vivendi ratio in sex rebus*, quas non naturales appellare medici voluerunt, *collocata* est, videlicet *cibo*, & *potu*, *somno* & *vigilia*, *quiete* & *motu*, *aere*, *animi affectionibus*, atque *excrementorum evacuationibus*, quomodo in unoquoque horum genere sese gererent, explicabo. Primum itaque in cibo ac potu quadrupliciter errasse conspiciuntur, qualitate, quantitate, ordine, ac tempore. Quod ad qualitatem pertinet, variis cibis athletas usos diversis temporibus invenio. siquidem primis illis antiquioribus vesci caricis præscriptum scribunt (*a*) Plinius, atque Oribasius; quod, ut pinguescerent, factitasse existimo. Quis vero primus carnes eis concesserit, auctores inter se dissentiunt: Plinius exercitatorem quendam Pythagoram athletis primum carnem comedendam exhibuisse scribit, Oribasius Pergamenus Goram caricarum usum, & antiquam vivendi illorum consuetudinem sustulisse, primumque Eurameni Samio carnes apposuisse, atque talem vivendi rationem in posteros emanasse tradit. utcumque sit, ante Hippocratis ætatem athletæ carnibus vescebantur, & præsertim suillis, ut ipse de Biante pugile refert in V. Epid. § 70. Cæterum neque carnium genere semper illi victitarunt, quoniam interdum caprinis vescebantur, quemadmodum Thebanus quidam athleta, quem Clitomachus Carthaginensis, novæ academiæ sectator præclarus, reliquos sui temporis athletas viribus superasse refert, quod caprinas carnes manducaret. Apri glandulas etiam athletis pro cibo fuisse innuit (*b*) Martialis in libro tertio, ubi Zoili cujusdam procacitatem, & obscœnos mores describens ait:

Inter catellas anserum exta lambentes
Partitur apri glandulas palæstritis.

a *Lib. 23. cap. 7.* b *Lib. 1. collect. cap. 40.* c *Epigr. 82.*

A Attamen illos in frequentiore usu habuisse carnes tum bubulas, tum suillas, satis constat ex Galeno, qui ex illis & pane cum caseo sine fermento confecto, quod *coliphium* vocatum est, victitasse scribit, ut duritie, ac alimentorum crassitie, non modo uberius nutrirentur, sed etiam diutius saturi permanerent, quo genere victus cum Biantes pugil πολύβορρος immodice uteretur, eos morbos incurrebat, quos refert in quinto Epid. Hippocrates. Scribit Plinius (*a*) Valerianus *nullum athletarum cibum absque anetho extitisse*, forsan quod crederent ab eo nutrimentum solidum produci, aut quo hujuscemodi herbæ odore alii cibi condi-
B rentur, sicque magis ipsis saperent, aut quo somnus illis major provocaretur pro conficiendis cibis duris; anethum enim somnum provocare sciunt medici. Quantitas cibi athletarum quam fuerit cæteris hominum mensuris superior, sciri potest ex iis, quæ scriptis mandavit Galenus secundo de digno. pulsuum, videlicet *carnis minas duas paucum cibum athletis fuisse*, ut aliqua ex parte fabuloso illi fidem adhibere valeamus, quod de athleta Milone Crotoniata, & Heraclide pugile celebratur: quorum alterum carnium minas viginti deglutisse, & panis totidem, vini choas persiccasse tres, ac
C aliquando taurum, quem per studium retento anhelitu gestarat, solum absumpsisse; alterum prope infiniti cibi ac potus capacem, nullique parem extitisse ferunt; atque hinc perspicuum fit, quam vere (*b*) Aristoteles IV. de gen. animalium dixerit, *sæpenumero athletis membra variis formis affici, cum ob multam edacitatem natura haud valet æque in toto corpore omnes cibi partes conficere, & confectas æqualiter distribuere*, sicut octavo Polit. cibum eorum, qui exercebantur athletide, modo βίαιον τροφὴν, modo ἀναγκοφαγίαν vocavit, ut (*c*) Galenus III. de tuen. val. ἐδωδὴν πρὸς ἀνάγκην quasi plus, quam ferre (quanquam scio non de-
D fuisse, qui aliter eam vocem apud Aristotelem sint interpretati,) possent, edere cogerentur: qua etiam utitur Clemens Alexandrinus lib. II. Pædagog. c. I. Ex hoc autem loco corrigendus est Themistii locus in orat. (*quæ sit principalissima virtutum*,) ubi pro ἀναγκοφαγίας perperam legitur ἐναγκοφάσεος. Tertullianus etiam lib. IV. de pallio meminit siccæ saginationis athletarum, quæ ut fieret ab aliquibus dubitatur, ego vero semper putavi xerophagiam illam apud Cælium & Joannem Cassianum commemoratam, qua scilicet ficus aridas, nuces, & nil coctum, nil humidum sume-
E bant, non placentas, ut ait Arrianus in Epicteto, non frigidum potum, & de qua (*d*) Plautus in Mostellaria, ubi adolescens quidam ita loquitur:

Quo neque industrior de juventute erat
Arte gymnastica, disco, hastis, pila,
Cursu, armis, equo: victitabam volupe:
Parsimonia & duritia.

Ordinem similiter nullum, aut perpusillum athletas in comedendo servasse, ut & temporis nullam rationem habuisse, satis ex superioribus clarum esse potest, nisi quod refert Galenus eos non æque
F mane ac vespere cibos validissimos accipere consuevisse, sed duntaxat in cena, non modo ratione, verumetiam experientia docti cibos in somno, quando calor magis viget intus, facilius confici, alioqui concoctu difficillimos ipsis, cum ob qualitatem eorum valde calori resistentem, tum ob immensam quantitatem: quamvis secus videatur sensisse (*e*) Plinius, qui scribit *athletas maluisse semper*

a *4. de reme. c. 27.* b *Cap. 3.* c *7. method.* d *Actu. 1. scena 2.* e *lib. 11. c. 53.*

cibos

cibos ambulatione, quam somno perficere, ratos somnum ad corpulentiam, quam ad firmitatem magis conferre. quod si (*a*) Plutarchus IV. Symposiacorum *eosdem simplicissimis cibis victitasse, omnemque varietatem prorsus effugisse* tradit, ejus sententiam ita accipere debemus, ut voluerit athletas uno solum carnis & panis genere, quodcumque & quantumcumque fuerit, usos. quod neque nos negamus, qui supra diximus frequentissimos eorum cibos fuisse solas bubulas, aut potius suillas carnes. Atqui somno & vigilia qualem moderationem cæteris vitæ eorum partibus respondentem athletæ adhibuerint, clarissime demonstravit Plato, eos ubique somnolentos appellans. In motu quoque & quiete nullam mensuram servare solitos athletas testatur Galenus, qui eos modo tota die laborare, quando scilicet exercitium, τέλειον, sive κατασκευὴν apud Galenum tertio de tuend. val. II. vocatum inibant, modo nocte, modo a cibo, modo ante consuevisse narrat. quasi propositum in omnibus tenuerint Hippocratis præcepta hæc de sanitate universa contemnere, (*labores, cibi, potiones, somni, venus, omnia moderata*) illudque unum sibi proposuerint, immoderate semper, & nulla habita regula elaborare. quod cum (*b*) Aristoteles intelligeret caussam quærens, quare mediocriter insudantes statim ab exercitatione colore amœno hilarentur, athletæ vero pallidi longe evadant, dixit ideo evenire, *quia athletæ prorsus nimium laborant, nimius vero labor colorem cum sudore & spiritu extrudit, palloremque inducit, sicuti mediocri calore in summa corporis retento leviter colorem provocat, & ad corporis superficiem invitat, ut calefactis, aut pudefactis accidere solet*. Qui igitur sine mensura semper laborabant, athletas minime mirum est (*c*) Galenum dixisse quinque annis ad summum ἰσοσθενεῖς perdurasse. Jam quoque aeris ipsos nullum discrimen effecisse credere possumus, quod sub ardenti sole exercerentur, nec ventorum, aut aliorum boni aeris condicionum ullam rationem haberent. quamvis, dum se ad futura certamina exercerent, antiqui curarint, ut illud in salubri aere factitarent, sicuti manifestum est e xystis, quas ideo fabricatas in gymnasiis scribit (*d*) Vitruvius, quo athletæ in hyeme ad vitandas aeris injurias inibi in salubriori aere commodius exerceri valerent, quo tempore multas plagas, ut tradit (*e*) Basilius Magnus, perferebant, ex pædotribis, nec non victum haud jucundum, sed a magistris exercitationum præscriptum sequebantur. Ita etiam apud (*f*) Strabonem legimus, *veteres consuevisse athletas Ravennam mittere, ut ibi in salubriori aere commodius exercerentur*. Ab animi affectionibus athletas vehementius, quam par sit, affectos fuisse nemo negabit, qui consideret quam levi ex caussa certatores omnes excandescant, quantopere victi tristentur, quantum victores exultent, & denique quo semper animo vivant illi, qui tum immodice saturi, tum jejuni, quales athletæ excruciantur. lib. II. de ira cap. XIV. Seneca *Pyrrhum maximum certaminis gymnici præceptorem solitum* ait, *iis, quos exercebat, præcipere, ne irascerentur, quod ira perturbet artem*, id quod etiam apud Cassianum cap. VII. lib. VI. legitur. De excrementorum exinanitionibus (quod erat sextum & ultimum) pauca dicenda forent, quod forsan in his errarent minus, quam in cæteris: at quoniam venus inter necessarias sanitati inanitiones a medicis reponitur, quo modo sese gererent in illa, videamus. Dum enim & Hippocrates & Galenus venerem moderatam esse debere præceperunt, tam eos, qui immodice, quam eos qui nimium parce illa uterentur, coarguisse ab omnibus in re medica, vel mediocriter eruditis judicantur. unde magnopere in hac athletæ peccasse conspiciuntur, qui perpetuo sesipsos coitu interdicebant, cum cæteris forsan ob nimiam alimenti & sanguinis copiam magis necesse haberent, de his namque Galenus VI. de loc. affe. cap. V. loquebatur, quando multos calidæ & humidæ naturæ ὑπὸ ἀσκήσεως, id est *ob exercitationem* (non præ pudore, aut sobrietate, ut interpretes plerique transferunt) a veneris usu abstinentes torpidos atque pigros effectos sese vidisse scripsit. Quod porro a venere prorsus athletæ abstinuerint, præter (*a*) Platonem, qui Astylum, Diopompum Crissonem, Iceum, Tarentinum tales extitisse memoriæ prodidit. (*b*) Galenus quoque testatum fecit, & post Galenum Basilius Magnus, qui in homilia LII. scripsit, *pædotribas considerantes ex veneris voluptatibus corpus imbecillius, & ad necessariorum operationes pigrum atque debile reddi, temperantiæ legem promulgasse, quæ adolescentum corpora a voluptatibus tuta conservaret, & decertantibus ipsis ne aspicere quidem venustas formas permitteret*. Id etiam significavit (*c*) Martialis, qui de Blatara quodam athleta sermonem habens, ita scriptum reliquit:

Cur Lacedæmonio luteum ceromate corpus
Perfundit gelida virgine? ne futuat.

Et (*d*) Horatius:

Qui studet optatam cursu contingere metam,
Multa tulit, fecitque puer, sudavit, & alsit:
Abstinuit venere, & vino; ——

ubi pro puero accipiendum esse adolescentem cum Pausania non dubito, alioquin pueri ante decimumquartum annum non hoc egent, cum ad venerem nondum stimulentur, & constet eos postmodum solitos appellari viros; nam ut plerique alii scriptores testantur, & Plutarchus VI. Sympo. III. docet pueros introduci consuevisse ad luctandum, eosdem quoque consuevisse in palæstris exerceri, & præsertim Plato VIII. de legibus, qui tria genera fecit palæstritarum, *pueros, imberbes, & viros*. Non modo enim se athletæ ad inhibendam venerem frigida lavabant, verum etiam laminas plumbeas renum & lumborum regionibus ad arcendas nocturnas pollutiones, & libidinis impetus frangendos adhibebant, ut testati sunt (*e*) Plinius, (*f*) Galenus, & Joannes Cassianus lib. VI. c. VII. quam rem etiam intelligere voluisse D. Paulum arbitror, dum dixit, *Qui in stadio currunt, ab omnibus abstinent, & hi quidem ut mortalem coronam, nos vero ut immortalem accipiamus.* Quam sententiam fusius enarrans (*g*) Tertullian. hæc dicebat: *Nempe enim & athletæ segregantur ad strictiorem disciplinam, ut robori ædificando vacent, continentur a luxuria, a cibis lætioribus, a potu jucundiore: coguntur, cruciantur, fatigantur*; & D. Chrysost. I. ad Corint. c. IX. atque Ælianus: Idem & Clem. Alexandrinus lib. III. Stromatum, & Simplicius in commentario supra Epictetum intellexit, qui *studio coronæ athletas a venere abstinere* scripsit, & Cæsar VI. de bello Gallico scribit *Sueviis ante vigesimum annum fuisse probibitum veneris usum, ut corpora velociora &*

a *Prob.* I. b 38. *part. probl.* 5. c *In l. de morborum temporibus*. d *Lib.* 5. *c.* II. e *Homil.* 54. f *Geograph. lib.* 5.

a 8. *de legib.* b 6. *de locis affect. in fine.* c *Lib.* II. *in Blataram.* d *Lib. de art. Poet.* e *lib.* 34. *c.* 18. f 6. *de tu. va. cap. ult.* g *Lib. ad martyres.*

proceriora evaderent. & quamvis alibi (*a*) Plinius athletas interdum coitu uti solitos sentire videatur, ubi eos *torpentes restitui, venereisque vocem, cum e candida declinat in fuscam, revocari* dicit, id tamen intelligendum est, ut Eustathius, nimirum toto certaminum tempore congressum venereum athletas evitasse, reliquo tempore usos moderate fuisse. Hoc itaque fuit athletarum vivendi institutum, quod quantum sanitati detrimentum afferret, ut Hippocratem sileam, *affectum athleticum haud secundum naturam esse* dicentem, argumento esse possunt, quæ ipsis quotidie evenire solita recenset (*b*) Galenus, videlicet *repentinæ obmutationes, sensus & motus amissiones, suffocationes, vasorum ruptiones.* ut non sine maxima ratione D. (*c*) Hieronymus *athletas nequaquam diu vivere* potuisse scripserit, Hippocratis & Galeni auctoritate usus. Igitur non satis mirari possum, qua ratione ductus Cornelius (*d*) Celsus Medicus alioqui & eruditissimus, & eloquentissimus in laterum inveterato dolore *victu athletico utendum* consulat: nisi pro valido & firmandis viribus accommodato ciborum genere, ut Budæus, interpretemur. Sed de athletarum professione, quoniam ad institutum nostrum plura dicere non pertinet, hæc sufficient, si unum addidero, quod (*a*) Clemens Alexandrinus quasi ludens memoriæ mandavit, *athletas hanc unam honestatis imaginem habuisse, ut nunquam in publicum ad certandum sine subligaculis prodirent*, quem morem ab Hercule primum invectum, sicut a Palæstra Mercurii filia pudendos locos obtegendi consuetudinem inter mulieres, quæ cursu & aliis exercebantur, introductam esse memoriæ mandatum est. Quamquam (*b*) Dionysius Halicarnassæus scribat ex Homero colligi, *apud priscos illos turpe habitum esse nudos certare, primum autem omnium Olympiade quintadecima Neanthum Lacedæmonium Olympiaco stadio decurrentem totum corpus denudasse, pudendis tantum subligaribus campestribus obtectis.*

a *lib.* 28. *c.* 6. b *In suas. ad bo. ar. & in Lib. & Thras.* c *Lib.* 2. *adver. Jovin.* d *Lib.* 4. *cap.* 6. *in fine.*

a 3 *lib. pædagogi. cap.* 5. b *lib.* 7. *antiq. Roman.*

FINIS.



HIERONYMI MERCURIALIS DE ARTE GYMNASTICA LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Quid ſit exercitatio, & quomodo differat a labore, & motu.



POſtquam de gymnaſtica, quid ſit, ejus originem, nec non veræ, & non veræ differentiam ſatis explicavimus, conſequens eſt, ut, cæteris non prorſus omiſſis, illam præcipue oratione noſtra proſequamur, quæ ad medicinam facit, & de qua tractationem habere polliciti ſumus. Quoniam vero, dum gymnaſticæ definitionem in medio proponeremus, eam eſſe *artem quandam facultates omnium exercitationum noſcentem, earumque varietates opere ipſo gratia ſanitatis edocentem* indicavimus: recta doctrinæ ratio poſtulare videtur, ut, quid ſit exercitatio, prius cognoſcatur, deinde in proprias ſpecies dividatur, atque illarum unaquæque ſingulatim explanetur. hoc etenim facto, *cum ars* (dicebat (*a*) Ariſtoteles,) *ſit recta operandi oratio*, videbimus, quæ ſit in obeundis exercitationibus hæc recta ratio, quomodo illarum unaquæque, vel ad parandum bonum habitum, vel ſanitatem defendendam conferat. Exercitationem itaque definivit Galenus, ſecundo de tuen. val. & ipſum ſecutus Aetius, *eſſe motum vehementem, anhelitum alterantem*; ubi γυμνάσιον, κίνησιν, & πόνον, ſive exercitationem, motum, atque laborem inter ſe differre demonſtrat: propterea quod motus eſt res quædam magis communis, atque pluribus conveniens, quam exercitatio, cum ſæpe multi moveantur, neque exerceri dicantur, exercitatio vero non ſit, niſi vehemens motus: ſimiliter labor licet ſit vehemens motus, tamen non omnis labor proprie vocatur exercitatio, ſiquidem fodientes, atque metentes laborare, ſed non proprie exerceri dicuntur; tametſi etiam aliquando communi quadam appellatione labor, exercitatio vocatur: quemadmodum (*b*) Galenus ab (*c*) Hippocrate vocatum eſſe cenſet, quando is dixit, *labores cibum præcedant, & ubi fames, laborandum non eſt*, ibi enim vocem hanc πόνος, quæ dolorem & laborem, ſive damnum, ut (*d*) Erotiano placuit, & exercitationem ſignificare ſolet, pro exercitatione dumtaxat accipi debere judicat: ergo exercitatio nihil aliud erit ex ſententia (*e*) Galeni, & (*f*) Aetii niſi motus vehemens anhelitum alterans, γυμνάσιον a Græcis appellatum, quod plerumque nudi, aut ſaltem cum paucioribus veſtibus exercerentur; quemadmodum etiam locum, ubi fiebat γυμνάσιον appellatum ſuperiore libro abunde monſtravimus.

a 6. *Ethic.* b 6. *de morb. vulg. com.* 4. *tex.* 31. c 2. *Aph.* 16. d *In onomaſtico.* e 2. *de tuend. valet. c.* 2. f *lib.* 3. *c.* 2.

A Sed quoniam poſſet aliquis etiam in gymnaſiis ab altero per vim vehementer moveri, qui tamen nullo pacto exerceri diceretur, iccirco hæc Galenica exercitationis (pace ejus dicam) definitio haudquaquam integra eſt. & proinde (*a*) Avicenna, Arabum omnium doctiſſimus, cum animadvertiſſet haud plene exercitationem a Galeno definitam fuiſſe, aliam definitionem in medium attulit, videlicet quod *exercitatio eſt motus voluntarius, propter quem anhelitus magnus & frequens eſt neceſſarius*. Quo in loco eos quoque merito damnat, qui levem quamlibet ambulationem exercitii nomine compellant: non enim appoſuit (*vehemens*)
B quod, ubi magnus & frequens ſit anhelitus, ſemper neceſſario ſequitur motum illum vehementem exiſtere; ſed neque hæc definitio Avicennæ mihi plene ſatisfacit, quoniam, etſi conveniat omnibus triplicis gymnaſticæ exercitationibus, eas tamen proprie non complectitur: de quibus ad medicum tractare ſpectat, & nos etiam loqui inſtituimus: ſiquidem omnia quatuor cauſſarum genera haudquaquam complectitur, cum neque materialis explicetur, neque cauſſa cujus gratia. Accedit item illud, quod multi voluntarie vehementer & cum anhelitu aucto moventur, qui nullo
C pacto dicentur proprie exerceri, ſicuti ſervi cum celeritate dominorum mandata exequentes, & ſicuti illi, qui vel inimicorum impetum, vel quid aliud triſte effugientes, & vehementer moventur, & frequenter ac magnopere anhelant: ex quo (*b*) Avicennæ definitio haud perfecte totam exercitationis naturam complectitur; ſicut neque illa Averrois, qua dixit in libro collectaneorum, *exercitationem eſſe membrorum motum, aliqua voluntate factum*. Ideo nos aliter definientes dicamus, quod *exercitatio*, de qua medici intereſt tractare, proprie *eſt motus corporis humani vehemens, voluntarius, cum anhelitu alterato vel ſanitatis*
D *tuendæ, vel habitus boni comparandi gratia factus*: ita namque definitio omnes cauſſas comprehendit, atque ſoli definito convenit: verum enimvero poſſet aliquis merito a me ſciſcitari, numquid motus equitando, vel navigando peractus exercitationis nomen mereatur, eo quod non libere a voluntate hominis, ſed ab alio dependere videatur? cui reſpondeo, non minus equitantes & navigantes aliis exerceri dici debere, ſi non proprie, ſaltem communiter, dummodo gratia ſanitatis, vel etiam militaris ſtudii illud efficiant: quandoquidem proprie exerceri dicuntur, qui exercitationem nuper a nobis definitam ſuſcipiunt: quibus
E vero aliqua ex conditionibus neceſſariis deeſt, illi potius communiter, quam proprie exerceri dicentur, ſive a ſeipſis ſive ab aliis moveantur, quemadmodum equitans, qui voluntarie ideo movetur, quoniam motus equi, ratione cujus ipſe movetur, ab equitantis appetitu, & dirigitur, & peragitur; id quod de aliis quoque ſimilibus a nobis ſemper

a *Lib.* 1. *fen.* 3. *doc.* 2. *cap.* 1. b 6. *coll. cap.* 2.

erit intelligendum: atque hanc fuisse Galeni ipsius sententiam, ejus verba in secundo de tuend. val. c. II. scripta indicant: ubi ait eos, *qui fodiunt, & qui equitant, non laborare modo, sed etiam exercitari*, communi saltem exercitationis appellatione, quemadmodum claris adhuc adstruit quinto de tuend. val. cap. II. ubi omnem motum communiter exercitationem vocat, proprie vero motum vehementem, ut etiam videtur appellasse Ægineta lib. I. cap. XVII. ubi exercitationem a gestationibus, ambulationibus, & vociferationibus distinguit. Præterea, quoniam dixi exercitationem a Græcis γυμνάσιον vocatam fuisse, haud secus ac locum, in quo fiebat, ambigeret fortasse aliquis num exercitationes, quæ extra gymnasia peragebantur proprie tales essent, an non? cui responsum esse volo, definitione exercitationis cum non sit appositus peculiaris locus, indicari eum haudquaquam exercitationi necessarium fore, & propterea motum voluntarium vehementem cum anhelitu alterato, gratia sanitatis tuendæ, vel optimi habitus comparandi factum, ubicumque locorum agetur, nihilo secius exercitationem vocari debuisse, atque debere, quam in gymnasiis actum. nam ambulationes per vias, pilæ lusus, jaculationes, & similia, quis sanæ mentis non vocet exercitationes? etiamsi ruri & in vicis efficiantur, dummodo cæteris conditionibus minime careant? qua re ita sese habente, etiam ad gymnasticam facultatem de exercitationibus omnibus sive in gymnasiis fiant, sive extra, tractationem spectare dicendum erit, eo magis, quod Galenus, alioqui verborum proprietatis observantissimus, etiam in aquis γυμνασικὰς παιδίας a pueris tempore suo exerceri solitas fuisse in 4. de loc. affect. libro scriptum reliquit.

CAP. II.

De Gymnasticæ medicinæ divisione.

TRactaturi medicinæ gymnasticam, quid sit exercitatio, declarare coacti fuimus; ordini autem nunc nobis proposito valde consentaneum est, gymnasticam ipsam partiri; ex qua divisione sese clarum offeret iter, quo ad inveniendas exercitationum omnium singulas antiquis usitatas species incedamus. Quod enim hujusce gymnasticæ verum atque præcipuum principium a natura acceptum sit, animantia bruta fidem facere merito scripserunt & (*a*) Plato & (*b*) Galenus: siquidem illa statim ac in mundanam hanc lucem veniunt, sese movere, ac saltare conspiciuntur: veluti quoque pueri factitant, qui tametsi in hoc brutis imbecilliores ad fruendum hac vita exeant, nihilominus & ipsi, quantum conceditur, sese movere nituntur; atque ex motibus non parum voluptatis accipiunt. qui motus postmodum crescentibus annis, dum conditiones supra descriptas recipiunt, nil aliud plane sunt, nisi ipsissima facultatis gymnasticæ opera: ut omnino dicere cogamur ipsam, si non a natura factam, saltem secundum naturæ propensionem esse. Hujusce facultatis cum Plato duas primarias atque universales partes effecerit; proinde allatam ab ipso gymnasticæ divisionem in medium proponemus, non quod sub ipsa omnium exercitationum species apposite contineantur, sed quod a nullo alio artem hanc melius divisam hucusque videre contigerit. neque nos quisquam reprehendere debet, quod

a 2. *de leg.* b *de tu valetud.*

A in pluribus Platonis, quem medicum nemo sanus reputat, auctoritatem in tractanda re medica tanti faciamus: quando Galenus ille, cui non minus medici, quam Pythagoræ ejus discipuli credere tenentur, scriptum reliquit, *Platonem Hippocratis imitatorem fuisse*, nec usquam ab illius placitis recessisse: nam Galenum hoc in loco sequi non possumus, quoniam, ubi similem divisionem aggressus est, exercitationum potius, quam ipsius artis partitionem instituisse videtur. Plato igitur libro de legibus VII. cum demonstrasset sinistras manus a natura nihilo dexteris imbecilliores effici, atque earum apparentem debilitatem potius consue-
B tudini, exercitationique, quam naturali defectui adscribendam fore, tradit ad eos pertinere, qui pueris alendis ac educandis præficiuntur, ut eos sinistris etiam exercendis assuefaciant. postea docens quæ sint illæ disciplinæ, ductu quarum pueri excoli debeant, alteram musicam ex iis esse, alteram gymnasticam scribit: gymnasticæ rursus duo membra facit, unam τὴν πάλην, alteram τὴν ὄρχησιν appellat: atque ὀρχήσεως alteram esse dicit eorum, qui res turpes motibus imitantur, alteram eorum, qui bonæ corporis habitudini, agilitati, membrorumque pulchritudini operam na-
C vant. Quo in loco tametsi Plato de gymnastica bellica dumtaxat sermonem habere videatur, nihilominus eadem fere est ac medicinæ gymnastica, fine solum differens, nec prorsus fine, eo quod Plato quoque bonum corporis habitum parare, valetudinemque conservare intendit, sicut medicus, sed alium finem addit, nempe ut ejus exercitationis ope ad bella gerenda aptiores homines evadant. Nos itaque dicamus secundum Platonem gymnasticam dividi in *saltatoriam*, atque *palæstricam*, sub nomine palæstricæ intelligentes universam illam exercitationum seriem, quæ vel in palæstra gymnasiorum, vel in loco palæstræ vicem
D gerente peragebantur. Cum enim gymnastica facultas quædam existat, ut sæpius diximus, quæ & naturam qualitatesque exercitationum noscit, & eis utendi modos, ac regulas sanitatis, aut boni habitus gratia præscribit; cunctæ fere exercitationes cum arte factæ, quæ nil aliud sunt, quam motus quidam humanorum corporum, aut a saltatoria, aut a palæstrica describuntur, præfiniunturque; id quod forsan Galenus innuere voluit, quando in secundo libro de musculorum motu scriptum reliquit: ὀρχηςικὰς καὶ παλαιςικὰς *solos facile crura flectere*: neque enim sum nescius (ut paullo ante dixi) minime hanc gymnasticæ divi-
E sionem perfectam existere, neque ab illa singulas exercitationum species comprehendi posse, quoniam ambulatio, equitatio, & similia gymnasticæ exercitationes sunt, nihilominus saltatoriæ aut palæstricæ nequaquam subsunt. Attamen hanc etiam veluti antiquam, & a gravissimo auctore traditam aliqua ex parte sequemur. quod si nos etiam eam magis illustrantes dixerimus gymnasticam duplicem esse, alteram, quæ motus hominum a sesipsis factos solum, alteram, quæ motus ab aliis factos contemplatur, atque primam tum in palæstricam, tum in saltatoriam dividi, non modo cum
F Platone sentiemus, verumetiam ipsius rei veritatem fortasse assequemur; siquidem nullam exercitationem poterit quis cogitare, quam sub aliqua prædictarum specie contineri non ostendamus. Nec quidquam sententiæ nostræ obstabit, quod Galenus in libro qui ἰατρός, (si is est Galeni genuinus, aut potius, quod alii credunt, Herodoti medici) sub alio artis genere palæstricam & orchesticam, sub alio medicinam, cujus partem gymnasticam effecerunt veteres, collocarit; quia ibi loquitur de saltatoria, quæ erat histrionicæ

species, ut inferius declarabimus, & non de qua nos loquimur, similiter & de palæstrica vitiosa, quam athleticam nos vocamus, & omnino a medicina alienam cum Galeno statuimus; non autem de palæstrica, neque de saltatoria a Platone, & a nobis intellectis.

CAP. III.

De Saltatoria.

Cum itaque gymnastica tota in eam dividatur, quæ motus hominum a seipsis, & quæ ab aliis factos speculatur, atque prima adhuc in *saltatoriam* & *palæstricam* partiatur, ne confusa evadat tractatio nostra, primo saltatoriam, deinde palæstricam omnes in palæstra, vel loco simili actas exercitationes complectentem explicabimus, postremo eam, quæ circa motus ab aliis factos versatur, gymnasticam adnectemus, quibus tractatis universa gymnastica nota fiet. *Saltatoriæ* igitur, sive ὀρχήσεως *tres species* Homerum novisse, qui ejus libros lectitarunt, intelligere facile possunt. Prima est *cubistica*, quam Xenophon atque Suidas scribunt fuisse *artem quandam, qua homines variis modis pedes ac manus contorquentes in caput saltabant*, quomodo etiam tempestate nostra circulatores nonnulli faciunt, qui lucri gratia homines decipientes, varias urbes comœdiis recitandis pererrant; hanc κυβίστημα vocavit Lucianus, & in glossario habetur *cernulat*, quam vocem etiam usurpavit Seneca Epist. VIII. etsi *cernuat* plures codices habeant. Secunda species est *sphæristica*, sive pilæ ludus: nam quo ludentes pila saltarent, præter Homeri testimonium, qui sexto Odysseæ de Nausicaa hæc tradit:

> Σφαίρῃ τε γὰρ ἔπαιζον ἀπὸ κρήδεμνα βαλοῦσαι,
> Τῇσι δὲ Ναυσικάα λευκώλενος ἤρχετο Μολπῆς.

Id est:

> *Ludebant pila, vittis vellisque remotis,*
> *Atque his Nausicaa ob niveas spectabilis ulnas*
> *Principium ludo dabat.* ——

testatur quoque Athenæus ex auctoritate Demoxeni, sicuti inferius indicabimus. Tertia species est ὄρχησις simpliciter dicta, nos simpliciter *saltationem* dicere possumus. Tota hæc orchestica quamvis majores nostri ut plurimum ad voluptates ac lasciviam potius, quam ad aliud uterentur, qui mos etiam usque ad hæc tempora perdurat; nihilominus gymnasticam bellicam, athleticam, atque medicam illa quoque prorsus non caruisse constat, sicut nec ceteras exercitationes ab ulla fere harum trium omissas fuisse demonstrabo, ubi in singulis exercitationum speciebus declarandis, quo modo unaquæque gymnasticæ illis separatim usa sit, indicare conabor. Bellicam enim absque saltatoria non fuisse locupletissimum testem Platonem habemus, qui in septimo de legibus saltationem in tres divisit, *militarem, paci aptam*, atque *mediam*; militaremque vocavit eorum, qui modo exilitionibus in altum, modo depressionibus, modo inclinationibus hostilium incursuum, invasiones evitationesque imitabantur; quique figuris variis jaculatores & percussores simulabant; atque hanc tanti fecit, ut voluerit in republica magistros haberi, qui mercede publica conducti viros simul ac mulieres hanc edocerent, arbitratus hac una non parum adjumenti accessurum ad adipiscendam militarem peritiam: & nobilis author Quintilianus lib. I. instit. cap. II. testatur Lacedæmo-

A nios saltationem quandam tanquam ad bella utilem inter exercitationes recepisse. Quod vero athletica gymnastica inter ceteras exercitationes habuerit aliquando saltationes, comprobari potest ex (*a*) Plinio, qui *Stephanionem togatæ saltationis primum inventorem utrisque secularibus ludis, & D. Augusti, & Claudii Cæsaris saltasse* memoriæ prodidit: quemadmodum & Plato loco nuper citato saltationem a nobis mediam, ab ipso ἀμφισβητουμένην nuncupatam, in sacrificiis atque expiationibus fieri solitam, quam a Mantinensibus & Arcadibus coram Cyro factam refert (*b*) Xeno-
B phon, tradens, aperte insinuare videtur, athleticam, cujus & ludos & sacrificiorum celebritates esse jam decrevimus, saltatoriam habuisse. Galenus porro nec medicinæ gymnasticam saltationes a se respuisse tamquam sanitati & bono habitui inutiles plane confitetur, quandoquidem in (*c*) secundo περὶ ὑγιεινῶν multos imbecilles valetudini restitutos a se luctis, pancratiis, saltationibus, atque aliis hujuscemodi exercitationibus refert: id quod (*d*) Antyllus pariter testatum fecit, ubi inter ceteras exercitationes hominibus ad sanitatem conferentes hanc ponit, mediamque inter choream & umbratilem pugnam naturam retinere, &
C ob id pueris, mulieribus, atque senibus, quorum corpus mirum in modum imbecillum & gracile est, conducere scribit. An vero hæc ea sit saltatio, quam Plato εἰρηνικὴν, sive paci aptam nuncupavit, quamque animi in prosperitatibus, & in moderatis voluptatibus temperati existere scripsit, haud tuto affirmare audeo, sat sit nobis hactenus ostendisse nullum gymnasticæ genus hac saltatione caruisse, in quam & in palæstricam exercitationum artem a Platone divisam esse jam diximus.

D CAP. IV.

De Sphæristica.

Saltationem in cubisticam, sphæristicam, & orchesticam, sive communi nomine vocatam saltationem divisimus, quarum unaquæque jam nobis fusius declaranda foret. Sed quoniam de cubistica ab auctoribus pauca admodum tradita reperiuntur, omissa illa, reliquas duas prosequemur. Atque primo sphæristica sese offert, quæ tametsi Homeri temporibus simplicior esset, attamen posterioribus seculis miram varietatem acquisivit, ita ut & ipsa in gymnasiis tam locum σφαιριστήριον, quam præfectum σφαιριστικὸν vocatum
E habere meruerit. Quis vero primus sphæristicam hanc, sive pilæ ludum invenerit, scriptores diversa sentiunt. (*e*) Plinius inter Latinos Pytho cuidam hunc acceptum refert. Agalis Corcyrea grammatica Nausicaam ludi pilæ inventricem, sed ignoro qua ratione, apud Athenæum facit: Hippasius Lacedæmoniis, Dicæarchus Sicyoniis inventum istud attribuerunt. Ex quo fit, ut certi quidquam sentire nequeamus, & eo magis quod Timocratis Laconis, aliorumque de hoc ludo commentaria non habemus, quibus fortassis & tantæ varietatis rationem intelligere, & incognita pro-
F pe ludendi pila genera certius cognoscere possemus: in quibus explicandis cum huc usque scriptores non parum confusi fuerint, atque interdum a veritate longe recesserint, nos, quantum fieri poterit, tractationem hanc clariorem, minusque antiquorum scriptis repugnantem efficere studebimus. Pila itaque ludendi genera quatuor duntaxat apud Græcos extitisse reperio, μεγάλῃ

a *lib. 7. c. 48.* b *lib. 6. de Cyri Exped.* c *cap. ultim.* d *Oribas. 6. Collect. cap. 30.* e *lib. 7. c. 56.*

σφαῖραν, μικρὰν σφαῖραν, κενὴν σφαῖραν, καὶ κώρυκον, sive *parvam pilam*, *magnam*, atque *pilam inanem*, & *corycum*, repono corycum inter pilæ genera, quod licet Galenus, Oribasius, & Paullus ab illis secreverint, instrumentum illud, ut demonstrabimus, vel pila erat, vel pilæ assimile. *Parvæ* lusus secundum Antyllum *tres species* diversas habuit: prima erat, *pila valde parva*, in qua qui exercebantur, corpore maxime elato ludebant, & colludentes manus manibus proxime admovebant: secunda erat *pila majuscula*, qua cubitos cubitis ludendo immiscebant, nec corporibus mutuo hærebant, nec annuebant, sed variis modis movebantur, & propter varios pilæ jactus huc atque illuc digrediebantur: tertia erat *pila adhuc major secunda*, in qua homines inter se distantes ludebant, & in qua cum stataria, ac motoria pars esset, qui manebant, pilam emittebant cum vehementia & concinnitate: inter has species adnumerari debere genus illud judico, quod penes (a) Athenæum ἁρπαστὸν & φενίνδα vocatur, tum quia a Galeno in libello de parvæ pilæ ludo simul cum aliis id quoque explicatum habetur, tum quia (b) Clemens Alexandrinus, scriptor gravissimus, uti demonstraret ludum parvæ pilæ, & præsertim φένιδα, exercitationem esse viris valde accommodatam, eam parvæ pilæ speciem fuisse hac oratione clarum facit: Οἶδα καὶ σφαίρῃ τῇ μικρᾷ παιζόντων τὴν φενίνδα, παιδιὰν ἐν ἡλίῳ μάλιστα. Id est: *Alii autem parva quoque pila ludunt eo ludo quem dicunt* Pheninden, *maxime in sole*: quod & a Polluce confirmatum invenitur, ubi etiam harpastum vocatum innuit: hujus etenim inventorem extitisse Phanæstrium pædotribam, scripsit Jubas Maurusius, cujus item descriptionem Antiph. in hunc modum attulit: Σφαῖραν λαβὼν, τῷ μὲν διδοὺς ἔχαιρε τὸν δ' ἔφυγ' ἅμα, τὸν δ' ἐξέκρυσε, τὸν δ' ἀνέστησε πάλιν κλαγκταῖσι φωναῖς. Vocavit autem Antiphanes ludum istum Φενίνδα, ἀπὸ τῆς ἀφέσεως τῆς σφαιριζόντων, quasi sic ludentes sibi ipsis pilam mutuo mandarent: nisi ἐφετίνδα legatur, ut nonnullis placuit ex Eustathio corrigendum, vel sic vocata est a Phennido primo inventore, aut ἀπὸ τοῦ φενακίζειν, id est, *a decipiendo*, quoniam alio simulantes in aliam partem mittunt, decipientes credulum, sicuti memoriæ prodidit Pollux, apud quem legitur, *episcyrum* lusum fieri solitum, ubi paribus *ad pares in duas turmas dispositis, media linea educebatur, quam* scyrum *vocabant, cuique pilam impositam quisque contendebat, ut intra alias duas lineas post utrorumque ordinem descriptas adversariorum, metas scilicet, immitteret, nimirum quibus contactis a pila victoria haberetur*: nam lusores dum pilam capiebant, atque alteri mittebant, alterum fugiebant, alterum expellebant, alterum magnis vocibus elevabant, sive evertebant, verisimile fit spectatores, atque etiam seipsos magna delectatione affecisse, eo magis, quod interdum motuum concinnitati operam dabant: unde (c) Demoxeni concinnitatem lætitiamque ex tali ludo partam apud eundem explicaturus hæc prodidit:

Νεανίας τὶς ἐσφαίριζεν ὢν ἐτῶν
Ἴσως ἑπτακαίδεκα,
Κῶος. Θεοὺς γὰρ φαίνεθ' ἡ νῆσος φέρειν.
Ὃς ἐπεί ποτ' ἐμβλέψειε τοῖς καθημένοις,
Ἢ λαμβάνων τὴν σφαῖραν ἢ διδοὺς, ἅμα,
Πάντες ἐβοῶμεν, (ἡ δ' εὐρυθμία,
Τὸ, τ' ἦθος, ἥτε τάξις ὅση,
Ἐν τῷ τι λέγειν, ἢ πράττειν ἐφαίνετο)
(Πέρας ἔτι) κάλλους ἄνδρες· οὔτ' ἀκήκοα
Ἔμπροσθεν, οὔθ' ἑώρακα τοιαύτην χάριν.
Κακὸν ἄν τί με ἔλαβεν, εἰ πλείω χρόνον
Ἔμεινα, καὶ νῦν δ' οὐχ ὑγιαίνειν μοι δοκῶ.

Id est:

—— Juvenis quidam
Ludebat pila annorum forte septemdecim,
Cous: videtur ferre deos hæc insula:
Qui quoties assidentes non conspicaretur,
Pilam vel sumens, vel dans, continuo
Acclamabamus omnes: tanta erat concinnitas,
Tantus ingenii lepos, tam venustus gestus,
Sive quid loqueretur, sive quid etiam faceret.
Tam absolutam pulchritudinem ego antea
Non videram: tantum gratiæ non audiveram.
Mali quidpiam certe amplius evenisset, diutius
Illic si substitissem, mentis ne nunc quidem sat
compos
Ut arbitror sum. ——

Ex quibus Demoxeni verbis pilæ lusores compte & concinniter ludere solitos perspicuum efficitur. Hæ itaque sunt pilæ parvæ species, de quibus a Græcis mentionem habitam scio, & in quibus Epigenes philosophus, nec non Ctesibius Chalcidensis philosophus, quo cum multi ex Antigoni regis familiaribus ludendi gratia exuebantur, multum excelluisse dicuntur. Atqui Pollux alia pilæ parvæ ludorum genera proponit, *Aporraxim*, & *Uraniam*, in quo scilicet sese reclinantes pilam in cælum projiciebant, & antequam terram attingeret, excipiebant. Ceterum pilam magnam duos quoque ludendi modos non solum ex ipsius pilæ magnitudine, verum etiam ex manuum figura a superioribus diversos effecisse, (a) Oribasius ex Antyllo testatur, quorum unus erat ludentium magna, alius majore, hoc tamen ambo commune possidebant, ut sicuti in ceteris prædictis lusores summas manus semper humeris humiliores, ita in hac semper capite altiores tenerent, quandoque etiam summis pedibus ambulabant, ut manus altius extollerent, quandoque saltabant, cum scilicet pila super eos ferebatur, in qua projicienda vehementer brachia agitabant. Inanis porro, sive vacua, quod tertium pilæ genus fecimus, qualis fuerit, haud satis explicatum habetur: si quid tamen conjectura ex Antylli verbis assequi licet, credo hanc pilam, quemadmodum & ceteras, ex corio consutam fuisse, in hoc ab aliis differentem, quod illæ vel pluma, vel alia materia; hæc solo vento, sive aere plena foret, atque tantæ magnitudinis, ut ipsa difficulter luderetur. Corycus vero quis esset, quomodove ludus ille perageretur, cum Antyllus apud Oribasium clarissime expresserit, ejus orationem huc traducere statui, quæ ita in Vaticano codice se habet. Κώρυκος ἐπὶ μὲν τῶν ἀσθενεστέρων ἐμπίπλαται κεγχραμίδων, ἢ ἀλεύρων, ἐπὶ δὲ τῶν ἰσχυροτέρων, ψάμμου· τὸ δὲ μέγεθος αὐτοῦ πρός τε δύναμιν, καὶ ἡλικίαν συναρμόζεσθω, κρεμάννυται ἐν τοῖς γυμνασίοις ἄνωθεν ἐκ ὀροφῆς ἀπέχων τῆς γῆς τοσοῦτον, ὥστε τὸν πυθμένα κατὰ τὸν ὀμφαλὸν εἶναι τοῦ γυμναζομένου, τοῦτον διὰ χειρῶν ἔχοντες ἀμφοτέραις αἰωροῦσι, τὴν μὲν πρώτην ἡσύχως, ἔπειτα σφοδρότερον, ὥστε ἐπεμβαίνειν ὑποχωροῦντι αὐτῷ, καὶ πάλιν προσιόντος ὑπείκειν ἐξωθούμενος ὑπὸ τῆς βίας· τὸ δὲ τελευταῖον ἀφιᾶσιν αὐτὸν ἔξω τῶν χειρῶν ἀπώσαντες, ὥστε ὑποστρέψαντα σφοδρότερον ἐμπίπτειν σώματι ἐκ τῆς προσελεύσεως· τὰ δὲ ὕστατα ἐπὶ πλεῖον οἰκίσαντες αὐτὸν ἀποπέμπουσιν, ὥστε ἐκ τῆς προσόδου, εἰ μὴ σφόδρα προσέχοιτο, ἀποστρέφεσθαι. ποτὲ

a *Deipnos. lib.* 1. *cap.* 11. b 3. *pædag. cap.* 10. c *Athenæus* 1. *Deipnosophistarum cap.* 11.

a *Lib. collect. med. cap.* 32.

μὲν ἒν ταῖς χερσὶν ἀντιβαίνεσιν αὐτῷ προσιόντι, ποτὲ δὲ τῷ στέρνῳ τὰς χεῖρας ἀναπετάσαντες, ἄλλοτε ἀποστρέφοντες κατὰ μετάφρενον. Id est, *Corycus in corporibus imbecillioribus grano ficulneo, aut farina, in robustioribus arena impletur: ejus vero magnitudo ad vires corporis, & ad ætatem accommodatur, suspenditur autem in gymnasiis superne e culmine, tantumque a terra distat, ut fundum ad ejus qui exercetur umbilicum pertineat, hunc utrisque manibus tenentes qui exercentur, primum quidem quiete, postea vero vehementius gestant, ita ut ipsum recedentem consequantur, & iterum redeunti cedant violentia compulsi, postremo vero eum e manibus rejicientes emittunt, ut cum revertitur, vehementius corpori adventu suo occurrat, ad extremum vero in sedem suam sæpissime restituendo dimittunt, ut ex congressu si non valde advertant, retrocedat, ex quo fit, ut quandoque manibus occurrant, dum propinquat, quandoque vero pectore manibus passis, quandoque vero iis ad terga revolutis.* Hactenus Antyllus, qui tametsi figuram Coryci, utpote omnibus tunc temporis notam, non exprimat, conjectura tamen assequi possumus, & ipsum sphæricum, aut saltem rotundum ex materia coriacea extitisse, alioqui si angulare fuisset in occursu, & manus & pectus non sine læsione percussisset. Hæc autem si vidisset Fuchsius, sane intellexisset, Valeriolam non sine ratione adversus ipsum contendisse, follem & corycum paullo minus, quam cælum & terram distasse. Neque etiam satis mirari soleo antiquissimum scriptorem Cælium Aurelianum, qui libro v. tard. pass. cap. ult. dicit variam volutationem in palæstra esse vocatam a Græcis *celadian*, atque *coricomachian*, nisi sit in codice depravatissimo error, ut puto. De hoc intelligendum est adagium illud, πρὸς κόρυκον γυμνάζεσθαι. quo genere certaminis Apulejo in Thessalia certatum est. De hac quoque exercitatione verba fecit Hippocrates, sive Polybus, ubi κορυκομαχίαν, falso a Cornario *follem* interpretatam, ad attenuandum corpus probavit: quemadmodum & eandem intellexit Aretæus, ubi pro elephanticorum exercitationibus κορυκοβολίας probavit, quas bonus ille interpres, nescio quo spiritu, *peræ*, aut *sacculi jactus*, inepte satis transtulit. Eandem quoque intellexisse Cælium Aurelianum existimo, cum ad polysarciam diminuendam corycomachiam (sic enim legendum est) commendavit, iisdem prope remediis usus, quæ ab Hippocrate loco citato proposita sunt: unde argumentatus sum auctorem sicuti cetera, ita & corycomachiam ab Hippocrate mutuatum esse: quamvis textus judicio meo depravatus sit. Locum ubi ludebatur, *coryceum* apud Vitruvium appellari, censuerunt aliqui: quorum sententiam postquam in superioribus refutavimus, nil aliud dicendum est. Atque hæc de *quatuor pilæ ludi Græcorum* generibus, videlicet *pila parva*, *pila magna*, *pila inani*, & *coryco*: quæ omnia diversa inter se extitisse, non modo ex descriptionibus nuper allatis manifesto constat, verum etiam ex Galeni verbis in secundo de tuenda valetudine scriptis: ubi inter ceteras gymnasiorum exercitationes corycum, pilam parvam, & pilam magnam, separatim recenset, sicut & Paulus Ægineta ipsum imitatus: quod profecto non fecissent, nisi quædam inter se diversa extitissent pilarum genera, & diversæ etiam cum iis factæ exercitationes. Quæ numquid omnes in Græcorum gymnasiis exercerentur, parum scire refert, sat sit intelligere, medicam gymnasticam atque bellicam, & præsertim pueris edocendis incumbentem pilarum exercitationes usurpasse, neque ad valetudinem ac agilitatem comparandam augendamve eas ceteris inferiores existimasse: atque ad hoc id maxime facit quod Eustathius scripsit ad x. Odys. Herophilo medico positam fuisse statuam, ac prope eam inter alia gymnasticæ instrumenta etiam pilam. Admirari autem nemo debet, si nos in superioribus ludos inter athleticas exercitationes reposuimus, & subinde multas quoque bellicas medicasque exercitationes ludos vocamus, ut nuperrime de pila dictum est a nobis: quoniam & veterum & recentiorum tam Græcorum, quam Latinorum loquendi mos obtinuit, ut multas exercitationes παιδιὰς, & ludos vocarent, aut quod a pueris qui παῖδες Græce dicuntur, ut plurimum fierent, aut quod illi, qui exercentur, non serio, sed joco agere videantur, sive gratia sanitatis, sive alterius rei id efficiant: ludi vero, quos athleticæ esse nos dicimus, ita proprie vocabantur, quoniam solatii, & voluptatis solius gratia in otiis festivis agebantur.

CAP. V.

De Pilæ ludo secundum Latinos.

Postquam pila ludendi Græcis usitata genera satis explanavimus, superest & ea quæ a Latinis & in usu habita, & scriptis tradita reperiuntur, explicare: unde, in quibus ambo convenerint, & in quibus diversi fuerunt, perspicuum futurum spero. *Quatuor* igitur fuisse *pilæ genera* etiam *apud Latinos*, quibus ludebant, invenio, *follem*, *trigonalem*, *paganicam*, & *harpastum*, quæ omnia sub nomine Italicæ sphæræ a Cælio Aureliano medico complexa nonnulli credunt. *Follis erat pila magna ex aluta confecta, soloque vento repleta*, quæ si major erat, brachiis impellebatur, & simpliciter pila interdum nuncupabatur, ut apud Nonium ex Varrone, *purgatum scito, quoniam videbis Romæ in foro ante januas pueros pila expulsim ludere*; & apud Propertium lib. III. Elegia XII.

Cum pila veloces fallit per brachia jactus.

interdum quoque pila velox, ut apud Horatium Serm. lib. II. Satyr. II.

—— Seu pila velox
Molliter austerum studio fallente laborem,
Seu te discus agit. ——

Hujusmodi etenim pilæ exercitationem licet videre in Gordiani tertii Imperatoris Romani nummis, quos hic depictos adposuimus, & ex quibus conjicere licet, unumquemque lusorum propriam pilam habuisse, atque eum ludum in sacrificiis Pythiis apud Apolloniatas adhibitum esse, ut tum ex voce ΠΥΘΙΑ, tum ex palma, atque sacrificatoriis vasis colligere non est difficile.

Si vero minor erat, pugnis ejiciebatur, atque *pugillaris follis*, ut apud (a) Plautum in Rud. *extemplo hercle ego te follem pugillatorium faciam*; vocabatur. Interdum quoque hanc eandem pilam *folliculum* appellatam credo, sicuti a Suetonio in vita Augusti, quem hoc pilæ ludo valde delectatum narrat. Quomodo vero (b) Martialis lib. IV. dixerit:

Plumea, seu laxi partiris pondera follis.

cum ex corio vento repleto pila hæc consueretur, & non pluma, ut omnes fere Latini auctores uno

a *Actu. 3. scena 4.* b *De Endromide.*

ore fatentur, quidquid alii respondeant, opinor ego ob levitatem follis pondera plumea dixisse: cujus levitatis gratia neque pueri, neque senes, alioqui imbecilles, inter ludendum vel nimium quid defatigabantur, & propterea idem (*a*) Martialis alibi scriptum reliquit.

a *Lib.* 14. *Epigr.* 45.

A *Ite procul juvenes, mitis mihi convenit ætas,*
Folle decet pueros ludere, folle senes.

Nam ut hoc genere ludi corpora imbecilliora exerceri valerent, non modo levis pila efficiebatur, verum etiam dicatus lusui locus nullis lapidibus aut lateribus sternebatur, ne laberentur pedibus ludentes, &, si forte lapsi essent, ex casu dam-



num non paterentur; & propterea, cum solum B minime pavimentatum foret, ex continuo terræ attritu pulvis excitabatur: quanquam etiam fieri potest, ut pavimento luderent, sed pulvere humili & exiguo illud adspergeretur, ita ut pilam resilire non impediretur, atque ludentium pedes magis firmarentur. Nam in pulverulento solo fieri hanc exercitationem consuevisse, innuit (*a*) Martialis lib. XII. ubi Menogenem quendam ex thermis ob delectationem exire nescientem in hunc modum carpit.

Effugere e thermis, & circa balnea non est
Menogenen, omni tu licet arte velis,
Captabit tepidum dextra lævaque trigonem,
Imputet exceptas ut tibi sæpe pilas,
Colliget, & referet lapsum de pulvere follem,
Et si jam lotus, jam soleatus erit.

Numquid autem ludus iste fuerit unus ex iis, quos superius secundum Græcos auctores enarravimus, variæ sententiæ fuerunt. Alii enim crediderunt pilam magnam Græcorum, & follem Latinorum idem fuisse, inter quos fuit Thomas Linacer, qui cum in II. de tuend. val. corycum follem traduxisset, in sexto postmodum libro magnam pilam iterum follem transtulit, quasi corycus & pila magna non differret apud (*a*) Galenum, qui expresse & pilam parvam, & magnam, & corycum distinxit. Alii maluerunt corycum Græcorum, follem Latinorum fuisse: atque hanc opinionem major pars recentiorum scriptorum habuit, inter quos fuere quidam, qui apud Oribasium caput Coryci, de folle pugillatorio inscribendum judicarunt: sed hi omnes magnopere hallucinantur: & primo, qui crediderunt follem & magnam pilam idem fuisse, duabus rationibus redarguuntur, quarum altera est, quod ludentes magna pila semper C summas manus capite altiores tenebant, quandoque etiam summis pedibus ambulabant, ut manus altiores tenerent: altera est, quod Oribasius ludum pilæ magnæ non modo ægrotis, sed etiam convalescentibus, atque bene valentibus inutilem judicavit, quorum neutrum habuisse follem, facile est ex superioribus judicare. Qui vero follem corycum fuisse existimarunt, multis rationibus & ipsi errasse deprehenduntur. Primo, quoniam corycus e culmine gymnasiorum suspende-

a *Epig.* 82.

a 2. *de tuend. valetud.*

batur,

batur, follis libere emittebatur. Secundo, corycus ficulneo grano, aut farina, aut arena implebatur, follis solo vento. Tertio follis in pulvere exercebatur, corycus vero non. Fuerunt item qui follem pilam inanem superius a nobis ex Antyllo descriptam fuisse crediderunt: quibus ego libenter assentirem, nisi Martialis dixisset, follem mitiori ætati convenire, & Antyllus pilæ inanis exercitationem non admodum facilem, neque aptam, & ideo omittendam esse censuisset. Colligo igitur ex his omnibus, quod cum follis, neque inanis pila Græcorum, neque magna eorundem, neque corycus fuerit, eum illos ignorasse: nemo enim est qui parvam pilam follem reputaverit. Porro trigonalis pila, qua ludebatur, parva erat, ita nuncupata vel a loco, ut voluerunt nonnulli, ubi ea exercebantur, qui locus triangularis erat; vel potius a ludentium (quod magis credibile est) numero, figura, & situ; hanc esse aliquando pilam simplici nomine appellatam invenio, ut apud Martialem lib. VII. ad Atticum.

Non pila, non follis, non te paganica thermis
Præparat, aut nudi stipitis ictus hebes:
Vana nec injecto ceromate brachia tendis,
Non harpasta vagus pulverulenta rapis.

Si enim sola quatuor pilæ genera facimus, necessario cum ceteræ nominentur, trigonalis sub pila simplici complectetur: de hac similiter locutum credo Celsum, quando dixit, *ab alvo citata vexatis pilam, & reliqua superiores partes exercentia convenire*, quoniam in hujuscemodi ludo partes inferiores fere semper firmæ manebant, superiores perpetuo agitabantur. Quomodo vero perageretur exercitatio ista, facile conjicere possumus ex Martialis verbis, in quibus demonstrat, lusores ita triangulari situs figura colludere solitos, ut manibus utrisque modo sinistra, modo dextra pilam vicissim expellere, & excipere valerent, ne unquam caderet: in quo summam ludentium laudem fuisse verisimile fit, sicut in lib. VII. ubi Polybum quendam laudat ob agilitatem sinistræ manus in jacienda excipiendaque pila.

Sic palmam tibi de trigone nudo
Unctæ det favor arbiter coronæ,
Nec laudet Polybi magis sinistras:

& lib. XII.

Captabit tepidum dextra, lævaque trigonem.

& lib. XIV.

Si me mobilibus scis expulsare sinistris,
Sum tua, si nescis, rustice, redde pilam.

Ex his mehercle patet consuevisse trigone ludentes a se invicem modo mittere, modo excipere pilam, modo sinistris, modo dexteris, eo prope modo, quo nostrates pila parva supra funiculum ludunt, & quo etiam Antyllus tertium parvæ pilæ lusum descripsit. Cur vero Martialis *tepidum trigona* dixerit tum loco supra citato, tum lib. IV. epigr. XIX.

Seu lentum ceroma teris, tepidumve trigona.

haud satis mihi constat: attamen, si quid divinare conceditur, dicerem propterea trigona tepidum dixisse, vel quod homines ludendo, ob vehementem utriusque manus laborem, & assiduo motus pilæ tenore magis incalescerent: vel quod locus, ubi ludebatur, tepidario in gymnasiis vicinus foret, & propterea ludentes tam loci, quam pilæ

A teporem quendam perciperent: ita vero fuisse, verisimile videri potest, cum supra tum ex Galeni, tum ex Martialis sententia demonstraverimus, post pilæ ludum statim consuevisse balnea calida ingredi. Nisi malimus dicere, poetam trigona tepidum dixisse, quia ex continuo motu pilæ in manibus ipsa tepida evadebat, eo modo, quo Propertius lib. I. in elegia januæ conquerentis, dixit *tepidum limen*, quod ex continuo supra ipsum statu tepesceret.

B

Janua vel domina penitus crudelior ipsa,
Quid mihi tam duris clausa taces foribus?
Cur nunquam reserata meos admittis amores
Nescia furtivas reddere mota preces?
Nullane finis erit nostro concessa dolori?
Turpis & in tepido limine somnus erit?

Exemplum trigonalis pilæ mihi videtur illud, quod in nummis M. Aurelii Antonini apud Byzantios excussis in modum quo hic exprimi curavimus, apparet. Quem item ludum in sacrificiis Apollinis Pythii Actiaci adhiberi solitum, memoriæ proditum est: de hac pila quæ dicit Seneca II. de Benef. cap. XXXII. esse intelligenda putant aliqui.

C Eundem prope aut similem paganicæ pilæ lusum describi existimo a (*a*) Petronio Arbitro in satyricis, ubi hunc in modum scribit. *Videmus senem calvum tunica vestitum russea, inter pueros capillatos ludentem pila. Nec tam pueri nos, quamquam erat operæ pretium, ad spectaculum duxerant, quam ipse paterfamilias, qui soleatus pila sparsiva exercebatur, nec eam amplius repetebat, quæ terram contigerat, sed follem plenum habebat servus, sufficiebatque ludentibus. Notavimus etiam res novas. Nam duo spadones in diversa parte circuli stabant, quorum alter matellam tenebat argenteam, alter numerabat pilas, non quidem*

D *eas, quæ inter manus lusu expellente vibrabant; sed eas, quæ in terram decidebant.*

Succedit *paganica pila*, sic appellata, quod esset vulgaris admodum, & in villis, *pagis* vocatis, vel in pagis urbis ut plurimum in usu haberetur. Nam Dionysius Antiquitatum lib. II. & IV. refert, *Romam in quatuor tribus olim partitam fuisse, quæ & pagi, sicut earum habitatores pagani, nominabantur*: sive igitur ab istis pagis, sive a villis paganica pila denominata sit, parum referre credo, sat est, pilam fuisse ex corio pluma repleto, trigonali latiorem, non ita tamen ut est follis, laxam, sed duriorem; siquidem follis, qui vento replebatur,

E etsi quanto durior erat, tanto facilius eo ludebatur, quanto laxior, tanto difficilius, ut etiam tempestate nostra quotidiana experientia comprobat, tamen paganica pila quo etiam durior esset, & pluma replebatur, & non ita replebatur, ut laxa usquam foret, sed undequaque durissima, & propterea difficulter ea ludebatur, quemadmodum venustissime (*b*) Martialis hoc disticho ostendit libro XIV.

Hæc quæ difficilis turget paganica pluma,
Folle minus laxa est, & minus arcta pila.

F

Sub nomine enim simplicis pilæ intelligi aliquando follem, aliquando trigonalem, paullo ante significavimus. Iterum illud ignorari hoc in loco nolo, etiam in gymnasiis paganicæ pilæ exercitationem in usu extitisse, ut idem (*c*) Martialis lib. VII. testatum reliquit.

Non pila, non follis, non te paganica thermis

a *In cena Trimalcionis.* b *Epigr.* 41. c *Ad Atticum.*



Præparat, aut nudi stipitis ictus hebes.

Nam cum sæpius a nobis indicatum sit, consuevisse fere omnes, qui sese in gymnasiis pila exercebant, prius pila ludere, & deinceps statim balnea ingredi, Martialis illis versibus demonstrat, inter ceteros pilæ ludos in gymnasiis se exercentium ad balnea præparatorios paganicam quoque adnumeratam esse. Ultimum & quartum Latinorum pilæ genus *harpastum* fecimus, quod ob nominis similitudinem idem prorsus videtur quod ἁρπαστὸν Græcorum: erat enim pila, quam ludentes alter alteri eripiebat; cujus vero magnitudinis, & B ex qua materia foret, haudquaquam ab ullo auctore explicatum habemus, nisi quod Athenæus his verbis manifestum facit, harpastum rotundum fuisse: Τὸ δὲ καλούμενον διὰ τῆς σφαίρας ἁρπαστὸν, φενίνδα ἐκαλεῖτο, ὃ ἐγὼ πάντων μάλιστα ἀσπάζομαι: Id est, *Lusus autem pilæ harpastum nuncupatum phenninda vocabatur, quem ego maxime omnium diligo*. Sicut etiam verisimile fit, ex corio sicut ceteras pilas constasse, quæ omnia, propterea quod tunc temporis nulli ignota erant, auctores scribere dimiserunt. Ceterum ejus magnitudinem omnino C explicasse Galenus videtur, qui dum in libro de ludo parvæ pilæ harpastum appositissime describit, illud parvam pilam, & non mediam inter parvam & magnam, quemadmodum voluerunt nonnulli,

A fuisse comprobatur: unde & ludus, qui hodie *a calce* nuncupatur, etsi in aliquibus assimiletur harpasto, in hoc tamen ab harpasto antiquorum differre videtur, quod illud parvum erat; pila autem qua nostrates calce ludunt, major est. Nam & antiquiores in pulverulento solo hac pila ludebant, ut testatus est Martialis libro IV.

Sive harpasta manu pulverulenta rapis.

& lib. VII.

Non harpasta vagus pulverulenta rapis.

& lib. XIV.

Hæc rapit Antæi velox in pulvere Draucus,
Grandia qui vano colla labore facit.

Quæ omnia argumento esse possunt, hanc exercitationem perarduam fuisse, solisque validioribus hominibus convenisse: quod etenim nequaquam mulieres hoc genere ludere valerent, præter (a) Ovidii testimonium de ludis virorum ita scribentis:

Hos ignava jocos tribuit natura puellis,
Materia ludunt uberiore viri.

a 3. *de arte amandi.*

Sunt illis celeresque pilæ, jaculumque trochique,
Armaque, & in gyros ire coactus equus.

ejusdem poetæ versus comprobant, ubi Philænim quandam tribadem exprobrans, quod omnibus fere virorum muniis fungeretur; quasi rem mulieribus præ aliis maxime insuetam ageret, post multa (*a*) dixit:

Harpasto quoque subligata ludit.

Ideo mirari soleo, cur (*b*) Cælius Aurelianus in curanda puerorum epilepsia velit nutrices sphæræ ludo, vel aliqua saltatione exerceri, nisi sit sphæra apud ipsum follis, quem & pueros & senes usurpasse, supra docui. (*c*) Avicenna cujusdam pilæ ligneæ mentionem facit, de qua posterius verba faciam, cum ad præsentem de sphæristica, altera saltatoriæ parte, tractationem minime pertineat, de qua hæc satis.

CAP. VI.

De Orchestica, sive tertia saltatoriæ parte.

TRes saltatoriæ partes, cubisticam, sphæristicam, & quæ nomine generis vocatur simpliciter, saltationem, in superioribus effecimus: quarum duabus jam declaratis tertia modo, quam *scrupulosissimam* vocavit (*d*) Columella, subnectenda venit, de qua hæc a nobis declarabuntur, primo *quid fuerit*, secundo *quot species habuerit*, tertio *cur ea uterentur majores nostri*, quarto & ultimo *in quo loco, & a quibus exerceretur*. Aristoteles itaque in principio suæ poetices, cum dixisset omnia poeseos genera in hoc convenire, quod imitationes sint, imitationes dividit, quarum alias tradens diversis generibus imitari ut vel harmonia, vel rythmo, vel nudo sermone, alias diversas res, ut vel meliores, vel similes, vel deteriores; alias diverso modo, ut vel agentes, vel introducentes, vel narrantes, atque aut alienam personam indutos, aut non mutatos; de saltatione hæc concludit: Αὐτῷ δὲ τῷ ῥυθμῷ μιμοῦνται χωρὶς ἁρμονίας, οἱ τῶν ὀρχηστῶν, καὶ γὰρ οὗτοι διὰ τῶν σχηματιζομένων ῥυθμῶν, μιμοῦνται, καὶ πάθη, καὶ ἤθη, καὶ πράξεις. Id est: *Numero vero ipso sine harmonia, imitantur saltatores: isti enim numerosa gesticulationis varietate, mores, passiones, & actiones imitantur.* Ex qua oratione apparet, ὄρχησιν, sive saltationem, nihil aliud fuisse, quam facultatem quandam motibus, ac gestibus corporis, artificio quodam, numero & ratione factis, imitandi hominum mores, affectus, & actiones, qui enim in VIII. (*e*) civilium dixerat, *nihil esse in rerum natura, quod magis exprimat rerum similitudines, quam numerus & cantus*, sapienter etiam scripsit, *saltatores in imitandis actionibus numero uti*. Quomodo hæc per numerosos motus efficeretur imitatio, unus omnium clarissime post Aristotelem expressit (*f*) Plutarchus, qui in IX. Convivalium saltationes tres partes habuisse scripsit, *lationem*, *figuram*, & *indicationem*; eo quia tota ipsa ex motibus, & habitudinibus, & quietibus constaret, perinde ac harmonia ex tonis, atque intervallis: lationem dicit ipse nil aliud fuisse, quam motionem affectus alicujus, vel actionis, vel potentiæ repræsentativam: figuram vero fuisse habitudinem, dispositionemque, in quam motio sive latio terminabatur, nempe quando saltatores quiescentes secundum

a *Martial. lib. 7. ver. 67.* b *lib. 1. ser. 3. tract. 2. c. 2.* c *lib. 1. Fen. 3. doct. 2. c. 2.* d *In procemio lib. de re rustica.* e *Cap. 4.* f *probl. 15.*

A Apollinis, vel Panis, vel alicujus Bacchæ (ut est apud (*a*) Platonem) figuram dispositi in corporis similibus formis graphice aliquantulum persistebant; indicationem autem fuisse non proprie imitationem, sed alicujus rei, nempe terræ, cæli, vicinorum numerosis, atque ordinatis motibus factam declarationem: quemadmodum namque poetæ, dum imitantur, alias nominibus fictis, alias translatis utuntur; dum vero indicant, propria nomina usurpant: similiter saltatores imitantes, figuris, & habitudinibus; declarantes autem, res ipsas prædictis indicationibus utuntur: adeo ut B secundum Platonem, Aristotelem, atque etiam Plutarchum, tota hæc saltatoria facultas in imitatione, solo motu facta, consisteret: ipsique saltatores nil aliud actitarent, nisi quod sese moventes numero, & ordine gesticulantes, aut lationibus & figuris mores & affectus imitabantur, aut indicationibus declarabant, aut omnibus simul mores, perturbationes, atque actiones hominum repræsentabant; unde non absque summa ratione Simonides poeta saltationem poesim tacentem, sicuti poesim saltationem loquentem vocare solebat: quamquam refert Plutarchus, (*b*) tempestate sua veram saltationem a musica, cui associabatur, C depravatam fuisse, atque a cælesti illa decidentem in tumultuosis ac indoctis theatris instar tyranni cujusdam imperium tenuisse, idque postmodum usque ad tempora nostra permanasse, in quibus omnis saltatio corrupta est, omnes cordati viri cognoscunt. Quis autem primus hujuscemodi saltationem hominibus demonstraverit, satis compertum non habetur, nisi quod Theophrastus apud Athenæum refert, *Androna Cataneum tibicinem, dum sonaret, motiones atque numeros corpore effecisse*, & ob id apud veteres saltare vocatum fuisse σικελίζειν, id est, *sicelissare*; post quem Cleophantus Thebanus, & Æschylus multas sal- D tatoriæ figuras invenerunt, quas βαλλισμοὺς Sicula voce appellatas Epicharmi auctoritate insinuat Athenæus: unde & hodie apud multas Italiæ nationes *balli* nomen adhuc perdurat. Fuit porro hæc saltatio tantæ existimationis, atque honoris apud antiquiores, ut Apollinem vocarent, quemadmodum Pindarus:

Ορχηστὰ Αγλαΐας ἀνάσσων εὐρυφάρετρ' Απολλον:

Id est:

Saltator rex splendoris, pharetrateque Apollo.

E atque illa quandoque ad tibiarum, vel lyræ, vel alterius instrumenti sonitum, vel ad cantum, vel absque alia re peragebatur. Species autem illius innumeras fere recensuerunt Homerus, Plato, Xenophon, Aristoteles, Strabo, Plutarchus, Galenus, Pollux, & Lucianus: quæ illarum præstantiores & illustriores habebantur, vel a regionibus, in quibus in usu erant, aut repertæ & illustratæ fuerant, nomen susceperunt; vel ab inventore, & modo, quo efficiebantur: a regionibus appellatæ sunt *Laconicæ*, *Troexenicæ*, *Epi-* F *rephyriæ*, *Cretenses*, *Jonicæ*, *Mantiniacæ*, *Gaditanæ*, de quibus sic (*c*) Juvenalis:

Forsitan exspectes ut Gaditana canoro
Incipiat prurire choro, plausuque probatæ
Ad terram tremulo descendant clune puellæ,
Irritamentum Veneris languentis, & acres
Divitis urticæ:

a *7. de leg.* b *Loc. citat.* c *Satyra 11.*

& hujuscemodi aliæ. Ab inventore autem & modo vocatæ fuerunt aliæ *Pyrrhichiæ* a Pyrrhicho quodam Lacone, seu, ut alii malunt, a Pyrrho Achillis filio inventæ, in quibus armati saltabant

A cum cantu, & sine cantu: ut videre licet ex icone ab antiquis lapidibus excepto, quem hic ponendum curavimus.



PYRRHICHIA SALTATIO

Pyrrhichias autem nostris temporibus æmulantur illa pugnarum genera, quas *Morescas* populari vocabulo appellant. Atque hæ varias nominationes obtinuerunt, ut *Orsitis*, & *Epichedios* penes Cretenses, *Carpæa* apud Ænianenses & Magnetes, de qua Xenophon v. de exped. Cyri libro, *apochinos* sive *mactrismos*, quam mulieres saltabant, & ob id *Martypiæ* vocabantur, & quæ stabiliores, & varietate majore præditæ erant, ut *dactyli*, *jambici*, *molossica*, *emmelia*, *chordax*, *sicinnis*, *Persica*, *Phrygia*, *nicatismus*, *Thracius*, *Calabrismus*, *Telesias* a quodam viro Telesio, qui primus eam armatus saltavit, sic vocata, qua utentes Ptolemæi milites Alexandrum Philippi fratrem sustulerunt, aliæ *tornatiles* sive *versoriæ*, quo se in circum vertentes saltarent. Erotianus, qui Andromacho Neronis, quod scribit Galenus, archiatro contemporaneus extitit, has saltationes δῖνας vocatas scribit, aliæ insanæ, ut *caudifer*, *mongas*, *Thermaustris*, nec non *anthema*, quam saltantes obibant, ita dicentes, *ubi mihi rosæ*, *ubi mihi lilia*, *ubi mihi apia*: aliæ ridiculæ, ut *igdis*, *mactrismus*, *apochinos*, & *sobas*, *morphasmus*, *Glaux*, & *leo*: aliæ scenicæ, quales *tragica*, *comica*, & *satyrica*; aliæ lyricæ, quales *pyrrhichia*, *gymnopædica*, & *hyporchæmatica*. quæ omnes quomodo fierent, non est præsentis tractationis declarare: satis sit intelligere, hanc

B tertiam saltationem tot atque plures adhuc diversas species, quibus libellum proprium dicavit Lucianus, habuisse; sicut etiam diversis motibus tam pedum, quam manuum utebatur. cum enim motus omnis, ex sententia Aristotelis, ex impulsu atque tractu componatur, saltantes aut impellebant corpus, aut trahebant; & hoc sursum, vel deorsum, vel prorsum, vel retrorsum, vel dextrorsum, vel sinistrorsum: a quibus postea motibus componebatur simplex ambulatio, flexus, procursus, saltus, divaricatio, claudicatio, ingeniculatio, elatio, jactatio pedum, permutatio: quibus tota saltatio perficiebatur.

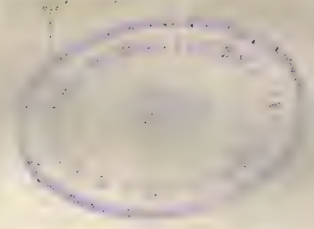
C

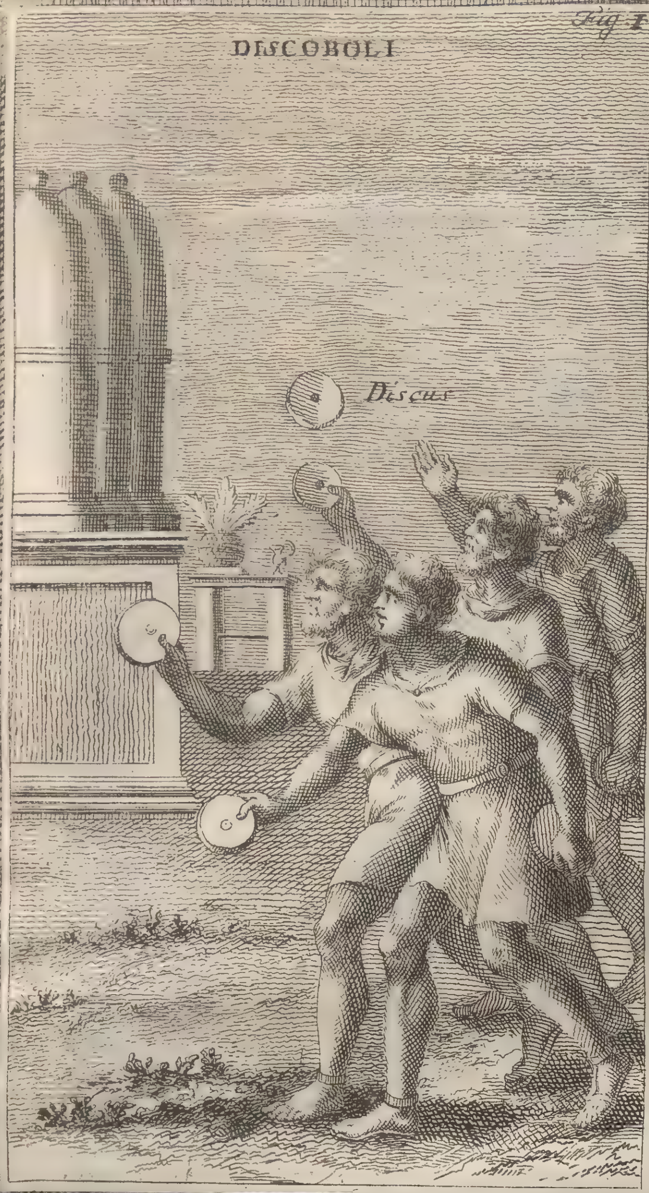
CAP. VII.

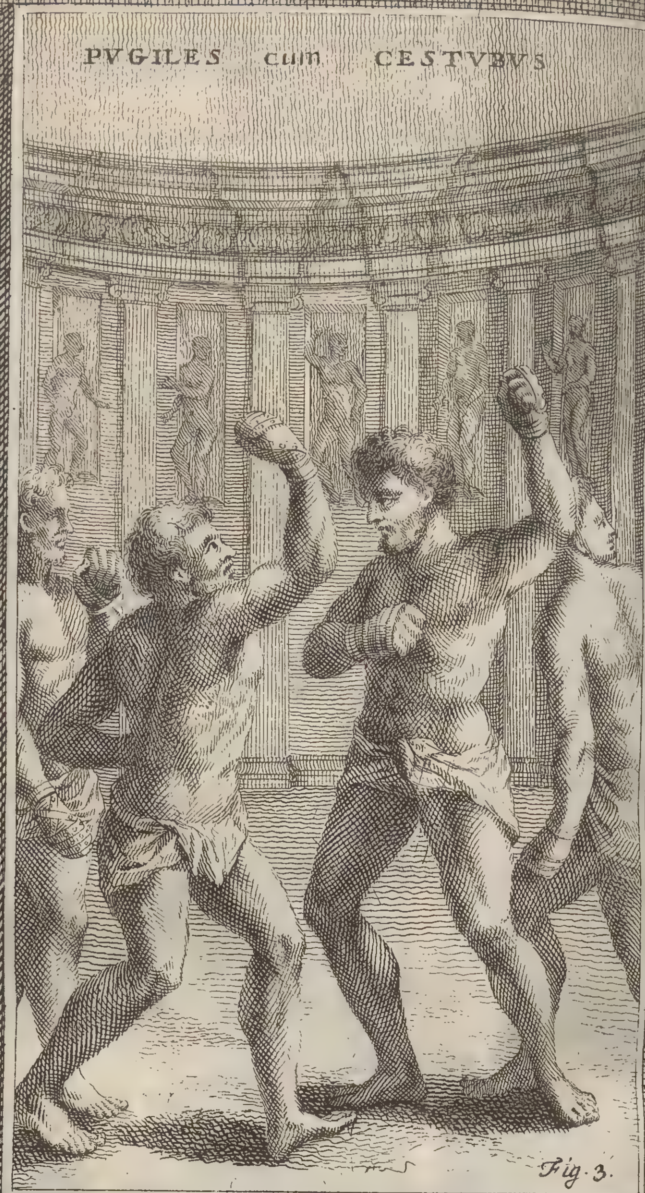
De fine saltationis, & de loco.

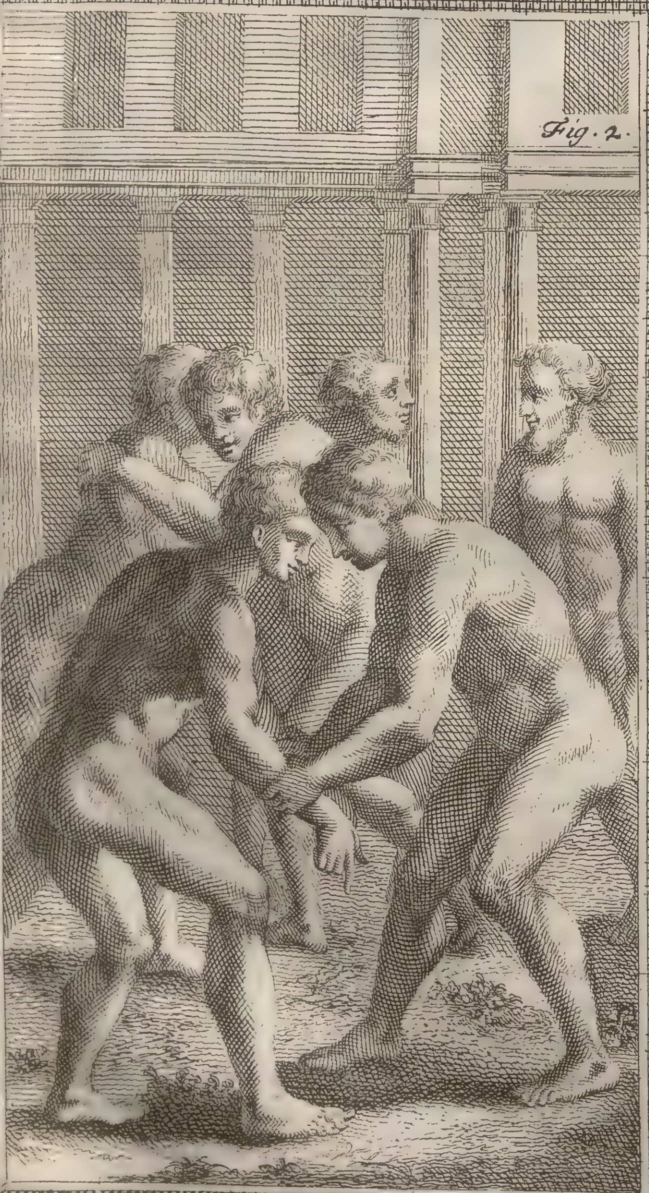
CUm antiqui in certaminibus atque venationibus, pedum exercitationibus fere semper studerent, manibusque movendis nullam curam adhiberent, verisimile fit, ut prius saltatoria, partes inferiores dumtaxat exercens, inventa sit, deinceps χειρονομία, quæ ordinatas manuum motiones edocebat, ei adjuncta sit, ut una cæteris prædictis motionibus manuum connexionem, con-

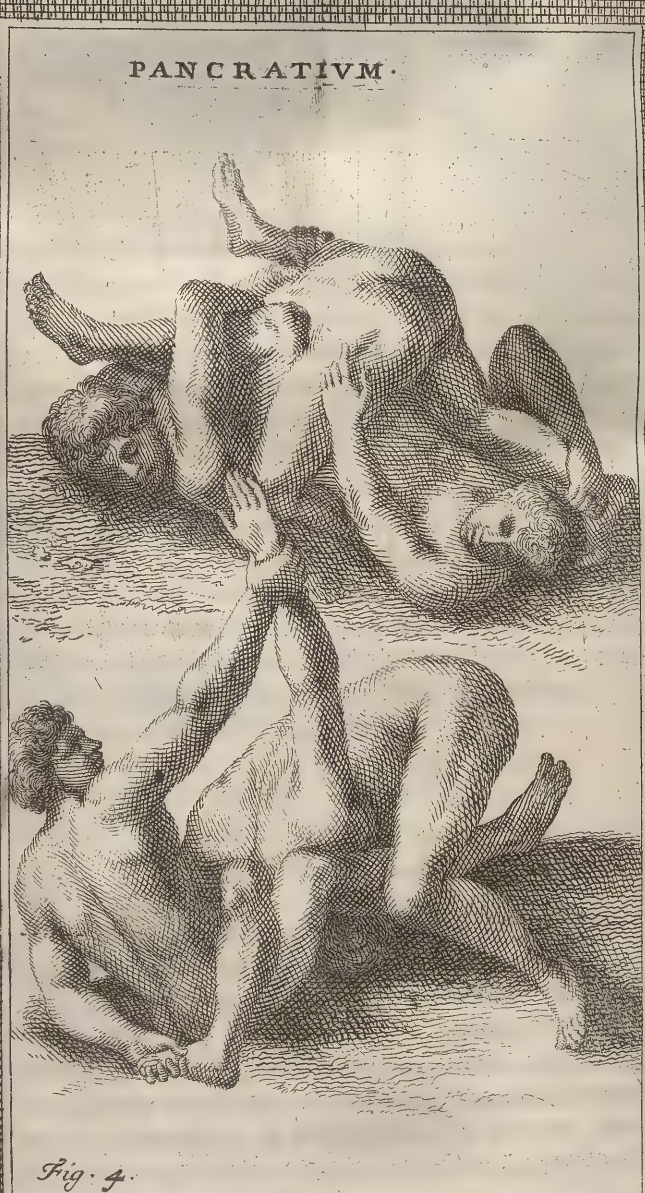
a 7. *Physic.*




DISCOBOLI
Fig. I
Discus


PVGILES cum CESTVBVS
Fig. 3.


Fig. 2.


PANCRATIVM.
Fig. 4.

sertionem, compectinationem, distentionem, complexum, alternationem saltatores peragerent: atque ita universa saltatio ex motibus tam manuum, quam pedum ad repræsentandas res formatis conflata sit. quod autem saltantes præcipue brachia moverent, significavit & (*a*) Ovidius ubi dixit:

Si vox est, canta; si mollia brachia, salta:

&

Brachia saltantis, vocem mirare canentis.

Hujus finis primarius licet (ut diximus) imitatio foret, nihilominus alios etiam fines eam habuisse comperio; nam ad theatra & ad ludos voluptatis gratia, nec non ob religionem quandam ad sacrificia in usu fuisse præter Platonem atque Plutarchum testatur (*b*) Galenus, qui in principio curativæ artis vehementer contra sui temporis homines invehitur, quod saltatoriæ nimis operam darent, quasi solis voluptatibus & ludis dediti bonas artes negligerent. Quod pariter ad quærendam corporis fortitudinem militaremque peritiam eadem saltatione majores nostri uterentur, tametsi supra ex Platone comprobatum fuerit, tamen addendum est illud, quod omnis armata saltatio pyrrhichia vocata, non ob aliud inventa fuit, nisi quo virtute illius tam pueri, quam viri & mulieres, modo hostes effugere, modo invadere, aliosque gestus bellis gerendis necessarios perdiscerent: unde apud (*c*) Xenophontem Paphlagones Mimam saltatriculam a Myso pyrrhicham saltare jussam conspicati, admirantes Græcos interrogarunt, numquid mulieribus etiam in pugna uterentur. in hoc quidem saltationis genere cum Phrynicus se excellenter in fabula gessisset, illum sibi Imperatorem Athenienses delegerunt. Neque etiam difficile est indicare hanc eandem saltationem & bono habitui comparando, & sanitati conservandæ non parum conduxisse, quandoquidem de manuum gesticulatione, quam *χειρονομίαν* vocant Græci, scriptum reperitur & ab Hippocrate & ab Aretæo, atque aliis, pro exercendis & sanis & interdum ægris corporibus usurpatam esse. Temporibus vero nostris saltationes alias tempore, ordine, & certo modo factas talem utilitatem præstare nemo negaret; quemadmodum (*d*) Galenus se plurimos sanitati restituisse, aliosque in ea solius saltationis auxilio conservasse confitetur; qui similiter & saltatorum exercitationes inter cætera a medico petita recensuit, dum dixit: *Ὀρχηστῶν αἱ σύντονοι κινήσεις ἐν αἷς ἅλλονται μέγιστα, καὶ περιδινοῦνται στρεφόμενοι τάχιστα, καὶ ἐκλάσαντες ἐξανίστανται, καὶ προσύρουσι, καὶ διαχίζουσιν ἐπὶ πλεῖστον τὰ σκέλη.* Id est, *saltatorum vehementes motus, in quibus maxime saltant, & velocissime volutati circum circa vertuntur; nec non genua flectentes sursum exsurgunt, atque crura plurimum attrahunt, divaricantque.* ut dubitare nemo debeat, quin orchesticam in gymnastica medicinæ jure collocaverimus; præcipue quod Socrates in convivio Xenophontis se saltatoriam tum ad valetudinem efficiendam, conservandamque, tum ad corporis robur comparandum exercuisse palam profitetur, cujus quoque gratia eum sibi amplam domum optasse ferunt. Qui vero hanc orchesticam exercerent, varios fuisse reperio. Cinædos maxime omnium saltandi arti operam navasse significavit (*a*) Plautus: apud quem Periplectomenes senex sic ait:

Tum ad saltandum, non cinædus magis aptus est, quam ego.

quamquam Non. Marcellus Lucilii testimonio, atque etiam Plauti, vult cinædos dictos a veteribus saltatores ipsos, atque pantomimos, *ἀπὸ τοῦ κινεῖν τὸ σῶμα*. Poetæ similiter omnes non modo histriones motus figuratos edocebant, verum & ipsi quoque interdum saltabant; nam Thespias, Pratinas, Cratinus, Phrynicus poetæ omnes iccirco saltatores nuncupabantur, quia non modo propria drammata inter saltantes choros repræsentabant, verum etiam extra propria poemata, volentes omnes saltare edocebant. pueri quoque & mulieres omnium frequentissime in saltationibus versabantur, post quos etiam saltationi operam navabant quibuscumque valetudinis & roboris gratia vel a medicis, vel a gymnastis illud agere præceptum erat. Loca autem in quibus saltationes peragerentur, primo, dum nondum excultæ forent, fuerunt vici, & plateæ publicæ; deinde, cum majorem dignitatem atque ornamentum recepissent, ad theatrorum partes quasdam translatæ fuerunt, quæ & ab Aristotele, & a Polluce ob id *orchestræ* vocatæ fuerunt, unde etiam *chorea*, nomen saltationis perelegans, emanavit. a theatris ad palæstras, sive gymnasia illas traductas fuisse auctor est (*b*) Athenæus, cui assentiri videtur (*c*) Plutarchus in nono symposiacon, ubi mentionem cujusdam facit, qui pyrrhicam adeo egregie saltaverat, ut pueros in palæstra gesticulantes excellere visus esset. quo etiam in loco Meniscum pædotribam saltationis judicem efficit, ut inde plane conjectari valeamus pædotribas, gymnasiorum ministros, orchesticæ non parvam cognitionem habuisse. In conviviis item saltationem exerceri solitam fuisse testatum clarissime reliquit in Symposio suo Xenophon, sicuti Plutarchus & Plin. nec theatra eandem respuisse memoriæ prodiderunt. Concludo itaque saltationem a gymnastica omni acceptam esse, sicuti sphæristicam, quæ orchesticæ partes, in quam, & in palæstricam universam gymnasticam divisimus: atque hæc satis de ipsa.

CAP. VIII.

De Luctatoria.

Declarata jam satis, quantum ad hanc tractationem spectabat, saltatoria, modo palæstricam, quæ erat altera gymnasticæ pars, ut aggrediamur, operæpretium est, cui postmodum & reliquas exercitationes tam in gymnasiis, quam extra factas subjungemus. Palæstram multas sub se exercitationes habuisse demonstratum superius fuit, inter quas continuo primum locum obtinuit *lucta*, a Græcis communi nomine *πάλη*, quandoque *καταβλητικὴ* sive dejectoria a Laconibus nuncupata. quæ illa ipsa fuit, quam habuisse Jacob cum Angelo, ac inde fuisse pede læsum narrant (*d*) sacri libri, qui quod ajunt contigisse Jacob & Esau in ventre matris, id etiam contigit Epeo equi Trojani fabro, quem Eustathius ex Lycophrone narrat in ventre matris cum gemello luctasse, & veluti vincitorem prius sibi viam ad exitum parasse. Hæc nihil aliud fuit, nisi *exercitatio quædam in loco gymnasii peculiari, nempe palæstra, sive porticu tecta, quæ xystus vocabatur,*

a 1. & 2. *de arte amandi.* b *loc. citatis.* c *Lib. 6. de Cyr. expedit.* d 2. *de diæta.* 1. *de cur. chr. cap.* 2.

a. *In milite glorioso act. 3. scen. 1.* b *Lib. 14. Deip. cap. 7.* c *Probl. 5.* d *Genes. 32.*

fieri solita, in qua luctatores bini nudi, uncti oleo, & pulvere aspersi sese brachiis complicantes, invicemque concertantes, alter alterum dejicere humi contendebant, ad quod peragendum embolæ, parembolæ, parathenes, & systases *necessario requirebantur, illudque præ cæteris quærebatur, ut pedes primo comprehenderentur*, quod (*a*) Pseudolus ebrius apud Plautum significavit, de vino dicens :

Captat pedes primum, luctator dolosus est.

Sed antequam certamen inirent, musculos prius calefaciebant, perfrictionibusque ac lenibus motibus explanabant. quod si aliquando hæc agere intermisissent, iis quædam partes rumpebantur, convellebanturque, sicuti tradit (*b*) Galenus IV. de locis affectis: qui etiam alibi scriptum reliquit, hunc gymnasticis in luctis observatum esse ordinem, ut numquam vehementes inirent, nisi prius faciles & simplices essent edocti, neque has aggredi solitos antequam fricarentur, neque fricari, priusquam ungerentur. Dixi binos, quoniam etsi plures possent uno tempore eodem in loco lucta contendere, tamen semper unus uni dumtaxat complicabatur, & apud nonnullos non solum viro vir concertabat, sed puellæ quoque juvenibus contendebant, quemadmodum apud Lacones, & sicuti de Chiis refert Athenæus. Luctam, quam non temere gymnasticæ artis minimam partem credidit (*c*) Galenus, non defuerunt inter antiquos, qui omnibus aliis exercitationibus vetustiorem extitisse autumarint, nominis illius qualitate ducti, quippe cum (πάλαι) apud Græcos nil aliud, quam vetustatem indicare videatur: nam & locum exercitationum palæstram nuncupatum πάλην primo nominatum constat. quamquam etiam non defuerint, ut refert (*d*) Plutarchus, qui non palæstræ nomen ἀπὸ τῆς πάλης quasi antiquissima res sit lucta, deductum esse voluerint, sed potius quod solum hæc exercitatio πηλοῦ, id est luti, pulveris, & ceromatis egeret; atque ad id magis impugnandum aliam quoque rationem addebant, videlicet haudquaquam verisimile videri, ut lucta, (*vide Tab.* XXII. *Fig.*2.) quæ omnium exercitationum artificiosissima & astutissima existit, omnium etiam vetustissima fuerit, cum manifeste appareat, primo in usum ea vocari, quæ simplicia sine ulla arte, & via magis quam methodo consistunt: unde Sosicles πάλην ἀπὸ τοῦ παλαίειν, quod est *dolo* & *insidiis dejicere*, fuisse derivatum maluit. Plinius autem ἀπὸ τῆς παλαιστῆς, id est *a conjunctis, simulque connexis quatuor digitis*, quia luctatores hac manuum parte præcipue operantur, quasi ita ipsa appellata sit, perinde ac pugillatoria a pugnis, quam sententiam aperte refellere videtur Julius Pollux, ubi nomen illud solam quatuor digitorum mensuram significare scribit, a qua mensura deduci postmodum exercitationis nomen valde longinquum est, & proinde melius sensisse videntur illi, qui ἀπὸ τοῦ παλῦναι natam & dictam πάλην, credunt, sive ἀπὸ τοῦ πάλλειν καὶ πάλλεσθαι, quorum alterum apud poetas, *dejicere*, & *projicere* & *spargere*, quod postremum ab Homero quoque ac Hippocrate usurpatum testatur Erotianus; alterum apud Platonem in Cratylo a *terra* vel *in manibus elevare*, quæ omnia a luctatoribus intenduntur, significare constat: nisi quoque velimus, ut alii, ita dictam ἀπὸ τοῦ πλησιάζειν, καὶ γίνεσθαι πέλας, hoc est *appropinquari & vicinos fieri*: quandoquidem cursores semper distabant, nec unquam appropinquabantur, pugillatores pariter a designatoribus umquam complicari permittebantur, sed soli luctatores hoc agebant: ut omnia melius in Syracusanorum nummis recognoscere possumus, in quibus sic luctatores varios repræsentari, indicavit nobis Ligorius. Et ad hoc propositum (*a*) Tertullianus in lib. de Spectaculis ita locutus est: *Palæstrica diaboli negotium est. Primos homines diabolus elisit; ipse gestus colubrina vis est tenax ad occupandum, tortuosa ad obligandum, liquida ad elabendum*: Quamquam non defuerint qui absque hisce gestibus, sed tantum stando & manus extendendo colluctatores vincerent, qualem fuisse Melancomam quendam a Tito Imperatore vehementer adamatum narrat Themistius in orat. x. de pace.

Tota hæc facultas in gymnasiis tres fines habuit, temporeque Galeni mirum in modum ejus peritia crevit, nempe quando refert ipse primo de art. XXIII. luctandi magistros varias ac multiformes membrorum distorsiones, circumnexionesque invenisse: primum, ut athletæ in illis exercerentur, quo in ludos, sacrificia, & amphitheatra exeuntes, victoriam adipisci possent: atque hujus luctatoriæ auctores fuisse Antheum, & Cercionem scribit (*b*) Plato: Secundum, ut ad bella homines exercerentur, quod exercitationis genus, primo in usu positum alii a Theseo Atheniensium principe; alii a Phorbante Thesei pædotriba referunt. Tertium, ut homines & pueri *luctantes* optimum corporis habitum acquirerent, sicque sanitatem curarent; in quo usque adeo elaborabant, & totis viribus contendebant, ut non raro sic luctantibus ossa aliqua frangerentur & luxarentur, quæ illis palæstrico quodam pacto ab aliis diverso se remittere consuevisse testatur (*c*) Galenus. Hoc tamen animadvertendum esse duco, Galenum non modo luctam athleticam, quam respublicas bene institutas odisse scribit, improbasse, verum & sanitati studentem interdum parce laudasse, utpote qua robur quidem augetur, at luxationis ac fractionis ossium, necnon suffocationis periculum immineat. Similiter & Clemens Alexandrinus qui tempore Galeni Romæ floruit, in III. Pædagog. libro cap. x. ubi exercitationum tractationem habet, luctas omnes improbat, eam tamen honestiorem, & magis viro dignam facit, quæ μετ' εὐσχήμονος & gratia bonæ ac utilis valetudinis efficitur. Præterea, quoniam Plutarchus solummodo luctam & pancratium volutatorium in palæstra exerceri solitum scribit, duo consideranda sunt. Alterum, quod palæstra aliquando significat totum gymnasium, ut supra declaravimus, aliquando locum in gymnasio, ubi tot exercitationes a nobis in primo libro enumeratæ peragebantur, aliquando locum, in quo soli luctatores & (*vide Tab.* XXII. *Fig.*4.) pancratiastæ volutatorii exercebantur, quorum certamina gravia apud Galenum lib. III. de tuen. valet. cap. II. appellantur. quemadmodum hic innuit Plutarchus, atque etiam innuere visus est Galenus in fine libri de ludo parvæ pilæ. Alterum quod duplex erat pancratium, primum, de quo agemus infra, ex *lucta* & *pugilatu* compositum. Secundum, quod *volutatorium* nuncupabatur, speciesque luctæ erat, nam in lucta certantes sese dejicere studebant, rectique manebant; in pancratio autem volutatorio humi prosternebantur; atque ibi invicem, seque mutuo convolventes, alter alterum sibi supponere nitebantur: quemadmodum clarissime monstrant depicti hic nummi cujusdam Salustii Auctoris, qui sub Valentiniani & Placidiæ Augustæ principatu

a *Act.* 5. *scen.* 1. b *Cap.* 8. c 2. *de diff. pulsuum.* d 2. *Sym. prob.* 4.

a *Cap.* 18. b 7. *de leg.* c *lib. de machinamen.*

Africæ regno vi occupato, ludos similes atque alios ob victoriam edidit.

De hac exercitatione verisimile mihi fit, (*a*) Aristotelem verba fecisse, ubi nullum erectum & stantem continenter & tuto incedere posse demonstrat, quia perinde se moveret ut palæstritæ, qui per pulverem in genua subsidentes procurrunt. De hoc item alicui probabile videretur, locutum esse (*b*) Martialem, ubi dixit:

Non amo qui vincit, sed qui succumbere novit
Et dicit melius τ̀ ἀνακλινοπάλω.

nisi potius exponendum esset ἀνακλινοπάλω, *reflexionem*, qua palæstrita reducto pectore adversarium retrahebat, ac ictum illius devitabat, aut potius (ut erat poeta semper obscœnitatum amator) eam lecti luctam interpretemur, quam κλινοπάλω Domitianum vocasse tradit Suetonius. & quam a spurcissimis tam viris, quam fœminis exerceri consuesse narrant Spartianus, Lampridius & Capitolinus. De eodem item loquebatur Antyllus apud (*c*) Oribasium dum duplicem luctam effecit, alteram erectam, alteram super pavimento; pro lucta super pavimento nil aliud intelligens, nisi pancratium volutatorium, quod tamen valde diversum erat ab altera volutatione, ab (*d*) Hippocrate ἀλινδήσιος nomine significata, qua homines in palæstra humi prostrati vel soli, vel cum aliis circumvolvebantur, & de qua (*e*) Cælius Aurelianus verba fecit, ubi volutationem in palæstra pro diminuenda carne laudavit; siquidem in ea nec certabant, neque complicabantur, sed solum celeriter supra pavimentum nitidum, aut pulvere conspersum sese rotabant. unde (*f*) Galenus eam inter celeres motus non sine ratione posuit.

CAP. IX.

De Pugilatu, & Pancratio, & Cestibus.

Pugilatoriam πυγμικὴν a Græcis vocatam ante Trojanorum tempora in usu fuisse, testati sunt Plinius, & ante Plinium Homerus, quem etiam (*g*) Plutarchus in II. Symposiacon observavit, continuo pugilatum luctæ & cursui iccirco præponere, quoniam hoc exercitationis genus prius illis originem accepit, sicuti quoque (*h*) Lucretius hoc versu innuere videtur.

Arma antiqua manus, ungues, dentesque fuerunt.

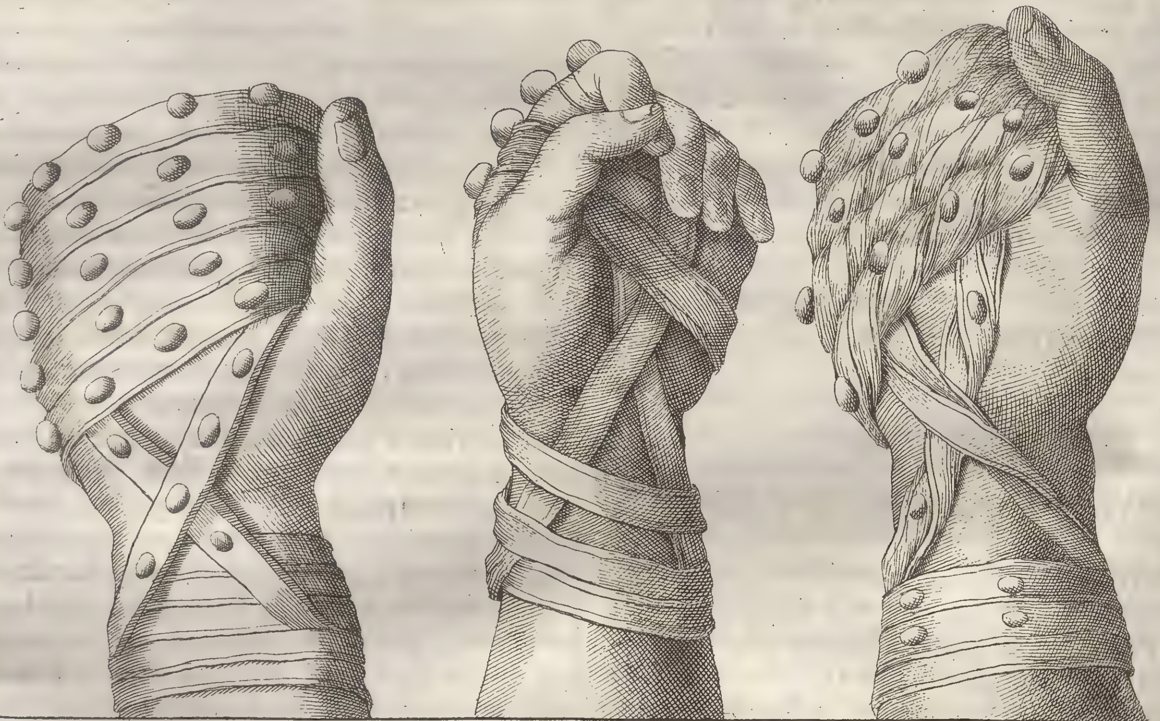
Quid vero esset hæc exercitatio, quomodoque perageretur, pauci (quod ego sciam) diligenter explicarunt, & minus cæteris hanc rem intellexerunt illi, qui pugnam cestuum, & pugilatum idem penitus extitisse voluerunt. ex auctorum tamen scriptis conjectura consequi possumus, in hac exercitatione homines nudos concertare consuevisse, pugnisque strictis vel nudis vel ænea, vel lapidea sphæra plenis, unde σφαιρομαχεῖν, vel loris, laminave circumsepti sese invicem percutere, modo caput, modo dorsum, modo brachia petentes, neque unquam sese mutuo complicantes; in qua pugna superabat qui vel adversarium pugnorum ictibus in terram prosternebat, vel gravius & damnosius feriebat; quamquam non desunt qui etiam calcibus hujusmodi pugnam factitatam tradant, ob idque apud Senecam epistola LXXX. non σφαιρομαχίαν sed σφυρομαχίαν legendum putant. Quod etiam victoriæ signum esset ipsius adversarii confessio, vel manu, vel aliquo alio gestu facta, qui negaret plane expers rerum esset. Tyrrhenos ad tibiam πυκτεύειν id est *pugillatu contendere* solitos fuisse, ex sententia Eratosthenis refert Athenæus IV. Deipnosoph. Hoc certamen (*a*) Plutarchus quidem exercendo corpori inserviisse, testatum reliquit; ego vero ita sentio, pugilatum inter exercitationes a Galeno in II. de tuend. valetud. adnumerari, sed pro sanitate tuenda, proque bono corporis habitu comparando parum in usu in gymnasiis fuisse: ad quod credendum duabus potissimum rationibus adducor, quarum prima est, quod Galenus bis, vel ter solummodo pugilatum nominavit; & Antyllus, qui hanc rem diligentissime tractavit, nullum poetæ verbum de hac exercitatione habuit, sicuti nec ullus alius fide dignus medicus excepto Aretæo, qui in vertiginosis pugilatum commendare videtur: nisi (quod ego suspicor) sit Græcus contextus depravatus. Quod si pugilatus medicæ gymnasticæ exercitationis genus extitisset, æquum certe erat, non adeo ab omnibus silentio præteriri. Altera ratio est, quod, si naturam pugilatus exacte spectemus, cum percussiones & evitationes bellum gerentibus necessarias æmuletur, ut dicebat Plutarchus, edoceatque, quin militarem peritiam magnopere adjuvet, inficiari non possumus; at cum solum brachia, atque pugnos exerceat, interdumque potius plagis ac gravibus percussionibus corpus offendat, quomodo valetudinis conservationi, bonique habitus acquisitioni conferre possit, non video: ut tuto dicendum sit, pugilatum in gymnastica medica exiguum usum habuisse, in militari vero multum, in athletica plurimum: cujus principes & auctores fuisse Amycum atque Epeum, prodiderunt Plato & Galenus; nec non in qua adeo Glaucus Carystius excelluit, ut quinta & vigesima Olympiade coronatus *picta*, id est, *pugilatoris* nomine per excellentiam meruerit vocari. Pugilatores istos pinguedini comparandæ operam dedisse legitur apud (*b*) Terentium; quod agebant, ut gravius percutere valerent, & plagas ipsis illatas minus sentirent: est enim experientia & ratione comprobatum, obesos minus ex carnibus injurias sentire. Cur autem Tesprio ille Plautinus ab Epidico interrogatus, quomodo herilis filius valeret, respondeat, *pugilice atque athletice*, non est admodum difficile conjectura consequi. quod etiam (*c*) Galenus scriptum reliquit, luctatores potissimum athletas veros esse vocatos, sed paullo ante ipsius tempora etiam eodem nomine appellatos fuisse pugiles, & pancratiastes. qua de re fieri potest ut (*d*) Plauti ætate pugiles ab athletis diversi essent, utrique tamen robori & corporis crassitiei studerent, & iccirco servus ille merito pugilatum & athleticam separaverit, herumque suum robustum & pingui ventre esse significarit. Ex lucta & pugilatu tertium quoddam exercitationis genus componebatur, quod *pancratium* communiter gymnastici omnes appellabant, in hoc (ut testatur (*e*) Aristoteles primo Rhetoricorum) qui exercebantur, adversarios, & pugnis ferire, & comprimere, & continere, & dejicere studebant: nam pugiles solis pugnis contendebant, nec unquam complicabantur; ut commendanda sit urbanitas Horatii, qui III. Satyr. lib. II. venuste admodum phreniticos, quod pugnis ministros & adstantes ferirent pugiles vocavit. luctatores complicaban-

a *Lib. de communi animalium gressu.* b *Lib.* 14. *de Palæstrita.* c 6. *collect. cap.* 27. d *lib. de diæta.* e *lib.* 2. *de diæt. circa finem.* f 2. *de tuend. valetud.* g *Probl.* 5. h *Lib.* 3.

a 2. *Sympos. Probl.* 5. b *In Eun. act.* 2. *scen.* 3. c 3. *de alim. fac. cap.* 2. d *Plaut. in Epidico.* e *Cap.* 5.

tur, & comprimebant, ut dejicerent, ſed pugnis minime percutiebant, pancratiaſtæ tum utroque utebantur, & tum etiam quacumque alia ratione, ut dentibus, genibus, calcibus, talitris, denique toto corpore (ut dixit (*a*) Pauſanias) adverſarium vincere contendebant, atque in eo a pugilibus differebant, quod illi pugnis ſtrictis, hi digitis ſolummodo inflexis certabant, atque hoc ſignificare voluit (*b*) Galenus ubi ſcripſit: Εἰ δὲ ἕκαστος τῶν δακτύλων καμφθῇ, τὸ σχῆμα τῆς χειρὸς γένοιτο μάλιστα τοῖς ἐν παγκρατίῳ προτετακόσιν αὐτὴν ὅμοιον, hoc eſt, *ſin autem unuſquiſque digitus flectatur, manus figura iis maxime ſimilis evadet, qui ipſam in pancratio protenderint.* talis etenim manuum figura prehenſandis adverſariis, cui maxime ſtudebant pancratiaſtæ, ut nomen quoque ſignificare videtur, valde accommodata erat, his de cauſis exercitatio hæc παμμάχιον vocata eſt quandoque, ſicuti Plato Euthydemum πάμμαχον dixit, necnon ambobus difficilius certamen habebatur, ob quod Galenus in VI. Epid. ubi renibus affectis exercitationem commendat Hippocrates, ſub tali exercitatione non debere pancratium ob magnitudinem laboris intelligi credit, qua item ratione permotum opinor Platonem, dum VIII. de legibus ſua illa parum ab aliquibus approbata feminas exercendi ratione ductus, mulieres ſolummodo poſt nubilem ætatem pancratio exerceri conſulit. de Pancratii ſpecie quapiam loquebatur mea ſententia Galenus, quando in commentariis ſuper libellum de ſalubri diæta dixit, gymnaſtas fere, quos impinguare volebant, conſtituiſſe, inter exercendum προσάπτεσθαι, καὶ σωματολαχεῖν, (erant enim quædam exercitationum genera) ut ſcilicet jungerentur, & toto corpore certarent, ſed nudi, ac ſine complexu. Panætius quoque apud Gellium lib. XIII. cap. XXVII. pancratiaſtarum geſtus & luſus hunc in modum pinxit. *Ut ſunt Athletarum qui pancratiæ* (melius pancratiaſtæ) *vocantur, nam ſicuti illi ad certandum vocati projectis alte brachis conſiſtunt, caputque & os ſuum manibus oppoſitis, quaſi vallo præ-*

a *lib.* 5. *Æliacorum.* b *de motu muſcul.*





muniunt,

A *muniunt, membraque eorum omnia, priusquam pugna mota est, aut ad evitandos ictus cauta sunt, aut ad faciendos parata*, &c. Hanc exercitationem ex his fuisse, quæ in gymnasiis peragebantur, perspicue significavit (*a*) Propertius, ubi palæstrarum Lacedæmoniorum exercitationes decantans dixit:

Et patitur duro vulnera pancratio.

Neque tamen ob id colligere decet, pancratium apud medicos multum in sanitatis usum venisse, quoniam, si pugilatus & lucta rarius ab iis corpori exercendo probabantur, tanto minus pancratium ex pugilatu & lucta constans sanitati multum ex B usu esse potuisse credendum est. quod si (*b*) Galen. aliquando scripsit, se plurimos pancratio sanitati restituisse, aut in ipsa conservasse, illud effecit in iis, qui exercitationibus hujuscemodi solis dediti erant, atque tunc magna prudentia & dexteritate adhibitis: ut nequaquam inferendum sit, pancratium in gymnastica medicinæ locum aliquem præcipuum habuisse; quamvis secus plurimum ejus auctoritas in athletica valuerit, atque etiam in bellica; quandoquidem in ludis & certaminibus usque adeo pancratiastarum spectaculum oblectabat atque reputabatur, ut etiam nobiles illud e- C xercere non recusarent, qualis fuit Phrynon Atheniensium dux pancratiastes clarissimus, quem Pittacus Mitylenæus singulari contendens certamine reste sub clypeo latente involvit, atque hoc modo superavit: qualis item fuit Autolicus, cui ob gloriam pancratii in Prytaneo loco Athenis dignissimo statua erecta fuit. Invenio etiam quoddam pugnæ genus apud veteres pancratium nominatum, sed adversus bestias tantummodo id committebatur, ut videre licet apud Cassianum lib. collat. v. c. XIV. Simile profecto pugilatui vel potius ejus quedam species erat certamen illud, quod *cestibus* peragebatur. ii autem erant laminæ æneæ ma- D nibus alligatæ, quibus autem alligabantur, erant lora quædam punctis interstincta, quæ manibus & brachiis circumcirca alligabantur, ut non modo pondere aliquo & crassitie, verum etiam soliditate cestibus certantes seipsos ferirent. unde patet hos aliqua ex parte diversos fuisse a pugilibus proprie vocatis, nempe qui solis manibus in pugnos conjunctis inter se dimicabant: quamvis etiam ita certantes nonnunquam pugiles vocari scio, ut apud M. Tullium II. Tusculanarum quæstionum libro. Cestiphoros in gymnasiis quoque exerceri solitos testatum fecit (*c*) Propertius, qui lib. III. in palæstris Spartanorum puellas etiam cum cesti- E bus exerceri consuevisse, in hunc modum scribit.

Nunc ligat ad cestum gaudentia brachia loris.

Quod vero hujuscemodi certamen potius athletæ, quam sanitatis studiosi exercerent, ex iis, quæ supra de pugilatu scripsimus, facile cognosci potest: quandoquidem tanto deterius percussiones cestibus impactæ corpora hominum, quam pugnis afficiunt, quanto pugni expansis manibus. quare non est credibile sanitatis studiosos hoc exercitationis genus adamasse, & qui se verberibus, plagis, & ictibus pugnisque exponeret, sanitati ad- F modum consuluisse: sicut ex adverso athletas non parum eo delectatos, hinc conjicere possumus, tum quia maxima populum hujuscemodi pugna delectatione afficiebat, tum quia gloriam & præmia ex ea populi voluptate in amphitheatris & sacrificiis comparabant. Cestibus enim clarum fuisse Amycum Bebryciorum regem, Neptuni filium a Polluce occisum, scripsit Valer. Flacc. IV. Argonaut.

Sparta terapnæa pugilem cum Gymnade pinguem

Stratum Bebryciis Amicum suspexit arenis.

similiter (*a*) Virgilius Entellum ac Daretem, & (*b*) Ovidius Brotheam ac Ammonem cestibus valuisse scripserunt. itaque inter pugilatum, pancratium, & cestus, unum pancratium in medicina gymnastica frequentius, cæteros duos rarius usurpatos esse jam liquet. Narrat Plutarchus Lycurgum ea certaminum genera sustulisse, in quibus χεὶρ ἀνατείνεται *manus ad feriendum attollitur*, quod hujusmodi exercitia frangant & debilitent potius, quam foveant corpora. (*vide Tab.* XXII. *Fig.* 3.) Pugilum autem, qui cestibus certabant, nec non cestuum ipsorum varias picturas hic dedimus, ut ipsas vel ex sepulchrorum, vel ex gemmarum antiquarum sculpturis captas nobis dedit Pyrrhus Ligorius, in veterum monumentis renovandis peritissimus.

CAP. X.

De Cursu.

INter cætera, quæ ob vitæ conservationem animalibus a natura tributa fuerunt, currendi potestatem præcipuam esse, omnes qui eorum statum considerare volent, sine labore intelligent; siquidem cætera quæque, quibus se ipsa tuentur, vel non statim connascuntur, vel non perfecte corpora defendere valent, quin ab insidiantibus aliqua ex parte lædantur; at cursus cunctis fere ab ortus principio donatur, atque ita corpora ab insidiatorum, & omnium offendere valentium injuriis tuetur, ut nullam læsionem ea sustinere patiatur: quo magis homini valde conquerendum esset, cum multo tempore ad currendum ineptus degat; nisi, & ipse, cui crura ambulationis & cursus gratia a natura in eam figuram fabricata (*c*) Aristoteles & (*d*) Galenus prodiderunt, hanc jacturam custodia parentum, sub qua tunc vivit, facile emendaret, qui etiam naturæ donis non modo ad vitam conservandam, verum etiam ad eam jucunde simul atque sane traducendam vel solus, vel omnium animalium maxime uti novit, sicuti in cursu videre possumus, qui cum vitæ dumtaxat conservandæ caussa homini tributus foret, eo tamen ad gloriam, ad voluptatem, ad sanitatem consequendam uti non ægre tulit. Quis nescit majores nostros inter alias exercitationes, ut disputat Plut. II. Symp. v. ad spectacula, ad militares exercitationes, ad sanos habitus acquirendos institutas, cursum quoque habuisse? cui locum peculiarem in gymnasiis assignatum nullum videre licet, quod hæc exercitatio in viis ipsorum communibus, dum ab aliis non occuparentur, fieri posset, atque etiam quandoque in loco, ubi altus pulvis stratus erat, si credimus (*e*) Luciano, ageretur. neque enim peridromidas ad cursum, etsi nomen innuat, sed ad deambulationis usum institutas scimus ex superioribus. Athletæ, qui ludorum & certaminum gymnicorum celebritates repræsentabant, usque adeo currendi vim interdum æstimabant, (ut quod refert (*f*) Plinius) lienem sibi ipsis inurendum curarent, quominus ille currendi celebritatem, sicuti solet, impediret. Hujusce cursus certamen, sicut & luctæ primos Eleos sine ullo veteris memoriæ exemplo instituisse auctor est (*g*) Pausan. apud quem similiter legitur, Endymionem filiis de im-

a *Lib. 3. Eleg.* 12. b 2. *tu. val. c. ult.* c *Lib. 3. elegia* 12.

a 5. *Æneid.* b 5. *Metamorph.* c *Lib. de communi animal. gress.* d *Lib.* 15. *de usu partium.* e *in dialogo de gymnasiis.* f *lib.* 11. *c.* 37. g 5. *&* 6. *Eliacorum.*

perio tale certamen in Olympia proposuisse; necnon currendi morem, Nemiacis & Isthmicis intermissum, ab Hadriano restitutum esse. Ex quo loco scire possumus & servos & ingenuos antiquitus in cursus certaminibus contendisse: eo magis quod tradit Lampridius, Alexandrum Severum *nunquam cursorem nisi servum voluisse*, quod diceret, ingenuum non nisi in sacro certamine currere debere. Et Laconicos, unaque Cynicum Diogenem cursum tanquam militibus futuris inutilem damnasse constat, quod quoque in libro ad Thrasybulum confirmavit Galenus; illud tamen puto verissimum, non omnes servos, nec in omnibus agonibus contendisse, sed tantum in ignobilioribus, a quibus arcebantur ingenui sacris dumtaxat addicti: sicut etiam liberti, præsertim imperatorum, quos singularibus privilegiis eos donasse historici plerique referunt. Et Aristoteles, qui III. Politic. III. scribit *apud Cretenses ad certamina servos non fuisse admissos*, innuere videtur apud alias gentes servis quoque esse concessum. Ex altera parte (*a*) Plato ad bellicas exercitationes ita cursum commendavit, ut non modo viros & juvenes, verum etiam virgines, pueros, eos qui grandiores erant, & mulieres, omnesque tam nudos, quam armatos ad currendum exerceri voluerit, non in stadio solum, sed & in dolicho, in diaulo, & in ephippio, ut jure disputetur apud (*b*) Plutarchum, II. symp. antiquiorne fuerit in bellico & concertatorio usu lucta & pugilatus, an cursus. Platonis sententiam secutus (*c*) Vegetius in commentario de militari exercitatione scriptum reliquit, *ad cursum præcipue juvenes*, qui militari disciplinæ incumbunt, *assuefaciendos esse, ut majore impetu in hostem currant, ut loca opportuna celeriter, cum usus venerit, occupent, vel adversariis idem facere volentibus præoccupent: ut ad explorandum alacriter pergant, alacrius redeant: ut fugientium facilius terga comprehendant*. Refert Sallustius de Magni Pompeii exercitatione eum *cum agilibus, saltu; cum velocibus, cursu; cum validis, vecte certasse; neque aliter Sertorio æquandum umquam fuisse, nisi se, & suos milites hujusmodi frequentibus exercitiis ad bella præparasset*. Ex quibus colligitur, cursum hunc in gymnastica bellica maximi momenti fuisse, & quemadmodum athleticum quatuor præcipuas habuisse species, *stadium* de quo D. (*d*) Paulus loquebatur, quando dixit *currentes in stadio ob corruptibilem coronam certare*; *dolichum, diaulum, & armatum*, in quorum postremo bis Callicratem vicisse scribit (*e*) Pausanias, unde σαδιοδρόμοι, δολιχοδρόμοι, διαυλοδρόμοι ὁπλιτοδρόμοι, dicti sunt horum exercitatores. Qui præterea Aristotelem I. lib. mag. moral. & Galenum medicum in II. & in VI. de tuend. valet. libro non oscitanter vidit, intelligere facile potest, cursum inter exercitationes sanitati, ac bono corporum habitui conferentes non exiguam partem habuisse, quando etiam (*f*) Seneca inter exercitationes corporis, quarum rationem habendam censuit, primum locum cursui dedit, etsi non admodum percipio, quid epistola LXXXIII. indicare voluerit *dum se* hieran *fecisse, quod raro evenit cursoribus*, ait: nam si (ut eruditissimus Muretus putat) pro hiera mediam stadii lineam concipiamus, quomodo cursores eam raro facere dicat, non satis assequor. Hujus tres tantum species effecisse Antyllum reperio, alteram in anteriora currendi, alteram in posteriora, alteram in orbem. quamvis item apud (*g*) Galenum, & dolichum, & diaulum reperiri sciam, quorum alterum refert ipse, Græcis continuatum diu cursum significare, quem tamen major pars auctorum duplicis stadii spatium extitisse censet, alterum vero definiunt fere omnes fuisse cursum, quo stadium semel currebant, & recurrebant. Itaque stadium erat cursus, unius tantum stadii, dolichus duplex uno cursu stadium; diaulus duplex & ipse stadium, sed reflexo cursu; ut fieri posse credam, perystilii interioris ambitum, quem diaulum, ob duorum stadiorum mensuram vocatum tradit (*a*) Vitruvius, hujuscemodi cursui inservisse. Quapropter falsum illud esse deprehenditur, quod apud Suidam legitur, *stadiodromos longiorem tractum metiri cursu dolichodromis*, cum hujus contrarium manifesto intelligatur ex Parmenonis epigrammate:

> Φημὶ πολυστιχίγραμματος οὐ μετὰ Μούσας
> Εἶναι μὴ ζήτει ἐν σαδίῳ δόλιχον.
> Πολλ' ἀνακυκλεῖται δολίχου δρόμος ἐν σαδίῳ ἢ
> Ὀξὺς ἐλαυνόμενος πνεύματός ἐσι τόνος.

Idem ex proverbio μὴ ζήτει ἐν σαδίῳ δόλιχον Polluce libro III. citato magis adhuc confirmatur, quo significatur, in re minori non esse quærendam majorem. Ad hæc habuit cursus multas species a locorum varietate desumptas, quoniam si quando extra gymnasia cursitabant, prout necessitas commoditasve postulabant, aut per plana loca, aut per aspera, aut per æqualia, aut per inæqualia, aut per prata, aut per montes cursum agebant. Neque hic mirari debet quisquam, quod valetudini studentes extra gymnasia quoque currerent; propterea quod loca similia cum haudquaquam omnes formas exercitationibus quibusvis aptas habere possent, cogebantur interdum homines, prout valetudinis ratio exigebat, extra gymnasia prodire, ubi perinde ac in illis modo induti, modo nudi currebant. de quibus omnibus extat (*b*) Aristotelis sententia, quod *currentes nudi vestitis coloratiores redduntur*, ut omnes qui loca libera & aspiratiora incolunt, melius colorantur, quam qui impedita & silentia tenent.

CAP. XI.

De Saltu.

CUrsui saltus, ἅλμα a Græcis gymnasticis vocatus, non parum assimilatur, nempe qui, sicut cursus est continuatus saltus, ita ipse sit intercisus cursus; hunc a saltatione, de qua superius sermonem habuimus, longe differre, nullus ambigit, cum opus alterius ὀρχεῖσθαι, alterius ἅλλεσθαι, & a Platone, & a Galeno, & a reliquis probatis auctoribus dicatur. Hujus exercitationis nullum fere ad bellicam exercitationem effatu dignum, aut non saltem necessarium, aut non admodum crebrum usum extitisse, inde conjicerem, quod Plato inter alias nullam prorsus de illo mentionem fecerit, sed unius (*c*) Vegetii in hac re non contemnendi auctoris testimonium me secus sentire cogit, ubi scribit *juvenes, qui militiæ operam navant, ad saltum præcipue exercendos esse, quo vel fossæ transiliuntur, vel impediens aliqua altitudo superatur, ut, cum ejusmodi difficultates evenerint, possint sine labore transire*. In athletica vero facultate saltum locum habuisse, præter Pindaricos interpretes, qui inter ludos in pentathlo contentos, saltum primum hoc versiculo fecerunt:

a 8. *de legib.* b *Probl.* 5. c *Lib.* 1. *c.* 9. d 1. *Corinth. cap.* 9. e *Lib.* 6. *Eliac.* f *Epist.* 15. g 2. *de tuend. valetud. cap.* 11.

a *Lib.* 5. *cap.* 11. b 2. *partic. probl.* 30. & *partic.* 38. c *lib.* 1. *de re milit. cap.* 9.

Ἅλμα, δίσκος, ἀκόντιον, δρόμος ϗ πάλη,
Id est,
Saltus, tum discus, tum lucta, & jacula, cursus,

testatur abunde Aristoteles, qui in libro de communi animalium gressu scriptum reliquit, pentathlos athletas halteribus utraque manu comprehensis majorem & concitatiorem saltum edere, quam non comprehensis, quod item post ipsum Theophrastus in libro περὶ κόπων plane confirmavit. Porro gymnasticam medicinæ saltu nec ipsam caruisse, satis comprobavit Galenus, dum eum inter cæteras palæstrarum exercitationes sæpius recensuit: sed Antyllus penes Oribasium diligentius omnibus, & saltum exercitationem sanitati idoneam esse, & quid sit, demonstravit, ubi hanc sententiam habuit: quod exilire & saltare inte se differunt, quoniam πηδᾶν, sive *exilire*, est motus quidam cursui similis, quando scil. eodem in loco corpus manet poplites inflectendo & circumvehendo, saltus sive ἅλμα est motus ferme continuus in sublime, vel tamquam medium, vel tamquam metam, nullis certis legibus, neq; imitationibus terminatus, ob quod a saltatione differre apparet, nempe quam legibus, numeris, & imitationibus uti ostendimus. Has saltus species *(a)* Senecam intellexisse existimo, dum pro exercendo corpore saltum commendabat, vel qui corpus in altum levat, vel qui in longum mittit, vel qui *saliaris*, aut *fullo*-

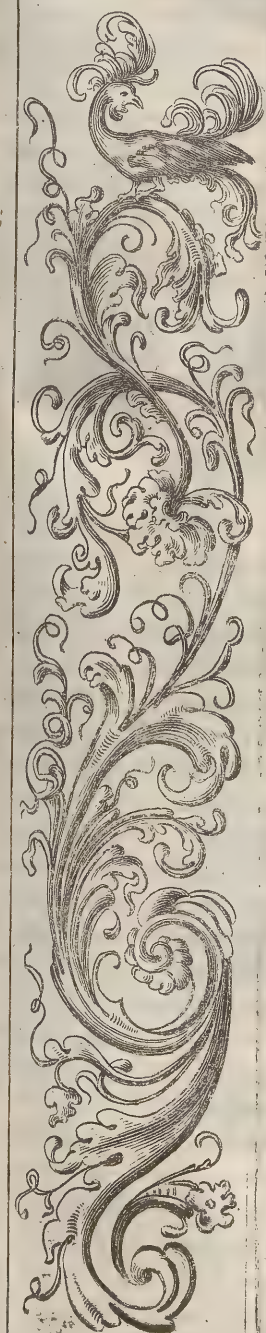
a *Epist.* 5.

A *nius* dicebatur. Exilitione olim utebantur Lacænæ mulieres, ad nates saltando, quæ retroflexis cruribus ita saltabant, ut calcibus nates attingerent, quandoq; cruribus alternatim inflexis, quandoque vero utrisque uno & eodem tempore. Has mulieres postmodum æreis statuis repræsentasse Callimachum statuarium, ob nimiam diligentiam *Cacirotechum* nuncupatum, auctor est *(a)* Plinius. quem autem proprie saltum, Antylli auctoritate, vocamus, in gymnasiis duplici modo usurpatum invenio; altero, quando saltantes vacuis manibus seipsos in sublime agebant: de quo verba faciens *(b)* Aristoteles scripsit, arduum & difficile esse

B saltu continentem agere motum, argumentum afferens equorum illorum, quos pompæ gratia sessores sustinere, nec progredi sinere solent, & qui ita sese moventes cito lassantur, & fatigationem sentiunt; altero quando manibus ponduscula capiebant, ut illis firmati vehementius saltarent, quæ ponduscula tametsi ab Aristot. & Theoph. ἁλτῆρας nuncupari sciam, tamen ἁλτῆρας aliud exercitationis genus extitisse, inferius demonstrabo. Interim lapsum Cornarii adnotare placet, qui in commentariis in secundum Galeni de composit. medicament. sec. loc. librum, hujusce rei gnarus, damnandum putavit Budæum, qui dixerit, *certantes sal-*

C *tu halteribus usos esse;* nam ut illi fortasse donem, quæ ait de halterum & halterum diversitate; nihilominus Aristoteles, v. probl. VIII. & Theo-

a *Lib.* 34. *c.*38. *circa fin.* b *Lib. de communi animal. gress.*

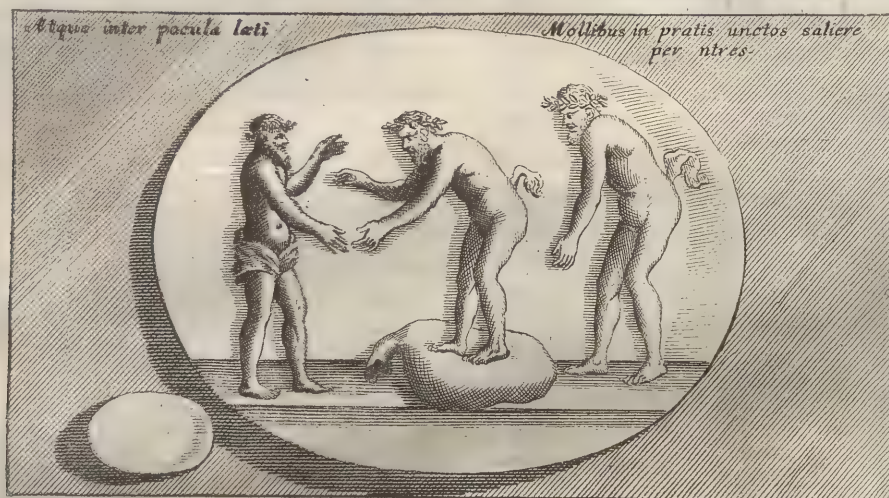





phrastus libro de lassit. ajunt, (quod ipse negat) Quinquertiones, & alios melius saltare, si lapidem, vel halteres manu gestent, quam si brachio inani jactentur. id quod etiam a Themistio in quarta oratione confirmatum reperitur. Unde fortasse & apud Galenum 11. de tuend. valet. & apud Artedimorum legendum non ἀλκτῆρες & ἀλκτήεια, sed ἀλτῆρες & ἀλτήεια: quando scilicet apud nullum alium auctorem hanc vocem ἀλκτῆρες usurpatam invenire mihi contigit. Quomodo vero saltatio ista tam ab athletis, quam ab aliis perageretur, hæc equidem conjicio, videlicet quod interdum per plana loca continuatis saltibus saltabant, atque tunc limitem, unde principium saltandi capiebant, βατῆρα appellatum, & mensuram κανόνα dictum habebant, quemadmodum quoque & terminum, quem attingere, magnam; præterire, maximam laudem fuisse verisimile est, σκάμμα, seu forsan, ut est in Glossario antiquo, ἐσκαμμένα interdum vocatum puto. Etsi quoque scamma & ἐσκαμμένα significasse scio aggeres, & terminos illos qui constituebantur decertantibus, perinde ac hodie lusoribus & monomachis constituuntur funes, vel ligna, quæ nec attingere, nedum transilire licet, unde factum est adagium in eos, qui metam transiliunt, πηδᾷν ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα, aliquando ex humili loco in altum saltabant, aliquando ex alto in humilem, inter quos majorem laborem afferebat, qui ex humili in altum efficiebatur, cum simpliciter adscendere, quam descendere continuo laboriosius prædicaverint (*a*) Aristoteles & (*b*) Theophrastus. Neque solum manibus pondufcula saltantes, ut melius exercerentur, habuisse invenio, immo & vero & graviora pondera interdum supra caput, nonnunquam supra humeros, aliquando in pedibus gestasse, quemadmodum videre est ex vetustæ tabulæ pictura, in qua saltantes appositissime repræsentantur: quamque ut antiquam & veram a Ligorio accepimus,

An ea pondera dumtaxat ad majorem exercitationem faciendam inservirent, ita existimo, iis, qui gratia valetudinis exercebantur, hunc finem habuisse. At alii ad gloriam quandam inanem potius tendebant quod scilicet, qui majoribus ponderibus onerati longius & altius saltarent, ii majoribus præmiis atque honoribus decorarentur. Erant quoque qui supra utres oleo unctos & vino plenos pedibus saltarent; inter quos victores ii censebantur, qui ita sese dextere gerebant, ut præ lubricitate humi non caderent. atque hi pro victo-

a *v. Sect. prob.* b *lib. de lassi.*



riæ præmio utrem cum vino ferebant: qui vero terram natibus percutiebant, non sine magna voluptate spectatoribus risum movebant. Id autem antiquitus observatum in ludis Baccho dicatis, quos ἀσκώλια vocabant, proditur, in quibus utres caprinis pellibus conflati saltibus calcabantur in caprarum contemptum, quæ adeo vitibus infestæ creduntur. De hoc Aristophanes in Pluto Ἀσκωλίαζ᾽ ἐνταῦθα πρὸς τὴν αἰθρίαν. id est, *hic sub dio supra utrem salta*, & Eubulus apud Aristophanis interpretem Καὶ πρὸς γε τοῦτο ἀσκὸν εἰς μέσον καταθέντες εἰσάλλεσθε, καὶ καγχάζετε ἐπὶ τοῖς καταρρέουσιν id est, *Quare utrem in medio collocantes supra ipsum saltate, & eos qui humi ceciderint, cachinno prosequimini*. De his etiam Virgilius 11. Georgicorum:

—— atque inter pocula læti,
Mollibus in pratis unctos saliere per utres.

Sed illud non ignorandum, quod scriptum est apud Julium Pollucem ἀσκωλιάζειν, tam de his, quam de uno sublevato pede, altero solo saltantibus, dictum esse apud veteres.

CAP. XII.

De Disco & Halteribus.

Disci jactum inter exercitationes gymnasiorum haudquaquam infimum locum habuisse, non modo (*a*) Galenus clarissimis verbis affirmavit, (*b*) Propertius prædixit, verum etiam (*c*) Vitruvius elegantissima quadam historia aperte insinuare visus est, apud quem legitur, quod *cum Apaturius Alabandeus Trallibus scenam excellentissime finxisset, adspectusque ejus propter asperitatem eblandiretur omnium visus, & jam id opus probare fuissent parati, tum Licinius mathematicus prodiit, & ait, Alabandeos satis acutos ad omnes res civiles haberi, sed propter non magnum vitium indecentiæ insipientes eos esse judicatos, quod in gymnasio eorum quæ sunt statuæ, omnes sunt caussas agentes, in foro autem discos tenentes, aut currentes, seu pila ludentes:* notavit enim mathematicus, quod, sicuti statuæ caussas agentes fori sunt propriæ, ita discum tenentes gymnasii, & ob id indecentem inter locorum proprietates statum signorum publicæ civitati vitium existimationis adjecisse dixit. Erat

a 2. *de tuend. valetud.* b *Lib. 3. Eleg. 12.* c *Lib. 7. c. 5.*

itaque antiquis illis discus gymnasii exercitatio, quam an bellicæ peritiæ studiosi inter ceteras exercerent, non admodum mihi constat, nisi Plato inter jaculationes illas varias, quas magnopere futuris optimis militibus commendat, disci quoque jaculationem subintelligi voluerit, quemadmodum Homerus quoque 11. Iliad. significavit, ubi finxit Achillem Agamemnoni iratum Myrmidonas suos a pugnando removisse, atque illos ipsos ne torpescerent in maris littore sese discis atque jaculis, tamquam militibus aptis, exercuisse; quasi non lædendis hostibus, saltem variæ agilitati ipsorum comparandæ hujusmodi exercitatio accommodata esset. Athletas vero in eo se exercuisse, necnon in publicis certaminibus contendisse, manifestum facere potest communis auctorum sententia, qui inter athletarum certamina discum omnes uno ore adnumerant, & præter hos (*vide Tab. XXII. Fig. I.*) pictura quam hic damus: sicut etiam Galenus, Ætius, Paullus, & Avicenna inter exercitationes sanitati & bono corporis habitui conferentes discum recensent. Sed, priusquam longius progrediar, rationi consentaneum puto admonere, discum penes scriptores varia significasse, nam testatur Suidas, discum fuisse instrumentum quoddam rotundum, quod aliquando adeo grave erat, ut vix ab uno homine elevari posset; veluti a D. Hieronymo de seipso scriptum est. De hoc equidem locutum opinor Solonem a-A pud Lucianum, ubi interrogans Anacharsin, nunquid *in gymnasio globum quendam jacentem æneum, atque teretem, in parvi scuti figuram formatum, neque lorum, neque balteum habentem* vidisset, *qui gravis, & comprehensu difficilis* erat, *eum manu sursum extortum in aerem aliquos jaculari consuevisse* subjungit: Aliquando etiam invenio, instrumentum illud figuram solis corpori similem habuisse, quod ab Alexandro in 11. problem. (sive is Aphrodisiensis, sive Trallianus, quod magis suspicor, extiterit) solis corpus *δίσκος* vocetur. Vocatus similiter fuit discus quadra rotunda, qua epulæ in mensas ferebantur. Unde B *δισκοφόροι* appellati sunt, qui quadris ferendis destinantur. Sic legimus caput D. Joannis Baptistæ saltatrici in disco oblatum esse. Postremo discum instrumenti, de quo nos loquimur, genus designasse reperitur. Quale porro instrumentum is esset, ita proditum invenio. Interpres Homeri Eustathius exponens verba illa 11. Iliados;

Δίσκοισιν τέρποντο, id est, *ludebant discis.*

inquit, *δίσκος ἐςὶ βαρὺς λίθος, ὃ ἐρρίπτων οἱ γυμ*C*ναζόμενοι, ὃ δὲ σιδηροῦν, σόλον προσαγορεύουσι.* Unde secundum hujus sententiam patere potest, *discum fuisse lapidem gravem, quem exercentes se projiciebant*, & cum ferreus erat, *massam* voca-





bant. Huic attestari visus est (a) Martialis his versibus:

Splendida cum volitant Spartani pondera disci,
Este procul pueri, sit semel ille nocens.

Alii, quibus ego assentior, crediderunt discum fuisse laminam quandam trium vel quatuor digitorum crassitudine, longiorem paullo plus pede, alias lapideam, alias ferream (æneam quoque ex sepulcro Marci Mannii Philopatris Athletæ in via Salaria posito se vidisse testatus est nobis peritissimus Ligorius) cujusmodi majorem partem, ne, dum ex alto rueret, frangeretur, fuisse, puto, planam, quasi lentis speciem referentem, quam in aerem projiciebant, sed modo a jaculorum missione diverso, siquidem in mittendis jaculis brachia pandebant, mox prorsum impellebant, contra in disco manu ad pectus adducta, atque ex-

a *Lib.* 14. *de Disco.*

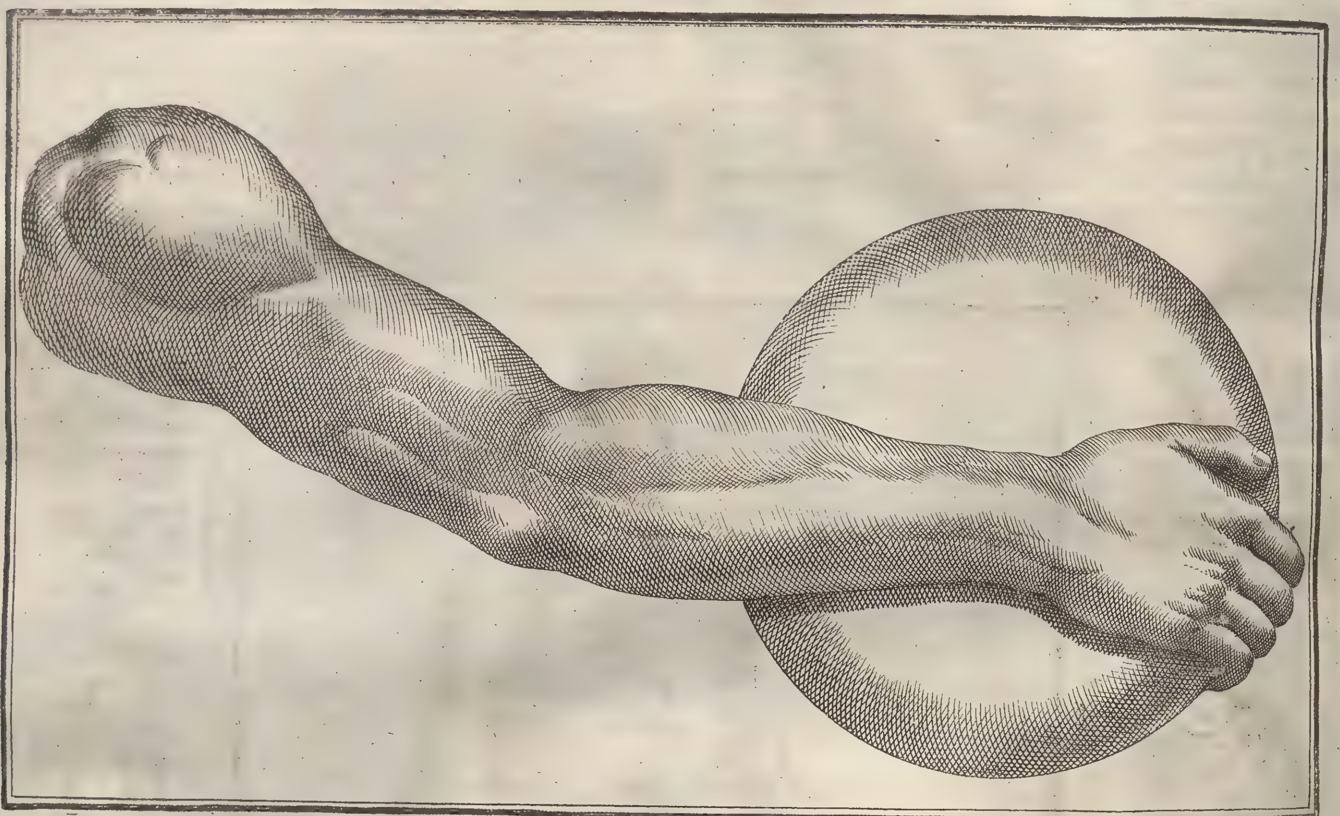
A trorsum & deorsum reducta, rotationis instar illum in aerem ejaculabantur, ut perbelle explicavit (a) Propertius hoc versiculo:

Missile nunc disci pondus in orbe rotat.

Quod enim discus figuram, quam diximus, lenti similem habuerit, præter Dioscoridem lenticulam Δίσκος nuncupantem, expressa hic comprobat Discoboli marmorea statua, quæ hodie Romæ in ædibus Joannis Baptistæ Victorii servatur, in cujus manu discum figura a nobis expressa positum videre licet.

B Quod item ostendit alterius discoboli brachium lapideum hodie in magni Tusciæ Ducis ædibus *Pittis* vocatis servatum, ex quibus similiter discum ejaculandi modum intelligere licet, ut prudenter nos monuit doctissimus Petrus Victorius, ætatis nostræ ornamentum, qui brachii figuram ad nos

a *Lib.* 3. *Elegia* 12.

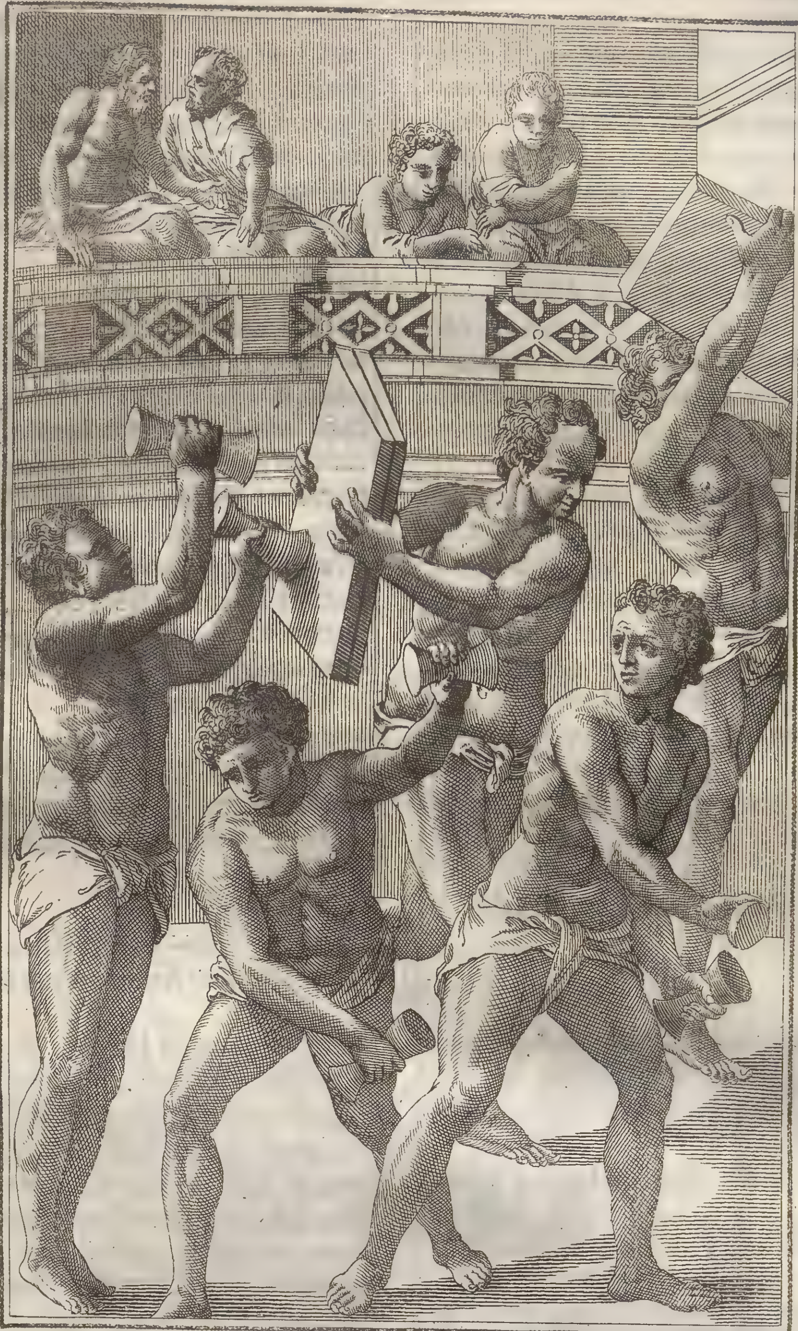
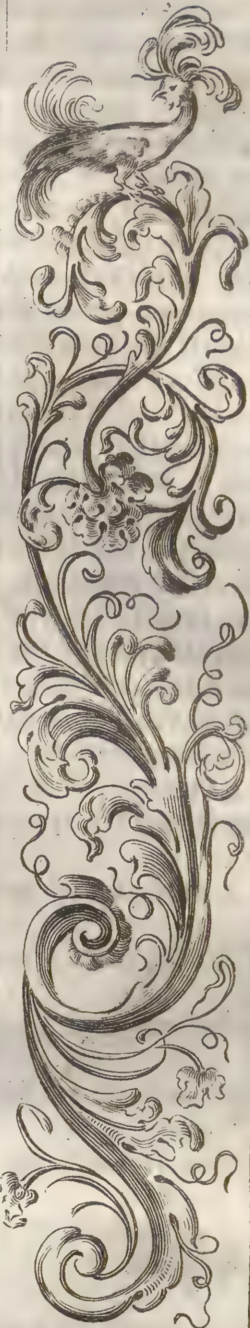


misit. Harum statuarum similes alias duas discobolorum fuisse verisimile est: quarum unam ex ære Myronem præclarissimum statuarium finxisse, a Quinctiliano celebratam, aliam Tauriscum pictorem illustrem excellenter pinxisse refert (a) Plinius. Hanc formam disci una cum prædictis testimoniis si vidisset, ac mature examinasset Gulielmus ille Choulus, nunquam certe affirmare ausus esset, *discum pilam rotundam in medio perforatam fuisse;* nisi bonus ille vir nomine pilæ quamlibet rem orbiculatam præter Latinæ linguæ usum intellexerit. Atque hoc dico, quoniam D. Cyprianus in libro de spectaculis discum vocat *orbem æneum*, & in Marci Aurelii Imperatoris nummis quibusdam Apolloniæ Illirii excussis, quorum exemplar supra positum est, hujusmodi discobolorum lusus repræsentatur, in quo discum quadram quandam orbiculatam, & in medio perforatam fuisse apparet. Ut hinc conjiciam, non unam discorum formam extitisse, qua sive in sacrificiis, sive in gymnasiis uterentur. Illud attamen prætereundum non est, in disco jaculando artem quandam, ut Pindari interpres ostendit, necessariam extitisse; alioqui jaculatores laude frustrati

a *Lib.* 35. *cap.* 11.

C deridebantur, & sæpe damna insignia spectatoribus afferebant; quod a Phœbo actum fuit, quem disco Hyacinthum interfecisse fabulantur. Disco simile erat alterum exercitationis genus ἁλτῆρες a Græcis appellatum, quod in palæstra actitari solitum scribit Galenus, hoc ab halteribus supra nominatis, quos saltatores, ut vehementius saltarent, manibus comprehendere consuevisse, demonstravimus, diversum fuisse aperte declaravit Antyllus, cujus verba apud Oribasium ita scripta reperiuntur in capite περὶ ἁλτηροβολίας: id est, *de balteris jaculatione*. *Διαφορὰ δέ ἐστιν αὐτῶν τῶν ἁλτήρων, ἢ γὰρ βάλλονται παρὰ μέρος τῶν χειρῶν ἐκτει-*
D *νομένων τε, καὶ συγκαμπτομένων, ἢ κρατοῦνται μόνον ἐν προτάσει τῶν χειρῶν ἡσυχαζῶν ὡς τὰ πολλὰ βραχεῖάν τε κίνησιν κινουμένων αὐτῶν τε τῶν γυμναζομένων ἐμβαινόντων, καὶ ἀνασειόντων τοῖς πύκταις ὁμοίως, ἢ κατὰ σύνδεσιν τῆς ῥάχεως ταῖς χερσὶ παρακαμπτόντων τῶν γυμναζομένων*. Id est: *Differentia autem est balterum ipsorum, aut enim projiciuntur manibus extensis, & vicissim inflexis, aut in manuum protensione, quæ quiescunt, & ut plurimum brevi motu moventur, solum continentur; ipsi vero, qui exercebantur, non secus ac pugiles introibant, & concutiebant, vel qui se exercebant, secundum dorsi assensum manibus vicissim se flectebant*. Ex quibus

verbis plane indicari videtur, quod, licet halteres hujuſcemodi ex eadem materia, atque eadem forma, qua ſaltatorum pondera eſſe poſſent, nihilominus ab illis differebant, quod non modo manibus, ut ſaltatores, tenerentur, verum etiam variis modis emitterentur, perinde ac temporibus noſtris apud multos in uſu habetur, qui ſeſe exercent, aut lapidem vel ferreum, vel plumbeum manibus ac brachiis extenſis, & circumactis in altum mittentes, de quibus locutus fuit Aretæus, auctor non minus probatus, quam antiquus; ubi in dolore capitis τῶν ἁλτήρων βολῶν commendavit. Et ut poſſit certior formæ hujuſce exercitationis notitia haberi, adponendas curavimus halteriſtarum imagines, quas ex gemmis antiquis ſculptis acceptas ad nos miſit Pyrrhus Ligorius.

Et ne quis a nominum æquivocatione errandi occaſionem aliquando capiat, illud animadverti volumus, ab ἁλτῆρος ἁλτῆρα non parum differre: quandoquidem ἁλτὴρ exercitationis genus jam a nobis deſcriptum, nec non pondera a ſaltatoribus manibus apprehendi ſolita ſignificat, ἁλτῆρα vero genus fuiſſe orcheſticæ, ſive ſaltationis apud Sycionios uſitatum refert Athenæus: quo nomine Ithacenſes quoque unam exercebant, quam non ſine Ulyſſis fortuna atque ærumnis conſtitiſſe arbitror; ſiquidem ἀλήτης ex Homeri verſibus, ex Hippocratis uſu, atque Galeni interpretatione mendicum atque erroneum ſignificat. Quales porro fuerint hujuſmodi halteres, nihil aliud explicatum reperio, niſi id quod (a) Pauſanias in v. Eliacorum ſcripſit in hunc modum: Οἱ δὲ ἁλτῆρες οὗτοι παρέχοντο σχῆμα τοιόνδε κύκλου παραμηκεστέρου, καὶ οὐκ ἐς τὸ ἀκριβέστατον περιφερεῖς εἰσιν ἡμισυ, πεποίηται δὲ ὡς καὶ τοὺς δακτύλους τῶν χειρῶν διιέναι, καθάπερ δι' ὀχάνου ἀσπίδος. Id eſt, *Hi autem halteres circuli oblongioris figuram habent, neque dimidio ad exactiſſimam rotunditatem perveniunt. Ita vero facta eorum eſt figura, ut manuum digiti tamquam per clypei anſam immittantur*: a quo paullo diverſius ſenſiſſe videtur (a) Cælius Aurelianus medicus inter Latinos antiquos methodicus non infimus, ubi ſcribit, *arthriticis convenire ceram digitis emolliendam dare, vel manipulos tenendos, quos palæſtritæ* halteras *appellant, tum movendos cereos, vel ligneos, primo cum parvo plumbo interfuſo, tum pro modo profectus graviores*. Ex quibus verbis elicitur halteres fuiſſe maſſulas quaſdam, ſive manipulos ex variis materiis modo levibus, modo gravioribus confectos, ea magnitudine, ut manu quilibet caperetur: qui mea ſententia nedum ſolis manibus, verum etiam funiculis halteribus ipſis circumfuſis, deinde inter projiciendum explicatis, emittebatur, perinde ac faciunt hiſce temporibus multi, qui ſic aut rotulas ferreas, aut caſeos, aut quid aliud ſimile projiciendo certant.

a *circa finem*.

a *lib. 4. chro. cap. 2.*

An vero ἀλτῆρες a Platone inter ceteras ad fortitudinem militarem comparandam excogitatas exercitationes nominentur, nihil certe explicatum habetur: opinor tamen ego ipsum, ubi VIII. de legibus hæc de mulierum propriis exercitationibus scribit, καὶ λίθοις ἐκ χειρός τε, καὶ σφενδόναις ἁμιλλομένων, nil aliud animo concepisse, nisi quod illæ tum lapidibus a manibus, tum a fundis emissis inter se certare deberent: nam & ἀλτῆρες aliquando lapides erant, quos a manibus exercitatores ejicere consuevisse indicavimus: unde sub nomine lapidis a manibus emissi ἀλτῆρα Platonem intellexisse non est prorsus rationi dissentaneum: veluti certum est, fundam, ab halteribus diversam, funiculum quendam fuisse, qui duobus capitibus manu capiebatur, altero cum ansula ne exiret, altero sine, ut dimitti posset, atque in medio latior erat, ut ibi lapis contineretur, quem, circumacto valide funiculo, & ab uno capite demisso, vehementer projiciebant funditores: quam projectionis formam duabus de caussis a Phœnicibus, quos (a) Plinius fundæ inventores fecit, repertam credo; altera ut minus manibus ex lapidum asperorum attrectatione nocumentum accederet, altera, ut longinquius & majore impetu lapides projicerentur: unde Davidem ad prosternendum Goliatem funda uti voluisse existimo, quoniam adversus robustissimum Gigantem maximo armorum impetu opus esse cognoverat. Hoc genus certaminis apud (b) Balearium insularum populos usque adeo celebrabatur, ut matres filios suos aliis avibus vesci non paterentur, nisi quas funda sibi ipsis comparassent.

Et ideo (c) Virgilius fundam cognomine *Balearem* hoc versu appellavit.

Stuppea torquentem Balearis *verbera fundæ*.

& Statius libro primo:

Roboraque & gravidas fundæ Balearis *habenas*.

Ovidius libro II. Metamorph.

Non secus exarsit, quam cum Balearica *plumbum*
Funda jacit: volat illud, & incandescit eundo.

Quod vero bellica gymnastica hujusmodi exercitationem in usu haberet, faciliter ex (d) Vegetii commentariis unusquisque cognoscere potest.

CAP. XIII.

De Jaculatione.

QUamvis τῆς πάσης ῥίψεως sive jaculationis omnis nomine apud (e) Platonem quandoque omnem sive lapidis, sive jaculi, sive alicujus alterius projectionem nosse valeamus, nihilominus duas præcipuas illius species effecisse VIII. de legibus dialogo videtur, alteram τοξικὴν, alteram ἀκόντισμα vocans, quarum duarum Apollinem atque Æsculapium præsides extitisse tradit Galenus; nos primam *sagittationem*, secundam *jaculationem*, cunctos fere Latinos secuti, nuncupabimus, sagittationem tribus præcipuis modis

a *Lib. 7. c. 56.* b *Vegetius de re militari* 1. *cap. 6.* c *lib. 4. cap. 22.* e *7. de leg.*

A fieri solitam invenio, tum solis amentis de quibus Silius lib. XIV.

—— *hasta juvatur amento*.

tum arcubus, tum balistis, quibus sagittas subtiles, exilesque insigentes, ac primo tendentes, deinde remittentes illas ejaculabantur, atque hi communi appellatione τοξόται, vel τοξόται vocabantur; unde venenum quoddam τοξικὸν nominari scribit Paullus (a) Ægineta medicus, quod Barbari sagittas ad feriendum lethalius illo inficerent: Jaculatio vero non modo sine amento, arcu, B balistave efficiebatur, verum etiam grandiores sagittas, crassioresque virgas, & plerumque graves palos requirebat; quinimmo sagittarii solis brachiis sese movebant, ἀκοντίζοντες autem, sive jaculatores in jactu brachia contorquebant, extendebantque, & præterea dorsum, necnon femora pedibus immotis flectebant, agitabantque; quemadmodum temporibus nostris, quos jaculatores appellant, factitare conspicimus: utrique tamen in hujusmodi exercitationibus obeundis non paucis viribus indigebant, unde non sine ratione (b) Hippocrates *multos ex Scythis præ impotentia humiditatis humerum, neque arcum intendere*, C *neque telum contorquere potuisse* memoriæ mandavit, qui pariter in initio libri de fracturis dicebat brachii figuram aliam esse ἐν ἀκοντισμῷ κατὰ φύσιν, ἄλλο δὲ ἐν σφενδόνησιν, ἄλλο δὲ ἐν λιθοβολίησιν: Id est, *in jaculatione fundarum, & lapidum emissione, nec non pugilatu*. Habebant vero, qui sic exercebantur, terminos & scopos sibi propositos, quos modo præterire, modo attingere, victoriæ gratia quisque conabatur: quod explicavit Horatius hoc versu:

—— *sæpe disco*,
D *Sæpe trans finem jaculo nobilis expedito?*

Ceterum hoc in loco id præterire nolo, quod balista fuit tormenti quoque genus, quo secundum (d) Vegetium lapides & sagittæ ejaculabantur; & quod similiter sagittas catapultis & scorpionibus antiquos ejicere consuesse scripsit (e) Vitruvius, de quibus tractare ad institutum nostrum minime pertinet: quas vero nos sagittationes & jaculationes tractamus, illæ sunt, quas gymnastica facultas tamquam proprias sibi exercitationes complectitur. Quod enim medicinæ gymnastica jaculationes atque sagittationes pro sanitatis admini- E culis in usu habuerit, (licet apud auctores raro scriptum inveniatur) inde tamen conjicere possumus, quod antiqui, referente (f) Galeno, eosdem medicinæ & sagittationis jaculationisve Deos, Apollinem nempe atque Æsculapium effecerunt. At jaculationis utriusque tam cum arcu, quam sine, præcipuum in bellica gymnastica usum apud priscos fuisse, locupletissimum testem Platonem habemus, qui mulieres & viros futuros bellis aptos hisce in primis exercendos curavit, id quod mulieres Scytharum antea facere solitas sciebat, quas (g) Hippocrates & pedibus, & ex equis ar- F cubus uti, & sagittas ejaculari consuevisse, scriptum reliquit; ut sileam Homerum, qui Myrmidonas Achillis milites, dum a bello vacarent, sese jaculando exercere, ne peritiam militarem amitterent, finxit: quam peritiam quantopere jaculandi & sagittandi exercitatio adjuvet, quantumque eadem roboris lacertis afferat, clare indi-

a *Lib. 5. c. 53.* b *lib. de aere, aquis, & locis.* c *Lib. 1. car. ode 8.* d *lib. 4. de re milit. cap. 22.* e *lib. 10. cap. 15.* f *In suas. ad bonas artes.* g *Loco citat.*

cavit

cavit Vegetius in I. de exercitatione militari lib. XIV. Athleticam neque jaculandi exercitatione caruisse, Hercules illius auctor fidem facere potest, quem sagittandi peritissimum ea facultate centaurum Nessum quamvis remotum, & cervam æripedem transfixisse, harpyasque volucres in medio aere confecisse, tradit Seneca, atque cum eo alii. Ad hæc etiam diversæ illæ, atque multiplices belluæ, quas in publicis spectaculis, ac ludis athletæ modo sagittis, modo aliis armis interimebant, clarissimum argumentum præbent, certatores illos athleticos jaculationem quoque exercuisse, nec modo ignobiles, verum etiam maxime illustres viros, atque etiam imperatores ipsos, inter quos duo adnumerantur, Commodus videlicet Faustinæ Pii & prioris Faustinæ filiæ, & Marci principis filius; nec non Domitianus, quorum hunc *centenas varii generis feras in Albano secessu sagittis plerumque multis videntibus confodisse*, scribit (*a*) Tranquillus; illum *centum ictibus in arena totidem feras stravisse, tam validis viribus, ut multas uno conficeret ictu*, tradit (*b*)

a *cap.* 19. b *Lib.* 1. *cap.* 15.

A Herodianus: qui similiter scribit *adeo illi certam manum fuisse, ut, quidquid oculo destinasset, jaculo & sagitta contingeret*. Ergo jaculationem & in bellica, & in athletica, & in medicinæ gymnastica locum habuisse, compertum est; cujus quidem jaculationis duo potissimum instrumenta fuisse diximus, *arcum* & *sagittas*, quos alii (*a*) *Scythem Jovis filium*, *alii Persen Persei filium* invenisse dicunt. Jam vero sagittarum multas species fecimus, alias subtiles & exiles, quæ arcubus & balistis ejaculabantur, quasque plumbatas fuisse existimamus: quamplurimorum, & præsertim Pacuvii in Paullo ita loquentis, *sagittis,*
B *plumbo & saxis grandinat, nivit*; nec non Aristotelis auctoritate ducti, qui in II. de cælo scripsit, sagittas per aerem latas ipsum ignire, atque ipsum ita ignitum plumbum postmodum, quod in eis continetur liquefacere, alias crassiores, jacula a Latinis vocatas, a Græcis ἀκόντια, quarum inventorem Ætolum Martis filium, credit Plinius: alias adhuc crassiores & graviores *palos* nostri vocant.

a *Plinius lib.* 7. *cap.* 56.

FINIS.



HIERONYMI MERCURIALIS DE ARTE GYMNASTICA

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

De agendis, & de ratione præsentis tractationis.



Multas exercitationum species ab antiquis in usu habitas superiori libro, qua potuimus perspicuitate enarravimus; multæ adhuc restant non minus fortasse scitu dignæ, quam illæ, quarum major pars tametsi haudquaquam in gymnasiis præcipue perageretur, neque item ad saltatoriam pertineret, in quam, & palæstricam visi sumus superiori libro universam gymnasticam distribuere, cuncta tamen tractari oportere duximus, quia illa etiamsi non proprie, saltem communiter exercitationes vocari merentur, & propterea nullo pacto a gymnastica excludi debent. Amplius eadem ad bonum habitum corporis, atque valetudinem conferre omnes medici fatentur; unde, cum studium nostrum in hoc præcipue versetur, ut eas omnes corporis exercitationes tradamus, quæ & valetudinem juvare, & optimum corpori habitum parere judicatæ sunt, de hisque singulis gymnasticam considerare statuerimus, vel unum aliquod intractatum relinquere præter ordinem, & præter institutum nostrum foret. Neque vero nobis illud vitio objici debet, quod de medicinæ gymnastica sola sermonem habere in animo habentes, multa de athletica, plurima de bellica immiscuerimus, atque adhuc in sequentibus idem facturi simus: propterea quod primum atque præcipuum consilium nobis fuit de medicinæ gymnastica verba facere: at postea tribus de caussis reliqua adjunximus, tum ut aliarum duarum conditionibus breviter cognitis, tota tertiæ illius natura magis perspecta foret, tum, ut quæ confuse de singulis simul, vel indistincte saltem ab auctoribus tam Græcis, quam Latinis tradita fuerunt, ex distinctionibus nostris perfecte discerni possent, neque ulla lectoribus errandi occasio relinqueretur, tum, quia eædem exercitationes ab athletis, a militiæ studiosis, & denique a sanitatis professoribus usitatæ reperiuntur: quod si de medicinæ dumtaxat gymnastica sermonem habuissemus, necessario pene secuturum erat, ut vel hanc unam extitisse crederent lectores, vel saltem alias ab hac una & normas, & originem suscepisse: quod quantos in auctoribus legendis errores peperisset, nemo vel mediocriter in bonis artibus versatus videre non potest, præterquam quod si quæ de gymnastica medica scripsimus, quæque uberius in sequentibus dicturi sumus, iis, quæ de ceteris duabus a nobis dicta fuerunt, alicui comparare placuerit, cognoscet profecto illa minimam partem obtinuisse, & proinde nunquam jure inficiabitur, quin manifeste appareat nos de gymnastica arte, medicinæ subjecta, & non de ulla alia tractare voluisse: hæc est enim illa, quæ tametsi corporis uni curæ operam navare videatur, ita tamen & illius, & animæ simul exercitationis, quod in Timæo admonebat Plato, curam gerit, ut non sinat ita corpus præ robore, atque crassitie insolenter ferocire, quin animi motionibus secundum rationem sese domandum, castigandum, atque dirigendum subjiciat: id quod athleticam non effecisse, & iccirco ab omnibus recte institutis rebus publicis summopere damnatam, atque ignominiose explosam fuisse, Galenus sæpius prædicavit: ut etiam hac ratione merito excusari debeamus, si plura quam par aliquis judicasset, de ea locuti sumus, quod ob id facere potuimus, ut ejus natura *ex ungue* (ut ajunt) æstimata, & exercitationum, & in vivendo, ac conversando athleticorum morum pravitatem cognoscere, cognitam detestari, atque evitare liceret.

CAP. II.

De ambulatione.

Quantum commodi humanæ huic vitæ deambulatio præstet, satis aperte sapientissima natura demonstravit, quæ mirifico quodam artificio, singularique, & prope divina providentia nobis pedes non ob aliud fabricavit, nisi ut deambulare, atque deambulantes actiones illas, ad quas nati sumus, perficere valeremus: quod cum prædo ille circa Coracisium Pamphiliæ animadvertisset, ne homines, qui in eum incidebant, ambulare amplius, & reliqua vitæ munia plene honesteque obire valerent, pedes illis, sicut refert (*a*) Galenus, memorabili quodam crudelitatis exemplo amputabat. Deambulatio ergo, quam veluti necessariam, atque in primis commodam sive natura, sive Deus nobis tribuerunt, quanto studio custodienda, atque adjuvanda sit, nullus non videt; eo præsertim, quod si ullæ exercitationes corporis inveniuntur, quæ valetudinem conservare, imbecillitatem a morbo contractam pellere, & bonum corpori habitum comparare valeant, quæque apud omnes homines, omnesque nationes in frequentiori usu sint, una profecto existit deambulatio, quam non modo medici præcipuam eorum gymnasticæ partem effecerunt, verum etiam antiqui omnes usque adeo æstimarunt, ut inter cetera privatis exercitationibus destinata, & in gymnasiis, & extra loca, nullius majorem curam gessisse, nullique magis studuisse videantur, quam ut accommodata omni tempore deambulantibus loca exædificarent. Nam (ut ceteros auctores fide dignissimos omittam) (*b*) Vitruvius quantopere in deambulacris fabricandis

a 3. *de usu partium cap.* 5. b *lib.* 5. *c.* 9.

invigilandum censuerit, unusquisque ex ejus scriptis facile comprehendit: ego certe ante, & post Vitruvii tempora innumera in urbibus deambulationibus loca magnifice extructa scio: quæ omnia apud me tribus generibus complectuntur, quia vel *porticus* erant, vel *subdiales* loci, vel *subterranei*. Porticus enim quandoque theatris, quandoque templis, & illustrium virorum domibus adjungebatur, ante balnea similiter fuisse porticus ambulationi dicatas, scribit (*a*) Galenus, quandoque solæ, & separatæ extruebantur, quales plurimæ Romæ olim fuerunt, quarum vestigia nunc admirationem spectatoribus pariunt, & qualis fuit Pompejana, de qua & Ovidius:

Tu modo Pompeia lentus spatiare sub umbra.

& Propertius libro II. Elegia XXXII.

Scilicet umbrosis sordet Pompeja columnis,
Porticus aulæis nobilis Attalicis.

& lib. IV.

Tu neque Pompeia spatiabere cultus in umbra,
Nec cum lascivum sternet arena forum.

Martial. lib. XI. epigr. XLVIII.

Cur nec Pompeia lentus spatiatur in umbra.

Ex quibus trium poetarum verbis clare patet, Pompejanam porticum ad deambulationes exædificatam fuisse, quemadmodum & quamplures alias in id constructas esse, apud Ciceronem tertio de oratore libro disputatur. Quod porro subdiales quoque locos ad deambulantium tam commoditatem, quam jucunditatem majores nostri extruerent, atque illos modo arboribus consererent, modo nudos relinquerent, præter Vitruvium, qui eos in gymnasiis & extra gymnasia quomodo fieri deberent, copiosissime edocuit, argumento quoque sunt xysta illa a nobis superius declarata, & præcipue deambulatorium illud Atheniensium in Academia, quod pulcherrimis platanis consitum ad id fuisse scribit (*b*) Plinius, & ad cujus imitationem Alexandrum Severum *nemora in publicis thermis, atque in suis aluisse* existimo. Subterraneos vero locos quosdam ambulationibus destinatos fuisse, quos ob id *hypogæos* Hegesippus & Petronius vocarent, haud vero dissimile videtur: quoniam temporibus, quibus mirum in modum luxus creverat, fieri potest, ut una cum innumeris aliis blandimentis excogitati sint ad vitandas æstivi caloris molestias: nisi eos potius credamus fuisse crypto porticus undique parietibus tectas, iccirco in eam formam fabricatas, ne ambulantes a ventis & a reliquis aeris injuriis læderentur, qualis hodie Romæ in viridario Vaticano visitur, & quales fuisse illos verisimile est, quos se inter ruinas villarum Luculli tam in agro Tusculano, quam in monte Pausilippo vidisse, testatus est nobis Ligorius; quosve (*c*) Plinius Cæcilius in villæ suæ Laurentini, & Tuscorum descriptionibus pluribus verbis depinxit. De his Varro apud Nonium. *Non vides in magnis peristylis, qui cryptas domi non habent, sabulum jacere a pariete, aut Euripis, ubi ambulare possint?* Qui enim ambulationibus sese exercebant, omnes fere sanitatis gratia illud agebant, ut necessario cogerentur secundum temporum mutationes varios locos habere, qui-

a 5. *de tuend. val. cap.* II. b *Lib.* 22. *cap.* I. c *Lib.* 2. *Epist.* 17. *& lib.* 5. *Epist.* 6.

A bus citra valetudinis offensionem ambulationes perficerent. Sostratum Gnidium architectum celebratissimum *ambulationem etiam pensilem primum omnium Gnidi fecisse*, refert Plinius libro XXXVI. cap. XII. Nam athletas ambulationibus nunquam uti solitos ex eo credere debemus, quod neque in ludis, neque in amphitheatris, neque in sacris certaminibus, quibus omnibus inserviebant, unquam eos ambulando contendisse legitur. Quod si locus in gymnasiis athletarum exercitationibus, & locus ambulationibus destinatus, quem (*a*) Xenophon & (*b*) Vitruvius *xystum* vocatum scribunt, vicini erant, non ideo inferre debemus,
B athletas deambulando exerceri solitos, sed alios in xystis ambulare, athletas seorsum exerceri consuevisse: nisi dicamus athletas quoque post vehementes exercitationes ambulasse, atque illam ambulationem apud medicos ἀποθεραπείαν vocatam esse, & non proprie exercitationem: quid autem apotherapia foret, inferius declarabimus. Militari similiter peritiæ studentes ambulationem parum curasse credendum esset, postquam nec Plato ullam ejus mentionem fecit, nec in ullo bellorum genere adjumentum effatu dignum præstare videtur, nisi (*c*) Vegetius edocuisset valde militibus
C futuris ex usu esse, *ut assiduo exercitati ambulare celeriter, & æqualiter discant*, atque ob id veterem consuetudinem permansisse, nec non D. Augusti, atque Hadriani constitutionibus præcautum fuisse, ut in mense tam pedites, quam equites educerentur ambulatum, & non solum in campis, sed etiam in clivosis & arduis locis descendere atque adscendere cogerentur, quo nulla res vel casus pugnantibus accidere posset, quam non ante boni milites assidua exercitatione didicissent. Habuit vero hæc exercitatio multas species tum a natura illius, tum a loco, tum a fine desumptas; a natura quidem, quoniam, cum ambulationem
D definierit (*d*) Galenus ex crurum motu ac quiete constare, motus ille, & per consequens ambulatio, aut erat magna, vel parva; aut velox, vel tarda; aut vehemens, vel remissa: a loco autem variabantur pariter ambulationum species, quandoquidem modo in urbe fiebant, & in gymnasiis, modo extra urbem, quemadmodum Phædrus & Prodicus apud (*e*) Platonem faciebant, necnon Iscomachus apud Xenophontem, qui dum in agrum pedibus servum suum equum ducentem sequeretur, meliori se exercitatione uti dicebat, quam si in xysto ambulasset; modo in locis planis, modo asperis, modo arenosis, quos pro paralyti-
E cis (*f*) Asclepiades, Erasistratus, ac Themison male commendabant, modo æqualibus, modo inæqualibus, modo longis, modo brevibus: de quibus omnibus copiosissime differuit Aristoteles in v. probl. partic. A fine demum accipiebantur deambulationes, nempe quando velut auxilia sanitatis ac boni habitus adhibebantur, vel ad corporis recreationem peragebantur: postquam enim graviores exercitationes confecerant, ne statim ad quietem tanquam a contrario ad contrarium transitus fieret, ambulationes paucas & remissiores adhibebant, sicut & post medicamenta ac vo-
F mitiones, atque universum hoc exercitationis genus ἀποθεραπευτικὸν appellabant: quamquam etiam gymnastæ in mediis laboribus, potissimumque in iis, qui graves vocatas exercitationes obiissent, apotherapia interdum utebantur, quod (*g*) Galenus summopere laudandum judicavit. Apud Varronem quoque, ut meminit Nonius,

a *Lib.* 5. *de administrat. domest.* b *Lib.* 5. *c.* II. c *Lib.* I. *de re mil. cap.* 9. *& penult.* d 3. *de usu partium.* e *In Oeconomia.* f *Cælius Aurel. lib. Chron.* 2. *cap.* 3. g 3. *de tuend. val. cap.* 2.

Apud Varronem quoque, ut meminit Nonius, habetur aliquos ad excitandam sitim ambulatione usos esse: nam in lege Mænia ita scriptum erat: *Exercebam ambulando, ut siti capacior ad cœnam veniret guttur.*

CAP. III.

An erectum stare sit exercitatio.

QUi rerum ipsarum naturas leviter perscrutati sunt, nihil ambulationi ipsi, motuique dissimilius esse, quam pedibus erectum stare judicarunt. At quoniam profundius quærentes in hanc sententiam eunt, erectos scilicet pedibus stantes, si non ambulant, saltem aliquo pacto moveri, propter eaque statum hujuscemodi ab exercitationum censu excludi minime debere, ideo etiam de hoc sermonem facere decrevi; eo præsertim, quod multi falsis rationibus ducti hanc opinionem ita animis imbiberunt, ut pertinaciter credant, stantes pedibus nullo modo sese exercere, sententiam suam hunc in modum probantes, videlicet, quod definitum apud omnes auctores reperitur, exercitationem motum existere, cui motui statum plane contrarium esse: præter ceteros (*a*) Plato ubique prædicat, dum inter prima rerum principia statum & motum veluti duo contraria collocat, quos tamen apertissime allucinari facile convincitur; quandoquidem omnes illi, qui pedibus erecti stant, licet moveri sensibiliter nullo modo videantur, attamen ratio ipsa, quod aliquo pacto moveantur, certissime persuadet. Nam & multorum veterum sententia fuit, non quæ moveri videantur, ea moveri sola, sed multa immobilia apparere unum eundem locum obtinentia, quæ nihilominus moveri efficacissimis rationibus, ac fere sensu ipso demonstrantur. Aves etenim non tam quando modo sursum, modo deorsum volitant, in motu esse censentur, quam dum in aere locum unum fere immobiliter occupant: id quod sic probatur, quia si avis quæ stare in aere immobiliter videbatur, in eo ipso instanti moriatur, protinus in terram decidit (ut de apode illa ave manucondiata, quam nisi mortuam in terris videri, & vivam semper in aere manere ferunt) non ob aliam profecto caussam, nisi quoniam corpus illud in sublimi motus alicujus ab anima in corpore facti auxilio consistebat, quo motu postea privatum corpus, atque naturæ suæ dimissum ad centrum declinat, sicuti dum contra naturæ suæ inclinationem sursum sustinetur, haudquaquam cadit, neque item perfecte quiescit, sed quasi duobus motibus contrariis agitatur, altero corporis deorsum a natura acti, altero animæ sursum contra naturam corpus moventis. Idem ferme evenit in hominibus erectis stantibus, quorum corporibus natura ad terram inclinantibus, & anima contra sursum illa sustinere obnitente, motus quidam sensui manifestus suboritur, cujus indicium illud habetur, quod si anima a corpore erecto stante exeat, illico ipsum in terram delabitur, quia motus ille deficit, cujus beneficio anima corpus naturaliter ad terram inclinatum, sursum elevatum continebat: ut his rationibus omnino cuivis persuasum esse debeat, eos, qui pedibus erecti stant, ob continuos & contrarios animæ corporisque obnixus aliquo pacto moveri, atque ipsorum musculos omnes corpus gestantes, & a terra attollentes, erigentesque vehementer intendi:

a *In Sophista.*

A cujus intensionis, atque etiam ipsius occulti motus merito postea efficitur, ut stare majorem laborem, ac lassitudinem molestiorem pariat, quam ambulare, sicuti præclarissime a (*a*) Galeno scriptis mandatum est. Neque Plato, ubi inter principia rerum statum perinde ac motui contrarium collocavit, vera prorsus locutus est, cum Aristoteles v. Physicorum libro longa oratione non statum motui, sed motum motui contrarium esse demonstraverit; nisi potius aliquis dicat, Platonem aliud genus motus ac status mystice (ut solet) intellexisse, cum ex ipsis naturas quoque divinas
B constare asserat. Si igitur tot rationibus satis comprobatur, erectos stantes aliquo pacto moveri, atque interdum non modice laborare, consentaneum videtur, ut non ob id status ab exercitationum ordine removendus sit, quod exercitatio definiatur esse motus, & ipse minime motus appellationem mereatur, quinimmo sicuti quamplures motus, qui sanitati & bono habitui conferre judicantur, etsi vere ac proprie exercitationes non sint, communiter tamen esse a nobis supra abunde ostensum fuit, similiter & stare erectum communi notione exercitationem esse censemus. Unde sapientissimus Hippocrates, qui ulcera curan-
C da quiete indigere alias prædicavit, stare & sedere ipsis inimica esse scripsit: quasi innuere voluerit, dum corpus sursum vel sedendo, vel stando detinetur, musculos magnopere contendi, atque etiam motum quendam inter animam & corporis naturam generari, qui ulcera ipsa in cicatricem coalescere minime permittat: atque hoc esse puto, quod a Cælio in epilepsiæ curatione *stans exercitium* vocatur. Num vero antiqui gymnastæ inter alias corporum exercitationes hujusmodi statum receperint, nil certi affirmare audeo. Athletæ enim cum nullum fere usum in stando haberent, nisi quando Milonis imitatores recti stantes
D sese ceteris a loco dimovendos ostentandi roboris gratia præbebant, vel statu non per se, sed ob alium utebantur: ideo haudquaquam seipsos in hoc genere exercuisse mihi verisimile redditur. Quod quæso certamen in stando solum effectum cerni poterat, quod aut spectatoribus delectationem afferret, aut sacrificiis, vel alio modo amphitheatris, aut stadiis inserviret, ut horum gratia athletas sese exercere, vel certare stantes solitos dicamus? stabant tamen qui athletas certantes spectabant, sed non ob aliud, nisi ut amphitheatra illa lignea majorem hominum multitudinem
E capere valerent, quandoquidem antiquitus subsellia quisque sibi ferebat, quibus ad commode, & citra molestiam spectandum, nec non aliquando pro telis, dum pugnabant de loco, utebantur, isque usus primum M. Messalla & Cassio Cos. crevit, mox P. Scipione Nasica censore Senatusconsulto cautum, ne cui in urbe, propiusve mille passuum subsellia posuisse, sedentive ludos spectare licitum esset. Quod porro traditum est antiquis Romanis lege cautum fuisse, ut adorantes starent erecti, stantesque Jovi sacrificarent, quemadmodum Valerius (*b*) Martialis de quodam scribit:

F

Multis dum precibus Jovem salutat,
Stans summos resupinus usque in ungues,
Æthon, ——

minime ad athletas in sacris certaminibus, vel in celebrandis sacrificiis ludere solitos pertinuisse arbitror, quin potius altiore & æquiore caussa illud factitatum pro certo teneo, ne scilicet seden-

a *Lib. de tre. & rig.* b *Lib. 12. epigr. 77.*

tes, sive jacentes in adorando, somno (quod intente speculantibus sæpenumero contingere consuevit) caperentur, sed attente simul ac vigilanter diutius in adorationibus perseverarent: nisi dicamus illud pariter veteres effecisse ad præstandam Diis ipsis reverentiam majorem. Nam multa hujuscemodi pro majoribus reverentiæ signis apud majores nostros habebantur, quæ hodierna die secus reputantur, veluti cooperto capite sacrificari pro maxima reverentiæ significatione habebatur, ut in Romanis problematibus scriptum reliquit Plutarchus, & ut Curculio ille apud (*a*) Plautum insinuat dicens: *Quis hic est, qui operto capite Æsculapium salutat?* cum detecto capite semper ambularet. Haud secus itaque & erectum adorare pro maxima honoris demonstratione reputabant, sicuti nos genuflexum: quamquam & Pythagoras, vel secundum Plutarchum Numa adorationes fieri sedendo voluit, quo sic vota rata firmaque esse debere significaretur. Unde quod erecti sacrificarent, nequaquam athletas in sacrificiis statu uti consuevisse, argumentum est. Bellicæ similiter disciplinæ amatores parum utilitatis in stando consequi potuisse, ut in eo genere exerceri potuerint, mihi valde rationi consentaneum videtur; si quidem sola excepta tolerantia militibus profecto necessaria, quam alteram militarem virtutem aut efficere, aut adjuvare queat erecta statio, nusquam video, præterquam quod neque Plato, neque Xenophon, neque Aristoteles, neque Vegetius futuros bellatores stando sese exercere præceperunt; tametsi Flavium Vespasianum patrem dicere solitum acceperimus *imperatorem stantem mori oportere*. Verum enim vero medicorum gymnastas tam sanos, quam valetudinarios aliquos interdum stando exercuisse, nunquam negarem; quoniam plurimos usus tam ad conservandam sanitatem, quam ad præstandum cruribus robur habere conspicio: dum enim musculi omnes contenduntur, & corpori anima obnitens laborat, utrique validiores efficiuntur, interim quoque humores & excrementa promptius ad inferiores ductus feruntur, cibique in ventriculi fundo, ubi perfecta concoctio absolvitur, honestius accommodantur. ex quo conjicio, hoc unum exercitationis genus post sumptos cibos in usu esse potuisse, quando non minus ad accommodandum in stomacho nutrimentum, quam ad excitandum nativum calorem, somnumque prohibendum valet, sicuti vulgaris illa, & non penitus absurda opinio, quod *a prandio standum, a cena ambulandum* sit, comprobare videtur. Illud vero hoc in loco præterire nolo, differre, quisne erectus sub sole stet (ὑλιθερεῖσθαι vocat Galenus) an in umbra, quod in umbra nullam aliam alterationem patiuntur, nisi eam, quam ratione status oriri demonstravimus; at illi, qui sub sole perstant præter jam dictam alterationem, non parum a calore solis mutantur: nimirum cum (*b*) Aristoteles scripserit, ipsos etiam vehementius incalescere, quam illi qui moventur, quod ipsi ea aeris perfrigeratione careant, quam istos opera motus obtinere omnes quotidie experiuntur, ne taceam medicos, a quibus febres ex hujuscemodi sub sole statu generari creditur. ex quo minime satis mirari soleo, quomodo (*c*) Plinius Cæcilius memoriæ mandarit, avunculum suum Plinium, alioqui in vivendo solertissimum, *post cibum sæpe, quem interdiu levem & facilem, veterum more, sumebat, æstate, si quid otii, in sole jacere* (quod ego stare interpretor) consuevisse; atque etiam paullo antequam ex Vesuvii concrematione interiret, *sole usum, frigidam bibisse*. Non est præterea ignorandum, erectum stare, perinde atque cæteras exercitationes ante cibum quoque prodesse, sententiamque nostram, qua post cibos veteres stare consuesse judicavimus, ita interpretandam esse, ut sola hæc exercitatio frequentius post mensas usurpata fuerit, non quod in usu quoque ante cibum non extiterit, cum quisque apprime cognoscere valeat, eos, qui cæteris exercitationibus obeundis haudquaquam apti sunt, sive sani, sive valetudinarii, posse aliorum loco, si non æque bene, saltem paullo minus pro sanitatis conservatione in stando sese exercere; atque pro ambulatione levi diuturniore statu ante cibos uti, modo reliquæ, quas inferius demonstrabimus, conditiones observentur.

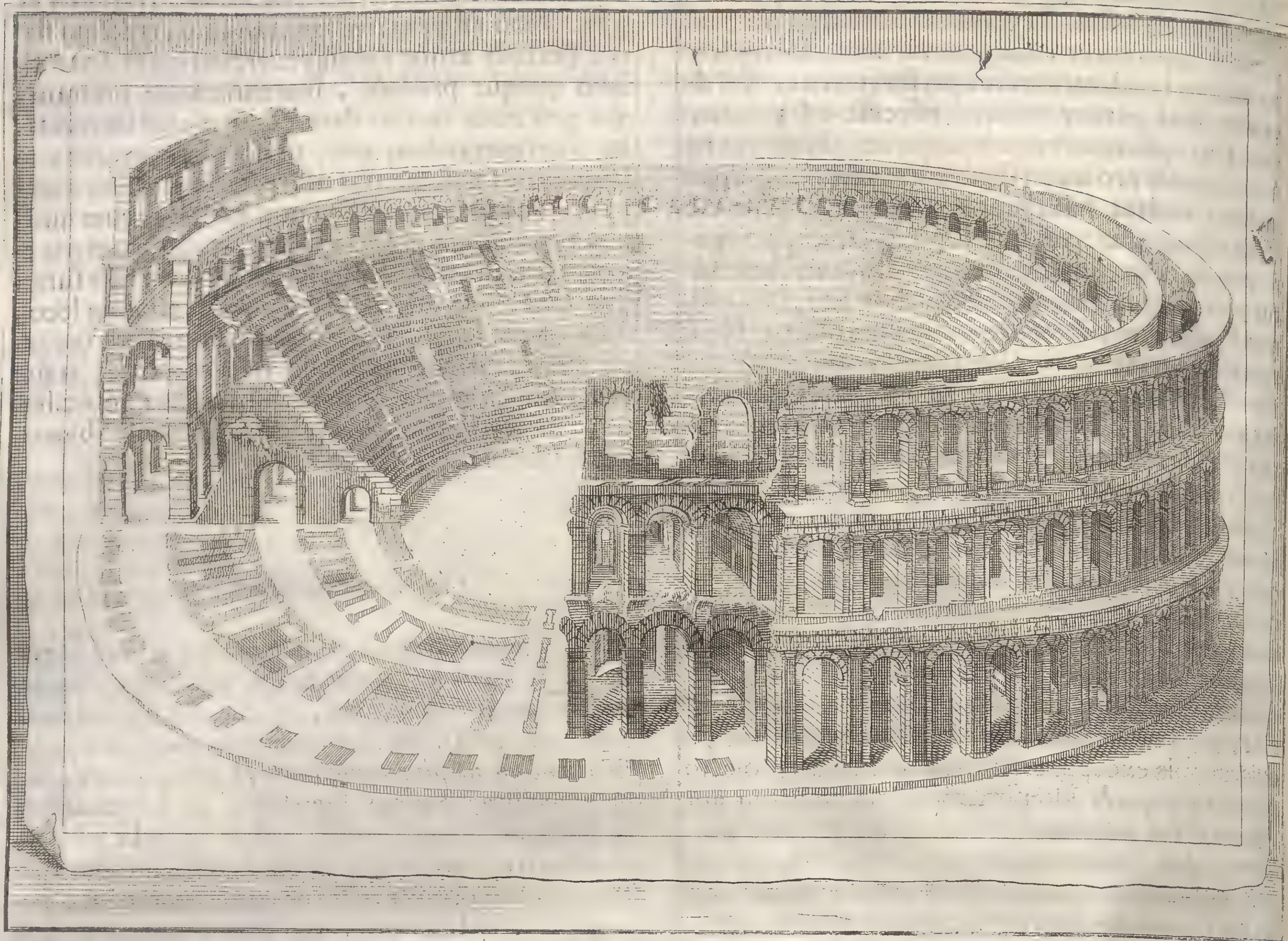
a *Actu* 3. b 5. *partic. prob.* 36. c *Lib.* 3. *epist.* 5. *&* *Lib.* 6. *epist.* 16.

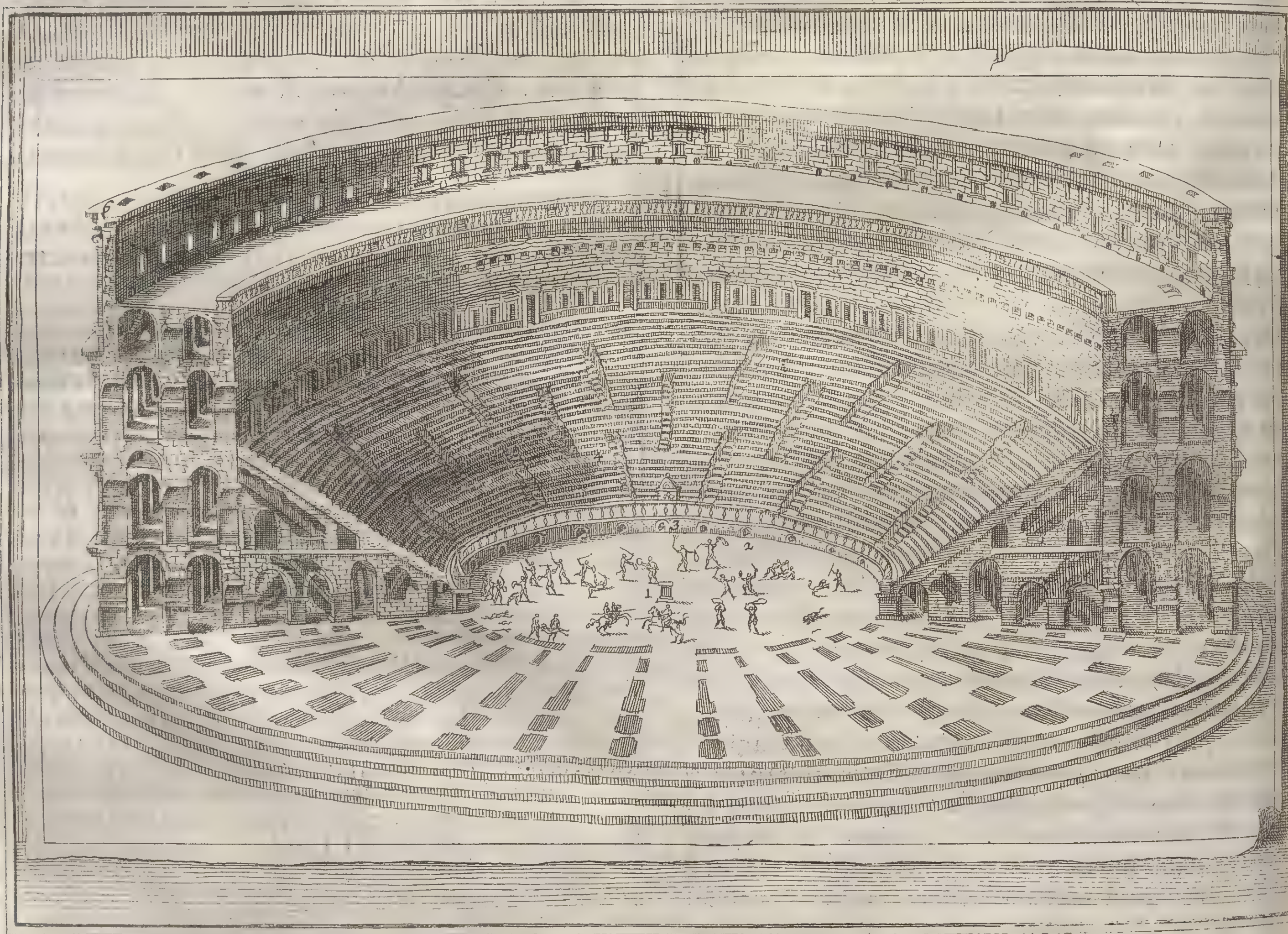
CAP. IV.

De pugnarum generibus.

QUamvis pugnæ nomen apud Latinos atque Græcos scriptores multa significare comperiatur, ea tamen, de qua nos hic tractare debemus, non aliud fuit, nisi *exercitatio quædam, in qua duo ut plurimum inter se dimicabant*, vel ut ad bellicas pugnas ineundas, & fortitudinem & peritiam compararent, vel ut in ludis, * Amphitheatris, atque aliis publicis certaminibus spectaculisque coronas victoriæ consequerentur, populumque oblectarent; vel ut optimum corporis habitum, atque sanitatem ipsam acquirerent, tuerenturque. Hos apud Euseb. VIII. Histor. Ecclesiast. cap. XVIII. μαχίμας nuncupatos existimo, ut ii, qui *pugiles* eo in loco transtulerunt, inepte fefellerint. Quomodo vero efficeretur, quoniam satis quisque ex se conjicere valet, in hoc explicando haudquaquam immorabor: illud solum præter-

* Hactenus pluribus in locis a Mercuriali nostro facta est mentio Amphitheatrorum, nunc speciali hoc capite diversa pugnarum & certaminum, quæ in illis committi solebant, genera exequitur. Sed enim cum non defuturos arbitremur, quibus volupe sit, vidisse partes & formam Amphitheatorum, omnia breviter & succincte hic adumbrabimus, id tantum monuisse contenti, Amphitheatrorum nomine apud Romanos designari locum spectandis certaminibus & ludicris dicatum. Alii a parte operis interiore concava, loco *Caveæ* nomen indiderunt, alii *Arenæ*: etenim cum in tam frequenti & copiosa sanguinis effusione facile fieret, ut lubricum redderetur solum, ab arena petitum est remedium, quæ, ut naturaliter est bibula, & absorbere effusum humorem, & renovari per intervalla ludorum facili negotio poterat. His in antecessum majoris lucis ergo præmissis, en tibi, Lector benevole, Amphitheatri a Vespasiano ex Tiburtino lapide in ipso urbis meditullio extructi, a Tito dedicati, & a Domitiano exornati formam & faciem, cujus rudera ut nos anno MDCLX. Romæ non sine stupore vidimus, ita cunctis superiorum temporum historiam legentibus documento esse possunt, quam nihil in rebus humanis perpetuum sit. Porro orbis illius circuli oblongi, seu, ut planius loquar, ovi formam refert, & si P. Victori fides, gradus amphitheatri vel graduum pulvilli supra octoginta septem spectatorum millia capiebant. Quod si ambitum superiorem & circumjectas porticuum figuras respiciamus, illustris viri Justi Lipsii judicio denis adhuc vel vicenis hominum millibus, sive stantibus, sive allatis cathedris sedentibus locus erat. Universa machina quatuor constabat ordinibus, Dorico, Jonico, Corinthio, & Composito, omnibus ita dispositis, ut tardius adventantibus accedendi, & citius abeuntibus recedendi facultas sine aliorum incommodo daretur. Area Amphitheatri tota libera erat, nisi quod in ea alibi ara cernebatur, Jovi Latiari sacra, ad quam mactatio stata & horrenda unius ex bestiariis. Sub ipsa area cloacæ subterranea, per quas in usum Naumachiarum occulte & subito inductas & eductas esse aquas idem, non sine multa honoris præfatione nominandus, Lipsius existimat. Cæterum ex eorum numero, qui cum bestiis pugnabant, vel ad bestias, ut ajunt, damnabantur, Christiani erant, & hoc mortis genere obiisse S. Ignatium, fortissimum illum Christi martyrem, & S. Johannis discipulum constans fama est. Quicquid porro huc spectat, suis, ut a Lipsio annotatum est, numeris hic designatur.





1 *Ara*, quæ ſacra Jovi Latiari.

2 *Portulæ*, per quas immiſſæ in Arenam beſtiæ. Eas clauſas januis fuiſſe credimus: non ſolum ad belluas, ne egreſſus pateret jam ſolutis, ſed etiam ad aquas coercendas, cum iis Amphitheatrum impletum. etſi januæ tunc fortaſſe magis compactæ addi pro tempore potuere.

3 *Podium*, cum ſuis columellis: & in medio ſuggeſtus Imperatoris.

4 *Præcinctio*, ſive Diazoma, id eſt, gradus altior & latior: cujus generis tres fuiſſe in theatris Vitruvius docet. Sed in eo numero videtur etiam prima præcinctio collocanda, quæ ad ipſum podium. Itaque ſculptor noſter una amplius expreſſit. Ambigo etiam, an non aliæ præcinctiones ornatæ collumellis ſuis fuerint, uti podium ipſum.

A

5 *Vomitoria*, ſive aditus. id eſt, portulæ quædam quadratæ in ipſis gradibus, per quas in ſedilia diffundebantur. Ad eas, minuti illi gradus ſcalares, ut per eos quiſque ad deſtinata ſubſellia ſua iret. Spatium medium inter Scalares binos; *Cuneum* vocamus: quia quodamtenus ea forma eſt, ut in acie inſtruenda Cuneum item vocant.

6 *Foramina*, ad tranſmittendos malos, quæ pauca hic expreſſa; ſed tamen ibant in orbem: & externe a mutulis quibuſdam mali ſuſtinebantur.

mittere nolo, apud Oribasium duplicem pugnam in medicinæ gymnastica extitisse: alteram cum telis semper, alteram plerumque sine telis, quam σκιαμαχίαν Græci, *umbratilem pugnam* vocarunt nostri. telorum pugna efficiebatur, quando singuli inter se armis rudibus, vel incidentibus & pungentibus certabant, unde μονομαχίας nomen antiquitus utraque sortita fuit, & a (*a*) Cælio Aureliano *hoplomachia*, hoc est armorum ficta confrixio vocata, nec non ad diminuendam πολυσαρκίαν laudata fuit. At sciamachiam fuisse, quando homo adversus umbram, & brachiis, & cruribus pugnabat, præter Platonem, qui & in Apologia, & alibi σκιαμαχεῖν de pugnantibus sine adversario dixit, auctor est Oribasius, qui ex Antylli sententia tradit, ita certantes consuesse non solum cum umbra manibus atque cruribus pugnare, verum etiam adversus columnam, & adversus palum, de quo fecit mentionem (*b*) Juvenalis, aut murum, nec non aliquando summis pedibus pugiles imitari, & interdum tanquam salientes, interdum, tamquam pedibus cedentes, id quod tunc potissimum veteres facere consuevisse opinor, quando antimachus, sive adversarius deerat, sive quando ita exercendus adeo delicatus erat, ut non posset minimum quid damni pati, quod accidere solet illis, qui armis quibusvis adversum alterum contendere solent. Primum enim illud innuisse videtur (*c*) Plato, ubi dixit: Καὶ ἔτι πάντων, τῶν τε ἐμψύχων, καὶ τῶν ἀψύχων ἀπορήσαντές ποτε, ἐρημίᾳ συγγυμναστῶν, ἆρά γε οὐκ ἐτολμήσαμεν αὐτοὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ὄντως σκιαμαχεῖν; hoc est, *Si omnibus animatis & inanimis careamus, nunquid nos ob eorum, qui nobiscum exerceantur, inopiam adversus nosmetipsos vere umbratili pugna certare audebimus*, & post ipsum (*d*) Plutarch. in VII. Probl. convivalium: Ἀλλ' ὁρῶ, εἶπεν, ὑμᾶς οἵους τε ὄντας ἤδη σκιαμαχεῖν πρὸς τὰ εἴδωλα: id est, *Sed video, ait, vos jam umbratili pugna adversus idola certare paratos*. Neque vero admirari quis debet, quod antiquos cum umbris pugnasse (quasi id ridiculum sit) affirmarim; quoniam etiam hisce temporibus non pauci reperiuntur, qui ex seipsis, ut exerceantur adversus aerem pugnis, brachiis, armisque certant, vel quando adversarius abest, vel quando a nemine videri amant. De hac (*a*) Paulus Apostolus loquens dixit: Οὕτω πυκτεύω, ὡς οὐκ ἀέρα δέρων, id est, *Ita pugnis certo, quasi aerem non cædens*. Jam vero non minus telis, quam pugnis & brachiis nudis hujuscemodi exercitationem usurpatam esse rationi est consentaneum. Hæ itaque fuerunt duæ pugnæ species, quas majores nostros exercitationum loco in usu habuisse reperitur: ita ut nulla gymnastica extaret, quæ inter alias exercitationes hanc non receperit. quod enim athletica vetustissimis usque temporibus pugnandi armis incidentibus exercitatione uteretur, locupletissimum testem (*b*) Plutarchum habemus, qui in V. Sympos. scriptum reliquit, antiquitus monomachiam, aut singulare certamen in Pisa civitate, & in Elide Peloponnesi regione juxta Alphæum fluvium, circa quam quinto quolibet anno, hoc est, ut Pindari interpres testatur, alternis olympiadibus, sive mensibus quadraginta octo, aut quinquaginta certamina olympica Jovi sacra celebrabantur, usque ad mortem devictorum, cadentiumque jugulationem procedere consuevisse. Præterea narrat Galenus, sacerdotes in Pergamo priscum morem retinuisse, ut æstatis tempore monomachias vocatas exercerent, quas ne quis credat soli Græcorum nationi proprias extitisse, adeundus est (*c*) Athenæus, qui in IV. Deipnosophist. auctoritate Nicolai Damasceni philosophi peripatetici refert, *Romanos monomachorum spectaculo non modo in festis atque amphitheatris, verum etiam in conviviis a Tyrrhenis consuetudinem mutuatos*

a 5. *chro. pa. c. ult.* b *Sat. 6. v. 246.* c 7. *de leg.* d *Prob.* 10.

a 1. *Corinth. c.* 9. b 2. *Probl.* c *Cap.* 13.



adhibuisse; quamvis Romani non monomachos, sed gladiatores hos nuncupare maluerint, *quos Julii Cæsaris ætate in foro novissime pugnasse, quosque pugnantes Smaragdo Neronem spectasse scribit* (*a*) Plinius. Hi quoniam artem plurimis absurdis plenam exercebant, ut a cæteris pugnantium exercitationibus integre dignosci possint, nonnulla de ipsis breviter exponam. Nam illud primum detestandum plane habebant, quod certantes quam gravius poterant, sese ferire studebant, & non solum (quod scripsit (*b*) Scribonius Largus, qui Tiberii Cæsaris, & Messalinæ ætate medicinam Romæ exercuit) contusiones in luctationibus patiebantur; sed etiam non raro usque ad alterius, vel etiam amborum pugnantium interitum certamen protendebatur: quemadmodum, præter Athenæum, atque Plutarchum, Galenus quoque testatur, qui se gladiatores graviter vulneratos cu-

a *Lib.* 15. *cap.* 18. & *lib.* 37. *c.* 5. b *Composit. med.* 101.

A rasse, & ob id a suæ civitatis pontifice in eorum medicum cooptatum fuisse scribit. Quin auctor est (*a*) Gellius, *gladiatori composito ad pugnandum pugnæ hanc propositam sortem fuisse, aut occidere si occupavisset, aut occumbere, si cessasset*: ut id verum putare debeamus, quod Marc. Tullius II. Tusculanarum quæstionum memoriæ mandavit, *athletas etiam vulneribus confectos ad dominos mittere solitos, qui quærerent, quid vellent, si satisfactum iis esset, se velle decumbere.* nam usque adeo mortem ac vulnera intrepide obibant, ut nec ingemiscerent, nec vultum mutarent, hujusmodi vero nefandas hominum cædes cum sustinere oculis non posset optimus Imperator Antoninus, B narrat Dion eum edicto cavisse, ut gladiatores non acuto ferro, sed obtusis gladiis, & teretibus dimicarent, quod hodie factitant, qui pugnandi arti discendæ operam navant. Secunda turpitudinis

a *Lib.* 7. *cap.* 3.



species, qua monomachiæ hujus professio notabatur, fuit ciborum genus, siquidem (*a*) Plinius memoriæ prodidit gladiatores *hordearios* vocatos, quia antiquitus hordeo victitabant, sicut post Plinium (*b*) Galenus eosdem & faba & ptisana vesci solitos scriptum prodidit. Tertium gladiatorum abominandum institutum erat, in ipso certamine sanguinem ex vulnere adversarii bibere, tanquam iis ad confirmandum animum, & vires efficaciter conferret, necnon post pugnam cinerem pro medela potare, quod retulit (*c*) Plinius. Itaque de his præclare admodum sic a (*d*) Cypriano declamatum est. *Paratur gladiatorius ludus, ut libidinem crudelium luminum sanguis oblectet. Impletur in succum cibis fortioribus corpus, & a ruinæ toris membrorum moles robusta pinguescit, ut saginatus in pœnam carius pereat. Homo occiditur in*

a *l.*18.*c.*7. b *Prim. de alim. fac. c.*19. c *l.*28.*c.*1. d *l.*2.*ep.*

A *hominis voluptatem; & ut quis possit occidere, peritia est, usus est, ars est; scelus non tantum geritur, sed docetur: quid potest inhumanius, quid acerbius dici? disciplina est, ut perimere quis possit, & gloria est, quod peremit. Quid illud, oro te, quale est, ubi se feris objiciunt, quos nemo damnavit, ætate integra, honesta satis forma, veste pretiosa viventes in ultroneum funus ornantur, malis suis miseri gloriantur, pugnant ad bestias non crimine, sed furore: spectant filios suos patres, frater in cavea, & soror præsto est, & spectaculi licet pretium largior muneris apparatus amplificet, ut mœroribus suis mater intersit: hoc, proh dolor! B mater & redimit, & in tam impiis spectaculis, tamque diris esse se non putant oculis parricidas.* Hactenus vir ille Christianus, cujus orationem hic exscribere placuit, quod ad gladiatoriæ exercitationis pravitatem ostendendam, nil luculentius haberi possit. Qua tamen prativate illud mihi valde turpius

pius existimare in mentem venit, quod & reipublicæ, libertatis, & imperatorum temporibus rari fuerint sive nobiles, sive ignobiles, sive consulares, sive imperatores, qui spectacula adeo inhumana, ac omni flagitio & sævitia plena libenter, atque maxima cum voluptate non intuerentur. Numquid autem cujusvis generis homines, an ignobilissimi dumtaxat gladiatoriam exercerent, anceps valde sum. quod enim Lentulus Capuæ, ut ferunt, gladiatores aleret, quod C. Terentius Lucanus, auctore (a) Plinio, *gladiatorum triginta paria in foro per triduum avo suo, a quo adoptatus fuerat*, dederit, quod venales essent, & tria illa nefanda a nobis prædicta profiterentur, mihi certe persuadent ex omnium hominum ignobilissimo simul ac impurissimo genere, veluti servis extitisse. Ex altera parte cum (b) Galenus referat, sacerdotes monomachiam exercere solitos, cum Athenæus scribat illustres viros, atque duces monomachiam exercuisse, cum (c) Herodianus, atque Julius Capitolinus Commodum imperatorem gladiatorem eximium fuisse, & in publicis theatris, spreta imperatoria dignitate, gladiatoris partes adimplesse scribant, cum tradant (d) alii imperatores ad bellum profecturos munus gladiatorium ac venationes edere consuevisse, ut civium sanguine sic effuso pugnæ quadam imagine Nemesis se, id est Fortunæ vis quædam expleret, vel ut insuescerent milites vulnera, atque cædes inspectare. qua item ratione Solon apud (e) Lucianum narrat legem Atheniensibus fuisse, *ut juvenes coturnicibus sive qualeis, ac gallis pugnantibus spectandis studium impenderent*, quo illi, volucres usque ad extremam virium defectionem rostris certantes intuentes, ad fortiter subeunda pericula, & contemnenda vulnera, ne avibus ingenerosiores apparerent, inflammarentur; cujus studii mentionem quoq; fecit Æschines contra Timarchum, & Columella libri octavi capite secundo. Cum inquam hæc omnia mente contemplor, quasi credere cogor, tum nobiles aliquando, tum ignobiles ut plurimum athleticam hanc atque gladiatoriam pugnandi speciem exercuisse: quando etiam apud (f) Athenæum reperio, nonnullos testamento cavisse, uti pulcherrimæ etiam puellæ monomachorum instar decertarent, aut qui in deliciis fuissent impuberes. Sed gratiæ Deo Immortali sunt habendæ qui ad abolendum hujusmodi nefandum morem quoque principes impulerit, quod primum ab Honorio imperatore factum esse perhibet Theodoret. c. XXVI. lib. quinti historiæ ecclesiasticæ. Atque ex his clare patet, armorum acutorum pugnam inter athletarum exercitationes adnumerandam esse. quos sciamachiam quoque interdum, sive umbratilem pugnam exercuisse, inde satis conjicere possumus, quod Glaucus Carystius athleta strenuus non minus ob pugilatoriam, quam in umbra pugnandi excellentiam celebratus sit, eique statua habitu, formaque in umbra pugnantis erecta, ut (g) Pausanias narrat, tradatur: nisi certius comprobarent illud hæc (h) Dionysii in libro de divinis nominibus verba: Ὅπερ ὁ σοφὸς οὐκ ἐννοήσας μιμεῖται τοὺς τῶν ἀθλητῶν ἀπειρονίκας, οἳ πολλάκις, ἀσθενεῖς εἶναι τοὺς ἀνταγωνιστὰς ὑποθέμενοι, καὶ τὸ δοκοῦν ἑαυτοῖς καὶ πρὸς ἀπόντας, αὐτοὺς ἀνδρείως σκιαμαχοῦντες, οἴονται τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν κεκρατηκέναι: Id est. *Quod sapiens minime intelligens inexpertos vincendi athletas imitatur, qui sæpe antagonistas imbecillos esse supponentes, prout ipsis videtur, necnon adversus eos absentes fortiter umbratili pugna certantes adversarios ipsos vicisse putant*. Habuit

a *lib.* 35. *c.* 7. b 3. *de frac.* c *Lib. hist.* I. d *Spartianus in Pupieno, & Albino* e *In Anach.* f *Deipnosoph.* 4. *cap.* 13. g *Etracorum* 6. h *cap.* περὶ δυνάμεως

A & athletarum gymnastica pugnæ adversos palum exercitationem: cum (a) Vegetius scribat, *palorum usum non tantum militibus, sed etiam gladiatoribus plurimum profuisse, nec umquam aut arenam, aut campum victores ullos declarasse, nisi qui diligenter ad palum fuissent exercitati*. Hujus meminit quoque Plato VII. de Legib. Aristoteles in Polit. & Juvenalis Sat. VI.

—— Aut quis non vidit vulnera pali,
Quem cavet assiduis sudibus, scutoque lacessit,
Atque omnes implet numeros.

B Ad hæc bellicam gymnasticam pugnarum armatarum utrarumque exercitationibus minime caruisse, abunde demonstratum est & a (b) Platone, & ab Aristotele, qui in libris Politicorum semina quædam hujusce exercitationis monstravit, ac fortasse in illis perfecit, quos ab eo scriptos a nobis desiderari omnes docti sciunt. quamvis credibile est, dum ad perdiscendum exercerentur, rudia tela plerumque in usum venisse. Quod enim hujuscemodi concertationes maximam ad belli peritiam utilitatem præstarent, nemo qui hisce temporibus eorum professores spectaverit, negaret, quando similiter Plato tanti eas facit, ut cæteris exercitationum generibus pro offensione simul & defensione præposuerit, in ipsisque mulieres & viros elaborare C voluerit. Hanc rudibus armis factam militarem monomachiam illam fuisse, quam (c) Hermippus Mantinæos invenisse & Cyrenæos æmulatos esse scribit, ego ferme credo: sicuti similiter existimo, quam *scrimiam* vulgus dicit, eam ipsam, & non umbratilem pugnam, ut Budæus in Comment. ad Pandectas, Gulielmus Choulus & alii nonnulli falso autumarunt, esse, de qua locutus Plato mea sententia videtur, quando in Lachete scripsit, juvenibus conducere, ut armis pugnare discant, quoniam sic habitus corporis robustus acquiritur, D nec ulla exercitatione inferior hæc est, aut minus laboriosa. In hac haudquaquam certatores quemadmodum gladiatores se usque ad necem feriebant, sed rudibus telis quasi sese petere invicem simulantes, quandoque etiam re vera ferientes, & plagarum inflictiones, & aversiones ediscebant. Aliquando tamen cum umbra armis etiam pugnabant: quod Celtas post cenam factitasse, Posidonius auctor est. Jam vero omnium frequentissime pugnam adversus palum exercebant, qui militarem disciplinam comparare optabant, quam exercitationem ita factitatam scribit (d) Vegetius, quod *a singulis tyronibus singuli pali defigebantur in terram*, E *ita ut micare non possent, & sex pedibus eminerent: contra illum palum veluti contra adversarium tyro cum crate & clava, tamquam cum gladio se quisque exercebat, & scuto: ut nunc quasi caput aut faciem peteret, nunc a lateribus minaretur, interdum contenderet poplites & crura ferire, recederet, assultaret, insiliret, & quasi præsentem adversarium, sic palum omni impetu, omni bellandi arte tentaret*. *Exerceamur ad palum*, ait Seneca Epistol. XVIII. Quomodo autem medicinæ gymnastica hoc exercitationis genus receperit, facile cognoscet ille, qui Antylli orationem apud (e) Oribasium pensitaverit. Is quidem veteres Græ- F cos haudquaquam armorum pugnam pro valetudinariis in usu habuisse, sed dumtaxat ad efficiendos in bellum paratiores milites, scribit, additque Romanos primos eam, quæ pro sanitate exerceretur, invenisse, quos idoneis quibusvis locis, rudibusque telis primo eam exercuisse, & deinde in gymnasia invexisse verisimile fit, cum Galenus inter alia gymnastæ munera etiam armorum

a *lib.* I. *de re milit. c.* II. b *de Legibus.* c *Athenæus lib.* 4. *cap.* 13. d *lib.* I. *de re milit. c.* II. e *Collectan. med. c.* 36.

exercitationem, tanquam bono corporis habitui conducentem, recenseat. Nam gymnasticos tam armorum, quam umbræ pugnam, proposita sanitate, usurpasse, satis clare monstravit (*a*) Galenus, ubi ad exercenda brachia atque crura sciomachiam commendavit, hoplomachiam vero a Demea inventam multorum membrorum optimo statui conferre tradidit. Quam enim armis peragebant exercitationem, *hoplomachiam* vocatam fuisse, præter nominis ipsius rationem, non modo Galenus testatum reliquit, verum etiam Cælius Aurelianus, ut paullo ante demonstravimus, necnon (*b*) Martialis, qui medicum quendam hoplomachiam prave exercentem, sive potius adversarium graviter, & præsertim in oculis ferientem, hisce versibus carpit.

Hoplomachus nunc es, fueras ophthalmicus ante;
Fecisti medicus, quod facis hoplomachus.

Quamobrem ex his omnibus perspicuum cuivis esse potest, pugnam tum armorum utramque, tum umbræ in omni gymnasticæ specie locum habuisse. Jam ad alias, quæ restant enarrandæ, antiquorum exercitationes, transeamus.

a 2. *de tu. val. c.* 11. & 12. b *Lib.* 8. *in malum medicum*.

CAP. V.

De nonnullis aliis exercitationum speciebus.

PRæter exercitationes, quas jam perspicue quantum in tanta licuit rei obscuritate, explicavimus, multæ aliæ extitere, quæ licet ubique locorum, prout temporum & hominum variæ occasiones postulabant, agerentur, præcipue tamen in gymnasiis effici consuevisse, Galenus sentire videtur. Eæ vero sunt τὸ διὰ χοινίου ἀναρριχᾶσθαι τὸ ἀκροχειρίζεσθαι, τὸ ἐκπλεθρίζειν, τὸ πυτιλίζειν, id est, *per funem adscendere*, *manibus colluctari*, ac *plethrissare*, & *pytilissare*. Quomodo sese per funes adscendendo exercerent, sine labore cognosci potest ex hac, quæ in sculptis gemmis veterum spectatur, descriptione. Unde jure



similem exercitationem inter vehementes Galenum reposuisse colligitur; nam funambulos, *schœnobatas* a Juvenale Satyra III. vocatos, qui hoc tempore lucri gratia per orbem vagantur, etiam veteres ad populum oblectandum adhibuisse, non modo ex prædicta icone recognoscitur, verumetiam (*a*) Terentii in Hecyra locupletissimo hoc testimonio confirmatur:

a *In prologo primo*.

Ita populus studio stupidus in funambulo
Animum occuparat. ——

Funambulis non admodum dissimile fuit genus id ludi, quod apud Hesychium & Pollucem σκαπάρδα vocatum invenitur, *in eo* enim *trabs solo depacta erigebatur, in cujus summo foramen erat, per quod funis trajiciebatur ex una parte funiculi, alter aversus circum ligabatur, alter ab altera trahebat, sique trahens socium, usque ad summum traxerat, protinus victor denunciabatur, sin alter resistens minime se trahi sinebat, penes ipsum victoria judicabatur.* ἀκροχειρίζεσθαι non defuerunt, qui luctæ partem quandam fuisse putarint, quando scilicet luctatores, primoribus tantum digitis insertis,

A periculum roboris faciebant. Sed hos male sentire unus Galenus fidem facit, qui in II. de tuend. valet c. VIII. statim luctam ab acrochirismo disjungit. *Erat* igitur *acrochirismus colluctatio quædam summis tantum manibus facta, in qua nulla reliqui corporis pars ab ipsis digitis tangebatur, donec adversarius deficeret,* perdurans. Hac athletæ perraro in publicis spectaculis contendebant, aliquando tamen eam ad usum revocabant, siquidem apud (*a*) Pausaniam legimus, Sostratum cognomine *Pancratiastem* in hujuscemodi certamine maximam laudem consecutum, & ob id ἀκροχειρισλὼ

a 6. *Eliacor.*



quasi per excellentiam nominatum, cum adversariorum summas manus tam fortiter apprehenderet, ut non prius eos dimitteret, quam elisis digitis dolore confectos intelligeret. Quicumque pariter militari gloriæ invigilabant, interdum ἀκροχειρίζεσθαι solebant, nimirum qui & brachia fortiora & agiliora simili ratione effici sibi ipsis persuaderent. De Celtis refert Posidonius quod in armis exercitati inter se acrochirismo certabant. Porro valetudinis studiosos huic exercitationi operam navasse, & (*a*) Galenus & Paulus (*b*) Ægineta concorditer asserunt; Hippocratem, sive Polybum secuti, qui in libris de diæta acrochirismum variis

a 2. *tuend. valet. c.* 11. b *Lib.* 2.

F corporis affectionibus commendavit. Quid autem fuerit τὸ ἐκπλεθρίζειν, tam (*a*) Galenus, quam (*b*) Avicenna Arabum omnium doctissimus explanavit, dum uterque verbis plane iisdem scripsit, *ecplethrissare*, fuisse, *cum in plectro, id est in sexta parte stadii, quis prorsum, retrorsumque vicissim, idque sæpe in utramque partem sine flexu cursitans, unoquoque cursu breve quiddam de spatio demebat, quoad denique in unico gressu constitisset*, vel, ut dixit clarius Avicenna, *donec in fine illius in medio stetisset.* Cæterum πιτυλίζειν idem fuisse quod *gesticulari*, & crebro motu manus ciere, opinatus fuit (*c*) Politian. quem alioquin eru-

a 2. *de tu. val. c.* 10. b *Lib.* 1. *Fen.* 3. *doc.* 2. *c.* 2. c *In Misc.*

ditissimum, toto cælo aberrasse, facillime ex Galeni ac Avicennæ oratione convincitur, a quibus pitylissare definitur fuisse, *si quando summis pedibus quis ingrediens, vel stans*, ut sentit Avicenna, *tensas in sublime manus hanc antrorsum, illam retrorsum celerrime movisset.* qua exercitatione maxime ante parietem stantes uti solebant, quo si interdum aberrassent facile pariete apprehenso erigerentur. De hoc sermonem habuisse potest (*a*) Plutarchus, cum dixit, Lycurgum olim proposito decreto illas exercitationes, quæ manibus in altum sublatis efficiebantur, vetuisse, ne quis laborando consuesceret defatigari. de hoc item locutum esse(*b*) Juvenalem arbitratus Scaliger legebat, B

Qui Lacedæmonium pitylismate lubricat orbem.

Sed nos aliter (*c*) superius legendum demonstravimus. Præter hæc enumerantur aliæ exercitationes a (*d*) Galeno, veluti *si cuipiam alter jussisset, ut se violenter detraheret inflecteretque, dum ipse non manibus modo, verumetiam cruribus spinaque constans, & non flexus resistebat*: *quo genere Milonem ipsum exercuisse se ferunt, dum alios convellere se movereque e disco inuncto, super quem erectus manebat*, (ut ex præmissa pictura apparet) C mandabat, inter quas etiam reponi potest id, quod de eodem Milone narrant (*e*) Galenus & (*f*) Ælianus, quem referunt *manu punicum malum adeo arcte tenere solitum, ut illud a nullo præterquam ab ipsius amasia eripi posset*, nempe quæ ea in decertatione sæpius cum ipso sese exercuisset; quamvis enim hæc potius ad roboris ostensionem efficerentur, nihilominus ad bonum corporis habitum firmandum conferre credebatur; quemadmodum item, *cum alterum quis medium complexus, aut etiam ipse medio comprehensus manibus digitisque pectinatim junctis, aut quem complectebatur absolvere sese jubebat, aut ipse se a complectente solvebat*. D Ita quoque *si quis alterum, qui ipsum versus se inclinabat, a latere aggressus ilia manibus complexus, ceu onus aliquod sublatum invicem protendebat, reducebatque*, ac magis, *si dum gestabat ipse, nutu renutuque corporis usus esset*, exercitationem agere dicebatur, perinde ac illi, qui a cervicibus pendentes deorsum trahebant, ac alii multi ab Avicenna relati, quos enarrare nolo; quoniam omnes similes motus potius luctatorum variæ roboris jactationes, quam exercitationes per se separatæ erant. Quales item erant illæ quæ a Socrate in Platonis Theæteto significantur sub his verbis: Κατὰ σμικρὸν γὰρ προϊόντες λελήθαμεν E ἀμφοτέρων εἰς τὸ μέσον πεπτωκότες, καὶ αὖ μή πῃ ἀμυνόμενοι διαφύγωμεν, δίκην δώσομεν ὥσπερ οἱ ἐν ταῖς παλαίστραις διὰ γραμμῆς παίζοντες, ὅταν ἐπ' ἀμφοτέρων ληφθέντες ἕλκωνται εἰς τἀναντία. Id est: *Paullatim enim procedentes in medium amborum ignoranter cecidimus, & nisi aliquo modo nosmetipsos defendentes evadamus, pœnas luemus, perinde atque illi, qui in palæstris in linea ludunt, quando ab utrisque capti, in contraria distrahuntur*. De his enim loquitur Julius Pollux, quando describens ludum distractorum hæc verba habet: Ἡ δὲ Διελκυστίνδα παίζεται μὲν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐν ταῖς παλαίστραις, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀλλαχόθι. Δύο δὲ μοῖραι F παίδων εἰσὶν ἕλκουσαι τοὺς ἑτέρους οἱ ἕτεροι, ἕως τ' ἂν καθ' ἕνα μεταστήσονται, παρ' αὐτοῖς οἱ κρατοῦντες. hoc est: *Dielcystinda autem plerumque in palæstris luditur, verumtamen etiam alibi. Duæ autem sunt puerorum partes, alii trahentes alios, sive ad illam partem transmigraverint, penes illam victoria est*.

a *In vita Lycurgi*. b *Sat.* II. *v.*173. c *Lib.*1.*cap.*10. d 2.*de tuend.valet.c.*9. e *Loco cit.* f 2.*var. hist. c.*24.

CAP. VI.

De Spiritus cohibitione.

Spiritus etiam *cohibitionem* inter exercitationes, & præsertim apotherapeuticas ab optimis gymnasticis repositas fuisse memoriæ tradidit (*a*) Galenus III. de tuend. valet. libro, & ante ipsum Cælius Aurelianus inter medicos non infimus. Hanc vero tunc effici omnes docti sciunt, *quando cuncti thoracis musculi, qui circa costas habentur, usque adeo intenduntur, coguntur que, ut expiratio vocata perfici nequeat*: nam duæ sunt, quæ universam spirationem complent, *inspiratio* scilicet, & *exspiratio*. Inspiratio ea est, *quando aer ad temperandum cordis fervorem, spiritusque generandos, in pectoris spatia trahitur*. At expiratio tunc agitur, *cum fuligines in corde genitæ per cava ipsius pectoris extra educuntur*. unde cum per musculos thorax, cæteraque spirationi deservientia instrumenta coarctantur, ita ut nec aer intus ingredi, nec fuliginosa recrementa exire queant, respirationem intercipi sive cohiberi dicimus. qua cohibitione tum gymnastæ medicorum in primis, tum athletæ exercitationis & auxilii loco non raro utebantur. Medici quidem vel medicorum gymnastæ duplicem spirationis cohibitionem in usu habebant, alteram, in qua universi thoracis musculi tendebantur, remissis, qui sunt in septo transverso atque abdomine, ut facilius excrementa deorsum truderentur; alteram, in qua abdominis quoque musculi tenduntur, quo videlicet ea, quæ sub septo sunt, viscera, exercitationis fructum sentirent. in ambabus vero fascias quasdam adhibebant, quibus thoracem atque costas, nec non ventrem cingentes, felicius propositum assequebantur. Propositum autem habebant hujuscemodi exercitatione, modo calorem in exercitationibus acquisitum, sive ipsum nativum auctum confirmare, modo spiritualia membra juvare, modo excrementa pectoris expurgare; siquidem spiritus in tali inhibitione undique compulsus, dum in angustos se meatus recipere cogitur, eosque, si amplius trusus propulsusque fuerit, etiam penitus pertransire, extenuati jam excrementi secum nonnihil arripit; quinimo, quanto is ulterius per vim coactus impellitur, tanto magis ab ipso quædam impelluntur quidem, quæ ante occurrunt, attrahuntur, quæ ad latus sunt posita, impetu ipso motus utraque coacta: ut nemo his rationibus perspectis mirari debeat, quod Eryximachus medicus in convivio Platonis ad curandum Aristophanis singultum, spiritus cohibitionem in primis commendarit, quam postea (*b*) Aristoteles non solum ob antedictas causas singultum extinguere, verumetiam partes corporis interiores calefacere, pluribus verbis probavit; quod idem (*c*) Galenus, & asseveravit, & clarissima oratione confirmavit. In hunc igitur modum, atque his de caussis a gymnasticis institutam spiritus cohibitionem, legitur, quos, ut melius res ipsis succederet, etiam hanc regulam observasse arbitror, nempe ut primo leviter ac breviter, deinceps vehementius & diutius spirationem inflatis buccis contineri, imperarent, demum relaxari juberent, ita namque secundum præceptum illud Hippocraticum omnia ἐκ προσαγωγῆς agenda, antiquos medicos voluisse reperio. Athletæ autem quamvis hoc exercitationis genere forsan non uterentur, nimirum quod nullibi ad gloriam, sive spectatorum oblectationem assequendam ipsi deserviret, nihilominus eos inter cæteras obeundas exercitationes, spiritus quoq; reten-

a *Circa fin.* b 33.*part. prob.* 5. c 3. *de Sympto.causis.*

tione duabus de caussis usos credo, tum ut a lassitudine recrearentur, perspirabileque simul & purum ad subsequentes labores corpus redderetur, quemadmodum (*a*) Galenus significasse videtur; tum (quod rationi magis consentit) ut majus robur in impulsionibus, compressionibus, saltibus, atque similibus ex spiritu retento compararent: in his enim omnibus agendis majores quodammodo vires effici, si spiritus detineatur, quotidie declarant onera gestantes, necnon ceteri omnes graviores operarii, quos, ut maximos labores facilius sustinere queant, spirationem cohibere cernimus, quasi ex tali retentione spiritus intus aucti, & robur crescere faciant, & impetus efficaciores reddant. Accedit his, quod, sicuti dicebat (*b*) Aristoteles, *retentus spiritus venas implet*, itaque humores exire, difflarive non patitur: unde postea retentis illis, neque laborantes sudoribus diffluunt, delassanturve, neq; vis, quam in humoribus, spiritibus, & membris solidis consistere medici omnes fatentur, ulla ex parte flaccessere, aut dimi-

a 3. *de tuend. val. cap.* 2. b 2. *partic. prob.* 1.

A nui solet. Scribit Plutarchus in libro de praeceptis sanitatis, consuevisse aliptas, dum athletas fricabant, ipsis jubere, ut spiritum interciperent, sicque fricationibus contra niterentur, quasi ita partes corporis inunctas & contrectatas distenderent: quo in loco apud Graecos cum legatur πρῶτας, legendum esse τείνοντας omnis ratio persuadet: etsi bonus Erasmus, diligens nimis interpres, hoc non viderit; Ex quibus omnibus clarum efficitur, athleticam gymnasticam non parum ex spiritus retentione adjumenti capere consuevisse, quemadmodum medicinae gymnasticos eandem quamplurimum aestimasse (ni fallor) abunde probatum est.

B Immo vero etiam athletas ostentationis, & spectatorum voluptatis gratia in spiritus retentione se quandoque exercuisse, inde conjicere licet, quod Milonem illum capite, & praesertim fronte, ac etiam costis & pectore robustis vittis ligato, tamdiu spiritum retinuisse legimus, quousque prae impetu intumescentes venae ligamina illa discinderent: id quod satis confirmare possunt imagines, quas Ligorius inter aenea Illustrissimi



Ferrariae Principis summi bonorum patroni signa se invenisse, atque ab eis hasce sequentes propria manu expressisse nobis significavit. In ipsis namque videre licet fascias pectori, & costis, ut meminit Galenus, circumvolutas, tum ventres atque scrota (sicut fit in validis spiritus retentionibus) magnopere inflata: cur vero sint raso capi-

C te, solis quibusdam in summo vertice capillis apparentibus, simulque halterem e brachio sinistro pendentem gerant, puto quod & servi essent, & halteribus quoque valerent, qui veluti in spiritu retinendo celebres ab artifice repraesentati fuerunt: etenim servos apud multas nationes caput rasisse legimus, quemadmodum & Dacas servitiis

nobiles, toto capite raso, atque cirro tantum in summo vertice relicto, incedere consuevisse, memoriæ proditum est.

CAP. VII.

De Vociferatione, & Risu.

INter ceteros, quos plurimos atque necessarios in humana vita usus habet spiratio, non infimum locum obtinuit *vociferatio*: quæ cum nil aliud sit, quam aeris vehemens percussio, tam materiam, quam effectorem, & formam, vel a respiratione sola, vel saltem non absque ipsa suppeditari, Aristoteles & Galenus præclarissimis in editis commentariis probarunt: & iccirco non ab re futurum esse duxi, si, postquam de spiritus retentione verba feci, statim vociferationis tractationem subjungerem. Neque enim ab hac me removere debuit, quod Galenus medicorum princeps aut nulla, aut quam paucissima de vociferatione scriptis tradiderit, quasique eam inter exercitationes numerari debere non censuerit: quandoquidem Antyllus apud Oribasium medicus celebratissimus non modo eam exercitationem esse voluit, verumetiam cum ad morborum diversorum curationem, tum ad vocis ipsius cultum valde æstimatam fuisse scripsit: quemadmodum item (*a*) Ætius Amidenus, & (*b*) Avicenna Arabs uno ore posterioribus seculis comprobarunt. Nunquid vero athleticæ professores, aut militaris disciplinæ studiosi hoc exercitationis genus in usu haberent, etsi apud nullum auctorem notatum adverterim: persuasum tamen mihi est, neutros horum vociferationem tanquam propriæ ipsorum professioni aut convenientem aut saltem necessariam exercuisse. Quod si dicat quis, & athletas in certaminibus, & milites in pugnis conferendis clamoribus non sine utilitate usos, quando (*c*) Cæsar haud frustra antiquitus institutum fuisse scribit, ut in bello committendo signa undique concinerent, clamoremque universi tollerent, quibus rebus, & hostes terreri, & suos incitari existimaverunt: propter hoc minime sequitur, vociferationis exercitationem, de qua nos agimus, militari disciplinæ addiscendæ conferre. Duo solum hominum genera vocis exercitationi sedulo operam dedisse reperio, histrionicæ videlicet professores, & medicorum gymnasticos. Histrionicam enim profitentes, sub quibus præcones, choristas, tragœdiarum & aliarum fabularum similium recitatores, necnon vocibus certantes colloco, vociferationibus exerceri solitos, locupletissimus testis est Plato in Ione, & (*d*) Aristoteles in problematum libris, in quibus legitur, Phrynici, nec non etiam antiquioribus temporibus tragœdias, comœdias, dithyrambos, atque leges ipsas cantu recitari consuevisse: ob quod vocis exercitatio tantæ existimationis fuit, ut, sicuti de athletica monstravimus, publicæ vociferationis certamina a (*e*) Cælio Aureliano sub modulationis agonisticæ nomine intellecta, propositis victori præmiis, instituerentur: quem morem usque ad Galeni tempora perdurasse, ex eo conjicere possumus, quod VII. de medicamentorum composit. secundum locos libro multa medicamenta recenset, quibus antiqui medici in iis, qui voce contendere debebant, tum ante, tum post certamen utebantur, ubi similiter narrat, tempore suo phonascos omnes, citharœdos, scilicet præcones, nec non tragœdiam ac comœdiam personatos repræsentantes, qui magno vocis exercitio utebantur, si quando vocem contendendo oblæsissent, balneis multis, & cibis levibus, atque laxantibus uti solitos. Ex quibus verbis cuivis intelligere licet, non modo histrionicæ professores voce & cantu (quod dixit (*a*) Plato) simpliciter in recitandis drammatibus, rhapsodiis, aliisve imitationibus suis, verumetiam alta voce usos, atque iis interdum uniformibus, interdum variis & mutatis, veluti in tragœdia ad mœroris calamitatisque magnitudinem augendam factum olim, scribit (*b*) Aristoteles. Quare mirari debet nemo, quod (*c*) Cornelius Celsus memoriæ prodierit, apud non nullos morem fuisse, vocis gratia adolescentulos infibulare, quandoquidem illi, qui histrionicæ operam navare sibi proposuerant, cum opus magna voce haberent, ad evitandam venerem, a qua summopere illa labefactatur, infibulatione non parum juvabantur, & ideo ipsa in tam frequenti usu recepta erat, ut omnes fere comœdi, aliive histriones infibularentur: quemadmodum (*d*) Martialis attestari videtur his versibus, in quibus de duobus histrionibus verba facit.

Menophili penem tam grandis fibula vestit,
Ut sit comœdis omnibus una satis.

& paullo post:

Dum ludit media populo spectante palæstra,
Heu cecidit misero fibula, verpus erat.

& quemadmodum (*e*) Juvenalis insinuat, ubi scribit:

Solvitur his magno comœdi fibula.

(*f*) &

Si gaudet cantu, nullius fibula durat,
Vocem vendentis prætoribus.

Satis itaque constat, vociferationis exercitium majorum nostrorum temporibus in usu extitisse histrionibus, magistrosque phonascos, sicuti artem phonasciam a Theophrasto fuisse appellatam. Sed ubinam locorum perageretur, & cur institutum foret, quid apud probatos auctores legerim, in medium afferam. De loco certum est, tam Græcos, quam Romanos locum secundum (*g*) Pausaniam imagine theatri constructum habuisse, in quem deferebantur poemata priusquam in theatro agerentur, & ex quo certamina musica spectabantur, ᾠδεῖον a Græcis, a Latinis ipsis *odeum* vocatum, in hoc vocis exercitationes, atque certamina prædicta effici consuevisse existimo, quando (*h*) Suetonius Tranquillus Neronem, musicum certamen instituisse, Domitianumque odeum, ubi præter citharœdos, chorocitharistæ, atque psallocitharistæ certarent, excitavisse scribit: quamquam alibi quoque, & præsertim in gymnasiorum exedris, in quibus philosophos & rethores disputare solitos accepimus, veteres vociferationibus certasse, se ipsosque exercuisse suspicor, cum ad formandas excolendasque voces alios in concavis locis, alios prope maris littora, ut de Demosthene fertur, vociferari, legere, cantare consuevisse legamus; quem Demosthenem cum lingua ob spiritus imbecillitatem hæsitaret, *Neoptolemo histrioni decem millia drachmarum*

a *Lib. 1. fer. 3. c. 5.* b *lib. 1. fen. 3. doc. 2. c. 2.* c *3. de bello civili.* d *11. & 19. partic.* e *lib. 5. chro. cap. ult.*

a *In Ion.* b *19. partic. prob. 6.* c *lib. 7. c. 25.* d *lib. 7. epigr. 82.* e *Sat. 6. vers. 73.* f *Ibid. vers. 377.* g *In Atticis.* h *In ejus vita cap. 12.*

numerasse, ut eum uno spiritu versuum periodos proferre faceret; auctor est Plutarchus in decem oratoribus. Porro finis, cujus gratia hujuscemodi exercitationes veteres in usum provexerint, multiplex fuit, sicut a (*a*) Platone, (*b*) Aristotele, ac (*c*) Plutarcho intelligere possumus: nam vociferationibus exercebantur, vel ut in choris, in Sophistarum ac aliorum ad hoc institutis certaminibus, in dithyrambis τὰς ἀντιστρόφους sive adversarios superarent, vel ut in scena & theatro quisque munere suo cum laude fungeretur. Ceterum an eodem tempore vociferationis exercitatio, & ad histrionicum, & ad medicum usum tracta fuerit, haudquaquam certo scio: sed cum animadverterim, (*d*) Cornelium Celsum inter exercitationes imbecilli stomacho conferentes, claram lectionem commendasse, similiter & (*e*) Cælium Aurelianum antiquum inter Latinos medicum in dolore capitis vocis exercitium, *anaphonesin* a Græcis vocatum, probasse, nec non in vocis amputatione, & aliis morbis exercitium idem adhibito præceptore administrandum consuluisse, ad credendum adducor, ætate illa vocis exercitationem in medicorum gymnastica locum habuisse, atque ipsos gymnastas vocem exercendi, modos, tempora, & regulas calluisse: tametsi postea Plutarchi atque Antylli temporibus ipsa majus incrementum susceperit: nempe quando pluribus jam experimentis comprobatum erat, exercitationem vocis rite initam non modo ad vocis conservationem, & ad aliquorum morborum curationem, sed etiam (quod ait (*f*) Plutarchus) ad tuendam bonam valetudinem, & ad corporis robur verum efficacissimam esse, utpote quæ thoracem ac vocalia instrumenta perbelle exerceat, naturalem calorem excitet, partibusque maxime vitalibus, & principalissimis vim internam, vigoremque firmum & genuinum inserat: ob quæ fortasse refert (*g*) Galenus Thessallum illum, ætate Neronis, ut scribit (*h*) Plinius, magna existimatione habitum & a se ipso *jatronicem* appellatum, eam etiam curandis malignis ulceribus adhibuisse. Modus autem quo hujuscemodi exercitatio peragebatur, talis a Cælio Aureliano in capite de furore proditur, *quod principia leni voce promebantur, narratio vero & demonstrationes extenta, atque majore*, tum *epilogus demissa & indulgenti*; quem vero Antyllus indicavit, erat quod, *cum alvus dejecerat, primo leniter fricabantur, ac præcipue inferiores partes faciesque spongia aut madefiebat, aut abluebatur, deinde prius sensim, ac per intervalla mediocria loqui incipiebant, nonnunquam prius deambulabant, post vero ad vociferationem accedebant, in qua doctrinæ expertes ea dicebant, quorum meminerant, quæve clara & multas habere lenitatis & asperitatis mutationes habere videbantur: sin autem versus sciebant, jambicos dicebant, & tertius locus Elegiæ dabatur, quartus modulis & numeris, atque in his omnibus præstantius judicabatur memoria recitare, quam legere*, & ut admonuit (*i*) Plutarchus, *mediocribus potius, quam nimis commotis vociferationibus & jurgiosis clamoribus uti: in primis vociferabantur, vocem quam gravissimis fieri sonis poterat, producendo, tum ad acutissimos eam redigendo: deinde cum non multum in acuto sono permansum foret, retro vicissim reflectebant, paullatim vocem diminuendo, donec ad gravissimam, a qua ductum initium erat reverterentur*: atque hunc in

a *In Protag.* b *19. partic. problemat.* c *In lib. de sanit. tuenda.* d *Lib. 1. c. 8.* e *Lib. 1. chro. c. 1. & lib. 2. cap. 6.* f *In lib. de tuend. valet.* g *4. Method.* h *Lib. 29. cap. 1.* i *In lib. de tuend. valet.*

A modum tota vocis exercitatio absolvebatur, adhibita interim ratione virium, alacritatis, consuetudinis, & denique aliorum, de quibus Plutarchus in libro, quem de conservanda valetudine inscripsit, copiose disseruit: ea autem omnia agebant tam accumbentes, quam sedentes, aut stantes: ut hac ratione loca ampla hujuscemodi exercitationi minime necessaria judicaverit Socrates. Ad hoc pertinet & illud, quod a Plinio lib. XXXIV. cap. XVIII. relatum est, *Neronem principem lamina pectori imposita sub ea cantica exclamantem alendis vocibus demonstrasse rationem*. Et quoniam

B diximus, in hoc exercitationis genere, quartum locum numeros & modulos obtinuisse, merito quis a nobis sciscitari posset, qua ratione illud factum credamus, cum Plato compluribus in locis diversam & pene contrariam gymnasticæ musicam effecerit, quod altera animum, altera corpus respiciat. Cui respondendum esse judico, musicam prout ex rythmis, melodiis harmoniisque composita est, omnino a gymnastica separari, quia sic animorum solatio atque jucunditati solummodo studet, moresque hominum aliquo pacto componere apta est: ob quod eam Plato & Aristoteles in optimis rebuspublicis pueris addiscendam statuerunt. Quatenus vero musica ipsa voce utitur,

C & modo graves, modo acutos, modo medios sonos, qui non sine aliquo corporis labore eduntur, admittit, in gymnastica eam locum obtinere perspicuum sit: cujus rei illa assignari ratio potest, quod musica tota ordinatis vocis motibus plena existit, qui secundum (*a*) Aristotelis sententiam, naturam, viresque nostras & augent, & servant: ut hac de causa nemo inficiari debeat, quin musica, perinde ac vociferatio gymnasticæ, medicorum exercitatio quædam reputetur, quando id (*b*) Cælius Aurelianus medicus sæpe testatum fecit, & præcipue, dum in furore, atque in catar-

D rho, vocisve abscissione curandis modo vocis exercitium musico monitore compositum, modo anaphonesin adhibito præceptore, & temporum ordine servato, modo eandem sub magisterio aliptæ, vel musici præcipientis ineundam præcipit. Ad hæc gemitus quoque inter gymnasticas vocis exercitationes recenseri debere censeo, nempe qui ultra clamores, atque ululatus, quos fere semper sibi associatos gerunt, lacrymas quoque eliciendo, excrementa capitis aliarum multarum exercitationum instar exinanire possunt. Et iccirco (*c*) Aristoteles jure eos improbandos esse voluit, qui pueris lege ploratus prohibent: ita enim ab ipso scri-

E ptum invenitur: Τὰς δὲ διατάσεις τῶν παίδων καὶ κλαυθμοὺς, οὐκ ὀρθῶς ἀπαγορεύουσιν οἱ κωλύοντες ἐν τοῖς νόμοις. συμφέρουσι γὰρ πρὸς αὔξησιν. γίνεται γὰρ τρόπον τινὰ γυμνασία τοῖς σώμασιν, ἡ γὰρ τοῦ πνεύματος κάθεξις, ποιεῖ τὴν ἰσχὺν τοῖς πονοῦσιν, ὃ συμβαίνει καὶ τοῖς παιδίοις διατεινομένοις: id est: *Puerorum vero distensiones atque ploratus, qui in legibus prohibent, haud recte faciunt, conferunt enim ad incrementum, cum sint quodammodo exercitationes corporum, spiritus namque cohibitio laborantibus robur parit, quod etiam pueris inter plorandum distensis contingit*. Ex quibus plane pa-

F tet Aristotelem ploratum & exercitationem, & utilem exercitationem censere. Nam & (*c*) Cicero *athletas inter exercendum ingemiscere consuevisse* memoriæ mandavit, quasi illud ad augendas actionum vires non parum adjuvaret. Risum pariter si quis inter vocis exercitationes adnumeret, minime judicio meo hallucinabitur, quod (sive is titillatio præcordiorum existat, quemadmodum

a *19. partic. Prob. 38.* b *lib. chron. c. 5. & lib. 2. cap. 6. & 13.* c *5. Polit. cap. ult.* d *2. Tusc. quæst.*

(*a*) Aristoteles sensit, sive, ut est apud (*b*) Meletium, motio, quæ in facie existentes musculos distendat, sive muscularis dilatamenti motus, qui a spiritus agitatione ab intimis visceribus impellitur, sive quid aliud sensum atque intellectum humanum latens) proculdubio illum corpora nostra agitare, & non parum exercere apparet. Quis enim non videt hominibus, dum rident, tota viscera commoveri, ignescere faciem, caput & pectus concuti? innumerisque fere affectionibus eorum statum affici, quæ sicuti nonnullis aliquando magna detrimenta, aliquando mortem attulerunt, ita quoque alios non parum juverunt: ut falsum dixisse apud (*c*) Xenophontem Aglaitadem illum ferme constet, qui risum moventes neque ridentium animis, neque corporibus prodesse credidit.

CAP. VIII.

De Cricilasia, Trocho, Petauro, & Pilamalleo.

SI ea omnia, quæ antiquis temporibus usitata, ac, ut sic dicam, pervulgata erant, aut ad nos per manus tradita, sicut de anatomica arte narrat (*d*) Galenus, pervenissent, aut ab auctoribus scriptis mandata non interiissent, multos profecto labores, quos homines quotidie in obscuris, ac antiquatis rebus ad lucem revocandis sustinent, citra ullam jacturam effugissent: sed quoniam alia temporis diuturnitate asperitateque obsoluerunt, alia difficili obscuritate depravata sunt, alia scriptorum interitu defecerunt, alia communi quadam seculorum negligentia nunquam proprium nitorem recuperarunt, hinc factum est, ut in dies cogantur homines obsoleta renovare, depravata reformare, abolita reficere, tandemque neglectis & deturpatis splendorem restituere, nec non in tanta obscuritate coacti, somniantes quandoque a veritate procul aberrare: inter quos cum ego quoque similem provinciam susceperim, qui artem gymnasticam olim in magno pretio habitam, nunc penitus obscuratam & emortuam ad lucem reducere studeo, mihi tanto majore excusatione dignus videor, quanto pauciores, aut fere nulli scriptores supersunt, a quibus institutum meum dirigi queat, ne sileam plurima exercitationum genera, quæ quod temporibus nostris desueverint, veterumque peragendis eas ratio non habeatur, quomodo fierent, qualesve essent, divinandum est potius, quam certi quidquam affirmandum. Quemadmodum de cricilasia atque trocho contingit. Nam κρικηλασίας, quæ *circuli impulsum* latine sonat, modum atque figuram tametsi (*e*) Oribasius ex Antyllo explicasse videatur, tamen res ipsa usque adeo tenebris involuta est, ut perarduum omnino cuivis erudito fiat, talis exercitationis formam & conditiones dignoscere. Sed ne quis nos vel crassæ ignorantiæ, vel temeritatis, vel timiditatis, vel arrogantiæ crimine juste notare queat, ipsius Oribasii verba Græca ex Vaticano codice descripta in medium adducam, quæ ita in libro (*f*) Collectaneorum VI. ad Julianum leguntur: Ἐλλάσονα δὲ ἔστω ὁ κρίκος τὴν διάμετρον τοῦ μήκους τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε τὸ ὕψος αὐτοῦ μέχρι τῶν μαστῶν ἐξικνεῖσθαι, ἐλαύνεσθαι δὲ μὴ κατὰ μῆκος, ἀλλὰ κατὰ πεπλανημένον, ἔστω δὲ ὁ ἐλατὴρ σιδηροῦς ξύλινον ἔχων τὴν λαβήν, τοὺς μέντοι λεπτοὺς κρίκους τοὺς περικειμένους τῷ τροχῷ ᾠήθησαν τινὲς εἶναι περιττούς, τὸ δὲ οὐχ οὕτως ἔχει, ἀλλ' ὁ ψόφος ὁ γινόμενος ἐξ αὐτῶν διάχυσιν ἐργάζεται, καὶ ἡδονὴν τῇ ψυχῇ, Id est, *Habeat vero circulus diametrum hominis longitudine minorem, ita ut ipsius altitudo usque ad mammas pertingat, neque secundum longitudinem, sed in transversum impellatur, sit autem impulsor ferreus ligneam ansam habens. Nonnulli tenues annulos rotæ circumpositos supervacaneos esse putarunt: at hoc minime ita se habet, quinimmo sonus ab ipsis genitus relaxationem, atque voluptatem animo parit.* Ex quibus verbis clare patet, in hac exercitatione homines circulum quendam magnum, cujus circumferentiæ annuli parvi infixi erant, quadam ferrea virga ansam habente in transversum latus impellere consuevisse, a quo ducta metaphora M. Cicero II. epistolar. ad Atticum IX. scripsit: *Festive, mihi crede, & minore sonitu quam putaram orbis hic in republica est conversus*, sed cum hac ætate in usu non habeatur, possumus sane aliquid divinare, at ejus formam & conditiones penitus cognoscere minime licet: quod enim trochus Græcus fuerit, de quo Horatius lib. III. carminum. Ode XXIV.

Seu Græco jubeas trocho.

fieri quidem potest, at ob hoc nil amplius certi habebitur, cum & ille æque sit nobis ignotus. Quod item *petaurum* fuerit, aliquis fortasse in animum induxerit suum; verumtamen rem secus se habere facillime perspiciet, dum scire velit, id *machinam quandam ligneam fuisse, qua homines rotis quibusdam in aerem jactabantur*, ut, præter nominis illud indicantis vim, testatus est tum Lucilius, cum dixit, *Sicuti mechanici cum alto exiluere petauro*, tum etiam Juvenalis Sat. XIV. hoc versu:

An magis oblectant animum jactata petauro
Corpora, quique solent rectum descendere funem.

& Martialis lib. XI. epigr. XXII.

Quam rota transmisso toties impacta petauro.

unde genus hoc exercitationis delectabilis minime cricilasiæ assimilari patet: quamquam credo petauro valde similem esse jactationem illam, quæ hodie apud multas puellas & pueros efficitur, assere funibus quatuor ad laquearia suspenso, & ibi sedentibus pueris, aut puellis veluti per aerem jactatis: quod genus sub oscellarum appellatione a veteribus significatum puto: atque id forsan est, cujus meminit Avicennas prima quarti tract. II. cap. XIII. ubi ad coercendum sudorem laudat, ut æger ponatur super instrumentum, quo pueri, vel juvenes solent in aere concuti: etenim Ælius Stilo apud Festum ait, *petauristas* dici proprie Græce, quod ii πρὸς ἀέρα, vel πρὸς αὔρας πέτονται, sive, quod *ad aerem*, vel *ad auras* volent: quod exercitationis genus etiam in ludis gymnicis usurpatum fuisse apud Thracas, Ægyptios, aliosque populos ex historiis unicuique perspectum esse potest. Nec minus istud indicant Augusti, atque Tiberii Cæsarum nummi, in quibus hunc in modum oscellarum ludus repræsentatur. Qui licet ab hodiernis oscellis diversus sit, quo ad modum, nihilominus re ipsa nequaquam distare facile perspicitur: quod in aere videatur non secus lusores quassari solitos fuisse, atque nunc agunt,

qui

a 2. *de part. animalium, & 35. par. probl. 6.* b *In lib. de nat. hom.* c *In Pædia Cyri lib. 2.* d 2. *de anat. admini. in princ.* e *Lib. collect. 6. cap. 16.* f *cap. 26.*

qui similiter exercentur. Sago pariter consuevisse jactare sese in aera, præter (*a*) Martialem id hoc versu testantem,

Ibis ab excusso missus in astra sago.

est etiam testimonium Salviani & Suetonii in Othone, qui eo motu ipsum fuisse delectatum scribit libro VI. de vero jud. cap. IV. v. *ut sago in sublime jacularetur.*

Neque forsan prorsus absonum est raptorium illud machinamentum a (*b*) Cælio Aureliano *macron sparton* vocatum, vel ipsummet petaurum, vel saltem non ei dissimile fuisse. Jam vero si quid apud Latinos auctores legitur, quod cricilasiæ æquiparari queat, id profecto est trochus, quem (*c*) Martialis ita pluribus in locis descripsit.

a *Lib.* 1. *epigr.* 3. b 5. *chron. c. ult.* c *Lib.* 14. *epigr.* 68.

A *Inducenda rota est, das nobis utile munus,*
Iste trochus pueris, at mihi cantus erit.

(*a*) &

Garrulus in laxo cur annulus orbe vagatur,
Cedat at argutis obvia turba trochis.

(*b*) &

Lydia tam laxa est, equitis quam culus aheni,
Quam celer arguto qui sonat ære trochus.

B in trocho namque primo erat circulus, & in circulo annulus, qui sono spectatoribus voluptatem afferebat; aderat & impulsor cum ansa, a (*c*) Propertio *clavis* vocatus, ubi dixit:

Increpat & versi clavis adunca trochi.

a *Ibidem.* b *Lib.* 11. *epigr.* 22. c *Lib.* 3. *Elegia* 12.



quæ omnia Antyllus in cricilasia sua appositissime depinxit, nisi quod Antyllus circulo tenues annulos, non annulum circumpositos tradit, præterea cricilasiam virorum exercitationem effecit. Martialis autem puerilem quendam ludum trochum fuisse significavit, quinimmo apud Xenophontem in Convivio de muliere psaltria narratur, quod *in saltando missos plures trochos exciperet, simulque saltans eos projiceret in altum, &*

C *rursum concinne exciperet*, quanquam dubitari potest, ne is trochus valde ab hoc nostro discreparet. His ergo duabus postremis rationibus adductus in eam sententiam venio, quod cricilasia exercitatio aliquo pacto diversa a trocho Latinorum extiterit; propter hoc tamen quid trochus foret, minime quidquam affirmare audeo, licet certo teneam, illud genus turbinis, quem loro baculo alligato emissum pueri in orbem rotare fa-

ciunt, & deinde plagis rotatum impellunt certatim, quemve Græci *βέμβικα* nuncupant, ut ex hoc antiquo epigrammate:

> Οἱ δ' ἄρ ὑπὸ σκυτάλαισι θοὰς βέμβικας ἔχοντες
> Ἔστρεφον εὐρείῃ παῖδες ἐνὶ τριόδῳ.

Id est:

> *At pueri scytalis ludentes turbine acuto*
> *Vertebant lato quisque suum in trivio.*

Et quem appositissime descripsit (*a*) Virgilius his versibus:

> *Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,*
> *Quem pueri magno in gyro vacua atria circum*
> *Intenti ludo exercent: ille actus habena*
> *Curvatis fertur spatiis; stupet inscia turba,*
> *Impubisque manus mirata volubile buxum*
> *Dant animos plagæ,* ——

minime trochum esse, ut voluerunt nonnulli, sicuti & exercitatio illa, quæ hodie supra ligneas tabulas pannis contectas una cum ligneis pileis efficitur, & *truchus* nuncupatur, trochi antiquorum apud me similitudinem parvam gerit. Nam trochus primo in publicis gymnasiis, aliisve locis peragebatur. Secundo is annulum seu annulos habebat strepitum edentes, ut homines per viam ambulantes sonitu audito longius ab incursu trochi caverent. Postremo ex ære conflabatur, atque clavem aduncam habebat: quæ omnia nec separatim, nec simul in turbine, seu trucho nostris reperiri sensus ipse docet: ut merito credere debeamus, ab his longe diversum antiquorum trochum extitisse, quem (ut ego puto) apprime repræsentat hæc figura



a Ligorio ad nos missa, quam se ex forma in vetustissimo atque amplissimo cujusdam Comici vel Satyrici poetæ monumento expressa in via Tiburtina prope Romam accepisse retulit: nisi quod præter annulos dentes quosdam circulo infixos, & mobiles monstrat: quos ad strepitum majorem edendum appositos fuisse vero consonat. Trochum autem cum Horatius inter exercitationes connumeret in arte (*a* poetica.

> *Indoctusque pilæ, discive, trochive quiescit,*
> *Ne spissæ risum tollant impune coronæ.*

Cumque Propertius inter gymnasiorum exercitationes recenseat: proculdubio ad gymnasticam a-

a 7. *Æneid.* b *Paullo ante finem.*

A liquam pertinuisse, consentaneum rationi videtur: & ob id cum neque militari, neque athleticæ jure attribui queat, superest medicinæ gymnasticæ exercitationem fuisse, & illius præsertim, quæ pueris exercendis operam navabat. Posset tamen existimari etiam ad militarem aliquo pacto pertinuisse; quod referat Ammianus Marcellinus lib. XXI. Julianum Cæsarem *apud Parisios variis sese exercuisse motibus in campo, & inter alios quodam, quem dum faceret, axiculis queis orbis erat compaginatus in vanum excussis, ansam remansisse illam, quam retinens valida manu stringebat:* ex quo loco Turnebus summi judicii & eruditio- B nis jure censuit ejusmodi exercitationem fuisse trochum. His dissimilem formam habet exercitationis illud genus, quod, non multis ab hinc annis in Regno Neapolitano inventum, hodieque in universa fere Europa usitatum, apud Italos *pilam & malleum* vocant: in hoc etenim primo brachia & dorsum exercentur, quando malleis ligneis pilam ligneam longe pellere coguntur: demum ex ambulatione, quæ tali exercitationi perpetuo associatur, ea commoda fere trahuntur, quæ ambulantes homines percipiunt: ut his rationibus, licet antiquum non sit, minime contemni merea- C tur: quamquam aliquis antiquos etiam hac exercitatione non caruisse forsan contendat, cum apud (*a*) Avicennam inter ceteras exercitationes unum nominetur, quod virgis retortis dictis *alsulegian* cum pila magna, aut parva lignea efficiebatur, quæ conditiones apprime nostra pilamalleo convenire unusquisque videt, nisi alias tacuerit Avicenna, quod suo tempore notissimæ essent.

CAP. IX.

De Equitatione.

D Hactenus eas exercitationes prosecuti sumus, quas homines a seipsis citra alterius rei adjumentum obibant. Superest de iis modo sermonem habere, in quibus homines quidem sponte, & quodammodo libere movebantur, at eorum motus alterius moventis ope perficiebantur: quod enim (*b*) Galenus istis duobus addidit genus exercitationis a medicamentis factum, minime ad institutum nostrum pertinet: ideo illud semper dimissum hac ratione intelligatur. Inter hæc postrema primum locum jure sibi vindicat *equitatio*, a Græcis medicis *ἱππασία* vocata, nem- E pe quæ ceteris dignior sit, & liberum hominem, ut scripsit in Lachete Plato, maxime deceat, nec non utriusque exercitationis naturam, illius scilicet, quæ a nobis ipsis, & illius, quæ ab aliis in nobis peragitur, secundum Galeni sententiam sapiat. Equitationis primum inventorem Bellerophontem extitisse, auctor est (*c*) Plinius: post Bellorophontem Thessali, ob id Centauri nuncupati, equitatione in bellis uti cœperunt, quæ paulatim usque adeo crevit, ut (*d*) Hippocratis tempore omnes fere Scythæ equis veherentur: qui cum ob assiduas equitationes coxarum doloribus cruciarentur, per venarum post aures incisionem ab illis curati, ad coitum valde impotentes evade- F bant; quamquam multi erant infœcunditatem eam a Diis proficisci suspicantes, quos Hippocrates redarguit, quod divites semper diis amici, pauperes vero minime sint, (ut etiam (*e*) Aristoteles id ab Hippocrate mutuatus confirmavit) & propterea æquum fuisse potius inopes, quam opulentos eo vitio corripi, cujus ta-

a *loc. citatis.* b 3. *de tuend. valet. cap.* 11. c *lib.* 7. *c.* 56. d *Lib. de aere, aquis, & locis.* e 1. *Rheto.*

tamen contrarium eveniebat: Post Hippocratis tempora equitatio semper quemadmodum in Hippia a Platone traditur, in maxima existimatione habita fuit, & idcirco omnes gymnasticæ species eam inter reliquas suas exercitationes receperunt. Nam quod in circis & ludis majores nostri equitationis certamina adhiberent, præter Olympicos ludos, in quos vicesima quinta Olympiade equorum cursus certamen inductum tradunt; testatum facere possunt quatuor illæ Romanæ factiones, *albati* scilicet, *russati*, *veneti*, & *prasini*, quæ tum in circis, tum in ludis, ac aliis equestribus certaminibus adhibitis equis, sive ad equitationem, sive aurigationem semper certabant, tantumque studium equis optimis eligendis ac parandis exhibebant, ut (*a*) Galenus dixerit, venetæ, ac prasinæ factionis homines etiam stercora equorum odorare solitos, quo ex illis animalium habitus, atque temperaturas internoscere, & cognitis inde melioribus uti valerent, siquidem harum factionum contentiones potiundi victoriæ caussa tales erant, quæ nec ullis sumptibus, nec ullis laboribus ac studiis parcere quemquam permitterent: eo magis quod tota urbs quasi quadripartita erat, aliis uni, aliis alteri factioni faventibus, nec ulla pars civitatis reperiebatur, aut ullus hominum conventus, in quibus certaminum tempore de hujuscemodi factionibus aut studiosissime non disceptaretur, aut saltem sermo non haberetur, quemadmodum ex Plinii sexta noni libri Epistola, atque his (*b*) Martialis versibus quisque conjectura assequi potest,

Sæpius ad palmam prasinus post fata Neronis
Pervenit, & victor præmia plura refert.
I nunc, livor edax, dic te cessisse Neroni,
Vicit nimirum non Nero, sed prasinus.

& Lib. 10. epigr. 48.

De prasino conviva meus, venetoque loquatur.
Nec facient quemquam pocula nostra reum.

quamquam (*c*) Juvenalis majorem Romanæ civitatis partem prasinæ factioni favisse tempore suo, quando Martialis quoque floruit, testari videatur his versibus.

Totam hodie Romam circus capit, & fragor aurem
Percutit, eventum viridis quo colligo panni.
Nam si deficeret, mœstam, attonitamque videres
Hanc urbem, veluti Cannarum in pulvere victis
Consulibus, ——

Has vero in favendo diversis factionibus hominum acerrimas contentiones inde ortas semper existimavi, quoniam Romanorum quorumlibet vestimenta quatuor duntaxat coloribus texebantur, vel rubeo, vel albo, vel veneto, sed præcipue rubeo magis fusco, ut (*d*) Martialis hisce versibus indicat, de Canusina lana rubea fusca sermonem habens;

Roma magis fuscis vestitur, Gallia rufis,
Et placet hic pueris, militibusque color.

& ob hoc quicumque ei factioni favere cogebantur, quæ sibi similem colorem profitebatur. Etsi

a 7. *Metho.* b *lib.* 14. *epigr.* 34. c *Sat.* 11. *vers.* 195. d *Lib.* 14. *epigr.* 27.

A huic sententiæ reclamare videantur ea (*a*) Ovidii verba.

Cujus equi venient, facito studiose requiras,
Nec mora: quisquis erit, cui favet illa, fave.

Sed de equitatione ludorum & spectaculorum, quam & athleticam vocare licet, plura non dicam: quoniam eruditissimus Panvinus luculentissime simul & copiosissime in libris de ludis, quos jam edere parat, universam hanc materiam pertractavit. Ad bellicam gymnasticam accedo, quam ad acquirendam equestrem pro bellis disciplinam equitationis exercitio usam fuisse, locupletissime testatus est (*b*) Plato: ubi non modo viros equis armatos,
B atque inermes exerceri statuit, verum puellis quoque tales exercitationes inire concessit, easque inter ceteras bellicæ gymnasticæ species, sive partes evidenter collocavit, sicuti (*c*) Xenophon pariter sentire videtur, apud quem Ischomachus vitæ suæ rationem Socrati exponens sic loquitur: Μετὰ δὲ ταῦτα ὡς τὰ πολλὰ ἀναβὰς ἐπὶ τὸν ἵππον ἱππασάμην ἱππασίαν, ὡς ἂν ἐγὼ δύνωμαι ὁμοιοτάτην ταῖς ἐν τῷ πολέμῳ ἀναγκαίαις ἱππασίαις, οὔτε πλαγίου, οὔτε κατάντους, οὔτε τάφρου, οὔτε ὀχετοῦ ἀπεχόμενος, ὡς μέντοι δυνατὸν ταῦτα ποιοῦντα, ἐπιμέλομαι μὴ ἀποχωλεῦσαι τὸν ἵππον: id est. *Post hæc autem equum adscendens ut plurimum, equitationem il-*
C *lis, quæ fiunt in bello necessariis equitationibus, quam per me fieri potest simillimam exerceo, modo per transversum, modo per declive, modo supra fossas, modo supra aquæ rivos illum agens, atque hæc facientem equum, ne claudum reddam valde studeo.* Quæ verba, postquam multis aliis ejus vivendi rationem declarantibus addidisset Ischomachus, ei tandem Socrates ita responsum dedit: Νὴ τὴν Ἥραν ὦ Ἰσχόμαχε ἀρεσκόντως γέ μοι ταῦτα ποιεῖς, τὸ γὰρ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ συνεσκευασμένως χρῆσθαι τοῖς τε πρὸς τὴν ὑγιείαν καὶ πρὸς τὴν ῥώμην παρασκευάσμασι, καὶ τοῖς εἰς τὸν πόλεμον ἀσκήμασι,
D καὶ ταῖς τοῦ πλούτου ἐπιμελείαις, ταῦτα πάντα ἀγαθά μοι δοκεῖ εἶναι. Hoc est. *Per Junonem o Ischomache sic agendo mihi places, quandoquidem uno tempore collectim sanitati atque robori acquirendo operam navas, necnon ad bella te exerces, divitiisque accumulandis invigilas, quæ omnia admiratione digna mihi plane videntur.* Ex his enim & Ischomachi, & Socratis sermonibus clarissimum argumentum elicitur, antiquos ad bellicas disciplinas comparandas equitationibus usos. Quod vero medicorum gymnastæ equitationes ad sanitatem recuperandam tuendamve, necnon ad optimum corporibus habitum ingenerandum adhibe-
E rent, præter Socratis modo citatam orationem, unum (*d*) Galeni testimonium sufficere deberet: qui inter reliquas gymnasticæ exercitationes minime infimum locum eam obtinere, cum nedum corpus, sed etiam sensus exerceat, scribit: nisi quoque Antylli, Ætii, & postremo (*e*) Avicennæ comprobatio accederet, qui tam equis, quam camelis vectari inter opportunas exercitationes reposuit: nam & Germanicum Tiberii Imperatoris nepotem, cum crurum tenuitate deturparetur, equitatione a medicis imperata illam curasse memoriæ prodidit Suetonius: ut hoc exemplo persua-
F si credere debeamus, equitationem tanquam utilissimam a medicis semper magnopere existimatam fuisse; quamvis & apud ipsos valde referret, numquid mulo, an equo veherentur, & illis an gradariis, an asturconibus, an succussatariis, an concurrentibus: quorum omnium diversas operationes suo loco explanabimus.

a 1. *de arte amandi.* b 8. *de leg.* c *In Oecon.* d 2. *de tuend. val. cap.* 11. e *loc. cit.*

CAP. X.

De Curuli vectatione.

DIximus duo esse exercitationum genera, alterum in quo homines a se ipsis solum moventur, alterum ab aliis, sive, ut Aristotelis more loquar, alterum in quo suapte natura, alterum in quo alio movente sese exercentes moventur. De primo superius tractavimus, de altero quod *gestatio* a Cælio Aureliano & Plinio communi nomine, ab Antyllo, Herodoto, Galeno, aliisque antiquioribus medicis Græcis αἰώρα vocatur, in sequentibus verba facere polliciti sumus: atque jam de equitatione, quam (*a*) Galenus mixtum motum fecit, sermonem explicavimus: ad alia igitur transeuntibus prima sese offert *in curribus vectatio*, quam antiquissimam fuisse, nemo inficiatur, siquidem, ut Arati vetustus interpres testatur, primus, qui equos curribus junxerit fuit (*b*) Erichthonius, quem ob id inter cælitum imagines relatum scribit Manilius primo astronomicorum. Porro forma & modus curruum diversus extitit. Nam (*c*) Plinius materiam curribus faciundis idoneam abietem probat, rotarum vero axibus ilicem, fraxinum, atque ulmum. Unde elicitur veteres ex hujuscemodi lignis currus fabricasse, qui prioribus illis seculis duabus tantum rotis construebantur, alias duas auctore (*d*) Plinio addiderunt Phryges. Scythas postea etiam sex rotis currus construxisse memoriæ tradidit vetustissimus (*e*) auctor Hippocrates; quæ rotæ Homeri temporibus stanno ornabantur, ac posterioribus seculis non modo rotas, sed tota vehicula ebore ornata fuisse, legimus apud Plautum in Aulularia, sicuti (*f*) Plinii tempestate tota esseda atque vehicula auro ac argento insignita conspiciebantur. Variis præterea rebus cooperta fuisse verisimile videtur, plerumque autem pellibus, quemadmodum in probl. Romanis scriptum reliquit Plutarchus; sicuti aliquando equis, aliquando mulis, aliquando bobus, interdum viris agi solita legitur. Quin (*g*) Heliogabalum non modo varia & monstruosa animalia, sed etiam *mulieres nudas* curribus junxisse, iisque ipsum vectum esse, tradunt. Hæc porro gestatio in curribus facta olim Romæ inter mulieres in maximis deliciis habebatur: ad tantumque luxum aliquando pervenit, ut eas ipsa uti senatusconsulto vetare coacti sint Romani: cujus rei gratia cum mulieres ira percitæ inter sese conspirassent, ne qua eorum conciperet, neve pareret, atque ita viros ulciscerentur, Romanos mutasse sententiam, atque iterum illis curribus uti permisisse, scriptis mandavit Plutarchus. In quibus deinceps ne sederent, neve equis per urbes veherentur, M. Aurelius Antoninus philosophus, matronarum consulens modestiæ, denuo prohibuit. Neque minus apud gymnasticos hæc ipsa gestatio æstimata reperitur: quando, sive ludos & sacra certamina spectes, sive medicorum libros perscruteris, in omnibus ea usitata apparebit. Quis quæso nescit nona & nonagesima Olympiade curruum certamen in Olympicos ludos invectum. Quis ignorat Synoridas, quibus animas nostras Plato in Phædro elegantissime assimilavit, necnon bigas quadrigasve curruum genera in publicis sacris frequenter certasse? quod postea studium ita apud Romanos excultum atque auctum fuit, ut pauca, vel nulla fere publica spectacula ederentur, quin curruum certaminibus

a 2. *de tuend. val. c.* 11. b *Plin. l.* 7. *c.* 56. c *Lib.* 16. *c.* 42. d *Lib.* 7. *c.* 56. e *Lib. de aere aquis & locis.* f *Lib.* 34. *cap.* 17. g *Lampridius in vita Heliogab. cap.* 29.

A honorifica præmia proposita spectarentur. Ob quæ refert (*a*) Plinius *in quadrigarum certamine, quod Latinarum feriis in Capitolio celebrabatur, pro præmio victorem absinthium bibere consuevisse, quasi sanitatem in præmium dari valde honorificum arbitrarentur majores.* An vero gratia bellicæ disciplinæ adipiscendæ vectatione in curribus uterentur veteres, nil certi affirmare audeo. Existimo tamen, cum ab Homeri ætate usque ad (*b*) Xenophontis tempora, atque etiam posterioribus seculis perduraverit mos, ut in bellis e curribus quoque dimicarent, quemadmodum in equitatione exercebantur, quo fierent bellis gerendis aptiores:
B similiter & in curribus se exercere veteres consuevisse, ne, cum pugnandum erat, tanquam inexercitati, & diversorum agendi currus modorum expertes superarentur. Ceterum quod medici gymnastici similem vectationem tam pro sanis conservandis, quam pro aliquibus ægris curandis in usum receperint, clarissime testati sunt Galenus, (*c*) Antyllus, Herodotus, atque Avicenna: qui non modo eam inter gymnasticæ veræ exercitationes reponendam voluerunt, immo & febricitantibus (quod paucissimis exercitationibus attributum invenitur) tanquam maxime commodam celebrarunt:
C hujus etenim quasi duo genera effecisse videtur (*d*) Galenus, alterum, in quo homines vecti sedebant, alterum in quo jacebant: atque utraque hæc raro in urbe, frequentissime per vias, & extra urbem peragebantur: iccirco scriptum est a (*e*) Plutarcho, Romanos coactos fuisse in Septimontii festo prohibere, *ne ea die vehiculo uti liceret*, ut urbs, & festi celebratio non relinqueretur. Nunquid autem sani simul & valetudinarii in iisdem vehiculis exercerentur, indicasse mihi videtur Herodotus, apud quem legitur, febricitantes curribus, qui manu ducuntur, nec non bigis gestari solitos, atque illos a principio
D per triginta stadia moveri, deinde ea conduplicare; hos a stadiis triginta, aut quadraginta initium ducere, & usque ad spatium altero tanto majus progredi consuevisse. Sanos vero omnibus curribus, & tectis, & apertis sine ullo discrimine usos esse, verisimile fit: etsi fortasse principes tectis potius, quam detectis vectos credere possumus, quando refert Dion historicus, Claudium Cæsarem dum prospera valetudine uteretur, caputque tremulum & manus ac linguam titubantes haberet, primum omnium Romanorum vehiculo undique obtecto gestatum esse, sicuti (*f*) Plinius junior ob oculorum infirmitatem se aliquando usum
E illo testatur Epistolarum libro VII. ita scribens ad Cornutum suum: *Pareo collega clarissime, & infirmitati oculorum, ut jubes, consulo. Nam & huc, tecto vehiculo undique occlusus, quasi in cubiculo perveni.* Ex his igitur omnibus cuique cognoscere licet, talem exercitationem non minus ceteris gymnasticis probatam fuisse, quippe quos, & non aurigas motuum omnium ex hac gestatione contingentium facultates, & conditiones probe intellexisse scribit (*g*) Galenus: quasi hæc exercitatio, quemadmodum & aliæ, proprios præfectos nimirum aurigas possideret; insuperque
F communi totius artis magistro subjiceretur, qui & modum & mensuram, & qualitatem, & tempus in simili exercitatione observanda diligenter præfiniret. Habuerunt veteres multa curruum, aut vehiculorum genera, ut *plaustrum*, *esseda*, *petoritum*, *arcirnam*, *birotum*, *cantherinum*, *carrucam*, *carpentum*, *thensam*, *cisium*, *covinum*, *rhedam*, *pilentum*, *burdones*: quæ

a *Lib.* 27. *c.* 7. b *In prædia Cyri lib.* 6. c *Oribasius lib. c.* 25. d *de tuend. valet. c.* 11. e *In probl. Romanis.* f *Epist.* 21. g 2. *de tuend. valet. cap.* 11.

omnia quod rotis agerentur in hoc erant similia, distabant vero modo forma, modo materia, modo magnitudine, modo aliis. At de his non est quod loquamur, cum vectatio omnium fere eadem esset, & idcirco medici cuncta sub uno currus genere sint complexi.

CAP. XI.

De gestatione in Lectica & Sella.

LEcticam atque sellam ob commoditatem potius eorum, qui vel senectute, vel morbo impediti ambulare pedibus non poterant, vel ob delicias, quibus semper homines studuerunt, inventam fuisse, quam ob aliud, non desunt qui opinentur: nec forsan sine ratione; quandoquidem nulla apparet probabilior caussa, qua inducti veteres hujuscemodi instrumenta excogitaverint, quam quod equitare, & pedibus ire nequeuntes, aliquam rem optaverint, qua domo exire, per urbes vagari, iter facere quam commode valerent: nisi dicamus, imperatores, reges, atque principes ne in faciendis itineribus a sole, a vento, pluvia, tempestate, atque similibus offenderentur, lecticas & sellas, undique obtegi & retegi aptas, invenisse, quas alii postea divites luxus ac voluptatis, sive commoditatis gratia, & postremo medici gymnastæque ad usum hominum sibi ipsis concreditorum traduxerint. utcumque sit, constat, quos nuperrime dixi medicos atque gymnastas illas ad exercenda sæpe valetudinariorum, rarius sanorum quoque corpora usurpasse. Seneca enim Epistola LV. ita de gestatione loquitur. *A gestatione cum maxime venio non minus fatigatus, quam si tantum ambulassem, quantum sedi: labor est enim & diu ferri, ac nescio, an eo major, quia contra naturam est; quæ pedes dedit ut per eos ambularemus, oculos, ut per eos videremus. Debilitatem nobis indixere delitiæ, & quod diu noluimus, posse desivimus, mihi tamen necessarium erat concutere corpus, ut sive bilis insederat faucibus discuteretur, sive ipse ex aliqua caussa spiritus densior erat, extenuaret illum jactatio, quam profuisse mihi sensi.* Quæ vero tam lecticæ, quam sellæ forma fuerit, nil ita certum habetur, quin dubitare cuivis liceat, attamen verisimile est, in ea pulvinar & lectulum stratum fuisse, quod & jacere, & sedere, & prout libebat, qui gestarentur, possent. an in cæteris fuerit nostræ dissimilis, vel potius similis; credo non admodum dissimilem extitisse, nisi quod nostra a mulis, vel equis fere semper gestatur, illa antiquorum utplurimum a servis sex portabatur, atque ob id *hexaphoros* nuncupabatur, uti ex his versibus (*a*) Martialis perspicuum fit, in quibus Afrum quendam pauperem & juvenem deridet, quod lectica gestari vellet.

Cum sis tam pauper quam nec miserabilis Irus;
Tam juvenis, quam nec Parthenopæus erat;
Tam fortis, quam nec, cum vinceret, Artemidorus;
Quid te Cappadocum sex onus esse juvat?
Rideris, multoque magis traduceris, Afer,
Quam nudus medio si spatiere foro,
Non aliter monstratur Atlas cum compare mulo,
Quæque vehit similem bellua nigra Lybin,
Invidiosa tibi quam sit lectica, requiris?
Non debes ferri mortuus hexaphoro:

similiter & ubi Zoilum (*b*) carpit, quod lecticam sandapilæ sive feretro mortuorum similem haberet.

Laxior hexaphoris tua sit lectica licebit,
Dum tamen hæc tua sit, Zoile, sandapila.

Nam ex his liquido intelligere quisque potest lecticam fere semper a sex servis esse gestatam. (In quem usum Cappadoces Martialis, Germanos Tertullianus adhibitos scribunt) sique interdum aliquis lecticariorum numerum augere voluisset, protinus fuisse notatum, quemadmodum idem (*a*) Martialis indicavit, ubi Philippum quendam insanum vocat, quod ab octo servis lectica ejus ob quandam divitiarum inanem ostentationem per urbem gestaretur.

Octaphoro sanus portatur, Avite, Philippus:
Hunc tu si sanum credis, Avite, furis.

Cum itaque lectica antiquorum ita se haberet, non modo pro sede commoda, verum etiam conciliando somno, dum claudebatur inserviebat, ut (*b*) Juvenalis testatur his verbis:

Namque facit somnum clausa lectica fenestra.

tamque frequens illius erat usus, ut castra lecticariorum, qui solum gerendis lecticis, vel etiam matronis in eis deponendis ac gestandis, ut est apud Jureconsultos mentio, destinabantur, pluribus in locis haberentur, in quibus & jura ipsis dabantur, & alia in castris fieri solita agebantur, quamquam libertis omnibus lectica per urbem gestari vetitum credam, Suetonii auctoritate inductus, qui Claudium imperatorem *Harpocrati liberto lectica per urbem vehendi spectaculaque publice edendi jus tribuisse* scribit. Atqui sellam duplicem fuisse tradidit Antyllus, sive potius ejus interpres; alteram, in qua sedebant, quæ vel cooperiebatur, vel aperta sinebatur, & a nonnullis, veluti a (*c*) Celio Aureliano, *portatoria sella*, ac *fertorium* dicebatur, alteram in qua jacebant, primam quoque temporibus nostris videre licet, cum podagrici, divites, atque alii principes, deliciis nimis dediti, illa quotidie vehantur, qua item viros magistratum gerentes olim gestari consuevisse, atque inde *curulis sellæ*, in qua tantum sedebatur, nomen emanasse arbitror: secundam, in qua jacebant, non habemus, quod ego sciam, nisi dicamus lecticam nostram illius vicem gerere, atque ipsis eandem rem significasse lecticam, & sellam, jacendo sedendove idoneam. Cui sententiæ plane subscripsisse videtur (*d*) Ætius Amidenus, qui inter gestationes, sellas omittens, solum lecticæ duplicis mentionem fecit, ejus scilicet, in qua vecti sedebant, & ejus in qua jacebant. Fuerunt igitur tum lectica, tum sella instrumenta quædam, quibus divites, senes, & qui ambulare non poterant per urbes, & in itineribus a servis vehebantur, quibusque medici gymnastici ad exercendos valetudinis gratia tam sanos, quam infirmos non raro utebantur. narrat enim (*e*) Galenus, *Antiochum medicum jam octuagenarium, & in vivendo solertissimum, si quando longius ire vellet, modo sella, modo vehiculo gestari solitum.* Narrat similiter (*f*) Plinius Cæcilius, *avunculum suum Romæ sella vehi solitum, ne cæli asperitas ullum studii tempus eriperet.* Unde judicari potest, senes tam in exercendis seipsis, quam in obeundis privatis actionibus gestationes in sellis in usu ha-

a *Lib. 6. epigr. 77.* b *Lib. 2. epigr. 81.*

a *Lib. 6. epigr. 84.* b *Sat. 3. v. 242.* c *Lib. 1. Chron. c. 1.* d *Lib. 3. c. 6.* e *5. de tuend. val. c. 4.* f *Lib. 3. Epist. 5.*

buisse, perinde etiam ac in languentibus medici easdem usurpasse animadvertuntur; in quibus is modus secundum (*a*) Herodotum observabatur, *ut neque minus quinque stadiis, neque plus quam hujus duplum similes gestationes producerentur, atque ita sequenti die observarentur; tertio vero die quinque stadia singulis diebus usque ad triginta stadia addebant*. Et ne quis forsan suspicetur, sellam atque lecticam idem extitisse, præ cæteris unum (*b*) Martialem adducere possumus, apud quem obscurum esse nequaquam potest, illas diversas fuisse, cum ait:

Lecticam, sellamve sequar? nec ferre recuso
Per medium pugnas, sed prior ire, lutum.

quod similiter his Tertulliani verbis in libro de pallio confirmatur, *ipsas quoque jam lecticas, & sellas, queis in publico quoque domestice, ac secrete habebantur, ejeravere*. Jam vero sellarum alias fuisse *pelliceas*, alias *osseas*, nonnullas *eboratas*, aliquas *argentatas*, ex Lampridio in Heliogabalo certo sciri potest.

CAP. XII.

De agitatione per Lectos Pensiles, & per Cunas facta, & de Scimpodio.

QUod agitationem per cunas, & lectulos pensiles, quos duos sub κλίνης vocabulo a Græcis complexos sentio, factam inter gymnasticæ exercitationes recensere velim, forsan aliquis mirabitur, cum hac tempestate cunæ solis pueris eblandiendis inserviant, paucissimique sint, quibus medici pensiles lectulos parari jubeant; verumtamen is mirari desinet, si Galenum, Herodotum medicum, Ætium, & Avicennam diligenter legere placuerit: qui cum hujuscemodi agitationes inter alias corporum humanorum exercitationes adnumerarint, cur a me silentio præteriri debeant, non video. Nam cunas ob pueros potius, quam adultos excogitatas fuisse non equidem diffiteor, sed puto talem motionem interdum viris cum ad leniendos dolores, tum ad conciliandum somnum non parum adjumenti præstare posse, ut præclare scriptum est ab (*c*) Antyllo, & Ætio, apud quos *lectus fulcra mobilia, juxta angulares pedes habens* nil aliud mea sententia significat, quam cunas ipsas, quas etiam intellexit (*d*) Celsus, ubi dixit, *si ne id quidem est, uni lecti pedi certe funiculus subjiciendus est, atque ita lectus huc & illuc impellendus*. etsi Oribasii interpres nomen κλίνης pro lectica transferre maluerit, & icciroo omnes illos prorsus falli credo, qui in gymnastica medicorum eas nullum usum habere censeant. Quibus similis quoque est exercitatio illa puerorum, dum in ulnis a nutricibus gestantur, quæ & a medicis, & a (*e*) Platone pro ipsorum valetudine mirum in modum probatur. Eadem prope est tam lectulorum, quam balneorum pensilium ratio. quæ omnia quoniam ab Asclepiade Prusiense frequenter usurpata apud (*f*) Plinium traduntur, ut is infirmorum voluptatibus, ac jucunditatibus inserviens, penes homines auctoritatem adipisceretur, sicuti inventori suo gloriam, atque existimationem incredibilem pepererunt, ita quoque utentibus multam utilitatem simul atque delectationem attulisse rationi consentaneum videtur: atque inde emanasse, ut posteriores medici similem

a *Oribas. collect. med. 6. c. 25.* b *Lib. 10. epigr. 10.* c *Oribas. l. 6. collect. c. 25.* d *Lib. 2. c. 15.* e *7. de Repub.* f *Lib. 26. c. 3.*

A motum ad exercendos homines comprobarint. quamquam pauci, vel nulli (quod ego sciam) talium instrumentorum formam, ac utendi modum tradiderunt, a quibus certo admoneamur frequentem illorum usum aliquo tempore extitisse. nisi credamus antiquos scriptores propterea hujuscemodi res scribere neglexisse, quia vulgatæ, & omnibus manifestæ essent. Quæ temporibus nostris cum a plerisque ignorentur, operæ pretium me facturum spero, si breviter quid sentio, in medio afferam. Nam de lectulis pensilibus, quos primum ab Asclepiade excogitatos tradit (*a*) Plinius, opinor eos fuisse lectos quosdam parvos, modo ex lignis, modo

B ex ære modo ex argento (majores nostros etiam argenteos lectos habuisse scripsit (*b*) Plinius) constructos, qui quatuor angulis funibus ad cubilium laquearia alligabantur, ita ut a terra sublati aliquantulum, quasi in aere, pendere viderentur. Balnea similiter pensilia a Sergio Orata, teste (*c*) Plinio, primum inventa, non quæ supra tecta fiebant, aut concamerata loca, ut voluerunt aliqui, sed nulla alia fuisse credo, quam *labra illa vel marmorea, vel ænea, vel lignea ad lectulorum imitationem laquearibus appensa, quo minimo quolibet manuum impulsu, alias leniter, alias vehe-*

C *mentius agitari valerent*, quod (*d*) Seneca ad Lucillum scribens nobis manifestavit his verbis. *Balnearum suspensura inventa est: ne quid ad lautitiam deesset*. His igitur motibus quoscunque exerceri medici præcipiebant, huic uni potissimum studebant, ut motum citra laborem, lassitudinemve ullam afferrent: deinceps curabant, ne in exercitatione illa jucunditas desideraretur, quæ profecto magna in lectulis, at maxima in balneis reperiebatur, nempe quæ præter suavissimum illum motum, aquæ delectationem addebant, dum ea mollissime, blandaque titillatione quadam singula corporis membra tangebant.

D si namque balnea pensilia ea fuisse intelligantur, quæ supra tecta fierent, quomodo in illis major illa voluptas, ob quam secundum Senecam & Plinium excogitata fuerunt, reperiretur, quam in aliis, non video. De pensili lecto dixit Herodotus, *gestationem in illo tamdiu faciendam esse, quamdiu quispiam in sella gestatus quadraginta stadiorum iter conficiebat*. alteri tamen ejusdem auctoris sententiæ libentius acquiesco, videlicet hujuscemodi exercitationem, quanta esse debeat, facile numero definiri non posse. quod non tantum in his, sed & in omnibus aliis sentio ob varias ac di-

E versas ægrotantium affectiones, quibus non eadem ullo modo convenire posse, omnes vel mediocriter in medica arte periti uno ore prædicant. Lectulo pensili simile aliud instrumentum veteres habuisse invenio, quod σκιμπόδιον Græci, *scimpodium* Latini eodem vocabulo appellarunt. hoc licet nusquam appenderent, erat tamen vel lectus parvus, vel quid in formam lecti pensilis constructum: atque ipso per urbes, & per vias tam viri, quam mulieres gestabantur, ut Dion historicus demonstrat, scribens, primo *Augustum ac Tyberium in scimpodiis quandoque vehi solitos, cujusmodi mulieres tempore suo gestabantur*, secundo quod *Severus, dum*

F *Britanniam obiret, scimpodio undique obtecto ferebatur*. Cæterum qualis hujus instrumenti figura extiterit, haud satis constat: putandum est tamen sellam fuisse ita fabricatam, ut lectum plumeum parvum caperet, ita vinctum, ut pendere videretur, in quo si non penitus saltem ex aliqua parte, qui ferebantur, jacebant, & undique, ne ab aeris injuriis læderentur, cooperiri poterant.

a *lib. 26. cap. 3.* b *lib. 33. cap. 11.* c *lib. 9. cap. 54.* d *Epist. 90.*

hoc intellexisse meo judicio videtur (*a*) Juvenalis, Cum Crispinum quendam mordens dicebat.

Qui dedit ergo tribus patruis aconita, vehatur
Pensilibus pulmis, atque illinc despiciat nos.

a *Satyr.* 1. *vers.* 158.

A de eodem interpretanda est hæc inscriptio, quam mihi dedit Aldus Manutius, Paulli doctissimi & eloquentissimi filius eruditissimus, quamque Parma ad Andream Naugerium olim allatam retulit.

D. M.
L. AEMILI. VICTORI. QVI. PRIDIE. NATALEM. SVVM
VICESIMVM. ET. SECVNDVM. PRVNA. IN. PENSILI
POSITA. VRGENTE. FATO. SANVM. IPSE. NECAVIT. SE. L. AEMILIVS. VICTOR. PRINCIPALIS. ET
AELIA. VENERIA. FILIO. PIENTISSIMO
ET. SIBI

neque aliud significavit (*a*) Galenus, quando balnea ingrediendi modum hecticis præscribens hæc scriptis mandavit: Ἀρρωςῶντα βέλομαι κομίζεσθαι μὲν ἐπὶ τ̃ σκίμποδος εἰς τὸ βαλανεῖον. Id est, *ægrotantem volo portari in scimpodio ad balneum*, neque aliud Libanius rhetor in libro de sua ipsius vita intellexit, dum dixit: *cum domi sum, in lecto jaceo; ubi vero in schola, in scimpodio*, sicut etiam idem intellexit (*b*) Gellius, ubi scribit, *se Frontonem Cornelium pedibus graviter ægrum in scimpodio Græciensi cubantem invenisse*. Patet itaque non modo ob delicias atque voluptates a majoribus nostris lectulos ac balneas pensiles, necnon scimpodia; verumetiam & a medicis gymnasticis ad exercenda valetudinariorum corpora usurpata fuisse. Quale porro fuerit instrumentum illud machinamentum raptorium, & *macron sparton* a (*c*) Cælio Aureliano vocatum, qualisque apud eundem *recussabilis sera Italica* nominata, quibus duobus gestabantur, nondum mihi plene compertum est, cum a nullo alio auctore ipsorum mentionem hucusque factam invenerim. nisi fuerit, ut supra diximus, *petaurum*, vel potius sit Cælii contextus depravatus.

CAP. XIII.

De Navigatione, & Piscatione.

INter gestationis species, quæ plures exercendis corporibus extiterunt, navigationem quoque reposuit Antyllus, quem secutus Ætius, & post eum Avicenna manifeste eam pro exercitatione habitam demonstrat; id quod utrique non tam ab experientia meo judicio desumpserunt, quam ab antiqua divini (*d*) Hippocratis sententia, qua navigationem & movere corpus & perturbare dixit. nisi quod Avicenna navigationem inter debiles exercitationes adnumeravit, Hippocrates vero eam corpus magnopere perturbare asserit, id quod potius vehementis quam remissi motus argumentum videtur. Hac navigationis exercitatione duas præsertim gymnasticas, sed non admodum usas invenio, medicam scilicet, & bellicam. Medici ea utebantur vel ad aliquorum sanorum habitus conservandos, vel ad nonnullorum ægrotantium sanitatem comparandam. Ad sanos utebantur navigatione, quod (ut ab (*e*) Aristotele scriptum est) mare ob placidas aspirationes salubritatem insignem facit, unde navigantes semper coloratiores existunt, quam in paludibus degentes. Ad ægrotos vero, quoniam idem humores putridos ac nocuos tum vomitu, quem frequentissime insuetis præsertim parit, tum ventis ac vaporibus siccis exiccare natum est. quare dicebat (*f*) Avicenna navigationem lepræ, hydropisi, apoplexiæ, stomachi frigiditatibus, nec non inflationibus ejusdem

a 10. *Meth.* b *Lib.* 10. *c.* 10. c *Lib.* 3. *c.* 6. *& lib.* 5. *c. ult.* d 4. *Aph.* 14. e 14. *partic. Prob.* 12. f *Edoc.* 2.

magnopere prodesse. (*a*) Plinius vero & phthisicis, & sanguinem excreantibus adjumentum afferre Annæi Gallionis post consulatum ita curati exemplo testatus est. qui item ab hujuscemodi affectis Ægyptum peti non ob terram ipsam, sed propter navigandi longinquitatem censuit, ut etiam ejus (*b*) Nepos Plinius secundus Zosimum libertum sanguinem rejectantem eo se misisse, & C confirmatum a valetudine rediisse narrat. quamquam auctor ille nomine Plinii falso inscriptus in libro I. de re med. senserit phthisicis utilius esse in saltibus morari, ubi pix nascitur, quam in mari navigare, & marina loca visitare: quod etiam traditum est a Marcello medico. Nam & Galen. IX. de simpl. medic. ubi de terra Samia loquitur, memorat, multos pulmone ulceratos Roma ob id in Libyam profectos, annis aliquot inculpatos vixisse, postea vero morbum recruduisse, ubi non pari cura vivebant. Modus in navigatione valetudinariis observatus sic ab Herodoto describitur, *quod a sexaginta stadiis incipiebant, & in duplum horum desinebant*. Porro D navigationis plures fuerunt differentiæ, quando aliæ *in mari*, aliæ *in fluminibus*, aliæ *in magnis*, aliæ *in parvis navibus*, aliæ *remis*, aliæ *remulco*, aliæ *vento, aut vehementi, aut placidiore* fiebant. De navigatione per flumina traditum est a (*c*) Plutarcho, *eam minus nauseam producere, quam mare*, quod tam odor, quam timor e maris adspectu proficiscentium corpora perturbant, atque sic vomitum cient, quæ res a fluminibus minime contingit. contra Cælius Aurelianus in inveteratis capitis doloribus cæteris prætulit longam per maria navigationem, *quoniam* (ut ipse inquit) *fluminales, vel portuosæ navigationes, necnon stagnorum*, E *incongruæ judicantur, nimirum quæ caput terrena exhalatione humectantes infrigidant, maritimæ vero latenter, atque sensim corpus aperiunt, & salsæ proprietatis caussa corpus adurunt, atque ejus habitum quadam mutatione reficiunt*. Hic igitur fuit apud gymnasticos medicos navigationis usus, quam pariter bellicæ studiosos amplexos fuisse diximus; quandoquidem naumachiæ illæ, quæ a Romanis in circo, vel aliquo terræ sinu prope Tiberim manu facto tali exercitationi designato repræsentabantur, fuerunt quidem ad populum oblectandum secundum aliquos præcipue institutæ, F qualès illæ, quas ab impurissimo Heliogabalo *in Euripis vino plenis* interdum exhibitas tradit Lampridius: attamen probabile est quoque apud me, huic summopere illas inservisse, ut in ipsis ad navalium pugnarum disciplinam acquirendam milites exercerentur. atque ad hoc existimandum, ea ratione potissimum adducor, quod Romani, (*d*) Polybio referente, bello Punico Carthaginiensibus mari bellum indicturi milites in navali disciplina exercuerunt. sicuti etiam scribit (*e*) Sueton. Augustum, dum contra Pompejum pugnaturus

a *Lib.* 31. *c.* 6. b *Lib.* 5. *epist.* 19. c *In lib. de quæst. natura.* d *Lib.* 1. *Hist.* e *Cap.* 16.

esset, *in portu Julio, apud Bajas a se effecto, milites in navali exercitatione tota una hyeme detinuisse.* ut hinc clarum esse possit, Romanos exercendis copiis tam mari, quam terra operam semper dedisse, atque hujus studii gratia * *naumachias* instituisse, & non modo *pontem naumachiarium* ea ratione nuncupatum, *quem concrematum ex larice in Rætia Tiberium refecisse* scribit (*a*) Plin. habuisse, verum etiam locum peculiarem, cujus vestigia adhuc manent, quemque tempore naumachiæ tanta aqua replebant, ut mare quoddam videretur, sicuti venustissime (*b*) Martialis demonstravit, ubi naumachiam a Domitiano Imperatore editam hoc carmine descripsit.

Si quis ades longis serus spectator ab oris,
Cui lux prima sacri muneris ipsa fuit:
Ne te decipiat ratibus navalis Enyo,
Et par unda fretis: hic modo terra fuit.
Non credis? spectes, dum laxent æquora Martem;
Parva mora est; dices, hic modo pontus erat.

Sed ne frustra in superioribus dixisse videas, gymnasticam medicinam, atque bellicam præcipue navigationis exercitium habuisse, illud unum sciri volo, in ludis quoque, quos athleticæ partem esse ostendimus, aliquando similem exercitationem locum habuisse, at propter ingentem apparatum necessarium raro fieri consuesse. quod enim (*c*) Virg. de Ænea in Anchisæ funere, una cum cæteris ludis naumachiam celebrante finxit, aut verum extitisse, aut non sine veri imitatione credendum est, quandoquidem alios ludos, qui ibi facti a poeta pinguntur, si veri non fuerunt, saltem verorum imitationes fuisse, nemo negabit. Inter navigationis species piscatio non sine navigiis facta similiter ab auctoribus adnumeratur, atque apud (*d*) Plautum exercitationis gymnasticæ vicem subiisse videtur, cum in Rudentis fabula piscatores ita loquantur,

Ex urbe ad mare huc prodimus pabulatum,

pro exercitio gymnastico & palæstrico hoc habemus, quæ tamen piscatio cum a (*e*) Platone improbata sit, quod neque animus, neque corpus in ipsa exerceatur, jure merito eam tanquam nulli utilem omnes fere gymnastici rejecerunt, nisi quod (*f*) Galenus ipsam inter exercitationes, quæ simul opera sunt, reposuisse videtur, sicut & Avicenna ingredientem piscatorias naves debiliter exerceri censuit. quorum sententias duabus de caussis infirmas reputare debemus, tum quia neuter eorum

* *Naumachia* ita dicta a prælio navali; ad exercendam enim juventutem Romanam navalio prælio Naumachiæ instruebantur; Harum una a Domitiano extructa fuit, sub colle Hortulorum, loco sane commodo, quod facile in vallem hanc, *Martia* dicebatur, poterant aquæ per aquarum ductus ex locis editioribus deduci. Eruta enim terra undique muro cinxit fossam amplissimam, in quam ex aquæductibus emissa aqua, lacum seu pelagus efficiebat latissimum, ita ut navibus ac triremibus esset locus valde commodus, tali enim artificio nunc inducebatur aqua, nunc educebatur finito prælio, ut ubi modo pelagus, nunc tellus videretur; cum peregre adventantium præsertim stupore atque oblectatione. Adhuc supersunt nonnulla vestigia, ex quibus aliquo modo colligitur, quanta fuerit ejus magnitudo. Non desunt qui volunt ad Tiberim ferme excurrisse: navibus enim hic, triremium instar, navalia, ut dixi, committebantur prælia, non minore spectantium voluptate, quam ea gerentium utilitate. Ex his enim exercitationibus ille fructus promanabat, ut spectantium oculi animique replerentur, & Romana juventus ablegato otio assuefieret præliis, quibus Romanum propagandum & tuendum erat imperium, committendis.

a *Lib.16.c.39.* b *Lib.de spectac.epigr.26.* c *Lib.5.Æneid.* d *Actu 2.sc.1.* e *In Sophista.* f *de tuend. valet.c.8.*

A explicate, quid boni afferat piscatio, declaravit, quasi exercitationem hujusmodi non admodum probarent, sed communem potius quandam sermonis consuetudinem sequerentur; tum quia ipsemet (*a*) Galenus piscatorum habitus duros atque aridos esse dixit. cujus ariditatis ratione (*b*) Aristoteles piscatores marinos pilis rufis præditos esse antea scripserat. unde medici, qui bonum habitum corpori exercitationibus acquirere student, quomodo durum & aridum efficere piscatione velint, non video; præterquam quod cunctæ prope piscationes sub sole, & in locis sæpe malo aere plenis peraguntur, una excepta maritima: B ut his omnibus credere cogamur, piscationis laborem medicos parvi æstimasse. Neque tamen defuerunt imperatores, qui exercitationis cujusdam gratia interdum piscarentur, ceu de Cæsare Augusto scriptum est a Suetonio, & de Alexandro Severo a Lampridio, de quo ita scribit: *Usus vivendi eidem hic fuit. primum ut, si facultas esset, idest si cum uxore non cubuisset, matutinis horis in lario suo, (in quo & divos principes, sed optimos electos, & animas sanctiores, in queis & Apollonium, &, quantum scriptor suorum temporum dicit, Christum, Abraham, & Orpheum, & hujuscemodi deos habebat,* C *ac majorum effigies) sacra faciebat. Si id non poterat pro loci qualitate, vel vectabatur, vel piscabatur, vel deambulabat, vel venabatur.* Hæc Lampridius. Quid autem fuerint piscatorii ludi, qui quotannis mense Junio trans Tyberim a prætore urbano pro piscatoribus Tyberinis, auctore Festo, agebantur, nondum ita certus sum, ut tuto affirmare queam, athleticam gymnasticam, cujus ludos fuisse diximus, piscationis exercitium habuisse.

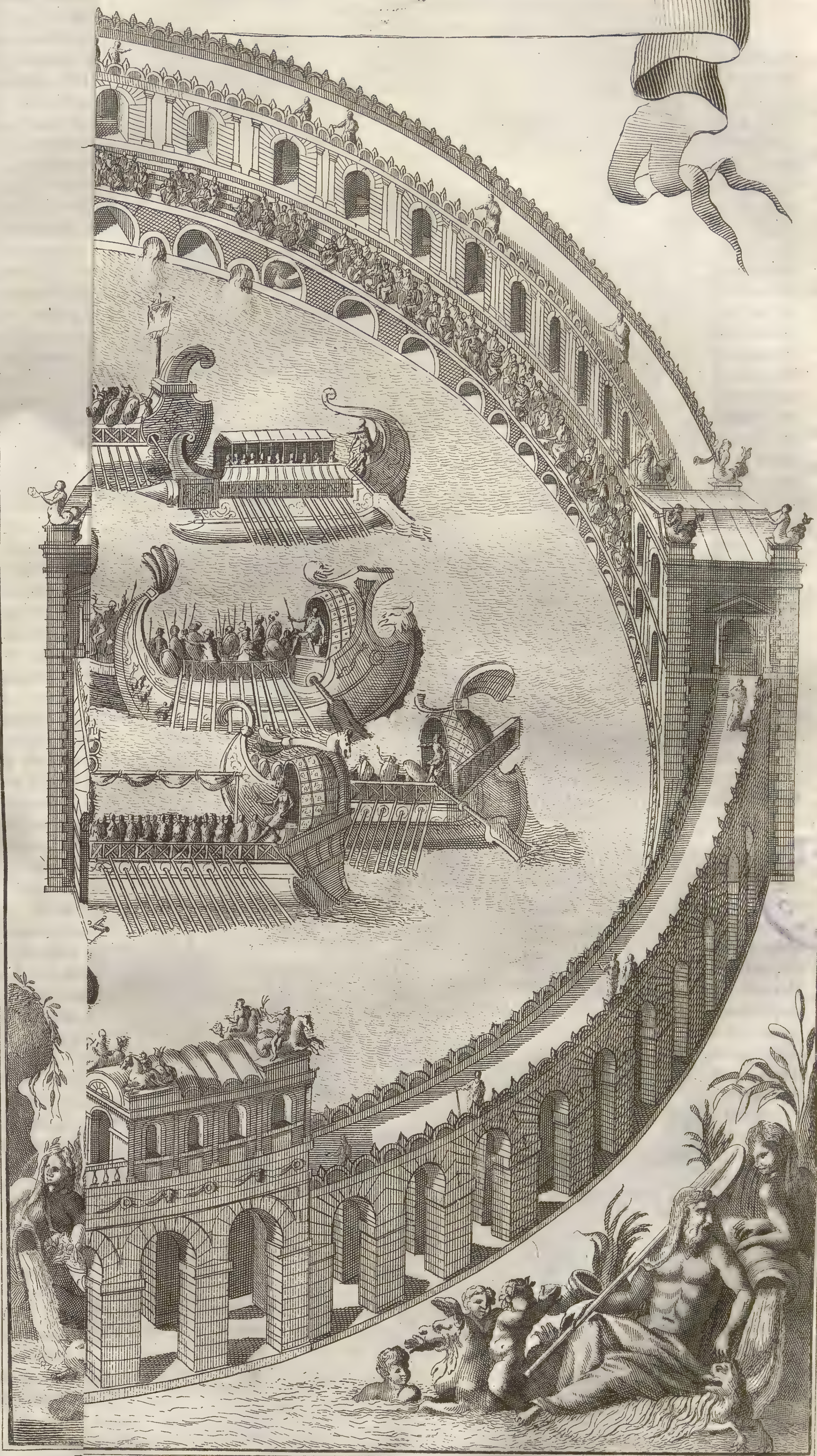
CAP. XIV.

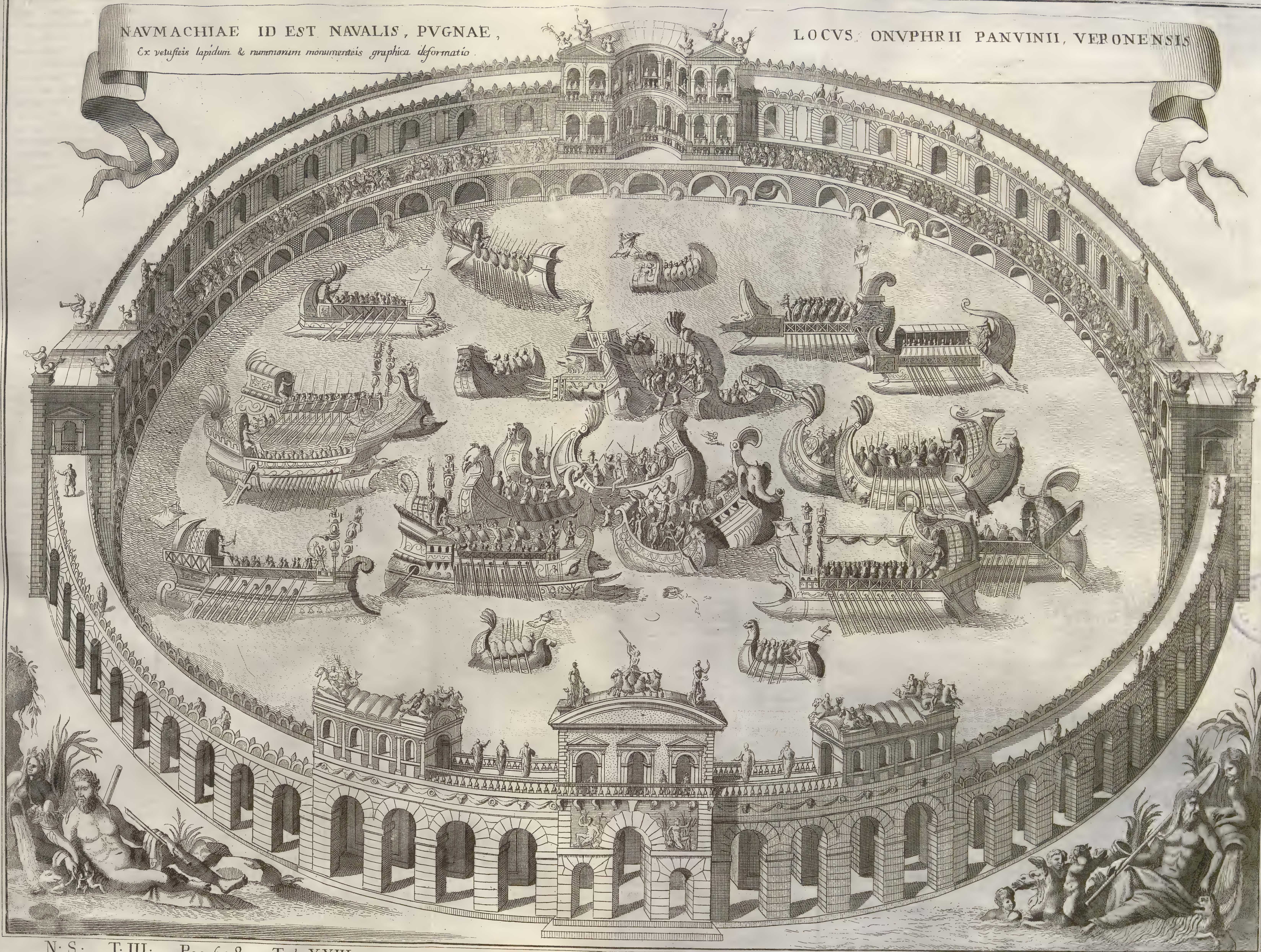
De Natatione.

D

Magna, & fere incredibilis apud veteres fuit semper natationis existimatio, tantumque per plura sæcula illius usus viguit, ut non minus pueri natandi artem, quam prima litterarum elementa edocerentur. quo tempore cum nulla major ignorantiæ nota inuri posset, quam dum aliquis *nec litteras, nec natare scire* dicebatur, factum fuit, ut posteriores illud in proverbium contra bardos & prorsus inertes continuo receperint, adhucque ita loquendi consuetudo permaneat, quando natandi peritia, si non eosdem honores obtinet, quibus anteactis sæculis afficiebatur, sal- E tem nec penitus neglecta, nec inutilis jacet. Ratio enim, qua impulsi majores nostri natandi scientiam tanti fecerunt, hæc una judicio meo extitit, quod primis illis temporibus apud respublicas quascunque viri fortes præ cæteris, ut scribit (*c*) Aristoteles, honorabantur, quasi ab his solis, & civitatum salus, & imperii propagatio penderet: & ob id quisque vel saltem major nobilium, atque etiam aliorum pars comparandæ fortitudini usque a primis incunabulis incumbebat. Quocirca, ut in navalibus quoque pugnis, quæ tunc frequentius committebantur, in transeundis vadis ac fluminibus homines, nandi arti confisi, pericula magis F evadere possent, minusve formidarent, (quando sæpenumero milites mare ingredi coacti ob nandi ignorantiam suffocabantur, quemadmodum exercitui Cyri evenisse memoriæ prodidit (*d*) Xenophon) sicque fortiores inter aquarum pericula fierent, natationis peritiam extulerunt; qua etiam ratione *Romani veteres*, ut (*e*) Veget. scribit, *quos*

a *6.de comp.med.secundum l.* b *38.partic.prob.2.* c *Sect.17.Prob.5.& 2.Rhe.cap.4.* d *De Cyri minoris expedit.* e *Lib.1.de re milit.c.10.*


CVS. ONVPHRII PANVINII, VERONENSIS



N·S· T·III· Pag·628· Tab·XXIII·

tot bella & continua pericula militarem disciplinam docuerant, campum Martium Tyberi vicinum delegerunt, in quorum altero armorum exercitationes inirent, in altero sudorem pulveremque diluerent, ac simul natare perdiscerent; ut his rationibus, ac Vegetii auctoritate facile sit judicatu, militarem gymnasticam natandi exercitatione non caruisse. Cæterum posteriori tempore non modo natatio ob dictas rationes usurpata reperitur: verum etiam ob valetudinis conservationem, nonnullarumque affectionum curationem medicis gymnasticis ipsam probatam fuisse Antyllus testatum reliquit. quod item sensisse videtur Galenus in primo ad Glauconem, ubi laborantibus tertiana febre concedit, ut ungantur, balneum ingrediantur, ibique madefiant, & si velint, etiam natent. Quod enim natatio exercitationis loco habita fuerit, præter (*a*) Oribasii auctoritatem de ea inter cæteras exercitationes tractantis, & a lavatione, de qua libro postea decimo fusissime scripsit, separantis, ipsa quoque ratio persuadet, nempe quia in hujuscemodi motione insigniter universum corpus, & movetur, & laborat; ut (*b*) Aristoteles aliquando eam cursui comparare non ineptum duxerit, (*c*) Galenusque pueros temporis sui in aquis γυμναστικὰς παιδιὰς facere consuevisse scripserit. Quo pacto vero similis exercitatio perageretur, tanquam res vulgatissima silentio præterita fuit fere ab omnibus, uno excepto (*d*) Antyllo, qui nataturos prius moderate unxisse, & frictione corpora præcalfecisse, deinde e vestigio in aquam se projicere debere voluit, quasi omnes sanitatis gratia natantes eas regulas observarent. Quo autem in loco natationis exercitatio ageretur, ita apud auctores observavi, aliquando in ipsis gymnasiis, sive privatis balneis, aliquando extra esse factam. In gymnasiis adhuc duobus modis natabant, vel in piscina, quam in frigidario fuisse superius demonstravimus (tametsi piscinas apud Varronem, & alios Latinæ linguæ auctores proprie loca piscibus alendis & saginandis dicata significare credatur) vel in labris illis amplis, quæ adhuc Romæ visuntur. Quod in piscinis, quæ in frigidario thermarum ædificatæ erant, quasque thasio lapide aliquando circumdatas fuisse tradit Seneca, natarent, omnium clarissime ostendit (*e*) Cæcilius Plinius, qui in epistolarum lib. II. villam suam exactissime depingens, de balneis ejus ita scribit. *Inde balnei cella frigidaria spatiosa & effusa, cujus in contrariis parietibus duo baptisteria veluti ejecta sinuantur, abunde capacia. Si innare in proximo cogites, adjacet unctorium hypocaustum, adjacet propnigeum balinei, mox duæ cellæ magis elegantes quam sumptuosæ.* Sed hoc clarius explicat (*f*) libro quinto, ubi Tuscos suos describens inter cætera hæc habet. *Inde apodyterium balinei laxum & hilare excipit cella frigidaria, in qua baptisterium amplum atque opacum, si natare latius, aut tepidius velis.* Ex quibus omnibus satis apertum est, in gymnasiis sive balneis veteres nare solitos, atque in frigidarii baptisterio, alias *piscina* vocata, de qua mentionem fecit Tertullianus in libro de baptismo, & de qua existimo locutum Galenum dum in VII. Methodi siccitate ventriculi laborantes curandi rationem edocens, magis laudat lotionem in balneo factam ἐν ταῖς κολυμβήθραις. idest, *in piscinis natando institutis*, quam ἐν τοῖς μικροῖς πυέλοις *in parvis alveis*. quamquam etiam piscinam interdum in area gymnasiorum ædificatam credo, ut testatur Plinius loco nunc citato, in quo post dicta verba ait: *In area piscina est*; & ante Plinium (*g*) Martialis, qui lib. III. Ligurini cujusdam insulsi importunitatem describens dixit,

In thermas fugio, sonas ad aurem;
Piscinam peto, non licet natare.

ni velimus Martialem potius de publica piscina locutum esse, quam fuisse Romæ, ex multis, & maxime ex Regionum fragmento sub porticu Capitolina intelligere possumus, ubi Vici publicæ piscinæ clara mentio habetur, de qua ita Festus Pompejus. *Piscinæ publicæ hodieque nomen manet, ipsa non extat, ad quam & natatum, & exercitationis alioqui caussa veniebat populus:* unde Lucilius ait, *Pro obtuso ore pugil, piscinensis res est*. De hujuscemodi piscinis scriptum est a Dione, *Mæcenatem omnium primum in urbe aquarum calidarum natatoria instituisse*. Quod vero in labris illis similiter natarent, vel saltem natantium instar moverentur, conjicio, cum ex magnitudine labrorum, tum ex verbis Galeni in I. ad Glauconem, quando in tertianæ curatione natationem in aqua commendat; quod de piscinis gymnasiorum nequaquam intelligi debet; tum ex Cælii Aureliani verbis, qui in capitis dolore, atque etiam in arthriticis curandis natationem minime sub dio factam, necnon ferventem, atque etiam frigidam probans, duo demonstrat; primum in locis clausis, & etiam apertis, qualis erat area piscinæ, alterum tam in aqua calida, quam frigida natari solitum, unde elicio natationem ferventem solum in labris factitatam, quod si Plinius in locis paulo ante citatis piscinæ calidæ mentionem fecit, sub hisce verbis, *cohæret piscina calida mirifice, ex qua natantes mare aspiciunt*, de calefacta vi solis, & maritimo situ potius, quam de fervefacta ab igne, ut intelligit Cælius, verba fecisse videtur. Quæ extra gymnasia, sive privata balnea efficiebatur natatio, modo in fontibus latissimis, modo in lacubus, modo in fluminibus, modo in ipso mari agebatur. de quibus sermonem habens (*a*) Aristoteles dixit, *melius in mari, quam in fluvio natari, diutiusque ibi moram trahi*, quoniam veluti mare aquæ suæ corpulentia, crassitieque majora, quam dulces aquæ sustinet onera, ita facilius corpora hominum elevata tenet, & consequenter minus illa penetrare potest, cum dulces aquæ ob tenuitatem suam citius & levius illabantur. Extra balnea quoque apud aliquas nationes loci peculiares nando construebantur, & ideo κολυμβῆθραι vocabantur, sicuti legitur apud (*b*) Joannem Evangelistam de Jesu Cæco dicente, ὕπαγε, εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ σιλωάμ, καὶ νίψαι ubi *natatoriam Siloe* antiquus interpres transtulit. Itaque natationem arcendis morbis, sanisque corporibus exercendis & conservandis usitatam fuisse, jam satis patet: quando item Aristoteles scripsit natantes in mari salubriter exinaniri, verumtamen illud animadverti volo, plerumque ob delectationem, & ad ardores & siccitates temperandas homines natare consuevisse, cujus gratia in æstate dumtaxat natari solitum fuit.

CAP. XV.

De Venatione.

PRæclarissima extat (*c*) Galeni sententia, *ex omnibus corporum exercitationibus eam proculdubio utilissimam videri, quæ nedum corpus fatigare, verum etiam animam oblectare va-*

a *Lib. collect. 6. cap.* 28. b 23. *partic. Prob.* 9. c 4. *De locis affect.* d *Oribasius lib.* 6. *c.* 27. e *Epist.* 17. f *Epist.* 6.

a *Epigr.* 44. b 23. *partic. prob.* 12. & 14. c *Cap.* 9. d *In lib. de ludo parvæ pilæ, cap.* 1.

leat, & iccirco sapientissimos illos haberi debere, qui in venatione eam exercendi corpora formam invenerunt, in qua mirifico quodam modo labores voluptate, quasique laudis cupiditate ita temperantur, ut facile judicari non possit, major ne sit corporis, an animi motus. Accedit huic quod natura ipsa, quæ animalia cuncta hominis caussa produxit, venationem quasi præcipere, & acceptam habere, ut scripsit (*a*) Aristoteles, videtur, quum in ipsa proprias possessiones acquirere conetur, spectaculumque nullo scelere contaminatum exhibeatur, sed simul & corporis robur, & animi vigor augeatur. Ex quo nemo non videt, quam prudenter fecerint medici, qui pro exercendis corporibus iisque validis & sanis conservandis, venationem tantopere æstimarunt, cujus nimirum studio antiqui illi medicinæ parentes Chiron, Machaon, Podalirius, Æsculapius usque adeo, sicut refert (*b*) Xenophon, arserunt, ut non minus in ea laboris, quam in artibus, in quibus valde excellebant sibi impendendum quotidie putarent. Neque vero solam medicinæ gymnasticam hujuscemodi exercitationem, sed bellicam quoque & athleticam recepisse, probasseque credendum est; siquidem vel delectationem & gloriam, quarum gratia athletæ laborabant, vel militarem peritiam & fortitudinem, quibus bellicæ gymnasticæ exercitatores invigilabant, si spectemus, cumulatissime omnes in venationis exercitio reperiuntur, atque in eo præsertim, quod non in avibus decipiendis, sed in terrestribus animalibus sine dolo capiundis laboriose versatur, de quo magis nostram hanc tractationem intelligi debere volumus. Et ne sine illustrium auctorum testimoniis hanc sententiam audacter nimis proferre videar, quomodo unaquæque gymnastica venandi exercitatione usa sit, jam inceptam viam insequens demonstrare conabor. Quod enim illa bellicæ fortitudini assequendæ maximum adjumentum præbere putaretur, locupletissime testatum fecit Plato, qui postquam in Theæteto, & VII. de legibus venandi disciplinam in tres species, *aquatilium* scilicet, *volatilium*, & *terrestrium* animalium distinxisset, improbatis aliis duabus pro juvenum educatione, de terrestrium venatione in fine VII. de legibus ita concludit. *Πεζῶν δὴ μόνον θήρευσίς τε, καὶ ἄγρα λοιπὴ τοῖς παρ' ἡμῖν ἀθληταῖς, ὧν ἡ μὲν τῶν εὑδόντων αὖ, κατὰ μέρη νυκτερεία κληθεῖσα, ἀργῶν ἀνδρῶν, οὐκ ἀξία ἐπαίνου, οὐδ' ἡ τῶν διαπαύματα πόνων ἔχουσα ἄρκυσί τε, καὶ πάγαις, ἀλλ' οὐ φιλοπόνου ψυχῆς νίκη χειρουμένων τῶν ἄγριον τῶν θηρίων ῥώμην, μόνη δὴ πᾶσι λοιπὴ καὶ ἀρίστη ἡ τῶν τετραπόδων, ἵπποις, καὶ κυσὶ, καὶ τοῖς ἑαυτῶν θήρα σώμασιν, ὧν ἁπάντων κρατοῦσι δρόμοις, καὶ πληγαῖς καὶ βολαῖς αὐτόχειρες θηρεύοντες ὅσοις ἀνδρείας τῆς θείας ἐπιμελές.* Id est, *Solum itaque terrestrium venatio, capturave, athletis nostris reliqua est, atque harum, quæ dormientia animalia, peculiari vocabulo nocturna vocata, persequitur, segnibus convenit, nullamque meretur laudem, sicuti nec illa, quæ laborum intermissiones habens, retibus & laqueis non laboriosi animi victoria ferarum robur evincere conatur. unde solam illam optimam esse relinquitur, in qua homines quadrupedia equis, canibus, & propriis corporibus venantur, quos omnes superant illi, qui fortitudinis divinæ possessionem curantes propriis manibus currendo, feriendo, & jaculando venationi operam navant*. Ex quibus verbis clare patet, quantum Plato in comparanda fortitudine bellica, divina ab ipso nuncupata, venationem dixerit exercitoribus militaribus conferre. quos quomodo ipse sub *ἀθλητῶν* nomine comprehendat, superius indicamus. Evidentius, quam Plato, locum hunc explicasse videtur Xenophon, qui de Cyro in ejus pædia ita scriptum reliquit: *Τῆς πολεμικῆς δὲ ἕνεκα ἀσκήσεως ἐπὶ θήραν ἐξῆγεν, ὥσπερ ἀσκεῖν ταῦτα ᾤετο χρῆναι, ταύτην ἡγούμενος καὶ ὅλως ἀρίστην ἄσκησιν πολεμικῶν εἶναι, καὶ ἱππικῆς δὲ ἀληθεστάτην.* Id est, *Exercitationis autem bellicæ gratia eos ad venationem educebat, quos hæc exercere oportere existimabat, hanc ratus & omnino bellicarum exercitationum optimam, & equestris verissimam*. Quo in loco nemo non videt, quam aperte venationem ad exercitationem bellicam omnium maxime conducere censuerit. unde postea in libro de venatione juvenes ad capessendam hanc exercitationem duabus præcipuis rationibus adhortatur; tum quod corporibus bonam valetudinem comparat: tum quod eos ad bellum maxime instituit, strenuosque milites, & cæteris rebus agendis idoneos reddit. At (*a*) Aristoteles non tantum bellicæ exercitationi venandi studium conducere voluit, quinimo illud ipsius partem manifesta oratione fecit: ut nulla amplius dubitatio supersit, quin inter cæteras militari gymnasticæ inservientes exercitationes venatio quoque locum obtinuisse dicatur. Quod vero nec athletica professio hujusce generis exercitio caruerit, venationes in amphitheatris ab imperatoribus sæpenumero repræsentatæ, & apud Latinos scriptores mirum in modum celebratæ demonstrant: quæ licet ab hac nostra multum diversæ fuisse appareant, illius tamen speciem præseferebant, nempe cum bestiarii, atque alii mortis supplicio condemnati eo prorsus modo adversus feras, usque ad alterius interitum (ut refert Suetonius) contenderent, quo venatores contra minus immanes belluas pugnare consueverunt. De medicorum gymnastica, quod scilicet venationem valetudini & bono corporis habitui comparandis tuendisque probarent, nemini constare arbitror, quando, præter Xenophontis sententiam citatam, præter (*b*) Galeni auctoritatem, qui inter exercitationes corporis sanitati inservientes eam reposuit, ludoque parvæ pilæ in hoc solum inferiorem fecit, quod majori apparatu indigeat, propterea nec artificibus, nec civilibus negotiis implicitis conveniat, præter juniorem (*c*) Plinium, qui venatione corpus sanum conservasse insinuat, præter aliorum argumenta, unum (*d*) Razis Arabis medici eruditissimi testimonium sufficere potest, apud quem legitur, *contigisse in quadam peste, ut, dum omnes fere perirent, soli venatores, ob summam valetudinem assiduis exercitationibus partam, incolumes evaserint*. ne silentio prætereram Lacedæmonios, a quibus olim ad cenam Dionysius Syracusanus acceptus, se cibis appositis delectari negavit. cui statim respondit coquus, ideo illud evenisse, quia nec in venatu, nec in cursu laboraverat, & ideo siti & fame carebat, quibus Lacedæmoniorum epulæ condiebantur. Itaque mirari nullo pacto debemus, si Mithridatem, quem usque adeo sanitatis & vitæ studiosum fuisse scimus, venationi ita avide operam dedisse legimus, ut septem annis, neque urbis, neque ruris tecto usus sit. Ergo manifestum cuivis jam esse potest, quantum in exercendis pro valetudine corporibus venatio apud veteres æstimata fuerit. cujus cum multæ essent species, quarum aliæ retibus, aliæ laqueis, visco & aucupiis, aliæ carnivoris & rapacibus avibus, aliæ canibus, sagittis, vel puris, vel tinctis; quas ideo Gallos venatores *belleboro inficere* consuevisse tradit (*e*) Plinius, *quia circumciso vulnere caro te-*

a 1. *Polit.* b *De venatione in princ.*

a *Lib.* 1. *polit. cap.* 5. b 2. *de tuend. valetud. cap.* 8. & *in libro de ludo parvæ pilæ*. c *Lib.* 5. *epist.* 18. d *In* 30. *contract.* 13. *cap.* 3. e *Lib.* 25. *cap.* 5. *in fine*.

nerior sentitur: aliæ armis modo in volatilia: modo in terrestres belluas peragebantur: illas venationes aptiores existimatas arbitror, in quibus homines tam pedibus euntes, vel currentes, quam equis vecti feras canibus & armis insectabantur; nempe quas tum corpora magis exercere, tum sensus omnes acuere, tum majorem animis voluptatem afferre nemo negarit. Eam enim venationem, quæ cum accipitribus & asturibus adversus aves hisce temporibus exercetur, an commendarint antiqui medici, affirmare nequeo, quod, licet (a) Aristoteles memoriæ prodiderit, in ea Thraciæ parte quæ olim Cedropolis vocabatur, homines *societate accipitrum per paludes aucupari* consuevisse; nihilominus genus illud venationis nostræ valde dissimile fuisse videtur; quandoquidem illi ipsi lignis, quæ manibus tenebant, arundines, & fruteta movebant, unde aves ob strepitum excitatas, evolantesque accipitres desuper insectabantur, quorum metu aves perculsæ terram repetebant, ibique percussæ baculis a venatoribus capiebantur, & earum partes accipitribus distribuebantur; nostrum vero accipitribus atque asturibus edoctis peragitur. quod antiquos ignorasse, & Constantini imperatoris ætate inventum esse, insinuat Julius Firmicus: sicut etiam ignorarunt eam venationem, quæ canibus arte quadam instructis, & retibus adversus qualeas, perdices, & fasianos exercetur. Sed de his satis;

a 7. *de hist. animalium*. *cap.* 36.

FINIS.



HIERONYMI MERCURIALIS DE ARTE GYMNASTICA LIBER QUARTUS.

CAPUT I.

De ratione agendorum, & de exercitationis usu.



Um gymnasticæ originem, ejusque species, & specierum (ut sic dicam) species ab antiquis traditas, ac in usu habitas, jam claras, quantum conceditur, effecerimus, ad perficiendum tractationis nostræ institutum relinquitur, prius universales communesve exercitationum omnium regulas tradere, quarum ductu non modo singula cognoscere, verumetiam uti unusquisque possit: deinceps ad particularia & magis propria transeundum erit, ut in singulis exercitationibus, quid boni, & quid mali resideat, fa iliter pernoscere, & cognitum partim amplecti, partim effugere valeamus. Fuisset profecto inanis prope labor, ac vanum studium exercitationes usque adeo veteres celebratas pervestigasse, nisi etiam utilitates, & commoda, quorum gratia totam gymnasticam, & condiderunt, & in quotidianum medicorum usum eduxerunt, perspecta & clara haberent illi, quibus hæc nostra lectitare, iisque ad sanitatis profectum non oscitanter uti placuerit. Atque in hoc ideo magis mihi elaborandum esse censeo, quoniam Galenus, Hippocratis atque Platonis placita secutus, in omnibus quidem artibus, sed præsertim in medicina, universales methodos parum juvare clamat, nisi particularium tractationes, ac individuorum speculationes accesserint, quibus tum res communi methodo inventæ certius confirmentur, tum earum similitudines, unde omnis humana deceptio, ut in Phædro scripsit Plato, principum sumit, probe discernantur. Hanc igitur ab antiquis philosophis, atque medicis laudatam viam incedentes, tractandorum omnium ab ipsius exercitationis natura initium capiemus: quam cum definierimus *motum quendam corporis esse*, atque omnem motum necessario differentiæ nonnullæ sequantur, nimirum vehementia, remissio, celeritas, tarditas, & similia: & propterea in quovis motus localis genere corpus quod movendum est, locus ubi moveri debet, tempus in quo moveatur, ac ipsius motus mensura, atque modus ex necessitate requirantur, confutatis eorum, qui de exercitationibus male senserint, opinionibus, primo *differentias illas exercitationem consequentes declarabimus*: secundo, *quæ sint corpora exercitationibus apta, & quæ inepta, demonstrabimus*: tertio, *qualis esse debeat locus, ubi illi exercitationibus operam navare debent, qui vel confirmandæ, vel conservandæ valetudini student*: quarto, *quodnam tempus exercendis corporibus opportunum habeatur*; sicuti namque corpora omnia non omnem exercitationis speciem perferunt, ita similiter non quivis locus, nec quodlibet tempus cuicunque aptantur. Sed, quia imperfecta hæc tractatio remaneret, nisi mensura exercitationis præscriberetur, ideo quinto subjungam, *quantum exercendum sit*. Addam & sexto *modum, quo exercitatio adiri debeat*, atque sic ad particularium exercitationum qualitates examinandas descendens nihil relinquere conabor, quod in hac materia jure desiderari queat, & quod ab (*a*) Hippocrate, sive Polybo pro laboribus, aut exercitationibus tractandis cognitu necessarium positum fuerit. Sed hoc antequam aggrediar, illud prius hoc in loco præfandum esse judico, ea omnia, quæ in hoc quarto volumine48 traditurі sumus, tanti in universo exercitationum negotio momenti existere, ut iis vel ignoratis, vel neglectis, exercitationes detrimenta potius, quam commoditates ullas inferant: *innumeræ quandoquidem exercitationes*, ut præclare scriptum est a (*b*) Galeno, *opportune ac prudenter administratæ, errores tum naturæ in corporis temperie factos, tum hominum in victus ratione commissos emendare, prorsusque delere natæ sunt*, veluti M. Tullio contigisse fertur, quem mala stomachi valetudine affectum opportunis, ac moderatis exercitationibus ita corporis sui habitum roborasse scribit (*c*) Plutarchus, ut ad multa magnaque certamina se validum reddiderit. Contra, si eædem temere nullaque opportunitatis ratione fiant, non modo optimas corporis a natura constitutiones tributas corrumpunt, & interdum prorsus destruunt: verumetiam plurima ac sævissima morborum genera latenter inducunt. quo fit, ut, qui exercitationibus moderate & opportune peractis vitam sanam traducere, nullisque medicamentis indigere possent, iidem ob exercendi negligentiam quasi perpetua infirmitate crucientur, assiduisve medicamentis opus habeant.

CAP. II.

Confutatio opinionis eorum, qui exercitationem in sanis damnabant, & de exercendi necessitate, ac commoditate.

Si igitur tales, tantæque exercitationis utilitates existunt, magnopere coarguendi sunt, qui de corporibus exercendis pravas omnino, atque humano generi noxias sententias disseminare non erubuerunt. hos etenim in tres sectas antiquitus partitos esse scribit (*d*) Galenus, quorum alii quascunque exercitationes veluti sanitati potius noxias, quam utiles penitus sustulerunt; Alii neminem exerceri vetandum voluerunt; Alii media quadam via incedentes assuetos solum

a 1. *de ditæa.* b 2. *de tuend. valet. c.7. & lib. de cibis bon. & mal. suc.* c *In ejus vita.* d 5. *de tuend. val. c.* 11.

exercendos judicarunt, inaſſuetis exercitationes negarunt. Horum omnium placita, & recenſere, & refutare operæ pretium duco, ne, ſi vel taceamus, gratis eos reprehendere videamur; vel ſi irrefutata dimittantur, aliquibus arrideant, & tamquam ſanitati conducentia interdum accipiantur. Eraſiſtratus itaque, Praxagoræ & Chryſippi in medicina ſucceſſor, necnon Aſclepiades Pruſienſis magnæ auctoritatis medicus inter alias abſurdas, quas habuere de remediis opiniones, medicamentorum fere, & ſanguinis miſſionis uſum in infirmis abrogandum crediderunt, in ſanis exercitationes corporis nihil ad bonam valetudinem conferre ſtatuerunt, atque ad hoc poſtremum aſſerendum pluribus rationibus adducti fuerunt. Prima erat, quod ſanitas in humorum omnium juſto temperamento collocatur, humores vero gignuntur, & in moderatione retinentur ex ciborum moderata ſumptione & concoctione, concoctio vero quælibet quiete, ut indicat ſomnus, magis perficitur; a motu, qualis eſt exercitatio, impeditur, & non raro corrumpitur; unde ipſa depravata neceſſario humorum harmonia, & ideo ipſa ſanitas deſtruitur. Altera ratio erat, quod omnis exercitatio laborem ſibi adnexum obtinet, labor ſicuti naturæ quodammodo inimicus apparet, ita quoque jucunditatem & dulcedinem, quibus numquam ſanus homo privari debet, e medio tollit, atque ſic ſanitati potius obeſt, quam prodeſt. Tertia ratio erat, per eadem ſanitatem præſentem conſervari, per quæ amiſſa recuperatur, unde cum deperdita ſanitas per quietem, & non per exercitationem reparetur, per eandem etiam, & non per motum ullum conſervatur. Quarta ratio erat, ab exercitatione nimis calorem augeri, & conſequenter nativum humidum exhauriri, quæ duo ſanitatem corrumpere, & non conſervare nemo dubitat, cum ipſa in moderato calore, & in commenſurato nativo humido tota conſiſtat, addebant inſuper, multos diu in carceribus detentos ſanam vitam traducere, qui nullo pacto exercitationibus vacare poſſunt, atque inde apparere ſanitatem abſque exercitationibus conſiſtere. Tot igitur rationibus inducti medici exercitationes corporis ſanitati nullo pacto conferre & crediderunt, & ceteris perſuadere conati ſunt: ſed eos vehementer aberraſſe, omnes plane confitebuntur, ſi & exercitationis neceſſitatem, & naturam utilitatemve penitus conſiderare voluerint. Nam cum a corporibus noſtris continuo effluant corpuſcula, quæ niſi inſtaurarentur, vitam facillime perderent, ideo cibo, quoad vivimus, ut effluentes partes regenerentur, ſemper opus habemus; cibus autem, quantumvis opportunus, & inculpatus eligatur, numquam ita in ſubſtantiam membrorum convertitur, quin excrementa inutilia remaneant, quæ niſi continuo foras truderentur, haud difficile foret, aliquo temporis tractu uſque adeo accumulari, ut calorem naturalem ſuffocarent; quod prævidens ſagax natura meatus ac vias multas illis expurgandis paravit: quæ procul dubio cunctis exinaniendis cum non ſufficiant, exercitatione indigemus, ut ea per motum attrita alias ſudoribus, alias ſenſibilibus, & inſenſibilibus exſpirationibus a nobis ſeparemus: alioqui ſi ocio & torpore hujuſcemodi excrementa retineantur periculum eſt, ne innumeræ morborum exitialium ſpecies generentur: & iccirco præclare Socrates apud Platonem in Theæteto dixit, *habitum corporum ab ocio & quiete deſtrui, ab exercitationibus vero & motibus conſervari*; quod forſan ex eo (*a*) Hippocratis oraculo didicerat, ubi ſanæ vitæ traducendæ rationem breviter exponens, ita ſcripſit: *ἄσκησις ὑγίης, ἀκορίη τροφῆς, ἀοκνίη πόνων*, videlicet, quod in hoc ſanitatis conſervatio collocatur, *ut ſatietas ciborum vitetur, & exercitationes corporis in frequenti uſu habeantur*. Accedit his, quod calor multitudine excrementorum per exercitationem exoneratus robuſtior efficitur, membra firmitatem majorem acquirunt, omneſque corporis virtutes in propriis perficiendis operationibus expeditiores & fortiores evadunt: ut recte dixerit (*a*) Hippocrates, ſive Polybus, *ἄνθρωπος ἐσθίων οὐ δύναται ὑγιαίνειν, ἢν μὴ πονέῃ*, quod ſcilicet *homo, qui comedit, minime ſanus vivere poteſt, niſi laboret*. Sed ne Eraſiſtratum atque Aſclepiadem gratis refutare videamur, quales ſint eorum rationes, perpendemus: primo concedimus, ſanitatem in humorum æqualitate ſitam eſſe, atque hanc æqualitatem ab optima ſuccorum generatione & concoctione conſervari; dicimus tamen concoctionem ipſam & a quiete effici, & ab exercitatione opportune ac moderate adhibita non parum adjuvari; quandoquidem ſi, ut nuper dicebamus, calor naturalis ab onere ſuperfluitatum per exercitationem levatus valentior redditur, magiſque excitatur, & ſic excitatus concoctiones meliores parat, quomodo exercitationes opportunæ ſuccorum optimam concoctionem non ſuggerant, ſimulque ſanitatis conſervationi non valde conducant, non video: unde ſi motum intempeſtivum concoctionem corrumpere fatebantur, & nos quoque illis aſſentimur; at ſi motum tempeſtivum, qualem exercitationem medici antiqui eſſe definierunt, idem efficere adſtruxerunt, in aperta falſitate verſari eorum dogmata cuivis perſpectum eſt; eo magis quia exercitatis profundiores ſomni contingunt, quibus poſtea meliores concoctiones perficiuntur: ut non ſine ratione dixerit Galenus primo de alimentis, neque pravos cibos offendere multum exercitationi deditos, nempe quibus profundi ſomni a laboribus eveniant, & tales deinde ſomnos optimæ concoctiones ſequantur. Quod porro in ſecunda ratione aſſerebant exercitationem laborem adnexum gerere, & proinde voluptatem ſanitati conjunctam, ipſamque ſanitatem adimere, partim confirmamus, partim negamus; non diffitemur profecto exercitationem, quam vehementem motum anhelitum alterantem eſſe decrevimus, laborioſam aliqua ex parte fore, & tempore, quo peragitur, jucunditate carere; dicimus tamen, ſanitatem interdum cum aliqua moleſtia poſſe permanere, dummodo neque illa modum excedat, neque multo tempore perduret, qualis eſt moleſtia exercitationi aſſociata, quæ momentanea eſt, non immoderata, immo majoris & longioris delectationis præparatrix, nempe cum corpus a ſuperfluitatibus liberet, omniſque naturalis exinanitio juxta (*b*) Ariſtotelis ſententiam delectationem afferat. Ad tertiam rationem, qua etiam (*c*) Porphyrius philoſophus adductus carnium uſum ad ſanitatem damnavit, reſpondemus falſum omnino eſſe, quod per eadem præſens ſanitas conſervetur, per quæ abſens recuperatur, quoniam etiam ipſe Aſclepiades & Eraſiſtratus per inediam trium & quatuor dierum, ut (*d*) Celſus & (*e*) Plinius teſtantur, multos affectus curabant, quam ſanitati conſervandæ maxime nocere, fatui quoque affirmarent: præterea Hippocrates, ejuſque ſequaces experimentis infinitis medicamenta ſanitatem recuperare, ſi opportune ſint adhibita,

a *Epid. ſect. 4. aphor. 20.*

a 1. *de diæta*. b *Probl. ſect. 12.* c 2. *de abſt. ab animal.* d *Lib. 1. in proœmio.* e *Lib. 26. c. 2. & 3.*

comprobarunt; at iidem sanos non modo a medicamentis, non juvari, sed sanitatem apprime lædi, palam enunciarunt: unde satis patet, propositionem, quam assumpserunt, a veritate longe recedere; ne longior mea evadat oratio, si omnia quæ ad refutandam illam valerent, in medium afferre vellem. Erat illorum quarta ratio, ab exercitationibus calorem augeri, & ob id modum sibi debitum, hoc est mediocritatem transire, & consequenter nativum humidum, a quibus duobus universus sanitatis status dependet, exhauriri; at eam veram minime esse facile convincetur, si exercitatio debite administrata, quemadmodum medici antiqui decreverunt, consideretur; quæ tametsi calorem nativum augeat, superfluosque humores inaniat, si tamen adhibeatur eo modo, quo adhibendam inferius demonstrabimus, tantum abest illam nativum humidum consumere, aut sanitatem aliquo pacto labefactare, ut potius extraneos humores dissipando, superfluitatesque abradendo, quæ ipsum humidum turbare ac inficere possent, idem conservet, & simul cum calore vividum reddat, necnon carnes & cetera membra solidiora & puriora efficiat; ex quo venustissime (*a*) Galenus carnes utentium exercitatione *τυροῖς ἀκριβῶς ἤδη πεπηγόσι*, sive *caseis jam exacte coagulatis*, & non utentium *τυροῖς ἐπιπηγνυμένοις*, sive *adhuc coagulationem subeuntibus* adsimilavit. Quod autem ultimo addebant, in carceribus conclusos sine ulla exercitatione sanam vitam degere, si intelligant sine exercitatione proprie dicta, quam vehementem motum esse definiebamus, vera dicunt, & nos quoque assentimur: at si de exercitatione communiter accepta loquantur, ut eorum fuit sententia, dicimus in carcere conclusos vel frictione, vel aliquo alio motu fuisse usos; alioqui ab omni motu penitus desistentes, impossibile est, ut multo tempore sani vivant, quando quotidie ea ratione complures ægrotare, atque etiam interire in carceribus videmus: unde (*b*) Averroes pravitatem ab exercitationis privatione nascentem probaturus a carceratis argumentum accepit, nempe qui (dicebat is) facies cauticas, colorem impurum, & omnes operationes læsas habent, quod non magis homini, quam aliis animalibus latentibus, & volucribus in cavernis detentis accidere dicebat, quod si qui reperiuntur, qui in carceribus sine ulla exercitatione degant sani, illi perquam rari sunt, & usque adeo valida corporis constitutione formati, ut omnibus noxis fortiter obsistant. Neque putandum est, huic sententiæ nostræ (*c*) Hippocratem ullo pacto refragari, quod is pestiferam illam in Thaso aeris constitutionem describens, pravosque in illa genitos morbos recensens, dixerit: *Εγίνετο δὲ ταῦτα μειρακίοισι, νέοσιν, ἀκμάζουσι, καὶ τουτέων τοῖσι περὶ παλαίστραν, καὶ γυμνάσια πλείστοισι*. Id est, *Fiebant autem hæc adolescentulis, juvenibus, ætate florentibus, atque horum iis præcipue, qui in palæstris, & gymnasiis exercebantur*: quoniam si recte verba auctoris vetustissimi examinentur, dictis nostris maxime favent, cum ibi narretur, corpora exercitata ob calorem & virium firmitatem morbis illis magis restitisse, atque feliciori ceteris successu evasisse. Itaque nulli jam obscurum esse arbitror, quam gravibus in erroribus versarentur illi, qui (audacter ne magis, an insolenter, an quod novarum opinionum studiosi essent, ignoro) exercitationem sanitatis conservationi nullam opem præstare affirmarunt: & contra, quam probe, & prudenter effecerit Hippocrates, Plato, & Galenus, & Avicenna, qui nullum præstantius auxilium pro tuenda sanitate reperiri ipsa recta victus ratione, necnon exercitationibus opportune administratis memoriæ tradiderunt: quæ duo cum diligenter profiterentur olim Persæ, usque adeo turpe reputarunt aliquos spuere, emungere, & flatibus plenos videri, quasi sic (ut scribit (*a*) Xenophon) coarguerentur neque modico victu uti, neque laboribus humiditates corporis consumere.

a *Com. 3. de artic. aph. 1.* b *6. collect. cap. 2.* c *1. Epid. sect. in principio.*

CAP. III.

Improbatio eorum, qui omnes homines exerceri debere sentiebant.

Refutata eorum falsa opinione, qui exercitationem corporis ad sanitatem nihil conducere asserebant, jam eos confutare aggrediamur, qui omnibus nullo delectu habito injungendas exercitationes esse censuerunt: quos prædictis meliorem sententiam habuisse, & ratio ipsa, & (*b*) Galeni auctoritas persuadent. Isti etenim animadvertentes, Hippocratem hanc indefinitam propositionem enunciasse, (*Labores cibum præcedant*) dixerunt senem præcepisse, ut omnes homines ante ciborum sumptionem sese exercerent: ad hæc sententiam suam aliis rationibus confirmare nitebantur, quarum prima fuit, cunctos homines naturaliter exercitationibus inclinari, quemadmodum pueri vel mox in lucem editi attestari videntur, & propterea inclinationes a natura omnibus tributas ab omnibus etiam debere in usum poni, nec ullo pacto irritas fieri, tanto magis quando inclinationes illas ob aliquod excellens bonum naturam elargiri in pluribus manifestatur, sicuti in majori hominum parte exercitationum inclinationes in usu positas sanitatem bonum excellentissimum præstare, nemo negat: alia ratio, qua moti isti in similem opinionem devenerunt, fuit, quod si omnes homines necessario excrementa generant, quæ continuo expelli necesse est, alioqui aucta & accumulata nativum colorem consopirent, pessimosque morbos citra controversiam progignerent, atque hujuscemodi excrementorum magna pars per exercitationem expellitur, difflaturve; consentaneum rationi plane videtur, nullum reperiri posse, qui exercitatione ad educendas quotidianas superfluitates non indigeat, & ob id omnes homines exercitationem desiderare; addebant insuper, quod si aliqui reperirentur, quibus exercitatio minime conveniret, procul dubio essent illi, qui natura corporis imbecillimi sunt, qui cum ab exercitationibus utilitatem capiant, ceteros quoscumque ab iisdem juvari, & iccirco illis uti debere consequens est. His ergo rationibus persuasi cunctis passim hominibus ante cibum saltem injungendas exercitationes esse prædicabant: sed & ipsi apertissime hallucinati deprehenduntur. Quoniam cum hominum naturæ & conditiones usque adeo diversæ sint, ut neminem invenire (sicut scribit (*c*) Galenus) alteri similem prorsus liceat, sintque quibus medicamenta noceant, quibus prosint, quos immodicus coitus, sive *λαγνεία* secundum (*d*) Hippocratem, (*e*) Aristotelem, & (*f*) Galenum juvet, quos vel minimus lædat, & sic de singulis: pariter rationabile fit, aliquos dari, qui non parum ab exercitationibus corporis offendantur, ut inferius monstrabimus, & proinde universale illud

a *Lib. 1. de Cyri Pædia.* b *5. de tuend. valet. cap. 11.* c *2. de temperamentis.* d *6. Epid. con.* e *1. part. probl. 51.* f *5. Aphrodis. 22.*

præceptum non sine ingenti discrimine esse. Nam auctoritas illa Hippocratis, quam sibi favere sunt arbitrati, haudquaquam (ut bene sensit (*e*) Galenus) insinuat, quod omnibus hominibus exerceri conducat, immo de ordine exercitationis & cibi auctor ibi sermonem habuit: quasi innuere voluerit, quibus exercitari expedit, præcedere exercitationem cibos debere: quod porro idem censuerit, exercitationem haud cunctis prodesse, in libro de grassantibus morbis palam testatus est, ubi calidas naturas quiescere censet. Ratio vero prima, qua sententiam suam adstruebant, licet vera sit, atque a Platone, ac (*b*) Galeno confirmetur; nihilominus eorum dictis parum opitulatur: siquidem homines a natura profecto ad motus simpliciter inclinantur, & nullus est, modo sanam vitam degat, qui perpetuo otio torpeat, & nunquam moveatur; at quod iidem inclinentur ad eos vehementes motus, quos sub certis regulis complexos exercitationes vocamus, nulla ratio dictat, neque ullus sanæ mentis pronunciaret. Ex quo apparet ratione naturalis inclinationis minime cunctos exercitationibus aptos judicari debere. Ad alteram rationem, quæ certe multa probabilitate non caret, respondemus excrementa continuo in corporibus nostris collecta necessario esse tollenda, at quod solis proprie dictis exercitationibus hujuscemodi exinanitio peragatur, falsum omnino est: quando balneum, frictiones, insensibilis transpiratio, gestationes citra motus ullam vehementiam simili evacuationi perbelle satisfacere possunt, quemadmodum appositissimis Primigenis, & alterius cujusdam exemplis demonstravit (*c*) Galenus, quos ab imminentibus morbis exercitationis abstinentia, soliusque balnei usu se liberasse, sanosque conservasse testatur: quod vero postremo loco addebant, cum imbecillimi natura exercitationes requirant, alios quoscumque etiam requirere, dicimus assumptum verum esse, videlicet imbecilli corpore natos ab exercitationibus non parum juvamenti percipere, ut Socrates apud (*d*) Xenophontem sui ipsius exemplo probat, natura infirmissimos, si exerceantur, fortiores evadere, quam naturali fortitudine præditos, sed inexercitatos, & post Socratem Galenus, qui multos a natura infirmo corpore genitos moderatis exercitationibus naturæ errores correxisse, & quasi novum corporis, ac meliorem habitum regenerasse scribit: attamen consequens falsum esse confitemur, neque enim sequitur, imbecillimi exercendi sunt, ergo omnes alii; siquidem calidi & sicci immoderate, tametsi non sint imbecilles, caussis antedictis exercitationes non requirunt, quia vires non sunt, quæ exercitationem inhibeant, sed intemperies corporis, quæ dum ab exercitationibus augetur, eas prorsus noxias esse indicat. (*e*) Concluditur ergo, omnes homines exercitationes proprie dictas minime desiderare, atque illos, qui hoc asseverarunt, toto cælo aberrasse; quamvis exercitationem communiter acceptam, prout quaslibet vel minimas corporis agitationes complectitur, nemini sano negari posse fateamur, quando nihil sanitati tam hominum, quam brutorum æque perniciosum & letale invenitur, atque cujuslibet motus cessatio, consumatumve otium, quibus non tantum universus corporis habitus insigniter refrigeratur, calor nativus hebetatur, humiditates supervacuæ crescunt, molestusque quidam omnium virium torpor connutritur, verumetiam, ut dicebat (*f*)

a 5. *de tuend. valet. cap.* 11. b 6. *Epid. con.* 4. c 5. *de tuend. valet. cap.* 11. d *In lib. de dictis, & factis Socratis.* e 2. *de tuend. valet.* f *lib. de cibis boni & mali succi. ut & lib. de caus. morborum, & lib.* 2. *de fract.*

A Galenus, cuncta membra tenuia, debilia, atque flaccida evadunt, & subinde non raro exitiales morbi nascuntur, qui ab humoribus frigidis plerumque originem ducentes, vel ad mortem, vel ad perpetuam valetudinis offensionem perducunt.

CAP. IV.

Redarguuntur, qui assuetos solum exerceri volebant.

Restat falsa eorum opinio condemnanda, qui assuetos solum exerceri debere, inassuetos B minime exercendos esse judicabant: quorum sententia tametsi speciem veritatis quandam præseferat, ceterisque duabus jure anteponi mereatur, haud tamen prorsus errore vacat, dum assuetudini nimium tribuere, quasique supra naturæ condiciones illam statuere videtur. Ceterum, ne horum placita injuste refellere credamur, & rationes, quibus adducti in eam sententiam iverunt, & errata, quæ commiserunt, & in medium proponemus, ut veritas facilius elucere æquo judici possit. Isti itaque cum legissent apud medicorum principem (*a*) Hippocratem, eos, C *qui consueti sunt solitos labores ferre, etsi fuerint imbecilles & senes, non consuetis, fortibus, & juvenibus facilius ferre; quæque ex longo tempore consueta sunt, etsi deteriora sint, inassuetis minus incommodare*, asseveranter pronuntiarunt, neminem inassuetum exercitationibus, & laboribus committi debere, alioqui maximopere offendi, sed dumtaxat assuetos, nempe quos partes exercitatas robustiores habere, & propterea laboribus sine damno resistere experientia demonstrat: addebant his rationes, primo quod omnes illi, qui cuilibet rei insuescunt, magna ex parte naturæ suæ convenientem consuetudinem deligunt; D quoniam lædentia experti, illa repudiant, & juvantibus adhærent: unde exercitationibus assueti in illis tamquam sibi familiaribus conservari debent: qui vero quiescendi consuetudinem contraxerunt, ab illa nullo pacto sunt removendi, quasi tales experti sint ab exercitationibus se ipsos offendi, & a quiete utilitatem capere. Secundo, quod juxta philosophorum & medicorum placita consuetudo in naturam transit, & iccirco non secus consuetudinem permutantes oblæduntur, atque illi, qui naturam pervertere, & adversus illius impetus obtendere conantur. Tertio, quod si consueti quiescere longo tempore sani ita vixe- E runt, verisimile fit, in eadem quiete reliquum vitæ cursum ipsos sanos peracturos; ex adverso verendum esse, ne iidem ægritudines diversas incurrant; siquidem permutantes in contrarium, vivendi rationem, & alia ipsi consequentia in contrarium statum permutari, necessarium videtur. Hujuscemodi ergo rationibus inducti, isti constanter affirmarunt, consuetudinem non debere mutari, & ideo solitos exerceri exercendos esse, & solitos quiescere in quiete permanere debere. Sed, ut dixi, licet hi minus culpandam sententiam secuti sint, attamen neque ipsi erroribus caruerunt, quia (*b*) Hippocrates in omnibus *ad* F *inassueta transeundum esse* judicavit, ne quando ad illa descendere coacti graviora damna patiamur, quod magis agendum est, quando illa, quæ consueta sunt, nimis perniciosa existunt, qualis est consummata ab exercitationibus cessatio, unde Hippocratis citata auctoritas in eo sensu accipi debet, ut voluerit, quemadmodum & nos, velimus, nolimus, assentiri cogimur, assueta insoli-

a 2. *Apho.* 49. 50. b 2. *Aphoris.* 50.

tis minus turbare, neque propter hoc interdixerit, quin ad insolita quandoque transeundum sit, & præsertim cum assueta valde prava sunt, & inassueta multo meliora. Primæ itaque rationi respondemus, assumptum falsum esse universaliter intellectum, quoniam sicuti multi consuetudinem naturæ eorum convenientem induunt, ita quamplures vel dulcedine allecti, vel negligentia, aut aliis detenti studiis, vel præ nimia stupiditate sese lædi non sentientes, in malis consuetudinibus, & naturæ ipsorum inimicis persistunt; quemadmodum faciunt quiescendo, & assueti, & dediti, qui quietis voluptate delibuti non sentientes offensionem ei assueverunt; non autem quod eam tamquam sibi ipsis convenientem elegerint, nimirum quam jam ante hominibus cunctis inimicam probavimus. Ad secundam vero rationem dicimus, naturam profecto, & consuetudinem parum differre; haud tamen sequi ex hoc, quod numquam consuetudo mutari debeat: quandoquidem si medici naturas pravas, id est naturales intemperies emendare, in meliusque permutare omni arte contendunt, ut sanitatem & habitum bonum corpori ingenerent, cur item pessimæ consuetudines ab illis in honestiores, & salubriores permutari nequeant, ignoro; eo præsertim quod facilius exuuntur, quæ consuetudine fuerunt contracta, quam quæ a principio ortus a natura tradita: accedit huc, quod otiandi consuetudo perniciosa est, quia (ut dicebat (*a*) Celsus) *potest incidere laboris necessitas*. Tertiæ præterea rationi opponimus eos, qui in pravis consuetudinibus persistunt, tametsi ob jucunditatem non advertant, perturbari, ut innuere voluit Hippocrates, dum haudquaquam inassueta deteriora non turbare, sed minus turbare dixit; neque propter hoc laudari, & probari debere, quod multo tempore in similibus consuetudinibus vitam sanam traduxerint: quoniam sicuti dicebat (*b*) Galenus, illi, qui cibis mali succi victitant, longo tempore malignitatem intus alentes, tandem qualibet vel minima occasione pessimos morbos incurrunt, similiter quoque in pessimis consuetudinibus perseverantes sæpenumero intus malos habitus concipiunt, quos per aliquod tempus non percipiunt, quousque humores pravi otio nutriti, & supra modum aucti incurabiles, & molestissimas ægritudines inducunt. Quamobrem elaborandum est universis sanam vitam optantibus, ut malæ consuetudini innutriti minime se voluptate atque damni ignorantia decipi sinant, immo quamprimum ab ea recedere, paullatim tamen, & ut dixit Hippocrates ἐκ προσαγωγῆς studeant, illud pro comperto habentes potius cum aliqua molestia permutandas esse perniciosas consuetudines, quam in illis cum delectatione persistendum. Atque hæc pro male de exercitationibus sentientium refutatione dicta sufficiant. Tempus modo est, quæ corpora exercitationibus accommodentur, quod tempus, & qui locus, demonstrare: sed antequam hoc aggrediamur, differentias, ut supra promisimus, ipsiusque tractationis ordo expostulat, exercitationum breviter percurremus.

CAP. V.

De exercitationum differentiis.

QUicumque ex antiquis exercitationum facultatem speculari, & scriptis tradere aggressi fuerunt, tres primarias illarum differentias effecerunt, quarum aliam παρασκευαστικὸν γυμνάσιον sive præviam exercitationem, alteram ἀποθεραπευτικὸν, tertiam simpliciter exercitationem nuncuparunt. Prævia sive præparatoria exercitatio secundum (*a*) Galeni interpretationem erat motus quidam in mensura intra modum, in qualitate ipsa incitatior, ac celerior, quæ non modo corporis motu, verum etiam frictionibus, & unctionibus, similibusque aliis peragebatur, quaque ad curandam corporis rationem, cogendamve laxitatem, ut plurimum post venerem utebantur, quamvis etiam interdum uterentur ante alias graviores exercitationes, quod proprium athletarum fuisse scribit (*b*) Galenus, ne ab immodica quiete ad magnum motum perinde ac a contrario ad contrarium absque medio subitus fieret transitus. Ἀποθεραπευτικὴ exercitatio alia ut pars exercitationis, alia ut species a Galeno ponitur, atque utraque erat motus quidam quantitate mediocris, tardus, & citra valentiorem nixum subinde quietem interponens, modo frictionibus, modo ambulationibus, aliisque hujuscemodi motibus factus, qui tum emolliendis exiccatis a nimio labore corporibus, tum laxandis meatibus post graviores exercitationes, post vigilias, post mœrores inserviebat; & proinde hic motus a (*c*) Galeno extrema exercitationis pars nominatus reperitur, quoniam fere semper post magnas exercitationes, ne ad contrariam quietem illico transgrederentur, ipsam adhibebant, utpote qui ob tarditatem, & frequentem interpositam quietem medium inter exercitationem validam, & consummatam quietem teneret. Porro exercitatio simplex apud medicos gymnastas multas differentias habuisse (*d*) legitur, alias ab extrinsecis, alias ab utendi rationibus, alias a motus ipsius tum quantitate, tum qualitatibus desumptas; quæ ab extrinsecis accipiebantur, plerumque a loco nomen sortiebantur, quando vel sub dio, vel sub tecto, vel in mixta umbra, quam ὑποσυμμιγῆ Græci vocant, exercitatio peragebatur: item quando aut locus erat calens, aut frigidus, aut media temperie, & præterea aut plane siccus, aut humidus, aut medio modo attemperatus. Differentiæ ab utendi rationibus acceptæ hujuscemodi extiterunt, quoniam aut continuus erat motus, aut intermissus, & si continuus, æqualis, vel inæqualis; sin intermissus, aut certo ordine, aut citra ordinem; præterea, vel sine pulvere fiebat, vel cum pulvere, atque eo alias multo, alias modico; similiter agebatur, vel sine oleo, vel cum oleo, atque ipso alias exiguo, alias multo. Quæ autem ab ipsius motus quantitatibus acceptæ inveniuntur differentiæ, tales sunt, quod exercitationes vel multo tempore durabant, & multæ dicebantur, vel brevi, mediocri, atque paucæ, & mediocres vocabantur. Differentiæ a motus quantitatibus desumptæ illæ quoque fuerunt, quæ a vi motrice accipiebantur: nam si vis magna erat, magna exercitatio; sin parva, parva; sin mediocris, mediocris appellabatur. Porro a qualitatibus ita differentias a (*e*) Galeno captas invenio, quod aut in brevi tempore multum spatii metiebatur exercitatione, sive breve spatium sæpius in modico tempore terebatur, atque hæc exercitatio celer, acuta, & velox nuncupabatur, qualis cursus, umbratilis pugna, achrochirismus, lusus parvæ pilæ, & coryci, ἐγπλεθρίζειν, πιτυλίζει, & quæ in palæstris actitabantur humi circumvolutationes; aut multum temporis in brevi spatio insumebatur, tardaque & lenta exercitatio

a *Lib. 1. cap. 3. in principio.* b 2. *de alim.*

a 3. *de tuend. valet. cap.* 11. 12. b 3. *de tuend. valet. cap.* 8. 2. *de tuend. valet. cap.* 3. *de tuend. valet. cap.* 12. c 2. *de tuend. valet. cap.* 12. d 2. *de tuend. valet. cap.* 8. e 2. *de tuend. valet. cap.* 8. *&* *cap.* 10.

talis

talis motus nominabatur, ut lenta ambulatio, vectatio in lectica; aut in mediocri tempore mediocre spatium, sive breve pluries movendo peragebatur, sicque mediocris exercitatio evadebat: praeterea magnarum alia praeter vim, celeritatem quoque adnexam gerebat, & σφοδρὸν γυμνάσιον, id est *vehemens, robustaque exercitatio* dicebatur, ut celeriter fodere, discum mittere, sine intermissione saltare, grave telum jaculari, continuatis quam maxime ictibus, necnon gravi armatura celeriter agitari; alia sine velocitate fiebat, & εὔτονον γυμνάσιον, id est *valens exercitatio* vocabatur, sicut fodere, per acclivia ambulare, quatuor equos habenis simul coercere, funem manibus apprehensam scandere, halteres omnesque Milonis exercitationes: quod enim vehemens, & valens exercitatio communi nomine magna diceretur, ex his intelligere licet, quae (a) Galenus sexto popularium morborum scripta reliquit, ubi inter enumeratas exercitationes, & equitationem magnam vocavit. Similiter & parvarum alia cum aliqua velocitate fiebat, & remissa, sive ἔκλυτος vocabatur, alia sine ulla celeritate, & ἀμυδρός, sive languida, aut imbecillis dicebatur, ex quibus duobus generibus erant vectationes sellis, lecticis, navibus piscatoriis, & similes gestationes: alia neque vehemens, valens, remissa, languida, sed harum omnium media erat, mediaque, & mediocris appellabatur, quales moderatae equitationes, & moderatae ambulationes. Repetentes igitur has, & tot fuisse exercitationum differentias dicimus, *praeviam, apotherapeuticam, & simplicem; simplicium alia sub dio agebatur, alia sub tecto, alia in mixta umbra, alia in loco frigido, alia in calido, alia in humido, alia in sicco, alia in horum medio;* praeterea, *aut erat perpetua assiduaque; & vel aequalis, vel inaequalis, aut intermissa, & vel inordinata, vel ordinata cum pulvere multo, vel exiguo; aut sine pulvere, aut cum oleo modico, vel multo, aut sine oleo, aut multa, aut minor, aut mediocris, aut velox, celer, & acuta, aut tarda, & lenta, aut mediocris, aut magna, & sive vehemens, robustaque, sive valens, aut parva, & vel remissa, vel languida, & imbecillis, aut media.* Supersunt modo dubitationes duae solvendae ex dictis nostris subortae, prima est, quod exercitationum differentias partientes aliam vehementem, aliam remissam & parvam effecimus, cum tamen (b) Galenus apertissime scriptum reliquerit, *non omnem motum esse exercitationem, sed vehementiorem.* Secunda est, quod inter ceteras exercitationes fodere collocavimus, quem laborem Galenus non exercitationem simpliciter, sed exercitationem simul & opus esse judicavit. Primae dubitationi facile respondetur, exercitationem communiter acceptam a nobis in tot differentias fuisse partitam, Galenum vero non hanc motum vehementem esse definivisse, sed potius exercitationem proprie vocatam; & propterea nullo modo sententia nostra illius sententiae repugnare videtur; sed si quis adhuc a nobis sciscitaretur, numquid exercitatio propria ullas differentias habeat parvitatis, magnitudinis, & hujuscemodi, huic ita satisfactum iri volumus, exercitationem propriam, quamquam ex se vehemens motus semper existat, nihilominus alteram alteri, atque etiam sibi comparatam, modo parvam, modo magnam, modo debilem, modo robustam nuncupari. Nam lusus pilae magnae, & lucta sunt proprie exercitationes, quae si alias remissius, alias intensius ab eodem a-

A gantur, nunc magnae & intensae, nunc parvae & remissae vocabuntur: pariter hae eaedem exercitationes juveni non admodum valido magnae & vehementes erunt, si laboriose fiant, at in robusto athleta respectu habito parvae & remissae apparebunt. Pro secundae dubitationis solutione dicimus, proprium rerum characterem ut plurimum a finibus donari, & proinde easdem res, prout variis finibus aguntur, varios characteres, variaque nomina obtinere: si enim temperaturas corporum humanorum gratia tantum sciendi quis contempletur, sciens, & philosophus naturalis vocabitur; sin gratia eas vel conservandi, vel corrigendi B speculetur, & artificis, & medici nomine erit dignus. Idem plane dicendum est de fossione, cujus finis si sit terrae cultura & fructus perceptio, opus proculdubio & labor ipsa vocanda erit; sed si finis dumtaxat existat, corpora ad valetudinem exercere, profecto exercitatio vocari debet, quo pacto nos intelleximus, quando inter exercitationes alias fodere recensuimus, & quod de fossione diximus, idem quoque de similibus, quae opera videntur, intelligi debere volumus. Nam Pittacus ille Mitylenaeorum Rex mola tundere solebat ἐνεργῷ (inquit (a) Clemens Alexandrinus) γυμνασίῳ χρώμενος. Quin noster (b) C Galenus de seipso refert aliquando hyeme in agro deprehensum esse, dum ligna finderet, hordeumque in pila tunderet, & degluberet, aliaqua exercendi dumtaxat corporis gratia faceret, quae opera quotidie agrestes agere solent. Hoc idem (c) Martialis poeta factitare se solitum fuisse, hisce carminibus insinuat.

Rure morans quid agam, respondeo pauca, rogatus.
Luce Deos oro, famulos post arva reviso.
Partibus atque meis justos indico labores.
D *Inde lego, Phoebumque cio, musamque lacesso.*
Hinc oleo corpusque frico, mollique palaestra,
Stringo libens, animo gaudens, ac foenore liber.
Pondero, poto, cano, ludo, lavo, coeno, quiesco.
Dum parvus lychnus modicum consumit olivi,
Haec dat nocturnis nox lucubrata camoenis.

Unde patet, multa alio fine opera, alio exercitationes vocari, & ob id non ignoranter fossionem E a nobis atque etiam a Galeno, & Antyllo inter corporis exercitationes enumerari. Jam ad alia transeamus.

CAP. VI.

De corporum morborum, & sanitatis generibus.

POstquam adversus male de exercitationibus opinantes disputando, neque omnia corpora hominum exercenda, neque omnibus interdicendas F exercitationes esse, demonstravimus: aequum est jam, quae corpora exerceri conveniat, docere. Tria enim a medicis corporum genera esse traduntur, *aegra, neutra, & sana*; quorum tametsi multae factae sint species, atque differentiae; nos tamen, qui aliud intendimus, solum has

a con. 1. aph. 6. b 2. de tuend. valet. cap. 2. & 2. aph. epigr. 90.

a Lib. 3. Paedag. c. 10. b de tuend. valet. c. 8. c Lib. 4. con. 16.

tres corporum species accipiemus, ea scilicet quæ præsenti valetudine fruuntur, atque operationes illæsas habent, licet alioqui nec perfecte sana, nec undequaque temperata videantur; ea, quæ infirma sunt, ac vel jam decumbunt, vel ita operationes sensibiliter offensas habent, ut nullo modo opera sanorum obire valeant, ea quæ veluti inter utraque hæc media posita ab auctoribus medicinæ valetudinaria nuncupantur, quæve nec prorsus ægra, nec omnino sana nostris sensibus apparent. His itaque sic constitutis tertium aliud animadversione dignum succedit, quod tria quoque extant morborum genera, primum in *intemperie positum*, secundum *in mala formatione*, tertium *in continuitatis solutione*. Morbus in intemperie oritur, quando totum corpus (sub nomine corporis intelligo, & humores, & spiritus, & membra solida) sive illius pars aliqua aut immoderate calefit, aut frigefit, aut humectatur, aut exiccatur, vel simul frigefit & exiccatur, vel frigefit atque humectatur, vel calefit & humectatur, vel calefit atque exiccatur: his namque omnibus totum illud morbi genus continetur, quod intemperiem vocarunt medici; quam alias simplicem, alias cum humorum affluxu nuncupasse reperiuntur, sub appellatione simplicis eam intelligentes, quæ suapte natura citra alterius affectionis societatem corpus interturbat; sub nomine vero intemperiei cum affluxu nihil aliud insinuantes, nisi intemperiem, quæ & ex se, & una cum affectione ab humoribus oriente, utpote inflammatione, timoreve aliquo corporis operationes lædit, & sanitatis statum e medio tollit. Morbus in prava formatione generatur quotiescumque corpus, seu corporis pars debita figura caret, aut debita quantitate, aut justo numero, aut conveniente situ. Morbus in solutione continuitatis efficitur, quando pars aliqua, seu aliquod corporis membrum a natura unum factum divisionem patitur, sive talis divisio intrinsecus, sive extrinsecus proficiscatur. Tot itidem modis sanitas morbo contraria constat, nimirum quæ intemperie, in optima formatione, in unitate partium, essentiam atque consistentiam propriam obtineat. Nam de singulis istis τύπῳ ac in universum sermonem habuisse sufficit, cum illi, qui hæc lecturi sunt, si magis exquisitam eorum cognitionem habere optabunt, libros medicorum perscrutari queant, neque a nobis hæc diligentius pertractata requirere debeant, qui aliis studentes extra propositos limites nimis divagari non possumus; sed jam quæ ex antedictis corpora exercitari conveniant, examinare cogimur.

CAP. VII.

An corpora ægra ullo pacto exerceri conveniat.

DUbitatum fuit antiquissimis usque temporibus, an, sicuti corpora sana ac valetudinaria ad augendam, confirmandam, conservandamque valetudinem ab exercitationibus non exiguam commoditatem capiunt, ita quoque ægra corpora aliquo pacto exerceri valerent, quo tam ad leniendas ægritudinum molestias, quam ad recuperandam sanitatem uti liceret. Inter eos qui infirmos exerceri debere asseverarunt, primus extitit Petronas, deinde Prodicus, sive Herodicus, qui cursibus, & luctationibus febrientes interficiebat, ambo ab (*a*) Hippocrate in tali dogmate vehementer damnati. Petronam imitatus posterioribus seculis Asclepiades, ut hominum favorem

a *6. Epid. sect. 3. Aphor. 23.*

A aucuparetur, non modo languentibus varias exercitationes ad voluptatem potius, quam ad sanitatem spectantes indulgebat, verumetiam (quod elegantissime scripsit Celsus) cubantis quoque luxuriæ subscribebat: ut non sine magna ratione Plinius deinde Asclepiadem jucundum curandi modum calluisse prædicaverit. Qui præter hos simili sententiæ hærere maluerunt, Æsculapium dixerunt ita vocatum: παρὰ τὸ ἀσκεῖν ἠπίως τοὺς νοσοῦντας: id est, *quod ægrotos suaviter exerceret*, quando prius ἤπιος vocabatur. Ex altera parte, non defuerunt, qui neminem ægrotum exercendum esse, sed cunctos in quiete contineri debere,

B asseruerint. Inter hos medii Galenus, Herodotus, Antyllus, Ætius, & Avicenna, quemadmodum ab omnibus ægris non simpliciter exercitationes amoveri voluerunt, ita nec iis placuit, quoscumque quovis motus genere exercitari, sed & in ægris ipsis & in exercitationibus eligendis magnam distinctionem & curam habendam esse jusserunt; ut quod morbosum corpus, qua exercitatione, & qua quiete indigeat, ne ullas perturbationes, motionesque sustineat, optime pernoscatur. Quocirca secundum istos corpora, quæ immodica intemperie calida laborant, nullis ve-

C hementibus remississve exercitationibus accommodantur, quod calor, qui diminui debet, ab illis potius augmentum suscipit, quemadmodum (*a*) Galenus de Primigene summa caliditate laborante narrat, qui nedum a vehementioribus exercitationibus, immo & ab exiguis deambulationibus in porticu ante balneum factis magnopere lædebatur: unde merito condemnandus est Asclepiades Prusiensis, qui in ardentibus febribus, referente (*b*) Celso, gestationibus utebatur, in aliis vero febribus, & morbis, medicamenta ac vomitiones tollens, inedia, siti, vigilia, luce primis diebus ægrotantes instar tortoris, excruciabat, aliis au-

D tem diebus ambulationibus, gestationibus, balneis, lectulisque pensilibus exercebat. In his etenim Galeni & Antylli sententia extat, *acuta febre laborantes ab omni motu removendos, in longis febribus atque morbis* (quos omnes nonnulli ex antiquis medicis aliptarum officio transmittendos, ut refert (*c*) Cælius Aurelianus, falso crediderunt) *ubi accessio urget, nullo pacto exercendos*, at in intervallis decubitum non semper conferre, immo aliquando utiles esse motiones, exercitationesque; quod innuisse Hippocratem arbitror, dum in septimo epidemiorum dicebat, *aliquos inveniri infirmos, qui, ne penitus torpeant,*

E *a lecto expellendi sunt*: quod item innuere voluit (*d*) Aristoteles libro moralium Nicomachiorum decimo, ubi scripsit *febricitantibus in universum diætam, atque inediam conferre, alicui tamen forte non ita conducere*. Qui præterea corpus aridum, ac insigniter exiccatum habent, si exerceantur, aridiores evadunt, & ideo illis quies apprime congruit, quam humectandi vim possidere nemo ignorat, quamque (*e*) Hippocrates dum calidis naturis convenire scribit, nec immodice calidas intemperies intelligit, nec auctore Galeno quamlibet motus, sed vehementioris tantum cessationem, sicuti nos hic de siccis corporibus in-

F telligimus, quæ gestationibus & vectationibus aliquibus, at non magnis motibus exerceri possunt, dummodo vires permittant, exercitationesque moderatæ sint; alioqui sicut ex moderato motu calor exurgit, excitaturque, nec non humores paulatim evanescunt; pariter ex immodico calor infirmus extinguitur, humiditatesque magis diffundun-

a *5. de tuend. valet. cap. 12.* b *Li. 2. c. 15.* c *In proem. lib. chron.* d *Cap. 16.* e *loc. citatis.*

tur. Corpora item calida & sicca immoderate nullis exercitationibus aptantur, minus quoque calida & humida, nempe quæ graviori quam cetera morbo subjiciantur, majorique cura opus habeant, Frigida porro, simulque sicca corpora vel nullis exercitationibus, vel minimis, & valde remissis exerceri debent, cum semper præter morbi peculiarem afflictionem imbecilles vires habeant: exercitationibus non ita offenduntur corpora frigida, sicuti neque humida. At frigida & humida aliorum omnium maxime exercitationes sustinent; quod motus exiccando & calefaciendo veluti quoddam remedium sit, modo tamen non extra modum adhibeatur. Atque hæc omnia dicta intelligantur de illis ægrotis dumtaxat, qui universum corpus intemperatum habent, quoniam si quis in sola corporis parte membrove, aut in pluribus intemperiem patiatur, reperirique possit modus, quo partes sanæ citra ægrarum offensionem exerceantur, proculdubio huic ægroto exercitatio magis accommodata erit; quippe quæ sanarum partium habitum bonum confirmans, infirmis etiam consequentia quadam auxilium præstet. Colligentes igitur dicimus, nullum corpus intemperie quavis laborans magna, & vehementi exercitatione gaudere; sed aliquod reperiri, cui exercitationes exiguæ, & valde moderatæ auxilium afferant interdum: quales vero exercitationes sint illæ, & qualibus in morbis, atque corporibus unaquæque congruat, in sequentibus libris declarabimus, ubi particulares singularium exercitationum facultates uberius enarrabimus. De morbosis ob malam formationem corporibus simili prope via determinari debet, modo illi non a generationis principiis, sed nuper, & casu (ut ita dicam) ortum duxerint. Hæc etenim sive totam corporis figuram depravatam, ut in leucophlegmatia, sive partem aliquam deformatam habeant, nisi affectus alii impedientes associentur, ab exercitationibus utilitatem capiunt, nempe quæ & contorta dirigere, & aspera lenire, & tumida deprimere, & depressa elevare, & oppleta exinanire, & exinanita explere, & obstructa aperire queant. Ad hæc morbos in quantitate genitos non raro exercitationes tollere consueverunt, quandoquidem universalem corporis molem auctam nihil est quod magis auferat, quam exercitationes vehementes, & veloces jejunis adhibitæ: quas carnes & succos detrahere dixit (*a*) Hippocrates, & post ipsum (*b*) Galenus: hoc namque remedio Nicomachum Smyrnæum, qui adeo crassitie creverat, ut neque podicem manibus tangere, neque corpus movere posset, ab Æsculapio curatum esse, mihi verisimile videtur; simili modo extenuata & gracilia corpora nihil æque ad carnosum & bonum habitum restituit, ac tarda & lenis exercitatio, quæ concoctiones omnes insigniter adjuvans efficit, ut nutrimentum perbelle distribuatur: sicque macie affecta corpora probe nutrita carnem ac pinguedinem acquirant: ita sane se multos, & toto corpore & cruribus extenuatos curasse gloriatur (*c*) Galenus, sicut item Germanicum a tenuitate crurum, equitationis beneficio, liberatum alias diximus. Corpora subinde, a morbo innumero correpta, sive is superfluus, sive mancus sit, exercitationes ex se minime recusant, & tunc præsertim, quando similis morbus haud est innatus, veluti in lapillis renum, qui ex vehementi motu, concussioneque ab angustis renum viis ad latiores, tandemque ad ipsam vesicam descendentes magnas ægrotis molestias adimunt. Corpora vero ægritudine in situ laborantia, modo non ab ortu, nullum fere exercitationis genus admittunt, quod membra dum proprium locum atque sinum amiserunt, non modo reponenda sunt in propriam sedem, verumetiam postquam reposita fuerunt, tamdiu ab omni motus genere arcenda, quoad optime confirmata pristinum habitum repararint, alioqui si moverentur, majori nocumento afficerentur: quo fit, ut hac infirmitate capti majori ex parte exercitari non debeant. Atque hæc de secundo morborum genere, mala formatione scilicet laborantibus corporibus dicta sufficiant. Remanent corpora tertio genere morborum continuatis videlicet solutione correpta, quæ solutio vel in cute, vel in carne, vel in ossibus, vel in nervis, ac hujusce generis similibus contingere solet, atque modo sola, modo febribus associata; ubi corpus aliquam ex his solutionem febri associatam habet, nullo modo exerceri debet, quandoquidem, si raro febricitantibus exercitationes conveniunt, quanto minus convenient, ubi aliis morbis turbabuntur? Quod si citra febrem sola continui solutio adsit, eaque sit in parte nobili atque vitæ maxime necessaria, veluti cerebro, ventriculo, jecore, ac similibus, proculdubio exercitationes quævis maxime nocent, nempe quæ, & spiritus parti affectæ necessarios valde distrahant, & humores omnes tunc agitent, quando firmos & quietos esse conveniret, ne ob eorum affluxum morbus magis incrudesceret. Alia membra ignobiliora si patiantur continuitatis divisionem, poterunt ægri mediocriter exerceri, modo nec insignis sit affectus, nec pars laborans exerceatur. Sunt nonnulli hac ægritudine capti, qui non parvam utilitatem a moderatis, immoderatisque exercitationibus percipiunt, quales scabiosi, quorum cutis cum ab humoribus salsis & acutis discindatur, ex motu vehementi efficitur, ut humores illi tam per sudorem, quam per occultam transpirationem evacuentur, atque ipsis evacuatis a morbo liberentur. Quamobrem acri judicio diligentique animadversione in his omnibus opus est, quo optime cognoscatur in quibus morbosis corporibus congruant exercitationes, & in quibus minus, habita semper præ oculis universali hac ratione, cujus ductu rarissime contingunt errata, possuntque particularia ita dirigi, ut nunquam loco auxiliorum damna succedant.

CAP. VIII.

De corporibus valetudinariis & senilibus exercendis.

QUamvis apud medicos (ut supra diximus) inter corpora *ægra* atque *sana* reponantur *neutra*, illaque in multiplices differentias partiantur, quia tamen parum ad nostram tractationem pertinent, eorum loco *valetudinaria* statuemus, cum quibus comprehendi volumus tum omnes illos, qui recenter a morbis ac decubitu evaserunt, nec dum perfecte antiquum habitum recuperarunt; tum senes plerosque, nempe quos (*a*) Galenus *eodem modo, quo valetudinarios, curari debere* præcepit; nec absque ratione, siquidem senectus, auctore Aristotele, *est quidam naturalis morbus*: unde, qui sunt ætate graves, eam vivendi rationem sustinere nequeunt, quam sani perferunt. Ergo valetudinariis illis, qui mox a

a *Lib. de sal. diæta. & in 6. epid. sect. 3. aphoris. 2.* b *Galenus de differentiis morborum cap. 9.* c *In 6. epid. com. 3. & secundo de temperam. & 2. & 3. de tuend. valet.*

a *5. de tuend. valet. c. 11. & in arte medic. c. ultimo. 5. de generat. animalium cap. 4.*

morbis evaserunt, inter cetera remedia pro integra valetudine ipsis accommodata præcipua est corporis exercitatio, a qua membra eorum firmantur, humorum reliquiæ inaniuntur, calor excitatur, & denique totus corporis habitus restituitur. Est tamen omne studium adhibendum, ut a principio lenes, breves, tardi, ac remissi motus existant, deinceps, prout vires magis invalescunt, similiter & magnitudo ac longitudo exercitationis augeatur, tandemque in mente illud ἐκ προσαγωγῆς tantopere ab Hippocrate decantatum semper habendum erit, ne ob importunum ab extremo ad extremum transitum majora errata committantur, & pro virium restitutione imbecillitas major, sive prostratio succedat: proinde merito damnandus venit (*a*) Averroes, qui *morbosa corpora quotidie exercenda esse usque ad sudoris initium, atque anhelitus elevationem* nimis libere consuluit: ita enim vehemens exercitatio tantum abest, ut valetudinariis, sive morbosis (quemadmodum ipse vocat) ullum effatu dignum beneficium præstet, ut potius vires adhuc debiles magis consternet, caloremque nativum ex morbo vix reviviscentem fere extinguat, aut saltem insigniter hebetet; siquidem bonus est in convalescentibus, sed exiguus (ut scribit (*b*) Galenus) sanguis, atque una cum ipso spiritus vitalis & animalis; ipsæ vero particulæ solidæ sicciores, & consequenter eorum vires sunt imbecilliores, atque earumdem ratione corpus universum frigidius: unde ad emendandam hujuscemodi indispositionem necessaria sunt quæcumque probum atque securum exhibent alimentum: & præter hæc moderati motus, quales vehicula, ambulationes lenes; non vehementes motus, qui sicuti solidas partes arefactas sicciores reddunt, ita calorem diminuunt, & vires imbecillas consumunt. Ceterum senes, quorum ætas plurimam ob caloris defectum, excrementorum copiam coacervat, exercitationibus magnopere gaudent, tum ad expurganda hujuscemodi recrementa, tum etiam ad conservandum, atque placidi cujusdam venti instar excitandum, accendendumve calorem, qui secus nimio torpore extingui periclitaretur. Attamen in præscribendis senum exercitationibus quatuor animadverti debent, *vires*, *corporis affectus*, *consuetudo*, & *vitia particularia*, quæ plerumque senum corpora infestare solent: ratione virium, quas senes semper imbecilliores habent, acutas exercitationes, vehementes, & multas, quæ corpus siccant, extenuant, & infirmant, maximopere cavere debent, sequi vero mitiores, quales sunt gestatio, ac intra lassitudinem inambulatio. Prodicus enim qui valetudinis studiosissimus extitit, & ob id (*c*) (Aristotele auctore) ea omnia, quibus ceteri cum voluptate utuntur, recusavit, jam ingravescente ætate (ut refert Plato in Phædro) *Athenis ad Megaræ mœnia ibat, indeque domum revertebatur*: quæ exercitationis mensura haudquaquam omnibus senibus accommodari posset, cum Plato ipse eum, & sibi, & aliis nimio exercendi studio molestiam peperisse dicat. Antiochus pariter medicus, annos natus plusquam octoginta, quotidie fere, ut scribit Galenus, domo ad forum stadiorum trium spatio, atque interim ad visendos ægrotos pedibus ambulare solebat: quod si ei longius ire necesse erat, sella, aut vehiculo utebatur. Ad hæc narrat (*d*) Plinius secundus, Spurinam virum in vivendo maxime providum, quique, aurium & oculorum vigore integro, nec non agili ac vivido corpore, septuagesimum septimum annum attigit, hanc regulam constantissime servasse, ut *mane lectulo contineretur, hora secunda indueretur, ambularetque millia passuum tria, mox legeret, vel colloqueretur, deinde consideret, tum vehiculum adscenderet, peractisque ita septem millibus passuum iterum ambularet mille, iterum resideret, vel se cubiculo, aut stylo redderet; ubi hora balnei nunciata foret, (quæ erat hyeme nona, æstate octava) in sole, si caruisset vento, ambularet nudus, deinde pila moveretur, vehementer, & diu; postmodum lotus accumberet, & paulisper cibum differret*. Ob totius corporis affectum exercitationes senum in hunc modum determinari debent, quoniam corpus optimi status, sicut in juventute ad vehementissimos quosque labores idoneum maxime est, ita in senecta se habet ad omnes mediocres, qui vero senes aut crassis sunt cruribus, aut lato pectore, aut cruribus ultra quod par est, gracilibus, aut quorum corpus exiguo est thorace, aut admodum angusto, aut valgum est, varumve, aut alio quovis pacto a mediocritate recedens, id ad eas omnes exercitationes ineptum redditur, quæ vitiosa membra magis offendere, quam juvare possunt, ut vociferatio thoracem, ambulatio crura, & similiter. Jam vero consuetudo maximam sibi vendicat partem ad exercitationis speciem deligendam, quando Hippocrates dixit, eos, qui soliti sunt labores ferre, etsi fuerint imbecilles, vel senes, non consuetis, fortibus, atque juvenibus solitos facilius ferre: nam sicuti consueta minime lassant, quos exercent, immo etiam delectant, pariter insueta tum molestiam adferunt, tum lassant. Senes igitur omnes consuetis laboribus exercitari debent, sed tamen vehementia eorum remissa, quia, si corpora senilia vigorem, calorem, robur, & omnia denique diminuta habent, juventutis respectu exercitationes quoque minores requirere, rationi consentaneum est. Ultimo, vitia corporum senilium propria exercitationum ipsis nequaquam convenientium genus demonstrabunt: quæ enim ex levi caussa, a vertigine, comitiali morbo, gravi ophthalmia, auditus imbecillitate capiuntur, exercitationes caput offendentes evitare necesse est: similiter & in omnibus aliis affectibus, non solum senes, verum & cujusque ætatis homines ita se gerere debent, ut iis exercitationibus sedulo abstineant, quæ patientes partes magis exercere, & perturbare natæ sunt. Sic itaque de valetudinariis, ac senilibus corporibus exercendis statuendum erit.

CAP. IX.

De corporibus sanis exercendis.

Quicumque corporis exercitationes sanitati inutiles minime reputarunt, in sanis eas præ ceteris commendandas esse dixerunt, tanquam necessarium prope existat, si exercitationes ad bonum habitum comparandum, atque valetudinem conservandam non ignobile auxilium præstant, quod in sanis maxime adjumentum ostendere possint. Hoc tamen verum est, antiquos medicos multas sanorum corporum differentias effecisse, inter quas primum locum obtinet corpus illud perfecta sanitate præditum, quod mensura & regula ceteris positum fuit, potiusque mente designari, quam in ulla regione reipsa inveniri potest: etsi (*a*) Galenus multa corpora temperata in sua regione inveniri memoriæ prodiderit. De tali namque corpore nullibi existente

a *6. collect. cap. 6.* b *In arte medic. cap. ult.* c *1. Rhetor. cap. 5.* d *Libro 3. epistola 1.*

a *2. de tuend. valet. cap. 7.*

sermonem non sum habiturus, sed de illis tantum agam, quæ ita præsente sanitate fruuntur, ut valeant sine ulla modestia cunctas illas actiones obire, quæ communiter ab omnibus exercentur. cum enim medicus artifex sensilium rerum existat, quæ sensui sese produnt, & non quæ sola cogitatione comprehenduntur, tractare debet. Hæc itaque corpora sana, quoniam quotidie comedunt, atque nutriuntur, necessario multa excrementa generant, quæ nisi continuo a corpore per exercitationes educantur, tandem pravas dispositiones ingenerant: unde prudenter scripsit (a) Galenus, *hominem, si utatur mediocri exercitatione, & bene concoquat, corpus a superfluitatibus mundum reddere*. Verum enim vero in sanis quoque plurima consideratione digna sese offerunt, tam ex parte exercitationum, quam ex parte exercitandorum. Ex parte exercitationum sciri debet, *nullam exercitationem, nec violentam, neque immodicam esse debere*, ut in libro περὶ μικρᾶς σφαίρας adnotavit Galenus: & propterea exercitationes fossorum & messorum nemini fere eorum conveniunt, qui prospera valetudine fruuntur; celeres motus, & vehementes in robustis commendantur, qualis lucta, discus, pila, & hujuscemodi, eo magis si consueti fuerint; moderati omnes quibusvis fere aptantur. Porro ex parte corporum exercitandorum his mentem adhiberi oportet, *consuetudini, ætati, habitui universali corporis, particulari rationi vivendi, necnon temperaturæ*. De consuetudine sæpius diximus etiam in omnibus observari debere, siquidem quæ consuetæ sunt exercitationes, licet sint aut nimis vehementes, aut nimis remissæ, inassuetis majorem utilitatem atque delectationem pariunt; at si quis vel minus, vel plusquam consuevit interdum exerceatur, protinus molestia evidenter afficitur, ita ut non raro febres hac ratione contingere, scripserit (b) Galenus, dum exercitationes consuetæ dimittuntur. Quod vero ad ætatem pertinet, jam diximus, provectos, & senes remissiores quam cæteros, & pauciores exercitationes poscere, pueri, juvenes, atque viri motibus fere omnibus pro sua quisque ætate sufficiunt, modo aliud quid non prohibeat, aut modum corporibus privatorum, & non athletarum convenientem minime exercitationes transcendant. Juvenes enim (dicebat Hippocrates, sive Polybus in primo de morbis) si plus consueto laborent, convulsionibus fortibus, & rupturis variis carnium, venarumque statim, & magis, quam senes tentantur, quod corpus robustum & siccum habent, carnem densam, validam, ossibus tenaciter adhærentem, cui circumdata cutis valde tenditur. quæ omnia minus senibus insunt, & propterea illi rarius hujuscemodi malis capiuntur. De universali autem corporis habitu sic determinandum censeo, quod pingues & obesi, quanto magis exerceantur, tanto prosperiore sanitate utuntur, quando dicebat (c) Aristoteles, motu pinguedinem eliquari; quod si etiam exercitationes sint vehementes atque acutæ, nihil omnino nocebunt. Nam Hippocrates corpulentorum itinera velocia debere esse voluit: quin etiam (d) Galenus inter cætera, quæ ad extenuandum virum illum obesum quadraginta annos natum administravit, se cursum velocem adhibuisse testatur. Contra graciles in consummata fere quiete detineri (e) postulant, quia sicuti corpulenti & crassi contrarias habitudines ex contrariis ortas habent, ita contraria pro ipsorum salute exposcere

a *aph.* 28. b *lib. de caussis mor. cap.* 21. *de differentiis feb. cap.* 2. c 3. *de partibus animalium cap.* 9. d 14. *Meth. cap.* 15. e *Lib. de sal. diæta.* 10. *aph.* 2. *de tuend. valet.*

A videntur, alioqui magnopere læduntur; sique aliqui sunt, quibus exercitatio prodesse judicetur, ii proculdubio pauca, & valde remissa opus habent. unde sapientissimus (a) Hippocrates summa ratione jussit, ut *graciles iter facturi lentis passibus incedant*, quos item mangones, & medici crassefacere volentes, virgis verberabant, ut caro elevaretur, & ad eam alimentum traheretur. Qui vero inter pingues & graciles, vel εὔσαρκοι sive quadrati, vel parum ad alteram partem declinantes existunt, si mediocriter, aut etiam vehementer, modo non immodice exerceantur, utilitatem
B insignem percipiunt; nimirum cum eorum calor ita magis conservetur, superfluitatesque quotidianæ exhauriantur. De particulari membrorum habitu idem dicendum crassas scilicet partes magis exercendas, tenues minus, nisi earum tenuitas ex nutrimenti distributione impedita, vel defectu proficiscatur: quo in casu, & exercitatio convenit, & genus illud unguenti, etiam pilis avellendis a medicis excogitatum, *dropax* vocatum, de quo Martialis lib. III. LXXIV.

Psilothro faciemque lavas, & dropace calvam,
Numquid tonsorem Gargiliane times?

C & lib. X. LXV.

Levis dropace tu quotidiano,
Hirsutis ego cruribus, genisque.

Pariter, & partes omnes corporis mediæ inter graciles, & crassas exercendæ sunt. In ratione vivendi hoc insuper animadverti debet, ut, qui parum comedunt, parum exerceantur, juxta Hippocratis legem, *ubi fame laborandum non est*; qui item vigilant, ab exercitationibus arcendi, ne magis exiccentur, neve molestiæ molestia major
D superaddatur, contra qui multum comedunt, multum exerceri debent, quoniam dicebat Hippocrates, *non potest homo comedens sanus vivere, nisi laboret*: in talibus enim opus est multo calore, ut multum concoquant, multus calor ab exercitatione, dicebat (b) Galenus, facile suppeditatur, præterea multum manducantes magnam excrementorum copiam aggenerant, quæ nisi magnis, & multis laboribus diminuatur, in pravas dispositiones corpus deducunt. qui similiter multum, & profunde dormiunt, multis quoque exercitationibus indigent, quandoquidem in istis perspirationes retinentur, atque adeo sanguinis copia partes
E exteriores deserit, subitque interiora, ut adacto cultello non æque effluere valeat, quemadmodum scribit (c) Aristoteles, & ob id somnolenti omnes decolorati evadunt, unde hos satis exercitari necesse est, quo perspirationibus aditus patefiat, sanguisve ad exteriora servanda atque nutrienda revocetur. Demum ob temperaturæ rationem sic de exercitationibus judicium ferendum credo, ut sicci, vel nihil omnino, vel lente satis & minimum laboriose exerceantur. nam exercitationes, quas suapte natura exiccare constat, si in siccis corporibus adhibeantur, quin intemperiem augeant,
F nemo sanæ mentis dubitarit. Calidi quoque, & præsertim acri, ac mordaci calore præditi exercitationes modicas requirunt, ne a motu plus æquo incalescant, ipsisque, ut scribit (d) Galenus, solæ in necessariis actionibus obeundis motiones factæ sufficiunt. Unde (e) Aristoteles, quærens, cur alii sedendo pinguefiant, alii macrescant, ideo evenire dicit, quoniam alii frigidi sunt, alii cali-

a *de sal. diæta. aph.* 3 b 2. *de tu. val.* c 3. *de histor. animal. c* 9. d 4. *Aph.* 13. 6. *epid. com.* 4. *aph.* 15. e 6. *partic. Prob.* 1.

di, alii excrementosi, alii non; & qui calidi sunt, pinguefiunt sedendo, cum eorum calor sine motu cibi concoctioni sufficiat, similiter & non excrementosi. Qui vero excrementis abundant, & frigida temperie sunt, macrescunt sedendo, quoniam a quiete eorum calor quasi torpescit, & ob id minus concoquit; pariter & excrementa non expelluntur, immo crescunt. De calidis hujuscemodi (*a*) Hippocrates sermonem habuit, quando dixit: Ἐνθέρμῳ ψυχρὸν ποτὸν, ὕδωρ, ἐλινύειν, videlicet, *quod calidis naturis refrigeratio, atque potus, & quies conveniunt*; similiter & cum scripsit: Ὁκόσους δὲ δίψαι λαμβάνουσιν, τούτοισι τῶν τε σιτίων, καὶ τῶν ταλαιπωριῶν ἀφαιρέειν, iis scilicet *minuendum esse, & laborem, & cibum, quos ob calorem infestat sitis*. Ex quo simul clarum efficitur, frigida corpora vehementer atque multum exercenda esse. Porro an humida ab exercitationibus juvamen percipiant, non immerito dubitari posset; eo quod (*b*) Aristoteles scriptum reliquit, corpora humida a labore suffocari, quia a caliditate motus humidum in vapores convertitur, qui mox copiosi & fervidi effecti calorem nativum suffocant: attamen ratio secus persuadere videtur, quæ demonstrat humida corpora excrementis abundare, & propterea ipsis labores validos congruere, tum ad exuberantem humiditatem consumendam, tum ad superfluitatum copiam adimendam. Quapropter, sicuti notat Petrus Apponensis, sententiam Aristotelis de illis intelligere oportet, in quibus quatuor concurrunt, ut sint humidi, & calidi, ut humiditas sit multa, evaporabilis, atque circa pulmonem: tales enim si laborent, & multum exercentur, periculum est, ne humiditas a calore intrinseco acuto in vapores conversa pulmonis, & cordis regionem occupando suffocationem inducat. Qui ab his humidam corporis temperiem possident, nullum nocumentum, quinimmo egregiam utilitatem ab exercitationibus & laboribus percipiunt; atque hac ratione ex mulieribus humida temperie in universum præditis illæ saniorem & minus molestam vitam degunt, quæ diutius & valentius elaborant & exercentur, sicut & eædem apud quas gentes, & in quibus locis laborare consueverunt, facilius pariunt, ut scribit (*c*) Aristoteles; neque uterum difficulter gerunt, cum labor ea recrementa consumat, quæ in mulieribus otiosis & sellulariis augentur. Quæcunque vero corpora calida simul & sicca sunt, nullo pacto exerceri convenit; quæ calida & humida, exercitationem admittunt, at moderatam, non vehementem, non citatam: frigida & sicca ratione frigiditatis exercenda, ratione autem siccitatis neque celeres, neque validos motus requirunt, sed moderatos, & potius lentos: frigida atque humida omnium maxime ab exercitationibus vehementibus & velocibus juvantur, quippe quæ supervacaneam humiditatem absumunt, & calorem nativum excitant, augentque. Sic igitur de corporibus exercendis in universum determinatum sit.

CAP. X.

De locis in quibus exercitationes fieri debent.

Tanta est locorum vis atque proprietas, quibus res in ipsis factæ variis modis disponuntur, ut non modo plantarum naturæ, sicuti Theophrastus scribit, non modo brutorum facultates, quemadmodum auctor est Aristoteles, verum & ipsorum hominum corpora, atque animi, secundum Hippocratis & Platonis sententiam, prout in diversis locis vel nascuntur, vel aluntur, diversis atque mirificis conditionibus afficiantur. Quapropter maximis laudibus digni sunt veteres medici, qui in singulis fere eorum artis operationibus, locorum qualitates considerandas omni diligentia præceperunt. Nam extant loca, atque regiones, in quibus, si ea fiant, quæ in aliis feliciter aguntur, contrarium prope finem consequuntur: id quod præ cæteris illi quoque magnopere spectare debent, qui vel sanitatis tuendæ, vel boni corporis habitus acquirendi gratia, propria, atque etiam aliorum corpora exercere volunt: qui nisi in eligendis opportunis locis valde mentem adhibeant, sæpenumero dum juvare credunt, non contemnenda damna, neque negligendas affectiones incurrunt. Circa itaque loci ad exercendum electionem tria præcipue magna consideratione digna occurrunt; Primum est, *ut sit ab optimis ventis perspiratus, & a pravis obtectus*: unde loca ad septentrionem & orientem, a quibus salubriores auræ perflant, posita, occidentalibus, & meridionalibus continuo præferenda erunt: illa enim neque immodico calore fervescunt, neque frigore & humore situs contrahunt, nec perniciosis vaporationibus, a flatibus adductis, inficiuntur; hæc vero præter æstum & frigus intensum, quæ modo uno tempore, modo altero inducuntur, insaluberrimas perspirationes ventorum ratione plerumque patiuntur. quod si loca haberi poterunt, quæ ventorum tranquillitate fruantur, quæque prorsus temperata sint, qualem & Hippocratis, & suam patriam extitisse refert (*a*) Galenus, proculdubio hæc cunctis præstabunt: alioqui maxime curandum erit, ne vehementissime saltem ibi venti spirent, quod corpora sese exercentium a motu atque calore aperta facillime ventorum incursus ad interiora admittunt, atque sic postea perniciosos affectus ingenti periculo concipiunt. Atque hac ratione a ventis, & optimo cæli situ desumpta factum puto, ut alii hyemales, alii æstivas thermas extruxerint: nam hyemales in transtyberina regione Aurelianum Cæsarem fecisse, auctor est Vopiscus, quæ ad meridiem expositæ solis radiis attemperabantur, & proinde hyemalibus exercitationibus valde accommodatæ erant; æstivas vero ædificasse Gordianum juniorem, scribit Julius Capitolinus, quæ inter Cælium montem & Esquilias positæ, opacitatem quandam blandam, & gratissimas umbras exercentibus se præbebant. Secundum in electione loci considerandum est, ut *sit apertus, non conclusus, non opacus*, quoniam, ubi liberior existit aer, minusque constipatus, corpora in ipso exercitata agiliora & vividiora redduntur, quam si in crasso, denso & concluso exercerentur. Atque hinc est, quod (ut libro II. diximus) inter loca deambulationibus destinata, (*b*) Vitruvius, & Cornelius Celsus magis hypæthron commendarunt, quam porticus, & hypogeum; sicut & Phædrus apud Platonem in dialogo ipsius nomine inscripto ex sententia Acumeni medici, cujus etiam a (*c*) Xenophonte celebris fit mentio, deambulationem extra civitatem factam ei, quæ in civitatibus efficitur, prætulit hisce verbis: Τῷ δὲ ἐμῷ καὶ σῷ πειθόμενος Ἀκουμενῷ κατὰ τὰς ὁδοὺς ποιοῦμαι, τοὺς περιπάτους φησὶ γὰρ ἀκοπωτέρους τῶν ἐν τοῖς δρόμοις εἶναι. idest, *Meo autem, & tuo obediens sodali Acumeno in viis ambulationes facio: has enim dixit minorem lassitudinem parere, quam illas quæ in cursibus aguntur*. De hoc enim Platonis loco cum supra promiserimus, nos plura dicturos,

a *6. Epid. sect. 4.* b *5. partic. probl. 9.* c *4. de gen. animalium. cap. 6.*

a *2. de tuend. val. c. 7.* b *lib. 5. c. 7.* c *lib. de dict. & fact. Socratis.*

jam occasio pollicita servandi opportuna sese offert, eo magis quod Marsilius Ficinus, vir alioqui doctissimus, dum Phædri sententiam esse credidit, ut faciliores sint ambulationes, quam cursus, duplicem errorem turpiter commisit; tum quia textus Græci litteram, aut non intellexit, aut sine necessitate transmutavit, dum loco τῶ ἐν τοῖς δρόμοις, perinde transtulit, ac si textus habuisset τῶν δρόμων, tum quia Phædro, & Acumeno ridiculam prope rem se adscripsisse non animadvertit: quis quæso adeo insulsus & ignarus est, quin cognoscat ambulare facilius esse, quam currere? Melius igitur Janus Cornarius, qui nuper Platonem Latinum fecit, sententiam illam interpretatus est, cum Phædrum fecerit dicentem *salubriores esse ambulationes in viis, quam in cursibus factas.* quod ut accipiendum atque intelligendum sit, varias inveni doctorum hominum opiniones; alii namque arbitrati sunt δρόμους, sive *cursus* apud veteres Græcos fuisse in urbibus vias planas, sed ob lapides stratos asperiusculas & breves, ita appellatas ob frequentiam hominum per eas ambulantium, eo pacto, quo etiam hodierna die apud multos civitatum viæ magis frequentatæ *cursus* nuncupantur. cui sententiæ opitulari videtur Hippocrates V. Epid. ubi mentionem cujusdam facit, qui prope cursum habitabat his verbis: Ο παρὰ τὸν δρόμον οἰκέων, τῆς νυκτὸς αἷμα ἐμέσας. id est, *quidam prope cursum habitans nocte sanguinem evomuit*, ὁδοὺς vero sive *vias* dixerunt fuisse quascumque vias extra civitatem nulla arte fabricatas, nullis legibus stratas, sed inæquales, minime planas, & denique tales, quales vel natura, vel casu factæ reperiuntur: atque ideo Acumenum magis ambulationem in viis, quam in cursibus probasse: quoniam sicuti secundum (a) Celsum, & ipso antiquiorem (b) Aristotelem, fortasse Acumenum in hoc secutum, τῶν περιπάτων οἱ κατὰ τὰς ὁδοὺς ἀκοπότεροί εἰσιν οἱ ἀνώμαλοι τῶν εὐθειῶν, id est, *ambulationum illæ minus delassant, quæ fiunt in viis inæqualibus, quam rectis*, cum ambulantes per loca plana & æqualia semper iisdem membris laborent, ambulantes vero per inæqualia toti corpori laborem magis distribuant, & iccirco minus defatigentur; ita ambulationes per vias factæ, utpote inæquales factis in cursibus nimirum æqualibus existentibus faciliores eadem ratione existunt. Alii dixerunt τοὺς δρόμους extitisse loca quædam tractu brevi ambulationibus dicata similia iis, quæ in palæstra antiqui ob ambulandi commoditatem ædificabant, quæque ἐπιδρομίδας vocatas tradit Vitruvius, & quorum clarissimam mentionem fecit Eupolis, apud Laertium in Platone, ἐν εὐσκίοις δρόμοισι Ἀκαδήμου θεοῦ, id est, *in ambulacris Academi Dei umbrosis.* vias vero extitisse illas, quas paullo ante ex prædictorum opinione indicavimus, & ob id Acumenum recte sensisse, dum ambulationes in viis minus, quam in cursibus defatigare censuit; quandoquidem (c) Aristoteles scriptum reliquit, *eos ambulando magis defatigari, qui per vias breves euntes sæpe ac sæpius repetere coguntur, quam illi, qui longas vias perambulantes numquam repetunt*, cum illi priores modo quiescentes, modo euntes ab inæquali motione perturbentur, quod minus istis evenire perspicuum est. Hos postremos melius cæteris sensisse, semper ego putavi, non tam quod ambulatio in viis peracta eligibilior sit, quam in cursibus, tum ob rationes prædictas, tum ob liberiorem, & puriorem aerem, qui non in locis brevibus, & occlusis, sed in viis apertis crebrius infunditur: quam quod cursum ita Platonem in Phædro intelligere, verisimilius est, quando & in principio Theæteti

a *Libro* I. *c.* 2. b *Probl. par.* I. 37. c *c.*4. *paotic. Prob.* I.

A simili voce in eadem prorsus significatione uti videtur sub his verbis: Ἄρτι γὰρ ἐν τῷ ἔξω δρόμῳ ἠλείφοντο ἑταῖροί τινες οὗτοι αὐτοῦ, καὶ αὐτός, νῦν δέ μοι δοκοῦσιν ἀλειψάμενοι δεῦρο ἰέναι. id est, *nuper enim & ipse, & isti ejus sodales in exteriori cursu uncti sunt. nunc autem uncti huc accedere mihi videntur*: quod idem innuisse videtur Antyllus apud Oribasium. Atque hactenus de Platonis loci explicatione. Tertium circa capienda loca illis considerandum, qui ob sanitatem conservandam, atque optimum habitum comparandum corporis exercitationibus operam navant, est, ut omne studium adhibeatur, ne a finitimis regionibus ad exercita- B tionis locum ulla labes emanare valeat, quæ aerem inficiens mox corpora exercitata spongiæ instar quidvis recipientia labefactet: talia namque solent esse loca prope paludes, stagna, specus, lacus, syros, atque hujusmodi, quæ sedula & ingenti cura semper evitare oportet. Eadem ratione & loca secundum mare ad meridiem, aut occidentem spectantia fugienda erunt, quoniam (a) Vitruvio auctore, *cælum meridianum per æstatem sole exoriente calescit, meridie ardet*, unde exercitari sine magno incommodo nemo ibi potest. Quod si superbissimæ atque innumeræ illæ porti- C cus ob deambulationes & alias exercitationes, ut supra retulimus, erectæ, si amplissima illa gymnasia ad hoc a majoribus nostris magnifice exædificata haberentur, nullus profecto locus aptior inveniri posset, qui omnibus fere exercitationum generibus magis sufficeret: sed, quoniam illorum ruinas vix nobis intueri licet, danda opera erit, ut unusquisque locum secundum conditiones jam explicatas eligat, illud semper mente revolvens, tametsi multæ sint exercitationes, quæ loca angusta & occlusa exposcere videntur, in iis tamen haud parum delectum quoque haberi debere: ut, si non omnes qualitates, aliquas saltem earum, & D meliores ex iis, quas in medium proposuimus, habeant. Quamobrem scitissime consuluit (b) Galenus, ut domus in qua exercitandi sunt homines, hyeme calida, æstate frigida, vel semper temperata eligatur, sin minus, procuretur, ne ipso præsertim die calidior frigidiorve sit, quam publicus totius urbis aer. Quas omnes prædictas conditiones uno verbo complexus esse videtur (c) Ætius Amidenus, ubi gestationem, navigationem, & omnem denique exercitationem in salubri loco, & puro aere fieri debere scripsit. Aliæ similiter possent indicari locorum conditiones, nempe inæqualitas situs, planities, & hujusmo- E di: sed, quia partim explicatæ fuerunt, partim supervacaneæ sunt, plurimæ sub prædictis comprehenduntur, huic tractationi de loco finem imponens, temporis explicationem aggrediar, ubi prius adnotavero, cogi interdum homines sese in loco a sole percusso exercere, qui magnopere cavere debent, ne unquam sedeant, vel quiescant, siquidem (d) Aristoteles scriptum reliquit, *se exercentes sub sole magis uri dum sedent, quam dum moventur*; quoniam cum in motu sunt aerem agitant, quasique spiritu ventilantur; cum vero sedent, quia aer immotus permanet, vim solis acriorem experiuntur.

F

a *lib.* I. *c.* 4. b 2. *de tuend. valetud. cap.* 7. c *Lib.* 3. *c.* 7. d 38. *partic. Probl.* 6.

CAP. XI.

De tempore exercitationibus apto.

DUo sunt temporis genera naturalia, ita ab auctoribus medicinæ appellata, sine quorum observatione non modo res ad sanitatem pertinentes, verum etiam actiones atque operationes hominum omnes male infeliciterque peraguntur: alterum est universale, sub quo ver, æstas, autumnus, & hyems comprehenduntur, alterum particulare, quod singulorum dierum horas separatim complectitur. Dixi naturalia, ad differentiam accidentalium, sive contingentium, quæ non ita perpetuo & firmo ordine eveniunt, sicut illa: nam tempus australe, aquilonare, boreale, nimis frigidum, calidum, aut siccum, nubilum, serenum, lucidum, nebulosum sunt differentiæ accidentales inordinate atque contingenter evenientes: de quibus in exercitandis corporibus in hunc modum breviter statuendum erit, videlicet singulas illas temporum constitutiones evitandas esse, in quibus vehementissime venti perspirant, præsertim quando pessimi sunt, ut australes & aquilonares plurimi, a quibus corpora motu rarefacta & infirmata valde læduntur. similiter quoque fugienda sunt tempora nimis frigida, nimis calida, nimis sicca. Nimium enim frigus, cum a calore exercitatorum superari nequeat, fortius eos afficit; quia, auctore (*a*) Aristotele, *pingue, a laboribus consumptum, calorem, & teporem servare non potest.* amplius corpora motu perspirationa, & solutiora effecta, meatusque per sudationem patefacti frigus intima majore vi penetrare permittunt. accedit etiam quod sese exercentes aerem continuo permutant, ac permovent, & iccirco, uti dicebat (*b*) Aristoteles, *currentes hyeme, magis rigent stantibus.* quod aer nostra ambiens corpora, cum stamus, ubi semel concalefactus est, nullam amplius molestiam infert; cum autem currimus, alius atque alius subinde frigidus occurrit, itaque fit, ut magis rigeamus. Pariter qui in extremis frigoribus exercentur, vehementius a rigore percutiuntur: nimius præterea calor exerceri vetat, necnon siccitas immodica, quoniam alter calorem nativum & universum corpus immoderate resolvit, altera magis, quam par sit, humiditates exiccat. Tempus item exercitationibus serenum, atque lucidum eligendum erit, fugiendum vero nubilum, obscurum, crassum; quando sic aer depravatus etiam absque exercitatione apertos corporis meatus facile subit, humoresque secum invehens membris non sine noxa affigit, & per consequens graviora non sine ratione corpora reddit, animumque deinceps gravat; quod in sereno nusquam animadvertitur, quin potius ab illo corpora ad motum adjuvari, spiritusque suapte natura luciditati amicos confirmari, & animum recreari perspicuum est. id quod (*c*) Hippocratem significasse puto, ubi dixit, Αμα ταῖς ὥραισιν μεταβάλλονται ἀκοιλίαι, καὶ τὰ πνεύματα, *ventres scilicet & spiritus temporis constitutionibus commutari.* Porro de naturalibus temporis exercendi generibus varia ab antiquis determinata invenio, & primo, quantum attinet ad universale tempus, (*d*) Aristoteles ex sententia omnium veterum auctorum censuit *potius exercenda esse humana corpora in æstate, quam in hyeme*, sub nomine hyemis, ut Petrus Apponensis judicavit, autumnum, hyemem, & ver intelligens. Atque ad hoc cre-

a *6. partic. Probl. 6.* b *6. partic. Probl. 12.* c *Lib. de aere aq. & loc.* d *2. partic. prob. 21. 33. & 42.*

A dendum ea ratione permotus fuit, quod in æstate calor naturalis languidus ac debilis existens minus cibos, crudosque humores concoquit: unde excrementa plura generantur, & ob id exercitatione calor nativus magis excitandus, ut concoquat honestius, magisque sudor motu proliciendus, quo excrementa illa exinaniantur, neque intus retenta putredinem contrahant. In hyeme vero, quod validiore existente nativo calore, & per consequens melius cibos, & incoctos humores conficiente excrementa paucissima generantur, atque inde minus illa educi necessarium est, neque exercitatio convenit, quæ exiguam utilitatem afferens

B periculum magnum adnexum habet, ne scilicet aer hyeme madore oppletus corpora motu reclusa illabens magnopere lædat. Ex altera parte vetustissimus auctor (*a*) Hippocrates sive Polybus tria exercitandos homines admonitos voluit, *ut lassitudinem omni tempore caverent, ut deambulationibus matutinis corpus exercerent, ut hyeme & frigido tempore magis ac diutius exercerentur, cessantes tamen priusquam lassitudinem atque calorem sentirent.* Hippocratem deinde secutus (*b*) Soranus Ephesius, Paulus (*c*) Ægineta, & alii medici multi æstate, & autumno minus; hyeme, & vere plus

C exercendum esse maluerunt; judicantes æstate, atque etiam autumno corpora ab ambiente aere satis exiccata squalentiaque reddita haud amplius per motum arefieri debere, neque item calorem alioqui languidum & imbecillem magis retundendum minuendumve. (*d*) Galenus vero, multarum rerum, quas medici sequuntur, auctor bonus censuisse videtur, quod sicuti corpora temperata in temperato tempore, nempe vere, exerceri postulant, simili pacto corpora frigida in calido, calida in frigido, humida in sicco, sicca in humido exercenda sint: quasi semper illud observari debeat, ut corporibus ad aliquam intemperiem decli-

D nantibus tempus, atque locus contraria in exercendo eligantur. Neque hoc in loco prætermittendum censeo, quod (*e*) Plinius Junior scribit de exercitatione æstatis tempore a se fieri solita, ubi a Fusco interrogatus, quomodo diem æstate in Tuscis dispensaret, in hunc modum respondit de exercitationibus, *ubi hora quarta vel quinta: (neque enim certum dimensumque tempus,) ut dies suasit, in xystum me, vel cryptoporticum confero, reliqua meditor & dicto, vehiculum adscendo. Ibi quoque idem quod ambulans, aut jacens, durat intentio, mutatione ipsa refecta paullum redormio, deinde*

E *ambulo, mox orationem Græcam Latinamve clare & intente, non tam vocis caussa, quam stomachi lego, pariter tamen & illa firmatur. Iterum ambulo, ungor, exerceor, lavor.* & paullo post. *Nonnumquam ex hoc ordine aliqua mutantur. nam si diu jacui, vel ambulavi, post somnum demum lectionemque non vehiculo, sed quod brevius, quia velocius, equo gestor, venor aliquando.* In particulari porro tempore exercitationis describendo Aristoteles aliquando motum eum (ut ipsi etiam imputat (*f*) Plutarchus) qui post sumptum cibum fit, commendavit, eo quod tunc calor a motu auctus cibum mox ingestum facilius concoquat,

F cujus tamen contrarium evenit, quando per motum calor a ventriculo ad universum corporis ambitum retractus non solum non adjuvat concoctionem, quinimmo impedit, crudosque & indigestos succos intra venas rapit. Igitur si (*g*) Aristoteles hanc habuit sententiam, in manifesto errore deprehenditur, tanto magis quod Hippocrates,

a *3. de diæta.* b *In Isagoge medicinæ c. 5.* c *Lib. 1. c. 53.* d *2. de tuend. val. c. 7.* e *Lib. 9. epist. 36.* f *lib. de tuend. sanit.* g *Loc. cit.*

Gale-

Galenus, & omnes denique probati medici uno ore pronunciarunt, *semper exercitationem ante cibum esse faciendam* ὥσπερ γὰρ dicebat (*a*) Galen. μέγιστόν ἐστιν εἰς τὴν ὑγιείαν τὸ πρὸ τοῦ σιτεῖσθαι γυμνάσιον, οὕτω καὶ βλαβερώτατον ἐπὶ σίτησιν ἡ πᾶσα κίνησις. idest, *quemadmodum enim ad sanitatem maxime conducit ante cibum peracta exercitatio, ita quivis motus post cibum perniciosissimus existit.* Nam dum exercitatio cibos præcedit, duplex, ac utraque insignis succedit utilitas, altera, quod calor nativus excitatur, augetur, & ad futuram concoctionem perbelle præparatur, altera, quod succos utiles in universum corpus, prout destinati sunt, optime distribuit, excrementis faciliorem exitum præbet: quæ alioqui si retineantur, obstructiones, ac multos alios morbos retuso nativo calore progignere solent. Ex adverso si post cibum quis exercitationes adeat, nedum universi corporis habitui innumeræ cruditates infarciuntur, verumetiam universalis succorum coctio impeditur. id in omnibus evenire testatus est Theophrastus, ubi, quæ coquuntur, a motu impediri hunc in modum scripsit, ἐπὶ καὶ τὰ ἑψόμενα κωλύεται, μὴ ἐν καιρῷ κινούμενα. Quocirca magnopere damnandi sunt Erasistratus, atque Diocles, qui fallis rationibus decepti sanguinem excreantes phthisicos, aliosque plurimos valetudinarios deambulationibus post cibum (*b*) exercebant. Quæ tamen de motu vehementiore intelligenda puto, quod Avicennas exiguum a cibo motum in ventriculo melius eum accommodare, præsertim quando mox dormiendum est, docet. quod etiam Aristotelem significasse consentaneum est, ubi scripsit *ambulationem post cenam efficere, ne ad os ventriculi supernatent edulia.* Tria tamen hoc in loco observanda esse judico: primum est, *ut nullus exercitationem moliatur, nisi prius excrementa per nares, os, alvum, & vesicam expulerit*, cum haud tutam esse exercitationem non inanito corpore clament (*c*) Galenus, & (*d*) Avicenna, & ad hæc etiam hesternus cibus apprime concoctus sit; quoniam si prius vel posterius quis exercitationem adeat, aut crudis humoribus, variisque recrementis implebitur, aut pallidæ bilis proventum augebit. cognoscetur autem cibum jam concoctum esse, tum ex eructationibus, tum ex urinis, quæ dum albidiores sunt, abstinendum a motu demonstrant, dum vero ex albidis flaviores evaserunt, jam tempus exercendi adesse indicant. Secundum observandum est, *ne stomacho immodice vacuo ac plane esuriente labor, vel exercitatio obeatur:* quoniam hoc pacto eveniet, ut ingestus cibus, necdum accommodatus, concoctusve a stomacho rabiente, & consequenter a membris valde famelicis avide nimis rapiatur, & proinde cruditates, & obstructiones innumeræ suboriantur, quod probe intelligens (*e*) Hippocrates dixit: ὅκου λιμὸς οὐ πονητέον, id est, *ubi fames, laborandum non est.* Tertium observandum est, *ne statim post exercitationem cibus assumatur*, sed modica interjiciatur mora, quousque fervor remittatur & agitatio corporis jam sedata appareat. id quod Spurinam senem in sanitate conservanda diligentissimum observasse semper, auctor est Plinius Junior: quodque (*f*) Galenus, & ab Erasistrato, & ab aliis antiquioribus medicis confirmatum fuisse, scribit; crassi tamen, qui tenuiores fieri student, excipiendi sunt, quos (*g*) Hippocrates sive Polybus anhelantes ab exercitatione cibum capere consuluit in libro de salubri diæta. (*h*) Aristoteles quoque hoc ideo non esse faciundum censuit, quoniam corpus statim post exercitationem adhuc purgatur, a labore nondum quiescit, & præterea excrementa citata redundant: unde nec fames tunc oritur, neque calor cibo coquendo vacare potest. ob quod minus etiam exercitati debent statim frigida lavari, aut vinum, vel aquam frigidam potare: a frigida enim lotione hominem lædi metus est, utpote qui jam ex multa exercitatione, & rarior est redditus, & vacuus; vinum similiter caput exercitatis statim exhibitum vehementer ferit, qua ratione illud prorsus evitabant athletæ post exercitationes, si (*a*) Galeno credimus: frigidum autem valde quodcumque post exercitationes illico assumptum ventrem, & jecur offendit, nonnullos item nervis oblæsos, atque alios subito mortuos, quod post vehementem exercitationem vinum frigidum valde biberint, refert (*b*) Galenus. De hora autem diei particulari, in qua homines sani, de quibus fere tota est tractatio, exercitationibus corporis valetudinis gratia operam navare debent, ita decretum apud Galenum & Avicennam reperio, *Vere meridianam horam eligendam esse*, quando aeris status temperatior existit: *Æstate matutinam*, ut diei æstus, quantum fieri potest, evitetur, quam horam in deambulando commendasse simpliciter visus est (*c*) Hippocrates, quamque semper adamasse Alexandrum Macedonum regem, apud Plutarchum legimus: dum is rejectis obsoniorum artificibus longe se commodiores secum afferre, nempe matutinam ambulationem ad condiendum prandium, & prandii tenuitatem ad condiendam cenam dictitabat: Sophocles in Electra, Pausanias & Philostratus VI. de Appollonio testantur solitum gymnasia Græcorum, ante solis ortum aperiri, primum Cursores committi, ut leviores exercitationes, a meridie vero graviores fieri consuevisse, ut luctam, atque pancratium, autumno & hyeme vespertinam, nisi vel cibus mane sumptus, vel quid aliud vetat. Nam cum hisce temporibus mane aer frigidior sit, aliæque diei breves admodum partes in negotiis necessariis consumantur, & præterea cibus quantumvis exiguus mane sumptus non possit, nisi vespere, concoctus esse, ea sola hora exercitationibus apta ab antiquis probata est; unde Marcus Antonius imperator, qui valetudinis omnium fuit studiosissimus brevissimis diebus, ut refert (*d*) Galenus, *sole occidente palæstram* (ubi pila, cursu, & pugilatu eum se exercuisse puto, quando hujuscemodi exercitationes ipsi summopere placuisse, atque in iis plurimum valuisse, scribit, Capitolinus) *ingrediebatur: longissimis autem hora nona, aut ad summum decima:* Quam horam una cum octava fere communem omnium hominum in exercendis corporibus fuisse, testari videtur (*e*) Martialis, ubi quomodo Romæ diei horæ dispensarentur, ad Euphemum ita scribit.

Prima salutantes, atque altera continet hora;
Exercet raucos tertia caussidicos,
In quintam varios extendit Roma labores,
Sexta quies lassis, septima finis erit.
Sufficit in nonam nitidis octava palæstris,
Imperat exstructos frangere nona thoros,
Hora libellorum decima est, Eupheme, meorum,
Præparat ambrosias cum tua cura dapes;
Et bonus ætherio laxatur nectare Cæsar,
Ingentique tenet pocula plena manu.
Tunc admitte jocos: gressu timet ire licenti,
Ad matutinum nostra Thalia Jovem.

a *Lib. de cib. bo. & ma. succi.* b *Cæl. Aur. lib. 2. chro. c. 13. & 14.* c *de tuend. valet. cap. 2.* d *Lib. fen. 3. doc. 2. cap. 3.* e *2. Aph. 16. Avicen. lib. 1. fen. 3. tract. 2. cap. 3.* f *6. epid. 3.* h *6. Ep. 1. con. 3. aph. 2.* g *partic. 5. prob. 28. & 30.*

a *3. de salub. diæta cap. 22.* b *2. de acutis.* c *lib. 3. de diæta.* d *6. de tuend. valet. cap. 5.* e *Lib. 4. epigr.*

quamvis alios etiam fuisse constat, qui hora ab octava diversa exercerentur: ut de Alexandro Severo imperatore prudentissimo constat, de quo scribit Lampridius. *Quod si necessitas cogeret, ante lucem actibus operam dabat. Post actus publicos seu bellicos, seu civiles lectioni Grecæ variorum auctorum operam dabat, post lectionem palæstræ, aut sphæristerio, aut cursui, aut luctationibus mollioribus incumbebat, atque inde unctus lavabatur, ita ut caldariis vel numquam, vel raro, piscinis semper uteretur, in eaque una hora prope maneret: biberet etiam frigidam Claudiam jejunus ad unum prope sextarium. Egressus balneis multum lactis & panis sumebat, ova deinde, mulsum, atque his refectus aliquando prandium inibat, aliquando usque ad cœnam differebat, pransus est tamen sæpius.* (*a*) Horatius quoque paullo diversius, & seipsum, & alios libere viventes in exercitationibus efficere solitos, attestari videtur, ubi post multa hæc scribit.

Ad quartam jaceo, post hanc vagor, aut ego lecto,
Aut scripto, quod me tacitum juvet. ungor olivo,
Non quo fraudatis immundus Natta lucernis.
Ast, ubi me fessum sol acrior ire lavatum
Admonuit; fugio rabiosi tempora signi.
Pransus non avide, quantum interpellet inani,
Ventre diem durare; domesticus ocior. hæc est
Vita solutorum misera ambitione gravique:
His me consolor victurum suavius, ac si
Quæstor avus, pater atque meus, patruusque fuissent.

Illud tamen hoc in loco nequaquam prætereundum existimo, quod majores nostri, quorum major pars vel exiguum quid, vel nihil omnino mane manducabant, semelque tantum in die saturabantur, hora octava diei, vel nona commode exerceri poterant, aut etiam occidente sole. Cæterum ætate nostra, quando vix unum, aut alterum est invenire, cui non sit in more positum, & vespere, & mane cibis saturari, nulla in omni tempore opportunior apparet hora, quam matutina, paullo ante cibi sumptionem; nimirum cum corpora leviora & ab excrementis magis libera, magis ob prævium somnum valida, magis denique a quibusvis impedimentis soluta sunt, & præterea minus imminet periculum, quin externus cibus probe confectus sit: sicut contra in vespere, cum nondum cibus concoctionem assecutus est, corpusq; superfluitatibus magis redundat, magisque gravatur, potius quiescendum, quam exercendum esse, quisque videt: uti quoque animadvertisse (*b*) Avicennam arbitror, ubi dixit: *In hieme vero rationi conveniens erat, ut fere usque ad vesperam tardaretur, sed alia prohibentia hoc vetant.* Erit itaque fere perpetuo nostris hisce temporibus mane ante cibum quibuslibet sanis adeunda exercitatio, sique ullus auctor invenietur, qui post cibum exercitationem commendet, modo prudenter consulat, non gratia sanitatis, aut habitus boni comparandi illud facere, sed potius gratia alicujus particularis affectionis curandæ cognoscetur. Est & aliud hoc in loco magnopere considerandum, veteres tam Romanos, quam alios multos semper dies atque noctes separatim in duodecim horas partitos; atque alias diei *maximas*, ut in æstate, alias *minimas*, ut in hyeme, alias *æquinoctiales* vocasse: numerum autem hunc scribit (*c*) Galenus tanquam omnium utilissimum ab ipsis delectum esse, quoniam continet, & duplum, & quartum, & sextum, & duodecimum: quæ nullus alius post ipsum numerus usque ad vigesimum quartum continere videtur. Unde, ne quis horas diei antiquorum easdem cum Italicis, & multis aliis nostrorum temporum esse putans, errandi in exercitationibus, aut aliis occasionem habeat, hanc horarum partitionem apud veteres in usu habitam memoria tenere debet: sic enim & consuetudines probe judicare, & antiquas novis accommodare facile poterit.

a *Lib. 1. ser. Sat. 6.* b *Lib. 1. fen. 3. doc. 2. c. 3.* c *Lib. de cujusque animi pec. notitia atque medela. c. 5.*

CAP. XII.

Quanta fieri debet exercitatio.

Ex iis rebus, quæ medicorum artem conjecturalem, & pene incertam efficere a multis creduntur, præcipuam remediorum omnium adhibendorum mensuram esse, semper putatum fuit; quam nonnulli antiquorum aliquando tanti fecerunt, ut quasi ejus cognoscendæ spe dejecti medicinæ opera exercere recusaverint. Quapropter & medicinæ professores, & illi qui exercitationum ope sanitatem tueri student, omni cura & diligentia opus habent, quo actionum suarum mensuram, & quantitatem cognoscant, sine quibus incredibilia errata committi solent, & plerumque (utar (*a*) Plinii verbis) *inscitia capitalis* evadit. cumque nos exercitationis totam artem tradere profiteamur, jam quantum unusquisque exerceri debeat, monstrare conabimur. Et ne singula explicantibus nimis divagetur oratio, universa quantitatis exercitationum tractatio ex his constabit. *Quis esse debeat exercitationis communis terminus: Quantum fortes, quantum debiles, quantum senes, quantum viri, quantum pueri exerceri debeant; quantum hyeme, æstate, vere, & autumno; quantum temperate viventes, quantum humidi, calidi, frigidi, & sicci; quantum valetudinarii; quantum non assueti.* his etenim cognitis nihil, quatenus ad præsens caput attinet, desiderari jure poterit. Sed antequam rem aggrediar, adnotandum duco, de corporibus ægris non futurum sermonem; tum quia paucas exercitationes requirunt; tum quia secundum morborum varietates variantur exercitationum species, atque mensuræ; & iccirco certa ratione definiri nequeunt. Terminus igitur exercitationum communis, quem (*b*) Galenus, (*c*) Oribasius, (*d*) Avicenna, (*e*) & Ætius (*f*) Hippocratem secuti docuerunt, duplex est, unus, quando scilicet vapor sudori aliquantisper permixtus sentitur, venæ intumescunt, atque anhelitus permutatur: cum enim ab exercitatione duo requirantur, membrorum robur, & caloris auctio, qui succos concoquat, concoctos nutriendis membris distribuat, atque demum inutilia dissipet, nisi exercitatio tanta sit, & ad similem terminum perveniat: neque bene, neque perfecte illa omnia obtineri possunt, alter terminus est, ut tamdiu exerceatur unusquisq; quamdiu color floridus ejus faciei, & corpori ingeneratur; motusque acriter, æquabiliter, & concinne edit; nec ullam effatu dignam lassitudinem percipit. quod si calor evanescere incipiat; vel corporis moles paullo contractior videatur; vel lassitudo jam immineat illico desistendum est; ne, si ulterius progrediatur, corpus plus justo gracilescat: boni succi una cum malis exhauriantur: & tandem calor naturalis debilior reddatur; & ideo loco roboris acquirendi vires potius destruantur. similiter ubi motuum alacritas, æquabilitas, vel concinnitas remitti quippiam, collabique cernitur; utique statim desinere oportet; itidem si in sudore accidat

a *Lib. 29. c. 1.* b 5. *de locis aff. c. 5.* c *Lib. 6. collect. c. 11.* d *lib. 1. fen. 13. doc. 2. c. 3.* e *lib. 2. c. 3.* f *6. epid con. 2.*

ulla qualitatis ejus, quantitatisve mutatio, quippe quem, & copiosiorem semper, & fervidiorem edi par est, prout motus vehementiores fiunt. cum igitur is aut minor, aut frigidior redditur: tum scito corpus exhauriri, refrigerarique, & siccari plus justo. & proinde corpori exercitando diligenter attendere convenit, ut, quando prædictorum signorum aliquod apparere jam incipiat, protinus exercitatio dimittatur. Atq; hi sunt communes quidam termini, quos magna sese exercentium pars continere debet. Succedunt postea particulares, pro quibus ita decretum volo, quod validi diutius cæteris (nisi quid aliud obstet) exerceri possunt, quamvis etiam vires aliquantisper fatiscerent; nimirum quæ facillime resurgere possunt. debiles parum certe exerceri oportet, alioqui si in his vires vel tantillum patiantur, difficulter, & longo tempore reparantur; & iccirco sat ipsis erit incalescere citra sudoris principium. Senes dum se exercent omni cura sudorem effugere debent; nempe sicci & aridi existentes, ita majorem siccitatem contrahunt; præterea cum jam dixerimus, exercitationes in juventute consuetas in senectute congruere, hoc in loco sciendum est, semper senes minus quam juvenes solebant, exercendos esse, omninoque lassitudinis sensum effugiendum, terminumque exercitationis eorum famis excitationem ponendum; sicuti Socratem jam senem se exercitare, donec esuriret, solitum legimus. Viri, sub quibus comprehenduntur omnes intra adolescentiam & senectutem existentes, moderatas exercitationes postulant: vel enim offenduntur, si plus justo exerceantur, vel paucum omnino fructum capiunt, si minus, vel utroque modo pravum aliquem habitum contrahunt: quocirca terminus communis jam expositus his omnibus mirifice aptabitur. Pueri a primo usque ad tertium ætatis septenarium multis laboribus probe sufficere possunt. quocirca & incalescere, & anhelare, & sudare & aliquantisper defatigari ipsis impune conceditur: excrementis enim plurimis ob vivendi imprudentiam exuberantes a sudoribus, & laboribus multis juvantur; viribus autem validis pollentes a levibus defatigationibus minime offenduntur: haud tamen modum in labore pueros unquam excedere convenit, & tanto minus, quanto primo septenario viciniores existunt, siquidem intempestiva exercitationis duritie corporis pueri adauctum, a natura quam maxime comparari inhibetur auctio, ob quod pædotribas nonnullos sui temporis damnavit (a) Galenus quod plus æquo pueros exercerent. similiter & (b) Aristoteles improbandos judicavit Laconas, qui nimiis laboribus & exercitationibus pueros efferatos reddebant, sicut & illas nationes, quæ athletarum habitum laboribus in pueris generare studentes eorum corpora deformabant, augmentumque impediebant. Nam inter eos, qui Olympia vicerunt, duo, vel tres tantum extiterunt, qui iidem adolescentes & viri sint victoriam consecuti, quod per violentas & plurimas pueris adhibitas exercitationes una cum actione corporis robur atque vis auferebatur. multum itaque exerceri poterunt pueri, sed non immoderate. Hyeme multum exercendum, citra tamen sudorem, ne frigus magis obsit, & quoad universum corpus incalescat. Vere plus, & usque ad sudorem. Autumno minus, minime omnium æstate, quando, (quidquid dixerit Aristoteles) neque sudare, neque incalescere, neque defatigari omnibus ab ambiente aere satis & defatigatis, & debilitatis expedit. Qui temperatam vitam degunt, etsi paucis superfluitatibus

a 1. *de tuend. sanit. cap.* 10. b 7. *Politic. cap.* 4.

A abundent, & iccirco minori exercitatione indigere secundum (a) Galeni sententiam videantur, nihilominus & ipsi moderate exerceri debent, ne ocio torpescentia membra, calorve sopitus, proprium & naturalem habitum remittant, neve excrementa etiam intemperate viventibus necessario genita retineantur. Incontinentes autem sicut multa excrementa, multosque humores supervacaneos aggregant, ita multis exercitationibus ac laboribus opus habent, quæ humores illos, excrementaque absumant, quæve profundos somnos inducentia felicius concoctionem adjuvent; B siquidem (b) Galenus fossores & messores, ideo a pravo vivendi genere minimum quid offendi sentit, quoniam a laboribus in profundos somnos demissi etiam deterrima probe coquunt, & ad meliorem naturam reducunt: ideo isti, modo vel crudorum in corporis ambitu latentium humorum copia, vel virium debilitas, quæ hos plerumque comitari solet, vel aliud quid non prohibeat, quanto plus & diutius exercebuntur, tanto magis sibi consulent; sive incalescant solum, sive sudent, sive etiam leviter defatigentur. Humida corpora multam exercitationem requirunt, quo a motus multitudine humiditas nimia exiccetur; unde ista C tamdiu exerceri poterunt, donec citra virium defectum largus effluxerit, sicca minus exerceri debent, neque unquam calorem, sudoremve in exercendo se expectare. Frigida quoad tota se calefacta percipiant, exercitari expedit. Calida vero parce exercenda sunt, nec unquam aut sudorem, aut incalescentiam, aut insignem anhelitus mutationem in ipsis exspectare decet. Calida præterea & sicca exigua, vel nulla exercitatione gaudent, ne tam caliditas, quam siccitas simul augeantur. Frigidis & siccis ratione frigiditatis, & usque ad manifestam incalescentiam exercitatione opus est; ob siccitatem a sudore valde cavere debent. Calida & hu- D mida moderata exercitatione uti convenit, quoniam pusilla humiditatem superfluitatem non diminuit, multa nimis eliquat, & calefacit, indeque morbosas fluxiones parere solet. quocirca vehementem anhelitus alterationem, vehementemque calefactionem ea effugere necessum est. Frigida porro & humida eatenus exercenda sunt, quatenus anhelent, incalescant, atque etiam paullisper sudent. Summatim hujuscemodi corpora omnium maxime exercenda erunt, ita namque excrementitiæ humiditates, quibus oppleta sunt, inaniuntur, calor naturalis excitatur, & perbelle concoctiones omnes perficiuntur. Demum valetudinarios, qui mox E a morbis resurgunt, exigua admodum exercitatione uti debere, nemo ignorat; quoniam horum vires infirmæ valde existentes, calorque debilis, & membra exiccata, si multa exercitatione agitentur, non possunt non summum detrimentum sentire: proinde isti intra anhelitus mutationem, intra caloris adventum, intra denique defatigationem quamlibet exercendi sunt: prout tamen isti reficiuntur, viresque crescunt, & meliusculi esse cœperunt, adjicere debent exercitationes. Postremo qui exercitationibus inassueti sunt, cum pravam illam consuetudinem deponi debere, jam F ostenderimus, prius expurgari ab humoribus & superfluitatibus ex segnitie ortis secundum Galeni consilium debent, alioqui periculum imminet, ne a fluxionum perniciosis morbis protinus tententur; deinceps primo parcissime exercendi sunt per aliquot dies, postea exercitationis modus paullatim augendus; quousque ad terminum illum perventum sit, quem inassuetis sufficere, & citra ullam

a *In lib. de cibis bon. & ma. suc.* b 1. *de aliment. cult.*

molestiam calefacere experientia docuerit: eo semper (quod supra quoque demonstravimus) animadverso, omnibus immodicam exercitationem nocere, nempe quæ pueris incrementum adimit, & membra colliquat, viris inæquales intemperies gignit, atque febrem interdum, sicuti de illo immodice exerceri coacto narrat (*a*) Galenus in libro de caussis præinchoantibus; senibus immedicabiles lassitudines atque siccitates parit; omnibusque tandem aliquid semper boni effluere facit. Quamquam Aristoteles 11. Ethic. ad Eudemum libro, ubi virtutem medium esse probat, excessum in exercendo defectu magis laudat, sicut in cibo contrarium, *οἷον* (inquit) *καὶ περὶ τὸ σῶμα ἐν μὲν τοῖς πόνοις ὑγιεινότερον ἡ ὑπερβολὴ τῆς ἐλλείψεως καὶ ἐγγύτερον τοῦ μέσου, ἐν δὲ τῇ τροφῇ ἡ ἔλλειψις ὑπερβολῆς*, & quæ sequuntur. Immodicæ autem exercitationis hæc signa sunto, dum articuli calidiores effecti sentiuntur; dum universum corpus aridum & inæquale apparet: dum in motu sensus doloris cujusdam ulcerosi suboritur; dum labor coacte, & non sponte dimittitur; dum post sudorem pallor succedit, sicut in athletis immodice exercitatis evenire consuevisse auctor est (*b*) Aristoteles: dum insolita denique, ac valde molesta lassitudo percipitur. Tota itaque quantitatis exercitationum ratio his omnibus nobis præscripta sit. Quod si multa particularia a quoquam reperientur, quæ a nobis aut ignorata, aut prætermissa videantur, illud sciat, nihil quod ad universam artem necessario pertineat, esse, quin vel explicite, vel implicite a nobis comprehensum habeatur, quamquam etiam multæ exercitationes sunt, quarum quantitatis terminum non expressimus, quod a termino illo communi præscripto eorum mensuram accipi volumus.

CAP. XIII.

De modo exercendi.

PRæter locum, tempus, & quantitatem, quæ in obeundis exercitationibus summa cura observari debere demonstravimus, adest & modus, qui ut in illis ipsis, sic in plerisque aliis rebus recte peragendis tantum potest, ut, nisi is adhibeatur, cætera omnia supervacanea reddantur, infinitisque prope erroribus jam via latissime pateat. Qua de re maxime ad hujus tractationis absolutionem pertinet, ut modum, quem antiqui in exercendis corporibus tenuerunt, quoque temporibus nostris unusquisque sanitatis studiosus uti non sine fructu potest, & debet, apertum brevi sermone faciamus. Modus igitur, quo veteres ad sanitatem usos legimus, fuit is, quem (*c*) Oribasius Pergamenus Juliani imperatoris medicus, (*d*) Ætius Amidenus, & Arabum doctissimus (*e*) Avicenna in medium attulerunt. Viri namque & juvenes exercendi, ubi lotio perfecta concoctio apparebat, fæcibusque alvum exoneraverant, major pars sese exuebant, mox fricabantur mediocriter, usque quo floridus color in summa cute residens, & artuum flexibilitas, atque ad omnem motum agilitas persuadebant; perfricati oleo dulci inungebantur; quod ut magis artus quoslibet penetraret, manibus undequaque prementibus, & explanantibus apponebatur; ab unctione qui luctatione exerceri volebant, aut pancratio pulvere conspergebantur, alii protinus in exercitationem, prout cuique altera alteri utilior, atque gratior apparebat, descendebant, peracta exercitatione paullum quiescebant, deinde strigilibus, vel asperiusculis pannis strigmenta a corpore eradebant; quo facto aliquando rursum fricabantur *ἀποθεραπευτικῇ* dicta frictione, similiterque ungebantur alias in sole, alias ad ignem, ut (*a*) Cornelius Celsus testatum facit: sicque fere semper balneum ingrediebantur conclavi quam maxime alto, lucido, & spatioso, rarius seipsos induentes ad capiendum cibum accedebant. Atque hic totus erat modus, quo vel in gymnasiis publicis, vel in privatis locis major pars liberorum hominum, & eorum qui valetudini curandæ, & bono habitui comparando solemniter incumbebant, frequenter utebatur. Nec quisquam miretur, quomodo liberi homines singulis diebus tot corporis curis occuparentur, quando omnes homines, nedum clariores quotidie defricari solitos, multi auctores, & præsertim Columella memoriæ mandarunt. de quo defricandi more & modo, si Deo placuerit, aliquando tractationem huic adjiciemus. Cæterum verisimile fit quamplurimos alios extitisse, qui vel negotiis publicis, privatisque impediti; vel necessariis variarum artium operibus detenti; vel aliqua valetudinis ratione coacti hoc pacto minime exercerentur, sed frictionibus & unctionibus dimissis, quascumque poterant exercitationes amplecterentur; sicuti & multi reperiebantur, qui prædictarum caussarum aliqua nullo modo exercitationibus vacandi otium habebant; quibus omnibus exactiore victu, & sanis medicamentis opus esse tradit (*b*) Galenus. Verum enimvero cum ætate nostra gymnasia illa ob exercendi commoditates ab antiquis fabricata in usu desierint esse, neque gymnastas & pædotribas, neque aliptas & reunctores habeamus, a quibus fricandi, ungendi, tandemque quomodovis exercendi modos, atque commoditates quæramus, sat erit illis, qui aliqua necessaria occasione impediti libere sese exercendi ocium nequaquam habent, ut potius quomodocumque possunt, exerceantur, quam semper in consummata quiete degant; modo tamen hoc unum observent, ne statim a cibo exercitationes eas, quas gratia sanitatis facere volunt, solicite nimis adeant, sed saltem aliquot horas interponant, quo quam minimum fieri potest nocumentum inde sequatur. Porro qui suæ spontis sunt, & majori ocio propriorum corporum curæ libere vacare queunt, hæc omnia diligenter observare debent, primo, ut corpus tum a fæcibus, & urinis, tum a mucis & sputis accurate emundare, caput pectere, manus & faciem abluere studeant, ne excrementa in variis corporum cavitatibus, atque in ipso ambitu latentia, a motu excitata vaporationibus offendant; strictisque meatibus nonnunquam infarcta, aut exercitationis calore eliquata obstructiones, fluxionesque diversas pariant. Secundo, ut corpus iis indumentis obtegant, quæ laborem ipsi superaddere nequeant, quæve interim a ventis, si qui erunt, vel a frigore tueantur; aut etiam si æstus urgeat, fervorem nullo pacto augere, sive fovere queant; nam indumenta nisi exercitandis prudenter accommodentur, præter impedimentum, quod laboraturis in motu præstare solent insigne, faciunt quoque, & ut sine motus debita mensura sudent, & alia incommoda sustineant; siquidem sudor ita indutorum sine motu multo eveniens, veluti (*c*) Arist. disputat, deterior est eo, qui a labore emanat. & hujus argumentum est, quod ita sudantes decoloratiores evadunt, cum humor per summa corporis passus, atq; incalescens ab externo aere refrigerari non pos-

a *Gale. 3. de symp. cau.* b 38. *partic. Probl.* 5. c 6. *collect. c.* 15. *& seq.* d *Lib.* 1. *serm.* 3. *c.* 2. e *Lib.* 1. *sen.* 3. *c.* 3.

a *lib.* 1. *c.* 2. b *Lib.* 1. *de cibis bon. & ma. suc.* c 2. *partic. probl.* 30. *&* 38.

sit, & inde pallorem facile contrahat, simulque corporis perspiratio, a qua gratus calor emanare consuevit a vestimentis inhibeatur. Tertio observandum erit, ut remisse ac leniter unusquisque exerceri incipiat, deinceps ejus intentionem augeat paullatim, usquequo ad terminum, qui sibi conveniens videbitur, perveniat, atque vehementiam rursum pedetentim remittere eatenus conetur, quatenus sibi jam satis sese exercuisse doctus experientia sentiet: nam subito ab intensis exercitationibus incipere, non solum imbecillibus, sed etiam robustis corporibus summe perniciosum judicavit (*a*) Galenus. Quarto iis, qui inter exercendum sudant, curandum erit, ut peracta exercitatione vestes sudore madefactas exuant, & siccas resumant, idque si fieri poterit in loco tepido, aut temperato, aut saltem neque frigido, neque ventis perflato: si etenim humecta illa indumenta retineantur, facile est carnibus a calore relaxatis iterum sudores imbibi, sicque denuo corporis meatus obstruitur; præterquam quod panni madidi mox frigefacti horrores, fœtores, ac alias molestias inducunt, atque inde febres interdum oriri solent. Quinto observandum erit, ne (sicut etiam supra admonuimus) post exercitationem quam primum quieti sese dedat, aut cibum sumat, sed blando, & valde remisso potius aliquo motu utatur, tantumque a capiendis cibis abstineat, quoad perturbatio illa, quasique corporis fluctuatio æstuatiove, ab exercitatione genita prorsus cessaverit, eique tranquillitas quædam & levatio successerit. *Totus itaque erit exercitandi modus, & ordo, primo corpus a superfluitatibus quibusvis emundare, caput pectere, manus & faciem abluere, se accommodate induere, tardos, & remissos motus incipere, ad celeriores & vehementiores procedere, iterumque paullatim remittere, madefacta sudore indumenta exuere, blande postremo moveri, & sedata exercitationis perturbatione cibum capere.* Atque hæc de universali exercitationum speculatione & methodo disputata sufficiant. Restat modo particulares singularum exercitationum naturas, atque effectus enarrare: quod in sequentibus libris, quantum fieri poterit, plene præstare conabimur.

a *In con. de pon. epilep.*

F I N I S.



HIERONYMI MERCURIALIS DE ARTE GYMNASTICA LIBER QUINTUS.

CAPUT I.

De ordine agendorum, & de nonnullis scitu dignis.



Icuti nullus ab exercitationum particularium cognitione fructus expectandus esset, nisi recta atque universalis methodus, quam superiori libro abunde satis (ni fallor) tradidimus, optime possideretur; Ita profecto illa infructuosa, ac propemodum vana evaderet, nisi hæc particularium fere omnium exercitationum tractatio, quam aggressuri sumus, illi connecteretur; siquidem incerta, ac fallax ea cognitio videri potest, qua exercitatio universali quodam pacto accepta juvare intelligitur: sed si qualis exercitatio, quod nocumentum, quamve commoditatem præstare idonea sit, cognoscatur, proculdubio nihil amplius relinqui constat, quod exercitationum quarumvis scientiam optantis animum explere jure debeat. Et iccirco ne inchoata a nobis gymnasticæ tractatio imperfecta relinquatur, in sequentibus singulos exercitationum jam enarratarum effectus prosequemur; atque hos cum ex antiquorum auctorum comprobatis experientia testimoniis, tum ex rei ipsius natura inspecta, quam esse veram conditiones rerum inveniendi rationem scripsit (a) Galenus, dicere conabimur. Et ne citra ordinem totus futurus sermo vagetur, ita materiam hujuscemodi declarare instituimus, ut primo commoda in corpora humana ex unaquaque exercitationis specie emanantia, deinde incommoda sigillatim explicentur: nam illud, quod quamplurimis medicamentis evenire usu comprobatur, ut si alicui corporis parti, & affectui prosunt, aliis noceant, in exercitationibus item contingere, nemo ignorat. In explicandis præterea utilitatibus atque damnis a membris superioribus principium sumentes, ut plurimum in ultima atque infima seriatim terminabimus, prius tamen illis enarratis, quæ nullum corporis particulare membrum respicere videbuntur. His autem sic pertractatis, duo me saltem peracturum spero: Alterum quod majori facilitate, firmioreque cognitione quicumque hæc legent, animis eorum insidebunt: Alterum quod habito a valetudinis studiosis exercitationum assiduo delectu, vel nulli errores, vel quam paucissimi committentur, sicque demum multi eorum perniciosorum morborum evitabuntur, quos desidia, laborum abstinentia, ac exercitationis ignoratio non contemnendos, quosque intempestivus exercendi usus continuo parere solet: illud namque a natura comparatum esse norunt omnes, ut illa, quæ corpo-

A ribus nostris admota insigniter conducere animadvertuntur, eadem plerumque magnum detrimentum inferant, si vel nullo pacto, vel pravo ordine, atque omnino importune adhibeantur: quod etiam in exercitationibus ipsis fere contingere, judicavit (a) Galenus, ubi scriptum reliquit, eos *qui ante cibos, atque opportune sese exercent, haud exquisita victus ratione opus habere*, quin interdum naturæ in valetudine commissos defectus corrigere, quemadmodum ex adverso illos, & accuratiore victu, & assiduis medicamentis indigere, insuperque nativam sanitatem corrumpere, qui neque ante cibos aliquo pacto, neque ordine, ac B tempore servatis exercitationes adeunt. Cum itaque tali ordine, quæ ad universam gymnasticam perficiendam supersunt, prædictis adjungere propositum mihi sit, id ante cetera præfari operæpretium esse duco, nos in superioribus gymnasticam facultatem non in curativa, sed in conservativa medicinæ parte collocasse. Et tamen omnes veterum medicorum sectas, ac præsertim methodicos, quorum principes Asclepiades, Themison, & Soranus extiterunt, in cunctis fere diuturnis morbis curandis exercitationes aliquas magnopere commendasse, ut ex libris Cornelii Celsi, qui Asclepiadem in multis secutus fuit, nec non Cælii C Aureliani methodici, atque Aretæi clarissime intelligere licet: quod similiter (b) Galenus, & qui Galenum in dogmaticorum secta sunt imitati, magna ex parte confirmarunt. Sed ne vel me, vel illos omnes errasse quis putet, ita sententias nostras accipi debere volo, quod scilicet gymnastica principaliter circa sanitatis conservationem versatur, consequenter circa curativam: nulla etenim exercitationem, qualiscumque sit, usquam reperies, quin in sanis corporibus absque noxa administrari queat, at paucis quibusdam exceptis, nimirum ambulatione, gestatione, vectione, ac D similibus, vix una, aut altera invenitur, quæ ægrotantibus impune concedi queat; immo illa, quæ adhibentur, potius ut remedia, quam ut exercitationes commendatur, cum in sanis omnes exercitationes solum fiant, quo bonam valetudinem tueantur, optimumque corporis habitum inducant: in ægrotis vero iccirco eædem administrentur, ut morbo expellendo aliorum medicamentorum instar cooperentur. Quando igitur antiquorum in variis morbis exercitationibus aliquibus utendi consuetudinem in medium adducemus, non erit, quod ullus admiratione capiatur, nosque reprehendat, tanquam gymnasticam soli con- E servatoriæ inservire statuerimus, quoniam, & nos rei ipsius naturam præ oculis habentes, ita determinandum censuimus, quemadmodum veteres alias experientiis assiduis, alias morborum conditionibus permoti paullo diversius sentire quidem visi sunt, sed re vera a sententia nostra non recesserunt. Aliud insuper hoc in loco summa consi-

a 12. *Method.*

a *In lib. de cibis bon. & ma. suc.* b *De chroni.*

deratione dignum existimo, quod licet in multis exercitationibus diversus extiterit antiquorum mos ab eo, qui hodie in usu est fere apud omnes, veluti pilæ exercitatio, lucta, discus, pugnæ, atque similia; nihilominus cum parum nostra consuetudo ab antiqua recedat, solisque accidentibus quibusdam, & non in rei natura differat, fere eosdem effectus, quos illi suis attribuunt, nos nostris dare poterimus, modo unum, aut alterum observemus, antiquos unctiones, ac pulveres in multis exercitationibus adhibere consuevisse, quas nulli hodie, aut quam paucissimi faciunt; atque hoc multi momenti esse ad variandas utrorumque qualitates, quando de his (a) Hippocrates verba faciens scripsit, *exercitationes in pulvere atque oleo magnas differentias suscipere, cum pulvis frigidus sit, oleum vero calidum, atque inde oriatur, quod hyeme oleum corpus magis auget frigus prohibens, ne quid a corpore demat: Æstate vero caliditatis excessum faciens, carnem liquat, cum & a tempore, & oleo, ac labore corpus calefiat; quemadmodum ex adverso pulvis in æstate magis auget fervorem aeris, & corporis remittens, in hyeme autem frigus & algorem inducit*: præterea major pars hominum semel duntaxat in vespere saturabatur, nostrates bis cibos sumunt, quod item non parum refert ad variandas exercitationum condiciones. Unde qui de nostri temporis exercitationibus æquum judicium ferre optaverit; debebit, quid unctiones, & quid una diei saturatio importent, exacte pensitare, totumque illud nostris adimentes, in reliquis eosdem, vel parum diversos effectus existimare.

CAP. II.

De singularum exercitationis differentiarum effectibus.

Tres præcipuas exercitationum differentias ab antiquis medicis excogitatas fuisse satis constat, quarum prima exercitium παρασκευαστικὸν, sive *præparatorium*, altera ἀποθεραπευτικὸν, tertia simpliciter exercitatio nuncupata. Exercitationem præparatoriam, facultatem cogendi, meatus corporis densandi, eorumque laxitatem corrigendi obtinere, scripsit (b) Galenus: qua de caussa athletæ, qui densitate corporum sudores impedire, & consequenter robur conservare studebant, ante ceteras exercitationes præparatoria utebantur: quam item usurpabant quamplures homines post coitum, ut laxitatem corporis in motu venereo genitam emendarent: de meridiano coitu loquor, cum ex nocturno oborta laxitas satis a somno curaretur: cujus rei gratia magnopere Soclarum laudare soleo, qui apud (c) Plutarchum noctu coitum ob hoc exerceri debere adversus Epicurum medicum gravissime disputat: sicuti quoque (d) Paulli sententiam, (e) Galeni, atque (f) Ætii opinionibus præferre consuevi, dum is contra ipsorum placita tempus concumbendi secundum cibum in vespere antequam somnus invadat, oportunum existere credidit: quod lassitudo ex coitu contracta obdormienti statim remittatur. Exercitationem apotherapeuticam tam pro exercitationis parte, quam pro specie acceptam corpora ab immodicis laboribus exucta emollire, meatusque corporis relaxando excrementa purgare, traditum est a (g) Galeno: unde jure merito post vehementiores exercitationes,

a 2. *de diæta. juxta finem*. b 2. *de tuend. valet. cap.* 3. & 3. *de tuend. valet. cap.* 11. c 3. *symp. prob.* 6. d *lib.* 1. *cap.* 35. e 6. *epid.* f *Lib.* 1. *ser.* 3. *cap.* 8. g 3. *de tuend. valet. cap.* 2.

A post vigilias, post mœrores, a quibus corporum meatus clauduntur, viresque non parum deprimuntur, ut plurimum adhibebatur: in iis quoque commendabantur, qui palæstræ laboribus assueti, ob vitæ negotia cogebantur illos dimittere. Exercitationis simpliciter acceptæ differentiæ, quæ ab extrinsecis desumebantur, eos effectus pariunt, quos locorum ipsorum, a quibus sumuntur, condiciones producere possunt: & ideo, qui in calidis locis exercentur, magis exuruntur, qui in humidis, humiditatem contrahunt, sicque de singulis: corpora namque ab exercitatione rarefacta, facillime disponuntur ad
B imbibendas quaslibet aeris & locorum qualitates. De differentiis ab utendi modis acceptis in hunc modum decernendum erit, quod exercitationes perpetuæ, sive continuatæ & æquabiles magis delassant, quam inæquabiles: ratio est eadem, quam attulit (a) Aristoteles in problematibus, videlicet *membra a multo motu refrangi*: atque multum esse motum, qui unus & continuus est, ac æquabilis: inæquabilem vero non ideo sic delassare, quia ex mutatione nascitur requies, laborque omnibus partibus distributus a singulis minus sentitur: qua itidem ratione motus intercisus, ac ordinatus minorem defatigationem parit, nimirum cum inter-
C ruptio quietem, quies lassitudinis minus inducat. Exercitationes cum oleo peractæ non modo præsentem lassitudinem mitigant, verum etiam futuram prohibent, siccitatemque arcent, ac ad motus promptitudinem majorem generant: cujus rei gratia Pollio nonagenarius ætatem suam oleo extrinsecus adhibito acceptam referebat. Quæ cum pulvere fiunt exercitationes præterquam quod frigidiora conservant corpora, efficiunt quoque, ne sudor ita faciliter effluat, neve illa tantopere defatigentur: habet namque pulvis ex (b) Galeni sententia emplasticam vim, refrigeratoriam, ac
D repercussoriam, ut non temere is præceperit, juvenes temperatos, dum in calidioribus locis exercentur, pulvere uti, qui, si pinguis sit, corpus exercitatum minime extenuat; si autem asper, instar pumicosi, vel acer, qualis nitrosus, existat, exercitationes eo peractæ mirum in modum extenuant. Inter differentias ab ipsius motus quantitatibus desumptas primæ sunt multæ, paucæ, & mediocres. Multas corpus siccare, mediocres obesum reddere, scripsit (c) Galenus: ex quo liquet magna cum ratione, (d) Cælium Aurelianum inter Methodicos non infimum ad prohibendam polysarchiam multas exercitationes commen-
E dasse: de quibus etiam locutum existimo (e) Aristotelem, quando scripsit, exercitationem ideo oculorum acumini obesse, quia universum corpus siccando, indurandoque pupillæ cutem consequenter indurat, atque ita videndi acuties impeditur. Ex differentiis quoque a motus quantitatibus sumptis magnæ exercitationes magnopere calefaciunt, excrementa inaniunt, sudores cient: minus his mediocres, minime omnium parvæ. Inter differentias a qualitatibus captas secundum (f) Galeni sententiam acuta exercitatio, sive celer, aut velox corpora extenuat, carnes & succos de-
F trahit, ob idque a Galeno, & (g) Ætio ad curandum polysarchiam præ ceteris commendatur: lenta, atque tarda pinguefacit, & crassitiem inducit: mediocris inter utraque medios effectus producit. Exercitatio vehemens atque robusta calorem quidem nativum auget, somnos profundos

a 5. *partic. Prob. cap.* 1. & 12. b 5. *de tuend. valet. c.* 12. c 5. *de tuend. valet. cap.* 3. d 5. *chronic. cap. ult.* e *Sect.* 31. *prob.* 14. f *Galen.* 6. *de mor. vulg. com.* 3. & 6. *de tuend. valet.* & *lib.* 6. *cap.* 3. 14. *Meth.* g *Lib.* 1. *ser.* 4. *cap.* 32. & *Gal. de pu. epil.*

generat, & concoquendis cibis, crudisque humoribus confert, at caput ab illa repletur: quocirca mirari soleo, cur (a) Celsus scripserit, *insanientes omnes vehementer exerceri debere*. Valens exercitatio robori augendo conducit: remissa vero languida, ac imbecillis uti prædictos effectus obscurissime parit, sic sanitati ac habitui bono minimum juvamentum affert, potiusque ægrotantibus ac valetudinariis, quam sanis accommodatur. Inter has autem mediæ tum minus, vehementibus ac robustis, tum magis remissis, & debilibus effectus eos producunt, & iccirco sanitatis conservationem non parum adjuvant. His igitur ita determinatis, jam facile evadit cuicunque vel mediocri judicio prædito intelligere, quos effectus singulæ exercitationes, quatenus aliquam ex antedictis habent differentiam, producant: quod tametsi in recensendis singulis non absque animadversione suis locis præterire statuerimus, nihilominus haud inutiliter nunc quoque explicatum fuisse credo, quando jam sæpius demonstratum est, universales hujuscemodi rerum tractationes ad integras illarum notiones acquirendas magni momenti esse. Illud hoc in loco scire oportet, in superioribus libris multa de gymnastica bellica, & athletica nos disseruisse, ut expressius tota medicæ gymnasticæ natura innotesceret: at in sequentibus de medica dumtaxat sermonem habituri sumus: eo quod illarum effectus cognoscere parum omnino confert, ad id quod optamus, assequendum, solosque sanitatem, aut morbos respicientes addiscere sufficit.

CAP. III.

De Saltatoriæ effectibus.

QUicunque saltationum species apud veteres in usu habitas accurate contemplari voluerit, ea ordine temporis, ratione, proportione harmoniaque musica non caruisse sciet: & iccirco nostra tripudia βαλλισμὸς, ac gesticulatorios motus, quos tam mulieres quam viri hodie ad libidines & delicias exercent illis non prorsus dissimiles extare censebit. Verumtamen illud inter antiquorum & nostras saltationes interesse nemo non videt, quod, sicuti illæ aliquando sanitati inserviebant, ita nostræ, nunquam, vel raro hoc fine peraguntur, ut valetudinis conservationem adjuvent; quippe quæ ut plurimum post cenam, atque nocte inter ipsas commessationes exercentur, quando potius quieti & somno vacare præstaret: unde si saltatio opportune, quemadmodum majores nostri faciebant, & quemadmodum cunctas exercitationes peragi debere, (b) superius demonstravimus, administretur, quin commoda multa pariat, inficiari minime poterimus. Cubisticam namque, quam primam speciem fuisse diximus, brachia corroborare, similiter & crura, nimirum quæ potissimum agitentur, quivis intelligere potest. Itaque qui brachia robusta corpusque undequaque flexibile habere cupiunt, hac exercitatione frequenter utantur: ceterum quia, dum in caput saltatur illudque ad terram flectitur, primo caput valde repleri necessarium est, secundo viscera omnia quassari, intestinaque suis locis dimoveri, & tandem dorsum ac articulos, qui in flexionibus vehementer commoventur, magnopere pati, rationi consentaneum est, ideo fugere ipsam expedit iis, qui ulla ex parte caput debile, viscera infirma, lumbos, articulosque imbecilles, vel natura, vel casu aliquo sorti-

a *Lib.* 3. *c.* 18. b *Lib.* 4. *cap.* 11.

A ti sunt. Tertiæ saltatoriæ speciei (de secunda in sequenti capite tractabitur) quam veram orchesticam appellavimus, ejus quamplurima apud antiquos fuerunt genera, quæ fere omnia hodie abolita, vel saltem non usitata esse cum constet, supervacaneum foret singulorum effectus percensere: proinde sat erit illa adnotasse, in quibus præstandis, & cuncta illa convenisse, atque etiam nostram convenire verisimile videtur. χειρονομίαν etenim sive *manuum gesticulationem* attenuare humores, atque sursum carnes trahere, placuit (a) Hippocrati sive Polybo, quam similiter in inveterato capitis dolore, ubi paullatim malum solvitur,
B commendavit (b) Aretæus, veluti & in vertiginosis, epilepticis, cœliacis. Salatio demum, quæ motu universum corpus calefacit, arcendis rigoribus, atque etiam nonnullis tremoribus valde accommodatur: privatim ubi stomachus in concoquendo laborat, crudosve humores aggregat, utile remedium existit: præterea labantes coxas, infirma crura, male tutos pedes, usque adeo confirmat, corroboratque, ut pauca inveniantur, quæ simile auxilium præstare queant: neque itidem alteri cedit hujuscemodi exercitatio in extrudendis a renibus, sive vesica lapillis. Ceterum
C quod prægnantibus mirum in modum noceat, testatum reliquit (c) Hippocrates, ubi cantatrici mulieri, quæ ne calumnias subiret, uteri fœtum abjicere cupiebat, consuluit, ut saltaret, pollicitus ea saltatione conceptum corrumpendum esse, veluti postea contigit. Quicunque vero caput debile, ac vertiginosis affectibus obnoxium habent, proculdubio ab illis circuitionibus, versuris, motibusque continuis offenduntur: similiter oblæduntur quibus oculi illacrymantur, aut in videndo hebetem aciem habent, perinde namque in tripudiationibus alicui evenit, ac in rotationibus, in quibus sæpe oculi tantum detrimen-
D tum patiuntur, ut nihil omnino videant, atque interdum cadant. Renes languidos, & supercalefactos habentes, seminisque fluxum, γονοῤῥοίαν a Græcis vocatum, qualibet de caussa incurrentes a saltationibus abstinere convenit: alioqui eorum affectiones ex motu calefaciente magis recrudescunt. Atque hæc omnia a me dicta intelligantur de ea saltationis specie, quam antiqui sine armis obibant: quod si quis armatæ, quam vocarunt, saltationis conditiones pernoscere aveat, in hunc modum vere atque breviter statuere rem poterit, videlicet omnia quæ ab illa gignuntur vel bona, vel mala, eadem ab hac effici, nisi quod armata
E vehementius membra exercet, magisque illa incalescere, & sudare facit, ob quod (d) Galenus inter vehementes exercitationes non in postremo loco posuit, dum quis gravi armatura tectus celeriter agitatur.

CAP. IV.

De ludorum pilæ effectibus.

LUdorum pilæ antiquitus complures cum apud Latinos, tum apud Græcos extitisse species, abunde (e) secundo libro indicavimus: ex
F quo nullum operæpretium est hoc in loco, ubi solas exercitationum qualitates explicare proposuimus, eadem repetere: illud duntaxat animadverti volo, quod etsi nostra ludorum pilæ genera veterum generibus undequaque non respondeant: sunt tamen magna ex parte valde similia: & ideo

a 2. *de diæta. prop. finem.* b *Lib.* 1. *curat. chr. c.* 2. & 3. c *in lib. de natura pueri, in principio.* d 2. *de tuend. valet.* e *Cap.* 4. & 5.

eorum

A eorum commoditates, atque nocumenta ſingulatim enarrare ſtudebimus, ut facta noſtrorum cum illis comparatione, quid conferant, quidve noceant, utraque ſimul cognoſci poſſit: ſed ne tractatio iſta confundatur, ſicut alias fecimus, primo Græcos ludos, deinde Latinos proſequemur eodem ordine, quo ſupra uſi fuimus. In eo etenim convenire cuncta harum exercitationum genera cenſuit (*a*) Avicenna, quod fortes exiſtunt. Hoc præterea commune ex omnibus hujuſcemodi ludis commodum percipitur, quod qui in ipſis, vel ipſorum aliquo ſeſe exercent, promptiores ad motum reddantur, iiſque vitales actiones roborentur: B peculiariter vero parvæ pilæ exercitatio inter veloces citra violentiam & robur collocant (*b*) Galenus atque (*c*) Paullus, cujus merito corpora craſſa, ut ſimiles exercitationes facere dictum fuit, attenuat: ideoque apud Nonium a Lucilio ſcriptum invenitur, *Cum ſtudio in gymnaſio duplici corpus ſiccaſſem pila*. Prima autem parvæ Græcorum pilæ ſpecies, ſecundum (*d*) Antylli ſententiam, carnem ſolidam reddit, brachiis, dorſo, atque pullulantibus coſtis magnam utilitatem præſtat, cumque in ea exercitatione crura magnopere laborent, ad acquirendum robur non parum proficiunt. C Secunda exercitationis parvæ pilæ ſpecies præſtantiſſima reputabatur olim, quod corpus ſanum & promptum ad motus cum robore conjuncto præſtat, adſpectum firmat, neque caput replet. Tertia vero ſpecies oculos atque brachia juvat, ſpinæ propter inflexiones, quæ currendo fiunt, commodum affert; crura propter curſum mirum in modum firmat. His porro omnibus parvæ pilæ ſpeciebus cuncta illa convenire cenſeo, quæ Galenus in libello ſuo illis dicato, paucis verbis complexus eſt, videlicet *quod tum animorum virtutem pariant, tum omnes corporis partes accommodate exercendo bonam corporis valetudinem, ac membrorum concinnitatem efficiant*. D Pilæ magnæ ſpecies prima ſecundum Antyllum totum corpus firmat, cumque ad deducendam infra materiam vehementer cooperetur, capiti in primis, cunctiſque ſuperioribus partibus, non ignobile juvamentum affert: de hoc ludo ſermonem habuiſſe puto (*e*) Alexandrum Trallianum, quando in curatione priapiſmi ſphæræ exercitium commendavit, quo materia in diverſum retrahatur, & ſpiritus flatulentus digeratur. Secunda ſpecies, quæ plus juſto magna pila peragitur dum projicitur, & utraque manu propter magnitudinem emittitur, brachia firmat, ſed nimis duras E plagas infert, ob idque non modo ægrotis, aut convaleſcentibus eſt inutilis, verum etiam bene valentes immodica defatigatione afficit. Inanis pila, quam tertiam effecimus, æque exercet, ac motoria, in qua curritur, attamen non admodum facilis eſt, neque apta, atque ideo omittendam eam eſſe conſuluit (*f*) Oribaſius ex Antylli ſententia. Pilæ, & magnæ & parvæ exercitationem vertiginoſis obeſſe judicavit (*g*) Aretæus, quoniam capitis & oculorum circumvolutiones atque intentiones vertigines afferunt. Coryci exercitationem inter veloces adnumeravit (*h*) Paullus, F quas cum dictum a nobis ſit corpora craſſiora attenuare, ſumma ratione Cælius Aurelianus ad diminuendam polyſarchiam hanc exercitationem, quam a Græcis *corycomachiam* vocari ſcribit, adeo probavit, ſecutus in hoc (opinor) (*i*) Hippocratem, qui corycomachiam, & chironomiam idem præſtare quod lucta tradidit. Hoc exercitationis

a *Lib.* 1. *ſen.* 3. *doc.* 2. *cap.* 2. b 2. *de tuend. valet. cap.* 8. c *lib.* 1. *cap.* 18. d *Orib. lib.* 6. *collect. cap.* 32. e *Lib.* 9. *c. ult.* f *lib.* 6. *cap.* 3. g *lib.* 2. *cur. chron. cap.* 3. h *lib.* 5. *chron. cap. ult.* i 2. *de diæta circa finem.*

genus judicavit Antyllus muſculoſum corpus reddere, roburque afferre, & præterea univerſo corpori aptari, nec non ob plagas, quas infligit, omnibus viſceribus idoneum exiſtere. Aretæus item in elephanticis κορυκοβολίας laudavit: ſi tamen quis plagas in pectore a coryco fieri ſolitas conſideret, facile ſentiet, eos, qui pectore debili vexantur, ſimili exercitatione periclitari, & quandoque contingere poſſe, ut in thorace vaſa rumpantur. Atque tot ſunt quæ de pilæ Græcorum ludorum qualitatibus dici poſſunt. Succedunt luſus Latinorum genera, quæ & ab ipſis quatuor ſpeciebus complexa omnia in uſum ſanitatis recepta ſuperius demonſtravimus. Horum primum locum obtinet exercitatio folle acta, quæ univerſum corpus exercet, ſed dum brachiis impellitur, dorſum in primis atque brachia firmat: ob quod (*a*) Cælium Aurelianum de hoc pilæ ludo verba feciſſe exiſtimo, quando in epilepticis humeros ſphæræ luſu exerceri mandavit: dum vero pugnis emittitur, manibus major utilitas contingit: ambo tamen viſcera adjuvant, calculiſque a renibus & veſica extruendis mirifice conferunt: coxas & crura imbecillia confirmant. Nam Auguſtum, qui hujuſcemodi affectibus corporis ſolicitabatur, eorum gratia *folliculi exercitium* (ut refert (*b*) Suetonius) *adamaſſe* opinor: quod cum præcipue ſuperiores partes exerceat, iis, qui citatam alvum habent, & quos tremor corporis exercet, non ſine ratione (*c*) Cornelius Celſus prodeſſe ſcripſit. Hanc etiam exercitationem intellexiſſe arbitror (*d*) Plinium, cum Spurinæ prudentiſſimi, & ſanitatis ſtudioſiſſimi viri rationem vitæ obſervatam explicans, *ſeſe pila movere*, atque tali exercitationis genere *cum ſenectute pugnare* ſolitum ſcribit, ut vere dixerit (*e*) Martialis:

Folle decet pueros ludere, folle ſenes.

Pila trigonalis, quam parvam fuiſſe, & tertiæ ab Antyllo ſpeciei deſcriptæ correſpondere probavimus, eoſdem plane, quos illa, effectus producit: peculiariter autem oculos exagitat, exercetque; dum eos intendere ſemper, & modo huc, modo illuc, modo ſurſum, modo deorſum convertere neceſſarium eſt; quocirca jure merito (*f*) Horatius hujuſcemodi exercitationem lippientibus obeſſe cecinit:

Luſum it Mæcenas, dormitum ego, Virgiliuſque,
Namque pila lippis damnoſum & ludere crudis.

ſane lacrymoſi atque lippitudine infecti oculi a quolibet, vel minimo motu magis exacerbantur: quies vero eos recreat juvatque, ſicuti & crudos: diximus enim *nullam exercitationem obeundam eſſe, niſi peracta cibi concoctione*. Ex quo fit, ut neque pilæ luſus ullo pacto conveniat, quibus crudi, atque indigeſti cibi ſtomachum adhuc male habent: veluti forte Virgilius, alioqui ſtomacho debili natus, tunc erat, quando de ipſo ſic Horatius ſcripſit: quod ſi qui ſunt, quorum ventres, atque ſtomachi flatibus repleantur, & præ frigore doloribus vexentur, tantum abeſt, ut exercitium pilæ ipſis ullum nocumentum inferat, ut potius calefaciendo, flatuſque inſigniter diſcutiendo non exiguam utilitatem præbeat: qua de re laudandus eſt Cælius Aurelianus, qui inter ceteras pro colicis curandis exercitationes pilæ ludum præcipue commendavit: quomodo item ſtomacho imbecillibus ſimili ratione

a *Lib.* 1. *chro. cap.* 4. b *In ejus vita c.* 80. & 83. c *lib.* 1. *c.* 6. d *Epiſtola* 1. *libri* 3. e *Lib.* 4. *epigr.* 45. f *Lib.* 1. *Serm. Satyr.* 5. g *Lib.* 4. *chro. cap.* 7.

commodum esse tradidit Cornelius (*a*) Celsus. Paganica pila ob latitudinem atque duritiem difficultate aliqua non carebat, & iccirco potius rusticis, & duris corporibus, quam urbanis conveniret: hodie neque permittendum foret valetudinarios, senes, atque pueros hujusce generis motu exerceri. Harpastum, quod cum Græcorum harpasto convenire demonstratum est, inter celeres & vehementes exercitationes adnumerari debet: quo circa attenuare, excrementa exinanire, calorem augere, robur efficere potest, præcipue autem brachia & humeros confirmat; *quinimmo dum invicem congredientes, seque, ne constitutus in medio excipiat pilam, mutuo vetantes laborant, maximum id vehementissimumque est, multis utpote colli obversionibus, multisque palæstricis complexibus commixtum, adeo ut caput & cervix colli obversionibus, latera vero, thoraxque & venter faciei elationibus, depressionibus, expulsionibus, obnixibus, aliisque palæstricis prehensionibus fatigentur, quibus etiam exercitationibus lumbi & crura, non parum tenduntur*. Et iccirco, quemadmodum sanos ac robustos harpastum magis confirmat, ita eos magnopere lædere credendum est, qui vel caput debile, & collum infirmum habent, vel quibus in thorace vitium aliquod reperitur, aut qui renes, lumbosque supercalefactos gerunt. Atque hæc sunt, quæ de pilæ ludorum effectibus pro sanitatis studiosis ab auctoribus determinata inveniuntur.

CAP. V.

De Luctæ commoditatibus, & incommoditatibus.

Lucta, quæ fere semper ab antiquis in magno usu atque existimatione habita fuit, tametsi a medicis, uti diximus, non admodum ad sanitatem probata sit, hodieque a nobilibus negligatur, & quasi a solis rusticis eo modo, quo apud priscos ab Athletis, exerceatur, nonnulli tamen eam etiam pro sanitate tuenda, atque parando robore in usu habent, quos fortasse quamplures alii imitabuntur, si, quemadmodum hactenus effecimus, ejus commoda, atque etiam incommoda ab auctoribus longa experientia, ac naturali ratione observata ipsis in medium proponemus. Quod etenim lucta vehemens, atque magna exercitatio sit, Galenus & Avicenna præ ceteris satis testatum reliquerunt: unde certum esse cuivis potest, ab hac ipsa eadem proficisci, quæ a similibus exercitationibus provenire jam declaravimus: illud addendum erit, posse luctam sicuti antiquioribus temporibus, ita & nunc quadrupliciter fieri, alias supra pavimentum, quod genus a Plutarcho *pancratium volutatorium* nuncupari (*b*) prædiximus: alias erecto corpore, ac utrobique, modo vehementer, modo remisse, Neque id hoc in loco prætereriri debet, penes Latinos scriptores plerumque, aut saltem interdum sub nomine palæstræ luctam intelligi, perinde ac Græci nomine πάλις continuo fere illam ipsam accipiunt. Lucta quæ vehementer, atque erecto corpore peragitur, secundum (*c*) Hippocratem externis corporis partibus magis laborem exhibet, carnem calefacit, corroborat, ac auget. Ex Antylli vero sententia firmum & validum spiritum reddit, itemque corpus solidum, ac musculosum, nervos etiam confirmat, tandemque naturales omnes actiones corroborat; præterea carnem densam illam quidem, &

a *Gal. lib. de parvæ pilæ ludo. cap.* 2. b *Lib.* 2. *cap.* 8. c 2. *de diæta.*

A exiccatam, sed tamen ex omni parte paucam adjicit, pinguedinem, tumores, ac omnia œdemata aufert; si lucta fiat interposita aliquantisper quiete, magis, ut sentit (*a*) Aristoteles, sudorem movet, quando humor a requie collectus, mox exercitatione educitur: sin continua agatur, modo solis corpora exiccare potest. Privatim autem capiti prodest, in cujus dolore luctationem jugem adhibito magistro peractam laudat (*b*) Cælius Aurelianus, sensus exacuit: ob idque fortasse Theodorus (*c*) Priscianus illam pro melancholicis curandis imperat, stomachum præsertim frigidis oppressum morbis adjuvat: in quo palæstram corpus B agitantem conferre, idem (*d*) Cælius memoriæ prodidit: non secus quoque frigidos ventres, ac genitalia membra, si quando humoribus, aut flatibus sollicitantur, magno juvamento afficit, cum maximis illis conatibus motibusq; universum prope corpus calefaciat; qua ratione (*e*) Oribasius palæstram sive luctam hydropisim curare, Theodorus (*f*) Priscianus satyriasim extinguere scriptis tradiderunt. Ceterum hujuscemodi exercitatio ob ipsius vehementiam febricitantibus omnibus inimica existit: ut non immerito ab (*g*) Hippocrate fuerit acriter Prodicus reprehensus, quod luctationibus febrientes interficeret. Humidos C natura haudquaquam lucta exerceri consulit (*h*) Hippocrates: hac obscura satis ratione motus, *ne meatus magis cavi effecti repleantur*: faucibus & collo magnopere nocet: quæ scilicet partes dum in compressionibus plus æquo compinguntur, divelluntur que, damna recipiunt, veluti evenisse Commodo Marci Imperatoris filio scripsit (*i*) Galenus, quem adhuc puerum ex lucta inflammationem oris passum fuisse recitat. Jacobum inter luctandum nervum latum oblæsisse, ob idque & ipsum in posterum, & Judæorum gentes a nervorum esu abstinuisse, auctor est Josephus in fine D primi libri Antiquitatum Judæorum. Ad hæc thoraci valde aliena est, cui vel vasis alicujus rupturæ, vel spiritus interceptionis ex constrictionibus magnum impendet periculum: unde non temere (*k*) Galenus, ne suffocentur, periclitari luctatores dixit, qui similiter renibus, & lumbis male affectis talem exercitationem fugiendam esse voluit, quanquam (*l*) Rufus Ephesius, qui cum Critone sub Trajano Romæ in medicina floruit, convalescentibus a renum morbo palæstram minime interdixit. In ulceribus internis vitandum voluit Celsus, ne vel luctando, vel currendo, vel alia ratione sanescentia ulcera exasperentur. Præ- E terea cum inter luctandum crura sæpenumero insigniter flectantur, debilitate crurum affectis adversari credendum est. Sed hæc omnia intelligi debent de erecta palæstra vehementer facta. Quæ vero remissius, & placide peragitur, viceversa secundum Antyllum carnem multam generat: ex quo fit, ut iis, qui a morbis sese reficere incipiunt, sit superiore accommodatior, ac minimo periculo robur & fortitudinem pariat: capiti & thoraci prodest, nervos corroborat: de hac locutum esse (*m*) Plutarchum existimo, ubi scripsit Lycurgum corpora virginum cursibus, luctationibus, jactibusque discorum & jaculorum exercuisse, ut, quem- F admodum germinum radix validum in acribus terris principium sumens melius germinat, ita & hæ partes robuste tolerantes, honeste simul ac facile adversus dolores pugnarent. Quæ porro supra pavimentum efficitur luctatio, si credimus (*n*) Oribasio,

a 2. *Prob. part.* 7. b *Lib.* 1. *chro. cap.* 1. c *Lib.* 2. *c.* 2. d *Lib.* 3. *chro. cap.* 3. e *Lib.* 6. *c.* 28. f *Lib.* 2. *ad Tim. c.* 21. g 6. *Epid. con.* 3. *aph.* 32. h 1. *de diæta.* i *lib. de præc. ad Post.* k 6. *epid. com.* 3. l *In libro de passionibus renum.* m *In ejus vita.* n *loco citato.*

præcordia atque intestina vitiata adjuvat, lumbos imbecillos, & genua infirma fortiora reddit, sed capiti est ineptior: volutatio in palæstra, cum a Galeno inter celeres exercitationes recenseatur, ad extenuanda corpora accommodata erit, sicuti pro minuenda polysarchia a Cælio commendata est, & ab Ætio si in pulvere fiat, ad hydropisim curandam: eam namque humores exhauriendo refrigerare auctor est in II. de diæta Hippocrates: at secundum (*a*) Galeni sententiam iis magno studio fugienda erit, *quos ex levi caussa vertigines, comitiales morbi, gravis ophthalmia, vel aurium dolores male habent: simili modo & illis, quibus tonsillæ, & angina incidunt, quibusque prompte in columellam, gingivas, dentes, denique partem aliquam ex his, quæ circa collum, aut totum caput habentur, fluxiones procumbunt*. Hactenus de lucta, circa quam oriri posset multis dubitatio, cur Galenus, qui gymnasticam artem omnibus aliis melius calluit, non modo luctam fere nullibi ad quidquam commendavit, sed potius tanquam parum utilem, aut omnino noxiam damnavit: cum alias dixerit luctatoribus vasa pectoris rumpi, alias crura distorqueri, alias suffocari, alias luctam a bene instituta republica odio haberi. At hujuscemodi dubitationes ita dissolvere licet, quod ex sententia ipsius (*b*) Galeni vere palæstra, sive lucta, per quam exigua gymnasticæ medicinæ pars extat, omnibusque exercitationibus homini minus utilis: siquidem secundum ipsum jaculari, currere, equitare, saltare, venari, navigare, fodere, quam lucta exerceri melius est: & sicuti athleticæ, gymnasticæ luctatio magis accedit, atque inservit, ita quoque a medica longius recedit: unde non est mirum, si Galenus ejus exercitationis facultates explicare noluit, quam in medicina minimam commoditatem obtinere credidit. Nos autem ea, quæ ab aliis auctoribus tradita invenimus, explicanda esse duximus, non ut Galeni auctoritatem ceteris, vel ipso superioribus, quos male de exercitationibus sensisse scripsit, vel posterioribus postponam; sed ut demonstrarem, si qua a lucta exspectari commoda debent; hæc ab auctoribus indicata, & nulla alia fore. De ista namque apud (*c*) Hippocratem scriptum invenio, quod *qui exercitationibus utuntur, hyeme currere ac luctari debent, æstate vero luctari quidem parum, currere autem minime, sed multum deambulare, secundum ventum ac frigus. Quicumque ex cursibus fatigati fuerint, eos luctari oportet; qui vero ex lucta fatigantur, eos currere expedit: sic enim laborans fatigata corporis parte, vel maxime calefieri, componique ac recreari queat*.

CAP. VI.

De Pugilatus, Pancratii, & Cæstuum facultatibus.

QUamvis inter ceteras exercitationes ad sanitatem spectantes pugilatus minimam sibi partem vindicare videatur, potiusque athletarum, quam ingenuorum hominum professionis specimen præseferat: nihilominus si partes corporis, quæ simili motu agitantur, accurate contemplemur, neque illum sine aliquo fructu perfici statim judicabimus: nam tum brachia, tum manus nonnullis usque adeo hujus exercitationis ope firmantur, atque consolidescunt, ut etiam lapides, atque ligna pugnis ferire, & ma- A gna spectantium admiratione confringere non dubitent: quos certe illis partibus optime valere, firmaque valetudine frui nemo negaret: ideo quicunque brachiis, manibus, atque digitis firmari, illisque robuste uti exoptant, quam aptiorem exercitationem ista requirere debeant, non video: eo magis, quod licet antiquitus ab erectis semper pugilatus exerceretur, potest tamen interdum necessitate urgente non minus a jacentibus & sedentibus, quam ab erectis & stantibus, seque moventibus peragi: sed differt non parum ab erectis ne, an secus peragatur; quoniam in erectis & sese moventibus primo quidem superiores partes exer- B citationis beneficium sentiunt, at inferiores quoque partes eo penitus non frustrantur, quod non contingit in jacentibus, vel sedentibus, quorum inferiora penitus ociantur. Nocet pugilatus capiti, neque satis mirari possum, cur Aretæus in vertiginosis eum probarit: nocet auribus & pectori nimium, quæ dum admodum debilia sunt, a plagis illis, & pugnorum percussionibus magnopere offenduntur: a quibus similiter omnes illi cavere debent, quibus dentes infirmi & labantes sunt. De manuum exercitatione memoriæ traditum est ab (*a*) Aristotele, quod exercentibus manus sudor magis emanat, si ceteræ corporis partes simi- C lem habitum servent: quoniam in ea exercitatione spiritus continetur, & partes sub alis cordi propinquæ fricantur: ex qua frictione cum calor increscat, tum ejus, tum frictionis poros recludentis ope humor faciliter a corpore extra evocatur. De his etenim exercitationibus omnibus locutum Philagrium medicum apud Ætium puto: quando nocturnum seminis profluvium exercitationibus per supernas partes factis curandum mandavit. Quæ frequentissime omnium ab athletis exercebantur, erant lucta, pugilatus, & pancratium; luctæ atque pugilatus minimus quidem D fuit in gymnastica medica usus: sed pancratio multos, quibus aliquæ corporis partes male afficerentur, se curasse gloriatur (*b*) Galenus: ex quo sicuti pancratio se exercentes toto corpore, ut Pausanias auctor est, certabant, similiter credere debemus, illud moderate peractum universo corpori ad robur acquirendum prodesse: vehementer si fiat, solum athletarum munus existere. Ad hæc cum a (*c*) Galeno inter magnas exercitationes recenseatur, caliditatem augere, & consequenter frigidis habitibus apprime congruere, rationi consentaneum est: id quod intellexisse (*d*) Theodorum Priscianum, quem alii Octavium Horatianum Vindiciani, Archiatrorum Valentiniani E comitis discipulum faciunt, arbitror, quando scripsit *hydropicos labore nimio, & continuis exercitationum quassationibus forsitan curari posse*: ab (*e*) Hippocrate edoctus, qui hæc in v. Epidem. scripta reliquit: ὑδρωπιώδεα δέον ταλαιπωρέειν, ἱδροῦν. quod item innuere voluisse Cælium Aurelianum possibile est, ubi stomacho sollicitatos variis palæstrarum exercitiis adhibito præceptore exercendos consuluit, ut inflationes ac frigiditates illius removerentur: quæ omnia etiam de volutatorio pancratio fere intelligi possunt. Pancratii species, quam diximus II. libro sub σωματομαχεῖν F notasse Galenum, quod ad crassiores homines efficiendos mirifice conferret, indicavit ibi Galenus ex gymnastarum judicio: quo in loco perperam Latinus interpres *athletas* transtulit. Cæstuum exercitationes, de quibus apud medicos nullam prope mentionem factam invenio, quin aliquod brachiis præsidium afferre

a 5. *de tuend. valet. cap.* 3. b *ad Thras. cap.* 41. c *lib. de salub. diæta*.

a 2. *prob.* 5. b 2. *de tuend. valet. c. ult.* c 5. *epid. con.* 1. *aph.* 6. d *Lib.* 2. *ad Timot.* e *Prope finem*.

valeant, negare minime possum: cum tamen exercitatio cæstibus facta pugilatus species quædam foret, atque a (*a*) Virgilio nomine quodam infami sub hoc versu notetur:

Seu crudo fidit pugnam committere cæstu.

in hanc sententiam venio, cæstus apud medicos, sive in tuenda sanitate, sive in curandis morbis, sive in acquirendo bono habitu nullum locum habere, atque ideo similem exercitationem penitus omitti debere. Ceterum illud ignorari hoc in loco nolo, pugilatum, & cæstus exercitium absque antagonista quandoque usurpatum, tuncque *schiamachiæ*, de qua infra loquemur, & (*b*) supra quoque locuti sumus, speciem quandam extitisse, dum scilicet pugnis & cæstibus aerem dumtaxat percutiebant, quæ profecto exercitatio veluti manus atque brachia citra molestiam exercere valet, pariter alteri cum adversario factæ præferenda semper erit: nempe cum plagis illis, atque percussionibus careat, quæ plerumque in hujuscemodi pugnis utrumque certatorem magna molestia afficere solent: quocirca si aliqui hoc genere exercitationis delectati, assuetive (nam & (*c*) Galenus ipse in exercendis hominibus magnopere advertebat, qua quis exercitatione delectaretur, cuive assuetus foret) brachia, humeros, & manus corroborare, agilioresve reddere percupient, poterunt citra ullius noxæ periculum sese dumtaxat adversus aerem in illo exercere, atque eo pacto sine plagis & gravibus percussionibus, delectationem, ac utilitatem optatam simul assequi: modo in reliquis ea omnia serventur, quæ in cunctis exercitationibus obeundis studiose observanda esse in libro (*d*) quarto docuimus.

CAP. VII.

De Cursus natura.

SIcuti pugilatum privatam manuum exercitationem paucos usus apud medicos habuisse ostendimus, ita cursum, quo pedes fere soli exercentur, maximæ utilitatis extitisse, & proinde a medicis, atque gymnastis sæpius commendatum fuisse demonstrabitur. Cum etenim a (*e*) Galeno inter illas exercitationes reponatur, quæ veloces sunt citra robur atque violentiam, negare haud possumus, quin corpora attenuet, carnes atque succos minuat: id quod clarissimis verbis antiquissimus auctor (*f*) Hippocrates, nec non (*g*) Galenus ex gymnastarum & medicorum sententia asseruerunt. Est tamen in cursu agendo multiplex discrimen, quod *alius velocius, atque vehementius; alius remissius, & placidius* peragi potest: & hac ratione illius effectus variari necesse est, quemadmodum etiam currendi modi, dum variantur, *alii in rectum, alii in obliquum, alii ante, alii retro, alii circulariter, alii nudis corporibus, alii tectis, alii per plana, alii per inæquales, vel montuosas vias aguntur.* Cursum quemcumque febrientibus detrimentum afferre, prudenter traditum est ab (*h*) Hippocrate, & a (*i*) Galeno, quem a nemine ægrotos cursibus curari scribentem de solo vehementiore sermonem habuisse sentio, quando etiam in libro de parvæ pilæ ludo, illum veluti non salubrem, & plus æquo universum corporis habitum extenuantem, nihilque virilis exercitationis habentem jure improbavit. De hoc

a *Lib. 5. Æn.* b *Lib. 3. cap. 4.* c *2. de tuend. valet. cap. ult.* d *Cap. 10. 11. & 12.* e *2. de tuend. valet. cap. 10.* f *6. epi. con.* g *3. aph. 2.* h *6. epid. con. 3.* i *Apho. 31.*

item currendi genere locutus fuit Antyllus, ubi cursum vehementer exercitationem nuncupavit: alioqui Galeno repugnantem sententiam tulisset. Est igitur cursus vehemens fere ad sanitatem defendendam noxius potius, quam utilis, sique ullum juvamentum affert, proculdubio carni, atque immodicæ pinguedini tollendæ confert, veluti comprobavit (*a*) Cælius Aurelianus: confert quoque ex (*b*) Hippocratis sententia valde humidis corporibus, quo & ipsa humore exinaniantur, & humor amplius, atque citius sistatur: ob quod & in splenis ægritudinibus quibusdam strenue adeo juvare reperitur, ut Ætius Amidenus se aliquos novisse referat, qui solis cursibus & deambulationibus ab omni affectione sint liberati. Legitur apud Plutarchum in Demosthene Orchomenium Laomedontem ad repellendum splenis vitium ex medicorum præceptis longis cursibus usum, atque ita corpore laboribus subacto certaminibus sese dedisse sacris, & inter optimos evasisse dolichodromos. Peculiariter vero iis valde nocet, qui capite aliquo pacto male afficiuntur, ex quo (*c*) Aristoteles quærens, cur, qui detrahere ad ima genus omne excrementorum putatur, cursus si velox fiat, tam in hominum genere, quam in ceterorum animalium facit, ut capita a morbo tententur, dicit id eo evenire, quoniam motus velox, cum vires intendit, & spiritum retinet, caput concalfaciat, ejusque venas mirum in modum inflat, attrahentesque reddit facultatis externæ, ut frigoris & caloris; præterea quæ in pectore sunt, sursum attrahi cogit, ex quibus omnibus locum superiorem ægrotare necesse est; & iccirco sapienter (*d*) Theodorus Priscianus scriptum reliquit, cursum vehementem epilepticis esse penitus inhibendum. Cursus moderatus, atque placidus ad corpora perbelle calefacienda, ad naturales actiones corroborandas, ad appetitum excitandum plurimum valet; privatim autem defluxiones, atque catarrhos curare, & aliorsum vertere idoneus est: & iccirco ab Aretæo talis pro vertiginosis commendatur, sicut, & pro elephanticis ab ipsomet, atque a (*e*) Celso, qui, ubi sicca tussis aliquem exercet spiritu retento, sed non in pulvere, cursum commendat, uti etiam in faucium interiorum exulceratione, necnon eo morbo quem Græci κυνικὸν σπασμὸν nominant: licet enim primum defluxiones excitare videatur, eas tamen tractu temporis postea cohibet, & ob id ischiadicis prodesse perhibetur, in quibus cursus initio vix crura moveri possunt: sed ubi in medio sunt, ita properant currentes, ut morbi propemodum obliti videantur. Stomachum strenue firmat, ventres a flatibus & frigidis passionibus liberat: ut non sine ratione ipsum in curandis colicis adhibendum consulat Cælius Aurelianus, sicut, & (*f*) Ætius in hydropicis: splenis tumores deprimit, & ob id merito (*g*) Theodorus Priscianus spleniticos cursum appetere debere prædicavit. In renum morbis, & seminis profluvio se cursum adhibuisse, tamquam adservatum quoddam præsidium memoriæ prodidit (*h*) Antyllus, quemadmodum, & iis, quorum viscera torquentur, & qui fungos esitarunt, vel a scorpionibus icti sunt, eundem profuisse observavit: quæ tamen sententia in cunctis renum affectionibus minime probanda est: quoniam si patiantur ulcus, sive nuper sint passi, a cursu non parum detrimenti capere credidit (*i*) Rufus Ephesius. Quod præter hæc talis exercitatio pe-

a *Lib. 4. chro. c. 4.* b *1. de diæta.* c *5. partic. prob. 9.* d *lib. 2. ad Timot. cap. 2.* e *Lib. 3. cap. 25.* f *lib. 3. ser. 2. cap. 28.* g *lib. 2. ad Timot. cap. 25.* h *Oribas. 6. coll. c. 22.* i *lib. de affe. ren.*

des, atque crura, quorum propria actio existit, non parum adjuvet, compertum habetur apud omnes. Cum igitur tot commoda secum vehat cursitatio, non sine quoque aliquibus incommodis (quæ est communis remediorum omnium natura) haberi potest. Eam namque in primis laboriosam esse, magnus philosophus (*a*) Aristoteles probavit, ubi currentem ambulanti comparans, illum magis laborare persuadere conatur, quoniam elatus, atque pendens corpus supra se totum sustinet, ambulans vero parte insistente vicissim sustentatur, quasique parieti admotus requiescit. qua ratione item contingere dixit, ut currentes potius quam ambulantes cadamus. Cursus præterea (*b*) eodem auctore carnem refrigerat, nec alimenti redditcapaciorem; nimirum cujus pars in imum convertitur, pars a naturali calore penitus extenuata transit in spiritum; neque vero hujuscemodi exercitatio suapte natura ullum effatu dignum nocumentum generat. si tamen vel caput, vel thoracem non admodum firmum, vel urinam ardore solicitantem inveniat, profecto morbos varios generat. id quod de capite (*c*) auctor quarti de acutorum victu libri significare voluit, dum *nonnullos ob cursum capite dolere* scripsit. Quod item clarius confirmat Cassius Iatrosophista, qui magna celebritate, & incredibili lucro, ut (*d*) Plinius testatur Romæ medicinam ætate Cornelii Celsi, a quo ingeniosissimus vocatur, exercuit. Hic enim in problematibus suis medicis caussam sciscitans, *qua illis, qui leniter moventur, si prius capitis gravitate laborent, post motum sese levatos sentiunt; qui vero currunt, etsi nullam antea gravitatem perciperent, post cursum capite gravantur*: ideo evenire dicit, *quoniam in sese placide moventibus materiæ ad inferiora descendentes ibi firmantur; in currentibus autem, licet humores ad infima labantur, illico tamen ad superiora resiliunt, veluti contingere in pila super pavimentum jacta cernitur, quæ si blande jaciatur, inibi quiescit; sin violenter, statim supra resilit*. De thorace autem legitur apud (*e*) Galenum, *currentium spiritum anhelum, atque abstmaticum reddi, necnon interdum aliquod ipsis vas in pulmone, aut pectore rumpi.* quod non tantum intelligi debet de illis, qui ad eum affectum prius dispositi erant, verum de aliis vehementer currentibus. Achanthio enim ille (*f*) Plautinus cum ad Charinum velocissime cucurrisset, dicit *ex cursu rupisse ramicem*, & jamdudum sanguinem sputare. sub ramicis nomine (ut fusius diximus primo variarum lectionum capit. xx.) pectoris venas latiores instar varicis significans. Alioqui scriptum est ab (*g*) Aristotele, eos, *qui non concitate admodum currunt, numerose spirare*, quod ipsorum motus proportionatus efficitur, modumque respirandi sensibilem præstans explicare numerum valet. *Illis, qui vel in bubonibus, vel alibi rupturas patiuntur, cursum cavendum* præcipit (*h*) Paullus. Ad hæc ardorem urinæ ex cursu augeri, & homines testari possunt, & cervi, qui inter currendum usque adeo hujuscemodi ardore stimulantur, ut, nisi mingant, facile capiantur. quam rem animadvertentes sagaces venatores, eos prosequuntur, nec mingendi ipsis potestatem faciunt. Cursum item hepate laborantibus, necnon renibus male affectis inimicum esse, traditum est a (*i*) Cornelio Celso, & ab Ephesio Rufo. Atque hæc omnia de cursu recta in anteriora facto a me explicata sciantur. pro quo id silentio non esse prætereundum duco, quod (*k*) Aristoteles scriptum

a 5.*partic.prob.39.* b 5.*partic.prob.18.* c *Aph.115.* d *Lib.29.c.1.* e 6.*Epid.com.2.5.Metho.* f *In Mercatore* g 5.*Prob.16.* i *Lib.3.c.53.* h *Lib.4.c.8.* k *Ibidem prob. 36.*

A nobis reliquit; videlicet, *eos, qui cursum concitate agunt, convulsionibus maxime corripi, ubi quis inter currendum eis obstiterit*: quandoquidem ea potissimum convelluntur, quæ in partem contrariam vehementer trahimus, atque movemus. unde si homini currenti, vehementerque membra ultra propellenti quis obviam factus obstiterit, accidit ut in partem contrariam ea retorqueantur, quæ adhuc ante pertendunt, atque proripiunt. itaque convulsio tanto vehementior incidit, quanto cursus contente magis agitur. Cursus insuper recta ad interiora factus, atque longus ab (*a*) Hippocrate nuncupatus, secundum ejus sententiam si

B sensim fiat, calefacit, & carnem diffundit, verum corpora tardiora, atque crassiora reddit, multaque comedentibus utilitatem præstat. At recursus in posteriora secundum (*b*) Antyllum non celeriter initus, capiti, oculis, tendinibus, stomacho, & lumbis accommodatus atque utilis est; iccirco non replet caput. Circularis vero cursus secundum (*c*) Hippocratem carnem minime diffundit, attenuat autem, distendit carnem, & ventrem maxime: propterea que acutissimo spiritu utentes humiditatem in se ipsos celerrime trahunt. qua ratione ab (*d*) ipso in iis commendatur, *qui nigra astra in insomniis vident*, nempe quibus mor-

C bus forinsecus immineat. Caput valde offendit, vertiginesque, ut Theophrastus scribit, abunde suggerit; thoracem & crura vitiat; ideoque repudiari omnino debet. Sunt cursus per acclivia magis laboriosi, magisque thoraci, & cruribus inimici; similiter & per montes: per declivia vero caput vehementius afficiunt, viscera omnia quassant, coxas debiles perturbant; per plana cursus illa omnia præstant, quæ jam declaravimus. Cæterum qui tecto corpore obeuntur, & sudorem movendo magis humectant, & carnem calefaciunt, ideoque (*e*) Cælius Aurelianus capitis dolore la-

D borantes, ut vestitos currere faciamus, magnopere curandum præcepit; quemadmodum (*f*) Theodorus Priscianus scriptis mandavit, cursum cum vestibus laneis peractum asthmaticis prodesse: hunc tamen *decoloratiora corpora efficere; quoniam sincerus spiritus allabens ipsa non depurgat, sed in eodem spiritu exercentur*, auctor est (*g*) Hippocrates, qui tamen eundem in illis probavit, *qui stellas deficientes in insomniis vident, quod secretionem in corpore humidam ac pituitosam factam, & in externam circumferentiam illapsam esse significetur*. Qui porro nudis corporibus efficiuntur, si-

E cuti magnam sudorum copiam eliciunt, ita generose per occultos halitus evocant humores, corporaque magis deurunt. quocirca (*h*) Aristoteles sudorem, qui corpore nudo currenti prodierit, etiamsi minor sit, magis laudat, quam qui sub veste se prompserit, argumento illorum, qui nudi cursum æstivo tempore actitant, quique coloratiores redduntur. indutis currentibus non ob aliud certe, nisi quod, ut omnes qui loca libera & adspiratiora incolunt, melius colorantur iis, qui impedita, & silentia tenent, sic etiam se ipso quisque coloratior est, cum veluti spiritui afflanti placide patet, quam cum perstrictus, obductusque a

F calore nimio angitur. quod certe iis accidit magis, qui vestiti percurrunt, & qui nimis dormiunt, quippe qui veluti adstricti, & propemodum strangulati, minus reliquis sese modico somno recreantibus colore florent. Cursum universim acceptum magis hyeme, quam æstate ex usu esse credidit Hippocrates, sive Polybus in secundo de diæta libro.

a 2.*de diæta circa finem.* b *Oribasius loco citat.* c 2.*de diæta.* d *In lib. de insomniis.* e *lib. de vertig.* f *lib. 2. ad Timot.c.12.* g 2.*de diæta.& lib.de insomniis.* h *de part.prob.30*

ex adverso Oribasius tum hyeme, tum æstate media convenire sensit. cujus forsan sententia verior judicabitur, si sudorem quis æstate magis, hyeme minus procurandum cum Aristotele arbitratus fuerit. sed de hoc jam supra abunde disputavimus, nec quidquam amplius remanet, quod ad finiendum hanc cursus tractationem pertineat.

CAP. VIII.

Quid præstet Saltus.

SAltum inter vehementes exercitationes, quæ ex robusta atque celeri componuntur, collocandum judicavit Galenus, & præsertim illum, qui sine ulla intermissione jugiter continuatur; qua de re ipsum calorem nativum augere, & concoquendis cibis, crudisve humoribus conferre apud omnes perspectum est, licet postea capiti, atque pectori nocere ex eo constet: quod in hujuscemodi exercitationibus alterum vehementer concutitur, alterum in inclinationibus, atque dorsi inflexionibus comprimitur, & ex compressionibus mox vasa tam pectoris, quam pulmonis franguntur: ut evenisse interdum narrat (*a*) Galenus. Hoc præterea saltui commune inest, ut gravidas mulieres abortiri facillime faciat: neque istud ab (*b*) Hippocrate solum, cæterisque vetustissimis auctoribus, ubique confirmatum est; verum etiam ipsa rerum parens optimaque magistra natura nos uberrime edocuit, nimirum quæ capreas, & cætera brutorum genera saltantia firmamentis quibusdam, ut indicat (*c*) Galenus, munivit, ne ligamenta, quibus fœtus in utero continetur, dum illa saltare coguntur, faciliter disrumperentur; quod munimen cum humani generis fœminis nequaquam concesserit, opinor eam eo consilio id effecisse, ut cognoscerent homines, dum mulieres in utero gerunt, quaslibet saltandi occasiones ipsis effugiendas esse. Multæ sunt saltus species, quarum duas (*d*) Oribasius Antyllum secutus nominavit, *exilitionem* videlicet, atque *saltum* ita proprie vocatum. de exilitione, quæ quodammodo cursui adsimilatur, hanc sententiam tulit, illam diuturnis capitis morbis accommodari, thoracem adjuvare, cum inflexionibus valentibus careat; materiam, quæ ad partes superiores rapitur, ad inferiora reclinare, cruribus imbecillis, sese non alentibus excarnibus, stupidis, atque tremulis præsidium afferre. hanc etiam intellexisse opinor (*e*) Suetonium, ubi Augustum *ambulare solitum ita, ut in extremis spatiis subsultim decurreret*, scribit, quasi sic infirmitati coxendicum femoris, & cruris sinistri, necnon vesicæ calculis, quibus afflictabatur, sæpe occurreret. De saltu vero proprie sic appellato dixit, eum materiam infra exactius deducere, sed quia thoracem nimis, & violentia motus, & magnis inflexionibus concutit, ejus affectionibus minime convenire; verumtamen, & ad motum, & ad actiones promptum corpus valde reddere; quod si ad nates efficiatur saltus, qualem Lacænarum mulierum fuisse (*f*) jam diximus, caput, ex ejusdem Antylli sententia, peculiariter purgat, & purgando siccat. atque de hoc mentionem fecisse (*g*) Aretæum puto, ubi in vetere capitis dolore saltum, & *ξυνδιπαίδδιτον ἀνείλησιν* laudavit, sicut, & *ἅφαλσιν* in vertiginosis. evocat etiam menstruas mulierum purgationes, & fœtus nimium adhærentes expellit, quemadmodum (*h*) Hippocrates testatum reliquit; secundas quoque retentas quassationis merito dejicit, necnon uterum, qui supra sese contraxit, in suum locum trahit, hæmorrhoidas provocat, lapillos ex renibus ad vesicam detrudit: genibus tamen ob continuas & nimis violentas flexiones, summopere nocet. Qui versus altum peraguntur saltus, sicuti coxas juvant, ita pectori detrimentum afferunt: qui ad inferiora fiunt, caput a superfluitatibus, quas reclinant ad infimas partes, emundant, crura corroborant, cæterum viscera omnia vehementius quassant, & ob id etiam qui vel hernias patiuntur, vel quas vocant alias crepaturas, vel varicibus crura tumida gerunt, hujuscemodi exercitationes summo studio ex (*a*) Paulli sententia vitare debent, sed & podagrici omnes, & qui levi qualibet de caussa a destillationibus ad pedes, tumoribusque omnibus molestantur. saltus igitur hi sunt effectus, quem ubi purgatio ac phlebotomia necessaria est, nec vel ætatis ratione, vel ob aliquod aliud impedimentum ulla earum administrari potest, pro ipsis supplere, redundantesque humores exinanire manifestavit (*h*) Galenus; licet postea apud varios medicinæ auctores, & potissimum apud (*c*) Rufum Ephesium invenerim, eundemmet saltum iis obesse qui facile sanguinis mictum, aut fluxum, quive renum imbecillitatem, ac fervorem incurrunt, necnon ulcus in ipsis aut habent, aut mox habuerunt: quinimmo etiam sanis renibus interdum a saltu valido frangi venas scriptum est apud Ætium. quæ omnia de saltu simpliciter facto intelligenda esse volo. Qui enim manibus vel lapide, vel plumbo, vel aliquo alio plenis saltare nituntur, ab aliis in hoc differunt, ut dicebant (*d*) Aristoteles, & (*e*) Theophrastus, quod illi inanem jactantes manum majorem brachio laborem pariunt, hi vero minorem; siquidem brachium inani jactatione quasi convellitur, cum in nulla re nitatur; in jactatione vero pondusculis manu apprehensis facta, nulla hujuscemodi convulsio contingit, quando saltans id manibus tenet, cui quasi nititur, quo minus fatiscat, haud aliter atque currentes, qui dum manus invicem quatiunt, velocius procurrunt, quam manibus tensis, atque otiosis; (*f*) quoniam ita quasi sese sustentant, in eaque manuum divaricatione & explicatione innixi, vehementius, firmius, & consequenter velocius moventur.

CAP. IX.

De Halterum conditionibus.

HAlteribus factam exercitationem duram esse, atque vehementem, præter (*g*) Antyllum, comprobavit quoque ipse (*h*) Galenus, dum in hujuscemodi ponderibus apprehendendis, jactandisque musculos omnes, atque nervos, validissime intendi confessus est. qua ratione efficitur, ut affatim corpus calefacere hæc exercitatio idonea sit, & præsertim dorsum, quod maxime in jactandis halteribus satisfacere videtur, præterea carnem creat; privatim vero superiores partes ab illa exerceri memoriæ mandavit (*i*) Galenus: cujus ratione ante ipsum Aretæus hujuscemodi exercitationem in antiquo capitis dolore, qui paullatim finiatur, usu probavit, veluti etiam in cœliacis & vertiginosis. Sed Oribasius Antylli auctoritate humeros ipsam exercitare, stomacoque, quem diffluxio infestat, quique imbecillus est, & in quo cibus acescit, sive cum labore concoquitur,

a 5. *Method.* b *In prin. de nat. pueri.* c 14. *de usu. partium.* d *Lib. 6. c. 31.* e *In ejus vita c. 83.* f *Lib. 2. c. 11.* g *Lib. 1. curat. chr. c. 2.* h *In lib. de natura pueri. in princip.*

a *Lib. 3. c. 53.* b *6. epid. con. 3. aph. 2.* e *Lib. de passionib. renum.* d *5. partic. prob. 8.* e *in lib. περὶ κόπων* f *Arist. lib. de communi anim. gressu.* g *Orib. lib. 6. c. 35.* h *2. de tuend. valet.* i *6. de tuend. valet. cap. 14.*

accommodari ſcribit: laudat in arthriticis (*a*) Cælius Aurelianus, ut primo manibus cera emollienda detur, aut manipuli teneantur, quos palæſtritæ *halteras* appellant, tum primo cerei, ſive lignei cum parvo plumbo interclufo movendi porrigantur, deinde graviores pro modo profectus; (*b*) Galenus cuidam, qui mordax, percalidumque ſemen inter emittendum ſentire non tantum ſe, ſed etiam mulieres, cum quibus rem haberet, referebat, inter cætera auxilia, ſeſe halteribus exerceret, ſuaſit; quem poſtea ſecutus (*c*) Alexander Trallianus in priapiſmo curando hujuſcemodi exercitationem commendavit, quod animadverteret ipſam non modo ad retundendum, infirmandumque ſemen, verumetiam ad materiam in diverſum trahendam, ſpirituſque flatulentos digerendos conducere. ſimiliter quoque (*d*) Galenus in ulcerum crurum curatione, niſi quid aliud impediat, halteribus peractam exercitationem probavit, propterea, quod ſic impeditur, quo minus humores ulceribus noxiis ad partes inferiores delabantur. (*e*) Idem etiam, ubi purgatio, aut phlebotomia, requiritur, nec eas ætas, aut ægrotantis voluntas permittit, loco ipſarum ſupplere judicavit. Verum enim vero, neque capiti, neque thoraci ſimilem exercitationem congruere ullus affirmaret, quorum alterum nimis, atque inæqualiter agitatur, alterius autem vaſa, ne ob maximam, qua brachia utuntur, vim aliquo pacto labefactentur, periculum imminet. Quam rem fortaſſe conſiderans (*f*) Martialis, foſſionem, quam Galenus, & exercitationem ſimul, & opus fecit, ſicut ſupra oſtendimus, huic exercitationi præpoſuit ſub hiſce verſibus.

Quid pereunt ſtulto fortes haltere lacerti?
Exercet melius vinea foſſa viros.

Hujus cum ſecundo libro tria fecerimus genera, Primum ea omnia præſtare creditur, quæ jam enarravimus; Alterum vero particulari quadam facultate crura, nervos confirmare & materiam deducere ſcripſit Antyllus, veluti & tertium ſpinam, illaque juvare & mollire, ſed caput peſſime afficere dixit. Unum illud hiſce omnibus adjungere opportunum duco, quod quamvis hac tempeſtate figura illa halterum antiquorum a (*g*) Pauſania deſcripta in uſu non habeatur, cum tamen loco eorum apud alios maſſulæ plumbeæ, ferreæve, apud alios lateres ac lapides prope ſphærici, & graves uſurpentur, nihil figura illa refert ad variandos effectus, efficiendumve, ne eadem facultas tam in uſu noſtrorum, quam in priſcorum inveniatur, eo magis quod haud ſecus qui hodie ſeſe exercent in lapidibus, vel maſſulis projiciendis, brachia, dorſum, omneſque ſuperiores partes movent, contorquentur, ac faciebant antiqui halterum exercitatores. ut hac una ratione omnes affectus a nobis ſupra expoſiti in noſtris etiam exercitationibus expectari debeant.

CAP. X.

De Diſci, atque Jaculationis effectibus.

DE diſco quamvis apud medicinæ probatos auctores, paucam omnino mentionem factam inveniam, ob idque fortaſſe locus iſte dimitti poſtularet; quoniam tamen a Galeno proditum fuit, diſci jactum, nedum exercitationem

a *Lib.* 5. *chr. c.* 2. b 6. *de tuend. val. c.* 141. c *Lib.* 9. *c. ult.* d *de comp. me. per genera. cap.* 2. e 5. *epi. con.* 3. *aph.* 2. f *Lib.* 14. *epigr.* 47. g 5. *Eliacor. circa finem.*

A apud antiquos extitiſſe, in gymnaſiiſque fieri ſolitam, verum etiam inter vehementes exercitationes haud poſtremum locum obtinuiſſe, atque hodie quoque apud multas nationes in uſum exercendorum corporum venire, proinde *ſiccis* (ut ajunt) *pedibus præterire* illum omnino nolui. Quocirca in primis ſciendum erit, hanc exercitationem, modo in cæteris non delinquatur, accommodate calefacere, & propterea frigidis corporibus, atque illis, quibus veloces exercitationes negantur, perfecte convenire, necnon imbecillos, & inferioribus membris invalidos moderate corroborare. cum etenim magni, atque vehementes obnixus in longius diſcum projiciendo requirantur, fit ut vehe-

B mentia motus, ac muſculorum intenſione artus magis ſolideſcant, & ab excrementis purgentur. cujus purgationis merito conſuluit quandoque (*a*) Galenus, ut, ſi quando purgatio, & phlebotomia requireretur, nec ipſæ aliquibus impedimentis adhiberi poſſent, earum vice per diſcum facta exercitatio admitteretur, quæ nimirum id præſtaret, quod in phlebotomia & medicamentorum purgatione exoptaretur; peculiariter autem exercitatio iſta brachia, lumbos, ac denique univerſum dorſum corroborare idonea eſt, quæ ſcilicet partes in ipſo maxime omnium agitantur: in ver-

C tiginoſis quoque ab Aretæo commendatur. Ab illis vero magnopere evitari debet, quicumque aut renes, aut thoracem male affectos habent: nam illi fervidiores, atque flaccidiores redditi incredibilem quandam diſſolutionem contrahunt: hujus interna aliqua vaſa, ut teſtatum fecit Galenus, non raro diſrumpuntur. Et ne quis credat, eandem exercitationem extitiſſe halterum, atque diſci; ſciendum præter variam utriuſque figuram jam a nobis in (*b*) ſuperioribus libris declaratam, hoc quoque diſcrimen habuiſſe, quod halteres variis contorſionibus altius agebantur, diſcus vero,

D etſi in altum projiceretur, tamen longitudo ſpatii jactatione peracti potius metiebatur eo ferme pacto, quo hac tempeſtate faciunt, qui ſeſe in lateribus oblongis projiciendis exercent, in quibus iidem effectus videntur, qui olim in diſcobolis viſebantur. Jaculatio porro ſicuti a diſci jactu parum in ipſa projectione differre videtur, ita quoque vires ſimiles, & ad nocendum, & ad juvandum obtinere credendum eſt. quo fit ut pauca de hac exercitatione nobis dicenda relinquantur. Illud minime ſilentio obvolvi debere ſentio, veteres ſcilicet non ſine myſterio Æſculapium, atque Apollinem, ambos medicinæ auctores, ambos ſanitatis magi-

E ſtros arti jaculandi tamquam Deos præfeciſſe; nimirum hac ſententia innuentes, hujuſcemodi exercitationem bonæ valetudinis conſervationi, bonique habitus acquiſitioni ſtrenuam opem afferre. cujus exercitationis poſtquam plures ſpecies effecimus, alias a jaculorum, ſive ſagittarum varietate deſumptas, alias ab arcubus ſeu baliſtis, quibus illæ emittuntur, acceptas, omnes eandem plane facultatem poſſidere autumo, niſi quod eos, qui in ferreis vocatis palis jaciendis exercentur, hoc admonitos velim, ut magnam curam adhibeant; quoniam ſæpenumero peritonæum diſrumpi, in-

F teſtinaque in ſcrotum deſcendere, & per conſequens hernias in ſimilibus exercitationibus generari experientia compertum eſt: cumque in emittendo maxima vis, atque intenſa ſpiritus retentio adhibeatur, pectori adſtricto atque infirmo hujuſcemodi jaculationem adverſari puto. Non eſt quoque illud ignorandum, quod (*c*) Marcus Tullius memoriæ prodidit, Philoctetem, dum crucia-

a *In* 6. *epid. comm.* 3. *aph.* 2. b *Lib.* 2. *c.* 12. c 5. *de finib. bon. & mal.*

retur non ferendis doloribus, propagasse tamen vitam aucupio sagittarum jaculatione facto. quod an faceret exercitatio ipsa, an delectatio illam insequens, mihi ab utroque factum verisimile videtur.

CAP. XI.

De Deambulationum qualitatibus.

SI ullum est exercitationis genus, quod illis, qui sanitati operam navant, maxime quærendum, atque cognoscendum sit, quodque cæteris quibuscumque frequentius a cunctis fere hominibus, omnique tempore exerceatur, unam proculdubio deambulationem esse nemo negabit; siquidem nullus est, sive puer, sive adultus, sive senex, qui non modo eam præstantissimam, sed solam exercitationem non credat. pauci tamen reperiuntur, qui vel ratione, vel longo usu, quibus quæque corporis partibus, & prosit, & noceat, perfecte animadverterint: id quod evenisse existimo, cum ob varias illius species, tum ob posteriorum hominum incuriam, qui & in hujuscemodi rebus & in quampluribus aliis antiquioribus negligentius, atque oscitantius sese gesserunt. Quamobrem operæ pretium facturum me esse spero, si, deambulationum species præcipuas recensens, consequenter quid unaquæque tam boni, quam mali efficere valeat, demonstravero. sed duo ante cætera ab omnibus considerari cupio. Primum quod sæpe invenire est apud auctores medicinæ Græcos & Latinos, præcipi simul ambulationes & exercitationes; quasi illæ ab his sæparatæ, nec exercitationes sint; quorum sententias sic interpretari volo, ut semper, dum ipsas sejungunt, sub nomine exercitationum eas, quæ proprie ita appellantur, significent; cum ambulationes communiter, & non proprie exercitationes appellari mereantur. Alterum est, duas Galenum, & eos, qui ipsius doctrinam secuti fuerunt, deambulationis principales species tradidisse, alteram apotherapeuticam a medicis nuncupatam, necnon post relictos aliarum exercitationum labores adhiberi solitam, de qua non est nunc instituti nostri multa verba facere; alteram simplici nomine deambulationis appellatam, qua uti auxilio quodam, aut in affectis corporibus ad reparandam valetudinem, aut in sanis ad conservandam atque augendam majores utebantur, nosque uti possumus. atque de hac erit tota nostra tractatio, cui ideo Galenus nullam propriam differentiam, ut fecit in cæteris exercitationibus, assignavit; quoniam, cum tot species habeat, non parum diversas, sub unica illas omnes differentias comprehendere impossibile videtur. Deambulationes itaque dividuntur, tum a motu ipso, a quo (ut sic dicam) earum essentia existit; tum a loco, in quo perficiuntur; tum a tempore. A motu, quoniam *aliæ celeres sunt, aliæ tardæ, aliæ vehementes, aliæ remissæ, aliæ multæ, aliæ paucæ, aliæ mediocres, aliæ longæ & rectæ, aliæ breves & reversivæ*, atque hæ, *vel totis pedibus, vel summis digitis, vel calcibus*. A loco, quoniam *aliæ fiunt in montibus, aliæ in viis planis*; & quæ in viis planis, *aliæ in inæqualibus, aliæ in æqualibus, & vel sub porticu, vel sub dio, vel sub sole*. A tempore, quoniam *aliæ fiunt hyeme, aliæ æstate, aliæ mane, aliæ vespere, aliæ ante cibum, aliæ a cibo*. Tot enim deambulationum discrimina, (ne minutius rem partiar) apud auctores, atque ex ipsa rei natura, experientiave reperio: quarum nonnullæ sane possunt esse apotherapeuticæ, sicut apud (*a*) antiquos fuerunt. At

a *Oribasius 6. collect. cap. 21.*

A non est ignorandum, tunc illas in usum venire, quando jam confectæ sint graviores exercitationes, sive post purgationes, quas medicamenta fecerint, & post sublitionem oculorum, & post copiosum vomitum: atque hoc deambulationis genus aptum est animum remittere, spiritum commutare, in ordinemque adducere, quæ distenta sunt solvere, itemque thoracem purgare & facilem respirationem reddere, instrumenta sensus roborare, ventriculum firmare, & quod maximi refert, omnem affectionem, quæ lassitudinis sensum infert, quæque perturbat, explicare, atque dissolvere. de ista loquebatur (*a*) Hippocrates quan-
B dò scripsit, *deambulationes post exercitationes corpora pura reddere, attenuareque, minime vero permittere, ut caro præ labore colliquetur, sed ipsam purgare*. Atqui deambulationum simplicium mediocris cœteris omnibus magis ex usu est: de qua intelligendus est (*b*) M. Tullii locus, quando is Tironi consulens, ut valetudinem curaret, ab ipsa quinque postulari scripsit, *πέψιν, ἀλυπίαν, περίπατον σύμμετρον, τέρψιν, εὐλυσίαν κοιλίας*, id est *ciborum coctionem, tristitiæ carentiam, ambulationem moderatam, oblectationem, & alvi solutionem facilem*. mediocrem autem appello ambulatio-
C nem, quæ inter differentias enumeratas nihil alioquin excedit, aut deficit, multa tamen, atque contenta sit, quemadmodum ambulationem profuturam esse debere tradidit (*c*) Antyllus, quæ, ut sensit idem, capiti, oculis, gurgulioni, thoraci, nisi adsit sputum sanguinis, male affectis auxiliatur. De hac loquebatur Seneca, quando sese destillationi, a qua valde afflictabatur, deambulatione succurrere fatebatur; hanc eandem pro insania, proque asthmate curandis (*d*) Cælius Aurelianus commendabat: est vero etiam maxime utilis stomacho humescenti, dolenti, & in quo alimenta coacescunt, corrumpunturve. In arquatis, si-
D ve ictericis curandis ea usus Archigenes invenitur. similiter efficax est ad mulieres, quibus suppressæ sunt purgationes, & cum alvus sistitur, cibi supernatant, urina retinetur. non mediocriter quoque coxendicis morbis prodest, & ad summam omnibus iis, in quibus necesse est, aut a superioribus partibus ad inferiores aliquid defluere, aut quæ ad inferiores partes propensa feruntur, excernere. Jam vero febrientibus omnibus deambulatio hujuscemodi obest, nimirum, quæ ut sentit (*e*) Galenus, calorem, & consequenter febres augeat; nocet epilepticis, sanguinem excreantibus, mingentibusve, aut seminis de-
E fluvium patientibus. Porro velox deambulatio magnopere calefacit, magnitudinem carnis, si quid aliud, tollit, cujus gratia (*f*) Cælius Aurelianus eam in collicis affectibus, in quibus requiritur calor, atque in polysarchia adhibendam esse judicavit. Ambulationes tardæ fere eadem præstant, quæ ab apotherapeutica effici diximus: quocirca valetudinariis senibus imbecillioribus, & iis, quos post cibum ambulare delectat, quique nuper a somno expergiscuntur, aut ad majores exercitationes ineundas sese præparare volunt, aut quavis parte dolent, accommodatæ erunt. Has etiam esse crediderim, quas (*g*) Hippocrates, Avicenna, &
F Haly a cena ad magis cibum in vetriculi fundo, ubi citius absolvitur coctio, accommodandum probarunt, quasque Galen. VII. Methodi pro reficiendis corporibus exiccatis commendat. In capitis dolore (*h*) Cælius Aurelian. probavit, *ut laborans deambulatione exerceretur, primo tarda, dehinc medio tempore fortiori, atque paullo erectiori extentis cru-*

a *2. de diæta prope fin.* b *16. fam. Ep. lib. Ep. 18.* c *Orib. ib.* d *Lib. chron. 1. c. 5. & lib. 3. c. 3* e *6. Epid. com. 3. aph. 3.* f *lib. 4. chro. c. 8. & lib. 5. c. ult.* g *2. de diæta, circa fin.* h *1. chron. c. 1.*

ribus;

ribus; idem & pro epilepticis ambulationem levem probavit, nempe quæ sine capitis concussione humores a supremis ad infima deducere, eos leniter dissipare, attenuare, & universum corporis habitum citra noxam calefacere valeat; quarum omnium gratia eam in quartanariis, ubi paroxysmus non affligit, juvare, minorem fatigationem quam stare pedibus afferre, tradidit (*a*) Galenus. In spirandi difficultate, & in sacro igne similiter, quem Græci ἕρπητα, Scribonius *Zonam*, Plinius *circinum* vocant, ambulationem hujusmodi conducere testatum reliquit (*b*) Cornelius Celsus; quam & pro elephantiasi curanda in usu habendam esse consuluit cum eo (*c*) Cælius. vehemens sive nimia deambulatio frigidos adjuvat, & ea ratione a Celso ad debellandum corporis tremorem usurpatur; anhelitum auget, & flatus discutit, ac capita debilia magnopere perturbat, & ob id jure reprehendendus est Praxagoras, qui in epilepticis plurimas, & vehementi motu celebratas deambulationes adhibebat; pedibus similiter debilibus, & suscipiendæ podagræ expositis nocet; quandoquidem ob nimias deambulationes non raro ischiadicos dolores & podagram generari, scribit Galen. sicuti ex adverso remissam arthriticis, & podagricis, & ulceribus internis convenire, insinuarunt Cælius & Celsus, ubi deambulationem molli stramine, coæquato solo peractam ipsis commendavit. debent enim (ut scriptum est a Tralliano) *qui podagra, & articulorum affectionibus turbantur*, μετρίως, & αὐθ κόπȣ πολλȣ *moveri*, *potissimumque ante, & non post cibos*. Nam lassitudo his maxime adversatur, ut quæ articulos plus justo calefaciat, & inflammet, ipsique aliam rursus materiam ex longinquioribus particulis ad se attrahentes, arripientesque fluxibus jugiter caussam suggerant. Multa deambulatio secundum (*d*) Antylli sententiam juvat eos, qui caput, vel thoracem male affectum habent, & a quibus infernæ corporis partes non nutriuntur, quive in exercitationibus vehementiori motu egent; pauca vero prodest iis, qui post exercitationes non lavantur, quibus a cibo deambulationibus opus est, ut is in fundum stomachi descendat, & quibus gravitas in corpore sentitur. Longa, & recta ambulatio minorem, quam brevis, molestiam parit, (*e*) capiti prodest: ut non immerito (*f*) Cælius, atque (*g*) Cornelius Celsus epilepticis curandis eam ex usu esse judicaverint; at nimis exugit humiditates, atque exiccat. ob idque merito accusandus est Themison, qui atrophia laborantes duodecim stadiorum spatium gressu conficere suadebat. Longa & concitata singultui comprimendo, secundum Ætii sententiam, strenue prodest: brevis sicuti magis fatigat, cum (ut dicebat Aristoteles) ex motu & quiete inter reflectendum orta constans diversitatis illius opera laborem inferat, ita quoque reversionibus illis continuis caput labefactat: & propterea ab eodem Cælio non sine ratione epilepticis damnatur; cujus rei caussa ambulatio quoque circularis merito improbanda est, utpote quæ caput vertiginosum reddat, & oculis vehementer noceat. (*h*) Cassius medicus antiquus in libello problematum, quem Græca lingua conscripsit, caussam indagans, ob quam motus recto tramite facti vertiginem non generent, sed solum circulares, ob id accidere dicit, quia motus recti minime diflationem materiæ impediunt, circulares vero eam fieri non sinunt, quod aer vehementius illisus prohibeat; ad hæc materiæ intus agitantur, quemadmodum & foris, ubi circumlatæ, neque foras prodire valentes motum in capite vertiginosum afficiunt. sicuti namque icterici omnes externos sapores amaros sentiunt, & qui suffusiones in oculis patiuntur, quoscumque colores rubeos judicant, similiter in circularibus motibus, cum in oculis humores in orbem agantur, omnia externa circumferri videntur, sicque vertiginosa passio oboritur. Ex ambulationibus, quæ cum intensione crurum calcibus incumbendo fiunt, quemadmodum scriptum est ab Antyllo, capiti male affecto conveniunt, itemque thoraci humidiori, utero convulso, purgationi suppressæ, partibus infernis ab alimento fructum non capientibus, & omnino quibus materia sursum repit. Quæ vero extremis digitis obeuntur, eas observatum fuit, proprie lippientibus, & alvo suppressæ utiles esse. Quæ vero totis pedibus fiunt, cum sub aliqua semper prædictarum differentiarum comprehendantur, ipsarum etiam facultates obtinere, rationi consentaneum est. Atque hæc de speciebus ab ipso motu desumptis.

a 1. *Glau.* b *Lib.* 4. *de re med. cap.* 7. *&* *lib.* 5. *cap.* 28. c *Lib.* 4. *chron. cap.* 3. d *Obribasius ibidem.* e *Celsus lib.* 1. *cap.* 4. f *Lib.* 3. *Chron.* 7. g *Lib.* 3. c. 23. h *Probl.* 38.

CAP. XII.

Iterum de deambulationum qualitatibus.

INter deambulationum species, quæ a loco accipiuntur, illæ, quæ fiunt in montibus, aut adscendendo, aut descendendo exercentur, si fiant adscendendo, valde profecto universum corpus fatigatur, quoniam referente (*a*) Galeno attolluntur eo motus genere, & perinde ac onus quoddam sustinentur ab iis, quæ primum moventur instrumentis, reliqua corporis membra universa. scribit (*b*) Aristoteles *ambulationes per acclivia, tametsi sint hebetioris motus, magis sudorem provocare, quam per declivia, nec non spiritum prosistere; quoniam gravi cuique, ut deorsum ferri secundum naturam est, sic ferri sursum contra naturam.* itaque caloris natura, quæ nostra provehit corpora, ut nihil per declive laborat sic per acclive pressa onere nititur. acriusque ob ejusmodi motum incalescit & sudorem movet, & spiritum prosistit, cum etiam corporis varius inflexus non nihil afferre caussæ possit, ut directa spirandi reciprocatio auferatur. qua ratione secundum Antylli sententiam talis ambulatio etiam thoraci, qui spiritum exiguum ducat, & præsertim ante cibum confert, majorumque exercitationum vicem nonnumquam supplet. Legitur de Demosthene, consuevisse ipsum adscendendo deambulare, atque inter ambulandum orationes pronunciare, quod sic productæ spiritus contentioni, qua oratores in dicendo opus habent, assuesceret. Verum enim vero genibus infirmis eadem valde adversatur; propterea quod dicebat Aristoteles, dum adscendimus, nos corpus sursum jactare, distentionemque corporis & genuum movere; ad hæc genua ipsa, quæ secundum naturam in anteriorem partem flecti nata sunt, quasi contra naturam flecti retro, ob idque magnopere dolere atque laborare. Ex altera parte ambulatio declivis, quæ descendendo obitur, magis altera a capite ad inferiores partes trahit; at femora invalida non parum lædit, nimirum quæ ex ejusdem (*c*) Arist. sententia in hoc motu contra Naturæ inclinationem ante aguntur, qualique movendo crura universi corporis pondus sustinent, & proinde vehementer fatigantur. Ambulationes, quæ tum adscendendo, tum descendendo peraguntur, a (*d*) Corn. Celso comprobantur, eo quod ita varietate quadam corpus universum moveatur; nisi

a 2. *de tuend. valet. cap.* 9. b 2. *partic.* 38. c 5. *partic. probl.* d *lib.* 1. *cap.* 2.

tamen id perquam imbecillum sit. Quæ vero fiunt in viis planis, & æqualibus ex sententia Aristotelis ob motus, quam servant (ut sic dicam) uniformitatem, magis corpus labore afficiunt, & ob naturæ, quam tenent similitudinem, citius labores fiunt, necnon ad spiritum, & ad corpus æqualiter constituendum magis accommodatæ sunt, quam factæ in inæqualibus. At deambulationes per inæquales vias factæ non modo minus fatigant, verum etiam utiles iis sunt, qui cito deambulando defatigantur. atque hoc (a) Antyllus intelligebat, cum ambulationes, quæ in viis peraguntur, minori cum labore fieri scripsit, quam eas, quas in locis deambulationibus dicatis obimus. Hoc idem innuere voluit Acumenus medicus apud Platonem in Phædro, ubi ambulationem in viis, ambulationi in cursibus præposuit, de quo supra latius disputavimus. neque aliud intellexit Ischomachus apud (b) Xenophontem, quando ambulationem, qua ipse in agrum servum cum equo sequebatur, ambulationi in xystis factæ prætulit. in his tamen disterminandis valde refert, numquid in pratis, in locis asperis, an in arenosis efficiantur; quoniam si fiant in pratis, blandissimæ proculdubio sunt, nihil omnino sensus tentant, nihil commovent, at eas caput implere, tum propter odoris suavitatem, tum propter humiditatem, quæ illis inhæret, auctor est Antyllus. Factæ in locis asperis caput replent. Quando autem in arena, & maxime profunda (quod genus est vehementissimæ exercitationis) aguntur, magna efficacia pollent ad omnes corporis partes firmandas, corroborandasque; cujus gratia Augustus dum *coxendice, & femore, & crure sinistro, non satis bene valeret, immo sæpe ea parte claudicaret*, hac deambulatione confirmabatur. sic enim locum (c) Suetonii interpretari debere censeo. ubi eum *arenarum, & arundinum remedio usum* tradit, arenarum quidem, tum ad desiccandas fluxiones, tum ad confirmandam, ut judicavi, coxam; arundinum, ad continendum, & claudicationem impediendum. quod quo modo fieri debet, edocuit Cato lib. de re rust. c. CLX. Ad materiam subinde, e supernis ad infernas partes deducendam, eamque dissipandam potentissimæ existunt, & ideo male forsan a (d) Cælio taxatur Erasistratus, quod deambulatione in arenosis locis paralyticos exercendos suaderet. sub porticu factæ ambulationes, aut loco concluso, ut spelunca & similibus a (e) Celso, & ab aliis non admodum probantur: quandoquidem aere libero non fruuntur, sed intemperato, vitioso, crasso, corpusque universum replente: nisi tamen porticus, aut loci cooperti in locis sint domus superioribus, ac tabulis stratis, ubi ambulationes cæteris quibusque ab Antyllo anteponuntur, quod vaporum, qui e terra effluunt, sint expertes, aeremque puriorem habeant. Neque opponendum est huic sententiæ nostræ, quod antiqui cryptoporticus in usum istum exædificatas haberent: quia illis dumtaxat utebantur, quando pluviæ, tempestates, aut immodici ventorum impetus, aerisque iniquitas vetabant, quo minus in aperto aere deambularent, quo tempore, neque nos illas refutamus. Cæterum quæ fiunt sub dio, omnes factis in porticu a (f) Cornelio Celso præferuntur. A (g) Vitruvio quoque valde celebrantur *Hypæthræ ambulationes, & præsertim si viridia adsint, quod tales magnam salubritatem habeant: & primum oculorum, quod ex viridibus subtilis, & extenuatus aer, propter motionem corporis influens perlimat speciem, & ita auferens ex oculis humorem crassum, aciem tenuem, & acutam speciem relinquit*. Præterea cum corpus in ambulatione calescat, humorem ex membris aer exugendo imminuit plenitates, extenuatque dissipando, quod plus inest, quam corpus potest sustinere, ex quo, ut in hypæthris locis ab aere humores ex corporibus exugerentur molestiores, quemadmodum ex terra per nebulas videntur: consuluit architectorum princeps amplissima & ornatissima sub dio hypæthrisque ambulando collocari in civitatibus ædificia. Verum enim vero apud (a) medicos subdiales hæ deambulationes plurimas differentias obtinuerunt. nam quando prope mare fiunt, & siccandi, & crassos humores attenuandi vim habent; quando circa flumina & stagna humectare possunt: sed utraque nocent, & præsertim stagna, ideoque non temere has omnes in epilepticis damnavit Aretæus, quando in mediterraneis partibus aguntur, quemadmodum supradictis sunt præstantiores, ita quoque factis circa mare cedunt. quando in rore, humectant non sine damno: sed si in locis avium volatu frequentatis ambules, efficacissimus is motus erit ad evocandum per halitum, & ad levandum, haud secus, atque si in sublimibus locis ambules. Quæ deinde sub dio in locis vento minus perflatis ambulatio efficitur, valet secundum Antylli sententiam ad evocandum per halitum, & ad excrementa dispergenda: itemque remittit, nec ferit. hanc Ætius in colicis doloribus a frigida caussa ortis commendavit. sed quæ perflante vento peragitur, si sub borea, tusses excitat, thoracemque lædit, at vires collabentes firmat, sensuum integritatem affert, stomachumque dissolutum roborat. atque de hac fortasse loquebatur (b) Cælius Aurelianus, dum stomachicis deambulationes sub dio pro modo virium adhibendas consulebat; si sub austro, caput replet, sensuum instrumenta hebetat, alvum mollit, atque ad dissolvendum valet: si zephyris spirantibus, talis ambulatio cæteris omnibus, quæ in vento fiunt, præstat; non enim habet insuavitates boreæ, quin potius mansuetudo simul atque jucunditas sunt conjunctæ. Quæ in Apeliote fit, mala est, & ferit, atque ita se habent ambulationes subdiales in ventis peractæ. Sequuntur, quæ fiunt, vel in sole, vel in umbra: qua in re auctores diversa sentire reperio. (c) Cornelius Celsus, *si caput ferat, meliorem ambulationem in sole, quam in umbra esse* dixit, & *meliorem in umbra, quam parietes, aut viridaria efficiunt, quam quæ tecto subest*. Ex altera parte Oribasius auctoritate Antylli ductus improbat illam, veluti quæ effundat, caput impleat, atque inæqualitates gignat. quam sententiam non auderem alteri præponere, nisi & ratio, & veterum medicorum, præsertimque Hippocratis, & Galeni auctoritates testatum fecissent, solis radios humanis capitibus maximas noxas inferre. nempe quæ, si calida & humida, magis calefiant & eliquentur; si sicca, sicciora reddantur; & demum quæcumque sint, semper offendantur, modo vel rustici, vel alii sub sole vivere assueti non sint. Quod probe cognoscens (d) Hippocrates sive Polybus ad evitanda capitis detrimenta non quamlibet deambulationem, sed solam in frigore, aut in sole peractam vetat. Atqui non illud tacendum esse duco, *semper eligi potius debere in sole ambulare, quam stare; & ambulare velociter, quam segniter*; sicuti præceptum fuit ab (e) Hippocr. in libro de salubri diæta. cujus rei hanc attulit rationem (f) Arist. quod *cum stamus, calor permanet, sicque amplius calefacit. corpus etenim nostrum* (dicebat is) *vaporem quendam tepidum in se continuo mittit, qui proximum, & ambientem aerem tepefacit, unde aer postea ille corpus calidius reddit, cum*

a *Orib. lib. 9. collect. c. 21.* b *In Oecon.* c *In vita Aug. c. 80.* d *lib. 2. chro. c. 1.* e *lib. 1. c. 2.* f *loc. cit.* g *Lib. 5. c. 9.*

a *Oribas. loc. cit.* b *Lib. 3. chro. c. 2.* c *Lib. 1. c. 2.* d *In 2. de morb.* e *5. partic. prob. 36.* f *5. partic. Prob. 36.*

A *autem quis in sole movetur, flatus excitatur, qui refrigerare nos potest, quando motus quisque frigidus habetur*. Ambulandum potius *in umbra* (dicebat Celsus) *quam parietes, aut viridaria efficiunt, quam quæ tecto subest: quoniam aer assidua quadam, & blanda ventilatione salubrior redditur.* qui aer quoniam interdum ab arboribus noxiis infici, & corpora deinde contaminare consuevit, ut de nuce arbore, atque Narcisso memoriæ prodidit (*a*) Plutarchus, propterea hujuscemodi umbras inter deambulandum fugere expediet. Neque item curam adhibere minorem oportet, ut arbores rore suffusæ vitentur, quoniam si per ipsas B frequenter quis ambulet, membra faciliter lepra tentantur, atque hujus eam Laitus apud Plutarchum in natural. quæstion. attulit rationem, quod *ros corporibus illabens ipsa mordeat, atque excoriet, vel potius, quod a rore colliquatis arborum superficiebus aspergo quædam noxia inde corporibus affusa inhæreat, quæ partes extimas ipsorum mordeat, atque discindat:* etenim rori vim colliquativam (τηκτικὸν, non δηκτικὸν, & re ipsa, & vetusto codice permotus legendum puto) inesse perspectum satis illud facit, quod ros bibitus gracilitatem inducit, ut mulieres eæ manifesto declarant, C quæ alioquin obesæ dum tenuibus vestimentis aut laneis rori colligendo operam navant, eo in exercitio carnes consumunt. In omnibus autem fere proderit sub iis umbris ambulare, quas epilepticis probavit Aretæus, & vertiginosis; sub arboribus *myrto, aut lauro*, aut inter acres & bene olentes herbas *calamentum, pulegium, thymum, mentam*, maxime quidem agrestes, & sponte nascentes: sin harum copia desideretur, inter humano cultu procreatas. Est in hac quoque non exiguum discrimen respectu cæli, quod, dum serenum est, tunc ambulatio levat, per halitum evocat, attenuat, bonam respirationem, & movendi facilitatem parat: D dum vero nubibus obtegitur, gravitatem affert, per halitum non evocat, tandemque caput implet. De ambulationibus faciendis, vel hyeme, vel æstate, vel alio tempore, diximus in libro (*b*) quarto, ubi tempus exercitationibus accommodatum definivimus; superest tantum illud adnectere, *ambulationes quaslibet ante cibum fieri debere, tum mane, tum vespere:* quandoquidem matutina *alvum emollit*, si credimus Antyllo, *segnitiem a somno contractam dissolvit, spiritusque attenuat, calorem auget, & appetitum excitat:* quinimmo (*a*) Hippocrates hanc eandem humidioribus temperamentis convenire, quod humoris transitus exinaniantur, neque animæ meatus occludantur, scribit: sicut, & attenuare, necnon partes circa caput leves, agiles, ac promptas reddere, & alvum solvere confirmat. vespertina vero ad somnum hominem præparat, ac inflationes dispergit, caput tamen debile male afficit, ob idque jure accusatur Serapion a (*b*) Cælio, quod epilepticos imperaret circa vesperam ambulare, ac rursum conquiescere, & deambulationem repetere. *Post cibum* diximus *exiguam ambulationem assuetis convenire, atque illis, quibus non sine labore in fundum ventriculi descendit cibus*: illis pariter, quibus caput repletum est, lentam post cibum deambulationem commendavit (*c*) Galenus, secutus fortasse in hoc (*d*) Aretæum, qui in vetusto capitis dolore eandem in usu habendam voluit, quamquam secundo de compos. medicam. ubi de dolore capitis ex ebrietate agit, velit, neque multum comedendum, neque statim a cibo deambulandum. In reliquis quo modo conveniat, non video; & propterea Dioclem medicum antiquissimum & clarissimum satis mirari non possum, quod phthisicos deambulatione post prandia vexandos esse voluerit, quæ sicuti concoctionem ciborum interturbat, ita multos ad caput vapores efferri, atque ibi in humiditatem conversos ad pectus & pulmonem diffluere facit, quo nihil phthisicis contingere perniciosius potest: eo magis, quod licet (*e*) Hippocrates hujuscemodi deambulationes in humidioribus temperaturis approbet: alvum tamen, corpus, & ventrem siccare confitetur: ne illa omnia in medium adducam, quæ in hujusce generis ambulatione scripta sunt in libro de insomniis Hipocrati adscripto. qui liber cum multa superstitiosa contineat, forsan aliquis iis, quæ ibi de ambulatione post prandium in pluribus commendata dicuntur, paucam fidem adhibeat. Hactenus de ambulatione, jam cætera aggrediamur.

a 3. *Sympos. prob.* 1. b *Cap.* 11.

a 2. *de diæta. circa finem*. b *lib.* 1. *chron. c.* 4. c 6. *de tuend. valet. c.* 7. d *lib.* 1. *curat. chron. c.* 2. e 2. *de diæt.*

F I N I S.

HIERONYMI MERCURIALIS DE ARTE GYMNASTICA LIBER SEXTUS.

CAPUT I.

Quos Erectum stare effectus pariat.



EOs, qui pedibus erecti permanent, exerceri, quoniam abunde in superioribus demonstravimus, hanc rem amplius in disputationem revocare prorsus ridiculum foret, proinde, quot modis hæc exercitatio varietur, quosque quæque pariat effectus, declarabo. Quod etenim hæc exercitatio privatim dorsi partes afficiat, (*a*) Averroes, inter Arabas non infimus, satis aperte dixit. Qui igitur illud debile a natura, vel casu sortiti sunt, summo studio id exercitationis genus evitare debent, nempe quod, ut sæpius diximus, majorem, quam ipsa ambulatio, defatigationem pariat: quibus etiam in renibus inflammatio, vel ulcera orta sunt, ne stent, magnopere cavendum esse censuit (*b*) Rufus Ephesius. debent quoque hujuscemodi exercitationem aversari, quos vel herniæ labor sollicitat, vel in cruribus, aut scroto varices dilatantur, vel ulcera in inferioribus partibus orta sunt, aut qualibet de caussa oriuntur. quam sententiam nisi medicorum auctoritas confirmasset, veram tamen esse ipsa ratio persuaderet: quæ scilicet ostendit, in stantibus graves humores citra difficultatem proruere, eosque modo hernias, modo varices, modo ulcera generare, fovere, & augere: nam quod varices generentur, etiam (*c*) Juvenalis poeta cognovit, qui cum quandam mulierem Janum rogantem de amici victoria futura derideret, volens significare ob importunas mulierum petitiones haruspicem, si cunctis inservisset, stando, (sic quisque haruspex pro aliis rogabat Deum) non parum laboraturum, ait:

—— *varicosus fiet haruspex.*

(*d*) Marium quoque scimus omnes, laboriosum virum extitisse, ob quod si quis dicat, ei varices, quibus afflictabatur, in ambobus cruribus ortas ob nimios in stando labores, eum minus erraturum existimarem. Verum enim vero, & in hac exercitatione non paucæ diversitates reperiuntur: propterea quod tempus, locus, atque situs varias quasi species efficere videntur. A tempore nascuntur duæ species, quando aut ante cibum, aut a cibo, quis stando, & vel pauco tempore, vel multo exercetur. A loco sumuntur differentiæ, quoniam *vel in sole, vel in umbra, & hac aut clausa, aut aperta statur.* A situ demum evariantur standi genera, quando *vel uno pede, vel ambobus, & vel iis totis, & planis, vel extremitatibus eorum, calcibus scilicet, & summis digitis stamus.* Ante cibum stare ventriculi excrementis inaniendis auxiliatur, asthmaticos, & difficiliter spirantes adjuvat, ventrem emollit, urinam provocat, crura & pedes corroborat, & siquando deambulationi vacare non concedatur, illius vices supplere potest. Vertiginosis tamen, & quibus ad superiora rapiuntur vapores, nullo pacto conducit, cum ex tali erecta statione facilius caput a fumis petatur: nam tantam ad hoc efficiendum potentiam similis exercitatio habet, ut nonnulli boves, & cætera animantia (quod scripsit (*a*) Aristoteles) minus homine tussire, minusque catarrhis vexari crediderint: quoniam ipsis minime erectis stantibus haud ita vapores natura sursum tendentes in eorum capita ferri possunt. Qua item ratione eos omnes damnare vehementer soleo, qui, si alto capite dormiant, minus a catarrhis se vexatum iri putant, cum potius contrarium eveniat, ut scilicet qui humiliori, & fere cæteris membris æquali capitis situ dormiunt, vel aliter jacent, minus a vaporibus capite tententur, minusque a capite ad pectus humores defluant. Quamvis secus judicandum sit, ubi quis ventriculi in conficiendo cibum debilitate vexatur. Quo in casu Posidonius apud Ætium magnopere studendum esse jussit, ut in decumbendo caput altiori situ contineatur, quo cibus magis in ventriculi fundo accommodetur, & ob nutrimentum minori molestia coquatur. Atque hoc intelligi debet de iis, qui multum stant: stare etenim pauco tempore exiguum quid prodesse, neque multum obesse potest. Qui porro communi illo effato, *Prandia post stabis*, inducti, post sumptos cibos stare delectantur, ii scire debent, si mediocri quodam tempore stetur, descensui ciborum in ventriculi fundum id insigniter cooperari, & consequenter illorum concoctionem perbelle adjuvare, nec alioqui ullam effatu dignam læsionem afferre: verum si multo tempore ita quis permanserit, præter molestiam, qua ob ciborum interdum pondus, præter lassitudinem, qua ex labore afficitur, varias item offensiones subire cogitur. Primo namque major vaporum copia superiorem corporis regionem impetit, major humorum multitudo ad inferiora præcipitat, atque inde ulcera in cruribus, gonagras, & podagras generat, deinde thoracem, atque spirationem universam non parum labefactat, ut ex difficultate spirandi tunc apparente facile quisque cognoscere valet: postremo renes, atque vesicam, & totam mingendi actionem vitiant, quando videlicet crudi humores ex simili situ ad eas partes deferuntur, renesque & lumbi vehementer incalescunt, debilitanturque. ut non temere videatur præcepisse (*b*) Rufus Ephesius, *ne quis ulceribus renum laborans, etiamsi morbus in-*

a *6. collect. cap. 2.* b *Lib. 2. de pass. renum.* c *Satyr. 6. vers. 396.* d *Plut. in ejus vita.*

a *Petrus Apponensis 10. partic. prob. 1.* b *Lib. de affection. renum.*

clinare cœpisset, staret. Statio in umbra semper aliquibus ex prædictis differentiis adnectitur, ut sit multa, vel pauca, vel a cibo, vel ante cibum, & proinde qualicumque adnexa reperietur, illius effectus continuo exprimet, modo umbræ ratione aliquid secus non accedat: hoc autem dico, quia sæpenumero umbra, vel est locorum conclusorum frigidorum, atque humidorum; vel noxiarum arborum, vel alterius perniciosæ rei, quas omnes corpus maculare, & sanitatem destruere nemo negabit. Ceterum de stantibus sub sole in hunc modum determinandum esse judico, quod scilicet stare sub sole in æstate summopere calefacit: immo sententia est (*a*) Aristotelis, *cum stamus in sole nos magis deuri, quam dum movemur*, etsi per se motus ipse quoque calefacere valeat, quod alias fusius explicavimus. Si igitur ita est, rationi consentaneum efficitur, juvamentum insigne valde frigefactis corporibus inde accedere, veluti hydropicis, cacecticis, pro quibus id a (*b*) Cælio, & omnibus fere medicis laudatur. In ictericis item curandis tali insolatione usum Archigenem reperio: ne interim silentio prætermittantur ea, quæ apud Ætium ex Antylli sententia leguntur, insolatione scilicet variis modis antiquos usos fuisse, alias cum unctione, alias sine unctione, modo sedendo, modo jacendo, modo stando, interdum ambulando, interdum currendo: de quibus omnibus in hunc modum decretum est, quod si insolatio administretur non purgato prius corpore, maximum capiti nocumentum affert: unde sæpenumero mirari mihi contingit, quo genio ductus (*c*) Plinius major, *non modo purgato corpore, verum etiam post cibum in æstate sub sole maneret, ac deinde in frigida lavaretur*: de hac etenim locutos fuisse medicinæ (*d*) auctores arbitror, quando dixerunt, ab illa corpora plusquam par sit incalescere, febres, atque capitis dolores gigni: Nam si antea quam corpora soli exponantur, opportune exinaniantur, aut sine unctione, aut cum unctione fieri potest: si fiat citra unctionem, capiti diuturna frigiditate laboranti succurrit, quod illud durius, atque impassibilius reddat, & ob id merito in epilepsia curanda a (*e*) Methodicis nonnullis commendatur, modo sit insolatio moderata: sicut item in ea insaniæ specie juvare creditur, quæ a frigida intemperie ortum ducit: præterea occultas difflationes auget, sudores elicit, carnem conservat, pinguedinem tollit, œdemata omnia, & præsertim hydropica deprimit: neque tamen ipsa noxis suis caret, quandoquidem mora quævis sub sole bilem auget, & consequenter iis, quibus calor natura mordax est, valde adversatur, ut a (*f*) Galeno scriptum est, spiritumque crassiorem, densioremve efficiens, asthma, & orthopnœam exacerbat. Ceterum si absque unctione insolatio adhibeatur, in ceteris eosdem effectus parit, nisi quod corpus exiccat magis, tanquam pingui illo adusto, & subinde majori nigredine superficiem totam inficit, necnon carnem instar cauterii cujusdam densans minus per insensibilem transpirationem excrementa divaporari facit: qua ratione hujuscemodi insolationem ad minuendam polysarchiam ab (*g*) Ætio laudatam censeo. Verumtamen duo hic animadversione digna esse existimo, alterum, quod medicos, ubi sole moram probarunt, prætegi pannis capita voluisse opinor, quoniam, præter Cælii auctoritatem, & ratio, & experientia demonstrant, capita detecta, si soli exponantur, valde offendi, nempe quæ supra modum calefacta vapores a toto corporis ambitu ad sese attrahunt, sicque omnem malorum iliadem, & præ ceteris catarrhos ibi generant: quod minime, ubi capite teguntur, evenire suspicandum est, propterea quod, ut scripsit (*a*) Aristoteles, induta corpora a sole minus calefiunt, quam nuda, cum ab illius radiis minus feriantur: atque hoc totum a (*b*) Galeno significatum credo, ubi dixit, *eos, qui nudi sub sole manent, universum corpus calefacere, qui vero induti, caput solum*: nam demonstratum est a nobis libro tertio, majores nostros numquam fere caput tegere solitos: ne miremur Galenum, dum indutos scripsit sub sole, capite tantum valde incalescere dixit. Alterum animadversione dignum est, quod, sicuti sedentes & stantes sub sole vehementius incalescere, sive potius deuri experientia constat, quam ambulantes & currentes: pariter & ceteras prædictas affectiones, tam bonas, quam malas facilius recipiunt. Atque hæc universa a nobis dicta de stantibus planis, ac totis pedibus intelligantur, stare namque calcibus innixos non modo laborem ac molestiam inducit, verumetiam nullum juvamentum effatu dignum præstare creditur: quemadmodum similiter eos, qui summis digitis stare conantur, præter fatigationem illico succedentem, partes illas callis molestissimis afficere compertum est, & præsertim quando quis eo frequenter utatur; hi siquidem illud unum commodum nonnumquam recipere videntur, ut longius multis aliis prospectare valeant, cujus gratia ab antiquis *speculator*, sive σκώψ pingebatur facie hominis stantis supra digitos, summamque manum ad umbellæ formam superciliis admoventis, ut Æschylus in Theoris meminit.

CAP. II.

De pugnarum effectibus.

PUgnarum, quæ majoribus nostris ad valetudinem inservierunt, quæque etiam temporibus nostris inserviendi similiter facultatem obtinent, *aliæ fiunt cum armis fictis, neque incidentibus, vel pungentibus adversus hominem, aliæ adversus columnam, aut palum, aliæ adversus umbram*: atque omnes vel fieri possunt a pugnantibus corpore, nequaquam armatis, aliæ ab armatis. Armorum pugnam adversus hominem, vel columnam inter magnas exercitationes reposuit (*c*) Galenus, quem imitatus (*d*) Averroes inter Arabas non infimus dixit, *certamen cum ensibus factum esse ex velocibus, atque fortibus exercitiis*: quæ omnia de illis, qui non armati certant accipienda puto, quando armatum certare inter exercitationes simul, atque opera manifeste reposuit (*e*) Galenus, qui similiter certare adversus umbram (σκιαμαχεῖν dicunt Græci,) celerem citra robur exercitationem esse judicavit, ut (*f*) Avicenna quoque, & Paullus post ipsum censere visi sunt. Cum itaque res ita sese habeat, pugna non armatorum tam adversus homines, quam adversus columnam administrata in primis magnopere calefacit, excrementa educit, sudores ciet, exuperantem carnem supprimit: & proinde a (*g*) Cælio in curanda polysarchia adhibetur, deinceps brachia atque humeros confirmat, crura & pedes mirum in modum exercet, ceterum capita debilia, & vertigini obnoxia non parum labefactat: renibus item laborantes hujuscemodi exercitationem

a 5. *sectio. prob.* 36. b *Lib.* 3. *c.* 3. c *Plin. nepos lib.* 3. *epist.* 5. d *Galenus de causis morb.* e *Cel. lib.* 1. *c.* 4. & 5. f 6. *epid. con.* 1. *aph.* 10. 2. *de tuend. valet. cap.* 12. g *Lib.* 1. *ser.* 3. *cap.* 32.

a 2. *partic. prob.* 39. b *lib. de caussis morb.* c 6. *epid. con.* 1. *Apho.* 6. d 6. *coll. c.* 2. e 2. *de tuend. valet. c.* 8. 10. f *lib.* 1. *fen.* 3. *doc.* 2. *c.* 2. g *lib.* 1. *chro. cap. ult.*

fugere præcepit (*a*) Galenus: σκιαμαχία porro, sive adversus umbram certatio corpora tenuat, carnes & succos detrahit, quod celeribus exercitationibus convenire supra monstravimus, proprie autem secundum (*b*) Galenum brachiorum atque manuum exercitatio existit: præterea valet, si (*c*) Antyllo credimus, ad sedandam affectionem lassitudinis sensum referentem, ad humores firmandos, ad nervorum imbecillitatem & tremorem corrigendum: est etiam utilis vitiis, quæ thoracem infestare solent, confert renibus, & colo intestino, materiam ad inferiores partes deducit, & præsertim in iis, qui pedibus imitantur pugiles, quique non solum manibus cum umbra depugnant, verum etiam cruribus, interdum tanquam salientes, interdum vero tanquam calcibus cædentes. Ad eadem omnia similiter valet pugna adversus palum effecta, quæ tantummodo in hoc ab umbratili differt, quod palum percutere brachiis majorem vim infert, quam aerem ferire. Non est tamen ignorandum, pugnam adversus hominem pugnantem initam, magis exercere, & vim majorem corporibus inferre, quam istam: quoniam, ut ab (*d*) Alexandro perbelle significatum est, *athleta, si obnitatur antagonistæ, fortitudinem ejus auget; sin cedat, neque reluctetur, robur ejusdem resolvit*. Atqui ea pugna, quæ corporibus pugnantium armatis exercetur, inter vehementes exercitationes collocanda est, quæ, cum robusta & valida corpora efficere debeant, jure merito Nicias apud Platonem in eo dialogo, qui Laches inscribitur dixit, quod τὸ ἐν ὅπλοις μάχεσθαι, sive *armatum pugnare* corpora robustiora, si quod aliud exercitationis genus, reddit, neque ullo alio minorem laborem parit. De hac quoque exercitatione ab (*e*) Antyllo proditum reperitur, corpus ab ipso ad motum aptius & ad carnem suscipiendam reddi, verumtamen propriam atque maximam ejus pollicitationem existere, ut corporis firmitatem, & longam respirationem gignat, cum illi, qui sese pugnis similibus dedunt, omnem aliam spiritus expulsionem ferre possint: facit autem hujuscemodi pugna carnem laxam & mollem, necnon capiti admodum noxia est, præsertim quando galea plus æquo obtegitur, cujus pondere pressum non parum laborat: illud hic non ignorari volo: ὁπλομαχίαν sive *armatæ pugnæ exercitationem*, ne quis decipiatur eandem esse existimans cum armata luctatione, ὁπλιτοπάλη ab Æschylo vocata, quandoquidem hæc tamquam luctæ species armis in manibus nullo modo utebatur; sed dumtaxat certantes totis corporibus armabantur, sicque armati invicem luctabantur, cujus luctationis arbitror volutationem illam armatam, sive celerem agitationem, quam (*f*) Galenus in numero vehementium exercitationum reposuit, speciem quandam extitisse. An vero de hac armata pugnæ specie intellexerit Cælius Aurelianus, quando in curanda polysarchia post plurima alia exercitationum genera comprobata dixit. *Tum hoplomachia, hoc est armorum ficta conflictio*: apud me dubium nullum, ut ex superioribus patet, relinquitur: quoniam, etsi nomen Græcum hanc ipsam significare videatur, nihilominus, & nominis ab ipso illata explicatio, & usus demonstratus manifestum argumentum faciunt, eum de pugna illa sermonem facere, quæ nudato ab armis corpore exercetur, quæque ad diminuendam carnem a nobis laudata fuit, cum hanc postremam carnem, sed mollem & laxam potius augere Antyllus judicaverit. De gladiatoria pugna non videtur hic locus exposcere, ut sermo ullus habeatur, propterea, quod cum armis incidentibus ac pungentibus antiquitus ageretur, vel in lethalia vulnera, vel in alterius pugnatoris, aut etiam utriusque necem, plerumque terminabatur. Unde neminem non videre arbitror, quantum absit, ut similis concertatio ullam profligandis morbis, tuendæve sanitati opem afferre valeat: ea enim est, quæ hodie apud multas Christianorum nationes sub *duelli* nomine non sine magna civitatum aliquando clade exercetur, quamque & antiquis & nostris temporibus ab uno hominum inimicissimo Sathana repertam ad perdendas animas fuisse semper credidi: quod namque non monomachiam antiquorum, ut falso probare conati sunt, qui hucusque duellum tractarunt, sed potius gladiatoriam duellum hujusce temporis referat, præter multa in quarto libro a nobis declarata, hoc item attestari videtur, scilicet iisdem armis, atque eodem prope fine duellatores concertasse, quibus olim gladiatores pugnabant: illud unum intercedit discrimen, quod illi tum gloriæ cujusdam inanis gratia, tum præmiorum spe, sed fere semper vi quadam, utpote vel ad supplicium condemnati, vel in id empti, atque edocti ad certamen, ducebantur: isti vero sponte, & nullis cogentibus, nisi solius honoris vana quadam, & falsa defensione prolectante aguntur: ut hac ratione minus excusatione digni habeantur, cum sponte in propriam ruant perniciem. Utinam resipiscant tandem homines, videantque id, quod Barbari fere nulli agunt, tanto minus Christianos decere: sic profecto & multæ urbes, quæ ob hoc intestinis, & sævissimis dissensionibus exagitantur, ad meliorem statum revocarentur, & multorum animabus corporibusque melius consuleretur. At ne longius a proposito nostra divagetur oratio, hæc sufficient, si illud addidero, quod (*a*) Celsus, (*b*) Scribonius, (*c*) Plinius, Aretæus, atque alii plurimi referunt, ab antiquis scilicet creditum fuisse, *gladiatoris jugulati sanguinem epotum juvare epilepticos*: quam rem potius ad proponendam ipsorum ferinam superstitionem, quam ut ullam fidem adhibendam censeam, significare volui.

CAP. III.

De quarundam aliarum exercitationum qualitatibus.

Multa apud antiquos extiterunt exercitationum genera, quæ quoniam non ita frequenter usurpabantur, ab auctoribus celebrata non inveniuntur: inter hæc autem primo sese offert τὸ ἀκροχειρίζεσθαι, vel *manibus summis concertare*, quod, sive luctæ species aliqua foret, ut nonnulli crediderunt, sive separata quædam exercitatio, ut (*d*) Galenus censuisse videtur, ubi post luctam alias quasdam exercitationes adnumerans acrochirismum nominat, facitque manifeste a lucta diversum, constat ipsam apud (*e*) Galenum, (*f*) Ætium, (*g*) Paulum, & (*h*) Avicennam inter veloces sine robore exercitationes locum obtinuisse, & proinde calefaciendi, corpora tenuandi, carnes, succosque detrahendi facultatem possidere, ut apposite insinuare visus est (*i*) Hippocrates, apud quem legitur *acrochirismum attenuare, & carnes sursum trahere*, pro-

a *6. Epid. com. 1. aph. 5.* b *2. de tuend. valet. c. 10.* c *6. collect. apud Oribasium c. 21.* d *2. libro, prob. 120.* e *Loco citato.* f *2. de tuend. valet. c. 10.*

a *Lib. 3. c. 23.* b *lib. de comp. c. 18.* c *lib. 28. c. 1.* d *2. de tuend. valet. c. 8.* e *2. de tuend. valet. c. 10.* f *lib. 3. c. 3.* g *lib. 1. c. 17.* h *lib. 1. fen. 3. doc. 2. cap. 2.* i *2. de diæta circa finem.*

A prie vero manus atque brachia secundum (*a*) Galenum in ipsa exercitantur: ex quo fit, ut illis conveniat, quibus has partes corroborare in animo est, sicut iis valde nocet, quorum chiragra, vel alius morbus, & manus, & brachia infestare solet: de hoc locutum esse (*b*) Celsum quis credere potest, ubi in iis qui ab arida tussi exagitantur, exercitationes manibus peractas probat. Porro ἐκπλεθρίζειν, id est, *ecplethrissare*, a (*c*) Galeno inter exercitationes citra robur & violentiam celeres recensetur. Avicenna autem illud ex fortioribus esse dicit, nisi velimus ipsum in comparatione ad debilia loqui, quemadmodum ex verbis B ejus videtur: alioqui & veritati ipsi, & Galeno, a quo ista omnia accepit, manifeste repugnantia scripsisset. Est igitur talis exercitatio in primis ad ea omnia utilis, quibus celeres conferunt, sed peculiariter crura & pedes exercet: thoracem quoque non parum fatigat, cui, dum aliquo pacto male vexatur, valde obesse reor, haud secus atque capitibus male affectis vehementer nocere credo, utpote quæ ex jugibus illis reversionibus, quasique circuitionibus facillime tum vertiginosas, tum apoplecticas affectiones incurrere queant. Ex eodem quoque exercitationum censu est, & πιτυλίζειν sive *pitylissare*, aut *pitylisma*, ut placuit (*d*) C Politiano: quod quamquam a Galeno, atque Avicenna inter veloces citra violentiam adnumeretur, mea tamen sententia haud prorsus vehementia aliqua caret, cum status ille supra pedum extremitates, necnon velox manuum modo antrorsum, modo retrorsum agitatio haudquaquam sine musculorum intentione, & proinde sine vi, aut robore quodam peragi possit. Unde in hujuscemodi exercitatione obeunda vehementer incalescere corpora affirmare non dubito. Ad hæc motus iste brachia insigniter exercet: sed eos, qui capite sunt imbecilli magnopere labefactat: pedes etiam podagris suscipiendis obnoxios reddit: ego vero D peculiarem illius usum extitisse autumo, quando post longam brachiorum valetudinem, torporemve, ea motibus undequaque faciendis assuefacere, nec non a torpore liberare in animo habebant. Sunt præterea a (*e*) Galeno nonnulla alia exercitationum genera adnumerata, & ab (*f*) Avicenna comprobata, quæ, quod aliqua ex parte valetudini, & corporis habitui conferant, omnino prætermittere nolui: nam si quis alteri jubeat, ut se violenter detrahat, inflectatque, dum ipse non manibus modo, verum etiam cruribus, spinaque constans, inflexusque resistat, quo genere Milonem ipsum sese exercitasse ferunt, dum convellere E se, movereque de loco volenti permitteret, utique vehementer exercebitur, incalescet non parum, roburque membris non leve ingenerabit: de simili enim exercitatione locutum opinor (*g*) Cælium Aurelianum, quando pro polysarchia minuenda voluit ita affectos alienis laboribus, hoc est colluctantium, vel exercentium, quam Græci *haterocopiam*, *vel trachelismum* vocant, exerceri, verumtamen illis maxime verenda est talis exercitatio, qui vel pectore, vel dorso, vel capite non admodum valent. Pari etiam pacto si quis (ut Milo factitabat) convellere se, movereque de F loco volenti permittat, crura maxime corroborare poterit, quemadmodum manus maximopere exercebit, eisque fortitudinem acquiret, si pugnum alicui aperiendum, vel malum punicum, aut tale quippiam manibus complexus auferendum præbeat: quod tamen arthritidi, aut chiragræ obnoxiis minime congruet. Robur autem partium tum exercet, tum firmat, si quis alterum complexus medium, aut etiam ipse medio comprehensus, manibus digitisq; pectinatim junctis, aut quem complectitur absolvere se jubeat, aut ipse se a complectente solvat: nisi quod in hoc periculum imminet, ne viscera labefactentur ex nixibus illis, qui adhibentur, dum dissolutio quæritur. Ita etiam si quis alterum, qui versus ipsum se inclinet a latere aggressus, ilia manibus complexus, ceu onus aliquod sublatum invicem protendat, reducatque; ac magis, si dum gestat, ipse nixu, renixuque corporis utatur: sic namque spinam universam corroborabit, lumbos tamen atque renes debiles habentibus nocebit. Æque vero qui pectoribus ex adverso innixi magno se conatu invicem retrudunt, & qui a cervicibus pendentes deorsum trahunt, vehementer quidem exercentur, & per consequens robur corpori universo comparant: at periculum subeunt, ne thoracis vasa aliqua rumpantur ipsis, neve aut caput, aut collum male afficiant. Hæc itaque omnia tametsi apud veteres inter ceteras exercitationes haberentur, nihilominus haud ita in frequenti usu fuerunt, & præsertim nobilibus, ac illis qui non sine suavitate quadam sanitati operam dabant: hac item tempestate non desunt, qui ipsis utantur, quos, modo ratio adhibeatur, penitus avertere nolo.

CAP. IV.

De spiritus cohibitionis facultatibus.

DEtentionem spiritus speciem quandam exercitationis esse, cum abunde in libro (*a*) tertio demonstraverimus, id amplius repetere non est opus: illud dumtaxat adjungam non facile reperiri, in quanam differentia locata fuerit, nisi quod animadvertentes nos hujuscemodi exercitatione musculos abdominis, atque thoracis valenter intendi, & subinde in partibus interioribus calorem augeri, ut (*b*) Aristoteles, & (*c*) Galenus memoriæ prodiderunt, eam non fieri sine vehementia judicare possumus: & propter hoc jure ab Hippocrate dictum fuit, *spiritus detentionem meatus disparare*, cutem attenuare, necnon humiditatem sub cutem extrudere posse. A (*d*) Galeno similiter, & ab (*e*) Avicenna scriptum est, *retentionem spiritus membra spiritualia calefacere, corroborare, & emundare, necnon angustas cavitates ampliores reddere*. Quod etenim spiritus cohibitus expurgare thoracem valeat, clare constat: quippe qui in ipsa retentione undique compulsus in angustos se recipere meatus cogitur, eosque si amplius trusus propulsusque fuerit, etiam penitus transire, atque extenuati jam agitatione excrementi nonnihil secum arripere, eo prope modo, quo intuemur opifices angusta instrumentorum foramina vehementiores spiritus inflatu expurgare: quandoquidem is quanto ulterius per vim coactus impellitur, tantum ab ipso quædam impelluntur, quædam trahuntur: nam truduntur quæ ante occurrunt, attrahuntur quæ ad latus sunt posita, impetu ipso motus utraque coacta. Quod vero ex retento spiritu cavitates evadant latiores, hinc probatur, quoniam si thorax in medio corpore locatur, sane illo magna aliqua inspiratione aere impleto, & deinceps su-

a *Loco citato.* b *lib.* 4. *cap.* 4. c *loco citato.* d *In Miscel. cap.* 38. e 2. *de tuend. valet. cap.* 9. f *loco citato.* g *lib.* 5. *chro. cap. ult.*

a *Cap.* 6. b 2. *partic. prob.* c 2. *de diæta.* d 5. *de tuend. valet. cap.* 2. *&* *in lib. artis med. cap.* 87. e *Lib.* 1. *fen.* 3. *doc.* 2. *cap.* 2.

premo laryngis osculo lingulæ opera clauso, necnon musculis toto thorace presso, necessum est aerem compressum undique meatibus corporis universis inseri, sicque intrusum eos undequaque dilatare, modo inferiores, dum illuc impellitur, modo superiores: sic ergo per spiritus retentionem cavitates corporis amplificantur, pectoris partes emundantur, ipsæque atque etiam aliæ interiores calorem concipiunt, cujus merito frigidæ affectiones, & præsertim inflationes removentur: ut non temere (*a*) Plato sub persona Erysimachi medici, necnon (*b*) Aristoteles memoriæ prodiderint, *spiritum cohibitum a singultu liberare*: quorum placita secutus (*c*) Galenus ab eodem non solum singultum, verum etiam tussim a frigida instrumentorum respirationis intemperie contractam extingui testatum reliquit: quod aucta in pectore caliditate ex tali cohibitione angustos quoslibet meatus spiritus compressus penetret, cunctaque sic adæquentur, & ad temperiem pristinam redeant. Hinc fit ut ferme in hanc sententiam venire debeamus, talem exercitationem omnibus illis convenire, qui spiritualia membra frigefacta, debilia, aut excrementis aliter obsessa gerunt, quique expulsiones quascunque corporis aut tardas, aut vitiatas habent: quemadmodum oscitationes, & pandiculationes calido flatu dissipante hujusmodi spiritus retentionem solvere clarum est: ut merito dixerit Hippocrates II. & VI. Epid. *longam respirationem crebrarum oscitationum esse remedium*. In resolutione linguæ exerceri spiritu retento probavit Celsus, sicut & Ætius in omni vocalis instrumenti resolutione: vim namque expultricem excitari, atque confirmari in spiritus cohibitione, argumento sunt multi, & præcipue pueri, qui sive plorando, sive ridendo, sive alio pacto spirationem contineant, aut in ipso actionis tempore, aut paullo post, modo stercora, modo urinas, modo mucos, & a naribus, & ab auribus expellunt: similiter obstetrices istud testantur, quæ ad partus expulsionem faciliorem & celeriorem reddendam parturientes spiritum continere præcipiunt: in quo tamen ipsas sæpe errare scribit (*d*) Ætius, quando ex nimia hujuscemodi spiritus cohibitione aneurismata, sive arteriarum incurabiles dilationes incurrunt in faucibus, necnon pupillarum in oculis, ut Avenzoar testatus est. Dicebat (*e*) Aristoteles spiritu retento melius audire nos, quoniam respiratio strepitum quendam movet, quo cum careant retinentes illam, melius voces percipiunt: quamvis Cassius Medicus aliter sentire videatur. Extat item (*f*) Plinii auctoritas, quod eversos scandentesque ac jacentes, si quid ingruat, contraque ictus, spiritum cohibere singularis præsidii est. Si igitur a spiritus retentione tot commoda oriri constat, prudenter sane (*g*) Cælius Aurelianus ipsam asthmaticis, stomachicis, atque colicis curandis egregiam opem præstare scriptum reliquit. Neque tamen huic tantum tribuere debemus, quin etiam ipsam aliqua ex parte obesse credamus, quandoquidem Asclepiades caput opplere testatus est, cujus sententia a Galeno certe explosa fuit. Ego vero illam prorsus non esse repellendam puto, quoniam manifesto conspicimus dum spiritus retinetur, venas atque arterias colli intumescere, oculos amplificari, genas ad universum vultum contrahere majorem ruborem, tandemque caput totum compati: quæ omnia illius repletionis clara indicia esse, nemo dubitat. Ex quo fit, ut Diocles

a *In convivio.* b 2. *partic. Problem.* 5. c *lib. de med. fac. par. & libro* 2. *de symp. caus.* d *de trab.* 4. *ser.* 3. *cap.* 10. e 11. *part. probl.* 48. f *lib.* 27. *cap.* 6. g *lib. chro.* 3. *cap.* 1. & 2. *lib.* 4. *cap.* 7.

clem tota via aberrasse pro certo teneam, dum *spiritum retentum in epilepsia curanda præsidium afferre* dixit: sicut (*a*) Cælium laudo, qui in ejusdem affectus curatione spiritus retentionem vitari debere voluit, cum certum periculum immineat, ne tunc sanguine ad caput recurrente morbus magis exacerbetur. In sanguinis quoque rejectatione talem exercitationem a (*b*) methodicis damnatam invenio, quibus assentiri cogor: propterea quod tum a calore in pectoris cavea genito, tum ex vasorum inflatione, distensioneque facillime debilia, & relaxata vasa franguntur, fractaque iterum reserantur. Amplius qui vel hernias, vel crepaturas patiuntur, aut peritonæum atque intestina exilia & fragilia ab ortu obtinuerunt, nullo pacto in retinendo spiritu exerceri debent, quoniam hæ partes in actione ista vehementer contenduntur, & per consequens, nisi robustæ sint, citra multum laborem divelluntur, quemadmodum apertissimam fidem pueri facere possunt, qui si interdum nimis quam par sit flendo, aut aliquo modo spiritum contineant, protinus iis peritonæum scrotumve disrumpitur, & deinceps intestina delabentia, aut flatus interclusi, vix sanabiles hernias pariunt: quod similiter tubicinibus, & cantoribus, dum nimis spiritum retinere conantur, sæpenumero solet evenire, & præsertim quando illi πόδα ἐρεῖν, (quod Galenus ait lib. de mot. musc. secundo in fine, ac VI. Epid com. IV. tex. XXIV. & de quo nos *in variis lectionibus* egimus, ac plura adhuc dicemus, cum iterum librum eum recognitum atque auctum propediem dabimus) sive edictum facere volunt. Una servata ratio ab hujuscemodi periculis tuebitur, si moderate, aut potius infra mediocritatem similis retentio peragatur, ubi agenda erit; alioqui perfici nequaquam poterit, quin prædicta incommoda sequantur.

CAP. V.

De vocis exercitationum facultatibus, & primo de Vociferatione, & Cantu.

VOcis multas, sed unam præcipuam exercitationem effecerunt antiqui medici, quam Græci τὴν ἀναφώνησιν, Latini *vociferationem* appellarunt, nos vero, pleniorem totius hujus rei notitiam tradere cupientes, vocis exercitationes in sex species partiemur, quemadmodum magna ex parte in superioribus egimus, *vociferationem* scilicet, *cantum*, *lectionem*, *sermonem*, *risum*, atque *fletum*: quorum omnium natura perspecta nihil remanebit, quod hujusce exercitationis cognitioni addi valeat. Ergo prima vociferationibus, quæcumque sint illæ, adscripta ab (*c*) Antyllo, (*d*) Plutarcho, (*e*) Paullo, (*f*) Ætio, & (*g*) Avicenna condicio est, quod thoracem, atque vocalia instrumenta perbelle exercent: dicebat (*h*) Averroes *pulmonem proprie a vocis exercitio respici*: subinde naturalem calorem auget, purgat, firmat, atque attenuat, solidas corporis partes, robustas, puras, & offensæ minime obnoxias reddit: addebat Avicenna hanc exercitationem colorem decorare: quod enim calor augmentum suscipiat, inde oritur, quia spiritus assiduo motu, tum attractus, quam exsufflatus colliditur, attériturque, sicque ex ea collisione & attritione, calor excitatur; purgat vero hujuscemodi exercitatio, tum quia carnes rariores magisque tractabiles efficit: tum quia ex motu vo-

a *Lib.* 1. *c.* 4. b *Cæl. lib.* 2. *c.* 23. c *Oribasius lib.* 6. *c.* 8. d *lib. de tuend. sanitate.* e *lib.* 1. *c.* 29. f *lib.* 3. *c.* 5. g *lib.* 1. *fen.* 3. *doc.* 2. *cap.* 2. h 6. *collect. cap.* 2.

calium

calium inſtrumentorum humiditates internæ conſumuntur, quod evidentiſſime declarat denſus vapor ex ore vociferantium prodiens, & ſuperfluitates vetuſtiorum humorum unicuique meatui adhærentium, quæ excernuntur non ſolum in prædictis vociferationibus, ſed etiam aliis pluribus modis. Jam vero firmatur calor, & attenuatur; quoniam vaſa abſterguntur, multi humores, ut ſputa, muci, & pituitæ conſumuntur, quæ ſicut antea calorem obſcurabant, debilitabant, & incraſſabant, ita educta eundem puriorem, validioremque relinquunt, & hinc poſtea ſolidis partibus majus robur, majorque impaſſibilitas ſuccreſcit. Si itaque hæc ita ſe habent, rationi conſentaneum eſt, iis, qui humiditate occupatas interiores partes, quique univerſum corporis habitum frigefactum habent, vociferationem generoſum præſidium exiſtere: quemadmodum iſtis prædictis rationibus eam ab Antyllo, Cælio Aureliano, & Ætio commendatam ſcimus ſtomachicis, vomentibus, acidum ructantibus, ægre concoquentibus, cibos faſtidientibus, atrophia laborantibus, languidis, cachecticis, hydropicis, aſthmaticis, orthopnoicis, phthiſicis, diuturno pectoris aut ſepti dolore vexatis, apoſtemata in thorace rupta habentibus, mulieribus prægnantibus, pica obſeſſis, aut ſecundum (*a*) Alexandrum etiam parturientibus ad partum facilius educendum, & denique quartanariis, pituitoſis, convaleſcentibus fere omnibus. Sic Galenus VIII. de med. local. cap. IV. ſtomacho laborantibus, unctiones, exercitia, & vociferationes per expertum artificem adhibitas commendat. eſt Aretæi medici antiqui & præſtantiſſimi ſententia, quod in elephanticis *ἀναφώνησις τῦ πνδύματος γυμνάσιον τὸ κάλλιόν ἐςι*, necnon etiam in cœliacis. Voci quoque ob ſuperfluam humiditatem raucæ factæ, necnon inſtrumentis voci deſervientibus reſolutis, atque etiam malo corporis habitui, qui a Græcis *καχεξία* dicitur, eandem conducere credidit Ætius: quin, ſi vox vel ex morbo, vel ſuapte natura male affecta ſit, tali exercitatione ſecundum Antylli ſententiam emendatur. Quoniam vero vox laborat, partim propter nimiam & longam loquelam, partim propter clamoris magnitudinem, partim propter ſilentium, quaſi ſuarum actionum oblita, ideo fit ut in hiſce omnibus, quæ dicta ſunt, vociferationis uſus ſit utilis, cum longam loquelam diſſolvat, & noxæ, quæ, ex clamoris magnitudine contracta eſt, placida & quieta imminutione medeatur, acumini vero occurrat, graviores ſonos inſpergendo: ceterum qui ex ſilentio oritur, quamvis non propriæ vocis ſit labor, tamen cum vocis labore proportionem quandam gerit: quocirca ad eum quoque vociferatio eſt utilis, quæ vocem exerceat, quemadmodum ſi vocalia inſtrumenta defeſſa ſint, totumque corpus ſuum tenorem non ſervet, aut laſſitudine obſideatur: vocis namque exercitationem a cena factam dicebat (*b*) Hippocrates, poſt carnis a laboribus colliquationem commodam eſſe, quoniam humiditatis evacuationem faciens rarefacit carnem. Sed cuncta hactenus a me enarrata, de vociferatione mediocri, ac arte, quam libro (*c*) tertio explicavimus, facta intelligantur, quæ capitis affectionibus non eſt idonea, utpote neſcio quid facultatis poſſidens ad replendum caput, necnon inſtrumenta ſenſuum in capite contentorum. Hinc eſt, quod (*d*) Cælius Aurelianus eam pro epilepticis in declinatione probans prudenter addidit, *ſi ferre valeat æger*. Nam ea vociferatio, quæ vehementius

a *Alexan.* 1. *prob.* 87. b 2. *de diæta.* c *Cap.* 7. d *Lib.* 1. *chro. cap.* 7.

peragitur, & interdum *ἀναύδησις*, ab (*a*) Aretæo *φωνασκίη* vocatur, uno prope verbo dicta eſt ab Hippocrate *affligere*, ſive *λυπέειν*, hæc præterquam quod caput plenum, & magis grave reddit, ut teſtantur (*b*) Aretæus, & (*c*) Galenus; mirum etiam in modum ex ejus ſententia vocem oblædit, necnon venas rumpi facit: ut hac ratione (*d*) Cælius exclamationem tamquam partes patientes vehementer concutientem pro corporibus epilepticis improbarit, (*e*) Pliniusque nepos jure conqueſtus ſit, quod Zoſimus ejus libertus, dum voci reparandæ ſtuderet, rurſum vena recluſa ſanguinem reddiderit: eandem tamen Aretæus ſtomachicis curandis, & Ætius ſingultui comprimendo uſurparunt. Illud itaque hoc in loco non eſt ignorandum, quod omnes fere auctores animadverterunt, vociferationibus neque temere, neque inconſulto utendum fore, ac præſertim iis, qui huic exercitationi non aſſueti incipiunt: neque enim iis uti quiſquam debet pravorum, corruptorumque humorum copia præſente: quin etiam vox non eſt exercenda, ſi magnis & evidentibus cruditatibus ſtomachus vexetur, ne ex actione inſpirationis & exſpirationis, quæ firmior & citatior facta ſit, dum vox in magnitudinem & multitudinem accrevit, vapores corrupti largius per corpus diſtribuantur. Propterea monebat (*f*) Aretæus, vocem leniter exerceri, & gravibus vocibus utentem ſonum edere, quod acutæ voces capitis diſtentiones, temporum palpitationes, cerebri pulſationes, oculorum inflationes, auriumque tinnitus efficiunt, mediocriter autem vox edita capiti prodeſt: cavendum eſt quoque ab ejus uſu poſt cibum, quoniam vox valde corrumpitur: unde dicebat (*g*) Ariſtoteles, hiſtriones, choros, & hujuſce generis jejuno ore vocis exercitationem adire: alioqui ſpiritus tum cibo ingeſto, tum clamore fervidus effectus, inter exeundum aſperam arteriam exulcerat, ſicque vox corrumpitur. Denique fugiendum eſt, ex (*h*) Plutarchi conſilio, ne quis conſcius ſibi vel repletionis, vel immoderatæ libidinis, vel defatigationis acrius intendendo, exaſperet vocem; neve nimis commotas vociferationes, & jurgioſos clamores exerceat; ſiquidem inæquales illæ ſpiritus intentiones, & impetus rupturas & convulſiones inducere ſolent. Poſt vociferationem ſuccedit *cantus*, ab illa in hoc differens, quod harmonia quadam conſiſtit, neque adeo contenta voce peragitur: ob quod etiam præter cetera voluptatem afferre poteſt, qua vociferatio deſtituitur. Nam ſcriptum eſt ab (*i*) Alexandro, *onera portantes, ſi cantant, minus modeſtiam ſentire*, quoniam animus modulis ac numerorum ſuavitate demulctus ab onere avertitur, atque ita minus angitur: quæ ſimiliter ratio efficit, ut lugentibus, atque alio modo laborantibus (quod (*k*) Ariſtoteles quoque confeſſus eſt) tibias, & ſonum adhiberent antiquiores, & quod ad eos, qui vel morte ſuorum anguntur, & mœrent, vel morbo ſollicitantur, homines congregari, varioque uti ſermone ſolitum ſit: quandoquidem animus, cum ſe ad verba transferat, minus rem ſentit adverſam. Quod intelligentes veteres, varia ſcenarum oblectamina ſibi excogitarunt, ut animum ſolatiis modo his, modo illis exceptum ab angore ſejungerent. De cantu ſive vociferatione cum harmonia adhibita ſcripſerunt Antyllus, Ætius, atque Paul-

a *Lib.* 2. *cur. chron. cap.* 6. *&* *in lib. de præceptionibus in fine.* b *In lib. de inſtr. odoratus.* c 7. *de compoſ. medic. ſec. loc. cap.* 1. d 4. *de loc. affect.* e *Lib.* 5. *epiſt.* 19. f 1. *cur. chro. cap.* 2. g *Partic. problem.* 22. h *lib. de tuend. valet.* i *lib.* 1. *prob.* 76. K 19. *partic. prob.* 1.

lus, valetudini eam nullum juvamentum præstare. At in morbis ipsam aliquando usurpatam invenio: nam (*a*) Cælius Aurelianus vocis exercitium, musico monitore, compositum insanientibus in declinatione conducere scripsit, refert insuper (*b*) Aulus Gellius, se apud Theophrastum, ac Democritum invenisse *viperarum hominumque morsibus tibiarum modulos, & cantus mederi*; & ad hæc fuisse creditum a plerisque, & memoriæ mandatum, ischiadicos, cum maxime doleant, tum si modulis lenibus vel ipsi, vel tibicen (quod factitare solitum Ismeniam Thebanum legimus) incinat, minui dolores, sicut & Philistionis frater in libro XXII. de adjutoriis confessus est: quod remedii genus a Pythagora excogitatum esse nonnulli tradiderunt: quamvis Soranus, cujus sunt libri illi tres de Acutis a Cælio Aureliano Latini facti, Asclepiadem mordens, qui phreniticos curare cantu profitebatur, apposite satis dixerit, *eos mentis vanitate jactari, qui modulis, & cantilena passionis robur excludi posse crediderunt*. Si igitur cantus valetudini conservandæ parum confert, graviorum autem tonorum sonus utilis est, vociferationi potius, quam cantui sanitatis studiosi operam dare debent: quoniam sic plurimus aer attractus thoracem distendit, ventremque & meatus per universum corpus disseminatos aperit, dilatatve, cum in cantu mera quædam ac futilis oblectatio solummodo reperiatur, quæ corpora robusta potius effeminare, non autem conservare, aut augere apta est: unde mirari soleo, quare Socrates (ut refert (*c*) Plutarchus) sese cantu exercere consueverit, & non in vociferationibus, cum in ipsis, & concitatis lectionibus redundantium humorum excretiones contingant, & his quidem, qui concitatius legunt, magis, & per sudores; qui vero mitius vocem intendunt, per occultam transpirationem. Verumtamen illud (*d*) Avicennæ dictum semper memoria tenere oportet, quod *magnam longo tempore efficere vocem est timorosum, quodque ex prædictis vocis exercitationibus sæpenumero hernias, aliasve crepaturas oriri contingit*; sicuti nostrates sacerdotes, aut cantores certam fidem facere possunt: antiquitus enim qui vocis exercitiis operam dabant, balneis, ut libro primo scripsimus, frequenter utebantur: quorum beneficio peritonæum, scrotum, ac testium utriculi humectabantur, sicque emollita magis tuto extendebantur, neque faciliter discindebantur: nostris autem temporibus minime hujusce generis remediis uti facile conceditur: ut hac ratione modum in vociferando, sive cantando majorem servare necesse sit.

CAP. VI.

De Lectionis, Sermonis, Risus, & Fletus qualitatibus.

LEctionis a medicis ad sanitatis usum probatæ duas species invenio, alteram *intentam*, & *concitatiorem*; alteram *remissiorem*. Lectio intenta, quam (*e*) Cornelius Celsus auctor elegantissimus *claram* nuncupare maluit, cum sit agitatio spiritus non leviter, nec in superficie, (ut (*f*) Plutarchus scribit) sed velut in ipso fonte, in ipsis visceribus valens, calorem auget, sanguinem subtilem reddit, omnes purgat venas, omnes aperit arterias, humorem superfluum non si-

a *Lib. 1. chro. cap. 5.* b *Lib. 4. c. 13.* c *In lib. de tuend. valet.* d *loco citato.* e *Galen. lib. 7. de comp. med. secundum loc. cap. 1.* f *Lib. 1. cap. 2.* g *Libro de tuend. valet.*

A nit crassescere, neque concrescere, neque fæcis in morem subsidere, in his conceptaculis, quibus recipitur, & conficitur cibus: ex quo non temere a (*a*) Celso inter ea, quæ commode exercentur, primum locum recepit. Quod etiam capiti nequaquam noceat, sed potius conferat, locupletissimi possunt testes esse (*b*) Cælius Aurelianus, & (*c*) Seneca; quorum ille in curando capitis dolore atque etiam insania similem lectionem adhiberi consuluit: hic vero ad refrenandas, quas patiebatur, capitis destillationes ipsam in frequenti usu habuisse scribit: observandum est in hoc casu, ne in insania, aut capitis dolore difficilia

B intellectu legantur; quoniam talia, (*d*) Cælio auctore, non minus afficiunt, quam corporis immodicæ gestationes. Juvat insuper clara lectio cum pectoris intimas partes, tum stomachum, cujus etiam vitia, ut scribit Celsus, corrigit, quandoquidem per ipsam pituitosa excrementa suaviter attenuantur, absumunturque, & calor nativus citra ullam violentiam excitatur, & augetur: quod cognoscens Plinius major, dum voce atque stomacho laboraret, in eorum remedium claram lectionem exercuisse, auctor est illius (*e*) Nepos: qua pariter ratione Ætius eis, qui colicis doloribus a frigido humore genitis sollicitantur, consu-

C luit leniter exclament, aut concinne cum vociferatione procedendo legant. Sic ad phthisicos, atque tabescentes ea methodicos nonnullos usos fuisse legitur: de hac sermonem faciens (*f*) Avicenna dixit, *quod ad legendum suaviter est incipiendum, deinde vox ordinate exaltanda, postea cum vox fortior facta fuerit, creverit, & longa fuerit, tempus ipsius erit ponendum temperatum, quoniam tunc magnum affert juvamentum*. Atque hæc de intensa ac vehementius facta lectione, quam (*g*) Celsus etiam in tussi sicca laborantibus non parum utilitatis præstare censet. Ceterum

D quæ lenius & remissius agitur, ad eadem fere omnia valet, nisi quod debilius cuncta operatur, & propterea interdum ipsa post ciborum sumptionem citra noxam uti possumus, quod Plutarchus quoque non improbavit: de hac autem loquens (*h*) Aristoteles scriptum reliquit, ignaros homines, ac melancholicos, dum legere incipiunt, somno corripi, quoniam intellectum figere nequeunt, & ob id vapores crassi & frigidi excitantur, qui cerebrum frigefacientes somnum inducunt, ex adverso viros intelligentia præstantes minime, dum lectitant, dormire, eo quia intellectum firmantibus ipsis calor internus amplifica-

E tur, atque inde vigiles potius quam somniculosi evadunt. Post vociferationem, cantum, atque lectionem succedit *sermo*, sive *locutio*, quæ & ipsa vocis exercitatio est, attamen prædictis omnibus tum vehementia, tum robore cedit, & ideo inter debiles exercitationes recenseri meretur. Nam iis in primis accommodatur, qui præter modum ad somnum propensi sunt, quique aut præ humore melancholico, aut præ phlegmate sensus torpentes, quasique oppressos habent: tales namque a sermone perpurgantur, eorumve animi ita expergefiunt, ut faciliter mox sensus a corpore li-

F berentur. Pituitam porro a sermone consumi, indicant sputa ex loquentis ore affatim emanantia, quæ partim a capite, partim a stomacho, partim a thorace exeuntia, cuncta ista membra sermonis beneficio gaudere demonstrant. Jam vero sermo vim quandam obtinet, si (*i*) Antyllo credamus, ut caput impleat, & gravitatem

a *Loco citato.* b *loco citato.* c *Epist. 78.* d *Lib. 1. chro. c. 1.* e *Lib. 9. epist. penultima.* f *Lib. 1. fen. 3. doc. 2. cap. 2.* g *lib. 4. cap. 4.* h *18. partic. prob. 1.* i *Oribasius lib. 6. cap. 7.*

afferat, cujus rei gratia sciunt medici in doloribus capitis, pluribusve aliis ejus affectibus sermonem interdicendum fore, sermo præterea lippientibus, & quibus sanguis e naribus funditur, aut a pectore rejectatur, non parum nocet. Quapropter (*a*) Cornelius Celsus, atque (*b*) Galenus in sanguinis rejectionibus silentium necessario requiri voluerunt; similiter linguam exiccat, sitim inducit: atque hinc sapienter (*c*) Hippocrates scriptis mandavit, *silere, & os continere sitim extinguere*: quam sententiam explicans eruditissimus (*d*) Plutarchus, *non solum sitim a silentio non generari, verum nec tristitiam, nec dolorem* dixit, qui etiam multos, dum sese a loquendo continerent, tussim, ac singultum curasse memoriæ prodidit. *Triennio* (ait (*e*) Plinius) *Mæcenatem Messium accepimus silentium sibi imperavisse a convulsione reddito sanguine*. Ad hæc vires dissolvi a sermone, idque præcipue in febribus, & magis quoque in accessionibus, testatum fecit (*f*) Oribasius: ut nullum amplius dubium supersit, quin, & juvandi, & nocendi valetudini facultatem obtineat sermo: ne dicam quot damna, quotve commoditates, prout is adhibetur, sæpenumero animis ingerat: quæ si persequi vellem, nimis a proposito nostro recederem, quando præsertim, & Plutarchi de loquacitate libellus, & Galeni de curandis ac cognoscendis animi morbis, hæc cognoscere cupientibus sufficere possunt. Hactenus de articulatæ vocis exercitiis. Præter hæc autem duæ sunt exercitationes, quæ tametsi vocis minime propriæ videantur, & ab auctoribus ut plurimum prætermissæ sint, attamen ipsæ quoque in exercendis aliquibus corporis partibus facultate non carent: atque eæ sunt *risus*, & *fletus*. Nam risus, dum oris dilatatione, præcordiorumve titillatione interiora, & præsertim faciem exagitat, quin illas partes insigniter calefaciat, haudquaquam inficiari possumus: eo magis quod robur in ridentium vultibus efflorescens caliditatis acutæ apertissimum argumentum existit: & iccirco crediderunt nonnulli, Homerum vocasse risum γέλωτα ἄσβεςον, sicuti grammatici γέλος ab ἕλη, quæ vox *caliditatem* significat, deduci tradiderunt. Proderit igitur in primis ridere illis, quibus frigidæ sunt & capitis, & thoracis partes, melancholicis, & a frigida cerebri intemperie desipientibus, attonitisque, & qui ob mœrorem ac tristitiam in febres, aut alios affectus delapsi sunt: de risu verba fecisse Cælium Aurelianum existimo, quando in atrophiæ curatione animi laxationem, διάχυσιν vocatam, post cibum commendavit, & quando similiter in capitis dolore adhibendam præcepit eandem, ne a mentis intentione caput impleatur. In his etenim universis, cum frigida intemperies dominetur, merito auxilium præstat risus, nimirum qui multum aerem in pectore moveat, & spiritum calidiorem emittat, ut scriptum est ab (*g*) Aristotele, qui hac de caussa ridentes graviorem vocem edere quam flentes judicavit: hoc autem tanto magis sperandum erit, si risu sese exercere volentes alas sibi ipsis titillari facient; propterea quod magnus in illis partibus venularum atque arteriarum concursus extat, quæ titillatæ concalefiunt, & spiritum subinde ex calefactione genitum per universum corpus diffundunt. Neque vero latere quemquam debet, *validum risum*, sicuti dixit (*h*) Plato, *magnam mutationem parere*, nempe de quo celebratur apud Græcos hic senarius.

a *Lib.* 4. *cap.* 4. b 5. *Method.* c 6. *Epid. sect.* 3. *aphor.* 24. d *Lib. de loquacitate in fine.* e *Lib.* 28. *c.* 6. f *Loco citato.* g 11. *partic. probl.* 13. & 15. h 2. *de repu.*

Γέλως ἄκαιρος ἐν βροτοῖς δεινὸν κακόν.

Id est:

Risus intempestivus inter mortales grave malum.

Siquidem talis, præter immoderatam spirituum effusionem, præter nimiam agitationem, calefactionemve, non raro, secundum (*a*) Aristotelis & (*b*) Alexandri sententiam, vehementem resolutionem inducit: quoniam vitalis vis, & insitus calor immodice foras prodit, ac inde fit, ut sic ridentes sudent, ac rubeant sanguinis adventu: calorem etenim nativum, ignemque ipsum, sicuti per loci appetitionem sursum efferri, sic per alimenti desiderium ima petere necesse est: igitur utralibet movendi ratione perempta, calor insitus interit, & vis omnis vitalis evanescit: ut non absque ratione (*c*) Homerus finxerit Procos risu emori:

——— Ἀτὰρ μνηςῆρες ἀγαυοὶ
Χεῖρας ἀνασχόμενοι γέλῳ ἔκθανον.

Id est:

——— tum Proci illustres
Manus extollentes risu emoriebantur:

Necnon Aglaitidas apud (*d*) Xenophontem dixerit, risum hujuscemodi moventes, neque corporibus, neque animis prodesse. Porro caput, ac thoracem peculiariter ab hujusce generis risu offendi nemo negaverit, quemadmodum interdum laxata, maxillarum ossa, dorsumque læsum animadvertimus. Fletum tametsi Aristoteles in pueris laudaverit, *quasi eorum corpora fluendo contracta, & contensa robustiora evadant*; (*e*) Ciceroque scriptum reliquerit, *athletas, cum exercebantur, ingemiscere consuevisse, ut se intenderent ad firmitatem*; exiguum tamen usum in tuenda bona valetudine habere certo scimus: pueri namque fortasse a ploratu minus offenduntur, quoniam ei a primo ortu insuescunt, quippe qui statim ac ex utero parentis in lucem venerunt, plorare incipiant; cujus causam (*f*) Soranus Ephesius explicavit esse; *tum quia tenus spiritus a luce concutitur: tum quia insuetam terram attingant, quando mulieres in navibus parientes mutum edunt*: quam sententiam secutus (*g*) Alexander medicus addidit, illos minime audiendos esse, qui animum dicant, quod amisso cælesti domicilio corpus inhabitare terrenum occœpit, iccirco infantem cogere dolere, atque plorare. Ceterum adultiores quemnam ex fletu capere fructum queant, nusquam video: quod enim is corpora frigidiora intenta, ac debilia reddat, præter (*h*) Aristotelem ob prædicta flentes acutiorem vocem reddere narrantem, (*i*) Galenus quoque attestari videtur, ubi pueros, dum plorant, interrupto spiritu ob vires defatigatas respirare sentit: qui item a fletu nonnunquam febres accendi perspicue testatus est: quantum subinde oculis ipsi detrimentum afferat, inde conjicere faciliter possumus, quod lacrymis ab humoribus oculorum (si (*k*) Cassio medico credimus) defluentibus eos consumi necessarium est, ut summa cum ratione eloquentissimus auctor Cornelius (*l*) Celsus *continuos fletus oculos imminuere scriptum reliquerit*: ne

a *Loco citat.* b *Probl.* 19. *lib.* 1. c *Odyss.* Σ. *vers.* 98. d *Lib.* 2. *de Cyri pædia.* e 2. *Tuscul.* f *In Isagog. c.* 17. g *Probl.* 61. *lib.* 1. h *loco citato.* i 1. *de tuend. sanit. cap.* 8. k *In proli.* l *Lib.* 6. *cap. de cur. oc.*

sileam quantum damnum vox recipiat, dum fauces, ac vocalia instrumenta inter flendum madefacta, exasperatave, eam raucam efficiunt, tussesque ac noxios catarrhos latenter concipiunt: nam & apud Cælium Aurelianum legitur, *ploratum post cibum valde stomachum labefactare*. Ex quibus omnibus colligitur, aut nullum, aut exiguum emolumentum a fletu corporibus accedere, & iccirco similem vocis exercitationem dumtaxat animorum passiones, ut voluit (*a*) Posidonius, exaturare posse, quando nonnulli affectibus pleni, quoties volunt, plorare queunt, alii passionibus vacui etiam si velint nequeunt. Atque tot de vocis exercitationibus dicta sufficiant.

CAP. VII.

De Cricilasiæ, Trochi, & Pilamallei qualitatibus.

CRicilasiæ exercitatio tametsi apud nullas nationes (quod ego sciam) in usu habeatur, quæque ejus apud veteres forma & modus fuerint, plene nondum mihi compertum sit, nihilominus facultates ejus ab (*b*) Oribasio descriptas prætermittere nolo, ut si forte alter, vel ipsissimam Cricilasiam vel aliam similem exercere noverit, ejus vires minus ignoret. Illam itaque inter magnas exercitationes locum habuisse, memoriæ proditum est ab (*c*) Antyllo, qui etiam dixit, *Cricilasiam intenta corpora mollire, & quæ loco stabiliri non possunt, tum revolutionibus, tum etiam figurarum corporis varietate sic parare, ut facile flectantur, & stabiliantur; nervosque imbecillos firmare, & laxare, calorem excitare, & intelligentiam, quæ de via deflexit, & atra bile agitatur, ad statum suum revocare*. Neque item trochus antiquorum quis fuerit, satis mihi constat, nisi vel eundem, trochum nostrum vocatum, vel paullo dissimilem illi fore dicamus. Hunc procul dubio inter exercitationes tardas, atque remissas collocandum esse omnes affirmant, cumque virgis illis pilas in circum ferreum impellentibus agatur, necnon modo stando, modo ambulando exerceatur, valetudinariis, atque iis, qui præ virium imbecillitate, aut aliquo alio impedimento detenti, majores exercitationes obire nequeunt, in primis convenire videtur, secundo loco senibus, atque ceteris, qui majoribus laboribus incalescunt nimis, tum etiam æstate potius aptabitur; peculiariter visus in ipso exercetur, brachia & crura; quæ omnia in simili motu suaviter, ac citra omnem violentiam laborantia, quin robur acquirant, negari minime potest; sicuti in multis experientia quotidie comprobatur eum alvum citare, humoresque ad infimas partes detrudere, & succis ventriculi, ac totius corporis concoquendis suffragari. Verum enim vero qui capite vertiginibus obnoxio sunt, quique podagris, aut ulceribus tumoribusque crurum sollicitari consueverunt, ab hac exercitatione abstinere debent; quoniam in alteris spiritus capitis commoti facillime affectiones illas excitant; in alteris humores ad infima delabentes eos morbos fovent, ac incredibiliter augent. Inde est, quod Aretæus in curatione epilepsiæ solam ejus vertiginis inspectionem, quam facit instrumentum illud, quod βέμβικα dicunt, & de quo supra sumus locuti, epilepsiam inducere monuit. Hoc fortasse exercitationis genus intellexit (*d*) Avicenna, quando dixit; *Et ludere cum virgis retortis dictis alsulegiam cum pila magna, aut parva lignea*, nisi quod illud inter fortes exercitationes reponens, & pilam magnam nominans a nostro differre demonstrat, nempe quod sit debile, solisque parvis sphærulis agatur. Habemus & aliud motus corporis genus, quod pilis ligneis exercetur humi dupliciter, vel pilas in circum ferreum humi defixum manibus impellendo, vel cubo ligneo eas approximando, quod quidem genus dorsum ob inclinationes continuas exercet, attamen caput offendit, atque renes, in quorum ulceribus ἐξαπιναίως ἐπικύψεις vitari mandavit (*a*) Rufus medicus, neque admodum pro valetudine probatur: legitur enim apud (*b*) Galenum *exercitationes inclinato capite, dorsove peractas nequaquam illis convenire, qui occasione qualibet levi vertigine, epilepsia, ophthalmia, aurium dolore, gutturis, aut alterius, capitis & colli inflammationibus occupantur*. Prædictis omnibus tum notior, tum frequentior est *pilamallei* vocati exercitatio, qua veteres gymnastas caruisse nemo non fatetur; sed quanto magis temporibus nostris penes cunctas nationes ipsa inolevit, tanto magis necessarium videtur illius facultates declarare. Nam quod ex magnis sit exercitationibus, ac vehementibus facile est, & a labore, qui sustinetur in ipso, & ab ejus natura conjicere; a labore, quoniam sudor, defatigatio, rubor faciei, spirationis magnitudo ut plurimum in sic sese exercentibus oboriuntur; ex natura vero ejus, quia cum, & deambulatio fere continua, ac reflexa, & brachiorum jactatio, dorsive totius obnixio quædam adhibeantur, indubitatam fidem faciunt, nequaquam absque violentia, aut magnitudine hujuscemodi exercitationem consistere: & iccirco probabile fit, ipsam calorem nativum augere, excrementa evacuare, somnos profundos generare, & concoquendis cibis, atque crudis humoribus conferre. At caput ab eadem repleri certum est, quando Galenus hoc vitium magnis exercitationibus adscribendum esse judicavit. Quantum porro ad particulares effectus pertinet, in hanc sententiam venio, pilamallei exercitationem præcipue brachia, atque dorsum exercere, secundo crura: & propterea illis omnibus conguere, qui membra ista confirmare student, quique multitudinem ciborum perbelle conficere, succos utiles per universum corpus distribuere, & superfluitatem, tam per sudorem, quam per secretam difflationem exinanire intendunt. Ceterum nemo, vel mediocriter rei medicæ peritus, ignorat, valetudinariis, ac debilibus, quorum vires levi de caussa destruuntur, exercitationem istam minime accommodari: tanto minus illis, quibus capita male affecta sunt, aut aliquo pacto imbecillia: nam, & qui dorso non admodum valent, quique renes calidos, urinasque acres habent, ex talibus motibus summopere offenduntur, sicuti quoque nocet exercitatio hæc, ubi partes inferiores inflammationem, aut alium tumorem pati solent. Summatim possunt, qui sanitate fruuntur, ad eam tuendam, optimumque habitum generandum pilamalleo sese exercere: qui vero aliquo pacto ab ægritudine occupantur, omnino abstinere debent, illudque semper memoria tenere operæpretium est, quæ de exercitationibus bona a nobis promittuntur, vera reperiri, modo ea ratio temporis, loci, quantitatis, modi, atque corporum servetur, quam in IV. libro necessariam esse monstravimus: alioqui si negligatur, mirum non sit, loco bonorum inemendabilia mala succedere: quemadmodum sæpenumero in proposita exercitatione evenire certo scio, quæ cum fere post pran-

a *Galen. 4. de pla. Hip. & Pl. c. ult.* b *6. collect. cap. 26.*
c *Oribasius loco citato.* d *Lib. 2. fen. 3. doc. 2. c. 2.*

a *In lib. de affect. renum.* b *5. de tuend. valet. cap. 3.*

dium a plurimis agatur, nullo salubritatis loci, ac temporis habito delectu, non sua culpa, sed exercentium incuria perniciosas affectiones, ac pravos habitus inducit. quo magis omnes admoneo, ut diligentiam, a majoribus nostris in exercendis corporibus observatam, quantum conceditur, imitantes, melius valetudini atque membrorum robori consulant, neque committant, ut propriis erroribus, & sanitatem simul deperdant, *& honorem*, dicente (*a*) Galeno nostro, *magnum dedecus esse, qui a natura sanam corporis constitutionem sortiti eam ob exercitationum, ac recte vivendi negligentiam corrumpunt, atque morbosam reddunt*. Et quoniam hoc in capite duo diximus, alterum quod pilamalleus exercet dorsum, alterum, quod illis evitandum est, quibus dorsum est imbecillum, sciendum erit, (*b*) Galenum voluisse, in senibus debiles partes numquam exerceri, in aliis semper debere. rationem, qua inductus illud dixit, hanc fuisse existimo; quoniam debilitas senum emendari non potest, cum ex virtutis motricis defectu proficiscatur, aliorum vero reparabilis est. unde, quando nos aliquas partes imbecillas minime exercendas consulimus, semper de imbecillitate confirmata, ac inemendabili, non autem de recenti, atque de curabili, dicta nostra intelligi volumus: ne a Galeni placitis, quem omnes medici sequi tenentur, in hac sententia recedere videamur.

CAP. VIII.

De equitationis facultatibus.

Equitationem, quam (*c*) Galenus aliquando inter ea, quæ *exercitationes* simul, & *opera* nuncupat, adnumeravit, ex ejusdem sententia magnam exercitationem esse, aperte constat. Quocirca, quantum sit ex se, poterit nativum calorem augere, & excrementorum inanitioni opitulari. Est autem non parva differentia, an equus (sic apello equum, mulum, & aliud quodvis portandis hominibus accommodatum animal) lente celeriterve gradiatur, an succusset; an asturco sit ac tolutarius, an currat. De placida & lenta equitatione scriptum invenitur ab (*d*) Antyllo atque (*e*) Ætio, si placide equus gradiatur, nihil magis, quam lassitudinem, & præsertim inguinibus afferre. de hac inquam verba faciens (*f*) Hippocrates memoriæ prodidit, continuam equitationem lassitudinem magnam parere, hominesque infœcundos & coeundi impotentes reddere, necnon dolores diuturnos, & claudicationes generare, neque iccirco sententia Hippocratis damnanda videtur, quod (*g*) Aristoteles contrario plane sensu scriptum reliquerit, *equitantes assidue libidinosiores evadere*; quoniam genitalia continua attrectatione motioneque incalescentia spiritum concipiunt, sicque coeundi cupiditas inducitur: siquidem Hippocrates de placida & nimis frequenti loquitur, utpote quæ leni motu non ita calefaciat, & pendentes coxas atque pedes oblædat: Aristoteles vero de ea, quæ equo celeriter gradiente, & interdum succussante, sed non admodum frequenter exercetur, verba facit, unde particula *assidue*, quam Latini interpretes apponunt, cum in Græco Aristotelis codice non inveniatur auferenda plane erit. Hæc etenim equitando facta exercitatio, ut (*h*) Antyllus & (*i*) Ætius crediderunt, totum corpus laboriose concutit, & magis adhuc o-

a 5. *de tuend. val.* b 5. *de tuend. val. c.*3. c 2. *de tu. val. c.*8. *& 6. Epid. com.*1. *aph.* 6. d *Oribas. lib.*6. *c.*24. e *Ætius lib.*3. *c.*7. f *In lib. de aere aquis & loc. c.*11. g 4. *sect. prob.*12. h i *locis citatis.*

A mnibus aliis exercitationibus. Unde ab (*a*) Alexandro Tralliano in dolore capitis, quem caussa frigida gignit, adhibetur, sicut in epilepsia, in surditate, præsertim vero stomachum firmat. ut non immerito scriptum sit a (*b*) Plinio equitationem stomacho & coxis utilissimam reputatam fuisse. qua item ratione in singultu curando ab (*c*) Ætio usurpatur, sensuum instrumenta subinde purgat, eaque reddit acutiora, hydropicos (ut sentit (*d*) Trallianus) si quid aliud maxime juvat, solutam alvum & fluentem, dicente Celso, coercet, crura quoque tenuia crassefacit, quod Germanici exemplo testatur Suetonius. Cæterum thoraci maxime adversatur, nec non vesicæ male

B affectæ, in cujus ulceribus curandis ante cætera hujuscemodi exercitationem vitari placuit Archigeni illi, præstantissimo Hadriani Imperatoris Archiatro: coxis etiam obesse scripsit Hippocrates, quamquam in hac re varias auctorum posteriorum extare sententias reperio. Themison Methodicorum princeps in coxendicum dolore, ἰσχιάδος nomine a Græcis appellato equitare imperabat ægrotantes, quo magis ob vehementiam motus partium faceret vexationem: post ipsum idem confirmavit (*e*) Theodorus Priscianus, &, quem modo citavi, Pli-

C nius. Ex altera parte jam diximus, Hippocratem *equitationem inimicam, earumque dolorum parentem putasse*, quem (*f*) Cælius Aurelianus Themisonis placita insectatus est, tamquam veram ischiadicorum curationem destruentia. Ego, cum animadverto in hac exercitatione vehementer coxas incalescere, ac ex motu debilitari, ita sentio, humores defluentes faciliter ibi decumbere, atque inde dolorificas affectiones excitare, tanto magis affectus jam excitatos, quasique inveteratos acerbiores & indissolubiliores effici reor: quibus item rationibus equitationem a (*g*) Celso podagricis jure damnatam fuisse puto. Equitatio peracta suc-

D cussante equo prædictis duabus proculdubio deterior est, nimirum quæ universum corpus moleste quasset, & dolores excitet, augeatque. Sicut in (*h*) Niptris *ille sapientissimus Græciæ saucius* intelligebat, ubi diceret,

Pedetentim ite, & sedato nisu ne succussu arripiat major dolor.

Quod item (*i*) Lucilius poeta antiquus innuit, dum equum succussantem tetrum nuncupavit hoc versu.

E *Succussatoris tetri tardique caballi.*

Ad hæc succussationem vehementer caput offendere, collum, & dorsum, & nates, experiuntur illi, qui aliquando in hunc modum equitare coguntur. Denique si ulla est equitatio, quæ viscera præcipue (id enim fatetur (*k*) Galenus) agitare apta sit, proculdubio nunc proposita talis est, a qua non solum interiora omnia concuti, verum etiam suspendi, quasique arripi videntur. illud unum habere juvamen potest, ut cibis, atque crudis humoribus concoquendis, alvoque ciendæ, ac

F urinæ proliciendæ, necnon a renum (quod (*l*) Avicennæ placuit) loco lapillis atque arenulis ad inferiora deducendis adjuvare queat. Sed, quoniam majoribus damnis commoda hæc compensantur, omnes ab exercitatione simili abstineant consulo. In asturconibus equitatio (eam sic appello, quam vulgari nomine *portantum*, aut *trai-*

a *Lib.*27. *c.*7. b *Lib.*28. *c.*4. *circa finem.* c *Lib.*21. *c.*30. d *Loco cit.* e *Lib.*2. *Timo. c.*12. f *Lib.*5. *c.*1. g *Lib.*4. *cap. penult.* h *Cicero* 2. *Tusculan. quæst.* i *Nonius Marc.* k 2. *de tuend. val. cap.* 11. l *Lib.*3. *fen.*19. *tract.*1. *c. ult.*

nam vocant Itali, & de qua ita (*a*) Martialis:

Hic brevis ad numerum rapidos qui colligit ungues
Venit ab auriferis gentibus Astur equus)

quemadmodum magis corpus & membra gradarii equi vectione exercet, ita minorem molestiam parit, siquidem mollis illa alterno crurum explicatu glomeratio minimum fatigat, peculiariterque alvum citare usu probatur. De equitatione currentibus equis facta, licet apud (*b*) Aristotelem legatur, ita equitantes, quod magis caveant, minus cadere, tamen eam improbare videtur Galenus hac ratione, quia sæpe contingit equitantes in terram decidere, & nonnunquam ex casu emori, sed præter hanc multæ extant caussæ aliæ, ob quas a sanitatis studiosis hujusmodi equitatio omni diligentia evitari debet: nam corpus ut scribit (*c*) Hippocrates nimium calefacit, exiccat, atque extenuat, ob id ad minuendam carnis multitudinem a (*d*) Cælio Aureliano probata, caput male afficit, sensus hebetat, oculos non parum offendit: quandoquidem (*e*) Aristoteles caussam indagans, cur, qui equo vehuntur, quo longius equus decurrerit, eo magis emittere lacrymas solent, significat ideo illud evenire, vel quoniam motus calefaciens valde humores oculorum eliquat, & lacrymas inde ciet, vel quia sicuti venti adversi oculos perturbant, sic aer occursans tanto magis ferire potest, quanto equus velocius agitatur: lædit præterea hæc equitatio tam thoracem & pulmonem, quam viscera universa. Quod etiam renes maximo detrimento afficiantur, fidem facere possunt multi, quorum alii urinæ ardore, alii lapillis, alii ulceribus modo renum, modo vesicæ, modo peritonæi usque adeo ob hanc exercitationem sollicitati fuerunt, ut fere iis affectionibus mortem obierint: ne dicam quot luxationes, quot ossium fracturæ, quot membrorum distorsiones sæpenumero inde nascantur, dum brachia, dorsum, coxæ, & crura supra modum laborant. Videant igitur quos currentibus, atque mutatis equis itinera sua obire delectat, quot, iisque gravissimis periculis, nedum valetudinem, verum etiam salutem ipsam subjiciant, quomodoque non ingenuorum, aut sanitatem curantium ac vitam, sed potius perditorum hominum, athletarum, nihilque vitam, qua nobis carius, aut optatius nil reperitur, æstimantium opus exerceant. Hactenus de equitationis speciebus, quarum nullam ægrotantibus admodum conferre scripserunt (*f*) Antyllus, atque (*g*) Ætius; quasque nec iis, qui medicinam sumpserunt, ullo pacto congruere memoriæ tradidit (*h*) Soranus Ephesius, neque illis, qui renum morbis male afficiuntur, vel earum inflammatione laborant, convenire censuit (*i*) Galenus. Sunt qui in equo sedentes gestari delectentur, quæ exercitatio parum male valentibus usui esse mea sententia potest, nam, ut mollissime veharis, tamen lassitudo inguinum lumborumque, dura suspensio explicatioque percipitur, quando subpedaneis corpus sustentare perarduum est, ne dicam impossibile: accedit, & mala, ac dolorifica illa concussio, si quo modo incitatius feraris. Valentibus magis conferre eadem potest, corpus, animum, & stomachum firmando: sensus expurgando, acuendoque: sed pectus atque pedes debilitat.

a *Libro* 14. *Epigr.* 197. b *In libro de parvæ pilæ ludo.* c 2. *de diæta.* d *lib.* 5. *cap. ult.* e *Sect.* 5. *problem.* 13. f g *Locis cit.* h *In Isagog. c.* 23. i 6. *epid. com.* 3. *aph.*

CAP. IX.

De gestationum in universum viribus.

Antequam gestationum sermonem aggrediamur, illud prius adnotandum lectoribus volumus, nos minime ignorare, multos equitationem inter gestationis species reposuisse, inter quos fuit (*a*) Ætius Amidenus; sed nequaquam horum opinionem sequi voluisse; tum quia (*b*) Cornelius Celsus antiquus simul & celebris auctor, ubi gestationis species adnumeravit, ne verbum quidem de equitatione facere voluit, quasi alienam a gestatione judicaverit, id quod multos alios opinatos fuisse conjicitur ex (*c*) Antyllo; tum quia expresse Galenus gestationem & equitationem diversas esse declaravit in II. de tuend. valet. ubi alias exercitationes a nobis fieri tradidit: alias ab extrinseco, ut gestationes: alias mixtas esse, qualis equitatio est; tum quia, si gestatio, ut definiunt omnes auctores, mixta est ex motu & quiete, pluribus corporis partibus non moveri apparentibus, universo autem corpore a latione moto, hæc condicio ab equitatione longe abest, in qua scilicet manifestissime omnes fere corporis partes moveri conspiciuntur. sed ista parum referunt, quando etiam Antyllus atque Ætius separatim de equitatione ipsa verba fecerunt. Hanc, inquam, gestationem ab equitatione separatam, necnon a Græcis *αἰώραν* vocatam, multas quidem habuisse species, in superioribus declaravimus: at quæ omnibus universali gestationis nomine comprehensis facultates attribuuntur, prius explicabuntur, demum particulares effectus singulis adscriptos persequemur. sed prius id ignorari nolo, sæpenumero apud auctores reperiri gestationes, & exercitationes simul nominatas, quasi utræque inter se differant, quorum sententiæ de exercitationibus propriis, quæ vehementiores motus gestationibus existunt, non autem de communiter acceptis interpretandæ semper erunt. Est igitur gestatio secundum (*d*) Antylli, (*e*) Ætii, atque (*f*) Avicennæ sententiam, inter placidissimas, atque debiles exercitationes, & propterea non solum sanis & valetudinariis, verum etiam longis, ac inclinatis morbis, & denique iis, quibus lentæ morborum reliquiæ remanent, nec aliter eliduntur, accommodatæ sunt. In acutorum nonnullis, ut ab Aretæo in lethargicis, nephriticis probantur: quinimmo tradit (*g*) Celsus Asclepiadem etiam in recenti vehementique febre, præcipueque ad discutiendam eam gestationis usum comprobasse, quod profecto periculose efficitur, meliusque quiete ejusmodi impetus sustinetur. In sanis etenim, ac valetudinariis gestatio, cum nec lassitudinem corporibus ingeneret, immo ea fere magnis exercitationibus similiter moveat, potest calorem naturalem augere, materiæ multitudinem discutere, habitum corporis firmare, actiones stupidas excitare, segnitiem dissolvere. corporis turbationem sedare, iis, quos vigiliæ exercent, somnum conciliare, & contra etiam veternosis, ac dissolutis reditum ad se, vigiliasque parare: nam somnum conciliat, excrementa, quæ a capite ad stomachum delabuntur, per halitum digerendo, quæ nimirum partes sunt vigiliarum præcipuæ caussæ: sed vigilias postea inducit corporis tenorem ad se revocando, & corroborando: &, quamquam Seneca epist. LV. videatur gestationem facere magis laboriosam, quam ambulationem; ejus tamen

a *Lib.* 3. *c.* 6. b *Lib.* 2. *c.* 15. c *Oribasius lib.* 6. *cap.* 25. d e f *Locis citatis.* g *Loco citato.*

oratio interpretanda est de eo solo, qui valetudine offensus ab omnibus fere turbatur. In quibus morbis de gestatione periculum facere placebit, sic experiundum esse consuluit Celsus: *si lingua non erit aspera, si nullus tumor, nulla durities, nullus dolor visceribus, aut capiti, aut præcordiis suberit, & ex toto numquam gestari corpus dolens voluit, sive id in toto, sive in parte est, nisi tamen solis nervis dolentibus; neque umquam in increscente febre, sed in remissione ejus.* Nihilominus, citra multas observationes, ab auctoribus probatas esse in variis affectionibus gestationes reperitur. Cælius Aurelianus in libris, quos de morbis diuturnis inscripsit, eas in incubone, (quo morbo plurimos Romæ quasi ex contagione quadam aliquando periisse, refert Silimachus Hippocratis sectator) commendavit, similiter & in vocis amputatione, in hæmoptoicis, in quibus eandem damnavit Asclepiades, in asthmate, in stomachicis, in elephantiasi, in colicis, in arthridite. Theodorus Priscianus quoque, & ante ipsum Aretæus gestationes adhibendas voluit in melancholia, in atrophia, in spleneticis, necnon in stomachi doloribus. Iisdem exercitationibus in illis, qui valde exiccati sunt, atque refectione opus habent, (*a*) Galenum usum, aliquando legitur. Quin & ipsemet (*b*) Celsus pro sacro igne curando gestationem laudavit, ut non semper conditiones ab ipso demonstratas observatu necessarias fore hisce auctoritatibus convincere valeamus. Non est tamen ignorandum, magnopere referre, quonam in loco quis gestationibus utatur: quod (*c*) Aretæus cæliacorum exercitationes demonstrans, eam ceteris prætulit, quæ inter *lauros, myrtos, atque thymum efficitur*.

CAP. X.

De gestationum in Vehiculo, Lectica, atque Sella particularibus viribus.

EXplicatis iis, quæ ab auctoribus de gestationum facultatibus in universum tradita fuerunt, jam ad particulares descendere opportunum est, si prius illud in memoriam revocaverimus, scriptores scilicet medicinæ, quando sine additione gestationis usum in sanis atque valetudinariis nominant, de qualibet ejus specie intelligere: quoniam nulla fere invenitur, quæ ipsis utiliter accommodari non possit: quando vero in ægrotis loquuntur, interdum omnes, sed in remissionibus morborum, interdum placidiores significare. Vehiculorum multa fuere apud majores nostros genera, quorum luxuria usque adeo interdum Romæ crevit, ut, referente (*d*) Plinio, aurea ac argentea facere non sint veriti. sed hoc præter institutum nostrum est. Nam, quæ pro sanis, aut ægris in usu habita sunt a medicis vehicula, alia ab animalibus, mulis scilicet, aut equis agebantur, alia ab hominibus, & utraque vel tardiuscule, vel celeriter. Gestationem vehiculo factam quamvis ceteris acriorem esse dixerit (*e*) Celsus, nihilominus, secundum (*f*) Galeni sententiam, inter debiles exercitationes recenseri meretur: quo fit, ut sanis, nisi aliter exerceri impediantur, minime omnium conveniat. Valetudinariis atque senibus magis, quemadmodum Antiochum sese exercuisse, & (*g*) Cæcilium Plinium accepimus: maxime vero ægrotantibus, de quibus sermonem faciens Antyllus dixit, *gestationem in vehiculo*

a 7. *Method.* b *Lib.* 5. *c.* 28. c *Lib.* 2. *cur. chron. cap.* 7. d *Libro* 33. *cap.* 11. e *Lib.* 2. *cap.* 15. f 2. *de tuend. valet. cap.* 11. 5. *de tuend. valet.* g *Lib.* 7. *Epist.* 21.

A *factam vim quandam amoliendi, commovendique morbos stabiles, & permanentes habere.* Quapropter Seneca Epist. LV. *ad bilem faucibus infixam discutiendam, & ad spiritus densitatem extenuandam* sibi mirifice profuisse scribit, qui, quod anhelandi difficultate, sive suspirio, ut ipse vocat, non raro usque ad expirationis periculum exerceretur, hujuscemodi exercitatione adversus morbum utebatur. Hæc, inquam, exercitatio duplex ab (*a*) Ætio traditur, altera mitior, altera vehementior: de mitiori scriptum reliquit, ea in capitis affectionibus, & his, quibus intestina fluxione laborent, utendum esse: unde sapienter (*b*)

B Cælius Aurelianus judicavit, *capitis dolore vexatos per longam viam gestari debere*, ne frequenti versione ægrotanti vertigo induceretur, velut etiam non sine ratione in furore, atque paralysi curandis vehiculi manibus acti gestationem adhibendam esse voluit, quamquam eandem postea in epilepsiæ curatione improbaverit, quod motus rotarum vertiginem caliginemque faciat ægrotanti, quæ passionis imaginem ferat: licet enim (*c*) Galenus, Trallianus, & Ætius in vertiginosis, epilepticis, gravi ophthalmia, aut aurium dolore, surditateve captis, necnon in hemicranicis similem exercitationem prorsus aversari non videantur:

C attamen Ætius sic affectos leniter moveri, & aversos ab itinere retrorsum desidere in curru mandavit: multos subjungens se novisse hoc modo curatos, qui nullo alio auxilio indiguerunt. Ætium deinde secutus (*d*) Avicenna addidit, hujuscemodi vectationem retroversa facie peractam visus debilitati, ejusque obfuscationi magnum juvamentum conferre. Hanc mitiorem in alvo fluente commendavit Celsus: quam valetudinariis quoque & senibus (*e*) Ausonium Gallum poetam, & Ausonii medici a Marcello citati filium probasse puto, quando is amico cuidam seni, & a morbo

D resurgenti scribens, monet *cisio, & veredo*, quæ erant vehiculorum genera, *tarde vehatur, rhedas, petorita, & equorum veloces motus fugiat*, his versibus.

Pelle soporiferi senium, nubemque veterni:
Atque alacri mediam carpe vigore viam,
Sed Cisium, aut pigrum cautus conscende veredum,
Non tibi sit rhedæ, non amor acris equi.
Canterii moneo male nota petorita vites,
Nec celeres mulas ipse Metiscus agas.

E Porro vehiculi gestationem vehementiorem tanquam calefaciente, attenuanteque vi præditam in supprimenda carnis multitudine a (*f*) Cælio commendatam invenio: quam item ab ipso pro atrophiæ curatione, & ab (*g*) Ætio in affectionibus pectoris, & stomachi, in tumoribus laxis, in hydropicis, ac stupore attonito perculsis veluti optimum præsidium usurpatum fuisse, constat. In lectica gestatio facta, ut prædicta aliquanto remissior atque blandior existit, sic quoque plures usus apud medicos in exercendis ægris habuisse legitur: quod enim in sanis quandoque eam adhibitam reperiamus, id factum credo: non ut simili exerci-

F tatione ulla valetudini accederet utilitas, sed potius, quia a senectute, sive alia causa (veluti (*h*) Alexander ob cruris vulnus in militari expeditione lectica usus traditur) cogebantur, vel ut a pulvere, sole, ventorum flatibus, pluvia, grandine, ac hyemis rigoribus defenderentur: quocir-

a *Lib.* 3. *c.* 6. b *Lib.* 1. *cap.* 2. c 5. *de tuend. valet. c.* 3. d *Loco citato.* e *Epistola* 14. *ad Paulum.* f *Lib.* 4. *cap. ult.* g *Loco. cit.* h *Q. Curtius. l.* 7. *cap.* 6.

ca, nisi aliqua ex prædictis caussis homines sani urgeantur, ut a lectica abstineant, consulo: quoniam, præter agitationem illam, quæ plurimorum capita vexare consuevit, generat & in corporibus quendam torporem, dum omnia fere membra a motu feriantur, ut mox difficile reddatur, ea majoribus, ac utilioribus exercitationibus assuefacere: verum enim vero hac particulari commoditate non mihi videtur privanda lecticæ gestatio, quod sani viri ea possunt uti post cibos, non ad exercenda corpora, sed ad obeunda negotia necessaria, citra motus damnum, aut solatii, & exhilarandi animi gratia: quemadmodum factitasse Augustum, quando *a cena se in lecticulam lucubratoriam recipiebat*, auctor est Suetonius. Quantum autem ad exercitanda languentium corpora spectat, duplex fuit illius apud medicos gymnastas usus, aut gestatis sedentibus, aut decumbentibus. Decumbentes in lectica gestantur, ut (*a*) Antyllus, Ætius, & Avicenna memoriæ mandaverunt, qui lethargica febri, aut semitertiana, aut quotidiana, ac phlegmatica vexantur, hydropici, secundum (*b*) Tralliani sententiam, apoplectici, resoluti, nephritici, ac podagrici: siquidem hæc commotio per lecticam habita (ut ait Arabum medicorum princeps) materiam expulsioni aptam efficit: prodest subinde talis gestatio iis, qui diuturna imbecillitate laborant, qui elleborum sumpserunt: itemque vigilantibus, aut segnitie & pigritia quadam oppressis, necnon iis, quibus caninum in modum appetitus intentus est, nimirum cum intentio illa sedetur. Ceterum sedentes ii lectica, secundum Ætium, portari debent, qui in integra febrium declinatione consistunt: eadem ratione & illi, qui alias exercitationes obire nequeunt, qui diuturno aliquo, & levi morbo impliciti sunt, qui, cum adhuc imbecilles sint, vires reficere cupiunt, qui tarde alimentum conficiunt. Ex quo prudenter satis (*c*) Cornelius Celsus, *ubi phthisici navigare nequeunt, lectica eorum corpora dimovenda* consuluit: quemadmodum (*d*) Alexander Trallianus, si quid aliud hujuscemodi gestationes, & navi, & lectica factas, hydropicos juvare scripsit. In sella, quam *scamnum* vocare maluit eloquentissimus (*e*) Celsus, gestatio facta, tametsi apud auctores sæpenumero cum lectica confusa, atque eadem inveniatur, nihilominus in duobus ab illa diversam extitisse puto: primo, quia lectica duorum hominum capax erat, sicuti innuit Suetonius, ubi Neronem cum matre in lectica quandoque vehi solitum scribit, quod minime de sella (ni fallor) legitur: secundo, quia lectica interdum sex servis, interdum octo, interdum pluribus gestabatur: sellam autem tamquam breviorem, & unius duntaxat capacem a paucioribus gestatam, verisimile videtur. Neque enim ullam inter se majorem differentiam temporibus nostris sella cooperta, & lectica obtinuerunt, quam quod altera a duobus servis ut plurimum gestatur, uniusque duntaxat capax est, altera a jumentis portatur, & duos continere valet. In sella sani gestabantur, deliciarum potius & majestatis ostentandæ, quam valetudinis gratia: quamquam Plinium ea Romæ vectum, ut etiam inter eundum studiis vacaret, ipsius (*f*) Nepos tradit. (*g*) Celsus hanc sellarem, & simul lecticarem gestationem *navigatione in portu, vel fluminibus acta vehementiorem facit*. Porro fiebat hujuscemodi gestatio, tum in sella cooperta, tum in aperta, tum sedendo, tum jacendo. Ægrotantes sine febre in sella detecta potius, quam tecta gestari debere, censuit (*a*) Antyllus. In alia utiliter portantur jacentes febricitantes, atque ex iis lethargici potius, & quos cataphora urget: quod si aliqui simplici permanenti, & diuturna febre jactentur, modo vires ferant, gestari plurimum debent, ut (*b*) Cælius phthisicis consuluit, quandoquidem gestatio, minus movens corpora, quandoque febrem magis excitat. Ergo in febricitantibus, qui ad integritatem perveniunt, vel quorum longa admodum remissio est, vel qui febribus tenentur longis, etiamsi non magna intervalla habeant, convenit hæc gestatio, quam similiter in multis aliis affectibus, nempe in dolore capitis, in epilepsia, si ferri queat, in mania, in paralysi a Cælio Aureliano commendari, ex ejus de chronicis passionibus inscriptis libris clare habetur: ut etiam nos tuto, ubi res postulat, similibus gestationibus ægrotantes exercere valeamus, dum tamen maturo morbo, atque jam inclinante illud agatur: alioqui, si, adhuc sæviente, aut incipiente affectione, gestatio administretur, accidentia acerbiora & periculosiora consequuntur, quoniam motus, ut dissipare utiliter concoctos humores, ac excrementorum reliquias potest, sic calorem augere, spiritusque & humores nondum quietos & repurgatos exagitare natus est: ex quo summum studium adhibendum est, ne crescentibus crudisve morbis, præsertim calidis gestatio, aut alia quævis exercitatio administretur, sed in naturis solummodo frigidis, atque illis, qui manifeste inclinare animadvertuntur.

a *locis citatis*. b *Lib. 9. cap. 3.* c *Lib. 3. c. 22.* d *Libro 9.* e *Libro 2. cap. 15.* f *Libro 3. Epist. 5.* g *Loco citato*.

CAP. XI.

De Lecti pensilis, Cunarum, ac Navis gestationum facultatibus.

QUi primus lectulos pensiles excogitavit Asclepiades, duabus rationibus (ut refert Plinius) illud effecisse visus est; tum ut blando eorum jactatu somnos alliceret, tum etiam, ut morbos extenuaret: quibus rationibus adducti posteriores in curandis ægris eorum usum frequentiorem reddiderunt; quanquam gravis auctor (*c*) Cornelius Celsus exercitationem hanc tantummodo administrandam aliquando judicavit, *ubi neque navis, neque lecticæ, neque sellæ copia datur*: licet postea in apoplexia cum æger resurgit, ipsum lecti motu concutiendum præcepisse inveniatur. Verum enim vero Antyllus, Ætius, atque Cælius, etiamsi nil aliud deficiat, pro multis affectionibus debellandis, lectis pensilibus infirmos exerceri voluerunt, quinimmo, quod paucis conceditur, hanc gestationem tam ante cibum, quam a cibo prodesse dixit Antyllus. nam primo febricantes, aut diuturno morbo decumbentes, in quo corpora consumpta sese erigere non ita valent, aut (*d*) elleborum sumentes a tali gestatione utilitatem recipere judicatum est: deinde in his, qui vires a febrili affectione recolligere incipiunt, necnon in lethargicis, & in appetentia ciborum dejecta eandem prodesse experimentis inventum fuit: neque defuerunt, qui ipsam in furiosis, ac phthisicis laudaverint. Quemadmodum, & (*e*) Ætius, & (*f*) Theodorus Priscianus phreniticis adhibendam censuerunt, quo blanda illa agitatione spirituum perturbatio leniretur, & somnus alliceretur. Ex genere pensilis lecti scympodium quoque esse, monstravimus: & iccirco ubi a Cælio, atque aliis gestationes in pensili lecto probatas viderimus,

a *Oribas. lib. 6. collect. cap. 23.* b *Libro 2. chron. c. ult.* c *lib. 2. cap. 15.* d *Ætius lib. 3. cap. 6.* e *loco citato*. f *libro 2. ad Timo. c. 2.*

idem

idem & de hac intelligere poterimus. Lectulo pensili non dissimilem aliam lecto factam gestationis speciem invenio, quam primus (quod ego sciam) inter medicos (a) Celsus monstravit, ubi deficientibus cæteris gestationi dedicatis instrumentis, voluit *uni pedi lecti funiculum esse subjiciendum, atque ita lectum huc & illuc manu impellendum*: id quod etiam (b) Amydenum Ætium significare voluisse arbitror, quando scripsit, *duas esse lecti gestationes, aut pensilis, aut fulcra mobilia juxta angulares pedes habentis*. Hoc equidem illud exercitationis genus existimo, quod ab (c) Avicenna sub cunarum revolutione descriptum fuit, atque idem nomen usque ad tempora nostra retinuit: etsi enim ab ipso inter debiles exercitationes recenseatur, demulcendisque pueris potius ex (d) Galeni sententia, non sanis, aut infirmis exercitandis aptum videatur: nihilominus iis convenire creditur, quos febres debilitarunt, sicut etiam illi qui necdum se movere, neque sedere valent, quique ab hellebori potione valde prostrati fuerunt, aut secundum Celsum alicujus membri resolutionem patiuntur: quin, si talis gestatio suaviter administretur, præter somni jucunditatem, quam affert, flatus quoque dissolvit, reliquiis morborum capitis, veluti stupori, & oblivioni prorsus extinguendis, conducit, appetitum movet, & naturam sopitam exsuscitat. Avicenna Fen. IV. tract. II. cap. XIII. ad compescendum nimium sudorem præcipit, ut ægri ponantur super illud instrumentum, quo pueri, vel juvenes solent in aere concuti, atque ita in aere frigido concuti, quod quidem puto esse genus illud instrumenti, cujus facta est mentio supra lib. III. sub Oscellarum nomine. Inter gestationum species ultimo loco posuerunt fere omnes navigationem, quam ceterarum omnium levissimam fecit (e) Cornelius Celsus, sed & hujus quamplurima inveniuntur discrimina: siquidem non parum interest, *an quis in stagno, an in flumine, an in mari nave geratur*: & in mari, *an in portu, an in litore, an in alto, an turbato, an tranquillo*. Navigatio facta in stagnis, lacubus, aut paludibus cæteris in salubritate postponitur: quoniam ut plurimum ex aquis stagnantibus, nisi sint maris alicujus instar, putridi vapores elevantur, qui aerem inficientes navigationem magis suspectam reddunt: ut non immerito scriptum sit ab (f) Aristotele *palustria loca incolentes subpallidos, ac somnolentiores evadere*: minus noxia existit in fluminibus navigatio, nempe quæ auctore (g) Plutarcho timoribus carens nauseam ullo pacto non commoveat: verumtamen tam hæc, quam illa, quæ exercetur in stagnis, in capite male affecto incongruæ a (h) Cælio Aureliano judicantur, quod humectantes caput terrena exhalatione infrigidant. Duabus prædictis maritima navigatio valde præstantior creditur, quoniam mari semper vapores sicci & calidi educuntur, qui latenter, ac sensim navigantium corpora recludunt, necnon salsæ proprietatis caussa excrementa absumunt, atque hominum habitus quadam facili mutatione reficiunt, & iccirco hujuscemodi exercitatio in cunctis fere morbis humidis ac frigidis a medicis probatur, & privatim a Celso in tussi omni, a Cælio ac Aretæo in dolore capitis, in epilepsia, si ferri queat, in sanguinis sputo, in phthisi, icteritia, in hydropisi a (i) Tralliano in frigida ventriculi intemperie commendatur. In phthisi namque præstantissimum remedium navigationem semper a majoribus habitam fuisse, testatus fuit (k) Plinius, qui hac ratio-

a *Loco citato*. b *loco citato*. c *lib. 1. fen. 3. doct. 2. c. 2.* d *1. de tuend. valet. cap. 8.* e *loco citato*. f *14. partic. problem. 11. & 12.* g *In probl. naturalib.* h *Lib. 1. cap. 1.* i *Lib. 7. cap. 3.* K *Lib. 31. c. 6.*

A ne phthisicos Ægyptum petere consuevisse refert, quo cum Annæus Gallio post consulatum jam fere phthisicus, & Zosimus (a) Plinii nepotis libertus, sanguinis rejectatione laborans, profecti essent, ad sanitatem restituti fuerunt: quanquam barbarus ille auctor Plinii Secundi nomine falso inscriptus in I. de re medica libro dicat *phthisicis magis conferre in saltibus, ubi pix nascitur, habitare, quam in mari navigare*. Porro ex maritimis navigationibus lenissimam dixit Celsus eam, quæ in portu efficitur, quam tamen in capitis affectionibus una cum fluviali & stagnali improbavit Aurelianus. Quæ vero in littoribus exercetur navigatio jucundissima

B habetur, de qua celebratum hoc proverbium narrat (b) Plutarchus: πλῶς μὲν ὁ παρὰ γῆν, περίπατος δὲ ὁ παρὰ θάλατταν ἥδιστος: id est, *navigatio juxta terram, ambulatio vero juxta mare jucundissima*: hæc ex communi Avicennæ atque Ætii sententia præcipue prodest hydropisi, elephantiasi, apoplexiæ, stomachi frigiditatibus ac inflationibus: atrophiæ quoque secundum Cælium non parvum auxilium præstat: quamvis enim a principio stomachum subvertat, paullo post tamen assuefaciens illum sedat, quinimmo, ut dicebat (c) Plinius, *vomitiones illæ in stabili volutatione commotæ plurimis morbis capitis, oculorum, pectoris, & denique*

C *omnibus, propter quæ bibitur elleborum, medentur*. Verum gestatio in alto mari peracta reliquarum vehementissima existit, & mutationes plurimas, atque maximas facit, nimirum, cum animus mixtos affectus habeat, & tristitia, & spe, timore, atque periculo: modo gaudentibus & lætis, modo in angustiis & periculis versantibus navigantibus, quæ simul omnia magnam vim habent, ut quoque (d) Plutarchus cognovit, ingentes vomitus concitandi, ac consequenter omnem veterem morbum profligandi: & proinde jure dixit Avicenna navigationem hanc ad extinguendas prædictas ægritu-

D dines efficaciorem esse: quin & mixtio illa motus & quietis, qua prædita est, si quid aliud, probe corpus nutrire idonea est. Quæ tranquillo mari peragitur in navi gestatio non admodum (dicebat (e) Antyllus) magnam turbationem, neque concussionem affert: ex quo fit, ut ferme accommodata sit iis, quibus etiam gestatio in curribus convenit: nisi quod hoc magis habet, quod in purgato aere, ubi non humidi vapores, sed sicci, & acres sint, efficitur. Cæterum quæ turbato mari obitur, magis animum & corpus exagitat, magisque vomitum ciet, & iccirco quantum fieri potest, in omnibus fugienda est, cum motus acutissimos, dum navis a

E vento impellitur, vehementissimos, & neutiquam cessantes, sicque corpori intensissimos habeat. Non silendum, in nephriticis navigationem, omnemque maritimam vitam ab Aretæo sub his verbis commendari: ἡ πλῶς, ἡ ἡ ἐν θαλάσσῃ βιοτὴ, ἅπαντα τοῖσι ἐπὶ νεφρῶν ἐστιν ἄκεα: id est, *Et navigatio, & vita in mari facta, omnia sunt nephriticis remedia*.

CAP. XII.

De Natationis, & Piscationis effectibus.

F NAtationem inter exercitationes apud medicorum gymnastas extitisse, maximeque omnium ab antiquis in existimatione habitam fuisse, *quod homines e periculis maximis*, (ut dixit Plato in Gorgia,) *liberaret, eosque ad audendum fortiores, & animosiores redderet*, (f) jam satis monstravimus: ideo vires ejus perquirere solum

a *Lib. 5. Epist. 19.* b *1. Sympos.* c *Lib. 31. cap. 6.* d *Lib. de quæst. naturalib.* e *Oribasius lib. 6. cap. 23.* f *Lib. 3. cap. 14.*

A restat. Nam varias hanc quoq; differentias habuisse reperio: siquidem *aut natatio fiebat in aquis sponte nascentibus*, aut in aliis: & si in aliis, *vel in dulcibus, vel in maritimis*: si in dulcibus, *aut fluviis, aut lacubus, aut stagnis: atque hæ omnes vel in calidis, vel in frigidis*. Natationem in aquis sponte nascentibus, quas omnes calidas esse, & (*a*) Aristotelis auctoritas & ratio, & experientia demonstrant, peractam improbavit Antyllus, tanquam impleat, eam tamen in paralyticis curandis adjumentum præstare, credidit Cælius Aurelianus, ita scilicet administratam, ut patientibus partibus inflatæ vesicæ adjungantur, quo natandi laborem minuant. Quæ porro in dulcibus aquis efficitur B natatio, ad omnia est maritima male affectis inefficacior: quamobrem vitanda plerumque est: quia, si in ea quis diutius immoretur, ei nervi, cum propter frigus, tum propter humiditatem læduntur: ex factis tamen in dulcibus aquis natationibus fluviales minores sanis corporibus noxas inferunt, potissimumque ad inducendum somnum ab (*b*) Horatio Flacco commendantur, ubi scribit:

——— ter uncti
Trans nanto Tyberim, somno quibus est opus alto.

C perniciosissimæ vero sunt, quæ in paludibus & stagnis obeuntur: quoniam vapores putridi una cum humiditate corporis meatus illabentes, non solum caput, verum etiam universum corpus contaminant. Lacustres medio quodam pacto se habent: quæ tanto minus insalubres erunt, quanto lacus, ubi efficiuntur, vastiores & puriores apparebunt. Maritima natatio ab Aretæo in dolore capitis antiquato usurpatur. Ab Ætio ex Galeni mente in narium obturatione, & odoratus læsione, si assidue fiat, probatur. A Celso vero, & ab Antyllo hydropicis, scabiosis, & quos exanthemata infestant, D itemque elephantiasim patientibus, & quorum crura, aut aliquæ aliæ corporis partes defluxione tentantur, accommodata reputatur: facit quoque ad eos, qui ex alimento fructum non sentiunt: & ideo non immerito Cælius Aurelianus natationes maritimas in paralyticis, ut etiam Celsus stomachicis, jecorosis, lienosis, cachecticis ex usu esse scriptum reliquit: verumtamen non possum non summa admiratione teneri, quomodo is auctor natationes sub dio factas in capitis dolore, atque etiam in epilepsia laudaverit: cum Antyllus non solum marinam natationem, sed qualemcunque aliam capiti nocere tradiderit: quod similiter ipsa E ratio persuadere videtur, demonstrans, tum situm ipsum natantium, tum continuas ex aquis emanantes exhalationes caput replere, ac male afficere. Illud hoc in loco silendum non esse duco, quod magnus philosophus (*c*) Aristoteles in problematibus scriptum reliquit, videlicet, *in mari facilius, quam in fluviis natari: propterea quod qui natat, sedulo aquæ adnitendo natat; adniti autem ad id firmius possumus, quod corpulentius est: unde cum aqua marina fluviali sit corpulentior, crassior, & ad renitendum validior, magis natantes adnitentes sibi sustinet*: idem XXIII. problemat. scribit *natatione in mari magis corpora evacuari, quam curru*, F quod an intelligendum sit de evacuatione per alvum, ut interpretatur Gaza, an potius de totius corporis dissipatione, non satis sum certus, cum aquam salsam alvum restringere clare adversus vulgarem opinionem afferat Hippocrates lib. de aere, aquis & locis, quod si facit intus accepta, multo magis facere debet ejus vapor extrinsecus illatus in

a 24. *partic. Prob.* b *Lib. 2. serm. Satyr. 1.* c 23. *partic. prob. 13.*

corpus. Est præterea de quacunque natatione animadvertendum, paucos diuturnos morbos reperiri, in quibus ulla perfecte apta sit, & ob id perraro, ac solum æstate adhibenda erit natatio, quando gracilem reddere, per halitum evocare, firmare, calefacere, attenuare, hominemque tandem injuriæ minus obnoxium facere potest. A (*a*) Plinio scriptum est *luxata hominum corpora, & quadrupedum natando in cujuslibet generis aqua facillime in artus redire*. Natatio calida emollire indurata, calefacere refrigerata credita est, & ob id a Cælio Aureliano in curandis arthriticis commendata, ab Ætio ex mente Galeni in iis, qui cutem corporis densatam habent: at ab ea caput offendi, vires quodam pacto enervari, nemo negaret: quam alio etiam non carere vitio dixit Cælius, videlicet humores fundere, nec ipsos resolvere. Frigida quod intus calorem nativum repellens ipsum validiorem efficiat, ciborum optimam & citam concoctionem præstat: exuberantes humores dissipat, & intus refrigeratas partes calefacit: unde jure etiam ipsam in arthriticis laudavit Aurelianus, ea ratione motus, qua Hippocrates frigidam tetano affectis large affusam remedium esse dixit, sicut & Celsus pro regio morbo laborantibus in æstate, & Herodotus apud Ætium ad evitandum æstum frigidam natationem commendavit: experientia tamen constat, si quis ea frequenter utatur nervos lædi, & interdum surditatem contrahi, quod Agathinus apud (*b*) Oribasium confessus est. Atque hæc omnia a nobis dicta accipiantur de illis natationibus, quæ ad gymnasticam quidem medicam pertinebant, sed minime semper in gymnasiis exercebantur: illæ vero, quas in gymnasiis ipsis fieri consuevisse in III. libro probavimus, sive in piscinis, sive in amplissimis labris agerentur, duos præcipuos fines secundum opinionem nostram habuerunt, alterum ut motu illo blando, quo natantes agitantur, aqua magis corpora permearet, sicque membra copiosius humectarentur: alterum ut majore voluptate in movendo sese fruerentur: quandoquidem aqua mota, & præsertim balneorum suavi illa attrectatione singularem quandam delectationem affert. De piscatoria exercitatione, quam diximus ex (*c*) Platonis sententia *nec animo, nec corpori prodesse*, & proinde ab illo optari, *ne juvenes huic incumbant*, pauca verba faciam, tum quia fere sub navigationem reducitur, ut eadem repetere non sit opus: tum quia a medicis prope nullis eam in usu habitam esse constat: nisi quod (*d*) Avicenna inter debiles exercitationes adnumeravit, quando quis in navicula piscatoria moveatur, & ob hoc piscationem nullam calorem nativum augere credendum est, cum & (*e*) Aristoteles scripserit, *piscatores marinos, ideo rufo colore existere, quoniam intus frigent, extra vero quasi aduruntur*: habent enim qui in mari piscantur hanc præcipuam commoditatem, quod eorum corpora valde exiccantur, & propterea minime omnium corruptionibus subjiciuntur: quin si putredo aliqua intus lateat, protinus exugitur, consumiturque; ut magna cum ratione scripserit (*f*) Galenus *piscatorum habitus duros, ac siccos esse, eorumque ulcera perinde exiccata continuo apparere, ac si salita forent*. Quod vero scripsit (*g*) Suetonius *Augustum interdum hamo piscari consuevisse*, id potius animi laxandi causa, quam valetudinis gratia ab eo agebatur.

a *Lib. 31. cap. 6.* b *Lib. 6. med. coll. cap. 27.* c 7. *de legib. & in sophista.* d *Lib. 1. fen. 3. doct. 2. c. 2.* e *Sect. 38. prob. 2.* f 1. *de simp. med. & 5. de comp. med. s. l.* g *In vita August. cap. 83.*

CAP. XIII.

De Venationis conditionibus.

VEnationis exercitationem comparans ludo parvæ pilæ (*a*) Galenus illud solum inter ipsas discrimen posuisse videtur, quod alter modico apparatu indigeret, & ob id cuivis exercitatu facilis esset: altera vero pluribus instrumentis opus haberet, neque ab omnibus sed ab ingenuis dumtaxat atque divitibus exerceri posset: hoc autem licet Galeni forsan tempestate, atque etiam in aliqua venationis specie temporibus nostris verum foret, nihilominus in majore ejus parte secus rem sese habere compertum est, quando sæpenumero uno, vel duobus canibus, aut paulo pluribus instrumentis rusticos atque pauperes venandi exercitationem frequentare conspicimus: ut hac ratione ipsa minores laudes pilæ ludo non mereatur, neque paucioribus verbis ejus facultates a nobis explicari debeant. Cum enim (*b*) Galenus venationem inter ea, quæ ipse exercitationes & opera nuncupavit, recensuerit: cumque illius perspecta natura manifeste monstret, non absque vehementia, magnitudine, atque celeritate ipsam effici, nimirum in qua multæ aliæ exercitationes, cursus videlicet, ambulationes, saltus, jaculatio, vociferatio, & aliæ necessario requirantur, rationi consequens est eam his facultatibus præditam esse, quod corpora vehementer calefaciat, excrementa dissipet, carnes & succos exuberantes minuat, somnos profundos generet, & proinde concoquendis cibis, crudisve humoribus magnopere conferat: quodque ait Xenophon, *auditum ac visum acuat, simulque senectutem retardet*: ob quas egregias facultates illud esse verum existimare debemus, quod (*c*) Razes Arabs auctor gravissimus ex (*d*) Galeni sententia memoriæ mandavit, videlicet *in quadam peste contigisse, ut omnes fere perierint, & soli venatores ob assiduam exercitationem incolumes evaserint*. Cæterum quod vehementibus exercitationibus a medicis attributum reperitur, neque venandi labor carere videtur, ut scilicet caput offendendi vi polleat, maxime si importune efficiatur, quemadmodum in IV. de acutorum victu apud illum auctorem legitur. Quantum vero ad particularium venationis specierum qualitates attinet, de duabus solum verba faciam, tamquam in his solis tota venandi ad sanitatem, aut ægritudinem pertinens facultas consistat: illæ sunt, *equestris*, ac *pedestris*: nam sciunt omnes, quamlibet venationem, sive canibus, sive retibus, sive avibus, sive arcubus, sive aliis instrumentis exerceatur, ab hominibus agi, qui aut pedibus propriis eant, aut equis insideant. Equestrem igitur (ita liceat mihi appellare) venationem exercentes, cum modo currentibus equis, modo gradientibus agantur, modo vociferare, modo quiescere cogantur, omnibus partibus laborare videntur, & iccirco multi hac exercitatione crediderunt corroborari pectus, stomachum, intestina, dorsum, atque crura: ego vero eam evitare illis præcipio, quibus caput faciliter offenditur: quibus fractionis venarum in pectore periculum imminet, quibus lapilli in renibus aggregantur, quibus peritonæum debile, aut ulla herniæ suspicio est, quibus tandem universus corporis habitus calorem plusquam mediocrem obtinuit; siquidem multos videre licet venatores, quos partim ob clamores, partim ob motus vio-

A lentiam similes morbi occuparunt, & quandoque ad interitum deduxerunt: qua de re prudenter (*a*) Martialis Prisco, ne veredo (erat is equus velociter currens) in venatu uteretur, consuluit hisce versibus:

Parcius utaris, moneo, rapiente veredo,
Prisce, nec in lepores tam violentus eas.
Sæpe satisfecit prædæ venator, & acri
Decidit excussus, nec rediturus equo.
Insidias & campus habet, nec fossa, nec agger,
Nec sint saxa licet, fallere plana solent.
B *Non deerunt, qui tanta tibi spectacula præstent:*
Invidia fati sed leviore cadant.
Si te delectant animosa pericula, Tuscis,
(Tutior est virtus) insidiemur apris.
Quid te frena juvant temeraria? sæpius illis,
Prisce, datum est equitem rumpere, quam leporem.

Porro venatio pedestris eadem fere commoda & incommoda in equestri reperta continet, nisi quod dum cursibus, ac saltibus feras insectatur venator, per montes, per valles, per devia, per silvas,
C per saltus, minori certe periculo, quam in equestri, subjicitur: at majori labore afficitur, magis incalescit, magis pedes, & crura corroborat: præter hæc libidinis stimulos coercet, quando (*b*) Hippolytum studio virginitatis hoc venationis genus exercuisse ferunt. Excitat quoque venatio appetitum, sicut coquus ille Dionysio dapes aversanti respondit, ipsi defuisse laborem venatu, qui appetitum generasset. Neutra tamen, quod vehementior existat, senibus, aut debilibus accommodata invenitur, sed illis tantum, qui robustas omnes corporis partes sortiti sint, quique optime valeant: ut non absque judicio summo (*c*) Corne-
D lius Celsus dixerit, *sanum hominem, & bene valentem modo navigare, modo venari debere*: quod si (*d*) Plinius nepos sanitatem suam venationi, quam ruri in Tuscis obibat, aliquando acceptam retulisse videtur, judicandum est, aut illa moderatissime usum fuisse, aut potius corpore robusto, ac sano ita valuisse, ut nullo pacto a tanti laboris vehementia læderetur. Erit itaque omnibus hanc exercitationem inire cupientibus duo necessarium diligenter considerare, primum an corporis robore polleant, inculpataque sanitate fruantur: secus, ne gravissima pericula sustineant, jure dubitandum videtur: secundum, numquid modestia
E quadam & jucunditate, aut potius citra delectum ullum, & casu quodam, ut plerumque fit, venationi operam navent. Quicumque enim suarum virium, aeris, temporis, quantitatis, loci, & modi rationem aliquam habere volunt, multa profecto eorum malorum vitare possunt, quibus ceteri, casu sese exercentes, subjiciuntur: eo magis, quod venatio illud præcipuum in se habet, quod nulla alia exercitatio in eum modum obtinuisse apparet, ut scilicet totum fere diem non raro sibi requirat: unde aut venatores inter exercendum cibum capere, & a cibo magno labores aggredi co-
F guntur, quo valetudini nihil perniciosius esse potest; aut tota die jejunant, quod tametsi fortasse minus offendat, neque tamen ipsum noxa penitus caret, quando præter consuetudinem illud efficitur, necnon postea usque adeo præ fame exaturantur, ut ventriculum in concoquendo mirum in modum fatigent, sicque & cruditatis, & alia innumera mala subeant.

a *Lib. 2. de parvæ pilæ ludo.* b 2. *de tuend. valet. cap.* 8. c *In 3. com. tra.* 13. *c.* 2. d *Lib. de puero epilep. com.* 115.

a *Libro* 12. *epigr.* 14. b *Seneca in tragæd.* c *Lib.* 1. *c.* 1. d *Epist.* 6. *libro* 5.

FINIS.

ANTONII BOMBARDINI

PATAVINI

In Patrio Lyceo Rerum Criminalium Interpretis,

DE CARCERE

ET ANTIQUO EJUS USU,

Ad hæc usque tempora deducto,

TRACTATUS.



A U C T O R
A D
L E C T O R E M.



ÆPe miratus ſum , Lector benevole , cur antiquarum rerum ſcriptores eruditionem illam , quæ ad Carceres pertinet , vel neglexerint , vel ita leviter attigerint , ut omnino neglexiſſe videantur . Quid enim ? An dignitate caret , & utilitate potiſſima Judiciorum pars , quam ſi recte calleas , & leges multas , & aliarum rerum antiqua monumenta non una tutius , & luculentius explicabis ? Non opinor id quidem . Quid igitur dicam ? Nimirum eam eſſe amplam literarum provinciam , tam longe , lateque in partes omnes excurrere , ut nondum homines complecti potuerint univerſam , nobiſque , poſteriſque noſtris tantum reliquerint ſpatii decurrendi , quantum ad honeſtam gloriam comparandam ſatis eſt . Ego equidem non tam magnifice de me ſentio , ut mihi potiſſimum Carceris materiam Superum beneficio reſervatam putem : nam mecum habito , & noſco , quam ſit mihi curta ſupellex . *Sed tamen cum campus velut in medio poſitus pateat omnibus , quid dubitem audere naviter , meque aleæ tandem aliquando committere ? Præſertim vero cum mihi non ſit propoſitum rem obſcuriſſimam , & adhuc inexploratam abſolvere , ac perficere , ſed inchoare quaſique januam quandam melioribus ingeniis patefacere . Rem igitur totam in duas Partes diſtribuam ; quarum alteram hiſtoriam Carceris , altera Praxim complectetur , ut ſimul habeas , quo in umbra , ſimul quo in foro perfruaris . Sed vide , judicium tuum quam reformidem . Nolo partem Alteram in lucem mittere , antequam mei periculum faciam . Faciam autem Priore hac , quam typis Seminarii Patavini eo potiſſimum concredidi , ut bonis auſpiciis uteretur . Quæ enim literulis noſtris auſpicia meliora eſſe poſſunt , quam Principis Eminentiſſimi GEORGII CARDINALIS CORNELII hujus Civitatis Epiſcopi , non ad omnia ſolum pietatis officia vigilantiſſimi , ſed etiam ad bonas artes promovendas ſine ulla intermiſſone incumbentis ? Enimvero ob id Cardinalis noſter eſt omnium maximus , quia optimus ab omnibus prædicatur . Ob id vero in primis prædicatur , quod bonitatem tantam in alenda , inſtituendaque bonis artibus juventute potiſſimtm explicat . Nullum eſt enim magno Principe , & immortalitatem merituro impendii , curæque dignius genus , quam quod erogatur in liberos educandos , quos non amor ſobolis procreandæ , ſed augendæ ſapientiæ ſtudium fovet . Sed quo me*

tantarum laudum amplitudo rapit? Redeo ad institutum. Erit fortasse qui non probabit, me a sapientissimorum virorum sententia aliquando discessisse: sed his quidem satis videor facturus, si ingenue profitear, nihil me aut ira scripsisse, aut partium studio, quorum caussas procul habeo. *Quod si tamen non satisfecero, ea me cogitatione consolabor, quod nemo omnibus ad hanc usque ætatem scribendo satisfecerit. Vale.*



ANTONII BOMBARDINI
DE CARCERE
ET ANTIQUO EJUS USU
TRACTATUS.

CAPUT I.

De Carceris voce, & variis significationibus ejus.



Omnis, quæ a ratione suscipitur de aliqua re disceptatio, debet a definitione proficisci, ut intelligatur, quid sit id, de quo disputatur. Placet hoc Ciceronis *a* præcepto institutam de Carcere tractationem præfari, quod felix, faustumque sit. Qua quidem in re cum nomina, & voces inventæ sint ad res distinguendas a rebus, ut Justinianus nos docuit *b*, idcirco operæ pretium facturum me puto, si ante omnia homonymiam, & ambiguitatem vocabuli referam, expediamque. Itaque Carceris vox aliquando usurpatur metonymice pro repagulis, unde e Circo equi emittebantur; quæ iisdem opponebantur, ne ante tempus procurrerent. Ea autem marmorea Claudius Cæsar confecit, & ex auro etiam, cum antea ex tophina essent, & ligno, ut Suetonius testatur *c*. Qua sane auctoritate adductus Fl. Caper Grammaticus vetustissimus putavit, ubi carceris vocabulum inveniatur in numero singulari usurpatum, custodiam nefariorum hominum præseferre; ubi vero in numero plurali accipiatur, pro repagulis intelligendum; neque id temere: quæcumque enim essent impedimenta, quæ equis objiciebantur in ludis equestribus, plura certe erant, ac inter se ita adversantia, ut ex contrario etiam oppangerentur, ut est apud Festum. Carcer contra locus est ex una tantum custodia dictus, quamquam in plures veluti cellulas, stationesque distinctus, ut dicemus. Is, teste Isidoro *d*, dicitur a coercendo, quod nimirum ibi asservati, ac retenti alio ire prohibeantur. Varro *e* item putavit, carcerem locum esse, a quo exire prohibentur noxii. Alii rursus alias hujus vocis rationes excogitarunt, quas data opera missas facimus, ne ostentationis causa futilem, inanem, atque otiosam disputationem intendere videamur *f*. Quod itaque utilius est, definitionem rei scilicet, aggrediamur. Ac licet plures, ac propemodum infinitas carceris definitiones Bartolus, Farinacius, Caravitta, Bobadilla, Scanarola, & plures alii tradiderint, placet tamen illa, quam Franciscus de Amaya in

a de Officiis lib. 1. in p.

b §. si quis in nomine. Instit. de legatis.

c cap. 21.

d lib. 6. Etymolog. c. ult.

e lib. 4. de lingua lat.

f Tull. 2. Acad. quæst. Quintil. l. 11.

A Commentariis proponit *a* in hæc verba conceptam. *Carcer est locus deputatus ad custodiam eorum, qui ob delictum, vel aliam causam retinentur inclusi*. Dicitur autem *locus deputatus*, quia ad constituendum carcerem sola judicis destinatio requiritur, ut Martianus respondit *b*. Quare laudatus auctor non probat, carcerem locum securum, vel publicum definiri; neque injuria: etenim carcer dicitur, etsi tutus locus non sit, aut publicus etiam. Quid enim, si pro carcere assignetur domus propria? quid, si domus alterius, B aut integra civitas constituantur? An non hæc quoque venient carceris appellatione? certo certius *c*. Quod vero inseritur definitioni: *ad custodiam*: id ex Ulpiano transcriptum videtur respondente, non ad pœnam, sed ad custodiam fuisse tum primum carcerem institutum *d*. Nec est quod objicias, carcerem in Catilinaria Ciceronis vindicem scelerum appellari; nempe quasi ad vindictam, non ad custodiam referatur. Respondemus enim ex eodem Tullio *e*, vindicationem esse, *per quam* C *vim, & contumeliam defendendo, aut ulciscendo propulsamus a nobis, aut a nostris, qui nobis esse chari debent, & per quam peccata punimus*. Quamobrem ut vindicationis duas species Cicero facit; alteram, qua vim & contumeliam defendendo propulsamus; alteram vero, qua peccata punimus ulciscendo, quid vetat, carcerem ex prima illa significatione vindicem appellare, qua per carcerem vim, & contumeliam defendimus? Quod si vindicem intelligas quasi ultorem, non ex hoc inficias eam, carcerem ad custodiam fuisse in- D troductum. Mehercules cujuslibet rei usus vel proprius est, vel improprius, ut docet Aristoteles in Politicis: Calcei usus proprius est, si inducatur in pedes; Improprius, si in alium usum deferatur. Sic carceris proprius usus est, ut custodiat; improprius, ut puniat, seu vindex nefariorum scelerum sit. Neque sane in hac re perquirenda diutius est immorandum: etenim vix mihi persuadeo, Ciceronem quasi ex tempore Catilinarias recitantem, ut ex Sallustio colligitur, tam severe, ac, ut ita dicam, superstitiose singulas verbo- E rum significationes ad trutinam revocasse: neque enim Oratorem, sed Sophistam agit, qui hæc sibi animo effingit; ut vix risum contineam, cum in eos incido commentatores, qui singulis ex verbis, quasi quidam Visionarii (ut Hæretici illi Galli appellantur) mysteria elicere conantur. Sinamus tamen eos insanire, hoc est age-

a ad l. 2. C. de exactoribus lib. 10

b l. milites 13. §. ejus fugam ff. de re milit.

c l. in ead. 10. §. ult. juncta l. nec non 28. §. si quis in custodia. ff. ex quibus causis.

d l. aut damnum 8 §. solent ff. de pœnis.

e lib. 2. de invent.

re quod agunt, ac ex ea carceris definitione, quam ex Amaya protulimus, genus, differentiasque eruamus. Est igitur generis loco quod ait, Carcerem locum deputatum ad custodiam esse: quicquid enim excogitari aliquo modo potest, quo homines contineantur, id in generali significatione carcer diceretur. Facit ad hanc rem historica enarratio a Petro Ærodio relata *a*. Nam cum ageretur de adsciscendo ad Aragoniæ Regnum Federico Martini Regis filio extra matrimonium suscepto, aliis ad id contendentibus, in novem convenere arbitros, summæ doctrinæ, probitatis, atque prudentiæ viros. Hi, sacris rite peractis, libatoque Sacramento per triginta dies Advocatos partium audierunt. Postremo ad formam Archidami sententiæ, conclusi in arce, octavo die progressi in publicum, Ferdinandum unum ex litigatoribus Regem pronunciarunt. Sic, Papa Clemente mortuo, cum Cardinales per duos annos in creatione Summi Pontificis dissensissent, Viterbienses eos incluserunt, quoad Pontificem dixissent. Et tandem ordinato Gregorio, is, coacto Concilio Lugdunensi sub Philippo tertio, qui Audax cognominatus est, decrevit, ut deinceps eo modo inclusi Cardinales & inedia, & carcere primo quoque die eligere Pontificem cogerentur. Ergo locus quilibet ad custodiam destinatus carcer proprie non est. Quod vero sequitur: *ad custodiam eorum, qui ob delictum, vel aliam causam retinentur inclusi*: id quidem loco differentiæ est: nam quo loco tenemur inclusi ob delictum, illud certe non nisi carcer appellari potest. Quare Venulejus respondit *b*: *si confessus fuerit reus, donec de eo pronuncietur, in vincula publica conjiciendus est*; scilicet ne lata sententia inanis, & elusoria judicis condemnatio sit *c*. Longe alia causa est illius, de quo D. Marcus, & Commodus Scapulæ Tertyllo rescripserunt; cum Julius Priscus in eo furore esset, ut continua mentis alienatione omni intellectu careret, diligentius custodiendum esse, aut etiam vinculo coercendum, quod non tam ad pœnam, quam ad tutelam ejus, & securitatem proximorum pertinebat *d*.

a lib. 5 rer judic tit. 13. cap. 6.
b l. si confessus ff. de custod. reor.
c l. sicut. ult. ff. ne quid in loco pub.
d l. Divus 14. ff. de off. Præsidis.

CAP. II.

Carcer contra naturam dicendus ne sit; & an locus sanctus recte appelletur.

TOrquentur Interpretes inter se in expendenda definitione servitutis, ubi ea dicitur Constitutio juris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subjicitur: non enim satis perspectum habent, quid illud *contra naturam* præseferat *e*. Mihi tamen persuasum est, quod Georgius Frantzkius adducit, servitutem esse contra naturam incorruptam; quam potissimum respicit jus naturæ; non vero contra naturam malitiis, atque sceleribus inquinatam. Hæc apposite rependere statui in definienda Doctorum dubitatione; Num Carcer contra naturam sit;

e in §. servitus 2. Instit. de Jur. pers.

A quod quidem ex eo maxime affirmant nonnulli, quia jus libertatis, hoc est naturalis facultas ejus, quod cuique facere libet, per carcerem infringatur *a*: nihil enim multum a specie servientium differunt, quibus facultas recedendi non datur *b*. Verumtamen servum illum re vera non esse, sed potius in servitute, dicendum est; quæ duo toto cœlo distare scimus, cum alias qui in carcerem impactus est, testamentum facere, contrahere, & testimonium dicere possit *c*; non aliter ac qui propter animi vitium, veluti furiosus, ac prodi-
B gus, bonis quidem interdicuntur a lege, dominio tamen rerum suarum non spoliantur *d*. Quare receptissimum est, vincula non ad puniendos, sed ad continendos noxios fuisse introducta *e*. Et mandatis Principum, quæ Præsidibus Provinciarum dabantur, cum ad earum administrationem proficiscebantur, cautum erat, ne quis perpetuis vinculis damnaretur. Idque a primordio cautum fuisse videtur, ut de pœna gladii Tertullianus ad Scapulam *f*, idest cum primum Legati Cæsaris in
C Provincias missi fuerunt. Sed cum Præsides adversus mandata quosdam ad perpetua vincula damnarent, id iterum D. Adrianus postea rescripsit, & mox Antoninus *g*. Et adhuc post rescriptum utriusque Præsides solebant eam pœnam imponere potentatu improbo, & terrore violento, ut loquitur Cyprianus Epistola 38. sed hoc contra naturam erat, si naturam incorruptam spectes: si vero attendas corruptam, id naturæ convenire dicendum est; nisi forte respuatur in hac temporum nostrorum calamitate, quibus nec vitia no-
D stra, nec remedia pati possumus. Major autem dubitatio est, num Carcer locus sanctus recte appelletur; qua in re statuendum puto, *Sanctum* dupliciter accipi posse; generaliter, & singulariter; quod innuere videntur Marcianus, & Ulpianus I. C. *h*, quorum alter generaliter statuit, sanctum esse, quod ab injuria hominum defensum, atque munitum est; alter vero ait, proprie (& sic in significatione singulari) *i*, quæ nec sacra, nec prophana sunt; sed sanctione quadam subnixa. Porro generaliter dicuntur Sanc-
E tæ res, hoc est ab hominum injuria vindicatæ, aut pudore, aut tempore, aut loco. Pudore quo sensu Parentum & Patronorum personæ sanctæ dicuntur *k*; & sanctum hominem, Virum sanctum sanctitate perspicuum Tullius, & Vellejus dixere *l*: quæ omnia a Sanctissima affectione proficisci Ulpianus putavit *m*. Tempore item dicuntur sancta ea, quæ arcano tempore, quasi religione quadam proteguntur: ita sanctas nuptias Eschinus a-
F pud Terentium in Adelpho *n*, & Livius sanctum consilium *o*. Ac tandem loco etiam sancta res dicitur, ut ærarium sanctum, quod in æde Saturni recondebatur *p*. E contra singulariter sanctum dicitur, quod sanctione quadam subnixum est, sive lege, sive etiam religione munitum. Utrumque complexus est Livius noster, ubi de Tribunis plebis ait, cum religione, tum lege inviolatos effectos fuisse a Romanis *q*. Unde sanctæ res singulariter dicuntur lege, aut ritu. Ritu erant

a l. Titio 70. §. Titio ff. de condit. & demonst.
b l. nihil 2. ff. de lib homi exhib.
c l. post contractum 15. ff de donat. l. si quis 6 §. ejus ff. de injusto &c. l. in viti 8. ff. de Testibus.
d l. qui furere ff de statu hominum.
e l. aut damnum 8 §. solent ff. de pœnis.
f cap. 4.
g l. mandatis 35 ff. de pœnis l. 6. C. eod.
h l. Sanctum 8 l. sacra 9. § proprie ff. de R. D.
i Jacob Gothofre. in l. qui vetante 102 ff. de R. I.
k l. liberto 9. ff. de obsequis.
l Pro Roscio. Hist. 2.
m l. nec ei 17 § eorum ff de adopt.
n Act. 5 sc. 7
o lib. 30.
p Cæsar lib. 1 Livius lib. 3 Tullius ad Attic 7.
q lib. 3.

sancti Legati, qui a sagminibus dicti erant, hoc est herba, quam ipsi ferebant, relatis quibusdam cum magna celebritate cæremoniis *a*; quemadmodum virgam consecratam Legati Francorum gestabant *b*. Lege vero dicitur sanctum, quod sanctione legis custoditur, pœna capitis constituta: nam eas partes legum, quibus pœnas constituimus adversus eos, qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus *c*; fortassis ab effectu, quia efficiat, ut legi sua auctoritas, & sanctitas constet, cum lex illa, quæ pœnas adversus transgressores non statuit, alibi imperfecta appelletur *d*. Et hæc allusio muris, portisve civitatis accommodatur, quod religione, ac lege inviolata, & sancta esse debeant: muri namque solemni quodam ritu consecrabantur per aratri circumductionem; ubi vero Portæ futuræ erant, id loci non sulcabant, ne quid religionis contraherent, sed aratrum suspendentes Portarum spacia relinquebant intacta; quæ ratio Plutarchum movit *e*, ut Portas sanctas esse negaret, nimirum quia cum alia multa ad usum vitæ importare, & exportare, tum vero mortuos per eas efferre solebant, ut Varro, & idem Plutarchus testantur; addentes, si Portæ sanctæ essent, res nullas, nisi prius expiatas, invehere & exportare fas fuisse: sed hæc illi, qui jus Pontificum ex augurum cæremoniis sequuti sunt. Nos vero Portas quoque dicimus sanctas, quia eas, non minus quam muros violare nefas sit, aut aliquid in eas delinquere. Itaque muros, & Portas dicimus sanctas, nec non leges ipsas, ex Sanctione, quod adversus violatores earum pœna statuta sit *f*. Id tamen intelligamus oportet de sanctione legis particulari; cæterum vix quicquam est, quod non contra injurias hominum sit lege, & Sanctione munitum. Fama, vita, conjugia civium, domus propria, & pleraque alia ne offendantur, lege cautum est. An igitur ista omnia sancta? Nugæ. At quorum violatio acrioribus, & singularibus pœnis, veluti capitalibus coercetur, ea recte dixeris Sancta. Hinc conjicias, Carcerem Sanctum quidem dici posse generaliter, & analogice, quod inviolabilis sit, & ab injuria hominum communitus, non tamen Sanctum esse singulariter, quippe qui neque ritu aliquo a profanis omnino rebus separatur, neque particulari Sanctione legis violatores ejus coercentur. Quid enim tam absurdum esset, quam tenebris incultum locum, odore fœdum, atque terribilem sanctum apud Romanos fuisse existimare *g*? Nec enim muros civitatis omnes Sanctos Jurisconsulti dixerunt, sed publicos; Eosque Sanctos solummodo nuncuparunt, qui mænium partes essent, cujusmodi Carcer non erat, qui non pars mænium fuit, sed in media urbe, atque imminens Foro, ut suo loco expendemus. Nec movet, quod Divi Fratres Æmilio Tyroni rescripserunt, de iis qui carcere effracto evaserunt, sumendum supplicium esse; ex quo deducunt nonnulli, carcerem Sanctum esse *h*; respondemus enim, vitiosam esse illationem: Capitale delictum est; ergo quod violatur sanctum. Nam & homicidium capitale est; Sanctum tamen hominem haud recte dixeris, nisi forte generaliter. Imo vero ut effractionis delictum extraordinarium est, &, ut ajunt, innominatum, ita consequens est, Carcerem Sanctum proprie non esse. Equidem scio, lege Julia majestatis teneri eum, qui confessum in judicio reum, & propter hoc in vincula conjectum emiserit *a*; sed illud singulare est in odium criminis, ut conscius criminis videatur, qui reis suppetias ferret. Non ergo Sanctum carcerem dicere absurdius est, quam si flagitiorum, scelerumque sentinam religiosam dixeris, nervum, compedes, equuleum Sanctum, & id genus alia. Graviter D. Augustinus *b*: *Quomodo igitur tanta animi, & morum mala bonis præceptis, & legibus vel imminentia prohiberent, vel insita extirpanda curarent Dii tales*, (loquitur de Priapo, Febri Dea, & Cynocephalis hujusmodi) *qui etiam seminanda, & augenda flagitia curaverunt, talia vel sua facta per theatricas celebritates populis innotescere cupientes; ut, tanquam auctoritate Divina, sua sponte nequissima libido accenderetur humana?* Imo vero tantum abest, ut carcerem inter res Sanctas referamus, ut carceris vocem ad turpissima quæque accommodare viri latinissimi non dubitaverint. Ita Juvenalis carcerem dixit pro lupanari *c*.

Tantum artificis valet halitus oris,
Quod steterat multis in carcere fornicis annis.

Hinc quod Tullius in Vatinium ait: *Ac nunc quidem C. Antonius hac cum re miseriam suam consolatur, quod imagines Patris, & Fratris sui, fratrisque filiam, non in familia, sed in carcere collocatas audire maluit, quam videre*; non de carcere, ut Turnebus, sed de domo, & quidem sceleribus ac flagitiis dehonestata cum Manutio, & P. Abramo intelligendum est.

CAP. III.

De origine Carceris, & quæ partes illius.

Quoniam cujusque rei maximam partem Jurisconsultus principium appellat; ideo operæ pretium facturum me puto, si, instituta de carcere tractatione, primum ejusdem exordia proponam: nam, principiis cognitis, multo facilius intelliguntur extrema, ut apud Tullium est. Itaque animadverti, ex duobus veluti fontibus Carceris originem haurire nos posse, remoto nimirum, & proximo. Origo remota a jure gentium est: Proxima vero a jure civili. Et quod ad remotam originem attinet, res altius petenda est. Justinianus Cæsar civilia jura tunc esse cœpisse tradit, cum & civitates condi, & magistratus creari, & leges scribi cœperunt *d*; ex quo conjicias, uno veluti partu editas civitates, & leges. Jam vero Cain primo Enochiam Civitatem condidisse, Sacer textus constituit, quam a filio ita placuit denominari *e*; & quamquam civitates vicinitatum multarum Communitates sint *f*, Cain tamen adeo liberis auctum fuisse compertum est, ut abunde

a l. Sanctum 8. §. 1. ff. de R.D.
b Greg. Turon. Paul. Diacon. de reb. gest. Long. lib. 6. cap. 7.
c §. Sanctæ 10. Instit. de R.D.
d ab Ulpiano in Fragment. Tit. de l. l.
e in Romulo, & in Problemat.
f l. ult. ff. de R.D.
g Ant. Matthæi de delictis lib. 47. tit. ult. c. 4. num. 2.
h lib. 1. ff. de effractorib.
a l. cujusque 4. ff. ad l. Jul. majestat.
b de Civit. Dei lib. 2. cap. 4.
c Satyr. 10.
d in §. singulorum de R.D.
e Genes. 4.
f Giphan. ad Arist. 1. Polit. 1.

ad plures etiam civitates satisfuissent *a*. Quare ipse conscientia fratricidii vecors ita lamentari solitus fertur: *Omnis, qui invenerit me occidet me:* Dictio autem *omnis* non de brutis, sed de hominibus est accipienda, per ea, quæ dominus illi; *Omnis qui occiderit Cain, septuplum punietur:* quæ pœna in animalibus rationis expertibus cadere nequivisset *b*. Porro una cum ipsa civitate vincula & carceres inædificata fuisse, probabilis est conjectura; tum quia ubicunque jurisdictio est, ibi & ea adesse necesse est, sine quibus illa stare non potest *c*; cujus generis sunt modica coercitio in criminalibus, in civilibus vero pignoris capio, indictio multæ, missio in possessionem, & cætera pœnalia judicia *d*; tum quia Pererius ibidem ait, colligi ex Josepho, posse Cain ædificasse civitatem Latrociniorum metu, atque ita carceres quoque constitutos fuisse, quibus noxii custodirentur, & plecterentur. Non tamen me præterit, primam carceris mentionem in sacris paginis Josephi tempore haberi, ubi Joseph stupri suspectus in carcerem compactus est, *ubi vincti Regis custodiebantur, & erat ibi clausus e:* id tamen factum puto ex accuratiori scribendi stylo, & quod Principis potestas magis, magisque in regiam tunc formam adolevisset. Cæterum singulis nationibus, quemadmodum cruciatus, & pœnas, ita & peculiares carceres variis distinctos nominibus fuisse, apertius est, quam ut comprobare necesse habeam *f*. Ad jus civile Romanorum descendamus, in quo Ancum Martium Romæ primum carcerem ædificasse,

a D. Aug. de civit. Dei lib. 15. c. 8.
b l. 1. in pr. ff. si quadrupes, &c.
c l. cui 1. ff. de jurisdict.
d l. ult. ff. de off. ejus, &c. l. si quis jus dicenti, &c.
e Genes. 39. vers. 20.
f Alex. ab Alex. lib. 3. c. 5. ubi Tiraquell.

A fere omnes testantur (1) excepto Eutropio *a*, qui Tarquinium Superbum vincula, taureas, fustes, compedes, catenas, exilia, carceresque instituisse dixit. Puto tamen, recedendum non esse a communi sententia, quam luculenter probat Livius noster hæc habens *b*: *Quiritium quoque fossa haud parvum munimentum a planioribus addita locis, Anci Regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, cum in tanta multitudine hominum, discrimine recte, an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ media Urbe imminens foro ædificatur.* B Huic carceri addidit deinde (2) Tullus Rex eam partem, quæ sub terra est, quæque carceri, ut Tullianum appellaretur, nomen dedit, cujus formam proponit Salustius in Conjuratione Catilinæ. *Est locus in carcere, quod Tullianum appellatur, ubi parum adscenderis ad lævam circiter duodecim pedes, humi depressus. Eum muniant undique parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus juncta: sed inculta tenebris, odore fœda, atque terribilis ejus facies est.* C Ut autem nullus erat custodiendorum reorum locus, præter hunc Carcerem, ita Juvenalis suorum temporum calamitatem exaggerat, quibus in omni officina ferraria vincula catenæ, aliaque id genus conficiuntur, & tamen illis satis non esse testatur; deinde Romanos jam prædicat beatos, qui olim tam paucos sceleratos habuerunt, ut unico carcere contenti fuerint: ait enim *c*:

Felices proavorum atavos, felicia dicas

a l. 1. c. 10.
b l. 1. Hist.
c Sat. 3. vers. 315.

(1) At vero non Eutropius, sed Eusebius Chronicorum suorum eo loci, quo Olympiadem septuagesimam octavam complexus est, rem enarrat hisce verbis; suntque iis simillima quæ Eutropio noster auctor secutus alios quosdam attribuit. Tarquinius Superbus excogitavit vincula, taurea, fustes, *latomias, carceres*, compedes, exilia. Verumtamen hæc verba nemo sic accipiat, quasi tradat Eusebius, primum Romæ carcerem ab Tarquinio institutum, quando certum exploratumque est, ab Anco Martio, fuisse: sed quod Tarquinii sit opus carcer ille longe acerbissimus, qui postea Latomiæ nominatus est, ut infra ostendemus. (*Diar. Litt. Ital. Tom.* XVIII. *pag.* 68.

(2) Hæc dum legeremus, mendum e Typographia incidisse aliquod suspicati sumus, ut Tullus pro Tullius irrepserit: sed cum a scriptore nostro sæpe alias, & aperte dictum offenderimus, Romæ carcerem ab Anco Martio, ac Tullo Hostilio ædificatum fuisse, ea nobis injecta mens est, ipsum in errorem traductum esse auctoritate quorundam, cætera doctorum hominum, qui Livium, Sallustium, aliosque latinos scriptores suis commentariis auxerunt; imprimisque magni Tiraquellii (*a*) quippe apud ipsos constructio, nomen Tulliani carceris in Urbe Roma Regi Tullo adscribitur. Quamquam nos quidem nunquam in animum inducemus, ut viros in Romanarum rerum historiis versatissimos tam manifesto errore lapsos judicemus; quem iccireo aut negligentiæ aut imperitiæ Typographi potius tribuemus. Neque enim quisquam esse unquam poterit, qui opinetur, verisimile esse aliqua ratione, Tullum Hostilium quem tertium Urbis Romæ Regem fuisse, non ambigitur, Tullianum addidisse carcerem ei, quem Ancus Martius aliquot post annis, Regum Romanorum quartus, ipsique Tullo suffectus, exstruxit: existimandum erat igitur, ab Servio Tullio sexto Romanorum Rege conditum fuisse carcerem, qui & ab eo Tulliani nomen acceperit: idque cum Varronis testimonio scribentis (*b*) Carcer a coercendo, quod exire prohibentur: in hoc pars, quæ sub terra Tullianum, ideo quod additum a Tullio Rege. Tum Festi Pompeii: Tullianum, quod dicitur, pars quædam carceris, Servium Tullium ædificasse ajunt. Tum etiam Publii Victoris in suo, quo situm, regionesque Urbis descripsit libro: nam ubi ædificia percenset regionis octavæ quæ Forum Romanum dicta est, sic habet: Carcer imminens Foro a Servio Tullio ædificatus, media Urbe: In editione docti Viri Panvinii (*c*). Quæ tamen verba de ipso speciatim loco, qui Tullianus appellatus est, sunt accipienda. Etsi proferre possemus, tamen mittemus ipsius Panvinii (*d*) Joannis Bartolomæi Marliani (*e*) Joannis Rosini (*f*) aliorumque multorum testimonia, qui Romanæ antiquitati vel colligendæ, vel illustrandæ docte operam navarunt. Nec vero apparet, quid in rem suam noster auctor ducere queat argumenti ex eo Plutarchi loco, quem citat c. XVII. p. 153. His auditis, Ephori morte damnatum (Agida) ut in Decada ipsum deducerent, præcepere: Est autem Decas in carcere locus, in quo morte damnatos strangulari consuetudo fuit: Etenim verba, quæ uti sumta ex eodem Plutarchi loco profert in rem suam. idem ibidem: Similis huic locus Tullianus Romæ a Tullo Hostilio institutus, unde nomen accepit, noxiorum supplicio destinatus: hæc Plutarchi non esse, saltem in Agidis vita, compertum habere licet nullo negotio. Nos istud non probabile modo argumentum, sed certissimum conficiemus: si Ancus Martius carcerem Romæ primus instituit, huic carceri non Tullus Hostilius, qui ante Ancum regno potitus est, sed Servius Tullius, qui post illum, & Regum Romanorum sextus eum carcerem adjecit, qui ab auctore suo Tullianus est appellatus. (*Diar. Litt. Ital. Tom.* XVIII. *pag.* 69.)

a *Alex. ab Alex. lib. 3. c. 5.*
b *De L. L. lib. 4. p. 37. edit. H Stephani 1573. in 8. & p. 1071. ex edit. Ald. 1527. in fol.*

c *Lib. 1. comment. Reip. Rom. Paris. 1588. in 8. pag. 248.*
d *l. c.*
e *Topograph. Rom. antiq. lib. 3. c. 15.*
f *Antiquit. Roman. lib. 1. cap. 14. & lib. IX. cap. 31.*

Saecula, quae quondam sub Regibus, atque Tribunis
Viderunt uno contentam carcere Romam.

Jam autem dubitari potest, de quibus (3) Tribunis senserit Juvenalis; etenim fuerunt Romae Tribuni militum, & rursum Tribuni plebis creati sunt anno decimo sexto post Reges exactos, Aulo Virginio Montano, & T. Veturio Gemino Coss. *a* hoc est, anno ducentesimo sexagesimo post Urbem conditam *b*: Illos secessio plebis in montem Sacrum extorsit. Cum enim creditores licentia vel lege sibi, vel consuetudine permissa, ut debitores, qui solvendo non essent, trahere, atque ad operas in servitute praestandas cogere possent, abuterentur; ac multi in terga miserorum crudelissime saevirent, plebsque de crudelitate ista creditorum conquesta A spe vana a Patribus nihilominus se lactari animadverteret, tandem & fidei lubricitatis, & immanitatis impatiens, Sicinio quodam auctore, in montem Sacrum secessit. Quod cum terrorem Patribus non mediocrem incuteret, ideo ad reconciliandam plebem Menenium Agrippam ablegarunt, qui seditionem plebis composuit, ea conventione, ut ex corpore plebis magistratus crearentur, qui auxilio plebi adversus Consules essent: propterea Tribuni plebis dicti *c*. Post hoc, Tribuni militum creati sunt anno ab Urbe condita tercentesimo decimo, M. Genutio, & C. Curtio Coss. quo anno ex rogatione C. Canuleii Trib. Pleb. Patres concesserunt, ut Tribuni Militum consulari potestate promiscue tam ex plebe, quam ex Patribus crearentur *d*. Ergo si Juvenalem de Tribunis plebis intelligas post Reges exactos, diu fuit unus carcer B

a Halicarnass. lib. 6. Ascon. in Cornel.
b Gell. lib. 17. cap. 21.
c Halicar. l. 6. Plutarch. in Coriol. Liv. lib. 2.
d Liv. lib. 4. Fenest. lib. 2. cap. 16.

(3) Nobis tamen probabilius videtur Tribunos militares Consulari potestate hic a Poeta indicari, etsi auctori nostro haec sententia non placeat. Movemur inprimis, quod locum hunc ita interpretatus fuerit vetus Scholiastes, qui extat in singulari plane Juvenalis editione, curante Henrico Christiano Enio (*a*); deinde quod ipsa verba Satyrici fere manifesto hanc sententiam praeseferunt: Felices proavorum atavos, felicia secula, quae quondam &c. Sane verba isthaec tempus designant ab Juvenalis aetate longe remotissimum: ipso vero Satyram illam componente, fortasse a condito Mamertino carcere vix anni centum effluxerant. Sed ut ut accipienda sit hujusce loci sententia, hoc praeterea tamen certum non habemus, unum, non plures fuisse in Urbe Roma carceres reis custodiendis, quod Romana stetit respublica: Etenim satis constat, Romae carcerem fuisse horroris plenissimum, quem latina modo voce lapidicinas, modo graeca Latomias vocarunt: erant enim cavernae excindendis, eruendisque lapidibus ad usum aedificiorum longe sub imam terram deductae; non admodum dissimiles iis Latomiis, quas Dionysius Syracusiis excavaverat. Initium capiebant a Carcere Tulliano, & ad Forum Piscarium pertinebant, si credimus Alex. ab Alexandro. Qui non incommode forsan conjecturam duxit ex incendio, quod Romae contigit M. Valerio Laevino, & M. Claudio Marcello Coss. quodque a Livio narratur libro XXVI. Latomias, censet idem Alexander, Tarquinii Superbi opus fuisse, permotus, ut credimus, iis, quae loco a nobis supra commemorato Chronicorum scriptum reliquit Eusebius; tum vero iis, quae tradit Isidorus Origin. lib. V. cap. XXVII. Est & Latumna (alii legunt Latomia) supplicii genus ad verberandum aptum, inventum a Tarquinio Superbo ad poenas sceleratorum: Iste enim prior Lautumnas, tormenta, fustes, metalla, atque exilia adinvenit. Observandum, iis verbis: ad verberandum aptum: hae adiicere doctum Virum Joannem Grialum: aliena haec censemus: in notis, quibus Isidori opera locupletavit, editis Coloniae Agrippinae sumtibus Antonii Hierat 1617. in folio.

Sed & satis in comperto est, praeter carcerem ab Anco Martio conditum in regione octava, fuisse quoque in regione nona carcerem, quo Centumviri utebantur, ut Publius Victor, & Sextus Rufus attestantur. Apud hunc vero in editione, quam curavit Panvinius (*b*) legitur: Carcer C. Virorum, alias, CLXVir. quas notas quidam interpretati sunt ad hunc modum: Carcer CLXViri, idest, Claudii Decemviri: & non pauci conjecerunt, carcerem illum ab Appio Claudio cum Decemvir altero anno esset, extructum fuisse, quem nominare soleret *plebis Romanae docilium*, & quo tandem conclusus ipse mortem sibi consciverit. Haec narrat Marlianus (*c*) qui & addit, eodem loci nunc esse Sacram Aedem, quae Divi Nicolai in carceribus nominatur. Sed & alii multi cum Marliano hujus rei tradunt memoriam. Nec turbat, si quis dixerit, Appium Claudium nec solum fuisse Decemvirum, nec solum carceri mancipatum; & Spurium Oppium cum illo conclusum, & sibi etiam mortem attulisse. Etenim Appius, ut inter socios dignitate simul & culpa enituit, ita ab eo nomen carcer accipere potissimum debebat; si quidem conditus (quod ipsi non prorsus adfirmamus) a Decemviris; inque illo Appius extinctus est. Nec turbat deinde, si quis hoc reponat, in Carcere Centumvirali custodiae addictos fuisse tantum civiles ob caussas homines, quibus res domestica ad omne aes alienum dissolvendum non suppeteret: Nam & hinc licet colligere vitiorum quoque coercendorum, eo carcere instituendo, habitam esse rationem, eorum praesertim, quibus ut perdite homines obsequantur, cum patrimonium effundunt suum, tum pecunias etiam, quibus obligantur, alienas. Sed quid de eo carcere dicemus, quo femina continebatur, quam admissorum criminum caussa fame perire jussam, filia pietate insignis, ad eam ingressa, admotis clam, ac furtim uberibus suo lacte nutriebat: cujus facti Valerius Maximus (*d*) itemque Plinius (*e*) meminerunt? Hoc loci, ut Plinius testatur, templum Pietatis excitatum fuit anno U. C. DC. Cajo Quintio, & M. Attilio Coss. deinde Theatrum Marcelli. Si quis illum esse statuat eundem, ac Centumviralem, proclive erit existimare, reos quoque rerum capitalium in Centumvirali carcere custodiri consuevisse: Sin diversum, statim hoc subjiciemus: igitur anno septuagesimo supra centesimum, atque eo amplius, antequam aedificaretur Mamertinus, alium Romani carcerem habuere scelestorum hominum custodiae destinatum, omninoque sejunctum ab carcere Anci Martii, locato, ut supra dictum est, in octava regione; cum hic in nona Regione ibi esset, ubi Publius Victor & Sextus Rufus Theatro Marcelli locum adsignant. Postremo haec addamus, reos scelerum maximorum, ut refert Diodorus Siculus, (*f*) magnam partem, mitti in Albam consuevisse, ut conjicerentur in carcerem sub terram longe imam extructum, tenebricosum, & pessime olentem, quemadmodum ab eodem historico describitur. In hunc detrusos fuisse, detentosque per aliquot dies Regem Perseum, ejusque liberos, post Emilii Paulli triumphum, idem Diodorus (*g*) & Livius (*h*) quoque produnt memoriae. Sed eo, unde haud parum digressi sumus, revertamur. (*Diar. Litt. Ital. Tom. XVIII. pag.* 72.)

a *Lib.* 3. *cap.* 5.
b *Comment. Reip. Rom. lib.* 1. *pag.* 249.

c *Lib.* IV. *cap.* I.
d *Lib.* V. *cap.* IV.
e *Hist. Natur. lib.* VII.
f *Lib.* XXXI.
g *Loco citato.*
h *Lib.* XLV.

in Urbe; si vero de Tribunis militum accipias, diutius: quod minus probo, sed in medium utrumque relinquo. Exploratissimum autem est, sub Augusti filio adoptivo Tiberio, Mamertinum postea additum carcerem fuisse; quod probat vetus inscriptio eidem Mamertino carceri insculpta.

C. Vibius C. Fl. Ruffinus M.
Coccejus ..... Coss. ex S. C.

Vibius namque, & Coccejus Consulatum iniere anno Urbis fere septingentesimo septuagesimo quarto, ut apud rationarios temporum in confesso est, & nos infra dicemus. Porro istorum carcerum duas quasi partes fuisse, exteriorem, & interiorem, patet. Pars exterior, seu anterior constabat Atrio, seu Vestibulo, & porta. Porta carceris unita, & munitissima erat, prout etiam Hierosolymitani carceris introitum porta ferrea munitum fuisse, legimus in Actis Apostolorum *a*; quod duplicem ob causam factum fuisse reor, scilicet contra externam, atque internam vim; ne vel custodiæ unito impetu, iis perfractis & perforatis elaberentur; vel populus, quod in seditione, & tumultu frequentissimum est, facilius perrumperet, & custodias emitteret. Atrium vero, seu vestibulum non eo sensu accipienda sunt, quo alioquin vestibulum accipi solet pro loco, qui vel ante ædes, vel ante Januam; verum pro conclavibus ipsis, & cellulis, quæ lucem, aeremque clementiori cœlo emittebant; ut vincti indulgentius haberentur. Ita *Jeremias Propheta erat clausus in Atrio carceris b*, qui carcer in domo Jonathan erat, & in quem jussu Sedeciæ Regis impactus Propheta fuit: nam *præcepit Sedecias, ut traderetur Jeremias in Vestibulo carceris, & daretur ei torta panis quotidie, excepto pulmento c*. Simile legitur apud Livium nostrum de Manlio: *Observatam*, inquit, *in vestibulo carceris mæstam turbam &c. d* Erat & interior carceris pars, seu intima quædam sedes, in quam D. Paulus, & Silas conjecti quondam fuere: *Miserunt Paulum, & Silam in carcerem, præcipientes custodi, ut diligenter custodiret eos. Qui cum tale præceptum accepisset, misit eos in interiorem carcerem, & pedes eorum strinxit ligno e*. Hanc carceris obsitam, ac tetricam plane sedem describit Prudentius Hymno quinto.

a cap. 12.
b Jerem. 32.
c Idem. 37.
d lib. 6.
e Act. Apost cap. 16.

Est intus imo ergastulo
Locus tenebris nigrior,
Quem saxa mersi fornicis
Angusta clausum strangulant.
Æterna nox illic latet,
Expers diurni sideris:
Hic carcer horrendus suos
Habere fertur inferos.

Similis certe carcer ille, vel carceris locus, in quem conjectus Perseus cum liberis fuit *f*. Ad hanc interiorem carceris partem referri potest quod Tullius ait in oratione pro Milone: *Subito arrepti in quæstionem, tamen separantur a cæteris, & in arcas conjiciuntur, ne quis cum iis colloqui posset*. Arca propterea ab arcendo dicta, quod ea reconderentur delinquentes secreto, ad Arcæ exemplum robustis tabulis confecta; unde robustum carcerem dixit Cappadox leno apud Plautum in Curculione *a*: quo sensu robustum codicem, & ligneam custodiam pro tormentis ex robore confectis usurpavit *b* & generaliter quicquid ex robore conficitur robustum, seu robusteum appellatur *c*. Utramque carceris partem complexus est Constantinus Imp. ad Florentium rationalem scribens: *Nec vero*, inquit, *sedis intimæ tenebras pati debet inclusus, sed usurpata luce vegetari, ac sublevari; & ubi nox geminaverit custodiam, in vestibulis carceris, & salubribus locis recipi d*. Porro quod supra diximus, arcam ligneam custodiam fuisse, illud probatissime evincitur ex Seneca, ubi Regulum in arca transfixum fuisse tradit, quod ea in arca undique fixi, & extantes clavi essent *e*: propterea hanc arcam eleganter Gellius Armarium appellavit *f*. Quod autem attinet ad Jus Canonicum, Duarenus narrat, Eugenium Secundum instituisse primo carceres, & vincula ad clericos coercendos; quod de usu carceris, non vero de carcere ipso intelligamus oportet, per ea quæ diximus *g*. Vereor tamen, ut ne id quidem verum sit (absit verbo invidia) per ea, quæ de Decanicis infra dicemus.

f Diod. l. 31.
a Act. 5. scen. 3.
b Idem in Pænul. Act. 5. Scen. 3. ult.
c Varro de re rusti. lib. 1. 38. Festus lib. 16.
d l. 1. C. de custod. reor.
e De Provid. cap. 3.
f lib. 6. c. 4.
g lib de Sacr. Eccl. ministr. c. 4.

CAP. IV.

Sub incude revocatur celebris controversia inter Baronium, & Ugonium, num Tullianus Carcer idem fuerit cum Mamertino.

Etsi Pomponii Læti, Guilielmi Fabritii, Pompeii Ugonii, aliorumque sententia sit, Tullianum carcerem eundem omnino cum Mamertino fuisse; attamen quo minus eorum sententiis assentiar, Eminentissimi Viri Cæsaris Baronii auctoritas facit *h*. Ac ut aliqua ratio nominis habeatur in primis, præter ea, quæ de Tulliano proxime diximus, Vir ille eruditissimus e Varrone de lingua Latina, & Fastis Populi Romani anxie investigat, unde id Mamertini nomen adeptus sit; nihil tamen certi se adinvenisse, fatetur: neque enim probo, quod ipse ait, potuisse Mamertinum carcerem a Marte dici, qui secundum Varronem, idem cum Mamerte erat. Itaque nucibus, ut ajunt, relictis, statuamus oportet, ex æquivocatione vocabulorum ortum fuisse tantorum Virorum dissidium, quod scilicet Mamertinus Carcer vulgo Tullianus appelletur; nec mirum: ut enim Tullianus carcer omnium antiquissimus est; ita, quæsita ex tempore præstantia, factum est, ut quilibet carcer Tullianus nominetur. Quare Apulejus de Sacerdotibus Deæ Syriæ agens: *Hæc*, ait, *& alias affanias frustra blaterantes eos retrorsum abducunt Pagani, statimque vinctos in Tullianum compingunt i*. Non aliter ac Latomias, vel Lautumias dixere nostri Jurisconsulti carceres, deducto vocabulo a Siculorum lingua, qua Latomiæ carceres

h in notationibus ad Martyrolog. 14. Maii.
i lib. 9. Metamorph. Cæl. Rhodig. lib. 17. cap. 9.

dicebantur *a*. Cæterum Mamertinum carcerem plane a Tulliano distinctum probant utriusque constructio, positio, & usus. Prima igitur differentia a loco: nam Mamertinus carcer, quo loco D. Petrus vinculis fuit custoditus, in Aquilonari montis Tarpeii parte erat. Tullianum vero Occidentem versus fuisse constructum, validissimis testimoniis comprobatur. Primo ex C. Plinii verbis *b*, ubi ait: *Duodecim Tabulis Ortus tantum & Occasus nominantur. Post aliquot annos adjectus est & meridies, accenso Consulum id pronunciante, cum a Curia inter Rostra, & Græcostasin prospexisset solem. A columna Mænia ad carcerem inclinato sydere, supremam pronunciabat*. Porro mœnia dicta erat columna a Mænio quodam, qui cum domum venderet Catoni, & Flacco Censoribus, ut ibi ædificaretur basilica, jus sibi columnæ unius excepit, super quam tectum projiceret, unde ipse, ac posteri spectarent gladiatorum munus, quod tum in Foro edebatur. Eo autem loci (ut obiter moneamus) tractat Plinius de vetustissima Romanorum consuetudine, qua antequam Horologiorum usus inveniretur, solem ortum, & occasum observatione locorum quorumdam per accensum designabant, idest per præconem, qui ad censum populum vocabat. Supremam item tempestatem solem occasum fuisse liquet ex lege duodecim tabularum, statuente: *Solis occasus suprema tempestas esto c*: Unde præco dimittens judicum consessus *Supremam* ritu quodam solemni pronunciabat *d*: quod eleganter Plautus ex judiciorum consuetudine ad domesticum familiarum usum traduxit; ait enim Argyrippus; *Mater supremam mihi tunc*

a l. succeurritur ff. ex quibus caussis majores. &c. l. 1. in fine ff. de Aleæ lusu &c.

b lib. 7. Hist. cap. ult.

c Macrob. 1 Saturnal. 3. Censorinus de die natali cap. 19.

d Rævard. ad l. 12. Tab. c. 7. Donatus in Andria Terent Act. 3. Scen. 1.

(4) Liceat hic nobis a Clariss. Auctore postulare, benigne ut sinat, momentum hoc Romanæ Chronologiæ a nobis ad trutinam paulisper revocari. Ait ipse, Mamertinum ædificatum Augusti ætate anno U. C. DCCXVIII. fuisse, C. Vibio Rufino, & M. Cocceio Nerva Coss. idque tamquam verissimum probare studet inscriptione illa, quæ in fronte ejusdem Mamertini etiamnum legitur.

C. VIBIVS. C. F. RVFINVS. M. COC.
CEIVS.....COSS. EX. S. C.

Sed Fasti Consulares profecto non exhibent eo anno C. Vibium Rufinum: at Lucium Gellium Publicolam Nervæ socium in Consulatu faciunt. Vibius quidem & Nerva Consules occurrunt (non ordinarii tamen, sed honorarii, & suffecti, ut dici solebant) anno U. C. DCCLXXIV. quo anno, Augusto jam vita functo, Tiberius imperium obtinebat. Atque hos quidem, post Augusti mortem, Consulatum gessisse deprehendimus ex Inscriptione, quam dat Bulengerus (*a*) quamque, licet exigua aliqua immutatio fiat, Grutherus suis inscriptionibus attexuit (*b*)

GENIO
COELIVS. HERODINVS
PRAEGVSTATOR
DIVI. AVGVSTI
IDEM. POSTEA. VILLICVS. IN
HORTIS. SALVSTIANIS
DECESSIT. NON. AVGVSTIS
M. COCCEIO. NERVA
C. VIBIO. RVFINO COS

(a) *De Imperat. & Imper. Rom. Lib. II. cap. IX.*

(b) *Pag. DCII. num. IV.*

A *dixit, domum ire jussit a*. Probatur secundo ejusdem Auctoris testimonio de templo Pietatis extructo in illius carceris sede, ubi nunc Marcelli Theatrum est, C. Quinto, & M. Acilio Coss. *b*. Theatrum autem Marcelli inter flumen, & Capitolium ab Augusto erectum, dicatumque fuit, si e Foro respiceres, in quo columna Mænia occidentem solem omnino occupabat *c*. Altera Tulliani, & Mamertini carceris distinctio a tempore est; illum namque ab Anco Martio, & Tullo Hostilio constructum suo loco firmavimus: B at vero (4) Mamertinum longe post, videlicet anno ab urbe condita 718. sub Augusti Imperio septimo, inædificatum fuisse, probat inscriptio vetus supra relata, quæ in carceris Mamertini fronte legitur his verbis:

C. Vibius C. F. Ruffinus M.
Coccejus..... ex S. C.

Ut autem verissimum est, Vibio, & Coccejo Nerva Consulibus sub Augusto ædificatum fuisse carcerem istum Capitolinum, C ita desiderari potest, suffecti ne, an ordinarii consules fuerint eo tempore prædicti; cum alioquin satis constet, eos non sub Augusto, sed sub Tiberio Augusti adoptivo Consulatum gessisse circa annum Urbis conditæ 774. ut ex inscriptione a Panvino relata.

Ti. Cæsar D. Augusti F. Augustus
Pontif. Maxim. Imp. VIII.
Trib. Pot. XXIII.
Dedit
C. Vibio. Ruffino. M. Coccejo Nerva
Coss.

a Asinar. Act. 3. Scen. 3.

b Plin. lib 7. cap. 36.

c Svet. in Augusto cap. 29 43.

Cujus Inscriptionis verba hæc, DIVI AVGVSTI, apertam rem faciunt, tum temporis Augustum mortuum fuisse. Nulli enim priorum Cæsarum Divi Nomen, nisi post mortem inditum, ut cuique notum est, qui Romanam antiquitatem vel mediocriter delibaverit. Sed Vibii, & Cocceii Consulatum incidisse in annum U. C. DCC LXXIV. qui annus ordinarios Consules usque ad Kal. Julias habuit decimum Atterium Agrippam, & Cajum Sulpitium Galbam, fuitque Imperii Tiberii quartus supra vicesimum, magis etiam perspicuum alia efficitur Inscriptione, quæ & apud Gutherum (*c*) extat, & a Scriptore nostro item effertur:

TI. CAESAR. DIVI. AVGVSTI
F. AVGVSTVS
PONTIF. MAX. IMP. VIII.
TRIB. POT. XXIIII.
DEDIT
C. VIBIO. RVFINO. M. COCCEIO
NERVA. COS.

Igitur si Vibius, & Nerva non Augusto, sed Tiberio Imperante, Consules fuerunt, si ipsis Consulibus, Mamertinus conditus fuit, ut ex Inscriptione, quæ in fronte Mamertini est, licet agnoscere, merito statuemus, Tiberio Imperante, Mamertinum Carcerem esse conditum, ut ipsemet etiam clariss. Auctor dixit cap. III. pag. 21. minime vero Imperium gerente Augusto, ut Auctor, quasi dixerimus, non satis sibi constans, ait in hoc, de quo agimus, capite IV. pag. 29. (*Diar. Litt. Ital. Tom. XVIII. pag. 79.*)

(c) *Pag. 187. num. 14.*

Quare dicendum est, suffectos fuisse ex Kalendis Juliis ordinariis *Coss. D. Haterio. Q. F. iv. N. Agrippæ, & C. Sulpitio Ser. F. Ser. N. Galbæ*; quo etiam anno Tiberius Augustus XXIV. Tribunitiam potestatem accepit, eamdemque mox Druso filio per Litteras absens a Senatu impetravit *a*. Tandem ex ipso usu Mamertinus carcer a Tulliano distinguitur; etenim Mamertinum carcerem Privatum appellari, liquet ex Actis Divi Laurentii martyris; ea forte ratione, quia non omnino publicus tum primum, ac non tam receptus ipsius usus, quam magni illius, celebrisque carceris in media Urbe ædificati; aut, si mavis, quod in eo detinerentur ii, qui bonis suis lapsi fuissent, aut tantum in bonis non haberent, quo ære alieno liberare se possent: maxime si id ex causa malorum morum contigisset; quo casu reus dicitur ex causa privata custodiri; quandoquidem privata judicia dicebantur a Latinis illa, quæ ad rem familiarem maxime pertinebant *b*. Verum de diverso Tulliani, & Mamertini carceris usu plura apud veterum scriptorum monumenta leguntur; nam Tulliano carcere non modo includebantur rei, ut custodirentur, verum etiam ut occulto, & privatim præcipitarentur, prout Robur Tulliano carceri inerat, ut statim dicemus.

a Vinandus Pighius Fastor. Tom. 3.

b l. 1. §. ult. ff. de just. & Jure.

CAP. V.

Disputatur contra Baronium Saxi Tarpeii pœnam cum Tulliano Robore confundentem. Quid utrumque sit, & qualiter inter se differant.

Quemadmodum abscedere a Baronii sententia Mamertinum a Tulliano carcere distinguentis non possum; ita neque calculum eidem præbere Robur cum saxo Tarpejo confundenti. Videamus itaque, quid utrumque sit, ut exinde alterutrius discrimina eliciantur. A Festo exordiamur in Roboris descriptione: *Robur*, inquit, *dictus est in carcere is locus, quo præcipitatur maleficorum genus, quod antea arcis robusteis includebatur*. Adeo autem Robur carceri adhærebat, ut Plautus in Curculione non ineleganter utrumque conjunxerit: *At ego*, ait, *faciam, vos ambo in Robusto carcere ut pereatis*. Robur autem ex eo dictum ausim afferere, quod inferior ea carceris pars, præter ingentia saxa, quibus concludebatur, tabulas etiam ex robore simul compactas superpositas haberet. Viam sternit ad hanc evincendam conjecturam Sallustius in Catilinaria, ubi de Robore agens ait: *est locus in carcere, quod Tullianum appellatur, ubi parum ascenderis ad lævam circiter 12. pedes humi depressus. Eum muniunt undique parietes* &c. Neque sane existimes, Sallustio excidisse verbum *muniunt*, sed data opera eo usum fuisse, ut muris tabulas quoque impactas incrustationis instar ostenderet ad validiorem reorum custodiam, ideoque parietibus muniri dixit; quemadmodum Cicero in III. Verrina: *His tabulis templi interiores parietes vestiebantur*; est enim paries quicquid arrigitur muri loco. Hinc Robur a Comico in Pænulo *robustus codex* appellatur, & *lignea custodia*: licet alii aliter hæc intelligant, ut dixi cap. 3. Imo Robustum pro robusteo, hoc est ex robore, memini dictum a Varrone *a*, ubi: *In eo aliqua robusta materia si in medio sit depacta, negant serpentem nasci*: ad quem locum Petrus Victorius testatur, in antiqua lectione pro Robusta Robusteam legi; quod Catonis, & Plinii auctoritate tuetur. Codex autem in arboribus dicitur id, quod crassius super terram assurgit, ex quo tabulas antiqui faciebant; unde translate Varro lib. 3. apud Nonium Codices dicebat tabulas in unum conjectas; & apud Senecam De vitæ brevitate Claudius, qui primum Navium structuram excogitavit, Caudex ob id dictus est, quod plurium tabularum contextus Caudex apud antiquos appellaretur. Ex his illustratur Juvenalis locus ibi: *Horrida quale facit residens in codice pellex b*. Codex enim ibidem vinculi genus est ex arborum truncis coagmentatum, robusta, quernave sedes in privatis ædibus adversus servos nequam, & improbos, quale est in publicis carceribus robur; c quibus favet Propertius: *Codicis immundi vincula sentit anus d*. Ad Tarpejum saxum nunc convertatur Oratio. Formam ejus Romanus Declamator describit Arelius Fuscus *e*. *Erat*, inquit, *præruptus locus & immensæ altitudinis moles abscissa in profundum, frequentibus exasperata saxis, quæ aut elidant corpus, aut de integro gravius impellant: inhorrent scopulis enascentibus latera, & immensæ altitudinis tristis aspectus: electus potissimum locus, ne damnati sæpius dejiciantur*. Porro Arcem hanc Tarpejam dictam esse a filia Tarpeii, probat Plutarchus in illis verbis *f*: *Tarpeja ibi sepulta; ab ea tumulo nomen inditum mansit usque ad Tarquinii ætatem, qui cum locum dedicasset Jovi, reliquiis alio translatis, Tarpejæ nomen simul mansit: præter Capitolii saxum, quod & his temporibus Tarpejum vocant, e quo sontes præcipitare soliti sunt*. Nec abludunt Silius Italicus, ac Lucretius. Ille *g*:

Tarpejos iterum scopulos, præruptaque saxa
Scandatis licet, & celsam migretis in Arcem.

Hic vero:

——— Scelerisque luela
Carcer, & horribilis de saxo jactu' deorsum h.

Locus itaque Robur ab infami rupe distinguebat: nam Robur in ipsa planitie Urbis erat, vel saltem in ima Tarpeii montis radice carceri inædificatum. Tarpejum autem saxum in celsissimo Urbis loco, ut secure etiam despicientibus horrendum videretur, ut Cornelii Hispani verbis dicamus *i*. Ut igitur forma, & loco distinguebatur Robur, & Tarpejum Saxum, ita & diversum erat utriusque usus. Equidem fateor, ex utroque reos præcipitatos fuisse (imposuit enim forte Baronio Eminentissimo præcipitatio, commune utrinque

a lib. 1. De re rustica cap. 38.

b Saty. 2. vers. 57.

c Adrian. Turneb. lib. 23. Advers. cap. 21.

d li. 4. Eleg. 7.

e apud Senec. lib. 1. controv. 3.

f in Romulo: & Val. Max. lib. 9. cap. 6.

g lib 2.

h lib. 3.

i apud Senec. lib. 1. Controv. 3.

que

que supplitium) veruntamen præcipitatio e Saxo publica erat; e Robore occulta, & secreta: neque enim e Robore fiebat præcipitatio, quemadmodum e Saxo: nam quod Valerius Maximus ait: *De Robore præcipitati sunt*, egregie expendit Minellius his verbis: *Ideo de Robore præcipitari dicebantur, qui antea Robore includebantur, ibique per aliquot dies servati, atque inde postea deprompti, præcipitabantur a*. Quod vero præcipitatio e saxo publica fuerit, probo: Obsides Tarentini primis tenebris, æditiuis corruptis, custodia educti a Tarracina comprehensi, deducti in Comitio, virgisque approbante populo cæsi de saxo dejiciuntur *b*. Q. Metellus Macedonius ab C. Acinio Labeone, cum e campo reverteretur meridiano tempore, vacuo Foro, & Capitolio, ad Tarpejum raptus fuit, ut præcipitaretur, ni Attinius Collega a limine mortis eum revocasset *c*. Recepti profugæ 370. quos cum Romam misisset Consul, virgis in Comitiis cæsi omnes, ac de saxo dejecti *d*. E contra in Robore necari, aut e Robore præcipitari mortem secretam fuisse, indicat Livius in illis verbis: *Ut in carcere instar furis, & latronis vir clarissimus includatur, & in robore, ac in tenebris expiret e*. Item Calpurnius Declamator: *Video*, inquit, *carcerem publicum saxis ingentibus structum, angustis foraminibus tenuem lucis umbram respicientem. In hunc conjecti Robur Tullianum prospiciunt: & quoties jacentes ferrati postis stridor excitat, exanimantur, & alienum supplitium aspectando suum discunt f*. Hæc nisi mavis de iis, qui strangulantur accipere, aut alia occumbunt secreta morte, quæso, si aspectant supplicium sociorum ex eo ipso carcere, quo includuntur, & cujus est umbra lucis admodum tenuis, certo certius est, præcipitationem ex Robore secretam, & remotis arbitris fieri. Quod autem Minellius ajebat, e Robore extractos fuisse reos, ut præcipitarentur, id probat Calpurnius inquiens, *jacentes ferrati postis stridore excitari*. Quorsum enim stridor iste postium, nisi ut Carnifex ingrediatur ad reos, vel ut rei ipsi educantur e carcere, ut exinde præcipites ruant? Erat itaque robur in carcere locus non absimilis arcis robusteis: placuit namque veteribus robur pro ligno usurpare. Ita in oratione pro L. Muræna Cicero, cum duritiam vitæ Spartiatarum ostendere vellet, inquit: *Qui quotidianis epulis in robore accumbunt*. Significavit autem, eos non consuevisse in lectulis accumbere, ut mos erat reliquorum Græcorum, sed in dura quapiam materia, ac ligno: robur enim dicens, lignum intellexit *g*. Cæterum præcipitationis supplitium vetustissimi moris, & ubique gentium receptum fuisse, mihi probatissimum est: nam Hebræi nocentes suos sic punivere, ut Jezabel fæminam impiam sub Imperio Jehu; & filiorum Seir captiva decem millia jussu Amasiæ hoc pœnæ genere trucidata fuere *h*. Eodem Astianax Hectoris ab Ulysse, Theseus a Lycomede, Daphidas Sophistes ab Attalo Rege; Esopus fabulator a Delphensibus; & Arruntius quidam Paterculus a

a lib. 6. cap. 3.
b Liv. l. 35.
c Plin. li. 7. cap. 44.
d Liv. lib. 3.
e lib. 38.
f Declam. 5.
g Petr. Vict. Variar. lect. lib. 3. c. 15.
h Paralip. 2. cap. 24.

Censorino Ægestanorum Tyranno e sublimi deturbati *a*. Eleæorum etiam sanctio fuit, teste Pausania, de Typeo saxo fœminas illas dejiciendi, quæ ad Olympia penetrassent. A Græcis itaque ad Romanos hoc pœnæ genus transivit, & quidem Romæ nascentis initio: nam Verius Flaccus testatur, L. Tarpejum a Romulo sic punitum fuisse: & Plutarchus in eo generaliter statuit, e Saxo Tarpejo sontes deturbari solitos. Ac Dionysius Halicarnasseus refert, Sp. Cassium consulem circa annum Urbis conditæ 268. Majestatis reum damnatum, & a Quæstoribus saxo dejectum, *Vulgari*, ut ait, *apud Romanos supplitio b*; Hoc est, multis ante leges duodecim Tab. annis, utpote quas Decemviri trecentesimo tertio Urbis conditæ anno Romæ primum promulgaverint. Verum a lege duodecim Tabularum nominatim hæc pœna sancita est: *Falsus testis saxo Tarpejo dejicitor: & servos in manifesto furto prehensos verberibus afficito, & e saxo precipitato*. Verumtamen supplicium istud præcipitandorum e saxo reorum post legem Portiam, & Valeriam frequentari desiisse, Petrus Faber putavit *c* adeo ut non posse quem sic damnari, ut de saxo præcipitaretur, Modestinus responderit *d*. Et D. Augustinus tale supplitium, ut homo præcipitaretur, insolitum Romanis legibus, & potestates Romanas eo numquam usas fuisse multis in locis asseverat *e*. Nec movet, quod Tiberii Imperatoris ævo incesti damnatum e saxo Tarpejo dejectum fuisse, Tacitus scribat *f*: Hoc enim illorum temporum sævitiæ imputandum est, quibus in omne genus crudelitatis Tiberius irruperat. Prout ejus carnificinæ teterrimum testimonium Capreis exhibitum fuit, quo loci damnatos per exquisita tormenta præcipitari coram se in mare jubebat, excipiente Classiariorum manu, & contis, atque remis elidente cadavera, ne cui residui spiritus quicquam inesset *g*. Itaque (ut redeamus ad institutum) quamquam præcipitari e Robore dicantur rei, id tamen non est intelligendum de pœna præcipitationis, sed de deductione ad humiliorem locum; siquidem *Præcipitare* verbum non modo de eo dicitur, qui jacitur, & cadit, verum etiam de eo, qui e loco sublimi deorsum defertur; unde Virgilius in Pharmac.

Præceps aerii specula de montis in undas
Deferat.

Ita ut, quæ Festus ait, *Robur est locus, quo præcipitatur quoddam maleficorum genus*, legerim *quo præcipitatur* per adverbium loci, ut Virgilius Æneid. 1. *quove tenetis iter*; nempe ad quem locum. Imo vero Nardinus fatetur in sua Roma antiqua, Tullianum carcerem aliis fuisse profundiorem, ad quem rei e Robore præcipites dejiciebantur; quamquam posterioribus temporis mutationibus scala fuerit, eodem teste, inædificata; quod comice fortasse expressit Plautus in Aulularia, *Puteum* appellans *h*. Eleganter Cassiodorus. *Non est unum clausis exitium; multifaria morte perimitur, qui carceris squalore torquetur. Nunc ergo reos de Averno tuo victuros emitte. Redeant ad superos, qui magna ex parte inferos pertulerunt.*

a Plutarch. in Theseo. Val. Max. l. 1. cap. 8.
b lib. 8.
c lib. 1. Semestr. c. 18.
d l. si diutino ff. de pœnis.
e lib. 2. advers. lit. Petilian. c. 20. lib. 3. contra Crescon. c. 49. in Joannem cap. 3. Tract. 11.
f l. 20. annal.
g Suet. in Tib. cap. 62.
h lib. 12. Varior.

CAP. VI.

Quid re vera Mala Mansio apud Jurisconsultos, diligentissime enucleatur.

QUamquam Doctores nostri crassa, ut ajunt, Minerva Malam Mansionem pro Carcere ipso usurpare non dubitaverint; attamen quid in re perdifficili, & obscura sentiendum sit, hoc capite statui non persunctorie percurrere; sed ea, qua possum diligentia, exquirere, & enucleare. Itaque Ulpianus J. C. *Si hominem apud se depositum, ait, ut quæstio de eo haberetur, ac propterea vinctum, vel ad Malam Mansionem extensum sequester solverit* &c. *a* pro quorum verborum interpretatione Accursius glossator omnium ineptissime Malam Mansionem putavit esse carcerem ipsum: cum enim is, qui in carcerem detrusus est, omnibus omnino bonis carere soleat, quinimo luce ipsa, qua fruimur, expolietur, Malam Mansionem carcerem dictum putavit; & cum eo vulgaris Doctorum schola pedibus in hanc sententiam descendit. Adrianus Turnebus *b* rem hanc aliter explicat, sed tanta hæsitantia, & titubatione, ut nihil affirmare videatur; inquit enim: *ego eo nomine suspicor* (sed suspicor tantum ait) *arcas, in quas conjiciebantur servi, de quibus quæstio erat habenda*. Equidem non inficior; sed Arca publica noxiorum custodia erat; nam Tullius pro Milone agens de quæstione habita in Atrio Libertatis ait: *subito arrepti in quæstionem, tamen separantur a cæteris, & in Arcas conjiciuntur, ne quis cum iis alloqui posset*. Mehercule mala mansio, de qua Ulpianus, erat custodia privata, & domestica: inquit enim; *si hominem apud se depositum, ut quæstio de eo haberetur, ac propterea vinctum, vel ad Malam Mansionem extensum sequester solverit &c.* His addo: nam si Mala Mansio nihil aliud esset, quam Arca, quid esset, quod reprehenderemus glossographum, Malam Mansionem pro carcere ipso usurpantem? Arcam enim carceris speciem fuisse, alibi ex Festo demonstravimus. Quare Optimi, ac eruditissimi interpretes non defuere, qui Malam Mansionem pro tormenti specie intelligerent *c*. Sed hanc speciem alii ad Nervum, alii ad Nullas, & fidiculas; alii rursus ad equuleum retulere. At quid ego, quoniam Mala Mansio a Græca voce est desumpta, quam vix summis labris attingere hactenus vacavit? Veruntamen quid de hac re statuendum sit, satis enucleate docet Samuel Petitus *d* in legibus Atticis, ubi ait, apud Græcos duplex præcipue fuisse tormenti genus, quo noxii excruciabantur. Alterum appellabant *podocacen*, quo pedes in ligno vinciebantur; alterum *podostraben*, quo manus, pedesque extendebantur, torquebantur, ac luxabantur. Contendit itaque Petitus, malam mansionem esse potius *podostraben*, quam *podocacen*; quod per malam mansionem pedes manusque torquerentur, ac luxarentur. Fateor quidem, Nervum etiam fuisse, quo noxiorum pedes excruciabantur; Nervum enim appellamus, inquit Festus, etiam ferreum vinculum, quo pedes vinciuntur; juxta illud, *Posuisti in Nervo pedem meum a*. Verum enimvero nihil vetat, quin & hoc explicemus exemplo equulei; nam hanc consuetudinem veteres servavere, ut, corpore in equuleo extenso, fidiculis, vel ungulis ejusdem membra scinderent, ac lacerarent, vel laminis candentibus, aut consimilibus instrumentis torrerent *b*. Suadetur magis, magisque opinio hæc ex Magio, qui servilem pœnam dicit Equuleum *c*: de servis autem mentio fit apud Ulpianum: & quia extendere prædicatur proprie de Equuleo; unde reum longiorem factum in Equuleo dixit Seneca *d*. Sed ne hoc quidem placet; nam ex juribus allegatis apparet, Malam Mansionem proprie quæstionem non esse, sed præparatorium quoddam ad quæstionem ipsam; quandoquidem Ulpianus ait: *Si hominem apud se depositum, ut quæstio de eo haberetur, ac propterea vinctum, vel ad malam mansionem extensum sequester solverit, &c.* Ordo est, *Extensum ad malam mansionem, ut quæstio de eo haberetur*. Igitur quia extensio ad malam mansionem non est proprie quæstio, sed præliminare quoddam antecedens quæstionem. Præterea idem Ulpianus alibi ait *e*. *Quæstionem intelligere debemus & tormenta, & corporis dolorem ad eruendam veritatem. Nuda ergo interrogatio, vel levis territio non pertinet ad hoc edictum. Quæstionis verbo etiam ea, quam malam mansionem dicunt, continebitur*. Sensus est; Malam mansionem non afferre corpori dolorem; ideoque quæstionem proprie non esse: quia tamen excedit cancellos levis territionis, ideo non erit quæstio proprie dicenda, sed quæstionis nomine veniet; est enim receptissimus scribendi stylus apud jurisconsultos, ut quod analogice venit, & minus proprie, id dicatur venire nomine alterius rei *f*. Quare, me judice, proprie veritatem attigit, qui malam Mansionem existimavit pertinere ad genus quoddam coercitionis, quod partim pœnæ, partim custodiæ, partim vero quæstionis habendæ causa inferebatur. Loca hujusmodi, in quæ servi ponebantur, a Julio Polluce *g* recitantur in hæc verba: *Molæ, carceres, pistrinæ, granaria, & molendina*. Quo etiam referendus Aristophanis catalogus servilium aliquot tormentorum a Pignorio nostro relatus; *Extensionem in tabula, suspensionem, scuticam e pelle histricis, verbera, torturam, aceti in nares infusionem, & laterum impositionem, &c.* Erit ergo Mala Mansio locus in ergastulo, quo servi vincti, ac custoditi detinebantur. Cum autem multa genera fuerint malarum mansionum, ut diximus, Jurisconsultus generali vocabulo uti voluit. Mansiones enim veteribus vocabantur diversoria, in quibus quietem capiebant viatores; quales expeditionum tempore parabantur militibus *h*; a manendo dictæ; unde Galli traxerunt vocabulum *Maisons*: etenim iter faciebant milites tempore, & spacio determinato, scilicet viginti milliarium per singulos dies *i*; quamquam con-

a l. si hominem 7. ff. de positi.

b lib. 23. Advers. cap. 21.

c Petr. Gregor. lib. 31. syntagm. c. 33 Budæus in l. item apud 15. §. quæstionem. 41. ff de injuriis. Brif. de V. S. Hottom de verb. jur. Gothofred in l. 7 ff. depositi.

d lib 4 Tit 9

a Job 13.

b Gallon. de cruciat. S. S. Marty. c. 3.

c De Equuleo cap. 12.

d Epist. 67.

e in l. item 15 §. quæstionem 41. ff. de injur.

f l. naturales. 9. ff. de O. & A.

g lib. 3. c. 8.

h l. nemo. 8. Cod. de annonis, & tribut.

i l. 1. ff. de quis cautionibus, &c.

tingere possit, ut breviori spatio magnum iter absolvatur, ut de Mithridate legimus apud Appianum Alexandrinum *a*, uno tantum die confecisse centum milliaria; & Socrates refert, fuisse Constantinopoli quendam Palladium equos agitantem tam mirabili celeritate, ut spatio tridui Constantinopoli in Persiam perveniret, & rursus Constantinopolim e Persia eodem illo spatio reverteretur *b*, ut, quod latissimum per se erat, Romanum Imperium celeritate sua angustissimum effecisse videretur. Est itaque mansionis vocabulum media vox, quæ & in bonam, & in malam partem trahi potest: nam in Codice Theodosiano mentio fit de bona Mansione, quæ commodis omnibus referta erat, atque parata *c*. Mala ergo mansio e contra malum diversorium erat, seu receptaculum, in quo servus interim custodiebatur, donec legitima quæstio de eo institueretur: ubicumque enim vox aliqua media est, ibi semper adjecta est dictio quædam, quæ alteram ab altera distinguat. Hoc sensu dolum malum dicimus, ut distinguatur a solertia, quæ dolus bonus est: Eodem malum venenum appellamus, ut medicamenta excludantur: Eodem malum contractum Triphoninus expressit, ut ab honestis conventionibus sejungatur *d*.

a De Bello Mithrid. c. 158.

b lib. 7. Histor. Eccles. cap. 19.

c l. 12. De erogat. milit. annonæ.

d l. 1 §. non fuit autem ff. de dolo malo. l. 3. §. adjectio ff. ad l. Cornel. de Sic. l. si rerum ff. de re judicata.

CAP. VII.

De Latomiis, seu Lautumiis; & an differant a Lapicidinis, seu damnatione in Metallum.

JAcobus Cujacius vir non modo de jurisprudentia nostra, verum etiam de universa litteraria Republica optime meritus, in suis doctissimis commentariis, quos Observationes appellavit, expendens vulgarium, & Florentinarum Pandectarum lectionem de Latomiis, vel Lautumiis agentem, congestis ad hanc rem clarorum virorum auctoritatibus; Lautumias, non autem Latomias legendum esse concludit *e*. Verum quia scire leges non est verba earum tenere, ut alibi Celsus definivit *f*, neque enim virtutem verba putes, ut lucum, ligna *g*, idcirco quid istæ Lautumiæ fuerint, utilius expendamus. Porro originem Lautumiarum proponit Tullius in Verrem actione septima a Dionysio Tyranno crudelissimo fuisse, ubi quondam Lapicidinæ erant Syracusis, prout lingua Siculorum Latumiæ appellari Lapicidinæ solent, secundum Asconium nostrum. Ut igitur effossis ingentibus saxis, ac excisis, ingentes caveæ sub terra apertæ sunt; ita placuit, eo loci reos condere, & ut a roboreis tabulis, vel rubicundis saxis Robur, ita a Lapicidinis, & saxis Lautumiæ dictæ sunt. Quare opus illud ingens fuisse Tullius testatur, totum ex saxo in mirandam altitudinem depresso, & multorum operis penitus exciso; nihil tam clausum ad exitum; nihil tam septum undique; nihil tam tutum ad custodias. Hinc de istis Lautumiis intelligas malim Aurelium Prudentium, virum sane & innocentia morum, & elegantia dicendi celeberrimum, qui in Hymno B. Vincentii hæc habet.

e lib. 6. Observ. 7 l. 1. ff. de aleat. l. succurritur 9. § ult. ff ex quibus caussis majores &c.

f l. scire leges ff. de leg.

g Horat. lib. Epist. 1. ad Numicium.

Est intus imo ergastulo
Locus tenebris nigrior;
Quem saxa mersi fornicis
Angusta clausum strangulant.

Itaque hujusce carceris derivatio procul dubio decepit eos, qui Lautumias pro Lapicidinis usurparunt: quasi idem omnino sit in metallum, aut in opus metalli damnare, ac in Lautumias. Mehercule fefellit illos auctoritas Plauti in Captivo, ubi Ægio *a*: *inde*, inquit, *ibis porro in lautumias lapidarias*. Verum id comice dictum puto, non quod lapicidinæ vere Lautumiæ fuerint, sed quia quemadmodum Lautumiarum carcer, ita & lapicidinæ gravissima incommoda præseferebant. Quocirca inquit: *Inde extra portam ad meum libertum Cordalium in lapicidinas facite deductus siet*. Non ergo Plautinæ illæ lautumiæ carcer publicus erant, sed Ergastulum; nam publicus Lautumiarum carcer erat in Urbe non procul a Tulliano, de quo Livius *b*, ubi de incendio Romæ circa Forum orto, Coss. M. Claudio Marcello, & M. Valerio: *Interrupit*, inquit, *hos sermones pluribus simul locis circa forum incendium ortum. Eodem tempore septem tabernæ, & argentariæ arsere. Comprehensa postea privata ædificia, comprehensæ Latomiæ, forumque piscatorium, & atrium regium*. Id evidentius probo ex auctoritate legum nostrarum; quandoquidem certi juris est, eum, qui in metallum, vel in opus metalli damnatur, vinculis atque compedibus obligari; ea solummodo inter utrumque differentia, quod qui in metallum damnatur, gravioribus vinculis premitur; qui in opus metalli, levioribus *c*. Jam autem lautumiis compactum nullis omnino vinculis constringi probat Callistratus, ubi ait: *Vinculorum autem appellatio latius accipitur: nam etiam inclusos veluti lautumiis vinctorum numero haberi placet, quia nihil intersit, parietibus, an compedibus quis teneatur d*: Ergo qui Lautumiis detinebatur, pariete tantum clausus erat; qui Lapicidinis, vincula, & catenas patiebatur. Ex his illustratur Ulpiani locus, quo expendit Edicti Prætorii verba adversus aleatorum socios proposita. *In eum*, inquit, *qui aleæ ludendæ causa vim intulerit, uti quæque res erit, animadvertam. Hæc clausula pertinet ad animadversionem ejus, qui compulit aliquem ludere, ut aut mulcta mulctetur, aut in lautumias, vel vincula publica detur e*. Nam quamquam plerique autument, lautumias ibi pro coercitione metalli esse accipiendas; attamen evidentissime contrarium duobus propositis principiis ostendam. Præmitto igitur primo, damnationem in metallum fuisse pœnam, quæ inter capitales referebatur, quod quasi mortuus haberetur, qui ea plecteretur: privabatur enim libertate, civitate, & familia, ex quibus politica civium vita constare dicitur *f*. Quare D. Hadrianus rescripsit, in opus metalli neminem ad tempus dam-

a Act. 3. Scen. 5.

b Hist. li. 36.

c l. aut damnum 8. §. inter ff. de pœnis.

d l. succurritur 9 ff. ex quibus caus. mai.

e l. 1. §. ult. ff. de aleatoribus &c.

f l. capitalium 28. ff. de pœn. §. maxima. Instit de Capit. demin.

nari posse, tum quod contra naturam sit, ut quis pro parte temporis servus dicatur; tum quod sit indecorum, ut ad Civitatem Romanam redeat, qui servus pœnæ fuerat *a*: ex quibus omnibus obtinuit sententia existimantium, coercitionem metalli ad secundum gradum meri imperii esse referendam, quod acriorem, pressioremque reorum animadversionem contineat *b*. Hinc Præfecto Urbi ex Epistola Divorum Veri, & Antonini ad Fabium Cilonem specialiter concessum est jus in metallum damnandi *c*: quæ est imperii meri natura, ut iis tantum competat, quibus specialiter lege, vel Senatus consulto, vel Constitutionibus Principum tribuitur *d*. Præmitto secundo, Prætores Urbanos, quos, qui civilibus tantum negotiis omnino vacabant, merum imperium nullatenus habuisse; nam cum merum imperium nihil sit aliud, quam potestas animadvertendi in facinorosos *e*; ubicumque animadversione ista opus esset, ad Præfectum Urbi Prætor reos remittebat, ad quem omnium plane criminum vindicandorum cura legibus demandata erat *f*. Nisi forte corporalis pœna, veluti verbera, infami, atque inopi homini infligenda esset; nam id hercle Prætori etiam competebat. Ita *si quis injuriam atrocem fecerit, qui contemnere injuriarum judicium possit ob infamiam suam, & egestatem, Prætor acriter exequi hac rem debet, & eos, qui injuriam fecerunt, coercere g*. Neque solam egestatem sufficere putandum est, ut id juris Prætor usurpet; sed ad Præfectum urbi remittere debet. Sicut & tutores ob facta atrocia in tutela admissa, non quilibet, sed plebeii, vel liberti remittuntur *h*. Ex his apparet, Ulpianum verba facientem de edicto Prætorio pœnali, non de coercitione metalli, sed de carcere esse accipiendum; nam ex dictis conjicies, in metallum damnare meri imperii fuisse: quo quoniam Prætor carebat, idcirco non poterat in metallum damnare, sed ad Lautumias, seu carceres publicos. Dices. Cur diversum, ut Prætori liceat dare in Lautumias, seu vincula publica reum, non item in metallum possit? Solvimus tamen: nam damnatio ad carceres, & ad vincula publica potest dupliciter contingere: perpetuo, & ad tempus. Damnatus perpetuo carcere dicitur affectus pœna ad merum imperium pertinente, quia quæ pœna libertatem adimit, ad merum imperium spectat *i*: contra vero temporarii carceris coercitio ad mixtum imperium referenda est, quippe quæ in modica coercitione consistit *k*. Quamobrem Lautumiarum, & publicorum vinculorum pœnæ de carcere temporario accipiendæ sunt, non autem de perpetuo. Igitur allucinantur, qui Lautumias pro Lapicidinis accipiunt, aut locis illis, e quibus effodiebantur metalla; nam mirum, in legibus nostris tam crebram mentionem fieri de metalli coercitione, & tamen nusquam, quod sciam, lautumiarum vocabulo designari. Satius itaque erit, si dicamus, Lautumias subterraneam carceris cellam fuisse, cui propterea Triumviri capitales præesse jussi sunt *l*. Unde Tullius in Pisonem, Catilinæ lautu-

a l. capitalium in §. divus. l. libertas 21 ff. de manum. test. Suet. in August cap 40. Ulpian. in fragm. de libertis.
b Gentil. de Jurisdict. li. 3. c. 8.
c l. aut damnum. §. Præfecto. ff. de pœn &c.
d l. 1. ff. de Off ejus &c.
e l. imperium 3. ff. de Jurisdict. &c.
f l. 1. ff. de Off Præfect. Urbi. l. 1. & 2. ff. de suspect. tutoribus.
g l. si quis injuriam 35. ff. de injur.
h l. 1. §. ult. cum l. seq. ff. de suspectis. Castrens. in l. quicumque n. 9. Cod. de servis fugitivis.
i Bartol. in l. 3. ff. de jurisdictione. l. 2. ff. de lib. hom. exhib l. post 36. Cod. de liber. causa.
k l. 3. §. tutores ff de suspect. tut.
l Liv. l. 36.

A marium appellat carceris colonum, quales plerique in conjuratione, & Catilinæ societate fuerunt *a*.

CAP. VIII.

De causa finali Carceris, & jure ne, an injuria receptum, ut pro pœna adhibeatur.

B HUmano, divinoque jure mihi probatissimum est, carcerem ad custodiam, non vero ad pœnam primitus fuisse institutum. Enimvero jure Moysis sancitum erat, ut qui blasphemassent nomen Domini, in carcerem mitterentur; donec nossent, quid juberet Dominus *b*: & Sabbati violatores in custodiam carceris recipiebantur *a nescientibus, quid super iis facere deberent c*. Humano pariter jure adeo hoc ipsum servatum est, ut probatione egere non videatur. Quare

C Præsides Provinciæ si aliquem putaverint esse in insulam deportandum, debent super ea re Principem consulere; medio autem tempore, dum scribitur, jubere eum debent in carcere esse *d*: ac diligenti custodia vinciendi fugitivi tamdiu sunt, quam diu ad Præfectum Vigilum, vel ad Præsidem deducantur *e*. Verum posterioribus temporibus mutatus est carceris usus, & ad pœnam tum perpetuam, tum temporariam accommodatus; nam tempore Amulii Latinorum Regis Dionysius refert, in occultum carcerem conjectam

D puellam fuisse, eumque perpetuum *f*. Meminit & Cicero de perpetuis carceribus in pœnam statutis, eamque morte ipsa putat esse graviorem: *Vincula vero, inquit, & ea sempiterna ad singularem pœnam nefarii sceleris inventa sunt g*: quasi id publicam morum disciplinam maxime tueatur; *hoc enim spectant leges, hoc volunt, incolumem esse civium conjunctionem; quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent h*. Obvia propterea sunt multa exempla damnatorum ad perpetua vincula: De C. Vatinio,

E qui, publicatis bonis, perpetuis vinculis obstrictus est, quod sibi sinistræ manus digitos absciderat, ne bello Italico militaret: De C. Cornelio Primipilo lege Scantinia damnato, qui in carcere mori jussus est *i*. Et hoc jus damnandorum reorum, ut vinculis perpetuis contineantur, invaluit, donec longæ pacis artibus deliniti Romani durum istud supplitii genus ablegarunt; ac *Mandatis Principalibus, quæ Præsidibus dantur, cautum fuit, ne quis perpetuis vinculis damnaretur k*. Inge-

F nue fateor, me ignorare, a quibus Principibus mandata ista primum processerint, sed ante Hadrianum certe, quippe prædicta mandata confirmasse dicitur a Callistrato ibidem. Reddit rationem hujusce rei Ulpianus jurisconsultus: *Carcer enim non ad puniendos homines, sed ad continendos haberi debet l*. Illud tamen notatu dignum occurrit, mandatis Principalibus non fuisse cautum, ne quis vinculis omnino damnaretur, sed solummodo, ne perpetuis;

a Turneb. in Varron. de ling. Lat. verbo: *Lautumia*.
b Levit. cap. 24. v. 22.
c Numer. c. 15. v. 34.
d l. inter pœnas 6. §. 1. ff. de interd. & releg.
e l. 1. §. 7. ff. de fugitivis. l. si quis. 6 §. ejus ff. de injusto, rupto, &c.
f l. 1. Antiq. Rom.
g in 4. Catilin.
h Tull. Off. 3
i Val. Max. l. 6. c. 1. & 3.
k l. mandatis 35. ff. de pœnis.
l l. aut damnum 8. §. solent ff. de pœnis.

cæteroquin temporariis vinculis damnari reos potuisse, passim apparet. Ita cum tutor pecuniam ad prædiorum emptionem conferre pertinaciter recusaverit, *vinculis publicis jubetur contineri, quoad emptionis occasio inveniatur a*. Qui imaginem Cæsaris in invidiam alterius prætulisset, in vincula publica coerceri D. Pius rescripsit *b*. Ac is, qui aleæ ludendæ causa vim intulerit, in lautumias, vel vincula publica duci jubetur *c*. Ratio autem, propter quam vincula, & carceres ad tempus adhibere legibus non reprobatur, ea est, quia temporarius carcer non adimit libertatem *d*: quare temporaria vincula minimis supplitiis annumerantur, quod parvi faciendæ sint illæ pœnæ, quæ nec libertatem, nec civitatem eripiunt *e*. Nec est quod objicias, rationem illam Ulpiani etiam temporario carceri obstare; nam cum carcer ad continendos, non ad puniendos homines haberi debeat, medius fidius puniuntur homines carcere, etiam cum ad tempus tædia ejus patiuntur. Attamen respondemus, temporarium carcerem proprie pœnam dici non posse, quippe qui neque vitam adimat, neque servitutem injungat, neque auferat, Civitatem, aut exilium, vel coercitionem corporis contineat, quæ omnia genera pœnarum sunt *f*. Cum itaque carcer ad tempus adhibetur, ratione causæ finalis dicitur correctio, licet ratione materiæ dicatur pœna *g*. Quare de materia carceris est intelligendus D. Pius: qui ad Antiochenses rescripsit, eum, qui ob grave scelus in vincula conjicitur, hanc ipsam carceris pœnam ante supplitium sustinere debere *h*: quemadmodum etiam Constantinus Cæsar pœnam carceris dixit; a qua alienus esse debet, qui carcere temporario continetur. *Nec vero sedis intimæ tenebras pati debet inclusus, sed usurpata luce vegetari, ac sublevari; & ubi nox geminaverit custodiam, in vestibulis carceris, & salubribus locis recipi, ac revertente iterum die, ad primum solis ortum illico ad publicum lumen reduci, ne pœnis carcerum perimatur i*. At vero ne mandantibus quidem Principibus Præsides obtemperabant potentatu improbo, ac violento, ut alibi cum D. Cypriano expressimus, dum vult, posse, quod non potest, qui nimium potest; & hæc est judiciorum corruptio, quam improbat Ulpianus ad sua se tempora referens *k*: *Solent*, inquit, *Præsides in carcere conjiciendos damnare, ut in vinculis perpetuis contineantur*: (id enim magis probo, quam quod Florentina lectio habet) *sed id eos facere non oportet; nam hujusmodi pœnæ interdictæ sunt*; nempe ab Hadriano præ cæteris, qui ante Alexandrum Severum, sub quo respondit Ulpianus, fuit. Itaque ad abrogandam consuetudinem Præsidum vincula infligentium perpetua opus fuit nova lege Antonini, & Gordiani Cæsaris, qua *incredibile esse* ajunt, *liberum hominem, ut vinculis perpetuis contineatur, esse damnandum l*. Incredibile quidem, cum ignorantia mandatorum Principalium excusare Præsides non possit, prout regulare est, ex ignorantia juris neminem posse excusari. Unum est, quod valide obstare videtur,

a l. tutor. 63. §. tutores ff. de suspectis, &c.
b l. capitalium 28. §. ad statuas ff de pœnis.
c l. 1. §. ult. ff de Aleatoribus.
d d. l. 28. in §. divus.
e Paul lib. 5. Sentent. tit. 17 & ibi Cujacius.
f l. si quis 6. §. ult. ff. de pœnis.
g Zepperus in Explanatione legum Mosaic. Forens. l. 5. c. 9.
h l. divus 3. ff. de custod. reor.
i l. 1. Cod. eod.
k d. l. aut damnum §. solent.
l l. incredibile 6. Cod. de pœnis.

A nimirum ejusdem D. Hadriani rescriptum statuentis, *gradum pœnarum in custodiis servandum esse* (custodiæ autem dicebantur rei in carcerem compacti, ut suo loco dicendum a nobis erit) *idest ut qui in tempus damnati erant, in perpetuum damnarentur; qui in perpetuum damnati erant, in metallum damnarentur; qui in metallum damnati id admiserint, summo supplitio afficerentur*. Verum pro solutione recte Bachovius sentit, textum esse intelligendum de iis, qui ad opus publicum, & in custodia, ut plurimum, vinculisque constricti

B pœnis suis fungebantur *a*; ac de his Plinius ait. *Si qui vetustiores inveniuntur, & senes ante decem annos damnati, distribuamus illos in ea ministeria, quæ non longe a pœna sunt b*. Quod vero ad opus publicum damnati, veluti munitiones viarum, vicorumque, balineum, purgationes cloacarum, quemadmodum & hi, qui in insulam ablegabantur, custodia quadam diligenti custodirentur, argumento est, quod Zosimus Historiarum quinto narrat, Timesium missum ad habitandam Oasim

C expulsum esse, deducente eum custodia publica: & de Agrippa Posthumo Tacitus Annalium primo, ab Augusto Planasiam vectum dicit, *Tribuno custodiæ causa apposito*. Nec non Dion Cassius libro quinquagesimo quinto de Livia ait; *Quid enim injuste aget aliquis in insulam conjectus, non solum sine multitudine servorum, vel pecuniarum, verum etiam in custodia?* Ex quibus omnibus illustratur ejusdem Hadriani rescriptum, ibi; *qui deportatus evaserit*, ut Callistratus refert *c*: est enim *evadere* Callistrato idem propemo-

D dum, ac *custodiam militum evadere*, ut idem alibi quasi sui ipsius commentator expressit *d*; quod tamen postea Græca tandem constitutione correctum, atque sublatum est *e*. Ex his omnibus liquet, carcerem tum primum ad custodiendos homines fuisse introductum, postmodum vero ad pœnam accommodatum, ac tandem ita temperatum usum ejus fuisse, ut carceri reus mancipetur non perpetuo, sed ad tempus. Unus est, quod sciam, locus, quo perpetui carceris pœna non reprobatur, jure nempe Canonico *f*; & est ratio

E secundum Archidiaconum, quia Deus non vult mortem peccatoris, sed ut magis convertatur, & vivat *g*. Quod mirum mihi non immerito visum est; nam Apollonius Tyaneus consultus a Rege Babyloniæ de pœna imponenda Eunucho, qui deprehensus fuerat una cum regiis pellicibus cubans, nihil statuendum amplius censuit, quam ut viveret; nec veniæ causa, sed supplitii, quod ipsum, si vixisset, comitaretur *b*. *si enim*, inquit, *in vita permanserit, o Rex, difficilia, & tolera-*

F *tu aspera multa feret: nec cibo, nec potu utens, nec spectaculis, quæ te, tuosque delectant, fruens; saliet insuper in eo cor frequenter, e somno excitabitur. Quis igitur sic viventi morbus non aderit? Quæve pestis viscera non laniabit? Quod si non nimium vitæ amator sit, ipse te sæpius rogabit, o Rex, ut se interficias, aut sibi ipse mortem consciscet præsentem diem deplorans, quod non statim sibi mori contigerit*. Hinc cum reus carceri addictus a Cæsare

a Vol. 2. ad Tren. l Disp. 31. Thes. 4. lit. D.
b lib. 10 Ep. Trajanus.
c d. l. 28. §. in exulibus.
d l. 12. ff. de custod. reor.
e Basili. c. l. 60. Tit. 51. cap. ult.
f c. quamvis 3. de pœnis lib 6.
g Ezech ca. 18.
b Philo lib. 1. de vita Apollonii.

petiisset, ut illum mori juberet, *Nondum,* inquit, *in gratiam rediisti a.* Itaque ea ratio est, propter quam jure canonico carceris perpetui pœna recepta est.

a Sueton.

CAP. IX.

De Carceris divisione multiplici, cujus occasione plura de Carcere Castrensi.

TRadita Carceris definitione, & Origine, ratio ordinis postulat, ut de ejus divisione sermo habeatur; quæ quidem triplici fonte depromi potest; nimirum a fine, a loco, & a modo custodiendorum reorum. De speciebus carceris ratione finis satis superiori capite disputatum fuit, ubi vel ad custodiam, vel ad correctionem, vel ad pœnam adhiberi carceres posse plusquam satis firmavimus *b*. A loco item distinguitur Carcer, ut alius urbanus sit, alius rusticus: etenim in Villis, & vicis, præterquam in Provinciis omnibus, carceres haberi solitos, manifestissimum est; non quidem ad animadversionem, & coercitionem reorum, sed ad id tantum, ut delinquentes serventur, & servati remittantur ad Magistratus superiores. Quare Justinianus de Defensoribus Civitatum verba faciens ait; *Audient quoque leviora crimina, & castigationi competenti contradent: & eos, qui in majoribus criminibus capiuntur, detrudent in carcerem, & mittent ad Provinciæ Præsidem.* Porro missio ista inter mandata Principum relata hoc modo fieri solebat: *Irenarchæ, cum apprehenderint latrones, interrogent eos de sociis, & receptatoribus; & interrogationes litteris inclusas, atque obsignatas ad cognitionem magistratus mittant c.* quæ Epistolæ *Informationes* vernaculo nostro sermone dictæ, antiquitus Elogia dicta erant; quippe Elogia sunt testificationes de aliqua re vel ad honorem, vel ad vituperium; quorum Etymon deducit Turnebus a voce Græca *Ellogon*, quod testationem, titulumque significat *d*. Hæ Epistolæ, sive Elogia referuntur etiam a Tertulliano *e*. *Vestros enim,* inquit, *jam contestamur actus, qui quotidie judicandis custodiis præsidetis, qui sententiis elogia dispungitis, tot a vobis nocentes variis criminum elogiis recensentur.* Et alibi: *Prudens etiam missum ad se Christianum in Elogio, concussione ejus intellecta, dimisit, scisso eodem Elogio, negans, sine accusatore se auditurum secundum mandatum f.* Item Tranquillus *g*. *Custodiarum seriem recognoscens, nullius inspecto Elogio, stans solummodo intra porticum mediam a calvo ad calvum duci imperavit.* Eodem sensu *Notorium* veteribus usurpatum, de quo tam crebra mentio in legibus nostris *h*. Equidem scio, Vossium criticum celeberrimum accepisse *Notorium* pro adjectivo *i*; sed pace Manium ejus dixerim, *Notorium* ibi pro substantivo sumitur, licet in genere fœminino D. Augustinus usurpaverit *k*. Non tamen probo, quod nonnulli putarunt, Notoria a Notariis appellari *l*; quod Imperatores notarios habuerint secretorum, ut in vita Aureliani scribitur; & alios præterea notarios, ut e Marcellino didicimus; nam si

b Petr. Gregor. l. 2. De Repub. c. 6.
c l. Divus 6. ff. de custod. reor.
d l. 18. c. 5.
e l. 4. Apologet. cap. 44.
f Idem in l. ad Scapulam.
g In Caligula cap. 27.
h l. 6. §. nunciatores ff ad S.C. Turpill. l. Divus ff. de Custod. reor. l. 7. C de Accusat
i lib. 3 De vitiis sermonis cap. 20
k Ep. 160.
l Turneb. l. 14 Advers. cap. 20.

A Notoria a Notariis dicta essent, Notaria, non autem Notoria essent appellanda. Satius igitur erit, si dicemus, notoria ab effectu suo denominari, quod notum faciant: quo sensu Seneca *a* Notorem appellavit, qui notum facit: & Petronii, Apuleii, aliorumque auctoritatibus Bulengerus confirmat *b*. Sed ab his tricis abscedamus. Est & alia carceris distinctio a loco petita, videlicet ut alius Urbanus sit, de quo in superioribus egimus, alius vero Castrensis. Etenim Macer Jurisconsultus in libro, quem de re militari litteris

B commendavit, officium regentis exercitum esse ait, non tantum in danda, sed etiam in observanda *c* disciplina; ea namque Romanis longe antiquior habita fuit charitate Parentum, ut Paulus noster admonuit *d*. Hinc Vopiscus Aureliani Epistolam referens in ejus vita; *Si vis,* inquit, *Tribunus esse, imo si vis vivere manus militum contine. Nemo pullum alienum rapiat; Ovem nemo contingat; Uvam nullus auferat; Segetem nemo deterat; Oleum, sal, lignum nemo exigat.* Itaque ut in Urbe publicum carcerem ab Anco

C Martio, & Tullo Hostilio constructum didicimus, ita & in Castris ad coercendam militum licentiam adhibitos carceres fuisse credendum est; non quidem ut in Urbe, parietibus, aut roboreis tabulis munitos, sed tales certe, ut separari a cæteris, & diligenter custodiri delinquentes milites possent. Nec enim probo, quod Joannes Britannicus ad Juvenalem constituit, catenis tantum milites usos fuisse ad noxios continendos; quandoquidem *Carcerem* illum diserte appellant Doctores, & qui-

D dem clausum, ac ab aliis mansionibus separatum. Videsis Juvenalem in illis præsertim carminibus *e*.

> *Inde fides arti, sonuit si dextera ferro,*
> *Lævaque si longo castrorum in carcere mansit.*

Quare cum Junius Blæsus sub Tiberii Imperatoris initio præsideret legionibus in seditionem, & tumultum abeuntibus, ad terrorem cæterorum maxime, præda onustos *claudi carcere jussit f*. Neque tamen

E solis Romanorum moribus putes id fuisse receptum; cum lege Moysis id ipsum servatum fuisse legatur de blasphemante Nomen Dei: *Miserunt eum in carcerem, donec nossent, quid juberet Dominus g.* Etenim de carcere Castrensi locum esse intelligendum, indicant ea, quæ sequuntur: Jam vero quis fuerit carcer hic militaris; de ejus forma; de situ, ac reorum custodiendorum more, quod Lipsius ad Polybium, & ad Vegetium Scriverius prætermisere, pro viribus ostendamus. Ac pri-

F mo quidem quod attinet ad situm, Lipsius in notis ad allegatum Taciti locum statuit, in Castris stativis carcerem fuisse; at id exiliter adeo, atque jejune, ut plura sint, quæ ad rem universam enucleandam desiderentur. Erant autem stativa Castra, quæ sedula omnino diligentia parabantur, ut in iis omnia ad usum militum necessaria conferrentur; veluti armamentarium, fabrica, valetudinarium, & similia *h*. Porro intra vallum castrorum carcerem ædifi-

a l. Ep. 19. & in ludo.
b lib. 5. De Imp. Rom. cap. 17.
c l. 12. ff. de re militar.
d l. postliminium 19. §. statuliber 7. ff. de captivis: &c.
e Satyra 6.
f Tacit. annal. 1.
g Levit. 7. vers. 12. & seq.
h Lipsius ad Polyb. l. 5. c. 3.

catum fuisse, ex sacra simul, & profana historia non incunctanter elicitur; siquidem de eodem blasphemante legitur Levitici loco citato, paulo post eductum reum extra castra fuisse, atq; lapidibus obrutum; quod Romanis quoque in more positum fuit, quibus, ubi de milite puniendo ageretur, ille educebatur e castris per portam Decumanam, & in supplicium rapiebatur *a*. Hoc tribus potissimum testimoniis evincitur. Hirtii, seu Oppii prima auctoritas est, cujus hæc verba sunt *b*. *Reliquosque veteranos a Tyronibus jubet secerni. Abducite, inquit, istos nefarios scelere contaminatos, & cæde civium saginatos: sic extra vallum ducti sunt, & cruciabiliter interfecti.* Alibi idem de Mundensibus, qui deditionem fecerant, deindeque in legionem distributi conjuraverant *c*. *Hac re cognita, ait, in sequenti nocte vigilia tertia, tessera data, extra vallum sunt concisi omnes Mundenses Duces.* Tertium Senecæ testimonium sit: *Is, cum iratus duci jussisset eum, qui ex commeatu sine commilitone redierat, quasi interfecisset quem non exhibebat, roganti tempus aliquod ad conquirendum, non dedit: extra vallum ductus damnatus est d*. Claudit agmen Tacitus: *Pars extra castra palantes a Centurionibus, aut Prætoriarum cohortium militibus cæsi e*. Modo ad formam Carceris accedamus. Et sane nulla certa carceris forma suaderi videtur ex eo, quod septa adeo castra erant aggere, sudibus, valloque munita, ut non modo sine piaculo, verum etiam sine fatali corporis discrimine exire milites non potuissent *f*; quibus munimentis sex etiam portæ accedebant; quatuor majores, Prætoria, Decumana, Dextra principalis, & sinistra principalis; quamquam aliter ab aliis nominentur *g*; duæ vero minores, quas inter *vallum*, & custodiæ, ac turres impositæ, nec non oppessulatis foribus clausæ, quarum claves erant penes Tribunum *h*. Nihilo tamen minus carcerem Castrensem locum fuisse a militibus separatum, clausumque, quo milites rei continebantur, probant verba Taciti supra relata, quibus, paucis interjectis, addit, *Accurritur ab universis, & carcere effracto, solvunt vincula, desertores, ac rerum capitalium damnatos sibi commiscent*. Ex eo autem quod Tacitus inquit, *solvunt vincula*, liquido apparet, milites reos vinciri solitos fuisse; quod, præter Juvenalem loco allegato, ex Livio nostro confirmari potest *i*. *Acerbitas in delectu non damno modo civium, sed laceratione corporum lata partim virgis cæsis, qui ad nomina non respondissent, partim in vincula datis, invisa erat*. Verum pro admissi criminis modo Castrensem carcerem leniorem aliquando fuisse, sub libera nimirum custodia, de qua dicemus, aliquando vero vinculis, & catenis constitutum fuisse putaverim, ut non obscure Martianus indicat ex Menandro: *ejus fugam*, inquit, *qui cum sub custodia* (libera, subaudias necesse est per ea, quæ sequuntur) *vel in carcere esset, discesserit, in numero Desertorum non computandam, quia custodiæ refuga, non militiæ Desertor est k*. Quemadmodum contra Appius Claudius

a Vegetius l. 1. De Re Milit. c. 23.
b De Bello Africano.
c De Bello Hispano.
d lib. 1. De Ira cap. 16.
e Annal. 1.
f Lipsius de Milit. Rom. lib. 5. Dialogo 5.
g Alex. ab Alex. lib. 1. cap. 12.
h l. officium §. officium ff. de Re Militari.
i l. 7. Hist.
k l. milites 13. §. ejus fugam ff. De Re Militari.

A Decemvir, ne L. Virginius, qui honestum ordinem in Algido ducebat, Romam peteret ad filiam suam vindicandam, collegis in castra scripsit, ne Virginio commeatum darent, atque etiam in custodia haberent *a*; quod certe de acriori custodia accipiendum, Appii amentia verius, quam amor suadet.

Cap. X.

Absolvitur altera partitio Carceris a modo custodiendorum reorum; cujus occasione plura de vinculis, & militari custodia.

B

Nullus ferme est, nisi is forte, qui jurisprudentiam nostram illotis, ut ajunt, manibus attigit, quem latere possit, reos in carcerem compactos sub certa personarum custodia contineri, & quidem libera, vel non libera; ita ut qui sub libera custodia detinetur, aut Magistratibus, aut militibus, aut etiam sibi ipsi committatur, quod gradatim enucleabimus; qui vero sub custodia non libera exi-
C stit, is carcere concludatur, vinciatur catenis, ac omni omnino militum vigilantia custodiatur. Porro inter custodes istos primum locum Commentarienses obtinebant, dicti non a Commentario Carceris loco, ut suavissime Accursius existimavit, sed a Commentario, quod singulis triginta diebus conficere tenebatur, qui carcerarium quæstum faciebat, delictorum qualitatem, ætatem reorum, & clausorum ordinem continens *b*; Commentarium enim, seu Commenta-
D rius est liber, quem sibi quisque privatim facere consuevit, quasi quoddam memoriæ promptuarium eorum, quæ agimus *c*; & vulgo *Registrum* appellatur; quamquam & in alia significatione Commentarienses accipiantur vel pro ordine militari, vel pro eo, cui sunt acta commissa, vel demum pro carceris Præfecto *d*, cujus minister *Optio* appellari solet; nam etiam Budæus non pro Commentariensi illum accepit, sed pro ejus adjutore, & Vicario. D. Augustinus item alibi citatus videtur cum Festo pro Centurionis Vicario
E illum usurpare: inquit enim: *Receptiones in custodiam pro meritis causarum adhibentur: alios jubentur custodire lictores humano, & miti officio, atque civili; Alii traduntur optionibus; alii mittuntur in Carcerem &c.* Ut autem magis, magisque caveretur capitalium criminum reis, solebant milites carceri addici, reique compedibus onerari; quæ quidem catenæ etsi ferreæ plerumque fuerint, ut ex Juvenale didicimus, Æthiopes tamen catenis aureis usi sunt, quemadmodum alias Arsaces Rex aurea catena vinctus a Sapore fuit *e*.
F Porro hac catena vinctos noxios fuisse scimus, quandoq; manibus tantum, quandoq; pedibus solummodo, non raro utrinque, & collo etiam, ut gravitas delicti, aut jus dicentis ferocitas, aut fugæ metus suaderent; quorum sane nulla certa regula præfiniri potest, cum hæc singula arbitrio judicis remittantur *f*. Illud tamen certissimum est, vinctis quoquo modo reis insuper additos milites fuisse, ut ex actis Apo-

a Liv. l. 3.
b l. de his 5. Cod. de cust. reor.
c Budæus in l. abesse ff. de minoribus, &c.
d Alex. ab Alex. l. 6. c. 22. Ascon. in 3. Verrina. Firmicus l. 3. c. 31. l. In fraudem §. debitore ff. de J. F.
e Herodotus l. 3. Plutarchus in Erotico. Ammian. l. 20.
f l. 1. ff. de cust. reor.

ſtolorum ibi: *Erat Petrus inter duos milites dormiens, vinctus catenis duabus & cuſtodes ante Oſtium cuſtodiebant carcerem a*. Jam vero circa hanc militarem cuſtodiam tria quæri poſſunt: De numero militum: de modo iſtius cuſtodiæ adhibendæ: & de militum ordine, ſeu qualitate. Numerus militum vel ad eam cuſtodiam refertur, quæ intra carcerem erat, vel extra. Primo namque caſu unus plerumque miles erat, qui una cum ipſo reo obſtringebatur, ut ſtatim dicemus. Numerus tamen hic vel auctior, vel reſtrictior erat pro modo culpæ, aut qualitate perſonæ. Hinc licet cum carcerato unus tantum colligaretur, attamen *D. Petrus inter duos milites dormiens erat*; & ad Oſtium carceris quamquam duo apponerentur (etenim *non uni, ſed duobus committenda cuſtodia b*) quaterniones tamen Petro adjecti fuerunt *c*; cujus auctæ cuſtodiæ illud in cauſa eſſe voluit Lorinus, quod fuerant antea ab Angelo edocti, iſtiuſmodi viros educi e carcere conſueviſſe; vel quia verebantur, ne recenti Jacobi nece deterritus D. Petrus ſummo ſtudio curaret, ut ſanguinem ſuum qualiter qualiter redimeret. Hujuſmodi tamen ratio mihi ſuſpecta eſt; nam de Angelo non erat; cur judices pertimeſcerent; neque enim ſciebant, priora vincula ex facto Dei fuiſſe diſrupta; aut ſi ſciviſſent, parum fidei præſtitiſſent huic facto; neque accuratiores in eo cuſtodiendo eſſe debebant, tamquam fugæ ſuſpecto ob terrorem Collegæ recens interfecti; dederant quippe ſemper Apoſtoli grande patientiæ documentum: *& illi quidem ibant gaudentes a conſpectu concilii, quoniam digni habiti ſunt pro nomine Jeſu contumeliam pati d*. fuerant enim cæſi publice, quod contra Præſidis monitum verbum Dei renunciaſſent. Itaque Lorini rationibus aliam, ſi lubet, connectamus. Aucta credentium in Domino virorum, mulierumque multitudine, Apoſtoli populo acceptiſſimi viſi ſunt, quod multa divinitus beneficia in infirmos, & indigentes conferrent; idcirco ubicumque de iis opprimendis agebatur, caute moliri cuncta ſolebant, ne forte tumultus fieret in populo; quare *abiit magiſtratus cum miniſtris, & adduxit illos ſine vi*: timebat enim populum, ne lapidaretur *e*. Ubi vero populus conſpirare in necem Apoſtolorum votis cæpit, Herodes *videns, quod placeret Judæis* Jacobum intereміſſe, Petrum apprehendit, & quaternariis militibus ſepſit *f*; quibus enim vulnera, & neces placebant, his tutior, & ſeverior cuſtodia diſplicere non potuiſſet; ſcilicet, ne, fugiente reo, ejus internecandi ſolatio privarentur. Itaque qualiſcumque numerus januæ præeſſet, modus adhibendæ intra carceres cuſtodiæ is erat, ut reus una cum milite ferrea catena vinciretur, illi ſiniſtra, huic dextera compactis. Seneca *g*. *Eadem catena univerſos circumdedit, alligatique ſunt etiam qui alligaverunt; niſi tu forte leviorem in ſiniſtra catenam putas*. Et alibi: *quemadmodum eadem catena & cuſtodem* (vel ut alii legunt *Cuſtodiam*) *& militem copulat h*. Nec non Manilius tales cuſtodes facit, qui ſub Andramada nati *i*.

a Act. Apoſt. cap. 12. v. 6.
b l. ult. ff. de cuſt. reor.
c loc. cit.
d Act. Apoſt. 5.
e ibid. cap. 5. v. 26.
f c. 12. v. 5.
g lib. 1. de tranquillit. cap. 10.
h Epiſt. 5. Seneca, & Flav. Joſeph. lib 18. c. 18. in fine.
i lib. 5.

Vinctorum dominus, ſociuſque in parte catenæ
Interdum pœnis innoxia corpora ſervat.

Porro catenam hanc longiuſculam fuiſſe, ut ambulare, ſedere, aut jacere commode poſſent, innuit D. Auguſtin. inquiens *a*: *Ligantur duo, & mittuntur ad judicem, latro, & colligatus*: quo loci non abs re puto etiam, ſi pro *colligato*, *caligatum* reponamus: erant enim caligati milites quidem, ſed qui *promotionem* nullam in exercitu habebant *b*; imo qui infimum militiæ ordinem tenebant *c*. Quamquam autem Seneca dixerit, eadem catena, & cuſtodiam, & militem copulari, non idcirco probo, quod ſentiunt nonnulli, eos, qui præponebantur vinctis in carcere cuſtodiendis, vere, & proprie milites fuiſſe; quod evinco ex Plinio *d*: *Rogo, Domine, conſilio me regas hæſitantem, utrum per publicos civitatum ſervos, quod uſque adhuc factum, an per milites aſſervare cuſtodias debeam*: indicat enim, peculiarem illius Provinciæ conſuetudinem fuiſſe, ut per ſervos publicos vincti cuſtodirentur, ſi quando cuſtodia vinctis opus fuiſſet: neque enim ſemper catenati rei in cuſtodia *e* detinebantur: cujus quidem interrogationi Trajanus reſpondit providentiſſime: *Nihil opus eſt, mi Secunde chariſſime, ad continendas cuſtodias plures commilitones converti. Perſeveremus in ea conſuetudine, quæ iſti provinciæ eſt, ut per publicos ſervos cuſtodiantur. Etenim ut fideliter hoc faciant, in tua ſeveritate, ac diligentia poſitum eſt. In primis enim, ſicut ſcribis, verendum eſt, ne, ſi permiſceantur ſervis publicis milites, mutua inter ſe fiducia negligentiores ſint. Sed & illud hæreat nobis, quam pauciſſimos milites a ſignis avocandos eſſe*. Non me piguit integram Trajani Epiſtolam tranſcribere, ut in ea, tamquam in ſpeculo, duo intueamur; alterum, militarem cuſtodiam vinctis adhiberi non conſueviſſe, niſi ex magna cauſa, puta ſi is, qui in carcerem ductus eſſet, potens perſona fuiſſet; quod ex initio Epiſtolæ deduco, ubi ait: *nihil opus eſſe ad continendas cuſtodias plures commilitones converti*; ut ſenſus ſit, ſi aliquid opus eſſet ad continendas cuſtodias, utique convertendos etiam commilitones, *non pœnæ feſtinatione, ſed præveniendi periculi cauſa*; quæ Ulpiani verba ſunt ad Sabinum *f*; quemadmodum a Judæis factitatum ſcimus in cuſtodiendo Summi Reparatoris Sepulchro; poſuerunt enim milites cuſtodes ad ſepulchrum timentes, ne iterum reviviſceret *g*. Exemplo ſit judiciarius Ordo in cauſis civilibus frequentiſſimus; nam manus militaris, qua utitur Magiſtratus, duplex eſt; non Caſtrenſis, & Caſtrenſis *h*: non Caſtrenſis eſt manus apparitorum, ſtatorum, viatorum, per quos decreta executioni mandantur *i*; & hæc militaris manus a Tullio in II. Verrina manus Prætoris nuncupatur; nec non hæc eadem ab Ulpiano Jur. Conſult. Prætoria poteſtas dicta eſt *k*. Alia manus dicitur Caſtrenſis, quæ alias executio militaris appellatur, de qua tam frequens mentio in legibus noſtris *a*.

a in Pſ. 128.
b Turneb. lib. 1. Adverſ. c. 30.
c Nigronus de caliga veterum c. 3. Balduin. de calceo c. 23.
d lib. 10. Epiſt. 29.
e l. 216. ff. de V. S.
f l. ſi quis 6. §. quid 9. ff. de injuſto.
g D. Aug. ſuper Pſal. Ambroſi. lib. 2. Proceſſ. infor. c. 1. n. 14.
h Hylliger. in Donell. l. 2. cap. 6.
i l. ult. §. ult. ff de eo quod metus cauſa l. ult. ff. de judiciis. l. ſi pignora 50. ff. de reviſt.
k l. 1. §. 2. ff. ſi ventris nomine mulier.

ſtris *a*. Porro ordinaria executio fieri conſuevit per ordinarios miniſtros modo omnino civili, hoc eſt qualibet vi remota. At cum res expediri hoc modo non poteſt, ne eluſoria ſint edicta, ac decreta, extra ordinem agi oportet manu caſtrenſi, & militari; *b*; quod Canonici Juris Doctores *Brachium ſæculare* vocant, quod implorare Judices Eccleſiaſtici ſolent adverſus contumaces, quos aliter coercere non poſſunt, ut ſententias ſuas exequantur *c*. Alterum, quod colligo ex Trajani Epiſtola, illud eſt, ſervos publicos, hoc eſt lictores, ut dicam infra, toto cœlo a militibus diſtingui, qui vere, & proprie tales erant; unde dicit, non eſſe avocandos a caſtris, & ſignis, quibus militant; ad hos enim milites non deferebatur reorum cuſtodia, niſi aut extra ordinem, ut dixi, aut ubi reus ſub libera cuſtodia continendus eſſet. Itaque non inficior, Neratium Priſcum ſub Trajano reſpondentem, & Ulpianum ſub Alexandro, ejuſque contemporaneum Calliſtratum crebram mentionem de reis per militem cuſtodiendis habere *d*; ſed hos de libera cuſtodia intelligendos ſuadet, quod ſupra attulimus ex Joſepho. Juſſerat quippe Tiberius Macroni Prætorianorum Præfecto, ut Agrippam vinciret. Et *Agrippa vinctus ante regiam ſtabat inter alios quoſdam æque vinctos*: quod graviter ferens Antonia apud Macronem obtinuit, ut in cuſtodia ſervaretur a militibus commodis moribus præditis; convictoremque haberet Centurionem ei curæ præpoſitum; & quotidianis uteretur lavacris; & pateret ad eum libertis, atque amicis aditus, quorum ſublevaretur officiis.

a l. 1. Cod. de Off. mil. jud. l. ult. Cod. de iis qui latr. l. 9 C. de off. Rect. Prov. l. 3. Cod. de juriſdict.

b l. qui reſtituere 60 ff. de R. V. l. ſi quis 31. C. Th. de Epiſc.

c c. quoniam ubi DD. extr. de offic. Ord.

d l. 1. 12. 14. ff. de cuſtod. reor.

CAP. XI.

De libera reorum Cuſtodia Magiſtratibus, Viris Senatoriis, aut domibus etiam privatis commiſſa.

Hermanus Vultejus in ſuo doctiſſimo tractatu de judiciis tradit, *e* alienam cuſtodiam, cui reus committitur, ad privatas perſonas, vel ad publicas pertinere. Privata perſona eſt fidejuſſor, ſeu Vades, de quibus ſermonem faciemus, ubi de remediis vitandi Carceris diſputabimus. Publica perſona eſt miles, de quo ſermo in præcedentibus fuit, vel magiſtratus, & de his eſt dicendum. Ubicumque igitur illuſtris perſona, vel delicti qualitas id ſuadere videretur, præeunte ad id Judicis arbitrio, apud Magiſtratum ſtare compellebatur, atque interdicebatur, ne de domo viri Senatorii procederet. Erant autem Magiſtratus veluti Conſules, Prætores, Ædiles. Probat hoc Salluſtius in conjuratione Catilinæ. *Senatus decrevit, uti abdicato Magiſtratu Lentulus, itemque cæteri in liberis cuſtodiis habeantur. Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum Ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæſari, Gabinius M. Craſſo, Cæparius Gn. Terentio Senatori traduntur*. Hoc idem perſpicuum eſt ex teſtimonio Ciceronis; in Catilinaria 1. & in Bruto: *Domi*, inquit, *teneamus eam ſeptam liberali cuſtodia*. Nec non ex Dione *a*, qui ait: *Cuſtodiebaturque ſemper a Conſulibus, niſi cum Tiberius Conſul eſſet; tunc enim a Prætoribus ſervabatur*: & Tacito: *b Retrahitur in Urbem, cuſtoditurque domibus magiſtratuum*. Cujus rei illud in cauſa fuiſſe arbitror, quod Magiſtratus ſancti dicantur, ideſt ita defenſi ab injuria hominum, ut eos tangere fas eſſe non poſſit *c*. Eadem ratione & in Caſtris, & in Prætorio rei aſſervari ſolebant; nam cum D. Paulus ad Felicem Præſidem cum Elogio miſſus eſſet: *Audiam te*, inquit, *cum accuſatores tui venerint*. *Juſſitque in Prætorio Herodis cuſtodiri eum d*; certe loco carceris, quia ſuſpectus de crimine erat. Claudit agmen Livius noſter in illis verbis: *Conſules Ædilibus curulibus imperarunt, ut ſacerdotes ejus ſacri omnes conquirerent, comprehenſoſque libero conclavi ad quæſtionem ſervarent e*. Exinde factum puto, ut privata etiam domo cuſtodirentur de crimine aliquo ſuſpecti, quemadmodum de Hiſpala loco allegato Livius ait: *Conſul rogat ſocrum, ut aliquam partem ædium vacuam faceret, quo Hiſpala immigraret. Cænaculum ſuper ædes datum eſt, ſcalis ferentibus in publicum obſeratis, aditu in ædes verſo*. Sed id altius eſt perquirendum. Neminem fugit, pœnæ loco quondam uſurpatum fuiſſe, ut domus propria delinquentibus aſſignaretur, quod ſatis ex Salomonis ſententia adverſus Semei lata evincitur, licet de civitate loquatur: ait enim: *Ædifica tibi domum in Jeruſalem, & habita ibi, & non egredieris inde huc, atque illuc f*: quod Græcis quoque uſitatiſſimum fuiſſe Zonaras teſtatur; quippe qui *Irene*, inquit, *imperatrix quoſdam domo exire vetuit, quoſdam in exilium miſit g*. Ac demum Romanorum moribus id fuiſſe receptum, Ulpianus Jur. Conſult. reſpondit: *Poteſt Præſes*, ait, *quendam damnare, ne de domo ſua procedat h*. quæ quidem lex etſi in pœnalibus locum habeat, attamen etiam ad rixas vitandas pertinere videtur, & permittere jus dicenti, ut prohibeat, ne quis exeat de domo ſua *i*; quo jure utimur hodie, ut ſi qui rixati fuerint inter ſe, ne vulnera, aut cædes contingant, jubeat judex, ne exeant de domo ſua, niſi ad concordiam fuerint revocati; ut mirer, virum alioquin doctiſſimum Confinationem hujuſmodi (utor vocabulo incondito quidem, ſed a Practicis Interpretibus uſurpato) quaſi rem novam penitus improbare, cum ea apud veteres inſolens omnino non fuerit. Facem mihi præbet Ulpianus, qui de officio Proconſulis ſic reſpondit: *De cuſtodia reorum Proconſul æſtimare debet, utrum in carcerem recipienda ſit perſona, an militi tradenda, vel etiam ſibi k*. Amabo; quid eſt reum committere ſibi? An forte ſub juratoria cautione de judicio ſiſti illum dimittere? Minime gentium; ſubdit enim Ulpianus: *hoc autem vel pro criminis, quod objicitur, qualitate, vel propter honorem, vel propter ampliſſimas facultates, vel pro innocentia perſonæ vel pro dignitate ejus, qui accuſatur, facere ſolet*; neque enim vade opus eſſe videtur, ubi ſa-

e lib. 2. c. 5. n. 250.

a lib. 58.

b Annal. 6.

c l. Sanctum 9. ff. de rer. diviſ.

d Act. A. poſt cap. 23. verſ. ult.

e lib. 38. Hiſtor.

f lib. 3. Reg. c. 2. v. 36.

g Tom. 3.

h l. poteſt 9. ff. de interd.

i Aſinius de executionibus c. 126.

k l. 1. ff. de cuſtod. reor.

cultatibus quis abundat; multo minus jurijurando locus fiet *a*. Itaque quod Ulpianus ait, reum aliquando *sibi committendum esse*, pro Jusdicentis arbitrio, id intelligo pro reo, qui fidei suæ committi dicitur a Marciano Imperatore Augustissimo *b*; ita videlicet, ut in criminali judicio prohibeatur, ne de domo sua procedat; quod sane tanto æquius videtur esse, si ad custodiam domus adhibeatur, quanto lubentius interdictiones hujusmodi ab omni pœnarum genere Grotius ablegavit *c*: Id evidentissime patet ex facto Esau in sacra Scriptura relato: *Oderat ergo semper Esau Jacob pro benedictione, qua benedixerat ei pater; dixitque in corde suo: venient dies luctus patris mei, & occidam Jacob fratrem meum. Nuntiata sunt hæc Rebeccæ: quæ mittens, & vocans Jacob filium suum, dixit ad eum: Ecce Esau frater tuus minatur, ut occidat te. Nunc ergo, fili mi, audi vocem meam, & consurgens fuge ad Labam fratrem meum in Haram: habitabisque cum eo dies paucos, donec requiescat furor fratris tui, & cesset indignatio ejus, obliviscaturque eorum, quæ fecisti in eum: postea mittam, & abducam te inde huc d*. Prudenter medius fidius, & caute; quis enim cum invenerit inimicum suum, dimittet eum in via bona *e*?

Ut autem dissidentes Cives continere, ne tumultus occasio fiat, cautio, & provisio est; ita prohibere, ne de domo procedant rei, supplitium, & pœnam importat; cujus origo videtur ex eo deprompta, quod apud Veteres frequentissimum esset ita damnare reos, ut vel a Civitate non discederent, vel Insulam perpetuo habitarent; quæ omnia exilii, aut relegationis nomine venire, paulo inferius ostendemus. Civitas ita aliquando loco Carceris fuit assignata: quo circa Alba Latinorum Urbe multoties ad noxiorum custodiam usi sunt Romani, quod ager ipse in profundo locatus esset, & quasi vallo circumseptus; in ea includentes, quos carcere dignos existimabant *f*. Hinc Platina a Paulo secundo revinctus compedibus, media Urbe, sine foco, celsa in turri ventis omnibus exposita, mensibus quatuor detentus est. Vix tandem Francisci Gonzagæ Cardinalis Mantuani precibus liberatus est, ea lege, ne ab Urbe discederet. Profecto id apud Tacitum etiam memini me legisse *g*, de Scylla quodam, qui, cum de crimine quasi convictus esset, cedere Patria, & Massiliensium mænibus coerceri jussus est: & de Julia ob impudicitiam olim a Patre Augusto Pandataria Insula, mox Oppido Rheginorum, qui Siculum fretum accolunt, clausa *h*; Nec non de Dolabella Cornelio, quem in Coloniam Aquinatem ab Othone sepositum fuisse, idem auctor scribit *i*. Hæc autem pœnarum genera tametsi ad relegationem referri commode possint, ad eam tamen relegationem pertinent, quæ non est relegatio simplex, sed relegatio in Insulam; cujus posterioris Ulpianus, & Marcianus meminere *k*, quod assignata insula, quasi vinculum quoddam additum, pœnam graviorem efficiat: quo sensu Insulæ vinculum a Marciano appellatur. Hinc intelligo, quid sic Lata fuga, quam exilii speciem idem Jurisconsultus

a l. sciendum 15. ff. qui satisdare &c.
b l. cum clericis 25. §. 1. C. de Ep. & cler.
c De Jur. belli l. 2. c. 1. n. 2.
d Genes. c. 27. v. 41.
e 1 Regum c. 24. v. 20.
f Strabo l. 5.
g lib. 13. annal.
h idem Annal. 1.
i Annal. 17 & 17.
k l. relegatorum 7. ff. de interdictis &c. l. relegati 4. ff. de pœnis, &c.

A nominavit ibidem; nempe omnium locorum interdictionem, quasi latum exilium, & latam relegationem. Fuga namque Græcum vocabulum est; ideoque ut apud Græcos, ita & apud Latinos interdum relegationem, exiliumque significat. Menander J. C. *ad tempus relegatus*, inquit, *si, expleto spatio fugæ, militem se dedit a*. Gordianus Imperator. *Ad tempus exulare Decurio jussus ad novos honores non admittitur, nisi tanto tempore his abstinuerit, quanto per fugam abfuit b*. Cornelius Tacitus: *Ut valida D. Augusto*, inquit, B *in Rempublicam fortuna, ita Domi improspera fuit: ob impudicitiam filiæ, ac neptis adulteros earum morte, aut fuga punivit c*. Id nominis ea quoque significatione Ovidius lib. 2. Tristium usurpavit.

Hæc mea selecto Judice jussa fuga est.

Quare hæc species exilii, quæ verius in Insulam relegatio est, dicitur Lata fuga, hoc est lata respectu exclusionis, non vero vagandi licentiæ; quo sensu Virgilius C Ecloga 1.

Nos Patriæ fines, & dulcia linquimus arva,
Nos Patriam fugimus, &c.

Cæterum Latæ fugæ novum genus fuit illud, quod a Claudio Principe usurpatum est, quo nonnullos novo exemplo relegavit, ut ultra lapidem tertium vetaret egredi ab Urbe *d*. Ex quibus omnibus conjicio, exemplo Latæ fugæ receptum postea D fuisse, ne quis procederet domo sua, primum pœnæ loco, tum vero cautionis, & custodiæ intuitu. Ac ejus latæ fugæ exemplum quoddam analogicum legitur ex Meldensi Concilio, ubi Canon secundus erat: *De illis, qui infra parochiam beneficium, aut hæreditatem habent, & alterius Episcopi Parochiani sunt, & de loco ad locum iter faciunt, rapinas, & deprædationes peragunt, placuit tales excommunicare, nec ex parochia prius exire, quam quæ perpetrarunt, emendent. e* Nec non de Ostracismo Aristophanes docet, nihil aliud fuisse, E quam locorum omnium interdictionem, præter unum *f*. Imo vero non solum contineri domo quis consuevit, ut procedere neutiquam posset, verum etiam dare ad id fidejussores tenebatur, qui, si ille processisset, tenerentur. Præclare Ulpianus ad Edictum: *g Item si quis nec in custodia, nec in vinculis sit, sed subfidejussorum satisdatione, & dum propter hoc recedere non potest, deceptus sit, restituetur: & adversus eum dabitur restitutio:* Hæc ille. Clarius in Basilicis, ubi sic F legitur: *Et qui in vinculis non est, vel custodia, si recedere non possit, ne incidat in causam fidejussionis, & captus sit, tam ipsi, quam adversus eum dabitur restitutio*. Præterea ad liberam custodiam pertinere videtur custodia militaris (non ut prior illa, de qua in præcedenti, catenatis, colligatisque lictoribus) quæ militibus committebatur, quamque *Arrestum* vernaculo sermone appellamus: quo referendus est vetus ille mos custo-

a l. qui cum 4. §. ad tempus ff. de R. M.
b l. ult. C. de his qui in exilium &c. lib. 10.
c lib. 3. Annal.
d Suet. cap. 22.
e c. 1. extra de raptorib.
f Samuel Petitus ad l. l. Attic. l. 3. tit. 9.
g l. necnon 28. §. item 1. ff. ex quib. causis major. &c.

diendi non solum reos, verum etiam accusatorem ipsum, de quo Plutarchus in Catone Uticensi: *Quadam lege*, inquit, *permittebatur reo custodem accusatori apponere, qui observaret, quid moliretur, ne reum lateret, quid accusandum actor pararet.* Cujus rei extat vestigium in rescripto Honorii, & Theodosii Imperatorum: *Quisquis ille est, qui crimen intendit, in judicium veniat, nomen rei indicet, vinculum inscriptionis arripiat, custodiæ similitudinem patiatur a*, hoc est imaginem, & similitudinem illius veræ custodiæ, quam reus plerumque patiebatur *b*. Hinc custodiam militarem tanquam diversam a Carcere Ulpianus usurpat. *De custodia reorum*, inquit, *Proconsul æstimare solet, utrum in carcere retinenda sit persona, an militi tradenda c*.

a l. ult. Cod. de Accusat.
b Petr. Fab. in l 125. ff. de R. I.
c l. 1. ff. de cust. reor.

CAP. XII.

De Carcere, ut vocant, Tædiali, quo continebantur decoctores; cujus occasione de Nexis, & quæ de his leges latæ antiquitus fuerint.

OMnium elegantissima mihi semper visa est Carcerum partitio a Platone proposita, alios ad detentionem, ad correctionem alios, postremo alios ad supplitium fuisse constitutos docente *d*. Correctionis putaverim illos dicendos esse, quibus ob æs alienum non solutum debitores continebantur; scilicet ut quisque eorum reddat debitum pœnis, quod non potest compensare pecuniis; quæ Cassiodori sententia est *e*: Vel ut suffundatur magis obæratorum sanguis, quam effundatur, ut loquitur Tertullianus *f*. Verum ut totam rem hanc ab ovo, ut dicitur, usque ad mala expendamus, non sum nescius, inter Judæos servituti creditorum addictos debitores fuisse, ut ex verbis Salomonis liquet *g*: *Dives sapiens pauperibus imperat; & qui accipit fœnus, servus est fœnerantis*. Rursum mulier quædam de uxoribus Prophetarum clamabat ad Eliseum: *Ecce creditor meus venit, ut tollat duos filios meos ad serviendum sibi h*. Hinc Propheta duritiem creditoribus exprobrat, quod æs debitum quocumque tempore exigerent: *ecce i*, inquit, *in die jejunii vestri invenitur voluntas vestra, & omnes debitores vestros repetitis*: quos respiciens Christus Dominus Regnum Cœlorum simile dixit homini regi, qui, posita cum servis suis ratione, alterum carcere inclusit, donec debitum redderet *k*. Athenis quoque moris fuisse ex Plutarcho didicimus, ut qui mutuum accepissent, oppignoratis corporibus, possent a creditoribus abduci, si fallerent; abductique etiam creditori adjudicarentur *l*. Solon tamen Athenienses liberavit istis corporum oppignorationibus; & hanc legem ex Ægypto transtulit; nam & veteres Ægyptii itidem statuerant, corpora debitorum, quibus Respublica in bellis opus haberet, libera esse debere; solas vero possessiones, & facultates debitorum creditoribus esse obnoxias *m*. Sic etiam in Gallia non minor olim fuit creditorum acerbitas; nam plerique ex plebe cum ære alieno preme-

d lib. 10. de Legibus, prope finem.
e l. 9. Var. Epistol. 2.
f In Apolo. cap. 4.
g Prov. 22.
h lib. 4. Regum c. 4.
i Esaj. c. 58.
k Matthæi cap. 18.
l in Solone.
m Diodo. Sicul. lib. 2. Plutarch. de vitanda usura.

A bantur, se se in servitutem dabant nobilibus, quibus in eos eadem jura erant, quæ dominis in servos suos *a*. Populus Romanus a condita fere Urbe, legibus, vel moribus usum hunc, quamvis a Solone abrogatum, veteremque Græcorum abductionem in consuetudinem revocavit: quippe Servius Tullus Rex promisit, se non passurum, libertate pauperes a fœneratoribus spoliari *b*. Plus tamen in Oratione tali assentationis, quam fidei erat; etenim fuit postea, qui conquereretur, se, cum solvendo non esset, ductum a fœneratore in B servitutem una cum duobus filiis *c*. Itaque primum quadraginta circiter annis, si Livii ordinem spectes, ante legem duodecim Tab. propter Volscorum bellum, & plebis tumultum edixit Servilius Consul *d*: *Ne quis Civem Romanum vinctum, aut clausum teneret, quo minus nominis ei edendi apud Consules potestas fieret; ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet; liberos nepotesve ejus moraretur*. Verum & illud edictum a Servilio Consule magis in occasione fuisse pro- C positum reor, quasi ut imposterum perpetuo servaretur; etenim id palam apud Livium nostrum profitebatur: *Deliberanti de maxima quidem illa, sed tamen parte Civitatis, metum pro universa Republica intervenisse: nec posse, cum hostes prope ad portas essent, bello prævertisse quicquam: nec si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse; nisi mercede prius accepta, arma pro patria non cœpisse; neque Patribus satis decorum per metum potius, quam postmodum voluntate afflictis civium suorum fortunis consuluisse*. Quinimo lex D duodecim Tabularum a Decemviris lata est, qua nexorum jus instauratum quodammodo fuit, ea tantum moderatione addita, ut non nisi adjudicatione præcedente, & ob rerum judicatarum auctoritatem creditor debitorem necteret, & carcere detineret; quod eleganter expressit totidem verbis Sextus Cæcilius J.C. *e* apud Agellium, & Rævardus nova lectione restituit: *Æris confessi, ærisque debiti judicatis triginta dies justi sunto: post dein manus injectio esto: in jus ducito: ni judicatum faxit nemut quips endo eo in jure vindex esit, secum* E *ducito; vincito aut nervo, aut compedibus quindecim pondo, ne minore, aut si volet majore vincito. Si volet, suo vivito. ni suo vivit, qui eum vinctum habebit, libram farris endodie dato, si volet, plus dato. Ni cum eo pacit, sexaginta dies in vinculis retineto. Trinis nundinis continuis in Commitium procitato*, ærisque *æstimiam judicati prædicato. Tertiis nundinis capite pœnam luito, aut trans Tiberim peregre venum ito. Ast si plures esunt rei, tertiis nundinis partes secanto: si plus minusve sevesunt, ne si* F *fraude esto f*. Sane apud Ægyptios mitior erat contra debitorem lex: nam defunctorum corpora unguentis delibuta creditoribus, tamquam si vivi essent, oppignorabant, & super iis fœnerabantur magno cum dedecore eorum, qui constituta die non redemissent *g*. Verum enim vero qua ratione id fieret apud Romanos, ut obruti ære alieno vinciri, aut plecti etiam solerent, merito difficile videri potest, cum vetustis legibus Porcia,

a Cæsar lib. 6. Comment.
b Halicarnass. lib. 4.
c Idem l. 6.
d Liv. l. 2.
e l. 20. Noct. Attic. 1.
f Jacob Revard. ad 12. Tab. c. 8.
g Diod. Sic. l. 2. Biblioth. cap. 3.

& Sempronia Civium Romanorum corpora quodammodo sacrosancta essent; neque verberibus in eos animadvertere liceret. Quare videamus, ne legis Porciæ, & Semproniæ beneficium ad tenuiores Cives, & fures pertineret. Sallustius namque in bello Jugurthino scribens, Turpillium fuisse damnatum, ut verberibus, & capite pœnas daret, statim addidit; *nam is civis ex Latio erat*; quasi in veteres, & veros cives non idem jus esset. Augetur difficultas; nam etsi Porcia, & Sempronia lex vetaret, ne verberibus in civem animadverteretur; ea tamen longe posterior fuit Valeria lege, quæ bis ad hoc interdicendum fuit lata. Verumtamen utraque de civibus honestioribus loquebatur; & ex multorum auctorum testimoniis perspicuum est, Triumviris capitalibus potestatem fuisse in Cives quidem, sed abjectæ conditionis, & viles, in quos ad columnam Mæniam jus dicebant; & octo lictores habebant, quos Plautus valentes virgatores dicit, qui eorum jussu in damnatos animadvertebant *a*. Porro ea duodecim Tabularum lex de nectendis debitoribus usque ad annum 427. Urbis conditæ servata fuit; donec excitato tumultu per invidiam L. Papirii, iterum nectendorum debitorum ratio apud Senatum habita est *b*. Huic cum se C. Publilius ob æs alienum patris nexum dedisset, quæ ætas formaque miserationem elicere poterat, ad libidinem, & contumeliam animum incenderat; & florem ætatis ejus fructum adventitium crediti ratus, primo pellicere adolescentem sermone incesto est conatus; dein postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunæ: postremo cum ingenuitatis magis, quam præsentis conditionis memorem videret, nudari jubet, virgasque afferri: quibus laceratus juvenis cum se in publicum proripuisset, libidinem & crudelitatem conquerens fœneratoris, ingens vis hominum, cum ætatis miseratione, atque indignitate injuriæ accensa, tum suæ conditionis liberorumque suorum respectu, in forum, atque inde, agmine facto, ad Curiam concurrit; & cum Consules tumultu repentino coacti Senatum vocarent, introeuntibus in Curiam Patribus laceratum juvenis tergum procumbentes ad singulorum pedes ostentabant: victum eo die ob impotentem injuriam unius ingens vinculum fidei: jussique C. Pætilius, & L. Papirius Mugilanus, qui tunc Consules erant, ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus aut nervo teneretur: pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus obnoxium esse: ita nexi soluti; cautumque imposterum, ne necterentur, lege Pætilia lata. Ex his constat, carcerem, quo custodiebantur debitores, privatum, vel publicum promiscue fuisse, habita temporum diversitate. Nam ad privatum carcerem spectant legis duodecim Tabularum verba supra relata; nec non C. Licinii Stolonis in legis de ære alieno rogatione *c*. *An placeret, fœnore circumventam plebem, ni potius, quam sortem, creditum solvat, corpus in nervum, ac supplitia dare, & gregatim quotidie de Foro addictos*

a Franc. Hotom. de Magistrat.

b Liv. l. 8.

c Liv. l. 6.

A *duci; & expleri vinctis nobiles domos, & ubicumque patricius habitet, ibi carcerem privatim esse?* quibus alludit Plautus in Menæch. *Nam ego ad Menæchmum nunc eo, cui jamdiu sum judicatus: ultro eo, ut me vinciat*. Et Terentius in Phormione *a*: *mihi sciunt nil esse: Dices, ducent damnatum domum: Alere nolunt hominem edacem, & sapiunt*. Contra vero post latam Pætiliam legem vincula, & custodiam publicam adhibita fuisse reor: non enim ea lex vetabat carceres publicos, sed tantum compedes, nexusque privatos, B quæ solæ fuerunt causæ, cur plebs in tumultum ageretur. Cæterum vincula publica propter rerum judicatarum auctoritatem, ut nullam vim continebant injustam, ita invidiam plebis ciere non poterant. Neque sane insolens est in Jure, ut carcer publicus etiam ex causa civili adhibeatur ad compescendam, & cohibendam litigatorum audaciam, ut Paulus noster professus est *b*; *Judicati*, inquit, *etiam, & confessi, & qui ideo in carcerem duci jubentur, quod jusdicenti non obtemperaverint c*. C Quod etiam ostendit Ulpianus, ubi ait: *Si quis quod decreto Prætoris non obtemperaverit*, ductus sit *d*. Imo generaliter idem statuit, omnes magistratus simplicem etiam jurisdictionem habentes jubere posse, ut quis in carcerem conjiciatur *e*. Et sane si hi, qui bona abligurierunt sua, vinculis sunt continendi; digniores certe coercitione tali videntur, si non fortunæ vitio, sed suo decoxerint *f*. Neque destituitur argumentis conjectura: nam id Tullius non obscure indicavit in illis verbis: D *Olim ne Scyllæo illo æris alieni in freto ad columnam adhæresceret, in Tribunatus portum profugerat g*: quem locum de Columna Mænia placet interpretari, ad quam, Asconio nostro teste, fures, quibus decoctores fraudulenti similes sunt, plectebantur. Adde D. Ambrosium: *Si non vitio suo, sed aut latrociniis, aut proscriptione, aut calumniis, quæ habebat, amisit h*. Itaque sublato jam diu Pætilia lege nexu omni, & privati carceris usu, receptum moribus fuit, ut qui ære alieno obruti essent, quoniam privatim non poterant, publico carcere custodirentur. E Id evidentius, ac propius ad rem, de qua loquimur, elicitur ex Licinii Ruffini responso: *Si victum, vel stratum inferri in carcerem quis judicato non patiatur, utilis in eum pœnalis actio danda est: vel, ut quidam putant, injuriarum cum eo agi poterit i*. Profecto hæc de privato carcere intelligi non possunt. Quis enim prohibeat, ne judicato in domum creditoris custodito talia inferantur? Aut quis inferret invito creditore? cui lege duodecim tabularum permissum quidem F erat vincire domi debitorem, ita tamen, ut ei diarium farris præstaret, ut dixi. Venulejus quoque de actione Pauliana agens ait: *Hæc actio etiam in ipsum fraudatorem datur. Si vero quædam disperdidisset, si nulla restitutione reciperari possent, nihilominus actio in eum dabitur. Et prætor non tantum emolumentum actionis intueri videtur, quam pœnam k*; pœnam autem accipiunt Doctores pro carcere publico. Et hoc est perspicuum

a Actu 2. sc. 2.

b lib. 5. sent. tit. 26.

c loc. cit.

d l. injuriarum 13. §. si quis quod fl. de injur.

e l. 2. ff. de in jus vocando.

f Hotoman. Quæst. illustr. 24.

g Pro Sext.

h 1. Off. 30.

i l. si victum 34. ff. de Re judicata.

k l. si fraudator 25. §. ult. ff. quæ in fraudem &c.

discrimen inter pœnam carceris adhibitam ex causa contractus, ac illam, quæ ex causa delicti adhibetur; quandoquidem illa a Prætoris jurisdictione proficiscitur; hæc vero a Præfecto, vel præside *a*: sed hæc obiter. Ruffino, & Venulejo accedit Paulus noster: *Ob fœnus pupillaris pecuniæ per contumaciam non exercitum*, inquit, *aut fundorum omissam comparationem, tutor, si non ad damnum resarciendum idoneus est, extra ordinem coercebitur b*. Amabo; quæ illa coercitio extraordinaria? Eam explicat Ulpianus ad Edictum. *Tutores*, ait, *qui repertorium non fecerunt, vel pecuniam, neque ad prædiorum comparationem conferre, neque deponere pervicaciter perstant, quoad occasio inveniatur, vinculis publicis jubentur contineri c*. Ita cum obærati, & decoctores lata Pætilia lege non privato, sed publico carcere continerentur, ad hæc quoque publica vincula vitanda Julia lex de Cessione bonorum introducta fuit *d*; qua lege permissum erat debitori possessionem bonorum suorum creditoribus cedere ad tædia carceris vitanda; quo casu zona iisdem adimebatur, ut indicarent, se bonis omnino spoliari: pecuniam enim olim gestabant in Zonis. Quare C. Gracchus Oratione habita cum e Sardiniis rediit: *Itaque*, ait, *Quirites, cum Roma profectus sum, Zonas, quas plenas argenti extuli, eas ex Provincia inanes retuli e*: ex quo intelligitur illud Matthæi *f*; *nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam in Zonis vestris*. Ut autem cessio illa bonorum per multas solemnitatum ambages fieri consueverat, quas singillatim referre non vacat; ita plerique municipalium legum conditores insuper statuerunt, eum, qui ad id beneficium admitti velit, non nisi nudum super lapide aliquo advocata concione cedere posse, ut ejus infamiæ metu rarissimus quisque lapsis rebus id subsidium expetat: qui mox apud Cumæos alio in delicto observari solitus est. Tradit enim Plutarchus in problematis, mulieres, quæ in adulterio deprehensæ fuissent, in forum deduci solitas, ut illic lapidi insidentes ab omnibus conspici, despicique possent; demum Asino impositæ per totam Urbem vectabantur; rursusque ad lapidem reducebantur; unde ignominiæ causa, quæ id passa esset mulier, *Onobatis* græce ab insesso asino dicebatur. Quamquam alii putent, legem Juliam de bonis cedendis latam fuisse, ut antiquæ legi Petiliæ jam vetustate senescenti nova subveniret; cujus rei argumento esse contendunt illud C. Manlii: *Neque cuiquam nostrum licuit more majorum lege uti; neque amisso patrimonio corpus liberum esse g*. Verum id dolose, & vafre dictum a Manlio existimaverim potius, quam ad veritatem: quippe opus illi erat excusatione aliqua, quem Catilina, tamquam conscium conjurationis, Fesulas, cæterasque Hetruriæ in partes dimisit, ut idem Sallustius testatur, quod neque Glareanus, neque Popma, neque Ciaconius ad illum locum adnotarunt. Præterea Gratianus, Valentinianus, & Theodosius Imperatores rescripserunt, ne quis omnino vel fisci debitor, vel alienæ rei in auro, &

a l. ult. ff. de in jus vocando l. 1 ff de pœnis.
b l. ob fœnus 50. ff. de administr. tut.
c l. tutor. 1. §. tutores ff. de suspectis.
d l. 4. Qui bonis cedere Cod. Justinian. & 1. in C. Theod. Menochius de Arbitr. casu 183. n. 7. 8.
e lib. 15. c. 12. Gellius.
f cap. 10. v. 9. Vide l. Divus 6. ff. de bon. damn.
g Salluſt. in Catilina.

A in argento, diversisque mobilibus retentator, ac debitor, bonorum faciens cessionem, liberum a repetitione plenissima nomen effugiat, sed ad redhibitionem debitæ quantitatis congrua, atque dignissima supplitiorum acerbitate cogatur *a*. Ex quibus duo consequuntur: Alterum, decoctores vitio suo tales effectos suppliciis obnoxios fuisse, hoc est verberibus pulsatos, aut aliter etiam coercitos. Alterum, fraudatores istos dolosos publicis vinculis detentos fuisse. Zeno Cæsar tandem ex quacumque causa vetuit, ne quis privatis vinculis uteretur *b*. B ex quibus conjectari potest, quoniam præ cæteris statuit, *amittere eos causam, quam habent adversus inclusos*, ære alieno obrutos non privato, sed publico carcere fuisse detentos. Neque sane otiosæ fuerunt Gratiani, Valentiniani, Theodosii, ac Zenonis constitutiones. Etenim Sextus Cæcilius, J. C. apud Gellium testatur, se vidisse, multos addici, & vinciri; qui cum sub Hadriano, & Antoninis floreret, conjecturam facit, etiam post latam legem Juliam creditores C adhuc vinxisse privatim debitores suos, sed ex vi potius, quam ex concesso jure. Nec non D. Ambrosius, qui sub Valentiniano, Gratiano, & Theodosio Imperatoribus vixit, crebram mentionem facit nexorum. inquit enim: *Quoties vidi a fœneratoribus teneri defunctos pro pignore, & negari funus, dum fœnus exposcitur? Quibus ego acquiescens dixi: Tenete reum vestrum, & ne vobis possit elabi, domum ducite, claudite in cubili vestro, carnificibus duriores: quoniam quem vos tenetis carcer non suscipit, exactor absolvit. c* Et alibi: D *Vidi ego miserabile spectaculum, liberos pro paterno debito in auctionem deduci, & teneri calamitatis hæredes, qui non essent participes successionis; & hoc inhumanum flagitium non erubescere creditorem d*. Item alio loco: *Vidi ego pauperem duci, dum cogeretur solvere, quod non habebat: trahi ad carcerem, quia vinum deesset, ad mensam potentis: deducere in auctionem filios suos, ut ad tempus pœnam differre posset: inventum forte aliquem, qui in illa necessitate subveniret. Redit ad hospicium cum suis ingemiscens filiorum famem: dolens quod eos non potius ei, qui* E *posset pascere, vendidisset. Redit ad consilium vendendi sumit arbitrium. e* Ad extremum: *Grandis culpa est, si, te sciente, fidelis egeat; si scias eum sine sumptu esse, fame laborare, & eum non adjuves: si sit in carcere, & pœnis, & supplitiis propter debitum aliquod excrucietur f*. Quæ omnia congerere non me piguit, quoniam aut de carcere publico loquitur D. Ambrosius ibidem, aut de privatis vinculis potentiorum.

a l. 3. Cod. Theodos. bonis: &c.
b l. 1. Cod. de privat. carcer. inhib.
c in Topicis cap. 10.
d idem c. 8.
e in lib. De Nabut. c. 5.
f idem lib. 1. Offic.

F

CAP. XIII.

Quoniam Carcere publico continerentur decoctores, & obærati, Anci ne, an eo qui Centumviralis inscriptus erat.

Sublata nectendorum debitorum lege Petiliam rogationem, & Constitutiones Cæsarum posteriores, nec non adempto privati carceris jure, æquum

erat, ut coercitione aliqua compesceretur saltem dolus eorum, qui vitio suo fraudem creditoribus facere niterentur, hoc est, ut diximus, carceris publici tædia perferrent vincti, & inclusi. Non tamen constat, quo carcere essent detinendi, Publico ne, an alio; quod perfunctorie, & jejune attigimus cap. 4. in fine. Profecto Cælius Rhodiginus facem præbere videtur in pervestiganda Carceris definitione; inquit enim *a*, carceris genera veteribus tria fuisse: Unum, quo immodesti, & parum exculti compellerentur, ut noctu a doctis condocefierent, & bonarum artium professoribus, quæ ad bonos mores, & vitæ modum pertinerent: Alterum, quo ære alieno impliciti, & qui carceris tædio ab inita vitæ petulantia absterrendi erant, detinerentur. Tertium, quo immanibus præsignes flagitiis cælo, & hominum cætu indigni, vitiis, ac vitæ turpitudine diffamatissimi, ac propediem plectendi, tenebrisque, ac pedori addicendi intruderentur. Itaque ut postremum hoc carceris genus Tullianum appellare non dubitaverim, ita de quonam sit accipiendus secundus carcer, anceps admodum sum. Dicam tamen quod sentio, ita me Dii ament. Sextus Rufus, & Publius Victor mentionem de regionibus urbis Romæ facientes testantur, in regionibus Circi Flaminii Carcerem Centumvirorum fuisse constructum, quo ære alieno fere nexos contineri consuevisse non diffiteor. Erat autem Flaminius Circus ex Sexti Pompeii sententia dictus a Flaminio Consule, qui prælio ad Trasymenum cum Annibale commisso cecidit; vel, ut scribit Plutarchus, a quodam Flaminio antiquo, qui moriens agrum quendam Populo Romano, ex cujus proventu equestres ludi fierent, reliquit: Vel,

a lib. 17. c. 9.

A ut ait Varro, quoniam in Campo Flaminio conditus est. Sed non est de his locus hic. Mehercule non sum nescius, Ugonem adversus Baronium sollicitasse veterem in Publio lectionem; & pro *Carcer C. Virorum* reposuisse suo periculo *Carcer Xvirorum*, reclamantibus omnibus libris, & invita Romana historia: nusquam enim legitur, carcerem a Decemviris ædificatum fuisse. Itaque servata vulgari lectione, dicendum est, carcerem in regione Circi Flaminii Centumviralem fuisse; non quod a Centumviris fuerit ædificatus, sed quod ad eum deferrentur, B qui Rei Centumviralis judicii essent effecti. Porro neminem fugit, Centumviralia judicia fuisse mere civilia; non tamen ita, ut Magistratus dicerentur: quanquam cum Cicerone *b* ii, qui lites contractas judicabant, hoc est vel Centumviri, vel Decemviri, in minorum Magistratuum locum referantur, non immerito eos recensuit Hotomanus inter Magistratus Romanorum. Illud autem solummodo dignum hoc loco puto, & rei, de C qua sermo est, aptum, quod Tullius libro 1. de Oratore ait: *Nam volitare in Foro, hærere in jure, ac Prætorum Tribunalibus judicia privata magnarum rerum obire, in quibus sæpe non de facto, sed de æquitate, & jure certetur; Jactare se in causis Centumviralibus, in quibus usucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluvionum, circumluvionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum ruptorum, aut ratorum, cæterarumque rerum innumerabilium jura versentur, &c.* D (5) Neque sane excidit Tullio *Nexorum* vox, sed ut indicaret eos, qui ære alieno obruti essent. Ita pro Muræna: *Quod si in iis rebus repetendis, quæ mancipi sunt,*

b lib. 3. de legib.

(5) Auctor. *Neque sane excidit Tullio NEXORUM vox, sed ut indicaret eos, qui ære alieno obruti essent.*

Non inficior, dictos esse nexos, qui creditoribus suis addicebantur, quoad pecuniam deberent, sed non puto, hic a Cicerone *nexorum* appellatione hosce indicari: at alia ratione id nominis acceptum existimo. Erat olim in veteri jurisprudentia rerum hæc distinctio, ut aliæ *mancipi* dicerentur, quarum scilicet in alium transferri & possessio & dominium posset: aliæ *nec mancipi* (particula *nec* pro *non* veteri more latinorum usurpata) quarum dominium esset pœnes populum Romanum, ideoque tantum possessionem transferre in alium liceret. In alienatione rerum *mancipi*, seu *mancipiorum*, quæ, quod perfectam dominii translationem contineret, *abalienatio* est appellata, (*a*) solennitas illa traditionis, quæ fiebat per æs, & libram, adhibitis libripende, & quinque testibus, simulata venditione, vel ad tradendum, vel ad obligandum alicui earum rerum dominium, nexus, & nexum appellabatur, ut a Varrone, & Festo docemur (*b*). Quæ solennia si plurali efferentur numero, nexa non minus, quam nexus vocabantur. Cic. pro Cæcina. Sylla ipse ita tulit de civitate, ut non sustulerit horum nexa, & hereditates. Itaque ubi Cicero lib. 1. de Orat. eo loci, quem profert Auctor noster, Nexorum, & mancipiorum meminit ibi hæc solennia, quæ commemoravi, interpretor ab eo designari; quod & suadet conjunctio harum vocum: Nexorum & Mancipiorum. Apertum id etiam magis deprehendo in Oratione pro Muræna eo loci, qui Auctore nostro item profertur: Quod si in iis rebus repetendis, quæ mancipi sunt, is periculum judicii præstare debet, qui se nexu obligavit, nimirum, qui solennem, quam dixi, transferendi dominii formulam adhibuit. In Topicis multo apertissimum judico. (*c*) Abalienatio, inquit Cicero, est ejus rei, quæ mancipi est, aut traditio alteri nexu, aut in jure cessio. *Traditio alteri nexu* propria erat solennitas in rebus mancipi: *In jure cessio* communis solennitas cum in rebus mancipi; tum in rebus non mancipi. Ulpianus (*d*). *In jure cessio quoque communis alienatio est & mancipi rerum, & nec mancipi*: quæ verba cum Ciceronis verbis egregie consentiunt. Addam Boethium ad hunc locum Topicorum: *Mancipi vero res*, inquit, *veteres appellabant, quæ ita abalienabantur, ut ea abalienatio per quandam nexus solennitatem fieret &c.* Nexus, vel nexi solennitas non modo in venditionibus, sed etiam in Testamentis (*e*) in donationibus (*f*) locum habebat, ut appareat, non quoties nexorum occurrit vocabulum, toties esse de obæratis hominibus accipiendum, qui creditoribus addicti fuerint. (*H. F. C. D.*)

(a) *Alienationem Ulp. in frag. tit.* XIX. §. VII. *vocat etiam rerum nec mancipi traditionem.*

(b) *Festus verb. nexus. Varro lib.* IV. *de ling. latin.*

(c) *Qui locus etiam citatur ab Auctore nostro.*

(d) *In fragm. tit.* XIX. §. IX.

(e) *Festus l. c.*

(f) *Et L. ult. Cod. de Donat. Brummerus copiose ad L. Cinciam cap.* XIII.

is periculum judicii præstare debet, qui se nexu obligavit, &c. Idem in Topicis: *Abalienatio est ejus rei, quæ mancipi est, aut traditio alteri nexu, aut in jure cessio.* Quod ex eo putat factum Hotomanus, quod nomen nexorum manserit, etsi carcer domesticus creditorum in publicum carcerem Centumvirorum fuerit commutatus *a*. Itaque hoc Centumvirali carcere custodiri nexos mihi persuasum est, tum quia carcer ille insignis imminens Foro, media in Urbe ad terrorem increscentis audaciæ conditus est, & sic ad custodiendos criminis reos tantum; tum quia carcer pœnalium, carcer hominum noxiorum est, ut Constantinus *b* rescripsit. Hinc cum Appius Claudius ob vindicias servitutis datas puellæ Virginii filiæ in carcerem duci jussus esset, orabat, ne Claudiæ genti eam inustam maculam vellent, ut inter fures, & latrones vinctus jaceret legum lator, conditorque Romani juris *c*. Neque enim minus ignominiosum illi fuisset etiam inter decoctores vinciri, si, quo carcere fures, & latrones continebantur, etiam decoctores consuevissent referri. Igitur quia certus carcer erat, quo noxii continebantur. Nisi mavis, eodem carcere inclusos etiam fuisse illos, qui suo, non fortunæ vitio inopia laborarent extrema, cujusmodi sunt proprie decoctores; nam hi parum distabant a furibus. Præterquam enim quod lege Roscia illis, tamquam infamibus, certus in Theatro locus constitutus fuerat *d*, & more Bætorum Cophinus ad infamiam injiciebatur, ceu galerus viridis apud Gallos; aut trans Tiberim ablegabantur *e*; accedit ad hæc Hadriani posterior Constitutio, qua cautum erat, decoctores bonorum suorum catamidiari in Amphitheatro, hoc est deridendos hominibus præberi *f*. Quod si infortunio aliquo effecti essent non solvendo, non inficias eam, reparato, & ad id constituto carceri obstrictos fuisse. Neque sane evenire casu putamus, ut, quo loco de carcere criminali mentio fit, apposite fiat mentio de criminibus; ut sensus sit, nullos, præter reos criminum, malis illis mansionibus solitos contineri. Ita Valerius Maximus narrat factum Tiberii Gracchi. Is, cum Tribunus plebis esset, & ex professo inimicitias cum Africano, & Asiatico Scipionibus gereret; & Asiaticus judicatæ pecuniæ satisdare non posset, atque ideo a Consule in vincula publica duci jussus esset, appellassetque Collegium Tribunorum, reluctantibus Collegis, solus intercessit Gracchus, decrevitque hoc modo: Cum L. Cornelius Scipio die triumphi sui ante currum actos hostium duces in carcerem conjecerit, indignum, & alienum a majestate populi Romani videri, eodem ipsum duci: Hoc est, eodem carcere, quo & captivi, & reliqui criminum rei. Nec enim causa Asiatici civilis erat, sed criminalis; nam pecuniæ captæ reus dictus erat *g*. Hinc notatu dignum est, quod Valerius ait, a Consule in vincula publica duci jussum esse Asiaticum: nam ubi causa civilis erat, in vincula publica jubebatur debitor duci a Prætore, non a Consule, ubi vero causa Criminalis esset, id Præfectus Urbi, Triumviri Capitales, vel Consules decernebant, præsertim ante Valeriam legem. Quare apud Suetonium legitur de Cajo Cæsare Consule jubente in carcerem duci M. Catonem. Igitur recte Petrus Gregorius (*a*) concludit, alium esse carcerem in causa civili, qui ad solam custodiam adhibetur; alium vero, qui veluti ad pœnam adversus sontes; quemadmodum Barnabas Vicecomes *b* laxos carceres Mediolani instituit, in quibus egestatis ultimæ debitoribus, & extra capitalem pœnam damnatis alimenta gratuita præstantur: & hoc jure utimur in hoc Serenissimo Dominio, ac in toto fere terrarum Orbe, ut diversi sint obæratorum carceres, ac delinquentium. Verum adversus hæc omnia sunt, qui objiciant, Centumvirorum Jurisdictionem mere Civilem fuisse; propterea jus detrudendi in carcerem reos non ad judicium Centumvirale, sed ad Prætorem pertinuisse. Solvimus tamen; tum quia Prætor Centumviralibus Judiciis præsidebat, ut indicat Plinius ad Rufum scribens *c*, ac medius inter quatuor tribunalia sedebat *d*: erant enim Centumviri in Basilica Julia quatuor diversis tribunalibus distincti, ac inter se separati *e*; Tum quia omnibus magistratibus permissum erat propriam jurisdictionem tueri pœnali judicio *f*: quamquam Centumviri magistratus proprie non essent, sed Judices, ut dixi, & apud omnes in confesso est. Et licet Prætor Centumviris præesset, non idcirco carcer Prætorius magis, quam Centumviralis dicendus erat: nam & manumissio servorum a minore viginti quinque annis dicebatur apud Consilium facta, & tamen Prætor ejus Consilii Princeps erat; neque idcirco prætoria manumissio appellatur *g*. Igitur centumviralis carcer recte dicebatur, quo Civiles debitores inclusi vinciebantur jussu Prætoris. Sunt tamen, qui adversus carceris inscriptionem, ut dicebam, tentent, & pro eo, quod legitur ex Panvini editione, *Carcer CVirorum*, reponendum esse, *Carcer CL. XVir*: ut sensus sit, non illum a Centumviris carcerem nominatum fuisse, sed a Claudio Decemviro, qui ob Virginii invidiam eo carcere obiit inclusus. Verum non probo, rationem vocabuli in eo positam esse, ut a Claudio decemviro carcer appelletur, quod eo loci Appius Claudius sibi mortem consciverit: præterquam enim, quod alii nobilissimi inter Romanos Cives etiam ante Claudium fuerunt illo carcere inclusi, atque interempti, accedit & illud evidentissimum, quod una cum Appio Claudio Sp. Oppius quoque eodem carcere vinctus fuit; Oppius Claudii Collega in dignitate Decemvirali; Oppius sanguinis, & generis nobilitate Claudio par; Oppius tandem invidiæ proximus, quod in Urbe fuerat, cum injustæ vindiciæ a Collega dicerentur; ac pari bonorum publicatione utriusque memoria damnata ex eo ipso carcere, quo Claudius, & Oppius periere. Igitur si ambo eodem carcere detenti, & defuncti, quin ab Oppio magis, quam a Claudio carceri nomen datum? Nugæ nugarum. Minus favet, quod ab Ugonio legitur *Carcer*

a Quæst. illustr. cap. 24.
b l. 2. C. de exactoribus lib. 10.
c Liv. lib. 3.
d Cic. Philip. 2.
e Gell. lib. 20. cap. 1.
f Spartianus in Hadriano.
g Liv. l. 38.

a l. 22. Syntagmat. c. 6.
b Paulus Jovius in ejus vita.
c Epist. l. 5.
d Bulenger. l. 5. de Imp. Rom. c. 25.
e Quintil l. 12. Instit. c. 5.
f l. 1. ff. si quis jusdicenti &c.
g §. 4. qui & quibus ex causis &c. Instit.

CL. XVir, quasi a Claudio Decemviro ædificatus, per ea quæ Livius loco allegato expressit: *Illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus*. Horum tamen sensum non esse Livio adscribendum juxta conjecturam Ugonii, adeo Baronius abunde, & luculenter ostendit, ut de eo Volcatii illud Sedigiti usurpare merito possimus; *Si quis contra sentiat, nihil sentiat*. Addamus rursum, si lubet, verba Livii esse Virginio Puellæ patri accommodata ad exprobrandam veterem, atque insitam Claudiæ familiæ superbiam; cujus profecto tanta dederat documenta Appius, ut nescires, in Decemviratu iterum petendo utrum inter Decemviros, an inter candidatos numerares; adeo prensabat singulos, & in Foro volitabat; ut non tam properantis abire magistratu, quam continuare quærentis specimen esse videretur. Itaque illa Virginii verba, quibus in Claudium invehitur, *Illi carcerem ædificatum esse*, hoc sensu accipienda puto: Quamquam Appius Claudius elato, & inflato animo vocare solitus fuerit carcerem domicilium plebis, quasi nobilitate, ac dignitate præstantes Viri expertes esse vinculis debeant; intelligat tamen, sibi quoque ædificatum fuisse; hoc est, ad Decemvirum etiam, & quidem nobilissimum includendum. Cujus rei argumento est, quod Livius ita orantem Appium inducit: *Ne Claudiæ genti eam inustam maculam vellent, ut carcere, & vinculis viderentur digni*, cum iis, quæ sequuntur.

CAP. XIV.

De Carcere privato Viris competente ad continendas uxores; Patribus ad filios coercendos.

Etsi scio, sub Trajano, & Adriano Imperatoribus, sub Antoninis Pio, & Philosopho, sub Antonino Caracalla, & Aurelio Alexandro Principibus Optimis asperitatem, atque sævitiam in familiares refrænatam fuisse *a*; imo Majestatis reum esse, qui privatos carceres habere voluerit; regula tamen hæc fallit in Patre respectu filii, qui intra domesticos Parietes potest filium de se male meritum, veluti carcere continere: fallit item in marito, qui ex magna causa potest uxorem vinctam tenere, quemadmodum Toletano Concilio legimus cautum *b*, potestatem ligandi uxorem in domo sua non esse Maritis denegandam: quod probat Theodorici Gothorum Regis sententia apud Cassiodorum: *Adiit nos*, inquit, *innumeris vicibus Patzenis repetita conquestio, qui cum esset in expeditione felicissima constitutus a Procula conjuge tua uxorem suam asseruit trina fuisse cæde laceratam; ita ut solo beneficio desperationis evaderet, cum non plagi fessa, sed jam crederetur extincta. Hanc nos, si tamen vera est, in fœmina quam maxime admirantes audaciam, transire non patimur impunitam: atque ideo decretis te præsentibus admonemus, ut, si factum evidenter agnoscas, delatam querimoniam pudori tuo consulens maritali districtione redarguas;

A quatenus ex eadem causa ad nos querela justa non redeat; & legibus noveris resecare posse, quod te oportuerat domestica districtione corrigere a*. Apud Romanos id jus invaluisse, ex unico Taciti loco patet. *Pomponia Græcina superstitionis externæ rea mariti judicio permissa*. *Isque prisco instituto propinquis coram de capite, famaque conjugis cognovit*. Hoc jure cum publica quæstione detectæ essent mulieres incesti stupri, per subterranea Bacchanalia damnatas cognatis, aut in quorum manu essent, tradebant consules, *ut ipsi in*

B *privato animadverterent in eas; si nemo erat idoneus supplitii exactor, in publico animadvertebatur b*. Igitur primævo Romanorum jure Romulo placuit, Maritis jus vitæ, & necis in uxores suas indulgere: *Vir, & cognati, uti volent, necanto c*. Enimvero Romulo placuit quatuor ex causis dare potestatem Viro uxores domi damnandi, videlicet, ob veneficium puerorum, ob adulterium, ob clavium suppositionem, & ob gustationem vini *d*: & ad hanc legem Romuli est Tacitus refe-

C rendus, ubi supra legimus, *Prisco instituto*. Posterioribus autem temporibus periculosum visum est domesticum maritorum jus in vitam uxorum: si enim privato quisque odio posset vir uxorem impune occidere, parum hercle prospectum esset imbecillitati mulierum, quas vel fastidium viri, vel ira, vel novus amor occideret: Vix autem receptum, ut possit sine injuria modice eam coercere: nam *Quemadmodum fluvius continetur intra alveum, ita debet coerceri voluntas uxoris e*; quæ si obsequi viro detrectet, cujus in manum

D convenit, jure coercebitur *f*. Quod si maritus nullo domestico judicio adversus uxorem uti velit (nam si nihil præter jus agimus, melius fiet in foro cunctis audientibus) prodiit a Divo Augusto lex Julia de pudicitia, sive ea fuerit Juliæ de Adulteriis pars, sive ab ea separata, quod enucleare non vacat; eaque lege judicium de moribus gravioribus conflatum, quemadmodum leviores mores ad peculiare judicium de moribus pertinebant *g*. Profecto judicium de moribus ita dictum ex quodam temperamento, ut nomine morum

E intelligantur injuriæ, quas malas tractationes Quintilianus appellat. Quare crimina significabant quid turpius & quid gravius; mores vero, saltem temperamento leniore vocis, quid levius præseferebant; ut contrectatio marito facta ab uxore malus contractus appellatur *h*. Bellè Auctor ad Herennium 2. *Si nihil eorum fieri poterit, utatur extrema defensione, & dicat, non se de moribus ejus apud Censores, sed de criminibus adversariorum apud Judices dicere*. Pariter & in argumen-

F to de delictis Ecclesiasticorum Ambrosius de Valentiniano Seniore *i*. *Quin etiamsi alias quoque argueretur Episcopus, & morum esset etiam examinanda causa, etiam hanc voluit ad Episcopale judicium pertinere*. Sed hæc agimus in prælectionibus publicis ad Rubricam de Adulteriis. Ad filios quod attinet, sciendum est, vetustissima Romuli lege cautum fuisse; Parentum in liberos omne jus esto relegandi, vendendi, occidendi *k*. Verumtamen hæc

a l. 1. §. ult. ff. de iis qui sui &c. l. ult. Cod. de emendat. servor.

b can. placuit 33. qu. 2. Farinacius de delictis Carnis quæst. 143. n. 205.

a l. 5. Var. Epist. 32.

b Livius lib. 49. Val. Max. lib. 6. c. 3.

c Dionysius Halicarnass. lib. 2.

d Gell. l. 10. c. 23. Plin. lib. 14. c. 13.

e Ecclesiast. cap. 25.

f Arniseus de Jure Connubior. c. 7.

g Ulpian. in fragm. Tit. 6. § morum.

h l. si rerum 52. ff. de re jud.

i Epist. 32.

k Halicarnass. lib. 2.

hæc lex, Regibus etiam exactis, moribus Populi recepta fuit *a*, ac tandem inter leges duodecim Tabularum a Decemviris relata *b*. Posterioribus autem temporibus hanc legem sublatam scimus, ea eleganti ratione, quam Martianus reddit, quod Patria potestas debeat consistere in pietate, non in atrocitate *c*. Incertum tamen, exactis Regibus, fuerit ne summa illa potestas directe sublata, an per desuetudinem, quod Rævardo, & Petro Gregorio relinquimus disputandum *d*: hæc enim minime ad rem præsentem. Cæterum exploratissimium est, huic temperatissimo patriæ potestatis juri coercitionem filiorum non fuisse postmodum denegatam; quo jure etiam hodie utimur *e*; hoc est, ut carcere privato filius contineatur. Ad rem Seneca rationem accommodat: *Quia*, inquit, *utile est juventuti regi, imposuimus illis domesticos magistratus, sub quorum custodia contineantur f*. Non tamen ex dictis caret difficultate responsum Ulpiani dicentis; *Inauditum filium patrem occidere non posse, sed accusare eum apud Præfectum, Præsidemve provinciæ debere g*. Si enim occidere inauditum non potest, ex contrariorum natura poterit occidere auditum; & hæc est ratio, propter quam Stephanus Forcatulus non probat Accursii declarationem illius vocis, ut *inauditus* pro non defenso accipiatur *h*: magis itaque probat *inauditum* explicare pro impio, qui commisit aliquid inauditum; quod verbum usurpatum est pro re indigna, quæ audiatur *i*. Cui sane interpretationi affinis est altera, *inauditum* non audientem, & paternis obsequiis non obtemperantem intendens; juxta illud Nonii Marcelli: Inauditum, quod non audiat, in veteribus prudentibus lectum est; & huic malo subscribere, quam priori ob Auctorum Græcorum fidem *k*; quippe qui eum textum interpretantes *inauditum* scripserunt significare *inobedientem, sive contumacem*. Utraque tamen conjectura mihi plane est insulsa; nam quis inficiabitur, Patrem, sublato jam vitæ, & necis in filium jure, posse occidere filium non auditum, aut non moratum? Igitur interpretationes illiusmodi, tamquam dubitatione in quacumque lege necessaria carentes, flocci pendendæ sunt; sicque statuendum, me Judice: Si Paterfamilias filium de se male meritum habeat, non est ei jus examinandi causam ejusdem *l*; sed ad Præfectum vel Provinciæ Præsidem deferre tenetur, qui vel ipsum causa cognita punient, vel Patri tradent puniendum, non quidem inauditum, sed accusatum, & de crimine convictum: quemadmodum *inauditi* vox usurpatur a plerisque. Tacitus: *inaudito filio exitium offerre m*. Seneca in Medea, Actu secundo.

> *Qui statuit aliquid, parte inaudita altera,*
> *Æquum licet statuerit, haud æquus fuit.*

Non ergo hoc voluit Ulpianus, ut non liceret Patri occidere filium inauditum respectu domestici judicii; nam ipsa æquitas naturalis suadet, ne inaudita causa quis condemnetur *a*; hoc autem voluit, non licere Patri occidere filium, quem Præfectus, aut Præses prius non audiverint accusatum a Patre *b*. Enimvero jus vitæ, & necis, quod habebat Pater in filios, sensim ablatum est. Prius namque constitutum, ut non sit fas enecare filium, nisi adhibito consanguineorum consilio; quemadmodum Cassius Spurius, advocatis amicis, consanguineisque, filium Spurium Cassium Viscellinum affectati Regni crimine domi damnavit *c*. Postmodum nostrarum Pandectarum ævo tenebatur Pater accusare delinquentem filium; nisi, audita a Jusdicente delatione, fuisset idem filius Patri remissus; quo casu Parentes modo, ut dicimus, executivo jus occidendi adhuc retinebant. Porro ea filiorum delatio, quam Martianus oblationem appellat, ideo fieri debebat, ut Pater a judice facultatem obtineret filium damnandi; non vero ut ad supplitium ducere filium suum videretur, ut idem ait *d*, nisi judex maluisset adversus eundem sententiam ferre. Quare lex Julia illud tamquam singulare constituit, ut pater possit occidere filiam in ipsa adulterii turpitudine deprehensam, sicque inauditam, & non oblatam Præfecto, vel Præsidi *e*. Non enim in hoc tantum consistit legis Juliæ singularis definitio, ut pater jure occidat; sed in hoc maxime, ut occidat non oblatam, & inauditam. Ad extremum jure Codicis omnino restricta est patria potestas, & cautum, non solum a Patre accusari pravos filios debere, verum etiam a Præside, coram quo accusatio proponitur, condemnari *f*. Sed vereor ne nimium a scopo aberraverim.

CAP. XV.

De Carcere privato servorum; cujus occasione plura de Ergastulis ad originem, modum, personasque pertinentia.

Ratio Triboniani apud Justinianum Cæsarem asserentis, non licere domino servum suum interficere, quod Reipublicæ intersit, ne quis re sua male utatur, mihi semper suspecta fuit: nam cum potestas in servos dominium sit, dominis autem liceat uti, & abuti; non video, cur dominus jus occidendi servi, saltem si justa suppetat causa, non habeat *g*. Itaque existimo, veriorem esse rationem, Romanos pacis artibus imbutos compertum postea habuisse, licet servi pro mortuis habeantur in iis, quæ pertinent ad jus civile, in iis tamen, quæ jus naturæ respiciunt, esse reliquis hominibus pares; ac propterea naturalem hanc lucis usuram non esse eis temere auferendam. Venuste Seneca Epistola 47. *Servi sunt? Imo homines. Servi sunt? Imo contubernales. Servi sunt? Imo humiles amici*: & paucis interjectis; *Nec tamquam hominibus quidem, sed tamquam jumentis abutimur*. Nec refert, quod jure belli, cum caperentur, potuerint impune interfici; nam id foris fieri poterat, aut ex defensionis jure, aut ex Principis auctoritate, cujus personam refert,

a l. 8. ff. de his, qui sui, &c.
b l. in suis ff. de lib. & posth. juncto §. 1. de hæred. qualit.
c l. Divus ff. ad l. Pomp. de Parricid.
d Ad ll. 12. Tab. cap. 3. lib. 1. syntagm. cap. 8.
e l. 3. ff. de lib. hom. exhib. l. 3. Cod. de patr. potest.
f lib. 3. de Benef. c. 11.
g l. 2. ff. ad l. Cornel. de Sicar.
h Necyomantia. Dialogo 81.
i l. cœlicolarum Cod. de Judæis l. 4. Cod. de Apostatis.
k lib. 60. Basilic. Tit. 39.
l l. qui jurisdictioni ff. de Jurisdict.
m Annal. 4.

a l. 1. ff. de req. reis.
b l. 3. Cod. de Patr. potest.
c Val. Max. lib. 5. c. 8.
d l. milites 13. §. ult. ff. de re milit. Vide Petr. Greg. l. 11. cap. 8. n. 8.
e l. quod ait 23. ff. ad l. Jul. de adult.
f l. 3. Cod. de Patr. potest.
g l. 215. ff. de V. S. l. sed etsi 28. §. consuluit ff. de petit. hæredit. l. 22. Cod. Mandati.

qui pro eo militat in Castris. Unde Julius Mansuetus ex Hispania Rapaci legioni additus, cum impuberem filium domi reliquisset, is mox adultus inter Septimanos a Galba conscriptus, oblatum forte patrem, & vulnere stratum, dum semianimem scrutatur, agnitus, agnoscensque, & exanimem amplexus, flebili voce precabatur placatos Patris manes; neve se ut parricidam aversarentur. Publicum id facinus *a*. Quamvis tamen prohibitum dominis fuerit servos occidere, non tamen inhibitum erat modice eos castigare. Solebant itaque servos de fuga suspectos, aut corpore tantum bonos, quibus cerebrum omne in manu est, partim vincire, partim Ergastulis continere, ut latifundia divitum dominorum excolerent *b*. De Ergastulis igitur, quæ cum carcere analogiam quandam habent, nonnullas racemationes perstringam; vix enim est quod iis, quæ uberrime Lipsius in Electis colligit, aut elegans, aut scitu dignum adjici possit. Cum autem Ergastuli vox origine Græca locum omnem, in quo vincti operantur, complectatur; operæ pretium facturum me puto, si ante omnia constituam, ergastula publica, vel privata fuisse. Publica dico, quæ ad statum rei Romanæ pertinebant: erant autem antiquitus damnatorum in metallum, ac fodinas hujusmodi receptacula; posterius vero pistrinæ. Privata e contra addictiones servorum, aut ingenuorum etiam in opus rusticum a divitibus factæ, de quibus singillatim, & ex ordine agendum est. Ergastulorum publicorum originem a remoto fonte erutam exhibet Diodorus Siculus lib. 3. ab Ægypto, ubi qui ob aliquod turpe facinus damnabatur, itemque captivi metallis addici solebant, ut vincti opus facerent. Proximam autem originem a Tarquinio Superbo deducit Eutropius, & cum eo Suidas *c*, quod postea ab Imperatoribus servatum fuisse scimus; quoniam Suetonius sub Caligula testatur, multos honesti Ordinis ad metalla & munitiones viarum fuisse damnatos, stigmatum notis deformatos *d*; quod erat etiam privatis ergastulis commune, ut servi, quorum frontibus ignominiosa nota erat inusta, ad opus aliquod rusticum vincirentur: quod Juvenalis lepide, & eleganter expressit *e*.

Quem mire afficiunt inscripta ergastula, carcer
Rusticus......

Origo autem Publici Pistrinensis Ergastuli a Constantino Magno fuit *f* ad Urbis Romæ, & annonæ civicæ commodum; quod & sequentium Imperatorum nonnemo probavit; veluti Valentinianus Senior, qui non, ut Constantinus ante, populos Sardiniæ solos ad Urbem Romam vehi voluit in hoc opus, sed etiam per Romam ipsam, & Urbicarias Regiones *g*; hac quidem ratione, quod Regiones illæ, seu Provinciæ omnes & cæteroquin annonam Urbis Romæ, seu Urbicam juvarent, & quia Provinciæ illæ vel Urbi contiguæ, vel sane continentes, & quodammodo suburbanæ forent, ut facili negotio ad urbem exinde res deduci possent. Jam vero

a Tacitus annal. 9.

b l. ideoque §. idem Labeo ff. de dolo malo. l. si ut certo § custodiam ff. mandati. l. fideicommissaria ff. de fideicom. libert.

c lib. 1. cap. 30. in verbo *superbus*.

d cap. 27.

e Satyr. 14. v. 24.

f l. 3. Cod. Theod. de pœnis.

g l. 5.6.7.9. Cod. eod.

A ut publicorum Ergastulorum exordia a jure publico fuerunt, ita privatorum institutio ab injuriis, atque violentiis. Etenim recte Plutarch. in Gracchis ait: *Paulo vero post, cum vicini illi divites per suppositas personas transferrent conductiones agrorum in se se, & denique palam jam etiam ex suo nomine plerasque detinerent; expulsi pauperes neque ad militiæ munus alacres se præbebant, neque ad educandos liberos: Ita ut mox Italiam universam infrequentem, & vacuam liberorum capitum esse contigerit, & Ergastulis compleri servorum barbarorum, per quos divites agros suos colebant, Civibus exactis*. Hisce tamquam præliminaribus delibatis, tria de Ergastulis agam: quæ personæ Ergastulis continerentur: quomodo; & ad quod munus, sive ad quid. Itaque liberorum hominum, servorumque confuso discrimine, utrique ergastulis vinciebantur. *Rapti per agros viatores sine discrimine liberi, servique ergastulis possessorum supprimebantur*: verba Suetonii sunt *a*. Et Florus de Sicilia: *Terra frugum ferax, & quodammodo suburbana provincia latifundiis civium latinorum* (seu lautiorum, juxta lectionem Lipsii) *tenebatur. Hic ad cultum agri frequentia Ergastula, catenatique cultores materiam bello præbuere*. De liberis hominibus loquitur vi potentiorum hominum Ergastulo clausis; ac de iisdem Livius lib. 6. *Olim multitudinem innumerabilem liberorum capitum in iis locis fuisse, quæ nunc, vix seminario exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant*. Cui quidem privatæ auctoritatis abusioni primus occurrit Hadrianus Cæsar, qui, Spartiano in ejus vita referente, *ergastula servorum, & liberorum tulit*, seu sustulit, & prohibuit. De servis vero Lactantius *b*: *quod si servorum nequissimus habetur, qui dominum suum fuga deserit, isque veteribus, vinculis, ergastulo, cruce, & omni malo dignissimus judicatur &c.* Nam licet eo ævo sublata ergastula fuerint, attamen ad mores veterum dicendi modum accommodat. Hisce addo Juvenalem *c*.

Quid facias talem sortitus, Pontice, servum?
Nempe in Lucanos, aut Tusca ergastula mittas.

Agri enim Lucani, & Tusci hi erant, ubi vincti servi ad effodienda metalla damnabantur. Martialis.

Et sonat innumera compede Tuscus ager.

Porro etsi ergastulis publicis liberos æque, ac servos contineri potuisse non inficias eam ex auctoritate Suetonii, & Plinii Junioris *d*; attamen quod privato ergastulo liberi ingenuive vinciebantur, id per vim & fraudem contingebat; servi jure claudebantur. Verumtamen etsi publici ergastuli pœna liberis hominibus jure non conveniret; nihilo tamen minus, si hi plebejæ conditionis fuissent, & humilioris, puta liberti, arenarii, scenici, lenones, tabernarii, utique damnari in metallum poterant *e*. Quare quemad-

a in Augusto cap. 32.

b lib. 5. cap. 19.

c Satyr. 8. v. 178.

d In Nerone c. 32. li. 10. Epistol.

e l. mandatis 35. ff. de pœnis. l. humilem Cod. de incest. nupt. 6. & 11. Cod. de pœnis.

modum Ethnici Imperatores susque deque habebant Christianorum religionem; ita Christianos, quos viliores reputabant, in metallum damnabant: quo pertinet illud Ambrosii *a*: *Ut catenatorum ordines innumeros spectent de Christiano populo, ut captiva videant colla plebis fidelis, ut condantur in tenebras Dei servuli, ut feriantur securibus, dentur ignibus, tradantur metallis, ne pœna cito transeat.* Et Cyprianus *b*. *Non fovetur in metallo lecto, & culcitris corpus; humi jacent fessa laboribus viscera, squalent sine balneis membra situ, & sorde deformia; panis illis exiguus, vestis algentibus deest: Semitonsi capitis capillus horrescit.* A personis gradum faciamus ad modum. Respicit autem modus vel formam continendorum, vel victum. Victus sane pertenuis, & asper. Dimensum enim quoddam exiguum habebant in dies, ut allegato Cypriani loco; & magis tenue, quam servi urbani *c*: quod Horatius indicat non obscure ad Villicum suum:

Cum servis urbana diaria rodere mavis.

Cæterum forma erat, ut catenis obligarentur tum publicis, tum etiam privatis ergastulis inclusi. De publico ergastulo testimonium extat in legibus nostris: sive enim quis in metallum damnaretur, sive in opus metalli, uterque compedibus premebatur; nisi forte quod in metallum damnati gravioribus vinculis, damnati vero in opus metalli vinculis levioribus erant constricti *d*. Ratio discriminis, quia illi numquam a loco discedunt; isti vero de loco ad locum ferre metalla debebant *e*. De privato item ergastulo plura sunt veterum testimonia. Unum pro cunctis Appulejum malo, qui hæc habet *f*. *Dii boni, quales illi homunculi livedine totam cutem depicti, dorsumque plagosum scissili centunculo magis inumbrati, quam obtecti: nonnulli exiguo tegili pubem tantummodo intecti; cuncti tamen sic tunicati, ut essent per pannulos manifesti: frontes litterati, & capillum semirasi, & pedes anulati:* ex quibus, præterquam quod turpis egestas catenatorum colligitur, patet præterea, signatos fronte fuisse littera ignominiæ *g*, vel virgarum notis tergo inhærentibus, veluti litteris; unde Plautus in Cassina *h*:

CH. *Tu ut liquescas, ipse actutum virgis calefactabere.*
S. *Hoc age sis, Olympio.* O. *si litteratus me sinat,*
S. *Quod bonum, atque fortunatum mihi sit.*

Petronius: *sequar ego frontes notas inscriptione solerti, ut videamini stigmate esse puniti. Ita eædem litteræ & suspicionem declinabunt quærentium, & vultus umbra duplici tegent.* Hisce autem flagris plectebantur ab eo, qui huic operi, servisque præerat, quem Ergastularium Columella, & Tribunum Vapularem in Persa Plautus appellat. Hoc autem idem Columella addit *i*, *carcerem in ergastulis fuisse, hoc est cellam; vel subterraneum ergastulum, plurimis; atque iis angustis illustratum fenestris, atque a terra sic editis; ne manu contingi possent*: & paulo post: *Illa solemnia sunt*, inquit, *ut domi ergastuli mancipia recognoscant, ut explorent, num diligenter vincta sint, an sedes ipsæ custodiæ satis tutæ, munitæque sint.* Quod vero anulatos servorum pedes dixerit Appulejus de pistrinariis, eo fit, ut intelligamus, catenam, seu compedes, quibus vincti erant, laxas fuisse ad motum, & incessum, ac orbibus e ferro nexis, instar anulorum. Unde Martialis.

Anulus iste tuis fuerat modo cruribus aptus.

Quod si ministerium ergastularium quæramus, Lipsius numquam satis laudatus putat, ad molendum, ad cædendum lapidem, ad aquam hauriendam, ad molam, ad pistrinum damnatos servos fuisse, quæ generali vocabulo metalli nomine complexi sunt nostri Jurisconsulti *a*: quorum opus servis demandabatur ab eo, qui dominus esset fodinæ. Et de ergastulo publico, veluti extra ordinem a Nerone constituto, meminit Suetonius in eodem; scilicet Neronem inchoasse Piscinam a Miseno in Avernum lacum, & fossam ab Averno Ostiam usque; quorum operum perficiendorum gratia, quod ubique custodiæ esset, in Italiam deportari, & scelere convictos non nisi ad opus damnari præcepisse *b*. Postmodum sublato per Hadrianum Cæsarem ergastulorum usu, nullum ejus pœnæ vestigium remanet apud nos; nisi quod ad transtra damnati videntur convenire cum iis, qui ergastulo vincti erant *c*.

CAP. XVI.

De custodiendis furiosis; & quam varie vinciri antiquitus consueverint; quorum occasione de Origine, & progressu Nosocomiorum.

NEscio quo loco Plinii non illepidam narratiunculam memini me legisse de Phileta Coo inter Elegiographos non infimæ notæ Viro, cui tanta corporis exilitas erat, ut plumbatis soleis incedere solitus esset, ne a ventorum impetu raperetur. Ex quo conjicio, levitatem hominum, sin minus remedio aliquo animi, ponderibus saltem effici graviorem debere, ut constare sibi, certoque loco consistere aliquo modo possit. Hinc quorum mens levis est, quosque insanos, mente captos, dementes, aut mania correptos appellamus, vinculis contineri scimus; ut quoniam vagus animus illis est, constans saltem sit corpus, & confirmatum. Quamobrem vetustissimum fuisse nectendorum furiosorum morem negabit nemo. Etenim Salomon de adolescente mellitis verborum illecebris a meretrice irretito agens, id explicat collatione, & similitudine furiosi hominis, menteque alienati, atque ignorantis, *quod ad vincula stultus trahatur d*; ut enim compedes ad constringendum stultum adhi-

a Epist. 29. in fine.
b lib. 3. Epist. 25.
c l. servis 98. ff. de legatis 3.
d l. 8. §. 6. ff. de pœnis.
e l. 10. §. qui ex causa ff. eod.
f lib. 9.
g Ulpian. in fragment. tit. 5. Cajus lib. 1. Instit. tit. 1.
h Act. 2. sc. 6.
i lib. 1. cap. 6. & 8.

a l. sed si §. ult. ff. de rebus eorum &c. l. æquissimum §. proinde ff. de usufruc. l. aut damnum §. si calcariam ff. de pœnis. l. 6. ff. de captivis.
b cap. 32.
c Pancirol. lib. 1. variar. cap. 41. lib. 1. memorabil. cap. 61
d Proverb. cap. 7. v. 22.

bentur, ita vinculis meretriciis perpetuæ addicitur servituti adolescens imprudens, ut scribit Cornelius a Lapide ad textum illum. Quod autem apud Israelitas usurpatum existimo, ut furiosi clauderentur, & custodirentur, illud apud Græcos etiam servatum fuisse non diffiteor; tum quia de curatore diserte mentionem facit Samuel Peritus in legibus Atticis *a*; tum quia etiam Sophoclem in judicio a suis filiis vocatum fuisse scimus, ut tamquam furiosus, & desipiens a re familiari removeretur, curatoremque acciperet, quia propter studium tragœdiarum in summa senectute rem familiarem negligere videbatur. Absolutus tamen est, quia carmen protulit, quod minime desipientis erat. Cæterum vere furiosus sit fuisset, non dubitasset Archon Græcorum Judicum Princeps filios sapientes insipienti patri curatores dare, quorum consilio, & opera non solum patrimonium, sed & corpus, ac salus furiosi procuraretur, ut Julianus loquitur *b*; pietas enim parentibus (etsi inæqualis est eorum potestas) æqualis debetur *c*. Ut autem a Græcis pleraque regendæ Reipublicæ exempla Romani accepere, ita & illud inter leges duodecim Tabularum retulerunt anno ab Urbe condita 301. *Si furiosus est, Agnatorum, Gentiliumque in eo, pecuniave ejus potestas esto a*. Qua lege, ut ingenue fatear, nonnihil immutatum est ex Græcis constitutionibus, quibus cautum erat; *Tutor is ne esto, qui Agnationis jure hæreditatem pupilli potest herciscere*: quorum is sensus est, si Petito credimus, remotioribus quidem Agnatis tutelam deferri, quippe qui vel nullam, vel remotam spem succedendi habent, si pupillo, vel furioso quicquam humanitus accidisset, non autem proximioribus. Romanis contra magis placuit, ut, qui commodum successionis speraret, is tutelæ incommoda perferat: sed hoc nihil ad rem præsentem. Hoc idem Lætoria lege fuit postmodum constitutum: (6) incertum, de prodigis ne lex loqueretur, qui casus a lege duodecim Tabularum prætermissus fuit, an potius lex Lætoria id confirmaverit, quod a lege duodecim Tabularum cautum fuerat *b*. Quod si quæratur, quorsum hæc ad custodiendos furiosos? Respondent verba legis: *In eo potestas esto*. Non enim id de imperativa potestate intelligamus velim, sed de directiva, ne, ut intellectu, ita & capite minui fu-

a lib. 6. tit. 7.

b l. consilio. 6. ff. de curat. furios. *c* l. furiosæ. 4. ff. eod.

a Cic. 2. de Invent. 3. Tuscul. quæst. Auct. ad Herenn. l. 1.

b Hotom. & Giphan. in §. 3. de curat.

(6) Auctor. *Incertum, de prodigis ne lex loqueretur, qui casus a lege duodecim Tabularum prætermissus fuit, an potius lex Lætoria id confirmaverit, quod a lege duodecim Tabularum cautum fuerat*.

Non me latet, cum eos, quos ad oram paginæ auctor adscripsit, tum alios etiam, dubitasse, de prodigis alienæ curæ subjiciendis an lex XII. tab. quicquam statuerit, an id juris potius defluxerit ex Lege Lætoria, quæ cum aliæ, tum caput etiam complectebatur de curatore minoribus XXV. annis imponendo, qui male rem suam agerent (*a*). Nam alioqui vix reperias, inquit Giphanius, (*b*) quid induxerit lex Lætoria: Nec vero etiam me latet, non recte satis adferri verba Ciceronis vel III. Tusculanarum, vel lib. II. de Inventione, quasi iis aperte doceamur, legem XII. tab. Prodigorum Curam adgnatis dedisse: Nam utroque loco Furiosorum tantum a Cicerone fit mentio: sed tamen cum Prodigorum quoque curam, & custodiam a lege XII. tab. repetant Ulpianus (*c*) & Gajus (*d*) hoc in dubitationem adducere, haud scio an prudentis hominis esse judicemus, quando ætate veterum Jurisconsultorum exempla legum XII. tab. extitisse, ex eorum commentariis, quæ occurrunt in libris Pandectarum, intelligimus. Sed illudne consequetur, si quidem ita se res habeat, nihil esse, quod hac in re novi juris induxerit Lex Lætoria? Extant Ulpiani verba in fragmentis, (*e*) qui postquam scripserat: Lex duodecim Tabularum furiosum, itemque prodigum, cui bonis interdictum est, in curatione jubet esse agnatorum: subjicit, ad eos legem spectare, *qui intestato, non ex testamento hæredes facti sint patri*. Ad quem locum respiciens Jacobus Gothofredus (*f*) ait: Ex quo apparet, hoc caput, legis superioris, quæ de intestato patre est, partem esse, atque huic legi locum non fuisse, nisi intestato heres furiosus, ac prodigus filius esset. Hæc Gothofredus. Sed quid? nonne ratio suberat eadem prospiciendi iis quoque aut furiosis, aut prodigis, qui ex testamento patri heredes essent? Suberat quidem: sed fortasse interpretatio Fori, quæ latis legibus XII. tab. consecuta est (*g*), dubitavit, an verbis tantum hujus legis hærendum esset religiose, an liceret sententiam porrigere ad eam speciem, quæ verbis non contineretur. Satis constat, cum in aliqua lege quid subobscurum, aut perplexum videretur, nova lege, vel S. C. explicatum, aut productum fuisse. Quid ergo, si Lex Lætoria dubitationem Fori sustulerit, quod attinebat ad minores XXV. annis adolescentes, seu intestato, seu ex testamento heredes essent, jubens ut æque omnes, qui furiosi, vel prodigi esse probarentur, alienæ traderentur curæ atque custodiæ? Nonne si hoc fecit Lex Lætoria, actum non egit, non confirmavit illud modo quod lege XII. tab. cautum fuerat, sed aliquid etiam novi juris induxit? Ac veri quidem simile videri potest, ita legem Lætoriam ampliasse que arctius lege XII. tab. comprehendebantur, sicut jus Prætorium vel in decernendis Curatoribus (*h*) vel in tribuenda restitutione in integrum, si absque Curatoribus initæ conventiones essent (*i*), ampliavit id, quod Lege Lætoria constitutum fuerat; sicut denique Imp. M. Antoninus Philosophus, teste Capitolino in ipsius vita (*k*) quum ante nonnisi, ex Lege Lætoria, vel propter lasciviam, vel propter dementiam darentur, ita statuit, ut omnes adulti Curatores acciperent, non redditis caussis: hoc est, pubes omnes minores XXV. annis acciperent curatores, unius ætatis ratione, sine discrimine, bene an male rem suam administraturi viderentur: quod Ulpianus indicare voluit (*l*) cum ait: Et ideo hodie in hanc usque ætatem adolescentes curatorum auxilio reguntur, nec ante rei suæ eis administratio committi debebit, quamvis bene rem suam gerentibus. Non ergo Clariss. Auctori, ac præstantibus, quos ipse secutus est, viris assentiri possum, cum suspicantur, aut caput de curatore prodigi non esse legis XII. tab. aut si quidem fuit, legem Lætoriam nihil novi juris condidisse: Non est enim, ut alterutrum fuisse opinemur, cum utrumque esse potuit; quod ex iis, quæ a me observata sunt, satis colligi posse arbitror. Hæc tamen non eo scripsi, ut Clariss. Auctoris dicta oppugnarem, qui docte ac erudite tractationem & instituit, & absolvit; sed ut ea, quæ ipse addere potuisset, nec voluntarie prætermisit, adjicerem. (*H. F. C. D.*)

(a) *Capitolin. in Vita M. Ant. Philosophi*.
(b) *Loco ab Auct. citato*.
c *In frag. tit. 12. de curatoribus §. 2. & in L. pr. ff. de curat. fur. &c.*
(d) *In L. 13. ff. de curat. furios. &c.*
(e) *Tit. 12. de Curatorib. §. 2. & §. 3.*
(f) *In probat. ad* XII. *tab.* V.
(g) *Pomponius in L. 2. ff. de orig. jur.*
(h) *Ulp. in frag. l. c.*
(i) *Tit. ff. de minor.*
(K) *Cap.* XI.
(l) *In L. 1. §. 3. ff. de minorib.*

riosus dicatur. Verumtamen ait lex, *in eo potestas esto;* quia consilio, & opera curatoris defendi debet non solum patrimonium, sed & corpus, ac salus furiosi *a*. Quare id, quod Venusinus Poeta de furioso homine cecinit *b*.

a d.l. consilio 6.

b lib. 2. sat.

...... Interdicto huic omne adimat jus Prætor, & ad sanos redeat tutela propinquos;

de ea curatione accipiendum est, qua non modo bonis consulatur, verum etiam personæ ab eo, qui custodiendum furiosum a Prætore accepit *c*. Perbelle, & apposite Plato lib. 2. de legibus, qui iisdem circiter annis cum legibus duodecim Tabularum suas quoque leges edixit, quippe qui natus ab Urbe condita anno 325. florentes adhuc Decemvirales Constitutiones, minimeque antiquatas exequi potuit, ac imitari: *Nemo furiosus palam in Urbe cernatur*, inquit, *sed furiosum propinqui domo, quomodocumque possunt, custodiant. Quod nisi fecerint, mulctentur, qui maximi census sunt, drachmis centum, sive servum, sive liberum minus diligenter custodiant; Qui secundi, quatuor de quinque minæ partibus; Qui tertii, tribus; & duabus, qui quarti.* Itaque hoc jure usi semper sunt in quacumque bene constituta Republica, ut furiosi a cæteris separarentur, ne sibi, aut aliis nocerent; quemadmodum, neglecta eorum custodia, usuvenisse certo scimus; ut Empedocli furore acto, qui in Etnæ voraginem insiliit: Ajaci, qui præ ira insaniens pecora trucidabat, ac se ipsum postea confodit. Quare Galenus, qui secundo Orbis redempti sæculo floruit, narrat, Romæ phreneticum quendam domi cum lanifici puero contentum fuisse; qui surgens e cubili ad fenestram accessit, & prætereuntes interrogavit, juberent ne puerum projici; quod cum illi jussissent, illico puerum dejecit *d*. Et Saxo Grammaticus refert, enormis magnitudinis hominem apud Suevos fuisse nomine Hartenum, cui duodecim Athletæ contubernales inditi erant, quibus id demandatum officii, ut, quoties illum præsaga pugnæ rabies incessisset, vinculorum remedio oborti furoris impetum cohiberent *e*. Ac tandem sæculo proxime elapso memoriæ proditum est, Petrum secundum Lusitaniæ Regem, quod compos mentis non esset, Regia potestate fuisse spoliatum, ac ad Terzeras insulas adductum; quo loci Alphonsi Henrici Fratris jussu custodiis adhibitis servatus est. Hinc D. Pius, Marcus, & Commodus Imperatores rescripsere, eum, qui insaniæ, aut furoris morbo laborat, in vincula publica conjiciendum esse, non quidem ad pœnam, sed ad securitatem proximorum; sin minus, a suis, vel etiam in propria villa custodiendum *f*. Quod totidem verbis expressit Paulus Ægineta, ubi de Maniacis verba faciens medicos docuit, furiosos vinciendos esse, ne vel sibi noceant, vel aliis, ac clathratis repagulis concludendos, ne evadere aliquo modo possint: quemadmodum Petrus Forestus narrat, se novisse Sacerdotem insanum multis annis in carcere detentum a juvenili ætate ad seni-

c l. quia 14. ff. de testam. tutel.

d lib. 4. De locis affect. cap. 2.

e Saxo l. 7.

f l. congruit 13. § furiosi & l. seq. ff. de Off. Præsul.

lem progressum, qui hymnos, collectas, & alia, quæ in Missa canuntur, cantitabat *a*. Ita igitur se res habet, ut furiosi, si fieri possit, a propinquis sint custodiendi; si vero id non patiatur rei familiaris angustia, in vincula publica conjiciantur *b*: necessitas enim magnum humanæ infelicitatis patrocinium est, ut Seneca loquitur *c*. Exinde effluxit vulgare illud, quod Adagii loco circumfertur; *ad Agnatos deduci;* quod de furiosis, ut ab Agnato curentur, nemo est, qui non intelligat; juxta Horatianum illud; *Cognatorum opibus, curisque refectus d*. & Columella Catonem dicere solitum ait; *eum, qui agrum incoleret nec salubri cœlo, nec fertilem, velut commotæ mentis ad Agnatos, & Gentiles esse deducendum e*. Nec non Varro: *Qui salubrem locum negligit, mente captus est, atque ad Agnatos, & Gentiles deducendus f*. Hæc autem privata vincula adhibebantur, *si possent per necessarios contineri furiosi*, ut Ulpianus ait *g*: quæ sane potentiæ præsumptio ad fortunas Agnatorum referenda est; quemadmodum, *si non possint per necessarios contineri*, ad inopiam Agnatorum pertinet, qui suis sumptibus custodire domi non possint, & furiosos alere, non vero ad infirmitatem instrumentorum. Quis enim tam effrænatus, & præceps est, quem catenæ, vincula, nervus, compedes, aut similia continere non valeant; Verum enimvero quod dicimus, furiosum publico carcere custodiendum fuisse, id tandiu obtinuisse putaverim, quamdiu nullus alius locus aderat, quo tales furiosi continerentur. Cæterum ubi semel patere Domus publicæ cœperunt, quibus libenter ægri corpore hospitaliter reciperentur, carcerum, tamquam asperior, usus reprobatus est, atque rejectus. Qua in re D. Hieronymus testatur *h*, anno ab Orbe reparato 400. Fabiolam quandam Matronam Optimam, & splendidam Nosocomium ære, quo maxime abundabat, suo construxisse ad recipiendos, & curandos ægrotos, qui antiquitus in Insula Tiberina decumbebant, ubi Ædes Æsculapii erant *i*; & in Epidauro, Coo insula, ac Trica ad ejusdem Numinis Ædes magna ægrotorum copia nutriebatur, tabellæque cum curationum inscriptionibus pendebant *k*. Quæ cum ita sint, quod Seneca Valetudinarium appellet locum, quo valetudinis causa homines conveniebant, id de privato æque, ac publico loco accipi potest; quamquam alterutrum statuere Gruterus ad eundem ausus non fuerit *l*. Jamvero hujusce hospitalitatis usum adeo receptum postea fuisse patet, ut Honorius, & Theodosius circa annum salutis 405. Parabolanos, qui ad curanda debilium ægra corpora deputabantur, sexcentos constitui præceperint *m*. Etenim Parabolani dicti erant, non quasi medici essent, & multis Parabolis abundantes, ut Accursius suavissimus interpretatur (risum teneatis Amici?) sed quod quasi adscripti glebæ famulitio Hospitalium deputati erant, ex Alciati sententia *n*: quemadmodum Xenoparochi appellantur ab Arcadio Charesio, qui munera præbent hospitibus *o*. Rursum Justinianus Cæsar anno Domini 521.

a lib. 1. Observat. Medic. cap. 30.

b Farinac. quæst. 93. n. 35.

c lib. 9. Declamat. 4.

d lib. 2. Ep. ad Florum.

e l. 1. de re rust. cap. 2.

f l. 1. de re rust.

g l. congruit §. furiosi cit.

h Epist. 30. ad Oceanum.

i Mercurial. l. 1. var lect. cap. 13.

k Strabo l. 8. Geograph.

l lib. 1. de Ira cap. 16.

m l. Parabolani 18. C. de Episc. & Cleric.

n lib. 4. dis. punct. c. 9.

o l. numerum 18 ff. de muneribus &c.

pluribus privilegiis Nosocomia auxit, quorum singula a Tiberio Thrace anno 571. confirmata plene fuisse, Pauli Diaconi testimonium confirmat *a*; quæ tamen omnia generalia sunt; nam Cæsar-augustæ tantum, vulgo *Saragosa*, domus publica animi morbo laborantibus dedicata postmodum fuit *b*; & in Mediolanensi Civitate insignis pietate Vir Odibertus anno Christi 820. Nosocomium publicum erexit ad hoc, ut eo reciperet, qui mentis sanitate carentes curationem quærerent Medicorum.

a lib. 17. Hist. lib. 22. Cod. de Sacr. Eccles.

b Pascasius Justus lib. 1. de Alea.

CAP. XVII.

De Decanico, seu Carcere reorum Ecclesiasticorum, cujus occasione de Origine, & progressu Jurisdictionis Ecclesiasticæ in criminibus coercendis.

Quemadmodum plura sunt Carcerum vocabula, quibus pro Regionum diversitate, aut vario loquendi usu distinguebantur custodiæ reorum; ita apprime facit ad rem præsentem, quod Decas Ephororum Carcer appellabatur, de quo sic Plutarchus in Agide: *His auditis, Ephori morte damnatum, ut in Decada ipsum deducerent, præcepere. Est autem Decas in carcere locus, in quo morte damnatos strangulari consuetudo fuit.* Idem ibidem: *similis huic locus Tullianus Romæ a Tullo Hostilio institutus, unde nomen accepit, noxiorum supplitio destinatus.* Hæc qualis qualis similitudo vocabuli (quicquid de allusione, & derivatione Græca Cujacius, & Gothofredus disputaverint) viam mihi sternit, ut intelligam, quid sibi voluerint Arcadius, & Honorius Imperatores, anno salutis 396. statuentes, non licere Hæreticis quicquam damnati cultus exercere in *Decanicis c*. Nam quamquam male confundant nonnulli *Diaconicum* cum *Decanico*, Pithæus tamen in notis ad legem illam testatur, ex glossa manuscripta ad Concilium Laodicense Canone 21. Diaconium nihil aliud fuisse quam Ecclesiæ sacrarium, sic dictum, quod Diaconum curæ incumberet; Decanicum vero carcerem Ecclesiasticum fuisse dicit, seu carcerem Canonicali disciplinæ ex Juliani Antecessoris auctoritate, constitutione 73. in illis verbis: *Executor autem litium constitutus in Decanicis Ecclesiarum recludatur, pœnas competentes luiturus.* Quod videtur Justinianus Cæsar confirmare, ubi ait: *Et retrudantur in locis, quæ Decanica nuncupantur, pœnas competentes passuri d.* Carceres tamen, seu Decanica hujusmodi magis ad pœnitentiam peragendam, quam ad luendum crimen adhibita fuisse, suadet Hibernensis Concilii Canon *e*, ubi hæc habentur: *Presbyter si fornicationem fecerit, quamquam secundum canones Apostolorum debeat deponi, tamen juxta auctoritatem B. Papæ Sylvestri, si in vitio non perduraverit, sed sua sponte confessus adjecit, ut resurgat, decem annis in hunc modum pœniteat: tribus quidem mensibus privato loco a cæteris remotus pane, & aqua a vespera in vesperam utatur*: & quæ sequuntur ibidem, *usque ad decennium.* Huic privato, & a

c l. 3. Cod. de Hæret.

d Novel. 79. c. 3. in fin.

e c. ult. Dist. 82.

A cæteris remoto loco convenit Monasterium, quod Carcer appellatur a Sancto Joanne Climaco: *Locus erat*, inquit, *ab ipso Monasterio uno dumtaxat lapide, seu milliari, sejunctus; Carcer dictus, illætabilis prorsus, & omnibus corporis gaudiis destitutus. Nullus ibi umquam culinæ fumus cernebatur, non vinum, non oleum in cibum adhibebatur; non aliud quicquam e foco, præter panem, & minuta olus cula, in mensam inferebatur. In hoc eos, qui post religiosam professionem in peccatum prolapsi erant, ita concludebant, ut pedem efferre numquam possent.* B *Nec plures simul jungebant, sed singulos seorsim, aut, ut plurimum, binos. Nullus ibi lectus quieti positus, nulla munditie, nullum adversus frigora vestis munimentum: rupta, & lacera omnia, & inquinata, sordibusque vermium scatentia.* Nondum tamen, ut ad vetus illud Decanicum revertamur, in Ecclesia Christi constitutum erat, ut jurisdictio aliqua esset, seu potestas judicandi cum Imperio; id enim proprie jurisdictio est *a*. Quare in libro Codicis primo Titulus est inscriptus, De Episcopi Audientia; C quæ nihil est aliud, quam simplex notio sine potestate, & imperio *b*. Et hoc ipsum confirmatur ex facto D. Polycarpi Episcopi Smirnæ, qui fuit D. Joannis Apostoli discipulus: ille namque interroganti Proconsuli per hæc verba respondit: *Tibi quidem rationem reddere non me piget; præceptum enim nobis est, ut Magistratibus, & potestatibus a Deo constitutis honorem debitum exhibeamus, qui nobis ipsis nihil noceat c.* Jamvero tametsi Constantinus Imperator fundamenta quædam Jurisdictionis D Ecclesiasticæ videatur jecisse *d*; ea tamen ad civiles controversias, non ad criminalia judicia pertinebant. Cæterum in criminalibus, nullo excepto crimine, olim ex Christianorum Principum Constitutionibus Clerici subjecti fuerunt civilibus legibus, & Magistratibus; quod ex Epistolis Gregorii Magni Summi Pontificis luculenter apparet *e*. Itaque post annum salutis 630. ab Heraclio Imperatore constitutum fuit, ut Ecclesiasticæ personæ tum in Civili, cum in criminali judicio coram Ecclesiastico Judice conveniendæ E essent in Orientali Ecclesia *f*, quod etiam ad Occidentalem Ecclesiam trajectum fuit: verumtamen non sine cunctatione aliqua; quia an. 1220. opus fuit, ut Fridericus secundus sanciret, nullo modo posse ad Forum sæculare trahi Clericos sive de civili, sive de criminali judicio ageretur *g*. Nec, antequam edicerentur constitutiones hujusmodi, quicquam Episcopis competebat, nisi ut mulctam indicere Ecclesiasticis personis possent, si crimen fuisset Ecclesiasticum; quod Justinianus Cæsar primitus constituerat *h*. F Igitur quo ævo merum, mixtumve imperium Ecclesia habere cœpit, eodem Decanica usum veri, & proprii carceris habere cœperunt, quibus clerici æque ac Monachi, confuso discrimine, continebantur: nondum enim Monachi ab Episcoporum Jurisdictione exempti erant. Enimvero Monachos sub jurisdictione Episcoporum tum primum fuisse, ex eo præsertim deducitur, quod in Agathensi Concilio cautum fuerit; *i Ne Mo-*

a l. ult. Cod. ubi & apud quem &c.

b l. nationem ff. de Verb. signif. l. ait Præt. ff. de re jud.

c Euseb. lib. 4. Hist. Eccl. cap. 15.

d Sozomen. lib. 1. cap. 9.

e lib. 2. Ep. 11. lib. 11. Ep. 56.

f Nov. 83.

g Auth. statuimus C. de Episc. & Cler.

h Nov. 83. & 123.

i can. 27. & Nov. 5. c. 1.

nasterium novum, nisi Episcopo aut permittente, aut approbante, ullus accipere, aut approbare præsumat. Et in Concilio Chalcedonensi anno 451. decretum legimus, *a* ut omnia Monasteria sub Episcoporum potestate essent; licet placuerit postea nova Monachorum Cœnobia non esse instituenda, nisi habita Romani Pontificis approbatione. *b* Posterioribus autem temporibus cum Episcopi Monachos sibi subjectos severe, & rigide nimium tractarent, Gregorius Magnus in Concilio Lateranensi, cui & ipse interfuit, decrevit, ut ibi legitur, Monachos non esse imposterum Episcopis, locorumque ordinariis subjectos *c*: quamquam diversum statuat de hujusmodi exemptionibus Monachorum ab Episcopi obedientia solutorum Barbosa *d*, quod extra instituti operis scopum est. Ita igitur se res habet; exemptis ab Episcoporum potestate Regularibus, singuli Abbates, Prælati, aut quovis modo Præsides Sacri carcerem intra sua claustra habent, quibus contineantur subditi delinquentes; quod satis concordi Doctorum sententia, atque hodierna etiam Praxi usu receptum scimus *e*. Et ratio est, quia jurisdictio sine modica coercitione nulla est: adeoque quemadmodum Abbas habet jurisdictionem in Monachos; ita jurisdictionem hanc suam tueri jure potest pœnali judicio.

a can. 6.
b c. ult. de religios. domibus.
c cap. quam sit. 17. q. 2.
d De jure Ecclesis ca.
e ad l. unicam Cod. ubi quis Decurio &c.

CAP. XVIII.

De alimentis impacto in Carcerem præstandis; cujus occasione quænam ea fuerint, & a quibus præstarentur.

IMpactos in Carcerem alendos esse, ut innocentia, vel supplitio salvi esse possint, multis quidem rationibus suadetur, sed ex ea maxime, quod in præstatione alimentorum non consideretur status accidentalis personæ, sed naturalis, cujus intuitu alimenta nemini deneganda sunt *f*. Unde in Proverbiis humaniter edocemur: *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum g*. quemadmodum autem expedita satis res est, eum, qui ex bonis, vel in bonis habet, propriis sumptibus esse enutriendum, (non enim, etsi in vinculis sit, idcirco bonorum suorum dominium amisisse dicetur; alioquin plerique innocentes necessario sumptu egerent *h*,) ita non omnino perspicuum est, a quonam sint præstanda alimenta custodiis pauperibus. Quod si illud tamquam præliminare hujus capitis contendam statuere, quis in subjecta materia pauper habendus sit, Menochius, & Mascardus in Praxi luculenter me docent, totam rem hanc in Praxi arbitrio judicis remittendam esse *i*; quamquam aliter jure veteri se res haberet, ut appendicis loco Capite sequenti dicemus. Satis igitur erit ad rem enucleandam statuere, carceribus contineri quem posse vel ex causa criminis, vel ex causa obligationis civilis: ut priori casu, si solvendo non sit, a Fisco per annonæ Præfectos, seu mensores frumentarios eorum datis tesseris; posteriori autem casu a creditoribus, quorum intuitu conjectus in carce-

f lib. 1. ubi Bald. Cod. qui non possint ad libert. &c.
g cap. 25.
h l. reo criminis ff. de solutionib.
i lib. 1. de Arbitr. casu 63. nu. 7. de Probat. conclus. 1144. num. 4.

A
rem fuerit, alimenta illi præstanda sint. Ad primum quod attinet; testem habemus Senecam in hæc verba: *Frumentum publicum tam fur, quam perjurus, & adulter accipiunt, sine delectu morum, quisquis civis est, cum aliquid est, tamquam civi, non tamquam bono datur a*. Quibus verbis mirum in modum respondet D. August. sententia. *Non ergo*, inquit, *suscipiamus peccatores propterea quod sunt peccatores, sed tamen eos ipsos, quia & homines sunt, humana consideratione tractemus b*. Porro morem hunc pauperum alendorum, tametsi fuerint vinculis obstricti, vetustissimum fuisse,
B
ex Seneca patet, qui Sabinum quemdam ex carcere in Senatum fuisse introductum dicit, ut diaria acciperet *c*. Postmodum vero ab Honorio, & Theodosio Imperatoribus constitutum fuit, ut victualis substantia Commentariensibus assignaretur, per quos vinctis præstarentur ea, quæ ad quotidianum victum necessaria esse viderentur *d*. Illud autem injicitur scrupuli ex allegata Imperatorum Constitutione, quod victualia illa dicant præstanda esse *Libellis duobus, aut tribus diurnis*:
C
neque enim apud Auctores convenit, quid Libellus, vel Libella fuerit. Andreas Alciatus *e* existimat, rescriptum esse accipiendum de diaria quadam frumenti mensura, qua Athenienses usos fuisse ex Aristophane refert. Huic conjecturæ multum videtur ponderis addere Oratio Martii Trib. Pleb. apud Sallustium: nam cum menstruum in capita non plus quinque modios lex frumentaria definiret, id calumniatur Tribunus, & ait; Exiguum eum modum esse, fere comparandum cum
D
alimentis carceris: igitur quia carcerum alimenta frumentariis mensuris præstabantur. Budæus tamen in tractatu de Asse, & partibus ejus *f*, multis Ciceronis auctoritatibus adductus putat, Libellam pro nummo esse accipiendam: cui quidem videtur veluti ansam conjectandi præbuisse Plinius, ubi ait *g*; *Populus Romanus ne argento quidem signato ante Pyrrhum Regem devictum usus est. Libralis, unde etiam nunc Libella dicitur, & dipondius appendebatur assis*. Plautus quoque in
E
Pseudolo meminit: *Siquidem Hercule etiam supremi promittas thesaurum Jovis, tibi Libellam argenti nunquam credam*: & rursum: *sed tu bone Vir flagitare sæpe clamore in foro, cum Libella nusquam est*. Ita per translationem Libellam ad exiguam hæreditatis partem Tullius retulit, cum ad Atticum scriberet *h*: *fecit palam te ex libella, me ex teruncia hæredem*. In hac autem dubia, & controversa vocabuli explicatione Budæo magis, quam Alciato consentio, Libellamque pro nummo accipio. Nam certe Imperatores ibidem Com-
F
mentariensibus statuunt libellam unam, vel duas esse assignandas ab judicibus iis, qui huic muneri præsint, quarum sumptibus proficiant alimoniæ pauperum, & lavacris balneorum, quibus non nisi emptis uti quis poterat. Quippe Balneatori, seu Balneorum Præsidi quadrans pretio vulgo persolvebatur; exceptis pueris ante annum decimum quartum; juxta illud Juvenalis:

a lib. 4. de Benef. c. 28.
b c. duo ista 23. q. 4.
c lib. 4. Controvers. 27.
d l. judices 10 Cod. de Episc. aud.
e lib. 1. Parerg. cap. 17.
f lib. 1.
g lib. 33. c. 3
h lib. 7. Epistol. 2.

Nec pueri credunt, nisi qui nondum ære lavantur.

a Satyr. 2. v. 152.

Addo: nam si libella mensura esset, ea certe distingueretur a quantitate, quæ in frumento assignando congii loco adhibebatur: modio enim frumentariam largitionem metiri Romanos solitos, Lipsius auctor est *a*. Aquam etiam poculenti loco inclusis fuisse assignatam crediderim, si conjecturis agendum sit. Præterquam enim, quod D. Hieronymus in Danielem cap. 4. scribit, decem panis uncias diurnas, & aquæ tertiam sestertii partem diarii loco fuisse; scimus etiam ex Fornerio *b* locum esse, ex quo colligi possit, diurnum vinctorum cibum fuisse panem purum unum in singulos homines, & aquam meram potum: quæ quidem Seneca *c* morali plenus Philosophia satis esse ad felicitatem exclamat: *Habeamus aquam, habeamus polentam: Jovi ipsi de felicitate controversiam faciamus*. Et Epicurus in Epistola ad Menæceum; *Polenta, & aqua summam voluptatem præstant, si quis illa indigens sumit*. Hæc præter stratum, vestes, medicamenta, & hujusmodi exhibebantur, quoniam sine his ali corpus non potest *d*. Ut ut sit de jure civili, hoc ipsum sacris etiam constitutionibus legimus definitum; quandoquidem in Concilio Aurelienſi quinto celebrato sub Pelagio primo hujus nominis Pontifice Anno Domini 556. Canone septimo, legitur: *Id certe etiam miseratione condicimus, ut qui pro quibuscumque culpis in carceribus deputantur, ab Archidiacono, seu a Præposito Ecclesiæ, diebus singulis Dominicis requirantur, ut necessitas vinctorum secundum præceptum Divinum misericorditer sublevetur; atque a Pontifice instituta fideli, & diligenti persona, quæ necessaria provideat, competens victus de domo Ecclesiæ tribuatur*. Postmodum ab Eugenio quarto ex Nobilissima inter Patricios Venetos Condulmeriorum Familia, anno fere Salutis 1431. constitutum fuit, Visitatores in urbe Roma creari, quorum officium esset vinctis, & carcere inclusis undequaque consulere; quod non est hujus loci diligentius enucleare; quemadmodum in Christiana qualibet, sanctеque constituta Republica religiosæ domus, & piæ extant hominum societates, quas vulgo *Confraternitates* appellamus, quarum curæ pauperes inclusi videntur divinitus commissi, ut ab illis ex eleemosynis undequaque quæsitis alantur, si carcere ex causa criminis contineantur. Quod si ex causa æris alieni id contigerit, aliter statuendum est. Hos quoque alendos esse, sed ab iis a quibus in carcerem impacti sunt, negabit nemo: quandoquidem feræ ipsæ ab illis sunt enutriendæ, qui eas incluserunt *e*. Extat autem hujusce rei fundamentum in fragmento legis duodecim Tabularum, cujus mentionem fecimus supra Cap. 12. Verumtamen apud Interpretes non convenit, quæ sit verior illius legis lectio. Fornerius *f* non probat, quod alii vertant: *Libras farris in dies dato*: Infinitum quippe est, inquit, libras farris dare: multo magis ex eo, quod sequitur: *si volet, plus dato*: Ex quo propter comparatorum legem nihil certi dijudicari potest, si primum, ad quem refertur, modum taxare non possumus: neque putat ille, conclusis, & otiosis corporibus educandis, recreandisve, verius quam alendis, hæc dari; cum nautis, militibus, artificibus, fabris, colonis, opus rusticum facientibus angustiora alimenta exhibeantur. Quamobrem adducitur, ut legat: *Si volet, suo vivito: ni suo vivit, qui eum vinctum habebit, libras farris in dies dato*; idest, libræ semissem, seu selibram: quod & in medicorum usu est hodie, ut S. pro *semis* annotetur; quod etiam in notis antiquorum adjiciebatur. Profecto ingeniose magis, quam vere: nam libra S. non selibram, sed sesquilibram denotat; quæ sane selibra angustior esset quolibet alimento diurno: namque Livius noster Sp. Mælium inducit, bilibre farris civium libertatem ementem; & militibus libram farris, & sestertios vini conferri testatur *a*. Verumtamen non video, quid scrupuli sit injiciendum huic rei, etsi *libras* contra Fornerium legamus: Siquidem si *libras* conferas cum *in dies*, sensus, & ordo erit, singulas libras in dies singulos: quod satis expresse, & apposite ad rem, de qua quæritur, indicat Horatii auctoritas, ut de libra farris debeat fragmentum illius legis intelligi *b*.

b lib. 1. Elector cap. 8.

lib. 1. select. cap. 6.

d Epist. 110.

e l. verbo victus cum seq ff. de V. S.

f l. quemadmodum 29. §. Magistratus ff. ad l. Aquiliam.

g lib. 1. selector. c. 6.

a lib. 4. & 7. Histor.

b lib 1. Sat. 5.

Denique cur unquam fugisset, cui satis una
Farris libra foret?

Quare expedite magis Rævardus pro *libras*, *libram* reponit, ut difficultatem a Fornerio excitatam vitemus, aut diluamus. Porro legem 12. Tabularum in hac parte fuisse observatam, probat Terentius alibi citatus in Phormione: *Mihi sciunt nihil esse. Dices, ducent damnatum domum. Alere nolunt hominem edacem.* Quamquam Boeclerus nollet, Poetam respexisse hic Romanos mores de nexis in vincula ducendis; imo peccasse putat, si hoc fecit Terentius; Græcos enim, non Romanos mores respicere debuit; quibus si similes sæpe Romani fuerunt, non horum tamen, sed illorum auctoritatem sibi propositam meminisse debuit Terentius. Attamen vel nos Plutarchus in Solone fefellit, vel verius est, etiam apud Græcos id moris invaluisse, ut debitores egentes necterentur. Sed quid nobis aut cum Boeclero invidiæ, aut cum Terentio affectionis, ac studii? Id ipsum Plautus in Menæchmo confirmat *c*.

c Act. 1. sc. 1.

Nam ego ad Menæchmum nunc eo, quoi jam diu
Sum judicatus: ultro eo, ut me vinciat.
Nam illic homo homines non alit, verum educat,
Recreatque: nullus melius medicinam facit.

Ridet namque Comicus avaritiam, sævitiamque dominorum, qui fugitivis servis inducunt compedes: quasi deceat magis esca, atque potatione illos vincire, ne fugiant, ut vafre, & facete Peniculum allo-

alloquentem inducit. Cum autem in propatulo sit, farris libram diurnam vinctis fuisse præstandam, dubium adhuc, pultis ne, an panis ea potius fuerit. Ac licet Cujacius putet *a*, panis libram esse dicendam, sunt tamen plura, quibus adducor, ut statuam, de pulte potius sensisse Decemviros. Enimvero Romanos non pane, sed pulte diu usos fuisse, argumento est, quod Pultifagos dictos eos inveniamus, quod pulte nutrirentur *b*. Conjectura tamen in spongiam incumbat. Illud pro coronide definiendum constitui: Quid si plures creditores fuerint diversam rei creditæ sortem referentes inter se, virili ne tenebuntur portione vinctum debitorem alere; an vero pro pecuniæ creditæ modo tenebitur quilibet alimenta præstare? Posterius existimo verius esse, quia quæ commodi spes illi futura est, eadem incommodi ratio esse debet *c*. Jam vero quota quælibet utilitas, quæ ex bonis debitoris futura est, ea certe pro cujusque creditoris sorte erit eis assignanda: igitur ut par etiam utilitati incommodum partiantur. Hinc veteri duodecim Tabularum lege supra relata cavebatur, debitorem non solvendo interimi jure a creditoribus posse; & partes corporis inter creditores secari; quod pro facti atrocitate numquam a Romanis servatum fuit, nisi mavis ea verba legis, *Partes secanto*, non ad corporis, sed ad bonorum portionem referre; Sic enim Seneca: *si debitor*, inquit, *foro cesserit, portionem feram d*. Unde sector, si Asconio nostro credimus, ut par est, dicitur æstimator, & redemptor bonorum damnati, & proscripti, qui spem sectans lucri sui bona omnia auctione vendit, & semel inferre pecuniam vel ærario, vel sociis solet. Sed hæc obiter dicta velim. Illud corollarii notandum loco venit, ut, quod diximus supra, criminis reum, si solvendo non sit, ex ærario publico alendum esse, intelligendum sit, si per modum inquisitionis procedatur: nam si in processu ordinario versemur, Accusator, qui petiit a judice, ut reus vinciretur, sumptus necessarios præstare illi debet *e*.

a lib. 11. Observ. 22.
b Val. Max. lib. 1. cap. 1.
c l. secundum naturam. 10. ff. de R. I.
d l. 4. de benef. cap. 39.
e Const. Carolina Art. 204. ubi. Clasenius.

CAP. XIX.

Appendix capitis præcedentis, quis proprie Pauper diceretur apud veteres, pro intellectu l. nonnulli 10. ff. de Accusationibus.

Subtilis est, & admodum vera inter Egenum, & Pauperem distinctio, quod nempe secundum plus, & minus inter se distinguantur: quandoquidem pauperis est, qui aliquid habet; egenus contra, qui nihil penitus possidet. Martialis.

Non est paupertas, Nestor, habere nihil f. Seneca: *Non est, quod paupertas nos a Philosophia revocet; ne egestas quidem g*. Ac tandem Ovidius de Amore.

Cur nemo est Hecalen, nulla est, quæ noverit Irum?
Nempe quod alter egens, altera pauper erat.

Hinc in condemnatione personarum,

f lib. 11. Epigram. 33.
g Epist. 17.

A quæ in id, quod facere possunt, condemnantur, recte dicitur, ipsarum rationem habendam esse, ne egeant *a*; idest, ne desit ipsis victus, vestitus: plus enim est egenum quem dicere, quam pauperem, ut luculenter, & erudite Cujacius *b*. Ex his intelligere est, quid sibi velit Hermogenianus de exceptionibus excludentibus accusatorem respondens: *Nonnulli propter paupertatem, ut sunt qui minus quam quinquaginta aureos habent &c. c* Cum enim ibidem præsumat, eos aliquid, quamvis exiguum habere, *propter paupertatem*
B dixit, non autem *propter egestatem*. Non est tamen hæc difficultas, quæ politioris historiæ cultores angit, sed ea potius, unde sit, quod pauper apud Romanos diceretur, qui minus quam quinquaginta aureos haberet. Sciendum igitur est, Servium Tullium tertium Romanorum Regem omne in civitate discrimen primo condidisse, & ordines distinxisse, quibus aliquid dignitatis, & fortunæ interlucebat. Censum enim instituit, ex quo belli, pacisque munia non viritim, ut antea, sed pro modo pecuniarum fierent;& hunc
C ordinem ex censu descripsit: *Ex iis, qui centum millium æris, aut majorem censum haberent, octoginta confecit Centurias, prima classis omnes appellati. Secunda classis intra centum usque ad quinque, & septuaginta millium census instituta est. Tertiæ classis millium quinquaginta censum esse voluit. In quarta Classe censum quinque, & viginti millium decrevit. Quinta demum classis undecim millibus censebatur*: hactenus Livius noster *d*. Ex his tritum illud sermone proverbium effluxit,
D ut Classici appellarentur ii, qui magnæ auctoritatis homines essent: quo sensu classici testes, & auctores classici dicuntur apud Festum, & Agellium, deducta significatione ex eo, quod ditiores homines constituti in prima classe ex Servii Tulli distributione equites, & classici per quandam excellentiam appellabantur ex eodem Livio. Quo forte Juvenalis respexit *e*.

Quantum quisque sua nummorum servat in arca,
Tantum habet & fidei.

E Constituti vero in secunda Classe, vel in subsequentibus, infra classem dicebantur apud Budæum *f*; qui vero in infima paupertate erant, Proletarii, & Capite censi dicebantur; & Proletarii, quod officium eorum prolis edendæ fuerit, ut, cum parva re familiari minus possent Rempublicam juvare, sobolis saltem gignendæ copia Civitatem frequentarent *g*. Exactis postmodum Regibus, triplex tantum or-
F do haberi cœpit; Senatorius, Equestris, & Plebejus; qui identidem ex censu distinguebantur veste, & gradu. Porro quo ævo Reipublicæ fuerit hic triplex Ordo institutus, non constat. Verumtamen id ante Ciceronis ætatem contigisse, indicat ejusdem Tullii locus pro Muræna: *Lucius Otho vir fortis*, inquit, *meus necessarius Equestri ordini restituit non solum dignitatem, sed etiam voluptatem. Itaque lex hæc, quæ ad ludos pertinet, est omnium gravissima, quod honestissimo Or-*

a l. in condemnatione 14. ff. de R. I. l. qui bonis 6. ff. de cessione bonor.
b lib. 26. Observat. 3.
c l. nonnulli 10. ff. de accusat.
d lib. 1. Hist.
e Satyra 3. vers. 143.
f l. ult. ff. de Pignor. actio.
g Gell. lib. 16 cap. 10.

dini cum splendore fructus quoque jucunditatis est restitutus. Nam si utrobique suppeditatum Ordinem Equestrem dicit Tullius restitutum ex lege Roscia, consequens est, ante Ciceronem fuisse Ordinem equestrem, & alios. Utcumque sit de ejus origine, certissimum est, distinctos fuisse Ordines prædictos censu, veste, & gradu. Nam quantum attinet ad censum, census Senatorius erat quingentorum mille sestertium, 25000. aureorum, equestris quadringentorum millium. Horatius *a*.

a lib. 1. Ep. 1.

Si quadringentis sex septem millia desunt,
Est animus tibi, sunt mores, & lingua, fidesque,
Plebs eris &c.

Hanc census taxationem ampliavit postea Augustus *b* favore Senatorum, & pro Octingentorum millium summa duodecies H.S. taxavit. Ea porro est sestertium computatio, ut aureus, seu solidus valeret vigintiquinque denariis, idest centum sestertiis *c*: quod ostendit Tranquillus in Othone, qui Othonem tradit excubanti cohorti dividere solitum viritim unum aureum; quod describens Tacitus annalium 17. centenos sestertios dedisse Othonem attestatur *d*. Pari ratione etiam veste distinguebantur: nam Laticlavus erat vestis propria Senatorum; Anulus aureus insigne ordinis equestris. Unde Cajus ad edictum provinciale respondit, nuper ex indulgentia principis Antonini receptam esse aliam causam donationis, quæ dicitur honoris causa; ut ecce, si uxor viro laticlavi petendi gratia donet, vel ut equestris ordinis fiat, vel ludorum gratia *e*. De anulo aureo extat insignis locus Suetonii in Julio: *Existimatur etiam*, inquit, *equestres census pollicitus singulis; quod accidit opinione falsa. Nam cum in alloquendo, exhortandoque sæpe digitum lævæ manus ostentans affirmaret, se ad satisfaciendum omnibus, per quos dignitatem suam defensurus esset, anulum quoque æquo animo detracturum sibi, extrema concio, cui facilius erat videre concionantem, quam audire, pro dicto accepit, quod visu suspicabatur; promissumque jus aureorum anulorum cum millibus quadringenis fama distulit f*. Tandem distinguebantur gradu, seu loco; nam per quingentos, & quinquaginta annos Senatus populo mixtus spectaculo ludorum interfuit. Sed hunc morem Attilius Serranus, & L. Scribonius Ædiles ludos Matri Deum facientes, Superioris Africani sententiam secuti, discretis Senatus, & populi locis, solverunt *g*. Hoc idem lex Roscia, & Julia Theatralis constituit. Illa a L. Roscio Othone Trib. Pleb. lata est anno ab Urbe condita 689. Manio Acilio Glabrione, & C. Calphurnio Pisone Coss. *h*, ut equitibus Romanis in Theatro quatuordecim gradus proximi darentur; quod præter ea, quæ Cicero pro Muræna dixit, probat idem Tullius in II. Philippica. *Tenes ne memoria, prætextatum te decoxisse? Sedisti in quatuordecim ordinibus, cum esset*

b Sueton. in August. cap. 41.
c Dio Cass. lib. 55. Hist. §. nos autem. Instit. d: suspectis &c.
d Alciat. lib. dispunct. 3. cap 9.
e leg. nuper 43. ff. de donat. inter virum &c.
f Sueton. in Julio c. 33.
g Val. Max lib. 2. cap. 4.
h Dion. Cass. lib. 36.

A *lege Roscia decoctoribus certus locus constitutus, quamvis quis fortunæ vitio, non suo decoxisset*. Postmodum vero lex Julia Theatralis lata est sub Tiberio Asinio Pollione, & C. Antistio Vetere Coss. qua identidem cautum, ne quis jus aureorum anulorum habere posset, nisi is, qui avum, & patrem habuisset sestertia 400. professos, & decimo quarto loco sedentes in Theatro, quod ad Circum etiam fuisse traductum probat Petrus Faber in Semestribus *a*. Senatoribus autem, ut infimus, ita præ aliis honestissimus, & commodissimus erat ad caveam locus, vel ad eam Theatri partem, quæ scenæ proxima erat, & Orchestra dicebatur; quam rem exacte explicat, & uberrime enucleat de Theatro Julius Cæsar Bulengerus *b*. Ergo ex his omnibus liquet, eum, qui neque Senatorium, neque Equestrem censum habuisset, inter plebejos fuisse numeratum; ac inter eos, qui minus, quam quinquaginta aureos habebat, pauper dicebatur; non eo sensu, ut hæc quædam paupertatis taxatio sit, cum sæculis, regionibus, personis varie id æstimetur, sed ut ex hoc judex habeat aliquid certi, & determinati, quod sequatur *c*.

a lib. 2. c. 6.
b lib. 1. c 5.
c Ant Matthæ. de Delictis lib. 48. Tit. 13 cap. 1 n. 9.

CAP. XX.

De Carcerum custodibus, Commentariensibus, Optionibus, Claviculariis, ac de eorum Officio.

Delinquentium in carcerem impactorum curam variis pro officii diversitate personis fuisse antiquitus demandatam, certo certius est. Nam primo crimina ad Triumviros deferebantur: Triumviri criminosos custodibus demandabant; & delata crimina ad Prætorem referebantur. Prætor Judicum consilium, consessumque cogebat, judicesque in consilium mittebat; Denique Triumviri rursus decretum Consilii exequebantur *d*. Quare quod Pomponius J. C. respondit, Triumviros Capitales carceris custodiam habuisse, non id eo pertinet ut Commentariensium, aut Claviculariorum ministerio fungerentur; sed ut carceribus præessent, tamquam Magistratus, ut dicimus, Criminales *e*. Itaque cum Triumviri isti Capitales haberent Officiales sub se, quorum curæ, & executioni custodia carcerum demandabatur, ideo de his singillatim dicendum est. Quare Commentarienses, quorum etymon dedimus supra cap. 10. erant carcerum Præfecti, hoc est ii, qui exosa miseris claustra custodiebant, ut loquitur Imperator Valentinianus Senior ad Probum scribens *f*. Unde Athanasius sub finem Apologiæ; *Ita ut Frumentius Axumos ex eo loco abductus sit; & ego inquisitus sim usque ad loca Barbarorum, & missus in Præfectorum Commentaria*; Hoc est inter Commentariensium commentaria relatus, quibus vincti, & inclusi recensebantur. Nec non Cassiodorus *g*: *Heliodorus Commentariensium fungatur officio. Digne siquidem ejus integritati committimus, quæ custodienda esse censemus.* Quam ob rem per translationem Commenta-

d Val Max. li. 5. cap. 4.
e leg. 2. §. Triumviri ff. de O. J.
f l. omnis. C. Theod. de iis, qui administrantibus, &c.
g lib. 11. Epist. 28.

rienses appellantur Cornicularii a nonnullis. Erant enim Cornicularii, non qui Corniculo merebant, ut Brissonius existimavit, sed, quemadmodum Turnebus notat *a*, qui Corniculo Tribuni militum præerant; nam ut in exercitu, & arce dicitur Cornu, ita in cohortibus Tribunorum militum Corniculum. Verumtamen ponuntur Cornicularii, & Commentarienses tamquam diversa; utrumque tamen eum significat, qui principatum officiorum gerit *b*. Cæterum in Commentarienses istiusmodi carcerum Præfecti erant, ita & Adjutores suos habuisse, qui operam illis suam in re gerenda commodarent, & aliquam laborum partem in se reciperent, patet ex Manilio *c*.

a lib. 5. Advers. c. 10.

b Jul. Firmic. l. 3. cap. 6. & d. l. omnis.

c lib. 7.

—— immitis veniet pœnæque minister
Carceris, &c.

Non possum mihi temperare, quin Valentiniani, Valentis & Gratiani rescriptum referam in hac re *d*. *Ad Commentariensem receptarum personarum custodia, observatioque pertineat*: & paulo post: *Si vero Commentariensis necessitate aliqua procul ab officio egerit, adjutorem ejus pari jubemus invigilare cura; & eadem statuimus jure severitate constringi*. Jam vero ex ea lege patet, additos fuisse Commentariensibus adjutores; quod & probat etymologicum Græcum in illis verbis; *qui serviunt judiciis criminum, quos comitantur ii, qui statum Principis curant, & cubicularii cum lictoribus multis, & ferreis vinculis, & instrumentis supplitiorum, quæ metu judicium replent*. Nec non Firmicus loco supra citato: *Erunt*, inquit, *cornicularii, aut commentarienses, quibus damnatorum cura committatur, seu clavicularii, vel carcerum custodes, & quibus catenarum cura mandatur*; quos Galli dicunt *Claviers*. Ideo autem Commentarienses dicuntur judiciis criminum inservire, quod Commentariensis, cum rei interrogandi essent, eos ad Tribunal Præfecti Urbi, vel Prætoris adducebat; acta delinquentium, & eorum responsiones in commentarios referebat; unde Commentariensis dictus, præter allusiones supra relatas creditur *e*. Præterea Adjutores isti appellabantur Optiones, quasi adoptati, & electi, ut ait Nonius, quod antecedentibus ægritudine præpeditis, aut alia ex causa, tamquam adoptati eorum solerent vicariam operam præstantes universa curare *f*. Quamquam Optionis vocabulum latius patet, & ad omnem familiam Commentariensium extenditur, ut satellites; &c quod ex Ulpiano de Officio Proconsulis conjicio, statuente, neque spiculatores, neque Optiones sibi desiderare debere spolia, quibus exuitur reus, quo momento punitur *g*. Quod vero reliquum est, officium Commentariensium erat, eorum scilicet qui carceribus erant præpositi, ut trigesimo quoque die Judici insinuare deberent numerum, varietatem, ordinem inclusorum *h*. Non me latet, Græcorum sententiam in Basilicis esse, ut singulis diebus teneretur Commentariensis

d l. ad Commentariensem Cod. de cust. reor.

e Synodo 7. Act. 7.

f Veget. l. 2. cap. 7.

g l. divus 6. ff. de bonis damnat.

h l. de iis 6. Cod. de cust. reor.

A notationes hujusmodi, & nomenclaturas conficere, non vero intra triginta dies. Putaverim tamen, tametsi non habeam, qui manu ducat, utrumque verum esse; videlicet Adjutores carcerum debuisse inter Commentariensium acta singulis diebus referre numerum, varietatem, ordinem, ætatem vinctorum, quæ singula intra triginta dies debebat postea Commentariensis ad Judices deferre. Et hæc est procul dubio illa Theodosii Magni constitutio de tempore, seu lex juvans vinctos, quod attinet, cujus meminit Libanius in B Oratione De vinctis, seu captivis, qua Imperatorem hortatur ad sanciendam legem, qua carcere inclusi humanius, & suavius habeantur. Sicut enim Commentariensis tenebatur judici carcerariam rationem reddere; ita intra hoc idem unius mensis spatium jusserat jam Constantinus, custodias audiri inquisitione completa; *ne, si delati criminis causam segnius judicantis lenitudo distulerit, reciprocos pœnæ sortiatur incursus a*. Insuper ad Præfectos carceri pertinebat victualem substantiam C non habentibus ministrare, cujus rei intuitu libellæ duæ, vel tres diurnæ illis assignabantur, quibus ad alimoniam, & lavacrum vinctorum pauperum uterentur *b*; Sed de hoc dixi cap. 18. Qui vero carcerum custodes erant, hi sedulam omnino diligentiam præstare in vinctis custodiendis debebant: nam si is, qui captus est, ob Adjutoris negligentiam, vel ebrietatem aufugerit, iisdem pœnis custos plectendus esset, quibus custodia ipsa fuisset affecta *c*: quod tamen intelligendum est, si dolo corruptus fuerit carceris custos; nam D si ex simplici negligentia passus fuerit sine vinculis agere custodiam, vel ferrum, venenumve in carcerem inferri, removendus est ab officio; alias arbitrio judicis puniendus *d*. Antequam autem manum tollamus e tabula, venit in mentem statuere, quodnam fuerit Commentariensium salarium, seu merces. Qua in re licet certi aliquid statuendum non occurrat, fas tamen est suspicari, eos militum instar quodammodo meruisse: erant enim custodes ex quodam militiæ genere delecti, ut supra dictum est plus quam satis. Ut autem E militum stipendium pro tempore varium tum in pecunia, tum in frumento, tum etiam in vestibus fuisse luculenter pertractat Lipsius in Electis *e*, ita illum adeat, qui de hac re meliora requirit. Utut sit de quantitate emolumenti Commentariensibus debiti, certi juris est, illud ex ærario publico esse præstandum; non quidem eo tantum casu, quo, inquisitione præcedente, reus captus fuerit, verum etiam si accusatore id requirente *f*; & ratio est, quia ad Principem, ejusque Præfectos F pertinet malis hominibus Provinciam purgare *g*. Hinc is, cui munus publicum judiciale concessum est, tenetur propriis sumptibus, & expensis illud expedire: nam tributa, & vectigalia ideo Magistratibus exsolvuntur, ut ipsi æquo jure imperent, jurisdictionem, ac merum imperium exerceant, & adversus facinorosos modo debito animadvertant *h*. Quibus rationibus accedit augmentum Fisci ex bonis vacantibus contingens *i*. Et licet jus apprehendendi

a l. hi quos 7. C. Theod. de accusat.

b l. judices 10 Cod. de Episc. aud.

c l. ad commentariensem 4. Cod. de cust. reor.

d l. 12. 14. ff. eod.

e lib. 1. c. 3.

f Const. Carolina Art. 204.

g l. congruit 13 ff. de off. Præsid.

h Nov. 43. cap. 2.

i l. 1. 3. 5. C. de bon. vac.

bona vacantia Regalibus annumeretur a Consultissimo Viro M. Antonio Peregrino Concive nostro *a*, tamen multis in locis illi Magistratus, qui merum imperium exercent, jus occupandi bona vacantia sibi vindicare solent, ut exinde sumptus judiciorum desumi queant. Quare Carpzovius testatur in Praxi, Magistratus Ordinarios criminalium judiciorum sumptus Commentariensium, Actuariorum, Carnificum, & similium perferre debere *b*. Quod tamen Jure Veneto non servatur: ut enim omnia Magistratus commoda ad ærarium Principis referuntur; ita & incommoda ejusdem Magistratus ad idem ærarium Principis spectant.

a lib. 4. de Jure Fisci c. 3.

b Part. 3. qu. 148. n. 39. & seq.

CAP. XXI.

Apud quos Magistratus olim jus fuerit vinciendorum reorum in Urbe.

ETsi supra cap. 3. ubi de Origine Carceris plura dedimus, nonnulla ad hoc caput pertinentia attigimus; attamen non abs re puto differere, apud quos Magistratus olim jus fuerit vinciendorum reorum in Urbe; nam de Magistratibus Provincialibus capite sequenti dicemus. In primis autem separandas esse causas censeo, ob quas possunt rei in carcerem conjici. Cum enim possit hoc fieri vel ob æs alienum, quæ causa civilis est, vel ex causa delicti, quæ causa est criminalis, consequens est, ut singula sejunctim ostendamus. Modo decretum Carcerationis (inconditum sane vocabulum; sed ad rem declarandam accommodatum) in causa civili penes quoscumque Magistratus fuisse, etiam simplicem jurisdictionem habentes, haud invita jurisprudentia asserere ausim *c*: quippe in civilibus causis bonum quemque civem deceret agnoscere bonam fidem & sententiæ ultro parere, ac satisfacere: sed propter moratores, & improbos homines, qui alias jurisdictionem eluderent, necessum fuit, ut adderetur jurisdictioni portio quasi ex Imperio decerpta, qua jurisdictio munita Magistratus dignitatem, & auctoritatem suam tueretur nec non sententias executioni mandaret, ac ea faceret, sine quibus jurisdictio illusoria redderetur *d*. Porro isthæc injectio in carcerem, quæ adversus debitorem non solventem a Judice decerni solet in causa civili, loco pœnæ non est, sed ut ipse tædio carceris perculsus promptior, & ad solvendum alacrior esse possit. Jam vero quod spectat ad causam criminalem, altius petenda res est. Sciendum itaque est, primum in Urbe Roma nullum ordinarium Magistratum fuisse, qui in sontes animadverteret: quandoquidem Valeria lex lata est primo ab exactis Regibus anno, qua ne Consules quidem, apud quos summa Imperii erat, poterant injussu populi in caput civis Romani animadvertere *e*, cui Valeriæ legi Portia quoque lex accessit; de quibus Cicero, & Livius noster *f*. Itaque quotiescunque admissum quid esset, quod publice vindi-

c l. unica ff. si quis jusdicenti &c.

d l ult. §. ult. ff. de officio ejus &c.

e Ant. Aug. in l. Valeria. Muretus de Jurisd.

f in Orat. pro Rabirio. Hist. lib. 10.

A candum videretur, de eo aut ad Senatum, aut ad populum referebatur, ut vel Senatus consulto, vel lege quæstio mandaretur Magistratibus, qui jus in Urbe dicerent; veluti Consuli, aut Prætori, qui tamen notionem tantum haberent: nam de ea re iterum apud Populum agendum erat, ut Centuriatis Comitiis de Civium capite judicaret *a*. Quo sensu existimarunt nonnulli primum L. Syllam Dictatorem quæstiones publicas constituisse *b*: labuntur tamen, petita dixerim venia, quia longe ante Syllam Quæstores perpetua jurisdi-

B ctione constituti sunt, qui hoc ipso, quod is honos iis delatus, capitis animadversionem habebant, ac ob id potissimum Quæstores Parricidii nuncupati a Quærendo, quod maleficia conquirerent *c*. Hos Asconius in 2. Verrina Quæsitores nominat, auctoritate Tulli pro Roscio, & Judices quæstionis Martianus J.Conf. appellat *d*. Parricidii autem vocabulo hic homicidium intelligendum. Veteres enim Romani, ut scelus illud atrocius videretur, omne homicidium, teste Festo, parricidium dixerunt. Quod indicat lex Numæ Pompi-

C lii Regis in hæc verba: *Si quis hominem liberum dolo sciens morti duit, Parricida esto*. Et ante eum Romulus homicidium omne Parricidium vocavit, teste Plutarcho in Romulo ante finem. Igitur totam rem hanc sic expendamus. Cum lege Valeria non esset permissum Consulibus in caput civis animadvertere, quotiescumque casus obtulisset, speciali lege in singulis causis id aliis, aliisve Magistratibus mandabatur. Postea Quæstores perpetua jurisdictione constituti sunt, Censorino,

D & Manilio Coss. ut inquit Cicero in Bruto de Carbone loquens, quicquid cavilletur Cujacius pro illius textus emendatione: *Quæstiones*, inquit, *perpetuæ hoc adolescente constitutæ sunt, quæ antea nullæ erant. L. enim Piso Tribunus plebis legem primus de pecuniis repetundis tulit*: ac propterea quæstiones perpetuæ dicebantur, tum quod lege erat præscripta forma quædam perpetua judicii de his rebus exercendi, ut nova semper lege opus non esset; tum quod annuam provinciam de his quæstionibus exercendis illi Præto-

E res peragebant, non, quemadmodum antea fieri solebat, cum ita casus tulisset, ut quærendum videretur, tunc crearetur, qui quæreret, statimque, eo absoluto judicio, potestatem de eadem re quærendi non haberet. Ergo antequam Sylla Romæ tyrannidem exerceret, Prætores ordinarii creati sunt, qui de criminibus cognoscerent, de quibus non videbatur extra ordinem quærendum esse; ut repetundarum, ambitus, Majestatis, pecu-

F latus. Quod si tunc quoque aliquid accidisset, de quo extra ordinem primo quoque tempore propter criminis gravitatem, aut novitatem quærendum videretur, ad populum ferebatur, ut, quem vellet, de ea re quærere juberet; ac tunc veteri more creabatur Quæstor Parricidii; sicut lege Pompeja extra ordinem suffragio populi creatus est quæstor L. Domitius, Ahenobarbus, qui de vi, cujus Milo postulabatur, quæreret. Horum igitur Quæstorum officium fuit, non solum, ut

a l. 2. §. exactis ubi DD. ff. de O. J.

b l. 2. §. deinde Cornelius ff. eod.

c Varro lib. 4. de Lingua Latina.

d l. 1. §. 1. ff. ad l. Cornel. de Sicar.

Auctor ad Herennium scribit, accusatorem, defensorem, & testes in officio suo continere, ut scilicet accusator crimina inferret, dilueret defensor, dicerent testes quæ scirent, aut audivissent; verum etiam reo de quacumque quæstione publica diem dicere, &, causa cognita, convenienti supplitio illum afficere. Quo respexit Virgilius Æneidos 6.

Quæsitor Minos urnam movet; ille silentum
Conciliumque vocat, vitasque, & crimina discit.

Dum autem dicimus, Prætores quæstionibus destinatos de criminibus cognovisse, non est hoc ita intelligendum, ut Prætores Urbani etiam de criminibus quærerent. Quinimo miror satis, Budæum, Virum alioqui bene doctum, in suis annotationibus lapsum esse, qui criminalibus in causis Prætorem Urbanum solum quæsivisse opinatus est, eumque tunc, nomine mutato, judicem quæstionis dictum esse putavit. Quare certissimum est, aut me omnia fallunt, judicum quæstionis duo genera fuisse; alterum eorum, qui, cum Prætores essent, quæstionis etiam judices appellabantur; Alterum rursus illorum, qui, etsi non essent Prætores, capitali tamen de crimine quærebant. Quocirca Judicem quæstionis Junium, qui Prætor non erat, quæsivisse de veneno Oppianici in causa, monet Pædianus his verbis: *Junius Quæsitor fuit in Cluentii causa, Verre Prætore.* Jam vero Junium non fuisse Prætorem, patet ex Cicerone pro Cluentio: *In hanc flammam recentem C. Junium, qui illi quæstioni præfuerat, injectum esse memini, & illum hominem ædilitium jam Prætorem opinionibus hominum constitutum* (quod eum Prætorem futurum homines opinarentur) *de civitate esse sublatum.* Posterioris istius generis judices Prætor Urbanus sortiebatur, & subsortiebatur, quibus uterentur Prætores habentes quæstiones publicas ex lege, ut per eos in causa capitali cognosceretur *a*: & hi sunt, qui judices quæstionis nuncupantur, vere, & proprie a Magistratibus separati *b*. Porro ad hanc judicum sortitionem puto referendam esse quamcumque sortis mentionem, cujus apud Poetas frequentissimus, & omnino obvius solet esse usus.

a Cujacius li. 15. Observat. 39. Brisonius lib. 2 select. antiq. cap. 1.

b l. 1. §. 1. ff. ad l. Corn. de Sicar. Cujacius ad l. 1. ff. de off ejus, &c.

Aut si quis posita judex sedet Æacus urna,
In mea sortita judicet Ossa pila c.
Improba quamvis
Gratia fallacis Prætoris vicerit urnam d.

c Propert. l. 4.

d Juvenal. Satyr. 14.

Hanc speciem judicum quæstionis recenset Manutius de legibus Romanorum, quorum jus cognoscendi erat, & subsortiendi; veluti si unus ex judicibus sorte primum eductus rejiceretur; ut ex accusatione in Verrem apud Tullium apertissime liquet, quo in loco Q. Curtium Judicem quæstionis appellat Cicero in causa Verris repetundarum, de qua Prætor M. Acilius Glabrio cognoscebat; eumque

A

Curtium ait Asconius Pædianus per Ciceronem fuisse rejectum. Quoniam vero de judicibus, qui sortito eligebantur, incidit sermo, placet numerum eorum referre, qui erat quinque, & septuaginta virorum, ut ex Tullio in Pisonem: *An ergo expectem, dum quinque, & septuaginta tabellæ de te diripiantur? &c.* Cæterum quæ fuerit judicum sortitio, & subsortitio, ac sub qua forma fieret, id, congestis Asconii in Divinatione testimoniis, disserit, & ostendit satis aperte, ac ordinate Budæus *a*. Firmato itaque quod quæ-

B

stiones perpetuæ ante Syllam fuerint, nihil habet difficultatis Enchiridion Pomponii, qui auctorem facit Cornelium Syllam publicarum quæstionum *b*, quia, ut Coccejus ait, non induxit primus quæstiones publicas, sed priorum aliquas repetiit, auxit, adjecit: nam ante Syllam quatuor tantum erant. Et hanc solutionem egregie probat Taciti locus *c*, ubi ait: *Lucius Sylla Dictator, abolitis, vel conversis prioribus, cum plura addidisset, otium ei rei haud in longum paravit, statim turbidis Lepidi rogationibus.* Cicero

C

quoque in Oratione pro Cluentio: *Postea,* inquit, *Lucius Sylla homo a populi causa remotissimus, tamen cum hujus rei quæstionem hac ipsa lege constitueret, qua vos hoc tempore judicatis, &c.* loquitur de lege a C. Gracco promulgata contra Senatores, qui coiissent, ut quis judicio publico condemnaretur; cujus rei quæstionem ea ipsa lege a Sylla postea constitutam dicit. Quæstiones autem a Sylla constitutas, quomodo accipiendum sit, declarant eadem Taciti verba; cum scilicet,

D

abolitis, & conversis prioribus legibus, plura addidisse eum dicit. Debemus etiam intelligere, constitutas quæstiones ex eo, quod judicia ab Equitibus Romanis ad Senatores transtulit Sylla; quod Asconius in Verrem sæpe admonet, & ita Ciceronis verba frequentissima de constitutis judiciis interpretatur. Quæstio enim hoc loco judicium significat; & constituere quæstionem est, judicio peragendo certam formam præscribere. Postea vero Triumviri capitales in locum Quæstorum Parricidii instituti sunt tunc primum, cum Cu-

E

rius Dentatus Consul, Samnitibus cæsis, & Sabinis, qui rebellaverant, victis, & in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit, quemadmodum ex Epitome Livii constat *d*: fueruntque ad hoc creati, ut carceris custodiam haberent. Sed ante eos Duumviri erant; quorum historiam narrat Fenestella *e*, qui tamen habebant jus in solo perduellionis judicio. De Triumviris vero constitutum est, cum animadverti oporteret, interventu eorum fieret *f*. Neque tamen car-

F

ceris sollummodo cura ad officium illorum spectabat; sed si in aliquem animadvertendum erat, supplitio etiam sumendo præerant, illorumque interventu animadversio expediebatur. Unde Cicero *g*: *Vincula sontium servanto: capitalia vindicanto*: & de carceris custodia Livius; *In timore*, inquit, *Civitas fuit: itaque & Romæ vigiliæ per vicos servatæ: jussique circumire eas minores magistratus, & Triumviri Carceris Latomiarum intentiorem*

a Annot. post ad l. 13. 6. judicandi ff. de muner. & honor.

b l. 2. §. deinde Cornelius ff. de O. I.

c Annal. 3.

d lib. 11. Histor.

e de Magistrat. cap 5.

f l. 2. §. eodem tempore 30. ff. de O. I.

g lib. 3. de legibus.

custodiam habere jussi a. Præcipuum itaque Triumvirorum capitalium officium latius erat, quam Duumvirorum. Iis jus fuit in facinorosos, si quid scelere, aut perfidia deliquissent, animadvertere: ideoque Cajus Fascenius Triumvir Cajum Cornelium, quod cum ingenuo adolescentulo stupri commercium habuisset, publicis vinculis oneratum in carcere mori coegit *b*. Sic Alexandrum Fannii servum, quod in suspicionem Caii Facci Equitis Romani occisi venisset, a judicibus damnatum, & a L. Calpurnio Triumviro in crucem actum esse, Valerius Maximus auctor est *c*. Virgines tamen, & impuberes, immaturasque puellas, licet capitali pœnæ obnoxias, Triumvirali supplitio affici non potuisse Tacitus dicit *d*, ubi de filia Sejani agens; *Tradunt*, inquit, *temporis ejus auctores, quia Triumvirali supplitio affici virginem inauditum habebatur, a carnifice laqueum juxta compressam: exin oblitis faucibus id ætatis corpora in Gemonias abjecta*: quod parum aliter Dion quoque scriptis mandavit *e*. Denique consuevisse etiam ex lege L. Papirii Tribuni Plebis sacramenta exigere, judicareque Sextus Festus indicat De verborum significatione; suntque Papiriani illius plebisciti ex Scaligeri restitutione verba hæc: *Queicumque Prætor posthac factus erit, quei inter ceiveis jous dicet, Tres viros capitaleis Populum rogato: iique Tres virei capitaleis, quicumque posthac factei erunt, sacramenta exigunto, judicantoque, eodemque joure sunto, uti ex legibus, plebeique Sciteis exigere, judicare, esseque oportet*. Cæterum cognoscebant Triumviri capitales utplurimum de servis, furibus, & aliis hominibus vilioribus, & apud Columnam Mæniam eosdem puniebant, ut alibi diximus. Oppressa postmodum, & ad unius arbitrium redacta Republica, quæ potestas penes populum fuerat, apud Imperatores esse cœpit; qui etiam dederunt Præfecto Urbi jus quærendi de criminibus, & in sontes pro admissi modo animadvertendi *f*. Sane Præfectos Urbi sub regibus fuisse, quibus ipsi absentes curam Urbis commendarent, constat; quod institutum fuisse a Romulo Dionysius Halicarnasseus lib. 2. auctor est; & Tacitus annalium 6. Postea aliis Magistratibus provisum fuit, ne absentibus Consulibus necesse esset Præfectum creare *g*: & tamen apud Livium lib. 3. mentio est Fabii Præfecti Urbi creati absentibus Consulibus; ut videatur hoc arbitrarium fuisse, & receptum aliquando, ut utroque absente Consule Præfectus crearetur *h*: idque confirmat etiam Tacitus scribens: *Antea profectis domo Regibus, ac mox Magistratibus, ne urbs sine Imperio foret, in tempus deligebatur, qui jus redderet, ac subitis mederetur i*: Augustus autem primus, quod ex eodem Tacito discimus, perpetuum hunc Magistratum fecit, quod cæteri Imperatores sequuti sunt. *Quoque plures partem administrandæ Reipublicæ caperent, nova officia excogitavit: curam operum publicorum, viarum, aquarum, alvei Tiberis, frumenti populo dividundi, Præfecturam Urbis, Triumviratum legendi Senatus, & alterum recognoscendi*

a lib. 24. post medium.
b Val. Max. lib. 5. cap. 1.
c lib. 8. c. 4.
d lib. 5. Annal.
e lib. 58.
f l. 1. ff. de Off. Præfecti Urbi.
g l. 2. § cumque 27. ff. de O. I.
h l. 2. §. & hæc omnia ff. de O. I. Dion. Cass. l. 29. in fin.
i Annal. l. 6.

turmas equitum a; quæ omnia sic accipio, ut præsentibus quoque Magistratibus intercedere Præfectum voluerit his rebus, & curis tumultuariis, quibus absentibus Magistratibus vacare consueverat *b*; quæque imperio magis, quam jurisdictione continentur, & ad quietem Civitatis, ac ad populares exemplo cohibendos pertinent. Ideo pleraque his similia officio Præfecti Urbis sub titulo Pandectarum adscribuntur. Nam per antiquæ consuetudinis vestigia Præfecturam Urbis paulatim ad hæc pervenisse apparet: & hæc ratio est, ob quam delicta maxime a Præfecto puniuntur. Nam credibile est, huic potissimum curæ antiquitus intendisse Præfectum, ut commissa absentibus magistratibus, quorum de ea re notio esset, crimina e vestigio vindicaret, & seditionum materiam in primis tolleret, ac abrogaret: quibus omnibus adstipulatur Tacitus: *Pari ignominia Valerius Ponticus afficitur, quod reos, ne apud Præfectum Urbis arguerentur, ad Prætorem detulisset: interim specie legum mox prævaricando ultionem elusurus c*. Cæterum quanto in honore posterioribus temporibus habiti fuerint Præfecti Urbis, cognoscitur ex iis, quæ de hoc Magistratu uberrime congessit Alexander ab Alexandro *d*. Hi autem non semel Custodes Urbis appellantur a Seneca *e*: *Lucius Piso Urbis Custos, cujus officio tutela Urbis continebatur*; & Juvenalis *f*:

Hæc quota pars scelerum, quæ Custos Gallicus urbis
Usque a lucifero donec lux occidat, audit.

Sunt tamen quædam crimina, quorum cognitio ad Præfectum Urbi non pertinebat: veluti cognitio de domino a familia occiso, quæ ex S. C. Syllaniano fuit nominatim commissa Prætori Urbano sub Augusti Imperio, Dolabella, & Syllano Consulibus, an. ab Urbe condita 762. *g*; & cognitio de incendiariis, furibus, raptoribus, & receptatoribus ab eodem Augusto nominatim tributa fuit Præfecto Vigilum *h*; quæ omnia puto contigisse exemplo veteris Senatus consulti, quo singulorum criminum cognitio Magistratibus hinc inde mandabatur, ut dixi: cujus Senatus Consulti ea ferme verba esse solebant: *Dent operam Consules, ne quid Respublica detrimenti capiat i*. Unde Cicero in Catilin. *Ad mortem*, inquit, *te Catilina duci jussu Consulis jampridem oportebat; habemus enim Senatus consultum in te, Catilina, vehemens, & grave. Non deest Reipublicæ consilium, neque auctoritas hujus Ordinis. Nos, nos, dico aperte, Consules desumus. Decrevit quondam Senatus, ut L. Opimius Consul videret, ne quid Respublica detrimenti caperet. Nox nulla intercessit. Mox interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus clarissimo Patre natus, avis majoribus: occisus est cum liberis M. Fulvius Consularis. Simili Senatus Consulto C. Mario, L. Valerio Coss. permissa est Respublica. Num unum diem postea L. Saturninum Trib. Pleb. & C. Servilium*

a Suet. in Augusto c. 37.
b Gell. lib. 14. cap. 8. Halicarn. lib. 6.
c Annal. lib. 14.
d lib. 6. Genial. dier. cap. 20.
e Epist. 12.
f Sat. 13.
g l. 1. ff. ad S. C. Syllanianum. Cujac. lib. 1. Observa. 18
h l. 3. §. cognoscit ff. de off. Præf. Vigil.
i Sigon. lib. 1. de antiq. jure civ. Rom. c. ult. lib. 3. de antiq. jur. Prov. c. 10.

Prætorem pœna remorata est? Et Sallustius in conjuratione ejusdem Catilinæ ait: *Itaque quod plerumque in atroci negotio solet, Senatus decrevit, ut darent operam Consules, ne quid Respublica detrimenti caperet. Ea potestas per Senatum more Majorum Magistratui maxima permittitur; exercitum parare, bellum gerere, coercere modis omnibus socios, atque cives, domi militiæque summum imperium, atque judicium summum habere. Aliter sine populi jussu nulli earum rerum Consuli jus est.* Accedit Cæsar: *Decurritur ad illud extremum, atque ultimum Senatus Consultum, quo, nisi pene in ipso Urbis incendio, atque in desperatione omnium salutis, latorum audacia, numquam ante discessum est. Dent operam Consules, Prætores, Tribuni Plebis, quique Consulares sunt ad urbem, ne quid Respublica detrimenti capiat a.*

a de Bello Civili lib. 1.

CAP. XXII.

De Magistratibus Provincialibus, apud quos jura Carcerum antiquitus erant.

ARistoteles, quem, excepto Platone haud scio, an recte dixerim principem philosophorum (ut cum Tullio de Finibus loquar) in magnis, & opulentis familiis ait ministeria esse distincta, ita ut singuli singulis tantum muneribus præpositi sint: ut alii veluti dispensatores sint, alii cellæ penuariæ, culinæ alii, alii rei vestiariæ, alii aliis rebus præfecti; quorum cuique sua, & a cæteris separata curatio est. At in domibus pauperum necesse est, ab uno plura munera sustineri, ut idem sæpe sit & coquus, & pistor, & unctor, & tonsor, qualem idem Philosophus ait fuisse Gladium Delphicum *b*. In Urbe, tamquam in domo splendida, & opulenta, Magistratuum munera distincta erant; ita ut alii civilia, alii criminalia judicia exercerent. In Provinciis, tamquam in tenuioribus familiis, Proprætores, aut Proconsules, aut denique Præsides, legati Cæsaris erant, quasi gladii Delphici: omnium enim Magistratuum Urbanorum vice fungebantur; quæque Romæ varios habebant judices, ea omnia in Provinciis ad officium Præsidis pertinebant *c*. Equidem scio, ut Urbs Roma habuit Senatum, Consules, Tribunos Plebis, ita & alias Civitates habuisse pro Senatu Curiam, pro Consulibus Duumviros, pro Tribunis plebis Defensores plebis, vel defensores tantum *d*: verumtamen circa hæc non moramur, cum hi Municipiorum, non populi Romani magistratus sint, apud quos non erat, nisi levis quædam criminum cognitio; majora enim ad Præsidem remittebant *e*. Cæterum Provinciales Magistratus, qui regendæ provinciæ præerant, vel Proconsules erant, vel Proprætores, aut Præsides; cujus denominationis consuetudinem Sigonius in quatuor tempora distribuit: unum ab institutione Provinciarum usque ad L. Pisonem Trib. Pleb. alterum a Pisone ad L. Syllam Dictatorem: tertium a Sylla ad C. Cæsarem Dictatorem: postremum a Cæsare ad Augustum Imperatorem *a*. Horum autem omnium ea summa est, Provincias singulas sub Romana ditione constitutas Proconsulares, aut Prætorias sub Republica dictas fuisse; Imperio autem confecto, aliæ Populi Romani, aliæ Cæsaris factæ sunt ex divisione, quam Augustus Imperator primus excogitavit non tam serio, quam in specimen libertatis, pro captanda populi benevolentia *b*. Manente itaque Republica, ita se res habuit, ut qui Consul pridem fuisset, Consularem, qui vero Prætor fuerat, Prætoriam potestatem nancisceretur, & diceretur Proprætor; donec Republica in Monarchiam mutata, qui a Principe mittebantur, Præsides, & qui a Populo, Proconsules adhuc dicti sunt: quo pertinent duo illi Pandectarum Tituli, quorum alter de Officio Præsidis, alter de Officio Proconsulis inscribitur; & amplius Venulejus *c*, *Accusare*, inquit, *non licet legatum Imperatorium, idest Præsidem Provinciæ*. Sed non puto istas separationes Provinciarum observasse sequutos Principes, & Provincias pacatas Senatui, & Populo reliquisse, cum Suetonius, & Dion citatis locis attestentur, ipsum Augustum sæpe Provincias permutasse; & possit quis existimare nihilominus ita postea obtinuisse, ut quicumque in Provincias populo olim relictas ab Augusto mitterentur, etiam a Principe veteri illo nomine appellarentur Proconsules: quod innuit Ulpianus de Legato Proconsulis agens *d*: *Sic autem*, inquit, *mandare, & non mandare est in arbitrio Proconsulis; ita adimere mandatam jurisdictionem licet quidem Proconsuli, non autem debet inconsulto Principe hoc facere*. Quorsum tamen hæc spectat Oratio? Quia soli Præsides antiquitus gladii insignia a Principibus obtinebant, quo gladio merum imperium designabatur *e*. Postea vero ex recentiorum Imperatorum auctoritate (quorum fit mentio in Pandectis nostris) Proconsules quoque gladii potestatem habuerunt, non quidem ut eo accingerentur, sed ut in sontes ex vi meri imperii gladio animadvertere possent *f*: gladius namque meri imperii erat insigne in judiciis rerum capitalium, ut in pecuniariis hasta. D. Cyprianus: *Et inter togas, pace rupta, forum litibus mugit insanum. Hasta illic, & gladius, & carnifex præsto est g*. Cur autem gladius tam celebris sit etiam in suppliciis, ne solum ad nobilitatem instrumenti referas, sed magis ad acumen, D. Hilarius Episcopus Pictaviensium Commentario in Matthæum: *Gladius, inquit, telorum omnium acutissimum est, in quo sit jus potestatis, & judicii severitas, & animadversio peccatorum*. Atque hac, ut puto, ratione motus Ulpianus ait *h*: si quis damnatus fuerit, ut in eum gladio animadvertatur, non securi, vel telo, vel fuste, vel laqueo, vel aliquo alio modo, sed gladio tantum animadverti oportere: quod sic accipiendum puto, ut ne jussu quidem Præsidis pœnæ sententia comprehensæ genus vel augeri, vel immutari ullatenus queat, cum Proconsulis Tabella sententia sit, quæ semel lecta neque augeri littera una, neque minui potest; sed, ut-

b lib. 1. Polit. cap. 2.

c l. si in aliquam ff. de off. Proconsul l. ex omnibus l. omnia l. sed licet ff. de off. Præsid.

d l. in hac. Cod. de Donationibus. Novell. 15. de Defens. civit. Cujac.

e l. defensores 7. Cod. de defens. civit. l. defensores 5. Cod Theod. de exib. reis.

a lib. 2. de antiq. jur. Provin. c. 1.

b Dion. lib. 53. Strabo lib. ult. Sueton cap. 47. in Augusto.

c l. hos accusare 12 ff. de Accusat.

d l. solent 6. §. 1. ff. de off. Proconsulis &c.

e Scip. Gentil. de Jurisdict. l. 3. c. 2.

f l. illicitas §. qui universas ff. de off. Præsidis.

g lib. 2. Epistol. 2.

h l. aut damnum §. 1. ff. de pœnis.

cumque recitata est, ita provinciæ instrumento refertur, ut Appulejus scribit lib. 5. Floridorum, ad finem. Quamobrem Antonius Caracalla, in cujus conspectu Papinianus percussus est, & a militibus occisus, percussori securem adhibenti dixit; *Gladio te exequi oportuit meum jussum*; ut Spartianus prodidit in Caracalla. Ex his infertur, quod, quemadmodum jus gladii meri imperii erat insigne, ita & qui jus gladii habebant, quæ meri imperii sunt, sibi vindicarent, hoc est causarum criminalium cognitionem, & animadversionem, ex quibus merum imperium constat *a*. Consequitur hinc, veriorem esse Interpretum opinionem statuentium, carceris custodiam ex causa admissi criminis adhibitam meri imperii esse, tum quia (cum a præparatione ad præparatum, & contra *b*, ratiocinari soleamus) cujus est jus gladii ad animadvertendum in facinorosos homines, ejus esse videtur jus detrudendi eosdem in carcerem, ut in illos animadvertatur *c*; tum quia, quemadmodum ea, quæ specialiter lege, vel Senatus consulto, vel constitutione principum tribuuntur, mandata jurisdictione non transferuntur, utpote quæ meri imperii sunt *d*; ita Justinianus Cæsar fatetur, potestatem detrudendi in carcerem reos mandata jurisdictione non transire *e*; profecto non aliam ob causam, nisi quia jus detrudendi reos criminum in carcerem ad merum imperium accedit. Sunt tamen, qui id negent, ea adducti ratione, quod Defensoribus (Magistratibus scilicet Municipalibus) Civitatum, saltem ex recentioribus constitutionibus, concessum sit, ut audiant leviora crimina, & castigationi competenti contradant; & eos, qui in majoribus criminibus capiuntur, detrudant in carcerem *f*. Nihilotamen minus Municipalibus Magistratibus non competere jus gladii, perspicuum est, & in confesso apud omnes *g*. Verum solutio ex eodem apparet textu; siquidem Magistratus Municipales possunt in carcerem conjicere reos non ex vi imperii, sed potius modo quodam executivo, ut Præsidibus, vel Proconsulibus postea sub fida, & idonea prosecutione rei hujusmodi contradantur, ut ab Honorio, & Theodosio rescriptum est *h*. Quam ob rem in Villis, & vicis ad id haberi carceres scimus, non quod ibi judicent quemquam, sed ut servatum remittant ad superiorem magistratum; ut de Christo Domino a Judæis factum est, qui etsi confessi fuerint, sibi non licere occidere quemquam, attamen ad eum vinciendum accesserunt. Itaque Magistratus Populi Romani, qui ad regendas Provincias mittebantur cum mero Imperio, jus habebant reos in carcerem deducendi.

a l. imperium 3. ff. de Jurisdict.
b l. ordinarii Cod. de Rei vend.
c l. imperium 3. ff. de Jurisdict. &c.
d l. 1. ff. de off. ejus &c.
e §. si vero etiam Auth. de exhiben. reis.
f § audient. Auth. de defens. civit.
g l. magistratibus 12. ff. de jurisdict.
h l. defensores 5. Cod. Theod. de exhib. & transmitt. Reis.

CAP. XXIII.

De Lictoribus, seu Satellitibus, Ingenui ne fuerint, an libertini; & de eorum officio.

Accensum, viatores, apparitores, lictoresve pro modo jurisdictionis, lege, aut moribus datos Magistratui fuisse, neminem fugit. Nam qui vocationem in jus habebant, his accensus dabatur; viatores, apparitores; qui prehensionem, lictoribus utebantur *a*; quia Accensus vocationis erat insigne, lictor vero prehensionis. Quoniam itaque simulacrum jurisdictionis caput habet in Magistratibus positum, manus item, pedesque constitutos in ministeriis, cum de capite, seu Magistratibus dictum sit, ordo postulat, ut de Ministeriis agamus, hoc est de satellitibus. Equidem scio, Petrum Gregorium Tholosanum Consultissimum, & Eruditissimum Virum profiteri, plura esse satellitum vocabula *b*; frequentius tamen apud Auctores illud receptum est, ut Lictores, vel Statores appellentur, ut Satellites dicuntur in Sacris Paginis *c*: *Misit ergo Saul Satellites suos, ut custodirent eum, & interficeretur mane*. Nonius Marcellus a ligando dictos Lictores putat; & cum Nonio idem sentit Valgius Rufus in secundo librorum, quos inscripsit De rebus per Epistolam quæsitis; eo quia ligo, ligere, & ligui fuerit antiquis; ut frico, fricui, frictum, plico, plicui, plictum; quemadmodum advertit Lipsius more suo *d*; ut miretur, quod Tyro Tullius Marci Ciceronis libertus Lictores a limo, vel licio dictos malit: quamquam sint, qui existiment, lictorem, quasi legis auctorem dictum esse: *Lictor, viro forti adde virgas, & in eum primum lege age*; Livius: & Valerius Maximus: *jusso Lictore lege agere e*. Quibus tamen neque manum porrigo, neque pedibus in sententiam eo: etenim aliud est allusionem aliud vero derivationem indagare. Æque controversa est apud auctores eorumdem Lictorum origo: nam Livius noster Romulum, cæteris Regiæ potestatis insignibus adhibitis, etiam duodecim Lictores instituisse testatur; quod tamen Plinius Tullo Hostilio tribuit *f*. Porro qua conditione Lictores fuerint, liberi, an servi, dubitat Lipsius loco allegato; & pro liberis tabellam dat; ita tamen, ut nomine liberorum ingenuos intelligat; quod probare non possum (venia petita.) Nam quod arguit pro ingenuis ex Livio nostro lib. 11. nihil plane ad rem facit: *Quatuor, & viginti lictores apparere Consulibus, & eos ipsos plebis homines: nihil contemptius, neque infirmius, si sint qui contemant*. Mehercules quod dicantur *plebis homines* esse lictores, non probat, ingenuos esse magis, quam libertinos. Minus obstat, quod de Gemello opponit ex Valerio Maximo *g*. *Æque flagitiosum illud convivium, quod Gemellus Tribunicius Viator ingenui sanguinis, sed officii intra servilem habitum deformis, Metello Scipioni Consuli, ac Tribunis plebis magno cum rubore Civitatis comparavit*. Etenim illud singulare fuit in Gemelli persona: nam cum potuisset domi suæ instituere lupanar stupris nefandissimis fœdum, mirum certe non est, ex ingenua conditione ad servile viatoris officium declinasse; quare Valerius dicit, Gemellum ingenui sanguinis intra servilem habitum officio viatoris vilissimo se deformasse, quod ne iis quidem temporibus viatoris ministerium viris ingenuis conveniret. Itaque magis probo,

a Gellius l. 13. cap. 12. Sigon. lib. 2. De antiq. jur. Prov. cap. 1.
b lib. 47. Syntagm. c. 40. n. 4. & seq.
c lib. 1. Regum cap. 19
d lib. 1. Elector. c. 23.
e lib. 6. Decad. 3. lib. 3. cap. 8.
f lib. 9. c. 39.
g lib. 9. c. 1.

bo, lictores non fuisse umquam ingenuos, sed semper ex libertina conditione desumptos; quod Lipsius ad Taciti tempora restringit, aut paulo supra, scilicet ab eo ævo ex libertinis, aut libertis delectos lictores fuisse; quod ex eodem Tacito manifestissimum putat *a*. *Hinc*, ait, *plerumque tribus, decurias, ministeria Magistratibus, cohortes etiam in Urbe conscriptas esse*. Etenim frequens Senatus sub Claudio habitus est, ut adversus male meritos revocandæ libertatis jus patronis daretur; cui quidem parti adversantes nonnulli opponebant; *Hinc tribus, decurias, ministeria magistratibus, & Sacerdotibus cohortes etiam in Urbe conscriptas: & plurimis equitum, plerisque Senatoribus non aliunde originem trahi*. En itaque quam longe deducit singula Tacitus, quæ ad propinquiora tempora Lipsius restringit. Perdiu enim receptum Romæ erat, ut libertini homines magistratibus, & sacerdotibus ministerio essent. Hinc Livius l. 9. *Potitia gens*, inquit, *cujus ad aram maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, servos publicos ministerii delegandi causa solemnia ejus sacri docuerat*; & lib. 43. *Censores signatis tabellis publicis, clausoque tabulario, & dimissis servis publicis, negaverunt, se quidquam negotii publici gesturos*. Paterculus lib. 2. *Injecto in collum loro, in carcerem Minturnensium jussu Duumviri productus est, ad quem interficiendum missus cum gladio servus publicus*. Unum est, quod obstare nobis videtur, vetus S. C. a Frontino de aquæ ductibus relatum, quo servos publicos a lictoribus diversos fuisse probatur: ait enim; *Placere Senatui, eos, qui aquis publicis præessent, cum ejus rei causa extra Urbem essent, lictores binos, & servos publicos ternos, architectos singulos, & scribas, & librarios, accensos, præconesque totidem habere, quot habent ii, per quos frumentum plebi datur*. Dicimus tamen, ibi servos publicos a lictoribus separari, tum quia servi publici ad singula Magistratuum ministeria adhibebantur, quod luculenter Pignorius noster ostendit; tum quia Comites formarum (sic enim appellabantur, qui usibus aquarum publicarum præerant) ut ullam vix imaginem jurisdictionis præseferebant, ita lictorum, præter pompam, ad reos præhendendos usu non indigebant *b*. Propterea lictorum ex libertinis electorum consuetudo vetustissima fuit; quod patet ex Hirtii loco lib. 1. De Bello Alex. in quo de Conjuratione in Q. Cassium Legatum: *Cassius eos, qui nominati erant conscii cædis, jubet comprehendi; nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici jubeat. Minutium libertis tradit excruciandum; item Calpurnium Salvianum, qui profitetur judicium*. Et hoc evidentius ex Tullio in Pisonem deduco: *Togulæ*, inquit, *lictoribus ad portam præsto fuerunt, quibus illi acceptis, sagula rejecerunt, & catervam Imperatori suo novam tribuerunt*. Redierant enim ex bello, ideoque sagati. Neque sane dubitandum est, quin de libertinis Tullius sit accipiendus: etenim toga donabatur, qui modo majori (ut diximus) seu solemni manumittebatur, ut patet ex Quintiliano *c*. *An vero*, ait, *ma-*

a lib. 13. Annal.

b Bulenger. De Imper. Rom. lib. 5. cap 20.

c Declam.

A *jus in hoc putamus momentum, ut circumverteres mancipium, aut si una voce liberum esse jusseris, quam si habitum, stolamque dederis, quod ne manumissis quidem omnibus contingit?* Imo Tertullianus *a*: *Oro te, si famulum tuum libertate mutaveris, quia eadem caro, atque anima permanebunt, quæ flagellis, & compedibus, & stigmatibus obnoxiæ retro fuerunt, idcirco ne eadem pati oportebit? non opinor. Atquin & vestis albæ nitore, & aurei annuli honore, & Patroni nomine, ac tribu, mensaque honoratur*: & Plautus: *b*

B *At candidatus cedit hic mastigia*; loquitur de Olympione villico jam liberto. Ut autem probo, albam togam, tamquam communiorem civium vestem, libertis in usu fuisse domestico, ita cum ad officium aliquod publicum adsciscerentur, vestes mutasse indicat apertissime Theodosii Magni lex anno 382. lata, ajentis: *Officiales quoque, inter quos statuta complentur, ac necessaria peraguntur, uti quidem penulis jubemus, verum interiorem vestem admodum cingulis observare; ita tamen, ut di-*

C *scoloribus quoque paliis pectore contegentes, conditionis suæ necessitatem ex hujusmodi agnitione testentur c*. Quod autem de veste discolori Theodosius ait ab officialibus adhibenda, cum quid jussu Magistratuum exequuntur, id eleganter confirmat Petronii locus, ubi de furto per Lancem, & Licium agit: *Intrat stabulum præco cum servo publico, aliaque sane non modica frequentia, facemque fumosam magis, quam lucidam quassans*; & paucis interjectis: *Nec longe a Præcone Ascyltos stabat, amictus discolori veste d*; Neque

D objicias, de viatore, Præconeque Petronium loqui: præterquam enim quod viatorum, lictorumque arctissima affinitas est, nisi quod illi vocationem in jus, isti præhensionem habebant *e*, accedit, viatorem ibi pro lictore esse accipiendum; nam ex Collegio viatorum lictor deligebatur *f*: ait enim Arbiter, viatorem attulisse secures; quæ profecto a lictoribus, non a viatoribus deferebantur. Nec infrequens est viatorum pro lictoribus usurpatio: nam Latinus Pacatus; *Nec otiosa viatoris manus plebem verbere submovebat, &c.* & tamen

E submovere turbam non ad viatorem, sed ad lictores pertinuisse, nemo est qui nesciat. Cæterum non est prætereundum, quod Petronius ait, servum publicum pro lictore adhibitum fuisse, cui Livius, & alii respondent citatis locis; & hoc ipsum Tullius longe antea dixit Philipp. 3. *Quos Antonius deliciarum causa loris in convivio cædi jubebat a servis publicis*. Igitur quia lictores non paulo ante Taciti tempora ex libertinis deligebantur, sed vel in ipso hujusce ministerii exordio. Quid e-

F nim servi publici erant tum in Urbe, tum in Provinciis, nisi servi, quos populus Romanus, aut Civitas manumittebat *g*, ut eorum ministerio, & opera magistratus uterentur? Ex iis, quæ hactenus dicta sunt, velim intelligamus, quod Ulpianus de officio Proconsulis respondit, neminem Proconsulum statores suos habere posse, sed vice eorum militum ministerio in Provinciis fungi *h*: quorum verborum sensus est, Proconsulem non posse habere

a De resurrect. carn. cap. 57.

b in Casina Act. 2. Sc. 8.

c l. 1. Cod. Theod. De habitu, &c.

d in Satyrico cap. 57.

e Collumel. de re rust. l. 1.

f Gell. lib. 12. c. 3.

g Varro lib. 7. de Ling. lat. l. in tantum 6. ff. de R. D. t. 1. §. servum ff. de quæst.

h l. observare 4. § 1. ff. de off. Proconsul.

statores domesticos, atque a se in id ministerium constitutos, quemadmodum de statoribus privatis est mentio frequentissima apud Tullium ad Familiares. Etenim statores suos dixit Ulpianus proprios, & privatos, ut alibi dixerat idem Ulpianus, eum, qui jurisdictioni præest, neque sibi jus dicere posse, neque uxori, vel liberis suis, neque libertis, vel cæteris, quos secum habet *a*. Et ratio piorum est, ne forte ad obsequium Proconsulis tamquam domestici statores hujusmodi reos vel facile elabi sinerent, vel excruciarent, vel pecunias a miseris extorquerent, vel demum ne plus quam satis oneraretur Provincia, si enormem domesticorum gregem statorum loco Proconsul adduxisset. Igitur Statorum vice militibus uti debebat, idest officialibus, ut bonus Accursius quoque interpretatur. Eodem sensu, ac alibi Tertullianus: *In reos Majestatis, & publicos hostes omnis homo miles est*; nempe officialis jure, & ministerio fungitur. Jam vero Officiales hujusmodi, qui Provincialibus Magistratibus inserviebant, Brutiani appellabantur. Nam cum Annibal Pœnus cum exercitu in Italia esset, & aliquot pugnas Populo Romano adversas pugnavisset, primi totius Italiæ Brutii ad Annibalem desciverunt. Id Romani ægre passi, postquam Annibal Italia decessisset, superatique Pœni sunt Brutios ignominiæ causa non milites scribebant, nec pro sociis habebant, sed Magistratibus in Provincias euntibus parere, & præministrare servorum vicem jusserunt. Itaque ii sequebantur Magistratus, tamquam in scenicis fabulis, qui dicebantur Lorarii; &, quos erant jussi, vinciebant, aut verberabant *b*. Publici namque servi vel a Provinciis, unde adducti, appellabantur, ut Brutiani, Cyprii, vel a Ducibus, qui vicerant, quive adduxerant, ut Corneliani, Portiani, & his similes. Quod si tandem aliquando munera lictorum quæramus; hæc tria esse Lipsius testatur; submotionem, animadversionem, præitionem. Addamus, si lubet, quartum, nempe prehensionem; nisi mavis, animadversionem continere prehensionem quoque. Et sane præter fasces, atque secures, quæ Magistratuum erant insignia, lictores habuisse etiam funes, patet ex Tullio pro Rabirio. *Lictor, colliga manus*. Idemque in Catilinaria 4. *Cum filium ejus Impuberem ligatum a Prætore missum in carcerem necandum esse dixit*: Et Seneca *c*: *Eadem catena universos circumdedit, alligatique sunt etiam qui alligaverunt*. Sed de hoc infra, ubi de modo adducendorum reorum uberius dicemus. Illud solummodo addendum puto, lictores unum habuisse, qui cæteri aliquo modo præerat, & Proximus lictor appellabatur, sive quod carior, quam reliqui, Magistratui esset, eique semper præsto occurreret, sive quod inter reliquos sui ordinis primus appareret: unde primus lictor a Tullio ad Q. Fratrem dictus est: nisi si quis proximum primo adjunctum putet, & quasi secundum: quod non placet Turnebo *d*. His tamen omnibus officit factum a Fl. Josepho proditum de Tiberio, qui cum Macroni imperasset, ut injiceret Agrippæ vincula, is a prætorianis, ita ut erat purpuratus, in vincula tractus est *a*. Solvimus tamen expeditissime: ut enim stante Romana Republica per Triumviros, Urbisve Præfectos vincula, & pœnæ per lictores ingerebantur, nisi forte in castris per milites, ac Centuriones; ita postquam Reipublicæ summa cessit unius imperio, atque libidini, qui Princeps, & Imperator diceretur, omniumque Magistratuum munia usurparet, non jam Triumvirorum, lictorumve opera, & ministerio; sed plerumque per centuriones, tribunos, milites vincula, & supplitia inferre solitus fuit, quia speciem judicis induere non poterat, ad vim dominationis conversus, ut Taciti verbis utar *b*. Unum pro cunctis, quod a Pilati militibus Servatorem nostrum vinctum, & Cruci suffixum omnes Evangelistæ significant.

a l. qui jurisdictioni ff. de jurisdict.

b Gell. lib. 10. cap. 3.

c lib. 11. de tranquill. c. 10.

d lib. 11. Advers. cap. 9.

a lib. 18. c. 8.

b Annal. 15. in fine.

CAP. XXIV.

Quibus modis reus ad Carceres cogi posset.

SI reus præsens sit, & omnino de admisso crimine appareat, nec non si constet judici, ubi ille lateat delinquens, per lictores eum esse apprehendendum, luce meridiana clarius est. *c* Neque interest, utrum in publico deprehendatur, an domi suæ: nam quod quidam existimarunt, non licuisse olim domo extrahere reum, id falsum est: regula enim, quæ id vetat, ad causas civiles, non ad crimina pertinet *d*. Dummodo loco sacro non protegatur, ut ex jure Asylorum proditum est, quod De remediis vitandi Carceris in Secunda parte ostendemus. Præsentem vero cum dico, non eum intelligo, qui coram sit, sed qui sub eo Judice sit, apud quem criminale judicium institutum fuerit *e*. Ut autem apprehendere reum nihil aliud erat, quam exhibere; ita nemo exhibere reum poterat, nisi jussus precessisset illius, qui jus quærendi de crimine haberet; aut nisi persona fuisset, cui id muneris demandatum, ut rei apprehenderentur, de quibus diximus Capite proximo. Excipiuntur tamen duo casus. Alter est, si tua intersit; veluti si furem exhibeas, vel debitorem fugitivum, vel adulterum: quod ideo placuit, quia in mora periculum est *f*. Secundus casus est, ubi lex ipsa id permittit, puta in latronibus, & grassatoribus nocturnis, desertoribus militiæ, falsariis, aut in fragranti crimine deprehensis *g*. Quod si reus præsens non sit, tunc duos casus distinguendos esse arbitror: Primum, si non constet, quo loci degat, ac latitet; quo casu edictali in jus vocatione opus est, quam Citationem nostrates appellant. Est autem ea nihil aliud, nisi edictum Magistratus, quo reus vocatur, ut, die dicta, compareat, & se a crimine, quo impetitur, purget. In mitioribus delictis domum mitti solet per viatores, apparitores, executoresque, & Citatio ad informandum, vel excusationes proponendas vulgo dicitur: In gravioribus criminibus vero e publico loco per Tibicinem fieri solet, & *Proclama* vernaculo sermone nuncupatur; quasi Proclamatio: est enim a verbo proclamo, quod est palam, & valde clamo, ut apud

c l. 2. & 3. Cod. De exhib. reis.

d l. plerique 18. ff. de In jus vocando. l. nemo 103. ff. de Reg. Juris.

e l. ult. Cod. De præscript. long. temp. Connan. lib. 3. cap. 14. n. 9.

f l. 56. §. 1. ff de furtis. l. 10. §. 16. ff quæ in fraud. l. 16. ff. ad l. Jul. de adul.

g l. 12. Cod. quando liceat, &c. l. 1. Cod De falsa moneta. Gail lib. 1. Observ. 54. n. 3.

palam, & valde clamo, ut apud Grammaticos usitatissimum est *a*. Porro citatio isthæc legitimis edictis fieri per trinundinum solebat, ut, si reus compareret, lege interrogaretur; sin minus, bona ejus annotarentur, & obsignarentur; quæ, si reversus fuisset intra annum, seque purgasset, recipiebat: sin minus, post annum in fiscum cogebantur, neque recuperabantur, etiamsi innocentiam probare posset; quod tamen hodie apud nos receptum non est. Annus vero exinde computabatur, ex quo annotatio vel edicto, vel alio simili modo innotuisset *b*. Ut autem hæc annotatio bonorum, sive obsignatio ab aula recessit; ita in ejus locum annotatio personæ relata est, quam Forenses Veneti *Signaturam Banni* appellant, sed veteribus non ignotam. Nam Suetonius in Caligula; *Cum ad saginam ferarum muneri præparatarum*, inquit, *carius pecudes compararentur, ex noxiis laniandos annotavit: & custodiarum seriem recognoscens, nullius inspecto elogio, stans tantummodo intra porticum mediam, a calvo ad calvum duci imperavit c*. Neque tamen obsignatio ista bonorum incivilis videri potest. Nam & in pecuniariis causis, si reus die dicta in jus non venisset, actor mittebatur in possessionem bonorum ejus, quæ Ex primo Decreto appellatur in Scholis: scilicet ut contumacia absentis excutiatur amissione rei suæ: cujus tamen non prius incipit per longum tempus dominium capere is, qui ex hac causa in possessionem missus est, quam ex Secundo Decreto a Prætore Dominus constituatur *d*. Verum ne ab eo, quod propositum est, longe aberret Oratio, secundum casum expendamus. Est autem, cum Judex absentem quidem reum certo loco habitare scit, alterius tamen Provinciæ: quo casu scribet Judex ad Præsidem ejus provinciæ, ut reum cum prosecutione idonea ad se remittat; quod requirere reum interpretor *e*. Quemadmodum contra illud a quibusdam observari solet, ut, cum cognoverint, & constituerint, remittant illum cum Elogio ad eum, qui Provinciæ præest, unde is homo est *f*. Itaque cum reus absens sive requisitus sit, sive non, soleat cum prosecutione idonea remitti, non requisitus autem cum prosecutione, & elogio; operæ pretium facturum me puto, si de prosecutione, & elogio aliqua non inutilia proponam. Jam vero a Persecutione, vel Prosecutione (neque puto laborandum esse, num prosecutio legendum sit potius, quam persecutio) Prosecutores dictos esse nemo non videt, quos vernaculo idiomate *Guardias* appellamus, quive publico nomine, ac mandato prosequebantur ea, quæ terra marique transmittebantur de loco ad locum *g*. Unde Cassiodorus de Prosecutoribus frumenti mentionem faciens ait, eorum periculo non esse imputandum, si illud vi tempestatis perierit; inquit enim: *Propositum nostræ pietatis est injuste periclitantium sublevare fortunas: Quia quod aliena vi constat impositum, trahere non possumus ad delictum. Iniquum est enim, ut hominis vitio deputetur, quod ejus voluntate non regitur; & illud imputetur periclitanti, unde raro datur evadere. Atque ideo sublimitas tua Prosecutores frumentorum, qui de Sicilia fuerant ad Gallias destinati, lacrymabili nos aditione pulsasse cognoscat, dum susceptum onus promovissent in pelagus, adversis flatibus fuisse susceptum: ubi fatiscente compage trabium, omnia vis undarum absorbuit: nec quicquam miseris de aquarum nimietate, nisi solas lacrimas restitisse. Unde illustris sublimitas tua, præsenti auctoritate commonita, modiationem tritici, quam sub hac sorte periisse probaverint, supradictis Prosecutoribus sine aliqua faciat cunctatione reputari. Crudelitatis enim genus est ultra naufragium velle desævire; & illos ad dispendia cogere, quibus inopem vitam probantur immania pericula cessisse a*. Porro si ad res publicas deducendas prosecutores isti adhibebantur, hi vel ex Curialium numero, vel ex Palatinis deligebantur, quorum personale munus erat *b*. Si vero ad reos criminum transmittendos milites a Præside, vel a Proconsule forte fortuna vocabantur, hi proprie, & apposite milites dicti erant, ut Gothofredus notat *c*: quibus omnibus eleganter respondet Symmachus in Epistolis *d*. Elogium vero secundum Hotomanum, erat testificatio de certo homine, ut de inquisitione criminum alicujus rei, quæ ad Magistratum, cujus de ea re notio est, mitti solet; quod Brissonius Informationem appellat: unde Tertullianus in Apologetico; *Vestros enim jam contestamur actus, qui quotidie judicandis custodiis præsidetis, qui sententiis elogia dispungitis, tot a vobis nocentes variis criminum elogiis recensentur e*. Et ad Scapulam. *Prudens etiam missum ad se Christianum cum elogio, negans, sine accusatore se auditurum secundum mandatum &c.* Amabo, secundum quod mandatum? mehercule secundum illud, quod ab Imperatore dabatur Præsidibus, cum provincias sibi demandatas susciperent; de quibus loquitur Martianus de Judiciis publicis, cujus non possum non referre integrum responsum: etenim mirum in modum cum textu Tertulliani convenit, ubi ait: *Divus Hadrianus Julio secundo ita rescripsit, & alias rescriptum est, non esse utique epistolis eorum credendum, qui quasi damnatos ad Præsidem remiserunt. Idem & de Irenarchis præceptum est: quia non omnes ex bona fide elogia conscribere compertum est. Sed & caput mandatorum extat, quod Divus Pius, cum Provinciæ Asiæ præerat, sub edicto proposuit; ut Irenarchæ, cum apprehenderint latrones, interrogent eos de sociis, & receptatoribus; & interrogationes literis inclusas, atque obsignatas ad cognitionem magistratus mittant. Igitur qui cum eo elogio mittuntur, ex integro audiendi sunt, etiamsi per literas missi fuerint, vel etiam per Irenarchas perducti. Sic & Divus Pius, & alii Principes rescripserunt, ut etiam de iis qui requirendi annotati sunt, non quasi pro damnatis, sed quasi re integra, quæratur, si quis erit qui eos arguat. Et ideo cum quis examinationem negotii faceret, juberi oportet venire Irenarcham; & quod scripserit exequi. Et si diligenter, ac fideliter hoc fecerit, collaudandum eum. Si vero parum prudenter, non exquisitis argu-*

a Jodo Damud. Prax. cap. 13.
b l. 1. 3. 4. 5. ff. de requir. reis.
c cap. 27.
d l. si finita 15. § Julianus ff. De D. J.
e l. solent, 7. ff. de custodia reorum.
f l. non dubium 11. ff. 2. ff. eodem.
g Gothfred. ad Rub. C. Theod. De annona, &c.

a lib. 4. Var. Epist. 7.
b l. ult. §. 3. ff de muneribus, &c. l. 48. Cod. De cursu pub. l. 2. C. Theod. De Judæi. l. 161. Cod. Theod. de Decur.
c in l. 7. C. Just. De Defens. civit.
d lib. 10 Epist. 49.
e cap. 44.

mentis, simpliciter denotare, Irenarchas minus retulisse. Sed si quid maligne interrogasse, aut non dicta retulisse pro dictis eum compererit, vindicet in exemplum, ne quid & aliud postea tale facere moliatur a. De iisdem Elogiis loquitur Suetonius loco supra allegato. Elogium itaque est criminis comperti asseveratio, & quasi damnatio rei: unde per translationem exhæredatio filiorum a Parentibus facta Elogium non uno loco appellatur *b*. Ita de D. Paulo Apostolo Actuum Apostolorum 23. legitur, ad Felicem Præsidem cum Elogio missum fuisse ab Anania Principe Sacerdotum. Quidquid sit, illud certissimum est, in criminalibus causis numquam a captura reorum causam esse inchoandam *c*. Constare igitur prius debet de delicto, & ex indiciis de delinquente etiam. Si tamen reus sit de fuga suspectus, constet oportet, saltem summarie, de hac fugæ suspicione, & postea detineatur; quod decretum a nonnullis appellatur *Caute ducatur*: a quo tamen abhorrere se per litteras ad me scripsit Joannes Guidozzi inter hujusce Serenissimi Dominii Assessores eruditione, ac legali prudentia celebratissimus Vir; eo sane omine infausto, quod his vocibus usus fuerit Proditor pessimus: *Tenete eum, & ducite caute*. Jam autem ligati, secundum ea, quæ diximus Capite superiori, in carcerem deducebantur rei. Apud nos tamen qui rei ex Decemvirali Decreto in vincula conjiciebantur, obducto capiti pallio trahebantur: res quidem veteribus non ignorata; quandoquidem de Tito Sabino Majestatis reo Tacitus ait *d*; *Trahebatur damnatus, quantum obducta veste, & adstrictis faucibus niti poterat, &c.*

a l. Divus 6. ff. de custod reor.

b l. 1. §. idem 9. ff. de Carb. Edicto l. 37. §. Sæjam ff. de legat 3. l. 4. C. Theod. de legit. hæred. l. 18. C de Judæis.

c l. nullius Cod. de exhib. reis.

d Annal. 4.

CAP. ULT.

Quibus remediis tædia subeundi Carceris vitarentur; quorum occasione plura de Origine Asylorum.

Non me latet, receptissimum esse in jure nostro, jusdicentis potestatem tum in civilibus, tum etiam in criminalibus causis in invitos quoque referri: quod tamen intelligendum esse, nisi a lege sit definita exceptio aliqua, qua impune ab obedientia judici debita declinetur, certo certius est. Hinc verum utique est, reum criminis vel invitum posse ad carceres rapi, nisi tamen loci religione ab juris executione immunis sit, & exemptus, quod jus Asylorum ab Interpretibus dictum est. Primum, qui Asylum olim aperuerit, Cadmum Thebarum Conditorem extitisse, fide historica proditum est *e*; ad quod quisquis confugisset sive liber, sive servus sine ullo discrimine tutus erat. Quicquid tamen ille senserit, certissimum est ex Sacris litteris, ante Cadmum fuisse Asylorum jus institutum, cum sex Urbes Moyses in præsidium, & tutelam fugitivorum, qui nolentes sanguinem alterius fudissent, Divina præceptione designaverit *f*. Id vero ipsam Thebarum originem aliquot annis utique præcessit, cum Cadmus primis Judicum Hebræorum temporibus floruerit, qui nempe Moysem illius legis auctorem subsequuti sunt *a*.

e Alex. ab Alex. lib. 3. Genial. dier. cap. 29. ubi Tiraquellus.

f Num. cap 35.

A Non desunt tamen, qui cum Herodoto lib. 2. a Prognatis Herculis aliquanto post Asylum primo institutum asserant; idque innuit Servius 2. Æneidos ad illud Virgilii:

a Dionys. Petav. part. 1. c. 9.

Et jam porticibus vacuis Junonis Asylo.

Et ante illum Statius lib. 7.

Fama est, defensos acie post busta paterni
Numinis Herculeos sedem fundasse nepotes.

B Quod templum Misericordiæ dicatum fuisse, Samuel Petitus posteritati mandavit *b*. Certe post hoc in Rhetæo litore fuit Asylum Ajacis, de quo idem Servius in 6. Æneid.

b In legibus Atticis lib. 1. Tit. 1.

Hunc egomet tumulum Rhetæo in litore inanem
Constitui.

Et in Sygæo Asylum Achillis, teste C Strabone lib. 3. Quorum exemplo Romulus, & alii Asylum aperuere, quo accedentes impunitate gauderent. Neque minus certum est, subsequentibus a Romulo temporibus, ubique fere gentium Asylorum jus invaluisse; quod tamen non ubique locorum, nec temere, sed in ipsis potissimum Deorum aris constituere: idque primo a Molossis, & Samothracibus factum fuisse, testis Plutarchus in vita Themistoclis, & Pauli Æmilii; ac Diodorus Siculus lib. 11. & sequenti; quo fortasse respexit Juvenalis, ubi pro sanctissimis, D inviolatisque aris, aras Samothracum posuit.

..... jures licet & Samothracum,
Et nostrorum aras, contemnere fulmina pauper
Creditur, atque Deos, Diis ignoscentibus ipsis.

Cum vero apud Græcos percrebuisset licentia, atque impunitas Asyla statuendi, intra quæ non pessima tantum servitia, sed obærati etiam adversus creditores, suspe-E ctique capitalium criminum recipiebantur; neque ullum satis validum imperium esset coercendis seditionibus populi, flagitia hominum, ut cæremonias Deorum, protegentis, hinc ipsorum pleraque a Tiberio sublata; iis solum relictis, quæ aut majore religionis specie, aut certioribus niterentur initiis; qua de re prolixe Tacitus annalium 3. Fecit hoc idem paulo ante & Augustus de Ephesini templi Asylo, quod ad stadium usque ab Alexandro productum fuerat; ne scilicet (ait F Strabo l. 14.) proposita impunitatis spes facinoribus causam daret. Hinc ad statuas confugere, vel ad imagines Principum in injuriam alterius fuisse prohibitum, Callistratus Jur. Consult. testatur *c*. Cum enim leges omnibus hominibus æqualiter securitatem tribuant, merito visum est, injuria potius alterius, quam suæ defensionis gratia ad statuas, vel imagines Principum confugi; nisi si quis in vinculis, vel custodia detentus a potentiori-

c l. capitalium 28. §. ad statuas 7. ff. de pœnis.

bus ad hujusmodi præsidium confugerit; his enim venia tribuenda est. Ne autem ad statuas, vel imagines quis confugiat, Senatus censuit; eumque, qui imaginem Cæsaris in invidiam alterius prætulisset, in vincula publica coercendum Divus Pius rescripsit *a*. Verumtamen antequam hæc Senatus consulta, & Constitutiones Principum ederentur, certissimum est, statuas, & imagines Cæsarum jus Asyli habuisse, & in militaribus signis, ut præsentia numina coli consuevisse; arasque etiam in Castris erectas illis fuisse *a*. In Urbe vero tantæ religioni, ac venerationi habitas æque constat, non modo ut extrahere, rapere, violare eos, qui ad eas confugissent, easve prætulissent, sed ne conflare quidem eas, ac vendere sine capitis periculo liceret. Hos enim in majestatis crimen, judiciumque vocari voluere, si Principum statuas, & imagines consecratas vendidissent *c*. Quod si consecratæ non fuissent, citra piaculum vendebantur: etenim non videri contra Majestatem fieri ob imagines Cæsaris nondum consecratas venditas, Severus, & Antoninus rescripsere *d*. Sed & illud temperamentum additum est, ut, quamquam specialiter, & per se vænire statuæ Principum non possent, domus tamen, vel horti, vel prædii venditioni accedere sine discrimine possent *e*. Quod tamen dubitatione primum non caruit. Enimvero Falanio Equiti Romano objectum ab accusatore Cornelius Tacitus lib. 1. narrat, quod, venditis hortis, statuam Augusti simul mancipasset; quamquam is Tiberii rescripto periculum aufugerit, quo non ideo contram religione fieri Consulibus rescripsit, quod effigies Augusti, ut alia Numinis simulacra venditionibus hortorum, vel domuum accederent. Iisdem quoque temporibus L. Ennium Equitem Majestatis postulatum, idem Auctor lib. 3. refert, quod effigiem Principis ad promiscuum usum argenti vertisset; quem tamen inter reos recipi, Attejo Capitone Jurisconsulto contra sentiente, Tiberius vetuit. Plane eo imperante, in judicium adductum quemdam, Majestatisque accusatum Suetonius cap. 58. Tiberii prodidit, quod Statuæ Augusti caput dempsisset, ut alterius imponeret; damnatoque eo, hoc genus calumniæ paulatim eo processisse, ut hæc quoque capitalia essent, circa Augusti simulacrum servum cæcidisse, vestem mutasse, nummo vel anulo effigiem impressam latrinæ, aut lupanari intulisse. Unde Seneca lib. 3. de Beneficiis narrat, Tiberio imperante, Prætorium quendam virum in anulo insculptam Cæsaris imaginem habentem, cum matellam sumpsisset, Majestatis postulatum, quod imaginem

a l. Senatus consulto 38. ff. de injuriis.

a Tacit. lib. 14. Veget. l. 2. c. 5. 6.

c l. qui statuas ff ad l. Jul. Majest.

d l. non contrahit in f. ff. eod. tit.

e l. in modicis ff. de cont. Empt.

A obscænis admovisset. Ut autem, tamquam e diverticulo in semitam redeamus, Regum quoque statuis jus Asylorum fuisse concessum, probat insignis locus Livii nostri lib. 23. ubi refert, Decimum Magium, Cyrenas tempestate delatum, securitatis gratia ad Ptolomæi Regis statuam confugisse. Sed & Heroum quorundam simulacris jus idem apud Athenienses præstitum, ex Plutarcho didicimus in vita Thesei; quemadmodum apud Romanos Militaribus signis: unde Munatius Plancus, quo seditiosorum militum se furori subtraheret, militaria signa complexus B est. Tacitus annalium I. Et de alio Ammianus Marcellinus prope finem lib. 25. Quando vero apud Romanos id moris inductum fuerit, ut Cæsarum statuæ Asylum præberent, nemo, quod sciam, hactenus definivit. Ejus tamen rei origo satis deprehendi potest ex Dione Cassio lib. 47. ubi narrat, a Triumviris templum Julio Cæsari extructum, cujus ad statuam ibi cunctis perfugium esset. Ante enim in libera Republica, præter unum Asylum C Romuli, ut placuit ibidem Dioni, vel etiam Dianæ Aventinæ, ut Halicarnasseo l. 4. nullum aliud Asylum fuisse constat. Hæc inter Ethnicos communi fere omnium gentium consensu servata ad Christianos etiam fuere postmodum traducta, ingenio tamen potius, quam ullius legis sanctione. Nam cum Constantinus Magnus Christianam religionem amplexus sit anno Christi 310. (7) nulla tamen exinde lex reperitur, quæ de Ecclesiarum immunitate quicquam præceperit ante annum 414. quo Honorius, & Theodosius generaliter D statuere, nemini licere confugientes ad Ecclesias Sacrosanctas abducere; ea conditione, ut, si quis contra hanc legem venire tentasset, sciret, se Majestatis crimine esse retinendum *a*. Porro ultima, quæ in corpus juris relata est constitutio, Justinianum Cæsarem auctorem habet, anno 536. qua adulteris, homicidis, aliisque id genus delinquentibus jus Asylorum denegatur *b*: ex quo textu notabile est, jus Asylorum fuisse primo in oppressorum subsidium introductum, licet postea ad reos etiam tractum, deductumque E fuerit: non enim, ut ibidem ait Justinianus, possibile est utrumque tueri cautela sacrorum locorum, & lædentem, & læsum. Hæc Asylorum immunitas, licet apud Ecclesias haberetur per quingentos, ac triginta sex fere annos, non nisi Cæsarum rescriptis promota, nulla Ecclesiastica sanctione per totum illud tempus subnixa fuit, qua ad universas imperii Provincias extenderetur. Nam licet Ilerdense Concilium anno 507. canonem protulerit adversus clericos, qui servos, sive

a l. 2. Cod. de iis qui ad Ecclef.

b Auth de Mand Princi. cap 11.

(7) Ait noster Auctor, nullam Cæsaream extitisse legem ante annum Æræ Christianæ CDXIV. quo Honorius, & Theodosius Junior imperabant, quæ Templis Christianorum sacri jus Asyli tribueret. Veruntamen Baronius adeatur sub annis CCC. LXXXXVIII. & CCC. LXXXXIX. patebitque legenti, vetustius fuisse in Ecclesia Sacri jus Asyli, si Cæsarum legibus aperte non constitutum, eorum tamen introductum pietate, tum diuturna consuetudine confirmatum. Nam si Arcadius Imperator Eutropii Ethnici, impiique hominis impulsu legem tulit, qua jus sacri Asyli Christianorum Templis, atque Altaribus negavit, non diu lex obtinuit; obsolevit enim proximo anno, tum scilicet, cum idem Eutropius, ut immutati in se Cæsaris indignationem effugeret, ad Templum, violatasque ante ab se aras, tutelæ suæ caussa, se contulit, qui patrocinio, & auctoritate Sanctissimi Viri, ac Patriarchæ Joannis Chrisostomi defensus, abrogatam eam legem, redditosque Templis, atque Aris Christianorum honores vidit, maximoque cum beneficio in se collato conjunctos expertus est. (*Diar. Litt. Ital. Tom.* XVIII. *pag.* 100.

discipulos ab Ecclesia extraxissent: illud sane Concilium Ilerdæ, quæ est Urbs Tarraconensis Hispaniæ, celebratum est, postquam illæ Provinciæ a Romano Imperio se se subduxerunt: deinde nulla adversus laicos innovatione facta, clericos tantum Ecclesiasticæ auctoritatis censura coercuit *a*. Verum quinque post annos in Concilio Aureliensi, quo tempore ipsæ quoque Galliæ sui juris evaserant, statutum est, ut ab Ecclesiæ atriis, & domo Episcopi reos extrahere nullo modo liceat *b*. Certum igitur est, idque manifeste ostendit Historia usque ad annum 850. Ecclesiarum immunitatem tum laicorum, tum Ecclesiasticorum Principum consensu fuisse promotam, & per varia tempora diversimode fuisse servatam. Ut vero a synodicis constitutionibus ad Pontificum sanctiones progrediar, habemus Circularem, ut vocant, Epistolam Nicolai primi, qui circa annum Domini 858. scripsit Episcopis, qualiter Ecclesiarum immunitas servanda sit *a*. Sequitur Gelasius II. anno 1118. qui plura circa idem Asylorum jus cavit, atque constituit *b*. Post prædictos cannones ante annum 1200. emissos prodiere plures subsequentes summorum Pontificum Constitutiones, seu Decretales Epistolæ; veluti Innocentii Tertii, Gregorii Noni, & Joannis 22. ut videre est in libris Decretalium sub Rubrica de Immunitate Ecclesiarum *c*; quibus omnibus partim statuta ab Antecessoribus firmantur, partim vero excipiuntur delicta atrociora. Ad extremum promulgavit Gregorius 14. Bullam anno 1591. die 17. Junii, quæ totam Asylorum Sacrorum materiam exacte adeo complectitur, ut jam ad priores Canones respiciendum amplius minime videatur. Se de his alibi.

a c. 19. nullus 17. q. 4.

b c id constituimus ead. q & c.

a c sicut antiquitus 17. q. 4.

b c. frater. c. ad Episcop. c. metuentes. c. uxor. ead.

c c. inter alia 6. c. penult. & ult.

FINIS.



CHRISTIANI SCHOETTGENII
HISTORIA LIBRARIORUM,
ET
BIBLIOPOLARUM
VETERIS ET MEDII ÆVI,
EX IDONEIS MONUMENTIS
COLLECTA.

PRÆFATIO.

LECTOR BENEVOLE.



Ndecim effluxere jam anni, ex quo in Academia Lipsiensi Dissertationem de Librariis, & Bibliopolis Antiquorum publice defendi. Quæ præter omnem spem & exspectationem eruditissimis & clarissimis viris ita se probavit, ut illius publicis in scriptis mentionem facere haud dubitaverint. * Nonnulla quidem obgannire non nemo tentavit, ** cujus nomen hic referre judico indignum, qui arbitratur, antiquos neque Bibliopolas, neque Librarios habuisse. Scriptum vero illius, tum temporis promissum, nondum, quod ei quidem gratulor, lucem vidit. Et bene illum rebus suis consulturum esse existimo, illum si nunquam in lucem prodire jusserit. Omnes, a me excitati Auctores, neque de me, neque de Dissertatione mea aliquid resciscere potuerunt; hanc ergo refutaturus ostendat, ea non affirmare Auctores, quæ ex iis a me sunt adducta. Nunquam, qui sapit, hoc aggredietur, & si quis id aggressus fuerit, oleum & operam se esse perditurum sciat. Certis ex caussis eam in germanicam converti jam linguam, sed alio, ut potest videri, ordine. Additamenta quoque passim accessere, cum in his rebus dies diem doceat. Cætera non curabo judicia. Harum enim rerum non prorsus imperitus justum huic statuere pretium haud ignorabit. Vale.

* JO. ALB. FABRICIUS in Bibliographia Antiquar. c. XXI. §. 7. REIMMANNUS in idea Systematis Antiquitatis litterariæ p. 60. HERMANNUS in Conspectu reipublicæ litterariæ c. 3. p. 38. FALSTERUS in cogitationibus Philologicis p. 93. IOECHERUS part. 1. Analectorum de Philosophorum potissimum veterum variis studendi modis §. 10.

** In Novis litterariis, quæ Germanica prodeunt lingua. Lipsiæ. A. 1718. p. 547.

CHRI-

CHRISTIANI SCHOETTGENII HISTORIA LIBRARIORUM, ET BIBLIOPOLARUM.

CAPUT I.

De Librariis Veterum Hebræorum.

§.1. Ibrorum mercatura ſine dubio tam antiquos habet natales, quam Libri ipſi. Ex quo enim tempore libros conſcribere cœperunt eruditi, illos aut ſua, aut aliorum cauſa deſcripſerunt. Sua cauſſa veterum Scribas aut parum, aut nihil deſcripſiſſe ex eo apparet, quia artem ſcribendi vetuſtiſſimis temporibus pauciſſimi callebant. Hinc aliorum opera plurimos fuiſſe uſos facile eſt conjectu. Gratis nemo, ut conſtat, libenter ſuſcipit laborem. Hinc adduci non poſſum, ut credam, extitiſſe quemdam, qui Scribarum operam ſatis laborioſam gratuito ſibi expetiiſſet. Illorum igitur opera aut argento, aut rebus pretioſis redimenda erat. Ex quibus facile patet, antiquiſſimo etiam ævo Librorum mercaturam fuiſſe in uſu, quæ potiſſimum in eo conſiſtebat, ut libri deſcriberentur, aliiſque, pretio ſoluto, concederentur.

§.2. Antiquiſſima, de qua certi quid ex hiſtoria novimus, gens eſt Hebræa, aut Judæa. Inquiramus nunc, utrum mercaturæ librariæ ſpecies quædam apud eam extiterit. Ex iis, quæ jam adduximus, hoc facile colligi poteſt. Oſtendendum adeoque eſt, quales præcipue libros habuerint Hebræi. Scientiæ, quas hodie excolimus, ipſis non adeo erant cognitæ; duo tantummodo librorum genera habuerunt, nimirum libros *Hiſtoricos*, in quos Majorum acta retulerunt, & *Sacros*, vel Legem, & Vatum Sacrorum Scripta. Ex antiquiſſimis libris Hiſtoricis duo in primis ſunt cogniti: Liber bellorum Domini, & Liber Recti. Prior bella inter Iſraelitas, & Ammonitas ultra Jordanem adhuc geſta in ſe continebat, id quod ex eo apparet, quod jam ante ingreſſum Judæorum in Palæſtinam adducitur (*a*) quem Librum poſtea continuaſſe Judæos, non eſt, de quo dubitemus. Poſterior vero, ſcilicet Liber Recti Heroum, aliorumque inter Judæos illuſtrium virorum facta, ut arbitror, recenſuit, eo forſitan modo, ut Liber Aurelii Victoris de Viris illuſtribus Romanorum illuſtrium facta deſcribit. Et hunc continuatum fuiſſe colligo, quia diverſis citatur temporibus. (*b*) Et ſi etiam hic Liber ex ſententia aliorum (*c*) in tabulariis, ſive ut vocant, Archiviis aſſervatus eſ-

A ſet; nobis tamen conjicere licebit, & inter Judæos fuiſſe nonnullos harum rerum cupidos, qui illum deſcribi curarunt. Hoc ergo negotium quidam in ſe ſuſcipere debuerunt, qui iſtiuſmodi Libros deſcripſerunt, illoſque divulgarunt.

§.3. Alterum librorum genus ſpectabat ad ſacra, inter quos lex agmen ducebat. Hæc quidem lex ab ipſo Moſe litteris conſignata erat, quæ Iſraelitis, quamdiu locis in deſertis commorati ſunt, ſuffeciſſe videtur. Quamprimum vero illi adepti ſunt Palæſtinam, firmumque ibi poſuerunt pedem, plura proculdubio illius exempla neceſſaria erant. Judæi tradunt, in urbe Kiriath Sepher, cujus in
B Libro Joſuæ & Judicum fit mentio (*d*) tabularium, & communem Gentis Judaicæ Bibliothecam extitiſſe. Alii in hac Urbe Academiam, vel Scholam publicam Judæorum inveniunt. (*e*) Ego vero arbitror, hanc urbem antea Debir dictam ea ex cauſa קרית ספר urbis librorum nomine inſignitam fuiſſe, quoniam ibidem Sopherim, vel Scribæ alebantur, qui legem deſcribere debebant, quibus deinde ab hoc munere nomen Scripturæ periti adhæſit. Hi ergo homines pro more erant eorum Bibliopolæ. Sed ſtudio alio pro more eorum. Quamvis enim tabernas librarias publicas non habue-
C rint, neque nundinas frequentarint; deſcripſerunt tamen libros, aliiſque libros deſcriptos pecunia vendiderunt.

§. 4. Sequentibus temporibus סופרים, ſeu Scribæ maxime ſunt noti, quibus ab eruditis nimium credulis, & fabulis Judæorum ſeductis prorſus alia adſcribuntur munera, ſed minus recte. Nonnulli enim eorum nomen a ספר numerare derivare cupiunt, quia omnes litteras legis numeraſſent. (*f*) Fueruntne autem Sopherim illi regii Davidis Seraja (*g*) Seja (*h*) Salomonis Elioteph, & Ahiia filii Siſæ, (*i*) Hiſkiæ Sebna (*k*) etiam iſtiuſmodi homines, qui omnes edictorum regio-
D rum litteras numerarunt? Nihilne ipſis præterea faciendum erat? & quem, quæſo, in finem hæc numeratio ſuſcepta eſt? Tempora hodierna ab antiquioribus probe ſunt diſcernenda. Hodie omnes fere litteras pingere norunt, ſed olim non erat ſic. Scribæ iiſdem temporibus ſubire munus eximio habebatur honori, ut teſtantur Scriptores profani. (*l*) Duplex itaque genus Scribarum apud Hebræos erat. Nonnulli res regum ſcribebant, ſed de his in præſenti non eſt ſermo. Alii vero legem, origines familiarum, populi Hebræi, necnon eruditorum libros confectos deſcribebant,
E hinc accipiebant ſtipendia, & alimenta.

§. 5. Sopherim, ſeu Scribæ, ab initio ex fa-

(*a*) Num. XXI. 15.
(*b*) Joſuæ X. 13. Sam. 18. Vide Diſſertationem Cel. Abichtii de Libro Recti. Lipſ. 1714.
(*c*) Jacquelot de la verité, & de l'inſpiration des liures ſacrez part. 1. chap. 20. p. 205.
(*d*) Joſuæ XIII. 15. 16. Jud. I. 11. 12.
(*e*) Plura dabit Chriſtoph. Henr. Ritmeier Progr. de Kiriath Sepher, Helmp. 1711. editum.
(*f*) Chagigah fol. 15. 2.

(*g*) 2. Sam. VIII. 17.
(*h*) 2. Sam. XX. 15.
(*i*) Reg. IV. 3.
(*k*) 2. Reg. XIX. 2. Jerem. XXXV. 10. ſeqq.
(*l*) Feſtus in Scriba. Corn. Nepos XVIII. I. 5. Florus l. 10. 5. Curtius VII. 3. 4. & VIII. 11. 5. Plura Barthius adverſ. 50. 1. Freinshemius ad locum Flori. Lomeierus dier. genial. Dec. 1. diſs. VI. p. 253.

milia Kenitarum in Tabe habitantium erant, quam Sacra Scriptura appendicis quasi loco Stirpis Kaleb adjungit. (*a*) Hinc etiam ea, quæ a nobis §.3. sunt dicta, haud exiguum accipiunt robur, quod nempe urbs Kiriath Sepher a Kaleb expugnata his Scribis, ut ibi habitarent, concessa sit. Nec est, quod objicias Kenitas, & Rehabitas perpetuo in tentoriis solummodo habitasse. Primo observes, velim, illos quoque tentoria intra muros urbium figere potuisse; (*b*) deinde hæc omnia ante tempora Jonadabi filii Rehabi acciderunt, quibus illius vallum nondum factum erat. Non abnuo, plures hujus generis Scribas etiam in aliis extitisse familiis, antiquitatis vero monumenta de iis plane silent.

§. 6. Ex his Sopherim, sive Scribis post captivitatem Babylonicam in primis celebratur Esdra, qui in lege Domini סופר מהיר Scriba velox vocabatur. (*c*) Cave, ut credas, illum solummodo Scribam fuisse. Fuit enim præterea Sacerdos, qui populo verbum Dei non solum prælegit, sed etiam explicuit. Ex his igitur adductis, & quia vocabulum סופר apud Hebræos generatim eruditum denotat (*d*) luculenter apparet, Lutherum vocem antea commemoratam Hebræam, & præcipue Græcam γραμματεὺς in Novo Fœdere occurrentem commode satis per (Schrifftgelehrten) Scripturæ S. peritum reddidisse: qui nempe homines non describebant tantum legem, sed etiam in illa optime erant versati. Nullum alium scripta melius describere posse illo, qui ea rite intelligit, qui negabit, putamus esse neminem. Judæi igitur ad legem Divinam describendam non homines vilioris conditionis, sed eruditos, & in auctoritate constitutos eligebant viros. Et huc spectant verba Christi. (*e*) Omnis Scripturæ peritus regni cœlestis res edoctus similis est homini patrifamilias, qui ex promptuario suo & recentia, & vetera depromit.

§. 7. His, & sequentibus temporibus Chaldaica, seu Rabbinica vox לבלר in usu erat, quæ Libellarium, seu librarium denotat. Deprehenditur hoc vocabulum in Sacris paginis de Scribis in aula Persarum usurpatum, qui regia edicta ad Judæos pertinentia scribebant. (*f*) Apud Judæos adhibetur de iis, qui repudii libellos litteris consignabant. (*g*) Huc sesquipedalia verba Rabbi Elieseris referenda sunt qui de se ipso ita scribit. (*h*) Si omnia maria atramentum omnesque calami pennæ, si cœlum, & terra libri, omnes homines לבלרים, Scribæ essent, insignem tamen meam, quam ex lege hausi scientiam verbis, & litteris exprimere haud valerent. Quæ Thrasonica, & hyperbolica locutio etiam in Thalmude de permagnis Israelitarum miseriis occurrit. (*i*) Hi Laflarim quoque inter præcipuos locum occupant. Referuntur enim, ut assessores Synedrii inter Medicos, Chirurgos, & Professores. (*k*)

§. 8. Ex his Laflarim Judæorum celebratur quidam nomine הלבלר נחום Nahum Scriba. Mentio illius injicitur in Thalmude. (*l*) Narratur ibidem, illum fuisse discipulum R. Measæ, assedisse Synedrio Hierosolymitano, & ad dubias sibi propositas quæstiones respondisse. (*m*) Ex quibus discimus, non multum post Hillel, & Sihammai, & brevi tempore ante nativitatem Christi illum vixisse. (*)

§. 9. Hæc tantum de Librorum mercatura vel quasi apud veteres Hebræos scimus. Probatum dedimus semper apud illos extitisse nonnullos, & plerumque magni nominis viros, qui libros descripserunt, & aliis postea pecunia vendiderunt, vel ex publico ærario propter hoc munus sustentati sunt.

§. 10. De conditione librorum paucissima adhuc supersunt dicenda. Hebræorum veteres plerunque inscripserunt membranis Pergamenis, quas deinde convolvebant, quam consuetudinem & alii habebant populi. Exactissime autem hi libri legis erant describendi, ut & hodie videmus. Hujus rei luculentum invenies testimonium apud Vuallichium, qui de Codice olim 6. D. Mayeri, nunc vero in Bibliotheca Paullina Lipsiensi obvio ita pronunciat: (**) Adversus מקרח, Orientem invenies ארון הקודש, arcam sanctam, in qua ספר תורה, Liber legis asservatur. Quinq; libri Mosis accuratissime sunt descripti a סופר, quodam scriba, &, si etiam diligentissime inquisiveris, ne punctum, aut litteram, multo minus verbum in illis deesse deprehendes. Lubens profiteor, me, qui olim apud Judæos סופר, Scriba fueram, hunc Codicem vix tertio mirari potuisse, quod Judæi rem tam sacram cuidam גוי (Goi) permiserint, quum אסור (Asur) Judæis prohibuerit nudis hanc legem attingere manibus. Præterea Judæi religioni sibi ducunt סת פסילה Sepher Tharah Pesilla Thora haud idoneum Karaito vendere. Inter rarissima rerum Judaicarum monumenta Bibliothecæ hominis Christiani privati hunc codicem omnino referendum esse censeo, quum inter ipsos Judæos ad describendum solummodo Thorah sine membrana pergamena plusquam 100. requirantur imperiales.

CAP. II.

De Librariis, & Bibliopolis Veterum Græcorum.

§. 1. GRæcorum monumenta parum hac de re nos instruere constat: in scriptis, tamen eorum deprehendimus, βιβλιογράφους, vel etiam βιβλιαγράφους (*n*) fuisse librarios, vel

(*a*) 1. Chron. II. 55.
(*b*) id, quod ex l. c. Chron. & 1. Sam. XXX. 29. probat Andr. Murray diss. de Kinæis Ienæ 1711. habita §. 11.
(*c*) Esdræ VII. 6.
(*d*) Vide Progr. Christoph. Ludovici de סופרים Jubilæo Academiæ Lipsiensis 1709. conscriptum.
(*e*) Matth. XIII. 52.
(*f*) Esther III. 12. & VIII. 9. ויקראו סופרי המלך Et vocati sunt Scribæ regii.
(*g*) Gittin fol. 9. 1.
(*h*) Schir hascirim rabba fol. 6. 2. Editio Francof. Viadr.
(*i*) Schabbath fol. 11. 1.
(*k*) Sanhedrin fol. 17. 2.
(*l*) Massecheth Peah fol. 4. 1.
(*m*) Et quidem in לשכת הגזית, de quo vide Auctores de Synedrio Hebr.
(*) Fuchasin fol. 20. 1. Relandus in Notis ad Othonis Historiam Doctorum Mischnicorum p. 91.
(**) Vualichs Mayerischæ Synagogæ, hoc est Synagoga Mayeriana §. 8. p. 6. 7. cujus verba Germanica in Latinum convertimus sermonem.

(*n*) Vox hæc inter Atticistas controversa est, quum alii eam pro Attica habeant, alii vero condemnent. Glossæ Gregorii, citante Lederlino ad Pollucem 7. 33. n. 211. βιβλιογράφοι, qui describendis libris operam locabant, librarii, libelliones. Thomas Magister, βιβλιογράφος οὐ βιβλιαγράφος. Λιβάνιος ἐν τῷ περὶ τῆς ἑαυτοῦ τύχης. Τρέπε μὲν ἐπὶ τοῦτο τῶν βιβλιογράφων δέκα. Locus extat apud Libanium tom. II. pag. 39. Edit. Morelli, qui hanc vocem etiam ita scribit p. VI. 51. Contra Phrynichus Eccl. Attic. pag. 14. βιβλιαγράφος οὕτω λέγουσιν ἐν πέντε συλλαβαῖς καὶ διὰ τοῦ α, οὐχὶ τετρασυλλάβως διὰ τοῦ ο. Ad quem Nunnesius p. 13. hanc scriptionem defendit, & Pollucem quoque citat, qui testatur, vocem βιβλιαγράφος extare apud Antiphanem in Sappho. Verum locus ille in mendo cubat, quod apertum est, & varie ab eruditis est tentatus. Verba Pollucis sunt βιβλιογράφον δὲ παρὰ Κρατίνῳ ἐν χείροσι. βιβλιογράφος δὲ παρὰ Ἀντιφάνει ἐν Σαπφοῖ. Salmasius, teste Kichnio pro ultimo βιβλιογράφος substituit βιβλιορράφος; Nunnesius vero, ut jam dictum est βιβλιογράφος. Si adhuc extaret Antiphanes, non diu dubitandum nobis esset, quænam ibi vox sit legenda. Nec tamen is ego sum, qui loco huic Pollucis mendam me adhibere pos-

librorum ſcribas, qui etiam *ἀντιγράφοι*, qui deſcribebant (*a*) & *καλλιγράφοι*, qui litteras pingebant, (*b*) appellabantur. Inveniuntur etiam in illorum ſcriptis vocabula *βιβλιώπολης* (*c*) *βιβλιοκάπηλος* (*d*) & *κάπηλος τῶν βιβλίων*, (*e*) hoc eſt, Bibliopolæ, qui venditione librorum lucrum quærunt.

§. 2. Hi Bibliopolæ igitur alebant ſcribas, qui varios deſcribebant libros (*f*) eruditis vendendi cauſa. Publica illos habuiſſe Bibliopolia extra omnem dubitationis aleam poſitum eſt. (*g*) Et Diogenes Laertius expreſſis narrat verbis (*h*) Zenonem Philoſophum, poſtquam naufragium fecerat, iterumque ad terram appulerat, Athenis ſediſſe juxta Librarium in Bibliopolio, & hac data occaſione Crateti innotuiſſe, Bibliopolam vero eruditis *ἀπομνημονεύματα* Xenophontis prælegiſſe. Ex quibus ſimul illorum temporum mos apparet, qua ratione eruditi de libro judicium ferre potuerant, cujus ſæpe unicum exemplum in urbe erat. Convenerunt ſcilicet eruditi in tabernis publicis Bibliopolarum, ubi ipſis liber prælegebatur.

§. 3. Quamquam ſæpius libri ab imperitis ſcribis multis erroribus maculati erant; tamen Bibliopolæ merces ſuas laudabant, hinc etiam inemendatos libros nonnunquam pro emendatiſſimis rudi lectori vendebant (*i*). Nonnulli eorum non tam multum in ſcientiis intellexiſſe videntur, quibus hoc exprobravit Lucianus. (*k*) Pretia librorum quod attinet, nonnunquam illa ſatis immoderata erant. Ad deſcribendum non ſolum multi requirebantur ſumptus, ſed exempla librorum fuerunt etiam rara. Sic Plato tres libros Pythagoricos pro centum minis ſibi comparavit. (*l*) Si igitur mina Attica XV. Thaleros valet, (*m*) tota ſumma erunt 1500. thaleri, quod pretium ſatis eſt grande pro tribus libris. Ariſtoteles Libros Speuſippi tribus talentis emit (*n*). Si ſtatuas, talentum Atticum valere 750. Thaleros, (*o*) erit ſumma 2250. Thalerorum. Apud Græcos tandem proverbium erat in uſu de eo, qui alterius opera contra auctoris voluntatem divulgabat, illorumque editione lucrum quærebat:

Λόγοισιν ἑρμόδωρος ἐμπορεύεται.

Diſcurſuum mercaturam facit Hermodorus.

Hic Hermodorus erat auditor Platonis, & illius ſermones calamo excepit, quibus deinde in Sicilia magnam pecuniæ copiam lucratus eſt. (*p*) Et hæc ſufficiant.

ſe fatear. Sed quodvis aliud potius verbum vellem ſubſtituere, quam *τὸ βιβλιαγράφος*, quod ſe mihi nunquam probabit, quia compoſitio illius omni plane analogiæ contraria eſt. Sive enim *ἀπὸ τοῦ βιβλίου* deducas, erit *βιβλιογράφος* ſive *ἀπὸ τῆς βίβλου*, erit *βιβλογράφος*, quam vocem etiam habet Phrynichus Arrabius in Apparatu Sophiſtico apud Montfauconium Bibliothecæ Coſſinianæ part. II. pag. 466. *βιβλιαπώλης, καὶ βιβλοπώλης καὶ βιβλογράφος.* Porro non facile apud quemquam Græcorum cujuſcunque etiam ſæculi aliter ſcriptum invenies, quam *βιβλιογράφος*, id, quod præter jam citata Libanii, & Cratini loca probamus etiam ex Luciano adv. indoctum, qui multos libros coemebat. Tom. 2. p. 420.

(*a*) Artemidorus 4. t. p. 198. ad filium: *μεμνημένος ὅτι σοὶ προσπεφώνηται τὸ βιβλίον ὅπως ἂν αὐτὸς ἔχῃς χρῆσθαι καὶ μὴ πολλοῖς κοινωνῇς ἀντιγράφοις.* Vertit Corrarius. Memineris autem, tibi inſcriptum, ac dedicatum eſſe, quo ſcilicet ipſe eo utaris, & exemplar non multis communices. Debebat ponere, *non cum multis, qui deſcribant.*

(*b*) du Freſne Gloſſar. Græc. p. 552. 553.

(*c*) Uſus eſt hac voce Ariſtomenes, qui Ariſtophani fuit æqualis. Pollux l. c. *καὶ βιβλιοπώλην μὲν παρὰ Ἀριστομένει εὑρήσεις ἐν Γόησι.*

(*d*) Lucianus adv. indoctum, qui multos libros coemebat Tom. II. p. 408. & 420.

(*e*) idem l. c. p. 405. Prior, & tertius locus mox redibit, quos inſeramus. Adde Suicerum Eccl. v. *βιβλιοκάπηλος.*

(*f*) Strabo lib. XIII. pag. 419. *βιβλιοπῶλαι τινες γραφεῦσι φαύλοις χρώμενοι, καὶ οὐκ ἀντιβάλλοντες, ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων συμβαίνει τῶν εἰς πρᾶσιν γραφομένων βιβλίων, καὶ ἐνθάδε, καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ.* Bibliopolæ quidam Librariis malis uſi, neque exemplaria deſcripta conferentes, quod & aliis libris accidit, qui vendendi cauſa ſcribuntur & hic (Romæ) & Alexandriæ. Alexandria Ægypti intelligitur, in qua tunc lingua Græca florebat.

(*g*) Pollux 9. 5. quem locum ita legendum cenſeo. Ἐκ *δὲ κοινῶν βιβλιοθῆκαι, καὶ ὡς Εὔπολίς φησιν, οὗ τὰ βιβλία ὤνια. ὃν τόπον καὶ ἁπλῶς βιβλία ἐκάλουν οἱ Ἀττικοὶ ὥσπερ καὶ τοὺς ἄλλους τόπους ἀπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς πιπρασκομένων.* Verto ita: Inter publica autem loca (de iis enim agit hoc capite Pollux) ſunt Bibliothecæ, &, ut Eupolis dicit, ubi libri ſunt venales, h. e. Bibliopolium, quem locum etiam ſimpliciter *βίβλια* vocant Attici, quemadmodum & reliqua loca ab iis rebus, quæ ibi venduntur. Qui hæc cum nupera editione conferet, videbit nos varia mutaſſe, idque vel ex noſtra conjectura, vel ex veſtigiis Codicum MS. quos adduxerunt doctiſſimi Commentatores. Τὸ *καὶ* autem reponimus pro *ἢ*, quod ibi legitur, nequis fortaſſe putet, locum, ubi venales ſunt libri, dictum fuiſſe Bibliothecam. Non hoc voluit Pollux; ſed dum enarrat loca publica, meminit primo Bibliothecarum, deinde Bibliopoliorum. Latinis tabernas illas libellas dictas fuiſſe notat ad Catulli Epigr. 56. Joſephus Scaliger. Verba Catulli ſunt.

Te quæſivimus in minore campo,

Te in circo, te & in omnibus tabernis.

Ita vulgo editur, ſed in MS. & antiquis editionibus legitur libellis, quod quidam ex mente Scaligeri perverſe mutarunt in labellis. Puta autem ille, libella *μετωνυμικῶς* pro tabernis librariis dici Attico more, qui *ἐν ἰχθύσιν, ἐν λαχάνοις* dicebant pro *ἐν ἰχθυοπωλείοις, ἐν λαχανοπωλείοις.* Probamus hanc Scaligeri conjecturam tum ex verbis Pollucis paulo ante citatis, tum ex iis, quæ apud eum ſequuntur: *ὡς εἰ φαῖεν*, inquit, *ἀπῆλθον εἰς τοὔψον καὶ εἰς τὸ οἶνον καὶ εἰς τοὔλαιον, καὶ εἰς τὰς χύτρας, καὶ κατὰ τὸν Εὔπολιν περιῆλθον εἰς τὰ κρόμμυα, καὶ τῶν λιβανωτὸν, καὶ εὐθὺ τῶν ἀρωμάτων, καὶ περὶ τὰ γέλγη.* Ut, cum dicunt: abierunt in obſonium, in vinum, in oleum, in ollas. Et ſecundum Eupolim: tranſierunt in alium, & cepas, thus: Tum & aromata, & merces: Ut vertit Seberus. Quin & ſequiorum temporum ſcriptoribus hoc in uſu fuiſſe teſtatur Huguitio in Gloſſis: Unde hoc librarium locus: & libellus diminut. & libellulus diminut. Et hoc libellium.

(*h*) Lib. VII. pag. 367. Edit. Amſt. 1692. 4.

(*i*) Lucianus l. c. p. 405. Edit. Baſil. 1545. 8. *μάλιστα δὲ οὐδὲ τὰ κάλλιστα ὠνῇ ἀλλὰ πιστεύεις τοῖς ὡς ἔτυχον ἐπαινοῦσι, καὶ ἕρμαιον εἶ τῶν τὰ τοιαῦτα ἐπιψευδομένων τοῖς βιβλίοις, καὶ θησαυρὸς ἕτοιμος τοῖς καπήλοις αὐτῶν.* Hoc eſt: Maxime vero neque optime adeo emis, ſed credis iis, qui forte fortuna librum commendant, & deridiculus es iis, qui talia mentiuntur, promtus præterea Bibliopolarum theſaurus.

(*k*) Idem pag. 408. *Τίς δὲ τοῖς ἐμπόροις, καὶ τοῖς βιβλιοκαπήλοις ἤρισεν ἂν περὶ παιδείας τοσαῦτα βιβλία ἔχουσι, καὶ πωλοῦσιν. Ἀλλ᾽ εἴγε διελέγχειν ἐθέλοις ὄψει μηδ᾽ ἐκείνους πολύ σου τὰ ἐς παιδείαν ἀμείνους, ἀλλὰ βαρβάρους μὲν τὴν φωνὴν, ὥσπερ σὺ ἀξυνέτους δὲ τῇ γνώσει οἵους εἰκὸς εἶναι τοὺς μηδὲν τῶν καλῶν καὶ αἰσχρῶν καθεωρακότας.* Quis autem cum Bibliopolis de eruditione certabit, qui tot libros habent, & vendunt? Sed, ſi forte mecum diſceptare velis (quare tibi hoc objiciam) videbis eos, quod ad eruditionem ſpectat, te non multo eſſe meliores, ſed barbare eos loqui, ſicut tu quoque ſoles; & nihil plane intelligere, quales illi ſunt, qui nihil boni, aut mali unquam cognoverunt.

(*l*) Diogenes Laertius lib. 3. pag. 169. *λέγουσι δέ τινες ὅτι Δίωνι ἐπέστειλεν εἰς Σικελίαν ὠνήσασθαι τρία βιβλία Πυθαγορικὰ παρὰ Φιλολάου μνῶν ἑκατόν.* Dicunt vero quidam, quod Dionem in Sicilia per litteras rogaverit, ut tres Libros Pythagoricos ſibi emeret a Philolao centum minis.

(*m*) Vide Lexicon noſtrum Antiquitatis p. 783. 1183. Lingua Germanica editum Lipſ. 1719. 8.

(*n*) Diogenes Laertius Lib. IV. pag. 130. *ἐν δευτέρῳ ἀπομνημονευμάτων Φαβωρῖνος φησὶν ὡς Ἀριστοτέλης αὐτοῦ τὰ βιβλία τριῶν ταλάντων ὠνήσατο.* Phavorinus ſecundo memorabilium ſcribit, Ariſtotelem Libros Speuſippi tribus talentis emiſſe.

(*o*) Zenobius Proverb. Cent. V. n. 6.

(*p*) Suidas in Hermodorus.

CAP. III.

De Librariis, & Bibliopolis Veterum Romanorum.

§. 1 APud Romanos Librorum mercaturam in usu fuisse non difficile erit probatu, quia majorem nobis suppeditant notitiam Scriptores Latini, quam Græci. Apud Romanos & nomen Librariorum Bibliopolarumque, & rem ipsam deprehendes. Librarius est, qui Libros describit, Bibliopola, qui vendit. Quamquam non negem, & has voces aliquando confundi, unumque pro altero poni, ut ex infra dicendis apparebit. Nonnunquam vocantur *Antiquarii*, quia vetera scribebant. (*a*)

§. 2. Istiusmodi Librarios plerumque viri dignitate, & eruditione apud veteres Romanos conspicui habebant, adeo, ut ante Imperatorum tempora nullæ Bibliopolarum publicæ tabernæ inveniantur. Eorum conditio plerumque erat servilis, quemadmodum Medicorum, Bibliothecariorum, Pædagogorum &c. (*b*) Ex servis autem librariis illi, qui bene se gerebant, aut dominis suis quocumque modo placebant fieri poterant liberti (*c*) in familia tamen dominorum suorum perpetuo adhuc erant, officiaque sua præstabant, sed non ut servi habebantur amplius. Inter varia autem, quæ a librariis scribenda erant principalem fere locum obtinuerunt Epistolæ (*d*) sicuti de Julio Cæsare legimus, illum aliquando quatuor, aliquando septem Librariis uno, eodemque tempore dictasse epistolas. (*e*) Quia vero librarii fere perpetuo ad manus dominorum esse debebant, inde librarii ad manum vocabantur. (*f*) Ut vero varia sunt diversorum hominum ingenia, quorum alius in hac, alius in alia arte felicius versatur, ita quoque apud Librarios fuisse constat. Unde nonnulli, A qui in Græca saltem Lingua exacte scribenda excellebant, *Librarii Græci* vocabantur (*g*). Ex quibus, & ex supra citato exemplo Julii Cæsaris videmus, viros dignitate illustres apud Romanos sæpe plures habuisse librarios. Multi vero eorum admodum erant rudes, & de litteris plura, quam eas scribere, non norant. Est hæc quærela, quam omnes hodie eruditi repetunt, quotiescumque antiquos Codices inspiciunt, de Librariorum scilicet ruditate, & imperitia, aliquando cum festinatione conjuncta. (*h*)

§. 3. Mentio etiam fit mulierum, quæ Librariorum opera faciebant. B Juvenalis (*i*) dum sævas perstringit mulieres, turbas in domo excitantes, inter alia refert, has & in Librarias invexisse. Et mulier in antiqua inscriptione expressis verbis vocatur Scriptrix Libraria (*k*). Quid? quod Origenes, quum magnus esset librorum helluo, semper ad manum habuit librarios una cum puellis, quæ concinne, & nitide scribere didicerant. (*l*)

§. 4. Temporibus Imperatorum Romanorum deinde proprie sic dicti Bibliopolæ introducebantur, qui librorum mercaturam exercebant, & de his nunc plura dicenda sunt. Horum quidem primum erat officium, ut scribas litterarios haberent paratos, qui libros recte, & accurate describe- C rent; cujus rei causa & Tryphonem Bibliopolam monuit Quintilianus, ut in manus hominum libri sui quam emendatissimi venirent. (*m*) Quia vero nonnulli horum Scribarum satis emendate, ut supra vidimus, scripserunt; (*n*) tantam de se quidam concipiebat opinionem, ut titulum Doctoris Librarii affectare non dubitaret (*o*). Hi non scribebant solum litteris, vel notis, sed etiam libros nonnunquam picturis exornabant ad majorem ipsis comparandum splendorem. Præterea Bibliopolarum erat Indices in libros vel conficere, vel conficiendos curare (*p*) quos Syllabos appella- D bant ἀπὸ τῶ συλλαμβάνειν comprehendere, quod

(*a*) Isidorus Orig. VI. 14. Librarii autem iidem, & Antiquarii vocantur. Sed Librarii sunt, qui nova, & vetera scribunt; Antiquarii, qui tantummodo vetera, unde & nomen sumpserunt.

(*b*) Cicero ad Atticum IV. 4. Etiam velim, mihi mittas de tuis librariolis duos aliquos, quibus Tyrannio utitur glutinatoribus ad celera administris: iisque imperes, ut sumant membranulam, &c. Ulpianus l. 15. §. 1. ff. de usufructu, & quemadmodum quis utatur, fruatur: Mancipiorum quoque usus fructus legato non debet abuti, sed secundum conditionem eorum uti. Nam, si librarium rus mittat, & qualum, & calcem portare cogat, Histrionem, balneatorem faciat -- abuti videbitur proprietate.

(*c*) l. 7. §. 5. ff. de operis libertorum. Dabitur & in impuberem, cum adoleverit, operarum actio: sed interdum, quamdiu impubes est: Nam hujus quoque est ministerium, si forte vel librarius, vel nomenculator, vel calculator sit, vel histrio, vel alterius voluptatis artifex.

(*d*) Cicero ad Atticum IV. 16. Epistolæ nostræ tantum habent mysteriorum, ut eas ne librariis quidem fere committamus.

(*e*) Plinius H. N. VII. 25. Epistolas vero tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare (solitum) aut, si nihil ageret, septenas.

(*f*) Gruterus p. DLXXXIV.

IVCVNDVS. DOMITAE
BIBVLI* LIBRARIVS. * scil. filiæ
AD. MANVM.

Nescio, quam ob causam Pignorius de servis p. 228. inter duas litteras vocis AD punctum posuerit hoc modo A. D. MANVM. Hærebam primo, quum hæc adspicerem, putavi autem postea, voces esse singulas, & notare A. Domino, vel Domina MANUMissus. Postea vero observavi, utramque Gruteri editionem, ut & Gutherium de Officiis Domus Augustæ 3. 7. p. 570. & Hoffmanum quoque in Lexico ita legere, ut huc transcribi curavi. Ad Manum autem est, quod alii dicunt *a manu*. Ramiresius Pentecontarcho c. 12.

(*g*) Cicero filius ad Tyronem inter Epistolas Fam. XVI. 21. Sed peto a te, ut quam celerrime mihi librarius mittatur, maxime quidem Græcus: multum enim mihi eripitur operæ in exscribendis Hypomnematis.

(*h*) Martialis Epigr. II. 8.

Siqua videbuntur chartis tibi, lector, in istis,
Sive obscura nimis, sive Latina parum;
Non meus est error: nocuit Librarius illis,
Dum properat versus annumerare Tibi.

(*i*) Juvenalis Sat. VI. 475.

——— *periit Libraria, ponunt*
E *Cosmetæ tunicas* ———

(*k*) apud Gruterum p. DXCIV. 3.

SEXTIA. XANTA
SCR. LIBRARIA.

(*l*) Eusebius Hist. Eccl. VI. 23.

(*m*) Quintilianus Præfat. Instit. Orat. Multum autem in tua quoque fide, ac diligentia positum est, ut in manus hominum quam emendatissime veniant.

(*n*) Galenus de dignoscendis, & curandis animi morbis c. 9. citante Pignorio de servis p. 230. Attamen video, te ne in res quidem egregias insumere quicquam audere: F non in coemptionem, comparationemque librorum, non in eos qui scribunt, exercendos, sive notis, & signis id faciant, ut citius, sive exquisitis figuris, ut pulchrius: sicut ne in eos quidem, qui emendate recteque legant.

(*o*) Inscriptio apud Reinesium Class. XI. 123.

CN. POMPEIVS
PHRIXVS
DOCTOR
LIBRARIVS DE
SACRA VIA
FECIT SIBI

(*p*) Cicero ad Atticum IV. 4. Etiam velim, mihi mit-

totam libri materiam brevi complexu comprehenderent; non tamen, ut nostri, secundum alphabeticum ordinem concinnati, sed contenta saltem capitum erant principio libri adscripta, quemadmodum ex Plinii, & Solini indicibus constat. Probe vero notandum est, ne fallamur, indicem alias etiam denotare Catalogum. (*a*) Quo autem errores calami lectorem non offenderent, liberque in eruditorum conspectum emendatus prodiret, curarunt Bibliopolæ, ut Libri scripti ab auctoribus ipsis relegerentur, & cum priori exemplo conferrentur. Id, quod testatur Martialis, quando affirmat, suos libros ideos majoris æstimandos esse, quia illi ab ipso revisi, & emendati essent. (*b*) Hæc collatio Scripturæ sive facta fuerit, sive minus, tamen Bibliopolæ libros suos emendatissimos prædicabant, & rudes emtores decipiebant. Apud Gellium legimus, Librarium in quodvis pignus vocasse, si in una uspiam littera Codicis cujusdam delictum esset. (*c*)

§. 5. Romæ istiusmodi tabernas librarias, & plures quidem, quam unam, fuisse, nulli est dubium. Meminit Gellius & Librariæ apud Sigillaria, & Librorum Æneidos Virgilii sigillariis emtorum. (*d*) Fuit vero vicus quidam Romæ, quem Sigillaria dicebant, eo quod ibi imagunculæ Deorum, & aliarum rerum (quas signa, sigilla, & sigilliola dicebant) (*e*) vendebantur. (*f*) Per Sigillaria in loco Gellii intelligendum esse Festum Romanorum post Saturnalia mense Decembri celebratum (*g*) probare quidem conatur eruditus quidam anonymus; (*h*) verum minus recte. Apud Gellium enim extat, Librum emtum esse in *Sigillariis*, minime vero *Sigillariis*. Differentia igitur iis, qui Linguam Latinam intelligunt, haud incognita erit. Prior enim significat locum, posterius autem tempus. Alia taberna libraria erat in Argileto ad forum Cæsaris, Julii scilicet, quam aream Julius Cæsar adhuc Proconsul Galliæ ad hoc forum parandum emit. (*i*) Situm vero erat Argiletum regione XI. (*k*) Quo in loco libri Martialis fuerunt venales. Iterum alia Libraria Secundi liberti Lucensis fuit Romæ regione IV. juxta templum Pacis, & forum transitorium, ubi quoque Martialis libri prostabant. (*l*) In vico Sandaliario quoque fuerunt tabernæ librariæ. (*m*) Imo invenies, istiusmodi tabernas iisdem temporibus Lugduni quoque in Galliis, (*n*) & Brundusiis in Regno Neapolitano fuisse. (*o*)

§. 6. In his tabernis solebant Bibliopolæ nomen, seu titulos librorum januis affigere, ut eruditi primo statim intuitu omnes libros nosse potuerint, qui in ea taberna fuere venales. (*p*) Nonnulli pilas quoque, seu columnas suarum tabernarum exornabant titulis librorum, (*q*) uti etiam in Germania hoc fieri videmus. Eruditi etiam his in tabernis conveniebant, colloquia ibidem habebant, (*r*) & aliquando, ut supra annotavimus, Libros prælegere audiebant.

§. 7. Ut autem Bibliopolæ Libros suos cariori

tas de tuis librariolis —— iisque imperes, ut sumant membranulam, ex qua indices fiant, quos vos Græci, ut opinor, συλλάβες appellatis.

(*a*) Berneggerus in Epist. ad Jo. Buxtorphium post Buxtorphii Catalecta pag. 409. 410.

(*b*) Epigr. VII. 16.

Septem quos tibi misimus libellos,
Auctoris calamo sui notatos
Hæc illis pretium facit litura.

(*c*) Gellius V. 9. Grammaticus autem quispiam e nobilioribus ab emptore ad spectandos libros adhibitus reperisse unum in libro mendum dicebat. Sed Librarius quodvis pignus vocabat, si in una uspiam littera delictum esset.

(*d*) Gellius V. 4. & II. 3.

(*e*) Arnobius advers. Gentes Lib. VI. pag. 204.

(*f*) Suetonius in Nerone c. 28. Hunc Sporum Augustarum ornamentis excultum, lecticaque vectum & circa conventus, mercatusque Græciæ, ac mox Romæ circa Sigillaria comitatus est identidem exosculans. Vides hoc loco, Sigillaria, & mercatus conjungi, quia in Sigillariis magnus erat mercatus, & semper frequens multitudo. Plura, ne extra ordinem simus copiosi, dabunt Cujacius observ. II. 30. Marcellus Donatus ad Suetonii Claudium c. 5. Phil. Caroli ad posteriorem Gellii locum, & Cuperus in Harpocrate p. 86.

(*g*) De quo Macrobius Saturn. I. II. Torrentius, & Marcellus Donatus ad Suetonii l. c. Lipf. Saturn. I. II. Brodæus Misc. III. 12.

(*h*) Commentator Gellii incertus in Editione Gronoviana 1706. 4.

(*i*) Mart. I. 118.

Quod quæris propius petas, licebit,
Argi namque soles subire letum,
Contra Cæsaris est forum taberna,
Scriptis postibus hinc, & inde totis,
Omnes ut cito perlegas Poetas.
Illinc me pete.

Asconius in Milonianam: Populus, duce Sexto Clodio Scriba, corpus P. Clodii in Curiam intulit, cremavitque subselliis, & tribunalibus & Codicibus Librariorum: qui nimirum juxta Curiam, & ad forum, & ad manum erant. Quem locum una cum ejus explicatione debeo Barthio Advers. VI. 12. De Argileto testatur iterum Martialis I. 4. ubi librum suum ita alloquitur:

Argiletanas mavis habitare tabernas,
Cum tibi, parve liber, scrinia nostra vacent.

(*k*) Nardinus Roma antiqua VII. 4.

(*l*) Martialis I. 2. ubi lectorem docet, quo loco libri sui venales sint quærendi.

Libertum docti Lucensis quære Secundum
Limina post Pacis, Palladiumque forum.

(*m*) Galenus in tractatu de Libris Edit. Basil. 1538. part. IV. p. 361. ἐντῷ γὰρ σανδαλιαρίῳ καθ᾽ ὃ δὴ πλεῖστα τῶν ἐν Ῥώμῃ βιβλιοπωλείων ἐστὶν ἐθεασάμεθα τινὰς ἀμφισβητοῦντας εἴτ᾽ ἐμὸν εἴη πιπρασκόμενον αὐτὸ βιβλίον, εἴτ᾽ ἄλλου τινός ἐπεγέγραπτο δὴ γὰρ Γαληνὸς ἰατρός· ὠνημένου δέ τινος ὡς ἐμὸν ὑπὸ τοῦ ξένου τῆς ἐπιγραφῆς κινηθείς τις ἀνὴρ τῶν φιλολόγων ἐβουλήθη γνῶναι τὴν ἐπαγγελείαν αὐτοῦ. Καὶ δύο τοὺς πρώτους στίχους ἀναγνοὺς εὐθέως ἀπέρριψε τὸ γράμμα τοῦτο μόνον ἐπιφθεγξάμενος, ὡς οὐκ ἔτι αὕτη Γαληνοῦ, καὶ ψευδῶς ἐπιγέγραπται τουτὶ τὸ βιβλίον. Hoc est: In Sandaliario vico, ubi quamplurima Romæ sunt Bibliopolia, vidimus aliquando quosdam inter se disceptantes, utrum meus sit ille liber, qui tunc prostabat, an vero alterius. Inscriptum quippe erat nomen Galeni Medici. Quum vero aliquis Librum tanquam a me scriptum emeret, ob falsam inscriptionem ita commotus aliquis Philologus volebat scire, quænam in libro sint contenta. Sed quum tres priores sectiones perlustrasset, statim abjecit Librum, hæc solum addens, stilum non esse Galeni, & fictitiam esse Libri inscriptionem.

(*n*) Plinius Epist. IX. II. 2. Bibliopolarum Lugduni esse non putabam: ac tanto libentius ex litteris tuis cognovi, venditari libellos meos, quibus peregre manere gratiam, quam in urbe collegerint, delector.

(*o*) Gellius IX. 4. Ex amicis hoc non tam præfracte adseverare velimus, quum Gellius tantum testetur, in porticu Brundusino fascem librorum fuisse venalem, quod & casu quodam contingere potuit.

(*p*) Horatius Sat. I. 4 71.

Nulla taberna meos habeat, neque pila libellos.

Et de Arte Poetic. v. 372.

———— *Mediocribus esse Poetis*
Non Dii, non homines, non concessere columnæ.

i. e. Ex tabernarum columnis, quibus meorum Poematum titulus nunquam affixus cernitur, inter alia etiam apparet, me non magnopere a doctis emi, atque adeo vix inter mediocres Poetas locum invenire.

(*q*) Vide locum Martialis supra §. 5. not. (a)

(*r*) Gellius V. 4. apud Sigillaria forte in Libraria ego, & Julius Paullus Poeta vir memoriæ nostræ doctissimus, consedimus.

pretio venderent, hanc nonnunquam fraudem committebant, ut clarissimi cujusdam viri nomen titulo inscriberent, & bonis Scriptoribus quam sæpissime inutiles libros supponerent. Galenus testatur, Romæ alterius libro suum nomen inscriptum fuisse; Philologum vero, cui stilus Galeni cognitus erat, hanc fraudem detexisse. (*a*) Nec silentio prætereunda sunt pretia librorum, quæ aliquando pro ratione illorum temporum satis æqua fuerunt; nonnunquam etiam præcipue eorum librorum, qui sæpe ab emtoribus requirebantur immoderata. Exemplum unum occurrit apud Martialem (*b*) qui commemorat, primum librum suorum Epigrammatum ab Atrecto Bibliopola quinque denariis vendi. Romanorum denarius plerumque valebat 10. asses, hoc est, nostræ monetæ Misnicæ duos grossos, & sex nummos (2. gr. 6.). (*c*) Constitit itaque primus Liber Martialis (12. gr. 6.) duodecim grossos, & sex nummos. (*d*) Pretium hoc si consideramus, non adeo grande est pro primo Libro Martialis. Sunt Epigrammata enim 121. & versus præter propter 720. Pro his describendis Scriba forsitan accepit sex grossos. (6. gr.) Tantum membranæ in qua tot versus conscribi possunt, hodie incertum an etiam olim, constat quatuor grossos. (4. gr.) Tam veteres, qui opisthographa raro admodum habebant, alterum tantum necessario requirebant: habes sex grossos. (6. gr.) Bibliopola ergo parum est lucratus. Quod si totum opus Martialis eodem pretio emendum fuerit, quod XV. constat libris, summa tota fuisset circiter 8. vel 9. Thalentorum. (8. 9. [illegible]) Aliquando viliori adhuc pretio emebantur libri, id quod antea adductus Martialis probat, (*e*) dum nos facit certiores, librum suum XIII. qui Xenia inscribitur, Tryphonem Bibliopolam pro 4. nummis vendidisse. Nummi sunt h. l. sestertii nummi, quorum quatuor denarium constituunt, h. e. 3. grossos. (3. gr.) Et tamen sibi ipsi obiectionem format Poeta, quasi nimium sint quatuor nummi; posset enim constare duobus; & tamen Bibliopolam lucrum facere posse.

§. 8. Pretia vero librorum interdum etiam majora fuerunt, quam par erat, si auctor libri clarus, emptor vero ignarus erat. Prius iterum testatur Martialis (*f*) fuisse quidem nonnullos, qui Lucanum non æstimassent Poetam, Bibliopolam vero, apud quem illius opera prostarent, ex distra-

(*a*) Locus extat §. 5. not. (d)
(*b*) Epigr. I. 118.

De primo dabit, alterove nido
Rasum pumice, purpuraque cultum
Denariis tibi quinque Martialem.

(*c*) Vide Lexicon nostrum Antiquitatum p. 427.
(*d*) Raderus ad h. l. Martialis statuit, denarium Romanorum idem valere, quod 8. cruciatos, (vel 2. Zatzen) hoc est nostræ monetæ, (2. gr. 8.) Primus adeoque liber ex Raderi sententia constitit tredecim grossos, & quatuor nummos (13. gr. 4.)
(*e*) Epigr. XIII. 3.

Omnis in hoc gracili Xeniorum turba libello
Constabit nummis quatuor emta Tibi.
Quatuor est nimium: poterit constare duobus.
Et faciet lucrum Bibliopola Tryphon.

(*f*) Epigr. XIV. 194. in Lucanum.

Sunt quidam, qui me dicunt non esse Poetam,
Sed, qui me vendit, Bibliopola putat.

Posteriorem versum ita legit Glossator M. S. in Bibliotheca Paullina Lipsiensi.

Sed mea qui vendit, B. p. *Bono sensu.*

(*g*) Adv. indoctum p. 420.
(*h*) Quintilianus præfat. ad Tryphonem Bibliopolam,

A ctione exemplarium potuisse cognoscere, carmina illius non esse contemnenda. Lucianus indoctum quemdam (*g*) qui multos libros coemebat, ideo cavillatur, quod ex inscitia Bibliopolis plus numeraret pro libro, quam æquum sit. Et hanc ob caussam fiebat, ut Bibliopolæ, quotiescumque bonum aliquem, & clarum Scriptorem nossent, cupide admodum virum sollicitarent, ut libros suos mox ederet. Testis est Quintilianus, a quo Tryphon summo studio efflagitavit, ut libros suos de Institutione Oratoria emitteret. (*h*) Inveniebantur etiam homines, qui ex amore erga librum, aut auctorem majus solvebant pretium, ac par erat.
B Sic refert Gellius (*i*) Romæ pro Libris Virgilii Æneidos, quia ab ipso auctore scripti credebantur, XX. aureos fuisse solutos. Aureus secundum nostram computandi rationem valet $3\frac{1}{2}$ thaleros. 70. ergo thaleri fuerunt. Multi, ut arbitror, hanc pecuniæ summam pro iis solverent, si certo scirent, propria manu illos esse scriptos.

§. 9. Supersunt Librariorum, & Bibliopolarum nomina. Atrectus occurrit apud Martialem. (*k*) Decius Sexti Librarius a Cicerone memoratur. (*l*) M. Ulpius Aug. Lib. Dionysius in antiqua inscriptione (*m*). Tettienus Felix occurrit apud Gruterum. (*n*) Jucundus Domitiæ Bibuli scilicet Filiæ Librarius ad manum ibidem. (*o*)
C Secundus Libertus Lucensis apud Martialem (*p*). Sosii fratres duo, incertum, an Librarii, an vero Bibliopolæ apud Horatium (*q*). Præcipuus, & maxime cognitus est Tryphon, cujus jam sæpius mentionem fecimus; (*r*) Pollius Valerianus Martialis Libros procuravit; (*s*) Mulier Libraria fuit Sextia Xanthia. (*t*)

CAP. IV.

De Bibliopolis, & Librariis ævi medii.

D §. 1. DE Mercatura medii ævi Librorum locuturi incipiamus ab irruptione Barbarorum in Romanum Imperium, filumque perducamus usque ad Typographiam inventam. Laborem nostrum in duas periodos dividere placet; in priore de Temporibus non adeo crassæ barbariei; in posteriore vero de temporibus summæ barbariei loquamur.

§. 2. In priore periodo medii ævi deprehendi-

quem sic alloquitur: Efflagitasti quotidiano convitio, ut libros, quos ad Marcellum meum de Institutione Oratoria
E scripseram, jam emittere inciperem. Et postea: Sed, si tantopere efflagitantur, quam tu affirmas, permittamus vela ventis, & oram solventibus bene precemur.
(*i*) Gellius Noct. Attic. 11. 3.
(*k*) Martialis Epigr. I. 118.

——— ne roges Atrectum,
Hoc nomen dominus gerit tabernæ.

(*l*) Epist. ad Fam. V. 6.
(*m*) apud Fabrettum X. 386.

M. VLPIVS. AVG. LIB.
DIONYSIVS
BIBLIOPOLA
F. S. ET S.

F (*n*) p. XCIV. II. T. TETTIENUS. FELIX. AUGUSTALIS. SCRIBA. LIBRARIUS.
(*o*) Vide supra §. 2. not. f.
(*p*) Vide §. 5. not. c.
(*q*) Horatius de Arte Poetica v. 345.

Hic meret æra Liber Sosiis.

H. e. hic Liber tam avide ab emtoribus arripitur, ut magnum lucrum Sosiis afferat.
(*r*) Vide supra §. 4. 7. 8.
[*s*] Martialis I. 114.

A Valeriano Pollio petes Quincto,
Post quem perire non licet meis nugis.

(*t*) Vide supra §. 3. not. k.

mus, Episcopos, & Patres Ecclesiæ habuisse Scribas, (*a*) qui nonnunquam Antiquarii, (*b*) nonnunquam Bibliopolæ vocantur (*c*) etsi libros non vendebant, sed tantummodo describebant. Horum munus erat, ut non solum litteras eleganter pingerent, (*d*) sed etiam, ut recte, fideliterque libros describerent. De accurata eorum diligentia agit Basilius Epistola 180. quam exaravit ad Καλλιγράφον, sive Librarium, quem sic admonet: ὀρθὰ γράφε καὶ γρῶ τοῖς στίχοις ὀρθῶς καὶ μήτε αἰωρείσθω πρὸς ὕψος ἡ χεὶρ μήτε φερέσθω κατὰ κρημνῶν, μηδὲ βιάζου τὸν κάλαμον λοξὰ βαδίζειν ὥσπερ τὸν παρ' Αἰσώπῳ καρκίνον, ἀλλ' εὐθὺ χώρει ὥσπερ ἐπὶ στάθμης βαδίζων τεκτονικῆς ἣ πανταχοῦ φυλάττει τὸ ἴσον, καὶ πᾶν ἀναιρεῖ τὸ ἀνώμαλον. Τὸ γὰρ λοξὸν ἀπρεπές. Τὸ δὲ εὐθὺ τερπνὸν τοῖς ὁρῶσιν, οὐκ ἐῶν ἀνανεύειν, καὶ καταδύειν ὥσπερ τὰ κηλώνεια τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀναγινωσκόντων, ὁποῖόν τι κἀμοὶ συμβέβηκε τοῖς γράμμασιν ἐντυχόντι τοῖς σοῖς· τῶν γὰρ στίχων κειμένων κλιμακηδὸν ἡνίκα ἔδει μεταβαίνειν ἀφ' ἑτέρου εἰς ἕτερον ἀνάγκη ἦν ἐξορθοῦν πρὸς τὸ τέλος τοῦ προϊόντος ἐν ᾧ μηδαμοῦ φαινομένης τῆς ἀκολουθίας ἀνατρέχειν ἔδει πάλιν καὶ τὴν τάξιν ἐπιζητεῖν ἀναποδίδοντα καὶ παρεπόμενον τῷ αὔλακι καθάπερ τὸν Θησέα τῷ μίτῳ τῆς Ἀριάδνης φασί. γράφε τοίνυν ὀρθῶς καὶ μὴ πλάνα τὸν νοῦν τῷ πλαγίῳ καὶ λοξῷ τῶν γραφομένων. Latinam hujus Epistolæ versionem addere supersedemus. Ex quibus videmus, qualem curam veteres adhibuerint, ut eorum Libri eleganter, & accuratissime describerentur; sed omnibus hac in re negligentiores reperiuntur Græci, ut ii testari poterunt, quibus Græcos Codices M.S.S. inspicere licuit. Instrumentum, quo utebantur librarii, vocabatur regula, quam celeberrimus Schvuatzius Professor Altdorfinus jam descripsit. (*e*)

§. 3 Exactissima igitur diligentia, & fidelitas maxima ab his Librariis requirebatur. Quia enim istiusmodi describebant libros, qui capita Religionis Christianæ in se continebant; permultum Christianis intererat, ne illi mutilati, aut vitiosi in manus Paganorum venirent. Hinc sunt illæ admonitiones S. S. Patrum, ut recte scriberent, suoque officio fideliter fungerentur librarii. Quas inter eminet illa adjuratio Irenæi, quam Libro περὶ τῆς ὀγδοάδος adjecit, quam integram ex Hieronymo de Scriptoribus Ecclesiasticis adscribimus. (*f*) Adjuro Te, qui transcribis librum istum per Dominum Jesum Christum, & per gloriosum ejus adventum, quo judicaturus est vivos, & mortuos, ut conferas, postquam transcripseris, & emendes illum ad exemplar, unde scripsisti, diligentissime, hanc quoque adhortationem fideliter transferas, ut invenisti in exemplari. Istiusmodi fere admonitionem invenies quoque in Apoc. XXII. 18. 19. ubi quoque interdicitur, nequid Sacræ Scripturæ addatur, vel detrahatur. (*g*) S. Hieronymus etiam requirit a Librariis, ut ea, quæ emendasset rite observarent. (*h*) Et alio in loco affirmat, se aliis credere libros eleganter descriptos, auro, argentoque ornatos, dummodo ipsi permitterent, non tam pulchros, quam emendatos Codices. (*i*) Hinc poscebant veteres a Scribis, seu Librariis, ut descripta diligenter reviderent, (*k*) quam operam nonnunquam duo simul in se suscipiebant, alter autographum præ se habebat, alter apographum legebat.

§. 4. Et hoc adhuc de medio ævo annotandum est, hos Librarios, vel Bibliopolas omnem navasse operam, ut libros vel optimos, vel admodum raros in lucem recens editos sibi compararent, lucrumque iis facerent. Postumianus apud Sulpicium narrat, (*l*) vita Martini a Sulpicio Severo scripta nihil promtius, nihil carius fuisse venditum: hinc etiam a Bibliopolis avidissime illam fuisse quæsitam. E contrario quoque legimus, aliquando negligenter satis hos scripsisse, & istiusmodi Scribas habuisse, qui erant admodum rudes. (*m*) Alii libros nullius momenti sub titulo celebriorum Patrum Ecclesiæ vendebant; hinc etiam hodie tam multa habemus opera Cypriano, Ambrosio, Augustino, aliisque falso adscripta. (*n*)

§. 5. In posteriore periodo medii ævi deprehendimus non solum consueta nomina Librariorum, & Bibliopolarum, sed etiam nova sunt orta, scilicet Bibliator (*o*) & Stationarius. (*p*) Prius vocabulum denotat generatim Bibliopolam, posterius vero eum, qui publicam habebat tabernam.

§. 6. Iisdem temporibus præter Scribas, & Bibliopolas etiam alii homines non *Librarii* gesserunt. Fuit enim *Librarius* dignitas Ecclesiastica in Ecclesiis Cathedralibus, eadem forte, quæ Cantoris, Custodis, Thesaurarii, aliorumque. Is igitur vocabatur *Librarius*, cui cura Bibliothecæ Collegii Cathedralis demandata erat: Quales Librarii Metis fuerunt. (*q*) *Librarius* præterea in iic dictis Monasteriis idem erat, ac Bibliothecarius, de cujus officio amplissimum locum ex rarissimo libro Umberti in Regula, seu modo vivendi Fratrum Prædicatorum cap. 23. adducere possemus. Sed in

(*a*) Sidonius Apollinaris Epist. v. 17. Nec plus moratus suo Scriba, qui pugillarem juxta tenebat, vocabat.

(*b*) Cassiodorus Divin. Lect. c. 30. Tot vulnera Satanas accipit, quot Antiquarius Domini verba describit. Isidorus Orig. VI. 14. Librarii autem iidem, & Antiquarii vocantur: Sed Librarii sunt, qui & nova, & vetera scribunt: Antiquarii, qui tantummodo vetera, unde & nomen sumpserunt. Similia quoque habet Joh. de Janua in Catholico, & Ricardus de Buri in Bibliopolio c. 16.

(*c*) Isidorus: Librarios constat ante Bibliopolas dictos: Libros enim Græci βιβλίον vocant. Jo. de Janua. Et iidem (Librarii) dicti sunt Bibliopolæ, & Antiquarii. Sidonius Epist. v. 15. Officii sermone præfato Bibliopolam vestrum non gratiose, sed judicialiter expertus insinuo. Idem IX. 7. Scribam tuum, seu Bibliopolam.

(*d*) Petrus Damianus Epist. VII. 19. Et quoniam scribendi peritus extitit, non pauca nobis librorum volumina pollucibiliter exaravit.

(*e*) Diss. I. de ornamentis librorum §. 3. & quos ille citat.

(*f*) Extat c. 45. necnon apud Eusebium H. E. v. 20. & Treculphum Lexoviensem Chron. II. 2. 22.

(*g*) Vide, quæ ad eum locum notarunt Grotius, & Hammondus.

(*h*) Hieronymus præfat. in Esdram: Siqui fratrum sunt, quibus nostra non displicent, his tribuatis exemplar admonentes, ut Hebræa nomina, quorum grandis in hoc volumine copia est, distincte, & per intervalla transcribant. Nihil enim proderit emendasse librum, nisi emendatio Librariorum diligentia conservetur.

(*i*) Idem præfat. in Jobum: Habeant, qui volunt, veteres libros, vel in membranis purpureis, auro, argentoque descriptos, vel uncialibus, ut vulgo ajunt, litteris onera magis exarata, quam Codices; dummodo mihi, meisque permittant pauperes habere schedulas, & non tam pulchros Codices, quam emendatos. Confer Clericum Art. Crit. cui hæc duo Hieronymi loca debemus.

(*k*) Sidonius Epist. v. 15. Librum igitur jam ipse deportat Heptateuchi scriptum velocitate summa, summo nitore quanquam & a nobis relectum, & retractatum. Defert & volumen Prophetarum, licet, me absente, decursum, sua tamen cura, manuque de supervacuis sententiis eruderatum. Nec semper illo contra legente, qui promiserat operam suam: credo, quia infirmitas fuerit impedimento, quominus pollicita compleret.

(*l*) Dial. I. 23. 4. Primus eum (librum) Romanæ Urbi vir studiosissimus tui Paullinus invexit. Deinde, cum certatim tota urbe raperetur, exsultantes librarios vidi; quod nihil ab his quæstuosius haberetur: siquidem nihil illo promtius nihil carius venderetur.

(*m*) Evolve Programma nostrum de Statu Scholarum ante Reformationem §. 12.

(*n*) Cave in Prolegom. Hist. Litt. Script. Eccl. Sect. 4.

(*o*) Huguitio in Glossis, & Jo. de Janua in Catholico.

(*p*) du Fresne Glossar. Tom. III. col. 1093.

(*q*) Charta Henrici III. Imperatoris A. 1056. apud Meurissium in Episcopis Metensibus p. 360. Videlicet, ut electionem Primicerii faciant, sive Decani, Cantoris, Librarii, atque Custodis Ecclesiæ S. Stephani. Du Fresne Tom.

præsenti non agimus de Bibliothecariis. Constat enim, viros in magna auctoritate constitutos Librarios, seu Scribas non infimæ sortis habuisse. Sic Heddæ Episcopi Viso-Saxonum Librarius fuit Abbas Vuigfridus, vel Vilfridus ex Comitatu illius. (*a*)

§. 7. De Stationariis pauca dicenda restant. Supra §. 5. illos breviter descripsimus, nunc addimus, fuisse quosdam, qui propriam exercuerunt mercaturam, (*b*) quosdam vero ministrasse Academiis. Posteriores famuli erant, salaria accipiebant, & cæteris famulis Bedellis, Notariis, & Nuntiis æquiparabantur. (*c*) Tales non solum tota Academia, sed etiam quædam facultas alebat. (*d*) Hi in manus Rectoris jurare tenebantur, quod in emendis, & vendendis, aut taxandis Libris juste se habere vellent. (*e*) Schedulam tandem membraneam tabernis suis affigere debebant Stationarii, ut quilibet statim videre posset quos Libros venales haberent. (*f*)

§. 8. Et sic satis, superque probatum dedimus, etiam medio ævo Bibliopolas fuisse, qui partim Libros descripserunt, partim vendiderunt, vel saltem nomine aliorum venum exposuerunt; Uti hoc pluribus ex adductis Locis Auctorum apparebit.

11. part. 2. p. 317. Quod vero vir illustris hunc *Librarium qui & Armarius* dicitur eumdem cum Cantore fuisse ait, in eo fallitur; nam verba chartæ citatæ cuivis eam attendenti contrarium edocent.

(*a*) Felix in vita S. Guthlaci Anachoretæ c. 4. n. 32. Tom. 11. Act. Sanct. April. p. 46. Unde iterum notandus est Car. du Fresne, qui illum Vuilfridum Guthlaci Librarium dicit.

(*b*) Richardus de Buri in Philobiblio c. 8. p. 35. Præter has opportunitates omnes prætactas, Stationariorum, ac Librariorum notitiam non solum intra natalis sui provinciam, sed per Regnum Franciæ, Teutoniæ, & Italiæ comparavimus. Statuta Synodalia Nicolai Gelant Episcopi Andegav. p. 2. 2. ipsi, & eorum quilibet infra primi anni Synodum S. Lucæ scribi faciant in quaterno Statuta eadem, quorum exemplum poni penes Joannem Benchies, vel alium Stationarium faciemus: apud du Fresne Tom. 111. col. 1053.

(*c*) In Privilegiis Academiæ Viennensis rubr. 42. apud Lambecium Bibliothec. Vindeb. lib. 11. p. 117. Famuli, Bedelli, Notarii, Nuntii, Librarii, Scriptores, cæterique hujusmodi Servitores conjunguntur.

(*d*) Eadem Privilegia rubr. 22. p. 113. Volumus insuper, & ordinamus, quod libri ipsorum (studentium) decedentium ante diffinitionem præmissorum remaneant apud Librarium suæ facultatis. Statuta Facultatis Juridicæ tit. 13. §. 6. apud eumdem pag. 183. Item, quod Librarius, vel Bedellus Facultatis nullum Librum in hoc Loco Viennensi per se emat, & carius eum vendat, quodque vendentes non angariabit, nec ab ementibus pro proxenitico, vel labore suo, ultro quadragesimum denarium extorquebit.

(*e*) Statuta Universitatis Vindobonensis A. 1384. Scripta tit. 4. §. 6. apud eumdem Lambecium l. c. p. 101. Item Librarii jurent in manus Rectoris in præsentia Universitatis quod in emendis, & vendendis, aut taxandis Libris juste, & legaliter se habeant erga suppposita Universitatis, omni dolo, & fraude exclusis, secundum tenores Privilegiorum Universitatis, Statutum Universitatis Magistrorum, & Scholarium Parisiensium de Stationariis, sive Librariis de a. 1275. ibidem p. 254. 255. Ut Stationarii, qui vulgo appellantur, sive Librarii, annis singulis, vel de biennio in biennium, vel alias, quando Universitate fuerint requisiti, corporale præbeant juramentum, uod libros recipiendo venales, custodiendo, exponendo fdem, & vendendo, & alias suum ministerium circa eo studium exhibendo fideliter, & legitime se habebunt. Item, quoniam nonnulli de Librariis insatiabili cupiditati studentes ipsi studio ingrati quodam modo sunt, & graves, dum in libris habendis, quorum usus maxime necessarius est studiosis, difficultatem inducunt, & emendo vilius, & vendendo carius, & supprimendo, vel celando, aliisque excogitatis fraudibus, libros ipsos cariores efficiunt, statuitur, ut Librarii jurent, quod intra mensem a die, quo libros venales recipient, numerando bona fide eos ad vendendum exponent, &, si requisiti fuerint a venditoribus, æstimabunt, & dicent bona fide quantum credent, in veritate libros ad vendendum oblatos justo, & legitimo pretio posse vendi; Libri etiam venalis pretium, & nomen illius, cujus Liber est, ponent in aliqua parte, ut pateat intuenti. Jurabunt etiam quod, cum Libros vendiderint, eos non assignabunt ex toto, nec transferent in emtores, nec pretium recipient pro eisdem, donec denuncient venditori, vel mandatario suo, ut veniat pretium recepturus, &, quod de pretio pro Libris oblato puram, & simplicem sine fraude dicent veritatem venditori, & ejusdem mandatario. Item, licet dignus operarius mercede sua, quia tamen a librariis frequenter modus exceditur, statuitur, ut iidem stationarii, sive librarii jurent, quod ultra quatuor denarios de libra, & de minori quantitate pro rata, pro salario venditorum librorum non exigent, & quidem, non a venditore, sed ab emtore. Item quoniam ex corruptis exemplaribus, & mendosis dispendia multa proveniunt, statuitur, ut dicti Librarii jurent, se præstituros curam, & operam efficacem cum omni diligentia, & labore, ut exemplaria vera habeant, & correcta; item, quod pro exemplaribus aliud ultra justum, & moderatum salarium, vel mercedem, seu ultra id, quod ab Universitate, vel Deputatis ab ea taxatum fuerit, non exigent.

(*f*) Juramentum Stationariorum, sive Librariorum Universitatis Parisiensis de A. 1202. apud eumdem Lambecium p. 257. primo, quod de cætero quilibet Stationarius habeat tabulam de Pergameno scriptam bona littera, & patente positam ad fenestram suam in qua scripta sint omnia exemplaria, quibus utitur, &, quæ ipse habeat, cum pretio taxationis eorum. Secundo, si contingat, quod habeat aliqua exemplaria non taxata, ea non communicabit, quo usque Universitati oblata fuerint, & taxata; Tertio, quod Librorum utilium pro studio cujuscumque facultatis exemplaria, prout melius, & citius poterunt, procurabunt ad commodum, & utilitatem studentium.

FINIS.

JO.

JO. ANDREÆ ESCHENBACHII
DE
SCRIBIS VETERUM
ROMANORUM
DISSERTATIO.

JO. ANDREÆ ESCHENBACHII
DE
SCRIBIS VETERUM ROMANORUM
DISSERTATIO.

§. I.



Vocabulum *Scriba* a ſcribendo deſcendere, nemo, quod ſciam, ambigit: undenam autem ipſum verbum *Scribo* originem ſuam habeat, diverſas apud Grammaticos invenio ſententias. Celeberr. *Voſſius* cum *Nunneſio*, a Græco γράφειν hoc vocabulum deducit. γ. in c. converſo, & ſ. capiti appoſito, quomodo, inquit, a γλύφω, ſculpo, a γρύτη, ſcruta. Vel, dicit, eſt Scribo a σκάλιφος, ſtilus, ſcriptura: quid? quod & ab Hebraico ספר deduci poſſe arbitratur, quod verbum, recenſere, vel ſcribere, ſignificare dicit. *Goropius Becanus*, lib. II. Hieroglyphicω̃n hanc vocem accerſit a Belgis, quibus ſcribere eſt *ſchrüven*: affine noſtro *Schreiben*. Quæ derivatio forte non adeo ridicula eſt, ut nonnulli arbitrantur: maxime, ſi inter hodiernos Philologos, viros undiquaque doctiſſimos audire velimus, qui non tantum Latinam, ſed etiam Græcam Linguam, maximam vocabulorum ſuorum partem Germanis Celtis & Scythis debere, partim probabilibus ſatis rationibus, partim etiam propria, tam Græcorum quam Latinorum confeſſione, clare ſatis oſtendunt. Inter quos Celeberrimos viros ſuo merito commendandus eſt *Daniel Georg. Morhof.* Kilonien. Academiæ illuſtre decus, *im unterricht von der Teutſchen ſprache, und Poeſi* Cap. II. III. & IV. Neque etiam probare poſſum ridiculam nonnullorum opinionem, qui in noſtra vernacula lingua vocabula invenientes cum Latinis convenientia, ſubito Generoſos Germanos furti reos arbitrantur: quaſi vero Germani, ante etiam quam Latina Lingua illis innotuit, non habuerint propria, quin, ſi accuratius inſpicias, eadem quæ nunc vocabula, quibus animi ſui ſenſa explicare potuerint; & ideo illa a confluxis ex Græcis & Barbaris Latinis mendicare demum debuerint? Nos, quemadmodum ex linguis, quæ hodie ſuperſunt, nullam agnoſcimus reliquarum linguarum matrem, ita etiam nihil certi determinare audemus in tanta difficultate, quænam lingua ex his duabus ſuas voces alteri debeat, admirantes potius miram omnium fere linguarum inter ſe convenientiam.

§. II. Cum igitur a Scribendo deſcendat Scriba, generaliſſima & ſimpliciſſima notione, cum

A *Gloſſatore Juris Græci Baſilicorum*, a Carolo Labbeo publicato, Scribam dicemus γραφέα, qui ſcribendo ſe ſuſtinet, & ab eo ſuo munere potiſſimoque labore, (ſecundum *Iſidorum*, *Origin.* lib. VI. cap. XIV.) hoc nomine indicatur. Et ita hac voce uſus eſt *Julius Firmicus*, Matheſeω̃ν lib. III. c. VI. *Malitioſos*, inquit, *facit, malevolos, peſſimoſque in omnibus actibus; ſed aut advocatos, aut Juriſperitos, ſeu ſcribas vel exceptores, aut hortorum præpoſitos, vel aquarum diſtributores*. Ubi certe ſcriba nil aliud notat, quam talem hominem, qui quodcunque etiam, literis ſeu notis exſcriptum, lectioni traducit, & quomodocumque rem

B quampiam chartis mandat, concipit aut excipit. Hi, obſervante *Barthio*, ex Gellii Noct. Attic. Lib. VI. c. IX. *Scriptum facere* dicebantur. Verba Gellii ſunt: *Cn. Flavius, patre Libertino natus, ſcriptum faciebat, iſque in eo tempore Ædili curuli apparebat, quo tempore ædiles ſubrogantur, eumque pro tribu ædilem curulem renunciaverunt. At ædilis, qui Comitia habebat, negabat recipere, neque ſibi placere, qui* ſcriptum faceret, *eum ædilem fieri. Cn. Flavius Annii filius, dicitur tabulas poſuiſſe, ſcriptu ſeſe abdicaſſe; iſque ædilis curulis factus eſt*. *Scriptores* item generaliter ap-

C pellabantur, quod *Donatus* docet, in Adelphorum prologum: *Indifferenter*, inquit, *omnes, qui aliquid ſcripſiſſent, Scriptores a veteribus dicebantur*.

§. III. Hi Scribæ, antiquitus alii erant *Publici*, qui Magiſtratibus potiſſimum adparebant; *Privati* alii, qui cuivis privatim, qui illorum opera indigebat, ſerviebant. Et hi, pro diverſitate officiorum, quæ obibant, diverſa etiam ſortiebantur nomina. *Librarii*, Scribæ a Libris, qui nempe libellos & libros quoſvis patronis ſuis deſcribebant. Unde etiam in Gloſſis, βιβλιογράφοι, Librarii interpretantur: & *D. Hieronymus*, E-

D piſt. ad Niceam, Omnes Scriptores a libris arborum, librarios vocatos fuiſſe, docet. Quamobrem non audimus *Iſidori* diſtinctionem, plane non neceſſariam, quam libro VI. Origin. habet, quando dicit: *Librarii, iidem & antiquarii vocantur; ſed Librarii, qui nova & vetera ſcribunt. Antiquarii, qui tantummodo vetera*. Nam (1) ex nomine librariorum facile patet, eorum uſum & nomen latiſſime patere, eorumque totam artem circa chartas & libros occupatam fuiſſe; quippe quos deſcribebant & vendebant. Quin *Horatii Interpres*, in Arte, librarios cum Scriptoribus conjungit; Scriptor, Librarius, Bibliopola. (2) *An-*

tiquarii autem non solum ii dicebantur, qui tantummodo vetera scribebant, sed in universum omnes γράφοντες εἰς κάλλος. Ita enim *Glossæ* vett. quas Wowerus, cap. V. Polymath. adducit: Antiquarius, ἀρχαιογράφος, καλλιγράφος. Hi Librarii, dicebantur quoque *Librarii Scribæ*. De quo Inscriptiones: T. CECIENVS. FELIX. AVGVSTALIS. SCRIBA. LIBRARIVS. Alia: Q. LVCRETI. QVINTIANI. SCRIBAE. LIBRARII.

Alia rursus:

L. VIBIVS. AVG. SER. PAMPHI-

LVS. SCRIBA.

LIB. ET. A. BIBLIOTHECA. LATI-

NA. APOLLINIS.

Hi quoque Librarii scriptores, distinguebantur in *Græcos* & *Latinos*, utroque, aut altero tantum nomine censiti; observante Barthio. Græci talis Scribæ mentionem injicit Inscriptio vetus:

AGRIAE. TRIPHOSAE. VESTIFICAE.

LIVIVS. THEONA. AB. EPISTOLIS.

GRAECIS. SCRIBA.

§. IV. Privati hi Scribæ, *Notariorum* quoque nomen accipiebant; quando nimirum verba dictantis vel etiam loquentis, celeritate manus, & varia compendiose scribendi ratione assequebantur & chartis mandabant: de quibus *Manilius*, libro IV. Astronomic.

Hic & Scriptor erit velox, cui litera verbum est,
Quique notis linguam superet, cursumque loquentis:

Græcis, tales dicebantur γράφοντες εἰς τάχος διὰ σημείων, qui *Novell.* XV. ταχυγράφοι, & *Plutarcho in Catone*, σημειογράφοι audiunt. Quales intelligit *Hieronymus, ad Julianum*, quando scribit: Apposito notario cogebat loqui, quæ velociter edita vox consequeretur manus, & linguæ celeritatem prenderent signa verborum. *Eusebius* quoque hos indicat, Historiæ Ecclesiasticæ lib. VI. c. XXI. Ταχυγράφοι δὲ γὰρ αὐτῷ (Origeni) πλείες ἢ ἑπτὰ τὸν ἀριθμὸν παρῆσαν τῷ ὑπαγορεύοντι. Χρόνοις τεταγμένοις ἀλλήλες ἀμείβοντες. βιβλιογράφοι τε ἐχ᾽ ἧττες, ἅμα καὶ κόραις ἐπὶ καλλιγραφεῖν ἠσκημέναις. Ex quo etiam loco illud patet, βιβλιογράφες, seu Librarios ea, quæ Notarii notis consignabant, in literas redegisse. Quod expressius adhuc indicat *Suidæ* locus, in ΩΡΙΓΕΝΗΣ. ὑπηγόρευε τοῖς ταχυγράφοις, καὶ οἱ βιβλιογράφοι σὺν γυναιξὶν ἔγραφον ἐπὶ τὸ καλλιγραφεῖν ἐξησκημέναις. i. e. *Dictavit notariis, & librarii ac mulieres edoctæ eleganter scribere descripserunt.* Pulcherrime autem idem hoc innuit *Paulus JCtus* Cap. XL. de Testamento Militis: *L. Titius miles, Notario suo testamentum scribendum notis dictavit, & antequam literis perscriberetur vita defunctus est*. Ipsas autem has Notas compendiariæ scriptionis, si curiosus lector penitius cognoscere

A cupit, adeat Mich. Meisneri Syntagma Philologicum de Adnotamentis Criticorum; sive, De notis Sententiarum. Ejusdemque Apospasma Philologicum de Notarum Signis Curiæ Variscor. for. 8. Anno CIↃ IↃC XXII. M. Valerii Probi, Grammat. de Notis Rom. interpret. libellum: item Magnonis, Petri Diaconi, & Papiæ, de Notis literarum libros. Prettenium, de Notis, & Siglis Antiqq. f. 12. Cizæ. 1660. Trithemium, Libb. VI. Polygraph. Joh. Baptist. Portæ, Libb. VI. de occultis Literarum notis. Joh. Mabillon, de Re Diplomatica, sub fin. Lib. I. & Lib. V. p. 456. 457. Lutet. Paris. fol. Regal. 1681. Adjectæ quoque sunt Inscriptionibus Gruterianis, Tironis, Liberti Ciceronis, & L. Ann. Senecæ Notæ seu characteres, quibus utebantur Romani Vett. in Scriptura Compendiaria.

B §. V. In hunc quoque censum veniunt, quos JCti *Actores Servos* vocant, qui nempe reditus dominorum a colonis exigebant, peculio præerant & rationes conscribebant. Theophilo, in Institutionum paraphrasi, talis vocatur διοικητὴς πάσης ἐσίας; h. e. ut Plautus loquitur in Asinaria: *cui omnium rerum herus summam credidit*. Ita dictus, quod ei omnium rerum *actus* incumbat. Horum

C mentio l. 1. §. ult. ff. *de servo corrupto*: Deteriorem facit Servum, si actori suasit, ut rationes dominicas intercideret, vel adulteraret, vel etiam ut rationem sibi commissam conturbaret. Iidem & *Dispensatores*, ab antiquo æris pendendi modo, dicebantur, teste *Reinesio*, Epist. ad Hofmann. & Rupert. XXXV. Ubi etiam ex hac sententia aliquot Inscriptiones veteres illustrat. Sed & eos Actores Servos appellatos fuisse dicit, qui Servis aliis præponebantur: ac proinde *Columellam*, l. 1. cap. 1. per Actorem, ordinarium servum, qui reliquos moderaretur indicare ait: per familiam vero, vicarios mediastinosque cum omni

D fæce. Hac notione quoque utitur *Petronius*, in describenda Trimalcionis familia. Actorum vero servorum meminit etiam Fabularum Milesiacarum conditor, lib. II. his verbis: *& conversa philodespotum requirit actorem, & ei præcipit bono custodi redderet sine mora præmium*. Græci, hos servos dicebant πράκτορας. Ita enim Hesychius: πράκτορες, ἀπαιτηταί.

§. VI. Officium talium scribarum, non adeo splendidum erat; uti etiam conditio minus honorata. Et ad officium quidem quod attinet, vel dictantis verba compendiariis notis excipiebant,

E vel excepta, in litteras redigebant vel libellos tantum patronis suis vel libros etiam in Bibliothecas postea vel privatas vel publicas, Augustam etiam domum referendos, describebant: talesque stante adhuc Republica Proceribus fuisse, *Varro*, de Re Rustica, libro III. cap. II. testatur: *Ibi vidi*, inquit, *greges magnos anserum, gallinarum, columbarum, gruum, pavonum; nec non glirium, piscium, aprorum, & ceteræ venationis, ex quibus rebus Scriba librarius, libertus ejus, qui apparuit Varroni, & me, absente patrono, hospitio accipiebat, in annos singulos plus quinquaginta millia e villa capere dicebat*. Inve-

F nies etiam, qui solis Epistolis scribendis apparuerunt: quod colligi potest ex Inscriptione IV. superius §. III. adducta. Rationes quoque villaticas eos curasse, patet ex iis, quæ §. proxime præcedente V. de Servis Actoribus diximus. Denique etiam Magnates comitabantur cum pugillaribus, ut si quid forte notandum incideret, literis consignare illico possent. Testis est *Sidonius*, Libr. V. Epist. XVII. *Nec plus moratus, mox suo scriba, qui pugillarem juxta tenebat, ad me vocato, subditum sic Epigramma composui*.

§. VII. Conditio autem eorum admodum Vilis A &c contemta erat. Unde etiam nonnemo ex Satyricorum numero, Viles vocat scribas;

——*Cum multa rei tulerint incommoda, tandem*
Grande lucrum referunt! quale hoc? Lucrentur ut assem,
Tota resignatis fundunt patrimonia fiscis.
Quid quod multa ferunt Servis indigna? Suique
Obliti generis, nunc vilis ad ostia scribae
Mane sedent, illumque forum comitantur euntem. B

Julius etiam *Firmicus*, Matheseων lib. III. c. VI. verbis jam superius adductis, vilibus eos hominibus accenset. Sed & *Corn. Nepos*, in Eumene, hoc indicat, quando ita scribit: *Itaque eum habuit ad manum, scribae loco, quod multo apud Graecos honorificentius est quam apud Romanos. Nam apud nos, revera, sicuti sunt, mercenarii scribae existimantur.* Nec mirum, contemptos fuisse homines; multi enim ex illis mancipia & servi erant. Inscriptio vetus superius adducta; C

L. VIBIVS. AVG. SER. PAMPHILVS.
SCRIBA.

LIB. ET. A. BIBLIOTHECA. LATINA.
APOLLINIS.

Cicero quoque, lib. V. Epist. ad Familiares XX. *Ita accepi librum a meo servo scriba, ut eundem acceperim a fratre tuo.* Sufficiant haec de privatis Scribis, quis enim omnia hic exponat? ad publicos nunc accedimus. D

§. VIII. Publici Scribae fuerunt, qui apparuerunt singulis magistratibus, eo nomine, ut rationes Publicas in tabulas referrent, & leges, actaque omnia describerent. Hi plerumque inter Apparitores Magistratuum numerantur. Ita *Cicero*, lib. 3. de legibus: *Animadverto quosque in Magistratibus ignoratione juris sui tantum sapere, quantum apparitores velint.* Hoc autem in loco Ciceronem de Scribis loqui, ostendit *Sigonius*, ex Plutarcho, lib. II. de Antiquo jure Civ. Rom. c. VIII. Hi Publici Scribae, non minus etiam *Librarii* vocantur *a Festo: Librarii*, inquit, *qui rationes publicas scribunt in tabulas.* E *Tabelliones* etiam ab *Isidoro*, lib. IX. cap. IV. Originum: *Tabellio vocatur eo quod sit portator tabellarum. Idem exceptor, idem & scriba Publicus, qui ea tantum quae gestis publicantur, scribit.* Sed audiamus de his *Excellentissimum Dn. D. Schubartum*, Patronum meum maximum, Tractat. de Comitibus Palatinis, pag. 254. hac de re egregie disserentem: *Tabularios, inquit, vocabant Romani, qui per singulas civitates rationes, atque chartas rei tributariae curabant, nomina debitorum prodebant, breves conficiebant ac λογαριακὰ exactoribus danda. Tale hominum genus nostris etiam moribus non inusitatum est.* F *Scribarum nomine publicorum veniebant, quibus acta publica & pericula magistratuum commissa. Aevo Cassiodori adhuc suo munere fungebantur, qui formulam hujus elegantem in variis habet* (locus est Lib. XII. Epist. XXI. inferius adducendus) *ubi tamen inscriptio, de scribarum seu tabellionum officio, recentioris manus est, veraque & antiqua haec substituenda,* Scribae Ravennati. *Tabelliones erant, qui tabellas, literas, cautiones atque obligationes conficiebant, contractuum & testamentorum instrumenta conscribebant, forensibus negociis se accommodabant.* Suidas & Glossae Nomicae *describunt:* Ταβελλίων ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς καθήμενος, δύξαν τε πολλὴν ἐπὶ τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἀρετῇ ἔχων, ἅπαντα ἐπιτελεῖ τὰ τῶν γραμματεῖα, ἕκαστον αὐτῶν ἐπισφραγίζων αὐτὸς οἰκείοις γράμμασιν.

§. IX. Nomina porro, Scribae Publici, varia olim sortiebantur a Magistratibus, a quibus vel lecti erant, vel quibus adparebant: quod testatur *Reinesius*, Epistol. XXXI. ad Rupertum p. m. CLXVIII. Conf. Sigonium l. c. Pontifices enim, Duces, Imperatores, Consules, Proconsules, Aediles, Quaestores, & plerique caeteri Magistratus, certos suos sibi Scribas adsciscebant, qui negocia eorum curabant scriptis, & Rationibus praeerant consignandis, quae, magistratu finito, Reipublicae offerebantur. Unde postea *Scribae Pontificum, Ducales, Imperatorii, Consulum, Proconsulum, Aedilium, Quaestorum* &c. quin & *Juris peritorum* & *Advocatorum* appellabantur. Quae nomina accurate collegit *C. Barthius* Advers. lib. LX. qui liber Commentarium continet in Civitatem Dei Augustini. Non tamen inter illos apparet Scriba *Praetorius*, forte, quia Auctores Indicis Inscriptionum, a Grutero collectarum, negarunt hujus generis scribam inveniri? Sed accuratissimus Reinesius loco paulo ante citato, in Lapide Ladestano Liburniae reperisse se testatur inscriptionem, in qua Praetoriani Scribae mentio occurrat,

C. MODIVS. SCR. PR. VERONA
ANN. XX.

addit postea: *Et cum aedilium, quaestorum, tribunorum, fuerint Scribae, vel quod lecti ab hisce Magistratibus, vel quod iis adparerent appellati; cur Praetorum nulli fuissent? Fuerunt fortassis huic magistratui magis necessarii, & plures quam illis.*

§. X. Facile, spero, ex hactenus dictis apparet, ingentem Scribarum numerum fuisse in Civitate. Factum inde, ut in multas *Decurias* sint translati, Quaestoriorum nempe, Aedilitiorum, Praetoriorum, prout a Quaestoribus, Aedilibus aut Praetoribus fuissent lecti: & pro ratione illarum decuriarum, in quam quisque lectus erat, percipiebat emolumenta. Cujus rei testis esse poterit fragmentum tabulae aeneae Rom. cujus verba habentur apud Gruterum, p. DC. XXVIII. in qua Quaestor Urbanus, qui aerarium provinciam obtinet, jubetur Scribis mercedem solvere. Sed ecce verba:

Q. VRB. QVEI. AERARIVM. PRO-
VINCIAM. OPTINET. EAM.
MERCEDEM.
DEFERTO. QVAESTORQVE. QVEI.
AERARIVM. PROVINCIAM.
OPTINEBIT. EAM. PECVNIAM. EI.
SCRIBAE. SCRIBEISQVE.
HEREDIVE.
EIVS. SOLVITO. IDQVE. EI. SINE.
FRAVDE. SVA. FACERE. LICETO.
QVOD
SINE. MALO. PEQVLATV. FIAT.
OLLEISQVE. HOMINIBVS. EAM.
PECVNIAM. CAPERE.
LICETO.

Cum autem hi Scribae saepius cum Patronis suis in provincias ire cogerentur, (nam in comitatu Praesidum in provincias euntium, omnes illi adjuto-

res, ministri, comitesque erant, quos, cum usus ratioque provinciæ, tum dignitas ipsa magistratuum ac reipublicæ postulavit, v. g. Legati, Tribuni Militum, Centuriones Præfecti, Decuriones, aliique militarium operum rationumque adjutores atque ministri: præterea vero Scribæ, accensi, præcones, lictores, interpretes, tabellarii, aruspices, cubicularii, medici, & contubernales &c.) inde sæpius decuriæ istæ a Scribis vendebantur, ab aliis vero emebantur. Qua de re rursus *Reinesius*, Epistola citata. Talis emtionis meminit *Cicero*, in Varum: *Ad eos*, inquit, *me Scribas revoca, si placet; noli hos colligere, qui numulis corrogatis de nepotum bonis, ac de scenicorum corollariis, cum decuriam emerunt, ex primo ordine exploforum in secundum ordinem civitatis se venisse dicunt. Eos Scribas tecum disceptatores hujus criminis habebo, qui istos Scribas esse moleste ferunt. Tametsi cum in eo ordine videamus esse multos non idoneos qui ordo industriæ propositus est, & dignitati, mirabimur turpes aliquot in eo esse, quo cuivis licet precio pervenire?* Jus autem Scribas in decurias legendi præcipue penes Prætores, Quæstores ac Ædiles fuisse, indicat Sigonius, & quidem ex Ciceronis Cluentiana, ubi hæc occurrunt: Nuper hominem tenuem scribam ædilicium, D. Matrinium, cum defendissem apud M. Junium, Q. Publicium, Prætores, & M. Plætorium, C. Flaminium, Ædiles curules; persuasi, ut scribam jurati legerent eum, quem iidem isti Censores ærarium reliquissent. Affinia his habet *Livius*, Lib. XL. Q. Petillius, Prætor Urbanus, eos libros a L. Petillio scriba sumsit. Et erat familiarius usus, quod scribam eum quæstor Q. Petillius in decuriam legerat.

§. XI. Officia Scribarum Publicorum, præcipue hæc erant: (1) Apparere Magistratibus, quod præter illa, quæ jam adduximus, confirmat etiam locus Plutarchi, in Catone, qui in Latinam linguam translatus, sic sonat: *Cato, cum quæsturam iniisset, ministros & scribas coercuit, qui publicas tabulas legesque tractantes, cum adolescentes nacti essent quibus magistratibus apparerent, quod ii propter inscientiam magistris egerent, potestate non cedebant, sed ipsi erant magistratus. Eos vero Cato apparitorum loco, ut erant, tractavit: Cum alios fraudis, alios inscitiæ insimularet.* (2) Omnia ea, quæ magistratus e scripto volebat publicata, publice populo prælegere & præconi subjicere edicenda. De quo *Philippus Beroaldus*, in lib. IX. Apuleii. (3) Quæ publicabantur e gestis & in ea referebantur, consignabant, excipiebant & tabulis inserebant: unde *Isidorus*, l. c. Tabelliones eos dictos scribit, quod ea, quæ gestis publicabantur, scribebant. (4) Pericula Magistratuum illis commissa erant, quod *Cicero*, l. c. testatur: *Est vero honestus ordo, quod eorum hominum fidei tabulæ publicæ periculaque magistratuum committuntur.* Quid autem per Pericula Magistratuum hic intelligatur, explicat *Barthius*: Quod his verbis, inquit, Cicero dicit pericula Magistratuum scribis commissa, docet, quæ instrumenta, contractus, conventiones, pacta, aut ultimæ voluntates, aliave talia, publicæ fidei credita forent, apud Scribas fuisse deposita. (5) Leges quodammodo in manibus habebant, & ex iis magistratibus jus suggerebant, quod ex *Ciceronis* loco, Lib. III. de Legibus, colligi potest: *Animadverto quosque in magistratibus ignoratione juris sui tantum sapere, quantum apparitores velint.* Quod manifestius indicat *Plutarchus*, in Catone: *Cato*, inquit, *cum quæsturam iniisset, ministros, & scribas coercuit, qui publicas tabulas, legesque tractantes, cum adolescentes nacti essent, quibus ma-*

A *gistratibus apparerent, quod ii propter inscientiam magistris egerent, potestate non cedebant, sed ipsi erant magistratus. Eos vero Cato apparitorum loco, ut erant, tractavit.* Elegantissimus denique est *Cassiodori* Locus, quo Scribas hos Publicos condecorat, lib. XII. Variarum, *Scribarum*, inquit, *officium securitas solet esse cunctorum: quoniam jus omnium ejus sollicitudine custoditur: alios enim depopulantur incendia, alios nudat furtiva surreptio, nonnullis negligentia perit quod diligens auctor acquirit: Sed de fide publica robustissime reparatur, quicquid a privatis amittitur. Armarium ejus, Fortuna cunctorum est, & merito refugium*
B *omnium dicitur, ubi universorum securitas invenitur.*

§. XII. Hæc & alia officia, ardua licet satis, quamvis obierint, nihilominus tamen primis illis temporibus, stante adhuc republica, non in magna auctoritate erat Scribarum ordo: Tribunorum enim ærarii ordini, quibus, ut *Varro* ait, attributa erat pecunia, ut militi redderent, postponebatur, &, quemadmodum Tribuni ærarii, ita etiam Scribæ e plebe fuerunt. Quin libertos quoque scribarum munus obiisse (quamvis rarius id acciderit) patet ex eo, quod Cicero, M. Tullio, liberto suo, scriba usus est. Unde etiam *Nepos* in Eu-
C mene, scribarum munus multo apud Græcos honorificentius fuisse quam apud Romanos scribit: verba ejus hæc sunt: *Itaque eum habuit ad manum, scribæ loco, quod multo apud Græcos honorificentius est quam apud Romanos. Nam apud nos, revera sicut sunt, mercenarii scribæ existimantur.* Omnium autem vilissimus erat *Navalis* Scriba; quod Festus indicat: *Navalis*, ait, *scriba, qui in nave apparebat, inter aliud genus scribarum minimæ dignitatis habebatur, quod periculis quoque ejus ministerium est objectum.* Quæ verba *Barthius* ita interpretatur: Cum omnes scribæ non
D sint magnæ existimationis antiquorum moribus, nimirum distincti ea ab officiis quique suis, minimi tamen illi merito habentur, qui ministerium illud suum etiam cum mortis periculo facessunt, operam scilicet suam locantes in naves; classibus puta peregre belli aut negotiationis gratia euntibus. Qui etiam ex Jacobi Cujacii Commentariolo ad Pomponium, de Origine Juris, ostendere conatur, neminem ex scribarum ordine in Senatum legi potuisse.

§. XIII. Neque tamen inter contemtos aut abjectos homines reputabantur: nam & ordo illorum *honestus* erat, quod *Cicero V.* in Verrem testatur;
E *Est vero*, inquit, *honestus ordo, quod eorum hominum fidei tabulæ publicæ, periculaque magistratuum committuntur*; Et honorifice de iis loquitur in Oratione pro domo sua, quando dicit: *Scribæ, qui nobiscum in rationibus, monumentisque publicis versantur, non obscurum de meis in rem publ. beneficiis suum judicium decretumque esse voluerunt. Barthius* etiam, Adversar. lib. L. in Iinscriptionibus se legisse testatur, scribarum titulis additam vocem HON. quæ honestam talium hominum opinionem indicaret. Adducit etiam in hanc rem, ex *Wolffgangi Lazii* Commentar. Reipubl. Romanæ.
F Lib. V. cap. XVII. hoc monumentum: D. M. M. ATINIO. AEL. F. PAL. PATERNO. SCRIBAE. AEDILI. CVRVLI. HON. VSVS. AB. IMP. EQVO. PVBLICO. HONOR. PRAET. CON. II. BRACHAR. AVGVSTAN. TRIB. MIL. LEG. X. Ex *Ingenuis* quoque illorum Ordinem maximam partem constitisse, confirmat *Carol. Sigonius* lib. II. de Antiquo Jure Civ. Rom. Cap. XV. *Scribas*, inquit, *ex hoc numero eximimus; non quod non apparitorum numero fuerint, sed quod eorum ordinem ex ingenuis potius, quam*

ex libertinis constitisse animadvertimus. Si quidem & antiquus ille scriba Pontificum, Cn. Flavius, non libertinus fuit, sed libertini filius, & Cicerejus Scriba Scipionis, prætor legi non potuisset, nisi ingenuus fuisset. Neque etiam stante rep. magistratus ulli libertinorum ordini patuerunt. Neque etiam *aditum* omnem *ad honores* illis interclusum fuisse, ex dictis, apparet. De hoc enim Cicerejo, Scipionis Africani scriba, *Valerius* testatur, eum, cum in campum Africani filium candidatum, prætoriis Comitiis deduxisset, seque omnibus centuriis Scipioni anteferri vidisset, e templo descendisse, abjectaque candida toga competitoris sui suffragatorem agere cœpisse, ut scilicet Præturam melius Africani memoriæ concederet, quam sibi vendicaret. Quin, si magnis Viris fidem habemus, ab his aliisque talibus indivulsis summatum magistratuum Comitibus ἐξ ὅπερ ἡ Ρωμαίων δυναστεία μετέπεσεν εἰς μοναρχίαν, prognati tandem sunt, cum præmiorum loco certis postea terris donarentur, & ab iis titulos caperent, quos hodie, Honoris titulo, *Comites* appellamus.

§. XIV. Sed, ne ultra terminos huic dissertationi præfixos excurramus, hic calamum figimus, longe enim diversam & honoratiorem sortem Scribarum sub Imperatoribus, maxime vero Græcis, fuisse, nemini ignotum esse poterit, qui varias Imperii Notitias aliaque hujus farinæ scripta diligens evolverit. Quos vero honores obtineant quibusque in dignitatibus hodie jure suo versentur Scribæ, imprimis Publici, ob insignia in omnes respublicas merita, quamque longe melius illorum grata in suos officia agnoscant hodierni rerum publicarum moderatores quam superbi olim Quirites, quibus omne fere literarum opus servile erat, notius est, quam ut hic demonstrari debeat. Nobis igitur hac vice de Scribis Veterum Romanorum hæc dixisse sufficiat.

FINIS.



JOANNIS CLERICI

BARONIS ÆRARII SCOTICI APUD BRITANNOS

DE

STYLIS VETERUM,

ET

Diversis Chartarum generibus

DISSERTATIO.

JOANNIS CLERICI DISSERTATIO DE STYLIS VETERUM, ET

Diversis Chartarum generibus



Um ex scriptis antiquorum, velut ex fontibus, omnes fere artes & scientiæ manaverint; operæ pretium nobis videtur instrumenta quædam studiosis rerum antiquarum apponere, quæ scriptionibus antiquis inserviisse colligimus.

Veteres, ante pennarum usum, instrumentum ad scribendum adhibebant, quod a Græcis γραφὺς, vel γραφίον, a Latinis STYLUS, vel GRAPHIUM, appellabatur: inde Ovid. lib. 1. Amor. Eleg. 11.

Quid digitos opus est graphium lassare tenendo?

& de stylo sic loquitur Cicero, *Cedat forum castris, otium militiæ, stylus gladio*.

Styli interdum ex auro, argento, ære, fabricabantur; sed vulgariores fuerant ex ferro, vel ossibus.

Forma eorum varia fuit, sed in hoc omnes conveniebant, ut ab imo acuti essent, & a summo plani & obtusi: igitur Symposius, Æn. 1. stylum hisce versibus optime describit:

De summo planus, sed non ego planus ab imo:
Versor utrinque manu, diverso munere fungor:
Altera pars revocat, quicquid pars altera fecit ———

Pars acuta styli ad scribendas, seu verius ad exarandas, effodiendas, vel incidendas literas inserviebat: igitur interdum hoc instrumentum γλύφιον a Græcis, & a Latinis *cælum*, & *celtis*, a *cælando*, vocabatur.

Pars altera styli quæ plana erat, ad delenda, corrigenda, vel obducenda, & mutanda ea quæ scripta fuerant, inserviebat; inde a Philosophis interdum *pars melior styli* appellabatur. Itaque D. Hieronymus, *Stultus ego, qui me putaverim hæc absque Philosophis scire non posse, qui meliorem styli partem legerim quæ deleret, quam quæ scriberet*. Quod ad scripta mutanda & corrigenda attinet, officium hoc est eorum, qui opera tersa & limata in publicum edere volunt: itaque præceptum hoc aureum ex Horatio habemus, lib. 1. Sat. 10.

Sæpe stylum vertas, iterum quæ digna legi sunt
Scripturus: ————

cæterum *vertere stylum*, proverbialiter interdum dixerunt Romani, quando ea quæ prius affirmata vel negata fuerant, in contrarium sensum postea proferebantur.

Diximus stylos vel graphia quædam ex ferro vel ex ossibus fuisse. Qui primi generis erant, sæpe pro pugionibus utebantur. Igitur Suetonius in vita Julii Cæsaris, cap. 82. *Cæsar Cassii brachium arreptum graphio trajecit*. Idem quoque in vita Caligulæ, cap. 28. *Caligula, cum discerpi Senatorem concupisset, subornavit qui ingredientem curiam, repente hostem publicum appellantes, invaderent, graphiisque confossum lacerandum cæteris traderent*. Seneca, lib. 1. de clementia, cap. 14. *Erixionem Equitem Romanum, quia filium flagellis occiderat, populus in foro graphiis confodit*. Eodem sensu stylus usurpatur a Cicerone, in oratione pro Muræn. *Et si meus ille stylus fuisset*.

Styli ex ossibus, ut minus acuti & periculosi, inter pueros & mulieres obtinebant, ne scilicet in rixis alii alios vulnerarent, vel confoderent.

Attamen ferreis stylis, ut videtur, occisus fuit Cassianus a pueris suis: nam Prudentius Hymn. 11. de Cassiano Martyre hæc habet,

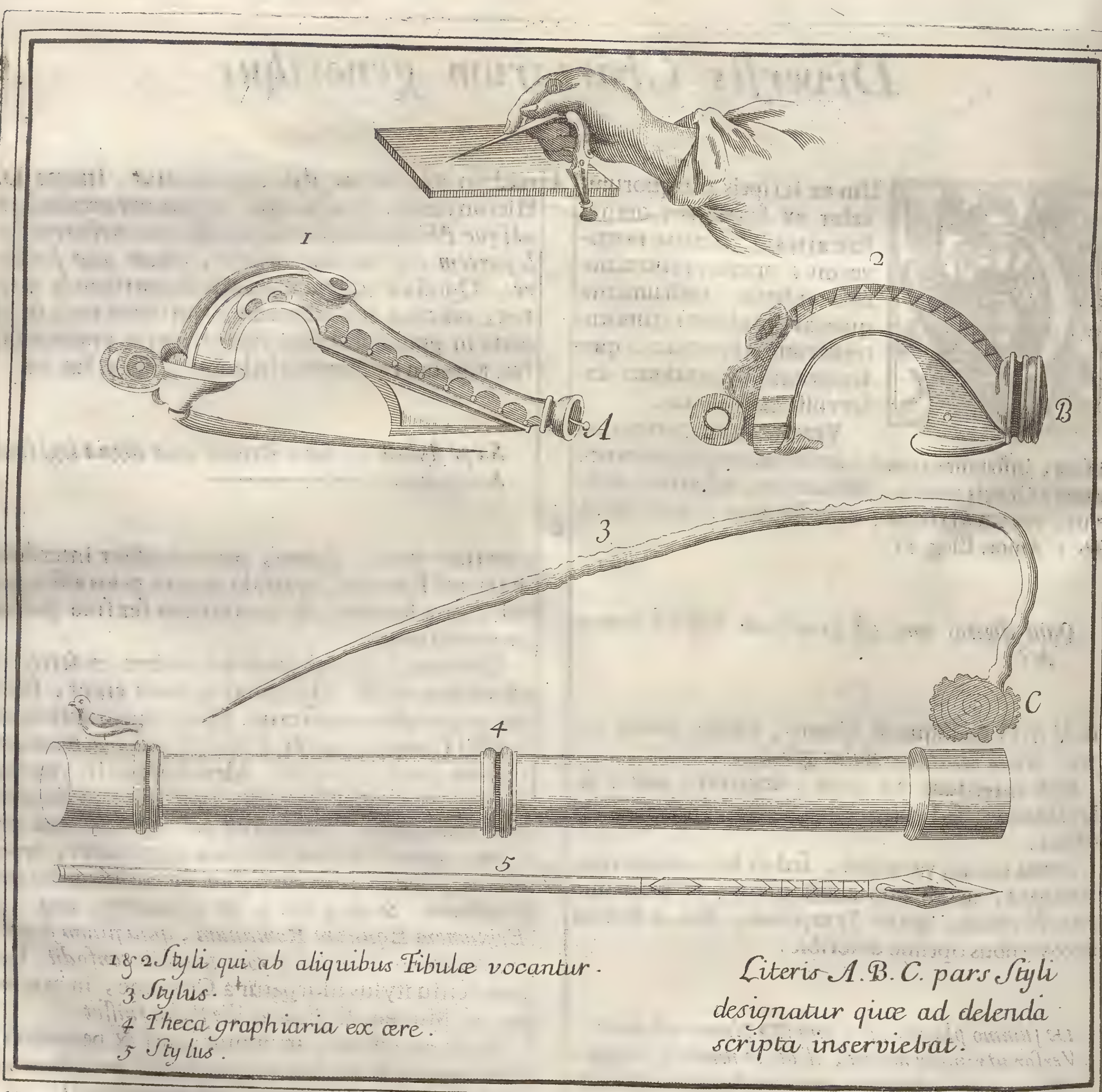
Inde alii stimulos & acumina ferrea vibrant,
Qua parte aratis cera sulcis scribitur:
Et qua secti apices abolentur, & æquoris hirti
Rursus nitescens innovatur area:
Hinc foditur Christi confessor, & inde secatur:
Pars viscus intrat molle, pars scindit cutem.

Tabula nostra ænea stylos aliquot, nuper in Scotia prope Vallum Antonini Pii repertos, exhibet; nam quod styli sunt potius quam alia instrumenta, ex sequentibus intelligi possit; quæ judicio lectorum relinquimus.

Quæ Num. 1. & 2. notantur, ejusmodi sunt, quæ perperam a Montfauconio fibulæ ad connectendas vestes appellantur. Hic doctissimus vir de his opinionem suam dictitat verbosa sane pertinacia, „ nam hæc habet. „ Non multis excutiam de-„ pellamque eorum opinionem, qui hactenus pu-„ taverunt hujusmodi fibulas stylos esse ad scri-„ bendum: nec defuere inter viros doctos qui eam „ propugnarint sententiam: res enim eo processit, „ ut ex Museo Petavii, quod publicatum erat An-„ no 1610. manus hominis repræsentata fuerit cum „ hujusmodi stylo scribentis: sed cum ex illo tem-„ pore magnus stylorum numerus emerserit ex te-„ nebris, errore illo levati sunt ex Antiquariæ rei „ studiosis multi, puto paucos hodie esse qui ita e-

A xistiment. —— Nam styli, quibus olim scribe-„ bant erant virgæ acutæ, multoque longiores fi-„ bularum aculeis.„

Sed his non obstantibus, Petavio vel ejus editoribus accedimus; manum scribentis in tabula apposuimus, eaque instrumenta stylos esse putamus: nam quod longiores styli fuerint fibularum aculeis parum ad rem facit, siquidem alii longiores, alii breviores fuerint ad libitum utentis. Viri militares interdum cum pugionibus scribebant, & inde voces *styli* & *pugiones* confundi cœperunt. Sed qui pacis artes colebant, scribæ scilicet, notarii aliique privati stylis procul dubio utebantur, qui pro
B pugionibus vix usurpari poterant. Cæterum hic vir doctissimus, si ad marmora antiqua & statuas suas vestitas attendisset, quarum aliquot centenas refert, ne vel unam earum invenisset, cujus vestimenta hisce fibulis suis cincta, vel ornata essent: quod si alii aliter sentiant, Græcos & Romanos suos ita cinctos habeant, non invidebimus.



1 & 2 *Styli qui ab aliquibus Fibulæ vocantur.*
3 *Stylus.*
4 *Theca graphiaria ex ære.*
5 *Stylus.*

Literis A. B. C. pars Styli designatur quæ ad delenda scripta inserviebat.

Nunc ut in descriptione nostrorum stylorum pergamus. Ex summa parte ejus qui notatur num. 1. aculeus exiit, qui ad formam aliquorum cultellorum, quibus hodie vulgo utimur, ita in imo condi & involvi possit, ut procul a periculo sine theca graphiaria gestaretur. In stylo altero, num. 2. fractum aculeum illum habemus, sed in utroque

E locus ille planus ad literas A & B conspicitur, adeo a Philosophis decantatus. Verum ad lit. A paulo imperfectior videtur; restat enim solummodo clavus, qui partem illam ad delendum ex alia materia factam retinebat. In eo tamen, ad literam B. omni pulchritudine conspicitur ea pars, ex tesseris scilicet parvulis variegatis, ad modum operis

musivi confecta. Porro stylorum alter diversis coloribus incrustatus, alter in quibusdam partibus argento distinctus cernitur.

Figura tertia exhibet nobis stylum perfectissimum, nam præter cuspidem acutam, locum habet illum planum ad lit. C. valde conspicuum. Figura quarta exhibet thecam graphiariam ex ære, in qua condebatur stylus, num. 5. notatus. Operculo clauditur, quod clavi quædam species figura avis ornati affixum retinebat. De hoc autem stylo dubitandi magis locus est: nam etiamsi inter instrumenta militaria vix adnumeranda sit, attamen ad auguria captanda inserviisse potuerit, sub nomine *extispicii*, quo augures animalium exta explorare solebant. At si instrumentum hoc quoque stylum esse pronuntiaremus, haud multum aberraverimus; cum enim thecæ graphiariæ in usu fuerint apud veteres, hanc nostram ejusmodi fuisse, & usum instrumenti in ea conditi denotare, vix dubitamus. De thecis istis graphiariis ita loquitur Martialis lib. 14. Epig. 2.

Hæc tibi erunt armata suo graphiaria ferro,
Si puero dones, non leve munus erit.

Et Suetonius in vita Claud. cap. 35. *Et vix remisit ne cuivis comiti aut librario calamariæ aut graphiariæ thecæ adimerentur.*

Diximus stylum interdum pro instrumento ad scribendum, interdum pro pugione ad vulnerandum & occidendum usurpatum fuisse, nunc & aliam significationem dabimus; nam frequenter ad formam & methodum rei scriptæ & tractatæ, sive structuram verborum, transferri solebat. Hoc sensu loquitur Terentius in Prolog. And. *Dissimili oratione factæ sunt & stylo.* Cicero de clar. orat. cap. 45. *Orationes Attico stylo scriptæ*; & Plinius lib. 1. Epist. *Stylus pressus & demissus*: & hanc quoque formam loquendi Britanni atque aliæ gentes plures ad suas linguas transtulerunt.

Nunc ad chartarum genera, in quibus scribebatur, veniamus. Chartæ omnium antiquissimæ fuerant corticeæ, membranaceæ & pugillares. Veteres primum in corticibus arborum scripserunt. Igitur Isidorus, lib. 6. orig. cap. 14. *Liber est, interior tunica corticis, quæ ligno adhæret, in qua antiqui scribebant*: de qua Virgilius, Ecl. 10.

—— Alta moriens liber hæret in ulmo. *

unde & *liber* dicitur in quo scribimus, quia ante usum chartæ, vel membranarum, de libris arborum volumina fiebant. Hujus chartæ paucæ reliquiæ hodie supersunt, nisi papyrum Ægyptiacam speciem ejus esse agnosceremus.

Papyrus apud Græcos Βύβλος vel Βίβλος vocabatur, & inde libri Βίβλοι, vel Βιβλία nominantur. Facta erat hæc charta ex planta quæ pelliceas tunicas habebat multas: eæ, testante Plinio, acu separabantur, & deinde ita conglutinatæ, ut firmitatem acquirerent, & ad scripta retinenda aptæ redderentur. Ars conficiendæ papyri floruit maxime Alexandriæ, ut innuit Hadrianus Imperator in Epistola sua apud Vopiscum, *Civitas opulenta*, inquit, *dives, fecunda, in qua nemo vivit otiosus; alii vitrum conflant, ab aliis charta conficitur.*

Ex papyro librorum quædam fragmenta in Bi-

* In aliquibus editionibus legitur; *aret in ulmo.*

A bliothecis inveniuntur; & hujus generis est Evangelium S. Marci, quod Venetiis conservatur.

Chartæ membranaceæ dicuntur, quæ ex pellibus animalium conficiuntur: pelles enim vel subigebantur ad modum earum, quibus pro chirothecis utimur, vel ut pergamena moderna parabantur. Primi generis chartæ vulgo apud Judæos ad leges Mosaicas exarandas locum obtinebant. Inde vox, *volumen*, desumpta, eo quod pelles istæ convolutæ fuerant, sicut hodie in quibusdam locis inveniuntur. Sed vulgarioris usus erant membranæ, quas Varro & Plinius volunt Pergami primum confectas fuisse ex æmulatione orta inter
B Ptolemæum Ægypti & Eumenem Pergami Reges circa Bibliothecas suas. Nam cum Ptolemæus papyrum Ægyptiacam exportari prohibuisset, Eumenem tradunt membranaceis libris Bibliothecam suam composuisse. Verior tamen opinio mihi videtur, Eumenem non auctorem membranarum fuisse, sed earum usum frequentiorem reddidisse, & hac de causa membranaceam chartam vulgo *Pergamenam* dictam fuisse. Igitur ante illorum Regum tempora membranas in usu fuisse apud Herodotum invenimus, ait enim, *Iones & aliarum gentium homines in membranis caprinis & ovillis scribe-*
C *re solitos fuisse*. Tradit quoque Josephus, lib. 12. Antiquitatum. „ A Judæorum summo Pontifice „ missos ad Ptolemæum senes libros sacræ legis ex- „ pectantem, membranas suis involucris extractas „ ostendisse, aureis literis perscriptas, tenuitatis „ admirandæ, ac sic compositas, ut visu discerni „ commissuræ non possent. „ Ex quo loco videtur membranas etiam ante Ptolemæi tempora in usu apud Judæos fuisse. Ad antiquitatem membranarum facit quoque hoc proverbium, *Diphthera antiquiora*. Vid. Erasmum: nam a Græcis membranæ διφθέραι appellabantur; & hujus generis sunt codices fere omnes antiqui, qui in variis biblio-
D thecis conservantur.

Pugillares etiam ab antiquissimis temporibus obtinuisse certissimum est: igitur Homerus Iliad.

Πέμπε δέ μιν Λυκίηνδε, πόρεν δ᾽ ὅγε σήματα λυγρὰ,
Γράψας ἐν πίνακι πτυκτῷ θυμοφθόρα πολλά.

Sed misit ipsum in Lyciam, deditque is literas perniciosas scriptas in tabella complicata animæ exitialibus multis. Idem apud Romanos testatur Plau-
E tus, in Bacchid. A. 4. S. 4. *Effer cito stylum, ceram & tabellas.*

Ex varia materia erant pugillares, scilicet ligno quovis, citro, buxo, etiam ex ebore & membranis cera obductis: unde *tabulæ ceratæ* interdum vocabantur. Igitur Martialis, lib. 14. Epig. 3.

Secta nisi in tenues essemus signa tabellas,
Essemus Libyci nobile dentis onus.

F Epig. 5.

Languida ne tristes obscurent lumina ceræ,
Nigra tibi niveum littera pingat ebur.

Et in Epig. 7.

Esse puta ceras, licet hæc membrana vocetur,
Delebis quoties scripta novare voles.

Colore etiam diversi erant, prout cera rubra, lutea, viridi, crocea, alba, &c. liniti essent: ita facile exarabantur stylo, & deinde scripta ea quæ minus placebant, styli parte plana & obtusa mutabantur, vel delebantur. Sed & pugillares, & rationem in iis scribendi, optime describit Alahelmus in hoc ænigmate,

Melligeris apibus mea prima processit origo,
Sed pars exterior crescebat cætera sylvis:
Calceamenta mihi tradebant tergora dura:
Nunc ferri stimulus faciem proscindit amœnam,
Flexibus & sulcis obliquat adinstar aratri.

Pugillares interdum ex auro, argento, ære vel plumbo facti erant, & tum stylo ferreo scriptitatum fuit: namque literæ sculptæ & incisæ potius videbantur quam scriptæ: igitur ex antiquissima Scripturarum sacrarum versione hæc habemus in libro Jobi, c. 19. ver. 24. *Quis mihi det, ut exarentur in libro, stylo ferreo, & plumbi lamina, vel celte, sculpantur in silice?* Apud Plinium volumina plumbea memorantur, sed eorum pauca in bibliothecis hodie conspiciuntur.

Pugillares vulgo duabus paginis, ternis, aut quinis, vel pluribus constabant, unde *duplices*, *triplices*, *quintuplices*, vel *multiplices*, appellabantur: Græci δίπτυχα, τρίπτυχα, πεντάπτυχα, & πολύπτυχα dixere.

In diptychis, & triptychis cera illitis scripta fuerant solummodo ea quæ ad usum familiarem spectabant: sed in cæteris, omnia quæ chartis vel membranis committi solebant. De hisce primis intelligenda sunt hæc ex Ovidio, lib. 1. Amor. Eleg. 12.

Ite hinc, difficiles, funebria ligna, tabellæ:
Tuque negaturis cera referta notis.
Quam puto de longæ collectam flore cicutæ
Melle sub infami Corsica misit apis.
At, tanquam minio, penitus medicata rubebas.
Ille color vere sanguinolentus erat.

Et hæc quoque ex Prudentio in Hymno de Cassiano Martyre,

Conjiciunt alii lapides, inque ora tabellas
Frangunt; relisa fronte lignum dissilit.
Buxa crepant cerata, genis impacta cruentis,
Rubetque ab ictu curva tumens pagina.

Pugillares aliquando *palimpsesta* vocabantur, a Græcis παλίμψηστοι, a ψάω, *tergo*, *abstergo*: nam palimpsesta ita fabricabantur, ut scripta in iis facile abstergerentur vel delerentur: quare Cicero ad Trebatium, lib. 7. Epist. 18. *Nam quod in palimpsesto, laudo equidem parcimoniam: sed miror quod in illa chartula fuerit, quod delere malueris, nisi forte formulas tuas; non enim puto te meas epistolas delere, ut reponas tuas.*

Hæc de chartarum generibus antiquissimis sufficiant: nam ad posteriora secula referendæ sunt chartæ linteæ & bombycinæ. De linteis ita loquitur Plinius, lib. 13. cap. 11. *Mox & privata linteis confici cœpta.* Et ex Vopisco in vita Aureliani patet in Ulpia bibliotheca libros linteos extitisse.

Charta bombycina a Græcis Βομβυκὶν dicta fuit,

A ἀπὸ τοῦ Βόμβυκος, a *bombyce*, sive *gossipio*, Anglice *Cotton*: ex qua materia conficiebatur: sæpe autem *bombycina* pro *serico* usurpatur, ut ex Plinio constat.

Ex charta bombycina tandem pervenit usus & opificium chartæ, qua hodie vulgo utimur, ex pannis scilicet linteis contritis: & hanc annis abhinc sexcentis obtinuisse credimus.

In his omnibus chartis, nisi pugillares excipiamus, calamo vel arundine, & postea penna, scriptitatum fuit. Igitur Plinius, *calami Ægyptii maxime & Gnidii chartis serviunt*. Hi calami vulgo
B junci fuerant, ex Nili ripis excerpti, & ad scribendum aptati. Græci calamis ex Perside allatis scribere solebant. Sed & calami argentei interdum in usu erant: namque his & Patriarchas & alios plures scripsisse vulgatissimum erat. De penna hæc habet Isidorus, lib. 6. cap. 14. *Instrumenta scribæ* calamus *&* penna; *ex his enim verba paginis infiguntur, sed* calamus *arboris est*, penna *avis, cujus acumen dividitur in duo.* Imo ad prisca tempora penna ab aliquibus refertur, ait enim Juvenalis, Sat. 6.

C *Anxia præcipiti venisset epistola penna.*

Nisi hic *penna* figurate pro *ala* dicatur, & celeritas epistolæ potius quam instrumentum quo scripta fuit, intelligatur.

Liquoribus ex diversis coloribus literæ adnotabantur, sed inprimis atro, quod *atramentum* vocabatur, Græce μέλαν, vel μελάνιον. Variis modis a veteribus confectum erat, scilicet interdum ex succo loliginis, vel sepiæ; interdum ex fuligine fornacum ac balnearum. Apelles nigrum colorem ex ebore combusto fecit, quod aliquando *E-*
D *lephantinum* vocabatur. Apportabatur etiam Indicum atramentum ex India, *exploratæ inventionis*, ut ait Plinius, lib. 35. cap. 6.

Tituli capitum & articulorum, & sæpe librorum inscriptiones minio, sive rubro purpureoque colore notabantur; igitur Ovidius,

Nec titulus minio, nec cedro charta notetur.

Hinc tituli legum Romanarum vulgo *rubricæ* appellabantur. Igitur Paulus in l. 2. §. reciperandæ,
E ff. de interdictis, *Reciperandæ*, inquit, *possessionis causa interdicta proponuntur sub rubrica*, unde vi. Et Juvenalis, Sat. 14.

——— Perlege rubras
Majorum leges. ———

Purpureus color, species erat rubri eximia. Apud Byzantinos scriptores in magno usu erat, & Κινάβαρις dicebatur. Erat cinabaris liquor ex cocto murice & trito conchylio, vel ex muricis san-
F guine, ut Plinius vult. Hoc colore Imperatores fere omnes antiqui utebantur, eo nomina in vexillis inscripta habuerunt, eo sæpe scripserunt, purpura vestiti fuerunt, & frequenter purpura insigne erat Romanorum magistratuum. Imo adeo invaluit vox, ut *induere purpuram* pro ipso Imperatorio munere fungendo acciperetur. De his omnibus multa passim apud veteres habemus. Nam, ut obiter dicam, poetis usque adeo placuit hic color, ut quicquid eximium esset *purpureum* dicere-

tur. Hinc Horatius, lib. 4. Ode 1. cygnos, licet sua natura candidos, *purpureos* vocat.

Purpureis ales oloribus.

Idem quoque de nive dictum invenimus, & inde crediderunt aliqui purpuram quoque albam fuisse. Namque Xenophon Cyro fuisse ait χιτῶνα πορφυρῶν μεσόλευκον: & huc referenda sunt verba Ana- A creontis Ἀφροδίτη πορφύρα, *Venus purpurea*. Porro & viridis color aliquando in scriptionibus usurpabatur: nam qui in spem imperii nati fuerant, Imperatorum scilicet & Regum filii, vel eorum tutores, hoc colore scripserunt.

Liquore etiam aureo scriptitatum fuisse ex multis codicibus antiquis manifestum est: sed qui plura de scriptis veterum cognoscere volunt, eos ad Mabillonium *de re diplomatica*, & *Palæographiam Græcam* Montfauconii, remittimus.

F I N I S.



LAURENTII PIGNORII
PATAVINI
DE SERVIS,
ET
Eorum apud veteres miniſteriis
COMMENTARIUS.

In quo familia, tum urbana, tum ruſtica, ordine producitur & illuſtratur.

Amplissimo Spectatissimo Doctissimoque Viro D. D.

PAULO AB UCHELEN
ANDREAS FRISIUS
S. P. D.



ITa sese res habet: Magni ad civilis usum vitæ momenti est, aliorum res gestas novisse; sed longe maximi antiquos Romanorum ritus moresque perspectos habere. Etenim cum universi quoddam quasi compendium Roma fuerit, restat ut omnia noverit, quisquis hanc bene novit. Et quid quæso est quod ad acquirendam civilem prudentiam desiderari ultra possit? Bella quærimus & bellorum leges, segetem rerum hujus unius Urbis res gestæ dabunt. Pacem desideramus & pacis artes; nullibi major, sive publica, sive privata spectes, exemplorum copia occurret. Breviter. Quicquid a Germanis fortiter & generorose; a Gallis audacter & prompte; ab Hispanis prudenter & lente; ab Africanis latenter & versute; ab Asiaticis molliter & delicate; a Græcis eleganter & erudite dictum vel factum est, id Romani omnium fere Domini usu suum fecerunt. Atque hoc ipsum in causa est, cur eruditissimi quique Viri suam in describendis hujus populi rebus industriam exhauserint: inter quos haud postremum suo jure locum occupat Pignorius, cujus hunc de SERVIS tractatum egregii publici causa, recudendum suscepimus. Nec vero diu deliberandum nobis fuit, cui dedicandus esset hic tanti Viri cum cura recensitus labor. Cui enim potius, Amplissime Vir, quam tibi? quem non generis modo familiæque splendor, sed ingenii etiam summaque morum & vitæ elegantia, nec non rara hoc seculo, bonæ artes, & propensissimus in omnia ingenuæ mentis exercitia affectus suo jure commendant. Et hæc quidem tua virtus, & bene agendi facultas tanto in te magis admiranda est, quanto, quibus benignior fortuna arridet, in alia omnia facilius prolabuntur. Macte tali animo, talique habitu Vir Amplissime, & si quid preces nostræ apud te valent, non tam hunc, quem Tibi nominique Tuo consecramus librum, quam illum, quo tibi offertur affectum, & promptissimam ad omne genus officiorum voluntatem æstima; & quando ea divini numinis ergo nos benignitas fuit, ut, superato graviore lethalique morbo, salvum te sospitemque videamus, de quo tibi ex animo gratulamur, id agas velim, ut quam divino beneficio nactus es prosperam valetudinem, amplissimæ familiæ & publico omnium bono, quam id fieri potest, accuratissime tuearis & conserves. Ego, quod unice possum, feram tibi ætatem & prospera quæque, ut debeo, precor. Vale.

ANDREAS FRISIUS
LECTORI.



Ix jam deferbuere typi, ex quo artem Gymnasticam Mercurialis tibi dedimus: & en tibi nova veste donatum Pignorii de Servis & Popmæ de servorum operis *tractatum. Non est moris vel instituti nostri, ut aliorum conatus elevando nostros decantemus. Si tamen cuiquam placuerit, Italicam editionem cum hac nostra conferre, videbit quid inter utramque intersit. Ut enim de chartarum characterumque, quibus usi sumus, elegantia hic nihil dicam; mille modis laborandum, & universa fere Scriptorum cohors adeunda nobis fuit, ut quod egregii publici causa susceptum erat, non sine publico omnium commodo prodiret: ita omnia distorta erant, nec quicquam temere occurrebat, quod medicam manum non requireret. Nec tamen hic stetit conatus noster, sed si quid antiquitatem redoleret, nec ubivis obvium esset, dedimus operam uti id omnium oculis subjiceretur. Habes ergo hic* aulæa triclinaria, pugillares tabulas, thecam pugillarium, abacum numerarium Augustanum, Sistri, Penulæ, Carpentariorum *figuras, aliaque his similia. Tu benigne Lector his utere, fruere, & conatibus nostris favere perge.*

LAUR. PIGNORIUS
LECTORI
P. F.



COmmentarium Lector, quem nunc primum grandiusculum jam, nec omnino implumem, evolare patior de nidulo suo, fuisse compressum mihi supra nonum annum, sciunt plerique amicorum, qui argumento olim delectati, & amori nimis indulgentes, jam urgere non destiterunt, ut perficerem porro quod inchoaveram. Monebant autem, e re tum mea tum aliorum esse, diligenter & accurate tractari, quæ non exiguam portionem antiquitatis, ut ipsi quidem profitebantur, illustratum irent. Neque vero mihi propositum est hac præfatione, aut excusare quod secus, aut prædicare quod sedulo fecerim. Delegabo nimirum hoc arbitrium aliis, ut dispiciant an constiterim intra conatum, an excurrerim longius. Quæ tractanda mihi sumpsi, dubio procul ex obvia passim vetustate sunt, quam qui non novit, ille vero puer dici jure merito potest. Romanam, Græcam, atque adeo barbaram historiam qui primoribus labris degustarunt, sciunt nullum fere auctorem reperiri, in quo non de Servis, & eorum ministeriis sermo habeatur. Poetæ, Grammatici, Oratores, Jurisconsulti, graviorum doctrinarum Professores, Theologi ipsi, hæc ideo attigerunt, quia usus poscebat; & quia privatim, & publice ingenuos omnes, domos & earum singulas partes, vicos, regiones, opera publica, publicas voluptates, templa, fora, basilicas, curias, collegia, negotiationes, artificia, totas urbes, rura universa, orbem denique Romanum, nec non & circumfusam barbariam, hoc genus hominum perpetuo agmine obsederat. Et quamvis nusquam gentium, ut scripsit (*a*) Anaxandrides, civitas Servorum exstaret, jus tamen belli, & turpis hic quæstus, delicatorum hominum intemperantiæ innixus, adeo referserant omnia, ut liberorum capitum solitudo, servilibus copiis arte & consilio occultanda videretur. (*b*) Seneca: *in Senatu dicta est aliquando sententia, ut servos a liberis cultus distingueret, deinde apparuit quantum periculum immineret, si servi nostri numerare nos cœpissent.* Nimirum hoc erat curare, ut Dominorum hostes (ita vulgo audiebant servi) agnoscerent vires suas, & armis arreptis, turbarent omnia miscerentque. De (*c*) Euno (*d*) Athenioneque legimus, ut Siciliam vastarint, ut Prætores exuerint castris, ut insignia Regia arripuerint. Neque hæc mirabitur, qui norit (ut de ergastulis nihil dicamus) urbana & rustica mancipia inexhaustam materiam bello præbere potuisse. Jure namque scripsit (*e*) Seneca, ad pascendam servorum turbam, *transmarinarum regionum fuisse optandam fertilitatem:* neque finxit supra fidem Petronius, Emolpi familiam tam magnam per agros Numidiæ sparsam fuisse, ut posset vel Carthaginem capere; (*f*) Plinius ipse testatus est, in domos mancipiorum legiones, & turbam externam ita conjectam, ut servorum causa nomenclator ipsi domino habendus esset. Pervulgata sunt illa, T. (*g*) Minucio equiti Romano quadringentos servos fuisse; totidem cessisse filiis suis (*h*) Pudentillam matronam provincialem; (*i*) Proculum arrepto imperio armasse eorundem duo millia; C. (*k*) Cæcilium, C. L. Isidorum reliquisse supra quatuor millia; M. (*l*) Crassum maximam suorum turbam domi aluisse; (*m*) Demetrio Pompejano *numerum quotidie servorum velut Imperatori exercitus referri solitum;* (*n*) ab Hermete præfecto urbis eodemque martyre, mille ducentos quinquaginta manumissos fuisse die Sancto Paschatis. Hæc inquam sunt pervulgata, & nota satis. Quæ subjungemus penitiora erunt fortasse, neque ideo tamen incredibilia, seu falso memoriæ prodita. Ab (*o*) Ovinio videlicet Gallicano martyre clarissimo, quinque millia servorum libertate fuisse donata, octo millia a (*p*) Melania juniore; &, quod mirandum nostris moribus valde sit, duodecim millia puerorum (*q*) Belisarium habuisse. Quæ sane faciunt, ut credam, non augendæ rei gratia, sed plane pro veritate, legi in (*r*) Actis Juliani martyris: *hæc dicente Præside, advenit mater ejus cum innumerabili familia utriusque sexus.* Jam vero illa (*s*) Aristotelica vix fidem invenient apud plerosque nostrorum, qui vetera e præsentibus metiuntur; in Ægina Insula, & illa quidem satis angusta, nec admodum magni (*t*) ambitus, quadringenta septuaginta millia servilium capitum fuisse; ut etiam illa Ctesiclis, Athenis in censu Demetrii Phalerei, quadringenta millia servorum fuisse recensita. Italiam sane nostram his omnibus anteferre hac etiam in parte certum est; sedem nimirum, & domicilium Imperii augustissimi, quod oppressit sui majestate quidquid uspiam olim mirum fuit. Ideoque non immerito MARTINUS SANDELLIUS politissimus amicus noster, Rempublicam & Imperium quæ Romæ viguerunt, humanæ magnitudinis finientes vel horizontas appellare solitus est. Confirmatur autem sententia hæc nostra (*u*) Pliniano encomio. *Ergo in toto orbe, & quacunque parte cœli convexitas vergit, pulcherrima est omnium rebusque merito principatum naturæ obtinens, Italia, rectrix parensque mundi altera, viris, fœminis, ducibus, militibus,* SERVITIIS, *artium præstantia, ingeniorum claritatibus &c.* Huc pertinent illa D. (*x*) Hieronymi, labente jam & inclinato pene Imperio scripta: *quis crederet, ut totius orbis extructa victoriis Roma corrueret? ut ipsa suis populis & mater fieret & sepulcrum? ut tota* ORIENTIS, ÆGYPTI, AFRICÆ *littora, olim dominatricis urbis* SERVORUM & ANCILLARUM *numero complerentur?* Quod si Romæ (*y*) Libertini, qui e servili segete manipuli aliquot fuerunt, non unam aut alteram tribum, sed tres & quatuor occuparunt, si ibidem (*z*) legibus latis manumissiones cohibitæ sunt, ne Rempubl. pessundarent illi, quos domini quotidie servos esse non patiebantur, quid tandem servorum dicemus Romæ fuisse? quid in Italia universa? quid in universo Imperio? hinc profecto

a *Apud Athenæum lib. 6.* b *Lib. 1. de clementia c. 24.* c d *Diodori Sic. excerpta lib. 34. & 36.* e *Epist. 17.* f *lib. 33. c. 1.* g *Excerpta Diodori lib. 36.* h *Appul. Apo. 2.* i *Spartian.* k *Plinius lib. 33. cap. 10.* l *Plutarchus.* m *Seneca de Tranquill. cap. 8.* n *Surius Tom. 3.* o *Terentianus in Actis SS. Joh. & Pauli.* p *Palladius.* q *Aimonius & Regino apud Lipsium* r *apud Sur. tom. primo.* s *Athenæus lib. 6.* t *stadior.* CLV. *ex Strab. lib. 8.* u *lib. ult. cap. ult.* x *Epist. ad Eustachium.* y *Sigonius de antiquo Jure lib. 2. cap. 14.* z *Institution. lib. 1. Tit. 6. & 7.*

effluxerunt non minus veri quam familiares auctoribus hæc explicandi modi, minister POPULUS, longus ORDO, GREX, AGMEN, NUMERUS, COHORS, & LEGIO servorum. Romæ autem antiquitus, cum integra esset, valeretque recte publicæ rei dignitas & majestas, paucis admodum (*a*) servis contenti erant. At post eversas (*b*) Carthaginem & Corinthum, cum vitia facto agmine in urbem victricem influxissent, & privata luxuria publicam magnificentiam concutere cœpisset, tunc irrupit vis & multitudo servorum, qui rei familiaris animata instrumenta, & oculi, aures, manus, pedes, omnia denique dominorum essent. Jam vero ministeria eorundem adeo distincta & peculiaria fuerunt, ut non ab re scriptum exstet apud juniorem (*c*) Plinium, Servis Rempublicam quandam & quasi civitatem domum esse. Et hæc certe omnia nostri ordinis hominibus hactenus ita despecta fuerunt, ut pudeat me plerumque delicatum illud dominorum fastidium in servos non cum ipsa vetustate consenuisse. At hæc minuta sunt (inquiunt) præ Militia, Triumpho, Comitiis, Ludis. Demus esse, & sane sint. At minuta quædam etiam parum utilia ut Myrmecidis Quadrigæ, & Formicæ nescio cujus Callicratis, nonne suos amatores invenerunt? Me autem addictum ex vitæ instituto studiis sacris, non usquequaque dedecebat hæc pertractare. Ex his enim copiis, quot cælo recepti liberalem animum gestarunt in servili corpore? Referti sunt prædicandis horum nominibus sacri Fasti, in quibus tyranni calcati, cupiditatum lenocinia despecta, vitiorum illecebræ insuper habitæ, opum ingestarum contemptus insignis, speciosis & veris elogiis immortalitati commendantur. Nimirum in his Apostolicæ voces, celebres illæ & decantatæ, mirum in modum enituerunt; (*d*) οὐ γάρ ἐστι προσωποληψία παρὰ τῷ Θεῷ. Quid? quod CHRISTUS dominus sermones suos servilibus ministeriis implevit? ut videlicet ad despectum nostri nos informaret, ut obsequium doceret, ut ostenderet e re nostra esse, id demum velle, id nolle, non quod liberet, sed quod expediret. Horum ego omnium tenuem descriptionem scriptis hisce meis complexus sum, non ut gloriolam aliquam aucuparer, sed ut pleraque mihi sparsim adnotata, in unum veluti corpus redigerem, tironibus nostris (si non veteranis) usui aliquando futura. Et vero mihi satis superque erit functum esse indicis partibus, & alicui monstrasse feracem olim agrum, nunc vero cessantem, qui impensam coloni laboremque magno possit fœtu remunerari. Hanc etenim Ilotarum nostrorum Spartam, quisquis e prima philologorum nobilitate non aspernatus fuerit, næ ille operam non ludet; tum quia Latinæ linguæ & nobilissimis scriptoribus afferet lucis non parum, tum quia excitabit alios ad hujusmodi laudatæ conscriptionis genus persequendum, quo mores & instituta veterum magno cum fructu, nec minore cum temporis compendio in conspectu habemus. Desinere hic est animus; neque diutius tuam; mi Lector, patientiam in hoc vestibulo fatigare. At percurre quæso hæc pauca, & quidem excerpta e Phœbi cortina. Quidquid ego in hunc meum commentarium retuli, illud omne annotatum, dispositum, explicatum mea opera est. Evoluti mihi sunt boni scriptores non pauci, & plures fortasse, quam rationes otii mei patiebantur. Inspicere omnes neque potui, neque sane volui: tantum abest ut me adeo lynceum præstare ausim, ut perviderim omnia. Quid tum? inquies; hoc unum, quod volo nescius ne sis, me non ideo compilasse scrinia aliorum, quod alii alibi hæc & his similia notaverint. Quid enim? num furti aut plagii damnabimus illam apem, quæ in prato patente florem hodie insederit, libatum heri & nudiustertius uni aut alteri comitum suarum? Num ideo pagani minacibus edictis arcendi sunt ab aquatione, quod majores eorum, jam inde ab extructo pago, de unico & perenni fonte hauserint? Non opinor. At quod his ultro damus, demus & nobis non inviti. Communem & nos (ut est in vetere parœmia) Mercurium habemus. Eosdem Auctores volutamus. Ex iisdem seligimus, & colligimus singuli. Novos & adulterinos mihi conflare aut cudere consilium non fuit, & virgula divina ad manum haud erat, quæ defossos & latentes erueret. Edere autem, quæ acumen fugerint hactenus criticorum nostrorum, paucis admodum contigit, in tanta præsertim eruditorum hominum copia, quæ hoc nostro ævo facit, ut nihil semel dicatur, quod non prius, ter & amplius dictum sit. Hæc, neque admodum multa, Lector habebis, quæ proponas illis, qui ut putentur sapere, cælum vituperant. Tu bene vale, & conatui nostro fave.

a *Val. Max. lib. 4. cap. 3. Athenæus l. 6.* b *Strabo l. 14. apud quem numerus venalium in emporio Deliaco expositorum, ad paradoxon videtur accedere.* c *lib. 8. ep. 16. Seneca epist. 47.* d *D. Paulus.*

L. PIGNORII PATAVINI DE SERVIS COMMENTARIUS.



Etustissimum SERVITII nomen esse, & a Noe usque temporibus deductum, sacra Biblia (*a*) testantur: *maledictus Chanaan, servus servorum erit fratribus suis*. Expressit autem eleganter (*b*) Alcimus Avitus:

—— primum inde repertum
Servitii nomen: cuncti nam semine ab uno
Prodiimus, patremque omnis sibi vendicat unum
Posteritas: deque ingenuo mala crimina servum
Efficiunt ——

Et hoc ab ipso Noe totum effluxisse, ut canit Alcimus, argumento est celebris deinceps facta mentio servorum, ut in illa (*c*) Abram subitaria copiarum domesticarum recensione, ad fratrem e captivitate eximendum; in præscripto (*d*) circumcisionis & impleto ritu: & (*e*) alibi; ubi ancillarum, vernarum, emptitiorumque memoria extat. Ad nomen quod attinet, (*f*) SERVI ex eo appellati sunt a nostris, *quod Imperatores captivos vendere, & per hoc servare, nec occidere solent*. MANCIPIA *vero dicta sunt, quod ab hostibus manu capiuntur*. (*g*) Eandem Etymi vim latiore aliquanto verborum ambitu circumscripsit antiquus nescio quis Juris (*h*) studiosus, *qui in hostibus captis, & in servitute redactis* scribit *esse observatum, quod utile erat & benignum. Eos enim servari, & non occidi benignitatis esse, servire utilitatis, occidi neutrius*. Ita sane Latini, alii alia; quæ nos transiliemus, ne Lector in ipso pene limine hæreat. Captivitas sane novitium inventum non fuit: siquidem effluxit ab ipso usque Nemrod. Quæ enim leguntur in Genesi: *porro Chus genuit Nemrod; ipse cœpit esse potens in terra, & erat robustus (i) venator coram Domino*; illa interpretatur D. (*k*) Augustinus, de oppressione & captivitate intelligi. (*l*) Joannes Saresberiensis aperte: *traditur hic* (Nemrod) *in tantam elationis erupisse vecordiam, ut non vereretur jura temerare naturæ, cum consortes conditionis & generis, quos ingenuos illa creaverat, hic addiceret servituti*. Non improbat hanc sententiam (*m*) Pererius, quam etiam tutatur (*n*) Conradus Rittershusius. Et hoc profecto non dedecebat idololatriæ repertorem, & Politicorum patrem. (*o*) Alii autem Nino attribuunt, qui primus intulit bella finitimis, ut facile fuerit Semi-

a *Gen.9. Aug. de Civit. Dei lib. 19. cap.5.* b *Lib. 4.* c *Gen. cap.14.* d *Ibid. cap. 17.* e *Ibid c. 20. & 22.* f *Leg. 4. ff. de statu hominum.* g *Epitom. jur. civ.* h *Epitome jur. civ. ex edit. Paris. 1599.* i *Genes. c.10.* K *Lib.16. de Civit. Dei cap.4.* l *Lib.1. Policrat. c. 4.* m *Lib. 15. in Genesin.* n *Schol. ad Oppian.* o *Justinus & Orosius.*

A ramidi ejus uxori metalla primum invenire, & captivis eorum tractationem mandare, ut scribit Suidas. Duplici autem jure aliquis servus fiebat; (*a*) civili, *quando major viginti annis precii participandi causa se vænire patiebatur*; gentium, *quando ab hostibus quis capiebatur, aut ex ancilla nascebatur*. Dominatio enim ex gentium jure introducta est, inquit (*b*) Jurisconsultus, quod & (*c*) Luctatio Placido visum est ad illa Statii:

Ne tristes Dominos, orbamque inimica revisam
Eurydicen ——

B Natura enim servum esse quempiam (*c*) paucis visum est omnino. Juris civilis capita ampliavit maximus Imperator (*d*) Constantinus, qui sancivit, Libertos homines ingratos recidere in servitutem, quam evasissent, (*e*) Claudium imitatus, quod & (*f*) Nerone imperante agitatum est. Imo & in patriam ingrati, qui olim militiam detrectabant, ad dilectum non respondentes, ut proditores libertatis, in servitutem (*g*) redigebantur. Et horum auctariorum alia quidem (ut vidimus) culpæ, & noxæ imputanda sunt, alia egestati, & pietati. Constituit enim idem (*h*) Constantinus, licere patribus, filios inopiæ causa distrahere; C jure nimirum antiquissimæ a Romulo invectæ patriæ potestatis; cujus meminerunt (*i*) Dionysius Halicarnassæus, (*k*) Cicero, (*l*) Dion Chrysostomus, & alii. Hi tamen precium, aut vicarium offerendo, (*m*) vindicabantur in libertatem; quam compensationem sustulit (*n*) Valentinianus Imperator, quod servitium (diceret) ingenui, etiam minimi temporis spatio, remunerationi precii facere satis. Et idem jus videtur fuisse observatum in (*o*) expositis liberis, quos θρεπτοὺς appellabant. Eorum enim Libertatis maximam habendam rationem respondit Imperator (*p*) Trajanus. D At cum anno (*q*) Domini CDXLVII. fames universam Europam vexaret, Italici homines filios, & parentes vendiderunt, quos (*r*) Placidius Valentinianus redimi præcepit sub quintæ adjectione. Quibus tamen optimorum Imperatorum sanctionibus malæ huic mercaturæ obviam penitus itum non est, cum in (*s*) Lucanis, conventu Leucotheæ, natali D. Cypriani, a parentibus liberi passim distraherentur. SERVITUTIS autem conditio iniquior fuit, quam ratio humanitatis servo, & domino communis exigeret. *Est autem infima conditio, & fortuna servorum*, inquit (*t*) Cicero. *Caput enim servile*, ait (*u*) Paulus, *nullum jus* E *habet, caret nomine, censu, tribu*. (*x*) Fabius

a *Leg. 5. de stat. hom.* b *Leg. 64. ff. de condict. indeb.* c *Lib.5. Theb.* d *Aristot. lib.1. Politicor. cap. 3. & 4.* e *Leg. 2. Cod. de Libert. & eorum liberis.* f *Suet. cap. 25.* g *Tacit. lib. 13. Annal.* h *Leg.4. de re milit.* i *Leg. 2. Cod. de patrib. qui filios distra.* K *lib.1.* l *lib.1. de Orat.* m *Oratione 15.* n *Eadem Leg. 15.* o *Leg. unic. c. Theod. eod.* p *Apud Bithynos.* q *Plin. lib.10. Epist. 72.* r *Marcellinus.* s *Novell. 11. Valent.* t *Cassiodorus lib.10. Variar.* u *Lib. 1. offic.* x *Leg.3. ff. de capite minutis.*

major de addicto, cujus manumissio erat controversa; *ante omnia Servus hic habet nomen, est in censu, est in tribu; quorum nihil (ut opinor) deprehendi in servo potest.* A militia præterea (a) arcebantur, & quidem proposita capitali pœna. (b) Marcianus, *ab omni militia servi prohibentur: alioqui capite puniuntur.* (c) Trajanus Imperator de servis inter tyrones repertis: *lecti si sint, inquisitor peccavit; si vicarii dati, penes eos culpa est qui dederunt, si ipsi, cum haberent conditionis suæ conscientiam, venerunt, animadvertendum in illos erit.* Et hoc adeo receptum fuit, ut cum ex inopia liberorum capitum, Imperatores ad ultimum prope desperatæ Reipublicæ auxilium adigerentur, tunc non legerent in militiam servos, nisi (d) liberos factos. Nunc ex his, quæ diximus, intelligi dabitur, quid sibi vellet Plinius, cum se confectum scribit infirmitatibus, & mortibus suorum, illud solatii habere, quod *permitteret servis quoque* quasi (e) testamenta *facere, eaque ut legitima custodiret*. Quasi testamenta appellat ea, quæ Jus civile testamenta esse nolebat. Qua ratione (f) Ulpianus servam servo *quasi dotem* dare scripsit; (g) Paulus peculium servi *quasi patrimonium*; servi conturbernalem, vernæ filii (h) *quasi novercam* appellavit. DOMINIUM vero in ipsos tum summi juris, tum summæ injuriæ erat. Pecudum enim potius, quam hominum numero censebantur. (i) Cajus: *ut igitur apparet, servis nostris exæquat quadrupedes, quæ pecudum numero sunt* (k) Seneca; *alia interim crudelia, & inhumana prætereo, quod nec tanquam hominibus quidem, sed tanquam jumentis abutimur.* Et, *nolo in ingentem me locum immittere, & de usu servorum disputare, in quos superbissimi, crudelissimi, & contumeliosissimi sumus.* Ideo recte excepit (l) Cicero: *servus est nemo (qui modo tolerabili conditione sit servitutis.)* fuerunt enim qui intoleranda erant conditione, etiamsi ad Legis Æliæ Sentiæ capita Cicero minime respexisset, Cibum enim adurere, mensam evertere, dicto tardius audientem fuisse, cruce, aut flagellis ad minus (m) expiabantur. Dixisses, omnes penitus dominos professos fuisse Stoicam sectam, adeo illis alte insederat, omnia servorum peccata æqualia esse. Quo factum est, ut servi nuper empti non quærerent, an superstitiosum, vel invidum, sed an iracundum herum nacti essent. (n) Seneca: *quid est, quare ego servi mei hilarius responsum, & contumaciorem vultum, & non pervenientem usque ad me murmurationem, flagellis & compedibus expiem?* (o) Petrus Chrysologus svavissimus, & eruditissimus Tractator, verissimo epiphonemate sententiam concludit: *Quidquid dominus indebite, iracunde, libens, nolens, oblitus, cogitans, sciens, nescius, circa servum fecerit, judicium, justitia, lex est: imperantis ira subdito jus est, & ad libitum domini vocem non habet conditio servitutis.* Et has serviles delicias tangit eleganter Geta (p) Terentianus:

—— herus si redierit,
Molendum usque in pistrino, vapulandum, habendæ compedes,
Opus ruri faciundum ——

a *Servius lib. 9. Æn.* b *Leg. 11. de re milit.* c *apud Plin. Epist. 39. lib. 10.* d *Livius lib. 22.* e *lib. 8. epist. 16.* f *Leg. 39. de Jur. Dot.* g *Leg. 47. in fin. de peculio.* h *Leg. 14. de ritu nuptiar. ibid.* quasi nurus & quasi socrus. i *Leg. 2. ff. ad leg. Aquiliam.* k *Epist. 47.* l *4. Catilin.* m *Plut. de ira cohib.* n *Lib. 3. de ira cap. 24.* o *Serm. 141.* p *Phorm. Act. 2. sc. 1.*

ubi hæc Donatus: *facete enumerat servus universa supplicia suæ conditionis, excepta cruce & furca, quarum pœnam verbis extenuare non potuit.* Et ex horum suppliciorum frequentia honoraria illa manarunt servorum epitheta, Furciferi, Mastigiæ, Flagrionis, Verberonis, & Cruciarii. Ab hoc eodem capite est Domitii (a) Ulpiani sententia, *licere servis naturaliter in suum corpus sævire.* Quam bonus censor, justitiæque sacerdos, ad liberos etiam homines transtulit (b) aliquando: ut hic obiter animadvertere liceat, quantopere jus humanum divini juris lumine destitutum cæcutiret. Discussit sane aliquoties natura caliginem hanc: ita ut (c) Paulus viderit, *difficile dignosci posse liberum hominem a servo*: at hoc non diu mansit, siquidem plerique ita sentiebant, ut illa apud (d) Juvenalem garrit:

O demens, ita servus homo est. ——

Quod ne quis Satyrice dictum putet, audiat L. (e) Florum: *enimvero servilium armorum dedecus feras: nam & ipsi per fortunam in omnia obnoxii, tamen quasi secundum hominum genus sunt.* Quæ si apud politos, & humanitatem professos obtinuerunt, quid mirum a rudioribus fuisse recepta? Leges (f) Ripuariorum: *quod si servus servum, ictu uno, vel duobus, seu tribus percusserit, nihil est, sed tamen propter pacis studium tremissem, idest, quattuor denarios componat.* Non igitur mirandum est, si (g) Ulpianus servitutem morti adsimilaverit. Et olim quidem potestas dominica necem ipsam servorum complectebatur. (h) Cajus: *nam apud omnes peræque gentes animadvertere possumus, dominis in servos vitæ necisque potestatem fuisse.* Et profecto, sanguinarium hoc jus notaverunt apud Germanos (i) Tacitus, apud Persas (k) Ammianus. Et hujus sane juris illa fuit vis, ut (l) Hadrianus Imperator *servos a dominis vetuerit occidi, eosque jusserit damnari per judices, si digni essent.* Quod & (m) Antonino Pio Hadriani successori placuit. (n) Constantinus autem, sub cujus humano imperio immanitatem olim exuit orbis Romanus, rescripsit, *reum homicidii fore, qui servum, barbarorum sævitiam imitatus, in ipsis adegerit cruciatibus vitam relinquere.* Egregie quidem Constantinus. At neque ideo domini jus sibi suum eripi passi sunt. (o) Salvianus: *homicidia quoque in servis rara sunt, terrore, ac metu mortis, in divitibus assidua, spe ac fiducia impunitatis, nisi forte iniqui sumus, hoc, quod divites faciunt, ad peccatum referendo: quia illi, cum occidunt servulos suos, jus putant esse, non crimen.* Lenioribus autem animadversionibus frequenter domini utebantur. (p) Juvenalis,

—— hic frangit ferulas, rubet ille flagellis,
Hic scutica, ——

Baltea vero, quæ vocat (q) Juvenalis, Lora interpretatur Scholiastes antiquus. Quam utique operam navasse conservos argumento sunt (r) LORARII, qui apud Plautum catenas, & vincula injiciunt vinciendis. Imo & conservi apud Ap-

a *Leg. 9. de pecul.* b *Leg. 11. ff. de his qui not. inf.* c *Leg. 5. ff. de contr. empt.* d *Sat. 6.* e *lib. 3. Histor. cap. 20.* f *Tit. 23.* g *l. 18. de cond. & dom.* h *Leg. 1. de his qui sui, vel alieni sunt juris* i *De mor. Ger.* k *lib. 23.* l *Spartianus.* m *Leg. 1. & 2. de his qui sui vel alien. sunt jur.* n *Leg. un. C. de emend. serv.* o *de Gubern. lib. 4.* p *Sat. 6.* q *Sat. 9.* r *Lib. 10. c. 3. Gellius.*

pulejum, (a) Myrmecen vinciunt; & Sollicitudo (b) Tristitiesque Veneris ancillæ, Psychen misellam flagellis affligunt, & ceteris tormentis excruciant. Et quidem flagella in peculio servorum erant. Imo & ad Libertos pertinebant aliquando, injurio tamen jure. (c) Ulpianus: *nam interdum etiam ex causa famosa Pædius putat, permittere debet patronum in jus vocari a Liberto, si eum gravissima injuria affecit, vel flagellis forte cecidit.* Neque vero mitiores fuerunt in servos Magistratus, quam domini. (d) Hermogenianus: *& servi quidem flagellis cæsi dominis restituuntur, liberi vero, humilioris quidem loci, fustibus subjiciuntur: ceteri autem vel exilio temporali, vel interdictione rei certæ coercentur.* Recensuit autem (e) Aristophanes catalogum servilium aliquot tormentorum. *Extensionem videlicet in tabula, suspensionem, scuticam e pelle histricis, verbera, torturam, aceti in nares infusionem, & laterum impositionem.* Ubi notat Scholiastes, Liberos porri, & gythii caule cædi consuevisse. Hujus vero loci indicium debeo VINCENTIO CONTARENO, qui splendorem humaniorum litterarum, quas profitetur publice, humanissimis moribus pene obruit. Huic eidem dominicæ licentiæ adscribamus necesse est enarrationem illam Donati Grammatici ad (f) Terentianam parœmiam.

— *at enim in me isthæc cudetur faba.*

quosdam videlicet consuevisse, *male coctam fabam, & quæ non maduerit, supra caput coqui saxo comminuere.* Item supplicium (g) villici, quem dominus melle perlitum, formicis cruciandum objecit. Ab hujusmodi sævis, & sanguinariis hominibus, *qui (h) fame, verberibus, & acerbo dominatu familiam suam vexarent, ne oblata recipiat Episcopus,* serio admonet Clemens Constitutionum Apostolicarum lib. 4. Quod utique monitum pernecessarium tunc temporis visum est, cum domini non raro adeo asperi, & immites invenirentur, ut *macelli specie* (utar (i) Capitolini verbis) *domus eorum cruentarentur sanguine vernularum.* Nota est immanitas (k) Vedii Pollionis, quam Augustus festivo talione contudit. Vere demum (l) Juvenalis:

— hic frangit ferulas, rubet ille flagellis,
Hic scutica: sunt quæ tortoribus annua præstant.
Verberat, atque obiter faciem linit; audit amicas;
Aut latum pictæ vestis considerat aurum;
Et cædit: longi relegit transacta diurni;
Et cædit, donec lassis cædentibus, exi
Intonet horrendum, jam cognitione peracta:
Præfectura domus Sicula non mitior aula.

Et hujus carnificinæ scenam repræsentat nobis non obscure (m) Galenus, apud quem legimus, *famulos tum calcibus appetitos, tum graphiis compunctos: eisdem confractos dentes, oculos stylo, & calamo erutos; eosdem gladio percussos; (n) ancillas morsu dominarum cruentas.* Imo quidquid tetrum, sævum, horribile in Christianos olim excogitatum, & exercitum est, illud omne [ut ego quidem censeo] a servis ad illos transivit. Idem enim (a) Galenus alibi scribit, *dominos fugitivorum crura adurere, cædere, lacerare: furum manus, edacium ventrem, garrulorum linguam torquere consuevisse.* Jam vero colaphi, & alapæ præ his fuerunt nugæ meræ. Quæ tamen & ad nostros matyres pertinerunt. Et hæc inclementia in FUGITIVOS præsertim eminuit, quos per amicos, vel per fugitivarios conquisitos, stigmatibus notatos, vel trudebant in custodiam publicam ad tempus, vel in pistrinum, vel interficiebant. (b) Cicero: *cum eum fugitivum postea esse ex Æsopi litteris cognosceret, hominem comprehendit, & in Custodiam Ephesi tradidit; sed in publicam vel in pistrinum, non satis ex litteris ejus intelligere potuimus.* De FUGITIVARIIS (c) Florus præter alios; *itaque qui per Fugitivarios retrahi debuissent, Prætorios duces profugos prælio, ipsi sequebantur.* Pistrini elegans descriptio legitur apud (d) Appulejum: *ibi complurium jumentorum multivii circuitus intorquebant molas ambage varia; nec die tantum, verum perpeti etiam nocte prorsus instabili machinarum vertigine lucubrabant pervigilem farinam.* At quales pistrini habitatores? pergit idem auctor; *homunculi vibicibus livedinis totam cutem depicti, dorsumque plagosum scissili centunculo magis inumbrati, quam obtecti; nonnulli exiguo tegili tantummodo pubem injecti, cuncti tamen sic tunicati, ut essent per pannulos manifesti, frontes litterati, & capillum semirasi, & pedes annulati.* Quod si latitarent fugitivi PRÆCONIO illos indagabant. Petronius: *intrat stabulum Præco cum servo publico, aliaque sane modica frequentia; facemque fumosam magis, quam lucidam quassans, hæc proclamavit. Puer in balneo paulo ante aberravit, annorum circa sexdecim, crispus, mollis, formosus, nomine Gyton: si quis eum reddere, aut commonstrare voluerit, accipiet nummos mille.* (e) Lucianus & alii eadem habent. Quidem etiam inquirebant Libello proposito. (f) Curius Fortunatianus; *cujus servus fugerat, Libello proposito, vel per Præconem nuncians dixit, daturum se -x- ∞ ei, qui ad se servum perduxisset.* LIBELLI speciem exprimunt auctores proxime citati, & (g) Propertius egregie:

Quas si quis mihi rettulerit donabitur auro.
Quis pro divitiis ligna retenta velit?
I puer, & citus hæc aliqua propone columna.
Et dominum Exquiliis scribe habitare tuum.

Huc pertinent verba (h) Juliani J. Cti. *Solent qui noverunt servos fugitivos alicubi celari, indicare eos dominis, ubi celentur, quæ res non facit eos fures: solent etiam mercedem hujus rei accipere, & sic indicare.* Porro Libellus γραμματίον (i) Luciano est. At eousque progressa est dominorum sævitia, & proclivis servorum fuga, donec ad publica sacra populi Romani perveniret. (k) Plinius: *Vestales nostras hodie credimus, nondum egressa urbe mancipia fugitiva retinere inlicio precationis.* (ita enim ibi videtur legendum.) Hoc utut verum fuerit, homines tamen Vesta valentiores, non carmina modo, sed & custodias evadebant. Quod ut publice perniciosum, publico etiam jure coercitum est. (l) Ulpianus: *Senatus censuit ne fugitivi ad-*

a *Lib. 9. Metamorp.* b *Lib. 6. Metamorph.* c *Leg. 10. de in jus voc. & Leg. 7. de injuriis.* d *Leg. ult. de injur. & fam. libel.* e Βάτραχ. f *Eunucho.* g *Appul. lib. 8. Metam.* h *Ex hoc capite gulam & furta servorum excusat Salvianus lib. 4.* i *Macrino.* K *Seneca Lib. 3. de ira cap. 40. Idem de clem. cap. 18.* l *Satyr. 6.* m *De dignosc. cur. an. morb. cap. 4.* n *cap. 8.*

a *Lib. 6. de Decr. Hipp. & Plat.* b *Lib. 1. Epist. ad Q. Fr.* c *Lib. 3. Histor. cap. 19.* d *Lib. 9. Meta.* e *in fugitivis & amore fugit.* f *Lib. 1. Art. Rh. Schol.* g *Lib. 3. El. 21.* h *leg. 19. de præscr. ver.* i *in Demonacte.* k *Lib. 18. cap. 2.* l *Leg. 1. de ser. fugit.*

mittantur in saltus, neve protegantur a villicis, vel procuratoribus possessionum, & mulctam statuit. Infra. *Senatusconsultum Modesto Consule factum, ut fugitivos inquirere volentibus, litteræ ad Magistratus dentur, mulcta etiam centum solidorum in Magistratus statuta, si, litteris acceptis, inquirentes non adjuvent: sed & in eum, qui quæri apud se probibuit, eadem pœna statuta. Est etiam generalis epistola Divorum Marci, & Commodi, qua declaratur & Præsides, & Magistratus, & milites stationarios dominum adjuvare debere.* Hinc apud (*a*) Plinium juniorem legimus, Appulejum militem e statione Nicomediensi de servo scripsisse, qui ad statuam confugerat. Statua scilicet miseris perfugium erat, tunc enim Magistratus de querelis ipsorum cognoscebat, & venire eos jubebat, ne in potestatem dominorum (*b*) reciderent amplius. Ideoque neque fugitivi censebantur, qui in (*c*) asylum, aut ad statuam confugiebant. Asylum autem est templum religione, & jure sanctum; quod servitiis etiam pessimis patebat aliquando. Quare Senatusconsulto abolita quæpiam asyla sunt, quibusdam modus præscriptus apud Cornelium (*d*) Tacitum, cui nos alibi lucis aliquid attulimus. Statua quibus ad manum non erat, illis ara non deerat, ut notarunt viri docti ad Tibullum, & elicitur ex (*e*) Cornelio Nepote, *fanum Neptuni, & Tænari, quod violare nefas putant Græci, eo ille index confugit; in ara consedit.* Hæc autem fugæ cognitio, vel Præsidis, & Proconsulis in Provincia, vel Præfecti vigilum Romæ fuit. (*f*) Labeo: *tamdiu autem custodiuntur, quamdiu ad Præfectum vigilum, vel ad Præsidem deducantur, eorumque nomina, & notæ, cujus se quis esse dicat, ad Magistratus deferantur.* Quod si a dominis agniti non fuissent, per officium Præfecti vigilum distrahebantur, ut asserit Julius (*g*) Paulus. Neque de fuga tantum Præfectus vigilum cognovit, sed & de (*h*) furtis servorum, excepto adulterio in domini uxorem commisso, quod ad notionem Præfecti (*i*) urbis spectabat. Et sane (*k*) Ulpianus, cum servos pro maleficiis oblatos Præfecturæ scribit, vix de alia quam vigilum Præfectura videtur intellexisse. Animadvertebant autem in servos & Triumviri capitales. Monet Asconius in commentario ad primam in Verrem, quæ divinatio dicitur, fures, & servos nequam apud Triumviros capitales, apud columnam Mæniam puniri solere. (*l*) Horatius in Mænam Pompejanum;

Sectus flagellis hic triumviralibus,
Præconis ad fastidium.

Ubi Porphyrion animadvertit, Poetam speciali elocutione usum pro generali: neque enim Triumviro tantum, sed & aliis potestatibus jus esse alienos servos flagellare. Sosia apud (*m*) Plautum stat a Triumviris;

Quid faciam nunc, si Tres viri me in carcerem
compegerint?
Inde cras e promptuaria cella depromar ad flagrum?

(*n*) Val. Maximus: *Fannii servus Alexander, cum in suspicionem C. Fl. equitis Romani occisi venisset,* A *sexies tortus pernegavit ei se culpæ affinem fuisse: sed perinde atque confessus, & a judicibus damnatus, & a L. Calpurnio Triumviro in crucem actus est.* Imo & fugitivi ad eos perducebantur, ut diximus. (*a*) Asconius Pædianus: *Munatius, & Pompejus Tribuni plebis in rostra produxerant Triumvirum capitalem, eumque interrogaverant, an Galatam Milonis servum cædes facientem deprehendisset; ille dormientem in taberna pro fugitivo prehensum, & ad se perductum esse responderat.* Triumviri autem non servorum, & humilium tantum, ut quibusdam placuit, sed & liberorum, nobiliumque maleficia conquirebant, carceris custodes erant, animadversionique intererant, ut
B ex (*b*) Varrone, & (*c*) Pomponio didicimus. Livius autem, & Gellius diserte. (*d*) Ille, fugientes Bacchanalium conscios a Triumviris in carcerem conjectos fuisse scribit: (*e*) Hic, Nævium, ob assiduam maledicentiam, & probra in principes civitatis, de Græcorum Poetarum more dicta, in vincula Romæ a Triumviris conjectum esse. Servos retractos a fuga STIGMATIBUS notabant. (*f*) Ausonius:

Pergame, non recte punitus, fronte subisti
Supplicium, lentæ quod meruere manus.
C *At tu, qui dominus, peccantia membra coerce:*
Injustum, falsos excruciare reos
Aut inscribe istam, quæ non vult scribere dextram,
Aut profugos, ferri pondere, necte pedes.

(*g*) Columella Lepidium circumscribens, cecinit:

Ponitur, & lactis gustum quæ condiat herba,
Dejectura quidem fronti data signa fucarum,
Vimque suam idcirco profitetur nomine Graio.

D (*h*) Juvenalis de Xerxe:

Ille tamen qualis rediit Salamine relicta,
In Corum, atque Eurum solitus sævire flagellis
Barbarus, Æolio nunquam hoc in carcere passos,
Ipsum compedibus qui vinxerat Ennosigæum?
Mitius id sane, quod non & stigmate dignum
Credidit ——

At credidit, si (*i*) Herodoto credimus. Quod sane
E factum indicat antiquitatem stigmatiarum, ut & capitalis ille (*k*) Tabellarius ab Histiæo missus ad Aristagoram, & (*l*) Artemisiæ trophæum apud Rhodios. Imo & Phocylides præcipit;

Στίγματα μὴ γράψῃς ἐπονειδίζων θεράποντα.

Et his notis insignes videntur fuisse Pagasæi δοῦλοι, quos Hermippus apud (*m*) Athenæum recensuit. Et hoc fuit inscribere, ut apud Ausonium vidimus. (*n*) Claudianus,

F *Jura regunt, facies quamvis inscripta repugnet,*
Seque suo prodat titulo ——

Locus inustionis fuit frons, ut monstrat (*o*) Lucianus, qui fugitivos nescio quos Philosophos, typo vulpis, aut simiæ, censet in ea parte vultus

a *Lib.* 10. *Epist.* b *Leg.* 2. *de his qui sui vel alieni sunt juris.* c *Leg.* 17. §. 22. *de Ædilitio edicto.* d *lib.* 3. *annal.* e *Pausania.* f *Leg.* 1. *ff. de serv. fugit.* g *Lib.* 1. *sent. tit.* 14. h *Leg.* 15. *de condict. causa datæ.* i *Leg.* 1. *de off. præf. urb.* k *Leg.* 24. *de pignor. act.* l *Epodon Ode.* 4. m *Amphitruone* n *Lib.* 8. *cap.* 4.

a *Lib.* 8. *cap.* 4. b *Lib.* 4. *de lingua Lat.* c *Leg.* 2. *de orig. jur.* d *Lib.* 39. e *Lib.* 3. f *Epigr.* 15. g *Lib.* 10. h *Sat.* 10. i *Lib.* 7. k *Herodotus lib.* 5. l *Vitruv. lib.* 2. *cap.* 8. m *Lib.* I. *Deipnosoph.* n *Lib.* 2. *in Eutrop.* o *Reviviscentibus.*

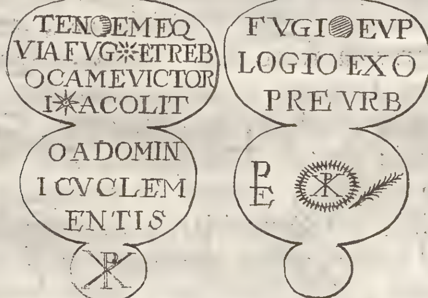
inuri debere. (*a*) Diphilus quoque nescio quem insectatur, qui comam se alere Deo dicebat, ut capillis promissis obvelaret frontem inustam notis. At quænam hæ notæ? Fuerunt, qui statuerunt φ & F: quod utique nobis non improbatur. Illud injicit scrupulum, quod Petronius narrat, Eumolpum implevisse frontes Eucolpii & Gytonis ingentibus litteris, quas appellat notum fugitivorum epigramma. (*b*) Val. certe Maximus memoriæ prodidit, servum Restionis inexpiabili litterarum nota, per summam oris contumeliam inustum; ubi vox illa litterarum minus apte ad unicum φ vel F videtur referri posse. (*c*) Martialis & ipse scrupulum non eximit. Cum enim nescio quem liberum se, & fortunatum mentientem, carmine insectaretur, Rufum monuit, ut personam fronti detraheret, neque permitteret, ut imponerent sibi manus Sardonychata, Lacernæ Tyriæ, toga candida, unguentorum fragrantia, & cætera, quæ apud ipsum videre est. Latitare enim sub his omnibus servum, eumque inscriptum, & pro nequitia litteratum; hujus porro frontem numerosis spleniis insignem, ut respiciat hortatur, concluditque,

Ignoras quis sit? splenia tolle, leges.

Splenia profecto numerosa videntur adhibita, ut contegerent numerosas inscriptas litteras. Quid ergo? num frontem implebant repetita littera F vel φ? Ego quidem nihil habeo, quod statuam. Arbitror tamen inscriptionem fugitivorum fuisse conceptam illis verbis, quæ in eorundem collaria, & æreas lamellas incisa, Romæ ab hinc triennium vidi. Cum enim (*d*) Constantinus Aug. ad normam ejus humanitatis, quam profitebatur, vetuisset in facie noxiorum scribi, quod dedeceret faciem maculari, quæ ad similitudinem pulchritudinis cælestis esset figurata, non defuerunt lenes domini, qui obsequerentur, & frontis contumeliam in ea, quæ diximus, transferrent. Collaria enim fuisse apta fugitivis, testatur & (*e*) Lucillius.

Cum Manicis, Catulo, Collarique ut fugitivum
Deportem ——

Collare autem vidi Romæ, ut dixi apud LÆLIUM PASCALINUM cum hujusmodi inscriptione: TENE ME, QVIA FVGI, ET REVOCA ME DOMINO MEO BONIFATIO LINARIO A ☧ ΩX. Extat apud eundem ærea lamella utrinque inscripta:



Sunt vero illæ, quæ in ipsa adversa leguntur, literæ non prominentes, sed incisæ, & quidem non ineleganter, at quæ in eadem aversa conspiciuntur, in summa velut cute, cultelli acumine videntur exaratæ negligentius. Et ex hoc demum capite famosa erat olim collaris ferrei gestatio, ut notat Metaphrastes in actis SS. martyrum Carpi, Papyli, Agathodori, & Agathonicæ; ut quæ liberos homines deceret. Vidit & (*a*) BENEDICTUS ÆGIUS Romæ olim apud Maffæios laminam æneam, in qua legebatur,

TENEMEQ
VIAFVGIETRE
BOCAMEINBASI
LICA PAVLLI
ADLEONE

Neque vero non poterant verba in fronte commode imprimi, cum (*b*) Theophilus Iconomachus, detestabili solertia, XI. versus Theophanis, & Theodori fratrum martyrum frontibus inscripserit. Et hæ lamellæ, ut ego quidem sentio, clavis capitatis ad collaria affigebantur, ut indicio suo proderent fugitivos. Et ut priora illa Christianorum sunt, e nota ☧ quæ CHRISTI nomen indicat, & e mentione Acolythi, & Dominici Clementis (Dominicum enim ædes sacra est) ita posterior hæc inscriptio habet nonnihil, de quo ambigamus. Basilica enim Pauli, & ad Titulum Pauli via Ostiensi (ut nominat Prudentius) potest referri, & ad insignem illam Basilicam, quam L. Æmilius Paulus in medio foro extruxit. Ego tamen ad res nostras pertinere arbitror. Quod enim Constantinus damnatos in ludum, vel in metallum inscribi vetuerit, id homines nostri mites, & innocentes, videntur & in fugitivis recepisse. At hæc, non ut asseramus, dicta sint; sed ut disseramus, eruendæ studio veritatis. Porro de universa stigmatum ratione tractarunt (*c*) CÆSAR BARONIUS,

Quem nunc, emeritæ permensum tempora vitæ,
Secreti pars orbis habet, mundusque piorum:

& (*d*) HIERONYMUS ALEANDER meus, Mysta ille Musarum. Neque his tantum finibus conclusum fuit supplicium fugitivorum, dati enim sunt non raro ad pugnam bestiarum. Androclus apud Appionem, seu (*e*) Gellium ita de seipso ait; *ad dominum ex Africa Romam deductus, is me statim rei capitalis damnandum, dandumque ad bestias curavit*. Ab hac impia consuetudine profluxit (*f*) Caii Imperatoris immanitas, qui *multos honesti ordinis, deformatos prius stigmatum notis, ad metalla, aut ad viarum munitiones, aut ad bestias condemnavit*. Fugitivi nimirum ad manum non erant, quos feris objiceret, substituit igitur honestiores homines, sed inscriptos prius, ut fronte saltem fugitivos ementirentur. Præterea fuerunt in ludum conjecti, quod solemne fuit M. (*g*) Opelio Macrino Imperatori, quam ob causam illa (*h*) Juvenalis,

a *Lib. 6. Deipn.* b *Lib. 6. cap. 8.* c *Lib. 2. 29.* d *Lib. 11. Cod. Theod. de pœnis.* e *Nonius ex lib. 29.*

a *Ex autographo ipsius.* b *Baronius in Not. ad martyrol. 22. Dec.* c *Loco citato.* d *Comment. in instit. Caii.* e *Lib. 5. cap. 14.* f *Suetonius Cajo cap. 27.* g *Capitolinus.* h *Sat. 8.*

—— sed in magna legatum quaere popina;
Invenies aliquo cum percussore jacentem,
Permistum nautis, & furibus, & fugitivis,
Inter carnifices, & fabros Sandapilarum.

Ad Gladiatores retulit antiquus Grammaticus. Imo & non fugitivi, atque adeo innocentes, ut de Spartaeo & ejusdem sociis tradidit (*a*) Plutarchus, cui adstipulatur (*b*) Lactantius; *hac consuetudine*, inquit, *imbuti* (efflagitandi homines ad lanienam) *humanitatem perdiderunt. itaque non parcunt etiam innocentibus; sed exercent in omnes, quod in malorum trucidatione didicerunt.* Quae sane arbitrii dominici impotentia impulit (*c*) Hadrianum Aug. ut vetaret, Lanistae servum vendi, causa non praestita. Crux ipsa, ut ad fugitivos revertamur, non infrequens his posita fuit. (*d*) Val. Maximus; *quoniam quidem id egerit, ut qui cupiditate vitae adducti, cruce dignissimis fugitivis, trophaea de se statuere concesserant, liberatique suae servili manu flagitiosum imponi jugum non erubuerant, &c.* Idem (*e*) Auctor; *hos enim* (Romanos) *tanquam patriae fugitivos crucibus affixit.* Et hoc dominicum jus non vitam modo, sed & alia omnia servorum complectebatur. (*f*) Cajus; *igitur quod servi nostri ex traditione nanciscuntur, sive quid stipulentur, vel ex qualibet alia causa acquirant, id nobis acquiritur; ipse enim, qui in potestate alterius est, nihil suum habere potest.* Itaque filios etiam servos procreabant, inter ipsos enim non matrimonium, sed contubernium erat, ut illi quidem opinabantur. (*g*) Paulus J. C. *idem tamen quod in servilibus cognationibus constitutum est, etiam in servilibus affinitatibus servandum est, veluti ut eam, quae in contubernio patris fuerit, quasi novercam, non possim ducere.* (*h*) Plautus;

Sunt hic, quos credo nunc inter se dicere,
Quaeso hercle quid isthuc est? serviles nuptiae?
Servine uxorem ducent, aut poscent sibi?
Novum attulerunt, quod fit nusquam gentium.

Et hoc demum jure nititur Diocletiani, & Maximiani AA. (*i*) rescriptum, servos ob violatum contubernium, adulterii crimine accusari non posse. Si quis autem servi alieni corpus, animumve corrupisset, ex edicto Praetoris, & lege (*k*) Aquillia poenam facti dominus exigebat. Non igitur mirum est, si domini servos pignori dabant, si addicebant, si deferebant in censu. De pignore (*l*) Papinianus; *Servo pignori dato, peculium ejus creditor, citra conventionem specialiter super eo conceptam frustra distrahit.* Servum autem oppigneratum fiduciarium appellat Julius Paulus. De addictione (*m*) Martialis;

Addixti servum nummis here mille ducentis,
Ut bene coenares, Calliodore, semel.

De censu (*n*) Ulpianus haec habet; *in servis deferendis observandum est, ut & nationes eorum, & aetates, & res, & officia, & artificia specialiter deferantur.* Plerumque vero homines etiam liberi addicebantur a Praetore creditoribus ex Lege XII. tabularum, cujus verba sunt apud (*o*) Gellium, & meminit (*p*) Quintilianus. Hi autem licet in vinculis essent, servi tamen non erant. (*q*) Fabius major contra addictum, qui se testamento manumissum fuisse protestabatur: *ante omnia servus hic habet nomen, est in censu, an in tribu*: infra, *hunc ex quo genere servorum ponitis? domi natum esse se non dicit, ne emptum quidem, aut haereditate relictum; pendet igitur omnis haec conditio ex foenore; quid sequitur? ut nomen sit.* Et hi omnes vel pactione, vel debiti repraesentatione liberabantur: *quod ipsum* (inquit Fabius) *servi non est, habere in sua potestate, quando desinat servire.* At quia nomina quaedam, ut appellant Grammatici collectiva, servilia haec recensentes observavimus, nostrum erit illa indicare. FAMILIAE *appellatione omnes, qui in servitio sunt, continentur*, inquit (*a*) Ulpianus. Huc pertinet (*b*) Rubrica, *si Familia furtum fecisse dicatur*: & Festi epitomator, cum eodem (*c*) Ulpiano, etiam alibi in idem consentiunt. (*d*) Phaedrus ironice;

Aesopus domino solus cum esset familia.

Cum unus homo (ut inquit (*e*) Cicero) *familia non sit.* (*f*) XV. autem servis constabat familia ad minus. *Domini patresfamilias, servi familiares appellati sunt* [inquit (*g*) Macrobius] *a majoribus nostris, quod vellent his vocibus omnem dominis invidiam, omnem servis contumeliam detrahere.* FAMULITII nomen idem penitus expressit (*h*) Capitolinus; *Supervenerunt autem Pertinaci, cum ille aulicum famulitium ordinaret.* (*i*) Spartianus; *& postera die occurrente omni famulitio aulico.* Famulitium a famulo: Famulus a Famel, seu Famul Osco verbo deducta sunt; & meminerunt Festus, Nonius, Ennius, Lucretius. GREX idem significabat. (*k*) Seneca: *hinc puerorum perspicuos cultu atque forma greges.* (*l*) Juvenalis;

Alter enim, si concedas mactare, vovebit
De grege servorum magna, aut pulcherrima quaeque
Corpora ——

Et quidem Comoedos signanter, & Histriones. Petronius;

Grex agit in scena mimum: Pater ille vocatur
Filius hic; nomen divitis ille tenet.

Donatus in Adelphos: *haec sane acta est Ludis scenicis funebribus L. Aemilii Pauli: agentibus L. Ambivio, & L. Turpione, qui cum suis gregibus etiam tum personati agebant.* PUER, & PUERI eadem ratione. (*m*) Paulus: *Pueri appellatio tres significationes habet, unam cum omnes servos pueros appellaremus, &c.* (*n*) Cicero: *nam puer festivus Anagnostes noster Sositheus decesserat, meque plus, quam servi mors debere videbatur, commoverat.* Huc referenda sunt Festi verba: *Quintipor servile nomen frequens apud antiquos erat, a praenomine domini ductum, ut Marcipor, Caipor.* (*o*) Huc Plinii: *singuli Marcipores, Luciporesve, dominorum gentiles, victum in promiscuo habebant.* Huc Fabii (*p*) Quintiliani; *in servis jam intercidit illud genus, quod ducebatur a domino: unde Marcipores, Publiporesque.* Hinc lucem accipit vetus inscriptio, quae & ad Libertos hoc transferre videtur.

a *in Crasso.* b *lib. 6. c. 20.* c *Spartianus.* d *lib. 2. c. 7.* e *Loco prax. citat. num.* 12. *vide & Polyb. lib.* 1. *Histor.* f *Leg.* 10. *de acq. rer. dom.* g *Leg.* 14. *de ritu nupt.* h *Casina Prologo.* i *Leg. servi C. ad l. Jul. de adult.* k *Leg.* 2. *D. hoc Tit. Leg.* 1. *de serv. corrupt.* l *Leg.* 1. *de pigno.* m *l.* 10. 31. n *Leg.* 4. *ff. de censi.* o *lib.* 20. *cap.* 1. p *lib.* 3. *cap.* 8. q *Declam.* 311.

a *Leg.* 25. *ff. de aedil. edict.* b *lib.* 47. *Dig.* c *Leg.* 195. *de verb. sign.* d *lib.* 3. *Fabul.* e *pro Caecinna.* f *Appulejus in Apol.* g *Lib.* 1. *Saturnal. cap.* 11. *Plautus in Epidico in prin.* h *Pertinace.* i *Severo.* k *Epist.* 110. l *Sat.* 12. m *Leg.* 204. *de verb. sign.* n *lib.* 1. *ad At.* o *lib.* 33. *cap.* 1. p *Lib.* 1. *cap.* 4.

P. RVBRIO. LATINO
SICINIVS. P. POR. PATRONO
SVO. B. M

Marcipores autem, & Publipores dicebantur, quasi Marci, & Publii pueri, ut docet (a) Priscianus, pueri id est servi. Quo spectat forte (b) Varronis objurgatio; *quotusquisque jam servos habet priscis nominibus?* Quæ omnia faciunt, ut servi nomen apud (c) Asconium restituendum putem; *& cum puer ante subtractus esset, de servo Alicore quæstionem ita habuisse, ut eum articulatim consecaret*: pro Alicore lego Aulipore, ad præscriptum eorum, quæ diximus. PÆDAGOGII etiam nomine venerunt servi, licet non omnes promiscue. (d) Ulpianus; *si instructum fundum legasset, ut cum eo venisset, præsto essent in triclinio, legato continentur.* (e) Seneca: *quare Pædagogium preciosa veste succingitur?* (f) Idem: *omnium Pædagogia oblita facie vehuntur, ne Sol, ne frigus teneram cutem lædat.* (g) Tertullianus; *cum de Pædagogiis aulicis, nescio quem, cynædum deum facitis.* (h) Ammianus Marcellinus de Procopio tyranno; *stetit itaque subtabidus [excitum putares ab inferis] nusquam reperto paludamento, tunica auro distincta, ut regius minister, indutus a calce ad pubem in pædagogiani pueri speciem, purpureis opertus tegminibus pedes, bastatusque; purpureum itidem pannulum læva manu gestabat, ut in theatrali scena simulachrum quoddam insigne, per aulæum, vel mimicam illationem subito putares emersum.* Ex his patet, opinor, e quo genere servorum Pædagogium constaret. SERVITIUM, & SERVITIA familiam universam complexa sunt. (i) Cicero; *quid magis deformatum, inquinatum, perversum, conturbatum dici potest, quam omne servitium permissu Magistratus liberatum, in alteram scenam immissum?* (k) Columella, *Villicum fundo, familiæque præponi convenit, ætatis nec primæ, nec ultimæ; nam servitia sic tirunculum contemnunt ut senem.* At si servos homines non esse nonnullis (ut vidimus) aliquando placuit; non ideo tamen ablatum etiam illis hominis nomen est. HOMO enim absolute servum expressit. (l) Cato: *Villicum, Villicam, operarios* V. *Bubulcos* III. *Subulcum* I. *Asinarium* I. *Opilionem* I. *summa hominum* XIII. (m) Catullus;

—— ære comparasti
Ad Lecticam homines ——

Alii passim. Domi autem natos VERNAS appellabant. (n) Adamantius Martyrius: *si enim Berna domi genitum significet, id est*, οἰκογενής. Et ab hac voce VERNACULI, quibus infensus fuit Imperator (o) Vitellius: quorsum enim ibi substituamus *divinaculos*, aut *veraculos*? Signat autem Suetonius plebeculam Romanam, de cujus dicacitate hæc habet (p) Tertullianus; *ipsos Quirites, ipsam vernaculam septem collium plebem convenio, an alicui Cæsari suo parcat illa lingua Romana?* Notavit pridem & (q) Martialis:

Vernaculorum dicta, sordidum dentem,
Et fœda linguæ probra circulatricis.

Et hæc est vernacula multitudo (r) Tacito; *quæ militaribus numeris per dilectum inserta, lasciviæ sueta, laborum intolerans, seditionem concivit: &*, hæc

a *Lib.* 6. b *Lib.* 8. *de LL.* c *In Milonianam.* d *L. Quæsitum ff. de instruct. legat.* e *de beata vita cap.* 17. f *Epist.* 123. g *in Apologetico.* h *lib.* 26. i *de harusp. resp.* k *Lib.* 11. l *Tit.* 10. m *Carm.* 12. n *apud Cassiodorum.* o *Sueton. c.* 14. p *Apol.* q *lib.* 10. r *lib.* 1. *annal.*

A Taciti non sunt, *in castris insignem illam, quæ Germanicum Cæsarem, florem illum domus Augustæ, non tralatitie exercuit.* Tetigit & Cicero aliquando, ut cum recensuit imaginem antiquæ, & (a) vernaculæ festivitatis, saporem (b) vernaculum, crimen domesticum, ac (c) vernaculum. Et quidem (d) Felix Romulum, Picum, Tiberinum, Consum, Pilumnum, Picumnum, eadem ratione Romanorum dixit vernaculos Deos; eadem (e) Petrus Diaconus Ætnæ incendium Siciliæ, appellavit vernaculum genus monstri: domesticum videlicet quidpiam, & nativum cupiebant significare. Hinc natum proculdubio est, ut vernaculos nominarent domesticos servos. (f) Marcianus Capella: *famulitium Veneris, vernaculæque Bromiales, tantos cachinnos concussis admodum tulere singultibus, ut quamplures alios connisos cohibere risum, hoc maxime in petulantis proruptionis sonitum effusi; cachinni licentia provocarint.* [g] Appulejus; *quam salve agit* [inquit] *Demeas noster? quid uxor? quid liberi? quid vernaculi?* (h) Paulus Diaconus; *Didymus & Viridianus acceptis propriis servulis, & vernaculis &c.* Sacræ (i) Genesis interpres, & acta Synodi Rhemensis. Et sane aliquando & ipsa Vernæ vox latiore aliquanto, quam diximus, notione accepta est. (k) Martialis;

Non de plebe domus, nec avaræ verna catastæ,
Sed domini sancto dignus amore puer.

Ubi notandum est, Mancipario, Mangones, Venalitiarios, Catastis asservasse pueros venales. Idem (l) Martialis:

Sed quos arcanæ servant tabulata Catastæ,
Et quos non populus, nec mea turba videt.

(m) Plinius: *talem in Catasta videre Chrysogonum Syllæ.* (n) Suetonius; *Laberius Hiera emptus de Catasta.* Eorundem venalium nota erant gypsati pedes. (o) Tibullus;

Nota loquor: regnum ipse tenet, quem sæpe coegit
Barbara gypsatos ferre Catasta pedes.

(p) Ovidius:

Nec tu, si quis erit capitis mercede redemptus,
Despice gypsati crimen inane pedis.

(q) Plinius de creta disertis verbis: Iidem Mangones (& erit loco appendicis) *servos novitios apud Publicanos profitebantur.* (r) Marcianus; *quoties quis mancipia invecta professus non fuerit, sive venalia, sive usualia, pœna commissi est: si tamen novitia mancipia fuerint, non etiam veterana* (s) Fabius major de Mangone, qui novitium puerum prætexta induit; *circumscribere vectigalia P. Romani voluisti: specie prætextati imponere Publicano voluisti.* Novitia vero mancipia ideo, vectigalia erant, quia a venalitiariis pluris, quam veterana vendebantur. (t) Suetonius de Cæsare, *servitia recentiora, politioraque immenso precio, & cujus ipsum etiam puderet, sic ut rationibus vetaret inferri.* (u) Ulpianus:

a *lib.* 9. *ad famil.* b *de clar. orat.* c *V. in Verrem.* d *in Octavio.* e *lib.* 4. *Hist. misc.* f *lib.* 8. g *lib.* 1. *metamor.* h *lib.* 13. *de gest. Rom.* i *Cap.* 14. & 15. k *Lib.* 6. 29. l *Lib.* 9. *epigr.* 59. m *lib.* 35. *c.* 18. n *de illustr. Gramm.* 13. o *Lib.* 2. *Eleg.* 7. *Marcilius ad Sat. ultim. Persii. Gallonius de cruciat. SS. mart. Baron. in not. ad martyrol.* 16. *Martii. Pamelius ad Cyprian. epist.* 33. p *lib.* 1. *Amor. El.* 8. q *lib.* 35. *cap. antepenult.* r *Leg.* 16. *ff. de Publ. & Vect.* s *Declam.* 340. t *cap.* 47. u *Leg.* 36. *ff. de ædil. edict.*

præcipiunt Ædiles, ne veterator pro novitio veneat. Et hoc edictum fallaciis venditorum occurrit: ubique enim curant Ædiles, ne emptores a venditoribus circumveniantur: ut ecce plerique solent mancipia, quæ novitia non sunt, quasi novitia distrahere, ad hoc scilicet ut pluris vendant. Quod autem tangit Ulpianus de cura Ædilium, id vero confirmat (*a*) Gellius dum scribit, venalitiariis edicto Ædilium præceptum fuisse, ut proponerent titulum suorum singulorum, in quo *morbi, vitiave eorum continerentur: an errones, an fugitivi, noxave non soluti essent.* Veterator autem ille est ex (*b*) Venulejo, *qui ex venalitio novitiorum emptus, alicui ministerio præpositus: novitium autem non tyrocinio animi, sed conditione servitutis intelligi: nec ad rem pertinere Latine sciat necne, nec ob id veteratorem eum esse, si liberalibus studiis eruditus sit.* At (*c*) Marcianus contrahit hæc in favorem Publicanorum; *Sunt* (inquit) *veterana, quæ anno continuo in urbe servierunt; novitia autem mancipia intelliguntur, quæ anno nondum servierunt.* Fallacias, & præstigias venditorum, quarum meminit Ulpianus, indicabit nobis unico argumento (*d*) Plinius, cum recenseat, non semel artes mancipariorum, qui avertebant pubertatem venalium. Ad quam turpitudinem præterea institutæ fuerunt in urbibus (*e*) officinæ, ubi molles pice obliti a vulsoribus, depiles, & glabri fiebant. Nec alio pertinebant in Commodiana suppellectili (*f*) Samnitica vasa, calefaciendæ, seu (*g*) tabefaciendæ resinæ, ac pici. Neque male omnino (*h*) Ælianus; qui Tarentinos notat, & Tyrrhenos ex viris studuisse, ut mulieres facecerent. Primi quippe Tarentini cutem corporis lævigarunt, ut apud (*i*) Athenæum tradit Clearchus. Emptores vero morbos, & vitia mancipiorum sedulo explorabant. (*k*) Appulejus; *cum incensus Gagates lapis (ut apud Physicos lego) pulcre, & facile hunc morbum* (comitialem) *exploret; cujus odore etiam in venalitiis vulgo sanitatem, aut morbum venalium experiantur. Etiam orbis a figulo circumactus, non difficile ejusdem valetudinis hominem vertigine sui corripit.* (*l*) Claudianus,

—— quot jura, quot ille
Mutavit tabulas, vel quanta vocabula vertit?
Nudatus quoties, Medicum dum consulit emptor?

D. (*m*) Hieronymus ex Theophrasto: *Equus, Asinus, Bos, Canis, & vilissima mancipia, vestes quoque & lebetes, sedile ligneum, calix, & urceolus fictilis probantur prius, & sic emuntur.* Neque his tantum experimentis venditorum fraudes cohibitæ sunt; sed & (*n*) cautionibus de sanitate servorum interpositis, quas excogitavit fortasse Manilius (sive ille Mamilius) cujus leges venalium vendendorum tetigit (*o*) Cicero, quarumque apud (*p*) Varronem videtur exstare vestigium. Hæ tamen ab illis non videntur receptæ, *qui ad* (*q*) *Castoris negociabantur, nequam mancipia ementibus, vendentibusque, quorum tabernæ pessimorum servorum turba erant refertæ.* Cæterum quisquis specimen venditionis mancipiorum intueri volet, is legat (*r*) Lucianum, apud quem præconia quæ venditor non tenebatur præstare, exprimuntur; emptoris nomen & patria in tabulas referuntur, cum solemni

a *lib.* 4. *cap.* 2. b *Leg. ult. ff. de Ædilit. edict.* c *Leg.* 16. *ff. de pub. & vect.* d *lib.* 21. *cap.* 26. *lib.* 30. *cap.* 5. *lib.* 32. *cap.* 10. e *Clemens Alexandr. Pæd. lib.* 3. f *Capitolinus in Pertinace.* g *scriptura veteris codicis.* h *lib.* 13. *de Hist. an.* i *lib.* 12. k *in Apologia.* l *Lib.* 1. *in Eutrop.* m *L.* 1. *advers. Jovinian.* n *Lex mandatis.* o *L. de Orato.* p *Lib.* 11. *de RR. cap.* 3. 5. 7. q *Seneca in sap. non cad. injur. cap.* 13. r *In vitarum auctione.*

A illa præfatione, ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ, quæ respondet illi alteri apud nostros, quæ * B. & F. notabatur. Atqui (ut eo revertamur, unde sumus digressi) Libellos domi natos (*a*) Martialis vernulas vocat, qua eadem voce non semel utitur (*b*) Petrus Chrysologus, eruditissimus, & suavissimus tractator, laxiore tamen significatione: *erat homo peccati servus; erat captivus mortis: erat mancipium dæmonum: erat idolorum vernula: erat vitiorum verbero: erat criminum compeditus.* (*c*) Idem: *in homine agebat Deum, in servo dominum; ut esset vernula temporis, qui erat & factor, & cognitor seculorum.* Ipsi autem servi hac sibi videntur vernæ appellatione

B blanditi. Romæ legebatur:

FVSCVS AVGG.
NOSTRORVM
VERNA
VILLICVS
TVTELÆ
VOTVM
REDDIDIT

Ibidem:

C LVCIDÆ AVG. VERNÆ MARITÆ. INCOMPARABILI.

Ibidem in veteri monumento post alia legitur, LEONAS AUGG. VERNALIS scilicet occinere illis licebat, ut apud (*d*) Statium est;

Hinc domus, hinc ortus, dominique penatibus olim
Carus uterque parens ——

Alioqui vernilitas male audivit. Vernæ enim nomine scurram accepit (*e*) Martialis:

D *Urbanus tibi, Cæcili, videris;*
Non es, crede mihi: quid ergo? verna es.

Et verniliter dicere quidpiam, adulatorie dicere est; quod vernæ adulari consuevissent & scurrari. Alludit (*f*) Horatius;

Ergo ubi purpurea porrectum in veste locavit
Agrestem: veluti succinctus cursitat hospes,
Continuatque dapes; nec non venaliter ipsis
Fungitur officiis, prælambens omne, quod affert.

E Reliquum est postremum cultioris, & junioris familiæ nomen; COMATORUM videlicet, CRINITORUM, seu CAPILLATORUM. (*g*) Martialis;

O quantum Diatheca valent, & quinque comati!
Tunc, cum pauper erat, non sitiebat Aper.

(*h*) Virgilius:

—— cithara crinitus Iopas
Personat aurata, ——

F ubi Servius; *aut puerum intellige, aut imitabatur Apollinis formam, cujus fuerat etiam artis imitator.* (*i*) Seneca; *nam si pertinere ad te judicas quam crinitus puer, quam perlucidum tibi poculum porrigat, non sitis.* παῖδας κομήτας appellat Lucianus. (*k*) Claudianus,

* BONUM FACTUM. a *libro* 5. b *Sermone* 6. c *Serm.* 162. d *Lib.* 2. *Sylv.* e *Lib.* 1. 41. f *lib.* 2. *Sat.* 6. g *Lib.* 12. 70. h *lib.* 1. *Æn.* i *epist.* 119. k *de bello Gildon:*

Crinitos inter famulos, pubemque canoram,
Orbatas jubet ire nurus ——

Cultioris familiæ dixi, quoniam apud divites & fortunatos tantum ſpectabantur hæ deliciæ. *(a)* Juvenalis de cœna pauperis;

Plebejos calices, & paucis aſſibus emptos,
Porriget incultus puer atque a frigore tutus;
Non Phryx, aut Lycius, non a mangone petitus
Quiſquam erit in magno, cum poſces poſce Latine,
Idem habitus cunctis, tonſi rectique capilli,
Atque hodie tantum propter convivia pexi.

ubi vetus interpres illa verba, *tonſi rectique*, explicat, *non comati*. Dixi junioris familiæ nomen, quia vel ex voto crinem, quem Deo paſcebant tondere conſueverant, vel in ipſo virilitatis adventu, ut indicant *(b)* Martialis, *(c)* Lucianus, *(d)* Cenſorinus. Addamus & novæ nuptæ imperium, & manum non regiam ſed tonſoriam in hujuſmodi capillatos. *(e)* Martialis:

Flammea texuntur ſponſæ, jam virgo parata eſt.
Tondebit pueros jam nova nupta tuos.

Verum quoniam apud ICtos noſtros, nec non & apud alios quoſdam auctores, obſervavimus communes aliquot, & quidem non infrequentes, ſervorum appellationes; ideo & has illis ſubjungemus. Sunt autem, Uſuarii, Fructuarii, Vicarii, Vicariorum vicarii, Peculiares, Communes, Dotales, Receptitii, Hæreditarii, Caſtrenſes, Ordinarii, Peculiati, Vulgares & Publici. De PUBLICIS notandum eſt, publico ære fuiſſe *(f)* emptos, pleriſque Magiſtratibus *(g)* apparuiſſe, horum & lictorum fuiſſe functos *(h)* officio, quandoque etiam *(i)* Scribarum. Horum aliqui voce valde apta, ſed pene obſoleta, LIMOCINTI appellati ſunt, ut legimus in antiqua ærea tabula, apud CÆSAREM NICHESOLAM patricium, & Canonicum Veronenſem, qui nuper defunctus, nobis triſte ſui deſiderium reliquit.

HONORI
M. GAVI. M. F.
POB. SQVILLIANI
EQ. PVB. IIII. VIR. I. D.
IIII. VIR AP VB
CVRATORI. VICETINOR
APPARITORES. ET
LIMO CINCTI
TRIBVNALIS. EIVS.

(k) Tiro Tullius Ciceronis Libertus *Lictorem vel a limo, vel a licio dictum* ſcripſit; *Licio enim transverſo, quod limum appellatur, qui Magiſtratibus* (inquit) *præminiſtrabant cincti erant*. *(l)* Iſidorus; *hinc &* limus *vocabulum accepit, cingulum, quo ſervi publici cingebantur obliqua purpura*. Idem: *(m) Limus eſt veſtis, quæ ab umbilico uſque ad pedes producitur. Hæc autem veſtis habet in extremo ſui purpuram limam, id eſt fluxuoſam, unde & nomen accepit: nam limum obliquum dicimus*; & alibi; *(n) Limus eſt cinctus, quem publici habent ſervi; & dictus Limus, quia transverſas habet purpuras, id eſt limas*. Hi autem ſervi publici pro quolibet civium *(o)*

a *Sat.* 11. 141. b *Lib.* 1. *&* 9. c *de Syria Dea.* d *de die Natali cap.* I. e *lib.* 11. 79. f *Dionyſ. lib.* 1. *Livius lib.* 1. *&* 9. g *Frontinus de Aquæd.* h *Petronius.* i *L.* 3. *c. de ſer. Reip. manum.* k *Gellius lib.* 12. *cap.* 2. l *lib.* 15. *c.* 14. m *lib.* 19. *orig. cap.* 22. n *lib.* 19. *c.* 33. o *Leg.* 1. *de magiſtr. conven.*

A ſtipulabantur, pecuniam publicam a debitoribus *(a)* exigebant, cuſtodias *(b)* adſervabant. Sacra curaſſe argumento eſt factum *(c)* Potitiorum, qui ſervos publicos ſacra Herculis docuerunt, cujuſmodi videntur fuiſſe & Martiales *(d)* Larinates miniſtri publici, Marti deo ſacri; nec non & Calatores, qui apud Feſtum leguntur, ſi Scaligerum audimus. Eorum fuit aliquis in triumpho uſus. *(e)* Juvenalis;

—— *magnæque coronæ*
Tantum orbem, quanto cervix non ſufficit ulla?
B *Quippe tenet ſudans hanc publicus, & ſibi Conſul*
Ne placeat, curru ſervus portatur eodem.

Et hæc ſunt (ni fallor) quæ *(f)* Labeo vocat publica miniſteria. An vero eadem ratio ſit Publici, qui apud *(g)* Longobardos legitur, aliorum eſto judicium. Luitprandus Rex: *inſuper & Publicus in quo loco factum fuerit, comprehendat ipſas mulieres, & faciat eas decalvare & fruſtrare per vicos vicinantes*. Et ſane Leges ejus gentis non ſemel Publici meminerunt. Hujus generis ſervos poſſidebant *(h)* Civitates, & Provinciæ. Romæ in veteri Elogio;

C

DIS MANIB
ATTICO III. PROVINCIARVM
GALLIARVM SERVO
C. LICINIVS. IANVARIVS
PARENTI OPTVMO
ET. LICINIA CALLIOPE
CONIVGI
SANCTISSIMO.

Item *(i)* Municipia, *(k)* Collegia, *(l)* Decuriæ, *(m)* Fiſcus, *(n)* Societates, *(o)* fana, *(p)* Curiæ, *(q)* Corpora. Seorſum ab his, quos diximus, D fuit olim Romæ familia publica, quæ incendia reſtingueret. *(r)* Seneca: *intervenerunt quidam amici, propter quos major fumus fieret: non hic, qui erumpere ex lautorum culinis, & terrere* VIGILES *ſolet; ſed hic modicus, qui hoſpites veniſſe ſignificaret*. Et hi quidem Senecæ vigiles ad *(ſ)* Auguſtum pertinent, qui rejecta Triumvirum nocturnorum, Ædilium, & Tribunorum plebis cura, per ſe maluit huic rei conſuli, inſtituto *(t)* Præfecto vigilum, cui id muneris demandatum eſſe voluit. De familia illa veteri Julius *(u)* Paulus qui ſcribit, *circa portas, & muros fuiſſe depoſitam, unde ſi opus eſſet, evocabatur*. Ejuſdem *(x)* Auguſti liberalitate E factum eſt, ut familia aquaria legata ſibi a M. Agrippa publica eſſet. In ea connumerabantur AQUARII, qui aquam publicam e caſtellis erogabant; ad quorum ſimilitudinem erant & in familia privata, qui ſalientes *(y)* curarent. In publica cenſebantur CURATORES, qui aquas, & caſtella cuſtodirent, alio nomine CASTELLARII. Antiqua inſcriptio

D. M.
CLEMENTI. CAESAR
VM. N. SERVO. CASTE
LLARIO. AQVAE CL
F AVDIAE &c.

Ex qua inſcriptione comprobatur *(z)* Frontini di-

a *Leg.* 19. *de compenſ.* b *Plin. lib.* 10. *epiſt.* 30. c *Livius, Val. Max. & alii.* d *Cicero pro Cluentio.* e *Sat.* 10. *v.* 40. f *Leg.* 11. *de ſerv. fugit.* g *LL. Longobard. Tit. ex edit. Baſil.* h *L.* 6. *de rer. div.* i k l m *L.* 25. *de acq. her.* n o *Varro lib.* 4. *de L. L.* p *Terentius.* q *L.* 10. *de injur. voc.* r *Ep.* 66. ſ *Sueton. & Joh. Xiphilin.* t *Leg. I. de off. Præf. vig.* u *eodem Tit.* x *Frontinus de aquæd.* y *Jul. Paulus lib.* 3. *Sent. Tit.* 8. z *Lib.* 2.

ctum; *Aquariorum familias duas esse, alteram publicam, alteram a Ti. Claudio Cæs. constitutam*. SILICARII stratas silice vias perrumpebant, ad subditos aquarum ductus reparandos, ut etiam hodie Romæ fieri vidimus. TECTORES castella, & opus arcuatum tegebant. VILLICI calices, & fistulas signabant, APUNCTIS ex publicis fistulis aquas in privatum usum derivabant. NATIONES, *quæ servos promebant, emptores* (inquit (*a*) Ulpianus) *provocabant, aut deterrebant*. (*b*) Varro: *itaque in hominibus emendis, si natione alter est melior, emimus pluris*. Quædam enim probæ censebantur, quædam improbæ. (*c*) ALEXANDRINI nequitiis, salibus, cantu cæteros antecellebant. (*d*) Seneca: *pueros quidam in hoc mercantur procaces, & eorum impudentiam acuunt, & sub magistro habent, qui probra meditate effundant: nec has contumelias vocamus, sed argutias*. (*e*) Quintilianus: *verba, ne Alexandrinis quidem permittenda deliciis, risu & osculo excipimus*. ASIATICI forma (*f*) Juvenalis;

Flos Asiæ ante ipsum precio majore paratus,
Quam fuit & Tulli census pugnacis, & Anci.

Inter quos nominatim PHRYGES, & LYCII. (*g*) Idem;

Non Phryx, aut Lycius, non a Mangone petitus
Quisquam erit in magno ——

(*h*) SYRI, [*i*] MÆDI, (*k*) Mœsi, (*l*) GALLI, (*m*) BITHYNI, (*n*) CAPPADOCES, (*o*) LIBURNI, viribus valentes, ad onera, & lecticam parabantur. (*p*) CORSI feri, & socordes, quos domini ne exiguo quidem precio emptos vellent. (*q*) SARDI nequam. (*r*) CAPPADOCES stupidi. (*s*) BRITANI proceri: ideoque ab Augusto ad officia theatralia donati, auctore Servio ad illa (*t*) Virgilii;

—— *utque*
Purpurea intexti tollant Aulæa Britanni.

Velarii videlicet theatrales, de quibus infra. De servorum NOMINIBUS, immensa propemodum tractatio esset, cum pene infinita & ad libitum fuerint. Illud e (*u*) Strabone admonuisse sufficiet, Dacos, & Getas apud Athenienses fuisse nominum servilium segetem: cujusmodi sunt Mysis, Syrus, Phrygia, Lydus, Japix, servis imposita a regionibus nomina. (*x*) Varro: *sic tres cum emerunt Ephesi singulos servos, nonnunquam alius declinat nomen ab eo, qui vendit Artemidorus, atque Arteman appellat: alius aut ab regione, quod ibi emit, ab Jonia Jonem: aut ab urbe Ephesо Ephesium: sic alius ab alia aliqua re, ut visum est*. Antiquus (*y*) glossator Juvenalis ad illud

Quam quæ longorum vehitur cervice Syrorum,

verbo, inquit, *usus est Comico: nam antiquitus servis nomina ex gentibus suis ponebantur, ut apud Terentium frequenter legimus*. At de his hactenus.

Privata nunc nobis producenda in prospectum familia est, quod commodius fiet, si urbanam a rustica seposuerimus. (*z*) Paulus ICs. quærens, qua

a *Leg. 31. de ædil.* b *lib. 8. de L. L.* c *Martialis lib. 1. Petroni.* d *in Sapien. non cad. injur. c. 11.* e *Lib. 1. cap. 2.* f *Sat. 5. 56.* g *Sat. 11. 47.* h *Martialis lib. 7. & 9.* i *Juven. Sat. 7.* K *Sat. 9* l *Clem. lib. 3. pæd.* m *Lucianus, Catullus.* n *Mart. li. 6.* o *Juv. Sat. 3.* p *Strabo lib. 5.* q *Adagium.* r *Cic. post. red. in Sen.* s *Strabo lib. 4.* t *lib. 3. Georg.* u *Lib. 7.* x *lib. 7. de LL.* y *Sat. 6.* z *Leg. 99. ff. de leg. 3.*

A ratione urbana mancipia seorsum a rusticis componi possint, inquit, *dicendum est autem, quod urbani intelligendi sint, quos paterfamilias inter urbanos adnumerare solitus sit; quod maxime ex libellis familiæ, item cibariis deprehendi poterit*. Verum quia nos hujusmodi libelli & tabulæ domesticæ destituunt, eadem fortasse methodo rem totam investigabimus. Omnes enim conjiciemus in urbanam familiam, quotquot in urbe cultui dominico, & urbicæ negociationi adhibebantur. Item eos, qui ædium partibus nomenclaturam debent; & hoc ex officiorom civilium, urbanique splendoris ratione: B cum villas, utut constructas ad exemplar ædium urbanarum, desertas tamen, & sub unius imperio Villici, rusticorumque tutela per anni dodrantem, non raro esse paterentur. Neque eos omittemus, qui & urbani, & rustici dici poterant: *urbana enim, & rustica familia non loco* (inquit (*a*) Pomponius) *sed genere distinguitur*. Exordiemur autem a MEDICIS, quos familiares fuisse testantur (*b*) Suetonius, & (*c*) Seneca, qui Domitium Corfinio inclusum, a servo prius, quam a Cæsare servatum scribunt. Clarissime (*d*) Paulus Orosius; *adeo dira Romanos fames consecuta est, ut Cæsar Lanistarum familias, omnesque peregrinos, servorum quoque maximas copias, exceptis Medicis, &* C *Præceptoribus, trudi urbe præceperit*, blando nimirum ministerio, & tunc id Augustus indulsit, & longe post (*e*) Justinianus, ut supra omnia servorum artificia æstimaret. Horum aliqui CHIRURGI fuerunt, seu Medici vulnerum, ut appellat (*f*) Plinius. Romæ legebatur:

CHRESTÆ. CONSERVÆ. ET. CONIVGI
CELADVS. ANTINOVS. DRVSI
MEDICVS. CHIRVRG.

D &c. Et hujus forte Celadi meminit Suetonius, sub corrupto Enceladi nomine. Aliqui OCULARII, seu AB OCULIS, quales P. ATTIVS. ATIMETVS. AVG. MEDICVS. ABOCVL; & Celadi Antinoi alumnus Lyrius, cujus elogium descripsimus Romæ prope collem Hortulorum.

TI'. LYRIVS. TI. CÆSARIS
AVG. SER. CELADIANVS
MEDICVS OCVLARIVS
PIVS. PARENTIVM. SVORVM &c.

Celadus enim Grammaticus, cujus meminit (*g*) Juvenalis, & (*h*) Celadus C. Cæsaris Dispensator, hujus loci non sunt. Celadianus autem a Celado (ut vidimus) dictus est. Quæ sane denominandi ratio admodum recepta fuit in servis apud nostros, ut videlicet ab illo, qui inter ipsos familiam veluti duceret, nominarentur. Ita a Crescente Crescentianus, a Theamide Theamidianus, ab Euphemo Euphemianus, a Thamyra Thamyrianus. Imo & a dominorum nominibus aliquando eadem manavit appellatio; ut a Germanico Germanicianus, a F Cæsare Cæsarianus, ab Herode Herodianus. Quod enim apud D. (*i*) Matthæum vulgata editio habet: *mittunt ei discipulos suos cum Herodianis*, Evangelium Hebraicum Matthæi a (*k*) IOH. TILIO Episcopo Briocensi editum, habet ad verbum; *& miserunt ad eum discipulos cum servis Herodis*

a *Leg. 166. de verbor. sign.* b *Nerone cap. 4.* c *lib. 3. de Benef. c. 24.* d *lib. 7. cap. 2.* e *Leg. 3. Cod. com. de legat. & Leg. 1. Cod. de comm. serv. manum.* f *Lib. 29. cap. 1.* g *Sat. 7. vers. 215.* h *vet. inscr.* i *cap. 22.* K *Anno MDLV.*

dis, dicentes: Magister, scimus, quod homo veritatum tu. Quod sane glossema non video, cur doctis viris placere non possit, cum a vetusto illo, quem tetigimus, more proficiscatur, & dirimat fortasse omnes de Herodianis interpretum controversias apud Evangelistam. Ocularios recensuit non semel & (*a*) Scribonius Largus, qui & (*b*) Atimetum nominat. Et de his demum medicis illud utique ejusdem (*c*) auctoris sine mendacio prædicari poterat: *multos itaque animadvertimus, unius partis sanandi scientia, medici plenum nomen consecutos.* CLINICI aliqui, CHIRURGI, & OCULARII simul; ut Eros ille; qui manumissus P. DECIMIVS P. L. EROS. MERVLA scribitur Assisii in antiquo titulo, ubi is notatur pro libertate dedisse HS. ꟾↃↃ. (*d*) Seneca in eandem sententiam: *quid autem melius potes velle, quam eripere te huic servituti, quæ omnes premit, quam mancipia quoque conditionis extremæ, & in his sordibus nata omni modo exuere conantur; peculium suum, quod comparaverunt ventre fraudato, pro capite numerant.* Clinicos non male nos Lectularios interpretabimur. (*e*) Martialis:

Chirurgus fuerat, nunc est Vespillo Diaulus,
Cœpit quo poterat Clinicus esse modo.

Clinicum vocat vespillonem, ut qui lectos elatorum tractaret. Nec sane ad vivos tantum medicorum servorum opera pertinuit, sed etiam ad mortuos, quando legimus præcepisse (*f*) Josephum servis suis Medicis, ut patris defuncti cadaver aromatibus condirent. Apud Ægyptios enim moris fuit hoc exequi prævia dissectione, quæ non nisi peritis mandari poterat, ut monuerunt (*g*) Herodotus & (*h*) Diodorus. Et hoc Ægyptiorum institutum amplexati sumus & nos in Principibus viris, traditum videlicet a majoribus. D. (*i*) Gregorius: *nam Illustris vir Stephanus, quem bene nosti, de semetipso mihi narrare consueverat; quia in Constantinopolitana urbe pro quadam causa demoratus, molestia corporis superveniente, defunctus est; cumque Medicus, atque Pigmentarius ad aperiendum eum, atque condiendum esset quæsitus, & die eodem minime inventus, subsequente nocte corpus jacuit inhumatum.* Et hujus profecto classis est servus POLLINCTOR, cujus meminit (*k*) Ulpianus ex Labeone. Deligebantur autem ad ministerium funeris SUCCOLLATORES, & USTORES ex infima servitute homines, inscripti, & semirasi, cujusmodi in pistrinum, & in metallum dabantur. (*l*) Martialis:

Quatuor inscripti portabant vile cadaver,
Accipit infelix qualia mille rogus.

(*m*) Catullus:

Cum devolutum ex igne prosequens panem,
A semiraso tonderetur ustore.

De quattuor gerulis subscribit Martiali (*n*) Petrus Chrysologus: *in obsequium divitis migrat hic tota civitas, cum funus effertur, pauper vadit solus; pauperem duorum portat miseratio bajulorum: nec quatuor ut mortuos, sed duo sub uno vecte quasi projiciendo oneri portitores addicuntur inviti:* idem Auctor: *funus divitis antecedit lugubris turba servorum.* Inter quos videntur fuisse inserti ORCINI, & PILEATI, *hesterni Quirites*, ut appellat Persius, de quibus clarissimus (*o*) CUJACIUS. Augustorum familia agnovit etiam PRINCIPEM MEDICORUM, ARCHIATRUM; quem, ut in antiquo titulo est, ipsi vocabant SUPERPOSITUM Medicorum. Neque vero Medici tantum, sed & MEDICÆ fuerunt in usu. Antiqua inscriptio:

SECVNDA
LIVILLAES
MEDICA

Et hæ videntur gynæcia curasse, & curam adhibuisse mulierum passionibus. Quare non male (ut alii etiam animadverterunt) notavit Anianus ad Paulum: *quoties de mulieris prægnatione dubitatur, quinque obstetrices, id est Medicæ, ventrem jubentur inspicere.* Jam vero TRACTATRICES quæ corpus fricabant, Medicarum ministras fuisse arbitror, ut TRACTATORES Medicorum. (*a*) Martialis:

Percurrit agili corpus arte Tractatrix.

Nec aliud intellexisse videtur (*b*) Seneca: *an potius optem, ut malacissandos articulos exoletis meis porrigam? ut muliercula, aut aliquis in mulierculam ex viro versus, digitulos meos ducat? quidni ego feliciorem putem Mucium, qui sic tractavit ignem, quasi illam manum Tractatori præstitisset?* Medicis IATRALIPTAS adjungemus. (*c*) Plinius: *nec fuit postea quæstus modus; quoniam Prodicus Selymbriæ natus, discipulus ejus, instituens quam vocant Jatralipticen, reunctoribus quoque Medicorum, & Mediastinis vectigal invenit.* Romæ legebatur in veteri inscriptione,

DIIS. MANIBVS. S
TITO. FLAVIO. OLENO
SERVO. ET. PROCVRAT
BALNEI. T. FLAVI. AVG
V̄C̄T̄. MEDIASTINO. &c.

(*d*) Plinius minor: *proximo anno, Domine, gravissima valetudine usque ad periculum vitæ vexatus, Iatralipten assumpsi.* Cæterum ad rem major Plinius, quæ scribit de MEDIASTINIS. Fuerunt enim illi, ut Aliptæ, & Unctores, ministri balneares. Nam quod (*e*) Juvenalis cecinit, de poetis eo desperatione adactis, ut

Balneolum Gabiis, Romæ conducere Furnos
Tentarent ——

veteres glossæ de Mediastinis & Pistoribus interpretantur. Consentit Porphyrion ad illud (*f*) Horatianum:

Tu Mediastinus tacita prece rura petebas.

Nec abit (*g*) Priscianus. Hæc eadem statio illos sibi vendicat, quibus (*h*) cura obtigerat in magna familia, ut ægros, insanosque compescerent. Et hujus muneris aliqua portione functus est (nisi nos veterum marmorum exscriptores fallunt) SEXTORIVS nescio quis, AVG. LIB. AB ÆGRIS. CVBICVLARIORVM. At quia Medicorum placita Balneas, ut vidimus, non abnuerunt, BALNEATOREM propterea hic collocabimus. Ejus ministerium pulchre tetigit D. (*i*) Zeno Episcopus & martyr: *properate, properate bene loturi fratres. Aqua viva, Spiritu sancto, & igne dulcissimo temperata, blando murmure jam vos invitat; jam balneator præcinctus expectat, quod unctui, quod tersui opus est præbiturus, sed & denarium aureum triplici numismatis unione signatum.* Balnearum

a *cap.* 38. b *cap.* 120. c *cap.* 120. d *Epist.* 80. e *L.* 1. 30. f *Genes. cap.* 50. g *Lib.* 2. h *lib. pag.* 11. *cap.* 5. i *Lib.* 4. *Dial.* k *Leg.* 5. *de Institor. act.* l *Lib.* 8. 74. m 60. n *Serm.* 121. o *Lib.* 3. *obs. cap.* 23.

a *Lib.* 3. 82. b *Epist.* 66. c *lib.* 29. *cap.* 1. d *lib.* 10. *ep.* 4. e *Sat.* 7. f *lib.* 1. *ep.* 14. g *In Partit. vers. Æn. l.* 5. h *Seneca lib. de Tranquil.* i *Invitatione ad fontem* 11.

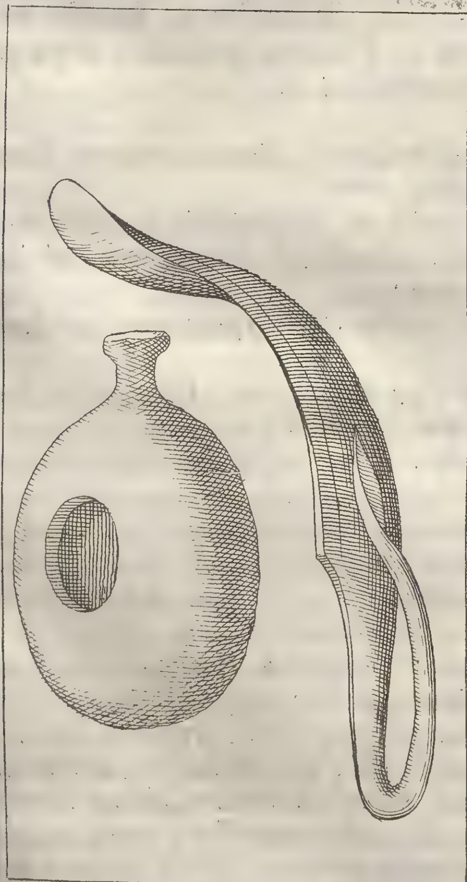
vero usus supra quotidianum balneatoris ministerium adeo assiduum fecerat, ut *elixum* appellet (*a*) Martialis. FORNACATOREM instrumento balneatorio contineri scribit (*b*) Paulus; & huic a balneatore credita videtur Fornax, quæ fuit in balneo, ut ad illius arbitrium calefaceret eam, tepefaceretve. (*c*) Lampridius: *auspicium crudelitatis apud centum cellas dedit anno ætatis* XII. *nam cum tepidius forte lotus esset, balneatorem in fornacem conjici jussit, quando a pædagogo, cui hoc jussum fuerat, vervecina pellis in fornace consumpta est, ut fidem pœnæ de fœtore nidoris impleret.* Qui dominum lavantem ungebant, voce Græca Latio donata ALIPTÆ dicebantur, nostris UNCTORES, & ministri ungendi. Seneca: *cum in alipten inertem, & hac plebeja unctione contentum incidi, audio crepitum illisæ manus humeris, quæ prout plana pervenit, aut concava, ita sonum mutat.* Infra: *Aliptam cogita, tenuem & stridulam vocem, quo sit notabilior subinde exprimentem, nec unquam tacentem, nisi dum vellit alas, & alium pro se clamare cogit.* Opelici unctoris meminit (*d*) Martialis. Panthæ, Secundionis, Erotis antiqua monumenta. Hujusmodi minister Commodum Imperatorem de medio sustulit. (*e*) Victor: *ibi per ministrum ungendi (nam forte is quoque e consilio erat) faucibus quasi arte exercitii, brachiorum nodo validius pressis, exspiravit.* (*f*) Allusit huc Horatius:

—— jusserit ad se
Mœcenas serum sub lumina prima venire
Convivam; nemon' oleum feret ocyus? ecquis
Audit? cum magno blateras clamore, fugisque.

Aliptæ instrumenta erat Strigilis, Lintea, Guttus. (*g*) Juvenalis:

—— domus interea secura patellas
Jam lavat, & bucca foculum excitat, & sonat unctis
Strigilibus, pleno componit lintea Gutto.
Hæc inter pueros varie properantur ——

(*h*) Horatius



A *—— an hic peccat; sub noctem qui puer uvam*
Furtiva mutat Strigili? ——

(*a*) Seneca; *vetemus lintea & strigiles Jovi ferre, & speculum tenere Junoni. Non quærit ministros Deus; quidni? ipse humano generi ministrat.* Ampulla adhæc & Lenticula, cujusmodi ego Romæ nactus sum fictilem, *lenticulari* (ut ille (*b*) ait) *forma, tereti ambitu, pressula rotunditate:* cujus hic exemplum subjicio, ut & antiquæ Strigilis, quam vidi apud nobilissimum virum NICOLAUM FABRICIUM. Porro declarabit nobis Strigilis hic
B typus Appuleii verba in Excerptis (ita enim Florida appello) *juxtaque honestam strigileculam, recta fastigiatione clausulæ, flexa tubulatione ligulæ; ut & ipsa in manu capulo moraretur, & sudor ex ea rivulo laberetur.* Per tubulationem quippe ligulæ sudor dilabebatur. Ligulam autem vocat partem incurvam superiorem, quod sit non absimilis Ligulæ, oblonga, fornicata, & contracta; cujusmodi ego argenteam eleganter elaboratam Romæ spectavi apud LÆLIUM PASCHALIUM, inscriptamque CRESC ☧ ENTIA. Et hac (ut ego quidem censeo) Strigilis parte videntur usi fuisse aliquando & Medici. (*c*) Scribonius Largus; *ad auriculæ &*
C *tumorem, & dolorem sine ulcere, prodest herbæ urceolaris, aut cucurbitæ ramentorum succus tepens, per Strigilem in foramen auris dolentis infusus.* (*d*) Plinius; *medentur & aurium dolori: item succus inunctus Hyoscyami modice: item Achilleæ, & minoris Centaureæ, & Plantaginis; Peucedani cum rosaceo, & Meconio: Acori succus cum rosa; omnis autem strigili calefactus infunditur.* Aliptæ ministerium egregie ridet Epictetus apud (*e*) Arrianum. At non præficiemus unguentis peculiarem ministrum, qui promeret, & asservaret? Servius ad illa I. Æn.

—— ubi mollis Amaracus illum
Floribus, & dulci aspirans complectitur umbra;

D narrat, *Amaracum puerum regium* UNGUENTARIUM *fuisse, qui casu lapsus, dum ferret unguenta, majorem ex confusione odorem creaverit.* Quæ omnia (*f*) Isidorus in suas origines transtulit. (*g*) Horatius hujusmodi puerum alloquebatur;

I, pete unguentum puer, & coronas,
Et cadum Marsi memorem duelli.

Cur autem axillas olim vellerent, & lævigarent cum toto corpore, id vero mollitiei adscribendum est; & tetigimus nos paulo superius. Imo post Pumices, Resinam, & Volsellas eo ventum est,
E ut Psilothro, & Dropace adhibitis, pilos arcerent. (*h*) Plinius Valerianus: *sunt qui vel suis pilis, vel servorum suorum in balneo offendantur, sine ulla quidem ratione, sed illorum quoque persuasioni succurrendum est, & monstrandum, quemadmodum effici possit, ut evulsi pili non renascantur. Omni autem Psilothro sic utendum est, ut prius quam adjiciatur, Resina pili auferantur, &c.* (*i*) Martialis.

Psilothro faciemque lavas, & Dropace calvam:
Numquid tonsorem, Gargiliane, times?

F A quo ministerio in veteribus (*k*) Lexicis ALIPILARIUS δρωπακιστής appellatur; hunc ALIPILUM vocant nonnulli, inseruntque (*l*) Senecæ verbis, quæ superius retulimus. Vestimenta lavantium servabant CAPSARII, & peculiares aliquando e familia homines. Petronius: *cæterum ut movi-*

a *Lib.* 3. 7. b *Leg.* 14. *ff. de instr. vel instrum. legato.* c *Epist.* 56. d *Lib.* 12. 71. e *in editione A. Schotti.* f *lib* 2. *Sat.* 7. g *Sat.* 3. *de his Artemidorus cap.* 66. *lib.* 1. h *lib.* 2. *Sat.* 7.

a *Epist.* 95. b *Appulejus in Floridis.* c *Comp.* 39. d *Lib.* 25. *cap. ult.* e *lib.* 3. *cap.* 26. f *Lib.* 4. *cap. penult. lib.* 17. *cap.* 9. g *lib.* 3. *Ode* 14. h *lib.* 3. *cap.* 52. i *lib.* 3. 74. k *Turnebus lib.* 27. *cap.* 10. l *Epist.* 56.

mus dextros gressus, servus nobis dispoliatus procubuit ante pedes, & rogare cœpit, ut se pœnæ eriperemus: nec magnum esse peccatum suum, propter quod periclitaretur. Subducta enim vestimenta sibi Dispensatoris in balneo, quæ vix fuissent x̄. HS. Notandum vero est, honestas matronas ancillarum opera uti consuevisse; ideo Romæ lapis extabat inscriptus,

ATHENAIS AVGVSTAES VNCT

Non enim universæ cum tunica pudorem posuerant, ut illa (*a*) Juvenali decantata:

—— magno gaudet sudare tumultu,
Cum lassata gravi ceciderunt brachia massa,
Callidus & cristæ digitos impressit Aliptes,
Ac summum dominæ femur exclamare coegit.

Ad castitatis normam Susanna, de qua ita (*b*) Alcimus Avitus:

Ecce autem viridis per mollia gramina luci
Susanna ingreditur, & famulis comitata duabus,
Quas smegma, atque oleum jubet ad se adferre, forasque
Destinat imprudens ——

TONSOR non alibi quærendus est, quem familiarem fuisse unus evincet (*c*) Ovidius:

Sed solitus longos ferro resecare capillos
Viderat hoc famulus ——

Pantagathus ille, cujus epitaphium cecinit (*d*) Martialis, hoc domestico ministerio functus est. Tonstrinæ autem negocium describit nobis (*e*) Seneca: *quid? illos otiosos vocas, quibus apud Tonsorem multæ horæ transmittuntur, dum decerpitur si quid proxima nocte succrevit, dum de singulis capillis in consilium itur, dum aut disjecta coma restituitur, aut deficiens, hinc atque illinc in frontem compellitur?* pergit: *quomodo excandescunt, si quid ex juba sua decisum est, si quid extra ordinem jacuit, nisi omnia in annulos suos reciderunt?* infra: *hos tu otiosos vocas, inter pectinem, speculumque occupatos?* Instrumentum notat (*f*) Lucianus, ξυρὸν, καὶ μαχαιρίδας, καὶ κάτοπτρον. Habuit & Palatium Tonsores suos. (*g*) Ammianus: *evenerat iisdem diebus, ut ad demendum Imperatoris capillum, Tonsor venire præceptus, introiret quidam ambitiose vestitus, quo viso Julianus obstupuit; ego, inquit, non rationalem jussi, sed tonsorem acciri.* Neque vero mulieribus obsepta fuit hæc ad quæstum, & dominicam gratiam via. (*h*) Martialis;

Tonstrix, Suburræ faucibus quæ sedet primis.

vetus elogium:

SEXTIÆ. L. TERTIÆ
TONSTRICI

Et in hoc ministerio apud Cleopatram Ægypti reginam gratia, & regio favore insignis fuit mulier ancilla, cui nomen Eras, ut asserit (*i*) Plutarchus. Nec aliud sibi voluit (*k*) Cicero, Dionysii senioris miseram custodiam perstringens; qui, ne Tonsori collum committeret, tondere filias suas docuit. Subdit enim: *ita sordido, ancillarique artificio, regiæ virgines ut Tonstriculæ, tondebant barbam, & capillum patris.* De

a *Sat.* 6. b *lib.* 6. *c.* 22. c *lib.* 11. *meta.* d *Lib.* 6. e *De Brev. vitæ cap.* 12. f *Adversus indoctum.* g *Lib.* 22. h *Lib.* 2. 17. i *in M. Antonio.* k *Tuscul. Disp. lib.* 5.

A Balneo imus in Culinam. OFFARIOS, & COQUOS veteres illi lurcones magni fecerunt. (*a*) Plinius: *at nunc Coci triumphorum preciis parantur, & Cocorum pisces: nullusque prope jam mortalis æstimatur pluris, quam qui peritissime censum domini mergit.* Val. (*b*) Maximus: *inde ab Oceani littoribus attracti pisces: inde infusæ culinis artes,* (ita enim habent membranæ meæ) *censibusque edendis, ac bibendis reperta voluptas est.* Livius: *tum Coquus, vilissimum antiquis mancipium, & æstimatione & usu, in precio esse; & quod ministerium fuerat, ars haberi cœpta.* Idem (*c*) Plinius: *postea culinarum artes,* B *ut clunes spectentur, ut dividantur in tergora, ut a pede uno dilatatæ, repositoria occupent.* Coqui ideam expressit Damoxenus Comicus apud (*d*) Athenæum, apud quem culinæ instrumentum, condimentorum indiculus, porcus Trojanus, & Coqui gloriosa magisteria recensentur. Hujus artificii fuerunt Æsopi nobilis patina, cœnæ Metellianæ, Apiciana decreta, & alia hujusmodi sexcenta excogitata in perniciem censuum, & patrimoniorum. (*e*) Appulejus: *hic erat dives admodum dominus; at illorum alter pistor dulciarius, qui panes, & mellita concinnabat edulia; alter Coquus, qui sapidissimis intrimentis succuum pulmenta* C *condita vapore mollibat.* (*f*) Juvenalis:

—— veniet, qui fercula docte
Componat, veniet qui pulmentaria condit.

quæ de Structore & Coco dicta esse testantur veteres Glossæ. Eleganter (*g*) Martialis:

Non satis est ars sola Coco servire palato,
Namque Cocus domini debet habere gulam.

Neque vero unico tantum Coquo contenti erant (*h*) Juvenalis:

—— Librarius, ARCHIMAGIRI,
Carptores ——

D Inscriptio antiqua,

HIC. OSSA. SITA. SVNT
FAVSTI. ERONIS
VICARII. SVPRA
COCOS.

Et quia Coquus, & Pistor idem (*i*) antiquitus fuit, PISTORIS, seu PINSORIS hæc erit statio. (*k*) Varro περὶ ἐδεσμάτων: *si quantum operæ sumpsisti, ut tuus Pistor bonum faceret panem, ejus duodecimam Philosophiæ dedisses, ipse bonus jampridem* E *esses factus; nunc illum qui norunt, volunt emere millibus centum, te qui novit, nemo centussi.* Sybariticum vero possit videri illud, quod narrat (*l*) Clearchus Solensis lib. v. vitarum, *Pistorem, nescio cujus, cum tunica chiridota, & ore sudario obvoluto, jussum esse farinæ massam tractare; ne videlicet sudor stillans influeret, aut subactam farinam balitu afflaret.* Panis conficiendi ratio apud Plinium extat, qui & de Pistoribus multa. Horum alii DULCIARII, alii LACTARII; de illis (*m*) Appulejus: *hic Panes, Crustula, Lucunculos, Hamos, Laterculos, & complura scitamenta mellita.* (*n*) F Martialis:

Mille tibi dulces operum manus ista figuras
Exstruit: huic uni parca laborat Apis.

de Lactariis (o) Lampridius: *Dulciarios & Lactarios tales habuit, ut quæcunque coqui de diversis edulibus*

a *lib.* 9. *cap.* 17. b *lib.* 9. *cap.* 1. c *lib.* 10. *cap.* 50. d *Lib.* 3. e *Lib.* 10. *Metam.* f *Sat.* 7. 184. g *lib.* 14. 218. h *Sat.* 9. 109. i *Festus.* k *Gell. lib.* 15. *cap.* 19. l *Athenæus lib.* 12. m *lib.* 10. *metam.* n *lib.* 14. 220 o *Elagabalo. cap.* 27.

exhibuissent, vel Structores, vel Pomarii, illi modo de dulciis, modo de lactariis exhiberent. PLACENTARIORUM meminit Jul. (*a*) Paulus: & Pistoris asseclas fuisse innuit (*b*) Martialis,

Hinc Pistor fatuas facit Placentas.

POMARII, & (*c*) FOCARII se hic exhiberi non moleste ferent; ut & VENATORES, vel AUCUPES, qui instruendarum gratia quotidianarum epularum habebantur. CELLARII rem gratia quotidianarum epularum habebant. CELLARII rem cibariam, quæ in penu fuit, adservabant. (*d*) Plautus:

Sume, posce, prome quid vis: te facio Cellarium.

(*e*) Seneca: *circa lucem discurritur, pueri vocantur, Cellarii, Coqui tumultuantur; quæro quid sit? dicitur mulsum, & alicam poposcisse, a balneo exisse*. (*f*) Plinius: *Apio eximunt Coci obsoniis acetum; eodem Cellari in saccis odorem vino gravem*. (*g*) Lampridius: *mittebat Parasitis per Cellarios salarii annua vasa, cum ranis, & scorpiis; cum serpentibus, & cum hujusmodi monstris*. Hinc manavit loci nomen apud (*h*) Lucæ interpretem, (*i*) Augustinum, & (K) Cassianum. Transtulit eleganter (*l*) Theodorus Priscianus; *sed Pulmonem esse veluti Cellarium spiritus ad arterias mittendi, seu replendi omnem corporis regionem, ex quo spiritu omnes nostri artus commoveantur*, hinc Cellariolum apud (*m*) Gregorium Turonensem, qui & Promptuarium vocat. Cellarium autem ministrum, PROMUM appellavit (*n*) Horatius:

Cum labor extuderit fastidia, siccus, inanis,
Sperne cibum vilem: nisi Hymettia mella Falerno
Ne biberis diluta; foris est Promus, & atrum
Defendens pisces hiemat mare. ——

PÆNUIARIUM, antiquum (*o*) marmor, CONDUM PROMUM PROCURATOREM Peni (*p*) Plautus, quem imitatus est dubio procul (*q*) Paulus Diaconus in Distichis, quibus beatissimi Benedicti admiranda complexus est;

Cur Prome conde times stillam præbere Lecyti?
Dolia certe fluunt; cur Prome conde times?

Cellæ promæ huc referendæ sunt. (*r*) Tertullianus: *nisi quia in cellis promis caro salita, & usui reposita servatur, depromenda illinc suo tempore*. Hinc Cella penaria, cujus meminere Suetonius, Ulpianus, Turonensis, & alii. Verum inter Penu, & Cellarium hoc intererat, quod Cellarium paucorum dierum, Penu esset temporis longi. Notat (*s*) Servius ad illud,

Cura penum struere ——

quod & videtur Q. Scævolæ placuisse apud (*t*) Gellium, licet Fab. Planciades non ita adamussim scripserit, *Penum autem Cellarium dicimus*. Cella autem, & Cellarium auctore (*u*) Donato *a reponendis, celandisque rebus esculentis, & poculentis dicitur*. Verum Penoris nomine veniunt esculenta, & poculenta, Oleum, Garum, Muria, Mel, Acetum, & Hordeum, Ligna, & Carbones, Thus, & Ceræ; nec injuria: *est enim omne*, scribit (*a*) Cicero, *quo vescuntur homines, Penus*: & Penora dicuntur res necessariæ ad victum quotidianum. Notavit autem apud Homerum (*b*) Athenæus PENUARIAM, seu PENARIAM ancillam; quæ Græce est, ἡ ταμία. Convivium apparabant MINISTRI; hæc siquidem fuit legitima, & justa servorum tricliniarium nomenclatura. (*c*) Zeno Veronensis: *Joseph utique in Ægyptum non venisset, nec pudicitiæ tenax dominæ lascivientis insidias incidisset, non fuisset retrusus in carcerem, nec ministris Pharaonis familiarior extitisset*. &c. (*d*) Virgilius:

—— *totidemque pares ætate ministri*

(*e*) Silius:

—— *non una ministri*
Turba gregis ——

(*f*) Lucanus:

Tunc famulæ numerus turbæ, populusque minister.

Servius in Eclogam II. de Alexi; *cum vidisset in ministerio omnium pulcherrimum*. Jul. (*g*) Capitolinus: *tunc viris clarioribus permisit, ut eodem cultu, quo ipse, vel ministeriis similibus convivia exhiberent*. (*h*) Petrus Chrysologus: *discumbenti homini Deus adstat in cœlestibus: epulanti servo servit Dominus, & servit accinctus; pueris suis, ministris suis ministerium facit Christus, & facit in Patris jam gloria constitutus*. Neque tamen negamus, quod vir eruditissimus affirmavit, ministerii appellatione aliquando intelligi omia vasa argentea Triclinio sternendo necessaria. Usi enim sunt hac vocis ejus notione; (*i*) Paulus Orosius, & (K) Petrus Chrysologus. ille: *dumque expositis opibus, attonitum barbarum, magnitudine & pondere, ac pulchritudine, ignota etiam vasorum qualitate intelligeret, virgo Christi ad barbarum ait: hæc Petri Apostoli sacra ministeria sunt, præsume si audes, de facto tu videris*. Hic: *quid est dives? ubi sunt torrentes torcularium tuorum? ubi sunt horrea ad famem pauperis non minus cupiditatibus dilatata, quam copiis? ubi sunt vina ad inopiam pauperis, annositatibus, & ipsa temporum oblivione servata? ubi sunt effusiones, lapsus, flumina ministeriorum tuorum?* (*l*) Sidonius: *si in convivium venitur, quod quidem diebus profestis simile privato est, non ibi impolitam congeriem liventis argenti mensis cedentibus suspiriosus minister imponit*. Scimus autem Servos quandoque in universum ministros, & ministeria dictos esse, ut a (*m*) Seneca, (*n*) Plinio, (*o*) Martiale. Qua notione ministerialis apud Latino-Gallicos scriptores servus est. Convivalem ministrum expressit (*p*) Horatius:

—— *puer alte cinctus, acernam*
Gausape purpureo mensam pertersit ——

&

—— *ut omnes.*
Præcincti recte pueri, comptique ministrent.

a *lib. 3. sent.* b *lib. 11. 32.* c *Leg. 1. Naut. Caup. Stab.* d *Captivis.* e *Epist. 122.* f *lib. 19. cap. ult.* g *Elagab. c. 26.* h *Cap. 12.* i *L. 9. conf. c. 8.* K *Lib. 4. de iustit. renunc. cap. 8* l *Ad Euseb. lib. 4.* m *Lib. 2. mirac. cap. 35.* n *Lib. 2. Sat. 2.* o *Puteolis.* p *Pseudolo citante Fulgentio.* q *Lib. 1. de gest. Long. cap. 26.* r *De Resur. carnis.* s *Lib. 1. Æn.* t *Lib. 4. cap. 1.* u *Adelph. Act. 4. Sc. 2.*

a *Lib. 2. de nat Deor.* b *Lib. 1. Deipnosoph. est autem ejusmodi Lyde apud Horatium lib. 3. carm. ode 28.* c *Serm. de livore & invid.* d *Lib. 1. Æn.* e *Lib. 11.* f *lib. 10.* g *M. Antonio.* h *Serm. cap. 14.* i *lib. 7. cap. 39.* K *Serm. 122.* l *Lib. 1. Ep. 2.* m *Lib. 3. de benef. cap. 18.* n *Lib. 7. cap. 52.* o *Lib. 7.* p *Lib. 2. Sat. 8.*

Hi Graece (*a*) *διάκονος* & (*b*) *διάκονοι* appellati sunt, a quibus ordo sacer nomen traxit Diaconorum. Nostri enim ex prima institutione ministraverunt mensis, ut ex Actis Apostolicis notaverunt Isidorus, & Amalarius Fortunatus. Et profecto (*c*) Arator ministros vocat;

—— sit cura ministris
Officium librare suum, quo laudis amictu
Hunc deceat lucere chorum, quem mysticus ordo
Consecrat in numero ——

Huc respexit D. (*d*) Ignatius, nostros Diaconos informans; *οὐ γὰρ βρωτῶν, καὶ ποτῶν εἰσι διάκονοι, ἀλλ᾽ ἐκκλησίας Θεοῦ ὑπηρέται.* & hinc ministeria ipsa fuerunt, qui Diaconias nominarent, Auctor cœnæ D. Cypriano falso adscriptæ: *at ubi divisit vestes, Rex respiciens eos, sic ait, non ante cœnabitis, nisi singuli singulas vices feceritis: atque ita sibi præceptas Diaconias consumaverunt*. Porro insignivit hæc vox peculiare quoddam Diaconorum nostrorum ministerium, de quo agemus inferius. At vestis ministrorum Tricliniarium fuit Tunica, qua omnes, ut suo loco indicabimus, promiscue servi usi sunt, eaque sine manicis aliquando, aliquando manicata; sed leviter, & non ultra cubitum, interdum etiam ultra cubitum, totius brachii operimento, ut conspeximus in antiquis scalpturis. Ab his desumpsisse Tunicas suas, quas hodie vocamus Albas, Levitas Diaconosve nostros, quas tamen non præcingerent sibi, sed ad talos usque demitterent, non inviti suspicamur. (*e*) Philo Ecclesiam Alexandrinam describens: *ceterum in hoc sacro convivio nemo, ut dixi, servus adest, ministrant ingenui, & sponte quicquid opus est, faciunt.* infra: *discincti autem, & promissis tunicis accedunt ad ministrandum, ut absit omnis servilis species ab hoc convivio*. Et licet per hæc minus trita a nostris, in tanta annorum ac rerum caligine, timide, & suspenso gradu incedamus, monemus tamen eruendæ veritatis studiosos, B. Silvestrum Diaconis, qui Colobiis antea utebantur, Dalmaticas vestes assignasse, ut asserunt (*f*) Breviarium Romanum, & (*g*) Hugo de S. Victore: at id quare? quia nuditas brachiorum culpabatur. Ita (*h*) Albinus Flaccus, & (*i*) Expositor Romani (ut inquiunt) Ordinis. At Colobium fuit vestis sine manicis, ut asserunt (*k*) Servius, (*l*) Hieronymus, (*m*) Isidorus, & (*n*) Albinus; licet Ægyptiorum monachorum Colobia (ut prodit Cassianus) manicas, sed decurtatas, cubito tenus haberent. Fuit autem Colobium Tunica. An vero Ecclesiastici Diaconi nudis omnino incederent brachiis, ut convivales illi, non ausim omnino affirmare aut negare constanter. Culpata nuditas brachiorum videtur favere affirmanti; quam tamen ego speciem pro cetera castimonia senioris Ecclesiæ, vix animo possum concipere. Addamus, non esse omnino certam traditionem Albini, Colobia videlicet D. Silvestri jussu abolita fuisse, cum narret (*o*) Anselmus Decretorum antiguus collector, a Sancto Silvestro, & Presbyteris ejus Colobiorum usum incepisse; & Marcum, Julium, Liberium acceptum retinuuisse: post hos autem Colobia Dalmaticis esse permutata in gratiam alieni aspectus, qui in Colobio requirebat nescio quid amplius. Quæ sane confirmantur ex iis, quæ narrat (*a*) Ammianus: *post hæc* (inquit) *indumentum regale quærebatur, & ministris fucandæ purpuræ tortis confessisque pectoralem tuniculam sine manicis textam, Maras quidam nomine inductus est, ut appellant Christiani, Diaconus; cujus prolatæ literæ scriptæ Græco sermone, ad Tyrii textrini præpositum celerari speciem perurgebant*. In re tam perplexa quid pronunciabimus? Non liquere: & ideo ampliandum. Non ignoramus utique multa mystice de sacris Sacerdotum vestibus, a sanctissimis, & eruditissimis viris tradita esse, cum illas ab augustissimis Hebræorum ritibus derivent; neque hæc nobis convellere propositum est: sed scimus etiam multa e gentilium obvia consuetudine, atque adeo superstitione, translata fuisse ad usus nostros, tum utiliter, tum sapienter. Æqui igitur, bonique consulet, qui hæc nostra leget, studium veritatis inquirendæ, *cujus luce menti hominis*, ut ait summus Orator, *nihil dulcius*. Porro Diaconorum nostrorum (ut etiam hoc obiter tangamus) partes videntur fuisse, Eleemosynas a fidelibus oblatas in usus pauperum distribuere; & hoc jam inde a D. (*b*) Paulo, qui ministerium hoc Diaconiam appellat. Hinc Silinnius, & Cyriacus Diaconi victum deferebant Sanctis Martyribus, ut habent (*c*) gesta Marcelli Papæ. D. certe Laurentius Archilevita hoc munere functus egregie est, transmisitque ad successores, cum (*d*) Titus Diaconus Martyr pecunias pauperibus distribuens Romæ a Barbaris interfectus sit; & D. (*e*) Gregorius Bonifacium Diaconum, Ecclesiæ nominet dispensatorem. Diaconissæ autem quæ vocantur, Diaconis origine fuerunt æquales. (*f*) custodiebant vero portas introitus, videlicet Ecclesiæ in statione fœminarum: erant ad easdem (*g*) internunciæ; (*h*) ministrabantque Presbyteris in earumdem Catechismo, & Baptismate, propter honestatem; & (*i*) initiabantur ab Episcopis solemni precatione, ministerio tamen, non Sacramento. Harum videtur meminisse (K) Plinius Junior in consultatione de rebus nostris ad Trajanum Augustum conscripta: *quo magis necessarium credidi, ex duabus ancillis, quæ ministræ dicebantur, quid esset veri, & per tormenta quærere. Sed nihil aliud inveni, quam superstitionem pravam, & immodicam &c.* Et ex hac tandem muliebri ministrandi ratione, quis non laudet pietatem nobilissimarum & sanctissimarum sororum Marthæ, & Mariæ, quarum altera non semel Domino (*l*) ministravit, altera sedere consuevit secus pedes ejusdem? nimirum submittebant illæ fastigium avitæ nobilitatis divino obsequio, & exequebantur in CHRISTO, quod clarissima heroina longe post imitata est in CHRISTI imitatore Martino. (*m*) Maximi enim Imperatoris Regina, *non opes regni, non Imperii dignitatem, non diadema, non purpuram cogitabat: divelli a Martini pedibus solo strata non poterat. Postremo a viro suo poposcit, deinde Martinum uterque compellant, ut ei, remotis omnibus ministris, præberet sola convivium: nec potuit vir beatus obstinatius reluctari, componitur castus Reginæ manibus apparatus; sellulam ipsa consternit, mensam admovet, aquam manibus subministrat: cibum, quem ipsa coxerat, apponit: ipsa, illo se-*

a *Rabanus Maurus de instit. Cler. lib.* 1. *cap.* 7. *Ivo Carnotensis in sermonib.* b *Omnes passim.* c *Lib.* 1. d *Epist.* 2. *ad Trall.* e *de vita contemp.* f *in Silvestro.* g *Erudit. Teol. lib.* 1. *cap.* 33. h *Quid signif. vest.* i *refert Panvinius in expl. voc. Eccles.* k *lib.* 9. *Æn.* l *in Quæstion. Hebr.* m *lib.* 19. *Etym. cap.* 22. n *Loco citato.* o *Citat. Ciaccon. in notis ad Cassianum.*

a *Lib.* 14. b *Epist.* 2. *ad Corinth. c.* 8. *&* 9. c *apud Metaphr.* d *Prosper. in Chron.* e *lib.* 3. *Dial. cap.* 20. f *Clem. lib.* 2. *constit. c.* 61. g *Lib.* 3. *c.* 15. h *ibidem.* i *lib.* 8. *c.* 26. *& nescio quid simile extat in Ord. Rom.* k *lib.* 10. *Epist.* 97. *& notavit. Balduin.* l *Lucæ* 10. *Iohan.* 12. m *Sulpit. Severus lib.* 3.

dente, eminus secundum famulantium disciplinam, solo fixa consistit immobilis, per omnia ministrantis modestiam, & humilitatem exhibens servientis: miscuit ipsa bibituro, & ipsa porrexit; finita cœnula, fragmenta panis assumpti, micasque collegit, satis fideliter illas reliquias Imperialibus epulis anteponens, &c. O felices, o beatas, quibus licuit CHRISTO, & Martino ministrare, quibus CHRISTI & Martini pedibus advolvi licuit! Ministrorum primus mihi erit OBSONATOR. (*a*) Martialis eleganter de eodem:

Dic quotus es, quanti cupias cœnare, nec unum
Addideris verbum; cœna parata tibi est.

(*b*) Seneca: *adjice obsonatores, quibus dominici palati notitia subtilis est, qui sciunt, cujus rei illum sapor excitet, cujus delectet aspectus, cujus novitate nauseabundus erigi possit, quid jam ipsa satietate fastidiat, quid illo die esuriat.* Hic (*c*) Athenæo est ἀγοραςὴς, ἢ ὀψώνης, quem præceptis instruxit Lynceus Samius. INVITATOR, & VOCATOR appellationem sortiti ex munere sunt, hujus meminit (*d*) Athenæus, illius (*e*) Martialis, & antiqua Romana inscriptio:

AGATHOPVS
AVGG. LIB.
INVITATOR.

(*f*) Plinius: *indignantique Ptolemæo, & vocatores suos ostendenti, ut diceret, a quo eorum invitatus esset.* (*g*) Appulejus: *& ecce quidam intro currens famulus, rogat te, ait, tua parens Byrrhena, & convivii cui te sero desponderas jam appropinquantis admonet.* (*h*) Ammianus: *& Nomenclatores assueti hæc & talia venditare, mercede accepta, cœnis quosdam & prandiis inserunt subditities, ignobiles, & obscuros.* Notandi hic Nomenclatores e campo in triclinium evocati, quos (*i*) Athenæus ὀνομακλήτορας, & δείπνων πεζιάρχες appellat: & videntur esse δειπνοκλήτορες Artemidoro. Invitatores expressit CHRISTUS dominus apud (*k*) Matthæum, & (*l*) Lucam. Descripsit autem (*m*) Seneca: *alius, cui convivarum censura permissa est, perstat infelix, & expectat, quos adulatio, & intemperantia aut gulæ, aut linguæ, revocet in crastinum.* Et ab hac forte opera servum *Calatorem* in Rudente appellat Plautus, ubi tamen Lambinus a Festo non discedit. Hujus classis fuit puer qui nunciabat HORAS.

(*n*) Juvenalis.

—— clamore opus est, ut sentiat auris
Quem dicat venisse puer, quot nunciet horas.

(*o*) Martialis:

Horas quinque puer nondum tibi nunciat, & tu
Jam conviva mihi, Cæciliane, venis.

(*p*) Sidonius: *ecce & ab Archimagiro adventans, qui tempus instare curandi corpora moneret, quem quidem nuncium per spatia clepsydræ horarum incrementa servantem, probabat competenter ingressum quinta digrediens.* Porro ipsi Triclinio præfectus erat servus TRICLINIARCHA, ut in veteri Epigrammate nominatur, M. ULPIVS. AVG. LIB. PHÆDIMVS. hic D. (*q*) Johanni *Architriclinus* est, sive ejusdem interpreti (*r*) Juvenco summus minister; quod, ut inquit (*s*) Athenæus, esset πιςάτης τῆς ὅλης διακονίας, servorum nimirum Tricliniarium, quorum aliqui (*t*) AQUAM in manus

A infundebant, aliqui fercula (*a*) INFEREBANT, INFERTORES appellati ab opera, quam præstabant.

(*b*) Juvenalis:

Aspice quam longo distinguat pectore lancem.
Quæ fertur domino squilla, & quibus undique septa
Asparagis, qua despiciat convivia cauda,
Cum venit excelsi manibus sublata ministri.

ubi habent veteres glossæ, *ministri*; *Infertoris*. B Eædem ad illa ejusdem (*c*) poetæ,

Nec frustum capreæ subducere, nec latus Afræ
Novit avis noster tirunculus ——

ita explicant, *hoc est quod vult dicere, Infertor noster furtum facere ignorat.* Et hæc quidem vox in Lege Salica extat, ut videbimus infra. Ministerium tetigit (*d*) Juvenalis, & ante hunc (*e*) Horatius,

—— deinde secuti
Mazonomo pueri magno discerpta ferentes
C *Membra gruis, sparsi sale multo, non sine farre,*
Pinguibus & ficis pastum jecur anseris albi,
Et leporum avulsos, ut multo suavius, armos,
Quam si cum lumbis quis edit ——

Tangit & (*f*) Zeno Veronensis: *tres pueri unanimes legumina inferunt primi, quibus, ut scitus sit sapor, salem sapientiæ aspergunt, oleum Christus infundit.* (*g*) Halotus autem ille, qui boleto Claudianam apotheosin procuravit, Prægustator itidem, & Infertor fuit: quæ ministerii conjunctio non videtur perpetua fuisse. Vini Infertorem lepide expressit (*h*) Horatius:

D *—— ut Attica virgo*
Cum sacris Cereris: procedit fuscus Hydaspes,
Cæcuba vina ferens: Alcon, Chium, maris expers.

His de Triclinio ministris LECTISTERNIATORES accensiti sunt. (*i*) Plautus:

Tibi hoc præcipio, ut niteant ædes; habes, quod
facias; propera, intro abi:
Tu esto Lectisterniator.

E (*k*) Seneca: *parum agilis est puer, aut tepidior aqua potui erogata, aut turbatus torus, aut mensa negligentius posita.* MENSARUM DETERSORES. (*l*) Horatius:

—— puer alte cinctus, acernam
Gausape purpureo mensam pertersit.

cui rei spongia aptior fuit. (*m*) Martialis:

Hæc tibi sorte datur tergendis spongia mensis
Utilis, expresso cum levis imbre tumet.

F hinc factum nomen Parasito apud (*n*) Plautum, Peniculi;

—— quia mensam (inquit ipse)
quando edo, detergeo. Peniculi enim *spongiæ sunt*, inquit Festus, & pro spongia peniculum usurpavit. (*o*) Sedulius,

a *Lib.* 14. 215. b *Epist.* 47. c *Lib.* 4. d *Lib. cit.* e *lib.* 7. 86. f *lib.* 35. *cap.* 10. g *lib.* 3. *Met.* h *lib.* 14. i *lib.* 2. k *Cap.* 22. l *Cap.* 14. m *Epist.* 47. n *Sat.* 10. o *Lib.* 8. 66. p *Lib.* 2. *Ep.* 9. q *Cap.* 2. r *Lib.* 2. *Hist. Eu.* s *Lib.* 4. t *Petronius.*

a *Athenæus lib.* 4. b *Sat.* 5. 80. c *Sat.* 11. 142. d *Loco cit.* e *Lib.* 2. *Sat. ult.* f *ad Neophytos post Baptisma Serm.* 1. g *Tacitus annal. lib.* 12. h *Lib.* 2. *Sat. ult.* i *Pseudolo.* k *lib.* 2. *de ira cap.* 25. l *lib.* 2. *Sat.* 8. m *L.* 14. 142. n *Menæchm.* o *Lib.* 5.

—— quin insuper haustum
Cum peteret sitiens, unus de plebe nefanda
Peniculo infusum, calamo porrexit acetum.

Nec non & qui LUMINA sub noctem INFEREBANT. (a) Appulejus: *jam illatis luminibus, epularis sermo percrebuit.* (b) Ammianus: *malignitate simili quidam agens in rebus in Hispania, ad cœnam itidem invitatus, quum inferentes vespertina lumina pueros exclamasse audisset ex usu,* VINCAMUS &c. At his, luxus, & vilitas opum, statuas substituit. (c) Lucretius:

Si non aurea sunt juvenum simulacra per ædes,
Lampadas igniferas manibus retinentia dextris,
Lumina nocturnis epulis ut suppeditentur.

Quæ Coquus elaboraverat, collocabat STRUCTOR. Petronius: *superque proprium, convenientemque materiæ Structor imposuerat cibum.* Et hunc famulitii ministerialis præsulem videtur constituere (d) Macrobius: *inter hæc servilis moderator obsequii, cui cura vel adolendi Penates, vel struendi penum, & domesticorum actuum ministros regendi, admonet dominum, familiam pro solemnitate annui moris epulatam.* (e) Virgilium autem imitatur Macrobius.

Quinquaginta intus famulæ, quibus ordine longo
Cura penum struere, & flammis adolere Penates.

ubi Servius: *struere, ordinare, componere: unde & Structores dicuntur ferculorum compositores.* Donatus vero procurationem Cellarii, & deorum Penatium cultum interpretatur; quæ sequuntur,

Centum aliæ, totidemque pares ætate ministri,
Qui dapibus mensas onerent, & pocula ponant.

de Infertoribus, & Pocillatoribus accipe. Structoris enim erat componere, & servare fercula, non inferre: hic τραπεζοποιὸς, & τραπεζοκόμος a Græcis dictus est, ut apud (f) Athenæum vidimus, & (g) Clementem Alexandrinum: de eodem (h) Seneca: *quare ars est apud te ministrare: nec temere, & ut libet, collocatur argentum, sed perite struitur, & est aliquis scindendi obsonii magister?* SCISSOREM hic habemus, eumque una cum Structore productum, uti & apud (i) Juvenalem:

Structorem interea, ne qua indignatio desit,
Saltantem spectes; & Chironomonta volanti
Cultello, donec peragat dictata magistri
Omnia: nec minimo sane discrimine refert
Quo gestu lepores, & quo gallina secetur.

Meminit, & Petronius: *processit statim Scissor, & ad symphoniam ita gesticulatus laceravit obsonium, ut putares Darium (k) draule cantante pugnare.* CARPTOR idem, qui Scissor fuit. Petronius: *non minus & Trimalcio ejusmodi methodio lætus, carpe, inquit. Processit statim Scissor.* (l) Juvenalis:

—— audiet & quæ
Finxerunt pariter Librarius, Archimagiri,
Carptores ——

DIRIBITORES, qui apud (m) Appuleium leguntur; *Diribitores plusculi, splendide amicti, fercula copiosa, puellæ scitulæ ministrantes, pueri calamistrati, pulcre indusiati.* Panem forsan diribebant: & videntur mutuati appellationem a Comitialibus, & Judiciariis Diribitoribus. Fuit autem penes aliquem servorum Tricliniarium hæc panis distributio. (a) Juvenalis eleganter, ut solet:

Maxima quæque domus servis est plena superbis.
Ecce alius quanto porrexit murmure panem,
Vix fractum, solidæ jam mucida frusta farinæ,
Quæ genuinum agitent, non admittentia morsum.
Sed tener, & niveus, mollique siligine factus
Servatur domino. ——

Et huc pertinent illa Petronii: *circumferebat Ægyptius puer clibano argenteo panem.* Promebant autem e canistris statutis in ipso Triclino, ut indicat antiqua Sigmatis (b) scalptura, quæ Romæ



trans Tiberim visitur, e regione ædis D. Chrysogoni. ideoque (c) Juvenalis:

—— finge tamen te
Improbulum, superest illic qui ponere cogat.
Vis tu consuetis audax conviva canistris
Impleri, panisque tui novisse colorem?

(d) Virgilius:

Dant famuli manibus lymphas, Cereremque canistris
Expediunt.

ubi hæc Donatus; *hic dispositionem familiæ regalis ostendit: alii enim, hoc est viri, aquam abluendis manibus dabant, alii mantilia porrigebant, quibus manus ablutæ tergerentur, alii canistris panem ministrabant; mos enim fertur apud veteres fuisse, ut panis non argenteis vasculis inferretur, sed canistris, hoc est speciebus factis ex vimine.* At ex his Donati verbis elicimus, in Petronio pleraque legi, quæ luxum referant non vulgarem, & tritum, sed Imperatorium, & summæ inter luxuriosos fortunæ; quale est, quod de clibano argenteo vidimus. PRÆGUSTATORES nonnihil ex herilibus eduliis præmandebant. (e) Cornelius Tacitus: *cujus minister e spadonibus fuit Halotus, inferre epulas, & explorare gustu solitus.* (f) Arnobius: *curat ut ad sensum palati, suis cum jucunditatibus veniant rerum incorruptarum sapores: & an rite pulmenta condita sint, Prægustatoris fungitur, atque experitur officio.* Invehitur autem his verbis in Lateranum Deum focorum. Et hinc docemur, non in gratiam tantum vitæ tuendæ, sed & voluptatis, gulæque causa institutos fuisse Prægustatores. (g) Juvenalis tamen ad prius illud munus respexit:

Mordeat ante aliquis, quidquid porrexerit illa,
Quæ peperit: timidus prægustet pocula Papas.

quod quidem præmordendi munus fecit fortas-

a *Lib.* 2. *Met.* b *Lib.* 16. c *Lib.* 2. d *Lib.* 1. *c. ult.* e *Lib.* 1. *Æn.* f *Lib.* 4. g *lib.* 3. *Pæd.* h *De vita beata. cap.* 27. i *Sat.* 5. 120. k *Sat.* 9. 109. l *lib.* 2. *Met.*

a *Sat.* 5. 66. b *Edidit Fulvius Ursinus.* c *Sat. prox. cit. vers.* 73. d *Lib.* 1. *Æn. v.* 705. e *lib.* 12. *Annal.* f *Lib.* 4. g *Sat.* 6. 630.

se, ut antiquus Grammaticus illa ejusdem (*a*) poetæ

Discipuli custos præmordet Accœnonetus.

de Papate interpretatus sit. (*b*) Horatius voluptariam prægustatoris operam tetigit in fabella de rustico & urbano mure:

Ergo ubi purpurea porrectum in veste locavit
Agrestem, veluti succinctus cursitat hospes,
Continuatque dapes, nec non vernaliter ipsis
Fungitur officiis, prælambens omne, quod affert.

apud Cæsares procuratio Prægustatorum Liberto de more demandabatur. Vetus elogium Romæ.

DIS. MANIBVS
TI. CLAVD. AVG. LIB
ZOSIMI. PROCVRAT
PRÆGVSTATORVM &c.

Ut & vini censura in epulas dominicas, quod notavit (*c*) Plinius. Et quoniam escaria vasa aurea fuerunt, & argentea, ideo minister fuit ARGENTO præpositus, cujus meminit (*d*) Africanus Jurisconsultus. AVRO præpositorum meminit (*e*) Clemens Alexandrinus, οἱ δὲ χρυσοφυλακοῦσιν ὡς γρύπες. Præpositorum auro ESCARIO mentio extat in vetere inscriptione, quam vidimus Romæ in hortis JULII III. Pont. Max.

DIS MANIB
GAMVS AVG. L. PRÆP. AVRI
ESCARI FECIT SIBI ET
FLAVIÆ TYCHE CONJVGI
BENEMERENTI &c.

argentum ESCARIVM recensuit Donatus, enarrans illa (*f*) Virgilii,

Ingens argentum mensis, cælataque in auro.
Fortia facta patrum ——

inquit enim; *idcirco adjecit* mensis, *ut ostenderet escarium argentum, ne putaretur in iis speciebus esse, quæ longe essent ab usu mensarum*: cælataque in auro fortia facta: *hic multiplex argenti laudatio; nam fuit ingentis formæ, perindeque magni ponderis, insignitum auro, & decore mirabili, manu vero artifici ornatum, ut ars cum speciei precio certare videretur.* In veteri marmore legitur. Præpositus auro GEMMATO, de quo (*g*) Juvenalis:

—— *tibi non committitur aurum,*
Vel si quando datur, custos affixus ibidem,
Qui numeret gemmas, unguesque observet acutos.

Fuit & ministerium argenti POTORII. Romæ legerunt viri docti.

OSSA
VIBIÆ. SVCCESSÆ. LIVIÆ. AVG. SER. AB. ARGENTO. POTORIO. &c.

VIATORII præterea, & BALNEARIS meminit (*h*) Juris consultus. SCÆNICI mentio extabat olim Romæ in hortis Carpensibus.

a *Sat.* 7. 218. b *lib.* 2. *Sat.* 6. c *Lib.* 14. *cap.* 6. d *Leg.* 22. *ff. de manum test.* e *lib.* 3. *Pæd.* f *lib.* 1. *Æn.* g *Sat.* 5. *v.* 39. h *Leg.* 40. *ff. de auro, & arg. leg.*

A T. AELIVS. AVGVSTORVM. LIB. A
MEMPTVS AB ARGENTO SCAENI
CO & rel.

Erat autem argentum Scænicum, *quo dominus non temere utebatur, sed commodare ad ludos, & ad ceteras apparationes solebat*, ut (*a*) Alfenus interpretatur. Vasa ipsa qui TERGERENT, & LAVARENT, hujus cohortis manipulares videntur fuisse. (*b*) Juvenalis eorumdem meminit:

Hospite venturo cessabit nemo tuorum:
Verre pavimentum, nitidas ostende columnas,
B *Arida tum tota descendat aranea tela,*
Hic lavet argentum, vasa aspera tergeat alter.

(*c*) Horatius;

Magna movent stomaco fastidia, si puer unctis
Tractavit calicem manibus, dum furta ligurit;
Sive gravis veteri crateræ limus adhæsit.

Nunc MINISTATOR dicendus est: hujusmodi in antiquis marmoribus nominantur AMARANTHVS AVGVSTI MINISTRATOR. TVRRANIANVS. ERASTVS, & ANSIO CÆSARIS MINISTRATORES. Petronius:
C *Vinum dominicum ministratoris gratia est.* (*d*) Seneca: *alius vini minister in muliebrem modum ornatus, cum ætate luctatur.* (*e*) Appulejus autem hæc Senecæ explicans, *pueros calamistratos, pulchre indusiatos, gemmas formatas in pocula vini vetusti frequenter offerentes*, notavit: nimirum hic fuit muliebris ornatus; indusiatum esse, & calamistratum quempiam. Idem (*f*) Seneca: *transeo pistorum turbam, transeo ministratorum, per quos, signo dato, ad inferendam cœnam discurritur.* Neque sane temere conjungit hic noster pistores, & ministratores, cum & in Notitia (ut vocant) Imperii,
D sub dispositione viri Sp. Comitis Castrensis, ministeriales dominici recenseantur, ad quos indicandos, inter Comitis insignia, mensa panaria, & vinaria aliquot vasa conspiciuntur. Porro, qui vinum ministrabat, a (*g*) Suetonio ad CYATHUM, & VINUM appellatur, ab (*h*) Appulejo POCILLATOR, a (*i*) Juvenale ad CYATHOS, in veteri epitaphio a POTIONE.

TI. CLAVD. AVG. LIB
GRATIO. LIVIÆ
AVG. SER. A. POTIO
NE S. T. T. L.

E a (K) Gallis SCANTIO. (*l*) Græcis οἰνοχόος hic vinum prægustabat. (*m*) Martialis de Alexi Virgiliano:

Adstabat domini mensis pulcherrimus ille,
Marmorea fundens nigra Falerna manu;
Et libata dabat roseis Carchesia labris.

hic idem qui a potione, fuit & a LAGENA, seu LAGUNA: & confirmat antiqui marmoris elogium:

F M. VLPIO. AVG. LIB
PHAEDIMO DIVI TRAJANI. AVG.
A. POTIONE ITEM A. LAGVNA. ET
TRICLINIARCH. LICTORI PROXIMO ET
A. COMMENT. BENEFICIORUM &c.

vas

a *Leg.* 28. *ff. de auro & arg. leg.* b *Sat.* 14. *ver.* 59. c *lib.* 2. *Sat.* 4. d *Epist.* 47. e *Lib.* 2. *Met.* f *Ep.* 95. g *Cæsare c.* 49. h *lib.* 6. *Met.* i *Sat.* 13. 44. k *LL. Salic. Tit.* 11. *edit. Basil.* l *Athenæus, & Lucian.* m *Lib.* 8. 55.

vas enim vinarium fuit lagena. Prægustatores autem voluptati, & securitati dominorum inserviebant: illi, temperando ad blanditias gustus; huic, prælibando ad insidias cavendas. Et hoc demum serium fuit, & solidum ministerium prægustatoris; quo fit ut (a) Cornelius Tacitus prudentissimus scriptor, ad hoc indicandum utatur verbo *explorandi*. Neque vero defuit CALIDÆ, GELIDÆQ. minister, ut appellat (b) Juvenalis. (c) Seneca: *inde & illud sequitur, ut minimis, sordidisque rebus non exacerbemur; parum agilis est puer, aut tepidior aqua potui erogata, aut turbatus torus, aut mensa negligentius posita*. ibidem: *perpetietur hic famem, & æstivæ expeditionis sitim, qui puero male diluenti nivem, irascitur?* Et quoniam ab his templis Bacchi, Cererisque, non æque aberant muscæ, ac ab æde Herculis in foro boario absuisse, memoriæ traditum est; ideo minister, qui MUSCAS FUGARET in triclinio fuit. (d) Martialis;

Et æstuanti tenue ventilat frigus
Supina prasino concubina flabello,
Fugatque muscas myrtea puer virga.

(e) Seneca: *quid enim est cur tussis alicujus, cur sternutamentum, aut musca parum curiose fugata, nos in rabiem agat, aut versus calix &c.* Ejusdem ordinis videtur puer a MATELLA. (f) Martialis:

Digiti crepantis signa novit Eunuchus.

Matellam videlicet poscentis ex instituto (g) Sybaritarum. Nescio quid hujusmodi ministerii tangit (h) Seneca: *ut primum jussus est fungi servili, & contumelioso ministerio (afferre enim vas obscœnum jubebatur) illisum parieti caput rupit*. Ceterum hic digitorum sonus alios etiam ab his famulos excivit, ut conjicimus. Velius Longus: *nam & digitorum sono pueros ad respondendum ciemus:* utebatur autem & ad alia promiscue. (i) Tibullus:

Non labor hic lædit, reseret modo Delia postes,
Et vocet ad digiti me taciturna sonum.

Ceterum poppysmata, sibili, & digitis expressi soni, quibus accersebantur famuli, cum sint rationis expertes significationes, ex sententia (k) Clementis Alexandrini, ratione præditis hominibus omnino vitanda sunt. Ideoque apud (l) Gregorium Turonensem Mummolus calculosus, *tangens unum puerorum, voce tenui vasculum postulat exhiberi*. Et hoc erat, quod Martialis *signum* vocavit (ut vidimus) *digiti crepantis*, & *argutias pollicis*, alibi, *crepitumque digitorum*. Petronius graphice: *cum has miraremur lauticias, Trimalcio lautissimus homo digitos concrepuit, ad quod signum matellam spado ludenti supposuit: exonerata ille vesica, aquam poposcit ad manus, digitosque paululum aspersos, in capite pueri tersit*. Quid autem moverit dominos, ut voci parcerent, etiam cum ministeria citarent, ego quidem non video, nisi dicamus, hoc illis visum esse fastigium dominicæ dignitatis, vocem non consociare, sed quidquid opus esset, nutu, aut manu significare. Ad hanc dominicam gesticulationem (digitorum sive manuum) referre possumus, quæ leguntur apud Regem, & prophetam (m) Davidem, vertentibus nostris; *ecce sicut oculi servorum in manibus* (Græce aptius εἰς χεῖρας) *dominorum suorum, sicut oculi ancillæ in manibus dominæ suæ &c.* Quod enim hæc (a) Johannes Campensius de diurno; seu demenso accepit, (b) alii de patrocinio, id mihi quidem non æque placet, ac prior ille sensus, qui & (c) Genebrardo enarratori optimo non displicuit. De nutu intelligenda sunt, quæ extant in capitibus accusationis Tribuniciæ, in P. Scipionem Africanum apud (d) Livium; *unum hominem caput, columenque Imperii Romani esse: sub umbra Scipionis civitatem dominam orbis terrarum latere: nutus ejus pro decretis Patrum, pro populi jussis esse*. Ad quam imperandi normam directum videtur pulcrum illud (e) adagium, πᾶς δεσπότης δούλῳ μονοσύλλαβον. Epulanti domino adstabant pueri AD PEDES, inde appellationem nacti. (f) Seneca: *servus, qui cœnanti ad pedes steterat, narrat, quæ inter cœnam ebrius dixisset*. (g) Suetonius: *nihilo reverentior, leniorve erga Senatum, quosdam summis honoribus functos, ad essedum sibi occurrere togatos per aliquot passuum millia, & cœnanti modo ad pluteum, modo ad pedes stare, succinctos linteo passus est*. De Calvisio Sabino stulto divite hæc (h) Seneca: *habebat ad pedes hos, a quibus subinde cum peteret versus, quos referret, sæpe in medio versu excidebat*. Et hos ego (i) Ciceroni CIRCUMPEDES appellari conjicio: *servos artifices pupilli cum haberet domi, circumpedes autem homines formosos, & litteratos*. Litteratos quidem, ut habuit Calvisius; formosos, ut plerique omnes e secta hominum beatorum, qui pueris forma insignibus non triclinium modo, sed & coquinam referserant. (k) Martialis,

Qui rogo tam durus, quis tam fuit ille superbus,
Qui jussit fieri te, Theopompe, cocum?
Hanc aliquis faciem nigra violare culina
Sustinet? has uncto polluit ungue comas?
Quis potius cyathos, aut quis crystalla tenebit?
Qua sapient melius mixta falerna manu?
Si tam sidereos manet exitus iste ministros:
Juppiter utatur jam Ganymede coco.

In quibus sane versibus elucet Petroniana illa sub Trimalcionis nomine latens lautitia: ut enim ille digitos in capite pueri tersit, ita videtur Theopompi dominus ad ejusdem comas ungues unctos affricuisse, munditiæ causa. Horum, quos ad pedes vocabant, officium fuit, soleas accumbentium dominorum custodire. (l) Martialis:

Bis Cotta soleas perdidisse se questus,
Dum negligentem ducit ad pedes vernam,
Qui solus inopi præstat, & facit turbam:
Excogitavit homo sagax, & astutus,
Ne facere posset tale sæpius damnum:
Excalceatus ire cœpit ad cœnam.

Hos eosdem dixerunt A PEDIBUS. (m) Cicero: *nec ullam ob aliam causam Pollucem, servum a pedibus meum, Romam misi*. (n) Martialis festive;

Omnia cum retro pueris obsonia tradas,
Cur non mensa tibi ponitur a pedibus?

Et hæc demum esset in sacris tabulis vera, & germana statio MARIÆ MAGDALENÆ, quam pictores nostri, inscitia per manus, & penicillos

a *Annal. lib.* 12. b *Sat.* 5. c *lib.* 2. *de ira. cap.* 29 d *Lib.* 3. 82. e *loco cit.* f *Lib.* 3. 82. g *Athenæus lib.* 12. h *Epist.* 77. i *Lib.* I. *Eleg.* 2. k *lib.* 2. *Pæda.* l *lib.* 1. *miracul.* 40. m *Psal.* 122.

a *in paraphr. Psal.* 122. b *Joh. Bapt. Folengus*. c *Psal. cit.* d *Lib.* 38. e *apud Adagiogr.* f *lib.* 3. *de Benef.* g *Calig. cap.* 26. h *Epist.* 27. i *in Verr.* 2. k *Lib.* 10. 66. l *Lib.* 12. 89. m *Lib.* 8. *ad An. ep.* 5. n *Lib.* 5. 70.

tradita, conjurarunt, ut perpetuo contra fidem historiæ in triclinio Simoniano male collocarent. Jam vero quæ facies ministrorum tricliniarium esset, quis cultus, quæ frequentia, qui splendor, quæ species triclinii ipsius, nemo melius (*a*) Philone expressit. Scribit enim: *triclinia lectos: habent eburneos, aut testudineos, aut preciosioris materiæ, gemmatos plerosque, stratos auro, intertexta purpura, vel aliis floridis coloribus variis, oculos allicientibus, poculorum etiam vim magnam, digestorum per suas species: præsto sunt enim scyphi, calices, phialæ, thericlea, toreumataque clarorum artificum; ministrantibus formosis* MANCIPIIS, *non tam ad præsens ministerium quæsitis, quam ad exhilarandos aspectu convivis oculos; ex his minores pueri* PINCERNAS *agunt, grandiores* AQUAM *afferunt, loti, & nitidi, fucatique, ac cincinnatuli, alunt enim* CAPILLITIUM, *vel omnino* INTONSI, *vel a* FRONTE *tantum præsectis in orbem crinibus, tenuissimas, candidasque præcincti* TUNICAS, *anteriore parte ad genua demissas, posteriore ad poplites, utrimque mollibus tæniis adstricti commissuras tunicæ, propendentibus ad latera sinibus; sic ornati adstant nutus observando, quid quisque postulet; adsunt & alii adolescentes prima lanugine malas vestiti, qui paulo ante amatorum suorum deliciæ fuerant, curiose docti gravioris momenti* MINISTERIA; *mera ostentatio magnæ opulentiæ*. Hæc ille, sed Latine reddita. (*b*) Seneca & ipse concinne satis: *Convivia mehercule horum non posuerim inter vacantia tempora, cum videam, quam solliciti* ARGENTUM *ordinent, quam diligenter* EXOLETORUM *suorum tunicas succingant, quam suspensi sint, quomodo aper a coco exeat, quanta celeritate, signo dato,* GLABRI *ad ministeria discurrant, quanta arte* SCINDANTUR *aves in frusta non enormia: quam curiose infelices pueruli ebriorum sputa* DETERGEANT: *ex his elegantiæ lautitiæque fama captatur; & usque eo in omnes vitæ successus mala sua illos sequuntur, ut nec bibant sine ambitione, nec edant*. Omnem autem hanc hujusmodi servorum operam ob oculos nobis ponet (*c*) Petrus Chrysologus: *servus namque post vigilias antelucanas, post*

A *totius diei varios & duros labores, post trepidantes & anxios concursus, & parat domino suo cœnam, & cinctus, quod paraverat subministrat: non est elatus, quia fecit, sed cum devotione singula faciens contremiscit; & apponit domino suo cibos multiplices arte tota totius saporis conditos, ipse autem semicoctam nec salitam forsitan cænulam gustaturus; porrigens crebra pocula, variat calices, vina mutat, ad longissimi convivii fabulas longiores stat fixus, stat moveri nescius, stat, cui lassescere non licet servituti; & cum dominus jam partem noctis insomnem deducit, peragit inquietem; servus colligit, curat, accurat, ponit, componit, reponit, & sic in rebus necessariis* B *immoratur, ut nihil sibi aut parum noctis ad escam reservet, & soporem; post hæc omnia nisi pervigilet in crastinum, & dominum prævenerit dormientem, fessus indefessus manicabit ad verbera, ad præsentem pœnam nihil hesterno subvenit ei de labore*. Hactenus Chrysologus. Cecidit vero percommode, ut apud ALOYSIUM CORRADINUM J. C. hominem summa prudentia, multa etiam doctrina, icunculas æreas antiqui operis nacti fuerimus, quæ servos de triclinio dubio procul effingunt, eosque pocillatores. Afferent illæ Philonis verbis non minimum lucis, dabuntque in conspectum quicquid ille de C accurato CAPILLITIO, & TUNICARUM præcinctione disseruit; habebunt insuper, qui perdiscendæ antiquitatis studio flagrant, quid sibi velint illa (*a*) Juvenalis;

— *vitreo bibit ille priapo*.

& ad ipsum antiquus Grammaticus.

Verum ne solus venter delectaretur, erant in triclinio SYMPHONIACI familiares, qui sunt Luciano (*b*) μȣσȣργοὶ. (*c*) Seneca: *in comessationibus nostris plus cantorum est, quam in theatris olim spectatorum fuit*: (*d*) CHRISTUS Dominus; ἦν δὲ ὁ υἱὸς αὐτȣ̃ ὁ πρεσβύτερος ἐν ἀγρῷ. καὶ ὡς ἐρχόμενος ἤγγισε D τῇ οἰκίᾳ ἤκȣσε συμφωνίας καὶ χορῶν. (*e*) Cicero: *animi, & aurium causa tot homines habet, ut quotidiano cantu, vocum & nervorum, & tibiarum, nocturnisque conviviis tota vicinitas personet*. Idem (*f*) auctor: *cum in eis conviviis symphonia caneret, maximisque poculis*



a *de vita contempl.* b *de brevit. vitæ cap.* 12. c *Serm.* 261.

a *Sat.* 2. 95. b *in Gallo*. c *Epist.* 84. d *Lucæ* 15. e *pro Sexto Roscio*. f *lib.* 3. *Accus.*

ministraretur. (*a*) Sidonius: *sic tamen, quod illic nec organa hydraulica sonant, nec sub Phonasco vocalium concentus meditatum acroama simul intonat: nullus ibi lyristes, choraules, mesochorus, tympanistria, psaltria canit*. (*b*) Suetonius; *& aut acroamata, & histriones, aut etiam triviales ex circo ludios interponebat, ac frequentius aretalogos*. In convivio videlicet. Acroamata symphoniaci sunt; Aretalogi narratores. (*c*) Juvenalis,

— attonito cum
Tale super cœnam facinus narraret Ulysses
Alcinoo, bilem, aut risum fortasse quibusdam
Moverat, ut mendax aretagolus, in mare nemo
Hunc abicit, sæva dignum veraque Charybdi,
Fingentem immanes Læstrygonas, atque Cyclopas?

Ab his diversæ (*d*) acroaticæ Aristotelis commentationes: quamvis enim auditoribus cognobiles essent, continebant tamen Philosophiæ remotioris, subtiliorisque summa quædam capita, quæ tum ad naturæ contemplationes, tum ad dialecticas disceptationes pertinerent. Cornelius Nepos de Attico; *nemo in convivio ejus aliud acroama audivit, quam anagnosten*. Remissior Attico (*e*) Augustus, qui si *interruptum somnum recuperare, ut evenit, non posset, lectoribus, aut fabulatoribus arcessitis, resumebat*. (*f*) Lampridius: *Nanos & nanas, & moriones, & vocales exoletos, & omnia acroamata, & pantomimos populo donavit*. Erit hujus loci admonere, symphoniacos etiam in navi fuisse, qui celeuma remigibus canerent; & *per assam vocem*, inquit (*g*) Asconius, *id est ore prolatam, & ut in Argo navi per cytharam*. Et sane in Argo navi testatur Hyginus, Orphea per cytharam celeuma modulatum esse; quod & (*h*) Val. Flaccus tetigit:

Ne vero Othrysius transtris impenditur Orpheus,
Aut pontum remo subigit, sed carmine tonsas
Ire docet, summo passim ne gurgite pugnent.

(*i*) Idem alibi,

At ducis imperiis Minyæ, monituque frequentes
Puppem humeris subeunt, & tento poplite, proni
Decurrunt, intrantque fretum: non clamor anhelis
Nauticus, aut blandus testudine defuit Orpheus.

Nauticus clamor, celeuma est, ut dicemus. (*a*) Martialis:

Ne blando rota sit molesta somno,
Quem nec rumpere nauticum celeuma,
Nec clamor valet helciariorum.

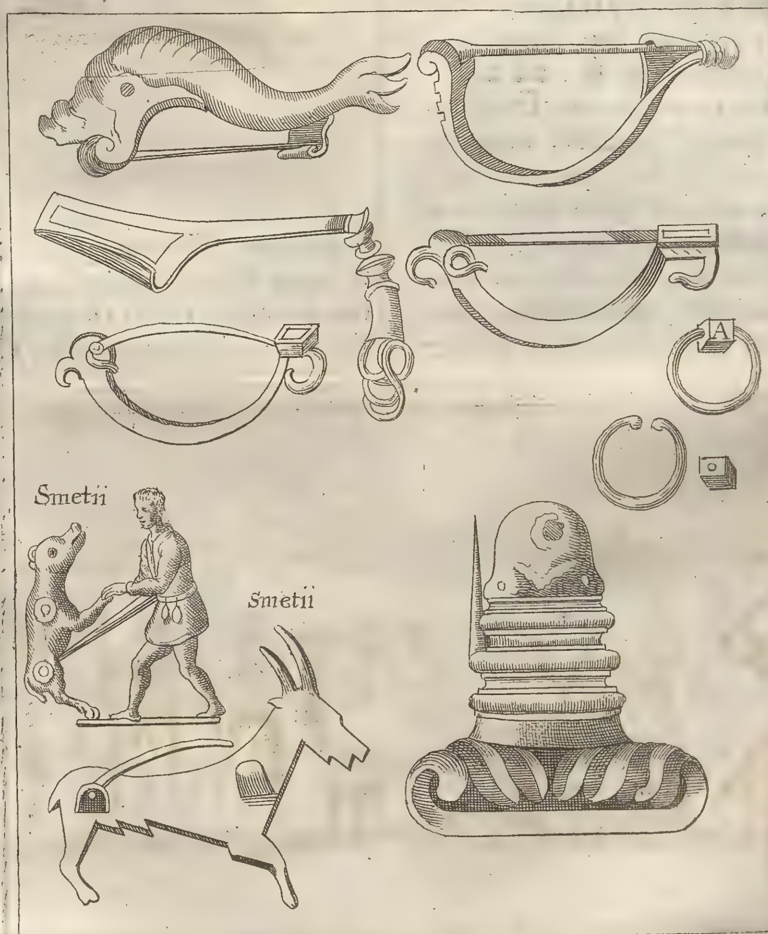
(*b*) Rutilius Numatianus:

His mecum pigri solabar tædia venti,
Dum resonat variis vile celeuma modis.

Nec aliud intellexit Panegyrista, nescio quis: *ita in aquas sponte subeuntes impetum navigia fecerunt, levi modo commota nixu ducentium, quorum ad felicissimum illud exordium, magis opus erat nautico carmine, quam labore*. Nauticum carmen, *nauticus cantus* Ciceroni est, (*c*) Virgilio *nauticus clamor*: cujus illud specimen teste Servio.

Hortantur socii, Cretam, proavosque petamus.

Celeuma hodie nostris moribus, voce, vel parva fistula canitur nautis. Nunc ad domesticos symphoniacos redeamus. Musicorum corpus CHORUM illi appellabant, ut (*d*) Servius & (*e*) JCti. scribunt. (*f*) Seneca eleganter: *non vides, quam multorum vocibus chorus constet? unus tamen ex omnibus sonus redditur; aliqua illic acuta est, aliqua gravis, aliqua media: accedunt viris fœminæ, interponuntur tibiæ, singulorum illic latent voces, omnium apparent*. Ceterum neque sine choro CHORAULES servus, neque sine CITHAROEDO convivium fuit, mittamus Virgilium, Silium, Appulejum; uno (*g*) Ammiano contenti erimus: (*h*) *cumque apponerentur exquisitæ cupediæ, & ædes pulsu nervorum, & articulato, flatilique sonitu resultarent*: loquitur autem de convivio Trajani, qui rem militarem in Armenia curabat. Citharœdos moris erat infibulari, tum quæstus, tum vocis gratia. (*i*) Juvenalis:



a *Lib.* 1. *Epist.* 2. b *Aug. cap.* 74. c *Sat.* 15. *v.* 13. d *Gellius lib.* 20. *cap.* 5. e *Suet. cap.* 78. f *Alex. Severo. cap.* 34. g *ad divination. Cicer.* h *lib.* 1. *Argon. v.* 470. i *eod. lib. v.* 184.

a *lib.* 4. 64. b *lib.* 1. c *lib.* 3. *Æneid.* d *lib.* 1. *Georg.* e *Leg.* 79. *de leg.* 3. *leg.* 34. *de ædil.* f *Epist.* 84. g *Lib.* 30. h *Sat.* 6. *v.* 73.

Solvitur bis magno Comœdi fibula, sunt quæ
Chrysogonum cantare vetent. ——

Infibulandi rationem monstravit (*a*) Cornelius Celsus, qui *hoc quidem sæpius inter supervacua, quam inter necessaria esse* testatus est; cujusmodi erat quod insectatur (*b*) Plinius, *adhibitas argenteas fibulas mancipiis ad transitum virilitatis*; mihi sane non nisi æreas videre contigit, & habere, quarum hic speciem exhibeo.

At quod ad figuram Citharœdicarum attinet, injicit sane scrupulum vetus glossator, qui ad illa (*c*) Juvenalis,

—— *nullius fibula durat*
Vocem vendentis Prætoribus ——

scriptum reliquit: *fibulam dicit circellos, quos Tragœdi sive Comœdi in pene habent, ut coitum non faciant, ne vocem perdant.* At licet sciamus, glossas illas non esse omnino eas, quibus fidem tuto habere possimus, quod sint aliquando more centonum consarcinatæ, & coagmentatæ alicubi sine ullo delectu, scrupulum tamen nobis eximi non ita facile patimur. Primum quia GUIDUS PANCIROLUS præceptor meus, vir optimus, & eruditissimus, cujus ea vera laus fuit, ut qui eum viderent, loquentemque audirent, redirent fere doctiores, cultioresque, is inquam in commentario illo, in quo commisit inter se *præclara reperta tum ævi veteris, tum recentioris*, arbitratus est, hasce fibulas in eo usu fuisse, ut vestes subnecterent. Accedit deinde, quod acus fibularum nostrarum ea crassitie sunt, ut perincommodæ videantur transuendæ cuti. Addamus, afflicturas dubio procul pondere suo illos, quos contigerit infibulari, cum præcipiat (*d*) Celsus *leviores* tantum aptari, cujusmodi una, aut altera earum, quas delineandas curavimus, videri possint. Circelli sane, quos antiquus Grammaticus recensuit, aptiores fuerunt, & quia leves erant, minimeque onerosi, & quia audio religiosos, nescio quos, Turcarum, quos illi (*e*) *Calender* vocant, hujusmodi annulis ferreis, seu cuprinis, addo etiam argenteis, infibulare se se, ad aucupandam apud populares suos opinionem sanctitatis. Statuamus igitur [si placet] fibulas, quarum exempla dedimus, vestiarias fuisse, Musicos autem nostros usos circellis, quos & ipsos fibulas appellarent. Et profecto fibulas, quæ apud (*f*) Vegetium leguntur in veterinaria, circellorum speciem præsetulisse multa faciunt, ut credam. Nostræ sane [Musicorum dico] (*g*) thecam adnexam quandoque habuerunt, quæ nudorum virilia includeret; cujus vicem supplevit aliquando etiam (*a*) Aluta. De vestiaria fibula hæc (*b*) Prudentius:

Rex ipse Coos æstuantem murices
Lænam revulsa dissipabat fibula,

revellebatur autem acus, quæ vocabatur, & meminit (*c*) Trebellius Pollio: *fibulas argenteas inauratas duas. Fibulam auream cum acu cuprea unam.* de eadem fibula (*d*) Chrysologus, qui Johannem Baptistam vocat legis, & gratiæ fibulam, *quæ diploidem summi sacerdotis sancto patri jungebat*



in pectore. Harum apud Cæsares is numerus fuit, ut inter Palatina ministeria legatur alicubi Præpositus AFIBLIS. CITHAROEDAS indicant marmora antiqua in ministerio fuisse. Extat Romæ monocli nii

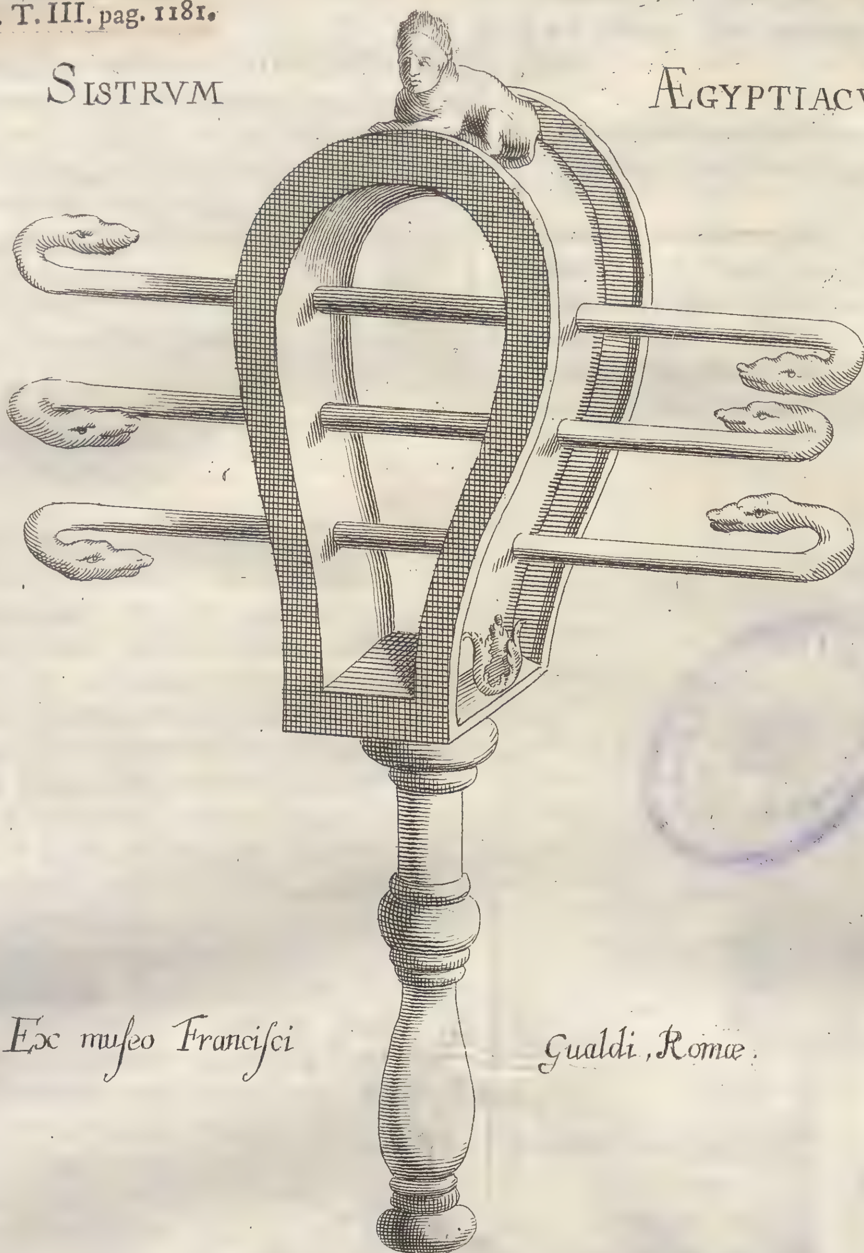


a *Lib.* 7. *cap.* 25. b *lib.* 33. *c.* 12. c *Sat.* 6. *v.* 377. d *lib.* 7. *cap.* 25. e *Menavinus Lib.* 2. *cap.* 11. f *lib.* 2. *cap.* 15. & 31. g *Martialis lib.* 11. 76. *lib.* 7. 81.

a *Lib.* 7. 34. b *Cathemer.* 7. *vers.* 156. *quem imitatus est Alcimus Avitus lib.* 4. *cap.* 12. c *Claudio. cap.* 14. d *Schm.* 91.





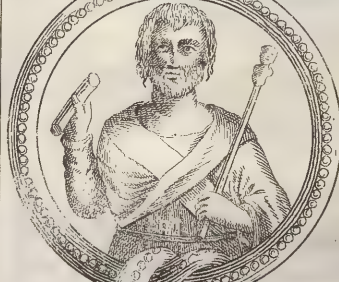


P. 1201

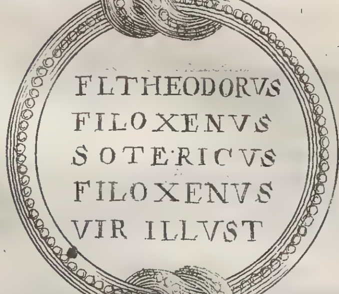
Diptychon Compendiense

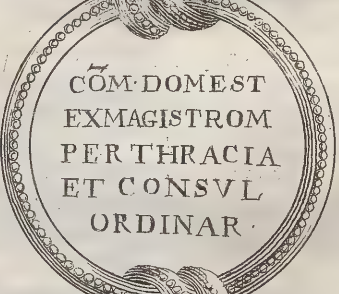
ΤΟΥ ΤΙΤΟ — ΥΠΑ ΤΟC





ΔΩ ΡΟΝ — ΥΠΑΙ ΧΩΝ





ΤΗ ϹΟΦΗ — ΠΡΟC ΦCΡΩ





ΓΕΡΟΥ ϹΙΑ — ΦΙΛΟ ΞΕΝΟC

scalptura (ita liceat appellare) in quo mulier sedens citharam pulsat. Confirmat vetus elogium, Auxesis, & Nerisi (minus ingenuorum nominum) muliebria hæc studia, psallendi, & oblectandi aures, viguisse olim, & placuisse. Mentio utique apud (a) Horatium,

—— illæ virentis &
Doctæ psallere Chiæ,

ministeria nostra propius tangit: ut & *scitissimi utriusque sexus canentes, & psallentes, quos adolescens e terra Asia*, apud (b) Gellium habuisse scribitur: pueri nimirum, ac puellæ.

D. M.
AVXESI CITHAROEDAE
CONIVGI OPTIMAE
C. CORNELIVS NERIFVS FECIT
ET SIBI

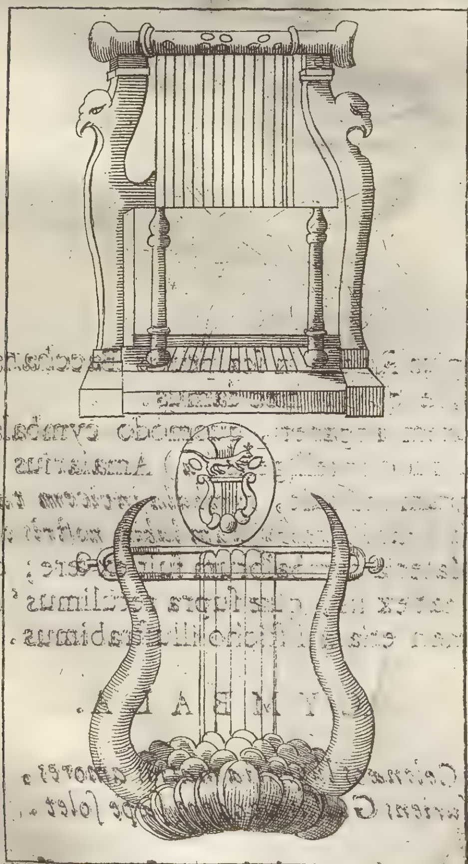
Has alii psaltrias, fidicinas, citharistrias appellant. (c) Prudentius hoc ministerium tetigit eleganter:

Num propter lyricæ modulamina vana puellæ,
Nervorumque sonos, & conviviale calentis
Carmen nequitiæ, patulas Deus addidit aures?

Citharæ autem species enumerat (d) Isidorus psalteria, lyras, barbita, & alias quadrata forma, nec non & trigonali. Nos hic aliquot delineandas curavimus, rariores illas quidem, sed & studiosis antiquitatis adjumento futuras ad cognoscendas testudinis partes, *laterna, cacumina, brachia, humeros, scapulas, pectines, modulum, tympanum*.

Et licet Minerva tibias abjecerit, quod vultum inflantis deformarent, non defuerunt tamen TIBICINÆ, quæ abjectas tollerent. (e) Plautus:

Post ut occœpi narrare, fidicinas, tibicinas,
Sambucinas advexit secum forma eximia. ——



TIBICEN autem, & FIDICEN, qui Duillio præibant a cœna domum revertenti, an servi fuerint, necne, alii viderint. Ego sane non dispicio, quid prohibeat, familiares, & vernaculos fuisse. Cum præsertim e grege domesticorum FISTULATOR amanuensis, concionanti (a) Graccho eburneolam fistulam inflaret, ad quam ille vocem, ac gestum componeret. Hujus sane ordinis fuit puella ex Hebræis, in regio convivio calamos inflans apud (b) Abdiam. SAMBUCINÆ sunt, quas (c) Livius noster sambucistrias appellat. Sambuca autem fuit organi genus, in quo cordæ intendebantur, ut ait Festus, quamvis (d) Isidorus nescio, quid de tibiis innuat. Neque desideratæ sunt in conviviis CROTALISTRIÆ. (e) Propertius:

Nile tuus tibicen erat, crotalistria Phillis.

Crotalum autem (ut & alias monuimus) perperam confundit cum Sistro vir doctus. Figura primum variabant omnino, hoc enim erat oblongum, manubriatum in ima sui parte, cancellatum trajectis virgulis, & ut uno verbo dicam, laminæ, & præterea nihil: Illud (si (f) Eustathio credimus) vas e testa, ligno, aut ære, quod manibus tenebatur. videtur autem collisum, sonitum edidisse, ut indicat (g) Plinius de margaritis loquens: *subeunt luxuriæ ejus nomina, & tædia exquisita perditiore portatu, siquidem cum id fecere, crotalia appellant, ceu sono quoque gaudeant, & collisu ipso margaritarum*. Calamus certe scissus, cujus meminit (h) interpres Aristophanis, hujus loci non est. Dirimet autem hanc controversiam Sistri figura, quam hic apponemus, cum nescio quibus aliis crepitaculis, depromptis ex antiquis monumentis, quæ nos proxime ad crotalum accedere arbitramur: damus & tibias, & fistulam, & utriculum; in quibus benevolus spectator studium nostrum æqui, bonique consulat.

At crotali crepitus onocrotali avi nomen videtur imposuisse, quod vocem forsan edat ciconiæ similem, quam & ipsam crotalistriam appellavit Petronius, at Ægyptii crotalum, si (i) Joanni Sarisberiensi fidem velimus habere, qui & addit; *crotala quoque dici sonoras sphærulas, quæ quibusdam granis interpositis, pro quantitate sui, & specie metalli, varios sonos edunt*. Hæc fere omnia symphoniacorum organa complexus est (k) Petrus Chrysologus; *venit pietatis illa, non voluptatis exhibitura convivium: denique pœnitentiæ ponit mensam, fercula compunctionis apponit, panem doloris infert, potum lacrymis temperat in mensura, & ad delicias Deitatis totas, totam pulsat cordis sui & corporis symphoniam. Organi planctu dat clamorem, citharam per suspiria longa modulatur, gemitus aptat in fistulam, & dum pectus ipsum conscientiam arguens sæpe percutit, facit placitura Deo cymbala personare*. Cymbala ejus figuræ erant, qua cotyledonis folia sunt, ut testantur (l) Dioscorides, & (m) Scribonius Largus; Latini umbilicum Veneris vocant. Coxendicibus assimilat (n) Plinius, acetabulis (o) Isidorus. Ambabus enim manibus (erant enim manubriata, vel ansata in extima convexitate) apprehendebantur, & complosa concussaque sonitum edebant tinniebantque: tinnitus enim cymbalorum proprius fuit. (p) Catullus de Satyris & Silenis,

a *lib.* 4. *carm. Ode* 13. b *lib.* 19. *cap.* 9. c *Hamartig.* d *lib.* 3. *orig. cap.* 21. e *Sticho. act.* 2. *sc.* 3.

a *Cic. lib.* 3. *de Orat.* b *Lib.* 9. *hist. Apost.* c *Lib.* 9. d *Lib.* 3. *Orig. cap.* 20. e *Lib.* 4. *eleg.* 9. f *Iliad.* A. g *lib.* 9. *cap.* 35. h *in Nebulis a quo Suidas.* i *Policratici Lib.* 8. *c.* 12. k *Serm.* 93. l *Lib.* 4. m *Compos.* 55. n *Lib.* 25. *cap. ult.* o *Lib.* 3. *Orig. cap.* 21. p *Argonaut.* 65.



Plangebant alii proceris tympana palmis,
Aut tereti tenues tinnitus ære ciebant. A

(*a*) Virgilius;

Tinnitusque cie, & Matris quate cymbala circum,

(*b*) Ovidius;

Liba Deo fiunt: succis quia dulcibus idem
Gaudet, & a Baccho mella reperta ferunt.
Ibat arenoso Satyris comitatus ab Hebro,
(Non habet ingratos fabula nostra jocos.)
Jamque erat ad Rhodopen, Pangæaque flumina ventum, B
Æriferæ comitum concrepuere manus.
Ecce novæ coeunt volucres tinnitibus actæ,
Quaque movent sonitus æra, sequuntur apes.

(*c*) Idem a libi collisionem cymbalorum tangens:

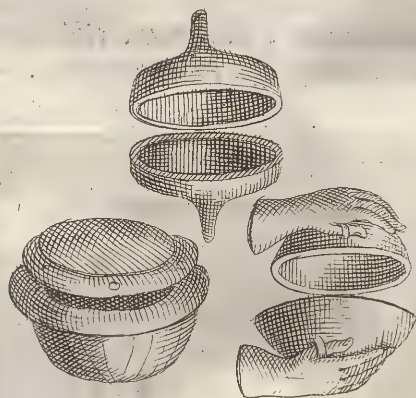
Quis furor, anguigenæ, proles Mavortia, vestras
Attollit mentes? Pentheus ait: ærane tantum
Ære repulsa valent? —— C

de tinnitu (*d*) Appulejus: *inibi vir principalis, & alias religiosus, & eximie deum reverens, tinnitu cymbalorum, & sonitu tympanorum, cantusque Phrygii mulcentibus modulis excitus, &c.* (*e*) Arnobius: *etiamne æris tinnitibus, quassationibus cymbalorum? etiamne tympanis? etiamne symphoniis? quid efficiunt crepitus scabillorum? ut cum eos audierint numina, honorifice secum existiment actum, & ferventes animos irarum oblivione deponant?* Quod ergo D. (*f*) Paulus scripsit: γέγονα χαλκὸς ἤχων, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον, recte versum Latine est, *factus sum velut æs sonans, aut cymbalum tinniens*: ad organi sane cavam inanitatem respexit (*g*) Nemesianus: D

a *lib.* 4. *Georg.* 64. b *lib.* 3. *Fastor. paulo ante finem.* c *lib.* 3. *Metam.* d *lib.* 8. *Metam. in fine.* e *Lib.* 7. f *Epist.* 1. *ad Corinth. cap.* 13. g *Ecl.* 3.

Pronus at ille lacu bibit, & crepitantibus hausit
Musta labris: alius vocalia cymbala mergit.

Porro mulieres, quæ cymbala quaterent, pro analogia vocabimus CYMBALISTRIAS, vidimusque eas



sæpe sæpius Romæ in scalpturis Bacchanalium sacrorum, e quibus hæc damus.

Hinc autem apparet, quomodo cymbala colliderentur; quod intelligens (*a*) Amalarius Fortunatus scriptum reliquit, *cymbala invicem tanguntur, ut sonent: ideo a quibusdam labiis nostris comparata sunt.* Materia cymbalorum fuit ex ære; quod licet satis pateat ex iis, quæ supra retulimus, (*b*) Martialis tamen etiam disticho illustrabimus.

CYMBALA.

Æra Celenæos lugentia matris amores,
Esuriens Gallus vendere sæpe solet.

An vero Naulia cymbalorum figura essent, non est admodum dictu facile, (*c*) Ovidius sane tangit nescio quid, quod huc referri possit:

a *lib.* 3. *c.* 3. b *lib.* 14. 202. c *lib.* 3. *de arte amandi.*

Disce etiam duplici genialia Naulia palma A
Vertere, conveniunt dulcibus illa jocis.

At hæc valde implicata sunt, egentque aliquo Alexandro, qui non gladio dissecet, sed explicet calamo, & dissolvat. Tympana qualia essent, antiqua numismata indicant, in quorum aversa parte Cybele mater Deum tympanum in sinu gerit, vel eidem innititur. Eximie descripsit (*a*) Plinius de margaritis scribens; *quibus una tantum est facies, & ab ea rotunditas aversis planicies, ob id tympana nominantur*. Quæ imitatus (*b*) Isidorus: *tympanum autem dictum, quod medium est: unde & margaritum medium tympanum dicitur*. Erant autem, B





C

ut scribit idem (*c*) Isidorus pelle, vel corio superinducta. (*d*) Phædrus:

Galli Cybeles circum quæstus ducere
Asinum solebant bajulantem sarcinas,
Is cum labore & plagis esset mortuus,
Detracta pelle sibi fecerunt tympana.
Rogati mox a quodam delicio suo,
Quidnam fecissent, hoc locuti sunt modo:
Putabat se post mortem securum fore,
Ecce aliæ plagæ congeruntur mortuo.

D

Hæc autem virgula percutiebantur aliquando; ideo plagarum meminit Phædrus, aliquando manu impellebantur. (*e*) Ovidius:

Fœmineæ voces, impulsaque tympana palmis.

f) Catullus:

Niveis citata cœpit manibus leve tympanum,
Tympanum, Tubam, Cybele tua mater initia:
Quatiensque terga tauri teneri cava digitis,
Canere hæc suis. ——

E

(*g*) Suetonius: *sed & populus quondam universus ludorum die, & accepit in contumeliam ejus, & assensu maximo comprobavit versum in scena pronunciatum de Gallo matris Deum tympanizante,*

Videsne ut Cynædus orbem digito temperet?

huc allusit Ausonius in Pythagorica acroasi de viro bono:

Sit solidum, quodcumque subest, nec inania subtus
Indicet admotus digitis pellentibus ictus. F

D. (*h*) Augustinus; *plaudat nunc organis Maria, & inter veloces articulos tympana puerperæ concrepent*. Tympani sonitum (*i*) Catullus expressit elegantissime, ut omnia.

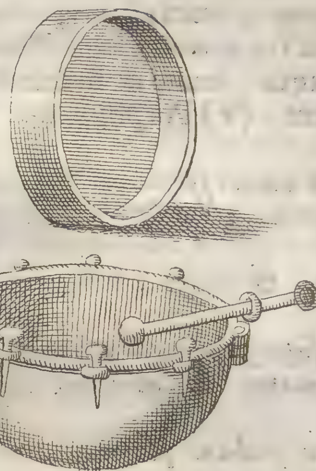
a *lib. 9. cap. 35.* b *Lib. 3. Orig. cap. 21.* c *loco cit.* d *lib. 3. Fab.* e *lib. 4. Met.* f *De Aty.* g *Augusto c. 68.* h *Serm. 18. de Sanctis.* i *loco cit.*

Ubi cymbalum sonat vox, ubi tympana reboant,

&

Leve tympanum remugit, cava cymbala recrepant.

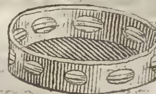
Porro forma tympani hæc fuit, quam exhibemus,



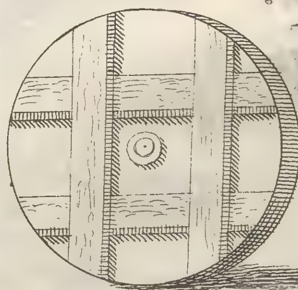
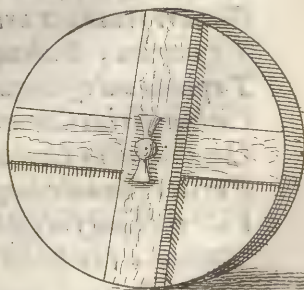
prima facie cribrum referens: ut non immerito legamus in judicio coci, & pistoris

Tympana habet Cybele: sunt & mihi tympana cribri.

Est vero notandum, organum illud, cujus orbis bracteolis, & orbiculis insignitur; a nostratibus



cymbalum vocari eadem prope licentia, qua ANT. (*a*) AUGUSTINUS tympanum crotali nomine, & (*b*) VINC. CARTARIUS sistrum cymbali appellatione designarunt. Apud (*c*) Virgilium autem quæ essent *tympana* plaustrorum (ut & hoc obiter tangamus) inepte declaravit Servius, sive alius quispiam Servii nomine. Egregie Jun. Philargyrius, rotas ex solidis tabulis factas interpretatur, cujusmodi Romæ visuntur in antiquis monumentis, quæ (*d*) alii ante nos delineanda curarunt. Tympana

pulsabant TYMPANISTRIÆ. Sidonius de cœna Theodorici: *sane intromittuntur, quamquam raro, inter cœnandum mimici sales, ita ut nullus conviva mordacis linguæ felle feriatur: sic tamen, quod illic nec organa hydraulica sonant, nec sub Phonasco vocalium concentus meditatum acroama simul intonat, nullus ibi lyristes, choraules, mesochorus, tympanistria, psaltria canit*. Meminit, & regius (*e*) Psal-

a *Dial. 2. & 5.* b *in imag.* c *lib. 2. Georg.* d *Lucas Pætus.* e *Psal. 67.*

tes juvencularum tympanistriarum, & D. (*a*) Augustinus. At quando toti nunc in his sumus, scribamus & de organo aliqua, lucem Chrysologo & Sidonio allatura. Organum *vocabulum est generale vasorum omnium musicorum*, inquit (*b*) Isidorus, *hoc autem, cui folles adhibentur, alio Græci nomine appellant; ut autem organum dicatur, magis ea vulgaris est consuetudo Græcorum*. Et ad hanc Isidori regulam *organicos* vocat cytharœdos (*c*) Lucretius; *organa* cytharas (*d*) Juvenalis. Antiqui autem organa sua quandoque follibus, quandoque animabant aqua, immo & hydraulica ipsa follibus non caruerunt. (*e*) Porphyrius:

Hæc erit in varios species aptissima cantus,
Perque modos gradibus surget fœcunda sonoris,
Ære cavo, & tereti, calamis crescentibus aucta.
Quis bene suppositis quadratis ordine plectris
Artificis manus in numeros claudit, aperitque,
Spiramenta probans placidis bene consona rithmis,
Sub quibus unda latens properantibus incita ventis,
Quos vicibus crebris juvenum labor haud sibi discors.
Hinc atque hinc animæque agitant.

Hæc qui tractabat, HYDRAULES, & ORGANARIUS dicebatur. Spiritalia sane nostra, & pneumatica ideo videntur prævaluisse, quod aquariorum organorum non esset facilis ratio, ut inquit (*f*) Vitruvius. Incertus quidam (*g*) auctor in annales Gallicos retulit, anno Domini DCCCXXVI. Georgium quendam presbyterum de Venetia organum hydraulicum Aquisgrani fecisse: quod argumento sit, aut desiisse prorsus jam tum, aut minus fuisse in usu. Nos hujus generis organum Romæ vidimus, in Quirinali in hortis Pontificiis, audivimusque non sine comitum admiratione, cum musicos modos variaret, nemine plectra manu tangente. Recipiebat vero sese domum a cœna luxuriosissimus Imperator (*h*) Gallienus ad organum, cum ad tibicinem processisset. Ceterum (*i*) Sidonius nonnulla, quæ nos recensuimus, ita expressit:

Juvat & vago rotata
Dare fracta membra ludo:
Simulare vel trementes
Pede, veste, voce Bacchas.
Bimari remittat urbe
Thymelen, Palenque doctas
Tepidas ad officinas
Citharistrias Corinthus:
Digiti quibus canentes
Pariter sonante lingua
Vice pectinis fatigent
Animata fila pulsu.
Date & æra fistulata
Satyris amica nudis.
Date ravulos choraulas,
Quibus antra per palati
Crepulis reflanda buccis,
Gemit aura tibialis.

Symphoniaci autem (ne nimis diu exorbitemus) aliquando fuerunt, & alii de triclinio servi. Apud Petronium siquidem, *pueri ad pedes, & pocillator cantant, in ipso, quo fungebantur, munere, paronychia tollendi, & vinum ministrandi*. Immo &, quod ex eodem Petronio discimus, ministeria in triclinio singula ad symphoniam exequi mos fuit. Ita Trimalcio *ad symphoniam illatus in convivium est, Diribitores symphonia strepente paleam scrutantur, Gustatoria a choro cantante rapiuntur, ad symphoniam tripudiantes superiorem partem repositorii auferunt, Scissor demum, ad symphoniam gesticulatus, obsonium lacerat*: quod & (*a*) Juvenalis cum stomacho animadvertit. Immo & Pacuvius nescio quis apud (*b*) Senecam ad symphoniam in cubiculum referebatur a cœna quotidie. O Duillios patinarios! At hæc ministeria ideo comparata sunt, ut ne silerent: ceteris indictum eo usque silentium est, ut ne mutire quidem liceret. (*c*) Seneca; *at infelicibus servis movere labra, ne in hoc quidem, ut loquantur, licet: virga murmur omne compescitur, & ne fortuita quidem verberibus excepta sunt; tussis, sternutamenta, singultus; magno malo ulla voce interpellatum silentium luitur; nocte tota jejuni mutique perstant*. Imitatus est Senecam (*d*) Macrobius, qui & hos animos dominorum tyrannicos luculenta oratione proscidit. Idem (*e*) Seneca: *quid flagella media cœna petis, quod servi loquuntur, quod non eodem loco turba concionis est, & silentium solitudinis? in hoc habes aures, ut non nisi modulata tantum, & mollia, & ex dulci tracta, compositaque accipiant?* Et hoc idem apud Persas graves illos, & tetricos notavit (*f*) Ammianus. At hæc aurium oblectatio ferri poterat. Illa oculorum digna utique fuit censoria nota, ut nudis puellis ministrantibus cœnaretur; more forsan a Tuscis petito, quibus id impingit (*g*) Timæus in I. Historiarum. Par improbitas excogitavit puellarum Gaditanarum saltationem, & cantum. (*h*) Juvenalis:

Forsitan expectes, ut Gaditana canoro
Incipiant prurire choro, plausuque probatæ
Ad terram tremulo descendant clune puellæ.

Ubi vetus interpres *Lyristrias*, & *Pantomimas* interpretatur. Nec alio respexit (*i*) Quintilianus; *omne convivium obscœnis canticis strepit, pudenda dictu spectantur*. Et hujus sane luxus vestigium extat apud scriptorem (*k*) Madaurensem, qui in convivio Byrrhenæ, *puellas scitule ministrantes* recensuit. Hæc omnia calentis in triclinio nequitiæ irritamenta, sustulit optimus Imperator Theodosius, ut Christianum decebat. (*l*) Paulus Diaconus testatur: *illa tamen, quibus Trajanus adspersus est, vinolentiam scilicet, & cupidinem triumphandi, usque adeo detestabatur, ut bella non moverit, sed invenerit, probibueritque lege ministeria lasciva, psaltriasque comessationibus adbiberi*. Extat (*m*) lex hodieque, & tangit (*n*) Macrobius: *dic enim, Hore, qui antiquitatem nobis objicis, ante cujus triclinium modo saltatricem, vel saltatorem te vidisse meministi?* Excisa tamen utcumque luxuria, per vices pullulare non desiit. (*o*) Petrus Chrysologus, qui Marciano Imperatore claruit, convivia sui temporis objurgans hæc habet: *luxus absistat, fugetur effusio, saltatricum pestis, lenocinia cantorum, voluptatum fomenta, ventris onera, naufragia mentium, cum Herodiadis convi-*

a *Serm. cit.* b *lib. 3. Orig. c.* 20. c *lib. 2. & 5.* d *Sat.* 6. e *in panegyr. dicto Constantino Aug.* f *lib.* 10. *c.* 13. g *Collection. Pithœi.* h *Capitolinus.* i *Lib. 9 ep.* 13.

a *Sat.* 5. b *Epist.* 12. c *Epist.* 47. d *lib.* 1. *Satur. c.* 11. e *lib. 3. de ira. cap.* 33. f *Lib.* 23. g *Athenæus lib.* 4. h *Sat.* 11. *vers.* 162. i *Lib.* 1. *cap.* 2. k *Lib.* 2. l *lib.* 12. *de gest. Rom.* m *L.* 7. *lib.* 5. *Tit.* 10. *Cod. Th.* n *lib.* 3. *Saturn. cap.* 10 o *Serm.* 127.

conviviis abscindantur. Has autem fœdas atque inquinatas voluptates quantopere amplecterentur apud antiquos nonnulli, nemo est qui nesciat. Illi ipsi, qui cohibere debuissent, invitabant palam magisteriis & præceptionibus. Gravis alioqui & nobilis rei medicæ auctor, ut ætatis vergentis inclinationi occurreret, admonuit, (*a*) *puellarum speciosarum vel puerorum similiter, servitium procurandum esse, utendum præterea lectionibus animum ad delicias pertrahentibus, ut sunt Amphipolitæ Philippi & Herodiani; aut certe Syri Jamblici, vel ceterorum suaviter amatorias fabulas describentium*. O luem morum! COMOEDI sane & histriones, archimimi, & pantomimi familiares in convivium inducti frequenter sunt; & hoc jam inde ab Asiatica illa præda, quæ Romanam frugalitatem afflixit, seu verius perdidit. (*b*) Livius noster: *Luxuriæ enim peregrinæ origo ab exercitu Asiatico invecta in urbem est. ii primum lectos æratos, vestem stragulam preciosam, plagulas, & alia textilia, & quæ tum magnificæ suppellectilis habebantur, monopodia, & abacos Romam advexerunt: tunc psaltriæ, sambucistriæque, & convivalia ludionum oblectamenta addita epulis*.



D. (*a*) Augustinus in eandem sententiam: *tunc enim primum lecti ærati, preciosa stragula visa perhibentur. tunc inductæ in convivia psaltriæ, & alia licentiosa nequitia*. Notat de luxu Metelli (*b*) Sallustius, *ad cænam invitato, exornatas fuisse ædes per aulæa, & signa, scenasque, ad ostentationem histrionum fabricatas*. Marius apud (*c*) eundem: *sordidum me, & incultis moribus ajunt, quia parum scite convivium exorno, neque histrionem ullum, neque pluris precii coquum, quam villicum habeo*. (*d*) Plinius junior: *frequenter Comœdis cœna distinguitur, ut voluptates quoque studiis condiantur*. Pantomimorum artem delineabit nobis vetus (*e*) Poeta:

Nam cum grata chorus diffundit cantica, dulcis
Quæ resonat cantor motibus ipse probat.
Pugnat, ludit, amat, bacchatur, vertitur, adstat,
Inlustrat verum, cuncta decore replet.
Tot linguæ, quot membra viro. mirabilis ars est,
Quæ facit articulos ore silente loqui.

Est autem apud ALOYS. CORRADINUM sigillum æreum vetustissimum, quod personatum quendam ex hoc grege referat; cujus hic nos typum dabimus, & his usui futurum, quæ diximus, & carminibus (*f*) Juvenalis,

—— ipsa dierum
Festorum herboso colitur si quando theatro
Majestas, tandemque redit ad pulpita notum
Exodium, cum personæ pallentis hiatum
In gremio matris formidat rusticus infans.

Verum ulterius etiam progrediente luxu, quam ut his finibus concluderetur, MORIONES etiam, ut ut deformes & monstrosi, in convivium animi gratia recepti sunt. (*g*) Martialis:

Opimianum morionibus nectar
Chrystallinisque murrhinisque propinat.



a *Theodorus Priscianus lib.* 2. *c.* 11.
b *Lib.* 39.

a *li.3.de Civit.Dei c.21.* b *lib.2.Histor.* c *in Jugurth.* d *l.3. ep.1.* e *edidit.P.Pithœus.* f *Sat.3.vers.172.* g *Lib.3.epigr.82.*

horum formam, & elegantiam tangit (*a*) idem auctor:

Hunc vero acuto capite, & auribus longis,
Quæ sic moventur, ut solent asellorum,
Quis Morionis filium neget Gyrthæ?

stuporem vero, cujus gratia inter cetera comparabantur, (*b*) idem notavit:

MORIO.

Non mendax stupor est, nec fingitur arte dolosa.
Quisquis plus justo non sapit, ille sapit.

Ita ut beatulis hisce nostris pareat non scripsisse (*c*) Ulpianum: *fatuum, vel morionem vitiosum videri.* Hic erat nimirum luxus eruditus, nihil amœnum & molle arbitrari, nisi quod novitas, & recte sentientium contemptus viris perditis commendarent. (*d*) Plutarchus sane testatur, fuisse Romæ quosdam monstrorum conquisitores, qui venalium formositatem odio habentes, forum morionum frequentarent: hi sunt (ni fallor) γελωτοποιοί, quos (*e*) Lucianus commemorat, e quorum numero delineat; nescio quem deformem, deraso capite, pauculos capillos in vertice gestantem, eosque in cristam conformatos. (*f*) Seneca: *Harpasten uxoris meæ fatuam, scis hereditarium onus in domo mea remansisse: ipse enim aversissimus ab istis prodigiis sum: si quando fatuo delectari volo, non est mihi longe quærendus: me rideo.* (*g*) Plinius junior: *accepi tuas literas, quibus quereris tædio tibi fuisse, quamvis lautissimam cœnam, quia scurræ, cinædi, moriones mensis inerrabant.* NANI quidem & NANÆ Sybaritarum deliciæ, morionibus collati, nescio quid Veneris habuerunt. (*h*) Suetonius: *Annalibus suis vir consularis inseruit, frequenti quondam convivio, cui & ipse affuerit, interrogatum eum subito & clare a quodam nano adstante mensæ inter copreas, cur Paconius majestatis reus tam diu viveret.* (*i*) Lampridius: *Nanos & nanas, & moriones, & vocales exoletos, & omnia acroamata, & pantomimos populo donavit.* Hæc autem fuerant Elagabali ministeria, quæ Imperator Alexander aversabatur, ad (*k*) Augusti fortasse æmulationem, qui *pumilos, atque distortos, & omnes generis ejusdem, ut ludibria naturæ malique ominis abhorrebat.* SCURRÆ autem & ipsi mensis adstabant, convivas dicteriis ad hilaritatem provocaturi. Plinius objurgans tædium amici, qui in propudiosum illud, cujus nuper meminimus, convivium impegerat, retuleratque domum pro apophoretis nauseam & stomachum: *vis tu remittere aliquid ex nugis? equidem nihil tale habeo, habentes tamen fero. cur ego non habeo? quia nequaquam me ut inexpectatum festivumque delectat, si quid molle a cinædo, petulans a scurra, stultum a morione profertur.* Idem in Panegyrico: *neque enim aut peregrinæ superstitionis mysteria, aut obscœna petulantia mensis Principis oberrat, sed benigna invitatio, & liberales joci, & studiorum honor.* Inter hos nobilis fuit Sarmentus ille, cujus velitationes cum Cicerro commemorat (*l*) Horatius: de quo etiam (*m*) Juvenalis;

Si potes illa pati, quæ nec Sarmentus iniquas

A *Cæsaris ad mensas, nec vilis Gabba tulisset.*

ubi glossator antiquus notat, Sarmentum forma & urbanitate demeruisse sibi plurimos. Augusto sane olim placuerat lepore & festivitate, ut notat (*a*) Plutarchus, qui etiam tradit hujusmodi pueris Romanos DELICIORUM nomen imposuisse, & quidem illi pueros urbanos, & procaces, delicias, & delicia appellabant, ut (*b*) Statius:

Non ego mercatus Pharia de puppe loquaces
Delicias, doctumve sui convicia Nili
B *Infantem, linguaque simul, salibusque protervum*
Dilexi. ——

quod & ad passerem transtulit (*c*) Catullus, & ad columbam (*d*) Martialis. Honestarunt tamen etiam hac appellatione flagitiosam illam, & nefariam impudicitiam, quæ virilem olim sexum turpissime infecerat: testis (*e*) Prudentius;

Quid loquar Antinoum cœlesti in sede locatum?
Illum delicias nunc divi Principis, illum
Purpureo in gremio spoliatum sorte virili?

C At Græci in asotia & nequitia naviter elegantes, in tricliniis, ut testatur (*f*) Vitruvius, *ludiorum operis* locum apparabant, a quibus & hunc morem arripuisse Romanos (ut alia etiam multa) diximus nuper. Et eo sane alludit (*g*) Seneca: *vides hos eosdem e lectis suis spectantes popinam suam, aures vocum sono, SPECTACULIS oculos, saporibus palatum delectantes? mollibus lenibusque fomentis totum lacessitur eorum corpus, & ne nares interim cessent, ODORIBUS variis inficitur locus ipse, in quo luxuriæ parentatur.* (*h*) Silius Italicus;

D

Nec luxus ullus, mersæque libidine vitæ
Campanis modus: accumulant, variasque per artes
Scenarum, certant epulas distinguere ludo.

(*i*) Alcimus Avitus, ad suffimentorum, quod diximus, ministerium respiciens,

Vivida quin etiam miscebant Cynnama talli:
Et suffita domus pingui fragrabat amomo.

(*k*) Sidonius:

E

Manus uncta succo amomi
Domet hispidos capillos:
Arabumque messe pinguis
Petat alta tecta fumus.

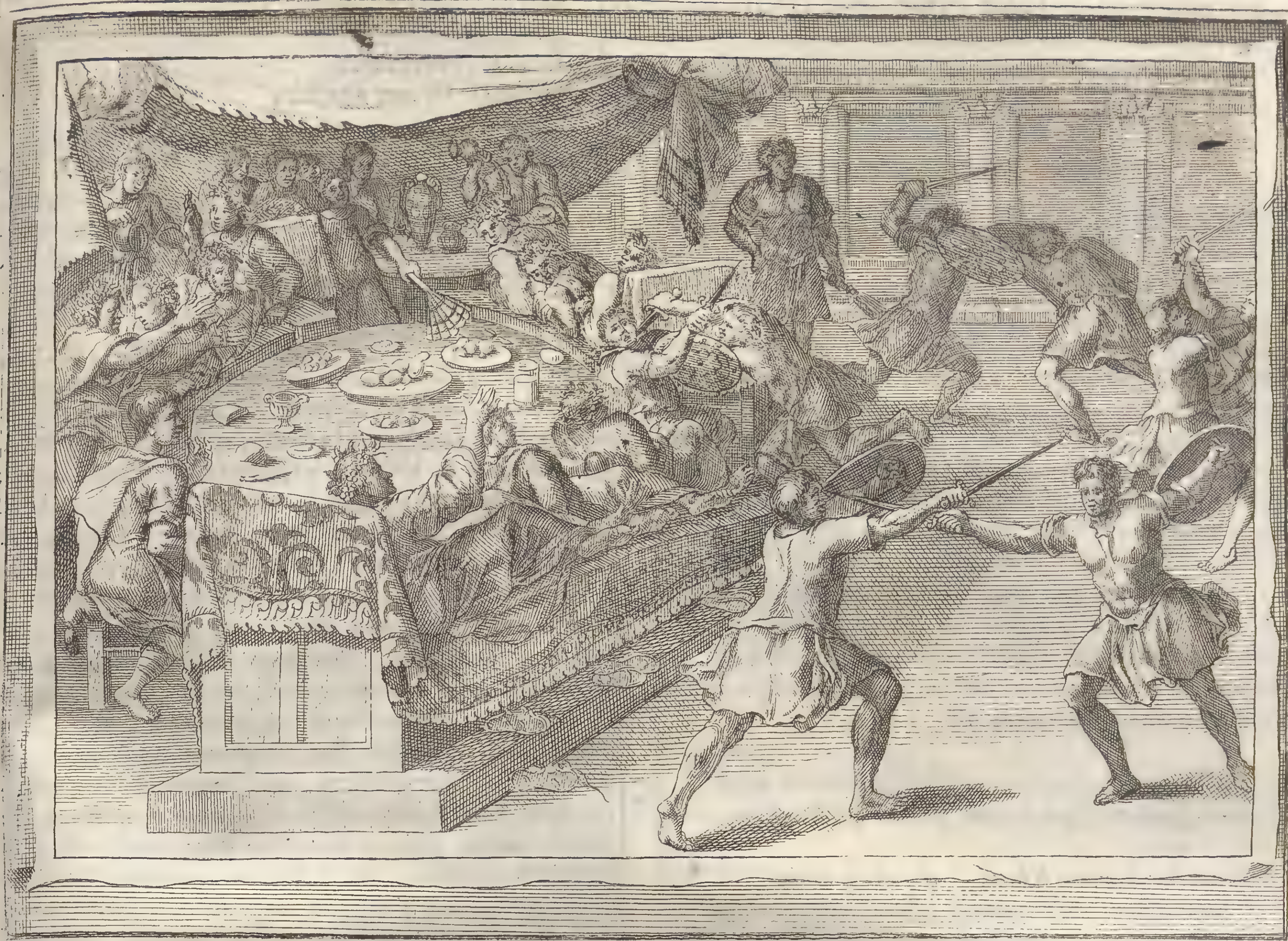
GLADIATORES postremo (quod animus meminisse horret) in convivium recepti sunt a quibusdam, adeo familiariter, ut non possim non mirari præposterum philosophi (*l*) hominis consilium, qui non has tragicas cœnas, sed Ænianum in convivio improbavit ludicram pugnam. (*m*) Silius Campanis tribuit

F

Quin etiam exhilarare viris convivia cæde
Mos olim, & miscere epulis spectacula dira
Certantum ferro sæpe, & super ipsa cadentum
Pocula, respersis non parco sanguine mensis.

a *lib.* 6. 39. b *lib.* 14.210. c *Leg.* 4. *ædil. Ed.* d *De curiosit.* e *in convivio.* f *Epist.* 50. g *lib.* 9. *ep.* 17. h *Tiberio c.* 61. i *Alex. Sever.* k *Sueton. Aug. c.* 83. l *lib.* 1. *Sat.* 5. m *Sat.* 5. *v.* 4.

a *M. Antonio.* b *lib.* 5. *Sylv.* c *Carm.* 2. d *Lib.* 1. 7. e *lib.* 1. *adv. Sym.* f *lib.* 6. *c.* 10. g *de beata vita cap.* 11. h *Lib.* 11. i *lib.* 3. *cap.* 10. k *lib.* 9. *ep.* 13. l *Maximus Tyrius Serm.* 12. *Lib.* 11.



Quam conveniunt hisce cruentis spectaculis illa (*a*) Petri Chrysologi? *in arenam vertitur domus, mensa migrat in caveam, fiunt de pransoribus spectatores, furore mutatur convivium, fit cibus cædes, vinum transit in sanguinem*. Et ut tandem aliquando de triclinio exire incipiamus, dicemus de MEDIASTINO, cujus opera præcipua fuit, in cœnatione scopis mundanda. Viderunt Romæ (*b*) viri docti in pavimento vermiculato hominem cum scopa, & canistro, cum inscriptione.

CORNELIVS. SERVVS. MEDIASTIN.

(*c*) Jurisconsultus SCOPARIUM appellavit, cujus operam tetigerunt (*d*) Horatius & (*e*) Juvenalis; ille:

Vilibus in scopis, in mappis, in scobe, quantus
Consistit sumptus? neglectis, flagitium ingens.

hic:

Hospite venturo cessabit nemo tuorum:
Verre pavimentum, nitidas ostende columnas,
Arida cum tota descendat aranea tela.

nec non & (*f*) Plautus:

Jussin' scelestæ ab janua hoc stercus hinc auferri?
Jussin' columnis dejicier operas aranearum?

Quo pertinent illa (*g*) Ulpiani: *item centones, syphones, funes, perticas quoque & scalas, & phormiones, & spongias, & amas, & scopas contineri, plerique & Pegasus ajunt*. Et: *item perticæ, quibus araneæ deterguntur: item spongiæ, quibus columnæ, pavimenta, podia exterguntur: scalæ quoque quæ ad lacunaria admoventur, instrumenti sunt, quia mundiorem domum reddunt*. Et profecto mediastinus sordidioris operæ videtur semper fuisse, tum in urbana, tum in rustica familia. Huc respexit D. (*h*) Bernardus: *intret ergo domum Salvator, & frequenter visitet eam, quam penitens Lazarus mundat, ornat Martha, & Maria replet internæ dedita contemplationi. Sed forte curiosus quisquam requirat, cur in præsenti Evangelica lectione, nulla prorsus Lazari mentio fiat? arbitror sane, ne id quidem a proposita similitudine dissidere. Virginalem enim domum intelligi volens spiritus, siluit non incongrue pœnitentiam, quæ malum utique comitatur: absit enim, ut proprii quidquam inquinamenti domus hæc aliquando habuisse dicatur, ut in ea proinde* SCOPA *Lazari quæreretur*. Apud Petronium hanc operam navat *Lecticarius*. *qui argentum inter reliqua purgamenta scopis cœpit verrere*. Hujus loci est (*a*) *foramen* illud, *quod in pariete triclinii, proluendi pavimenti causa* excavabatur, quod ad analecta & vina profusa in pavimentum exportanda paratum fuisse conjicio; cui profusioni qua ratione occurrerint Græci, exponit (*b*) Vitruvius: bibulo nimirum pavimento *ex carbonibus, sabulone, calce & favilla mixtis*. Verum non extante foramine, aderant servi, qui sputa detergerent, & reliquias subditi colligerent temulentorum. (*c*) Horatius:

His ubi sublatis, puer alte cinctus, acernam
Gausape purpureo mensam pertersit, & alter
Sublegit quodcumque jaceret inutile, quodque
Posset cœnantes offendere ——

Ad hæc autem & similia scobe utebantur, ut vidimus in carmine Horatiano. (*d*) Juvenalis:

Ergo miser trepidas, ne stercore fœda canino
Atria displiceant oculis venientis amici,
Ne perfusa luto sit porticus: & tamen uno
Semodio scobis hæc emendat servulus unus.

Julius Bassus apud (*e*) Senecam Rhet. *inter temulentas reliquias sumptuosissimæ, cœnæ & fastidiosos sub ebrietate cibos, modo excisum caput humanum fertur: inter purgamenta & jactus cœnantium, & sparsam in convivio scobem, humanus sanguis everritur*. hi fuerunt tricliniares manipuli. Et profecto

b *Serm.* 137. b *F. Ursin.* c *Leg.* 8. *ff. de instru. vel instrum. leg.* d *Lib.* 2. *Sat.* 4. e *Sat.* 14. f *Asinaria. act.* 2. *sc.* 4. g *Leg.* 12. *ff. de instruct. vel instrum. leg.* h *Serm.* 2. *de assumpt.*

a *Leg.* 28. *ff. de servit. præd. urb.* b *Lib.* 7. *cap.* 4. c *Lib.* 2. *Sat.* 8. d *Sat.* 14. *vers.* 64. e *lib.* 9. *controv.*

qui ministeriales hasce copias apud veteres auctores recensuerit, næ ille minus mirabitur, aliquando ministeriorum catervas, turbas aliquando & populos appellari. Donatus ad illa (a) Virgilii,

—— *totidemque pares ætate ministri*,

hic (inquit) *leviter, legentes accipiunt ducentorum descriptionem, in quibus eadem ætas fuit, sed nihil magnum æstimantes, si Regina ad hanc partem officii ducentis ministris utebatur: & revera nihil fuit magnum ad divitias regales, & memorabile, si numeri tantummodo faceret mentionem, taceret de ætate: cum autem hoc ipsum adjecit dicens*, pares ætate, *illic omnibus familiæ copiam, decorem quoque & substantiam demonstravit: in evidenti est enim, quanta servorum reginæ fuerit multitudo, ex qua ducenti pares ætate deligi potuerant, digni qui curarent supradicta:* hæc ille. Jam vero ab hac mente (b) Seneca: *placet cibus, quem nec parent familiæ, nec spectent:* familias vocat coquorum numeros, & servorum tricliniarium turmas, quarum specimen e (c) Lucano petendum est,

Discolor hos sanguis, alios distinxerat ætas.
Hæc Lybicos, pars tam flavos gerit altera crines,
Ut nullas Cæsar Rheni se dicat in arvis
Tam rutilas vidisse comas: pars sanguinis usti
Torta caput, refugosque gerens a fronte capillos,
Nec non infelix ferro mollita juventus,
Atque exsecta virum; stat contra fortior ætas
Vix ulla fuscante tamen lanugine malas.

GERULI etiam illi *sportularum*, non nisi e ministerio videntur fuisse. (d) Juvenalis;

Nonne vides quanto celebretur sportula fumo?
Centum convivæ, sequitur sua quemque culina,
Corbulo vix ferret tot vasa ingentia, tot res
Imposita capiti, quas recto vertice portat
Servulus infelix, & cursu ventilat ignem.

Et hæc focorum migratio erat ab ædibus divitum ad tenuiorum & pauperum domos, qui sportulam officio diurno commeruissent. Illæ autem a culina in triclinium beatorum & divitum, & in ipso etiam triclinio fuerunt, quarum meminerunt (e) Seneca & (f) Martialis. Senecæ hæc sunt; *O infelicem ægrum! quare? quia non vino nivem diluit, quia non rigorem potionis suæ, quam capaci scypho miscuit, renovat fracta insuper glacie: quia non ostrea illi Lucrina in ipsa mensa aperiuntur: quia non circa cœnationem ejus tumultus coquorum est, ipsos cum obsoniis focos transferentium: hoc enim jam luxuria commenta est; ne quis intepescat cibus, ne quid palato jam calloso parum ferveat, cœnam culina prosequitur.* notat easdem Martialis;

Cum mensas habeat fere ducentas,
Pro mensis habet Annius ministros;
Transcurrunt Gabatæ, volantque Lances.
Has vobis epulas habete lauti,
Nos offendimur ambulante cœna.

Ille vero apud (g) Evangelii scriptores, lagenam, seu amphoram aquæ bajulans, hujus agminis portio fuit, velut etiam illi apud (h) Sidonium,

a *lib.* 1. *Æneid. vers.* 709. b *lib.* 1. *tranquill. cap.* 50. c *Lib.* 10. d *Sat.* 3. *vers.* 249. e *Epist.* 78. f *Lib.* 7. 48. g *Lucam, & Marcum.* h *Lib.* 9. *Epist.* 13.

A *Geruli caput plicantes*
Anaglyptico metallo
Epulas superbiores
Humeris ferant onustis.

Notaverunt autem viri eruditi, multos ex hisce ministerialibus copiis, dominorum liberalitate, in jus & potestatem convivarum transivisse, nomine & titulo apophoretorum. Quam sane ob caussam Martialis, libro cui *apophoreta* nomen fecit, videtur inseruisse puellam Gaditanam, morionem, palæstritam, pumilionem, obsonatorem, cocum, & pistorem dulciarium; immo & notarium, qui
B profecto cum temulentia & nequitia convivali quid commune habeat, non capio. Non deerunt, qui referant ad indices ferculorum, quæ apponebantur; affirmante præsertim (a) Ammiano Marcellino; *poscuntur etiam in conviviis* (scribit ille) *aliquoties trutinæ, ut adpositi pisces & volucres ponderentur, & glires, quorum magnitudo sæpius delicata, non sine tædio præsentium, ut antehac inusitata, laudatur adsidue: maxime quum hæc eadem numerantes notarii prope triginta adsistant cum thecis & pugillaribus tabulis, ut deesse solus magister ludi litterarii videretur.* Si
C qui vero minime credent, tot homines uni triclinii ministerio fuisse addictos, quia non possent tot capita unico ædium membro contineri, hi (b) Senecam audiant; *illos* (pueros intellige) *reperti in littore calculi leves, & aliquid habentes varietatis delectant: nos ingentium maculæ columnarum, sive ex Ægyptiis arenis, sive ex Africæ solitudinibus advectæ, porticum aliquam, vel* CAPACEM POPULI COENATIONEM *ferunt.* Ad quam normam idem alibi, ministros appellavit *turbam concionis*. Quæ si vera sunt, ut ego quidem verissima esse arbitror, quid dicemus de Cæsarum tricliniis? D. (c) Hieronymus: *mirum
D dictu est, nutritus in palatio, contubernalis & condiscipulus Augustorum, quorum* MENSÆ MINISTRAT ORBIS, ET TERRÆ AC MARIA SERVIUNT; *inter rerum omnium abundantiam, in primo ætatis flore, tantæ verecundiæ fuit, ut virginalem pudorem vinceret.* Quid autem sit ministrare orbem mensæ Augustorum, ille demum intelliget, quid apud (d) Martialem hæc legerit;

Cui pater ætherius, puer o dulcissime, dicit,
Non ego quod poscis, res negat ipsa tibi.
E *Cæsar habet noster similes tibi mille ministros,*
Tantaque sidereos vix capit aula mares.
At tibi si dederit vultus coma tonsa viriles,
Quis mihi, qui nectar misceat, alter erit?

Valeant hic hyperbolæ; ego enim mille pocillatores intelligo. Neque vero impar fuit ædificium frequentiæ ministrorum. (e) Statius descripsit:

Tectum augustum, ingens, non centum insigne columnis,
Sed quantæ superos, cœlumque Atlante remisso
F *Sustentare queant: stupet hoc vicina Tonantis*
Regia, teque pari lætantur sede locatum
Numina, ne magnum properes ascendere cœlum.
Tanta patet moles, effusæque impetus aulæ,
Liberior campi, multumque amplexus operti.
Æthereo & tantum domino minor, ille Penates
Implet, & ingenti Genio juvat. æmulus illic
Mons Lybs, Iliacusque nitent, & multa Syene,

a *Lib.* 28. b *Epist.* 115. c *ad Salvinam.* d *Lib.* 9. 36. e *lib.* 4. *Sylv.* 11.

Et Chios, & glauca certantia Doride saxa,
Lunaque portandis tantum suffecta columnis.
Longa super species: fessis vix culmina prendas
Visibus, auratique putes laquearia cœli,

de convivio satis dictum est. Nunc percurramus reliqua cultus herilis ministeria. Offerunt autem sese SUPELLECTICARII, qui in veteribus inscriptionibus dicuntur a *supellectili*. Romæ.

NESTOR
C. CAESARIS. SER
GERMANICIANVS
A. SVPELECTI. VIX. A. XL.

Ibidem:

EVMOLPVS CAESARIS
A. SVPPELLECTILE

At in palatio fuit & SVPELLECTICARIVS CASTRENSIS, & DOMVS AVRIF. ut indicant veteres cippi sepulchrales. Et quidem *supellex* (ait (*a*) Pomponius) *est domesticum patrisfamilias instrumentum, quod neque argento, aurove facto, vel vesti adnumeratur*. Quæ tamen magis dicta sunt ad regulam sæculi severioris, quam ad recentioris luxum. (*b*) Seneca: *si desiderabit aureis fulgentem vasis supellectilem, & antiquis nominibus artificum argentum nobile, æs paucorum insania preciosum, & servorum turbam, quæ quamvis magnam domum angustet, jumentorum corpora differta & coacta pinguescere &c.* Supellectili adnumerant Jurisconsulti vasa ænea, qualia erant Corinthia & Deliaca, quæ adservabat e servorum numero quispiam, dictus A CORINTHIS, & CORINTHIARIUS. Romæ:

TI. TALVS. PARATVS. A. CORINTHIS.

&

CALLITYCHAE. ZOILI. CORINTHIAR
AGRIPP.

Item vasa vitrea, escaria & potoria: Item chrystallina & murrhina, fictilia etiam, idque in delicatorum tricliniis. (*c*) Vitruvius: *saporem quoque meliorem ex tubulis esse, quotidianus potest indicare victus, quod omnes extructas cum habeant vasorum argenteorum mensas, tamen propter saporis integritatem, fictilibus utuntur*. Neque vero conducendi erant CÆLATORES, & VASCULARII, cum adessent domestici. (*d*) Juvenalis:

Sit mihi præterea curvus cælator, & alter
Qui multas facies pingat cito ——

Ubi vetus interpres *cælatorem* explicat *servum argentarium, laboriosum, anaglyfarium*. Quæ tamen disparare videtur antiqua inscriptio sepulchralis, quæ Romæ legebatur:

ANTIGONVS. GERMANIC. CAESAR
ARGENTARIVS
VIXIT. AN. XLII.
AMIANTVS. GERMANIC. CAESAR
CAELATOR
FECIT.

Quæ sane faciunt, ut suspicatus aliquando fuerim, illum qui ad statuam (*a*) Augusti adscripsit, tempore proscriptionis,

PATER ARGENTARIVS EGO CORINTHIARIVS

ludere in hac etiam vocis notione voluisse, ut patrem & filium notaret, velut minus ingenuæ conditionis. FABER A CORINTHIS hujus procul dubio classis est, Romæ:

P. LVCRINVS. P. L. THALAMVS
A. CORINTHIS. FABER.

Vestem non curabant supellecticarii, ut apud Pomponium vidimus, sed VESTIARII, quos domo cum omni jure suo, sicut instructa est, legata, cedere legato scripsit (*b*) Julius Paulus. Ab eadem veste VESTIFICI sunt, & VESTISPICI. Vestimenta autem erant tricliniaria, virilia, puerilia, muliebria, communia, familiaria, scenica, & funebria, & alia, de quibus alii; huc pertinent veteres tituli.

T. STATILIVS
MALCHIO
AD VESTEM.

&

BYRAE. CANACIANAE. LIVIAE.
AVG. SER. A. VESTE. MAGN. &c.

Item:

ARION. CAESARIS. N. A. VES
TE. MATVTINA

OSSA

VIBIAE SVCCESSAE. LIVIAE. AVG. SER.
AB. ARGENTO. POTORIO. ITEM. A VESTE.
L. VIBIVS; & rel.

nec non

DIS MANIBVS
COELIAE. DYNATE
M. VLPIVS. AVG. LIB.
VALENS. A. VESTE. IMP.
PRIVATA &c.

ut etiam

DIS MANIBVS
VENVLEIA. CLEOPATRA
FECIT. SIBI. ET
RHODANO. CAESARIS. VERNAE
A. VESTE REGIA

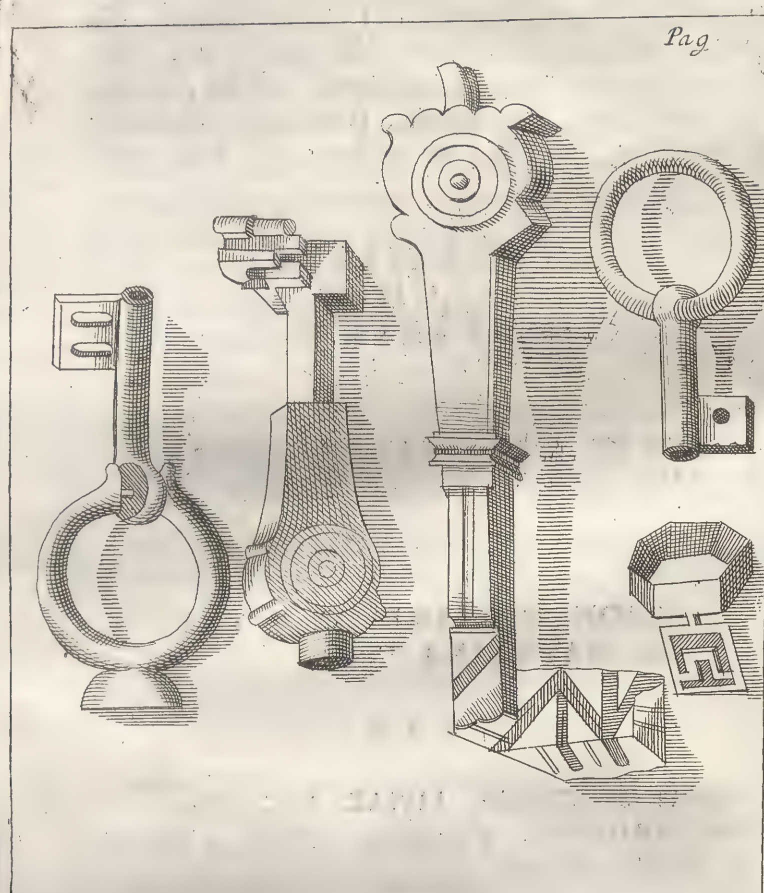
Veluti & A VESTE GRÆCULA, & A VESTE SCÆNICA. Et hæc demum stativa erant VESTITORUM antiquum elogium.

PHEDIMO. VESTITORI
AVG.

Et hos, vel non valde dissimiles, (*c*) alloquitur pater filii prodigi: ἐξενέγκατε τὴν ςολὴν τὴν πρώτην, καὶ ἐνδύσατε αὐτὸν, &c. At quia hæc omnia seris, arculis, & clavibus cohibere consueverant, ideo clavium speciem hic damus expressam videlicet ex antiquis aliquot, quæ apud nos sunt.

a *Leg.* 1. *ff. de supellect. leg.* b *Ad Helviam cap.* 11. c *lib.* 8. *cap.* 7. *in fine.* d *Sat.* 9. 145.

a *Suetonius Aug. c.* 70. *qui tamen valide repugnat.* b *lib.* 3. *Sent. tit.* 7. c *Lucæ* 15.



Illarum custodia penes servos frequenter fuit: quam ob rem (*a*) Martialis Euclidem notavit:

Equiti superbo, nobili, locupleti,
Cecidit repente magna de sinu clavis.

quod ipse sibi dominus esset, & familia. (*b*) Seneca: *quid enim est cur tussis alicujus, aut sternutamentum, aut musca parum curiose fugata, nos in rabiem agat, aut versus calix, aut clavis negligentis servi manibus elapsa?* Janitores ipsi non fuerunt sine clavibus: & confirmat (*c*) Apulejanius ille Myrmex, qui nocturnas tenebras causabatur sibi obsistere, quin clavem curiose absconditam reperiret. (*d*) Petrus Chrysologus: *audistis hodie fratres, quemadmodum dum seclusit alios, seipsum janitor invidiosus exclusit: væ vobis, inquit, legis peritis, quia tulistis clavem scientiæ: ipsi non introistis, & eos qui introibant prohibuistis.* A quo gestandarum clavium munere, carcerum janitores *clavicularii* appellabantur, ut animadvertit (*e*) CUJACIUS: & sane illas grandiores, quarum typum dedimus, vindicabant sibi janitores, supellecticarii, cellarii, arcarii, & alii non pauci. Domini vero, si qui erant qui literis operam darent, illi mancipia erudita habebant, quibus ad studia uterentur; hoc nos agmen servilis eruditionis diducemus, & exordiemur ab illis, qui BIBLIOTHECIS præerant. Instruebantur enim & apud privatos bibliothecæ. (*f*) Seneca: *quid habes cur minus ignoscas nomen marmore atque ebore captanti, quam opera conquirenti aut ignotorum auctorum, aut improbatorum, & inter tot millia librorum oscitanti, cui voluminum suorum frontes maxime placent tituli que? apud desidiosissimos ergo videbis quidquid orationum, historiarumque est, & tecto tenus extructa loculamenta: jam enim inter balnearia & thermas, bibliotheca quoque ut necessarium domus ornamentum expolitur.* hujusmodi servum, ut sibi restituendum curet, petit a Sulpitio (*g*) Cicero: *Dionysius servus meus, qui meam bibliothecam multorum nummorum tractavit, cum multos libros surripuisset, nec se impune laturum putaret, aufugit.* Apud Imperatores erant non pauci, quibus hoc munus incumberet: cum hæc ordinandarum, & publicandarum bibliothecarum cura, non omnino videretur imperii majestatem dedecere. In veteribus elogiis legebantur olim C. IVLIVS C. L. PHRONYMVS. A. BIBLIOTHECA. GRAECA. C. IVLIVS. FALYX. A. BIBLIOTHECA GRAECA PALAT. TI. CLAVDIVS. AVG. L. HYMENAEVS. MEDICVS. A. BIBLIOTHECIS. L. VIBIVS. AVG. SER. PAMPHILVS. SCRIBA. LIB. ET. A. BIBLIOTHECA. LATINA. APOLLINIS. Et hi omnes videntur fuisse e domo Cæsarum, apud quos liberti etiam A STUDIIS in precio fuerunt, (*a*) Suetonius; *ac super hos Polybium a studiis, qui sæpe inter duos consules ambulabat.* Eodem munere functus apud eundem Claudium est Lemnus nescio quis, cujus mentio extat in veteri inscriptione,

TI. CLAVDIVS
LEMNVS
DIVI CLAVDII
AVGVSTI. LIB
A STVDIIS

Et hujusmodi servos in privatorum familiis fuisse statuamus necesse est. Huic studiosorum cohorti adscribemus & ANAGNOSTEN. (*b*) Vatinius: *dicitur mihi tuus servus Anagnostes fugitivus, cum Vardæis esse.* Plinius (*c*): *Encolpus quidem lector, ille seria nostra, ille deliciæ, exasperatis faucibus pulvere, sanguinem rejecit.* Sequentur excipientes dictata dominorum, vel aliud quidpiam scribentes AMANUENSES, & A MANU. (*d*) Suetonius: *Thallo a manu, quod pro epistola prodita denarios quingentos accepisset, crura effregit.* (*e*) hi fuerunt preciosi, & excepti, etiam quando servorum numerus dominis indicebatur. SCRIPTORES appellavit (*f*) Cicero. Eandem operam navabant NOTARII, & NOTARIÆ, quorum commendatio in velocitate excipiendi fuit. (*g*) Manilius:

Hic & Scriptor erit velox, cui littera verbum est,
Quique notis linguam superet, versumque loquentis
Excipiens, longas nova per compendia voces.

(*h*) Seneca: *quid verborum notas, quibus quamvis citata excipitur oratio, & celeritatem linguæ manus sequitur? vilissimorum mancipiorum ista commenta sunt.* Quæ Senecæ verba impetunt dictum (*i*) Isidori, qui asserit, Senecam contracto omnium, digestoque, & aucto numero opus effecisse in quinque millia notarum. D. (*k*) Hieronymus: *jam de misso synthemate equus publicus sternebatur, & nobilem juvenem punicea indutum tunica baltheus ambiebat, & tamen ille, apposito notario, cogebat loqui, quæ velociter edita, velox consequeretur manus, & linguæ celeritatem penderent signa verborum.* Notarius tamen quandoque pro amanuensi sumitur. (*l*) Plinius, *Notarium voco, & die admisso, quæ formaveram dicto, abit, rursusque revocatur, rursusque remittitur.* D. (*m*) Gregorius: *tunc vir Dei accersito notario dictavit, dicens, Sabinus Domini JESU Christi servus commonitorium Pado.* Alii ab

a *Lib.* 5. 35. b *lib.* 2. *de ira cap.* 25. *Artemidorus lib.* 3. *Onirocr. cap.* 54. c *lib.* 9. *Met.* d *Serm.* 172. e *lib.* 10. *cod. Tit.* 65. f *De Tranquill. cap.* 9. g *lib.* 13. *fam. epist.* 77.

a *Sueton. Claudio c.* 28. b *lib.* 1. *famil.* c *Lib.* 8. *epist.* 1. d *Augusto c.* 67. e *Sueton. Nerone cap.* 46. f *lib.* 1. *de Oratore, & in Bruto.* g *Lib.* 4. *vers.* 197. h *Epist.* 90. i *lib.* 1. *Origin. cap.* 21. k *ad Julianum.* l *lib.* 9. *epist.* 36. m *Dialog. lib.*

his NOTARII PRINCIPIS, quorum meminit (*a*) Cassiodorus: erant enim principi a secretis, ut olim (*b*) Scribæ apud Græcos. Notariorum erant thecæ, quibus includebantur styli & pugillaria. (*c*) Ammianus: *maxime cum hæc eadem numerantes, notarii prope* XXX. *adsistant cum thecis & pugillaribus tabulis*. Pugillarium vero * forma fuit oblonga, & quadrata, eminenti quadam margine circumcirca conclusa, ut vidimus Romæ in



veteri arca sepulchrali in hortis Cyriaci Matthæii. Materies frequenter fuit e citro, buxo, acere, e-

a *Lib.* 6. 16. b *Cornelius Nepos. in Eumene*. c *Lib.* 28.

* *Pugillares tabulæ primum* (inquit Alexander Wilthemius in commentario ad diptychon Leodiense) *nec majores, quam quas pugillo contineres, duabus paginis, aut ternis, aut quinis constabant, unde duplices triplices quincuplices appellatæ. Græci δίπτιχα, τρίπτυχα, πεντάπτυχα dixere. Quin & polyptycha fuisse, disputatum a Cujacio, Observat. lib.* IV. *cap.* XXVII. *Materia diptychorum non una, vilior, buxus: pretiosior, citrus, ebur. Diptychis porro illita cera, stylo exarabatur. Non solebant autem magni momenti scripta iis mandari, sed res, quæ haberent usum familiarem, & pene quotidianum, cujusmodi erant epistolia, magistratuum adnuntiationes, & id genus alia. Et hæc ferme fuit priscorum pugillarium seu diptychorum ratio. Postea accessit eorum magnitudini ut nonnulla pugillum multo excederent. Usus etiam in republica Christiana augmentum accepit. Fuit enim celeberrimum id diptychorum genus, quo nomina Episcoporum, qui recte munus suum administrassent, continebantur; & si quando contigeret in diptycha referri Episcopos qui minime mererentur, eradebantur eorum nomina; quibus de rebus fuere olim acerrimæ contentiones. Inscribebantur etiam diptychis nomina Imperatorum, eorumque qui locis Deo dedicatis dona tulissent, tum virorum, tum mulierum; ac tandem Synodorum vocabula; quæ omnia cum Episcoporum nominibus sub sacrificium recitabantur.* Hactenus Wilthemius, aggrediens interpretationem præstantissimi illius diptychi quod in Ecclesia D. LAMBERTI Leodiensis asservatur, cujus effigiem libello huic nostro inserere animus erat, nisi magnitudo figuræ cœptis obstitisset. Placuit igitur aliam, & quidem illius diptychi ideam substituere, quod in monasterio Compendiensi custoditur, & a Sirmondo in notis ad Sidonium repræsentatum est. Cui, ne quid deesset, appingi curavimus *thecam*, pugillaribus asservandis dicatam, & ab Andrea a Tornaco feliciter hac forma expressam. Reliqua apud Wilthemium invenies.

A bore, membranis; quibus omnibus ceram coloratam superinducebant. (*a*) Ovidius,

Ite hinc difficiles, funebria ligna, tabellæ,
Tuque negaturis cera referta notis,
Quam puto de longæ collectam flore cicutæ,
Melle sub infami Corsica misit apis.
At, tanquam minio, penitus medicata rubebas,
Ille color vere sanguinolentus erat.

(*b*) Althelmus in ænigmate de pugillaribus,

Melligeris apibus mea prima processit origo,
Sed pars exterior crescebat cetera silvis;
B *Calceamenta mihi tradebant tergora dura.*
Nunc ferri stimulus faciem proscindit amœnam.
Flexibus, & sulcis obliquat ad instar aratri.

Tabellæ idem significaverunt, quoniam pugillar ut plurimum ligneum erat. (*c*) Prudentius in hymno de Cassiano martyre, in quo antiqua scribendi ratio ad amussim explicatur.

Conjiciunt alii lapides, inque ora tabellas
Frangunt, relisa fronte lignum dissilit:
Buxa crepant cerata, genis impacta cruentis,
Rubetque ab ictu curva tumens pagina.

C Calami vicem in his gessit graphium, sive stylus; tum e ferro, tum ex ære, ejus plane formæ, quam hic nos damus, illustraturæ dubio procul Symposii & Althelmi ænigmata, necnon & subscripta Prudentii carmina. Minusculum illud apud me est, majus illud alterum apud ALOYS. CORRADINUM. (*d*) Symposius:



GRAPHIUM.

D *De summo planus, sed non ego planus in imo,*
Versor utrimque manu, diverso & munere fungor:
Altera pars revocat, quidquid pars altera fecit.

(*e*) Althelmus in ænigmate, cui titulum præfixit de elementis;

Nascimur ex ferro, rursus ferro moribundæ,
E *Nec non & volucris penna volitantis ad æthram.*

Prudentius in passione Cassiani:

Inde alii stimulos, & acumina ferrea vibrant,
Qua parte aratis cera sulcis scribitur;
Et qua secti apices abolentur, & æquoris hirti
Rursus nitescens innovatur area.
Hinc foditur Christi confessor, & inde secatur.
Pars viscus intrat molle, pars scindit cutem.

F Symposius expressit sane apte. Acumen enim graphii si in imo digitis complectamur, ut poscit usus, ejusdem planities seu latitudo (ut loquitur Gregorius Turonensis) erit in summo. Althelmus ferrum utrobique appellat, ut vidimus; & ferri stimulum non ineleganter, quia mucrone scribebant, planitie scriptum abradebant. (*f*) Columella:

a *lib.* I. *amor. El.* 12. b *Editus a Delrio in Octastichis, ænigm.* I. c *Peristoph. hymn.* 12. d *ænig.* I. e *in heptastichis.* f *Lib.* 10. *de horto.*

Nomine tum Grajo, ceu littera proxima primæ
Pangitur in cera docti mucrone magistri,
Sic & humo pingui ferratæ cuspidis ictu
Deprimitur, folio viridis, pede candida, Beta.

D. (*a*) Hieronymus: *stultus ego, qui me putaverim hæc absque Philosophis scire non posse, qui meliorem styli partem eam legerim, quæ deleret, quam quæ scriberet*. Recondebatur autem in thecam, quam *graphiarium* appellat (*b*) Martialis, ut innocens haberetur, & asserit præter (*c*) Suetonium (*d*) Gregorius Turonensis. Stylus autem mucronem & aciem graphii unico nomine complectebatur. (*e*) Quintilianus: *cum vero jam ductus sequi cœperit, non inutile erit eas* (literas videlicet) *tabellæ quam optime insculpi, ut per illos velut sulcos ducatur stylus*. Et hinc usurpant non raro scriptores *stylum infigere, stylo appetere, stylum vertere, & stylo depascere*. Fuit autem graphium ad cædem etiam aptum; ita (*f*) *Cæsar Cassii brachium arreptum graphio trajecit*. (*g*) Caligula: *cum discerpi Senatorem concupisset, subornavit, qui ingredientem curiam, repente hostem publicum appellantes, invaderent, graphiisque confossum, lacerandum ceteris traderent*. Populus Romanus, (*h*) *Erixonem equitem Romanum, quia filium flagellis occiderat, in foro graphiis confodit*: & (*i*) *Cassianum martyrem pueri stylis confecerunt*. Fuit autem ferreum vel æreum, ut vidimus; aureum enim, cujus meminit Marcellus medicus, veluti & chrystallina, & onychina pugillaria, extra ordinem fuerunt. LIBRARII, quos nonnulli (*k*) ANTIQUARIOS dicunt, a libris arborum appellati sunt ideo, (*l*) quia in dedolatis e ligno codicillis, aut in corticibus arborum, ante usum cartæ vel membranarum, antiqui scriberent: unde TABELLARII portitores literarum. Extabat in museo Carpensi Romæ antiquus titulus:

IVCVNDVS
DOMITIAE
BIBVLI. LIBRAR.
A. D. MANVM.

Librarii aliquod munus indicat nobis (*m*) Cicero: *& erit gratius si non modo libris tuis, sed etiam in aliorum per librarios tuos Aristophanem reposueris pro Eupoli*. (*n*) Sidonius Appollinaris scribam vocavit, & bibliopolam. (*o*) Cicero filius: *sed peto a te, ut quam celerrime mihi librarius mittatur, maxime quidem Græcus: multum enim mihi eripitur operæ in exscribendis hypomnematis*. Erant in ministerio & LIBRARIÆ. Antiquus lapis:

SEXTIA. XANTA
SCR. LIBRARIA
EM. OL. II.

(*p* Juvenalis:

—— *periit libraria, ponunt*
Cosmetæ tunicas. ——

(*q*) Eusebius diserte scripsit, Origeni ad manum fuisse librarios, una cum puellis, quæ scite & concinne scriberent. Quo fit, ut minus credam A interpreti antiquo Juvenalis, & veteri nescio cui Juris civilis epitomatori, qui pondera hic & libram substituunt. Tetigit hæc eleganter (*a*) Galenus, cujus hæc sunt Latine reddita: *nam quod ad nos attinet, decima fortasse proventuum nostrorum pars impenditur, reliquæ vero partes novem substantiæ ipsi adjiciuntur: attamen video te ne in res quidem egregias insumere quidquam audere, non in coemptionem, comparationemque* LIBRORUM: *non in eos qui* SCRIBANT *exercendos, sive* NOTIS *&* SIGNIS *id faciant ut* CITIUS; *sive exquisitis* B FIGURIS *ut* PULCHRIUS: *sicut ne in eos quidem, qui* EMENDATE RECTEQUE *legant*. Inserviebant librariis GLUTINATORES, conglutinandæ nimirum papyro operam impendentes; legebatur olim Neapoli:

MANNIO STICHIO
TIBERII CAESARIS
GLVTINATORI

in vetere glossario glutinator κολλητὴς est; meminit & (*b*) Cicero: *etiam velim mihi mittas de tuis librariolis duos aliquos, quibus Tyrannio utatur* C *glutinatoribus, ad cetera administris*. Chartæ autem ipsæ papyro & glutino constabant: ideo apud Spartianum Firmus tyrannus jactabat, *exercitum se alere posse papyro & glutino*, quod chartarum quantitatem immensam haberet. Ceterum de charta & glutino late (*c*) Plinius. Neque vero in chartis tantum, sed & in membranis glutinis usus fuit, si antiquo (*d*) Persii glossatori credimus, qui bicolorem membranam ita interpretatur, quod pars altera seu facies membranæ crocea esset, glutinata altera. Libris materiam cortex olim, papyrus, carbasus, ovilla tergora, lintei, plumbum, & alia suppeditarunt, ut cuilibet animadvertere promptum est: iique, quod circum ligneum teretem surculum, vel osseum convolve- D rentur, *volumina* sunt appellati. Surculum ipsum seu surculi capitula, quæ & cornua, umbilicum vocabant. Porro de his, & de universa scribendi ratione, contexuit insignem commentarium VINC. CONTARENUS noster, quem ille non diu patietur a studiosis desiderari. Librariorum administri, quos vocat Cicero, videntur fuisse PUMICATORES, MALLEATORES, ORNATORES. De pumice (*e*) Catullus, (*f*) Tibullus, (*g*) Plinius: de cetero ornatu (*h*) Domitius Ulpianus. At quoniam minium in voluminum quoque scriptura u- E surpabatur, inde nomen factum est servo MINICULATORI. (*i*) Persius:

Excepto si quid Masuri rubrica notavit.

ubi glossæ veteres: *Rubricas vocat minium, quo tituli legum annotabantur*. At ut viventes bibliothecas aliquando aggrediamur, hæc erit statio GRAMMATICORUM, quos (*k*) Cornelius Nepos, & (*l*) Messala Corvinus litteratos & litteratores appellant. Quo videndum an respexerit idem Cornelius, cum in vita Pomponii Attici scribit, in ejusdem familia fuisse pueros litteratissimos. Hu- F jusmodi fuit Mecœnati C. (*m*) Melissus, *Spoleti natus ingenuus, sed ob discordiam parentum expositus, qui cum se gratum & acceptum in modum amici videret, quamquam asserente matre, permansit tamen in statu servitutis, præsentemque conditionem veræ origini anteposuit*. horum æstimationis index erit Daphnis ille, cujus meminerunt

a *ad Domnionem*. b *Lib. 14. epigr. 19.* c *Claudio c. 35.* d *lib. 1. de mirac. D. Martini c. 14.* e *lib. 1. c. 1.* f *Sueton. Cæsare c. 82.* g *Cajo cap. 28.* h *Seneca 1. de Clem. cap. 14.* i *Prudentius loco cit. Turonensis de glor. mart. lib. 1. cap. 43.* k *D. Augusti. serm. 44. de verb. Dom. lib. 2. de stud. lib. ur. Ro. C. Th. D. Hieronym. ad Florent. Isido. lib. 6. Orig.* l *D. Hieronym. ad Nicam.* m *l. 12. ad Atticum.* n *lib. 5. Epist. 15. & 17.* o *ad Tironem.* p *Sat. 6. vers. 475.* q *Eccles. l. 6. cap. 17.*

a *de dignos. & cur. an. morb. c. 9.* b *ad Atticum.* c *l. 13. c. 12.* d *Sat. 3.* e *Epigr. 1.* f *lib. 3. El. 1.* g *l. 36. c. 21.* h *L. L. de Leg. 3.* i *Sat. 5. Leg. ult. ff. de liber. cau. L. 7. ff. de oper. libert.* k l *Suet. de ill. Gramm.* m *Suet. lib. cit.*

nerunt (*a*) Plinius, & (*b*) Suetonius. PÆDAGOGI, MAGISTRI, & PRÆCEPTORES huc referendi ſunt, quorum uſus apprime neceſſarius, C. (*c*) Caſſium induxit ut crederet, *hæredi quandoque remittendam eſſe proprii ſervi manumittendi neceſſitatem*: quod tamen receptum non eſt. Eadem neceſſitate compulſus. (*d*) Auguſtus, cum urbs fame premeretur, ſervorum maximas copias, exceptis medicis, & præceptoribus, trudi urbe præcepit. Pædagogi puerorum & puellarum ductores fuerunt, & doctores. (*e*) Plautus,

Nego tibi hoc annis viginti fuiſſe primis copiæ,
Digitum longe a Pædagogo pedem ut efferres ædibus.

&

Inde de hippodromo, & palæſtra ubi reveniſſes domum,
Cincticulo præcinctus in ſella apud magiſtrum aſſideres,
Tum librum legeres.

Hoc ſibi voluit (*f*) Manilius:

Componet teneros etiam qui nutriat annos,
Et dominum dominus prætexta lege ſequatur.

D. (*g*) Auguſtinus: *cum videamus exempli gratia, & ſine tribulis areas triturari, quamvis adjuvent ſi adſint; & ſine pædagogis poſſe pueros pergere in ſcholam, quamvis ad hoc non ſint inutilia pædagogorum adjumenta*: hujus ſane operæ, pueris & puellis navatæ notitia facit, ut minus miremur, cum apud (*h*) Val. Maximum legimus, *puellæ virginitatem a ſervo pædagogo, Fanio neſcio cui Saturnino proditam*. Fuit autem non raro præpoſtera valde & translatitia parentum cura in pædagogis comparandis (*i*) Ariſtides: *quid autem? nonne nutrices, litteratores, ac pædagogi pueris ita dicunt: oportet te non impleri, & modeſte per vias incedere, ac ſenioribus aſſurgere, & parentes amare, non tumultuari, non alea ludere, non ſi vis, alternare pedes: veruntamen non propterea magni ſe faciunt nutrices, nec philoſophis ſe ſe præferunt: itaque quæcumque maximi eſt precii, duarum eſt fortaſſe vel trium minarum. Pædagogi vero etiam cum barbariæ quadam plerique iſta docent, ac janitores aliquando pro pædagogis, cum artem deſierunt, æquo animo fiunt*: hæc & ſimilia docuerunt pædagogi, *ut* (*k*) *ambulare in via demiſſo capite; uno digito ſalſamentum, duobus tangere piſcem, panem, carnem, ſic ſcabere; ſic veſtem gerere*. Magiſtri pueros & puellas docebant & ipſi. D. Hieronymus: *magiſtrum autem pueri tui, de quo dignatus es ſcribere, quem plagiatorem ejus eſſe non dubium eſt, ſæpe Euagrius presbyter, dum adhuc Antiochiæ eſſem, me præſente corripuit, cui ille reſpondit, ego nihil timeo, dicit ſe a domino ſuo fuiſſe dimiſſum*. Quod ad puellas attinet, extat inſigne teſtimonium (*a*) Juliani Juriſconſulti *is a cognatis & propinquis pupillæ perductus ad magiſtratum, juſſus eſt alimenta pupillæ, & mercedes, ut liberalibus artibus inſtitueretur, præceptoribus dare*. (*m*) Martialis;

Quid tibi nobiſcum eſt ludi ſcelerate magiſter?
Inviſum pueris, virginibuſque caput.

a *lib. 7. c. 39.* b *Lib. cit.* c *Leg. 35. ff. de Fideicomm. libert.* d *Paulus Oroſ. lib. 7. c. 3.* e *Bacchidib. act. 3. ſc. 3.* f *Lib. 5.* g *De geſt. Pelagii. Et hos videtur* Oppianus Epiſcopos *appellare, ſeu inſpectores, lib. 1. & 3. de Piſcat.* h *lib. 6. cap. 1. vide pædagogum cruciarium Calpurnii Flacci.* i *in Platonica 1.* K *Plutarch. virtutem doceri poſſe.* l *L. 4. ff. ubi Pupillus educari deb.* m *lib. 9. 68.*

(*a*) Suetonius: *Q. Cæcilius Epirota, Tuſculi natus, libertus Attici Satrii equitis Romani, ad quem ſunt Ciceronis epiſtolæ, cum filiam patroni nuptam M. Agrippæ doceret, ſuſpectus in ea, & ob hoc remotus, ad Cornelium Fallum ſe contulit*. Neque vero ſervis ipſis defuit magiſter, aut pædagogus familiaris; de illo antiquus cippus Tibure,

D M
TIB. CLAVDIO. AVG. LIB.
HERMETI
M. PVEROR. DOM. AVGVS.

de hoc Romæ,

FLAVI. STEPHANI
PAEDAG. PVEROR.
IMP. TITI
CAESARIS

Pædagogo CAPSARIUM adjungemus ex auctoritate (*b*) Ulpiani: *ſi collactaneus, ſi educator, ſi pædagogus ipſius; ſi nutrix, vel filius filiave alterius eorum, vel alumnus, vel capſarius &c.* (*c*) Juvenalis,

Eloquium, aut famam Demoſthenis, aut Ciceronis
Incipit optare, & totis Quinquatribus optat,
Quiſquis adhuc uno partam colit aſſe Minervam,
Quem ſequitur cuſtos anguſtæ vernula capſæ.

ubi ex vetere Grammatico diſcimus, deſignari puerum adhuc diſcentem, quem arcula ſequatur, in qua codices reponantur. Capſas autem & armaria librorum recenſuit & (*d*) Jul. Paulus. Et hæ pueriles capſæ minuſculæ videntur fuiſſe, utpote ad geſtandum habiles: ideoque anguſtas vocavit Juvenalis, ad earum diſcrimen, quæ majores erant & ſtatariæ, quarum videtur meminiſſe Jul. Paulus. Capſarii vero, qui in balneis veſtimenta accipiebant cuſtodienda, utrum ſervi fuerint an liberi, alii viderint. Et hi fere omnes (uno & altero excepto) ſervi intramurani fuerunt, ut cum Aſconio noſtro dicam. Nunc diſcribemus eos, quibus extra domeſticos parietes utebatur dominus, militares primum, tum alios. ARMIGER ex (*e*) Virgilio & aliis notus ſatis,

—— forma tum vertitur oris
Antiquum in Buten, hic Dardanio Anchiſæ
Armiger ante fuit ——

iſque precioſus, ſi (*f*) Plinio credimus de luſciniis loquenti: *ergo ſervorum illis precia ſunt, & quidem ampliora, quam quibus olim armigeri parabantur*. Et hos heroibus Poetæ attribuunt, quos Reges & olim & hodie, in hac ſaltem parte æmulati ſunt: teſtis eſt antiqua ſcalptura precioſæ illius Sapphiri, cujus typum MARQ. FREHERUS vir eruditiſſimus edidit & illuſtravit. In ea Conſtantinus Imperator aprum venabulo excipit: Armiger autem telum geſtans, feræ impetum formidans, dat ſe in pedes. (*g*) Prudentius de armigero Cæſariano;

Armiger e cuneo puerorum flavicomantum,
Purpurei cuſtos lateris, deprenditur unus.

a *de Ill. Gramm.* b *L. 13. de manum. vind.* c *Sat. 10. verſ. 114.* d *lib. 3. Sent. Tit. 8.* e *lib. 9. Æneid. verſ. 647.* f *lib. 10. cap. 29.* g *in apotheſi. verſ. 563.*

Nec negat, & gemino gemmata hastilia ferro
Projicit, ac signum Christi se ferre fatetur,

(*a*) Martialis;

Splendophorus Lybicas domini petit armiger urbes:
Quæ puero dones tela, Cupido para;
Illa quibus juvenes figis, mollesque puellas;
Sit tamen in tenera levis & hasta manu.
Loricam, clypeumque tibi, galeamque remitto.
&c.

Notavit porro (*b*) Sidonius, Theodoricum regem, *arcum lateri innectere citra gravitatem regiam judicasse, & tradidisse gestandum puero*, hinc armiger in aula Constantinopolitana, qualis describitur a (*c*) Corippo Narses: hinc apud Curopalatam scutarius in eadem aula: & hinc demum in (*d*) Turcica puer ephebus, qui Sultano gerit arcum & sagittas. A qua eadem ratione notat Lampridius, Commodo imperante tres Præfectos Prætorio fuisse, inter quos libertinum, qui A PUGIONE appellatus est. Fuit autem apud Cæsares minister Palatinus, qui arma custodiret; hujusmodi A. quidam VIBIUS. HERMES. IMP. NERONI. A CUSTODIA ARMORUM in veteri monumento legitur. Duces & ipsi, regibus satis impares, armigeris non caruerunt. S. (*e*) Ferrandus in parænetico; *tunc autem dux optimus neminem lædit, si in omni Prætorio illius non audeat aliquis amicus, cliens, medicus, armiger, aut propter officii publici devotionem lateri ducis semper adjunctus, concessa beneficia vendere*. His armigeris affines fuerunt CACULÆ & CALONES, ita dicti auctore Festo, quod fustibus clavisque ligneis armari solerent ad tutelam dominorum. Hic (*a*) Isidorum emendabimus, deformem vitio non suo. *classis* (inquit ille) *dicta est a Græco vocabulo ἀπὸ τῶ κάλων, id est lignis: unde & calones naviculæ, quæ ligna militibus portant.* lego: *unde calones & caculæ, qui ligna militibus portant*. Fuerunt autem hæc ligna fustes, ut diximus, & clavæ: quod enim Euangelistarum interpretes habent, missam fuisse cohortem ad vinciendum JESUM cum gladiis & fustibus, ita vertit (*b*) Iuvencus;



A *Pars strictis gladiis, pars fidens pondere clavæ.*

B Et hi (*c*) CLAVATORES dicti sunt, & (*d*) GALEARII, LIXAS (*e*) Acron Grammaticus perperam servos militum appellat, cum certum sit fuisse liberos homines. (*f*) Val. Maximus: *protinus namque lixas e castris summovit* (Metellus) *cibumque coctum venalem proponi vetuit: in agmine neminem militum ministerio servorum jumentorumque, ut arma sua & alimenta ipsi ferrent, uti passus est*. Lecticarios quoque ideo calones appellavit Seneca, (*Lectica formosis imposita calonibus*) quod

C ligna seu asseres lecticæ portarent. κᾶλον enim *lignum est*, inquiunt Festus & Isidorus. (*g*) Horatius profecto aliquoties hoc nomine servos designat, sed viliores, ut videtur, veluti muliones, & hujusmodi. Et hæc de servis militaribus. Dominum domo egredientem ANTEAMBULONES præcedebant, in eum usum, quem tangit junior (*h*) Plinius: *eques Romanus a servo ejus, ut transitum daret, manu leniter admonitus, convertit se, nec servum, a quo erat tactus, sed ipsum Macedonem tam graviter palma percussit, ut pene concideret*. Nescio quis apud (*i*) Cornificium: *hic inquit habito: perspicit argentum, quod erat expositum,*

D *visit triclinium stratum; probat, accedit servulus, dicit homini clare, dominum jam venturum, si velit exire*. (*k*) Martialis autem scribit, & ad liberos homines pertinuisse hanc operam,

Exigis a nobis operam sine fine togatam:
Non eo, libertum sed tibi mitto meum.
Non est, inquis, idem: multo plus esse probabo.
Vix ego lecticam subsequar, ille feret.
In turbam incideris, cunctos umbone repellet:
&c.

E Idem (*l*) Poeta:

Jam parce lasso, Roma, gratulatori,
Lasso clienti: quamdiu salutator
Anteambulones, & togatulos inter
Centum merebor plumbeos die toto;

At quia non ad clepsydram scribimus, quisquis leget hæc ignoscat nobis, si studio veritatis eruendæ, plumbeos nummos asseremus. Hos hic noster (*m*) alibi centum quadrantes appellat,

F *Centum miselli jam valete Quadrantes,*
Anteambulonis congiarium lassi.

Et quidem ego ipse in illa opinione aliquando fui, ut putarem, & illa superius relata, & hæc ejusdem (*n*) auctoris;

a *lib.* 9. 56. b *lib.* 1. *epist.* 2. *De Helmichis armigero Alboin. Paulus Diaconus lib.* 2. *de gest. Longob. cap.* 28. c *lib.* 4. d *Menavinus l.* 3. *c.* 10. e *edidit A. Statius.*

a *Lib.* 19. *Orig. cap.* 1. b *Lib.* 4. c *Festus* d *Vegetius lib.* 3. *cap.* 6. e *ad Horat. lib.* 1. *Sat.* 2. f *lib.* 2. *cap.* 7. g *lib.* 1. *Sat.* 6. *lib.* 1. *Epist.* 14. h *lib.* 3. *epist.* 14. i *lib.* 4. K *lib.* 3. 46. l *lib.* 10. 74. m *lib.* 3. 7. n *lib.* 1. 99.

N. S. T. III. pag. 1209.

P A

QVP

S C

AIC

ALLE SPES

P

C C T

P. 1243.

Abacus Romanus.

C X I

3

2

Nigræ sordibus explices monetæ : *&*,
Constemus tibi plumbea selibra :

hæc inquam omnia intelligi de vili & minuta pecunia, ut apud eundem (*a*) Poetam legimus, *plumbea vina*, & *plumbea mala*. Imo & quæ apud (*b*) Plautum legeram :

Cui homini hodie peculi nummus non est plumbeus.
(*c*) &,
Cui si capitis res siet, nummum nunquam credam plumbeum.

(*d*) item, SER. *Tace sic faber, qui cudere soles plumbeos*
Nummos.

ita interpretabar. Verum ut sententiam mutarem fecit primum fortuna obsequens, quæ obtulit mihi nummos aliquot veteres, Romæ, & alibi erutos, plumbeos omnes, quos aversos, & adversos hic in tabella dare decrevi : deinde (*e*) I. LIPSIUS, qui monetam plumbeam candide agnovit. Subsequebantur PEDISSEQUI. Et ideo myriadas servorum comparatas fuisse scribit (*f*) Athenæus, ut comitum, anteambulonum, & asseclarum copia ne deesset. (*g*) Ammianus : *nonnullos fulgentes sericis indumentis, ut ducendos ad mortem, vel ut sine diritate ominis loquamur, prægresso exercitu, arma cogentes, manipulatim concitato fragore sequitur multitudo servorum*. (*h*) Cimon nobilis ille Imperator, *dispensatoribus* utebatur, ut si quis opis ejus indigeret, haberet quod statim daret, ne differendo videretur negare. Et hi omnes pars erant, & portio officii & obsequii quotidiani. Cujus tamen corpus liberi homines constituebant. (*i*) Juvenalis ;

Si vocat officium, turba cedente vehetur,
Dives, & ingenti curret super ora Liburno.

&

—— *nobis properantibus obstat*
Unda prior : *magno populus premit agmine lumbos*,
Qui sequitur : *ferit hic cubito, ferit assere duro*.
Alter, ——

(*k*) Plinius : *paucos post dies ipse me Regulus convenit in Prætoris officio*. (*l*) Martialis :

Omnes persequeris Prætorum, Cotta, locellos,
Accipis & ceras, officiosus homo es.

(*m*) idem alibi graphice :

Condita cum tibi sit jam sexagesima messis,
Et facies multo splendeat alba pilo :
Discurris tota vagus urbe, nec ulla cathedra est,
Cui non mane feras irrequietus ave.
Et sine te nulli fas est prodire Tribuno,
Nec caret officio Consul uterque tuo.

Salutatores totam hanc scenam complebant. (*n*) Seneca : *Ad quemcumque itaque istorum veneris, quorum salutatio urbem concutit, scito, etiamsi animadverteris obsessos ingenti frequentia vicos, & commeantium in utramque partem catervis itinera compressa, tamen venire te in locum hominibus plenum, amicis vacuum* : *in pectore amicus, non in atrio quæritur*. Salutatoria vox fuit, *Ave*, ut apud Martialem vidimus, & apud alios passim est videre. Hora hujus officiosæ salutationis fuit antelucana. (*a*) Juvenalis :

Quod porro officium (*ne nobis blandiar*) *aut quod*
Pauperis hic meritum? si curet nocte togatus
Currere? cum Prætor lictorem impellat, & ire
Præcipitem jubeat, dudum vigilantibus orbis,
Nec prior Albinam, & Modiam collega salutet?

(*b*) Idem,

—— *habet Trebius propter quod rumpere somnum*
Debeat, & ligulas dimittere sollicitus, ne
Tota salutatrix jam turba peregerit orbem
Sideribus dubiis, aut illo tempore, quo se
Frigida circumagunt pigri Serraca Bootæ.

(*c*) Sallustius : *C. Cornelius eques Romanus operam suam pollicitus, & cum eo L. Varguntejus Senator, constituere ea nocte paulo post cum armatis hominibus, sicuti salutatum, introire ad Ciceronem*. Nisi (*d*) salutatores incidissent in aliquem sectatorem Attilii illius Butæ, qui lucem statuerat sibi somni tempus esse. Et hæc quidem pene publica fuit salutatio, illa privata, quam (*e*) Galba Sulpicius *exoletam alibi, in domo sua obstinatissime retinuit ; ut liberti servique, bis die frequentes adessent, ac mane salvere, vesperi valere sibi singuli dicerent*. Admittebantur autem salutatores, idque non sane gratis. (*f*) Juvenalis ;

—— *omnia Romæ*
Cum precio : *quid das ut Cossum aliquando salutes?*
Ut te respiciat clauso Vejento libello?

At vero præfuisse aliquem huic turbæ officiosæ, saltem in aula Cæsarum, videtur indicare marmoreæ inscriptionis fragmentum, in quo NERITO cuidam DIVI CLAVDII nescio an liberto, OFFICI IMPER. forte curatori, locus monumenti designatur. Confirmant conjecturam verba martyrologii Romani ; *Pisis in Tuscia sancti Torpetis martyris, qui magnus in officio Neronis primum fuit* &c. An autem TISANDER quidam AVG. LIB. OFFICIALIS huc pertineat, viderint alii. Et certe nisi insigniter fallor, hoc munus admissionalium fuit, de quibus suo loco dicemus. Locus status & solemnis, ubi peragebatur hæc fabula, atrium erat. Seneca stylum acuens in has ineptas salutatorum concursationes, & quidem verbis proxime citatis : (*g*) *in pectore amicus, non in atrio quæritur*. (*h*) Idem : *quam multi per refertum clientibus atrium prodire vitabunt, & per obscuros ædium aditus profugient?* Martialis passim. Illa antelucana potentiorum fuit ; tenuiorum autem matutina. OFFICIOSORUM statio vestibulum fuit. (*i*) Gellius ex doctrina Sulpicii Apollinaris ; *qui domos igitur amplas antiquitus faciebant, locum ante januam vacuum relinquebant, qui inter fores domus & viam*

a *lib.* 10. 49. *&* 94. b *Casina. act.* 2. *sc.* 3. c *Trinummo. act.* 4. *sc.* 2. d *Mostellaria. act.* 4. *sc.* 2. e *in Schedis.* f *lib.* 6. *de assectis. Nonius in ASSAS.* g *Lib.* 14. h *Cornelius Nepos, sive is Æmil. Probus, in Cimone.* i *Sat.* 3. *vers.* 239. *&* 243. k *lib.* 1. *epist.* 5. l *lib.* 10. 88. m *lib.* 4. 78. n *lib.* 6. *de benef. cap.* 34.

a *Sat.* 3. *vers.* 126. b *Sat.* 5. *vers.* 19. c *in Catilinam.* d *Sen. Epist.* 122. e *Sueton. cap.* 4. f *Sat.* 3. *nec uno in loco.* g *lib.* 6. *de benef. cap.* 34. h *De brevit. vitæ cap.* 14. i *lib.* 16. *cap.* 5.

A B C D E F

medius esset, in eo loco qui dominum ejus domus salutatum venerant, priusquam admitterentur, consistebant &c. Et hæc verba Gellii pene transcripsit (*a*) Non. Marcellus, qui ex Gellio emendandus est. (*b*) Donatus etiam ad illa Virgilii:

Vestibulum ante ipsum, primisque in faucibus Orci,
Luctus, & ultrices posuere cubilia curæ.

feralem (scribit) *Ditis domum, ecce quale observabat officium in primo vestibulo.* (*c*) ADVERSITORES qui dicebantur, huic servitio extramurano adcensendi sunt: hi domino foris cœnanti (teste (*d*) Donato) advorsum ibant, officii & tutelæ gratia. Sed & ACCERSITORES, ut ita dicam; & qui adventum domini præmittebantur nunciatum. (*e*) Plinius: *evigilaveram: nuncius a Spurina, venio ad te: imo ego ad te.* (*f*) Juvencus:

Talia dum loquitur, scissos lacerata capillos,
Pro fratris morbo justis soror anxia curis,
Hortatur juvenem rapido percurrere gressu,
Casibus ut tantis Christus servaret amicum.

Juvenis hic famulus est. (*g*) Ovidius:

Ancillæ puerive manus ferat arte tabellas:
Pignora nec juveni credite vestra novo.

Et hi erant domestici ultro citroque cursantium manipuli. (*h*) Appulejus: *misitque protinus cursorem, qui vianti marito domus expugnationem nunciaret.* At de cursoribus agemus infra. Adversitoribus illi non dissimiles fuerunt, qui (*i*) præcincti lumbos & lychnos ferentes, dominum domi præstolabantur, a cœna revertentem; quorum aliqui dominorum comites erant. (*k*) Val. Maximus: *Cajus autem Duillius, qui primus navalem triumphum ex Pœnis retulit, quotiescumque epulaturus erat, ad funalem cereum, præeunte tibicine & fidicine, a cœna domum reverti solitus est.* idem (*l*) Auctor: *M. Antonius avorum nostrorum temporibus clarissimus orator, incesti reus agebatur: cujus in judicio accusatores servum in quæstionem perseverantissime postulabant, quod ab eo, cum ad stuprum iret, laternam prælatam contenderent.* (*m*) Juvenalis:

—— sed quamvis improbus annis,
Atque mero fervens, cavet hunc, quem coccina læna
Vitari jubet, & comitum longissimus ordo:
Multum præterea flammarum, & abenea lampas.

Et vero sine his dominus bene potus, qui domum se contulisset? (*n*) Propertius:

Hesterna mea lux cum potus nocte vagarer,
Nec me servorum duceret ulla manus;
Obvia nescio quot pueri mihi turba minuta
Venerat: ——

Et hos AD LYCHNUM, AD FUNALE, AD LATERNAM, LAMPADOPHOROS, & TÆDIGEROS appellabimus. At *funalia* (ut

a *vestibulum.* b *Æneid. 6. vers. 273.* c *Plautus mostellaria. actu 4. Joh. Evangel. cap. 4. vers. 51.* d *in Adelphis.* e *Lib. 1. epist. 5.* f *Lib. 4.* g *lib. 3. de arte amand.* h *lib. 10. Met.* i *Lucæ 22. 35.* k *lib. 3. cap. 6.* l *lib. 6. c. 8.* m *Sat. 3. vers. 282.* n *Lib. 2. El. 12.*

A inquit (*a*) Servius) *ideo dicta sunt, quia ante usum papyri antiquitus funes cera circumdabant.* Quod iisdem verbis expressit (*b*) Isidorus. Antiquorum autem funalium figuram præferunt Angeli insculpti in vetere monumento e marmore Synnadico, in quo jacent sacrosancta ossa beatissimi Lu-

B



C cæ Evangelistæ, in augustissimo templo D. Justinæ, apud nos. Et hoc dubio procul etymon habent vox Ecclesiastica, *Intortitia*, & Italicæ *Torcie*, & *Torchii*: imo & Hispanica, *Antorcha*. Funalia enim funes intortas referebant. Addamus etiam fomitem gossypinum, quem hodie cera superinducimus, a nostris appellari, *Pavero*, corrupta Papyri, cujus meminit Servius, nomenclatura. In hac autem cohorte MONITORES quidam erant. (*c*) Appulejus: *post hæc, monitu famuli mei, qui noctis* ADMONEBAT, *jam & ipse crapula distentus, protinus exurgo: & appellata propere Byrrhæna, titubante vestigio domuitionem capesso, sed cum primum plateam vadimus, vento repentino*
D LUMEN, *quo nitebamur, extinguitur.*

Et horum qui admonerent ingens videtur fuisse numerus, apud homines nobiles & fortunatos. (*d*) Seneca: *nec illos quidem inter ociosos numeraveris, qui sella se & lectica huc & illuc ferunt, & ad gestationum suarum, quasi deserere illas non liceat, horas occurrunt: quos, quando lavari debeant, quando natare, quando cœnare, alius* ADMONET; *& usque eo nimio delicati animi languore solvuntur, ut per se scire non possint an esuriant.* Concinne (*e*) Plinius: *quippe multo utilissima est temperantia in cibis. L. Lucullus hanc de se præfecturam servo dederat, ultimoque probro manus in cibis triumphali seni de ducebatur, vel*
E *in Capitolio epulanti, pudenda re, servo suo facilius parere, quam sibi.* Contra (*f*) Carneades, *qui cum cibi capiendi causa recubuisset, cogitationibus inhærens, manum ad mensam porrigere oblivis cebatur, nisi Melissa monitrix domestica, temperato inter studia officio, manum necessariis usibus aptasset.* At de his monitoribus nonnihil egimus, cum Invitatorem & Structorem produceremus in medium. Quoties vero pedibus incedere domino non libuisset, aderant LECTICARII qui gestarent. (*g*) Seneca: *hoc itaque ipsi mihi dico, quoties tale aliquid præstrinxerit oculos meos, quoties occur-*
F *rit domus splendida, cohors culta servorum, lectica formosis imposita calonibus*: impositam dixit, quia lecticarii succollabant suppositis cervicibus. (*h*) Auctor ipse: *idem de istis licet omnibus dicas, quos supra capita hominum, supraque turbam delicatos lectica suspendit*: & (*i*) alibi:

a 1. *Æneid. vers. 731.* b *lib. 20. Etym. c. 20.* c *Lib. 2. circa finem.* d *de brevit. vitæ cap. 12.* e *lib. 28. c. 5.* f *Val. Max. lib. 8. c. 7.* g *Epist. 110.* h *Epist. 80* i *lib. 3. de benef. c. 28.*

quo tandem ab istis gerulis raperis, cubile istud tuum circumferentibus? quo te penulati isti, in militum quidem & non vulgarem cultum subornati? In quibus verbis notandum est, *Penulam fuisse vestem lecticariorum; tum quia pluviam arcebat, tum quia viatores ipsa utebantur promiscue. Apud nos utuntur eadem, sed laxiore & breviore cursores nostri: antiqua enim penula demissior, & adstri-







ctior fuit; ideoque (*a*) Cicero *penula irretitum Milonem*, (*b*) Quintilianus (sive ille Tacitus) *adstrictos & inclusos penula causarum patronos* scripserunt: huc allusit (*c*) Martialis, qui cucullum papyraceum, *olivarum penulam* vocat. Fuit autem penula (*d*) pallium cum fimbriis longis, quo usi sunt Grammatici, quos penulatos magistros vocat D. (*e*) Augustinus, ut & Grammaticam ingressam fuisse Deorum Senatum penulatam affirmat (*f*) Marcianus Capella. Et Marciani quidem verbis, quæ nescio quibus deformata librariorum præstigiis, Criticis omnibus, sub specie probæ lectionis, hactenus imposuerunt, nos personam detrahere conabimur. Quod enim vulgo legunt; *quæ femina licet in Attica, ubi majore ævi parte floruerat, se assereret incedere palliatam, tamen ritu Romuleo, propter Latiale numen & olim caput, propterque Martiam gentem, Venerisque propaginem &c.* ita corrigendum est; *propter Latiale nomen, & Toli caput*. Nota est narratio de capite Toli Vulcentani, evoluto ex fundamentorum sedibus in colle Tarpejo. Et mihi quidem aliquando placuit etiam (*g*) Varronis locum hoc Toli nomine insignire, ad ipsius etiam auctoris mentem: *Capitolium dictum, quod hic, cum fundamenta foderentur ædis Jovis, caput Toli hominis inventum dicitur*. Verum hæc hujus loci non sunt. Ad penulam ut revertamur, selectiora quædam qui volet, legat commentarios ad Lampridium, & Spartianum IS. CASAUBONI. Incedebant autem lecticarii canusinati. (*a*) Martialis:

Ut canusinatus nostro Syrus assere sudet.

Penula igitur, ut vidimus, hi usi sunt, quam tunicæ superponebant: alioqui tunica solemnis vestitus servorum fuit. (*b*) Afranius:

Vos quibus cordi est intra tunicam manus læva,
dextra intra penum herile.

(*c*) Plautus:

Advenisti, audaciæ columen, consutis dolis.
SO. *Imo quidem tunicis consutis huc advenio, non dolis.*

(*d*) Phædrus de Atriense:

Cui tunica ab humeris linteo Pelusio
Erat destricta. ——

(*e*) Juvenalis,

—— *ponunt*
Cosmetæ tunicas. ——

(*f*) idem

—— *simplex ne furor sestertia centum*
Perdere, & horrenti tunicam non reddere servo?

* Pænulæ formam ita describit Thomas Bartholinus. Vestis est fere rotunda, quæ, si caput, jugulum, mediaque crura, quibus terminatur, excipiamus, totum hominem operit. Strictior est ejus ora quæ collum ambit, tam laxe tamen patens, ut caput exeri possit, operiri aut involvi. Non in ea sunt manicæ. Non pectus patet; Manus & brachia veste continentur, quæ aliter expediri non possunt, nisi aut per scissuram exerantur, aut hinc inde extremis oris subjiciantur, ita ut pænula in rugas & plicas contrahatur; Pars ventrem spectans, aperta est, alioquin vestimentum clausum & rotundum esset. Hujus formam adjectæ icones ulterius explicabunt.

a *in Miloniana.* b *de causis corr. Eloq.* c *lib.* 13. 1. d *Cornutus ad Pers. Sat.* 1. *Isidorus lib.* 19. *Orig. cap.* 24. e *lib.* 1. *Confession. c.* 16. f *lib.* 3. g *lib.* 4. *de LL.*

a *lib.* 9. 22. b *Apud Priscian. lib.* 5. c *Amphitr. act.* 1. *sc.* 1. d *lib.* 2. *fabular.* e *Sat.* 6. *vers.* 475. f *Sat.* 1. *vers.* 93.

(*a*) Gellius: *Plutarchus servo suo, nequam homini & contumaci, sed libris disputationibusque Philosophiæ aures imbutas habenti, tunicam detrahi, ob nescio quod delictum, cædique eum loro jussit.* (*b*) Appulejus de servis in pistrinum conjectis; *cuncti tamen ita tunicati, ut essent per pannulos manifesti.* (*c*) Ammianus Marcellinus: *stetit itaque subtabidus* (Procopius) *excitum putares ab inferis, nusquam reperto paludamento, tunica auro distincta ut regius minister indutus.* (*d*) Tranquillinus martyr Chromatium Præfectum alloquens: *postea vero tu ipse positis sericis, quibus indutus es vestibus, servilem tunicam induas.* Et hoc demum est quod innuit Lampridius, apud quem Alexander Severus Imperator, *servos suos semper cum servili veste habuit, libertos* (ita habet antiquus liber, & recte) *cum ingenuorum.* Liberti enim Cæsariani servorum loco aliquando videntur habiti fuisse, Antiqua inscriptio.

OSSA

VIBIAE. SVCCESSAE. LIVIAE. AVG. SER
AB. ARGENTO. POTORIO. ITEM. A. VESTE
L. VIBIVS. AVG. SER. PAMPHILVS. SCRIBA
LIB. &c.

Præterquam quod (*e*) *libertinis omnibus, etiam jure aureorum annulorum donatis, imago potius obtigit, quam status ingenuitatis.* Et hoc est, quod (*f*) Seneca *vestiarium* vocat; *est aliquid quod dominus præstare servo debeat, ut cibarium, ut vestiarium: nemo hoc dixit beneficium.* Idem (*g*) auctor alibi; *Familia vestiarium petit, victumque.* At hac tunica non demissa, sed ita constricta usi sunt, ut succingerentur laciniis ejusdem. (*h*) Horatius;

—— puer alte cinctus acernam
Gausape purpureo mensam pertersit ——

(*i*) Phædrus;

Ex alticinctis unus Atriensibus.

(*k*) Seneca: *Convivia me hercule horum non posuerim inter vacantia tempora, cum videam quam sollicite argentum ordinent, quam diligenter exoletorum suorum tunicas succingant.* (*l*) Juvenalis de ancilla tabernaria:

Et cum venali Cyane succincta lagena.

Et hoc sibi voluit (*m*) Horatius:

—— ut omnes
Præcincti recte pueri, comptique ministrent.

Neque alio respexit (*n*) CHRISTUS dominus, discipulos monens, ut *lumbos præcingerent servorum in morem, qui dominum a nuptiis revertentem expectant domi.* (*o*) Petrus Chrysologus scripsit egregie: *cingulum quidem est proprie indicium servitutis; quod & discursus expeditos reddat, & faciat obsequentes.* Animadvertendum obiter hic est, vestem aliquando traditam servis fuisse, ut ea perpetuo uterentur secundum ordinem, & dignitatem mancipiorum, ut scribit (*p*) Ulpianus: aliquando ad certum usum, & ad certa tempora, ut cum

a *lib.* 1. *cap. ult.* b *lib.* 9. *Met.* c *lib.* 26. d *apud Sur. in actis* 13. *Sebastiani.* e *Leg. unica Cod. ad L. Viscell.* f *l.* 3. *de benef. cap.* 21. g *de Tranquill. c.* 8. h *lib.* 2. *Sat.* 8. i *lib.* 2. *fabul.* 5. k *de brevitate vitæ cap.* 12. l *Sat.* 8. *vers.* 162. m *lib.* 2. *Sat.* 8. n *Lucæ* 12. o *Serm.* 24. p *Leg.* 15. *ff. de usufr.*

A deducerent dominum, vel ipsi cœnanti ministrarent, ut apud (*a*) Pomponium legimus. Et de his hactenus. Ad lecticarios ut redeamus, efferebant illi mortuos. (*b*) Cajus Gracchus: *is in lectica ferebatur, ei obviam bubulcus de plebe Venusina advenit, & per jocum, cum ignoraret qui ferretur, rogavit num mortuum ferrent?* (*c*) Ser. Sulpicius: *coactus sum in eadem illa lectica, qua ipse delatus eram, meisque lecticariis in urbem eum referre.* Marcellum intelligit, quem Magius necaverat. (*d*) Cornelius Nepos: *Atticus elatus est in lecticula.* (*e*) Cicero: *at iste operta lectica latus est per oppidum ut mortuus.* (*f*) Asconius: *cadaver ejus in via*
B *relictum, quia servi Clodii aut occisi erant, aut graviter saucii latebant, Sex. Tædius Senator, qui forte ex rure in urbem revertebatur sustulit, & lectica sua Romam ferri jussit.* Et de hoc vario lecticæ usu extant lusus aliquot apud (*g*) Martialem.

Latior hexaphoris tua sit lectica licebit:
Dum tamen hæc tua sit, Zoile, sandapila.

[*h*] Item,

C *Invidiosa tibi quam sit lectica, requiris?*
Non debes ferri mortuus hexaphoro.

(*i*) Et,

Octo Syris suffulta datur lectica puellæ;
Nondum sandapilæ pondus amicus erit

Imo & posterius seculum, atque adeo nostri receperunt, ut lecticarii in vespillonum agmine essent. extant Novellæ Justiniani, quas vocant XLIII. & LIX. ad quas, & ad librum XI. Codicis notavit clarissimus CUJACIUS. Hexaphorum autem, & octo-
D phorum denominarunt homines, prout sex vel octo lecticam subibant, delicatorum dominorum arbitratu: & illam quidem laxiorem ad modulum opum & luxus. Modesti sane & frugi homines quatuor tantum adhibebant, & (*k*) Marcianus Capella Philologiæ in cœlum eunti totidem adscripsit, *laborem, amorem, epimeliam, & agrypniam:* nec aliter virginem decebat, studiosam videlicet minimeque delicatam. Beatiores octo sibi parabant homines rectos, ut inquit (*l*) Catullus. Petronius Bargaten *a duobus lecticariis in mediam rixam perlatum fuisse* scribit, servo nimirum dignitatem hac
E etiam in re dominicam adimens, & secernens a liberis. Cæsarianorum autem lecticariorum adeo grande agmen fuit, ut nominibus & præpositis distinguerentur. Indicat in veteri epigrammate TI. CLAVDIVS nescio quis AVG. L. QVADRATVS. DEC. LECTICARIORVM. BRITANNICI. Eorum vero, qui mercede conducti operas locabant, non minor numerus fuit: siquidem apud P. Victorem, Romæ, regione XIV. trans Tiberim, legimus castra fuisse lecticariorum. At quia plerumque domini vel gratia voluptatis, vel morbi levandi gestabantur, ideo in hunc usum parabantur loca peculiaria, quæ gestationes appellabant: (*m*)
F Plinius junior, *gestatio buxo, aut rore marino; ubi deficit buxus, ambitur.* (*n*) Ulpianus Jurisconsultus, *& si forte voluptarium fuit prædium, viridaria vel gestationes, vel deambulationes arboribus infructuosis opacas, atque amœnas habens.* Neque

a *Leg.* 26. *ff. de pecul.* b *apud Gell. lib.* 10. *cap.* 3. c *lib.* 2. *Familiar.* 12. d *in vita Attici.* e *Philip.* f *in Milon. argum.* g *lib.* 2. 81. h *lib.* 6. 77. i *Lib.* 9. 3. k *Lib.* 2. l *Epigr.* 10. m *lib.* 2. *epist.* 17. n *Leg.* 13. *ff. de usufr.*

sub dio tantum gestabantur, aut vectabantur, sed & sub tecto porticus alicujus. (*a*) Juvenalis;

Quid refert igitur quantis jumenta fatiget
Porticibus? quanta nemorum vectetur in umbra?

(*b*) Idem:

Balnea sexcentis, & pluris porticus, in qua
Gestetur dominus, quoties pluit, anne serenum
Expectet, spargatque luto jumenta recenti?

Adhibitus est autem in gestando certus quidam passuum numerus, ut in deambulando Ciceronem adhibuisse testatur (*c*) Plutarchus; & patet ex antiqua inscriptione.

IN HOC
POMARIO
GESTATIONIS
PER CIRCVITVM
ITVM ET REDITVM
QVINQVIENS
EFFICIT PASSVS
MILLE.

Gestabantur autem *navi, lectica, scamno, vehiculo*, inquit, (*d*) Cornelius Celsus. *Cathedra* etiam, & *sella*: unde CATHEDRARII servi (*e*) Sidonio: *solus Curio meus in transfugarum perfidiam invectus, cum advesperasceret, per cathedrarios servos vespillonibus tetriores, domum raptus, ac reportatus est*. Delicati illi & CATHEDRALICII (*f*) Martialis iidem cum his minime sunt. De sella (*g*) Suetonius, qui *gestatoriam* vocat. Et ad supplicium hac raptabantur rei tormentis afflicti, ut notavit (*h*) Ammianus: *indefensi, bonis ablatis, nullo contacti delicto, promiscue juvenes aliique membris omnibus capti, ad supplicium sellis gestatoriis ducebantur*: portatoriam vocat (*i*) Cælius Aurelianus: *ante cibum præterea erit adhibenda gestatio, portatoria scilicet sella, sine vehementi motu, quo partes vehementer patientes releventur*. Idem meminit sellarum gestatoriæ, & fertoriæ. Gestabant autem homines duo. (*k*) Martyrologium. *Alexandriæ passio sancti Juliani martyris, qui cum ita podagra constrictus esset, ut neque incedere, neque stare posset; una cum duobus famulis, qui eum in sella gestabant, Judici offertur* &c. Verum non erit, opinor, nobis fraudi, si in gratiam studiosorum excurremus tantisper in varias aliquot sellarum nomenclaturas. *Sellæ tonsoriæ* meminit (*l*) Cælius Aurelianus. *Sella pertusa* legitur apud (*m*) Catonem, & videtur eadem, quæ *balnearis* apud Jul. (*n*) Paulum, quam ita delineat apud (*o*) Cassiodorum Theodoricus: *hinc desuper sella composita, quæ humanis necessitatibus in absidis speciem perforatur, ægros suscipit interno humore defluentes*: *familiaricas sellas* nominat (*p*) Varro, ad quem notavit JOS. SCALIGER, apud Catonem legi male (*q*) *cellas familiæ*, pro sellis, invita sane Criticorum Minerva. Cato enim cellas familiæ vocat *servorum habitationes*, quas cellas appellat (*r*) Columella. Servilia namque habitacula cellæ nomine designantur. (*s*) Seneca de Pompejano Demetrio: *cui jam dudum divitiæ esse debuerant, duo vicarii, & cella laxior*. (*a*) Cicero: *conchyliatis Cn. Pompeii peristromatis, servorum in cellis lectos stratos videres*, (*b*) Vitruvius: *& ex una parte equilia, ex altera ostiarii cellas*: apud eumdem (*c*) auctorem cellæ familiaricæ, cellæ servorum sunt, non penuariæ, ut quidam sunt arbitrati. Ab his cellis monachorum habitationis nomen mutuum sumpserunt, quod essent ut illæ serviles, arctæ & angustæ, quam sane ob causam D. (*d*) Hieronymus, & (*e*) Joh. Cassianus *cellulas* appellant, velut etiam (*f*) Ennodius, *monachos cellulanos*, imo & D. (*g*) Gregorius monasterium ipsum non raro cellam nominat. *Cellæ* vero *meretriciæ* satis notæ sunt ex Petronio, Martiale, Juvenale, cujus carmen unius litterulæ mutatione depravatum, experiemur & nos an corrigere valeamus. (*h*) scribit namque:

Et dubitas alta Chionen deducere sella.

quæ hic sit *alta sella*, dicant qui norunt, ego sane *cellam* non invitus reposuerim: alta enim cella fornix est: confirmat conjecturam nostram idem (*i*) poeta, qui alibi cecinit;

Intravit calidum veteri centone Lupanar
Et cellam vacuam. ——

(*k*) &

—— *sed, quod potuit, tamen ultima cellam*
Clausit ——

At pergamus recensere ceteras sellarum species. *Arquatæ sellulæ* meminit (*l*) Arnobius, necnon & (*m*) Tacitus. Porro glossario veteri sella arcuata τρόνος est. *Sellam muliebrem, solidam, curulem*, alii recensuerunt. Et de his satis. Ob frequentes autem salutationes & prensationes, aderant domino servi NOMENCLATORES, MONITORES, & FARTORES, quorum munus erat suggerere nomimina obviorum; *nomen* enim, inquiunt Grammatici, quasi *novimen* dicitur, quod notitiam faciat: e notitia autem prodit existimatio & benevolentia. (*n*) Seneca: *quemadmodum nomenclatori memoriæ loco audacia est, & cuicumque nomen non potest reddere, imponit*. (*o*) idem alibi ob oculos hæc ponit orationis penicillo: *isti qui per officia discursant, qui se aliosque inquietant, cum bene insanierint, cum omnium limina quotidie perambulaverint, nec ullas apertas fores præterierint; cum per diversas domos meritoriam salutationem circumtulerint, quotumquemque ex tam immensa & variis cupiditatibus districta, urbe poterunt videre? quam multi erunt, quorum illos aut somnus, aut luxuria, aut inhumanitas submoveat? quam multi, qui illos cum diu torserint, simulata festinatione transcurrant? quam multi per refertum clientibus atrium prodire vitabunt, & per obscuros ædium aditus profugient? quasi non inhumanius sit decipere, quam excludere, quam multi hesterna crapula semisomnes & graves, illis miseris somnum suum rumpentibus ut alienum expectent, vix allevatis labiis insusurratum millies nomen, oscitatione superbissima reddent?* (*p*) Plinius minor: *gratum erat cunctis, quod Senatum osculo exciperes, ut dimissus osculo fueras: gratum, quod equestris ordinis decora, honore nominum, sine monitore signares*. (*q*) Horatius:

a *Sat.* 4. *verf.* 5. b *Sat.* 7. *verf.* 178. c *in Cicerone*. d *lib.* 2. *c.* 15. e *lib.* 1. *epist.* 11. f *lib.* 10. 13. g *Nerone & Vitellio*. h *Lib.* 29. i *lib.* 1. *cap.* 1. K 3. *kal. Mart.* l *lib.* 2. *cap.* 1. m *Tit.* 157. n *lib.* 3. *Sent. Tit.* 8. o *lib.* 2. *varia.* 39. p *lib.* 1. *de R. R. cap.* 13. q *Tit.* 14. r *lib.* 1. *cap.* 6. s *de Tranquil. c.* 8.

a 2. *Philipp.* b *l.* 6. *c.* 10. c *l. citato & eod. capite*. d *in Hilarione*. e *l.* 2. *de institut. renunc. cap.* 12. f *Lib.* 1. *Ep.* 5. g *Dialog. Lib.* 1. *&* 4. h *Sat.* 3. *verf.* 136. i *Sat.* 6. *verf.* 121. K *ibid. verf.* 127. l *Lib.* 2. *adv. Gent.* m *annal. l.* 15. n *l.* 1. *de benef. cap.* 3. o *de brevit. vitæ cap.* 14. p *Panegyrice*. q *l.* 1. *Epist.* 6.

Si fortunatum species & gratia spectat,
Mercemur servum, qui dictet nomina, lævum
Qui fodiat latus, & cogat trans pondera dextram
Porrigere. ——

Nec aliter intellexit major (a) Plinius: *alienis pedibus ambulamus, alienis oculis agnoscimus, aliena memoria salutamus, aliena vivimus opera.* Censores & ipsi Nomenclatoribus sunt usi; indicat antiquum elogium;

L. VOLVSIO
VRBANO
NOMENCLATORI
CENSORIO.

Neque hoc ab re factum est, cum apud Censores, cives nomina sua, uxorum, liberorum, libertorum, servorumque profiterentur. Et sane hic videtur censoribus nomina in memoriam revocasse, non cives citasse nominatim, quæ partes præconis fuerunt. (b) Val. Maximus: *ut est ad Poliam ventum Tribum, præco lecto nomine Salinatoris, citandum necne sibi esset hæsitavit.* Præconem vero comitatus est ille, qui (c) Buccinator nominum appellabatur. Romæ legebatur via Salaria.

L. VOLVSIO. VRBANO. NOMENCLATORI
PRAETORIO. PAPIAS. SERVOS.
PVBLICVS. BVCCINATOR. NOMINVM

PRÆCONES autem familiares fuisse, persuadent nobis antiqui lapides. Romæ:

C. RVLLI
PRAECONIS
VENVLEIAE. C. L.
TRVPERAE &c.

Narbone:

VSINIO
PRAECONI
ANTIOPAE.

& præter hos Thalthybius, & Euribates (d) Homerici. At cuinam usui? (e) Juvenalis:

Ille tamen faciem prius inspicit, & trepidat, ne
Suppositus venias, ac falso nomine poscas.
Agnitus accipies: jubet a præcone vocari
Ipsos Trojugenas, nam vexant limen & ipsi
Nobiscum ——

(f) Horatius de Vultejo Mena præcone:

—— *Vultejum mane Philippus*
Vilia vendentem tunicato scruta popello
Occupat. ——

SCRUTARIUM dixisset (g) Lucillius:

Quid ni? & scruta quidem ut vendat scrutarius laudat,
Præfractam strigilem, soleam improbus dimidiatam.

a *lib.* 29. *cap.* 1. b *lib.* 2. *c.* 9. c *L. ult. de jure immun.* d *Iliad. A.* e *Sat.* 1. *vers.* 98. f *lib.* 1. *epist.* 7. g *Gell. l.* 3. *cap.* 14.

A At hic Censorius Nomenclator, a quo digressi sumus, translata in Cæsares Censoria potestate, Nomenclator a censibus appellatus forsan est.

DIIS. MANIBVS
TI. CLAVD. AVG. LIB
THALETIS. VINCIANI
NOMENCLATORIS
A CENSIBVS

Et is Libertus fuit juxta præscriptum domus Palatinæ. Apparuerunt Nomenclatores & Proconsulibus. (a) Appulejus: *quære a Nomenclatoribus tuis Maxime (quamquam est ille cauponibus, quam Nomenclatoribus notior) tamen inquam interroga, an hic Junium Crassum Ocensem viderint? non negabunt.* Hujus gregis postremi nobis, nec sane admodum merito, erunt CURSORES, & TABELLARII. Cursoris operam indicat nomen ipsum. Petronius: *hinc involutus coccina gausapa, lectica impositus est, præcedentibus phaleratis cursoribus quatuor.* Præcurrere itaque & præcedere cursorum fuit. (b) Martialis:

B

Nec feriatus ibat ante carrucam,
Sed tuta fœno cursor ova portabat.

C

Sed & prænunciare. (c) Appulejus: *misitque protinus cursorem, qui vianti marito domus expugnationem nunciaret.* (d) Tacitus: *supremo quidem die momenta deficientis, per dispositos cursores nunciata constabat.* Suetonius: *& confestim quidem ad alterius matrem, quæ procul aberat, cursores suos misit, qui anxiæ filium salvum nunciarent.* Imo & epistolas perferre (e) Suetonius: *inter moras perlatos a cursore Phaontis codicillos præripuit, legitque* &c. Et quidquid epistolas comitabatur. (f) Martialis:

D

Cursorem sexta tibi, Ruffe, remisimus hora,
Carmina quem madidum nostra tulisse reor.
Imbribus immodicis cœlum nam forte ruebat,
Non aliter mitti debuit iste liber.

Suetonius in Nerone præcursum notavit, ut & Seneca. (g) ille: *numquam carrucis minus mille fecisse iter traditur, soleis mularum argenteis, canusinatis mulionibus, armillata & phalerata cum Mazacum turba, atque cursorum.* Verum, quaesnam hæ phaleræ? num ab equis translatæ ad cursores, quod illorum vices implerent? & sane non improbo conjecturam. At apud Suetonium, Mazacum loco, Mazyces substituendi videntur. Mazyces enim Stephano Numidæ sunt, quos ita perspicuum est præcursores fuisse, ut negantem cœcum esse necesse sit. (h) Seneca: *O quam cuperem illi nunc occurrere aliquem ex his trossulis in via divitibus, cursores & Numidas, & multum ante se pulveris agentem!* Idem (i) auctor: *omnes jam sic peregrinantur, ut illos Numidarum præcurrat comitatus, ut agmen cursorum antecedat.* (k) Martialis:

E

Non vector Libyci niger caballi,
Succinctus neque cursor antecedit.

F

En cursores & Numidæ junctim recensiti. At Mazyces, ut diximus, Numidæ seu Nomades sunt, Mazaci Cappadoces, a Mazaca, si hanc inflexio-

a *Apol.* 1. b *Lib.* 3. 47. c *lib.* 10. *Met.* d *Jul. Agricola.* e *Nero cap.* 49. f *Lib.* 3. 100. g *c.* 30. h *Epist.* 87. i *Epist.* 123. k *Lib.* 12. 24.

flexionem permittunt nobis canones Grammaticorum, apud quos Mazacenus, Mazaceus, & a Mazacis, Cappadox est, Mazacus nihil. Mazycum meminit (a) Johannes Cassianus, ad quem plura annotavit PETRUS CIACCONIUS Hispanorum eruditissimus. Verum ut una, quod dicitur, fidelia non duos tantum, sed & tres parietes dealbemus, legamus apud (b) Lucanum, & quidem meo periculo,

—— tum concolor Indo
Maurus, inops Nasamon, misti Garamante perusto
Marmaridæ volucres, æquaturusque sagittas
Medorum, tremulum cum torsit missile, Mazyx.

apud (c) Nemesianum:

Quemque coloratus Mazyx deserta per arva
Pavit, & assiduos docuit tolerare labores.

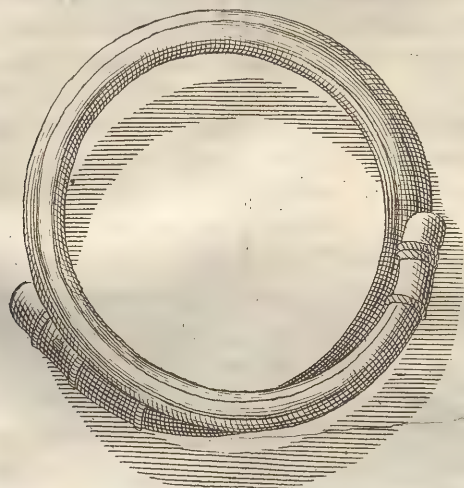
apud (d) Claudianum:

—— nec spicula supplex
Intorquet Garamas, repetunt deserta fugaces
Autololes, pavidus projecit missile Mazyx.

Nostros tangit, ni fallor, (e) Martialis:

Quando eques, & picti tunica Nilotide Mauri
Ibitis? ——

Ad armillas quod attinet, damus hic earum exemplar, descriptum ex antiqua ærea olim inaurata, quam Romæ nacti sumus.



Et ex hac armillæ specie percipimus quid in mentem venerit (f) Isidoro scribenti, *circulum rotundari, armillam extendi latius*. Cornua enim (ut ita dicam) armillæ abeunt a circuli perfecto illo orbe. De hujuscemodi servis equitibus satis dictum est. Ad pedites veniamus, quos tinctos (ut ille ait) colore noctis, in varios usus comparabant. (g) Juvenalis:

—— tibi pocula cursor
Getulus dabit, aut nigri manus ossea Mauri
Et cui per mediam nolis occurrere noctem,
Clivosæ veheris dum per monumenta Latinæ.

Ex eadem notione *pedissequos* aliqui habuerunt, ut gloriosulus ille apud (h) Theophrastum. Aliqui *balneatorem*, ut ostentator nescio quis apud (i) Cornificium. Nonnulli *garrulos puellos*, ut (k) Augustus. *Vini infertores* quidam, ut

a *Collat.* 2. *cap.* 6. b *Lib.* 4. *circa fin.* c *Cyneget. Et hi sunt equi Mazyces, quos laudat Oppianus lib.* 1. *de venat.* d *in laud. Stilic. Panegyr.* 1. e *Lib.* 10. 6. f *lib.* 19. *orig. c.* 31. g *Sat.* 5. 53. h *Charact.* i *Lib.* 4. k *Suet. c.* 83.

A (a) Nasidienus; *panis*, ut (b) Trimalcio. *Scurras* alii, ut (c) Septimius Severus, & Phavorinus apud Philostratum. (d) Cleopatra eleganter, quæ *pueros Æthiopes, ut prælucerent convivis domum revertentibus, comparavit*. Mauros autem fuisse suspicamur cursores illos, qui a Maximiano Aug. ad Victorem Maurum martyrem allegati sunt, ut ei dicerent; (e) *desperasti vitam tuam, nec vis sacrificare?* conterranei nimirum ad conterraneum de sententia deducendum. Cursorum porro Augustalium meminerunt præter alios D. (f) Augustinus: *victor autem* (Theodosius Augustus) B *sicut crediderat, & prædixerat, Jovis simulacra, quæ adversus eum fuerant, nescio quibus ritibus velut consecrata, & in alpibus constituta, deposuit; eorumque fulmina, quod aurea fuissent jocantibus, quod illa lætitia permittebat cursoribus, & se ab eis fulminari velle dicentibus, hilariter benigneque donavit*. (g) Corippus etiam;

—— prænuncius ante
Signa dedit cursor, posita de more lucerna.

De habitu certum est, non omnes eodem usos esse; C cum (h) Fl. Vopiscus tradat, Aurelianum Imperatorem *Senatoribus, cursores eodem habitu quo ipse habebat, concessisse*. Et quidem nisi Petronius phaleratos cursores Trimalcioni attribuisset, in eam sententiam propendebam, ut arbitrarer, Cæsarianos tantum phaleris usos esse. Quod enim hi albati essent, alii secus, hoc sane non displicet, at huic uni discrimini qui acquiescam, ego non video. Fuit profecto alba vestis Cæsarianorum, indicantibus (i) Suetonio & (k) Aristide. At cursores in luto & pulvere albatos vix animo concipio. Et quia lien peculiare cursus impedimentum est, ideo cursoribus inu-i consueverat, D vel extingui potione, ut tradit (l) Plinius: hodie apud Turcas eximi cursoribus Regiis, testantur (m) scriptores rerum Turcicarum. Cursoribus suis Cæsares unum aliquem præficiebant, qui in veteribus elogiis appellatur PRÆPOSITUS CURSORUM. Neque vero iidem cum his nostris fuerunt (n) *classiarii*, qui ab Ostia & Puteolis, Romam pedibus per vices commeabant. Cursores dominum, ut diximus, præcedebant. Subsequebantur MACHÆROPHORI. (o) Cicero: *memini enim, cum hominem portarem ad Bajas Neapoli octophoro Aniciano, machærophoris centum sequentibus, miros risus nos edere, cum ille ignarus sui* E *comitatus, repente aperuit lecticam, & pene ille timore, ego risu corrui*. (p) Asconius: *vehebatur Clodius equo, servis* XXX. *fere expeditis, ut illo tempore mos erat, iter facientibus, gladiis cincti sequebantur*. Affinia sunt hæc illis (q) Juvenalis;

Nam, si Pieria quadrans tibi nullus in umbra
Ostendatur, ames nomen, victumque machæræ.

De TABELLARIIS agemus paucis. Petronius: *anus enim ipsa inter diversitores diutius ingurgitata, ne* F *ignem quidem admotum sensisset, & forsit an pernoctassemus in limine, ni tabellarius Trimalcionis intervenisset vehiculis dives*. (r) Cicero: *duabus tuis epistolis respondebo; uni, quam triduo ante ac-*

a *Horatius lib.* 2. *Sat.* 8. b *apud Petronium.* c *Æl. Spartianus.* d *Athenæus lib.* 4. e *apud Sur. Tom.* 3. f *Lib.* 5. *de Civit. Dei cap.* 26. g *Lib.* 2. h *cap.* 49. i *Domit. cap.* 12. k *Sacror. Ser.* 3. l *lib.* 11. *cap.* 37. m *Menavin. lib.* 4. *cap.* 13. n *Sueton. Vesp. c.* 8. o *ad Q. Fratr. lib.* 2. *ep.* 10. *ubi Paulum Manutium videtur fefellisse conjectura.* p *in Miloniana.* q *Sat.* 7. *vers.* 8. r *lib.* 9. *familiar. ep.* 15.

ceperam a Zetho, alteri, quam attulerat Phileros tabellarius. Zethi nomen ex Ælii Cæsaris instituto cursori non potest non convenire: refert enim Spartianus, illum *cursoribus suis, exemplo Cupidinum, alas frequenter apposuisse, eosque ventorum nominibus sæpe vocitasse; Boream alium, alium Notum, item Aquilonem aut Circium, ceterisque nominibus appellantem, ut indefesse atque inhumaniter cursitarent*. Currentius ille, cujus meminit D. (*a*) Hieronymus, ad hanc normam nactus nomen est. Tabellarii videlicet laus est cursus, & festinatio, (*b*) Fuerunt autem qui cursores cum servis a pedibus confunderent: sed insigniter falsi sunt. Tabellarii autem & tabelliones a tabellis, seu tabulis ideo appellati sunt, quod ante chartæ & membranarum usum, in dolatis ex ligno codicillis epistolarum colloquia scribi solita essent. Tabellio idem qui exceptor fuit, scriba publicus. Porro excipere actuariorum erat, sive notariorum, quo munere aliquamdiu functi sunt (*c*) Genesius & (*d*) Cassianus clarissimi martyres, quorum ille exceptoris officio fungens, cum impia edicta, quibus Christiani puniri jubebantur, nollet excipere, & projectis in publicum tabulis, se Christianum esse testaretur, comprehensus, atque decollatus est; alter, execrabile ducens Christianorum neci deservire, sub Christiana confessione triumphum meruit obtinere martyrii. Et hinc quod cecinit (*e*) Juvenalis,

Quis dabit historico, quantum daret acta legenti?

Glossæ veteres interpretantur, *acta legenti, exceptori*. TABULARII autem, quos (*f*) Arcadius & Honorius AA. servituti obnoxios esse vetuerunt, rationes publicas tractabant; ideoque dicuntur aliquando computare: nec non & *Numerarii*, & *Calculatores* vocantur. A tabulis vero denominati videntur ea prope ratione, qua tabularium; quod nobis Italis sumentibus a Græcis mutuum, Archivum est. (*g*) Ovidius eleganter:

—— intres licet ipsa sororum
Tecta trium: cernes illic molimine vasto
Ex ære & solido rerum tabularia ferro.

Nec male (*h*) Marcianus Capella: *Clotho vero, Lachesis, Atroposque quoniam sententias Jovis orthographæ studio veritatis excipiunt, utpote librariæ superum, Archivique custodes, cum Senatum Curiamque contrahi, & ipsum Tonantem exuviis indusiari publice cernerent, Magistratus in acta, cœlestiumque consultum, stylos acuunt, cerasque componunt*. Alii ab his tabulariis publicis fuerunt illi, qui Palatini ministerii erant portio non contemnenda. (*i*) TABULARII videlicet AUGUSTORUM vel AUGUSTARUM, RATIONIS PATRIMONII, seu A PATRIMONIO, RATIONIS HEREDITAT. XX. HEREDITATUM, FISCI ALEXANDRINI, Provinciarum LUSITANIÆ, & VETTONIÆ PICENI, CYPRI, Tabularius VILLÆ TIBURTIS, Tabularius A MUNERIBUS, RATIONIS FISCI, rationis VESTIARIÆ, a VEHICULIS, & alii complures, quibus & ADJUTORES non sane pauci dati sunt, tum ut moli negociorum pares omnino essent, tum ut Cæsarum majestas ex hoc etiam capite elucesceret. Domino peregrinanti præsto erant familiares ministri. (*k*) Horatius:

a *Epist. ad Marcellum*. b *Vives in comm. lib. 5. de civit Dei cap. 26.* c *Martyrol. Rom. 25. Aug.* d *3. Decembr.* e *Sat. 7. v. 104.* f *Leg. 5. C. Th. de Tabul. Logogr. & Cons.* g *l. 15. meta.* h *Lib. 1.* i *in veteribus marmorib.* k *lib. 1. Sat. 6.*

Nam mihi continuo major quærenda foret res,
Atque salutandi plures: ducendus & unus
Et comes alter, uti ne solus rusve peregre-
-Ve exirem; plures calones atque caballi
Pascendi: ducenda Petorrita. ——

Servulus apud (*a*) Martialem hujus loci est;

Tam macer, ut minimam posset vix ferre lacernam.

(*b*) Plinius junior: *nempe enim* (inquit) *daturi estis consulari viro servulos aliquos, quorum e manu cibum capiat, a quibus vestiatur, a quibus calcietur: omnia vel sola præstabo*. Sunt verba magnæ illius nostratis heroinæ (Arriæ inquam) milites orantis, ut sinerent cum Pæto marito, navem ascensuro, simul imponi. (*c*) Seneca: *quia non potest* (inquit) *creditor domini sui fieri, si pecuniam illi dederit, alioqui quotidie dominum suum obligat, peregrinantem sequitur, ægro ministrat, & labore summo colit*. Famulitii urbani alterum caput erat negociatio, cui subjungemus rei dominicæ procurationem. Et hujus quidem vindicat sibi primas servus ACTOR. (*d*) Rabanus Maurus; *quoniam enim actor prudens & bonus scit quid sit domini sui census, & omnis substantiæ modus, & redigit apud se totius possessionis instrumenta originalia*. Et hi videntur fuisse, quos Æl. Donatus *majores domus* appellat. quod enim apud Terentium (*e*) Demipho ita Getam alloquitur,

D. *oh!*
Bone custos salve! columen vero familiæ.

id ille ita interpretatur, *columen culmen, an columen columna? unde columellæ apud veteres dicti servi majores domus*. Lucillius XXII.

Seru' neque infidus domino, neque inutili quoiquam
Luceili Columella hic situ' Metrophanes.

ita enim legendum est hoc distichon. Pergit porro Donatus confirmare interpretationem suam testimonio Tuberonis, ejus nimirum, cujus non semel meminit Gellius: (*hinc in millesimum annum eorum columine civitas continebitur*.) ita ut nihil prorsus Tuberoni sit cum epitaphio Lucilliani Metrophanis. Et huc referenda est sanctio Regis (*f*) Theodorici, qui precium occisi Actoris centum solidis taxavit. Neque aliunde fluit Jul. (*g*) Pauli sententia, existimantis animadvertendum esse severissime in eum, qui Actorem corrupisset, ut qui posset rationes dominicas intercidere, vel adulterare, vel etiam rationem sibi commissam turbare. Imo *etsi servus*, qui Actum domini gessisse diceretur, *in commissum ciderat, non vendebatur; sed pro eo, viri boni arbitratu, æstimatio dabatur, ex rescripto D. D.* (*h*) *Severi, & Antonini*. Sed & (*i*) Justiniano Augusto idem observatum est; *cum in servili etiam persona gradus quosdam condemnationis voluit observari, ut aliud in vilissimo vel compedito, jus æstimationis constituatur*, nec injuria sane ut vidimus, ideoque recte (*k*) Juvencus, servos a patrefamilias missos ad colonos agricolas, ut vineti fructus perciperent, Actores interpretatur.

Tum longinqua petit; sed fructus tempore certo

a *lib. 8. 74.* b *lib. 3. Ep. 16.* c *lib. 3. de benefic. cap. 19.* d *lib. 1. de instit. Cler. cap. 10.* e *Phormione act. 2. sc. 1.* f *Apud Papinianum Tit. 4.* g *Leg. ult. ff. de off. Præf.* h *Leg. 16. ff. de Publ. & Vect.* i *§. Pœna Instit. de injur.* k *lib. 3. histor. Evang.*

Actores famulos mittit, queis portio salva
Cultorum, certa ruris mercede daretur.

Et quoniam unus non omnia poterat, adjutoribus Actor utebatur. (*a*) Scævola; *item quæro, an ea quæ exacta sunt per adjutores ejus* (Actoris) *neque Calendario illata sunt, aut fraudulenter acta, huic adscribi possint, cum esset hic præpositus?* Calendario autem præponebatur aliquando (*b*) servus quispiam, ut pecunias domini exigeret, crederetque, & hic A CALENDARIO forte dictus est. Calendarium vero, seu *paginæ Calendarum*, ut vocat (*c*) Martialis, codex nominum fuit, in quem nomen debitoris Seii, aut Caii, cum summa pecuniæ singulis calendis exigendæ, referebatur. (*d*) Seneca: *nemo beneficia in Calendario scribit, nec avarus exactor ad horam & diem debitorem appellat.* Actor secundarum in familia fuit DISPENSATOR, qui Græcis οἰκονόμος dictus est, meminerunt autem antiqui tituli:

SIGNVM
HERCVLIS
DORVS. LARC.
DISP. QVI. ANTE. VILICVS
HVJVS. LOCI
D . D

Item

EPARAPHRÆ DISP.
T. ARIANI
ANESIS. FILIA. VIRGO
VIXIT. A. XVII.

&

DIS MANIBVS
ONESIMI CAEPIONIS
HISPONIS DISP
TI. CAEPIO HIERONIMVS
ET SIBI ET SVIS

& quidem Dispensatores dicti sunt ideo, quod olim æs pensantes expenderent, non adnumerarent. Tradit hæc vetus (*e*) interpres ad Persium: *fuit autem assis libralis, & dipondius, quod hodie in usu remansit; & solebat pensari potius quam numerari, unde & Dispensatores dicti* PROROGATORES. hic ego olim cogitabam Prorogatores rectum non esse. *Procuratores* enim aut *Erogatores* videbatur rectius; sed hallucinabar tamen. Arcarios enim Prorogatores tritici appellat (*f*) Cassiodorus: & Petrus Chrysologus non semel hac voce utitur: (*g*) *de cœlestibus conditis, de horreis divinis rationem reddit, præstabit causas Ecclesiæ Prorogator.* (*h*) &, *Dispensator ergo divini verbi, & cœlestis doctrinæ Prorogator, qui ante Dominum stat jugiter.* (*i*) &, *est consuetudinis, est animi felicis, ut adscitus quis est ad regnum, quod fuit proprium, quod privatum, mox parentibus, mox propinquis, civibus indigentibus liberaliter prorogare.* (*k*) Idem: *Abraham, fratres, non sibi, sed pauperi dives fuit, & opes non habere, sed prorogare gestivit.* idem (*l*) alibi: *sed bonum nobis, bonum nimis, si ad nos ista aptemus singuli, si ad nos ista referamus, qui in terra nos debemus sentire villicos, dominos non putare, prorogationis temporariæ ministerium suscepisse, non*

a *Leg.* 40. *ff. de statu lib.* b *Leg.* 12. *de reb. cred.* c *Lib.* 8.43. d *lib.* 1. *de benef. cap.* 2. e *Sat.* 2. f *lib.* 10. 28. g *Serm.* 26. h *ibid.* i *Serm.* 23. k *Serm.* 121. l *Serm.* 125.

A *invenisse jus perpetuum possidendi.* De Dispensatore (*a*) Cicero: *quid tu inquam soles, cum rationem ab Dispensatore accipis, si æra singula probasti, summam, quæ ex his confecta sit, non probare?* Et hæc sane ratio immaniter exacta plerumque est. (*b*) Seneca: *audio* (inquit) *circa horam tertiam noctis, flagellorum sonos, quæro quid faciat? dicitur rationes accipere.* (*c*) Juvenalis:

Et cædens longi relegit transversa diurni.

B ubi antiquus Grammaticus diurnum ratiocinium interpretatur. Nec alio forsan respexit (*d*) CHRISTUS dominus, parabola usus servi, *quem herus tradidit tortoribus, quoadusque redderet universum debitum.* Dispensator autem conservis τὸ σιτομέτριον, seu τὴν τροφὴν præstare consueverat, *Demensum* nimirum. D. (*e*) Zeno Veronensis: *Joseph præmotus ad mensuram prærogat cunctis annonam.* lege; *Joseph promotus ad mensuram prorogat cunctis annonam.* (*f*) Juvenalis de avaro patrefamilias, qui munus obibat Dispensatoris:

Servorum ventres modio castigat iniquo,
Ipse quoque esuriens; ——

C Notat autem sordidos, qui in illud incumbebant, ut de menstruo etiam Demenso lucrarentur, aliquid semper corradendo. Et hic erat menstruus Canon, quatuor vel quinque tritici modiorum in singulos: diurnus fuit, ut quidam senserunt, libra farris. (*g*) Horatius:

Denique cur umquam fugisset, cui satis una
Farris libra foret. ——

(*h*) Juvenalis:

D *Deterior tamen hic, qui liber non erit illis,*
Quorum animas, & farre suo custodit, & ære.

Nisi dicamus, utrobique far pro pane usurpari, & ludere Horatium in pusillum & gracilem, cui non justum Demensum, sed extra ordinem, pro modo & quantitate corporis præstaretur. Quod enim XII. tabulæ nexis libram farris in dies pro victu præscriberent, ad servos trahi nequaquam potest; quia cum illis olim agebatur immitius, ne dicam immanius, puniendæ eorum perfidiæ gratia, qua inopiæ temporariæ adimebatur subsidium illud, quo communis omnium vita indiget. Alioqui servis ad rationem Demensi, cibarii panes quotidie, vel bilibres, vel etiam trilibres assignabantur. Quod ut statuam, facit in primis (*i*) Cæl. Aurelianus, qui ita scribit: *sic denique plurimi impausabiliter tota die atque nocte cibum sumpsisse veteribus traduntur: namque Asclepiades memorat, Praxagoræ famulum ternos bilibres panes per singulos dies accepisse, quibus comesis, non aliter passione afficeretur, quam si nihil acciperet.* Hic certum est latere canonem quotidianum sub immodica illa quantitate, quæ famuli morbosam esuriem nullo modo levaret. Movet me deinde (*k*) Catonis auctoritas, qui compeditis, per hiemem panis P.III. ubi fodere cœperint, P.V. dari præcipit, adeo ut urbanis ministeriis panis P.II. vel III. sufficere potuerint, cum neque fodere aut opus facere necesse haberent, & quoad pulmentaria & obsonia lautius acciperentur urbani, quam rustici servi. Dixi autem assignatos videri quotidie pa-

E (margin letter beside "qui servis ad rationem")

F (margin letter beside "(k) Catonis auctoritas")

a *in Hortensio.* b *Epist.* 47. c *Sat.* 6. 482. d *Matthæi cap.* 18. e *Ad neophytos. Serm.* 1. f *Sat.* 14. *vers.* 126. g *Lib.* 1. *Sat.* 5. h *Sat.* 9. *vers.* 122. i *lib.* 3. *Acut.* 2. k *Tit.* 15.

nes ad rationem Demensi, quia Demensium variavit aliquando; modo enim IV. modo IV. & S. modo V. modiorum fuit, prout ferebant & annonæ ratio, & dominorum qua splendor, qua sordes. Ab hoc autem ministerio Dispensator & aliud nomen invenit: dictus enim est A FRUMENTO. Romæ.

VOLVSIAE. ARBVSCVLAE
PALLANS Q. N̄
A FRVM
CONTVBERNALI. CARISSI
MAE &c.

&

DIS. MAN
ASCLEPIADI
ATHICTVS. L. N
A. FRVMENTO
VICARIÆ. CARISSIMÆ &c.

Idem MINISTRATOR A FRUMENTO, & ACTOR A FRUMENTO dictus est, nisi velimus, Ministratori & Actori quandoque obtigisse, ut & hoc munere, tanquam subsidiarii fungerentur. Illud utique minime controversum est, Diaria servis exhibita fuisse. (*a*) Horatius ad villicum suum:

Cum servis urbana diaria rodere mavis,
Horum tu in numerum voto ruis. —

(*b*) Martialis:

Sed lupus usuram, puerique diaria poscunt.

Petronius ad anseres transtulit, feliciter plane ut solet: *vix ad casæ hostiolum processeram, cum ecce tres anseres sacri, qui ut puto, medio die solebant ab anu diaria exigere, impetum in me faciunt.* Diurnum vocat. (*c*) Seneca: *ille qui superbus atque impotens, & fiducia virium tumidus ait,*

Quod nisi quieris Menelæ, hac dextera occides,

diurnum accipit, in centunculo dormit. allusit (*d*) Claudianus:

Pascimur arbitrio Mauri, nec debita reddi,
Sed sua concedi jactat, gaudetque diurnos
Ut famulæ præbere cibos —

Codicem vero, in quem hæ prorogationes referebantur, *diurnum* vocat (*e*) Chrysologus; *in cœlo prima est esurientis annona, prima stipendia pauperis tractantur in cœlo, erogatio pauperis prima divinis scribitur in diurnis.* Et hæc diurna num adservabant illi, quos vocabant AB EPHEMERIDE? vetus marmor olim vulgatum hæc habuit.

PROC. AB. EMPHEMERIDE. PROC. A MANDATIS. PROC. ET. AD. PRAEDIA GALLICANA. PROC. SALTVS. DOMITIANI &c.

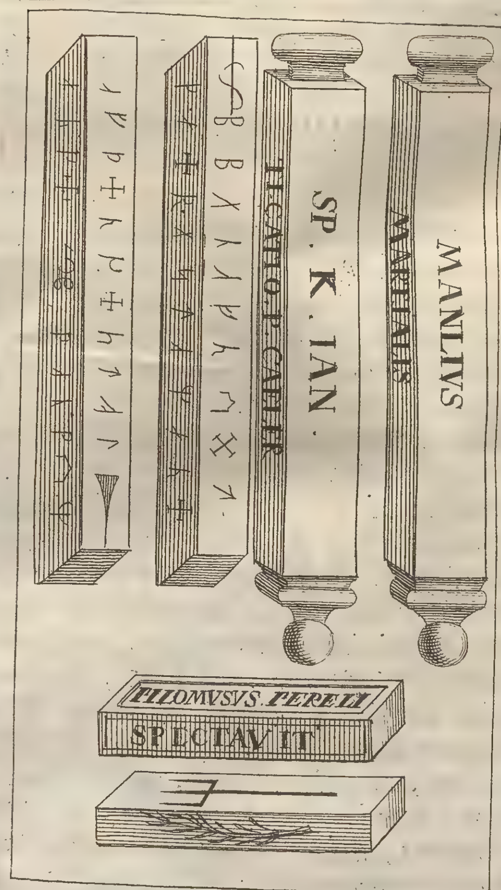
Fuit autem is THEOPREPON ALEXANDRI AVG. LIB. Et quidem (*f*) Isidorus affirmat, *quod Latini diurnum, Græcos Ephemerida dicere.* Diurnarii vero, quorum meminerunt (*g*) Valentinianus & Valens AA. non hujus loci sunt, sed

a *Lib. 1. ep. 14.* b *Lib. 11. 109.* c *Epist. 80.* d *de bello Gilden.* e *Serm. 14.* f *Lib. 1. origin. cap. ult.* g *Lib. 8. C. Theod. de chort. princ. corn.*

ejusdem cum Subscribendariis, Tabulariis, Logographis, ac Censualibus ordinis. Canon autem, cujus meminit (*a*) Salvianus, mihi compertus non est, an sit ad rationem diurnam referendus, an ad menstruum dimensum, an ad pensionem annuam, quam servi, stipendii cujusdam vice acciperent. Justa sane, quæ vocat (*b*) Columella sunt *panis, potio, vestis, manicæ, pedum tegmina.* Et hæc omnia præstare tenebatur dominus servo. (*c*) Seneca; *est aliquid, quod dominus præstare servo debeat, ut Cibaria, ut Vestiarium.* (*d*) Idem; *atqui de injuriis dominorum in servos, qui audiat, positus est, qui & sævitiam & libidinem, & in præbendis ad victum necessariis avaritiam compescat.* Affine munus Dispensatoris ministerio obivit TESSERARIUS. Tesserarum usus apud veteres in qua celebritate fuerit, nemo est qui nesciat, has qui accepissent, videntur ad Tesserarios attulisse, ut ab eis invicem reciperent frumentum, nummos, vestem, gemmas, mancipia, jumenta, & cetera hujusmodi. Romæ multi descripserunt;

SYMPHORO
TESSERARIO
SER. CAESARIS
DE. DOMO. GELO
TIANA. FECIT
PHILODESPOTVS
EX HERMAEO
FRATRI. B. M.

Tesseræ cujus figuræ essent, satis indicat nomen. Materia earum Ligustrum fuit, ut asserit (*e*) Plinius. Ego eburneas vidi non paucas: & ejusmodi * unica apud me est, cujus hic exemplum



a *lib. 4. de gubern.* b *Lib. 1. Cap. 8.* c *Lib. 3. de benef. cap. 21.* d *cap. 22.* e *Lib. 16. cap. 18.*

* *Majorem harum copiam adfert Tomasinus in tractatu de* tesseris hospitalitatis, *non ita pridem a nobis publici juris facto, ex quo duas alias mutuo sumptas huc transtulimus, unam cum inscriptione MANLII MARTIALIS spectaculis itidem destinatam, alteram quam amatoriam fuisse, amantiumque nomina peculiaribus intricata notis exprimere arbitratur Olaus Wormius* in monumentis Danicis libro 22. *quem videsis.*

apposui, ut usum Tesserarum aliquem constituere possimus. Hinc patet, notas illas SP. vel SPECT. quæ doctos viros huc usque torserunt, nihil aliud significare, quam SPECTAVIT, ut detur intelligi, conductos fuisse aliquos, veluti ab Editore gladiatores insignes, rude olim donatos, spectandi gratia, non pugnandi. Et sane in his Tesseris vix aliud symbolum videas (ego sane non aliud vidi) quam fuscinarum & palmarum, quæ ad ludum gladiatorium pertinent. Vulgaverunt earum inscriptiones (*a*) alii, cum titulo nescio cujus eburnei Figlini, quod ego non satis capio. Nomina quæ in ipsis leguntur, servilia procul dubio sunt, ANTHVS, FAVSTVS, INGENVOS, OLYMPVS, REPENTINVS, HERMES, FELIX, PHILODAMVS, PILARGVRVS: & me judice, non alios innuunt, quam Tesserarios nostros, ut is cui Tessera obtigerat, haberet statim in promptu nomen erogatoris familiaris. Non pugnabo tamen admodum, si quis gladiatores qui spectabant interpretetur: pronior utique in priorem illam seu divinationem, seu conjecturam. Utut res sit, illud profecto statuendum videtur, hujusmodi Tesseras in usu fuisse, ut spectatores inde aliquid lucrarentur. (*b*) Martialis:

Nunc veniunt subitis lasciva numismata nimbis,
Nunc dat SPECTATAS *Tessera longa feras.*
Nunc implere sinus securos gaudet, & absens
Sortitur dominos, nec laceratur avis.

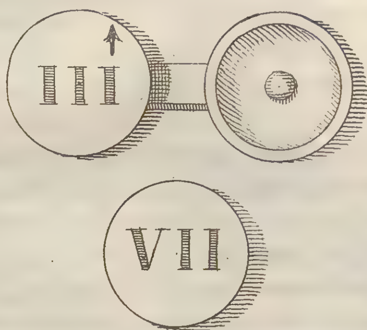
Et nunc demum intelligemus, quod est apud (*c*) Gellium de Q. Fabii epistola ad Carthaginienses missa: *M. Varro autem non hastam ipsam, neque ipsum caduceum missa, sed duas Tesserulas, in quarum altera caduceum, in altera simulacra hastæ fuerunt incisa*. (*d*) Claudianus ad has inscriptas Tesseras, & quidem eburneas, non videtur respexisse:

Tum virides Pardos, & cetera colligit Austri
Prodigia, immanesque simul Latonia dentes
Qui secti ferro in tabulas, auroque micantes
Inscripti rutilum cælato Consule nomen,
Per proceres, & vulgus eant. ——

Descripsit autem hisce carminibus Dypticha. (*e*) Valentinianus, Theodosius, & Arcadius AAA. *illud etiam constitutione solidamus, ut (exceptis Consulibus ordinariis) nulli prorsus alteri auream Sportulam, & Dyptica ex ebore dandi facultas sit; cum publica celebrantur officia, sit Sportulis nummus argenteus, alia materia Dyptichis*. (*f*) Symmachus: *quæso igitur ut ejus nomine Dypticha, & Apophoreta suscipere dignemini, qui apparatui ejus plura & præclara tribuistis; præterea domino & Principi nostro, ad referendam largitatis ejus sedulam magis, quam parem gratiam, auro circumdatum Dyptichum misi, ceteros quoque amicos eburneis pugillaribus, & canistellis argenteis honoravi*. Et hæ Tesserarum nostrarum epigraphæ explicant nobis sententiam (*g*) Theodosii & Valentiniani: *Perissochoregiæ nomen penitus amputetur, & Tesseræ designentur, & nostræ pietatis nomine censeantur*. quod est; *felici nomine pietatis nostræ impresso signentur*, ut Imperator (*h*) Zeno alibi loquitur: non enim satis erat, ut Honorianæ vocarentur. Frumentariæ & ipsæ minutæ fuisse videntur; & Persius ideo Tesserulas appellat:

Publius emeruit scabiosum Tesserula Far.

parvos autem globulos ligneos, quorum meminit (*a*) Johannes Xiphilinus epitomator Dionis, qua ratione ad Tesseras referam non video; obstat enim forma. Quid autem si missilia fuerint? Et quidem ad Dionis, seu Xiphilini mentem prope accedunt eburnea quædam circularia segmenta, notis numeralibus inscripta, quæ Romæ cum essem, anno MDCVII. eruta fuerant. Sunt autem hujusmodi, expressa ex archetypis, quæ apud me domi habeo.



Lector & Spectator noster his utatur, ea lege, ut si quid occurrerit certius, candide impertiat studiosis. Vidi autem aliquando & nummos veteres Augusti & Tiberii (si recte memini) in quibus aversis hujusmodi notæ numerales conspiciebantur. Neque vero globulos illos & sphærulas e Tesserarum numero eximere consilium omnino mihi est, cum videamus non raro transire in aliam figuram res, quæ ab arte sunt, manentibus tamen primigeniis nominibus. Dispensatori nostro (ut ad illum revertamur) credita fuit Arca, ut ex ea erogaret. (*b*) Juvenalis:

—— *neque enim loculis comitantibus itur*
Ad casum tabulæ, posita sed luditur Arca,
Prælia quanta illic Dispensatore videbis
Armigero?

In summa, quoties numerandum esset; toties Dispensator accitus est. (*c*) Macrobius: *secuto omnium risu, Dispensatorem Cæsar vocavit, & sestertia centum millia Græculo numerari jussit*. Recte; viros enim Principes comitabatur & Dispensator, ut pecunia esset in promptu, & notavimus cum de Pedissequis scriberemus. Arcæ vero, & Dispensatoris adeo indiscreta ratio fuit, ut (*d*) Fabius major conjunctim retulerit; *ad summum (inquit) in Republica nostra honorem, non animus, non virtus, non manus mittit, sed Arca & Dispensator:* ideoque Dispensator ARCARIUS; & vice versa ARCARIUS Dispensator appellatus est (*e*) alicubi. Meminit Arcarii (*f*) Scævola: *Stichus Arcarius probante domino nomina fecit, & rationes a domino scriptas exhibuit*; meminit & (*g*) Chrysologus, sed tacito muneris nomine; *iterum contristatus es, quia quod habes in cœlis cogeris collocare, rogo, crede Deo tuo, qui servo credis, & magis Deo, quam*

a *Aldus in ortogr.* b *lib.* 8. 77. c *lib.* 10. *cap.* 27. d *de laud. Stilicon. Paneg.* 3. e *leg.* 1. *C. Theod. de exp. lud.* f *lib.* 2. *epist.* 80. g *leg.* 3. *C. Theod. de divers. refer.* h *leg.* 19. *c. de aquæd. lib.* 11.

a *Sat.* 1. b *Sat.* 1. *vers.* 89. c *lib.* 2. *Saturn. cap.* 4. d *Declam.* 345. e *Turnebus lib.* 28. *cap.* 5. f *Leg.* 41. *ff. de fideicomm. libert.* g *Serm.* 23.

homini commenda. Erastus autem ille, quem Arcarium Corinthi vocat interpres D. (*a*) Pauli, Græce οἰκονόμος est. Ad cujus analogiam (*b*) Arcarius, qui Romano olim Pontifici divina mysteria celebranti aderat, præerat tributis: ut & Arcarius Præfectorum (*c*) Cassiodoro, qui & Arcæ arbiter. (*d*) Zeno Veronensis huc allusit; *sane si quis aliquid desideraverit, qui recondidit, Noe omnia illi Arcarius non negavit*. Ceterum concinne admodum Juvenalis, Loculos (ut vidimus) Arcæ opposuit. Arca enim (sive (*e*) ærata, sive (*f*) ferrata) stataria fuit, Loculi mobiles & gestatorii. Et hos videtur tractasse unus quispiam e grege ministrorum. Paterfamilias apud (*g*) Scævolam; *testamento codicillisve servos manumisit, & peculia legavit: & de Sticho ita cavit, Stichum servum meum liberum esse volo, eique volo dari decem aureos, & quidquid ex ratione* LOCULORUM *meorum habet*, ad quem morem collineavit interpres (*h*) Joh. Evangelistæ: *dixit autem hoc* (Judas) *non quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat, &* LOCULOS *habens, ea quæ mittebantur portabat*. apposite ad Juvenalem scribit (*i*) Asconius; *unde quia major summa est pecuniæ publicæ, quam privatæ, ut pro censu P. R. ærarium dicitur, pro Loculis & Arca, thesauri* &c. Par ministerium fuit & illius, qui CRUMENAM, & ejus qui MARSUPIUM gestabat ad nutum domini. Q. Labeo apud (*k*) Gellium; *quidam*, inquit, *L. Veratius fuit, egregie homo improbus, atque immani vecordia, is pro delectamento habebat os hominis liberi manus suæ palma verberare, cum servus sequebatur crumenam plenam assium portitans*, & rel. Apud (*l*) Plautum vero Menæchmis, Sosicles Messenionem servum alloquitur;

Ego istuc cavebo; cedo dum mihi huc marsupium.

Obfirmabantur autem Loculi clavibus. (*m*) Ulpianus: *sunt tamen quædam, quæ omnimodo legatum consequuntur, ut lectum legatum continet & fulcra: & armariis ac loculis claustra & claves cedunt*. Quandoque tamen Loculi claves tantum servabant, (*n*) Plinius: *Fabius Pictor in Annalibus suis scripsit, matronam, quod Loculos, in quibus erant claves vinariæ cellæ, resignavisset, a suis inedia mori coactam*. Quæ signandi consuetudo etiam ad aliud, quam ad (*o*) Lagenas transiit. Materfamilias apud (*p*) Plautum:

Obsignate cellas, referte annulum ad me.

& Principes Sacerdotum apud (*q*) Matthæum Evangelistam *munierunt sepulcrum, signantes lapidem*. (*r*) Joh. Cassianus: *etiam annulos, quibus recondita præsignemus, in digitis palam gestare præsumimus, quibus non solum cistellæ, vel sportæ, sed ne arcæ quidem vel armaria, ad ea quæ congerimus, vel quæ egressi de sæculo reservavimus, condenda sufficiunt?* At de his satis. Notandum autem est, (*s*) Dispensatorem locasse aliquando operas vicariorum, (*t*) nihil enim vetabat, quin servus vicarios, & eorum peculium, ipse in peculio habere posset; ad quam rationem Athenio Cilix Dispensator & ipse, ducentis servis præfuit, ut notavit (*u*) Diodorus. Ab Actore & Dispensatore non omnino differt PROCURATOR. Petronius: *jam ad triclinium veneramus, in cujus parte prima Procurator rationes accipiebat*. (*a*) Fabius major: *satis sit vobis (o divites) hoc vestras præstare fortunas, quod per Dispensatores fœneratis, quod familiam per Procuratores continetis*. Bonifacius martyr, Aglaidis servus, hujusmodi ministerio functus est, ut tradidit Metaphrastis interpres (*b*) Lipomanus: quem tamen (*c*) Romanæ Ecclesiæ auctoritas ingenuum facit. Stephanus autem Domitillæ Procurator, qui Domitiano Cæsari suffodit inguina, Libertus quidem fuit, ut asserit Joh. Xiphilinus; at id ex præscripto divinæ (uti appellabant) domus, cujus moribus receptum jam diu erat, ministeria servilia Libertis demandari. Et hæc dicta sint de servo Procuratore. Procurator enim liber homo, omnium alterius rerum quidam pene dominus, alienique juris vicarius, ad nos non pertinet. Procuratores CÆSARIANI (ut illos etiam obiter innuamus) innumeri pene fuerunt, digni sane ut eorum officia cum ingenti illo collibertorum omnium agmine explicentur peculiari commentario, quem nos jam nunc voto destinamus erudito alicui viro, qui stilo & meditatione hæc assequi possit. Recensentur autem in veteribus monumentis, PROCVRATIO ORNAMENTORVM; BIBLIOTHECÆ; PATRIMONII ET HEREDIT; AVRARIARVM, BALNEI FORMIS; FVNDIS CAIETAE; LAVRENTO AD ELEPHANTOS; A RATIONIBVS; VILLARVM TVSCVLANARVM; SVBPROCVRATOR VICESIMÆ, & alii non pauci. At illud hic obiter velim animadverti, hujusmodi servos impegisse plerumque in meretricios scopulos, non sine magna rei dominicæ jactura. (*d*) Alfenus: *dominus Dispensatorem manumisit, postea rationes ab eo accepit, & cum de eis non constaret, comperit apud quamdam muliierculam pecuniam eum consumpsisse*. (*e*) Martialis:

Dispensatorem fallax spoliabit amica,
Mercibus extructas obruit unda rates.

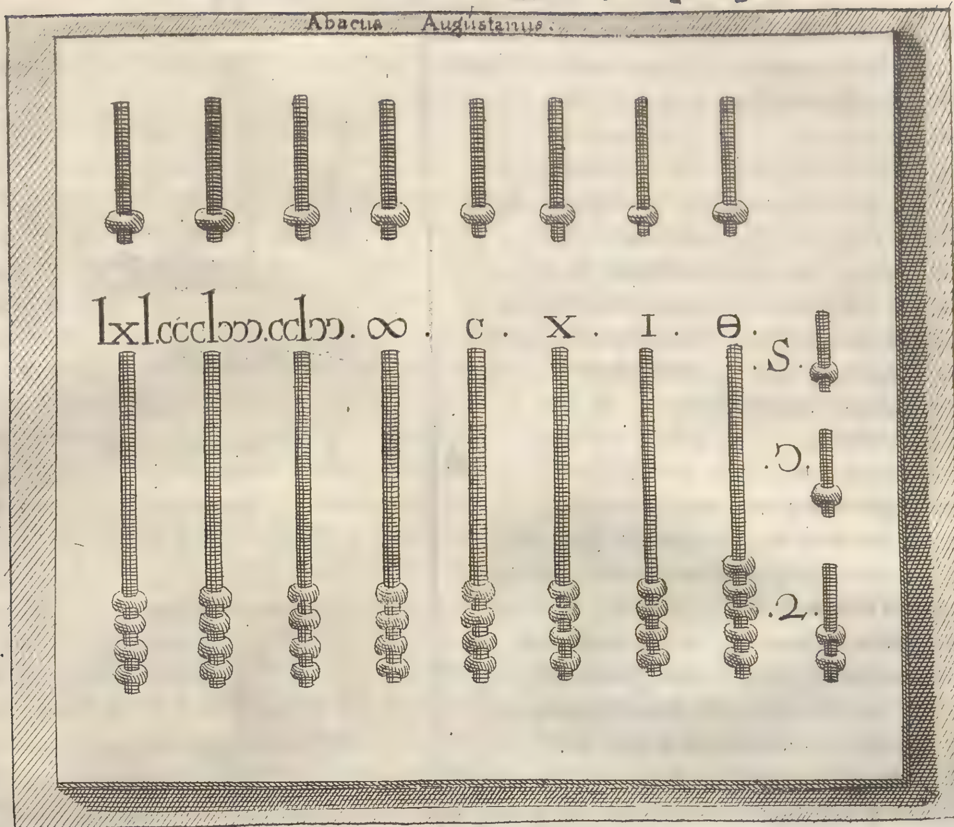
Neque sane ab re commentus est apud Petronium ex tempore Eumolpus: *inter cetera apud communem amicam consumpserunt pecuniam meam, a qua illos proxima nocte extraxi mero, unguentisque perfusos. Ad summam adhuc patrimonii mei reliquias olent*. (*f*) CHRISTUS dominus huc allusit non semel, & expressit (*g*) Juvencus;

Ast ille infelix, qui obscœne luxuriatus
Tardantem contemnit herum, servosque fatigat
Verberibus, segnisque indulgens ebrietati
Luxuriosorum convivia concelebrabit &c.

Neque vero ab Actore, Procuratore, Dispensatore illi videntur esse abjungendi, quos PIGNORIBUS accipiendis, mutuis PECUNIIS dandis, fœnerandis accipiendis, & MENSÆ præpositos appellant (*h*) I. Cti nostri; Danistas & Trapezitas alii. EXACTORES hujus plane numeri sunt. (*i*) Scævola: *Stichus Arcarius probante domino nomina fecit, & rationes a domino scriptas exhibuit, nec postea nomen ullum fecit, quæro an si qui minus solvendo fuerint debitores, quibus alii Exactores erant applicati, nondum videatur conditioni satisfactum?* Meminit autem antiquum elogium, quod extabat olim Romæ in museo Carpensi,

a *ad Romanos cap.* 16. b *Panvinius de* 7. *urbis Eccles.* c *Lib.* 1. 10. d *ad neophyt. Serm.* 1. e *Juven. Sat.* 14. *vers.* 259. f *Sat.* II. *vers.* 26. g *Leg.* 23. *de pecul. Leg* h *Cap.* 12. i *in* 2. *contra Verr.* K *lib.* 20. *c.* 1. l *Menæchmis. act.* 2. *sc.* 1. m *Leg.* 52. *ff. de legat.* 3. n *lib.* 14. *c.* 13. o *Q. Cicero Famil. Martialis lib.* 9. 87. p *Casina. act.* 2. *sc.* 1. q *Cap.* 27. r *lib.* 4. *de institut. Clericorum. c.* 15. s *Leg.* 11. *in fine*, *&* *L.* 12. *ff. de instit. act.* t *leg.* 7. §. *ult. ff. de pecul.* u *Lib.* 36.

a *Declam. cit.* b *apud Sur. To.* 3. c *Lectione Breviar.* d *Leg.* 16. *ff. de ser. corr.* e *L.* 5. 42. f *Matt.* 24. *Luc.* 12. g *l. Hist. Ev.* h *Leg. ult. ff. quod cum eo. Leg.* 19. §. *ult. ff. de instit. act. L.* 13. *eod. Leg.* 18. *ff. de solut. & liber. Leg.* 5. *in princ. ff. de institor. act.* i *Leg.* 41. *ff. de Fideicom. libertat.*



SEX. POMPEIVS FAVSTVS
SEX. POMPEI. EXACTOR.

Apud Cæsares fuit peculiaris Exactor HEREDITATVM, LEGATORVM, PECVLIORVM; ut testantur veteres inscriptiones: ad hæc Exactor AVRI, ARGENTI, ÆRIS, in officina monetæ; & Exactor OPERVM DOMINICORVM. Verum qui ratiocinium non didicisset, is excludebatur his muneribus. Petronius: *hinc quemadmodum ratiocinari didicisset, dein Dispensator factus esset, omnia diligenter curiosus pictor cum inscriptione reddiderat*. Et huc forsan pertinet, ut ille, qui olim dicebatur Procurator Cæsaris, RATIONALIS ævo posteriore appellaretur. (*a*) Lampridius: *& quia de publicandis dispositionibus mentio contigit, ubi aliquos voluisset vel Rectores provinciis dari, vel Præpositos facere, vel Procuratores, idest Rationales ordinare, nomina eorum proponebat, hortans populum, ut si quis quid haberet criminis, probaret manifestis rebus: si non probasset, subiret pœnam capitalem*. Is autem, cui Ratiocinium in familia obtigerat, RATIOCINATOR dicebatur, seu A RATIONIBVS. In domo Cæsarum Libertus pro more huic muneri præficiebatur: & legitur in vetere marmore Lanuvino,

T. AVRELIO
AVG. LIB
APHRODISIO
PROC. AVG.
A. RATIONIBVS

(*b*) Suetonius: *sed ante omnes* (Libertos videlicet) *Narcissum ab epistolis, & Pallantem a rationibus; quos decreto quoque Senatus, non præmiis modo ingentibus, sed & Quæstoriis, Prætoriisque ornamentis ornari libenter passus est*. A calculis item, id est lapillis minutis, quos antiqui in manu tenentes, numeros componebant, dictus est CALCULATOR servus. (*c*) Ulpianus; *nam hujus quoque est ministerium, si forte vel Librarius, vel Miniculator, vel Calculator sit*. quæ sane ars nec ingenuos dedecuit, (*d*) Modestino teste; μηδὲ λιβραρίως, μηδὲ καλκυλάτορας, οὓς ἔσ ψηφιστὰς λέγομεν. Edíscebant autem hæc pueri cum literarum primis elementis. D. (*e*) Augusti-

A nus: *adamaveram enim Latinas*, (literas) *non quas primi magistri, sed quas docent qui Grammatici vocantur, nam illas primas ubi legere & scribere, & numerare discitur, non minus onerosas pœnalesque habebam, quam omnes Græcas*. (*a*) Isidorus; *primordia Grammaticæ artis, literæ communes existunt, quas Librarii & Calculatores sequuntur, quorum disciplina velut quædam Grammaticæ artis infantia est*. Julius Capitolinus de Helvio Pertinace Imperatore; *puer literis elementariis, & calculo imbutus*. (*b*) Horatius lepide:

B *Romani pueri longis rationibus assem*
Discunt in parteis centum diducere: dicat
Filius Albini, si de quincunce remota est
Uncia, quid superat? poteras dixisse Triens. heu
Rem poteris servare tuam, redit uncia: quid fit?
Semis ——

Hujus loci sunt quæ D. (*c*) Augustinus recensuit: *jam vero unum & unum duo, duo & duo quattuor, odiosa cantio mihi erat*. quæ cantio hodieque exauditur apud hosce magistellos, quos antiquitus Cauculones seu Calculones vocabant. C Ceterum priscam illam calculandi rationem ex (*d*) Volusio Mæciano perdiscere possumus, & ex tabella numeraria, cujus formam, & usum primus omnium edidit MARCUS VELSERUS II vir Augustanus, virtutis & doctrinæ gloria præstantissimus. Romani porro Abaci, qui apud F. URSINUM extaret, meminerunt (*e*) P. CIACCONIUS, & (*f*) ANT. AUGUSTINUS Hispanorum doctissimi. Nos vero non Augustanum, sed Romanum exprimendum curavimus; tum quod illius typus, quando hæc scribebamus, ad manum minime erat; tum quod in hoc nostro notæ numerales ad D antiquas propius accedere viderentur, venustiore nescio qua, & castiore conformatione. Quod utut verum sit, illud utique certum est, publice interesse, vulgari & hunc nostrum Italicum, ut insigne antiquitatis monumentum hac iterata editione in oculos hominum incurrat, & eruditorum manibus teratur. Usus sane is est, quem satis superque indicant calculi ductiles & reductiles, capitati, undeviginti, oblongis alveolis in-

a *in Alexandro*. b *Claudio c.28*. c *Leg. 7. ff. de oper. Libertor*. d *Leg. 15. ff. de excusat. Tutor*. e *lib. 1. confess. cap. 13*.

a *lib. 1. origin. cap. 3*. b *epist. ad Pisonem*. c *lib. cit. cap. eod*. d *edidit Elias Vinetus*. e *In explicatione inscriptionis Duillianæ, & in l. de nummis*. f *Numism. Dial. 9*.

ſerti. Calculi quatuor inferiores, unitatis vim ſinguli obtinent, appliciti tamen numero intercælato. Superior ille ſingularis & unicus, item admotus quinque unitates notat. Alveoli unciarii extra ordinem ſex calculos continent, quinque infra, unum ſupra, qui omnes XI. colligunt pro recepta unciæ diviſione in XII. ſolemnes partes. Semuncia, ſicilicus, & ſemiſicilicus ſeorſum comparent. * Huc reſpexiſſe videtur (*a*) Solon, cujus extat præclara ſententia, *tyrannorum familiares calculis perſimiles videri; quandoque enim maximi eſſe, quandoque minimi precii*. & hoc Solonis dictum (*b*) Oruntes (ſive is fuerit Oræetes) gener Regis Artaxerxis, ad illam computandi artem retulit, quæ digitorum inflexione conſtat. In hac tabella novenarius eminet, cujus ea laus eſt, auctore (*c*) Marciano, ut primi verſus finem teneat; comprobata etiam a noſtris ratione, qui notas numerales Arabum, quas *Cifras* appellamus, eodem limite arctaverunt, non temere aut fortuito, ſed conſulto & ſapienter. At multiplex uſus calculorum facit, ut antiquos aliquot candidos lapillos Romæ erutos, tum minutos, tum grandiuſculos, curaverim hic apponi, literis, & quibuſdam aliis cælaminibus inſignes. Quos ego quidem arbitror, non longe abeſſe ab athleticis illis calculis, quibus ex (*d*) Apocalypſi, & ejuſdem enarratore Areta, lucem attulit eruditiſſimus (*e*) FABER. Explicito Ratiocinio, ad NEGOCIATORES veniamus: horum ita meminit (*f*) Marcianus; *legatis ſervis, exceptis negociatoribus, Labeo ſcripſit, eos legato exceptos videri, qui præ-*

a *Diogenes Laertius.* * *Et hactenus de numerario Romanorum abaco Pignorius, qui quod Auguſtanus ejuſdem typus ad manum non eſſet, id dedit, quod potuit. Nos ampliſſimo Conſultiſſimoque Viro, Domino* Henrico ab Hem JCto *præter alia plura hanc quoque gratiam debemus, ut quod Pignorio defuit, ſupplere per ejuſdem munificentiam, & inſignem erga bonas artes affectum poſſimus. Ergo ne fraudare publicum, & abuti per negligentiam hujus tanti viri favore & beneficio velle videamur, en tibi Lector benevole præter formam ipſum etiam abaci uſum, qualem illuſtris* Marcus Velſerus Auguſtanus *exhibuit, & qualem nos ex inſtructiſſima Domini* ab Hem *bibliotheca decerpſimus. Tu quod tuo bono fit, boni conſule & judica.* Adverſa, *inquit*, iſta abaci pars XIX. foraminibus oblongis diſtincta, nos alveolos dicemus. Horum octo ſuperiores, ſinguli ſingulos claviculos ductiles habent utrimque capitatos, ne excidant; Septem inferiores, claviculos quaternos habent, octavus quinque, notæ interjectæ. Θ. I. X. C. ∞. CCIↄↄ. CCCIↄↄↄ. IXI. Præter duplicem ordinem iſtum, ad dextrum latus tres etiam alveoli, quorum qui S. & ↄ. ſignati ſingulos; 2. duos claviculos habet. Claviculi itaque XLV. omnino, omnes mobiles. Partis averſæ eadem ſpecies: & quod pro foraminum ratione neceſſe, totidem alveoli, claviculi item hinc quoque capitati ſeu umbellati, ceterum notæ nullæ nec numeri, ſed ad abaci angulos pro pediculis lunulæ quatuor, paullo magis quam claviculi extantes, quo hi ſcilicet liberi duci & reduci queant. Uſus, quantum datur intelligi, ut in XIV. alveolis quibus numeri interjecti, claviculi ſinguli inferiorum alveolorum, tot ſive aſſes, ſive quid aliud cujus calculus ponitur ſignificent, quot interſcriptus numerus alveoli claviculus unicus, uno plus quam inferiores omnes ſimul accepti. Exempli cauſsa, claviculi ſub I. ſinguli ſingulos, nam I. unum eſt, omnes ſimul quatuor, ſuperior autem quinque ſignificat, ergo junctim novem colligunt: ſit addendus decimus, reducentur iſti claviculi, & primus ſub X. movebitur, inde ſecundus, tertius, quartus, ad XL. uſque, ſuperior addet L. ut colligantur XC. In centenariis, millenariis, & reliquis par ratio, cum abaci numeri per claſſes diſpoſiti ad novies centena millia excurrant. Alveolus ſub Θ. quinque claviculos habet, totidem unciarum indices, ſuperior una amplius hoc eſt ſex uncias exprimit, ut unciæ XI. conficiantur, quibus ſi duodecima adjicienda explendo aſſi, reducentur iſti, & ducetur ſub I. unus. In tribus alveolis ad dextrum latus, ſingularis claviculus S. ſemunciam notat; ſingularis item ↄ. ſicilicum, hoc eſt quartam unciæ partem, nam Demetrius Alabaldus ↄ. ſicilici notam eſſe ſcripſit: duo demum 2. ſingulis duellas ſingulas, id eſt tertias unciæ partes.

b *Plutarch. in Apopht.* c *Lib.* 7. d *cap.* 2. *verſ.* 17. e *lib.* 2. *Agoniſt. cap.* 33. f *L.* 65. *ff. de Leg.* 3.

SC

ANTONINVS AVG.

M. COMMODVS

Eadem utrimque

Idem utrimque

S C

S C

S C

Serratus & læuis utrimq

Eadem in aduersis & auersis

S C

SC

S C

poſiti eſſent negocii exercendi cauſa, veluti qui ad emendum, locandum, conducendum præpoſiti ſunt. Negociationes vero, ut multæ erant, ita eos qui exercebant ſingulari nomenclatura inſignibant. Ideoque BOARIOS, PULLARIOS, FERRARIOS, ÆRARIOS, FRUMENTARIOS, VINARIOS, VESTIARIOS, SAGARIOS negociatores legimus non ſemel, alioſque non paucos. Pulchre (*a*) Caſſiodorus: *Negociatores, quos humanæ vitæ conſtat neceſſarios, huic poteſtati manifeſtum eſt eſſe ſubjectos, nam quicquid in veſtibus, quicquid in ære, quicquid in argento, quicquid in gemmis ambitio humana poteſt habere precioſum, tuis ordinationibus obſecundat* &c. SARCINATORES ut huc referrem, monuit (*b*) Ulpianus; *licet mercis appellatio anguſtior ſit, ut nec ad ſervos Fullones, vel Textores vel Venalitiarios pertineat, tamen Pædius lib.* XV. *ſcribit, ad omnes negociationes porrigendum edictum*. Nec ablegandæ videntur SARCINATRICES, quas recenſuerunt Feſtus, & antiquus titulus,

DIS. MANIBUS
IDES
SARCINATRICIS.

Neque vero fidem faciunt fragmenta quædam, Cornelii Frontonis nomine edita, in quibus legitur, *Sartrix quæ ſarcit; Sarcinatrix quæ ſarcinas ſervat*: niſi hoc ſarcinarum nomine veniat mundus muliebris, quod non omnino improbandum videtur, cum legatur in antiquo marmore,

JULIA. JUCUNDA
AUG. L. SARCINATR
A. MUNDO. MULIE. &c.

Et ſane mundus hic plerumque non ſarcinas modo, ſed & impedimenta militaria æquaverit. At

a *lib.* 6. *variar.* 7. b *Leg.* 1. *ff. de tribut. act.*

Fron-

Frontonem tuetur (*a*) Nonius. Servos etiam magistros NAVI præpositos fuisse docet (*b*) Africanus. Magistrum autem navis accipere debemus eum, cui totius navis cura mandata est. Magistri vero imponuntur locandis navibus, vel mercibus, aut vectoribus conducendis, armamentisve emendis: & hoc est a servo navem exerceri, ut apud (*c*) Jul. Paulum legimus. Et quoniam, ut superius attigimus, quæstus non modicus ex mancipiis venalibus proveniebat, erant in familia & VENALITIARII, alias VENALICII. Venalitium autem fuit etiam loci nomen, ut apud Petronium, in quo tituli aliquando pingebantur: in (*d*) titulo autem ex edicto Ædilium Curulium scribebantur morbi, vitiaque mancipiorum, & quidquid aliud emptoris interesset non nescire. (*e*) Seneca hoc sibi voluit: *stare ante limen Calixti dominum suum vidi, & eum qui illi impegerat titulum, qui inter ridicula mancipia produxerat, aliis intrantibus excludi.* (*f*) Suetonius; *nam apud majores* (ait) *cum familia alicujus venalis produceretur, non temere quem litteratum in titulo, sed litteratorem inscribi solitum esse; quasi non perfectum litteris, sed imbutum.* (*g*) Petrus Chrysologus: *hoc implebat Paulus, qui servitutis suæ titulos sic scribebat: usque ad hanc horam esurimus, & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur.* Pendebat autem aliquando hic titulus per colla. (*h*) Propertius:

Aut quorum titulus per barbara colla pependit,
Cælati medio cum saliere foro.

Et hæc quidem de titulo: Venalium autem nomine peculariter veniebant servi novitii. (*i*) Quintilianus: *item quod commune est & aliis nomen, intellectu alicui rei peculiariter tribuitur; ut urbem, Romam accipimus: & venales, Novitios; & Corinthia, æra.* Mangonum fraudes & imposturas si quis adhuc aveat recenseri, (*k*) Senecam audiat: *mangones, quidquid est quod displiceat, aliquo lenocinio abscondunt, itaque ementibus ornamenta ipsa suspecta sunt: sive crus alligatum, sive brachium aspiceres, nudari juberes, & ipsum tibi corpus ostendi.* Thoranius sane ut Antonium circumscripserit, prodidit (*l*) Plinius. Illa translatitia erat, & quæ ad omnes venales aptaretur (*m*(cantilena;

—— hic est
Candidus, & talos a vertice pulcher ad imos.

ut,

Verna ministeriis ad nutus aptus beriles,
Litterulis Græcis imbutus, idoneus arti
Cuilibet. ——

affinia illis (*n*) Terentianis:

—— fac periculum in litteris,
Fac in Palæstra, in Musicis: quæ liberum
Scire æquom est adulescentem, sollertem dabo.

(*o*) Ulpianus: *sciendum tamen est, quædam, & si dixerit, præstare eum non debere: scilicet ea quæ ad nudam laudem servi pertinent, veluti si dixerit frugi, probum, dicto audientem.* De his satis

a *Sareinatrices.* b *Leg. ult. ff. de exerc. act.* ναυκλήρυς *vocat Plutarch.* c *Leg. 19. §. si servus ff. de noxal. action.* d *Gell. lib. 4. cap. 2.* e *Epist. 47.* f *de ill. Gram. cap. 4.* g *Serm. 141.* h *Lib. 4. el. 5.* i *Lib. 8. c. 2.* k *Epist. 80.* l *lib. 7. cap. 12.* m *Horat. lib. 2. Epist. 2.* n *Eunucho. act. 3. sc. 2.* o *L. 19. ff. ædil. ed.*

A dictum. Deinceps ad INSTITORES transeamus. *Institor is est* (inquiunt (*a*) Paulus & Ulpianus) *qui tabernæ, locove, ad emendum vendendumve præponitur:* hujusmodi verborum extat mentio in in hæc verba; (*b*) *Servus cujus mihi usus legatus est, acquirit mihi, si institor sit, & operis ejus utar in taberna.* (*c*) item: *si duo, plusve tabernam exerceant, & servum quem ex disparibus habebant partibus, institorem præposuerint* &c. Veteres autem auctores (quod ego quidem observarim) meminerunt tabernarum, *casiariæ, cauponiæ, fulloniæ, laoniæ, pistoriæ, unguentariæ, diversoriæ, pellesuinæ, sutrinæ, purpurariæ, argentariæ, vinariæ, cretariæ, & medicinæ exercendæ causa.* In tabernis videtur fuisse canis custodiæ gratia. (*d*) Paulus JCs. *si quis aliquem evitans, magistratum forte, in tabernam proximam se immisisset, ibique a cane feroce læsus esset, non posse agi canis nomine quidam putant: at si solutus fuisset, contra.* Illud sane notandum est, in tabernis quandoque fuisse adfixos (*e*) titulos, qui cum aliquo servo prohiberent negocium geri. Horum opera stataria & sedentaria videtur fuisse, ut ideo vestes non succingerent, sed demitterent. Vertumnus apud (*f*) Propertium canit de se ipso,

—— & ibo
Mundus, demissis Institor in tunicis.

Ceterum (*g*) Ulpianus cum Institoribus enumerat INSULARIUM; ÆDIFICIO, vel FRUMENTO emendo præpositum; PECUNIIS FENERANDIS; AGRIS COLENDIS; MERCATURIS REDEMPTURISQ. faciendis &c. De Insulario nos infra. Quod ad redempturas attinet, lepide (*h*) Juvenalis:

—— vivant Artorius isthic
Et Catulus, maneant qui nigrum in candida vertunt,
Queis facile est ædem conducere, portus,
Siccandam eluviem, portandum ad busta cadaver.

CIRCITORES, quorum item meminit (*i*) Ulpianus, sunt, quibus *Vestiarii, vel Lintearii dant vestem circumferendam, distrahendamque.* Extat antiquus lapis Romæ ad D. Balbinæ ita inscriptus:

✠ LOCVS OPORTV
NI CIRCITORIS CON
IVGISQVE EIVS ALBI
NAE ATQVE FILIORVM
EORVM PALATINAE
ET VRBICI

REQVIESCENTIVM
IN PACE

His omnibus adjungemus servum merci (*k*) OLEARIÆ præpositum, cujusmodi legitur in veteri marmore CRESCENS quidam natione Bessus. Hi negociatores, quorum ministeria, uti & superiorum pertexuit (*l*) Philo: *alios servili natos genere, benignitas fortunæ promovit ad ingenuorum officia:*

a *Leg. 18. & 3. ff. de Instit. act.* b *Leg. 2. ff. de usu & habit.* c *Leg. 13. §. 2. ff. de instit. act.* d *Leg. 2. §. 1. ff. si quadr. paup. fec. dic.* e *Leg. 47. ff. de pecul.* f *lib. 4. eleg. 2.* g *Leg. ff. de instit. act.* h *Sat. 3. vers. 29.* i *loco citato.* k *L. 13. ff. de Instit. act.* l *Quod omnis probus liber.*

fiunt enim procuratores in amplis opibus, interdum etiam conservis præficiuntur ceteris; quibusdam uxorum, pupillorumque berilium tutela commissa est, ob spectatam ipsorum fidem, posthabitis amicis & necessariis: nihilominus tractant servilia, fœnerantur, emptitant, reditus colligunt, patronos suos demerentur obsequiis. Reliqui sunt ARTIFICES, e quibus dominus non voluptatem modo consequi, sed & lucrum facere, operas eorum locando consueverat: GLADIATORES, AGITATORES, FUNAMBULI, PALÆSTRITÆ & alii hujus generis. GLADIATORES seu ARENARII in familia privata fuerunt non raro. (*a*) Cornel. Tacitus: *& singulorum pedibus advolutus, tantum consternationis invidiæque concivit, ut pars militum Gladiatores, qui e servitio Blæsi erant, pars ceteram ejusdem familiam vincerent*. Gladiator apud (*b*) Quintilianum: *certa enim arenæ destinabar victima, nemo Munerario vilius steterat*. (*c*) Asconius: *sequebatur eos magnum servorum agmen, inter quos Gladiatores quoque erant, ex quibus duo noti, Eudamus, & Birria*. De servo AGITATORE hæc (*d*) Paulus: *plane si in tantum precium excessisse proponas, ut non sit cogitatum a venditore de tanta summa, veluti si ponas Agitatorem postea factum*. quæ verba is intelliget, qui apud (*e*) Suetonium legerit, *Agitatori Cythico comessatione quadam in apophoretis vicies* HS *colla‹t›a*, & in veteribus monumentis notaverit, præmia decreta M. Aurelio Diocli Agitatori factionis russatæ. FUNAMBULI meminit (*f*) Labeo. Et hic est, quem Schœnobaten vocat (*g*) Juvenalis, Funirepum (*h*) Appulejus. Transtulit autem eleganter (*i*) M. Cœlius; *ego qui scirem Q. Pompejum Baulis schœnobaticam facere, & usque eo, ut ego misererer ejus esuriei, non sum commotus*. Schœnobaticam dixit facere Pompejum, quod iis premeretur angustiis rei familiaris, ut illi pedes, quod Funambuli solent, diducere non liceat: hoc plane est (*k*) Tullianum illud: *quid erat in terris, ubi in tuo pedem poneres?* PALÆSTRITAM servum recensuit (*l*) Martialis:

At ille sima nare, turgidis labris,
Ipsa est imago Pannici Palæstritæ.

(*m*) Ulpianus: *nam si Librarium rus mittat, & qualum, & calcem portare cogat, vel Histrionem Balneatorem faciat, vel de Symphoniaco Atriensem, vel de Palæstra, stercorandis latrinis præponat, abuti videbitur proprietate*. (*n*) Seneca: *accedunt pessimæ notæ mancipia in magisterium recepta; homines inter oleum & vinum occupati, quibus ad votum dies est actus, si bene desudaverunt*. At hic nescio an collocandi sint MAGICI pueri, cujusmodi recenset (*o*) Appulejus Nigidianos, & nescio quos alios pueros. *Puella* certe in historia (*p*) Apostolica, quæ *habens spiritum Pythonem, quæstum magnum præstabat dominis suis divinando*; & servus apud (*q*) Jurisconsultum, *qui inter fanaticos caput aliquando jactavit, & aliqua profatus est*, huc pertinent. Nec non & servus ille, cujus meminit (*r*) Porphyrius, qui locutiones avium optime perciperet. Et hi quidem artifices fuerunt voluptatum. Qui sequuntur, usui & cultui Patrisfamilias & Familiarium, lucroque inserviebant. PICTURAM servitiis interdictam apud Græcos,

a *Annal. lib.* 1. *cap.* 23. b *Declam.* 9. c *in argumento Millon.* d *Leg.* 43. *ff. de action. empti.* e *Cajo c.* 55. f *Leg.* 54. *ff. de act. empti.* g *Sat.* 3. h *lib.* 4. *Floridor.* i *lib.* 8. *ep.* 1. k 2. *Phil.* l *Lib.* 6. 39. m *Leg.* 5. *ff. de usufr.* n *Eph.* 15. o *Apolog.* p *Actor. c.* 16. *vers.* 16. q *Leg.* 1. §. 9. *ff. de ædil. edict.* r *de abstin. lib.* 3. *Lege & Cedrenum in Michaele Curopalata.*

A Romani servis suis, ut sibi haberent (*a*) permiserunt. (*b*) Juvenalis cum CÆLATORE domestico Pictorem conjungens:

Sit mihi præterea curvus Cælator, & alter
Qui multas facies pingat cito.

(*c*) Marcianus: *Pictoris instrumento legato, ceræ, colores, similiaque horum legato cedunt*. (*d*) Jul. Paulus: *instrumento Pictoris legato, colores, penicilli, cauteria, & temperandorum colorum vasa debebuntur*. Ceras & cauteria ad Encausticen refero, cujus præter Varronem, Vitruvium, Plinium,
B Flaccum, Statium, Appulejum, Ausonium, Prudentium, ita meminit (*e*) Ovidius;

Quique moves cælum, tabulamque coloribus unis,
Quique facis docta mollia saxa manu.

quorum quidem versuum priorem illum fuit qui legeret,

Quique moves cæstrum. ——

C submonente (*f*) Plinio; *Encausto pingendi duo fuisse antiquitus genera constat: cera, & in ebore cæstro, id est viriculo*. Idem (*g*) auctor: *Lala Cyzicena perpetua virgo, M. Varronis juventa, Romæ & penicillo pinxit, & cæstro in ebore imagines mulierum maxime*. Sed pro vulgata lectione stat (*h*) Servius ad illa:

—— *cælataque in auro*
Fortia facta patrum. ——

scribit namque: *insculpta, tamen hoc nomen in principali aliam babet naturam, in derivatione mu-*
D *tat: nam cœlum est unde operantur argentarii: quod producitur naturaliter* &c. nihil ergo apud Ovidium mutamus. Et quoniam Roma, quod & hodie experimur, lutulenta hyeme fuit, æstate pulverulenta, ideo vestes exegerunt & ipsæ Balneatores suos, FULLONES videlicet; eosque non raro familiares. (*i*) Jabolenus: *qui habebat Flaccum Fullonem, & Philonicum Pistorem, uxori Flaccum Pistorem legaverat*. (*k*) Ulpianus tamen negociatoribus adcensuit, (*l*) Varro adscripsit rusticæ familiæ, nec male, quia & ruri eorum usus fuit, & ex artificio negotium prodit. Horum officinæ, Fullonicæ, & Fullonica dicebantur, in
E Fullonia sane natus est (*m*) Andriscus, qui dubium liber an servus, regium nomen animo regio implevit. hujus classis erunt & TEXTORES. (*n*) Marcianus: *si unus servus plura artificia sciat, & alii Coci legati fuerint, alii Textores, alii Lecticarii, ei cedere servum dicendum est, cui legati sunt in quo artificio plerumque versabatur*. (*o*) Suetonius; *Remmius Palæmon Vicentinus, mulieris verna, primo, ut ferunt, textrinum, deinde berilem filium dum comitatur in scholas, litteras didicit*. Textori succedet Phrygio. (*p*) Titinnius;

F *Phrygio fui primo, beneque id opus scivi:*
Reliqui acus, aciasque hero, atque heræ nostræ.

a *lib.* 35. *cap.* 10. *Plin.* b *Sat.* 9. *vers.* 145. c *Leg.* 17. *ff. de instruct. vel instr. legato.* d *lib.* 3. *Sent.* e *lib.* 3. *Fastorum.* f *lib.* 35. *cap.* 11. g *ibid.* h *Lib.* 1. *Æn.* 644. i *Leg. penult. ff. de reb. dub.* k *Leg.* 1. §. 1. *ff. de tribut. act.* l *lib.* 1. *de R. R. cap.* 16. m *Ammianus extremo lib.* 14. n *Leg.* 65. §. 2. *ff. de Leg.* 3. o *de ill. Gramm. c.* 23. p *Nonius.*

Agmen claudent SUTOR & CERDO. de Sutore (*a*) Martialis:

Dentibus antiquas solitus producere pelles,
Et mordere luto putre vetusque solum;
Prænestina tenes defuncti rura patroni,
In quibus, indignor, si tibi cella fuit.

ut quia ex Ergastulo fuisset, (*b*) Jurisconsultus *hoc amplius eidem alumno meo hominem collactaneum, & vernam Sutorem, qui eum artificio suo, mercede delata, alere possit*: hujus instrumentum erant scalpra, & formæ. (*c*) Horatius;

Si quis emat citharas, emptas comportet in unum,
Nec studio citharæ, nec Musæ deditus ulli;
Si Scalpra, & Formas non Sutor ——

(*d*) Ulpianus: *si Sutor puero parum bene facienti, forma calcei tam vehementer cervicem percusserit, ut ei oculus effunderetur, esse ex locato actionem patri ejus.* Opera fuerunt Caligæ, Sandalia, Soleæ, Crepidæ, Calcei; a quibus SOLEARII, SANDALIARII, SUTORES CALIGARII dicti sunt. (*e*) Horatius;

—— *sapiens crepidas sibi numquam,*
Nec soleas fecit: Sutor tamen est sapiens. ——

(*f*) Phædrus elegantissimus fabulator, de malo Sutore medicum professo,

Quantæ putatis esse vos dementiæ,
Qui capita vestra non dubitatis credere,
Cui calceandos nemo commiserit pedes?

De Sutore autem Cæsariano festiva extat narratiuncula apud (*g*) Arrianum. Servi CERDONIS meminit (*h*) Papinianus, nisi tamen ibi Cerdo proprium nomen hominis sit, non artificii. Marcionis enim magistrum, illum cujus meminerunt Philastrius & Theodoretus, Cerdonem nominatum fuisse legimus. Ceterum Cerdoni subulam tribuit (*i*) Martialis;

Das Gladiatores, Sutorum regule, Cerdo,
Quodque tibi tribuit Subula, Sica rapit.

At ne quis dominarum nos omnino oblitos putet, lustrabimus mollem hanc & delicatam legionem, de qua apud (*k*) Tacitum legitur justa Severi Cæcinnæ conquestio; *inesse mulierum comitatui, quæ pacem luxu, bellum formidine morentur, & Romanum agmen ad similitudinem barbari incessus convertant.* Et sane mater Juliani martyris apud (*l*) Surium, *in publicum prodit cum innumerabili familia utriusque sexus.* Nec hyperbolice quidem locutus est Cæcinna, si (*m*) Ammianum Marcellinum audimus, qui matronarum comites recenset, Textrices, Coquos, Spadones, & universum promiscue servitium. Respexit huc (*n*) Juvenalis,

—— *gravis occursu, teterrima vultu,*
Balnea nocte subit, conchas, & castra moveri
Nocte jubet.

a *Lib.* 9. 5. b *Leg.* 78. §. *heredum ff. ad SC. Trebellian.* c *lib.* 2. *Sat.* 3. d *Leg.* 5. §. 3. *ff. ad leg. Aquill. Leg.* 14. *ff. locati conduct.* e *lib.* 1. *Sat.* 3. f *lib.* 1. *fabular.* 14. g *in Epist. lib.* 1. *cap.* 19. h *Leg.* 42. *ff. de oper. Libert.* i *lib.* 3. *Epigr.* 16. k *lib.* 3. *Annal.* l *Tomo* 1. m *Lib.* 14. n *Sat.* 6. *v.* 417.

A Castra appellat agmen immodicum. Ejus nunc nos officia explicabimus, sive illa ministeria sint, & ab EUNUCHIS exordiemur, qui in familia Palatina:

—— *præfecti gemmis, vestique dabantur*
Custodes, sacroque adhibere silentia somno.

ut cecinit (*a*) Claudianus: præter quæ (*b*) Corippus:

Illis summa fides, & plena licentia sacris
B *Deservire locis, atque aurea fulcra parare,*
Regales mensas epulis onerare supernis,
Conservare domum, sanctumque intrare cubile,
Internas munire fores, vestesque parare.

Tetigit sane Corippus munera Eunuchorum, inter quæ recensuit custodiam Lectorum cubicularium, & eorumdem ornatum: quod & privatis dominis jam olim placuit. (*c*) Appulejus: *Dii boni! qualis ille, quamque præclarus apparatus! Quatuor Eunuchi confestim pulvillis compluribus ventose tumentibus, pluma delicata, terrestre nobis cubitum præstruunt: sed & stragula veste, auro ac murice Tyrio depicta, probe consternunt.*
C Imo & in hunc usum paratæ erant ancillæ; (*d*) Virgilius:

Nec victoris heri tetigit captiva cubile.

Agamemnon apud (*e*) Homerum,

Τὴν δ' ἐγὼ οὐ λύσω, πρίν μιν καὶ γῆρας ἔπεισιν,
Ἡμετέρῳ ἐνὶ οἴκῳ ἐν Ἀργεϊ τηλόθι πάτρης
Ἱστὸν ἐποιχομένην, καὶ ἐμὸν λέχος ἀντιόωσαν.

Et licet harum opera ad officium corporis, con-
D cubitumque referri possit, & debeat; perspicue tamen Ariadna apud (*f*) Catullum,

Si tibi non cordi fuerant connubia nostra,
Sæva quod horrebas prisci præcepta parentis:
Attamen in vestras potuisti ducere sedes,
Quæ tibi jucundo famularer serva labore,
Candida permulcens liquidis vestigia lymphis,
Purpureave tuum consternens veste cubile.

Neque vero honorifico muneri non accessit honorifica appellatio: siquidem Chrysaphius, qui a (*g*) Marcellino comite Eunuchus dicitur, (*h*)
E Victori Tunnunensi PRÆPOSITUS Imperatoris est; & Johannes, & Paulus clarissimi martyres Eunuchi, Præpositus alter, PRIMICERIUS alter a (*i*) Terentiano, qui eorum gesta conscripsit, appellantur. Præpositum, cubiculo intelligo. (*k*) Martyrologium Romanum: *item Romæ, via Appia, natalis sanctorum Caloceri & Parthenii eunuchorum, quorum prior cum esset Præpositus cubiculi uxoris Decii imperatoris, alter vero alterius muneris Primicerius, nolentes idolis sacrificare, ab eodem occisi sunt.* D. (*l*) Ambrosius; *denique etiam speciali expressione Calligonus præpositus cubiculi,*
F *mandare mihi ausus est; me vivo tu contemnis Valentinianum? caput tibi tollo: respondi, Deus permittat tibi, ut impleas quod minaris, ego enim patiar quod Episcopi: tu facies quod Spadones.* Et sane impotenti quodam dominatu Spadones Imperio tunc, & longe ante incubuerant. (*m*) Ammianus de Constantio Augusto; *uxoribus ac*

a *in Eutrop.* b *Lib.* 3. c *lib.* 10. *metam.* d *lib.* 3. *Æn.* e *Iliad. A.* 29. f *de nuptiis Pelei & Thetidos.* g *in Chron.* h *Chron.* i *Sur. Tom.* 5. k 19. *Maii.* l *in epistol. ad Marcell.* d *Lib.* 21.

Spadonum gracilentis vocibus, & Palatinis quibusdam nimium quantum addictus. Egregie (a) Alexander Severus, qui *Eunuchos de ministerio suo abjecit, & uxori ut servos servire jussit, & cum Elagabalus mancipium Eunuchorum fuisset, ad certum numerum eos redegit, nec quidquam in Palatio curare voluit, nisi balneas foeminarum, cum plerosque Eunuchos Rationibus, & Procurationibus praeposuisset Elagabalus, his ille & veteres sustulit dignitates. Idem tertium genus hominum Eunuchos esse dicebat, nec videndum, nec in usu habendum a viris, sed vix a foeminis nobilibus*. Ex hoc luto, seu coenum malumus appellare, eruit quandoque DEUS Opt. Max. preciosissimas gemmas, ut de Johanne & Paulo, de Calocero & Parthenio vidimus, qui vitam pro Christi nomine profuderunt. (b) Nereus itidem, & Achilleus Eunuchi cubicularii Fl. Domitillae nobilissimae virginis, cervices pro veritate & pietate fortissime dederunt. Apud eosdem Caesares Eunuchi aliquando functi sunt officio Praegustatorum. (c) Suetonius: *quidam tradunt, epulanti in arce cum Sacerdotibus, per Halotum Spadonem Praegustatorem: alii domestico convivio per ipsam Agrippinam, quae boletum medicatum, avidissimo ciborum talium obtulerat*. Pocillatores etiam non raro fuerunt. (d) Tacitus: *id Druso datum* (venenum) *per Lygdum Spadonem, ut octo post annos cognitum est*. SILENTIARIOS etiam fuisse Eunuchos, faciunt ut credam verba Claudiani, quae nuper citavimus;

—— sacroque adhibere silentia somno.

QVIETIS ministros dixisset (e) Procopius: quo munere an functi fuerint etiam in familia privata, mihi quidem non omnino liquet. Neque vero hoc prorsus abnuerim, cum apud (f) Salvianum mentio extet silentiariorum: *pavent quippe Actores, pavent Silentiarios, pavent Procuratores; prope ut inter istos omnes, nullorum minus servi sint, quam dominorum suorum; ab omnibus caeduntur, ab omnibus conteruntur*. Et haec nomenclatura Praefecturae, quae conservis silentium commendabat, utique videtur vel cum ipso Salviano, vel paulo ante ipsum in lucem prodiisse. Quod enim ad (g) Senecam referunt nonnulli, magisterium magis, quam nomenclaturam indicat. *Virga* enim apud Senecam, *qua murmur omne famulorum compescebatur*, videtur fuisse insigne Tricliniarcharum in ipso Triclinio, extra quod Actoribus, seu Dispensatoribus conveniret; docente (h) Ammiano Marcellino, qui praepositos urbanae familiae, digerentes comitatum matronarum prodeuntium, dextris aptata virga insignes recenset. Nota autem est virga & arundo Janitoris apud Petronium & Senecam. Affines Silentiariis sunt illi, quos ad SOMNUM appellat (i) Curtius: *at ne in vicinia quidem diversorii quemquam commilitonum receptum esse; sed per dispositos, quos ad somnum habebat, omnes procul relegatos, ne foemina illa murmurantium inter se silentio verius quam sono excitaretur*. In Palatio, ut diximus, Eunuchis gravissimarum rerum tractatio credita est; ideoque Claudio Caesari (k) Narcissus ab epistolis fuit, quem Eunuchum fuisse adnotavit antiquus (l) Scholiastes Juvenalis, & quidem ditissimum, ad summam, nihil omnino fuit, quod non illis pateret. Apud privatos custodiebant pueros, Pedagogorum vicibus functi:

a *Ael. Lamprid. cap.* 23. b *Sur.* 10. 3. c *Claudio cap.* 44. d *lib.* 4. *Anna.* e *lib.* 2. *de bel. Pers.* f *lib.* 4. *de Gubern.* g *Epist.* 47. h *Lib.* 14. i *Lib.* 6. k *Sueton. Claudio cap.* 28. l *Sat.* 14. *in fin.*

A nec aliter interpretantur illud (a) Juvenalis veteres Glossae,

Discipuli custos praemordet Acoenonoetus,

quam de Eunucho dictum esse Paedagogo, & Papate, cujus proprium sit communi sensu carere. PAPAS ergo Paedagogus est: & hinc datur intelligi quid sibi velint (b) Acta Viti, & Modesti martyrum: *Angelus autem Domini apparuit Papati ejus religioso viro, Modesto nomine*: confirmant hoc glossae quae feruntur Isidori; *Papas Paedagogus qui sequitur studentes*. Tuebantur

B praeterea mulierum pudicitiam, licet aliquando nomine tenus. (c) Terentius;

Edicit ne vir quisquam ad eam adeat: & mihi ne abscedam imperat.

Aderant lavanti dominae. (d) Claudianus;

—— Eous rector, Consulque futurus
Pectebat dominae crines, & saepe lavanti
Nudus in argento lympham gestabat alumnae;
Et cum se rapido fessam projecerat aestu,
C *Patricius roseis pavonum ventilat alis*.

ubi quod ad LYMPHAM attinet, cum venia honestarum matronarum, monebimus Lectorem, (e) AQUARIOS, AQUARIOLOS, & BACCARIONES huic loco deberi. Et in hujus interioris tutelae gratiam dicti custodes sunt. (f) Juvenalis;

—— decipit illa
Custodes, aut aere domat, ——

Hinc magno in precio erant, non tantum apud Barbaros, sed & apud Romanos. Apud (g)

D Pharaonem praepositus Pincernis, & magister Pistorum eunuchi fuerunt. Hermotimus apud (h) Xerxem in maximo honore est habitus. (i) Bagoas apud Alexandrum nihil non potuit. (k) Usthazanes, Persa martyr, Saporis Regis nutricius, principem locum in familia regia obtiiunt. (l) Eunuchus, quem Philippus baptizavit, fuit δυνάςης Κανδάκης τῆς βασιλίασης τῶν αἰθιόπων, ὃς ἦν ἐπὶ πάσης τῆς γάζης αὐτῆς. de hoc (m) Arator ita cecinit.

Angelus alloquitur plenum virtute Philippum,
Australem celerare viam, qua Spado jugatis
E *Aethiopum pergebat equis, qui fidus in aula*
Reginae servabat opes ——

(n) Terentius ab eodem precio inducit Phaedriam exprobrantem Thaidi,

—— porro Eunuchum dixti velle te,
Quia solae utuntur his Reginae: repperi.

Quocirca Imperator (o) Aurelianus *Eunuchorum modum pro Senatoriis professionibus statuit, idcirco quod ad ingentia pretia pervenissent*. (p) Ul-

F pianus: *& si puerum quis castraverit, & preciosiorem fecerit, Julianus scribit cessare Aquilliam*. Et haec sane, ut pleraque alia, (q) Justinianus Caesar

a *Sat.* 7. *ver.* 218. b *Sur. To.* 3. c *Eunucho. act.* 3. *sc.* 5. d *in Eutrop. lib.* 1. e *Scaliger ad Festum, Turnebus lib.* 14. *Adver. cap.* 12. f *Sat.* 6. g *Gen. cap.* 40. h *Lib.* 8. i *Curt. lib.* 10. k *Sur. Tom.* 2. *& martyrol. Rom.* 21. *April.* l *Acta Apostol. cap.* 8. m *Lib.* 1. n *Eunucho.* 1. *sc.* 2. o *Vopiscus. cap.* 49. p *Leg.* 27. §. *& puerum ff. ad L. Aquill.* q *Lib.* 3. *C. comm. Leg. L.* 1. §. 5. *Cod. de comm. servo man.*

moderatus est, qui Eunuchos, ætatis & artificii habita ratione, XXX. L. & LXX. solidis æstimari voluit. Ne videlicet essent amplius, qui C. (*a*) Ælio Sejano inviderent, enormi comparatum pecunia nescio quem ex hoc semivirorum, vel potius fœminivirorum grege. Olim quidem pœna legis (*b*) Corneliæ tenebatur, qui hominem castravisset; ut sileamus mali ominis fuisse amputare sibi virilia, etiam (*c*) religionis causa. Et quamvis (*d*) Domitianus, & (*e*) Nerva Cæsares castrari mares vetuerint, prævalente tamen luxu, antiquatum est quidquid illi edixerunt. (*f*) Constantinus profecto & ipse inhibuit, pœna capitis proposita. (*g*) Leo autem Augustus Romanos nusquam, Barbaros alicubi secari permisit. Scilicet aula Constantinopolitana his carere non poterat diu; notat enim (*h*) Luitprandus, se Imp. Constantino obtulisse Loricas optimas novem, Scuta optima cum bullis deauratis septem, Cuppas argenteas deauratas duas, enses, lanceas, verua, mancipia quattuor Carsamatia, Imperatori nominatis omnibus preciosiora. *Carsamatium autem Græci vocant* (inquit ille) *amputatis virilibus & virga, puerum Eunuchum, quos Verdunenses mercatores ob immensum lucrum facere solent, & in Hispaniam ducere.* Et sane animadversione indignum non est, Eunuchis in Oriente continua quadam serie, in Regum animos, corpora, opes, caritates, magnum semper aditum patuisse; horum mores brevi elogio expressit (*i*) Ammianus Marcellinus his verbis; *quod si Numa Pompilius vel Socrates bona quædam dicerent de Spadone, dictisque religionum adderent fidem, a veritate descivisse arguerentur.* Ab his factitiis fœminis ibimus ad naturales & legitimas, e quarum numero OBSTETRICES taxavit (*k*) Justinianus Imperator solidis LX. meminerunt veteres inscriptiones:

SEX. POMPEIVS
SEX. L. DAPHNIS
GRAM
CHLOE. POMPEIAE
APPI. OPST

& in eodem marmore,

ATIA. DYNAMIS
OPST

alibi,

SALLVSTIA. Q. L. IMERIA
OPSTETRIX

Porro ad hanc rationem scribendi, verbi etymon direxit (*l*) Donatus; *quæ opem tulerit parienti, opstetrix dicitur, unde & parturientes fer opem clamant.* ADSTETRIX quæ dicitur, perierat, nisi (*m*) CUJACIUS vir magnus, utique servavisset; hujus officium tangit (*n*) Ovidius:

Una ministrarum media de plebe Galanthis,
Flava comas, aderat, faciendis strenua jussis,
Officiis dilecta suis.

& post Ovidium D. (*o*) Hieronymus: *ipsum jactant assidere lectulo, obstetrices adhibere languenti, portare matulam, calefacere lintea, plicare fasciolas.* His succedunt NUTRICES. (*p*) Tacitus: *at nunc natus infans delegatur Græculæ alicui ancillæ, cui adjungitur unus, aut alter ex omnibus servis plerumque vilissimus.* Favorinus apud (*a*) Gellium; *præsertim si ista, quam ad præbendum lactem adhibebitis, aut serva aut servilis est, ut plerumque solet, externæ atque barbaræ nationis.* D. (*b*) Hieronymus ex Theophrasto: *vocanda domina, celebrandus natalis ejus, jurandum per salutem illius, ut sit superstes, optandum, honoranda Nutrix ejus, & GERULA*, & de hac idem ipse (*c*) Hieronymus. *Nutrix ipsa non sit temulenta, non lasciva, non garrula, habeat modestam gerulam, nutricium gravem.* Neque vero videtur hæc opera discreta semper fuisse, cum quæ fuit Nutrix, fuerit eadem & Gerula. (*d*) Plautus;

Nutrices pueros infantis minutulos
Domi ut procurent, neu quæ spectatum afferant,
Ne & ipsæ sitiant, & pueri pereant fame.

Et hæ Nutrices fuerunt re & nomine; illæ honorariæ, & ut ita dicam, nominales, quæ diligentiam infantibus, & munditiam adhibebant, ut loquitur antiquus glossator ad illud (*e*) Juvenalis:

Hoc monstrant vetulæ pueris repentibus assæ.

Quod autem (*f*) vir doctus & eruditus notavit, a Scholiaste Sophoclis, in Ajace flagellifero, vocari παιδαγωλοὺς, sive παιδοτρίβας, βαϊούλους ideo, quod bajuli essent servi, & quia servi ad docendos pueros olim adhiberentur, id sane mihi suspectum est. Bajuli enim ibi GERULI sunt, NUTRITORES, & NUTRICII; hoc nomine appellati, quod bajulent gestentque ulnis pueros. Et hinc (*g*) in aula Constantinopolitana fuit olim magnus Bajulus. Italice hi sunt *Balio*, & *Balia*, sive, ut nostrates vocant, *Bailo* & *Baila*, quæ apud Vicetinos *Bela* est, a verbo Latino antiquo (*h*) *Beolare*, quod est βαςάζειν. Hujus loci CUNARIA est a cunis dicta ut videtur, veluti & (*i*) Cunina quam Deam vocabant, infantium in cunis tutricem, & fascini summotricem; vetus lapis:

D M
TEIAE. THREPTE. SO
ROR. PIISSIMAE. CVNA
RIAE. RVFINAE. V. V. &c.

Alludit huc D. (*k*) Hieronymus; *jam tibi & scalæ, per quas deponeres miseram, parabantur: jam iter dispositum, decreta navigia, condicta dies, fuga animo pertractata, & ecce Angelus ille cubiculi Mariæ Janitor, Cunarum Domini custos, & infantis Christi gerulus, coram quo tanta faciebas, ipse te prodidit.* (*l*) Martialis: *Cunarum fueras motor Charideme mearum:* & hic proprie CUNARIUS. EDUCATOREM hic ratione contubernii interseremus. (*m*) Justinianus: *justæ autem manumissionis causæ hæ sunt, veluti si quis patrem aut matrem, filium filiamve, aut fratres sororesve naturales, aut pædagogum, aut Nutricem, aut Educatorem, aut Alumnum* &c. (*n*) Appulejus: *ego sum Byrrhena illa, cujus forte sæpicule nomen inter tuos frequentatum Educatores retines:* & hic idem, qui NUTRITOR, & NUTRICIUS. (*o*) Acta

a *Plin. lib.7. cap.39.* b *Leg.3. §.4. 5. & 6. ad L. Cornel. de Sicar.* c *Jul. Obsequens.* d *Statius lib.4. Sylv.* e *Dion. lib.68.* f *Leg.1. Cod. de Eunuh.* g *Leg.2. Cod. eod. tit.* h *Rer. per Europam gestarum lib.6. cap.3.* i *Lib.16.* k *Leg.3. Cod. comm. de legat.* l *apud Terentium in Andria.* m *in commenta. ad Tit. de ver. sign. Leg.236.* n *lib.9. metam.* o *lib.2. epistolar. select. ep.9.* p *in Dial. de causis corr. Eloq. cap.29.*

a *lib.12. cap.1.* b *lib.1. advers. Jovinian.* c *ad Lætam.* d *Prologo Pænuli. Turneb. lib.28. adver. cap.6.* e *Sat.14. Non. Marcellus in ASSAS.* f *B. Vulcan. ad Appul. de Mundo.* g *Georgius Codinus.* h *Glossarium.* i *Lactant. lib.1. cap.20.* k *ad Sabinianum Diaconum.* l *lib.11.40.* m *l.1. Institut. Tit.6.* n *l.2. Metam.* o *Sur.10.3.*

Nerei, & Achillei martyrum: *eorum autem corpora rapuit Auspicius discipulus eorum, Nutritor sanctæ virginis Domitillæ.* (a) Cæsar: *erat in procuratione Regni propter ætatem pueri, nutricius ejus eunuchus, nomine Photinus.* Porro Nutrices & Nutricios TATAS & MAMMAS appellabant. Romæ:

DIS. M.
ZETHO. CORINTHVS
TATA. EIVS. ET. NICE
MAMMA. F.
V. A. I. DXVI.

Egregie vero (b) Petrus Chrysologus; *Nutritor pius, nisi totus fuerit redactus in parvulum, numquam parvulum perfectum perducit in virum: denique tunc vocem tenuat, verba ponit, agit nutibus, sensus seponit, infirmat viscera, abjicit vires; membra dissolvit, gressum tardat, gestit non ambulare, sed repere, ridere simulat, timere fingit, flere mentitur; quia est in illo mendacium pietas, desipuisse prudentia est, est infirmitas virtus.* D. (c) Hieronymus: *nunc & Gerula quondam, jam anus, & nutricius, secundus post naturalem pietatem pater, clamitat, morituros expecta paulisper, & sepeli, forsitan & laxis uberum pellibus mater, arata rugis fronte, antiquum referens* MAMMÆ *lallare congeminet.* Lalla autem solemnis est nænia Nutricum. (d) Cornutus ad Persium: *aut cur a Nutrice jussus dormire ploras? quæ infantibus ut dormiant, solent dicere sæpe, lalla, lalla; aut dormi, aut lacte.* Et hæc cantio apud nostrates Mammas etiam hodie exauditur. Hujus ordinis sunt ALUMNUS, & COLLACTANEUS. de hoc D. (e) Hieronymus: *nec Procurator calamistratus, nec formosus collactaneus, nec candidulus, & rubicundulus assecla, adhæreat lateri tuo:* de illo (f) Ulpianus: *denique concubinam, filios naturales, alumnos, constitit generali obligatione non contineri, & si qua alia sunt hujusmodi ministeria.* de ALUMNA (g) Jul. Paulus: *in testamento, quod perfectum non erat, Alumnæ suæ libertatem & fideicommissa dedit.* Collactaneus autem in veteribus monumentis, *Collacteus* & *Colactius* appellatur. Parmæ, ubi descripsimus oculata fide:

D M
KALOCERVS
PVBLICVS
ELAENO
COLACTIO
B M

Romæ in hortis Cyriaci Matthesii:

COMMVNIO VERNA
ANTONIAE AVGVSTAE
V. A. II. MES. X
COLLACTEVS. DRVSI
BLANDI. F

Juvenalis & Marcianus Capella Collactaneam, Collacteam vocant. (h) Ille,

Tullia quid dicat notæ Collactea Mauræ.

(i) hic: *sed quod sororis ejus Collactea, & indiscreto amica fœdere videretur.* Hoc fuit eandem Nutricem simul bibere, ut loquitur (k) Appulejus. Et hic disquirendum est, an de hujusmodi ministeriis (a) Ulpianus intellexerit; *si servi* (inquit) *ususfructus legatus est, cujus testator quasi ministerio vacuo utebatur* &c. Alumni & Collactanei quasi ministrare dici poterant. Et hujus demum generis ministeria, longe post abolitos omnino servos, diu perduraverunt; licet enim servi, (b) Bartoli ICti ætate penitus desiissent, Collactanei tamen in usu erant, quod patet ex (c) Petro Paulo Vergerio, qui in vita Ubertini Carrariensis hæc habet: *ejusdem fuit domesticum judicium, quod sequitur. Longettus erat ei hereditarius servus, & semper una nutritus: nam usque ad ea tempora propagandorum servorum mos in Italia manserat, qui nunc prorsus obsolevit; ei Ubertinus confidebat plurimum, & facile omnia fidei ejus credebat; is aliquando ab Carentana Ubertini concubina pulcherrima fœminarum, in domestica contentione, servus est appellatus, ad quam Longettus, ejus inquit sum servus, cujus & tu meretrix es; quo nihil illa molestius exprobrari sibi audire potuisset, & speciei igitur confidens, erat enim eximia forma corporis, & pignoribus ex Ubertino susceptis, non nisi illius sanguine suæ satis injuriæ fieri posse arbitrabatur; itaque filiolam, quæ erat in deliciis patri, allegat questum de matris injuria, sed & ille quoque Ubertini amicos, qui ei in consiliis semper aderant, patroni sibi ut essent oraverat; mentione igitur per puellam inducta, & per eos qui aderant interrupto crebro ejus sermone, mulier quæ ex superiore specula omnia intuebatur, indignata non audiri suam querelam, effrænis decurrit, a Longetto se contumeliose habitam queritur. Ubertinus insolita mulieris audacia nihil motus, edicere illum jubet quo se pacto res haberet; qua cognita, ego inquit, quantum in me fuerit, eo, quod est contumeliæ causa, utrumque vestrum absolvam, & Tabellionem qui conscriberet jussit advocari, tunc ad Longettum, vis ne liber esse? nequeo, inquit ille, liber tibi esse: nam si me ita sinis, sum tibi servus natus, nec me qui tali domino servio, meæ conditionis pudet; sin manumittis, tanto me precio datæ libertatis emis, ut liber esse a te non possim; animo (inquit Ubertinus) ut voles, utque te decebit, nunc necessitate conditionis, qua mihi addictus tenebare, liber esto; deinde ad illam conversus: & tibi quoque, inquit, quando meæ consuetudinis te pudet, liberum est abire, esto a me absoluta, tum illa flens, atque insperato eventu pene exanimis, per hanc tuam te prolem inquit oro, ne me deseras, neu abjicias, ego ne te quidem domino digna sum serva, cumque multa & flere & dicere pergeret, jussit ut unde venerat rediret, ac ne se in reliquum talibus querelis molestaret; itaque uno judicio homini bene merito gratiam reddidit, & illam admonuit, non debere se conditionis pudere, quam non modo sponte, verum etiam cupide admisisset.* Hactenus Vergerius, cujus narrationem describere operæ precium duxi, tum quod auctor nondum editus est; tum quod lectorem possit recreare longæ & morosæ lectionis tædio affectum. Et quia nobiles matronæ catulis delectabantur, veluti Melitæis, inde factum est ut legamus in antiqua tabella marmorea,

OSSA
AVRELIAE. LIVIAE. AVG
SER. A CVR. CATELLAE &c.

modeste sane, & non ut illa apud (d) Lucianum, quæ Philosophum, catellæ curatorem habuit.

a *lib. 3. de bello. civ.* b *Serm. 62.* c *ad Heliodorum* d *Sat. 3.* e *ad Furiam.* f *Leg. 8. ff. de Pignor. & Hypoth.* g *Leg. 38. ff. de fideicomm. libert.* h *Sat. 6. vers. 306.* i *Lib. 1.* k *lib. 2. Met.*

a *Leg. 27. §. 2. ff. de usufr.* b *Idem Bartolus ad Leg. Hostes, de capt. & postl. rev. citatus a Genebr. Anno D. MCCXVI.* c *Latet adhuc in forulis nostratium Bibliothecarum.* d *de merc. cond.*

buit. Eidem Liviæ legimus fuisse ministram ab A ARGENTO POTORIO: nec absurdum videtur miscuisse illi mulierem, & stetisse ad cyathum & vinum; ut quid enim (*a*) Romana Juno cœlestem Junonem non æmularetur, cui *formosa Herculis uxor* (ut canit (*b*) Juvenalis) fuit *ad cyathos?* Et hoc munere apud Herodem Sophistam functa puella est, ut scribit in ejusdem vita Philostratus; puella nimirum (sit venia dicto) apud mulierculam. Ornatum muliebrem tractabant, COSMETÆ & ORNATRICES: at quis hic ornatus muliebris? (*c*) Tertullianus: *habitus fœminæ duplicem speciem circumfert; cultum & ornatum. Cultum dicimus, quem mundum muliebrem convenit dici;* B *ille in auro & argento & gemmis, & vestibus deputatur; iste in cura capilli & cutis, & earum partium corporis, quæ oculos trahunt.* (*d*) Macrobius: *eadem Julia mature habere cœperat canos, quos legere secreto solebat; subitus interventus patris aliquando oppressit Ornatrices*: recte ergo Tertullianus, qui curam capilli in ornatu reposuit. Cosmetarum autem meminerunt (*e*) Juvenalis & (*f*) Ulpianus. Ad ornatrices quod attinet, notandum est, illas tradi consuevisse magistris, ut ediscerent artificium ornandi, id quale esset describet nobis (*g*) Manilius partim, par- C tim alii:

Illis cura sui vultus, frontisque decoræ
Semper erit, tortosque in flexum ponere crines,
Aut nodis revocare, & rursus vertice denso
Fingere, & appositis caput emutare capillis.

(*h*) Tertullianus graphice: *quid crinibus vestris quiescere non licet, modo substrictis, modo relaxatis, modo suscitatis, modo elisis? aliæ gestiunt in cincinnis coercere, aliæ ut vagi & volucres elabantur, non bona simplicitate; affigitis præterea nescio quas enormitates sutilium, atque textilium capillamentorum:* D *nunc in galeri modum quasi vaginam capitis, & operculum verticis, nunc in cervicem retro suggestum* &c. qui sane locus Tertulliani torsit nonnullos aliquantisper: quid enim Galero cum Vagina? veniebat illis porro in mentem, Galeri loco Galeam substituere: præsertim cum Romæ legatur in veteri marmore.

CALPVRNIA
L. ET. Ↄ. L. GALEAE
ORNATRIX

videbantur confirmare veteres nummi, qui exhi- E bent imagines mulierum Augustarum, quæ vixerunt Tertulliano scribente: harum enim capillitium ad galeam propius, quam ad galerum accedit; at pro galero facit (*i*) Juvenalis versus:

Sed nigrum flavo crinem abscondente Galero.

ubi hæc habet ad verbum antiquus enarrator: *crini supposititio, rotundo, in modum Galeæ facto, quo utebantur meretrices.* Tertulliano brevior & concinnior (*k*) Juvenalis:

F *Tot premit ordinibus, tot adhuc compagibus altum*
Ædificat caput. ——

hujusmodi constabat compagibus Flamminicæ

a *Prudentius lib.* 1. *adv. Sym.* b *Sat.* 13. *vers.* 43. c *de habitu muliebri.* d *lib.* 2. *Satur. cap.* 5. e *Sat.* 6. *vers.* 476. f *Leg.* 49. *ff. de Leg.* 3. g *Lib.* 5. h *de cultu fœminar.* i *Sat.* 6. *vers.* 120. k *Sat.* 6. *vers.* 500.





(*a*) Tutulus, & præter eas vitta purpurea crinibus innexa. Romæ olim in Musæo Carpensi:

APONIAE. SVCCESSAE
A. TVTVL. ORNATR
C. BATONIVS. EPIGONVS
ATRIENSIS

Ex hujusmodi ministerio ancilla apud Petronium, *Gytona in partem navis inferiorem ducit, corymbioque dominæ pueri adornat caput; imo supercilia etiam profert de pyxide, sciteque jacturæ lineamenta secuta, totam illi formam suam reddidit.* Pyxis enim continebatur instrumento Ornatricum, & Cosmetarum. (*b*) Martialis:

Cum sis ipsa domi, mediaque ornere Suburra,
Fiant absentes & tibi, Galla, comæ.
Nec dentes aliter, quam Serica nocte reponas,
Et lateas centum condita pyxidibus.
Nec tecum facies tua dormiat, innuis illo,
Quod tibi prolatum est, mane supercilio.

En integram officinam ornatoriam, geminam plane illi Petronianæ, Comas, Pyxidem, Supercilia. Ab eadem ratione Venus apud (*c*) Appulejum; *sume istam Pyxidem: & dedit protinus; usque ad inferos & ipsius Orci ferales penates te dirige, tunc conferens Pyxidem Proserpinæ; petit de te Venus, dicito, modicum de tua mittas ei formositate* &c. (*d*) Zeno martyr: *quid hoc est? ecce rursus ad lenocinia redis, colorem de pyxide mutuaris paulo ante damnatum; ecce indulgenter excolis crinem: odorato pulvere luctus pulverem mutas: in stibio fletus includis: ornamento ligas, quod suspendio voveras collum, ab speculo oracula inquiris, quam commode possis circumscribere petitorem.* Apud Petronium eadem illa quæ Gytona exornaverat, evocatum Encolpion *non minus decoro exornavit capillamento: imo commendatior vultus enituit, quia flavum corymbion erat.* Itaque ne in hac quidem parte superari se a fœminis viri passi sunt; testis est (*e*) Columella: *contemptissimorum vitiorum officinas, gulosius condiendi cibos, & luxuriosius fercula struendi, capitumque & capillorum concinnatores, non solum esse audivi, sed & ipse vidi.* Et hos Tertullianus appellat structores capillaturæ: confirmat Manilius, Juvenalis, & notissimus ille Othonis Aug. (*f*) Galericulus. Imo & (*g*) Clemens Romanus, qui scribit non licere Christiano nutrire capillum, & in unum complicare, vel discerniculo discriminare, neque vero intortum calamistris crispare, vel flavum facere. Hinc Servius in x. Æneid. ad illud:

—— *comptos de more capillos,*

hoc quod diximus confirmat argumento personarum Tragicarum, *quæ similes erant in utroque sexu, quantum ad ornatum pertinet capitis.*

a *Festus.* b *Lib.* 9. 37. c *lib.* 6. *Metamorph.* d *Serm. de continentia* e *Præfat. lib.* 1. f *Suetonius Othone cap.* 12. g *lib.* 1. *cap.* 4.

Neque vero barbam inornatam sinebant semiviri hi nostri; ut apud Cyprianum & Tertullianum (*a*) alii notaverunt. Ad fœminas ut redeamus, capillorum cura illis præcipua fuit, non in structura tantum, sed & in colore & cincinnis. (*b*) Propertius:

Nunc etiam infectos demens imitare Britannos,
Ludis & externo tincta nitore caput.
Ut natura dedit, sic omnis recta figura,
Turpis Romano Belgicus ore color.
Illi sub terris fiunt mala multa puellæ,
Quæ mentita suas vertit inepta comas.

(*c*) Tertullianus: *video quasdam & capillum croco vertere; pudet eas etiam nationis suæ, quod non Germanæ aut Gallæ sint procreatæ; ita patriam capillo transferunt.* A Cincinnorum studio CINERARII ministri appellati sunt. (*d*) Varro: *Calamistri, quod his calefactis in cinere, capillus ornatur; qui ea ministrabat, a cinere Cinerarius est appellatus.* Meminit & (*e*) Seneca: *quidem se a Cinerario impulsos moleste ferunt, & contumeliam vocant Ostiarii difficultatem, Nomenclatoris superbiam, Cubicularii supercilium.* (*f*) Acron eleganter: *Ciniflones & Cinerarii eadem significatione apud veteres habebantur, ab officio Calamistrorum, id est, veruum in cinere calefaciendorum, quibus matronæ capillos crispabant:* cujus rei & (*g*) Virgilius meminit, dicens:

Vibratos calido ferro. ——

Porro Servius ad illum Virgilii locum hæc habet: *crispatos calamistro: nam calamistrum est acus major, quæ calefacta & adhibita intorquet capillos.* Idem Servius in XII. *etiam ille pulvis, quo utuntur puellæ, cinis vocatur; unde etiam & Ciniflones dicti sunt.* (*h*) Horatius:

Custodes, Lectica, Ciniflones, Parasitæ.

Calamistros autem *σιδηρᾶ ὄργανα* videtur appellare (*i*) Lucianus, quibus modice calefactis cincinni excitabantur. (*k*) Ovidius:

Quam se præbuerant ferro patienter & igni,
Ut fieret torto nexilis orbe sinus!
Clamabam, scelus est, istos scelus urere crines,
Sponte decent: capiti, ferrea, parce tuo.
Vim procul hinc remove; non est qui debeat uri;
Erudit admotas ipse capillus acus.

Et sane calamistrum, acum ferream non semel est interpretatus (*l*) Isidorus; quo forsan respexerunt Festus & Juvenalis; ille: *Acus dicitur, qua Sarcinatrix vel etiam Ornatrix utitur.* (*m*) hic:

Est in consilio materna, admotaque lanis,
Emerita quæ cessat acu ——

ubi antiquus interpres explicat, *Lanipendiam matris factam ornatricem quasi magistram.* Erant autem usui & minores acus, quibus sustinebantur & figebantur capilli. (*n*) Prudentius:

—— *crinalis acus, redimicula vittæ.*

(*o*) Appulejus: *ad hunc modum vaticinata mulier, acu crinali capite deprompta, Thrasylli convulnerat tota lumina.* De prioribus illis cecinit (*p*) Ovidius:

a *Pamelius.* b *lib.* 2. *El.* 18. c *de cultu fœmin.* d *lib.* 4. *de L. L.* e *De constant. Sapient. cap.* 14. f *lib.* 1. *Sat.* 2. g *lib.* 12. *Æn. vers.* 100. h *Serm. lib.* 1. *Sat.* 2. i *in amoribus.* k *lib.* 1. *amor. El.* 14. l *lib.* 10. & 20. *origin.* m *Sat.* 6. *vers.* 496. n *Psychom.* o *lib.* 8. *Met.* p *lib.* 1. *de arte amandi.*

A *Forma viros neglecta decet. Minoida Theseus*
Abstulit, a nulla tempora comptus acu.

Hujus ministerii instrumenta erant Discerniculum, Pecten, Speculum; de hoc (*a*) Ovidius:

Nec tibi turpe puta, quamvis sit turpe, placebit:
Ingenua Speculum sustinuisse manu.

fuit enim officium servile, quod ingenuum hominem non usquequaque decebat. (*b*) Propertius:

Deliciæque meæ Latris, cui nomen ab usu est,
B *Ne speculum dominæ porrigat illa novæ.*

hinc (*c*) Juvenalis:

Ille tenet speculum pathici gestamen Othonis,
Actoris Arunci spolium: quo se ille videbat
Armatum, cum jam tolli vexilla juberet.

Ab hac eadem opera Triton in Veneris comitatu, sub oculis dominæ speculum (*d*) prægerit; præclare autem (*e*) Claudianus:

Cæsariem tunc forte Venus subnixa corusco
Fingebat solio: dextra lævaque sorores
Stabant Idaliæ; largos hæc nectaris imbres
C *Irrigat, hæc morsu numerosi dentis eburno*
Multifidum discrimen arat: sed tertia retro
Dat varios nexus, & justo dividit orbes
Ordine, neglectam partem studiosa relinquens.
Plus error decuit, speculi nec vultus egebat
Judicio. ——

Hic ornatricum altera cæsariem Veneris nectare irrigat, ut alludatur ad illud ministerium, quod innuit (*f*) Juvenalis:

Disponit crinem laceratis ipsa capillis,
D *Nuda humero Psecas infelix* ——

Ornatrices enim *crinem componentes* (ut ibi habent veteres glossæ) *rarum ac parum aquæ solent mittere, ac velut ψεκάζειν.* altera pectine utitur, quem Eunucho tribuit (*g*) Claudianus, ut vidimus. (*h*) Appulejus in præconio capilli: *vel nunc guttis Arabicis obunctus, & pectinis arguti dente tenui discriminatus* &c. Non abit a pectine Discerniculum. (*i*) Ovidius:

Munditiis capimur: nec sint sine lege capilli:
Admotæ formam dantque negantque manus.
E *Nec genus ornatus unum est: quod quamque decebit,*
Eligat: & speculum consulat ante suum.
Longa probat facies capitis discrimina puri;
Sic erat ornatis Laodamia comis.

(*k*) Varro: *Discerniculum, quo discernitur capillus. Pecten, quod per eum explicatur capillus. Speculum a speciendo, quod ibi se spectant.* Et hæc fuit præfectura capillorum, cujus meminit (*l*) Ovidius:

Ponendis in mille modos præfecta capillis,
F *Comere sed solas digna Cypassi Deas,*

cujus male administratæ illa fuit pœna, quam tetigit idem (*m*) Poeta:

At

a *lib.* 2. *de arte am.* b *lib.* 4. *El.* 7. c *Sat.* 2. *vers.* 99. d *Appul. lib.* 4. *Met.* e *de nupt. Honor. & Mariæ.* f *Sat.* 6. *vers.* 488. g *in Eutropium.* h *lib.* 8. *Met.* i *lib.* 3. *de arte amandi.* k *lib.* 4. *de L. L.* l *lib.* 2. *amorum El.* 1. m *lib.* 3. *de art. amandi.*

At non pectendos coram præbere capillos,
Ut jaceant fusi per tua colla, veto.
Illo præcipue ne sis morosa, caveto,
Tempore, nec lapsas sæpe resolve comas.
Tuta sit Ornatrix: odi, quæ sauciat ora
Unguibus, & rapta brachia figit acu.
Devovet, & tangit dominæ caput illa; simulque
Plorat ad invisas sanguinolenta comas.

& (*a*) idem alibi:

Non acus abrupit, non vallus pectinis illos:
Ornatrix tuto corpore semper erat.
Ante meos oculos sæpe est ornata, nec unquam
Brachia direpta saucia fecit acu.

(*b*) Juvenalis:

Altior hic quare cincinnus? Taurea punit
Continuo flexi crimen, facinusque capilli.
Quid Psecas admisit? quænam est hic culpa puellæ
Si tibi displicuit nasus tuus? altera lævum
Extendit, pectitque comas, & volvit in orbem.

Mundi muliebris altera pars erant cutis, facies, & hujusmodi reliqua, fœminis procurata ad insaniam usque. (*c*) Tertullianus: *in illum enim delinquunt, quæ cutem medicaminibus ungunt, genas rubore maculant, oculos fuligine collinunt.* D. (*d*) Zeno: *interea miris excolit artibus sese, faciemque suam in se, quam non habet, quærit: pingit se in ipsam, & lenocinante vario magistri medicaminis fuco, vultum suum vultibus vertit alienis: hoc futura, non quod natura præstitit, sed quod ei ad examen speculi arbitrium temporale dictaverit.* (*e*) Prudentius:

Tædet sacrilegas matrum percurrere curas,
Muneribus dotata Dei quæ plasmata fuco
Inficiunt, ut figmentis cutis illita perdat
Quod fuerat, falso non agnoscenda colore.

D. (*f*) Cyprianus: *illi & oculos circumducto nigrore fucare, & genas mendacio ruboris inficere, & mutare adulterinis coloribus crinem, & expugnare omnem oris & capitis veritatem, corruptelæ suæ impugnatione docuerunt.* (*g*) Ovidius:

Non tamen expositas mensa deprendat amator
Pyxidas: ars faciem dissimulata juvat.
Quem non offendat toto fæx illita vultu,
Cum fluit in tepidos pondere lapsa sinus?

(*h*) Juvenalis:

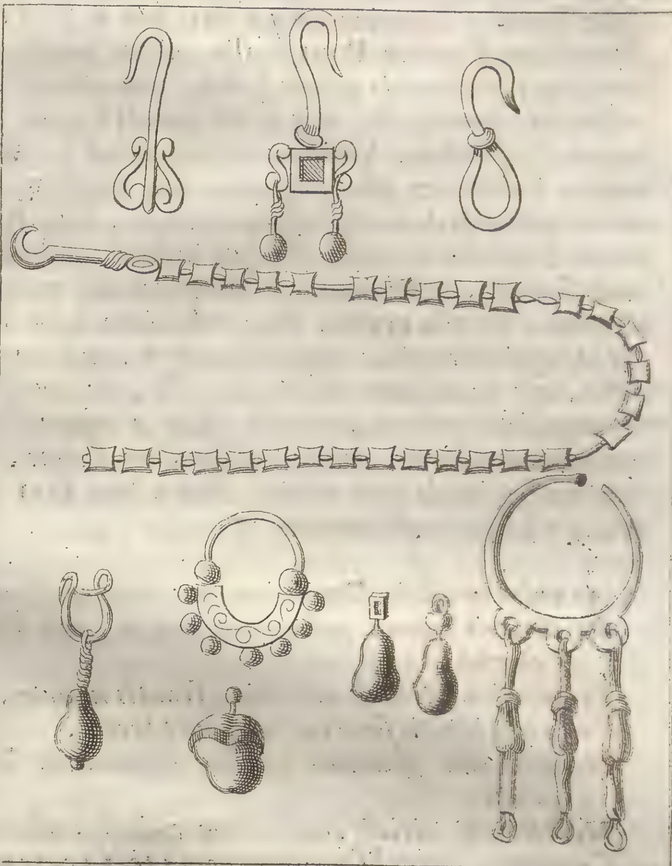
Interea fœda aspectu, ridendaque multo
Pane tumet facies, aut pinguia Poppeana
Spirat, & hinc miseri viscantur labra mariti.

Ejusdem ordinis fuit auriculæ ornatrix. Romæ.

IVLIAE ⸸ LIVIAE ⸸ AVGV
AVRICLAE
ORNATRIX

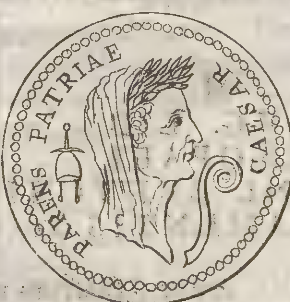
(*i*) Cyprianus: *an vulnera inferri auribus Deus voluit, quibus innocens adhuc infantia, & mali sæcularis ignara crucietur, ut postea de aurium cicatricibus & cavernis preciosa grana dependeant, gravia, etsi non suo pondere, mercium quantitate?* De ornatu satis pro instituto nostro.

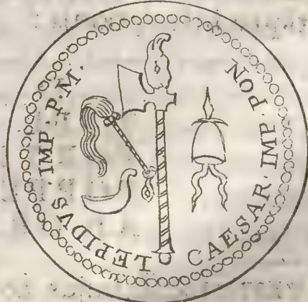
Cultus instrumenta hæc damus, quæ olim extabant Romæ apud LÆLIUM PASCHALINUM. Spectantur hic aureæ acus crinales, leviter a summo inflexæ, ad crines comendos, & earum nonnullæ puræ, nonnullæ gemmatæ; adest viriola e minutis smaragdis, quam licet magnus (*a*) CUJACIUS observet brachialem fuisse, ego tamen collo quoque aptaverim. (*b*) Juvenalis:



Nil non permittit mulier sibi, turpe putat nil,
Cum virides gemmas collo circumdedit. ——

Adest inauris ærea, gemmis tribus vitreis oblongis dependentibus ornata, e mundo tenuioris alicujus & paupertinæ fœminæ. Visitur & stalagmium e rudi amethysto. Inaures præterea, altera ex auro tota, altera distincta margaritis, & quidem ad figuram nostrarum recentium proxi-





a *Lib. 1. amor. eleg. 14.* b *Sat. 6. vers. 490.* c *de cultu fœmin.* d *Sermone de pudicitia.* e *in hamartigenia. vers. 274.* f *De discipl. & habitu virgin.* g *lib. 3. de arte.* h *Sat. vers. 459.* i *loco proxime citato.*

a *lib. 10. observ. cap. 17.*
b *Sat. 6, vers. 455.*

me accedens. Bini insuper elenchi. (*a*) Plinius de margaritis scribens; *& procerioribus sua gratia est. Elenchos appellant fastigiata longitudine: alabastrorum figura, in pleniorem orbem desinentes.* (*b*) Juvenalis:

Cum virides gemmas collo circumdedit, & cum
Auribus extentis magnos commisit elenchos.

ubi glossæ antiquæ habent, *uniones, margaritas oblongas, magnarum gemmarum elenchos, quos & titulatos appellant:* ego malim tutulatos: & sane legimus superius ORNATRICEM A TVTVL. Et quidem Tutulus Pontificalis, cujus imaginem cernimus in denariis gentis Juliæ, non admodum dissimilis elencho est, fuit enim metali figura, ut inquit (*c*) Festus. Vidimus autem apud eundem aureas inaures ea plane figura, qua conspiciuntur in antiquis denariis: acus crinales, e quarum altera dependet Cupido fistulam inflans: annulos multiformes, redimiculum seu minutum monile aureum, & alia multa. Huc referenda sunt illa (*d*) Cypriani verba: *non inferantur auribus vulnera, nec brachia includat aut colla, de armillis & monilibus catena pretiosa: sint a compedibus aureis pedes liberi, crines nullo colore fucati, oculi conspiciendo Deo digni.* Hujus loci sunt & Aur. (*e*) Prudentii carmina:

Ac velut artificis Domini manus imperfectum
Os dederit, quod adhuc res exigat, aut hyacinthis
Pingere sculptilibus redimitæ frontis in arce,
Colla vel ignitis sincera incingere sertis,
Auribus aut gravidis virides suspendere baccas,
Nectitur & nitidis concharum calculus albens
Crinibus, aureolisque riget coma texta catenis.

Præclara illa (*e*) Zenonis martyris apostrophe: *ancilla Christi falsum idolum respuis? mihi crede in te colis, cujus ornatum, cujus imaginem non deponis: ad Ecclesiam Dei opere vario totum inaurata corpus, execrabili metallo procedis onusta, ubique delicata, sub mollibus fortis: deque ipso cultus rigore in oratione non flecteris: non manus tendis: tumidum monilibus pectus prosternere dedignaris: sane cervicem curvas non religione, sed pondere: quando ἐξομολόγησιν facies, quæ plus pro ornatu es, quam pro salute sollicita?* (*f*) idem alibi & quidem vehementer: *o quantarum neces animarum in phaleris pendent ornatæ matronæ! ornamentum, cujus unum si solvas in precium, distribuasque necessitatibus singulorum, ex eorum respiratione cognosces, quantorum malo ille constat ornatus.* Concludamus hæc omnia verbis antiquæ inscriptionis:

D M
T. FL. AVG. LIB
PARTHENOPAEI
POPPEANI. EVNVCHI
AB ORNAMENTIS &c.

VESTIPLICÆ hujus corporis erunt, quarum munus ex ipsa voce dignoscitur. (*g*) Fabius major: *ter de stupro uxoris, adjecto precio appellatus, vestiplicam dominæ habitu misit.* (*h*) Seneca: *placet non in ambitionem cubile compositum, non ex arcula prolata vestis, non mille ponderibus aut tormentis splendere cogentibus pressa: sed domestica & vilis: nec servata, nec sumenda sollicite.* (*a*) Ammianus: *dein quum a Silvani lavacro, vel Mammeæ aquis ventitant sospitalibus, ut quisquam eorum egressus tenuissimis se terserit linteis, solitis pressoriis vestes luce nitentes arbitra diligenter explorat, quæ una portantur sufficientes ad juvandos homines undecim* &c. Quid autem si vestiplicæ VESTISPICÆ sint? quæ, ut ait (*b*) Varro, vestem spicerent. Apud (*c*) Plautum sane legitur:

Vestispicæ, unctor, auri custos, flabelliferæ, scandaligerulæ.

ubi Nonius Marcellus legit *vestispici*. In veteribus autem monumentis VESTIFICOS legimus, & VESTIFICAS, quos non male & his adcensebimus. Rosemunda vero Alboini VESTIARIAM habuit, in cujus lectulo se Peredeo supposuit; ut scribit (*d*) Diaconus. At vestium colores nonnullos recenset (*e*) Ovidius:

Quid de veste loquar? non jam segmenta requires,
Nec quæ bis Tyrio murice lana rubet.
Cum tot prodierint precio leviore colores.
Quis furor est census corpore ferre suos?
Aeris ecce color, tum cum sine nubibus aer,
Nec tepidus pluvias concitat Auster aquas.
Ecce tibi similis, qui quondam Phryxon & Hellen
Diceris Inois eripuisse dolis.
Hic undas imitatur, habet quoque nomen ab undis,
Crediderim Nymphas hac ego veste tegi.
Ille crocum simulat, croceo velatur amictu,
Roscida luciferos cum Dea jungit equos.
Hic Paphias myrtos: hic purpureos Amethystos:
Albentesve rosas: Threiciamve gruem.
Nec glandes, Amarylli, tuæ, nec amygdala desunt,
Et sua velleribus nomina cera dedit.

Aliquot etiam enumerat Nonius, veluti Cymatilem aut Marinum; Molochinum; Impluviatum; eos qui sunt a Calta & Croco, Cetrinum, Ferrugineum, Ostrinum, Luteum, Violaceum, Pullum, Anthracinum. At hæc hujus loci non sunt. Et quia laudatas matronas lanam fecisse laudatum olim fuit, ideo Textrinum instruemus. (*f*) Cajus Jurisconsultus: *& ancillarum & filiarumfamilias nomine, de peculio actio datur, maxime si qua Sarcinatrix, aut* TEXTRIX *erit.* Ulpianus; *quare si lanam conduxerit usuarius expediendam, poterit etiam per usuarias ancillas opus perficere, itemque si vestimenta texenda redemerit* &c. (*g*) Portius Latro; *ex omni rupe conchylium trahitur, quo vestis cruentetur, infelices ancillarum greges laborant, ut adultera tenui veste perspicua sit.* Et hoc artificium adeo ancillas decuit, ut (*h*) Ammianus universas unico textrini nomine comprehenderit. De lana autem & lino quatenus in textrinum recipiuntur, legendus omnino est (*i*) Ulpianus. LANIPENDIÆ, quas nominavit (*k*) Pomponius, inter LANIFICAS pensa partiebantur, quando ea munera sordere dominabus visa sunt. (*l*) Plautus:

a *lib. 9. cap. 35.* b *Sat. 6. vers. 456.* c *v. Tutulus.* d *de discipl. & hab. virg.* e *Hamartig. vers. 267.* f *Serm. 2. de avaritia.* g *Serm. de justitia.* h *Declam. 363.* i *lib. 1. de Tranq. cap. 1.*

a *Lib. 28.* b *lib. 6. de LL.* c *Trinummo. act. 2. sc. 1.* d *lib. 2. de gest. Long. cap. 28.* e *lib. 3. de arte amandi.* f *Leg. 27. ff. de peculio.* g *apud Sen. lib. 2. controv. in fi.* h *Lib. 14.* i *Leg. 70. ff. de Legat. 3.* k *Leg. 32. ff. de donat. int. vir. & uxor.* l *Menæchmis act. 5. sc. 2.*

—— servir serviren' tibi
Postulas viros? dare una opera pensum postules;
Inter ancillas sedere jubeas, lanam carere.

QUASILLARIÆ a Quasillo, seu calatho dictæ sunt. Petronius; *nec contenta mulier tam gravi injuria mea, convocat omnes Quasillarias, familiæque sordidissimam partem, ac me conspui jubet.* Romæ olim,

MVSA. QVASILL
VIX. ANN. XXX
CRATINVS LANIPEND
DE SVO

)Propertius;

Et graviora rependit iniquis pensa Quasillis,
Garrula de facie si qua locuta mea est.

D. (*b*) Hieronymus: *discat & lanam facere, tenere colum, ponere in gremio calathum, rotare fusum, stamina pollice ducere, spernat bombycum telas, serum vellera, & aurum in fila lentescens: talia vestimenta paret quibus pellatur frigus, non quibus vestita corpora nudentur.* (*c*) Idem; *dolet sibi prælatum juvenem, non quidem comatum, non vestium sericarum, sed torosulum & in sordibus delicatum, qui ipse sacculum signet, textrinum teneat, pensa distribuat, regat familiam, emat quidquid de publico necessarium est dispensator & dominus, & præveniens officia servulorum, quem omnes rodant famuli, & quidquid domina non dederit, illum clamitent subtraxisse.* Et in his quidem D. Hieronymi, illa verba (*non vestium sericarum*) non videntur carere mendo, rectius enim legentur (*non vestitu sericatum*) ut sibi per omnia constet *ἰσόκωλον*. Hæc mulieres mancipia domi ad usum habuerunt, ut diximus: nunc recensebimus quæ foris ad ostentationem ANCILLULAS ex Æthiopia, ut loquitur (*d*) Terentius, ne videlicet viris inviderent Mauros & Æthiopes servulos. Imo & hos habuerunt. (*e*) Tibullus de sua Nemesi;

Illi sint comites fusci, quos India torret,
Solis & admotis inficit ignis equis.

Et vero quid venustatis in ominosa Æthiopis facie delitesceret, ego quidem non video, nisi dicamus fefellisse has nostras, quod vulgo Æthiopes, ut notat D. (*f*) Hieronymus, vocarentur argentei. Inter ancillas conspicuæ fuerunt FLABELLIFERÆ, quarum meminit (*g*) Plautus. Flabellum autem domi Eunuchorum fuit, ut indicat nobis Eunuchum mentitus Chærea Terentianus, & Claudiani Eutropius: aliquando etiam mulierculæ alicujus, velut illius apud (*h*) Martialem, quæ *prasino flabello tenue ventilabat frigus* æstuanti Zoilo: & hinc D. (*i*) Hieronymus inter ancillarum officia enumerat flabellum tenere. UMBELLIFERÆ etiam in hoc agmine. (*k*) Ovidius;

Ipse tene distenta suis umbracula virgis;
Ipse face in turba, qua venit illa, locum.

hortatur nimirum amatorem, ut ad captandam puellæ gratiam, servilia etiam obeat ministeria. Et hoc est, quod insolens & contumeliosum in Athe-

a *lib.* 4. *El.* 7. b *ad Lætam.* c *lib.* 2. *epist. select. epist.* 9. d *Eunucho act.* 1. *sc.* 2. e *lib.* 6. *eleg.* 6. f *lib.* 1 *epist. select. epist.* 16. g *Trinummo.* h *lib.* 3. 40. i *in epitaph. Paulæ.* k *lib.* 2. *de arte am.*

A niensibus notat (*a*) Ælianus, quod inquilinorum puellas adigerent *σκιαδηφορεῖν ἐν ταῖς πομπαῖς*. SANDALIGERULÆ & ipsæ cum aliis aliquot bajulæ fuerunt Veneriæ hujus pompæ. (*b*) Ovidius;

Nec dubita tereti scamnum producere lecto
Et tenero soleam deme vel adde pedi.

Exequebantur hæc pueri ad pedes, & ancillæ quas tetigimus a SANDALIO. Expressit utrumque munus D. Johannes Baptista, apud (*c*) Matthæum, & ceteros Evangelistas, ut notavit doctissimus MALDONATUS. Erant autem non raro aurea Sandalia hæc; ne videlicet virides umbellæ, prasina
B & pavonina flabella unice perstringerent oculos, & pedum tegmina jacerent. Quin *& crepidarum obstragulis* (ut ait (*d*) Plinius) *& totis socculis addebant margaritas*; quos & ipsos prælatos ab aliqua ancillarum non dubitaverim. Et huic lepido puellarum collegio adscripserim ego ancillam meretriculæ illius, e cujus manu aquila calceum corripuit lavantis dominæ, ut demitteret Memphi in gremium Psammetychi Regis, cum ille jus diceret. Imo & virum Consularem & Censorium, Imperiique Curatorem L. Vitellium, qui *miri in adulando ingenii* (verba (*e*) Suetonii sunt) *pro*
C *maximo munere a Messalina petiit, ut sibi pedes præberet excalceandos; detractumque socculum dextrum, inter togam tunicasque gestavit assidue, nonnunquam osculabundus.* O rogatum mancipium! Præibant ex officio ANTEAMBULATRICES. subsequebantur PEDISSEQUÆ, & quas *θεράπαινα* vocat in universum (*f*) Lucianus. (*g*) Plautus;

—— illi rei studet,
Volt placere sese amicæ, volt mihi, volt pedissequæ.

D (*h*) Marcianus Capella; *Periergia vero aliis comitata pedissequis, dotalibusque mancipiis, curiose universa perscrutans, atque interrogans sequebatur*: idem auctor: *præcedit illico conscendentem Musarum concinentium pompa, & prædictarum comitum venerabilis multitudo.* Pueri etiam ipsi non sine comitibus & pedissequis prodibant. (*i*) Cornificius; *Gorgia pedissequa puerorum, absconde pueros, defende, fac ut incolumes ad adolescentiam perducas.* COMITEM inquit (*k*)
E Ulpianus: *accipere debemus eum, qui comitetur & sequatur; & ut Labeo ait, sive liberum sive servum, sive masculum, sive fœminam.* Subdit autem: *inter comites utique & pædagogi erunt.* (*l*) Macrobius: *averterant in se populum in spectaculo gladiatorum Livia & Julia, comitatus dissimilitudine: quippe, cingentibus Liviam gravibus viris, hæc juventutis, & quidem luxuriosæ grege circumsidebatur.* Ille de hoc numero apud (*m*) Appulejum; *hujus adhærebat lateri senex jam gravis annis, qui ut primum me conspexit: est, inquit, Hercules hic Lucius: & offert osculum, & statim incertum quidnam in aurem mulieris obganniit.* In
F horum contubernio videntur fuisse cincinnatuli, & calamistrati illi, quos D. (*n*) Hieronymus procul arcet a Christianæ virginis comitatu. *non ambulet* (inquit) *juxta te calamistratus Procurator, non Histrio fractus in fœminam.* (*o*) Martialis:

Crispulus iste quis est, uxori semper adhæret
Qui, Mariane, tuæ? Crispulus iste quis est?

a *lib.* 6. *cap.* 1. b *Loco cit.* c *cap.* 3. *Marc.* 1. *Luc.* 3. *Joan.* 1. d *libr.* 9. *cap.* 35. e *Vitell. cap.* 2. f *Lexiphane.* g *Asinaria. act.* 1. *sc.* 3. h *Lib.* 2. i *Lib.* 4. k *Leg.* 15. §. 16. *ff. de injur.* l *lib.* 2. *Saturn. cap.* 5. m *Lib.* 2. n *ad Salvinam.* o *Lib.* 5. 61.

Nescio quid dominæ teneram qui garrit in aurem,
Et sellam cubito dexteriore premit?
Per cujus digitos currit levis annulus omnes:
Crura gerit nullo qui violata pilo.
Nil mihi respondes? uxoris res agit, inquis,
Iste meæ ——

Quæ sane videtur Martialis ab (*a*) Ovidio accepisse;

Tuta frequensque via est per amici fallere nomen:
Tuta frequensque licet sit via, crimen habet.
Inde Procurator nimium quoque multa procurat,
Ut sibi mandatis plura videnda putet.

Hujus comitatus portio apud parum pudicas mulieres fuerunt SALUTIGERULI pueri, INTERNUNCII ministri, quorumque meminit (*b*) Juvenalis;

Ut non ter decies respiret: conscia matri
Virgo fuit, ceras nunc hac dictante pusillas
Implet, & ad mœchum dat eisdem ferre cinædis.

Ad hos respexit (*c*) Appulejus; *hos Græco nomine* δαίμονας *nominant, inter terricolas cœlicolasque vectores, hinc precum, inde donorum: qui ultro citroque portant, hinc petitiones, inde suppetias: seu quidam utriusque interpretes & salutigeri.* Hujus agminis sordes & quisquiliæ sint MULIONES, BASTERNARII, CARRUCARII, CISIARII, LECTICARII, RHEDARII, JUNCTORES, & alii nescio qui inter bestias & vehicula occupati, quorum opera dominis, & dominabus promiscuo usui erat. Muliones in urbe etiam fuisse, nemini dubium esse arbitror: vehebantur enim matronæ vehiculo (*d*) carpentario, quod a junctis mulabus trahebatur: id quale esset, indicant nummi veteres signati nomine & imaginibus Juliæ & Agrippinæ Augustarum. At quia carpentum ab his, velut





etiam a (*e*) magistratibus usu cœptum conjicio, inde factum est, ut matronæ ad Basternas sese reciperent. D. (*f*) Hieronymus; *præcedit caveas Basternarum, ordo Semivirorum*: antiquus (*g*) epigrammatographus;

Aurea matronas claudit Basterna pudicas,
Quæ radians patulum gestat utrimque latus.
Hanc geminus portat duplici sub robore Burdo,
Provehit & modico pendula septa gradu.

Duplex robur Amites Basternarum sunt, ut vo-

a *lib. 1. de arte amand.* b *Sat. 14. vers. 28.* c *de Deo Socr.* d *Liv. lib. 34.* e *Fl. Vopiscus in Aureliano. Pollio in Claudio.* f *ad Eustochium.* g *Collect. Pithæi. 1. edit. Lugd.*

A cat (*a*) Palladius. Asseres videlicet, seu perticæ aucupalibus similes, quarum Festus, & idem (*b*) Palladius meminerunt. Eadem pene quæ antiquus poeta habet & (*c*) Isidorus. Nec diversa tradit (*d*) Servius ad illud,

Pilentis matres in mollibus ——

Pilenta (inquit) *sunt vehicula, sicuti nunc Basternas videmus: erant autem tunc veneti coloris, non ut nunc sunt russati, quibus nisi castæ matronæ uti non poterant.* Burdonum meminit (*e*) Ulpianus his verbis: *item jumenta, vel lectica, vel*
B *sella, vel Burdones.* Quos scimus & (*f*) Carrucam dormitoriam portavisse, qua matronæ utebantur. Carrucæ nomen debent (*g*) CARRUCARII. D. (*h*) Paulinus describens comitatum sanctæ Melaniæ, Neapoli Nolam proficiscentis: *tota hujus sæculi pompa, qua honorati & opulenti poterant, circumflui Senatores prosequebantur. Carrucis nutantibus, phaleratis equis, auratis pilentis, & carpentis pluribus gemente Appia atque fulgente.* Et Carrucis quidem ad luxus rationem utebantur deauratis. (*i*) Abdias; *denique Nicolaus quidam ex civium numero, exhibens carrucam deauratam, cum quatuor mulis candidis,*
C *todidemque equis, obtulit beato Apostolo, dicens &c.* Imo & aureis. (*k*) Martialis.

Aurea quod fundi precio carruca paratur,
Quod pluris nulli est, quam domus empta tibi.

Et hi aliquando dicti sunt MULIONES CARRUCARII, ut apud Capitolinum in Maximino juniore. Cisium vehiculi biroti genus fuit, ut & Carpentum, a quo (*l*) Cisiarii. De Rheda (*m*) Cicero: *cum hic insidiator, qui iter illud ad cædem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in Rheda,*
D *penulatus, vulgi magno impedimento, ac muliebri & delicato ancillarum, puerorumque comitatu, fit obviam Clodio ante fundum ejus, hora fere undecima, aut non multo secus; statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore impetum, adversi Rhedarium accidunt.* Et quidem mulæ rhedariæ apud (*n*) Varronem huc pertinent. Est autem animadvertendum, quod Cicero de puerorum tetigit delicato comitatu, id a (*o*) Martiale explicari:

Cum cathedralicios portet tibi Rheda ministros,
E *Et Libys in longo pulvere sudet eques.*

CATHEDRALICII enim pueri hujusmodi, a Cathedris fœminarum dicti sunt. (*p*) Horatius:

—— *Demetri, teque Tigelli*
Discipularum inter jubeo plorare cathedras.

(*q*) Propertius:

Supplex ille sedet, posita tu scribe cathedra
Quidlibet, has artes si pavet ille, tenes.

F (*r*) Phædrus:

Habebat quidam filiam turpissimam,
Idemque insigni & pulcra facie filium.
His speculum in cathedra matris suppositum fuit &c.

a *lib. 7. Tit. 2.* b *Tit. 12.* c *lib. 20. orig. cap. 12.* d *lib. 8. Æneid. vers. 666.* e *L. 48. de Leg. 3.* f *L. 13. de au. & arg. leg.* g *Leg. 13. ff. locati.* h *Epist. 10. c. Ascens.* i *Lib. 3.* k *li. 3. 62.* l *Leg. 13. ff. locat.* m *in Miloniana.* n *lib. 3. de R.R. cap. ult.* o *lib. 10. 13.* p *lib. 1. Sat. ult.* q *lib. 4. eleg. 5.* r *Lib. 3. 8.*

(*a*) Martialis:

Inter fœmineas tota qui luce cathedras
Deſidet, ——

(*b*) Juvenalis:

—— *famam contempſerat olim*,
Cujus apud molles minima eſt jactura cathedras.

(*c*) Plinius junior de Arria noſtra; *dum hæc dixit, exiluit cathedra, adverſoque parieti caput ingenti impetu impegit, & corruit*. De Lecticariis hæc habet (*d*) Seneca; *quid refert quot habeat Lecticarios, quam oneratas aures, quam laxam ſellam?* (*e*) Juvenalis:

Nec melior, ſilicem pedibus quæ conterit atrum,
Quam quæ longorum vehitur cervice Syrorum.
Ut ſpectet ludos, conducit Ogulnia veſtem,
Conducit Comites, Sellam, Cervical, Amicas,
Nutricem, & flavam, cui det mandata, puellam.

Et ſane hæc oſtentatio Romæ olim & viros adegit, ut conducerent greges AMICORUM; eo videlicet conſilio ut divitias & opulentiam jactarent. (*f*) Martialis:

Cinctum togatis poſt & ante Saufellum,
Quanta reduci Regulus ſolet turba,
Ad alta tonſum templa cum reum miſit
Materne cernis? invidere nolito.
Comitatus iſte ſit, precor, tuus nunquam,
Hos illi amicos & greges togatorum
Fuſciculenus præſtat, & Faventinus.

Imo ut ipſa jactantia ſe proderet magis, Kalendaria (ut ita dixerim) amicorum excogitata ſunt, in quæ nomina illorum referrentur. (*g*) Seneca: *neſcis quantum ſit precium amicitiæ, ſi non intelligis multum te ei daturum, cui dederis amicum; rem non domibus tantum, ſed ſæculis rarum, quæ non alicubi magis deeſt, quam ubi creditur abundare. Quid? iſtos tu Libros, quos vix Nomenclatorum complectitur aut memoria aut manus, amicorum exiſtimas eſſe? Non ſunt iſti amici, qui agmine magno januam pulſant, qui in primas & ſecundas admiſſiones digeruntur: conſuetudo iſta vetus eſt Regibus, Regeſque ſimulantibus, populum amicorum deſcribere*. Neſcio quid ſimile ſtomachatur Umbricius apud (*h*) Juvenalem; ex novitia tamen & nuper recepta lectione:

—— *omnia Romæ*
Cum precio, quid das ut Coſſum aliquando ſalutes?
Ut te reſpiciat clauſo Vejento labello?
Ille metit barbam, crinem hic deponit amati.
Plena domus Libris venalibus. ——

At in aula Palatina erant Liberti, qui curam gererent amicorum Principis: olim legebantur Romæ epigrammata ſepulchralia:

a *Lib.* 3. 63. b *Sat.* 6. *verſ.* 90. c *lib.* 3. *ep.* 16. d *De conſtant. Sap. cap.* 14. e *Sat.* 6. *verſ.* 349. f *Lib.* 2. 74. g *lib.* 6. *de Benef. cap.* 33. h *Sat.* 3. *verſ.* 183.

TI. CLAVDIVS. AVG
LIB. FORTVNATVS. A
CVRA. AMICORVM

&,

D M
LIBERTORVM
T. FLAVI. AVG. LIB
VICTORIS
A CVRA. AMICORVM

&

M. VLPIVS
AVG. L.
A CVRA AMICORVM

At hæc frequenter dicis cauſa facta ſunt: *etenim in Principum domo* (ſcribit (*a*) Plinius) *nomen tantum amicitiæ, inane ſcilicet, irriſumque remanebat: nam quæ poterat eſſe inter eos amicitia, quorum ſibi alii domini, alii ſervi videbantur?* Utcumque ſit, fuit hæc tam apud Principes, quam apud privatos caritatis & benevolentiæ plena compellatio: hinc illæ voces (*b*) Druſi; *ecquando, propinqui amicique ſimilem mei civem habebit Reſpublica?* (*c*) Tiberii in codicillis, *compotores & coepulones* Pomponium Flaccum, & L. Piſonem, *jucundiſſimos & omnium horarum amicos* profitentis. Trimalcionis apud Petronium; *amici, nondum mihi ſuave erat in triclinium venire*: &, *amici, pavonis ova gallinæ juſſi ſupponi*. (*d*) Titi Cæſaris; *amici, diem perdidi*. (*e*) Socratis; *hic ille erat, amici, de Academia cupidinis cygnus*. Ita convivii dominus apud (*f*) Lucam Evangeliſtam: φίλε, προσανάβηθι ἀνώτερον: ipſe (*g*) CHRISTUS dominus diſcipulos alloquens; ὑμεῖς φίλοι μου ἐστέ. Idem voluit vox ἑταῖρος. Rex apud (*h*) Matthæum: ἑταῖρε, πῶς εἰσῆλθες ὧδε, μὴ ἔχων ἔνδυμα γάμου. JESUS apud eundem (*i*) ἑταῖρε, ἐφ' ᾧ πάρει; Socrates apud (*k*) Caſſianum; παύσασθε ἑταῖροι, εἰμὶ γὰρ, ἐπέχω δέ: unde forſan magnus (*l*) Eteriarches in aula Conſtantinopolitana. Ad rem. JUNCTORES jungebant rhedam equis, vel mulis, & meminit (*m*) Alfenus his verbis: *& ſibi videri eos demum uſus ſui cauſa patremfamilias habere, qui ad ejus corpus tuendum, atque ipſius cultum præpoſiti deſtinatique eſſent*: quo in genere Junctores, Cubicularii, Coci, Miniſtratores atque alii. Et quamvis (*n*) CUJACIUS & (*o*) VICTORIUS *Unctores* legant, non placet tamen a pandectarum Florentinorum lectione diſcedere, adſtipulante præſertim (*p*) Cujacio; Jungere enim hoc ſenſu probum verbum eſt: & inde *juncturæ* apud (*q*) Capitolinum: *data etiam vehicula cum mulabus ac mulionibus, cum juncturis argenteis, ut ita de convivio redirent*. Ancillas præter has omnes, negociationi a dominabus fuiſſe præpoſitas (*r*) JCti teſtantur. Reſtat nunc urbani ſervitii quam recenſeamus extrema cohors; illa ſcilicet, quæ nomen ſortita fuit ab ædium partibus, ſive malumus membris. Ædes vero ipſæ ea laxitate fuerunt, ut non excluderent myriadas illas ſervorum, quas alibi explicuimus. (*s*) Seneca certe capacia POPULORUM tecta, domos inſtar

a *in Panegyr.* b *Vell. Patercul. lib.* 2. c *Sueton. Tiber. cap.* 42. d *Sueton. Tito. cap.* 8. e *Appulejus de dogm. Plat.* f *cap.* 14. g *Johan.* 15. h *cap.* 22. i *cap.* 26. k *collat.* 13. *cap.* 5. l *apud Curopalat.* m *L.* 203. *de verb. ſign.* n *ad dictum caput Alfeni in comm. ex Bibl. P. Pithœi.* o *lib.* 37. *Var. cap.* 1. p *qui retractavit lib.* 14. *obſer. cap.* 3. q *in L. Vero.* r *Leg.* 7. & 8. *ff. de inſtit. act. Leg.* 5. §. 2. *ff. de tribut. act.* ſ *Epiſt.* 90.

URBIUM, non semel inculcat. (*a*) Ejusdem hæc A sunt: *ubi luxuriam late felicitas fudit, cultus primum corporum esse diligentior incipit: deinde suppellectili laboratur: deinde in ipsas domos impenditur cura, ut in* LAXITATEM RURIS *excurrant, ut parietes advectis trans maria marmoribus fulgeant, ut tecta varientur auro, ut lacunaribus pavimentorum respondeat nitor*; &c. (*b*) Juvenalis eadem expressit carmine:

Quid refert igitur quantis jumenta fatigat
Porticibus? quanta nemorum vectetur in umbra;
Jugera quot vicina foro, quas emerit ædes? B

Nec vero non respondebant hisce spatiis aulæ æmulæ urbium, capaces populi, & Cœnationes, & Porticus, Vestibula, Atria, Peristylia, Bibliothecæ, Pinacothecæ, Basilicæ, & alia ad decorem majestatis perfecta, & publicorum operum magnificentiam comparata. In summa, domorum ea fuit amplitudo, ut domini (prout temporis conditio exigebat) quibusdam membris (*c*) uterentur, quibusdam non: OSTIARIUS, quem *Claustrituum* appellat (*d*) Lævius, *puerum ab Janua* (*e*) Cornelius Nepos, aditum obsidebat, C ut admitteret nimirum vel demitteret nimirum eos, qui dominum conveniebant. D. (*f*) Bernardus; *cum enim* CHRISTUS *cordis ostium custodit, & est cordis ostiarius, ut per illum ingrediantur & egrediantur omnes familiæ cordis, consequenter adsunt millia millium Angelorum, ad fores exteriorum sensuum excubantium: nec audet alienigena irrumpere terribiles illas acies, propter Ostiarii reverentiam, & Angelorum custodiam*. (*g*) Cicero: *neminem a congressu meo neque Janitor meus, neque somnus absterruit*. (*h*) Martialis:

Illud adhuc gravius, quod te post mille labores, D
Paule, negat lasso Janitor esse domi.

EXCUBIÆ, quas tangit D. Bernardus, Regum & Cæsarum fuerunt. (*i*) Statius:

Non impacatis Regum advigilantia somnis
Pila, nec alterna ferri statione gementes
Excubiæ. ——

(*k*) Cornelius Tacitus: *conjuratis tamen metu proditionis placitum, maturare cædem apud Bajas, in villa Pisonis, cujus amœnitate captus Cæsar crebro ventitabat, balneasque & epulas inibat, omissis excubiis, & fortunæ suæ mole*. (*l*) E Rutilius Numatianus:

Præbet equos, offert etiam carpenta Tribunus,
Ex commilitio carus & ipse mihi:
Officiis regerem cum regia tecta magister,
Armigerasque pii Principis excubias.

Et EXCUBIÆ & CUSTODES in vestibulis fuerunt. (*m*) Virgilius *Buten fidum ad limina custodem* aplat. Idem (*n*) poeta:

Tisiphoneque sedens, palla succincta cruenta, F
Vestibulum insomnis servat noctesque diesque.

quem imitatus est (*o*) Silius:
Ante aulam atque aditus, & inexorabile limen
Quanta cohors, omni stabulante per avia monstro,
Excubat?

(*a*) Virgilius:

—— *cernis* CUSTODIA *qualis*
Vestibulo sedeat?

(*b*) Appulejus; *ante fores viri fortes, stipatoresque regalium laterum, tutela pervigili,* CUSTODIAM *per vices sortium sustinebant: erant inter eos divisa officia, in comitatu Regio armigeri quidam, at extrinsecus singuli custodes locorum erant, & Janitores, & Atrienses*. Et hinc Nautam stationarium in scapha, CUSTODEM appellat Petronius. Fuit enim scapha vestibulum navis. Hinc Diphilus apud (*c*) Athæneum scriptum reliquit:

Αὐλὰς θεραπεύειν ἐςὶν ὡς ἐμοὶ δοκεῖ
Ἢ φυγάδος, ἢ πεινῶντος, ἢ μαςιγίου.

Ceterum Excubiarum Palatinarum imaginem nemo melius (*d*) Corippo expressit. Neque vero privati non habuerunt & ipsi suas Excubias, ut inferius videbimus, & adnotavit ad Tacitum eruditissimus I. (*e*) LIPSIUS. Ad Ostiarium ut revertamur, is fuit cathenatus. (*f*) Columella: *an putem fortunatius a cathenato repulsum Janitore, sæpe nocte sera foribus ingratis adjacere?* Et hæc sunt Ostiarii impedimenta apud (*g*) Afranium. (*h*) Suetonius: *L. Votacilius Pilitus servisse dicitur, atque etiam Ostiarius veteri more in cathena fuisse*. Quod autem idem auctor de Lenæo Grammatico scriptum reliquit: *puerum adhuc cathenis subreptum refugisse in patriam*, non est quod de Ostiario interpretemur. Scriptura enim (me conjectore) liquido mendosa est, quam unius elementi detractione emendabimus, legendo; *traditur autem puer adhuc Athenis subreptus, refugisse in patriam, perceptisque liberalibus disciplinis, precium domino suo retulisse: verum ob ingenium & doctrinam gratis manumissus*. Notanda autem sunt Suetonii verba, *veteri more*, quæ indicant non ita factum fuisse ætate Suetonii. Et sane longo etiam post ipsum intervallo legimus apud (*i*) Corippum, cathenas a Janitore in Januam translatas fuisse:

Et jam crebra manus veloci concita pulsu,
Limina quassabat ductis munita cathenis.
Ad strepitum custos, cura est cui claustra tueri,
Sic ait indignans ——

Ostiarii comes plerumque fuit canis. (*k*) Plautus:
—— *Tranio, age canem*
Istam a foribus face abducas ——
(*l*) Suetonius de Vitellio Imp. latebras quærente: *confugitque in cellulam Janitoris, religato pro foribus cane*. (*m*) Seneca: *iratum vidisti amicum tuum Ostiario Causidici alicujus, aut divitis, quod intrantem submoverat, & ipse pro illo iratus extremo mancipio fuisti: irasceris ergo cathenario cani? & hic cum multum latravit, objecto cibo mansuescit*. Et hic erat mutus, vel potius vocalis custos, qui Excubitore dormiente vigilaret. Janitori enim vigilia indicta erat. (*n*) CHRISTUS dominus noster: *sicut homo, qui peregre profectus, reliquit domum suam, & dedit servis suis potestatem cujusque operis, & Janitori*

a *Epist.* 114. b *Sat.* 4. *vers.* 5. c *Leg. penult. ff. de usu & habitat.* d *apud Gell. lib.* 12. *cap.* 10. e *Hannibale.* f *meditationum cap.* 5. g *pro Plancio.* h *Lib.* 5. 22. i *lib.* 1. *Thebaid.* k *lib.* 15. *annal.* l *Lib.* 1. m *lib.* 9. *Æneid. vers.* 647. n *lib.* 6. *Æneid. vers.* 55. o *Lib.* 13.

a 6. *Æneid. vers.* 575. b *de mundo.* c *Lib.* 5. d *Lib.* 3. e *lib.* 14. *annal.* f *in præfat. lib.* 1. g *Festus in Trintinnarc.* h *de clar. Rhetor.* i *lib.* 1. k *Mostellaria.* l *cap.* 16. m *lib.* 3. *de ira cap.* 37. n *Marci* 13. *vers.* 34.

præcepit ut vigilet. Allusit ad hoc (ita liceat appellare) cynicum munus, parabola quæ extat divitis comessatoris apud D. (*a*) Lucam, ut recte animadvertit (*b*) Petrus Chrysologus. Inquit enim: *sed dicis dives; ego etsi vinum negavi, aquam peto, quam communem cunctis animantibus auctor ipse omnium præstitit & natura: puto dives, quod & aquam pauperi tu negasti, cui ne ingrederetur januam tuam, ne ad tuum puteum perveniret, canes quamplurimos objecisti*. Erant autem & qui pone Januam canem pictum haberent, ut apud Petronium Trimalcio. At quid ad hæc pictores nostri, qui in Triclinio divitis Lazarum delineant? poteſtne quidquam ineptius aut cogitari aut fingi? ſcilicet Janitores admiſiſſent hominem ſcatentem ulceribus, dorſo ipſi luituri quidquid oculos nauſeabundi domini offendiſſet. Canes vero immanes illi Villatici & Venatici, num oblectabant cenantem dominum? apage. Catelli quidem in deliciis tricliniaribus habiti ſunt, ut teſtatur mulier Chananæa apud (*c*) Matthæum, & indicant ſcalpturæ antiquorum (*d*) marmorum: ceterum Moloſſos, & ejus generis reliquos, nemo in convictum, niſi amens aut ruſticus recepiſſet. At quisquis pictorum noſtrorum pene omnium pravitatem corrigere voluerit, is profecto ocium deſperaverit omnino: adeo ineruditi ſunt, adeo cognitionem omnem antiquitatis turpiter abjecerunt. Janitorum erat ignem ſervare, ut memini me alicubi apud (*e*) Ariſtidem obſervaſſe. Ignem videlicet Larum familiarium, qui in Atrio fuit non procul ab Janua. (*f*) Ovidius:

Omnis habet geminas hinc atque hinc Janua frontes,
E quibus hæc populum ſpectat, at illa Larem.

Lar autem Genius Focorum fuit, inquit (*g*) Arnobius: ideoque Lares nigros vocavit (*h*) Prudentius; & in veteri denario gentis Cæſiæ, Laribus Vulcanus ſuperponitur. (*i*) Servius autem Tullius Lari familiaris filius creditus, quod ejus mater conceperit in Foco: in cujus conceptus gratiam compitalia Laribus, & Ludos idem inſtituit. His venerationis gratia conſueverat ignis accendi. (*k*) Capitolinus: *& cum apud Lares ſacrificaret, carbones vivaciſſimi extincti ſunt, cum inflammari ſoleant*. Et hinc apud nos vernacula vox *Focolare*, quaſi Focus Laris, quod & alii notaverunt. Hinc (*l*) Sedulius:

Hic laticem colit, ille Larem: ſed jungere ſacris
Non audent inimica ſuis, ne lite propinqua,
Aut rogus exiguas deſiccet fortior undas,
Aut validis tenues moriantur fontibus ignes.

Et ex his quæ contexuimus, non male divinet quiſpiam, Sarmentum illum, cujus meminerunt (*m*) Plutarchus, (*n*) Horatius, & Juvenalis, Janitorem aliquando in cathena fuiſſe. Horatius videtur aſſerere: (*o*)

Multa Cicerrus ad hæc: donaſſet jamne cathenam
Ex voto Laribus, quærebat. Scriba quod eſſet,
Deterius nihilo dominæ jus eſſe. ——

a *cap.* 16. *verſ.* 20. b *Serm.* 123. c *cap.* 15. *verſ.* 27. d *F. Urſinus in append. ad Ciaccon. de Triclin.* e *Sacr. Serm.* 5. *in princ.* f *Lib.* 1. *Faſt.* g *Lib.* 4. h *Lib.* 1. *contra Symm.* i *Dionyſ. Halicarnaſſ. lib.* 4. k *Pertinace.* l *lib.* 1. *Carm.* m *Antonio.* n *lib.* 1. *Sat.* 5. o *Sat.* 5. *verſ.* 3.

A Confirmat Petronius, qui Lares argenteos apud Trimalcionem, in ædicula inter januam & atrium videtur locare, in armario videlicet, ut infra explicabit nobis Plinius. Aliud Oſtiarii miniſterium tangit Petronius: *in aditu ipſo ſtabat Oſtiarius praſinatus, ceraſino ſuccinctus cingulo, atque in lance argentea piſum purgabat*: vile nimirum & ſordidum opus, quo & Venus (*a*) Pſychen exercuit. Invenimus quandoque mulieres etiam JANITRICES. (*b*) Plautus:

Anus hic recubare ſolet cuſtos Janitrix.

B Petronius: *quamvis non minus ſudoris habuimus etiam poſtquam ad ſtabulum pervenimus. Anus enim ipſa inter diverſitores diutius ingurgitata, ne ignem quidem admotum ſenſiſſet*. Inferius: *Anus præcipue lippa, ſordidiſſimo præcincta linteo, ſoleis ligneis imparibus impoſita, canem ingentis magnitudinis cathena trahit, inſtigatque in Eumolpum*. (*c*) Pauſanias etiam notat apud Homerum Janitrices cæli horas. (*d*) Acta Paphnutii martyris: *Beatus vero Paphnutius, cum per urbem ambularet, vidit januam cujuſdam ditiſſimi hominis patefactam, acceſſit igitur, & mulieri quæ januam cuſtodiebat, da, inquit, mihi filia* C *paulum aquæ ut bibam*. Ab hoc more ſunt ancilla oſtiaria in (*e*) Evangelio, & Rhode puella in (*f*) Actis Apoſtolorum, quæ pulſante oſtium Petro proceſſit ad audiendum. (*g*) Janitores autem & Oſtiarii, ideo fores obſervabant, quia ſordidum videbatur appenſo ut olim marculo eas pulſare. Nos hac ſoluti religione, marculos recepimus, præclare nobiſcum actum cenſentes, ſi oſtiarium non alamus. Janitori proximus fuit miniſter, qui A JANO dictus eſt. Jano enim, a quo Januæ, aras Græci ante focos ſtatuebant, (*h*) Macrobio auctore; Latini videntur intus, & non uno in loco D domus coluiſſe, ut qui apud ipſos omnibus Januis præeſſet. Ideoque homines recenſentur in antiquis monumentis A JANO PRIMO PALATINO. A JANO MEDIO. A JANO AB ATRIO. Scio futuros, qui hæc carpant, quod Jani ædificia grandia & pervia eſſent, non Signa, Fornices & Arcus publici, non Aræ privatorum. Hoc utut verum ſit; concedent tamen illi mihi, prope Atrium alicubi extitiſſe Janos, quod perinde eſt, ac ſi dicamus, intra domeſticos parietes, cum præſertim non omnino repugnet, ſub Jano ſignum Jani collocatum fuiſſe, cum (*i*) Auguſtus *Pompeii ſtatuam marmoreo Jano ſubpoſuerit*. Hæc nos timide & E dubitanter aſſerimus, non ignari tractari a nobis plerumque craſſiſſimas tenebras, quas ſi perrumpere aliquando nitamur, luce aliqua crepera, & dubia, nemo nobis paulo humanior vitio vortet. Subſequuntur ATRIENSES: poſt Veſtibulum enim Atrium, a quo & ATRIARII. Et hujus proximitatis ratione antiquæ Gloſſæ illud (*k*) Juvenalis:

—— *cum, deſertis Aganippes*
Vallibus, eſuriens migraret in atria Clejo.

de Oſtiario & cuſtode Atrienſi dictum interpretantur. Horum fuit Atrium tueri. (*l*) Varro: *ſi* F *ab æde & tuendo Æditus eſt, cur ab Atrio & tuendo non Atrituus ſit potius, quam Atrienſis?* (*m*) Servius ad carmen Virgilianum:

Armiger ante fuit, fiduſque ad limina cuſtos.

a *Appul. lib.* 6. *Metam.* b *in Curculione.* c *Lib.* 5. d *apud Surium To.* 2. e *Matthæi* 26. *Marci* 14. *Lucæ* 22. *Joh.* 18. f *cap.* 12. g *Plutarchus de curioſit.* h *lib.* 1. *Saturnal. cap.* 9. i *Suetonius Aug. cap.* 31. k *Sat.* 7. *verſ.* 7. l *lib.* 7. *de L.L.* m *lib.* 9. *Æneid. verſ.* 648.

Æditus (inquit) *fuit, quod, ut supra diximus in ingenti honore apud majores fuit: illic enim & epulabantur, & Deos colebant. Census etiam omnes illic servabant, quod etiam Plautus in Asinaria, qua inducit Sauriam servum Atriensem in tota familia plurimum posse.* Et sane operæ precium erit legisse ejusdem fabulæ *actus secundi ultimam scenam*, nobilem plane. Idem Grammaticus in 1. Æneidos:

—— vocemque per ampla volutant
Atria ——

ibi inquit & pecunias habebant: unde qui honoratiores erant, liminum custodes adhibebantur: ut

—— qui Dardanio Anchisæ
Armiger ante fuit, fidusque ad limina custos.

ibi & culina erat, unde & atrium dictum est, quod atrum erat ex fumo: hucusque Servius. (*a*) Cicero: *atque ut in magna familia sunt alii lautiores, ut sibi videntur servi, sed tamen servi, ut Atrienses, alii inferiore loco, ut Mediastini, &c.* idem: *quid enim censes, si L. Mummius aliquem istorum videret, Mattellionem Corinthium cupidissime tractantem, utrum illum civem excellentem, an Atriensem servum diligentem putaret?* idem (*b*) Cicero: *exstructa mensa non conchyliis aut piscibus, sed multa carne subrancida. Servi sordidati ministrant, nonnulli etiam senes, idem coquus, idem Atriensis:* omnia apposite ad ea, quæ tradit Servius; ut & illa Evangelica de Atrio summi Sacerdotis, in quo ad ignem & prunas calefaciebat se Petrus. Imo & quæ habentur apud (*c*) Lucam & (*d*) Matthæum *cum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quæ possidet:* mirifice illustrantur carmine (*e*) Virgiliano:

Armiger ante fuit, fidusque ad limina custos.

An vero Atrium lacunatum esset, vel sub divo, implicita quæstio est. (*f*) Vitruvius lacunaria non obscure in Atriis collocat. (*g*) Ovidius etiam:

Pumice multicavo, nec levibus atria tophis
Structa subit, molli tellus erat humida musco.
Summa lacunabant alterno murice conchæ.

(*h*) &

Quin etiam blandas movere per aera caudas,
Nostraque adulantes comitant vestigia; donec
Excipiunt famulæ, perque Atria marmore tecta
Ad dominam ducunt.

(*i*) Appulejus: *sed & Medici cum intraverint ad ægrum uti visant, nemo eorum quod Tabulina perpulchra in ædibus cernant, & lacunaria auro oblita* &c. At lacunaria, & tablina non proprie in Atrio, sed circa Atrium visebantur, in porticibus nimirum quæ impluvium cingebant. Atrium enim ὑπαιθρον erat. Ovidius autem & Ausonius (ut etiam (*k*) vir eruditissimus notat) pro Aula usurpaverunt. De servo Atriense hæc habet (*l*) Phædrus:

Ex alticinctis unus Atriensibus,
Cui tunica ab humeris linteo Pelusio
Erat destricta, cirris dependentibus.

A ubi quærat aliquis, quid sibi per cirros voluerit Phædrus. Puerum ille cirratum intelligit, ut loquitur Persius; qualem nobis exhibent imagines Antinoi, quem Imp. Hadriani Atriensem fuisse testatur apud (*a*) Eusebium Hegesippus. In hujus icones non omnino convenit illud (*b*) Martialis:

—— mollesque flagellent
Colla comæ. ——

cum sint neque promisso capillo, neque detonso, B sed cirrato & leviter diffuso, quem comæ tenorem servant omnes Antinoi imagines. Ut ex his & Phædri carmine liceat suspicari, Atrienses perpetuo cirratos fuisse, neque aluisse comam prolixam, vel attondisse eandem, sed longiusculam sivisse in usum cirrorum. Et hic quidem fuit cynædus ille de pædagogio aulico deus, cujus meminit (*c*) Tertullianus, dignus plane, quem Ganymedes consessu dignaretur, & reciperet in contubernium Zamolxis, e fugitivo Pythagoræ apud barbaros (*d*) deus. Erat autem in Atrio (*e*) Tablinum, in quo servabantur (*f*) codices rerum in magistratu gestarum: erant (*g*) Armaria, quæ C imagines majorum continerent. Quo respexit (*h*) Val. Maximus; *imaginem in cella Jovis Opt. Max. positam habet, quæ quotiescumque funus aliquod Corneliæ genti celebrandum est, inde petitur; unique illi instar Atrii Capitolium est.* In locum imaginum irrepserunt exinde (ut conqueritur (*i*) Plinius) signa externorum artificum, æra & marmora, ut etiam notavit in Atrio Trimalcionis Petronius. Neque alius quam Atriensis videtur fuisse, qui ab ATRIO CURANDO, vel ATRI CURANDI appellatur in antiquo elogio. Nisi dicamus fuisse recensitorem quempiam officiosorum hominum, quorum catervæ in Atrio disponebantur. D Et quidni Nomenclatorem, qui domino salutantium nomen insusurraret? Bibliothecæ autem, quarum hic apta omnino statio est, adeo infederant omnes domos, ut in ipsas declamaverit (*k*) Seneca his verbis; *Studiorum quoque quæ liberalissima impensa est, tamdiu rationem habebo, quamdiu modum: quo mihi innumerabiles libros & bibliothecas, quarum dominus vix tota vita sua indices perlegit?* Et: *sicut plerisque ignaris etiam servilium litterarum, libri non studiorum instrumenta, sed cœnationum ornamenta sunt.* De hominibus qui hæc tractabant quoniam nonnihil diximus supra, ad Pinacothecas transea- E mus, quæ & ipsæ ad insaniam usque receptæ privatim sunt. (*l*) Vitruvius in ædium metatione, ipsarum rationem non semel sibi habendam constituit: improbavitque (*m*) Plinius nimium studium, quod in illis instruendis & refarciendis passim ponebatur. Et quidem tabulas pictas videntur curasse Pictores, quos semel indicavisse sufficiet. Jam vero OFFICINATOR A STATUIS, cujusmodi legitur fuisse Eutyches nescio quis Augustorum libertus, & Hermeros Ti. Claudii Cæsaris servus, Theamidianus AB MARMORIBUS MAGISTER, faciunt ut credam, apud Cæsares saltem, non Pi- F nacothecas tantum, sed & Agalmatothecas (ita liceat appellare) in deliciis fuisse, privati enim his Atria refarserant sua. Officinatorem a statuis, intello Fabrum statuarium, proxime ad vim vocis, quam & (*n*) Vitruvius, aliis intactam usurpavit

a 5. *Parad.* b *in Pisonem.* c *cap.* 11. 21. d *cap.* 12. 29. e *lib.* 9. *Æneid. vers.* 648. f *lib.* 6. *cap.* 4. g *Lib.* 8. *Metamorph.* h *Lib.* 14. i *lib.* 4. *Floridor.* k *Casaubonus ad Suetonium.* l *lib.* 2 *Fabul.* 5.

a *lib.* 4. *histor. Eccl. cap.* 8. *ex versione Christophorson.* b *Lib.* 4. 42. c *Apologet. cap.* 13. d *Æneas Gazeus in Theophr.* e *Vitruv. lib.* 6. *cap.* 4. f *Plin. lib.* 35. *cap.* 2. g *Juvenalis Sat.* 8. h *lib.* 8. *c.* 15. i *Loco cit.* k *de Tranquill. cap.* 9. l *lib.* 6. *cap.* 7. m *lib.* 35. *cap.* 2. n *lib.* 6. *cap. ult.*

N.S. T. III. pag. 1277.



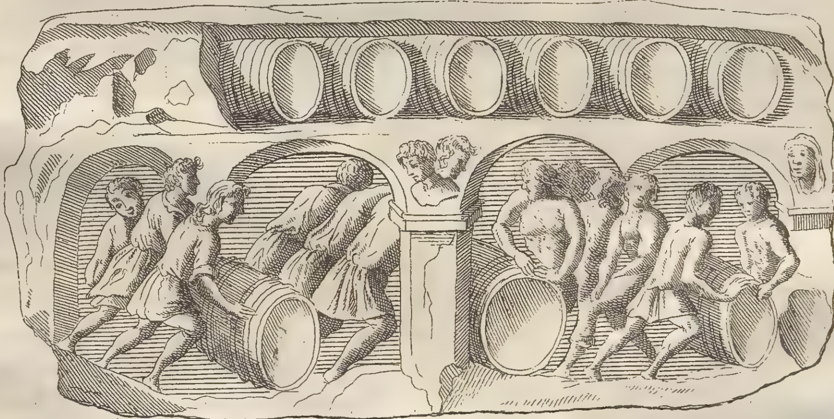




in Achate gemma



P. 1301.



pavit. Explicat autem BERNARDINUS BALDUS, A in perpetuo ad Vitruvium commentario. Interioris domus portio cubicula sunt, in quæ quod etiam moribus nostris, introire passim non licet, ADMISSIONALES evocabimus. (*a*) Macrobius; *dum ista narrantur, unus a famulitio, cui provincia erat admittere volentes dominum convenire, Evangelum adesse nunciat cum Dysario*. (*b*) Lampridius: *cum amicis tam familiariter vixit, ut cum communis esset ei sæpe consessus, iret & ad convivia eorum: aliquos autem haberet quotidianos etiam non vocatos; salutaretur vero quasi unus de Senatoribus, patente velo, Admissionalibus remotis*. (*c*) Seneca huc respexit: *Ignovit abavus tuus victis; nam si* B *non ignovisset, quibus imperasset? Sallustium, & Cocceium, & Duillios, & totam cohortem primam interioris admissionis, ex adversariorum castris conscripsit*: recte, *interioris admissionis*: erat enim non unica tantum admissio: idem (*d*) auctor: *Est proprium superbiæ magno æstimare introitum ac tactum sui liminis, & pro honore dare, ut ostio suo propius assideas, ut gradum prior intra domum ponas, in qua deinceps multa sunt ostia, quæ receptos quoque excludant*. Nec alios quam Admissionales innuit molestus ille nugator apud (*e*) Horatium:

—— haud mihi deero:
Muneribus servos corrumpam, non, hodie si
Exclusus fuero, desistam: ——

In aula apud Cæsares his præerat MAGISTER ADMISSIONUM. (*f*) Ammianus; *summissis verbis fit Ursicini mentio, ut consilii rei bellicæ præstantissimi, frustraque gravi injuria lacessiti, & per Admissionum magistrum, qui mos est honoratior, accito eodem, ingresso consistorium offertur purpura*. &c. hic autem MAGISTER etiam dictus est sine ulla alia adjectione, & hinc apud (*g*) Cassiodorum legitur formula magisteriæ dignitatis: & apud Corippum infra videbimus. Admissionales ipsi, ex officio admissionis aliter dicebantur. (*h*) Suetonius; *trepidum eum interdicta aula sub Nerone, quærentemque quidnam ageret, aut quo abiret, quidam ex officio Admissionis simul expellens, abire Morboniam jusserat*. Magistro ipsi, quem diximus, is videtur adsignatus vicarius, quem *proximum Admissionum* vocat (*i*) Ammianus, & *adjutorem magistri* (*k*) Cassiodorus. At quia retulimus, Alexandrum Imperatorem salutari consuevisse *patente Velo*; Velum (ut in hæc etiam intima lectorem nostrum calamo ducamus) obtendebatur foribus cubiculi Imperatorii, ut oculos arceret. (*l*) Corippus;

Ut lætus Princeps solium conscendit in altum,
Membraque purpurea præcelsus veste locavit,
Legatos Avarum jussos intrare Magister,
Ante fores primus divinæ nunciat aulæ.
Orantes sese vestigia sacra videre
Clementis domini; quos voce & mente benignus
Imperat admitti. ——

idem;

Verum ut contracto patuerunt intima Velo
Ostia, & aurati micuerunt atria tecti,
Cæsareumque caput diademate fulgere sacr

a *lib.* 1. *Saturnal. cap.* 7. b *in Alexandro. cap.* 4. c *de Clementia cap.* 10. *lib.* 1. d *lib.* 6. *de benef. cap.* 33. e *lib.* 1. *Sat.* 9. f *Lib.* 15. g *lib.* 6. *variar.* h *Vespas. cap.* 14. i *Lib.* 28. k *lib.* 6. *variar.* l *Lib.* 3.

Ter gazis suspexit Avar. ——

Et hoc (*a*) Paulo Diacono sacrum velamen est: *Italiam ei per pragmaticum tribuens, sacri etiam velaminis dono confirmavit*. Ante Corippum Lampridius de Elagabalo scribens: *qui subito militum strepitu exterritus, in angulum se condit, objectuque* Veli cubicularis, *quod in introitu erat cubiculi, se texit*. Videntur autem in Palatio frequentia fuisse Vela, tum quia (*b*) Suetonius scribit, prætensa fuisse foribus etiam solarii Vela, tum quia VELARIORUM præsidatum & præfecturam domo Augusta fuisse liquidum est. Neapoli;

D. M
L. FLAVI. AVG
LIB. PRIMIGENI
SVPRA. VELARIOS
DE. DOMV. AVG.

Romæ:

TI. CL. THALLVS
PRAEPOSITVS. VELARIORVM
DOMVS. AVGVSTAE & rel.

C Neque Romani tantum Principes conclavium fores Velis obtexerunt, sed & Barbari. (*c*) Sidonius de Theodorici Regis Wisigothorum stipatoribus: *circumsistit sellam comes armiger, pellitorum turba satellitum ne absit, admittitur; ne obstrepat, eliminatur; sicque pro foribus immurmurat exclusa Velis, inclusa cancellis*. Quod autem diximus hoc factitatum fuisse, ut Velum visum arceret, ea quidem causa fuit, sed & alia propior & pene sola, ratio venerationis, quæ & in privatorum ædibus (ut dicemus) pro suo modo fuit. Deorum sane simulachra antiquitus objecto Velo abdebantur: (*d*) D Appulejus: *ac dum Velis candentibus reductis in diversum, Deæ venerabilem conspectum apprecamur*. (*e*) Sulpicius Severus; *quia esset hæc Gallorum rusticis consuetudo, simulachra Dæmonum, candido tecta velamine, misera per agros suos circumferre dementia*. Hoc autem a Diabolo fuit, qui Velum tabernaculi, & Velum templi ridicule voluit æmulari, ut & alia hujus generis sexcenta. A simulachris, Velamentorum objectus transivit ad consistoria Judicum. (*f*) Constantius Imperator; *non sit venale Judicis Velum, non ingressus redempti, non infame licitationibus Secretarium, non visio ipsa Præsidis cum precio*. Ab his ad limina Grammaticorum, in honorem secreti, an vero in tegumen- E tum erroris, dubitat D. (*g*) Augustinus. In summa quidquid abdendum fuit Velo condebatur. (*h*) Martialis:

At meretrix abigit testem Veloque seraque

extulitque (*i*) Ausonius proverbii loco,

Non occursator, non garrulus, obvia cernens;
Valvis & Velo condita non adii.

Quo forsan alludunt Vela in thalamo, quæ recen- F set (*k*) Chrysologus: *ex quo ad desponsandum suam Ecclesiam Christus advenit, thalamus ornatur Sponsæ, & ornatur auro fidei, argento sapientiæ, virtutum gemmis, sanctitatis Velis*. (*l*) Servius;

a *lib.* 16. *de gest. Rom.* b *Claudio cap.* 10. c *Lib.* 1. *epist.* 2. d *lib.* 11. *meta.* e *lib.* 1. *de vita D. Martini.* f *L.* 1. *C. Th. de offic. Rector. Prov.* g *lib.* 1. *confess. cap.* 12. h *lib.* 1. 34. i *Epiced. in Patrem.* k *Extrema sermo.* 22. l *Æneid. vers.* 701.

ideo autem etiam in domibus tendebantur aulæa, ut imitatio tentoriorum fieret, sub quibus bellantes semper habitavere majores, unde & in thalamis hoc fieri hodie conspicimus. Apud nos, retento Hebræorum more, velabantur olim aditus templorum & interni, & externi. (*a*) D. Hieronymus; *erat ergo sollicitus si niteret altare, si parietes absque fuligine, si pavimenta tersa, si Janitor semper in porta, si Vela semper in ostiis*. (*b*) Gregorius Turonensis: *alia quoque vela, quæ vel parietibus, vel ostiis dependebant, ad primum flammæ flatum exusta sunt*. Indicant hæc veteres e musivo picturæ, quas nos in absidibus Altarium Romæ non semel contemplati sumus. Imo supersunt etiam hodie ibidem porticus templorum, veluti Alexii, Sabinæ, Augustini in schola Græca, Cosmatis, & Chrysogoni, in quibus cernuntur annuli velares inserti adhuc ferreis vectibus. Anastasius Bibliothecarius non semel; *Vela de fundato, Vela de Chrysoclavo, Vela de quadrapulo, Cortinam Alexandrinam. Vela alba holoserica*: Et hujus quidem forsan est inscriptio, quæ visitur Coloniæ Agrippinæ;

CASSIVS
VELARIVS
FANI. S. GER P
COM. STIP. XXXVIIII. &c.

Cathedræ Episcoporum & ipsæ velatæ fuerunt, ut notavit magnus (*c*) BARONIUS. Summi etiam Pontifices hæc videntur non rejecisse; cum (*d*) Johannes Diaconus scribat, Hebræos mercatores nunquam fuisse admissos ad collocutionem, seu obtutum summi Pontificis, sed extra Velum longissimæ porticus, non quidem in scamnis, sed in pavimento sedentes, suscepta precia numerasse. Sepulcris etiam nostrorum Vela prætendi consuevisse testatur abunde (*e*) Prudentius;

Hinc maxima cura sepulchris
Impenditur, hinc resolutos
Honor ultimus accepit artus,
Et funeris ambitus ornat.
Candore nitentia claro
Prætendere lintea mos est.

(*f*) Sedulius Judam incessens;

—— sed nil tibi gloria sæve
Traditor illa dabat, pedibus consistere nudis,
Qui sensu pollutus eras, velut omne sepulchrum
Exterior a gerens alba velamina formæ,
Sordibus interius, fœdoque cadavere plenum.

Hic autem candor videtur pervenisse ad nos ab Hebræorum consuetudine, apud quos sepulchra visebantur (*g*) dealbata: & mirum est, nisi huc alluserit Paulus, Ananiam vocando *parietem dealbatum*. (*h*) Quod & apud Ethnicos videtur obtinuisse. (*i*) Ammianus: *suasitque consarcinatis mendaciis, læsæ majestatis arcessere maritum insontem, & fingere quod velamen purpureum a Diocletiani sepulchro furatus quibusdam consciis occultabat*. (*k*) Alcimus Avitus:

a *in Epitaph. Nepotiani*. b *de glor. confessor. cap.* 55. c *in not. ad martyrolog.* 18. *Januar.* *in vita D. Gregorii apud Sur. Tom.* 2. e *Cathemerin. Hym.* 10. f *lib.* 5. *carmi.* g *Mathæi* 23. *vers.* 27. h *Actor.* 23. *vers.*3. i *lib.* 15. k *lib.* 3. *cap.* 10.

Ille quidem celsa dudum qui floruit aula,
Fletibus ad tumulum stipato funere fertur,
Auratoque datur conditus membra sepulcro,
Et preciosa tegunt elatum lintea marmor.

Transtulit autem & hunc ornatum ad sepulchra Sanctorum Christiana pietas, pallis lineis, & holosericis impositis, ut videre sæpe est apud Gregorium Turonensem. Hæc de publicis Velis. Privati & ipsi foribus suis prætendebant. (*a*) Seneca: *nemo irrumpit, nemo cogitationem meam impedit; quæ hac ipsa fiducia procedit audacius. Non crepuit subinde ostium, non allevatur Velum*. (*b*) Ulpianus, *sicut prothyrum domus, si velamen est*, inquit, *instrumento domus continetur*: Meminit autem idem Jurisconsultus Velorum, quæ frigoris vel umbræ causa in domo essent: Velorum ciliciorum, quæ ideo pararentur, ne ædificia vento vel pluvia laborarent. Velorum quæ in hypæthris, quæ circa columnas extenderentur; quibus addemus & nos Vela, & * *Aulæa* triclinaria, item Vela amphitheatralia, quæ per milites classiarios (inquit (*c*) Lampridius) duci mos fuit. Admissionalium vicem functi sunt apud privatos frequentius CUBICULARII. (*d*) Cicero;


MARMOREVM TRICLINIVM vetustissimum Patavij in œdibus Rhamnusianis, post Curiam Vrbis Praefecti.

jam cetera Jurisdictio nec imperita & clemens, cum admirabili facilitate: aditus autem ad me minime provinciales: nihil per cubicularium, ante lucem inambulabam domi, ut olim can-

a *Epist.* 80. b *Leg.* 12. §. *Papinianus*. *ff. de instruct. vel instrum. leg.* c *in Commodo*. d *lib.* 6. *ad At. ep.* 2.

* *Quo tempore*, inquit Varro, *usus cameræ ignorabatur, vela ad excipiendum pulverem, ne super mensas spargeretur, atque dapes simul Conspurcaret & convivas, solebant in tricliniis suspendi*, ab Horatio lib. 2. Serm. Sat. 8. *aulæa* vocata, hæc, & alia ad triclinium spectantia clarissime repræsentantur in vetustissimo lapide Rhamnusiano, quem tibi bona fide delineatum hic inseri curavimus.

didatus. Hi dominum tuebantur. quo fit ut (a) Alfenus cubicularios numeret inter eos, *qui ad patrisfamilias corpus tuendum præpositi destinatique essent*. (b) Quintilianus; *an vero parum justas sæviendi causas habebam adversus cubicularium? dominum suum non defenderat; non servaverat, nesciebat quis dominum suum occidisset*. Hac ex causa (c) Tacitus excubias vocat: *sane consilium occuluit, telum inter ignaros paravit, num excubias transiret, cubiculi fores recluderet, lumen inferret, cædem patraret, omnibus nesciis?* Nec aliud (d) Cæsarem movit, cum in prædones incidisset, ut ceteris comitum servorumque dimissis, detineret Medicum & Cubicularios: scilicet illis carere poterat, his non poterat. In Palatio autem, *Præpositum* fuisse *cubiculo*, perhonestum munus fuit; ut de Helicone præfecto cubiculo Caii Cæsaris testatur (e) Philo. Contigit hoc Calligono, ut vidimus Valentiniani, & Parthenio Domitiani apud (f) Suetonium: qui & (g) Saturium quendam recenset decurionem cubiculariorum. Erant enim non unus aut alter, qui apud Cæsares hoc munere fungerentur. (h) Capitolinus: *reliqui autem cubicularii Palatini (nam suos, statim ut Imperator factus est, filiis emancipatis dederat) diffugerunt*: confirmat antiquum epigramma:

M. LIVIVS. AVGVSTÆ
L. AMARANTHVS
SVPRA. CVBVCLARIOS

Hi vero gratiosi apud dominum, maximis quibusque muneribus præficiebantur. (i) Cassius enim cubicularius Alexandri Imperatoris, accersit Martinam virginem. Nescio quis (k) alius ejusdem ordinis, Manuel, Sabel, & Ismael martyres invitat ad sacrificandum, Juliani Cæsaris nomine. (l) Maximus Almachii Præfecti urbi cubicularius, Valeriani & Tiburtii supplicium exigit. Hinc Tyrii & Sidonii, quibus infensus erat Herodes, (m) Blasto, qui erat super cubiculum Regis, deprecatore usi sunt. Eodem respexerunt Legati Hebræorum, (n) Heliconem libertum præfectum cubiculo Caii Cæsaris, obsequio & muneribus conati sibi devincire. Notatque Lampridius, Commodum omnia ex nutu cubiculariorum semper fecisse. Quod nemini mirum videri debet, cum Regium cubiculum ad rerum prope divinarum venerationem accederet. (o) Petrus Chrysologus: *quantum secretum cubiculi sit regalis, quali reverentia, quo tremore locus habeatur, ubi ipsa Principis requiescit potestas, quam nulli extraneo, immundo nemini, nulli infideli pateat illuc & permittatur accessus; quam munda, quam casta, quam fidelia ibidem præstolentur obsequia, Imperialis aulæ manifestis docetur insignibus*. Cubicularii autem armigerorum opera aliquando impleverunt. (p) Ammianus; *post abruptum periculum, cui adeo proximus fuit, ut galeam ejus cubicularius ferens, auro lapillisque distinctam, cum ipso tegmine penitus introiret*. Quin & copiarum ducto res fuerunt. (q) Anastasius: *eodem tempore misit Imperator Justinianus Narsetem eunuchum, & cubicularium suum in Italiam* &c. Quo fit, ut minime sit mirandum, apud reges (r) Anglorum, cubicularium, qui & *camerarius* dicebatur, æs regium adservasse. Item apud (a) Francos cubiculariis Regiis honorem aliquando maximum delatum fuisse. Et ab hac interiore custodia cubicularii nostri, ut dominicorum facinorum conscii, in caput quandoque dominorum torquebantur, velut etiam alii promiscue servi: ut (b) Appulejus, & (c) Ammianus testantur. Habebat autem & cubiculum suos Lares. (d) Suetonius: *puer qui curæ Larium cubiculi ex consuetudine assistens, interfuit cædi, hoc amplius narrabat* &c. Neque enim hæc de Laribus communibus accipio, sed Larario, ut vocat (e) Lampridius: *usus vivendi (inquit) eidem hic fuit, primum ut, si facultas esset, id est, si non cum uxore cubuisset, matutinis horis in Larario suo, in quo & divos Principes, sed optimos & lectos, & animas sanctiores, in queis & Apollonium, & quantum scriptor suorum temporum dicit, Christum, Abraham, & Orpheum, & hujuscemodi Deos habebat*. Idem secundi Lararii meminit, & Lararii majoris. Quod autem apud (f) Suetonium de Augusto legimus; *Thurinum cognominatum, satis certa probatione tradiderim, nactus puerilem imagunculam ejus æream veterem, ferreis ac pene jam exolescentibus literis, hoc nomine inscriptam; quæ dono a me Principi data inter cubiculares colitur;*) hoc sane ad cubicularios Lares referendum est. Nec alibi, quam in hoc secreto Larario L. (g) Vitellius Auli Imperatoris pater, imagines videtur coluisse aureas Narcissi, & Pallantis libertorum. Et quia sanctos & beatos viros dormire in Domino usurpat ecclesiastica loquendi consuetudo, unde cœmeteria, & decantata septem dormientium memoria; ideo (h) Leonem I. sanctissimum Pontificem legimus, sepulchris Apostolorum custodes adhibuisse, qui dicuntur cubicularii, ex Clero Romano. Collegam cubiculario adsignabimus illum, cujus meminit (i) Ovidius;

Fac plebem (mihi crede) tuam: sit semper in illa
Janitor, & thalami qui jacet ante fores.

a qua consuetudine narrat (k) Dionysius Halicarnasseus, Tarquinium, clam Janitoribus, qui ad cubiculi januam dormiebant, stricto gladio cubiculum Lucretiæ ingressum fuisse. Et hi erant CUSTODES cubiculares. (l) Juvenalis:

Pone seram, cohibe: sed quis custodiet ipsos
Custodes? ——

(m) Appulejus; *Barbarus iste, cum necessariam profectionem pararet, pudicitiamque caro conjugio conservare summa diligentia cuperet, servulum suum Myrmecen, fidelitate præcipua cognitum, secretum commonet, suæque dominæ* CUSTODIAM *omnem permittit*. Briseis apud (n) Ovidium:

Sæpe ego decepto volui custode reverti,
Sed, me qui timidam prenderet, hostis erat.

(o) Ovidius ipse:

Quem penes est dominam servandi cura, Bagoe,

a *Leg.* 203. *de verbor. signif.* b *Declam.* 328. c *Lib.* 6. 14. *Annal.* d *Sueton. cap.* 4. e *de legatione*. f *cap.* 16. g *cap.* 17. h *Pertinace*. i *Sur. To.* 3. k l *Breviar. Rom.* 14. *April.* m *Actor. Apostolic. cap.* 12. n *Philo de Legat.* o *Serm.* 141. p *Lib.* 27. q *in Virgilio*. r *Ealredus in vita S. Eduardi, apud Surium Tomo* 1.

a *Massonius in Ludovico Balbo*. b *lib.* 10. *metam.* c *L.* 28. d *Domitiano cap.* 17. e *in Alexandro Severo*. f *cap.* 7. g *Sueton. cap.* 2. h *Anastasius Biblioth.* i *lib.* 2. *de arte amandi*. k *lib.* 4. *de his Fabius minor multa, Declam.* 1. *&c.* l *Sat.* 5. *vers.* 346. m *lib.* 9. *metamorph.* n *Epist.* 3. *Hero.* o *lib.* 2. *amor. Elegia* 2.

(a) &,

Heu mihi, quod dominam, nec vir nec fœmina servas.

In hæc ædium intima conjiciemus exoletos, imitatos fœminas pueros, in deliciis habitos, quos præterimus lubentes, ne turpi recensendo ministerio, honesti lectoris, qualem nobis contingere cupimus, modestiæ incommodemus. Neque vero huic nostræ cubiculi collocationi adversantur dicta CHRISTI domini Lucæ XI. Quod enim ibi paterfamilias lectum & cubiculum januæ videtur applicuisse, id extra ordinem fuit, & magno cum mysterio. *O quam dare vult* (exclamat (b) Chrysologus) *qui se inquietari taliter, taliter patitur suscitari! O quam necessitatis esse suæ, quod suæ potestatis est, vult videri! O quam pulsanti iste gestivit occurrere, qui sic secreti sui cubile ipsam collocavit ad januam!* DIÆTARIIS seu ZÆTARIIS diæta nomen imposuit. Diæta autem fuit vel cœnatio, vel cubiculum; vel cubiculum & triclinii appendix. (c) Abdias; *jam enim regnum paratum vobis, & ex coruscantibus gemmis Zætas instructas, plenas gaudii, plenas epulis, plenas deliciis, plenas denique vita perpetua, & lumine æterno, parvo tempore amisistis.* D. (d) Sebastianus; *quanto magis illarum vos debet pulcritudo invitare domorum, ubi sunt triclinia auro puro radiantia, quæ ex gemmis & margaritis habent Zætas instructas?* Meminit autem non semel (e) Plinius junior. Has, quia multæ erant in unica domo, discernebant apposito nomine numinis alicujus, vel alterius cujuspiam rei. Exemplo sit celebris apud Lucullum Apollinis diæta, & illa altera eidem cognominis, cujus in veteri lapide adhuc extat mentio;

GESTATIO
CIRCINI. EXTERIOR
A DIAETA. APOLLINIS
AD. DIAETA. EANDEM
IN. CIRCVITV. P. ∞. CC
LXXVII.

Item in Palatio *Hermæum*, in quod recesserat (f) Claudius, exclusus ab insidiatoribus Caii Cæsaris. In eodem Palatio fuit cœnatio nomine Jovis, cujus meminit in Pertinace Capitolinus. Mica Domitiani, & Timonion Antonii, indice non egent, cum per se nota sint satis. Verba etiam Dominica apud (g) Matthæum Evangelistam; εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου, *intra in gaudium Domini tui*; vix aliter Grammatice, quam de diæta, seu cœnaculo possunt intelligi, quod Dominus χαρὰν vel appellasset vel inscripsisset. Et vero hæc seu inscriptio, seu appellatio, non decebat locum, in quo (ut parce dicam) gaudium & hilaritas debacchabantur, Ad hæc verbum εἴσελθε, quod Latine est *intra*, vel *subi*, eo nos ducit etiam invitos, uti etiam sentit Vir Clarissimus JOH. GEORGIUS HERVVARTUS, Serenissimi BAVARIÆ DUCIS intimus Consiliarius, abstrusarum antiquitatum promus & condus. Vox quoque ipsa χαρὰ de epulis sumitur, ut animadvertit nobilissimus idem vir, in libro (h) Esther; ἦγον αὐτὴν ἡμέραν μετὰ χαρᾶς, καὶ εὐφροσύνης. Servo autem id quod erat exuere cupienti, nihil ferme jucundius obtingere poterat, quam cœnæ & convictus dominici participem fieri. Et quidem (a) Jurisconsulti censuerunt speciem manumissionis per accubitum servi a domino invitati, desumpto forsan more e Saturnalibus feriis, quibus libertate Decembri, ut ille ait, servi dominabantur, domini serviebant. Quod autem verba CHRISTI Domini de convivio & diæta accipienda sint, confirmatur ex illis, quæ leguntur apud eundem (b) Matthæum, καὶ τὸν ἀχρεῖον δοῦλον ἐκβάλλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. id est, & *inutilem servum ejicite in tenebras exteriores*: tenebræ enim exteriores, ut animadvertit acutissimus MALDONATUS, opponuntur copioso tædarum, lampadarum, lychnorum lumini, quo cœnaculum illustrabatur. Neque non huc pertinent ὁ κλαυθμὸς, καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. *fletus, & stridor dentium*. Exclusum enim & ejectum, amictum sindone super nudo, ut ab Evangelio non abeamus, agentem sub dio in tenebris, & metuentem sibi, reputantemque ignominiam suam, ecquid aliud manebat quam fletus & stridor dentium? Quæ si libero capiti contingebant, cur negemus eadem accidere potuisse infelici servulo, quem vili tunicula indutum, torqueret mala conscientia perperam factorum, & domini præceps ira, ad flagella & cruces properantis? illa vero ejusdem Matthæi; ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω, videant eruditiores, an adaptari possint ad triclinium C. Pompeii Trimalcionis, in cujus prima parte, ut ait Petronius, Procurator rationes accipiebat. Diætarios legimus, tum Philodespotum illum ex Hermæo, cujus (c) meminimus, tum hospitem Sanctorum martyrem Castulum, qui Zætarius Palatii inscribitur in (d) martyrologio. Zæta autem & Zætarius Diæta sunt & Diætarius, ea formatione, qua (e) Zarrhytum pro Diarrhyto, pro Diabolo (f) Zabulum, pro Dianio Zanium & pronunciari, & scribi alii observaverunt. Neque adeo mirum videri hoc sinunt voces non paucæ, Latinæ ortu & notione, in quibus efferendis nos D in Z vertimus, ex communi tum Italicarum dialectorum, tum (g) nationum fere omnium consensu. Nomen DEI ipsius apud Latinos sunt qui derivent a voce Græca ΖΕΥΣ, solerti profecto & valde probanda conjectura. Lapicidinæ seu Latumiæ in agro Vicentino sunt, indigenis & peregrinis ob novitatem spectaculi celeberrimæ, in quibus naturæ & artis pugna major sit an concordia, merito ambigimus. Eas patria voce appellamus *Costoza*, antiquo nomine sensim & per licentiam, quam diximus, immutato; majoribus enim nostris procul dubio re & nomine *custodia* fuit. Et hæc in gratiam hominum nostrorum dicta sint. Ad Diætarios porro ut revertamur, Diætis præfuit DIÆTARCHUS. Romæ;

DIS. MANIBVS. DEXTRI
CAESARIS. SERVO. DI
AETARCHO. DOMVS
AVG. TREBONIA. LAV
DICE &c.

Quod vero habent glossaria, *Atriensis* διαιτάριος, διαιτάρχης, ex eo capite non improbamus,

a *Elegia* 3. b *Serm.* 39. c *lib.* 5. *histor. eccl.* d *apud Sur. Tom.* 1. e *lib.* 2. *ep.* 17. *lib.* 5. *ep.* 6. f *Suetonius Claudio cap.* 10. g *cap.* 25. h *cap.* 9.

a *Cajus institutionum lib.* 1. *cap.* 1. b *eod. cap.* 25. c *Vet. inscrip.* d 26. *Martii*. e *Surita ad itiner. Anton.* f *Lipsius de pronunc. cap.* 16. *Isidor. lib.* 20. *vig. cap.* 9. g *Mitalerius ad Val. Max.*

quod in Atrio, ut diximus, cœnabant veteres, & Diæta, ut vidimus, cœnatio fuit, & cœnaculum. Oblectamenta domus, Silvæ, Ambulationes, Viridaria, licet (*a*) pensilia essent aliquando, in superficiario tamen habitationis solo ut plurimum constituta erant. (*b*) Horatius:

Nempe inter varias nutritur Silva columnas,
Laudaturque domus, longos quæ prospicit agros.

(*c*) Tibullus:

Et nemora in domibus sacros imitantia lucos,
Aurateæque trabes, marmoreumque solum.

(*d*) Juvenalis:

Quid refert, igitur quantis jumenta fatiget
Porticibus? quanta nemorum vectetur in umbra?
Jugera quot vicina foro, quas emerit ædes?

(*e*) Martialis:

Daphnonas, Platanonas, & aerias cyparissos;
Et non unius balnea solus habes.

(*f*) Plinium: *Jam quidam Hortorum nomine in ipsa urbe delicias, agros, villasque possident.* (*g*) Juvenalis, cum dixisset,

Tandem pro multis vix jugera bina dabatur
Vulneribus ——

(*h*) subdit;

Nunc modus hic agri nostro non sufficit horto.

His peculiares homines e servitio curam impendisse nemo negabit. Et Romæ olim profecto in musæo Carpensi legebatur;

SEX. POMPEIO. SALVIO. SEX. POM. SER. A. PENDICE. CEDRI. ITEM. AB. HORT. CVLT. H. S. E. &c.

En servum A PENDICE CEDRI, & AB HORTORUM CULTURA. Et hic sane adnotanda est *Pendicis* vox, quæ a nostris civitate donata, nescio an alibi apud auctores Latinos legatur. Hanc frequentem apud Poetas nostros, inepti profecto sunt, qui ab *appendice* derivant. Ab horti cultura fuit genero Vandalorum Regis in Africa (*i*) Paulinus Episcopus, sanctissimus vir, qui seipsum pro redimendo viduæ filio, in servitutem dedit. At in familia Cæsarum VILLICI seu PROCURATORES HORTORUM fuerunt, tam urbanorum, quam suburbanorum, pro dignitate videlicet, ne dicam superbia, divinæ domus;

D M
FELICI. CAES. SER
VILLICO. HORTORVM
MAIANORVM &c.

&;

GENIO
COETI. HERODIAN.
PRAEGVSTATOR
DIVI. AVGVSTI
IDEM. POSTEA. VILLICVS. IN
HORTIS. SALLVSTIANIS &c.

a *Fil. Seneca Ep.* 122. *Pater lib.* 5. *controv.* b *lib.* 1. *epist.* 10. c *lib.* 3. *El.* 3. d *Sat.* 4. *vers.* 5. e *lib.* 12. 50. f *lib.* 19. *cap.* 4. g *Sat.* 14. *vers.* 164. h *ibid. vers.* 172. i *Gregor. lib.* 3. *Dial. cap.* 1.

A item;

LOCVM ADSIGNATVM. A. MOSCHO. PROC
HORTORVM. MAIANORVM. ET. LAMIANOR

Respexit ad hoc hortense Cæsarum patrimonium junior (*a*) Plinius: *circumfertur sub nomine Cæsaris, tabula ingens rerum venalium, quod sit detestanda avaritia illius, qui tam multa concupiscebat, cum haberet supervacua tam multa: tunc exitialis erat apud Principem huic laxior domus, illi amœnior villa: nunc Princeps in hæc eadem dominos quærit, ipse inducit ipsos: illos magni aliquando Imperatoris hortos, illud nunquam nisi Cæsaris suburbanum, licemur, emimus, implemus.* Et de his demum illud majoris (*b*) Senecæ jure dici poterat, *latiusque nunc Villici, quam Reges imperant:* SUBVILLICUS hujus ordinis fuit, ut indicat titulus antiquus,

HERMEROTI. VICARIO. SVO
LVPERCVS. SVBVILLICVS
HORTORVM. ANTONIANOR
BENEMERENTI. FECIT.

C Hoc autem muneris tetigit forte (*c*) Seneca: *quo, inquam, te isti efferunt? ad ostium alicujus ostiarii, ad hortos alicujus ne* ORDINARIUM *quidem habentis* OFFICIUM. Viridiaria seu viridaria instructa fuisse hominibus qui colerent & ornarent, probat sepulcralis inscriptio,

L. CORNELII. L. L. SASAE
MAGNI. VIRIDIARII
MONVMENTVM & rel.

AQUARII, præter illos publicos, etiam privati fuerunt, qui salientes curarent, pro familiarum qua usu, qua voluptate. Aquæ sane in eam copiam immissæ sunt in domos privatas, ut (*d*) Seneca Rhetor, in summis culminibus ædium, navigabilium piscinarum freta haberi, alicubi testatus sit. Horti adhæc, Cubicula, Cœnacula, Balnea, & corruptelæ denique omnes (ut conqueritur Frontinus) perpetuis salientibus instructæ fuerunt. (*e*) Julius Paulus: *domo cum omni jure suo, sicut instructa est, legata, urbana familia, item Artifices & Vestiarii, & Zætarii. & Aquarii eidem domui servientes legato cedunt.* De publicis Aquariis superius satis dictum est. Hoc unum erit appendiculæ loco, M. Cœlium Rufum cum Tabernariis & Aquariis pugnasse, & quidem non cum hisce nostris, sed cum illis qui ex familia publica erant. (*f*) Frontinus; *ac de vitiis hujusmodi nec plura, nec meliora dici possunt, quam a Cælio Rufo dicta sunt in ea concione, cui titulus est de Aquis.* Fuerunt & *Aquarii Cæsariani*, ut indicat antiquus titulus dedicationis, quem nos Romæ exscripsimus,

NYMP. SANC. SAC. EPICTETVS
AQVARIVS. AVG. N.

F Aquariorum artes (*g*) Manilius recensuit,

Ille quoque inflexa, frontem qui projicit urna,
Cognatas tribuit juvenalis Aquarius artes.
Cernere sub terris, undas inducere terris,
Ipsaque conversis aspergere fluctibus astra.

a *Panegyr.* b *lib.* 5. *controv.* c *lib.* 3. *de benef. cap.* 28. d *lib.* 5. *contr.* e *lib.* 3. *Sent. tit.* 7. f *de aquæduct.* g *Lib.* 4.

Littoribusque novis per luxum ludere ponto;
Et varios fabricare lacus, & flumina ficta:
Et peregrinantes domibus suspendere rivos;
Mille sub hoc habitant artes, quas temperat unda.

Neque vero lectori nostro injucundum fore arbitramur, si ad levandum tædium diuturnæ lectionis, ad amœnos illum fonticulos deduxerimus, ut assideat tantisper, & parva interjecta mora vegetior exurgat. (*a*) Martialis:

Fons dominæ, regina loci quo gaudet Hiantis,
Gloria conspicuæ, deliciumque domus:
Cum tua niveis ornetur ripa ministris,
Et Ganymedeo luceat unda choro:
Quid facit Alcides silva sacratus in ista? &c.

(*b*) idem alibi:

Quis puer hic nitidis absistit Hiantidos undis,
Et fugit ad dominam Najada? numquid Hylas?
O bene quod silva colitur Tyrinthius ista,
Et quod amatrices tam prope servat aquas!
Securus licet hos fontes, Agrine, ministres, &c.

En ministros FONTANOS, annumerandos gregi non magis Aquariorum, quam Pocillatorum turbæ. Jurisconsulti autem nostri vasa hæc recensent salientibus aquis accommodata; *plumbeum Castellum, Fistulas sub terra missas, Ahenum lateribus circumstructum, Fistulas fictiles, Epistomia, Canales, Automata, Cantharos, Personas, Crateres, Vasa ænea.* Expressiones porro aquarum Silani vocabantur. Earumdem moduli aut ad unciarum, aut ad digitorum rationem instituti erant: unde fit, ut apud (*c*) Paulum in epistola nescio cujus legamus, ὕδατος τοῦ ῥέοντος δάκτυλον, *aquæ fluentis digitum*, apposite ad veterem inscriptionem Svessanam, in qua ordo Decurionum Coloniæ Svessæ, C. Titio cuidam Chresimo permittit

VT. AQVAE. DIGITVS
IN. DOMO. EIVS. FLVERET

Aquariorum privatorum munera ex eorundem familia publica satis patebunt. TOPIARII hortos exornabant, uti & nunc faciunt, & id quidem Hedera, Myrto, Lauru, Buxo, Chamædaphne, Adiantho, Acantho, & ejusdem generis aliis. (*d*) Plinius de Cupresso loquens: *trahiturque etiam in picturas opere historiali, venatus classesve, & imagines rerum tenui folio, brevique & virente supervestiens.* junior (*e*) Plinius: *alibi ipsa buxus intervenit, in formas mille descripta, litteris interdum quæ modo nomen Domini dicunt, modo artificis.* Et: *post has Acanthus hinc inde lubricus & flexuosus, deinde plures figuræ pluraque nomina.* legebatur olim Neapoli:

LVCRIO AVG.
TOPIARIO. EX HORTIS &c.

INSULARII Insulas custodiebant: erant autem (*f*) Insulæ ædes grandiores, quæ non jungebantur communibus parietibus cum domibus vicinis; quales Sex. Rufus, & P. Victor olim Romæ non paucas recensuerunt. Veteres autem,

a *Lib.* 7. 50. b *Lib.* 7. 15. c *Leg. ff. penult. de servit. rust. præd.* d *lib.* 16. *cap.* 33. e *Lib.* 5. *epist.* 6. f *Festus.*

A domos vel portus, vel insulas dixerunt, ut notant (*a*) Donatus & Festus. His videtur præfuisse nonnumquam PROCURATOR. Petronius: *cum Procurator Insulæ Bargates, a cœna excitatus, a duobus Lecticariis in mediam rixam perfertur,* Tetigit hæc (*b*) Plinius in Domitianum invehens: *ergo in vestigia sedesque nobilium immigrant pares domini, nec jam clarissimorum virorum receptacula habitatore servo teruntur, aut fœda vastitate procumbunt: datur intueri pulcherrimas ædes, deterso situ auctas ac vigentes: magnum hoc tuum, non erga homines modo, sed erga tecta ipsa meritum, sistere ruinas, solitudinem pellere, ingentia opera eodem, quo extructa sunt, animo ab
B interitu vindicare: muta quidem illa & anima carentia, sentire tamen & lætari videntur, quod niteant, quod frequententur, quod aliquando cœperint esse domini non servientis.* Et quia in Horreis & Insulis preciosissimam plerumque partem fortunarum suarum homines opulenti reponebant, ideo servi CUSTODES appositi sunt, ut præter (*c*) Paulum Jurisconsultum indicavit (*d*) Juvenalis:

—— misera est magni custodia census.
C *Dispositis prædives amis vigilare cohortem*
Servorum noctu Licinus jubet, attonitus pro
Electro, signisque suis, Phrygiaque columna,
Atque ebore, & lata testudine ——

ubi antiquus interpres; *per translationem*, inquit, *disciplinæ militaris Sparteolorum Romæ, quorum cohortes in tutelam Urbis cum amis, & cum aqua vigilias curare consueverunt vicinis.* (*e*) Paulus: *erat autem familia publica circa portas & muros disposita, unde si opus esset evocabatur: fuerunt & privatæ familiæ, quæ incendia vel mer-
D cede vel gratia extinguerent.* Neque vero frustra circa portas & muros disposita fuit familia publica: ut enim notat Donatus ad illa Terentii in (*f*) Adelphis;

—— priusquam ad portam venias, apud ipsum lacum.

Varro docet, semper lacum portis additum: scilicet ob usum jumentorum exeuntium & introeuntium: præterea ut adversum hostilem ignem portis de proximo subveniretur. idem (*g*) Paulus: *sciendum est autem Præfectum vigilum per totam noctem vigila-
E re debere, & coerrare calceatum cum amis & dolabris.* Ad quem locum legendus est magnus (*h*) CUJACIUS, cujus observationem possunt nonnihil locupletare verba (*i*) Petri Chrysologi in Serm. cui lemma est de servo vigili: *sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus vestris: nil de vestitu, nil de ipsius occursus apparatu servi vigiles admonentur, sed tota in præcingendis lumbis mandatur cura.* De privatis nostris (*k*) Appulejus: *nec secius Thrasileon, examussim capto noctis latrocinali momento, prorepit cavea: statimque custodes, qui prope sopiti quiescebant omnes ad unum, mox etiam janitorem ipsum gladio conficit.*
F (*l*) Juvencus etiam;

Si sciret certum furis insistere tempus,
Quisque domus custos vigilaret, & obvia ferret

a *Adelph. act.* 4. *Sc.* 2. b *Panegyr. Trajani.* c *Leg.* 3. *ff. de off. Præf. vigil.* d *Sat.* 14. e *L.* 1. *ff. de off. Præf. vig.* f *Loco cit.* g *Tit. cit. L.* 3. h *lib.* 13. *observat. cap.* 30. i *Serm.* 24. k *lib.* 4. *metamorph.* l *lib.* 4. *histor.*

Arma procul, ruptas ne quis penetraret in ædes.

nec non & D. (*a*) Zeno: *tu ad hæc sine dubio respondebis, omnia simul reposita, ac recondita claustris validissimis, & signaculis tutissimis communivi; nulli quidquam tribui: quinimo & ad custodienda ea vigilias addidi: meas curas impendi: solicitudines tribui.* Hucusque urbanum hunc gregem calamo lustravimus; si non totum, summa saltem ejus capita. Superest autem, ut & rusticam plebem in unum locum ante oculos philologi spectatoris cogamus. Qui convenerunt spectatum, dent operam, & æquo animo adsint: auferent enim secum Exodiarii nostri quidquid fastidii non ferendi, superbissima urbana mancipia, in hanc temporariam scenam invexerunt.

Rustica familia non fuit illa quidem (quod ad immensitatem attinet) urbanæ par; numerosa tamen & ipsa, dignaque ob ministeriorum aptam inter se rationem, quæ a nobis seorsum recenseatur. Et sane de numero testis nobis esse poterit Cæcilius is, qui testamento suo apud (*b*) Plinium edixit, *relinquere se servorum quatuor millia centum XVI. juga boum tria millia sexcenta: reliqui pecoris ducenta quinquaginta septem millia.* Quod enim hominum capita tot bobus, tot pecoribus præposita fuisse arbitrabimur? diligenti sane ratiocinatori, illa quatuor millia servorum, quæ ipse expressit, vix huic summæ videantur sufficere. (*c*) Valerianus Imperator aluit in villa privata vaccarum duo millia, ovium decem millia, caprarum quindecim millia, equas mille: ad quas sane copias quingenti servi rustici, quos notat Vopiscus, pauci & infrequentes omnino sunt. Jam vero arationes illas & latifundia, quæ provincias occupabant, & maria (ut inquit (*d*) Seneca cingebant; num credimus vastitatem & inanitatem fuisse? minime vero. Unius Siciliæ ergastula, bello servili, centum & amplius millia fugitivorum effuderunt. (*e*) Probus ille præfectus Prætorio, qui per universum orbem Romanum patrimonia sparsa possedit, eam multitudinem rusticorum mancipiorum possederit necesse est, ut illam pro dignitate rei, diuturna vix possit assequi cogitatio. Age Senecam advocemus, qui definivit; *Unum* (*f*) *putas videri ventrem, cui tot consulum regionumque vina conduntur? aspice quot locis vertatur terra, quot millia colonorum arent, fodiant: unum putas videri ventrem, cui & in Sicilia & in Africa seritur?* (*g*) idem alibi. *Quamdiu sationibus implebimus magnarum urbium campos? quamdiu nobis populus metet? quandiu unius mensæ frumentum multa navigia, & quidem non ex uno mari subvehent?* Hujus familiæ recensionem illa nobis expedient, quæ scripta sunt a (*h*) Vitruvio & (*i*) Columella, describentibus villæ positionem. Et quidem hujus alterius topographiam sequi placet. Villa igitur erit aut urbana, aut rustica, aut fructuaria. Rursus urbana aut hyberna erit, aut æstiva. In hyberna paterfamilias per hyemem erat: in æstiva per æstatem. Hujus membra erant, cubicula, cœnationes, balnearia, ambulationes, & reliqua, ut in habitatione legitime urbana; quibus non immorabimur, quoniam instruebantur ministeriis eo translatis, quousque dominus ibi permansisset. Atriensibus exempli causa, Balneatoribus, Fornacatoribus, Diætariis, Ostiariis, Fullonibus, Mediastinis, Scopariis, Suppellecticariis, Tonsoribus, & reliquis aliis ad domini usum, & delicias. Atriensi autem rustico illud injungit (*a*) Columella, ut suppellectilem exponat, ut curet ferramenta nitidari, & liberari rubigine; quod utique apud parcos & attentos patresfamilias obtinuisse arbitramur, qui nollent supervacuum suppellecticariorum ministerium domi habere. Et hoc non rure modo, sed etiam in urbe aliquando placuit, cum (*b*) Cicero Atriensi comparet illum, qui Matellionem Corinthium cupide tractabat. Villæ rusticæ primas Columella assignat culinæ, quam in chorte constituit Vitruvius. Nos de Pistrino primum agemus, quod utique opportunum fuit. Præcipit autem (*c*) Palladius, *ut si aquæ copia patiatur, fusuram balnearum suscipiant pistrina, ut ibi formatis aquariis molis, sine animalium, vel hominum labore, frumenta frangantur.* Quæ sane verba indicant, non ita recentem esse usum aquariarum molarum, ut quidam arbitrantur. Alioqui viros & mulieres in pistrinum conjectos fuisse perspicuum est, ubi nimirum non aderat aquæ vis. D. (*d*) Lucas in Evangelio *δύο ἔσονται ἀλήθουσαι ἐπὶ τὸ αὐτό, ἡ μία παραληφθήσεται*, &c. meminit etiam (*e*) Theophrastus. Et hæ quidem mulieres: de viris diximus alibi: & patet ex iis, quæ narrat (*f*) auctor historiæ miscellæ, de pistrino quod Imperator Theodosius Romæ sustulit, mancipibus supplicio affectis. Culinæ adscribemus mulieres, quæ (*g*) PULMENTARIA rusticis coquunt, item (*h*) eos qui CIBUM familiæ conficiunt: his adsignabimus (*i*) patinas & cacabos, sine quibus coqui non poterat pulmentarium. Expressit autem (*k*) Cato quid veniret nomine pulmentarii, at parce (ni fallor) & crudum tantum respiciens, non coctum. Sunt hujus loci FOCARIAE, quarum meminerunt (*l*) Pomponius, (*m*) Ulpianus, & (*n*) Paulus. Focus enim fuit in coquinis. (*o*) Arnobius; *& quid, quæso, ut faciat præsidatum focorum Deus iste sortitus est? per humani generis coquinas currit, inspiciens & explorans, quibusnam lignorum generibus ardor in foculis excitetur* &c. (*p*) Sunt qui focarias concubinas interpretentur; & profecto non male, possumus siquidem ex (*q*) Varrone conjecturam confirmare, is enim de pastoritia concubina scribens: *sed eas* (inquit) *mulieres esse oportet firmas, non turpes quæ in opere, ut in multis regionibus, non cedant viris; ut in Illyrico passim videre licet, quod vel pascere pecus, vel ad* FOCUM *afferre ligna, ac cibum* (*r*) *coquere, vel ad casas instrumentum servare possunt.* Et sane FOCARII, quos vocat (*s*) Ulpianus, ad culinam pertinuerunt, cum eos ATRIARIIS adjungat. CELLARII vel CELLERARII a cella nominati, curabant aliquando ut essent salvæ rationes, inquit (*t*) Ulpianus. Ceterum (*u*) præbebant familiæ potionem & cibum; eorumque diligentiam præceptionibus instruxerunt (*x*) M. Ambivius, Mænas Licinius, & C. Matius. Et hos (*y*) Varro PROMOS videtur appellare, ut & Columella. (*z*) Culinæ proximum statuemus (*aa*) VALETU-

a *Serm. de duplici tentat. specie.* b *lib.* 33. *cap.* 10 c *Vopiscus.* d *Epist.* 89. e *Ammianus lib.* 27. f *epist.* 114. g *Epist.* 60. h *lib.* 6. *cap.* 9. i *lib.* 1. *cap.* 6.

a *lib.* 12. *cap.* 3. b *Paradox.* 5. c *Lib.* 1. *cap. penult.* d *cap.* 17. e *in characteribus.* f *lib.* 13. *tangit & Cedrenus.* g *Leg.* 12. §. 5. *ff. de instruct. vel instr. legat.* h *Columel. lib.* 12. *cap.* 3. i *Leg.* 18. §. 3. *ff. de instruct. vel instrum. legat.* k *Tit.* 58. l *Leg.* 15. *ff. de instruct. vel instrum. leg.* m *Leg.* 12. *ff. eod.* n *lib.* 3. *Sent. tit.* 7. o *lib.* 4. *adver. Gent.* p *Gul. Furner. ex L.* 2. *C. de don. int. vir. & uxor.* q *lib.* 2. *de R. R. cap.* 10. r *Turnebus lib.* 8. *cap.* 9. s *Leg.* 1. §. 5. *ff. Nautæ. Caup. Stabul.* t *Leg.* 12. *ff. de instr. vel instrum. leg.* u *Colum. lib.* 11. *cap.* 1. x *Colum. lib.* 12. *cap.* 4. y *lib.* 1. *de R. R. cap.* 16. z *lib.* 12. *cap.* 3. aa *Colum. lib.* 11. *cap.* 1. *lib.* 12. *cap.* 3.

DINARIUM primo, tum (*a*) Cellas ſervorum ſolutorum, quos in univerſum OPERARIOS vocabimus, ut appellat & (*b*) Varro; AGRICOLAS nimirum, & qui OPUS ruri faciebant inquit Terentianus (*c*) Geta. Hic eſt (*d*) MEDIASTINI locus, (*e*) SARRITORIS ſeu (*f*) SARTORIS, (*g*) OCCATORIS, (*h*) RUNCATORIS, (*i*) MESSORIS, & aliorum hujuſmodi, quos (*k*) OPERAS vocat Horatius, ut & ruſtici noſtrates. Meſſores corbe inſignes erant. (*l*) Ovidius;

O quoties habitu duri meſſoris ariſtas
Corbe tulit, verique fuit meſſoris imago.

(*m*) Propertius,

Arma tuli quondam, &, memini, laudabar in illis:
Cordis & impoſito pondere meſſor eram.

OCLONI ex hoc numero ſunt, & recenſuit (*n*) Julius Paulus, a quibus videntur profluxiſſe *coloni originarii, & adſcriptiti glebales*, quorum extat apud Juris tum Pontificii, tum Cæſarei conditores celeberrima mentio. D. (*o*) Auguſtinus: *non ſicut appellantur Coloni, qui conditionem debent genitali ſolo, propter agriculturam ſub dominio poſſeſſorum, ſed ſicut ait quidam Latini eloquii magnus auctor* &c. Adſcriptitii ſunt, glebæ quam incolunt adſignati, devoti aratris & raſtris, ut loquitur (*p*) Claudianus. Et horum contubernales mulieres nos utique non vexabimus, divellendo & alio transferendo. Imo & inibimus gratiam ab ipſis, opinor, ſi (*q*) LANIFICAS & (*r*) LANIAS cohabitare permiſerimus. Et in hunc forte uſum habiti ſunt aliquando in fundo TEXTORES, & inſtituti Hyſtones, inquit (*ſ*) Varro. Et ſane curam veſtis conditæ uni villicæ præſcribit (*t*) Columella: & inſuper ut præparatas & pectitas lanas habeat, ex quibus ſibi, actoribus, & aliis in honore, ſervilis veſtis domi conficiatur: monet præterea ut ad telam accedat, ac ſi quid melius ſciat, doceat. Textrinum & Textricem ob oculos ponit (*u*) Ovidius;

Haud mora; conſtituunt diverſis partibus ambæ,
Et gracili geminas intendunt ſtamine telas.
Tela jugo vincta eſt; ſtamen ſecernit arundo:
Inſeritur medium radiis ſubtemen acutis,
Quod digiti expediunt, atque inter ſtamina ductum
Percuſſo feriunt inſecto pectine dentes.
Utraque feſtinant, cinctæque ad pectora veſtes,
Brachia docta movent, ſtudio fallente laborem.

de textrino ruſtico hæc cecinit (*x*) Sidonius;

Continuata dehinc videas, quæ conditor auſus
Æmula Palladiis textrinæ ducere templis.

a *idem lib.* 1. *cap.* 6. b *lib.* 1. *de R. R. cap.* 17. c *Phorm. act.* 2. *Sc.* 1. d *Colum. lib.* 1. *c. ult.* e *idem lib.* 2. *cap.* 13. *& Varro lib.* 1. *cap.* 29. f *Plautus Captivis.* g *Colum. lib.* 2. *cap.* 13. h i *Columella loco prox. cit.* k *Lib.* 2. *Sat.* 6. l *Lib.* 13. *Metam.* m *Lib.* 4. *El.* 2. n *Leg.* 24. *ff. de inſtruct. vel inſtrum. legato.* o *lib.* 10. *de Civit. Dei cap.* 1. p *lib.* 2. *in Eutrop.* q r *Leg.* 12. *&* 16. *ff. de inſtruct. vel inſtrum. legat.* ſ *lib.* 1. *de re R. cap.* 2. t *lib.* 12. *cap.* 3. u *lib.* 6. *metamorph.* x *in Burgo Pontii Leontii Carm.* 22. *verſ.* 192.

Hac celſi quondam conjux veneranda Leonti
(Qua non ulla magis nurus unquam Pontia gaudet
Illuſtris pro ſorte viri) celebrabitur æde
Vel Syrias vacuaſſe colus, vel Serica fila
Per cannas torſiſſe leves, vel ſtamine fulvo
Prægnantis fuſi mollitum noſſe metallum.

Nunc pergamus ad Ergaſtulum cum Columella. Fuit autem domicilium FOSSORUM, qui compediti erant. (*a*) Juvenalis:

Ipſe focis brevibus ponebat oluſcula, quæ nunc
Squalidus in magna faſtidit compede Foſſor.

idem (*b*) alibi;

Quid ſuadet juveni lætus ſtridore catenæ,
Quem mire afficiunt inſcripta Ergaſtula, carcer
Ruſticus? ——

(*c*) Seneca pater: *arata quondam populis rura, ſingulorum nunc Ergaſtulorum ſunt, latiuſque nunc villici, quam Reges imperant.* Ergaſtulorum eſſe rura dixit Seneca ea ratione, qua (*d*) Plinius ſcripſit, *coli rura Ergaſtulis peſſimum eſt*, id eſt, mancipiis Ergaſtulorum. At *quindecim vincti Ergaſtulum conſtituebant*, ſi (*e*) Appulejo credimus. His præerat ERGASTULUS ut appellat (*f*) Nonius, quem ERGASTULARIUM vocat (*g*) Columella. Eunus ſane dux ille nobilis fugitivorum in Sicilia, Ergaſtularius ſervus fuit, teſte (*h*) Ammiano; licet (*i*) Florus videatur diſſentire. Horum opus erat fodere, unde dicti ſunt FOSSORES. Ideoque inviſam terram Foſſori canit (*k*) Horatius; ubi Porphyrio. Hujuſmodi (*l*) Eutyches, Victorinus, & Maro martyres. Nerei & Achillei (ni fallor) conſervi, quos Aurelianus a Nerva Cæſare ſibi donatos, tamquam ſervos ſuos, per ſua prædia diviſit, *juſſitque eos tota die terram fodere, & cantabrum edere ad veſperam.* Cantabrum porro, ut olim docuit vir magni nominis (*m*) HADR. TURNEBUS, furfur eſt Apicio & Cœlio. Et quidem Apicius lib. VII. cap. I. & VII. cantabri meminit: at nuſquam quid illud rei eſſet (quod ego quidem animadverterim) explicavit. (*n*) Cœlius Aurelianus de acutis morbis ad Hippocratem de pleuriticis juvandis; *utendum* (inquit) *etiam hordeo, vel orobo in aceto miti & calefacto, & celeriter ſaccello incluſo, tunc appoſito, ſive cantabro, eodem liquore fervefacto* &c. Apud quem notandum eſt, quod ubi in Hippocrate lib. II. de victu in morbis acutis, non longe a principio, *furfur* eſt, in translatione apud Aurelianum ad eundem Hippocratis locum, eſt *cantabrum*. Idem auctor meminit cantabri etiam (*o*) alibi. Accedunt Turnebo medici omnes, Barbari præſertim, apud quos nihil eſt tritius. Galenus ipſe in Dynamidiis, & Vegetius in veterinaria, ſucci cantabri mentionem faciunt, cremorem furfuris intelligentes, qui ut diſſerebat PHILIPPUS MENZELIUS medicus Ingolſtadienſis, cujus eruditioni hanc diſquiſitionem univerſam debet philologus lector, ita exprimi ſolet: In pugillos aliquot furfuris, ſeu cantabri, infunditur aqua, poſt horas aliquot refuſa ſuperflua aqua, furfures exprimuntur: furfuris ſuccus albidus ſeu cremor ſic

eſt

a *Sat.* 11. *verſ.* 79. b *Sat.* 14. *v.* 23. c *lib.* 5. *controv.* d *lib.* 18. *cap.* 6. e *Apologia (ut vocant) prima.* f *in Ergaſtulum.* g *lib.* 1. *cap.* 8. h *lib.* 14. *in fin.* i *lib.* 3. *cap.* 19. k *lib.* 3. *carm. Ode* 18. l *Sur. Tom.* 3. m *adverſar. lib.* 15. *cap.* 16. n *lib.* 2. *cap.* 19. o *lib. de acutis morb. cap.* 3. 8. *&* 17.

est usui. In furfure enim, præsertim triticeo aut farreo, multum est farinæ, vel farinaceæ materiæ, quæ partim maceratione illa, partim expressione, cremorem conficit. Confirmantur hæc ex catholico F. Johannis de Balbis, edito Augustæ anno MDLXIX. in quo diserte legitur: *cantabrum purgamentum est frumenti vel farinæ, vel cibus caninus, quo canes pascuntur*. Itaque cantabrum ad vesperam edere, non erit herba cantabrica vesci, ut opinatus est Surius, sed furfuraceo isthoc pane, & canino more tractari, nedum servili. Vocis vero originatio duplex affertur; altera a furfuraceo & contemptibili pane, captivis & servilibus dato cantabris, ex odio majore gentis, quæ duritie sua tot annos Romanos exercitus fatigarit; altera ab elementaria subtractione, quod videlicet cantabrum dictum sit quasi *canabrum*, a caninis pultibus, quæ fere fiunt e furfuribus, & frumenti variis purgamentis. Hæc omnia quæ nos in epitomen redegimus, diserte & copiose dominus MENZELIUS, in gratiam M. VELSERI Clarissimi viri, cujus laudes supra omnem laudationem sunt. Ego vero (si lucernam licet mero meridie accendere) addo illa (*a*) Juvenalis:

—— cum possis honestius illic
Et tremere, & sordes farris mordere canini?

cantabrum designare, ut etiam censuit antiquus glossator, qui adjecit, panem sordidum, canum esse. Nec aliud sibi voluit (*a*) Phædrus:

Canes legatos olim misere ad Jovem,
Melioris vitæ tempus oratum suæ,
Uti sese abriperet hominum contumeliis,
Furfuribus sibi consparsum quod panem darent.
&c.

Nec alio forsan respexit (*b*) Suetonius Nerone: *panem quidem sordidum oblatum aspernatus est*. Imo & quoad etymon, videndum est, an huic pani dederit nomen Cantaber, cujus hoc elogium expressit (*c*) Silius Italicus;

Cantaber ante omnes hyemisque æstusque famisque
Invictus, palmamque ex omni ferre labore.

Nimirum bellicosum & asperum populum, non alia videtur decuisse panis ratio, quam expedita hæc & parvo parabilis. Fossoris imago cernitur





in antiqua ærea icuncula, cujus hoc exemplar est. Caput cetera glabrum, nisi qua a vertice in occiput, capilli in geminum nodum constricti dependere videntur, in memoriam revocat illa D. (*b*) Cypriani ad martyres in metallo constitutos: *semitonsi capitis capillus horrescit, sed cum sit caput Christus, qualecumque illud caput deceat necesse est, quod ob Domini insigne est*. Jam vero (*c*) cuculli sagati forma quæ hic cernitur, habitum indicat operariorum rusticorum, qui alioqui (*d*) tunica induebantur. Et hi quidem semirasi fuerunt, velut etiam (*e*) ustores, & (*f*) pistrinarii. At (*g*) fugitivi omnino rasi. Et quia reditus agrorum non raro lapidicinis, cretifodinis, arenariis, auri, argenti, sulphuris venis constabat, ideo adhibebantur huic operæ homines vincti, qui cæderent, foderent, eruerent. (*d*) Plautus:

Abducite istum actutum ad Hyppolitum fabrum:
Jubete huic crassas compedes impingier.
Inde extra portam ad meum Libertum Cordalum
In lapidicinas facite deductus siet.

Et quidem (*e*) Athenæus narrat, Niciam Nicerati mille servos locasse ad fodinas argentarias. Cæsares certe, ad quos vectigalia, & portoria lapidicinarum (*f*) pertinebant, constituerant peculiares ministros, qui hæc procurarent. Ideo in elogiis sepulcralibus leguntur, M. VLPIVS. MARTIALIS. AVG. LIB. A MARMORIBVS & T. FLAVIVS. FELIX. SVCCESSVS AVG. LIB. TABVLARIVS MARMORVM LVNENSIVM. item HYMENAEVS CAES. N. SER. THAMYRIA-

a *Sat. 5. vers. 10.* b *Epist. 77. item Artemidor. onirocri. cap. 22. lib. 1.* c *Colum. lib. 11. cap. 1.* d *Cat. Tit. 59. Interpres D. Matthæi cap. 24. 18.* e *Catullus.* f *Appulejus.* g *Petronius & Æneas in Tactic.*

a *lib. 4. fabular. 17.* b *cap. 48.* c *Lib. 3.* d *Captivis.* e *Lib. 6.* f *toto tit. de publican. & vectig.*

NUS A LAPIDICINIS CARISTIIS. Et quidem metalla habitacula piorum erant. Clemens enim Pontifex & martyr Chersonam deportatus, duo millia Christianorum & amplius (ut in ejusdem (a) actis legitur) ibi reperit damnatorum ad secanda marmora. Et hæc fuit familiaris & frequens nostrorum damnatio; in metallum videlicet, quæ & libertatem (b) adimebat: cujus non semel acta martyrum meminerunt. Hujus pœnæ appendix fuit ferri candentis inustio, vel in (c) pede, vel in (d) facie, vel in alia parte corporis. At quoniam plerumque Ergastulorum domini liberos & servos promiscue supprimebant, ideo consueverunt Principes Ergastula *recognoscere*, ut fecit (e) Augustus, *repurgare* ut (f) Tiberius, *tollere* ut (g) Hadrianus. Horum, qui in ergastulis vel detinebantur, vel supprimebantur, solemnis & legitima nota fuit inscriptio illa, quæ in fronte per inustionem imprimebatur. (h) Scribonius Largus Scriboniæ gentis Libertus, Claudianorum temporum scriptor hoc prodit, verbis tamen corruptissimis, quæ nos emendare conabimur. *Quatenus* (inquit) *acrium, & exulcerantium medicamentorum habita est mentio, ponemus qua stigmata tolluntur indignis & in multis; hæc calamitas ex transverso accidit, ut dispensatori Sabini Calvi naufragio in ergastulo deprehenso, quem Tryphon multis delusum, & ne casu quidem litteras confusas ullo medicamento habentem liberavit*. Stigmosa hæc, & quæ Tryphonis alicujus manus requirant. Tentemus igitur, & legamus: *quatenus acrium & exulcerantium medicamentorum habita est mentio, ponemus quo stigmata tolluntur indignis; etenim multis hæc calamitas ex transverso accidit, ut dispensatori Sabini Calvisii naufrago in ergastulo deprehenso, quem Tryphon a multis delusum, & ne casu quidem litteras confusas ullo medicamento habentem, liberavit*. Dicit autem, calamitatem ex transverso accidere, ut multo ante (i) Cicero: *sed in te intuens Brute doleo, cujus in adolescentiam per medias laudes quasi Quadrigis vehentem, transversa incurrit misera fortuna Reipublicæ*. Ita (k) auctor ad Herenium: *deinde ubi visum est ut in alveum descenderet, ecce tibi iste de transverso, heus, inquit, adolescens, pueri tui modo me pulsarunt, satisfacias oportet*. Ita Petronius: *quod non expectas ex transverso fit*. Quod autem Scribonius auxilio esse velit illis tantum, quibus per injuriam inusta fuisset frons, id vero summam rationem habet: Inscripti enim ob perversitatem ingenii contumacis, ob noxam, digni utique videbantur illa oris contumelia. Sabini autem Calvisii (l) Tacitus & (m) Seneca meminerunt. Hunc ritum inspiciens (n) Juvenalis cecinit:

Quem mire afficiunt inscripta ergastula ——

Petronius etiam, sive apud Petronium Triphæna, decepta specie stigmatum atramentariorum, *sciscitari submissius cœpit, quod ergastulum intercepisset errantes*. Lepidium autem, allium, cantharides Alexandrinæ, sulphur vivum, & alia quædam e Scribonio adhibebantur inducendis cauteriorum signis in fronte extantibus; in quo artificio Cynnamus quidam, illene tonsor, an alius quispiam incertum est, videtur excelluisse. (o) Martialis:

A *At si quid nostræ tibi bilis inusserit ardor.*
Vivet & hærebit, totoque legetur in orbe.
Stigmata nec vafra delebit Cynnamus arte:

Cretam effossam tractabant (a) FIGULI, e corpore servorum; in usum videlicet fundi vasa parantes, quibus exportarentur fructus, velut amphoras, & dolia; & in villæ ædificationem, tegulas; mercis etiam gratia, ut vasa venirent. Figlinas autem in agro quomodo exerceri oporteret, Hostilii Sasernæ pater & filius libris editis monstraverunt, ut testatur (b) Varro; qui etiam (c) affirmat, se *in Gallia transalpina, intus ad Rhenum, regiones aliquot accessisse, ubi agros stercorarent candida fossicia creta*. Hujus loci fornax est, cujus (d) Cato meminit, & servus FORNACARIUS, quem nominat (e) Ulpianus. Ergastulo succedunt pecudum stabula, Bubilia, Ovilia, Caprilia, Equilia; quæ omia Columella in unum coegit, licet Vitruvius alio ordine collocaverit. Bubilia instruuntur homine (f) ARATORE sive JUGARIO. Et illum quidem vetuit Imperator (g) Constantinus pignoris causa de possessionibus abstrahi, ne tributorum illatio retardaretur. Jugarii meminit Columella; qui & ejusdem operam recenset. Non alius ab his (h) BUBULCUS seu BUBSEQUA, quorum munera apud rei rusticæ scriptores late extant. Bubulci imago extat apud (i) Ovidium,

Sæpe manu stimulos rigida portabat, ut illum
Jurasses fessos modo disjunxisse juvencos.

Ovilium mancipia invenimus (k) TONSORES ovium, (l) OPILIONES seu (m) OVILIONES, ut appellat Jurisconsultus; hi oves (n) curabant, ut & (o) CAPRARII caprilia, (p) VIRVICARII verveces, (q) EQUISIONES armentaria equilia, quos equorum (r) MAGISTROS appellavit Apulejus AGASONES Græcis sunt ἱπποκόμοι, seu (s) CUSTODES equorum, qui & (t) EQUITII & (u) GREGARII, cum equorum grex dicatur (x) Equitium: adstipulatur (y) Festus, licet usurpet latius Acron ad illud (z) Horatianum,

—— *si patinam pede lapsus frangat Agaso.*

Agaso proprie dicitur servus, qui jumenta curat; hic autem Satyrice escarum ministrum Agasonem appellavit, quem vulgo dicunt infertorem. Cum Festo tamen stat Servius ad illa (aa) Virgilii,

Impendunt curas denso distendere pingui,

(bb) &,

Circumstant properi aurigæ, manibusque lacessunt.

ubi aurigas improprie pro agasonibus dici notat,

a Breviar. Rom. b Leg. 8. ff. de pœnis. Leg. 17. 28. 36. ff. eod. c martyrol. Rom. 5. Maii. d Leg. 2. Cod. Theod. de pœnis. e Sueton. cap. 32. f cap. 8. g Spartianus. h Compos. 231. i in Bruto. k lib. 4. l lib. 6. Annal. m Epist. 27. n Satyr. 14. vers. 24. o lib. 6. 64.

a Leg. 25. §. 1. ff. de instruct. vel instrum legat. b lib. 1. de re R. cap. 2. c cap. 7. d Tit. 38. e Leg. 27. §. 9. ff. ad L. Aquil. f Columel. lib. 1. cap. 6. g Leg. 1. Cod. Theod. de pignor. h Leg. 18. §. 6. ff. de instruct. vel instrum. legat. & Cato tit. 5. i Colum. lib. 2. cap. 2. & 3. i lib. 14. metamorph. k Varro de re R. lib. 2. cap. 2. l Virgil. Ecl. 10. m Leg. 25. §. 2. ff. de instr. vel instrum. legat. n Leg. 60. §. 3. ff. de Leg. 3. o Colum. lib. 3. cap. 10. lib. 7. cap. 6. p Papinianus Tit. 4. q Appul. 7. Metam. r lib. 8. metamorph. s Lucianus in Gallo. t Epitome antiqua Jur. civ. u Appul. eod. lib. 7. x Epitome cit. y in agasones. z lib. 2. Sat. 8. aa 3. Georg. vers. 124 bb 12. Æneid. vers. 85.

& eorumdem fraudes recenset. Quamquam & equos jumentorum nomine venire non est usquequaque novum. SUPERJUMENTARII mentionem facit (*a*) Suetonius, seu apud Suetonium Claudius Cæsar, qui & conqueritur hujusmodi sibi pædagogum obtigisse: concinne sane ad sententiam Aristidis, cujus verba jam exscripsimus. Ab asinis dicti sunt servi ASINARII, vel quod agerent, vel quod curarent; & meminerunt (*b*) Cato & (*c*) Varro. Servius in I. Georg.

Sæpe oleo tardi costas agitator aselli,

AGITATOR *verberator dictus ab agendo, ac per hoc asinarius dicitur.* (*d*) Apulejus autem agasonem & asinarium promiscue vocavit. Mulos regebant, curabant, agebant (*e*) MULIONES, quos (*f*) Lucianus ὀρεοκόμους appellat. (*g*) SUBULCI, sues. (*h*) Martialis:

Præsta de grege sordidaque villa
Tonsos, horridulos, rudes, pusillos
Hircosi mihi filios subulci.

PORCULATORIS & subulci diversa fuit professio, scribit (*i*) Columella. (*k*) ille namque observabat lactentes, (*l*) hic pascebat adultos, ut & (*m*) PORCARIUS. Porculatio enim nutricatus est ex Varronis sententia. At quos βόσκοντες habet Græca versio (*n*) Matthæi Evangelistæ, *pastores* reddidit vetus Latinus interpres. Et hi fere omnes (*o*) PASTORES dicebantur, quibus præfuit is, quem pecori (*p*) PRÆFECTUM, & pecoris * MAGISTRUM dicebant. Servius ad XII. Æneid.

—— pavidi cessere magistri,

proprie magistri sunt militum, pastores pecorum; sed reciprocæ sunt istæ translationes; nam & ductor militum pastor vocatur, ut diximus supra, & magistros pecorum dicimus. Cicero: *quem magistrum pecoris esse dicebant:* hactenus Servius. Ad hanc regulam, quem armenti CUSTODEM vocat (*q*) Ovidius, Luctatius Grammaticus pastorem vocat armentorum. Pastor fuit (*r*) Athenio, Cilix ille, *qui in Sicilia, interfecto domino, familiam ergastulo liberatam, sub signis ordinavit; & veste purpurea baculoque argenteo & diademate mimicum Regem aliquamdiu egit.* Juxta januam præcipiunt rei rusticæ (*s*) scriptores VILLICO habitationem fieri; quod huic familiæ tutelam, inquit * Appulejus, dominus permitteret, quod rationes & pecuniam dominicam custodiret. Hic Latinis Græcissantibus (*t*) EPITROPOS est. Hinc (*u*) Varro agriculturæ principem villicum appellat, ut & (*x*) Plautus villicationem, præfecturam; hinc villicari notavit Nonius villæ præesse. Successit enim villicus in domini locum, ut notat (*y*) Columella. Ideoque vicedominus dictus aliquando est, ut in actis SS. Nerei & Achillei. Victorinus loci vicedominum, trien-

a *Claudio cap.* 2. b *Tit.* 11. c *lib.* 1. *cap.* 18. *& lib.* 3. *cap. ult.* d *lib.* 6. *&* 8. *Metam.* e *Leg.* 99. §. 2. *ff. de leg.* 3. f *in convivio.* g *Varro de re R. lib.* 2. *cap.* 4. h *l.* 10. 98. i *in præfat. lib.* 1. K *lib.* 7. *Colum. cap.* 9. l *Varro lib.* 2. *cap.* 4. m *Papinianus tit.* 4. *Leg. Sal. tit.* 8. *ex edit. Basi.* n *cap.* 8. *vers.* 33. o *Varro lib.* 2. *cap.* 10. *Leg.* 8. 18. 25. *de fund. instr.* p *Cic. pro Plancio.* * *Varro lib.* 2. *cap.* 10. *Colum. lib.* 1. *cap. ult.* q *lib.* 11. *metam.* r *Florus lib.* 3. *cap.* 19. s *Varro lib.* 1. *de re R. cap.* 13. *Colum. lib.* 1. *cap.* 6. * *lib.* 8. *metam.* t *Auson. epist.* 8. u *lib.* 1. *de re R. cap.* 2. x *in Casina.* y *lib.* 12. *in princ.*

nium ex paralysi decumbentem, precibus sanavit. At hic quandoque distrahendis mercibus (*a*) præponebatur; ut Ausonianus ille Philon. Ejusdem munera videre est apud (*b*) Catonem, (*c*) Varronem, (*d*) Columellam, (*e*) Florentinum. Et hoc ministerii nomen transtulit (*f*) Cicero eleganter ad magistratus, inquiens: *sic Populus Romanus diligit magistratus, quasi Reipublicæ villicos.* Quem imitatus (*g*) Juvenalis:

Pegasus, attonitæ positus modo villicus urbi:

(*h*) &,

—— nam sic labentibus obstat
Villicus, & veteris Romæ contexit hiatum.

Accepit autem (*i*) Arnobius proprie & signanter: *Cæsius & ipse assequens, Fortunam arbitratur & Cererem, Genium Jovialem, ac Palem, sed non illam fœminam, quam vulgaritas accipit, sed masculini nescio quem generis ministrum Jovis, ac villicum.* Villici contubernalis fuit (*k*) VILLICA, cujus ministerium exequuntur supra scripti rustici præceptores. Et sane cum (*l*) matronæ olim ruris & instrumentorum agrestium curam sedulam haberent, non erat villicæ magna admodum opera, quod ipsi domini sua quotidie inviserent. At cum luxus & inertia pessum laudatos mores dedissent, necessaria visa est villica, quæ matronæ officia tueretur. Curabat autem villica (*m*) pecora & salgama, præsertim ubi non aderant horum peculiares ministri; ideo (*n*) Juvenalis cum villicam nominasset:

—— & montani
Asparagi, posito quos legit villica fuso.

statim subdit:

Grandia præterea, tortoque calentia fœno
Ova adsunt, ipsis cum matribus, & servatæ
Parte anni, quales fuerant in vitibus uvæ;
Signinum, Syriumque pyrum, de corbibus iisdem,
Æmula Picenis, & odoris mala recentis,
Nec metuenda tibi, siccatum frigore postquam
Autumnum, & crudi posuere pericula succi.

Imo & non semel occupabat coqui partes apud tenuiores. (*o*) Martialis:

—— e cathedra
Surgente focus excipit superba
Vicini strue cultus iliceti,
Multa villica quem coronat olla.

(*p*) ibidem:

Pinguis inæquales onerat cui villica mensas,
Et sua non emptus præparat ova cinis,

Et imitatus hæc elegantissimus (*q*) MURETUS:

O mensa, nec luxu affluens, nec sordida,
Dapibus parata rusticis!

a *Lib.* 16. *de institor. act.* b *Tit.* 5. *&* 142. c *lib.* 1. *de re R. cap.* 36. d *lib.* 11. *in princ. lib.* 1. *cap.* 8. e *apud Constantin. lib.* 2. *cap.* 42. *&* 43. f *in oratione pro Plancio* g *Sat.* 4. *vers.* 77. h *Sat.* 3. *vers.* 194. i *lib.* 3. *advers. gent.* k *Leg.* 41. §. 15. *ff. de fideicom. libert.* l *Colum. lib.* 12. *in princ* m *Colum. lib.* 12. *cap* 4. n *Sat.* 11. *vers.* 68. o *lib.* 12. 18. p *lib.* 1. 55. q *Ode ad Petrum Gerard.*

Quas non, heri languentem ut irritet gulam,
Doctus saporavit coquus;
Sed filiis juvenibus & seni viro,
Severa coxit villica.

Non multum abfuit a villico * MONITOR, qui operariis verbo & exemplo præibat. Item DISPENSATOR & PROCURATOR. (*a*) Pomponius: *potest enim aliquis dispensator non esse urbanorum servorum numero; veluti is qui rusticarum rerum rationes dispenset, ibique habitet, non multum abest a villico.* (*b*) Plinius minor: *posse utraque eadem opera, eodem viatico invisere: sub eodem procuratore, ac pene iisdem actoribus habere, unam villam colere & ornare, alteram tantum tueri.* Procuratoris cellam supra januam constituit (*c*) Columella, ut villicum observet ex vicino, & intrantium exeuntiumque conspectum habeat. Quam ministerii conjunctionem agnovit & (*d*) Cicero: *cum Piliæ nostræ villam ad Lucrinum, villicosque procuratores tradidissem;* ubi tamen videtur legendum, *villicosque & procuratores.* (*e*) Ulpianus: *Senatus censuit, ne fugitivi admittantur in saltus, neve protegantur a villicis, vel procuratoribus possessionum.* Idem (*f*) Cicero: *num igitur si cui fundus inspiciendus, aut si mandandum aliquid procuratori de agricultura, aut imperandum villico sit, Magonis Carthaginiensis sunt libri perdiscendi?* Cum Procuratore iidem fuisse videntur, qui MERCEDES præstare consueverant; & meminit Julius (*g*) Paulus. Procurator enim, sive ἐπίτροπος apud (*h*) Matthæum Evangelistam mercedem operariis reddit. Habuit & rus (*i*) ACTORES suos, de quibus nihil amplius hic dicemus, cum satis superque in urbana familia eorum expressa sit opera. Illud unum non videtur omittendum, in honore etiam ruri fuisse, ut scribit Columella. Præfecti enim & Præpositi, dominis non abnuentibus, nacti erant umbram honoris, ceteri pœnam, supplicium, ignominiam. Ignominiosum enim fuit & pœnale rure quempiam habitare jubere. Minitantur id passim domini apud Comicos: & Pomponius Tribunus plebis apud (*k*) Livium, objicit L. Manlio Imperioso, *quod filium juvenem, nullius probri compertum, extorrem urbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu æqualium prohibitum, in opus servile, prope in carcerem, atque in ergastulum dederit.* Quæ omnia (*l*) Val. Maximus rustici operis appellatione complexus est. Nimirum fuit publice concepta, & jam confirmata vulgaris existimatio (inquit (*m*) Columella) rem rusticam sordidum opus esse. Pœnam & ignominiam simul videtur animo agitasse Julianus Apostata, *qui* (*n*) *Marinam uxorem Gordiani vicarii & martyris, in pago quodam, quem Aquas Salvias vocant, rusticarum servituti addici præcepit, ut ea servitute oppimeretur.* EXACTORES rustici, quorum extat mentio in veteribus marmoribus, hic omnino collocandi sunt; horum fuit varium & multiplex agmen in domo Cæsarum, ut diximus, pro modo videlicet fundorum, hortorum, patrimonii, prædiorumque. Et in veteri elogio legitur nescio quis exactor OPERUM dominicorum, qui hujus forte loci sit. Hucusque de villa rustica, quod erat alterum caput institutæ narrationis. Reliquum est tertium, villæ scilicet fructuariæ, in qua idem ipse Columella cellas locat, oleariam, torculariam, vinariam, defrutariam & ceteras. Priorem illam exacte delineavit (*a*) Vitruvius, (*b*) Columella, (*c*) Palladius. Instruunt eamdem (*d*) Cato, (*e*) Columella, & (*f*) Neratius apud Ulpianum. Est hujusce stationis (*g*) OLIVITOR, nec non & (*h*) CAPULATOR, qui concha ferrea in labrum fictile oleum expressum transfundebat. LEGULI vero STRICTORES, FACTORES, mercede conducebantur, ut indicant leges oleæ legendæ, faciundæ, & pendentis apud (*i*) Catonem. CUSTOS torcularium servabat, qui tamen non semper in numero servorum fuit. De torculari late Columella & Palladius, & ante hos (*k*) Vitruvius; cujus itidem hæc sunt: *Sucularumque, & Prælorum, & Vectium, si non fuisset torcularis præparatio, neque olei nitorem, neque vitium fructum habere potuissemus ad jucunditatem.* A Prælo autem formavit (*l*) Ennodius PRÆLATORES. Cellæ vinariæ meminerunt iidem quos supra indicavimus. Et hanc (*m*) Ulpianus instruxit doliis etiam defossis, Seriis, Cupis, Cadis, Amphoris. Servus DOLEARIS, sive DOLIARIUS hic est reponendus ex veteri marmore,

A. TERENTIVS. M. L. CHRYSOGONVS
SER. DOLEAR
H. S. E

Hujusmodi servos cum cellæ vinariæ typo exhibet antiquum marmor, quod anno MDCI effossum est Augustæ Vindelicorum. Ejus mihi delineatio M. VELSERI beneficio obtigit, qui & admonuit loci (*n*) Pliniani: *circa alpes ligneis vasis condunt, circulis cingunt.*

His addemus nos VINITORES, sine quibus nullus procul dubio esset cellæ vinariæ usus. (*o*) Columella: *nam ut amplissimas impensas vineæ poscant, non tamen excedunt septem jugera unius operam vinitoris, quem vulgus quidem parvi æris, vel de lapide noxium posse comparari putat, sed ego plurimorum opinioni dissentiens, preciosum vinitorem in primis esse censeo.* Servius ad (*p*) illa,

—— aut maturæ vinitor uvæ,

Vinitor autem (inquit) *vel custos vel cultor vinearum.* Hujus ordinis sunt VINDEMIATOR, sive is VINDEMITOR sit; nec non & PUTATOR. (*q*) Columella: *si vero interjectibus capere cujusque generis fructum aveat, primum necesse est, ut vindemiatorum aleam subeat: neque enim singulis totidem antistites dare potest, qui observent, quique præcipiant, ne acerbæ una cum maturis demetantur.* Idem (*r*) auctor:

Quæ canat inter opus Musa modulante putator
Pendulus arbustis ——

FRONDATORI *cum putatore non minimum conveniebat.* (*s*) Ovidius:

Falce data frondator erat, vitisque putator.
Induerat scalas, lecturum poma putares.

* *Colum. Lib.* 1. *cap. ult.* a *Leg.* 166. *ff. de verbor. signifi.* b *lib.* 3. *Epist.* 19. c *lib.* 1. *cap.* 6. d *Lib.* 14. *ad Atticum. epist.* 16. e *Leg.* 1. *ff. de servis fugitivis.* f *Lib.* 1. *de Orat.* g *lib.* 3. *Sent. Tit.* 7. h *cap.* 20. i *Leg. quæsitum ff. de fund. instr. Colum. lib.* 12. *cap.* 3. k *Lib.* 7. l *lib.* 5. *cap.* 4. m *Lib.* 1. n *Sur. Tomo* 3. *notat & Anton. Gallon. de cruciat. SS. martyr. cap.* 9. *ex Victore Utic.*

a *Lib.* 6. *cap.* 9. b *lib.* 12. *cap.* 50. c *Lib.* 1. *Tit.* 20. d *Tit.* 13. e *lib. & cap. citatis* f *Leg.* 19. *ff. locati & conduct.* g *Sidonius lib.* 2. *ep.* 9. h *Cato. Tit.* 66. *Columel. lib.* 12. *cap.* 50. i *Tit.* 144. *& seq.* k *Lib.* 10. *cap.* 1. l *Lib.* 9. *ep.* 2. m *Leg.* 15. §. 6. *ff. de usufr.* n *lib.* 14. *cap.* 11. o *lib.* 3. *cap.* 3. p *Virgil. Buco. Ecl.* 10. q *lib.* 3. *cap.* 21. r *lib.* 10. *vers.* 228. s *lib.* 14. *metamorph.*

Itaque LEGULIS conveniebant scalæ. Frondatoris autem operam *frondationes* appellat (*a*) Columella. At quoniam salices principatum obtinent inter eas arbores quæ vinearum causa feruntur, inquit (*b*) Plinius, & nostrates agricolæ ipsis arbustant agros, quod & (*c*) Plinii ætate factum est: ideo (*d*) SALICTARIUM his associabimus. (*e*) Defrutaria vasa ænea seu plumbea fuerunt, in quibus defrutum, carœnum, sapa coquebantur. Fœnilia, palearia, apothecas, & horrea Vitruvius extra villam consulto rejecit, ut ab ignis periculo tuta essent, quod & legibus (*f*) locationum consueverat aliquando exprimi. (*g*) FOENISECTORES & FOENISECÆ non alio ablegandi sunt. Et horum insigne fuit corona e fœno. (*h*) Ovidius;

Tempora sæpe gerens fœno religata recenti,
Desectum poterat gramen versare videri.

(*i*) Propertius;

Da falcem, & torto frontem mihi comprime fœno:
Jurabis nostra gramina secta manu.

Sequuntur tabulata & granaria pensilia, sublimiaque, ut vocat (*k*) Varro, quod & (*l*) Jaboleno placuit, quæ Vitruvius appellat sublimata. Percensendæ nunc nobis sunt appendices quædam villæ, hortus, fornax, furnus, piscinæ, sterquilinia, cohortes, aviaria, leporaria. Horti mancipium OLITOR est. (*m*) Cicero; *Parhedrum excita, ut hortum ipse conducat: sic olitorem ipsum commovebis. Helico nequissimus* H-S CIↃ *dabat, nullo aprico horto, nullo emissario, nulla maceria, nulla casa.* (*n*) Columella; *facturus mox si collibuisset, quod nunc aggredior, ut olitoris curam sub texerem villici officiis.* Hic asino seu caballo utebatur, quod etiam nunc Romæ fit. (*o*) Horatius.

—— ad imum
Thrax erit, aut olitoris aget mercede caballum.

(*p*) Appulejus; *me denique ipsum pauperculus quidam hortulanus comparat quinquaginta nummis, sed magno, ut ajebat.* Et: *matutino me multis oleribus onustum, proximam civitatem deducere consueverat dominus* &c. Ad fornacem pertinet FORNACARIUS (*q*) servus, cujus partes fuerunt ignem tueri ne evagaretur. A furno MULIERES, quæ (*r*) PANEM coquebant (PANICOCTARIAS appellat (*s*) Chrysologus) non abjungemus. (*t*) PISCATORES & piscatui præpositi hujus sane ordinis sunt, quando togati illi Xerxæ montium perfossores, & populatores marium, magistris & nomenclatoribus in piscium gratiam carere noluerunt. (*u*) Martialis;

Natat ad magistrum delicata muræna.
Nomenculator mugilem citat notum,
Et adesse jussi prodeunt senes mulli.

a *lib.* 5. *cap.* 5. b *lib.* 17. *cap.* 20. c *Lib. cit. c.* 23. d *Cato Tit.* 11. e *Colum. lib.* 12. *cap.* 20. *Leg.* 12. §. 10. *ff. de instr. vel instrum. legat.* f *Leg.* 11. *in fine ff. Locati & Cond.* g *Colum. lib.* 2. *cap.* 18. h *lib.* 14. *metam.* i *lib.* 4. *El.* 2. k *lib.* 1. *de re R. cap.* 57. l *Leg.* 18. *ff. de action. empt.* m *Lib.* 16. *epist. famil.* 18. & 20. n *lib.* 11. *cap.* 3. o *lib.* 1. *epist.* 18. p *lib.* 9. *Metam.* q *Leg.* 27. §. 9. *ff. ad L. Aquil.* r *leg.* 12. & 13. *ff. de instruct. vel instrum. leg.* s *Serm.* 99. t *leg.* 17. *ff. de instr. vel instrum. legat. Varro lib.* 3. *de re* R. *cap. ult.* u *lib.* 10. 30.

(*a*) Piscatores autem illi IV. & XXC. quos Paphnutius martyr præmisit ad CHRISTUM, videntur fuisse conditione servi; urbani tamen, quod ut notat Metaphrastes, cibos mensæ Præsidis compararent. (*b*) Valerianus Imperator ad Zosimionem Procuratorem Syriæ, inter cetera quæ vult dari Claudio tunc Tribuno, *venatores qui obsequantur duos, carpentarium unum, curam Prætorii unum, aquarium unum, piscatorem unum, dulciarium unum.* Sterquilinia & latrinas, ut ex his in agros egererent fimum, curabant illi quos alicubi tangit (*c*) Ulpianus: licet e (*d*) Catonis sententia hoc muneris villico præscribatur. Cohors quæ esset declarat (*e*) Varro; *Cohors, quod ut in villa ex pluribus tectis conjungitur, ac quiddam fit unum, sic hæc ex manipulis copulatur cohors: quæ in villa dicta, quod circa eum locum pecus coercetur.* Receptum autem usu est, ut frequentius cohorte coercerentur (*f*) gallinæ villaticæ, rusticæ, Africanæ, galli & capi, quorum curatorem GALLINARIUM recensuit (*g*) Varro. Et hinc (*h*) Martialis pullos gallinaceos *cortis aves* appellat. Aviaria cohibebant turdos, pavones, columbas, turtures, luscinias, merulas, anseres, anates, phasianos. Horum omnium custos (*i*) AVIARIUS dicitur: singulorum, CURATORES & PASTORES. Et quoniam his abuti consueverant deliciæ popinarum, exscribemus hic veterem Romanam inscriptionem, quæ docebit nos, ganeonum improbitate expugnatas concidisse olim, ut & sæculo nostro, laudatissimas legum sumptuariarum sanctiones;

D. M. OLOPLVTIO
SVCCESSO. PRISCVS
L. VARI. AMBIBOLI
AVIARIVS. ALTI
LIARIVS &c.

inde est gallina altilis, cujus meminit Poeta (*k*) Coquus. altile apud (*l*) Apicium, boves altiles ad publica sacrificia saginati, apud (*m*) Varronem. Inde altilia apud (*n*) Matthæum Evangelistam: *ecce prandium meum paravi, tauri mei, & altilia occisa sunt.* Inde *vitulus saginatus & altilis* apud (*o*) Lucam. Qui autem in marmore legitur AVIARIVS ALTILIARIVS, ab (*p*) Horatio FARTOR appellatur, cujus officium erat aves opimare & obesare in gratiam lautarum epularum. Romæ itidem,

ANTIGONVS. DRVSI CAES
AVIVM. FARTOR
PRIMILLA. FECIT.
CONIVGI. B. M.

Et hinc arripuit occasionem apud (*q*) Prudentium Romanus martyr, deridendi Præfectum Asclepiadem;

Quum consulatum initis, ut vernæ solent,
(Pudet fateri) farre pullos pascitis.

AUCUPES enumerat (*r*) Paulus; & refert urbanos fuisse & rusticos, domini arbitratu: Fundorum enim redditus, ut innuit Celsus, aucupio

a *Metaphr. apud Sur. Tom.* 2. *lege Senec. Nat. Quæst. lib.* 3. *cap.* 17. b *apud Trebel. Poll.* c *Leg.* 15. *ff. de usufr.* d *Tit.* 5. e *lib.* 4. *de L. L.* f *Colum. lib.* 8. *cap.* 2. & 3. g *lib.* 3. *de re R. c.* 9. h *lib.* 13. 42. i *Colum. lib.* 8. *cap.* 3. 5. 11. k *Martialis lib.* 13 59. l *lib.* 6. *c.* 3. m *lib.* 2. *de re R. cap.* 1. n *cap.* 22. 4. o *cap.* 15. 23. p *lib.* 2. *Sat.* 3. q *Peristeph.* r *Leg.* 99. §. 1. *ff. de leg.* 3.

plerumque, venatione & piscatu constabat. Narrat Julius Capitolinus, Antoninum Pium curasse, ut mensa ejus *per proprios servos, aucupes, piscatores & venatores instrueretur*. Qui tamen hic urbani videntur fuisse ideo, quia instruendarum quotidianarum epularum gratia habebantur, ut loquitur (*a*) Paulus. Aucupis tessera apud (*b*) Propertium arundo est:

Cassibus impositis venor, sed arundine sumpta,
Faunus plumoso sum Deus aucupio.

Piscatoris apud (*c*) Ovidium;

Miles erat gladio, piscator arundine sumpta.

Leporarium lepores tantum olim (*d*) capiebat, sed processu temporis cervi, capreæ, oves feræ, apri cœperunt includi. Quare non mirum si obvios habebimus VENATORES. (*e*) Horatius:

Si bene qui cœnat, bene vivit, lucet: eamus,
Quo ducit gula: piscemur, venemur; ut olim
Gargilius, qui mane plagas, venabula, servos
Differtum transire forum, populumque jubebat

(*f*) Seneca: *nullis animalibus, nisi ex fastidio, pax est: quantulum enim ex istis epulis, quæ per tot comparatis manus, fesso voluptatibus ore libatis? quantulum ex ista fera periculose capta dominus crudus ac nauseans gustat?* (*g*) Ammianus Marcellinus: *pars eorum, si agros visuri processerunt longius, aut alienis laboribus venaturi, Alexandri magni itinera se putant æquiparasse vel Cæsaris*. alienos labores vocat operam servorum. (*h*) Sallustius; *non fuit consilium socordia atque desidia bonum ocium conterere, neque vero agrum colendo aut venando, servilibus officiis intentum ætatem agere*. Inter venatores LUPARII fuerunt non obscuri nominis, qui *carnibus veneno tinctis lupos necarent*. Servius meminit ad illud (*i*) carmen,

Tum laqueis captare feras & fallere visco.

(*k*) MANSUETARII magistri & custodes; & qui callerent, ut cum (*l*) Manilio dicam,

Quadrupedum omne genus positis domitare magistris,
Exorare Tigres, rabiemque auferre Leoni,
Cumque Elephante loqui, tantamque aptare loquendo
Artibus humanis varia ad spectacula molem.

(*m*) Seneca hunc imitatus: *certi sunt domitores ferarum, qui sævissima animalia, & ad occursum exterrentia hominem, docent pati jugum: nec asperitatem excussisse contenti, usque in contubernium mitigant. Leonibus magister manum insertat, osculatur Tigrim suus custos, Elephantem autem minimus Æthiops jubet subsidere in genua, & ambulare per funem*. Ursi porro & Leones placidi domi (*n*) alebantur, uti etiam nunc fit animi causa. Pars hujus agminis URSARII sunt, quorum meminit Edinerus in vita D. (*o*) Anselmi. Neque vero intra leporarium & vivaria tantum exercita venatio est, sed & in saltibus fundorum

a *lib. 3. Sent. Tit. 7.* b *Lib. 3. El. 2.* c *lib. 14. metam.* d *Varro lib. 3. cap. 3. & 12.* e *Lib. 1. Epist. 6.* f *Epist. 89. in fine.* g *Lib. 28.* h *Catilin.* i *1. Georg. vers. 139.* k *Lamprid. in Elagab.* l *Lib. 4.* m *Epist. 85. in fin.* n *lib. 2. de ira. cap. 31.* o *Lib. 1.*

A montibusque, cum (*a*) venatio ipsa erat in redditu. Ad hæc (*b*) VESTIGATORE opus fuit, qui ferarum cubilia, per vestigia indagaret. Servius ad illa in IV. Æneid.

—— saltusque indagine cingunt,

INDAGINE, *inquit, ferarum inquisitione, & quidam cum vestigatoribus* ALATORUM *mentionem inductam accipiunt: nam indaginem vestigatorem ipsum tradunt. Alas vero alatores, qui dextra & sinistra plagarum sublata voce prohibent feras exire*. Idem Servius ad II. Georg.

B *Non absunt illic saltus ——*

Venationes, quæ penitus in urbibus non sunt. At Columella VESTIGATOREM & INDAGATOREM ad apes transtulit. Illius minister fuit canis, qui vestigia odoratur, ut habent leges (*c*) Bajoariorum; cujus pretium solertia naris est, & industria. nare mereri inquit Gratius. Verum quia villæ ædificia stare perpetuo non poterant, ideo (*d*) FABRI inter copias rusticas fuerunt, qui villam sartam tectam præstarent. ARCHITECTI

C etiam, e quorum numeris in veteri marmore extat SEX. POMPEIVS. AGASIVS. ARCHITECTVS. A. VILLA. SEXTIANA. Crassus vero Fabros & Architectos ad quingentos domi habuit, quorum operas mercede locabat civibus Romæ ædificare volentibus, inquit (*e*) Plutarchus. Architectum autem fuerunt quidam, qui STRUCTOREM vocarent, seu potius Architecti ministrum. (*f*) Abdias: *a domino* (inquit) *meo Rege Indiæ missus sum, requirens artificem structorem, qui ei Palatia possit ædificare*. D. (*g*) Zeno: *Architectus es? attende tibi, ut fundamentum fidei, quæ est Christus* IESUS, *cum omni diligentia jacias & cautela.*

D *Structor es? vide quomodo ædifices: ne ligna & fœnum, ne stipulam vel paleas, sed argentum & aurum, & lapides extruas preciosos*. Hos arte fabrica peritos vocat (*h*) Paulus Jurisconsultus & (*i*) distinguit in FERRARIOS, & TIGNARIOS. Fabros CARPENTARIOS nominat (*k*) Papinianus, uti & lex Salica; cujus hæc sunt ex editione Basiliensi; *si quis Majorem, Infertorem, Scantionem, Mariscalcum, Stratorem, Fabrum ferrarium, Aurificem sive Carpentarium, Vinitorem vel Porcarium* &c. ubi quid aurifici commune sit cum carpentario ego sane non video: nisi dicamus carpenta & vehicula auro &

E argento consuevisse exornari, ut (*l*) Plinius luculento testimonio confirmavit. Carpenta enim (*m*) Augustarum primo fœminarum, (*n*) Judicum deinceps & (*o*) Magistratuum vehicula fuerunt: & ideo in magno precio habita. Qui & QUALUM & CALCEM portabant hujus loci sunt; & quidem illorum meminit (*p*) Ulpianus. Qualus autem seu Qualum fuit nomen multi usus; nam & Quala satoria, & Qualum, panis, Qualos vindemiatorios, exceptoriosque legimus: vimineos præterea & salignos. Sunt qui olitori, qui agricolæ, qui lanificis tribuant. Nostri illum

F fabrorum, concham appellant, reliquos *panieri*, totum a parte, *corbette*, *cestelle*. Villam ipsam

a *Leg. 62. ff. de usufr.* b *Leg. 12. §. 12. ff. de instr. vel instrum. legato.* c *ex editione Joh. Sichardi. legendus & Artemidorus lib. 2. onirocr. cap. 1.* d *Leg. 26. ff. mandati.* e *in Crasso.* f *Histor. Apostol. lib. 9.* g *de præcepto* ATTENDE TIBI. h *Leg. 19. ff. de instr. vel instrum. leg.* i *lib. 3. Sent. Tit. 17.* k *Tit. 4.* l *lib. 34. cap. 17.* m *nummi vet.* n *Vopiscus in Aureliano.* o *Cassiodorus lib. 6. 4. & 15.* p *Leg. 15. §. de usufructu.*

servabant & (*a*) CUSTODIEBANT mulieres, ne quid vicini rerum, quæ villa continebantur, occuparent. Adhibiti etiam sunt muti (*b*) CUSTODES canes, quos interdiu præcipit Cato clausos esse, ut noctu sint acriores ac vigilantiores. Servorum enim vigilum vices & in urbe & rure implebant. (*c*) Petrus Chrysologus; *canis dormientibus dominis, nocte & custos & pervigil, prodit extraneum, turbat furem, occurrit latroni, ut curam relevet & sollicitudinem servulorum*. Fundum universum tuebatur (*d*) SALTUARIUS, Græci ἀγροφύλαξ, fructus conservabat, fines (*e*) custodiebat. Nomen etiam hodie retinent rustici nostrates. Hujusmodi munere functus est Asaph custos saltus Regis apud (*f*) Nehemiam, & Tirrhus ille Virgilianus,

——Tyrrheusque pater, cui regia parent
Armenta, & late custodia credita campi.

a *Leg.* 12. & 15. *ff. de instr. vel instrum. legat.* b *Colum. lib.* 7. *cap.* 12. c *Serm. C.* d *Leg.* 60. §. 3. *ff. de legat.* 3. e *Leg.* 12. §. 4. *ff. de instr. leg.* f *capit.* 11.

A ubi notat Servius, describi magistrum pecoris & saltuarium. Saltus autem quatuor centuriis constabat vel * quinque; & fuit fundi pars ex (*a*) Ælio Gallo & (*b*) Varrone in qua silvæ & pastiones sunt; & harum causa casæ quoque, ubi dominus aliquando habitaret. Hujus ordinis videntur fuisse, qui IANUAS ad transmittendum populum per villas observabant, ut notat Siculus Flaccus: non enim unus tantum IANITOR in tota villa fuit. Ovilia suos habuerunt, ut elicitur ex verbis CHRISTI domini apud (*c*) Joannem τούτῳ ὁ θυρωρὸς ἀνοίγει, καὶ τὰ πρόβατα τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούει. Et videntur, Bubilia, Equilia, Caprilia itidem habuisse. Hos autem omnes,
B quos a capite villæ rusticæ recensuimus, (*d*) Ulpianus vocat mancipia prædiorum, operarios rusticos (*e*) Alfenus, rustica mancipia (*f*) Paulus, alii aliter.

a *Æneid.* 7. *vers.* 485. * *Siculus Flaccus.* b *apud Festum.* c *Lib.* 4. *de L. L.* d *cap.* 10. *vers.* 3. *meminit & Ianitoris rustici Sen. ep.* 12. e *Leg.* 49. *ff. de Leg.* 3. f *Leg.* 203. *ff. de verbor. sign.* g *Leg.* 18. §. 9. *ff. de instr. vel instrum. leg.*



ANTONII VELSERI
AD
HIERONYMUM FABRUM
MEDICUM,
DE ZETA ET ZETARIO, SIVE DIÆTA ET DIÆTARIO
EPISTOLA.

ANTONII VELSERI AD HIERONYMUM FABRUM MEDICUM, DE ZETA ET ZETARIO, SIVE DIÆTA ET DIÆTARIO EPISTOLA:

Cui S. Castuli historia occasionem præbuit.



Nter alios complures honores, quos nuper *Landishutæ* Serenissimi Principes in me immerentem contulerunt, non minimus is fuit, quando in prandio, exorto sermone de nomine *Zetarii*, quæ illi proprie notio subjecta esset, cum dixisset quæ volebat Reverendus D. Præpositus, Serenissimus Princeps Maximilianus meam quoque sententiam intelligere voluit, misitque ad me D. T. quæsitum, ecquid super ea re mihi compertum esset. Atque ibi ego testatus ante omnia, nihil me de ista quæstione ante cogitasse, dicturumque non alia quam quæ subito in mentem venissent: respondi I. idem mihi videri esse *zetam*, vel rectius *zætam*, quanquam promiscue scripserunt veteres, quod *diætam*. II. Sic enim solitum antiquis duas illas litteras, D. & I. in unam Z. contrahere, cui rei firmandæ, testimonium tunc attuli ex notissimo carmine ecclesiastico; *Michaelem in virtute conterentem Zabolum*, hoc est, quod nemo negare potest, diabolum. III. Proindeque eundem etiam esse Zetarium & Diætarium. IV. Porro Diætam sive Zætam, antiquitus fuisse cœnationem, seu id quod Germanica lingua vocamus *Tafelstuben*, Italica *Tinello*. V. Ex omni hac ratione eam summam redire, ut Zætarius vel Diætarius is sit, cui zætæ, diætæ, cænationis cura commissa est. VI. extremum, arbitrari me hoc munus fuisse servorum, aut summum libertorum. Quæsivisti, num ista omnia statim idoneis auctoribus astruere ac probare possem. Negavi, quippe imparatus & deprehensus. Postea domum reversus, cœpi considerare singula diligentius & attentius, lubuitque experiri, an obsequentiores & minus superbos libros haberem, quam D. Præpositus, qui suos a se consultos ajebat nihil respondisse. Et est sane, cur veteribus amicis meis, libris inquam, habeam gratiam, ita liberaliter & benigne responderunt ad omnia, neque passi sunt existimationem meam, hoc saltem nomine, apud Serenissimum Principem in discrimen venire. Unicum est, quod nunc primum ab illis didici, diætæ quidem nomen non raro pro cœnatione accipi, esse tamen, cum hujus vocis significatio latius tendatur. Ista quomodo se habeant, paucis, si vacat, accipe. I. dixi, non aliud esse *zetam* quam *diætam*. Plinius indicat epistola XVII. libri secundi, ubi aliquoties diætam nominat, monetque interpres ejus Jo. Catanæus, alios libros zetam habere. Eandem lectionis varietatem notavit in editione sua Henricus Stephanus. Jam libro V. ep. VI. *Diætulam* quoque legere est, ubi alii codices, eodem teste, *zeteculam* præferunt. Turnebus itidem, vir magnus, & veluti Sol quidam philologiæ, ita sentit, & est qui primum hoc eum docuisse asseveret. II. Contractionis illius exempla, præter hymnum ecclesiasticum, permulta sunt apud alios. Ita Cyprianus ad Demetrianum: *Quid in ruinam Zabuli per ipsum & cum ipso cadis?* quam lectionem teste Pamelio agnoscunt aliquot manuscripti codices: Ambrosius de Fide ad Gratianum lib. V. cap. I. *Zabulus enim verum Dei filium fatebatur, Arrius negat*. Hilarius in Matth. cap. XXVI. *Furem enim esse ostendit Zabulum ad detrahenda ex nobis spolia pervigilem*. Paulinus ep. IV. de Juda proditore sic loquitur: *vere ut zabolus, ignarus gratiæ Dei, in qua illi non esset portio*. Ita Græci ζάκορος pro Διάκορος, Διαβάλλειν pro ζαβάλλειν, teste Plutarcho. Et in Antonini itinerario, Zarrhytum pro Diarrhyto. Et apud Isidorum Zanium pro Dianio; Sic enim legit vir doctissimus Hieronymus Surita: nam in vulgatis libris eam lectionem non reperias. Sed desino, ne ineptus fiam, & fortasse jam sum. III. Zetarium eundem esse qui Diætarius, spero homini non nimis pertinaci ex iis quæ supra allata sunt, satis probatum: quid enim potest afferri cum ulla probabilitatis specie, cur si zeta idem est quod diæta, non etiam Zetarius idem sit qui Diætarius? IV. Quid igitur fuit tandem vel zeta vel diæta? Respondi cœnationem fuisse, taleque aliquid; quale Germani *Tafelstuben* Itali *Tinello* appellant. Probo. Sidonius Apollinaris lib. II. ep. II. *Ex hoc triclinio fit in diætam, sive in cœnatiunculam transitus*. Lexicon Græco latinum vetus, δίαιτα τὸ ὑπερῷον *cœnaculum*. Tametsi huic loco non nimis nitor, scio enim cœnaculum aliud etiam significare, & vero, opinor, hic aliud significat, sicut & apud Juvenalem Sat. X. *rarus venit in cœnacula miles*. Varro diætam inde dici vult, quod in ea per diem edatur. Non quæro quam recte: hoc est enim palam ineptum, quod pace doctiss. Romanorum dicere liceat; mihi satis est firmandæ sententiæ meæ esse. Athenæus lib. V. in descriptione navis Hieronis Regis, *ad utrum-*

que parietem aditus medii diætæ fuerunt numero xxx. *viriles, quatuor lectis stratæ*. Ubi eruditus interpres Dalechampius diætas interpretatur cœnacula, cœnationes. Fulvius Ursinus in appendice ad librum P. Giacconii de triclinio Romano: *usurpatur autem*, ait, *diæta pro ipsa cœnatione & triclinio tum ab aliis, tum a Sidonio*. Ostensum est diætam pro cœnatione accipi, ostendamus hoc non esse perpetuum. Plutarchus *μιαν παλλακίγων δίαιταν* a Domitiano extructam, cum ipsius Capitolii magnificentia confert, qui locus certe, si quid ego sentio, non de cœnatione muliebri, sed de loco ubi concubinæ Imp. degebant, accipiendus est. Leg. Codicillis ff. de usu & ususfr. *Pactiæ & Trophimæ Diætas omnes, quibus uti consuevit, habitet, quam domum post mortem eorum ad Rempublicam pertinere volo*. Quis hic non videt aliud esse Diætam a cœnatione. Plura sunt alia loca in ff. ex quibus idem apparet, quæ hic adscribere longum; & placet Jureconsultis, diætam in hortis significare habitationem voluptatis & amœnitatis causa extructam. Non aliter capio verba Ælii Lampridii in Heliogabalo; *Dicitur & balneas fecisse multis in locis, ac semel lavisse, atque statim destruxisse, ne ex usu balneas haberet. Hoc idem de domibus, de prætoriis, de zetis fecisse dicitur*. Adrianus Turnebus Zetam vel Diætam ædificium dicit esse, vel membrum domus, cœnationem cubiculum habens. Strabo libro XIII. *κατεσκεύασε δίαιταν βασιλικὴν. ἣν τιμώνιον προσηγόρευσε*. Interpres Xylander vertit: *Regiam domum construxit, quam Timonium appellavit*. Recte, nam Plutarchus de eadem re loquens, *οἴκησιν*, ait, *κατεσκεύασε αὐτῷ*. Possunt alia quantumvis multa in eandem sententiam afferri, sed ego brevitatem consector. Cæterum Molani & Baronii interpretatio stare non potest. Apparet autem eos, vel illos potius qui primi eam commenti sunt, in fraudem inductos istis Plinii verbis epist. XVII. lib. II. *Diæta per quam eleganter recedit, quæ specularibus & velis obductis reductisve, modo adjicitur cubiculo, modo aufertur: lectum & duas cathedras capit*. Non est, viri magni, hæc notionis vocis *zeta* explicatio, sed unius non magnæ zetæ descriptio. Nec consequens est, ut si Plinius talem zetam habuit, omnis omnino talis fuerit. Dices ipse, si totum locum attentius perlegeris. V. Cujusmodi ergo Zetarii vel Diætarii munus officiumque fuerit, jam liquet homini non nimis iniquo, nempe Zetæ vel Diætæ curatio, scilicet ut munda esset ac nitida, tum ipsa tum suppellex, & instrumentum omne ad eam pertinens. Clarescet hoc magis paulo post. VI. Porro functionem eam servilem fuisse, non est difficile demonstrare Romæ lapis vetustus:

> DIS. MANIBVS. DEXTRI
> CAESARIS. SERVO. DI
> AETARCO DOMVS
> AVG. TREBONIA. LAV
> DICE. FEC. CONIVG. B. M
> CVM. DVABVS. FILIS. FOR
> TVNATA. ET. FELICE.

Vetus Lexicon *Διαιτάρχης*, *Atriensis*. Neque vero dubium esse potest, quin *Διαιτάρχης* Diætarius sit, aut, si forte, nihil enim affirmo, Princeps Zetariorum. Sicut Marsilius Cagnatus etiam de vestris *ἀρχιάτροις* disputat, ita dictos, non quasi Principis medicos, sed medicorum, quavis de causa Principes. Et eodem vocare videtur nomen Atriensis, quod honestioris servitii fuisse nemo ignorat. Omnino *διαιτάρχην*, utcunque servum eximium aliquid supra ceteros Diætarios habuisse, nomen ipsum haud obscure demonstrat. Sed alterius ista loci. *Leg. Quæsitum est* §. 42. ff. de instr. leg. *Idem respondit, domo, ita ut instructa est, cum omni jure suo legata* &c. & infra: *hostiarii autem*, inquit, *vel topiarii, diætarii, aquarii, domui tantum deservientes, continebuntur*. Jul. Paulus lib. sent. tit. 7. de legatis. *Domo cum omni jure suo, sicut instructa est, legata, urbana familia, item artifices, & vestiarii, & zetarii, & aquarii, & eidem domui servientes, legato cedunt*. Vel hic locus planum facit nihil Diætarium a Zetario differre; quam dictionem, Zetarii puta, totidem litteris scriptam, extra historiam S. Castuli, hic tantum reperi. Habes de servis. De libertis nullum testimonium possum adducere: nam superius illud de Pactia & Trophima, non ausim certo asseverare huc pertinere, quod si cui tamen placet eo trahere, non admodum repugnabo. Sane plus aliquid fuisse quam servum S. Castulum, præter alia id mihi persuadet, quod ter auditus fuisse dicitur; quæ cautio & moderatio in servum, vile caput, vix congruit. Hæc sunt, clarissime Domine, quæ de Zeta & Zetariis in mentem venerunt, sed & alia complura, quæ non est operæ, & nimis ambitiosum sit persequi. Scripsi autem in gratiam Sanctissimi martyris Castuli, cujus precibus me supplex commendo; & Serenissimi Principis, cui tu, si tanti esse putabis, referes. Dominus quoque Præpositus, si aliquando hanc epistolam legerit, satisfactum sibi esse fortasse sentiet, intelligetque, nihil opus esse Illustrissimo Baronio super hac re negotium facessere, inventum quippe cis alpes qui voculam obscuram satis perspicue exposuerit. Bene vale vir clarissime Frisingæ 21. Maii, 1604.

TITI POPMÆ PHRYSII DE OPERIS SERVORUM LIBER.

TITI POPMÆ PHRYSII DE OPERIS SERVORUM LIBER.



OPERÆ *sunt diurnum* (*a*) *officium*, (*b*) *quæ in actu consistunt*; & per singulos dies dantur; *nec ante in rerum natura sunt, quam is dies venit, quo præstandæ sunt*. Itaque *si quis* (*c*) *operas sit stipulatus, ante peractum diem operam ejus diei petere non potest*. Operarum aliæ officiales, quæ in officii præstatione consistunt, & a libertis patronis obsequii ratione præstantur: aliæ, quæ in artificio, artificiales vocantur, veluti fabriles, pictoriæ, & his similes. (*d*) *Fabriles* autem vel alterius artis *operæ, quæ quasi in pecuniæ præstatione consistunt, ad hæredem extraneum transeunt, & cuivis voluntate domini præstari* (*e*) *possunt*: quæ non debentur nisi ex contractu, & per errorem indebitæ solutæ repetuntur. (*f*) *Officiales natura debentur, quas libertus soli patrono debet, & solvit*; nec in alium transeunt, nisi quæ jam defuncto deberi cœperint, veluti indictæ, aut petitæ: & proinde neque juratæ, neque promissæ si solvantur, non repetuntur; sed si in artificio sint, jubente patrono, & aliis edi possunt. Quoties vero de operis servi restituendis agitur, deductis necessariis impensis arbitrio boni viri eas æstimamus: & si ejus ætatis, vel valetudinis servus sit, cujus nullæ operæ apud dominum esse poterant, nulla fiet æstimatio: *affectionis* quoque, *& voluptatis rationem non haberi* (*g*) Ulpianus existimat, *veluti si dominus dilexerit servum, aut eum in deliciis habuerit*: quæ affectio in sola delectatione domini consistit, nullam habens admixtam utilitatem. Secus est, si cum voluptate, aut delectatione utilitas, & lucrum haberi possit, ut est in citharœdo, in histrione, vel alterius voluptatis artifice. *Servi autem alii publici, alii privati*; quorum varia officia, & ministeria erant. Unde apud Plautum in Capteiveis, Act. II. Sce. II. *Optumum*, ait, *atque æquissimum oras, optumusque hominum es homo: Sed is privatam illic servitutem servit, an publicam?* HEG. *Privatam medici Menarchi*.

PUBLICI servi dicebantur, qui officium, & ministerium publicum sacerdotibus, aut magistratibus, & populo exhibebant. De quibus Livius l. XXVI. *Scipio victa Carthagine nova opifices ad duo millia hominum publicos fore populi Romani edixit, cum spe propinqua libertatis, si ad ministeria belli enixe operam navassent*. Habebant enim oppida, municipia, societates, & fana, servos publicos, quos etiam manumittebant, impositis a se nominibus. De servo publico civitatum (*a*) Plinius epistola ad Trajanum: *Utrum*, inquit, *per publicos civitatum servos, quod usque adhuc factum, an per milites adservare custodias debeam*. Ad hæc Trajanus: *Perseveremus in ea consuetudine quæ isti provinciæ est, ut per publicos servos custodiantur*. De municipali idem lib. VII. Epist. *Agrum ex meis longe pluris actori publico mancipavi*. Et Festus: *Municeps qui in municipio a servitute liberatus*. Hi ut in municipiis & civitatibus, sic & in urbe Roma duplicem usum præstabant, & ad judicia, resque forenses, & ad sacra: de quibus Livius lib. IX. *Potitia gens*, inquit, *cujus ad aram maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, servos publicos ministerii delegandi causa solemnia ejus sacri docuerat*. Tacitus lib. XVII. *Piso in ædem Vestæ pervasit, exceptusque misericordia publici servi, & contubernio ejus abditus, non religione, nec ceremoniis, sed latebra imminens exitium differebat*. Qui omnibus magistratibus apparuerunt, ut Censoribus, de quibus Livius: *Censores, signatis tabellis publicis, clausoque tabulario, & dimissis servis publicis negaverunt se quidquam publici negotii gesturos*. Ædilibus, de quibus Varro: *Ædiles stipati servis publicis non modo præhendi non possunt, sed & ultro summovent populum*. Quæstoribus, quos idem Varro tradit *neque lictorem habuisse, neque viatorem*: nam & publico ministerio populi Romani fuere lictores, viatores, apparitores, Brutiani, & scribæ. Cicero Philipp. XIII. *Quos Antonius*, inquit, *deliciarum causa loris in convivio cædi jubebat a servis publicis*. Vellejus Paterculus lib. II. *Injecto in collum loro in carcerem Minturnensium jussu duumviri productus est; ad quem interficiendum missus cum gladio, servus publicus natione Germanus*. Et Valerius Maximus eadem de re lib. II. cap. V. *Missus enim ad eum occidendum in privata domo Minturnis clausum, servus publicus natione Cimber, & senem & inermem, & squalore obsitum*. Servos tamen publicos alios fuisse a lictoribus ostendit Senatus-consultum vetus, quod Frontinus in libro de aquæ ductibus refert:

a *Lib.* I. *ff. de oper. libert.* b *l.* I. *ff. de oper. servor.* 8. c *leg.* 3. *ff. de oper. libert.* d *Lib.* 6. *ff. de oper. libert.* e *Lib.* 9. *eod. tit.* f *Lib.* 9. *&* 23. *ff. de oper. libert. leg. si non sortem.* §. *libertus. ff. de condict. indeb.* g *L.* 6. *ff. de oper. servor.*

a *Lib.* 10. *Epist.* 20.

PLACERE SENATVI, EOS QVI AQVIS PVBLICIS PRÆESSENT, CVM EIVS REI CAVSA EXTRA VRBEM ESSENT, LICTORES BINOS, ET SERVOS PVBLICOS TERNOS, ARCHITECTOS SINGVLOS, ET SCRIBAS, ET LIBRARIOS, ACCENSOS, PRÆCONESQVE TOTIDEM HABERE QVOT HABENT II, PER QVOS FRVMENTVM PLEBEI DATVR.

Usus autem scribarum fuit, ut in tabulas actiones (*a*) referrent; accensorum, ut citarent, & horam esse tertiam, aut meridiem admonerent; lictorum, ut coercerent, aut summoverent. Quibus annua quædam ad victum & vestem respublica præstabat. Plinius lib. x. Epist. *In plerisque civitatibus, maxime Nicomediæ & Niceæ, quidam vel in opus damnati, vel in ludum, similiaque his genere pœnarum publicorum servorum officio, ministerioque funguntur, atque etiam ut publici servi annua accipiunt.* Erant autem ordinis libertini, quod præter (*b*) Varronem (*c*) Tacitus lib. XIII. refert: *Quippe late fusum id corpus: hinc plerumque tribus, decurias, ministeria magistratibus, & sacerdotibus; cohortes etiam in urbe conscriptas.* Itaque liberati servitute, manuque missi jam erant, antequam apparebant, & serviebant magistratibus; manumissi vero adsumebant nomina dominorum, a quibus erant liberati, & in eorum nomina quasi succedebant. Hi, ut commodius distingui possent, a provinciis, unde adducti, appellabantur, ut *Brutiani, Cyprii*; vel a personis, qui vicerant, quive adduxerant, ut *Corneliani, Porciani*. Brutiani autem dicti, quod ex Brutiis essent, qui etsi liberi, magistratibus tamen in provincias euntibus parebant, & præministrabant servorum vice, illosque sequebantur. Apud prætorem vero pro pupillo, si pupillus absens sit, vel fari non possit, servus publicus stipulabatur. (*d*) Ulpianus: *Si pupillus absens sit, vel fari non possit; servus ejus stipulabatur; si servum non habeat, servus ei emendus est; sed si non sit unde ematur, aut non sit expedita emptio, profecto dicemus servum publicum apud Prætorem stipulari debere.* Et servus publicus populi Romani quamvis ipse non civis Romanus, sed tantum liber esset, olim pro parte bonorum dimidia testamenti factionem (*e*) habebat. Servi publici quoque obligationes rebuspublicis (*f*) acquirebant; & (*g*) tabulariam olim administrabant. Quod ab (*h*) Arcadio, Honorio, & Theodosio postea prohibitum fuit.

PRIVATI servi, qui usus sui causa a domino parati, & ad ejus corpus tuendum, atque ipsius cultum destinati erant: quo in genere urbanorum & rusticorum familiæ, quæ non loco, sed genere distinguuntur. (*i*) Pomponius lib. VI. ad Sabinum: *Urbana familia & rustica non loco, sed genere distinguitur. Potest enim aliquis dispensator non esse urbanorum servorum numero, veluti is, qui rusticarum rerum rationes dispenset, ibique habitat, & non multum abest a villico.* Et (*k*) Marcianus: *Is qui natus est ex mancipiis urbanis, & missus est in villam nutriendus, in urbanis servis constituerunt.* (*l*) *Urbani intelligendi sunt, quos paterfamilias inter urbanos adnumerare solitus sit, quod maxime ex libellis familiæ, item cibariis deprehendi poterit*, id est diariis, & demensis. Servi enim ex demenso vivebant, ut postea dicemus. Horatius libro I. Epistola XIV.

Cum servis urbana diaria rodere mavis.

(*a*) Alfenus: *Servis, & ancillis urbanis legatis eos solos in eo numero haberi, quos paterfamilias circum se ipse sui cultus causa haberet.* Cicero in Epist. ad Terentiam: *Fundo Arpinati bene poteris uti cum familia urbana, si annona carior fuerit.* Familiam vero quindecim servi conficiunt. Apulejus Apolog. I. *Quindecim liberi homines populus est, totidem servi familia, totidem vincti ergastulum.* Plinius libro XXXIII. c. I. Natural. Hist. tradit priscos Romanos singulis servis contentos fuisse: *Singuli*, inquit, *Marcipores, Luciporesve dominorum gentiles, victum in promiscuo habebant*: qui Marcipores, quasi Marci pueri vocabantur: quod in numerosa familia postea fieri non potuit. Quintilianus lib. primo Orat. Instit. *In servis jam intercidit genus illud nominis, quod ducebatur a domino, unde Marcipores, Publiporesque.* A diversis autem operis, & ministeriis diversa olim fuit servorum ejusdem familiæ conditio, & ut (*b*) poeta ait:

—— discrimina quædam
Sunt famulis splendorque suus. ——

aut enim (*c*) ordinarii erant, aut (*d*) Vicarii, vel (*e*) Mediastini, & (*f*) quales quales.

ORDINARII qui aliis servis præpositi sunt, & certum aliquod ministerium, officiumve in familia exercent. Theophilus ordinarium servum *τὸν πρῶτον οἰκέτην* appellat; *τὸν δὲ τοῦ οἰκέτου οἰκέτην*, vicarium.

Vicarius enim est servus servi majoris in familia. *Mediastini*, qui nulli certo ministerio deserviunt, & locum pene infimum servitutis tenet; quos *sordidioris operæ* Seneca vocat. *Quales quales*, &, *compediti* infimæ & miserrimæ conditionis inter servos erant, qui nervo & compedibus vincti, villarum ac possessionum ergastulis continebantur. Ad hanc servorum differentiam respexit in Paradoxis Cicero: *Atque ut in magna stultorum familia*, inquit, *sunt alii lautiores, ut sibi videntur servi, sed tamen servi, atrienses ac topiarii: pari stultitia sunt, quos signa, quos tabulæ, quos cælatum aurum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant.* At sumus, *inquiunt*, principes civitatis. *Vos vero ne conservorum quidem vestrorum principes estis: sed ut in familia, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius civitatis locum pene infimum obtinent.* Et Aristoteles lib. I. Politicorum: *τὰ μὲν ἐντιμότερα ἔργα, τὰ δὲ ἀναγκαιότερα, καὶ κατὰ τὴν παροιμίαν, δοῦλος πρὸ δούλου, δεσπότης πρὸ δεσπότου*: id est, *quædam ministeria honoratiora, quædam autem magis necessaria: & juxta proverbium, heroque herus, servoque servus est prior.* (*g*) Ulpianus etiam tres visus est servorum differentias posuisse, cum ait: *Etenim multum interest, qualis servus sit, bonæ frugi ordinarius, dispensator; an vero vulgaris, vel mediastinus,*

a *Carolus Sigonius de Prætoribus lib.* I. *cap.* 7. b *lib.* 7. *de ling. lat. ad finem.* c *Cap.* 27. d *Lib.* 2. *ff. rem. pupil. sal. fore.* e *Petrus Faber lib.* II. *semest. cap.* 24. f *leg.* II. *ff. de usuris.* g *leg.* 18. *ff. de adopt. leg.* 2. *Cod. eod. leg. ult. Cod. de servis Reipub.* h *leg.* 3. *Cod. de tabellariis.* i *leg.* 166. *ff. de verb. signif.* k *L. servis Urbanis. ff. de legat.* 3. *leg. cum quæreretur, de leg.* 3. l *L.* 99. *ff. de leg.* 3.

a *Leg.* 60. §. I. *ff. de leg.* 3. b *Claudianus lib.* I. *in Eutrop.* c *Leg.* 17. 18. 19. *ff. de peculio.* d *leg.* 5. §. I. *de tribut. act.* e *l.* 15. §. 44. *ff. de injuriis.* f *leg. citata.* g *leg.* 16. §. 44. *ff. de injuriis.*

stinus, *an qualis*, *qualis*; sic quidem ut alios contenderit ordinarios esse, alios vulgares, vel mediastinos, alios quales quales. Idem lib. XVIII. ad Sabinum: *Sufficienter autem alere & vestire debet, secundum ordinem & dignitatem mancipiorum*. Ex ordinariis autem servis alii actores (*a*) dicebantur, alii procuratores, dispensatores, nutricii, silentiarii, cubicularii, villici, atrienses, & triumphales; id quod ex Salviano perspicuum, qui libro IV. de providentia Dei sic de ordinariis, & vicariis servis scribit: *Ad fugam servos non miseriæ tantum, sed supplicia compellunt. Pavent quippe actores, pavent silentiarios, pavent procuratores: prope ut inter istos omnes nullorum minus servi sint, quam dominorum suorum: ab omnibus cæduntur, ab omnibus conteruntur. Quid amplius dici potest? Multi servorum ad dominos fugiunt, dum conservos timent. Unde illorum fugam non tam ad eos debemus referre qui fugiunt, quam ad eos qui fugere compellunt. Vim patiuntur infelicissimi; famulari optant, & fugere coguntur: discedere a servitio dominorum suorum omnino nolunt; & conservorum suorum crudelitate non permittuntur, ut serviant. Mendaces quoque esse dicuntur; ad mendacium nihilominus atrocitate præsentis suplicii coarctantur. Siquidem dum tormentis se volunt eximere, mentiuntur. Quid autem mirum, si positus in metu servus, mentiri mavult, quam flagellari?* Hæc Salvianus. De quibus omnibus ordine deinceps dicendum. Ac primum quidem.

ACTORES servi, quibus rerum omnium summa commissa; quique villicis rebus, & rationibus domesticis præpositi, honestissimo præ servis reliquis loco, & gradu fuerunt. Hi, interdum absolute *actores* appellantur, interdum *actores rerum*, *actores bonorum*, *actores prædiorum*, *fundorumque*: de quibus Columella lib. I. cap. VII. de re rustica: *Ita fit, ut & actor, & familia peccent*. Et cap. VIII. *Idemque actori præcipiendum est, ne convictum cum domestico, multoque minus cum externo habeat*. Plinius Epist. ad Calvisium lib. III. epist. XIX. & multa in libris nostris mentio: eadem ratione *actorem summarum* eum vocat Suetonius, qui rationibus dispungendis præerat, easque observabat. De servo actore Plautus in Asinaria, Act. II. sc. IV.

Nam si sciet noster senex fidem non esse huic habitam,
Succenseat, quoi omnium rerum ipsus summam credidit.

Irenæus adversus hæreses libro IV. *Quis igitur erit fidelis actor bonus, & sapiens, quem præponet dominus supra familiam ad danda eis cibaria in tempore*. Et Apulejus de asino aureo lib. VIII. *Servus quidam*, ait, *cui cunctam familiæ tutelam dominus permiserat suus, quique possessionem maximam, illam in quam deverteramus, villicabat, habens ex eodem famulitio conservam conjugem, liberæ cujusdam extraneæque mulieris flagrabat cupidine*. Salvianus lib. IV. de Providentia divina: *Pavent quippe actores, pavent silentiarios, pavent procuratores; prope ut inter istos omnes nullorum minus servi sint, quam dominorum suorum*. Ab actore differt procurator, differt etiam dispensator.

* PROCURATOR servus, *qui mandato domini negotia ejus administrat*, cui supellectilem & cellaria credi consuevisse, auctor est idem Salvianus de providentia Dei lib. III. *Sicut servi hominum divitum aut procuratores, quibus vel supellectilis copiosa, vel cellaria opulenta creduntur, fideles absque dubio dici non queunt, si res traditas devorarent; sic profecto etiam Christiani homines fideles non sunt, si bona sibi a Deo assignata corrumperent*. Moris autem Romani, ut domi suppellex, penusque omnis annulo signaretur; ne quid negligentia, vel furto periret. Hinc apud Plautum materfamilias:

Obsignate cellas, referte annulum ad me,
Ego huc transeo in proximum ad meam vicinam.

Et alibi servus:

Isti parcipromi qui salinum servis obsignant cum sale. Q. Cicero lib. XVI. Epist. ad Tironem: *Plane te rogo, sicut olim matrem nostram facere memini, quæ lagenas etiam inanes obsignabat, ne dicerentur inanes aliquæ fuisse; quæ furtim essent exsiccatæ*. Plinius lib. XXXIII. cap. I. Natural. Hist. *At nunc cibi quoque & potus annulo vindicantur a rapina*. Plautus peni procuratorem inter lautiores servos connumerat, Pseudolo, Act. II. Sc. II.

—— Ha. *Quid istud verbi est?*
Pseu. *Condus, promus, procurator peni*.

(*a*) Ulpianus: *Senatus censuit, ne fugitivi admittantur in saltus, neque protegantur a villicis, vel procuratoribus possessorum*.

CELLARIUS servus est, qui ideo præpositus est cellæ, ut res & rationes salvæ sint. (*b*) Ulpianus lib. XX. ab Sabinum: *Cellarium quoque, id est, ideo præpositum, ut rationes salvæ sint, item ostiarium, mulionemque instrumenti esse constat*. Cella autem sive Cellarium a reponendis, celandisque rebus esculentis, & potulentis dicitur, ut tradit Donatus ad Terentium.

DISPENSATOR servus, qui familiæ rationes dispensat, & peculii administrationem habet. Cicero apud Nonium in verbo Æra: *Quid tu, inquam, soles, cum rationem a dispensatore accipis, si æra singula probasti, summam quæ ex his confecta sit, non probare?* Quintilianus lib. VI. cap. IV. *Dispensatori, qui cum ad reliqua non responderet, dicebat subinde. Non comedi*. Idem Declamatione 353. *Dispensatorem supra rationes positum esse* ait. Juvenalis Sat. I. XCI.

Prælia quanta illic dispensatore videbis
Armigero?

Et Martialis lib. VI. LXXIII.

Dispensatoris nobile cernis opus.

(*c*) Paulus lib. IX. ad Edictum: *Dispensatori, qui ignorante debitore remotus est ab actu, recte solvitur, ex voluntate enim domini ei solvitur: quam qui nescit mutatam, qui solvit, liberatur*. (*d*) Idem lib. VIII. ad Plautium: *Dispensatorem meum testamento liberum esse jussi, & peculium ei legavi: is post mortem meam a debitoribus pecunias exegit: an hæres meus retinere ex peculio ejus quod exegit, possit, quæritur*. (*e*) Pomponius: *Idem urbanis servis tibi legatis, si mihi dispensator legatus sit*. Dispensatoris vero officium erat servis

a *Leg.* 15. §. 2. *ff. de usufruct. & quemad.* b *Vide Jacobum Rævardum lib.* 5. *cap.* 20. *Variorum.*
* *Leg.* 25. §. 3. *ff. de ædilit. edict.*

a *Leg.* 1. *in princ. ff. de servis fugit.* b *Leg.* 12. §. 9. *ff. de instr. vel instr. leg.* c *Leg.* 51. *ff. de solut.* d *Leg.* 62. *ff. eod.* e *Leg.* 1. *ff. de auro & arg. leg.*

reliquis usitata quædam per canonem certum stipendia, certosque frumenti modios in mensem præstare. Ex quo illud Terentii in Phormione;

Quod ille unciatim vix demenso suo
Suum defraudans genium comparsit miser,
Id illa universum abripiet.

At quaternos frumenti modios servi quolibet mense a dominis suis accipiebant; & id *Demensum* dicebatur, verum a *dimittendo*, non a *mense*: quamvis Donatus demensum a mense, an a metiendo appellatum sit, incertum esse scribit, non recte. Veteris certe hujus moris in (*a*) Plauto sunt non obscura quoque vestigia, qui sic Antiphonem servos suos alloquentem introducit: *Vos meministis quot Calendis petere demensum cibum; Qui minus meministis, quod opus sit facto, facere in ædibus.* Ubi, *quot Calendis*, pro *quot mensibus* positum, id est, in menses singulos meministis petere demensum cibum, quem diaria appellarunt. Martialis;

Sed Lupus usuram, puerique diaria poscunt.

Seneca lib. IX. Controversiar. *Cum introductus esset e carcere in Senatum, postulaturus ut diaria acciperet.* Justa Columella vocat: *Diligenter*, inquit, *dominus, cum & ab ipsis tum & absolutis, quibus major est fides, quærat, an ex sua constitutione justa percipiant: atque ipse panis, potionisque bonitatem gustu exploret.* Canonem Salvianus de providentia Dei lib. IV. *Ac primum servi, si fures sunt, ad furandum egestate coguntur; quia etiamsi iis stipendia usitata præstentur, consuetudini hæc magis quam sufficientiæ satisfaciunt, & ita implent* canonem, *ut non expleant satietatem.* Nam servorum victus constabat pane tantum, aqua, sale, & aceto. (*b*) Horatius ad demensum servorum eleganter & festive sic alludit;

Millia frumenti tua triverit aurea centum,
Non tuus hinc capiet venter plus, quam meus, ut si
Reticulum panis venales inter onusto
Forte vehas humero, nihilo plus accipias, quam
Qui nil portarit.

Nam qui viaticum inter venalitios servos portabant, ideo non plus in alimentum accipiebant quam cæteri; quia servi ex demenso vivebant, & demensum illud singulis æquales portiones tribuebat. Per dispensatores etiam olim nomina faciebant. Quintilianus Declamatio. 345. *Satis sit vobis, o divites, hoc vestras præstare fortunas, quod per dispensatores fœneratis.* Itaque Theophilus Dispensatorem definit *οἰκέτην ὃς εἴωθεν ἐκδανείζειν τὰ δεσποτικὰ χρήματα.* Dispensatores vero, qui pecuniarum administrationem habebant, ab antiquo pecuniæ appendendæ more (*c*) dicti, ut Varro, Sex. Pompejus & Isidorus tradunt. Et qui principum pecunias curant, thesaurorumque administrationem habent, in constitutionibus dispensatores (*d*) vocantur: qua in re servorum quoque ministerio Imperatores usi sunt. De Cæsare Macrobius libro II. Saturn. cap. III. *Secuto omnium risu Dispensatorem Cæsar vocavit, & centum sestertia Græculo numerari jussit.* Suetonius in Augusto, cap. LXVII. *Diomedem dispensatorem, a quo simul ambulante, incurrenti repente fero apro per metum objectus est, maluit timiditatis arguere, quam noxæ.* Nerone: *Mox tribus urbanas ad sacramentum citavit, ac nullo idoneo respondente, certum dominis servorum numerum indixit: nec nisi ex tota cujusque familia probatissimos, ne dispensatoribus quidem, aut amanuensibus exceptis, recepit.* Et Vespasiano: *Admonente dispensatore quemadmodum summam rationibus vellet inferri.* Plinius lib. VII. cap. XXXIX. a Nerone *dispensatorem* HS. CXX. M. *manumissum* refert. Idem lib. XXXIII. cap. XI. *Servus Claudii Drusillanus, nomine Rotundus, dispensator Hispaniæ citerioris, quingenariam lancem habuit.* Tacitus in Galbæ historia: *Corpus, dispensator Argius e primoribus servis, humili sepultura in privatis ejus hortis contexit.*

NEGOTIATORES servi, qui præpositi sunt negotii exercendi causa, veluti qui ad emendum, locandum, conducendum præpositi. (*a*) Marcianus: *Legatis servis, exceptis negotiatoribus; Labeo scripsit, eos legato exceptos videri, qui præpositi essent negotii exercendi causa, veluti qui ad emendum, locandum, conducendum præpositi essent.*

CONTURBATORES servi veteribus dicebantur, qui domini pecuniam invertunt, & partem sibi servant. Hinc (*b*) Ulpianus: *Si quis pistor*, ait, *servum suum solitus fuit ad certum locum mittere ad panem vendendum, deinde conturbaverit.* Et illud Martialis lib. VII. Epigram. XXVI.

Conturbator aper, vilius esurio.

Nam qui non sunt solvendo, neque se extricare nominibus possunt, & ære alieno, illi *conturbant.* Conturbare etiam pro *decoquere* Jure-consulti accipiunt. Martialis lib. IX. Epigram. IV.

Conturbabit Atlas, & non erit uncia tota.
Decidat tecum qua pater ipse Deum.

NUTRICII servi, qui Cæsares, vel patriciorum & equitum pueros a juventute educabant, & instruebant; qui & *educatores*, & *pædagogi* dicebantur. Cæsar libro primo Civilis belli: *Interim dissensione orta inter Achillam, qui veterano exercitui præerat, & Arsinoen regis Ptolomæi minorem filiam, cum uterque utrique insidiaretur, & summam imperii ipse obtinere vellet, præoccupat Arsinoe per Ganymedem eunuchum nutricium suum, atque Achillam interficit.* Idem libro III. belli Civilis: *Nutricius ejus pueri eunuchus.* Et Herodianus sub finem lib. III. historiæ Augustæ: *Nam & medicos supplicio affecit, quod sibi parum obtemperaverant, jubenti senis maturare necem, nutriciosque suos juxta & fratres, quod de reconciliandis egissent, ne uno quidem reliquo suæ crudelitati facto, ex eo ordine hominum, qui in honore aliquo fuerant, quique ipsius parentem observaverant.* (*c*) Scævola: *Prædia maritima cum servis, qui ibi erunt, & reliquis colonorum, nutritori suo legavit.* Tacitus lib. XIII. *Nam ut proximus quisque Britannico neque fas, neque fidem pensi haberet, olim provisum erat. Primum venenum ab ipsis educatoribus accepit, transmisitque exoluta alvo parum validum, sive temperamentum inerat, ne statim sæviret.* Capitolinus in Pio: *Inter argumenta pietatis ejus & hoc habetur, quod cum Marcus mortuum educatorem suum fleret, vocareturque ab aulicis ministris ab ostentatione pieta-*

a *In Sticho. act. I. sc. 2.* b *Libro Serm. Satyr. I.* c *In §. recte. Institut. mandat.* d *Leg. I. cod. si advers. fisc. l. 4. c. de fide instru.*

a *leg. 65. ff. de leg. 3.* b *leg. 5. §. idem Labeo ff. de instit. act. & leg. 16. ff. de in rem verso.* c *leg. 27. ff. de instr. vel instrum. legat.*

tis, *ipse dixerit: Permitte, inquit, illi ut homo sit: neque enim vel philosophia, vel imperium tollit affectus*. Apulejus lib. x. *Ad quendam compertæ gravitatis educatorem suum protinus refert*. Et Justinianus Imperator: *Veluti si quis patrem, aut matrem, filium, filiamve, aut fratres, sororesve naturales, aut pædagogum, aut nutricem, aut educatorem, alumnum alumnamve, aut collactaneum manumittat*.

MEDICOS servos sanitatis causa etiam ditiores Romani habuerunt, qui artem medendi norant, (*a*) Scævola: *Lucius Titius ita testamento cavit: Medicos tibi commendo illum, & illum. in tuo judicio erit, ut habeas bonos libertos, & medicos, quod si ego libertatem eis dedissem; veritus sum, quod sorori meæ charissimæ fecerunt medici servi ejus manumissi ab ea: qui salario expleto reliquerunt eam*. Plautus in Aulularia:

Nummo sum conductus, plus jam medico mercede opus est.

SILENTIARII servi, ut Seneca quadam epistola refert, *qui in familia cæterorum servorum murmur cohibebant*. De quibus Salv. lib. IV. de providentia Dei: *Pavent quippe actores, pavent silentiarios pavent procuratores*. Silentiariorum qui murmur voce compescunt, schola erat in aula Constantinopolitana, ut ex Nicephoro lib. XVI. cap. XXIV. perspicuum. Procopius lib. II. de bello Persico testatur hos in palatio imperatoris fuisse ad ea quæ sunt quietis ministros; etenim *Adolium* scribit *Acatii filium genere Armenium, in Palatio Imperatoris fuisse ad ea, quæ sunt quietis, ministrum: Quod*, inquit, *munus, Romani silentiarium vocant: & quia principis arcanorum essent conscii*, sunt qui *Auricularios* item vocent. De his silentiariis sacri palatii viris spectabilibus Justinianus C. tit. de Silentiariis: *Viros clarissimos sacri nostri palatii silentiarios circa latus nostrum militantes, de tutelis & curationibus excusari sancimus*. Et D. Ambrosius in oratione de morte Valentin. *Vesperi profectus est silentiarius, tertio die mane quærebat, jam ne remorasset*.

CUBICULARIUS servus, qui cubiculum domini observabat. Quintilianus: *Servum Tarsi cubicularium ejus, qui occisus est*. Apulejus l. x. de asino: *Confestim cubiculariis mulieris attractis ut tormentorum, veritatem eruit*. Et (*b*) Marcianus: *Cubicularios autem, vel obsonatores, vel eos qui piscatoribus præpositi sunt, non videri negotiationis appellatione contineri*. (*c*) Alphenus hos numerat inter eos *quos usus sui causa paterfamilias habet*. Cicero V. in Verrem: *Hunc vestri janitores, hunc cubicularii diligunt*. Sueton. in Domitiano c. XVII. *Et Saturius decurio cubiculariorum*. *Præpositum etiam cubiculo* (*d*) legimus apud Sueton. in Domitiano, & (*e*) Tiberio.

VILLICUS servus, qui præpositus est rationibus rusticis, fructibus percipiendis, universoque operi rustico. Varro lib. I. de re Rust. *Villicus agri colendi causa constitutus, atque appellatus a villa, quod ab eo in eam convehuntur fructus, & evehuntur, cum veneunt*. (*f*) Ulpianus: *Homines qui agrum colunt, & qui eos exercent, præpositive sunt his: quorum in numero sunt villici*: itaque Plautus villicum inter lautiores servos connumerat, Casina, Act. II. Sc. ult.

— *hinc illud est quod hic*
Olimpionem fecit istum, villicum.

Horatius lib. I. Epist. XIV.

Villice sylvarum, & mihi me reddentis agelli.

Meminere ejusdem Scævola, Papinianus, (*a*) alii. Columella lib. II. *Villicus semper caveat, ne improvidus ab opere vincatur, res est agrestis, insidiosa cunctanti*. Sed poetæ Villici appellationem ad præfectos quoslibet transferunt, (*b*) Juvenalis ad præfectum Urbi, de Pegaso jurisconsulto scribens:

Pegasus attonitæ positus modo villicus Urbi.

Inscriptio Patavina ad præfectum ærarii:

Villicus ærari quondam, nunc cultor agelli.

Villica autem uxor villici. Martialis lib. I.

Pinguis inæquales onerat cui villica mensas.

Juvenalis Sat. II.

Asparagi, posito quos legit villica fuso.

FABER servus, qui villæ reficiendæ causa paratus est. (*c*) Ulpianus: *Item fabrum, qui villæ reficiendæ causa paratus sit*. Cicero pro Plancio: *Si pro fabro, aut textore emimus*.

(*d*) ATRIENSES servi, qui atrium observant, & custodiunt, ne quid ex imaginibus, stemmatibus, ac cæteris quæ in atrio reponi solent, deperiret; & qui supellectilem ædium, aut villæ exponunt, simulque atrium omni ex parte mundum, & nitidum ut sit, procurant. Columella lib. XII. cap. III. *Tum insistere atriensibus, ut supellectilem exponant, & ferramenta detersa nitidentur, atque rubigine liberentur*. Itaque hos (*e*) Cicero & Plautus inter lautiores servos connumerant. Pseudolo, Act. II. Scen. II.

Quid istuc verbi est? PS. *condus, promus sum procurator peni*.

HA. *Quasi te dicas atriensem*.
PS. *Imo atriensi ego impero*.

Et asinaria, Actu II. Sc. II.

Extemplo facio facetum me, Atque magnificum virum,
Dico me esse atriensem.

Ad hos respexit Virgilius:

Fit strepitus tectis, vocemque per ampla volutant
Atria. —

Nam ut ait Cato, *& in atrio, & duobus ferculis epulabantur antiqui*. Unde Juvenalis Sat. I.

— *quis fercula septem*
Secreto cœnavit avus? —

a *Leg. 41. §. 6. ff. de fideicom. libertat.* b *Leg. 65. ff. de legat. 3. lib. 14. §. si patris. de bon. libert.* c *leg. 203. in fine ff. de verb. signif.* d *cap. XVI.* e *cap. XXI.* f *leg. 8. ff. de instr. vel instrum. leg.*

a *leg. 16. ff. de instit. act. l. 8. de instr. leg. l. 203. de verb. signific.* b *Satyra IV.* c *leg. 12. §. 5. ff. de instr. vel instrum. legat.* d *Varro lib. 7. de ling. lat. Plinius lib. 35. nat. hist. cap. 2. Vitruvius lib. 6. cap. 4. ubi de atriis.* e *Parad.*

Ubi etiam pecunias, & cætera preciosiora habebant Romani; unde qui honoratiores erant, liminum custodes adhibebant. Hinc *servus ad limina* dictus pro atriensi apud Apulejum in secundo de asino, & apud Virgilium libro IX. Æneidos:

—— hic Dardanio Anchisæ
Armiger ante fuit, fidusque ad limina custos.

Meminit hujus generis servorum Cicero in Pisonem: *Servi sordidati ministrant, nonnulli etiam senes, idem coquus, idem atriensis*. Atrienses autem non urbe tantum, sed si villa cultior, etiam in villis erant. Unde (*a*) Ulpianus ait, *fundo instructo legato, non modo instrumenta fundi, sed si villa cultior est, etiam atrienses accedere legato*. Hi & (*b*) Atriarii dicti; quos tamen alios esse ab atriensibus cum doctissimo Petro (*c*) Fabro crediderim: illos honestioris conditionis, hos minus honestos, veluti quosdam illorum vicarios, qui ad atrium tanquam ad ostium ejus observandi gratia starent, qui id tergerent, qui verrerent, qui spargerent.

TRIUMPHALIS servus, qui triumphantis aureum currum sequebatur. Pollio in Claudio Cæsare: *Factus*, inquit, *miles barbarus, & colonus ex Gotho: nec ulla fuit regio, quæ Gothum servum triumphalem quodam servitio non haberet*. Meminere hujus Appianus Alexandrinus in Lybico, & Plutarchus in Æmilio: *Et servus triumphalis, qui in curru eodem supra triumphantis verticem coronam ex auro tenebant a tergo, cui annulus in digito ferreus erat*. Plinius lib. XXXIII. cap. I. *Et cum corona ex auro Hetrusca sustineretur a tergo, annulus tamen in digito ferreus erat, æque triumphantis, & servi fortasse coronam sustinentis*. Zonaras refert *publicum ministrum in eodem curru coronam auream sustinuisse a tergo supra triumphantis verticem, & dixisse subinde: Respice futura, & hominem te esse cogita*. Atque hæc de servis ordinariis.

VICARIUS est servus servi majoris in familia, qui nimirum servit servo ordinario. Auctor est enim (*d*) Ulpianus ordinarios servos sub se vicarios habuisse, iisque velut dominos sic imperasse, ut vicarii essent cum suis peculiis in peculio ordinariorum: *Si servus meus*, inquit, *ordinarius vicarios habeat; id quod vicarii mihi debent, an deducam ex peculio servi ordinarii? & Proculus, & Attilicinus existimant, sicut ipsi vicarii sunt in peculio, ita & peculia eorum. Et id quidem quod mihi dominicus eorum, id est, ordinarius servus debet, etiam ex peculio eorum detrahetur: id vero quod ipsi vicarii debent, dumtaxat ex ipsorum peculio*. Inde vicarios servos, *peculiares* nuncupatos esse idem (*e*) Ulpianus refert: *Miles*, inquit, *manumittendo servum peculiarem suum facit libertum, & ad legitimam hæreditatem ejus admittetur*. Et (*f*) Scævola: *Si Sticho manumisso peculium legatum sit, & Titio servus peculiaris: quantum peculio detractum erit ob id quod domino debetur, tantum ei accedere, cui vicarius legatus est, Julianus ait*. Suetonius Julium Cæsarem tradit *servos peculiares præposuisse monetæ, publicisque vectigalibus*: qua re multorum offensionem Cæsar contraxit, quod monetæ, cui triumviri monetales præerant, & vectigalibus servos suos præfecerat: ubi peculiares servos, ut (*g*) Turnebus ait, servos Cæsaris proprios intelligit; quomodo & Plautus in prologo Capteivor. *Hic postquam hunc emit, dedit eum huic gnato suo peculiarem*. Apud (*a*) Ulpianum vero *Pomponius scribit eum qui in servitute peculiaria mancipia prostituta habuit, infamia notari post libertatem*: dubium enim non est, quin de servis ordinariis vicaria mancipia sua prostituentibus, senserit hoc in loco Pomponius. Eadem ratione & vicariorum vicarii erant: nam ut (*b*) Ulpianus ait, *si servus, & vicarius ejus liberi esse jussi sunt, eisque peculia sua legata sint; verba secundum voluntatem testatoris exaudienda, tanquam de duobus separatisque peculiis testatore locuto: & secundum hæc vicarius vicarii non communicabitur, nisi hæc mens fuit testantis*. Et (*c*) Celsus: *Si servus liber esse jussus sit, eique peculium legatum sit; vicariorum ejus vicarii legato continentur*. Atque hoc est, quod Horatius ait Serm. lib. II.

Sive vicarius est, qui servo paret, uti mos
Vester, ait, seu conservus: ——

Et Martialis Epigrammatum secundo:

Esse sat est servum, jam nolo vicarius esse:
Qui rex est, regem, Maxime, non habeat.

(*d*) *Peculiatus* autem *servus* dicitur, qui peculio est instructus, ut & apud Apulejum *peculiatus libertus*, cui contrarius *expeculiatus* apud Plautum. Porro inter vulgares, sive vicarios servos lecticarii, capsarii, librarii, anteambulones, cursores, topiarii, viridarii, pastores, saltuarii, diætarii, aquarii, obsonatores, structores, vocatores, pistores, & coci numerandi sunt.

LECTICARII servi, qui lecticam humeris subeuntes portabant, quæ *hexaphoros* dicebatur, cum a sex servis ferebatur. Martial. lib. II. in Zoilum Epigram. LXXXI.

Laxior hexaphoris tua sit lectica licebit:
Dum tamen hæc tua sit, Zoile, sandapila.

Idem lib. VI. Epigr. LXXVII.

Invidiosa tibi quam sit lectica, requiris?
Non debes ferri mortuus hexaphoro.

Unde Juvenalis:

—— cum jam sexta cervice feratur.

Cum ab octo, *octophoros*: illa viris & fœminis communis; hæc fœminis & ægrotis magis in usu. Suetonius Caligula: *Iter confecit modo festinanter, & rapide: interdum adeo segniter, & delicate, ut octophoro veheretur*. Martialis lib. VI.

Octophoro sanus portatur, Avite, Philippus:
Hunc tu si sanum credis, Avite, furis.

Idem Epigr. II.

Octo Syris suffulta datur lectica puellæ.

Apulejus in Apologia II. *Vectabatur Octophoro*

a *Leg.* 8. *ff. de instr. leg. l.* 15. §. *usufr. l.* 203. *de verb. signif.* b *Leg.* 1. §. *caupones ff. naut. caup. stab.* c *Lib.* 2. *Semest. cap.* 12. d *Lib.* 17. *ff. de peculio.* e *Leg.* 3. §. *miles. ff. de suis & legit.* f *Leg.* 21. *ff. pecul.* g *Lib.* 11. *Adversar. cap.* 12.

a *Leg.* 4. §. 3. *ff. de his qui not. infam.* b *Leg.* 6. §. 3. *ff. de pecul. legat.* c *Leg.* 25. *ff. de pecul. legat.* d *Leg.* 13. §. 4. *de act. empt.*

Lecticariorum meminere (*a*) Pomponius, (*b*) Scævola, (*c*) Ulpianus, alii: *Legato continentur mancipia, puta lecticarii, qui solam matrem familias portabant*. Servius Sulpicius ad Ciceronem: *Coactus sum in eadem illa lectica, qua ipse delatus eram meisque lecticariis in urbem eum referre*. Seneca lib. IV. Ep. XXIX. *Non turba servorum lecticam tuam per itinera urbana, ac peregrina portantium*. Suetonius in Othone: *Muliebri sella in castra contendit, ac deficientibus lecticariis cum descendisset, cursumque cepisset, laxato calceo restitit*. Idem Caligula cap. LVIII. *Ad primum tumultum lecticarii cum asseribus in auxilium accurrerunt*. Tacitus cum Galbæ Cæsaris necem describit: *Omnes*, ait, *diffugerant, præter unum centurionem, nomine Sempronium, qui nullo privatim beneficio a Galba affectus, sed honestati, majestatique imperatoriæ opem ferens, solus stetit ante lecticam: sublataque voce centuriali, jubebat milites irruentes parcere Imperatori; & cum diu repugnasset, tandem corruit. Tunc Galba trepidatione lecticariorum projectus est sella*. Porro delicatioribus curæ erat, ut hi splendide amicti, & formosi essent, vestiti fere ut calones, & militariter penulati. Seneca Epist. CX. *Hoc ipsi mihi dico, quotiens tale aliquid præstrinxerit oculos meos, quotiens occurrit domus splendida, cohors culta servorum, formosis imposita calonibus*. Idem de Beneficiis lib. III. cap. XXVIII. *Quo tandem ab istis gerulis raperis, cubile istud tuum circumferentibus? quo te penulati isti, in militum, & quidem non vulgarem cultum subornati? quo, inquam, te isti efferunt? ad ostium alicujus ostiarii, ad hortos alicujus ne ordinarium quidem habentis officium*. Et sic divites Romani vehi solebant, quod Tertullianus quoque in libro ad uxorem testatur. Lecticarii servi etiam qui lecticas faciunt. (*d*) Marcianus: *Si ex officio quis ad artificium transierit, quidam recte putant legatum extingui; quia officium artificio mutatur. Non idem e contrario cum lecticarius cocus postea factus est. Si vero unus servus plura artificia sciat, & alii coci legati fuerint, alii textores, alii lecticarii, ei cedere servum dicendum est, cui legati sunt, in quo artificio plerumque versabatur*. Cicero pro Sexto Roscio: *Mitto hasce artes vulgares, coquos, pistores, lecticarios*. Inscriptio vetus Romæ trans Tiberim ad D. Cæciliæ:

DIS. M. TI. CLAVDIO. AVG. LIB. TIGRANO. EX. CORPORE. LECTICARIORVM. CÆSARIS. VIX. ANNIS. LXXXV. M. LICINIVS. ATIMETVS. ET. SEXTIA. FELIX. BENEMERENTI. POSVERVNT.

Erant & lecticarii olim, qui efferendis cadaveribus (*e*) deserviebant, qui & *κοπιάται* appellantur *τὰς τῶν, νεκρῶν κλίνας ἄγοντες*. Lecticis enim, & Sandapilis mortuorum corpora efferebantur; at sandapila a quatuor tantum servis portata. Martialis lib. VIII. Epigram. LXXV.

Quatuor inscripti portabant vile cadaver,
Accipit infelix qualia mille rogus.

Et populus in sandapila efferebatur. Idem lib. VIII. Epigram. LXXV.

Permutatur onus, stipataque tollitur alte
Grandis in angusta sarcina sandapila.

a *Leg. 8. §. 2. ff. de leg. 3. leg. 65. ff. de leg. 2.* b *Leg. 13. ff. de auro & arg. leg.* c *leg. 49. ff. de leg. 3.* d *Leg. 65. §. 2. ff. de leg. 3.* e *Novell. Constitut. 43.*

Suetonius Domitiano, cap. XVII: *Cadaver ejus populari sandapila per vespillones exportatum*. Servi etiam testamento manumissi, qui liberti *Orcini* dicti sunt, certum & proprium quoddam sandapilæ genus habebant. Martial. lib. X. Epigr. V.

Vocet beatos, clamitetque felices,
Orciniana qui feruntur in sponda.

Lecticarios autem Catullus epigr. X. *ad lecticam homines* vocat, originem lecticarum referens ad Bithynos:

At certe tamen, inquit, quod illic
Natum dicitur esse, comparasti
Ad lecticam homines.

Et Cicero lib. V. in Verrem: *Nam ut mos fuit Bithyniæ regibus, lectica octophoro ferebatur*. Laxa vero lectica potentiorum fuit; minuta, & arcta tenuiorum: quarum usum Domitianus Imperator *probrosis fœminis ademit*, ut Suetonius cap. VIII. refert.

POLLINCTOR, servus, qui mortuorum corpora lavat, ungit, & curat. (*a*) Ulpianus: *Si libitinarius, quos Græci νεκροθάπτας vocant, servum Pollinctorem habuerit, isque mortuum spoliaverit*. Varro in Satyra: *Mutuum muli scabunt, sive περὶ ἀφοδισμοῦ. Itaque plures dies inter medici discessum, & adventum pollinctoris interfuerunt*. Plautus Pœnulo:

Carthaginienses fratres duo fuerunt,
Eorum alter vivit, alter est mortuus:
Propterea apud vos dico confidentius,
Quia mihi pollinctor dixit, qui eum pollinxerat,

Et parasitus (*b*) Plautinus Demænetum uxoris minis auditis, metu esse exanimatum, & fere mortuum significaturus, festive ait;

Ecquis currit pollinctorem accersere?

Martialis lib. X. epigr. CXVII.

Jam scrobe, jam lecto, jam pollinctore parato.

Cujus moris meminit Arnobius libro primo adversus gentes: *Unus fuit e nobis, qui redire in corpora jamdudum animas præcipiebat efflatas? prodire ab aggeribus conditos? & post diem funeris tectos pollinctorum velaminibus expediri?* Apulejus in Hermagora: *Pollinctor ejus funeri dum unctionem parat*. Ante unctionem corpora lavari ab amicis mos erat. Virg. VI. Æneid. CCXVIII.

Per calidos latices & ahena undantia flammis
Expediunt, corpusque lavant frigentis, & ungunt.

Hujus tamen muneris curam ad mulieres pertinuisse Muretus Variarum Lectionum lib. III. cap. XIX. docet hoc versu Ennii;

Tarquinii corpus bona fœmina lavit, & unxit.

Unde Tertullianus in Apologetico, *mortuis parari silicernium, obbam, pollinctorem* scripsit: qua de re fusius tractant doctissimi viri Joannes Meursius, & Joannes Kirchmannus in libris De Funeribus Romanorum. Quæ autem ad Pollincturam

a *Leg. 5. ff. de Institor. Act.* b *Asinaria act. 5. sc. 2.*

pertinebant, a Libitinariis in templo Libitinæ vendebantur.

CAPSARIOS servos Paulus nominat, qui mercede servanda in balneis vestimenta suscipiunt, quod capsis ea includant: (a) *Adversus*, inquit, *capsarios quoque qui mercede servanda in balneis vestimenta suscipiunt, judex est constitutus, ut si quid in servandis vestimentis fraudulenter admiserint, ipse cognoscat*. Hi ad fores stare solebant, id quod (b) Epiphanius aperte indicat, dum Adamitarum mores pessimos describit; quos inter cætera etiam *nudis corporibus conventus habuisse in hypocaustis* refert, *& ad fores adstitisse ipsis quosdam capsariorum instar, qui eorum vestimenta susciperent, & custodirent*. Ulpianus capsarios vocat, qui pueris euntibus in scholam libros portant: *Si collactaneus*, ait, *si educator, si pædagogus ipsius, si capsarius, id est qui portat libros*. De his Suetonius in Nerone, cap. XXXVI. *Constat quosdam cum pædagogis & capsariis uno prandio pariter necatos*. Juvenalis Satyr. X. CXVI.

Quisquis adhuc uno partam colit asse Minervam,
Quem sequitur custos angustæ vernula capsæ.

Erant insuper capsarii Romanis dicti, qui capsæ nummariæ apud argentarios, & numularios præpositi erant; & capsarii capsarum opifices; quibus aliquam vacationem munerum graviorum conditio tribuit; ut sunt mensores, optiones, valetudinarii medici, capsarii artifices, & qui fossam faciunt. Præterea hi & Arcarii ab arca nominabantur, qui non solum vestimenta ad balnea portabant, verum etiam reliqua omnia genera vestimentorum adservabant. (d) Scævola Arcarium servum dicere videtur, cui arcæ, in qua domini pecunia condita, procuratio commissa est, idem qui dispensator. *Stichus*, inquit, *arcarius probante domino, nomina fecit, & rationes a domino scriptas exhibet*.

SACCULARII, *qui vetitis, & magicis artibus ex alienis sacculis, aut subducunt pecuniam, aut subtrahunt*, quos (e) Ulpianus ait *plus quam fures puniendos*, nam *subducere* est elicere pecuniam ad se arte, vel qua alia ratione illicita; *subtrahere*, est manu auferre. Ejusmodi præstigias Synesius in epist. Euthalii cujusdam describit, quem & βαλλάντα, id est *Saccularium* vocat, qui cum in mulcta solvenda unum sacculum ostentasset, in quo aurei nummi erant, & alium huic simillimum occultaret, in quo ærei; numerata pecunia aurea, & suo reddita sacculo, mox clam alterum pro altero subposuit, & tradidit.

VESTISPICI appellantur vestium custodes servi, quod frequenti diligentia vestes inspiciant, ut tradit Nonius. Plautus Trinummo, act. II. sc. II.

—— ducitur familia tota,
Vestispici, unctor, auri custos.

Afranius Vopisco:

Novi non inscitulam ancillulam vespere, & vestispicam. Vestispicam autem quam hic Afranius dicit, aliter Latini *a veste* vocant; ut pueros *a potione, a supellectile, a pedibus, a rationibus*. Ostendit lapis Romanus:

a *Leg. 3. §. ult. ff. de offic. præf. vigil.* b *In Panat. lib. II.* c *Leg. ult. ff. de jure immunit.* d *Leg. 41. §. 17. ff. de fideicom. libertat.* e *Leg. saccularii ff. de extraord. crimin. & leg. 1. §. 2. de effractorib.*

M. VLPIO. AVG. LIB. PHAEDIMO DIVI TRAIANI AVG. A. POTIONE. ITEM A. LAGVNA. ET TRICLINARCH. LICTORI. PROXIMO. ET A COMMENT. BENEFICIORVM. VIXIT. ANN. XXVIII. ABSCESSIT. SELINVTE. PRI. IDVS. AVGVST. NIGRO. ET. APRONIANO. COS. RELIQVIAE. TREIECTAE. EIVS III. NONAS FEBR. EX PERMISSV. COLLEGII. PONTIFICVM. PIACVLO. FACTO. CATVLLINO. ET APRO COS. DVLCISSIMÆ. MEMORIÆ. EIVS. VALENS. AVG. LIB. PHEDIANVS. A VESTE. BEN. MER. FECIT.

Et in antiqua inscriptione appellantur: *Ad vestem*, ut *Ad cyathos, Ad pedes*:

T. STATILIVS. MALCHIO. AD VESTEM.

ORNATRICES puellæ *quæ mulieribus comas exornabant*, de quibus (a) Ulpianus: *Item mancipia alia: puellæ fortassis queis sibi comas mulieres exornant*. Et (b) Marcianus: *Ornatricibus legatis, Celsus scripsit, eas, quæ duos tantum menses apud magistrum fuerunt, legato non cedere: alii & has cedere: ne necesse sit, nullam cedere: cum omnes adhuc discere possunt: & omne artificium incrementum recipit; quod magis obtinere debet: quia humanæ naturæ congruum est*. Ovidius: *Tuta sit ornatrix*. Vetus inscriptio: CINERIBVS HAMILLAE ALBIONIAE QVINTAE ORNATRICI FESTVS M. SEPTIMI GALLI DISPEN. CONTVBERNALI B. M. F. ET SIBI. Acus autem, qua ornatrix utitur, *acus comatoria* Petronio, *Acus crinalis* Apulejo dicitur.

(c) TONSORES servi, *qui familiæ rusticæ causa parati sunt*, & TONSTRICES ancillæ in familia Romanorum resecandis crinibus, & unguibus. Valerius Maximus lib. III. c. II. *Egresso cubiculum Bruto cultellum tonsorium quasi unguium resecandorum causa poposcit; eoque velut forte elapso se vulneravit: clamore deinde ancillarum in cubiculum revocatus Brutus, objurgare eam cœpit, quod tonsoris præripuisset officium*. (d) Ulpianus: *Tonsores, & fullones, & focariæ, non agri sunt instrumentum, sed instrumenti*. Plaut. Truculento:

Nam mihi dividia est tonstricem meam sic mulctatam male.

Ibidem:

Ancillas duas tonstrices ducet; alteram tonstricem hujus, alteram ancillam suam.

EXACTORES servi, qui pecunias dominorum exigebant, de quibus (e) Scævola: *Si qui minus solvendo fuerint debitores, quibus alii exactores erant applicati, nondum videatur conditioni satisfactum*. Et qui dominorum loco ædificiis reficiendis, rebusque omnibus interfuere; quorum mentionem faciunt vetustæ inscriptiones, quarum altera Romæ; altera Veronæ reperta est:

a *leg. 49. ff. de leg. 3.* b *leg. 65. ff. de leg. lib. 3.* c *leg. 12. §. 5. ff. de instr. vel instrum. leg.* d *leg. 12. §. 6. ff. de instr. vel instru. legat.* e *leg. 41. §. 17. ff. de fideicom. libertat.*

Romæ:

D. M. S.

M. AVRELIVS. AVGG. N. N. LIB. EPAPHRODITVS EXACTOR OPERVM DOM. N. N. CORVM ET LABERIA FELICI; FECERVNT SIBI. ET SVIS.

Veronæ;

BLANDVS C. AFINI ASCLAE. SER. MVRRANVS. P. CLODI TVRPIONIS SER. AVCTVS M. FABRICI SER. CONVITIVM. REFECERVNT TECTVM. PARIETES. ALEVARVNT. VALVAS. LIMEN. DE SVA PECVNIA LARIBVS DANT. COSSO CORNELIO LENTVLO L. PISONE AVGVRE COSS.

EMISSARII servi, qui juvenibus amasias, & equos generosos perquirebant, quos Pædianus *conciliatores furtorum* vocat: itemque hi qui rapinas, & divitum bona quæ poterant proscribi, (*a*) investigabant. Horum meminit Cicero IV. Verr. *Petit Nævius Turpio quidam istius excursor, & emissarius*. Idem V. in Verrem: *Dubitaturum quemque existimas, quin illis emissariis hæc tibi omnis pecunia quæsita sit?* Et rursus; *Magni sua putabant interesse, publice potius quamvis magno emi, qui in aliquem istius emissarium incideret*. Et in Epist. ad M. Marinum; *Hic simiolus animi causa, me, in quem inveheretur, delegerat: persuaseratque nonnullis invidis meis, se in me emissarium semper fore*. (*b*) Suetonius in Galba; *Quin etiam populo Romano deposcente, supplicium Haloti, & Tigillini, solos ex omnibus Neronis emissariis vel maleficentissimos, incolumes præstitit*. Ammianus Marcellinus; *Per emissarios quosdam fallendi, perstringendique gnarus Persarum sciscitabatur consilia*. Emissariorum etiam mentio in sacris literis lib. I. Regum: *Ex emissariis qui circumstabant eum*.

NOMENCULATORES servi, qui nomina transeuntium, salutantiumve domino suggerebant; & unumquemque nominatim poterant vocare. De his Cicero pro Muræna, & libro IV. Epist. ad Atticum: *Ad urbem ita veni, ut nemo illius ordinis homo nomenculatori notus fuerit, qui mihi obviam non venerit*. Seneca libro II. Epist. XIX. *Alioquin habebis convivas, quos ex turba salutantium nomenculator digesserit*. Et lib. III. Epist. XXVII. *Nemo vetulus nomenculator, qui nomina non reddidit, sed accepit*. Suetonius Caligula: *Misit circum fora & basilicas nomenculatores, ad invitandos ad libidinem juvenes*. Quintilianus lib. VI. Institut. Orat. cap. IV. *Afer ingrato litigatori conspectum ejus vitanti in foro, per nomenculatorem missum ad eum: Amas me, inquit, quod te non vidi*. (*c*) Venulejus: *Potest tamen & impubes operas dare; veluti si nomenculator sit, vel histrio*. Et (*d*) Plinius: *Hoc profecere mancipiorum legiones, & in domo turba externa, ac servorum quoque causa nomenclator adhibendus*. Nomenculatorum vero laus erat, quam plurimos nosse; unde elegans extat Scipionis minoris apophthegma, cum Appius Claudius, qui Scipioni in ambienda censura competitor erat, jactaret se, quod ipse citra nomenculatorem cives omnes nominatim citaret, cum Scipio propemodum nosset neminem; *Vera narras*, inquit Scipio, *nam mi-*

a *Wolfangus Lazius lib. 12. cap. 5. Commentariorum. Reipub. Rom.* b *Cap. 15.* c *Leg. ult. ff. de liberali causa.* d *lib. 33. cap. 1.*

A *hi studio fuit, ut non nossem multos, sed ne cuiquam essem ignotus. Nomenculatorum laus est, quamplurimos nosse: at egregii ducis est, ob egregia in rempublicam merita nulli civium ignotum esse*. Horum opera apud Romanos candidati in consequendis suffragiis utebantur, qui nomina civium suggererent. Unde Cato laudatur, quod per se ipsum sine nomenculatore nominatim salutaret cives Romanos, & legem servaverit, quæ *candidato nomenculatores adesse* vetat. Adrianum etiam Cæsarem adeo singulari memoria præditum fuisse tradunt, ut nomina singulis suæ nomenclaturæ redderet, & nomenclatores sæpe errantes

B emendaret. Nomenclatorum meminere (*a*) Ulpianus, (*b*) Venulejus, & antiqua inscriptio Romæ: C. EGNATIVS C. L. EVRIPVS NOMENCVLATOR. & alia Tiburi apud S. Georgium:

D. M.

AVRELIAE PRIMITIVAE CONIVGI CARISSIMAE FECIT ZOSIMIANVS AVG. LIBERT. NOMENCLATOR A CENSIBVS SIBI SVISQVE LIBERTIS LIBERTABVSQ. EORVM.

H. M. H. N. S.

C Plutarchus in Catone ὀνοματολόγον vocat, Cicero in Muræniana, *monitorem*: *Nam si nomine, inquit, appellari abs te cives tuos honestum est, turpe est eos notiores esse servo tuo, quam tibi. Si etiam noris, tamen per monitorem appellandi sunt*. Qui & fartores dicti, *quod obviorum nomina, ut Festus ait, velut infarcirent petitorum auribus*.

HISTRIONES servi, artifices ludiones, qui personati in scenis fabulas agunt. Cicero lib. IV. Tusculan. *Aguntur ista præclare, & ab oratore quidem melius (si modo est orator) quam ab ullo histrione*. Et Ulpianus: *Nam hujus, ait, quoque*

D *est ministerium, si forte vel librarius, vel nomenculator, vel calculator sit, vel histrio, vel alterius voluptatis artifex*. A militia autem Romana legibus *servi, histriones, & capite censi* arcebantur.

SYMPHONIACI servi musicam tenentes, qui & in conviviis, & in classe adhibebantur, per quos cani remigibus *celeuma* solebat, de quibus (*c*) Ulpianus: *Si librarium rus mittat, & qualum, & calcem portare cogat, vel histrionem balneatorem faciat; vel de symphoniaco atriensem, vel de palæstra stercorandis latrinis præponat, abuti*

E *videbitur proprietate*. Cicero pro Milone: *Milo tum casu pueros symphoniacos uxoris ducebat*. Idem in Verrem: *Ab hac præfectus Antonii quidam symphoniacos servos ducebat per injuriam, quibus se in classe uti velle dicebat*. Nam ut Pædianus tradit, *cani remigibus celeuma per symphoniacos servos solebat per assam vocem, id est ore prolatam, & per citharam; & ad hoc symphoniacos capi solere, ut in classe pugnantibus classicum canant*. Duris Samius auctor est in Alcibiadis navi ab exilio redeuntis Chrysogonum fuisse quendam modulatorem, qui tanta arte remigum manus dirigebat, ut cum illi remorum

F pulsum cum Chrysogoni cantu conjugerent, jucundam audientibus redderent harmoniam.

CALCULATORES servi, qui per lapillos, aut lapillorum signa computabant, & expensa, & percepta in rationes referebant; quorum meminit (*d*) Ulpianus: *Nam hujus quoque est mini-*

a *Leg. 7. §. dabitur. ff. de oper. lib.* b *leg. ult. in fin. ff. de liber. causa.* c *Leg. 7. §. ff. de oper. libert. & leg. ult. ff. de liberal. cau. leg. 15. §. 1. de usufruct. & quemad.* d *Leg. 15. §. 1. ff. de usufr. & quemad.*

sterium, si forte vel librarius, vel nomenculator, vel calculator sit, vel histrio, vel alterius voluptatis artifex. (*a*) Idem: *Ludi quoque litterarii magistris, licet non sint professores, tamen usurpatum est, ut his quoque jus dicatur. Jam & librariis, & notariis, & calculatoribus, sive tabulariis.* (*b*) Modestinus: *Neque librarios, neque calculatores, quos vulgo rationarios dicimus, habere immunitatem dicunt Divorum constitutiones.* Martialis lib. x. Epigram. LXII.

Nec calculator, aut notarius velox,
Majore quisquam circulo coronetur.

Et D. Augustinus lib. II. contra Academ. *Quibus duobus repertis nata est illa librariorum, & calculatorum professio velut quædam Grammaticæ infantia.* Quos & *tabularios* appellatos fuisse testatur (*c*) Ulpianus. Antiqua inscriptio Veronæ:

V. F. P. CAECILIVS EMPIRODIVS VI. VIR. AVG. CALCVLATOR IVSTINAE SALENAE VXORI ET SIBI.

* LIBRARII servi vel *a studiis*, vel *a bibliotheca* erant librorum scriptores; vel aliorum scriptorum notarii, qui notis quibusdam dictata scriberent. Cicero III. de Orat. *Neque librariorum notis; sed verborum, & sententiarum modo.* Et pro lege Agraria: *Aliquando tandem me designato, lex in publicum proponitur: concurrunt jussu meo plures uno tempore librarii, descriptam legem ad me adferunt.* Idem lib. IV. Epistol. ad Atticum: *Et jam velim mihi mittas de tuis librariolis duos.* Et Cicero filius libro XVI. Epistolar. *Peto a te, ut quam celerrime mihi librarius mittatur, maxime quidem Græcus: multum enim mihi eripitur operæ in exscribendis hypomnematis.* Horatius in Arte Poetica:

Ut scriptor si peccat, idem librarius usque,
Quamvis sit monitus, venia caret. ——

Plinius de insigni memoria Julii Cæsaris libro VII. cap. XXV: *Epistolas vero tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut si nihil aliud ageret, septenas.* (*d*) Ulpianus: *Nam si librarium rus mittat; & qualum, & calcem portare cogat: histrionem, balneatorem faciat: vel de symphoniaco atriensem: vel de palæstra stercorandis latrinis præponat: abuti videbitur proprietate.* (*e*) Scævola: *Si librarius in transcribendis stipulationis verbis errasset, nihil nocere, quo minus & reus, & fidejussor tenerentur.* Et (*f*) Justinianus Imperator cum de veteri jure enucleando ita sanxit: *Ipse autem librarius, qui ea inscribere ausus fuerit, non solum criminali pœna (secundum quod dictum est) plectetur: sed etiam æstimationem in duplum domino reddet, si ipse dominus ignorans talem librum, vel comparaverit, vel confici curaverit.* Meminit librariorum & D. Hieronymus in epistola ad Lucinium, & ad Niciam, his verbis: *Nam & rudes illi Italiæ homines, quos Cascos Ennius appellat, qui sibi ritu ferino victum requirebant, ante chartæ & membranarum usum, aut in dedolatis e ligno codicillis, aut in corticibus arborum mutuo epistolarum alloquia missitabant.* Unde & portatores earum *Tabellarios*, & *scriptores*,

a *leg. I. §. 6. ff. de extra cogn.* b *leg. 15. §. 5. ff. de excusat.* c *leg. I. §. ludi. ff. de extra. cogn.* * *Petrum Fabrum vide ad leg. si librarius, ff. de div. regul. jur. antiq.* d *leg. 15. §. I. ff. de usufr. & quemad.* e *leg. si librarius 102. ff. de div. reg. Jur. l. 7. §. 5. ff de oper. libert.* f *leg. fin. §. antepenult.*

a libris arborum *Librarios* vocavere. Librarii inter castrensia officia dicti etiam, qui *rationes ad milites pertinentes in libros referebant*, ut Vegetius lib. II. cap. VII. refert; de quibus & (*a*) Paternus meminit. Itemque hi qui cujusque possessionem in tabulas publicas. Cicero II. in Rullum, de XV. viris loquens, quos ille agris dividundis instituere conabatur: *Ornat eos apparitoribus, scribis, librariis, præconibus, architectis.* Alius igitur hic *scriba*, alius *librarius*. Librarii tamen nomen generalius est, quo promiscue etiam pro scriba Cicero utitur, ut *librarii manu epistolæ*. Hinc *librarius ad manum*, pro amanuensi, in veteri inscriptione.

NOTARII, qui acta & dictata in judicio, vel extra judicium notis, vel litteris excipiebant: Seneca lib. XIV. Epist. *Quid verborum notas, quibus quamvis citata excipitur oratio, & celeritatem linguæ manus sequitur.* De quibus eleganter Basilius in Epistolis: *οἱ λόγοι τὴν φύσιν ὑπόπτερον ἔχουσι διὰ τοῦτο σημείων χρήζουσιν, ἵνα ἱπταμένων αὐτῶν λάθῃ τὸ τάχος ὁ γράφων.* Notæ autem non sunt literæ, sed *σημεῖα γραμμάτων πρὸς τάχος ἐξευρεθέντα*: quorum inventionem alii Tullio Tyroni, alii Mæcenati tribuunt. quare literas a notis separat Manilius, cum ait:

—— *Cui litera verbum est,*
Quique notis linguam superet.

De his Martialis lib. XI. Epigr. LXII.

Nec calculator, aut notarius velox.

(*b*) Scævola: *Sejo auri libras tres, & Stichum notarium, quem peto manumittas* (*c*) Paulus lib. II. Responsorum: *Lucius Titius miles notario suo testamentum scribendum notis dictavit, & antequam literis perscriberetur vita defunctus est.* Hujusmodi notis olim pleni erant jureconsultorum libri; sed Justinianus in libris suis quicquam notis scribi vetuit: de quibus vide Cujacium libro XII. cap. XI. Observationum.

AMANUENSES servi, qui excipiunt, quorum opera in scribendo, perinde ac scribarum, utimur. De quibus Suetonius in Nerone: *Ne dispensatoribus quidem, aut amanuensibus exceptis.* Tito, cap. III. *Cum amanuensibus suis per lusum, jocumque certantem.* Hi & *A manu dicuntur.* Idem (*d*) Cæsare: *Philemonem, a manu servum, qui necem suam per venenum inimicis promiserat, non gravius quam simplici morte puniit.* Augusto, cap. LXVII: *Thallo a manu, quod pro epistola prodita denarios quingentos accepisset, crura effregit.* Alii fuisse videntur servi, quos *ad manum* vocabant, qui præsto paratique semper erant: nam *ad manum* Hesychius interpretatur, quæ sunt *prompta, & parata*: & *servum ad manum*, ad multa utilem: *μετὰ χεῖρα, ἕτοιμα, εὐχερῆ. ἢ ὁ νῦν πρὸς χεῖρα, καὶ εἰς πολλὰ χρήσιμος οἰκέτης.* Cicero lib. III. de Oratore: *Gracchus Licinius servum sibi habuit ad manum.*

Erant & ab EPISTOLIS servi, & *a libellis*, & *ab ephemeride*, qui dies Nonarum, Idium, & Calendarum ex ephemeride suppeditabant; & a domino conceptas literas scribebant: de quibus meminere hæ vetustæ inscriptiones, quæ Romæ extant:

a *leg. ult. ff. de jure immunit.* b *leg. 41. §. Sejo, ff. de fideicom. libert.* c *leg. 40. ff. de testam. militis.* d *Cap. LXXIV.*

BASSO AVG. LIB. PROX. AB EPISTOLIS GRAECIS PROC. TRACTVS CARTHAGINENSIS FABIA. Q. F. PRISCILLA MARITO PIISSIMO.

D. M.

M. AVRELIO AVG. LIBERTO A LIBELLIS. ADIVTORI FABIA AEGENIA CON. B. M. F.

TABELLARIUS servus literarum gerulus, ut Cassiodorus ait. Hujus meminit (*a*) Labeo: *Si miseris*, inquit, *ad me tabellarium tuum, & ego rescribendi causa literas tibi misero, simul atque tabellario tuo tradidero, tuæ fient*. Cicero ad Brutum: *Statim extrusi tabellarios, literasque ad Ciceronem, ut etiamsi in Italiam venisset, ad te rediret*. Idem ad Terentiam lib. XIV. Epist. *Nos quotidie tabellarios nostros expectamus*. Et D. Hieronymus ad Niciam: *Ante chartæ, & membranarum usum, aut in dedolatis e ligno codicillis, aut in corticibus arborum mutuo epistolarum alloquia missitabant. Unde & portatores earum Tabellarios, & scriptores, a libris arborum Librarios vocavere*. Tabellarius etiam pro eo accipitur, qui rationes conficit, & data acceptaque in tabulas refert. Sidonius ad Petrejum: *Sed & ille suscipiebat hunc granditer, habens eum consiliarium in judiciis, vicarium in Ecclesiis, procuratorem in negotiis, villicum in prædiis, tabellarium in tributis, in lectionibus comitem, in expositionibus interpretem, in itineribus contubernalem*.

CALATORES servi a *calandis*, id est *convocandis* comitiis curiatis, & centuriatis dicebantur; qui in veteribus glossis non modo κλήτορες, sed etiam δοῦλοι δημόσιοι, hoc est, *servi publici* appellantur; & libertini erant, ut ex Tacito perspicuum: *Quippe late fusum*, inquit, *id corpus; hinc plerumque tribus, decuria, ministeria magistratibus, & sacerdotibus, cohortes etiam in urbe conscriptas*. Et his, utpote publicis populi Romani servis, testamenti pro parte bonorum dimidia faciundi jus fuisse, multæ, & reconditæ lectionis vir (*b*) Petrus Faber recte existimat. Horum ministerio Pontifices usi, qui sacrificaturi calatores suos præmittebant, qui populum monebant, ut Feriis publicis opere abstinerent. Servius in Commentariis ad librum primum Georgicorum: *Sunt enim aliqua*, inquit, *quæ si Festis diebus fiant, ferias polluant. Quapropter & Pontifices sacrificaturi præmittere Calatores suos solent, ut, sicubi viderent opifices assidentes, opus fieri prohibeant, ne pro negotio suo, & ipsorum oculos, & Deorum ceremonias contaminent: feriæ enim operæ deorum creditæ sunt*. Suetonius in libro de illustrib. grammaticis: *Cornelius Epicadius*, inquit, *L. Cornelii Syllæ Dictatoris libertus calatorque sacerdotio augurali, filioque ejus Fausto, gratissimus fuit: quare nunquam non utriusque se libertum edidit*.

Antiqua inscriptio Romæ:

Q. CAECILIO FEROCI KALATORI SACERDOTI TITIALIVM. FLAVIALIVM. STVDIOSO ELOQVENTIAE. VIXIT. ANNIS. XV. MENSE. I. DIEBVS XXIIII. FILIO. OPTVMO. AC. REVERENTISSIMO. M. GAVIVS. CHARINVS.

a *Leg.* 65. *ff. de acquir. rer. dom.* b *Lib.* 2. *cap.* 24. *Semestr.*

A ANTEAMBULONES servi, qui honoris gratia in itinere solebant præcurrere dominos, & turbam submovere. Suetonius in Vespasiano: *Ea demum extudit magis convitio, quam precibus, vel auctoritate, dum eum identidem per contumeliam anteambulonem patris appellat*. Seneca Epistola LXXXVII. *O quam vellem Catoni nunc occurreres, & aliquem ex his trossulis in via divitibus cursores, & Numidas & multum ante se pulveris agentem*. Unde & Martialis hunc morem indicans, ait:

B
Sum comes ipse tuus, tumidique anteambulo regis.

Idem lib. X.

Anteambulones, & togatulos inter,
Centum merebor plumbeos die toto.

Acron in lib. I. Epist. Horatii scribit, *servos quoque officiosos in turba hunc, & illum in latus fodiendo, dicere solitos*, DATE LOCUM DOMINO MEO, ut clarissimus jurisconsultus Barnabas Brissonius de formulis lib. VIII. observavit. Præterea moris fuit, ut sine ancillarum comitatu materfamilias aut matrona ordinis honestioris non prodiret in publicum. Itaque apud Plautum Murrhina Alcesimi uxor in ædes vicinas transitura ancillas subsequi sese jubet:

C

Sequimini comites in proximum hinc me.

Et D. Hieronymus in Epistola ad Furiam Romanam nobilem viduam sic ait: *Noli ad publicum subinde procedere, & spadonum exercitu præeunte viduarum circumferri libertate*. Et in alia epistola de institutione filiæ disserens, quam pia mater Christo, & virginitati consecraverat: *Placeat ei*, inquit, *comes non compta, neque formosa, atque lasciva, quæ liquido gutture carmen dulce moduletur; sed gravis, pallens, sordidata, subtristis*. Et ad Demetriadem virginem: *Graves fœminæ, & maxime viduæ, ac virgines tibi comites eligantur, quarum probata est conversatio, sermo moderatus, sancta verecundia*. Et paulo post: *Mores enim & studia dominarum plerumque ex ancillarum, & comitum moribus judicantur*. Et idcirco non levem injuriam eisdem fieri ab iis qui comites earum abducunt, auctor est (*a*) Ulpianus. Ad quem morem respexisse quoque visus est Plautus in (*b*) Amphitruone, ubi Alcumenam sic loquentem facit:

D

E

Valeas, tibi habeas res tuas, reddas meas:
Juben' ire mihi comites? IVP. *Sanan' es?* AL. *Si non jubes,*
Ibo egomet; comitem pudicitiam duxero.

Et in (*c*) Mostellaria alludit, cum apud eundem argute sic loquitur Tranio:

F

—— Sine modo adveniat senex,
Sine modo venire salvom, quem absentem comes.
TR. *Nec versimile loquere, nec verum, frutex,*
Comesse quemquam ut quispiam absentem possiet.

Erant autem servi filiorum familias plerumque & comites, & inspectores vitæ totius, ac morum. Unde Nævius in Triphalo:

a *Leg.* 15. §. 15. & 16. *ff. de Injur.* b *Act.* 3. *sc.* 2. c *Act.* 1. *sc.* 1.

Si unquam quicquam filium rescivero
Argentum amoris causa sumse mutuum:
Extemplo illo te ducam, ubi non despuas.

Nam paterfamilias minatur gravem mulctam servo, si filius vel ipsius opera, vel alterius instinctu argentum mutuetur ab aliquo.

ADVERSITORES servi, quorum ministerium est ire ad herum foris cœnitantem, & eum domum reducere, ac comitari. Plautus Mostellaria:

Solus eo nunc advorsum hero ex plurimis servis.
Hanc rem die crastini quom herus resciverit,
Mane castigabit eos exuviis bubulis.

Idem Casina Act. II. Sce. ult.

Idem me pridem, quom ei advorsum veneram,
Facere atriensem voluerat sub janua.

Idque præter Plautum testatur etiam Terentius in Adelph.

Neque servulorum quisquam adversum ierat.

Ubi Donatus ait proprie locutum Terentium, dicendo, *adversum*: nam inde *adversitores* dici. Hos etiam ditiores habebant, ut ab iis monerentur per vias de lapidibus, ad quos offendere possent. Quo respicit Apulejus Metamorph. libro II. *Sed cum primam plateam vadimus, vento repentino lumen, quo nitebamur, extinguitur; ut vix improvidæ noctis caligine liberati, digitis pedum detunsis ob lapides, hospitium defessi redire-mus.*

ASSECLÆ dicti, quod omnibus jussis dominorum adsint, & præsto sint, ut Nonius ait, *qui sequuntur potentiores*. Cicero lib. II. de Divinatione: *Is quum ei Troginorum tetrarchiam eripuisset, & asseclæ suo Pergameno nescio cui dedisset*. Idem Actione III. in Verrem: *Ostendit munus illud suum non esse, se cum suæ partes essent hospitum recipiendorum, tum ipsos tamen Prætores, & Consules, non Legatorum asseclas recipere solere*. Livius lib. V. *Et eo devolvi rem, ut aut Patricii, aut Patriciorum asseclæ habendi Tribuni plebis sint*. De quibus & D. Hieronymus in quadam epistola ad Furiam Romanam nobilem viduam sic meminit: *Nec procurator calamistratus, nec formosus collactaneus, nec candidulus, & rubicundus assecla adhæreat lateri tuo*. Assecla autem a comite distinguitur; quod comes is dicitur, *qui una iter facit*; assecla, *qui sequitur potentiorem*. Ita ut comes comiti *securitatem*; assecla vero *officii jus* præstet superiori.

CALONES servi militum castra sequentes, qui clavas ligneas, & fustes gerebant. Festus lib. III. *Calones*, inquit, *militum servi dicti, quod ligneas clavas gerebant*; nam Græci ligna κάλα vocant, & *Calas*, teste Servio, Latini vocarunt *fustes*, quos servi portabant, dum cum dominis in expeditione essent; inde Calones dicti. Nam consuetudo erat militis Romani, ut ipse sibi arma portaret, & vallum; vallum autem dicebant *Calas*. Lucilius:

Scinde puer calam, ut caleas.

id est frange fustem, & focum accende, ut calefias. De his Horatius:

Hanc perminxerunt calones. ——

A Quidam tamen Calones a *calando* derivant, quod ad ministerium advocarentur; alii a *calendis*, quod Calendarum die cibaria acciperent pro toto mense; non recte. Hujusmodi servos & *Caculas* appellari Festus ex Plauto tradit, & in veteri Glossario scriptum; *Cacula*, δοῦλος στρατιώτου. Sicut autem calones militibus ligna, ita *Lixæ* exercitum sequuti, quæstus caussa, aquam, quam veteres *lixam* dixere, militibus subministrabant. Antiqui etiam servos habebant, qui dominorum arma, & scutum gerebant, eos sequentes, qui ARMIGERI dicebantur. De servo armigero Plautus Casina:

B *Potius, quam illi servo nequam, armigero, nihili, atque improbo,*
Quoi homini hodie peculi nummus non est plumbeus.

Eundem servum paullo post Plautus *scutigerulum* appellat:

S. Qui, malum, homini scutigerulo lubet dare.

SALUTIGERULI servi, qui jussu dominæ hunc illum salutant, suntque nuntii, & renun-
C tii; sicut *Salutigeruli Dæmones* appellantur ab Apulejo in libro de Deo Socratis. De his (*a*) Plautus in Aulularia, ubi mores mulierum probe memorat:

M. *Nulla ergo dicat; Equidem dotem ad te attuli*
Majorem multo quam tibi erat pecunia.
Enim mihi quidem æquom est, purpuram atque aurum dari
Ancillas, mulos, muliones, pedissequas,
Salutigerulos pueros, vehicula, qui vehar.

D Iidem Plauto *damnigeruli* dicti, item *gerrones*, ac *bonorum exagogæ*, ut qui ad scortilla etiam infecetissima dominorum bona jussi efferant. In (*b*) Truculento:

G. *Ite hac simul mulieri, damnigeruli, foras, gerrones,*
Bonorum exagogæ. ——

Sed & mulieres servos SANDALIGERULOS habebant, qui earum sandalia gererent, ut
E ex Plauto in (*c*) Trinummo perspicuum:

Vestispicæ, unctor, auri custos, flabelligeræ, Sandaligerulæ.

Erant autem Sandalia muliebria calceamenta, ut refert Pollux, elegantissima: interdum etiam aurea, ut ex Luciano, & Æliano constat.

CURSORES servi, quibus non dissimiles sunt, quos adhuc nostra ætas habet, qui Gallico vocabulo a miliaribus leucis, vulgo *Laquais* appellantur. Horum meminit (*d*) Paulus: *Si alii, inquit, vernæ, alii Cursores legati sunt: siquidem & vernæ, & cursores sint, cursoribus cedent; sem-*
F *per enim species generi derogat*. Seneca Epist. CXXIII. *Omnes jam sic peregrinantur, ut illos Numidarum præcurrat equitatus, ut agmen Cursorum antecedat*. Suetonius in Nerone: *Inter moras prolatas a cursore, Phaethontis codicillos præripuit*. Et cap. XXX. de itinere Neronis: *Nunquam carrucis minus mille fecisse iter traditur, soleis mu-*

a *Act.* 3. *sc.* 5. b *Act.* 2. *sc.* 7. c *Act.* 2. *sc.* 1.
d *Leg.* 99. §. 5 *ff. de legat.* 3.

latum argenteis, canusinatis mulionibus, armillata, & falerata cum Mazacum turba, & cursorum. Vopiscus refert Aurelianum *cursores eo habitu quo ipse habebat, Senatoribus concessisse, id est, albatos*. Lampridius in Alexandro: *Cursorem nunquam nisi servum suum dicens, ingenuum currere nisi in sacro certamine non debere*. Apulejus Metamorph. lib. X. *Misitque protinus cursorem, qui vianti marito domus expugnationem nuntiaret*. Quo spectat etiam illud Plauti in Mercatore:

Genua hunc cursorem deserunt.

Et Martialis III. Epigram. C.

Cursorem sexta tibi, Rufe, remisimus hora.

Plinius refert *Alexandrum Magnum habuisse Philonidem cursorem, qui mille & ducenta stadia uno die confecit*. Iidem dicebantur *A pedibus*. Cicero ad Atticum lib. VIII. *Pollucem servum a pedibus meum Romam misi*.

JUNCTOR servus, qui jungit mulas ad rhedam, vel carrucam qua vehitur paterfamilias; quem esse de urbano ministerio constat; *& quem carrucam cum junctura legatam non sequi* prodidit (*a*) Paulus III. Sentent. Cubicularios obsonatores, junctores, & generaliter ministratores. Et (*b*) Alfenus: *Quo in genere junctores, cubicularii, coci, ministratores, atque alii, qui ad ejusmodi usum parati essent, numerarentur*.

Erant & LINTEONES servi, qui ut Servius docuit, lib. VII. Æneid. linteamina texebant in vestium usum, & hujusmodi lavabant. De his præter (*b*) Ulpianum meminit & Plautus in Aulularia: *Manulearii, aut myrothecarii, propolæ, linteones, calceolarii*. Julius Firmicus libro secundo Mathe. *Si Luna*, inquit, *in Veneris signis constituta feratur ad Martem, ista conjunctio faciet linteones, aut tabernarios, atque colorum tinctores*. Vegetius de re militari I. *Piscatores, aucupes, dulciarios, linteones*.

TEXTORES servi, & textrices, quæ vestes, aut telam texunt. (*c*) Alfenus: *Textoribus omnibus, qui sui essent, cum moreretur, legatis: quæsitum est, an & is, quem postea ex his ostiarium fecisset, legato contineretur: respondit contineri; non enim ad aliud artificium, sed ad alium usum transductum esse*. Cicero pro Plancio: *Si pro fabro, aut textore emimus*. Juvenalis Satyr. IX. vers. XXVIII.

—— pingues aliquando lacernas
Munimenta togæ duri crassique coloris,
Et male percussa textoris pectine Galli.

Tibullus lib. II. Eleg. I.

Atque aliqua assidue textrix operata Minervam,
Cantat. ——

FULLO servus, qui purganda, poliendave vestimenta accepit. (*d*) Ulpianus: *Itaque fullo qui curanda, polienda vestimenta accepit, semper agit, præstare enim custodiam debet: si autem solvendo non est, ad dominum actio redit: nam qui non habet quod perdat, ejus periculo nihil est*. (*e*) Idem: *Si fullo vestimenta polienda acceperit, eaque mures roserint, ex locato tenetur: quia debuit ab hac re cavere, & si pallium fullo permutaverit, & alii alterius dederit; ex locato actione tenebitur, etiamsi ignarus fecerit*: Et (*a*) idem lib. XX. ad Sabinum: *Hæc enim quæ rusticorum causa parantur lanificæ, & lanæ, & tonsores, & fullones, & focariæ, non agri sunt instrumentum, sed instrumenti*. (*b*) Et lib. XXXII. ad Edictum: *Si fullo vestimenta lavanda conduxerit, deinde amissis eis, domino pretium, ex locato conventus, præstiterit*. Lavantur autem vestimenta a fullonibus creta, sed quo modo, quoque ordine, præscribit lex Metella de fullonibus dicta; & Plinius lib. XXXV. cap. XVII. Natural. Hist. memorat: adeo hæc res majoribus curæ fuit. Huc Titinius alludit, cum ait: *Terra hæc nova est, quasi tu solitus pedibus argutarier, dum compescis cretam, & vestimenta eluis*. Plautus Aulularia:

Stat fullo, phrygio, aurifex, lanarius.

Erat & fullonum officinæ, quas vulgo *fullonicas* appellabant. (*c*) Ulpianus: *Quod autem dicit, meritoria non facturum, ita accipe, quæ vulgo diversoria, vel fullonicas appellant*. (*d*) Idem: *Apud Trebatium relatum est, eum, in cujus fundo aqua oritur, fullonicas circa fontem instituisse, & ex his aquam vicini in fundum immittere cœpisse: ait ergo non teneri eum aquæ pluviæ arcendæ actione*.

SARCINATOR servus, qui sarcienda vestimenta accepit, cujus meminit (*e*) Paulus II. Sententiarum: *Fullo, & sarcinator*, inquit, *qui polienda, vel sarcienda vestimenta accepit, si forte his utatur, ex contrectatione eorum furtum fecisse videtur: quia non in eam causam ab eo videntur accepta*. (*f*) Ulpianus lib. XXIX. ad Edictum: *Licet mercis appellatio angustior sit, ut neque ad servos fullones, vel sarcinatores, vel textores, vel venalitiarios pertineat*. Lucilius: *Sarcinatorem esse summum, suere centonem optime*. Hinc *sarcinatrix*, mulier quæ vestes suit, & reficit.

TOPIARII inter prædiorum rusticorum servos censentur, qui arbusculas, virgultaque ductilia facili flexu in varias formas & figuras solerti ingenio exprimunt, & concinnant. Unde (*g*) Ulpianus ait: *topiarium ornandi fundi magis quam colendi paratum esse*. Hos Julius Firmicus lib. VII. Mathe. cap. X. eleganter sic designat: *Vel qui*, ait, *buxeas arbores tondens in belluas fingat, aut virides porticus in circulum flexis vitibus faciat*: Et Plinius lib. III. ad Calvisium: *Sunt qui hedera gestationes convestiunt, formas ex plantis, fruticibus, arboribus faciunt, variasque ex his subtiliter compositis, & plicatis figuras exprimunt, & reddunt*. Moris autem fuit ex buxo, myrto, rosis, hedera, & lauro deorum simulacra, seu fabularum explicationes, & varias hominum effigies, naviumque formas, aut turrium, ædium, vel cubiculorum species, in hortis per hujusmodi operarios fieri; qui *topiarii* ἀπὸ τῶν τόπων, id est, *a locis* quæ in his varia constituuntur, quæ & *topia* nuncupantur. Vitruvius lib. VII. Architecturæ: *Habentem Deorum simulachra, seu fabularum dispositas explicationes, non minus Trojanas pugnas, seu Ulyssis errationes per topia, cæteraque quæ sunt eorum similibus rationibus ab rerum natura procreata*. Quidam inde Topiarii appellationem deductam existimant, quod plantæ funium modo flexibiles, in

a *Leg. 98. muliones. ff. de leg. 3.* b *Leg. 203. in fin. ff. de verbor. signific.* c *Leg. 5. ff. de utrib. act.* d *Leg. 61. ff. leg. 3. l. 203. de verb. signific. l. 1. ff. de trib. act.* e *Leg. 12. ff. de furtis.* f *Leg. 13. §. 6. ff. locati.*

a *Leg. 12. §. 6. ff. de instr. vel instrum. leg.* b *Leg. 2. ff. de condict. sine causa.* c *Leg. 13. §. fin. ff. de usufr.* d *Leg. 3. ff. de aqua pluvia arcenda.* e *Leg. 82. ff. de furtis.* f *Leg. 1. ff. de tribut. act.* g *Leg. 60. §. ult. ff. de leg. 3. leg. 12. §. 42. & leg. 17. in fin. ff. de instr. vel instrum. leg.*

quaslibet formas & figuras redigantur, & ducantur. Græci enim funes in navibus τοπεῖα, καὶ τοπῖα appellant. De his Cicero ad Q. fratrem: *Topiarium laudavi, ita omnia convestivit hedera.* Et Plinius lib. xv. cap. xxix. Nat. Hist. *Stativæ myrti genera topiarii faciunt.* Idem Epistola xxxvi. *Inest huic computationi sumtus supellectilis, sumtus atriensium topiariorum.* Hinc *topiarium opus*, & *ars ipsa topiaria* dicitur. Cicero ad Q. Fratrem lib. iii. Epistol. *Ut denique illi palliati topiariam facere videantur.* Et Plinius: *Accedit in topiario opere lauri genus, quæ taxa dicitur, ramos spargit a radice topiarii, ac coronarii operis.*

VIRIDARIOS nuncupat servos Ulpianus curæ viridiorum præpositos. Sunt autem Viridia horti, seu loca virentibus herbis, graminibusque, & arbustis consita; & voluptatis causa comparata, quæ *Viridaria* etiam appellantur. Suetonius in Tiberio cap. lx. *Militem prætorianum ob surreptum e viridario pavonem capite punivit.* Lampridius in Heliogabalo, & Vegetius lib. iv. cap. vii. Viridiorum etiam mentio apud Vitruvium libro quinto, cap. ix. & lib. vi. cap. vi. & Senecam Epist. xv. lib. i.

PASTORES servi, qui curam habent pascendi, de quibus Ulpianus: (a) *Quibusdam in regionibus accedunt instrumento, si villa cultior est, atrienses, scoparii. Si etiam viridaria sint, topiarii si fundus saltus, pastionesque habeat, greges pecorum, pastores, saltuarii.* Virg. iii. Georg.

—— desertaque regna
Pastorum, & longe saltus, lateque vacantes.

Juvenalis Sat. ii.

Pastoris duri est hic filius, ille bubulci.

Iidem *Ad baculum servi* dicebantur; nam baculum, qui *Pedum* vocatur, pastoris argumentum est. Propertius lib. iv. Elegia ii.

Pastorem ad baculum possum curare.

Erant & pastores anserum, de quibus (b) Paulus iii. Sententiarum: *Avibus*, inquit, *legatis, anseres, phasiani, & gallinæ & aviaria debebuntur. Phasianarii autem, & pastores anserum non continentur, nisi id testator expressit.*

OPILIO quasi ovilio, custos ovium, qui ovium gregem servat, & pascit. Plautus Asinaria: *Etiam opilio, qui pascit alienas oves, aliquam habet peculiarem, quæ spem soletur suam.* Virgilius x. Eclog. xix.

Venit & upilio, tardi venere bubulci.

(c) Alfenus tradit *prædiis legatis & quæ eorum prædiorum colendorum causa empta, parataque essent, asinum machinarium legatum videri, item oves, quæ stercorandi fundi causa pararentur: item upilionem, si ejus generis oves curaret.*

(d) MULIONES servi, qui mulos clitellarios sive quadrigarios ducunt, de urbano ministerio sunt; nisi propter opus rusticum testator eos destinatos habeat. De his (e) Ulpianus: *Item ostiarium, mulionemque instrumenti esse constat.* Et (f) Alfenus: *Servis & ancillis urbanis legatis aga-*

a *Leg.* 8. §. 1. *ff. de instr. vel instrum. leg. Leg.* 12. *ff. de servit. urb. l.* 7. *in fine ff. de verb. sign.* b *Leg.* 66. *ff. de leg.* 3. c *Leg.* 60. §. 3. *ff. de leg.* 3. d *Leg.* 99. §. 2. *ff. de leg.* 3. e *Leg.* 12. §. 9. *De instr. vel instrum.* f *Leg.* 60. §. 1. *ff. de leg.* 3.

A *sonem, mulionem legato non contineri respondi.* Juvenalis Sat. iii.

Nam mihi commota jam dudum mulio virga.

Et qui cursui veloci deserviebant, & mutationibus deputati, muliones publici dicebantur: quos (a) Arcadius, & Honorius Impp. mutari, vel subtrahi a quoquam, vel a judicibus liberari, pœna proposita vetant: liberatos vero retrahi constitutione sua præcipiunt.

B AGASO servus, equorum, vel asinorum ductor. Livius; *Acceptos ab agasonibus equos, quum rex ascensurus erat, admonebant.* Plinius lib. xxxv. cap. ii. *Pinxit & in una tabula, quaque maxime inclaruit, agasonem cum equo.* Festus: *Agasones equos agentes, id est, bene minitantes.* Hujus meminit (b) Alfenus: *Servis*, inquit, *& ancillis urbanis legatis, agasonem, mulionem legato non contineri respondi: eos enim solos in eo numero haberi, quos paterfamilias circum se ipse sui cultus causa haberet.*

(c) SALTUARII servi, saltuum custodes vocantur, qui (d) *tuendi, custodiendique fundi magis quam colendi causa parati sunt.* Nam desiderant tam villæ, quam agri custodiam: illæ, ne
C quid vicini aut agri aut fructuum occupent, hi, ne quid cæterarum rerum quæ in villa continentur. Unde *dominus proprietatis etiam invito usufructuario, vel usuario fundum, vel ædes per saltuarium, vel insularium custodire* (e) *potest: interest enim fines prædii tueri.* Saltus autem alii (f) *æstivi*, alii *hyberni* erant. Æstivos definit Ulpianus, *quibus interdum etiam hyeme, plerumque autem æstate utimur.*

VENATORES servi, qui feras persequuntur. (g) Ulpianus: *Si in agro venationes sint:*
D *puto, venatores quoque & vestigatores, & canes, & cætera, quæ ad venationem sunt necessaria, instrumento contineri.* Cicero ii. Tuscul. *Pernoctant venatores in nive.* Horatius lib. i. Carm. Ode. i.

Manet sub Jove frigido venator.

(h) *Venatores autem, & aucupes utrum in urbanis, an in rusticis contineantur, potest dubitari: sed dicendum est, ubi paterfamilias moraretur, & hos alebat, ibi eos numerari.*

AUCUPES servi, qui aves capiunt. De his
E (i) Ulpianus: *Et si ab aucupio reditus sint: aucupes, & plagæ, & hujus rei instrumentum, agri instrumento continebitur.* Plautus Asinaria: *Auceps quando concinnavit aream, effundit cibum, aves assuescunt.* Columella lib. viii. cap. x. *Qui ab aucupibus in hunc usum nutriti, quasi allectores sunt captivorum.* Vegetius de re militari i. *Piscatores, aucupes, dulciarios, linteones.*

Erant & PISCATORES servi, qui piscantur. Horum meminit (k) Scævola: *Prædia*, inquit, *maritima cum servis, qui ibi erunt, & omni instrumento, & fructibus, qui ibi erunt, & reliquis colonorum, nutritori suo legavit: quæsitum est, an*
F *servi piscatores qui solebant in ministerio testatoris esse, & ubicumque eum sequi, & urbicis rationibus*

a *lib.* 8. *C. Theod.* b *Leg.* 60. §. 1. *ff. de leg.* 3. c *Leg.* 6. §. *ult. ff. de legat.* 3. *leg.* 8. 12. 15. *ff. de instruct. vel instrum. legat.* d *leg.* 60. §. *fin. ff. de leg.* 3. e *Leg.* 16. §. 1. *ff. de usu & habitat.* f *leg.* 3. §. 11. *ff. de acquirend. poss. leg.* 67. *ff. de leg.* 3. g *leg.* 12. §. 12. *ff. de instrum. leg.* h *Leg.* 99. §. 1. *ff. de leg.* 3. i *Leg.* 12. §. 13. *ff. de instr. vel instrum. leg.* K *Leg.* 27. *ff. de instr. vel instrum. leg.*

expungebantur, nec mortis testatoris tempore in prædiis legatis deprehensi fuerint, legati esse videantur. Et (*a*) Marcianus: *Cubicularios autem, vel obsonatores, vel eos qui piscatoribus præpositi sunt, non videri negotiationis appellatione contineri.* Cicero II. Officiorum: *Piscatores ad se convocat.* Terentius in Eunucho:

Coqui, fartores, piscatores, aucupes.

Ovidius XIV. Metamorph.

Miles erat gladio, piscator arundine sumpta.

VESTIGATORES, venatores, a vestigiis ferarum dicti, ut Varro libro quarto de lingua Latina auctor est. (*b*) Ulpianus lib. XX. ad Sabinum: *Vestigatores, & canes, & cætera, quæ ad venationem sunt necessaria, instrumento contineri.* Columella lib. IX. cap. VIII. *Nam statim sono territum, vel in frutice, vel in editiore sylvæ fronde considet, vel a vestigatore præparato vase reconditum.*

DIÆTARII servi, in diæta servientes. (*c*) Ulpianus: *Ostiarii autem, vel topiarii, diætarii, aquarii domui tantum deservientes continebuntur.* Diæta cœnaculum erat, in quo æstate cœnatur ad umbram; hyeme ad solem; quod & Cœnatio dicitur, sive Cœnatiuncula. Sidonius Apoll. lib. XI. epist. XI. *Ex triclinio in diætam, sive cœnatiunculam transitus.* (*d*) Plinius: *Hic turris erigitur, sub qua diætæ duæ, totidemque in ipsa: præterea cœnatio, quæ latissimum mare, longissimum littus, amœnissimas villas prospicit.* Diætis autem varia nomina a veteribus imponi solebant. Suetonius in Claudio: *In diætam, cui nomen est* Hermeum, *recesserat.* Alexander Imperator, ut Lampridius refert, *in palatio diætas struxit nomine* Mammeas, *quas, ait, imperitum vulgus hodie* ad mammam *vocat.* Lucullus diætam habuit *Apollinis* cognomento celebratam, ut Plutarchus tradit, ubi summo impendio parabantur convivia. Inde illa ejus vox decantatissima, *Cœnatur in Apolline.* Alexandriæ *regiam diætam* ab Antonio structam prodidit Strabo, quam *Timonion* nuncuparit, *quod Timoniam vitam, solitariamque foret acturus post Actiacam calamitatem.* In his diætis qui ministrabant, *diætarii* vocabantur. Diætarii etiam dicti, qui in navibus custodiæ causa præponuntur, quæmadmodum idem (*e*) Ulpianus refert: *Et sunt quidam in navibus, qui custodiæ gratia navibus præponuntur, ut ναοφύλακες, & diætarii:* quamvis sint & ea appellatione fures, qui in aliena cœnacula furandi gratia se dirigebant, de quibus (*f*) Ulpianus: *Qui diætarii, inquit, appellantur, hoc est, qui in aliena cœnacula se dirigunt furandi animo;* quos idem Ulpianus scribit *plus quam fures esse* (*g*) *puniendos: Simili modo & diætarii, & saccularii puniuntur.* Itaque aut ad tempus relegandos, aut in opus publicum dandos, aut fustibus cædendos.

AQUARII, qui aquam in ædes portabant, qua plurima egent ad balneum, ædesque purgandas mulieres. Hinc apud Plautum in Penulo meretricula dicit: *Aggerundaque aqua sunt viri duo defessi.* M. Cælius in Epist. ad Ciceronem: *Sed dici non potest, quomodo hic omnia jaceant; nisi ego cum tabernariis, & aquariis pugnarem, veternus civitatem occupasset.* (*a*) Ulpianus de fundo instructo: *Ostiarii autem, vel topiarii, diætarii, aquarii, domui tantum deservientes continebuntur.* Et Firmicus libro IV. Mathe. cap. VI. *His & pro amorum internunciis uti solebant.* Festus: *Aquarii sunt impudicarum mulierum sordidi asseclæ.* Juvenalis Sat. VI. vers. CCCXXXI.

— Veniet conductus aquarius. —

Septimus Florens: *Primi erunt lenones, perductores, aquarioli, tum sicarii, venenarii, magi.* Aquarioli autem per diminutionem ad contemptum omnium vilissimi dicuntur. Lampridius in Commodo: *Aquam gessit, ut lenonum ministeriis probrosis natum magis, quam ei loco crederes, ad quem fortuna pervexit:* Aquarii a (*b*) Jurisconsultis, & Frontino in libro De aquæductibus etiam *aquarum custodes* appellantur, quos Græci ὑδροφύλακες nominant. Præterea lautiores Romani habebant *servos ad pedes, obsonatores, pocillatores, ministratores, structores, vocatores, pistores,* & *cocos.*

AD PEDES servi discumbentibus cœnandi causa retro ad pedes stare consueverant, qui dominorum jussa exciperent: quorum ministerium, & discumbendi ritus ex veteri pictura in opus Fuggerorum Antiquitatis relata, apparet. Hinc etiam perspicuum, quod in Evangelio S. Lucæ scriptum est, Magdalenam, cum in domo Pharisæi cœnante domino ingressa esset, *retro ad pedes ejus stetisse.* Neque enim majorem animi summissionem significare poterat, quam cum nobilissima mulier eum sibi locum delegit, qui servis erat attributus: *Stans retro,* ait S. Lucas, *ad pedes ejus, lacrimis cœpit rigare pedes ejus.* Seneca lib. III. de Beneficiis: *Servus, qui cœnanti ad pedes steterat, narrat, quæ inter cœnam ebrius dixisset.* Sed & (*c*) idem de Calvisio Sabino homine sane divite, qui memoria prope nulla fuit, sic loquitur: *Magna summa servos emit: unum qui Homerum teneret, alterum, qui Hesiodum; novem præterea Lyricis singulos assignavit. Postquam vero hæc illi familia comparata est, cœpit convivas vexare: habebat ad pedes hos, a quibus subinde cum peteret versus, quos referret, sæpe in medio versu excidebat.* Idem quoque libro secundo Epistolarum Epist. CLXXVIII. Marcellinum admonuit *non esse inhumanum, quemadmodum cœna peracta reliquiæ circumstantibus dividuntur: sic peracta vita aliquid porrigi his, qui totius vitæ ministri fuissent.* Et Suetonius in Galba, cap. XXII. *Inter cœnam vero usque adeo abundantem, ut congestas super manus reliquias circumferri juberet, spargique ad pedes stantibus.* Martialis lib. XII. Epigram. LXXXVII.

Bis Cotta soleas perdidisse se questus,
Dum negligentem ducit ad pedes vernam.

Et lib. VII. Epigr. XX.

Mixto lagenam replet ad pedes vino.

Idem quoque libro tertio Epigram. ad hos festive sic alludit:

Omnia cum retro pueris obsonia tradas,
Cur non mensa tibi ponitur a pedibus?

a *Leg. 65. ff. de leg. 3* b *Leg. 12. §. 12. ff. de instr. vel instrum. legat.* c *Leg. 12. §. idem respondit. ff. de instr. vel instrum.* d *lib. 2. epist. 17.* e *Leg. 1. §. & sunt quidam, ff. naut. caupon. &c.* f *Leg. sacularis. ff. de extraord. crimin.* g *Leg. 1. ff. de effractor.*

a *Leg. 12. §. idem respondit ff. de instr. vel instrum.* b *Leg. penult. Cod. de aquæduct.* c *Epist. 27.*

ANALECTÆ servi dicebantur, qui reliquias cœnæ, aut ea quæ ceciderant de mensa colligere solebant. Servi autem *ad pluteum* distincti stabant, quorum alii *pocillatores* erant, alii *structores*, alii *qui sputa ex pavimentis detergebant*, alii *qui murmur compescebant*. Huc (*a*) Martialis alludit:

An magis astuti derasa est ungue ministri
Bractea, de fulcro (quod reor esse) tuo.

POCILLATORES servi, pincernæ qui ministrant, pocula mensæ ingerentes. Unde Ganymedes qui a diis raptus fertur, ut Jovi pocula ministraret, pocillator appellatus est. Hinc Ausonius:

Stat Jovis ad cyathum, generat quem Dardanius Tros.

Seneca Epist. XLVII. *Alius vini minister in muliebrem modum ornatus cum ætate luctatur. Non potest effugere pueritiam, sed retrahitur, Jamque militari habitu glaber, destrictis pilis, aut penitus evulsis, tota nocte pervigilat: quam inter ebrietatem domini, & libidinem dividit.* Iidem *Ad cyathos* dicti. Suetonius in Cæsare; *Sed C. Memmius etiam ad cyathum & vinum Nicodemi stetisse objecit.* Juvenalis Sat. XIII.

Nec puer Iliacus, formosa nec Herculis uxor
Ad cyathos.

Propertius lib. IV. eleg. IX. *Lygdamus ad cyathos*. Ad hos Plautus in Menæchmis respexit:

Non scis quis ego sim? qui tibi sæpissime
Cyatisso apud nos, quando potas.

Convivæ autem pincernæ identidem dicebant, *πίνειν κίρνα*, id est *misce*, vel *tempera vinum*, *ut bibam*, ut (*b*) Budæus tradit. Præterea moris erat, cum surgerent a mensa, ut pincernæ vini reliquias darent, quemadmodum Athenæus libro extremo docet: *Ἔθος δὲ ἦν ἀναστᾶσι τοῦ δείπνου, καὶ σπείσασι, τὸ λοιπὸν τοῦ ἀκράτου τῷ διδόντι παιδὶ ἐκπιεῖν διδόναι.* id est, *Mos erat ut cum surgerent a mensa, cumque bibissent, vini reliquum puero illi darent, qui bibere ministrasset.* Honestum vero id olim ministerium fuisse idem Athenæus lib. X. Dipnosophist. auctor est, qui non solum apud Græcos, sed & Romanos morem fuisse scribit, *ut nobilissimi juvenes in conviviis*, & *sacris publicis id munus obirent*. Apud Persas quoque pocillatorum munus honorificum fuisse Herodotus libro tertio testatur, cum ait *filium Prexaspis fuisse Cambysis pincernam*, & addit *τιμὴ δὲ καὶ αὕτη οὐ σμικρή*. Et regii pincernæ Neemiæ, qui Xerxi ministrabat, meminit Josephus libro secundo Antiquitat. Judaic. cap. V. Regii autem pocillatores ea in re magnam curam, & diligentiam adhibebant, ut aptissime, decentissimeque vinum funderent, ac Regibus propinarent; Phialam tribus summis digitis ita offerentes, ut facillime prehendi posset. Quod Xenophon lib. I. *παιδ. κυρ.* sic refert: *Οἱ δὲ τῶν βασιλέων τούτων οἰνοχόοι κομψῶς τε οἰνοχοοῦσι καὶ καθαρῶς ἐγχέουσι, καὶ διδοῦσι τοῖς τρισὶ δακτύλοις ὀχοῦντες τὴν φιάλην, καὶ προσφέρουσιν ὡς ἂν ἐνδοῖεν τὸ ἔκπωμα εὐληπτότατα τῷ μέλλοντι πίνειν.*

PRÆGUSTATOR servus, qui cibos, potumque principis prægustat: ex ministris enim qui epulas inferebant, quidam prægustatorum munere fungebantur. Tacitus: *Is inferre epulas, & gustum explorare solebat.* Idem libro XIII. Histor. August. *Mos habebatur principum cum cæteris idem ætatis nobilibus sedentes vesci in aspectu propinquorum propria, & parciore mensa. Illic epulante Britannico, quia cibus, potusque ejus delectus ex ministri gustu explorabatur, ne omitteretur institutum, aut utriusque morte proderetur scelus, talis dolus repertus est.* Et quia vita Regum & principum multis insidiis erat exposita, ne venena eis infunderentur, calicem labris non ante admovebant, quam pocillatores potum gustu explorassent. Eaque de causa, post phialam porrectam qui Regia poculis erant, cyatho ex ea haustum vinum in sinistram manum fundentes absorbebant. Quem ritum Xenophon lib. I. *παιδ. κυρ.* ita narrat: *Οἱ γὰρ τῶν βασιλέων οἰνοχόοι ἐπειδὰν ἐνδιδῶσι τὴν φιάλην, ἀρύσαντες ἀπ' αὐτῆς τῷ κυάθῳ, εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ἐγχεάμενοι καταρροφοῦσιν, τοῦ δὴ εἰ φάρμακα ἐγχέοιεν, μὴ λυσιτελεῖν αὐτοῖς.* Justinus lib. XI. refert *Antipatri etiam filios Philippum & Jollam prægustare, & temperare Alexandri potum solitos*. Eandem quoque in cibis cautionem adhibuisse Reges, & cum sibi a venenis timerent, non nisi prægustatos cibos cœpisse, Xenophon in Hierone, & Athenæus lib. III. memorant. Primos vero Persas instituisse, ministrorum gustu cibos explorari, Suidas tradit his verbis: *Ἐδέατρος τὸ μὲν τὰ ὄνομα Ἑλληνικὸν, ἡ δὲ χρεία Περσικὴ ἦν, ὃς προγεύσης τὸ πρῶτον, καὶ προήσθιεν, τοῦ βασιλέως εἰς ἀσφάλειαν.* Hujus meminit Suetonius in Claud. c. XLIV. de *Haloto spadone, prægustatore Augusti*; & vetusta inscriptio, quæ Romæ in monte Viminali in quadam vinea eruta est:

VOTVM SYLVANO SOLVIT LIBENS MERITO T. F. DIADVMENVS LVRVESIANVS PRAEGVSTATOR AVGVSTI.

OBSONATORES servi obsoniis comparandis præerant, quorum officium erat coemere, quæ usus domesticus expostulabat: est autem Obsonium, *quicquid præter panem, & vinum mensæ infertur*: sed cum multa & varia obsonia sint, *piscis* tamen, teste (*a*) Plutarcho, obtinuit, ut vel *solus*, vel *præcipue obsonium appellaretur*. Terentius: *Convertam me domum cum obsonio.* De his Seneca epist. XLVII. ad Lucilium; *Addo obsonatores, quibus dominici palati notitia subtilis est, qui sciunt, cujus rei illum sapor excitet.* Et illud (*b*) Martialis in disticho cujus lemma est, *Obsonator*.

Dic quotus es, quanti cupias cœnare, nec unum
Addideris verbum, cœna parata tibi est.

Plautus in Milite:

Vel primarium parasitum, atque obsonatorem optimum.

(*c*) Marcianus: *Cubicularios autem, vel obsonatores, vel eos qui piscatoribus præpositi sunt, non videri negotiationis appellatione contineri.* Athenæus refert, *quod domino convivii, simul ac decubuisset, schedula offerri solet, quæ obsonia omnia ordine descripta haberet, ut sciri posset, quid primo, & quid postremo missurus esset coquus.*

STRUCTORES servi dicuntur, qui instruen-

a lib. 8. Epigr. 32. b lib. 5. de Asse & partibus ejus.

a 4. Sympos. Problem. 4. b lib. 14. 215. c leg. 65. ff. de leg. 3.

dæ mensæ, ciborumque perite apponendorum curam habent. (a) Plautus Menæchmis:

Cereales cœnas dat, ita mensas extruit,
Tantas struices concinnat patinarias.

Seneca lib. De vita beata cap. XVII. Quare ars est apud te, ministrare? nec temere, & ut libet collocatur argentum, sed perite struitur, & est aliquis scindendi obsonii magister. Juvenalis Sat. V.

Structorem interea, ne qua indignatio desit,
Saltantem spectas.

Petronius: proprium convenientemque materiæ structor imposuerat cibum. Athenæus l. IV. Dipnosophist. Ἰόβας ὁ βασιλεὺς τὸν αὐτὸν εἶναι φησὶ τραπεζοκόμον, καὶ τὸν ἀπὸ ῥωμαίων καλούμενον στρούκτορα. Id est: *Juba rex eundem censet esse mensæ curatorem, quem Romani structorem appellant.* Item ii qui decoro manuum gestu cibos discerpunt. Mart. lib. X.

Et quæ non egeant ferro structoris ofellæ.

Qui vero cibum scindentes, carpentesque præministrabant, Carptores dicti. Juvenalis:

—— carptores, archimagiri.

quos *diribitores* Apulejus lib. II. Metam. vocat: *Diribitores plusculi splendide amicti, fercula copiosa scitule ministrantes.* Hi & scissores dicti. Petronius: *Processit statim scissor, & ad symphoniam ita gestulatus laceravit obsonium; ut putares Darium hydraule cantante pugnare.* De quibus & Seneca eleganter Epist. XLVII. *Cum ad cœnandum discubimus, alius sputa deterget, alius reliquias temulentorum subditus colligit, alius pretiosas aves scindit; pectus, & clunes, certis ductibus circumferens manum eruditam, in frusta excutit. Infelix qui huic rei uni vivit ut altilia decenter secet? nisi quod miserior est, qui hoc voluptatis causa docet, quam qui necessitatis discit.* Hinc (b) Juvenalis eosdem *cheironomontas* appellat:

—— & cheironomonta volanti
Cultello, ——

Et Sidonius lib. IV. *Inter Apicios epulones, & Byzantinos cheironomontas.* Vide Lipsium lib. I. cap. II. Saturnal. Serm. Porro non solum eximia forma pueri, sed etiam puellæ in conviviis olim ministrabant. Seneca epist. CX. *Hinc puerorum perspicuos, cultu atque forma greges, hinc fœminarum.* Et Apulejus lib. II. Metamorph. *Sed assidue respiciens præministrantem Fotidem, inibi recreabar animi.* Erant & structores annonæ. Cicero lib. XIV. Epist. ad Atticum: *Ecce autem structores nostri ad frumentum emendum profecti, cum inanes rediissent, tumorem afferunt magnum Romæ, domum ad Antonium frumentum omne portari.* Et structores, fabri cæmentarii; de quibus Cicero lib. II. Epist. V. ad Q. fratrem: *A puero ut discessi, in aream tuam veni, res agebatur multis structoribus. Longilium redemptorem cohortatus sum: domus erit egregia.* Et structores Tribonianus *ædificatores* interpretatur; & *structores bucularum*. Vegetius quoque libro II. cap. II. de Re militari in exercitu structores esse asserit, & in ministeriis militaribus

a *act.* I. *sc.* I. b *Lib.* 5. *vers.* 120.

A structorum mentio in Epistola, quæ a Vopisco in Aurelianum refertur. Ad hujusmodi servorum ministerium referenda est hæc vetusta inscriptio trans Tyberim eruta:

T. CLAVDIVS ONESIMVS
STRVCTOR FECIT IVLIAE
POTITAE CONIVGI SVAE ET
CLAVDIAE FILIAE SVAE:
VIXIT AN. IIII MENS. II. ET
SIBI POSTERISQ. SVIS.

B MINISTRATORES servi mensæ adstabant, & ad nutum dominorum intuentes diligenter ministrabant; per quos signo dato ad inferendam cœnam discurritur. Seneca Epistola XCV. *Transeo,* inquit, *pistorum turbam, transeo ministratorum, per quos signo dato ad inferendam cœnam discurritur.* Ammianus Marcellinus lib. XXIII. tradit Persas hujusmodi ministratores etiam habuisse, atque adeo inhumaniter tractasse, ut cutes vivis detraherent: Cutes, ait, *vivis hominibus detrahunt particulatim, vel solidas: nec ministranti apud eos famulo, mensæque adstanti, hiscere, vel loqui licet, vel spuere: ita rostratis pellibus labra omnium vinciuntur.* De his (a) Al-

C fenus: *Et sibi videri eos demum usus sui causa patremfamilias habere, qui ad ejus corpus tuendum, atque ipsius cultum præpositi, destinatique essent: quo in genere junctores, cubicularii, coci, ministratores, atque alii, qui ad ejusmodi usum parati essent, numerarentur.*

VOCATORES servi in ministerio Augustorum, & illustrium virorum erant: quorum munus convivas advocare, excipere, & discumbentibus loca pro dignitate cujusque statuere. Plinius lib. XXXV. cap. X. *Invitatus ad regis cœnam venit, indignantique Ptolomæo, ac vocatores suos ostendenti, ut diceret, a quo eorum invitatus esset,*

D *arrepto carbone extincto e foculo, imaginem in pariete delineavit.* Seneca de Ira lib. I. *Minus honorato loco positus irasci cœpisti convivatori: vocatori ipsi qui tibi præferebatur.* Suetonius Caligula: *Comperterat provincialem locupletem ducenta sestertia numerasse vocatoribus, ut per fallaciam convivio interponeretur.* De his hoc Martialis carmen:

Jam dices mihi, vapulet vocator.

Et Catullus in Hendecasyllabis.

E *Quærunt in trivio vocationes.*

ADMISSIONALES vocat Lampridius in Alexandro ministros, qui adire principem volentes, admittendos curant: *Salutaretur,* inquit, *quasi unus de senatoribus, patente velo, admissionalibus remotis:* sicut apud Capitolinum Censuales esse videntur, qui senatui subserviunt, & qui Censoribus assistunt, famulantur, ubi de senatusconsulto tacito: *Ita ut non scribæ,* inquit, *non servi publici, non censuales illis actibus interessent, senatores exciperent, senatores omnium officia cen-*

F *sualium, scribarumque complerent, nequid forte proderetur.* Sidonius ad Namatium: *Mistus turmæ censualium æmulatorum consulis proxime proximus eram.* Laudantur Vespasianus, M. Antoninus, & Alexander Severus Imperatores, *quod salutarentur patente cubiculo, ministris admissionalibus remotis.* Scrutatores in aula Claudius primus instituit, qui ad principem salutandi, vel qua

a *Leg. In lege Censoria. ff. de verb. significat.*

alia causa venientes excuterent. Suetonius: *Salutatoribus scrutatores semper apposuit, & quidem omnibus, & acerbissimos: quos tamen Vespasianus iterum sustulit*, ut idem Suetonius cap. XII. in Vespasiano refert.

COCUM, & PISTOREM apud veteres eundem fuisse auctor est Festus: nam Coci initio dicti, qui faciebant panem, & coquebant primum sub cinere in foco, postea in furno. Cato de pane: *In foco calido sub testa coquito leniter*. Seneca ad Lucillium: *Farinam aqua sparsit, & assidua tractatione perdomuit, finxitque panem, quem primo cinis calidus & fervens testa percoxit*: Et (a) Ulpianus lib. XX. ad Sabinum: *Mulieres, quæ panem coquant, quæque villam servent*. Cocum autem Jureconsulti nominant non solum qui *officium sciat*, id est *usitatos cibos præparet; verum etiam qui artificium, & urbanas mensas, & lautiora instruebat convivia*. (b) Unde Cajus ait, *quod venditor, qui optimum cocum esse dixerit, optimum in eo artificem præstare debet; qui vero simpliciter cocum esse dixerit, satisfacere videtur etiamsi mediocrem cocum præstet*. Huc pertinet illud Ciceronis pro Sexto Roscio: *Mitto hasce artes vulgares, coquos, pistores, lecticarios*. Et Martial. libro XIV. Epigr. CCXX. alludit:

Non satis est ars sola coquo, servire palato;
Namque coquus domini debet habere gulam.

Meminit de hoc servorum genere Titinius Setina:

Coquus magnum abenum, quando fervit, paulla confutat trua.

Cicero in Epist. ad Pætum: *In ea cœna cocus meus præter jus fervens nihil potuit imitari*. Suetonius in Vitellio: *Continuo igitur abstrusus gestatoria sella, duobus solis comitibus, pistore, & coquo Aventinum, & paternam domunculam petit*. Scitum est illud Ciceronis, quod a Quintiliano lib. VI. Orat. Institut. refertur, cum is candidatus, qui coci filius habebatur, coram eo suffragium haberet: *Ego coque*, inquit, *tibi jure favebo; alludens scilicet ad coquinarium jus*. Coquos vero antiquis mos erat e foro conducere. Plautus Aulularia:

Postquam obsonavit herus, & conduxit coquos,
Tibicinasque hasce, apud forum, edixit mihi,
Ut dispartirem obsonium hic bifariam.

Et paulo post:

Coquus ille nundinalis est, in nonum diem
Solet ire coctum:

Idem Pseudolo:

Nam si ego juratus pejorem hominem quærerem,
Coquum non potui, quam hunc quem duco, ducere,
Multiloquum, gloriosum, insulsum, inutilem.
Quin ob eam rem Orcus recipere hunc ad se noluit,
Ut esset hic qui mortuis cœnam coquat.
Nam hic solus illis coquere, quod placeat, potest.

a *Leg. 12. §. 5. ff. de instr. vel instrum. leg.* b *L. legatis servis. ff. de leg. 3.*

A Et pro cujusque artificio pluris minorisve coci conducebantur: hinc apud Plautum cocus sociis suis omnibus ad coquendum abductis, cur solus ipse eo die quasi unus obsessor fori præteritus esset, hanc rationem reddit:

Illi drachmis iissent miseri, me nemo potest
Minoris quisquam nummo, ut surgam, subigere.

Et ad cœnam nuptialem coquendam a Megadoro conductus Congrio, sic in Aulularia ait:

B *Nummo sum conductus; plus jam medico mercede opus est.*

Ubi nummum aureum, pluris duobus aureis nostris æstimatum antiquitus, intelligunt. Coquos vero, & alios id genus gulæ ministros, etiam Persarum in aula abundasse ex eo patet, quod inter Darii impedimenta, quæ Damasco capta in Parmenionis potestatem venerunt, inventi sunt, ut Athenæus tradit, *coci ducenti septuaginta septem*.

PISTORES dicebantur, qui ante inventum
C molarum usum far *pinsebant*, id est, *tundebant pilis*, vel molis trusatilibus frangebant. Varro Taphemenippo: *Nec pistorem ullum nossent, nisi eum qui in pistrino pinseret farinam*. Servius in lib. I. Æneid.. *Quia apud majores nostros molarum non erat usus, frumenta torrebant, & ea in pilas missa pinsebant, & hoc erat genus molendi*. Unde & *pinsores* dicti sunt, qui nunc *pistores* vocantur. De his (a) Ulpianus: *Pistorem, & tonsorem, qui familiæ rusticæ causa parati sunt*. & (b) Pomponius: *Si ita testamento scriptum sit, qui tabernarum exercendarum, & instruendarum, pistrini, cauponæ causa facta, parataque sunt, do, lego: his verbis Ser-*
D *vius respondit & caballos, qui in pistrinis essent, & pistores, & in caupona institores, & focariam, mercesque quæ in his tabernis essent, legatas videri*. Suetonius in Cæsare: *Domesticam disciplinam in parvis & majoribus rebus diligenter adeo severeque rexit, ut pistorem alium quam sibi panem convivis subjicientem compedibus vinxerit*. Varro in Satyra de eduliis: *Si quantum operæ sumpsisti, ut tuus pistor bonum faceret panem*. Pistores autem non tantum panem faciebant, ut diximus, sed etiam farinam molis frangebant. Pomponius Comicus: *Cum neque molis molui, neque palmis pinsui*. Eusebius in Chronicis: *Paulus ad molas manuarias pi-*
E *storem se locavit*. Erant & pistores sub cura patronorum, & præfecti annonæ; qui pensum & munditiam panis exigebant. Cassiodorus in formula præfecti annonæ: *Per officinas pistorum discurris; pensum, & mundiciam exigis*.

MOLITORES servi, qui ad usum rusticum parati sunt. (c) Ulpianus: *Item molitores, si ad usum rusticum parati sunt*. Pomponius in pistore; *Decipit vicinos. Quod molendum conduxit, comest*. Et in eadem Comœdia pistor: *Plus quæsti facerem, quam quadrinas si haberem molas*.

Sed cum de ordinariis & vicariis servis, & eo-
F rum officiis ac ministeriis satis a nobis dictum esse videatur: sequitur ut de mediastinis, quorum supra mentionem fecimus, post hac nonnihil dicamus.

MEDIASTINI, vilissimi balnearum atque ædium ministri sunt, qui nec inter ordinarios, nec inter vicarios certam quandam servorum consti-

a *Leg. 12. §. 5. ff. de instr. vel instrum. leg.* b *Leg. 15. ff. de fund. instr. leg.* c *Leg. 12. §. 5. ff. de instr. vel instrum. leg.*

constituunt differentiam: quamvis aliter (*a*) Porphyrio, & Acron in hunc (*b*) Horatii versum de mediastinis sentiant;

Tu mediastinus tacita prece rura petebas.

Ubi mediastinum accipiunt mediæ civitatis incolam, & in balneatoris officio intelligi posse mediastinum putant, sicut & Priscianus, quod in medio balnei stare soleant. Rectius Nonius mediastinos pro balneatoribus, itemque pro ministris, & curatoribus ædium accipit, quod in medio stent, ut omnibus ministrent, sicut in navibus *mesonautæ* dicti, quod in media navi simili servitutis genere omnibus præsto sunt. At in agro mediastini sunt, qui abjectissima quæque munia inter servos obeunt. (*c*) Ulpianus: *Etenim multum interest qualis servus sit, bonæ frugi, ordinarius, dispensator: an vero vulgaris, vel mediastianus.* (*d*) Idem: *Cum de servi operis artificis agitur, pro modo restituendæ sunt: sed mediastini secundum ministerium.* Cicero in Catil. *Magnopere contemno exercitum collectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria, & rusticis mediastinis, decoctoribus; ex iis qui vadimonia deserere, quam illum exercitum maluerunt.* Columella. lib. I. de re Rustica: *Mediastinus qualicumque statu possit esse, modo perpetiendo labori sit idoneus.* Idem: *Propter quod*, inquit, *separandi sunt aratores a vinitoribus, & vinitores ab aratoribus, iique a mediastinis.* Hinc illud Lucilii: *Villicum Aristocratem mediastinum, atque bubulcum.* Sunt qui Jureconsultorum responsa de mediastinis sic intelligunt, ut eos mediastinos esse putent, qui nullos sub se vicarios habent; si enim haberent vicarios, non amplius mediastini, sed ordinarii dicebantur; idque ex hoc (*e*) Ulpiani responso, quo atrienses inter mediastinos refert: *Cæterum si quis*, inquit, *opera mediastini fungitur, non continetur: ut puta atriarii, & focarii, & his similes.* Verum atriarios ego alios esse ab atriensibus puto; illos honestioris conditionis, hos minus honestos, qui ad atrium ejus observandi gratia starent. De quibus Cicero in Paradoxis: *Ut in familia sunt alii lautiores, ut sibi videntur servi, sed tamen servi, atrienses ac topiarii.* Inter mediastinos referendi sunt *hostiarii, scoparii, peniculi, unctores, focarii, fornacarii, balneatores,* & his similes.

HOSTIARII hostii custodes, more antiquo ad hostium catenis religati erant, ut Suetonius in lib. de claris Grammaticis refert, ejus etiam moris mentio est apud (*f*) Ovidium in illo versu:

Janitor indigne dura religate catena
Difficilem moto cardine pande forem.

& apud Afranium, quem Festus & Nonius ajunt sic in Vopisco scripsisse: *Hostiarii impedimenta titinnire audio*: verbum *Titinnire* idem esse quod *sonare*, indeque tintinnabulum appellari contendentes. De his scite admodum & facete Plautus sic in Asinaria:

—— nolo ego fores conservas meas
A te verberarier; sane ego sum amicus nostris ædibus.
ME. *Pol haud periclum est cardines ne foribus effringantur,*
Si istoc exemplo omnibus, qui quærunt, respondebis.

a *Leg.* 15. §. 44. *ff. de injuriis.* b *Lib.* I. *epist.* 14. c *Leg. citata.* d *Leg. ult. ff. de oper. servor.* e *Leg.* I. §. *caupones. ff. naut. caup. stab.* f *Lib.* I. *Amorum. eleg.* 6.

LI. *Ita hæc morata janua'st, extemplo janitorem*
Clamat, procul si quem videt ire ad se calcitronem.

Festive autem servus fores domus herilis *conservas* suas vocat, quomodo & Ovidius in libris Amorum:

Duraque conservæ ligna valete fores.

De hostiariorum officio Salvianus lib. III. de providentia Dei: *Si quidem intra januas non modo illustrium portarum, sed etiam præsidum, aut præpositorum, non omnes passim intrare præsumunt, nisi quos aut judex vocaverit, aut negotium traxerit, aut ipsa bonoris proprii dignitas introire permiserit; ita ut si quispiam ingressus insolenter fuerit, aut cædatur, aut propellatur, aut aliqua verecundiæ, & existimationis suæ labe mulctetur.* Et Seneca lib. III. de Ira, c. XXXVII. *Iratum vidisti amicum tuum hostiario causidici alicujus, quod intrantem submoverat; & ipse pro illo iratus extremo mancipio fuisti.* Idem lib. XI. de tranquillitate vitæ: *Domus hæc sapientis angusta, sine cultu, sine strepitu, sine apparatu, nullis observatur janitoribus, turbam venali fastidio digerentibus: sed per hoc limen vacuum, & ab hostiariis liberum, fortuna non transit.* Et paullo ante: *Ille pusilli animi est, quod sibi placet, quod hostiario libere respondit, & virgam ejus fregit.* Varro I. de Re rustica, capit. XIII. *Eumque scire qui introeat, aut exeat noctu, quidve ferat, præsertim si ostiarius est nemo.* Plinius lib. XII. c. XIV. *Præter hos & custodes, satellitesque, & hostiarii, & ministri populantur.* (*a*) Ulpianus: *Domo*, inquit, *ita ut instructa est cum omni jure suo legata, urbanam familiam, item artifices, quorum operæ cæteris quoque prædiis exhibebantur, legato non contineri: hostiarii autem, vel topiarii, diætarii, aquarii domui tantum deservientes continebuntur.* (*b*) Idem: *Cellarium quoque id est, ideo præpositum, ut rationes salvæ sint, item hostiarium, mulionemque instrumenti esse constat.* (*c*) Alfenus ait *textoribus omnibus, qui sui essent, cum moreretur, legatis; & eum quem postea ex his hostiarium fecisset, legato contineri: non enim ad aliud artificium, sed ad alium usum transductum esse.* Porro, quo ignoti ædium ingressu arcerentur, non longe ab hostiarii cella, canis ingens, catena vinctus, in pariete erat pictus, superque quadrata litera scriptum CAVE CANEM, ut Petronius Arbiter Satyrico refert. Nam ex (*d*) edicto Ædilium canem mordacem ita habere, ut cuiquam nocere, vel damnum dare posset, non licebat. Vide latius Ausonii Popmæ fratris mei Conjectanea in Varronis Satyras Menippeas. Hostiarii etiam ecclesiasticum officium, dicti ab eo quod præessent hostiis templi, ut Isidorus lib. VIII. cap. XII. auctor est. *Ipsi enim*, inquit, *tenentes clavem omnia intus extraque custodiunt, atque inter bonos, & malos habentes judicium, fideles recipiunt, & respuunt infideles.* Erant & in familia Libitinariorum claudendis, & aperiendis sepulchris destinati, qui Janitores sepulcrorum dicti. Julius Firmicus libro III. cap. II. *In tertio loco Mercurius cum Saturno ab horoscopo pariliter constitutus, pollinctores faciet, ac funerarios mortuorum cadaverum custodes, aut sepulcrorum janitores.*

SCOPARII lavandis, & stercorandis latrinis adhiberi soliti, quorum ministerium erat, ut scopis deverrant pavimenta sordentia, dicti

a *Legat.* 12. §. *Idem respondit. ff. de instr. vel instrum.* b §. 9. *eod. tit.* c *Leg.* 61. *ff. de legat. lib.* 3. d *Leg. hi enim; cum seq. ff. de ædilit. edicto.*

a scopis, quas κόρημα Græci nominant; ἀπὸ τοῦ κορεῖν, quod *scopare*, *ornareque* indicat. Unde illud apud Aristophanem elegantissimum, μὴ κόρει τὴν Ἑλλάδα, *ne scopes Græciam*, id est, *ne in desolationem redigas*: sic enim loquebantur antiquiores Græci, ubi imprecatione acrius uti vellent. De his (*a*) Ulpianus: *Quibusdam in regionibus accedunt instrumento, si villa cultior est, atrienses, scoparii.* Nam cum de cultiore villa agitur, recte atriensibus junguntur scoparii; & apud (*b*) Plautum in Asinaria atriensis scoparium, in quem atriensi erat imperium, sic alloquitur:

Jussin' scelefte, ab janua hoc stercus hinc auferri;
Jussin' columnis dejicier operas aranearum;
Jussin' in splendorem dari bullas has foribus nostris?
Dormitis interea domi; atque herus in haro, haud ædibus habitat.

Et in Sticho:

Munditias volo fieri: ferte huc scopas, simulque arundinem,
Ut operam omnem aranearum perdam, & texturam improbam,
Dejiciamque earum omnis telas.

Ad hos Cicero in Paradoxis respexit: *Sed ut in familia, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dederunt, ipsius civitatis locum pene infimum obtinent.*

PENICULI servi, qui peniculo mensam abstergebant: *erat* autem *Peniculus spongia, caudæ similis, qua similiter ut nunc mensæ abstergebantur.* Inde illud Plauti sub persona parasiti in Menæchmis, act. I. sc. I.

Juventus nomen fecit Peniculo mihi,
Ideo quia mensam, quando edo, detergeo.

Idcirco Scena, *Sine fores*, ludens scripsit joculariter;

Quis iste est Peniculus, qui extergentur baxeæ?

Ac eodem ab Horatio allusum lib. II. Sat. VIII.

—— puer alte cinctus, acernam
Gausape purpureo mensam pertersit:

Martialis:

Hæc tibi forte datur tergendis spongia mensis
Utilis, expresso cum levis imbre tumet.

Et Ulpianus spongias instrumento domus adnumerat, atque iis *columnas, pavimenta, podia, mensas extergeri refert.* Peniculus etiam sive penicillus pictoris instrumentum, quo inducit in picturam colores; cujus (*c*) Marcianus meminit: *Peniculi*, inquit, *& cauteria, & conchæ.* Et Plinius lib. XXXV. cap. X. *Arrepto penicul o lineam ex colore duxit summæ tenuitatis per tabulam.* Quintilianus lib. II. Instit. cap. XXII. *Ut cælator cælum, & pictor penicilla desiderant.*

UNCTORES servi inter mancipia a patrefamilias usus causa comparata numerantur ab Arriano. Plautus Trinummo, act. II. sc. I.

a *Leg. 8. ff. de instr. leg.* b *act. 2. sc. 4.* c *Leg. 17. de fund. instr.*

A *—— ducitur familia tota*
Vestipicæ, unctor, auri custos. ——

Martialis XII. epigr. LXX.

Atque olei stillam donaret opelicus unctor.

Antiqua inscriptio: AVRELIVS EROS VNCTOR. Et Cicero in Paradoxis; *Qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent.*

FORNACATOR servus, qui fornacem balnei, B caminumque succendit. (*a*) Papinianus: *Instrumento balneatorio legato etiam balneatorem contineri, Neratius respondit; continetur autem & fornacator.* Hunc & fornacarium (*b*) Ulpianus nominat, cujus ad legem Aquiliam verba hæc sunt: *Si fornacarius servus coloni ad fornacem obdormisset, & villa fuerit exusta, Neratius scribit ex locato conventum præstare debere, si negligens in eligendis ministris fuerit.* Fornacarium etiam sunt qui (*c*) intelligant pistrinarium, ac pistorem quoque. Hinc & fornacalia feriæ farris torrendi gratia institutæ, quod ad fornacem, quæ in pistrinis erat, sacrificium fieri solebat. Ovidius II. C Fastorum:

Facta dea est Fornax, læti fornace coloni.

Et paulo post:

Curio legitimis tunc Fornacalia verbis
Maximus indicit, nec stata sacra facit.

(*d*) *Focarium* autem qui focum curat, *& focariam, si modo aliquo officio virum adjuvet*, (*e*) Trebatius *instrumento contineri ait.*

BALNEATORES servi, qui balnearum curam habent, & earum usibus deserviunt. Unde D (*f*) Mæcianus ait *Instrumento balneatorio legato, etiam balneatorem contineri, quoniam sine his balneæ usum suum præbere non possunt.* Balneæ autem, vel balnea, loca sunt publica, in quibus aut sanitatis, aut abstergendarum sordium causa lavamur. Balneum in singulari numero, locus in domo nostra, ubi privatim lavamur. Horum meminit Cicero pro Cœl. *Familiaris facta erat balneatori.* Plautus Truculento, act. II. sc. III.

Omnes amatores balneatores fient.

E Balneatores vero ad custodienda vestimenta, conducta habebant mancipia. (*g*) Ulpianus: *Sive balneator fuerit, velut in quibusdam provinciis fit, in balneis ad custodienda vestimenta, conducta habent mancipia.* Qui balneas ingrediebantur, *quadrantem* balneatori solvebant; id quod Juvenalis significat, cum ait:

Cædere Sylvano porcum, quadrante lavari.

Et Horatius Satyra III. lib. I. serm.

F *—— dum tu quadrante lavatum*
Rex ibis, ——

Veteres ante cœnam plerumque balneas adibant: hinc de parasito vocato ad cœnam Plautus Persa:

a *Leg. 13. & 14. ff. de instr. vel instrum. legat.* b *Leg. 27. §. 9. ff. Ad l. Aquil.* c *Budæus ad l. Aquil. §. si fornacarius. l. si servus servum.* d *Leg. 1. §. caupones ff. naut. caup.* e *Leg. 12. §. Trebatius. l. 15. ff. de instr. vel instrum.* f *Leg. 17. in fin. ff. de instr. vel instrum. l. 15. §. 1. ff. de usufruct.* g *Leg. 4. §. 2. ff. de his qui not. infam.*

Jam pol ille hic aderit, credo, congerro meus.
SA. *Me dicit, euge! TO. Lautum credo a balneis*
Jam hic adfuturum.

Et antequam irent ad tonsorem. Servus in tonstrina residens, apud Plautum Asinaria:

Ille in balneas ituru'st, inde huc veniet postea.

Ubi prius quidem se lavabant, deinde ungebantur. Plautus Pœnulo:

—— ubi tu laveris, ibi
Ut balneator faciat unguentariam.

B

Apulejus lib. IV. Metamorph. *In fine sermonis hujus statim sese devestiunt: nudatique, & flammæ largissimæ vapore recreati, calidaque perfusi, & oleo peruncti, mensas dapibus largiter instructas accumbunt.* Tum fricabantur. Plautus Pseudolo, act. IV. sc. VII.

Uncti hi sunt senes: fricari sese ex antiquo volunt.

Idem Pœnulo, de ornatu muliebri agens:

C

Lavari, aut fricari, aut tergeri, aut ornari,
Poliri, expoliri, pingi, fingi.

quo in genere Lucilianum illud: *Scabor, supellor, desquamor, punicor, ornor, expilor, pingor.* Sed qua hora veteres ad balnea ibant? Plinius de Spurina loquens sic refert: *Ubi hora balnei nuntiata est (est autem hyeme nona, æstate octava) in sole ambulat nudus: lotus accubat.* Ergo balnei hora æstate, *octava:* hyeme, *nona.* Martialis lib. X. Epigr. XLVIII.

D

Nunciat octavam Phariæ sua turba juvencæ.
Temperat hæc thermas: nimios prior hora vapores
Halat. ——

Tertullianus de Jejuniis adversus Psychicos: *Apud quasdam vero colonias prætera annuo ritu sacris veluti & cinere consparsi, idolis suis invidiam supplicem objiciunt. Balnea, & tabernacula in nonam usque clauduntur.*

Infimæ, & miserrimæ conditionis inter servos erant, qui (*a*) compedibus vincti villarum, ac possessionum ergastulis continebantur; unde illa apud (*b*) Plinium de imminuta agriculturæ dignitate querela: *At nunc*, inquit, *eadem illa vincti pedes, damnatæ manus, inscripti vultus exercent.* Et Seneca lib. VII. De Benefic. cap. X. *O miserum, si quem delectat sui patrimonii liber magnus, & vasta spatia terrarum colenda per vinctos.* De his Ovidius in libro de Ponto, ad Græcinum, de se loquens:

E

Hæc facit ut vivat vinctus quoque compede fossor;
Liberaque a ferro crura futura putet.

Seneca libro de Tranquillitate animi cap. X. *Cogita compeditos primo ægre ferre onera, & impedimenta crurum: deinde ubi non indignari illa, sed pati proposuerunt, necessitas, fortiter ferre docet; consuetudo, facile.* Et Propertius:

F

Squallidus in magna fastidit compede fossor.

a *Leg.* 15. §. 44. *ff. de injuriis.* b *Lib.* 18. *cap.* III. *Natur. Hist.*

Ad eosdem respexit Martialis lib. IX. Epigr. XXII.

Ut Setina meos consumat gleba ligones,
Et sonet innumera compede Tuscus ager.

Dicuntur & *Alligati* a (*a*) Columella, dum scribit *vineta plurimum, per alligatos excolli.* (*b*) Seneca *sonantia laxi ruris ergastula* vocat; Plautus *genus ferratile*, quod annulatis cruribus atterunt assidue ferrum. Mostellaria, act. I. sc. I.

Cis Hercle paucas tempestates, Tranio,
Augebis ruri numerum, genus ferratile.

Et Martialis:

Annulus iste tuis fuerat modo cruribus aptus.

Annulus enim pro compede, a similitudine quæ illi cum annulo. Plautus Menæchmis, act. I. sc. I.

Nam se ex catenis eximunt aliquo modo.
Tum compediti annulum lima proterunt,
Aut lapide excutiunt clavim.

Græci ad rura excolenda etiam servis utebantur, quos Athenienses θῆτας, Lacedæmonii εἱλώτας, Thessali πενέστας, Cretes κλαρώτας vocabant, ut (*c*) Aristoteles, Halicarnasseus, Pollux, Æmilius Probus, & (*d*) Suidas referunt. Et Persis vinciendorum servorum usitatum morem fuisse (*e*) Xenophon lib. I. παιδ. κύρ. tradit.

ARENARII, qui in harenam depugnandi causa intromissi essent, in extremæ notæ servis fuerunt: itaque nisi a venditore id palam pronunciatum esset, servi redhibendi gratia ex edicto ædilium judicium dabatur: qui postea manumissi civitatem Romanam sperare non poterant, sed deditítiorum numero habebantur. Horum meminit (*f*) Ulpianus: *Item si quod*, inquit, *mancipium capitalem fraudem admiserit: mortis consciscendæ sibi causa quid fecerit: inve harenam depugnandi causa ad bestias intromissus fuerit: ea omnia in venditionibus pronuncianto: ex his enim caussis judicium dabimus.*

HELCIARII servi, qui loris & capistris juncti, adversis fluminibus, aut vento contrario naves, vel machinas, molasque trahunt. Martialis lib. IV. Epigr. LXIV.

Quem nec rumpere nauticum celeuma,
Nec clamor valet helciariorum.

Apulejus libro IX. Metamorphos. *Jamque maxima diei parte transacta, defessum alioqui me, helcio sparteo dimoto, nexu machinæ liberatum applicant præsepio.* Et paulo post: *Helcio tandem absolutus refectuique secure redditus.* Sunt præterea & alia servorum genera, quorum alii *receptitii*, alii *adscriptitii*, alii *originarii*, alii vero *fructuarii* dicuntur.

RECEPTITIUS servus est, non ut Festus interpretatur, *qui ob vitium redhibitus sit*; sed ut recte (*g*) Gellius, *quem mulier in danda dote, aut donatione receperat.* Quoties enim *mulier dotem marito dabat, tum quæ ex suis bonis retinebat, neque ad virum transmittebat, ea* recipere *dicebatur*, id est, *excipere*, ne in dominium mariti cum reliqua dote venirent. Cato in suasione legis Voconiæ: *Principio vobis mulier magnam dotem*

a *Lib.* I. *c. ult.* b *Lib.* III. *Controversiarum.* c *Leg.* I. *Politic.* d *Onomast.* e *In Pausan.* f *Leg.* I. §. *item si quod, ff. de ædil. edict.* g *Lib.* 17. *Noct. Attic. cap.* 6.

attulit: tum magnam pecuniam recipit, quam in viri potestate non committit; eam pecuniam viro dat mutuam: postea *ubi irata facta est, servum receptitium sectari, atque flagitare virum jubet.* Eundem Plautus in Asinaria *Dotalem servum* nominat:

Dotalem servum Sauream uxor tua
Adduxit, cui plus in manu sit, quam tibi.

Et * Papinianus: *Servum*, inquit, *dotalem vir, qui solvendo est, constante matrimonio manumittere potest; si autem solvendo non est, licet alios creditores non habeat, libertas servi impedietur, ut constante matrimonio deberi eos intelligatur.*

(*a*) ADSCRIPTICIUS servus, quem Justinianus ἐναπόγραφον vocat, qui prædio, vel terræ alicui perpetuo colendæ sit (*b*) adscriptus, sic ut inde se movere non possit, & omnia bona dominis prædiorum (*c*) adquirat. Horum conditio Adscripticia (*d*) dicitur; & appellantur modo *originarii*, modo *coloni*, nonnunquam *agricolæ*: qui utcunque conditione liberi esse videri possunt, cum durum illud dominorum jugum ut alia mancipia, non patiuntur, servi tamen existimantur, & eorum sunt numero, partim respectu terræ, cui perpetuo sunt adsignati; partim dominorum consideratione, quorum dominio non secus quam servi subjiciuntur. *Quæ enim differentia*, inquit Justinianus, *inter servos, & adscripticios intelligatur, cum uterque in domini sui potestate est positus, & possit servum cum peculio manumittere; & adscripticium cum terra dominio suo* (*e*) *expellere.* Hos etiam *partiarios* quidam vocant.

(*f*) ORIGINARII, qui & originales appellantur, ex adscripticiis nati sunt in ipso solo, sive fundo; & *ejusmodi sine terra, quam coluerunt, vendi nequeunt.* (*g*) Sic & (*h*) Originaria.

(*i*) FRUCTUARII servi vocantur, in quibus usumfructum quis habet, sed alterius est proprietas. Nam & fructuarii servi in servitute fuisse videntur, *nec tam proprietatis causa ad quæstionem, quam ministerii* (*k*) *pertinent.* Ulpianus: *Suos autem servos, vel ancillas eos accipimus, qui sunt pleno jure testantis, inter quos fructuarii non continebuntur.* De iis autem servis, quos veteres morbosos, & fugæ suspectos habebant, in edicto Ædilium Curulium, qua parte de mancipiis vendundis cautum, scriptum sic fuit: *Titulus servorum singulorum, ut scriptus sit curato, ita ut intelligi recte possit, quid morbi, vitiique cuique sit; Quis fugitivus, errove sit, noxave solutus non sit.*

FUGITIVUM servum (*l*) Ofilius definit, *qui extra domini domum, fugæ causa, quo se a domino celaret, mansit:* Cælius *eum, qui ea mente discederet, ut ne ad dominum rediret: qui ex animo, & affectu fugæ, non ex ipso fugæ actu æstimandus.* Quod tamen sic accipiendum est, ut solo proposito fugiendi a domino servus fugitivus non fiat, *nisi in ipsum factum fugæ*, initio mente (*m*) *deduxerit.* De his Plautus Menæchmis:

Homines captivos qui catenis vinciunt:
Et qui fugitivis servis induunt compedes.

Idem in Captivis:

Apage, haud nos deceat fugitivos imitari.

Fugitivi autem notis, vel literis compungi solent, quibus persæpe dignoscuntur, & deprehenduntur; (*a*) *sed & pedum amputatione coerceri, & qua parte peccassent*, eadem mulctari. Quintilianus: *Si quis fugitivo stigma scripserit.* Petronius Arbiter: *Notum fugitivorum epigramma.* Capitolinus in Macrino: *Servos, qui a dominis fugissent, repertos, ad gladii ludum deputabat.* Solebant & servi fugitivi ne deprehenderentur, & ut hanc gravem pœnam evitarent, exclusis utrimque auribus capite operto incedere: itaque apud Senecam de Mæcenate scriptum: *Hunc esse qui in tribunali, in rostris, in omni publico cœtu sic apparuerit, ut pallio velaretur caput, exclusis utrimque auribus, non aliter quam in mimo Divite fugitivi solent.* Utilitatis vero causa receptum est, ut servi qui sunt in fuga, pro furtivis habeantur, (*b*) *ne usucapi, vel longi temporis præscriptione adquiri possint;* & sic a fuga deterreantur, si nec recipi se posse a quoquam, vel celari impune, intellexerint, nec alteri adquiri ullo titulo. *Qui vero a domino non agnoscuntur, per officium præfecti vigilum distrahuntur, & intra triennium a die venditionis agniti, emptor pretium a fisco recipere potest, sed post triennium domino vindicantes, emptor summovet præscriptione triennii.*

FUGITIVARIUS est, ad quem se fugitivus receperat, & qui eos reducit; vel qui dominis indicat, ubi fugitivi celentur. (*c*) Ulpianus: *Si apud te ego, & fugitivarius deposuimus.* Et qui fugitivos servos persequitur, id quod ex L. Annæo Floro perspicuum, dum bello servili, uti capta fuerint prætorum castra, & fugati cives refert: *Ita*, inquit, *qui per fugitivarios retrahi debuissent, prætorios duces profugos prælio ipsi sequebantur.* Ad officium autem præfecti vigilum spectat, *ut* (*d*) *fugitivos conquirat, & dominis agnoscentibus reddat*, non agnitos vendat. Moris etiam Romani, ut is, cujus servus fugerat libello proposito, vel per præconem denunciaret, tantum se daturum ei, qui ad se servum perduxisset. Plautus Mercatore, Act. III. Sc. ult.

Certum est præconem jubere jam quantum est conducier,
Qui illam investigent, inveniant. Post ad Prætorem
Ibo, orabo, ut conquisitores det mihi in vicis omnibus, &c.

Curius Fortunatianus J. C. Rhetoricæ lib. I. *Cujus servus fugerat libello proposito, vel per præconem nuntians, dixit daturum se denarios mille ei, qui ad se servum perduxisset.* Et (*e*) Ulpianus: *Si tibi indicium dedero ut fugitivum meum indices, vel furem rerum mearum; non poterit repeti quod datum est.*

FURCIFER servus vocabatur, qui ob flagitium aliquod furcam in collo circumferre per urbem, aut viciniam a domino cogebatur, ignominiæ magis, quam supplicii causa. Isidorus: *Furcifer dicebatur olim, qui ob leve delictum cogebatur a dominis, ignominiæ magis, quam sup-*

* *Leg. 21. ff. de manumissionibus.* a *Novell. Constant. 22.* b *Leg. 54. §. ultim. ff. locati. leg. 32. ff. de pignor.* c *Leg. 6. 18. 22. Cod. de agricol. censit & Colon.* d *Leg. ult. Cod. de transactionibus.* e *Leg. cum satis. Cod. de agric. & censit.* f *leg. 4. Cod. eod.* g *eod. leg. 7. 11. Cod. eodem.* h *leg. 7. Cod. de murilegulis.* i *leg. 37. §. 5. ff. de acquirend. rer. domin. leg. 39. ff. de stipulat. serv.* k *Leg. 27. ff. ad leg. Jul. de adult.* l *Leg. 17. in princ. & §. 1. cum seq. ff. de ædilit edict.* m *Leg. 225. de verb. signific.*

a *Leg. 3. Cod. de serv. fugit.* b *Leg. 1. C. de servis fugit.* c *Leg. 18. ff. de præscrip. vertis.* d *leg. ult. ff. de offic. præf. vigil.* e *leg. 4. ff. de cond. ob turp. causam.*

plicii causa, furcam circa urbem ferre, prædicans peccatum suum, & monens ceteros, ne quid simile peccarent. Meminit hujus supplicii Plutarchus in Coriolano, cum humane habitos servos a priscis dominis narrat: *Ἦν δὲ μεγάλη κόλασις οἰκέτου πλημμελήσαντος, εἰ ξύλον ἁμάξης ᾧ τὸν ῥυμὸν ὑπερείδουσιν ἀράμενος διεξέλθοι παρὰ τὴν γειτνίασιν, ὁ γὰρ τοῦτο παθοῖο, καὶ ὀφθεὶς, οὐκέτι πίστιν εἶχεν, ἐκαλεῖτο δὲ φουρκίφερ.* Id est: *Erat autem magna castigatio servi delinquentis, si lignum currus, quo temonem sustentant, ferens exiret circa viciniam. Id enim passus, & sic conspicuus, non ultra fidem habebat, & vocabatur Furcifer.* Plautus in Amph.

Ego pol te istis tuis pro dictis & malefactis, furcifer
Accipiam. ——

Terentius in Andria:

Oh! tibi ego ut credam furcifer?

Hinc *trifurcifer*, insignis furcifer dicitur. Unde Plautus in Aulularia:

—— CON. *tu trium literarum homo,*
Vituperas me? AN. *etiam fur trifurcifer.*

Furcam vero quam servi pro delicto circumferre cogebantur, Plutarchus in Coriolano, & Halicarnasseus lib. VII. describunt; at non eadem erat furca ad quam ligati, & sub ea cæsi per viam ducebantur; deinde collo in eam injecto traducebantur ad supplicium, sed lignum duplex *διπλοῦν*, vel potius *δικροῦν*, quo media parte collo inserto vincitur cervix rei, ut Plutarchus, Suidas, & Zonaras tradunt. Cicero: *Servus per Circum, cum virgis cæderetur, Furcam ferens ductus est.* Livius: *Servum quidam paterfamilias nondum commisso spectaculo, sub (a) furca cæsum, medio egerat circo.* Suetonius in Nerone: *More majorum nudi hominis cervicem inseri furcæ, corpus ad necem cædi.* Aurelius Victor: *Senatus sententia constitutum, ut more majorum collo in furcam conjecto, virgis ad necem cæderetur.* Habena autem cædi servos solitos ex (b) Ulpiano constat, & ex Horatii versu lib. II. Epistol.

In scalis latuit metuens pendentis habenæ.

Erant præterea servi *vinarii, errones, vespertiliones, plagiarii, insularii, servi pœnæ, literati, veteratores, & novitii.* VINARIOS (c) Ulpianus in Ædilitio vocat, servos vino deditos: *Item aleatores*, inquit, *& vinarios non contineri edicto quosdam respondisse, Pomponius ait.* Et paullo post: (d) *Quod deterior factus est servus, non solum ad corpus, sed etiam ad animi vitia referendum est; utputa si imitatione conservorum apud emptorem talis factus est: aleator forte, vel vinarius, vel erro evasit.*

ERRONES servi dicuntur, qui non quidem fugiunt, (e) *sed frequenter sine caussa vagantur, & tempore in res nugatorias comsumpto, serius domum redeunt*; & differunt a fugitivis; quod fugitivi eo animo fugiunt, ut non redeant; leviusque est erronis, quam fugitivi vitium. Unde (f) Labeo definit erronem *pusillum fugitivum esse; & ideo fugitivum, & erronem non secundum propositionem mentis solam, sed cum aliquo facto intelligi (a) constat.* Et (b) Arrius: *Erro*, inquit, *in servo est, ut emansor in militibus.* (c) *Emptor autem servorum errones non esse, aut noxa solutos repromitti sibi recte postulat.*

VESPERTILIONEM servum (d) Alciatus esse putat decoctorem, aut rationum conturbatorem in stipulatione evictionis, qua jubet Prætor caveri servum venditum furem non esse, vespertilionem non esse; eo quod servis peculium plerumque concedebatur, in quo fraudare creditores poterant. Budæus per vespertilionem intelligit, *qui interdiu exiliter videt, & vesperi justam aciem habet.* Mihi versperṫiliones servi videntur esse, qui interdiu latitant, & nihil agunt, noctu vero oberrant, ut nullum usum dominis præstent; qua ratione Varro in Agathone locutus:

Quid multa? factus sum vespertilio, neque
In muribus plane, neque in volucribus sum.

Nonius videtur sic eos appellasse, qui dubiæ sunt fidei; quia vespertilio nec inter mures sit, nec inter volucres, ut auctor est (e) Plinius; aversanturque eam aves tamquam quadrupedem, & quadrupedes tanquam volucrem. Artemidorus libro III. tradit, *& sic fures, atque adulteros appellari posse*, quoniam, ut ait Catullus,

Luce latent fures. ——

Quem vero Ulpianus *vespertilionem*, Plautus *tenebricolam* vocat, Varro *tenebrionem*, *lucifugam* Lucilius. Aristophanes in Nubibus, Chærephonti Socratico inditum *Nycteridis*, id est vespertilionis nomen refert, quia atro colore esset, & tenuissimam vocem haberet. Basilius Hexameron ad philosophos id trahit, qui hebetibus oculis cælestia contemplantur, cæcutientes in rebus seriis, quod animal id interdiu parum videat. Vespertiliones per translationem dicuntur etiam debitores, qui ære alieno obruti metu creditorum, interdiu domi delitescunt, noctu tantum prodeuntes.

(f) PLAGIARIUS servus mancipiorum suppressor, quem Tertullianus libro primo adversus Marcionem *plagiatorem vocat*, qui servo, aut servæ persuadet, ut a domino, dominave fugiat; vel eum eamve invito, vel insciente domino celat, vinctum habet, emit, vel vendit. Plagiarius etiam dicitur, (g) *qui sciens liberum hominem vendit*, in servitutem trahit, aut eo utitur quasi servo: & qui servos alienos supprimit. Auctor Etymologici: *Ἀνδραποδιστὴς δ᾽ οὐ μόνον ὁ τοὺς ἐλευθέρους ἀπάγων εἰς δουλίαν, ἀλλὰ καὶ ὁ τοὺς δούλους ἀπὸ τῶν δεσποτῶν ἀποσπῶν.* In tabernis vero versabantur servi plagiarii, ut Festus ait, & alii humilis conditionis viri, ac mulieres.

INSULARIUS servus custos insulæ; sive domus in urbe ab aliis domibus sejunctæ more insularum. Insula enim ædificium proprio ambitu separatum ab aliis. Tacitus: *Germania suam quisque domum spacio circumdat, nullis cohærentibus ædificiis, more insularum.* (h) Pomponius: *Dominus*, inquit, *proprietatis, etiam invito usufructuario, vel usuario, fundum, vel ædes, per sal-*

a *Vide Cujacium lib. 16. cap. 1. Observation. Petrum Fabrum cap. 8. lib. 11. Semestrium, & Lipsium lib. 3. cap. 1. & 3. de Cruce.* b *Leg. 1. §. impuberi. ff. de S.C. Silaniano.* c *Leg. 4. §. 2. ff. de ædilit. edict.* d *Leg. 25. §. Pedius eod. tit.* e *Leg. 4. §. 2. ff. de ædilit edict.* f *Leg. 25. §. Pedius. ff. eod. tit.*

a *leg. 17. §. erronem, ff. eod. tit.* b *loco citato.* c *Leg. 14. Cod. de act. empti.* d *Lib. priorib. Parergon.* e *lib. 10. cap. 61.* f *leg. 17. §. 7. ff. de ædilitio edicto. leg. 52. §. 12. ff. de furtis. leg. 8. Cod. de repud.* g *leg. 2. C. ubi. de crim. agi oportet. lib. 5. §. qui defens. ff. de re milit. l. 1. Cod. ad leg. Fab. de plagiar.* h *leg. 16. §. 1. ff. de usu. & habit.*

tuarium, vel insularium custodire potest. Insularium urbanorum numero esse idem (*a*) Pomponius tradit: *Urbana familia, & rustica non loco, sed genere distinguitur: potest enim aliquis dispensator non esse urbanorum servorum numero, veluti is qui rusticorum rationes dispenset, ibique habitet; & non multum abest a villico. Insularius autem urbanorum numero est*. Insularii etiam dicuntur viles servi ac pessimi, (*b*) *qui sine civitate sunt in opus publicum perpetuo dati, & in insulam deportati*. Deportationem in insulam significat Seneca: *Magis ignosco ei, qui vulnus inimici, quam qui insulam concupiscit*. Sunt qui servos insularios putent indicatos in carmine obscœno his versibus:

Ductor ferreus insularis, æque
Laternæ videor fricare cornu;

(*c*) SERVI POENÆ dicuntur, *qui in metallum, & in opus metalli*, vel qua alia pœna damnantur, quæ corporis laborem, & servitutem irrogat: veluti *qui in metallicorum ministerium, ad ludum, ad bestias, in opus publicum damnantur; qui pœnæ magis, quam Cæsaris, & fisci servi sunt*. Marcianus: *Quidam sunt servi pœnæ, ut in metallum damnati, & in opus metalli. Atque hi quidem vel in perpetuum, vel ad tempus damnari solent, qui in omni jure vere, ac semper similes sunt mortuis*. Servam etiam pœnæ mulierem factam, quæ vel in opus salinarum, vel in ministerium metallicorum damnabatur, (*d*) Ulpianus tradit: *In ministerium*, inquit, *metallicorum fœminæ in perpetuum, vel ad tempus damnari solent, simili modo, & in salinas. Et siquidem in perpetuum fuerint damnatæ, quasi servi pœnæ constituuntur*. Nam hujusmodi etiam pœnis, quæ servitutem irrogarent, adfici mulieres consueverant: quam tamen servitutis pœnam Justinianus postea Novella XII. abrogavit.

LITERARUM servum in Casina Plauti pro stigmatico accipiunt, qui literarum notis sit inustus:

Si hic literatus me sinat.

Nam veteres servorum suorum frontes, si quid gravius deliquissent, pœnæ nomine, aut literis, aut aliis quibusdam notis per ignominiam ardenti ferro inurebant: post inustionem autem, quo magis eminerent literæ, & præberent se lectui, atramentum infundebatur, ut ex Zonara, & Petronio constat. Unde Juvenalis, lib. XIV.

Tum felix, quoties aliquis tortore vocato
Uritur ardenti duo propter lintea ferro.

Et apud Plautum Sceparnio solus, destitutus, & animi anxius ait in Rudente, act. II. sc. V.

Nempe optimo me jure in vinclis enicet
Magistratus, si quis me hanc habere viderit.
Nam hæc literata est, ab se cantat cuja sit.

Valerius Maximus lib. VI. cap. VIII. *Servus ab eo vinculorum pœna coercitus, inexpugnabilique literarum nota per summam oris contumeliam inustus*. Quare στιγματίαι vocabantur. Lucianus, Ποῦ δὲ ἐγὼ στιγματίας ἐγενόμην; Unde stigmatici servi, teste Polluce, *notis compuncti* appellantur, quos Plinius *inscriptos vultus* vocat: *At nunc*, inquit, *eadem illa vincti pedes, damnatæ manus, inscripti vultus exercent*. Et Cajus de iisdem: *Aut in quorum facie, vel corpore quæcunque indicia aut igne, aut ferro impressa sunt*. Ad hos literatos servos respexit D. Augustinus in epistola ad Galatas, cum ait: *Stigmata dicuntur notæ quædam pœnarum servilium; ut si quis, verbi gratia, servus in compedibus fuerit propter noxam, id est, propter culpam, vel hujusmodi aliquid passus fuerit, stigmata habere dicatur: & ideo in jure manumissionis, inferioris est ordinis*. Isidorus libro IX. Originum: *Propter suppliciorum notas, quas manifeste perpessi sunt, ad dignitatem civium Romanorum non pervenerunt*. Tertullianus in libro de Resurrectione carnis: *Oro te, si famulum tuum libertate mutaveris, & vestis albæ nitore, quia eadem caro, atque anima permanebunt, quæ flagellis, & compedibus, & stigmatibus obnoxiæ retro fuerant*. Diogenes Laertius de Bionis patre ante servo libro IV. Ἔχων οὐ πρόσωπον, ἀλλὰ συγγραφὴν ἐπὶ τοῦ προσώπου, τῆς τοῦ δεσπότου πικρίας σύμβολον. Et Plinius in Panegyrico: *Exanguem, & ferream frontem nequicquam convulnerandam præbeant punctis; & notas suas rideant*: a qua inhumanitate revocat Phocylides:

Στίγματα μὴ γράψῃς, ἐπονειδίζων θεράποντα.

Nostra ætate noxiis quibusdam, notas ferro inuri conspicimus.

VETERATOR servus, qui diuturna, & multiplici servitute astutus, & vafer evasit; unde *veteratores*, ut Festus ait, *callidi* dicti a multa rerum gerendarum vetustate. Cannius:

Mulieri non astutæ facile veterator persuasit.

Terentius in Andria, actu II. sc. VI.

—— *quid hic volt veterator sibi?*

Veterator apud (*a*) Ulpianum idem est qui & veteranus; & apud Marcianum; *Si tamen novicia mancipia fuerint, non etiam veterana*. (*b*) *Trita vero mancipia, & veterana, quæ reformare difficile esse* Ulpianus ait, noviciis opponuntur: *Præcipiunt*, inquit, *ædiles ne veterator pro novicio veneat; nam plerique solent mancipia quæ novicia non sunt, quasi novicia distrahere, ad hoc ut pluris vendant; præsumptum est enim ea mancipia, quæ rudia sunt, simpliciora esse, & ad ministeria aptiora, & dociliora, & ad omne ministerium habilia*. (*c*) *Sunt autem veterana, quæ in urbe, non in agro anno continuo servierunt*: nam rustici servi veterani non dicuntur: *novicia intelliguntur, quæ annum nondum servierunt*, (*d*) *quotiens quis professus non fuerit, in commissi pœna est*. Veterani vero non tam spatio serviendi, quam genere, causa, & conditione servitutis æstimantur. (*e*) Venulejus: *Servus tam veterator, quam novicius dici potest; sed veteratorem non tam spatio serviendi quam genere & causa æstimandum Cælius ait; nam quicunque ex venalicio noviciorum emptus, alicui ministerio præpositus sit, statim eum veteratorum numero esse: novicium autem non tirocinio animi, sed conditione servitutis intelligi*. De noviciis Cicero in Pisonem: *Jamne vides bellua, jamne sentis quæ sit hominum querela frontis tuæ? nemo queritur Syrum nescio quem de grege noviciorum factum esse consulem*. Et Terentius in Eunucho:

a *Leg. Urbana familia de verb. signif.* b *leg. 17. ff. de pœnis*. c *Leg. 12. l. 17. l. 36. ff. eodem. l. 25. §. si quis plane. ff. de acq. hæred. leg. 7. ff. de his qui sunt sui vel alien.* d *leg. 8. §. in ministerium. ff. de pœn. l. 6. ff. de statu liber. l. 6. ff. de captis & postlim.*

a *Leg. ult. §. quotiens. ff. de publ. & vestig.* b *leg. 37. ff. de ædil. ed.* c *leg. ult. §. quotiens. ff. de public. & vectigal.* d *leg. ult. ff. eod.* e *leg. ult. §. ul. ff. de ædilit. edict.*

Abducit secum ancillas: paucæ, quæ circum illam essent, manent
Novitiæ Puellæ. ——

CATASTI servi dicti a catasta, id est loco, in quo venalitii servi asservabantur. Illic quoniam magnus erat servorum strepitus, ait Martialis lib. IX. Eprigr. XXIX.

Heu quæ lingua silet, non illam mille catastæ
Vincebant. ——

De his idem lib. XII. Epigr. LXXIV.

Cum tibi Niliacus portet crystalla catastus.

Catullus:

Barbara gypsatos ferre catasta pedes

GYPSATOS vocat servos, quorum pedes creta denotati. Ovidius:

Despice gypsati nomen inane pedis.

Hinc Plinius lib. XXXV. cap. XVII. ait: *Est & vilissima creta, qua pedes venalium trans mare advectorum denotare instituerunt majores.* Et Juvenalis Satyra I.

Nuper in hanc urbem pedibus qui venerat albis.

(*a*) NECESSARIUS servus dicitur, qui hæres a domino suo institutus est, quando non est solvendo hæreditas; causa enim servi hæredis instituendi est, ne post mortem domini creditores illis defraudentur. (*b*) Ulpianus: *Minori substitutum servum necessarium, repudiante quidem hæreditatem minore, necessarium fore: &, si fuerit restitutus minor, liberum nihilominus remanere.* (*c*) *Contra servum autem necessarium heredem institutum, non datur inofficiosi testamenti querela.*

PILEATI servi, *qui pileo imposito vendebantur, quorum nomine venditor nihil præstaret*, quoniam emptoris oculi jam perciperent, quodnam esset mancipiorum genus. Nam sicut antiquitus mancipia jure belli capta coronis induta venibant, ita pileus impositus demonstrabat ejusmodi conditionis mancipia venundari, quæ insignia essent, ut emptores errare, & capi non possent, ut Gellius ex Sabino refert. Pileati servi etiam dicti, *qui domini funus antecedunt:* nam servi directo manumissi in testamento pileum statim sumere, ac funus præcedere solebant, ut Justinianus Imperator refert. *Qui domini*, inquit, *funus pileati antecedunt, si hoc ex voluntate fiat vel testatoris, vel hæredis, fiant illico cives Romani:* & (*d*) Dionysius Halicarnasseus l. VIII. ἔγωγ' οὖν ἐπίσαμαί τινας ἅπασι τοῖς δούλως συγκεχωρηκότας εἶναι ἐλευθέρους μετὰ τὰς ἑαυτῶν τελευτάς, ἵνα χρηστοὶ καλῶνται νεκροί, καὶ πολλοὶ ταῖς κλίναις αὐτῶν ἐκκομιζομέναις παρακολουθῶσι τοὺς πίλους ἐπὶ ταῖς κεφάλαις ἔχοντες. Id est, *Equidem scio quosdam, qui testamento omnes suos servos manumiserunt, ut post mortem boni audirent, & multi lectulos eorum ferales prosequerentur pileati.* Unde ad hunc ritum Livius respiciens tradit, *Q. Terentium Culleonem, qui a Scipione servitio erat exemptus, adeo amicum Corneliæ familiæ fuisse, ut pileatus, sicut in triumpho ierat, in funere quoque ante lectum Scipionis iverit.* Ad pileum servi vocati, qui ad libertatem vocabantur. Suetonius in Tiberio; *Servisque ad pileum frustra vocatis, in Siciliam profugit.* Nam pileus signum libertatis.

PERENNIS servus est, qui perpetuo servit uni domino. Plautus Persa;

Perenni serve, lurco, edax, furax.

Sed quamvis servi dura & gravi servitute premerentur, tamen quædam animorum relaxatio illis concessa erat; & sine discrimine cum dominis colludere, ac festos dies agere solebant. Seneca epist. XLVII. *Instituerunt diem festum, non quo solum cum servis domini vescerentur, sed quo utique honores illis in domo gerere, jus dicere permiserunt, & domum pusillam rempublicam esse judicaverunt.* Erat vero servorum dies festus Eidibus Augusti, quod eo die Servius Tullius Rex natus sit e serva, ut Festus scribit. (*a*) Et Saturnalibus servi usuariam quandam libertatem assumebant; & ut ipsi dominis toto anno, sic hoc die domini servis suis ministrabant. Ausonius de Feriis Romanis:

Visne Opis ante sacrum, vel Saturnalia dicam;
Festaque servorum, cum famulantur heri?

Sedebant quoque ad dominicam mensam dominis præministrantibus, ut Athenæus libro XIV. Dipnosoph. refert. Unde Attii versus:

Exercent epulas læti, famulosque procurant
Quisque suos.

Cum quibus & vestem commutabant, ut Dio lib. LVIII. auctor est; ut hac comitate obstricti, in dominos obsequiis paratiores essent, odiaque invicem, offensionesque dimitterent. Nam, ut D. Hieronymus ad Celantiam scribit, *Fidelius*, inquit, *& gratius semper obsequium est quod ab amore quam quod a metu proficiscitur.*

ATQUE hæc quidem habui, quæ de operis servorum dicerem, de quibus multo plura adduci potuisse auctorum testimonia non ignoro: de iis certe, quæcunque libris nostris continentur, ea a me in hunc librum fere omnia conjecta esse credo.

a *Leg. facta. §. ult. ff. ad senat. Trebel. leg. 27. ff. de manu. testam.* b *leg. 7. §. 10. ff. de minorib.* c *leg. fratres. C. de offic. testa. leg. ult. C. de neces. hered. instit.* d *leg. 1. c. de lat. libert. tol.*

a *Vide Lipsium lib. 1. cap. 2. Satur. Sermon.*

FINIS.

INDEX
AUCTORUM, RERUM, ET VERBORUM.

A

B

C

E

cura-

N

O

cru-

T

F I N I S.

ERRATA, ET ADDENDA

In hoc Volumine. Pag. 75. C. lin. 15. XXI. *lege* XX. pag. 3. A. lin. 4. XL. *lege* LX. pag. 3. B. lin. 10. XLI. *lege* LXI. *& sic porro Titulorum numeri, qui luxati sint, emendentur.* pag. 299. E. lin. 62. epist. *lege* Epigr. pag. 299. E. lin. 64. epist. *lege* Epigr. pag. 338. A. lin. 1. Statius. *lege* satius. pag. 338. E. lin. 58. lib. 5. *lege* lib. 3. lin. 6. præ mio. *lege* præmio. pag. 736. lin. 20. alteram historiam. *lege* altera historiam. pag. 861. A. lin. 12. in Varum. *lege* in Verrem. *In Voluminis I. Præf.* Art. XLIII. pag. XIII. lin. 26. Maioragius an. 1561. *lege* Maioragius an. 1555. Art. XLVIII. pag. XVI. lin. 2. Hanoviæ an. 1599.) *lege* Hanoviæ 1599. ut in ea, quam habeo, apparet editione: alia editio, item Hanoviæ, sed an. 1612. cujus in fronte Libri illi dicantur tunc PRIMUM EDITI, indicata mihi fuit) *In Voluminis II. Præf.* Art. XXVI. pag. X. lin. 44. Clementio) 1552. *lege* Clementio) 1652. *iisdem* Art. *&* pag. lin. 48. Editioni (an. 1556.) *lege* Editioni (an. 1656.) Art. XXXII. pag. XII. lin. 46. usquam vidi, aut commemoratum inveni. *lege* usquam videram, aut commemoratum inveneram: nuper verò indicatum mihi fuit, Relandum de Cabiris egisse in sua Dissertationum Miscellanearum Parte prima (edita Trajecti ad Rhenum an. 1706.) Dissertatione quinta. *In ejusdem Vol. II. Oper.* pag. 297. A. lin. 12. quispiam *lege* quidpiam. pag. 297. B. lin. 18. quibus cum. *lege* quibuscum. pag. 301. B. lin. 19. alterum. *lege* alteram. pag. 307. D. lin. 40. puerili. *lege* pueruli. pag. 309. A. lin. 8. ἀδηλῳ *lege* ἀδήλῳ. pag. 309. B. lin. 16. ἀποθέωσει. *lege* ἀποθεώσει. pag. 311. E. lin. 53. magis. *lege magisque.* pag. 313. B. lin. 26. Hylolatæ. *lege* Stylobatæ. pag. 315. F. lin. 64. poterat, comitari. *lege* poterat comitari. pag. 316. F. lin. 60. ἀδανάτων. *lege* ἀθανάτων. pag. 318. B. lin. 15. datum *lege* doctum. pag. 318. B. lin. 21. Hæc. *lege* Hæ. pag. 321. D. lin. 45. oculis. *lege* oculi. pag. 321. D. lin. 45. cæteribus. *lege* cæteris. pag. 323. B. lin. 13. vidbantur. *lege* videbantur. pag. 325. F. lin. 59. χειμηλυαρχίω. *lege* χειμηλιαρχίῳ. pag. 332. C. lin. 28. Trippode. *lege* Tripode. pag. 332. C. lin. 31. de Phœbi. *lege* Te Phœbi. pag. 332. E. lin. 53. ornarii. *lege* ornari. pag. 332. E. lin. 58. τρίτιυς. *lege* τρίπυς. pag. 335. E. lin. 54. collatas. *lege* allatas. pag. 336. B. lin. 17. censuerant. *lege* consueverant. pag. 337. E. lin. 54. linqua *lege* lingua. pag. 338. D. lin. 40. confecti *lege* consecuti. pag. 338. E. lin. 62. Abba. *lege* Abbas. pag. 339. D. lin. 45. formatiles. *lege* tornatiles. pag. 340. A. lin. 2. adjecit. *lege* adjecisset. pag. 341. C. lin. 30. fuscum. *lege fusum.* pag. 341. E. lin. 52. factu. *lege* factum. pag. 341. E. lin. 56. Cavernæ potest. *lege* Cavernæ os potest. pag. 342. C. lin. 32. ilud. *lege* illud. pag. 344. D. lin. 41. *dele verba*: ut quod ipsi liberet, videretur: *quæ sunt repetita.* pag. 344. E. lin. 48. rerum. *lege* verum. pag. 345. D. lin. 38. Cortinæ, materies. *lege* Cortinæ materies. pag. 346. B. lin. 22. μεσομφαλον. *lege* μεσόμφαλον. pag. 348. C. lin. 26. Joanne. *lege* a Joanne. pag. 350. D. lin. 41. fecisse. *lege* fuisse. pag. 352. A. lin. 5. cumularent. *lege* cumularunt. pag. 352. C. lin. 33. per injuriam. *lege* per incuriam. pag. 352. E. lin. 64. βάθοις, ὑμάλα. *lege* βάθυς οὐ μαλα. pag. 353. B. lin. 17. periculum. *lege* oraculum. pag. 353. C. lin. 33. & credamus. *lege* ut credamus. pag. 355. F. lin. ult. pretereat. *lege* prætereat. pag. 358. E. lin. 54. Bellonius *lege* Bellorius. pag. 359. A. lin. 10. Flurius. *lege* Fluvius.

Series Tabularum.



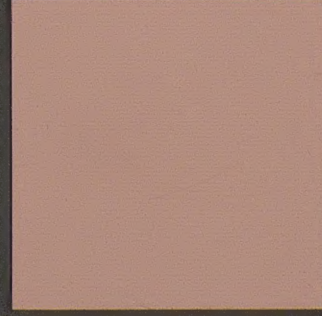
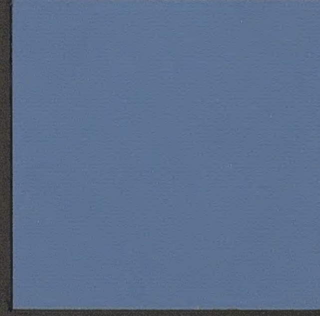
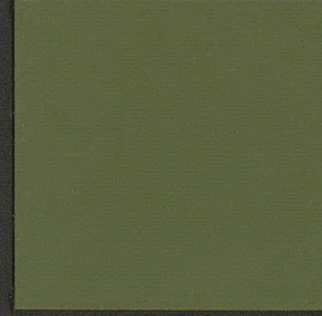
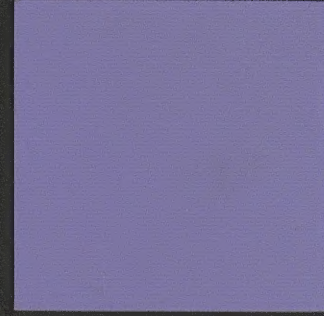
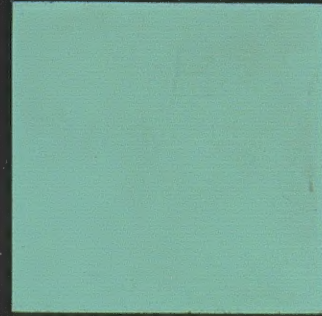
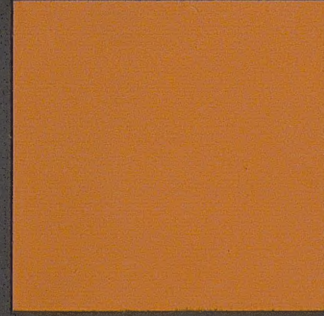
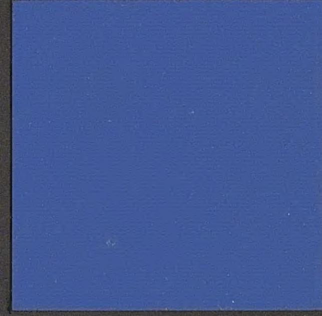
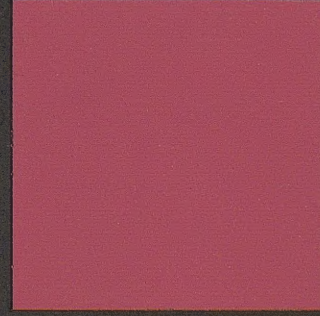


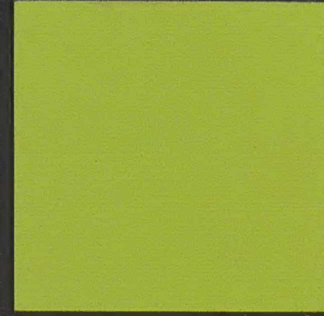
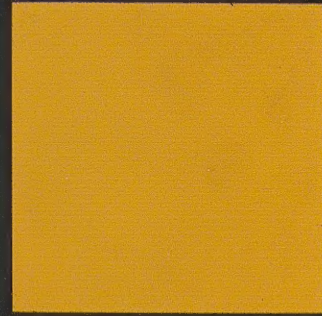
210

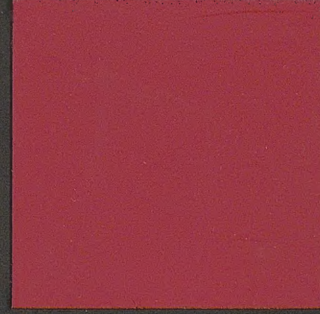
J. POLEN
THES. ANT
SUPPLEM

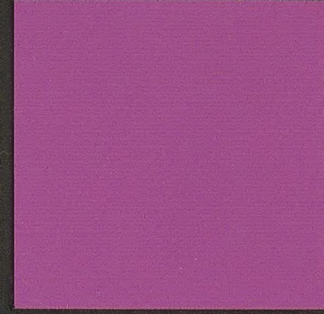
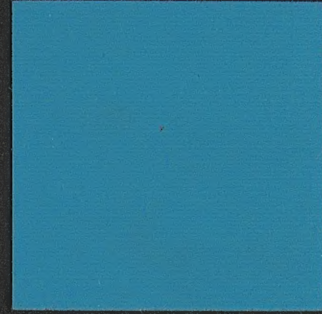
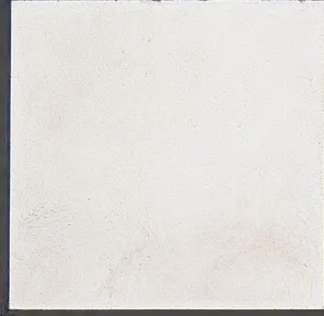
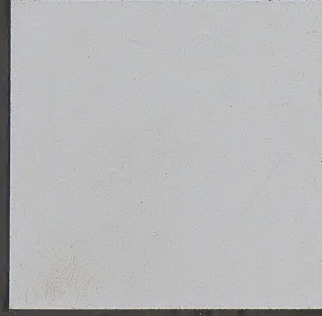
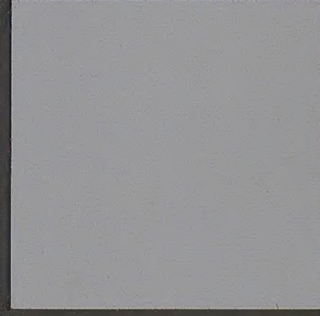
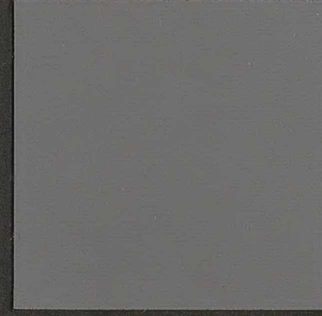
TOM. III.

111


colorchecker CLASSIC
calibrite
mm